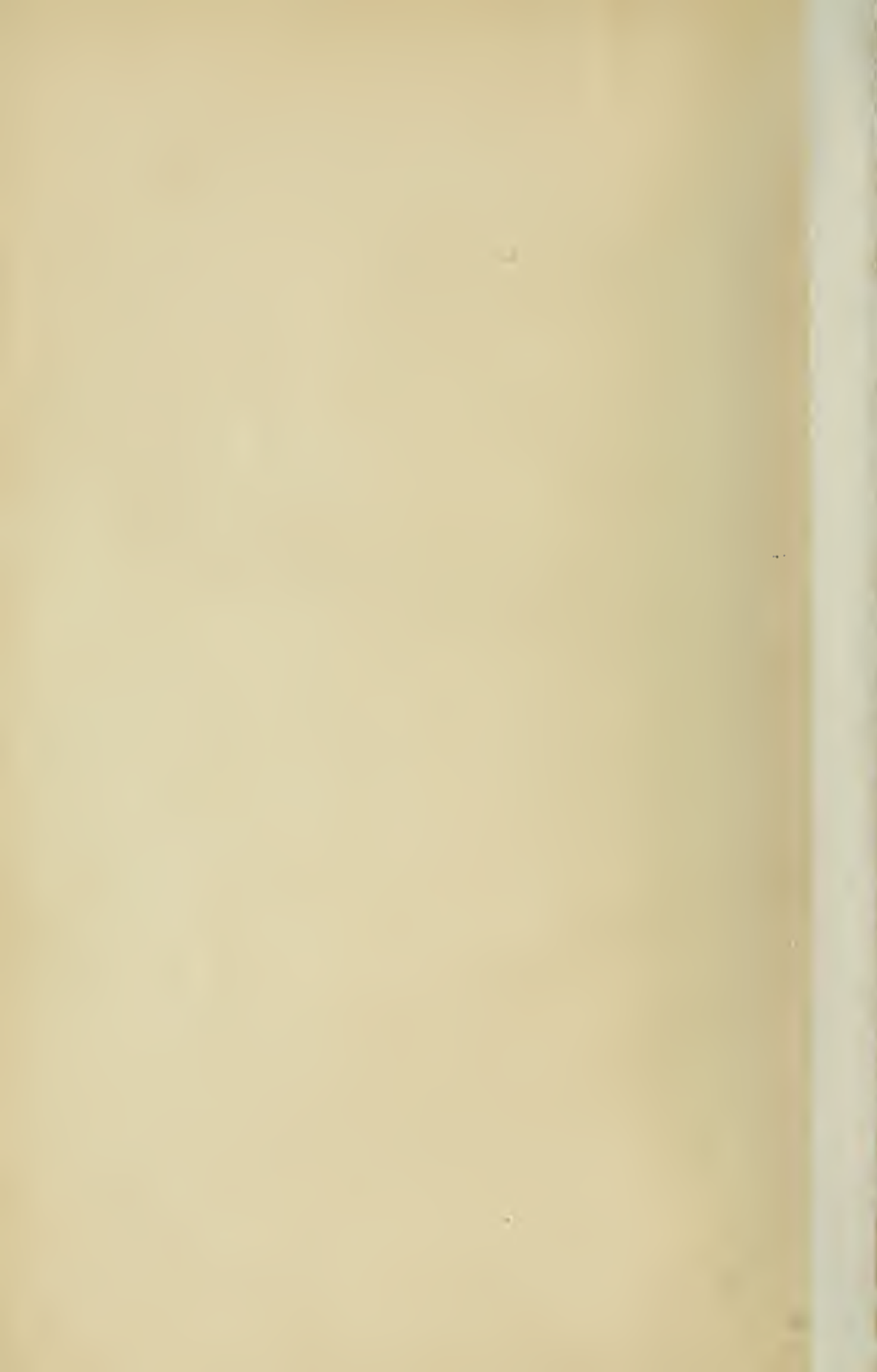


Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

265 B from the 2nd quarter
570 in the 1st



PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI

AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA

FLORUERUNT ;

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUE EXSISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINABUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA : ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIIVM QUINAM PATRES
ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM
SCRIPTURÆ TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONDENDA, SI PERPENDANTUR : CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TODO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETI EXIGUITAS, PRESERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ TOMUS X.

S. HILARII TOMUS POSTERIOR.

PARISIIS, EXCUDERAT VRAYET,

IN VIA DICTI D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUË

1845.

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
10 ELMLEY PLACE
TORONTO 5, CANADA.

DEC 5 1931

2010

BQ
310
M35

SANCTI

HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI

OPERA OMNIA,

JUXTA EDITIONEM MONACHORUM ORDINIS

SANCTI BENEDICTI

E CONGREGATIONE S. MAURI

ET OMNES ALIAS INTER SE COLLATAS.

REPRODUCTA, EMENDATA, SINGULARITER AUCTA.

TOMUS II ET ULTIMUS.

PARISIIS, EXCŪDEBAT VRAYET,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUGE.

—
1845.

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

De Trinitate libri duodecim.	Col. 9
Liber de Synodis seu Fide Orientalium.	471
Apologetica ad reprehensores libri de Synodis responsa.	546
Hilarii epistola ad Abram filiam suam.	547
Hymnus eidem ab eodem missus.	551
Censura alterius hymni Hilario perperam tributi.	553
Libri duo ad Constantium Augustum.	<i>Ibid.</i>
Liber contra Constantium.	571
Liber contra Arianos vel Auxentium.	605
Quindecim Fragmenta ex Opere Historico.	619
Fragmenta ex aliis S. Hilarii operibus.	725
S. Hilarii Epistola seu Libellus cum præfatione et dissertationibus.	727
Sermo B. Hilarii de dedicatione ecclesiæ.	877
Liber de Filii et Patris Unitate.	883
Liber de Essentia Patris et Filii.	887
Nicolai Fabri in Fragmenta Hilarii præfatio.	<i>Ibid.</i>
Index rerum et sententiarum.	913
Index Glossarum.	1014

IN LIBROS DE TRINITATE PRÆFATIO.



I. *Hi libri Athanasio adscripti. Quantum Hilario laudem pepererint.* — Temporis dispendium facerem merito iudicaretur, qui in his libris auctori suo vindicandis illud consumeret. Quamvis enim eos Athanasio adscriptos quondam viderint Philippus bonæ Spei Abbas et Joannes quidam ipsius æqualis et amicus, illos tamen ab Hilario profectos esse ex castigatioribus membranis postmodum agnoverunt. Quæ etiam in re tanto consensu sibi concinit præserim temporum omnis ætas, ut nihil certius, nihil exploratius a majoribus acceperimus. Propter hos præscriptos libros eam Hilarius apud omnes cum Latinorum Græcos promeruit scientiæ, fidei, et eloquentiæ laudem, ut, quod valde rarum, etiam ab adversariis ejus iidem libri summopere fuerint commendati. Sic enim ex vulgi fama testatum reliquit Sozomenus lib. III, cap. 14: *Hilarii autem libros de fide, etiam ab iis qui contrariam tuebantur catholicæ fidei opinionem, admodum commendatos esse prædicant.*

II. *Non una ratione ab antiquis inscribuntur.* — Non ita constans est veterum in iis inscribendis consensio. Hieronymus de Script. eccl. in Marcello et Hilario, vetus Codex canonice Romanæ c. 41, et Ado Viennensis in Chronico eos contra Arianos inscribit. Eisdem de fide appellant alii longe plures numero, et auctoritate non inferiores. Quos inter præcipui sunt Rufinus lib. I hist. cap. 51, Casianus lib. VII de Inc. c. 24; Leo Papa epist. alias 97, c. 3, Patres concilii Chalcedonensis Act. 2, p. 357; Theodoretus Dial. II, p. 106; Leontius Byzant. lib. I contra Nestorium et Eutychem ubi Hilarium ut ex Nicænæ synodi Patribus unum falso commendat. Neque alio eos titulo laudat Alcuinus contra Felicem lib. IV; Batramus Corb. Spicil. t. VII, p. 335, Joannes Diaconus commentario nondum vulgato in Pentateuchum, et Hincmarus de Prædestin. cap. 25. Quibus aperte suffragatur Oratio olim inter sacrosancta Missæ sacrificia in Natali S. Hilarii legi solita, in qua habetur: *Deus, qui infusus corde beati Hilarii antistitis, quasi de tuo templo, fidei responsa dedisti,* etc. Quo etiam alludere videtur et benedictio in perantiquo Pontificali Ecclesiæ Ebroicensis ad kal. Nov. in Natali S. Hilarii prænotata: *Sit apud te pro nobis exorator, qui tunc contra hereticos pro te adstitit assertor: ut te retribuente populus crescat in numerus, quod sudavit in fide sacerdos,* etc. At apud Cassiodorum lib. I Instit. c. 46, de Trinitate inscriptos eos videre est, consentiente Fortunato lib. I Vitæ S. Hilarii, juxta quos a Philippo abbate de fide sanctissimæ Trinitatis appellantur. Libros eisdem laudat Augustinus epist. CLXXX, n. 3, et lib. VI de

Trinit. cap. 10, sed a titulo indicando utroque absinet. Eos quoque ab Ambrosio citatos sui se persuademur vel ex primis ipsius de Fide libris, in quibus plura ad horum Hilarii librorum imitationem expressa identidem advertimus. Quamvis enim ea in proprium stylum converterit, adhuc tamen apparet unde delibata sint. At cum pro more ne eum quidem nominet, et ejus lucubrationibus profecit, nihil ab eo habemus, unde nobis constet quod queritur. Nisi forte dicamus eum etiam suum de fide titulum ab Hilario assumpsisse. Quamquam hunc ipsi quodam modo præscripsisse videtur imperator Gratianus.

III. *In hoc non magis consentiunt mss.* — Neque ex antiquis exemplaribus quidquam magis certi statui queat. In vetustioribus si quidem desideratur inscriptio, quæ in aliis de Fide, in aliis de Trinitate, in Vindocinensi de fide sanctæ Trinitatis adversus Arianos, quibus in Remigiano additur, vel cæteros hæreticos, in Telleriano autem de Trinitate contra omnes hæreses prænotatur. Sed insignis præ cæteris in Corbeicensi atque altero e Sorbonicis hæc habetur epigraphe: *Hic insunt libri Hilarii episcopi numero XII, quas in exilio conscripsit. missus (scilicet, in exsilium) ab hæreticis Ariaris propter deitatis unitatem Domini Jesu Christi cum Patre. Beatissime presbyter Barbario in Christo Jesu Domino nostro utere felix cum omnibus tuis. Fides, spes, charitas maneat in cordibus nostris.* Eamdem, paucis mutatis, inscriptionem præ se fert Prætelensis codex, in eoque pro, *felix cum omnibus tuis, lege est, felix curationibus tuis.* Nonnullam in expendendo titulo operam ponimus, de inscriptione ipsa non tam solliciti, quam ut inde consilium auctoris exploratum habeatur.

IV. *Illos de fide inscribere licet.* — Etsi non apparet prima fronte cur hoc opus de Fide inscriptum sit; si tamen propius inspicatur totius operis ratio, non displicebit titulus satis congruus cum iis libris, in quibus Filii et Patris consubstantialitas, præcipuum fidei nostræ caput ac fundamentum, ubique propugnatur; quique ad hoc maxime sunt suscepti, ut ea fides, in qua renati sumus, illæsa et integra teneretur. Neque sane probabile videtur, tot tamque diversos scriptores Græcos ac Latinos in eandem inscriptionem conspireare potuisse, nisi ab ipsomet auctore instituta esset. Conjecturæ huic plurimum favet quod lib. I, n. 16, Hilarius ipse testatur se ad hos libros scribeudos animum appulisse, ut eos compesceret, qui evangelicæ fidei corrumpunt sacramentum. Ino num. 54, totius operis sui studium, in usumanda maxima et gravissima totius fidei intelligentia ponendum esse declarat. Unde lib. X, num. 5, totius fidei demous-

trationem vocat, quidquid eo usque discernit. Quil vero sibi velit evangelicæ fidei sacramentum, cap. 15 in Matth., n. 6, explicat his verbis: *Quoniam ad fidei sacramentum, id est, ad Patris et Filii et Spiritus sancti unitatem, etc. ubi fidei sacramentum idem sibi esse significat, quod Trinitatis mysterium. Mitti interim singulare in iis libris haberi pratercinnium fidei. Eo namque statim perducitur liber primus, ut in Dei rebus non humano sensui, sed Dei ipsius de se testimonio credendum esse quisque persuadeatur. Tum liber tertius in id unum niti videtur, ut ad capiendos res divinas hominem infirmitatis suæ convincat, doceatque nullum ei esse nisi in fide præsidium. Quod quidem rursus quarto, quinto, aliisque libris æpe numero inculcat.*

V. *Quomodo sint contra omnes hæreses.* — Hinc non immerito contra omnes hæreses dicti fuerint, in quibus non modo omnium generatim hæreseon caput ac principium, quo cuique fidem intra sensus sui fines concludere, et ad placita propria Scripturas retorquere permittunt, passim profligat atque retunditur; sed et Arii, Photini, veterumque hæreticorum Hebonis, Valentini, Manichei, Hieracæ, Sabellii jam tum propagatæ confutantur blasphemie; imo etiam prævertuntur nondum excitatæ Apollinarij, Macedonii, Nestorii, Eptychetis, Sacramentariorum, etc. Deinde cum Athanasius episc. ad Epictetum Synodum Nicænam vocet *ἑρπαιῶν ὄδου πᾶσις αἰσιπῶς*, cumque hujus Synodi Symbolum contra omnes hæreses inscriptum in veteribus exemplaribus legere sit; eodem prope jura hi fidei ejusdem vindices libri titulo eodem insigniri meruerunt.

VI. *In Arianos potissimum intenti sunt.* — Fateidum tamen est eos potissimum contra Arianam sectam fuisse conscriptos. Coosilium suum declarat Hilarius ipse lib. 1, num. 17, ubi de Arianis, quorum nomini parere solet, sermone habito statim subjicit: *Horum igitur furori respondere animus exarsit.* Neque illud libri septimi exordium, *Septimus hic nobis adversum novæ hæreseos vesaniam temeritatis liber scribitur*, aliud sibi vult, nisi ut indicet in unam Arianam hæresim hæcæntis disputatum esse. Ac ne superfluis probationibus diutius immoremur, sufficiat illud lib. x, num. 8, ubi Hilarius ad finem hujus operis licet vergens, cum unis tamen iisdemque hæreticis, quorum *stultissimis professionibus* huc usque respondit, sese rem habuisse testificatur. Non enim obscure est quas vocet stultissimas professiones, cum Arii ac sociorum ejus epistolam ad Alexandrum missam, in qua perfidiam suam consignarant, libris quarto et sexto totam describat, et in ea refellendam in iisdem libris tam in sequentijs totus occupat. Quo spectat illa tituli pars, quam præ se fert exemplar Vindobonense: *In hoc codice B. Hilarii quartus et octavus liber manifestissime hæreticorum pandit illi eam doctrinam. Eodem ipsam illam perfidiam eorum expositionem, quibus Ecclesie fidem timebantur infringari, et eorum iis debitam præfatus Doctor in suo inserui voluane: scilicet ut callidis propositionibus*

eorum arguitis, legis et prophetarum atque evangelicorum testimoniorum responsionibus eorum vesaniam doctrinam destrueret, et fidem Ecclesie firmiter roboret.

VII. *Ut efficacius confutentur, simul refellit Sabellius.* — Non minori quidem conatu adversus Sabellium, quam adversus Arii commenta videtur contendere: sed huc tantum agit, ut Arianos efficacius confingat, quos, ut ipse notat lib. x, num. 5, validissimis licet rationum momentis contereere frustra conaretur, quam dum in se vel levissimum relinqueret Sabellianæ labis suspicionem. *Sub specula enim, inquit, omnium hæreticorum ad occasiones singulorum verborum in os meum pendentium loquor.* Sed pendentibus licet ita omnem de se detrahendi occasionem se sustulisse confidit, ut lib. x, n. 5, dicere non timeat: *Nam quoque nunc secundum sancti Spiritus donum temperavimus totius fidei demonstrationem, ut ne quid clementi saltem adversum nos criminis possent.*

VIII. *Libri scripti contra Arianos, contra Arianos non sunt inscripti.* — Quamvis autem totum hoc opus contra Arianos scriptum ultro concedamus, ægre tamen dabimus inscriptum contra Arianos. Quis enim credat Hilarium, qui ab Arianis ex nomine designandis de industria abstinet, illud in ipsa librorum fronte inscripsisse? Vix enim bis Arii, semel Ariomanitarum vocabulum lib. vi, ex ipsius calamo excidit: alias vero prorsus parciit sectæ nomini. Hæc modo (Lib. vii, n. 3) *nova hæresis*, modo (Ibid. n. 8) *novella nunc hæresis*, nunc (Lib. xii, n. 17) *nostris temporis infidelitas* appellatur. Hujus vero auctores similiter tectis verbis vocitari audias, aut non veri Dei prædicatores, aut (Lib. ii, n. 4) aliquos nunc hujus temporis prædicatores, aut (Lib. vii, n. 6) *præsentis hæreticos*, aut (Ibidem) *dissimilem Patri Filium prædicantes*, aut (Lib. xi, n. 4) *novi Christi prædicatores*, vel etiam (Lib. i, n. 26) *creaturæ prædicatores*; nusquam Arianos.

IX. *Hilarius moderationem suam his libris patefecit.* — Sicut cum solerter cavet, ne favere Sabellio videretur, egregium dedit prudentiæ specimen; ita hæc agendi ratione singularem patefecit animi moderationem. Quam quidem longe clarius testatam facit, cum totis illis libris pravam Arlanorum doctrinam convellere contentus, in nullum nominatim invehitur. Alienbi enim audies mala desistentem, quibus tum misere per eos afflictabatur Ecclesia: at vel unius eorum, per quos illa tam injuste patiebatur, nomen proferentem frustra expectaris. Semel lib. x, incidit mentio exsilij sui; sed injuriæ sibi illatæ velut immemor, querit potius unde de eo gratuletur, quam unde queratur. Neque eququam videri debet huic moderationis proposito adversari, quod Arianam hæresim non novellam modo, sed et furentem et impium frequens cognominet. Certis enim notis indicanda erat, ejus nomen proprium tacebatur. Vulgo autem furentem illam cognominabat, cum nefaria illius indole conveniente nominis ratione. Ut enim ait Grø-

gorius Nazianz. Or. XXI, n. 3. *Ἀπειὸς τῆς μωρίας ἐπι-
νοίας*; ac rursus Or. XXIX, n. 4, hanc sectam vocat
τῆς Ἀπειῶν καλῶς ἐνομασθεῖσάν μωρίαν, hoc est, a su-
perbe recte cognominantam. Quidni etiam impia a tem-
perante dicta sit, quæ a dilecto Filio Patrem optimum
separabat? Denique Hilarius ipse sibi conscius quam
moderate his illis ac toto exsili sui tempore se ges-
sisset, nihil adversus Constantium scribendi quadam
necessitate se constrictum vidit, libere contestatus
est nihil in se hactenus in tempora maledictam, nihil
in eam, quæ tum se Christi Ecclesiam mentiebatur...
sanctum ac dignum impietate ipsorum scripsisse aut
locutum esse (Lib. in Const. num. 2). Non igitur sine
causa crediderimus eum, qui ita affectus erat, lucu-
brationes suas contra Arianos minime inscripsisse.

X. *Inscriptio de Trinitate retinenda.* — Minus con-
stat an non de fide eas nuncupari. At inscriptioni
hujus quamvis, ut superius ostensum est, multa fa-
veant, usque accedat exemplum Ambrosii, qui libros
a se contra Arianam sectam scriptos de fide compellavit;
cum tamen non vera sit, nisi quatenus Ildi
nomine Trinitatis mysterium significatur, nulla
sincerit ratio satis gravis, ut antiquum et a multis
jam sæculo receptum de Trinitate titulum immutemus:
hujus præsertim suffragante Fortunato, cujus auctori-
tas non plaris omnibus præianda, quo ipsomet Hilarij
autographum vidisse potuit. Si enim illius ætate
pili præsulis ad Abram epistolæ Pictavis tenebrat pro
nuocere conserata, quanto magis in-ignos illi libri?
Titulus eundem confirmant burgize preces in an-
nua B. Hilarij solemnitate legi consuetæ, quæ etiam
num in duobus Ecclesiæ S. Gitanii Tarconensis codi-
cibus ab annis saltem 800 exaratis asservantur: in
uno quidem ad primam novembriæ diem, in altero
autem ad decimam tertiam januarii. Sic porro ha-
bent: *Deus, qui venerabilem B. Hilarij confessoris tui
atque pontificis festivitatem solemniter recurrentem popu-
lo tuo dedicasti. cujus lingua in sæculo pro sanctæ
Trinitate æqualitate sic tonuit, ut mundi hujus prin-
cipem miles tuus prosterneret, etc.* Exstat eadem ora-
tio kal. novemb. assignata in Sacramentario regis
bibliothecæ nat. 3865, annis circiter 900 præ se fe-
rente, in quo Symbolum Nicænum habetur sine addi-
tione Filioque.

XI. *Titulo huic qui satis fat.* — Certe Hilarius ipse
quodam modo videtur festinare ut titulum hunc im-
plet, eum in asservenda vera Trinitatis fide et in dis-
serendo singilitatem de Patre, Filio et Spiritu sancto
librorum secundum totum consonavit, quem propterea
lib. I, n. 22, brevem demonstrat Trinitatis sermonem
cognominat: ut non immerito libri IV initio profite-
bitur, *secundum fidem et confessionem Patris et Filii et
Spiritus sancti superioribus libris sufficienter tradi-
disse.* Et deinceps quidem ad defendendam Patris et
Filii consubstantialitatem, de qua pene omnis erat
controversia, diligentiam incumbit: propositi tamen
sui non immemor, ad scopum titulo præscriptum ante
operis lineam revertit, et librum XII non concludit,
nisi propugnatam totius Trinitatis, ac nominatim Spi-

ritus sancti divinitate. Ille non videtur tacenda,
quæ ad dicti libri XII argumentum in primo scribit,
se nimirum vitiosas et Ireligiosas de Spiritu sancto
prædicationes ad hoc amovisse, ut illarum atque in-
contaminatum regenerantis Trinitatis sacramentum in-
tra definitionem salutarem apostolica atque evangelica
auctoritas contineret; neque jam per sensus humani
sententiam Spiritum Dei inter creaturas quisquam au-
deret referre, quem ad immortalitatis pignus et ad di-
vinæ naturæ consortium sumeremus (Lib. I, n. 36). Ex
his enim palam fit, eum hæc libris regenerantis Tri-
nitatis sacramentum defendere voluisse, ut nihil de
totius fide: in baptismo susceptæ absolutioe doesset.

XII. *Spiritum sanctum Deum non nominari perpe-
ram notat Erasmus.* — Erasmo hic non succensere vix
B sustinemus, de docto præsul nostro, et antiquis
Patribus in præfatione sua perinde scriptitant, ac si
Spiritus sancti divinitatem asserere formidassent.
Ilos quidem Spiritus sancti cultores facti, sed ita ut
simul in animum inducat aut eos coluisse quem non
certo cognoscerent Deum, aut non ausos esse ore vel
scriptis confiteri quod animo crederent. Neque no-
væ sunt Erasmi arguitæ. Longe ante illum Gregorio
Nazianzeno teste Or. XXXVII, num. 52, objecerant
Pneumatomachi, nusquam se in Scripturis reperire
Dei nomen Spiritui sancto adscriptum. Et Basilium
quidem laudat idem præsul Or. XX, n. 100, quod eor-
um disputationi non nihil cedens, quos benigne ad
veritatem reducere peroptabat, in libris de Spiritu
C consideratissime obstinuerit, dum interim in alijs
vobis et Scriptura petita, testimonisque minime dubijs
eamdem rem habentibus, necessariatque argumentis ad-
versarioe ita compingebat, ut nullo modo repugnare co-
ntra niti possent. Alias vero tum privati, cum
publicis sermonibus Spiritum sanctum Deum dicere
nunquam eum dubitasse testificatur.

XIII. *Deus ab antiquis et in Scripturis appellatur.* —
Longius a scopo aberraret oratio, si quotquot ex an-
tiquis id ipsum asseruerunt, hic recensere aggredere-
mur. Unum itaque sit omnium iustar illud Ter-
tulliani testimonium lib. adversus Praxeam num. 15:
*Duos quidem definimus Patrem et Filium, et jam tres
cum Spiritu sancto, secundum rationem æconomicam quæ
facit numerum; ne, ut vœtra perversitas infert, Pater
ipse credatur natus et passus, quod non licet credi,
quoniam non ita traditum est. Duos tamen Deos et
duos Dominos nunquam ex ore nostro proferimus; non
quasi non et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus
sanctus Deus, et Deus unusquisque, etc.* Neque etiam
concedendum Spiritum sanctum in Scripturis minime
Deum nuncupari. Ambrosius lib. III de Spiritu
sancto, c. 4, aliud præbat præsertim ex verbis Petri, Act.
II, 3, etc., quibus ait primo. *Quanta, cur impletis sa-
ntanas cor tuum ad mentendum Spiritui sancto; ac
deinde subjicit, Non es mentibus hominibus, sed Deo.*

XIV. *Nugatur qui, cum rem habeat, querit rei novam.*
Car Spiritui sancto Dei nomen Hilarius non attribuit.
— Sed quidquid sit de hæc disputatione, quod

prædictis hæreticis litteram, non spiritum sapientibus A
 respondit Gregorius Or. xxxvii, num. 56, tunc in
 promptu est in Erasmo retorqueri, quem tamen
 Pneumatomachis ita in hæc arguendi ratione compa-
 ramus, ut nullo pacto comparatum velimus in fide.
 Illos porro Gregorius ungari docet qui, relictis rebus
 syllabas consecretant, quique audientes ea in Scrip-
 turis Spiritui sancto attribui, quæ non consentanea
 sint nisi Deo, adhuc querant ubi illud *Dei* nomen ei
 adseribatur. Quid enim interest, utrum *decem*, an *his*
quinque, utrum *homo*, an *ratione præditum et mortale*
animal dicatur? Sane quibus placebit hæc Gregorii
 ratio, si non inani scrupulo tribuendum existima-
 bunt, quod Hilarius Spiritus sancti vocabulo Dei no-
 men non adficiat. Hoc potius ita factum crediderint,
 quia ipsammet Dei naturam vel solo Spiritus nomine B
 intelligere solet. Neque vero dubium est eum ex-
 terno illo litterarum sono expressius aliquid scriptis
 suis consignasse, quo Spiritus sancti divinitatem
 commendaret.

XV. *Dei in eo naturam constanter prædicat.* — Ac
 primo quidem quoties inculcat, quod sæpius facit,
 verbis baptismi Filium indicari et credi Patri consub-
 stantialem, toties Spiritum sanctum utrique pari-
 ter consubstantialem esse proficitur. Non enim bap-
 tismi verba Filium magis quam Spiritum sanctum
 unius cum Patre naturæ ac substantiæ esse signifi-
 cant. Sed et cap. 13 in Matth. num. 6, diserte de-
 clarat, quod in *Patre et Filio et Spiritu sancto* absque
 ullo causæ externæ subsidio, quæ fermenti in morem
 eos copulet atque conjungat, *omnia unum sint*. Sic C
 lib. ii de Trinit. num. 28, Patrem et Filium et Spi-
 ritum sanctum spectat velut aliquod totum, quod
 nullatenus separari queat. Qui enim, inquit nomina-
 tum de Spiritu sancto, *confessione Patris et Filii con-
 nexa est, non potest a confessione Patris et Filii se-
 parari. Imperfectum enim est nobis totum, si aliquid
 desit a toto*. Hinc in eodem lib. ii, n. 4, Arianorum
 doctrinas ut novas et bunavo ingenio conflictas notat,
 quod *dissolvent perfecti hujus sacramenti verita-
 tem, dum substantias diversitatem in rebus tam commu-
 nibus moluntur*. Hoc igitur a Deo traditum, et in
 Ecclesia semper creditum existimavit, Patrem et Fi-
 lium et Spiritum sanctum res communes esse, ne-
 que in eis haberi substantiarum diversitates. Ita vero
 persuasum ei erat Patri consubstantialem esse Spi-
 ritum sanctum, ut nam Patris et Filii esse substan-
 tiam lib. ix, num. 72, hinc demonstrat, quod Spiritus
 sanctus, ut ex iis quæ Patris sunt, ita et ex iis
 quæ sunt Filii, suam accipiat. *Non enim, inquit ibi,
 de creaturis sumebat Spiritus sanctus*. Sumebat igitur
 de Creatore. Ut enim habet Ferrandus Diaconus epist.
 ad Anatolium, *Omnes res aut Deus est, aut creatura :*
 si *Deus est, creatura non est ; si creatura est, Deus non*
 est. Quia porro vobis Hilarius Spiritum sanctum de
 Deo Creatore substantiam suam sumere certo sciebat ;
 magno etiam studio laboravit, ut ex libro i,
 num. 36, audivimus, ne quisquam eum *inter creatu-
 ras* auderet referre. Ei quippe videbatur absurdum,

ut incorruptæ ac divine naturæ non esset, quem
*ad immortalitatis pignus et ad divine naturæ consor-
 tium numeremus*. Qui plura volet, adeat librum xii,
 n. 54, etc., ubi Spiritus sanctus ejusdem cum Pa-
 tre naturæ, virtutis ac substantiæ esse luculenter
 adstruitur.

XVI. *Luculentum de Spiritu sancti divinitate argu-
 mentum.* — Unum dumtaxat ex eo loco proferimus
 argumentum, petitum ex verbis apostoli, *Spiritus*
enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Ex quibus
 ad Patrem conversus, sic eum cum magna Spiritus
 sancti reverentia alloquitur : *Nulla te nisi res tua pe-
 netrat : nec profundum immensæ majestatis tuæ, pere-
 grinæ atque alienæ a te virtutis cognovitur*. Tuum
 est, quidquid te inicit : neque alienum est, quidquid vir-
 tute scrutandis inest, quasi diceret : Qui omnia
 etiam profunda Dei scrutatur, immensam majestatem
 metitur : non metitur autem nisi immensus et æqua-
 lis eidem majestati. Item : Qui scrutatur profunda
 Dei, internus sit necesse est ipsi Deo : internum au-
 tem ei non est, quidquid alienum ab eo est, aut non
 eju-
 dem eum eo substantiæ. Confidendus est igitur
 Spiritus sanctus immensus, et æqualis Deo, ejusdem-
 que eum eo virtutis ac substantiæ. Brevius, sed una
 minus clare idipsum docet lib. ii, n. 31, cum scribit
 Deum in Spiritu sancto adorari, ubi in Spiritu ado-
 ratur ; et ubi in Spiritu adoratur, jam non nisi in se-
 metipso adorari.

XVII. *Ex dictis de Spiritu sancto non sequitur hos
 libros post exortam Macedonii hæresim confectos esse.*

C — Propter hæc aliaque tam clara ad probandam Spi-
 ritus sancti divinitatem argumenta, hos libros nonnulli
 conscriptos volunt post exortam Macedonii hæresim,
 proindeque post annum 560, quo Macedonius, Con-
 stantinopolitana Synodo episcopatu dejectus, errorem
 suum disseminare cœpit. Nihil tamen inde necessa-
 rio conficitur. Quis enim nesciat, ut Filii, ita et
 Spiritus sancti divinitatem ab Ario labefactam? Ipse
 in Thalia sua apud Athanasium Or. 2 contra Ari-
 anos, p. 312, *divisas, et abunitas, et disjunctas, et ahe-
 nus, et incommunicabiles esse Patris et Filii et Spiritus*
sancti substantias prædicat. Quem deinde perstringens
 Athanasius pag. 315 : *Quomodo, inquit, de*
Spiritu sancto recte opinaretur, qui blasphemus est in
Verbum quod Spiritum suppeditat? Simili omnino rati-
 one Hilarius nositer, lib. ii, n. 4 : *Quid mirum ut de*
Spiritu sancto diversa sentiant, qui in largitore ejus
(Verbo scilicet) creando, et demutando, et nbulendo
tam temerarii sint auctores? Quibus mox adjungit,
 Spiritum sanctum ab illis nesciri, quia Filium, *aucto-
 rem ejus*, ignorant. Au hæc quæro, adversus Mæcedo-
 nii fautores dixerit, qui de Verbo prava sentire non
 audiebant, quos ipse libro de Synodis laudavit ut qui
 veræ fidei revocandæ spem attulissent, quibus deni-
 que Constantinopoli post concilium Seleuciense com-
 munionem non negavit suam, immo etiam cæterorum
 ex Gallüs episcoporum evaeto Parisiis concilio litem
 obtinuit?

XVIII. *Probabilius est contra Arianos, quam contra*

Macedonianos, assertam esse Spiritus sancti divinitatem. — Longe igitur probabilius est, Hilarium in iis, quæ de Spiritu sancto disserit, unos Arianos respexisse; quos non plane devotissime videretur, nisi etiam Spiritus sancti divinitatem assetuisset. Sed qui Filii divinitate, ex eo quod a Patre substantiam suam accipit, demonstrata, consecrarium erat Spiritum sanctum, qui suam ab utroque sumit, neutri esse inferiorem; paucioribus hæc præstandum fuit, cum illud pluribus confectum jam fuisset. Itaque quemadmodum Gregorius Nazianz. Or. 27, n. 1, Alexandrum Alexandrinum, cui nullum contra Macedonianos certamen fuerat, *magni Trinitatis propugnatoris et præconis* elogio donat, et antea Or. xxi, num. 36, Athanasii ab Arianis, non a Macedonianis expulsi *fugam pro Trinitate et cum Trinitate susceptam* vocat: ita credibile est Patris et Filii et Spiritus sancti æqualitatem ab Hilario adversus Arianos non adversus Macedonianos fuisse propugnatum.

XIX. *Liber decimus est contra errores Apollinarii.* — Expendendum hic venit, an non libro x, contra Apollinaristam disputetur: non enim repugnat magis libro duodecimo aliisve locis contra Macedonianos disceptari, quam contra Apollinaristas decimo; cum illorum princeps anno 560, horum autem non ante annum 564 prava sentire deprehensus sit. Negandum sane non est, totum librum decimum scriptum esse adversus errores, quorum auctor, Apollinarius vulgo existimatur. Namque a num. 15 usque ad 25, magno studio defenditur, Christum verum ac totum hominem ex anima et corpore perfectum assumpsisse; simulque eorum refellitur opinio, qui eundem Dominum nostrum non modo carnem, sed et animam ab Adam propagatam suscepisse arbitrantur. Imperfectum autem hominem, ut ignorat nemo, a Christo susceptum prædicabat Apollinarius: qui etiam, ut Nemesius cap. 2, testis est, existimabat animos ab hominibus gigni, ut a corporibus corpora: *progredi enim ut propagationem primi hominis in omnes qui ex illo generantur.* Unde Monachi ab Apollinario ad Alexandrinum concilium missi, ut a suspitionibus quibus adpersus erat se purgaret, profitentes *Verbum ex Maria hominem esse genitum* (Apud Athanasium epist. ad Antioch.), non sine causa adicere videntur, *quantum ad carnem atinet, ne videlicet suspicio relinquatur, eos Christum ex Maria secundum animam genitum sentire.* Ex eodem concilio Alexandrino apparet, Apollinarium insinulatum esse, quod Verbum Domini ut in prophetis, ita et in Jesu fuisse crederet. Hæc porro opinio etiam notatur et expeditur prædicto n. 21 libri x, quo deinceps per totum confutatur tum iidem illi errores, tum maxime impietas eorum, qui Christum in sua divinitate psumptum esse asserabant. Nihil autem apud Leonem et alios Patres solemnius, quam ut Apollinaristis hæc impietas attribueretur.

XX. *Errorum eorumdem doctores Ariani in eo refelluntur.* — A hoc tamen affirmare liceat, nullum Hilario in hiis libris cum Apollinario confectum fuisse,

A illumque de hoc hæretico ne quidem cogitasse. Et vero cum Sirmiensi concilio anni 351, damnatos legamus can. 8, qui prolative verbum Filium Dei dicant; et can. 14 et 12, qui Verbum in carnem translatum, aut demutationem, corruptionem, et passionem, cum crucifixus est Dei Filius, in sua divinitate sustinuisse prædicent; cum etiam in generali præfatione § 3, ex Theodoro, Augustino, Gregorio Nazianzeno et Athanasio demonstraverimus Arianos animam Christo negasse, quo in ipsuomet Verbum eaderent tristitia, dolor, aliaque, quæ ipsi ut homini adscribuntur, infirmitates: cum hæc, inquam, ita se habeant, perspicuum est Apollinaristas commentis illis, quæ ab Hilario lib. x confutantur, esse recentiores: ac sicut Eutyches, Leone teste epist. nuac xcvi, ad Monachos Palestina, c. 2, et alibi, Apollinarii suscitavit errores; ita Apollinarius ab Arianis pravarum opinionum semina collegisse et disseminasse; nec proinde earum tam auctorem habendum esse, quam factorem. Si cui adhuc dubii aliquid supersit, necne; ipsuimet librum consulat, eosque ipsos, quibus in superioribus libellis responsum sit, in eo refutari audiet, cum hoc tamen temperamento, ut non jam quod omnes unanimi consensu, sed quod *plerique eorum volunt*, excutiatur.

XXI. *Opus hoc in exilio Hilarii conscriptum.* — Sed quid moramur? Hoc Hilarii opus in exilio illius leucibratum, antiqui inss. fidem faciunt, ipse lib. x, n. 4, conceptis verbis testatur: adeoque confectum fuerit necesse est ante annum 560, quo patriæ ac propriæ ecclesiæ redditus est, et perinde ante exortas Macedonii aut Apollinarii hæreses. Certe in patria ac propria ecclesia, quamvis absque exilii indulgentia, jam manenti non congruat hæc libri x verba: *Loquimur exules per hos libros. et sermo Dei, qui vinciri non potest, liber exurret.* Ut enim hæc, quemadmodum vult non nemo, eum nondum exulem, sed ad exilium animo demtaxat paratum ac promptum dixisse vel scripsisse intelligamus, alia quæ illis proxime cohærent non permittunt. Quo autem exilii anno animum ad hoc opus appulerit, non constat. Veri tamen simillimum est eum non distulisse, quin illud susceperet.

XXII. *Tres primi libri pridem ante ceteros absoluti.* — Ex initio quarti libri perspicuum est, tres primos pridem ante subsequentes fuisse absolutos. Photini autem hæresim tunc temporis Hilario nondum notam fuisse hæc suspicamus, quod commentum a Photino suscitatum libro 1, ad argumentum libri vii proponens, ac lib. ii, n. 23, refellens, de hoc utroque agit unius Hebionis nomine, non Photini: cuius, ut pote recentioris, et perinde nocentioris, nomen potius exprimentum erat, quam Hebionis. Contra vero libro vii, jam doctior factus, argumentum, quod libro i adversus Hebionem sibi proposuerat, ita prudens in Photinum retorquet, ut ne propositi immemor videatur, n. 3 et 7, consulto repetat Hebionem esse Photinum.

XXIII. *Non deest unde primus putetur scriptus, qui A primus est.* — Hæc ratione nonnihil prohibemur, quominus subscribamus Erasmo, qui librum, nunc ordinè primum, auctori postremum nemine hactenus repugnante asseruit. Movet nos præterea, quod Hilarius ipse quarti libri initio testetur, se anteriores libellos, sine exceptione, pridem conscripsisse: ac deinde num. 2, aperte indicet, scriptum jam fuisse librum primum, cum ad quartum manus admovit; sic enim habet: *Atque hæc sicut PRIMO LIBELLO testati sumus, nunc quoque idcirco a nobis commemorata sunt, etc.* Neque solum libro quarto, sed etiam nono numi. 40, in memoriam revocat quæ lib. 1 a se tractata sint.

XXIV. *Quædam inde consecraria ad laudem auctoris et tempus operis.* — Si quid autem inde conficitur, antistes doctissimus laudem non meretur minorem ob amplitudinem ingenii, quo tot ac tanta ab ipso operis sui exercitio complexus sit, quam ob acumen, quo in tam abstrusa penetravit. Ex his etiam sequitur, tres saltem priores libros ante librum de synodis, in quo de gestis in Photio condemnationem fuisse disserit, fuisse compositos. Cum autem hæc adversus Photinum gesta diu latere non potuerint in oriente degenti, hinc conjectare est Hilarium in lucubrandis tribus prædictis libris prima exsilii sui oïa dedisse. Nisi forte quis malit, eos ab illo etiam ante hoc tempus, hoc est, ante medium annum 358 scriptos fuisse, ita ut exsilium tum interveniente nonnihil retardatus sit, ne alios prosequeretur. An ceteris quælibet posterior censenda sit prædicta de Synodis lucubratio, non ausim affirmare, quod tamen licet opinari. Hoc vero maneat, ita opus intermissum fuisse, ut pius confessor adhuc in exsilio detentus derisum librum peregerit.

XXV. *An illi libri ad Constantium ab Hilario sint missi.* — Si Gregorio Turonensi fidem habere quis velit, non modo totum hoc opus in exsilio absolutum, sed etiam inde ad Constantium ab Hilario missum credat necesse est. Non enim aliud indicare videtur lib. 1 Hist. Franc.-c. 38, ubi ait: *Beatissimus Hilarius Pictavensis episcopus suavis hæreticorum exsilio deputatur: ibique libros pro fide catholica scribens Constantio misit.* Hoc quippe de libellis ad Constantium loqui non intelligendus est, quorum usum ante exsilium misit Hilarius, alterum non misit, sed ipse Constantio dedit. Verumtamen conjectare licet, Gregorium confudisse quod pro fide catholica confessor strenuus et fecit libros illos conscribendo, et tentavit libellis Constantio aut missis aut datis audientiam deprecando.

XXVI. *Barbario presbyter.* — Rationem tituli expendentis, æcedum diximus quis sit ille presbyter Barbario, cujus nomen in Corbeiensis aliisque duobus codicibus adscriptum reperimus; imò fuerit, ad quem Hilarius ipse autographum destinavit, ad quem sprogaphum longe post Hilarium alter vel sponte sua, vel rogatus miserit. Hoc postremum significatur his mss. Pratellensis verbis, *utere felix citationibus tuis.* Ex antiquitate autem Corbeiensis co-

dicis, quem in Aquisgranensi bibliotheca ab Hincmaro et Alenino consultum fuisse ad lib. II, n. 27, ostendimus, planum est Barbarionem illum Caroli Magi temporibus non esse inferiorum. Cum autem hujus nomen absit a mss. aliis, quis illum Hilario existimandum putet æqualem?

XXVII. *Quibus causis ad scribendum adductus sit Hilarius.* — Porro ipse non Barbarione, non aliquo alio suo ore, sed charitate sola et episcopalis officii necessitate urgente se ad scribendum permolium fuisse declarat lib. VI, n. 4: *Ac mihi quidem, inquit, præter officii mei necessitatem, qua hoc Ecclesie episcopus prædicationis evangelicæ debet ministerium: tamen eo propension cura ad scribendum fuit, quo magis plures periculo infidelis intelligentie detinebantur, ubertius gaudium consecutus ex salute multorum, si cognitio sacramentis perfectæ in Deum fidei, imple humanæ stultitiæ insituta desereret, et se Deo redderet.* Hunc locum aliosque non attendisse convincuntur, qui cum velint plurimos non mala fide hæresim amplexatos, clementiam erga illos in Hilario desiderant. Eos certe, qui Arrii partibus errore et ignorantia favabant, apprimè distinguere noverat ab illis qui in eadem hæresi pravo quodam voluntatis affectu detinebantur. Et horum quidem malitiam ac æsens prævitium non sine horrore et indignatione cogitabat: at singulari in illos misericordiam commovebatur. Sed quia utriusque subvenire cupiebat, utriusque scripsit.

XXVIII. *Quid de Arianorum offensione contineat.* — Scripsit enim et propter magistros nequitia vel corrigendos, vel saltem refellendos: scripsit et propter eos, quos illi deciperent, erudiendos. Illarum enim emendationem perdifficilem prævidet, quia, inquit lib. VI, num. 11, ab ipsis et ratio intelligentie non queritur, et deinceps ab intelligente indinata non capitur, refutationem et facilem propter ipsorum imprudentiam, et propter simplices necessariam existimabat. De ceteris vero spes et longe alia erat, de quibus eodem in loco subjicit: *Sed et quos amor Dei et intelligentie ignorantio, non interpretaris voluntas per stultitiæ sensum detinuit in errore; opera ut ad emendationem proclives sint, cum impletatis studium absolute veritatis sit demonstratio proditura.* Hæc spe nonnihil recreatus asperitas sebat, *Uberris gaudium consecutus ex salute plurimorum, si cognitio sacramentis perfectæ fidei, imple humana stultitiæ insituta desereret, et se Deo redderet.*

XXIX. *Effretit his libris ne bona doctrina cum sanctis exsularet.* — Neque vero propter Arianos solum aut refellendos aut emendandos, sed et propter fideles instruendos, hæc lucubrationis aggressus est: ut nimicum exsulatum Doctorem quodam modo vicarie essent, et quos ipse præsens nequibat, absens doctores per illos erudiretque. *Libet, inquit lib. X, num. 4, nunc a multis concorsantibus tibi secundum desideria sua magistros tam doctrina exeret; non tamen a sanctis quibusque prædicationis veritas exsulabit: loquentur enim exules per hos libros, etc.* Tripticem illam scribendi causam lib. II, num. 3, pauca

ita perstringit : *Extorquetur nobis hoc velle, dum et a* **A** *tror, doctores ætas hujus nunc sæculi protulit : sero has* **tror, doctores ætas hujus nunc sæculi protulit : sero has** *habuit fides mea, quam tu erudisti, magistros. Inauditis ego nominibus his in te ita credidi, per te ita renatus sum; et exinde tuus ita sum.*

XXX. *De Trinitate verba facere illicitum putat.* — Non igitur sponte, aut aliquo suadente, ad verba de sancto Trinitatis mysterio faciendi prosilivit: sed tam necessariis ad utilitatem Ecclesiæ causis hæc ei voluntas extorta fuit. Ei nimirum persuasum erat illud sola fide, sola mentium religione oportuisse contineri (lib. II, n. 2; *ibid.* n. 5), quod extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem, extra intelligentiæ conceptionem. Quocirca cum de tanto mysterio sermonem inire illicitum ac vitiosum putaret, ad hanc se necessitatem adactum lib. II pluribus ingemiscit. *Compellimur, inquit n. 2, hæreticorum blasphemantium vitis illicita agere, ardua scandere, ineffabilia eloqui, inconcessa præsumere: et mox, Cogimur sermonis nostri humilitatem ad ea quæ inenarrabilia sunt extendere: et in ritium vitio coartamur alieno.*

XXXI. *Quo animo hoc Opus aggreditur.* — Unde ad illud petraendum eo animo accedit, ut et prius veniam pro delicto deprecetur, nec de se spondeat quidquam, nisi supplendum esse per fidem suam, quod sermoni delatorum non attribuit. Sic enim *ibid.* num. 5, habet: *Sed nos necessitatis hujus ab eo qui hæc omnia est veniam deprecantes, audebimus, quaeremus, loquimur: et quod solum in tanta rerum questione promittimus, ea quæ erant significata credemus.*

XXXII. *Quanta illius de hoc mysterio fides.* — Neque enim incerta, aut trepida, aut vulgaris fuit illius de occultissimis Trinitatis mysterio fides. Hæc perspicue **C** *adeo in Scripturis assertam videbat, ut hæreticorum duces, quibus illæ ignota non erant, sic haberet, quasi qui ex peritnaela et pravo impietatis studio apertæ resisterent veritati: Hinc est illud lib. XII. num. 48: Non habet saltem impietas ventum, ut prætentat impietatis errorem: quod veritas aliis frequentius incultare consuevit. Ipse vero tam alte eandem fidem animo imberbat, ut a vita facilius quam ab illa sese divellendum confideret: Hac enim ego ita didici, ita credidi, et ita confirmatæ mentis fide teneo, ne aut possim credere aliter, aut vellim. Quibus lib. VI, n. 26, verbis similia statim hæc num. 24: Ab his ego quæ teneo edoctus sum, his immediabiliter imbutus sum: et ignosce omnipotens Deus, quia tu his nec emendari possum, et commori possuni. Quocirca libello 2 ad Constantium enixe rogans ut de fide eorum disputans audiretur, *Non tam mihi, inquit num. 8, rogo audientiam, quam tibi atque Ecclesiæ Dei. Ego enim penes me habeo fidem, exterior non eyo: quod accepti teneo, nec demuto quod Dei est.**

XXXIII. *Unde illius tam constans, hæreticorum vero tam dubia fides.* — In his habemus tam constans fidel rationem, quia nimirum adhæsit antiquæ traditioni, neque ex his quæ acceptat quidquam demutavit. Contra vero hæreticorum doctrinam, vel propter novitatem respiciendam ac veritatis experientiam lib. VI, n. 21, lepide prætat in hunc modum: *Tardè mihi hos impietissimos, quantum ego ubi-*

tror, doctores ætas hujus nunc sæculi protulit : sero has *habuit fides mea, quam tu erudisti, magistros. Inauditis ego nominibus his in te ita credidi, per te ita renatus sum; et exinde tuus ita sum.*

XXXIV. *Fidem Scripturis assertam iisdem locis defendit, quibus impugnat.* — Quam autem e Scripturis hauserat fidem, Scripturis explicat, primum quidem prophetiis, tum evangelicis, ac demum apostolicis. Ad quas intelligendas aptisque verbis enarrandis eo se spiritu donari enixe rogat (lib. I, n. 58), quo primum afflati sunt prophætæ et apostoli ad eas edendas. Hinc vario modo timores ne verbo offenderet, lib. VII, n. 3, mentem confirmat ac serenat his verbis: *Non meis, sed apostolicis sancto gradibus.* Sed et quam secure Scripturis ducibus scandat, libro superiore num. 20 luculentius ostendit, ubi reccensens quibus auctoribus credidisset, et num bene his Arianos doctores anteleferret proponens, quamdam ex divinis Scripturis, quos sequitur, perpetuæ traditionis catenam contexat. Verum quia hæretici etiam se Scripturis nituntur gloriantur, eam illis fiduciam eripere curat, cum eos ipsos Scripturæ locos, quibus abuti solent ad destruendam fidem, prudenter adhibet ad eam adstruendam; *ut illuc veritas reperitur, ubi negatur, inquit lib. II, num. 7, ubi deinceps sibi præstandum monet, quod hactenus se præstitisse confidit. Eodem in loco num. 6, libris superioribus se doctis declarat, omnes Arianorum fraudes et errores hinc oriri, quod dispensationem assumpti corporis rapiunt ad contumeliam divinitatis, et duplicem Christi naturam distinguere aut nesciunt, aut nolunt. Quocirca et et errores radicibus amputentur; et inanes cadant hæreticorum technæ et fallacia; magno in id studio incumbit, ut demonstret Christum et Deum verum esse, dum natus ex Deo est, et perfectum hominem, dum ei est partus ex Virgine; ut cum veritate corporis subsistet in natura Dei, et eum Dei natura maneat in corporis veritate (lib. XI, n. 6).*

XXXV. *Unde Cassiodorus tredecim libros dixerit.* — Veremur ne, dum præclaris operis occasionem, causas, tempus, rationem, scopumque indagamus, moleste ferat lector in ipso limine se diutius detineri. Tempus est ut non jam stillas quasdam Hilarianas delibare, sed pleno ore de immenso doctrinæ profundo potare permittatur. Nonnulla tamen adhuc restant paucis explicanda. Ac primo eximendus scrupulus, quem Cassiodorus de Div. instit. c. 16, injicit, ubi tredecim Hilarii de Trinitate libros recenset. Nec nos diutius distineri debet libri illius decimi tertii inquisitio. Haud dubie enim libris de Trinitate adjungit librum de Synodo, qui in ma. Colbertino ab annis ut minimum mille exarato necnon in Germanensium et altero Colbertino prædictis libris coherens Liber XIII inscribitur.

XXXVI. *Illorum stylus, qui cum libris Quintilianii consentiat.* — Cæterum Hilarius ipse in duodecim tantum libros totum opus suum distribuit, et ab Hieronymo epist. LXXXIV ad Magnum propter hunc præsertim duodenarium numerum memoratur duodecim

Quintilianii libros stylo imitatus esse et numero. Excepta etiam quadam subtilitatis affectatione, quae Quintiliano quodam modo peculiaris est, horum librorum stylo eruditi iudicant non absimilem esse Quintilianii. Quamquam ut Quintiliano affectatam demus illam subtilitatem, Hilario tamen ex naturali ingenii acumine, non ex affectatione profectam arbitramur. Neque debet offendi quisquam, si de mysteriis nostris nobiscum sentiens, verbis aliis, quam quibus modo utimur, cogitationes suas aliquando enuntiet. Ipse enim primus e Latinis contra Arianos scribens, voces nobis praescribere potuit, non potuit a nobis recipere. Et tamen in assequenda ipsius sententia minus laboraremus, prudenter cavet ne illam una ratione explicaret. Hinc saepe non ad vanam eloquentiae ostentationem nata est ea quae utitur verborum copia: nimirum cum de Deo magnificentissime sentiret, nullis nunquam verbis satis expressisse existimabat quod sentiret. Ita tamen sermo fusus est in verbis, ut densus sit in sententiis. Ut enim notavit Augustinus, brevitati studuit (*Aug. lib. vi de Trin., cap. 10*). Longe autem magis studuit ordini. Quo inspecto nonnulli eruditi facile facta iudicaverunt, ut singuli libri in diversa capita distribuerentur, idque lectori commodum fore, si cuique capiti summam prae notatam haberet quod in eo tractatur. Nihil negligendum rati unde lectoris labor sublevaretur, hoc non reliquimus intentatum: sed experti sumus non sine aliqua confusione praestari a nobis

A posse, quod ab Hilario iunctim praestatum est. Alia tamen via provisum est quod volebant. Quippe libros in plures numeros partiti, paucis verbis, quantum per marginem licuit, conati sumus comprehendere quod in iis disseritur.

XXXVII. An simile quidquam in fronte epistolae libri praeponeamus, diu haesimus. Cum enim Hilarius ipse in primo libro totius operis sui synopsis ediderit, anceps erat ac dubius animus, an de nostro novam aliquam cuique praeponebam euderemus, an potius ex primo repeteremus, quod ad unumquemque pertinet, aut etiam eo mitteremus lectorem, quo summam conspiceret, quod in in quoque copiosius disputatur, an denique satis haberemus describere breviter quaedam argumenta, quae ad linthum mss. Corbeiensis et Praelensis ab antiqua manu in fronte ejusque libri proposita sunt. Sed haec breviora sunt visa, quam ut sufficientem dicendum notitiam parere valerent. Hilarii autem synopsis plerumque est prolixior: et qui illius loquendi modis nondum satis assuefacti sunt, desiderarent fortasse ut simplicioribus locutionibus exposita ejusque libri summa ad Hilariani sermonis intelligentiam via ipsis sternereetur. Neque huic in nobis laborem suscipere gravati sumus. At ne quidquam ex veterum studiis pereat, argumenta quae in mss. Corbeiensis et Praelensis singulis libris, primo tantum excepto, praefixa sunt, hic in unum collata exhibemus.

SUMMA LIBRORUM SEQUENTIUM E DUOBUS MSS.

I. Liber, qui totius operis est veluti proemium solus in praedictis mss. epitome caret.

II. Omne sacramentum divinae generationis edocet, absolutissime demonstrans et Trinitatis et nominum veritatem; ita ut neque non ipsa sit veritas nominis, neque non nomen sit veritatis.

III. Omnem difficultatem dicti, quo Dominus ait, Ego in Patre, et Pater in me, multis exemplis ad intelligentiae fidem cooptat: ita ut neque non credendum de se Deo sit, neque opinandum, extra rationem fidei esse intelligentiam potestatis.

IV. Haereticorum doctrinam exponit. Deinde, omnibus legis ad prophetarum testimoniis demonstratis, perfidiam eorum ita revincit, ut unum Deum sine Christo Deo et confiteri, et non cum eo praedicare perfidiae sit.

V. Contra omnes haereticorum professiones congregatur, quibus unum Deum secundum legem, ad adinendam Domino Christo divinitatem, et proferentibus et praedicantibus ita respondet, ut uno vero Dei patre ex lege et prophetis praedicato et fides unius Dei maneat incorrupta, et non negetur divinitas.

VI. Omnes impias et fraudulentas haereticorum assertiones, Valentini scilicet, et Sabellii, et Manichaei et Marcionis apertissime pando. Sic enim singulorum corrupta in melius verbis oritur, ut nec commune esse

cum damnatis haereticis quidquam patitur, nec Filium Dei secundum et Patris testimonium, et suam professionem ignorandum esse cuiquam permittat.

VII. Contra Sabellium et Hebionem et hos non veri Dei praedicatores congregatur, quorum inter se diversae perfidiae quaestiones conferenda, quantum intersit inter sanam et involubilem fidem nostrae doctrinae absolutissime demonstrat. Sic namque causus singulorum generum ex Evangelii excerptis prosequitur, ut nec professio nostra lacuerit Dei Filii potestatem, nec potestas non exseruerit naturam, nec natura non suae divinitatis sit, nec divinitas non sui sit nominis.

VIII. Totus in unius Dei demonstrationem detentus est, non auferens Filio Dei divinitatem, sed neque per causam duam deorum divinitatem introducens. Deinde quibus modis haeretici veritatem Dei Patris et Dei Filii, quia negare non possunt, eludere nituntur, edocet. Sic etiam caetera prosequitur, ut et in Patre Filium intellectus, et Pater in Filio cognitus, unigeniti Dei divinitas et perfecta (Ms. Corb. perfecti. Confer. Breviarium Hilarii lib. 1) in eo deitas in omni manifestetur veritate.

IX. In repellendis haereticorum fraudibus totus digestus est: quibus corrupto depravatoque sensu ex dictorum dominicorum professionibus ad inferendam unigeniti Dei divinitatem resistentibus ita respondet, ut

omnibus dictorum censis ex his ipsis vel interrogativum vel temporum vel dispensationum generibus demonstratis, non pertinet ad contumeliam veræ divinitatis, quod sacramentum fidei evangelicæ sub dispensatione et temporis et nutritivis et nominis prædicatur.

X. *Universa quæ per stultæ intelligentiæ sensum ad contumeliam divinæ in Domino Jesu Christo naturæ virtutisque hæretici rapuerunt, impiissime ab his intellecta esse demonstrat, magisque a Domino ad protestationem veræ et perfectæ in se majestatis esse memorata, nihil etiam inexploratum aut tacitum, quod ad sacramentum animæ corporisque Domini Jesu Christi pertinent derelinquens, sed fidem dicatorum universorum absoluta evangelicæ mysterii prædicatione confirmat.*

XI. *Primum ex dictis apostolicis demonstrat, non modo non ad divinitatis infirmitatem subjectionem proficere, sed per eam ipsam, veritatem Dei qui ex Deo sit natus ostendit. Deinde omnibus evangelicis atque*

apostolicis testimoniis edocet semper Patrem et semper Filium, et non post aliqua Deum omnium, sed esse ante omnia: sic vero natum esse Filium, ut et semper fuisse manifestet, et sit in eo non innascibilitatis exceptio, sed natiuitatis æternitas; ita ut notritus habeat auctorem, et non careat æternitate divinitas.

XII. *Totus ad repellendas hæreticorum occasiones intentus est, quibus, per id quod scriptum est, Dominus creavit me initium viarum suarum, contra dicentibus, Erat quando non erat, et, Non fuit ante quam nasceretur, et, De non exstantibus factus est, ita respondet, ut semper Patrem, semper Filium, et non post aliqua Deum omnium, sed ante omnia esse doccat: et ita semper fuisse Filium, ut et natum esse prædicet, et semper fuisse manifestet, ut in eo non innascibilitatis (mss. nascibilitatis, male, uti planum est ex lib. 1, n. 34) sit exceptio, sed natiuitatis æternitas: ita ut et natiuitas habeat auctorem, et non careat æternitate divinitas.*

SANCTI HILARII

PICTAVENSIS EPISCOPI

DE TRINITATE

LIBRI DUODECIM.

(CIRCITER AN. 356 INCOGATI.)

I LIBER PRIMUS.

In quo Hilarius, positis philosophorum de beatitudine ac de Deo sententiis, e Scripturis tum veteribus, tum maxime ex Joannis Evangelio veriorem ac sublimiorem Dei notitiam, certiolemque immortalitatis spem nobis præberit declarat. Deinde ex parte Scripturis Dei cognitione obserent summam illius majestatem humani ingenii vires superare, nec attingi posse nisi fide; hincque natas hæreses, quod infirmitatem illius intra sensus sui finem concludere voluerint. Duas præsertim, Arianam videlicet et Sabellianam, impugnandas proponit. Denique quo animo sacra Dei verba legi debeant, quæ ratione quod ipse de Deo locutus est excipi velit, lectore præmonito, librorum eorum ordinem et argumenta præmittit, hancque humillima ac fide plena ad Deum præce concludit.

1. *In otio et opulenta non est nisi beluina (a) felicitas. — Circumspectanti mihi proprium humanæ vitæ ac religiosum officium, quod vel a natura manans, vel a prudentum studiis profectum, dignum aliquid hoc concessio sibi ad intelligentiam divino munere obtineret, multa quidem aderant, quæ opinione (b) com-*

(a) Constante hoc adjectivum nomen cum uno scribit edito accuratissima quam recedimus.

(b) Per vetustum codex Colbertinus cum Germanis, communione; Forte, communiore.

Cum efflicere utilem atque optandam vitam videbatur, maximeque ea quæ et tunc et semper antea potissima inter mortales habentur, otium simul atque opulenta, quod aliud siue altero mali potius materies, quam boni esset occasio: quæ et quies incops prope quoddam vitæ ipsius intelligatur esse exsilium, et opulens inquietudo 2 tanto plus calamitatis afferat, quanto majore indignitate his caretur, quæ maxime et optata et quæsita sunt ad utendum. Atque hæc quidem quamquam in se summa atque optima vitæ blandimenta contineant, tamen non multum videntur a consuetudine esse beluinae oblectationis aliena: quibus in saltuosa luca ac maxime paludis læta (c) evagantibus, adsit et securitas a labore, et satietas ex pascuis. Nam si hic optimus et absolutissimus vitæ humanæ usus existimabitur, quiescere et abundare; necesse est hunc eundem, secundum sui ejusque generis sensum, nobis atque universis rationis expertibus beluis e-se communem: quibus omnibus, natura ipsa in summa rerum copia et securitate famulante, sine cura habendi enjia redundat utendi.

2. *Ad alia natus se senserunt plerique homines. — Ac mihi plerique mortalium non ob 3 aliam quidem*

(c) In iisdem mss. *vucantibus*; quæ vox Hilarii menti, bestiarum scilicet otio designando, optime congruit, sed non ita orationi.

causam hanc inepte ac beluine vite consuetudinem et respulse a se, et conrursisse in aliis videntur, quam quod, natura ipsa auctore impulsu, indignum homine esse existimauerunt, in afflictum se ventria tantum et inertilem notos arbilrari; et in hanc vitam non ob aliqua præterita factioris aut bonæ artis studia esse deductos, aut hanc ipsam vitam non ad aliquem profectum esse æternitatis indulgentiam (a) quam profecto non ambigeretur munus Dei non esse reputandum, cum tantis afflictibus angustibus, et tot molestiis impedita, sese ipsa atque intra se a pueritii ignorantia usque ad senectutis deliramenta connumeret: et idcirco ad aliquas se patientiæ et continentie et placibilitatis virtutes et doctrinæ et opere transulisse, quod bene agere atque intelligere, id demum bene vivere esse opinabantur: vitam autem non ad mortem tantum et immortalis Dei tribui existimandam: cum huius largitoris non esse intelligeretur, vivendi iucundissimam sensum ad tristissimum medium tribuisse merenti.

5. In Dei cognitionem ardet Hilarius. — Et quamquam non ineptiffi hæc eorum esse sententiam atque inutilem existimarem, consentianem ab omni culpa liberam conservare, et omnes humane vite molestias vel providere præventer, vel vitare consulte, vel ferre patienter: tamen hi nisi non satis mihi idonei ad bene beateque vivendum auctores videbantur, commenda tantum et conveniëntia humano sensui doctrinarum præcepta continentes: quos enim non intelligere beluina esset, intellecta tamen non agere, ultra beluinae immanitatis esse rabie videretur. Festinabat autem animus, non hæc tantummodo agere, quæ non egisse, et diciturum esset plerum, et dolorum: sed hunc tantum numeris Deum parentemque cognoscere, cui se tantum ipse deberet, tui famulos nobilitandum se existimabat, ad quem omnem spei sue opinionem referret, in cuius bonitate later tantis præsentium negotiorum calamitates, tamquam tutissimo sibi portu familiarique requiesceret. Ad hunc igitur vel intelligendum, vel cognoscendum, studio flagrantissimo animus accendebatur.

4. Variæ antiquorum de Deo opiniones. Hilario nos probantur, pro certo habenti Deum non esse nisi unum. — Namque plures eorum numerosas interlorum deorum familias introducebant: et vitam ac muliebrem sekum in divinis naturis agere existimantes, ortus ac successiones ex diis deorum asserabant. Alii majores ac minores et differentes pro potestate deos prædicabant. Nonnulli nullum omnino Deum esse affirmantes, eam tantum, & quæ fortuitis molibus atque concursibus in aliquo existere, naturam

A venerabantur. Plerique vero Deum quidem esse opinionione publica loquebantur, sed hunc eundem incertiosum rerum humanarum ac negligentem pronuntiabant. Aliqui autem ipsas illas creaturarum corporales conspicabilesque formas in elementis terrenis et ælestibus adorabant. Poserunt quidam in simulacris hominum, pecudum, ferarum, vulverum, serpentum, deos suos collocabant, et universitatis Dominum atque infinitatis parentem intra angustias metallorum et lapidum et stylum coartabant. Dignumque jam non erat, auctores eos veritatis (b) existere, qui ridicula et fœvia et irreligiosa sectantes, ipsi illis inanissimarum sententiarum suarum opinionibus dissiderent. Sed inter hæc animus sollicitus, utili ac necessaria ad cognitionem Domini sui

B via nitens, cum neque incuriam Deo rerum a se conditorum dignam esse arbitrareretur, neque nature potenti atque incorruptæ competere sexus deorum, et successiones satorum atque ortorum intelligeret: porro autem divinum et æternum nihil nisi unum esse et indifferens pro certo habebat, quia id quod sibi ad id quod esset auctor esset, nihil necesse est extra se quod sui esset præstantium reliquisset: atque ita omnipotentiam æternitatemque non nisi prænes unum esse; quia neque in omnipotentia validius infirmiusque, neque in æternitate posterius antèiusve congrueret: in Deo autem nihil nisi æternum potentæ esse venerandum.

5. E Scripturis discit quid sit Deus; quod æternus. — Hæc igitur, multaque alia ejusmodi cum animo reputans, incidit in eos libros, quos a Moysæ atque a prophetis scriptos esse Hebræorum religio (c) trahebat: in quibus ipso creatore Deo festinans de se, hæc ita continebantur: *Ego sum, qui sum (Exod. iii, 14), et rursum: Hæc dices filiis Israel. Misit me ad vos is qui est (Ibidem)*. Admirari sum plane tam absolutam de Deo significationem, quæ nature diviniæ incomprehensibilem cognitionem aptissimo ad intelligentiam humanam sermone loqueretur. Non enim aliud proprium magis Deo, quam esse, intelligitur; quia id ipsum quod est, neque desinitis est aliquando, neque cepti: sed id, quod cum incorrupte beatitudinis potestate perpetuum est, non potuit aut poterit aliquando non esse; quia divinum omne neque abolitioni, neque exordio obnoxium est. Et cum in nullo a se Dei desit æternitas; digne hoc solum, quod esset, ad protestationem incorrupte suæ æternitatis ostendit.

5. 6. Deus infinitus; mente capi nequit. — Et ad hanc quidem infinitatis significationem satisfacisse sermo dicentis: *Ego sum qui sum*, videbatur: sed magnificentiæ et virtutis suæ erit a nobis opus intelligen-

(a) Martinus Lipsius post Erasmus ob quam, addita particula ob præter situm nisi. Mox apud eundem reputandum: in editione Badii Ascensii, reputandum vel refutandum, quomodo existat in uno e Colbertis mss. in edit. Parisiensis an 1605, et pluribus mss. reputandum. At in msa. vetustioribus, reputandum. Quod in his ad minus, in aliis eodem sensu ad vitam refertur. Decidi

in mss. Colb. et Cerus., langroribus, non angoribus.

(b) Bad., Er., Lips., et mss. non pauci, existimare.

At potiores cum Par. existere.

(c) Non ita abhorret Hilarius, ut Schlettus sibi fugit, a doctrina traditionis, ex qua cum sacris libris auctoritas in hic tribuit, in psal. n. 2. corumdem sensum ex ipsa querendum esse defendit.

dum. Namque cum esse ei proprium esset, qui manens semper non etiam alquando cœpisset; æterni et incorrupti Dei dignus de se hic rursus auditus est sermo: *Qui tenet cœlum palma, et terram pugillo* (Esa. xl. 12); et rursus: *Cœlum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum mihi ædificabitis, aut quis locus erit requiesitionis mee? Nonne manus mea fecit hæc* (n) (Esa. LXVI. 1 et 2)? Universitas cœli palma Dei tenetur, et universitas terræ pugillo concluditur. Sermo autem Dei, etiam si ad opinionem religioſæ intelligentiæ proficit, plus tamen significationis introspectus sensu continet, quam exceptus auditus (Vide Augustin. epist. cxxxvii ad Volusian., n. 3). Non conclusum palma cœlum rursus Deo thronus est; et terra, quæ pugillo continetur, eadem et scabellum pedum ejus est: ne in throno et scabellum, secundum habitum consideratis, protensio speciæ corporeæ posset intelligi, cum illud, quod sibi thronus et scabellum est, rursus ipsa illa infinitas potens palma ac pugillo apprehendente concluderet; sed ut in his cunctis originibus creaturarum Deus intra extraque, et supereminens et internus, (b) id est, circumfusus et infusus in omnia nasceretur, cum et palma pugillusque continens potestatem naturæ exterioris ostenderet; ac thronus et scabellum subtrata esse (c) ut interno exteriora monstraret, cum exteriora sua interior insidens, ipsa rursus exterior interna concluderet: siquæ ita totus ipse intra extraque de continens (supplet, emittit), neque infinitus abesse a cunctis; neque cunctis ei qui infinitus est non inessent. His igitur religiosissimis de Deo opinionibus veri studio detentus animus delectabatur. Neque enim aliud quid dignum esse Deo arbitrabatur, quam ita eum ultra intelligentiæ rerum esse, ut id quantum se ad aliquam præsumpta licet opinionis modum mens infinita protenderet, in tantum binnem persequenti se naturæ infinitatem infinitas immederata ceteratatis excederet. Quod cum à nobis pie intelligeretur, tamen à propheta hæc ita dicente manifeste confirmabatur: *Quo (d) abibo a spiritu tuo, aut a facie tua qua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es; si descendero in infernum, et ibi ades. Si sumpero per-*

(n) In aliquot mss. additur hic *incipit*, quod et habent lxx, de quibus Heet dicit Hilarius in psal. cxviii, D. lit. 4, n. 6: *Nobis neque inimus est transgressionem lxx Interpretum transgredi*: hos tamen in dubiis tantum ac difficilibus locis præfert, cum latinam versionem sequi soleat, ac maxime hic, ubi secundum lxx, namque, pro nonne vertendum id fuisse.

(b) Aliquot mss. cum vulgatis, idem circumfusus, et vox, cum et palma pugilloque continens, castigantur ex vetustioribus libris. Verba Hilarii illustrant hæc Gregorii lib. ii Moral., c. 8: *Cœlum palma mensiens, et terram pugillo continens ostenditur, quod ipse sit circumfususque rebus quas creavit exterior: id namque, quod exterior concluditur, a concludente exterioris continetur. Per sedem ergo, cui præsidet, intelligitur esse interior: supraque; per pugillum, quo continet, exterioris subterque signatur.*

(c) Editio Par. cum quibusdam non inferioris notæ mss. ut in throno. Magis probamus cum aliis libris ut

nas meas ante lucem, et habituro in postremis horis; etenim illic manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua (Psal. cxviii, 7 et seqq.). Nulla sine Deo; neque ullus non in Deo locus est. In cœlis est; in inferno est, ultra maria est. Ineat interior, excedit exterior. Ita cum habet, atque habetur; (e) neque in aliquo ipse, neque non in omnibus est.

7. *Deus pulcherrimus.* Quia ceterarum rerum speciem, si non verbo, certe sensu assequimur; Dei autem speciem neutro modo. — Quamquam igitur optime hujus atque inexplicabilis intelligentiæ sensu animus gauderet, quod hæc in parente suo et creatore immensæ æternitatis infinitatem veneraretur; tamen studio adhuc intendere ipsam illam infiniti et æterni Domini sui speciem quærebat, (f) ut incircumscriptam immensitatem in aliquo pulcherræ intelligentiæ esse opinaretur ornatu. In quibus cum religioſa mens intra imbecillitatis suæ concluderetur errorem, hunc de Deo pulcherrimæ sententiæ modum propheticiis vocibus apprehendit: *De magnitudine enim operum, et pulchritudine creaturarum, consequenter generationum conditor conspicitur* (Sap. xiii, 5, sec. lxx). Magnorum creator in maximis est, et pulcherrimorum conditor in pulcherrimis est. Et cum sensum ipsam (g) egrediatur operatio, omnem tamen sensum longe necesse est excedat operator. Pulchrum itaque cœlum, æther, terra, maria, et universitas omnis est, quæ ex ornatu suo, ut etiam Græcis placeat, dignæ vocatur, id est, mundas æternari videtur. Sed si hæc ipsam rerum pulchritudinem ita sensus naturali æstetur instinctu, ut etiam in quarundam volucrum ac pecorum accidit specie, ut dum infra sententiam sermo est, sensus tamen id ipsam intelligens non eluquatur; quod tamen rursus, dum sermo eritis ex sensu est, sensus sibi ipse loquatur intelligens: nonne hæc ipsius pulchritudinis Dominum necesse est totius pulchritudinis esse pulcherrimam intelligi; ut cum æterni ornatus sui speciem sensus intelligentiæ omnis effugiat, opinionem tamen intelligentiæ sensus non relinquat ornatus? Atque ita pulcherrimus Deus est confitendus: ¶ ut neque intra sententiam (h) sit intelligendi, neque extra intelligentiam sentiendi.

interno, sumpta particula ut pro velut.

(d) Vetus codex Colb. aliique: *Quo ibo.* Utraque lectio tracti in psal. cxviii, exhibetur.

(e) Unus e Colb. mss., *neque sine aliquo.* Alii recentiores, *neque non in aliquo.* Melius abest non ab excessu et antiquioribus mss. Nam quatenus habet, non ipse in aliquo inclusus; sed quodvis potius in ipso est: quatenus vero habetur, in omnibus est.

(f) Bad. et Er. ut *intra.* Lips. et Par. ut *illam.* Neque *intra* neque *illam* habent mss.

(g) Editi, *supermediatur*: nullius veteris libri auctoritate.

(h) Id est, hæc pulchritudinem illius ne intelligentiæ quidem sensu complectamur, adeoque non sit intra sententiam intelligendi; sensus ratione dicitur cum, qui ita captum suum superat, intelligendum esse pulcherrimam: qua ratione Dei species non est extra intelligentiam sentiendi, puta, eam esse omnium pulcherrimam.

8. *Deus intelligentiam excedens fide attingendus.* — A cui nomen erat Joannes. Illic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. (d) In mundo erat, et mundus per eum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus: qui non (e) ex sanguine, neque ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt. Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis: et vidimus gloriam ejus, gloriam tanquam unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate (Jonn. 1, 4-14).

9. *In immortalitatis spem assurgit Hilarius.* Hanc ratio ipsa ei suadet. — Suberat autem omnibus his naturalis ad hunc sensus, ut pietatis professionem spes aliqua incorrupte beatitudinis aleret, quam sancta de Deo opinio et boni mores quodam victicis militiæ stipendio mererentur. Neque enim fructus aliquis esset, bene de Deo opinari: cum omnem sensum mors perimeret, et occasus quidam naturæ deficientis aboleret. Porro autem non esse hoc dignum Deo ratio ipsa suadebat, deduxisse eum in hanc participem consilii prudentiæque vitam hominem sub defectione vivendi et æternitate moriendi: ut in id tantum (b) non existens substitueretur, ne substitutus existeret; cum constitutionis nostræ ea sola esse ratio intelligeretur, ut quod non esset esse cœpisset, non ut quod cœpisset esse non esset.

10. *Spem ac Dei notitiam auget Joannis Evangelium.* — Fatigabatur autem animus, partim sui, partim corporis metu. Qui cum et constante sententiam suam pia de Deo professione retineret, et sollicitam de se atque hoc occasuro secum, ut putabat, habitaculo suo curam recepisset, post cognitionem legis ac prophetarum istius modi quoque doctrinæ evangelicæ atque apostolicæ instituta cognoscit: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum esse nihil. Quod (c) factum est in eo, vita est, et vita erat lux hominum, et lux hæc in tenebris, et tenebra eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo,

(a) Apud Bad. et in uno ms. Coll. muneris sui. In editis aliis, munere. Magis placet cum duobus mss. Coll. necnon Germ. minuse.

(b) Abest non ab uno ms. Coll. male: perinde enim est non existens substitueretur, ac ex non existente conderetur. Porro, substituere, pro creare rursus usurpatur infra lib. vi, n. 13, sicut et a Fanstino Hilario nostro agniti adversus Arian. Attendenda etiam particula ne, que ut hic, ita et alias, pro ut non sæpius effertur, seil. ut non existeret, postea quam existentia donatus est. Idem argumentum de immortalitate hominis non minus clare tractatum vides in psal. cxviii, lit. 14, n. 1.

(c) Hæc verba, quod factum est, cum præcedentibus pugnant vulgati, que disjunctanda esse liquet ex lib. n. n. 49, ubi deinde, quomodo et hic pro in ea vita erat, reposuimus in ea vita est omnium prope mss. auctoritate. De distinctione verborum hujus loci videndus Ambrosius lib. in de Fide, c. 6.

(d) Vetustus codex Coll. In hac munda.

(e) Editi, ex sanguinibus: revertentibus mss.

(f) Basilicæ Vaticanae vetustissimus codex cum plerisque aliis mss. veloptate.

g) M. s. Coll. et Germ. nec in duobus et infra n. 72.

11. *Filius Dei Deus.* Filios Dei fieri potestas est, non necessitas. Filius Dei factus homo, ut homo fieret filius Dei. Christus verus Deus et verus homo. — Illic jam mens trepida et anxia plus spei invenit, quam expectabat. Ac primum ad cognitionem Dei patris imbutus. Et quod antea de Creatoris sui æternitate, et infinitate, et specie, naturali sensu opinabatur, hic nunc proprium esse etiam unigenito Deo accipit: (g) non in deos fidem laxans, quia ex Deo Deum audit; non ad naturæ diversitatem (h) in Deum ex Deo decedens, 9 quia plenum gratia et veritate Deum ex Deo disrit; neque præposterum ex Deo Deum sentiens, quia in principio apud Deum esse Deum comperit. Rarissima deinde hujus salutaris

non in duorum numerum veritatis diversitate referendum. Utraque illa lectio confirmari potest ex lib. iv, n. 4, ubi Ariani hæc improbandi hominisi causam comminiscuntur, quod secundum verbi hujus significationem ex divisione paternæ substantiæ esse Filius existimetur; tanquam defectus ex eo fuerit, ita ut in duos sit res una divisa. Si præferas hic non in duos, tacita intelligenda est vox deus, que infra n. 17, ita exprimitur: Edocti divinitus neque duos deos predicare, neque soluti: et n. 21: Nec duos deos, nec solitarii verum Deum predicavimus. Idem habetur lib. vii, n. 29.

(h) Erasmus ac post eum Lips., Deum ex Deo decedens: quod non displiceret, si adesset alicujus mss. auctoritas. Arriserat etiam cum veterano codice S. Petri in Vaticano, in Deum Deum decedens: Sed antiqui notarii multa passim mutantis minus ausus formidamus, ubi nullus alius codex suffragatur. Plerique mss. cum Bad. in Deo, vel in Deum, ex Deo decedens. Alii probæ notæ cum Par. in Deum ex Deo decedens. Quod sic intelligi commode queat: non decedens ad invendendum in Filium, qui Deus ex Deo est, namque diversitatem. Legentibus in Deo ex Deo, supplere licet credendum aut decedens vel decedens.

cognitionis fidem esse, sed maximum præmium noscit: quia et sui non receperunt, et recipientes in filios Dei aucti sunt, non ortu carnis, sed fidei. Esse autem filios Dei, non necessitatem esse, sed potestatem: quia proposito universis Dei munere, non natura dignitatem asseratur, sed voluntas præmium consequatur. Ac ne id ipsum, quod unicuique (a) esse Dei filio sit potestas, in aliquo infirmitatem fidei trepidæ impediret; quia per sui difficultatem ægerrime speretur, quod et magis optatur, et minus creditur: Verbum Deus caro factum est, ut per Deum Verbum carnem factum caro proficeret in Deum Verbum. Ac ne Verbum caro factum aut aliquid aliud esset quam Deus Verbum, aut non nostri corporis caro esset, habitavit in nobis: ut dum habitat, non aliud quam Deus maneret (b); dum autem habitat in nobis, non aliud quam nostræ carnis Deus caro factus esset; per dignationem assumptæ carnis non inops suorum, quia tanquam unigenitus a Patre plenus gratiæ et veritatis, et in suis perfectus sit, et verus in nostris.

12. *Divina non capit nisi fides.*—Hanc itaque divini sacramenti doctrinam mens læta suscepit, in Deum proficiens per carnem, et in novam nativitatem per fidem vocata, et ad celestem regenerationem obtinendam potestati suæ permittit, curam in se parentis sui Creatorisque cognoscens non in nihilum redigendam se per eum existimans, per quem in hoc ipsum quod est, ex nihilo substitisset et hæc omnia ultra intelligentiæ humane mensuram sensum, quia ratio communium opinionum consilii cælestis incapax, hoc solum putet in natura rerum esse, quod aut intra se intelligat, aut præstare possit ex sese. Dei autem virtutes secundum magnificentiam æternæ potestatis, non sensu, sed fidei **10** infinitate pendebat: ut Deum in principio apud Deum esse, et Verbum carnem factum habitasse in nobis, non id-

A circo non crederet, quia non intelligeret; sed idcirco se meminisset intelligere posse, (c) si crederet.

15. *Christi gesta non succumbant naturalibus mentium sensibus.*—Ac ne in aliquo sæcularis prudentia tardaretur errore, ad præ confessionis hujus absolutissimam fidem ita insuper per Apostolum divinis dictis edocetur: *Videte ne quis vos spoliet per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, et estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus et potestatis: in quo et circumcisi estis, circumcisioe non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed circumcisioe Christi, consepulti ei in baptisate, in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei, qui excitavit eum a mortuis. Et vos, cum essetis (d) mortui in delictis et præputiatione carnis vestræ, vivificavit cum illo, (e) donatis vobis omnibus delictis, delens quod adversum nos erat (f) chirographum in sententiis, quod erat contrarium nobis: et ipsum tulit e medio, affigens illud cruci: exitus carnem, et potestates ostentui fecit, triumphatis iis cum fiducia in semetipso (Coloss. ii, 8 et seq.). Respiit captivas, et inutiles philosophiæ: questiones fides constans, neque humanarum ineptiarum fallacis succumbens, spoliū se præbet veritas falsitati; non secundum sensum communis intelligentiæ Deum retinens, neque de Christo secundum mundi elementa decernens, in quo divinitatis plenitudo corporaliter inhabitat: ut dum infinitas æternæ in eo est potestatis, omnem terrene mentis amplexum potestas æternæ infinitatis excedat: qui nos ad divinitatis suæ naturam trahens, non etiamnum corporali præceptorum observatione distrinxit, neque per legis umbram ad solemnia descende carnis (id est, circumcissionis) imbuerit; sed ut omnem naturalem corporis*

(d) Omnes mss. non nullius ferme auctoritatis excepto omittunt hic verbum *mortui*: quod tamen habent infra 1h ix. n. 10, et in Ps. lxxvii. n. 25. Sed hoc apud Hilariū non inusitatum, ut etiam in eodem tractatu eadem Scripturæ loca non eadem ratione repetat.

(e) In ms. bas. Vat.: *Donans nobis omnia delicta, delendo quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat adversarium nobis: et nos, exuens se carne, et potestate tradidit palam retriumphantis illos*; quæ versio Hilarii videtur extranea. Quæ hic exhibetur, confirmatur lib. ix. n. 10. Vide tract. in psal. lxxvii. n. 25.

(f) Præter ms. bas. Vat. pauci, iique recentiores habent, *chirographum decreti*. Ab hac lectione non aliohoret quod subjicitur explicatio, ut *in nova in se generis nostri creatione constitutionem decreti anterioris aboleret*. Aliiter lib. ix. n. 10, ubi Hilarius Apostoli verba tanquam hic jam tractata memorat, sic interpretatur hoc chirographum, *delens chirographum legis peccati, quod per sententiam anterioris contrarium erat nobis*. Unde in ps. cxx. n. 18, illud simpliciter vocat *chirographum legis*: hic vero *sententiam mortis*. Non est omitendum quod in quo ms. Colb. exstat, *chirographum decreti in sententiis*. Et hoc Hilario est solenne, ut duas versiones. Quas pariter probat, simul componat.

(a) Sic mss. castigatiores ea ratione qua dixit Tullius, *licet tibi esse bono viro*. Alii vero, *esse Dei filium vel filios*. Ex utraque illa lectione in vulgatis obtinuit, *esse Dei filium a Deo filio sit, vel sit potestas*: glossena quod non exstat nisi in unico recentiore mss. Colb.

(b) Quia nimirum habitator, domum habitando quam antea non inhabitat. minime aliud ab eo quod prius erat efficitur: adeoque verbum *habitandi* aptissimum est ad exprimendam Verbi corporati immutabilitatem; de quo præmittitur *caro factum est*, ad significandam ipsius cum carne conjunctionem. Tum verba *habitavit in nobis*, sic ab Hilario intellecta esse quasi in nostris, patet ex subnexis, *verus in nostris*. Unde refellit Erasmus, qui in dubium revocavit an Christi carnem ex Maria assumptam credidisset. Qui vero existimant Hilariū in gentilitate natum, ac primæ suæ ad veram fidem conversionis historiam hic texere, expendendum habent, an sola Joannis verborum lectio per se tantam mysteriorum nostrorum notitiam gentili præstare potuerit, ut jam Apollinario, Nestorio, et Eutychei consultantibus succurreret.

(c) Quia, ut loquitur Augustinus epist. cxx ad Coelentium n. 5: *Fides præcedat rationem, qua cor mundetur, ut magnæ rationis capiat et perferat lucem*, et rursus epist. cxxxvii ad Volusianum n. 15: *Intellectui fides aditum aperit, infidelitas claudit*. Confer superior Hilarii dicta num. 8.

necessitatem circumcelsus a vitis spiritus criminum emundatione purgaret: cujus morti conspelleremur in baptismo, ut **11** in aeternitatis vitam rediremus; dum regeneratio ad vitam mors esset ex vita, et morientes vitis immortalitati renasceremur; Ipso pro nobis ex immortalitate moriente, ut ad immortalitatem una cum eo excluderemur ex morte. Carnem enim (a) peccati recepit, ut assumptione nostrae carnis delicta donaret, dum ejus sit particeps assumptione, non crimine; delens pro mortem sententiam mentis, ut nova in se generis nostri creatione constitutionem decreti anterioris aboleret; cruci se figi permittere, ut maledicto crucis obliterata (b) terrenae damnationis maledicta ligeret omnia: ad ultimum in hominem passus, ut potestates dehonoreret; dum Deus secundum Scripturas moriturus, et (c) in his vicentis in aë fiducia triumpharet; dum immortalis ipsa, aequo morte vivendus, pro moriturum aeternitate moreretur. Haec ungue ultra naturam humanam intelligentiam a Deo gesta non succedunt rursus inagrabilibus mentium sensibus; quia infinita aeternitatis operatio infinitam metendi exigit opinionem: ut cum Deus horae, cum immortalis mortuus, cum aeternus sepultus est, non sit intelligentia ratio, sed potestatis exceptio; ita rursus e contrario non sensus, sed virtutis modus sit, ut Deus ex homine, ut immortalis ex mortuo, ut aeternus sit ex sepulto. Coexistit ergo a Deo in Christo per mortem ejus. Sed dum in Christo pleniudo est divinitatis, habemus et significationem Dei patris nos coexistentis in mortuo, et Christum Jesum non aliud quam Deum in divinitatis plenitudine confutendum.

12. *Christi fides, et mortis metum et vitæ tollit:*

(a) Solus cod. Victorinus, *peccati expertem fecit*; quam lectionem amplectus est Lud. Muræus, inepie: vult quippe tantum Hilarius Christum, in carne ejusdem nobiscum naturae, carnis delicta donasse. Ut enim docet Tertullianus de carne Christi n. 11, neque ad propositum Christi, peccatum carnis evenerit, neque ad gloriam faceret, non in ea carne evenerat. Sed, in qua erat natura peccati. Tum eundem Alexandro sic arguanti; Ergo si nostram iudat, peccatam fuit caro Christi: Nostram, reponit, induens, suam fecit; suam faciens, non peccatorem eam fecit. Hic igitur dixit Hilarius peccati carnem, cum per peccatorem ad Christum usque propagata est, qua, ut laudato loco Tertullianus, *genero, non vitio, Adæ est: dum scilicet Christus, ut hic habet Hilarius, ejus sit participatione, non origine. Quare frustra in limbo amicus n. C. H. non nemo annot. v. 7. Caro in peccati, cente lege. Alias, puta l. x. de Armit. not. 25, de eodem Loris carne dicit, Neque caro illa caro peccati, ad simulandam carnis peccati. Vult traci. ps. lxxvii, n. 25.*

(b) In tribus mss. *terrenae damnationis*. In Remig. Corb., Pratel., etc., *terrenae damnationis*. Retinendum putamus eam pluribus aliis, *terrenae damnationis*; ut sit allusio ad sententiam quam homo damnatus accipit, *Terra es, et in terram ibis*.

(c) Sex mss. non tamen potiores, *in his vincendis in se eum fiducia*.

(d) Exeusi, *conscia: refragantibus mss.*

(e) Omnia cod. X Remig. cum Theod. *ultimum aeternitatis*.

(f) Particulam quod hic in vulgatis editionibus resti-

dim. — In hoc ergo (d) conscio securitatis suae oio mens spebus suis leta requieverat: Intercessionem meritis hujus usque eo non metuens, **12** ut etiam reputaret (e) in vitam aeternitatis. Vitam autem hujus corporis sui non modo non molestant sibi aut aegrum arbitrabatur, ut eam quod pueritiae litteras, quod agris medicinam, quod naufragis natatum, quod adolescentibus disciplinam, (f) quod militiam esse crederet Imperatrix: rerum scilicet praesentium tolerantiam, ad praedium beatae immortalitatis profectum. Quin etiam id, quod tibi credebatur, tamen per nosterium impositi sacerdotii etiam ceteris praedicebat, manus suam ad officium publicae salutis extendens.

15. *Hæreticorum ingenium.* — Sed inter hæc emergerunt desperata in sese, et seva in omnes implemeritatis ingenia (*supple*, hominum), potentem Dei naturam naturae suae infirmitate moderantium: neque ut ipsi usque ad infinitatem opinandi de infinitis rebus emergerent, sed intra finem sensus sui indefinita concluderent; essentque sibi arbitri religionis, cum religionis opus (g) obedientiae esset officium; sui immemores, divinorum negligentes, praecceptorum emendatores.

16. *Hæreses duæ praecipuae de Christo, Sabelli et Arii.* — Nam ut de ceteris hæreticorum stultissimis studiis sileam, de quibus tamen, sic ubi occasionem sermonis ratio praebet, non tacebimus; quidam (h) ita evangelice fidei corrumpunt sacramentum, ut sub unius Dei pla tantum professione nativitatem unigeniti Dei abnegent; ut protensio sit potius in hominem, quam descensio: neque ut qui filius hominis secundum tempora assumptæ carnis fuit, idem antea

inimicus ex miss. Ita hæc intelligere est, quasi legeretur, *ut eam, quantum tantis angustibus officiatam, crederet esse, quod puritatis litteras, etc.*

(g) Ita Pat. cum antiquioribus mss. ad Bed. Er. et Lips. cum aliis, in solo obedientia esset officio. Hic commendatur obedientia fidei, de qua infra n. 37. *Ultra naturalium opinionem fidei obedientia non procedit.*

(h) Hæc Nestori, Praxem, et Hermogensem spectant, maxime vero Sabellianam, qui, ut notat Augustinus de Hæres. ad Quæstuldem. his quibus consentiebat, subinde deus est famozior. Hujus hæresis rursus exponitur lib. de Symod. n. 45: *Quidem enim ausi sunt impædibilem Deum usque ad sanctam Virginitatem substantiam illustratione protrudere. ut latitudo deducta quodam naturae sua: ractu assumensque hominem filium nuncuparetur, neque Filius ante secula perfectus Deus natus, idem postea in homo natus sit. Utinam illum lucum illustrat Siphacianus, quo teste hier. lxxii, n. 1, asserbat Sabellius, *Patrem tantum in seipsum emissum, unumque, que ad Evangelium et humanam solute prosecutionem attinerent, in quo unumque praesentis; atque ita in eorum rediisse, quæ admodum in sui a sole manant radia in eundem gæstos refunditur. Quomodo autem sol radio in terras protenditur potius quam descendit, ita Dei in Virginitem protensionem tantum, non descensionem adquisit. Haud aliter sensit Marcellus Theodoretus teste, qui de en proli lib. in Hæret. fab.: *Prorsus existimavit Trinitatem extendi contrahive pro æconomiarum et consiliorum diversitate; et paulo ante: Extensionem quamdam dilatatis Patris in Christum emisse dicit, et tunc Deum Verbum appellavit: peccato autem infecta æconomia rursus attractam esse hanc sapientie ad Deum ex quo extensa fuit.***

semper fuerit atque sit filius Dei: ne in eo unitas Dei sit, sed ex eodem idem sit; ut unius Dei, ut putant, inviolabilem fidem (a) series ex solido in carnem deducta conservet, dum usque ad virginem Pater protensus, ipse sibi natus 13 sit in filium. Alii vero (quia salus nulla sine Christo sit, qui in principio apud Deum erat Deus Verbum), naturam negantes, creationem solam professi sunt: ne natiuitas veritatem Dei admitteret, (b) sed creatio falsitatem dederet, quæ dum enuntietur in genere (c) Dei unius fidem, non excluderet in sacramento: sed natiuitatem veram nomini ac fidei creationis (d) subiectent, a veritate unius Dei separabilem eum facerent, ut creatio substitutionis, perfectionem sibi diuinitatis non usurparet, quam veritatis natiuitas non dedisset.

17. *Fides vera contra utramque toto hoc opere stabilenda.* — Horum igitur furori respondero animus exarsit: recolens hoc vel præcipue sibi salutare esse, non solum in Deum credidisse, sed etiam in Deum patrem; neque in Christo tantum sperasse, sed in Christo Dei filio; neque in creatura, sed in Deo creatore ex Deo nato. Maxime ergo properamus ex prophetici atque evangelici præconiis veritatem eorum ignorantiamque confundere, qui sub unius Dei, sola sane utili ac religiosa prædicatione, aut Deum natum Christum negant, aut verum Deum non esse contendunt; ut creatio potentis creatore intra unum Deum fidei sacramentum relinquat; quia natiuitas Dei extra unius Dei fidem religionem protrahat (e) consistendum. Sed nos docti diuinitus neque duos deos prædicare neque solum, hæc evangelici ac prophetici præconi rationem in confessione Dei patris et Dei filii (f) afferimus, ut unum in fide nostram sint uterque, non unus; neque eundem utramque, neque inter verum ac falsum aliud consistentes; quia Deo ex Deo nato, neque eundem natiuitas permittit esse, neque aliud.

18. *Lecturi fides necessaria.* — Et vos quidem, quos fidei calor et (g) ignerato mundo ac sapientibus impudi veritatis studium ad legendum vocavit, ma-

(a) In Pratellensi ms. *series ex solido Deo*, et mox, *Pater spiritus protensus*: voces *Deo* et *Spiritus* ex margine in textum laud dubie translatae. Hic rursus locus illustratur similitudine solis, ut quemadmodum radius est series ex solido solis corpore e ducta in terras, ita et Filius sit series e ducta a Patre: ut enim in sole vis triplex, illuminandi, calefaciendi, et orbicularis figura, seu solidum illud unde est utraque vis: ita et in Trinitate excogitant Sabelliani triplicem vim, cuius Pater esset hypostasis ac relictus totius forma, et loquitur Epiphanius loco laudato: ex quo heresis hujus notitiam ad capiendos Hilarii libros necessaria comparamus.

(b) Apud Bad., *Er.*, necnon in ms, Vat. has. et Gulb. uno, *sed creatio relictus compositi et simplici Dei falsitatem doceret*: quod glossæ suspicantur, maxime cum hæc loquendi ratio ab Hilario sit aliena.

(c) In vulgatis et pluribus mss. hic additur *vox creationis*, quæ rectius abest a castigatioribus libris. Antea excusi habent *enuntientur*, et post *excluderet*, nullo fere suffragante ms. Non displiceret tamen, si

antea præmitteretur *qui dum*, non *quæ dum*, etc., id est, quæ creatio non nisi mendaciter subijciatur fidei Dei, qui genere et natura unus est, quanvis non excludatur a fide Dei in sacramento, quatenus plures per quamdam prærogativam hoc nomen sortiuntur. Videtur lib. contra Auxent. ii, §.

(d) Solus codex Vat. has. *substituentis*, et iuxta hanc. Hoc enim sibi vult: quem catholici Deum verum, ut pote ex Deo vera natiuitate natum credunt, illi Sabelliani nomini ac fidei creationis subijciunt.

(e) Editio Par. antiquos libros, quibus solenne est mutare *t* in *d*, secuta, *confundam*.

(f) Vat. has. ms., *asserimus*.

(g) Bad. et *Er.*, *ignorante*, Lips. et Par., *ignoranis*; castigantur ex mss.

(h) Apud Lxx. *ἐν ὑποστάσει*. Gregorius Nazianzenus. Orat. xxxv, legens *ἐν ὑποστάσει*, explicandæ hujus vocis gratia addit, *καὶ οὐκ ἐν ἑνὶ*: quod quidem illi viventium hæcenus concessum negat, quia eorum nemini datum est videre naturam seu essentiam Dei. Ambrosius, l. ii de Fide, c. 15: *Quis stetit in substantia Domini, et vidit verbum ejus?*

19. *Comparatio ad divina nulla est perfecta.* — Si quæ vero nos de natura Dei et natiuitate tractantes, comparationum exempla affereremus, nemo ea existimet absensitate in se rationis perfectionem continere. Comparatio enim terrenorum ad Deum nulla est: sed firmitas nostræ intelligentiæ cogit species quasdam ex inferioribus, tamquam superiorum indices querere; ut rerum familiarium consuetudine admonente, ex sensu nostri conscientia ad invisibilis sensus opinionem educeremus (*Hæc memoratur hb. xv, n. 2*). Omnis igitur comparatio homini potius utilis habeatur, quam Deo apta, quia intelligentiam magis significat, quam explicat: neque naturis carnis et spiritus, et invisibilium ac tractabilium consequentis præsumptio reputetur, protestans et insidians ad humanæ intelligentiæ necessarium, et ab invidiis esse liberum non satisfaciens exempli. Pergite itaque de Deo

locutura Dei verbis, sensum tamen nostrum rerum nostrarum specie inbaentes.

20. *Ordo tuius operis.* — Ac primum ita totius operis modum temperavimus, ut aptissimus legentium profectibus connexorum sibi libellorum ordo succederet. Nihil enim incompositum indigestumque placuit afferre: ne operis inordinata congeries rusticum quendam tumultum perturbata vociferatione praberet. Sed quia nullus per prærumpita consensus est, nisi substratis paulatim gradibus feratur gressus ad summa; nos quoque quaedam gradiendi initia ordinantes, arduum huc intelligentiæ iter (a) clivo quasi molliore lenivimus non 15 jam gradibus incisum, sed planitie subrepente devexum, ut prope sine scandentium sensu, euntium proficeret consensus.

21. *Quid contineat liber secundus.* — Post hunc enim primi hujus sermonis libellum, sequens ita sacramentum edocet divini generationis, ut baptizandi in Patre et Filio et Spiritu sancto non ignorent nominum veritatem, neque vocabulis intelligentiam confundant, sed unumquodque ita sensu concipiant, ut est ac nuncupatur; agnitori absolutissime in his quæ dicta sunt, quod neque non ipsa veritas sit nominis, neque non nomen sit veritatis.

22. *Liber tertius.* — Post hunc itaque lenem ac brevem demonstratæ Trinitatis sermonem, tertius liber, etsi sensum, tamen jam proficenter incedit. Nam id, quod ultra humani sensus intelligentiam Dominus de se professus est, quantis potest potentia exemplis ad intelligentiæ fidem coaptat, dicens: *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. x, 38): ut quod ab homine per naturam habitum non capitur, id (b) fides jam rationalis scientiæ consequatur: quia neque non credendum de se Deo est, neque opinandum est, extra rationem fidei esse intelligentiam potestatis.

23. *Liber quartus.* — Quartus deinde liber initium sui ex hæreticorum doctrinis auspicatur, se ipsum vitium, quibus fides Ecclesiæ (c) infamatur, expurgans: ipsam illam perfidiæ expositionem a multis (d) non

(1) Ms. Veron. tenet; ut paulo ante, *Quartus liber auspicatur, etc.*

(a) Hoc ad imitationem Plinii videtur dictum, qui lib. vi, Epist. v: *Ita, inquit, leviter et sensim rivo fallente consurgit ut cum adsendere te non putes, scilicet nascendisse.*

(b) Editi, excepto Par. eum unico ms., fides tamen rationali scientiæ consequatur. Ratio hic subjicitur, cur fides dicatur rationalis scientiæ. Rationalis quidem est, quia ratio suadet credendum Deo: scientiam etiam habet, quia opinioni non relinquitor locus, cum per effectus intelligimus plus Deum posse, quam capiat humana ratio. Hinc male in vulgatis legebatur, *intelligentiæ potestatem, pro intelligentiam potestatis*, quod et magis perspicuum sit ex his l. iii, num. 5: *Sunt istiusmodi in Deo potestates, quarum cum ratio intelligentiæ nostræ incomprehensibilis est, fides tamen per veritatem efficiendi in absoluto est.*

(c) In vulgatis, *infirmitas*, male nequo melius deinde apud Had., Er. et Lips. *expurgans*.

olim editam proferens, et subdole eos, ac per id impissime, unum Deum ex lege defendisse convincens, omnibus legis ac prophetarum testimoniis ita demonstratis, ut sine Deo Christo unum Deum confiteri irreligiositas sit; et confesso unigenito Deo Christo, non unum Deum prædicare perfidia sit.

24. *Liber quintus.* — Quintus vero (1) tenuit eum responsionis ordinem, quem hæretici instituerant professionis. Namque cum unum Deum prædicare se secundum legem ementiti essent; unum quoque Deum verum ex eadem proferre se fesellerunt: ut (e) per exceptionem Dei et unius et veri, nativitatem Domino Christo adimerent; quia ubi nativitas est, ibi et intelligentia sit (f) veritatis. Nos autem iisdem gradibus, quibus ipsimum negabatur, docentes, nec duos deos, nec solitarium verum 16 Deum, sed Patrem verum Deum ita ex lege ac prophetis prædicavimus, ne aut unius Dei fidem corrumpere, (g) aut nativitatem denegaremus. Sed quia, secundum illos, creato potiusquam nato nomen Dei Domino Jesu Christo deputaretur potius quam inesset; divinitatis veritas ita ex auctoritatibus prophetiis demonstrata est, ut nos, Domino Jesu Christo Deo vero prædicato, intra intelligentiam unius Dei veri nativæ in eo divinitatis veritas contineret.

25. *Liber sextus.* — Sextus vero jam liber omnem hæreticæ assertionis fraudulentiam pandit. Namque ut dictis suis fidem facerent, damnatas dicta et vitia hæreticorum, Valentini scilicet et Sabellii et Manichæi et Hieracæ, piæ Ecclesiæ prædicationes velamento professionis impiæ furati sunt: ut (2) correptis (h) in melius verbis irreligiosorum, et ambigua significatione moderatis, sub impietatis damnatione doctrinam pietatis extinguerent. Sed non singulorum dictis et professionibus demonstratis, sanctas Ecclesiæ prædicationes absolvimus, neque quidquam eum damnatis hæreticis commune eis esse permisimus, ut damnanda damnantes, sola venerabiliter sectanda sequeremur, filium Dei (supple, esse) Dominum Jesum Christum, quod maxime ab iis negabatur, per hæc docentes, dum de eo testatur Pater, dum de se

(2) *Corruptis*, ibid.

(d) Pro non olim, substantivum est apud Lips. et Par. jam olim. revertentibus mss. necnon quod lib. vi, n. 3, dicitur, Avianam luem proxime emersisse. De hac perfida expositione dicemus libro iv.

(e) Solus ms. bas. Vat., ut per professionem Dei. Usus ac vim verbi exceptio eorum est infra n. 29, 33 et 31, ubi non solum professionem sonant, sed eam a ejus consortio quisvis abus areatur.

(f) Hoc est, ibi intelligitur possessio veræ nature ejus ex quo nativitas est. Nam vox veritas Hilario pro vera natura, ut jam sæpe vidimus, solentis est.

(g) Editi, aut nativitatem: malo et revertentibus mss.

(h) Reponimus ex Telleriano codice et Prætel. *correptis*; quod et in Kemig. ac Theod. prædem secundis curis positum fuit: cum aliis in libris legamus *correptis*.

ipse profitetur, dum Apostoli prædicant, dum religiosi credunt, dum demones clamant, dum Judæi negantes fatentur, dum ignorantes intelligunt gentes; ne jam (*id est*, ut non) ambigendum permitteretur, quod ignorandum non relinqueretur.

26. *Liber septimus. Sabellius, Hebion et Arius sese vincendo Ecclesiæ vincunt.*—Septimus deinceps liber, secundum perfectæ fidei gradum, susceptæ disputationis sermonem temperavit. Namque primum, per inviolabilis fidei sanam et incorruptam demonstrationem, inter Sabellium et Hebionem et hos non veri Dei prædicatores lite certavit, cur Sabellius subsistere ante sæcula negaret, quem creatum alii confiterentur. Ignorabat enim Sabellius subsistentem Filium dum Deum verum operatum in corpore esse non ambigit. Illi autem negabant nativitatem, et affirmabant creaturam, dum opera ejus Dei veri esse opera non intelligunt. Lis eorum, fides nostra est. Nam dum filium negat (ideoque errat), in eo vincit Sabellius, **17** quod Deus verus (ut recte probat) operatus est: et Ecclesia eos, qui verum in Christo Deum negaverint, vincit. At vero cum subsistentem Christum ante sæcula hi adversus eum demonstrant semper operatum, de condemnato secum Sabellio nobis triumphant, Deum quidem verum (1) (*a*) sciente, sed Dei filium nesciente. Hebion autem ab utroque ita vincitur, ut hic (Arius) ante sæcula subsistentem, hic (Sabellius) verum Deum convincat operatum. Omnesque se invicem vincendo vincuntur: quia Ecclesia et contra Sabellium, et contra creaturæ prædicatores, et contra Hebionem, Deum verum ex Deo vero Dominum Jesum Christum, et ante sæcula natum, et postea hominæm genitum esse testatur.

27. *Argumentum septimi libri.*—Nemini autem dubium est, congruum id maxime (2) pietati doctrinæ fuisse, ut quia ex lege et prophetis primum Dei filium, post etiam Deum verum cum sacramento unitatis prædicassentur; rursum legem ac prophetas per Evangelia firmantes, primum ex his Dei filium, post etiam Deum (b) verum doceremus. Competentissimum itaque fuit, post nomen filii, veritatem ejus ostendere: quamquam, secundum communem sensum, (c) veritatis absolutiorem nuncupatio filii obtineret. Sed ne quid, adversantibus unigeniti Dei veritati, occasionis ad fallendum et illudendum relinqueretur; ipsam illam (*sæu*, qua proprius Dei filius creditur) proprietatis fidem per divinitatis veritatem adstruximus: Deum esse eum, qui Dei filius non negaretur, his modis docentes, nomine, nativi-

(1) *Scientes, deinde nescientes.*

(2) *Piæ doctrinæ: fortasse melius.*

(a) Editi et perique mss. *scientes*; et mox, *nescientes*: castigantur ex perantiquo ms. Coll. necnon Germ. ac vetustiore Remig. Quippe hæc de Sabellio dicuntur, non de Ariano. Tum duplex in Hebione error notatur: primum quo negat Christum ante Mariam, alter quo vult eum merum esse hominem.

(b) Vat. Bas. ms. *verum verum*: et supra, *Deus verus operatus est.*

A tate, natura, potestate, professione; ne (ut non) aliud esset quam nuncuparetur, neque nuncupatio non nativitatis esset, neque nativitas naturam amisisset, neque natura non retinisset potestatem, neque potestas non etiam conscia sibi veritatis professione notesceret. Causas ergo omnes singulorum generum ita ex Evangelii excerptis subjungimus, ut nec professio tacerit potestatem, nec potestas non exseruerit naturam, nec natura non suæ nativitatis sit, nec nativitas non sui nominis. ut per id non relinqueretur impietatis calumnia, cum Dei veri ex Deo vero divinitatem, secundum et nomen et nativitatem et naturam et potestatem, ipsa quoque Dominus Jesus Christus nativæ veritatis suæ protestatione doerisset.

B 28. *Octavus liber.*—Octavus jam vero liber, duobus superioribus **18** libris de Dei filio et Deo vero multum ad credentium fidem proficientibus, totus in unius Dei demonstratione detentus est, non auferens filio Dei nativitatem, sed neque per eam dum deorum divinitatem introducens. Ac primum quibus modis hæretici veritatem Dei patris et Dei filii, qui negare non possent, tamen eludere niterentur, edocuit, dissolvens ineptas eorum et ridiculas occasiones, quibus per id quod dictum est: *Multitudinis autem credentium erat (d) anima et cor unum (Act. iv, 52)*; et rursum: *Qui plantat autem, et qui rigat, unum sunt (I Cor. iii, 8)*; et iterum: *Non pro his autem tantum rogo, sed et pro iis qui credituri sunt per verbum eorum in me: ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi sint in nobis (Joan. xvii, 20, 21)* voluntatis potius et unitatis quam divinitatis asserunt veritatem. Sed nos hæc ipsa suis virtutibus pertractantes (*hoc est*, secundum vim verborum), fidem in se divine nativitatis continere ostendimus: et omnes dictorum dominicorum professiones revolventes, totum atque perfectum, ex apostolicis præconiis ac sancti Spiritus (*Vocis sancti Spiritus, quæ hæc vis sit, videsis lib. viii, n. 25*) proprietatibus, et paternæ et unigenitæ majestatis sacramentum docuimus: eum et in Patre Filium intellectus, et Pater in Filio cognitus, unigeniti Dei nativitatem, et perfecti in eo Dei (5) ostenderent veritatem.

D 29. *Liber nonus. Argumenta contra Christi divinitatem.*—Parum est autem, in rebus ad salutem maxime necessariis, sola ea ad satisfactionem fidei afferre, quæ propria sunt: quia plerumque (4) blan-

(3) In superiore editione: *ostenderet.*

(4) *Blandiente sensu.*

(c) Hoc est, veram patris naturam vera filii nuncupatio manifeste obtineret: quibus declarat Hilarius se quasi ex abundantia ostensurum Filio naturam Patris esse, postquam ostendit ei filii nomen competere. Notanda vox *absolutio*, quæ illi valde familiaris est pro re certa et evidenti.

(d) Ita hunc locum exhibent constanter mss. Editi vero, *cor unum et anima una.*

dientes sensum (a) fallant dictorum nostrorum inexploratae assertiones, nisi etiam propositionum adversarum demonstratae inanitates, fidem nostram in eo ipso, quod ipsae ridiculae esse arguantur, affirmant. Nonus itaque liber totus in (1) repellendis iis, quae ad infirmandam unigeniti Dei (2) nativitatem ab impiis usurpantur, intentus est: qui dispensationis occulti a saeculis mysterii immemores, evangelica fide Deum atque hominem praedicari non recorderentur. Namque eum Deum esse Dominum nostrum Jesum Christum, et similem Deo esse et aequalem ut Deum filium Deo patri, natum (3) ex Deo, et secundum nativitatis proprietatem in veritate Spiritus (*hoc est*, divinitatis) subsistere negant; his iuti dictorum dominicorum professionibus solent: *Quid me dicis bonum? Nemo est bonus nisi unus Deus* (Luc. xviii, 19); ut eum dici se bonum coarguat, et non nisi **19** bonum Deum unum esse testetur; et (b) extra bonitatem Dei sit, qui bonus est, et in Dei non sit veritate, qui unus est. Quibus dictis etiam haec ad impietatis suae argumenta connectunt: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii, 3); ut solum verum Deum confessus Patrem, nec verus ipse, nec Deus sit: quia solius Dei veri exceptio, significatae proprietatis (c) non excedat auctorem. Non ambigue autem hoc ab eo dictum esse intelligendum, quia idem dixerit: *Non potest Filius facere ab se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Joan. v, 19): ut eum nihil nisi de exemplo operis possit operari, naturae in eo intelligatur infirmitas; quia nequaquam ait omnipotentiae comparandum, quod alienae operationis subjectum est necessitati; et ratio intelligentiae hoc suadeat, in omnibus a se posse et non posse, differre. Differre autem eo usque, ut de patre Deo haec ita professus sit: *Pater major me est* (Joan. xiv, 28) et (4) cesset in professione absoluta adversandae ealumnia; quia impie vanitas sit honorem ac naturam Dei tribuere abluenti. Omni autem modo in tantum eum a proprietate veri Dei abesse, ut etiam testatus haec fuerit: *De die autem illa et hora nemo*

A scit, neque Angeli in caelis, (d) neque Filius, nisi Pater solus (Marci xiii, 32): ut cum Filius nesciat quod Pater solus sciat, longe alionus sit nesciens a sciente; quia natura ignorantiae obnoxia, non sit ejus virtutis et potestatis, quae a dominatu ignorantiae (5) excepta sit.

50. Argumentis respondetur. Haec itaque, corrupto depravatoque sensu, impissime ita intellecta esse monstrantes, omnes dictorum causas ex his ipsis vel interrogationum vel temporum vel dispensationum generibus attingimus, causis potius verba subdentes, non causas verbis deputantes: ut cum a se dissident, *Pater major me est* (Joan. xiv, 28); et, (6) *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); neque idem sit, *Nemo bonus est, nisi unus Deus* (Luc. xviii, 19); et, (e) *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9); vel certe tanta se diversitate contraria sint: *Pater, omnia tua mea sunt, et mea tua* (Joan. xvii, 10); et (f), *Ut cognoscant te solum verum Deum* (Ibidem, 3); vel illud, *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11); et, *De die autem (g) et hora nemo scit, neque angeli in caelis, neque Filius, nisi Pater solus* (Marci. xiii, 31). Intelligantur in singulis et dispensationum praedicationes, **20** et consciae potestatis naturalis professiones: et cum idem sit dicti auctor utriusque, demonstratis tamen virtutibus generum singulorum (naturarum singularum quae sunt in Christo), non pertineat ad contumeliam verae divinitatis, quod ad sacramentum fidei evangelicae sub dispensatione et causae et temporis et nativitatis et nominis praedicatur

31. Liber decimus. Quaedam Scripturae verba haereticis specie tenus faventia. — Decimi vero libri eadem est ratio, quae illi. Nam quia ex passionis genere et professione quaedam per stultae intelligentiae sensum ad contumeliam divinae in Domino Jesu Christo naturae virtutisque rapuerunt; ea ipsa demonstranda fuerunt, et ab his impissime intellecta esse, et a Domino ad protestationem verae et perfectae in se majestatis esse memorata. Namque his sibi dictis, ut religiose impii sint, blandiuntur: *Tristis est anima mea*

(1) *Repellendis.*

(2) Potior videtur nostri codicis lectio: *divinitatem*. Nam profecto in nono libro contra adversarium conuatae veram Filii divinitatem potissimum tuetur: quae tamen nominis ex *nativitatis* suae natura sibi est. Atque haereticorum objecta omnia, quae diluit Hilarius, ad infirmandam Filii divinitatem collinant.

(3) In anteriori editione: *natum et Deo.*

(a) Aliquot mss. *blandiente sensu*: et mox in *repellendis*, pro *in repellendis*. Nemo porro non videt vocabulum *sensum* ad *fallant*, non ad *blandientes*, esse referendum.

(b) Id est, et non sit consors bonitatis illius, quae Deus singulariter bonus est, etc.

(c) Hoc est, inra Patrem prorsus contineatur atque concludatur quod illius proprium esse significatum est, nec ab eo exeat, ut ulli alteri communiatur.

(d) In Cod. Vat. has. hic et infra, *neque filius hominis*. Abs est vox *hominis* a ceteris, non hoc solum libro, sed et non, eaque sublata locus allatus prima fronte plus Arianis favet.

(4) Ms. noster: *neesse est in professione absoluta adversandi contumelia videatur*. Rectius quam in Erasmus, a ceterisque; et cesset in, etc.

(5) *Excepta sit.*

(6) Hic a codice Veron. interponitur *iterum*; sicut et mox ante verba: *Qui me vidit*, etc., atque inferius ante verba: *De die*.

D

(e) Hic et deinceps editi juxta Vulgatam, *qui me vidit*. At meliores mss. constanter juxta graecum textum ceterisque Patres Hilario aequales, *Qui me vidit, vidit*.

(f) In vulgatis hic, et *iterum*; ac paulo post, et *iterum de die*. Utroque in loco abest vox *iterum* castigatioribus mss. et abesse debet: non enim hic congeries est testimoniorum in unam rem collectorum, sed quatuor loci quatuor aliis oppositi.

(g) Ex meliorum mss. consensu expuncta est hic vox *illa*, quamvis exisset superiori numero. Sic lib. xi, n. 2, eadem exprimitur, relictur vero n. 37, ut et in ps. cxlii, n. 2.

usque ad mortem (Math. xxvi, 58); ut longe a beatitudine atque incorruptione Dei sit, in cuius animam dominans metus tristitiæ imminentis inciderit: qui etiam usque ad hanc precem consternatus fuerit passionis necessitate: *Pater, si possibile est, transcut calix iste a me (Ibidem, 39)*; et sine dubio timere (1) videtur (a) perpeti, quod ne patereur oraverit: quia patendi trepidatio causam attulerit deprecandi: in tantum vero infirmitatem ejus obtinuerit vis doloris, ut in ipso crucis tempore diceret: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti (Math. xxvii, 46)*? qui etiam usque ad querelam desolationis suæ, passionis acerbitate commotus, auxilii inops paterni, spiritum in hac voce emisit cum dixit: *Pater, commendo in manus tuas spiritum meum (Luc. xxiii, 46)*; et exhalandi spiritus trepidatione turbatus (2) tuendum hunc (b) Deo patri commendaverit; quia commendationis necessitatem desperatio securitatis exegerit.

32. *Alia iis opponuntur.* — Sed stultissimi atque impissimi homines, non intelligentes nihil contrarium in rebus iisdem ab eodem dictum fuisse, verbis tantum inhaerentes, causas ipsas dictorum reliquerunt. Nam cum longe multumque diversum sit, *Tristis est anima mea usque ad mortem (Math. xxvi, 58)*; et, *Amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis (c) (Ibidem, 64)*; neque id ipsum sit, *Pater, si possibile est, transeat calix iste a me (Ibidem, 39)*; et illud, *Calicem quem dedit mihi Pater meus, non bibam eum (Joan. xviii, 11)*? longoque diversum sit: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti (Matt. xxvii, 46)*? 21 (3) ab eo: *Amen dico tibi, hodie meum eris in paradiso (Luc. xxiii, 43)*: (4) multum quoque dissentiat: *Pater, commendo in manus tuas spiritum meum (Ibid. 46)*; et illud, *Pater, remitte illis, quia quod faciunt nesciant (Ibidem, 34)*: ad impietatem (d) reciderunt divinorum dictorum incapaces. Et cum non conveniat trepidationi et libertati, festinationi et excusationi, querelæ et adhortationi, diffidentiae et intercessioni, divinæ professionis naturæque immemores, ad argumentum impietatis suæ, dispensationis gesta et dicta tenuerunt. Itaque nos demonstratis omnibus,

(1) Videtur.

(2) Tum eundem.

(3) In superiore editione pro ab eo, ut legi. Erasmus quoque, habebatur, aut illud: mendose.

(4) Multumque.

(5) Derelinquimus.

(a) In vulgatis, videtur. Melius videretur in pleiisque mss. Hæc enim, ut superiora atque subsequenta, uno tenore proferuntur ex sententia adversariorum.

(b) Remigianus codex vetustior, tum eundem hunc. (c) Additur Dei in vulgatis: quæ vox neque in mss. existat, nec in græco textu.

(d) In uno e mss. Colb. recesserat.

(e) Removimus hinc verba, ad sacramenti religionem, que non reperimus nisi in uno ms. recentiore Colb. et supervacanea videntur: cum declarat Hilarius simpliciter se singula adversariorum objecta diluere, nullum dissimulasse.

(f) Bad. et Er. cum uno ms. Colb. sacramentum revelationis. Lips. et Par. sacramenti revelationes. Vat.

quæ in sacramento et anima: et corporis Domini Jesu Christi sunt, (e) nihil inexploratum, nihil tacitum (b) derelinquimus: sed dictorum omnium pacificam intelligentiam singulis quibusque causarum generibus coaptantes, nec trepidare fiduciam, nec evitare voluntatem, nec conqueri securitatem, nec commendationem sui orantem, aliis veniam desiderasse monstravimus: fidem dictorum universorum absoluta evangelici mysterii prædicatione firmantes.

33. *Liber xi alia hæreticorum argumenta refellit.* — Igitur quia desperatissimos homines ne ipsa quidem resurrectionis gloria intra religionis intelligentiam edoctos cohibuit, sed aut per dignationis professionem, impietatis suæ arma sumpserunt, aut (f) sacramenti revelationem ad Dei contumeliam transulerunt: ut per id quod dictum est, *Ascendo ad patrem meum et ad patrem vestrum (6)*, ad Deum meum et ad Deum vestrum (Joan. xi, 17), dum communis nobis atque ipsi et Pater pater est, et Deus Deus est, extra exceptionem veri Dei sit in professione communi, eumque sicut nos et creationis necessitas creatori Deo subdat, et adoptio assumat in filium; jam vero nulla in eo divinæ naturæ proprietas existimanda sit, secundum Apostoli dictum, *Cum autem dixerit, Omnia (g) subjecta sunt, præter eum qui subjecit ei omnia; (7) (h) cum enim fuerint subjecta ei omnia, tunc et ipse subjicietur ei qui ei subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv, 27, 28)*. Quia subjecto et infirmitate subjecti protestetur, et dominantis significet potestatem: in his quoque cum summa religionis demonstratione tractandis liber undecimus occupatur, 22 etiam ex his ipsis dictis apostolicis demonstrant, non modo non ad divinitatis infirmitatem subjectione proficere, sed per eam ipsam (supple, subjectionem) veritatem Dei, (8) quia (i) ex Deo sit natus, ostendi: et per id, quod sibi æ nobis et Pater pater est et Deus Deus est, nobis multum acquiri, et ei nihil deirahi; cum scilicet homo natus, et universis carnis nostræ passionibus functus, ad Deum et Patrem nostrum, (j) ut homo noster in Deum glorificandus ascenderet.

(6) Et ad Deum.

(7) Verba, quæ P. Custantius hic adnotat prætermitti a pluribus optimæ notæ codicibus, et a nostro prætermittuntur.

(8) Qui ex Deo.

D

has. ms. sacramenti religionem. Verius alii, sacramenti revelationem, scil. Verbi in carne manifestationem, quod juxta Apostolum sacramentum est a sæculis absconditum.

(g) Editi hic adiciunt pronomen ei, quod lib. xi omittunt. Utroque in loco sibi constant mss.

(h) Verba, cum enim fuerint subjecta ei omnia, hic plures præbent notæ mss.; libro autem xi, n. 8 et 22, omnes omittunt.

(i) In mss. Vat. has. aliisque potioribus, qui ex Deo sit natus: non alio sensu. Contentid porro Hilarius Filium ideo subjectum, quia natus sit; inde vero quod natus ex Deo sit, veram Dei naturam obtinere.

(j) Aut hic supplendum verbum ascenderit, quod

51. *Liber xii Arianam hæresim apertius expugnat. A* *Filium Dei ita natum esse ut semper fuerit.* — Quod autem in omni genere doctrinarum observari semper meminimus, ut si qui diu tenui primum exercitatione (1) longoque usu humilioris studii fuerint eruditi, tum jam ad rerum ipsarum, quibus imbuti sunt, experientia (2) mittantur; ut cum jam bene luserint bella militaturi, in militiam protrahantur; aut cum forenses lites (a) scholaris materie tentaverint, tunc mittantur ad tribunalium pugnas; aut cum in stagnis domesticis navim nauta intrepidus instruxerit, tunc magni et peregrini maris committatur procellis: id ipsum nos in hac maxima et gravissima totius fidei intelligentia facere curavimus. Namque cum antea a levibus initiis de nativitate, de nomine, de divinitate, de veritate fidem teneram imbuissemus, ac leni profectu etiam usque ad evellendas omnes hæreticorum occasiones, legitimum studia extulissimus; tum eos jam ad ipsam palestram gloriosi certaminis magnique produximus: ut in quantum ad æternæ (b) nativitatis complectendam intelligentiam humana mens communis sensus opinione deficiat, in tantum studiis divinis ad sentienda ea, quæ ultra naturæ nostræ opinionem sunt, nitentur; quæstionem hanc maxime dissolventes, quæ secularis sapientiæ (c) hebetudine invalescens, de Domino Jesu ratione se putet dicere: *Erat quando non erat, et, Non fuit ante quam nasceretur, et, De non exstantibus factus est*: ut quia nativitas eam videatur asserere causam, ut esset qui non erat, et cum non existeret nasceretur; per id quoque unigenitum Deum sensui temporum subdant: C (quasi vero non fuisse eum aliquando, fides ipsa et 23 ratio nativitatis ostendat) atque ideo ex eo quod non fuit, natum esse dicant, quia nativitas præstet esse quod non fuit. Sed nos apostolicis atque evangelicis testimoniis semper Patrem, semper Filium prædicantes, non post aliqua Deum omnium, sed ante omnia esse docebimus: neque incidere in eum irreligiosæ hujus intelligentiæ temeritatem, ut de non exstantibus nasceretur, et non fuerit ante quam natus sit; sed ita semper fuisse, ut et patum prædicemus; ita vero natum esse, ut semper fuisse manifestemus: sitque in eo non innascibilitatis exceptio, sed nativitatis æternitas; quia et nativitas auctorem habeat, neque careat æternitate divinitatis.

53. *Exponuntur verba: Dominus creavit me, etc.* — D

(1) Longo quoque.

(2) Mittuntur, mox protrahuntur.

(3) Sunt abest a Veronensi exemplari.

probat Hilarius nobis multum acquiri; eum Christus ascenderit, ut homo noster glorificandus in Deum ascendiret: quo modo superius, n. 41, dixit, *Verbum Deus caro factum est, ut per Deum Verbum carne factum caro proficeret in Deum Verbum*. Aut sequens particula ut non est causativa, sed illud ut homo noster, permixta est, ac, tanquam homo nostræ naturæ: quod qui natus, mox per ascenderet, legendum et ascendit; aut certe cum Carmitensi codice ascendit.

(a) Ita plures mss. Alii vero cum vulgatis, *scholares*.

Et quia dicti prophetici insecti, et celestis doctrinæ imperiti (3) sunt; corrupto sensu ac proprietate sententiæ creatum esse per id Deum potius quam natum affirmare nituntur, quia dictum est, *Dominus creavit me (4) in initium (d) viarum suarum in opera sua (Prov. viii, 22)*; ut sit ex communi creationum natura, sicut sit præstantior in genere creationis; neque in eo sit gloria divinæ nativitatis, sed virtus potentis creaturæ. Verum nos nihil novum, nihil extrinsecus præsumptum asserentes, ipso illo Sapientiæ testimonio veritatem dicti rationemque præstabilimus, neque ad nativitatis divinæ et æternæ intelligentiam trahi posse, quod in initium viarum Dei et in opera sit creatus, quia non idem sit in hæc creatum esse, et autem omnia natum esse. cum ubi nativitatis significatio est, sola nativitatis professio est; ubi vero creationis est nomen, ibi causa ejusdem creationis anterior est: et cum ante omnia sit nata Sapientia, tamen quæ etiam in res aliquas sit creata, non idipsum sit id quod ante omnia est, et quod cepit esse post aliqua.

56. *Liber xii quæ de Spiritu sancto confitenda sunt aperit.* — Dehinc consequens visum est, creationis nomine a fide, quæ nobis de unigenito Deo est, repudiato, ea quoque quæ confessioni sancti Spiritus congrua ac religiosa essent, docere: ut jam confirmatis longo anteriorum libellorum diligentique tractatu, nihil de totius fidei absolute non desset, cum amotis vitiosarum prædicationum etiam de opinione Sancti Spiritus irreligiositatibus, illæsum atque incontaminatum regenerantis Trinitatis sacramentum intra definitionem salutarem apostolica atque evangelica auctoritas contineret: neque jam per sensus humani sententiam Spiritum Dei inter creaturas quisquam auderet referre, quem ad immortalitatis pignus, et ad divinæ incorruptæque naturæ consortium sumeremus.

24 37. *Gratia ad recte scribendum necessaria imploratur.* — Ego quidem hoc vel præcipuum vitæ meæ officium debere me tibi, Pater omnipotens Deus, conscius sum, ut te omnis sermo meus et sensus loquatur. Neque enim ullum aliud majus præmium hic ipse usus mihi a te concessus loquendi potest referre, quam ut prædicando te tibi serviat, teque quod es, patrem, (5) patrem scilicet unigeniti Dei, aut ignorantis sæculo, aut neganti hæretico demonstret. Et in

(4) *Me initium.*

(5) *Veroneasis patrem non geminat.*

(b) In ms. Vat. bas. *divinitatis*: corrupte. Mox in aliquot aliis, *deficit*, pro *deficitur*: ex scoli temeritate. Ita enim apud Ciceronem, *Mulier abundant audentia, consilio et ratione deficitur*.

(c) Veteres libri *habitudine*: ex quo in uno Remig. prave confectum est *habitudine*.

(d) *Bad., Er. et Lips. initium*, sive in consentientibus aliquot antiquis libris cum LXX. At particulam in addendam esse liquet tum ex subnexis, tum ex lib. xii, n. 35. Unde in ms. bas. Vat. et aliis legitur, *in initio*.

hoc quidem tantum voluntatis meae professio est: A ceterum auxi i et misericordiae tuae munus orandum est, ut extensa tibi fidei nostrae confessionisque vela flatu Spiritus tui impleas, nosque in cursum praedicationis in te propellas. Non enim nobis infidelis sponsonis istius auctor est, dicens: *Petite, et dabitur vobis; quaerite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis* (Luc. xi, 9). Nos quidem inopes ea quibus egenus precabimur, et in scrutandis prophetarum tuorum apostolorumque dictis studium pervicax afferemus, et omnes obseratae intelligentiae aditus pulsabimus: sed tuum est, et oratum tribuere, et quasitum adesse, et patere pulsatum. Torpemus enim quodam naturae nostrae pigro stupore, et ad res tuas intelligendas intra ignorantiae necessitatem ingenii nostri imbecillitate colubemur: sed doctrinae tuae studia ad B sensum nos divinae cognitionis (1) institunt, et ultra naturalem opinionem fidei (a) obedientia probebit

58. Expectamus ergo ut trepidi hujus caepti exordia incites, et profectu accrescente confirmes, et ad consortium vel prophetalis vel apostolici spiritus voces: ut dicta eorum non alio quam ipsi locuti sunt sensu apprehendantur, verborumque proprietates iisdem rerum significationibus exsequamur. Locuturi enim sumus, quae ab iis in sacramento praedicata sunt, de aeternum Deum, aeterni unigeniti Dei patrem: et unum te sine nativitate, et unum Dominum Jesum Christum ex te nativitate aeternae, non in (b) deorum numerum veritatis diversitate referendum: neque non ex te genitum, (c) qui Deus unus es, praedicandum; neque aliud quam Deum verum, qui ex te (2) Deo vero patre natus est, confitendum. Tribue ergo nobis verborum significationem, intelligentiae lumen, dictarum honorem, veritatis fidem: et praesta, ut quod credimus, et loquamur; scilicet, ut contingat nobis, unum te Deum patrem et unum Dominum Jesum Christum de Prophetis atque Apostolis cognoscentibus, nunc adversum negantes haereticos, ita (d) Deum te celebrare, ne soluni; et eum praedicare, ne falsum.

25-26 LIBER SECUNDUS.

De veritate Trinitatis generatim, et de singularum personarum dignitate et officio nominatim disserit. Ac primo quidem declarat Hilarius tanti mysterii D notitiam in baptismo traditam sufficere. Tum de haereseum origine, deque haereticis Trinitatis fidem in-

(1) *Instrument.*

(2) In nostro ms. supprimitur vox *Deo*.

(a) In cod. Vat. bas. *obedientiam protrahunt*, male. Quomodo autem fides nos provehat ad id, quod naturalis sensus non attingit, superius jam observatum.

(b) *Vetusus codex Colb. cum Germ. uti praemovimus, num. 14, non in duorum numerum.*

(c) *Ms. Vat. bas., quia Deus. Mox Carn. et nonnulli alii, neque in aliud; postea, ubi ex te Deo vero patre, abest Deo a plerisque mss.*

(d) In vetusto codice Colb. ita et *Deum te*. Melius alii ita *Deum* collocant, ut haec vox et ad te et ad eum

festantibus pauca praetocutus, ad scribendum de tam reconditis rebus invitum se ac trementem adduci pluribus protestatur. Hinc ubi aperuit de Patre quid sentiat, verbis rem ut est non satis explicari ostendit. Deinde quid sit quidve non sit Filius exponit; et arguit eos, qui inique serunt se generationis illius sacramentum capere non posse; cum tot aliis in rebus, etiam suis, aequanimiter imperii sint. Hanc vero inenarrabilem Filii Dei generationem sapientibus saeculi, scribis legis, et haereticis ignoratam, divina illius natura prius paucis demonstrata, verbis Piscatoris explicat.

Postea fidem Scripturis fundatam commendans, eam medicamento comparat medendis omnibus morbis idoneo, idque confirmat allatis Scripturae testimoniis, quibus Sabellii simul et Hebonis Arianorumque commenta debellantur. Non tacet quaedam de Christo in Scripturis memorari, quae Deo indigna videantur; sed in iis ipsis, quae humani generis causa perulisse narrotur, ostendit non deesse potestatis ac dignitatis signa, quibus eum vere Deum esse docemur.

Tandem Spiritum sanctum existere a Patre et Filio distinctum probat, et eorum scrupulum levat, qui hoc aut ignorant aut ambigunt, quia Spiritus voce Patrem aut Filium frequenter intelligi videant. Praeterea demonstratur Spiritus sancti divina natura, officium, quam necessarium nobis sit illius donum, quare studio promerendum.

4. Quod sufficit Trinitatis notitia in baptismo tradita. — Sufficiebat credentibus Dei sermo, qui in aures nostras Evangelistae testimonio cum ipsa veritatis suae virtute transfusus est, cum dicit Dominus: *Euntes nunc docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia quaecumque (e) mando vobis: et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque in consummationem saeculi* (Math. xxvii, 19, 20). Quid enim (5) in eo de sacramento (f) salutis humanae non continetur? aut quid est, quod sit reliquum aut obscurum? Plena sunt omnia ut a pleno, (4) et a perfecto perfecta (g). Nam et verborum significationem, et efficientiam rerum, et negotiorum ordinem, et naturae intelligentiam comprehendunt. [Baptizare jussit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, id est, in confessione et auctoritate, et (h) unigeniti, et doni Auctori unus est omnium. Unus est enim Deus Pater, ex quo omnia; et unus Unigenitus Dominus noster

(3) *In eodem Sacramento.*

(4) *Et perfecto perfecta.*

aeque referatur Mox in Carnut. et aliis, nec solum, nec falsum: minus sincere. Hoc enim sibi vult: ita te et celebrare Deum, ut non solitarium credamus, et eum praedicare Deum, ut non falsum cogitemus. Tum in Corb. adjicitur clausula *Amen*.

(e) *Editi, mandavi reluctantibus mss.*

(f) Ita mss. antiquiores Colb., Carn., Germ., etc. Alii cum vulgatis, in eodem sacramento.

(g) *Mss. bas. Vat., Carnut. cum paucis aliis, et perfecto perfecta.*

(h) *Duo mss. Colb. et Germ. unigeniti Dei.*

Jesus Christus, per quem omnia; (1) et unus Spiritus, donum in omnibus. Omnia ergo sunt suis virtutibus ac meritis ordinata: (a) una potestas (2) ex qua omnia, una progenies per quam omnia, perfectæ spei munus unum. Nec deesse quidquam consummationi tantæ reperietur, intra quam (b) sit, in Patre et Filio et Spiritu sancto, infinitas in æterno, species in imagine, usus in munere.

2. Plura de ea disserere cogit hæreticorum vitium.

— Sed compellimur hæreticorum et blasphemantium 27 vitii, illicita agere, ardua scandere, ineffabilia eloqui, inconcessa præsumere. Et cum sola fide expleri quæ præcepta sunt oporteret, (3) (c) adorare videlicet Patrem, et venerari cum eo Filium, sancto Spiritu abundare; cogitur sermonis nostrilumilitatem ad ea quæ inenarrabilia sunt extendere, et in vitio coartamur alieno: ut quæ (d) contineri religione mentium (4) oportuissent, nunc in periculum humani eloquii proferantur.

3. Hæresis e Scriptura perperam intellecta nascitur.

— Existiterunt enim plures, qui cælestium verborum simplicitatem pro voluntatis sui sensu, non pro veritatis ipsius absolute suscipere, aliter interpretantes quam dictorum virtus postularat. De intelligentia enim hæresis, non de Scriptura est: et (e) sen-

(1) Et unus Spiritus donum.

(2) Ex quo. Subinde per quem.

(3) In nostro intrusa sunt verba, personis ac rebus.

(4) Oportuisset.

(5) Sit reposuimus ex ms. nostro pro sit: sequi-

(a) Apud Bad., Er. et Lips. et in recentiore ms. Colb. una potestas inaccessibilis: glossena.

(b) Er. intra quam non sit: perperam addita particula negante et renitentibus mss. Mox pro infinitis in æterno, Aug., lib. vi de Trinit. c. 10, legit, æternitas in Patre. Quam ille hujus loci explanationem ibidem cum Hilarii laude subjicit, potest quisque commode consulere, et longuoi esset huc adsciscere. Nec dubium est referri intra quam ad consummationem, idque dictum esse vel de consummata ac perfecta Patris et Filii et Spiritus sancti prædicatione, vel etiam de hominis spe, ad cuius beatitudinem nihil desiderandum sit, utpote cui in Patre æterno promittitur beatitudinis infinitas; in Filio, qui pulcherrima ac numeris omnibus absoluta Patris imago est, id præstandum sit quo præclarioris atque jucundioris nihil sub aspectum cadere possit; in Spiritu sancto, qui Patris et Filii donum ac munus est, utriusque sit impetienda fructus. Quamvis enim Theologi post Augustinum verba uti ac frui distinxerint, et usum reulerint ad res creatas, fructum ad Creatorem; hanc tamen distinctionem ignoravit Hilarius, qui etiam respectu Dei verbum uti indifferenter adhibet; v. g. in Psal. ii, n. 15: In sensum nos atque usum beatæ suæ bonitatis assumit; et n. 16: Qui nos per benevolentiam utendæ beatitudinis suæ creasset... per spem promerendo et utendo bonitatis suæ, etc. Denique cum. lib. i, n. 36, docet Spiritum sanctum inter creaturas referre netas esse, quem ad immortalitatis signum et ad divinæ incorruptæque naturæ consortium numeremus, satis declarat quid hic sibi velit usus in munere, nimirum Spiritum sanctum esse Patris et Filii munus, ejus beneficio immortalitatis pignus et divinæ incorruptæque naturæ consortium summum. Ex hac explanatione rueretur opinio Erasmi, cui lapsus videbatur Hilarius, quod cum græce for-

sus, non sermo sit crimen. Numquid corrupti veritas potest? Cum patris nomen auditur, numquid natura filii non continetur in nomine? Numquid Spiritus Sanctus non erit, qui nuncupatur? Neque enim in Patre potest non esse quod pater est, neque in Filio deesse quod filius est, neque in Spiritu sancto non existere quod sumitur. Sed homines (f) mente perverai omnia confundunt et implicant, et usque ad naturæ demutationem sensus sui perversitate contendunt; ut quod Pater est Patri adimant, dum volunt Filio auferre quod filius est. Adimunt autem, (g) quando cum bis non de natura (5) sit filius. Non ex natura autem est, quando non eadem in se habet ortua (6), et generans. Neque enim filius est, cui alia ac dissimilis erit a patre substantia. Pater autem quomodo erit, si non quod in se substantiæ atque naturæ est (7), genuerit in filio (h)?

4. Hæreticorum doctrinæ novæ, Sabellii, Hebionis, Arianorum, Pneumatomachorum. — Hæc igitur licet mutare de eo quod sint nullo modo possint, asserunt tamen doctrinæ 28 novas et humana commenta: ut Sabellii Patrem extendat in Filium, idque nominibus potius confitendum potest esse quam rebus, cum ipsum sibi Filium, ipsum proponat et Patrem: ut Hobion omnia initium (8) (i) filio Dei ex Maria

tur enim velut id ipsum resumens, Non ex natura utentem est.

(f) Natus et generans.

(g) Ita in libro nostro; in anteriore editione, agnoscat.

(8) Absunt verba, filio Dei.

ritan legisset τὸν χριστότητα sive τὸ χριστόν, vertit usus in munere, quamvis ea vocabula bonitatem, comitem et suavitatem magis sonent. Sed divinat Hilarium et Græci sua verba esse mutuum: et perperam vult antiquos nostris verbis de Spiritu sancti proprietate locutus esse.

(c) Apud Bad., Er. et in mss. Remig., Corb., Pratel. et aliis ante, adorare præfixum est personis et rebus, quod rectius abest ab antiquioribus libris.

(d) In duobus vetustis mss. Colb. ac Germ. confiteri.

(e) In ms. Vat. bas., sensui, non sermoni: corrupte. Hilarius imitatur Ambrosius lib. ii de Fide c. 1, ubi habet: Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Similis est alter locus lib. ii ad Const. n. 9, ubi de hæreticis primo ponitur, Omnes Scripturas sine sensu Scripturæ loquuntur; ac deinde subjicitur: Scripturæ enim non in legendo sunt, sed in intelligendo, neque in prævaricatione sunt, sed in charitate. Hinc autem, ut lib. vii, n. 4, explicatur, maxime ortitur prava illa intelligentia, dum quod legitur, sensui potius (præconcepto) coaptatur, quam lectioni sensus obtemperat.

(f) Abest mente ab antiquioribus libris. Tum. Vat. bas. codex habet, pererre: Carnut., per se.

(g) Particulam quando a Lipsio præter fidem veterum librorum expunctam restituit. Mox apud Bad., Er. et Par. sit filius. At in posterioribus mss. fit filius; non male. Hoc enim loquitur Hilarius ex sententia Arianorum, qui Filium factum volebant. Quippe particula cum, pro secundum, ipsi valde familiaris est.

(h) Ms. Carnut. a secunda manu antiqua, genuerit in Filio; que deinde lecto in recentioribus mss. necnon apud Bad., Er. et Lips. obtinuit.

(i) Hæc verba filio Dei non existant in veteris

concedens, non ex Deo hominem, sed ex homine Deum proferat; neque subsistens antea quod in principio apud Deum erat Deus Verbum virgo (a) suscepit, sed carnem genuerit per verbum; quia in Verbo antea (b), non existentis unigeniti Dei naturam dicat, sed sonum vocis elatum: ut aliqui hujus nunc temporis predicatorum, qui ex nihilo atque a tempore formam et sapientiam et virtutem Dei provehiunt; ne si ex Patre sit Filius, Deus sit immixtus in Filium; solliciti nimium, ne Patrem Filius ab eo natus evacuet: atque illic Deo in filii creatione subveniant, eum ex non exstantibus comparando, ut intra naturæ suæ perfectionem Pater, quia nihil ex eo sit genitum, perseveret. Jam vero quid mirum, ut de Spiritu sancto diversa (c) sentiant, qui in largitore ejus creando, et demutando, et abolendo tam temerarii sint auctores? atque ita dissolvant perfecti hujus sacramenti veritatem, dum (d) substantias diversitatem in rebus tam communibus moliantur: Patrem negando, dum Filio quod est filius adiungunt; Spiritum sanctum (1) negando (e), dum et usum et auctorem ejus ignorant. Ita et imperitos perdunt, dum rationem prædicationis hujus affirmant; et audientes fallunt, dum naturam nominibus adiungunt, quia nomina non possunt auferre naturæ. Prætermittit reliqua humani periculi nomina, Valentinos, Marcionitas, Manichæos pestesque cæteras, quæ interdum imperitorum mentes occupant, et ipso contagio conversationis inficiunt: sitque omnium lues una, dum in audientium sensum prædicantium morbus inundatur.

5. *De divinis sermonem quem agit ac tremens instuat Hilarius.* — Horum igitur invidelitas in anceps nos (f) ac periculum protrahit, ut necesse sit de tantis ac tam reconditis rebus aliquid ultra præscriptum cælesti proferre. Dixerat Dominus baptizandas gentes, *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Forma fidei certa est: sed quantum ad hæreticos

- (1) *Nesciendo.*
- (2) *Omnes.*
- (3) *Naturas nominum.*
- (4) *Lumini.*

miss. Vat. bas. Colb., Carn., etc. Deinde illud, *non ex Deo hominem*, etc., id est, nolit Christum, cum prius Deus esset, factum esse hominem, sed postea quam factus est homo, evasisse Deum. Ad plurimum locorum intelligentiam juverit hanc particulæ ex vim annotare.

(a) Edit. in carne suscepit. Expunctum est in carne auctoritate mss.

(b) *Supple, quam Maria genuerit carnem.* Hoc parro sibi vult, Helionem verbi nomine, ante quam Maria genuerit, intelligere externum vocis sonum, non existentis sui subsistentis unigeniti Dei naturam. Hinc rectius cum mss. antea non, quam cum vulgatis non antea hic legere est.

(c) Editi ex unico recentiore ms. Colb., *diversa nunc sentiant.* Mox Bad., Er. et Lips. ex eodem ms. qui in largitore ejus et auctore creando, etc. Filium Spiritus sancti auctorem ab Hilario vocari certius mox ex consensu omnium sive scriptorum sive euliorum eulicium habebimus. Ille de Arianis, non de Macedonianis dici ostendimus in Admonitione.

(d) Mallet quis substantiarum diversitates: sed plura hujusmodi troporum exempla jam advertimus

omnis (2) sensus incertus est. Ergo non præceptis aliquid addendum est, sed modus est constituendus audacæ: ut quia malignitas instinctu diabolice fraudulentæ excitata veritatem rerum per naturæ nomina eludit, nos (3) naturam nominum proferamus; et editis, prout in verbis habebimus, dignitate atque officio Patris, Filii, Spiritus sancti, non frustrentur naturæ proprietatibus nomina, sed intra naturæ significationem nominibus coarctentur. Et nescio quid de his rebus aliter sentientibus animi sit, veritatem corruptentibus, tenebras (4) luci inferentibus, insecabilia descendentibus, incorrupta scindentibus, indivisa partientibus (g) Quibus si (5) tantum factu facile est perfecta concepere, jus ponere potestati, modum circumscribere infinito: mihi certe his respondentem in curis æstus est, in sensu labes (f. tabes) est, in intelligentia stupor est; in sermone autem non jam infirmitatem, sed silentium confitebor. Et certe mihi extorquetur hoc velle, dum et audacæ resistitur, et errori consulitur, et ignorantæ providetur. Immensum est autem quod exigitur, incomprehensibile est quod additur; ut ultra præfinitionem Dei, sermo de Deo sit. Posuit naturæ nomina, Patrem, Filium, Spiritum sanctum. Extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem, extra intelligentiæ conceptionem, quidquid ultra (6) quæritur, non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verborum significantiam rei ipsius natura consumit, sensus contemplationem imperspicabile lumen obæcat, intelligentiæ 30 capacitatem quidquid sine nullo continetur excedit. Sed nos necessitates hujus ab eo, qui hæc omnia est, veniam predecantes, audebimus, quæremus, loquemur et, quod solum in tanta rerum quæstione promittimus, ea quæ erunt significata credemus.

6. *Patris notio.* — Pater est, ex quo omne quod est (7) constituit (h). Ipse in Christo et per Christum

- (5) *Abest tantum.*
- (6) *Quæretur.*
- (7) *Consistit.*

Unus ille locus idoneus est evincere quam indubitata Hilario fuerit Patris et Filii et Spiritus sancti substantialitas, cum aperte respuit substantiarum diversitates in tribus rebus substantiam tam communibus. Unde et infra num. 5, aliter sentientes sic habet, ut qui tenebras luci inferant, insecabilia descendent, incorrupta scindent, indivisa partiantur.

(e) Sic vestiores mss. bas. Vat., Coll., Carnut., etc. At Corb. et recentiores cum vulgatis hic, pro *negando*, exhibent *nesciendo*. Non obscurum est Filium Spiritus sancti auctorem hunc vocari, eosque Spiritus sancti usum, id est, consortium ignorare, qui Filium ignorant, a quo ille est ac nobis datur.

(f) Particula ac restituitur ex mss.

(g) Recentior ms. Colb. glossæmatis fœdatus, et ex eo Bad. et Er.: *Quibus si factu facile esset, conciperet perfecta concerepere.* Lips. et Par.: *Quibus facile est perfecta concerepere*: castigantur ex cæteris mss. Deinde pro *ius ponere*, habet. Vat. bas. codex *finem ponere*.

(h) Sic mss. et editi, consistit. Tum in vetusto codice Reuwig., *Ipse in Christo et per Spiritum.* Patri autem proprium est esse originem omnium, quod, in-

origo omnium. Ceterum (a) ejus (1) esse in se est, non aliunde quod est sumens, sed id quod est, ex se atque in se obtinens. Infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia semper extra locum, quia non continetur (b); semper ante ævum, quia tempus ab eo est. Curre sensu si quid ei putas ultimum esse, eum semper invenies: quia eum semper intendas, semper est quod intendas. Semper autem locum ejus intendere ita tibi est, ut ei esse sine fine est. Sermo in eo deficiet, non natura clauditur. Iterum revolve tempora, esse semper invenies: et eum calculi numerus in sermone defecerit, Deo tamen semper esse non deficit. Intelligentiam commove, et totam mente complectere, nihil tenes. Totum hoc habet reliquum, reliquum autem hoc semper in toto est. Ergo neque (c) totum, cui reliquum est; neque reliquum est (2) (d) eum, quod totum est. Reliquum enim, portio est; omne vero, quod totum est. Deus autem et ubique est, et totus ubique est. Ita (e) regionem intelligentiæ excedit, extra quem nihil est, et cui est semper ut semper sit. Hæc veritas est sacramenti Dei, hoc (5) imperspicibilis nature nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis, infinitus: ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum sensus hebetetur, et complectendum intelligentia coarctatur. Habet tamen, ut diximus, naturæ suæ nomen in patre: sed pater tantum est. Non enim humano modo habet aliunde quod pater est (f).

(1) Excidit esse.

(2) Ms. Veron. cui et omne quod totum est. Recetas pro et suppl. as est. In Erasimiana sic legitur. Ergo neque totum ei est, cui reliquum est; neque reliquum est, cui omne quod est, totum est.

(3) Imperspicabile.

(4) Una cum Filio, revelante Filio.

quod Augustinus ser. LXXI, num. 26: Ab illo sit origo operum, a quo est existentia cooperantium personarum.

(n) Ita duo mss. Colb. totidemque Vaticanis, necnon in excerpto quod ex hoc loco ad eadem libri in Constantianum translata est. At in vulgatis desideratur ejus: quæ vox sola, sine esse, exstat in vetustioribus mss. Colb., Remig., Corb., Fav., Prat., Carunt. Et in hoc quidem, pro ejus, ab antiqua manu secunda repositum est: quod et inde in posterioribus mss. expressum est. Mox in vulgatis continens, pro obtinens.

(b) Additum est hic in vulgatis ex recentioribus mss. in loco, majoris perspicuitatis gratia. Tum ms. Lips. Vat. Semper extra ævum.

(c) Editi, totum ei est, cui. Expunctus ei est meliorum mss. auctoritate.

(d) Bad. Cui est omne quod est totum est. Er. Lips. et Par.: Cui omne quod est totum est. Recentiores mss. cui est omne quod totum est. Veram lectionem exhibent castigatiores libri.

(e) Ita plerique mss. cum Bad., Er. et Lips. At Par. cum duobus mss. Colb. et uno Sorbon. religionem intelligentiæ. Alius vero Colb. et Vat. bas. rationem intelligentiæ.

(f) Removimus hinc, sed potens in semetipso habere quod pater est: quod non exstat nisi in perpaucis, usque intima ætatis mss. Porro, si bene sapiamus, Patrem æternum hic prædicatur non habere aliunde quod sit, et aliunde quod pater sit, sed in ipso quod pater est in natura sua constitui, proutque abesse ab hominum more, qui non sunt patres statim atque constituuntur homines.

A Ipse ingenuus, æternus, habens in se semper (g) ut semper sit. Solum Filio notus: quia Patrem nemo novit nisi Filius, et 31 cui voluerit Filius revelare; neque Filium nisi Pater: illis scientia mutua est, illis vicissim cognitio perfecta. Et quia Patrem nemo novit nisi Filius, de Patre (4) (h) una cum revelante Filio, qui solus testis fidelis est, sentiamus.

7. Pater ineffabilis est. Dei scientia perfecta. — Atque hæc senserim potius de Patre, quam dixerim: nam me non (5) fugit, quod ad ea quæ ejus sunt eloquenda, sermo omnis infirmus sit. (i) Sentendus est invisibilis, incomprehensibilis, æternus. Ceterum ipsum quod (6) (j) in semetipso et a semetipso sit, et ipse per se sit; quod invisibilis, (7) et incomprehensibilis, et (k) immortalis: in his quidem honoris confessio est, et sensus significatio, et quædam circumscriptio opinandi, sed nature sermo succumbit, et rem ut est verba non explicat. Namque quod in semetipso sit eum audias, (8) (l) rationi humane absolutio non occurrit; habere enim haberi que discernitur, et erit alterum quod est, alterum in quo est. Si rursus quod a semetipso sit accipias; (m) nemo sibi ipse et munerator et munus est. Si quod immortalis est; ergo est aliquid non ab eo, (n) cui alter non fiat obnoxius. nec solum id est, quod per enuntiationem verbi hujus vindicatur ab altero. Si quod incomprehensibilis est: nusquam ergo erit, quod negat attingi. Si quod invisibilis est, caret se ipso

C (5) Sic ope nostri codicis restituumus. Nam antea legebatur: Fugerit.

(6) In nostro libro non exstat. In semetipso et.

(7) Additur est. Mox leges æternus cum aliis mss., non immortalis.

(8) Ratio humane absolutiois occurrit.

(g) Editi, ut pater semper sit: refragantibus mss. Neque jam Pater ut pater spectatur, sed ut æternus.

(h) Bad., Er. ac deterioris notæ mss., una cum Filio revelante Filio; quod et in postrema edit. Par. male restitutum erat. Hoc enim sibi vult: non alia de Patre sentiamus, quam quæ Filius de eo revelavit.

(i) Pro sentendus est, habet ms. Vat. bas., de quo dictum est.

(j) Omnes mss. non excepto omittunt in semetipso.

(k) In mss., æternus.

D (l) Par. cum antiquis libris, rationi humane absolutiois occurrit. In mss. tamen Carunt. et Corb. pro rationi superscriptis secunda manus, ratio: quam lectionem in posterioribus mss. exscriptam secuti sunt Bad., Er. et Lips. Emendantur ex pervetusto codice Vat. bas. Porro absolutio hic idem est quod enuntiatio omni ambiguitate absoluta, quæ rei naturam clare ac distincte exprimat.

(m) Il est, videtur repugnare, ut id ipsum sibi det esse, simul et accipiat.

(n) In ms. bas. Vat., ante pro alter. In vetustiore Colb. et Germ. a te. Mallemus a se: quia scilicet verbo immortalis significatur quors tamquam aliquid cum Patre ex natura sua non sit obnoxius; proutque si se iam vocis sonus spectas, præter Patrem videtur esse ipsa motus a qua ille vindicatur; pro quo verbo in ms. bas. Vat. est, vincitur, et in vetustiore Remig. indicatur de altero. Retinenda lectio vulgata.

quodquid non existat ad visum. Defensio ergo in nunciatio-
patione confessio, et quiddam illud sermonum apta-
bitur, Deum ut est, quantisque est, non (1) eloque-
tur. Perfecta scientia est, sic Deum scire, ut licet non
ignorabilem, tamen inenarrabilem scias. Credendus
est, intelligendus est, adorandus est; et his officiis
eloquendus.

8. *Filius quid sit, quid non sit.*—Eventi de impor-
tuosis locis in altum turbato mari sumus, et nec re-
gredi, nec progredi sine periculo licet: plus tamen
difficultatis in emetendis est, quam emensis. Est
Pater ut est, et ut esse credendus est. 32 Filium
mens consternatur attingere, et trepidat omnis sermo
se prodere. Est enim progenies ingenti, non ex
uno, verus a vero, vivus a vivo, perfectus a perfecto,
virtutis virtus, sapientie sapientia, gloria glorie, B
imago invisibilis Dei, forma patris ingenti. Quam
autem progeniem opinabimur ingenti ab ingento? C
Clamat enim saepe numero Pater de caelis: *Hic est
filius meus dilectus, (a) in quo bene complacui (Matth.
iii, 17).* Non est abscissio, aut divisio: impassibilis
est enim ille qui genuit, et imago invisibilis Dei est
ille qui natus est; et testatur: *Quia Pater in me, et
ego in Patre (Joan. x, 38).* Non est assumptio: verus
enim filius Dei est, et clamat: *Qui me vidit, vidit et
Patrem (Joan. xiv, 9).* Sed neque esse ut caetera jus-
sus est: namque Unigenitus ex uno est, et in se habet
vitam, ut habet in se vitam ille qui genuit; ait enim:
*Sicut habet Pater vitam in semetipso, ita dedit Filio
habere vitam in semetipso (Joan. v, 26).* Sed neque
pars Patris (b) in Filio est; testatur enim Filius: C
Omnia que Patris sunt, mea sunt (Joan. xvi, 15); et
rursum: *Et mea omnia tua sunt, et tua mea (Joan.
xvii, 10);* et: (2) (c) *Quicumque habet Patrem, dedit
Filio; testatur et Apostolus: Quia in ipso inhabitat
omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. ii, 9).*
Neque natura habet omnia esse, (d) quod partio est.
Perfectus autem a perfecto est: quia qui habet omnia,
dedit omnia. Neque existimandus est non dedisse,
quia libeat; vel non habere, quia dedit.

9. *Fili: Dei generatio captum humanum superat.*—
Habet (e) igitur nativitatis hujus iterque secretum.

(1) Loquetur.

(2) *Quicumque habet Patrem dedit Filio:* exhiben-
tur verba hęc in editis, sed in ms. nostro non appa-
rent; nec aliunde eruta videntur, quam ex Joan. iii,
5, ubi hodie sig. legimus: *Pater dedit omnia in manu
eius (id est Filii).* Concinit grecus textus.

(a) *Ecce, in quo mihi bene, etc.,* renitentibus vete-
ribus libris.

(b) Ms. bas. Vat. cum Carn., *pars Patris Filius
est:* non male.

(c) Non extant hęc, *Quicumque habet Patrem, dedit
Filio,* nisi in vulgatis et duobus mss.

(d) Sola editio Par., *proportio est:* male.

(e) Reposuerat Lipsius, *libet, reluctantis alius
libris.* Hęc respicit illud Christi, *Patrem nemo no-
vit nisi Filius, neque Filium quis novit nisi Pater, etc.*

(f) Unus codex Colb., *cum tunc tamen.* Max editi
cum recentioribus mss. *intelligens.* Rect. in t. h. l. b.
Colb. veneno Carnot. V. s. bas. Germ. Sorbon.

A Et si quis forte intelligentia sue imputabit, generati-
onis hujus sacramentum non posse se censu-
cum (j) tamen et Pater sit absolute (5) intellectus et
Filius; majore istud dolore a me audiet ignorari. Ego
nescio, non requiro; et consolabor me tamen. Ar-
changelus nesciant, angeli non audierunt, sæcula non
tenent, propheta non sensit, apostolus non interro-
gavit, filius ipse non edidit. Cesset dolor querelarum.
Non te, quisquis es qui hæc (4) requires, revoco in
excelsum, 33 non in amplitudinem tendo, non deduco
in profundum: nonne equanimiter ignorabis Creato-
ris nativitatem, ignoras originem creature? Hoc
saltem requiro, sentias te genitum, et quæ ex te
generatur intelligis? Non quæro sensum unde hauri-
seris, vitam unde sortibus sis, intelligentiam unde
ad-aptus sis, quale est quod in te sit odor, sensus
visus, auditus; certe nemo quod fecit nescit: quæro
unde ista iis quos generes indulgeas, qualiter sensum
inseras, oculos accendas, eor alligas. Hæc, si potes,
enarra. Illes ergo (5) quæ nescis, et tribuis quæ non
meligis: equanimiter imperitus in tuis, insolenter
in Dei rebus ignarus.

10. *Generatio Dei qui pie et quo fructu investigetur.*

— Audi igitur Patrem ingentum, audi unigenitum
Filium; audi: *Pater major me est (Joan. xiv, 28);*
audi: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30);* audi:
Qui me vidit, vidit et Patrem (Joan. xiv, 9); audi:
Pater in me est, et ego in Patre (Joan. x, 38);
audi: *Ego de Patre exivi (Joan. xvi, 28);* (g) et,
*Qui est in sinu Patris; et, Omnia quæ habet (h) Pa-
ter, (6) tradidit Filio; et, Vitam Filium in semet-
ipso habet, sicut et Pater habet in semetipso (Joan.
v, 26);* audi Filium imaginem, sapientiam, virtutem,
gloriam Dei: et intellige (7) (i) proclamantem Spi-
ritum sanctum: *Generatorem ejus quæ enarrabit
(Esa. lvi, 8)?* et objurat Hominum testantem:
*Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit
nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare (Matth.
x, 27);* et insere te in hæc secretum, et inter unum
ingentum Deum, et unum unigenitum Deum, arcæo
persiste: etsi non perventurum scis, tamen gra-

(3) *Intelligendus.*

(4) *Requirit.*

(5) *Quod nescis.*

(6) *Dedit.*

(7) *Per prophetam clamantem Spiritum sanctum.*

D

Renig., intellectus. Luculenter enim Patrem et Fili-
um predicat Evangelium, quamvis generationis mo-
dum silentio tegat. Itaque tenemus rem, nescimus
modum.

(g) Mss. uno excepto non habent, *et, Qui est in
sinu Patris.* Hęc locus alter offertur cum. 25.

(h) Vocem Patrem mittunt plerique mss. Deinde
pro Filio, ms. Vat. bas. et Carn. exhibent *nihil.*
Hinc locum non semel laudat Hilarius: at inde
laudet, invertunt. Videri posset illud Matth. x, 25:
Omnia mihi traditi sunt a Patre, vel ex sensu tan-
tum vel ex singulari verione memorare, nisi infra
lib. vi, n. 22, et alibi nobiscum consentiret.

(i) Ita mss. At editi, *per prophetam clamantem*

tulabor profecturum. Qui enim pie infinita perse- A quitur, etsi non contingat aliquando, tamen proficere prodeundo. Stat in hoc (a) intelligentia sine verborum.

11. *Filii natura. Fidei officium.* — Est Filius (b) ab eo patre qui est, unigenitus ab ingenito, progenies a parente, vivus a vivo. Ut Patri vita in semetipso, Ita et Filio data est vita in semetipso. Perfectus a perfecto, quia totus a toto; non divisio aut discussio, quia (c) alter in altero, et plenitudo divinitatis in Filio est. Incomprehensibilis ab incomprehensibili; novit enim nemo, nisi invicem. Invisibilis ab invisibili: 34 quia imago Dei invisibilis est; et quia qui vidit Filium, vidit et Patrem. Alius ab alio; quia pater et filius: non natura divinitatis alia et alia; quia ambo unum. Deus a Deo, ab uno B ingenito Deo unus unigenitus Deus; non dii duo, sed unus ab uno; non ingeniti duo, quia natus est ab ingenito; alter ab altero nihil differens, quia vita viventis in vivo est. Hec de natura divinitatis (4) attigimus, non summam intelligentiæ comprehendentes, sed intelligentes esse incomprehensibilia quæ loquamur. Nullum ergo, (2) dicis, officium est fidei, si nihil poterit comprehendi. Immo hoc officium fides proficitur, id unde queritur incomprehensibile sibi esse se scire.

12. *Generatio Filii Dei, ignota sapientibus mundi, scribis legis, miraculis non satis probata.* — Superest de inenarrabili generatione Filii adhuc aliquid, immo aliquid illud adhuc totum est. Aestuo, differor, (d) hebesco, et unde incipiam nescio. Nescio C enim quando natus sit Filius; et nefas est mihi nescire quod natus sit. Quem imprecor? quem implorem? ex quibus fibris ad tantarum difficultatum enarrationem verba præsumam? Evolvam omnem Græciæ scholam? Sed legi: *Ubi sapiens?* (e) *ubi conquisitor sæculi* (1 Cor. 1, 20)? In hoc ergo sophista mundi et sapientes sæculi muti sunt; sapien-

- (1) *Attingimus.*
 (2) *Dicis, mox quaeretur incomprehensibile esse se scire.*
 (3) *Lumen vidisse.*
 (4) *Constitit.*
 (5) *Sic ex ms. Veron. legimus, non ignotus, ut antea. Nam paulo post sequitur: piscator illiteratus, indoctus.*
 (6) *Manibus limo occupatis. Deinde, pedibus limo oblitis.*
 (7) *Mortuum.*
 (8) *Transcendantur.*
 (9) *Ætate continens.*
 (10) *Veronensis liber, et sumet sibi quod liberum*

(a) Par. cum mss. Colb. et Germ., *intelligentiæ.* Hic plus Præsul rationem videtur realdere, cor ad cognitionem arcani neminem perverturum esse dicat, quia videlicet investigationis illius finis erit intelligentia verborum, puta quod in Deo sit verus Pater et verus Filius ejusdem cum Patre naturæ: sed ultra progredi ad generationis modum non dabitur.

(b) Er., Lips. et Par. *ab eo qui Pater est;* oblitentibus aliis libris. Idem loquendi modus deinceps sæpius recurrit, et aliud quid sonat. V. lib. 11, n. 22.

(c) Mss. Vat. bas. et Carnut. *alter ab altero;* minus bene.

(d) Abi mss. habent *crubescere*, alii *tabesco*, ex quibus confirmatur conjectura nostra legendum esse num. 5, in *senem tabes est, non tabes est.*

tiam enim Dei repronaverunt. Scribam ergo legis consulam? Sed ignorat; quia ei erum Christi scandalum est. Hortabor forte vos convivere et tacere, quia ad venerationem satis sit ejus qui prædicatur, leprosos emundatos fuisse, surdos audisse, claudas ecurrisse, paralyticos constitisse, cæcos (3) lumen recepisse, cæcum ab utero oculos consecutum, demonas fugatos, ægrotos revaluisse, mortuos vixisse? Sed hæc hæretici confitentur, et per-eunt.

15. *Eadem piscatori revelata. Verbum est a tempore liberum.* — Exspectate itaque nihil minus claudubantem, cæcorum visum, fuga dæmonum, vita mortuorum. (4) Constitit enim mecum, in patrociniis edictarum superius difficultatum, piscator egens, (5) ignarus, indoctus, manibus limo (6) occupatus, veste nuda, pedibus limo oblitus, totus e navi. Quarite et intelligite, (f) utrum mirabilis fuerit (7) mortuus ex-tasse, an imperito scientiam doctrinæ istius intin-er. Ait enim: 35 *In principio erat Verbum* (Joan. 1, 1). Quid est istud, in principio erat? Transcuntur tempora, (8) (g) transmittuntur sæcula, tolluntur ætates. Pone aliquod modum votes tua opinione principium: non tenes tempore, erat enim unde tractatur. Respice ad mundum, intellige quid de eo scriptum sit: *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1). Fit ergo in principio quod creatur, et (h) (h) ætate continens quod in principio continetur et fiet. Quis autem piscator illiteratus, indoctus, liber a tempore, solutus a sæculis est, vicit omne principium: erat enim quod est, neque in tempore aliquo concluditur ut cæperit, quod erat potius in principio, quam fiebat.

14. *Non est tamen solitarium.* — Sed excidisse forte ab ordine propositæ distributionis piscatorem nostrum deprehendimus: Verbum enim tempore liberavit, (10) (i) et suum est sibi-que, quod liberum est, et solitarium et obtemperans nemini. Aures

est: quod in idem recidit. Nam si Verbum a tempore liberum est, consequens videtur, quod sumet sibi-que quod liberum est, id est sui juris esse sibi vindicabit, et solitarium esse aique a nemine dependens. Quam quidem objectionem diluit ex subnexis Apostoli verbis, et: *Verbum erat apud Deum. Aures erigamus, inquit, etc.* Tametsi enim Verbum erat ante tempus, erat tamen apud Deum; et qui abest a tempore, non abest ab auctore. Ita namque in eodem legimus. Habetur hic in eodem codice *erans*, loco τοῦ qui erat.

(e) In vulgatis aditur hic *ubi scriba?* quod melius abest a mss. si quidem scribæ nomine non gentilis, sed legis doctor significatur.

(f) Hic vulg. adjucium *circumspicite*: quo labest a mss. (g) Complures mss. cum Bad., Er. et Lips. *transcendantur.* Max in vulgatis *pone aliquid.* Concinnius in mss. *aliquid*, scil. principium. Deinde in Vat. bas. ms., *ovinatione, non opinione.*

(h) Bad. *ataten continens.* Editiones alie, *ataten continet*; e mss. alii habent, *ætates continet*, alii *ætates continet*, alii *ætate continens.* Verius tres antiquiores *ætate continens*: quod opponitur proxime dictis de Verbo: non tenes tempore.

(i) Apud Lips. et Par., *et sumit sibi quod liberum et solitarium et obtemperans nemini est:* in ms. Colb.

eriganus in cætera. Ait: *Et Verbum erat apud Deum* A (Joan. 1, 1). Jam sine principio est apud Deum, quod erat ante principium. Est ergo (a) qui erat, apud Deum: et qui abest a cognitionis tempore, non abest ab auctore. Piscator noster evasit: sed forte hærebit in cæteris.

15. *An sit sonus vocis juxta Hebionem. Vocis sono non congruit erat. Verbum Deus est.* — (1) Dices enim: Verbum sonus vocis est, et enuntiatio negotiorum, et elocutio cogitationum. Hoc apud Deum erat, et in principio erat: quia sermo cogitationis æternus est, cum qui cogitat sit æternus. (2) Respondeo tibi interim pro piscatore meo paucis, dum videbimus quomodo rusticitatem suam ipse defendat. Sermo in natura habet ut esse possit, sequens autem ei est ut fuerit; est vero tantum cum auditur. B Et quomodo in principio erat, quod neque ante tempus, neque post tempus est? Et nescio an vel ipso esse possit in tempore: loquentium enim sermo neque est ante quam loquantur, et cum locuti erunt non erit; in eo autem ipso 36 quod loquuntur, dum finiunt, jam non erit id unde cœperunt. Hæc a nie, ut ab uno ex cæteris. Sed piscator aliter pro se: et objurabit te prius, cur negligenter audieris. Nam etsi sententiam primam rudis auditor amiseras: *In principio erat Verbum*, de sequenti quid quereris, *Et Verbum erat apud Deum*? Numquid audieras, in Deo (et non apud Deum), ut sermonem reconditæ cogitationis acciperes? aut fefellerat rusticum, quid esset (3) (b) inter inesse et adesse momenti? Id enim, quod in principio erat, non in altero esse, C sed cum altero prædicatur. Sed de superioribus nihil sumo, (c) consequentia sibi adsint; statum Verbi et nomen expectata. Dicit namque: *Et Deus erat Verbum*. Cessat sonus vocis, et cogitationis eloquium. Verbum hoc res est, non sonus; natura, non sermo; Deus, non inanitas est.

(1) Dices.

(2) Respondebo. Exinde, dum videmus.

(3) Inter esse, et inter inesse et adesse momenti.

(4) Si non exstat in Veron.

et sumet sibi quod liberum, etc. Rectus in aliis libris, ut in textu. Proponitur enim objectum: Si a tempore liberum est, sui juris est, in se est et solitarium, nec ab alio pendet: ad quod mox responsio est, non abest ab auctore.

(a) Pro qui erat, in vetustis codicibus Colb., Rem. ac Germ. legitur evans. Abest etiam relativum qui a Carnut. Deinde apud B. d. et Er. et quia abest a D conditione temporis: pessime quia pro qui. Apud Lips. et Par. nec non in aliquot mss. et qui abest a tempore. In Carnut. ms. a cognitione temporis. Legimus cum duobus Colb., Germ. ac Sorbon. a cognitionis tempore, hoc est, a quolibet tempore quod excogitari valet: quia est ante quod volens tua opinione ponere principium. Aliquando etiam placuerat a tempore conditionis, quasi a tempore quod rebus conditiis congruit.

(b) In vulgatis, inter esse et inter inesse et inter adesse momenti: abundat interesse, nec habent potiores mss. Hilarius autem observat Verbum non solum in-esse in Patre, velut in principio; sed et adesse, apud quem semper fuit.

(c) Vat. bas. codex, cum sequenti, duobus verbis.

46. *Nec laedit unitatem Dei.* — Sed trepido in dicto, et me insolens sermo commovet. Audio: *Et Deus erat Verbum*, (d) cui unum Deum prophetæ nuntiaverunt. Sed ne quo ultra trepidatio mea progredi possit, reddere sacramenti tanti piscator meus dispensationem, et refer ad unum omnia sine contumelia, sine abolitione, sine tempore. Ait: *Hoc erat in principio apud Deum.* Cum hoc erat in principio, non tenetur in tempore; cum Deus est, non refertur ad vocem; cum est apud Deum (e) nihil nec offenditur, nec aufertur: nam nec aboletur in alterum et apud unum ingenium Deum, ex quo ipse unus unigenitus Deus est, prædicatur.

47. *Tempus ab eo est, tempus quid.* — Expectamus adhuc a te, piscator, plenitudinem Verbi. Erat quidem in principio, sed potuit non esse ante principium. Etiam hic tibi aliquid pro piscatore meo profero: Quod erat, non potuit non fuisse; erat enim non habet in tempore non fuisse. Sed quid pro se ille? *Omnia per eum facta sunt* (Ibid., 5). Ergo (f) (g) si nihil sine illo est; per quem universa 37 cœperunt; et in infinitum est, per quem quod est omne sit factum. (g) Tempus enim est spatii, non in loco, sed in ætate manentis significata moderata. Et cum ab eo omnia, res nulla non ab eo: et ideo tempus ab eo est.

48. *Verbum non est solitarium.* — Sed dicitur tibi ab aliquo, piscator meus: Nimium facilis et promiscuus hic fui-ti; omnia per eum facta sunt non habet modum. Est ingenitus, qui factus a nemine est: est et ipse genitus ab innato. Sine exceptione sunt omnia, et nihil quod extra sit derelinquit. Sed dum nihil ultra dicere audemus, aut forte dum dicere molimur, (5) (h) occurrit: *Et sine eo factum est nihil.* Reddidisti auctorem, cum socium professus es. Cum enim nihil sine eo, intelligo non solum; quia alius est per quem, alius (i) est sine quo: utroque discernitur significatio et intervenientis et agentis.

(5) Librarius noster prius scripserat *occurreret*, magis apte et connexe quod occurrit; emendavit secunda sed antiqua manus, *occurrit plane*.

(6) Est omititur.

Aliis faveat illud lib. vii, n. 22: *Adsit sibi divina de se sententia testimonium.*

(d) Editi, cum... untiaverint. Elegantius mss. cui, etc., quod de se dicit Hilarius.

(e) In vulgatis, nihil nec confunditur, nec confertur. Verbum confunditur exstat tantum in uno ms. Colb. At in cæteris, nihil nec offenditur, nec aufertur: quæ duo verba ad alia duo superiora, sine contumelia, sine abolitione apposite referuntur. Porro in vocibus nihil nec, non duplex negatio est, sed pleonasmus Græcis ipsique Hilario familiaris. Iluc cavere mss. Remig. et Theod. qui pro nihil nec, exhibent nihil in re. Si quis malit nihil nec confunditur nec aufertur, propter illud lib. vii, n. 24: *Non confunditur itaque aut aboletur natura; per nos liceat.*

(f) Particulam si addimus auctoritate potiorum mss. Mox vocula et pro etiam ponitur.

(g) Solus Vat. bas. codex, *Tempus enim spatii non in loco sed in ætate manet moderata significatio.* Cui consentit Carnut. in duobus postremis verbis.

(h) Editi, *occurrit, occurrit plane*; et mox, *Piscator reddidisti* in refragantibus veteribus libris.

19. *Non tantum adfuit facienti omnia, sed et fecit.* — A (Joan. v, 26). Hinc, *Nemo novit Filium nisi Pater, uque Patrem* (6) *nisi Filius* (Matth. xi, 27). Hinc, *In ipsa inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Coloss. ii, 9).

Sed (1) (a) sollicito de auctore, qui unus ingenitus est, ne in eo quod omnia diceret, nihil esset exceptum, solvisti metum dicendo: *Et sine eo factum est nihil*. Verum confundor et turbor in eo, quod sine eo factum est nihil. Est ergo aliquid per alterum factum, quod tamen non sit sine eo factum: et si aliquid per alterum, (2) licet non sine eo; jam non per eum omnia; quia aliud est fecisse, aliud est intervenisse facienti. Non habeo hic, piscator meus, ut in cæteris, quod ex meo proferam; a tuo statim respondendum est, *Omnia per eum facta sunt*. Sentio. Apostolus enim (3) docuit: *Visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum, et in ipso* (Coloss. i, 16).

20. *Qui omnia in Verbo creati Verbum non successit, sed nascendo perfectum existit.* — Cum ergo omnia per ipsum, subveni et enarra, quid non sine eo (4) factum sit. (b) *Quod factum est in eo, vita* (c) est (Joan. i, 4). Hoc igitur non sine eo, quod in eo factum est: nam id quod in eo factum est, etiam per eum factum est. Omnia enim per ipsum et in ipso creata sunt (Coloss. i, 16). In ipso autem creata, quia nascebatur creator Deus. Sed etiam ex hoc sine eo nihil factum est, quod in eo factum est, quia nascens Deus vita erat: et (d) qui vita erat, non postea quam est natus, 38 effectus est vita; non enim in eo aliud est (e) quod natum est, et aliud est quod natus accepit. Non habent inter se tempus et nativitas et profectus. Sed nihil (5) sine se fiebat ex iis que in eo fiebant, quia vita est (supple is) in quo fiebant, et Deus C qui a Deo natus est, non postea quam natus est, (f) sed nascendo Deus existit. Nascens enim a vivente vivus, a vero verus, a perfecto perfectus, non sine potestate nativitatis suæ natus est, nativitatem videlicet suam non postea sentiens, sed se Deum in eo ipso quod Deus ex Deo nascebatur intelligens. Hoc unigenitus ab ingenito: hoc, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 50): hoc in confessione Patris et Filii Deus unus: hoc Pater in Filio, et Filius in Patre. Hinc, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9). Hinc, *Omnia que habet Pater, dedit Filio* (Joan. xvi, 15). Hinc, *Sicut habet Pater vitam in semetipso, ita dedit Filio vitam habere in semetipso*

21. *Verbi generatio humana ratione non capitur; tenenda igitur fide.* — Hæc vita lux hominum est, hæc lux tenebras illuminans. Et ut impossibilitatem generationis ejus enarrandæ secundum prophetam piscator consolaretur (Esa. lvi, 8); adjecit, *Et tenebræ eam non comprehenderunt* (Joan. i, 4). Cessit sermo naturæ, et non habet quo excurrat; et tamen hoc piscator iste recubans in Domini pectus accepit. Non est iste sæculi sermo; quia de qua agitur, non sæculi est. Edatur aliquid, si in significatione verborum reperiri potest ultra quam dictum sit: et si qua sunt

B alia exposita a nobis nature nomina, præferantur. Quæ si non sunt, inimo quia non sunt; miremur hæc in piscatore doctrinam, et in eo (y) eloquia Dei sentiamus: confessionemque Patris et Filii, ingenti et unigeniti inenarrabilem, et excedentem complexum omnem et sermonis et sensus, teneamus atque adoremus: et in Domino Jesu, exemplo Joannis, ut hæc possimus sentire et colloqui, accubemus (Joan. xiii, 25).

22. *Hæreticorum artes contra fidem vanæ. Fides una vincit omnes hæreses.* — Commentat autem fidei hujus integritatem, et evangelicæ auctoritas, et apostolica 39 doctrina, et circumstrepentium undique hæreticorum (7) (h) otiosa fraudulentia. Stat enim hoc fundamentum validum et innotum adversus omnes ventos, pluvias, torrentes, non flatibus pellendum, non stillicidiis penetrandum, non inundationibus (i) subleundum (Matth. vii, 25): et optimum est, quicquid a plurimis incursum, a nullo tamen poterit impelli. Ut autem quædam medicamentorum genera sunt ita comparata, ut non singulis tantum ægritudinibus utilis sint, sed omnibus in commune medeantur, luteantque in se virtutem generalis auxilii: ita et fides catholica non adversus singulas pestes, sed contra omnes morbos opem medice communis impertit, non infirmam generem, non vincenda numero, non diversitate fallenda; sed una atque eadem adversum singula omniaque consistit. Magnam est enim; (8) tot in ea una remedia esse,

D cuncta recensione. Concordat Vulgata nostra atque Græcus textus.

(1) Solliciti, a que leve.

(2) Hæc interponitur factum. Postea supprimitur et ante intervenisse.

(3) Addit Paulus,

(4) Factum est.

(5) Sine eo.

(6) In codice nostro adjungitur: *quis novit*, sed se-

(a) Ita eleganter optima nota mss. læta voce mihi, scil. solvisti metum. At in vulgatis sollicitor.

(b) Lips. et Par. post Er. hic addunt, *quod factum est*, præter fidem veterum librorum.

(c) Kursum hæc editi præferunt *vita erat*: repugnantibus mss., ut et lib. i, n. 10. Quamquam ex sequentibus suspicari licet hanc lectionem Hilario non fuisse mandam. Ambrosius quoque lib. iii de Fide c. 6, legit, *vita est*.

(d) In meliores mss. At editi, *et quia vita erat*

(e) Editi, *quod natus est*: dissidentibus mss.

(f) In ms. Vat. bas. hic adjicitur, *effectus est Deus*: glossæna.

(g) Vat. bas. codex cum altero Vatie. et Carnut., *eloquentium Dei*.

(h) In vulgatis *otiosa*. Apud in mss. *otiosa*. Qui autem otiosa et inanis sit, notum declaratur.

(i) Quatuor mss. *solvendam*. Goth., Prat., Faur., *subtrahendum*. Retinendum est *subleundum*, ut constat ex cap. 6 in Matth. n. 6, et extract. in psal. lxxviii, n. 7.

quæ morbi sunt; et totidem veritatis esse doctrinas, quodidem erunt studia falsitatis. Contrahantur in unum nomina hereticorum, et omnes scholæ prodeant: audiant unum ingenuum Deum patrem, et unum unigenitum Dei filium perfecti patris progeniem perfectam; non per diminutionem genitum, non ex solido parte aliqua decisum, sed omnia habentem, genuisse (a) omnia consecutum; non ex derivatione fluxu-ve deductum, sed ex omnibus atque in omnibus natum ab eo, qui in omnibus in quibus est esse non desinat; liberum a tempore, solum a sæculis, per quem omnia facta (1) sunt: neque enim esse in his (sæculis) potuit, quæ ab ipso sunt instituta. Ille de Evangeliiis catholica et apostolica confessio est.

25. *Testimonia contra Sabellium, contra Hebronem, contra Arinnos. Petra Petri confessio.*—Patrem et Filium, si audet, Sabellius eundem prædicet, et (b) ipsum illum esse qui utrumque sit nuncupatus; ut cum eo unus sit ambo, non unum. Audiet statim de Evangeliiis non semel neque iterum, sed frequenter, *Ille est filius meus dilectus, in quo bene complacui* (Mat. xvii, 5). Audiet, *Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Audiet, *Ego vado ad Patrem* (Ibidem, 12); et, *Pater gratias tibi ago* (Joan. xi, 41); et, (2) *Clarifica me, Pater* (Joan. xvii, 5); 40 et, *Tu es Filius Dei vivi* (Matth. xvi, 17). Subrepat Hebron, (c) initium lilio Dei ex Maria concedens, et Verbum a diebus carnis intelligens. (3) *Relegat, Pater, clarifica me apud te metipsum ea claritate, quam habui apud te prius quam mundus esset* (Joan. xvii, 5); et, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. i, 1); et, *Omnia per eum facta sunt* (Ibid. 3); et, *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit* (Ibid., 10). Existant (d) novelli apostolatus, sed ab antichristo, prædicatores, omni contumelia Dei liliam illudentes: et (4) audiant, *Ego de Patre exivi* (Joan. xvi, 28); et, *Filius in Patris sinu* (Joan. i, 18); et, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et, *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11). Et postremo una cum Judæis irascantur,

(1) Sint.

(2) *Glorifica.* Ita et in Græco textu: *δοξασθῆναι με* (Joan. xvii, 5).

(a) Post *genuisse* additur in uno ms. *genitum*.

(b) Vat. bas. codex, *ipsum sibi esse*: non placet.

(c) In edit. omne *initium*. Abest omne a mss. quantumvis exstat num. 4.

(d) Excusi, sed sub antichristo. Carnut. codex cum uno Colb., *novelli apostoli sub antichristo*. Rectius alii, *novelli apostolatus, sed ab antichristo*, id est, novellum apostolatum non a Christo, sed ab antichristo obtinentes. Quod confirm. tur his lib. vi, n. 37: *Milita hodie, novi apostolatus mendax sacerdotium, ingeris Christum ex nihilo creaturam*.

(e) Spiritum sanctum hic Verbum ipsum intelligi manifestum est ex subsequentiis. Hinc cap. 2 in Matth. n. 5, discrete legitur *Christus ex muliere natus, per Verbum caro factus*.

(f) Ille et alibi sentire videtur liliarium Christum non singularem, sed universam generis humani naturam assumpsisse. At, ut ex subiacis liquet, hoc potius sensit, eum nature unius ac singularis suscep-

A quod Christus proprium sibi patrem Deum confitens, æqualem se Deo fecerit: et una cum iis audiant, *Vel operibus meis credite, quia Pater in me, et ego in Patre* (Joan. xiv, 28). Unum igitur hoc est immobile fundamentum, una hæc felix fidei petra Petri ore confessa, *Tu es Filius Dei vivi* (Matth. xvi, 17), tanta in se sustineus argumenta veritatis, quantæ perversitatum quæstiones et infidelitatis calumnie movebuntur.

24. *Quæ nostræ salutis causa Christus suscepit.*—Jam in cæteris dispensatio voluntatis paternæ est. Virgo, et partus, et corpus; postque crux, mors, inferi, salus nostra est. Humani (Hæc citat cod. can. Ecl. Rom. c. 41) enim generis causa Dei filius natus ex virgine est (e) Spiritu sancto, ipso sibi in hæc operatione famulante; et sua, Dei videlicet inumbrante virtute, corporis sibi initia consevit, et exordia carnis instituit; ut homo factus ex virgine naturam in se carnis acciperet, perque hujus admixtionis societatem sanctificationem in eo universi generis humani (f) corpus existeret: ut quemadmodum omnes in se per id quod corporeum se esse voluit conderentur, ita rursus in omnes ipse per id quod ejus est invisibile referretur. Dei igitur imago invisibilis potum humani exordi non recensavit, et per conceptionem, partum, vagitum, eunas, omnes nature nostre contumelias transcurrit.

41 25. *Quod nihil dignum rependere valeamus.*—Quid tandem dignum a nobis tantæ dignationis affectui rependetur? Incomparabilis a Deo originis unum unigenitus Deus, in corporeculi humani formam sanctæ Virginis utero insertus accrescit. Qui omnia continet, et intra quem et per quem cuncta sunt, humani partus lege profertur, et ad cuncta vocem Archangeli atque Angeli tremant, caelum et terra et omnia mundi hujus (3) (g) resolvuntur elementa, vagitu infantie auditur. Qui invisibilis et incomprehensibilis est, non visu, sensu, tactuque moderandus, unus est obvolutus. Hæc si quis indigna Deo recolet, tanto se majoris beneficii obnoxium

(3) *Relegat mecum.*

(4) *Audient.*

(5) *Resolvitur, noster cum aliis mss.*

tionem universam in ea tenuisse. Haud absimili ratione Leo papa Serm. 1 de Epiphania ait *Christum naturam universæ humanitatis assumpsisse*: et vulgatus Titus Bostrensis in Luc. cap. 12: *Per massam nostræ primitias universam naturam humanam induisse*. Hinc Gregorius Nyss. Or. catech. c. 52, a Theodoro relatus dial. iii, docet ideo nos cum Christo resurrexisse, quia non aliunde, quem ex massa nostra, erat homo qui Deum suscepit, qui per resurrectionem exaltatus est. Perinde, inquit ibid., ac si universa natura unum quoddam esset animal, unius partis resurrectio in totum penetrat. Ita Ambrosius, lib. iv de Fide, cap. 10, nos in Christo ad dexteram Patris sedere enarrat *per corporis unitatem*. Hinc illustratur quatenus Hieronymus cum Patribus aliis asserat *Christum nature, sanctitatis, resurrectionis ac gloriæ suæ nos jam participes effecisse*. Vide in Adnot. ad Comm. in Matth. c. 2, num. 5.

(g) In pluribus mss. *resolvuntur*.

conditabitur, quanto minus hæc Dei convenerint A
majestati. Non ille eguit homo effici, per quem homo
factus est: sed nos equimus ut Deus caro fieret, et
habitaret in nobis, id est, assumptione carnis unius
interiua universæ carnis incoheret. Humilitas ejus nos-
tra nobilitas est, contumelia ejus honor noster est:
quod ille Deus in carne (a) consistens, hoc nos vi-
cissim in Deum ex carne renovati.

26. *Humilitatem conceptionis et partus dignitas com-
mendat.* — Sed ne forte detineant scrupulosas men-
tium cogitationes eunæ, vagitus, partus atque conce-
ptio; reddenda est singulari (b) Dei dignitas: ut vo-
luntatis humilitatem potestatis ambitio præcedat,
nec dignationem dignitas derelinquat. Videamus igitur
quæ (1) sunt ministeria conceptus. Angelus
Zacharia loquitur, sterili partus assertur, de incensi B
loco sacerdos mutus egreditur, Joannes in vocem
adhuc utero matris detentus erumpit, Mariam ange-
las benedicit, matrem filii Dei virginem pollicetur.
Illa virginitatis suæ conscientia difficultate facti commo-
vetur, angelus efficientiam divinæ operationis expo-
nit; alii enim, *Spiritus sanctus (c) de super venit in
te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. 1, 35)*. Spi-
ritus sanctus de super veniens virginis interiora sanc-
tificavit, et in 42 his spirans [quia ubi vult, Spi-
ritus spirat (Joan. in, 8)] (d) naturæ se humanæ car-
nis (e) immiscuit; et id, quod alienum a se erat, vi
sua ac potestate (f) præsumpsit: atque ut ne quid
per imbecillitatem humani (g) corporis dissideret,
virtus Altissimi virginem obumbravit, infirmitatem
ejus veluti per umbram (h) circumfusa confirmans, C

(1) Sint.

(2) *Honorantur.*

(3) *Et idipsum angelus nuntians.*

(a) Vetustior codex Remig. *subsistens*. Mox mss.
Caruit. et Vat. bas. *ex carne renati*. Ubi apud Leonem,
a quo hæc Hilarii verba laudantur ep. xl. xviii,
nunc cxxxiv, in novissima editione ex Rom. ms.
restitutum est: in *Deo ex carne renati*. Præstat tamen
re *renati*. Sermo enim est de nostra per Christum ex
susceptione carnis reparatione, et veluti quadam in
Deum commigratione, non de regeneratione per bap-
tismum. Porro in codice can. Eccl. Rom. apud eum-
dem Leonem T. II, p. 432, hæc rursus exhibentur,
sed cum lectione quam retinemus.

(b) Id est, declarandum est quomodo in Christi conce-
ptu, ortu, aliisque quæ infirma in eo videntur, Dei
dignitas commendetur. Deinde voluntatis infirmitatem
dicit Hilarius, quæ ex defectu voluntatis suscepta est.
Tum potestatis ambitio idem est quod magnifica et
gloriosa potestatis ostentatio.

(c) Mss. *superveniens, sine de.*

(d) Bad. et Er. *nee se humano carni immiscuit*;
depravate. Nimirum non advertere Spiritum sanctum
non hic dici tertiam, sed secundam Trinitatis per-
sonam, quæ proprium sibi corpus coadjuvit: ad
quod opus significantium non male utitur Hilarius
spirandi verbo, utpote quo usus est Moyses Gen. II,
7, ad enarrandam primi hominis institutionem. Spi-
ritus sancti in Virgine descendens eadem ratione
interpretatus esse plurimos Patres ostendimus præ-
lectionis nostræ generalis § 4. Ibi nominimus hæc
Cypriani lib. de Idol. Vanit. lectionem, *Carne spiri-
tus sancto cooperante induitur*, corruptionis valde
esse suspectam; cum ejus loco in sincerioribus mss.
habeatur, *Carne Spiritus sanctus induitur*.

ut ad sentientiam incunctis Spiritus efficaciam sub-
stantiam corporalem divinæ virtutis inumbratio tem-
peraret. Hæc conceptionis est dignitas.

27. *Partus dignitas.* — Videamus partum, vagitum
et eunæ dignitas quæ sequatur. Loquitur ad Joseph
angelus parituram Virginem, et eum qui natus fuerit
vocaundum Emmanuel, id est, nobiscum Deum. Pro-
clamat Spiritus per prophetam (Es. vii, 14), angelus
testis est, Deus nobiscum est ille qui nascitur. Novum
Magis de cælo stellæ lumen (i) effertur, et cæli Domini
num signum cæleste prosequitur. Angelus pastoribus
nuntiat natum Christum Dominum, salutem univer-
sorum. Multitudo exercitus cælestis in laudem puer-
perii concurret, et tanti operis præconia divini cætus
gaudia eloquuntur. Gloria deinde in cælis Deo, et
pax in terra bonæ voluntatis hominibus nuntiat. B
Adsunt deinde Magi, involutum pannis adorant: et
post illam inanis scientiæ suæ operationem arcanam,
posito in cunis genu slectunt. Sic per Magus eunæ
sordes adorantur, sic vagitus per angelorum divinæ
gaudia (2) honoratur, sic partui proclamaus per pro-
phetam Spiritus, et (3) (j) angelus nuntians, et no-
væ lucis stellæ famulatur. Sic initia nascendi Spiritus
sanctus superveniens et inumbrans virtus Altissimi
moliuntur. Aliud intelligitur, aliud videtur; aliud
oculis, aliud animo (4) conspiciunt. Parit virgo: par-
tus a Deo est. Infans vagit: laudantes angeli audiunt.
Panni sordent: Deus adoratur. Ita potestatis
dignitas 43 non amittitur, dum carnis (5) (k) hu-
militas adoptatur.

28. *Christus gestis Deum egit.* — Par etiam reli-

(4) *Concipitur.*

(5) *Humilitas adoptatur.* Sic legi debet. De hujus
loci controversia quæ vide præmissa sunt.

(e) *Inmiscendi* verbum hic non confusionem utrius-
que naturæ significat, sed intimam conjunctionem.
Novit enim, inquit Leporius in libello emend. *sine
corruptione misceri, et tamen in veritate nasci*. Eo-
dem verbo ad exprimendam Verbi cum carne con-
junctionem utuntur Irenæus lib. III, c. 21; Novatianus
de Trin. c. 41; Cyprianus de Idol. Vanit.; Augustinus
epist. cxxxv, n. 11; Leo Papa, Ser. 3, de
Nat. Chr.; Vigilius l. i. cont. Eutych., etc.

(f) Verbis *præsumo* et *assumo* Hilarius promiscue
uti observatum est alibi.

(g) In ms. Vat. *bas. humani generis*. Tum post
disideret, supple *a Dei dignitate*.

(h) Apud Lips. et Par. *circumfusum*. In ms. Vat.
bas., circumfusula. Bad. et Er. cum omnibus fere mss.
D *circumfusa*.

(i) Scribunt constanter vet. lib., *ecfertur, vel hæc fertur*.
(j) Sic mss. In vulgatis autem hic videtur *idip-
sum*; et mox habetur *desuper veniens*.

(k) Apud Par. *admittitur*: male. Nec melius deinde
Victorinus codex, *dum carnis humanitas*. Tum Bad.
et Er. cum nonnullis mss., *adoratur*: qui locus mag-
næ obm querelæ occasione dedit, cum Felix Hel-
gellianus illum in hæresis patrocinium adduceret.
Hincmarus quippe initio prælat. in lib. de Prædest.
tradit: *Felicem infelicem Orgellitanæ civitatis episco-
pum in concilio relictum, quia corrupto muneribus
juniore bibliothecario Aguenis palati, librum B. Hila-
rii rasis, et ubi scriptum erat adoratur, immisit, car-
nis humilitas adoptatur*. Sic et Aleimus contra eum-
dem lib. VI: *In omnino perverissime dicitis, adopta-
tura, ubi B. Hilarius ait, adoratur: Carnis equidem*

quæ est cursus ætatis. Nam omno tempus, quod in homine egit, in (4) Dei operibus explevit. De singulis non est tempus dicere: tantum illud in universis virtutum et curationum generibus contuendum est, in carnis assumptione hominem, Deum vero in gestis rebus existere.

29. *Spiritus sanctum esse.* — De Spiritu autem sancto nec tacere oportet, nec loqui necesse est: sed sileri a nobis, eorum causa qui nesciunt, non potest. Loqui autem de eo non necesse est, (2) (a) qui Patre et Filio auctoribus, confitendus est. Et quidem potest, an sit, non esse tractandum. Est enim; quando quidem donatur, accipitur, obtinetur; et qui confessioni Patris et Filii connexus est, non potest a confessione Patris et Filii separari. Imperfectum enim est nobis totum, si aliquid desit a toto. De quo si quis intelligentiæ nostræ sensum requirit, in Apostolo legimus ambo, *Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum filii sui in corda (b) nostra clamantem, Abba pater (Galat. iv, 6).* Et rursum: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis (c) (Ephes. iv, 30).* Et iterum: *Nos autem non spiritum (d) huius 44*

(1) Forte rectius in nostro codice prætermittitur præpositio in.

humilitas a Magis adorata est, et mysticis munus speciebus honorata, non adoptata. Penes nos est liber Corbeiensis ante annos 800 scriptus postremas hæc syllabas piatur loco abraso exhibens; etsi mala lursitan fide, non tamen male adscriptum est adoptatur; quam lectionem codices Colb. et Carnut. ante Felicis ævum exarati, alicui sano prorsus et integro loco exhibent. Neque adoptatur aliud hic sonat quam assumitur. Ex eo enim quod ostendit Hilarius Christo, etiam postquam carnis humilitatem assumpsit, divinos honores delatos ab angelis, a Magis, Spiritus sancti testimonio, etc., apprime concludit dignitatem deitatis non amitti, dum carnis humilitatem assumpsit, seu Deum potentia sua non cadere, cum homo infirmus esse incipit, cui, ut ait in psal. lv, n. 5: *exinanienti se ex forma servi virtutem Dei atque naturam forma servituti non abstulit.* At si præterteris adoratur, non ex omnibus superius assumptis erit conclusio, sed tantum ex proximis verbis, *Panni sordent: Deus adoratur.* Immo ex hac assumptione, in qua non continetur nisi Deum adorari, nulla erit conclusio, que carnis humilitatem adorari prædicaret. Itaque non ait Hilarius carnis humilitatem a Magis adoratam, sed ex Magorum adoratione aliique argumentis deitatem sub carnis humilitate latentem demonstrat. Huc spectat quod in psal. cxxvii, num. 8, corporis assumendi propositum vocat adoptionem corporis quod ex virgine præsumpturus esset. At si hinc quodam modo excutatur Felix; quis æquo animo ferre valeat, cum heresis sue patronum quæsisse ac citasse Hilarium, qui ubique adoptionis in Christo nomen exhortescit, ac neminatim toto lib. vi, non adoptivum sed verum ac proprium filium eum esse acerrime propugnat. Denique hunc locum imitatus videtur Ambrosius lib. i de fide c. 4, ubi ex Magorum adoratione, humilitate eunarium, angelorum obsequio, etc., concludit: *Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, et assumptæ carnis veritas comprobatur.*

(a) Editi ex unico ms. Colb. nullius fere auctoritatis, quia de Patre. Mss. Corb., duo Remig., Theod., Fratel., Vind., Silv., etc., qui a Patre. Mallemus qui cum Patre. Sed ex veterissimis omnium codicibus Vat.

A mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis (1 Cor. ii, 12). Et rursum: Vos autem non estis in carne, sed in spiritu; (5) (e) si tamen Spiritus Dei in vobis est. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. viii, 9). Et rursum: Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitet in vobis, qui suscitavit (f) Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter Spiritum suum qui habitat in vobis (Ibid. 11). Unde quia est, et donatur, et habetur, et Dei est; cesset hinc sermo calumniantium. Cum dicunt per quem sit, et ob quid sit, vel qualis sit: (g) si responsio nostra displicebit dicentium, Per quem omnia, (h) et ex quo omnia sunt, et quia Spiritus est Dei, donum fidelium; displiceant et Apostoli et Prophetæ, hoc tantum de eo quod esset loquentes; et post hæc Pater et Filius (i) displicebit.

30. *Et Pater et Filius est sanctus Spiritus.* — Manere autem hinc quosdam in ignorantia atque ambiguitate existimo, quod hoc tertium, id est, quod (f) nomenclatur Spiritus sanctus, videant pro Patre et

(2) Qui a Patre: non male.

(3) Si quidem.

bas., Colb. et Carn., a quibus dissidere consentientibus non est intum, necno: ex Germ. uno Sorbon. ali. Colb. restituumus qui Patre, id est, si nostra nos non fallit opinio, qui cum Patrem et Filium auctores habeat, confitendus est. Certe Filium Spiritus sancti auctorem vocari jam audivimus num. 4 et infra ut per Patrem ita et per Filium esse Spiritum sanctum declaratur, quod paulo post nota h. ostendemus.

(b) Editi, vestra; renitentibus mss.

(c) Subiungitur in mss. Vat. bas. et Carnut., in diem redemptionis.

(d) Pronomen huius hic et infra, n. 35, abest a vobis. mss. Colb. et German. favente græco textu.

(e) Corb. ms. cum duobus Remig. et aliis, si quidem Spiritus Dei.

(f) Ita juxta græcum mss. meliores, ubi in vulgatis, qui suscitavit Jesum. Mox in uno mss. Colb., propter inhabitantem spiritum ejus in vobis.

(g) Sola editio Par., que responsio. Deinde dicentium reletur ad nostra, quod instar esse nostrum.

(h) Editi, in quo. Melius mss. ex quo omnia; quibus verbis Hilarius Filium, sicut et superioribus per quem omnia Patrem solet indicare. Sic supra n. 4: *Unus est enim Deus Pater ex quo omnia, et unus Unigenitus D. N. J. C. per quem omnia;* et paulo post: *Una potestas per quam omnia, una progenies ex qua omnia.* In his igitur, *Per quem omnia et ex quo omnia,* responsio habetur ad institutam questionem per quem sit Spiritus sanctus, quasi diceret: *Per eum est per quem omnia, sicut et per eum ex quo omnia.* Ita et ad duas alias questiones subsequentes: *ob quid sit, vel qualis sit,* sordie responderetur, *Spiritus est Dei, donum fidelium;* ne quid asseratur, quod a prophetis et apostolis non sit acceptum.

(i) Carnut. mss., displicebunt.

(j) Sola editio Par. dominatur: lapsu librarium. Apud quos autem pro Patre et Filio Spiritus sancti nomen intelligi solet, supervacaneum est annotare. Sic enim promiscue hoc vocabulum usurpant Hermas, Justinus, Irenæus, Tatianus, Tertullianus, Lactantius, Cyprianus, Phobadius, Epiphanius, apud quos Spiritus divinita naturam tribus personis communem passim significat.

lio frequenter intelligi. In quo nihil scrupuli est: A sive enim Pater, sive Filius, (1) (a) et Spiritus et saurus est.

45 51. *Qua ratione dictum sit, Deus Spiritus est.*

Error Samaritanæ Deum templo vel monte claudentis.—

Sed id quod in Evangelii legitur, *Quia Deus spiritus est* (Joan. iv, 24), diligenter est contendum quomodo et qua ratione sit dictum. Omne enim dictum ut dicatur *ex causa est*, et dicti ratio ex sensu erit intelligenda (b) dicendi; ne quia responsum a Domino est, *Spiritus Deus est*, idcirco cum sancti Spiritus nomine et usus negetur et donum. Cum Samaritana Domino erat sermo: venerat enim redemptio universorum. Cui post multum sermonem (c) aquæ viva, et quinque virorum. et nunc ejus qui esset alienus (Ibid, 20), mulier respondit: *Domine, animadverto quod propheta es. Patres nostri in monte hoc adoraverunt; et vos dicitis quoniam in Jerosolymis est locus ubi adorare oportet.* Dominus respondit: *Crede mihi, mulier, quoniam venit hora, quando neque in isto monte, neque in Jerosolymis adorabitur Patrem. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus, quoniam salus ex Judæis est. Sed venit hora, et nunc est, cum veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate: etenim Pater tales querit qui adorent eum. Spiritus enim Deus est, et adorantes eum, in Spiritu et veritate oportet adorare, quia Deus spiritus est* (Ibid., 21 et seq.). Mulier igitur traditionum memor paternarum, vel tanquam Samaria in monte, vel tanquam Jerusalem in templo adorandum Deum existi-

abat: quod Samaria ad adorandum Deum per transgressionem legis locum montis elegerat, Judæi vero templum a Salomone conditum religionis sedem existimabant quorum utrorumque præsumptio, aut collis edito, aut extructæ domus concavo, Deum intra quem omnia et extra quem nihil ejus capax est, continebat. Ergo quia Deus invisibilis, incomprehensibilis, immensus **46** est; ait Dominus venisse tempus, ut non in monte vel templo Deus sit adorandus: *quia spiritus Deus est*, et spiritus nec circumscriptur, nec tenetur, (d) qui per naturæ suæ virtutem ubique est, neque usquam abest, in omnibus omnis exuberans: hos igitur veros esse adoratores, qui in Spiritu et veritate sint adoraturi. Adoraturis autem in Spiritu Deum Spiritum, (e) alter in officio, alter in honore est; quia discretum est in quo quisque sit adorandus. Non enim tollit sancti Spiritus et nomen et donum, quia dictum est, *Deus Spiritus est*. Responsum autem est mulieri Deum templo et monte claudenti, esse omnia in Deo, Deum in semetipso, et invisibilem atque incomprehensibilem in iis quæ invisibilia et incomprehensibilia sunt adorandum. Atque ita natura et muneris (f) significata est, cum in Spiritu Deum Spiritum docuit adorandum, et libertatem ac scientiam adorantium, et adorandi (g) infinitatem, dum in Spiritu Deus Spiritus adoratur, (h) ostendens.

52. Simile huic etiam illud Apostoli est: *Quia Dominus Spiritus est, ubi autem Spiritus Domini est, ibi libertas est* (II Cor. iii, 17). Discrevit ad intelligentie

(1) *Et Spiritus sanctus est.*

(a) Plures mss. cum vulgatis, et *Spiritus sanctus* C. Præferimus cum uno codice Vatic., et *Spiritus et sanctus est*, nisi malis cum veteri Colb. ac Germ.: sive *Filius est sanctus Spiritus*.

(b) Editi, dicentis. Legendum esse dicendi passive tum potiorum mss. auctoritas, tum hæc suadent lib. iv, n. 44: *Intelligentia enim dicatorum ex causis est assumenda dicendi: quia non sermone res, sed rei est sermo subjectus.*

(c) In mss. optima nota, *aque vive*, et mox qui esset alieni.

(d) Nonnulli mss. cum editis, *quia*. Sequimur potiores. Deinde in ms. Vat. bas. et Viet. *omnes exuperans*. Habent etiam plerique alii *omnes*, nunc Sorbon. omne, alii tres *omnia*. Nihil unquam videtur. Verbum *exuberare*, ubi de Spiritu sermo est, Hilario est familiare. De illo habet cap. 40 in Math., num. 2: *Quantumlibet assumatur a cunctis, ad largiendum se tamen semper exuberat.* Et cap. 15, n. 10: *Spiritus copius indicitur, cui quod largitur exuberet.*

(e) In ms. Vat. bas., *alter in obsequio*, quod de Spiritu sancto dictum, ut ab eo Spiritu qui adorandus est alium eum esse conficiatur, videri possit Arvanis favore, Spiritum sanctum Patris et Filii ministrum effluentibus. At illo loquendi modo tantum habet Hilarius rationem processionis, seu subordinationis qua Spiritus sanctus subjicitur principio a quo procedit. Sic de Filio, testante se non posse quidquam a se facere nisi viderit Patrem facientem, in Psal. cxxxviii, num. 28, loquitur: *Constestatum de se potestatem per reverentiam honorem ei cui omnia meminerit confidenda subjicit, non sibi adimens quod similis Patris possit, sed cum per quem similia possit ostendens.* Sic, lib. de Synod., n. 51, diversas enumerat rationes, quibus Filius, etiam qua Deus, subjicitur Patri: Vel

in eo quidem maxime non comparatur nec coæquatur Filius Patri, dum subditus per obedientiam obsequatur est, dum ad dexteram Dei tum cõsedit, cum sibi ut consideret dictum sit, dum militatur, dum accipit, dum in omnibus voluntati ejus qui se misit obsequatur. Sed pietatis subjectio non est essentialis diminutio, nec religionis officium degenerent effici naturam. Et post pauca, *habens nomen, sed ejus cujus et filius est, fit Patri et obsequio subjectus et nomine.* Demum lib. iv, solemniter est distinctio Dei dicentis seu jubentis, et Dei efficientis, quorum tamen una natura prædicatur. Ita etiam hic ubi Spiritum sanctum a Deo, id est, a Patre, et a Domino, hoc est, a Filio, subsistendi ratione alium esse ostensum sit, natura non aliud esse multis demonstratur. Quid enim aliud sibi vult, Deum infinitum, invisibilem, incomprehensibilem, immensum, cum in Spiritu adoratur, jam infinita ratione, ubique, in iis quæ invisibilia et incomprehensibilia sunt, immo in semetipso adorari; quid, inquam, hoc sibi vult, nisi honorantis et honorandi Spiritus omnimodam esse proportionem, æqualitatem et unitatem perfectam?

(f) Ita mss. nisi quod in Carant., *amplissima significavit* est. At in vulgatis, *expressa est*. Spiritus sanctus, qui supra, n. 2, dictus est minus quod a Deo accipimus, nunc valetur dici minus quod Deo deferimus. Reipsa quem a Deo accepimus Spiritum ei reddimus, cum non nostro, sed illius Spiritu viventes ei famulamur.

(g) Hæc adorandi infinitas cum repetatur ex eo in quo adoratur, Spiritum infinitum esse necesse est.

(h) In editis, *ostendit*. At in scriptis, *ostendens*, quod refertur ad docuit

significationem (a) eum qui est, ab eo ejus est. Non enim habere haberique nunc est, neque eadem significatio continet eum atque ejus. (1) Ita cum dicit, Dominus Spiritus est, naturam infinitatis ejus ostendit; cum vero adjecit, Ubi Spiritus Domini (b) ibi libertas est, eum qui ejus est significat; quia et Spiritus Dominus est, et ubi Spiritus est Domini, ibi libertas est. Hæc non quod causa postulet dicta sunt, sed ne quid in his obscuritatis (c) hæeret. Est enim 47 Spiritus sanctus unus ubique, omnes patriarchas, prophetas, et omnem chorum legis illuminans; Joannem etiam in utero matris inspirans: datus deinde apostolis cæterisque credentibus, ad (2) agnitionem ejus que indulta est veritatis.

53. Spiritus sancti quod officium in nobis. — Quod autem sit officium ejus in nobis, verbis ipsius Domini audiamus. Aut enim: Adhuc multa habeo que dicam vobis, sed non potestis illa modo portare (Joan. xvi, 12). Expedi enim vobis ut ego eam; si vero, mittam vobis (5) Advocatum (Ibid. 7). Et rursum: Ego rogabo Patrem, et alium Advocatum mittet vobis (d) ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis (Joan. xiv, 16 et 17). Ille vos dirigit in omnem veritatem: non enim loquetur a se, sed quæcumque audivit, loquetur, et ventura annuntiabit vobis. Ille me honorificabit, quia de (4) meo sumet (Joan. xvi, 13 et 14). Hæc de pluribus ad intelligentiæ viam dicta sunt, quibus et voluntas (e) munerans, et ratio et conditio muneris continentur ut quia infirmitas nostra neque Patris neque Filii capax esset, fidem nostram de Dei incarnatione difficilem, sancti Spiritus donum quodam intercessionis suæ fœdere luminaret.

54. Est autem nunc consequens, ut et apostolum explicantem doni hujus virtutem atque officium audiamus; ait enim. Quotquot enim Spiritu Dei agun-

tur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum (1) in timorem, sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus. Abba pater (Rom. viii, 14). (g) Et rursum Quia nemo in Spiritu (h) Dei dicit anathema (5) Jesu, et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 5). Et rursum. Divisiones autem (6) donorum sunt, idem autem Spiritus; et divisiones ministeriorum sunt, (i) idem autem Dominus; et divisiones operationum sunt, sed idem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem donatur illuminatio 48 Spiritus ad utilitatem. Autem autem datur (7) per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii dona sanitatum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii (j) separatio spirituum: alii genera (8) linguarum, alii (k) interpretatio linguarum. Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus (Ibid. 4 et seq.). Habemus igitur doni istius causam, habemus effectus, et nescio quid de eo ambiguitatis sit, ejus in absoluto sit et causa, et ratio, et potestas.

55. Spiritus sancti donum maxime necessarium. Absque eo habetur natura Deum intelligendi, non usus. — Utamur ergo tam liberalibus donis et usum maxime necessarij muneris expetamus. Ait enim, ut jam superius ostendimus, Apostolus: Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus que a Deo donata sunt nobis (I Cor. ii, 12). Accipitur ergo ob scientiam. Ut enim natura humani corporis cessantibus officij sui causis erit otiosa; nam oculis, (9) (l) nisi lumen aut dies sit, nullus ministerij ei est usus, ut aures, nisi vox sonusve reddatur, munus suum non recognoscent; ut nares, nisi odor fragraverit, in quo officio erunt nescient; non quod his deficiet natura per causam, sed usus habetor ex causa: ita et animus humanus nisi per fidem donum

(1) Ita cum ait, Deus, etc.

(2) Cognitionem.

(3) Codex Veronensis interserit, Spiritum Paraclytum; ipse me clarificabit. Et rursum. Rogabo, inquit, Patrem meum, et alium advocatum mittet vobis.

(4) De meo accipiet.

(a) Hujus distinctionis usus rursum recurrit lib. iv, n. 21: Duplex autem in angelo Dei significatio est ipse qui est, et ille cujus est. Ejusdem vestigium deprehendimus apud Tertullianum contra Praxeam, n. 26, ubi ait: Nulla res alicujus, ipsa est cujus est. Clarius mox enucleatur distinctionis membrum, cum pro cujus est, legitur qui ejus est.

(b) Editi, ibi libertas, et eum cujus est significat; refragantibus mss.

(c) In mss. prohe nota Colb., Remig., Germ. et alio Colb., haberet: quod licet præferre tacita voce causa. In Viet., lateret. Legendum olim conjectavit Erasmus, ne quis in his difficultatibus hæreret.

(d) Subjungunt hic plerique mss. cum exensis, Spiritum paracletum; ipse me clarificabit: et rursum, Rogabo, inquit, patrem meum, et alium advocatum mittet vobis. Que verba ut perperam et confuse repetita removinus auctoritate cod. Colb. nec non German. et Viet.

(e) Munus est Spiritus sanctus; munerans autem, qui illum largitur ac mittit, quod in locis proxime allatis Filio non minus attribuitur quam Patri.

(f) Editi, in timore. Malimus quam uno ms. Colb.

(5) In anterioribus, Jesum.

(6) It ex libro nostro. In procedente, donationum.

(7) Donatur.

(8) Generis sermonum.

(9) Nisi lumen ac dies sit.

in timorem, quod infra lib. vi, n. 44, magno consensu habent veteres libri, juxta græc. et; εὐβοῶ. Thinde post verbum adoptionis, addunt editi filiorum: nullo fere suffragante ms.

(g) Plerumque mss. auctoritate removinus lineæ: Et rursum, Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo, ut sciamus que a Deo donata sunt nobis. Hæc porro Apostoli verba infra, n. 55, relaturus Hilarius, cum præmittit, ut jam superius ostendimus, indicat eadem num. 29 jam relata.

(h) Abest D. i a veteri ms. Colb.; secus autem lib. viii, n. 27. Mox in Carnut., Colb., Viet., anathema Jesu, non Jesum.

(i) Unus codex Colb. ac Sorbon. cum Carnut., idem autem spiritus, quod et infra repetunt, pro, sed idem Deus.

(j) In vetusto ms. Colb., separatio spiritus.

(k) Bad., Er. et Lips. cum aliquot mss., interpretatio sermonum; dissentientibus melioribus et græco textu.

(l) Lips. et Par., nisi lumen accedat, nullus, etc., retinentibus cæteris libris.

Spiritus (a) habuerit, habebit quidem naturam Deum A intelligendi, sed lumen scientiæ non habebit. Manus autem quod in Christo est, amac omnibus patet unum : et quod ubique non adest, in tantum datur in quantum quis (1) volet scire, in tantum residet, in quantum quis volet promereri. Hoc usque in confirmationem sæculi noliscum, hæc expectationis nostræ solatium, hoc, in donorum operationibus futuræ spei pignus est hoc mentium lumen, hic splendour animorum est. Hic ergo Spiritus sanctus expetendus est, promerendus est, (b) et deinceps præceptorum fide atque observatione retinendus.

49 LIBER TERTIUS.

Æternam Verbi generationem adstruit, eosque retundit qui humana adversus illam ratione nituntur.

Ac primo quidem hæc Filii verba, Ego in Patre, et Pater in me, ubi sensus humani captum superare demonstravit, ex ipsa Scripturarum de Patre et Filio doctrina luculenter explicat. Deinde ex mira aquæ in vinum conversione, et ex quinque panum incrementis, evincit multa Deum posse, in quibus deficiat humanæ mentis acies. Tum offertur humana ratio, qua nullum ex Deo nativitatem esse posse contendunt, multisque exploditur : 1^o qua ortum habet ex humana sapientia, quam se perditurum Deus prophetis et apostolicis oraculis declaraverit. 2^o Quia præstat audire Christum, ad hoc hominem factum, ut rerum divinarum nobis testis esset (Hic expenduntur verba, quibus dispensationis suæ opus et officium exposuit, ac veram ex Deo nativitatem suam multis argumentis testatam fecit). 3^o Quia ne conspicibilium quidem Christi gestorum, illius v. g. ad discipulos januis clausis ingressu, intelligentiam assequimur. 4^o Denique quia ea est mentis humanæ natura, ut cum creata et imperfecta sit, concipere non valent perfectum et Creatorem suum. Postremo laudatur sapiens stultitia fidelium, qui sibi diffidunt ut Deo credant, nec divina ex propriæ rationis in-

(1) In ms. *volet*, sed eadem, ut videtur, manus addidit *voluerit*.

(a) In duobus mss. Colb., Germ., Corb., Prat., etc., *auærit*.

(b) In ms. Silvæ-majoris additur hic, *adorandus est*.

(c) Adminus hic ac statum auctoritate mss. Tell., Colb. ac Sorbon. Status nomine substantiam intelligit Tertullianus contra Praxeam n. 2. ubi de Trinitate ait: *Tres autem non statu, sed gradu: et paulo post, anius autem substantiæ, anius status, anius potestatis*. At hic potius existendi rationem ac statum sonat. Max verbum continens, tegitur a superiore verbum.

(d) Tres mss. reverentiores, atque extra maneat: *mafe*. Hoc enim sibi vult: videtur non posse effici, ut qui aliud intra se habet, quod semper sic maneat intra se, ac statum mutet, ita sit exterior ei rei, quam intra se habet ut ei vicissim sit interior.

(e) In duobus mss. ea tamen. In aliis libris, *ea tantum*: quod subsequentiibus regis contentationem est. Hæc ab Hilario pressius dicta, Iustus edidit Augustinus epist. cxx. ubi Consentium, fidei totum, rationi nihil concedentem non probans, ait num. 4. *Nonet*

firmitate moderantur, sed secundum omnipotentis virtutis infinitatem expendunt

1. *Filium in Patre, et vicissim, sensus humanus non capit.* — Avertit plerisque obscuritatem sermo Domini, cum dicit: *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11), et non immerito; natura enim intelligentiæ humanæ rationem dieti istius non capit. Videtur namque non posse effici, ut quod in altero sit, æque id ipsum extra alterum sit; et cum necesse sit ea, de quibus agitur, non solitaria sibi esse, numerum (c) ac statum tamen sumi, in quo sint, conservantia, non posse se invicem continere, ut qui aliquid aliud intra se habeat, atque (d) ita maneat manensque semper exterior, ei vicissim, quem intra se habeat, maneat æque semper interior. Hæc quidem sensus hominum non consequetur, nec exemplum aliquod rebus divinis comparatio humana præstabit: sed quod inintelligibile est homini, Deo esse possibile est. Hoc non a me ita dictum sit, ut ad rationem dieti (e) ea tantum sufficiat auctoritas, quod a Deo dictum sit, Cognoscendum itaque atque intelligendum est quid 50 sit illud: *Ego in Patre, et Pater in me*; si tamen comprehendere hoc ita ut est valebimus: ut quod natura rerum pati non posse existimatur, id divinæ veritatis ratio consequatur.

2. *Cognitio Patre et Filio juxta Scripturas, facilius illud percipitur. Quid Pater.* — Atque ut facilius intelligentiam difficultatæ istius questionis consequi possimus, prius Patrem et Filium secundum divinarum Scripturarum doctrinam cognoscei a vobis oportet, ut de cognitio ac familiaribus absolvetur sermo sit. Aternitas Patris, ut libro anteriore tractavimus, (2) (f) locos, tempora, speciem, et quidquid illud humano sensu concipi poterit, excedit. Ipse extra omnia et in omnibus, capiens universa et capiendus a nemine, non accessu decessive mutabilis, sed invisibilis est, incomprehensibilis, plenus, perfectus, æternus, (g) non aliunde quid sumens, sed ad id quod ita manet sibi ipse sufficiens.

(2) *Locum.*

apostolus Petrus paratos nos esse debere ad responsum omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra. Et num. 5: *Abstinet namque, ut hoc in nobis Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores creavit*. Quibus aliisque Consentium errorem depellit, fideique intelligentiam, ad quam ratio vera perducit, fides animi præparat, præponendam docet, n. 6 et 8, quavis tamen rationabile præceptum sit, ut ad magna quedam, quæ capi nondum possunt, fides præcedat rationem. Imo, inquit, n. 5: *Si hoc præceptum rationabile est, procul dubio quantumcumque ratio, quæ hoc persuadet, etiam ipsa antecedit fidem*. Fidem enim ea præcedit ratio, Deo scilicet qui nec fallere potest, credendum esse. Hanc regulam in omnibus servatus est Hilarius, primo dei dictis firmissime credens, ac tum fidei suæ rationem reddere non contentens. Videtur lib. viii, num. 1, etc.

(f) Editi, *locum*: repugnantiibus mss. Sic et in psal. cxxxviii, v. 18, *Patris natura dicitur ultra omnes locos esse*.

(g) In mss. *At editi, non aliunde quod est sumens*.

5. *Filius quid nascendo a Patre accepit. Quid nascendo in carne pro nobis assumpserit.*—Hic ergo ingenitus ante omne tempus ex se filium genuit, non ex aliqua subjacente materia, quia per Filium omnia; non ex nihilo, quia ex se filium (a); non ut partum, quia nihil in Deo demutabile aut vacuum est; non partem sui vel divitiarum vel discissam vel extensam; quia impassibilis et incorporeus Deus est, hæc autem passionis et carnis sunt, et, secundum Apostolum, in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Colos. II, 9). Sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et sæcula, Unigenitum ex his quæ ingenita in se erant procreavit, omne quod Deus est per charitatem atque virtutem nativitate ejus imprædit: ac sic ab ingenito, perfecto, æternoque Patre, unigenitus et perfectus et æternus est Filius. Ea autem, (1) (b) quæ ei sunt secundum corpus quod assumpsit, bonitatis ejus ad salutem nostram voluntas est. Invisibilis enim et incorporeus et incomprehensibilis, utpote a Deo genitus, tantum in se et materiæ et humilitatis recepti, quantum in nobis erat virtutis ad intelligendum se et sentiendum et contuendum; imbecillitati nostræ potius obtemperans, quam de his in quibus erat ipse deficiens.

5. *Qua ratione sit in Patre.*—Igitur perfecti patris perfectus filius, et ingeniti Dei unigenita progenies, qui ab eo qui habet omnia accepit omnia, Deus a Deo, spiritus a spiritu, lumen a lumine, confidenter ait: *Pater in me, et ego in Patre* (Joan. x, 38): quia ut spiritus Pater, ita et Filius Spiritus; ut Deus Pater, ita et Filius Deus; ut lumen Pater, ita et Filius lumen. Ex his ergo, quæ in Patre, sunt et in quibus est Filius, id est, ex toto Patre totus Filius natus est; non aliunde, quia nihil ante quam Filius; non ex nihilo, quia ex Deo Filius; non in parte, quia plenitudo divinitatis in filio; neque in aliquibus, quia in omnibus: sed ut voluit qui potuit,

(1) *Quæ ejus sunt; et max, ut pote ab eo genitus, non a Deo genitus.*

(a) Addunt hic duo niss. *genuit*: quod in aliis libris prope retinetur.

(b) In vulgatis, *quæ ejus sunt*; et mox, *utpote ab eo genitus*. Magis placet ei, et Deo, cum niss. Vat. bas. et altero Coib.

(c) Idem Par. ad Nivellianam expressa, ut sit qui genuit, mensura. Hic respicitur illud, *Nemo novus Filius, nisi Pater*, etc. Cum proxime ait Hilarius, *ut voluit qui potuit*, et alia hujusmodi lib. vi, n. 21 et cap. 16, in Matth. n. 4, Patris voluntati Filium videtur subjicere, tum ut sit, tum ut æqualis ipsi sit. Contra Athanasius Or. II, cont. Ar. p. 355, hoc inter creatam rem et Filium discernen statuit, quod hic sit proprium paternæ substantiæ germen, illa vero quod extraneum, quod ex Patris voluntate, cui ille non subjacet, pendat: *Τὸ μὲν ποίημα οὐκ ἐκ γένεσιν καὶ εἶναι ὅτι γὰρ βούλεται δημιουργὸς ἐργάζεσθαι τὸ δὲ γέννημα οὐ βούλεται ὑπόκειται, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν ἴσθιν ἰδιότητος*. Sic et Cyrillus lib. vii Thesauri: *In naturalibus nulla præcedit voluntas, quæ locum in his solum habet, quæ sunt extra deliberantis substantiam*. At sententiam suam ipse explicat Hilarius I, de Synod. n. 58, ubi primum cum Athanasio et Cyrillo consentiens ponit, *Omnia creativa substantiæ voluntas Dei continet: sed naturam Filio dedit... perfecta nativi-*

(c) ut scit qui genuit. Quod in Patre est, hoc et in Filio est: quod in ingenito, hoc et in unigenito; aliter ab altero, et uterque unum, non duo unus, sed alius in alio, quia non aliud in 52 utroque; Pater in Filio, quia ex eo Filius; Filius in Patre, quia non aliunde quod Filius; unigenitus in ingenito, quia ab ingenito unigenitus. Ita in se invicem; quia ut omnia in ingenito patre perfecta sunt, ita omnia in filio unigenito perfecta sunt. Hæc in Filio et Patre unitas, hæc virtus, hæc charitas, (d) hæc spes, hæc fides, hæc veritas, via, vita, non calumniari de virtutibus suis Deo, nec (e) per secretum ac potestatem nativitatis obirectare Filio; Patri ingenito nihil comparare, Unigenitum ab eo nec tempore nec virtute discernere, Deum filium quia ex Deo est confiteri.

5. *Dei potentia ac generis ostendit: quorum ratio lateat. Homo non capit qui aqua in vinum sit conversus.*—Sunt istiusmodi in Deo potestates, quarum cum ratio intelligentiæ nostræ incomprehensibilis est, fides tamen per veritatem efficientiæ (f) in absoluto est. Nec hoc in spiritalibus tantum, sed etiam in corporalibus deprehendimus; non ad nativitatis exemplum, sed ad admirationem facti intelligibilis ostensum (g). Nuptiarum die vinum in Galilæa ex aqua factum est (Joan. II, 9): nunquid consequetur aut sermo noster aut sensus, quibus modis natura demutata sit, ut aquæ simplicitas defecerit, vini sapor natus sit? Non permixtio fuit, sed creatio; et creatio non a se cæpta, sed ex alio in aliud existens: non per transfusionem potioris obtinetur quod infirmius est, sed aboletur quod erat, et quod non erat cœpit.

Sponsus tristis est, familia turbatur, solemnitas nuptialis convivij periclitatur. Jesus rogatur: non exsurgit, aut instat, sed quiescens ejus hoc opus est. Aqua hydris infunditur, vinum calicibus hauritur; infundens scientiæ sensus non convenit haurientis. Qui infuderunt, hauriri aquam existimant; qui hauriunt,

etc. Tum indicat se Filium volente Patre natum ad hoc tantum prædicare, ne invitus Pater et non siue passione eum genuisse existimetur. Qua ratione Cyrillus, lib. vii Thesauri: *Licet non ex voluntate genuerit Filium, non tamen invitus habet eum; vult enim Filium et amat: sicut quod bonus et misericors sit, licet non habeat præcedente voluntate et electione, non tamen invitus hæc habet, vult enim id esse quod est*. Eadem fere repetit dia: 2 de Trinit.

(d) Apud Par. omittitur hæc spes. Mox verbum *calumniari* positum videtur pro immutare et detrahere Deo aliquid de potentia sua. Jam legitimus in psal. cxxxvii, n. 16: *in calumnia vestis*, pro, quando quis vult auferre vestem: et lib. x de Trin. n. 28, legere est in ipsa trunci corporis calumnia, pro, in ipsa auris amputatione.

(e) Id est, propter secretum ac potestatem nativitatis, quo non penetrat mens humana.

(f) Hoc est, ratio nostra certo percipit effectum esse et Deo, quamvis non comprehendat quomodo factum sit, aut etiam qua ratione fieri poterit.

(g) Ms. Coib. cum Geru., *est ostensum*. Mox, *restituitur ex russ. in Galilæa*, ubi vulgatum erat in *Canã Galilææ*.

vinum infusum arbitrantur; tempus, quod in medio est, (1) (a) non proficit ut liquoris natura et nascatur et pereat. Ratio facti et visum frustratur et sensum: virtus tamen Dei in his quæ sunt gesta sentitur.

53 6. *Aut quomodo quinque panes excreverint.* — Sed et de quinque panibus non dissimilis facti admiratio est (*Matth.* xiv, 17). Incrementis eorum, quinque millium virorum et innumerabilium mulierum ac puerorum fames vincitur: fugit oculos sensus nostri, operis intelligentia. Quinque panes offeruntur et franguntur, subrepunt præfringentium manibus quædam fragmentorum præcreationes. Non imminuitur unde præfringitur; et tamen semper præfringentis inanum fragmenta occupant. Fallunt momenta visum; dum plenam fragmentis manum sequeris, alteram sine dampno portionis suæ contueris; inter hæc fragmentorum cumulus augetur. Præfringentes in ministerio sunt, edentes in negotio sunt, esurientes saturi sunt, duodecim cophinos replent reliquæ. Non sensus, non visus profectum (b) tam conspicabilis operationis assequitur. Est quod non erat, videtur quod non intelligitur: solum superest ut Deus omnia posse crelatur.

7. *Hæc non sui causa egit Christus, sed, ut humanum de Dei rebus iudicandi pruritus retunderet.* — Non habent itaque divina adulationem, nec subest Deo ad placendum fallendumque simulatio. Hæc filii Dei opera non de jactantiæ studio sunt profecta: neque enim ille, cui innumerabilia millia millium angelorum serviunt, adulatus est homini. Quid enim eorum quæ nostra sunt indigebat, per quem sunt universa quæ nostra sunt? An honorem a nobis expostulabat, nunc a somno stupidis, nunc de luxu (c) nocturni fessis, nunc post rixas et cædes dierum male conscientium, nunc post convivia ebriis, quem Archangeli, et Dominatus, et Principatus, et Potestates sine somno, sine occupatione, sine crimine æternis et indefessis in cælo vocibus laudant: et laudant, quia ipse invisibilis Dei imago omnes (d) in se creaverit, sæcula fecerit, cælum firmaverit, astra distinxerit, terram fundaverit, abyssos demerserit; ipse deinceps homo natus sit, mortem vicerit, portas inferi fregerit, coheredem sibi plebem acquiserit, carnem in æternitatis gloriam ex corruptione transulerit. Nihil ergo iste egit a nobis, ut hæc eum apud nos inenarrabilia et inintelligibilia opera tamquam egentem laudis ornarent. Sed providens Deus nequitiae et stultitiae

(1) Non sufficit, secunda manu.

(2) Legimus, ut filius tuus, ut in Vulgata ac ple-

(a) Editi excepto Par. et plures mss. non sufficit. Retinemus lectionem Par. quæ est vetustiorum mss. Tum apud Er., Lips. et Par. ut in liquoris natura. Melius adest in aliis libris: hic enim liquoris vocabulum et vinum nascens, et aquam perentem pariter emittat.

(b) Bad., Er. et Lips. tam conspicabilis. Malimus cum Par. et nostris mss. tam conspicabilis, vel cum codicibus Vat. bas., tamen conspicabilis. Sermo enim hic est, ut supra promissum erat, de exemplo corporali. Unde et in *Matth.* c. 14, n. 12, de eodem miraculo

A humanæ errorum, et sciens ea usque infidelitatem prorupturam esse, ut sibi de Dei rebus iudicium præsumeret, audaciam no-tram earum, de quibus ambigeretur, rerum vicit exemplis.

8. *Humana ratio contra generationem Dei reprobat.* — Sunt enim plures sæculi prudentes, quorum prudentia Deo stultitia est, qui cum audiunt Deum ex Deo, verum a vero, perfectum **54** a perfecto, unum ab uno natum esse, tamquam impossibilia nobis prædicantibus contradicant, quibusdam sententiarum collectionibus inhxerentes, cum dicunt: «Nasci nihil potuit ab uno, quia omnis ex duobus nativitas est. Jam si ab uno natus hic filius est, partem ejus qui genuit accepit: et si pars, neuter ergo perfectus est; deest enim ei unde decessit: nec plenitudo in eo erit, qui ex portione consiterit: neuter ergo perfectus est, cum plenitudinem suam et qui genuerit amittat, nec qui natus est consequatur.» Hanc mundi sapientiam etiam per prophetam providens Deus, ita damnat, dicens: *Perdam sapientiam sapientium, et (e) intellectum prudentium reprobum* (*Esa.* xxix, 14). Item in Apostolo: *Ubi est sapiens, ubi scriba, ubi conquistator hujus sæculi? Nonne stultum fecit Deus prudentiam hujus mundi? Nam quia in sapientia Dei non cognovit mundus per prudentiam Deum, credidit Deo per stultitiam prædicationis stultos facere credentes: quoniam Judæi signa petunt, et Græci sapientiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitium, iis autem qui sunt vocati, Judæis atque Græcis Christum Dei virtutem et Dei sapientiam: quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus* (*I Cor.* i, 20 et seqq.).

9. *Christi officium apud nos.* — Curam ergo humani generis habens Dei filius, primum, ut sibi crederetur, homo factus est: ut testis divinarum rerum nobis esset ex nostris, perque infirmitatem carnis Deum patrem nobis infirmibus et carnalibus prædicaret, voluntatem in eo Dei patris efficiens, ut dicit: *Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui me misit* (*Joan.* vi, 38), (f) non quod velit et ille quod faciat; sed obedientiam suam sub effectu paternæ voluntatis ostendit, volens ipse voluntatem Patris explere. Erat autem hæc efficienda voluntatis voluntas, cujus ipse testis est dicens: *Pater, venit hora, clarifica filium tuum, (2) ut filius clarificet te: sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut omne quod*

risque Græcis codicibus. Sic et idem Hilarius infra n. 10.

habes: *Agitur enim in opere visibili invisibilis molitio.* (c) Er., Lips. et Par. nocturni vigilarum. Expunxit verbum vigilarum auctoritate Bad. et mss. quod Erasmus videtur addidisse de suo.

(d) Par. post Lipsium ex Erasmi margine, per se creaverit. Mox mss. Colb. et Carn., astra distinxerit, non distinxerit.

(e) Carnot. ms. prudentiam prudentium.

(f) In duobus mss. Remig. et uno Theod., non quod nollet: minus vere. Confer tract. psal. lxxxviii, n. 12.

dedisti illi, dei ei vitam aeternam. Hæc est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum. Ego te clarificavi super terram, opere consummato quod dedisti mihi ut faciam. Et nunc clarifica me Pater apud te ipsum claritate quam habi, prius quam mundus esset, apud te. Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi (Joan. xvii, 1 et seqq.). Verbis brevibus et paucis omne opus officii sui et dispensationis exposuit, nihilominus fidei (a) veritatem **55** adversum omnem inspirationem diabolicæ fraudulentæ communiens. Curramus ergo per singulas sermonis sui virtutes.

10. Quid postulet dicens, CLARIFICA FILIUM.—Ait: *Pater, venit hora, clarifica filium tuum, ut filius tuus clarificet te.* Non diem, non tempus, sed horam venisse dicit. In hora diei portio est. Et quæ hæc erit hora? Nempe illa, de qua in tempore passionis discipulos confirmans locutus est: *Ecce venit hora, ut filius hominis clarificetur (Joan. xii, 23)*: hæc ergo hora est, in qua se a Patre clarificari orat, ut Patrem ipse clarificet. Sed quid est istud? Clarificari se clarificaturus expectat, et honorem redditurus expostulat, et eget hoc quod rursum impertiet? Et hic occurrunt sophiste mundi et sapientes Græciæ, et syllogismis suis veritatem irretiant. Quomodo et unde et quid causæ sit quarant: et cum hæserint, audiant, quia stulta mundi elegit Deus (b) (I Cor. i, 27). Ergo per stultitiam nostram intelligamus intelligibilia sapientibus mundi. Dixerat Dominus, *Pater, venit hora*: horam passionis ostenderit; nam hæc sub momento eo loquebatur: deinde adiecit, *Clarifica filium tuum.* Sed quomodo clarificandus erat Filius? Namque natus ex virgine, a cunis et infantia usque ad consummatum virum venerat: per somnum, famem, sitim, lassitudinem, lacrymas hominem egerat, etiam nunc conspiciendus, flagellandus, cruciendus. Quid ergo? Nobis solum hominem in Christo hæc erant contestatura. Sed non confundimur cruce, non flagellis prædnamur, non sputis sordidamur. Clarificat Pater Filium. Quo modo? Tandem suffigitur cruci. Deinde quid sequitur? Sol non occidit, sed relugit. Quid refugisse dico? Non receptus in nubem est, sed de cursu operis defecit: et interitum suum cum eo reliqua mundi elementa senserunt: et ne huic facinori (c) ulle cælestes operationes interessent, intercessionis hujus necessitate quadam sui abolitione caruerunt. Sed terra quid fecit? Ad onus Domini in ligno pendentis inremit,

(1) *Credetur.*

(a) *Sola editio Par. fidei voluntatem.*

(b) *Carmentensis codex hic addit, ut confundat sapientes.*

(c) *Vulgati, ille cælestes: castigantur ex mss.*

(d) *Lips. et Par. post Er., quod unus persequentium, nullius veteris libri auctoritate.*

(e) *Sicut illæsa fide Iulianus hic Patrem affirmat Filio potiorum. qua de re mentem suam explicans in psal. cxxxvii, v. 17, ait: Est enim Pater major Filio, sed ut poter filio, generatione non genere, et sicut ei consentiens Athanasius Or. ii cont. Ar., p. 363, habet: Pater major est Filio, non magnitudine Athana*

A eum qui moriturus erat intra se contestata non capere. Numquid et portionem suam rupes et saxa concedunt? Sed rupta dissiliunt, et naturam suam perdunt, cesamque ex se arcam incontinentem condendi corporis confitentur.

11. Christus proprius est Dei filius.— Quid ad hæc? Proclamat quoque centurio cohortis, et crucis custos, *vere Dei 56 Filius erat iste (Math. xxvii, 54)*. Creatura intercessione hujus piaculi liberatur; firmitatem et virtutem saxa non retinent. Qui cruci affixerant, vere Dei Filium confitentur: prædicationi consentit effectus. Dominus dixerat: *Clarifica Filium tuum.* Non solum nomine contestatus est esse se filium, sed et proprietate, qua dicitur *tuum*. Multi enim nos filii Dei, sed non talis hic filius. Hic enim et verus et proprius est filius, origine, non adoptione; veritate, non nuncupatione; nativitate, non creatione. Ergo post clarificationem ejus, veritatem confessio consecuta est. Nam verum Dei filium centurio consteterit: ne quis credentium ambigeret, (d) quod homo persequentium non negasset.

12. Claritas Filio danda et Patri ab eo reddenda virtutis in utroque unitatem significat.— Sed forte ea clarificatione (1) creditur eguisse Filius quam orabat: et infirmus reperitur, dum clarificationem potioris expectat. Et quis non Patrem (e) potiorum confitebitur, ut ingenium a genito, ut patrem a filio, ut eum qui miserit ab eo qui missus sit, ut volentem ab eo qui obediat? Et ipse nobis erit testis: *Pater major me est (Joan. xiv, 28)*. Hæc ita ut sunt, intelligenda sunt: sed cavendumque est, ne apud imperitos gloriam Filii honor Patris infirmet. Nec (f) infirmari (2) patitur hæc ipsa clarificatio postulata: ad id enim quod dictum est, *Pater, clarifica Filium tuum*; sequitur et illud, *ut Filius clarificet te.* Non ergo infirmus est Filius, vicem clarificationis ipse, cum clarificandus sit, redditurus. Sed si non infirmus, quid postulabat? nemo enim nisi hoc quod (al. quo) eget postulabat. Aut numquid infirmus est et Pater? Aut eorum quæ habet ita profusus est, ut ei clarificatio sit reddenda per Filium? Sed neque hic eguit, neque ille desiderat: et tamen alteri alter (g) impertiet. Ergo expostulatio clarificationis dandæ, vicissimque reddendæ, nec Patri quidquam admittit, nec infirmat Filium; sed eandem divinitatis ostendit in utraque virtutem cum et clarificari se Filium a Patre oret, et clarificationem Pater non dedignetur a Filio: sed hæc in Patre et Filio virtutis unitatem, per vicissitu-

(2) *Se patitur.*

vel tempore, sed propter generationem ex ipso Patre: ita et excusari potest illud Origenis, t. iii, in Joan. edit. Huetii, p. 70: Tertio dicitur hæc lux lux vera: qua ratione Pater veritatis Deus amplior et major est, quam veritas; et pater cum sit sapientia, præstantior est ipsa sapientia: hinc etiam ratione excellit eum qui est lux vera, scilicet Christum. Idem est judicium de similibus aliorum Patrum sententiis.

(f) *In vulgatis, infirmari se patitur. Abest se a miss. cuius loco intelligere est gloriam Filii.*

(g) *Ita mss. At editi, impertit.*

danda et (1) (a) rependendæ clarificationis ostendant.

43. *Claritas quam sibi Pater et Filius exhibent, quam.* — Sed clarificatio hæc quæ sit, et ex quibus sit, noscendum est (*Tres mss. docendum*). Non, opinor, domitabilis Deus est, neque in æternitatem oadit aut vitium aut emendatio, aut profectus aut damnum; sed quod est, semper est, 57 hæc enim Deo est peculiaris. Quod semper est, habere aliquando in natura non poterit ut non sit: quo modo ergo clarificabitur, quod suo non eget, neque a se desicit; (*supple, ita ut*) neque quidquam sit quod in se recipiat, neque amiserit aut resomat? Hæremus, inorsamor. Sed intelligentiæ nostræ infirmitatem Evangelista non deserit, qui quam clarificationem Patri Filius esset redditurus ostendit, dicens: *Sicut dedisti et potestatem omnis carnis, ut omne quod dedisti illi, det ei vitam æternam. Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* (*Joan. xvii, 2 et 3*). Clarificatur ergo per Filium Pater, in eo quod sit a nobis (b) intelligendus. Claritas autem hæc erat, quod ab eo Filius potestatem omnis carnis acceperat (c) caro factus ipse, quod vitæ æternitatem erat caducis et corporeis et mortalibus redditurus. Vitæ autem nostræ æternitas non operatioem erat, sed virtutis effectus: cum æternitatis gloriam non jam molitio nova, sed sola Dei esset cognitio sumptura. Ergo non claritas Deo additur; neque enim decesserat ut adderetur: sed per Filium clarificatur apud nos imperitis, refugas, sordidos, (d) sine spe mortuos, sine lege tenellos; et clarificatur per id, quod ab eo Filius potestatem omnis carnis acceperit, vitam ei æternam daturus. Per hæc igitur Filii opera clarificatur Pater. haque cum omnia Filius accepit, clarificatus a Patre est; et contra clarificatur Pater, cum sunt universa per Filium. Et claritas accepta sic (2) redditur, ut quod claritatis in Filio est, id totum claritas Patris sit: quia a Patre accepit omnia; quia honor famulantis (e) in honorem mittentis est, ut honor gignentis in honorem nascentis est.

44. *Spes vitæ non in solo Patre, sed et in Filio. Missio non naturam, sed personas discriminat.* — Sed in quo tandem æternitas vitæ est? Aut ipse: *Ut cognoscant te solum verum Deum; et quem misisti Jesum Christum.* Quæ hinc difficultatum questionæ sunt, et quæ

(1) In mss. prius *rependendæ*, deinde ex emendatione, *referendæ*.

(2) In nostro codice ex antiquæ manus emendatione.

(a) In vulgatis, *danda et referendæ*. In uno ms. Surbon. *danda et recipiendæ*. In nonnullis aliis, *danda et rependendæ*. Sincerior nobis visa est lectio vetusti codicis Calbertini.

(b) In excusis hic additur *per filium*, quod abest a mss. Neque vero in evangelicis verbis, *ut cognoscant te*, etc.; quæ hic explicantur, existat *per filium*: quod neque ad scopum Hilarii pertinet. Vult enim, tantum claritatem Dei nihil ei addere quod prius careret: quia tunc clarificandus est, eum a nobis ostelligendus, nec quidquam ei adicit hæc cognitio nostra.

A pugna verborum est? Vita est verum Deum nosse: sed nudum hoc non facit vitam. Quid ergo connectitur? *Et quem misisti Jesum Christum.* Debitus Patri a Filie honor redditur, cum dicit *te solum verum Deum*. Non tamen se Filius a Dei vernate accernit, cum adjungit: *et quem misisti Jesum Christum.* Non habet intervallum confessio credentium, qui in utroque spes vitæ est: nec Deus verus ab eo deficit, qui in conjunctione succedit. Cum ergo dicitur: *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum;* sub 58 hæc significatione, id est, mittentis et misi, non Patris et Filii veritas et divinitas sub aliqua aut significationis aut relationis diversitate discernitur, sed ad gignentis et geniti confessionem fides religionis instruitur.

B 45. *Laus Filii laus est Patris.* — Ergo absolute Patrem Filius clarificat in eo quod sequitur: *Ego te clarificavi super terram opere consummato, quod dedisti mihi ut faciam.* Laus Patris omnia a Filio est: quia in quibus laudabitur Filius, laus erit Patris. Consummat enim omnia, quæ Pater voluit. Dei Filius homo nescitur; sed Dei in partu virginis virtus est. Dei Filius homo cernitur; sed Deus in operibus hominis existit. Dei Filius cruce figitur; sed in cruce hominis mortem Deus vincit. Christus Dei Filius nuncitur; sed omnis caro vivificatur in Christo. Dei Filius in inferis est; sed homo refertur ad cælum. In quantum hæc laudabuntur in Christo, tanto plus laudis a quo Christus Deus est consequetur. His igitur modis Pater Filium clarificat super terram: rursusque Filius ignorationi gentium et stultitiæ sæculi, per (f) virtutum suarum opera, eum ex quo est ipse clarificat. Et hæc quidem clarificationis vicissitudo non pertinet ad divinitatis profectum, sed ad honorem: cum qui ex cognitione ignorantium suscipiebatur. Quo enim Pater non abundabat, ex quo sunt omnia? Vel quid Filio decrat, in quo contempserat omnem plenitudinem divinitatis habitare? Ergo clarificatur Pater in terra, quia opus ejus quod mandavit efficitur.

46. *Quam claritatem a Patre exspectet Filius.* — Videmus quid Filius a Patre clarificationis exspectet. et absolutum est. Nam (3) in continentibus est: *Ego te clarificavi super terram, opus consummavi quod dedisti mihi ut facerem: et nunc clarifica me, (4) Pater, apud semetipsum ea claritate quam habui, priusquam*

ne, sic creditur.

(3) In consequentibus.

(4) Tu Pater, ut in Græco textu atque Vulgata.

(c) Ita vetus codex Coll. cui favent cæteri, in quibus, *caro autem factus ipse quod* (In Vlt. qui) *vite æternitatem*. At in editis, *caro enim factus ipse vite æternitatem*.

(d) Ita d. Et. *siue spiritus emortuos*. In uno ms. Coll. *sive spe mortuorum*.

(e) Ita unus codex Coll. Alii vero libri hic et mox, *in honore*.

(f) Vaticana basilicæ codex, *per virtutem suarum operationum*. Caraut. *per virtutem suarum operationum*.

mundus esset, apud te. Manifestari nomen tuum hominibus (Job. xvii, 4). Operibus ergo Filii clarificatus est Pater: dum Deus esse intelligitur, dum Dei unigeniti pater manifestatur, dum ad salutem nostram filium suum etiam ex virgine natum esse hominem voluit, in quo expleuntur ea omnia in passione, quæ de partu virginis crepta sunt. Itaque quia Dei Filius ex omni (a) qua est parte perfectus, et ante omne tempus in divinitatis plenitudine natus, nunc a carnis suæ origine homo, consummabatur ad mortem; clarificari se apud Deum postulavit, sicut Patrem ipse clarificabat in terris: quia tum Dei virtutes ignoratis sæculo clarificabatur in carne. 59 Nunc autem quid est quod apud Patrem (b) clarificationis expectet? Nempe hoc quod habuit apud eum, prius quam mundus esset. Habuit (c) plenitudinem divinitatis; atque habet, namque Dei filius. Sed qui erat Dei filius, et (cetera etiam) hominis cœperat esse filius; erat enim Verbum caro factum. Non amiserat quod erat, sed cœperat esse quod non erat; non de suo destiterat, sed quod nostrum esse cœperat: profectum (puta, humane nature) ei quod acceperat, ejus claritatis expostulat unde non desuit. Ergo quia Filius Verbum, et Verbum caro factum, et Deus Verbum, et hoc in principio apud Deum, et Verbum ante consubstantialem mundi Filius: Filius nunc caro factus orabat, ut hoc Patri caro (d) inciperet esse quod Verbum; ut id, quod de tempore erat, gloriam ejus quæ sine tempore est claritatis acciperet; ut in Dei virtutem et spiritus incorruptionem transformata carnis corruptio absorberetur. Hæc itaque oratio ad Deum est, ad Patrem hæc confessio Filii est, hæc carnis deprecatio est: in qua eum iudicii die compunctum et de cruce recognitum universi videbunt, in qua præfiguratus in monte est, in qua elevatus ad celos est, in qua Deo assedit a dextris, (1) in qua visus a Paulo est, in qua honorificatus est Stephanus est.

17. Dei nomen ante Christum hominibus ignotum.— Manifestato itaque hominibus nomine Patris, hæc postulat: sed quo nomine? Numquid nomen Dei igno-

(1) Hæc verba, in qua visus a Paulo est, quæ Erasmus atque Parisiensis habebant editiones, et in ea quæ huic antecessit editione suppressa, nostri

(a) Unus e mss. Colb. que est Pater. Carnut., qua est Pater. Retinenda lectio vulgata, non quod in Dei Filio ante carnis assumptionem fuerint partes, sed quod nihil ei fuerit unde non perfectus dici possit.

(b) Editi, clarificationis profectum, ac deinde Lips. et Par. expectat: refraganlibus mss. quorum lectio sic ordinanda: quid clarificationis est, quod apud Patrem expectat?

(c) Scilicet prius quam mundus esset; atque etiam habet, postquam ipse factus est homo.

(d) Sic lib. de Synod. n. 48: Verbum caro factum est, ut caro potius hoc inciperet esse quod Verbum: quod non sentit Hilarius fieri mutatione substantiæ, sed qualitatæ, non ut caro esse desinat quod est, sed ut absorpta corruptione in incorruptionem aliasse dotes, quæ divine Verbi nature propriæ sunt, transferretur, uti mox exponitur, et copiose ostensum est in præfatione generali § 5. Quod diligenter attendendum, ne ubi Patres antiqui carnem nostram a Christo post resurrectionem defictam predicant,

A tabatu? Hoc Moyses de rubo audivit, hoc Genesis in exordio creati orbis nuntiavit, hoc lex exposuit, prophete prætolerunt, homines in his mundi operibus senserunt, gentes etiam mentiendo venerate sunt; non ergo ignorabatur Dei nomen. (e) Sed plane ignorabatur. Nam Deum nemo nescit, nisi confiteatur et Patrem patrem unigeniti filii, et Filium non de portione, (f) aut dilatazione, aut emissione; sed ex eo natum inenarrabiliter, incomprehensibiliter, in filium a patre, plenitudinem divinitatis ex qua et in qua natus 60 est obinonem, verum et infinitum et perfectum Deum, hæc enim Dei est plenitudo. Nam si horum aliquid deerit, jam non erit plenitudo, quare in eo habitare complacuit (Coloss. 1, 19). Hoc a Filio prædicatur, hoc ignorantibus manifestatur; sic clarificatur per Filium Pater, cum pater filii talis agnoscitur.

B 18. Nativitatis suæ fidem Christus fecit gentibus. Divina quia non capiunt negantes objurantur.— Volens itaque Filius hujus nativitatis suæ fidem facere, factorum suorum nobis (g) posuit exemplum ut per inenarrabilem gestorum suorum inenarrabilem efficiendam de virtute nativitatis inenarrabilis docerentur: cum aqua sit vinum, cum quinque panes saturatis quinque millibus virorum, excepto sexu et ætate reliqua, replent fragmentis cophinos duodecim. Res cernitur, et nescitur: fit et non intelligitur: ratio non apprehenditur, et effectus ingebitur. Stultum est autem, calumniam in eo inquisitionis intendere, quod comprehendi id unde quaeritur, per naturam suam non potest. Ut enim inenarrabilis est Pater in eo quod ingenitus est; ita clarari Filius in eo quod unigenitus est non potest; quia ingenti est imago qui genitus est. Cum enim sensu atque verbis imaginem apprehendimus, necesse est etiam eum cuius imago est consequamur. Sed invisibilia persequamur, et incomprehensibilia tentamus, quibus intelligentia ad conspicuabiles res et corporales coarctatur. Non erubescimus stultitiæ, non nosmetipsos irreligiositatis arguimus, Dei arcanis, Dei virtutibus calumniantes. Quomodo Filius, et unde Filius,

ms. auctoritate reposuimus. De hæc sua visione idemmet Paulus I Cor. xv, 8, sic ait: Novissime autem omnium tanquam abortivo visus est et mihi.

D carnis abolitionem: sensisse temere judicentur. A quo errore sese alienum hic ostendit Hilarius, cum Christum iudicii die in ea ipsa carne videndum docet, in qua transfiguratus in monte est.

(e) In vulgatis, sed Deus plane. Expuncta est vox Deus auctoritate mss. Hilarii sententia liquidius patet ex his lib. v, num. 27: Et quæro an Deus verus non sit, qui tum secundum opinionem Judæorum et benedicebatur et jurabatur. Judæi namque sacramentum mysterii Dei nescientes, et per hoc Dei filium ignorantes, Deum tantum, non et Patrem venerabantur. Nam utique venerantes Patrem, venerantur et Filium.

(f) In vulgatis, aut dilatazione: male. Nec melius deinde apud Er. et Lips. aut remissione. Verbis aut dilatazione aut emissionem cavetur hæresis Sabellii, quam lib. 1, num. 16, explicuimus.

(g) Vat. bas. mss. cum uno Colb. et Remig. exposcit. Hoc vocem inenarrabilem antea omissam restitimus e mss.

et quo dantio Patris, vel ex qua portione sit natus, A inquirimus. (a) Habueras in exemplo operationum, ut crederes Deum efficere posse, quorum intelligere efficientiam non possis.

49. *Provocantur ut explicent Christi januis clausis ingressum.*— Quæris quomodo secundum Spiritum natus sit Filius: ego te de corporeis rebus interrogo. Non (b) quæro quomodo natus ex virgine sit; an detrimentum sui caro perfectam ex se carnem generans petpessa sit. Et 61 certe non suscepit (c) quod edidit, sed caro carnem sine elementorum nostrorum pudore provexit, et perfectam ipsa de suis (d) non imminuta generavit. Et quidem fas esset, non impossibile in Deo opinari, quod per virtutem ejus possibile fuisse in homine cognoscimus.

20. Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, et B divinorum secretorum atque virtutum gravem arbitrium consulo, ut mihi imperito, et tantum de omnibus Deo ut sunt ab eo dicta credenti, rationem saltem facti istius afferas. Dominum audio, et quia his credo quæ scripta sunt, scio jam post resurrectionem frequenter videndum se in corpore præbuisse multis non credentibus; certe Thomæ, non nisi contractatis ejus vulneribus credituro, sicut ait: *Nisi videro (e) in manibus ejus (1) fixuram clavorum, et misero digitum meum in locum clavorum, et mittam manum meam in latus ejus, non credam (Joan., xx, 25)*. Dominus ad omnem se intelligentiæ nostræ imbecillita-

(1) Antiores editiones, *figuram*.

(a) Bad. et Er., *hæreas*. Lips. et Par., *hæreas*. Vidit quidem Erasmus in mss. *hebueras*. Unde ad oram libri adscripsit, *Ego legendum arbitror hebueras, hoc est cæciteras*: atque opinioni illius Ludovicus Myraeus perperam subscripsit; cum non ambigua sit lectio mss. *habueras ut, seu unde, crederes*. Sic lib. vii, n. 51: *Habueras in confessione eorum, quibus deserviente vento... erat restituta tranquillitas, ut et tu verum Dei filium confitereris, etc.*

(b) Particulam negantem, quam frustra sustulerat Lipsius, hic restitimus.

(c) Scilicet ex viro: *sed caro carnem perfectam, seu hominem verum et perfectum sine elementorum nostrorum pudore provexit*: quia viximus omnes ex viro et femina carnis initia trahimus. Vid. lib. x, n. 35, et lib. xii, n. 49. Hunc autem locum cum altero tract. ps-l. LVII, conciliavimus in notis ad eundem tractatum.

(d) Illud de suis ita Hilariano more positum est, ut ad proximum verbum non imminuta, et ad subsequens generavit aequè referendum sit, quasi haberetur, *ipsa de suis generavit, quamvis non imminuta de suis*. Sic autem potest intelligi de suis non imminuta, quia scilicet integræ et illibata virginitate generavit. At quod ex hac B. Virginis generatione deducitur, ut credibilis fiat Patris æterni generatio absque ulla ipsius damnatio, perperam quidam rapiunt ad infamandum Hilarii de Christi conceptione sententiam, jactantque eum sensisse Christum ex Maria nihil suscepisse. Quasi vero non in hoc maxime instituta sit ipsius comparatio, quod sicut Christus ex Mariæ substantia illæsa ipsius integritate natus est, ita absque Patris damnatio ex ipsius substantia generari potuit; Christum ex Mariæ substantia generatum si negarem, nulla proorsus esset ipsius ratio. Hoc porro eum invidiosius negare evidentissimis argumentis ostensum est in prælatione generali § 4.

(e) Plures mss. *in manus ejus*. Tum cum Par. reti-

tem accommodat, et dubitationi infidelium satisfac-

turus, arcaneum invisibilis virtutis operator: facti rationem, quisquis eris celestium rerum scrutator, expone. Erant discipuli (f) in clauso, et secreto post passionem Domini congregati considerant. Dominus 62 Thomæ fidem propositis conditionibus confirmaturus assistit, palpandi corporis et contractandi vulneris obtulit facultatem: et utique (2) qui compunctus recognoscendus sit, necesse est corpus in quo est compunctus attulerit. Quæro ergo per quas clausæ domus partes sese corporeus implevit? Diligenter enim Evangelista expressit dicens: *Venit Jesus januis clausis, et stetit in medio (g) (ib., 26)*. An constructa parietum penetrans (h) et solida lignorum, naturam eorum impenetrabilem transcendit? Stetit namque corporeus, non simulatus aut fallax Sequatur ergo oculi mentis tuæ penetrantis ingressum, et cum eo clausam domum intelligentiæ tuæ visus introeat. Integra sunt omnia et obserata: sed esse assistit medius, cui per virtutem suam universa sunt pervia. Invisibilibus calumniaris: ego a te visibilibus exposco rationem. Nihil cedit ex solido, neque per naturam suam aliquid tanquam lapsu insensibili signa et lapides admittunt. Corpus Domini a sese non deficit, ut sese resumat ex nihilo: et unde qui assistit in medio est? Cedit ad hæc et sensus et sermo, et extra rationem humanam est veritas facti. Idcirco ergo ut de nativitate (i) fallimus, ita et de ingressu Do-

(2) Quia compunctus.

nemus figuram clavorum consentiente vetusto codice Colb. ac Germ. juxta græc. τὸν τύπον τῶν ἡλων. In aliis autem libris, *fixuram*. Mox in ms. Carn. *per loca clavorum, pro in locum*.

(f) Editi, *inclusi*. At miss. hic, *in clauso*, et ad calcem libri in Constantium, in quem hæc translata sunt, unus Colb. *inclusi*. Jam in cap. 4, in Matth. n. 15, ex mss. restitutum est, *Qui fructus est clauso impensam luminis continere?*

(g) Excusi hic subjungunt *discipulorum suorum*: quod neque in sacro textu exstat, neque in mss.

(h) Ita mss. Editi vero, *et solidam lignorum naturam impenetrabilem transcendit*.

(i) Editi, *fallimur*. Rectius potiores mss. *fallimus*: Carn. *sefellimus*. Hæc enim hæreticorum nomine in sinuatum, veritatem quam non comprehendunt detrectantium. Arianorum infirmæ rationi suæ nimis credentium imitator Calvinus, iis hæc parte audacior fuit, quod in Joan., xx, 19, negare non dubitavit Christum per januas clausas ad discipulos transisse: concedit tamen januis eum eo sensu clausis ingressum esse: quod cum clausæ essent, aditus illi patefaci non fuerit *vanum hominis, quemadmodum Petrus e carcere obserato, sed angeli ministerio aperto, egressus est*. Tum papistarum nomine calumniatur catholicis, ideo, inquit, aliter sentientibus, *ut corpus gloriosum non modo reddat simili spiritui, sed mensuratum esse, nulloque loco contineri obtineant*: eum ideo tantum aliter sentiant, quia luculenta sunt Scripturæ verba, et uno Patrum consensu prout sonant intellecta. Sane frustra est Scultetus, cum animum inducere conatur, Hilarium a Calvino suo non dissidere, Quis enim non videat, ita illum verba evangelica intellexisse, ut Christum januis clausis, iisque non manu angeli aut aliqua omnipotentis divina virtute reseratis, sed cum clausæ permanerent, ad discipulos transisse crederet. Non aliter ea intellexit Augustinus, ser. cxxlvii, n. 2, ubi Calvinum cum

nimi **63** mentiamur. Dicamus factum non fuisse, quia intelligentiam facti non apprehendimus: et cessante sensu nostro, facti ipsius cesset effectus. Sed mendacium nostrum facti fides vincit. Adstitit Dominus clausa domo in medio discipulorum: et Filius est natus ex Patre. Noli negare quod steterit, quia per intelligentiam infirmitatem, consistentis non consequaris introitum: noli nescire quod ab ingenito et perfecto Deo patre unigenitus et perfectus (a) filius Deus natus sit, quia sensum et sermonem humane naturæ virtus generationis excedat.

21. Si possent, Dei opera omnia turbarent.—Et omnia quidem insuper mundi opera adesse nobis in testimonium possent, ne ambigere de Dei rebus atque virtutibus fas crederemus. Sed in ipsam veritatem infidelitas nostra præcurrit, et violenti in excidium Dei potestatis irruimus. Si liceret, corpora et manus ad cælum elevaremus, solem astraque cætera annuis (b) cursus sui limitibus proturbaremus, permisceremus decessus Oceani et accessus, fluentia etiam fon-

(1) Acturi: mox profane pro profane.

suis velut in antecessum refutaturus, natiuitatis exemplo factum idem confirmat. *Virgo*, inquit, peperit, et virgo permansit: jam tunc Dominus per ostia clausa natus est. At quomodo verum Christi corpus impenetrabilem parietum ac lignorum naturam transcurrit? Respondet tibi Hilarius, facti veritas ex verbis evangelicis constat, quamvis modus rationem humanam omnino fugiat: sed non minus constat plus Deum posse, quam valeat humana ratio capere. Neque alia est responsio Augustini, serm. cxxvii, n. 2, et epist. cxxxvii, n. 8, et Cyrilli Alex. lib. xi, in Joan. Ita possent absolvi multæ difficultates, quas circa sacramentum Eucharistiæ sacramentum Calvinii sectarii excoigant. Quomodo unum et idem Christi corpus in cælo et in terra, et alia hujusmodi? Noli sollicitus esse de modo: cum tantum te certum volerit Christus de facto. Erunt forte, qui etiam modos explicabunt: ut modo non desunt philosophi, qui huc de Domini ad discipulos januis clausis et nullo pacto aperti ingressum explicare se putant. Cum enim, inquit, conservato et continua creatio, tam facile fuit Deo corporis Christi errationem immotis corporibus intermediis continuare in distantia loco, quam in proximo; licet secundum communes nature leges, non continet illius corporis creationem, nisi aut in eodem aut in proximo loco, et eo quidem corpore, quod in illo continebatur, prius e suo situ depresso. Deo qui præ facilius fuit, ut corpus, quod uno temporis articulo volebat esse extra cubiculum, qua voluntate extra cubiculum creabatur, subsequenti volerit esse intra cubiculum, quo actu necesse est, illis etiam et immo in parietibus ac foribus, sit intra cubiculum. Ea quidem ratione vidit Hilarius Christi factum explicari posse. Sed hic illudere solent phantasmata, quibus corporis intra parietes illius ingressum excoigant non sinitur, nisi corpus illud prius extra prorsus aboleri, ac deinde intra de novo creati ponatur. Unde noster Hilarius hic, *Corpus Domini a sese non deficit, ut sese resumat ex nihilo*. Attamen corpus unum extra, ac proxime post per creatum, aut potius conservatum, Dei voluntate intra cubiculum a sese non deficit, cum nullo temporis momento existere desinat: ut catenus delicere dici queat, quatenus ex natura sua indiget ut quolibet temporis momento creetur: sicut per motum dici possit delicere in loco in quo non amplius creatur, et errari in eo in quo conservatur. Sive hoc, sive

Alium inhiheremus, et (c) naturas fluminum referremus, concuteremus fundamenta terre, et toto in hæc opera Dei parricidio desereremus. Sed bene, quod nos intra hanc modestiæ necessitatem natura corporum detinet. Certe non sollimos, quid, si liceret, essemus (1) facturi. Namque (d) quia possumus, profane voluntatis audacia naturam veritatis convellimus, et bellum dietis Dei comparamus.

22. Christus Patrem nobis manifestavit ut patrem, non ut creatorem.—Filius dixit: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus* (Joan. xvii, 6). Quid ad hæc calumniamur? quid æstiamus? Patrem tu negas? (e) Atquin hoc maximum opus Filii fuit, ut Patrem cognosceremus. Negas plane, quando secundum te Filius non ex eo natus est. (f) Et cur filius dicetur, factus pro voluntate quasi cætera? Admirari Deum possum conditorem **64** mundi Christum creatorem: et digna Deo virtus est, ut effectorem archangelorum et angelorum, visibilibus et invisibilibus, cæli atque terre, et universæ hujus creationis effecerit. Sed non hic la-

alio modo factus fuerit hic Christi januis clausis ingressus: quod infirme rationi suæ plus æquo creditentibus aucta videbatur, jam non viletur repugnare. Ita etiam erit fortasse, qui ratioculabatur, aut potius tenebras, quibus idem Calvinii discipuli corporis et sanguinis Christi in Eucharistiæ sacramento veritatem obscurare se putant, depellet. Tutius interim erit cum tota Ecclesia facti veritatem tenere, quamvis ratio qua id fiat ignoretur.

(a) Ita Bad., Er. et mss. nec erat cur Lipsius responderet, *filius Deus notus sit*.

(b) Editi, *annui cursus sui limitibus*. Vetus codex Colb., *annos cursus suis limitibus*. Alius Colb. cum Sorbon., *et annos eorum cursus suis limitibus*. Lectio, quam exhibemus, est plerumque mss. Cunder. tract. psal. cxxvii, n. 14, ubi Hilarius representat *indefinitabilem cæli firmitatem, solem annuis cursibus indefessisque moderatum, vicisque anni definitis limitibus temperantem*, etc.

(c) Duo mss. Colb. cum Germ., *naturas hominum*. Tum editi cum duobus mss. recentioribus, *refrenarimus*, et in uno mendose *refrenarimus*. Præferimus cum cæteris, *referemus*: quod verbum magis Hilarianum est, ut observatum est in Adnot. in ps. cix, not. 3.

(d) Editi, *quia non possumus*, adficta particula negante contra fidem mss. et mentem Hilari, ex his que contra veritatem faciunt hæretici, quia id pro ingeniti sui libertate possunt, quid facerent contra rerum naturas, si pariter posse datur eis esset, colligentis. (e) Ita scribimus hæc verbum ad imitationem veterum librorum: quod et apud Tertullianum præ-titum est.

(f) In vulgatis, *et cum filius dicitur*. Subinde apud Lips. *quia sic cætera*; et apud Par., *quia sit cætera*: in lectio depravata, quam excepit vitiosa interpunctio, adeo ut argumenti vis jam nulla prorsus appareret. Restauratur ope mss. Hoc enim sibi vult, ut qui Filium cæterorum instar pro voluntate factum asserit, neget se ipsa filium; qui negat Filium, neget et Patrem; qui vero negat Patrem, neget id quod Christus hic docere maxime studuit. Non enim admodum ei curæ fuit, ut eum nobis Deum et Christum omnium conditoris creatorem inculcaret, cum tamen hinc multum apud nos cum commendare et admirationem ei nostram excitare valuisse: sed ut manifestaret eum verum esse patrem, qui verum haberet filium. Hoc Christi opus, hic labor erat.

hor Domini est, ut omnia in creandis rebus Deum A posse tu sentias; sed ut scias Deum patrem ejus esse filii qui loquitur. Virtutes in celo plures sunt, et efficientes, et (a) aeternae: sed unus unigenitus est filius, non a ceteris sola differens potentate, quia per eum cuncta sunt. Sed quia verus unus est filius, non (b) sicut degener, ut natus ex nihilo sit. Audis Filium: crede quia filius est. Audis Patrem: memento quia pater est. Quid istis nominibus suscipionem, malitiam, audaciam interseris? Secundum naturam intelligentiam nominis divinis rebus aptata sunt (c). Quid affers viam verborum veritati? Audis patrem et filium: ne ambigas esse quod nuncupantur. Summa dispensationis est Filio, ut noveris Patrem: quid irritum facis opus prophetarum, Verbi incarnationem, virginis partum, virtutem operationum, crucem Christi? Tibi haec omnia Impensa, tibi praestita sunt: ut per haec manifestus tibi et Pater esset et Filius. Supplicas tunc (d) voluntatem, creationem, adoptionem: inspicio et militiam et stipendium Christi. Nempe proclamat: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus*: non audis, creatorem coelestium creati: non audis, effectorem terrestrium effectum; sed audis: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus*. Utere (1) Salvatoris tui munere: scito patrem esse qui genuit, filium esse qui natus est; natum ex te patre, (e) qui est, (2) veritate naturae. Memento non tibi patrem manifestatum esse quod Deus est, sed Deum manifestatum esse quod pater est.

25. *Filius a Patre substantia non natura discernitur. Ut imago, omnia habet quae Pater.* — Audis: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 1, 30). Quid discindis et distrahis Filium a Patre? 65 Unum sunt: scilicet (f) is qui est, nihil habens quod non sit etiam in eo a quo est. Cum nudis Filium dicentem: *Ego et Pater unum sumus*; personis rem accommoda, gignenti et genito professionis suae permittite sententiam. Siat unum, ut

- (1) *Salutaris.*
(2) *Ex veritate.*

(a) Virtutum caelestium nomine angelos ab illario intelligi solere saepius observavimus. Has virtutes aeternas nuncupat, non quod eas ab aeterno, sed quod non interituras credit. Qua ratione in psal. cxxiv, num. 6, homo secundum animum aeternus praedicatur. Hic Arianorum sententiam notat, volentium Christum hoc tantum ab illis virtutibus differre, quod haec aliqua dumtaxat efficiant, cetero per illum cuncta sint. Ex quo patet, male in prius vulgatis obtinuisse per eum creata sunt, ubi ex mss. restitimus per eum cuncta sunt.

(b) Lips. et Par. non quia degener: absque auctoritate.

(c) Ita mss. At editi, apta sunt.

(d) In mss. *Currit voluntate*: eni lectioni favet quod initio hujus numeri filius ex sententia haereticorum factus pro voluntate dicitur.

(e) In vulgatis, qui est ex veritate naturae. Aest est a mss. Horum verborum nativus ordo ac sensus est: *natum veritate naturae, sed vera nativitate cum natura ejus ex quo nascitur, ab eo patre qui est, huc est, cuius proprium est a se esse, et non ab alio, vel qui est principium universorum*. Sic lib. II, n. 11, habes: *Est Filius ab eo Patre qui est*: hic, vero, ut mox videbimus: *Unum sunt, scilicet is qui est, nihil habens quod non sit etiam in eo a quo est*; ubi is qui est, Patrem,

sunt qui genuit et qui genitus est. Cur naturam excludis? cur veritatem interimis? Audis: *Pater in me, et ego in Patre* (Ibid., 38); et hoc de Patre et Filio Filii opera testatur. Non corpus (scilicet, ut corpus) per intelligentiam nostram corpori immittimus, neque in aquam vino infundimus: sed eandem in utroque et virtutis similitudinem et deitatis plenitudinem confitemur. Omnia enim Filius acceptit a Patre, et est Dei forma, et imago substantiae ejus. (3) (g) Eum enim ab eo qui est: *imago substantiae* tantum ad subsistendi fidem, non etiam ad aliquam naturae dissimilitudinem intelligendam discernit. Patrem autem in Filio, et Filium in Patre esse, plenitudo in utroque divinitatis perfecta est. Non enim diminutio Patris est Filius, nec Filius imperfectus a Patre est. Imago sola (hoc est solitaria) non est, et similitudo non sibi est. Deo autem simile aliquid esse, nisi quod ex se erit, non potest. Non enim aliunde est, quod in omnibus simile est: neque diversitatem duobus adulteris alterius ad alterum similitudo permittit. Ne similia permittes, neque sibi ex veritate indiscreta disjungas: quia qui dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26), in vicem esse sub similes, in eo quod similitudinem nostram dicat, ostendit. Ne contigeris, ne contreciaveris, ne corruperis. Teae naturae nomina, tene Filii professionem. Nolo adulteris, ut Filium de tuo laudes: bene habet, ut is qui sunt scripta contentus sis.

26. *Prudentia humana in Dei rebus deficit. Desipit dum se putat perfectum sperare.* — Non est autem in tantum confidendum prudentia humana, ut perfectum se quis putet sapere quod sapiat: et in eo arbitretur absolute rationis summam contineri, quod ipsa me te pertractans, aequabili iudicio apud se existimet veritatis opinione constare. Non enim concipiunt imperfecta perfectum, neque quod ex (h) alio subsistit, absolute vel auctoris sui potest intelligentiam obtinere, vel propriam: se quidem in eo tan-

- (3) *Eum enim qui est ab eo qui est imago.*

is a quo est, Filium significat. Quamquam lib. II, n. 32, Filius respectu Spiritus sancti dicitur *is qui est*, et ejus respectu Spiritus sanctus, *is cuius est*, quasi is qui ejus est.

(f) In uno codice Aethig. nec non Theod., *is qui est, et de quo est, nihil habens*, etc., glossena. Quippe eum enim sint Pater et Filius, hic ratio restituit: quia numerum is qui est principium generationis, nihil habent quod non sit in eo a quo est, hoc est, qui ab eo est, seu qui ab eo originem ducit.

(g) In vulgatis et alioquot mss.: *Eum enim qui est ab eo qui est imago substantiae*: aliud glos. em. quod castigatorem opemss. Caruut., Colb., Vindocin., Vaie. et Viet. Quippe eum enim refertur ad Filium: tum ab eo qui est dicitur de Patre. Subinde *imago substantiae* (ubi in uno ms. Colb. *imago consubstantiae*) materialiter accipitur. Hinc praestat mox *intelligentiam discerni* juxta perosque ac potiores mss. quam quod apud Lips. et Par., *intelligentia discernit*.

(h) Hoc est, ex alia substantia: cui locutioni opponitur ex se in his numeris superioribus: *Deo autem simile aliquid esse, nisi quod ex se erit, non potest*. Tum duo mss. Colb. cum Caruut. substituit: et paulo post *si quidem, non se quidem*.

tum quod est sciens, ceterum ulterius **66** sensum suum quam sibi constituta sit natura non tendens. Motum enim suum non sibi debet, sed auctori: et idcirco id, quod (n) in aliud ex auctore subsistit, imperfectum sibi est, dum constat alioque; et necesse est, ut in quo se perfectum putet sapere, desipiat: quia naturæ suæ non moderans necessitatem, et omnia infirmitatum suarum existens terminis contineri, falso jam sapientiæ nomine gloriatur: quia sapere, sibi ultra sensus sui non ficeat potestatem, et quam infirmum subsistendi est virtute, tam sensus sit. Atque ob id imperfectæ naturæ substitutio, perfecti sensus sapientiæ obtinere se glorians, stultæ sapientiæ irridetur opprobrio, Apostolo dicente: *Non enim nisi me Christus baptizare, sed evangelizare, non in sermone sapientiæ, ne inanis fiat crux Christi: verbum enim carnis stultitia est his qui perierunt, iis autem qui salvantur Dei virtus est: Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientiam, et intellectum intelligentium reprobo. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquistator hujus sæculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cogoritur (d) mundus per sapientiam Deam, decrevit Deus per stultitiam prædicationis salvare credentes: quoniam Judæi signa petant, et Græci sapientiam quaerunt: nos autem præcænamus Christum Jesum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis et Græcis Christum Dei virtutem et Dei sapientiam: quia quod infirmum est Dei, fortius est hominibus; et quod stultum est Dei, sapientius est hominibus (1 Cor. i, 17 et seq.). Omnis itaque infidelitas (1) stultitia est: quia imperfecti sensus sui usa sapientiæ, dum omnia infirmitatis suæ opinione moderatur, putat effici non posse quod non sapit. Causa enim infidelitatis (c) de sententia est infirmitatis, dum gestum esse quis non putat, quod geri non posse definiat.*

25. Stultitia sapiens fidelium. — Et idcirco Apostolus sciens naturæ humanæ imperfectam cogitationem hinc solum putare in veri ratione esse quod saperet, alii non in sermone se sapientiæ prædicare, ne prædicationis suæ inanis esset assertio. Ac ne stultitia esse prædicator existimaretur, adjecit, verbum crucis stultitiam **67** esse percutibus: quia eam solam infideles prudentiam crederent esse, quam

A saperent; et cum nihil nisi intra infirmitatis suæ saperent naturam, eam, qua sola Dei perfecta sapientia est, putarent esse stultitiam; per quod in (d) ea ipsa infirmitas sapientiæ suæ opinione desiperent. Ergo quidquid percutibus stultitia est, hoc iis qui salvantur Dei virtus est: quia nihil naturalis sensus (e) sui infirmitate moderantur, sed divina potestatis effectivam secundam infirmitatem cælestis virtutis experiant. Et idcirco sapientiam sapientium, et intelligentiam intelligentium Deus improbat, quia per opinionem stultitiam humanæ excellentibus salus tribuitur: dum et infideles, quæ extra sensum suum sunt, stulta esse decernunt et quæcunque potestati ac virtuti Dei omnia (f) largiendæ sibi salutis suæ sacramenta permittunt. Non ergo sunt stulta quæ Dei sunt; sed humanæ naturæ insipiens prudentia est, quæ a Deo suo aut signa aut sapientiam ad fidem postulat. Et Judæorum quidem esse postulare signa; quæ in Dei nomine per legis familiaritatem non admodum rudes, crudelis scandalo commoventur. Græcorum autem est sapientiam postere, quia gentium ineptia humanæque prudentia rationem solliciti in crucem Dei quaerunt. Quæ quia secundum sensum naturæ infirmitas occulta in sacramento sit; fit stultitia (g) infidelis: cum quod naturaliter mens imperfecta non concepit, id extra prudentiæ crosam esse decernat. Sed ob hanc imprudentem mundi sapientiam, quæ **68** per Dei sapientiam Deum ante nescivit, id est, per hanc magnificentiam mundi ac tam sapienter instituti opifici ornata, creatoris sui non est venerata sapientiam; placuit Deo prædicatione stultitiæ salvos facere credentes, id est, crucis fide amentiam mortalibus provenire: ut confusa humanæ (h) sententiæ opinione, ibi salus reperiretur, ubi creditur esse stultitia. Christus enim qui stultitia gentibus et Judæis scandalum est, Dei virtus Hebræis sapientia est: quia quæ sensu humano infirma in Dei rebus et stulta existimantur, hæc prudentiæ virtutisque terrenæ, et sapientiæ et potestatis veritate præcellant.

26. De Dei rebus non suo sensu, sed fide decernendum. — Nihil igitur in divinis effectibus humanæ mentis opinione tractandum est, neque de creatore suo opifici ipsius materia decernat. Assumenda autem nobis est stultitia, ut sapientiam scrutamur, non

(1) *Stulta est.*

(a) Abest in aliud a vetustioribus mss. Colb. et Remig. quod in Corb. additum est a secunda manu. Lips. et Par. particula in expuncta, tantum retinere aliud. Ex hoc loco intelligendum est illud tract. ps. cxxxiv, v. 10: *Qui non se sibi debet, non omnia potest, dum a pollore subsistit.*

(b) Carnutensis codex, *hic mundus*, additio pronominis *hic*, quod et superius num. 6, addebat vetus Colb. Mox in dicto Carnut. aliisque saltem facere, pro *salvare*; et paulo post, sicut et in vetusto Colb. *quod infirmis est...* *quod stultus est.* Jam admodum eosdem scripturæ locos ab Hilario repetitos non eadem ratione referri.

(c) In ms. Carnut., *de sententia est impossibilitatis*. minus bene. Quid sibi velit de sententia infirmitatis,

declarat proxime dicta, *dum omnia infirmitatis suæ opinione moderatur ac metitur.*

(d) Præpositionem *in* omittunt editi. Tasi Er. Lips. et Par. subjiciunt, *ea ipsa infirmi*: reluctantibus Bad. et mss.

(e) Aldianus suæ ex mss. Haud proci ab Hilarii mente. Gregorius l. ix, Moral. c. 8: *Qui ergo in factis Dei rationem non videt, infirmitatem etiam considerans, car non videat rationem videt.*

(f) Vat. bas. ms. necnon alii tres, *largienda*, Er. et Lips. *largiendo*. Retinendum omnino eum ad hæc libro *largienda*.

(g) *Exusti, infidelibus*; emendantur ex mss. opinione notæ Vat. bas., Colb., etc.

(h) Editi, *sapientiæ opinione* refrag. ruius mss.

imprudentiæ sensu, sed naturæ nostræ conscientia. A ut quod cogitationis terrenæ ratio non concepit, id nobis rursum ratio divinæ virtutis insinuet. Cum enim recognita stultitia nostræ intelligentiæ, imperitiam naturalis in nobis imprudentiæ senserimus, tum per divinæ sapientiæ prudentiam ad Dei sapientiam imbuemur: cum sine modo virtutes Dei ac potestatem metiamur, cum naturæ Dominum non intra naturales leges colibeamus, cum hoc solum de Deo bene credi intelligamus, ad quod de se credendum ipse sibi nobiscum et testis et auctor existat.

69 70 LIBER QUARTUS.

Catholicorum simplicitatem adversus Arianorum astus munire aggreditur. Eam ob rem quæ illorum de B Christo sit sententia exponit. Tum defendit Filium Patri homousion ac semper nisi-æ, et a pravis sensibus, quibus necessarios illas voces suppressere tentant, Ecclesiam abhorreere declarat. Allatis deinde variis Scripturæ testimoniis, quibus Filium a naturæ divinæ possessione exclusum esse veteratorie insinuant, integram exhibet fidei professionem, quam Arius Alexandria pulsus aliquæ ipsius partibus addicti ad Alexandram antiistitem miserunt. Hujus deinceps primam partem, his maxime nitam verbis, Audi Israel, Dominus Deus tuus unus est, quasi mirum iis Moses Deum non modo naturæ, sed et persona unum prædicatur, nullis refutat: ostenditque tum ex creatione mundi, tum ex pluribus visis facis Agræ, Abrahæ, Jacob et Moysi, tum etiam ex Prophetarum testimoniiis, ac nominatim Moysi, Psalmographi, Osæ, Esaiæ ac Baruch, sive ut vocat, Jeremiæ, Deum etsi naturæ unum, non tamen esse solitariam, sed filium habere, qui cum ipso divinitatis et nomen obineat et naturam.

De visis in eo expositis quædam observanda. — Quia vero hujus ac subsequentis libri argumenta pleraque nituntur visis patriarcharum; operæ pretium est nonnulla de iis præfari. Constans apud veteres videtur opinio, Filium ab initia mundi variis se modis hominibus spectabilem præbuisse. Hoc disertè docent Justinus martyr, Irenæus, Origenes, Theophilus Antioch., Clemens Alexandr., Tertullianus, Cyprianus, Patres Antiocheni concilii contra Paulum Samosat., ut mittamus Faustinum Presbyterum, Ambrosium, Leonem, aliosque plurimos. Sed ne ab iis quidem hoc negatum est, qui Ario favebant. Id ipsum passim prædicat Eusebius in lib. Dem. Ev., et Sirniense concilium contra Photinum eos anathemate damnat qui aliter senserint.

Sed cum in hac doctrina frandem molitii sint Ariani, ut Filium, qui visibilis ac visus sit, a Patre invisibili natura dissimilem prædicarent; alte retinendum, sanctos Patres ita Deum visum asseruisse, ut cum Augustino lib. 11 contra Maximinum, cap. 26, n. 12, senserint, divinitatem non per substantiam suam, in qua invisibilis et immutabilis est, sed per creaturam sibi subjectam mortalium oculis appa-

ruisse cum voluit. *Ac ne peregina hæc adsciscamus, Ioruples hujus rei testis est Hilarius, lib. XII, n. 45 et 46. Certe, inquit, qui ante angelus, nunc etiam homo est: ne naturalem hanc esse Dei speciem diversitas hujus ipsius assumptæ creationis patere intelligi. Adest autem Jacob etiam usque ad Inetæ complexum in habitu humano... Sed idem postea et Moysi esse ignis ostenditur: ut naturæ create tum potius ad speciem, quam ad substantiam naturæ, fidem disceres. Acute Augustinus epist. alias cxii, nunc cxlvii, num. 20, in illa Moysi verba, Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum. Quid ergo, inquit? Ille non erat ipse? Si non esset ipse, non ei diceret, ostende mihi temetipsum, sed, ostende Deum: et tamen si ejus naturam substantiamque conspiceret, multo minus diceret, ostende mihi temetipsum. Ipse ergo erat in ea specie, qua apparere voluerat: non autem ipse apparebat in natura propria, quam Moyses videre cupiebat.*

Si ex proximis Scripturæ verbis ipsum Deum a Moysè visum Augustinus recte asseruit; pari ratione concedendum est ipsum Deum eidem Moysi in rubo divisisse: Ego sum Deus Abraham, etc., verumque Deum Agar allocutam esse, cui clamavit: Tu Deus, qui adspexisti me. Neque hoc etiam negant ii Patres, qui in visis illis veros Angelos adituisse arbitrantur. Non enim existimant angelos illos Dei ac Domini nomen sibi attribuisse, quia ut legati Dei ac Domini nomine loquebantur; quis enim legatus regis, imperatoris, aut principis sibi arroget nomen. cuius personam representat? sed ideo potius, quod Deus ipse in illis loquebatur. ¶ Hoc disertè docet Athanasius Or. iv cont. Arian., pag. 467: Is quidem, qui sentiebatur oculis, angelus erat, sed Deus in angelo loquebatur. Nam quemadmodum in columna nubis verba ad Moysen in tabernaculo faciebat, ita quoque in angelis apparebat loquens Deus. Ita et Hieronymus, cap. 11, ad Gal.: Quod autem, ait, Lex ordinata per Angelos, hoc vult intelligi, quod in omni veteri Testamento, ubi angelus primum visus refertur, et postea quasi Deus loquens induitur, angelus quidem vere ex ministris pluribus quicumque sit visus, sed in illo mediator loquatur, qui dicat: «Ego sum Deus Abraham» His accedit Augustinus, l. 11 contra Maximin., cap. 26, n. 11. Quæro, inquit, quis apparerit Moysi in igne quando rubus inflammabatur, et non urebatur. Quamquam et illic angelum apparuisse Scriptura ipsa declarat.... In angelo autem Deum fuisse visum dubitet? Juxta hos Gregorius papa, præf. in Job, c. 9: Angelus, qui Moysi apparuisse dicitur, modo angelus, modo Deus memoratur. Angelus videlicet propter hoc quod exterius loquendo serviebat; Dominus autem dicitur, quia interioris præsidens, loquendi efficaciam ministrabat. Cum ergo loquens exterius ab interiori regitur, et per obsequium angelus, et per inspirationem Dominus nominatur.

Concedit præterea Augustinus, lib. II contra Maximianum, c. 26, n. 9, angelis illis licuisse Dei ac Domini nomine commendare propter prophetiam futuram nuntiantem, quia nimirum Christus, qui Deus ac Dominus est, in illis figuratus sit. Sic et Irenæus, lib. V, c. 1: Prædiximus quoniam Abraham et reliqui prophetæ prophetice videbant eum, id quod futurum erat per visionem prophetantes. Sed quovis modo intelligantur illa visa, stat prope eadem vis arguentiorum, quæ ex illis Hilarinus conficit.

1. *Tria in hæreticos præmittenda veritatis assertioni.*

— Quamquam anterioribus libellis, quos jam pridem conscripsimus, absolute cognitum existimemus, fidem nos et confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti ex evangelicis atque apostolicis institutis obtinere, neque quidquam nobis cum hæreticis posse esse commune, quippe illis divinitatem Domini nostri Jesu Christi sine modo et ratione et metu abnegantibus: tamen etiam his libellis quædam necessario fuerunt comprehendenda, ut omnibus fallaciis eorum et impicitatibus editis, absolutior fieret cognitio veritatis. Et primum cognoscendum est, quæ doctrinæ eorum temeritas sit, quæve irreligiositas periculum: dehinc quid adversum fidem apostolicam, cui nos congruimus, habeant sententiæ, quidve dicere soleant e contrario, quæve verborum ambiguitate simplicitati audientium illudant: postremo qua interpretationum suarum arte veritatem divinorum dictorum virtutemque corrumpant.

2. *Verbis humanis res divinas non bene explicari.* — Non ignoramus autem, ad res divinas explicandas, neque hominum elocutionem, neque naturæ humanæ comparationem posse sufficere. Quod enim incurrabile est, significantiæ alicujus finem et modum non habet: et quod spiritale est, ad speciem corporalium exemplorum diversum est. Tamen 72 cum de naturis celestibus sermo est, illa ipsa, quæ sensu mentium continentur, usu (a) communis et naturæ et sermonis sunt eloquenda, non utique dignitati Dei congrua, sed ingenii nostri imbecillitati necessaria; rebus scilicet verbisque nostris ea quæ et sentimus et intelligimus locuturi. Atque hæc sicut primo libello (num. 19) testati sumus, nunc quoque idcirco a no-

(1) *Proferemus.*

(a) Ita in mss. At in vulgatis, *communi.*

(b) Editi, *esse in nomine.* Abest *esse* a mss. quorum aliqui subjiciunt, *quia sicut plures Dei filii, ita et hic filius Dei sit.*

(c) In excusis, *ab anterioribus esse episcopis*, reddunt *esse*, nec habent nisi. Vocabulum *homousion* ab anterioribus episcopis prædicatum testatur epistola ad Paulum Samosat., tom. I, concil. Dionysio Alexandrino adscripta, ipse fatetur Eusebius Cæsar. apud Socrat. I. I, c. 5: *Nonnullos, inquit, veteres episcopos et scriptores, viros sane disertos atque illustres, in divinitate explicanda hoc verbo CON-UBSTANTIALI usus fuisse cognovimus.* Inter eos, qui isti sint, duos Dionysius recenset Athanasius lib. de Synod., pag. 918, Tertullianus quoque adversus Praxeam num. 2, Patrem et Filium unius substantiæ prædicat.

(d) Mss. de *homousion* In hoc nomine scribendo

bis commemorata sunt, ut cum aliquid ex humanis comparationibus (1) proferimus, non secundum naturas corporales de Deo sentire credamur, nec passionibus nostris spiritualia comparare, sed potius rerum visibilibus speciem ad intelligentiam invisibilium protulisse.

3. *Hæreticorum opiniones de Dei filio.* — Aiunt namque hæretici, non ex Deo esse Christum, id est, Filium non ex Patre natum, neque Deum ex natura, sed ex constitutione esse; adoptionem scilicet (cujus in (b) nomine, quia sicut plures Deo filii, ita et hic filius sit; dehinc liberalitatem in dignitate, quia sicut dii plures sunt, ita et hic Deus sit: indulgentiore tamen in eo et adoptionis et nuncupationis affectu, ut et præ cæteris sit adoptatus, et adoptivis aliis major ipse sit filius, et excellentius cunctis naturis creatus, creaturis ipse cæteris præset. Aiunt etiam quidam eorum Dei omnipotentiam confitentes, in similitudinem cum Dei creatum, et ex nihilo 73 ut cætera in æterni illius Creatoris sui imaginem constituisse: verbo videlicet de non exstantibus jussum esse subsistere, Deo potente similitudinem sui ex nihilo coaptare.

4. *Homousion ob sensus pravos respicere se confingunt. Qui illi sensus.* — Quia etiam id adjiciunt, cum unius substantiæ Patrem et Filium esse audiunt ab anterioribus (c) episcopis prædicatum, ut id subtiliter per speciem hæreticæ opinionis instruant: dicentes eos verbi hujus significationem, id est, unius substantiæ, quod græce *ὁμοούσιος* dicitur, hoc sensu usurpare atque eloqui, tamquam ipse sit pater qui et filius, ex infinitate videlicet sua protensus in Virginitate, quæ corpus assumens, sibi in eo corpore, quod assumpsit, filii nomen addiderit. Et hæc quidem (d) de *homousio* eorum falsitas prima est. Sequens illa est, quod affirmant id enuntiationem *homousii* significare, quod rei anterioris atque alterius communio sit duobus, et tamquam prior substantia vel *usia* materiæ alicujus exstiterit, quæ participata duobus, et in utroque consumpta, utrumque illum et naturæ anterioris, et rei esse testetur unius. Atque idcirco improbare se *homousii* aiunt confessionem, quod enuntiatione ejus neque Filium a Patre distinguat, et (e) posteriorem Patrem materiæ, (f) quæ sibi cum

D non sibi constat, illud quandoque per casum inllectentes, sæpius non. Hoc vocabulum priore illo sensu a Paulo Samosatensi prædicatum, et ab Antiochenis Patribus rejectum indicabat epistola Orientalium Sirmium delata, cujus argumentum refertur lib. de Synod. n. 81.

(e) Unus codex Colb. cum Viet. et Sorbon. *posteriorem*: non malo sensu, si deinde subjiceretur, *Patrem materiæ.* Verius tamen alii habent *posteriorum*, uti constat ex lib. de Synodis num. 63. Hunc alterum sensum, cum a Paulo tantum per cavillationem ingestus esset, statim ab Antiochenis Patribus explosum fuisse tradit Athanasius lib. de Synod. pag. 920, quod cum Orientalium sententia proxime a nobis memorata num stare possit, suo loco ad librum de Synodis expendemus

(f) Par. cum veteri ms. Colb. *quæ sibi de filio.* Forte, *quæ sibi et filio.*

hilo sit communis, ostendat. Tertio quoque hanc improbandi homousii causam commiserunt, quod secundum verbi hujus significationem, ex divisione patris substantia esse Filius (a) existitur; tanquam desectus ex eo fuerit, ita ut (1) in duos sit res una divisa; et ideo substantia dicantur unus, quia portio desecta de toto, in natura ea sit vnde desecta est: nec posse in Deum cadere divisionis passionem, quia et demutabilis erit, si in divisionem per divisionem fiat obnoxius: et imperfectus efficeretur, perfectionis suae in portionem alteram (2) decedente substantia.

5. *Filium semper esse cur negant.*—Nec non in eo se eleganter doctrinae propheticae, sed et evangelicae atque apostolicae 74 posse (3) existimari contraire, ut Filii nativitatem intra tempora praedicent. Cum enim vitiosus a nobis asserant dici, Filium semper fuisse; necesse est, excludendo quod semper fuerit, nativitatem eius configantur ex tempore. Si enim non semper fuit, erit tempus quo non fuit. Et si est tempus quo non fuit, erit ante eum tempus: quia qui non semper est, esse cepit ex tempore. Qui autem caret tempore, non potest eo carere quod semper est. Responde se autem id, quod semper filius fuerit, ob causam affirmant, ne per id quod semper fuit, sine nativitate esse credatur: tanquam per id, quod semper fuisse dicitur, inuascibilis praedicetur.

6. *Nec homousium nec semper esse Filium sensibus relativis admittit Ecclesia.*—O stultos atque impios mentes, et irreligiosas de Deo sollicitudines! Haec, quae in homousii significatione et in eo quod semper Filius esse dicitur arguuntur, Ecclesia abominatur, respuit, damnat. Novit enim unum Deum ex quo omnia: novit et unum Dominum nostrum Jesum Christum per quem omnia, unum ex quo, et unum per quem; ab uno universorum originem, per unum ementorem (b) creationem. In uno ex quo, auctoritatem inuascibilitatis intelligit; in uno per quem, potestatem nihil differentem ab auctore venerat: eum ex quo et per quem, ad id quod creatur, (c) in his quae creata sunt (4) communis auctoritas sit. Novit in Spiritu Deum Spiritum impassibilem et indesecabilem; didicit enim a Domino, spiritui carnem et ossa non esse (Luc. xxiv, 39): ne forte cadere in eum corporalium passionum detrimenta crederentur.

(1) In duobus.

(2) Decedente.

(a) Tertium hunc sensum, quem Manichaei fuisse liquet ex n. 42, testatur Eusebium apud Soerat. lib. 1, cap. 5, Constantinum ipsum respondisse, et Constantiae de corporeis affectionibus non posse intelligi, neque Filium Dei vel divisione vel desectione, ut haec dicant, constare, etc. Hac usque ad deinceps Hilarius Filium consubstantialem Patri ita caute praedicat, ut omnium horum pravorum sensuum suspicionem praeval amoveat.

(b) Vetus codex Colh. cum Par. auctoris creationem. Universorum, ad potestatem ipsam etiam Filii, a Patre est unigeniti.

(c) Vat. bas. ms. et in his; alii recentiores, et in his. Hoc sibi vult, Patri ex quo et Filio per quem omnia, quantum ad virtutem creati et respectu rerum creaturarum, communem esse auctoritatem.

A Novit unum inuascibilem Deum: novit et unum unigenitum Dei filium. Confitetur Patrem aeternum et ab origine liberum: confitetur et Filii originem ab aeterno: non ipsam ab initio, sed ab inimitabili: non per se ipsam, sed ab eo, qui a nemine semper est, natus ab aeterno, nativitatem videlicet ex paterna aeternitate sumentem. Caret ergo fides nostra haeretice pravitate opinione. Edita 75 namque est sensus nostri professio, licet nondum sit ratio professionis exposita. Tamen ne quid, in homousii a Patribus nuncupati enuntiatione, et in ea quod semper fuerit confessione, suspicionis relinquatur; ista memoratae sunt, quibus et subsistere Filium in substantia qua genitus ex Patre est cognosceretur, et Patri de substantia qua manebat per Filii nativitatem nihil esse deceptum, et homousium Patri Filium non de commemoratis superius vitiis causisque a sanctis et (d) doctrina Dei callentibus viris esse memoratum; ne quis forte existimaret alium per usiam nativitatem unigeniti Filii, quod Patri homousios diceretur.

7. *Vox homousion qua necessitate suscepta.*—Sed ut suscepti hujus utriusque (e) verbi necessitatem, et contra delatantes tum haereticos ad maximam fidei securitatem usurpati, (f) rationem intelligamus: respondendum esse existimo haereticorum perversitati, et omnes eorum stultas ac mortiferas institutiones evangelicis atque apostolicis testimoniis coarctandas. Videatur enim sibi de singulis, quae assentunt, praestare rationem: quia singulis assertionibus suis quaedam ex divinis voluminibus testimonia subdiderunt, quae corrupto intelligentiae sensu solis tantum ignorantibus blandientur, speciem veritatis secundum pravitatem interpretantium praestatura.

8. *Scripturas quibus simpliciter decipiunt Arian.*—Conantur enim, sola Dei Patris divinitate celebrata, Filio auferre quod Deus est; quia scriptum sit: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus (g) unus est (Deut. vi, 4).* Et id ipsum ad legis doctorem, interrogatum quod praecipuum maximum esset in lege, Domino dicente in his: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est (Marci xii, 29).* Et rursus Paulo ita praedicante: *Unus enim Deus, et unus Mediator Dei et hominum (I Tim. ii, 5).* (h) Tum quod solus sapiens sit, ne quid sapientiae Filio relinquatur, secundum Apostoli dictum: *Ei*

(5) In anteriori, se existimant.

(1) Communione.

(d) Er., Lips. et Per. doctrinam Dei callentibus: non male, si quis vetus liber suffragaretur.

(e) Scilicet Filium et semper esse, et ejusdem cum Patre esse substantiae. Quam autem necessariam ad fidei securitatem vox homousion inventa sit, vide apud Athanasium hb de Synod. p. 921, et Gregor. Naz. Or. xxi, n. 25.

(f) Perantiqui mss. Vat. bas. et Colb. ratione: quae vox Hilarii familiaris pro jure ac merito.

(g) Ita meliores mss. constanter, nonnumquam etiam consequentibus excusis, in quibus hic, mos, et saepius alibi repetitur vox Deus.

(h) Verba sequentia in excusis suo loco mota, retinimus ad normam mss.

autem, qui potens est confirmare vos secundum Evangelium meum et prædicationem Jesu Christi, secundum revelationem sacramentum temporibus sæcularibus tacitis, manifestasti autem nunc per Scripturas propheticas secundum præceptum æterni Dei, in obedientiam fidei in omnes gentes cogniti, soli sapienti Deo per Jesum Christum, cui gloria in sæcula sæculorum! Rom. xvi, 25 et seqq.). Tum quod solus immiscibilis, et quod solus verus 76 sit, quia Esalas dixerit (Lxx, 16): *Benedicent (a) te Deum verum*. Quodque id ipsum contestatus sit Dominus in Evangeliiis dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii, 3). Tum quia solus bonus, ne quid sit bonitatis in Filio, quia per eum dictum sit: *Nemo est bonus nisi unus Deus* (Marci x, 18). Tum quod solus potens sit; quia Paulus dixerit: *Quem temporibus suis ostendit nobis beatus et solus potens: Rex regum, et Dominus dominantium* (I Tim. vi, 15). Tum quod huic noverint inconvertibilem et indemutabilem; qui per prophetam dixerit: *Ego sum Dominus Deus vester, et non demolor* (Malach. iii, 6); et Jacobus apostolus dixerit (i, 17): *Apud quem non est denudatio*. Hunc justum judicem (supple hic et infra, novissimi), quia scriptum est: *Deus judex justus, fortis et patiens* (Psal. vii, 12). Hunc cunctis procurantem, quia Dominus dixerit, cum ei de avibus sermo esset: *Et Pater vester cælestis pascit (1) (b) illas* (Matth. vi, 26); et rursus: *Nonne duo passeræ esse videntur, et unus ex illis (2) non cadit super terram sine voluntate Patris vestri? Sed et capilli capitis vestri numerati sunt* (Matth. x, 29). Hunc omnino providentem, sicut beata Susanna dicit: *Deus æternus, absconditorum cognitor, sciens omnia ante generationem eorum* (Dan. xiii, 42). Hunc etiam (c) inconceptibilem, secundum quod dictum est: *Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum (3) pedum meorum. Quam domum edificabitis mihi, aut quis locus requietionis meæ? Hæc enim fecit manus mea, et sunt omnia hæc mea* (Esa. lxxvi, 1). Hunc quoque sapientem omnia, Paulo testante: *Quoniam in ipso vivimus, et movemur, et sumus* (Act. xvii, 28); et Psalmographo dicente: (d) *Quo abibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero (4) ad infernum, ades; si sumpsero pennas meas ante lucem, et habitavero in postremis maris: etenim (5) illuc manus tua deducet*

A me, et tenebit me dextera tua (Psal. cxxxviii, 7 et seqq.). Hunc quoque incorporeum, quia dictum sit: *Spiritus enim Deus est, et adorantes eum, in Spiritu et veritate adorare oportet* (Joan. iv, 24). Hunc immortalitatem habentem et invisibilem, Paulo dicente: *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest* (I Tim. vi, 16); et secundum Evangelium: *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris* (Joan. i, 18). Hunc quoque solum manentem 77 (c) Innascibilem, quia dictum sit: *Ego sum qui sum* (Exod. iii, 14); et rursus: *Sic dices filiis Israel: Misit me ad vos is qui est* (Ibid.); et per Jeremiam: (f) *Qui es Dominus, Domine* (Jerem. i, 6).

B 9. *Fraus in prædictis latens retegitur.* — Atque hæc quis non intelligat plena fraudis esse et plena fallacia? quæ quamquam sint subtiliter confusa atque permixta, tamen absolute artificiosam malitiæ et stultitiæ calliditatem et ineptiam testantur. Inter cætera enim addiderunt, solum se Patrem immiscibilem cognovisse: tanquam hinc quisquam possit ambigere, eum, ex quo ille genitus sit per quem omnia sunt, id quod ipse est a nemine consecutum. In ipso enim, quod pater dicitur, ejus quem genuit auctor ostenditur; id habens nonien quod neque profectum ex alio intelligatur, et ex quo is qui genitus est substituisse deccatur. Igitur id, quod Deo patri proprium est, proprium ei ac secretum relinquamus, contentes in eo æternæ virtutis innascibilem potestatem.

C Nemi enim dubium esse existimo, ob eam causam in confessione Dei patris quædam ejus tanquam peculiaria et privata memorari, ne præter ipsum eorum quisquam particeps relinquatur. Cum enim dicunt, solum (g) verum, solum justum, solum sapientem, solum invisibilem, solum bonum, solum potentem, solum immortalitatem habentem; in eo quod solus hæc sit, a communione eorum secundum hos Filius separatur. (h) Soli enim, ut aiunt, propria non participantur ab altero. Quæ si in Patre sola, non etiam in Filio esse existimabuntur; necesse est ut Filius Deus et falsus, et insipiens, et secundum conspicabiles materias corporeus, et malevolus, et infirmus, et extra immortalitatem esse credatur, qui ab his omnibus, cum in his Pater sit solus, excipitur.

D 10. *Filii honor nil detrahit Patri.* — Dicturi autem

(1) Ita codex Ver. In anteriori, *illa*.

(2) *Non cadet* In Græco, *ad petivata*.

(3) *Scanillum*. Vitruviana vox.

(a) In edit. *te solum Deum*. Abest hic *solum* a mss. sicut et l. v, n. 25 et 26. Ubi hunc locum ab hæreticis corruptum esse demonstratur.

(b) Edit. *illas*. At mss. *illa*, supple *volatilia*, ut legitur cap. 5 in Matth. num. 9.

(c) Mss. Vat. has, et Carnut., *inconspicibilem*, Rectius alii libri, *inconceptibilem*, hoc est, qui nullo capi loco potest.

(d) In compluribus mss. *quo id*. In antiquioribus est, *quo abibo*.

(e) Vox *immiscibilem* in prius vulgatis perperam

(4) *In infernum*.

(5) *In anteriore, illic*.

omissa est: cum vel ex ea maxime Hilarius in cæteris Arianorum sententiis fraudem latere max evincat Restitutum opa mss.

(f) *Bad.*, Er. et Lips. quos et postrema editio Par. secuta est, *qui es Domine*, omisa voce *Dominus* præter fidem mss. et Septuaginta, *ὁὗν θεσσοου κβας*.

(g) Editi, *verum Deum*: remanentibus mss.

(h) Hoc in modum essati philosophici enuntiatur. At si cum vetusto codice Colb. necnon Geru. præferas, *Soli enim sunt, aiunt*; referendum erit soli ad Patrem, aiunt ad Arianos.

de absolutissima majestate et de plenissima divinitate unigeniti (a) Dei filii, non existimamus quomquam arbitratum, omnem hunc sermonem, quo usuri erimus, ad Dei patris contumeliam pertinere, quasi ex ejus 78 dignitate (1) decedat, si quid eorum referatur ad filium: cum potius honor filii dignitas sit paterna; et gloriosus auctor sit, ex quo is, qui tali gloria sit dignus, existiterit. Nihil enim nisi natum habet filius, et geniti honoris admiratio in honore generantis est. Cessat ergo opinio contumelie: cum quidquid inesse Filio majestatis docebitur, id ad amplificandam potestatem ejus, qui istiusmodi genuerit, redundabit.

11. *Arianorum de Filio doctrina.* — Consequens autem est, ut cognitis jam iis, quæ ad deformationem Filii de Patre confessi sunt, ipsum illud quod de Filio professi sunt audiat. Responsuri enim singulis eorum propositionibus, et divinorum dictorum testimoniiis irreligiosam eorum doctrinam prodituri, debemus ad illa, quæ de Patre dicta sunt, ea quæ deinceps de Filio sint commemorata subjungere (2) (b) ut confessione ea, quæ de Patre et Filio est, inter se comparata, unus atque idem a nobis in absolvendis singulis propositionibus ordo teneatur. Memorant namque filium Dei neque ex aliqua subjacente materia genitum esse, quia per eum circa

(1) Decidat; inferius quoque num. seq. decidere pro decedere.

(2) Ut de confessione.

(3) Creavit me initium viarum suarum. Idem proferitur a ms. nostro lib. 1 de Trin. n. 35. Idem lib.

(a) Addimus Dei ex mss. Hoc loco prudenter advertit Hilarius argumentum Arianis solemne, de quo Augustinus Ser. 139, n. 5: *Certe enim ideo dicitur non esse ejusdem substantiæ Filium, ut injuriam facis ipsius. Ego tibi cito ostendo, quia injuriam facis ambobus: quod familiaribus verbis quomodo ostendat, vide si lubet.* Item lib. 1 contra Maximinum c. 25: *Non se, inquit, vult Deus ita laudari patrem, ut filium dicatur de se ipso genuisse degenerem: et Serm. 140, n. 5: Non nobis displicet honorificentia Filii in Patre: honorificentia enim Filii Patri tribuit honorem, non suam minuit divinitatem.* Similiter ratione eisdem hæreticis respondet Ambrosius lib. 1 de Fide c. 6.

(b) Carnut. ms. et alii quinque, ut de confessione.

(c) Titulum epistolæ subsequentis apud Bad. omissum, apud Er. et Lips. in marginem rejectum, et apud Par. hic male insertum, suo loco restituumus, et hinc ms. Formulas fidei hæreticas ab Hilario ipso ita inscribi solere palam est ex lib. de Synodis num. 41, et ex lib. contra Auxentium num. 12. Subjectam epistolam Athanasius Orat. 1, contra Arianos, p. 315, haud dubie indicat his verbis: *Ario persuasit (diabulus) ut quasi sub specie adversarii contra hæreses loqueretur, quo melius fullet suam ipsius hæreses subjiciens.* Ea ipsa est, cuius tum in gestis apud Ambrosium t. 1 editionis novæ pag. 786, tum in epistola ad imperatores apud eundem Ambrosium x. Cui epistolæ illam se subdidisse, et in gestis legisse: ac recitasse testantur prædicta Synodi Patres: ad modo non extat nisi illius initium per varias interrogatiunculas concisum, quoad scilicet Palladius ad quæstia respondere renuit. Ambrosius ipse lib. in de Fide c. 10, num. 152, in eandem respicit, cum

ta omnia sint; neque ex Deo esse, quia decedere ex Deo nihil possit: sed esse ex iis, quæ non erant: id est, creaturam Dei perfectam, verumtamen non similem cæteris creaturis. Esso autem creaturam; quia scriptum sit, *Domnus (3) creavit me in initium viarum suarum (Prov. viii, 22).* Esse etiam facturam perfectam, sed non similem cæteris facturis: facturam autem per id quod Paulus ad Hebræos (4) dixit: *Tanto melior factus angelis, quanto excellentius ob his possidet nomen (Hebr. 1, 4).* Et rursum: *Unde fratres sancti, vocationis cælestis participes, cognoscite apostolorum et principum sacerdotum confessionis nostræ Jesum Christum, qui fidelis est ei qui fecit eum (Hebr. iii, 1).* Ad infirmandum vero Filii et virtutem et pretestatem et divinitatem, eo maxime utuntur, quod dixerit: *Pater major me est (Joan. xiv, 28).* Ideo autem non esse eum unum ex omnibus creaturis concedunt (5), quia scriptum sit: *Omnia 79 per eum facta sunt (Joan. 1, 3).* (c) Concludunt ergo omnem irreligiositatis suæ doctrinam istiusmodi verbis suis, dicentes:

Exemplum blasphemie eorum, qui creaturam esse Dei filium dicunt.

12. *Novimus unum Deum, solum infectum, solum sempiternum, solum sine initio, solum verum, (6) (d) so-*

xii, n. 35.

(1) Dixerit.

(2) Contendunt.

(3) Secunda manu additum est solum immensum. Sequitur: solum immortalitatem, etc.

C ait: *Arius hujus impietatis magister Dei filium creaturam dixit esse perfectam, sed non sicut cæteras creaturas.* Hanc Athanasius integram exhibet lib. de Synod. p. 885, sicut et Epiphanius hæc. 69, n. 7, a quo quidem eum epistola Arii ad Alexandrum, faventibus proxime relatis Athanasii et Ambrosii verbis, inscribitur; cum etiam simpliciter Arii epistola ab Aquileiensis concilio constanter nuncupatur; Arius illius auctor præcipuus, sed non solus est existimandus. Hanc enim Hilarius noster non tantum hic, sed et lib. 1, n. 25, a multis editam scribit. Neque aliud sanæ epistolæ ipsius præfatione hic omnia, sed apud Athanasium et Epiphanium plurimum nomine expressa in hunc modum: *Fides illa, quam a majoribus accepimus, et a te didicimus, beatissime Papa, ejusmodi est: Novimus, etc.* Lonæ certius id probat, quæ apud eundem legitur inscriptio: *Beato papa et episcopo nostro Alexandro presbyteri et diaconi in Domino salutem.* Vel certe hæc epistola et Arii est, ut auctoris, et multorum, quorum nomine missa et suscipita est. Varias illas suscriptiones infra ex Epiphanio subjiciemus. Scripta est ante Nicænum concilium, et, ut testis est Athanasius lib. de Synod. p. 885, cum Arius ab Alexandro submotus apud Eusebium commoraretur. Nicomedia quoque ad Alexandrum scriptam dicit Epiphanius, ut Arius apud illum quasi se excusaret. Quod autem ad eadem hujus epistolæ subjicit Athanasius: *Iato sunt ex aliqua parte, que Arii ex hæretico suo corde evomuerunt, inchoat est eos alia plura tum evomisse. Estque valde probabile eos testimoniorum superius memoratorum congerie conatos esse confirmare quod in hac epistola sua simpliciter asseruerunt.*

(d) In Vulgatis hic adjectur, solum immensum: quod tamen omittunt lib. vi, neque in græcis exemplaribus usquam exstat, neque in mss.

lum (a) immortalitatem habentem, (b) solum opti-
mum, solum potentem, (c) omnium creatorem, ordi-
natorem et dispositorem inconvertibilem, immutabilem,
justum et optimum legis et prophetarum et novi Tes-
tamenti : hunc Deum genuisse filium unigenitum ante
omnia saecula, per quem et saeculum et omnia fecit :
natum autem non putative, sed vere, (d) obsecrum
voluntati suae, immutabilem et inconvertibilem, crea-
turam Dei perfectam, sed non sicuti unum creatura-
rum; facturam, sed non sicuti ceterae facturae; nec ut
Valentinus 80 (e) prolationem Naturae Patris com-
mentatus est; nec sicut Manichaeus (f) partem unius
substantiae Patris Naturam exposuit; nec sicut Sabel-
lius, qui unionem (g) dividit, ipsum dixit Filium
quem et Patrem; nec sicut Hieracas, lucernam (h)
de lucerna, vel lampadem in duas partes; nec qui
fuit ante, postmodum naturae vel supercreatum in fili-
am, sicuti et tu ipse, beatissime papa, media in ec-
clesia et in consessu (i) fratrum, frequenter eos qui
falla introducunt remissi : sed, sicut diximus, vo-
luntate Dei ante tempora et saecula creatum, et vi-

vere et esse (i) accipiens a Patre, et (2) glorias (j) ei
consubi-tente Patre. Neque enim Pater dans ei om-
nium hereditatem, fraudavit semetipsum ab his
quae (k) non facta habentur ab ipso; fons est autem
omnium.

15. Quapropter tres substantiae (ὁμοστάσεις) sunt
Pater, Filius, Spiritus sanctus. Et quidem (l) 81
Deus causa est omnium, omnino sine initio solitarius:
Filius autem sine tempore editus a Patre, et ante
saecula creatus et fundatus, non erat antequam nas-
ceretur : sed sine tempore ante omnia natus, solus
a solo Patre (5) substituit. Nec enim est aeternus, aut
coaeternus, aut simul non factus cum Patre, nec simul
cum Patre habet esse, sicuti quidam dicunt, (m) aut
aliqui duo non nata principia introducentes : sed
sicut (n) unio et principium omnium, sic et Deus ante
omnia est. Propter quod et ante Filium est, sicut et
a te didicimus (o) media in ecclesia praedicante. Se-
cundum quod itaque a Deo esse habet, et (p) glorias,
et vivere, et omnia ei sunt tradita; secundum hoc,
principium ejus est Deus. Principatur autem ei, ut-

(1) Fratrum desideratur in nostro codice; sicut
desideratur etiam in editione ad lib. vi, n. 5.

(2) Glorians.
(3) Subsistit.

(a) Hoc vaece dictum patet, quo Filius passibilis
ac mortalis credatur. Hinc in gestis Aquileiensis syn-
odi, n. 24, Ambrosio asserenti. Non divinitus mor-
tua est, sed caro mortua, non assumitur Valladius; sed
tergiversatur ac dicit : Ante vos mihi respondeat. Pla-
nius autem ejusdem synodi Patres epist. apud Am-
bros. 10, n. 7, ad imperatores rescribunt : Mortem
denique ejus (Christi) non ad sacramentum nostrae salu-
tis, sed ad infirmitatem quandam divinitatis referunt.
Hoc praenotasse juverit, quo mirum dicat lector, ad-
versus quos Hilarius, l. x, Filii impassibilitatem laeatur.

(b) Apud Athanasium et Epiphanium adiecit
hic, solum sapientem. Sic etiam in gestis Aquileiensis
Synodi, post quam recitatum est, n. 17 : solum aeternum,
solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem
habentem, proxime recitatur, n. 27, solum sapientem :
quae duo verba Erasmus superius adiecit post solum
infectum, remittentibus Bad. et omnibus nostris
mss. Immo nec ipse Erasmus sibi constat, lib. vi.

(c) In Vulgatis Athanasii et Epiphanii, omnium
iudicem. Major apud Hilarium videtur rerum con-
nexio, cum creatorum recte sequatur ordinatorum et
dispositorem. Et facile quidem pro graeco voce πιστόν,
subreperere potuit χριστόν. Atamen etiam in gestis
Aquileiensis synodi, n. 53, exstat omnium iudicem,
non omnium creatorum.

(d) Apud Epiphanium, ὁμοστασάσαντα δὲ ἰδίῳ θεϊ-
ματι, consentientibus Athanasii exemplaribus, nisi
quod in iis non est particula δὲ.

(e) Editi hoc et sexto libro prolatione. Tum apud
Par. natum. At in mss. prolationem Naturae, ut in
graeco προβολὴν γέννημα; ex quo vocabulum naturae
substantive intelligendum esse liquet, quasi filium.

(f) Graeco τὸ μέγιστον ὁμοστώσιον; quo nomine ac sen-
so, vocabuli homonimiam respuendi causam Ariani
obstantur supra, n. 4.

(g) Erasmus ad marginem, inducit : ejus coniec-
turam Lips. et Par. perperam arripere. Sabellius
quidem in Trinitate, de qua non est hic sermo,
unionem inducit; sed in incarnatione, uti declaratur
lib. vi, n. 7 unionem dividit, hoc est, in Christo per-
sonarum dualitatem invenit.

(h) Apud Bad. et Er. hic adiecit verbum dicit :
ejus loco Lips. et Par. ex Erasmi conjectura substi-
tuere inducit. Nentrum exstat in mss. aut graecis

exemplis. Mox Bad., Er. et mss. habent lampadam,
non lampadem.

(i) Graeco εὐχρηστῶς, etc. quod plures verti potuis-
set, qui et vivere et esse accepit a Patre.

(j) Perpauci mss. gloriam. Ceteri cum excusis,
glorians. Legendum esse glorians, tum ex graeco τὰς
δόξας, tum ex subjectis, ubi verbum idem reperitur,
palam est. Deinde editi subjiciunt, cum subsistente
Patre : ubi ex mss. fide restituumus consubstientem ei
Patre, quod ad lectionem graecam συνοπιστάσαντος
ἀπὸ τοῦ πατρὸς proprius accedit. Ubi vocabulum τὰς
δόξας non ad superioris verbum εὐχρηστῶς, sed ad sub-
sequens συνοπιστάσαντος, quod hic ὀψιαν vim obti-
net, referendum. Quippe his significatur Patrem lar-
gitum esse Filio, ut gloria, seu gloriose dotes, quae
in se subsistant, pariter in ipso subsistat. Unde et
Hilarianum illud consubstientem pariter active intelli-
gendum est, quasi consubstistere faciente.

(k) Pro non facta, apud Athanasium et Epiphani-
um graeco habetur ἀγεννήτως, cuius loco ἀγεννίστως
Hilarius legisse necesse est.

(l) In vulgatis, Deus pater. Rectius ahest pater : u
mss. et graeco. Nam cum de Deo sermo sit, quando
in Ariano sententia novum ei erat filius, unde
et solitarius subinde praedicatur; non debet pater con-
gnominari. Ut enim apud Athana- mii lib. de Synod.
pag. 884, Arius ratioinatur; Filio novum exis-
tente, statim relinquatur Patrem tantummodo Deum
fuisse.

(m) In codice Vat. bas. aut alii qui... introducunt.
D Graeco pro aut aliqui, legitur τὰ πρὸς τῆ : quod com-
mode verti potest, ea quae sunt ad aliquid, aut ea quae
sunt velata.

(n) Er., Lips. et Par., unio est principium : contra
veritatem graeci textus, Bad. et mss. Vocabuli unio
vis ad calcem libri hujus commodius explicabi-
tur.

(o) Vocem papa hic expunximus, cum non exstet
in mss., nec in graeco.

(p) Bursium hic plerique ac potiores mss. glorians,
ex quibus ut supra eodidimus gloriosus, id manifeste
postulante orationis nexu et graeco vocabulo τὰς δόξας,
ejus potestas non satis exprimitur verbo latino glo-
riam, quod habent pauci alii mss. Pessime autem
Erasmus reposuit gloriam, quod tunc primum cau-
tamus.

pote Deus ejus, cum sit ante ipsum. Si enim quod ex ipso, et quod ex utero, et quod ex patre exiri et veni, (a) velut partem ejus unius substantiæ et quasi prolationem extendens intelligitur; compositus erit Pater et divisibilis, (1) et convertibilis, et corpus secundum illos, et, quantum in ipsis est, consequentia corporis sustinens sine corpore Deo. (b)

14. Quia divina non percipit homo nisi ex Dei de se dictis, ex his refellendæ sunt hæreticæ assertiones. Dei dicta non nude, sed ex suis causis expendenda. — Illic eorum error est, hæc mortifera institutio: ad ejus confirmationem corrupto intelligentiæ sensu, divinorum dictorum testimonia usurpant, et de his sub occasione humanæ ignorantie mentiuntur. Nemini autem dubium esse oportet, ad divinarum rerum cognitionem divinis utendum esse doctrinis. Neque enim scientiam celestium per semet humana inbecillitas consequitur, neque invisibilem intelligentiam ipse sibi corporalium sensus assumet. Non enim vel id quod creatum in nobis atque carnale est, vel id quod in usum vitæ nostræ ex Deo (2) datum est, snomet judicio naturam Creatoris sui opusque discernit. Non subeunt ingenia nostra in celestem scientiam, neque incomprehensibilem virtutem sensu aliquo infirmitas nostra concipiet. Ipsi de se Deo credendum est: et iis, quæ cognitioni nostræ de se tribuit, obsequendum. Aut enim more gentilium denegandum est, si testimonia ejus improbabuntur: 82 aut si ut est Deus creditur, non potest aliter de eo, quam ut ipse est de se testatus, intelligi. Cessent itaque proprie hominum opiniones, neque se ultra divinam constitutionem (3) humana consilia extendant. Sequimur ergo, adversus irreligiosas et impias de Deo institutiones, ipsas illas divinorum dictorum auctoritates: et unumquodque eo ipso, de quo quæritur, auctorem tractabimus, non ad fallendum et male imbuendum audientium imperitiam quasdam verborum enuntiationes subtractis eorum causis coaptantes. Intelligentia enim dictorum ex causis est assumenda dicendi (Vide supra l. II, n. 50): quia non sermoni res, sed rei est sermo subjectus. Verum omnia editis simul et dicendi causis et dictorum virtutibus prosequemur. Igitur singula secundum propositionis ordinem (c) tractentur.

15. *Moses dicens, Deus unus est, non negavit Filii*

(1) Secunda recensione interpositum est, et mutabilis.

(a) Γραφῆ, ὡς μέρος τοῦ θεοουσιίου καὶ ὡς προβολὴ ὑπὸ τινῶν νοεῖται, id est, velut a quibusdam intelligitur, pars est alicujus qui unius substantiæ sit, et quasi prolatio. Patet autem Hilarium ex mendoso codice legisse ὡς προβολὴν ἀποτεινῶν, non ὡς προβολὴ ὑπὸ τινῶν.

(b) Apud Epiphanium hæc subnectuntur subscriptiones: Bene valere te optamus in Domino, beatissime papa, Arius, Athanasius, Achilles, Carpocrates, Sarcotatus, Arius presbyteri: diocesi Euzoios, Lucius, Julius, Menus, Helladius. Gaius: ἐπίσκοποι Secundus Pentapolis, Theonas Africanus (gr. Ἀφρική), Pistus qui Alexandria ab Ariano collocatus est.

(c) In ms. Carn. et uno Colb. hic insertum est,

deitatem. — Nam hoc eorum principale est: *Novimus inquit, unum solum Deum, Moyses dicente, Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est (Deut. vi, 4). Sed numquid hinc quisquam fuit ausus ambigere? aut unquam aliter a quoquam eorum prædicatum esse, qui Deum crederent, cognitum est, nisi unum Deum esse ex quo omnia, unam virtutem innascibilem, et unam hanc esse sine initio potestatem? Sed non per id, quod Deus unus est, Dei filio accidit negari posse quod Deus est. Moyses namque, vel potius Deus per Moysen, populo et in Ægypto et in deserto idolis et deorum, ut putabant, religiosis occupato, hoc constituit principale mandatum, ut unum Deum crederet: et vere ac merito constituit. Unus est enim Deus ex quo omnia. Sed videamus, an idem Moyses eum quoque, per quem omnia sunt, Deum esse confessus sit. Non enim Patri adimitur quod Deus unus est, quia et Filius Deus sit. Est enim Deus ex Deo, unus ex uno: ob id unus Deus, quia ex se Deus. Contra verò non minus per id Filius Deus, quia Pater Deus unus sit; est enim unigenitus filius Dei: non innascibilis, ut Patri adimat quod Deus unus sit; neque aliud ipse quam Deus, quia ex Deo natus est. De quo quamvis ambigi non oporteat, quin nascendo ex Deo Deus 83 sit, per quod fidei nostræ Deus unus est; tamen videamus an Moyses, qui ad Israel dixerit, Dominus Deus tuus unus est, Dei filium Deum prædicaverit. Uti enim nos ad contendendam Domini nostri Jesu Christi divinitatem testimonio illius oportebit, ejus auctoritate hæretici unum tantum Deum confidentes Filio potant negandum esse quod Deus sit.*

16. In historia creationis Deum non solitarium docet. Alius faciens, alius faciens; uterque Deus. Filius est Deus faciens. — Igitur cum absoluta hæc de Deo et perfecta confessio sit, secundum Apostolum ita loqui, (d) Unus Deus pater ex quo omnia, et unus Dominus noster Jesus Christus per quem omnia (1 Cor. vii, 6), videamus originem mundi, quid de eo Moyses loquatur. Ait namque: Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit dividens inter aquam et aquam: et factum est sic, et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus per medium aquæ (Gen. i, 6, 7). Habes ergo Deum ex quo, habes Deum per quem. Aut si id negabis, necesse est id quod factum est per quem factum sit doceas: aut certe naturam ipsam

(2) Natur est, mox, discernet.

(3) Consuetudinem, mox, sequamur ergo.

de uno Deo: quod sane ex margine in textum irrepserit. cum ad sub-sequentia indicanda in limbo non male locum haberet.

(d) Ex hoc Apostoli loco Patrem a Filio discernere solebant hæretici, ut liquet ex his num. 19. Hilari ad Ariam dictis, Dixisti enim, Ex Patre omnia, sed per Filium omnia. Nec repugnabant Catholici, adeo ut Hilario nihil familiarius, quam ut Pater Deus ex quo, is ex quo, ex quo omnia, Filius vero Deus per quem, is per quem, per quem omnia cognoscitur. Quod observandum fuit, tum ad intelligentiam vœtabulorum, tum ne ignoraretur instantum Hilarii Arianos ex suis ipsorum armis confutentis.

creandorum Deo obedientem esse (a) demonstres, **A** quæ ad id quod dictum est: *Fiat firmamentum*, se ipsam Dei verba iussa firmaverit. Sed hæc divina Scripturæ ratio non recipit. Omnia enim, secundum prophetiam, facta ex nihilo sunt (*II Mach. vii, 28*): nec natura aliqua manens demutata in aliud est, sed id quod non erat creatum est, et absolutum est. Per quem? Audi evangelistam: *Omnia per ipsum facta sunt* (*Joan. i, 3*). Si quis per quem, audies eundem Evangelistam dicentem, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt* (*Ibid. 1-5*). Quod si negare vules a Patre dictum videri, *Fiat firmamentum* (*Gen. i, 6*), audies rursum prophetiam dicentem, *Ipsè dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt.* (*Psal. cxlviii, 5*). Quod ergo dictum est, *Fiat firmamentum*; in eo quod Pater sit locutus ostenditur. Quod autem adjicitur: *Et factum est sic*, et quod fecisse **84** Deus dicitur; in eo persona efficiens est intelligenda qui faciat. *Dixit enim, et facta sunt*, non utique solum voluit, et fecit: *mandavit, et creata sunt*, non utique quia complacitum ei est, existenter; ut (ita) Mediatoris officium inter se et ea quæ essent creanda cessaret. Dicit ergo fieri Deus ex quo omnia sunt, et facit Deus per quem omnia (1), eodem parique nomine et in dicentis significatione et in efficiens operati me (b) confesso. Si autem loqui audebis, non de Filio dici, *Et fecit Deus*; et ubi erit quod dictum est, *Omnia per ipsum facta sunt* et illud apostolicum: *Et nunc Dominus noster Jesus Christus per quem omnia* (*I Cor. vii, 6*); et illud, *Ipsè dixit, et facta sunt* (*Psal. cxlviii, 5*)? Quod si impudentiam tuam hæc divinitus dicta (2) convincent; non admittitur Dei filium quod Deus sit, per id quod dictum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus*

(1) Adjungitur sunt.

(2) Non convincent.

(a) Ut obedienter vi talis existeret, quemadmodum habes in *Psal. cxlviii, v. 4*, cujus loci locutionem recte a nobis emendatam liquet ex præsentibus, sicut et ex subnexis, *nec natura aliqua manens* (id est, jam existens) demutata in aliud est, etc., patet eandem non male a nobis intellectam.

(b) Editi, confesso est: emendantur ex *miss.* Hæc autem conclusio non ad proximum ex *psalmis* forum pertinet, sed ad memorata *Geneis* verba, in quibus habetur, *Et dixit Deus... Et fecit Deus*

(c) In *Cor. vii. arguatur*. In quibusdam ut et in vulgatis, *agatur*. Rectius in veteribus *Colb.*, *Carn.*, etc., *angitur*: hoc est, an hæc distinctio significetur auctus personarum numerus, quod sine emendatione affirmat Tertullianus adversus Praxeam, n. 12: *Etsi ubique teno unum substantiam in tribus coherentibus: tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus cum qui jubet, et eum qui facit*. Verbi angeri vim reperire licet ex lib. 1, n. 11, ubi Christum recipientis in filios Dei aucti prædicatur. Hæc distinctio jubentis Dei et facientis Dei abis etiam Patris sollemnibus fuit, *Trenar.*, lib. iii, c. 8, et I. iv, c. 75; Tertulliano, et proxime vidimus; Origeni, tom. ii; in *Joh. ed. Huet.* n. 64; Antiocheno concilio epist. ad Paulum Samosat.; Hippolyto, lib. iunt. Noënum; Athanasio, Joheretris *Nic. syn.*; Basilio, I. de Spiritu sancto; Cyrillo, I. xxx. *Theosari* p. 255. Augustinus autem *Serm. cxv. v. 9*, probat Filium ipsius esse

est: cum ab eo ipse, qui hæc est locutus, in ipsa constitutione mundi Deus fuerit prædicatus et Filius. Sed videmus, in quem profectum hæc distinctio jubentis Dei, et facientis Dei (5) augentur (c). Nam tametsi sensus communis intelligentiæ non recipiat, ut in eo quod dictum est: *Jussit, et facta sunt*, solitarius atque idem significatus esse credatur: tamen ne quid ambigi possit, oportet ea, quæ mundi creationem consecuta sunt, explicari. (*V. Tract. Ps. xvi, n. 6*.)

17. *Neque in condendo homine solitarius Deus.* — Cum igitur perfecto mundo ejus incolæ formandus esset, (d) talis de eo sermo est: *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (*Gen. i, 26*). [Et rursus, *Et fecit Deus hominem; ad imaginem Dei fecit eum* (*Ibid. 27*)]. Quæro nunc, et solenne sibi Deum locutum existimes, an vero sermonem hunc ejus intelligas non sibi, sed ad alterum extitisse? Si solum fuisse dicis, ejus ipsius voce argueris dicentis, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Deus enim per legislatorem (Moysem) secundum intelligentiam nostram locutus est, verbis **85** videlicet, quibus uti ipse nos voluit, cognitionem eorum nobis quæ gestis impertiens. Significatio namque Dei filio per quem facta sunt omnia, in eo quod (c) dictum (4) esset, *Et dixit Deus, Fiat firmamentum*; et (in eo quod) rursus ita dictum est, *Et fecit Deus firmamentum*: ne tamen (f) hic idem inanis ac superfluous sermo existimaretur, si sibi ipse dixisset ut fieret, et rursus ipse fecisset (quid enim tam alienum ab eo qui solus esset, ut sibi faciendum diceret, cum voluntate tantum opus esset ut fieret?); absolutus voluit intelligi significationem hanc non ad se tantum esse referendam. Dicendo, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, sus-

(3) Arguatur.

(4) Dicitur est.

Patris mandatum, non a tempore datum, sed mandatum natum. Quomodo enim, inquit, non est mandatum Patris, quod est Verbum Patris? Et lib. contra Serap. Ariam, c. 5, reprehendit eos, qui formant sibi in phantasmate cordis sui quasi duos aliquos, etsi juxta invicem, in suis tam in locis constitutos unum jubentem, et alterum obtemperantem: nec intelligunt ipsam jussionem Patris ut fierent omnia, non esse nisi Verbum Patris per quod facta sunt omnia.

(d) Aliquot *miss.* talis Deo sermo est. Mox quæ unicus inclusa sunt, nec habet vetus *Colb.* nec videntur multum ad rem facere. Simile est argumentum concilii Antioch. epist. ad Paulum: *Qui autem mandat, alteri mandat, quæ non alium esse persuasum habemus, quam unigenitum filium Dei, cui dixit, Faciamus hominem, etc.*

(e) Particula *cum* hic omissa aliquando putavimus; ut ex posteriore tantum loco Filii significatio ostenderetur. Sed Filii existentia ex utroque ratiocinetur, et cum ei mirum non mandatur ut faciat, et cum fecisse signifiatur quod mandatum erat. Ille enim, cui dicitur *Fiat*, quique fecisse prædicatur quod jussum est, alius est ab eo qui jussit ac dixit *Fiat*. Ut autem habet concilium Antioch. epist. ad Paulum Samosat.: *Filius, qui semper cum Patre est, credimus implevisse voluntatem paternam in creatione universi.*

(f) Editi, hic quædam inanis eastigantur ex *miss.*

uit singularis intelligentiam professione consortii. **A** Consortium autem e se aliquod solitario (1) ipse sibi non patet. Neque rursus recipit solitarii solitudo *faciamus*; neque quisquam alieno a se nostrum loquitur. Uterque sermo, et *faciamus* et *nostrum*, ut solitarium eundemque non patitur; ita neque diversum a se alienumque significat. Aut quæro, si eum audias solitarium, utrum non ipsum eundemque esse existimes? aut eum audias non ipsum neque eundem, ane quod solitarius tantum sit intelligas? In solitario ergo solitarius, in non eodem vero neque ipso, non solitarius reperietur. Solitario ergo convenit, *faciam*, et *meam*: non solitario vero, *faciamus*, et *nostram*.

18. *Nec solitudo est nec divinitatis diversus.* — Cum itaque legimus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; quia sermo uterque, ut non solitarium tantum, ita neque differentem esse significat; nobis quoque nec solitarius tantum, nec diversus est confidendus: cogita per id, quod *nostram imaginem* dicit, non etiam imagines nostras, unius in utroque proprietate naturæ. Non sufficit autem solam verborum attulisse rationem, nisi dictorum intelligentiam etiam rerum operatio consequatur: scriptum enim ita est: *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum* (Gen. 1, 27). Quæro, si solitario atque ipsi ad se eundem fuit sermo, quid hic sentiendum existimes? Video enim nunc triperititam significationem, et *facientis*, et *facti*, et *exempli*. Qui factus est, homo est; Deus autem fecit; et quem fecit, ad imaginem Dei fecit. Si de solitario Genesius esset locuta, dixisset utique, **86** *Et fecit ad imaginem suam*. Sed sacramentum evangelicum annuntians, non duos deos, sed Deum et Deum elocuta est, cum hominem per Deum effectum ad *imaginem Dei* dicit. Atque ita Deus ad communem sibi cum Deo imaginem atque eandem similitudinem hominem reperit operari: ut nec solitudinis intelligentiam significantis efficiens admittat, nec divinitatis diversitatem ad eandem imaginem ac similitudinem constituta patiat operatio.

19. *Alio loco id ipsum confirmatur.* — Et quamquam superfluum post hæc existimetur ultra aliquid afferre, quia in divinis rebus non frequentius dicta, sed tantum dicta sufficiunt: tamen quid de hæc eodem dictum sit, cogno-ci oportet. Non enim divinarum dictorum, sed intelligentiæ nostræ a nobis ratio præstanda est. Deus ad Noe inter multa mandata ita loquitur: *Qui effuderit sanguinem hominis, pro sanguine ejus effundetur anima ejus; quia ad imaginem*

Dei (a) feci hominem (Gen. 1x, 6). Etiam hic distinguitur exemplum, opus, operans. Deus testatur se ad imaginem Dei hominem fecisse. Cum faciens homo est, quia (b) de se, neque ad se loquebatur, dixit ad *imaginem nostram*: cum autem factus homo est, *Fecit Deum hominem ad imaginem Dei*. Non ignoravit utique verbi proprietatem, si sibi ipse inquireretur, ut diceret, *Feci ad imaginem meam*. Dixerat enim ad demonstrandam naturæ unitatem, *Faciamus ad nostram*. Neque rursus confudit de solitario ac non solitario intelligentiam: cum hominem Deus faciens, ad *imaginem Dei* fecerit.

20. *Patrem non sibi ut solitario FACIAMUS locutum esse.* — Quod si Deum patrem solitarium sibi hæc locutum fuisse affirmare voles, tamquam concedi tibi possit, ut unus secum velut cum altero sit locutus, **B** eredaturque in eo, quod ad *imaginem Dei feci hominem*, ita voluisse intelligi, tamquam, Ad imaginem meam feci hominem; primum ipse testimonio tuo redargueris. Dixisti enim, *Ex Patre omnia*, sed per Filium omnia. Namque per id quod dictum est, *Faciamus hominem*, ex eo origo est ex qua (c) cepit et sermo: in eo vero quod *Deus ad imaginem Dei fecit*, significatur etiam is per quem consummatur operatio.

21. *Sed Sapientiam, quæ hæreticis annuntibus Christus est, ei adfuisse.* — Tum deinde, ne quid tibi hinc liceat mentiri, Sapientia, quam tu ipse Christus confessus es, contraibit dicens, *Cum certos ponebat fontes sub culo, cum sortia faciebat* **87** *fundamenta terræ, eram apud illum (d) componens. Ego eram, ad quam gaudebat. Quotidie autem letabar in conspectu ejus in omni tempore cum lætaretur orbe perfecto (2) et lætaretur in filiis hominum* (Prov. viii, 28 et seqq.). Conclusa est omnis occasio, et coartatur ad veri confessionem universus error. Ades Deo genita ante sæcula Sapientia. Neque solum adest, sed etiam componit. Est ergo componens apud ipsum. (e) Intellige compositionis vel dispositionis officium. Pater enim in eo quod loquitur, efficit; Filius in eo quod operatur quæ fieri sunt dicta, componit. Personarum autem ita facta distinctio est, ut opus referatur ad utrumque. Nam in eo quod dicitur, *Faciamus*, et iussio (f) exæquatur, et factum: in eo vero quod scribitur, *Eram apud illum componens* (Ibid. 30), non solitarium se sibi esse in operatione significat. Lætatur autem ante eum, quem sibi significabat adgandere lætanti. *Quotidie autem letabar in conspectu ejus in omni tempore, quando letabatur orbe perfecto, et lætaborur in filiis hominum* (Ibid. 30).

(1) *Ipsi.*

(a) In particulis, *fecit hominem*: mendose.

(b) Particularum neque ab Erasmo hic absque ulla nota, auctoritate additam, male retinuerat editiones sequentes. De se utique loquebatur Deus, quatenus in prima persona dixit, *Faciamus*, sed non ad se, quatenus non in singulari, *Faciam*.

(c) Ita mss. At exvni mendose, *cepit et sermo*.

(d) In prius vulgatis *evocata componens*. Constante a 1155 abest *evocata* hic, l. xii, n. 57, in Ps. cxviii, v. 4, etc., consentientibus LXX.

(2) *Et lætaborur.*

(e) Vat. bas. ms., *intelligens*. Tum in uno Colb., *compositionis vel dispensationis*. Rectius pro nostra sententia in altero, non in Carn. omittitur *vel dispositionis*. Non enim hic agitur de Sapientia quatenus Deo cælis preparandi adest, sed quatenus componebat.

(f) Id est, et jubens et faciens exæquatur. Quæritur ne legeris cum Bad. *exæquatur*, aut cum Et. et Par. *exæquatur*, multo minus cum mss. Colb. et Germ. *exæquatur*.

51). Causam letitiae suae Sapientia docuit. (1) Letatur ob letitiam Patris, in perfectione mundi et in filiis hominum letantis. Scriptum est enim: *Et vidit Deus quia bona sunt* (Gen. 1). Placere Patri opera sua gaudet, per se ex praeprocto ejus effecta. Gaudium enim suum hinc esse profectetur, quod in consummato orbe et in filiis hominum Pater letus existeret: in filiis hominum ob id, quia jam in uno Adam omne humani generis exordium constitisset. Non ergo in fabricatione mundi solitarius Pater sibi loquitur, Sapientia sua secum et cooperante, et consummata cooperatione gaudente.

22. *Conclusio eorum quae a num. 16 probata sunt.* — Non ignoramus autem multa et maxima ad absolute horum dictorum esse reliqua (a): sed dilata a nobis potius quam dissimulata habentur; plenior namque eorum tractatus propositionibus ceteris reservatur. Nunc enim tantum ad id respondetur, quod in expositione fidei suae, vel potius perfidiae, ab impiis dictum est, unum tantum Deum a Moysae praedicatum. Et vere ita praedicatum meminimus, quia unus **88** Deus est ex quo omnia: sed non propterea ignorandum esse, quia Filius Deus est; cum idem Moyses Deum et Deum toto Operis sui corpore sit professus. Igitur videndum est, quomodo (b) et electio et (2) legislatio Deum et Deum pari confessionis ordine praedict.

23. *Angelus Dei Agar albentus, Deus est. Filius et angelus Dei et Deus.* — Post multas namque Dei ad Abraham allocutiones, cum adversum Agar Sara commoveretur, conceptui ancillae dominae sterilitis invidens, cumque discessisset a conspectu ejus, ita de ea Scriptura loquitur: *Et dixit Angelus Domini ad Agar, Redi ad dominant tuam, et humilia te sub manibus ejus. Et dixit ei Angelus Domini, Multiplicabo multiplicabo semen tuum, et non dinumerabitur a multitudine* (Gen. xvi, 9, 10). Et rursum: *Et vocavit nomen Domini qui loquebatur secum, Tu Deus qui adspexisti me* (ibid., 13). Angelus (c) Dei loquitur (duplex autem in angelo Dei significatio est: ipse qui est, et ille cujus est): et loquitur non res secundum nomen officii sui; ait

enim: *Multiplicabo multiplicabo semen tuum, et non dinumerabitur a multitudine*. Ministerium angeli potestas multiplicandarum gentium excedit. Sed quid tandem de eo, qui Dei Angelus (5) quae (d) soli Deo propria sunt loquebatur, Scriptura testata est? *Et vocavit nomen Domini qui loquebatur secum, Tu Deus qui adspexisti me*. Primum angelus Dei, secundo Dominus; vocavit enim nomen Domini qui loquebatur secum; dehinc tertio Deus, Tu enim es Deus qui adspexisti me. Qui angelus Dei dictus est; idem Dominus et Deus est. Est autem secundum prophetiam filius Dei magni consilii angelus (Esaï. ix, 6, sec. LXX). Ut personarum distinctio absoluta esset, angelus Dei est nuncupatus; qui enim est Deus ex Deo, ipse est et angelus Dei. Ut vero honor debitus redderetur, et Dominus et Deus est praedicatus.

24. *Cur idem loquens ad Agar angelus, ad Abraham Deus dicitur.* — Et hic quidem primum angelus, deinde idem postea et Dominus et Deus: ad Abraham vero tantum Deus. Tunc enim, jam personarum (4) discretionem praemissa, ne solitarii error subesset, absolutum et verum **89** ejus nomen edicitur. Scriptum namque est: *Et dixit Deus ad Abraham, Ecce Sara uxor tua pariet filium tibi, et vocabis nomen ejus Isaac: et statuum testamentum meum ad illum in testamentum aeternum, et semini ejus post illum. De Ismael autem, ecce exaudivi te, et benedixi ei, et amplifitabo eum valde: duodecim gentes generabit, et dabo eam in gentem magnam* (Gen. xvii, 19, 20). Numquid ambigatur, qui qui angelus Dei dictus est, idem rursum dicatur et Deus? Pariterque de Ismael sermo est, et nunc et dudum multiplicandus ab eodem est. Et ne forte non idem, qui esset locutus ad Agar, non loqui crederetur: ejusdem personae significationem divinus sermo testatur, dicens, *Et benedixi* (5) *ei et (e) multiplicabo eum*. Benedictio ex praeterito est: jam enim ad Agar sermo fuerat: (f) amplificatione vero in futurum; nunc enim primum ad Abraham de Ismael Deus loquitur. (g) Et ad Abraham Deus loquitur; ad Agar vero angelus Dei locutus est. Deus igitur est, qui (h) et angelus est: quia qui et angelus Dei est, Deus est ex Deo natus. Dei autem

(1) *Loquitur.*

(2) *Legislatio.*

(3) *Quae sola.*

(a) *Putae quae in eodem Prov. cap. habentur: Dominus creavit me, etc., in quibus illustrandis totus fere liber xi, occupatur.*

(b) *Apud. Lips. et Par., et lectio et legislatio. Rectius alii in libris, et electio et legislatio, hoc est: novum ac vetus Testamentum, secundum illud Pauli Rom. xi, 7: Quod quaerit Israel, hoc non est consecutus, electio autem consecuta est. Nunc planius jam lib. v, n. 2, ad huncce librum habita ratione: Recte enim unum Deum a Moysae praedictum Evangelia testantur: et rursum fideliter in Evangelio Deum et Deum doceri, Moyses Deum unum praedicans auctor est. Hinc facile diffinitur objectum illud, quod per se occurrit: Si electionis et legislationis nomine Evangelium et legem intelligit Hilarius, cur deinceps ex sola lege et non ex Evangelio Deum et Deum ostendit. Quippe veluti rem constantem ponit, Deum et Deum in*

(4) *Distinctione.*

(5) *Eum, et amplifitabo eum.*

D *Evangelio claris verbis praedicari; ita ut tum ex lege tum ex Evangelio hoc certum futurum sit, cum lex ostensa fuerit hac etiam parte cum Evangelio consentire. Unde Genesis Deum et Deum elocuta, n. 18, dicitur, et angelicum sacramentum annuntians.*

(c) *Sola editio Par., Angelus Deus: refellitur ex subnexis. De distinctione ejus qui est ab eo cujus est jam actum est ad lib. ii, n. 32.*

(d) *In plerisque ac potioribus mss. quae sola.*

(e) *Ms. Carnut. amplifitabo. Alii nonnulli, amplifitabo.*

(f) *Ms. Culb. cum Germ. amplifitabo. Vat. has, amplifitabo: quod non displiceret, si prius benedixi, non benedictio legeretur.*

(g) *Verba, et ad Abraham Deus loquitur, in ante vulgatis omnia, restituntur ex mss.*

(h) *In vulgatis, et qui angelus Dei est, quia et*

angelus ob id dictus, quia magni consilii est angelus: **A** et concepit et peperit Sara Abraham filium in senectute sua, et in tempore sicut locutus est illi Dominus (Gen. xxi, 1, 2). Delinē expulsa de Abraham domo cum filio suo ancilla, et in deserto ob aquę inopiam interitum pueri timēte, eadem Scriptura ait, (c) *Et exaudivit Dominus Deus vocem pueri ubi eras, et vocavit angelus Dei Agar de cęlo, et dixit ei, Quid est Agar? noli timere; exaudivit enim Deus vocem pueri de loco in quo est. Surge, et accipe puerum, et tene manum ejus; in gentem enim magnam faciam eum* (Ibid., 17, 18).

25. *Referuntur et alia visa, dicta, gesta.* — Scriptura et per Abraham, Deum esse qui loqueretur, ostendit. Abraham quoque Isaac filius promittitur. Delinē postea assistunt viri tres. Abraham conspectis tribus unum adorat, et Dominum constituit. Scriptura adstisse viros tres edidit: sed patriarcha non ignorat qui et adorandus sit et confitendus. Indiscreta assistentium species est; sed ille Dominum suum fidei oculis et visu mentis agnovit. Delinē sequitur: **B** *Et dixit ei, Revertens veniam ad te ad hoc tempus in futurum, et habebis filium Sara uxor tua* (Gen. xviii, 10). Et post hæc dixit ei Dominus, *Non celabo ego Abraham (1) puerum neum quę facturus sum* (Ibid., 17). Et rursum: *Dixit autem Dominus, Ciamor Sodomorum et Gomorrhę impletus est, et peccata eorum magna valde* (Ibid., 20). Et rursum post multum alium sermonem, quem brevitate studio prætermittimus, cum de justis una cum injustis pendendis Abraham esset sollicitus, ait: *Nequaquam, qui iudicis terram, facies hoc iudicium.* (a) *Et dixit Dominus, (2) Si inveneri in Sodomis quinquaginta justos in civitate, remittam omni loco propter (b) illos* (Ib., 25, 26). Et rursum consummatum sermone ad Lat fratrum Abraham, Scriptura dicit, *Et Dominus (3) pluit super Sodomam et Gomorrhę sulphur et ignem a Domino de cęlo* (Gen. xix, 24). Et rursum: *Et Dominus visitavit Saram, sicut dixit, et ferit Deus Sarę sicut locutus est,*

(1) *Puero meo.*

(2) *Si invenero Sodomis.*

(3) *Pluuit super Sodoma et Gomorra.*

qui, etc. Elegantius in mss. *qui et angelus est, sine Dei.* Hilarii expositionem confirmare joverit ex epist. concilii Antioch. de Christo dicentis: *Qui implet voluntatem paternam patriarchis apparuit, et cum eis loquitur, in eisdem clausulis et eisdem capitulis aliquando quidem tamquam Angelus, quandoque vero tamquam Dominus, quandoque autem Deus esse affirmatur. Deum enim universi impium esse existimari angelum. Filius vero angelus Patris est, qui est ipse Dominus et Deus. Scriptum est enim, Angelus magni consilii.* Apposite Tertullianus, de Carne Christi, n. 44: *Dictus est magni consilii angelus, id est nuntius, officii, non nature vocabulo. Magnum enim cogitatum Patris, super hominem scilicet restitutione, annuntiaturus nactus erat. Non ideo tamen sic angelus intelligendus ut Gabriel aut Raphael. Nam et Filius a Domino vineę mittitur ad cultores sicut et famuli, etc. Ihs consentiunt Justinus, dial. cum Tryph.; Epiphanius her. lxxv, n. 55. Videsis Augustinum, lib. ii de Trin. c. 15. Neque audiendus Origenes, qui ut humanam, ita angelicam naturam a Christo assumptum docuit, cujus hæc sunt tom. i in Johan., p. 52: *Christus homo hominibus, angelus angelis factus est.* Quippo, inquit Tertullianus, de Carne Christi, n. 44, *ut hominem gestaret Christus, salus hominum fuit causa... ut angelum gestaret, nihil tale de causa est... Nam nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre.**

(a) *Hic adjectum pius excusit, ut perdas justum cum*

26. *Expenduntur singula. Filius et magni consilii angelus est, et Dominus, et Deus.* — Quæ perfidie cecitas est, quæ increduli cordis (d) obtusio est, quæ irreligiositatis temeritas, aut ignorare hæc, aut non ignorata negligere? Certe ita commemorata et dicta sunt, ne intelligentiam veritatis error aliquis aut obscuritas impediret. Quæ si non posse ignorari doceamus; impietatis esse (e) crimen necesse est quod negatur. Angelus Dei loqui ad Agar cepit, Ismaelem in gentem magnam adacturus, eique (4) innumerabilem **91** gentis progeniem præstaturus. Confessio audientis et Dominum eum esse et Deum edocet. Sermonis enim exordium ab angelo Dei cepit, sed in confessione Dei constitit. Ita qui (5) sub ministerio (f) magni consilii nuntiandi, Dei angelus est, ipse et natura et nomine Deus est. Nomen enim nature, non nomen nature componitur. Iisdem etiam de rebus ad Abraham Deus loquitur: (g) benedictum jam Ismaeli docetur, et multiplicandum eundem esse in gentem: *Benedixi, inquit, ei* (Gen. xvii, 20). Non itaque demutavit personæ suæ significationem: se enim jam benedixisse demonstrat. Scriptura certe sacramenti ordinem et veræ prædicationis

(4) *Innumerabilem.*

(5) *Sub mysterio.*

impis: renitentibus mss. Sed et hæc cum in fine num 27, aliis verbis et alio ordine, nempe ante proxime dicta, non post exhibeantur; patet hic interpolatoris opera.

(b) In vulgatis, *illos justos. Abest justos a mss.*

(c) *Editi, et ecce exaudivit. Tres mss. et audivit. Alii, consentiente græco, et exaudivit.*

(d) In mss. hic et alibi constanter, *obtusio.*

(e) *Criminis hujus qui rei sint, aperit lib. vi, n. 15, quos nihilum impietatis voluntas, et non ignorant a, in errore detinet. Quibus vero penis sint multandi, in eodem, lib. n. 3, sic declarat: Num judicatorum ipse de omnibus, et pro majestatis suæ misericordia pænæ meritum ignoranti moderaturus errori, negantes se sum non judicabit ullique, sed negabit.*

(f) *Plures mss. cum vulgatis, sub mysterio. Magis placet cum mss. Carnut., Remig., etc., sub ministerio. Ut enim supra ex Tertulliano observabamus, Christus magni consilii angelus dictus est officii, non nature vocabulo. Et Hilarius ipse, lib. v, n. 11: In angelo officii votus quam naturæ intelligentiam esse hinc probat, quod angelus ministri Dei vocentur.*

(g) *Ita præstantiores mss. Colb., Carn., Remig. cum Geru. a prima manu. At in vulgatis, benedictum jam Ismaelem: ac deinde Par. post Lips., docet, nec multo post cum aliis ceteris, benedixit, pro benedixi.*

modum, ab angelo Dei incipiens, et postea iisdem de rebus eundem loquentem Deum confessa, servavit.

27. *Vir quem ex tribus adorat Abraham, Dominus, Deus, et iudex est.* — Proceedit autem pleniore doctrinæ profectu sermo divinus, Deus isthic ad Abraham loquitur, parturam Saram pollicetur. Post hæc viri tres sedenti assistunt, unum adorat, et Dominum confitentur. Idemque et adoratus et confessus ab illo, tempore eodem in futurum rediturum se promittit, et Saræ filium futurum Deus ad Abraham locutus est. Idem postea de rebus ipsis eundem vir ab eo visus alloquitur. Demutatio tantum fit nominum, nihil tamen de confessione decessit. Virum enim hec conspectum, Abraham tamen (a) Dominum adoravit (Gen. xviii, 2, 3). sacramentum scilicet futuræ corporationis agnoscens. Nec tamen tantæ fidei testimonio caroit; Domino in Evangelii dicente, Abraham pater vester (b) lætabatur, ut videret diem meum: et vidit, et lætatus est (Joan. viii, 56). Vir ergo conspectus rediturum se tempore eodem pollicetur. Contuere sponsionis effectum: memento tamen virum esse qui spondeat. Quid ergo Scriptura dicit, *Et Dominus visitavit Saram* (Gen. xxi, 1)? Vir ergo iste Dominus est, efficiens quod spondit. Quid autem sequitur? *Et fecit Deus Saræ sicut locutus est* (Ibid.). Vir in loquendo nuncupatus, Dominus in visitatione significatus, Deus prædicatur in facte locutum certe virum non ignoras, qui Abraham et visus est et locutus. Deum quomodo ignorabis, Scriptura eadem, quæ virum dixerat, Deum confitente? Ipsa enim dixit, *Et concepit et peperit Sara Abraham filium in senectute sua, et in tempore sicut locutus est illi Dominus* (Ibidem, 2). Sed vir venturum se locutus est. Virum crede tantum, nisi qui venit, et Deus et Dominus est. Causam compara. Vir certe ob id (c) venit, ut Sara et concipiat et pariat, Fidem discet. Dominus et Deus ob hoc venit, ut Sara et conciperet et pareret. In potestate Dei vir locutus est: in effecto

(1) *Et Deum confessus.*

(a) Editi, *Deum adoravit*, repugnante sacro textu cum mss. Repugnat et hoc, quod Hilarius, cui vox Deus suspiciter posita Patrem, sicut Dominus Filium sonat, inde conficit Abraham Christi futuram corporationem agnovisse. De eadem visione Tertullianus, de Carne Christi, n. 6, non diversa loquitur: *Inter Angelos illos ipse Dominus apparuit Abraham sine natiuitate cum carne...* qui jam tunc et alloqui et liberare et iudicare humanam genus ediscebat in cornu habitu, non natæ adhuc, quia nondum morituræ.

(b) Carnut. alique nonnulli mss. *exultavit.*

(c) In excensis, *venit.* Melius in mss. *veniet.* Institutur enim comparatio inter eum qui venturum se promiserat. Gen. xviii, 10, tum vir conspectus, et eum qui venisse narratur. Gen. xxi, 1 et 6, non jam vir, sed Dominus et Deus nuncupatus.

(d) Editi, *viris deinde conspectis tribus*: emendantur ex mss.

(e) Editi, *et Deum confessus est et iudicæ*: renitentibus mss. Neque Abraham in Scriptura *Deum*, sed Dominum constanter profitentur.

(f) Ita castigatiores. Ad editi, *et vidit Lot, et*

A Dei Deus præstitit. Ita se Deum et loquendo et faciendo significat. (d) Viri deinde de conspectis tribus duo abeunt - sed qui residet, et Dominus et Deus est. Neque solum Dominus et Deus est, sed et iudex est. Stans enim ante Dominum Abraham dixit, *Nulla modo tu facies hoc verbum, occidere justum cum impio, et erit visus sicut impius. Nequaquam, qui iudicis omnem terram, facies hoc iudicium* (Gen. xviii, 25). Toto igitur sermone suo Abraham fidem, ob quam justificatus est, docet, Dominum suum ex tribus agnatum, et solum adoratum, et (1) Dominum (e) confessus et iudicem.

28. *Unum ex tribus, non tres in uno Abraham adoravit. Discrimen inter visum Lot, et visum Abraham.* — Ac ne forte existimes in unius confessione, trium omnium virorum, qui simul videbantur, honorem contineri; contuere quid conspectis duobus qui discesserant Lot dixerit (f) *Et ut vidit Lot, exsurrexit obviam illis, et adoravit in faciem in terram: et dixit, Ecce, domini, divertite in domum pueri vestri* (Gen. xix, 1, 2). Hic pluralem retinuit significationem simplex visio angelorum, illic singularem honorem patriarchæ fides confitentur. Hic divinæ Scripturæ historia duos de tribus tantum angelos fuisse significat, illic Dominum et Deum prædicat. At enim: *Et dixit Dominus Abraham, Quare risit Sara, dicens: (2) Virgo vere paritura sum? ego autem (g) serui. Nunquid impossibile est (3) (h) a Deo verbum? In tempore hoc revertet ad te in futurum, et erit Sara filius* (Gen. xviii, 15 et seq.). Tenet ergo Scriptura ordinem veritatis, nec pluralem significationem in eo qui et Deus et Dominus agnoscebatur omniscens, neque angelis duobus honorem, qui Deo tantum fuerat delatus, impericiens. Lot quidem dominus dicit, sed Scriptura angelos nuncupat. Illic hominis officium est, isthic confessio veritatis.

29. *Dominus a Domino, Filius.* — Deline adest in Sodomam et Gomorram iusti poena iudicii. Et quid tandem momenti in eo est? *Dominus sulphur et ignem*

(2) *Ego vere.*

surrexit... in terra: græce τὸ προσωπὸν ἐπὶ τὸν γῆν. Deinde legens Hilarius *ecce domini*, consentientia habet græca simul et latina exempla. Augustinus tamen, *Serm. 7. præfert ecce domine*, nec usquam vidisse videtur *ecce domini*: sic enim habet num. 6: *Cum duo mitterentur ad Sodomam apparentes fratri Abraham Lot, et ipse agnovit in eis divinitatem; et cum duos videret, Dominum appellat: et ille in tribus Dominum, et in duobus ille Dominum: adeo ut ex hoc in eam abeat sententiam, quæ tuetur non Dominum ipsum, sed angelos in quibus insidet Dominus apparuisse patriarchis, qui non portantibus, sed insidenti gloriæ dabant. Vides ejusdem lib. n contra Maximinum, c. 26, num. 6.*

(g) In vulgatis, *quæ jam senui.* Abest *quæ jam* a mss. et græco textu.

(h) Apud Par., *Deo*, omisso a. In editis aliis, *a Domino.* Verius in mss. *a Deo*: quo is, qui in habitu viri locutus erat § 2 et 3, quique § 1, 3 et 15, *Dominus* appellatus est, Deus quoque esse significatur: qui scopus est Hilarii, græca in textum παρὰ τὸ θεῷ proprie apud Deum, quasi παρὰ τοῦ θεοῦ interpretantis.

pluit a Domino (Gen. xix, 24). Ut Dominus a Domino; ita non discrevit naturæ nomine, quos significatione (non minus personæ) distinxerat. Legimus namque in Evangelio, Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio (Joan. v, 22). Dedit ergo Dominus, quod Dominus accepit a Domino.

30. *Eum ut Deum vidit Jacob nec solitariam.* — Sed qui accepisti in Domino et Domino iudicis cognitionem, cognominis ejusdem in Deo et Deo cognosce consortium. Jacob descendens ob metum fratris sui, somnans viderat sealam fundatam in terra et contingentem caelum, et per eam adsurrentes et descendentes angelos Dei, et Dominum incumbentem super eam, sibi que omnes benedictiones, quas Abraham et Isaac dederat, impertientem (Gen. xxviii). Ad hunc postea talis Dei sermo est: *Dixit autem Deus ad Jacob, surgens ascende in locum Bethel, et habita ibi, et fac ibi altarium Deo, qui apparuit tibi cum fugeres a facie fratris tui* (Gen. xxxv, 1). Deus honorem Deo postulat, et postulat eum alterius significatione personæ: *Qui, inquit, apparuit tibi cum fugeres*; ne qua personæ ejusdem confusio nasceretur. Deus ergo est qui loquitur, Deus et de quo loquitur: honoris confessio a naturæ nomine non discernit, quos significatio subsistentes esse distinguit.

31. *Synopsis et scopus prædictarum a numero 23.* — Et hæc quidem loco quædam memini ad pleniorum absolutionem necessaria: sed secundum propositionis ordinem, responsionis quoque ordo retinendus est. Itaque que ei reliqua sunt, in libro alio suo loco exsequemur. Tam un hoc nunc in Deo, qui honorem Deo postulat, demonstrandum fuit, angelum Dei, qui cum Agar locutus esset, et Deum esse et Dominum, cum iisdem de rebus ad Abraham locutus ipse sit: et virum, qui Abraham visus sit, et Deum esse et Dominum; angelos autem duos, et cum Domino visos, et 94 ab eo ad Lot missos, nihil aliud a propheta nisi angelos prædicatos. Non solum autem ad Abraham in viro Deus adfuit, sed etiam ad Jacob in homine Deus venit. Neque solum venit, sed lactatus ostenditur (Gen. xxxii, 94): neque tantummodo lactatus, sed etiam adversus eum, cum quo lactabatur, infirmus. Nunc de hęc sacramento (a) non est, neque in tempore, neque in materia, aliquid tractare. Deus certe est; quia Jacob adversus Deum invaluit, et Israel Deum vidit.

32. *Moyse in rubo visus, Dominus et Deus est.* — Videamus autem, an etiam alibi, præter quam ad Agar, hic angelus Dei Deus esse sit cognitus. Cognitus plane est. Neque solum Deus, sed etiam Deus

Abraham et Deus Isaac et Deus Jacobi repertus. Angelus enim Domini Moyse de rubo apparuit, Dominus de rubo loquitur: vocem cuius intelligendam existimas, utrum ejus qui visus est, an alicujus alterius? Hic mendacii locus nullus est. Ait enim Scriptura, *Apparuit autem illi angelus Domini in flamma ignis de rubo* (Exod. iii, 2). Et rursum, *Vocavit eum Dominus de rubo, Moyses, Moyses. Et respondit: Quid est? Et dixit Dominus: Ne accesseris huc, solve calciamentum de pedibus tuis; locus enim, in quo stas, terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Jacob* (Ibid., 4 et seqq.). Qui apparuit in rubo, de rubo loquitur: et visionis locus unus et vocis est; neque alius, quam qui est visus, auditur. Qui angelus Dei est cum videtur, idem rursum cum auditor est Dominus; ipse vero (b) Dominus qui auditur, Deus deinde Abraham, Isaac et Jacob esse cognoscitur. Cum angelus Dei dicitur, non proprius sibi ac solitarius esse monstratur; (c) est enim angelus Dei: cum Dominus et Deus nuncupatur, in honore naturæ suæ et nomine prædicatur. Habes ergo angelum, qui de rubo apparuit, et Dominum et Deum.

33. *Moyse non semel Deum et Dominum prædicat. Uterque tamen unus est Deus. Filio uti natura Deo honor postulantur. Filius et Angelus Dei et Deus.* — Percurre adhuc Moyse testimonia; et intellige an occasionem aliquam prædicandi Deum et Dominum negligat. Tenes nempe ex dictis ejus, *Audi, Israel, Dominus Deus unus est* (Deut. vi, 4). Tene nunc divina: illius cautionis suæ dicta: ait namque, *Videte, videte quoniam ego sum Dominus, et non est Deus præter me* (Deut. xxxii, 39). Et cum omnibus sermo ei ex persona Dei (d) usque ad finem cautionis fuisset, ait, *Lætamine cæli simul cum eo, et adorent eum omnes (e) filii Dei. Lætamine gentes cum populo ejus, et honorificent eum omnes angeli Dei* (Ib., 43). 95 Honorificandus est a Dei angelis Deus, dicens: *Quoniam ego sum Dominus, et non est Deus præter me.* Est enim Unigenitus Deus: neque consortem unigeniti nomen admittit (sciens non recipit inascibilis, in eo tantum quod est inascibilis, participem); est enim unus ab uno. Neque præter inascibilem Deum inascibilis Deus alius est, neque præter unigenitum Deum unigenitus Deus quisquam est. Uterque itaque unus et solus est, proprietate videlicet in unoquoque et inascibilitatis et originis. Ac sic uterque Deus unus est; cum inter unum et unum, id est, ex uno unum, divinitatis æternæ non sit secunda natura. Adorandus ergo est a filiis Dei, et honorificandus ab Angelis

(a) Editi, *neque est in tempore* præter fidem mss. Est autem hic plenissimus, cuius exemplam vidiimus.

(b) In vulgatis, *ipse vero qui auditur, Dominus Deus est. Deinde Abraham, Isaac et Jacob Deus esse cognoscitur.* Quæ lectio confusa restanatur ope mss.

(c) Editi, *Etenim Dei angelus cum, etc.*, sensu perturbato, et subdala prohibitione qua Deus non solitarius demonstratur. Castigantur ex mss.

(d) Scilicet et Unigeniti, ut apertius declaratur lib. v, n. 36.

(e) Hic Deuteronomio, locus in Ps. lxxvii, n. 4, aliis veribus, alioque verborum ordine exprimitur. Ibi enim primo loco habetur *Angeli Dei, non filii Dei*; postea autem *filii Dei*, loco *Angeli Dei*: cui lectio suffragatur Justinus sub finem Dial. cum Tryphone, faveque Paulus Heb. i, 6. Quem hic tenet Hilarius ordinem, tenet et Epiphanius hæc. lxxix, n. 60, ubi habet: *Adorent ipsam omnes filii Dei, et consortent eum omnes angeli Dei.*

Dei. Ita et honor et veneratio Deo a Dei filiis et Angelis postulat. Significationem honorandi, (1) et eorum (a) per quos est honorandus intellige, scilicet per angelos et filios Dei, Deus. Ac ne forte honorem Dei non naturalis existimes postulari, et arbitris hoc in loco Moy-en de honorando Deo patre sensisse, cum tamen Pater sit honorandus in Filio; tamen benedictionem, quam (b) sub eodem sermone ad Joseph disponit, adverte. Ait enim : *Et quæ accepta sunt ei qui apparuit in rubo, veniant super caput Joseph et verticem* (Deut. xxxiii, 16). Adorandus ergo a Dei filiis Deus est, sed Deus qui et Dei filius est. Honorandus autem a Dei angelis Deus est, sed Deus qui Dei (c) angelus Deus est : quia de rubo apparuit Dei angelus Deus, et quæ ei complacita sunt, Joseph cum benediceretur optantur. Non ideo non Deus, B quia angelus Dei est; neque rursus angelus Dei non ideore, quia Deus est : sed significata personarum intelligentia, et (d) distincto innascibilitatis nativitatique sensu, ac manifestata sacramentorum cœlestium dispensatione, non solitarium Deum docuit opinandum, cum angelum et filium Dei Deum, Dei et angeli et filii adorantur.

54. Et hæc quidem de Moy-si libris responsa a nobis sint, vel potius Moyses ipse responderit : quia eo heretici auctore usi, per unum Dei confessionem putent persuaderi posse, ne Deus esse Dei filius prædicetur; 96 contra auctoris sui testimonium impii, cum quando ille unum Deum confitens, non destiterit de Dei filio docere quod Deus est. Sed consequens est multiplices de eodem prophetarum sententias C proferre.

55. *Qui propheta Filium et Deum docent, et a Patre accernat. Fili cur pater Deus sit.* — Tenes dictum *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est* : atque uti nam recte teneres. Sed secundum sensum tuum dicti prophetici quero rationem. Ait enim in psalmis : *Unxit te, Deus, Deus tuus* (Psal. xlii, 8). Dis-

(1) Et ejus per eujus.

(2) Ejus igitur qui sine nativitate est, demonstrata persona est, mox, pro id enim quod ait, est id quod

(a) Ita Er., Lips. et Par., quæ lectio nobis valde suspecta est, cum nec satis congruat cum subnexis, nec habeatur nisi in recentioribus mss. Nam in posterioribus tribus Colb., Carn., Corb., Germ., Remig., etc., legere est, et ejus per eujus (potest intelligi tacitum verum honorem) est honorandus. In mss. Corb. secundis curis adscriptum est, et ejus per quem est honorandus. In Vinlocimensi autem exstat, et ejus per quos est honorandus. Deinde in vestustiore Remig. mendose, intelligere scilicet Angelus et Filius Dei. Ex quibus non incommode conficere heret., significationem honorandi ex eis per quos est honorandus intellige, scilicet ut Angelus et filius Dei Deus.

(b) In uno codice Vatic. sub eodem nomine. Tum in recentiore Remig. ad Theod. Jacob ad Joseph disponit. Sincerior est lectio cæterorum. Subjerta enim verba Deuteronomii sunt; quamvis ad benedictionem Jacob Gen. xlii, 26, alludant.

(c) Ita mss. At editi, Angelus est qui derubo. Sic et Ambrosius in Psal. xlii, n. 15, Filium in rubo visum fuisse declarat his verbis : *Quis est in rubo visus Moysi, nisi primogenitus Dei filius, qui ait : Ego sum*

cerne (e) ad legentis intelligentiam unicum et ungenitum : distingue te et tuus : ad quem et de quo sit sermo, demonstra. Superioribus enim dictis hæc confessionis ordo subjectus est. Dixerat namque : *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directiois tuæ, virga regni tui; dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem* (Ibid., 7). Nunc quoque his adjecti : *Propterea unxit te, Deus, Deus tuus.* Deus ergo regni æterni, ob meritum dilectæ justitiæ et perosæ iniquitatis, a Deo suo unctus est. Numquid intelligentiam nostram aliqua saltem nominum intervalla confundunt? Nam discretio tantum personæ in te et tuus posita est, in nullo tamen naturæ distincta confessione. Tuus enim relatum est ad auctorem, te vero ad ejus qui ex auctore est significationem. Est enim Deus ex Deo, propheta eodem ordine confitente : *Unxit te, Deus, Deus tuus.* Non est autem ante innascibilem Deum Deus ullus, ipso dicente : *Estate mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus quem elegi, ut sciatis et credatis et intelligatis quoniam ego sum, et ante me non est alius Deus, et post me non erit* (Esa xlii, 10). (2) Ejus igitur, (f) qui sine initio est, demonstrata est dignitas; et ejus qui ex innascibili est, honor conservatus est : *Unxit te, enim Deus, Deus tuus.* Id enim, quod ait tuus, ad nativitatem refertur, cæterum non perimit naturam (Vide lib. xi, n. 18, etc.). Et ideore Deus ejus est, quia ex eo natus in Deum est. Non tamen per id, quod Pater Deus est, non et Filius Deus est : *Unxit enim te, Deus Deus tuus* : designata videlicet et auctoris, et ex eo geniti significatione, uno eodemque dicto utrumque illum in naturæ ejusdem (g) et dignitatis nuncupatione constituit.

9756. *Filium Patris qualem Esaius prædicat.* — Verum ne forte ex eo arii impie a-sertionis possit occasio, quod dictum est, *Quoniam ego sum, et ante me non est Deus alius, et post me non erit* (Esa, xlii, 10); tanquam per id non et Filius Deus sit, quia post ait, et paulo post, *quia ex Deo natus legitur, pro eo natus.*

Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob. Ideo sedenonstravit innoctis adscriptibus, quæ centenas erant ut ab omnibus videretur.

(d) In editis, distinctio : mendum quod castigant D mss.

(e) Lips. et Par., discernat legentis intelligentia : re-luctantibus alius libris. Ita Tertullianus adversus Praxeam n. 15, Ambrosius lib. i de Fide c. 3, et alii Patres in hoc Psalmite loco duos aperte discerni observant. Luculentum est præ cæteris illud Irenæi lib. iii, c. 6 : *Utrosque Dei applicatione significavit Spiritus sanctus, et cum qui ungitur Filium, et eum qui ungit, id est, Patrem.*

(f) Editi excepto Par., qui sine nativitate est; qui tamen infra, n. 57, de Patre habent, qui sine initio æternus est.

(g) Vt. has, codex, in naturæ ejusdem dignitate et Domini nuncupatione, minus sincerè. Ex hoc maxime loco patet quam apud Hilarium vim habeat vocabulum dignitatis, quod divinitatis loco manifeste hic ponitur.

Deum, ante quem Deus nullus sit, nullus quoque postea Deus futurus sit: totius ob id dicti rari tractanda est. Deus ipse sermone sui testis est, sed et puer ejus electus una cum eo testis est, Deum ante se non esse, neque post se futurum. Sufficientis quidem sibi ipse testis est: sed testimonio de suo, testimonium pueri quem elegit admisit. Unum ergo dum testimonium est, nullum ante se Deum esse; ex eo enim omnia sunt: neque post se Deum futurum; non utique ex se non fuisse. Erat enim jam puer in testimonio Patris hęc loquens, puer in tribu ex qua gēgi habebat electus. Idipsum ita in Evangeliiis demonstrat: Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus, in quo complacuit (4) anima mea (Matth. xii, 18). Non est ergo ante me alius Deus, et post me non erit: æternæ videlicet et indemutabilis virtutis infinitatem in eo, quod ante et postea Deus præter se sit nullus, ostendens: puer tamen suo, ut in testimonio suo, ita et in nomine, collocato.

37. *Osee locus pro Filii deitate. Patri nullus, Filio Pater, nobis Pater et Filius est Deus.*—Et hoc ipsum promptum est ex persona ipsius discere. Ait enim ad Osee prophetam, *Non apponam adhuc ut miserere domui Israel, sed enim adversans adversabor illis: filiorum autem Juda miserabor, et salvos eos faciam in Domino deo Israhel (Osee 1, 6, 7).* Ergo (2) absolute (4) Pater Deum Filium nuncupat, in quo et elegit nos ante tempora sæcularia (Ephes. 1, 4). Israhel idcirco ait, quia Deus innascibilis a nullo est, nosque Filio in hæreditatem a Deo patre donamur. Legimus namque, *Posce a me, et dabo tibi gentes (5) hæreditatem (b) tuam (Psal. 11, 8).* Deo enim ex quo omnia sunt Deus nullus est, qui sine initio æternus est. Filio autem Deus Pater est; ex eo enim Deus natus est. Nobis autem et Pater Deus est, et Filius Deus est: Pater de Filio confitente quod Deus noster sit, Filio de Patre docente quod Deus nobis sit: Deo tamen Filio a Patre, id est, ipso innascibilis virtutis suæ nomine, nuncupato. Et hęc quidem ad Osee.

38. *Testimonium luculentum ex Esaiæ. Magorum adoratio prædicta. Qui fuerunt magi.*—Per Esaiam adoratio prædicta. Qui fuerunt magi. — Per Esaiam adoratio autem quam absoluta Dei patris de Domino nostro

(1) *Anima mea.*

(2) *Absolute deest in ms. Veron.*

(3) *In hæreditatem.*

(a) *Apud Par. et in nonnullis mss. omittitur absolute, quod est, aperte et absque ulla ambiguitate.*

(b) *Editi, in hæreditatem, dissidentibus mss. et Titul. 2. Psal.*

(c) *Quantumvis ex græco textu, καὶ οὐ Σαβαίη ἄρπες, planum sit vocem Sabain referri ad subsequentem, nun ad præcedentem: eam tamen ab Hilario ad vocabulum mercatus relatum esse non dubium est ex subjectis. Tertullianus adversus Praxeam n. 43, cum Hilario consentiens, quod ex eodem Esaiæ loco probet duos esse qui nomen Dei obiciunt, hęc ab eo dissecit, quod legit, et Sabain viri.*

(d) *Lipe et J r. ex marvine Er. mandato.*

(e) *Ita vetustiores libri. Alii vero, servuli captivitate.*

(f) *In ms. Vat. las., In principio labor bonus Ægypti:*

professio est. Ait namque: *Quoniam sic dicit Dominus Deus sanctus 98 Israel, qui fecit quæ ventura sunt: Interrogate me de filiis vestris et de filiabus, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominum super eam, ego omnibus sideribus præcepi, ut audirent regem cum iustitia, et omnes viæ ejus rectæ. Ille ædificabit civitatem meam, et captivitatem plebis meæ convertet, non enim præmio, neque cum muneribus, dicit Dominus Sabaoth. Laborabit Ægyptus, et mercatus Æthiopum, (c) et Sabain. Viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et post te sequentur alligati vineulis, et adorabunt te, et in te deprecabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebaras. Deus Israel salvator. Erubescant et pudebit omnes qui aduersantur ei, et ibunt cum confusione (Esaii, xlv, 11 et seq.).* Estne adhuc aliquis temeritatis locus? aut nulla relictæ est ignorantis occasio: nisi id tantum reliquum sit, ut impietas professæ se prodât? Deus ex quo omnia sunt, qui omnia (d) mandando fecit, facti opera sibi assumens, non utique efficienda, nisi dixisset ut fierent, testatur regem per se (4) excitatum iustum, et ædificatorem sibi Deo civitatem, et plebis captivitatem avertentem, non eam præmio neque cum muneribus; gratia enim omnes salvamur. Deinde ita loquitur, eum post laborem Ægypti, id est, sæculi (5) calamitatem (e), et mercatus Æthiopum et Sabain viri excelsi ad eum transibunt. Et qui tandem existimandus labor Ægypti, et mercatus Æthiopum et Sabain? Recordemur Orientis Magos adorantes Dominum et munerantes, et laborem veniendi usque in Bethlelem Judæ tanti itineris metiamur. (f) In principum enim labore totius Ægypti labor demonstratus est. Magis namque divinæ virtutis operationes falsa rerum specie mentientibus, potissimum impie religionis honor a sæculo omni deferrebatur. Isdem Magis et mercatu Æthiopum et Sabain, auri, et thuris, et myrrhæ munera deferentibus: quod quidem idipsum et alius propheta præmonuit, dicens: In conspectu ejus procident Æthiopes, et inimici ejus sinum illigent. Reges Tharsis munera offerent, reges Arabum et Sabain munera adducent, et dabitur ei de auro Arabiæ (Psal. lxxi, 9,

(4) *Suscitatum.*

(5) *Captivitatem.*

D

corrupte. Hic de Magis duo tradit Hilarius, eos scilicet et principes fuisse, et magicæ arti deditos; quod alterum plures ex antiquis cum eo docuisse jam observatum est in not. ad c. 1. comm. in Matth., n. 5. Reges quoque eos fuisse scribit Tertullianus, lib. iii. contra Marc. n. 43, ubi enarraturus illud psal., *Reges Arabum, etc., subjicit, Nam et Magos reges habuit fere Oriens.* Cui consentit Hieronymus, comm. in Dan. c. 2. Sic et Casarius Arelat., in appendice Sermonum Augustini, Serm. 439, n. 3: *Illi Magi tres reges fuisse dicuntur. Umte Pothasius Radbertus in Matth. 11: Magos reges extitisse, nemo qui historias legit gentiliam ignorat. Quæ ratione explicatur, qui omnes de Sabain ad Christum venerint: quia unum, uti declarat Hilarius, in Matth. c. xiv, n. 7: *Populi princeps subjecto sibi universitatis nomen easusaque complectitur.**

10). (a) In Magis itaque 99 et muneribus, labor A Ægypti et mercatus Æthiopia et Sabain ostenditur, scilicet mundi error Magis adorantibus, et electa gentium munera adorato ab his Domino oblata.

39. *Apostoli viri excelsi.* — Excelsi autem viri, qui ad eum transiuri sunt, atque eum victi sequentur, qui tandem isti sunt, non in obscuro est. Respice ad Evangelia; Petrus Dominum suum secutus prae-cingitur (Joan. xxi, 7). Intuere Apostolos: servus Christi Paulus in vinculis gloriatur (Philem. 1). Et videamus an victus Christi Jesu ea, quae Deus de filio suo Deo fuerat locutus, impleverit. *Precaebuntur*, inquit, *quoniam in te est Deus* (Esai. xlv, 14). Dictum itaque ab Apostolo recognosce, et recognitum intellige: *Deus in Christo erat mundum reconcilians sibi* (II Cor. v, 19). Dehinc sequitur, *Et non est Deus B præter te*. Quibus continuo idem Apostolus ait, unus est enim Dominus noster Jesus Christus per quem omnia (I Cor. viii, 6): et nullus præter eum videtur alius esse, quia unus est. Tertio quoque ait, *Tu es Deus, et nescibamus*. Sed ex persecutore (b) Ecclesia dixit: *Quorum patres, ex quibus Christus, qui est super omnia Deus* (Rom. ix, 5). Ii igitur victi hæc prædicabunt: excelsi videlicet, et in duodecim thronis judicaturi (c) tribus Israel, et Dominum suum doctrinæ et passionis suæ martyrii servaturi.

40. *Pater de se dicit*, Non est Deus præter me, et de Filio, Non est Deus præter te. *Filius persona non genere a patre discretus.* — Deus ergo in Deo est: et in quo est Deus, Deus est. Et quomodo non est Deus præter te; cum in eodem Deus sit? Usurpas, C et hæretice, ad confessionem solitarii Dei patris, *Non est Deus præter me*: quomodo ex prædicatione Dei patris dicentis, *Non est Deus præter te*, dictum interpretaberis, si per id quod dictum est, *Non est Deus præter me* (Deut. xxxii, 39), affirmare contendis, ne Deo filius Deus sit? Et cui ergo Deus (Pater) dixerit, *Non est Deus præter te?* subjicere enim hic tibi personam solitarii (d) non licebit. Dominus enim dixit regi quem excitavit, ex persona virorum excelsorum adorantium et deprecantium, *Quoniam in te est Deus*. Solitariam res ista non recipit. In te enim presentem, veluti ad quem sit sermo, significat. Quod autem

(1) Manet.

(a) Solus codex Vat. bas., in donis itoque.

(b) Id est, qui fuit persecutor. Jam alias observavimus præpositionem *ex* ad significandum statum ac tempus præteritum Hilario esse usitatum. Sic de Christo in servi formam exiunante sæpe loquitur, *ex Deo homo, pro, cum esset Deus, factus est homo*. Hic autem in vulgatis et in uno solum recentiore ms. Collh. insertum est, *factus doctor*.

(c) Edith, *duodecim tribus*: refragantibus inss.

(d) Hic enim, uti Tertullianus, adversus Praxeana, n. 13, in eundem locum ait, *dicendo, Deus in te, et, Tu Deus, duos proponit; qui erat, et in quo erat; Christum, et Spiritum: ubi Spiritum Patrem intelligit.*

(e) In ins. Caro, *atque in se genito*: male. Cur autem in eo maneat, sic exponitur in psal. cxxxi, n. 2: *Deus enim ex Deo genitus, non abest per naturam ab eo ex quo genitus confitendus est*: cum cætera absint per naturam discrepantiam. Filius itaque digna per se et

sequitur, *In te est Deus*, non solum eum qui præsens est, sed etiam eum 100 qui (1) maneat in presente demonstrat: habitantem ab eo in quo habitat discernens, personam tamen tantum distinctione, non genitoris: Deus enim in eo est: et in quo est Deus, Deus est. Non enim Deus in diversæ atque alienæ a se naturæ habitaculo est, sed in suo (e) atque ex se genito manet. Deus in Deo, quia ex Deo Deus est. *Tu es enim Deus, et nescibamus, Deus Israel salvator* (Is. xlv, 15).

41. *Filio adversantes erubescunt. Filium qui negat, Patrem inhonorat.* — Negantem te Deum in Deo, sequens sermo confutat: ait enim, *Erubescunt, et pudebit omnes qui adversantur ei, et ibunt eum confusione* (Ibid., 40): (f) Decretum hoc in impietatem tuam Dei est. Adversaris enim Christo, de quo te professio paternæ vocis objurgat. Deus est enim, quem esse tu Deum denegas. Denegas vero sub specie honoris Dei (Patris), dicentis, *Non est alius Deus præter me* (Ibid., 48). Sed confundero et erubescō: non eget delato a te honore innascibilis Deus, gloriam hæc a te solitudinis suæ non postulat, non desiderat hæc opinionis tue intelligentiam; ut ob hoc quod dixerit, *Non est Deus præter me*, eum quem ex se genuit Deum abneges. Ac ne sibi hoc, ad divinitatem Filii destruendam, peculiare (g) deferres; Unigeniti sui gloriam honore perfectæ divinitatis implevit, dicens, *Et non est Deus præter te*. Quid exequata discriminis? quid comparata disciscis? Proprium Dei filio est, ne præter eum Deus sit; proprium Deo patri est, ne absque eo Deus quisquam sit: verbis Dei de Deo utere. Confitere ita, et precare regem: *Quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nescibamus, Deus Israel salvator*. Caret (h) contumelia honoris officium, neque offensionem habet confessio eius exemplum; maximo cum adversario ejus plena confusio sit et pudoris. Immorare Deum verbum, confiteri Dei vocibus; et fuge confusiois denuntiationem. Deum enim Dei filium abnegando, non tam Deum tanquam (2) solitarii (i) gloriæ honore veneraberis, quam Patrem Filii inhonoratione contempnos. Honoris fidem innascibili Deo confitere, quod præter eum Deus nullus sit: unigenito Deo prædica, quod absque eo Deus non sit.

(2) Solitario.

D sufficiens est habitatio Patris: qui in cæteris etiam habitat, quatenus Filio conjuncti in ipso quodammodo continentur, ut eleganter ibidem explicatur.

(f) Vat. bas. ms. *dictum hoc*: minus bene.

(g) Idem codex, *defenderet*: neque hic audiendus. (h) Neque hic videtur saltem predictus ms. cum pro *contumelia*, exhibet *saltemnia*: et mox *pæna confusiois*, pro *plena confusiois*.

(i) Edith enim aliquot inss. *solitario*. Malumus cum cæteris *solitarii*, prius resilita particula *tanquam*, quam Lipsius absque auctoritate expunxerat. Pater autem inhonoratur, dum filii degeneris pater prædicatur, ut sæpe insinuat noster Hilarius, ac prebat Augustinus, Seru. 139, n. 5, necnon Ambrosius, lib. 1 de Fide c. 6, vel dum aliquando sine Verbo ac sapientia fuisse, adeoque abunde rationem mutuas esse asseritur, ut ostendit Athanasius, Orat. II cont. Ar., p. 351.

101 42. *Fili divinitati ad stipulatur Jeremias. Qui a pueri suo, et Israel dilecto suo: post hoc super terram visus est, et inter homines conversatus est. Unus est enim Mediator Dei et hominum, Deus et 102 homo: et in legis latrone, et in corporis assumptione mediator. Alius igitur ad eum non deputatur. Unus est enim hic in Deum ex Deo natus, per quem creata sunt omnia in celo et in terra, per quem tempora et secula facta sunt. Totum enim quidquid est, ex eius operatione subsistit (c). Hic ergo unus est disponens ad Abraham, loquens ad Moysen, testans ad Israel, manens in prophetis, per virginem natus (t) ex Spiritu (d) sancto, adversans nobis inimicasque virtutes ligno passionis affligens, mortem in inferas perimens, spei nostrae fidem resurrectione confirmans, corruptionem carnis humane gloria corporis sui petimens. Ad hunc ergo non deputabitur alius. Solum enim hac unigenito Deo propria sunt, et natus hic in hac peculiari virtutum suarum beatitudine natus ex Deo est. Non alter ad eum Deus deputatur: non enim ex alia substantia, sed ex Deo Deus est. Nihil in eo itaque novum, nihil extraneum, nihil recens est. Cum enim audit Israel, quod sibi Deus unus sit, et Filio Dei Deo non alter Deus deputetur, (e) ut Deus sit; absolute pater Deus et filius Deus unum sunt, non unione (f) personæ, sed substantiæ unitate: quia hinc*

puero suo, et Israel dilecto suo: post hoc super terram visus est, et inter homines conversatus est. Unus est enim Mediator Dei et hominum, Deus et 102 homo: et in legis latrone, et in corporis assumptione mediator. Alius igitur ad eum non deputatur. Unus est enim hic in Deum ex Deo natus, per quem creata sunt omnia in celo et in terra, per quem tempora et secula facta sunt. Totum enim quidquid est, ex eius operatione subsistit (c). Hic ergo unus est disponens ad Abraham, loquens ad Moysen, testans ad Israel, manens in prophetis, per virginem natus (t) ex Spiritu (d) sancto, adversans nobis inimicasque virtutes ligno passionis affligens, mortem in inferas perimens, spei nostrae fidem resurrectione confirmans, corruptionem carnis humane gloria corporis sui petimens. Ad hunc ergo non deputabitur alius. Solum enim hac unigenito Deo propria sunt, et natus hic in hac peculiari virtutum suarum beatitudine natus ex Deo est. Non alter ad eum Deus deputatur: non enim ex alia substantia, sed ex Deo Deus est. Nihil in eo itaque novum, nihil extraneum, nihil recens est. Cum enim audit Israel, quod sibi Deus unus sit, et Filio Dei Deo non alter Deus deputetur, (e) ut Deus sit; absolute pater Deus et filius Deus unum sunt, non unione (f) personæ, sed substantiæ unitate: quia hinc

(1) *Ex spiritu tantum in nostro ms.*

(a) *Qui postremam editionem Par. procreavit, hic Baruch loco vocis Jeremiam substituit: idem vero nomen mox repetitum immutare non meminit.*

(b) *Hic addimus soli auctoritate omnium mss. Hilarii sententia de Patris invisibilitate suffragatur Tertullianus, lib. ii. adv. Marcion. n. 27: Patrem neminem visum, inquit, etiam commune testabitur Evangelium, dicente Christo: Nemo cognovit Patrem nisi Filius: ipse enim et veteri Testamento pronuntiatur, Deum nemo vidit, et videt, Patrem invisibilem determinans, in cuius auctoritate et nomine ipse erat Deus qui videbatur Dei filius. Videtur eundem, adv. Praxeas n. 14. Sic Ambrosius, in Lucam; Aut acquiescatur igitur necesse est, si Deum Patrem nemo vidit antiquum, Filium visum esse in veteri Testamento. Ita et Prudentius, Apoth. vers. 79, inter alia ait: Cerni potis est qui nascitur: ut non innatus cerni potis est. Quibus consentit Iustinus, Dial. cum Tryph., favetque Clemens, Strom. iv, p. 537. Horum sententia maxime nititur Ius Johannis verbis: Deum nemo vidit unquam. Nam vocem Dei, quoties simpliciter ponitur, de Deo Patre interpretari solent priorum saeculorum Patres. Hinc concludebant Filium qui visus sit, a Patre qui nonquam visus, alium esse. Sed quod illi ad distinctionem personarum observarunt, detorserunt subinde Ariani, ut iam monuimus, ad diversitatem naturarum. Filius, inquit, apud Augustinum, Serm. vii, n. 4: visus est Patribus, Pater non est visus: invisibilis et invisibilis diversa natura est, etc. Quasi vero Filius secundum divinam naturam non aeque invisibilis sit ac Pater: ut merito Augustinus, lib. ii. de Trinit. c. 14, delinques ens vocet, qui Filium in sua substantia visum voluit. Quibus delirius ut omnem aditum praecluderet, visa patriarum paulo aliter explicare cepit, quam solent ad i Patres, negans, quantum potuit, Filium iis potius apparuisse, quam personis alias. Quam tamen prae manibus habemus Scripturæ lucam urgens adversus Maximianum, lib. ii, c. 26, n. 15, eum de Filio interpretandum docet. Nam, ut notat Gregorius Nazianz., Or. xxxvi, quod non de Patre, sed de Filio sermo habetur, adjecto*

hæc (in terra visus est) aperte declarat: Hic enim est, qui corpoream nobiscum consuetudinem habuit. Unde et a nostro Hilario mox dicitur visibilis in homine (assumpto) et contractibilis Deus. Ubi editio Par. ex Nivelliana mendose præ se ferebat invisibilis in homine.

(c) *Eadem fere habet rescriptum ad Liberium apud Athanas., p. 244.*

(d) *Plures probæ notæ mss. ex Spiritu, nec adjectum sancto.*

(e) *In nonnullis recentioribus mss. ut redimens Deus sit: glossema.*

(f) *Quia vox unio rarij recurrit, omnino necesse est vim illius præ habere perscrutam. Respondet autem verbo græco *unio*, significatque solitudinem ac singularitatem. In hoc differt ab unitate, quod unitas ad naturam, unio autem ad personas semper ab Hilario referatur: atque ita propugnans in Deo unitatem, acriter explodit unionem. Huius vocis auctor videtur Sabellius, eaque suam heresim expressisse. Unde lib. de Synod. n. 26, *heresis unionis* simpliciter appellatur: et qui ei addicti erant, a Prudentio *unionitæ* inscripti leguntur, Apoth. ante v. 178. Ita Sulpicio teste p. 255. Orientales suspicabantur Gallos *trionymam solitarii Dei unionem secundum Sabellium credidisse*. Galli autem concilio Parisiensi Fragm. xi, n. 2, rescribitur se detestari *secundum Sabellii blasphemiam ipsam unionem*. Kursium a Sulpicio, p. 242, scribitur Photinus a Sabellio in *unione dissentiens*, quia scilicet non unicum in Trinitate personam predicat. Eodem sensu a Maximo Taorm., hom. i, de S. Eusebio, usurpatur unionis vocabulum: quo pariter usi sunt Gelasius lib. de duabus naturis et Vigilus Tapsit. lib. ii contra Eutych. ad expruendam in Christo personam singularitatem, quam quia respuebat Sabellius, ab Arius episc. ad Alexandrum Alexandr. arguitur quod *unionem dividit*, hoc est, ut interpretatur Hilarius, lib. vi, n. 7, Christum *eundem dividit in Virgine*. Hic accedit Hieronymus episc. xvii, ad Eustoch., a quo Christi mater predicatur ad *similitudinem Dei unione fecunda*: quia unum sicut*

Dei Deo deputari ad alterum Deum non sinit (a) propheta, quod Deus est.

103-104 LIBER QUINTUS.

Dicitur etiam secundus : quia secundus est adversus Arianae partium perditam, superiori libro primum captam impugnari, superiori libro primum captam impugnari. Hanc agnoscit Hilarius subdole adeo contextam, ut ei qui consenserit, Filium Deum negare; qui contradixerit, Patrem et Filium aut duos Deos, aut Sabellii more unum et eundem predicare videatur. Quocirca cum libro superiore adversus fraudem paratam in primis haereticorum verbis, Novimus unum Deum, ex legis et prophetarum testimoniis fideles mutaverit; nunc in subsequentibus illis, solum verum, intens eorum propulsat, Filium esse Deum verum isdem fere testimoniis defendens, quibus in quarto libro Deum et Deum, seu Deum non solitarium ac singularem esse ostendit. Tum sub libri finem probat Patrem et Filium unum esse in distinctis personis Deum. In his porro omnibus, nondum ad evangelica excedens testimonia, prorsus se continet intra fines legis, in qua Dei nomen, virtutem, rem ac naturam, proindeque veritatem. Filii attribui demonstrat. Legis autem nomine intelligit, quidquid sacris litteris ante Christum natum scriptis continetur.

1. *Haereticis Deum unum praedicantibus aut assentiri, aut adversari periculosum.* — Respondentes impiis et vanis haereticorum institutionibus superioribus libris, non ignoravimus in eam nos contradicendi necessitatem deductos fuisse, ut non minus periculi audientibus responsio nostra, quam silentium commoveret. Cum enim unum Deum (b) profane assertio infidelis ingereret, et rursus unum Deum religiose negare fides sana non posset; tractari de eo non sine anceps periculi conscientia potuit, quod non minus impie confirmaretur, quam negaretur. Et quidem humani sensus opinione ineptum et rationis alienum esse hoc forte existimabitur, ut quod irreligiosum est negare, id ipsum irreligiosum sit confiteri : cum pietas confitendi, impietatem condemnet negandi; nec

Pater solus sine matre Verbum, ita ipsa sola sine patre generavit Christum. At a Tertulliano adversus Prax. u. 13, et de resurrectione carnis n. 2, non ad personas, sed ad naturam ipsam refertur; ut ei synonyma sint *natio*, et *unitas*. Quod autem Hilarius nominem, hoc Ambrosius singularitatem dixit, lib. v. de Fide c. 1 : *Evidens est igitur, quia quod unus est substantiae, separari non potest, etiamsi non sui singularitatis, sed unitatis. Singularitatem haec dico, quae graece *μονος* dicitur. Singularitas ad personas attinet, unitas ad naturam.*

(a) Ita Bad. cum mss. nisi quod in Carnut. *propheta quod inest.* At apud Er., Lips., et Par. *propheta dicens quod Deus unus est* : immutato sensu Hilarii, prophetam nomine Jeremiam seu Baruch, non Moysen intelligentis : hoc est, quia propheta Baruch filio Dei Deo hoc, quod Deus est, ad alterum Deum deputari non sinit.

(b) Editi, *profane assertio infidelitatis*. Concinnius mss. potiores, *profane assertio infidelis*. Est enim antithesis, qua opponitur *profane* et *religiose*; *assertio infidelis*, et *fides sana*.

rationi conveniat, ut militer affirmetur, quod utiliter destruat. Sed ad divinae sapientiae intelligentiam humanus sensus imprudens, et secundum caelestem prudentiam stultus, juxta infirmitates suas sentit, et juxta imbecillitatem naturae suae sapit; stultus sibi futurus, ut Deo sapiat, scilicet ut sensus sui inopiam intelligens, et Dei sapientiam contentus, non secundum humanam sapientiam prudens sit, sed secundum quod ad Deum proficere sapiat, in Dei sapientiam ex recognita mundi stultitia transiturus. Cujus stultae sapientiae sensum haeretica subtilitas ad fallendi occasionem coaptans, unum Deum professa est, auctoritate Legis Evangelicorumque usa, qua dictum est : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est* (Deut. vi. 4; Marc. xii. 29) : non ignorans quantum in eo esse vel responsionis periculum, vel silentii; et ex utroque opportunitatem impietatis expectans : ut si sanctitatem (c) dicti infideliter usurpati, (d) connivens taciturnitas confirmaret, per id quod Deus unus est, filius tamen Dei Deus non esset, Deum tantum sicut est uno manente; at vero si contradictio praesumptae impiae hujus professionis existeret, veritatem fidei evangelicae non conservaret Deum unum (e) non confessa responsio, cum fidei nostrae professio secundum Deum unum sit; recideretque in alterius haereseos impietatem, Deum unum Patrem et Filium professa (f) confessio. Atque ita sapientia mundi, quae stultitia apud Deum est, specie blandae et pestiferae (g) simplicitatis illuderet, cum hoc fidei suae constitueret exordium, in quo sibi impie aut assentiremur, aut adversaremur : et per hoc utriusque rei periculum, Dei filium Deum non esse obtineret, quia Deus unus est; aut extorqueret haereseos necessitatem, si et Patrem Deum et Filium Deum coaercentes, unum Deum praedicare secundum Sabellii opinionem impiam existimaremur : et ita hoc predicationis suae modo *unus Deus* aut alium excluderet, aut per alium non esset (*supple*, unus), aut tantum in nominibus unus esset : quia 105 et (h) unitas alium nesciret, et alius non permitteret unionem, et duo unus esse (i) non posset.

(c) Vat. bas. ms. *securitatem dicti*. Proxime post *infideliter*, *supple*, *ab haereticis*.

(d) Apud Par. *conveniens*. At in mss. *conventis*, vel *conibentis*, mutat. ut sive fit, ut in b. Hinc et in Carnut. et Vat. bas. depravate factum est *coh ventis*.

(e) Particula negans a Lipsio male expuncta restituitur auctoritate Bad., Er. et mss.

(f) Bad. et Er. ex recentioris mss. Colb. *non professa* : male et dissidentibus aliis libris. Totum Hilarii argumentum ita patet perstringi potest. Sicut qui haereticis unum Deum praedicantibus non contradicunt, in periculum incidunt ne Filium Deum negare putentur; ita his, qui contradicunt, duplex imminet periculum, ne videlicet aut unum Deum videantur negare, aut saltem Patrem et Filium Deum unum Sabellii more praedicare. Et hoc revera nomine catholici ab haereticis passim sunt infamati. Quocirca pro *recideretque*, longe malicium *recideret*.

(g) Ms. bas. Vat. cum Carn. aliisque nonnullis *subtilitatis*.

(h) In ms. Vat. bas. *unio*

(i) Lipsius de suo reposuerat, *non possent*. Sane

2. *Quo temperamento periculum omne caverit Hilarius. Scopus libri superioris.* — Sed nos sapientiam Dei, qui nundo stultitia est, consecimus, et per fidei dominice salutarem et sinceram confessionem, viderere doctrinæ fraudulentiam prodituri, hunc responsionis nostræ ordinem inchoavimus, qui et aditum sibi demonstrandæ veritatis acquireret, nec se periculo impie professionis in-erret: temperato inter utramque moderamine; non negantes Deum unum, sed eo ipso auctore Deum et Deum, (a) per quem Deus unus prædicatus est, prædicantes; et Deum unum non per unionem docentes, neque rursus ad diversitatis numerum descēcentes, neque contra tantum in nominibus confitentes; sed Deum et Deum, reposita et data adhuc pleuris mitatis questione, monstrantes. Recte enim unum Deum a Moysæ prædicatum Evangelia testantur: et rursus fideliter in Evangelii Deum et Deum doceri, Moysæ Deum unum prædicans auctor est. Atque ita non auctoritati transitum (b) est, sed ex auctoritate responsum est, ne per id Dei filium liceret Deum negari, (c) quia ad Israel Deus unus est: cum confitendi Dei filium Deum idem auctor esset, qui auctor est Dei unius prædicandi.

3. *Scopus hujus alterius libri. Veritas rei unde constat.* — Sequitur itaque ordinem questionis etiam ordo connexi sibi libelli. Nam quia hæc sequens impii blandimentis posita sententia est: *Novimus unum Deum verum*: hinc quoque (d) secundi hujus libri omnis sermo consistit, an filius Dei Deus verus sit. Nam sine dubio in hunc se ordinem hæretici ingenii subtilitas coaptavit, primum unum Deum dicens, deinde *novum verum Deum* confitens: ut per id filium Dei a natura Dei et veritate averteret, cum veritas in natura unius manens, naturalem unius non excederet veritatem. Igitur quia ambiguitatis locus nullus est, quin Moysæ unum Deum prædicans, intelligatur de Dei filio significasse quod Deus sit, per ipsas illas significationis suæ auctoritates recurramus: et requiramus, an quem Deum significaverit, Deum quoque verum intelligendum ducerit. Nulli autem dubium est, veritatem ex 106 natura et ex virtute esse: ut exempli causa dictum sit, verum triticum est, quod spica structum, et aristis vallatum, et folliculis deens

(a) In far comminutum.

porro est: et unus non posset esse duo, nisi tantum in nominibus.

(a) Illud per quem, non ad Deum referendum est, sed ad Moysæ, quo auctore Deum et Deum liber superior demonstravit, cum ejus auctoritate aliteretur hæretici, ut Deum unum et solitarium prædicarent.

(b) Iti mss. At editi, contrarium est.

(c) Quoque mss. recentiores, quia audi Israel. In uno e Colb. quia ut, Audi, Israel.

(d) Vtr. has. ms. quinti hujus libri. Retinemus tamen eam alii secundi, sicut vocatur hic liber non respectu totius operis, sed vel quod in eo Hilarius, ut præmonimus, hæreticorum profidiam, superiore libri prænam oppugnatam, denuo aggressus: vel etiam quia secundus est ex quo ad intermissam redit

sum, et (1) in farinam (e) comminutum, et in panem coactum, et in cibum sumptum, reddiderit ex se et naturam panis et unius. Itaque quia natura virtus præstat veritatem; videamus an verus Deus sit, quem Moysæ Deum esse significat. de uno Deo, et eodem vero Deo postea locuturi; ne non interposita spon-sione (f) de unius et veri Dei in Patre et Filio subsistentibus confirmatione, periculosa suspensio pendule expectationis sollicitudinem defatiget.

3. *Filius ex creandi virtute probatur verus Deus.* — Creatio igitur mundi, postquam et Dei cognitio suscepta est, filium Dei Deum esse significat, rogo in quo tandem verum esse Deum deneget. Non enim ambigitur, quin per Filium omnia sint. Omnia namque, secundum Apostolum, per ipsum, et in ipso (Coloss. 1, 16). Si omnia per eum, et omnia ex nihilo, et nihil non per eum; quæro in quo ei veritas Dei desit, cui non desit Dei nec natura, nec virtus. Naturæ enim suæ virtute usus est, ut et essent quæ non erant, et fierent quæ placerent. Vidit enim Deus quia bona sunt.

4. *Lex in dicente Deo et in faciente Deo solas personis distinguit. Dicentis et facientis una natura est. Filius Dei non est Deus falsus aut adoptivus.* — Neque enim (g) aliam, quam personæ, intulit lex significationem, cum ait: *Et dixit Deus, fiat firmamentum* (Gen. 1, 6); et subjecit rursus: *Et fecit Deus firmamentum* (Ibid., 7). Ceterum nec virtutem distinguit, nec naturam separavit, nec nomen demutavit in eo, in quo tantum dicentis intelligentiam præstitit, ut significationem efficientis asserret. Veritatem autem naturæ atque virtutis, (h) significatio sermoeinantis non admittit; quin potius veritatem ipsam quanta proprietate commendat. Afferre enim dicto efficientiam, naturæ ejus est, quæ efficiens id possit præstare, quod dicens. In quo ergo tandem non erit verus ille qui efficit, cum verus sit ille qui dicit; quando quidem dicit veritatem, facti veritas consequatur? Deus est qui dixit, Deus est qui fecit. Si in dicto (in eo qui dixit) veritas est; quæro cur negetur in facto (in eo qui fecit). Nisi forte hic dicendo verus sit, et non sit verus iste faciendo. Habemus itaque in filio Dei Deo naturæ veritatem. Deus est, creator est, Dei filius est, potest omnia. 107 Parum est ut

opus, ejus tres primos spectare licet velut quædam præludia, quæ etiam a cæteris divelli facile possunt.

(e) Plerique mss. in far comminutum.

(f) Editi, de unius veri Dei in Patre et Filio subsistentibus, emendantur ex mss. Subsistentes autem vocat Patrem et Filium, hoc est, personis distinctas, quo Sabelliani erroris suspensionem a se avertat.

(g) Mss. Carn., aliud. Velus Colb., aliam personæ, omnino quam. Pejor alter, aliam aliquam personæ. Nil mirandum Apposite Tertullianus cont. Prax. n. 12: *habes duos, unum dicentem ut sit, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debetis, jam profectus sum; personæ, non substantiæ nomine; ad distinctionem, non ad divisionem.*

(h) Ita mss. Carn., sermoeinatio significantis.

quod vult possit, quia semper voluntas virtutis est; A quin etiam id quod sibi dicitur potest. Perfecte enim potestatis est, hoc naturam posse facientis, quod possit significare sermo dicentis. Atque ita cum quidquid dici potest, id ipsum et (1) effici possit; tenet veritatis naturam ea quae dictis exaeratur operatio. Non est itaque Dei filius Deus falsus, nec Deus adpivivus, nec Deus (a) concinnupativus, sed Deus verus. Et (b) non necesse est aliquid e diverso demonstrare, per quod non sit Deus verus: mihi enim sufficit in eo Dei nomen atque natura. Deus enim est, per quem facta sunt omnia. (c) Hoc mihi de eo creatio mundi locuta est. Exaeratur Deus Deo nomine, exaeratur veritati veritas opere. Ut significatio est Dei potentis in dicto, ita intelligentia est Dei potentis in facto. Et post haec quæro, in Patris et Filii con-

fessione qua auctoritate naturae veritas (d) denegatur, quæmet virtus nominis, et nomen virtutis inplevit. 6. Objecta ex Evangelis adducta alibi diluentur. Cur. Veritas non intelligitur, nisi objecta falsa esse evincantur. — Meminisse autem legentem oportet, non me immemorem aut didicentem earum quæ obijci solent questionum, de his nunc tacere. Neque enim hoc quod dici solet: Pater major me est (Joan. xiv, 28), et cætera hujusmodi simili, aut ignorantur, aut non intelliguntur, ut non per hæc ipsa veri Dei in Filio natura doceatur: sed ordinem responsionis nostræ eum esse convenit, qui erat propositionis adversæ; ut vestigia impiæ institutionis gressus hic piæ prædicationis inculcans, ipsa illa prima exadentis in hoc profanum irreligiosumque iter fallacis doctrinæ signa C deleret. Dilatis igitur atque in postremum reservatis evangelicis atque apostolicis præconiis, omnis interim nobis de lege et prophetis adversus impios pugna sit, eminentiam eorum ac fallacem perversitatem his ipsis interim, quibus fallere tentant, dictis (2) conargentibus (e). Neque enim aliter veritas intelligi potest, quam si falsa ea esse, quæ veritati objecta sunt, detegantur; et hoc quidem mentientium absolutiore dedecore, si mendacia ipsa proficiant veritati. Et quidem sensu humanæ opinionis commune iudicium est, nequaquam veris falsa sociari, neque hæc rerum genera mutuo sibi 108 assensu contineri: quia per generis differentiam adversante natura nunquam dissidentia cneant, nec diversa consentiant, nec sibi invicem aliena communia sint.

(1) In anteriori, effici potest.

(a) Editi, Deus nuncupativus: reluctantibus mss. D

(b) Qui Carnuteus exemplar ante annos 700 recognovit, hæc expunxit particulam negantem: non malo sensu. Mox in eodem ms. necnon in veltustioribus Colb., Kemig., etc., demonstrandum, non demonstrare. Quantum ex subsequentiis assequitur, sententia hujus hæc est intelligentia: Non nunc opus est exponere qui ab adversariis opponatur, unde in animo inducant eum non esse verum Deum.

(c) Solus cod. Vat. has., hoc mihi de Creatore mundi Genesis locuta est.

(d) In recentiore ms. Colb. ab interpolatore hæc additum est vel divinitas: quod deinde in edit. Bad. et Er. transit. Postea a Lipsio substitutum est vel divinitatis, et apud Par. retentum.

7. Pater dicens Faciamus æqualem sibi significat cui id dicit. — Quæ cum ita sint, interrogo inter verum et falsum Deum quomodo hoc dictum intelligatur: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1, 26). Verba sensum emittunt, sensus rationis (f) est motus, rationis motum veritas incitat. Ex verbis igitur sensum sequamur, ex sensu rationem intelligamus, et ex ratione veritatem apprehendamus. Cui enim dicitur: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, quæro in quo non secundum (g) eum verus sit, qui sibi dicat: nam sine dubio dictum hoc ex affectu sensuque dicentis est. Ergo qui dicit Faciamus, significat secum ad faciendum non dissentientem, non alienum, non inhumum, sed qui potens sit ad id, unde est sermo, faciendum. B Hoc ergo sine dubio sensisse qui loquitur, quia id locutus est, intelligendus est.

8. Dicens ad imaginem nostram unam sibi cum Filio naturam indicat. — Ut plenior autem naturæ atque operationis veritas doceretur, qui sensum suum per verba eloquebatur, sensus quoque rationem ex natura cum veritate subiecit, dicens ad imaginem et similitudinem nostram. Ubi est hic falsus Deus, cui verus Deus dicit ad imaginem et similitudinem nostram? Nostram non habet unionem, non habet diversitatem, non habet discretionem. Homo enim ad communem sit, secundum veritatem sermonis, unanimitatem. Communio autem falso veritate non competit. Deus, qui loquitur, ad Deum loquitur: ad Patris et Filii imaginem homo conditur. Nomen non discrepat, natura C non differt. Una enim est (h) imaginis, ad quam homo creatus est, species. Et inter hæc veritas ubi deperit, manente (i) inter utrumque et facti communione, et communis imaginis veritate? Nondum absolvendæ hujus quæstionis mihi tempus est: posterius enim demonstrabimus, in quam imaginem Dei patris et Dei filii homo conditus sit. Nunc interim hoc tenemus, an verus Deus non sit, cui verus Deus dixerit: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Discerne, si quid potes, in hæc imaginis communione verum atque 109 falsum: et hæretico furore hæc indissociabilia decide: Unum enim sunt, (j) quorum imaginis et similitudinis unam est homo factus exemplum.

9. Homo faciendus ad imaginem Patris et filii fit

(2) Ita Cod. Veron. In anteriori, conargentibus.

(c) Editi, excepto Par. conargentibus, nullo ad stipulante vetere libro, sed servatis scrupulosius grammaticæ legibus.

(f) Verbum est a Lipsio expunctum restitutum ex Bad., Er. et mss.

(g) Id est, in quo non verus sit ad instar illius qui sibi dicat. Præpositionis secundam similem potestatem jam observavimus in notationibus ad tract. in Pm. cxxxix, n. 10.

(h) In cod. Vat. has. imaginis similitudo, omisso deinde verbo species.

(i) Ms. Colb. cum Germ., ad utrumque. Mox Vat. has., mihi sermo est, pro mihi tempus est.

(j) Editi, ad quorum: reluctantibus mss. Mox

ad imaginem Dei. — Sed sequamur ordinem lectio-
nis, ut veritas semper sibi coherens non demittatur
offendiculo falsitatis. *Et fecit Deus hominem; ad ima-
ginem Dei fecit eum (Gen. 1, 27)*. Imago communis
est: Deus ad imaginem Dei hominem fecit. Qui verum
Deum filium Dei denegat, quare ad cuius Dei
imaginem a Deo factum hominem intelligat. Memi-
nerit tamen semper per Filium omnia; ne forte hæ-
retica intelligentia operationem sibi Dei patris coap-
tet. Si igitur ad imaginem Dei patris per filium Deum
homo conditur, conditur quoque ad imaginem Filii:
quia nemo Filio dictum denegat *ad imaginem et
similitudinem nostram*. Tenuit ergo sermo divinus
rationem veritatis in dictis, quam opus explebat in
factis. ut hominem ad imaginem Dei Deus figuraret,
ut Deum significaret, nec veritatem Deo adimeret: **B**
cum et in communione imaginis esset Deus verus,
qui in opere efficiendo intelligebatur Deus filius.

10. *Hæretici perstringuntur ex dictis.* — O despe-
rate mentis furor perdit! o stulta cæcæ impietatis
temeritas! Audis Deum et Deum, audis imaginem
nostram: quid tu subjicis verum et non verum?
quid inseris naturalem atque falsum? quid sub re-
ligiosis nomine religionem evertis? quid per unum
Deum, et unum Deum verum, tentas ne Deus verus
unus sit? Nondum vesanos spiritus tuos dictis evan-
gelicis atque apostolicis suffoco, in quibus Pater et
Filius non persona, sed natura unus et verus Deus
uterque est: interim te lex sola enecat. Numquid
ait Deum verum et non Deum verum? Numquid ali-
ter in utroque præter quam naturæ nomine usa est? **C**
Deum et Deum dixit, quæ dixit Deum unum. Sed
quid tantum dixisse dico? Deum verum et Deum
verum per veritatem imaginis prædicavit. Usa est
in nuncupatione primum naturæ nomine: utitur
deinceps in genere veritate naturæ. Cum enim qui
fit, secundum imaginem creator utriusque, non po-
test (1) non ex vero (a) consistere, quod uterque
Deus verus sit.

11. *Filius ut persona alius a Patre, angelus Dei di-
ctus est; Deus vero ut idem natura. Cur dictus sit an-
gelus Dei.* — Sed pergamus etiam nunc eo prædica-
tionis nostræ itinere, quo lex sancta de Deo docuit.
Angelus Dei ad Agar loquitur, et idem Angelus Deus
est. Sed forte ideò **110** non Deus verus est, quia
angelus Dei est. Inferioris enim naturæ videtur hoc **D**

nomen: et ubi nuncupatio est generis alieni, ibi
existimatur veritas ejusdem generis non inesse. Et
quidem jam superior liber inanitatem hujus ques-
tionis ostendit. In angelo enim officii potius quam
naturæ intelligentia est. Et propheta mihi testis est,
dicens: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros
suos ignem urentem (Psal. ciii, 4)*. Urens igitur
ignis (2) ille ministri (b) ejus sunt: et veniens
spiritus, angeli ejus sunt. Per hæc enim
nuntiorum, qui angeli nuncupantur, ac ministrorum
ostenditur vel natura, vel virtus. Fit ergo hic spiritus
angelus, vel hic ignis urens minister Dei: et hæc
natura eorum accipit nuntii et (3) ministri (c) offi-
cium. Volens igitur lex, in uno per legem Deus, per-
sonam paterni nominis intimare, (d) Deum filium
angelum Dei locuta est, id est, nuntium Dei. Signi-
ficationem enim officii testatur in nuntio: naturæ
autem veritatem confirmavit in nomine, cum Deum
dixit. Illic autem nunc dispensationis est ordo, non
generis. Non enim aliud quam Patrem et Filium
prædicamus: et ita naturam nominum coæquamus,
ut veritatem Dei teneat ex innascibili Deo Dei uni-
geniti nativitas. Missi autem et mittentis significatio
hic non aliud quam Patrem et Filium docet, cæte-
rum veritatem non adimit naturæ, neque in Filio
perimit naturæ divinitatis proprietatem: quia nemo
ambigat naturam auctoris in libi nativitate comas-
ci, (e) ut ex uno consistat in unum, quod per unum
non discernatur ex uno: atque ita unum sint per
quod unus ex uno est.

12. *Hilarius fidei ardore scopum excedit.* — O im-
paciens fidei calor, et desiderati sermonis inconti-
nens silentium! Jam enim et in superiori libro mo-
dum constitute prædicationis excessimus, cum quan-
do impie dictum unum Deum ab hæreticis arguentes,
et Deum atque Deum a Moysæ prædicatum docentes,
ad unius Dei veram et religiosam confessionem pia,
quavis inconsiderata, festinatione descendimus:
et nunc quoque alterius questionis negotio immo-
rantes, non tenuimus ordinem constitutum; et dum
de Deo vero Dei filio loquimur, usque ad confessionem
Dei veri in Patre et Filio ferventis spiritus ardore
prorupimus. Sed tractati sui fidei nostræ veritas
reservetur: quæ cum inchoata sit ad securitatem
legentis, tractanda tamen atque absolvenda plenius
est ad desperationem contradicentis.

(1) Ex utroque.

(2) Illi ministri.

(5) Ministerii officium.

Vat. bas. codex cum Carn., unus est homo: non placet.

(a) Er. Lips. et Par., in utroque: Bad. cum plu-
ribus mss. ex utroque. Præferimus ex vero cum ve-
tustioribus Colb., Rom., Germ., etc.

(b) In vulgatis, illi ministri, etc., tum, sui autem
spiritus: ubi in mss. Corb., uno Vat. et Prat., et fac-
iens spiritus: in aliis vero, et veniens spiritus, hoc
est, spiritus qui venit missus ad aliquid nuntian-
dum.

(c) Duo mss. Colb., ut nuntiet, ministerii officium,
hoc faventibus cæteris, quod prope omnes loqueant
ministerii officium. Proximum Psalmitæ locum ex
Hilarii interpretatione ita intelligendum habet: Qui
spiritus et ignem urentem facit angelos et ministros
suos. Unde sumit, eos spiritus non natura id esse,
quod sicut, seu quod eis jam constitutus adventitium
est.

(d) Editi. Dei filium. Concinnius mss. Deum fi-
lium.

(e) Exemplar Carn. quod ex uno

111 15. *Angelus Agur Deum se ostendit dietis et gustis.* — Non affert itaque demutationem naturæ nomen officii qui enim angelus Dei est, Deus est. Non sit plane Deus verus, si non res Dei et locus fuerit, et gesserit. In gentem enim magnam Ismael adauget, et nomini ejus multiplicationes gentium pollicetur: et quæro, si hoc Angeli opus est. Sin vero Dei potestas est; quid naturæ auferis veritatem, cui veritatis non adimis potestatem? Tenet itaque naturæ virtus veritatis fidem: et inter dispensationis suæ salutaria mundo sacramenta (a) qui Deus verus est, nescit Deus verus aliquando non esse.

14. *Qui Deus est, Deus verus est.* — Et primum quæro, quid significationem habeat Deus (b) verus et non Deus verus? non enim verbi hujus apprehendendo rationem, si dicatur mihi, Ignis est, sed non est verus ignis; aut aqua est, sed non est vera aqua: et quæro, in quo ejusdem generis veritas a generis ejusdem veritate dissentiat? Quod enim ignis est, non potest esse ne verus sit: nec natura (c) manens eo (1) potest carere quod vera est. Perime aquæ, quod aqua est: et per id poteris abolere ne vera sit. Cæterum si aqua maneat, etiam in eo necesse est persistat ut vera sit. Potest ita denium natura perire, si non sit: verum non potest non vera esse, si maneat. Aut Deus verus est filius Dei, ut Deus sit; aut si non est verus Deus, non potest etiam id esse quod Deus est: (d) quia si natura non sit, naturæ non competit nomen; si autem naturæ in eo nomen est, non potest ab eo veritas abesse naturæ.

15. *Quem in specie angeli Agur Diuum dixit, Abraham in forma hominis adoravit. Adorando justificatus est. Deum verum adoravit.* — Sed forte in eo, cum angelus Dei deus dicitur, adoptionis nomen indulgetur, et sit in eo nuncupatio Dei potius quam veritas. Si parum naturam in se Dei tum, cum angelus Dei dictus est, docuit; (2) (e) in inferioris adine ab angelo naturæ nomine intellige, an ex se Dei præstiterit veritatem. Namque ad Abraham homo locutus est; sed Abraham Deum adoravit. Sed o (f) pestifer hæretice. Deum Abraham confessus est, quem

tu Deum denegas. Quis promissas Abraham benedictiones impie expectas? Non est tibi ille, ut est, gentium **112** pater acque in familiam seminis sui per benedictiones fidei (g) sure renatus evadis. Non de lapidibus Abraham filius excitaris; sed natio viperarum confessionis sue hostis existis. Non es Israel Dei, non es Abraham successio, non justificatus ex fide es non enim Deo credidisti. Per eam namque fidem justificatus est, et constitutus est Abraham pater gentium, per quam Deum cui crederat adoravit. Adoravit etenim beatus ille et fidelis patriarcha Deum (Gen. xviii, 14), et accipe quam Deum verum, cui, ut ipse de se ait, non impossibile est omne verbum. Aut numquid non soli Deo possibile est omne verbum? Aut cui possibile est omne verbum. quæro quid desit de Deo vero

16 *Judicem justum agnovit. Deus solus est justus iudex ex ipsis hæreticis.* — Et rogo, quis est Deus hic Sodomæ et Gomorrhæ eversor? Pluit enim Dominus a Domino: non quid non verus Dominus a vero Domino? (5) (h) aut quid aliud quam Dominus a Domino? vel quid præter significationem personæ in Domino ac Domino coaptabis? Et memento quod quem solum verum Deum nosti, hunc eundem solum justum iudicem (i) sis professus. Et intellige. quod Dominus, qui pluit a Domino, non occidens justum eum impio, omnem judicans terram, et Dominus et justus iudex est, et pluit a Domino. Et inter hæc, quem solum justum iudicem dixeris, quæro. A Domino enim Dominus pluit: et hunc justum iudicem non negabis, qui pluit a Domino Abraham enim dixit, pater gentium, non utique infidelium: Nullo modo (j) facies hoc verbum, ut occidas justum eum impio, et erit justus tanquam impius. Nullo modo, qui judicas terram, facies hoc iudicium (Gen. xviii, 25). Hunc ergo Deum justum iudicem, necesse est et verum Deum esse. Tuo te, impie, teneo mendacio. Nondum ex Evangelii Deum iudicem profero: lex mihi iudicem Deum locuta est Adime Filio quod iudex est, ut auferas quod Deus verus est. Eum enim solum verum Deum, quem solum iudicem

(1) In eo.

(2) In inferioris adhuc formæ.

(a) Id est, qui Deus verus est, cum salutis nostræ causa ad nostram infirmitatem se accommodans hominibus visibilibus se præbuit ac dicitur est angelus.

(b) In prius excusis omittitur vox verus: et videtur quidem reducere. Sed eam tamen summo consensu habent mss. Unde primum illud Deus verus ad Patrem referendum esse arduatur. Deserte hoc refellitur Arius, qui in Thalia, Athanasio teste, Orat. 2 cont. Ar., p. 511, dicere ausus est, "Ὅτι οὐδὲ θεὸς ἀεικλινὸς ἔστιν ὁ λόγος, εἰ δὲ καὶ λέγεται θεός, ἀλλ' οὐκ ἀβιθινός ἐστιν, ἀλλὰ μεταχρῆ χάριτος, ὡσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, οὕτως καὶ αὐτὸς λέγεται ὀνόματι θεός."

(c) Unus cod. Val. cum Corb. et Prat. manens in eo: omnis bene.

(d) In ms. Val. bas. qui si natura. Non displiceret, cui si. Verus tamen in aliis libris, quia si, supplendo in eo.

(e) In pluribus mss. in inferioris adhuc formæ, abundat vox formæ, ut patet synonyma naturæ, ab-

(3) Aut numquid aliud.

destque ab antiquioribus Cels., Carn., Germ. Insistit Hilarius adversus innox memoratum Arii blasphemiam, qua vult Verbum dici Deum nomine tenus et gratie participatione, μεταχρῆ χάριτος καὶ ὀνόματι.

(f) In veteribus libris. pestifera.

(g) Abest suæ a vetusto ms. Colb.

(h) Recentes mss. cum vulgatis, aut nunquid aliud. Alii vero, aut quid aliud: quod significatur natus non esse quid aliud a Patre, nec ab eo disti qui nisi quatenus a Domino, hoc est, ratione originis.

(i) Arius in epist. ad Alexand. apud Athanasium, Epiphanium et in geitis Aquileiensis concilio, uti annotatum est (col. 106, not. 1, edvionis nostræ), profertur Deum omnium iudicem. At in eo loco non legit Hilarius iudicem, sed creatorem. Hinc nec apud Athanasium, etc., habemus justum, sed omnium iudicem. Quocirca non hic indicatur prædictæ epistolæ verba, sed Ariana sententiæ relatæ lib. iv, n. 8

(j) Aliquot probè notæ mss. facies.

justum, professus es — et quem justum iudicem doces, hunc non potes secundum te verum Deum negare. Qui (a) iudex est, **113** Dominus est, potens ad omnia verbum est, benedictionum aeternarum sponsor est, piorum impiorumque iudex est, Abrahamus Deus est, ab eo adoratus est; eminentiore saltem aliquid per hanc impiam et stultam verbi sui impudentiam, unde non verus est.

17. *Filius hoc Patribus est visus quod natus est sine damno naturæ suæ.* — Non perinunt naturæ veritatem cælestis misericordiæ sacramenta: sed nec sanctorum fidem species, quæ ad fidei visionem coaptantur, eludunt. Sacramenta enim legis mysterium dispensationis evangelicæ præfigurant: ut patriarcha videat et credat, quod Apostolus (1) (b) contempletur et prædicat. Namque cum lex umbra sit futurorum, veritatem corporis umbræ species expressit. Et Deus in homine et videtur et creditur et adoratur, qui secundum plenitudinem temporis esset in homine gignendus. Namque ad visum species præfiguratae veritatis assumitur. Visus est autem tum (sub lege) tantum Deus in homine, non natus est: mox etiam hoc, quod est visus, et natus est. Ad veritatem vero nascendi familiaritas proficit assumptæ ad contemplandum (2) (c) formam species. Illic homo per Deum secundum naturæ nostræ infirmitatem videntis assumitur: hic pro naturæ nostræ infirmitate nascitur quod erat visum. Accipit umbra corpus (evangelicis temporibus), et species veritatem, et visio naturam. Non tamen Deus a se demutatur, cum in homine nobis aut videtur, aut nascitur, familiari inter se proprietate et nativitate et visus: ut quod natum est, visum sit; et quod visum est, nasceretur. Et quia nondum nobis collationis evangelicæ ac pro-

A pheticæ locus est, (d) institutum interim ex lege ordine persequamur. Probaturi enim postea ex Evangelicis verum Dei filium natum in hominibus esse, nunc visum interim patriarchis in specie hominis Dei filium Deum verum (3) docemus ex lege. Namque cum Abrahamus homo visus, est et Deus adoratus, **114** et iudex prædicatus: et cum pluit Dominus a Domino, non ambigitur quin quod pluit Dominus a Domino, ad significationem Patris et Filii lex loquatur: neque rursus existimandum est, quod patriarcha nescierit quin Deum verum adoraret, (e) quem Deum intelligens adorabat.

18. *Verbi incarnati fidem hæretici non capiunt. Cur Evangelia ex Lege sunt.* — Habet autem non exiguum perfidiae impietas ad intelligentiam veræ fidei difficultatem. Angustum enim (f) Irreligiositate sensum religiose doctrinæ institutio non adit. Ex quo fit, ut quæ ad sacramentum salutis humanæ Deus (g) in homine nascendo gessit, sensum irreligiosum non capiat: dum opus salutis (h) suæ non intelligit Dei esse virtutem. Et contemplando partum nativitatis, infantia: infirmitatem, pueritia: profectum, juventutis: aetatem, corporis passiones, et passionum crucem, et crucis mortem, per hæc non sentiunt Deum verum; cum hæc in se (i) ad naturam genuerit, quæ sibi non erant antea in veritate naturæ; ita ut naturæ non amitteret veritatem, neque homo factus Deus esse desineret, cum qui Deus est, homo esse cœpisset: non intelligentes non nisi ex veri Dei virtute esse, ut quod non esset, esset; nec tamen quod esset, esse desineret: cum naturæ (j) infirmis assumptio non esset, nisi ex potentis virtute naturæ, quæ enim in eo quod esset maneret, posset tamen esse quod non erat. O hæretica Imprudentia, et stulta

- (1) *Contempletur et prædicet*
(2) *Formæ species si.*

(a) Paucis hic perstringuntur momenta, quibus probatum est eum esse verum Deum, qui homo ab Abrahamo visus est. Is enim iudex et Dominus est Gen. xviii, 20; xix, 24 et xxi, 1; potens ad omne verbum, Gen. xviii, 14; benedictionum aeternarum sponsor, Gen. xvii, 19; piorum impiorumque iudex, Gen. xviii, 25; Abrahamus Deus, Exodi iii, 2; ab eo adoratus, Gen. xviii, 2.

(b) Ita vetustus codex Colb. cum Germ. Alii vero, contempletur et prædicet. Cum hic conferatur tempore legis cum evangelico tempore; liquet superioris cælestis misericordiæ sacramenta vocari, quæ Filius Dei in carne pro nobis gessit; species autem illud omne, in quo aliquis ad excitandam coram fidem se se visibilem præbuit, et in quo representavit quod, facturus erat.

(c) Apud Bad., Er. et Lips. formæ, omissio vocabulo species. In pluribus mss. formæ species. In Carth. et Caru., formæ species. In uno Sorbon. formæ species. Retinendum enim Par. et quibusdam mss. formam species. Hoc enim sibi vult Hilarius, quod ait Tertullianus, Filium in carne non nata didicisse, quod postmodum futurus erat. Ediscere autem, inquit contra Prax., n. 46, ut nobis fidem sterneret, ut falsos crederemus filium Dei descendisse in sæculum, et retro tale quid gestum cognosceremus. Itaque species sarpis assumpta, in qua velut in speculo representaretur forma nascituri, ad hoc profuit, ut credebilis fieret veritas nascentis

- (5) *Docemus.*

(d) Editi, institutus: mox, probaturi postea, sine enim: et post pauca, docemus ex lege... Deus adoratur et iudex prædicatur. Sequimur mss.

(e) Vat. bas. codex qui Deum. minus bene.

(f) Editi cum recentioribus mss. irreligiositatis sensum. Concinnius alii, irreligiositate. Sicut enim sensus pietate atque charitate dilatur, ita in angustum contrahitur irreligiositate.

(g) Ita mss. quomodo lib. ix, n. 4, et alibi. At editi, in hominem.

(h) Par. salutis non suæ, Ibrariorum lapsu: tum cum Lips. non intelligit esse veritatem, consentientibus, Bad. et Er., nisi quod addunt Dei ante veritatem. Rectius mss. Dei esse virtutem. Manifeste enim respicitur illud Pauli I Cor. i, ubi ait, Jesum crucifixum iis qui salvantur esse Dei virtutem.

(i) Majoris claritatis ergo supplem. hic quædam accessione. Quod in Ps. ii, n. 25, exprimitur in hunc modum: Non enim cum divinitatis decessione fit humilitatis accessio. Homo quippe, ait Augustinus, Deo accessit, non Deus de se recessit. Vide ejusdem serm. cxxxvi, n. 4. Quod rursus Hilarius in psal. cxxvii, n. 9, aliis verbis sic enuntiat: Nostræ quæ in eo fuerunt infirmitates, non naturales sunt, sed assumptæ.

(j) Editi, infirmæ: recentioribus mss. Ut argumenti hujus vis perspecta habeatur, in memoriam revocandum est, Spiritum sanctum in Mariæ conceptione super ipsam venientem, Hilario ipsam esse Verbum, quod propria virtute corpus sibi ex ea formavit.

mundi sapientia, opprobrium Christi non intelligens Dei esse virtutem, et stultitiam fidei non sentiens Dei esse sapientiam! Deus ergo idcirco tibi Christus non est, quia qui erat nascitur, quia qui indemutabilis est crescit ætate, quia impassibilis patitur, quia vivens moritur, quia mortuus vivit, quia omnia in eo contra naturam sunt? Rogo hoc quid aliud est, quam omnipotentem esse, quod Deus est? Nondum vos sacra et veneranda Evangelia continge, ut ex vobis **115** Christus Jesus in his passionibus (a) Deus sit. Ex lege enim estis: et oportet eam docere, quod per assumptam infirmitatem non amittat Deus esse, qui Deus est. Sacramentum enim fidei vestræ, mysteriorum suorum virtute testata est.

19. Jacob in lucta Deum vidit, non oculis corporis sed fidei. — Adesto, adesto nunc incesum fidei tuæ spiritu adversus venenata infidelitatis sibila, sancte et beate patriarcha Jacob, et in lucta hominis invalescens, benedici te ab eo fortior deprecare (Gen. xxxii, 26). Quid istud est, quod imbecillum oras, quod ab infirmo exspectas? Hunc cuius (b) benedictiones rogas, complexu tuo validior elidis. A gestis corporis tui, mentis tuæ opus dissidet: aliud enim quam agis sentis. Tenes in gestu luctæ tuæ hominem infirmum: sed hic tibi homo Deus verus est, non ex nuncupatione, sed ex natura. Non enim adoptivis benedictionibus beneficii te postulas, patriarcha, sed veris. Cum homine luctaris: sed Deum facie ad faciem vides (Ibid., 30). Non hoc oculis tui corporis cernis, quod visu fidei tuæ sentis. Infirmus secundum te homo est: sed anima tua secundum visum Deum salvata est. Jacob in lucta es: post fidem po-

stulate benedictionis Israel es (Ibid., 28; vid. Tr. Paol. lii, n. 21). Subditur tibi secundum carnem homo, ad mysterium passionis in carne: Deum in carnis infirmitate non nescis, ad sacramentum benedictionis (c) in Spiritu. Nec adspectus impedit quin fides maneat; nec infirmitas avocet quin benedictio postuletur. Nec homo (d) efficit, quin qui homo est, Deus sit: nec qui Deus est, non Deus (e) verus est; quia non potest non Deus verus esse, qui Deus est, (f) et (g) benedicendo et **116** transferendo et nuncupando.

20. Filius ex nōo viso Jacob Deus verus ostenditur. Deus non intelligitur nisi per Deum. — Tenet adhuc sacramentum evangelici ordinem legis umbræ, et apostolice doctrinæ veritatem mysteriis aui veri æmulo præfigurat. (g) In visu somni beatus Jacob Deum viderat (Gen. xxvii, 43): in somnio sacramenti revelatio est, non corporalis contemplatio. Nam et per scalam descensus et ascensus angelorum ad cælum demonstratur, et super scalam incubans Deus ostenditur, et interpretatio visionis, revelationem somnii prophetavit. Nam patriarchæ dictis, et domus Dei et porta cæli locus esse hic visionis ostenditur (Ibid., 17). Et post multam gesturam ejus enarrationem sequitur: Dixit autem Deus ad Jacob, surge (2) (h) et ascende in locum Bethel, et habitabis ibi, et (i) fac ibi sacrificium Deo, qui visus est tibi cum recederes a facie Esau (Gen. xxxv, 1). Si evangelica fides per Deum filium ad Deum patrem (j) habet aditum, et non potest Deus nisi per Deum intelligi; nunc Deus, qui honorem Deo incumbenti in cælum postulat, doceat non verus sit. Aut quæ in utroque naturæ di-

(1) Et benedictis nuncupando.

(2) Descende.

(a) In codice Vat. bas., verus Deus sit. Tum de Evangelicis cur subjungitur, *Ecce lege enim estis, hæc in Math. cap. 27, n. 10, repetenda est ratio: Nam et adventus et passio ejus (Christi) ex lege est; ita ut facile, inquit S. Leo, serm. 1, de Pentec., c. 4: Diligens christianum agnoscat, initia veteris Testamenti evangelicis ministrasse principis. Hoc est quod ait Augustinus de catechizandis rudibus, c. 4: In veteri Testamento est occultatio novi, in novo Testamento est manifestatio veteris; et quæst. 53, super Num. xi, n. 1: Eadem quippe sunt in veteri et novo, ibi obumbrata, hic revelata; ibi præfigurata, hic manifestata. Non alio sensu proxime habet Hilarius: Sacramentum enim fidei vestræ mysteriorum suorum virtute testata est. Quo spectat et initium num. 20. Lex autem docet Filium per assumptam infirmitatem non auiterere quod erat, cum cum, etsi in aliena et infirma specie, Deum tamen et agnoscit, et proficitur.*

(b) Ita mss. At editi, benedictionem rogas; et mov. tenes in gestis.

(c) Ut supra nomine carnis humana natura, ita hic divina in spiritu significatur: adeo ut Jacob, benedictionem petendo, naturam illius divinam prouiderit, quem in homine cornebat infirmum. Javerit hunc locum cum altero tract. psal. lii, n. 21, conferre.

(d) Vat. bas. us., nec homo infirmus officit, quin qui homo est, Deus non sit. Non displicet verbum officit.

(e) Ms. Vat. bas., unus Colb., Caro., Deus verus sit. Retinendum cum aliis, Deus verus est.

(f) Verba et benedicendo et transferendo et nuncupando, non habet optimus codex Colb., necnon Germ.

Plerique alii libri hic multum variant. Editio Bad. cum mss. Vind. ac Remig. habet, et benedicit nuncupando. Exemplar Silve Majoris, et benedicit transferendo et nuncupando. Corb., Prat., Faur., Colb. cum edit. Er. et Lips., benedicit transferens nuncupando. His consentiunt alter ma. Colb. et unus Sorh., nisi quod addunt te post benedicit. In Caruit. a prima manu legitur mendose, et benedicit transferens nuncupando: a secunda autem correctum est ut in textu, quando legitur in Par. necnon in ms. Vat. bas., altero Colb. et aliquot aliis. Non displiceret, et benedicit Israel nuncupando. Sed quidquid sit, ita benedictio ponitur in translatione ac mutatione nominis, quæ ex Jacob Israel nuncupatur: Quia Israel Deum videns sit, ut dicitur in psal. lii, n. 21.

(g) Sola editio Bad. in usum somni: alix, in visu somni: castigantur ex mss.

(h) Bad., Er. et Lips. necnon mss. Vat. bas., Carn., Corb., etc., descende. Retinemus cum Par. et optimo codice Colb., ascende. Sic lib. iv, n. 28, Surgens ascende.

(i) Ita mss. nisi quod in exemplari Vat. bas. et in uno Colb. legitur, fac ibi sacrarium. In vulgatis autem, offer sacrificium. Paulo aliter hic locus, lib. iv, n. 28, sic refertur: fac ibi altarium Deo qui apparuit tibi: quod indicio est Hilarius sæpe ex memoria Scripturas referre.

(j) Hic respicitur illud Joan. xiv, 8: Nemo venit ad Patrem nisi per me, necnon istud Matth. xi, 27: Neque Patrem quis novit nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare.

versitas est, ubi ejusdem nature unum atque idem nomen est? Deus visus est, Deus de visu Deo loquitur. Non potest Deus nisi per Deum intelligi, sicuti nec honorem a nobis Deus nisi per Deum accipit. Namque honorandum esse non intelligitur, nisi iste dixerit honorandum: nec Deus scietur, nisi hic Deus scitus sit. (a) Habet dispensatio (b) sacramentorum summum ordinem. Ad Dei honorem per Deum docemur. Tenet natura summum nomen: non aliud uterque quam Deus est. Et inter Patris et Filii nature unius nomen **117** unum, quæro quomodo Deus (c) filius a se possit degenerare, ne verus sit.

21. Ad hoc non sufficit sæcularis doctrina aut vitæ innocentia. — Non est de Deo humanis iudiciis sentiendum. Neque enim nobis ea natura est, ut se in cœlestem cognitionem suis viribus efferat. A Deo discedendum est, quid de Deo intelligendum sit: quia non nisi se auctore cognoscitur. Adsit licet sæcularis doctrinæ elaborata institutio, adsit vitæ innocentia: hæc quidem proficiat ad conscientia gratulationem, non tamen cognitionem Dei consequuntur. Moyses in reginæ filium adoptatus, et (d) omnibus Ægyptiorum doctrinis eruditus (Act. vii, 22), cum utique ex natura affectu Behæri injuria morte Ægyptii ultos esset (Exodi ii, 12), Deum tamen paternam benedictionum nesciebat. Namque ob metum carceris prodita Ægyptum derelinquens, cum in terra Madian pastor ovium esset, ignem in rubo sine concrematione rubi contuens, Deum audivit, et nomen interrogavit, et naturam cognovit (Exodi iii, 1 et seqq.). Neque enim hæc de Deo, nisi per Deum, cognita esse potuissent. Loquendum ergo non aliter de Deo est, quam ut ipse ad intelligentiam nostram de se locutus est.

22. Filium de rubo locutum, eumque verum esse Deum. — Angelus Dei est, qui in igne de rubo apparuit: et de rubo in igne Deus loquitur. Habes dispensationem in angelo, quia in angelo officium est, non natura. habes in nature nomine Deum, quia Angelus Dei Deus est. Sed forte non verus est. Num-

(1) Deus verus sit.

(a) Editi, *Habet ergo*. Melius abest ergo a mss. Ante habet, inseruit Erasmus: *Hic iuxta est: ut de se in Evangelio testatus est hinc David cæli portam proficitur in psalmo: quæ verba in uno exemplari addita se reperisse ait, sibi que videri assuta.* Pertinent sane ad illustrandum locum, quem proxime ex verbis Joannis ac Matthæ illustravimus.

(b) Editi, *sacramentorum suorum ordinem*: Lips. hic expunxit partem a ad. Sola editio Par. deinde habet dicitur, pro *dæ nar.* At apud Er., ad *Dei honorem per Deum qui et vita est et porta docemur*, ex glossæ mente. Verbi *doreo* cum præpositione ad multa in psalmis sunt exempla. Nam psalmus cxxx, v. 1, dicitur ad humilitatem nos et mansuetudinem docens. Videtur ab in not. ad tract. psal. cxxx, v. 1.

(c) Vat. bas. codex, *Filius a Deo posset*. Deinde in ms. Vind., uno Vatic. et apud Rad. *denegara*. Tum in ms. Corb. a secunda manu, *ne non verus sit*, in Vind. *quod verus sit*. Nihil mutandum, sed ita intelligendum *ne verus*, quasi *ut non verus*: quod Hilarius familiarissimum. Post *ne verus sit*, subiungit Erasmus, *cum præsumpto divini honoris, naturæ in se divina protestata sit veritate. Hunc autem post sacramentum in iui-*

A quid non verus est Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob? Horum enim angelus de rubo loquens Deus in æternum est. Et ne adoptivi omnibus foretis occasionem, loquitur ad Moysen Deus ille, qui est. Ita enim scriptum est: *Dixit autem Dominus ad Moysen: Ego sum qui sum. Et dixit: Sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos (Exodi iii, 14).* Cæptus ab angelo Dei sermo est; ut sacramentum intelligatur humane salutis in Filio: idem Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob est; ut ei nature suæ nomen sit: mittit deinde ad Israel Deus, qui est; ut vere intelligeretur esse quod Deus est.

23. Nec falsum esse qui legem dedit. — Quid ad hæc (e) intellectus hæreticæ impietatis stultitia vesano spiritu mentris, et contra tantorum patriarcharum scientiam **118** generosi seminis triticum urendam zizaniam sator nocturnus interseris? Sed si Moysi crederes, crederes et Deo Dei filio: nisi forte negabis quod de eus Moyses locutus sit. Quod cum negare voles, audis verbis Dei: *Si enim crederetis Moysi, crederetis (f) forsitan et mihi; de me enim ille scripsit (Joan. v, 46).* Arguet te plane, arguet ille toto legis volumine, quam utrum Mediatoris per angelos dispositum suscepit. Et quære an qui legem dedit, Deus verus est (1), cum utique Mediator sit ille qui dedit. Aut nunquid non obvium Deo Moyses populum eduxit ad montem (Exodi xxx, 17)? Aut nunquid non Deus descendit in montem (*Ibid.* 20)? Aut forte falsum hoc et adoptivum potius (2) quam (g) nature suæ nomen est? Intellige persunantes tubas, et lampadam flammam, et e monte æstantem fornicium suum, et ad adventum Dei conscientiam humane infirmitatis trepitationem, et a populo, orato ad loquendum (h) Moysæ, confessans sub voce Dei mortem (Exodi xx, 19). Tibi, hæretice, non est Deus verus, quo Israel tantum loquente mori timuit, et vocem ejus humana infirmitas non tulit? Tibi idcirco Deus non est, quia ut audires (i) et videres, per infirmitatem hominis est locutus? Moyses mon-

(2) A ms. abest quam.

tio cum Jacob iuste locutus est, qui etiam ante assumptionem carnis et risus est, et vii Dei Deus adorandus esset, et parta non est de Deo. Hic non satis sibi exit a verbis interpolatoris pessime omnino digestis.

(d) Veteres libri Colb. et Carn., *omnium Ægyptiorum*: dissident a verbis Actuum, *omni sapientia*, D græce *πάντα σοφία*.

(e) Vat. bas. codex, *infelix hæreticæ stultitiæ vesano spiritu*.

(f) Abest forsitan a vetustiore ms. Colb.

(g) Hic addimus quam auctoritate vetusti codicis S. Petri in Vaticano. Qui exemplar Carantense ante annos 700 recognovit, eandem particulam in eo superscripsit, unde obtinuit in uno mss. Colb. In aliis autem libris omittitur.

(h) In vulgatis, *Moysi Rectus* in mss. *Moysæ*, scilicet ab Israelitis orato ut ipse pro eis loqueretur Deo, ne terrili Dei voce interirent.

(i) In ms. Corb. ac paneis aliis, *et videres*: lectio non inoperta. Hæc sibi vult. An illo, quem in majestate loquentem audire timuit populus legis, ne moretetur, tibi Deus non est, quia jam ad infirmitatem tuam se accommodans in humilitate carnis tibi

tem adit (*Ibid.* 24); divinorum et cœlestium sacramentorum cognitionem quadraginta dierum ac noctium tempore adeptus est, omnia secundum speciem ostensæ sibi in monte veritatis instituit, per familiaritatem loquentis ad se Dei, gloriam claritatis inexpressibilis sumpsit, et corruptivam vultus sui speciem lux intolerabilis vicinæ majestatis implevit, Deum testatur, de Deo loquitur, ad hunc adorandum cum lætitia gentium angelos Dei advocat, hujus placitas benedictiones Joseph vertici imprecatur (*Deut.* xxxiii, 16): et post hæc solo concessio ei nomine, audeat quisquam negare quod verus est?

24. *Summa eorum quæ hocce libro hactenus probata sunt.* — Nunc quia omni hoc sermone nostro demonstrat existimamus, nullam interpositam intelligentiam rationem fuisse, ut Deus verus et Deus falsus in sensum humanæ mentis incidere, cum Deum et Deum, et Dominum et Dominum lex locuta sit; neque in nominibus naturisque significatam diversitatem fuisse, ne non secundum 119 nomen naturæ et natura nominis posset intelligi; cum virtus Dei, potestas Dei, res Dei, nomen Dei in eo esset, quem Deum lex prædicabat: (a) quæ secundum sacramenti evangelici distributionem, ad personæ significationem, demonstraret et in creando mundo obedientem dictis Dei Deum, et in figurando homine communis secum et Dei imaginis (b) Deum creatorem, et in judicandis Sodomitis iudicem Dominum a Domino, et in largiendis benedictionibus et in decedendis mysteriis legis angelum Dei Deum: ut ad salutarem confessionem in patre Deo et in filio Deo Deus semper ostensus, naturæ veritatem ipse naturæ nomine edoceret, cum lex Deum utrumque significans, ambiguitatem non relinqueret veritatis.

25. *Occurrit hæreticis Filium Deum verum negantibus. Filius hoc est vere quod natus est.* — Tempus jam nunc est, ut quod pie et religiose lex docuit, non impie furto hæreticæ stultitiæ prædicari sinamus, quæ Dei filium (c) negatura sic cœpit: Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus es: (*Deut.* vi, 4). Et quia impietas ejus periclitaretur in nomine, cum Deum et

(1) In anteriori, quomodo quod est non possit esse ut non sit. Consentit Erasmiæna ed. cum libro nostro.

loquitur, ut audire eum et videre absque formidine Deum possis, seu ut audiens eum vitæ tuæ non timeas?

(a) Lips. et Par., quem. Alii vero libri, quæ, puta lex.

(b) In excusis Dominum. Verius in aliquot mss. Deum. Ex hac una sententia cernitur quam in ceteris pressus sit Hilarii sermo. Dicit Deum creatorem; quia de Filio scriptum est Gen. i, 27: Et fecit Deus hominem. Addit communis secum imaginis: quia ei dixit Pater, Faciamus hominem ad imaginem nostram. Post communis secum, subjungit et Dei: quia qui e prius imago communis, postea Dei unus esse significatur his verbis, Ad imaginem Dei fecit eum. Hinc particulam et, ante Dei imaginis, ne expungas, quamvis in mss. bas. Vat. non occurrat.

(c) Er., Lips. et Par. Deum negatura. Abest Deum a Bad. et mss.

A Deum lex esset locuta; ut naturam nominis per auctoritatem dicti prophetici negaret, adjecit, Benedicent te Deus verum (*Esai.* lxy, 16): ut per id unum Deum locuta lex esset, essetque in filio Dei Deo nomen potius quam veritas, uno (d) tantum vero Deo intelligendo. Et forte contradicere nos dictis tuis, o stulte, arbitraris, ut negemus unum Deum verum. Non plane negamus secundum te (*id est*, sicuti tu) confitendo. Hæc enim fides nostra, hæc conscientia, hic sermo est. Sed intelligimus Deum unum, et eundem Deum verum. Nec confessio nostra periclitatur in nomine, quæ in natura (e) Filii unum et verum Deum prædicat. Disce confessionis tuæ intelligentiam, et unum ac verum Deum cognosce, ut unum ac verum Deum pie prædices. Rapis enim ad impietatem tuam religionis nostræ professionem: et quod est negas, dum quod est non negas. Sic (f) stultam sapientiam fallis, ut veritatem perimas specie veritatis. Unum 120 verum Deum confiteris, ut unum verum Deum deneges. Professio enim tua sic putatur pia, quod magis impia est; sic vera quod falsa est. Sic a te unus et verus Deus prædicatur, ut non sit. Negas enim Dei filium Deum verum, cum tamen Deum non neges; Deum tamen non natura confitendo, sed nomine. Si natiuitas ejus, nominis potius est quam veritatis, potes auferre nomini veritatem: si autem vere Deus natus est, quæro quomodo possit non vere esse quod natus est? Aut nega esse, ne sit; aut si est, (1) quomodo quod est non erit, cum quod est non possit esse, ut non sit (g)? Ac de natiuitate quidem mox erit sermo. Interim tamen de veritate naturæ Dei impietatem mendacii tui prophetica (2) confessione convincam; ita tamen, ut unum et verum Deum prædicari a nobis, neque (h) Sabellii hæresis ipsum Patrem sibi et Filium professa præsumat, neque tu veritatem de filio Dei unum tantum Deum verum prædicans mentiaris.

26. *Hæretici subdole Scripturam interpolatam citantes revincuntur.* — Nihil plane in se habet sapientia impietas; aut dei tunc, qui sapientia: initium est ubi deest, aufert secum omne exordium prudentiæ. Ad infirmendam enim Dei veri in Filio fidem prophete

(2) Professione.

(d) Hoc est, quia unus tantum Deus verus intelligendus est.

(e) Carnut. ms. cum uno Colb. Filium: minus sincere. Illud in natura Filii, id est, in assertionem Filii, qui non tantum ex nuncupatione et adoptione, sed ex natura sit Dei filius.

(f) Ita Par cum mss., id est, sic fallis eos, qui humanis rationibus plus credunt, quam Dei dictis. At Bad., Er. et Lips., stulta mundi sapientia: quod commode etiam in quinto ac sexto casu potest intelligi.

(g) Editi, ut non. Præferimus mss. lectionem, quam tamen non alia ratione sic intelligimus, quasi legere esset: cum non possit fieri, ut aliquid non sit id quod est.

(h) Aliquot probæ notæ mss. Sabellia: cui vici mss. Vat. bas. et Carnut. particulam sicut præfigunt. quæ melius abest ab aliis libris.

ticus sermo profertur, quo dictum est, *Et Benedicent te Deum verum*. Primum hæc impietatis stultitia fuit, ut quas (*supple*, ab eodem propheta) superius dicta sunt, aut non intelligerentur; aut intellecta cum essent, traerentur. Tum deinde ad quam se fraudem syllabæ (a) adiectione, quæ in libris non existat, intruxit: stultitiæ suæ in eo usa mendacio, tantquam distincti suis eo usque adhibenda fides esset, ut requirendam esse ipsam dictionum prophetiarum auctoritatem non putaret. Non enim ita scriptum est, *Benedicent te Deum verum* (Esai. LXV, 16): sed *Benedicent Deum verum*. Nam non exiguum ambiguitatis momentum est inter *te Deum verum*, et *Deum verum*. Personæ enim alterius videtur esse pronomen, ubi *te* est: cæterum ubi pronominis syllaba non erit, ibi (1) (b) ad auctorem dicti refertur et nomen.

121 27. *Inde Filius ostenditur Deus verus, unde inuocabant falsum. Filium Scriptura hic prædicans Deum contra morem addit verum, quibus futuri erant quibus id lateret.* — Et ut absoluta intelligendæ veritatis ratio sit, ipsa illa ex solido propheta dicta subduntur. *Propterea sic dicit Dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos vero esurietis: ecce qui seruiunt mihi, bibent; vos autem sitiatis: ecce qui seruiunt mihi, exultabunt in lætitiis; vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri et* (2) (c) *a contributione spiritus ululabitis. Relinquetis enim vos nomen vestrum in lætitiis electis ipsis, vos autem interficiet Dominus. Seruientibus vero mihi vocabitur nomen novum quod benedicetur super terram: et benedicent Deum verum, et qui jurant super terram, jurabunt in Deum verum* (Esai. LXVII, 15 et seqq.). Numquam non ex causa est, cum consueudo prædicationis exceditur: et rationem novitatis (3) ratio (d) falsitatis inducit. Cum enim astuta tauræ de Deo propheta existissent, et ad Dei dignitatem ac naturam demonstrandum simplex et solum Dei nomen commemoratum fuisset; querendam est, qua ratione nuoc per Esaiam benedicendum *Deum verum*, et jurandum super terram in *Deum verum* prophetae Spiritus præloquatur. Et primum noscendum est, sermonem hunc res futuri temporis nuntiare. Et *quæro an Deus verus non sit, qui tum secundum opinionem Judæorum et benedicebatur et jurabatur. Judæi namque sacramentum mysterii Dei nescientes, et per hoc Dei filium ignorantes, Deum tantum, non et Patrem venerabantur*

(1) Ad auctoritatem dicti.

(2) A contributione.

(a) In mss. *adfectio*. Hoc vitium Arianis usitatum fuisse discimus ex Ambrosio, qui, lib. II de fide, c. 15, n. 355, eos ut Scripturarum falsatores, et lib. V, cap. 16, n. 193, ut eamundem interpolatores tradidit: quique in gestis Aquileiensis synodi T. II, p. 795, Palladio criminis hujus convicto dicit, *Falsari a nobis divinas Scripturas hodie comprobauimus. Unde synodi hujus Patres epist., Ambros. x, n. 6 et 7, apud imperatores exposulant, quod ita redarguti de falsitate sunt, ut faterentur.*

(b) Omnes prope mss. *ad auctoritatem dicti*. Interdum Hilarius verbo abstracto, loca concretæ, ac nominatim vocabulo auctoritatis loco auctoris tibi, de Sy-

(V. l. III, n. 17). Nam utique venerantes Patrem, venerarentur et Filium. Illi ergo Deum benedicabant, et jurabant per eum. Sed propheta benedicendum *Deum verum* testatur: *verum Deum* idcirco pronouciatus, quia per mysterium assumpti corporis non ab omnibus esset in eo Dei veritas intelligenda. Et opus fuit veri confirmatione, ubi falsi proruptura esset assentio. Et singulas dictionum eorumdem sententias reuenseamus.

28. *Prophetia hæc aliquid præsens, et aliud futurum significat. Quod præsens, ad Israel carnalem; quod futurum, ad spiritalem auinet.* — *Propterea sic dicit Dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos vero esurietis: ecce qui seruiunt mihi, bibent; vos vero sitiatis* (Esai. LXV, 13). Cognosce sub eodem dicto B utriusque temporis significationem, ut sacramentum assequaris atatis. Qui enim seruiunt mihi, manducabunt. Religione scilicet præsentem 122 futuris præmiis muneratur: ita ut præsentium impietatem futuræ sitis ac famis pena conficiat. Deinde adiecit, *Ecce qui seruiunt mihi, exultabunt in lætitiis; vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et a contributione spiritus ululabitis* (Ibid., 14). Secundum superiorem sensum etiam nunc futuri et præsentis temporis demonstratio est: ut qui seruiunt, exultaturi sint in lætitiis; qui vero non seruiunt, in clamore atque in ululatu per dolorem cordis et contributione spiritus mansuri sint. Delinque subiecit, *Relinquetis enim vos nomen vestrum in lætitiis electis meis, vos autem interficiet Dominus* (Ibid., 15). Sermo ad carnalem Israel est eum futuri temporis significatione, cui exprobratur quod nomen suum electis Dei relicturn sit. Quæro, quod hoc nomen sit? Nempe Israel, ad quem tum erat sermo. Delinque interrogo, qui sit hodie Israel? Et quidem testatur Apostolus, Qui spiritus, non littera, qui in regula Christi procedentes, Israel Dei sunt (Rom. II, 29).

29. *Filius triplici titulo Deus verus ab Esala ostenditur. Christianum nomen novum.* — Tum præterea, cum superius dictum sit, *Propterea sic dicit Dominus: interficiet Dominus*: deinde post hæc quod sibi velit hic sermo, *Seruientibus vero mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram* (Ibid. 16). Numquid ambigitur in eo quod dictum est, *Propterea sic dicit Dominus*, et in eo quod sequitur, *Vos autem*

(3) ratio veritatis.

nod. num. 33, utitur. Quod hic ad auctorem dicti, infra, n. 31, dicitur *penes loquentem*.

(c) Carnot. ms. ac nonnulli alii, ut mox in omnibus, a contributione.

(d) Editi cum mss. non paucis, *ratio veritatis*. Magis arrisit cum peruetusto codice Co'h. et Germ. necnon Corb. ab antiqua manu secunda, *ratio falsitatis*, hoc est, ubi fallendi et errandi subest aliqua ratio; ut, v. g., in Christo mysterium assumpti corporis potest esse ratio: unde quis fallatur ne eum verum Deum credat. Hæc lectio postremis hujus numeri verbis confirmatur.

interficiet Dominus, id demonstratum fuisse, ut qui loqueretur, et qui interlecturus esset, (a) non aliud intelligeretur esse quam Dominus; qui et postea sibi servientes novo esset nomine nunceraturus, et non ignoraretur et in prophetis locutus esse, et piorum atque impiorum iudex futurus esse; *Mysterium itaque sermo reliquus* (b) evangelici sacramenti, ne quid in Domino dicente et in Domino interficiente ambigi possit, explicuit: *Servientibus vero mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram.* Omnis hic futuri temporis sermo est. Et quod est hoc novum nomen religionis, quod benedicetur super terram? Si a saeculis Christiani vocabuli (c) antea beatitudo unquam fuit, (1) nunc novum non est. Si vero hoc (d) sanctificationum pietatis nostrae in Deum novum nomen est, **123** hanc profecto profes-

50. *Quod de Christo intelligendum, et benedicent Deum verum.* — Jam vero totius fidei nostrae conscientiam sequens sermo confirmat, dicens, *Et benedicent Deum verum, et qui jurant super terram, jurabunt in Deum verum.* Hi certe benedicent Deum verum, quorum in Dei servitate novum nomen est: tum deinde qui jurandus erit Deus, Deus verus est. Anne ambigatur quis juratur, quis benedicatur, per quem novum ipsi servientibus benedictumque nomen sit? Consistit mecum adversus impiam tuam, haereticam, praedicationem absoluta sermonis ecclesiastici fides, novi per te Christe nominis, et per servitutis (e) professionem benedictae ex te super terram nuncupationis, te verum Deum jurans. Omne enim os credentium te, Christe, Deum loquitur. Omnis credentium fides te Deum jurat, Deum verum esse te confitens, Deum verum esse te praedicans, Deum verum esse te conscia.

31. *Idem ex superioribus prophetis dictis, illustratur.* — Quamquam igitur omnis hic propheticus sermo nullam reliquerit difficultatem, quin Deum si-

(1) Nunc novum nomen est.

(a) Editi, non alius. Rectius mss. non aliud: de natura enim questio est, non de persona. Unde supra, num. 16: *Pluit Dominus a Domino; nunquid non verus Dominus a vero Domino? aut quid aliud quam Dominus?* Quod deinde, ut et alibi, ait Hilarius, Filium in prophetis locutum esse, non ita ei proprium arbitratur, quin hoc ipsum etiam attribuit Spiritui sancto: cuius divinitatem probare volens, lib. II, n. 52, ait: *Est enim Spiritus sanctus unus ubique, omnes patriarchas, prophetas et omnem chorum legis illuminans.*

(b) Potest hoc ita intelligi, ut *mysterium evangelici sacramenti*, reliquus propheta: sermo explicentur. Vel etiam propheticus sermo dicitur *evangelici sacramenti*; quia in eo continetur, quod ad Evangelium attinet, seu in illo velatur, quod apertius in Evangelio revelatum est.

(c) Vat. bas. ms., *nomen benedictum unquam fuit, nunc novum nomen est.* Carnot. cum uno Coll., *ante benedictio unquam fuit, nunc novum nomen est.* Bad. et Er. *antea beatitudo nunquam fuit, nunc novum nomen est.* Melius alii libri, *nunc novum* (supra vocabulum) non est. Nam ex non facile factum est nomen.

(d) Editi, excepto Par., *sanctificatur*; tum Er. et Lips. *pietas nostra in Deum*, remittentibus mss

gnoscasse intelligatur, et cui per novum nomen serviat. et per quem ejusdem nominis in terris benedicti sit novitas, et qui benedicatur Deus verus, et qui juretur Deus verus; quae omnia secundum temporum plenitudinem Ecclesiae fides pia in Dominum Christum religione profertur (et ita se in eo prophetici sermo coaptavit, ut significationem personae alterius adjectione pronominis non noceret. Si enim addidisset, *te Deum verum*, referri ad alterum dicentis sermo potuisset: sed cum ait, *Deum verum*, significationis intelligentiam penes loquentem reliquit; et quamquam quera praesens sermo significat, non ambigatur; tamen connexa superior dicta, cuius professio ista sit intelligenda, demonstrant. Ait enim: *Palam apparui non interrogantibus me, et inventus sum non quaerentibus me. Dixi, (f) Ecce sum genti, qui non invocaverunt nomen meum. Extendi manus meas tota die ad populum diffidentem et contradicentem* (Esti. I, v. 4, 2). Anne impia furtiva praedicationis falsitas in obscuro est, et Deus verus ignorabitur qui haec loquitur? Rogo, quis apparuit non interrogantibus, et quis inventus non quaerentibus? Et quis gentium est? **124** qui non invocaverunt antea nomen ejus? Et quis die tota manus ad diffidentem et contradicentem populum extendit? Confer cum his saerum illud et divinum Deuteronomii Canticum (Deut. xxxii, 21), in quo super non deos Deus exacerbatas, super non gentem et gentem stultam in zelum {g} incitat inscietes: et intellige quis (h) manifestus sit ignorantibus, et quis proprias usurpatur alienis, et quibus manus suas ante diffidentem contradicentemque populum, confignis cruci chirographum edicti anterioris expandit. Ille namque propheta Spiritus dixit per continentem sibi in ordine connexumque sermonem, *Servientibus vero mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram, et benedicent Deum verum: et qui jurant super terram, jurabunt in Deum verum* (Esa. lvi, 16).

52. *Esaiæ verba de Pitio dicta Paulus interpretatur.* — Haec si stultitia atque impietas haeretica, ad fal-

(c) Vat. bas. ms. hic addit *tua*.

(f) Primus Erasmus de suo hic posuit, *ecce adsum*; quod retinens Lipsius propria auctoritate deinde vulgavit, *gentibus quae non invocaverunt.* Neutrum in Par. correctum est: quavis in omnibus toss. legatur, *ecce sum genti, qui, etc.*, consentiente grae o, *ἰδοὺ ἐπιπέτο ἔθνεσσι, ὅτι*: neque aliud permittente Hilarii interpretatione, qua illud *ecce sum genti*, perinde explicat atque, pertinet jam ad gentem.

(g) Exemplar Vat. bas. *incitatus, infidelis tu vide et intellige*, quod et Imbel Carnot. a secunda ianu. Injus potior erat lectio prima, quam habent quoque alii libri, confirmataque sacer textus

(h) Editi, *manifestus sit.* Postea Erasmus, pro *quis proprius*, ad marginem appodit, *Forté quis proprius*: locum Isaiae, *Ecce sum genti, qui non invocaverunt*, ab ipso ut supra nominibus nihil corruptum, non percipiens sic ab Hilario intelligi, quasi, *Jax Deus sum his proprius, quibus antea eram alienus, seu qui me non invocabant.* Neque feliciter paulo post *expingit, pro expandit*, legendum conjectat, quasi hoc verbum ad chirographum referretur, non ad manus, quas in cruce Christus extendit.

lendum ignorantes supplicioresque, dicta esse ex A persona Dei patris mentitur, ne in Deum fillium dicti hujus intelligentia suscipi possit: audiat mendacii sui ab apostolo et doctore gentium reatum; omnia hæc ad sacramentum passionis dominicæ et evangelicæ fidei tempora predicante, tum cum infidelitatem Israel adventum Domini in carnem non intelligentem reprobat. Ait enim ita. *Omnes enim, quicumque invocaverit nomen Domini, salvabitur. Quomodo invocant eum in quem non crediderunt? Quomodo autem credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine predicante? Quomodo autem predicabunt nisi missi fuerint? sicuti scriptum est: (a) Quam speciosi pedes eorum qui annuntiant pacem, eorum qui annuntiant bona (Esai. LI, 7): Sed non omnes obediunt Evangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro (Esai. LIII, 1)? Itaque fides ex auditu, auditus autem per verbum (b). Sed dico, nunquid non audierunt? Imo in omnem terram exivit sonus eorum, et ad terminos orbis (c) verba eorum. Sed dico: Namquid Israel non scivit? Primus Moyses dicit, Ego incubabo vos in non gentem, in gentem insensatam exacerbabo vos Esaias autem audet et dicit, Apparui autem his qui me non (d) quæriunt, inventus sum iis qui me non interrogabant (Esai. LXX, 1). Ad Israel autem quid dicit? **Tota die (1) extendi manus meas ad 125** **populum non audientem (Rom. x, 13 et seq.): (e) Quis cæli** **circulos, incertum incorporeus an corporeus, egressus,** **hilelor Paulo dictorum prophetico: um interpres** **exististi (II Cor. XII, 2)? Quis inenarranda cœlestium** **mysteriorum audiens sacramenta et tacens, majore** **hæc fiducia revelate tibi a Deo scientiæ prædicasti?** **Quis ad plenitudinem dominicæ passionis cruci reser-** **vandus, antea in paradysum raptus evadens, melius** **de divinis Scripturis electionis vase doctus, hæc** **nesciens dicta gestaque esse a Deo vero, et ad intel-** **ligentiam Dei veri a vero ejus et electo apostolo præ-** **dicata?***

(1) *Expandi*, juxta vim græci vocabuli ἐξτείνωσα.
(2) *Umquam* abest a ms. Veron.

(a) In ms. Carn. a prima manu, *quam veloces pedes*.
(b) Removimus hinc verbum *Dei*, veterum librorum auctoritate.

(c) In vulgatis hic additur *terre*: quod abest a mss.

(d) Editi, *quærebant*: repugnantes mss.

(e) Bad. et Fr. cum unico ms. Colb. minime auctoritatis: *Quis in tertium cælum incorporeus an corporeus ingressus*. In edit. aliis retentum est verbum *ingressus*. Quod et habuit ms. Carn. a prima manu. At a secunda consentiens aliis mss. habet, *egressus*. Palam est hic respici Pauli raptum usque in tertium cælum (qui quidem in psal. cxxxv, n. 10, sic expronitur: *Cum raptus ad caelos est*); max vero illi subijcitur, *Quis ad plenitudinem*, etc., alludi ad hęc Colos. I, 24: *Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi*. Ita in his Hilarius adversarium enim Apostolo comparat, ut quæ Pauli sunt, in illum conferre videatur.

(f) *Quidam* mss. *ex prophætæ spiritu*.

(g) Editi, *quæ facis* reluctantibus mss. et græco ἀποστρέψας.

(h) Apud Bad. et Er., *prænuñtiaverat*: male In codice autem Vat. has. *prænuñtiabat*. In aliis vero libris, *prænuñtiaverat*: verius. Tum excusi, *myste-*

53. *Esaiam eum Esaiæ dicit interpretatur Apostolus.*

Esaias vidit Deum, neque alium vidit præter Filium. — Nisi forte Apostolus dictis propheticis non (f) ex prophetiæ spiritu usurpatis, temerarius alieni sermonis interpret est. Omnia quidem per revelationem Christi Apostolus dicit: sed Esaiæ dicta ex dictis Esaiæ ipsius novit. In exordio enim sermonis ejus, in quo Deus verus a servientibus sibi benedicendus atque jurandus est, hæc prophete oratio legitur: *A sæculo non audivimus, nec oculi nostri viderunt Deum præter te, et opera tua (g) quæ facies expectantibus misericordiam tuam (Esai. LXIV, 4). Loquitur Esaias, præter hunc se neminem Deum vidisse. Vidit enim gloriam Dei, cujus (h) prænuñtiaverat mysterium corporationis ex virgine. Ac si tu hæretice ignoras, B quod in ea gloria unigenitum Deum viderit; audi Joannem evangelistam dicentem (XII, 41). *Hæc autem dixit Esaias, quando vidit (i) honorem ejus, et locutus est de eo (Esai. VI, 1). Hinc apostolicis, hinc evangelicis, hinc propheticis dictis, impie hæretice, concluderis. Esaias enim Deum vidit; et cum scrip-* *tum sit: Deum nemo vidit (j) umquam, nisi unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit (Joan. I, 18); Deum tamen propheta vidit, et gloriam ejus usque ad invidiam propheticæ dignitatis adspexit. Nam in judicium mortis ob hæc causam a Judeis actus est.**

126 34. Pressius ostenditur Filium ab Esaiâ Deum **verum prædicatum esse. Hæreticorum id negantium dol-** **us. — Deum itaque nemini visum, unigenitus filius** **qui in sinu Patris est enarravit. Aut dissolve unigeniti** **enarrationem, (3) aut crede qui visus est, qui** **apparuit non intelligentibus se, (4) (k) et factus est** **gentium non invocantium se, et expandit manus ante** **populum contradicentem: ita tamen ut et servien-** **tibus sibi nomen novum vocetur, et in terris Deus** **verus benedicatur atque juretur. (l) Prophetia lo-** **quitur, Evangelium testatur, Apostolus interpretatur,**

(3) *Aut Deum crede.*

(4) *Et palam factus est genti non invocanti se.*

riam incorporationis. Elegantiis mss. *mysterium corporationis*. Ut autem Hilarii argumentum apertius pateat, sic uno syllogismo potest comprehendere: *Esaias vidit Deum, VI, 1, Vidi Dominum sedentem, etc., atqui non aliam Dei personam præter quam Filii vidit LXIV, 4: Nec oculi nostri viderunt Deum præter te: Filius igitur est Deus.*

(i) In vulgatis, *gloriam*: a qua voce non abhorret Hilarius. Reponimus tamen *honorem* ex ilde mss.

(j) Ab omnibus fere mss. hic abest *umquam*, secus vero I, v, n. 42, et I, vi, n. 39. Quod (rol. 127, not. b *hujus editiōnis*) observatum est, Dei nomine, ubi hæc vox simpliciter occurrit, Patrem ab antiquis intelligi solere, maxime in hisce Joannis verbis locum habet. Sic po-10 Hilarius ratiocinatur: *Esaias ex Joannis testimonia Deum vidit: at Deum Patrem a nemine visum Joannes idem testatur: vidit igitur Esaias Deum Filium.*

(k) Editi cum pluribus mss., *et palam factus est genti non invocanti se*, Exemplar Cæci., *factus est in medio gentium*, etc. Verius vetustiores mss. Collb., Romig. et Germ., *factus est gentium non invocantium se*, supple, *Deus proprius*.

(l) Sic mss. At editi, *Propheta*. Nota hic non modo

Ecclesia confitetur, Deum verum esse qui visus sit; A verum ostenderemus. Et, ut (f) spero, ea dictorum cum tamen Deum patrem visum nemo fateatur: et eo hæretici furoris prorupit insania, ut dum confiteri se simulat, denegaret. Negat enim nova confessio (a) impioque consilio; et arte subdola fidem dum mentitur, eludit. Cum enim confesso uno Deo eodemque veru et solo justo, solo sapiente, solo indemutabili, solo immortalis, solo potente, subicitur et filius in diversitate substantiæ, non ex Deo natus in Deum, sed per creationem susceptus in filium, non naturæ habens nomen, sed adoptionis sortitus appellationem; necesse est ut his omnibus careat Filius, quæ ad privilegium solitariæ in Patre maiestatis sunt prædicata.

36. *Quod ex Moyse Filium cum Patre unus sit Deus.* — Veritatis ratio postulat, ab eo initium intelligentiæ istius sumi, per quem manifestari sæculo Deus cæptus est, (i) Moyse namque, cuius ore hæc de se unigenitus Deus professus est: *Videte, videte, quoniam unum est Deum et non est Deus præter me* (Deut. xxxii, 59). Ac ne forte dicti huius (j) virtutem hæretica impietas ad patrem inaccessibilem Deum referat; et ipsa dicti ratio, et Apostolus auctor occurrat, qui ex persona unigeniti Dei, sicut superius (lib. iv, n. 35) docuimus, intelligentiæ totius huius sermonis interpres est: et hoc quod dictum est, *Latinum gentes cum plebe ejus* (Deut. xxxii, 43; et Rom. xvii, 40), proprium ejus esse demonstravit, subiciens ad fidem dicti: *Et erit radix Jesse, et qui surget regere gentes, in cum gentes sperabunt* (Ibid., 32). Demonstrato igitur per Moysen eo qui dixerat: *Non est Deus præter me*, in eo quod ait: *Latinum gentes simul cum eo*; et Apostolo id ipsum (k) ad Dominum nostrum Jesum Christum unigenitum Deum intelligente, in quo secundum carnem ex radice Jesse surgente rege 128 gentium spes est, ipsa nunc dicti ratio tractanda est, ut quia dictum non ambigitur, quatenus dictum sit possit intelligi.

37. *Qui Deus ex Deo et in eodem natura.* — Verum et absolutum et perfectum fidei nostræ sacramentum est, Deum ex Deo, et Deum in Deo confiteri; non corporalibus modis, sed divinis virtutibus; nec naturæ in naturam transfusione, sed (l) mysterio et potestate naturæ. Non enim per desceensionem aut pro-

ex prophetis, evangelicis, apostolicis testimoniis fidem adstrui, sed etiam ex Ecclesiæ confessione.

(a) In codice Vat. has. adjectis *sue*. Hic indicatur epistola Ariariorum ad Alexandrum.

(b) Exemplar Vat. has., *verus Pater*: quod cum huiusmodi additiones alibi habeat, ab interpolatoris manu temeratum suspicari est. Cur in hæreticorum sensum non cadat Dei veri cognitio, sic ratio redditur lib. viii, num. 6: *Cum sapientia Christus sit, necesse est ut extra sapientiam sit, qui Christum aut ignorat aut odit.*

(c) Hic Spiritus sanctus fuerat nominandus, nisi tanta esset nunc de Patre et Filio controversia. Sed suspicionem nullam relinquunt libri in exordium.

(d) Illud *verum* sic refertur ad *evangelicæ et apostolicæ prædicationis*, perinde ac si dictum esset, *evangelicorum et apostolicorum præconum*. Deinde non intelligendus est Filius a Patre etiam ex persona divinis ac separabilis, nisi quatenus hoc tantum sonat persona utriusque distinctionem.

(e) In vulgatis, *instruenda*. In ms. Carn. a prima manu, *struenda*; a secunda autem, *instruenda*, unde et in manu Colb. transit eadem lectio. Aptius in cæteris *struenda*.

(f) Verbum *spero* omittit ms. Vat. has. Eudem sensu pro opinari usurpat Augustinus epist. clvii, n. 22: *Plures, inquit, Cælestii sunt sectatores, quam sperare possumus.*

(g) Editi cum unico recentiore ms. Colb., in *alterum non proficit, id unum*. Post ad *alterum*, supple *constituendum*, vel *intelligendum*; et post ad *unum*, intelligere est *mentem referre*, aut *pertinere*.

(h) Unus e mss. Colb., *consummet*, quod etiam Carnut. secundis curis habet: ininus ad mentem Hilarii.

(i) Exens hic præferunt, *Moyse*, et post verbum *professus est*, adiciunt *ait*: reventibus mss. totoque contextu nonnulli abrupto. Malimus cum veteribus libris, *Moyse namque, sine ait*, hoc est, *nempe a Moyse*. Quippe *namque* pro *nempe* alias jam observavius Hilario instatum.

(j) Sic. mss. Editi vero, *veritatem*.

(k) Bad., Er. et Lips., in *Dominum*. Particula in expuncta est editione Par. Habent autem mss. ad *Dominum*, supple *referri*, vel *pertinere*.

(l) Illud sed *mysterio* illustrari potest his Ambrosii lib. iv de Fide, c. 9, n. 105: *Generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in iure quodam et proprietate paterni videtur esse secreti*. etc. Quod vero hic un-

rentionem aut derivationem ex Deo Deus est, sed ex virtute naturæ in naturam eandem nativitate subsistit. Res ipsas planius consequens liber evangelicorum atque apostolicorum dictorum interpret loquitur: sed interia ex lege et prophetis hoc, quod et loquimur et credimus, est docendum. Nativitas igitur Dei non potest non eam, ex qua perfecta est, tenere naturam. Neque enim aliud quam Deus subsistit, quod non aliunde quam (a) ex Deo subsistit. Eandem autem naturam (b) ita, non ut natus sit ipse qui genuit (nam quomodo erit ipse, cum genitus sit?), sed in his ipsis subsistat ille qui genitus est, (c) quæ totus est ipse qui genuit: quia non est aliunde quod genitus est. Et per hoc non refertur ad aliud, quod in uno subsistit ex uno: neque novum in se est, quod vivit ex vivo: neque abest a se, quod vivit genuit (d) in vivum. Ac sic in generatione Filii (1) et naturam suam (e) sequitur incorporalis atque indemonstrabilis Deus, incorporalem atque indemonstrabilem Deum gignens: nec naturam suam deserit ex incorporali atque indemonstrabili Deo incorporalis atque indemonstrabilis Dei perfecta nativitas, per hoc utique subsistentis ex Deo Dei sacramentum. Hæc ita unigenitus Deus per sanctum Moysen testatur: *Videte, videte, quem ego sum Dominus, et non est Deus præter me* (Deut. xxxii, 39). Non est enim natura divinitatis alia, (f) ut præter se Deus ullus sit. Nam cum ipse Deus sit, tamen etiam per naturæ virtutem in eo Deus est. Et per id, quod ipse Deus est et in eo Deus est, non est Deus præter eum: cum non exstet aliunde quod Deus est, et (g) in eo Deus sit, habens in se et quod ipse est, et (g) ex quo ipse subsistit.

38. *Individua Patris et Filii divinitas ex Esaiâ.* — Confirmat autem fidei nostræ veram et salutarem professionem idem atque unus in plurimis Spiritus prophetiæ, per successiones et intervalla temporum non deputans religiosæ doctrinæ prædicationem. Ut enim per Moysen ex persona unigeniti Dei dicta, plenius ad intelligendum confirmarentur profecti; rursus sermone Dei patris ex persona virorum excellentium idem prophetiæ Spiritus per Esaiam loquitur: *Quoniam in te est Deus, et non est præter te Deus. Tu*

(1) Et naturam suam, ut ita dixerim, sequitur.

(2) Inerat se.

(3) Generum veritate abest a nostro exemplari.

terio naturæ; lib. vi, n. 19, dicitur sacramento substantiæ.

(a) In excusis, ex Deo Deus: abnulat vox Deus, neque existit in mss. quorum in plerisque deinde, ut et paulo ante, subsistit.

(b) Excusi hic addunt inde: nullo suffragante ms. Hujus vocis loco suspiciendum tenet. Expressus in Prætelensi codice, Dei autem naturam ita obtinet: etsi minus auctore. Hic Hilarem pro more præcludit locum suspicioni, ne Sabellio favere existimetur.

(c) Sic per vetusti codices Colb., Corb., duo Romig., tres Vatican., Theod., Gerin etc. Alii vero nonnulli cum vulgatis, in quibus totus est ipse qui genuit: quia non ex alio genitus. Neque aliud quam Deus est: quia non est aliunde, etc.

(d) Particulam in adjectivis auctoritate mss. Sic et lib. vi, n. 27: Non enim novum est, quod ex vivo generatur in vivum.

tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus, Israel salvator (Esai. xlv, 14, 15). (2) (h) Exerat se in hanc et naturæ et nominis inseparabilem professionem hæreticæ impietatis desperatus furor: et hæc, si potest, d'etis ac rehus unita, rabido vesaniæ sure ore conerpat. In Deo Deus est, et præter eum Deus non est; dissolvat eum qui inest, ab eo in quo inest: et sacramenti hujus intelligentiam dividat (3) (i) generum varietate. Nam in eo quod ait, *In te Deus est*, naturæ Dei patris in Deo filio docuit veritatem, cum in eo Deus intelligeretur esse qui Deus est. In eo vero quod subjecti: *Et præter te non est Deus*; ostendit præter eum Deum non esse, quia in se Deo Deus inesset. Hoc vero quod tertium est, *Tu es Deus, et nesciebamus*, humanæ intelligentiæ piam et fideliem testatur professionem, quæ cognitis nativitatis mysteris, et nomine (Emmanuel) ad Joseph per Angelum nuntiatio confiteretur, *Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel salvator*: subsistentem in eo Dei naturam (j) intelligentes, cum in Deo Deus inest, nec præter eum **130** qui est Deus quisquam Deus alius sit: quia ipse Deus, et in eo Deus, alterius nobis cuiusquam Dei non relinquat errorem. Et hæc quidem Esaiâs, individuum atque inseparabilem Patris et Filii divinitatem testatus, ita prophetavit.

39. *Ex Jeremia idem vincitur.* — Jeremias vero non dispari prophetiæ virtute, indiscrète a Deo patre naturæ unigenitum esse Deum ita docuit, dicens: *Hic Deus noster est, et non deputabitur alter ad eum.* (k) *Qui invenit omnem vitam scientiæ, et dedit eam Jacob terram visus est, et inter hominibus conversatus est* (Baruc. iii, 36). Quid alium Deum in filio Dei Deo hæreticè supponis? Discere unum Deum verum intelligere et confiteri. Non alius Deus ad Christum deputatur ad Deum sit. Deus est ex natura, ex nativitate, ex Deo. Quod enim Deus est, ex Deo est, non etiam Deus alius est. Alius enim ad eum non deputatur; quia non est in eo alia præter quam quæ Dei est veritas. Quid verum et non verum, quid degenerem et nobilem, quid diversum (k) et diversum sub unius Dei eminentia religione componis? Deus

(4) Qui non legitur in ms. quemadmodum neque in Græco.

(e) Hic in ms. Corb. superscriptum est, ut ita dixerim, quod et in vulgatis et in recentioribus mss. insertum fuit, sed non habetur in vetustioribus.

(f) Bad., Er. et Lips., ut præter eum Deus alius sit.

(g) Id est, ita in eo Pater est, ut habeat et id quod est, et id ex quo filius ipse subsistit.

(h) Carnut. ms. cum aliquot aliis, nec non Bad., Er. et Lips. inserat se.

(i) Abest generum varietate a veteribus libris Colb., Corb., Romig., Viud., etc. An ex margine in textum irrepsit?

(j) In vulgatis intelligens. At in mss. intelligentes, quod ad eos referendum, qui paulo ante dicunt, nesciebamus.

(k) Sic plerique mss. At qui Carnutensem recognovit quod ad eandem hujus ac superioris libri verbo emendatū significat, non advertens hæc lectione majorum esse membrorum antithesim, hæc apposuit parti-

est pater, Deus est et filius. In Deo Deus est; præter eum Deus non est, non alter ad eum deputatur ut Deus sit. In his si unum magis quam solitariū Deum intelliges; Ecclesiæ religionem profiteberis, quæ Patrem in Filio constituit. Si vero unum Deum, ad solitarii significationem, sacramenti celestis ignarus obtendis; extra cognitionem Dei (a) es, Deum in Deo esse non constitas.

131-132 LIBER SEXTUS.

Statim ab exordio representat Arianam luem per annos ferme imperii Romani provincias grassantem: cujus difficillima cura sit, quia error ex plurimorum assensu publicam sibi auctoritatem comparasset. Episcopi tamen officio, et plurimos ad veritatem revocandi spe adductus Hilarius fidei patrocinium suscipit, Arianarum partium epistolam in quarto Licet libro, ut eam ex lege et prophetis reselleret, excerpit, in hoc rursus excubuit, ut eandem ex Evangelicis et apostolis plenius confuteret. Quam deinde percurrrens, nodos illius explicat ac venenum pandit: qui videlicet, hæreticorum damnandorum obtentu, plus Ecclesiæ voces, Filium ex Deo prolatum, hominæ, lumen de lumine, et sine initio genitum, suppressere tentent, et extincta fide hæresim inducere. Quocirca quod apud hæreticos vitiosum est aperit, et ab Ecclesiâ damnari declarat, confirmatque quod in ea pie prædicatur.

Tunc ex occasione humane rationis, qua compositum aut corporatum fore Deum volunt, si quod ex ipso aut ex utero ipsius genitum esse Filium scriptum sit, cum ex paterna substantia intelligamus: observat primo hæresim andacem quidem esse, sed prudentiâ destitutam: deinde negari non posse, quin Christus dixerit, Ex ipso sum; et, hoc dicendo, se neque ex nihilo, neque ex alia quam ex Patris substantia, neque cum eo ex quo est eundem esse testificatus sit: demum nefas esse Deo non credere, adeoque humane rationi quæ Christi testimonio adversetur locum nullum esse, ac licet plura possent, aliud tamen ei opponi non debere. Hic commemorata hæreticorum sententia, qua Christum filium ex adoptione, ex veneratione Deum, unigenitum ex privilegio, et ex ordine quem in rebus creatis obtinet primogenitum interpretantur, ad Deum esse convertit conquerentis ad modum, quod se per Moysen et prophetas deceperit, et evangelicis apostolicisque doc-

eam non. Eandem præ se fert ms. Vat. hæc, cum tribus aliis recentioribus. At in solis editis legere est, et videmus. Porro, ut testis est Athanasius, Or. ii contr. Ar., p. 344, assereret Ariani cum suo principe in Thalia, Verbum etiam diversumque ac distincte esse per omnia substantias Patris.

(a) In mss. Coll. et Germ. etiam, loco verbi es. Hic sacramenti celestis ignarus prædicatur, qui Deum veri filii veram patrem esse ignorat: quod qui nescit, nomen Dei nomen scire sæpius affirmatur.

(b) Ms. hæc. Vat. impudentia. Ne quis forte ex libi huius initio animam inducat, veram fidem tunc temporis in toto pene orbe fuisse extinctam; recedendum est quod Socrates ait lib. ii, a. 27: *Actiæ et Illirici civitates, et relique Occidentium partium Eccle-*

tris immedicabiliter imbuta, nos illos doctores tum tunc sibi proferit.

Tandem ad veram fidem stabilendam venit. Et quia Christo inessa naturam Dei sequitur, si verus sit filius Dei, postrema ac possimæ hujus libri parte eam verum ac naturalem, et non adoptivam, Dei filium esse demonstrat testimonio Patris, Filii ipsius, apostolorum in unum conspirantium, ac zotæ in Petri, Pauli, Joannis; ac non Marthæ, carci nati, demonum, Judæorum, quorundam in mari periclitantium, gentium denique confessione.

1. *Hæresis Ariana late serpens agro depelli potest. — Non sum nescius, difficillimam me asperrimo tempore scribere hæc adversum vesaniam impiorum hæresim, sed alium creaturam esse affirmantem, aggressum fuisse; multis jam per omnes ferme Romani imperii provincias ecclesiis morbo postifera hujus prædicationis infectis, et velut ad pie fidei hujus male usurpatam persuasionem, longo doctrinæ usu, et eminenti nomine veræ religionis imbutis, non ignorans difficilium esse ad emendationis profectum voluntatem, quam in erroris sui studio per plurimorum assensum auctoritas publica jam sententiâ contineret. Gravis enim et periculosus est error in plurimis; et multorum lapsus, etiamsi se intelligat, tamen exurgendi pudore auctoritatem sibi præsumit, et numero habens hoc (b) impudentiâ, ut quod errat, prudentiam velit existimari; et quod cum multis errat, intelligentiam esse asserat veritatis, dum minor erroris esse existimatur in multis.*

133 2. *Ad eam refellendam quid Hilarius moveat. — Ac mihi quidem præter studiis mei atque officii necessitatem, qua hoc (c) Ecclesiæ episcopus prædicationis evangelicæ debet ministerium; tamen eo propensior cura ad scribendum fuit, quo magis plures periculo infidelis intelligentiæ detinebantur; uberius gaudium consecutans ex salute multorum, si cognitis sacramentis perfecte in Deum fidei, impia humane stultitiæ instituta desererent, et se Deo redderent hæreticis repudiatis, atque a cibo mortis, quo in laqueum aves solent illici, in volatum se libera securitatis erigerent; sequerenturque Christum ducem, prophetas nuntios, Apostolos prævios, fidem consummatam, et salutem in Patris et Filii confessione perfectam; et cum dictum meminissent ore Domini: Qui non honorificat Filium, non honorificat*

sis, tranquillæ adhuc erant et inconcussa: tum quod inter se consentirent, tum quod fidei regulam a Nicæno concilio traditam constantissime retinerent. Sic quoque Lucifer Calarum lib. Meritorium esse pro Dei Filii imperatorem interpellat: Quos cogendo si peragere posses gentes, inventas es stolidissimas scilicet, ubique Christianos sicut nos credere. At tua novella prædicatio et recens religio, sub pretextu fidei blasphemiam in penitentiam salutis tuæ per te prolata, non solum adhuc limitem Romanam peragere non valet, etc. Imo Hilarius ipse, superiore libro, n. 30, hæreticos provocat ad fidem universæ Ecclesiæ, in qua omne os credentium Christum Deum loquitur.

(c) In nonnullis mss. exprimitur hic particula ut, quæ non male in aliis retinetur.

Patrem qui misit illum (Joan. v. 23), ad honorificandum Patrem per honorem Filii se referrent.

3. *Hæresis Arianae lues.* — Emerisit enim pestifera et letalis populus (a) proxime lues, quæ ingenti grassata contagio roinam miserandæ mortis invexit. Non enim tantum aut considerandum (f. coincidentium) in chaos enim populis suis repens urbium vastitas, aut frequentes bellorum et funebres mortes, aut immediate ægritudinis populosa contagia desævierunt, in quantum ad exitum generis humani hæresis hæc funesta grassata est. Deo enim, cui omnia in mortuis vivunt, hoc solum perit quod sibi deperit. Nam judicaturus ipse de omnibus, et pro majestatis suæ misericordiam pœnæ meritum ignoranti moderatum errorem, negantes se non jam judicabit utique, sed negabit (*Math. x. 35; vid. Tr. psal. cxl. n. 8*).

4. *Quam subdole virus suum effundat.* — Negat enim, negat furens hæresis sacramentum veræ fidei, ad impietatis suæ doctrinam religionis usa principis, cum infidelitatis suæ expositionem, ut superioribus libris continetur, ita cepit: « Novimus unum Deum solum infectum, solum sempiternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem, solum optimum, solum potentem. » Ad id enim usurpatum proficit piæ confessionis exordium, quo ait: « Unum Deum, et solum infectum, et solum sine initio: » ut per hæc, quæ religiose verbis ostentarentur, cætera impie subderentur. Nam post multa alia, quæ de Filio pari quoque simulate religionis

134 professione protulerat, subjevit: « Creaturam Dei perfectam, sed non (1) sicuti unum de creaturis: facturam, sed non sicuti cætera factura. » Et post multa alia, quibus, veritatis interjectis confessionibus, (b) hæreticæ impietatis umbra retulerat intentio, ut subsistere eum de non exstantibus arguere interpretationis subtilitate delenderet, ait: « Et ante sæcula creatus et fundatus, non erat ante quam nasceretur. » Postremo quasi rebus jam omnibus validissime ad impietatis (c) defensionem communis, ne vel filius vel Deus intelligeretur, adjecit: « Si enim quod ex ipso, et quod ex utero, et quod ex Patre exiit et venit, velut partem ejus unius substantiæ, et quasi prolationem extendens intelligitur; compositus erit

(1) Sicuti unum de creatura.

(2) In quarto legebatur in nostro codice; sed antiqua manu emendatum est in primo.

(a) In vulg. proxima. At in mss. proxime, quod refertur ad *emersit*. Ita lib. i. n. 23, Arii ad Alexandrum epistola dicitur non olim edita.

(b) Editi, *hujus hæreticæ*. Rectius abest *hujus* a mss.

(c) Sic mss. Editi vero, *professionem*.

(d) Editi hic, *corporeus*; et, infra, *corpus*. Magis sibi constant mss.

(e) Recentiores mss. cum vulgatis, in quarto licet. Duo Vaticani, in primo vel quarto licet libro. Antiquiores autem, iique numero plures, in primo licet libro. Quæ lectio nobis ex sincerior visa est, quo in mentem eorum minus cadat, qui antiquos ex conjecturis corrigunt. Qui favet quod liber superior, n. 5, non *quintus* sed *secundus* appellatur; et hoc, uti diximus, quia secundus est contra perfidiam Arianorum

A Pater, et divisibilis, et convertibilis, et (d) corpus secundum illos, et quantum in ipsis est, consequentia corporis sustinens sine corpore Deus. » Et quia nobis ex integro adversum hanc impissimam doctrinam expositionem evangelicam nunc erit sermo; consequens existimavimus omnem jam (2) (e) in primo licet libro editionem hujus hæresos conscriptam, nunc quoque hinc sexto inserere: ut rectus lectio, et responsionis ad singula subjecta collatio, per evangelicæ atque apostolicæ institutiones invitæ licet et contradicentibus sensum veritatis eliciat. Dicunt ergo.

(3) (f) *Exemplum blasphemiarum.*

5. *Arii et assecularum ejus ad Alexandrum epistola.* — « Novimus unum Deum, solum infectum, solum sempiternum, solum sine initio, solum immortalitatem habentem, solum optimum, solum potentem, omnium creatorem, ordinatorum et dispositorem inconvertibilem, immutabilem, justum et optimum legis et prophetarum et novi Testamenti. Hunc Deum generasse filium unigenitum ante omnia sæcula, per quem et sæculum et omnia fecit. Natum autem non pntative, sed vere observatum voluntati suæ, immutabilem et inconvertibilem, creaturam Dei perfectam, sed non (4) sicuti unum de creaturis; facturam, sed non sicuti cætera factura; nec ut Valentini prolationem Natum Patris commentatus est; nec sicut Manichæus partem unius substantiæ 135 Patris Natum exposuit; nec sicut Sabellius, qui unionem (g) dividit, ipsam dixit Filium quem et Patrem; sed nec sicut Hieracas lucernam de lucerna, vel lampadem in duas partes; nec qui fuit ante, postmodum natum vel supereratum in filium, sicuti et tu ipse, beatissime papa, media in ecclesia et in consensu frequenter eos qui talia introducunt renuisti: sed sicuti diximus, voluntate Dei ante tempora et sæcula creatum, et vivere et esse accipiens a Patre, et (5) (h) gloriæ e consubistente Patre. Neque enim Pater dans ei omnium hereditatem, frandavit semetipsum ab his que non facta ab ipso habentur: fons est autem omnium.

6. « Quapropter tres substantiæ sunt, Pater, Filius, Spiritus sanctus. Et quidem Deus causa est omnium, omnino sine initio solitarius. Filius autem

(5) Hæc epigraphe ideo est in nostro codice.

(4) Hic repetit sicuti unum de creatura.

(5) *Gloriam*.

fidei professionem. Quamquam sub alio respectu hic ipse liber proxime sextus nuncupatur, Erasmus hic ad marginem adscripserat, *Ego vero non dubito quam legendum sit in quatuor libris, eique postea subscripsit Lud. Miræus*. Nimirum non adverterunt sermonem hic Italieri de perfidia Arianorum epistola, quæ hæcenus unico, non quatuor libris edita est.

(f) Hanc epigraphem in prius vulgatis omissam restitimus ex posterioribus mss.

(g) Editi, qui, lib. iv, præferunt *unionem inducit*, hic exhibent *unionem dividens*: utrobique refragantibus mss.

(h) In vulgatis, lib. iv, *gloriori*, hic vero cum omnibus mss. *gloriam*: sed errore librariorum litteram n adjectam jam monuimus (*col. 106, not. j editionis nostræ*).

sine tempore editus a Patre, et ante secula creatus et simulatus, non erat ante quam nasceretur: sed sine tempore ante omnia natus, solus a solo (a) Patre (1) substituit. Nec enim aeternus aut coaeternus, aut simul non factus cum Patre (b), nec simul cum Patre habet esse, sicuti quidam dicunt, aut aliqui, duo non nata principia introducentes: sed sicut unio et principium omnium, sic et Deus ante omnia est. Propter quod et ante Filium est, sicut et a te didicimus media in ecclesia predicante. Secundum quod itaque a Deo esse habet, (c) et glorias, et vivere, et omnia ei sunt tradita, secundum hoc, principium ejus est Deus. Principatur autem ei, utpote Deus ejus, cum sit ante ipsum. Si enim quod *ex ipso*, et quod *ex utero*, et quod *ex Patre exiit et venit*, velut partem ejus unius substantiæ et quasi prolationem extendens intelligitur; compositus erit Pater, et divisibilis, et convertibilis (2), et corpus secundum illos, et, quantum in ipsis est, consequentia corporis sustinens sine corpore Deus (d). •

7. *Veneum in hæc epistola latens.* — Quis non his sentiat lubricis serpentinae viæ flexus, vel (e) tortuosis spiribus nodos viperinos non intelligat, quibus venenati oris **136** principalis potestas collecto inflexi corporis orbe concluditur? Sed extensis omnibus atque absolutis, totum occultati capitis virus patebit. Ingerunt enim nobis primum nomina veritatis, (5) (f) ut virus falsitatis introeat. Bonum in ore est, ut de corde malum subeat. Et inter hæc nusquam audio ab his Deum Dei filium dici: nusquam Filium invenio ita predicatum esse, quod filius sit. Nomen filii ingeritur, ut natura taceatur; natura admittit, ut nomen alienum sit. Hæreses ceteræ pretenduntur, ut de se hæresis mentiatur (*Idem notat Athanas. Or. 1, p. 515*) Unus solus Deus et solus verus ingeritur, ne verum ac proprium Dei filio relinquatur esse quod Deus est.

8. *Quid jam sibi tractandum proponat Hilarius.* —

(1) Subsistit.

(2) Et *mutabilis*, ut supra in quarto libro, etiam hic antiqua manu adjectum est in nostro exemplari.

(5) Ut vires falsitatis introeant.

(b) Fidei hujus absolutio evangelicis atque apostolicis

(a) In antiquissimis mss. S. Martini Turon., Vat. has. et Colb. a solo substituit. non male, si lib. iv sibi constarent. In græco autem, ὁπὸ τοῦ πατρὸς ὑπάρχει, omisso solo.

(b) Editi hic adjuvant, *sunt semper*; quod lib. iv melius omittunt, ibi et hic consentientibus mss.

(c) In vulgatis, et *gloriarum*. In ms. Vat. has., et *glorians et vivens*: in aliis, et *glorians et vivere*: idem medium quod supra.

(d) In uno ms. post vocem *Deus*, subjicitur, *Veritas*: addito manus alienæ, quæ sancti Doctoris verba ab hæreticorum diutis secerantur.

(e) Editi, *tortuosis spiribus*: castigantur ex mss. Eadem similitudine fallaces hæresis Ariane technas se repræsentat Athanasius, Or. n. contra Ar. p. 516: *Qui ista hæresis non digna odio fuerit, cum illa per diffidantiam a suis etiam occultetur, et quasi serpens foratur?*

(f) Ita perpanci recentioribus mss. cum vulgatis. Carleri vero habent, *ut vires falsitatis introeant*. Huic lectum foret illud, *venenati oris principalis potestas*;

Quamquam igitur superioribus libellis (*scil. iv et v*) de Deo et Deo, et Deo vero ac Deo vero, et in Deo vero patre et in Deo vero filio uno vero Deo intelligendo secundum naturam unitatem, non secundum personam unionem, ex legis et prophetarum prædicationibus docuerimus; tamen perfecta (1) fidei hujus absolutio ex evangelicis atque apostolicis est præstanda doctrinis, ut verus Dei filius Deus non alienæ a Patre diversæque naturæ, sed ejusdem esse divinitatis, per veritatem nativitatis existens, possit intelligi. Nec sane quemquam tam amentem posse esse existimo, qui Dei de se professiones aut cognitias non intelligat, aut intellectas a se (g) nollet intelligi, aut emendandas putet humanæ opinionis prudentiæ. Sed antequam res ipsas salutarium sacramentorum loqui (5) incipiamus; ne in aliquo sibi, editis hæreticorum nominibus, hæresis professio blanditiæ, demonstrandum est omne hujus argute malitiæ velamen: ut per quod se virus latens contegit, per id ipsum (6) proditum (h) sit et revelatum, et ad blanditiæ veneni intelligentiam publicæ conscientiæ sensus intrucat.

9. *Valentini commenta. Ecclesia ab his aliena. Prolationis nomine hæretici nativitatem nituntur abolere.* — Volentes igitur hæretici Dei filium non ex Deo esse, neque (i) de natura et in natura Dei ex Deo Deum natum, cum jam superius commemorasset *natum Deum saltem* **137** *verum*, neque adjuccissent et *patrem*; ut unius veritatis esse Patrem et Filium exclusa proprietate nativitatis negarent, dixerunt, *¶ Nec ut Valentinus prolationem Natum Patris commentatus est:* ut sub specie hæreseos (j) Valentiniæ, nomine prolationis improbatæ, nativitatem Dei ex Deo improbarent. Valentinus enim ridicula quædam et læta commentans, cum præter principem Deum, familiam deorum et numerosas (7) (k) aternitatum potestates introduxisset, (8) tunc prolato Dominum nostrum Jesum Christum mysterio occulte voluntate

est predicanda doctrinis.

(5) Incipimus.

(6) Proditum et revelatum, ad blandientis, etc.

(7) Aternitatum.

(8) Tum prolato.

alteri autem, *tantum occultati capitis virus*: quæ quoniam obtinuit, nec a nobis mutatur.

(g) Editi, *nollet intelligi*. et mox, *humanæ opinionis prudentia*. Concinnius optimus codex Colb. cum Corb., etc., *nollet*: ac postea suffragantibus Mart. et Carn., *humanæ opinionis prudentiæ*. Humanam prudentiam, quæ variis opinionumvis incerta fluctuat, fidei certitudini nunquam præponendam constanter iniecit.

(h) Mss. *proditum, et revelatum, ad blandientis, etc.*

(i) Illud de natura, id est, de substantia.

(j) Exensi, *Valentinianæ*: revertentibus mss. Sic lib. ii, n. 4, vulgatis etiam consentientibus, *legeret est Valentinus, non Valentinianus*. Ita et in libro de Synodus Arii non Ariani ipsius Arii fautores nomenclantur, et supra, lib. v, n. 25, in aliquot probe notæ mss. exhibetur *Sabellia hæresis*.

(k) In quibusdam mss. *æternitatum*. In aliis nonnullis, *vanitatum*. Rectius in cæteris libris, *æternitatum*: quod latinum nomen est vocis græcæ αἰών, ex quæ æones denominati sunt.

tis assernit. Hanc ergo inane prolationem, temerarii ac stulti aetioris furore quasitum, ovangelica atque apostolica Ecclesiae fides noscit. Ignorat enim Valentinus (1) (a) bythona, et ter denos aonaa; (b) scit vero nihil aliud quam unum Deum patrem ex quo omnia sunt, et unum Dominum nostrum Jesum Christum per quem omnia, natum ex Deo Deum. Sed quia ex Deo Deus (c) natus, neque per nativitatem suam Deo ademit esse quod Deus est, neque ipso in nativitate non Deus est; et quod Deus est, non cepit esse, sed natus (d) ex Deo est; et quod nascitur, id ipsum secundum humanam naturam sanctam videtur esse prolatum, ita ut prolatio ipsa nativitas esse existimetur: Idcirco tentatum est per Valentinum haeresim prolationis nomen excludi, ne nativitatis veritas permaneret; quia prolationis intelligentia, opinio terrena, non multum esset a natura terrena nativitate aliena. Natura humanae tarda ac difficilis ad res divinas intelligentia exigit, de his, quae semel dicta a nobis sunt (*lib. 1, n. 10 et lib. iv, n. 2*), frequentius admoneri, ne satisfacere sacramentis divinae virtutis, humanae comparationis exemplo credantur; sed tantum ad imbuendum spiritaliter de caelestibus sensum, speciem terreni generis afferri, ut per hanc naturam nostram gradum ad intelligentiam divinam magnificentiam provehamur.

Non est autem secundum humanarum nativitatum prolationem, Dei nativitas aestimanda (*ad existimanda*). Ubi enim unus ex uno est, et Deus natus ex Deo est, affert tantum significationis intelligentiam terrena nativitas; ceterum non satisfarit comparationis exemplo nascentium, quae habet in se et coitum, et conceptum, et tempus, et partum; cum Deus ex Deo natus nihil aliud intelligendus sit esse, quam natus. Et quidem de divina nativitate, secundum fidem evangelicam atque apostolicam, veritate suo loco tractabimus: interim tamen haereti-

(1) *Bythonom.*(2) *Soli sui.*

(a) Ita enim ms. Corb. In aliis vero, *bythonom*. At in prius vulgatis, *kythona*; male. Unum enim *bythum*, id est, *profundum* (quod Epiphanius teste *hær. xxxi, n. 2*. Hesiodi *chaos* erat), non plures admittebat Valentinus, ut certare est apud Irenaeum *lib. 1, c. 1*, Tertullianum de *praescript. cap. 49*, Epiphanius *hær. xxxi*, Philastrius, etc. Fabulas illius ita paucis complectitur Tertullianus loco citato: *Dicit in primis esse bython et silenthon, ex his processisse senem mentem et veritatem: ex quibus erupisse verbum et vitam; de quibus rursus creatum hominem et Ecclesiam* (en primum aeternum ogducentum; sed enim ex his quoque processisse 12 aonaa, de *sermone mentem et vita alios 10, hanc esse aeternam triacountada, etc.* Bython autem apud antiquos in quarto easu sit accepisse videtur Hilarium ut in recto, quasi *βυθόν βυθόνος*: ex quo conficere ei licuit, *bythonom*, quemodo in *Matth. c. 16, n. 4, et c. 26, n. 8. troethelam*.

(b) Sic mss. Editi vero, *nevel enim aliud*.

(c) Verbum natus in ante editis omissem restituitur ex mss.

(d) In prius vulgatis, *ex Deo Deus est: abundat vox Deus, et abest a mss. Filius negatur coepisse, quia ex Deo natus, non factus, substantiam ac naturam Dei obtinet, cuius nullum est initium.*(e) Sola editio Par. *negando*: mendose. Quod au-

tem hic unius substantiae portio, graeca lingua, qua primum edita haec epistola, dicitur, *μείος θουούσιον*. Unde liquet Arianos vocabulum *θουούσιον* non post Nycenam synodum tantum, sed et ante, valde existimasse. Hoc enim rursum explodere conantur, ubi aiunt: *Si enim quod ex ipso, velut partem ejus unius substantiae, graece τοῦ θουούσιον.*

10. *Manichaeum damnant, ut θουούσιον ratiocent.* *Ecclesia nescit in filio portionem Dei, sed plenitudinem.* — Tenet vero etiam in caeteris ejusdem artis suae malignam fraudulentiam, dicens: «Nec sicut Manichaeus partem unius substantiae Patris Nati ex-
posuit. » Negata superioris prolatio est, ut nativitas negaretur: nunc quoque sub Manichaei nominis (a) neganda unius substantiae inferitur et portio, ne Deus ex Deo esse credatur. Manichaeus enim abruptum in improbanda lege ac prophetis furoris, et diaboli quantum in se est professus assertor, et (2) (f) solis sui nescius cultor, id quod in Virgine fuit, portionem unius substantiae predicavit, et id Filium intelligi voluit, quod ex Dei substantia parte aliqua deductum apparerit in carne. Ut igitur unigeniti filii nativitas, et unius substantiae nomen tolleretur, portio unius substantiae in nativitate Filii praetenditur: ut quia profane ea, quae ex portione unius substantiae nativitas asserta est, praedicatur; primum nativitas ipsa non esset, quae in Manichaeo esset ex portione professione damnata; tum deinde nomen ac fides unius substantiae tolleretur, quia apud haereticos ex portione competeret; et per id non ex Deo Deus esset, (g) quod in eo divinae naturae proprietates non inesset. Quid vesanas similitudines 139 ementia religionis spece impius furor simulat? Manichaeum, secundum haereticam insaniam praedicatorem, (h) pia Ecclesiae fides damnat. Nescit enim in Filio portionem: sed scit Deum totum ex Deo toto: sed ex uno unum; non desectum, sed natum: soit nativitatem Dei nec diminutionem esse gignentis, nec indimitatem esse nascentis. Si ex se scit, infer columniam (3) (i) temerarie usurpatae scientiae: ei vero de Domino suo didicit, nativitatis suae scientiam permittit

(3) *Tenere.*

tem hic unius substantiae portio, graeca lingua, qua primum edita haec epistola, dicitur, *μείος θουούσιον*. Unde liquet Arianos vocabulum *θουούσιον* non post Nycenam synodum tantum, sed et ante, valde existimasse. Hoc enim rursum explodere conantur, ubi aiunt: *Si enim quod ex ipso, velut partem ejus unius substantiae, graece τοῦ θουούσιον.*

(f) In Editis, *solus sui*. In una ms. Remig. *solus sui*. Melius in aliis, *solis sui*. Manichaei enim, uti tradit Augustinus ad *Quodvultdeum, hær. xvi, oratione faciunt ad solem per diem quinquaginta circuit, Lucemque istam corpoream, liquet superius, Dei dicunt esse naturam. Porro hic nescius cultor idem est quod *theraditus* cultor. Ideo autem, puto, ait Hilarium, *solis cultor* adjuncto *sui*, quia sol propter hominem, non propter solem homo.*

(g) Vat. *bs. mss. neque in eo divinae naturae proprietates inesset. Quid vesanas similitudines, etc.*, libris aliis non in e praeteratur.

(h) Editi, *pie*. At mss. *pia*, hoc est, fides quae pio ac sano sensu hominioni predicat, Manichaeum non secus damnat, atque haereticum Ariam. Sic enim sibi velle videtur, secundum ipsi haereticam insaniam praedicatorem. Nam secumtiam, pro ad instar seu *aque ac*, Hilarium usitatum esse jam observavimus.

(i) Ita mss. Collin. ac Germ. In plerisque aliis, *te-*

nascenti. Hæc enim ita ei a Deo unigenito comperta sunt, quod Pater et Filius unum sunt, quod plenitudo deitatis in Filio est: per quod et portionem unius substantiæ (a) dedit ad Filium, et per natiuitatis veritatem, veræ divinitatis proprietatem veneratur in Filio. Sed (b) reposita pleniori singularium responsionum absolute, per reliqua curramus.

11. *Sabellium respuunt, ut naturæ in Patre et Filio unitatem auferant.*— Namque id sequitur: « Nec sicut Sabellius, qui unionem dividit, ipsum dixit Filium quæri et Patrem. » Ignorat evangelica atque apostolica sacramenta sic credens Sabellius. Sed hoc non simpliciter ab hæreticis (c) in hæretico damnatur. Volentes enim nihil inter Patrem et Filium esse unum, divisæ a Sabellio unionis crimen exprobrant: cuius unionis divisio non natiuitatem intulit, sed eundem divisit (1) (d) in Virgine. Nobis autem in confessione natiuitas est: et unionem detestantes, unitatem divinitatis tenemus; scilicet ut Deus ex Deo (e) unum sint in genere nature, dum quod per natiuitatis veritatem ex Deo in Deum exiit, non aliunde quam ex Deo esse substituit. Quod autem non aliunde quam ex Deo manet, maneat necesse est in ea veritate qua Deus est: ac per hoc unum sunt, cum qui ex Deo Deus est, neque aliud ipse est, neque aliunde quam ex Deo est. Idcirco autem unionis in Sabellio impietas prætenditur, ut (f) Ecclesie fidei unitatis religio 140 auferatur. Persequar deinde et cætera hæretici ingenii artificia, ne forte suspensio magis quam veris sollicitudinibus, malevolus interest ad eam simplicitatem existimet: ostensus totius professionis (g) conclusione, in quem se exitum præmissio tam subdoli sermonis instruxerit.

12. *Lumen ex lumine Filium Hieracas prave intelligit. Qui intelligat Ecclesia.*— Id enim sequitur: « Sed

(1) In Virginem.

mere: in Carn. et Mart., temeritate. In vulgatis autem, temeritati.

(a) Bad. adit. Er., Lips. et Par., addit: emendant mss. Odit quippe Ecclesia portionem, que amat et prædicat in Filio deitatis plenitudinem.

(b) In editis, seposita. In ms. Carn., deposita. Magis placet cum Culb., Silv. et Germ., reposita, hoc est, dilata.

(c) Apud Par. desideratur, in hæretico. Propria atque omnibus nota in hoc erat Sabellii hæresis, quod unionem in Deo prædicaret, at quod unionem in Christo divideret, minus innotescebat. Hoc autem fraudulenter, non illud, exprimit hæretici: ut catholicos unionem in Deo detestantes, et distinctarum personarum in natura æqualitatem profitentes, cum Sabellio pariter damnent.

(d) Mss., in Virginem. Cum unio ad personas referri solet: hoc per se sonat, personam in Christo non fuisse singularem, ut expli. unius col. 106, not. j. huius editionis, sic tamen potius intelligendum videtur, ut Sabellius unionem in Virgine divideret, quantum post susceptam in ea carnem eidem Deo patri ac filii nomina adscribere cœperit, nomen auctus numerum, non personarum.

(e) Par., unum sit. Rectius in aliis Ehris, unum sint: ut Deus ex Deo et fons divinitatis Patrem, et Filium qui ex eo originem ducit significet. Ex quo mox concluditur, ac per hoc unum sunt.

A nec sicut Hieracas, lucernam de lucerna, vel lampadem in duas partes. Nec qui fuit ante, postmodum natum vel supercreatum in filium. Hieracas nequeat Unigeniti natiuitatem, nec evangelicorum sacramentorum virtutem adeptus, unius lucernæ duo lumina prædicavit, ut Ichnorum bipertita divisio substantiam Patris et Filii æquularetur, quæ ex unius vasculi unguine accenderetur in lumen: tanquam esset substantia exterior, (h) ut olei in lucerna, continens luminis utriusque naturam; vel orto ut lampas papyro (i) eodem intexta, utroque capite luceret, essetque media materies lumen ex se utroque præcedens. Hæc stultitia humane error invenit, dum quod capiunt, ex se potius quam ex Deo sapiant. Sed quia veræ fidei professio est, ita Deum ex Deo natum ut lumen ex lumine, quod sine detrimento suo naturam suam præstat ex sese, ut det quod habet, et quod dederit habeat, nascaturque quod sit; cum non aliud, quam quod est, natum sit; et natiuitas acceperit quod erat; nec ademerit quod accepit; sique utroque unum, dum ex eo quod est nascitur, et quod nascitur, neque aliunde, neque aliud est: est enim lumen ex lumine: ut ergo fidei huius intelligentia avocessetur, Hieracæ lampas vel lucerna ad crimen conficiendi ex lumine luminis objecta est; ne dicit theologica existimetur, quod impie dicitur et necesse est denatum est. Assiste, assiste inmissio turæ hæreticorum, nec patrocinium ecclesiasticæ fidei falsæ solite assertionis opinione sententia. Nihil corporale 141 secundum aia, nihil (2) (j) manuum in Dei rebus est: quod Deus est, Deus totum res. Nihil in eo, nisi virtus, nisi vita, nisi lux, nisi bonitudo, nisi spiritus est. Materies debiles natura illa non recipit, neque ex diversis constat ut nascant: Deus, et est Deus, quod est permanet: et permanens Deus fuit

(2) In anteriori, ianuum.

(f) Tres Vat. mss. et Silv., ecclesiasticæ fidei hæresis hic opponitur Ecclesie: cuius fidei est trinitatis religio, quia unitatem in Trinitate et credit et veneratur.

(g) Editi, conclusionem: emendantur ex verisip.

(h) In vulg., ut oleum. At in mss., ut olei, tacita voce substantia. In hæc sententia datur substantia: Patri et Filio prior, quæ ab utroque participata sit: quo sensu reprobat homonion lib. iv, num. 4.

(i) Sola editio Par. papyro eodem. Papyrus vel papyrus est herba Nilotica, cuius usus non unus fuit. Ex ea conficiebantur chartæ, vela, teges, funes nautici, etc. Usus quoque ejus ad ceros ac lampadas meminit Gregorius Papa, l. i Di. c. 5: *Græci lampades ecclesiæ implevit aqua, atque ex more in medio papyrus posuit.* Gregorius Turon. de Vita Patrum c. 2, mentionem facit cicindilis, in quo nec papyrus addita, nec olei gutta stillantis adjecta. Dequim Paulinus Nat., 3:

Clara coronant densis altaris Ichnis,
Lamina ceratis adolentur odora papyrus.

Hinc Joanni de Janna, papyrus dicitur quasi parvus pyr, id est, ignem: sublimis toris, quam verius.

(j) Editi, manū. Ms. Gerb. a prima manu, ianuum: a secunda cum ceteris, ianuum; quæ voce negatur Deus consequentia corporis sustinere: venit autem probatur non esse corpus, in quo nihil corpore assertitur.

geniit. Non continentur, ut lampas et lampas, aut A
lychnus et lychnus, exteriore natura. Unigeniti ex
Deo Dei nativitas non series est, sed progenies, non
tractus est, sed ex lumine (1) lumen. (a) Luminis
naturæ unitas est, non ex connexione porrectio.

13. *Dei ex Deo nativitas inapugnata, asseritur.* —
Jam vero in eo quanta hæreticæ astutie et quam cal-
lida professio fuit: «Nec qui fuit ante, postmodum
naturæ vel supercreatum in filium.» Deus, qui ex
Deo natus est, non utique natus ex nihilo est, neque
de non exstantibus natus est; sed nativitatis suæ
viventem habuit naturam. Nec idem Deus, qui erat;
sed Deus ex Deo, qui erat, natus est: et nativitas
habuit originis suæ in ipsa sua nativitate naturam.
(2) Si ex nostro loquimur, insolentes sumus: sin
vero ad loquendum edoctos nos per Deum docebi-
mus, nativitas Dei secundum doctrinam Dei est confi-
tenda. Hanc igitur in Patre et Filio naturæ unita-
tem, et hoc viventi nativitatis inenarrabile sacra-
mentum excludere hæreticus furor tentans ait, «Non
eum, qui fuit ante, postmodum natum vel super-
creatum in filium.» Quis enim tam vesanus erit, ut
defecisse a se Patrem putet; ut idem, qui fuerat,
postea nasceretur vel supercrearetur in filium; et
esset abolitio Dei, ut succederet de abolitione nativi-
tas, cum nativitas manentem testetur auctorem? Vel
quis tam demens est, ut substituisse filium nisi ex
nativitate fateatur? Quis porro tam vecors, qui non
existisse Deum ex eo quod Deus nascitur audeat
predicare? Non enim qui manebat Deus, sed ex
manente Deo Deus natus est, tenens in se naturam C
gignentis in nativitate naturæ. Nativitas autem Dei,
quæ ex Deo in Deum creditur, non quæ non 142
erant tenet, sed (b) quæ Dei manebant et manent, ob-
tinuit veritate nascendi. Non ergo qui (c) erat natus
est, sed ex his atque in his, quæ Dei erant, Deus natus
existit. Omnis igitur hic superior hæreticæ frau-
dulentiæ sermo hanc viam impissimæ doctrinæ suæ
præparavit; ut Unigenitum Deum negatura, tanquam
ratione veritatis ante præmissa, ex nihilo potiusquam

(1) Abest lumen.

(a) In vulgatis, ex lumine luminis natura. Unitas.
Addimus lumen ex ms. Colb. aliisque duobus, qui-
bus alii cætera consentiunt.

(b) Ita mss. Editi vero, quæ in Deo manebant Ut
Hilario familiare est verbum Deus pro Patre, ita D
manere pro esse sine existendi initio. Unde quod
hic quæ Dei manebant, mox dicitur quæ Dei erant.

(c) In ms. Carnut. a secunda manu hic super-
scripta est particula non, quæ deinde in uno Colb.
neon in eht Er., Lips. et Par. perperam obtinuit:
reliquantibus aliis libris. Diebant Ariani, Nec qui
fuit ante, postmodum natum, directe quidem adver-
sus Sabellium, asserentem eum, qui Pater erat,
eum postmodum natus esset, huius appellationem esse
sortitum, oblique autem adversus catholicam fidem,
Filius de non exstantibus insinuare molientes. Qui-
bus ita respondit Hilarius, ut et ipsorum repellat
artes, et catholice fidei nihil cum Sabellio commune
esse demonstrat. Superius enim contra Sabellium
premittit, Nec idem Deus qui erat natus est. Quod
ibi probavit, ipsam conclusionis in modum repetit
his aliis verbis, Non ergo qui erat (huc est, non Pa-

ter) natus est: sed ex his quæ Dei erant Deus (Filius)
natus existit.

(d) Solus codex Vat. bas., quantum potuit.

(e) Editi, antequam nasceretur. Sequitur mss.
deinde subsistens origo nihil aliud significat, quam
quod mox, existens auctoritas. Pro his decernit modo
Theologi, principium existens.

(f) Exemplar Carn. secundis curis cum ms. Vat.
bas., quia usque non potuit nisi qui non erat, neque, etc.

(g) In ms. Vat. bas., postquam esset.

(h) Vat. bas. ms., ne quod Deus, et mox, maneret
absque particula quæ: hic ut supra et mox deprehendit
tenentis.

(i) In ms. Vat. bas. desideratur qui erat. Quod
proxime dicitur, manentis naturæ confitenda nativitas,
ita potest intelligi, vel natum esse ex manente natu-
ram, vel natum utrumque.

(j) In utrumque, unus ejus substantiæ: male, cum
ejus ad Patrem, et unius ad vocabulum substantiæ
referatur. Deinde jam præmonuimus in exemplaribus
græcis legi, καὶ ὁ, καὶ ὁμοῦν ὁμοῦν, non autem καὶ

15. *Hæresis audax, sed imprudens. In quibus ægre,*

C
in quibus facilius curetur. — Sed irreligiosos æstus suos
calor hæreticus non continet; et per id quod ait, non
erat antequam nasceretur, id laborans, ut 143 de non
exstantibus nasceretur, id est, non a Deo patre in
Deum filium vera et perfecta nativitate natus esset,
in ipsa totius expositionis conclusione ad ultimum et
profanissimum irreligiosus furoris sui prorupit ardo-
rem, dicens: «Si enim quod ex ipso, et quod ex
utero, et quod ex Patre exivi et veni, velut patrem
(j) ejus unius substantiæ, et quasi prolationem ex-

(2) Si enim ex nostro.

tendens intelligitur; composuit enim Pater, et divisibilis, et convertibilis, et corpus secundum illa, et, quantum in ipsis est, consequentia corporis sustinens sine corpore Deo. Gravis et multæ difficultatis labor esset veritatem religionis adversum falsitatis impietatem tueri, si quantum audent impietas, in tantum consuleret (a) prudenter Sed bene, quod irreligiositas voluntas ex inopia prudentiæ est. Et idcirco cum facilis sit adversum stultitiam responsio, emendatio tamen difficilis stultorum est: per quam primum et ratio intelligentiæ non queritur, et deinceps ab intelligentiæ intimata non capitur. Sed si quos timor Dei et intelligentiæ ignorantio, non impietatis voluntas per stultitiæ sensum detinuerit in errore, (b) spero ut ad emendationem proclives sint; cum impietatis stultitiæ absolute veritatis sit demonstratio proutur.

16. *Filius ut ex ipso Deo neque ipse qui Pater, neque aliud, neque ex nihilo.*— Dixistis, o stulti, (c) qui et hodie idem dicitis, nescientes in Deum sapere, si enim quod ex ipso, et quod ex utero, et quod ex Patre exiit et venit. Quæro a te, hoc totum dictum a Deo, an non dictum sit? Dictum utique est et necesse est, cum a Deo de se dictum sit, non aliter intelligendum esse quam dictum est. De dictis suo loco, demonstratis singulorum quorumque virtutibus, tractabimus. Interim tamen uniuscujusque intelligentiam consulo, quid existimet in eo, cum dictum sit ex ipso: utrumne ex altero intelligendum sit, an ne ex nullo, an vero ipse ille credendus sit? Ex altero non est: quia ex ipso est, id est (ita ut non), ne aliunde, præter quam ex Deo Deus sit. Ex nihilo non est: quia ex ipso est; demonstratur enim natura unde natus est. Ipse non est: quia ubi ex ipso est, natus filii refertur ex patre. Deinde cum significatur ex utero, interrogo an credi possit esse natus ex nihilo, cum natus sit veritas per corporalium efficientiarum nomina reveletur? Non enim membris corporalibus consistens Deus, cum generationem 144 Filii (d) commemoraret, ait: Ex utero ante luciferum genui te (Ps. cix, 3); sed innarrabilem illam unigenitum ex se filii natusitatem ex divinitatis suæ veritate confirmans, ad intelligentiæ fidem locutus est; ut de divinis suis rebus, secundum humanam naturam, humanæ naturæ sensum ad fidei scientiam erudiret: ut cum ait ex utero, non ex nihilo creati substituisse, sed ex se Unigeniti sui natu-

ralis natusitatem decenter. Postremo quod dixit: Ex Patre exiit, et venit (Job. xvi, 27), utrum ambiguitatem reliquerit, quin intelligeretur non aliunde quam ex Patre esse quod Deus est? Ex Patre enim exiens, neque aliam natusitatis habuit naturam, neque nullam: sed cum sibi testatur auctorem, ex quo se proficitur exisse. De his autem demonstrandis atque intelligendis posterior mihi sermo est.

17. *Deo de se non credere nefas.*— Interim tamen hoc videamus, quæ hominis fiducia intelligenda de Deo inhibentur, quæ quod a Deo de se dicta sint non negantur. O gravissimum humanæ stultitiæ atque insolentiæ dedecus, professionis suæ de se Deum non modo arguere non credendo, sed emendando dantare, et illud ineffabile in eo naturæ suæ virtutisque secretum, humanis contaminare et impugnare doctrinis, et hæc audere loqui: Si, inquit, ex Deo est Filius, demutabilis et corporeus Deus est, qui ex se protulerit vel extenderit, quod sibi esset in filium? Quid sollicitus es, ne demutabilis Deus sit? Nos natusitatem confitemur, nos unigenitum prædicamus ex Deo docti: tu, ne natusitas maneat, ne unigenitum Deus in Ecclesiæ fide sit, naturam indemutabilis Dei quæ nec extendi nec protendi possit (e) opponis. Afferrem tibi, infelix error, etiam ex rebus mundi quarundam naturarum quæ gignuntur exemplum, ne natusitatem promotionem existimares, ne nascentium naturas detrimenda crederes esse gignentium, ut etiam multa sine corporali admixtione ex viventibus in viventes animas gignerentur: nisi nefas esset, Deo de se (f) non credidisse; et ultimi furoris vesania judicaretur, adimere auctoritatem ad fidem, qui venerationem profiteris ad vitam. Si enim non nisi per eum vita est, quomodo non per eum fides vitæ est? Fides autem vitæ quomodo in eo est, qui sibi de se testis infidelis habeatur?

145 18. *Filii nuncupationes qui ab hæreticis intellectæ.*— Usurpas enim, impissime hæretice, natusitatem Filii ad creationis voluntatem; ut non ex Deo natus sit, sed volente eo qui creavit, ex creatione substititit. Et tecum idcirco non Deus est, quia manente Deo uno, non teneat Filius originis suæ in natusitate naturam; sed in substantiam alteram (g) condidit, ipse tamquam unigenitus conditionibus et facturis cæteris præstantior sit: substitutus tamen, ut creationis indulgæ (h) sibi habeat substitutionem, non

ὡς προβολὴν ἀποδείξεων, quomodo Hilarius legisse liquet ex ipsius expositione.

(a) Editi, prudentia: castigantur ex scriptis.

(b) Ms. Carn. credo ut. Alii, spero ut. At excusi, spero quod. Hinc in loco prodit Hilarius, quo anno erat affectus erga eos, qui ignorantia et simplicitate Ario favebant, uti iam adversus Erasmi argutias observatum est in præfat. 27. Haud aliter Athanasius Or. II cont. Ar., p. 521, agens de iis qui sobolem propriam substantiæ Patris negant, quasi id fieri nequeat, nisi partes intelligentur. qui de incorporeo corpore cogitant, et ob imbecillitatem naturæ suæ adiungunt Filio proprietatem paternæ substantiæ. dum sobolem Patris stulti ex se metuantur. Cæterum, inquit, istos ad istum modum affectos, persuasosque non posse esse filium Dei, æquum quidem est ut misericordia pro-

sequamur consentaneum tamen, ut sciscitemur, et rationibus convincamus. Forsitan vel eo modo ad sensum aliquem perducî poterunt.

(c) Er., Lips. et Par., quæ et hodie: nullo suffragante ms.

(d) Par. cum antiquiore ms. Colb. et Germ., commemorasset.

(e) Vat. bas. ms., exponis. minus bene.

(f) Lips. hic adjectit testanti. quod abest a Bad., Er. et plerisque mss.

(g) Editi, conditur. remittentibus omnibus mss. Sensus porro est, Tecum, hoc est, in tua sententiâ, Filius non est Deus, sed condidit: ubi advertas particulam cum hic et alibi pro secundum accipi.

(h) Abest sibi a ms. bas Vat Verbum substituitur. Arius utatum colligimus ex Faustino, cap. 1, ubi

Dei attulerit ex generatione calicam, et natum dicas, quod substituit ex nihilo: filium autem illeico nuncupas, non quia ex Deo natus est, sed quia per Deum creatus est; quia et homines religiosos appellatione hujus nominis dignos a Deo habitos muneris: tum porro et non alia conditione Dei nomen indulgeas, quam ea quae dictum sit: *Ego dixi, dñi esis* (1) et *filii Altissimi omnes* (Paul. LXXI, 6), ut utatur dignatione in vocabulo nuncupatis, non naturae in nomine veritate. (a) sique tecum ex adoptione filius, deus ex nuncupatione, unigenitus ex privilegio, primogenitus ex ordine, (b) totus creatio, ex nullo Deus; quia generatio ejus non naturalis ex Deo nativitas sit, sed substantia creaturae.

10. *Quid Scripturis de Deo edoctus sit Hilarius.* — Ac primum orata a te impotentissimi doloris mei venia, loqui me apud te, omnipotens Deus, pater, et me terram ac cinerem, charitatis tamen tuae religione devinctum, liberat in haec verba permittit. Ego infelix nihil antea fui, et (c) vite sensu expertus, sine mei intelligentia, eo quod sum carebam. Sed misericordia tua ad vivendum mihi causa est: et non umbigo, quin tu bonus bonum mihi (d) statueris esse quod natus sum. Neque enim, qui mei non eges, ad mali me originem inclouasses. Sed cum me in vitam animatum, rationis quoque intelligentem praestitisses, ad cognitionem iue tui sacris, ut arbitror, per servos tuos Moysen et prophetas voluminibus erudisti, ex 146 quibus te nun in solitudine tua venerandum prodidisti. Cognovi teum illic (e) Deum, non alterum in natura, sed in sacramento substantiae tuae unum. Cognovi te in Deo Deum, non ex permixtione confusum, sed (f) ex virtute naturae, dum quod tu Deus es, in eo qui ex te est, inesses. non ut idem tu esses, et inesses; sed messe te in eo, qui ex te esset, perfectae nativitatis veritas edoceret. Hoc mihi

(1) *Et filii Excelsi omnes.* Exinde, in vocabulo nuncupationis.

Arianorum professiones sic exponit: *Sic quoque per cum factu dicit universa, ut eum asserat ex nullis creaturibus substitutum. . . si quidem non vere de Patre natus est, sed de nihilo substitutus.* Nunc significatione multum differt a verbo *creare*. Vnde sicut hic *creatum* substitutionis, ita vice versa lib. 1, n. 16, habes *substitutionem creatum*.

(a) Sola editio Par., *sique potius, non tecum*, quod idem est ac *secundum te*.

(b) Bad. et Er., *totius creatio*: ex quo Erasmus legendum putat *ex ordine totius creatum*. Verius alii libri, *totus creatio*. quod aliis verbis deinde declaratur, puta, *ex nullo Deus*. Nam *creatio*, ut ipse etiam Erasmus advertit, Hilario hic idem est quod res *creata*. Subiungit proxime *beneficentia rati*, cur illum dicant ex adoptione, nimirum *quia generatio ejus*, etc. quod barbare dicent Scholae, *quia filio ejus*. Vnde non est audiendus Vat. bas. codex, in quo habetur *quia creatio ejus*.

(c) Ita potiores niss. Tres autem Vatic. cum Vind., *ita sensus*: male. Editi veti, *vite sensus*.

(d) Vat. bas. codex, *instinueris*. In his non negat Hilarius peccatum originis, quod alias haereticus ac disertis verbis adterit. Maxime verperpetuum est illud ab Augustino ipius nomine laudatum lib. n contra Iulianum, c. 8: *In Ade offensa generositate n prima et beate illius creationis amissus*. Sed hoc tantum vult,

atque apostolicae voces loquentur, et ex ipso sacro Unigeniti tui ore condita in libris (al. in libris) verba testantur, Filium tuum ex te ingenito Deo unigenitum (g) Deum, hominem ex Virgine ad mysterium salutis meae natum: in quo te generationis ex te veritas contineret, et quem in te mantentis ex te nativitatis natura retineret.

20. *Eorum quibus credidit commendatio.* — In quod me, oro, profundum desperati relictus inersisti? Haec enim ego ita didici, ita credidi, et ita confirmatae mentis lide teneo, ne aut possim credere aliter, aut velim. Quid me miserum de te fecistis, et infelicem carnem atque animam alienae a te cognitionis doctrina perdidisti? Decepit me post rubri maris divisionem gloria descendens de monte Moysi, et omnia tecum arcanorum caelestium secreta cernens (Exodi xxxiv, 29). Hinc ego de te verbis tuis credidi. Perdidit me repertus secundum cor tuum David (Act. xiii, 22), et dignus Salomon divinae sapientiae munere (III Reg. iii, 12), et viso Domino Sabaoth Essaias praedicans (Esa. vi, 1), et ante conformationem sanctificatus in utero Jeremias eradicandorum et plantandorum gentium propheta (Jerem. i, 5), et mysterii resurrectionis Ezechiel testis (Ezech. xxxv), et vir desideriorum Daniel temporum conscius (Dan. ix, 25), et prophetarum consecratus chorus, et (h) omne praedicationis evangelicae sacramentum, electus ex publicano Matthaeus in Apostolum, et ex familiaritate Domini revelatione caelestium mysteriorum dignus Joannes (Math. xvi, 18), et post sacramenti confessionem beatus Simon 147 aedificationi Ecclesiae subjaceus et claves regni caelestis accipiens, et reliqui omnes sancto Spiritu praedicantes, et ex persecutore apostolus vas electionis tuae Paulus (Act. ix, 15), in profundo maris vivens (II Cor. xi, 25), in caelo tertio homo (Ibid. xii, 2), (i) in paradiso ante

totum bonum esse, quod nobis a Deo praestitum est, neque in bonitate illius cadere, et nos ratione ab ipso indulta ad intelligendos prophetas utentes, per eos decepti.

(e) In Vat. bas. cod., *Domine non alterum*: male. Confer lib. v, n. 36, ubi confiteendum docet Deum ex Deo, et Deum in Deo, non corporalibus modis, sed divinis virtutibus; nec natura in naturam transivisse, sed inysterio et potestate naturae.

(f) Neque verius hic predictus niss. ex veritate naturae. Nam ut mox audivimus ex lib. v, Deus in Deo est *divinis virtutibus et potestate naturae*. Expressius in subsequens ejusdem libri verbis, ex virtute naturae in naturam eandem nativitate subsistit. Ut autem ponitur ac probatur n. 5, *naturae virtus praesertim veritatem*. Hic respicitur locus Essaiæ. *In te est Deus, et non est praeter te*, de quo lib. v, n. 38.

(g) In vulgatis, *Deum et hominem*. Particulam et ex unguinis auctoritate niss. Tum in eo, quod sequitur, habetur expositio verborum: *Pater in me, et ego in Patre*.

(h) Vat. bas. codex, *et ad omne*: preferendus hic videretur, nisi corruptus tot aliis locis factus esset suspectus. Inque omni praedicationis evangelicae sacramentum intelligimus omnes evangelice legis praecursum.

(i) Sic et Tertullianus de Scorpiæe n. 12 Paulum

martyrium, in martyrio perfectæ fidei consummata A
librio (II Tim. iv, 6 et 7).

21. *Quantum firmi illius de Filii cum Patre æqualitate fides; et unde firma.* — Ab his ego quæ teneo edoctus sum, his immedicabiliter imbutus sum. Et ignosce, omnipotens Deus, quia in his nec emendari possum, et commori possum. Tarde mihi hos impiissimos, quantum ego arbitror, doctores ætas bujus nunc sæculi protulit. Sero hos habuit fides mea, quam tu erudisti, magistros. Inauditis ego (a) his nominibus in te ita credidi, per te ita renatus sum; et exinde tuis ita sum. Omnipotentem te scio, nec consciæ (b) tibi tantum atque ipsi Unigenito tuo nativitatibus inarrandæ expecto rationem. Impossibile enim tibi nihil est, et genitum a te filium omnipotentiae tuæ virtute non ambigo. Ambigens enim, jam omnipotentem te negabo. Bonum te etiam ex nativitate mea didici: atque ob id non invidum te honorum tuorum in Unigenito tui nativitate esse confido. Credo enim, quod quæ tua sunt, ejus sint; et quæ ejus sunt, tua sint. Sapientem te mihi etiam ipsa mundi creatio prodidit: Sapientiam te (c) tuam, non dissimilem, ex te genuisse mihi conscius sum. (f) (d) Vere et unus mihi Deus es: sed non aliud in eo, qui ex te Deo est, credam inesse, (e) quanti tuum est. Et in eo ne judica, sibi mihi crimen est, nimium me per Filium tuum et legi, et prophetis, et apostolis credidisse.

22. *Christus si verus Dei filius, est quoque verus Deus. Vere Dei filium eum esse nullis modis notum est.* — Sed cesset sermo temerarius, et ex his, in quæ demonstrandæ stultitiæ hæreticæ necessitate proruperat, in reddendæ potius rationis ministerium decedat: ut (2) (f) si qui adhuc salvi esse possunt, ad fidem teneant evangelicæ doctrinæ atque apostolicæ iter, ac verum Dei filium non ex adoptione, sed ex natura intelligant. Illuc enim responsionis nostræ esse ordinem convenit: ut primum Dei filium (g) esse doceamus: ut natura in eo divinitatis, per quod filius est, absoluta sit. Id enim maxime hæresis, de

(1) *Verus et unus, mox, qui ex te Deus est.*

(2) *Si qui adhuc salvi esse ad fidem possunt, teneant, etc.*

commendat, quod illum Deus paradisi compotent fecit ante morigiarum. Non est tamen unde approbemus Hilariū eum Tertulliano in hoc consentire: quod, præsertim lib. de Anima n. 55, paradisi nullis nisi martyribus patere propugnat.

(a) Editi, omnibus his. At mss. nominibus his, puta novarum doctorum, quorum nec antiquum, nec ulla titulo celebre nomen; cum contra Moysi, Salomonis, Esaiæ, etc. nomina pluribus elogis et sæculis sint commendata.

(b) Perspicuior uest lectio mss. Vat. bas. et Mart., nec consciæ nisi tibi, etc. Sed sine nisi, habetur idem sensus: Nec nativitatibus, tibi tantum atque Unigenito tuo consciæ, etc. Hoc nititur verbis evangelicis, Nemo novum Filium, nisi Pater, etc. Ut Hilario, ita Augustino familiaris est, æternam Filii generationem ex Patris omnipotentia demonstrare. Creaturis, inquit Serin. cxxxix, n. 4., *nisi dedit Deus, ut hoc quod sunt generent: et putas quia hoc sibi non potuit seritare qui est ante sæcula?* Sic et ex bonitate Patris invidia prorsus expertis id ipsum probat n. 5: *Gaudet Pater quando illi equo unicum filium: gaudet, quia non invidet. Et*

qua nunc agit, elaborat, ne Dominus noster 148
Jesus Christus vere Dei filius Deus verus sit. Vere Dei filium unigenitum Deum Dominum nostrum Jesum Christum esse ac doceri, multis modis cognitum est, dum de eo testatur Pater, dum de se ipse proficitur, dum apostoli prædicant, dum religiosi credunt, dum dæmones confitentur, dum Judæi negant, dum gentes in passionem cognoscunt. Neque enim ex communi nuncupationis est, quod de proprietatis fide dicitur. Et cum omnia, quæ Christus Dominus aut egit aut docuit, et ultra omnia eorum sint qui filii nuncupantur; et (h) in iis omnibus, quæ præcipua sint Christi, hoc vel potissimum doceatur esse, quod Dei filius est: non est in eo filii ex generali familiaritate cognomen.

23. *Non adoptivum, sed proprium esse Patrem testatur.* — Non contamino veritatis fidem, ut hoc verbis meis adstruam. Loquatur, ut sæpe solitus est, de Unigenito suo Pater, ne sub consummandi baptismi sacramento Jesus Christus ignorabilis possit esse per corpus: *Hic est filius meus dilectus, (i) in quo complacui (Matth. iii, 17).* Itogo in quo veritas deperit, et in quo infirma fides professionis est? Non annuntiat per angelum de sancto Spiritu partus ex virgine, non index Magis stella, nec adorati in cunis honor, nec (j) baptizandi sub Baptistæ professione virtus satis esse ad demonstrationem majestatis existimantur: Pater de cælo loquitur, et ita loquitur: *Hic est filius meus.* Quid sibi vult non cognominum, sed pronominum fides? Cognomina enim nominibus adduntur, pronominum vero obtinent in se nōminum virtutem. Proprietatis autem significatio est, ubi et *hic est* dictum esse auditur, et *meus est.* Et intellige quæ sit veritas et ratio dicerem. Legeras: *Filios genui, et exaltavi (Esai. i, 2):* sed non legeras, filios meos: generat enim eos sibi per divisionem gentium, et plebem hæreditatis in filios. Ne igitur per communionem adoptivæ hæreditatis cognomentum filii unigenito Deo adderetur, naturæ veritas per significa-

Deus, quia unico Filio non invidet, hoc quod ipse est generavit.

(c) Exemplar Silvæ majoris, tui non dissimilem.

(d) Sic potiores mss. Caru., tres Colb., Germ., unus Sorbon., etc. Alii vero libri, *Verus et unus. . .*

D *qui ex te Deus est.*

(e) Editi, *quam tu es;* et ad marginem Er., Lips., et Par. *quam quod tuum est: refragantibus mss.*

(f) Par. cum vetustiore ms. Colb., *si qui hujus salvi esse ad fidem possunt, evangelicæ, etc.*

(g) Male in mss. Vat. bas. et Mart. *hic adjicitur Deum:* eum Christum simpliciter Dei filium sibi proponat Hilarius demonstrare: quo semel demonstrato, palam fiet divinitatis in eo esse naturam.

(h) *Hic est, inter ea omnia nomina. Mox in ms. Vat. bas., dicitur, loco verbi doceatur, omisso deinde esse.*

(i) Editi *hic et infra n. 24, in quo bene complacui.* Utrouque abest bene a mss.

(j) Ms. Vat. bas., *baptizati:* neque hic agnoscendum. Notatur quippe Joannis reverentia, qua Christum, ante quam cum baptizaret, sibi dignitate superiorem agnovit.

tionem proprietatis ostensa est. Assignetur sane hoc A communio in Christo nomen, ut filius sit, si de quoquam dictum reperiretur: *Hic est filius meus*. Sin vero proprium ac singulare ei est: *Hic est filius meus*; quid calumniam? **149** Deo patri professæ de filio proprietatis asserimus? Ance tibi in eo, quod dicitur *hic est*, non hoc significari videtur: Alios quidem cognominatus ab eo in filios, sed hic filius meus est; donavi adoptionis plurimis nomen, sed iste mihi filius est: ne quæras alium, ne non hunc esse creas; hunc ego tamquam digito indice ac verbi significatione contingendo, qua dico et *meus est*, et *hic est*, et *filius est*? Quid post hæc intelligentiæ poterit esse, ne non esse credatur? Et hæc quidem paternæ vocis significatio (a) ea fuit, ne qui ad implendam omnem iustitiam baptizandus esset, quid esset ignoraretur: sed ut qui ad sacramentum salutis nostræ homo cernebatur, Dei voce Dei filius nosceretur.

21. Idem denuo declarat. Filii dictis auctoritatem præstat. — Et quia in fidei hujus confessione credentium vita esset (non enim alia æternitatis vita est (b), nisi Jesum Christum unigenitum Deum sciamus, esse Dei-filium); vox et cælis rursum ab Apostolis iteratæ hujus significationis auditur; ut id firmitus crederetur ad vitam, quod non credidisse mors esset. Namque cum Dominus in monte majestatis suæ habitu constitisset, Moysæ atque Ella assistentibus, et ad visionis ac vocis fidem tribus columnis ecclesiarum testibus assumptis, hæc vox paterna de cælo est: *Hic est filius meus dilectus, in quo complacui, hunc audite* (Math. xvii, 5). Non ad confirmationem honoris claritas conspecta satis fuerat; vox designatur: *Hic filius meus est*. Apostoli gloriam Dei non ferunt, et mortales oculi hebetantur ad visum, et consternata ad metum Petri et Jacobi et Joannis

(1) In codice Veronensi, *audiendi a nobis filii postulet*, etc.; at vox filii addita est secundis curis.

(a) Editi, *eo fuit*, refragantibus scriptis. Mox Par. cum mss. Colb. et Geru., *quo ut, pro sed ut*. Hoc argumentum illustrat ac fusius explicat Faustinus ad Flaccillam lib. contra Arianos, c. 2, ubi cum eadem et Scripturis, quæ hic Hilarius asserit, testimonia eodemque ordine et in eundem scopum describat, conjectare est illam ex ipso nonnihil fuisse adjunctum. Aut antem ibi: *Cornuc quidem ejus, vel potius hominem dicam, nemo ambigebit, quia nec ambigi poterat; sed illud, quod in homine erat et natum cum homine, quia videri per naturam non poterat, ne esset incertum, voce et quasi digito Patris ostenditur dicentis, Hic est Filius meus, etc.* Et paulo ante: *Et vide quia hoc tunc primum dicit, quando Jesus ut homo accessit ad baptismum: et puto non alia ratione, quam quia poterat credi non esse filium Dei, qui corporeus videtur, et inter ceteros homines ipse quoque ut homo peccator veniebat ad baptismum, cum peccata propria non haberet.*

(b) Par. cum mss. Vat. bas., Mart. et Colb., *vita est*. Magis placet cum aliis libris, *vita est*; ut respiciatur illud Joan. xvii, 3: *Hæc est autem vita æterna*, etc. Tum apud Er., Lips., et Par., nisi ut Jesum. Abest ut a Bad. et mss.

(c) Lips. et Par. significationis; præter fidem aliorum librorum, et corrupto nonnihil auctoris sensu. Proprietatis quippe opponitur adoptioni, relicturque tum ad Patrem significatam, tum ad Filium significatam in Sic porro idem argumentum tractat Fausti-

nes loen laudato: *Cum eo certe Moyses, et Elias prae- fessio, et filius hic per proprietatem (c) significantis ostenditur. Neque solum veritas filii per hoc, quod et hic et meus est, intimatur; sed additur, Hunc audite. Testimonium quidem Patris e cælo est: sed testimonium **150** Filii confirmatur in terra, nam audiendum ostenditur. Et quamquam ambiguitas per professionem paternam non relinquatur, tamen et Filii de se professio credenda decernitur, et eo usque veritas in eo filii docetur, ut paternæ vocis confirmatio (1) (d) audiendi a nobis postulet obsequium. Igitur quia paternæ voluntatis hæc vox est, ut Filius audiatur; audiamus Filium de se quid sit ipse profitemem.*

25. Christus et Deum sibi patrem et se Filium ejus merito nuncupat. — Neminem autem tam alienum a communi sensu existimo esse, ut cum in omnibus Evangeliorum libris ex professione Filii assumptionem corporeæ humilitatis intelligat, cum ait: *Pater, clarifica me* (Joan., xvii, 5); et rursum frequentissimo: *Videte filium hominis* (Math., xxvi, 64); et illud: (e) *Pater major me est* (Joan., xiv, 28); sed et hoc: *Nunc anima mea turbata est valde* (Joan., xii, 27); vel etiam hoc: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Math., xxvii, 36)? et multa alia istius modi, de quibus suo ordine erit sermo: tamen in hac tam assidua humilitatis contestatione insolentiam eum arguat, quod sibi patrem Deum dicat, cum ait: *Omnis plantatio, quam non plantavit pater meus (f), erudicabitur* (Math., xv, 43); vel illud: *Domum patris mei domum fecistis negotiationis* (Joan., ii, 16); (g) et ubiqueque semper patrem sibi Deum nominat, temerariæ præsumptionis potius sit, quam confidentis naturæ, quæ conscia nativitatis suæ (h) teneat veritatis nomen in patre. Humilitatis igitur professio

nus loen laudato: *Cum eo certe Moyses, et Elias prae- fessio, et filius hic per proprietatem (c) significantis ostenditur. Neque solum veritas filii per hoc, quod et hic et meus est, intimatur; sed additur, Hunc audite. Testimonium quidem Patris e cælo est: sed testimonium **150** Filii confirmatur in terra, nam audiendum ostenditur. Et quamquam ambiguitas per professionem paternam non relinquatur, tamen et Filii de se professio credenda decernitur, et eo usque veritas in eo filii docetur, ut paternæ vocis confirmatio (1) (d) audiendi a nobis postulet obsequium. Igitur quia paternæ voluntatis hæc vox est, ut Filius audiatur; audiamus Filium de se quid sit ipse profitemem.*

(d) Sola editio Par. cum mss. Mart. audienda. Alij cum aliquot mss. audiendi a nobis filii. Abest filii a posterioribus.

(e) Nota quomodo hæc, *Pater major me est*, jam de Christo secundum assumptionem corporeæ humilitatis dicta intelligatur, quamvis alibi etiam de Christo prout Deus genitus est exponatur. Neque minori consideratione dignum, quod deinde non negat Hilarius animam Christi vere turbatam, sed tantum monet ad susceptum hominem referendum esse, quod quid hic locus infirmitatis sonat.

(f) In vulgatis hic adjicitur *caelestis*: quod abest a mss. et apud Faustinum, Hilarii aequalem, et, uti nobis videtur, imitorem. Mox in ms. Mart., *negotiationis*, loco *negotiationis*.

(g) Pro et commodus legitur *ita ut*.
(h) Hoc est, in patre nuncupando nomen illud teneat, quod veri ac naturalis patris sit.

frecuas non habet hoc insolentiæ vitium, ut sibi A
 aliena (1) vindicet, et non sua defendat, et proprie
 Deo coæquanda præsumat. Nec pari temeritate, qua
 patrem nuncupat, se quoque filium profiteatur di-
 cens: *Nec enim misit Deus filium suum in hunc mun-*
dum, ut iudicet mundum, sed ut salvus fiat mundus per
eum (Joan., II, 17); vel iterum: *Tu credis in filium*
Dei (Joan., IX, 35)? Quid nunc agimus, concedentes
 tantum (a) Jesu Christo nomen adoptionis? per quod
 et in patre sibi **151** Deo nuncupando temerariæ
 eum arguimus præsumptionis. Paterna de cælo vox
 est: *Hunc audite* (Matth., XVII, 5). Audio: *Pater, gra-*
tias ago tibi (Joan., II, 41): audio, *Dicitis quia blas-*
phemavi, quoniam dixi, Filius Dei sum (Joan., X, 36):
 si non credo nominibus, si naturam (b) vocabulis
 non intelligo, qui credendum et intelligendum sit B
 quæro. Non mihi relinquatur alia suspicio. Auctori-
 tas paterna de cælo est: *Hic est filius meus*. Profes-
 sio filii de se est (2) (c): *Domum patris mei, et Pa-*
ter meus. Professio nominis salus est, cum interro-
 gatin fidem postulat, dicens: *Tu credis in filium Dei*
(Joan., IX, 14)? (3) Proprietatis nomina sequuntur C
 ubi *meus* est. Tibi quæro, hæretice, unde alia præ-
 sumptio sit, Adhuc Patri fidem, filio professionem,
 nominibus naturam: viam verbis Dei affers, ne sint
 quod enuntiant. Impietatis tuæ sola impudentia est,
 ut mentium de se Deum arguas.

26. Proprietates filii ad nomen adjectæ. Opera testan-
tur filium eum esse. — Quamquam igitur sola sim-
 plex confessio naturæ nomina ostendat, ut de quo
 dictum est: *Hic est filius meus*, et ad quem dictum C
 est, *Pater meus*, hoc sint quod nuncupantur: tamen
 ne aut adoptionis in Filio nomen sit, aut honoris in
 Patre: videamus quæ (d) proprietates per Filium ad
 filii nomen adjectæ sint. Ait: *Omnia mihi tradita sunt*
a Patre meo, et nemo novit Filium nisi Pater, neque
Patrem quis novit nisi Filius, et qui voluerit Filius re-
velare (Matth., II, 27). Ad id quod dictum est: *Hic*
est filius meus, et Pater meus, et Patrum sibi convenit:
Nemo novit Filium nisi pater, neque Patrem quis novit
nisi Filius? Non enim nisi per mutuan (e) testifica-
 tionem cognosci vel per Patrem Filium, vel per Filium
 Patrem potuit. Vox e cælis est: sermo etiam Filii

(1) Vindicet.

(2) Professio fidelis est.

(3) Proprietates.

(a) Par. cum vetustioribus mss. Colb., Remig. et Germ., *Jesum Christum*.(b) Execusi, naturam vocabuli Rectius mss. vocabulis, supple significari. Sic lib. I, num. 21: *Neque vocabulis intelligentium confundant*.(c) In mss. Colb., Mart., Corb. et aliis, *professio fidelis est*. In Carn. *professio fides est*. In aliis tribus, *professio filii est*.(d) Vat. bas. ms. *professiones*: qui etiam paulo ante habet, *professionum nomina sequuntur*, non *proprietatis nomina sequuntur*.(e) In eodem codice necnon Mart. *significationem*: vox nimis deserta.(f) In mss. hæc vox ita pingitur, ut *jus* æque ac *vis* possit admitti.(g) Editi, *quæ in his fides*: castigantur ex scriptis.

est. Tam ignorabilis est Filius, quam et Pater. Omnia ei tradita sunt: et in omnibus nihil intelligitur exceptum. Si potestas exæquata est, si secretum cognitionis æquale est, si natura in nominibus est: quæro quomodo quod vocantur non sunt, quorum et (h) (f) vis in potestate, et difficultas in cognitione non differt. Non fallit itaque in vocabulis Deus, nec se aut Pater mentitur, aut Filius: et accipe (g) quam in his fides nominum sit.

152 27. Opera testantur filium eum esse. Nil aliud
asserit Patris testimonium. Christus a filiis adoptivis
secerantur. — Ait enim: *Opera enim quæ dedit mihi*
Pater, (h) ut perficiam ea, ipsa opera quæ facio, testi-
monium perhibent de me, quoniam Pater misit me: et
qui misit me Pater, ipse testificatus est de me (Joan., V,
 36 et 37). Unigenitus Deus non nominis tantum testi-
 monio, sed etiam (i) virtutis, docet se esse filium:
 opera enim ejus, quæ facit, testantur a Patre se mis-
 sum. Quæro, quam rem opera testentur? Missum
 nanque esse. (j) Itaque et Filii obedientia et paterna
 auctoritas docetur in misso, dum alterius opera esse
 non possunt quæ facit, nisi ejus qui missus a Patre
 sit. Sed opera non sufficiunt (k) (l) incredibilibus
 ad testimonium, quod se Pater miserit. Sequitur
 nanque: *Et qui misit me Pater, ipse testificatus est*
de me; neque vocem ejus audistis, neque figuram ejus
vidistis (Joan., V, 37). Quæro quod testimonium Pa-
 tris (l) de eo fuerit. Evolve evangelicæ volumina, et
 totum eorum opus recense. Da testimonium Patris,
 præter quam quod auditum est: *Hic est filius meus*
dilectus, in quo complacui (Matth., III, 17), et: *Tu es*
filius meus (Marc., I, 11). Hoc Joannes licet non igna-
 rus audivit, tamen ad doctrinam nostram paternæ
 vocis testimonium mittitur: nec hoc sufficit. Joannes
 quidem in deserto dignus hac voce est, sed et
 apostoli (m) non fuerint hujus testimonii auctoritate
 privandi. Eadem de cælo ad eos vox adest: sed ac-
 cipiant plus Joanne. Joannes enim jam alio propheta
 non eguit hac voce: *Hunc audite*. Audiam
 plane. nec quemquam præter hunc audiam, nisi
 cum qui audierit ut doceret. Si nullum aliud Patris
 de Filio testimonium exstat in libris, quam quod hic
 filius suus sit: testimonii hujus veritas est, ut opera

(4) *Jus* discretè scriptum est in nostro codice.(5) *Incredulis*.D (6) *Non fuerant*.(h) Exemplar Vat. bas., ut *faciam*, onisio deinde *que facio*: quod in Mart. pariter omittitur.(i) Apud. Bad. et Er. ut in recentiore ms. Colb., *veritatis*. In mss. Vat. bas. et Mart., *virtutibus*. Magis placet cum aliis libris, *virtutis*, supple *testimonio*.

(j) Particulæ itaque perperam a Lipsio expunctam restitimus ex Bad., Er. et mss.

(k) Lips. cum aliquot mss. *incredulis*. At Bad., Er. et Par. cum posterioribus, *incredibilibus*: sincerus, etsi non alio sensu. Sic in Matth., c. XVII, n. 6, *Apostoli generatio incredibilis et perversa nuncupantur*. Eadem vox eadem ratione in Vulgata nostra usitata est, ut videre est Eccli. I, 36, n. 18; Baruch I, 49, etc.(l) In ms. Mart. hic occurrit, *præter quam quod auditum est*, quod ex subjectis videtur expressum.

ipsa Patris, quæ gerit, veritatem testimonii hujus affirmat. Quid inferitur hodie calumnia, ut adoptio nominis sit, ut mendax Deus sit, ut nomina inania sint? Testatus est Pater de Filio, operibus suis Filius testimonio se Patris exæquat: cur non videatur esse in eo, id est (a) filii veritas quæ dicitur et probatur? Non est per Deum patrem filii nomen in Christo ex adoptione bonitatis: neque sanctitate meruit hoc nomen, sicut plures post confessionem 153 fidei Dei filii sunt. Proprietatis enim in his significatio nulla est: nominis namque tantum, ut Deo dignum est, indulta dignatio est. Aliud est *hic est*, et *hic meus est*, et *hunc audite*: in hoc veritas est, natura est, fides est.

28. *Filii a Deo natiuitas, et adventus ad nos ostenditur. Qui solus novit Patrem quia ab eo est, creatus non est.* — Nec sane quidquam de se minus Filius hæc (b) paternæ significationis proprietate testatur. Ut enim in eo quod ait Pater, *Hic est filius meus*, naturæ demonstratio est, et in eo quod subiecit, *Hunc audite*, sacramenti et fidei, ob quam e cœlis venit, auditio est, cum eum ad salutarem confessionis doctrinam admoneretur audire: ita in eo Filius et natiuitatis veritatem docuit et adventus, dicens: (c) *Neque me scitis, neque unde sim nostis: nec enim a me veni, sed est verax qui misit me, quem vos nescitis; sed ego novi eum, quoniam ab eo sum, et ipse me misit* (Joan. vii, 28 et 29). Patrem nemo novit, et frequens hinc professio Filii est (Matth. xi, 27). Ideo autem soli sibi esse cognitum dicit, quia ab eo sit. Quæro autem utrum id, quod ab eo est, opus in eo creationis an naturam generationis ostendat. Si opus creationis est, universa quoque, quæ creantur, a Deo sunt. Et quomodo Patrem non universa noverunt, cum Filius

A eum idcirco, quia ab eo est, non nesciat? Quod si creatus potius, quam natus, videbitur in eo quod a Deo est; cum (d) a Deo cuncta sint, quomodo non cum cæteris Patrem quæ ab eo sunt ignorat? Sin vero idcirco ei, quia ab eo sit, eum nosse sit proprium; quomodo non hoc ei, quod ab eo est, erit proprium? scilicet ut verus filius ex natura sit Dei; cum idcirco Deum solus noverit, quia solus ab eo sit. Habes igitur proprietatem cognitionis de proprietate generationis: et quod ab eo est, non creatura: in eo virtutem (nam omnia ad eo per virtutem creationis existunt), sed natiuitatis veritatem (supple, habes), per quam solus Patrem novit, 154 cum cætera eum quæ ab eo sunt ignorent.

29. *Illud ab eo sum, referri nequit ad carnem. Neque est creatus qui nescitur unde sit.* — Tamen ne forte id quod ab eo est, (e) ad adventus sui tempus hæresis invaderet, continui subiecit: *Quoniam ab eo sum, et ipse me misit.* Tenuit ordinem evangelicis sacramenti, natum se professus et missum: ut et quis esset, et unde esset, secundum superiorem sententiam nasceretur. Neque enim id ipsum est *ab eo sum, et ipse me misit*: (f) sicuti non idem est *neque me scitis, neque unde sim nostis*. Numquid non omnis homo in carne licet natus, secundum sensum communis opinionis ex Deo est? Et quomodo negat, ab his vel se ipsum, vel unde ipse sit sciri: nisi id unde est, ad naturæ suæ (g) referret auctorem? qui idcirco ignorabilis esset, quia ipse esse filius Dei ignoraretur. Discente, infelix, stultitia quid illud sit: *Neque me scitis, neque unde sim nostis*. Omnia utique ex nihilo, et usque adeo ex nihilo, ut etiam unigenitum Deum ex nihilo substituisse sis (h) ausa mentiri. Quid ergo est, quod

(a) In vulgatis, *quod est*, et post pauca, *quod Deo dignum est* Utrouque in loco præferimus mss. lectionem.

(b) Vat. bas. ms. a paternæ. Hæc ita intelligere est: Filius se proprium Dei filium non minus disertis verbis significat quam Pater.

(c) Longe aliter modo existat in exemplaribus latinis et græcis, pota: *Et me scitis, et unde sim nostis*, quod legit et Origenes T. xix in Joan. ubi operam dat ut diversam illam Christi sententiam Joan. viii, 19, *Neque me scitis, cum hæc, Et me scitis*, conciliet, respondetque primum ea non isdem, sed diversis dicta esse personis, ac Jerosolymitis quidem, *Et me scitis*; Pharisæis vero, *Neque me scitis*. Sed advertens subinde etiam his quibus dictum est: *Et me scitis*, statim exprobratum esse quod Patrem nescirent, primumque quod ignorarent patrem et Filium, iuxta illud Joan. viii, 19: *Si me sciretis, et Patrem meum sciretis*, utrumque locum sic mavult conciliari: *Illud enim*, inquit, *Et me scitis, et unde sim scitis, de se ipso homine disputat: hoc vero, Neque me scitis, neque Patrem meum, de divinitate.* Hic igitur propter subsequenti, *Verax est qui me misit, quem vos nescitis*, legitime potuit Hilarius legere, *Neque me scitis, etc.* Imo hæc etiam tacita satis indicatur, ut plena et integra sententia sic possit reddi: *Et me scitis, et unde sim nostis secundum carnem: sed est aliud in me, et secundum hoc neque me scitis, neque unde sim nostis: nec enim a me veni: adeoque stat, quod ex hoc loco conficit Hilarius argumentum: cum Christus, Joan. c. 8, expresse se nullo modo affirmet, quod cap. 7 tacite tantum innuit.*

(d) Ita mss. At editi, *ab eo*. Hujus argumenti vim frustra declinare tentavit Arius, cum Athanasio tes-

te Or. ii cont. Ar. p. 344, in sua Thalia posuit, *Patrem Filio additum esse, neque eum ab eo aut videri, aut cognosci posse ad plenum et exacte: sed quod cognoscit et videt, id intelligit pro mensura et ratione suarum virium, ut nos quoque intelligimus pro modulo nostrarum facultatum.* Ipsius quippe Christi testimonio cum nemo Patrem noverit, ipse tamen eum novit, et novit quia ab eo est.

(e) Apud Er., Lips. et Par. ommissa erat particula *ad.* *Hic adventus* nomine intelligitur carnis susceptio.

(f) Vat. bas. ms., *sicuti hoc idem est*: pugnat eum dicendis num. 30 et 31.

(g) In ms. bas. Vat., *refert auctoritatem*: huic lectioni non congruit sequens verba qui ad Patrem referenda. Hoc enim sibi vult: Cum non ignoraret Judæi unde esset secundum carnem, illud *unde sum* referendum est ad æternæ ipsius generationis auctorem: quasi diceret, *Neque me scitis, neque æternum Patrem meum.* Namque, ut declaratur lib. iii, n. 17, lib. v, n. 27, Judæi ignoraverunt Dei nomen, quando nescierunt eum esse patrem, eique esse filium. Omittere observare est auctorem generationis æternæ simpliciter ab Hilario vocari *auctorem naturæ* Christi: quia nimirum Christum naturam Deum, hominem autem tantum ex dispensatione esse sentiebat. Unde naturæ nomen ad illius divinitatem referre solet. Vid. lib. x, num. 23, 64 et 65.

(h) In ms. Carn. ausus. Hoc Arius in Thalia ausus est apud Athanasium Or. ii, pag. 340, dicens: *Non semper fuit Filius, ipsamque Dei Verbum ex nihilo factum est.*

impii et Christum nesciunt, et unde sit nesciunt? A *Deo exiit*, et quid esset et veni, continuo subiecit, *Nec enim a me veni sed ille me misit*. (f) Non se sibi esse originem docuit, cum ait: *Nec enim a me veni*, et (supple. enim) rursum ab Deo se exisse, et ab eo missum esse testatur. Sed cum ab iis, qui sibi Deum patrem dicerent, idcirco se diligendum ait, quia ex Deo exisset, causam dilectionis ex causa dicitur esse nascendi. Exisse enim ad incorporalis nativitatis retulit nomen, quia religio profitendi sibi patrem Deum, ex effectum Christi quo ex eo genitus est sit merenda. Nam cum ait: *Qui me odit, et patrem meum odit* (Joan. xv, 25) *meum* cum ait, communionem nominis (supple. cum aliis) per significationem proprietatis exclusit. Ceterum profitentem sibi patrem Deum, et se non diligentem, in patrem nominis usurpatione condemnat: **156** (g) quia qui se odit, oderit et Patrem; nec in Deum patrem sit religiosus, qui non diligit Filium, cum diligendi Filii non alia causa sit, quam quod ex Deo sit. Ex Deo igitur Filius est, non adventu, sed nativitate: et (5) dilectio in Patrem (h) hic erit omnis, si Filius ex eo esse credatur.

50. Deus iis solus est pater qui filium colunt, non ut adoptivum. Exire ex Deo quid sit. Filii diligendi causa, ratio nascendi. — Nesciunt plane, nesciunt, qui naturam nomini adimunt, (b) qui nescientes non **155** amant scire. Et audiant Filium scientiæ hujus ignorantem impiis exprobrantem, tum cum sibi patrem Deum Judæi dicerent; ait enim: *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me; ego enim a Deo exivi, et veni: nec a me veni, sed ille me misit* (Joan. viii, 42). Religiosi nominis assumptionem Dei filius in his qui se Dei (c) filium confitentem patrem sibi Deum dicerent, non improbavit; sed temerariam Judæorum usurpationem, patrem sibi Deum præsumptivum, per id quod se non diligenter, objurgat: *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me; ego enim a Deo exivi*. Omnibus, quibus per fidem Deus pater est, per eam idem pater est, qua Jesum Christum Dei filium confitemur. Confiteri autem filium secundum generale sanctorum nomen, quid habet fides, ut dicimus, *Unus ex filiis est?* Sed nunquid et ceteri in hac creaturæ suæ infirmitate non filii sunt? In quo ergo filium Dei Jesum Christum fides confessæ præcellit, cum ei (d) secundum filios, filii non natura, sed nomen sit? Christum perfidia ista non diligit, (1) nec hæc impia professio pie sibi assumit Deum patrem: quia si sibi pater Deus esset, Christum ob id diligere, quia exisset ex Deo. Exisse ex Deo quid sit requirunt. Non utique dici potest, id ipsum esse a Deo exisse (2) (e), quod et venisse, nam utrumque significat: *Quoniam a Deo exivi, et veni*. Et ostendens quid esset a **D**

B *Deo exivi*, et quid esset et veni, continuo subiecit, *Nec enim a me veni sed ille me misit*. (f) Non se sibi esse originem docuit, cum ait: *Nec enim a me veni*, et (supple. enim) rursum ab Deo se exisse, et ab eo missum esse testatur. Sed cum ab iis, qui sibi Deum patrem dicerent, idcirco se diligendum ait, quia ex Deo exisset, causam dilectionis ex causa dicitur esse nascendi. Exisse enim ad incorporalis nativitatis retulit nomen, quia religio profitendi sibi patrem Deum, ex effectum Christi quo ex eo genitus est sit merenda. Nam cum ait: *Qui me odit, et patrem meum odit* (Joan. xv, 25) *meum* cum ait, communionem nominis (supple. cum aliis) per significationem proprietatis exclusit. Ceterum profitentem sibi patrem Deum, et se non diligentem, in patrem nominis usurpatione condemnat: **156** (g) quia qui se odit, oderit et Patrem; nec in Deum patrem sit religiosus, qui non diligit Filium, cum diligendi Filii non alia causa sit, quam quod ex Deo sit. Ex Deo igitur Filius est, non adventu, sed nativitate: et (5) dilectio in Patrem (h) hic erit omnis, si Filius ex eo esse credatur.

51. Perfecte de Filii fidei meritum. Qui et nativitatem ex Patre et adventum ad nos distinguit. — Testatur hoc Dominus dicens: *Non dicam vobis, quoniam ego rogabo Patrem pro vobis ipse enim Pater amat vos, quoniam vos me amatis, et creditis quoniam ego a Deo exivi, et a Patre veni in hunc mundum* (Joan. xvi, 27 et 28). Caret apud Patrem intercessionis necessitate perfecta de Filio fides, que quod a Deo exivit credit atque amet: et per se ipsa jam et audiri meretur et amari, natum ex Deo Filium missumque confessam. Nativitas itaque ejus et adventus ostenditur cum absolutissima significande proprietatis veritate. A *Deo*, ait, *exivi*; ne in eo alia quam nativitatis natura esse existimaretur, cum exire a Deo, id est, ex nativitate subsistere, quid aliud quam Dens (i) posset? *Et a Patre*, inquit, *veni in hunc mundum*. Ut exito illi a Deo nativitas significata esse intelligeretur ex Patre, a Patre se in hunc mundum professus est venisse. Alterum itaque in dispensatione, alterum in natura est. Nec patitur exitionem adventum existimari, cum post exitionem a Deo, adventum commeneret a Patre. A Patre enim venisse, et ex Deo exisse, non est significacionis ejusdem: et quantum interest (j) nas-

(1) *Nec impia professio pie sibi adsumet Deum Patrem.*

(a) Id est, quod ait ignorari unde ipse sit.
(b) Editi, *quia nescientes*. Verius nss. *qui nescientes*: qui nimirum non intelligentiæ rationem querunt, nec ab aliis infirmatam capiunt, ut habetur supra num. 15.

(c) Er., Lips. et Par. *qui se Dei filios*: corrupte se sublata vi totius argumenti. Ibi quippe, et mox in his, *quod se non diligerent*, voluit se ad Christum referri; innotetque Hilarius non improbatos eos fuisse, qui cum Christum Dei filium et confiterentur et amarent, Deum sibi patrem dicerent. Pessime autem Vat. las. nss. hic etiam habens *filios*, postea subiecit, *non solum improbatum, pro non improbatum*: erratum ex errato.

(2) *Exire.*

(3) *Dilectio in Patrem omnis hinc erit.*

(d) Apud Er. in margine, *secundum illos*: quod demde a Lipsie arreptum, Par. retinuit. Restitimus ex Bad. et mss. *secundum filios*, hoc est, ad modum ceterorum horum.

(e) Tres nss. Colb. cum Carn. et Germ., *exire*.

(f) Lips. et Par. *non a se*. Reluctantibus aliis libris. Porro Hilario vocabulum *origo* sæpe idem est, quod nobis *principium*.

(g) Vetus codex S. Martini Turon., *quia si oderit Filium, oderit et Patrem*.

(h) Sic potiores libri. Alii vero, *hinc erit*.

(i) In mss. Mart., *quum Deus esset*.

(j) *Exisse, inter nasci; et mox, in substantia nativitatis causæ, aliud sit, etc.* Sequitur nss

ci, et adesse, tantum a se uterque sermo discernitur. Cum aliud sit a Deo in substantiam nativitatis exisse, aliud est a Patre in hunc mundum ad consummandam salutis nostræ sacramenta venisse.

32. *Christus ab apostolis filius ex natura non ex adoptione creditus.* — Et quidem secundum propositam a nobis responsionem ordinem opportunitissimum hic nobis locus est, ut tertio nunc doceamus filium Dei Dominum nostrum Jesum Christum ab apostolis creditum (a) non ex nomenclatione, sed ex natura; neque ex adoptione, sed ex nativitate. Quamquam enim plures et (b) maxime adhuc unigeniti de se Dei existent professiones, quibus generationis sue veritatem sine levi saltem emendanda licet calumnie occasione testetur: tamen 157 quia neque legentium onerandus est sensus coarctatus ad copiam dicitis, et cum jam nonnulla de proprietate nativitatis ostensa sint, cætera omnia aliis erunt questionibus reservanda. Nunc vero quia hic sermonis nostri ordo institutus est, ut post Patris contestationem, post Filii professionem, (c) fide quoque Apostolorum de vero et secundum nativitatem confitendo Dei filio doceremur, videndum est, an in eo quod ait Dominus, *Ex Deo exivi*, aliud in eo aliquid potius quam naturam intellexerint nativitatis.

33. *Quid sit quod primum credant eum a Deo exisse.* — Post tautas namque proverbiorum obscuritates, quibus in parabolis locutus esset, quem jam antea Christum sciebant annuntiatum a Moysæ et prophetis, confessum quoque a Nathanael et Dei filium et regem Israel (Joan. 1, 49), objurgato etiam Philippo, cum de Patre quæreret, cur per operum virtutem Patrem in se (1) (d) esse et in se Patre inesse nesciret, cumque se a Patre missum frequentibus dicitis ante Joannis (Joan. xiv, 9-12): tamen cum profitemem eum audissent se a Deo exisse, hæc eorum responsio fuit (connexus enim hic sibi sermo est): *Dicunt (e) ei discipuli ejus, Nunc palam loqueris, et proverbium aullum dicitis. Nunc ergo scimus quia nosti omnia, et non habes necesse ut aliquis te interroget: in*

(1) *Quittitur esse in nostro ms.*

(2) *Fragmenta panium.*

(a) Par. post Lipsium, *traditum*: male et præter aliorum librorum fidem. Quippe nondum apostolorum doctrina expenditur, sed fides.

(b) In prius vulgatis, *maxime*, adverbium. Hic *maxime*, id est, *clarissime*. Tum in vetustissimis exemplaribus Colb. et Carn. scribitur *adhuc*, non alio sensu.

(c) Ita in mss. At in excusis, *fidem*.

(d) Editi hic omisso *esse*, subjiciebant, et *se in Patre esse nesciret*, non *in esse*. Conciniur est lectio mss.

(e) Par. cum vetusto ms. Colb., *Dicunt ergo discipuli*

(f) In antiquioribus mss. hic *clavem*. Inferius tamen hæc vox existat in plurali numero librorum omnium consensu.

(g) Bad., *Er* et recentiores mss. et in *eisdem*. Melius ubi libri, et *easdem*, supple *factus*: nisi malis cum Martiu. et *ex eisdem*.

(h) Antiquiores mss. *panium*. Tum Erasmus legendum putat et *materie parvitas*, non et *naturæ*. Cui

hoc credimus quia a Deo existi (Joan. xvi, 29). Quæro, hæc verbi hujus admiratio est, quod se exisse a Deo professus sit? Tanta et tam Deo propria vos, o sancti et beati viri, et oh fidei vestræ meritum clavēs (f) regni cælorum sortiti, et ligandi ac solvendi in cælo et in terra jus adepti, gesta esse per Dominum nostrum Jesum Christum Dei filium videratis: et ad id, quod a Deo exisse se dixit, nunc primum vos veri intelligentiam assequi protestamini? Videratis utique nuptiales aquas, (g) et easdem nuptiale vinum, et nature in naturam vel demutationem, vel profectum, vel creationem (Joan. ii). Quinque etiam panes ad cibum tantæ multitudinis pregeratis, et satiatis omnibus in plenitudinem duodecim copinarum fragmenta (h) (2) panum creverant, et naturæ parvitas famem pellens profecerat in 158 ejusdem copiam nature. (Math. xiv). Reviruisse manus aridas conspexeratis, et in vocem mutorum linguas solutas, et in cursum claudorum pedes alacres, et cæcorum oculos cernentes, et mortuorum vitas revertentes. Factens Lazarus constiterat ad vocem, et e sepulcro vocatus, nullo intervallo vocis et vitæ, (i) citus fuerat egressus, et adhuc odorem mortis in sensum narium spiritu agente, ipse jam vivus adsiterat (Joan. xi, 44). Taceo de cæteris magnarum virtutum et divinarum operationibus. Nunc ergo primum intelligitis qui sit hic missus et cælis, postquam audistis: *De Patre exivi*? Et hoc vobis primum jam sine proverbio dicitur est, et per naturæ virtutem intelligitis verum esse quod a Deo exivit, cum voluntatum (3) (j) vestrarum cogitationes tacitus intuetur, cum (k) de nullis tamquam ignarus interrogat, cum omnium cogitor est? Per hæc enim omnia, quæ virtute ac natura Dei agit, a Deo exisse credendus est.

34. *Prius noverant a Deo missum: sed nativitatis rationem non acceperant.* — Non hic sancti apostoli a Deo exisse, id est, a Deo missum esse intellexerunt; nam omni superiore sermone confitemem missum esse se frequenter audierant: sed audientes a Deo exisse, naturam in eo Dei ex operibus cernentes, nature

(3) *Nostrorum.*

favet quod de eodem Christi facto ait Hilarius in Math. c. xiv, n. 12 *Crescit deinde materies*: et post pauca, *Auctorem enim hujus universitatis tantus panum profectus ostendit, per quem tali incremento modus pertractate materię adderetur*. Facilius itaque ei annueremus, nisi verbo nature mox repetito, ei præmitteretur *eisdem*. Hæc sententia a præcedenti non differt nisi vocabulis. Deinde in ms. Vat. bas. *reviruisse manus aridas*: quod a subnexis dissonat, in quibus cætera Christi gesta plurali numero enuntiantur.

(i) Sic mss. At editi, *cito*.

(j) Plerique ac potiores mss. *nostrorum*. Mox in omnibus tacitus, ubi in excusis *tautas*.

(k) Editi, *de nonnullis*. Rectius mss. *potiores, de nullis*; respiciunt enim illud, *Non habes necesse ut aliquis te interroget*. Postea Vat. bas. ms.: *Cum omnium occultorum cogitor est*; Mart.: *Cum omnium occulta conditor est*: minus sincero; cum in sacro textu in quibus hic respiciunt, simpliciter existet, *quia nosti omnia*.

(a) veritatem per id quod a Deo exiit recognoscunt, cum dicunt: *Nunc ergo scimus, quia nosti omnia, et non habes necesse, ut aliquis te interroget: in hoc credimus quod a Deo exiisti* (Joan. xvi, 29). Per id enim credunt, quod a Deo exiit, per quod ea quæ Dei sunt potest atque agit (b). Non enim naturam Dei a Patre venisse, sed a Deo exisse consummat. Denique hoc, quod nunc primum audiunt, (c) confirmatur ad fidem. Nam cum Dominus utrumque dixisset: *Ego a Deo exivi, et a Patre veni in hunc mundum* (Ibid. 28); nihil admirationis in eo habuerunt, quod frequenter audierant, et a Patre veni in hunc mundum. Responsio autem eorum, fidem et intelligentiam hujus dicti contestata est, *Ego a Deo exivi*. Nam ad id tantum responsum est, cum dicunt, *In hoc credimus quoniam a Deo existi*; neque addunt, et a Patre venisti in hunc mundum. **159** Et cum alterum in professione, alterum in silentio est; professionis causam dicti novitas exegit, profiteudi autem contestationem intelligentia veritatis elicuit. Sciebant quidem eum omnia ut Deum posse, sed nondum rationem (d) nativitatis acceperant. et qui sciebant a Deo missum, exisse tamen a Deo nesciebant. Inenarrabilem illam et perfectam Filii nativitatem per virtutem dicti istius intelligentes, (e) nunc secum sine proverbiiis profitentur locutum.

33. Exiit quam apte Filii nativitatem enuntiet. — Non enim per consuetudinem humani partus Deus ex Deo nascitur, neque per elementa originis nostræ: ut homo ex homine propellitur. Integra illa et perfecta et incontaminata nativitas est, cujus a Deo exiit potius quam partus est. Est enim unus ex uno. Non est portio, non est defectio, non est deminutio, non derivatio, non pretensio, non passio; sed viventis naturæ ex vivente nativitas est, Deus ex Deo exiens est, non creatura in Dei nomen electa; non ut esset cæpit ex nihilo, sed exiit a manente: et exiisse significationem habet nativitatis, non habet inchoationis. Non enim idem est substantiam (f) capisse, et Deum exiisse de Deo. Et nativitatis hujus conscientia licet non subjecta verbis sit, cum inenarrabilis sit; habet tamen in doctrina Filii fidei securitatem, a Deo se manifestantis exisse.

(n) In Ms. Mart. et bas. Vat., *naturæ virtutem*: minus apte. Hoc quippe concluditur, Apostolos virtute atque operibus Christi adductos fuisse, ut latentem in eo naturæ divinæ veritatem, quam ipse iis predicabat, crederent.

(b) In uno codice Vat. et nonnullis aliis, *potestate acta quæ agit, plena fide testificantur*: mendosa lectio et interpolata, quam Bad. et Er. ex parte secuti sunt.

(c) Lips. et Par., *confirmantur*. Rectius Bad., Er. et mss. *confirmatur*, ab apostolis videlicet ipsum Christi testimonium quod a Deo exierit.

(d) Par. cum antiquo ms. Colb. et Germ. *rationem novitatis*.

(e) Quidam mss. quos minus sinceros experti sumus, cum Bad. et Er., *nunc primum cæperunt advertire, cum illum sine proverbiiis profitentur esse locutum*.

36. Petrus filium Dei confessus verum credidit, Tunc primum eum agnovit Deum. Ubi didicerit. — Non est evangelica et apostolica fides, filium Dei nomine potius quam natura credidisse. Si enim adoptionis hæc nuncupatio est, et non idcirco filius est, quia exierit a Deo; quæ vero ut beatus Simon Bar Jona est confessus, *Tu es Christus filius Dei vivi* (Matth. xvi, 16)? anne cum omnibus potestas sit per sacramentum regenerationis (g) in filius Dei nasci? Si secundum hanc nuncupationem filius Dei Christus est: interrogo quid illud sit, quod Petrus non caro neque sanguis revelavit, sed Pater qui in caelis est (Ibid. 17)? Generalis professio quid habet meriti? aut quæ revelationis est gloria in (h) publica conscientia? Si ex adoptione filius est; unde hæc in Petro beata confessio est, hoc Filio(i) deferenti quod est commune sanctorum? Ultra humanam autem intelligentiam se fides apostolica protendit. Audierat utique frequenter, *Qui recipit vos, me recipit: et qui me recipit, recipit eum qui me misit* (Matth. x, 40). Missum **160** ergo jam non ignorabat: et quem missum non agnovit, audierat profitentem, *Omnia mihi tradita sunt a Patre, et nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* (Matth. xi, 25). Quid istud est quod nunc Petro Pater revelat, quod beate confessionis gloriæ sumit? Numquid patris nomen et filii nesciebat? Atquin frequenter audierat. Sed loquitur quod nondum vox humana protulerat, *Tu es Christus filius Dei vivi*. Nam tametsi in corpore manens Dei se filium esset professus; tamen apostolica fides nunc primum naturam in eo divinitatis agnovit. Neque enim Petro tantum (j) ex confessio honore laus reddita est, sed ex agnitione mysterii: quia non Christum solum, sed Christum Dei filium esse confessus est. Nam utique ad confessionem honoris suffecerat dixisse: *Tu es Christus*. Sed inane fuerat, Christum ab eo confessum fuisse, nisi Dei filium confiteretur. In eo enim quod ait, *Tu es*, virtutem et proprietatem naturalis veritatis explicuit. Et Pater dicendo, *Hic est filius meus* (Matth. xvii, 5), Petro revelavit ut diceret, *Tu es filius Dei*: quia in eo quod dicitur, *Hic est*, revelantis indicium est; in eo vero quod respondetur, *Tu es*, contentis agnitio est. Super hanc igitur confessionis petram Ecclesia

(f) Mss. Vat. bas. et Mart., *cæpisse ex Deo: et max, in doctrina filii Dei fidei, etc.*

(g) Abest in a mss. bas. Vat. Vide lib. 1, n. 10 et 11.

(h) Abest in a mss. bas. Vat. Vide lib. 1, n. 10 et 11.

(i) Editi excepto Par. et nonnulli recentioris ævi mss. *publica scientia*. Verius alii libri, *publica conscientia*, id est, cujus etiam vulgus consensus est. Sic, lib. II ad Constant., n. 10, rogat Hilarius ut sibi liceat de fide disserere *sub publica conscientia*: et lib. contra Constantium, n. 2, veniunt hæretici in Biterrensi concilio audire ab ipso ingesta, *timentes publicæ conscientie*.

(j) In codice Vaticane basilicæ, *deferens*, quod primum arrideliat: sed nihil est cur ab aliorum consensu discedamus. Longe minus placet postea cum eodem ms. *quod est in commune*. Porro vixim Filio in tertio casu, ac proximum verbum deferenti in sexto intelligentis, quasi, in *Petro cum deferi Filio*.

(k) Exemplar Mart., *ex confessione honor et laus*.

adificatio est (Vid. lib. 11, n. 23, et cap. 16 in Matth. A n. 7). Sed sensus carnis et sanguinis, confessionis huius intelligentiam non revelat. Hoc est divina revelationis sacramentum, Christum Dei filium non solum nuncupare, sed credere. Aut numquid nuncupatio potius quam natura Petro revelata est? Si nuncupatio; jam hanc a Domino frequenter audierat, esse se Dei filium confitente. In quo ergo revelationis est gloria? (a) Naturæ scilicet, non nominis; cum frequentata nominis professio jam fuisset.

57. *Petri fides commendatur.* — Hæc fides, Ecclesie fundamentum est: per hanc fidem infirmos (al. infirmæ) adversus eam sunt portæ inferorum. Hæc fides regni cælestis habet claves. Hæc fides quæ in terris solverit aut ligaverit, et ligata in cælis sunt et soluta (Math. xvi, 18 et 19). Hæc fides paternæ B revelationis est munus, Christum (b) non creaturam ex nihilo mentiri, sed secundum proprietatis naturam Dei filium confiteri. O miseræ stultitia: furor impius, non intelligens beatæ senectutis fidei: ne martyrem, (c) et martyrem Petrum, pro quo Pater rogatus est, 161 ne fides ejus in tentatione deliceret: qui iterata a se dilectionis in Deum postulate professione, tentari se adhuc tamquam ambiguum et incertum tertia interrogatione congemuit (Joan. xxi, 17); per id quoque a Domino (1) post tertiam (d) tentationis purgationem infirmitatem, *Pasce oves meas*, ter meritis audire: qui in cunctorum apostolorum silentio Dei filium revelatione Patris intelligens, ultra humanæ infirmitatis modum, supereminenter gloriam beatæ fidei suæ confessione promeruit! In quam nunc interpretandæ vocis suæ deducimur necessitatem? Ille confessus est Christum filium Dei: at mihi tu hodie, novi apostolatus mendax sacerdotium, ingeris Christum ex nihilo creaturam. Quam viam affers dictis (e) gloriosis? Filium Dei confessus, ubi

(1) *Post tertiam tentationis purgationem infirmitatem.*

(a) Mss. Vind. et Silv. in natura scilicet, quia nominis frequentata professio, etc., male. Sic potius vertendum hoc foret: in eo scilicet quod facta ei sit revelatio naturæ, non nominis, etc.

(b) In prius vulgatis, non creaturam novit. Abest novit a miss.

(c) In quibusdam mss. non repetitur et martyrem, librariarum incuria: qua voce hic testis intelligitur.

(d) Ita ex ms. Corb. faventibus aliis. Sensus fere idem exhibetur in duobus Vatic., post tertiam tentationis purgationem infirmitatis: at verbum tentationis ad duplicem Petri tentationem relictum, sic ad unam restringitur. In vestigiis ms. Colb. et Germ. post tertiam tentationis purgationem infirmitatem. Hinc consentiant alii Colb. necnon Prat., Vind., Silv. cum edit. Had. et Par. nisi quod habent, infirmitatem. His accessit antiquior Remig. post tertiam tentationis purgationem infirmitatem. At in Caruit., Tell., Theod. et alio Remig., post tertiam tentationis purgationem: pro quibus apud Rad., Er., in ms. Mart., in uno Sorbon. et in alio Colb. legitur, post tertiam tentationis infirmitatem. Ex variis illis lectionibus seligat quisque quæ magis ariserit. Quam autem prætulimus, hoc sonat, Petrum post tertiam interrogationem, ac veluti tentationem, qua probata est illius charitas, pur-

hoc beatus est. Hæc revelatio Patris est, hæc Ecclesie fundamentum est, hæc sinceritas æternitatis est. Hinc regni cælorum habet claves, hinc terrena ejus judicia, (f) judicia cælestia sunt. Sacramentum occultum (al. occultatum) a seculis (g) per revelationem didicit, fidem locutus est, naturam enuntiavit, Dei filium confessus est. Hæc qui creaturam potius confitens negat, prius est ut neget Petri apostolatam, fidem, beatitudinem, sacerdotium, martyrium: et post hæc se alienum a Christo esse intelligat, quia Petrus eum filium confessus hæc meruit.

58. *Hæreticorum sententia Petro ignota. Non alia nisi Petri fides.* — An ne, o miser, quisquis hodie es, hæretice, beatorem Petrum futurum fuisse existimas, si dixisset: Tu es Christus perfecta Dei creatura, et supereminens facturus omnibus factura, et qui ex nihilo esse cœpisti, et per bonitatem Dei, qui bonus solus est, nomen filii adoptione meruisti, (h) et qui non ex Deo natus es? Et quæro a te, quid audiretur fuerit 162 hæc dicens, qui audita passione respondens, (2) *Propitius (i) tibi, Domine, non erit istud (Math. xvi, 22), audierit sibi dici: Vade retro (j) post me, satanas, scandalum mihi es (Ibid. 23)?* Nec Petro tamen humana ignorantia profecit ad crimen; non enim ei Pater adhuc omne passionis mysterium revelaverat: sed fides (3) (k) parva sententiam damnationis excepit. Cur igitur non hanc confessionis fidem Pater Petro revelavit, creaturam scilicet et adoptionem? Invidit, credo, hinc Petro Deus, ut in tempora posteriora dissimulans, hæc nunc vobis novis prædicatoribus reservaret. Sit sane fides alia, si alie claves regni cælorum sunt. Sit fides alia, si Ecclesia alia est futura, adversum quam portæ inferni non prævalebunt. Sit fides alia, si erit alius apostolatus, ligata et soluta per se in terra, ligans in cælo atque solvens. Sit fides alia, si Christus alius Dei filius, præter quam

(2) *Propitius tibi Dominus.*

(5) *Prava.*

gatum esse a trina negatione, qua tentata ac probata fuerat ipsius infirmitas. Quod illustratur his Ambrosii lib. v de Fide n. 2, verbis: *Est Petrus ipsius Domini ad pascendum gregem electus iudicio, qui tertio meretur, Pasce, etc. Pascendo bene cibi fidei culpam lapsus prioris aboluit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat interrogatur: ut quem tertio ante crucem negaverit, tertio fateatur.*

(e) Vat. bas. ms., in gloria enim filium, etc., Mart. gloriosus enim filium.

(f) In prius vulgatis semel tantum exstabat iudicio, quod elegantius mss. repetunt.

(g) In ms. Vat. bas., per revelationem Dei.

(h) Editi, et quia non: minus consentiunt superioribus, et qui ex nihilo, etc.

(i) Ita codex Vat. his. juxta græcum, *Δεῖς σοι, ἐπίτιμος, faventibus mss. Martini, Remig. et Theod., propitius tibi esto, Domine.* In his tamen libris fertur, *propitius tibi Dominus*, nisi quod in Carn. exstet *Deus*, non *Dominus*. At cap. 16, in Matth. num. 9, habetur juxta Vulgatam, *absit a te, Domine.*

(j) In ms. Mart. desideratur *post me*. Videtur adnotata ad num. 10, cap. 16 eorum in Matth.

(k) Mss., Carn., Remig. ac Tell., *prava*: corrupte. Ea quippe erat, ut proximo dicitur est, a crimine aliena.

qui est, predicabitur. Sin vero hæc fides sola, con-
fessa Christum Dei filium, omnium beatitudinum glo-
riam meruit in Petro; necesse est ut ea, quæ eum
creaturam potius ex nihilo conlitteretur, claves regni cae-
lorum non (a) adeptus, et extra fidem ac virtutem apos-
tolicam constituta, (b) nec Ecclesia sit illa, nec Christi.

30. *Joannes Filium unigenitum profitens, adoptivum negavit.* — Proferamus itaque omnes apostolicæ fidei
professiones, in quibus Dei filium contentes, non
adoptionis in eo nomen, sed naturæ proprietatem
confitentur; neque creaturam in eo ignobilitatem, sed
nativitatis gloriam protestantur. Loquatur Joannes
sic usque ad adventum Domini manens, et sub sacra-
mento divinæ voluntatis relictus (c) et deputatus,
dum non neque non inori dicitur et manere. Loqua-
tur ergo suo, ut solet, voce: *Deum nemovidit unquam,*
163 nisi unigenitus filius, qui est in sinu Patris
(Joan. 1, 18). Naturæ fides non satis explicata vide-
batur ex nomine (1) (d) filii, nisi proprietatis extrin-
secus virtus per exceptionis significantiam adderetur.
Præter filium enim, (e) et unigenitum cognominans,
suspicionem penitus adoptionis exsecuit: cum veritate
nominis, unigeniti natura præstaret.

40. *Unigenitus filius Joanni non est creatura perfecta.*—Nondum quæro quid sit, qui est in sinu Patris;
habet interrogatio ista suum ordinem: quæro quid
unigeniti significatio sibi postulet. Et videamus an
hoc sit, quod tu esse profiteris, id est, creaturam
Dei perfectam; ut perfecta pertineat ad unigenitum,
creatura vero referatur ad filium. Sed Deum unigeni-

(1) Vox filii deest in nostro codice.

(a) Vat. bas. codex, sit adeptus, et extra fidem et veritatem. Magis placet cum aliis et virtutem, quæ nimirum in ligandi et solvendij potestate maxime commendatur.

(b) Editi excepto Bad. nec ecclesia sit ulla. Tum etiam Bad. nec Christus. Tres mss. nec ecclesia. Verius alii magno consensu, nec ecclesia sit illa, quæ scilicet taha proficitur, nec Christi, hoc est, nec ad Christum Ecclesiæ caput pertineat.

(c) Bad. et Er., relictus deputatus. Lips. et Par., relictus deputatus, siue et: ac deinde cum mss. Vat. bas., dum non mori dicitur. Ubi apud Bad. et Er., dum non neque mori, et in quibusdam mss. dum neque non mori. Rectius castigatores mss. relictus et deputatus, dum non neque non mori dicitur: hoc est, dum neque dicitur moriturus, quia Christus suam de illius exitu voluit declarare voluntatem; atque ita hoc nomen in occulto, seu sub sacramento. Ambrosius autem Serm. xx in psal. cxviii, aliquos ait de morte S. Joannis dubitasse. An eorum numero accensendus sit Hilarius, ex hoc loco nun satis certo definiiri queat, cum adhaereat, quantum potest, verbis Evangelij Joan. xxi, § 22 et 23.

(d) Vox filii non occurrit nobis in mss. nisi in codice S. Martini Turon.

(e) Apud Par. desideratur particula et, quæ hic perinde est atque etiam. Deinde apud Bad., Er. et in tribus mss. Vatiæ, post unigenitum adjicitur nihil: interpolatoris vitio. Hoc enim sibi vult: cum filii vocabulo adjicitur unigeniti nomen, non de adoptivorum grege, qui numero plures sunt, sed proprius esse significatur. Ut enim ait Augustinus Coll. cum Maximino, p. 14: Si filius est, verus filius est, quia unigenitus est. Ex eodem Joannis loco Faustinus Hilarii nostri vestigiis insistens tria concludit c. 2, lib. ad

tum filium Joannes dixit, non creaturam perfectam. Non ignoravit hæc blasphemiam nomina, dicens: *Qui est in sinu Patris*; et a Domino suo audens: *Sic enim dilexit mundum Deus, (f) ita ut filium suum (2) unigenitum daret: ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam (Joan. iii, 16).* Deus mundum diligens, hoc dilectionis suæ in eum testimonium protulit, ut unigenitum filium suum daret. (g) Si dilectionis hinc fides est, creaturam creaturis præstitisse, et pro mundo dedisse quod mundi est, et ad ea quæ ex nihilo sunt substituta redimenda, eum qui ex nihilo substitit præbuisse: non facit magni meriti fidem vilis et spernenda factura. Pretiosa autem sunt quæ commendant charitatem, et ingentia ingenibus æstinantur. Deus diligens mundum, filium non adoptivum, sed suum, sed unigenitum dedit. (h) Illic proprietas est, nativitas est, veritas est: non creatio est, non adoptio est, non falsitas est. Hinc dilectionis et charitatis fides est, mundi saluti et filium et suum et unigenitum præstitisse.

164 41. *Fides Christi ut Dei filii ad salutem necessaria.*—Prætermitto omnes de Filio inuceptiones. Non est damnosa dissimulatio, ubi de copia est electio. Rei profectus semper ex causa est, et omne opus manifestam habet suscepti negotij necessitatem. Scribens utique (i) Evangelia, scribendi debuit afferre rationem: et videamus quam ostenderit dicens: *Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est Christus filius Dei (Joan. xx, 31).* Scribendi igitur Evangelij non aliam prætulit causam, quam ut omnes cre-

(2) Unicum.

C Flac.: *Ergo unigenitus Filius non est creatura, quæ Deum videt, quem nulla creatura videt. Et ne forte unum eum de adoptivis filiis crederet, amputavit sensus impii occasionem, cum eum dixit non solum filium, sed etiam unigenitum Filium: hoc nomen non habet socios.* (En verba Hilarii clare expressa. Addit,) *Fili adoptivi in sinu Abrahe sunt: qui autem verus et unigenitus filius est, in sinu Patris est.*

(f) Particula ita, licet superflue videatur, additur ex fide veterum librorum. Mox in mss. Vat. bas. et Martin. daret pro eo ut omnis.

(g) Illic Filius proprius esse ostenditur duobus argumentis, quorum alterum non satis aperte expressum est. Utrumque illustratur verbis Faustini loco laudato. *Si et Christus creatura est, quis contulit mundo, datus pro creatura creaturam? (En primum; alterum vero,) Si Christus creatura est, servus est: et quando redimit ad libertatem, cum servus nullus jure possit conferre libertatem? Præterea ex verbis, ut omnis qui credit in eum, etc., colligit eum non esse creaturam, cum credere in creaturam sit divinitus offensio.*

(h) In aliquot mss. hinc proprietates: male. Pejus apud Bad. et Er. hinc pietas. Quippe adoptioni opponitur proprietates, quæ hic est, id est, in his Joannis verbis aperte declaratur. Ex qua declaratione sequitur nos illi fidem ac dilectionem debere. Ex quo patet cur nunc hic, ac postea hinc legendum.

(i) Editi, evangelista; et innox Par. ut videamus, Emendantur ex scriptis. Idem quoque argumentum prosequens Faustinus: Si, inquit, vero adoptione esset filius Dei, et non notata... nusquam magis hoc explanasset (Joannes) quam in ultimo scriptiois; ne fides in ambiguo derelicta, vitam perderet per ambiguitatis incertum.

derent Jesum esse Christum filium Dei. Si sufficit ad salutem, Christum credere, cur adjectum filium Dei? Si vero Christum (a) credere ea demum fides est, non Christum tantummodo, sed Christum filium Dei credidisse; non est nomen filii in Christo unigenito Deo ex adoptionis consuetudine, (b) quod proprium est ad salutem. Si ergo salus in confessione nominis sit; quare cur in nomine veritas non sit. Quod si in nomine veritas est; qua auctoritate creatio esse dicitur, cum non creationis confessio salutem sit præstatura, sed filii?

42. *Filius ex Patre natus. Filium negantes, antichristi.* — Illic igitur salus vera est, hoc perfecte fidei meritum, Jesum Christum filium Dei credidisse. Non est enim dilectio in nobis ad Deum patrem, nisi per Filii fidem. Et audiamus eum per epistolam loquentem: *Omnis, qui diligit Patrem, diligit eum qui ex eo natus est* (1 Joan. v, 1). Quid est, rogo, ex eo nasci? Numquid id ipsum est, quod per eum (c) creari? Aut cur Evangelista mentitur, ut ex eo natum dicat, quem per eum creatum potius hæreticus doceat? Et audiamus omnes (d) quid sic hic doctor. Dictum namque est: *Illic est antichristus, qui negat Patrem et Filium* (1 Joan. ii, 22). Quid agis tu assertor creaturæ, et de non exstantibus Christi novus conditor? Si 165 professionem tenes, profitentis nomen recognosce. An cum creatorem et creaturam Patrem et Filium prædicabis, (e) per assimilatas nominum voces excludere posse te credis, ne esse antichristus intelligaris? Si in fide tua per naturam pater est, et per naturam filius est; maledicus ego sum, opprobrium in te alieni nominis referens. Sin vero simulata omnia sunt, et potius unoccupata quam propria; fidei tuæ ab apostolo discere cognomen, et audi quæ sit crediti Filii fides. Sequitur enim, *Qui negat*

(1) *Caret Patrem.*

(2) *Et simus in vero filio Jesu Christo: hic est verus Deus;*

(a) Septem mss. *credere non sufficit.* Abest non sufficit a potioribus.

(b) Quod sequitur, his nititur Joannis verbis, loco proxime laudato coherentibus, *et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus.* Quod fauste Faustinus vidit, ac nitide sic exposuit: *Etiamsi hic suspicio est creaturæ, ubi, qui crediderit quod filius Dei est Christus, æternam vitam possidet, et non aliter quam in nomine ejus;.... In nomine enim creaturæ ne quidem vitam temporalem potest quis assequi.*

(c) Si id ipsum est, mundus ex Deo natus pari jure dicendus est, neque mala est Faustini consequentia: *Ergo et mundus a nobis diligendus est, si diligendus est Pater. Sed clamat Joannes, Nolite diligere mundum.*

(d) In vulgatis, *quis sit.* Concinnius in mss. quid sit. Erasmus Hilario perperam vitio vertit, quod Ariannum unoccupari antichristum, cum hoc non tam ipse dicat, quam audiat a Joanne dici. Unde Ambrosius lib. ii de Fide cap. 15: *Joannes dicit hæreticos esse antichristos, Ariannusque designans; et Faustinus sæpe laudatus: Merito ergo antichristus vocaris, qui negas Patrem et Filium sub interpretatione impia.*

(e) Quidam mss. per *assimilatas*; male. Illic restringitur Ariannorum hypocrisis, de qua Faustinus initio Operis sui: *Ariana impietas asserit quidem multa nobiscum iisdem nominibus, sed non iisdem sensibus. Nam iisdem quibus nos personat Deum patrem, et*

Filium, neque Patrem habet: qui confitetur Filium, et Filium et Patrem habet (Ibid. 23). Negans Filium caret Patre (1); confitens Filium atque habens, habet Patrem. Quero hic, quid adoptiva nomina loci habeant. Numquid non naturæ res ista omnis est? Et quam naturæ sit, accipe.

43. *Joannes et hæretici simul comparantur.* — At enim: *Quia scimus quod filius Dei venit, et concarnatus est propter nos, et passus est, et resurgens de mortuis assumpsit nos, et dedit nobis intellectum optimum, ut intelligamus verum, (2) et scimus in vero filio ejus (f) Jesu Christo: hic est verus (g), et vita æterna, et resurrectio (h) nostra* (1 Joan. v, 20 et 21). O infelix intelligentia, et Dei spiritu carens, et (i) in antichristi spiritum ac nomen proficiens, et nesciens ad sacramentum salutis nostræ Dei filium venisse (per hoc indigna optimæ hujus intelligentiæ sensu), creaturæ potius adoptivum nomen quam verum filium Dei Jesum Christum esse confessa, quibusnam hoc arcanorum mysteriorum secretis edocta es? vel quis hodie novus hujus scientiæ tuæ auctor est? An ne secreto tibi hoc per familiaritatem amoris recumbenti in pectus suum Dominus ostendit (Joan. xiii, 23)? Aut solus ad crucem sequens, inter cætera suscipiendæ tibi in matrem Mariæ præcepta, hæc quoque in illa specialis in te amoris contestatione didicisti (Joan. xix, 27)? Vel ad sepulcrum prior quoque Petro currens adeptus es (Joan. xx, 4)? Vel intra (j) consessus angelorum 166 et signatorum librorum insolubiles nexus, et signorum celestium multiformes potestates, et novarum atque incomprehensibilium cantionum hymnos sempiternos, tam pia tibi hæc per Agnum ducem revelata doctrina est, ne Pater pater sit, ne Filius filius sit, ne natura natura sit, ne veritas veritas sit (Apoc. v)? Illic enim apud

Deus; græce, οὐτός ἐστιν ὁ ἀληθινός, θεός.

Deum filium, etc. Hinc et Hilarius noster mox ait, *simulata omnia.* Itaque proximo verbo prædicabis, non solus vocabulorum sonus, sed maxime animi intelligentia ac sententia significatur.

(f) Vox ejus in vulgatis omnia restituitur ex mss.

(g) Auctoritate vetustiorum mss. removimus hinc vocabulum *Deus*: quod abest pariter a primis Faustini editionibus, neque in postremis additum est nisi intra parentheses, hoc est, ex conjectura. Ambiguum quidem est num ille legitur *hic est verus Deus*: quod Basilium lib. iv contra Eunom. p. 106, Augustinum Coll. cum Maximino num. 14, et Cyrillum Alexandr. ad calcem Dial. vii legunt. At verbum verus ad Filium ab Hilario relatam fuisse apparet; ut et legitur *hic est verus, et subaudierit filius.*

(h) Post *nostra*, additur in ipso apud Faustinum: apud quem idem ille locus totidem verbis refertur, quamvis hæc, et *resurrectio nostra*, sicut et superiora, et *concarnatus est propter nos, et passus est, et resurgens de mortuis assumpsit nos*, modo non existit in sacro textu tum græco tum latino, sicut nec apud Cyrillum hec vox laudata.

(i) Unus codex Vatic. cum duobus aliis, et eximium Christi spiritum ac nomen proficiens; depravate.

(j) Ex his, et ex dictis n. 20, liquet, non alium Hilario Joannem Evangelii, alium Apocalypsis auctorem fuisse.

te omnia demittantur in falsa. Apostolus concessa sibi optima intelligentia (a) verum Dei filium dicit: tu affirmas creationem, tu prædicas adoptionem, tu negas adivitatem. Et cum hic verus Dei filius nobis sit, et vita æterna, et resurrectio; nec vita æterna est ei, nec resurrectio, cui ille non verus est. Et hæc quidem Joannes discipulus a Domino dilectus.

44. *Paulus Christum passim prædicat verum Dei filium.* — Sed nihil ah his dissimile ex persecutore apostolus et vas electionis prædicavit. Qui enim sermo ejus non sub filii confessione est? Quæ epistola non de sacramento veritatis istius coepta est? In quo nomine non proprietatis significatio est? (1) Cum enim dicitur: *Reconciliati sumus Deo per mortem filii sui (Rom. v. 10);* et rursus: *Deus filium suum misit in similitudinem carnis peccati (Rom. viii. 5);* et rursus: *Similitudo Deus, per quem vocati estis in communionem filii ejus (1 Cor. i. 9);* Quid hic hæreticorum furto loci relictum est? Filius suus est, filius (b) ejus est: non adoptio ejus est, non creatura ejus est. Nomen naturam loquitur, veritatem proprietatis enuntiat, fidem confessio testatur: non intelligo quid addi possit ad naturam filii. (2) (c) Nam quod filius ejus est, qui esse pater creditur; non incerta et infirma ille, qui electionis est vas, locutus est: nec Magister gentium et Apostolus Christi ambigua doctrina suæ errorem reliquit. Scit qui sint adoptionis filii, et qui hoc esse ac nuncupari per fidem meriti sunt. Ait namque: *Quoquoque enim spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum (3) (d) in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba pater (Rom viii. 14 et 15).* 167 Fidei nostræ per sacramentum regenerationis hoc nomen est: et professio nostra vobis præstat adoptionem. Filios enim Dei, opera secundum spiritum Dei gesta connumerant: et clamatur a nobis potius *Abba pater*, quam ex naturæ manet proprietate; quia extra naturæ proprietatem est vocis officium, et dici atque esse non idem est.

45. *Filius proprius diserte assertus. Epistola ad Romanos græcè scripta.* — At vero quæ de filio Dei Apostoli fides sit, intelligamus. Nam cum omni, quem habuit ad Ecclesiæ doctrinam, sermone nunquam Patrem sine Filii confessione loqueretur; tamen ut ve-

(1) *Cum enim dicit.*

(2) *Quam quod.*

(a) Prævo in nonnullis mss. *verbum Dei.* Et hic optimum Hilarii interpretem Faustinum audire juvat: *Quomodo enim, inquit, non verus Deus est, qui verus est filius? quando non solum de veri filii nomine Deus verus probatur, sed etiam per hoc quod vita æterna est. Vita enim æterna non habet initium neque finem: ergo verus Deus est Christus non habens initium neque finem, etc.*

(b) Editi, *filii ejus sit:* contra fidem mss. Illic respiciuntur superiores Apostoli loci, quorum in duobus est *quis*, in postremo *ejus*.

(c) Bad., Er., Lips. ac non pauci mss., *quam quod.* Melius Par. (nundo correctæ fuerit interpunctio vitiosa) cum antiquioribus mss. *Nam quod.* Ille vult sanctus Doctor, nihil ad significandam veri filii naturam addi posse, ubi habetur *filii* non modo nomen, sed

ritatem nominis hujus quanta posset humani sermonis significatione monstraret: ait, *Quid ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui filio proprio non peperit, sed tradidit eum pro nobis (Ib. 31 et 32).* Num quidam etiam nunc adoptionis in eo erit nuncupatio, in quo proprietatis est nomen? Apostolus enim volens charitatem erga nos Deo ostendere, ut magnificentia Dei dilectionis ex comparationis genere nosceretur, non peperisse Deum proprio filio suo docuit: non utique pro adoptandis adoptato, neque pro creatis creaturæ, sed pro alienis suo, pro connumerandis proprio. Quare virtutem dieti; ut magnitudinem charitatis intelligas. Quid sit proprium expende; ne ignores veritatem. Nunc enim Apostolus proprium ait filium, cum in multis vel *suum*, vel *ejus* sæpe dixisset. Et quamvis multi codices, per (e) translatorum simplicem intelligentiam, in hoc loco pro (f) *proprio filio, suo filio* conscriptum habeant: tamen græcitas, qua lingua Apostolus est locutus, proprium nunc magis quam suum nuncupat. Et licet communis intelligentiæ sensu non satis inter proprium et suum differat; verum Apostolus, cum in cæteris aliis dietis *suum filium* commemorasset, quod est græcè, *τὸν ἑαυτοῦ υἱόν*, tamen in hoc loco secundum quod ait, *ὃς γὰρ τοῦ ἰδίου υἱὸς οὐκ ἐπίστατο, qui proprio filio non peperit*, naturæ veritatem significanter expressit: ut qui superius filios plures pro spirituum adoptionis demonstrasset, nunc unigenitum Deum filium proprietatis (g) ostenderet.

46. *Inexcusabilis est qui Christum filium Dei negat. Antichristum pro Christo esse suscepturum.* — Non est humanus hic error, neque in negando Dei filio vitium ignorantæ est, ubi ignorari non licet quod negatur. Creatura ex nihilo subsistens Dei filius dicitur. Hoc si nec Pater locutus est, nec Filius testatur: 168 est, nec Apostolus prædicavit, tamen audere eloqui, hoc est Christum non ignorare tantummodo, sed odisse. Cum enim pater de filio suo dicat, *Hic est (Matth. iii. 17);* et Filius de se dicat, *Hic tecum loquitur, ipse est (Joan. ix. 57);* et Petrus confiteatur, *Tu es (Matth. xvi. 16);* et Joannes testetur, *Hic verus est (1 Joan. v. 21);* et Paulus non desistat prædicare de proprio: non intelligo aliud quam negandi esse odium, ubi imperitiæ error non excusatur in crimine.

(3) *In timore.*

et proprietatis per pronomina *suus* et *ejus* signata, ac demum Apostoli utrumque testantis confessio.

(d) Editi, *in timore:* repugnantibus mss. et græcè.

(e) In ms. Martin., *latinorum*, loco translatorum.

(f) Par. *pro proprio suo filio:* haud satis distincte. Nonnulli mss. *pro proprio filio suum filium.* Observat Faustinus hic Paulum alludere ad ista Gen. xxii. 12: *Nunc cognovi, quia times Deum, et non peperisti dilecto filio tuo,* et Isaac figuram fuisse filii Dei: pleniorum autem atque perfectiorum veritate ipsa Iutaram fuisse figuram, si Isaac verus filius a patre suo Abraham, et filius non verus a Deo patre oblatas fuerit.

(g) *Supple, vocabulo.* Quamquam proprietatis vox ita collocatur, ut filius proprietatis opponatur filii adoptionis.

Loquitur hæc interim, loquitur plane per adventus sui prophetas ac prævios ipse ille, qui postea erit in (a) antichristo locuturus: salutarem fidei confessionem his tentamentis novis inquietans, ut primum conscientie nostræ, (1) (b) quia ita credimus, intelligentiam filii naturalis avellat; deinde ipsum illud, quod (c) adoptivum erit, reliquum nomen excludat. Nam cum quibus (scu, in quorum sententia) creatura est Christus, necesse est ut eum his antichristus ipse aut Christus; quia filii proprietatem creatura non habeat, et Dei se ille filium mentiatur: et per hoc (d) a quibus hic Dei filius jam negatur, ab his (2) tunc Christus ille creditur.

47. *Ad sanitatem merendam fides filii Dei præexistit.*— Quas, oro, spes, inanis furor, expetis? Et qua salutis tuæ fiducia creaturam esse Christum potius quam filium blasphemio ore contendis? Oportuerat te ex Evangelisti nosse ac tenere fidei hujus sacramentum. Nam cum Dominus possit omnia, tamen in unquoque eorum, qui orabant operationis suæ effectum, meritum esse voluit confessionis. Neque enim ei virtutem, qui Dei Virtus est, confessio orantis addebat: sed fidei erat præmium, hoc mereri. Namque cum Martiam rogantem pro Lazaro interrogavit, an eum qui in se credidisset mori non crederet in æternum, (e) ad illa conscientie suæ fidem elocuta est dicens, *Unique, Domine, ego credidi quia tu es Christus filius Dei, qui in hunc mundum venisti* (Joan. xi, 17); confessio hæc æternitas est, et fides ista non moritur. Martha deprecans fratris sui vitam, interrogata an ita crederet, ita credidit. Quam, rogo, vel a quo vitam exspectat hoc denegans. cum sola sit vita sic credere? Magnū est enim fidei hejus sacramentum, et perfecta confessio istius beatitudinis.

48. *Ad salutem animæ eadem a cæco jam vidente postulat.*— Cæco a nativitate Dominus visum induiserat, et naturæ damnū naturæ Dominus exemerat. Et quia cæcus hic ad gloriam Dei natus fuerat, ut in Christi opere Dei opus posset intelligi, non expectata ab eo fuit fides confessionis: sed qui in receptis oculis auctorem tanti sibi muneris nesciebat, meruit hoc postea ut fidem diseeret. Non enim cæcitate pulsio vite eternitatem assererat. Ob quod Dominus jam sanum, et de synagoga ejectum interrogat dicens: *Tu credis in filium Dei* (Joan. ix, 35)? Ne damnū sibi putaret esse, (3) se carere sy-

(1) *Qua ita credimus.*

(2) *Tum Christus ille creditur.*

(3) *Se carere synagogam.* in hoc siquidem codice, caret *Putrem* supra n. 42, nec carcat virtutem, lib. vii,

(a) *Vetus codex Colb. antichristo, omisso in.*

(b) *Bad., Er. et Lips.* cum nonnullis mss. *qua ita credimus.* Melius *Par.* post vetustiores mss. *quia.* Redditur enim ratio cur diabolus non statim tentet eripere Christo filii nomen, quia nimirum illa fixum est in nostra fide eum esse filium, ut ab hac sententia statim divelli nos posse desperet.

(c) *Id est, ipsa illa adoptiois conditio faciat, ut eum etiam filium non esse facile concedamus.*

(d) *Exemplar Caru. quia hic.* Tum ms. *Vat. bas.* *Deus filius.* Mox aliquot alii, *Christus ille creditur.* Re-

tinuatur a magoga, cui immortalitatem fides hæc confessio redderet. Et cum ille incertus etiamnum respondisset, *Quis est, Domine, ut credam in eum* (Ibid. 36)? Ignorantem tantæ fidei intelligentiam numerabatur, nolens manere, ita ait: *Et vidisti eum, et qui tecum loquitur, ipse est* (Ibid. 37). Numquid ab hoc sicut a cæteris Dominus, qui orabant sanitates, confessionem fidei ad salutem merendam (5) reposcit? Non utique. Nam hæc jam ad eum videntem locutus est; sed ob id tantum, ut responderet ille: *Credo Domine* (Ibid. 38); quia responsionis fides non cæcitate sanitatem esset allatura, (f) sed vitæ. Et virtutem dicti hujus diligenter retractemus. Interrogat Dominus, *Tu credis in filium Dei?* Si utique sola Christi qualiscumque confessio fidei esset consummatio; dictum fuisset, *Tu credis in Christum?* Sed quia hæreticis pene omnibus hoc nomen in ore esset futurum, ut Christum confiterentur, et filium tamen negarent; id quod Christo proprium est ad illum poscitur, id est, ut credatur in Dei filium. Credidisse autem in Dei filium quid proficit, si credatur in creaturam; cum a nobis fides in Christo, non creaturæ Dei, sed filii posculetur?

49. *Filium Dei demones non nescierunt.*— An ne hujus nominis proprietatem demones nescierunt? Dignum enim est hæreticos non jam apostolicis doctrinis, sed dæmonum (g) ore convinci. Clamant enim, et sæpe clamant: *Quid mihi et tibi est, Jesu, fili Dei altissimi* (Luc., vii, 28)? Invisis veritas elievit confessionem, et naturæ potestatem testatur dolor obediendi. Virtute vincuntur, cum possessa diu corpora deserunt: honorem reddunt, dum naturam (h) contutentur. Dei se inter hæc filium Christus et opere testatur et nomine. Unde tibi inter istas confitentium dæmonum voces, o hæretice, (i) nomen creaturæ et indulgentia adoptionis?

50. *Judæi filium Dei Christum nescierunt, nisi quæ esset Christus nescierunt.* *Arani in Christum contumeliosiores quam Judæi.*— Quid sit Christus. ab his assevit qui nesciunt discere; et impietatem suam ipsa illa ignorantium necessaria professio arguat. Namque cum Judæi Christum corpore nescirent, scirent tamen eum qui Christus esset esse filium Dei; cum falsis adversus eum testibus sine ulla veritatis assercione uterentur, sacerdos eum ita interrogat: *Tu es Chri-*

stus (Matth. xvi, 16). Sic græce τὸ θεῶν; latine quoque *Plautus in Cure. Id quod amo, cæreo.*

(4) *Receptionem.*

(5) *Poscitur.*

tinendum eum antiquioribus creditur, subauditō necesse est.

(e) Ita ex mss. Colb. et Germ. In aliis vero libris, *at illa.*

(f) *Lips. et Parr., sed vitam.*

(g) Ita mss. vel ex librorum lapsu, *more.* At editi, *clamore.* Mox in ms. *Vat. bas.* *quid nobis et tibi.*

(h) In ms. *Vat. bas.* et *Mart., naturam Dei.*

(i) Editi, *præsumunt nomen creaturæ et indulgentiam adoptionis;* refragantibus mss.

stus filius (a) *Benedicti* (Marc., xiv, 61) ? Sacramen- A
 tua nescientes, naturam tamen non ignorant. Neque
 interrogat an Christus Dei filius sit, sed an hic sit
 Christus filius Dei. Error in homine est, non in Dei
 filio. Nam non quod Christus Dei filius sit ambigi-
 tur : atque ita dum interrogatur an hic sit, tamen
 quod Christus sit Dei filius non negatur. Et qua tan-
 dem, roga, tu istud fide denegas, quod ne ipsi qui-
 dem negant qui nesciunt ? Cum enim perfecta scien-
 tia sit, Christum Dei filium ante sæcula manentem,
 etiam ex virgine nosse natum ; ipsi quoque, qui de
 Maria natum nesciunt, Dei tamen filium esse non
 nesciunt. Et vide in quod te, negando filium Dei, Ju-
 daicæ impietatis consortium miscuisti. Quam enim
 illi damnationis in eum causam attulerint testantur,
 dicentes : *Et secundum legem debet mori, quoniam fi-* B
lium Dei se fecit (Joan., xix, 7). Anne non hoc etiam
 impiæ tuæ vocis opprobrium est, (1) (b) cur se filium
 dicat, quem tu esse asseras creaturam ? He, Dei
 confitendo se filium, reus mortis ab his judicatur : tu,
 enim Dei filium negando, quæra quid iudices ? Pro-
 fessio enim ejus ita Judæis, ut tibi displicet. Interro-
 ga an diversæ ab eis sententiæ : maneat, a quibus non di-
 versus sis voluntate ? Eadem enim filium Dei enim
 esse impietate tu denegas. Illi tamen eo crimine mi-
 nore, quod nesciunt. Nesciunt enim de Maria Christum,
 sed Christum Dei filium esse non ambigunt. Tu quia
 Christum non potes nescire de Maria, Christum tamen
 Dei filium esse non prædicas. Illis, in eo quod
 nesciunt, potest adhuc in tuto salus esse si credant :
 tibi jam omnia clausa sunt ad salutem, (c) qui negas C
 quod ignorare jam non potes. Non enim ignoras esse
 filium Dei ; usque adeo ut adoptionis nomen indul-
 geas, ut creaturam connumeratam filium mentiaris.
 Naturam autem quantum in te est auferens, auferres
 quoque si tibi liceret et nomen. Sed quia id non li-
 cet, naturam (d) nomini non relinquas : ne quod filius
 dicitur, verus Dei filius sit.

171 51. *Christum vere filium Dei confitentur Apostoli.*

— Habueras in confessione eorum, quibus, desæviente
 vento et turbato mari, in verbi jussu erat restituta
 tranquillitas, ut et tu verum Dei filium confitereris, et
 eorum voce uteris : *Vere filius Dei est* (Matth., xiv,
 57). Sed te sæviens spiritus in naufragium vitæ rapit,
 et mentis tuæ motibus tamquam fluctuoso mari in-
 cubens procella dominatur.

52. *Confitetur et qui crucifixærat Centurio.* — Si tibi
 hæc navigantium ex eo incerta fides videbitur, quia
 existimabitur esse Apostolorum ; mihi tamen etsi
 minus prestat admirationis, plus tamen affert auctori-
 tatis. Verumtamen etiam gentium in eo fidem sume;

(1) *Cur se filium Dei dicat.*

(a) In prius vulgatis, *Dei benedicti*. Alibi vox *Dei*
 a mss. et a græco. Inducorum error hinc notatur in
 lacto, non in jure fuisse.

(b) Ita mss. At excusum, *cum se filium Dei dicat, quem*
in asserit creaturam.

(c) Dicitur hujus ratio petenda ex tract. psal. cxxxv,
 num. 3, ubi inter alia hæc habentur : *Et tæra ventura*

audi enim inter sævas eracis custodias **172** Romanæ
 cohortis edomitum ad fidem militem. Loquitur namque
 conspectis tantæ virtutis operationibus centurio : *Centurio*
Vere Dei filius erat iste (Matth., xxvii, 54). Hoc, post
 emissum spiritum, discussum templi velum, et mota
 terra, et scissa saxa, et sepulcra patentia, et mor-
 tui resurgentes testantur, et homo gentilibus perfidiæ
 confitetur : virtutis naturam agnoscit in gestis, naturæ
 veritatem profertur in nomine. Tanta ratio veritatis,
 et tanta vis fidei est, ut vincat voluntatem veri neces-
 sitas, et Christum Dominum gloriæ æternæ vere Dei
 filium esse, nec qui crucifixærat denegaret.

173-174 LIBER SEPTIMUS.

*In exordio exponitur libri hujus præstantia, scribendi
 causæ, Arianorum vafrities, qui huc usque delusa
 sit ac repulsa, adversandi eis discrimen, ne videlicet
 Arium confutans Sabellio, ac rursus Sabellium impu-
 gnans Photino favere videatur ; et in rem Eccle-
 siæ quomodo se invicem Arius, Sabellius, ac Pholinus
 vincant aut vincantur. Quibus breviter explicu-
 tis, cum, qui vere ex natura filius Dei est, vere quo-
 que per naturam, salva unius et non singularis Dei
 fide, Deum esse comprobatur, ut pote cui Dei nomen,
 nativitas ex Deo, divina cum natura, tum potestas,
 ac denique quia se ipse Deum profiteatur. Quamquam
 futetur Nilarius, cum argumento ex nativitate petito
 ita connexa esse cetera, ut seorsim tractari nequeat.
 Ac primo quidem ponit, naturam rei nomine semper
 significari, nisi ratione adjectorum adventitium et
 non proprium esse indicetur : de Filio autem ita a
 Joanne dici, et Deus erat Verbum, et a Thoma,
 Dominus meus et Deus meus, ut hæc appellationes
 etiam ex adjuvatis, veram in eo Dei naturam expri-
 mant. Cui vero, non secus ac Patri, naturæ divinæ
 proprium nomen, unius est cum ipso naturæ : ac
 proinde ipse cum Patre non duo Dii, sed unus est
 Leviter hic attingit Verbi, Sapientiæ et Virtutis co-
 gnomena, eaque Filio aptata esse declarat, ut in Pa-
 tre absque ulla ipsius divisione aut demutatione sub-
 sistere ostendatur.*

Subjicit deinde non minus per se esse notum, nato eam
 inesse naturam ex qua subsistit : nec dubitari posse,
 quin ex Deo natus sit Christus, quem ob hoc maxime
 interficere volebant Judæi, quia proprium sibi pa-
 trem dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Na-
 tivitas autem, sicut et equalitas, nec solum patitur,
 F nec diversum.

Ex eo ipso sermone, quem tunc Christus ad Judæos ha-
 buit, illius ex Deo nativitatem simul et paternæ naturæ
 unitatem demonstrari pluribus evincit : naturæ qui-

est, qui peccatum cognovit, nec cognitum confitetur : et
 hoc, quia confessio erroris professio est desinendi ;
 nec veniam meretur, quia peccato desinere renuit.
 Vide annotata ad num. 8, tract. ps. cxi.

(d) Sic mss. ut superius num. 25 : *Si non credo nomi-
 nibus, si naturam vocabulis non intelligo.* Editi vero,
 naturam nominis.

dem unitatem, dum operatur quod Pater, dum omnia eademque facit, dum una utriusque in mortuis vivificandis potestas, unus honor, una injuria, dum denique omne iudicium habet; natiuitatem vero, dum filium sese vocitare non desinit, dum ita ugit quod Pater, ut tamen non ab se, ita eadem, ut tamen similiter, ita iudicium omne habet, ut tamen a Patre sit acceptum. Quod quidem confirmatur tum ex Iudeorum intelligentia, qui Christum his dictis se vere Dei filium vereque Deum predicare intellexerunt, tum ex ipsius Christi responsis, quibus non se uale intellectum retulit, sed inique non creditum, cum dictorum fidem opera facerent.

Postremo ex iis, quæ Christus a Philippo ut Patrem sibi ostenderet rogatus peroravit, ipse se et ex Patre natum, et unius ejusdemque cum eo naturæ discrete docere demonstratur.

A Hic liber superioribus præstat. Scribendi causa. Hæreticorum subtilitas. — Septimus hic nobis aduersum novæ hæreseos vesaniam temeritatem liber scribitur: cæteris quidem anterioribus numero posterior, sed ad perfectæ fidei sacramentum intelligendum aut primus, aut maximus. In quo non ignoramus quam difficile atque arduum iter doctrinæ evangelicæ scandamus. A qua quamvis (a) conscie infirmitatis nostræ trepidatione reuocemur; tamen fidei æstu incitati, et hæreticorum furore commoti, et periculo ignorantium perturbati, quæ loqui non audeamus, silere non possumus: utriusque discriminis (b) metu subditi, ne destituta veritatis rea in nobis sit aut taciturnitas, aut prædicatio. Incredibilibus etenim se corrupti ingenii artibus **175** hæretica subtilitas circumgemit: primum ut (c) sinneret religionem, deinde ut omnium simplicium aurium securitatem verbis falleret, tum præterea ut se prudentiæ seculi coaptaret, postremo ut veritatis intelligentiam per speciem (d) editæ rationis auerteret. Nam protestata (in epistola lib. iv et vi relata) Deum unum, mentita pietatem est; professa rursus Dei filium, audientes fellelli in nomine; dicens etiam non fuisse ante quam nascitur, mundi sapientiæ satisfecit, indemutabilem quoque et incorporeum Deum confitens, natiuitatem Dei ex Deo per demonstrationem subdole rationis exclusit: nostris aduersum nos usa doctrinis, et Ecclesiæ fide contra Ecclesiæ fidem pugnans, gravissimum aduersum nos vel responsionis vel silentii periculo comparato, dum per ea quæ non negantur, ea prædicat quæ negantur.

2. Quid epistola sua tentarint ingerere. Qui eis oc-

(a) Nonnulli mss. conscientiæ infirmitate nostræ et trepidatione. Præferabant quoque editi, emscientiæ. Virius castigatores mss. conscie, supple sibi, eeu, cuius consensum sumus. Quo loquendi ratione in psal. lxxviii, num. 15, exstat, conscie in se salutis fiducia. Nec displicet cum Corb. a prima manu, conscii.

(b) Editi, metui subditi: reluctantibus mss. Deinde unius e Vat. ne de destitutione veritatis.

(c) Vat bas ms ingereret.

(d) Exemplar Martini, meditata rationis.

A currenit Hilarius. Liber superior verum filium, hic ostendit Deum verum. — Et quidem cæteris superioribus libris admonitis a nobis legentes meminimus, ut totius blasphemix (e) editionem pertractantes, animadverterent non aliud laborari, quam ut Dominus noster Iesus Christus neque Dei filius neque Deus esse credatur, dum ei concessis tantum ex quadam adoptione nominibus, et Dei natura negatur et filii. cum et indemutabilis atque incorporeus Deus, sicuti et est, idcirco affirmatur, ne Filius natus ex Deo sit; et Deus pater ob id tantum in confessione Deus unis sit, ne in fide nostra Deus Christus sit: quia nec natiuitatis intelligentiam naturæ incorporalis admittat, et Dei ex Deo fidem unius tantum nobis Deus in confessione dissolvat. Sed superioribus jam libellis fallacem hanc eorum atque inutilem prædicationem ex lege ac prophetis docentes, eam responsionis formam tenuimus, quæ in Deo ex Deo prædicato, et uno Deo ac vero professo, neque in unius veri Dei unione deficeret, neque ad fidem Dei alterius excederet; dum neque solitarius nobis Deus in confessione, neque duo sunt. Et inter hæc, unum neque negando neque confitendo, fidei (f) conservata perfectio est, dum et quod unum sunt refertur ad utrumque, et uterque non unus est. Hoc igitur perfectæ fidei indissolubile sacramentum evangelicis atque apostolicis doctrinis absoluturi, non aliud primum deluimus, quam Dei filium veræ natiuitatis subsistentem **176** (g) naturam cognitioni audientium intimare; neque alimide aut ex nihilo, sed ex Deo esse filium manifestare. Quod quia secundum ea, quæ anteriore libro edita sunt, ambigi non potest, quin cessante adoptionis nomine, verus filius ex veritate natiuitatis sit: (h) ea nunc quoque ex Evangeliiis proferimus, ut quia filius verus est, verus quoque Deus esse nosceatur: quia neque verus filius erit, nisi verus et Deus est; neque verus Deus, nisi verus et filius est.

B 5. Hæresim unam confutans vix fugit suspicionem alterius. Sabellius, Arius, Hebron, Photinus. — Nihil humanæ naturæ grauius est periculi conscientia (nam ea quæ aut ignorata aut repentina sunt, habent quidem miserabilem securitatem, sed non habent metum futuri): quia non ignaro accidentium, anxietas ipsa pœna patiendi est. Non ego nunc nemem e portu solvo naufragii ignarus, neque iter inco-
C infestos (i) nescius latronibus saltus, nec Libya arenas incertus scorpionibus etque et aspidem et basiliscos adesse transeuro: nihil sollicitudini meæ, nihil conscientie valet. Sub specula enim omnium hæreticorum ad occasiones singulorum verborum in os

(e) In codice Vat. bas. adiecitur hic, eorum: et mox post Deus esse credatur, subiicitur ex Deo.

(f) Exemplar bas. Vat. cum Mart. consummata. minus ad rem. Ita, pag. 127 edit. Veron. in notis observavimus verbum consummet, loco conservet, in mg. Carn. secundis curis substitutum.

(g) Editi, subsistentem natura: reluctantiibus mss.

(h) Excusi eam castigantur ex mss. Max Mart. proferamus, non proferimus. Postea ex Coll. repetimus, ut quia filius, ubi antea legebatur ut qui filius.

(i) In solis editis, nesciens

meum penduntium loquor, et omne sermonis mei
 iter aut angustis præruptum, aut foveis incisum, aut
 laqueis prætensum est. Jam quod arduum ac diffi-
 cile sit, minus conor: non meis enim, sed apo-
 stolicis scando gradibus. Mihi vero aut angustis
 (*) decedere, aut in defossa incidere, aut plagis illa-
 queari, semper in periculo, semper in metu est
 Prædicatore enim secundum legem et prophetas et
 Apostolos unum Deum, adest mihi Sabellius, totum
 me sub verbi hujus professione tanquam desideratum
 cibum morsu sævissimo transvorans. Negantem me
 rursus contra Sabellium unum Deum, et confiten-
 tem verum Deum Dei filium, expectat nova hæresis,
 ut a me duos deos arguat prædicari. Natum quoque
 Dei filium ex Maria dictura, Hebionem (b) quod est Pho-
 tinus assistit, auctoritatem mendacii sui ex profes-
 sionis veritate sumpturus. De cæteris hæc, (1) qui ab
 omnibus esse extra Ecclesiam non ignoratur. Hoc
 vero damnatum et abjectum licet frequenter, sed
 (c) internum hodie adhuc malum est. Imple multos ad
 unius Dei professionem Galatia (d) nutrit. Male
 177 in totum pene orbem quos negat duos deos
 Alexandria (e) protulit. Pestifere natum Jesum Chri-
 stum ex Maria Pannonia (f) defendit. Et Ecclesia in-
 ter hæc periclitatur veritatem non tenere per vera,
 dum ea ei ad irreligiositatem ingeruntur, quibus reli-
 gio et confirmatur, et deperit. Non enim unum
 Deum pie possumus prædicare, si solum (supple,
 prædicamus): quia non erit Deus filius in solitarii
 fide. At vero Dei filium, sicut est, Deum prædican-
 tes, periclitamur (in hominum existimatione) fidem
 Dei unius non tenere: et ejusdem periculi res
 est (2) (g) unum negare, cujus est et solitarium con-
 fiteri. Et hæc quidem mundi stulti non sentiunt, dum
 his neque in non solo significari unus videtur, neque
 in uno non solus intelligi

(1) quia ab omnibus.

(2) ha liber noster, ut erat in prioribus editioni-
 bus; unum non negare, ut in postrema habetur, nul-

(a) Bad., Er. et quidam mss. *angustis decedere*, Lips.
 et Par. in *angustis decedere*: castigantur ex russ. Vat.
 bas., Carn., Mart., Corb. etc.

(b) Lipsius post. Er. *quiet*. Recentiores mss. *qui et*.
 At vetustiores cum Bad. *quod est*, quasi hoc est. Pho-
 tinum autem ideò Hebionem vocat, non modo quia
 hæresim illius suscitavit, sed et quia lib. 1, in argu-
 mento hujus libri, de Hebione agendum sibi propo-
 suerat. Unde et librum primum ante hunc composi-
 tum, et Photini hæresim Hilario tum ignotam fuisse
 nobis videri jam præmonuimus. Post pauca in vulga-
 tis *ex professione veritatis*, ubi ex mss. restitutum est
ex professionis veritate.

(c) Solus codex Vat. bas. *internum illud adhuc*.

(d) Marcello videlicet Ancyrae in Galatia epi-
 scopo præceptore ac magistro. Neque enim ad aliud referri
 queunt hæc Hieronymi de Script. eccl. in Marcello:
*Sed et Hilarius septimo adversum Arianos libro nomi-
 nis ejus quasi hæretici meministi: ubi Hieronymus Mar-
 cellum ita dubio procul intellexit, ut etiam nomina-
 tum scripserit, memoria forsitan ita suggerente.*

(e) Ario, uti omnes vident, auctore: qui duos deos
 in orbem inexit, cum Patrem Deum ac Filium Deum
 dicens et colens, utrunque diversa substantia as-
 seruit: jactitabat tamen se unum omnino Deum velle,

A 4. *Veritatis vis. Ecclesia sinu suo tenere omnes perop-
 tat. Ex ipsis hæresibus cognoscitur. Una est. De hæresibus
 se invicem vincuntibus triumphum agit. Sed eam, ut spero,
 Ecclesia doctrinae suæ lucem, etiam imprudentia sac-
 culi invehit, et licet fidei sacramentum non suscipiat,
 tamen adversum hæreticos veritatem sacra-
 menti a nobis intelligat prædicari. Magna enim vis
 est veritatis, quæ cum per se (h) intelligi possit, per
 ea tamen ipsa quæ ei adversantur elucet: ut in na-
 tura sua immobilis manens, firmitatem naturæ suæ
 quotidie dum attentatur acquirat. Hoc enim Ecclesie
 proprium est, ut tunc vincat, cum læditur, tunc in-
 telligatur cum arguitur, tunc obtineat cum deserit.
 Omnes quidem illa secum atque intra se (i) vellet
 manere, nec ex tranquillissimis sinibus suis alios aut*

B abjicere, aut perdere, dum indigni sunt tante matris
 habitaculo. sed discedentibus ex ea hæreticis, vel
 abjectis, quantum audivit occasiones largiente ex se
 salutis, tantum (j) adsequitur ad fidem expectandæ de
 se beatitudinis. Cognosci enim hoc ex ipsis hæreti-
 corum studiis promptissimum est. Namque cum Ec-
 clesia a Domino instituta, et ab Apostolis confirmata,
 una omnium est, ex qua se diversarum impietatum
 furens 178 error abscederit; nec negari possit, ex vi-
 tio (k) male intelligentiæ, fidei existisse dissi-
 dium, dum quod legitur, sensui potius coaptatur,
 quam lectioni sensus obtemperat: tamen dum sibi
 partes singulæ adversantur, non solum suis, sed ad-
 versantium est intelligenda doctrina; et dum ad-
 versum unam eam omnes sunt, impiissimum tamen

C errorem omnium per id quod sola est atque una con-
 futet. Hæretici igitur omnes contra Ecclesiam veni-
 unt: sed dum hæretici omnes se invicem vincunt,
 nihil tamen sibi vincunt. Victoria enim eorum, Ec-
 clesie triumphus ex omnibus est, (3) dum eo hæresis
 contra alteram pugnat, quod in hæresi altera Ecce-
 lius periculi res esset.

(3) Dum in eo.

duos negare. Unde Augustinus contra Maximinum
 Arianæ sectæ fautorem lib. 1, c. 4: *Ubi aisti a vobis
 unum Deum coli: consequens est, inquam, ut aut non
 colatis Christum, aut non unum Deum colatis, sed
 duos.*

(f) Puta per Photinum Sirmionensem episcopum,
 cujus error non in eo hic ponitur, quod Christum ex
 Maria natum defendat, sed quod temporariam illam
 nativitatem solam prædicet.

D (g) Editi excerpto Par. *unum Deum negare*. Verius
 Par. cum prioribus russ. *unum non negare*: hoc est,
 qui unum Arianus prædicantibus non negat, statim
 cum hisdem videtur facere, et Filio divinitatem au-
 ferre.

(h) Er., Lips. et Par. *intelligi non possit*: male et
 præter fidem mss. Porro quod hic de veritate, hoc
 mox clarior de Ecclesia affirmatur, ut que non so-
 lum suis, sed aduersentium est intelligendæ doctrinae.

(i) Vat. h. s. mss. *vellet manere*. Mox sibi edidit, aliquos
 abjicere: refragantibus mss.

(j) Martinianus codex, *consequitur*. Par. cum mss.
 Coll. et Germ. *ex sequitur*. Deinde Corb. *expedenda*,
 non expectandæ.

(k) In mss. bas. Vat. et Mart. *male intellectæ fidei*
 corrupte. Videsis lib. 11, num. 5; et lib. 1, n. 18.

slæ fides damnat (nihil enia est, quod hæreticis commuæ est) : et inter hæc fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant.

5. *Sabellii error ejusque confutatio.*— Unum Deum Sabellius prædicat Filii nativitate sublata, (a) dum naturæ Virtutem, quæ operata in homine est, Deum esse non ambigit. Sacramento etenim filii iguorato, per gestorum admirationem fidem veræ generationis amisit : et dum audit, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9), indiscretæ et (b) indissimilis in Patre et filio naturæ impte arripuit unionem, non intelligens naturalem unitatem sub nativitatis significatione monstrari : cum per id, quod in Filio Pater videtur, confirmatio divinitatis sit, non nativitatis abolitio. Cognito itaque alterius in altero est, quia non differt alter ab altero natura : et in quo nihil differunt, in eo (c) indifferens contemplatio est de proprietate naturæ. *Nec sano* ambigi potest, quin ex se speciem Dei formæ, qui in forma Dei manebat, ostenderet. Succedit quoque ad hujus prævæ opinionis stultum furorem etiam hoc dictum Domini *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Naturæ enim indissimilis unitas irreligiose (1) ad unionis profecit errorem : et rationem dicti **179** virtus sola intellecta non tenuit. Non enim solitarium significat, *Ego et Pater unum sumus*. Nam conjunctio ea, quæ significat et patrem, intelligentiam non admittit unius : et illud (d) quod *sumus*, non patitur singularem : hoc vero quod *unum sumus*, non nativitate admittit, sed naturam non discernit, in genere ; dum neque *unum* diversitatis est, nec *sumus* unius est.

6. *Ut Sabellius et Arius secum pugnantes rem agant Ecclesiæ.*— Compinge hujus (Sabellii) furori præsentium hæreticorum (Arianorum) furorem, ut adversum

(1) *Ad unius.*

(2) *Iste unum negabit* in ms. Veron.

(a) Bad., Er. et ms. Corb. alique pauci, *dum per naturæ virtutem*. Mox apud Lips. et Par., *Dei esse non ambigit*, ms. Martio. solo suffragante. Hunc locum sic imitatur Faustinus sæpe jam laudatus cap. 1 : *Sabellius admiratione virtutum quas Christus operabatur, Christum Deum esse creavit : ad superiorum imitationem deinde subjiciens, Sabellius vincat Arium, quod Christus verus Deus est : et Arius vincat Sabellium, quod Christus sub confessione veri Dei verus et filius est : et mihi catholico ambo vicentur*, etc. Ut enim elegantè ad mentem Hilarii nostri ait Vigilius Taps. lib. 1 contra Eutych. : *Inconsona perferidor sententia in unum recte pædi modulum concidunt, trophæumque nostræ victoriæ eorum cassa certamina signunt. Sabellii enim perfidia Arii damnat errorem*, etc.

(b) In ms. Vat. bas. et Mart. et indistinctibilis : male. Hunc locum ita exprimit Faustinus cap. 1 : *Cum dicit, Qui me vidit, vidit et Patrem : sicut Patris et Filii non unum ostendit esse personam, ita unam ostendit esse deitatem ; cum Patris et Filii substantia nulla diversitas est.*

(c) Ebd., *differens* : emendatur ex scriptis.

(d) Lips. et Par. omittunt particulam *quod* ; qua exprimitur tæ Græcorum. Juxta hæc Hilarii verba Maximus Taurin., hom. 1, de S. Eusebio, *Qui et vna dicit, et sumus, nec separatione se dividit, nec unum confundit.*

(1) Præfert ms. Vat. bas. *denotationem*. Malimus

A Sabellium sibi adsint. Legisse se asserent, *Pater major me est* (Joan. xiv, 28) : et nihil vel ex nativitatis sacramento, vel ex mysterio evacuati a se Dei et assumptione carnis intelligentes, novella facient (e) deminutionem professionem majoris. Contentent enim adversum Sabellium, Filium esse eoque, ut et minor Patre sit, ut et honore præteritum repositat. et mori timeat : et mortuus sit. Contra vero ille (Sabellius) naturam Dei defendit (f) in gestis : et cum unum Deum novella hæc nunc hæresis non negabit, ne filium Deum credat ; Sabellius tamen Deum unum, ne filius omnino exstet, in professione retinebit. Illic (Arius) filium operantem ingeret : hic (Sabellius) Deum in operibus esse contendet. Hic unum dicit : (2) (g) iste unum Deum negabit. Sabellius se ita tuebitor dicens, *Opera, quæ gesta sunt præterquam Dei natura non efficit : peccatorum remissio, curatio infirmitatum, elaudorum cursus, cæcorum visus, mortuorum vita a Deo solo est. Non alia natura, quam quæ sui conscia est, diceret, Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Quid me in substantiam alteram rapis ? quid in Deum alium sollicitas ? Gesta, quæ propria Dei sunt, Deus unum hæc gessit. Clamabant vero contra hæc dissimilem Deo patri filium prædicantes non minus ore vipereo : Sacramento salutis tuæ nescis, credendus **180** est filius per quem sæcula facta sunt, per quem formatus homo est, qui per Angelos legem dedit, qui (h) de Maria natus est, qui missus a Patre est, qui crucifixus est, mortuus et sepultus est, qui de mortuis resurgens in dextris Dei est, qui vivorum judex est et mortuorum. In hunc renascendum est, hic constitendus est, hujus regnum est promerendum. Uterque hostis Ecclesiæ, res Ecclesiæ agit. dum Sabellius Deum ex natura in operibus prædicat, hi vero ex sacramento fidei filium (3) (i) Dei constituentur.

(3) Non habetur Dei.

cum aliis deminutionem, quod aptius respondet verbis, *major me est*, ex quibus Ariani Christum Deum minorem et quasi diminutum prædicabant. Proxime ante in vulgatis exstat *faciunt*, et supra asserunt, ac post, *contendunt*, non juxta mss. *asserunt, faciunt, contendunt*.

(f) In ms. Mart. *ingeniti*. Verius alii libri, *in gestis*, id est, ex iis quæ gessit Christus, Dei in eo naturam esse defendit.

(g) Ita mss. At editi *hic*, non *iste*. Tum ms. Mart. *unum negabit* : ubi habet exemplar bas. Vat. *unum non negabit* ; quæ verba cum ad Arium pertinere nullum dubium sit, ut et præcedentia *unum dicit* ad Sabellium, huic sane lectioni favet, quod paulo ante dictum est, *unum Deum novella hæc nunc hæresis non negabit*. Retinendum tamen hic, *unum Deum negabit*. Hæresis quippe versipellis unum Deum non negabat, quo Filium a divinitate removeret ; et negabat unum Deum, cum Patrem Deum et Filium Deum profiteri contra, eos non unum sed duos deos prædicabat, uti jam observatum est num. 5.

(h) Solus codex Mart. *per Mariam* : manum infidelium sapit. Constante enim Hilarius prædicat Christum de Maria natum.

(i) Vox *Dei* abest a ms. Mart. necnon Vat. bas. in quo et proximo ante legitur, *ad sacramentum fidei* : quæ lectio nihil felicit est ac superiores ex eisdem libris annotatæ. Sacramento fidei vocat Hi-

7. *Photini cum Ario et Sabellio discordia idem præstat. Ecclesie fides contra prædictos hæreticos.* — Jani vero qua fidei nostræ victoria Hebron, qui Photinus est, aut vincit aut vincitur: dum Sabellium arguit, cur hominem neget filium Dei; dum ab (a) Ariomaniis confutatur, cur in homine nesciat Dei filium. Adversus Sabellium (b) Evangelia sibi ex filio Mariæ defendit: (1) Arius ei Evangelia per solum Mariæ filium non relinquat. Adversum hunc (Sabellium), qui filium negat, homo ab eo (Photino) usurpatur in filium. (c) Ab hoc ei, (2) qui ante sæcula filium nesciat, filius Dei solum negatur ex homine. Vincant, ut volunt, quia se invicem vincendo vincuntur: dum et hi (scilicet Ariani), qui nunc sunt, de natura Dei confutantur, et Sabellius de sacramento filii refellitur, et Photinus natum ante sæcula Dei filium vel ignorare arguitur, vel negare. Sed inter hæc Ecclesiæ fides, evangelicis atque apostolicis fundata doctrinis, et adversus Sabellium tenet filii professionem, et adversus Arium Dei naturam, et adversus Photinum sæculi creatorem: et hoc verius, quod hæc ab his invicem non negantur. Naturam enim Dei in operibus Sabellius prædicat, sed operantem filium nescit. Alii vero filium nuncupant, sed veritatem in eo naturæ Dei non continentur. Hominem 181 autem Photinus usurpat, sed in usurpato sibi homine nativitatem Dei ante sæcula ignorat. (d) Ita dum quæ unusquisque defendit aut damnat, veritatem fidei nostræ, hæc ipsa prout sunt religiose et (e) defendentis et dominantis, ostendunt.

8. *Prædictorum ratio Dicendorum argumentum.* — Hæc igitur a me demonstranda paucis fuerunt, non copiose studio, sed ratione ratiæ: primum ut hæreticorum incerta esse omnia et erraticæ noscerentur, (f) cum quando sibi pro nobis invicem dissiderent: tum deinde ne me horum qui nunc sunt (id est, Ariam) blasphemis professionibus oblitentem, et

(1) In ms. nostro Arius gemino r. constanter scribitur.

(2) Quia ante.

(3) In indissimili.

larius illud omne, unde mox Ariani adversus Sabellium contendeant Filium cum Patre eundem non esse, hoc est, sacramentum salutis nostræ, aut si malis, Apostolorum symbolum.

(a) Ita vulgo Ariani conginguntur ab Athanasio, Phoebadio Aegæensi, Gregorio Naz., etc., maxime quia græca vox ἄριος, *Arios*, proprius est furor, cum Arii nomine et indole maximam affinitatem habet. Unde in epistola Constantini, l. n. Cone. p. 276: *Age sane, Mars Ari, clypeis utendum est: ac deinde in processu sermonis, ἀποδείξω τὸν ἄριον μαίον.* Quo spectat illud Vincentii Lirin. c. 6: *Cum profana ipsa Ariamorum novitas velut quædam Bellona, capto prius omnium Imperatore, cuncta deinde palatii culmina subjungasset, nequaquam deinceps destitit universa miscere atque vexare.* Quia vero Ariomaniia idem sonat quod Martii furor abemptus, non latet qui respiciat hæreticæ Militariæ, cum furentem hæresin cognominat.

(b) Id est, evangelicam dispensationem et sacramentum salutis nostræ: cuius opus non xpi filio Mariæ relinquit Arius, cum prout a Filio facta sæcula, legem datam, etc.

A Deum patrem ac filium Dei Deum prædicantem, deinde ut unius nominis, atque naturæ, (3) (g) indissimili genere divinitatis, Patrem et Filium esse profitemem, quisquam aut in dum deorum, aut contra in unici ac solitarii Dei teneret errore; cum quando neque unio in prædicato Deo patre et Deo filio reperiretur, neque sibi indiseretæ naturæ demonstratione deorum diversitas conveniret. Nunc quia negativus Dei filium a Deo ex nativitate veritate subistere, libro superiore secundum Evangelia responsum est: demonstrandum est eum, qui vere ex natura filius Dei est, vere quoque per naturam Deum esse: ita tamen, ut neque ad singularem, neque ad alterum Deum fides nostra deperat; cum neque unum Deum sit sic prædicatur quasi solum, neque quasi non unum sit confessura (4) (h) non solum.

9. *Quibus modis Christum novimus Deum. Nomen Dei simpliciter ei datum index est naturæ.* — Deum igitur Dominum nostrum Jesum Christum his modis novimus, nomine, nativitate, natura, potestate, professione. (i) Et de nomine nihil puto ambiguitatis. Legimus enim, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. 1. 1). Quid calumnix est, cur non ita quod nuncupatur? Aut numquid nomen non naturæ significatio est? Et quia contradictio omnis ex causa est, nunc hic negandi Dei quæra causam. 182 Simplex namque nuncupatio est, et caret offendiculo adjectionis alienæ. Verbum enim, quod caro factum est, (5) non aliud quam Deus est. Non est hic deputata aut assumpta nuncupationis relicta suspicio: ut ei, quod Deus est, non ex natura sit nomen.

10. *Mosis Dei nomen adjectum. Dil ali ei vorantis voluntate.* — Respice ad cæteras aut deputativas, aut assumptivas appellationes. Ad Moysen dictum est, *Dedi te deum* (6) *Pharaoni* (Exodi vii. 1). Sed nomen quod non adjecta nominis causa est, cum dicitur

(4) Ne solum

(5) Nihil aliud.

(6) *Faraa*; et paulo post, cum dicitur *Faraa*.

(c) Editi, *ad hoc*. Rectius mss. *ab hoc*; id est, ab Ario negatur Photino Filium esse tantum ex homine, seu ex quo tempore Christus homo fuit. Tum in veteri ms. Colb. et aliis, *qui ante*, non *qui ante*. (d) I. vulgatis, *itaque dum unusquisque*: nullis suffragantibus mss.

(e) Exensi cum plerisque mss. *descendentes et damnantes*. Præferimus, cum mss. Mari., Corb. et Faur., *descendentes et dominantis*, propter adjunctum religiose, quod catholice fidei congruit, non hæresis.

(f) Editi, *tum quoniam*: emendantur ex scriptis, mox in veteri Colb. *blasphemæ professionibus*.

(g) Apud par. in dissimili, duobus verbis. In aliis quos mss. in indissimili. Sic tota illa phrasim est intelligenda: *ne me, postquam Filium ita ut Patrem prædicavero Deum, Patrem et Filium ut nominis ita et (pro atque) naturæ unius esse profitemem, etc.*

(h) Editi, *ne solum*; corrupte. Nativus hic est vocabulorum ordo: *neque non solum quasi non unum, etc.*

(i) In editis, *Sed de nomine nihil puto ambiguitatis remansisse*; glossema. Loco verbi *remansisse*, commodius intelligitur *suppressum esse*.

(a) *Pharaoni*? Aut namquid ei naturam Dei intulit, et non potius in eum qui metueret terrorem, cum dracones magicos draco Moysi nox virga manens devoraret, eum ynonymiam quam immiserat abigit, eum grandinam potestate qua evocaverat avertit, cum locustas ea virtute qua invexerat repulit, cum in operationibus ejus magi confitentur digitem Dei esse (*Exod. vii, 12; viii, 34; ix, 35; x, 19; viii, 19*)? Sic Moyses Pharaoni deus datus est, dum timeatur, (b) dum orator, dum punit, dum medetur. Et aliud est deum dari, aliud est Deum esse. (1) (c) In Pharaonem enim deus datus est: ceterum non ei est et natura et nomen, ut Deus sit. Memini quoque et alterius nuncupationis, ubi dicitur, *Ego dixi, dii estis* (*Psal. lxxxi, 6*), sed in eo indulgi nomen significatio est. Et ubi refertur, *ego dixi*, loquentis potius est sermo, quam rei nomen, quia rei nomen intelligentiam rei affert, ceterum voluntas appellationis ex alio est. Et ubi se nuncupationis auctor ostendit, ibi per sermonem auctoris est nuncupatio, non naturale nomen in genere.

11. *Filius cur verbum, sapientia et virtus cognominetur. Filius est, ut dicitur, Deus.* — At vero hic Verbum Deus est: (d) res existit in Verbo, Verbi res enuntiatur in nomine. Verbi enim appellatio in Dei filio de sacramento nativitatis est, sicuti sapientiae et virtutis est nomen: quae cum (e) in Deum filium cum substantia vere nativitatis existerit, (f) Deo tamen, ut sua propria, quamvis ex eo in Deum sint **183** nata, non desunt. Non enim, sicut frequenter dictum a nobis est, (g) divisionis in Filio, sed nativitatis sacramentum praedicamus. Nec separatio fuit imperfecta, sed

(1) *In Pharaone.*

(c) In vulgatis, ut et Paulo ante, *Deum Pharaonis*. Ille non repetitur vox *Deum* in mss. quorum in veterioribus habetur *Pharao*, hoc nomine iuxta graecum θεὸν φαραώ, per varios casus non inflexo: in ceteris autem, *Pharaoni*, quibus infra consentiunt et editi, laevante Ambrosio epist. nunc xxviii, n. 8, ubi legit, *Faraiam te in Deum regi Pharaoni*: qui alius etiam in casibus obliquis plerumque ponit *Pharao*. Quod Hilarius hic ex nomine Dei simpliciter et absolute dato conficit argumentum, fuisse persequitur Irenaeus, lib. iii, cap. 6, inter alia dicens, *Neque igitur Dominus, neque Spiritus sanctus, neque Apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset verus Deus*. Et post pauca: *Quamvis eos qui non sunt dii nominat, non in totum, quemadmodum praedixi, Scriptura ostendit illos deos, sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii.*

(b) Vnus e mss. Colb. dum honoratur: mendosus.

(c) Mss. in *Pharaone*. Vertit Irenaeus, lib. iii, cap. 6, ante *Pharaonem*. Explicari potest illud, in *Pharaone*, ex superioribus. Namquid ei naturam Dei intulit, et non potius in eum, etc.

(d) Mart. ms. et res. Hic res opponitur accidenti, quod significatur per nomen adjectivum.

(e) Er., Lips et Par. in *Dei filium*: castigant veteres libri.

(f) Hoc est, Patri, cui verbum virtus et sapientia sua desunt, quamvis ex eo (minus apte apud Lips. et Par. ex Deo) in Deum sint nata.

(g) In mss. Corb. *natura divisionis*, in uno Vatic. et Mart. de *natura divisionis*, apud. Bad. et Er. *Dei na-*

progenies perfecta. quia nativitas non habet detrimentum generandi, cum profectum teneat nascendi. Et ideoque eorum rerum unigenito Deo aptata cognomina sunt, quae cum eum subsistentem ex nativitate consumunt, tamen (h) Patri insint ex indemetabilis virtute naturae. Unigenitus enim Deus verbum est, sed innascibilis Pater nunquam omnino sine Verbo est: non quod prolatio vocis natura (2) (i) sit Filii; sed ex Deo Deus cum nativitatis veritate subsistens, ut a Patre proprius et per naturae indifferentiam inseparabilis doceretur, significatus in verbo est. Sicut Christus sapientia et virtus Dei est, non ille, ut intelligi solet, internae potestatis aut sensus esseque motus. sed natura tenens per nativitatem substantiae veritatem, his internarum rerum significata nominibus est. Non enim id, quod nascendo subsistit, potest id ipsum videri esse, quod univique (j) semper internum est. Sed ex aeterno Deo patre unigenitus filius in subsistentem Deum natus, ut non alienus esse a natura paternae divinitatis posset intelligi, per hae proprietatum nomina subsistens ostensus est, quibus (k) ex quo sublitterat non carebat. Deus igitur qui est, non est aliud quam Deus. Nam cum audio, *Et Deus erat Verbum*; non dictum solum audio Verbum (l) Deum, sed demonstratum intelligo esse quod Deus est: (m) quia sicut superius in Moysae deo et in cognominatis diis per appellationem nomen adjectivum sit; hic autem (n) res significata substantiae est, cum dicitur, *Deus erat*. Esse enim non est accidens nomen, sed subsistens veritas, et sanens causa, et naturalis generis proprietas.

12. *Thomas eum confitetur Deum, illius Dei unius*

(2) *Sit filius.*

turam divisam esse asserimus in filio: glossemata varia. Ille excluditur ex sententia, ejus invidiam in Catholicos conjicere moluntur Ariani, supra, lib. iv, n. 4, puta quod ex divisione paternae substantiae esse *Filius existit*, etc. Eodem ratione Athanasius, Or. 2, cont. Ar., p. 354, verbi et sapientiae cognomina Filio in sacris litteris id aptata docet, quia verum, naturalem atque coaeternum absque ulla passione aut partitione paternae substantiae fetum aptissime significat.

(h) Sic ms. At. edit. *Patri non desint*: et mox, *Deus et verbum est.*

(i) Corb. mss. *sit filius*: male. Vult quippe Hilarius in prolatione vocis, quatenus haec accidens est, naturam Filii non esse sitam.

(j) Duo mss. *semperinternum est*, Mart. *semper in aeternum est*: corrupte. *Semper internum*, id est, semper inherens, quod nunquam in propriam subsistentiam evadat: qualis in nobis est virtus aut sapientia.

(k) Supple. *is, omnium Pater*, qui virtutis ac sapientiae proprietatibus nunquam caret.

(l) Ex mss. restituimus hic *Deum*, ac proxime infra *Deus*.

(m) Er., Lips. et Par. *quia non sicut*: nullo suffragante vetere libro.

(n) Unus e mss. Colb. *res significata substantiu est* Corb. *res significata substantia est* Vind. necnon edit. Bad. et Er. *res significata a substantia est*. Retinemus aliorum librorum lectionem, quae sic commode potest intelligi, *res substantia significata est*: ut hic vero id ipsum sit quod initio num. 11, *Verbi res enuntiatio in nomine, vel substantiae est*. Id est, ad substantiam pertinet.

vide. Thomas Deum natura proficitur. Neque hoc no-
men recusat Christus. — Et videamus an hanc Evan-
 gelistæ prædicationem, apostoli Thomæ confessio
 consequatur, cum ait, *Dominus meus et Deus meus*
 (*Joan. xx, 28*). Deus igitur suus est, quem Deum
 confitetur. Et certe dictum non ignorabat a Domino.
Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est (*Deut. vi,*
4). et quomodo apostolica fides principalis immemur
 est facta mandati, ut **184** Deum Christum confitetur,
 cum in unius Dei esset confessione vivendum?
 Sed Apostolus totius sacramenti fidem per virtutem
 resurrectionis intelligens, cum frequenter audisset
Ego et Pater unum sumus; et: *Omnia quæ Patris*
sunt, mea sunt; et: *Ego in Patre, et Pater in me*
 (*Joan. x, 30; xvi, 15; xiv, 11*): jam sine fidei periculo
 naturæ nomen confessus est: quia ab unius
 Dei patris professione religio non excederet Deum
 confessa Dei filium, cum in filio Dei non nisi paternæ
 naturæ veritas crederetur; nec sub alterius Dei im-
 pia confessione fides naturæ periclitaretur unius,
 quia non alterius Dei naturam perfecta Dei naturas
 attulisset. Veritatem igitur evangelici sacramenti
 Thomas intelligens, Dominum suum et Deum suum
 esse confessus est. Non hic honoris est nomen, sed
 naturæ confessio est: rebus enim ipsis atque virtuti-
 bus Deum credidit. Et Dominus professionis hujus reli-
 gionem non honoris esse docuit, sed fidei, dicens,
Quia vidisti (a), credidisti: beati qui non viderunt, et
crediderunt (*Joan. xx, 29*). Videns enim Thomas credi-
 didit. Sed quid credidit queris? Et quid aliud credi-
 didit quam professus est: *Dominus meus et Deus*
meus (b)? Resurrexisse enim per se ex mortuis in vi-
 tam, nisi Dei natura non potuit: et credite religionis
 fides hoc est professus, quod Deus est. **Anne** ergo no-
 men Dei non naturæ res existimabitur, cum profes-
 sio nominis fidem naturæ credite sit secuta? Nam
 utique religiosus filius, et qui non voluntatem suam
 sed ejus qui se miserat faceret, et qui non honorem
 suum sed ejus a quo venerat quereret, honorem hujus
 in se nominis recusasset; ne quod ipse unum
 Deum prædicaverat, solveretur. Sed vere et apostoli-
 cæ fidei mysterium confirmans, et naturæ in se pa-
 ternæ nomen agnoscens, beatos esse ducit, qui
 cum (c) se resurgentem a mortuis non vidissent, Deum
 tamen per resurrectionis intelligentiam credidissent.

(1) *Unitatem tamen naturæ.*

(a) Hic expunximus *me*, auctoritate veterum libro-
 rum.

(b) Antiquior codex Colb. cum Germ. *Deus meus*
es tu.

(c) Articulam in hic prætermittunt vetustiores
 libri.

(d) In mss. Mart. et Corb. *unum Dei nomen*: male.
 Hic *Deus* materialiter, ut aiunt, sumitur.

(e) Vocabulum *naturæ* in prius vulgaris interpunc-
 tione dividitur ab antecedenti voce, conjungiturque
 cum subsequenti. Interpunctionem mutavimus, tum
 quia alias remaneret esset partem *tamen*, tum quia
 frequens est apud Hilarium *naturas naturæ*, pro na-
 tivitate naturali, ut videre est in his num. 22: *At*
vero ut in natura licet Dei, naturæ tamen ea Deo sit

13. Pater et filius unus tantum est Deus. — Nomen
 igitur naturæ, fidei nostræ non deserit professionem.
 Nomen enim, quod rem unamquamque significat,
 rem quoque ejusdem generis ostendit: et jam non
 res duæ sunt, sed res generis ejusdem est. Filius
 namque Dei Deus est; hoc enim **185** significatur ex
 nomine. Non duos deos connumerat nomen unum;
 quia unius atque indifferentis naturæ (d) unum Deus
 nomen est. Cum enim et Pater Deus est, et Filius
 Deus est, et proprium naturæ divinæ nomen in utro-
 que sit; uterque unum sunt: quia cum subsistat Fi-
 lius ex nativitate (e) naturæ, (1) unitatem tamen con-
 servat in nomine: nec ad professionem dum deo-
 rum nativitas filii credentium fidem cogit, quæ Pa-
 trem et Filium, ut unius naturæ, ita unius proficitur
 et nominis. Est itaque Dei filio (f) nomen ex nativi-
 tate. Hic enim nobis secundus ad demonstrationem
 gradus est, ut Deus sit ex nativitate. Quamquam
 mihi adhuc de proprietate nominis supersit apostoli-
 ca auctoritas: sed interim evangelicum placet tra-
 ctare sermonem.

14. Filius ut natus ex Deo, Dei naturam habet.
Nasci et cæptum esse non idem. — Et primum quero,
 quam nativitas filii naturæ novitatem potuerit in-
 ferre, ne Deus sit? Intelligentiæ istud humanæ sen-
 sus excludit, ut aliquid a natura originis suæ na-
 scendo diversum sit: nisi forte quod ex naturarum
 diversitate conceptum, novum aliquid (g) in se (et
 ita sit generis utriusque, quod neutrum sit) veniat in
 vitam; quod in pecoribus ac bestiis usitatum est. Sed
 ea ipsa novitas non inest, nisi ex connatis pro-
 prietatibus sub diversitate naturæ: et diversita-
 tem (h) eorum nativitas non intulit, sed acce-
 pit, dum id tenet, quod ex utroque sibi unum
 est. Et cum hæc in his corporalibus causis et pas-
 sionibus ita sint; quis rogo furor est, nativitatem
 unigeniti Dei ad degenerem ex Deo referre naturam:
 cum nativitas non nisi ex proprietate naturæ sit; et
 jam nativitas non erit, si proprietates naturæ in nati-
 vitate non fuerit? Hinc ille omnis æstus et furor est,
 ut in filio Dei non nativitas sit, sed creatio; ut non
 naturæ suæ originem subsistens teneat, sed alienam
 a Deo de non exstantibus sumat: quia secundum
 quod ait. (i) *Quod de carne nascitur, caro est, et*
quod de spiritu, spiritu est (*Joan. iii, 6*), quia Deus

intelligenda nativitas: et lib. viii, num. 18: *nec per sa-
 cramentum dispensationis unum sunt, sed per naturæ*
nativitatem. In ms. Mart. vox *naturæ* rursus repeti-
 tur post *unitatem* tamen.

(f) In recentioribus duntaxat mss. *verum nomen.*

(g) Erasmus pro in se, malebat in sit. Lipsius dein-
 de legit, et quod ita, addit quod. In vetustiore ms.
 Itemig. omittitur aliquid in se. In ms. Vat. bas. ex-
 stat, aliquid præter ista sit generis, etc. Pro et ita, ma-
 gis placeret, ut ita.

(h) In mss. bas. Vat. *eorum morum*: interpolatio,
 cujus loco intelligere est *eorum pecorum*, a quibus
 scil. exstat nativitas.

(i) Solus codex Vat. bas. cum Mart. hic addit,
Dominus

spiritus est, non ambigunt sit nascenti diversum A etque alienum aliquid ab eo ex quo (a) natus sit non inesse. Nativitas igitur Dei Deum perficit, ut Deus non coepit intelligatur 186 esse, sed natus: quia coepit esse, potest non id ipsum esse quod nasci, dum tamen coepit non ex nihilo in aliquid existit, aut ex alio in aliud proficit et desinit; ut ex terra aurum, ut ex solidis liquida, ut ex frigidis ferventia, ut ex albis pum cea, ut ex aquis animalia, ut ex inanimatis viventia: Dei autem filius neque ex nihilo Deus coepit esse, sed natus est; neque aliud aliquid fuit ante quam Deus est (ad. esset). Atque ita qui in Deum natus est, nec coepit quod Deus est (1) (b) nec profecit. Tenet itaque nativitas eam ex qua substitit naturam, et filius Dei non aliud quam quod Deus est substitit.

15. Natus vere ex Deo est, cui Deus est pater et cui cum Deo aequalitas. Aequalitas nec soli competit nec diversis. — (2) Aut quisque hinc ambigit, discat a Judaeis intelligentiam naturae, vel potius cognoscat ab Evangelio veritatem nativitatis, in quo scriptum est, Propter hoc magis querebant eum Judaei interficere, quoniam non solum solebat sabbatum, sed et quod propriam sibi patrem dicebat Deum, aequalem se faciens Deo (Joan. v, 48). Non nunc, ut in ceteris solet; Judaeorum sermo ab his dictus refertur: expositio potius hae Evangelicae est, causam demonstrantis eum Dominum interficere Judaei vellent. Cessat (al. cesset) ergo per impietatem blasphemantium vitiose intelligentiae excusatio; cum per Apostoli auctoritatem, sub significatione nativitatis, proprietatis naturalis ostensa sit: Patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo. Antae naturalis nativitatis non est, ubi per nomen patrii proprii, naturae aequalitas demonstratur? Non enim ambigitur, quin aequalitas nihil differat. Quis porro dubitabit, quin indifferenter naturam nativitas consequatur? Hinc enim est sola illa que vere esse possit aequalitas: quia naturae aequalitatem sola possit prestare nativitas. Aequalitas vero nunquam ibi esse credetur, ubi unio est: nec (c) tamen illic reperietur, ubi differt. Ita similitudinis aequalitas nec solitudinem habet, nec diversitatem: quia omnis aequalitas nec diversa, nec sola sit

16. Filii nativitas et cum Patre aequalitas ex ipsius dictis. Divinitatis Christi diversa argumenta simul pertractantur. — Quanquam igitur hujus intelligentiae

(1) Nec profecit quod Deus est.

(2) Aut quisquam.

(a) Editi, natum sit. Rectius in ms. natus sit: hoc enim de Filio praedicatur. Eodem argumento Faustinus cap. 2. Quomodo, inquit, non verus Deus est, qui verus est filius? et Augustinus Collat. cum Maximiano, n. 11. Non est verus filius, si quod est Pater, non est Filius. quod maxime in rebus spiritualibus verum esse recte hic notat Hilarius Interdum tamen Ariani Christum verum De. filium contentes, verum Deum negabant, uti constat ex lib. contra Auxentium, n. 7 et 13, necnon ex lib. t Augustini contra Maximum c. 6.

(b) Sic poitores mss. At Dad., Er. et Lips. nec quod

nostrae judicia cum humani sensus opinione communia sint, ut et nativitas naturae habeat aequalitatem, et ubi aequalitas est, neque 187 alienum aliquid a se possit esse, nec solum; tamen ex ipsis dictis dominicis hujus quoque sermonis nostri fides affirmanda est, ne temeritas contradicendi, sub libertate diversae (3) in nominibus intelligentiae, (d) audeat professionibus divini de se testimonii contraire. Respondit enim Dominus: Non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quaecumque enim ille facit, eodem et Filius facit similiter. Pater enim digigit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit: et majora horum opera demonstrabit ei, ut vos admiremini. Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificat. Nec enim Pater B judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem. (e) Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum (Ibid. 19, et seqq.). Propositionis quidem ordo id exigebat, ut singula quaeque genera singularum quarundemque causarum pertractarentur; ut quia Deum esse Dominum nostrum Jesum Christum Dei filium, nomine, nativitate, natura, potestate, professione (f) iudicis. enim, demonstratio nostra gradus singulos dispositionis propositae percurreret: sed nativitatis id natura non patitur, quae in se et nomen, et naturam, et potestatem, et professionem sola complectitur. Sine his enim nativitas non erit; quia in se hae omnia nascentio continent. Haec igitur tractantes, invidimus in eam necessitatem, ut superius commemorata ad originem tractatus proprii differre non liceat.

17. Christus a Judaeis accusatus et naturam et nativitatem suam exponit. Christi veritas de cognitione. Quid haec cognitio. — Respondens enim Dominus ad Judaeos, quos eum interficere ob hoc magis vellent, quia patrem suum dicebat Deum, aequalem se Deo faciens, omne sacramentum fidei nostrae, dum impiis eorum motibus contradicere, exposuit. Dixerat enim superius, cum, paralytico curato, violati sabbati reus eum mortis iudicio constitueretur, Pater meus usque adhuc operatur, et ego operor (Joan. v, 17). Et hinc omnis accendebatur invidia, quod se Deo exaequasset patrum nominis usurpatione. Volens itaque et nativitatem suam confirmare, et naturae virtutem D profiteri, ait: Non potest quidquam facere ab se Filius, nisi quod viderit Patrem facientem (Ibid., 19). Exor-

(3) In hominibus.

Deus est profecit: quod et in postrema edit. Par. repositum est.

(c) Deest tamen in ms. bas. Vat. Mox cum mss. legitur ubi differt, id est, ubi discrepantia est, non cum editis ubi differt.

(d) In quibusdam mss. gaudent.

(e) Editi, Qui non honorificant Filium, non honorificant..., neque cum sacro textu, neque cum mss., neque secum ipsi infirmiter consentientes.

(f) Sic Par. cum praestantioribus mss. Vat. bas., Mart., Coll., Caru., etc. At cum nonnullis aliis Bal. et Er. docuimus. Li. s. docuimus.

dum responsionis adversum Judæorum impium motum, per quem usque ad voluntatem inferendæ mortis exagitabantur, aptatum **183** est. Nam ad violatam **sabbati** objectum sibi reatum dixerat, *Pater meus usque adhuc operatur, et ego operor* : ut usurpasse hoc ex auctoritate intelligeretur (a) exempli; significans tamen hoc, quod ipse ageret. Patris esse opus intelligendum, quia ipse in se operatur operante. Et rursus adversum eam invidiam, qua se per paternum nomen suo exequasset, hæc subdidit: *Amen, amen dico vobis, non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Ne igitur ex æquatio hæc per nomen naturamque filii fidem nativitatis auferret; ait Filium ab se facere nihil posse, nisi quod Patrem facientem vidisset. Et ut maneret solatarius in Patre et Filio confessionis nostræ ordo; naturam nativitatis ostendit, quæ potestatem efficiendi non per incrementa indultarum ad unumquodque opus virium sumeret, sed de cognitione præsumeret: præsumeret autem non de aliquo operis corporalis exemplo, ut aliquid prius Pater faceret ad (b) id, quod postea Filius facturus esset: sed cum natura Dei in naturam Dei substitisset, id est, ex Patre Filius natus esset; per virtutis ac naturæ in se paternæ conscientiam nihil ab se, nisi quod Patrem facientem vidisset, Filium facere posse testatus est: et eum unigenitus Deus paternæ virtutis operationibus operaretur, tantum sibi ad faciendum præsumeret, quantum in conscientia sua esset, inseparabilem a se Del patris, quæ per legitimam nativitatem obtinebat, posse naturam. Non enim corporalibus modis (c) Deus videt, sed visus et omnis in virtute naturæ est.

48. Hæc eadem omnia facit, non ulius; dum similiter, alius est. — Denique subjicit: *Omnia enim quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter (Ibidem)*. Similiter illud ad significationem nativitatis adjicit: *omnia vero et eadem ad ostendendam naturæ veritatem locutus est*. In his enim, quæ et quæcumque et eadem sunt, nec diversitas potest esse, nec (d) reliquum. Atque ita in natura eadem est, cui eadem omnia posse naturæ sit. Ubi vero similiter per Filium eadem omnia sunt, similitudinem operum solitudinem operantis exclusit: ut omnia quæ Pater facit, eadem omnia similiter faciat et Filius. Hæc est veræ nativitatis intelligentia, et fidei nostræ, quæ ex naturæ divinæ unitate, unius indifferentisque di-

A vinitatis veritatem in Patre et Filio confiteretur, absolutissimorum sacramentum, **189** ut eadem tacendo Filius similiter faciat, et similiter faciendo eadem sint ipsa (e) quæ faciunt: quia sub una hac significatione testentur et similiter facta nativitatem, et eadem facta naturam.

49 Demonstratio operum nativitatem ingerit, non ignorationem. Nostræ fidei instructio est Velle quid. — Tenet itaque responsionis dominicæ ordo ecclesiasticæ fidei integrum ordinem, ut nec discernat naturam, et significet nativitatem. Hoc namque sequitur: *Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quæ ipse facit; et majora horum opera demonstravit ei, ut vos admiremini Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit (Ibidem 20 et 21)*. Anne demonstratio operum aliud hæc nobis præter quam nativitatis fidem ingerit, ut subsistentem Filium ex subsistente Deo patre credamus? Nisi forte per ignoracionem credendum est unigenitus Deus doctrina demonstrationis eguisse; sed temeritas impiæ hujus existimationis non admittitur. Non enim doceri eget (1) (f) qui quicquid docendum sit sciat. Nam postea quam ait: *Pater diligit Filium, et omnia demonstrat ei quæ ipse facit*: ut ostenderet omnem hanc Patris demonstrationem fidei nostræ esse doctrinam, ut sciret et Pater nobis in confessione esset et Filius, et ne qua hic ignoratio in Filio posset intelligi, cui Pater opera omnia, quæ ipse faceret; demonstraret; continuo ait: *Et majora horum opera demonstravit ei, ut vos admiremini. Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit*. Demonstratio ergo futuri operis non ignoratur a Filio, cui hoc demonstrandum est, ut exemplo paternæ naturæ mortuos vivificet. Ea enim Patrem demonstratorum Filio dicit, quæ mirantur: et quæ eadem essent illa, max docuit: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit (Ibid., 21)*. Ex æquata virtus est per naturæ indissimilis unitatem. Et demonstratio operum non ignoracionis instructio est, sed nostræ fidei: quæ (g) non Filio scientiam ignoratorum, sed nobis confessionem nativitatis innoxit, confirmans eam per id, quod sibi omnia essent demonstrata quæ posset. Neque enim non circumspicuum se cælestis sermo egit, ne forte diversæ naturæ significatio sub occasione dicti ambigui subrepret. Demonstrata **190** enim ei potius opera Patris esse ait (h), quam ad operationem

(1) Qui quid.

(a) Christus ostendit se ex auctoritate exempli habere ut agat quod Pater, dum ait, *non potest Filius ab se facere quidquam nisi viderit*, etc., sicut significat Patri sibi quæ unam et communem esse agendi virtutem, cum adjicit, *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*. Prima loquendi ratione se natum, altera se ejusdem cum Patre nature docet.

(b) Voentiam id adjectivum ex mss. Mentem Hilarii illustrant Augustini verba contra Sermonem Ariani. c. 14, ubi ait Filium non facere nisi quod videt: quia videt se ex ipsa faciendi habere potentiam, ex quo se videt existendi habere naturam: nihil enim aliud sibi vult quod hic subjicitur, *per virtutis ac naturæ in se pa-*

ternæ conscientiam. V. lib. de Synod. n. 75.

(c) Vox Deus, quæ in vulgatis deerat, restituitur ex mss.

(d) Id est, nec quidquam quod non indultum, sed adhuc veluti retentum sit et reservatum.

(e) Exemplar Carn. quæ faciunt: male.

(f) *Bad. quicquid quis. Er. qui quid quis.* Sustulit deinde Lips. quis. Verius mss. qui quicquid

(g) Puta, demonstratio operum. Pro quæ non, habet mss. Vat. bas. neque.

(h) In quibusdam mss. perperam hic additur a Domino: cum verbum ait ad cælestem sermonem referatur.

eorum naturam virtutis adjectam : ut demonstratio ipsa nativitatis esse substantia doceretur, cui per dilectionem Patris, operum paternorum, quæ per eum effici vellet, esset connata cognitio. Porro autem ne per demonstrationis professionem, ignorantis in eo naturæ diversitas crederetur; ea ipsa (a) quæ proficitur demonstranda, non Æscit. Usque adeo non de exempli auctoritate gesturus est, ut vivificet quos velit. Velle enim naturæ libertas est, quæ ad perfectæ virtutis beatitudinem eum arbitrii voluntate subsistat.

20. *Judicium omne datum naturam et nativitatem probat. Judicium datum, ut honoris sit æqualitas.* — Ac ne deinceps, quod quos vult vivificat, non nativitatis videretur in se habere naturam, sed non natæ potius potestatis jure subsistere; continuo subjeçt: *Nec enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio (Ibid., 23).* Et in eo, quod omne judicium datum est, et natura et nativitas demonstratur: quia et omnia habere sola natura possit indifferens; quæque nativitas aliquid possit habere, nisi datum sit. Datum autem omne judicium est; quia vivificat quos vult. Neque ademptum Patri judicium potest videri, cum ipse non judicet: quia Filii judicium ex judio sit paterno; ab eo enim datum omne judicium est. Sed dati judicii causa non tacita est. Sequitur enim. *Sed judicium omne dedit Filio, et omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum (Ibid., 23).* Quid (1) igitur, oro, derelictum est suspitionis, aut quid reliquum est ad impietatem occasionis? *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio.* Judicium autem dati ea causa est, ut Filius exæquati honoris ad Patrem sit, et in honorificis Filio in honorificis et Patri sit. Et quomodo post hæc intelligitur nativitatis differre natura, quam non solum (b) operatio, virtus, honor, sed etiam contumelia negati honoris exæquat? Nilil igitur aliud, quam sacramentum nativitatis, sermo nunc divinæ responsionis ostendit. Neque aliter potuit aut debuit Filius a Patre distingui,

(1) Deest igitur. Paulo post, *aut quid relictum;* ac deinde, *Pater non judicat, et omne judicium dedit filio.*

(a) In niss. Carn., Corb. et nonnullis aliis, quæ non proficitur. Mox in venustiore Colb. *gessurus*, non *gesturus*. Quod hic dicitur: *Usque adeo non de exempli auctoritate gesturus est*, videtur pugnare cum dictis num. 17, ubi Filius assertitur ex auctoritate exempli virtutem agendi usurpasse. At uterque locus facile coneratur, cum auctoritas, num. 17, tantum genitii a genitore brigem sonet, hic vera subditi domino exhibitam servitutem. Utrumque illud eodem loco respondens Augustinus contra Serm. Ariani. c. 23, sic explicat: *Nec Filius a se potest quidquam, quia nec ipse a semetipso, non quod in omnibus nutum Patris expectet.*

(b) Martinianus ms. *operatio virtutis honor*: perturbate. Filius Patri exæquatur operatione, dum eadem facit quæ Pater; virtute, dum ita, ut Pater, quos vult vivificat; honore, dum ab omnibus est honorificandus

(c) Editi, *natus esset*. At in plerisque mss. *natus esse* deinde in omnibus, *nec tamen indifferens* fortissimè sinceris per hellenismum Hilaris non inuisita-

A quam ut et (c) natus esse, nec tamen differens doceretur.

21. *Tota de Filio fides eruitur ex prædictis Christi verbis.* — Pater igitur usque modo operatur, et 191 Filius operatur. Habes naturæ nomina, eum et Pater operatur et filius. Intellige et naturam (d) Dei, per quam Deus operatur, operantem. Ac ne forte duas operationes naturarum dissimilium existimes intelligendas; memento de cæco dictum fuisse: *Sed ut manifestentur opera Dei in eo; ne oportet operari opera ejus qui ne misit (Joan. ix, 3).* In eo ergo, quod operatur Filius, opus Patris est: et opus Filii, opus Dei est. Et de operibus sequens adhuc sermo est. Interim nunc nihil aliud studuit responsio, quam ut omne opus referret ad utrumque; (e) utriusque

B autem natura non differret operandi, eum in eo, quod usque adhuc Pater operatur, operatur et Filius: ne qui dominus sabbati est (dominus est enim sabbati filius hominis, Luc. vi, 5), impie operari sabbati crederetur, ejus opus per nativitatis naturam paterni in se operis esset auctoritas. Non confunditur itaque aut aboletur natura, ne filius sit: nec tamen rursus admittit natura, ne Deus sit. Nec discernuntur diversitate, ne unum sint: neque quod unum sunt, id potest prestare (f) ut uterque sit. Et primum filium cognosce, cum dicitur: *Nou potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem (Joan. v, 19).* Habes nativitatem filii, quæ ab se nihil potest facere, nisi videat. In eo autem, quod ab se nihil potest, innascibilitatis admittit errorem; ab se enim non potest posse nativitas: quod autem videt, (g) conscia in se naturæ significatur agnitio. Et in eo nunc veram Dei cognosce naturam: *Quæcumque enim ille facit, eadem et Filius facit similiter (Ibidem).* (h) Post naturæ autem virtutem, naturæ: per id inlissimilis intellige unitatem: *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificent Patrem qui misit illum (Ibid., 23).* Ac ne te naturæ unitas in solitarii unione contineat; sacramentum in eo fidei discet: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum (Ibidem).* Con-

tum. Quippe lib. de Synod. n. 73, legimus per similitudinem non indifferentis essentialis, pro per similitudinem non differentis essentialis. Alia hujusmodi exempla in eodem libro et alibi reperire est.

(d) Desideratur Dei in ms. Vat. bas. Ex subnexo Scripturæ loco pendet hujus propositionis probatio.

(e) Martinianus ms. *utriusque enim natura non differret opera.* Lips. et Par. *utriusque enim natura non differt operando.* Verbum differret regitur a particulis quam ut.

(f) Id est, ne uterque propriam existendi modum habeat ab altero distinctum.

(g) Apud Bad. *conscientia.* Apud Lips. et Par. *conscia.* In ms. Carn. *conscientia.* Verius Er. cum plerisque mss. *conscia.* Sic mox, *conscia potestatis hæc vox est:* et initio hujus libri, *conscia infirmitatis:* demum in Psal. lxxviii, n. 13, *conscia in se salutis.*

(h) Editi, *per naturæ.* Recens mss. *post, supple, jmi cogitant,* proximo scil. loco: *Quæcumque facit, etc.*

elusa sunt omnia adversum hæretici furoris ingenia. A Patre unum sit, et (c) unum se profiundo cum Patre, non tamen (1) (d) ut solus tantum atque ipse pater intellectus oratione esse quod filius est. Testatur enim prima naturæ virtutem, cum de ovibus suis ait. *Nec quisquam* (2) *rapit eas de manu mea* (Ibid. 28). Consciæ potestatis hæc vox est, imperitibatur virtutis libertatem per id, quod nemo oves de manu sua abripiat, confiteri. At vero et in natura licet Dei, naturæ tamen ex Deo sit intelligenda nativitas; subiecit: *Pater quod dedit mihi majus est omnibus* (Ibid., 49). Non occultat ex Patre esse se natum: quod enim a Patre accepit, **193** *majus est omnibus*. (5) (c) Et qui accepit, est in eo quod accepit nascendo, non postea; et tamen ex alio est, dum accepit. Sed qui ex alio, accepit, ne aliud quod potius,

22. *Arianorum fides ipsorum cognitioni adversa.*

Christi potestas, nativitas ex Deo, natura divina et existentia in Patre; manus. — Et super hoc, (a) adit sibi divinæ de se sententiæ testimonium. Ait enim: *Qui sunt ex ovibus meis, vocem meam audiunt, et ego novi eas, et sequuntur me, et ego vitam æternam do eis, et non (b) perierit in sempiternum, nec quisquam rapit eas de manu mea. Pater quod dedit mihi, majus est omnibus, nemo poterit rapere de manu patris mei. Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 27, et seqq.). Quis, rogo, intelligentiam nostram stuper hebetis mentis obtundit, ut hæc in sensum nostrum tam absolute dicta non subeant? Aut quis infirmitatem humanam tumor animi insolentis illudit, ut Dei cognitionem ex his adepti, Deum putent non in his intelligendum esse quibus cognitus est? Aut enim aia sunt Evangelia proferenda qua doceant: aut si de Deo sola ista (Evangelia) docuerunt, cur non ita credimus ut docemur? Quod si ex his tantum sumpta cognitio est; cur non exinde fides sit, unde cognitio? Sed cum fides cognitio esse adversa dicitur; jam non cognitiois fides illa, sed criminis est, irreligiosam sibi fidem adversus religionem confessæ cognitionis assumens. Unigenitus igitur Deus naturæ in se suo consensu, nativitatis propriæ inenarrabile sacramentum, ad fidei tamen nostræ confessionem, quanta potest verborum absolute significat: ut et natus intelligatur, et in Dei natura esse credatur, et cum

B et non in ejus intelligeretur natura a quo accepit existere; ait: *Nemo poterit rapere de manu patris mei. De manu sua nemo rapit: quia a Patre quod est omnibus majus accepit. Quid sibi vult tam diversa confessio, ut rursus de manu patris sui nemo rapiat? Filii manus est, quæ accepit a Patre; Patris manus est, quæ dedit Filio: et quomodo quod non rapitur de manu Filii, non rapitur de manu Patris? Quomodo si queris, intellige: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Manus Filii, manus Patris est. Non enim de-generat per nativitatem natura, ne eadem sit: neque rursus quia eadem est intelligentiam nativitatis offendit, quia nativitas nihil in se admittit alienum. Ut vero per corporalem significationem virtutem possis ejusdem nosse naturæ, commemorata est Filii manus manus Patris; quia natura et virtus Patris (f) esset in Filio. Possemusque ut per sacramentum nativitatis veritatem naturæ indifferentis agnosceres; dictum est: *Ego et Pater unum sumus*: ut quod unum sunt, nec diversum nec solitarium crederetur, non alia in utroque per nativitatis et generationis proprietatem existente natura.*

25. *Ariani in Christum Judæis iniquiores.* — Manet, quantum intelligi licet, mentium vesantium volubitas, cessante licet voluntatis effectu: et malignum animum malevolentia studium, absistente mali operis occasione, non deserit. Nunc enim hæreticorum

(1) *Ut unus solus.*

(2) *Rapit.*

(a) In vulgatis, *asciscit*. Rectius in mss. *adsit*. Sic. lib. II, n. 45, post exposita nonnulla Joan. verba, ad cætera se transitor: *consequentia sibi adsit.*

(b) Auctoritate mss. restitimus hic *perierit pro peribit*; moxque particulam et verbis *nemo poterit pro peribit*, rursusque ante *ego et Pater* repetitam expunximus.

(c) *Par. unum sit profiundo, inendose.*

(d) In vulgatis et pluribus mss. ut *unus solus*. Verbum *unus*, renovimus auctoritate codicum potiorum Sabelliani erroris suspicio avertitur; ut Filius se unum cum Patre proferendo, non desinat esse filius, nec debeat haberi tanquam ipse qui Pater.

(e) Editi, *et quia accepit*; moxque *non postea tamen ex alio est*: restauratur ex mss. hoc nimium sensu: Qui nascendo accepit, et non postea, seu non post constitutionem nativitatem, est in eo quod accepit, utpote in eo unde natura sua constat: ac licet in eo

(3) *Et qui accepit*. Sic infra, *dum accepit. Sed qui ex alio accepit*; deinde, *a quo accepit*.

D sit, tamen ex alio est, quatenus accepit. Quod illustratur ex verbis I. II, n. 20: *Qui vita erat, non postea quam est natus, effectus est vita; non enim in eo aliud est quod natus est, et aliud est quod natus accepit*; et paulo post: *Deus qui a Deo natus est, non postea quam natus est, sed nascendo Deus existit. Ille pro accepit*; in mss. prope ubique exstat *accepit*: neque male sonat.

(f) Sic mss. At editi, *est etiam in Filio*. Tum Vat. has. mss. *postremo ut post sacramentum*. Ex hoc Hieronimi loco commodè intelligitur quod ait Irenæus, lib. IV, c. 57, ubi ponit primum Deum in conditione mundi externo Angelorum ministerio non eguisse: *quasi*, inquit, *ipse suas non haberet manus*: ac deinde subiecit, *Adest enim ei semper Verbum et Sapientia Filii, et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur dicens, Faciamus, etc.* adeo ut Filium et Spiritum sanctum Dei manus dixerit, quod ipsa Dei virtute ac natura gaudeant.

furor, jam (a) Domino in caelis sedente, quia exemplo Judaeorum in cruce agere non possunt, pari tamen infidelitate hoc enim quod est (supple, esse) denegant: et cum non possint negare quae dicta sunt, tamen dicitis (b) non obedientes, adium impietatis exercent, verborum lapides injiciunt, et si possent, de throno eum suo in cruce traherent. Et de Judaeis quidem ad sicut hujus (c) novitatem commotis ita scribitur (Joan. x, 31, et seqq.): *Tulerunt igitur lapides Judaei, ut eum lapidarent. Respondit 194* eis: *Multa bona operi ostendi vobis a Patre, propter quod eorum opus lapidatis me? Responderunt ei Judaei: Pro bono opere non lapidamus te, sed pro blasphemia; et quia tu cum sis homo, facis te Deum. At tu vero, haeretice, quid agas ac profitentis agnosce; et eorum te intellige esse confortem, quorum in te refert perfidia exemplum. Ad id enim quod dictum est, Ego et Pater unum sumus. Judaei lapides elevaverunt, et eorum impius dolor ad sacramentum fidei salutaris impatiens, usque ad impetum inferendae mortis eripit. Quid tu, non habendo quem lapides, denegando minus efficit? Non disert voluntas: sed voluntatem suam inefficacem esse ceclestis thronus efficit. Quanto tu irreligiosior Judaeo? Lapidis iste in corpus elevat, tu in Spiritum; ille in hominem ut putabat, tu in Deum; ille in diversantem in terris, tu in throno virtutis sedentem; ille in ignorantum, tu in confessum; ille in moriturum, tu in judicem saeculorum. Ille dicit: *Cum sis homo (Ibid., 33)*; tu dicit: *Quis sis creatura*; uterque autem dicitis, *facis te Deum*; hoc commune in eum impij vestri oris approbationis est. Negas enim Deum ex generatione Dei, negas filium (d) ex nativitate veritate, negas hoc, quod ego et Pater unum sumus, confessionem unius in utroque atque consimilia esse naturae. Subiectis substantiae novae et externae et alienae Deum: ut aut alterius generis Deus sit, aut omnino nec Deus sit, quia non (1) (e) ex Deo nativitate subsistat.*

24. *Responsio Christi Judaeis, apta et Arianae. Responsionis causa et scopus.* — Sed quia ad sacramentum dicit hujus commotus es: *Ego et Pater unum sumus*; ut Judaeo dicente: *Cum sis homo, facis te Deum*, tu parl impietate dicas: *Cum sis creator, facis te Deum* (dicit enim: *Non es filius ex nativitate*).

(1) Ex Dei nativitate.

(2) Codex Veron. *Pater in me, et ego in eum*; et

(a) Editi, *Dominum in caelis sedentem*; refragantibus miss.

(b) Vat. has. codex cum Martin. *non solum inobedientes sedium impietatis exercent, sed et verborum*, etc., interpolatoris operam sapient. Ex his potest quod jam observatum est, Hilarii Scriptura ita discrete expressum in censuisse consubstanti dicitum, at nec bona fide a Scripturarum peritis negari esse potuisse existimant.

(c) In ms. Mart. *veritatem*.

(d) In ms. has. Vat. et Mart. hic additur *ex veritate naturae*: quod abest ab alijs libris, et supervacaneum videtur.

(e) Editi cum aliquot miss. *ex Dei nativitate*, Martinianus codex, *ex Deo Dei nativitate*. Proferimus cum Caru., duobus Colb., Germ., etc., *ex Deo nativitate*.

(f) Illic respiciuntur postrema verba epistolae Aria-

late, non es Deus ex veritate; creatura es praestantior cunctis: sed non es in Deum natus, quia ex incorporali Deo nativitatem non admitto (f) naturae; non modo tu et Pater non unum estis, sed nec filius es, nec similis es, nec Deus es). Judaeis quidem Dominus respondit, sed magis ad impietatem tuam annis haec apta responsio 195 est: *Nonne scriptum est in lege, (Quoniam ego dixi, dii estis? Si ergo illos dixit deos, ad quos verbum factum est Dei, et non potest solvi Scriptura; quem Pater sanctificavit, et misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemavi, quoniam dixi, Filius Dei sum? Si non facio opera Patris, nolite credere mihi: si autem facio, et mihi non vultis credere, operibus credite; ut scialis et cognoscatis, quoniam (2) (g) Pater in me, et ego in eo (Ibid., 34 sea).* Causam responsionis causa obiectae blasphemiae intulit. Id enim ad crimen deputabatur, quod se cum homo esset Deum faceret. Deum autem se facere per id arguebatur, quod dixisset: *Ego et Pater unum sumus*. Demonstraturus itaque hoc, quod ipse et Pater unum essent, ex nativitate usurpatum esse naturam; in eo primum ineptiam ridiculi opprobrii confutat, cur in reatum vocaretur, quod se cum homo esset Deum faceret. Cum enim lex hujus nominis appellationem sanctis hominibus decerneret, et sermo Dei indissolubilis confirmaret hanc imperitii nominis professionem; quomodo hic, quem Pater sanctificasset, et quem in hunc mundum misisset, blasphemus esset Dei se filium confitendo; cum cognominatus per legem deos indissolubilis Dei sermo stauisset? Jam ergo non est criminis, quod se Deum cum homo sit faciat; cum eos, qui homines sunt, lex deos dixerit. Et si a ceteris hominibus non irreligiosa hujus nominis usurpatio est; ab eo homine, quem Pater sanctificavit (omnis enim hic de homine responsio est, quia De filius etiam hominis filius est), non impudenter usurpari videtur, quod Dei se filium dixerit; eum precellat ceteros, qui cognominare se (h) non irreligiose deos possunt, per id quod sanctificatus in filium est: beato Paulo scientiam nobis sanctificationis istius inflamante, eum sit:

(i) *Quod ante promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis de filio suo, qui factus est (j) ex semine David* ita legit ad num. 26 et 27 paulo post, deputatur pro deputabatur.

norum ad Alexandrum, lib. iv, n. 13, et l. vi, n. 6, relate.

(g) Ita miss. juxta graecum. Editi vero juxta Vulgatum, *Pater in me est, et ego in Patre*. Idem locus praeterea ter hoc libro repetitur. Ac primo quidem loco rursus cum graeco miss. conveniunt, rursusque editi cum Vulgata; secundo autem utriusque cum graeco, ac postremo utriusque cum Vulgata.

(h) Lips. et Par. *non religiose*; corrupte.

(i) Bad., Er. et Lips. *Qui ante*: dividendibus alijs libris. Tom Par. cum vetero ms. Colb. *promissum*, non *promisit*.

(j) In vulgatis, *qui factus est* et. Removimus ei auctoritate miss. Colb., Germ. et Mart. consentiente graeco, necnon Irenaeo lib. iii, c. 38, a Tertulliano, adversus Praxeam n. 27. Mox ex his dictionum miss. necnon Catm. reponimus *qui destinatus est*, favente

secundum carnem, (1) qui destinatus est filius Dei in A virtute secundum spiritum sanctificationis (Rom. 1, 2, et seqq.). Cessat ergo blasphemie crimen, quod cum sit homo Deum se faciat: cum hoc nomen plurimis Dei sermo detulerit, et sanctificatus ac missus a Patre nihil aliud se quam Dei filium sit professus.

25. EGO ET PATER UNUM SUMUS, naturam nativitatis ostendit. — Non est relictus, ut arbitror, ambigendi 196 locus, quin de natura nativitatis dictum sit: Ego et Pater unum sumus. Nam cum Judaei arguissent illum, quod per hoc dictum, homo ipse cum esset, sese Deum fareret: responsio ejus confirmat, quod Dei se filium per id quod Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 36), (2) ostenderit, primum nomine, deinde natura, postremo nativitate. Nam ego et Pater terum nomina sunt; unum vero naturæ professio est, quia in eo quod est uterque non differat; unum autem non patitur univium. Et ubi quod (a) unum sumus unio non est, unum eos efficit esse nativitas. Hæc epha totum ex eo est, quod Dei se filium sanctificatus a Patre proficitur, et professio Dei filii hoc quod Ego et Pater unum sumus confirmat: quia nativitas non aliam possit, nisi eam ex qua subsistit, afferre naturam.

26. Natura Dei in Filio evincitur ex gestis. Equari Deo nequit quod extra eum. — Con- unumavit autem totius fidei nostræ sacramentum unigeniti Dei sermo. Namque cum responsio ad id fuisset, cur se cum homo esset Deum faceret; ut dictum illud, Ego et Pater unum sumus, absolute et perfecte intelligentiæ ordinem sumeret, hæc consequenter subjecit: Vos dicitis, quia blasphemari, quoniam dicit: Filius Dei sunt. Si non facio opera Patris, nolite credere mihi: si autem facio, et mihi non vultis credere, operibus credite; et sciatia et cognoscatis, quoniam Pater in me, et ego in eo (Joan. x, 36, et seqq.). Inrenis audaciæ est desperata jam per conscientiam salus, et extra pudorem est professa omnis impietas. Nam (b) jam quidem nec erubescit stultitia, ubi perdidit religionem: his enim contradicere, amentia potius quam ignoratio est. Dominus dixerat, Ego et Pater unum sumus: nativitatis hoc sacramentum est, ut Pater et Filius in unitate naturæ sint. Et quia naturæ præsumptio vicaretur in crimen, præsumenda ratio docetur ex causa. Ait enim: Si non facio opera Patris,

- (1) Qui prædestinatus est.
(2) Ostendit.

græco τοῦ ὁρισθῆντος; cum prius legeretur qui prædestinatus est. Corbeiensis autem codex ab amnis saltem nullo exaratus epistolas Pauli græce et latine complectens, latine præ se fert factus est ei, et prædestinatus; secus græce, utpote cum vulgatis exemplaribus græcis consentiens.

(a) Vocem unum, quæ in editis deerat, supplementis ex mss.

(b) Excusi, jam quiquis. Rectius mss. jam quis, id est, jam aliquis. Mox, his enim contradicere, id est, nam quod contradicunt fidei.

(c) Erasmo magis placuit non improprie, quod et poëta Lips. et Par. arripuerit, retragantibus Bæd. et mss. Cante hinc et infra similitudo prædicatur, adjecta æqualitate: quod se semper præstitisse monet Hilarius in responsis apologeticis ad lib. de Synodis,

nolite credere mihi (Ibid., 57). Si non opera Patris facit, non credendum ei est, profiteri Dei esse se filium. Non habet ergo nativitas novam externamque naturam; quia per id filius esse credendus est, quod opera patris efficiat. Quid hic adoptio, quod indulgentia nominis loci invenit, ne ex natura Dei filius sit; cum Dei filius ex natura paternæ operibus credendus sit? Non exequatur aut similis 207 est Deo creatura, neque ei naturæ alienæ potestas comparatur: sola ei nativitas filii non (c) imple per similitudinem creditur æqualis. Nam quidquid extra eam est, cum contumelia ei honoratæ virtutis æqualitur. Si enim aliquid, quod non ex ipso est, reperiri potest simile ei ac virtutis ejusdem; amittit privilegium Dei sub consortio coequalis; jamque non erit Deus unus, a quo indifferens sit deus alius. At vero non habet contumeliam, proprietatis (d) æqualitas: quia suum est, quod sui simile est; et ex se est, quod sibi ad similitudinem comparatur; nec extra se est, quod quæ sua sunt potest: et profectus dignitatis est, genuisse potestatem, nec alienasse naturam. Opera Patris efficit Filius; et per id credit se Dei filium postulat. Non est præsumptio arrogans, quæ probari se non nisi ex his quæ gerat possit. Gerere autem se non sua, sed quæ Patris sunt, testatur; ne per magnificentiam gestorum naturæ nativitas auferatur. Et quia sub sacramento assumpti corporis, et nati ex Maria hominis, Dei filius non intelligebatur, (3) (e) fides nominis intimatur ex gestis, cum ait: Si autem facio, et mihi non vultis credere, operibus credite (Ibid., 58). Credi sibi priusquam quod Dei filius sit, nisi ex operibus Patris quæ ipse efficit, non vult. Quod si facit opera, et per humilitatem corporis fide professionis indignus est, operum fidem postulat. Ceterum enim sacramentum nati hominis, intelligentiam divinæ nativitatis impedit; cum divina nativitas omne opus suum (4) (f) sub ministerio assumpti hominis exsequatur? Si igitur homini per opera non creditur quod Dei filius sit; credatur operibus quod Dei filii sint, quia negari quod Dei sint non possunt. Omne enim in se filius Dei habet nascendo, (g) quod Dei est: et ideo opus Filii opus Patris est, quæ nativitas nec extra naturam eam est ex qua (4) manet, et naturam eam in se habet unde subsistit.

- D (3) Fides nobis,
(4) Sub mysterio.

(d) Id est, æqualitas rei, quæ non aliena aut extranea est, sed sibi propria.

(e) Omnes forme filii, fides nobis. Magis placuit cum optimo codice Colb. necnon Corin. fides nominis. Suum quippe nomen prædicans Christus ne dicens, Filius Dei sum, ubi non est creditus, dicti fidem facere conatus est ex gestis.

(f) Filii, sub mysterio; et mox exequatur, pro exsequatur. Castigatur opo mss.

(g) In ms. Carn. quod Deus est; sensus idem.

(h) Editi, manet: absque auctoritate mss. Verbum manere Illatio familiare est pro castare, ut patet ex lib. iv, n. 6 et 16; lib. vi, n. 15, necnon ex lib. de Synod. n. 33 et 41. Eo autem frequens utitur ad significandam Filii nativitatem in illi ad divisionis expertem. Sic infra, num 31. Deus ex Deo manens non

27. *Filius in Patre, et vicissim. Quidquid in Deo est, unum est. Filius vita de vita, adcoque non ex nihilo.* — Faciens igitur opera Patris, et postulans ut si sibi non crederetur, vel operibus **198** ipsis crederetur, demonstrare debuit quid esset operibus credendum, nempe quod sequitur: *Si autem facio, et mihi non vultis credere, operibus credite; ut sciatis, et cognoscatis, quoniam Pater in me, et ego in eo (Joan. x, 38). Hoc est illud, Dei filius sum; hoc est illud, Ego et Pater unum sumus.* Hæc est naturalis natura: hoc salutaris fidei sacramentum, non dividere quod unum sunt, (a) nec nativitati adimere naturam, et ex vivente Deo viventis Dei veritatem confiteri. Non enim

V *ex compositis (1) (b) atque inanimis Deus, qui vita est, subsistit: neque qui virtus est, ex infirmibus continetur: neque qui lux est, ex obscuris coaptatur: neque qui spiritus est, ex disparibus formabilis est. Totum in eo quod est, unum est: ut quod spiritus est, et lux et virtus et vita sit; et quod vita est, et lux et virtus et spiritus sit. Nam qui ait, Ego sum, et non demitor (Malac. iii, 6): non demittatur ex partibus, nec sit diversus ex genere. Hæc enim, quæ superius significata sunt, non ex partibus in eo sunt; sed totum hoc in eo unum et perfectum, omnia Deus vivens est. Vivens igitur Deus, et æterna naturæ viventis potestas est: et quod cum sacramento scientiæ suæ ex eo nascitur, non potuit aliud natum esse quam vivens. Nam cum ait, Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo (c) per Patrem (Joan. vi, 58); docuit vitam in se per viventem Patrem inesse. Dehinc cum dicit, Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic et Filio dedit vitam habere in semetipso (Joan. v, 26); omnia viva sua ex vivente testatus est. Quod autem ex vivo vivum natum est, habet naturalis profectum sine novitate naturæ. Non enim novum est, quod ex vivo generatur in vivum; quia nec ex nihilo ad nativitatem vita quesita est, et vita, quæ nativitatem sumit ex vita, necesse est per naturæ unitatem, et perfectæ atque inenarrandæ nativitatis sacramentum, ut et in vivente vivat, et in se habeat (2) (d) vitam viventem.*

(1) *Neque inanimis.*

(2) *Vita viventem.*

(3) *Datam a se naturæ.*

est aliunde; et num. 53 lib. viii, Christus non de non substantibus manet. Et lib. vi. num. 19, quem in te manentis ex te naturalis natura retineret; et num. 35, Non ut esse cepit ex nihilo, sed exiit a manente. Deum in sinceris exemplaribus nusquam reperis manere, quod ad æternam Filii generationem referatur.

(a) *Editti, nec nativitatis. Rectius mss. nec nativitati, hoc est, nec natu.*

(b) *Mari. mss. ut infra habet inania, pro inanima, ita et hic cum codice Vat. bas. atque inanimis. Corb. a prima manu, neque ex inanimis. Deinde in omnibus extat infirmibus, ubi in vulgatis infirmioribus. Tum verbo continetur, pro constat, videtur usus Hilarius: ne ita ex Patre prodiscit Filius existimetur, ut non semper infra ipsum continetur ac maneat. Sic quippe lib. vi. n. 19, Patrem alloquens confititur natum, in quo te generationis ex te veritas contineret, et quem in te manentis ex te naturalis natura retineret.*

(c) *Editti hic propter Patrem, sed lib. viii. n. 16. per Patrem; quam lectionem constanter exhibent*

28. *Qui in Patre sit. Humanæ naturæ comparatio. Nativitatis utriusque discrimen.* — Admonuisse nos in exordio sermonis (*Lib. i, n. 19; lib. iv, n. 2; et lib. vi, n. 9*) **199** nostri meminimus, humanas comparationes divinis non satisfacere exemplis; tamen pro parte intelligentiæ nostræ sensum formis corporalibus erudiri. Humanæ nativitatis conscientiam consulo, utrum non intra patres maneat origo nascentium. Nam tametsi elementa illa inanima ac turpia, quibus nascendi causæ inchoantur, in hominem alterum effluent, naturæ tamen virtute intra se invicem manent: dum et per (3) (e) datam naturæ ejusdem originem, nascentem sequitur ille qui gignit; et per acceptam nativitatem, cujus virtus etsi derivetur, non tamen (4) (f) aufertur, in gignente se manet ille qui nascitur. Et hoc quidem tantum ad humanæ nativitatis intelligentiam commemoratum a nobis sit, non etiam ad perfectum in unigenito Deo nativitatis exemplum: quia naturæ humanæ infirmitas ex disparibus comparatur, et ex inanimis continetur ad vitam. Nec statim in ea quod gignitur vivit, neque totum vivit ex vita; cum in ea multa sint, quæ sine naturæ suæ sensu, cum excreverint, descendentur. In Deo vero totum quod est vivit. Deus enim vita est et ex vita non potest (g) quidquam esse nisi vivum. Neque ex derivatione, sed ex virtute nativitas est. Ac sic dum totum quod est vivit, et dum totum, quod ex eo nascitur, virtus est; habet nativitatem, non habet demutationem; et imperit profectum, nec amittit naturam: dum et nativitatem quam dedit per *indiceret* naturæ similitudinem sequitur, et nativitas eam, quæ vivens ex vivente est, naturam nascendo non deserit.

29. *Ignis comparatio altera.* — Affert autem pro parte fidei hujus significationem, ignis in se ignem habens, et in igni ignis manens. Nam cum sit in eo splendor luminis, naturæ calor, virtus urendi, nobilitas ascuandi; totum tamen ignis est, et hæc universa, una natura est. Habet quidem ex infirmitate, quod per materiam subsistit ac vivit, et cum ea per quam vixerat deficit. Sed hoc, quod (h) incomparabile

200 Dei est, (5) comparatione ex parte cognosci-

(4) *Aufertur.*

(5) *Ex comparationum parte. Mox, in Deum sit*

mss. confirmantque proxime subnexa, *per viventem Patrem:*

(d) *In mss. Colb. et Germ. vita viventem.*

(e) *Editti. datam a se. Ahest a se a potioribus mss. Acute hic explicatur qui filius in patre, et in filio pater. In filio pater est, quia nascentem sequitur ille qui gignit, dum hujus natura in gentium quodam modo trajicitur. Illa autem natura a filio accepta, dum non auittitur a patre, sed in eo manet, id filio præstat, ut etiam in ipso genitore maneat.*

(f) *Mss. Corb., Prat., Vind., etc., aufertur. Antiquior Colb. aufertur.*

(g) *Ms. Carunt. aliud esse.*

(h) *Apud Bad. et Er. desideratur incomparabile. Deinde apud Laps. Par. et in plerisque mss. ex comparationum parte cognoscimus. Minus male in Martin. ex comparatione partem cognoscimus. Repetimus comparatione, etc., auctoritate mss. bas. Vat. et aliorum duorum Vat. quibus consentunt Had. et Er. Mox mss. habent in Deum sit, non in Deo ut.*

mus; ut non incredibile in Deo sit, quod pro parte aliqua in terrenis reperitur elementis. Quæro itaque nunc utrum divisio ac separatio sit, cum ignis ex igne est. Aut nunquid absceditur natura ne maneat, aut non sequitur natura ne insit, cum accenso lumine ex lumine per quemdam quasi nativitatis prolectum naturæ nulla (n) desectio sit, et tamen sit lumen ex lumine? Aut nunquid hoc non manet in eo, quod ex sese sine desectioe subsistit? Aut hoc non inest in eo, (b) unde non recisum est, sed cum unitate substantiæ naturalis exiit? Et quæro anne non unum sint, cum lumen ex lumine nec divisione separabile sit, nec genere naturæ?

20. *Comparationum quis usus.* — Et hæc, ut dixi, ad intelligentiam fidei tantum comparata sint, non etiam ad Dei dignitatem, ut nos potius intelligentiam invisibilium (c) ex corporalibus numeremus, non utique ut aliquod naturæ Dei satisfaceret comparationis exemplum: cum dignum et iustum esset testanti de se Deo credere. Sed quia stulticiorum fidem furor hæreticus turbaret, ut id de Deo credi non oporteret, quod difficile, nisi per corpoream comparationem, posset intelligi: idcirco secundum illud jam etiam superius memoratum a nobis Domini dictum: *Quod de carne nascitur, caro est: quod autem de spiritu, spiritus est* (Joan. iii, 6), quia Deus spiritus est, utile existimavimus hæc pro parte inserere comparationis exempla: ne mentiri de professione sua existimaretur, cum divinæ nobis professionis intelligentiam ex aliquo naturalia (1) creaturarum exempla præstarent.

21. *Filio natura divina vi nativitatis. Per hanc ipse in Patre et Pater in eo. Patrem dicens dicit et Filium.* — Igitur ex vivente (d) vivens Dei filius, et ex Deo Deus, et naturæ inseparabilis atque indissimilis unitatem et sacramentum nativitatis ostendens, ait, *Ego et Pater unum sumus.* Et quia calumnia dicti tamquam insolentis existeret; ut conscientiam po-

(1) *Creaturarum aliquo modo.*

(2) In editis, naturæ vel exterioris.

(a) Exensi, desectio, et mox sine desectioe: castigantur ex mss. Huc spectat quod Tatianus, Or. cont. Græcos, ait, *Natus est autem participatione, non abscessione. Quod enim absceditur, a primo separatur; quod vero communicatur id junctioe donatum propria nihil inminuit illum a quo rati sumus sumpsit. Queniamodum cum ab una face alie multæ accenduntur, nec tamen prima facis lux inminuitur propter plures inde accensas. sic etiam Verbum et Patris virtute progressum non reliquit genitorem Verbi expertem.* Tatiano præverat Justinus cont. Triph. docens Filium ex Patre genitum non per abscessionem, tamquam dispersita esset Patris substantia, prout alia omnia divisa et secta non eadem sunt, quæ ante fuerunt quam scinderentur. Atque exempli gratia illud sumpsit, quod ex igne ignes alios accensos videmus, illo nihil diminuito, sed eodem manente unde multi accendi possunt ignes. Ubi indicat quod longe ante in eodem dialogo præmiserat his verbis: *Queniamodum in igne videmus aliam fieri, non desecentem illo unde facta est alterius accensio, sed in eodem statu permanente; et quæ ex ipso accenditur, etiam ipse non apparet, non inminuens illum unde est accensus.* Hinc patet cum Filius a catholicis dicitur sit tamen de

tius naturæ demonstraret in dicto, subiecit, *Dicitis quia blasphemati, quoniam dixi, 201 Filius Dei sum, unitatem naturæ ex nativitate esse contestans.* At vero ut nativitatis fidem professio absoluta firmaret, nec naturæ tamen afferret nativitas professio dissidium; hæc totius responsionis suæ tenuit absolutionem, *Operibus credite, quoniam Pater in me, et ego in Patre.* Quid hæc non naturale ac proprium sub sacramento nativitatis ostensum est? Insunt sibi invicem, dum non est nisi ex patre nativitas, dum in Deum alterum (2) (c) naturæ vel exterior vel dissimilis non subsistit, dum Deus ex Deo manens non est aliunde quod Deus est. Infer duos, si occasio patet, fidei Ecclesiæ dens: aut solitarium Deum vel falsa saltem mentire ratione: *Filium, si potes, a Patre absque nativitatis tantum confessa veritate discernere, Filius in Patre est, et in Filio Pater, non per transclusionem refusionemque mutam (f), sed per viventis naturæ perfectam nativitatem.* Ita in Deo pater et in Deo filio neque duos (3) (g) connumerabis deos, quia unum uterque sunt; neque singularem prædicabis, quia uterque non unus est. Non habet igitur fides apostolica duos deos, quia nec duos patres habet, nec duos filios. Confitendo patrem, confessa filium est: credens in filium, credit et in patrem: quia et nomen patris (h) habet in se filii nomen. Non enim nisi per filium pater est; et significatio filii, demonstratio patris est: quia non nisi ex patre sit filius. In unius itaque confessione non unus est: dum et Patrem consummat Filius, et Filii ex Patre nativitas est. Non demutat autem per nativitatem naturæ, ne secundum similitudinem generis sui eadem sit. Eadem autem ita est, ut per nativitatem et generationem uterque potius unum confitendus sit esse, non unus.

22. *Epilogus. Qui Pater et Filius Deus unus et non solus, invicem sunt.* — Duos itaque prædicet deos, qui potest unum prædicare sine uno: aut singularem Deum doceat, qui possit negare et unum 202 uni per

(3) *Connumerabis deos*

lumine, et eum hæc nobis eripere notionem Ariani moliri sint.

(b) Unus e mss. Vat. unde non recessum est, corrupte.

(c) Exensi, ex comparabilibus: emendantur ope mss.

(d) Er., Lips. et Par. ex vivente Deo Patre quod non displiceret, nisi refragarentur antiquiores ac plerique mss.

(e) Ita optimus codex Colb. cum Germ. Alii vero, naturæ vel exterior.

(f) Vel ut Faustinus sæpe jam laudatus enarra c. 1, non utique per quamdam passivam confusionem: sed quia consequens est ut ubi Pater est, illic esse cognoscatur et Filius; et ubi Filius est, illic etiam Patrem existere cognoscatur.

(g) In mss. Mart. connumerabiles. In cæteris, connumerabis vel cognominabis. Retinemus connumerabis propter illud num. 15, Non duos deos connumeret nomen unum.

(h) Ita Hieronymus dial cont Lucif. docet filii nomen in Patre, et patris nomen in filio esse. nimirum quia pater cogitari nequit, quin filii etiam cogitatio simul obversetur.

naturæ virtutem et per sacramentum generationis et A
nativitatis non fuisse. Naturam quoque (1) (a) di-
versam deputat ad utrumque. qui nesciat Patrem et
Filium quod unus sint prædicatos. Deleant hæretici
evangelicam Filii de se professionem, *Ego in Patre,*
et *Pater in me*: (b) ut possint vel duos deos præ-
dicare, vel schism. Non sunt naturarum significationes
in naturæ unius proprietate: nec duos deos Dei ex
Deo veritas perficit, nec singularem Deum Dei patri-
tur natiuitas, nec non unum sunt qui (2) (c) invicem
sunt. Invicem autem sunt, cum unus ex uno est:
quia neque unus nisi alius per generationem quam
quod suum est dedit, neque unus ab uno alius per
natiuitatem obtinet (d) quam unus. Apostolica igitur
fides, sive Patrem prædicabit, prædicabit Deum
unum; sive Filium confitebitur, confitebitur Deum
unum: quia et eadem atque indissimilis Dei natura
sit in utroque, (e) et quod dum et Pater Deus et Fi-
lius Deus est, et quom sit naturæ nomen utriusque,
unus utrumque significat. Nam ex Deo Deus, vel in
Deo Deus, nec deos duos perficit, cum unus ex uno
(f) in natura et nomine manet unus; nec in solitari-
um Deum deficit, cum unus et unus in significatione
non solus sit.

35. *Iter ad Patrem per Filium: qui hoc intelligatur.* —
Non incertam aut dubiam Dominus tanti sacramenti
doctrinam reliquit, nec nos in ambiguae intelligentiæ
deseruit errore. Et audiamus eum omnem fidei hujus
cognitionem Apostolis revelantem: ait enim (*Joan.*
xiv, 6, et seqq.): *Ego sum via et veritas et vita: nemo*
venit ad Patrem, nisi per me. Si scitis me, et Patrem
meum scitis: et a modo (g) scietis eum, et vidistis eum.
Ait illi Philippus: Domine, ostende nobis Patrem, et
sufficit nobis. Dicit ei Jesus: Tanto tempore vobiscum
sui, (5) et non nostis me? Philippe, qui vidit me,
vidit et Patrem. Quomodo tu dicis, ostende nobis Pa-
trēm? Non rædis (h) mihi, quoniam ego in Patre, et
Pater 203 *in me est? Verba, quæ ego loquor vobis,*
non a me loquor; sed Pater, qui in me manet, ipse

(1) Diversamque.

(2) In invicem sunt. In invicem autem.

(a) Apud Lips. et Par. *disparem diversamque*: præ-
ter fidem librorum aliorum. Eodem Scripturæ loco
diversam naturam excludi defendit Augustinus, lib.
vi de Trinit. c. 3: *Nescio, inquit, utrum unigenitur*
in Scripturis, UNUS SUNT, quorum est diversa natura.
Unde Coll. cum Maximian sic eum alloquitur, n. 14:
Quando mihi protuleris quod unus sint quæ sunt di-
versa substantia, tunc cogitabo quid debeam respondere.

(b) Removimus hinc, *Ego et Pater unus unus*:
quod hic perperam tumi-cera Linius, cum subjecta
nequaquam hinc locum respiciant, sed tantum supe-
riorem, *Ego in Patre, etc.*

(c) B. d., Er. et Lips. cum ms. Corb. in *invicem*
sunt In invicem autem. Adest in a Par. et plerisque
mss. Sic num. 31, *Insunt sibi invicem*. Sunt autem
invicem, quia, ut proxime dicebatur, sunt in naturæ
unius proprietate, hoc est, uterque unam et eandem
naturam habet propriam.

(d) B. d., et Er. *quam unus*. Rectius alii libri, *quam*
unus; subaudito *quod*, *puta, quom quod unus est*.
Sic infra nos ex uno in natura et nomine unus ma-
nere prædicatur.

(e) Fidu, ommissa hic conjunctione *et*, mox subij-

facit opera sua. Credite mihi, quoniam ego in Patre, et
Pater in me. Sin autem, vel propter opera ipsa creavit.
Non nos in erraticæ atque in invita deducit ille qui via
est, neque illud in falsa qui veritas est, neque in
mortis relinquit errore qui vita est. Et qui hæc be-
nigna ad salutem nostram dispensationis suæ nomina
ipse constituit, ut nos tanquam via in veritatem de-
duceret, et veritas consisteret in vita; cognoscendum
est, quod illud obtinendæ vitæ sacramentum esse
demonstret. *Nemo venit ad Patrem nisi per me*
(*Joan. xiv, 6*). Iter ad Patrem per Filium est. Et quæ-
rendum est utrum hoc per doctrinæ admonitionem,
an per naturæ fidem sit: quia videri possumus per
doctrinam Filii potius ad Patrem, quam per confes-
sionem paternæ in eo divinitatis venire. Intelligentiæ
B igitur sensum in consequentibus requiramus. Non
enim fides ex arbitrio nostro, sed ex dictorum est
invenienda virtutibus.

34. *Filium qui sciat, scire et Patrem.* — Nam
hæc sequitur: *Si scitis me, et Patrem meum*
scitis (*Ibid.*, 7). Homo Jesus Christus cernitur:
et quomodo si ipse cognitus sit, erit cognitus Pater;
eum naturæ suæ, id est, hominis in eo habitum Apo-
stoli recognoscunt, et liber a corporali Deus carne,
non in hæc corporalis carnis infirmitate nascendus
sit? Sed in sacramento assumpti corporis divinitatis
paternæ naturam in se Dominus confirmans, hunc
ordinem tenuit: *Si scitis me, et patrem meum scitis*:
et a modo scietis eum, et vidistis eum. Tempus visionis
separavit a tempore cognitionis. Nam quoniam cognos-
cendum ait, eundem jam dixit et visum (4) (i) ut
naturæ jam pridem in se conspectæ scientiam ex
tempore nunc hujus revelationis acciperent.

35. *Philippus quæ non capuit; cur. Qui saltem fide Pa-*
trēm sibi ostendi rogat. — Sed commovit apostolum
Philippum novitas dictorum. Homo cernitur, Dei se
filium confitetur, cognito se cognoscendum Patrem
fatetur. Patrem (j) visum esse dicit, et per id cognos-
cendum esse quia visum sit. Humani istud animi in-

(3) Et non nosti me. ex Græco; *καὶ οὐκ ἔγνωκάς με*;

(4) Et naturæ.

ciunt utrisque, loco utriusque; cum hoc vocabulum
ante et post numero singulari, non plurali exhibebant.
Restauratur ex mss. Hanc sententiam sic licet ex-
primere: et qui dum et Pater Deus et Filius Deus
est, et dum utriusque est unum naturæ nomen, etc.

(j) Er. in natura et nomine. Tum Lips. et Par. cum
ms. Mart. in natura nomine unus manet: confuse.
Ibi quippe unus periode esse videtur, de ejus qui
unus est.

(g) Antiquiores mss. hic et infra, n. 31, *scitis*, con-
sentiente græco textu, sed aliud tamen postulante
Hilarii enarratione.

(h) Ut a græco textu abest mihi, ita etiam hic a
duobus mss. Coll., in quibus tamen exstat interior.

(i) Par. cum vetusto codice Coll. et Germ. et na-
turæ: quod etiam habuit Corb. a prima manu. Et
quidem advertimus jam non semel, particulam et
eandem vim habere atque ut. Divinum enim natu-
ræ in Christo per miracula conspectam esse infra
declaratur.

(j) In vulgatis, *visum se viso scitis*: læpse, cum
responderetur illud, et vidistis eum. Proxime ante in ms.
Carn. *cognitum, non cognoscendum.*

limitas non capit, **204** (a) nec fidem sumit tam di-
versarum rerum professio; ut qui tunc visus sit, nunc
cognoscendus sit, cum vidisset (b) cognitio ait; ut si
Filius cognitus sit, et Pater cognitus sit: cum cognitio-
nem Filii ipse secundum hominem corporalis et visus
et tactus ingesserit, cognitionem autem ex eo Patris,
ipsa illa differens ab eo respectu hominis natura non
præstet, et frequenter Filius Patrem a nemine visum
esse testatus sit. Irorupit igitur apostolica (c) familia-
ritate et constantia Dominum Interrogans Philippus.
Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis. Non
fides nunc periclitatur: sed ignorantius hic error est.
Visum enim jam, et a modo cognoscendum Dominum
Patrem dixerat: sed visum esse Apostolus non intel-
lexerat. Denique non visum negavit; sed ostendi sibi
rogavit: neque ostensionem veluti corporalis con-
templationis desideravit, sed demonstrationem intel-
ligendi ejus qui visus est postulavit. Filium enim in
habitu hominis viderat: sed quomodo per id Patrem
viderit, nescit. Nam ad quod dixerat, *Domine, ostende
nobis Patrem* (*Ibid.*, 8), ut ostensio illa intelligendi
potius esset demonstratio, quam videndi, subjecit,
et *sufficit nobis.* Non adempta est fides dicto; sed
cognoscendi demonstratio est postulata, qua: (d) suffi-
ceret ad fidem dicti: quia per Domini professionem
auctoritas esset non incerta credendi. Illic autem
ostendendi Patris petitio orta est, (e) quia dictus visset
visus (f) esse, et per hoc noscendus esse, quia visus
sit. Nec impudens erat, ostensionem ejus qui visus
est postulare.

56. Quod Dei in Christo naturam nondum nosset C
arguitur. — Dominus itaque dictis Philippi hæc red-
didit: *Tanto tempore vobiscum sum; et non nostis me,
Philippe* (*Ibid.*, 9)? Arguit Apostoli in cognoscendo
se ignorantem: quia superius se cognito Patrem
quoque cognitum esse dixisset. Sed quid illud est,
quod queritur se tanto tempore cognitum non fuisse?

(1) In nostro exemplari desideratur verbum esse.

(a) In codice uno Colb. et Carn. *sed fidem.* Reti-
nendum cum aliis *nec fidem*, supple. humanam.

(b) Exemplar Corb. *cognitionis sit.* Ea est argu-
menti hujus vis, ut cum, Christo ipso testante, qui
ipsum novit, noverit et Patrem; Patrem autem non
noverit, qui humanam duntaxat naturam illius novit:
hinc manifeste sequatur aliam in Christo naturam
esse carnalibus oculis latentem et abstrusam, qua: a
paterna minime diserepet. Quod pro more imitatus
Faustinus, cap. 4: *Non qui corporeis, inquit, oculis in* D
*corpore vidisset Jesum, vidisset Patrem refertur; alio-
quin absurdum est increpationi Domini ad Philippum, etc.
Quid ergo est, Qui me vidi, vidit et Patrem? Intende
cordis aciem, et vide secundum fidei spiritalis obtutus
Christum filium Dei non creaturam esse, sed creato-
rem. . . . et per omnia latens qualis est Pater qui
cum genuit: et ita videns Filium, Patrem quoque ita
vidisse non dubium est.* Brevius Tertullianus, adv.
Prax. n. 24: *Pater in Filio non visus, sed sensu vide-
batur.*

(c) Recentiore quidam mss. *familiaritas et con-
scientia.*

(d) Id est, qua: idonea esset persuadere aliqua ra-
tione, quod jam propter auctoritatem dicentis certum
et indubitatum tenebatur; ut esset *fides jam rationa-
bilis scientia*, quemadmodum vocatur lib. 1, num. 22.

A Scilicet quia se cognito, paternæ in se naturæ esset
intelligenda divinitas. Cum enim ea, qua: generet,
propria Deo essent, calcare vultus, *Jubere ventis,
(f) inintellecta demutatione vini* **205** incrementoque
panum cum gestorum fide gerere, fugare dæmonias,
morbos depellere, damna corporum rependere, emen-
dare vitia natalitatis, peccata dimittere, vitam mor-
tuos reddere; et hæc agere carnalem, et Dei se filium
inter ista profitentem: hinc querelæ omnis orta con-
questio est, quod in sacramento nativitatis humanæ,
(g) gessisse hæc in homine assumpto Dei non intel-
lecta natura est.

37. Patrem exhibet ut vivens ipsius imago. — Et
idcirco arguens, cur cum hæc tanto tempore gere-
ret, agnitus non fuisset; postulantis ut sibi Patrem
B ostenderet, ait: *Qui me vidi, vidit et Patrem* (*Ibid.*).
Non hic ille contemplationem corpoream et visum
oculorum carnalium significat, sed eorum de quibus
dixerat, *Nonne vos dicitis, quoniam adhuc quatuor
menses sunt, et messis venit? Ecce dico vobis, levate
oculos vestros, et adspicite regiones, quia alba: sunt ad
messes* (*Job. iv. 35*). Nec tempus patitur, nec abentium
ad messes regionum significatio permittit, ali-
quid hic terrenum et corporeum intelligi: sed ad per-
fectorum fructum beatitudinem contuemdam, intelli-
gentiæ jussit oculos elevari, ut nunc dicens: *Qui me
vidit, vidit et Patrem.* Non enim hoc, quod ex partu
virginis carnale est, ad contemendam in eo Dei for-
mam et imaginem proficit: neque ad incorporalis Dei
naturam videndam assumpti hominis species in exem-
plo est. Sed agnitus in eo Deus est, si quibus tamen
ipse agnitus est, ex virtute nature: et intellectus
(h) Dens Filius id præstat, ut intellectus et Pater sit:
dum ita imago est, ut non differat genere, sed signi-
ficet auctorem. Imagines enim cæteræ ex diversis
aut metallis (2) aut fucis aut generibus aut artibus
reddunt eorum species, quorum sunt imagines insti-

(2) Aut succis.

(c) Ita mss. At editi, *quia dictum esset visum esse,
et per hoc noscendum.* Mox aliquot mss. *nec imprudens
erat.*

(f) Rad. et Par. *intellecta.* Et, *in intellecta duobus
verbis.* Lud. Miræus post Erasmus conjectat legen-
dum esse, *inintellectam demutationem vini incrementa-
que panum congestorum.* Tantum ad verbum gerere
vocalium *inintellecta* referendum est, quasi res non
intellectas: quia nimirum Christus in vino demutat
et multiplicandis panibus ea gessit, qua: intelligentia
humana non assequitur: et tamen cum gestorum fide,
quorum tam multi fuerint testes oculati. De iisdem
gestis lib. iii, n. 18: *Res cornitur, et nescitur; fit, et
non intelligitur; ratio non apprehenditur, et effectus in-
geritur.* Et num. 20: *Dicamus factum non fuisse quia
intelligentiam facti non apprehendimus. . . Sed mendu-
cium nostrum facti fides vincit.*

(g) Ita plures ac potiores mss. At editi *gessisset
hæc.* In homine, etc., male. Non enim Christi que-
rela fuit quod gesserit, sed quod in gestis divinus ip-
sius natura intellecta a Philippo non fuerit. Quan-
quam non displiceret, *quod cum in sacramento na-
tunitatis humanæ gessisset hæc*, etc. In ms. bas. Vat.
legitur, *gesserit.*

(h) In quibusdam mss. *Dei filius*: quod minus
probatum.

tute: sed non quid ut imagines veræ sint, exæquari possunt inanina viventibus, et vel picta vel sculpta vel lusa nativitas? Filius autem Patri non secundum hæc (horum ad instar) imago est: quia viventis viventis imago est, et ex eo natus non habet naturæ diversitatem, et in nullo diversus tenet naturæ ejus (a) ex qua non diversus est potestatem. Quod ergo imago est, eo proficit, ut Patrem Deum unigeniti Dei significet nativitas; significet autem, ut forma (b) ipse et imago invisibilis Dei: et per hoc (1) non amittit naturæ **206** unitatē similitudinem, quia nec caret virtute naturæ.

38. *Dei verbis nec Deus singularis, nec dispar Filius.* — Et hinc illud est, *Tanto tempore vobiscum sum, et non nositis me, Philippe? qui vidit me, vidit et Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem? Non (c) creditis mihi quoniam ego in Patre, et Pater in me est (Joan. xiv, 9, 10)?* Non relictus est hominum eloquiis de Dei rebus alius præter quam Dei sermo: omnia reliqua et arta et conclusa et impedita sunt et obscura. Si quis aliis verbis demonstrare hoc, quam quibus a Deo dictum est, volet; aut ipse non intelligit, aut legentibus non intelligendum relinquit. Dominus dixit, cum rogaretur ut ostenderet Patrem, *Qui me vidit, vidit et Patrem.* Hoc denotare antichristi est, hoc negare Judæi est, hoc nescire gentilis est. Sed forte intelligentiæ sensus in crimine sit. (d) Sit in fide nostræ vitium, si in dietis Dei resedit obscuritas. Nam nec solitarius sermo significat, et indifferenter tamen naturam professio docet. Visum enim (2) in Filio (e) et Patrem, nec singularis potest esse, nec disparis: quia per hunc ille visus, neque non unum sunt in sacramenti professione, neque unus. Et quero quid significasse in eo Dominus credatur, cum dicit: *Qui me vidit, vidit et Patrem?* Non tenes unionem, ubi per conjunctionem ipsam paterni nominis significatur adjectio. Cum enim dicitur, et Patrem, exclusa est singularis atque unici intelligentia. Et quid reliquum est, nisi ut per naturæ unitatē similitudinem Pater per Filium visus sit? Et ne hoc incertum nobis ad fidem relinqueretur; Dominus subiicit: *Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?*

(1) Non omittat. Paulo post, nec caret virtutem naturæ.

(a) Par. in qua. Melius alii libri, ex qua, scilicet est, sed subsistit non diversus.

(b) Apud Lips. et Par. desideratur vox ipse, pro qua apud Ital., Er. et in duobus mss. exstat ipsa. Mox in editis amittat, non ut in mss. amittit. Deinde pro naturæ unitatē similitudinem, Erasmus ad marginem adseripsit naturæ nativitas similitudinem, male. Unitatē similitudinem eam Hilarius vocat, quæ cum naturæ unitate conjuncta sit. Vide responsa apologetica ad librum de Synod.

(c) Sic mss. et edit., num. 40, qui hic et num. 39 habent, credis.

(d) Editi, in crimine sit, si in fide emendantur ex mss.

(e) Conjunctio et, ex qua maxime pendet vis argumenti contra Sabellianos, in vulgatis omissa relictur ex mss.

(f) Illud in se, quod ad naturam refertur, adjecti-

A Quæ enim ignorandi Patrem aut ostendendi ignorantibus accessitas relinquatur, cum Pater in Filio visus esset?

39. *Pater in Filio visus ex proprietate naturæ. Contra Sabellium. Contra Arium. Qui in se invicem Pater et Filius.* — Visus autem adeo est ex proprietate naturæ, dum ex indifferentia atque in genere veritatis unum sunt natus et generans, ut hic Domini sermo sequeretur: *Non creditis, quoniam ego in Patre, et Pater in me (Ibid., 10)?* Inseparabiles esse per naturalem similitudinem Patrem et Filium, non possumus verbis aliis docere, nisi Filii. Non enim hic per denotationem nominum atque specierum Filius, qui via est et veritas et vita, nimis theatralibus ludit: ut in assumpto homine **207** se filium Dei nuncupet, in natura vero Deum patrem, et unus ac solus personali denotatione se nunc in alio mentitur. Non itaque ipse solitarius, nunc sibi filius est, nunc se sibi proficitur in patrem, et naturæ nomina infert cessante natura. Alia hic verborum simplicitas est: nam et Pater pater est, et Filius filius est. Sed in his nominibus ac rebus nihil (f) in se novum, nihil diversum, nihil peregrinum est. Tenet enim naturæ veritas proprietatem; ut quod ex Deo est, Deus sit, et nec (g) deminutio sit nativitas, nec diversitas: dum et Filius non in naturam externam ac dissimilem patri Deo subsistit, nec Pater aliebum quid sit a se (h) nativitati Unigeniti acquirens, sed universa potius quæ sua sunt sine damno impertientis indulsit. Atque ita nec natura Dei caret, dum non aliunde quam ex Deo Deus est; nec a Deo differt, dum non aliud ipse quam Deus est: quia et nativitas Dei consistit in Filio, nec per nativitatem Dei amittit (i) ex se Dei natura quod Deus est. Pater igitur in Filio est, et Filius in Patre, Deus in Deo: non per duplicem convenientium generum conjunctionem, neque per insitivam capacioris substantiæ naturam; quia per corporalem necessitatem, exteriora fieri his quibus continentur interiora non possunt: sed per nativitatem viventis ex vivente naturæ; dum res non differt, dum naturam Dei non degenerat nativitas, dum non aliud aliquid quam in Deum ex Deo Deus nascitur,

(2) In Filio Patrem.

D mus auctoritate mss. Proxime ante Corb. codex, sed in his omnibus rebus: male.

(g) Bad. et Er. nec deminutionis sit nativitas, nec diversitatis. Lips. et Par. nec deminutio sit nativitas, nec diversitas: castigant mss. His verbis Arius refellitur, qui Christum aut diverse substantiæ, aut certe divinitatis inferioris et imminute prædicabat. Vide supra, num. 6.

(h) Unus codex Colbertinus per nativitatem. Alter Sorbon. nativitate.

(i) Editi. Bad. et Er. esse Dei natura. Verius Lips. et Par. cum mss. ex se: hoc est, Pater suam Filio impertientis naturam non amittit quod ex se est. Pater ut unigenitus et totius fons divinitatis est natura Dei ex se, quam a Patre obtinens Filius dici potest natura Dei ex alio. Quæ loquendi ratione habemus supra num. 17: Cum natura Dei in naturam Dei substituitur, id est, ex Patre Filius natus esset.

dum nihil in his novum est, nihil alienum, nihil separabile, dum in Patre et Filio credere deos duos impium est, dum Patrem et Filium singularem Deum prædicare sacrilegum est, dum Deum ex Deo quod in similitudine generis unum sint negare blasphemum est.

40. *Nec aliud sunt, nec unus: dum et loquitur Filius, sed non a se: dum Pater agit, sed per Filium in quo et maneat.* — Ac ne dubium hoc atque ambiguum sacramentum fides evangelica susciperet, hunc doctrinæ suæ Dominus ordinem tenuit: *Non creditis mihi, quoniam ego in Patre, (1) et Pater in me? Verba quæ ego loquor vobis, non a me loquor; sed Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua (Joan. xiv, 10).* Quibus, rogo, aliis in Patre et Filio naturæ proprietates demonstrari, quam his ipsis verbis, potuit et potest, nativitatis tamen in omnibus significatione prælata? Cum enim 208 ait: *Verba quæ ego loquor vobis, non a me loquor; non exemit personam, neque se filium denegavit, nec naturam in se paternæ virtutis abscondit.* Nam dum loquitur ipse (signatus pronominæ ego), in substantia manens loquitur: dum autem non ab se loquitur, nativitatem in se Dei ex Deo patre testatur. Ipse in separabilis ab eo atque indissimilis unitate naturæ: quia quavis ab eo loquatur, ipse tamen loquitur. Nam qui non a se loquitur, et tamen loquitur, non potest non esse dum loquitur: et dum non a se loquitur, ostendit non summum tantum esse quod loquitur. Subjecit enim: *Sed Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua.* Manere in Filio Patrem, non est singularis atque unici: operari vero per Filium Patrem, non est differentis aut exteri. Sicuti non unus est, non ab se loqui quæ loquatur; neque rursus alieni se separabilis sit, loqui per loquentem: sed hoc eorum sacramentum est, qui unum sunt. (2) (a) Et uterque non aliud sunt, qui per naturæ proprietatem in sese sunt: quorum læ unitas est, ut loquens non ab se loquatur; neque qui non ab se loquitur, non loquatur. Et quia in se Patrem et loqui et operari docuerat; perfectæ hujus unitatis fidem statuit, dicens: *Sed Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua. Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in me. Sin autem, vel propter opera ipsa credite (Ibid., 11).* Pater operatur in Filio; sed et Filius opus Patris operatur.

41. *Nativitatis et naturæ suæ divinæ fidem possit Unigenito proprium est inesse simul et subsistere.* — Ne ergo per virtutis efficientiam, et non per naturæ quæ secundum nativitatem est proprietatem, Pater in Filio et operari crederetur et loqui; ait. *Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in*

(1) *Et Pater in me est?*

(a) Sic potior codex Colb. cum Germ. Alii vero, qui unum sunt, qui uterque non aliud sunt, nisi quod in Mart. et qui uterque, etc.

(b) Er. Lips. et Par. qua. Magis placuit quæ cum Bad. et mss. quorum in vetustioribus mox exstat poscerat, non posposcerat.

(c) Bad. et Er. specialis. minus bene, cum hæc

me (Ibid., 11). Quid est istud, rogo: *Credite mihi?* Certe ad illud refertur quod dictum est: *Ostende nobis Patrem.* Fides confirmatur ex credendi præcepto, et ea fides (b) quæ Patrem sibi ostendi posposcerat. Non enim suffecerat dixisse: *Qui me vidit, vidit et Patrem*, nisi intelligentiam nostram eo usque protenderet, ut cum Patrem nosceremus in Filio, Filium tamen esse inominissemus in Patre: ne transfusio potius alterius in alterum existimaretur, quam per generationem nativitatemque unitas ejusdem in utroque naturæ. Credi itaque sibi Dominus vult, ne forte per 209 assumpti hominis dispensationem fidei conscientia periclitetur. Certe si quid afferat ambiguitatis caro, et corpus, et passio: vel operibus credatur, Deum in Deo esse, et ex Deo Deum esse, unum eos esse: duam naturæ virtute uterque in se est, et neuter sine altero est: dum et Pater nihil ex suis amittit in Filio, et Filius totum sumit ex Patre quod filius est. Non est corporalium naturarum ista conditio, ut insint sibi invicem, ut subsistentis naturæ habeant perfectam unitatem, ut manens unigeniti nativitas a paternæ divinitatis sit inseparabilis veritate Unigenito tantum istud Deo proprium est, et in sacramento veræ nativitatis fides ista est, et (c) spiritualis virtutis hoc opus est, nihil differre esse et inesse: 210 inesse autem non aliud in alio, ut corpus in corpore; sed ita esse ac subsistere, ut in subsistente insit; ita vero inesse, ut et ipse subsistat. Nam uterque subsistens, per id non sine alio est, (d) dum secundum generationem et nativitatem subsistentis natura non alia est. Hinc cum illud est: *Ego et Pater unum sumus, et: Qui me vidit, vidit et Patrem, et: Ego in Patre, et Pater in me (Joan. x, 29; Ib., xiv, 9; Ibid., 11):* quia non differt nec degenerat nativitas, quia unus in Patre et Filio divinitatis sacramentum nativitatis natura consummat, dum Dei filius non aliud quam Deus est. Et ideoque non in deos duos unigeniti generatio deponitur: quia in Deum filius Dei nascens, naturam in se Dei se genitæ exhibuit.

211-212 LIBER OCTAVUS.

Naturalem Filii et Patris unitatem propugnat. Proœmium in eo versatur, ut episcopo nec innocentiam sine scientia, nec sine innocentia scientiam sufficere ostendat. Tum pius æque ac doctus Præsul variis ad simplices decipiens Arianorum technas fallacesque interrogatiunculas exponit. Quia vero illi Christi verba, Ego et Pater unum sumus ad solam voluntatis concordiam detorquent, eamque interpretationem his aliis confirmare solent. Creditum erat

(2) *Qui uterque.*

opponantur proxime dictis, *Non est corporalium naturarum ista conditio.*

(d) Apud Par. desideratur particula dum. Max Bad. et Er. subsistens. Melius alii libri, *subsistentis*, supple: *utrisque*: hoc est, dum non alia natura est ejus qui secundum generationem, seu qua genitor est, subsistit, et ejus qui subsistit secundum nativitatem, seu qua natus.

anima et cor unum; et, Qui plantat et qui rigat unum sunt; et, Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te: contendit unum esse, fideles quidem per unam unius fidei naturam, plantantem vero et rigantem, quatenus uno baptismo una res effecti unius etiam regenerationis sint ministri: demum imperite omnino Christum dicturum fuisse ut unum sint, pro ut unum velint, si solam voluntatis concordiam suis precuri voluissent. Hinc qua ratione, Christo mediante, unum cum Patre naturaliter sinus explicat: idque defendit nobis præstari tum per æternam gloriam, qua honorem ipsi a Patre datum accipiunt, tum per Incarnationis mysterium, quo propriam carnis nostræ naturam retinet arctissime sibi copulatam, tum maxime per Eucharistiæ sacramentum, quo veram illius carnem ac sanguinem sumimus. Neque hic taceatur incredibilem hæreticorum calumniam, vulgo jactantium Patrem et Filium ab iis discordes affirmari, qui nudam illam voluntatis concordiam non recipiunt.

Deinceps naturalem utrinque unitatem pluribus demonstrat: Primo, quia Spiritus sanctus, cum a Patre procedat, a Filio tamen et mittitur et accipit; et hoc quidem, quia ipsius sunt omnia quæ Patris sunt. Secundo, quia Patris et Filii ita unus est Spiritus, ut Spiritus Christi habitet in nobis, cum in nobis est Spiritus Dei. Tertio, quia sine anathemate sunt, qui Christo cultum exhibeant; cum in maledicto sit religio creaturæ. Quarto, quia in Spiritu Dei loquitur, qui Jesum esse vere Dominum confiteatur. Quinto, quia non nomine solo, sed natura Dominum eum esse credit Apostolus, qui spiritalia Ecclesiæ domi ob Spiritus unitatem modo Patri, modo Domino attribuit. Sexto, quia vere Dominus est, qui unus est: aut certe si Christus unus Dominus non sit Deus, quia Deus unus est; Pater pari jure negandus erit Dominus. Septimo, quia non modo Dominus, sed et Deus super omnia nuncupatur. Octavo, quia licet hoc, Deus ex quo omnia, et: Dominus per quem omnia, personarum distinctionem sonet, efficientiæ tamen, virtutis ac naturæ significat unitatem, adeo ut alius etiam de Christo dicit Apostolus, ex ipso et per ipsum et in ipso esse omnia. Nono, quia cum vitam largitur æternam propterea quod ipsum signavit Pater; necesse est sit signaculum illius vivum ac plenum, cujus in se omnem explicet formam, omnem virtutem contineat. Ita vero decimo omnem explicat Patris formam, ut eum in forma Dei, in qua Deo æqualis sit, Apostolus prædicet. Undecimo, quia imago est Dei invisibilis, proindeque nec visibilis, nec corporens, nec finitus. Neque potest dici hanc imaginis rationem in invisibili

quodam qualitate, et non in natura habere sitam; quam in virtute ac unitate naturæ ponendam confirmat Paulus, ubi subjicit per Christum et in Christo creata et reconciliata esse omnia; et id quidem ita, ut in eo reconciliante reconciliet Pater. Dominum in quo plenitudo divinitatis corporaliter 213, id est, vere et substantialiter habitat, non potest non habere quod Deus est, et perinde unus est cum eo Deus. Ita vero in his omnibus Filii cum Patre unitatem naturalem demonstrat ut pariter adstruat personarum distinctionem.

1. Episcopus et pius debet esse et doctus. Cur Episcopus et bonus et doctus esse debeat. Prævidit Paulus fors, quibus teneretur Episcopus contradicere. — Beatus apostolus Paulus formam constituendi Episcopi fingens (1) (a), et plane novum Ecclesiæ hominem præceptis suis condens, hanc veluti summam (b) consummataram in eo virtutum esso docuit dicens: *Obtinentem secundum doctrinam fidei verbum, ut potens sit exhortari ad doctrinam sanam, et contradicentes revincere. Sunt enim multi (c) et non subditi, vaniloqui et seductores (Tit. 1, 9).* Ita enim quæ propria disciplinæ ac morum sunt, ad sacerdotii meritum utilis esse significat, si etiam hæc quæ ad docendæ ac tuendæ fidei scientiam necessaria sunt, inter reliqua non deerunt, qui non statim boni atque utilis sacerdotis est, aut tantummodo innocenter agere, aut tantummodo scienter prædicare: cum et innocens sibi tantum proficiat, nisi doctus sit; et doctus sine doctrinæ sit auctoritate, nisi innocens sit. Non enim apostolicus sermo probitatis honestatisque præceptis hominem tantum sæculo conformat ad vitam, neque rursus per doctrinæ scientiam scribam Synagogæ instituit ad legem: sed perfectum Ecclesiæ principem perfectis maximarum virtutum honis (2) instituit, ut et vita ejus ornaretur docendo, et doctrina vivendo. Denique ipsum illum, ad quem ei sermo erat, Titum (d) istiusmodi decreto consummandæ religionis instruxit: *In omnibus ita ipsum bonorum factorum præbens exemplum docentem cum veneratione verbum sanum, irreprehensibile; ut odversarius reveratur, nihil habens turpe aut malum de nobis dicere (Tit. 1, 7, 8)* Non ignoravit doctor hic gentium, et, ex conscientia loquentis atque habitantis in se Christi, Ecclesiæ electus magister, morhidi eloqui grassatura esse contagia, et adversum sanitatem verborum fidelium deservitaram doctrinæ pestiferæ corruptionem, quæ impie intelligentiæ suæ (e) luem usque ad ipsam sedem animæ demergens, profundo serperet mælo. Ex his enim ait: *Quorum sermo ut cancer serpit (II Tim. 11, 17), latenti semper subreptique contagio sanitatem (3) (f) per-*

(1) Figent.

(2) Instruit.

(a) Bad. et Er. cum codice bas. Vat. ac recentiore Colb. figens: quod prima fronte placuerat.

(b) Mss. Vat. bas. et Mart. consummandarum

(c) Particulam et hic et infra expunxit Erasmus, quatenus exstat apud Bad. nec non in omnibus mss. ut in graeco textu.

(d) Vat. bas. eudex, istiusmodi dicto.

(3) Perversæ.

(e) Apud Lips. et Par. lucem. Rectius in mss. lucem: pro qua voce apud Bad. et Er. positum erat vitas.

(f) Mss. Vat. bas. et Carn. perversæ. Mart. Corb. alii quoque cum edit. Bad. persuasæ. Retinendum omnino perversæ, quod est Colb. aliorumque quamplurimum probæ notæ mss.

vasæ mentis inficiens. Ob quod sani sermonis in Episcopo voluit esse doctrinam, fidei conscientiam, **214** et exhortationum scientiam, adversum impias et mendaces et vesanas contradictiones (a) obtinentam. Multi enim sunt, qui simulantes fidem non subditi sunt fidei, sibi que fidem ipsi potius constituunt, quam accipiunt, sensu humanæ inanitatis inflati, dum quæ volunt sapient, et nolunt sapere quæ vera sunt: cum sapientiæ hæc veritas sit, ea interdum sapere quæ volis. Sequitur vero hanc voluntatis sapientiam (b) sermo stultitiæ: quia necesse est quod stulte sapitur, stulte et prædicetur. Jam vero stulta prædicatio quantum malum esse audientium, cum seducuntur in sententiam stultitiæ sub opinione sapientiæ? Et ideo Apostolus hunc de his ordinem tenuit dicens: *Sunt enim multi et non subditi, vaniloqui et seductores*. Contradiciendum itaque est, et impietatis insolenti, et insolentiæ vaniloque, et vaniloquio seducenti: et contradiciendum per doctrinæ sanitate, per fidei veritatem, per verborum sinceritatem; ut et (c) sinceritas veritatis sit, et veritas sanitate.

2. *Hoc tempus sibi obtinisse sentit Hilarius. Quid jam ea in re perfecit. Quam viam contra hæreticos tenent.* — Ac mihi quidem ea nunc commemorandæ hujus sententiæ apostolicæ fuit causa, quia homines inente peruersi, et professione fallaces, et spe inanes, et sermone viperi, contradicendi nobis necessitatem imponunt: dum lethales doctrinas, et morbidas intelligentias, et corruptas voluntates, simplicitati audientium per speciem religionis insinuant: id apud eos prætermissa apostolicæ prædicationibus sinceritate agentes, ne Pater pater sit, ne Filius filius sit, ne Deus deus sit, ne fides fides sit. Quorum vesanis mendacis renitentibus usque eo jam sermonem responsionis nostræ tetendimus, ut cum (Lib. iv) Deum et Deum, et (Lib. v) verum Deum in vero Deo demonstrassemus ex lege; tum deinde (Lib. vi) perfectam ac veram unigeniti Dei nativitatem ex evangelicis atque apostolicis doctrinis ostenderemus; postremo (Lib. vii) ut verum Deum Dei filium et in-

(1) *Optimus.*

(a) In vulgatis, obtinentem. Ex vetustissimis mss. Vat. bas. Colb. Carn. et et Corb. ab antiqua manu, quorum consensus maxime debet esse auctoritatis, præferimus obtinentem, supple poliam: ut ea omnium doctrina sit, quæ vincat ac revincat contradicentes. Cum lectioni faveat illud num. 19 lib. xii. ubi cum in Pastore scientiam Hilarius exigit, quæ sæculi sapientium scientiam superet: ut quanta, inquit, vera omnium humanarumque discretæ est, tanta ultra terrena studia ratio celestis (in Christi pastoribus) excedat.

(b) Eorum scilicet, qui nihil volunt verum esse nisi quod sapient, seu quid humana ratione comprehendant: quæ voluntas sapientia toto lib. in fusc confutatur.

(c) Er Lips. et Par. sanitas veritatis.

(d) Vetus codex Colb. et unus Sorbon. ad marginem, vindicantes se irreligiosi. Rectius in aliis, vincant esse irreligiosi, hoc est vincant impietatis studio. Hanc Arianorum in dissemblantia era hæresi sollicitudinem ac vastitatem describens Athanasius, Or. 2

A differentis a Patre naturæ, eodem prædicationis nostræ cursu doceremus: ita ut nec singularem Deum fides Ecclesia, nec duos deos profiteretur; cum **215** nec nativitas Dei solitarii Deum sineret, nec nativitas perfecta diversarum naturarum nomina in diis duobus admitteret. Duplex autem nobis in refellendis eorum vaniloquiis cura est, ut primam quæ sunt sancta et perfecta et sana doceamus, neque sermo noscer per deflexus quosdam atque anfractus oberrans, et ex deviis atque erratis cuculis emergens, veritatem quærat potius quam ostendat: tum deinde ut quæ ab illis inanium ac fallacium sententiarum argutis ad speciem veri blandientis aptantur, ea ipsa conscientie omnium ridicula esse et inepta pandamus. Non enim sufficit nobis B docuisse quæ pia sunt, nisi ipsissima ea esse per id intelligantur, dum quæ impia sunt refellantur.

3. *Hæretici dum impendant curæ ad falsa insinuanda quam Catholicis ad vera. Interrogationes, quibus simplicium fidei insidiantur.* — Ut vero bonis et prudentibus viris naturæ ac studii est, totos se ad beatæ spel alicujus obtinentem vel rem vel tempus præparare, ne in aliquo minoris expectacione prociñctus; ita istis hæretico furore amentibus sollicitudinis maxima est, toto adversus piæ fidei veritatem impietatis suæ ingenio laborare: ut adversus eos, qui religiosi sunt (d) vincant esse irreligiosi; et ultra spem vitæ nostræ vitæ suæ desperatione potiores sint; et plus impendant cogitationis ad falsa, quam nos doctrinæ (e) aptamus (f) ad vera. Piis enim fidei nostræ professionibus has impie perfidie suæ contradictiones elaboraverunt, ut primum requirant, utrumne nobis in fide Deus unus sit; deinde subjiciant, an etiam Christus Deus sit; postremo, an Pater major sit Filio: ut cum audierint in professione Deum unum, utantur ea ad id, ne Christus Deus sit. Non enim de Filio quarunt, an Deus sit: sed id tantum volunt, de Christo (f) interrogando, non filius sit; ut simplicis fidei hominem captantes, per unius cum Dei fidem a Christi Dei confessione depellant, dum jam non unus Deus sit, si sit Deus confitendus et Christus.

cont. Ar. p. 329, ait eos per forum circummeurare, ac modo puellam interrogare: *An is qui est, non existentem ex non existente fecit an existentem etc.*, modo mulierculas sciscitari: *An habebas filium ante quem pareres, sed sicut non habebas, ita et Dei filius non erat antiquam gigneretur.*

(e) Quidam probe notæ mss. optimus.

(f) Vat. bas. mss. interrogare. Sic reddenda tota hæc phrasid: sed interrogando de Christo tantum id volunt ne filius sit. Christum Deum aperte negare Arianii extimescebant etiam tempore Augustini, ut his, l. 1, contra Maxim. c. 16, dicens, *Deus est et filius, quod et vos vultis, Deus est et Spiritus sanctus, et non vultis*. Cumque eorum Sermon, quem refellendam esse optat, ab his verbis inciperet, *Domine noster Jesus Christus Deus unigenitus, etc.*, ejusdem relationem sic optatur: *Eorum præcedenti disputationi hæc disputatione respondeo, qui cum Dominum nostrum Jesum Christum fatentur quidem Deum, etc.* Adversus Christi distinctiorem tantum ex obliquo pulsabant. Ita erat in animis omnium fideliū iustia ipsius fidei.

Jam vero hic quanta secularis ingenii subtilitate contendunt, cum dicunt, (a) Si unus est, quisquis ille alius videbitur esse, jam non erit. Quod si alius est, jam unus hic non erit: cum natura non sinat, ut ubi alius est, ibi unus sit: (1) (b) aut 216 ubi sit unus, ubi alius sit. Dehinc cum facilitatem credentis atque audientis, arte subdole hujus assertionis eluserint, tum id (c) aptant, quod tamquam jam faciliore via obtineant, ut Deus Christus ex nomine potius quam ex natura sit; quia generale hoc in eo nomen in nullo eam, quæ vera sola est, unius Dei fidem destruat: et per hoc Pater filio major sit, quia differente natura, cum non nisi Deus unus est, major Pater sit proprietate naturæ; sit quæ hic nuncupatus filius, et creatio ex Dei voluntate subsistens, quia et minor Patre sit; et Deus non sit, quia Deus unus Deum alium esse non patitur, et qui minor est, necesse est de naturæ ab eo, qui se est major, alienæ sit. Et hi quidem quam ridiculi in eo sunt, præseribentes Deo, cum (d) asserunt, ex uno nasci nihil posse, quia universarum rerum ex duorum conjunctione nativitas est: Deum autem indemutabilem nullam ex se nativitatem tribuere posse nascenti; quia nec accessioni id quod non demulatur obnoxium sit, nec solitarii atque unius natura id in se habeat conditionis, ut generet.

4. *Fides catholica hactenus asserta et sensu communi et Domini dictis confirmatur.* — Nos autem evangelicam atque apostolicam fidem doctrinis spiritalibus assecuti, et beatæ æternitatis spem in Patris et Filii confessione sectantes, demonstrato Dei et Dei C ex lege sacramento, neque unius Dei fidem excedentes, neque non et Deum Christum prædicantes, hunc ex Evangelii responsionis ordinem sumpsimus, ut veram ex Deo patre nativitatem unigeniti Dei doceremus; quia per eam et Deus verus esset, neque a natura unius Dei veri esset alienus; ac sic neque Deus negari posset, neque ipse alius Deus dici; quia et Deum (supple, esse) nativitas præstaret, et natura in eo unius Dei ex Deo, cum in Deum alterum non separaret. Et quamquam ad id nos communis intelligentiæ sensus impelleret; ne in natura eadem naturarum nomina convenirent, et non unam essent, quibus id quod sunt non differret in genere: tamen

(1) Aut ubi sit unus, ubi alius sit. Deinde, etc. Paulo post, tum id tanquam jam faciliorem viam obtineant.

(a) In mss. Martin. *O si unus.*

(b) Mss. aut ubi sit unus, ubi alius sit.

(c) Verbum aptant, cum sequenti relativo quod, mittunt vulgari ac plures mss. Exhibent autem cum codice his. Vat. duo Colb. et unus Sorbon. Malleum tamen captant in sensu, quo Ambrosius, epist. nunc xxv, n. 3, ad Sordium scripsit: *Cum ad alteram reperissent Judæi; obulerunt enim Salvatore, captantes ut si aboleret eam, videretur legem solvere.*

(d) Horum verba propria existant, l. iii, n. 3. Quod autem Eudoxius ea de re longe crudius protulit, habetur lib. in Conl. n. 45.

(e) In vulgatis nunc loco nasci.

(f) Partem aliam eam, faventibus duobus mss. Colb. hoc addendum prima fronte conjectavimus, quia hæc se mentia cum superiori copularetur. Non male tamquam utique absoluta intelligitur, ut prima respon-

A ipsis hæc Domini (e) nostri professionibus placuit ostendi, qui cum frequenter fidei ac spei nostræ Deum unum intinisset, ut sacramentum unius Dei se 217 quoque Deo professo probatoque firmaret dixit: *Ego et Pater unum sumus*: et, *Si scitis me, scitis et Patrem meum*: et, *Qui me vidit, vidit et Patrem*: et, *Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua*: et, *Credite mihi, quia Pater in me, et ego in Patre*: *sin autem vel propter opera ipsa credite* (Joan. x, 50; xiv, 7; Ibid. 9, 10, 11, 12). Nativitatem suam in nomine patris expressit, (f) cognosci Patrem in se cognito docet. Unitatem naturæ statuit, cum Pater in se viso videtur. Inseparabilem se a Patre testatur, cum in manente (g) in se manet Patre. Fiduciam conscientie tenet, cum his dictis suis credi postulat ex operatione virtutis. Atque ita in hac perfecta nativitatis beatissima fide, vitium omne, et dum deorum, et Dei singularis exstinguitur: cum qui unus sunt, non sit unus; et qui non unus est, non tamen ab eo qui est, ita ex aliquo differat, ut uterque non unum sint.

5. *EGO ET PATER UNUM SUMUS, exponunt de unitate consensum; quibus argumentis.* — Hæc igitur quia heretici negare non possunt, quippe cum sint tam absolute dictæ atque intellectæ, tamen stultissimo impietatis suæ mendaciorum (h) neganda corrumpunt. Id enim quod ait: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 50), tentant ad unanimis referre consensum; ut voluntatis in his unitas sit, non naturæ, id est, ut non per id quod (i) sunt, sed per id quod idem volunt, unum sint. Et illud, quod est in Actibus Apostolorum (j), huic defensionis suæ aptant: *Multitudinis autem credentium erat (k) anima et cor unum* (Act. iv, 52); ut animarum et cordium diversitas, in cor unum atque animam per convenientiam ejusdem voluntatis (l) unitas sit. Vel illud, quod ad Corinthios scribitur: *Qui plantat autem, et qui rigat, unum sunt* (1 Cor. iii, 8): ut non differente ministerio ad salutem et in ejusdem sacramenti profectum, voluntatis sit unitas in duobus. Vel id, quod Dominus salutem creditorum in se gentium a Patre postulans, ait: *Non pro his autem rogo tantum, sed et pro his qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes (m) unum sint sicut, tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi*

D deat verbis: *Ego et Pater unum sumus*, altera sequentibus: *Si scitis me, scitis et Patrem, etc.*

(g) Editi, in se manet Pater, emendantur ex scriptis.

(h) In vulgatis, negando: quod pugnat cum proxime dictis, negare non possunt. Rectius in mss. neganda, hoc est, quod subinde possunt negare.

(i) In vulgatis, idem sunt. Abest idem a mss.

(j) Editi, exceptio Par. huic diffinitioni suæ.

(k) Sit mss. potiores constanter juxta græcum. Ad editi, anima una: et mox, animam unam per convenientiam.

(l) Quilam recentiores mss. unita sit, male.

(m) Vat. bas. mss. in me unum sint. Mox Bad. et Er. ut et ipsi unum sint. Etsi non existat unum in mss. id tamen, perinde ac si exstaret, intellexit Hilarius, ut liquet ex num. 11.

sint in nobis (Joan. xvii, 20, 21): et quia homines refandi in Deum non possunt, vel ipsi invicem in unum atque indiscretum acervum coire, id quod unum sunt, ex unitate sit voluntatis, cum et omnes Deo placita agant, et ipsi non dissidentibus inter se animorum motibus eorant; **218** atque ita unum eos esse non natura efficiat, sed voluntas.

6. *Arianorum stultitia*. — Nescit plane sapere, qui Deum nescit. Et cum sapientia Christus sit, necesse est et extra-sapientiam sit, qui Christum aut ignorat, aut audit: ut isti, qui majestatis Dominum, et Regem sæculorum, et unigenitum Deum creaturam Dei volunt potius esse quam filium: et cum stulte mentiantur, stultius tamen in defensione mendacii sui sapiant. Dilata enim paululum etiam nunc ea, quæ in Deo patre et in Deo filio est, unitatis proprietate, ex his ipsis quibus utuntur refellendi sunt.

7. *Naturalis est fidelium per unius fidei naturam unitas. Fideles ex unitate sacramentorum sunt unum*. — Namque quorum anima et cor unum (a) erat, quæro utrum per fidem Dei unum erat. Utique per fidem: per eam enim anima et cor unum omnium erat. Et interrogo, utrum fides una, anno altera sit? Una certe, etiam ipso Apostolo auctore (Ephes. iv, 4, 6), unam fidem, sicuti unum Dominum, et unum baptisma, et unam spem (b). et unum Deum prædicante. Si ergo per fidem, id est, per unius fidei naturam unum omnes erant, quomodo non naturalem in his intelligentiam unitatem, qui per naturam unius fidei unum sunt? Omnes enim renati (c) erant ad innocentiam, ad immortalitatem, ad cognitionem Dei, (d) ad spei fidem. Et si hæc non possunt sibi esse diversa, quia et spes una est, et Deus unus, sicuti et Dominus unus est, et baptismi regenerationis unum est: si hæc assensu potius unum sunt, quam natura; his quoque, qui in hæc renati sunt, unitatem voluntatis adscribere. Si vero regenerati in unius vite atque æternitatis naturam sunt, per quod anima eorum et cor unum est; cessat in his assensus unitas, qui unum sunt (e) in ejusdem regeneratione naturæ.

8. *Pauli in eam rem sententia*. — Non nostra loquimur, neque ad illudendas audientium aures cor-

(a) In solis editis hic additur omnium.

(b) Ms. C. r. b. alique nonnulli hic addunt, et unum spiritum.

(c) Antiquus codex Coll. nati.

(d) Ita vetustiores mss. Editi vero, ad spem fidei. Tum subjiciebant, et non possunt hæc, omisso si, quod existat in omnibus mss.

(e) In mss. Vat. bas. et Martini. hic adjicitur ut diximus.

(f) In codice Vat. bas. eminenti. Mox in vulgatis, fidelium Dei. Abest Dei a mss.

(g) Editi, quia ipsis in uno baptismo renatis.... dispensatio sit. Restituitur ex consensu mss ipsi.... renati: ex Colberino autem ac Germ. dispensatio sint, non sit. Unde duplicem qui plantat et qui rigat habent unitatem, sacramenti nimirum, quia uno baptismo renati, ac præterea instrumenti in eodem sacramento dispensando, proindeque non meram voluntatis unanimitatem. Augustini Coll. cum Maxim.

A rupto dictorum sensu aliqua ex his (f) eminentia compingimus: sed sanæ doctrinæ formam tenentes, quæ sincera sunt sapimus, et prædicamus. Docet enim Apostolos ex natura sacramentorum esse hanc fidelium unitatem, ad Galatas scribens: *Quotquot enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non inest Judæus neque Græcus, non inest servus neque liber, non inest masculus neque femina; omnes 219 enim vos unum estis in Christo Jesu* (Gal. iii, 27, 28). Quod unum sunt in tanta gentium, conditionum, sexuum diversitate; numquid ex assensu voluntatis est, aut ex sacramenti unitate, quia his et baptisma sit unum, et unum Christum induti omnes sunt? Quid ergo hic animorum concordia faciet, cum per id unum sint, quod uno Christo per naturam unius Baptismi induantur?

9. *Qui plantat et qui rigat natura unum sunt*. — Aut cum qui plantat, et qui rigat, unum sint; numquid non per hoc unum sunt, quia (g) ipsi in uno baptismo renati: una minus regenerantis baptismi dispensatio sint? numquid non idem agunt? numquid non in uno unum sunt? Itaque qui per rem eandem unum sunt, natura etiam unum sunt, non tantum voluntate: quia et ipsi res eadem effecti sunt, (h) et ejusdem rei atque efficientiæ sint ministri.

10. *Stultitia se ipsa prodit, dum adversatur veritati. Fidei perversæ spes nulla. Simplicis meritum*. — Præflicti autem semper contradictio stultorum ad stultitiæ demonstrationem: quia quæ ingenio insipientis aut perversæ intelligentiæ adversus veritatem coaptantur, dum et inconvulsa et immobilis est, necesse est ut quæ e diverso sunt, et falsa intelligentur et stulta. Laborantes enim hæretici fallere per id quod dictum est: *Ego et pater unum suamus* (Joan. x, 30), ne naturæ in his unitas et indifferens divinitatis substantia crederetur, sed ex dilectione mutua et ex voluntatum concordia unum essent, exemplum unitatis istius, ut superius demonstravimus, etiam ex dictis dominicis protulerunt: *Et omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi sint in nobis* (Joan. xvii, 21). Extra evangelica promissa est, quisquis extra fidem eorum est: et impiæ intelligentiæ criminis (i) spem simplicem perdit. Habet enim non

D n. 11, ubi illud pro certo ponit: *Quando dicitur unum sunt, etsi non dicatur quid unum, intelligitur una substantia, unica hæc est ad locum altissimi responsio: Legimus, Qui plantat et qui rigat unum sint, sed ambo homines erant, ejusdem substantiæ fuerant, non diversæ.*

(h) In mss. Carn. ut ejusdem, minus bene: quamvis sequatur deinde etiam in cæteris sint ministri. Hoc enim Hilario usitatum, ut in duabus sententiis conjunctione et copulatione non eundem retineat verbi modum. Præferabant tamen editi, sint ministri.

(i) Lips. et Pac. criminis: reitentium Bad. Et et mss. Illud crimen est eorum, qui simplicem rei credentiam intelligentiam corrumpunt, falsam ei neque substituentis. Tum spem simplicem, id est, spem fidei simplicis et scientia destitute, de qua in Psal. cxiii, lit. 10, num. 12, habemus: *Plus est autem nescio quid in cognitione, quam in fide, operis, quia fides habet obedientiæ meritum, non habet autem cognitæ veritatis fiduciam. .. Qui credit, potest igni-*

tam veniam, quam primum, ignorare quod credas: **A** Patre est, (c) Ita per hujus unitatis formam, in Patre et Filio unum omnes essent.

quia maximum stipendium fidei est, sperare quæ nescias. At vero ultimæ impietatis **220** furor est, aut intellecta non credere, aut intelligentiam corrupisse credendi.

11. Improprie ut unum sint de unanimitate dicitur Christus. — Sed licet ipsum intelligentiæ suæ sensum impietas demulcet, non tamen potest intelligentia non exstare dictorum Dominus Patrem orat, ut qui in se credituri sint, unum sint, et sicut ipse in Patre, et Pater in eo est, ita omnes in his unum sint. Quid hic æquanimiter, quid per voluntatis assensum animæ et cordis unitatem introducis? Fuerat namque in verborum copia et proprietate, ut si voluntas unum esse eos faceret, Dominus ita precaretur: Pater, sicut nos unum volumus, ita et illi unum velint, ut **B** (a) unum per concordiam sinus omnes. Aut forte qui verbum est, significacionem verbi ignoravit? et qui veritas est, loqui vera nescivit? et qui sapientia est, in stultiloquio erravit? et qui virtus est, in ea fuit infirmitate, ne posset eloqui quæ vellet intelligi? Locutus plane ille est vera et sincera fidei evangelicæ sacramenta. Neque solum locutus est ad significacionem, sed etiam ad fidem docuit, ita dicens: *Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et (b) ipsi sint in nobis.* Pro his primum precatio est, de quibus dicitur, *Ut omnes unum sint*: tum deinde unitatis profectus exemplis unitatis ostenditur, cum ait: *Sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi sint in nobis*: ut sicut Pater in Filio et Filius in **C**

12. Honor a Patre acceptus, et a Filio datus creditibus, præstat ut unum sint. — Sed quia soli Patri et Filio ex natura proprium est ut unum sint, quia Deus ex Deo, et unigenitus ex innascibili non potest nisi in originis suæ esse natura; ita ut et in substantia nativitas suæ qui genitus est existat, neque aliam ac diversam divinitatis nativitas habeat, quam ex qua profecta **221** est, veritatem: nihil nobis ambiguum Dominus ad fidem rellinquens, absolutæ unitatis hujus toto consequenti sermone docuit naturam. Id enim sequitur: *Ut et mundus credat, quoniam tu me misisti (Joan. xvii, 21).* Per id ergo mundus crediturus est Filium a Patre missum esse, quod omnes, qui credituri in eum sent, unum in Patre et Filio erunt. Et quomodo erunt, mox docerunt: *Et ego honorem, quem dedisti mihi, dedi eis (Ibid., 22).* Et nunc interrogo, utrum id ipsum sit honor, quod voluntas; cum voluntas motus mentis sit, at vero honor naturæ aut species aut dignitas. Honorem ergo acceptum a Patre Filius omnibus qui in se credituri sunt dedit, non utique voluntatem: quæ (d) si data esset, non haberet fides præmium, cum fidem nobis necessitas affixæ voluntatis inferret. Accepti autem honoris datio quid proferret, ostendit: *Ut sint unum, sicut nos unum sumus (Ib.).* Ob eam ergo causam acceptus honor datus est, ut omnes unum sint. Jam igitur unum sunt omnes in honore; quia non alius, quam qui acceptus est, ho-

rare quod credit: qui autem jam cognovit, non potest id, quod cognovit, adepta cognitione non credere.

(a) In vulgatis et. non ut. Hoc Hilarii argumentum ad verba Christi: *Ego et Pater unum sumus*, accomodans Faustinus, cap. 1, copiose ac subtiliter persequitur: *Qui, inquit, lingue sermonem dedit, nescit loqui, et ignorat illum sensum vestrum propriis et competentibus sermonibus explicare, et inefficax fuit dicere: Ego et Pater unum volumus? Si tamen hoc in loco unitatem voluntatis, et non deitatem substantiæ volebat intelligi. Et post pauca, Vos quasi grammatici, velut inefficaciam dominicæ pronuntiationis suppositi verbi demutatione suppletis emendatis, et dicitis, hoc quod ait sumus, volumus intelligendum est. Observat deinde hæreticos pugnaciter loqui, dum Christo alias negant voluntatis concordiam, quia dixerit: *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me Patris.* Ex quo subjicit, quomodo interpretaris quod Pater et Filius unum sunt voluntate, cum Patris et Filii, secundum te, diversæ sint voluntates? etc.*

(b) In excusis hic et mox, ipsi unum sint. Abest unum constanter a miss.

(c) In miss. ut, non ita: forte ad imitationem sacri textus, in quo primum ut omnes unum sint, ac rursus postea, ut et ipsi sint, non ita. De hac ipsa unitatis forma Augustinus Coll. cum Maximino num. 44: non dixit, *Ut ipsi et nos unum; sed, Ut ipsi sint unum in natura sua et in substantia sua concordii æquitate quodam modo uniti atque constati, sicut Pater et Filius et Spiritus sanctus unum propter indivisam eandemque naturam.* Et l. 1, contra eundem Maximin., c. 12: *Quem ergo totiens dixerit, Ut sint unum; non tamen abieci dicit, Ut ipsi et nos sumus unum, hoc est, ut nobiscum sint unum; sed, aut in*

nobis dixit, aut sicut nos, id est, ipsi secundum naturam suam, nos secundum nostram. Volebat enim eos, qui natura unum erant, in hoc ipso quod unum erant esse perfectos.... quod nisi in ipso sumus, omnino esse non possumus. Qui autem in Deo unum sumus, deinceps explicat Hilarius.

(d) In uno e miss. Vatic., quod si ita esset: corrupte. Qui datam hic neget Hilarius fidem, quæri potest. At cum illum infra, num. 50 inter Dei dona recensent, probabile est eum hoc loco tantum velle fidem nobis affixæ voluntatis necessitate non inferri, sed libera voluntate nos credere; quia, ut apertius in ps. lxxv, num. 24, declarat, *Fides animæ et cordis officium est, resque hæc voluntatis internæ.* Cui consentiens Augustinus, quævis ep. cxvii, ad Sixtum, n. 9, fidem gratuitum Dei donum esse plurimum demonstrat, et Vitalem aliter sentientem corripit epist. cxviii, n. 29, in eadem tamen ad Vitalem epistola, n. 16, libenter hoc fctetur: *Scimus eos, qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate et libero arbitrio.* Et lib. de Spir. et lit. c. 31, fidem aut esse in potestate, sed potestatem non esse nisi a Deo: adeoque lib. 1 Retr. n. 3, docet voluntatem a Deo quidem esse, quia preparat voluntatem, a nobis vero, quia non fit nisi voluntibus nobis. Cur autem, ait ep. cxvii, n. 10, ille credat, ille non credat, cum ambo idem audiunt, et, si miraculum in eorum conspectu fiat, ambo idem vident: *altitudo est divinarum sapientie et scientiæ Dei.* Quamquam Hilarius non ita enucleate quid a Deo, quid a nobis sit distinguens, et quam attentius voluntatis libertatem, voluntatibus dari eatenus negavit, quatenus hoc necessitatem sonat affixæ voluntatis. Sic porro argumentatur: Credentes in Patre et Filio unum sunt per aliquod quod datur: atqui non datur voluntas seu consensus voluntatis: non igitur unum sunt consensu voluntatis.

nor datus est; neque ob aliud datus est, quam ut omnes unum essent. Et cum per honorem datum Filio, et a Filio prastitum credentibus, omnes unum sint; quæro quomodo Filius diversi honoris a Patre sit, cum credentes omnes honor Filii ad unitatem paterni honoris assumat? Et insolens **222** quidem hic forte humanæ spei erit sermo, sed non erit infidelis: quia quamvis hoc sperare temerarium sit, tamen non credidisse irreligiosum est (a) cum idem atque unus nobis et spei auctor sit et fidei. Et de hoc quidem (b) planius et copiosius suo, ut congruit, loco tractabimus. Interim tamen etiam ex præsentibus sermone neque inanis, neque temeraria esse hæc spes nostra intelligitur. Per acceptum igitur et datum honorem unum omnes sunt. Fidem teneo, atque causam unitatis accipio: sed nondum apprehendo rationem, quomodo datus honor unum omnes esse perficiat.

13. *Unitas naturalis fidelium in Deo præstatum Verbi incarnatione, et Eucharistiæ sacramento.*—Sed Dominus nihil fidelium conscientiæ incertum relinquens, ipsam illam naturalis efficiendi docuit effectum, dicens, *Ut sint unum, sicut nos unum sumus, ego in his, et tu in me; ut sint perfecti in unum* (Joan. xvii, 22 et

(a) Lips. et Par. ut idem: male et præter fidem mss. Hic obiter observamus superius verbum sperare de spe et expectatione humana ac naturali dici, at in reliquis vocabulo spei, etiam ubi dicitur humanæ spei sermo, hominum quidem spem, sed Dei promissis non humana ratione fultam significari. Hinc primum sperare dicitur temerarium: ac deinde spes non temeraria.

(b) Sic mss. cum Bad. et Er. At editiones aliæ, plenius.

(c) Argumentum hic duplex in unum conflatur, primum ex Christi corporacione petitur, qua nostram ille naturam vere suscepit; alterum ex Eucharistiæ sacramento, quo veram illius carnem vere sumimus.

(d) Id est, ad naturam divinitatis. Sic Fragm. 11, n. 52, ubi ait Hilarius ita immutabilitatem esse Filium, ut in assumptione hominibus corruptionem potius gloriæ intulerit, quam labem aternitati; quid corruptio nisi naturam humanam, quid nisi divinam aternitatis sonat? Ea hujus vocis potestas peritiosus est cap. 51, in Matth., n. 1, ubi arguit hæreticos, qui ipsam Christi divinitatem passam esse volebant, ac si aternitas naturam fragilitatis accepit. Cur autem aternitatis vocabulum usurpet ad significandam divinitatem, planum est ex cap. 25, n. 5. Jam ab his verbis eludere frustra tentant Scultetus præclarum Hilarii de Eucharistiæ testimonium. Neque vero sibi constat, dum primo vult, hic tantum esse repetitionem argumenti superioris, hoc est, eam tantum demonstrari unitatem, quam per consortium gloriæ Christi obtinemus: ac tandem, quasi præcui hinc Hilarius dixisset: Vere nos Verbum carnem cibo dominico sumimus, hæc verba de Cœna sacra interpretatur. Certe ex antecedentibus et consequentibus liquido constat, sermonem hic jam non esse de gloria Christi nobis communicata, sed de Eucharistiæ sacramento: cum hoc hinc ubi argumentum comprobetur Christum vere et naturaliter esse in nobis, quia scilicet et in incarnationis mysterio caro nostra est in eo, et in Eucharistiæ sacramento caro illius est in nobis. Et sicut primo illi membro, Si vere Verbum caro factum est, respondet hæc propositio: Qui et naturam carnem nostram jam inseparabilem sibi homo natus assumpsit; ita et subsequens illa: Et naturam carnem suam ad naturam aternitatis sub sacra-

mento nobis communicandæ carnis admisit, respondet alteri membro: Et nos vere Verbum carnem cibo dominico sumimus. Et hæc quidem patrem ad mysterium assumptionis carnis referri non posse liquet: cum Christus carnem suscipiens, non naturam carnem suam ad naturam divinam sed divinam potius ad naturam carnem nostram admisit, quam et suam tum facere cepit. An in Eucharistiæ sacramento naturam carnem suam ad divinam admisit, ut carnem illam cum divinitate conjunctam suscipientes, ea carne mediante, cum divina Christi substantia, que cum Paterna una et eadem est, uniamur; quod probandum suscepit Hilarius: qui velut certum et indubitatum ponit, nos in hoc sacramento naturam carnem Christi et veritatem, non figuram accepere. Carnem autem Christi in Eucharistiæ divinitati conjunctam dixerit non sola rationis luce illustratus, quod scilicet caro illius cum a Verbo jam inseparabilis sit, tradi nobis nequeat sine illo; sed et motus divini verbi auctoritate, quæ scriptum est: Caro non prodest quidquam, Spiritus est qui vivificat: nam Spiritus vocabulo divinitatem ab eo intelligi solere, jam sapius esse observatum. Videndus Cyrillus Alexandrinus, Dial. i, de Triant., pag. 407, ubi nos cum Christo non sola voluntatum consensione, sed natura unum esse pariter ostendit ex sacramento Eucharistiæ.

14. *Verum Christi corpus in hoc Sacramento per-*

mento nobis communicandæ carnis admisit, respondet alteri membro: Et nos vere Verbum carnem cibo dominico sumimus. Et hæc quidem patrem ad mysterium assumptionis carnis referri non posse liquet: cum Christus carnem suscipiens, non naturam carnem suam ad naturam divinam sed divinam potius ad naturam carnem nostram admisit, quam et suam tum facere cepit. An in Eucharistiæ sacramento naturam carnem suam ad divinam admisit, ut carnem illam cum divinitate conjunctam suscipientes, ea carne mediante, cum divina Christi substantia, que cum Paterna una et eadem est, uniamur; quod probandum suscepit Hilarius: qui velut certum et indubitatum ponit, nos in hoc sacramento naturam carnem Christi et veritatem, non figuram accepere. Carnem autem Christi in Eucharistiæ divinitati conjunctam dixerit non sola rationis luce illustratus, quod scilicet caro illius cum a Verbo jam inseparabilis sit, tradi nobis nequeat sine illo; sed et motus divini verbi auctoritate, quæ scriptum est: Caro non prodest quidquam, Spiritus est qui vivificat: nam Spiritus vocabulo divinitatem ab eo intelligi solere, jam sapius esse observatum. Videndus Cyrillus Alexandrinus, Dial. i, de Triant., pag. 407, ubi nos cum Christo non sola voluntatum consensione, sed natura unum esse pariter ostendit ex sacramento Eucharistiæ.

(e) Naturaliter sumus in Christo, quatenus nostram carnem assumpsit, ut ille naturaliter inest nobis, quando carnem illius accipimus.

(f) Pessime apud Par. quia ex Maria: cum subinde pro Christus est, idem sonet ac Deus est, ut ex his: Si homo ille, qui ex Maria natus est, vere Deus est, sequatur Patrem esse in eo.

(g) Id est, sub mysticis speciebus velatum. Nescio quomodo se putet Scultetus his verbis elusisse vim superiorum, Vere nos Verbum carnem cibo dominico sumimus. Quid enim illud sub mysterio adversatur Ecclesiæ, que nunquam in hoc sacramento manifestam Christi carnem credidit? Quid vero juvat Scultetum, quod ita prædicatur sub mysterio, ut tamen vere carnem corporis Christi sumamus? Quid est cur tam sollicitè Hilarius supra, hic, infra illud vere inculcat?

(h) Hæc pressius dicta sic licet explicare: cum naturalis proprietates carnis tum a nobis susceptæ per sa-

pinus. — Non est humano aut sæculi sensu in Dei rebus loquendum (V. lib. iv, n. 14); neque (a) per violentiam (1) atque imprudentem prædicationem; cœlestium dictorum sanitati, alienæ atque impie intelligentiæ extorquenda (b) perversitas est. Quæ scripta sunt legamus, et quæ legerimus intelligamus; et tunc perfecta fidei officio fungemur. De naturali enim in nobis Christi veritate quæ dicimus, nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicimus. Ipse enim ait, *Caro mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo* (Joan. vi, 56, 57). De veritate carnis et sanguinis non relictus est ambigendi locus. Nunc enim et (c) ipsius Domini professione, et fide nostra vere caro est, et vere sanguis est. Et hæc accepta atque hausta id efficiunt, 224 ut et nos in B Christo, et Christus in nobis sit. Ance hoc veritas non est? Contingat plane his verum non esse, qui Christum Jesum verum esse Deum denegant. Est ergo in nobis ipse per carnem, et sumus in eo: dum (d) secum hoc, quod nos sumus, in Deo est.

13. *Perfecta nobis, Christo mediante, cum Deo unitas.* — Quam autem in eo per sacramentum communicatæ carnis et sanguinis sumus, ipse testatur dicens, *Et hic mundus me jam non videt; vos autem me videbitis, quoniam ego vivo, et vos vivetis; quoniam ego in Patre meo, et vos in me, et ego in vobis* (Joan. xiv, 19,

(1) *Atque imprudentem.*

(2) *Ipse.*

(5) *Vivemus.*

eramentum Incarnationis, tunc nobis communicatæ C per sacramentum Eucharistiæ, sit sacramentum et vinculum perfectæ unitatis nostræ primum ac per se cum Christo, eo autem mediante cum Patre.

(a) Nonnulli niss. per violentiam; et deinde, atque imprudentem; quod etiam præsertim exens, subsequentiibus ita pertinaciter expressis, ut vocabulum alienæ referatur ad sanitati. Hic surguntur hæretici, qui errores suos aut humanis ratiocinibus aut detortis ad præterita Scripturis tueri conantur.

(b) Solus codex Vat. has. *diversitas*: male. *Perversitas* opponitur *sanitati*. Qui exemplar Caruntense emendavit, hic ad marginem adscripsit, *Per totum hoc capitulum Corporis et Sanguinis dominici veritatem exsequitur*. At vero tum ex scriptura secunde illius manus, tum ex antiquæ dicte alia Floriacensis, nunc Colbertina bibliothecæ, not. 1194 (qui in septem prioribus libris ita ad hunc Caruntensis expressus est, ut omnes ac solas lectiones præferat, quæ in illo secunde curis adjectæ sunt), facile probatur prædictum nss. ante annos 700, fuisse emendatum.

(c) Quid est ipsius Domini professione, nisi ipsismet Christi verbis? Quid deinde et fide nostra, nisi ex fide Ecclesiæ, Domini verba in sonant intelligentis? Ex quo liquet Hilarium sensisse fidem nostram Dei verbis imiti debere, Dei autem verba ex fide Ecclesiæ explicanda; atque ex utroque illo capite confirmari, nos in Eucharistia veram Christi carnem verumque sanguinem accipere. Quamlibet aliam interpretationem verborum: *Caro mea vere est esca, etc., violentiam esse præmonet atque imprudentem*.

(d) Mss. Vat. has. Martin. Carn. Sorbonicus minus, ac duo Colbertini, non tamen antiquior, dum secundum hoc: non videntur alhis libris præferendi, sed hæc ita intelligenda: dum simul cum Christo, cui conjuncti sumus, hoc quod nos sumus est in Deo patre, cum quo ille unum est.

A etc.). Si voluntatis tantum unitatem intelligi vellet: cur gradum quendam atque ordinem consummandæ unitatis exposuit: nisi ut cum illo in Patre per naturam divinitatis esset; nos contra in eo per (e) corporalem ejus nativitatem, et ille rursus in nobis per sacramentorum inesse mysterium crederetur: ac sic perfecta per Mediatorem unitas doreretur, cum nobis in se manentibus ipso maneret in Patre, et in Patre manens maneret in nobis; et ita ad unitatem Patris proficeremus, (f) cum qui in eo naturaliter secundum nativitatem inest, nos quoque in eo naturaliter inessemus, ipso in nobis naturaliter permanente?

16. *Unitas hæc quam naturalis. Unitas Filii cum Patre.* — Quam autem naturalis in nobis hæc unitas sit, ipse ita testatus est: *Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo* (Joan. vi, 57). Non enim quis in eo erit, nisi in quo ipso fuerit: ejus tantum (2) in se assumptam habens carnem, qui suam sumperit. Perfectæ autem hujus unitatis 225 sacramentum (g) superius jam docuerat, dicens: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem: et qui manducaverit meam carnem, et ipse vivet per me* (Ibid. 58). Vivit ergo per Patrem: et quo modo per Patrem vivit, eodem modo nos per carnem ejus (3) vivimus. Omnis enim comparatio ad intelligentiæ formam præsumitur: ut id, de quo agitur, secundum propositum exemplum (4) assequamur.

(4) Prius legebatur, *assequatur*. Rectius codex Verouensis, *assequamur*.

(e) Id est, per corpus quod ex Maria nascendo suscepit ex nobis. Deinde autem per sacramentorum mysterium Eucharistiam designari planum est, ut constanter prosequatur Hilarium suum membro argumentum.

(f) Hoc sibi vult: cum in Christo, qui in Patre naturaliter inest secundum nativitatem æternam, nos pariter inessemus per susceptam ab eo carnem nostram, eodem ipso Christo rursus in nobis naturaliter permanente per impertita carnis et sanguinis sui sacramenta.

(g) Cum locus subjectus in Evangelio inferior sit proxime allato ex Joan. vi, non hujus respectu, sed respectu alterius ex Joan. xiv, 19, hic superior nuncupatur. Mox e nss. restitimus *vivus Pater*, pro *vivens*. Tum codex Vat. has. et ego vivo propter Patrem. Deinde in Joannis exemplaribus græcis et latinis nunc circumferuntur, et qui manducat me, non, et qui manducaverit carnem meam. Quibus subjicitur in ms. Martin. et ipse vivit in me, non, et ipse vivet per me. Quod ex hoc Evangelii loco conflict Hilarium, Sacramentarii probe expendant velim. Sic enim ratiocinatur: Ita Christus vivit per Patrem accepta illius natura, sicut nos vivimus per Christum accepta ipsius carne. Tum sumit quasi rem magis notam, de qua minime contenderent Ariani: atqui vivimus per Christum naturam illius carnis adepti; adeo ut per carnem illius manducationem Christum in nobis carnalibus carnaliter manentem habeamus. Ac demum adversus Arianos rem, unde litigabant, concludit: Ergo et Christus vivit per Patrem, accepta ipsiusmet natura divina; ita ut Pater secundum Spiritum, hoc est, secundum naturam divinam eandem, naturaliter in eo maneat. Qui argumenta tam clara alio detorque conantur, videant vel se mala lide agere, vel saltem quantum apud homines possint præjudicatio mentis opinionibus.

Hæc ergo vitæ nostræ causa est, quod in nobis carnalibus manentem per carnem Christum habemus: victuris nobis per eum ea conditione, qua vivit ille per Patrem. Si ergo nos naturaliter secundum carnem per eum vivimus, id est, naturam carnis suæ adepti: quomodo non naturaliter secundum Spiritum in se Patrem habeat, cum vivat ipse per Patrem? Per Patrem autem vivit, dum nativitas non alienam ei intulit diversamque naturam, dum quod est, et ab eo est, nec tamen ab eo per aliquam incidentem naturæ dissimilitudinem separatur; dum in se per nativitatem habet Patrem in virtute nature.

17. *Epilogus.* Hæc autem idcirco a nobis commemorata sunt, quia voluntatis tantum inter Patrem et Filium unitatem hæretici mentientes, unitatis nostræ ad Deum utebantur exemplo, tanquam nobis ad Filium, et per Filium ad Patrem, obsequio tantum ac voluntate religionis unitis, nulla per sacramentum carnis et sanguinis naturalis communio proprietas indulgeretur: cum et per honorem nobis datum Filii, et per manentem in nobis (a) carnaliter Filium, et in eo nobis corporaliter et inseparabiliter unitis, mysterium veræ ac naturalis unitatis sit prædicandum.

18. *Unitas Filii et Patris diserte in Scripturis asserta.* — Responsum igitur a nobis est stultitiæ furentium, ad demonstrationem tantum inanis mendacii: ne imperitis fallerent vanæ ac ridiculæ assertionis errore. Cæterum fides evangelicæ responsionis nostræ necessitate non eguit. Unitatem nostram ad Deum Dominus pro nobis precatus est: suam vero **226** obtinet ille, et in ea manet. Nec per sacramentum dispensationis unum sunt, sed per naturæ nativitatem, dum nihil in eo ex se Deus eum gignendo degenerat. Unum sunt, dum quæ de manu ejus non rapiuntur, non rapiuntur de manu Patris (Joan. x, 28); dum eo cogito Pater cogitus est; dum eo viso Pater visus est; dum quæ loquitur, manens in se Pater loquitur; dum in operante se operatur Pater; dum ipse in Patre est, et in eo Pater est (Joan. xiv,

(1) *In ejusdem consistentis egressionem.*

(a) Quod superiori numero dictum est, nos Eucharistiæ beneficio in nobis carnalibus manentem per carnem Christum habere, nunc disertius enuntiatur manere in nobis carnaliter Filium.

(b) In ms. Martin. hæc; quod mox dicta disertius comprehendit: ac postea ut in aliis vetustioribus, *unitatis, unanimitatem.*

(c) Vat. has. ms. *sed nativitas*, nobis non probatur.

(d) Par. post Lipsium, *ad unanimitatem*: male et præter fidem mss. Nam illud *ad unanimitatem*, id est ad explicandos locos, in quibus unitas commendatur.

(e) In vulgatis, *ab ignorantibus*; rectius in mss. *ignorantibus*, hoc est, apud ignorantem ac simplices.

(f) Cum vocabulum *egressio*, ejus qui exit ab eo unde exit distinctionem significet, caute ei adjicitur verbum *consistentis*, quo nature unitas eidem asseratur. Quod illustratur verbis Cyrilli, l. ii. in Joan. c. 3: *Exiit enim ex Patre in propriam existentiam Filius, etsi in ipso est secundum naturam. Et quod ibi exisse, id ipsum hic missum esse significat.* Itaque Cyrillo non differet *exire et mitti*. Præterea hoc egressio-

A 7, 9, 10, 12). Hoc (b) non præstat creatura, sed nativitas; non efficit voluntas, sed potestas; non loquitur unanimitas, (c) sed natura: quia non unum est creari, et nasci; neque velle id ipsum est, quod et posse; neque concordare ideam est, quod manere.

19. *Unanimitas non negatur, dum asseritur unitas.*

De Patris et Filii unitate apertum testimonium. — Non negamus igitur unanimitatem inter Patrem et Filium: nam hoc solent hæretici mentiri, ut cum solam concordiam (d) ad unitatem non recipimus, discordes eos a nobis affirmari loquantur. Sed audiant quam a nobis unanimitas non negetur. Unum sunt Pater et Filius natura, honore, virtute: nec natura eadem potest velle diversa. Et audiant adhuc naturæ sibi eum Patre unitatem Filium testantem: ait enim: *Cum venerit advocatus ille, quem ego mitto vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre meo procedit, ipse testificabitur de me* (Joan. xv, 26). Advocatus venit, et hunc mittit Filius a Patre, et Spiritus veritatis est, qui a Patre procedit. Excusati ingenii sui aculeis omnis hæreticorum schola: et querat nunc, quod vel mentiri (e) ignorantibus possit, et doceat quid sit hoc quod Filius mittit a Patre. Qui mittit, potestatem suam in eo quod mittit ostendat. Sed quod a Patre mittit, quid intelligemus, utrum acceptum, aut dimissum, aut genitum? nam horum necesse est unum aliquid significet, quod a Patre missurus est. Et missurus a Patre est eum Spiritum veritatis, qui a Patre procedit: jam ergo non est acceptio, ubi demonstrata processio est. Superest C ut confirmemus in eo sententiam nostram, **227** utrum in hoc (1) (f) consistentis egressionem, a geniti processionem existimemus.

20. *Spiritus sanctus a quo sit non incertum. Quod a Filio accipit, accipit et a Patre. Hinc unum natura sunt Pater et Filius.* — Neque in hoc nunc calumnior (g) libertati intelligentiæ, utrum ex Patre, an ex Filio (2) Spiritum paraclætum puteint esse. Non enim in incerto Dominus reliquit: nam sub iisdem dictis hæc ita loentus est: *Adhuc multa habeo vobis dicere,*

(2) *Spiritum sanctum.*

nis proprium est, ut nulla procedentis initium sonet. Unde Hilarius, lib. iv, n. 54, Filii nativitatem eo vocabulo apte expressam dixerat: *quia non ut esset cepit ex nihilo, sed exiit a manente; et exiisse significationem habet nativitatis* (scilicet processionis distinctæ ab eo a quo exiit), *non habet inchoationis*. Non declarat quidem he Hilarius an geniti processionem existimare debeamus. At cum lib. ii, n. 4, Spiritum surgentem donum nuncupet, uti licet responsione Augustini, lib. v de Trinit. c. 44: *Exiit enim, non quomodo notus, sed quomodo datus, et ideo non dicitur Filius*. Sed aperta est Hilarii ipsius sententia, lib. xi, n. 54, dicentis: *Unigenitum ex te natum sciens, genitum tamen Spiritum sanctum non dicitur sine*.

(g) Sic mss. At editi, *libertatem*. Ex his ac sequentibus Hilarii dictis videri possit, jam tum motam esse de Spiritus sancti processione controversiam. Quippe aperte indicat minime sibi incertum, quin a Patre ei Filio sit, quare de loquenti ratione placendum litigare nolit. Jam vero observatum est, lib. xi, num. 4, not. Filium Spiritus sancti et largitorem, et auctorem ab eo appellatum

sed non potestis portare illa modo. Cum venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos (1) (a) in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audierit loquetur, et futura annuntiabit vobis. Ille ne honorificabilis; quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, De meo accipiet, et annuntiabit vobis (Joan. xvi, 13, seqq.). A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur, et a Patre procedit. Et interroga, utrum id ipsum sit a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si (b) differre erederetur inter accipere a Filio, et a Patre procedere; certe id ipsum atque unum esse existimabitur, a Filio accipere, (c) quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait: Quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, De meo accipiet, et annuntiabit vobis (Ibid. 14 et 15). Hoc quod accipiet (sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est), Filius a se accipiendum esse dixit: et rursum hoc ipsum significat accipiendum esse de Patre. Cum enim ait, omnia quæcumque habet Pater, sua esse, et idcirco dixisse se de suo accipiendum esse: docet etiam a Patre accipiendam, a se tamen accipi; quia omnia quæ Patris sunt, sua sint. Non habet hæc unitas diversitatem: nec differt a quo acceptum sit, quod datum a Patre, datum referatur a Filio. Numquid et hic voluntatis unitas asferetur? Omnia quæ habet Pater, Filii sunt: et omnia quæ Filii sunt, Patris sunt. Ipse enim ait: Et mea omnia tue sunt, et tua mea (Joan. xvii, 10). Nondum loci est, ut demonstrum, cur ita dixerit: Quoniam de meo accipiet: futuri enim temporis significatio est, ubi accepturus ostenditur. Nunc certe ideo a se accepturus ait, quia omnia Patris sua essent. Dissimulatur nature hujus, si potes, unitatem: et alii jani dissimilitudinis infer necessitatem, per quam Filius non sit in unitate nature. A Patre enim procedit Spiritus veritatis: sed (d) a Filio a Patre mittitur. Omnia quæ Patris sunt, Filii sunt: et idcirco quidquid accipiet, a Filio (2) (e) accipiet ille mittendus, quia Filii sunt universa quæ Patris sunt. Natura itaque in omnibus tenet suam legem, et quod unum ambo sunt, ejusdem in utroque per generationem nativi-

tatemque divinitatis significatio est: cum id quod accipiet a Patre Spiritus veritatis, id Filius dandum a se esse fateatur. Non permittenda itaque ad impia intelligentiæ libertatem hæretica perversitas est: ut dictum hoc Domini, quod quia omnia quæ Patris sunt, sua sunt, idcirco a se accipiet Spiritus veritatis, non ad unitatem conlitateatur referendum esse naturæ.

21. *Dei et Christi unus est Spiritus.* — Loquatur enim ille, qui electionis est vas et gentium doctor, secundum veritatis intelligentiam fide Romanæ plebis ante laudata. Volens enim nature unitatem in Patre et Filio docere, ita ait (Rom. viii, 9, seqq.): Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu (3) (f) si quidem Spiritus Dei in vobis est. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est (g) per peccatum, spiritus autem vita est (4) per justitiam. Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit (h) Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter Spiritum suum, qui habitat in vobis. Spiritales omnes sumus, si in nobis est Spiritus Dei. Sed hic Spiritus Dei, (i) et Spiritus Christi est. Et cum Christi Spiritus (j) in nobis sit, ejus tamen Spiritus in nobis est, qui Christum suscitavit a mortuis: et qui suscitavit Christum a mortuis, corpora quoque nostra mortalia vivificabit propter habitantem Spiritum ejus in nobis. Vivificamur ergo, propter habitantem in nobis Spiritum Christi, per eum qui Christum suscitavit a mortuis. Et cum ejus, qui suscitavit Christum a mortuis, in nobis est Spiritus; et Spiritus (k) tamen in nobis est Christi, nec tamen non Dei est Spiritus, qui in nobis est. Discerne igitur, o hæretice, Spiritum Christi a Spiritu Dei, et excitati a mortuis Spiritum Christi ab Spiritu Dei Christum a mortuis excitantis; cum inhabitans in nobis Spiritus Christi, Spiritus Dei sit; et cum Spiritus Christi a mortuis excitati, Spiritus tamen Dei sit Christum a mortuis excitantis.

22. *Spiritus Dei an natura, an res natura.* — Et quæro nunc in Spiritu Dei utrum naturam, an rem nature significatam existimes. Non idem est (l) enim natura, quod nature res: sicuti non idem est homo,

(1) In omni veritate. Mox, loquitur. Postea, annuntiabit sine vobis.

(2) Accipit.

(a) Ita juxta græcum codex Vat. bas. cum Martin. D. ceteris, lib. ii, n. 33, consentientibus: in quibus tamen hic existat in omni veritate.

(b) In vulgatis, nihil differre. Rectius abest nihil a mss. Conceditur adversariis quidquid voluerint, ut invincibiliter revincatur.

(c) Mss. bas. Vat., Martin., Carn. aliique, quod sit a Patre procedere. Retinenda lectio vulgata, quam cum optimo Colb. exhibent et plures mss.

(d) In vulgatis, a Filio mittitur et a Patre. In ms. bas. Vat., uno Sorbon. et altero Colb. a Filio accipiet, a Patre mittitur; In Martin. a Filio accipit et a Patre mittitur. Verius in pluribus aliis, a Filia a Patre mittitur; cum haud dubie respiciatur illud, quem ego mittam vobis a Patre. Serupulose adeo Hilarius omnia de Spiritu sancto verba sua e Scripturis exigit.

(3) Si quidem Spiritus Dei habitat in vobis, juxta græcum textum.

(4) Propter justificationem.

(e) Mss. accipit.

(f) Lib. ii, n. 29, cum pluribus mss. et omnibus edit. legitur si tamen.

(g) Carnu. codex, propter peccatum: et mox, propter justitiam.

(h) Editi, suscitavit Jesum: dissidentibus mss. et græco textu, ut jam notatum lib. ii, n. 29. Mox in vetero ms. Colb. spiritum ejus, non suum.

(i) Par. sed hic Spiritus. Melius alii libri, et Spiritus, quasi idem quoque Spiritus.

(j) Sic mss. Al excusis, in nobis est, ejus tum Spiritus, etc.

(k) Rursum in hic excusis tum pro tamen erat.

(l) Abest enim a vetustioribus mss. Quæritur hic utrum Spiritus Dei nomine propriam Patris naturam, an rem illius quidem propriam, sed ab ipso tamen

et quod hominis est, nec idem est ignis, et quod ignis ipsius est: et secundum hoc non idem est Deus, et quod Dei est.

23. *Modo Patrem, modo filium significat.*—Memini enim in Spiritu Dei ita filium Dei significari, ut in eo (a) Deus pater demonstratus esse intelligatur, et ad eiusvis demonstrationem posse significatum Dei Spiritum pertinere: neque tantum hoc ex prophetica, sed ex evangelica auctoritate monstrari, cum dicitur: *Spiritus Domini super me, propterea unxit me (Luc. iv, 18); et rursum (Math., xii, 48): Ecce puer quem elegi, dilectus meus in quo complacuit univ. meae, ponam super eum Spiritum 230 meum;* et ipso de se Domino testante: *Si autem in Spiritu Dei ego eicio demonia, utique appropriabit in vobis regnum Dei (Ib., 28):* hæc enim videntur (b) non ambigue vel Patrem significare, vel filium, virtutem tamen naturæ manifestantia (4).

24. *Cur uterque dicitur sit Spiritus.*—Namque idcirco dictum existimo in utroque (c) Spiritus Dei, ne secundum corporales modos ita inesse Filium in Patre vel Patrem in Filio crederemus: scilicet ne loco Deus manens, nusquam alibi exstare videretur a sese. Homo enim, aut aliquid aliud ei simile, cum alicubi erit, tamen alibi non erit: quia id, quod est illic, continetur ubi fuerit; (d) infirma ad id naturæ ejus, ut ubique sit, qui insistens alicubi sit. Deus autem immense virtutis vivens potestas, que nusquam non adsit, nec desit usquam, se omnem per sua edocet, et sua non aliud quam se esse significat: (2) ut ubi sua insint, ipse esse intelligatur. Non autem corpora-

rali modo, cum alicubi insit, non et ubique esse creditur: cum per sua in omnibus esse non desinat; non aliud autem sint, quam quod est ipse, que sua sunt. Et hæc quidem ad naturæ intelligentiam dicta sunt.

25. *In Spiritu Dei significatur Pater Significatur Filius. Significatur et Spiritus sanctus.*—In Spiritu autem Dei (e) patrem Deum significari, ita existimo intelligi oportere, quod Spiritum Domini super se esse Dominus Jesus Christus professus sit, propter quod eum unxit, et mittit ad evangelizandum. Paternæ enim naturæ virtus in eo manifestatur; naturæ suæ communionem in Filio etiam (f) in carne nato per sacramentum spiritualis hujus unionis ostendens (Math., iii, 17), cum post consummati baptismi naturam tum hæc (g) quoque proprietatis significatio audita est, voce testante de celo: *Filius meus es tu, ego hodie genui te (Ps. ii, 7).* Non enim vel ipse super se esse, vel sibi de carnis adesse, vel ipsum se 231 cognominasse sibi filium intelligendus est: sed omnibus hæc fidei nostræ fuit demonstratio, ut sub perfectæ ac veræ nativitatis sacramento, unitatem (h) naturæ manentis in Filio, qui etiam homo esse cæperat, nosceremus. Et Patrem quidem in Dei Spiritu ita significari repertum est. Filium vero hæc modo demonstratum intelligimus, cum dicit: *Quod si in Spiritu Dei ego eicio demones, utique appropriabit in vobis regnum Dei:* se scilicet, id est, naturæ suæ potestate demones eicere demonstrans, qui non nisi Dei Spiritu eici possint. Est autem et in Spiritu Dei Spiritus paraclæti significatio; neque solum propheta-

(1) Manifestant.

(2) Et ubi. Mox intelligitur.

distinctam velint significari. Ita lib. ii, n. 32, Spiritus sanctus a Domino distinctus docetur, quia alius est Spiritus, alius cejus est Spiritus. At vero utrumvis elegant, Pater et Filius minus ostendunt naturam: cum Christi Patrisque unus et idem sit Spiritus, proindeque natura; et Spiritus sanctus ut Patris, ita et Christi sit, adeo que res naturæ unius, seu eorum quorum natura una sit.

(a) Nimirum vocabulo Spiritus Dei.

(b) In codice has. Vat. nobis pro non, ac postea cum Martini manifestant pro manifestantia: male. Instituta questionum primum hic habetur responsum, puta Spiritus vocabulo Patris et Filii virtutes, et perinde naturam significari: *Quia natura virtus præstat veritatem, ut legimus, lib. v, n. 5.* Tum subinde docetur Dei naturam spiritus nomine idea donari, quia summe simplex est, et ne de Deo ad modum corporum cogitemus.

(c) Ita mss. Martini. Colb., Germ., necnon Corb. secundis curis. At vulgati, spiritum Dei.

(d) Hoc est, impotente ad id ut ubique sit. Neque audiendi recentiores mss. in quibus habetur, ut ubique non sit.

(e) Id est, in verbis Esæe lxi, 1, apud Lucam relictis, quibus ait Dominus, Spiritum Dei super se, ideoque se unctum et missum ad evangelizandum, nomine Spiritus Dei patet significari Deum patrem.

(f) Sic potiores mss. Alii vero libri, incarnato. Paulo ante in ms. Vat. has. manifestari videtur, non manifestari: et post pauca, consummatum, loco consummati. Hinc loco lucem præstat similis lib. xi, n. 48, ubi prope idipsum alius verbis ita enuntiatur:

Quomodo Spiritus Dei et virtute sit unctus, non ambiguntur est, tu cum ascendente eo de Jordane vox Dei patris audiva est, Filius meus es tu, ego hodie genui te: ut per hoc testimonium sanctificatio in eo carnis, unctio spiritualis virtutis cognosceretur. Qui in loco unctio spiritualis virtutis appellatur, quod hic naturæ suæ communio.

(g) Hadl., Er. et Lips. omittunt quoque, et præcedentem particulam cum: cuius loco apud Parisum erat cum. Deinde proprietatis vox apponitur ad optionem. Sive autem Christo baptizato dixerit Pater, *Hic est filius meus, etc.*, quomodo legit Hilarius lib. vi, n. 23; sive dixerit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, quomodo hic, lib. vi, n. 23, lib. xi, n. 18 in Math., c. ii, n. 6, et in ps. ii, n. 29, ipsius verba referri, stat eadem vis argumenti, que in vocabulis *Filius meus* sita est. Sed et Paulus Heb. i, 5, verba Psalmi, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, et Patris esse tradit, et Filio ita proprie dicta, ut ne in ullum quidem angelorum conveniant.

(h) Editi, naturæ paternæ. Ahest poternæ a mss. Ex hoc loco patet Hilarius illud Math. iii, 16: *Et vidit Spiritum Dei descendantem sicut columbam et venientem super se*, ita interpretari, ut Spiritum Dei intelligat Patrem: qui hinc contra Sabellianos alius a Filio defenditur, quod super illum sit, ipsi adsit, ipsum Filium cognominet. At certe non existimandus est ita eo nomine Patrem intellexisse, ut Spiritum sanctum pariter intelligi posse negaverit: cum subinde delectaret, hæc se de divinitate vocis Spiritus Dei potestate demonstrare, ut quo quo se vertant hæretici, vim veritatis, qua Filium unum cum Patre credimus, declinare non possint.

tica, (1) sed apostolica auctoritate, cum dicitur: *Sed hoc est, quod dictum est per prophetam, Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt filii eorum et filie eorum* (Act. II, 16, seqq.) Et consummatum hoc totum fuisse in Apostolis ducetur, cum misso Spiritu sancto omnes (a) linguis gentium sunt locuti.

26. *In nobis est Deus, cum Christus; cum Spiritus Christi, Spiritus Dei. Filii et Patris natura una.*—Hæc autem idcirco sunt demonstrata necessario, ut in quacumque se licet partem hæretica falsitas contulisset, finibus tamen atque prescripto veritatis evangelicæ concluderetur. Habitat enim in nobis Christus: et habitante Christo, habitat Deus. Et cum habitat in nobis Spiritus Christi; habitante tamen in nobis Spiritu Christi, non alius tamen spiritus habitat, quam Spiritus Dei. Quod si per Spiritum sanctum Christus in nobis esse intelligitur, hunc tamen ita Spiritum Dei, ut Spiritum Christi esse noscendum est. Et cum, (2) (b) per naturam rei natura ipsa habitat in nobis; indifferens natura Filii esse creditur a Patre, cum Spiritus sanctus, qui et Spiritus Christi et Spiritus Dei est, res naturæ esse demonstratur unius. Quæro nunc igitur, quomodo non ex natura unum sunt? A patre procedit Spiritus veritatis: a Filio mittitur, et a Filio accipit. Sed omnia, quæ habet Pater, Filii sunt: et idcirco qui ab eo accipit, Dei Spiritus 232 est, sed idem et Spiritus Christi est. *Res naturæ* Filii est (supple, Spiritus), sed eadem res et nature Patris est. Excitantis Christum a mortuis Spiritus est; sed idem Spiritus Christi est a mortuis excitati. In aliquo differat Christi et Dei natura, ne eadem sit; si præstari potest ut Spiritus, qui Dei est, non sit et Christi.

27. *Filii et Patris una apud nos habitatio.*—Sed te, hæretice, furentem, et spiritu doctrinæ mortiferæ cirennaicum tenet et coaretat Apostolus, Christum nobis fundamentum ponens fidei (I Cor., III, 11), dei hujus quoque dominici non nescius: *Si quis diligit me, et verbum meum servabit: et pater meus*

(1) *Sed et apostolica.*

(2) *Per naturam Dei.*

(3) *Excitati Jesu. Mox, excitantis Jesum.*

(4) *Comitatu diversi.*

(a) Editi, excepto Par., omnes linguas.

(b) Prætorianus cum veteri ms. Colb. et Germ. per naturam rei, inversis tamen, ut sæpe usu venit, vocabulis scilicet, pro, per naturam rem. In libris aliis habetur per naturam Dei. Ab hinc responsum in eos accommodatur, qui Spiritum Dei rem naturæ esse volent.

(c) Hinc vocem Jesu, necnon Jesum post verbum excitantis, sustulimus auctoritate potiorum mss.

(d) Martinianus codex, comitatu diversi. Amplius nescio quid habet comitatu diversitatum, puta, an ratio simul veniendi cita sit in quadam diversitatum congerie, an in unitate naturæ?

(e) Supple, Spiritus: alias cohabitationis sacramentum non erit, nisi duo habitent personis distincti. Tunc in ms. Vat. has, neque ubi alio diversus cohabitator: posset ferri diversus cohabitator, quod habet Martinianus.

(f) Vat. has, codex et Martin. *Christi esse quam Dei est*: non sunt recipiendi.

diligit eum, et ad eum veniens, et mansionem apud eum faciemus (Joon., XIV, 23). Per id enim, Spiritum Christi in nobis manente, Dei Spiritum in nobis manere testatus est, nec diversum a se esse Spiritum a mortuis (3) excitati (c) et Spiritum a mortuis excitantis. Vult enim, atque habitat in nobis: et rogo utrum (4) (d) comitatu diversitatum venient, mansionemque faciant, an unitate naturæ? Sed obicitur doctor gentium, non duos spiritus, Dei scilicet et Christi, sed Spiritum Christi, qui et Spiritus Dei est, inesse erudentibus. Non est cohabitatio, sed habitatio est: sub sacramento tamen cohabitationis habitatio, dum neque duo (e) habitant, neque ab alio diversus habitator est. Est enim in nobis Spiritus Dei, sed est in nobis Spiritus Christi: et cum Spiritus Christi inest, inest Spiritus Dei. Ita cum quod Dei est, et Christi est; et cum quod Christi est, Dei est: non potest aliud quid diversum (f) Christus esse, quam Deus est. Deus igitur Christus est (5) (g) unus cum Deo Spiritus.

28. *Ariani a Spiritu sancto alieni Christum Deum negant, et tamen colunt.*—Et illud evangelicum: *Ego et Pater unum sumus* (Joon., I, 30), docet Apostolus unitatem esse naturæ, non solitudinem unionis, scribens Corinthiis: *Propter quod notum facio vobis, quia nemo in Spiritu Dei (h) dicit anathema* (6) *Jesum.* Scisne nunc, hæretice, in quo spiritu dicas Christum creaturam (I Cor., XII, 3)? Cum enim in anathemate sint, qui servierunt creaturæ: 233 (i) potius quam Creatori (Rom., I, 25); Christum creaturam confitens, quid sis intellige, qui non ignores quin in maledicto sit religio creaturæ. Et quid sequatur adverte: *Et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* (I Cor., XII, 3). Sentisne quid tibi desit, (j) Christo negando quod suum est? Si per naturam Dei Christus tibi Dominus est, habes Spiritum sanctum: si vero per adoptivum nomen hic dominus est, Spiritu sancto carens, spiritu erroris animaris: quia nemo nisi in Spiritu sancto Dominum Jesum potest dicere. Et tu creaturam eum potius quam

(5) *Unius pro ejusdem.*

(6) *Jesu, non Jesum, in nostro codice. Mox, dicis, non dicas.*

D (g) In mss. Martin. Carn., Corb., Prat. et aliquot aliis, unius.

(h) Verbum loquentis hic addunt editi, quod non habent, lib. II, n. 34, neque hic reperimus nisi in uno recentiore ms. Colb. Mox in Martin. et aliis nonnullis, *Jesu, non Jesum.*

(i) Simili ratione Ambrosius, lib. I de Fide, c. 16, n. 404: *Ipse Paulus creature servire nos prohibet: quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Ex quo concludit: Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant dicere creaturam: et c. II, n. 69: Si alienum putant Deum, cur adorant eum? cum scriptum sit: Neque adorabis Deum alienum. Item argumentum adversus Arianos ut creaturæ cultores conficiunt Athanasius, Hilarius, Gregorius Nysus, etc.*

(j) Mss. Carn., Colb., Gerin. *Christum negando. Platini est proxima Apostoli verba sic ab Hilaro intellecta: Nemo potest dicere et confiteri Jesum esse Dominum, nisi, etc.*

Domini dicens, dominum licet nuncupans, Dominum A tamen esse non dicit; quia tibi (a) ex communi genere potius et familiari nomine, quam ex natura sit Dominus. Sed (b) a Paulo dicitur naturam.

29. *Gratiarum divisiones.* — Sequitur enim: *Divisiones autem donorum sunt, idem autem Spiritus est; et divisiones ministeriorum sunt, et idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestationis Spiritus (c), ad id quod utile est (Ibid. 4, et seqq.).* In præsentis sermone quadrimoda significatio intelligitur, cum in divisione donorum idem Spiritus est, et in divisione ministeriorum idem ipse Dominus est, et in divisione operationum idem Deus est, et in utilitatis datione manifestatio Spiritus. Atque ut datio utilitatis in manifestatione Spiritus nosceretur; continuo subjectum est: *Huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alteri autem fides (d) in eodem Spiritu, alii donum curationum in eodem Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio Spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum (Ibid., 8 et seqq.).*

30. *Spiritus manifestatio.* — Et quidem id, quod quartum esse diximus, id est, in datione utilitatis (e) Spiritus manifestationem, absolutam habet intelligentiam. 234. Commemoratum enim est, per quas dationum utilitates hæc esset Spiritus manifestatio. In his namque divisionum virtutibus non incerta doni huius ostensio est, de quo Dominus ad Apostolos dixerat, præcipiens his, *ne ab Hierosolymis discederent; (f) sed expectate, inquit, promissionem: Patris, quam*

(I) *Vel per interpretationem, quomodo antea dixerat per fidem, per donum, per operationem, etc., paulo*

(a) Optima notæ mss. Carn., Germ. cum tribus Colbertinis, *ex communi potius et familiari nomine.* Unus Sorbon. *ex communi, generali potius, etc.* Vat. bas. et Martin. *ex communi generis et familiari nomine.*

(b) Apud. Er. et in uno ms. Vatic. *a Paulo et Dei spiritum in eo dicitur naturam.* Apud Lips. et Par. *neque in ms. Corb. et aliquot aliis, a Paulo et Dei et Spiritus in eo dicitur naturam.* In tribus Coll. et uno Sorbon. *a Paulo Dei Spiritum in eo, et Dei dicitur naturam.* Simpliciter et, ut putamus, sincerius Bad., optima codex Coll. evoq. Carn., Martin., Germ., Vind. Silv. ac duobus Vatic. *a Paulo dicitur naturam, hoc est, quæ ipsius sit natura, et quam non ex nuncupatione solum, sed vere et ex natura sit Dominus: quod fuisse probatur. Namque ab hinc usque ad n. 35 demonstrat Hilarius, alium quidem esse Deum Patrem, alium Dominum Jesum Christum, sed unum tamen utriusque Spiritum, unam esse divinitatem, cuius virtus ac natura donis suis manifesta fiat. Postea vero apertius ostendit Christum naturam esse Dominum.*

(c) In ms. Carn. *Spiritus illuminatio ad utilitatem.* Ita quidem habetur lib. II, n. 34, consentientibus scriptis simul et excusis: at hic aliter legendum liquet ex subnexis.

(d) Sic græco textu suffragante legitur lib. II, n. 34, et hic in exemplari Carn. ubi in Martin. *in uno spiritu, in aliis autem, in eodem Spiritum.* Post pauca rursus vulgati hic præ se ferentes interpreta-

Audistis de ore meo: quoniam Johannes baptizavit aqua, vos autem Spiritu sancto tingimini, quem et accipietis non post multos hos dies. Et rursus: Sed accipietis virtutem superveniente Spiritu sancto in vos, et eritis mihi testes in Jerusalem, et omni Judæa, et Samaria, et usque ad ultimum terræ (Act. 1, 4, et seq.). Promissionem Patris, quæ de ore ejus audita est, expectari jubet. Certe etiam nunc ejus paternæ promissionis eloquium est. Per has igitur virtutum efficientias manifestatio Spiritus est. Neque enim in occulto est Spiritus donum, ubi sermo sapientiæ est, et verba vite audiuntur: vel ubi divinæ cognitionis scientia est, ut peccatum modo per ignorantiam Dei, vite nostræ ignoremus auctorem: vel per fidem Dei, ne non credentes Evangelium Dei, extra Evangelium Dei sinus: vel per donum curationum, ut gratiam ejus, qui hæc tribuit, infirmitatum curatione testemur: vel per operationem virtutum, ut quod agimus, Dei esse (g) virtus intelligatur: vel per prophetiam, ut per doctrinæ intelligentiam intelligamus ex Deo eruditi: vel per discretionem spirituum, ne ignari simus, sancto an perverso spiritu quis loquatur: vel per genera linguarum, ut (h) in signum dati Spiritus sancti linguarum sermo donecetur (I Cor. XIV, 6): (1) vel in interpretatione linguarum, ne ignorantibus audientium periclitetur, cum linguam ignorantibus linguæ interpretator absolvit. In his igitur omnibus ad utilitatem unicuique divisio manifestatio Spiritus est, per has scilicet dote unicuique 235 (i) utilitatis admirationes dono Spiritus non latent.

31. *Hæc dona alius atque alius largiuntur, et tamen unus Spiritus.* — Tenuit autem beatus apostolus post, *absolvat.* Tum inferius, *utilitatis admirationis.*

tio sermonum, non linguarum: refutatur ex mss. textu græco, et subjecta interpretatione.

(e) Apud Par. *spiritus manifestatio: mendose.* Magis placeret manifestatio: sed manifestationem ad proximum verbum diximus referre licet.

(f) Editi, *sed expectarent.* Tum Lips. et Par. *quam audistis inquit.* At in omnibus mss. *expectate: cui verbo in tribus tantum proxime subiicitur inquit, cum neque hic, neque post existet in aliis.* Mox in Coll., Carn., Martin., Germ. *baptizabimini, non tingimini.*

D (g) In vulgatis, *virtutis intelligamus.* Tum apud Bad. et Er. *vel per prophetiam, ut per doctrinam intelligamus.*

(h) Abest in a mss. Coll. Martin. et Germ. Tum in editis, *dati Spiritus, sine sancti.*

(i) Editi, *utilitatis admirationes.* Rectius mss. summo consensu, *utilitatis admirationes, vel utilitates admirationis: quia nimirum utilitas modo non humano præstita admirationem excitat, ac Spiritus, cuius subsidio confertur, divinam virtutem palam declarat.* Sic lib. VI, n. 5. Sabellius Dei in Christo naturam per gestorum admirationem agnovisse dicitur: et lib. in Constantium n. 8 prædicatur *admirationum opera* eorum venerandis Martyrum ossibus conspecta. Venique in psal. XCII, n. 4, his verbis, *ut Creatoris potestas per creaturæ admirationem possit intelligi, ista habentur synonyma, ut per hæc conspicibilium operum magnitudinem virtus ejus qui hæc operatus est cognosceretur.* V. lib. III, n. 5 et 6.

P.ulus in hoc difficillimo ad humanam intelligentiam (a) celestium sacramentorum mysterio, et absolutam demonstrationem et sollicitam cautelam, ut per Spiritum et in Spiritu dari hæc divisionum dona monstraret (b) (1) (non enim idipsum est per Spiritum, et in Spiritu dari) : quæ dato doni, quæ obtinetur in Spiritu, hæc tamen indulta per Spiritum sit. Consummat autem hæc divisionum divisiones hoc modo : *Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens (c) unicuique sicut vult* (I Cor. xii, 11). Nunc igitur quaero, quis hæc Spiritus operetur, dividens unicuique (2) prout velit : (d) utrum per quem, aut in quo donorum divisio est. (e) Quod si ipsum significatum esse loqui aliquis audebit, contradicet Apostolus, cur se vitiose (f) lector intelligat : ait enim superius : *Et divisiones operationum sunt, idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus*. Alius est ergo qui dividit, et alius est in quo indulta divisio est. Et intellige operantem hæc omnia semper Deum, ita tamen, (g) ut Christus operetur, ut paterno opere operans Filius fugatur. Et si in Spiritu sancto Jesum Dominum confiteris ; intellige tripartite significationis 236 in Apostolo (Id est Apostoli loco) virtutem, cum in divisionibus donorum idem Spiritus

(1) Pro verbis iis, quæ intra parenthesis concluduntur, hæc Veron. codex substituit : *ne forte non per Christum, et in Christo omnia crederentur*.

(2) Pro ut vult : mox, *utrum Jesus Christus Deus spiritus ; paulo post, quod si non id ipsum*.

(a) In cod. Carn. *caelestium mysteriorum sacramento*. (b) Qui exemplar basilicæ Vaticanæ sæculo sexto contulit, e regione verbi monstraret, adiecit : *ne forte non per Christum et in Christo omnia crederentur* : quæ adjectio deinde in Martini. ac pluribus aliis mss (in quorum tribus crederentur pro crederetur substitutum est), ut et in vulgatis obtinuit : quamvis manifeste pugnet cum subsequentibus, in quibus verba per Spiritum et in Spiritu non ad unum Christum, sed ad duas distinctas personas referuntur. Unde apparet sinceriores esse mss. Colb., Carn., Germ. a quibus absunt prædicta verba. Tunc apud Bad. et Er. omittitur quod intra parenthesis incluserunt.

(c) Exemplar Carnuti. *dividens se unicuique*, favente gravetextu *ἑαυτοῦ ἰδία* (vel ἰδία) ἐν ἑαυτῷ : ex quo Augustinus epist. 187, n. 10 verbum *dividens propria unicuique*. Hilarii mentem se non asseque unum esse indicavit Erasmus, cum hic in limbo adscripsit, *Nota hic multa de Spiritu sancto, non videns hic Spiritus vocabulo Patrem et Filium plerumque significari*. Nec tamen in sequentiis edit. correctus fuit.

(d) Et hæc lectionem ab interpolatione puram debentur Fontanus mss. Colb., Carn., Germ. cum in aliiis, necnon apud Bad. et Er. hic habetur, *utrum Jesus Christus Deus Spiritus* Ipsius autem, ac post eum Pat. addito an, exhibuit *utrum Jesus Christus Deus, an Spiritus*. Postea editi omnes, *per quem, et in quo*. Revertitur mss. *per quem, aut in quo*. Postulat sanctus Docteur quis Spiritus omnia operetur, utrum Spiritus per quem, an Spiritus in quo est donorum divisio.

(e) Editi ac plures mss. *quod si non idipsum* : præponit a loquuntur cum superioribus, *Non enim idipsum est per Spiritum, et in Spiritu dari, necnon cum subjectis, Alius est ergo qui dividit, alius in quo, etc.* Consurgunt ex mss. Vat. bas., Colb., Carn., Germ.

(f) Abest lector a vetusto codice Colb. Et quidem sollicitè præmissa vox aliquis. Non satis apparet Apostoli contradictio in verbis proxime subjectis : sed eis

est, et in divisionibus ministeriorum idem Dominus est, et in divisionibus operationum idem Deus est : et rursus omnia inoperans unus Spiritus, unicuique sicut vult dividens. Et apprehende, si potes, Dominum in divisione ministeriorum, et Deum in divisione operationum, hunc eundem unum esse Spiritum, et (h) inoperantem, et prout vult dividentem : quia in divisionibus donorum unus est Spiritus, et idem Spiritus operetur ac dividat.

32. *Christus charismata dividit*. — Aut si displicet in Deo et Domino unus hic ejusdem, per nativitatis sacramentum, (3) (i) divinitatis Spiritus : ostende quis spiritus, et (j) in quo spiritu hæc nobis divisiones et inoperetur et dividat. Sed nihil aliud, quam quod fidei nostræ est, ostendes ; quia Apostolus qui (k) esset intelligendus ostendit, dicens : *Sicut enim corpus unum est, membra autem habet multa ; omnia autem membra ex uno corpore, cum sint multa, unum est corpus : sic et Christus* (I Cor. xii, 12). Divisiones ergo charismatum ex uno Domino Jesu Christo, qui corpus est omnium, esse (4) (l) significat : quia cum ostendisset Dominum in ministerio, ostendisset etiam Deum in operationibus, unum tamen hæc omnia Spiritum 237 et (5) inoperari et dividere demons-

(3) In ms. Veron. et divinitatis spiritus divisionis spiritum.

(4) Significans.

(5) Operari pro inoperari ; ita etiam superius, n. 13 et 14, operans et operetur pro inoperans et inoperetur.

jungenda sunt coherentia, *Divisiones ministeriorum sunt, et idem ipse Dominus ; ut alius sit Deus, alius Dominus ; ac Patrem quidem significat Deus*. Filium autem Dominus : qui quamvis non unus et idem sint, unus tamen unus divinitatis sint Spiritus. Quem sensum confirmant prima numeri subsequentis verba.

(a) Vetus cod. x Colb. ut spiritus operetur. Magis placet cum aliis, ut Christus. Responsum hic habetur ad superius quaesitum, qui spiritus operetur.

(k) In vulgatis, et hæc : *Abest hæc a mss.*

(l) Editi, et divinitatis. Mss. Vat. bas. et Martini. et divinitatis Spiritus (Mart. Spiritum,) divisionis. Alii duo, et divinitatis Spiritus et divisionis. In Corb. trinitatis Vatic. aliisque non paucis, et divinitatis Spiritum divisionis Spiritus. Ntidior visa est lectio præstantissimorum codicum Colb., Carn. et Germ., quam sequimur. Et Deus Pater et Dominus Filius unus est Spiritus, unus Deus, sed, per unitatis sacramentum ; adeoque subsistenti ratione sunt discreti. Si cum placet vocem *divisionis* sub verbum Spiritus adijcere, eo sensu hec, ut Spiritus divisionis id sit, quod Spiritus auctor donorum, ministeriorum, operationum.

(j) Tres mss. Colb. cum Germ. in quo Spiritus. Tunc in codice Vat. bas. *has in nobis in Domino et Deo divisiones* : in Martini. *has in Deo et Domino nobis*, etc., in aliis nonnullis, *has in Deo et Domino ejusdem nobis divisionis* : glossena. Exinde in solis vulgatis, et operetur, non et inoperetur. Hæc provocat Hilarius adversarius, ut si ad superius quaesitum non placeat summi ipsius responsum, dent ipsi aliud. Tunc confirmat non esse aliud.

(k) Supple. Spiritus : quasi diceret, Quia vocabulum Spiritus latinus patet, et ad Patrem, Filium, et Spiritum sanctum promissio refertur ; quis donorum spiritualium largitor esset intelligendus, Apostolus declaravit.

(l) In mss. significans.

trat, membra hæc gratiarum in perfectione (al. per A fectionem) unius corporis dividentem.

35. *Operationes et ministeria Deus statuit. Statuit et Christus.*—Nisi forte non tenuisse rationem unitatis in eo Apostolos existimatur, quod dixit: *Et divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus* (I Cor. xii, 5, 6): ut quia ministeria ad Dominum referuntur, et operationes ad Deum, non unum atque idipsum in ministeriis atque operationibus videatur intelligi. Accipe quam hæc membra ministeriorum membra operationum sunt, cum ait: *Vos estis corpus Christi et membra. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos* (Ibid., 27, 28), in quibus est verbum sapientiæ; *secundo prophetas*, in quibus est donum scientiæ; *tertio magistros*, in quibus est doctrina fidei; *deinde virtutes*, in quibus sunt *curaciones infirmitatum, auxiliorum potestates, gubernationes prophetales*, et (a) *dona genera linguarum* vel loquendi vel interpretandi. Certe hæc Ecclesiæ et ministeria sunt et operationes, in quibus est corpus Christi; et hæc Deus statuit. Aut proficere non per Christum statuit, quia ea Deus statuit. Sed audies ipsum dicentem: *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Et iterum: *Qui descendit, ipse est qui et ascendit super omnes celos, ut adimpleat omnia. Et ipse dedit quosdam Apostolos, quosdam autem prophetas, quosdam autem (1) (b) evangelizantes, quosdam autem pastores et doctores, ad consumptionem sanctorum, in opus ministerii* (Ephes. iv 7, 10, etc.). Numquid ministeriorum dona non Christi sunt, cum tamen (c) et Dei dona sint?

34. *Paulus de Patre dicens Deus, de Filio Dominus, non distinguit eos natura.*—Sed (d) si id sibi usurpavit impietas, ut quia ait, *idem Dominus et idem Deus* (I Cor. xii, 5, 6), non sint in unitate naturæ: adjungam vero huic intelligentiæ tuæ, ut putas firmiora præsidia. Ipse enim Apostolus ait:

(1) *Evangelistas.* Paulo post, et *inoperantis et Dei.* Mox, sed id, ommissa particula si.

(a) Vat. bas. ms. *dona gentium.* Alii nonnulli, necnon Lips. et Par. *dona gentium.* Præferendum cum Bad., Er. et pluribus probæ note mss. *dona* (scil. vel loquendi vel interpretandi) *genera linguarum.*

(b) Carnut. codex et Martin. ut in græco textu, *evangelistas.*

(c) Editi ac plures mss. et *inoperantis Dei.* Rectius abest *inoperantis* a præstantibus mss. Colb., Carn. et Germ. cum respiciatur supra allatus Apostoli I Cor. xii, 27, locus. *Et quosdam quidem posuit Deus*, ubi non adicitur verbum *inoperans.* Cujus loci comparatione cum altero ejusdem Apostoli Ephes. iv, 11, proxime memorato, in quo eadem ministeriorum dona a Christo indulta esse declaratur: jam tandem clarior conficitur, Christum esse donorum largitorem, proindeque unum cum Patre Deum, unum Spiritum. Quod quidem pedetentim efficit, et, uti nolui videri, non tam ex sua quam ex sententiâ adversario- rum, quibus non nihil largitur, ut omnem eis evadendi aditum claudat. Primum enim eis ultro dat *Spiritus sancti* voce quandoque Patrem, interdum Filium aut Spiritum sanctum significari. Tum quosdam Pauli locos, quos lib. ii, n. 33 et 34, ad Spiritum sanctum retulit, permittit etiam ad Patrem et Filium

Sed nobis unus Deus pater ex quo omnia, (2) et nos in ipso, et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, et nos percipimus (I Cor. viii, 6). Et iterum: *Unus Dominus, una fides, unum baptisma. Unus Deus et pater omnium (e) et per omnes (f) in omnibus nobis* (Ephes. iv, 5, 6). Per id enim, quod dicitur *unus Deus et unus Dominus*, Deo tantum quasi uni ben proprium deputari videtur ut Deus sit: cum proprietas unius (f) consortium non patitur alterius. O plane rara ac difficilia charismatum dona, et vere in hac utilitatum datione manifestatio Spiritus constituit! Et merito hic dividendarum gratiarum ordo servatus est, ut principalis esset sermo sapientiæ; vere enim illud est, *Et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* (I Cor. xii, 5), quia (g) nisi per hoc sapientiæ verbum Christus Dominus non posset intelligi, tum deinde sequens esset sermo scientiæ; ut quod sapimus, scienter loquamur, ita ut sapiens sapientiæ verbum: tertium vero donum in fide esset; quia illa principalia et superiora utilitatem doni, nisi (h) Deus crederetur, amitterent: ut nunc in hujus maximi et pulcherrimi dicti apostolici sacramento, hæreticis omnibus nec verbum sapientiæ est, nec sermo scientiæ, nec religionis fides; quæ impietas, quæ non capit intelligentiam, extra sermonis scientiam et extra simplicitatem fidei est. Nec enim quisquam quod non sapit, loquitur; nec quod loqui non potest, potest credere. Unum itaque Deum Apostolus prædicans, et ex lege veniens, atque in Evangelium Christi vocatus, perfectæ fidei tenuit confessionem. Et ne aliquam hæreticis occasionem tanquam incauti sermonis simplicitatis præstaret, ut natiuitatem Filii per unius Dei prædicationem negaret; unum Deum sub proprietatis significatione confessus est, dicens ita: *Unus Deus pater ex quo omnia, et nos in ipso* (I Cor. viii, 6): ut qui Deus est, et pater credideretur. Deline quia nudum hæc in unum Deum patrem credere, non proficeret ad salutem; subject:

(2) *Et nos in ipso,* cum græco, mox omittitur nomen *Christus.* Paulo post, *unum baptisma.*

referri. Hinc ab ipsis querit, a quo Spiritu vellet dona spiritalia proficisci. Ac demum illos eo perdidit, ut negare non valeant, ministeria in ecclesia ita a Deo esse posita, ut etiam a Christo dicuntur constituta; adeoque Christum a Patre neque alterius esse potestatis, neque alterius naturæ. Itaque argumentum a num 29 institutum ad hoc valet, ut donec, quæ Spiritus sancti vulgo nuncupantur, totius Trinitatis, ac nominatim ipsius Christi esse doceantur: ut quolibet modo Pauli verba interpretentur hæretici, his tamen naturalis in Patre et Filio unitas confirmetur. Quod operosius demonstrandum duximus: quippe qui advertimus Hilarium non satis intellectum.

(d) Particula si omittitur in ms. Martin.

(e) Excusi hic addunt, *qui super omnia*: quæ verba non habent infra, lib. xi, initio, neque hic exstant in mss. quorum in nonnullis pro et per omnes, legitur et super omnes, in Carnutensi autem, qui super omnes.

(f) Sic mss. At editi, *unitatis.*

(g) Apud Par. desideratur *nisi.* Mox in aliis etiam edit. habetur potest, non posses.

(h) Velustior et mss. Colb. *nisi Dominus crederetur.*

Et unus Dominus noster **239** *Jesus Christus per A* quem omnia, et nos per ipsum; sinceritatem fidei salutaris in unius Dei et in unius Domini predicatione demonstrans : ut nobis et unus Deus pater, et unus Dominus Jesus Christus in fide (*a*) esset. Non enim dictum ignorabat a Domino : *Hæc est enim voluntas patris mei, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam* (Joan. vi, 46). Sed fidei ecclesiasticæ ordinem ponens, et fidem nostram in Patre et Filio statuens, inseparabilis illius atque indissolubilis unitatis et fidei sacramentum locutus est, dicens : *Unus Deus, et unus Dominus.*

55. *Si Christus negatur Deus, quia unus Deus Pater; nec Pater Dominus, quia unus Dominus Christus.* — Ac primum extra apostolicum spiritum vivens, stultitiam tuam, hæretice, intellige. Si enim professionem unius Dei ad id usurpas, ne Christus Deus sit; quia ubi unus est, solitarius sit intelligendus, et id, (*b*) quod unus est, proprium ei sit ac singulare qui unus est: quid de eo profiteberis, quod Jesus Christus unus est Dominus? Si enim secundum te, quod unus Pater Deus est, Christo non (*1*) reliquit ut Deus sit: necesse est, ut etiam secundum te unus Dominus Christus Deo non relinquat ut Dominus sit; (*2*) quia quod unus est, proprium ei velis esse qui unus est. Si itaque unum Dominum Christum esse etiam Deum negabis, unum quoque Deum patrem esse negabis et Dominum: et quid erit in Dei virtute, nisi Dominus est, et in Domini potestate (*3*) (*c*), nisi Deus est, cum et Deum id perficiat esse quod Dominus est, et Dominum id constituat esse quod Deus est?

36. *Unus est uterque spiritu, non persona.* — Sed sacramentum dicti dominici Apostolus tenens, quod est : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. i, 30), dum utrumque unum proficitur, unum utrumque (*4*) sic

(1) Relinquit.

(2) Quia quod unum est.

(3) Proprietate.

(4) Abest sic a nostro ms. Paulo post, patitur pro patitur.

(5) Lectio codicis Veronensis hæc est: *demonstratur in Domino, et uno Deo Patre unum significaret et*

(a) Lips. et Par. essent: renitentibus aliis libris. D hic et infra, quod unus est. Verius in aliis, unus, quasi, quod aliquis unus est.

(c) In vulgatis ac pluribus mss. proprietate. Malumus cum Carnui. Martin. ac nonnullis aliis, potestate; cum hic non tam spectetur proprietate, quam natura.

(d) Ita mss. potiores: ubi in excusis et aliquot mss. patitur.

(e) Particulam et, quæ ut sæpe alibi perinde est ac etiam, restitimus ex mss. Hic verbum demonstratur idem sonat, quod significatur. Et plerumque infra eadem est verbi hujus vis.

(f) Editi, excepto Bad. nec non ms. Vat. bas. ac plerumque alii hic adiciunt, ut (vel est) in uno Deo patre unum significaret et Dominum. Quæ verba huc male interjecta sinceriores mss. Colb., Carn. et Germ. non habent, suamque infra locum recte obtinent.

significat, non ad solitudinem singularis, sed ad spiritus unitatem — quia unus Deus Pater et unus Christus; Dominus, cum uterque et Dominus et Deus sit, **240** duos tamen in fide nostra nec deos (*d*) patitur esse nec dominos. Unus igitur uterque est: et unus cum sit uterque non solus est. Nec loqui sacramentum fidei nisi apostolica voce poterimus. Unus est enim Deus, et unus est Dominus: et per id, quod unus est Deus et unus est Dominus, in Deo demonstratur (*e*) et Dominus, sicut et Deus (*5*) demonstratur in Domino. (*f*) Non tenes unionem, ut Deus singularis sit: nec tamen dividis spiritum, ut uterque (*g*) non unus sit. Neque in uno Deo et in uno Domino discernere poteris potestatem: ne qui Dominus est, non sit et Deus; vel qui Deus est, non sit B et Dominus. Cavit enim Apostolus, per eloquia nominum, duos vel deos prædicare vel dominos. Et ideo unus est eo genere doctrinæ, ut in uno Domino (*6*) Christo unum significaret et Deum, et in uno Deo patre unum significaret et Dominum; (*h*) nec tamen (*7*) impiam nobis ad perimendam unigeniti Dei navitatem inveleret unionem, et Patrem professus et Christum.

37. *Christum non modo Dominum, sed et Deum docuit Paulus.* — Nisi forte eo usque ultimæ desperationis furor audebit erumpere, ut quia Christum Dominum Apostolus dixerit, nemo aliud cum præter quam Dominum debeat confiteri, et habens Domini proprietatem, non habeat (*i*) Dei veritatem. Sed non ignorat Paulus Christum Deum, dicens: *Quorum patres, et ex quibus Christus, (k) qui est super omnia Deus* (Rom. ix, 5). Non hic creatura in Deum deputatur: sed creaturarum Deus est, qui super omnia Deus est.

58. *Distinxit illum a Patre, non divisit.* — Quam vero super omnia Deus (*8*) et inseparabilis sit (*l*) a

Dominum, non tenens unionem, ut Deus singularis sit; nec tamen dividens spiritum, ut uterque non unum sint. paulo post, poterit pro poteris.

(6) Jesu Christo.

(7) Impiam, mox professus est.

(8) Et inseparabili a Patre sit Spiritu.

(g) In vulgatis ac pluribus mss. non unum sint. In Martin. unum sint, omiſsa particula negante. Nec tamen in aliis non inferioris notæ, non unus sit, supple spiritus.

(h) Editi, ne tamen, mox post verbum professus adjectives substantivum est. Ex hoc altero loco num. 55, ubi in edit. Bad. et veterioribus mss. legere est impiam, non impiam, nomen unionis litario masculini generis fuisse suspicamus.

(i) In antiquo codice Colbert. Domini veritatem. Proxime, habens Domini proprietatem, id est, cum proprium ei sit esse Dominum, quia scilicet unus est. Ex hoc forsitan loco supra, n. 35, pro potestate, positum erat proprietate: sed non par ratio.

(j) In codice Vat. bas. ac Martin hic adicitur, secundum carnem.

(k) Ita melioris notæ mss. At apud Bad. et Er. a Patris spiritu. apud Lips. et Par. a Patris spiritu.

Patre Spiritus, disce etiam hoc ipso de quo nunc A agitur Apostoli dicto. Confessus enim unum Deum patrem ex quo omnia sunt, et unum Dominum Jesum Christum per quem omnia: quæro quid diversitatis attulerit, dicens ex 241 Deo omnia, et per Christum omnia (I Cor. vii, 6)? Anne (a) possit (1) separabilis a se nature et spiritus intelligi ex quo, et per quem omnia? Omnia enim per Filium ex nihilo substiterunt, et ad Deum ex quo omnia, ad Filium vero per quem omnia Apostolus (b) retulit. Et non invenio quid differat, cum per utrumque opus sit virtutis ejusdem. Si enim ad universitatis substantiam proprium ac sufficiens creaturis esset quod ex Deo sunt; quid habuit necessitatis memorasse, quod quæ ex Deo sunt, per Christum sint, nisi quod nomen idem est, per Christum esse et ex Deo esse? Sed quemadmodum (c) Do- B minum et Deum utriusque eorum, ut mutuum esset, adscriptum est: ita ex quo et per quem relatum ad utrumque est, et ad demonstrationem unitatis utriusque, nec ad intelligentiam singularis. Non patet ad occasionem impietatis (2) ipsius (d) sermo, et apostolica fides non est extra prædicationis diligentiam. His enim se verborum proprietatibus temperavit, quibus nec duos deos intelligeretur significare, neque unicum: dum et unionei detestatur, nec separata unitatem, hoc enim ex quo omnia, et per quem omnia, licet non singularem constitueret in potestate virtutis, non tamen diversum demonstraret (5) in (e) efficientia; cum ex quo omnia, et per quem omnia, ejusdem nature: ad id demonstraret auctorem. Utrumque autem ejusdem nature proprium esse de-

clarat. Namque post illud divitarum et sapientia: et scientia: Dei protestatum profundum, (i) et inscrutabilem judiciorum confessam (f) inintelligentiam (Rom., xi, 33), et ininvestigabilem viarum demonstratam ignorantem, humane tamen fidei usus officio, hunc honorem investigabilem et inscrutabilem 242 cælestium sacramentorum profundo reddidit, dicens. Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula (g) amen (Ibid., 56): id nunc ad unius nature significationem referens, quod non nisi opus unius possit esse natura.

59. Epilogus: ex prædicitis Pauli locis quid confectum sit. — Cum enim specialiter Deo id adscripterit, ut ex eo omnia; et proprium Christo detulerit, ut per eum omnia; et nunc honor Dei sit, quod ex ipso et per ipsum et in ipso sint omnia; et cum Spiritus Dei idem sit et Spiritus Christi; vel cum (h) in ministerio Domini et (i) in operatione Dei Spiritus unus operetur et dividat, non possunt non unum esse, quorum propria unius sunt, cum in eodem Domino Filio, et in eodem Deo Patre, unus atque idem Spiritus (j) in (r) eodem Spiritu sancto dividens, universa perficiat. O dignus ille magnorum et cælestium arcuorum consentia, et assumptus secretorum divinorum electusque particeps, ea ipsa (j) illiciti eloquii silentio necessario tacens, et vere Apostolus Christi, quali humane perversitatis ingenia absoluti sermonis sui prædicatione conclusit, unum Patrem Deum, et unum Dominum Jesum Christum confitendo; ut inter hæc (7) nec duos (k) quisquam possit prædicare, et neque unicum: cum tamen qui non unicus est, non

quod prætulimus superiori lectioni, investigabilem. Deinde imperscrutabilem.

(3) In spiritu Dei.

(6) In eo Spiritu sancto.

(7) Nec duos Deos quisquam possit.

Spiritus Dei Spiritus unus, etc., quæ lectio, etiam ad limbum ms. Corb. ab antiqua manu adscripta, non displicet hoc sensu, ut licet in ministeriis dividendis Spiritus sit Dominus, et in largienda operatione Spiritus Dei, unus tamen Spiritus et operetur et dividat. In vestiture Colb. necnon Martin., Carn., Germ., Vind., Corb. et uno Vatic., cum in ministerio Domini, et in Spiritu Dei Spiritus unus. Ex quibus apud Par. positum est, cum in ministerio Domini, et in operatione Dei, et in Spiritu Dei Spiritus unus. Lectionem quam vocamus ex aliis edit. et aliquibus mss. confirmat hæc num. 51: Apprehende, si potes, Dominum in divisione ministeriorum, et Deum in divisione operationum hunc eundem unum esse Spiritum, et inoperantem, et prout vult dividendum.

(i) Bad., Er. et Lips. in eodem Spiritu, sineuncto. Carnot. codex, in Spiritu sancto, sine eodem, cuius vocis tres litteræ posteriores in antiquo Colb. præcise more expunctæ sunt, id est, punctis subjectis superflue indicantur. Unde Martin. et alii mss. præponentes habent, in eo Spiritu sancto.

(j) Hoc est, quæ sunt illiciti eloquii, seu quæ non licet loqui. Ne vero legeris eum eod. Vat. hæc illicita eloqui, neve deinde præteras eum Vind. necnon Bad. et Er., statuens, vel cum uno Colb. parens, pro tacens.

(k) In eod. Vat. bas., Martin., aliisque duobus Vatic. duos deos. Ahest ab aliis deos: cum qua voce suppressum intelligere est aut dominos, puta, nec duos deos aut dominos.

(1) Separabilis a se natura et spiritus.

(2) Pius sermo. Paulo post, ut nec duos pro quibus nec duos.

(3) In efficientia potestate.

(4) Et inexplorabilem. Mox et ininvestigabilem,

(a) Ms. Corb. ab antiqua manu secunda, possunt. Deinde in excusis, separabilis a se natura et spiritus. In omnibus fere mss. separabilis a se natura et spiritus: quibus verbis Carn. præpositionem in præfixam habet. Sequitur exemplar Vat. bas. quamvis cæterorum lectionem haud aliud sonantem non respiciamus.

(b) Editi, retulerit. Melius mss. retulit. Has voces, ex quo omnia, ad Patrem, istas vero, et per quem omnia, ad Filium retulisse Apostolus enarratur. Mox Bad. et Er., cum utrumque apposuit (duo mss. cum per utrumque opposuit) virtutis ejusdem: mendose.

(c) Vat. bas. ms. per Dominum. Malum simpliciter Dominum, tacito verbo esse.

(d) Editi excepto Par. cum aliquot mss. pius. Retinemus eum vetustioribus ipsius, id est Apostoli: ubi pessime in mss. Vat. bas., suæ.

(e) Ita castigatioribus mss. Editi vero, in efficientia potestate. Martin. ms. in efficientia potestate.

(f) Bad., Par. ac plures mss., intelligentiam: castigantur ex Er., Lips. et mss. Corb. Mox repositus Erasmus ininvestigabilem. cum in mss. et Bad. exstet ininvestigabilem. Illi tamen suffragatur unus ms. Colb., lib. x., n. 69. Unus porro vel abusi experimur nomen investigabilis vim obtinere negandi, quamvis verbum investigare habeat affirmandi.

(g) Ita veterissimi mss. Vat. bas., Colb., Martin., etc., consentiente sacro textu græco et latino. At in excusis, sæcula sæculorum, omissio amen.

(h) In duobus mss. Colb., uno Remig. et Theod., vel cum in ministerio Spiritus Domini, et in operatione

in duas proficeret; nec qui duo non sunt, solitarius A posset intelligi; et inter hæc perfectum Christi nativitatem pater demonstratus ostenderet!

40. *Hæreticis nec fides, nec spes, nec baptisma.* — Extendite nunc vibratas sibilis linguas, hæretici serpentes, sive Sabelli, sive Photine, sive qui nunc creaturam esse unigenitum Deum prædicatis. Audiunt unum Deum patrem, quisquis negat filium: quia cum Pater non nisi per filium pater sit, Filius **243** per id significatur in Patre. Qui vero unitatem naturæ indifferentis Filio admittit, cognoscat unum Dominum Jesum Christum. Nisi enim per unitatem Spiritus unus est Dominus, Deo patri non relinquatur ut Dominus sit. At qui de tempore atque ex carne Filium deputat, cognoscat quia per eum omnia, et nos per ipsum; et extra (a) tempora sit condens omnia intemporalis immensitas. Et interea relegat, quia una spes vocationis est, et unum baptisma, et *fides una*. Et post hæc adversans prædicationi Apostoli ipse anathema constitutus, cum aliter ex sensu suo sapiat, nec vocatus, nec baptizatus est, nec fidelis: quia in uno Deo patre, et in uno Domino Jesu Christo *unius spei* atque baptismi *fides una* sit. Nec doctrinarum diversitas in his se esse poterit gloriari, quæ unius et Dei et Domini et spei et baptismi sint et fidei.

41. *Fides de Patre et Filio.* — Una igitur fides est Patrem in Filio et Filium in Patre per inseparabilis naturæ unitatem confiteri, non confusam, sed indiseretam: neque permixtam, sed indifferentem; neque coherentem, sed existentem; neque inconsummatam, sed perfectam. Nativitas est enim, non divisio; et filius est, non adoptio; et Deus est, non creatio. Neque alterius generis Deus est, sed Pater et Filius unum sunt: non enim innovata est natura nascendo, ut ab originis suæ proprietate esset aliena. (b) Tenet hanc itaque manentis in Patre Filii et Patris in Filio fidem, unum Deum patrem et unum Dominum Christum sibi esse Apostolus prædicans: eum in Domino Christo et Deus esset, et in Deo patre esset et Dominus; et unum esset uterque quod Deus est, et unum esset uterque quod Dominus est: quia (c) imperfectum et Deo, nisi Dominus sit, et Domino intelligatur esse, nisi Deus sit. Atque ita eum uterque unus est, et unus significatur in utroque, et non est uterque sine uno; non excedit evangelicam prædicationem Apostolus docens, nec loquens in Paulo Christus diversus ab his est (post ad-

A *scensionem in caelum*) quæ corporeus in mundo manens locutus est.

42. *Filius hominis vitam æternam dat, quia signatus a Patre.* — Dixerat enim in Evangelis Dominus: **244** Operamini escam, non quæ interit, sed escam quæ permanet in vitam æternam, quam filius hominis dabit vobis. Hunc enim Pater (d) signavit Dominus. Dixerunt igitur ad eum: Quid faciemus, ut operemur opera Dei? Et dixit illis: Hoc est opus Dei, ut credatis (1) in eum(e), quem misit ille (Joan., vi, 27 et seq.). Sacramentum et corporationis et divinitatis suæ Dominus exponens, fidei quoque nostræ et spei doctrinam locutus est: ut escam non intereuntem, sed permanentem in æternum operemur, ut hanc æternitatis escam dari nobis a filio hominis meminissimus, ut filium hominis signatum a Deo patre sciremus, ut hoc esse opus Dei nosceremus, credere in eum quem misisset. Et quis est, quem Pater misit? Nempe quem signavit Deus. Et quis est, quem signavit Deus? Filius utique hominis, escam scilicet præbens vitæ æternæ. Et qui tandem sunt, quibus præbet eam? (f) Illi namque qui operabuntur escam non intereuntem. Atque ita quæ opera escæ est, eadem operatio Dei est, in eum scilicet credidisse quem misit. Sed hæc loquitur filius hominis. Et quomodo escam vitæ æternæ filius hominis dabit? Sed sacramentum salutis suæ nescit, qui nescit filium hominis dantem escam in vitam (2) (g) æternam, a Deo patre esse signatum. Hic nunc quæro, qui tandem intelligentiæ sensus sit, filium hominis a Patre signatum Deo?

43. *Deus sermonem suum sensui nostro accommodat. Filius aequalis Patri. Deus est incompositus.* — Ac primum cognosci oportet Deum non sibi, sed nobis locutum, et in tantum ad intelligentiam nostram eloqui sui temperasse sermonem, quantum comprehendere ad sentiendum naturæ nostræ (5) possit infirmitas. Namque cum superius increpatus a Judæis fuisset, cur se æqualem Deo, filium se Dei proflendo, fecisset (Joan., v, 18); responderat omnia se, quæ faceret Pater, facere (Ibid., 19 et seq.); et omne se a Patre adeptum esse iudicium; etiam se, ut Patrem, honorandum. Et in his omnibus, professus ante (4) se filium (h), Patri exæquaverat honore, potestate, natura. Dehinc dixerat, ut Patrem vitam in se habere, ita rati Filii vitam in se habendam dedisse (Ibid., 26): in quo significaverat naturæ ejusdem per sacramentum nativitatis unitatem. Per id enim, quod habet Pater, (i) ipsum illum **245** significavit in habendo:

(1) Et.

(2) *Æternam* deest in ms. Veron.

(a) Post tempora, frustra additur in codice bas. Vat., temporalis.

(b) Sic mss. Editi vero hic, tenens: ac postea, incedat.

(c) Editi, imperfectum esset Deo; et mox, deesse pro esse: exiguntur auctoritate mss.

(d) In plerisque veteribus libris, significavit: librariorum lapsus ex affinitate vocum etiam in prius vulgatis infra non semel repetitus. In græco, ἔσπευσεν.

(e) Ita Carmin. codex suffragante græco, ἕν ὄν. At

(3) Posses. Mox, increpatus.

(4) Se filium Patris, etc.

in Martin., ut credatis eum, in aliis, ut credatis ei: infra autem in omnibus, credere in eum.

(f) Lips., et Par., illis nempe; et mox cum Bad. et Er., quæ operatio escæ: reudentibus mss.

(g) Abest æternam a plerisque mss.

(h) Editi, se filium Patris; emendantur ex mss.

(i) In vulgatis, ipsum illud significat. At in vetustioribus libris: ipsum illum significavit. Tum ex mss. Vat. his., Martin., duobus Colb. et uno Sorbon. sub iunctis in habendo, adjecta particula in, quæ dicit

quæ non humano modo ex compo-
sitis Deus est, ut in eo aliud sit quod ab eo habetur, et aliud sit ipse
qui habet: sed totum quod est, vita est, natura sci-
entia perfecta et absoluta et infinita, et non ex dispa-
ribus constituta, sed vivens ipsa per totum. Quæ cum
qualis habetur, talis et data est, etsi natiuitatem eius
intelligatur significare cui data est; non tamen di-
uersitatem generis asserit, cum talis data est, qualis et
habetur.

44. Quo sensu filius hominis a Patre signatus. —

Post hæc ergo tam multiplicem ac propriam de-
monstrande in se paternæ naturæ significationem (a)
(1), usus hoc dicto est: *Hunc enim Pater signavit
Deus (Joan. vi, 27)*. Signaculorum natura ex est, ut
omnem impressæ in se speciem explicent formam, et
nihil minus ex eo in se habeant unde signentur: et
dum totum accipiunt quod imprimitur, totum ex
se præferunt quiddam impressum est. Verum hoc
(Istud hoc refer ad sequentia) ad diuinæ natiuitatis
non proficit exemplum, quia in signaculis et mate-
ries sit et diuersitas et impressio, (2) per (b) quæ mol-
lioribus naturis validiorum generum species in-
primuntur. Unigenitus vero Deus, et per sacramen-
tum salutis nostræ hominis filius, volens proprietatis
nobis patere in se significare speciem, signatum
se a Deo ait: et hoc idem, quia vita æterna: escam
filii hominis esset datus; ut per hoc potestas in
eo dandæ ad æternitatem esse intelligi posset, quia
omnem in se paternæ formæ plenitudinem signantis
se Dei contineret; ut quod signasset Deus, non aliud
ex se quam formam Dei signantis efferret. Hæc qui-
dem ad Iudæos Dominus ab infidelitatem suam dicti
istius incapaces locutus est.

45. Signatum a Deo exponit Petrus dicens in Dei
forma. — Sed nobis Evangelii prædicator proprietatis
huius intelligentiam Spiritu Christi per se loquen-
tis insinuat, dicens: *Qui cum in forma Dei esset, non*

(1) Ad Apostolos, usus.

(2) Per quas.

(3) Verbum esse abest a nostro codice, ut et infra,

in aliis libris. Hoc verbum sic videtur intelligendum:
significavit Christus illum, puta Patrem, esse ipsam
in habendo, seu non aliud esse in re quæ habetur,
quam quod est in seipso: ut videlicet illud, *Sicut
Pater habet vitam in semetipso, sic exponit Hilarius,*
quasi, sicut habet vitam in se ipso sitam, et quæ ipse
sit: quia non aliud sint, quem quod est ipse, quæ sua
sunt, ut vidimus supra, num. 24. Cum autem Filius
eadem ratione vitam in semetipso habere dicatur;
eum pariter unum cum Patre Deum esse, postea non
inquit concludit. Verum hic secum pugnant non-
nullis videlicet sanctus Doctores, qui lib. ii, n. 52,
probare volens non unum esse Spiritum Dominum
et Spiritum Domini, ait: *Non enim habere haberi-
que manet. At in promptu est responsio, libro ii, de
personis sermonem esse, hic autem de natura, cuius
eandem simplicitas superius, num. 24, discrete propo-
nuntur.*

(a) In vulgatis hic præmittitur ad Apostolos: quod
remouimus auctoritate optimi codicis Coll. ac Gerin.
necnon evangelicæ textus, quod Christus hunc ad ter-
tium sermonem habere perhibetur. Imo Hilarius
ipso postremis huius num. verbis hæc ad Iudæos
dicta affirmat.

rapinam arbitratus est (3) esse se æqualem Deo, sed se
exinanivit, formam servi accipiens (Philip. ii, 6, 7).
Quem enim signauerat Deus, aliud præter quam Dei
forma esse 246 non potuit: (c) et id, quod signa-
tum in Dei forma est, hoc necesse est totum in se
conimuginatum habere, quod Dei est. Et idcirco Apo-
stolus eum, quem signauit Deus, in Dei forma ma-
nentem Deum prædicauit. Nam assumpti et con-
nati in eo corporis sacramentum locuturus ait, *Non
rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se ex-
inanivit, formam servi accipiens*. Quod enim in forma
Dei erat, per signentem se Deum Deus manebat. Sed
quia suscipienda erat forma servi, et obediens esset
futura ad mortem; non sibi rapiens esse se æqual-
lem Deo, (3) ad susceptionem (d) se formæ seruilis
per obedientiam exinanivit. Exinanivit autem se ex
Dei forma, id est, ex eo quod æqualis Deo erat: non
tamen æqualem se Deo per rapinam existens, quæ-
ramvis in forma Dei, et æqualis Deo, per Deum
Deus signatus exstaret.

46. Christus verus Deus, etiam post assumptum ho-
minem: quanto magis ante. — (e) Hic nunc quæro,
utrum alterius generis Deus est, qui in forma Dei
Deus manet, ut secundum con-signatas consignantes
que species (5) in (f) sigillis ceruinum, cum impressum
plumbo ferrum, et gemma ceræ, speciem vel concava
in se imaginis fugat, vel exstantis de se expri-
mat formæ? Sed si quis existerit tam stultus et ve-
cors, ut putet quod aliud ex se Deus in Deum quam
Deum formet; et qui in forma Dei sit, aliud aliquid
totus ipse quam Deus sit, post sacramenta hominis
assumpti (Vide tract. in Psal. ii, n. 27, in nota), et
per obedientiam consummate usque ad crucis mor-
tem humilitatis: audiet, cælestium et terrestrium
et infernorum: et omnis linguæ confessione, Jesum in
gloria Dei patris (Ibid., 16). In hæc igitur gloria, si
cum iam (g) forma seruilis fuerit, manebit; tum

ubi hic Pauli locus repetitur.

(4) Ad adsumptionem.

(5) In signaculis.

(b) Editi cum ms. Corin. per quam. At in codice
Vat. bas. per quem: ex quo legendum duximus per
quæ, nisi quis malit cum plerisque aliis per quas.

(c) Editi, et idcirco: dissidentibus posterioribus mss.

(d) In prius vulgatis desideratur se. Mox apud
Par. non reperitur verbum exinanivit: in aliis autem
editi repetitur quidem, sed præbæa particula negante
ex unius duntaxat recentioris ms. Coll. fide et con-
tra sententiam Hilarii. Ut enim habet in Psal. lxxviii,
n. 25: *In forma serui veniens (Christus) exinanivit
se a Dei forma: et n. 4. Porro autem humanam facti
naturæ cælestis (hoc est, diuinæ) ut exinanitus se esse
Dei formæ, in formam serui hominisque decideret, etc.*

(e) Editi, hic nunc non quæro: emendantur ex scrip-
tis.

(f) Sic ms. Vatic. bas. codex et Martin. Iuueni-
bus aliis vetustioribus, in quibus mendose exstat in
sigillis. At i vero præferunt in signaculis: cuius vo-
cis usus exstat supra, n. 44, ubi iam præmittit Hi-
larius sigilla cum diuinæ natiuitate minime cælestis
esse comparata, quod inter consignatas consignantes-
que species intercedat nature diuersitas.

(g) Aliquot mss. formæ seruilis. Ad imitanda-
dum.

cum in forma Dei esset, quero quid manserit? A utrumque in natura Dei, quæ significatur in gloria, (1) Christus (a) Spiritus fuerit; cum in gloria Dei patris Christus Jesus, id est, (b) homo natus exstabit?

47. *Deus unus, non unicus.* — Tenet in omnibus beatus Apostolus fidei evangelicæ indenuciabilem prædicationem, 247 ita Dominum Jesum Christum Deum prædicans, ut neque per alterius generis Deum in deos duos fides apostolica deperat, neque inseparabilis a Patre Filius Deus unicus (c) ac singularis Dei prædicandi occasionem impiam præbeat. Dicens enim, *in forma Dei, et in gloria Dei patris*, neque differre ducit, neque non existentem nos existimare permisit. Nam qui in forma Dei est, neque in alterum Deum proficit, neque etiam ipse non Deus est: quia nec separari potest a Dei forma, cum in ea sit; nec qui in Dei est forma, non Deus est. Sicut qui in gloria Dei est, non potest aliud esse quam Deus est; et dum in gloria Dei Deus est, alterius Dei atque a Deo diversi non habet prædicationem; quia per id, quod in gloria Dei est, ex eo in cuius gloria est, habet in se naturale quod Deus est.

48. *Christus ut imago Dei, non alterius est naturæ.* — Non periclitatur, per plures prædicationes fides una, ne una sit. Evangelista enim dictum a Domino docuerat, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9). Sed numquid doctor gentium Paulus virtutem dicti dominici aut ignoravit, aut tacuit, dicens: *Qui est imago Dei invisibilis* (Coloss. 1, 15)? Interrogo (d) utrum visibilis imago est invisibilis Dei: et utrum infinitus Deus (e) per formæ circumscriptæ imaginem

(1) In codice Veron. *Christus a prima mano*, sed secunda antiqui amanuensis emendavit *Christi*.

(a) Editi, *Christi spiritus*: renitentibus potioribus mss. Porro opponitur Christus Spiritus, id est, qualis fuit ante assumptionem hominem, Christo homini jam facta. Ita hæc questio, lib. iii, n. 49: *Quæris quomodo secundum Spiritum notus sit Filius*, aperte opponitur isti: *Quæris quomodo secundum hominem natus sit*. Sic Clemens Papa, epist. ii, c. 9, T. 1 Concil. p. 186: *Jesus Christus*, inquit, *Dominus noster, qui nos servavit, cum primum esset Spiritus, caro factus est*.

(b) In ms. bas. Vat. desideratur *id est homo*: apud Bad. autem et Er. verbum *natus*. Tum Lips. et Par. post Er. retinere *exstabit*: cum apud Bad. et in mss. concinnius legatur *exstabit*, in paulo ante dictum *est manebit*. In memoriam revocandum ex exp. 4 in Matth. n. 14, quod *Jesus Domino nostro nomen ex corpore est*.

(c) Exemplar Carn. ac solitarii Dei: haud alio sensu.

(d) Apud Bad. *utrum visibilis Deus, et utrum, etc., locus mutilus*. In aliis edit., *utrum visibilis imago est invisibilis Dei Deus*. Abundat vox *Deus*, neque exstat in mss. Hæc interrogatio pulsat Arianos, qui Filium Patri inæqualem inde arguabantur, quod Filium visibilem, Patrem invisibilem animo fingerent: quorum ea de re deliria sigillat Augustinus, lib. ii de Trin. c. 14, et Sermon. vii, n. 4. Hoc porro hic sibi vult noster Hilarius: Vos qui Patrem invisibilem, Filium visibilem vultis, interrogo utrum qui visibilis est, Dei invisibilis imago esse possit.

(e) In vulgatis, *per formam circumscriptam et imaginem*. In venustis exemplaribus Colb., Carn., Germ. ac pluribus aliis, *per formam imaginem*, omissio verbo *circumscriptæ*: quod in Martin exstat, et in

coimaginari possit ad speciem? Imago enim formam necesse est ejus reddat, cujus et imago est. Qui volunt autem alterius generis in Filio esse naturam, constituent ejusmodi Filium imaginem esse invisibilis Dei velint. Anne corpoream, et contemplabilem, et ex locis in loca motu incessique circumvagantem? Meminerint tamen (f), secundum Evangelia et prophetas, et Christum spiritum et Deum spiritum. Qui 248 si circumscribent hunc spiritum (g) Christum formabili et corporali modo; non erit invisibilis Dei (h) imago corporeus, nec indefinitæ species definita moderatio.

49. *Imago Dei est, quatenus ei divinæ naturæ virtus.* — Sed neque Dominus incertum reliquit, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9); neque Apostolus tacuit qualis esset, *Qui est imago Dei invisibilis* (Coloss. 1, 15). Dominus enim dixerat, *Si non facio opera patris mei, nolite mihi credere* (Joan. xvi, 57), hinc vidcri in se Patrem docens, quod opera ejus efficeret; ut intellecta naturæ virtus naturam intellectæ virtutis ostenderet, per quod Apostolus hæc imaginem Dei esse significans, ait, (i) *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnia creaturæ, quia in ipso (j) constituta sunt omnia in cælis et in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Principatus, sive Potestates, sive Dominationes, omnia per ipsum et in ipso condita sunt, et ipse est ante omnes, et omnia (k) ipsi constant, et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est initium, primogenitus ex mortuis, ut fieret in omnibus ipse primatum tenens; quia in ipso complacuit omnem plenitudinem (l) habitare, et per*

secunda antiqui amanuensis emendavit *Christi*.

Corb. secundis eurus adjectum est, unde et in aliis obtinuit. Nil officit adjectum; cum proxime sequatur, *Qui si circumscribent, etc.*, neque omnino necessarium est, ut liquet ex his num. 49. *Ac ne formæ potius, quam naturæ imago esse, etc.* Ex quibus intelligitur, eam dici formæ imaginem, quæ externæ tantum figuræ speciem repræsentet, eique opponi imaginem naturæ.

(f) Post partem tamen, solus codex Carn. ad jicit, *per Filium omnia*: minus ad rem. Responsio proximæ questionis hæc est, Christum non esse corpoream imaginem, ut pote qui spiritus est, quem admodum Deus pater est spiritus.

(g) Editi excepto Par. omittunt *Christum*. Tum apud Lips. et Par. substitutum est *formali*, pro *formabili*.

(h) Ita meliores mss. quod confirmatur his lib. ii, num. 5: *Incorporeus Pater est: si Filius secundum spiritum circumscribitur est corpore, jam incorporei non est forma corporeus*. At in vulgatis, *imago corporea*: ac deinde apud Bad., *nec indefinitæ species definitæ moderatio*; et in editi aliis, *nec indefinita species definita moderatio*.

(i) Antiquus index Colb. ac Germ. prima illa verba, *Qui est imago Dei invisibilis*, non habentes, aliis forsitan sinceriores sunt. Sed nihil nocet hæc adjectio.

(j) In ms. Carn. hic *pro constituta sunt*, et mox pro *condita sunt*, exstat *creata sunt*. Græce primo loco præfertur *ἐκείθεν*, altero *ἐκείσται*.

(k) Editi, *in ipso constant*, favente græc. *ἐν αὐτῷ ὄντα*, sed renitentibus mss.

(l) In ms. Carn. hic et infra, *plenitudinem divinitatis*: cui favet illud lib. iii, n. 15: *Quid tibi des-*

ipsum reconciliari omnia in eum (Coloss. 1, 15 et seqq.). A idem primogenitus ad æternitatem est, ut cui spiritalia debent, (f) in primogenito creata, quod naturent; ei et humana debeant, quod in primogenito ex mortuis renascantur æterna. Ipse est enim initium, qui cum filius sit, imago (g) est; (2) cum imago est, Dei est. Primogenitus quoque (h) omnis creaturæ est, continens in se universitatis exordium. Et rursus ipse caput corporis Ecclesiæ est, et primogenitus ex mortuis, ut in omnibus teneat ipse (i) primatum. Et quia omnia ei constant, in ipso complacita plenitudo consistit; dum in eo per ipsum (j) in eum reconciliantur omnia, in quo per ipsum in ipso omnia sunt creata.

50. *Qui primogenitus, qui primum in omnibus tenens.* — Primogenitus itaque omnis creaturæ est, quia in ipso creata omnia sunt. Et ne quod in ipso creata omnia sunt, non ad ipsum quisquam auderet referre, ait, *Omnia per ipsum et in ipso condita sunt, et ipse est* 249 *ante omnes, et omnia ipsi constant (Ib., 17).* Omnia itaque ipsi constant, qui ante omnia est, et in quo omnia sunt. Et hæc quidem ad B exordia pertinent creaturarum. Cæterum (b) ob dispensationem corporis nostri ait: *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est initium, primogenitus ex mortuis, ut fieret in omnibus ipse primum tenens, quia in ipso complacuit omnem plenitudinem habitare, et per ipsum omnia reconciliari in eum (Ibid., 18 et seqq.).* Reddidit Apostolus spiritalibus (c) sacramentis corporeas operationes. Namque qui imago Dei invisibilis est, (d) et ipse est caput corporis Ecclesiæ: et qui primogenitus omnis creaturæ est, idem initium, primogenitus ex mortuis est: ut in omnibus teneat primum, dum nobis (e) corpus est, qui Dei imago est; dum qui primogenitus creaturæ est,

(1) *Intelligatur; paulo post, non visibili qualitate.* C Cum his confer quæ leguntur libro xi, num. 8, scilicet, qui in substantia conspicibili imaginem naturæ

erat, in quo complacuerat omnem plenitudinem divinitatis habitare? Vide et num. 47 ejusdem libri.

(a) *Vat. bas. ms., non invisibilis qualitate. Bad., sed non visibilis qualitate. Er., Lips. et aliquot mss., non visibili qualitate. Verius Par. cum potioribus, non invisibilis qualitate:* hoc est, invisibilis illa imago intelligi non debet in invisibilis qualitate sita, sed in ipsa substantia ac natura Dei: quia, uti lib. v, n. 5, dicitur, *naturæ virtus præstat ac probat veritatem.* Nec dubium est imagini illi divinam inesse virtutem, cui omnia creandi potestas ab Apostolo attribuitur. *Imago itaque illa, ut notitia illius ex Ambrosio, lib. i de Fide c. 7, suppleatur, non vultus est corporalis, non facis composita, non ceris; sed simplex de D.o, egressa de Patre, expressa de fonte.* Et post pauca: *Imago ista veritas est, imago ista iustitia est, imago ista Dei virtus est; non quia, quia verbum est, non insensibilis, quia sapientia est; non inanis, quia virtus est; non vacua, quia vita est, etc.*

(b) *In vetusto codice Colb. ac Germ., ob dispositionem.*

(c) *Editi excepto Par., spiritalibus sacramentum concorporationis (Lips. corporatiōis). Namque, etc. Rectius mss. spiritalibus sacramentis, etc.* hoc est, operationibus, quæ spiritalem ac divinam Christi naturam spectant, subiunxit quæ ad corpoream et humanam attinent.

(d) *Excusi, ipse, sine et, quod hic aptius significat naturarum in una eademque persona distinctionem.*

(e) *Ita omnes prope mss., quomodo supra, n. 32, corpus omnium Christi prædicatur. At in codice bas. Vat. et Martin. corporeus, in edit. Par., corporalis, in aliis concorporalis.*

51. *Imago Dei est, quatenus omnia in eo creantur.*

Creatio ut reconciliatio et Patris et Filii est. — Sentisne

jam quid sit esse imaginem Dei? Creari utique omnia (3) in (h) eo per eum. Cum in eo creantur omnia, intellige etiam eum cujus imago est creatorem in eo omnia. Cum autem quæ in eo creantur, per ipsum creantur; in hoc quoque, qui imago est, naturam ejus cujus imago est (l) inesse 250 cognosce. Per se enim creat, quæ in ipso creantur: sicuti per ipsum reconciliantur in eo omnia. Cum in eo reconciliantur, paternæ in eo (m) unitatis apprehende naturam reconciliantem sibi in eo omnia. Cum per eum reconciliantur omnia, ipsum Patri reconciliantem in se omnia quæ per se reconciliabat intellige. Ait enim idem Apostolus: *Omnia utem a Deo, qui reconciliavit nos sibi per Christum, et dedit nobis (n) ministerium*

invisibilis non referret.

(2) *Cum imago, Dei est.*

(3) *In eo ei per eum.*

(f) *Tres mss. Colb. in primogenita, mendose. Mox in aliquot recentioribus, nec non apud Er. et B. d., vitæ renascantur æternæ: minus sincere. Spiritualia intelligere est angelos vel etiam homines secundum animam, humana autem saltem hominum corpora. Angeli debent Christo quod manent, id est, non intereant. Ut enim docet Ambrosius, lib. iii de Fide, c. 3: nec Angelus immortalis est naturaliter, cujus immortalitas in voluntate est Creatoris.*

(g) *Ita mss. nisi quod in pluribus deest primum illud est. At in vulgatis desideratur præterea, cum imago est.*

(h) *In Martin. et aliquot veteribus libris omittitur omnis. Quod hic brevis, sic exponitur clarius. Fragm. II, n. 50: Idcirco primogenitus omnis creaturæ, quia in eodem jam a principio omnium quæ effecturus erat, omnia generationum initia constituerunt.*

(i) *Apud Bad. et Er., primum capitis. In uno e ms. Vatic. primum charitatis; glossema. In Colb. et Germ., teneat primum.*

(j) *In vulgatis, et in eum. Abest particula et ab omnibus mss. In pluribus autem desideratur in eum. Non prorsus displicet cum Colb. et Germ. per ipsum eum. Postea iidem mss. in eo, pro in quo. Tum editi, per ipsum et in ipso: ubi particula et abest a mss.*

(k) *Excusi, in eo et per eum. Tum ms. Colb., cum in eum recreantur; et mox, quæ in eum creantur. Utraque loco habet etiam Martin. in eum.*

(l) *Verbum inesse, quod in prius vulgatis desideratur exacta in omnibus mss. at corrupte in se esse.*

(m) *Er. et Lips. virtutis, duo mss. naturæ.*

(n) *Bad. cum ms. Vatic. bas. naturæ, mendose.*

reconciliationis; quoniam quidem Deus erot in Christo mundum reconcilians sibi (I Cor. v, 18, 19). Confer enim his omne evangelicæ fidei sacramentum. Qui enim videtur in viso, qui operatur in operante, qui loquitur in loquente, idem in reconciliante reconciliat (Joan. xiv, 9, 10). Et ideo eo in eo et per eum reconciliatio est, quia per indifferentem naturam Pater in eo manens, mundum sibi ipse per eum et in eo (a) reconciliatione rodebat.

52. Unitatem summi cum Patre quam potuit aptius Christus declaravit. — Consensus itaque humanæ infinitati Deus non incerta verborum nuditate fidem docuit. Namque eum credendi necessitatem dicti domini auctoritas sola præstaret, tamen sensum nostrum per intelligentiam editæ rationis instituit: ut id quod dixerat *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30), per causam ipsam unitatis expositæ nosceremus. Dicens enim se per loquentem loqui, et per operantem operari, et per judicantem judicare, et per visum videri, et per reconciliantem (1) reconciliare (b), et manere se in eo qui in se maneret. quæro quo alio ad intelligentiæ nostræ sensum expositionis suæ uti potuerit (c) aptiore sermone, ut unum esse intelligerentur, quam isto, quo per nativitatis veritatem, et nature unitatem, quidquid Filius ageret ac diceret, id in Filio Pater et loqueretur et gereret? Non est hoc itaque naturæ (d) a se alienæ, neque per creationem **251** in Deum comparatæ, neque ex portione Dei in Deum natæ; sed perfecta unitate in Deum perfectum genitæ divinitatis, cujus hæc naturalis conscientia: fiducia est, ut dicat: *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11): et rursum: *Omnia quæ Patris sunt, mea sunt* (Joan. xvi, 15). Nihil enim ei ex Deo deest, quo operante et loquente et viso, Deus et operatur et loquitur et videtur. Non sunt duo (supple, naturis distincti) in unius vel operatione, vel sermone, vel visu. Nec solitarius Deus est, qui in operante et loquente et viso Deo, Deus et operatus et loquutus et visus sit. Hoc Ecclesia intelligit, hoc Synagoga non credit, hoc philosophia non sapit, unum ex

uno, et totum a toto, Deum et filium, neque per nativitatem Patri admissæ (e) quod totum nat, neque hoc ipsum totum non secum nascendū tenuisse. Et quisquis in hac infidelitatis stultitia deturbabitur, aut Juliorum sectator, aut gentium.

53. Sapientia humana. Elementorum mundi et Christi discrimen. — Ut autem dictum Domini intelligas quo ait: *Omnia quæ Patris sunt, mea sunt*; Apostoli et doctrinam et fidem discere dicentis; *Videte ne quis vos seducat per philosophiam et inanem deceptionem secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: quia in ipsa inhabitat* (2) *omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Catos. ii, 8, 9). De mundo est, (f) et doctrinæ hominum sapit, et philosophiæ præda est, quisquis Christum verum Deum nescit, quisquis in eo plenitudinem divinitatis ignorat. Humana mens hoc solum sapit quod intelligit, et mundus hoc tantum quod potest credit, secundum elementorum naturas id tantum possibile existimans, quod aut videret, aut ageret. Elementa enim mundi ex nihilo subsisterunt: **252** sed Christus (g) non de non substantibus manet (h), nec capit ad originem, sed originem ab origine sumpsit æternam. Elementa enim mundi aut inanimata sunt, aut ad animam profecerunt: sed Christus vita est, ex Deo vivente in viventem Deum natus. Elementa mundi a Deo sunt instituta, non Deus sunt: Christus ex Deo Deus hoc totum est ipse quod Deus est. Elementa mundi cum intra sint, non possunt (i) a se exstare in intra sint: Deum sub sacramento in se habens Christus in Deo est. Elementa mundi cum ex se sui generis generent ad vitam, per corporales quidem passiones præbent ex se initia nascendi; cæterum non usunt viva ipsa nascentium: omnis vero corporalis plenitudo divinitatis in Christo est.

54. Qui divinitatis plenitudo in Christo corporaliter habitat. — Et interrogo, cujus in eo divinitatis plenitudo est? Quæ si non Patris est, quem nihil Deum alium unius Dei fallax prædicator imponit, cujus di-

scussor. Sic infra Hilarius ait, *omnis vero corporaliter plenitudo divinitatis in Christo est*. Sic etiam legitur lib. i, num. 8, nec non lib. xii, num. 20.

(1) Reconciliari: mox, permanere.

(2) Hæc est lectio codicis Veronensis; nam antea plenitudo divinitatis. Græce, πᾶν τὸ πνῆρωμα τῆς θεότητος.

(a) Erasmus conjectavit legendum esse reconciliantem: quod exinde a Lipsio arceptum, in aliis edit. obviavit, remanentibus mss.

(b) In vulgatis, reconciliari: corrupte. Mox in mss. bas. Vat. et Martini, qui in se ipse maneret, addito ipse.

(c) Editi, aptiori. Concinnitis mss. aptiore.

(d) Bad et Er. cum recentioribus mss naturæ specie a se alienæ; ac delude cum Lips. omittunt naturæ. Natura per creationem in Deum comparatæ ea est, quæ creata licet, ex quadam tamen prærogativa sibi comparat atque obtinet Dei nomen.

(e) Excusi, quod totus est: relictus nullus veteribus libris. Pater cum sit aliquid totum, post Filii nativitatem permanet illud omne quod erat, in ipse a quo nulla pars divulsa est.

(f) Er. post Bad., qui doctrinam hominum sapit Pat. post Lips. et de doctrinam hominum sapit: castigant mss. Quod inde sequitur, puta et philosophiæ præda est, iudicio est non ignotum Hilario fuisse

lectionem quam sequuntur Cyprinus epist. lxi, et de Bono patientiæ, Ambrosius, lib. i de Fide, c. 5, Hieronymus in exp. tv epist. ad Gal. proximo Amostoll hoc opo ne quis vos seducat, legentes ne quis vos deprædetur, sive græco ἀπολαύσας. Imo, lib. i, n. 15, cum is facit Hilarius ipse legens, Videte ne quis vos spoliat. Alterius tamen lectionis antiquitas patet ex Tertulliano, quod quem lib. de Præser. Her. n. 7, exstat, Videte ne quis vos circumveniat.

(g) Apud Bad., non de substantibus. In edit. aliis, non de existentiis: mendacii quod castigant mss. Tom Lipsius pro manet, posuit manet, verbumque hoc relictum Bar. contra mss. solum. Videtur notam f. pag. 17 (not. h. col. 222 nostræ editionis).

(h) Ita posteriores cod. Vat. bas., alter Vatie., Colb., Germ., etc. Alii vero, nec capit ab origine.

(i) Id est, non possunt intra simul et extra esse; cum contra Christus in Deo existens simul et Deum in se habens intra simul et extra Patrem existet, videtur initium lib. iii

vinitatis plenitudo habet in Christo? Si vero Patris est, edoce quomodo corporaliter hæc in eo habet plenitudo. Si enim corporali modo Patrem in Filio (a) credis; Pater in Filio habitans non exstabit in sese. (1) Si vero, quod est potius, corporaliter in eo manens (b) divinitas naturæ in eo Dei ex Deo significat veritate; dum in eo Deus est, non aut per dignationem aut per voluntatem, sed per generationem verus et totus (c) corporali secundum se plenitudine manens; dum quod ipse est, id etiam per nativitatem Dei in Deum (2) natum (d) est; neque diversum aut differens aliquid in Deo est, quam id quod corporaliter habet in Christo; et quidquid (3) inhabitet corporaliter, id ipsum secundum divinitatis est plenitudinem: quid humana sectaris? **253** quid inanum deceptionum doctrinam inhæres? quid tibi affers unanimitatem, concordiam, creaturam? Plenitudo divinitatis in Christo est corporaliter.

55. *Alius habitans, alius habitatio; perfectus uterque Deus.* — Tenuit autem etiam in hoc Apostolus fidei suæ legem, ut corporaliter in Christo inhabitare plenitudinem divinitatis doceret: (4) ne ad unionem (e) impiam fidei sermo decideret, nec ad alterius naturæ intelligentiam furor irreligiōsus erumperet. Habitans enim in Christo plenitudo divinitatis corporaliter, nec singularis nec separabilis est: dum (5) nec se patitur a corporali plenitudine divinitatis plenitudo discerui, nec habitans divinitas ea ipsa intelligi potest esse divinitatis habitatio. Atque ita Christus est, ut corporaliter plenitudo divinitatis in Christo sit; sic vero in Christo sit divinitatis corporaliter plenitudo, ut in eo inhabitans (g) plenitudo non aliud intelligatur esse quam Christus. Furare quas voles verborum occasiones, et irreligiōsi ingenii aculeus excita. Eminentem saltem ejus plenitudo divinitatis in Christo inhabitat **254** corporaliter. Est enim

- (1) *Sin vero.*
 (2) *Natus est.*
 (3) *Inhabitat.*

(a) Bad. et Er., *recludis*. Lips. et Par. cum recentioribus mss. *claudis*. At in potioribus mss. *credis*, vel *credes*. Sic supra, num. 24, ut Patrem ita et Filium dictum esse Spiritum observatur, *ne secundum corporales modos ita inesse Filium in Patre vel Patrem in Filio crederemus*.

(b) Vat. bas. codex, *divinitate*: male. Mox Bad., Er. et Lips., *significat unitatem*. Magis placet cum Par. et mss. *veritatem*: ut divinitatem in Christo corporaliter manentem interpretetur S. Doctor naturam Dei vere æ substantialem in eo manentem. Ita Tertullianus adversus Prax., u. 7, ubi dixit: *Quis enim negabit Deum corpus esse, etsi Deus Spiritus est, statim inquit corpus hoc se dixisse, quod non sit sine substantia, dum subiecit: Sed et invisibilia illa quæcumque sunt, habent apud Deum et suum corpus et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt: quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit!* Quo sensu lib. de Carne Christi, n. 11, dixit, *Omne quod est, corpus est sui generis. Nihil est incorporale, nisi quod non est. Neque obscuro est corpus hic ab Hilario dici, quod plenum, quod verum æ substantiale est. Quo spectat illud in psal. cxxxii, v. 26: Ceterum nunc perfecta exsulta-*

Christus, est et inhabitans in eo divinitatis corporaliter plenitudo.

56. *Quæ sit habitatio corporalis. Cujus sit.* — Et si quæras quæ sit habitatio corporalis; intellige quid sit loqui in loquente, et in viso videri, et in operante operari, et in Deo Deum, et ex toto totum, et ex uno unum; et ita corporalis divinitatis plenitudinem recognosce. Et cujus hæc divinitatis corporaliter inhabitans plenitudo sit, memento Apostolum non tacere dicentem: *Ea enim, quæ invisibilia sunt ejus, (h) a constitutione mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur æterna quoque ejus virtus et divinitas (Rom. 1, 20)*. Hujus itaque divinitas (i) corporalis in Christo est, non ex parte, sed tota, neque partiu est, sed plenitudo: ita corporaliter manens, ut unum sicut; ita unum sunt, ut a Deo non differat Deus; ita indifferens a Deo Deo, ut perfectum Deum (j) substituerit perfecta nativitas, ita autem perfecta nativitas subsistat, quia in Deo ex Deo nato corporaliter divinitatis inhabitet plenitudo.

255. 256 LIBER NONUS.

Assertum superiori libro Patris et Filii indifferentem naturam adversus hæreticorum objectu tueri atque confirmat. Allatis hujus rei gratia, quas illi obsecant, Scripturis quædam. Hilarius jactat responsionum semina, primo genuinos Scripturarum sensus, non ex eo quod verba ruda et a cæteris divulsa sonant, sed ex amecedentibus et consequentibus et ex dicendi causis esse expectandos. deinde Christum ex unitis in idipsum neque tamen confusis naturis rem unam et eandem esse; ita enim illum dictu gestaque sua semper temperasse, ut et Dei et hominis filium sese declararet: postremo distinguenda esse quæ dixit aut gessit nondum homo, quæ jam homo moriturus, quæ immortalis. Hinc duarum in uno

- (4) *Et ne ad unionem impium.*
 (5) *Nec separabitur.*

tionis exsultantes, non spe, sed veritate; non in imagine, sed corpore.

(c) Excusi, *corporalis secundum sui plenitudinem emendantur* ex mss.

(d) Editi exceptio Par., *natus est*. Tuu Bad. et Er., *neque diversum aut diversum aut differens aliquid in Deo Deus est*: ac deinde cum edit. aliis, cum id quod est, *corporaliter habitat*, etc., ubi in mss. *quam id*, etc., hoc est, in Deo Patre nihil est aliud, quam quod in Christo corporaliter.

(e) Vat. bas. ms., Martin. et aliquot alii, *impium*. Vetus Colb. cum Germ. ut supra, n. 36, *impium*. Postea in plerisque *decederet*, non *decideret*.

(f) In mss. Martin. et Vat. bas. *nec separatur*; et infra, *nec discernitur*, loco verbi *discerni*: minus vere.

(g) Apud Bad., Er. et Lips. *desideratur plenitudo*: que hic declaratur non aliud esse, quam quod Christus est. Mox cum optimo codice Colb. magis placuit *exerita*, quam cum aliis *exagita*.

(h) Carnerius codex, *a creatura mundi*, unus e Vatic. a *conditione mundi*: non alio sensu. *Constitutio idem sonat* lib. xi, n. 16.

(i) Vat. bas. ms. cum Martin. *corporaliter*.

(j) Hæc est, *subsistentem elicerit*.

Christo naturarum veritas diffuse adstruitur.

His positis, ad primum hæreticorum objectum, Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus, respondit Christum his verbis non boni aut magistri nomen respicere, sed ejus reprehendere fidem, qui ipsum Deum non credens, sic tamen nuncuparet; imo sese Deum ac magistrum testari, cum se sequenti cælestem thesaurum pollicetur. Tum pluribus demonstrat Christum, ubicunque Deum unum prædicat, se alium quidem a Patre, non tamen ulterius naturæ significare.

Objectum alterum, ut sciant te naturæ verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, ex superioribus ac continuatis huic loco verbis diluit. Ubi enim Christus (Joan. xiv) docuit Patrem in se esse, in se loquente loqui, in se operante operari, in se visa videri (Joan. xvi), laudat fidem Apostolorum se exitionis nomine vere ex Deo natum credentium, ac tandem (Joan. xvii), honorem ita a Patre postulat, ut vicissim honoraturus sit honorantem; ita potestatem accipit, ut et possit omni carni vitam æternam largiri, nec habeat quidquam minus a Patre: his omnibus indicans se ex Patre natum, et cum eo naturæ unum. Deinde ex ipsismet objectis verbis conficit Christum a Patre non separandum esse naturæ, qui non separandus est fide, neque sine contumelia vocari Deum verum patrem, si credatur filium peperisse degenerem. Denique ex continuatis objecta loco verbis unam Patris et Filii gloriam esse copiose subtiliterque edisserit.

Postea ex occasione, que locum dedit Christi dicto, Non potest Filius ab se facere quidquam, evincit Filium cum Patre æqualitatem, nedum infirmitatem, ostendit. Cum enim violati sabbati reatum objicientibus Judæis hoc respondens, proxime antea præmittat, Pater meus usque modo operatur, et ego operor; sibi Patrique unam et communem esse operationem declarat: sicut se confirmat ei æqualem, cum iisdem indigne ferentibus quod æqualem se Deo faceret, statim subjicit, Quæcumque enim ille facit, eadem et Filius similiter facit. Una etiam utriusque voluntas subinde demonstratur.

Ad id quod quarto objiciunt, Pater major me est, hoc concedit vere dici, quia auctor Filii est, qui neque Patri æquandus est secundum formam servi. Si autem Pater major est Filio, quia ei dicit quod est; Filius non est minor Patre, quia id omne accipit quod Pater est.

Postremo ignorantiam, quam hæretici Christo affingunt, pluribus argumentis repellit. Non enim iudicii diem ignorare potuit omnium conditor, dei hujus nominatum auctor ac Dominus, quem nihil Pater celat, in quo omnes thesauri scientiæ sunt. Quia tamen obscuri sunt, recte nesciunt se dicere, quod non est eloquendum. Solus itaque Pater diem iudicii scit, quia

(1) *Ad divinitatem indiscretæ naturæ.*

(a) In vulgatis et nonnullis mss. *indiscretæ naturæ.* In solo codice Bas. Vat., *discretæ*, cujus necnon Carnut., trium Colb., unius Sorbon., Martin. ac Gerui. auctoritate sustulimus deinde vocabulum *naturæ.*

(b) Id est, subsistentia distinctæ. Neque vero hic per se ostenditur divinitas; sed cum alius sit qui habitatur, plus quæ habitat; Patris habitantis, et Filii

A *solus illum Filio non tacet: nescit autem Filius, quia nulli revelat.*

257 1. *Libro superiore quid confectum. Quid confutatum.* — Tractantes superiore libro de indifferenti natura Dei patris et Dei filii, et id quod dictum est,

Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 38), demonstrantes non ad solitariam Deum proflere, sed (1) ad unitatem (a) indiscretæ secundum generationem divinitatis; dum neque aliunde quam ex Deo Deus natus est, et ex Deo Deus non potest non id esse quod Deus est; percursisque, etsi non omnibus, tamen ad intelligentiam sufficientibus dictionum divinarum atque apostolicorum testimoniis, quibus inseparabilis natura ac potestas Patris ac Filii docebatur, usque ad

B *hunc apostolicæ fidei locum venimus, quo ait: Videte ne quis vos seducat per philosophiam et inanem deceptionem secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. ii, 8, 9). In quo, per corporaliter habitantem in eo divinitatis plenitudinem, verum et perfectum et paternæ naturæ Deum demonstrari docuimus: ita ut habitans plenitudo nec diversum intelligeretur significare, neque unicum: cum et incorporalis Dei corporalis habitatio proprietatem naturalis unitatis in Deo qui ex Deo substitisset doceret; et habitans in Christo Dens, subsistentis (b) Christi nativitatem, dum ejus est habitator, ostenderet. Per quod impietati eorum satis superque arbi-*

C *tror fuisse responsum, qui id, quod a Domino dictum est: Qui me vidit, vidit et Patrem (Joan. xiv, 9); et Pater in me, et ego in Patre (Joan. x, 38); et, Ego et Pater unum sumus (Ibid., 39); et, Omnia que Patris sunt, mea sunt (Joan. xvi, 13), (c) ad unitatem et concordiam voluntatis referrent: ut quia dicti fides maneret, dicti tamen intelligentiam fallacis doctrinæ religio eminentia corrumpere; et cum negari non posset in his (d) voluntatum assensus, in quibus naturæ unitas prædicatur, ad abolendam tamen eam quæ secundum divinitatem est unitatem, societas tantum concordie crederetur. Sed beato Apostolo,*

post multa naturalis **258** *veritatis non ambigua præconia, corporaliter habitantis divinitatis plenitudinem in Christo docente, abscessa est omnis imple-*

D *temeritatis assertio, cum naturalem unitatem incorporalis divinitatis habitatio corporalis efficeret: ut id quod non solus est Filius, sed quod in eo manet Pater; neque solum manet, sed et operatur et loquitur; neque solum operatur et loquitur, sed et videtur (e), non sint nuncupativa, sed vera, dum habet in se per sacramentum nativita-*

in qua habitat, subsistentia non una significatur: et consequenter ostenditur nativitas, qua sola Filius alius a Patre subsistit.

(c) Lips. et Par., *ad unanimitatem.*

(d) In ms. Martin., *voluntatis.*

(e) Par. post Lipsium præfixo hic puncto subjicit deinde, *Non sunt, quasi hæc a superioribus absoluta*

tis (a) et virtus virtutem, et potestas potestatem, et natura naturam; tenens per nativitatem ipsa quod suum est, et ex se (b) per imaginem referens quod in se est, dum et imago est auctoris et veritas; quia perfecta nativitas perfectam imaginem præstat, et plenitudo divinitatis corporaliter inhabitans naturalem obtinet veritatem.

2. *Scripturæ quibus abutuntur Ariani. Cur carum sensum non assequantur.* — Et hæc quidem quamvis (c) ita se ut sunt habeant, quia naturalis ex Deo Deus non potest nisi in ea nativitatis suæ natura esse (d) quia Deus est, et viventis nature indifferens esse inseparabilis a se est sub viventis nativitate nature: tamen per fidei evangelicæ salutarem confessionem subreperunt hæretici (e) ad veritatis excidium, ut naturalem Filio detrahant unitatem, dum B aliter atque ad aliud dicta, aliter atque in aliud intelligenda componunt. Negantes itaque Dei filium, utuntur ea auctoritate qua dixerit: *Quid me dicis bonum? Nemo est bonus nisi unus Deus* (Marc. x, 13): ut quia unum Deum professio ejus locuta sit, quicquid illud (f) exinde in Dei nomine erit, jam non in natura Dei maneat, quia Deus unus est. Atque ut id, quod ipse Deus dicitur, nuncupatione potius quam veritate sit; hinc confirmare nituntur, quia dixerit: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscatur te* (g) *solum verum Deum* (Joan. xvii, 3). Et ut extra proprietatem veri Dei sit, id adjiciunt: *Non potest Filius facere ab se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Joan. v, 19). Tentant quoque et illud: *Pater major* 259 *me est* (Joan. xiv, 28). Postremo jam tanquam indissol-

A lubili abnegate divinitatis professione subvertisse se fidem Ecclesie gloriantur, cum relegunt: *De die natem illa et hora nemo scit, neque Angelus in cælis, nec Filius, nisi Pater solus* (Marc. xiii, 32). Non enim videtur exæquabilis per nativitatem esse natura, quæ ignorantis sit necessitate diversa; et Pater sciendo ac Filius nesciendo manifestent dissimilitudinem divinitatis: quia et ignorare Deus nihil debeat, et ignorans non comparandus sit ad scientem. Sed hæc omnia, nec ratione intelligentes, nec temporibus discernentes, nec (h) sacramentis evangelicis apprehendentes, nec dicatorum virtutibus (i) sentientes, stulto atque imperito furore adversus divinitatis naturam loquuntur, ad implendas aures ignorantium sola hæc et vana memorantes, aut ab solutionibus eorum tacitis, aut causis: cum dictorum intelligentia aut ex præpositis aut ex consequentibus (j) expetatur.

3. *Christus et Deus est et homo. Attendant Nestorinus et Eutyches.* — Atque horum quidem superius memoratorum rationem ex ipsis vel evangelicis vel apostolicis professionibus (k) præstituri, admonendos esse omnes communis fidei existimamus: ut in qua confessione æternitas vitæ est, in eadem sit intelligentia (l) æternitatis (m). *Nescit plane vitam suam, nescit, qui Christum Jesum ut verum Deum ita et verum hominem (n) ignorat.* Et ejusdem periculi et est, Christum Jesum vel Spiritum Deum, vel carnem nostri corporis denegare. *Unnis ergo (n) qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo, qui est in cælis. Qui autem negaverit*

(1) Adhuc e regione librarius, de vera carne.

essent: cum manifeste referantur ad verba, *id quod, quæ licet non amplius repetita, facile tamen intelliguntur subinde repetenda, sicut et vocabula in eo: v. 2., et id quod non solum in eo manet, sed et in eo operatur; et id quod non solum in eo operatur et loquitur, sed et in eo videtur.*

(a) In uno e mss. Vatic., *virtutis virtutem, et potestatis potestatem, et naturæ naturam.* Virtus Filius habet in se virtutem quæ Pater est: quia, ut dicitur libro superiore, n. 24, non aliud sunt in Deo quæ sua sunt, quam quod est ipse: et num. 26: *Res naturæ Filii est; sed eodem res et naturæ Patris est.*

(b) Apud Bad., Er. et in mss. Vat. bas., *per ipsius imaginem.* Hæc ita intelligenda: *tenens per nativitatem, seu ut soboles Patris, ipsa quod suum, puta Patris, est: et per imaginem, seu quatenus imago, quæ ex se, id est, ex ipsa Patris substantia est, referens D quod in se, scil. in ipso Patre est.*

(c) Par. ita ut in se habeant.

(d) Duo mss. *quod Deus est.* Tum Vat. bas. codex, ut viventis, non et. Due hic tanguntur rationes, quibus Christum Deum esse doceamur: prima quidem, quod nascatur ex Deo, proindeque aut Deus, aut de-gener; altera vero, quod sicut Pater, ita et ipse vitam habeat in semetipso. Videtis librum superiorem n. 45.

(e) In uno e mss. Vatic. *ad veritatis diversitatis.* In altero, *ad diversitatis:* quod legendum suspicatus est Erasmus, ipse cum Bad. exhibens *ad adversitatis.* Retinendum cum aliis libris, *ad veritatis excidium,* id est, ut veram Filio naturam auferant.

(f) Particula *exinde et jam* in vulgatis omisse re-servantur ope mss.

(g) In excusis, *solum et verum.* Abest et a græco et mss. in quorum plerisque *non teneant, non tentant.*

(h) Vat. bas. mss., *sacramenta evangelica:* correctorem sapit non satis circumspectum, qui non advertit post *apprehendentes* subandiri hæc omnia, videlicet *Scripturæ testimonia* Ariariorum nomine proxime allata: quæ illi arguntur non expendere secundum Evangelicæ sacramenta, hoc est, secundum ea quæ nobis Evangelium revelavit: in quibus præcipuum locum obtinet Christi tum æterna, tum temporalis nativitas.

(i) Vat. bas. *sentientes.* Bandinus autem post Latiniū ex conjectura, *consentientes.* Retinendum omnino *sentientes,* hoc est verborum evangelicorum proxime allatorum vi haud satis probata perspectaque.

(j) Ita antiquiores libri (quorum plerique antea habent *propositis non præpositis*). Alii vero, *expectetur.*

(k) Er. Lips. et Par. *præstaturi:* refragantibus hic Bad. et posterioribus mss., citamur lib. iv, n. 7, et alibi hoc verbum in his etiam ea ratione enuntietur.

(l) Hoc est, ut quemadmodum Pater, ita et Filius in æterna seu divina intelligatur esse natura, si quidem hujus ut illius confessio vitæ nobis præstat æternitatem: quod clarius infra, n. 55, exponitur.

(m) Hæc citant Leo ad Leonem, Aug. epist. cxxxv, c. 5, et Theodoret. in Dial. p. 106.

(n) Verbum *inquit* in vulgatis hic adjectum absque mss. auctoritate, supervacaneum esse constat ex sub-nexis.

me coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo, qui est in caelis. Hæc Verbum caro factum loquebatur, et homo Jesus Christus Dominus majestatis docebat. Mediator ipse in se ad salutem Ecclesie constitutus, et 260 illo ipso inter Deum et homines mediatoris sacramento utrumque (1) unus existens, dum ipse ex unitis in idipsum naturis, nature utriusque res eadem est; ita tamen, ut neutro careret in utroque, ne forte Deus esse homo nascendo desineret, et homo rursus Deus manendo non esset. Hæc itaque humanæ beatitudinis fides vera est, Deum et hominem prædicare, Verbum et carnem confiteri: neque Deum nescire quod homo sit, neque carnem ignorare quod Verbum sit.

4. Quod natus homo Deus maneat, sensus jam non refugit.— Cum autem, contra naturam sensus nostri, Deus manens homo nascitur; jam non est contra naturam spei nostræ, ut natus homo Deus maneat: cum potior natura in inferiore nam fidem præstet, inferiorem in naturam nasci posse potiorum. Et quidem, secundum legem et consuetudinem mundi, (a) promptior magis spei nostræ, quam divini sacramenti effectus est. Namque mundus in his quæ nascuntur habet incrementi virtutem, non habet deminutionis potestatem. (b) Cerno arbores, sæta, pecudes. Ipsum quoque participem rationis hominem contuere: semper proficit augmento, nunquam vero deminutione contrahitur; nec sese caret, quid excrevit (c) in sese. Nam tametsi aut ætate marcescat, aut morte perimatur; habet quidem aut demutationem in tempore, aut finem (d) in constitutione vivendi: cæterum hoc quod sit non habet (e) in virtute non esse, ut novum se per immutationem condat ex eodem, id est, ut ex senē decedat in parvulum. Naturæ ergo nostræ necessitas in augmentum semper mundi lege protracta,

(1) Unum.

(a) Id est, facilius capimus hominem fore Deum, quæ spes nostra est, quam Deum factum fuisse hominem quod divinum sacramentum. Quibus consentiens S. Leo, Ser. 4 in Nat. Dom. c. 2: *Minus mirum est, inquit, hominem ad divina proficere, quam Deum ad humana descendere*: Et Augustinus epist. nunc cxi. n. 11: *Neque enim jam desperandum est participatione Verbi posse homines fieri filios Dei, quando filius Dei participatione carnis factus est filius hominis*. Ne vero cui suspecta sint, quæ noster Hilarius ea de re demerpsit disserit; præmonendum putamus, eum ita velle hominem fieri Deum per arctissimam eum eodivinitatem, ut natura humana nequaquam aboleatur, nisi diserte probat in Psal. ii, n. 44, ubi tandem concludit: *Fit ergo demutatio, sed non affectus abolitio*.

(b) In mss. Vat. bas., certe In vulgatis *gramen*, loco verbi *erue*.

(c) Editi, *ex sese*.

(d) Vetus codex Colb. cum Germ., in consuetudine vivendi.

(e) Rod. et Er, in virtute. Verius alii libri, in virtute, hæc est, in potestate. Argumentum hujus scopus est, nos quidem posse proficere ad id quod non habemus, sed non esse id quod jam unum non posse se sentire v. g. amorum jam exactorum numerum augere posse, sed non ita immutare.

(f) In mss. præba notæ, impudenter. Max Bad. et Lr. cum mss. bas. Vat., prioris, loco potioris.

A non (f) imprudenter profectum nature potioris expectat: cui et incrementum secundum naturam est, et immutatio contra naturam est. Deo itaque proprium fuit, esse aliud quam manebat, nec tamen non esse 261 quod manserat; nasci (g) in homine Deum, nec tamen Deum esse desinere; contrahere se usque ad conceptum et cunas et infantiam, nec tamen Dei potestate decedere. Hoc non sibi, sed nobis est (h) sacramentum. Neque assumptio nostra Deo profectus est: sed continuæ suæ voluntas, nostra proventi est; dum nec amittit ille quod Deus est, et homini acquirit et Deus sit.

5. Dei et hominis se filium dictis et gestis Christus ostendit. Unde occasio hærescos. — Natus igitur unigenitus Deus ex Virgine homo, et secundum plenitudinem temporum in semetipso proventurus in Deum (i) hominem, hunc per omnia evangelici sermonis modum tenuit, ut se filium Dei credi doceret, et hominis filium prædicari admoneret: locutus et genens homo universa quæ Dei sunt, loquens deinde et genens Deus universa quæ hominis sunt; ita tamen, ut (2) ipso illo utriusque generis sermone nunquam nisi cum significatione et hominis locutus et Dei sit; uno tamen Deo patre semper ostenso, et se in natura unius Dei per nativitatis veritatem professo; (j) nec tamen se Deo patri non et filii honore et hominis conditione subdente: cum et nativitas (k) omnino se referat ad auctorem, et caro se universa secundum Deum proficitur infirmata. Hinc itaque fallendi simplices atque ignorantes hæreticis occasio est, ut quæ ab eo secundum hominem dicta sunt, dicta esse secundum naturam divine infirmitatem mentiantur: et quia unus atque idem est loquens omnia quæ loquatur, de (l) se ipso omnia eum locutum esse contendat.

262 6. *Alia sunt dicta Christi nondum nati, alia*

(2) *In illo ipso.*

(g) Sic mss., quomodo infra, num. 8, legimus *natum in homine, et lib. v, n. 18, Deus in homine nascendo*. At editi, in lumine.

(h) Id est, hoc sacramentum assumptæ carnis nostræ salutis est causa, Deo autem nihil aut addit, aut demit. Cum his confer nom. 48 et 49 lib. xi.

(i) Ambiguitas tollitur, si legeris, *proventurus hominem in Deum*.

(j) Ita mss. Editi vero, et tamen, omisso deinde non. Christus se Patri subditum significavit et secundum naturam divinam, quatenus filius; et secundum humanam, quatenus infirmus.

(k) In codice Vat. bas. hic additur *Dei*; quod rectius abest ab aliis: est quippe generalis propositio.

(l) Editi, de semetipso. Notandum illud de se ipso. Licet Hilarius in Christo Deum hominemque arctissime in unam personam conjunctum credat; sic tamen hominem spectat velut ab ipso alienum, ut arguat hæreticos, quod quæ de homine assumpto loquatur, de se ipso, hæc est, de ipsa divinitate sua locutum eum esse velit. Quo loquendi modo Ambrosius, lib. x in Luc. n. 61, ait, *Tristis autem est, non ipse, sed anima*. Eodem spectat illud antiqui auctoris de Fide orthodoxa c. 8, apud Ambrosium, in apperit. Tom. i: *Homo ille passus est, quem filius Dei suscepit, quem induit, quem potavit: sed quia totum ad auctorem referebatur, quidquid homo ille patiebatur; ideo mors et passio Domini indicatur*.

nati et morituri, alia aterni. — Nec sane negamus, totum illum, qui ejus (a) manet, naturæ suæ esse sermone. Sed si Jesus Christus et homo et Deus sit; et neque cum homo, tum priusquam Deus; neque (1) tum (b) erat et homo, tum non etiam et Deus; neque post hominem in Deo non totus homo totus Deus: unum atque idem (c) necesse est dictorum ejus sacramentum esse, quod generis. Et cum in eo secundum tempus discernis hominem (a) a Deo, Dei tum atque hominis discernere sermonem. Et cum Deum atque hominem in tempore confiteberis, Dei atque hominis in tempore dicta didicisti. Cum vero ex homine et Deo rursum totus hominis, (e) totus jam Deo tempus intelligis, si quid illud ad demonstrationem ejus temporis dictum est, tempore excepto quæ dicta sunt: ut cum aliud sit ante hominem Deus, aliud sit homo et Deus, aliud sit post hominem et Deum totus homo totus Deus; non confundas temporibus et generibus dispensationis sacramenta, cum pro qualitate generum ac naturarum, alium ei in sacramento hominis necesse est sermonem fuisse non nato, alium adhuc morituro, alium jam aterni.

7. Christus qui hominem, qui Deum se egerit. Cur nasci voluerit, cur pati, cur mori. — Nostri igitur causa

(1) Tum cum homo.

(2) Constitutionem.

(a) Id est, qui ejus est, seu quem nomine suo profert. Deinde naturæ vocabula potest intelligi persona: quomodo persone nomine non solet utitur Hilarius ad significandam naturam. Vel hoc ita intelligendum, totum illum sermonem esse naturæ quæ Christo propria de sua est. Illi autem propria est, non solum quam nascendo accepit, sed quam in tempore assumpsit.

(b) In vulgatis, neque cum homo. Proxime hæc post hominem in Deo, id est, post hominem glorificatum. In Christo distinguendum tempus quo gloriam suscepit hominem, quo suscepit immortalitatem, quo non jam moriturum. In primo dictum tantum Deus est, in altero Deus et homo, in postremo totus Deus secus infra explicando.

(c) Verbum necesse est desideratur in vulgatiore ms. Colb. Hæc admodum Christi dicta diversis illius naturis sub triplici statu specialiter debere esse sententia.

(d) In veteri ms. Ratisig. a Deo dictum atque hominis: mendose. Hilari mentem si bene capimus, hoc sibi vult. Consecutum tempus, quod Christi incarnationem præcessit, Deum illum spectat ut alii nomine dixerunt, etque nonnulli conjunctum; ne tempus sermonem ei attribuas, qui congruit homini, seu, et tum, cum Deus sit, sermonem tribus dixerunt ac differentem ab eo, quem tribueres homini. Vel etiam hoc notatur status, quando Deus unigenitus in specie assumpta ad tempus homo visus est et in progressum, ut quæ species assumpta, quæ assumpti sunt tribuenda discernamus.

(e) Editi, totus etiam Dei, ac deinde si quod aliam, pro si quid illud: corruptio Hilarii sensu. Illud, Cum vero ex homine et Deo, etc., id est, Cum ex statu Christi mortali, in quo Deus et homo erat, illum transiisse intelligis ad immortalitatem, in quo jam etiam secundum hominem totum totus est Deus; qui videlicet, ut dederatur infra, nom. 13: totus D. a vult, naturæ nostre societate in immortationem diuæ immortalitatis unita. Qui loquendi modus expressus ad imitationem verborum Pauli, ut sit Deus omnia in

hæc omnia Jesus Christus manens, et corporis nostri homo natus, secundum (2) consuetudinem naturæ nostræ locutus est: non tamen omittens (f) naturæ suæ esse quod Deus est. Nam tamen in partu et passione et morte naturæ nostræ (3) se (g) peregerit; res tamen ipsas omnes virtutis naturæ suæ gessit, dum sibi 263 ipso origo nascendi est, dum pati vult quod cum pati non licet, dum moritur (h) qui vivit. Et tamen cum hæc Deus per hominem agit, ex se (i) natus, per se passus, et ex se mortuus; non et hominem se non egi, dum et natus, et passus, et mortuus est. Hæc autem jam ante conditionem mundi sacramenta sunt celestium mysteriorum constituta, ut unigenitus Deus homo nasci vellet, manere in æternum in Deo (j) homine: ut Deus pati vellet, ac passionibus humanæ infirmitatis diaboli decævrens, legem (k) in nobis peccati Deo induriam nostram assumente retineret: ut Deus mori vellet, ne qua insolens potestas adversus Deum esset, neque creatæ in se virtutis posset usurpare naturam, cum se immortalis Deus intra legem mortis (l) habuisset. Nascitur itaque Deus assumptionis nostræ, patitur vero innocentia, postremo moritur ultimo: dum et homo noster in Deo permanet, et infirmitatem nostram

(3) Rem peregerit.

omnibus, omnia intelligendus est salva hominis veritate, ut sape jam demonstratum.

(f) In ed. Colb. et Germ. non naturæ suæ: lectis non spernenda eo sensu, quod Christus ut homo quæ humanæ infirmitatis sustulens, non omisit habere hæc non naturæ suæ esse: quia nimirum ex natura sua Deus est, homo autem ex dispensatione, ut insinuat 1. b. x. n. 22, 64 et 65. Hinc est illud in psal. cxxxix, n. 9: Quod enim Deus est, naturæ suæ est: quod cuius homo fuit, naturæ nostræ assumptio est. Hinc in hoc ipso lib., n. 9: Demonstrato autem ei naturæ suæ, et assumptionis postea sacramenta.

(g) In vulgatis, rem peregerit. Si Christus in passione ac morte res naturæ nostræ peregit, necesse est vere timuerit, doluerit, etc. Quod interitu notandum.

(h) Hic respiciuntur verba Pauli num. 17, enarranda, Deus crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex unitate Dei. Hinc quoque vertitur suspensio eorum, qui Hilarium sensisse opinantur, Christum hominem, priusquam moreretur, a Verbo fuisse derelictum atque desertum. Nam si mortuus est qui vivit, mortuus est Deus: adque non recessit a Christo priusquam moreretur. Hinc se immortalis Deus intra legem mortis habuisse non prædicatur, Deo per carnem moriente: quod multis in hæc numero mentatur.

(i) Filius ex se natus, qui id, quod abeunt a se erat, ut hæc ne potestate præsumpsit, uti enarratur ibi, n. 26, ubi nomine Spiritus sancti in Virgine supervenientis Filium ipsum, quod idcirco hic sibi ipse origo nascendi esse memoratur, ab Hilario intellectum esse ostendimus.

(j) Id est, quod homo maneret in æternum in Deo. Quibus similia sunt hæc 1. b. xi, n. 12: ipso vero in Dei gloriam, id est, in Deum omnia in unum ab eo subjectionis dispensatione mansura: et paulo ante, toto jure Deum ea causa homo ex dispensatione mansura.

(k) Aliter dicitur hæc ad verbum Pauli. Delens quod ad verbum meo vult figurativum, de Julia m. a. n. 10, et 1. b. i, n. 15. tractatur.

(l) Vlt. bas. ms., habitaasset. ut in iso antea 87

passiones Deo sociæ sunt, (1) et (a) spirituales nequitie ac malitiæ potestates triumpho carnis, Deo per carnem moriente, subduntur.

8. *Fidetes Deo in Christo pleni.* — Hujus igitur sacramenti Apostolus conscius, et per Dominum ipsum fidei scientiam adeptus, cum non ignoraret inopacem ejus esse et mundum, et homines, et philosophiam, ait, *Videte ne quis vos seducat per philosophiam et invenit deceptionem secundum* (2) *traditionem* (b) *hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Jesum Christum : quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, et estis in illo repleti, (c) quod est caput omnis principatus et potestatis* (Coloss. II, 8 et seqq.). Exposita itaque habitantis corporaliter divinitatis in eo plenitudine, sacramentum assumptionis nostræ continuo subjecit, dicens: *Estis in eo repleti.* Ut enim in eo divinitatis 264 est plenitudo, ita nos in eo sumus repleti. Neque sane ait, estis repleti, sed, *in eo estis repleti*: quia per fidei spem in vitam æternam regenerati ac regenerandi omnes nunc in Christi corpore manent (d); replendis postea ipsis, non jam in eo, sed in ipsis, secundum tempus illud de quo Apostolus ait, *Qui* (5) *transfigurabit (e) corpus humilitatis nostræ, conforme corpori gloriæ suæ* (Phil. II, 21). Nunc igitur in eo repleti sumus, id est, per assumptionem carnis ejus, in quo divinitatis plenitudo corporaliter inhabitat. Et hujus spei nostræ non exigua in eo potestas est. Namque quod repleti in eo sumus, hoc est caput ac principium omnis potestatis, secundum illud: Ut in nomine suo omne genu (f) flectat, cælestium, et terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus (4) in gloria Dei patris (Philip. II, 10, 11). Confessio itaque hæc erit: *Jesum in gloria Dei patris, et natum in homine (g) jam non in infirmitate*

Phil.

(1) *Et spiritualis nequitie ac malitiæ potestatis, depravate.*

(2) *Traditiones; paulo post, et non secundum Jesum, omnia voce Christum*

(5) *Transfiguravit; deinde, corporis, non corpori.*

(a) Lips. et Par. *spiritualis nequitie*: penitentibus aliis libris. Mox Carnutensis codex, in carne, non per carnem.

(b) Omnes prope mss. *traditiones*: quamvis supra, n. 4, libro superiore n. 55, et l. 1, n. 13, exhibeant *traditionem*.

(c) Sic plerique ac melioris notæ mss. *fontibus subnexis, Quod repleti in ea sumus, hoc est caput ac principium omnis potestatis.* Editi vero, *qui est caput, quomodo legitur lib. 1, n. 13.*

(d) In codice Vat. bas., Martin., duobus Colb. et uno Sorbon. *perperam hic adjicitur repleti.* Ratio quippe hic subjicitur cur fideles in Christo sint repleti Deo, quia nimirum manent in ipsius corpore, quod gloriæ jam particeps factum, Deo proinde plenum sit. Manent porro in ejus corpore, quia ut dicitur in psal. LII, n. 16: *Christus naturam in se universam carnis assumpsit.* Unde cap. 4 in Matth. n. 12, caro Christi civitas nuncupatur, in qua *quandam universi generis humani congregatio continetur*; adeoque, ut ait Ambrosius ep. nunc LXXVI, ad Irenæum, n. 8: *in illa carne Christi per consortium ejusdem nature caro omnis humani generis honorata est.* Replebuntur autem in se ipsis, cum gloriæ ejusdem in propriis corpõibus consortes erunt.

A corporis nostri manere, sed in Dei gloria. Et hæc lingua omnis confitebitur. Et cum cælestia et terrestria (h) genu flectent: hoc caput omnis principatus et potestatis est, ut ei universa genu flectendo subiecta sint, in quo sumus repleti, et qui per habitantem in se corporaliter divinitatis plenitudine, in Dei patris sit gloria confitendus.

9. *Deus idem auctor regenerationis nostræ et Christi resurrectionis.* — Demonstrato autem et naturæ suæ, et assumptionis nostræ sacramento, cum in eo plenitudine divinitatis manente, nos in eo per id quod homo natus est repleamur: reliquam dispensationem humanæ salutis exsequitur, dicens, *In quo et circumcisi estis circumcissione non manu facta in exspoliatione corporis carnis, sed in circumcissione Christi conscripti, ei in baptisate, in quo et* (5) *conresurrexistis per fidem operationis Dei, qui excitavit eum a mortuis* (Coloss. II, 12). Circumcidimur itaque, non 265 circumcissione carnali, sed circumcissione Christi, id est, in novum hominem renati. Cum enim conspelimur (6) baptisate (i) ejus, muri non necesse est ex vetere homine; quia regeneratio baptismi resurrectionis est virtus. Et hæc circumcisio Christi est, non exspoliari carne præputii, sed totos commori ei, et per id totos postea ei vivere. In eo enim (j) resurgimus per ejus Dei fidem, qui cum suscitavit a mortuis. Creditus ergo Deus est, cujus operatione Christus excitatus a mortuis est: quia fides ista conresurgit in Christo.

10. *Idem Christus ut homo moritur, ut Deus se suscitavit.* — Consumatur deinde ita omne assumpti hominis sacramentum: *Et vos* (k) *mortui cum essetis in delictis et præputio carnis vestræ, vivificavit cum illo, donatis vobis omnibus delictis, delens quod adversum nos erat chirographum in sententiis, quod erit con-*

(i) Ms. Veron. *in gloriam est Dei Patris, græce, eis δόξαν θεοῦ πατρὸς*; paulo post, *Jesum substituiimus ex nostro ms. Antea Jesus.*

(5) *Conresurrexistis.*

(6) *Præfert exemplar Veron. baptisate ejus*

(e) Plures mss. *transfiguravit. Martin. transformavit*: quod et habet Vat. bas. codex, qui cum nonnullis aliis postea subjicit, *conforme faciens corpori, vel corporis.*

(f) Ita Aid. ac plerique mss. At apud Er., Lips. et Par., flectat. In ms. Vat. bas. et altero Vatic., ut in nomine *Jesu omnes genu flectant*: ex quo sequi deberet, *cælestes, non cælestium.* Græce, *ἵνα ἐν τῷ δόξαται ἰησοῦ πάντες γόνα κλῖψαι.*

(g) Editi hic addunt *Deum*; quæ vox abest a potioribus mss.

(h) In ms. Martin. hic adjicitur *et inferna.*

(i) Antiqui libri Martin. Vat., bas., Colb., etc., *baptisate ejus.* Hemigianus, *baptisate ei*: quod satis arridebat. Sed quomodo supra dicitur *circumcissione Christi*, ita et nunc *baptisate ejus*, id est, susceptione baptismatis ab ipso instituti.

(j) Martinianus codex, *resurreximus*: et postea, *conresurrexii in Christo, non conresurgii.*

(k) Ita mss. Editi vero particulam cum præfigunt verbo *mortui*. Quod lib. 1, n. 13, a mss. abesse annotavimus. Mox ms. Martin. *donans vobis omnia delicta*, quomodo legitur lib. 1, n. 47, secus autem lib. 1, n. 13.

C

D

L

trarium nobis : et ipsum tulit e medio, offensus illud cruci : (1) exutus carnem, et potestates ostentui esse fecit, triumphatis his (a) in semetipso (Ibid. 15 et seqq.). Apostolicam fidem sacenb homo non capit, et (b) sensus sui dicta alius preter quam ipsius sermo non explicat. Deus Christum a mortuis excitat, et Christum in quo corporaliter divinitatis plenitudo inhabitat. Sed convivicavit nos cum illo, donans nobis peccata, et delens chirographum (c) legis peccati, quod per sententias anteriores contrarium nobis erat hoc tollens de medio, et cruci affigens, mortis lege carne sese spolians, potestates ostentui reddens, triumphatis his in semetipso. Et de triumphatis potestatis in semetipso, atque ostentui redditis, deloque chirographo, vivificatisque nobis, jam superius (lib. 1, n. 13) tractavimus. Hoc vero sacramentum quis vel apprehendet, vel 266 eloquetur? Suscitatio operatio Dei Christum a mortuis, et hæc eadem Dei operatio nos vivificat cum Christo, et hæc eadem (d) operatio donat peccata, chirographum delet, et affigit cruci : carnem se exuit, potestates ostentui reddit, ac de his in semetipso triumphat. Habes operationem Dei Christum a mortuis excitantis : habes et Christum hæc ipsa in se quæ Deus operatur (e) operantem. Christus enim mortuus est, carne se spolians. Tene ergo Christum hominem a Deo ex mortuis excitatum, tene Deum Christum salutis nostre (2) operationem cum esset moriturus operantem : ut cum hæc Deus operatur in Christo, (f) operans licet Deus, spolians se tamen Christus carne moriturus sit : et cum mortuus est Christus, operans ante mortem Deus, mortuum tamen Christum operatio Dei excitet : cum ipse sit (idem sit) (g) Christum a mor-

(1) Exutus carne.

(a) In ms. Caront. hic additur cum fiducia : quod etiam exstat lib. 1, n. 13, et lib. x, n. 47, ubi idem ille locus non eodem prorsus modo exhibetur. In ms. Vat. has. et Merim. exutus carnem, et principatus et potestates dehonestans, et cum fiducia triumphans. Hic autem diligenter observandum, quod exutus carnem, non passive, sed active sumatur, quasi spolians se carne, quomodo legitur infra, lib. x, n. 47, immo etiam hic ubi eadem illa verba explicantur. Et in hæc quidem significatione activa stat tota vis argumenti subsequens. Quamquam pro exutus carnem et potestates, modo in latinis codicibus legere est, exspolians principatus : consentiantque græca exemplaria, etiam Germanense, quod Pauli epistolæ græcæ et latine complectitur, ab annis saltem mille exaratum, in quo ut in aliis exstat ἀπερυσσάμενος τὰς ἁρτὰς. Verum ex vocabulo τὰς ἁρτὰς facile confici potuit τὴν σάρκα. Et certe Augustinus de Peccat. mer. et remiss. c. 27, et lib. xvi contra Faustum c. 29, necnon de Agone Christ. c. 2, cum nostro Hilario legit exutus se carnem Sic et Ambrosius lib. v in Lucam, n. 107 : Exuens se carnem principatus et potestates omnes tradidit, et libro ut de Fide c. 2 : Qui affixit illud (chirographum) cruci, carnem se exuit : sed Pater non se exuit carnem, etc. Deum apud eundem Ambrosianum auctor Tract. in Symbolon Apostolorum : Non ergo usquam jure ac potestate exutus est carne, sed ipse se exuit. Nam qui potest non mori si nollit, procul dubio quia voluit mortuus est. Quod ita esse comprobans Apostolus ait, spolians se carne, principatus et potestates exemplari. Hoc tamen illi ab Hilario del-

tuis excitans, qui est ante mortem Christus operatus, et idem sit spolians se carne moriturus.

11. Caro spoliata et carne se spolians unus est Christus.— Jamne apostolicæ fidei sacramentum intelligis? Jamne Christum cognitum habes? Quæro enim a te, quis sit carne se spolians, et quæ sit caro illa spoliata? Duplicis enim intelligentiæ ab Apostolo teneo significationem, spoliatae carnis, sequæ carne spoliantis : et inter hæc Christum audio per operationem Dei a mortuis excitatum. Et cum sit Christum a mortuis excitans Deus, sitque et Christus excitans a mortuis : interrogo quis est carne se spolians, et quis est Christum a mortuis excitans, nosque vivificans cum Christo? Si enim non idem est Christus mortuus, qui est caro spoliata : carnis spoliatae nomen ostendit : et rursus naturam ejus, qui se carne spoliavit, exponit. 267 Eundem enim esse invenio Deum Christum a mortuis excitatum, qui carne se spoliavit, et rursus spoliatam carnem Christum esse a mortuis excitatum : deinde principatus et potestates ostentui reddentem et triumphantem reperio in semetipso. Intelligisne hunc triumphantem potestates in semetipso? Sentisne quod a se non differat caro spoliata, et carne se spolians? In semetipso enim triumphat, id est, in ea qua se carne spoliavit. Videsne ita Deum et hominem prædicari : ut mors homini, Deo vero carnis excitatio deputetur; non tamen ut alius sit qui mortuus est, et alius sit quem mortuus resurgit? Spoliata enim (h) caro Christus est mortuus : et rursus Christum a mortuis excitans, idem Christus est carne se spolians. Naturam Dei in virtute resurrectionis intellige : dispensationem hominis in morte cognosce. Et cum sint

(2) Operatione.

ferunt, quod post exuens se carnem, adjuccit principatus, quod verbum Hilarius omittere solet : quantum tamen eadem lectio non ignota ei fuerit, ut liquet ex n. 11.

(b) In ms. Vat. bas., sensus rjuz. Non est audendus Erasmus, qui excessus loco sensus legendum esse conjectat. Hoc sibi vult Pauli fidem homo sola sæculi sapientia instructus non assequitur, neque dicentium illius interpretatio aliunde repetenda est, quam ex aliis ipsis dicitis.

(c) Quod hic Hilarius chirographum legis peccati, et supra, num. 7, simpliciter legem peccati : vocat l. 1, n. 13 : seminitam mortis, favente Tertulliano, l. de Pudicitia n. 19, ubi legit : donato chirographo mortis.

(d) Rursus hic apud. Er., Lips. et Par., Dei operatio : Bad et mss. dissidentibus.

(e) Solus codex Vat. bas., operatum.

(f) Exeu-i, operetur licet : contra fidem mss.

(g) Editi excepto Par. Christus a mortuis excitatus : refragantibus scriptis.

(h) Apud Leonem epist. novæ editionis cxxxv ad Leonem Augustum c. 3, ubi hæc aliaque Hilarii dicta laudantur, spoliata enim carne male. Quidquid hoc libro hactenus disputatum est, sed hæc maxime sententia, in eum non convenit, qui verbum a carnis Christi mortua separatim senserit. Unde Hilarius ab ea opinione non immerito creditur alienus. Cum enim carne se spolians, caro spoliata, et carnem spoliatam excitans ipsi unus et idem Christus sit, nec sit unus unitate nature, sed personæ : sequitur cum sensisse personam Verbi carni spoliatae unitam.

utraque suis gesta naturis, unum tamen Christum A
Jesum eum nomen esse, qui utrumque est.

12. *Christus sua virtute suscitavit: cur hoc opus cum Paulo tribuat Patri.* — Quamquam enim meminerim frequenter ad Deum patrem per Apostolum referri, Christum a mortuis esse excitatum: sed non est Apostolus extra evangelicam fidem (a) dictis suis ipse contrarius, maxime Domino dicente, *Propter hoc me Pater diligit, quod ego pono animam meam, (b) ut iterum accipiam eam. Nemo (1) tollit eam a me, sed ego pono eam a me. Potestatem habeo ponendi eam; et potestatem habeo iterum accipiendi eam. Hoc mandatum accepit a Patre (Joan. x, 17, 18).* Vel cum postulatam ab eo esset, ut signum ad fidem de se ostenderet, ait de templo corporis sui, *Solvite hoc templum, et ego in triduo suscitabo illud (Joan. ii, 19; vid. tract. Psal. cxli, num. 6).* Cum enim et per accipiendam animam potestatem et per suscitandum templi virtutem ipsam se sibi resurrectionis suae Deum doceat. **¶** Tutum hoc tamen ad mandati paterni (c) referens auctoritatem: non contrarie intelligitur Apostolus, Christum Dei virtutem et Dei sapientiam (d) predicantis, omnia operis sui inagultentiam (e) per se ad Patris gloriam retulisse, quia quidquid Christus gerit, virtus Dei et sapientia gerit; et quidquid virtus Dei et sapientia gerit, sine dubio Deus gerit, cujus et sapientia est Christus et virtus. Denique nunc per operationem Dei excitatus Christus a mortuis est: quoniam opera Dei patris ipse (f) natura a Deo non differentem operatus est. Et in eo Deo resurrectionis fides est, qui Christum suscitavit a mortuis.

(1) Tollit graece etiam habetur *σχοι*. Tollit quoque legitur lib. x, num. 57.

(a) In peritone usque, dicitur a Paulo ante in Garn., *memineris, non meminervit.*

(b) Editi, et iterum recipiam: dissidentibus inss.

(c) Rad. Fr. et Lips., referit: absque auctoritate in s. Tum per contrarie, Latinius atque Bandinus legendam conjecetarunt, *contraire*: nil necesse ut quidquam immutetur.

(d) Lips. et Par., *predicasse*: ac deinde cum editis aliis, *omnemque opera*, etc. Casiguntur ex inss.

(e) Vat. bas. inss. *per id quod ad Patris gloriam retulisset*; depravate, cum hoc sibi vellet: Non intelligitur Apostolus sensu proximo Caristi verbis contrarium ad Patris gloriam retulisse omnium operis Christi magnificentiam.

(f) Ita inss. Vat. bas. et Martin. inventibus aliis. At editi, *natura a Deo non differentem operatus est. Et* D
in eo, omissa *Deo*, dem supra audimus Christum resurrectionis suae Deum.

(g) In vulgatis, *ex infirmitate nostra*, *Ahest nostra* a sacerdotibus inss. et a graeco, ut et lib. x, n. 65. Mox etiam *ahest humana* a Colb. ac Germ.

(h) Editi excepto Par., *mortuus est peccato, mortuum est*. Postea inss. Martin., *reputate*, non deputate.

(i) Sic lib. i, n. 33: *Carnem enim peccati recepit*: quae nimium veram ex Virgine de Adam peccatore propagatum carnem assumpsit; quavis, ut plane declaratur lib. x, n. 26: *neque caro illa caro peccati, sed similitudo carnis peccati.*

(j) Inss. Vat. bas., Colb., Prat., etc., *in communi-
one substantiae immortalis.*

13. *Naturae in Christo duae ex Paulo.* — Hae igitur beatus Apostolus genitrix in Christo significatio-
nis tenuit predicationem et in infirmitate in eo hominis, et virtutem Dei ac naturam doctrix, secundum illud Corinthiis dictum: *Naam etsi crucifixus est (2) ex infirmitate (a), sed vivit ex virtute Dei (II Cor. xiii, 4), mortem infirmitatis humanae, vitam vero Dei virtutis ostendens: et illud ad Romanos, Quod enim (h) mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. Sic et vos deputate vosmetipsos mortuos quidem esse peccato, vivere autem Deo in Christo Jesu (Rom. vi, 10, 11): mortem peccato, id est, corpori nostro ascribens, vitam autem Deo, cui est naturale quod vivit, et per id vis corpori nostro mori oportere, ut Deo vivamus in Christo Jesu, qui peccati nostri corpus (i) assumpsit, totum jam Deo vivit, naturae nostrae societate (3) in communionem (j) divinae immortalitatis unita.*

14. *Abi Dei, alia servi forma: idem Christus. Dei forma latuit, non perit.* — Haec igitur demonstranda a me paucis fuerunt, ut utriusque naturae (k) personam tractari in Domino Jesu Christo meminissimus: quia qui in forma Dei manebat, **¶** formam servi accepit (l), per quam obediens usque ad mortem fuit. Obedientis enim mortis non est in Dei forma, sicut nec Dei forma inest in forma servi. Per sacramentum autem evangelicae dispensationis non alius est in forma servi, quam qui in forma Dei est: cum tamen servi formam accipere, et in forma Dei manere non idem sit: eumque accipere formam servi, nisi per evacuationem suam, (m) non poterit qui manebat in G
Dei forma, non conveniente sibi formae utriusque

(2) *Ex infirmitate nostra.*

(3) *In communiione substantiae immortalis.*

(k) Potest hoc ita intelligi, ut in Christo duplici licet natura existente, unam tamen esse personam admoneatur: cui intelligentiae favere subnexa. Proxime tamen dicta postulant, ut *personae* vocabulo non tam sub-intentiam, quam naturae utriusque conditionem ac proprietates intelligamus. Quo sensu Ambrosius, lib. si de Fide c. 8, n. 64, dicit: *Miraris si ex persona hominis Patrem dixit majorem, qui in persona hominis se dixit vermem: et epist. xviii, n. 4: qui in persona hominis formam servi accepit: quasi diceret, qui et homo formam servi habuit. Vide Hilarium ipsam in psal. lxxii, v. 3.*

(l) Cum apud Leonem praedicta epistola cxxxv Hilarii nomine legitur, qui in forma Dei manebat, formam servi accepit, ipse divinitatem nequaquam amittit; probabile est postremo illis verbis, quae in nullis inss. existit, neque exstare debent, summam per-trinxi, quod postea diffusius demonstratur.

(m) In pervertastis inss. Garn., Colb. ac Germ., non ait: *hanc invenimus, si deinde tacitum intelligatur ejus.* Haec spectat quod Augustinus epist. xi, n. 4, incarnationis necessitatem confirmaturus ait: *Nemo enim quicumque erigit ad id in quo est, nisi aliquantulum ad id in quo est, descendit.* Cui simile est illud Hilarii nostri lib. xii, n. 6: *Incipere autem ex Deo in hominem nisi et ex forma Dei Deus evacuatus non potuit, etc. In eo solum quod hoc sequitur, non convenire sibi formam utriusque communionem, patet formae nomine exteriorum tantum naturae utriusque habitum deservire. Unde intelligitur est quae ratione Hilarius Christum post resurrectionem totum Deum,*

concurrit. Sed non alius atque diversus est, (a) qui se exhibuit, et qui formam servi accepit. Accipisse enim non potest ejus esse qui non sit; quia ejus sit, qui subsistat, accipere. Ergo evacuatio formæ non est abolitio naturæ: quia qui se evacuat, non caret sese; (1) et qui accipit, manet. Et cum (idem) ipse sit evacuans et accipiens, habet quidem in eo sacramentum, quod se evacuat et accipit; non tamen habet interitum, ne non exstet evacuans, et ne non sit accipiens. Itaque evacuatio eo proficit, ut proficiat forma servi, non ut Christus, qui in forma Dei erat, (b) Christus esse non maneat; cum formam servi non nisi Christus acceperit. Qui cum se evacaverit, ut manens Spiritus Christus idem Christus homo esset; in corpore demutato habitus et assumptio naturæ, naturam (c) manentis divinitatis non peremit: quia unus atque idem Christus sit, et demutans habitum, et assumens.

15. *Expendantur objecta hæreticorum. Christus non arguit quod dicatur bonus.*—O tensa quæ sacramentorum dispensatione, per quam hæretici ignorantibusque fallerent, ut ea, quæ per assumpti hominis naturam dicta gesta que sunt, omnia infirmitati divinitatis adscriberent, et formæ Dei deputarent, quidquid formæ servi propriæ (d) aptum est: nunc ipsi propositionibus eorum respondendum est. Tuto enim jam dictorum singulorum genera diducantur, cum Verbum et carnem, id est, Deum et hominem Jesum Christum sola fides sit confiteri. Deum igitur Dominum nostrum Jesum Christum ex eo negandum per naturam hæretici existimant, quia dixerit: *Quid me dicis bonum? Nemo est bonus nisi unus Deus* (Marci x. 18). Omnis responsionum ratio necesse est, ut ex interrogationum causis proficiatur. Ad id enim re-pondebitur, unde queritur. Et primum requiritur a dicti hujus calumniatore, utrumne id argueret Dominum existimet, cur bonus dictus sit, sequeretur malum dici. Id enim significari videtur hoc dicto, *Quid me bonum dicis?* Non opinor quisquam tam vecors erit, ut malitiam professionem ei velit adscribere, qui dixerit: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde; et invenietis requiem omninibus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve est* (Matt. xi. 28 et seqq.). Mitem se proficitur atque humilem: et irasci credetur, (e) cur bonus dictus sit? Professionum hæc diversitas dissidet, ut bonitatis suæ testis nomen in se bonitatis accuset. Non ergo

(1) *Et qui accipit.*

ante autem totum in forma servi unncupet. Confer hinc locum cum tract. Ps. lxxviii. n. 25.

(a) Hoc est, qui se exhibuit, non alius est ab eo qui servi formam accepit, seu post evacuationem suam non alius est atque erat ante.

(b) Editi, *Christus ex se non maneat*: castigantur ex mss. Sic infra, n. 39, ut maneret esse Dei forma. Idem Christi exinanitum mysterium egregie explicatur ibi xi. n. 48, et in Psal. cxlvi. n. 7. Hic obiter advertere est vocabulum *Christi* ad naturam divinitatis significandum non sæpe usurpatum.

irasci intelligitur se bonum dici. Et querendum est quam aliam de se professionem arguat, qui non credendus est nomen in se bonitatis arguere.

16. *Fidem interrogantis arguit, non dicta.*—Videamus itaque, quid præter bonum interrogans dixerit: aut enim, *Magister bone, quid boni faciam* (Marci x. 17)? Duas igitur res connumeravit. et bonum, et magistrum. Et quia non arguit bonum se dici; hoc necesse est arguat, quod magister bonus dictus sit. Ita autem arguit se magistrum bonum dici, ut fidem interrogantis potius, quam vel magistri in se vel boni nomen argueret. Juvenis enim insolens per observantiam legis (f), et linem legis qui Christus est nesciens, et justificatum se in operibus existimans, et non intelligens venisse eum ad oves perditas domus Israel (Math. xv. 24), et impossibile esse legi per quidem justificationis salutare credentes (Rom. vii. 3), tanquam communium præceptorum et in lege scripturum magistrum interrogat Dominum legis et unigenitum Deum. Detestatos itaque Dominus hæc de se irreligiosæ fidei professionem, quod tanquam magister legis interrogaretur, respondit, *Quid me vocas bonum?* Atque ut significaret quatenus intelligendus et profectus bonus esset, subjicit, *Nemo bonus, nisi unus Deus*; non respiciens bonitatis nomen, si sibi hoc tanquam Deo deputaretur.

17. *Et bonum et magistrum sese ostendit.*—Denique ostendens se magistri in se boni, per fidem ejus qui tanquam hominem interrogabat, nomen arguere, post jactantiam juvenis et gloriam legis implete, ita respondit: *Unum tibi deest: vade, quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in celo; et veni, sequere me* (Marc. x. 21). Non refugit bonitatis de se nomen, qui celestem thesaurum proficetur: nec magistrum se non vult videri, qui ducem se perfectæ hujus beatitudinis præstat. Terrene autem de se opinionis fidem arguit, bonitatem in se Deo docens esse. Et ut se et Deum et bonum significaret, bonitatis est usus officii, celestes thesauros pandens, et se ad eos prævium tribuens. Ita et quæ sibi tanquam homini tantum deferebantur, delectatur; neque se alius, quæ Deo deputabat, professus alienum est: cum unum Deum bonum confitens, ea ipse loqueretur atque ageret, quæ unius Dei virtutis, bonitatis atque naturæ sunt.

18. *Magistri cum fide nomen accepit.*—Quam igitur non bonitatis nomen refugerit, sed neque magistri honorem recusaverit, sed fidem ejus qui in se nihil nisi corporeum et carnale sapisset, arguerit; hinc

(c) In ms. Corb. et aliorum aliis, *manentis in corpore*. glissement.

(d) Ita plerique mss. At editi, *aptatum*. Mox in codice Val. bas. *toto enim.... genere, non tuto eam.... genera.*

(e) *Vetus codex Collb. cum bonus.*

(f) *Cui tamen obsecutus ex nullo est, ut dicitur et ostenditur cap. 19 in Math. n. 5: Puto enim, inquit Augustinus epist. nunc clxxv. n. 25: quod se interrogantius quam verius seroasse responderit*

intelligitur, quod aliter ad Apostolos magistrum se A
contemptus locutus est, dicens: Vos me vocatis magis-
trum et Dominum, et bene dicitis; sum etenim (Joan-
xiii, 15), et cum alibi dixisset: Ne vocemini magistri,
quia magister vester Christus est (Matt. xxiii, 10). Ubi
eum fide magister est, ibi aden laudat, ut et proficitur
hoc nomen: hic vero homi magistri nomen non
recognoscit, ubi nec Dominus intellectus est esse,
nec Christus: solum unum Deum bonum prædicans,
non se utique a Deo (1) secretans, qui et Dominum
se professus et Christum, ducem thesauri celestis
ostendat.

19. Ubique Dominus nec eundem cum Patre nec di-
versum se proficitur. Fidei honore, adeoque natura
patri se æquavit.—Tenuit autem hunc semper Domi-
nus fidei ecclesiasticæ modum, ut patrem Deum
unum prædicans, a sacramento se Dei non separaret
unius, dum per naturam nativitatis neque alium se
Deum præfiteretur esse, neque ipsum: quia eum nec
diversi generis Deum esse natura in eo unius Dei pa-
titur, neque nativitas admittit non perfectum **272**
ei esse quod filius est. Ita nec separabilis a Deo pos-
test esse, neque ipse est. Per quod ita omnem ser-
monis sui significationem temperat, ut quidquid Deo
patri honoris protestaretur, id modestissima confes-
sione etiam sibi proprium esse monstraret. Cum enim
ait, *Credite in Deum, et in me credite* (Joan. xiv, 1),
quæro (a) in quo se in natura discreverit, qui non
discreverit in honore? Dicens enim, *Et in me credite*,
cum dixisset, *Et in Deum credite*: anne per id quod
ait, *in me*, non et suam intelligitur significasse natu-
ram? Naturam plane separa, si fidem separas. Si
credidisse sine Christo in Deum vita sit, Christum a
Dei et nominæ et proprietate divelle. Quod si vitam
perficit credere (b) in Christo eos, qui in Deum cred-
dant; verbi virtutem diligens lector expendat. *Credite*
in Deum, et in me credite. Cum enim ait, *Credite in*
Deum, et in me credite, unicus se fidei Dei, et naturæ
ejus univit, (2) cum memorato Deo, in quem credi
oporteret, et in se duceret esse credendum. Deum
se per id docens, cum credendum (3) in eum sit ab
his, qui in Deum credant. Occasionem tamen irreligi-
ose unionis exclusit: quia cum et in Deum, et in se
credendum professus sit, fidem de se (4) solitario non
reliquit.

20. Pater de Filio testatus et non auditus quid,

(1) Secretis.

(2) Cum commemorato.

(3) In eo sit. Sic antea dixerat Hilarius, credere in
Christo. Exinde, irreligiosæ unionis, ut vel hinc confir-
matur conjectura doctissimi editoris Benedictini,
suspicientis vocabulum unionis masculini generis Hi-

(a) Aliquot recentiores mss. in quo se natura. Sui-
lus codex Vat. bas. in qua se natura. Retinendum
cum aliis in quo, huc est, quatenus.

(b) Mallemus in Christum, si mss. accederet auctori-
tas. Subinde in eis. Vat. bas., verborum naturam.

(c) Colbertinus codex, bene placui. Nullum hic in-
commodum, quod verba hunc audite, non ad Joannem
in desertis, sed ad Apostolos in monte facta
sunt: cum in his, *Hic est filius meus*, vis argumenti

A Testimonium patris apud Judæos; opera Christi. —
Quamquam igitur in plurimis ac peno omnibus die-
tis sacramenti hujus præstiterit absolutioem, ne
quando confessus Deum patrem, ab ejus se unitate
discerneret; neque se in unitate ipsius collocans,
eundem tamen unum et solitarium profiteretur: ta-
men etiam ex hoc vel maxime intelligitur sacramen-
tum et unitatis et nativitatis doceri, cum ait, *Ego autem*
habeo testimonium majus Joanne. Opera enim quæ de-
dit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ facio,
testimonium perhibent de me, quoniam Pater me misit.
Et qui misit me Pater, ipse testificatus est de me. Ne-
que vocem ejus unquam audistis, neque figuram ejus
vidistis, et verbum ejus non habetis in vobis manens:
quoniam quem misit ille, huic vos non creditis (Joan. v,
B **36 et seqq.**). Patrem testatum esse de Filio quomodo
vere intelligitur, cum nec ipse visus sit, nec vox ejus
audita sit? Memini quidem de cælis auditam vocem
fuisse, dicentem: Hic est filius meus dilectus, in quo
(5) (c) bene **273** complacui: hunc audite (Math.
iii, 17). Et quomodo vox Dei audita non est, cum
paternæ vocis significationem (6) in se vox audita
contineat? Sed forte in Jerosolymis manentes non
audierunt, quia in desertis Joannes solus audierit.
Quærendum ergo in Jerosolymis quomodo testatus
est Pater? Non enim testimonio jam Joannis utitur
vocem o cælo audientis, sed habet testimonium ma-
jus Joanne, et quod hoc esset, continuo subjicit
Opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa
opera quæ facio, testimonium perhibent de me, quoniam
C *Pater me misit.* Agnosco testimonii auctoritatem: ne-
que enim quisquam nisi Filius a Patre missus hæc
ageret. Opus ergo suum testimonium est. Sed quid
tandem sequitur? *Et qui me misit Pater, ipse testifi-*
catus est de me. Neque vocem ejus unquam audistis,
neque figuram ejus vidistis, et verbum ejus non habetis
in vobis manens. Extra crimen ergo sunt ignorantes
testimonium Patris, qui in his nunquam auditus ac
visus sit, et in his non maneat verbum ejus? Sed non
sunt sub venia incogniti sibi testimonii: quia testi-
monium de se Patris operum suorum testimonium
esse proficitur. Opera igitur de eo testantur quod a
Patre sit missus; sed hoc operum testimonium Pa-
tris est. Et cum operatio Filii Patris testimonium sit,
cum necesse est operari in Christo naturam (d) intel-
D ligendam esse, per quam testis et Pater est. Atque ita

lario esse. Ejusdem generis fuit id nomen apud om-
nes, cum pro margarita adhibitum est.

(4) In anteriori erat, solitarii.

(5) Bene placui.

(6) In se ipsa. Postea, audierant.

sita sit. Sed mirum qui sanctus Doctor verba a Joanne
audita lib. vi, n. 19, præferat, uti ea habemus in Vul-
gata Math. iii, 17, libro autem viii, n. 25, et alibi,
quæ psal. iii, 7, exstant, ac Londoniæ hic uti præter
Math. xvi, 5. Unde paternæ vocis signifi-
cationem in audita voce, quæ Filium demonstrari, contineri
docet: quia filius significari nequit, quin simul signifi-
cetur et pater.

(d) In Tractatu de unitate Patris et Filii, in quo

Christi operans, (a) et in ejus opere Pater testans, A
(1) ostenduntur inseparabiles secundum nativitatem
esse nature, cum: Dei de Christo testimonium, ea
ipsa Christi esse significetur operatio.

21. *Judæi Patrem non viderunt aut audierunt, quia
Christo non crederunt. Hinc natura utriusque una.*
— Non sunt itaque extra reatum non cogniti sibi
testimonii; cum opus Christi testimonium de eo Pa-
tris sit. Neque in eo, quod testantis vocem non au-
dierint, et figuram non viderint, et verbum ejus ma-
nens non habuerint, ideo sine testimonio sunt
conscientia. Ad id enim (b) quod dictum est: *Neque
vocem ejus audistis, neque figuram ejus vidistis, et
verbum ejus non habetis in vobis manens* (Job v, 37
et 38); (c) ut cum testatus de eo Pater fuisset, causa
tamen vocis audite, neque visæ figuræ, et
verbi in his non manentis posset intelligi, continuo
subjecit, **274** *Quoniam quem misit ille, huic vos non
creditis* (Ibid. 38): se credendo, et vocem Dei audien-
dam, et figuram Dei videndam, et verbum ejus in his
qui crederent inesse demonstrans; cum per natura:
unitatem in se Pater et loqueretur, et videretur, (d) et
haberetur. Numquid non et Patrem significat, cum
missus ab eo est? Numquid se per aliquam naturæ
differentiam a Patre discernit, cum (e) hinc Pater
testans de eo, neque auditus, neque visus sit, nec
intellectus sit, quia misso a Patre sibi non creditum
sit? Non se ergo unigenitus Deus a Deo separat, pa-
trem Deum confitens: sed per significationem patris Deo
patre demonstrato, se quoque in Dei honore constituit.

22. *Honor a Deo querendus. Dei dilectione carent
Christum in nomine Dei non suscipientes.* — Namque
in hoc ipso eodemque sermone, in quo operibus suis
testari se ipsam a Patre missum esse docet, et Pa-
trem testantem quod ab eo missus sit significat, cum
dixisset. *Et honorem ejus, qui est solus Deus, non
queritis* (Ibid. 44), (f) non tamen dictum hoc nu-
dum, et non antea ad unitatis fidem preparatum re-
liquit. Superius enim ita ait. *Non vultis venire ad
me, ut vitam habeatis. Honorem ab hominibus non ac-
cipio; sed cognovi vos, quoniam dilectionem Dei non
habetis in vobis. Ego veni in nomine patris mei, et non
acceptistis me. si alius venerit in nomine suo, illum re-*

(1) Ostendunt.

lic liber fere totus exscriptus est, intelligendum esse.
In ms. Vat. bas., ca., natura intelligenda. Hæc absque
obscuritate ita legeris: eam necesse est intelli-
gamus naturam operari in Christo.

(a) Vetusior ms. Colb., et in ejus opera. Tres alii,
et ejus opera. Mox plerique, pro ostenduntur, habent
ostendunt: cui verbo in lib. de unit. subjicitur vo-
culla se.

(b) Erasmus temere hic de suo adjecit verbum re-
feritur, quod postea ab aliis editoribus retentum est.,
Ad perspicuum est voces ad id referendas esse ad se-
quentes, puta ad continuo subjecit.

(c) Edili, Et cum testatus... ut causa tamen, Hi-
larii oratione abrupta prorsus atque confusa. Sic pos-
set tota illa phrasis ordinari: *Ut cum testatus de eo
Pater fuisset, causa tamen neque vocis auditor, etc.,
posset intelligi: ad id quod dictum est: Neque vocem
ejus audistis, etc., continuo subjecit: Quoniam quem
misit ille, huic vos non creditis,*

*cupietis. Quomodo potestis vos credere, qui honorem
ab hominibus accipitis, et honorem ejus, qui est solus
Deus, non queritis* (Ibid. 40 et seqq.)? Honorem im-
probat hominum: quia honor potius querendus a
Deo est, et infidelium est honorem ab altertro ac-
cipere. Quid enim homo homini honoris impertiet?
Cognitum itaque sibi ait, dilectionem Dei in his non
esse: et non manentis in his dilectionis Dei hanc do-
cet causam, quia se venientem in nomine patris sui
non accipiunt. Quid rogo est, in nomine Patris cum
venire? Numquid aliud, quam in nomine Dei? Aut
numquid non ideo in his dilectio Dei non est, quia
non susceptus sit in nomine Dei veniens? Aut num-
quid in se non et naturam Dei significaverat, dicens:
*Non vultis venire ad me, ut vitam habeatis? Nam et in
eodem ipse sermone jam dixerat: Amen, amen dico
vobis, quoniam venit hora, et nunc est, in qua audient
mortui vocem filii Dei; et qui audierint, vivent* (Ibid.
v, 35). Cum in nomine Patris venit; neque ipse Pa-
ter est, nec tamen non in ea est divinitatis natura
qua Pater est: quia et Filio et Deo proprium est in
nomine Dei patris venire. Deinde accipiendus est
alius in nomine eodem veniens. Sed hic homo est,
a quo sibi (g) honorem homines sperabunt, et cui
honorem reddent vicissim; cum tamen se idem in
nomine Patris venisse fallat. Et hic quidem (h) anti-
christum significari non obscurum est, mendacio
paterni nominis gloriantem. Et cum hunc honora-
bunt, atque ab eo honorabuntur (hunc enim spiri-
tum erroris excipient); honorem ejus qui est solus
Deus non querent.

23. *Dei et Christi honor inseparabilis.* — Anne cum
ob hoc dilectionem Dei non habeant, quia venien-
tem se in nomine Patris non acceperint, et rursum
venientem alium in eodem nomine recipientes, et
honorem ab altertro accipientes, honorem ejus qui
solus Deus est non requirant, separare se Christus
ab honore unius Dei poterit intelligi; cum ideo
non queratur honor solius Dei, quia antichristum
suscipiente non sit ille susceptus? Nam quia re-
pudiatio, honoris solius Dei pretermisio est; in
hujus honore necesse est honorem solius Dei esse,
in cuius si susceptione mansissent, honorem solius

(d) In ms. Colb., deest et haberetur: cujus loca
male preferunt bas. Vat. ac Martin., et audiretur.
Sicut enim loqueretur ad vocem ejus audistis, et vide-
retur ad neque figuram ejus vidistis: ita ad verbum
ejus non habetis rectius referas haberetur. Mox in eo-
dem Vat. bas. codice, numquid separabile aliqua na-
turae differentia: in Martin. numquid separabili quam
naturæ, etc.

(e) Illud hinc aptius colligeret verbis neque audi-
tus: puta, cum Pater testans de eo, hinc (seu ideo)
neque auditus, neque visus, neque intellectus sit,
quia, etc.

(f) Vat. bas. ms. non tamen nesciendum hoc dictum,
et non, etc., corrupte.

(g) Lips. et Par., honorem hominis.

(h) Scribitur constanter in antiquis libris, anti-
christum.

Dei quassissent (a) Et hic idem ipse sermo testis est nobis, in cuius exordio continetur: *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium non honorificat Patrem qui misit illum* (Joan. v, 23). (b) Numquam nisi naturalia exequantur in honore: neque ex æquatus honor separat honorandos. Cum sacramento tamen unitivitas possit honoris æqualitas. (c) Cum Filius ita honorandus ut Pater sit, et cum ejus, qui solus est Deus, honor non quaritur, non est extra solius Dei honorem, cuius honor idem atque unus et Dei est: quia ut non honorificans Filium, non honorificat et Patrem (*Ibid.*); ita et solius Dei honorem non querens, non quarit et Christum. Inseparabilis itaque est a Dei honore honor Christi. Et quam unus, atque **276** idem utriusque sit, etiam ex eo docet, cum sit nuntiata sibi Lazari infirmitate: *Infirmus ista non est usque ad mortem, sed pro gloria Dei est, ut honorificetur filius Dei per eum* (Joan. xi, 4). Pro gloria Dei Lazarus moritur, et filius Dei glorificetur per Lazarum. Numquid ambigitur, in gloria filii Dei esse gloriam Dei; cum mors Lazari, quæ Deo sit gloriosa, gloriam sit Dei filio (1) paritura (d)? Atque ita et naturalis per nativitatem unius Dei patris in Christo docetur, cum infirmitas Lazari pro Dei gloria est; et sacramentum fidei retinetur, cum per Lazarum glorificandus est Dei filius: (2) Deo (e) per id Dei filio intelligendo, neque ita Deo intelligendo, ut non etiam Dei filio confitendo; cum glorificando per Lazarum Deo, Dei sit filius gloriosus.

24. *Christus ibi se Deum, ubi non nisi unum esse proficitur. Deus unus. Scriba assentitur.* — Inseparabilis sacramento divine naturæ est viventis a vivente nativitas, nec demutationem generis accipit filius Dei, ne non in eo paternæ naturæ veritas maneat. Nam et his ipsis significationibus, quibus confesso uno tantum Deo, abnegasse in se Dei naturam videtur sub solius demonstratione, in unitate se tamen pa-

(1) Paratura.

(2) Hunc locum ita exhibet codex Veronensis, *Deum per id in Dei filio intelligendo, neque ita Deum intelligendo, ut non etiam Dei filium confitendo.*

(a) Quinque probæ notæ mss. *etsi hic idem.*

(b) Excusi, *numquam enim natura alia.* Tum Bad. et Fr., *æquatur.* Castigatorum ex mss. Aliquum alio modo sic emittitur lib. xi, n. 7: *Numquam diversitas rerum viti et in honore diverso est: res enim eadem generationis ejusdem sunt, etc.*

(c) Hæc sententia, cum *Filius* esse videri potest superioris probatio: et perinde ab illa separari non debere. Interpunctionem tamen vulgatam, quæ copulabatur cum præcedente, et a subsequente di-jungebatur, mutandam duximus, quo magis perspectum sit Hilarii argumentum ex duobus Scripturæ locis bene collectum. Et ex quo quidem confluit Patris et Filii honorem esse inseparabilem: ex altero autem honorem utrique delatum vel negatum, soli Deo delatum esse aut negatum. Unde sequitur Patrem et Filium unum esse ac solum Deum, licet non solitariam.

(d) In lib. de unit. Patris et Filii, *operatura.* In Colb., Germ., Martin., Corb. etc., *paratura.*

ternæ naturæ, unius Dei fidem non convellens, latavit. Interrogatus enim ab Scriba, quod in lege esset principale mandatum, respondit: *Audi, Israel, Dominus (3) Deus (f) noster Dominus unus est: et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis visceribus tuis, et ex tota virtute tua. Hoc est primum mandatum. Secundum simile illi: Diliges proximum tuum tanquam te ipsum. Majus autem horum mandatum non est* (Marc. xii, 29 et seqq.). Alienasse se a natura et religione unius Dei existimatur, cum principalis mandati hæc sit professio: *Audi, Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est:* deinde (*supple, cum*) ne in consequenti se quidem mandati religione constituat, cum ad proximi nos dilectionem lex, sicut ad unius (g) Domini fidem, vocaret. Et quidem responsio Scribæ non est negligenda, dicens: *Bene dixisti, magister in veritate, quod (1) unus sit Deus, nec est alius præter illum: ita diligendus ex toto corde et ex totis 277 viribus et ex tota anima: et diligere proximum tanquam se ipsam. Hoc majus est omnibus holocaustonatis et sacrificiis* (Marc. xii, 32 et 33). Responsio Scribæ videtur cum dictis Domini convenire, unius Dei charitatem intimam internaque profitentis, (3) sed (h) dilectionem proximi secundum propriæ dilectionis veritatem pollicentis, et supra sacrificiorum holocaustonata caritatem in Deum atque in hominem esse intelligentis. Sed quid sequatur, videndum est.

25. *Hic non longe a regno Dei, dum tendit ad charitatem.* — *Videns autem Jesus quod sapienter respondisset, dixit illi: Non es longe a regno Dei* (*Ibid.* 34). Quid sibi vult tam moderata responsionis professio (*supple, ut*), cum hominem ad cælorum regnum lidus ista consummet, unam Deum credere, et eam tota anima et totis viribus et toto corde diligere, proximum quoque ita ut se ipsum amare, Scriba hic non jam in regno Dei sit, sed non longe a regno Dei sit? Alia istud significatione nudum vestientibus, et

(3) *Deus tuus, et ita infra. Deinde, viribus, non visceribus.*

(4) *Unus est Deus; postea, totis virtutibus; et ita legit inferius num. 25.*

(5) *Et dilectionem.*

D (e) In vulgatis, *perinde.* At in mss. *per id:* quod magis Hilarianum. Deinde nonnulli codices, in *Dei filio.* At vero hæc. Vat.: *Deum per id in Dei filio intelligendo, neque ita Deum intelligendo, ut non etiam Dei filium confitendo.* Etsi clara, vera tamen est lectio quam retinimus, quæ ita placior efficitur: Ex quo fit, ut Dei filius intelligendus sit Deus, neque ita intelligendus Deus, ut non etiam confitendus sit Dei filius.

(f) Editi hic et infra cum plerisque mss. *Deus tuus:* corriguntur auctoritate mss. Germ. et Colb. consentiente græco Marci textu: ex quo deinde retinimus *Dominus unus,* quomodo infra legitur in pluribus mss. cum utroque in vulgatis obtineat *Deus tuus:* et in ms. Martin. tantum *unus.*

(g) Editi, *ad unius Dei fidem:* reluctantibus mss.

(h) Editi, *et dilectionem. Præferimus cum mss. Colb. et Germ. sed, quia particula aptius significatur amoris utriusque discrepantia.*

esurientem alentibus, et sitientem potantibus, et agrotum visitantibus, et clausum carcere frequentantibus datur: *Venite, benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi* (Math. xxv, 34). Vel illis quibus hæc (1) pauperis (a) spiritus merces est: *Beati pauperis spiritu, quoniam hic fructus est, et absoluta possessio est, et præparati regni non incerta traditio* (Marc. x, 20). Aut numquid adolescens inuis aliquid horum conlutebatur? Nam exæquata ad amorem suum dilectione proximi, quæ de boni operis consummatione non egeat? Interdum enim indulgentem officiosumque esse, non perfectæ est charitatis: perfecta autem charitas omne (b) cujusque modi indulgentiæ implevit officium, et non reliquerit quod alteri debeat, qui tantum alteri quantum sibi reddat. Sed ignorantie consummationi sacramenti detentum Scribam, (2) professionem (c) fidei Dominus collaudans, et non longe eum a Dei regno esse respondens, non tamen eum in ipsa jam beatæ spei possessione constituit. Tendebat enim (d) felici cursu, etsi ignoranti, et præparata omnibus dilectione Dei, et charitate proximi suæ ipsius dilectioni exæquata. Cum tamen ei ipsi proximi charitati amorem Dei prætulisset, jam **278** non holocaustatum et sacrificiorum præscriptis continebatur. Non erat longe istud ab evangelico sacramento.

26. *Nondum est in regno Dei, quia nondum in fide Christi Dei.* — Et cur non longe a Dei regno sit, (e) quam futurus magis in Dei regno sit, ex ipsis dicitur Dominum intelligendum est. Sequitur enim: *Et nemo jam audebat eum interrogare. Et respondens Jesus dixit docens in templo: Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse David? Ipse enim David dicit in Spiritu sancto: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. cix, 1). *Ipse David dicit eum Dominum; et unde est filius ejus* (Marc. xii, 34)? Non longe igitur a Dei regno est Scriba unum Deum confitens, qui ultra omnia esset diligendus. Sed admonetur sua ipsius professione, cur sacramentum legis ignoret, et Christum Dominum filium Dei nesciat per natiuitatis naturam in fide unius Domini confitendum. Et quia per unius Domini secundum legem professionem, Dei

filio, ut in (f) unius Domini sacramento maneret, non relinqui videbatur. Scribam admonet, quomodo Christum David filium esse diceret, cum David eum Dominum suum esset professus; nec natura sineret, ut qui tanto patriarchæ esset filius, esset et Dominus. Hoc ideo, ut (g) se Scriba, secundum carnem et partum Mariæ quæ ex David esset solum eum intelligens, Dominum potius, secundum Spiritum, David meminisset esse, quam filium; et id quod dictum est: *Audi, Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est* (Marc. xii, 29), a Domini unius sacramento Christum non separaret, cum tantus patriarcha et propheta eum, qui ex utero Domini ante Iusefium genitus fuisset, Dominum sibi profiteretur: non utique immemor legis, neque ignorans Dominum alium non confitendum, sed eum, qui naturalis sacramento natiuitatis ex incorporealis Dei utero substituitur, absque violatæ legis fide Dominum esse intelligendam; cum unus ex uno, per unius Domini naturam, haberet in se naturale quod Dominus est.

27. *Epilogus.* — Quis ergo est (5) jam nunc relictus ambigendi locus? Dominus ipse præcipuum mandatum legis in unius Domini confessione ac dilectione docens esse, non suo ad **279** Scribam, sed Prophetæ testimonio suo est, esse se Dominum: Dominum se tamen semper per id, quod Dei filius est, esse significans. Per id enim in sacramento Dei unius per natiuitatem manet, quia Dei in se naturam Dei natiuitas tenens, in Deum alteram non (4) excedat diuersitate naturæ; et veritas generationis nec Patri adimat ne non sit (h) Dominus sit, nec Filio non perficiat ne non sit et Dominus. Atque ita neque auctoritatem Pater amittit, nec naturam Filius non tenet: per quod nec Deus pater non Dominus unus est, neque unigenitus (i) Deus Dominus separatur ab uno; cum ex uno Domino unus ipse subsistat in Dominum: Dominum unum ita ex lege docens, ut se quoque Dominum Prophetæ (5) teste confirmet (*David Psal. cix*).

28. *Ex ipsis hæreticorum objectis confirmatur Dei in Christo natura. Hæreticorum objectum.* — Tendat per cæteras inopii furoris propositiones fidei evangelicæ responsio, et his ipsis quibus impugnatur repugnet: et armis excidii sui vincens, unius Spiritus dicta, unius quoque fidei demonstret esse doctrinam. Neque

(1) *Pauperis spiritu merces est.*

(2) *Per professionem.*

(3) *Etiā nunc.*

(a) Aliquot mss. *pauperis spiritu*. Nonnulli alii, *pauperibus spiritu*.

(b) *Excusi, huiusmodi indulgentiæ implebit: castigator ex mss.*

(c) In vulgatis, *per professionem: expunxitur per ex fide mss.*

(d) Sola editio Par., *fidei cursu*. Tum mss. Vat. bas. et Martin. *etsi ignorata*. Magis placeret eum *Colb. etai ignorati*, si hæc duo vocabula post prætata dilectione Dei existarent. Verum ideo ignorans ille curans, quia Dominus ignorantis Deum, secundum illud, lib. iii, n. 17: *Deum nemo noscit, nisi confiteatur et Patrem patrem unigeniti Filii, et Filium*, etc. Illa enim Patris et Filii cognitio consummatum sacra-

D (4) *Excidat.*

(5) *Testante.*

mentum est, cuius ignorantie detentus Scriba modo dicebatur.

(e) In excusis, *qui futurus: prave*. Sensus est, *cur magis, seu cur potius, non longe a regno, quam futurus in regno dicatur.*

(f) *Codex Vat. bas. cum Martin., unius Dei: minus concinne.*

(g) *Vocabulum se in vulgatis omissum restituitur ex mss.*

(h) *Editi, ne non Deus sit: reluctantibus mss. Tum Vat. bas. codex, nec Filio non proficit.*

(i) *Mss. Colb. et Germ., unigenitus Dominus, omissa voce Deus. Vat. bas., unigenitus Deus Domino.*

enim alius Christus, quam qui est predicatus, Deus A scilicet verus, et in Dei unius veri gloria inmens: et sicut se Dominum ex lege, dum negare videretur, professus; ita et in Evangelis verum se Deum, dum non confiteri existimatur ostendens. Hoc enim se dicto ejus, ne cum verum Deum esse haeretici conlenteantur, exsulant: *Hæc est autem vita æterna, ut sciant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3).* In eo namque quod ait, *te solum verum Deum*, separare se a veritate Dei per exceptionem solitarii existimatur; cum solus verus Deus nisi se tantum solitarii Deum non patitur intelligi. Et vere istud *fides apostolica* non patitur, duos veros deos credi; quia nature unius Dei nihil alienum nature ejusdem exequandum sit veritati. Non erit enim in Dei unius veritate Deus unus, si B extra naturam unius Dei veri, alterius generis et non secundum nativitatem naturalis sibi Deus verus existat.

29. *Ecce adjunctis verbis diluitur. Deum ex Deo natura Christum agnoscent Apostoli.* — Sed ut hoc ipso eadem dicto non ambigue ipse se in unius Dei veri natura Deum verum professus esse intelligatur, a superioribus, huic tamen dicto continuatis atque junctis, professionibus responsionis nostre sermo descendat: ut per gradus demonstratæ fidei, jam in ipso apice veri Dei Christi libertatis nostre fiducia conquiescat. Post 280 sacramentum itaque sermonis ejus, quo dixerat: *Qui me vidit vidit et Patrem;* et: *Non creditis mihi, quod ego in Patre, et Pater in me? (1) Verba, que ego loquor vobis, non a me loquor; sed Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua. Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in me est: sin autem, vel propter opera ipsa credite (Joan. xiv, 9 et seqq.).* Post multiplicem ergo hunc ingentium mysteriorum sermonem, sequitur respondentium discipulorum sermo iste: *Nunc ergo scimus quia nosti omnia, et non habes necesse ut aliquis te interroget; in hoc credimus quoniam a Deo existi (Joan. xvi, 30 et 31).* Virtutibus in eo Dei, naturam quoque Dei intellexerunt: neque enim nosse omnia, et eorum cogitationes scire, missi potius a Deo posset esse, quam nati. In hoc ergo se credere profitentur quod a Deo exierit, quæ natura in eo Dei esset potestas.

30. *Exitiois nomine id apte significant. Exitio illa nativitatem dicit, non alienationem a Patre.* — Intelligentiam (a) autem eorum collaudans Dominus respondit, non utique quod missus esset, sed quod a Deo exisset, profectum nativitatis ex incorporali Deo sub exitiois significatione testatur (V. lib. vi, n. 50). Nam et ipse nativitatem suam sub exitiois de-

monstratione fuerat eloquent, dicens: *Vos me amatis, et creditis quoniam a Deo exivi, et a Patre veni in hunc mundum (Ibid. 27 et 28).* A Patre enim in hunc mundum venerat. (2) quia a Deo exierat. Nam ut nativitatem suam in exitioe significasse intelligeretur, subiecit se a Patre venisse. Et cum per id a Patre venerit, quia a Deo exierit; exitio ejus a Deo absoluta nativitas est, quam paterni nominis est confessio consecuta. Intelligentibus itaque Apostolis hoc exitiois sacramentum, hæc locutus est: *Modo creditis. Ecce venit hora, et (3) nunc (b) venit, ut dispergatur unusquisque in sua, et me solum relinquantis: sed non sum solus, quoniam Pater mecum est (Ibid. 32 et 33).* Ut exitioem illam, non alienationem a Deo patre duceret esse, sed nativitatem: naturam in se Dei patris nascendo retinentem; subiecit non se solum esse, sed Patrem secum esse, virtute utique atque unitate nature: cum secum Pater in se manens esset, in loquente se atque operante et operans et loquens. Deinde ut causam totius hujus sui sermonis ostenderet, adjecit: *Hæc locutus sum vobis, ut in me pacem habeatis. In hæc autem sæculo tribulationem habebitis: sed (c) animæque estote, quia vici ego 281 mundum (Ibid. 33).* Locutus ergo ista est, ut pacifici in eo manerent, neque dissensionum studio super fidelis disceptationibus dissiderent; cum qui solus relinqueretur, non solus esset; et qui a Deo exisset, cum a quo exisset Deum in se haberet: deinde in sæculo vexati, patientes promissionum ejus essent, qui mundum a Deo exeundo et Deum secum habendo C vicisset.

31. *Filium infirmum non probat gloriæ petitiō, non potestatis acceptio. Potestas omnis Filio est congenita.* — Postremo totius mysterii fidem locuturus, elevatus in cælum oculis ait: *Pater, venit hora, honorifica filium tuum, ut filius (4) tuus honorificet te. Sicut dedisti illi potestatem omnis carnis, ut omne quod dedisti illi, det ei vitam æternam (Joan. xvi, 4 et 2).* Anne tibi infirmum videtur, eum honorificari se rogat? Sit plane infirmus, nisi honorificari se deicere postulat, ut ipse honorificet honorantem. De honore accipiendo et reddendo, libro alio (Lib. iii, n. 42) tractavimus, et eadem revolvere admodum (d) otiosum est. Certe non ambigitur gloriam deicere posse, ut glorificetur impertiens. Sed forte in eo imbecillitas est, quod potestatem omnis carnis accepit. Sit quoque acceptio potestatis imbecilla, nisi potens est illis, quos accepit, vite tribuere æternitatem. Sed in eo ipso quoque, quod accepit, nature aliqua infirmitas arguitur. Sit plane acceptio infirmitas, nisi Christus ex nativitate potius, quam ex immiscibilitate Deus verus est.

(1) Et verba. Paulo post, et Pater in me sine verbo est, juxta græcum, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἑμοί.

(2) Qui a Deo.

(a) In ea scilicet sitam tibi, qua cum a Deo exisse se credere profitentur, Dominus collaudat et confirmat, eum statim respondet. *Modo creditis.* Quocirca verba, non utique quod missus esset, sed quod a Deo exisset, non ad respondit, sed ad intelligentiam collaudans referenda sunt.

(3) Vox nunc abest a codice nostro. Paulo post disperguntur.

(4) Deest tuus.

(b) Lips. et Pat. venit hora, roborantibus aliis libris et græco ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐπιθόσθω. Unde particulam nunc revocamus ex Bud., Er. et ms. bas. Vat.

(c) Ita Lips. cum mss. At Er. post Bud., annuamque. Par. antimacchiorica.

(d) In ms. Vat. bas., odiosum.

Quod si accepta potestatis, sola est significatio nativitate, in qua accepit id quod est; non est infirmitati datio deputanda, quæ totum hoc nascentem consummat esse quod Deus est. Cum enim innascibilis Deus ad perfectam divinæ beatitudinis nativitatem unigenito Deo auctori sit, auctorem nativitatis esse sacramentum (a) paternum est. Caterui non habet contumeliam, (b) quæ se auctoris sui esse imaginem genuina nativitate consummat. Dedit enim potestatem omnis carnis, et ad id delisse ut det ei vitam æternam, habet et in dante quod pater est, et in accipiente quod Deus est: cum et in eo significetur Pater esse, quod dederit; et in eo Filius Deus maneat, quod vitam æternam danda sumpsit potestatem. Naturalis igitur filio Dei et congenita omnis potestas est: quæ cum data sit, (c) non alienat eum per id ab auctore quia data est; cum quod sit auctoris, hoc datum sit, dare scilicet vitam æternam, et corruptionem (d) in incorruptionem mutare. Dedit itaque Pater omnia, et accepit Filius omnia: neque ambigunt esse, cum dixerit: *Omnia que Patris sunt, mea sunt* (Joan. xvi. 15). Et hic quidem non creationum species, neque elementorum diversas substitutiones præsens sermo significat (V. infra n. 72): sed beate atque absolute divinitatis nobis gloriam pandens, Deum in his ostendit intelligendum esse quæ sua sunt, in virtute, in æternitate, in providentia, in potestate: non quod hæc Deus ita habeat, tanquam aliud quid extra ista esse (e) credendus sit: sed quod in his ad aliquantulum sensus nostri opinionem significatus sit ipse quæ habeat. C

Unigenitus igitur in his se docens substituisse quæ Patris sunt, cum ex se sumpturum esse sanctum Spiritum dixisset, adiecit: *Omnia que Patris sunt, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet* (Ibid.). Omnia quæ Patris sunt, sua sunt, tradita utique et accepta. Sed data non infirmant (f) divinitatem, quæ in his eum constituent esse quibus Pater est.

52. *Inseparabilis est a Patre.* — His igitur unne gradibus præmissæ de se intelligentiæ usus est, ut cum se a Deo exisse docuisset, secumque esse Patrem professus esset, seque mundum velle testatus esset (Joan. xvi. 28, 32, 33), et honorandus a Patre Patrem esse honoratus, et accepta potestate in danda universe carni vitam æternitatem esset usurus,

(1) In edi ione præcedente, diluata.

(a) Id est, proprietas est, qua sola pater a filio distinguitur.

(b) Apud Par. qui. Præferimus eum mss. quæ, scil. acceptio. Nannulli deinde omittunt se, quod ad Deum unigenitum refertur. In tribus Vatic., quem auctoris sui imaginem. At apud Bad., Er. et Lips., quæ auctoris sui exprimit imaginem: quod enim Pater dedit potestatem, in hoc filium genuit; quod Filius accepit, nativitatem consummat; glossena.

(c) Exeusi, non alienata est per id: emendantur ex mss.

(d) In nonnullis probæ notæ mss. omittitur in incorruptionem.

(e) Par. cum vetere ms. Colb. credendum sit. Max eadem editio post Er. et Lips., ipse qui habet. Margis placet cum Bad. et mss. quæ, puta, ad quod in

tem postremo omnia hæc tali absolute conclusionerit: *Hæc est autem vita æterna, ut sciunt te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Ibid. xvii. 4-5). Vitæ æternæ fidem vel loqui, hæreticæ, discere, vel credere. Et separa a Deo Christum, si potes, a Patre Filium, a Deo vero super omnia Deum, a solo unum (unus enim Dominus est Jesus Christus, I Cor. xiii. 6); si vita æterna est in Deum solum verum credidisse (g) sine Christo. Si vero separato Christo a solo Deo vero, in confessione solius Dei veri vita æterna non capitur; non intelligi quomodo nobis a Deo vero separandus ad fidem sit, qui non sit separabilis ad salutem.

53. *Objecto loco Christus innuitur verus Deus.* — Quamquam igitur sciam morosas difficultatum questionum absolute legentium desideris graves esse; tamen (1) dilata ad modicum totius veritatis demonstratione, indulgeri mihi existimo non sine aliquo fidei profectu, his ipsis dictis evangelicis tecum, hæreticæ, luctanti. Audis professionem Domini 283 dicentis: *Hæc est autem vita æterna, ut sciunt te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*. Quæro, quid sit quod sensum moveat, ne verus Deus Christus sit? Non enim tibi nunc quid de Christo (h) crederes, significatio aliqua alia subjecta demonstrat. Non habes quidquam præter quam *Jesum Christum*; non filium hominis, ut de se solet dicere; non filium Dei, ut profiteri ei de se usitatum est; non descendentem panem vivum de cælis, quod cum multorum scandalo de se (i) frequentat (Joan. vi. 61). Sed dicens: *te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii. 5), omnem prænominum et cognominum suorum, vel naturalium, vel assumpturum consuetudinem prætermisit: ut cum confitendus solus verus Deus et Christus Jesus æternitatem præstaret, sine dubio in ea Jesus Christus esset significatio, qua Deus est.

54. *Nec repugnat quod Pater dicatur solus verus.* — Sed forte quod sit *te solum*, communionem atque unitatem suam a Deo separat. Separat sane, si non ad id quod ait, *te solum verum Deum*, continuo subiecit, *et quem misisti Jesum Christum*. Et sensum audientis interrogo, quid credendus sit Jesus Christus; cum ad id, quod Pater solus Deus verus credendus sit, credendus et Christus sit? Sed solus

his quæ habet, ipse significatus sit. Hic docetur Deus ita simplex, ut in eo nequaquam more nostro aliud sint habens et habitus. Quocirca lib. viii. n. 24, dicitur: *Se omnem per sua edocet, et sua non aliud quam se esse significat, ut ubi sua insint, ipse esse intelligatur.*

(f) Bad. et Er. cum uno e mss. Vauc., nativitatem: minus bene.

(g) Editi, sed non sine Christo separato Christo a Deo vero, etc., lectione minus sincera et interruptione vitiosa. Castigantur ope mss.

(h) Bad. et Er. cum mss. Remig., credideris. Lips. et Par. cum Corb. et aliquot aliis, credere debes. Repominus cum sincerioribus credere.

(i) Recentior mss. Colb. quem Bad. et Er. secuti sunt, frequenter asserit: reluctantes aliis libris.

forte Pater Deus verus Christo non relinquit ut Deus sit. Non relinquat (1) sane, si unus (a) Deus pater Christo, ut unus sit Dominus, non relinquit (1 Cor. viii, 6). Quod si unus Deus pater Christo non admittit ut unus sit Dominus, ita solus Deus pater verus Christo Jesu non aufert ut Deus verus sit: cum ad vitæ æternæ meritum hoc proficiat, ut cum credatur solus verus Deus, creditur et Christus.

35. *Nec locus est, ut Christus aliud a Deo credatur.* — Quid nunc, (2) rogo, stultitiæ tuæ sensu Christo deputas, hæreticæ, (b) ut esse credatur; et Christo, qui vitam æternam tribuit, qui honorificandus a Patre Patrem honorificavit, qui mundum viciit, qui solus relinquendus non solus est, sed secum habet Patrem, qui a Deo exiit atque a Patre venit? Quid ei in tantis Dei virtutibus nato naturæ ac veritatis imperties? Solum enim verum Deum patrem inuoluntate **284** (3) credimus, nisi credamus et quem misit Jesum Christum. Quid hæres? quid Christus confitendus sit doce. Nam qui quæ scripta sunt negas, quid restat, nisi ut quæ non scripta sunt credas? O infelix voluntas, et veritati obnitens falsitas! Cum in fide et confessione veri Dei patris Christus unicus est, rogo quæ fide verus Deus: negatus creatura esse dicitur, cum fides nulla sit in solum verum Deum credidisse sine Christo? Sed angustum te, hæreticæ, et divini Spiritus incapax, cœlestium doctorum non adit sensus: ut vipereo inspiratus errore, Christum verum Deum nescis in fide solius veri Dei ad vitæ æternitatem confutendum.

36. *Eo quod solus Deus verus Pater, verus etiam Deus est Christus. Aliud eum dicere Patri est injuriosum.* — Sed Ecclesiæ fides solum verum Deum patrem confessa, confitetur et Christum. Neque verum Christum Deum confitendo, non et solum verum Deum patrem confitetur: neque rursus solum verum

Deum patrem confessa, non confitetur et Christum. Per hunc enim Christum confessa Deum verum est, quod solum verum Deum confessa sit Patrem. Ita quod solus Deus pater Deus verus est, Deum verum esse confirmat et Christum. Non enim unigenito Deo naturæ demutationem naturalis nativitas intulit: (c) nec qui ex subsistente Deo secundum divinæ generationis naturam Deus (4) subsistit, ab eo, qui solus verus Deus est, separabilis esse veritate naturæ. **Tenuit** autem natura veritatis suæ ordinem, (d) ut nativitatis veritatem veritas naturalis invehret, nec alterius ex se generis Deum Deus unus (5) efferret. Atque ita sacramentum Dei nec in solitudine, nec in diversitate consistit: cum neque alter Deus deputetur, qui ex Deo cum naturæ suæ proprietate subsisterit; neque in unione maneat, quem patrem nativitatis veritas doceat confutendum. Non deseruit igitur natus Deus naturæ suæ proprietatem: et naturali in eo virtute est, cujus in se tenet naturalis nativitate naturam. Non enim in eo Deus aut demutatus, aut degener est; cum si quod vitium nativitas intulisset, ei potius naturæ contumeliam, per quam nativitas subsistebat, (e) invehret, dum quod ex se esse desideret **285** esse quod suum est: atque ita non eum demutato (6) (f) corrumpet, qui in substantiam novam nativitate subsisterat; sed eum, qui in nativitate filii impotens naturæ suæ tenere constantiam, externam aliquid a se alienumque genuisset.

37. *Unitas Patris et Filii non humano more cogitanda. Filii nativitas.* — Non est autem, ut sæpe jam commemoravimus, in unitate Dei patris et filii filii humanarum vitium opinionum: et sit vel extensio, vel series, vel fluxus; ut ab rivum fons emanat ab origine, aut ramum arbor tenet in caudice, aut calorem ignis emittit in spatium. Hæc enim (g) ab se inseparabili protensione manent potius detenta, quam (h) sibi sunt: dum et calor (7) in igne est, et

(1) Plane; mox, non relinquit.

(2) Ergo.

(3) Credemus. Postea, quid hæres? quid moraris?

(4) In ms. nostro, substitit. Paulo post, inseparabilis.

(a) Sola editio Par., unus Dominus Pater: male. Respicitur hic locus Apostoli 1 Cor. viii, 6, libro superiore, cujus num. 35 videsis, copiose tractatus.

(b) Bad. cum. aliquot mss., ut cum credatur et Christo: quorum loco Erasmus, oblitus quantum præfatione sua in interpolatorum declamasset, substituit, ut cum creditur Deo Patri, creditur et Christo. Japins tandem de suo restituit, cum esse credatur et Christus: quod postea obtinuit. Locum hunc resuscitamus ad hanc mss. in quorum tribus desideratur, et Christo: quæ repetitio quamdam habet emphasim, tunc mirum sensu: Tu qui non vis ut Christum Deum esse credamus, quam ei naturam deputas? ei, inquam, qui vitam æternam tribuit, qui, etc.

(c) In vulgatis, et pro nec; et infra, inseparabilis pro separabilis. Conclufus est lectio mss.

(d) Antiqui eod. Colb., Carn. et Germ. ut nativitate veritas, etc.

(5) Efferret. Atque ita sæpe scribitur hoc verbum in eodem codice.

(6) Corrumpet.

(7) In igni est.

(e) Editi, inferret. At mss. Corb., Mart., Vat. bas. ac plures alii, invehret. Quinque ex antiquioribus, inhæretet: qui quidem antea habent id potius, non ei potius. Quocirca non displicet cum Carant. id potius nature contumelia.... inhæretet. Non male hic Pater nuncupatur natura per quam nativitas subsistit; cum adversus hæreticos sermo sit, qui Filio diversam ab eo naturam adscribebant. Quam hoc Patri sit contumeliosum, demonstrat August. Serm. cxxxiix, n. 3, et 4, Vid. sup. col. 103, not. a, et 126, not. i hujus editionis.

(f) Par. corrumpet. editi alii, corrumpet: emendantur ex mss. Colb. et Germ.

(g) Bad., Et. et unus e mss. Vatic. omittunt ab se: pro quo alter codex Vatic. habet in se. Utrunque potest admitti. Nam ab arbore ramus, a fonte rivus protenduntur, et in us nihil minus indivisi manent.

(h) Martin. ms. sibi innot: quod Erasmus ad hunc adscripsit, ac postea Lips. et Par. in textum

in arbore ramus est, et rius in fonte est. Et hæc ipsa res sola sibi est potius, quam res ex re substituta est: quia non aliud (a) arbor quam rami, neque ignis quam calor, neque fons possit esse quam riuus. At vero ingenitus Deus ex perfecta atque inenarrabili nativitate subsistens Deus est, et vera progenies inenarrabilis Dei est, et incorporalis naturæ generatio incorporalis, et Deus vivus et verus a vivente Deo vero, et inseparabilis a Deo naturæ Deus: dum **286** subsistens nativitas non alterius naturæ Deum (1) perfecit, neque generatio, quæ substantiam provehebat, substantiæ naturam demutavit in genere

38. Unitas paternæ naturæ Christo ut homini negata. Per gloriam ei redditur. — Sed dispensatione assumptæ carnis, et per (b) exinanitionem se ex Dei gloria obedientiam, naturæ sibi (2) novitatem (c) Christus homo natus intulerat, non virtutis naturæque damno, sed habitus demutatione. Exinaniens se igi-

(1) *Perfecit.*

(2) *Novitatem.* A secunda manu, *nativitate.*

male transtulere. Nam illud, *sibi sunt*, hoc sonat, ea non esse sui juris, nec per se subsistere; adeo ut ramus cum caudice non sicut duæ res integræ et perfectæ, quarum una substituta sit ex altera, sed una sola tantum substantia, quæ ex duabus partibus simul junctis suam subsistentiam obtineat.

(a) Patet in subsistendi ratione, quæ una hic consideratur. Nam quod proxime antea *res ex re substituta* ea dicitur, quæ ex re subsistente subsistentiam suam consecuta sit; patet ex postremis lib. vii verbis, quibus Filius assertur ita *indifferens a Deo Deo, ut perfectum Deum substituerit perfecta nativitas.*

(b) Ita mss. At exen-i, *exinaniens*.

(c) Mss. Remig., Germ., Martini. ac vetus Colb., *nativitatem.* Malitiam cum libris aliis *novitatem*, hoc est, novam hominis naturam: quod confirmare licet his mss. 14: *Qui cum se evacuaverit, ut manens Spiritus Christus, idem Christus homo esset; in corpore demutato habitus et assumptio naturæ (en naturæ novitas), notoriam manentis divinitatis non peremit: en quid sibi velit, non rivitatis naturæque damno. Sed et initio num. 55, non obscure datur, quod *nativitas hominis naturam novam intalit.**

(d) Bad. et Er. cum recentiore ms. Colb., *non sinneret.* Quid hic significetur, planum est ex his mss. 59: *Ignorandum existimus, Putem extra hanc humanarum passionum assumptionem.... sine carnis susceptione mansisse?*

(e) In mss. Corb. ab antiqua manu secunda Cisterc. aliisque recentioribus, *non amiserat*; et innox præd. Par., *novitatem*, non *unitatem*: corrupte. Qui præd. et in codice Corb. annis ab hinc circiter 800 emendavit, hic ad oram adscripsit, *Nota novam dogma: non capiens quid unitatis Dei naturalis jacturam vel recuperationem diceret Hilarius, cujus nova potius et inusitata vox est loquendi ratio, quam dogma.* Non enim negat in Christo, ex quo carnem suscepit, naturalem inter humanam divinamque naturam unitatem: quam constanter adeo propugnavit, ut supra n. 14, et carnem spoliatam et carne se spoliante ipsam eandemque Christum negari non permitteret. Longe minus sentit Christum ab unitate naturæ paternæ excidisse: cum qui sibi, etiam post assumptum hominem, *naturalis unitas erat*, ubi proxime ab ipso audivimus, ac fusc prelator toto libro superiore, et alijs passim. Quæ est igitur naturalis illa unitas, quam Christus secundum hominem amiserit? Non alia sane, quam ipsamet gloria: cujus nondum consors facta humana ipsius natura, quodam modo dis-

tur ex Dei forma, servi formam natus acceperat: sed hæc carnis assumptionem ea, cum qua sibi naturalis unitas erat, Patris natura (d) non senserat: et novitas temporalis, licet maneret in virtute naturæ, (3) amiserat (e) tamen, cum forma Dei, naturæ Dei secundum assumptum hominem unitatem. Sed *summa (f) dispensationis hæc erat*, ut totus nunc Filius, homo scilicet et Deus, per indulgentiam paternæ voluntatis, unitati paternæ naturæ messet: et qui manebat in virtute naturæ, maneret quoque in genere naturæ. Id enim homini acquirerebatur, ut Deus esset. Sed manere in Dei unitate assumptus homo nullo modo poterat, nisi per unitatem Dei in unitatem Dei (g) naturalis exaderet: ut per **287** hoc, quod in natura Dei erat Deus Verbum, Verbum B quoque caro factum rursus in natura Dei inesse: etque ita homo Jesus Christus maneret in gloria Dei patris, si in Verbi gloriam caro esset unita: rediretque tunc in naturæ paternæ etiam secundum homi-

(3) Sic et a prima manu codicis nostri; sed ex emendatione, *non amiserat.*

sidat a divina, utpote passibilis ab impassibili, mortalis ab immortalis, infirma ab omnipotente. At ubi per gloriam redditur incorruptibilis, immortalis, æterna, etc., tum perfecta gaudet, quantum creaturæ substantiæ licet, cum Dei natura consensione: quam quidem consensionem, ut ex sequentibus magis perspicuum erit, vocat Hilarius unitatem naturalem. Neque est quod quis quærat, cur Christus illam dicitur amisisse, quam ante gloriosam resurrectionem secundum assumptum hominem nunquam habuerit. Ea enim ratione vere affirmatur amisisse, qua vere dicitur de ipsius carne, *hic est panis qui de celo descendit.* Ut enim docet S. Leo episc. nunc xxv, c. 5, Augustini verba mutatus ex lib. contra Sem. African. c. 8: *Propter hanc unitatem personæ in utraque natura intelligendam, et filius hominis legitur descendisse de celo, cum filius Dei carnem de ea Virgine de qua est natus assumpsit, etc.* Enim vero Christus, ante carnis susceptionem, prædictam illam unitatem simpliciter et absolute habuerat, postea vero secundum assumptum hominem non habebat: at aliquid habuisse simpliciter, et post non item habere, quid est nisi amittere? Negotium facessere hic posset, quod etiam formæ Dei jacturam facere hic prædicetur, nisi formæ nomine externum habitum intelligendum esse jam supra, num. 14, ostensum esset

(f) Hoc est, consummatum atque perfectio: quæ ut in psal. vi, n. 27, exponitur, in hoc sita erat, *ut quod tum filius hominis est, ad perfectum Dei filium, id est, ad resumendam indulgentiamque corpori æternitatis suæ gloriam, per resurrectionis potentiam gigneretur.* Ubi ad perfectum Dei filium gigni idem omnino est, quod hic *totus nunc filius*, vel quod supra, num. 6, *totus homo totus Deus*: ac proinde quod hic dicitur, *per indulgentiam paternæ voluntatis unitatis paternæ nature messe*, idem sit necesse est, quod laudato loco corpori æternitatis gloriam per resurrectionem indulgere. Confer utrumque locum.

(g) Sic mss. At editi, *naturalem*: hæc mutatio Hilarii scopum ac subtilè argumentum prorsus obsecrantes. Volens enim demonstrare Christum esse Deum naturalem, hoc eo conficit, quod ipsius caro in gloriam ac naturam Verbi Dei unita, in unitate paternæ naturæ; quod fieri non possit, nisi una et eadem sit Patris ac Verbi Dei natura, qua mediante caro cum natura Verbi Dei unita, unita sit et cum natura Patris; proindeque nisi Christus sit naturalis Deus.

nam unitatem Verbum caro factum, cum gloria Verbi caro assumpta tenuisset. Reddenda igitur apud se ipsum (a) Patri erat unitas sua, ut natura sua natiuitas in se rursus glorificanda resideret: quia dispensationis novitas offensionem unitatis intulerat; et unitas ut perfecta antea fuerat, nulla esse nunc poterat, nisi glorificata apud se fuisset rursus assumptio.

59. *Gloria Patris gloria Filii, idque sonat apud te. Hæc homini assumpto non concessa, præacta dispensatione rogatur.* — Et idcirco tanto antea præparato ad fidei huius intelligentiam sensu, cum dixisset: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3);* subiiecit secundum dispensationis suæ obedientiam, *Ego te glorificari super terram, opus consummavi, quod dedisti mihi ut facerem (Ibid. 4).* Post quæ, ut meritum obedientiæ et sacramentum totius dispensationis intelligeremus, adiecit, *Et nunc (b) glorifica me tu Pater apud te metipsum gloria quam habebam, antequam sæculum esset, apud te (Ibid. 5).* Qui manere Christum in natura Dei denegat, et inseparabilem esse atque indifferenter a solo Deo vero non credit; respondeat quæ huius petitionis sit ratio, *Et nunc glorifica me tu Pater apud te metipsum.* Quid enim causæ est, ut eum Pater glorificet apud se metipsum? aut quæ verbi huius significatio est? quive significacionis effectus est? Pater namque non eget gloria, nec se exinanierat de forma gloriæ suæ. (1) Quomodo autem apud se metipsum glorificaturus est Filium, et ea gloria quam habuit apud eum ante mundi constitutionem? Sed apud eum habere quæ sensus est? Non enim sit gloriam, quam habebam antequam sæculum esset, (c) cum essem apud te; sed gloriam, quam habebam apud te. Esse enim apud te, consistentem significat: habere autem apud te, naturæ sacramentum docet. *Glorifica (2) vero (d) me apud te, non idem est quod glorifica me.* Non enim se metipsum glorificari tantum 288 ita, ut sibi aliquid sit (e) proprium gloriæ, rogat: sed apud se metipsum Patrem glorificari se ab eo precatur. Ut enim in unitate sua maneret et manseret, glorificaturus cum apud se Pater erat; quia gloriæ suæ (3) unitas (f) per obedientiam dispensa-

tionis excederet: scilicet ut in ea natura per glorificationem rursus esset, in qua sacramento erat divinx natiuitatis unitus, (g) essetque Patri apud se metipsum glorificatus: ut quod apud eum ante habebat maneret, neque alienaret ab eo formæ Dei naturam, formæ servilis assumptio; sed apud se metipsum glorificaret formam servi, ut maneret (h) esse Dei forma: quia qui in Dei forma manserat, idem erat in servi forma. Et cum servi forma glorificanda esset in Dei forma, apud eum ipsam glorificanda erat, in cuius forma formæ servilis erat habitus honorandus.

40. *Verba Dei qualia. Gloriam carni non Verbo quisivit Christus.* — Non nova vero hæc, neque nunc primum evangelicis doctrinis (i) consignata vox Domini est: et hoc ipsum (j) glorificandi Filii apud se metipsum Dei patris sacramentum pulcherrima illa spei suæ gratulatione testatus est tum, cum Juda ad proditionem exente, gaudio consummandæ suæ dispensationis elatus hæc dixit: *Nunc honorificatus est filius hominis, et Deus honorificatus est in eo. Si Deus honorificatus est in eo, et Deus honorificavit eum in se, et Deus protinus honorificavit eum (Joan. xiii, 31, 32).* Quid limosi corporis graves animæ, et sordente peccatis conscientia fetidæ cœnosæque (k) mentes usque ad iudicium divinx de se professionis inflammæ? et arbitros nos naturæ cœlestis (il est, divinx) deputantes, impiis ad Deum calumnix nostræ disputationibus (l) rebellamus? Quarta potuit enim Dominus verborum simplicitate evangelicam fidem locutus est: et in tantam ad intelligentiam nostram sermones aptavit, in quantum naturæ nostræ ferret infirmitas; non tamen ut aliquid minus dignum naturæ suæ maiestate loqueretur. Et primam quidem dicti sui significacionem non ambigam existimo, cum ait: *Nunc honorificatus est filius hominis.* Gloria enim omnis non Verbo, sed carni acquiratur: id est, non natiuitati 289 Dei, sed nati hominis dispensationi. Hoc vero quod sequitur, quid significet interroga, *Et Deus honorificatus est in eo.* Honorificatum enim in eo Deum audio: et quid istud sit secundum intelligentiam tuam, hæretice, ignoro. Deus in eo honorificatus est, in filio utique hominis: et

(1) Quomodo ergo.

(2) Abest vera.

(a) Seu a Patre, treita voce Filio: qui natiuitas naturæ suæ postea vocatur.

(b) Carni. codex, *Clarifica me.... gloria quam habui.* Dum ms. Vat. bas. antequam mundus esset apud te.

(c) Hæc verba, cum essem apud te, omittit codex Vat. bas., sed omitti non debent.

(d) Illud me adiectivum ex ms. Vat. bas. et altera Vaticane bibliothecæ.

(e) Id est, non rogat ut aliquid gloriæ sibi proprium obveniat ac peculiare, quod cum gloria Patris non prorsus commune sit.

(f) Sic potiores mss. At editi, *unitatem.*

(g) Codex Vat. bas. cum Martin., *essetque Pater:* quod non placet.

(h) In vulgatis dicitur *esse*, quod suppletur ex mss. Sic supra n. 14. non ut Christus, qui in forma Dei erat, Christus esse non maneat. Male autem apud Hl. d.

(3) Unitatem.

et Er., ut maneret Dei forma, quia qui in forma servi manserat, idem erat in forma Dei.

(i) Par. cum vetere ms. Colb., *confirmata.*

(j) Mss. Vat. his. et Martin., *glorificari:* tum solus Vat. bas., *Filium apud se metipsum de Patris sacramento:* mendose. Hæc vox sacramentum perinde intelligenda est, ac si repetita esset in hunc modum: *Filius apud se metipsum glorificandi sacramentum, quod Dei Patris sacramentum est, ut est, propria filii ratio: quo sensu num. 31 dictum est, Auctorem natiuitatis esse, sacramentum paternum est.*

(k) Adiectivum mentes ex mss.

(l) Hl. d. et Er. cum uno ms. Vatic. *fallimus*, quod et habuit Corb. a prima manu. Par. cum mss. Colb. ac Geru. *reputamus.* Præferimus cum Lips. et alius mss. *rebellamus.* Sic Hl. n. ad Constant. n. 6: *sub reijciendis novitatibus novis ipsi ad Deum vocibus rebellamus.*

quero an filius hominis idem sit et filius Dei. Et **A** illigent, in nullo tamen agmine hærendi molestiam continebunt. Filius enim hominis glorificatur, et glorificatur in eo Deus: et Deus glorificatum eum in homine glorificavit in sese. Non enim idipsam est glorificari filium hominis, quod et glorificari in filio hominis Deum, vel (*h*) glorificare in sese glorificatum in homine Deum. Loquere hoc secundum impietatis tuæ sensum verbis tuis, quid velis esse glorificari in filio hominis Deum. Utique aut Christum necesse est esse qui glorificatur in carne, aut Patrem qui glorificatur in Christo. Si Christus est; Deus certe Christus est, qui glorificatur in carne. Si Pater est, sacramentum unitatis est, eum Pater glorificatur in Filio. Aut Christum confitendo, Deum etiam invitum loqueris: aut (*i*) Patrem Deum intelliges, naturam Dei patris non negabis in Christo. Atque hæc de glorificato filio hominis, et glorificato in eodem Deo dicta sint. De eo vero, quod glorificatum in filio hominis Deum Deus glorificat in sese, in quo tandem tibi relictam facultatem exerendæ impietatis existimas, ne secundum naturæ veritatem verus Deus Christus sit? Christum enim Deum natum hominem glorificat in sese: non quid extra se est, quod glorificat in sese? Reddit enim in se Christo gloriam, quam apud se habuit: et cum (*j*) in formam Dei assumptione formæ servilis assumitur, in se glorificatur glorificatus in homine Deus, qui ante (*k*) vacuitatis dispensationem in sese erat, et (*l*) per formam servi et per naturam nativitatis unitus. Nativitas enim non novæ neque alienæ naturæ Deum fecerat, sed naturalis filius patri naturali generatione **291** substiterat.

41. Quam multa Patris et Filii gloria. Glorificari in filio hominis Deum quid. Glorificatum in filio hominis Deum qui Deus glorificet in se. — Quia in filio hominis, qui et filius Dei est, glorificatus Deus est, videamus quid sit hoc, (*c*) quod tertium subditur: *Si Deus glorificatus est in eo, et Deus glorificavit eum in se.* Quod istud, rogo, sacramenti mysterium est? Deus in filio hominis glorificato glorificatum Deum glorificat in sese. In filio hominis Dei gloria est, et gloria Dei in gloria filii hominis. Deus (*d*) glorificat in sese. **B** Homo utique non per se glorificatur. Neque rursus qui in homine glorificatur Deus, licet gloriam accipiat, non tamen aliud ipse quam Deus est. At vero eum, glorificato filio hominis, glorificans Deum Deus glorificet in sese; invenio (*e*) naturæ gloriam in gloriam naturæ naturam glorificantis assumi. Non enim se Deus glorificat: sed glorificatum in homine Deum glorificat in sese. Quod autem glorificat in sese, licet non se glorificet, tamen in naturæ suæ gloriam naturam (*f*) glorificans assumit. Et eum glorificans Deum Deus, quia glorificatus in homine sit, glorificat in sese; eum quem glorificavit (*g*) Deum in se inesse demonstrat, cum eum glorificet in sese. Affert nunc quisquis es, hæretice, flexuosæ **290** doctrinæ involubiles quæstiones: quæ cum se nodis suis **C**

et Pater, tamen in naturæ suæ gloriam redundet quod glorificat in se.

(*g*) Ad idem Deum ex plerisque ac potioribus mss. ex quibus Coll. Germ., Vind., Remig. subjiciunt deinde, *in se. in sese demonstrat.* Unde non displicet cum altero Coll. et uno Sorbon. *in se: in se esse demonstrat.*

(*h*) Apud Erasmus, *glorificari*: quem inlogo secuti sunt alii editores. In mss. Coll. et Germ. legitur *glorificans*.

(*i*) Lips. et Par., *Patrem et Deum*: præterea; hoc enim sibi vult: Si verba *Et Deus glorificatus est in eo, de Christo in carne glorificato dicta confitearis, Christum confiteris Deum*: si vero ad Deum patrem referas, jam non negabis Christo Patris naturam, ob quam ipse in illo glorificato glorificatur.

(*j*) Editi, *in forma Dei*. Rectius mss., *in formam Dei*: hoc est, cum in gloriam Dei etiam homo assumitur, unitur ac transformatur, tunc glorificatur, etc.

(*k*) In vulgatis *nativitatis*, ubi ex mss. restituitur *vacuitatis*, hoc est, extinctionis. Quæ supra n. 14, verbo *evacuandi* et nomine *evacuatiois*; et lib. xi, n. 48, *vacuificandi* verbo enuntiat.

(*l*) Editi cum tribus mss. Coll., duobus Remig., Vind. etc., *per formam sui*. Præferendum cum Corb., Vat. bas., Prætel., Martini etc., *per formam servi*, hoc est non solum secundum naturam, quam æterna nativitate accipit, sed et secundum humanam in Deo unitus: *dum homo et Deus jam Deus totum est*, ut loquitur lib. xi, n. 41: *forma videlicet servili in gloriam ejus cujus in forma ante nunebat proficiente, corruptiois excilicet natura per projectionem incorruptionis absorpta, ut apertius explicat in psal. cxxxviii, v. 19. Itaque verbum unitus, non ad in sese erat, sed ad glorificatur referendum est.*

(*a*) In vetustissimis codicibus Vat. bas., Colb. ac Germ. necnon Bad. et Er. hic et mox, *aliud*: qua loquendi ratione, quamvis nobis minus accurata, pro suo tamen tempore minime suspecta usum esse hilarium vix dubitamus ad significandam in Christo personæ unitatem.

(*b*) Pendet quæstio instituta; quia supervacanea videtur responsio: tum Pater Filio honorem imperitens, et ab eo rursus recipiens, jam non senel inde ostensus sit natura eum eo nunquam esse. Aut certe dilata solutio his habetur subsequentis numeri verbis: *Glorificatus Deus si Christus est: Deus certe Christus est, qui glorificatur in carne: si Pater est, sacramentum unitatis est, cum Pater glorificetur in Filio.*

(*c*) Sic mss. At editi, *quod tertio*. Sequentium, quæ intricata valde nonnullis videbuntur, intelligentia maxime pendet ex perceptione superiorum, quibus Christus, post consummatam dispensationem, in gloriam Dei, eoque nomine in naturam et unitatem Patris assumptus prædicatur.

(*d*) In vulgatis, *glorificat eum*. Abest eum a mss. et abesse debet. Mox sic intelligendum est *neque rursus*; quasi, et rursus; ut sit hellenismus hilario familiaris.

(*e*) Hoc est, naturæ paternæ gloriam assumi in gloriam naturæ filii, qui eum homo sit, glorificatur; quatenus autem Deus, eandem naturam glorificat. Ex quo sit, ut propter altissimam filii Dei ac filii hominis unitatem, glorificato filio hominis glorificetur filius Dei; ac rursus propter naturalem Dei patris ac filii unigeniti unitatem, glorificato filio Dei Deus pater glorificetur.

(*f*) Editi, *glorificantis*: reluctantibus potioribus mss. Vat. bas., Colb., Martin., Can., etc., ex quibus hic præstatu sensus, ut quamvis aliam a se glorifi-

Et cum post natiuitatem hominis glorificatus in homine, in naturâ suâ rursus gloriam clarescit; in se eum Deus clarificat, cum in naturâ paternâ gloriam, ab eâ per dispensationem euacuatus, assumitur.

42. *Non otia Patris et Filii gloria. Vita non est Deum nosse sine Christo, qui et Deus verus est.*—Concludit autem audacissimum impietatis tuæ furorem apostolica fides, ne quæ licentia liberâ intelligentiâ epistolaris, cum ait: *Et omnis lingua confitebitur, quia Dominus Jesus (1) in gloria Dei patris (Philip. II, 11).* Quem enim in sese Pater glorificauit, in ejus gloria confidendus est. Et qui in Patris gloria confidendus est, (a) et quem in se Pater glorificauit, in his sine dubio intelligendus est esse, quibus Pater est; cum et in se eum glorificauerit, et in gloria ejus sit confidendus. Non enim hic nunc tantummodo in gloria Dei est, sed in gloria Dei patris est. Neque glorificauit gloriam exteriore, (2) sed glorificauit (b) in sese. In eam eum quæ sua est gloriam resumendo, et eam gloriam quam apud eum habuit, eum et apud se glorificat et in sese. Atque ita inseparabilis a fidei hujus conjunctione intelligitur etiam sub hominis humilitate, sic diceas: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. XVII, 3):* cum et sine Christo, solo Deo patre cognito, vita æterna neq. sit, et Christus glorificatus in Patre sit. Si autem ea demum vita æterna est, solum verum (c) Deum nosse, et quem misit Jesum Christum; non existimetur plane verus Deus Christus, si vita sit in Deum credidisse sine Christo. Et quod solus Deus pater Deus verus est; non pertinet ad Deum Christum, nisi gloria (d) Christi omnis in solo vero Deo patre est. Si enim in sese eum glorificat Pater, et solus Pater Deus verus est, non extra solum verum Deum Christum est: quia glorificatum in Deum Christum, glorificet Pater verus Deus solus in sese. Et quod a solo vero (e) glorificatur in sese, non alienatur a solo vero; quia in se solo glorificatur a vero.

45. *Obiectum III contra Filii deitatem.*—Sed furie plæ huic fidei nostræ, impiæ perfidiæ tuæ occurrat assertio; ut aliena 292 ab intelligentia Dei

(1) In gloria est Dei Patris.

(2) Sed glorificauit gloriam in sese. Paulo post, et in eam gloriam, non et eam gloriam.

(a) In prius vulgata deest particula et.

(b) Auctoritate mss. remouimus hinc vocabulum gloria. Quæ sequuntur, maioris perspicuitatis ergo ita disponenda sunt: *Eum et apud se glorificat et in sese, in eam eum quæ sua est, etc. quod notamus, quia prius vitiosa interpunctione perturbata erant.*

(c) In vulgata, *Deum patrem:* recludat postrema vox, et abest a mss.

(d) Lips. et Par. ex margine Erasmi, *Christi hominis:* recludentibus aliis libris. Hæc sane Christi tantum et hominis, sed maxime ut Dei, gloria in solo Deo semper fuit. Et quia omni. ex Deo et in Deo patre semper fuit; non alia fuit Christi Petricque gloria, non alia diuinitas, ar. prouide nlt Pater solus verus Deus predicatur, non excluditur Christus.

(e) Vat. has. codex hic addit *Deo:* citra necessitatem. Nam apud Par. non alienat a solo vero, quia in

A veri sit hæc necessitatis confessio: *Amen, amen dico vobis, non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem (Joan. v, 19).* Nisi duplicem responsonem duplex Judæorum indignatio (3) exigit; sit hæc plane infirmitatis confessio, nihil ab se facere Filium posse, nisi quod viderit Patrem facientem. Quod si Judæis et violati sabbati reatum objicientibus, et æqualitatem in Christo Dei (f) per professum sibi Deum patrem non ferentibus, sub eodem dicto ad utrumque responsum e-t; putasne per confessionem responsonis posse dictorum oculi veritatem? Et quamquam in alio libello (*Lib. vii, n. 7*) tractatus hic a nobis locus fuerit: tamen quia non modo non obest, sed etiam ad religionem proficit, fidem retractari, eumdem ipsam, quia causa B postulat, revolvamus.

44. *Sabbati violati crimen. Qui amoveatur. Non aliud Patris ac Filii opus. Crimen alterum ob præsumptam Dei æquiditatem.*—Hinc autem primum responsonis necessitas orta est: *Et propter hoc persequebantur Judæi Jesum, et quærebant eum interficere, quoniam hæc faciebat sabbato (Joan. v, 16).* Ita itaque eorum usque ad cupiditatem interficiendi eum accendebatur, propter opera sabbato gesta. Sed et videamus quid Dominus responderit: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor (Ibid. 17).* Quod rogo istud opus Patris est, hæretice, demonstra. Per Filium enim et in Filio omnia sent, et visibilia et invisibilia. Et tu, qui ultra Evangelia sapis, necesse est ut (g) aliis aliquibus arcanorum doctrinis cognitionem paterni operis adeptus sis, ut operantem (h) nobis Patrem ostendas. Quod si Pater operatur in Filio, secundum quod ipse ait: *Verba, quæ ego loquor vobis, (4) non ego (i) loquor; sed Pater, qui in me manet, ipse facit opera sua (Joan. xiv, 10).* Vide-ne quid hoc sit: *Pater meus usque modo operatur?* Hoc enim ideo ait, ut paternæ in se naturæ (j) intelligeretur potestas, in sabbati opere potestatis sue usa natura. Cum enim (3) in se operetur operante Pater, ipse necesse est Patre operante operetur: atque ideo ait: *Pater meus usque modo operatur (Joan. v, 17),* ut ipsum illud hoc præsens dictorum atque gestorum

(3) Exegit.

(4) Non a me loquor.

(5) In se operante operetur.

D se solo glorificatur in vero: mendose; hæc enim ita intelligere est: non alienatur ab eo, qui solus verus est; quia ab eo, qui verus est, in se solo glorificatur.

(f) Tres mss. Vatic., *professo sibi Deum.* Sensus sic perspicuus erit: non ferentibus in Christo æqualitatem Dei, quam sibi prætendendo Deum patrem attribuerat.

(g) In editis desideratur aliis, nec non verbis is cum sequente particula et, post adaptus.

(h) Duo mss. Collb. nobis postremo ostendas.

(i) Solus codex Vat. has, cum Martin. non a me loquor, consentientibus quidem supra n. 29, et infra n. 65, editis et scriptis, nermum sacro textu græco et latino: sed ideo minus suspecta hic videtur communi consensio.

(j) Editi, intelligeretur maiestas, refragantibus mss.

per seopus, paternæ in se naturæ **293** existimaretur operatio. Idem enim, quod *usque modo operatur*, unum atque idem dicti temporisque momentum est; ut non aliud aliud nps esse Patris, quam suum hoc quod agit, crederetur: cum per id, quod usque modo Pater operatur, hæc ipsa esset Patris sub eadem tempore sermonis operatio. Ac ne fides, intra cognitionem tantum Patris relicta, a vitæ æternæ spe abesset; continuo subjerit: *Et ego operor*: ut hoc ipsum, quod (a) modo operatur Pater, operetur et Filius. Ac sic perfectam fidem docuit, cum id, quod modo est, ejusdem temporis opus sit; et id, quod operatur Pater operatur et Filius, extra singularis sit unionem. Sed geminatus est audientium dolor. id enim sequitur: *Propter hoc magis quærebant eum Judæi interficere, quoniam non solum solvebat sabbatum, sed et quod patrem suum proprium dicebat Deum, æqualem se faciens Deo (Ibid. 18).* Et hic rursus admonebo, et Evangelistæ judicio, et communi humani generis assensu, filium in paternæ naturæ æqualitate esse: æqualitatem autem non nisi ex eadem esse natura; quia natiuitas non habeat aliunde quod maneat, et omnis generatio a generante se non sit aliena; dum ad id quod manet, subsistit (b) ex eodem. Huic igitur duplicatæ indignationi videamus quid Dominus responderit: *Amen, amen dico vobis, non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæcumque enim illi facit, eadem et Filius similiter facit (Joan. v, 19).*

45. *Responsio ad sabbati violati crimen. Illud non potest auctoritatem ostendit, non infirmitatem. Quid significet nisi videat. Responsio ad alterum crimen.* Nisi dicta (c) propositioni propria sunt; vim dictis præsumptione propriæ et infidelis intelligentiæ afferimus. Si autem irarum causis subjecta responsio est; fides potius nostra loquitur quod docetur, quam irreligiosa perversitas impietatis suæ defendit errorem. Quæramus ergo an (d) ad sabbati opus hæc propria responsio sit: *Non potest filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Aut enim superius: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor (Ibid. 47).* Si paternæ in se naturæ auctoritate quod gerit, gerente Patre agit, qui usque modo operatur in sabbato; extra crimen operis est Filius, in quo paternæ operationis præfertur auctoritas. Non enim ad infirmitatem remittit, non potest, sed ad auctoritatem; **294** nam ab se non potest, (1) (e) nisi viderit.

(1) Nisi videat.

(2) Indignationis. Sic numero superiori dixerat:

(a) Vat. Bas. ac Martin. mss., modo usque operetur.

(b) Solum exemplar Martiniannum, sub eodem.

(c) Editi, propositionis. At mss., propositioni, scil. Judæorum, cui aptata sunt dicta Christi. Max unus ms. Vatic., et fidelis intelligentiæ: non probandus.

(d) Sic mss. Editi vero, de sabbati opere.

(e) Soli editi hic, nisi videat. At ms. Vat. has., Nam quod ab se non potest, nisi viderit: quid enim præstat, etc., corrupte. Hilarii ad mentem Augustinus contra Serm. Ariani, c. 14: *Quod ait se non posse, non deficientis est, sed in eo quod de Patre natus est permanen-*

A Neque enim præstat vidisse virtutem: et cum non præstet visus virtutem, naturam non infirmat non posse sine visu, sed auctoritatem ostendit ex visu. Id enim quod ait, nisi videat, conscientiam significat in visu, sicuti ad Apostolos ait: *Ecce dico vobis, levate oculos vestros, et videte regiones, quoniam alba sunt ad messem (Joan. iv, 35).* Conscientia igitur in se naturæ paternæ, que in se operatur operante, ne violasse sabbatum Dominus sabbati crederetur, ait: *Non potest filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem (Joan. v, 19):* ut id quod operaretur, ex conscientia naturæ in se operantis ostenderet, eum et se sabbato operante, usque modo Pater operaretur in sabbato. Ad alterius vero (2) indignitatis (f) dolorem, consequentis dicti retulit causam: *Quæcumque enim Pater facit, eadem et Filius facit similiter (Ibid.).* Exprobra infirmitatem Dei filio, adime quoque naturæ æqualitatem, si non quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter, si discrimen aliquod paternæ virtutis atque operationis admittitur, si, quod (g) æqualitatis virtutis naturæque proprium est, honoris æqualitas non postulatur. Ipse enim in continuis ait: *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum (Ibid. 23).* Discerne æqualitatem in honore non dispari: infirma naturam in eadem operatione virtutis.

46. *Epiloga.* — Quid responsionis causam ad contumeliam divinitatis invadis? Ad operationem sabbati respondit, non se quidquam facere posse, nisi quod Patrem facientem vidisset: ad demonstrationem vero æqualitatis, quæcumque Pater faceret, facere se professus est. Teue (supple, responsionum) quod ad sabbatum pertinet ad opprobrium infirmitatis, si non quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter. Si autem (h) sunt sine exceptione quæcumque sunt; in quo tandem infirmitas reperietur, cum (i) in nullo quæ Pater possit non possit et Filius? Aut in quo tandem per intercessionem infirmitatis negatur æqualitas, cum unus atque idem honor postuletur ad utrumque? Quod si eadem esse virtus operandi, et eadem est religio honorandi; **295** non intelligo in quo tandem naturæ infirmis contumelia relinquatur, cum eadem sit in Patre et in Filio et virtutis potestas, et honoris æqualitas.

47. *Quid sit, nihil potest Filius facere a se, alio loco*

Huic igitur duplicatæ indignationi.

tis; et hoc ait — ut paulo ante habet idem Augustinus, quia videt ex ipso faciendi se habere potentiam, ex quo se videt existenti habere naturam. Unde et concludit: *Non deficienter non potest, sed potenter.*

(f) Editi, indignationis: reitentibus magno consensu mss.

(g) In vulgatis, ad æqualitatem. In plerisque mss. æqualitate. Malum enim codice Vat. has., æqualitati.

(h) Verbum sunt restitimus ex mss.

(i) Editi, nulla. At mss. in nullo, tacita voce eorum.

confirmatur. Meritum. — Et hæc quidem quamvis A cum ipsa rerum absolute tractata sint; tamen ne quid in eo quod ait Dominus: *Non potest filius facere ab se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Joan. v, 19), ad infirmitatem naturæ ejus impietatem proficiat potius, quam ad demonstrandæ paternæ in se naturæ conscientiam, per quam ex auctoritate operatus in sabbato est; dieti quoque dominici ad id pertinentis demonstranda cognitio est, quo ait: *Et a me facio nihil, sed ut docuit me Pater, hæc loquar. Et qui me misit, mecum est, (1) et non reliquit me solum, quoniam ego quæ sunt ei placita facio semper* (Joan. vii, 28 et 29). Sentisne quid sit, non posse quidquam facere Filium, nisi videat Patrem facientem? et quo sacramento dictum sit, *et a me facio nihil*; et rursum, *Non reliquit me solum, quoniam ego quæ sunt ei placita facio semper* (Ibid. 29)? Si enim ille nihil ab se facit, quia in se manet Pater; quomodo rursus idem se solum Pater non reliquit, quia quæ sunt ei placita facit? Non concordat secundum sensum tuum, hæreticæ, dictorum diversitas, ut nihil faciat a se nisi doctus a manente in se Patre. et rursus ille in se Pater maneat, quia quæ ei sunt placita gerit. Si enim nihil ab se facit propter manentem in se Patrem; quomodo hinc ut in se Pater maneat meritum est, quod ea quæ ei placeant agit? Non est enim meritum aliquid, non ab se (2) gerere (a) quæ agat. Et contra, quomodo Patri quæ Filius agit placita sunt, cum ea ipsa agat manens in Filio Pater? In angusto es, impietas, et te munissimam fidei nostræ pietas concludit. Agit aliquid Filius, aut non agit: si non agit, quomodo in his quæ agit placet? si autem agit, quomodo agit in his quæ ab se non agit? cum et proprium sit egisse quæ placeant, et sine merito sit non ab se egisse quæ gesserit.

48. *Filius qui per se, qui non ab se agat.* — Sed naturæ, (5) qui contradicis, hæc unitas est, ut ita per se agat, ne a se agat; et ita non ab se agat, ut per se agat. Intellige agentem Filium, et per eum agentem Patrem. Non ab se agit, cum Pater in eo manere (b) monstrandus est. Per se agit, cum secundum Filii nativitatem agit ipse quæ placita sunt. Infirmitas sit non a se agendo, nisi adeo ipse agit, ut quæ agit placeant. Non sit vero in unitate naturæ, si non quæ ipse 296 agit, et in quibus placet, non per se agit, sed manens in eo ad agendum Pater edocet. Ita et manendo docet Pater, et Filius agendo non ab se agit, et non ab se agens Filius, cum quæ placita sunt facit, ipse agit. Ac sic unitas naturæ retinetur in agendo: dum et ipse operans non operatur ab se, et ipse ab se non operatus operatur.

(1) Non reliquit, atq. e. ita infra bis.

(2) Facere.

(3) Cui contradicis. Mox. ne ab se agat. Quo l. repeti-

(a) Bad. cum aliquot mss. quæque agat. Editiones alie, quæ quæ agat. Sincerus mss. potius, quæ agat, quomodo inferius, non ab se egisse quæ gesserit, quo l. ad Filium referretur.

(b) Ita veteriores libri. Alii vero, monstratur

(c) In uno mss. Vite. et audientis; male, Defendit

49. *Ait non se suam, sed Patris facere voluntatem. Non ob agendi necessitatem, sed ob unitatem.* — Ad-
 jungo quoque huic illud, quod ad obprobrium infirmitatis usurpas: *Omne quod dat mihi Pater, ad me venit, et venientem ad me non appello; quia descendi de caelo non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem Patris qui me misit* (Joan. vi, 37 et 38). Sed forte sine voluntatis libertate sit Filius, ut ei naturæ infirmitas imperet necessitatem. Ideo autem necessitatis sit subditus, non voluntati, ut datos sibi venientes a Patre non appellat. Sed sacramenti unitatem in his Dominus significans, dum non repellit sibi datos, dum non suam, sed mittentis se agit voluntatem, post repetitam hanc eandem Judæis murmurantibus vocem, intelligentiæ nostræ sensum confruat, dicens: *Omnis, qui audit a Patre et discit, venit ad me, non quod viderit Patrem quisquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem. Amen, amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam* (Ibid. 45 et seqq.). Et quæro primum, ubi auditus sit Pater, ubi docuerit audientes. Sed Patrem nemo vidit, nisi qui a Deo est. Et quomodo cum quisquam audierit, quem nemo vidit? Audiens ergo a Patre, ad Filium venit. Et cum Filius (4) auditur et docet, naturæ in eo paternæ proprietatis (c) et audite et docentis ostenditur: ut hoc, quod docet Filius et auditur, paternæ doctrinæ intelligatur auditio. Nam cum nemo viderit Patrem, et ad Filium veniens, a Patre audiatur atque discat et veniat: admonemur intelligere quid sit et in loquente Filio Patrem docere, et in conspecto Filio Patrem, qui a nemine sit visus, audiri; quia naturæ paternæ proprietatem nativitas Filii in se perfecta continet. Volens igitur originem Deus auctoritatem paternam, salva in se naturæ unitate, testari, et datos sibi a Patre non appellat, et voluntatem non suam, sed ejus qui se misit, efficit, non quod non velit, quæ agit, aut quod non ipse audiatur qui docet: sed ut et eum qui se mittat, et se qui missus est, sub proprietate naturæ indifferents ostenderet: cum quæ vult, agit, et loquitur, ea et voluntatem et opera et dicta Patris esse significet.

297 50. *Christo libera voluntas. Nec a Patris voluntate dissidens.* — Quod autem sit liberæ voluntatis, non ambigue ostendit cum ait: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit* (Joan. v, 21). Cum æqualis in Patre et Filio et virtutis potestas et honoris dignitas manifestatur, ibi et libertas voluntatis ostenditur: cum autem (d) unitus demonstratur, ibi paternæ voluntatis significatur affectio. Quæ enim vult Pater, ea Filius facit. Facere autem plus est, quam voluntati obedire: quia obe-

ter infra, ab se agendo. Ubi etiam infirmus, non infirmus. Pado post, mundando pro munde: corrupte.

(1) Et audiatur et docent.

Hilarius Patrem nunquam audiri vel docere, nisi quatenus loquitur ac docet Filius (qui ut Augustinus contra Serm. Ar. e. 24, scribit, Patris doctrina est). Ex quo non male sunt in Filio esse naturæ potestatis proprietatem, seu eandem esse Patris et Filii naturam

(2) In mss. Vat. bas. et Martin. antiquissimis manens

dire voluntati, habet exterioris necessitatem: (a) facere voluntatem, proprium est unitati, cum factum sit voluntatis. Et cum Filius voluntatem Patris facit, docet per naturæ indifferentiam, naturam sibi voluntatem esse cum Patre: cum voluntas ejus sit omne quod faciat. Vult plane Filius omnia quæ Pater vult, nec naturalis dissentit voluntas. Namque cum hæc voluntas Patris sit, quam ostendit dicens: *Hæc est enim voluntas patris mei, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et nascitur cum in novissima die* (Joan. vi, 39): audi nunc an Filii a Patre dissentiens sit voluntas, cum ait: *Pater, quos mihi dedisti, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum* (Joan. xvii, 24). Non ergo ambigitur Filium velle. Nam cum Pater velit credentes in Filio vitam æternam habere, Filius vult illis ubi ipse sit esse credentes. Nisi forte cohabitare Christo non sit æternitas (vita æterna): aut non perfecta et beata in se credentibus tribuit Christus, hæc dicens: *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Matth. xi, 25). Anne non in libertate est voluntatis volens nobis secreti illius paterni tribuere conscientiam? Et adeo voluntas ei libera est, ut cognitionem sui atque Patris quibus voluerit impetiat? Atque ita inter Patrem et Filium et nativitatis et 298 unitatis demonstrata natura est: cum sic liber in voluntate sit Filius, ut quod volens agit, factum paternæ sit voluntatis.

51. *Spes sine fide nulla. Qui Pater et Filius in scæ. Pater ut auctor, major Filio, qui et minor ut homo. In Christo mansit natura Dei forma exinanita.* — Nesciens plane dispensationem fidei, extra intelligen-

(1) *A spe.*

perperam adjectum est auctoritatis vocabulum, quo apud Hilarium Patris et Filii distinctio significari solet, non unitas. Haud displiceret simpliciter cum auctoritatis, vel cum autem nativitas. Sed lectio magno eodum ea terorum consensu recepta eo sensu retinenda est, ut dum unitas simul cum paternæ voluntatis affectione significatur, et Patri debita servetur reverentia, et personarum singularitatis excludatur: hoc quippe membrum superiores Scripturæ locos potius spectat, quam proximum.

(a) Clarius hoc habetur postremis hujus numeri verbis, nisi quis malit ita intelligi: facere autem voluntatem alterius proprium est unitati, quando factum est etiam propria voluntatis illius qui facit.

(b) Lips. et Par. contestatio.

(c) Apud Bad. et Er., in natura hominis mansisse, cui depravatione Lipsius alteram subinde adiecit, pro in naturam divine unitatis statim, substituens in natura divine unitatis statim: neque apud Par. emendatus fuit. Proficitur Hilarius Christum secundum formam Dei semper mansisse in natura, unitate et gloria Dei, etsi secundum formam servi non statim ab ipsa hominis assumptione nature divine accessus est unitatem, sed tantum per resurrectionis gloriam, modo superius exposito.

(d) Edicti, genitum in se naturam. Rectius abest in se a posterioribus miss. Filium appellat Hilarius genitam naturam, Patrem vero naturam gignentem: ex eoque conficit utraque naturam ejusdem esse generis, et in se invicem esse cum diverso respectu gignentis et genitæ. Eodem loquendi modo dixit Fulgentius ad Ferrand. resp. 2: *Naturam Filii de se ipso genuit Pater, et lib. de Incarn. et gratia Christi c. 5: Neque*

tiam sacramentorum est: et doctrinam Evangelii non adeptus, (1) ab spe Evangelii peregrinatur. Credendus est Pater in Filio, et Filius in Patre, per naturæ unitatem, per virtutis potestatem, per honoris æqualitatem, per nativitatis generationem. Sed contraria forte huic nostræ professioni est Domini (b) testatio, cum ait: *Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Hocne, hæretice, impietatis tuæ telum est? Hæc furoris tui arma sunt? Exciditne tibi Ecclesiam duos in-nascibiles nescire, et duos patres non confiteri? Oblitus es Mediatoris dispensationem, et in ea partum, tuas, ætatem, passionem, crucem, mortem? Et renascens non confessus es (in Symbolo) ex Maria filium Dei natum? Si in his omnibus Filius manens ait: *Pater major me est*; ignorandum existimas hanc dispensationem salutis tuæ exinanitionem formæ Dei esse? et Patrem extra hanc humanarum passionum assumptionem, in illa incontaminatæ naturæ suæ beatæ æternitate sine carnis nostræ susceptione mansisse? Nos enim unigenitum Deum in forma Dei manentem (c) in natura Dei mansisse protulerim, neque unitatem formæ servilis in naturam divine unitatis statim refundimus: neque rursus corporali insinuatione Patrem in Filio prædicamus, sed ex eo ejusdem generis (2) genitam (d) naturam naturaliter in se gignentem se habuisse naturam: quæ in forma naturæ se gignentis manens, formam naturæ atque infirmitatis corporalis acceperit. Erat enim (c) naturæ proprietatis: sed (f) Dei forma jam non erat, quia per ejus exinanitionem servi erat forma suscepta. Neque C 299 enim defecerat natura, ne esset: sed in se humiliatam (g) terrenæ nativitatis manens sibi Deû na-

(2) *Genitam in se naturam.*

enim in utero sanctæ illius matris et virginis illa spiritalis et ex Deo patre sine initio genita Verbi Dei natura poterat absque carne temporaliter concipi.

(c) Edicti hic præligunt humanæ. Tolerabilis præfixisset divinæ: quæ vox etsi non expressa, intelligenda tamen est.

(f) In vulgatis, sed non Dei forma, addita particula negante contra fidem miss. et Hilarii sententiam, qua pro more suo prædicat in Christo dispensationis tempore Dei naturam integram permansisse, sed formam fuisse exinanitam. Ex quo liquet eum formæ nomine aliud a natura ipsa intellexisse. Neque obscuro est quid intellexerit. Formam quippe dixit habitum quem præ se tulit Christus. Habitu autem non ut Deus, sed ut homo inventus ab Apostolo prædicatur, Phil. ii, 7. Unde cum supra num. 38 docet Christum in homine nascendo novitatem sibi intulisse, non virtutis naturæque damno, sed habitus demutatione, cumque infra num. 54, largitur quod nativitas hominis naturam vocem intulit, et humilitas formam demutatit sub assumptione servili; satis indicat promissa sibi esse formæ et habitus vocabula: quibus sane intellexit gloriam Unigeniti quidem congenitam, sed quam carni assumptæ ad tempus negavit, atque catenus amisit, non convenienter sibi formæ utraque concursu, ut loquitur n. 14. Apertius in his num. 40: *Pater non eget gloria, nec se exinanierat de forma gloriæ suæ, id ab eo gloria ac forma gloriæ vocatur, quod hic Dei forma.*

(g) Hic terrenæ nativitas humanam naturam sonat: sicut supra in his n. 40: *Gloria omnis non Verbo acquirebatur, sed carni, id est, non nativitati Dei, etc., nativitatis nomine natura divina significatur. Deinde*

tura susceperat, generis sui potestatem in habitu assumpta humilitatis exerceat. Et ex Deo Deus natus, (a) in forma servi homo repertus, Deum se virtutibus agens, (b) neque Deus non erat, quem gestis suis ducebat; neque homo, in cuius habitu repertus est, non manebat.

52. *Pater in Filio visus.* — Et ideo in hoc eodem superiore sermone, naturæ sibi cum Patre unitatem contestatus dixerat: *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9); et, *Pater in me, et ego in Patre* (Joan. x, 38). Quæ utique differentiam non habent (c) ex æqualitate naturæ; cum contemplatio Filii visum compenset et Patrem, et unus in uno manens unum non discernat ab uno. Ac ne per corporalem contemplationem referre ex se paternæ contemplationis visum existimaretur, subiicerat: *Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in me: sin autem, vel propter opera credite* (Joan. xiv, 11 et 12): ut cum virtus naturæ res esset, et operatio ipsa virtutis sit potestas; per virtutis potestatem, naturæ in se paternæ imitas nosceretur: cum (d) in quantum se quisquam Deum cognovisset in virtute naturæ, in tantum Deum Patrem cognosceret in potestate naturæ: et cum tantus, quantus est Pater, Filius videndum in se Patrem præstaret in gestis, indifferens per id Pater (e) a Filio nosceretur, per intelligentiam indifferens pro potestate naturæ.

53. *Cur, et quod salva naturæ æqualitate dixit Christus, Pater major me est.* — Impleturus itaque unigenitus Deus carnis dispensationem, et acceptor formæ servilis sacramentum consummaturus, usus est demonstrandæ fidei nostræ professione, dicens: *Audistis quoniam dixi vobis, Vado, et venio ad vos.* (f) *Si diligetis me, gauderetis quoniam vado ad Patrem; quia Pater major me est* (Joan. xiv, 28). His itaque, quæ ad naturam divinitatis (1) spectant (g), explicitis hæc eodem superiore sermone, numquid

(1) *Expectant.*

(2) *In formæ.*

manens sibi Dei naturæ, id est, persona Verbi manens sui juris, ac salva naturæ sua divina, quam manifestam fecit gestis generis sui, ac naturæ suæ potestatem exercens: quasi diceret, manens sibi integra, vera ac propria. Vel etiam mausit sibi, cum latuit intra se. Quod illustratur simili loco lib. xi, n. 48: *In forma enim Deus manens formam servi assumpsit, non demittens, sed se ipsum examinans, et intra se latens, et intra suam ipse vacuefactus potestatem: et panem interjectis, Quod autem se ipsum intra se vacuefaciens continuit, non detrimentum attulit potestati; cum... virtute unius examinavit intra se usus sit potestatis.*

(a) Bad et Er. post. ins. Vind et unum Vatic., in forma Dei: Alter Vatic. in forma servi Dei: præve. Non enim ob formam Dei, sed ob formam servi homo repertus est Christus.

(b) In vulgatis, neque enim. Abest enim a mss.

(c) Sic mss. At editi, ex qualitate. Mox apud Bad. et Er. completat, loco verbi compenset: quo significatur, visionem sibi vicem præstare visionis Patris.

(d) Fr., Lips. et Par., in quantum quisque, omisso se, unde pendet totius orationis intelligentia.

(e) Excusi, in Filio. Rectius mss., a Filio, sciit indifferens.

A professio hæc auferit Filio naturæ æqualitatem, quæ in nativitas genuina consummat? Aut 300 numquid unigenito Deo contumelia est Patrem sibi innascibilem Deum esse; cum ex innascibili Deo (h) nativitas unigenita in naturam unigenitam subsistat? (i) Non enim suæ originis est Filius, neque nativitatem sibi non existans ipsæ acquisivit ex nullo: sed ex vivente natura vivens natura existans, tenet in se naturæ potestatem, (j) professa auctoritate naturæ, ut et honorem testetur, et gratiam sumptæ nativitatis in honore. Et hoc quidem Patri debitum reddens, ut obedientiam suam mittentis deputet voluntati, non tamen ut naturæ unitatem obedientia humilitatis infirmet; factus obediens usque ad mortem, non tamen post mortem non super omne nomen est.

54. *Pater ut auctor domi, major: Filius, cui totum datus quod est, non minor.* — Sed si forte hiuc inæqualitas videtur, quia ei post evanescere formæ Dei donatur hoc nomen, calumnia hæc sacramentum assumptæ humilitatis ignorat. Si enim nativitas hominis naturam novam intulit, et humilitas formam demulavit sub assumptione servili; nunc donatio nominis, (2) formæ (k) reddit æqualitatem. Quid enim donatum sit quære. Si enim hæc donatum, quod Dei est; naturæ hujus donum ignobilitatem divina illi non invehit naturæ. Denique hoc nunc, quod donatur ei nomen, etsi habeat donum sacramentum, non tamen habet in dono nominis nomen alienum. Donatur enim Jesu, ut ei cælestia et terrestria et inferna (3) genua flectant, omniique lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria Dei patris (Philipp. ii, 10). Confessionis ergo hujus honor donatur ut in gloria Dei Patris sit confiteendus. Audis itaque: *Pater major me est* (Joan. xiv, 28)? Scito eum, de quo ob meritum obedientiæ dictum est: *Et donavit ei nomen quod est super omne nomen* (Phil. ii, 9). Audi rursum: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30);

(3) *Genua flectant.*

(f) In mss. Vat. bas. et Martin. hic præfertur, et contritatis estis: quod neque in aliis existat, neque in sacro textu græco vel latino.

(g) In veteribus libris, expectant, non alio sensu.

(h) Ita melioris notæ mss. At editi, nativitas unigeniti.

(i) Hoc est, non sua sibi origo est.

(j) Id est, ita his verbis, *Pater major me est*, professo auctore ac principio naturæ suæ, ut cum honore ac reverentia testetur honorem et gratiam nativitatis acceptæ. Ut enim notat etiam Cyrillus lib. thesauri pag. 91: *Solius decori causa ut filius majorem honorem Patri tribuit.*

(k) Vat. bas. ms. in formæ reddit æqualitatem. mendose. Neque melius Martin. in formæ reddit æqualitatem. Formam Dei ut per humilitatem carnis assumptam amissam dixit Hilarius n. 58, ita nunc redditam prædicat per carnis ejusdem gloriam et exaltationem. Quod vero hæc loquendi modum nihil aliud intelligat, patet cum ex dictis, tum maxime ex his unum. 56: *Majior Pater est, dum gloriam assumpto homini rogatur et reddat: Filius minor non est, deum gloriam resumit apud Patrem.*

et, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv. 9); et, *Ego in Patre, et Pater in me* (Ibid. 14). Honorem donatæ confessionis intellige, quia Dominus Jesus (4) in gloria Dei Patris. Quando igitur illud est, *Pater major me est? Neque tum, cum donatur ei nomen super 301 omne nomen.* Et contra quando est, *Ego et Pater unum sumus?* (2) Neque (a) cum omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria Dei Patris. Si igitur donantis auctoritate Pater major est, numquid (b) per doni confessionem minor Filius est? *Major (3) itaque donans est; sed minor jam non est, cui unum esse donatur.* Si non hoc donatur Jesu, ut colendus sit in gloria Dei patris; minor Patre est. Si autem in ea gloria donatur ei esse, quia Pater est; habes et in donantis auctoritate (c) quia major est, et in donati confessione quia unum sunt. Major itaque Pater Filio est: et plane major, qui tantum donat esse, quantus ipse est; cui inaccessibilitatis esse imaginem sacramento nativitate impertit, quem ex se (d) in formam suam generat, quem rursus de forma servi in formam Dei renovat; quem in gloria sua (4) secundum (e) Spiritum Christum Deum natum, donat rursus esse in gloria sua secundum carnem Jesum Christum Deum (5) mortuum (f). Causam igitur ostendit, cur si eum diligere, gaudeant quod ad Patrem vadit, quia Pater major esset.

55. *Quo sensu Pater dictus sit major, conficitur ex ante et post dicta.* — Gaudium hoc itaque ex dilectione docens esse, quia lætaretur dilectio Jesum esse in Dei Patris gloria colendum; et glorie hujus resurrexerat meritum continuo subiecit, dicens, *Venit enim princeps hujus mundi, et in me (6) habet nihil* (Joan. xiv. 30). Nihil in eo princeps hujus mundi habet: quia ut homo habitu repertus, extra peccatum carnis manebat in similitudine carnis peccati, de peccato peccatum in carne condemnans

(1) *In gloria est Dei Patris.*

(2) *Neque pro neque.*

(3) *Utique.*

(4) *Secundum carnem Jesum Christum Deum natum.*

(a) In antiquioribus mss., *namque.*

(b) Id est, pro donatam confessionem, seu per donum nominis, cui omnis lingua confiteri teneatur. Mox. in ms. Martin. *utque, pro itaque.*

(c) In vulgatis, *quia pater major.* Abest pater a mss. et ad donantem recte referitur major.

(d) Editi, *in forma sua; et innox. in formæ Dei;* enunciantur ex mss. *Generat* porro in æternitate gloriosam tribuendo naturam; *renovat* autem in tempore, assumpto homini indulgendo divinam gloriam.

(e) Mss. Martin. . Corb. et aliquot alii, *secundum carnem:* male. Colb. . Cara. et Germ. . *secundum Christum,* omissa voce *spiritum.* Mallemus omitti *Christum.* Et in his quidem mss. non semel occurrit *Christus loco Spiritus.*

(f) Editi ex deterioris note mss. hic addebant, *natum.* Quidam hic verbatim ludus est inter Deum natum, et Deum mortuum; natum in gloria secundum Spiritum, seu prout Verbum est, et donatum rursus esse in gloria secundum carnem post quam mortuus est: adeo ut gloria Christi Dei a nativitate sit, hominis autem a morte.

(g) Ms. Colb. cum Germ. . *ad confirmandum.*

(h) Tellerianus codex, *ad utilitatem.* Unus Colb. cum altero Sorbun. . *ad humilitatem.* Retinendum

(Rom. viii. 3). Totum autem hoc ad paterni mandati referens obedientiam, subiecit: *Sed ut sciat mundus quoniam ego diligo Patrem, et sicut mandatum mihi dedit (7) Pater, sic facio; surgite, eamus hinc* (Joan. xiv. 31). (g) Ad commendandum corporeæ passionis sacramentum, per dilectionem effluendi mandati paterni, festinat exurgens: corporeæ tamen assumptionis statim mysterium pandens, per quam ei tanquam in vite 302 modo palmitis inessemus, fructum nobis ut palmitibus, nisi ille vitis esset effectus, utilem non daturis (Joan. xv. 1 et seqq.). Atque idcirco manere nos in se per fidem assumpti corporis monet, ut quia Verbum caro factum est, naturæ carnis suæ tanquam viti palmitis inessemus: a corporeæ hujus humilitatis assumptione formam paternæ majestatis alienans tum, cum se (h) ad unitatem palmitum vitem professus, agricolam Patrem (i) curiosum hujus vitis ostendit, cujus inutiles atque inferaces palmitis (j) descendas deputaret arduos. Dicens itaque, *Qui me vidit, vidit et Patrem;* et, *Verba quæ ego loquor, non a me loquor, sed Pater qui in me manet, ipse facit opera sua* (Joan. xiv. 9 et 10); et, *Credite mihi, quoniam ego in Patre, et Pater in me* (Ibid. 14), ut et sacramentum nativitatis et mysterium assumpti corporis manifestaret, per continentiam dictorum ad id veniens ait, *Quia Pater major me est* (Ibid. 28). Et confestim, ut absoluta dicti ratio subesset, et agricolæ et vitis et palmitis subiecit exemplum, assumptionem per id corporeæ humilitatis ostendens. Et hinc causam eandem ad Patrem, et dilectionis certitudinem cum ad Patrem iret, docens esse oportere, quia major se Pater esset: a quo scilicet esset gloriam resumpturus; apud quem et in quo glorificandus, non novello honore, sed pristino; neque alieno, sed quem apud eum habuit. Si itaque non (k) in ipsum glorificandus est, id

(5) *Natum mortuum.*

(6) *Non habet nihil;* hellenismus juxta græcæ Joannis, *οὐκ ἔχει οὐδέν.*

(7) Non exstat Pater in codice Veron

cum cæteris ad unitatem. Ut enim habetur in psal. li. n. 16: *Naturam in se universam carnem assumpsit, per quam effectus vera vitis genus in se universæ propagavit tenet.* Quod proxime dictum est, a corporeæ hujus humilitatis assumptione formam paternæ majestatis alienans, potest ad Christum ipsum referri, qui cum palmiti suos congruere volens, carni propriæ paternam gloriam negaverit, et ita a formæ illius unitate se alienaverit. Verius tamen hoc de membris Christi, de toto scilicet hominum genere interpretari est: qui licet a Christo assumpti, in eo velut in vite palmitis sint, a paternæ tamen gloriæ consortio alienandam demonstrantur, cum ostendantur eradicandi a Patre, aut ob infidelitatem, aut ob inutilitatem fructuum negatorum, ut rursus declaratur loco memorato in psal. li, quem videsis.

(i) Vetusior e mss. Colli *gloriosæ.* Magis placet enim alii curiosum, id est, qui curam gerat.

(j) In ms. Vat. bas., *descendos.* Deinde in vulgatis, *deputaret arduos dicens ita, Qui me,* etc., perturbate.

(k) Editi hic, in ipso, et ad calcem vanni subsequens, *glorificatur in Patre.* Repositus in ipsum et in Patrem auctoritate rursus.

est, ut sit in gloria Dei patris; contumeliam autem adscribere nature: si vero, quod ab eo glorificatur, auctoritas est; Patrem majorem in glorificandi auctoritate cognosce.

56. *Qui Pater major, nec Filius minor.* — Quid dispensationem ad impetatum rapis? Quid sacramentum nostræ salutis invadit ad mortem? Glorificaturus Filium Pater major est: glorificatus in Patre Filius minor non est. Aut quomodo minor est, qui in gloria Dei patris est? Aut numquid Pater major non est? Major itaque Pater est, dum pater est: sed Filius, dum filius est, **303** minor non est. Nativitas Filii patrem constituit majorem: minorem vero Filium esse nativitas natura non patitur. Major Pater est, dum gloriam assumpto homini rogatur ut reddat: Filius minor non est, dum gloriam resumit apud Patrem. Atque ita et sacramentum nativitas, et dispensatio corporationis impletur. Nam et Pater, dum et pater est et glorificat nunc filium hominis, major est: et Pater et Filius unum sunt, dum ex Patre natus Filius, post assumptionem terreni corporis glorificatur in Patrem.

57. *Inascibilitatis et nativitas non alia natura. Filius natus non coeptus.* — Non habet itaque nativitas naturæ ignobilitatem: quia in forma Dei est, quia ex Deo nascitur. Et cum differre significatione ipsa existimetur inascibilitatis a nativitate; nativitas tamen non est extra inascibilitatis naturam, quia non sumpsit aliunde quod substiterit. Nam tametsi non consecuta sit, ut coinascibilis effecta sit; accepit tamen ex inascibili Deo esse quod Deus est. Fides igitur nostra, etsi initium nativitas non apprehendens, unigenitum Deum semper (*supple*, esse) profitetur; quia natura non ferat, ut coepisse eum aliquando consteatur, cuius nativitas omne initium tempus excedat. Sed quem semper esse et ante tempora confiteatur, natum tamen (a) in temporalibus infinitate non ambigit, eum tamen (1) ex ininitabili intelligentiæ nativitate confessam.

58. *Obijcitur contra eum ignorantio diei.* — Sed hoc

(1) *Ex ininitabilis.*

(2) *Prins quidem legebatur in codice Veron., quod est eritque; sed secunda manu emendatum fuit, quod*

(a) *Bad., in temporali. Editiones alie, in intemporalis. Mox Er. post Bad., ex ininitabilis. Por. post Lips., ex ininitabilis. Sequitur miss. Non ambigit fides, natum in temporali nativitate, quem scit natum ab æterno, nativitate videlicet ex patris aternitate summentem, ut dicitur lib. iv, n. 6. Eum etiam ex ininitabilis intelligentiæ nativitate confiteatur, utpote initium nativitas non apprehendens, ut proxime dicebatur: claris autem lib. xii, n. 31, quia si quid de Filio meus retroacta scrutabitur, nihil aliud scrutantibus sensui, quam natum esse et semper esse, semper accurret.*

(b) *Vat. bas. ms., sensum communis iudicii interrogo, quid sentendum est: glossema sublelet, sicut et Martin. in quo legitur, interrogo an sentendum est.*

(c) *Excursi, scientia ea etiam, omissio ejus, quod probe exhibent miss. Christus ut causa generalis, proxime omnibus ad id quod sunt atque erunt auctor assertus est: hic vero ut causa particularis, apprehendere dicitur quæ neque in se neque per se sint,*

hæretici ad naturæ contumeliam sumunt, quia dictum est, *Pater major me est: vel illud, De die autem et hora nemo scit, neque Angeli in cælis, neque Filius, nisi Pater solus (Marc. xiii, 32).* Ignoratio ergo diei atque horæ obijcitur unigenito Deo: ut Deus ex Deo natus non sit in ea naturæ perfectione quæ Deus est, eum nescendi necessitate dominante, jam vis aliqua exterior eo potior sit, quæ tanquam adversum se imbecillam in ignorantia eum infirmitate detineat. Quin etiam ad hujus nos intelligentiæ impietatem hæreticorum furor jure quodam **304** necessariæ confessionis compellit, ut ita credendum sit; quia et a Domino ita dictum sit, et videri irreligiosissimum possit, professionis ejus de se protestationem diversæ intelligentiæ nostræ opinione corrumpi.

59. *Auctor omnium nil potest nescire. Qui quæ nec in se nec per se sint scit, multo magis quæ in se et per se. Dies Domini per ipsum et in ipso constituta est.* — Ac primum ante quam dicti ratio et causa memoretur, sensu communis iudicii (b) sentendum est, an credibile esse possit, ut aliquod ex omnibus nesciat, qui omnibus ad id quod sunt atque erunt auctor est. Si enim omnia per Christum et in Christo, et ita per ipsum, ut omnia in ipso sint; id quod neque extra eum neque non per eum est, quomodo non etiam in scientia ejus sit, cum plerumque (c) scientia ejus ea, quæ neque in se neque per se sint, per virtutem naturæ (d) non nesciæ apprehendat? At vero quod causam nisi ex eo non sumit, (e) et motum ad id, (2) quod est eritque, nisi intra se non capit; quomodo extra ejus naturæ scientiam est, per quam et in qua id quod effluendum sit continetur? Cogitationes namque humanas non solum præsentis motu incitatas, sed etiam instinctu futuræ voluntatis agitatas, Dominus Christus non ignorat, Evangelista testante: *Sciebat enim Jesus ab initio, qui essent non credentes (3) et qui esset traditurus eum (Joan. vi, 65).* Naturæ ergo ejus virtus, quæ cognitionem rerum non exstantium capit, et quiescentium adhuc animorum subituras inquietudines non ignorat, id est exteriorque.

(3) *Et qui esset.*

puta, cogitationes alienas. Rursum movere potest cur plerumque: an non omnia apprehendit? Apprehendit quidem omnia, sed suam de nonnullis duntaxat scientiam manifestam fecit. Hic enim vocabulum plerumque, non majorem partem, sed indefinite aliquam significat: quæ intelligentia aliis etiam Patribus, sed maxime Gregorio Papæ familiare est.

(d) *Apud Bad. et Er., non nesciens. In uno ms. Vatic. et altero Sorbon., non nesciat et apprehendat.*

(e) *Duo mss. Colb. enim Germ., et ne motum. Tum apud Bad., ad id quod est exterior eritque, in uno codice Vatic., Tell. et Vind., ad id quod est exteriorque; in Sorbon., ad id quod est exteriorque mendiose. Hoc ipsum argumentum sic paucis perstringit et explicat Cyrillus lib. Theauri pag. 218: Proprimus est Verbo, quatenus Verbum est, nose eorum quæ ab ipso condita sunt principia et fines. Unum vero eorum, quæ ab ipso condita sunt, est tempus: et qui tempus condidit, quam diu duraturum sit novit.*

quod per se intraque se est, nescisse existimabitur? **A** Et alieni potens, impotens sui est; de quo dictum meminerimus, *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes (Coloss. 1, 16);* vel illud, *Quia in ipso complacuit omnem (1) plenitudinem inhabitare, et per ipsum reconciliari omnia (a) in cum (Ibid., 19)?* Cum igitur omnis in eo sit plenitudo, et omnia per ipsum et in ipso reconciliantur, et dies illa reconciliationis nostræ expectatio sit: hanc ille dicta ignorat, cujus et in se tempus est, et per sacramentum (b) ejus est? Etenim adventus sui dies ista est, de qua Apostolus ait, *Cum autem 305 Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos cum eo apparebitis (2) in gloria (Coloss. 3, 4).* Nemo itaque quod per se et intra se est, nescit: Christus aderit, et adventus sui diem ignorat? Dies suus est, secundum eundem **B** Apostolum, *quia dies Domini sicut fur nocte adveniet (1 Thess. v, 2):* et ignoratio ejus detineri intelligendus est? Humane naturæ quod agere delinunt, quantum in se est, præscit, et sequitur gerendorum cognitio voluntatem agendi: Deus vero natus quod in se et per se est nescit? Per eum enim tempora, et in eo dies est; quia et per ipsum futurorum constitutio est, et in ipso adventus sui dispensatio est: et erit in ea hebetudine, ut quod sibi constat, sensu naturæ torpentis ignoret, ferarum belluarumque modo, quæ extra rationem consilii providentis animatæ, ipsum quod agunt nesciunt, cum quodam motu stupide voluntatis agitatæ, fortuito ad aliquid et inerto feruntur ingressu?

60. *Patris injuriosum est Filio ignorantiam affingere quasi ei inviderit.* — Quomodo etiam Dominus gloriæ, adventus sui ignorabili die, naturæ esse incompositæ imperfectæque creditur, quæ et necessitatem habeat adveniendi, et scientiam adventus sui non adepta sit? Per quod potius sit ignoratio (c) Deo, quæ ei auferat cognitionis habere virtutem. Jam vero quanta impietatis (d) gemiatur occasio; si præter infirmitatem Christi etiam Deo patri vitium deputabitur; ut unigenitum Deum, et dilectionis suæ filium, diei hujus cognitione fraudaverit, malignitatisque (e) affectu scientiam futuræ consummationis inviderit: et cum non ignorabilem ei esse passionis et diem et horam voluerit; diem virtutis ejus, et clarificandi in sanetis suis horam negaverit, et ademerit beatitudinis cognitionem, cui mortis indulsit **D**

- (1) *Plenitudinem divinitatis.*
 (2) *In gloriam.*

(a) Ita mss. quomodo et lib. viii, n. 5, consentiente græco εἰς αὐτόν. At editi, in ipso.

(b) Scilicet dispensationis et assumptæ carnis, in qua venturus est judicare vivos et inortuos. Quocirca dies illa Christi est ut hominis; si quidem Pater omne judicium dedit Filio, quia filius hominis est, ut scriptum est Joan. v, 22, 27. Diei quoque tempus est in ipso ut Verbo tempurum conditore.

(c) In duobus mss. deest *Deo*: qua voce intelligitur Pater, cui omnium cognoscendorum virtus neganda, et ignoratio attribuenda sit potius, quam ea invidiæ labe, qua dilecto filio cognitionem aliquam subtrahere creditur.

præscientiam? **H**umane istud conscientie non potest ferre trepidatio, ut hoc sibi de Deo arbitrium presumat, et ei vita humane deumationis adseribat; ut aut aliquid Filio Pater denegat, aut aliquid Deus natus ignoret.

61. *Ut Deus, invidia vacet; ut Pater, nil non dat quod habet, præsertim cum sit simplex. Ut Deo, ita Deo filio, proprium est futura præscire.* — Nescit autem Deus aliud aliquando quam dilectio esse, neque aliud quam pater esse. Et qui diligit, non invidet: et qui pater est, non etiam non pater totus est. Non enim admittit hoc nomen portionem, ut ex aliquo pater sit, et ex aliquo pater **306** non sit. Pater enim universitatis (f) ejus quæ in se est pater est, omnem se in eo habens, cui non sit ex portione **B** quod pater est: non quod sibi eorum quæ sua sunt pater ipse sit, sed quod in his quibus ipse est, ei qui ex se est, pater totus sit. Et cum secundum humanorum corporum naturas, quæ ex disparibus conveniunt et ex compositis consistunt, non possit nisi omnium suorum quis (g) pater pater esse, dum quod in unoquoque est generum ac partium, id in filiis nativitas perfecta conservet: omnium ergo suorum quis pater pater est, dum ex omnibus nativitas et in omnibus manet. Et cum in Deo non sint corporalia, sed absoluta; neque particulata, sed tota et universa; non vivificata, sed viva; totus vivens, et unum (3) (h) totus Deus est, dum non ex portione compositus est, sed ex simplicitate perfectus est: necesse est, ut secundum quod est pater, ipse sit omnium suorum ei quem ex se genuit pater totus, dum cum patrem ex suis omnibus nativitas filii perfecta consummat. Si igitur proprius Filio Pater est; in ea necesse est Filium manere proprietate qua Pater est. Manere autem quomodo existimabitur, si extra præscientiam naturam sit, et aliquid nativitati ejus (i) ex auctore defuerit? deerit enim prope totum, si quod proprium Deo est, non habeat. Proprium autem Deo quid aliud, quam cognitio futurorum est; ut res nondum manentes, mensuraque posteriori, invisibilium ac nondum exstantium generum capax natura contineat?

62. *Nil latet eum in quo omnes scientiæ thesauri, quamvis tamen latentes.* — Non patitur autem in nobis doctor gentium Paulus hanc inopiæ erroris professionem, ut ignorasse aliquid unigenitus Deus existi-

- (3) *Totum.*

(d) *Bad. et Er., generatur occasio per infirmitatem Christi.* In aliis quoque editis desideratur sequens particula *si*.

(e) In duobus mss. *effectus*.

(f) *Id est, Pater Filium generando dat ei universa quæ in se sunt.*

(g) In vulgatis hic et infra non repetitur *pater*: moxque habetur in *filio*, non in *filiis*.

(h) Ita optimus codex Colb. cum Martin. et Germ. Alii vero, *totum*.

(i) In uno mss. Vat. et Carn., *ex auctoritate*: lectio non spernenda; id enim Hilario est, *auctoritas*. quod nobis *principium*.

metur; ait enim: *Instituta in dilectione, in omnes a* *ditias adimplentibus intellectus, in agnitionem sacramenti (a) Dei Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae (1) absconditi.* Deus Christus sacramentum est, et omnes sapientiae et scientiae in eo thesauri latent. Portioni vero, et universitati non potest convenire: quia neque pars omnia intelligitur, et omnia partem non patiuntur intelligi. Filius enim si diem nescit, jam non omnes in eo scientiae thesauri sunt: (2) (b) diem non ignorat, omnes in se scientiae thesauros continens. Sed meminisse nos convenit, **307** occultos in eois scientiae thesauros esse, neque ideo, quia occulti sint, non inesse: cum per id, quod Deus est, in eo insint; per id vero quod sacramentum est, occultantur. Non occultum autem, neque ignorantibus est sacramentum **B** Dei Christi, in quo absconditi omnes scientiae thesauri sunt. Et quia sacramentum (c) ipse est; videamus an in his, quae nescit, ignorans sit. Si enim in cæteris professio ignorandi non (d) habet nesciendi intelligentiam; ne nunc quidem quod nescit ignorat. Nam (e) cum ignoratio ejus, secundum quod omnes thesauri in eo scientiae latent, dispensatio potius quam ignoratio sit; habes causam ignorandi sine intelligentia nesciendi.

65. Deus qui nescire aut jam scire quid dicatur. — In omnibus enim, quae ignorare se Deus loquitur, ignorantiam quidem profitetur, sed (f) ignorantiae tamen non distinctur: dum ad id quod nescit, non nesciendi infirmitas est, sed aut tempus est non loquendi, aut dispensatio est non loquendi. Loquitur ad Abrahamum Deus dicens: *Clamor Sodomæ et Gomorharum impletus est, et peccata eorum magna valde. Descendam ergo et videbo, si secundum clamorem eorum (g) consummantur; quod si non, ut sciam (Gen. xviii, 20*

(1) Absconditi. Porro thesauri, littera n interjecta, constanter in Veron. codice scribitur.

(2) Ante verba diem non ignorat, hæc habet codex: *Quod si in eo omnis scientiae thesauri sunt.* Paulo post

(a) Lips. et Par. *Dei patris et Christi*; consentientibus nostris sacri textus exemplaribus: sed renitentibus Bad., Er. et mss. nec non subjecta verborum illorum expositione.

(b) Removimus hinc, *Quod si in eo omnes scientiae thesauri sunt*, posteriorum mss. auctoritate.

(c) In duobus mss. in se est: quod non placet. Superius enim Christus sacramentum nonemel prædicatur, hoc est, Deus absconditus, cuius forma per susceptionem humilitatis corporis fuit exhausta. Postea mss. Martin. *quæ ex se sunt, pro quæ nescit.*

(d) Id est, non ea est, ut intelligatur ignorare. Sic Hilarius, *Habes causam ignorandi sine intelligentia nesciendi*, hoc est, habes, cur se regat ut ignorans, nec tamen intelligatur nescire.

(e) Particulam cum omittunt duo mss. Coll., unus Sorbon. et Germ.

(f) German. codex, *ignorantia tamen non datur.* Deinde Lips. et Par. *duum id*, expuncto ad absque ulla auctoritate.

(g) Unus mss. Vatic. cum Remig. et Theod. hic adiit, *ad me venientem.* Tum in solis Martin. et Vat. has, *consummantur.*

(h) Potiores mss., an *consummati sint, et si nondum*

et 21). Habemus ergo nescientem Deum, quod tamen non nesciat. Nam cum percauta magna valde sciat esse, et rursum descendit ut videat (h) an consummata sint, et si nondum consummata sunt, ut sciat: intelligimus tum (3) non nescire, quia nesciat; (i) sed tum scire, quia tempus ad agendum sit. (j) Scire ergo Deum, non est ignorantiae demutatio, sed temporis plenitudo. Expectatur enim adhuc ut sciat: et cum non possimus id de eo intelligere quod nesciat; cum tamen adhuc expectet ut sciat, necesse est, ut id quod scire nescit, et nesciens sit, (k) nihil aliud quam vel loquendi dispensatio sit, vel gerendi.

64. Deus dicitur id modo scire, quod modo profert.

— Non ergo ambigi licet, Dei scientiam ex tempore potius esse quam ex demutatione, cum ad id quod Deus scit, profundæ **308** potius scientiae tempus sit, quam adeptæ: ut etiam ex hoc docemur, quod ad Abrahamum dictum est: *Ne injicias manum tuam in puerum, et ne facias illi quidquam: nunc enim cognovi quia times (4) (l) Deum tuum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me (Gen. xxii, 12).* Deus itaque modo scit: modo autem scire, anterioris ignorantiae professio est. Quod cum in Deum non cadat, neque (m) ut ignoraverit antea fidelem sibi esse Abrahamum, de quo dictum est, *Credidit Abraham Deo, et deputatum est ei ad justitiam (Gen. xv, 6; et Rom. iv, 5):* hoc quod nunc cognovit, tempus est quo Abraham testimonium accepit, non etiam (quo) scire Deus cepit. Abraham enim, holocausto filii, detectionem quam ad Deum habebat decernerat: Deus tum cognovit, cum loquitur. Et quia ante nescire non intelligendus est; necesse est inferro tunc intelligatur cognovisse, quia loquitur. Et de plurimis quidem, quæ de scientia Dei Testamento Veteri continentur, hæc tantum exempli causa demonstrata a

omnem... thesaurum; deinde, sint pro insint.

(3) Sed tunc scire, cum tempus.

(4) Dominum Deum tuum.

consummati sint. Martin., an consummandi sint, etsi non consummandi sint.

(i) Sic mss. uno excepto Vind. in quo exstat, non ea scire, quia nesciat. Excusi, non ea tunc scire, quia prius nesciat. Pro quia nesciat, sensus exigere videtur quia nunc sciat. Et quidem cum veteres libri nunc duobus litteris ne exhibent, nec verba ullo modo a sese separant, ex nesciat facile concluditur sit nesciat. Deinde mss. Martin. *sed tum scire, cum est tempus ad agendum.*

D (j) Loco verbi scire prætulit Erasmus nescire, quod deinde arreperunt Lipsius et qui in postrema editione Par. corrigenda operam navarunt: omnibus prope mss. reluctantibus. Hoc sibi vult: cum Deus scire dicitur, non fit in eo demutatio (male apud Bad., Er. et in mss. Martin., diminutio) ab ignorantia ad scientiam, sed indicatur temporis plenitudo.

(k) In plerisque mss. et apud Par. repetitur hic particula ut.

(l) In vulgatis, *Dominum Deum tuum.* Abest *Dominum* a mss. Abest præterea tuum a græco et latino Scripturæ textu.

(m) Post neque retineatur cadat; adeoque particulam ut subsequentem a Lipsio porperam expunctam restitimus ex Bad., Er. et mss.

nobis sunt : ut id, quod nescit Deus, non ignorantia causa intelligeretur esse, sed temporis.

65. *Dicitur nescire cognitione sua indignos, operarios iniquitatis, virgines stultas.* — In Evangelii vero Dominum multa scientem nescire invenimus. Operarios iniquitatis, in virtutibus multis et in nomine ejus gloriantes, non novit dicens : *Et tunc jurabo, quia non novi vos. Discedite a me, omnes qui operamini iniquitatem (Matth. vii, 23).* Etiam cum iurejurando eos non novit, quos tamen iniquitatis operarios esse non nescit. Nescit ergo, non idcirco quia nesciat, sed quia cognitione ejus (a) per iniquitatem operationis indigni sint : fidem dicti etiam iurejurandi religione confirmans, et habens in naturæ virtute ne nesciat, et retinens in sacramento voluntatis ut nesciat. Nescit quoque unigenitus Deus virgines stultas : et comparandi sibi olei incuriosas, gloriosi adveniens sui thalami ingressus, ignorat. Nuncque et adeunt et rogant, (1) et usque (b) adeo non ignorantur, ut hiis respondeatur : *Amen dico vobis, quia nescio vos (Matth. xxv, 12).* Nam et occurrit 309 et deprecatio non ignorabiles esse eas patitur : sed nescienti responsio non naturæ potius quam voluntatis est ; dum ab eo, qui nihil (c) non nascit, indignæ sunt quæ sciuntur. Denique ne per infirmitatem ignorare existimaretur, continuo Apostolus ita locutus est : *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam (Ibid., 13) :* ut cum vigilare eis ob ignorantiam diei atque horæ monet, per id nesciri ab eo virgines noscerentur, quod consopite et negligentes, indignæ aditu thalami sui (2) olea indigendo mansissent.

66. *Christus nil nesciens dispensationis ergo loquiur quasi nesciens. Diei scientia occulta : ideo quasi ignorata.* — Non est igitur Dominus Jesus Christus, qui secretus corda et renes Deus est, in ea natura infirmitate, (ut) ne nesciat, cum hoc ipsum ex naturæ scientia intelligatur esse, (ut) quod nescit. Quod si qui

- (1) *Et usque eo.*
(2) *Oleum.*
(3) *Sed et qui.*

(a) Unus ms. Vatic., per iniquitatis operationem. Mox potiores jurandi, non iurejurandi.

(b) Sic mss. At editi, usque eo.

(c) In vulgatis desideratur particula non, quæ existat in omnibus mss. quæque hic non negandi, sed græcorum more Hilario familiaris amplius affirmandi vim habet, quasi nihil prorsus nescit.

(d) Editi, quod nescit. Mss. autem, quod nescit, v. g. virgines stultas, operarios iniquitatis, etc., hoc non professitur ex ignorantia, sed ex scientia qua hos novit iniquos, illas stultas.

(e) Vetus codex Colb. cognitiones.

(f) In pluribus mss. sed et qui. Mox in uno Colb. aliquando nescire sed loqui. Magis placet, nescire se loqui, hoc est, ei, qui novit omnia, dispensatio est aliquando sic loqui, quasi nesciat ea ipsa quæ non nescit.

(g) Perique mss. apud Abraham est.

(h) Editi veritate. Rectius mss. veritati. Nunc Hilario locum sic intelligere est : interrogatio ejus, qui ignorare videtur, ex hominæ est : qui veritati corporeæ naturæ se accommodat in his omnibus, quibus, etc. Id ipsum variis modis inveniat Cyillus lib. Thesauri Sic porro habet pag 220 : *Ignorare se*

forte ignorantem ei deputabant, ab eo qui sciat cogitationes eorum dici sibi metuunt, *Quid cogitatis mala in cordibus vestris (Matth. ix, 4) ?* Nam cum cogitationum gestorumque non ignarus cogitor interdum de cogitatis gestisque quasi ignarus interrogat, velut de tactu fimbriæ mulierem, vel de dictorum dissensione Apostolos, vel de sepulcro Lazari flentes : non nesciens intelligendus est nescire, sed loquens. Neque enim natura fert, ut qui absens Lazarum mortuum sepulcrumque sciat, sepulcri locum nesciat ; et qui (e) cogitationes videt, mulieris fidem non cognoverit, et qui necessitatem non habet de aliquo interrogandi (Joan. xvi, 30), dissensionem Apostolorum ignoraverit. (3) (f) Sed ei, qui novit omnia, ea ipsa quæ non nescit, dispensatio est aliquando nescire se loqui : dum aut apud Abraham (g) scientia dismutata in tempus, aut apud stultas virgines et iniquitatis operarios cognitio negatur indignis, aut in sacramento filii hominis, interrogatio ignorantis ex homine est : in his se omnibus (h) veritati corporeæ : nativitatis accommodans, quibus naturæ nostræ infirmitas detinetur ; non (ita) ut (i) infirmis esset ex 310 natura qui Deus est, sed ut infirmitates sibi hominum Deus homo natus assumpsit, assumpserit autem ita, non ut in naturam infirmam natura indemutabilis sit redacta, sed ut (i) in natura indemutabilis susceptionis esset sacramentum : dum et qui erat Deus, homo est ; nec Deus destitit manere, qui homo est. Agens itaque se atque (j) confirmans hominem natum, manens Deus Verbum, sapissime in ea est professione, qua homo C est, cum (k) tamen et protestatio Dei ea sit sæpe que hominum : cum ea nescit, quæ aut non sint in tempore confitendo, aut non agnoscuntur (l) ad incertum.

67. *Quam sapienter absconsa sit.* — Intelligendum itaque est, cur professus sit diem se nescire. Si omnino nescire (3) (m) creditur, Apostolus ita contradicit : *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ*

- (4) *Infirmus.*
(5) *Credetur, Apostolus itaque.*

dicit, quatenus hominibus, in quos ignorantia cadit, similis factus est : et paulo ante, *Non quod ignoret Verbum quatenus Verbum est et Sapientia Patris ; dicit se nescire : sed humanam in se naturam ostendens, cui præcipue convenit ignorare.*

(i) In mss. At excusi, in naturæ demutabilis susceptione. corrupta Hilarii sententia, qui vult sacramentum susceptæ carnis factum esse salva et indemutabili permanente Verbi natura.

(j) In vulgatis, conformans. Melius in mss. confirmans.

(k) Id est, quamquam ipsius etiam Dei ad nostrum capium sese accommodantis ea sæpe locutio sit quæ hominum.

(l) Hæc est, qui carent merito ; sicut, v. g. operarii iniquitatis et virgines fatuæ ob improam meritum nesciuntur.

(m) Apud Pat. deest creditur. Deinde in pluribus mss. *Apostolus itaque, non ita.* Quam hic interpretationem attribuit Hilarius, sic laudat Augustinus epist. ad Ocean. cxxx. n. 5 : *Beatus Hilarius cum obscuram questionem obscuro hoc genere tropicæ questionis operavit, ut intelligeremus in eo se nimirum dixisse nescientem, in quo alios facit scrutando nescientis,*

absconsi (*toloss.* 11, 5). Est ergo absconsa scientia: quæ quia abscondenda est, interdum et nescientia confitenda est, ut esse possit absconsa. Nam si erit in protestatione, non etiam in secreta manebit. Negat ergo se scire: ut scientia possit esse abscondita. Quod si illeiret nescit, ut scientia maneat absconsa; non per naturam nescit omnia sciens, quod illeiret tantum, ut absconsum sit, nescit. Cur autem dei scientia absconsa sit, non in obscuro est. Namque monens nos irremissa fide intentos semper manere, securitatem cognitionis (a) definitur ademit: ut pendule expectationis incerto mens sollicita, festinans et adventus diem semper expectans, semper expectando speraret; curaque pervigilans incertum ipsum, non audigendi tamen temporis, detineret. Ita enim Dominus ait: *Ideo et vos estote parati, quia nescitis qua hora filius hominis venturus est* (*Matth.* xxiv, 44). Et rursus: *Beatus ille servus quem veniens Dominus ejus (b) invenerit sic facientem* (*Ibid.*, 46). Ignoratio non ad errorem fuit necessaria, sed ad perseverantiam. Nec negatum id ad detrimendum est, quod ignorantiam **311** tribuit incrementum, ne scientie securitas negligentiam fidei dissimulatae (c) excitaret, sed præparationem irremissam expectationis indefinita retineret: (d) que modo furis metuendum semper caret (1) adventum, illo eligente somni tempus ad futurum: patrefamilias vero domus, damni semper timore, vigilante.

68. *Christum, etsi humana penetret ut potior, perpetua penetrare noluit ut inferiorem.* — Quamquam igitur non obscenum sit, ignorantem Dei non ignorantem esse, sed sacramentum: dum per dispensationem aut agendi, aut protestandi, aut demonstrandi scit nescit, ut sciat; et sic non nescit, ut nesciat: tamen videndum est, ne forte et ita infirmus sit, ut ea, quæ Pater scit, scire non possit: potente quidem eo cogitationes humanorum cordium nosse: quia natura potior motibus se naturæ inferioris admisceat, eamque tanquam imbecillam vehementi virtute transcurrat: sed impotens sit vehementiorem (e) sui naturam infirmior ipsa penetrare; quia ut locvia gravibus, et rara densis, et liquida solidis sunt peritia; ita contra et gravia levibus, et densa raris

(1) *Vox adventum deest in nostro codice. Mox, omne tempus, non somni tempus.*

(2) *Non cedunt.*

non excusavit mendacium, sed non esse monstravit. Eamdem ipse sequitur lib. 1 de Trinitate, c. 12, n. 25, sicut et Gregorius Papa lib. viii, epist. 42. Nec dissentit Cyrillus, lib. Tiesanri p. 222, Christi sermonem ita ab ipsa temperatum enarrans, quia discipulorum captum ejus rei notitia superabat. Longe magis ad eandem sententiam accedit Eustachius Antiochi, apud Facundum lib. xi, ubi hoc a Christo adventum ostendit utilitatis hominum causa.

(a) Verbum definitur, in prius vulgatis omni-sum, restitutum ex scriptis.

(b) Editi, *invenit vigilantem*: dissidentibus mss. et sacro textu.

(c) Excusavit, excepto. Par., *non excuseret*. Alii vero libri, *excitaret*. hoc est, pareret ac foveret.

(d) Hanc lectionem uni Vatic. et alteri Reutig. ms.

A et solida liquidis (2) non cedant; quia cum non pateant valida infirmibus, validis tamen infirma penetrantur. Ob id ergo cogitationes Dei patris ignorare Filius ad impiis dicitur, quia infirmus ipse cum sit, non adeat inuendo potiorum, nec valentem invalidus transcurrat.

69. *Christum Patre inferiorem dici non sinunt Scripturæ. Pater et Filius speculum mutuum.* — Quæ si quis non modo ure temerario loqui audebit de unigenito Deo, verum etiam corde impio cogitare; Apostolimitate de Spiritu sancto ad Corinthios scribentem credidisse cognoscat: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, et alta Dei. Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, quæ in ipso (f), nisi spiritus qui in ipso est? Ita et quæ in Deo sunt nemo novit, nisi Spiritus Dei* (1 Cor. ii, 10, 11). Sed hæc inania corporalium rerum exempla spernentes, Deum de Deo, et Spiritum de Spiritu, virtutibus suis potius, quam (g) terrenis conditionibus æstimemus: æstimemus autem, non sensu nostro, sed professione divina: et credamus ei qui ait, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (*Joan.* xiv, 9). Nec ignoremus eum qui dixit, *Vel operibus (3) meis credite, quia Pater in me, et ego in Patre* (*Joan.* x, 38).

Nec ignoremus eum, qui locutus est, **312** *Ego et Pater unum sumus* (*Ibid.* 30). Si enim sensum nostrum rerum nomina secundum humanam intelligentiam commemorata confirmant: non habet ab eo naturæ differentiam, in quo per intelligentiam (h) quis videtur; nec differt in genere, quæ manentem in se habens, inest in manente; nec diversi sunt, qui unum sunt. Intellige unitatem, dum non dividua natura est. Naturæ vero rursus individua sacramentum apprehende, dum tanquam speculum usus unius est. Speculum autem ita, ut non imaginatum speciem naturæ exterioris splendor emittat; sed dum vivens natura naturæ viventi indifferens est, quippe quæ ex tota tota sit, quæ et dum unigenita est Patrem in se habeat, et maneat in Patre dum Deus est.

70. *De naturæ unitate dicta male ad unitatem voluntatis detorquent hæretici.* — Hæc itaque, ad significandum nativitatis sacramentum a Domino prædi-

(3) *Vox meis desideratur in codice Veronensi; nec occurrit in graeco textu, et omittitur lib. vii, num. 24 et 26, ubi ter hic locus repetitur.*

habemus acceptam, aliis etiam faventibus, in quibus tamen vox adventum omittitur, quæ et salvo sensu omitti potest. At in vulgatis, quæ modo furis metuendo semper caveret, illa eligente omne tempus.

(f) Editi, *se*; revertentibus mss.

(g) In vulgatis hic additur *sunt*, quod abest a mss., e quibus unus Colb. et alter Sorbon. omittunt quæ in ipso, ut et vulgata sacri textus exemplaria græca et latina.

(h) Duo mss. *terrenis cogitationibus*: male.

(i) In vulgatis, *quisque*. Hæretici in plenisque mss. quæ: hoc est, in quo quis viso atque intellecto videtur atque intelligitur, non habet ab eo naturæ differentiam. Yum Lips. et Par. *nec differt a genere*: emendantur ex Had., Er. et mss.

cata, hæretici quia negare non possunt, ita conantur eludere, ut ad voluntatis concordiam referant; ut in Deo patre et in Deo filio non divinitatis sit unitas, sed voluntas: tamquam divinæ doctrinæ inops sermo sit, neque aut dici a Domino poterit, *Ego et Pater unum volumus*: aut ejusdem intelligentiæ sit, *Ego et Pater unum sumus*: vel loquendi imperitus non dixerit, Qui vidit voluntatem meam, vidit et voluntatem Patris mei: et id ipsum sit, *Qui me vidit, vidit et Patrem*: vel certe non fuerit in usu eloquii divini, Voluntas Patris mei in me est, et voluntas mea in Patre meo est; sed conversione huic dicto sit, *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. xiv, 11). Quæ quanquam omnia fœda et inepta et impia sint, neque sensus humanus in hanc stultæ opinionis sententiam concedat, ut aut non poterit Dominus loqui quod volebat, aut aliud locutus sit quam locutus est: (n) qui quamquam reperitur parabolis et allegoricis dictis usus esse, sed aliud est vel exemplis dicta (1) firmare, vel proverbiorum significationibus rerum satisfacere dignitati, vel temporum professionibus se coaptare: tamen hic idem unitatis, de qua tractatur, locus non patitur in dictis aliud, quam sonant verba, esse credendum. Si enim per id unum sunt, quia unum volunt; unum autem velle nature separabiles non possunt, quæ (b) diversitate generis dis-sidentis in diversas 313 necessario voluntates nature diversitate dissentunt: quomodo unum velle possunt, quibus scire non unum est; cum scientia, et ignorantia voluntatis unius (2) impediant unitatem? Cum itaque scientiæ (c) inscientia adversa sit, unum velle adversa non possunt.

71. *Pater ideo solum dicit scit, quia soli Filio non tacet: Filius nescit, quia nulli revelat.*—Sed forte id, quod solum Patrem Filius ait scire, Filium, qui se nescire dixerit, nescire confirmet. Nisi plane Patrem

(1) Erat in anteriori; infirmare.

(2) Antea legebatur, impediatur.

(a) Er., Lips. et Par., et *quoniam*.

(b) Editi, *diversitatem generis*: castigantur ex mss.

(c) In aliquot mss. *inscientia*. In Martin., *scientia*: male.

(d) In vulgatis, *intelligentia*. Rectius in mss., *intelligentia*: hoc est, cum dicitur Deus scire, non intelligitur seu non significatur cognoscere quod nescierit, sed quod non locutus sit loqui, uti jam attigimus num. 62, ac declaratur num. 64.

(e) Particulam ob, male a Lipsio expunctam, restitimus ex Bad., Er. et mss. *Um ne et ipse non nesciat*, id est, ut et ipse intelligatur non nescire. Id ipsum apertius se exprimitur, num. 75: *Filius itaque dicit idcirco quia tacet, nescit: et Patrem solum idcirco scire ait, quia solus uni sibi non tacet*. Non tacet autem Filio Pater; alioquin qui etiam intelligeret scire, Filius vero tacet, qui sic a Patre didicerat, ut simul tacendum didicerit, quod expediebat ignorari. Huc spectat illud Augustini Serm. nunc xxvii, n. 4: *Ne conatibus sapientes putemus aliquid Patrem scire quod nesciat Filius. Num utique cum dixit, Pater scit, ideo hoc dixit, quia et in Patre Filius scit. Quid enim est in die, quod non in Verbo factum est, per quod factus est dies?*

(f) Hoc est, modo finito coangustata. Erasmi in Hilarium paulo iniquioris ea lætenuus obtinuerat ad

solum scire divisisset, maximi periculi res intelligentiæ nostræ relinqueretur, ne forte existimaretur ipse nescire. Nam cum in eo, quod nescit, dispensatio ei potius absconditæ scientiæ, quam natura sit nesciendi; per id quoque nunc, quod solus Pater scit, non ignorasse credendus est: quia, sicut superius docuimus, scientia apud Deum, non cognoscendi id quod nescierit (d) intelligentia est, sed loquendi. Et per id, quod solum Pater scit, Filius non intelligitur nescire; cum Filius idcirco nescire se dicat, ne et abii scient: et Patrem (e) ob id solum dicit scire, ne et ipse non nesciat. Si enim tunc cognovisset Deus dicitur, amari se ab Abraham, cum hoc non celavit Abraham (Gen. xvii, 12); necesse est, ut et Pater illum ob id scire dicatur, quia non celaverit Filium, Deo scientiam non de repente cognitione sumente, sed in tempore protestante. Si itaque et diem Filius secundum sacramentum nescit, ut taceat; e contrario necesse est, ideo diem Pater solum ostendatur scire, quia non tacet.

72. *Deus simplex, et humano modo mixime conjunctus. Non mutatur. Omnia potest.*— Absit autem corporalium demutationum novitates in Patre et Filio existimari, ut aliquando Pater Filio aut loquatur, aut taceat. Nobis quidem nonnunquam missam vocem de cælo meminimus; ut sacramentum apud nos Filii, paterni dicti significatio firmaret, sicut Dominus ait: *Non propter me vox hæc venit de cælo, sed propter vos* (Joan. xii, 50). Caterum natura Dei non eget compositis humani officii necessitatibus, lingua: 314 motu, temperamento oris, spiritus nisu, aeris pulsu. Deus simplex est, religione nostra intelligendus est, pietate proflitendus est: sensu vero non persequendus est, sed adorandus, quia natura moderata (f) et infirmis, nature infinite et potentis sacramentum intelligentiæ opinione non occupet. (3) (g) Non est

(3) *Non est itaque diversis compositæ substantiæ partibus.*

marginem nota: *Cur ergo tam multa definiit? Quoniam porro illa tam multa definiit, qui vix ab hoc uno scopis declinat, ad demonstrare studet, nec Deum solitariū esse, nec Filium a Patre aliud seu alterius esse substantiæ? Hæc vix ipse definiit? Annon potius utrumque Scripturis aperte traditum ab Ecclesia didicit? Primum enim jam longe ante definiat Ecclesia Sabelli, Noeti, Praxeæ similium hæreticorum doctrinam proscribens. Alterum vero proxime confirmant Nicæni Patres: quod pridem contra Paulum Samosat, declaraverat Antiochæna synodus, imo contra Artemam aliosque constanter propugnabant Apostolici viri, uti testis est Eusebius, qui lib. v hist. c. 28, recenset scripta orate Victoris et Artemæ antiquiora, quæ fratres tum contra gentes tum contra temporis sui hæreticos pro divinitatis Christi defensione scripserunt. Verum judicet quisque in quem cadat inconstantiæ lahes, in Hilariūne, an in Erasmo; qui, lib. ii, illius in scribendo summam modestiam admiratur; eam his verbis imitando præposuit: *Audi, definitur temerarie. Nobis vero pius Præsul nusquam visus est immemor quam imbecilla sit humana ratio. Infirmitatem illius constanter ob oculos penit, ut discat homo non suis sensis, sed Dei dictis credere.**

(a) Aliquot mss. cum Bad., *Non est itaque diversis com*

itaque diversus compositæ divinitatis partibus: ut sit A in eo aut post stuporem voluntas, aut post silentium sermo, aut post otium opus: ut aut velle aliquid, nisi ad volendum motus sit, non putetur; aut loqui quid, nisi post silentium sonent verba, non possit; aut agere aliquid, nisi in opus exeat, non intelligatur. Non subjaceret nature legibus, a quo legem omnis natura soritur neque in aliquo, infirmitate aut demutatione efficiendi detinetur, qui extra modum est potestatis, secundum Domini dictum: Pater, possibilita tibi omnia sunt (Mare. xiv, 56): ut quantum sensus humanus non caput, tantum Deus possit. Sed ne ipsum quidem se omnipotentis virtute frandavit, dicens, Omnia quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter (Joan. v, 49). Non est difficultas, ubi non est infirmitas; quia difficultati subjacet impotens efficiendi potestas. Difficultatis enim natura (a) in infirmitate virtutis est: quæ cum modum non habet potestatis, non tenetur lege infirmitatis.

75. *Diem non potuit aliquando nescire. Filii cum Patre natura una.* — Hoc ideo demonstratum a nobis est, ne aut Deus post silentium locutus ad Filium, aut Filius post ignorantiam scire existimaretur: sed intelligentiam nostram nature nostræ esse significationibus instruendam, quæ demonstrari aliquid nisi per loquentem non intelligeret, et non nesciri aliquid (b) nisi sciendo non existimaret. Filius itaque diem ideo, quia tacet, nescit: et Patrem solum ideo scire ait, quia solus sibi sibi non tacet. Sed non expectat, ut dixi, 315 his natura: difficultates, ut tunc sciat cum ignorare destiterit, ut tunc audiat cum loqui Pater ceperit. Nature suæ cum eo, tanquam unigeniti, unitatem non ambigue docuit dicens: *Omnia, quæ Patris sunt, mea sunt.*

posita substantia (vel compositæ substantiæ) divinitatis partibus. Martin. *diversis compositæ substantiæ partibus.*

(a) Hoc est, in virtutis inopia sita est: quæ virtus enim, etc. sicut quod in tribus Vat. et aliis recentioribus mss., in infirmitate virtutis est. *Dei autem natura quæ modum non habet, etc.*, interpolatori tribuendum.

(b) In recentioribus mss. nisi sciendo existimaret: male. Illud nisi sciendo, id est, nisi discendo, ne more hominum ab insciantia ad scientiam transcundo.

(c) Hæc est, non de illis bonis, quæ non tenentur natura, sed gratia aut labore postmodum obtinentur.

(d) Martin. mss., substantiæ suæ. Galb. cum Germ. *subsistenti*: quod ad Filium referri potest. Unus Vatic. ac plures alii, *subsistentia*: quod et de Patre dictum commode interpretari licet. Verus tamen alii, ut liquet ex num. 51, *extrinsecus subsistenti*, hoc est, res externas, ut sunt. v. g., cælum, terra, mundus; vel ut habetur supra, n. 31, elementa et creaturæ varis species. Defendit Hilarius Christum non sola Patris bonæ exterioris et creatæ suæ esse dicere: idque ex eo probat, quod subjicit, ideo Spiritum de suo accepturum. Cum enim constet, Spiritum Dei de creaturis nihil sumere; restat ut interna Patris bonæ, virtutem scilicet, æternitatem, providentiam, etc., omnia sua dicat: quæ quidem non aliud sunt ab ipso, quamvis imperiecto nostro loquendi more dicamus ea Patris, quasi aliud sit habens Pater, aliud quod habet. Ex quo facile sequitur, Filii et Patris unam esse naturam. Confer num. 31.

Non enim ille nunc de (c) obtinendo locutus est; quia aliud est extrinsecus (d) subsistentia sua esse, aliud est in suis atque (e) ipsum se esse: quorum unum est possidere cælum, terras, mundumque totum, aliud est se ipsum in his significare quæ sua sunt, sua autem ita, non tanquam externa subjaceant, sed quod ex suis ipse subsistat. Nunc ergo cum omnia, quæ Patris sunt, sua sunt; divinitatis significat naturam, non obtentorum (f) communionem. Nam ad id, quod de suo accepturum sanctum Spiritum loquebatur, ait, *Omnia, quæ Patris sunt, mea sunt; et ideo dixi, de meo accipiet*: ut dum de suo accipit, non etiam non de Patris accipere existimaretur; vel eum de Patris sumeret, non etiam non de suo sumere intelligeretur. Neque enim de creaturis sumebat Spiritus sanctus, (g) qui Dei Spiritus est; ut ex his videatur accipere, quia ea omnia Dei sunt. (h) Sed non ideo omnia, quæ Patris sunt, sua sunt, ut quod sumit ex Filio, ne etiam non de Patris sumere videretur; cum omnia, quæ Patris essent, esse intelligerentur et Filii.

76. *Cui voluntas, adeoque scientia, cum Patre eadem.* — Hæc igitur natura non eguit vel demutatione, vel interrogatione, vel allocutione, ut post ignorantiam sciat, post silentium interroget, post interrogationem audiat: sed perfecta in sacramento unitatis suæ manens, ut habuit de Deo nativitatem, ita habuit et universitatem. Universitatem autem habens, non etiam non quæ universitatis sunt tenet, (i) scientiam scilicet, aut voluntatem: ne quod scit Pater, per interrogationem 316 Filius sciret; vel quod vult Pater, per significationem Filii velle t. Sed cum omnia, quæ Patris sunt, sua essent; in ea (j) fuit proprietate nature, ne aliud aliquid, quam Pater, aut vellet, aut sciret. Ad demonstrationem

(e) Editi, atque id ipsum. At mss. atque ipsum, non alio sensu: qui clarior fiet, si post atque ipsum se esse, suppleatur quæ sua sunt.

(f) Rursum hic Erasmus in Hilarium censoriam virgulam laxans, *Cur fugis, inquit, communionis nomen?* Cui ille non immerito respondet: *Cur mihi calumnia struis?* Non fugio communionem simpliciter, sed communionem obtentorum, communionem silentium honorum quorumdam externorum, quæ nature jam constitutæ adiciantur, communionem denique nature unitate destitutam: recordare mea verba, lib. iv, n. 34.

(g) Sic mss. At editi, quia Dei Spiritus. Mox aptius logetur, quia ea omnia Dei sunt, quoniam quia ea omnia Dei sunt. Hoc enim ad creaturas refertur. Hic spiritus sanctus perspicue ostenditur Patri et Filio consubstantialis.

(h) Excusi, excepto Pater, sed ideo, expuncto non, quod existit in n. s. quorum auctoritate max. pro non etiam non de Patre, restitimus ne etiam non de Patre. Horum autem sensus est: Non ideo quæ Patris sunt Filii sunt, quasi omnia sua Pater ita referret in Filium, ut sibi ea non retinuerit: ac sic quod sumit Spiritus a Filio, non accipiat et a Patre.

(i) In mss. Vat. bas. et Martin., ut sciat sciret aut velit.

(j) Editi, in ea esset: castigantur ex polinri-bus mss.

vero natiuitatis plerumque demonstratio est adhibita personæ, cum dicitur: *Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem eius qui me misit* (Joan. vi, 38) Patris voluntatem, non suam licet: dum per voluntatem ejus, qui se misit, significat et Patrem. Quod autem id ipsum velit, non ambigue ostendit dicens: *Pater, quos mihi dedisti, volo ut ubi ego sum, et illi sint necum* (Joan. xvii, 24). Cum ergo Pater velit nos cum Christo esse, in quo secundum Apostolum elegit nos ante constitutionem mundi, et ipsum illud Filius velit, scilicet esse nos secum (Ephes. i, 4); voluntas ad naturam eadem est, quæ ad natiuitatis significationem distinguitur (1) (a) in volente.

75. *Enim non nescientem, sed ex dispensatione tacentem intellexerunt Apostoli.* — Non itaque ignorat Filius, quod non ignorat Pater, neque quia solus Pater scit, ideo nescit et Filius: cum in unitate naturæ Pater et Filius maneat; quod autem Filius nesciat, in quo omnes thesauri sapientia et scientiæ absconditi sunt, tacendi dispensatio sit: sicut ipse Dominus testatus est, cum quærentibus Apostolis de temporibus respondit: *Non est vestrum scire tempora* (2) (b) *vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate* (Act. i, 7). Cognitio negatur: neque solum negatur, sed et sollicitudo cognitionis inhibetur, cum scire hæc tempora non est eorum. Ipsi certe nunc post resurrectionem de temporibus interrogant, quibus ante interrogantibus dictum est, ne Filium quidem scire: nec videri pos-

(1) In volente.

(2) Non exstat *vel momenta* in nostro codice.

(a) Ita optime notæ mss. duo Colb., Carn., Germ., Sorbon., Viet. fauentibus aliis sex, in quibus tamen male existat, non *distinguitur in voluntate*. At Corb. ac pauci alii cum vulgatis, in *valente*. Quamquam salvo et integro sensu removere liceret sive in *voluntate*, sive in *valente*.

(b) A mss. constanter abest *vel momenta*, sicut et apud Augustinum epist. cxcviii et cxcix ad Hesychn., qui quidem epist. cxcviii, n. 2, obseruat graece legi *χρόνος ἢ καιρός*: *Nostri autem*, inquit, *utrumque hoc verbum tempora appellant, cum habeant hæc inter se non negligendum differentiam, καιρός quippe appellant tempora quæ in rebus ad aliquod opportunis vel importunitis sententiam, ut messis, pax, bellum; χρόνος autem ipsa temporum spatia*. Hesychnus tamen epistola apud eundem Augustinum productus intermedia legit *tempora vel momenta*: quam lectionem Hilarion non ignotum fuisse palam fit ex subjectis.

(c) Sic mss. At editi, *quæ Pater*.

(d) Male colaret illud non ergo: cum aliud prorsus concludatur, quam in superioribus fuerit coniectum. Imo pugnare videtur hæc conclusio cum dictis num. 58, ubi Hilarion diem illum a Christo ignorari posse negat, non solum quia temporum auctor est ut Verbum, sed quia secundum mysterium assumptionis carnis ad eum pertinet, et ipsius dies est, in qua venturus est iudicare vivos et mortuos. Quocirca minuitiori charactere distinguenda censuimus quæ sequuntur, maxime cum non existat in mss. optima notæ Colbertinus tribus, Carnutensi, Germ. et Sorbon. Ea tamen suo e loco non movimus prorsus quia et in perantiquo codice basilicæ Vaticanæ, Martiniano, Corbeicensi, aliisque habentur, et ab aliis Hilarion verbis per se sunt satis discreta. Si simile quid lib. x, n. 8, habentur, suspicaremur librarium,

sunt secundum aurem intellexisse nescire Filium, cum ipsi eum tanquam scientem rursus interrogant. Sed sacramentum nescienti, dispensationem esse intelligenti 317 tacendi, nunc post resurrectionem loquendi tempus jam arbitantes esse, interrogant. Atque illis Filius non jam se nescire ait; sed quod scire non sit eorum, (c) quia Pater in potestate sua posuerat. Si itaque Apostoli hoc, quod nescit Filius diem, dispensationem esse intelligunt, non infirmitatem; nos Filius eisdem tantum diem dicens nescire, ne Deus sit? cum diem Pater Deus ideo in potestate sua posuerit, ne ad scientiam humanæ cognitionis evaderet et Filius ante interrogatus, nescire se dicens nunc rursus non se nescire respondeat, sed eorum esse nescire: Patrem vero tempora non in scientia sua, sed in potestate posuisse? Nam cum dies et momentum intra temporum nomen sit; non potest videri 318 diem et momentum restituendi in regnum Israel ipse ille, qui restitutus eum est, ignorare. Sed non ad intelligentiam natiuitatis suæ per exceptionem paternæ potestatis erudiens, neque se nescire respondit: et facultatem ipsis scientiæ non concessam esse demonstrans, id ipsum in sacramento paternæ potestatis consistere est professus.

(3) (d) Non ergo, quia nescire se diem et momentum Filius dicit, nescire credendus est, sicuti neque cum secundum hominem aut flet, aut dormit, aut tristis est, Deus obnoxius esse aut lacrymis, (e) aut timori, aut somno est confitendus: sed salva Unige-

C (3) Quæ subsequuntur usque ad finem, perspicue exhibentur a vetustissimo Ecclesiæ Verouensis codice.

quem in predicto codice sancti Petri exscribendo magna usum esse licentia constat, hæc verba ad Græcorum imitationem expressa addidisse. Sane non longe ab eis assidet hæc Cyrilli lib. Thesauri pag. 221: *Quemadmodum hoc in se recepit Christus, ut homo factus uno cum hominibus exiret, sitiret, reliquaque pateretur, quæ de ipso dicta sunt; eadem plane ratione non est quod quem offendat, si ut homo una cum hominibus ignorasse dicatur*. Eadem doctrina licet ab Athanasio asserta videatur Or. iv contra Ar., p. 494 et 495, neque Gregorio Naz., Or. xxxvi, n. 62, aliisque magnis viris displicuisse; a Leporino tamen in libello, cui cum aliis subscripsit Augustinus, tom. ii Concilii, non modo retractata, sed et anathemate damnata est: *quia dici non licet, etiam secundum hominem, ignorasse Dominum prophetatum*. Imo Cyrillus, Athanasius, alique Patres, si eorum sententia propius inspicatur, non tam assertum Christum ut hominem revera nesciisse diem iudicii, quam ipsi ut homini licuisse singulari quodam consilio dicere se nescire; neque ab humana natura, cuius infirmitates suscepit, alienum esse ignorantiam: quam pro se quodam modo ulerit, ut nobis congrueret. Atque ita cum Hilarion nostro, num. 66, potius tacere videtur quam cum his, qui Justiniano imperatore Christum ut hominem ignorasse defendebant, et ab auctore suo *Themistian*, ab errore *Agnaita* cognominati sunt: contra quos S. Eulogii Commentarius approbat Gregorius Papa I, lib. viii, epist. 42. Exstat quoque opus Agobardi contra Felicem, qui diem iudicii, Lazari sepulchrum, sermones pergentium in Emmanus, etc., Christolatrisæ existimabat. Vide notata ad lib. x, n. 8.

(e) In e. d. Vae. bas. et Martin., *aut morti, non aut timori*.

nut in se uel tate, secundum carnis infirmitatem, A
 lletum, somnum, inoliam, stum, lassitudinem, me-
 tum, pari necesse est secundum hominem natura,
 dictaque hinc professus esse intelligatur inscientiam.

319 320 LIBER DECIMUS.

Totus est aduersus eos, qui nullam in Christo volentes
 esse substantiam, que non in passione doluerit,
 nullam que ab eorum, sibi, tristitia, timore aliena
 fuerit, diuine professionis natura que immemores,
 ad argumentum impietatis suae, dispensationis
 gesta et dicta tenuerunt (Lib. 1, n. 52). Quorum
 alii Christum assererunt merum esse hominem, in
 cuius animam, non simplex, sed dominans uelut
 tristitia imminens incidit, qui conseruatus
 fuit passionis necessitate, et quem obtinuerit vis B
 doloris (Ibid., n. 55). Alii Verbum cum carne
 confunderent, officio anime functione esse praedicabant.
 Nec de tant qui ipsum ab homine prorsus separa-
 runt, nullam illius in Christo praesentiam fatebantur,
 nisi quam in prophetis agnoscerimus. Rursum discre-
 pantes complectebantur sententias, cum Christo non
 modo conueni, sed et animam ab Adam propagatam
 sentientes, ut Scripturas eluderent, quibus de caelis
 descendisse significatur, descensum illum non de per-
 sone Verbi carnem sibi assumente, sed de ipsa carne
 et caelis aduicia interpretabatur.

Contra illos haereticos Hilarius eo ut plurimum nititur
 argumenti genere, quo in suis ipsorum sententiis non
 succurrat eis quod reponant. Quod autem aliorum
 Operum initio rogat, id ei maxime in hoc libro con- C
 cedendum, ne scilicet de ipso ante finem iudicetur.
 Si quid enim offendendi porium initia, finis leuabit.
 Quamquam exposita aduersariorum sententia facile
 iudicatur, vel solam a dolore, metu, tristitia exi-
 mere Christi diuinitatem; vel humanam illius natu-
 ram a dominantibus duntaxat et coactis huiusmodi
 affectibus vindicare. Illud etiam attendendum
 quod Gregorius Nys. Or. v contra Eunom a Theo-
 doreto, Dial. 11, laudatus ait: Cum enim duplex et
 ambigua sit opinio, diuinitasne, an humanitas
 passa sit: minus rejectio, alterius prorsus erit con-
 firmatio.

Itaque Hilarius, num. 9, insanas haereticorum contra
 Christi diuinitatem opiniones exponere simul ac per
 se qui incipiens, deinceps, usque ad num. 36, de mira- D
 bilis illius conceptione ita disserit, ut ex ea nature
 nostrae ueritate a Verbo sine sui abolitione, sine
 nostris uitiis susceptam esse demonstrat. Ex quo con-
 fecit, Christum unum eundemque, etsi non humana
 lege conceptum, tamen et uerum hominem existisse,
 et uerum Deum: ut uerum hominem, passionum natu-
 ralis permissum esse: ut obsequio originis nostrae
 uitiis conceptionem, passionum nostrarum non confec-
 tum esse injurus; ut uerum Deum, ab iisdem prorsus
 iussu alienum.

Exinde usque ad num. 45, uisitit ipsius, orationis,

(a) Ms. Martin. et alii nonnulli, *assertione*.

(b) Vat. bas, Martin. ac pauci alii mss. *aduersandi studio*.

et angelici ministerii expendens causas, cum non sibi,
 sed Apostolis tristeu fuisse, orasse, et ab Angelo
 confortatum esse propugnauit. Tum quinque numeris
 sequentibus enarrat quae Christus in passione probue-
 rit diuinae omnipotentiae suae signa: quibus facile
 apparuit, doloris necessitatem, uim ac dedecus in
 eum non conuenire, qui tantum poterit; et eum qui-
 dem secundum hominem pro nobis infirma omnia
 pati, sed secundum Deum: in his omnibus trium-
 phare (num. 47).

Hinc aduersarii uocem Christi obijciunt se derelictum
 clamantis. Quae autem illorum de Christo fides sit,
 declarat numerus 49. Ac subinde nullis oppositis
 questionibus de Christi ortu temporali, stetu, ani-
 ma ponenda ac resumenda potestate, spiritus com-
 mendatione et traditione, quae cum haereticorum
 doctrina conciliari nequeant, nodum earum soluit
 num. 61, ex fide Ecclesiae, quae cum Christi naturam
 non confundat, nec diuidit personam, in uno eodem-
 que Christo habet conuenientem ad mortem relic-
 tum se esse, quia homo est, et eum qui moritur
 profitemem se in paradiso regnare, quia Deus
 est. Interea Hilarius fidei necessitatem more suo
 commendat: quo arrogantiam retundat haereticorum;
 321-322 qui Christi mysteria se comprehendere
 iactabant. Ut enim tradit Athanasius ad colcem
 I. de Salutari Adu. J. C. qui diuinitati ejus passionem
 adscribit, aut qui humanitati ejus fidem non ha-
 bent, aut qui unum in duo separant, si carnis ejus
 dimensionem faciunt, et quantum et quomodo praeter
 sacras Scripturas delinunt, τὸ πῶσον ἢ πῶς παρά
 τὰς γραφὰς λέγειν τολμῶντες.

1. Dissidentium sententiarum quae causae. Doctrinam
 placiti, non rationis sectantes. — Non est ambiguum,
 unum humani eloquii sermonem contradictioni ob-
 noxiu semper fuisse: quia dissidentibus uolun-
 tatum motibus, dissensibus quoque sit sensus ani-
 morum; cum aduersantium iudiciorum (u) affectione
 compugnans, assertionibus his, quibus offenditur,
 contradicit. Quauis enim omne dictum ueri ratione
 perfectum sit; tamen dum aliud aliis aut uidetur, aut
 complacet, patet ueritatis sermo aduersantium ro-
 sponcioni: quia contra ueritatem aut non intellectam
 aut offendenti, uel stulta uel uitiiosa uoluntatis er-
 ror oblitur. Immoderata enim est omnis suscep-
 tarum uoluntatum pertinacia: et indeflexo motu
 (b) aduersandi studium persistit, ubi non rationi uo-
 luntas subieitur, nec studium doctrinae impenditur,
 sed his quae uoluntatem rationem conquirimus, et his
 quae studemus doctrinam coaptamus. Jamque no-
 minis potius, quam naturae, erit doctrina quae fingi-
 tur: et non iam ueri manebit ratio, sed placiti;
 quam sibi uoluntas magis ad defensionem placitum
 coaptauerit, non quae uoluntatis instinctum per intel-
 ligentiam ueri rationabilis iueitabit. Per haec igitur
 uita studiosarum uoluntatum omnes aduersantium

intentionum emergunt contradictiones : et inter veri assertionem, et placiti defensionem, pertinax pugna est: dum se et veritas tenet, et tucur voluntas. Ceterum si non praeiret rationem voluntas, sed per veri intelligentiam ad velle id quod verum est moveretur: nunquam doctrina (1) (a) voluntatis quaeretur, sed voluntatem eorum doctrinae ratio commoveret; essetque omnis sine contradictione veritatis sermo, cum unusquisque non quod vellet, id verum esse defenderet, sed quod verum est, id velle cupisset.

2. *Quos magistros quaerant.* — Harum itaque vitiosarum voluntatum non ignarus Apostolus, inter multa contestanda fidei et praedicandi verbi praecepta, ad Timotheum scribens ait. *Erit tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria concurrebunt sibi magistros (b) praevertentes aures: et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur* (II Tim. iv, 5). Ubi enim per impietatis studium extra sanae doctrinae patientiam erunt, tunc his quae desiderant coaccervabunt magistros, apta scilicet cupiditatibus suis doctrinarum instituta cumulantes, neque doceri se desiderantes, sed doctores ad id quod desiderant congregantes: ut cumulus ipse conquisitorum et coaccervatorum magistrorum, assurantium desideriorum satisfaciatur doctrinis. Et hic tantus (c) stultae irreligiositatis feror quo tandem spiritu, sanam doctrinam non sustinens, corruptam desiderabit, si ignorat; ab eodem Apostolo ad hunc eundem Timotheum scribente cognoscat: *Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis damnosiorum in hypocrisis (2) (d) mendaciloquiorum* (I Tim. iv, 1). Qui enim doctrinae profectus est, placita magis quam docenda conquirere? Aut quae doctrinae religio est, non docenda desiderare, sed desideratis coaccervare doctrinam? Sed haec seducentium spiritum incentiva suppeditant, et simulatae religionis falsiloquia confirmant. Sequitur enim fidei defectionem hypocrisis mendax, ut sit vel in verbis pietas, quam amiserit conscientia. Et ipsam quidem simulatam pietatem omni verborum mendacia impiam reddunt. Idem doctrinae iustitiam corrumpentes (3) sanctitatem fidei: dum secundum desideria studiorum potius, quam secundum evangelicam fidem, coaccervata doctrina est. Auribus enim prurigine incitatis, dum per audiendi impatientem oblectationem sub novella desiderii sui praedicatione scalpuntur, ipsi

penitus ab auditu veritatis alieni, totos se fabulis destinant: ut his, quae loquuntur, veritatis speciem acquirant, dum quae vera sunt et loqui et audire non possunt.

3. *Arianis conveniunt praedicta.* — Incidimus plane in hoc prophetiae apostolicam molestissimum tempus. Conquisitis enim nunc creaturae potius quam Dei praedicandi magistris, desiderii humanis potius quam (4) sanae fidei doctrinis studeatur: et eo usque eos prurigo avarum ad ea quae desiderant audienda excitavit, ut coaccervatis doctoribus sola haec nunc interim praedicatione pollet, per quam inigenitus Deus a potestate et veritate Dei patris alienus, aut alterius generis Deus sit in fide nostra, aut Deus non sit: mortifera ex utraque impietatis professione, aut duos deos sub diversitate divinitatis (5) eloquentes, aut Deum omnino, cui natura ex Deo per nativitatem sit, abnegantes. Hoc alienatis ab auditu veritatis, et conversis ad fabulas auribus placet: hujus sanae doctrinae audientia non sustinetur, et ipsa omnis cum praedicatoribus suis exsulat.

4. *Hilarius in exilio liber ac lectus.* — Sed licet (6) (e) nunc a multis, coaccervantibus sibi secundum desideria sua magistros, sana doctrina exsulet; non tamen a sanctis quibusque praedicationis veritas (f) exsulabit. Loquemur enim exsules per hos libros, et sermo Dei, qui vinciri non potest, liber excurrat, de hoc eodem apostolicae prophetiae admonens tempore: ut cum auditus veritatis impatiens deprehenditur, et secundum desideria humana coaccervati magistri reperiantur, jam de tempore non ambigatur; sed in eo exsulatae, exsultantibus sanae fidei praedicatoribus, veritas intelligatur. Ac de temporibus non quaeritur: quin etiam gaudemus, quia iniquitas se per hoc exilium nostri tempus ostenderit, quo veritatis impatiens sanae doctrinae praedicatoribus, ut secundum desideria sua (7) coaccervet sibi magistros, relegat: exsilio nostro letantes et exsultantes in Domino, constitisse in nobis plenitudinem apostolicae prophetiae.

5. *Quam caute se gesserit superioribus libris. Solennes Arianorum calumniae in Catholicis.* — Superioribus igitur libellis sinceræ, ut arbitror, fidei et incontaminatae veritatis professionem tenentes, quamquam secundum humanam naturam consuetudinem nullus sermo non sit obnoxius contradictioni, eam tamen nos arbitror totius responsionis nostrae moderatos esse rationem, ut contradicere quisquam nisi

(1) *Voluntati.*

(2) *Mendaciloquentium. Graece, ψευδολόγων.*

(3) *Sanctiorem.*

(4) *Sanctae fidei.*

(a) In excusis, voluntati quaeretur. Tum in pluribus mss. si voluntatem.

(b) Sic plerique mss. favente graeco κρηόμενοι τὴν ἀκρόασι. Solutus Vat. bas. codex cum Martin. scalpentis aures, quomodo legitur lib. in Constant., n. 4. Editi vero, prurientes auribus.

(c) Editi, stultae religiositatis; emendantur ex mss.

(d) Aliquot mss. cum vulgata, mendacium loquentium. Alii cum Bad., Er. et Lips., mendaciloquorum.

(5) *Loquentes.*

(6) *Licet cum.*

(7) *Coaccervaret.*

Quam cum Par. ac veteribus mss. Colb. et Gerin. preferimus lectionem, confirmant subsequencia.

(e) In mss., licet cum, non licet nunc.

(f) In vulgatis, exulavit: cui verbo non satis modestè subjungeret Hilarius, Loquemur enim, se unum ex omnibus sanctis memorans. Ab hoc jactantiae vitio sermonem illius purgat lectio mss. exulabit: ut τὸ sanctis ad fideles veritatis amantes referatur, quibus veram doctrinam, librorum suorum subsidio, minime exsulaturam pollicetur.

cum impietatis professione non possit. Eorum enim A
dictorum, quæ se uolum falsiloqui sui artem ex
Evangelis hæretici presument, ita demonstrata ueritas est, ut jam in contradictione ignorantiam 324
excusare non liceat, sed irreligiositatem necesse sit
confiteri. Eam quoque nunc, secundum sancti Spiritus
nomen, temperavimus totius fidei demonstratio-
nem, (a) ut ne quid ementiri saltem adversum nos
crucibus possent. Solent enim ita de nobis implere
aures ignorantium, ut nosasserant negare nativitatem,
cum unitatem divinitatis prædicamus: et dicant soli-
tarium a nobis per hoc, (b) *Ego et Patrem unum sumus*
(Joan. i, 20), significari Deum: et inaccessibilem
Deum, descendens in Virginem homo natus sit, qui
(c) ad dispensationem carnis id quod ita carperit. *Ego*,
ad divinitatis suæ vero demonstrationem subjecerit, B
et *Pater*, tanquam hujus hominis sui pater esset; ex
duobus vero existens, homine scilicet et Deo, de se
locutus sit, *unum sumus*.

6. *Quid hæreticus dicitur de æterna Filii generatione.*

— Sed nos nativitatem subsistentem siue tempore
protestantes, prædicavimus Deum filium non aliene
a Deo patre naturæ Deum: neque ex inaccessibilitate
Inaccessibili conquelem, sed ex generatione (d) Unigeni-
titi non discrepantem: neque unum eos esse ex gemina-
tis nominibus (e) unioinis, sed ex nativitate naturæ:
neque duos deos per diversitatem generis in fide
esse, neque rursum singularem (f) (g) quia solum
Deum, ubi sacramentum Dei unigeniti est consten-
dum; sed in Patre significari atque esse Filium, dum
— in eo et natura Patris et nomen (scil. naturæ) est, in C
Filio vero Patrem intelligi ac manere, dum filius ne-
que dici potest nisi ex patre, nequa esse: viventis
quoque naturæ esse viventem imaginem, et consi-
gnatam naturaliter Dei in Deo formam usque adeo
indifferentem potestatis et generis, ut in eis nec opus,
nec sermo, nec visus alienus a Patre sit: sed cum
naturaliter in se habeat auctoris sui imaginem naturam,
per naturalem quoque imaginem suam auctor et ope-
ratus, et locutus, et visus sit.

(1) Verba quia solum desunt in codice Veron.

(a) Ita mss. Editi vero, ut ne quidem mentiri... cri-
minis aliquid possint.

(b) In vulgatis hic additur quod scriptum est: re-
fragantibus mss.

(c) Hæc locutio, quæ est plerumque ac sinceriorum
mss. integra erit, si verbum referat hic applicetur.
In tribus mss. exstat, quia ad dispensationem carnis D
sit quod ita, etc. At in vulgatis absque ulla auctori-
tate habetur, quia ad dispensationem carnis pertinent
id quod ita, etc. Hic notatur Sabellii doctrina, cuius
invidiam in Catholicos Ariani conferebant.

(d) Editi, excepto Par unigenitum: male. Nam vo-
cabulum discrepantem referatur ad nativitatem subsisten-
tem, id est, subsistentiam a gignente distinctam: quæ
Patri equalis prædicatur ratione generationis, non
ratione inaccessibilitatis.

(e) Hoc est, neque unum eos esse ob singularita-
tem personæ, cui nomina geminata sunt. Hoc con-
firmatur quod observavimus (col. 165, not. e nostræ
editi), Sabellium in Virgine unioinem ratenus dividere,
quatenus in ejusdem Dei ejusdem nomina geminare.

(f) Restituimus quia solum ex potioribus mss. Colb.,

7. *Quid de temporali.* — Atque (g) hanc quidem
et intemporealem, et inenarrabilem, et omnem hu-
manæ intelligentiæ sensum excedentem Unigeniti
generationem prædicantes, nati quoque in hominem
ex partu Virginis Dei sacramentum docuimus: de-
monstrantes secundum 325 dispensationem carnis
assumptæ, tum eum se ex forma Dei evacuans
formam servæ accepit, indomitum habitus humani Dei
non infirmasse naturam, sed salva divinitatis in ho-
mine virtute acquisitam esse Dei ad hominem potes-
tatem. Namque cum (h) in hominem Deus natus sit;
non idcirco natus est, ne non Deus maneret, sed ut
manente Deo homo natus in Deum sit. Nam et
(2) Emmanuel nomen ejus est (Math. i, 25), quod est
nobiscum Deus: ut non defectio Dei ad hominem sit,
sed hominis profectus ad Deum sit (Joan. xvii, 8).
Vel cum glorificari se rogat, non utique naturæ Dei,
sed assumptioni humilitatis hoc proficit. Nam hanc
gloriam postulat, quam ante constitutionem mundi
apud Deum habuit.

8. *Quid de hora ignorata.* — Respondentes quoque
stultissimis eorum professionibus, usque ad ignorantæ
horæ descendimus demonstrationem: quæ etiamsi,
secundum illos, a Filio apprehensa (percepta) non
esset, tamen id ad contumeliam divinitatis uige-
nitæ non pertineret; quia natura non ferret, ut cum
nativitas retrogeret ad inaccessibilitatis (i) ininitiabilem
substitutionem, potestati suæ Patre momen-
tum definiendi adhuc diei ad demonstrationem au-
thoritatis inaccessibilis reservante: neque in eo infir-
mam intelligi posse naturam, in qua tantum inesset
ex nativitate naturæ, quantum implere posset per-
fecta nativitas: neque ad differentiam divinitatis
unigeniti Deo ignorantem diei et horæ deputandam,
cum ad demonstrandam adversum hæreticos Sabel-
lianos 326 inaccessibilem in Patre atque ininitiabilem
potestatem, inaccessibilis hæc in eo sit potestatis ex-
ceptio. (j) Sed quia hanc necessitate dei professionem,
non Ignorantiam esse infirmitatem eum, sed tacendi dis-

(2) Imanuel pro Emmanuel.

Carn., Remig., Germ., etc., ubi rō solum non soli-
tarium significat, sed unum: hoc est, neque quia
prædicavimus unum ac solum Deum, ideo prædica-
vimus singularem ac solitarium; si quidem unigeniti
Dei confessio, ut non duos genere diversos, ita nec
solitarium recipit.

(g) Aliquot optime notæ mss. atque in hæc.

(h) In vulgatis, in homine; sicque alias legit Hilari-
us, puta lib. v, n. 18, et lib. ix, n. 4. Hæc tamen
auctoritate mss. restituimus in hominem, quod et
paulo ante habent editi, ac magis congruit cum sub-
nexis natus in Deum et.

(i) Aliquot mss. ininitiabilem substitutionem: men-
dose. Ininitiabilem substitutionem vocat eam subsi-
stendi rationem, quæ omni principi experta sit. Con-
cedi nosq. Patrem potestati suæ quidquam rever-
sasse, nisi filius ipsi inæquidus concedatur. Verum hæc
Hilarius non tam ex sua quam ex Ariariorum sen-
tentia loquitur: in qua Filius non simpliciter negetur
scire, sed extensus necesse dicitur, quatenus non
inaccessibilis esse intelligitur.

(j) Erasmus hic insererat: Per quam potuit Verbi

peusationem dominus: (e) expurganda etiam nunc A nem exequate ad Deum in Unigeniti nativitate 327 naturæ quæ infirmitatem diversitateque suam et deprecatione calicis, et desolationis querela, et (c) commendationis confessione testetur.

9. *Possionis timor ac dolor contra Filii aequalitatem obijcitur.* — Volunt enim plerique (b) eorum ex passionis metu et ex infirmitate patiendi, non in natura eum impassibilis Dei fuisse: ut qui timuit et doluit, non fuerit vel in ea potestatis securitate quæ non timet, vel in ea Spiritus incorruptione quæ non dolet; sed inferioris a Deo patre naturæ, et humanae passionis trepidaverit metu, et ad corporalis pænis congeneruit atrocitatem atque hæc impietatis suæ assertionem nitantur, quia scriptum sit: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Math., xxvi, 38); et R rursus: *Pater, si possibile est, transcat calix iste a me* (Ibid., 39); sed et illud: (2) *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Math., xxvii, 46)? hæc quoque adjiciat: *Pater, commendo in manus tuas spiritum meum* (Lucæ xxiii, 46). Has enim omnes præ illæ nostræ professiones ad impietatis suæ rapiunt usurpationem: ut timuerit, qui tristis est, qui et transferri a se calicem deprecatus sit; ut doluerit, qui derelictum se a Deo in passione conquestus sit; ut infirmus quoque fuerit, qui spiritum suum Patri commendaverit, nec anxietas admittat similitudi-

(1) *Quibus obscura videbatur.*

professionem ad consummandi hominis sacramentum pertinere: ut qui infirmitates nostras portabat, infirmitatem quoque sibi humanæ ignorantis assumeret; atque ita diem nescire se diceret, ut sepulcrum Lazari nescibat, et attrahentem vestis suæ sordium multiterro ignorabat: tam infirmus ad sciendum, quam infirmus ad fendum, sub lassitudine et siccitate et mediæ officio, nescientia etiam non dignatus errare: maxime cum ex mortuis resurgentem et ingressum supergressurumque caelos Apostoli non jam nescientem, sed hujus ipsius diei sui potentem ac scientem interrogasset, nihil aliud percontans quam id quod sub dispensatione hominis tacebatur: ut in eo quod nescire se dixerat, dum rursus interrogant, assumptionem potius quam necessitatem ignorantia intelligere viderentur. Quæ in quodam codice adnota se reperisse admonet. In uno tantum ms. Remigiano ann. circiter 700, in quo nulla passim trinitate aut perturbata sunt, ea ipsa reperimus initio hujus numeri adnota proxime post verba: *Usque ad ignoratæ horæ descendimus demonstrationem.* In aliis autem m-s. nullum est addamentum hujus vestigium. Sicut in appendice ad calicem libri ix adjecta; ita etiam hic ignorantia Christi aliter explicatur, quam in toto libro ix exposita est: in quo præterea cum diei ignorantia dispensationem tacendi tribuitur, dispensationis vocabulo non quemadmodum hic intelligitur mysterium assumptæ carnis, sed abstrusum Dei consilium, quo prudenter judicavit hæc diem hominibus a Christo non esse revelandum. Dubitari vix potest, quin hoc verum adumentum sit. Et vel ex hoc confirmatur, quod cum non exat nisi in duobus mss. quos scianus, eorum unus uno loco, altero alter illud collocat. Probabile etiam est, illud ejusdem esse, cujus est addamentum libri ix, quavis exat in longe pluribus mss.; Hilarium vero utrumque auctorem esse ea tantum ratione cogitare licet, ut post absolutum opus annotaverit novum quendam explicandæ prædicte ignorantia modum Patribus aliis satis communem.

(2) *Deus, Deus meus.*

(a) Lips. ex Erasmi margine, expugnanda: minus concinne.

(b) Non jam quod omnes; sed quod plerique Ariariorum sentiant, refellendum proponitur. Sentiant porro illi, ut hic satis dilucide declaratur, Christum, quem secundum humanæ finisse ac doluisse Hilarium confitemur, naturæ alterius impassibilis prosum expertem esse. Sed de his Leonius muldicens. *Exstitit autem*, inquit lib. de Socrus, act. iii, *et aliam ipso Constantino imperante Arian heresis, qui et circa divinitatem, et circa naturam humanam errabat: circa divinitatem, quia Filium dicebat esse Dei creaturam, itidemque Spiritum sanctum: circa incarnationem, quia Christi corpus dicebat inanimatum esse. in quo animæ loco sermo principatum obinverit. Hoc autem propterea dicebat, quoniam conducebat ad stabilendam ipsius de Trinitate dogma. Qui autem condidit, post nonnulla sic expleat: Adcirco Ariarum dogma Christi corpus inanimatum esse tenebat, ut humiles ejusmodi voces Christo non ut homini tribueremus, sed ut Dei filio, de quo ipsius sententia Filius Patre minor deprehendebatur. Quod Athanasius, lib. de beatu Christi, pag. 628, confirmat his verbis: Frustra igitur cavillantur Ariani, qui carnem tantummodo sustinentes, ea, quæ de passione intelligitur, ad impassibilem deitatem impie referunt. Hæc sententia sic explicata, et sequoque illius perpetuo, facilius capiuntur quæ subjiciet, aut certe suspicionem non ita facile movebunt.*

(c) Vt. has. mss., commendationis spiritus.

(d) Excusi hic addunt vel terroris, non uss.

(e) Sic mss. At editi, a timore. Hic timor ab eo arcetur, pro quo mori vita sit: ac proinde ab hoc animi affectu vindicatur Christus quatenus Deus est, non quatenus homo.

(f) In vulgatis, denique. Et hic demum ostenditur in Christo esse naturam aliqua timoris sit: neque hoc nisi de divina prædicatur, quæ tantum sola habet ponenda atque iterum sumenda animæ potestatem. Quod illustratur his Athanasii sermone ma-

enim generi vitæ mortem aut vis exterior, id est, febris, vulneris, casus, ruinae, degrassata in corpus accelerat; aut ipsa natura corporis nostri senio in eam ipsam mortem victa concedit. Ingenitus autem Deus ita potestatem habens ponendæ animæ, (1) ut resumenda, ad peragendum in se mortis sacramentum, cum potu aceto consummasse se omne humanarum passionum opus (a) testatus esset, inclinato capite spiritum tradidit (*Joh.*, xix, 30). Si hoc naturæ hominis jus relictum est, ut per se exhalans spiritum requiescat **328** in mortem, et non dissoluto corpore labefactata anima decedat, vel abruptis aut per se solis aut collisis membris spiritus tamquam in seculo sua violata erumpat aut effluat: incidat in (b) Dionium vitæ mortis metus, si quod emisso spiritu mortuus est, non libertatis suæ ad moriendum usus est potestate. Quod si ex se mortuus est, et per se spiritum reddidit; non est terror mortis in potestate moriendi.

12. *Nec corpori nec spiritui mors fuit terribilis.* — Sed forte humana ignorantia timiditate hanc ipsam (2) (c) moriendi in se sinit potestatem; ut licet ab se (3) mortuus sit, tamen hoc ipsum, quod moriturus esset, timuerit. Et si forte erunt, qui ita existimabunt; constituent cui rei existimant mortem fuisse terribilem, Spiritui, an corpori. Si corpori; anne ignorant, quod Sancto corruptionem non vituro (*Ps.* xv, 40), intra triduum corporis sui templum esset suscitaturus? Si vero Spiritui mors terribilis est; (4) (d) Lazaro in Abraham sialius lætante, infernum chaos Christus timeret? Hæc stulta atque ridicula sunt, ut in potestate ponendæ animæ ac resumendæ mori timeret, ad sacramentum vitæ

A humanæ sub voluntatis suæ libertate moriturus. Non est in voluntate (5) (e) morientis et potestate non diu mori timor mortis: quia et voluntas moriendi et potestas reviviscendi extra naturam timoris est, dum timeri mors non potest et in voluntate moriendi et in potestate vivendi.

15. *An pœnus timuerit.* — Sed forte penduli in cruce corporis (6) pœnæ et colligantium funium violenta vincula, et adactorum clavorum (f) erudi vulnera sunt timori? Et videamus enjus corporis homo Christus sit; ut in suspensam, et (g) nodatam, et transfossam carnem dolor manserit.

329 14. *Unde in corporibus sensus.* — Ea enim, natura corporum est, (h) ut ex consortio animæ in sensum quemdam animæ sentientis animata, non sit hebes inanisque materies: sed et tacta sentiat, et compuncta doleat, et algens rigeat, et confusa gaudeat, et inedia tabescat, et pinguescat cibo. Ex quodam enim obtinentis se penetratissime animæ transcursum, secundum ea in quibus erit, aut oblectatur, aut læditur. Cum igitur compuncta aut effossa corpora dolent, sensum doloris transfusa in ea animæ sensus admittit. Denique vulnus corporis usque ad hos dolet, et digiti excidentium (*alias*, excidentium) ex carne unguibus præseguina nesciunt. Et si quando accedente vitio pars aliqua corrupta membrorum, sensum vitæ carnis amiserit; ea enim vel desecabitur vel uretur, dolorem quisquis esse potuisset, non manente in ea animæ permissione, non sentit. Aut cum gravis necessitas recidendi corporis manet, medicato potu consopitur vigor animæ, et in emotum sensus sui oblivionem mens (7) sacris (i) violentioribus occupata conficitur. Ac tum

(1) *Vel resumendæ.*

(2) In ms. Veron. hic additur *suam*.

(3) In aliis, *moriturus*.

(4) *Eleazaro*.

(5) *Morientis mors.*

(6) *Pœna; mox, crura, non erudi.*

(7) *Sicis.*

jore de lide apud Theodoretum Dialogo in: *Homo autem Dominicus, nec vi morbi superatus, nec invitus mortuus est: sed sua sponte venit ad motis dispensationem, corroboratus ab inhabitante in ipso Deo Verbo, qui dixit, Nemo tollit animam meam a me, etc. Divinitus ergo Filii est, que et ponit, et rursus suum animam hominis quem gestavit.*

(a) Aliquot mss. probæ notæ, *testatus est*.

(b) Vetus ms. Colb., in *Dionio vitæ*. Magis placet *Dionium*, quamvis hoc verbo divina natura significetur, quæ hinc in Christo demonstratur, quod ex se moriens jure nulli hominum naturæ relicto sese gaudere palam fecerit.

(c) In vulgatis hic additur *suam*; vox abest a posterioribus mss. ac verbis in se satis exprimitur, puta, *ac moriendi potestatem*, quæ et in se sita erat, timuit.

(d) Vetusioræ mss. *Eleazaro* habent, non *Lazaro*. Vocabulo *Spiritus* naturam divinam hic intelligi liquet ex num. 53, estque ad equata Christi divisio in corpus et Spiritum, id est, in hominem et Deum; et ea quidem accommodata sententiæ Ariariorum, corpus in Christo dumtaxat et sermonem vices animæ sapientem agnoscentium. Quibus ostendit Hilarius, non neutram illam naturam timori esse obnoxiam, sed nihil esse causæ cur Christus alterutri timeat: juxta quæ Augustinus in ps. xxviii, n. 19: *Te præseguavit Dominus in sua infirmitate, non se: non enim timebat tertio die resurrecturus. Præterea non hic respicitur simpliciter timor, sed is tantum qui ex hu-*

mana ignorantia proficiscatur. Demum hoc argumentum his potest averseri, quæ ad hominem vocant, et ex adversariorum sententiâ conficiuntur.

(e) Vat. bas. ms. in *voluntate mortis*. In vulgatis, *morientis mors*; corrupte. Tum apud Er. et posteriores editiones, et in *potestate non diu in morte manendi timor*. In duobus mss. Colb. et uno Sorban., et potentis non diu mori, etc. In antiquiore Colb.: *Non est in potestate moriendi morientis et potentis non diu esse mortuum, et potentem non diu mori timor mortis*. Cæteros sequimur mss. quoniam lectio clarior ita potest reddi: *Non est timor mortis in eo, qui sponte atque ex voluntate moritur et potest non diu mori, seu cito ad vitam redire.*

(f) Prætelensis codex *dura vulnera*.

(g) In mss. Colb. et quibusdam aliis, *nodatam*, male. Hæc et superiori sententiâ doctetur corpus Christi non solis clavus, sed violentis funium vinculis cruci fuisse colligatum. Tum ad marginem Erasmi, *dolor intraverit*; quod a Lipsio abque alia auctoritate arreptum, demde obtinuerat. Jam legimus in ps. lxxviii, n. 7: *Quæ in impietatem populi essent mansura*. Quocirca non placet quod in uno e mss. Vatic. *ut suspensa et nodata et transfossa carne*, etc.

(h) Solus codex Vat. bas., *ut nisi ex consortio*; et præ *mox non sentiant hebes, pro non sit hebes*; et post pauca, *ex cuiusdam enim, pro ex quodam enim*.

(i) In veteribus mss. *sacris*; cum unice. In aptino

doloris nescia membra ceduntur, et omnem (a) alti A
vulneris plagam sensus carnis emortuus, sensu an-
nue in se torpentis evadit. Afferit itaque dolorem
per animam infirmis admixtionem, in infirmum sen-
sum suum corpus animatum.

45. Unde Christi corpus et anima.— Si igitur homo
Jesus Christus per initia corporis atque animæ nos-
træ vixit in corpore, et non ita ut corporis sui, sic
et animæ suæ princeps Deus, (4) in similitudinem
330 hominis constitutus, et habitu repertus ut ho-
mo natus est; (b) dolorem senserit corporis nostri,
animæ nostræ et corporis, et conceptu, ita et initio
animatus in corpore. Quod si assumpta sibi per se
ex Virgine carne, ipse sibi (2) (c) et ex se animam
concepti per se corporis enaptavit; secundum animæ
corporisque naturam, necesse est et passivum
fuisse naturam. Evacuans se enim ex Dei forma, et
formam servi accipiens, et filius Dei etiam filius
hominis nascens, ex se suaque virtute non deficiens,
Deus Verbum (d) consummavit hominem viventem.

(1) In similitudine; græcè, ἐν ὁμοιωµατι. Sic infra,
num. 25, in similitudine hominis constitutus.

(2) Codex Veron. per se, absque particula et.

codice Colbertino quaternione hic avulso, desiderantur
que ab hinc usque ad num. 51 intercedunt.

(a) Tres mss., acti; et mox Prætel., emortua, non
emortuus.

(b) In vulgatis, parem dolorem. Ahest parem a
mss. Tria hic adversus Arianos Apollinaristarum
parentes asseruntur: primum, humanam Christi
naturam non hominum more, sed sola auctore
Verbo de Virgine sui se conceptam; alterum, Ver-
bum animæ vices non supplēvisse, sed animam si-
mul cum corpore assumpsisse; postremum, ita to-
tum hominem a fidei Dei assumptione, ut a divina
sua virtute ac natura nullatenus defecerit. Hinc
Christus etiam ut homo recte negatur sensisse dolo-
rem corporis nostri; quia corporis nostri dolor
peccati pœna est, eique multi subjacemus: at Chri-
stus alia lege conceptus, nec peccati reus fuit, nec
pœna obnoxius, cui neque nisi sponte sua subjacuit.
At vero si conceptio illius ideo hic consideretur, ut
ex singulari conceptionis modo præter humanam
naturam ostendatur habere divinam, secundum quam
dolorem non senserit corporis nostri; in his que hic
disputantur nulla erit difficultas. Erit quippe re-
futato eorum, qui in Verbum ut animæ numero fun-
gens dolorem cadere existimant. Neque vero apparet
quorsum in his: Tenuit in hominis nativitate quod
matris est, cum tamen haberet in originis virtute quod
Deus est, aliisque tanto studio exponatur humanæ
divinæque Christi naturæ veritas ac distinctio, nisi
ut divina sola a dolore aliena demonstretur.

(c) Particulam et, que perinde est ac etiam, ad-
jectans ex mss. duobus Colb. et uno Sorbon. qui cum
vulgatis subjungunt ex se, ubi aliis in mss. legitur
per se, non alio sensu. Nam illud ex se non mate-
rialem causam sonat, sed efficientem: quo sensu
ursum, num. 23 habetur: Ut per se sibi assumpsit
corpus, ita ex se sibi animam assumpsit.

(d) Id est, condidit et assumpsit hominem, qui
corpore et anima constans, vivens, perfectus et con-
summatus homo erat. Nihil enim hic cum Apollina-
rio, qui sentiebat Verbum carni conjunctum con-
summasse hominem viventem, in quantum præsti-
tisset et vitam, ac vices animæ supplēvisset.

(e) Aliquot mss. Verbo Dei... assumeret... tri-
bucret. Hominem perfectum a Verbo assumptum
esse, hinc proxime probatum est, qui Christus est

Nam quo modo filius Dei hominis filius est natus;
vel manens in Dei forma, foras servi acceperit
si non potente (e) Verbo Deo ex se et carnem intra
Virginem (3) assumere, et carni animam tribuere,
homo Christus Jesus ad redemptionem animæ et
corporis nostri perfectus est natus; et corpus quid-
dem (f) ita assumpsit, ut id ex Virgine conceptum,
formam eam esse servi efficeret? Virgo enim non nisi
(4)(g) ex suo sancto Spiritu genuit quod genuit. Et quam-
vis tantum ad nativitatem carnis ex se daret, quantum
ex se fœminæ edendorum corporum susceptis origi-
nibus impenderet: non tamen Jesus Christus per
humanæ conceptionis coaluit naturam. Sed omnis
causa nascendi injecta per Spiritum, tenuit in ho-
minis nativitate quod matris est; cum tamen habe-
ret (5) (h) in originis virtute (i) quod Deus est.

46. Christus qui et de cœlo, et filius hominis, et in
cœlo. — Hinc igitur maximum illud ac pulcherrimum
331 suscepti hominis sacramentum hominibus
ipse ostendit, dicens: Nemo (j) ascendit in cœlum,

(5) Assumeret; exinde, tribucret.

(4) Ex Sancto Spiritu.

(5) In originis nativitate.

filii hominis: nunc id ipsum inde confirmatur,
quod non carnis tantum, sed et animæ sit redemptor.
Utroque illo argumentis adversus Apollinaristas
sic nititur Gregorius Naz., Or. li, n. 15: Quod as-
sumptum non est, evanitionis est expertus... Si dimidiata
tantum ex parte Adamus lapsus est, dimidiatum quo-
que sit quod assumptum est, et post pauca: Si ipse
inanimatus est (Christus), quo tandem modo hominis
nomen sustinebit?

(f) Sic Bad., Er. et mss. At Lips. et Par., ita
assumpsit. Neque hoc Hilario insolens, ut duo verba
eadem conjunctione copulata non uno modo enun-
tiet: ut hic primum ponit natus est, ac deinde as-
sumpsit, quavis utrumque verbum ad eandem
particulam si referatur. Hic altera adjuvit condi-
tio, ut Christus vere hominis filius sit, necessaria,
scilicet, ut non undecumque allatam carnem, sed ex
Maria acceptam assumpsit: sicque transitur ad
refellendum alium Apollinaristarum errorem, quo,
uti credere par est, post Arianos dicunt Christi
carnem de cœlo fuisse allatam.

(g) Ex duobus mss. Colb. et uno Sorbon. hic ad-
damus suo, id est, ex Spiritu Christi, seu non nisi ex
Verbo genuit: quod per-picuis verbis ad calcem
numeri sequentis sic declarat: Caro non aliunde
originem sumpserat, quam ex Verbo. Hæc magis
spectant ad declarandas propositiones superiores,
quibus Christum per initia nostra natum esse nega-
tum est, quam ad confirmandas proxime præce-
dentes.

(h) Editi, in originis nativitate. Tres mss., in ori-
gine. Remig. virtutem in originis nativitate. Magis
placet cum codice Vaticanæ basilicæ, in originis vir-
tute, id est, quatenus animæ et corporis sui princeps
atque auctor est. Quo loquendi modo habes num.
25. nostra in eo per virtutem profectæ ex se originis
vitiâ non inesse.

(i) In vulgatis, quo Dei est. Melius in omnibus fere
mss. quod Deus: hoc est, ea virtute, qua corpus
suum ex virgine condidit, sese Deum patefecit.

(j) Ut confirmet Hilarius, quod superius probavit,
Christum esse Deum simul et hominem perfectum,
ita Verbi virtute, et non humana lege conceptum,
ut tamen de Mariæ carne natus sit: hinc ac duos
subsequentes Scripture locus sano sensui reddit,
quibus hæretici abutebantur. Sic enim eos Ariano-

nisi qui de caelo descendit, filius hominis qui est in A caelo (Joan. iii, 13). Quod de caelo descendit, ratiocinatur de spiritu originis causa est. Non enim (a) corpori Maria originem dedit: licet ad incrementa partumque corporis omne, quod sexus sui est naturale, contulerit. Quod vero hominis filius est, susceptus in Virgine carnis est partus. Quod autem in caelis est, naturae semper manens potestas est (Vid. Tract. in psal. ii, n. 11): quae ininita conditaque per se carnis, non se ex infirmitatis suae virtute intra regionem definiti corporis coartavit. Spiritus virtute ac Verbi Dei potestate in forma servi manens, ab omni intra extraque caeli mundique circulo caeli ac unodi Dominus non absuit. Per hoc ergo et de caelo descendit, et filius hominis est, et in caelis est: quia Verbum caro factum non amiserat manere quod Verbum est. Nam dum verbum est, et in caelis est; dum caro est, et hominis filius est: dum Verbum (b) caro factum est, et de caelo est, et hominis est filius, et in caelo est: quia et Verbi virtus non corporalibus modis **332** manens, nec de-rat inle descendit; et caro non aliunde originem sumpserat, quam ex Verbo; et Verbum caro factum, cum caro esset, non tamen non erat et Verbum.

rum discipuli Apollinariste apud Gregorium Naz. Or. xxi, interpretatur, tanquam pius quam descendens, filius hominis caeli, ac descendens carnem suam secum abderit, quem in caelis habebat (ἡτοιμασμένος τὴν τὰ καὶ σὺν τοῦ ἀποπέσειν) ante circumlocutionem quendam atque essentiae suae insitiam. Quae opinio Athanasii ad Epictetum epistolae locum dedit, atque a Gregorio Naz., Or. li, n. 12, damnatur his verbis: Si quis carnem de caelo, non autem hinc atque a nobis esse dixerit, anathema sit. Illud enim, secundus homo de caelo, et, Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, etc., propter caelestem unionem dici existimandum est. Quo spectat illud Eusebii Emeseni apud Theodoretum sub nomine Dial. ii: Quoniam Potentia, quae assumptis, descendit de caelis, id quod habet Potentia, carni tribuitur. Quamvis enim haec Eusebii Arianae labis contagione nonnulli hinc tamquam sit, non erat tamen ex perditis illis Ariani, quorum hic errores confutatur.

(a) Erasmus hic inseruit ex se, quod postea retentum est, quamvis neque apud Bad. existit, neque in oss. Hanc locum ita a se interpolatum notare volebat praefatione Hilarii Operibus praefixa, ubi de eo ait: Librum, sed magis libro x, sic loquitur de corpore Christi, ut sentire videatur Mariam virginem praeceptis concipiendi, gestandi, et puriendi, ministerium nihil addidisse de suo. Hanc censuram multis expressimus in generali praefatione, § 4, ac satis relictam proxime dicta num. 15. p. 1. a Virgine ex se de disce, quantum ex se sumitur educendum corpus susceptis or ginitibus impederent, nec non illud num. 55: Quam etiam ex se corpus. Neque suspectum esse debet quod in x subjicitur: Quod caro hominis filius est, susceptus in (non ex) Virgine curia est partus. Et cum observat Tertullianus lib. de carne Christi n. 20, utramque loquendi rationem permittit Evangelium, in quo non tantum habes: Joseph virum Mariae de qua natus est Jesus; sed et, Conceptus in utero, non ex utero: et, Quod in ea natus est, de Spiritu sancto est. Cuius Leo Papa, Serm. v de Nat. Domini scribit Filium Dei venisse in hunc mundum per uterum Virginis, in qua et ex qua differens sibi sapientia domum. Neque attendit Erasmus de in sanctum virum illius quia uteris impere su-

17. De terra est, ut ex Virgine; ut ex Verbo, de caelo. — Absolute autem beatus Apostolus etiam huius inenarrandae corporis aevitatis sacramentum locutus est, dicens: Primus homo (c) de terrae limo, secundus homo de caelo (1 Cor. xv, 47). Hominem enim dicens, nativitatem ex Virgine docuit: quae officio usa materno, sexus sui naturam in conceptu et partu hominis exsecuta est. Et cum ait secundum hominem de caelo, originem ejus ex supervenientis in Virginem sancti Spiritus addit testatus est; atque ita cum et homo est, et de caelis est; hominis huius et partus a Virgine est, et conceptus ex Spiritu est. Et haec quidem Apostolus ait.

18. Quae caro filii hominis quia ex Virgine, panis de caelo est quia ex sancto Spiritu. — Ipse autem Dominus huius nativitatis suae mysterium pandens sic locutus est: Ego una panis vivus qui de caelo descendit: si quis manducaverit de pane meo, viret in aeternum (Joan. vi, 51, 52), se panem dicens; ipse enim corporis sui origo est. Ac ne Verbi virtus atque natura defecisset a se existimaretur (d) in carnem, **333** panem suum rursus esse dixit: ut per hoc, quod descendens de caelis panis est, non ex humana conceptione origo esse corporis

spirationem, quem hic data opera conatur in haereticis sanare. Illi si quidem volebant Christi carnem a factam de caelo; ipse propagat eam ita esse de Maria, ut propterea Christus ilius hominis nuncupetur. Obiciebant illi Scripturas, in quibus descendisse de caelo praedicatur. Quibus reponit, descensum illum non ad carnem, sed ad Verbum esse referendum: Verbum autem ideo dici descendisse, tum quia supervenientis in Virginem corpus ex ea mundit, tum quia corpus illud a se conlitum sibi assumpsit. Non enim Maria corpori originem dedit; hoc est, cum virgo esset, non propria, sed Spiritus sancti virtute corpus ipsius concepit. Virtus enim Atissini et obumbrato Spiritus sancti fecit ut Maria pareret Salvatorem, inquit Leo Papa Serm. v in Nat. Dom. c. 5. Et dicitur in Hilarii sententia advertendum, quod is in locis Spiritus nomine Verbum ipsum intelligit.

(b) Hoc est, dum caro a Verbo in unitatem personae suscepta est, tum de caelo est, etc. Quo spectat illud Augustini Serm. contra Arian. c. 8: Propter istam unitatem personae in utraque natura intelligendam, et filius hominis dicitur descendisse de caelis, quamvis sit ex ea quae in terra fuerit virgine assumptus, et filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, etc., quae verba exserit Leo Papa epist. alias x, nunc xxv, ad Flavianum, c. 5.

(c) Exemplar Carini, de terra terrenus. Ab re non erit hic observare, non hanc proprie iujus testimonio in subjectis explicari, sed alteram: de qua illud consideratur, cur Christus, qui est secundus Adam, dicatur homo simul et de caelo; respondereturque dici hominem, quia de Maria, de caelo autem, quia de sancto Spiritu. Sic in psal. cxxii, n. 5: Coelestis ergo est secundus Adam, et idcirco coelestis, quia verbum caro factum est, ex Spiritu sancto et deo homo natus: ubi ex Spiritu et deo homo natus id sibi vult, quod in hocce lib., num. 22, ante hominem Deus, suscipiens hominem homo et Deus.

(d) Excusati cum pluribus oss. in carne. Veritas Corboreus codex et nonnulli alii, in carnem. Hic enim Arianus Apollinaris atque Eutychis praecursorum pergit referre, verbis nonnullis indicatis, sed ad confirmandam doctrinam de Eucharistia: sacramento

existimaretur, dum cœleste esse corpus ostenditur. At vero cum suus panis est, assumpti per Verbum corporis esse profectus; subjecti enim: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobis (Ibid., 54)*: ut quia id, quod filius hominis est, et (a) panis de cœlis ipse descendit: per panem suum de cœlo descendente, et per carnem ac sanguinem filii hominis, et conceptæ ex Spiritu sancto, et natæ ex Virgine carnis intelligatur assumptio.

19. *Christus perfectus Deus, perfectus homo.* — Hujus igitur corporis homo Jesus Christus et Dei filius, et hominis est filius, et ex forma Dei se exinaniens formam servi accepit. Non alius filius hominis, quam qui filius Dei est: neque alius filius formæ Dei, quam qui in forma servi perfectus homo natus est: ut sicut per naturam constitutam nobis a Deo originis nostræ (1) principe (b), corporis atque animæ homo nascitur, ita Jesus Christus per virtutem suam (c) carnis atque animæ homo ac Deus esset, habens in se et totum verumque quod homo est, et totum verumque quod Deus est.

20. *Adæ carnem et animam Christum accepisse docentes. Animus opus Dei.* — Quamquam multi confir-

(1) *Principem.*

fidem incoelentis, quibus perspicuitas ex superioribus accedit. At igitur Verbum se panem dicere, nimirum propter corpus quod sibi coaptavit et assumpsit: corpus autem illud a Verbo suum dici, ut res assumpta et assumens persona distinguatur, adeoque Verbum in carnem defecisse, non existimetur: deumque corpus illud et cœleste vocari, propter personam cœlestem ac divinam que illud condidit et assumpsit; rorsusque carnem et sanguinem filii hominis, quia caro illa assumpta vere de Virgine carne nata est. Cum autem hæc dicat sanctus Doctor in eum Joannis locum, quem de Eucharistia sacramentum interpretatum eum esse liquet ex lib. viii, n. 44 et 46, ubi ad venerandum illud sacramentum refert, quæ eidem loco connectuntur, sequitur eum sensisse unam eandemque esse Christi carnem de Virgine natam, et in Eucharistia a nobis sumptam. Totum illud confirmat et illustrat Eusebius Emesenus apud Theodoretum ad calcem Dial. iii: *Dicit Dominus panem Dei descendisse de cœlo: et interpretans (quamquam apertius dicere non possum propter mysteria Eucharistia), hoc dicit, Caro mea est. Caro Filii descendit de cœlis: Quomodo ergo dicit, Panis Dei venit et descendit de cœlis, et (hoc de carne sua) interpretans? Quoniam Potestatis quæ assumptæ, de cœlis descendit, id quod habet Potentia, carni tribuitur. Ubi videt etiam ab Eusebio non aliam existimari carnem que in mysteriis sumitur, et que a Verbo in Virgine suscepta est.*

(a) Id est, etiam panis. Hoc quippe sibi vult. ut quia id, quod filius hominis vocatur in hic, *Nisi manducaveritis carnem filii hominis*, dicitur etiam panis de cœlis descendens in illis, *Ego sum panis verus, qui de cœlo descendi.*

(b) In plerisque mss. principem. In tribus, princeps. Nil infundendum.

(c) Vulgari hic addunt admixtionem: quod verbum abest a mss. Sicut proxime omnis homo, ita nunc Christus carnis atque animæ homo esse dicitur contra Arianos, qui carnem sine ardura ab ipso susceptam esse sentiant.

(d) Hæc, Hieronymo teste epist. lxxxiii ad Marcel-

A mandæ hæreseos sua arte, ita aures imperitorum soleant illudere, ut quia et corpus et anima Adæ in peccato fuit, (d) carnem quoque Adæ atque animam Dominus ex Virgine accepit, neque hominem totum ex Spiritu sancto Virgo conceperit. Qui si intelligerent sacramentum carnis assumptæ, intelligerent etiam sacramentum ejusdem et hominis filii et 334 Dei filii. Quasi vero si tantum ex Virgine assumpsisset quoque ex eadem et animam: cum (e) anima omnis opus Dei sit, carnis vero generatio semper ex carne sit.

21. *Christum volentes esse vocis sonum, et Catholicis quasi hominem agere affingentes.* — Sed volentes unigenitum Deum, qui in principio apud Deum erat Deus Verbum, non substantivum Deum esse, sed (f) sermonem vocis emissæ, ut quod loquentibus est: eum verbum, hoc sit patri Deo Filius; argute subreperere voluit, ut subsistens Verbum Deus et natus in forma Dei Christus homo natus sit: ut cum hominem illum humanæ potius originis causa, quam (g) spiritualis conceptionis sacramentum animaverit, non Deus Verbum hominem se ex partu Virginis efficiens existitit, sed (h) ut in prophetis Spiritus propheta, ita in Jesu Verbum Dei fuerit, et arguere nos soleant, quod Christum dicentes esse natum

et Anaps. post Tertullianum sensit Apollinaris, quod quomodo corpus ex corpore, sic anima nascatur ex animo. De eodem Nemesius cap. 2: *Apollinaris putat animas ab animis gigni, ut a corporibus corpora; progredu enim ut propagationem primi hominis in omnes, qui ex illo generantur.* Quibus, sicut Athanasius, lib. de salutari Adventu Jesu Christi, qui contra Apollinarem vulgo inseruntur, ubi hæreticos animam carnalem sentientes seie relecti: *Si, ut vestra fert opinio, anima carnalis est; cur non una cum corpore et moritur et perit?*

(e) Editi, anima hominis. Rectius mss. anima omnis, ex quibus apte jam concludere est: si omnis, ergo et Christi. Nemo non videt, nullam Hilario fuisse dubitationem circa originem anime, cujus inquisitio Augustinum tam diu fatigavit.

(f) Val. bas. codex, nec sonum vocis. Mox in eodem mss. argute serpere, pro argute subreperere; ubi in aliis mss. antiquo scribendi more, scribere. Hæc hæretici notantur, qui conantur efficere, ne Verbi Dei subsistens corporatio credatur. Hæc locum cum libro de Synod., n. 46, contulisse juverit.

(g) Hoc est, quam conceptionis, cuius causa sit Spiritus Deus Verbum. Identitatem observare est, omnem hæreticorum conatum in hoc esse, ut Christum divinitatis expertem esse insinuant; Hilarium autem id omnino laborare, ut quem verum ac perfectum hominem probat, verum etiam Deum esse demonstraret ex ipsa conceptionis sæ ratione.

(h) Huic opinioni homin. inter Corinthios patuisse conqueritur Athanasius epist. ad Epictetum, sub cuius librum paucis eam perstringit. Eandem in Apollinario Gregorius Nozaræ, Or. li, n. 6, hoc anathematismo damnat: *Si quis dramatisa in eo velut in prophetis per gratiam operatum fuisse non autem secundum essentiali copulatum fuisse atque copulari azerit, a prestantiori affari vacuus sit, etc., et in Carm. de via sua: Dei totius princeps factus est hominis natura: non ut propheta vel quispiam alius divinitus affatorum: qui non tam Dei princeps factus, quam eorum que Dei sunt: verum substantivus sit tamquam patris 334.*

(c) non nostri corporis atque anime hominem : cum nos Verbum carnem factum, (b) et se ex forma Dei evacuante Christum, et formam servi assumentem, perfectum secundum habitum conformationis humanae, et nostrae similitudinis natum hominem predicemus : ut (c) vere Dei filius verus hominis filius verus sit : neque non natus ex Deo homo, neque quia natus ex Deo homo, ideo Deus esse deficientes.

22. *Christi anima a Deo. Unus est in duabus naturis perfectis.* — Sed ut per se sibi assumpsit ex Virgine corpus, ita ex se sibi animam assumpsit; quae utique nunquam ab homine gignentium originibus præberetur. Si enim conceptum carnis nisi ex Deo Virgo non habuit; longe magis necesse est, anima corporis, nisi ex Deo, aliunde non fuerit. Et cum ipse ille filius hominis ipse sit qui et filius Dei, (d) quia totus hominis filius totus Dei filius sit; quam ridicule præter Dei filium, qui Verbum caro factum est, alium nescio quem tanquam prophetam Verbo Dei animatum predicabimus, cum Dominus Jesus Christus et hominis filius et Dei filius sit? Per id vero, quod fristis est anima sua usque ad mortem, et quod potestatem habet animæ suæ ponende et remouende, voluit extrinsecus (e) animam, non ex Spiritu sancto, ut et corpus ex eo conceptum est, deputare : cum Verbum Deus, in sacramento naturæ suæ manens, homo natus sit. Natus autem est, non

(1) *Homo Deus possit.*

(a) Deest particula negans in duobus mss. Colb. et uno Sorbon. Prorsus retinenda est. Hujus calumnie repellende gratia tanto studio hic inculcat Hilarius, Christum esse perfectum hominem natura nobis similem, licet ex singulari illius conceptione maxime velit divinitatem ipsius comprobare : sicut toto hoc libro in unos Arianos intentus, pari fere studio contra Sabellium pugnat, ut nullum usitate illorum calumnie locum permittat.

(b) Solus codex Vat. has., et forma Dei evacuante : minus sincere. Obit observare est, qui Christi vocabulum ad naturam divinam referatur. Sic paulo ante synonyma sunt, *inexistens Verbum Deus, et manens in forma Dei Christus.*

(c) Editi, ut verus. Majore quidam energia mss. ut vere, scilicet natus sit, qui vero filius Dei est. Tota illa gradatio sic potest explicatio expui, ut Dei filius ex Virgine verus hominis filius vere natus sit; ita autem ex Virgine hominis filius natus sit, ut non nisi ex Deo homo sit; ac demum ex Deo, hoc est, cum Deus esset, ita natus sit homo, ut Deus esse non desierit.

(d) Scilicet, ut per eundem totum hominem simul ac Deum totus homo in peccatum lapsus refigatur ac reformetur, inquit adversus Apollinarium Gregorius Nazianz., Or. li, n. 3. De verbo totus vide annotata ad psal. 1, n. 27.

(e) Hoc est, neque a Verbo conditam, sed a causa aliena atque exteriora propagatam, ut dictum est n. 20, neque eidem Verbo intrinsece et in unitatem personæ conjunctam. Eosdem quippe hæreticos personas in Christo divisisse, et humiles Christi voces humane, divine autem gloriosos titulos tribuisse, testis est laudatus Gregorius Nazianz. præsertim sub finem Or. li.

(f) Particula et in vulgatis omissam rectius mss. retinent, ne naturarum confusio intelligatur. Rursus hic concinens adversus Apollinarium Gregorius Naz.,

ut esset alius atque alius : sed ut ante hominem Deus, suscipiens hominem (1) homo (f) et Deus posset intelligi. Nam quo modo Jesus Christus Dei filius natus ex Maria est, nisi quod Verbum caro factum est : scilicet quod filius Dei, cum in forma Dei esset, formam servi accepit? Accepisse autem formam servi cum, quiesset in Dei forma, de contrariis (g) comparatur : ut quanta veritas est manere in Dei forma, tanta veritas sit accepisse formam servi. Ad proprietatem enim naturæ intelligendam, significatione verbi ad id communis impellimur. In forma enim servi est, qui et in forma Dei est. Et cum hoc (2) (h) natura, illud vero dispensationis sit; in eisdem tamen est veritatis proprietate, quod utrumque est : ut tam verus sit in Dei forma, quam verus in servi. Ut vero assumpsisse formam servi non aliud est, quam hominem natum esse; ita in forma Dei esse non aliud est, quam Deum esse, unum tamen eundemque, non Dei defectione, sed hominis assumptione, profitentes et in forma Dei per naturam divinam, et in forma servi ex conceptione Spiritus sancti secundum habitum hominis perceptum fuisse. Itaque cum Jesus Christus et natus, et passus, et mortuus, et sepultus sit; (i) et resurrexit. Non potest in his sacramentorum diversitatibus ita ab se dividuus esse, ne Christus sit : cum non alius Christus, quam qui in forma Dei erat, formam servi accepit; neque alius, quam qui natus est, mortuus

(2) *Naturæ.*

Or. li, n. 3, ait : *Neque enim hominem a divinitate separamus : sed unum et eundem profitemur, prius quidem non hominem, sed Deum, etc., in fine autem etiam hominem.*

(g) Aquæ adeo due illæ naturæ contrariæ post conjunctionem perseverant inconfusæ. Sic Gregorius Nazianz., Or. xlii, carnis vocabulo humanam naturam, divinam vero spiritus nomine appellans ait. *Progressus autem Deus cum assumpta humanitate, unum (nunc dicemus unum est) ex duobus inter se contrariis, carne nimirum et Spiritu, quorum alterum deitate dedit (ἰδὲωσαν), alterum accepit, ἰδὲωδν.*

(h) Vat. has. mss. cum quibusdam aliis, naturæ : minus concinne. Ex hoc loco, necnon ex num. 64, 65 et aliis planum est, ut jam observavimus, Hilario quoties de Christo sermo est, naturæ vocabulum semper ad divinitatem referri. *Quod enim, inquit in psal. cxxxix, n. 2, Deus est, naturæ suæ est; quod autem homo est, naturæ nostræ assumptio est.* Cujus rei rationem sic reddit in ps. lxxvii, n. 25 : *Neque formæ servilis assumptio tanquam genuinæ originis natura est; cum id quod assumptum est, non proprietas interior sit, sed exterior accessio.* Sic Cyrill. 11 in Joan. naturam humanam ad Verbi unionem *συνεσθῆς*, non *πρωτεῖος* ascendisse docet, quod ex se et sumpte conditione non habet hoc, ut cum Deo unum sit. At caute omnino Hilarius subinde demonstrat, assumptionem servi formam nihilo minus propriam Christi esse, quam ipsam formam Dei.

(i) *Exiit, et resurrexit, et in caelos ascendit, et non potest, etc.* Simplicius ac verius mss. et (pro etiam) *resurrexit* : hoc est, si mihi obicit Christum in naturitate, passione, etc., infirmitatem; ego opponam ejusdem in resurrectione gloriam. Pergit Hilarius viam præcludere errori hæreticorum, quorum imitatores Apollinaristæ Christos duos inducentes apud Gregorium Naz., Or. li : *verba illa, Angore affectus Naz,*

sit; neque alius, quam qui est mortuus, resurrexit; neque alius, quam (a) qui resurrexit, sit in caelis; in caelis autem non alius sit, quam qui descendit ante de caelis.

25. *Christus passioni obnoxius, num et dolori. Christi in carne praeogitative.* — Homo itaque Jesus Christus unigenitus Deus, per carnem et Verbum ut hominis filius ita et Dei filius, hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumpsit: (b) in quo, quamvis aut iectus incederet, aut vulnus descenderet, aut modi concurrerent, aut suspensio elevaret, afferent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent: ut telum aliquod aut aquam perforans, aut

(1) *Vox Domini abest.*

et cruci affixus, ac sepultus, externi integumentis esse affirmant; haec autem, Confidit, et resurrexit, atque ascendit, interni thesauri.

(a) Ita mss. At editi, qui resurrexit, adscenderit in caelos, in caelos autem. Ex hoc loco alique similibus in generali praefat. § 4, ostendimus, Hilarium longe abfuisse ut divinitatem Christi a corpore unquam separata sentiret. Si enim ante mortem secessit, alius dicendus est natus, alius mortuus, alius in caelis.

(b) Er., Lips. et Par. in quem: dissidentibus Bad. et mss. quos inter Corchiensis ab antiqua manu ad marginem habet, *Caute lege.* Ad cautam recolendum contra quos haecenus disputavit Doctor catholicus: cuius verba omnia ad id exigenda sunt, quod ab Apollinario assertum esse conqueritur Gregorius Nazianz. ad Nectarium Or. XLVI: *Ipsam unigenitum Deum omnium iudicem, vitae auctorem, mortis exstinctorem, mortalem esse docet, propriaque sua divinitate passum esse, atque in tridua illa corporis morte divinitatem quoque simul cum corpore mortuum fuisse, sicque rursus Patris opera a morte ad vitam revocatum: maxime cum Hilarium supra num. 9 contra errori. Injussimodi assertores toto hoc libro agendum sibi proponant.*

(c) Abest Domini a Ead., Er. et plerisque mss.

(d) In vulgatis, exercuit. At in mss. exercuit: post quod verbum recte intellexeris respectu divinitatis. Proxime enim Virtus corporis idem est, quod Verbum in assumpto subsistens corpore, quasi, Virtus corporata (Quo sensu Eusebii Emesenus apud Theodoretum Dial. III, p. 172, Christum secundum divinitatem passionum nostrarum nescimus fuisse defendens, Verbum Virtutis nomine constanter designat. Non enim, inquit, clarum excepit Virtus, ut tim ret: quamvis, ut pucis interjectis declarat, corporis passiones suscepit. Ita Hilarium, ubi ei de Christo sermo est, virtutis vocem semper ad Verbum refert. Verbum autem hic Virtus corporis, quomodo supra ad calcem num. 15, Virtus originis, merito ab eo nuncupetur: quia ipsum propria virtute, uti jam saepe notavimus, corpori suo originem praebuisse censuit. Forte etiam Verbum corporis virtutem appellavit accommodata ad sententiam adversariorum loquendi ratione. Illi enim infra n. 49 de Christo sic sensisse memorantur, ut Deus Verbum tanquam pars aliqua virtutum Dei quodam se tractu continuationis extendens, hominem illum qui a Maria esse cepit, habitarent, et virtutibus divinae operationis instruerit. Hic igitur poene sensus a sola rejicitur natura Verbi, cuius personae attribuitur. At ne commodam hanc interpretationem de nostro excogitasse videamur, afferendum est alius Hilarii locus, in quo cum Christi passionem eadem ratione explicet, quod hic virtutem corporis, jam perspicue appellet naturam divinitatis. Huic habemus in Psal. LIII, n. 12: *Quamquam,*

ignem compungens, aut aera vulnerans, omnes quidem has passiones naturae suae infert, ut foret, et compungat, ut vuloeret; sed naturam suam in hac passio illata non retinet, dum in natura non est vel aquam forari, vel pungi ignem, vel aera vulnerari, quamvis naturae teli sit et vulnerare et compungere et forare. Passus quidem est Dominus Jesus Christus, dum 337 caeditur, dum suspenditur, dum crucifigitur, dum moritur: sed in corpus (1) Domini (c) irruens passio, nec non fuit passio, nec tamen naturam passionis (d) exeruit: dum et pœtali ministerio desavit, et Virtus corporis sine sensu poene vim poene in se desavientis excepit. Habuerit sane illud Domini corpus (e) doloris nostri naturam, si corpus

B inquit, passio illa non fuerit conditionis et generis, quia indemnabilem Dei naturam nulla vis injuriosae perturbationis offenderet; tamen suscepta voluntarie est, officio quidem ipsa satisfactura poenali, non tamen poena sensu laesura patientem: non quod illa laedendi non habuerit pro ipsa passionis qualitate naturam; sed quod dolorem divinitatis natura non sentit. Passus est ergo Deus; quia se subiecit voluntarius passioni: sed suscipiens naturales ingruentium in se passionum (quibus dolorem patientibus necesse est inferri) virtutes, ipse tamen a natura sua virtute non excidit ut doloeret. Hinc facile intelligitur quid sibi velit proxime allata teli in aquam aut ignem aut aera inmissi similitudo.

(e) Erasmus testatur se in quodam exemplari reperisse hic adnotum, *ex peccato; ac rursum, suapte natura sine mirabili adiutorio Dei, post verba ut calcet undas.* Hic uno argumento videtur Hilarium corpori Christi et naturam dolendi negare, et virtutem tribuere miracula per se patranti. At ut corpori Christi miracula patrandi virtutem tribuit longe abest, qui eam vim ne in animam quidem illius convenire pro certo ponit infra num. 55: *Non convenit, inquit, ut anima de sepulchro Lazarii rodet, et ad anime innoxae corpori praecceptum atque virtutem in mortuum suum animam jam ex eo dissoluta revocetur.* Sic lib. de Synod. n. 48, ex miraculis probat Verbum in carnem non esse translatum: *Alioquin unde carni in aperitis virtutes, in monte gloriam, in passione securitatem, in morte vitam? Sed demutationem Deus nesciens, nihil ex substantia suae bonis caro factus amisit.* Non igitur carnis, sed substantiae divinae proprium bonum est virtus miraculorum. Quod non minus perspicue docet lib. vi de Trin. n. 36, ubi ait: *Com enim ea, quae gereret, propria Deo essent, calcare undas, jubere ventis, etc., hinc quaeque omnis orta conquestio est, quod... gessisse haec in homine assumpto Dei non intellecta natura est.* Sed et id ipsum confirmat in Psal. LV, n. 5, cum primo ponit divinitatem in eo remansisse naturam: *Factus enim caro Deus etiam in assumptione carnis Deus esse permansit, utens virtutis suae sub consorcio nostri corporis potestate.* Tum ex miraculis dictum suum sic probat: *Non enim carne est degravatus, ne super undas ambularet, etc.* Ac demum concludit: *Non ergo mutatus a carne... sub assumptione carnis Deus opera divina consummans.* Itaque Christi carni sicut miraculorum virtutem non tribuit, ita nec negat dolendi naturam: sed eos, qui nullam in Christo recipiunt naturam a dolore immunem, tacite inducit, ut ex iis, quae mirabiliter gessit in corpore, singularem in eo naturam exstare, eamque divinam esse cogitent. Nec male subinde eorum animos ad id refert, ut considerent an ex infectis corpori Christi poenis recte opinentur, Verbum ac Spiritum assummentem expertum esse doloris nostri naturam. Negari etiam

nostrum id naturæ habet, ut caleat undas et super A
 fluctus eat, et non degravetur ingressu, neque aquæ
 insistentibus vestigiis erodant, penetret etiam solida,
 nec clausæ domus obstaculis arceatur. At vero si
 dominici corporis sola ista natura sit, ut (a) sua vir-
 tute, sua anima feratur in humidis, et insistat in li-
 quidis, et extructa transcurrat: quid per naturam
 humani corporis (b) conceptam **338** ex Spiritu
 carnem judicamus? Caro illa, id est, panis ille de
 cœlis est; et homo ille de Deo est. Habens ad pa-
 tiendum quidem corpus, et passus est; sed (c) natu-
 ram non habens ad dolendum. Naturæ (d) enim pro-
 priæ ac suæ corpus illud est, quod in cœlestem glo-
 riam (e) conformatur in monte, quod tactu suo lu-
 gat febres, quod de sputo suo format oculos.

B 24. *Passiones humane an in Christo.* — Sed forte
 in quo affectio flendi, sitiendi, esuriendiq; mansit,
 cæterarum quoque humanarum passionum in eo ne-
 cesse sit inesse naturam. Qui sacramentum fletus,
 sitis atque esuritionis ignorat, sciat et vivificare
 flentem, nec mortem Lazari flere (Joan. 11, 15), (f)
 quam gaudeat, et lumina aque vivæ ex se præbere
 sitientem (Joan. 7, 38), et neque (g) arere siti, qui
339 potens sit potare siccitates, (h) et esurientem eam

(1) *Ut passionis, mox, non potatura.*

potest corpus Domini habuisse doloris nostri na-
 turam: quia noster dolor etiam invitus pungat ac mor-
 deat. Vel certe hoc argumentum ex eis est, quæ ad-
 versarios ita premant, ut in sua sententia eis non
 suppetat quod opponant.

(a) An primum ait sua virtute, quasi divina virtute
 quæ dicti prodigii primaria causa sit; ac tum sua
 anima, ut quæ a divina natura hanc viam proxime ex-
 cipiat, et corpori communiçet: quia ut loquitur Gre-
 gorius Naz. sub finem Or. 55: Deus per intermedium
 mentem cum carne conjunctus est; et Rufinus in ex-
 positione Symboli: *Filius ergo Dei nascitur, non
 principiat soli carni sociatus, sed anima inter car-
 nem Deumque in dia generatus.*

(b) Ita inss. Editi vero, *concepta ex Spiritu sancto
 caro judicatur.* Caro illa de cœlis dicitur, quia per-
 sona assumens est de cœlis.

(c) In uno exemplari reperit Erasmus hic inser-
 tum, *imbecillum ut nostrum ex peccato.* Cum habens sit
 Verbum, nec Verbi ea natura sit, ut possit dolere;
 facile expeditur difficultas, quæ ex hoc loco oritur.
 Quod illustrare licet ex Tract. Psal. LIII, n. 8, ubi
 loquens animam hanc (Christi) humanæ naturæ et
 infirmitatis esse existimantes cum reperendit Hila-
 rius, prædicare videretur Christi animam non similes
 cum nostra fuisse nature, nisi adversam sententiam
 ante et post tueretur; patereque hoc eam tantum
 Verbo, Christi animam pertinere ad personam filii
 Dei, qui natura Deus sit et omnis infirmitatis ex-
 pers; idque Judæis latuisse.

(d) *Illud naturæ eam propriæ, etc., idem est quod
 inss. num. 25: Habuit enim corpus, sed originis suæ
 proprium, etc.,* quod significat Christi corpore natu-
 ram fuisse singularem, propriam, ac Dei filio con-
 stantem; ipse enim corporis sui origo est, ut dicitur
 est num. 18. Quo sensu ita intelligendum est
 Christi corpus naturæ propriæ, ut naturæ nostræ vi-
 tiis fuerit vacuum, non ut nostræ carnis corpus non
 fieret. Nam et lib. 1, n. 11, *nostræ carnis Deus caro
 factus prædicatur, ut et in suis perfectus sit, et verus
 in nostris; et hic ipse liber supra et infra nihil quid-
 quam magis resonat.* In hac natura a vitis natura
 libera dolor non potest esse nisi spontaneus: ex cu-

jus sensu nihil contra Christi divinitatem ac virtutem
 habetur, sicut neque ex ipsius siti aut esurie, ut mox
 declaratur. Potest etiam ita explicari corpus naturæ
 et originis suæ propriam, ut corpus illud Verbi pro-
 prium fuerit eique intime conjunctum, et non, ut
 supra voluit hæretici, in eo tumquam in prophetis
 habitavit. Cui explicationi favet, quod de gloria ac
 virtute hujus corporis proxime subjicitur. Hanc
 quippe probationem lib. de Synod. num. 48, et in
 Ps. LV, n. 5, Hilarius adhibet, ut Verbum post carnis
 assumptionem a se non decessisse demonstrat. Hoc
 sensu non corpus, non homo, sed Verbum habens
 corpus a dolore vindicatur. Cum his confer quæ in-
 fra num. 26, habentur.

(e) Editi, *transformatur.* At mss. magno consensu,
conformatur: quod Gregorius Naz. Or. LI, factum
 esse explicat *divinitate carnem superante, ὑπερπικνωσας
 τὸ σαρρικόν τῆς θεότητος.*

(f) Præpositionem ab hinc removimus auctoritate
 mss.

(g) Editi, *arere siti:* emendantur ex mss.

(h) Bad. et Er., *et esurientes;* Lips. et Par., *et
 esuriente se.* Rectius mss. *et esurientem,* hoc est:
 sciat eum etiam dum esurit cum auctoritate dammare
 arborem. In his manifestum est, hoc Hilarius tantum
 velle, naturam in Christo existitisse aliquam ab af-
 ffectione flendi, sitiendi, esuriendiq; alienam; etiam
 cum easdem affectiones secundum carnem pateretur.
 Eodem modo de doloris sensu locutum eum esse
 sentiendum est.

(i) Simile permissa est. Tum vulgati, *ut passio-
 nis;* ac mox, *et sitiens sitim non potatura;* corriguntur
 ex mss. Non est hic negligenter transeundum,
 quod assumpta caro ab ipso et Hilario exponitur
totus homo: quem deinde concessit permissum esse
 passionum naturis, non passionum injuriis. Quippe ex
 his percipimus est, eum sensitisse Christum secun-
 dum hominem totum, id est, tam secundum animam
 quam secundum carnem, passionibus permissum
 esse; non quidem quatenus Verbo injuriose et con-
 tumeliose sunt, sed quatenus homini naturales.

(j) In mss. Vat. bas., *ut corpori subsactum,* per-
 p. tam expresso prius verbo *convenit illi*

per generationem Virginis inuenerimus, sed nostra in eo per virtutem profecta ex se originis vitia non inessent: dum homo natus, non vitia humana conceptionis est natus. Tenuit enim Apostolus demonstranda: nativitas hujus sacramentum, cum ait: *Sed humiliavit se formam servi accipiens, in similitudine (a) hominis constitutus, et habitu repertus ut homo (Phil. II, 7)*: ut dum formam servi accepit, natus esse in forma hominis intelligatur; dum autem in similitudine hominis constitutus et habitu repertus ut homo est, species quidem et veritas corporis hominem testetur, sed (b) naturas vitiorum, qui ut homo sit habitu repertus, ignoret. In similitudine enim natura, non **360** in vitiorum proprietate (c) generatio est. Nam quia in eo, quod formam servi accepit, nativitas videbatur significata esse natura, subiecit in similitudine hominis constitutum et habitu ut hominem repertum: ne nativitas veritas nature quoque per vitia infirmis proprietatis crederetur, cum et in forma servi esset vera nativitas; et in (d) habitu repertum ut hominem, esset similitudo nature. Ipse quidem per virginem ex se natus homo, (1) et in similitudine (e) vitiosæ peccati carnis inventus. Quod id ipsum ad Romanos scribens testatus est Apostolus, cum ait: *Quod enim impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum misit (2) in similitudine carnis peccati, et de peccato condemnavit peccatum (Rom. VIII, 3) (f)*. Non fuit habitus ille (3) tamquam (g) hominis, sed ut hominis: neque caro illa caro peccati, sed similitudo carnis peccati: dum et habitus carnis in nativitate est veritate, et similitudo carnis peccati a vitia humana passionis aliena est. Ita homo Christus Jesus et in veritate nativitas est dum homo est, et

non est in peccati proprietate dum Christus est: quia et qui homo est, non potuit non homo esse quod natus est; et qui Christus est, non potuit amisisse quod Christus est. Atque ita dum homo Christus Jesus est, habet et nativitatem hominis, (h) qui homo est; hoc est in vitiosa hominis infirmitate, qui Christus est.

26. Christus verus homo sine hominis vitia Deus verus permansit. Passionis gestu expenduntur. — Quamquam igitur nos ad hujus sacramenti intelligentiam apostolica fides instruat, que et habitu ut hominem repertum, et in similitudine carnis peccati missum hominem Christum Jesum esse testata sit: ut cum habitu ut homo est, sit in forma servi, et non sit in vitia natura; et cum in similitudine carnis peccati est, sit quidem Verbum caro, sed in similitudine carnis peccati sit potius, (i) quam caro ipsa peccati sit: et cum homo **341** Christus Jesus est, sit quidem homo, sed in homine non possit aliud esse quam Christus est: atque ita et ex corporis nativitate homo natus sit, nec sit in hominis vitia, qui non sit in origine; quia Verbum caro factum non potuit non caro esse quod factum est, et Verbum tunc caro factum sit, non tamen amisit esse quod Verbum est; et dum Verbum caro factum originis suæ non potest carere natura, (j) non potuit nisi in natura suæ origine permanere quod Verbum est, neque non vere intelligi Verbum caro esse quod factum est; ita tamen, ut (k) quia habitavit in nobis, non caro illa Verbum sit, sed Verbi caro sit habitantis in carne: quæ cum ita sint, tamen videamus an peccatus universus ille passionis ordo infirmitatem in Domino corporalis doloris permittat intelligi. Dilatis enim ad modicum eorum dictionum causis, ex quibus

(1) Et in similitudinem vitiosæ peccati.

(2) In similitudinem.

(a) Ita constanter mss. At editi etiam constanter, in similitudine hominum.

(b) In vulgatis, naturam Magis placet cum mss. naturas. Vitiarum autem naturas intelligere est per turbationes rationi adversas et repugnantes, quas num. 24, passionum injurias vocari audivimus.

(c) Apud Er., Lips., et Par., ejus generatio est. Absit ejus. Bad. et mss. sicque in absoluta propositione de omni generatione, ad cuius veritatem nil ous est ut vitia progignatur.

(d) Particulam in omittit Bad. Sic autem illud intelligendum videtur: et in eo, quod Apostolus ait cum habitu repertum ut hominem.

(e) Bad. cum nonnullis mss., vitiosæ peccatis: mendose.

(f) Hæc subjiciunt Er. et Lips., in carne, Par., in cruce. Neutrū exstat in Bad. et mss.

(g) Ita Vat. bas. et potiores mss. Alii vero cum vulgatis, tantum hominis, sed et ut hominis. Inter ut et tamquam hoc ponit Hilarius discernim, quod tamquam externam duntaxat rei speciem, et conjunctio ut veritatem significet.

(h) Editi, quia homo est; et mox, quia Christus est: reituentibus potioribus mss. Nemo non videt qui Christus, a Jesu et homine distinguatur. Sed ex numero subsequenti liquidius patet Christum et Verbum synonyma esse: et utrunque vocabulum ad naturam divinam ab humana distinctam referri.

(i) Sic mss. At editi, quam ipse caro peccati. Hæc

(3) Tantum hominis, sed et ut hominis.

spectant que ex Hilario citat Augustinus lib. I cont. Julian. c. 3: *Ergo cum missus est in similitudine carnis peccati, non sicut carnem habuit, ita habuit et peccatum. Sed quia ex peccato omnis caro est, a peccato scilicet Adam parente deducta, in similitudine peccati carnis est missus, existente in eo non peccato, sed peccati carni similitudine.*

(j) In perverlustis exemplaribus Vat. bas. et Carn. non oportuit. In hoc numero summam habemus eorum que hæcenus demonstrata sunt, Verbum scilicet assumendi carnem non amisisse quod erat, et humane nature veritatem assumpsisse, non vitia. Nec videtur, cur Hilarius tanto studio propugnaret in Christo divinæ simul et humane nature distinctionem, nisi ut infirmitates nostras, quas hæretici diavole male adscribebant, in vitam humanam cadere evinceret. Sed quia non decebat hominem Deo tantum passionum dominatum subjacere, apposite ostendit, Christum turpi conceptionis nostræ initia nescisse, adeoque nostris passionibus obnoxium non fuisse, quatenus injuriose ac vitiosæ sunt, nostrique dominantur.

(k) In vulgatis, qui. Melius mss., quia. Redditur enim ratio cur Verbum, quantum caro factum, nequeat dici mutatum in carnem: quia scilicet ita factum est caro, ut in carne habitasse predicetur, ut dum habitat, non aliud quæm Deus maneret, inquit Hilarius lib. I, num. 11. Vide is tract. Psal. cxxxviii, num. 5.

metum Domino hæresis adseribit; res ipsas ut gestæ sunt conferamus. Neque enim fieri potest, ut timor ejus significetur in verbis, cujus fiducia contineatur in factis.

27. *An metus Passionis in Christo.* — Timuisse tibi, o hæretice, Dominus gloriæ passionem videtur? Sed ei ob ignorantiam hujus errorum et satanas Petrus et scandalum est (*Math. xvi, 23*). Et ille quidem per charitatem Christi, quem ei non caro neque sanguis, sed Pater qui in cælis est revelaverat, detestatus passionis sacramentum, tali severitatis sententia confirmatus ad fidem est. Tu quid sectaberis spei, Christum Deum negando, et metum ei passionis addendo? Anne timuit, qui armatis ad corripiendum se obvisus prodiit (*Joan. xviii, 6*)? et in corpore ejus infirmitas fuit, ad cujus occursum consternata persequentium agmina cocciderunt, et majestatem ingerentis se ad vincula non ferentes **342** supinatis corporibus reciderunt? Quam igitur infirmitatem dominatam (a) hujus corpori credis, cujus tantam habuit natura virtutem?

28. *An doloris.* — Sed forte dolorem vulnerum timuit. Quem, rogo, penetrantis in carnem clavi habuit (1) horrorem (b), qui excisæ auris carnem solo restituit tactu (*Luc. xxi, 51*)? Expone nobis tu, domine infirmitatis assessor, hoc in ipso passionis tempore inflammatæ opus carnis. Exserente enim Petro atque adigente gladium, truncus aure servus sacerdotis adstabat. Quomodo (2) ex excisæ (c) auris vulnere, contingente Christo, restituta caro auris est? Unde inter fluentem sanguinem et post ipsa

(1) *Terrorem in ins. Veron.*

(2) *Excisæ. Paulo post, descendentis, non discendentis.*

(a) *Editi, hujus corporis. Non negat incidisse, sed dominatam esse. Re ipsa nostræ infirmitatis in Christo ita incidit, ut earum semper dominus fuerit.*

(b) *Excusi, terrorem: castigantur ex vetustioribus mss.*

(c) *In pluribus mss., excisæ auris vulnus.*

(d) *Plerique mss. cum vulgatis, descendentis. Tellerianus codex, discendentis. Magis placet cum Remigiano, discendentis. Deinde, in ipsi trunci corporis calumnia, hoc est, eo ipso momento quo ablata aure truncum factum est corpus. Calumnia vocabulo apud auctores medicæ aut infimæ latinæ aliquando significatur actio, qua quis per juris formulas rem quampiam auferre contendit; aliquando autem poena vel multa, qua damnatur qui actionem injuste instituit. Præmia ratione intelligitur in Psal. cxxxvii, v. 15; nunc vero pro poena simpliciter usurpatur: nisi quod malit eam vocari justam pœnam Christi injuste et per calumniam impetiti.*

(e) *Editi, quo caretur: remitentibus antiquioribus mss.*

(f) *Fateor Hilarius infra n. 65, Christum, cum ex dispensatione homo esset, maneret tamen ex natura Deus, eundem, ex infirmitate crucifixum, qui ex virtute Dei viveret: ut cum infirmitas esset ex forma servi, et natura maneret ex Dei forma, non umbigum esset in quo sacramentum et passus esset, et viveret. ut cum in eodem esset et infirmitas ad passionem, et ad vitam Dei virtus; non alius ac divisus a se esset, qui et pareretur, et viveret. Quo ex loco efficitur. 1^o virtutem que in Christi corpore fuit, intelligendam esse divinitatem, quod jam supra n. 23 observatum est. 2^o Christum recte negari hic natura-*

discendentis (d) gladii vestigia, et in ipsa trunci corporis calumnia, (3) exiti quod non est, et sequitur quod non exstat, et rependitur (e) quod caretur? Producentis hæc ergo aurem manus, clavum dolet? et sentit sibi vulnus, qui alteri dolorem vulneris non relinquit? Compungenda: carnis metu tristis est, cujus tactui licet carnem donare post eadem? Quod si hæc in Christi corpore virtus fuit, qua, rogo, fide naturaliter (f) infirmus fuisse defenditur, cui naturale fuit omnem humanarum infirmitatum inhibere naturam?

29. *An inde tristis.* — Sed forte stulta atque impia perversitate hinc infirmis in eo naturæ præsumitur assertio, quia tristis sit anima ejus usque ad mortem (*Math. xxvi, 58*). Nondum te, hæretice, cur virtutem dicti non intelligas, arguo. Interim tamen a te requiro, cur exeunte ad conditionem Juda non memineris dictum fuisse: *Nunc honorificatus est filius hominis* (*Joan. xiii, 31*). Si enim passio honorificatura eum erat; quomodo tristem eum metus passionis effecerat? Nisi forte tam irrationabilis fuerit, ut pati timeret **343**, quæ se essent glorificatura patientem.

30. *An calicem transferri a se preceat sit.* — Sed forte timuisse usque eo existimabitur, ut transferri a se calicem deprecatus sit, dicens: *Abba pater, (g) possibilia tibi omnia sunt, transfer hunc calicem a me* (*Mar. xiv, 36*). Ut de cæteris non calumnier, nonne hebetudinem impietatis tuæ vel hinc cogruisses, quia legeras: *Reconde gladium tuum in thecam: calicem, quem dedit mihi Pater, non bibam illum* (*Joan. xviii, 11*)? Quomodo enim per patiendi metum transferri a se (h) deprecaretur, quod per dispensationis studium

(3) *Exit. Deinde, quo caretur.*

raliter infirmum, cum infirmus sit tantum ut homo, neque Hilario ex natura sit homo, sed Deus, uti etiam n. 22 annotavimus; 5^o non Christi corpori, sed Verbo in corpore manenti hic adscribiti naturalem edolorum miraculorum virtutem, unde confirmatur quod n. 23 probatum est; 4^o Christum naturaliter et ex forma Dei infirmum non ita hic ab Hilario negari, qui ex dispensatione et ex forma servi eundem infirmum et credat et prædicet. Nec movere debet quod ait supra, *Producentis hæc ergo aurem manus clavum dolet?* Figurata enim manus sumitur pro Verbo cujus est manus, quasi diceretur, *An ex mano læsa dolet*, qui eadem manu excisam aurem restituro potuit?

(g) *Unus codex Sorbon. et alter Colb. si omnia, etc. Carnutensis, si possibile est, transfer a me calicem istum. De iisdem verbis adversus Arianos disputans Chrysostomus T. 1, homil. 52 ait: Illi quidem divinitatis orationem esse dicunt: nos autem esse dicimus dispensationis. Tum probat Christum voluisse a se calicem transferri, quem tanto studio exoptavit, ut Petrum eum a se deprecantem satanam appellavit, neque incertam ipsi fuisse Patris ea de re voluntatem, quæ prophetis etiam longe ante præcognita fuerat.*

(h) *In ms. Vatic. bas. et aliis nonnullis, calicem deprecaretur; glossena. Max in vulgatis, impleri. Carnutensis in mss. implere. Ad hoc porro festinavit synodus charitatis studio, cum id in se consummaretur, quod ad salutem nostram perpeti ipse voluisset, ut habetur tract. Psal. lvi, n. 13 et paulo ante: Cum salutem generi humano suscepta crucis morte donaret, non potest videri sacramentum hoc magnæ pietatis inquirere se recusare.*

festinaret implere? Non enim venit, (a) ut pati A
nollet, (1) qui pati vellet. Et cum pati eum velle co-
gnosceres; religiosius fuerat dicti (b) inintelligen-
tiam confiteri, quam (c) ad id impiæ stultitiæ furore
prorumpere, ut eum assereres ne pateretur orasse,
quem pati velle cognovisses.

31. *An derelictum se conquestus sit.* — Sed, credo,
te ad impietatis tuæ pugnam etiam dicto dominicæ
vocis armibus: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti*
(*Marc. xv, 34*)? Post contumeliam enim crucis, forte
dignationem ab eo paterni auxilii existimes recessis-
se, et hinc desolata infirmitatis suæ querelam existi-
tisse. Si tibi itaque in Christo contemptus et infirmitas
et crux contumelia est; oportuerat te dicti hujus im-
memorem non fuisse: *Verum dico vobis, amodo vide-
bitis filium hominis sedentem a dextris virtutis, et ve-
nientem cum nubibus cæli* (*Matth. xxvi, 64*).

32. *Recapitulatio.* — Ubi, rogo, in passione timor?
ubi infirmitas? ubi dolor? ubi contumelia? Timere ab
impiis dicitur? Sed ipse pati velle se prædicat. In-
firmus esse contenditur? Sed se potentem, dum con-
sternatis persecutoribus obvis non sustinetur, ostendit.
Dolere vulnera carnis arguitur? Sed in eo, quod
carnem auris reddit ex vulnere, caro ipse cum sit,
extra carnalem tamen naturam dolendi vulneris re-
peritur: quia dum et 344 manu truncam auream at-
tingit, manus illa de corpore est, et dum manus au-
rem producit ex vulnere, non esse manus illa cor-
poris significat infirmis.

33. *An crux et contumeliosa.* — Sed contumeliosa ei
esse crux dicitur. Atquin per hanc hominis filius se-
dere a dextris virtutis videndus est, et ex partu vir-
ginis homo natus in majestate sua cum cæli est nubibus
reversus. Non tenes irreligiose rerum naturalium caus-
as: et dum impietatis atque erroris spiritu plenus
sacramentum fidei non intelligis, ex ipso sæculi
sensu hebetudine hæretica (d) disproficis. Omne
enim, quod timetur, vitari necesse est dum timetur:

(A) *Quod pati vellet.*

(a) In prius vulgatis, ut *pati nollet quod pati velit*:
quod immutamus potiorum mss. auctoritate.

(b) Sic ms. Corb. quomodo legendum suspicabatur
Erasmus, qui enim *liad.* et peris-que mss. retinuit
intelligentiam: cuius loco Lipsius deinde posuit *igno-
rantiam*.

(c) Sic mss. At editi, *ut impiæ stultitiæ furorem*:
et *in ox.* cognosceres, non cognovisses.

(d) In uno codice Vatic. *proficis*: male, ut Lud.
Mierus jam notavit: qui post Erasmus monent, Hil-
lariuni verbo *disproficere*, pro *degenerare*, alias usum
esse. Uterque haud dubie respicit in lib. xi, n. 11:
ibi tamen eam vim verbum illud non obtinet, nisi
accessione vocum in genere. Illic vero *disproficent* cum
adjunctis sonat recessum ab humana sapientia: ut
qui primum recesserant a fide propter humanam ra-
tionem, demum hæretici hebetudine ob præconcep-
tam opinionem ab humana etiam ratione deficient.

(e) Duo ex recentioribus mss. *dennutabilem*. Reti-
nendum cum aliis *indeclutabilem*, quæ scilicet a volun-
tate demutari ac declinari non possit. Ut enim definit
Augustinus lib. xiv, de Civ. Dei c. 15: *dolor carnis*
tantummodo offensio est animæ ex carne, et quædam
*ab ejus passione dissensio; sicut anime dolor . . . dis-
sensio est ab his rebus quæ nobis volentibus neci-*

et quod infirmum est, sumit ex imbecillitate terro-
rem; et quicquid dolet, dolendi in se habet (e) inde-
mutabilem naturam; et quicquid contumeliosum est,
semper inhonorum est: tu vero quo sensu rationis
intelligis, Dominum nostrum Jesum Christum ad
quod festinat, timere; et consternantem fortes, in-
firmitate trepidare; et vulnera non permittentem do-
lori (f), vulneratum dolere; et contumelia crucis de-
honestari, cui crux (g) concessus ad Deum est, et
reditus ad regnum?

34. *Descendens ad inferos a cælo non recessit. Latro-
nis alia, alia hæreticorum fides.* — Sed forte vel hoc
tibi relictum occasionis impiæ arbitraris, ut descen-
sionem ad inferos et ipsam mortis timuerit necessita-
tem, dum id ipsum testari videtur hoc dicto: *Pater,*
commendo in manus tuas (h) spiritum meum (*Luc.*
xxiii, 46). Hoc legens, et non intelligens, aut pie
tævises, aut etiam religiose intelligentiam ejus
orasses: non magis per impudentem assertionem
stulto furore veritatis incapax vagareris. Anne tibi
metuere infernum chaos et torrentes flammæ et om-
nem pœnarum ultimum abyssum credendus est, di-
cens latroni in cruce: *Amen dico tibi, hodie tecum*
eris in paradiso (*Ibid. 43*)? Naturæ hujus potestatem
jam non dico (i) metu, sed nec infernæ 345 sedis
regione concludes, quæ descendens ad inferos, a
paradiso non desit (sicut et hominis filius loquens
in terris, maneat (j) et in cælo), Martyri suo para-
disum promittens, et consummatæ beatitudinis delicias
pelleus. Non habet hunc metus corporalis, pene-
trantem quidem inferos, sed ubique naturæ suæ vir-
tute distentum. Et naturam hanc mundi dominam,
ac libertate spiritalis virtutis immensam, non sibi
terrore mortis gehennæ chaos vindicat, quæ paradisi
deliciæ carere non possunt. Futurus enim in inferis
Dominus, et in paradiso est futurus. Deseca ad me-
tum pœnæ naturæ indesecabilis portionem: (k) et de
Christo et apud inferos pone quod doleat, et in pa-

dunt. Hac ratione nonnulli philosophi explicant quæ
Adam innocens doloris expertus fuerit, quia nimirum
demutare valeret, quod ex se natum esset dolorem
efficere.

(f) In vulgatis, *doleri*.

(g) Sic castigatioribus mss. quibus favent prima hu-
jus numeri verba, et postrema u. 2 tract. psal. lxi.
In aliquot aliis, ut in vulgatis, *consensus*: lectio non
spereunda.

(h) *Hunc vero spiritum*, inquit Theodoretus in Dem.
quod impatib. sit divinitas, *Ariani et Eunoniiani divini-
tatem Unigeniti esse dicunt. Inanimum enim corpus*
assumptum putant.

(i) In vulgatis: *metus*; et postea, *regio est conclu-
dens*. Etiam hic perspicuum est, *noturæ potestatem*,
quæ a metu eximitur, divinitatem intelligi.

(j) Non quia filius hominis, sed quia filio Dei per-
sonaliter unitus. Respiciuntur Christi verba Joan. iii,
15. Hoc loquendi modo Hilarius dum solam divini-
tatem ab humanis affectionibus vindicat, interdum
videri potest ipsam etiam carnem eximere.

(k) Vatic. bas. codex, et *de Christo*. Verius alii, et
de Christo, scilicet *pone*. Multis modis hic declarat li-
dei catholica: defensor, quam naturam vel it ab hu-
manis affectionibus immunem, nimirum: *naturam*

radiso relinque quod regnet. Iatro enim rogat, ut sui in regno suo meminerit. Et, credo, cum ad hanc beatæ confessionis fidem, auditis transeunte palmas clavo gemitus accendit: et regnum Christi per dolorem (1) infirmati (a) in Christo corporis didicit. Illo dignationem reminiscens in regno postulat: tu crucis mortem ad metum deputas. Dominus communionem ei paradisi mox pollicetur: in Christum in inferis sub pœnali terrore concludis. Diversæ spei fides ista est. Paradisum meruit sub cruce Iatro, pendentem Christum confessus in regno: in pœnæ (b) vero dolore et metu mortis Christum deputans, et paradiso necesse est (2) sis cariturus et regno.

35. *Epilogus, quale Christi corpus.* — Collatis igitur dictorum atque gestorum virtutibus, demonstrari non ambigunt est, in natura ejus corporis infirmitatem naturæ corporeæ non fuisse, cui in virtute naturæ fuerit omnem corporum depellere infirmitatem; et passionem illam, licet illata corpori sit, non tamen naturam dolendi corpori intulisse: quia quamvis forma corporis nostri esset in Domino, non tamen (c) in vitiosæ infirmitatis nostræ esset corpore, qui non esset in origine, quod ex conceptu Spiritus sancti Virgo progeniuit: quod licet sexus sui officio generit, tamen non terrenæ 346 conceptionis suscepit elementis (d). Gemit etenim ex se corpus, sed quod conceptum esset ex Spiritu; habens quidem in se sui corporis veritatem, sed non habens naturæ infirmitatem: dum et corpus illud corporis veritas est quod generatur ex virgine; et extra corporis nostri infirmitatem est, quod spiritualis conceptionis sumpsit exordium.

36. *Tristem esse usque ad mortem quod.* — Sed niti adversum (e) apostolicæ fidei demonstrationem hæretici videntur huc dicto: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. xxvi, 38), ut professio ejus, qui se tristem ait, naturæ infirmitatem, per cujus conscientiam tristis cœperit esse, testetur. Ac primum humanæ intelligentiæ sensum interrogo, quid sit

(1) *Infirmati, male.*

(2) *Sit cariturus.*

mundi dominam, immensam, qua paradisi deliciæ carere non possunt, quæ naturæ indeseccabilis in inferis simul et in paradiso sit.

(a) Sic præcipui mss. Vat. bas., Colb. etc. Editi vero, *infirmati in Christi corpore*. Quæ ironice sunt dicta.

(b) In vulgatis, *In pœnæ ergo dolore*; et mox, *sit cariturus*. Concinnior est lectio mss.

(c) Excusi, hic omissio in, non subjiciunt, *forma esset in corpore qui non etc.* castigantur ex melioribus mss.

(d) Vat. bas. codex, *susceptis elementis*. Eodem sensu supra n. 15, legitur, *susceptis originibus*. Ita caute Hilarius Christum non communi lege conceptum prædicat, ut sacræ Virgini materni honoris veritatem continuo asserat. *Genuit etenim ex se corpus.*

(e) Lips. et Par. ex Erasmi margine, *evangelicæ*: contentibus mss. Sed et supra initio num. 26 prædicatur *apostolicæ fides*, non *evangelicæ*. Numquam respicitur illud Apostoli, *in simi iudicæ hominis factus*, etc. de quo hactenus disputatum est.

(f) Tandem hic aperte habes contententem tristitiam

tristem esse usque ad mortem. (f) Non enim eisdem significationis est, tristem esse propter mortem, et tristem esse usque ad mortem: quia ubi propter mortem tristitia est, illic ipsa mors causa tristitiæ est; ubi vero tristitia usque ad mortem est, mors non jam tristitiæ est causa, sed finis. Qui ergo non propter mortem, sed usque ad mortem tristis est, querendum est unde sit tristis. Tristis autem non incerto (3) neque (g) indefinito humana ignorantia tempore, sed usque ad mortem. Adco ante non propter mortem suscepta tristitia est, ut sit destituta per mortem.

37. *Tristitiæ Christi causa. Cui præcitur calicem transire. Duæ Christi voluntates.* — Et ut causam tristitiæ intelligere possimus, videamus quid hæc professionem tristitiæ vel præcesserit, vel consequatur. Totius enim passionis et fidei mysterium consummatum paschæ cœna fuerat per Dominum. (h) Postque universorum in se scandalum docet (Matth. xxvi, 31 et 32), sed præcesserunt se eos in Galiliæm prouitit (Ibid. 33). Petrus, cæteris licet scandalizaturis, se tamen non scandalizaturum constanti fide spondit. Sed Dominus per naturam Dei non ignarus gerendorum, ter eum negaturum se esse respondit: ut cæterorum scandalum intelligeretur ex Petro, cum ille in tam grave fidei periculum eum ter negando (i) recideret. Tum ille assumptis Petro, Jacobo et Joanne (Ibid. 37), duobus ad martyrium 347 electis, et Joanne in prædicationem Evangelii firmando, tristem se usque ad mortem professus est. Deinde progressus, oravit dicens: *Pater meus, si possibile est, transeat a me calix iste: sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis* (Ibid. 39). Transire a se calicem rogat, utique jam secum maudentem: qui tum in sanguine Novi Testamenti pro multorum peccatis (j) effundi consummabatur. Non enim rogat ne secum sit, sed ut a se transeat. Deinde rogat ut voluntas sua fiat: et quod vult effici, id ipsum concedi sibi non vult. Ait enim, *Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis:*

(3) *Neque in infinito.*

a Christo esse susceptam, et de causa dumtaxat disceptantem. Ipsum præcitur cap. 13 in Matthæum n. 4, et in psal. cxvi, n. 8, ubi clarius explicat qua parte tristitiam a Christo susceptam neget, dicens: *Non enim ait, propter mortem, quia licet se passioni daret, non tamen Virtus æterna dolorem passionis exciperet*. Qui enim in Illarionis scriptis peregrinus non est, virtutis æternæ vocabulis divinitatem in eis emittari non desit.

(g) Ms. *neque in infinito*, vel *neque in infinito*.

(h) Lips. et Par. postquam; renitentibus vetustioribus libris. Mox eodem edit. post Er. *scandalizandis, scandalizandum*, et infra, *scandalizandos*: citra fidem mss. ex quorum summo consensu liquet verbum *scandalizaturum* Hilario passivum fuisse.

(i) Aliquot mss. *recederet*.

(j) Plerique mss. cum vulgatis, *effundendus consummabatur*. Optimi calicis Colbertii me non Germanensis præferimus lectionem, qua Hilarii aptius emittatur sententia, rem jam inchoatam quæ ad exitum perducebatur significare volentis: quod Callicio diceremus, *qui æqueum de se repandit*.

ut voluntate calicis deprecandi humane in se sollicitudinis significans consortium, sententiam a se unite sibi communisque cum Patre non discerneret voluntatis. Ut autem non pro se precari intelligeretur, et ratio significatæ voluntatis ac (a) deprecatio non obtinenda esset in absoluto; hoc totum hujusmodi petitionis suæ cœpit exordium, *Pater meus, si possibile est. Aliquid ergo Patri relinquatur, quod ei an possibile esset incertum sit? Et si nihil Patri impossibile est, intelligendum est ad ejus conditionem id (b) quod, si possibile est, sit relictum.* Post hujus enim orationis precem sequitur: *Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et ait Petro, Non potuisti una hora vigilare mecum? Vigilare et orare, ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus, caro vero infirma (Ibid. 40 et 41).* Annæ adhuc tristitiæ causa, (1) et transferendi calicis deprecatio in obscuro est? Vigilari enim secum ob hoc jubet et orari, ne in tentationem intrent, spiritu quidem prompto, sed infirma carne. Nam qui non scandalizatos se per constantiam fidelis conscientiæ pollicebantur, in scandalo per infirmitatem carnis erant futuri. Non ergo sibi tristis est, neque sibi orat; sed illis quos monet orare pervigiles, ne in eos calix passionis incumbat: quem a se transire orat, ne in his scilicet maneat.

348 58. *Cur dicat si possibile est.* — Idcirco autem transferri cum, si possibile esset, a se precatos est: quia cum impossibile Deo nihil sit, sicut ipse ait: *Pater, possibile tibi omnia sunt (Marc. xiv, 36);* impossibile tamen homini est passionis terrore non vinci, nec possit nisi per probationem fides nosci. Atque ideo et pro hominibus ut homo vult calicem transire, et ut Dei ex Deo voluntas effectui paternæ voluntatis (c) unitor. Id autem quod ait, *si possibile est*, manifeste in eo docuit quod ait Petro: *Ecce satanas expetivit, ut vos (d) cerneret sicut triticum: ego autem rogavi pro te, ut non deficeret fides tua*

(1) In anteriori, *transcendi*; num. 40, *post transferendi calicis deprecationem.*

(a) Solus codex Vat. has. *deprecationis.* Rectius alii, *deprecatio non obtinendæ*, supple, *voluntatis*: id est, deprecatio ut non concedatur, quod voluit ac rogavit ut homo.

(b) Bal. et Er. cum ms. Carnut., *quod si impossibile est.* Tam Lips. pro si, substituit sibi: quæ lectio exinde obtinuit. Plures et recentioribus mss. *quod possibile est.* Quidam alii, *quod impossibile est.* Magis placet rum mss. Colb., Corb., Germ., Prat. etc. *id quod (supple ait) si possibile est*: id est, videndum quem respiciat ista deprecatio conditionata, *si possibile est* etc. Ille enim id quod perinde est, atque *to Græcorum.*

(c) Er., Lips. et Par., *unitor.* Rectius Bad. cum mss. *unitor*: hoc est, ut homo vult calicem transire, sed ut Deus ex Deo paternæ voluntati unitor. Duplex igitur in Christo voluntas: neque habent Ariani unde se expediunt, qui cum non recipiant nisi unam, hanc volunt ipsius divinitatis esse orationem. Ut enim fuse disserit Chrysostomus hom. xxxii, T. 1, si divinitas Christi hoc oravit; Patris et Christi una, sed contraria erit voluntas: adeoque frustra illud, *Ego et Pater unum sumus*, propter voluntatis unitatem dictum interpretantur. Simile argumentum

(Luc. xii, 51 et 52). Per hunc enim calicem divinitæ passionis tentandi omnes erant. Et pro Petro Pater rogatur, ne deficiat fides ejus: ut negantis infirmitati vel dolor saltem poenitentia non abesset; (e) quæ fides in eo non deficeret, quod poeniteret.

39. *Qui tristis usque ad mortem.* — Tristitia igitur usque ad mortem Domino est: quia in morte, metu terræ diæ tenebris, discessione veli, monumentorum reseratione, mortuorum resurrectione confirmanda jam apostolorum fides esset, quam et (f) nocturnæ custodiæ terror, et in flagellis, alapis, sputis, corona spinica, crucis onere, et totius passionis ludibrium, et postremo maledictæ crucis damnatio commoveret. Sciens igitur Dominus hæc omnia post passionem suam (g) destitutura, ideo et usque ad mortem tristis est. et set hunc calicem transire non posse, (h) nisi biberit, dicens: *Pater meus, non potest calix iste transire a me nisi bibam illum. fiat voluntas tua (Matth. xxvi, 42)*: consummata in se: licet passione metum calicis transiturem, qui nisi eum bibisset, transire non posset: finem terroris ejus (i) non nisi consummata: in se passionis terrore succedere; quia post mortem ejus, (2) per virtutum gloriam, apostolicæ infirmitatis scandalum pelleretur.

40. *Cur apostolos dormire jam sinat.* — Et quamquam in eo quod ait: *Fiat voluntas tua*, in calicis, id est, passionis suæ scandalo, apostolos permittens paternæ voluntatis 349 arbitrio; tamen etiam repetite tertio orationis prece usus est: postquam ait: *Dormite jam, et requiescite (Ibid. 43).* Non enim extrationis alicujus internæ conscientiam, qui antea eos dormientes coarguisset, nunc jam dormire et requiescere jubet. Sed intelligentiam nobis Lucas adhortationis istius tribuisse existimatur: qui cum dixisset, satanam expetisse ut apostolos modo tritici cerneret, et Dominum pro ille Petri, ne deficeret, oratum fuisse; subjicit post multam Domini precem

(2) *Per virtutis gloriam.*

ex alii Christi verbis adversus eosdem concit Fau-
stinus cap. 2.

(d) Antiquior codex Colb. et alii non deterioris notæ, *ventilet.* Aliquot recentiores, *cribraret.* Verbum *cerneret* rursus habes infra num. 40, ubi in quibusdam mss. a secunda manu perperam adscriptum est *cribraret.*

(e) Sic plures ac potiores mss. At editi, *quia fides.* Cui Scultetus Hilarium reprehendit, quod Petrum sic excusare conetur, quasi Christum non negavit: hæc verba nec non Superiora num. 37, procul dubio non attendit.

(f) Exemplar. Carant., *Nocturnæ vigiliæ.*

(g) Lips. et Par. ex Erasmi margine, *desitura.* Bad., Er., ms. Vat. has., et quidam alii, *desitura.* Verius alii, *desitutura*, passive; quomodo supra, *scandalizaturum.* Nostræ hæc lectio confirmatur ex his num. 56: *Adeo autem non propter mortem suscepta tristitia est, ut sit desitura per mortem.*

(h) In vulgatis, *nisi biberet*: et mox, *si non potest.* Concinnius in mss. *nisi biberit*, id est, nisi postquam biberit: ac deinde, *omisso si*, rei hujus scientia clarus enuntiatur.

(i) In excensis, *non nisi finito.* Abest *finito* a mss.

angelum (a) adstiterit confortantem eum; quo assistente orare prolixius cœperit, ita ut guttū sanguinum corporis sudor efflueret (*Luc. xxii, 43 et 44*) Missa enim ad tuitionem apostolorum angelo, et per eum confortato Domina, ne pro his tristis esset, (1) jam sine (b) tristitiæ metu ait: *Dormite jam, et requiescite*. De angelo quidem Mattheus et Marcus et de expetitione diaboli nihil locuti sunt: sed post tristitiam animæ, post dormitionis oburgationem, post transferendi calicis deprecationem, non ex nihilo dormientium adhortatio subsequuta est, nisi quod eum adfuturus ab his esset, et indulti Angeli confortatus auxilio, securitate (c) custodiæ custodiendos permittebat in somnia.

41. *De sudore sanguinis et adventu angeli nil in pluribus libris. Infirmas Christi perperam inde colligitur.* — Nec sane ignorandum a nobis est, et in græcis et in latinis codicibus complurimis, vel de adventu angelo, vel de sudore sanguinis nil scriptum reperiri. Ambigentibus igitur, utrum hoc in libris variis aut desit, aut superfluum sit (incertum enim hoc nobis relinquatur de diversitate librorum), certe si quid sibi ex hoc hæresis blanditur, ut infirmum afferret, cui opus fuerit angeli (2) confortantis auxilio; meminere Creatorem angelorum creationis suæ non eguisse præsidio; tum deinde necessario eo modo eum confortatum, quo modo et tristem esse. (d) Nam si nobis tristis est, id est, propter 350 nos tristis est, necesse est ut propter nos sit confortatus et nobis: quia qui de nobis tristis est et de nobis confortatus est, ea confortatus est conditione qua tristis est. Sudorem vero nemo infirmitati audebit deputare: quia et contra naturam est sudare sanguinem. Nec infirmitas est, quod

(1) Jam sine tristitiæ metu essent, ait.

(2) Codex Veron. confortantis pro confortantis,

(a) Plures mss. existisse.

(b) Ita præstantiores mss. Vatic. bas., Colb. etc. Alter Colb. cum Sorbon., jam sine tristitiâ et sine metu ait. Corb. cum aliis nonnullis, jam sine tristitiâ metu essent, ait. Editi vero, jam sine tristitiâ metu existens ait. Quod deinde subjicitur, *Dormite jam*, modo non exstat apud Lucam, immo prorsus aliud, puta, *quid dormitis? surgite, orate* etc.

(c) Vat. bas. ms. custodis.

(d) Excusis, nam qui nobis: et mox, quia ergo qui de nobis, etc. castigantur auctoritate mss. Dum hæc obiter notanda: primum non hominem, sed creatorem angelorum ab infirmitate defendi; alterum, nullam de veritate tristitiæ Christi secundum hominem controversiam moveri, quia de illa nullus ambigebat, sed hæc veluti data, statim de causa et conditione illius disputati: ut ea nimirum fuisse ostendatur, quæ non dedecere hominem Deo unum.

(e) Hippolytus apud Theodoretum ad ealem Dialogi iii, argumentum simile conficit ex aqua et sanguine quæ post mortem Christi ex latere illius profuissent: *Corpus, quavis humano more mortuum, magnam in se vitæ vim habet. Quæ enim ex mortuis corporibus non profluunt, ex illo manarunt, sanguis et aqua: ut sciremus quantum ad vitam valeat potestas, que in corpore habitavit.*

(f) Hæresis infirmitatis appellatur Ariana: quia Christi secundum humanam naturam infirmitates ad divinam referebat, ut in argumento hujusce libri de-

potestas (e) non secundum naturæ consuetudinem gessit: neque ad hæresim (f) infirmitatis pertinere ullo modo poterit, quod adversum hæresim (g) phantasmas mentientem proficiat, per sudorem sanguinis, ad corporis veritatem. Est enim et tristitia de nobis est, et oratio pro nobis est, non possunt non omnia propter nos gesta esse intelligi, cum omnia pro nobis, quibus timebatur, orata sint.

42. *Tristitiam, calicis deprecationem, etc. Apostolos spectare.* — Præstat autem sibi mutuum Evangelia plenitudinem: dum alia ex aliis, quia omnia unius Spiritus prædicatio sit, intelliguntur. Hæc enim tacitam ab omnibus pro Apostolis Domini orationem Joannes maxime spiritualium causarum prædicator ostendit, Dominum ita precatum esse, dicens: *Pater sancte, conserva eos in nomine tuo. Cum essem cum eis, ego custodiebam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, et custodivi* (*Joan. xvii, 11 et 12*). Non sibi itaque fuit oratio illa, sed apostolis: nec sibi tristis est, qui orare eos ne tententur movet: nec sibi angelus mittitur, qui si vellet, (h) duodecim millia legionum de cælis deduceret: (i) nec propter mortem timet, qui usque ad mortem auxius est: nec ut se transeat calix, rogat; sed a se transire calicem rogat, qui tamen transire (j) non possit, nisi eum biberit. Transire autem (3) non loco decedere est, sed omnino non exstare: quod quidem ipsum et evangelicus et apostolicus sermo significat, cum dicitur, *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt* (*Marc. xii, 31*). Sed et Apostolus: *Ecce vetera transierunt, et facta sunt* (k) *nova* (*II Cor. v, 17*). Sed et cum ait, 351 *Et figura hujus mundi transibit* (*I Cor. vii, 31*). Calix ergo, de quo Patrem orat ut transeat, non potest transire nisi bisicue postea confortari non confortatum.

(3) Non de loco.

claratur, lib. i, n. 52, necnon lib. ii, n. 6.

(g) Valentini scilicet, Manichæi ac similibus. Eandem hujus rei causam afferit Theodoretus Demonstr. quod unio sit inconfusa n. 8, ubi hoc factum esse docet, ut posteriorum ii, qui animæ corporis assumptionem crederent, demonstrationibus confirmarentur; qui vero contradicerent, evidentibus testimonio confutarentur, quibus præmittit: *Etsi enim divinitas et spiritus aderant velut unctio; tamen nec uncta divinitus nec spiritus corpus tunc aut animam susceperant, sed hoc ministerium angelo commendarunt, ut et animæ et corporis infirmitatem ostenderent, et per infirmitatem ostenderent naturæ infirmorum.* Si enim, inquit Chryostomus Tom. i, Hom. xxxii: *postquam ipse tot tantaque dixerit, carnem illum non aversipisse quasi sunt quidam asserere; si nihil horum dictum fuisset, quid non dixissent?*

(h) Vetusiore mss. Colb. cum Germ. et Remig. decem millia legionum. Alter Colb. ac Sorbon., duodecim legiones: tum cum codice Vat. bas. *de cælis angelorum deduceret.* Videsis notata in Psal. lvi, n. 6.

(i) In vulgatis, nec propter mortem anxius, ut a se transferatur calix rogat: locus mutilus opo mss. resarcitur.

(j) Sic mss. At editi, non possit, nisi eum biberet.

(k) Apud Er., Laps. et Par., omnia nova. Abest omnia a Bid. et mss. Tum solus codex Germ., sed et cum ait, *Præterit enim figura hujus mundi.* In aliquot aliis exstat *transiit*, non *transibit*.

hatur: et quod erat Dominus; utique pro his erat, quos cum his manens ipse salvavit, quos et Patri salvandos reliquit. Nunc vero sacramentum mortis peracturus, Patrem his custodem precatur: et missi in eo angeli, si tamen ita est, non ambigua (a) præsentia est; et obtemperatæ precis manifesta securitas est, cum eos consummata oratione adhortatur in somnum. Effectum autem impetratæ orationis, et adhortatæ dormitionis securitatem, jam in ipso opere passionis Evangelista demonstrat, cum apostolorum omnibus, de persecutorum manibus elapsuris ait: *Ut adimpleretur verbum quod dixerat, quoniam quos dedisti mihi, (b) non perdidisti (1) ex eis neminem (Joan. xviii, 9).* Impletur enim per se orationis precatu, et salvi omnes sunt. Sed oratur Pater, ut salvatos per se, nunc in nomine suo salvet ipse. Et adeo salvat, ut Petri fides penitentia subsequente non deficiat, licet territa.

43. *Epilogus.* — Demonstrata itaque et a Joanne Domini oratio, et a Luca diaboli postulatio, et ea quæ in Matthæo atque Marco, et tristitia usque ad mortem est, et somni objurgatio, et rursus adhortatio, nihil ambiguitatis reliquunt: cum quando (2) per precem (c) in Joanne, qua Patri apostolos commendat, et tristitia causa et transcendendi calicis deprecatio absoluta sit; non a se passionem amoveri Domino deprecante, sed Patrem ut apostolos se passuro tueatur orante: et per Lucam ostensa adversus diabolum prece, jam de fiducia vetiti antea somni secura permissio sit.

44. *Christus ab humanis vitis liber. Sensus unde.* — Non est itaque in ea natura, quæ supra 352 homi-

- (1) *Ex his aliquem.*
 (2) *Per precem Iohannis.*

(a) In quibusdam recentioribus mss. præsentia est.

(b) Hic phrasit est græca ad verbum expressa; *ὅς ἀπόλωρα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.* In vulgatis expuncta erat particula non contra fidem mss. quorum in nonnullis, pro neminem, repositum est *aliquem.*

(c) Per precem Joannis. Editiones aliæ per precem a Joanne. Rectius mss. in Joanne, hoc est, quæ exstat in Evangelio Joannis. Similis est loquendi modus Fragm. 1, num. 2.

(d) Editi cum uno ms. Remig., duabus Colb., uno Sorbon. filio hominis. Verius vetustior Colb., Corb., Vind., alter Remig., Germ., Prat. etc. filii hominis: hoc est, licet Christus corpus habeat non terrenis inchoatum elementis, utpote cujus princeps est sanctus Spiritus, vere tamen natus est filius humanis, verus Virginis filius. Cum his confer postrema num. 45 verba.

(e) Prædictorum mss. auctoritate restitimus virtutem corporis, præsertim cum num. 25, jam legerimus, *Virtus corporis sine sensu pænæ vim pænæ in se deservientis excepit,* ac rursus num. 46, audituri sintus corporis nostri passionem a Christo virtute corporis sui susceptas. In vulgatis autem ac pluribus mss. exstat *virtutem corpori,* quod propter verbum *admiscuit* non male sonat. Hoc quippe dictum esse videtur de Verbi cum natura nostra conjunctione, quæ lib. II, n. 26, fusius sic enarratur: *Spiritus sanctus de super venens virginis interiora sanctificavit, et in his spirans nature se humane carnis immiscuit, et id quod alienum a se erat, vi sua ac potestate præsumpsit: atque ut ne quid per Imbecillitatem humani corporis dissideret,*

nem est, humane frepidationis anxietas: et extra terreni est corporis mala, non terrenis inchoatum corpus elementis, etsi originem (d) filii hominis sanctus Spiritus per sacramentum conceptionis invenit. Nempe et Altissimi virtus, (5) virtutem (e) corporis, quod ex conceptione Spiritus virgo gignebat, admiscuit. Nam cum per transfusa: in corpus animæ consortium, sensus animati corporis vivat, et ipsum ad illatorum dolorem corpus anima corpori permixta vivificet; quæ ubi cælestis spei ac fidei sue beato calore, terrenæ in corpore suo originis desepxit exordium, soi quoque sensus ac spiritus corpus efficitur in dolore, ut pati se desinat sentire quod patitur: et quid nobis de natura dominici corporis, et descendens de celo filii hominis adhuc sermo sit? Ipsa terrena corpora timere ac dolere interdum nesciunt, quod et doleri necesse est et timeri.

45. *Tres pueri flammis non timent. Multo magis Christus.* — Quæro enim an pastas ad fomenta exstuantis Babylonice fornacis flammis Israelitæ pueri timerint, et utrum in illud (f) nostræ conceptionis corpus metus tanti ignis incesserit (*Dan. iii, 25*). Quæro etiam, an (h) circumamburi (g) se flammis dolerint. Sed forte idcirco, quia non ulti sunt, nihil dolent; et tum deesse ignibus natura vrendi existimabitur. Certe hæc natura corporis erat, ut et uri se timeret, et posset uri. Quod si per spiritum fidei terrena corpora, id est, secundum elementa causarum communium initiata, neque uri potuerunt, nec timere: quæ ergo pro fidem Dei in homine contra naturam sunt, ea (h) in Deo secundum virtutem Spiritus ad naturæ originem inchoata, non sunt natu-

- (3) *Virtutem corpori.*
 (4) *Circumamburi;* in nostro codice.

virtus Altissimi virginem obumbravit, infirmitatem ejus (puta corporis) veluti per umbram circumfusa confirmans, ut ad cementivam ineuntis Spiritus efficaciam substantiam corporalem (ex se infirmam) divinæ virtutis umbratio temperaret. Pressius num. 27: *Initia nascendi Spiritus sanctus superveniens et inumbrans virtus Altissimi molinatur.* In quibus Spiritus sanctus, id est Verbum, et ut susceptor corporis, et ut suscepti causa effectrix consideratur. Utroque modo virtus est corporis, sive illud condendo, sive divina per illud operando.

(f) In codice Vat. bas. nostræ carnis. Rectius in aliis, nostræ conceptionis. Alias non apparet discrimen inter Israelitarum et Christi corpus: quod non carne, sed conceptione a nobis distare Hilarius docere solet. Unde in Psal. lxxv, n. 8, habet: *Deus Dei filius ante sæcula manens, humane nature partu, id est, nostri corporis atque animæ homo ex partu Virginis natus.*

(g) Bad. et Er. circumamburi. Mss. Corb., Pratell. etc., circumamburi. Tres Vatic. cum Remig. et Theod., circumburi. Vind. ad Silv., circumamburi. Colb. ac Germ., cum amburi. Carn. amburi. Parvi interest quæ ex his lectionibus præferatur. Id ipsum ita in Psal. cxlvj, n. 13, enuntiat: *Illis in toris humore ignis temperatur, hos exstans ignis amburit. Ipsæ intus extruque flammæ suat, quarum pro diversitate meritorum et deficit a se natura, nec deficit. Nam quod est, manet erga vos ignis esse quos urit; et quod non est, necesse est in his esse quibus res est.*

(h) Apud Er., Lips. et Par., in Deo homine. Abest homine a Bad. et mss.

raliter aestimanda. Vincti pueri in medio ignis sunt: A ignem non timent, (1) dum **353** (a) scendant; flammam non sentiunt, dum orant; uri non possunt, dum in igni sunt. Naturam suam in his et corpora et ignis amittit; nam neque illa uruntur, neque ille urit: et tamen in cæteris in natura sua est et ignis et corpus; nato circumstantes ardent, et pœnæ ministeria in pœna sunt. Non vis, impio hæretice, ut (2) transeunt palmam clavo Christi non doherent, neque vulnus illud nullam acerbitatem tollerem impungentis intulerit. Interrogo cur pueri ignes non timent, nec doherint: aut quid in eorum corporibus naturæ fuerit, ut naturam ignis excederet. Quod si illi fidei calore, et beati martyrii gloria timere nesciunt quæ timentur; Christus etiam vitiatorum nostrorum origine esset conceptus, tamen per crucem mansurus B Dens, et mundum iudicaturus, et rex æternorum seculorum futurus, tristis metu crucis esset? et tantorum præmium immemor, turpis metus anxietate tepidaret?

46. *Fidei vis ad arcendum dolorem.* — Dantel prophete prædico alendus, leuam lacum non timet. Apostoli cardo se pro Christi nomine et pati gaudent. Paulo liberatio sua corona iustitiæ est. Hæseranda colla sua percussoribus cum hymnis Martyres tendunt, et edificatos sibi congerie lignorum ignes cum canticis scandunt. Usque eo sensus fidei, precepto in corporibus naturalis infirmitatis metu, corpora ipsa ad sensum non sentiendi doloris emutat, ut per animæ

(1) Dum ascendunt.

(2) Transcendent palmam clavum.

(a) Editi, incenduntur. Mss. Carn. et Remig., *incedunt*. Corb. ac nonnulli alii, *incedunt*; quibus favet sacer textus, inducens pueras mediis in flammis ambulantes. Antiquior Collb., *ignem non timentum scandunt*. Præferimus cum altero Collb., uno Sorbon. et codice Vat. has., *scandunt*; maxime cum infra de Martyribus rursum legimus, *edificatos sibi congerie lignorum ignes cum canticis scandunt*.

(b) Ita plures: probæ notæ mss. Editi vero, *firmis corpori*.

(c) Vatiænæ basilicæ ms., tres Vatic. alique nonnulli, *contendit*. Mox vetustior Collb., *consentiat*, pro *non sentiat*.

(d) Er., Lips. et Par., *veræ gloriæ*; ac subinde, *cujus in fimbria*: quod et habet Bad. relictantilius mss. Postea *spatus* et *sermo natura corporis* dicitur; quia corpus naturæ suæ integritate destitutum eidem restituit.

(e) Numquam ex Virginis carne procreatus et post novem menses decursum editus est, qui præter legem hominum de sancto Spiritu sue viri opera est conceptus. Hinc fuit quod apud Epiphanium Hæc. 75, num. 9, sicut episcopi qui Ancyra convenerunt: *Humanum similis factus, et homo erat, et non in omnibus erat: homo quidem, quatenus carnem suscepit hominis, quoniam Verbum caro factum est; idem autem homo non erat, quatenus æterorum moris natus non fuerat, hæc est, e viri satu et utriusque conjunctione secus.*

(f) Corporis virtutem divinitatem intelligendam esse jam diximus; eaque in opinione non negligenter confirmamur collatis hisce verbis cum superioribus, *Sed et virtute naturæ suæ passus est. Id enim ibi virtute naturæ suæ, quod hic virtute corporis sui significari palam est. At cum passus virtute naturæ suæ predicatur, ut et virtute naturæ suæ natus est, non*

propositum firmitas (5) corporis (b) invehatur, animatumque corpus in id se tantum sentiat, in quod animæ studio commovetur; ut quod pati animus gloriæ cupiditate (c) contemnit, id se pati corpus anima vegetate non sentiat. Hæc si in hominibus naturalia sunt per animæ ad gloriam ardentis calorem, ut passiones suas nesciant, et vulnera ignorent, et mortes non intelligant: **354** Dominus (d) vero gloriæ Jesus Christus, cuius et fimbria virtus est, cuius spatus et sermo natura corporis est, dum et mancus jam non mancus manum jubetur extendere, et cæcus natus natiuitatis vitia non sentit, et truncus aure non truncus est, in ea infirmitate compuncti ac dolentis corporis deputabitur, in qua glorioso, ac beatos viros fidei suæ spiritus non reliquit.

47. *Passiones nostras quomodo suscepit Christus.*

Qui peccata portet. — Passus igitur unigenitus Dens est omnes incurrentes in se passionum nostrarum infirmitates; sed passus virtute naturæ suæ, ut et virtute naturæ suæ natus est: neque enim, cum natus sit, non tenuit omnipotentiam suam in natiuitate naturam. Nam cum natus sit (e) lege hominum, non tamen hominum lege conceptus est: habens in se et constitutionem humanæ conditionis in partu, et ipse extra constitutionem humanæ conditionis in origine. Secundum quod ita ex infirmitate corporis nostri passus in corpore est, ut passiones corporis nostri, (f) corporis sui virtute susceperet. Et huius fidei

(3) Corpori.

minus evidens est naturæ suæ virtutem intelligendum esse divinitatem Verbi, cuius virtute natus esse Christus passim in hoc ipso libro asseritur. Quod maxime illustratur ex tract. psal. cxxxviii, v. 2 et 3, ubi primum ait Hilarius: *Nequa id corpus, quod assumptum est, virtutem naturæ antea manentis aboluit; cum in eo corpore, quod assumptum est, virtus naturæ antea manentis operetur.* Tum num. 5, subiicit, itaque si quid infirmitatum ex persona ejus dictum reperitur, ad hominem referri oportebit. Quare hæc? *Referendum autem, inquit, ob id est, quia non alienæ aut simulate naturæ hominem assumpsit. Si autem non alienæ naturæ aut simulate hominem assumpsit, neque etiam hec suscepit infirmitates. At quatenus ex in Christum non cadant, sic postea explicat: Verbum namque caro factum habitavit in nobis. Non in vitia infirmitatesque carnis ex Verbi virtute deficientes, sed naturæ nostræ infirmitates homo natus assumpsit. Assumpta autem infirmitatis non fecit infirmum; quia aliud est naturam esse, aliud assumptam naturam; et extra generis necessitates, voluntatis accessio est. Non enim peccator fuit, sed peccata, suscepit. Neque infirmus exstitit, sed portavit infirmitates. Ipse enim, secundum prophetam, peccato nostra suscepti et infirmitates nostras portavit. Et ne quid in impassibilem atque indomutabilem divinitatem incidere existimaretur; adiecit: *Et nos putabamus eum in doloribus esse. Suscepit ergo infirmitates, quia homo nascitur; et putatur dolere, quia putatur: caret vero doloribus ipse, quia Deus est.* Vide et subsequenter: in quibus liquido constat, Christi tantum divinitatem a doloribus eximii, humanam autem ipsius naturam illis numeris subijci, quibus per se obnoxium est hominum genus. Ita facta utriusque loci collatione cavetur periculum, quod hic cavendum esse superiores editores monuerunt.*

nostræ etiam sermo propheticus testis est, cum ait: *A* *hic peccata nostra portat, et pro nobis dolet: et nos existimavimus eum in doloribus esse, et in plaga, et in vexatione. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, et infirmitatus est propter peccata nostra* (Isai. lIII, 4 et 5). Fallitur ergo humanæ estimationis opinio, putans hunc (al. hinc) dolere quod patitur. Portans enim peccata nostra, peccati nostri scilicet corpus assumens, tamen ipse non peccat. Missus namque est in peccati carnis similitudine; portans quidem in carne peccata, sed nostra. Et pro nobis dolet, non et doloris nostri dolet sensu: quia et habitu ut homo repertus, habens in se doloris corpus, sed non habens naturam dolendi, dum et (a) ut hominis habitus est, et origo non humanis est, nato eode conceptiōne Spiritus sancti. **355** Hinc itaque existimatus est et **B** in doloribus et in plaga et in vexatione esse. Formam enim servi accepit: et natus ex virgine homo opinionem nobis naturalis sibi in passione doloris iniecit. *Ipse autem vulneratus est; sed propter iniquitates nostras.* Nam quævis sit vulneratus, non tamen illiquitatis suæ vulnus est: et quidquid patitur, non sibi patitur. Non enim sibi homo natus est, nec ex se iniquus est. Testatur Apostolus causam dispensationis istius dicens: *Orantes (b) per Christum reconciliari Deo: eum, qui non cognovit peccatum, pro nobis peccatum fecit* (II Cor. v, 20). Peccatum enim in carne per peccatum condemnatur, peccati licet expers, factus est ipse peccatum, id est, per carnem peccatum in carne condemnans, (c) carnis quidem nescius, sed pro nobis caro factus est: **C** et ideo propter iniquitates nostras est vulneratus.

48. *Christi virtus in passione emicat. Passio Christi triumphans.* — Cæterum nescit in Christo Apostolus trepidationem doloris. Nam dispensationem (d) passionis locuturus, in sacramento eam divinitatis prædicavit, dicens: *Donans vobis omnia peccata, deletus quod adversum nos fuit chirographum in sententiis, quod erat contrarium nobis, tollens illud de medio, et affigens illud cruci, spolians se carne, et principatus et potestates traduxit eum fiducia, triumphans eos in semetipso* (Coloss. II, 13 et seq.). Succumbere ergo tibi videtur Virtus ista vulneris clavo; et ad ictum empuigentis exterrita, demittasse se in naturam dolendi? Atquin Apostolus loquente in se Christo locu-

tus, et salutis nostræ per Dominum opus memorans, mortem Christi ita significat, ut carne se spoliaret, et potestates cum fiducia dehonestet, et de his in semetipso triumphet (II Cor. xiii, 5). Si in passione sua necessitas est, et non salutis tuæ donum est; si in cruce dolor compungendi est, et non decreti, (e) quod in te mors est scripta, confixio est; si in morte vis mortis est, et non per potestatem Dei carnis exuvia sunt; si denique mors ipsa aliud est, quam patientum dehonestatio, quam fiducia, quam triumphus: adscribe infirmitatem, si ibi necessitas est et natura, si ibi vis est et diffidentia et dedecus. Sin autem hæc e contrario in sacramento passionis prædicantur; quis, rogo, furor est, repudiata doctrinæ apostolicæ fide **356** mutare sensum religionis, et totum hoc (f) ad contumeliam imbecillis rapere naturæ, quod et voluntas est et sacramentum, quod et potestas est et fiducia et triumphus? Triumphus plane est, quæri ad crucem, et offerentem se non sustineri; stare ad sententiæ mortis, sed inde consensurum a dextris virtutis; configi clavis, sed pro persecutoribus orare; acetum potare, sed sacramentum consummare; deputari inter iniquos, sed paradîsum donare; elevari in ligno, sed terram tremere; pendere in cruce, sed solem ac diem (g) figere; exire e corpore, sed revocare animas in corpora; sepeliri mortuum, sed resurgere Deum; secundum hominem pro nobis infirma omnia pati, sed secundum Deum in his omnibus triumphare.

49. *Derelictum obijciunt. Quam nihil inde conficiant.* — Restat nobis adhuc, ut hæreticis videatur, magna et gravis confessæ infirmitatis confessio, et maxime ipsius Domini vercibus edita, cum ait: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Math. xxvii, 46)? Que maxime querelæ esse intelligitur protestatio, derelictum se esse conqueri, infirmitatique permissum? Verum hæc impia intelligentiæ violenta præsumptio, quam sibi in omni dictarum dominicorum genere compugnat: ut qui ad mortem festinat, ut qui per eam honorificandus est, ut qui post eam a dextris virtutis sessurus est, in his tot beatitudinum eausis mori timeat, et ob id ad necessitatem moriendi desertum se a Deo suo querat, cum in beatis illis esset mortem obeundo mansurus!

50. *Commenta eorum varia de Verbi et hominis conjunctione.* — Quin etiam ad irreligiositatis hujus tan-

(a) In prius vulgatis desiderabatur particula ut: de cuius vi videsis supra col. 365, not. g.

(b) Editi, pro Christo: emendantur ex mss.

(c) Apud Er., *carnis quidem peccati nescius, sed pro nobis caro factus carnis similitudine peccati est: merum glossema, quod tamen arripuerunt sequentes editiones. Peccati expers et carnis nescius Christus prædicatur ex sua natura et ante assumptum hominem, ex assumptione autem et peccatum et caro factus.*

(d) Apud Er., Lips. et Par., *dispensationem hanc. Melius abest hæc a Bad. et potioribus mss. Clarius hic Hilarius scopum eorum ostendit, se scilicet passionem Christi prædicare per eam in sacramento divinitatis: de quo postea subjicit: Succumbere ergo tibi*

videtur Virtus ista vulneris clavo. Ab humana autem natura tantum atque necessitatis contumeliam: Si in passione sua necessitas est, etc. Quam necessitatem naturæ nomine interitum donat: Si ibi necessitas est et natura, si ibi vis est, etc.

(e) In codice Vat. bas., *quo in te.*

(f) Editi, excepto Par., *ad imbecillitatem et contumeliam rapere naturæ.*

(g) Er. et Lips. *fugare: et mox, pro resurgere Deum, substituerant resurgere Deum, quod et postrema editione Par. prædicatum est: resurictibus aliis hinc. An Hilarius resurgere Deum ad eum modum, qui superius docet Christum totum, etiam secundum hominem, post resurrectionem esse Deum.*

quam ad preparatam sibi viam, per id ingenia hæretica contendunt, quod aut defecisse omnino Deum Verbum in animam corporis voluit, ut non idem fuerit Jesus Christus hominis filius, qui et Dei filius; et aut de se (a) defecerit Deus Verbum, dum corpus officio animæ vivificat; aut omnino (b) nec fuerit Christus homo natus, quia in eo Dei Verbum modo spiritus prophetalis habitaverit. Sed ridiculæ hujus perversitatis error in majorem se impietatis extendit audeciam, ne Jesus Christus, ante quam ex Maria natus est, Christus sit: dum non qui erat natus est, sed ad id tum primum quod 357 natus est (c) cœperit. Per quod etiam illud vitii adjungitur, ut (d) Deus Verbum tanquam pars aliqua virtutum Dei quodam se tractu continuationis extendens, hominem illum qui a Maria esse cœpit habitaverit, et virtutibus divinæ operationis instruxerit; animæ tamen suæ motu naturaque viventem.

51. *Errores inde consecrarii.* — Per hanc (e) ergo subtilem pestiferamque doctrinam deducuntur in vitium, ut aut Deus Verbum anima corporis per demutationem (f) naturæ se infirmantis existerit, et Verbum (g) Deus esse defecerit: aut rursus per exterioriorem nudamque naturam hominem illum sola vita animæ moventis animatum, (h) in quo Verbum Dei, id est, quædam quasi potestas extensæ vocis habitaverit, atque ita omni modo impiissimæ intelligentiæ aditus pandatur, ut aut Deus Verbum in animam defecerit, nec permanserit Deus Verbum; aut omnino Christus ante partum Mariæ non fuerit; quia Jesus Christus, animæ solum communis et corporis

(a) Pravæ hujus opinionis auctorem, non Eutychem, non Apollinarium, sed Arium esse jam diximus, ac testis est Theodoret. lib. v. Har. fab. c. 11. Explosa est a concilio Rom. procurante Damaso Papa adversus Apollinarium coacto apud Theodoret. lib. v. Hist. Eccl. c. 10 et 11, et antea a concilio Alexandrino, an. 362, apud Athanas. epist. ad Antioch.

(b) Hæc sententia licet cum superiore pugnet, ab iisdem tamen pugnatur. Et de Apollinaris quidem observat Gregorius Nazianz. Or. 11, secum eos pugnare, nec audere nisi apud fidos discipulos de divinitate disputare.

(c) In vulgatis, esse cœperit. Abest esse a mss. Hæc Hebronis, ac postmodum Photini commentum fuisse docet liber vii, n. 7, et nemo dubitat.

(d) Photinus ita sensit lique ex lib. de Synod. n. 15, sicut ex lib. 1 de Trin., n. 46, planum est, eum a Sabellio hanc doctrinam esse mutuatum. Cui quidem Damascus Papa apud Theodoretum, lib. v. c. 11, anathema dicit his verbis: *Anathematizamus eos, qui Verbum Dei extensione et contractione a Patre separatum et insubstantivum et finem habiturum esse contendunt.*

(e) Abest ergo a Bad., Er. ac mss. Colb. et Germ. Hæc nonnulli alii, hæc ergo per hanc.

(f) Bad., in naturam suæ infirmitatis. Er. et Lips., per demutationem naturæ suæ in naturam infirmitatis.

(g) In solis vulgatis, Dei. Jam num. 49 legimus, aut de se defecerit Deus (non Dei) Verbum; idemque infra habetur.

(h) Supple, habitaverit. Verbum habitavit hominem per nudam naturam, hoc est, sibi non coherentem nec substantialiter unitam, adeoque mere exterioriorem, si tantum in Christo, ut in prophetis fuerit.

(i) Bad., quod esse homo. Editiones aliæ, quod ut esset homo. Castigantur ex mss.

A homo, hoc habeat sui, (i) quo esse homo cœpit exordium, quem extrinsecus protensi sermonis potestas ad virtutem operationum confirmaverit; qui nunc a Dei Verbo contracta rursus protectione desertus, clamet: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* vel certe tum, cum in animam corporis a Dei Verbi natura demutatus est, paterno in omnibus usus auxilio, nunc inopi ejus mortique permissus, solitudinem suam conqueratur, relinquenteque se arguat: omnique modo exitiabile decepte lidei periculum comparatur, si aut in Deo Verbo significari existimetur naturæ infirmitas per querelam; aut omnino nec fuerit Deus Verbum, dum Christo Jesu Mariæ solui partus exordium est.

358 52. *Fides vera hæreticæ adversa.* — Sed inter B has impias infirmasque sententias, Ecclesiæ fides apostolicis imbuta doctrinis novit in Christo nativitatem, sed ignorat exordium. Scit dispensationem, sed nescit divisionem. Non (j) patitur Christum Jesum, ut Jesus non ipse sit Christus: nec filium hominis (k) discernit a Dei filio, ne filius (l) Dei forte non et filius hominis intelligatur. Non assumit filium Dei in filium hominis. Neque tripartita Christum lide scindit, cujus de super texta vestis inscissa est (Joan., xix, 23): ut Jesum Christum et in Verbum et in animam et in corpus incidat, neque rursus Deum Verbum et in animam et in corpus absumat. Totum (m) ei Deus Verbum est, totum ei homo Christus est; retinens hoc in sacramento confessionis suæ unum, nec Christum aliud credere quam Jesum, nec Jesum aliud prædicare quam Christum (n).

(j) Mallemus partitur. Hunc locum attendant velim, qui Hilarii opinantur sensisse, a Christo successisse Verbi divinitatem, cum clamavit, *Deus, Deus meus, etc.* Cum enim hæc ex eorumdem verborum occasione dicat adversus eos, qui duas Christi naturas aut confundunt, aut separant; iniquus omnino esset, si eas ipse separatas ex iisdem verbis intellexisset.

(k) Verbum discerno hic separationem sonat: at lib. ix, n. 6, naturarum duntaxat distinctionem.

(l) In veteri ms. Colb. Deus.

(m) Id est, Ecclesia in Christo Dei Verbi haminisque naturas ita unitas credit, ut ei totus Verbum sit, totus homo. Quod sic declarat Leo Papa, epist. nunc xxvii, ad monachos Palestinæ: *Nec interest ex qua Christus substantia nominetur; cum inseparabiliter, manente unitate personæ, idem sit et totus hominis filius propter carnem, et totus Dei filius propter unum cum Patre deitatem.* Quamvis enim Theologis, ut observatum est, pag. 41, postmodum placuerit, ut vox totum in naturas eaderet, et totus ad personam referretur, quomodo ab ipso Hilario referitur in his num. 22, *quin totus hominis filius totus Dei filius sit*:

hanc tamen regulam ipsius ævo nondum positam fuisse liquet vel ex hoc loco. Qui sane non pugnat cum altero libri ix, n. 6, ubi non jam personæ unitatem, sed naturarum distinctionem spectans, recte docet hominem a Deo discernendum: sicut cum humilem illius statum, gloriosumque discernit; non male prædicat id cum tantum per postmodum obtinere, ut sit totus homo totus Deus.

(n) Editi post Erasmus hic subjiciunt, et Dei Verbum: glossena quod abest a Bad. et mss. Porro Christum Verbum, Jesum autem hominem a Deo assumptum Hilarius intelligit: qui ut supra totum, ita nunc ultra ad personam refertur.

35. *In Dei rebus mens humana deficit. Oñtenditur A* *mittitur; ne si plus velimus ex-pectare, minus quo-*
plus volens videre quam datur — Non ignoro autem que quam possumus consequamur; ita et ratio cœ-
 in quantum humanæ intelligentiæ infirmitatem ma- lestis in tantum intelligenda est, in quantum se per-
 gnificentiæ mysterii cœlestis impediatur, ut hæc non mita intelligi; in tantum (2) expectanda est, in
 facile aut verbis enuntiare, aut dijudicare sensu, quantum apprehendendam se dedit; ne si contenti
 aut etiam complexi mente possimus. Sciens autem indulgentiæ moderatione non simus, amittamus in-
 tem Apostolus arduum hoc terrenæ naturæ diffi- dulta. Est ergo in Deo quod (g) percipi potest: est
 cillimumque esse, rerum divinarum efficiendam plane, si modo quod potest velis. Sicut enim est in
 judicio (a) nos nostro, tamquam ad intelligendum sole quod videas, si hoc velis videre quod possis;
 acriore, quam ad efficiendum Deo potiore, con- amittas autem quod potes videre, dum quod non
 cipere, illi legitimo sibi secundum fidem filio, potes niteris: ita et in rebus Dei habes quod intelli-
 sacrasque litteras ab infantia sumentis, ita scribit: gas, si intelligere quod potes velis. Cæterum si ultra
 Sicut hortatus sum te sustinere Ephesi, cum irem quam potes speres; id quoque, quod potuisti, posse
 (b) in Macedoniam, ut præciperes quibusdam ne aliter non poteris.
 docerent, neque atenderent fabulis et genealogiis
 interminatæ, quæ questiones magis præstant, quam
 B *Novum intemporalis nativitatis illius sacramentum*
 ordinationem Dei quæ est in fide (1 Tim. 1, 3 et 4). movebo: competentis loci est ille tractatus. Interim
 Vetat genealogiæ eloquia tractari, et fabulas inter- mihi assumptæ carnis mysterium in verbis est. Illos
 minate questionis attingi. Edificationem vero Dei nunc arcanorum 360 cœlestium scrutatores consulo,
 in fide esse (supple, docet): ut 359 humanæ vere- ut secundum naturam suam nati ex virgine Christi
 cundæ modum fidei omnipotentis Dei religione sacramentum loquaatur. Unde dicant virgini concep-
 concludat, neque se infirmitas nostra ad perspicenda tum? unde virgini partum? Quam hanc esse genita-
 ea, quæ perspicendi (c) naturam hebetent, exten- lium originum causam disputabunt? et quid intra se-
 dat. Quod si contuentibus solis claritatem virtus cessus maternorum sinuum coaluisse? Corpus unde?
 tenti luminis obstupescit, ut si quando causam ra- et homo unde? Jam vero post hæc, quid sit descen-
 dianis lucis solertius acies curiosæ contemplationis dilisse de cœlesti filium hominis in cœlis manentem?
 inquirat, usque ad emortuum videndi sensum ocu- Non enim ejusdem est, secundum corporales causas,
 lorum natura revocetur, accidatque nitendo magis descendere et manere: quorum alterum (h) deces-
 videre ne videas; quid nobis in Dei rebus et in sole sionis transmutatio est, alterum manendi impertur-
 justitiæ expectandum est? Nonne incumbet volentibus batio est. Vagitur infans, sed in cœlo est: puer cres-
 (d) supersapere stultitia? Nonne ipsum illud acre cit, sed descendit ubi antea fuit, et descendit qui
 intelligentiæ lumen (1) stupor hebetis desipientiæ manet, quo intelligentiæ humane sensu conti-
 occupabit? Non enim natura inferior causam natu- nebitur (i)? Dominus enim ait: *Quid si videritis*
 ræ (e) potioris intelliget: nec subjacet humanæ con- *filium hominis ascendentem ubi antea fuit* (Joan., vi,
 ceptionis ratio cœlestis (id est, divina). Nam intra 63)? Ascendit filius hominis ubi antea fuit; et quis
 conditionem infirmitatis erit, quidquid infirmi con- hoc sensus concipiet? Descendit de cœlo filius ho-
 scientiæ (in 3º casu) subditur. Excedit itaque huma- minis qui in cœlis est; et quæ hoc ratio prestabit?
 nam mentem Dei potestas: ad quam si se infirmitas *Verbum caro factum est*; quæ hoc verba loquentur?
 protendet, magis infirma reddetur, dum hoc ipsum Fit caro Verbum, id est, homo Deus: et qui homo
 quod obtinet amittit, potiore ad obtundendam eam est, in cœlis est: et qui Deus est, de cœlis est. Ad-
 rerum cœlestium natura; quia omnem ejus consecutens descendit descendens: sed descendit (j) non descen-
 tantis se perverciariam ipsa complexu ejus major in- dens. Est qui erat, et quod est non erat. Currius
 firmat. Ut igitur sol ita videndus est, ut possit videri, per causas, et ratione (3) deficiunt: rationem cer-

(1) *Sopor.*

(2) *Expetenda.*

(a) Vocabulum nos revocamus ex Bad. et mss. D
 Deinde pro *tamquam*, male habent mss. Remig. ac
 Theod. *tam*; hoc enim sibi vult: tanquam ad intelli-
 gendum tanto esset acrius judicium nostrum, quanto
 potior Deus ad efficiendum. Illic et deinceps reprimi
 videtur Eunomii jactatio, qua Theodoro teste lib. iv,
 Her. fab., c. 3: *se nihil ex rebus divinis ignorare glo-*
riabatur.

(b) Antiquus Codex Colb. *ires Macedoniam.*

(c) Carnut. alique nonnulli mss. cum Bad. et Er.
noturam non habent.

(d) Martin. ins. *supercapere.* Græcè *ὑπερκαπεῖν.*

(e) In uno ms. Colb., altero Sorbon. et Martin. su-
 prioris. In alio Colb. et Germ. posterioris.

(f) Exemplar Martin. *quantum admittit: qui si plus*

(3) *Deficimus.*

velimus. Tum Par. cum ms. Vatic. bas. *expetere.* In
 edii. aliis, *spectare.* In aliquot mss. *aspectare.* Non
 alio sensu io plerisque, *expectare*: et mox in omni-
 bus *expectanda*, ubi in vulgatis *expetenda.*

(g) Vat. bas. ms. cum Colb. et Sorb. *perspici*
 Mart. *respici*: ac subinde cum dicto Vat. bas. et Re-
 mig. *si modo quod potes.*

(h) In vulgatis, *descensionis.* Magis placet cum po-
 tioribus mss. *decessionis.*

(i) Idem argumentum fusius prosequitur Gregor.
 Nazianz. Or. xxxv, n. 88 et seqq.

(j) In vetusto codice Colb. non *ascendens.* Hoc
 argumenti genus maxime valet adversus eos, qui
 Verbum Dei cum carne substantialiter conjunctum
 negant, aut cum ea confundunt.

numus, et causas non intelligimus. Sed Christum Jesum (a) et ita intelligentes, sciemus; et magis punctatim nos intelligere, nesciamus.

55. *Lacrymarum Christi mustertum*. — Jam vero quantum illud est dictarum et gestorum sacramentum, flere Christum, et per animi (1) angorem lacrymarum oculis effluere (*Luc. xix, 41*)! Unde ejus animus hæc stilia, ut fletum corpori tristitia mæror e'ient? Et quæ rerum acerbitas, et intolerantia doloris descendente de cæcis filium hominis in lacrymas dissolvit? Quid sit deinde, quod in eo flevit? Itausne Verbum, aut corporis (b) sui anima? Nam quavis lacrymarum effusio in corpore sit; animi (c) tamen eas, in ministerio corporis, quasi quidam mæror exsudat. Tum deinde quæ ei ad fletum causa sit? Anne hanciam parricidalemque Jerusalem, nihil dignum tactorum Prophetarum **361** et Apostolorum eade et ipsius Domini sui morte passuram, debito lacrymarum honore prosequitur? et ut humanarum mortem delfentur calamitates, ita perditio hujus desperataque gentis casus doletur? Et quod hoc, rogo, fletus sacramentum est? Anima, quæ tristis est, flet. Sed numquid hæc (d) prophetas misit? Numquid hæc intencis voluit congregatos pullos ejus pœnorum (e) integrimto obumbrare (*Math., xxii, 57*). Non cecidit autem in Verbum Deum mæror, neque in Spiritum lacrymæ. Sed neque in animam convenit, aliquid autem corpus egisse. Et tamen vere Jesum Christum flesse non dubium est.

56. *In Lazaro quid flevit. Fletus ille an Dei, animæ, an corporis*. — Pari quoque lacrymarum veritate et Lazarus fletus est (*Joan. xi, 35*). Et quæro primum, quid fletur in Lazaro? Non utique mors, quæ non

(1) Non angorem, sicut in superiori.

(a) Sic miss. Editi vero, *Jesum ita intelligentes sciunt... nescimus*. Hoc sibi velle nobis videtur: Catholicos, qui Christum esse Jesum, hoc est, Deum simul et hominem intelligunt, in prædictis questionibus non laborare; sicut nec laborat Hilarius num. 16, in questione de adveusu ac descensu filii hominis: hæreticos vero, qui abster sapientes plus se intelligere putant, inde se extricare non posse.

(b) Vox *mi* in vulgatis omissa restituitur ex miss. quæ hic adjicitur, vel ne putatur anima Verbi pars, quæ opinio longior num. 57, vel ut corpus Christi bei proprium esse asseratur.

(c) Laps. et Par. *anima tamen*. Rectius plerique *miss. animam tamen, scilicet mæror*. Neque placet cum miss. *Val. has. et Mart. anima tamen... eas quasi quodam mæror exsudat*.

(d) Quasi diceret, Ipse flevit, qui prophetas misit, qui hinc Jerusalem, ad modum gallinæ, sub alas eos gregare voluit. Anna autem Christi prophetas non misit, nequam quippe exist; in eam infra habe: *Sed neque in animam convenit ante corpus, id est, ante quam corpori inuniretetur, egisse: ideoque non ipsa flevit. Non flevit autem Verbum: nec lacrymæ corpore profudit, nisi tristitia processerit in animam. Et tamen vere flevit Christus: stpende igitur hæc lacrymæ. Item de Christi cruciatibus confici potest argumentum: quod cum efficacissimum est adversus eos, qui Christum dividebant; contra quos Gregorius Nazianz. Or. li, n. 7: *Si quis duos filios; alterum de Deo et Patre, alterum ex matre, non autem unum atque eundem induerit, a plurium adoptione exultat*, etc. Neque minus urget eos, qui Christum*

usque ad mortem est, et pro Dei gloria est. Dominus enim ait: *Infirmæ ista non est usque ad mortem, sed pro gloria Dei, ut honorificetur filius Dei per eum* (*Ibid. 51*). Mors ergo, quæ glorificandi Dei causa est, fletu tristitia non afferebat. Sed ne in eo quidem fletu necessitas existebat, quod Lazarus moriendo amiseret. Nam ipse ait manifeste: *Lazarus mortuus est, et gaudeo propter vos, ut credatis, quod non erum ibi* (*Ibid. 14 et 15*). Absentia itaque ejus non habuit causam lacrymandi, quæ ad Apostolorum fletum proficiebat: cum ægri mortem conscientia divini cogitationis absens (2) pronuntiasset. Nulla ergo restat necessitas fletu: et tamen fletus est. Et tamen quæro, cui imputabitur fletus ille? Deo, an animæ, an corpori? Sed corpus per se tantum non habet lacrymas, quas ad dolorem animæ morientis (f) profudit. Longe autem minus est, ut Deus flevit, qui glorificandus in Lazaro est. Non convenit (g) autem, ut anima de sepulcro Lazari vocet, et ad animæ innexæ corpori præceptum atque virtutem, in mortuum summi (*supple corpus*) **362** anima jam ex eo dissoluta revocetur. Dolet, qui glorificandus est? Flet, qui vivificandus est? Non est vivificari flere, nec glorificandi dolere: et tamen vivificat, qui et flevit, (h) et doluit.

57. *Quis in Christo animam ponat ac resumat. Corpore, an Verbum*. — Non inopix necessitate, vel dictorum ignoratione de multis pauca memoramus; sed ut absolutam expositionem ratio non morosa commentet. Gerit Dominus atque (i) agit, quod cum conscientia nescitur, quod nec ignoratur et ignorable est, dum et veritas in rebus est, et in (j) virtute sacramentum est, ut etiam ex his quæ ait, manifeste

(2) Pronuntiasset.

confundebant. Contra utrosque sibi *rom* esse, satis declarat Hilarius num. 48 et 49.

(c) Sic in miss. magno consensu. At apud Bad. et Er. *integro*: apud Lips. et Par. *integro*.

(f) Ita miss. At exenti, *profundat*: minus bene. Habet quippe corpus lacrymas quas profudit, sed non profundit eas nisi anima dolente. *Quid enim caro per se ipsum sine anima vel dolet, vel concupiscit?* inquit Augustinus lib. xiv de Civ. Dei, c. 45. Rursum noster Hilarius in psal. lxxvii, n. 12, lacrymarum Christi veritatem adstruit, easque profusas esse enarrat: oh humani generis infidelitatem.

(g) Quære non convenit, nisi quia divinx opus est omnipotentia? Simile est illud Gregorii Nysseni Or. iv contra Eunom., p. 589, relictum a Theodoro Dial. iii: *Nec vivificat Lazarum humana natura, esse deest præcetero incompatibilis potentia: sed lacrymæ quidem hominis est propria, vita autem ejus quæ vere vita est. Non patitur multa milia humana paupertas: non currit ad ficem omnipotens potestas. Quis fatigatur labore numeris; et quis totum mundum sine labore sustinet verbo? Quod est splendor glorie, et quid quod clavus configuratur? Quænam forma in passione alapis creditur; et quantum ubi æterno glorificatur!*

(h) Et tandem dolor de Christo affirmatur: adeoque ubi negatus est, hoc tantum tentatum esse licet, ut posita adversariorum sententia dolorem in Christum non convenire demonstraretur.

(i) In vulgatis, *ait*. Melius in miss. *agit*. Nunc enim a gestis transitur ad dicta, et ex his illa probantur.

(j) Val. hæc. *miss. rursus*, et in *versata*: non placet. Vult quippe Hilarius, rerum a Christo gestarum

docehimus : *Propter hoc me Pater diligit, quod ego A* pono animam meam, ut iterum accipiam eam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum accipiendi eam : hoc mandatum accepi a (a) Patre (Joan. x, 17 et 18). Animam suam ab se ponit : et quæro quis ponat? Christum enim non ambigimus esse Deum Verbum : neque rursus filium hominis ex anima et corpore constituisse ignoramus, Angela ad Joseph confirmante : *Surge, et accipe puerum et matrem ejus, et vade in terram Israel; defuncti sunt enim, qui quærebant animam pueri (Matth. ii, 20)*. Cujus ergo hæc anima est requiri, corporisne, an Dei? Si corporis; quid habet corpus potestatis, quod per animæ mortuum animatur in vitam? Deinde utrum mandati aliquid corpus acceperit, quod sine anima hebes emortuumque est? Si vero quisquam putabit animam suam Verbum Deum ponere, ut rursus resumatur; ostendat Verbum Deum mortuum, id est, ut sine sensu atque vita, emortui corporis modo, inaneret, quod iterum animam suam ad vivendum, qua rursus vivificaretur, assumpserit.

58. *Dei non est anima.* — Sed nec Deo animam cuiusquam rationis particeps deputabit : quamquam frequenter (b) anima Dei et sabbata et (1) noementas 363 odise scripta sit, et etiam in quibusdam complacere (Esai. i, 14; xlii, 1). Sed ex ea istud significatione commemorari solitum est, qua et manus et oculi et digiti et brachium et cor in corporali Deo commemorantur. Nam cum spiritus, secundum Domini dictum, carum et ossa non habet (Luc. xxiv, 39); et, qui est nec demutatur (Malach. iii, 6), nulla ad soliditatem sui corporalium partium membra conveniunt; sed simplex ac beata natura, unum totum quod est omnia permanet. Non ergo Deus corporalibus modis officio interioris animæ animatur ad vitam, sed ipse vita sibi vivit.

(1) In codice Veron. *numinias*, græce aliquando scribitur *νομινίας*, ut in epist. ad Colos. ii, 16.

(2) *Resuscitabo.*

veritatem patere, latere autem virtutem per quam geste sint. Unde superius *quod cum conscientia nescitur*; id est, quod scitur quantum ad rem gestam, ac nescitur quantum ad rei gestæ rationem.

(a) In vulgatis, a *Patre meo*. Abest *meo* a mss. hic, et lib. ix, n. 12.

(b) Ita mss. At Lips. et Par. *animam Dei... scripturam*; et mox alii etiam editi, in *incorporali Deo commemorantur*.

(c) Lips. et Par. hic addunt *animam*.

(d) Martin. ms. *edificabo*. Nonnulli alii, *resuscitabo*.

(e) In antiquioribus mss. *Culb., Martin., Corb., Germ.* etc., *ungueri*. Qui alias etiam habent *unquetur, unqueatur*.

(f) Editi, *sed sacramentum istud divinæ intelligentiæ est*; emittuntur ex mss. quæ dixerit Hilarius, sensum proprium aperire jam incipiens : Totus mysterii in adversariorum sententia inexplicabilis, intelligentia in eo sita est, ut in Christo agnoscerentur duæ nature in una persona, cui utriusque nature proprietates attribuantur, conjunctæ.

(g) Bad. cum mss. *Martin., Turb., Vatic., alii* quod dicit, *non sepultus non putare*. Vm eadem editi cum Lips. *quoniam resuscitatum*, quibus plures mss.

19. *Nec Deus ponit animam, nec corpus resumit.* —

Et quomodo ponit animam suam, vel positam resumit? vel quæ hujus ratio mandati est? Deus ergo nec ponit ad mortem (c) nec resumit ad vitam. Sed nec corpus mandatum ad resumendum habet : quia nec per se resumit. Dictum enim de corporis sui templo est : *Solvite templum hoc, et post triduum (2) suscitabo (d) illud (Joan. ii, 19)*. Suscitatur ergo templum corporis sui Deus. Et quis ponit animam, ut resumit? Corpus enim non per se resumit, sed per Deum suscitatur. Suscitatur autem quod est mortuum, et nec ponit animam quod vivit. Deus itaque nec mortuus est, nec sepultus est : et tamen ab eodem dictum est : *Hæc enim mittens unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit (Matth. xxvi, 12)*.

B Quod in corpus suum missum est, ad sepeliendum eum factum est, et non idem est se esse, solumque esse : et non unum est, ad sepeliendum se fieri, et (3) ungi (e) suum corpus : neque convenit corpus suum esse, sequo sepeliri.

60. *Quæstionis propositæ solutio unde procedat.* — Sed (f) sacramenti istud divinæ intelligentia est, non ignorare Deum, quem non nescias hominem; non nescire autem hominem, quem non ignores Deum; Jecum Christum 364 non dividere, quia Verbum caro factum est; (g) sepultum non putare, (g) quem resuscitasse intelligas; resuscitasse non ambigere, quem negare non audeas non sepultum. Sepultus enim est Jesus Christus, quia et mortuus est. Mortuus autem est, qui et mortuus locutus est : *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti (Marc. xv, 34)*? Locutus autem hæc est, qui et dixerit : *Amen dico vobis, quia hodie mecum eris in paradiso (Luc. xxiii, 43)*; paradisi quoque promittens, magna voce proclamaverit : *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens exspiravit (Ibidem 46)*.

61. *In eos qui Christum tripartituntur aut in unum*

(3) Ms. *noster* constanter legit, *unghi*

(4) *Quem resuscitatum esse intelligas, resuscitatum non ambigere.*

addunt esse : in ms. *Martin.* *quæ resurrexisset intelligas*; ac deinde, *resurrexisset autem non ambigere, etc.*, ubi rursus editi omnes, *resuscitatum non ambigere*. Postea *Er., Lips.* et *Par.* omittunt particulam negantem ante *sepultum*. Quibus si mss. suffragarentur, legere liceret, *non sepultum non putare, quem resuscitasse intelligas; resuscitasse non ambigere, quem negare non audeas non sepultum* : ut ostenderentur due in una persona nature. Sed cum in omnibus mss. exstet postremo loco *sepultum* sine particula negante, cætera magis sibi constant in mss. veterioribus *Benign., Colb., Vind., Germ.* et aliis. Ex quibus colligitur, quantum capimus, Christum qua Deum sepultum non fuisse, si quidem corpus suum suscitavit, quod non convenit in sepultum; ac dubio procul eum corporis suscitandi auctorem existisse, qui negari nequeat non sepultus. *Sepultus enim est Jesus* non secundum eam naturam quæ corpus suscitavit, sed secundum eam qua et mortuus est. Ut enim superiori numero dictum est, *Deus nec mortuus est, nec sepultus*. Quantum porro abfuit, ut Verbi divinitatem a mortuo Christi corpore separatam sentiret, qui etiam hic, ubi de filius morte et sepultura sermo est, tam aperte tanque constanter Christum non dividendum docet?

contrahunt. *Quæstiones variae de Christi morte.* — Vos animæ vel trahentes Christum in Verbum et animam et corpus, vel totum Christum Deum Verbum in solum communis generis hominem contrahentes, hoc nobis magnæ pietatis sacramentum, quod in carne (a) manifestatum est, revelate (1 *Tim.* iii, 16) quem tradiderit spiritum Christus, et quis in manus Patris commendaverit suum spiritum, et quis in paradiso die eadem fuerit, et quis derelinqui se a Deo questus sit. Nam querela derelicti morientis infirmitas est: promissio autem paradisi, viventis Dei regnum est. Commendatio spiritus, commendantis confidentia est: traditio spiritus, morientis excessio est. Quæro itaque, quis moritur? Nempe qui tradit spiritum. Deinde quis tradit spiritum? Utique qui Patri commendavit spiritum suum. Et si idem qui commendavit, idem tradens spiritum mortuus est: interrogo utrum corpus animam commendet, (b) an Deus corporis animam? Nam spiritu frequenter significari animam non ambigimus est: et vel ex hoc ipso, quod Jesus moriturus tradidit spiritum. Si igitur quisquam existimandum putabit, commendari animam a corpore, a dissolvendo viventem, 365 (c) a corrumpeudo æternam, a resuscitando manentem; et non ambigitur quin idem commendaverit spiritum Patri, qui et die eadem in paradiso fuerit cum latrone: et quæro an sepulero receptus, in paradiso manserit; an vero in paradiso manens, derelictum se a Deo questus sit.

62. *Solutio.* — Unus (d) enim atque idem est Dominus Jesus Christus, Verbum caro factum, se ipsum per hæc universa significans: qui dum ad mortem derelinqui se significat, homo est; dum vero homo est, in paradiso Deus regnet, regnans porro in paradiso, Patri commendat spiritum Dei filius; commendatum vero Patri spiritum, hominis filius tradat ad mortem. Quid nunc de sacramento facimus contumeliam? (e) Habes in conquirente ad mortem relictum se esse, quia homo est: habes eum, qui moritur, profitentem se in paradiso regnare, quia Deus est. Cur hoc quod nobis ad intelligentiam mortis suæ locutus est, solum ad impietatem retineamus, et id, quod idem ad demonstrationem immortalitatis suæ est professus, taceamus? Si ejusdem vox hæc atque

(1) Absit in a. nis. nostro.

(a) Lips. et Par. cum vetusto codice Colb. *manifestatum est.* Ille idem arguuntur, qui supra num. 49 et convincuntur non posse in sua sententia explicare, quæ de Christo scriptæ sunt.

(b) Apud Bad. et Er. *an corpus animam:* inepta repetitio. Lipsius deinde ex Erasmi margine reponens *an Deus corporis, misit animam,* nec apud Par. restitutum est. Ille et num. 55 non simpliciter *animam,* sed eum adjuncto *corporis* ponit Hilarius, quo absurdam caveat opinionem, quam notat num. 57, ne videl. Verbi anima putetur. Tum in vulgatis ac plerisque mss. *Nam spiritum.* Magis placet eum Corb. et Remig. *Nam spiritum.* Cum spiritum Christi divinitatem illius solum Hilarius intelligere, si Verbum a corpore mortuo separatim suscipisset, traditionem spiritus facile interpretatus esset divinitatis discessionem. Sed opinionis hujus suspitioni locum nullum permittit ipsa dicta, ac proxima dicenda. Eodem modo Atha-

serino est, se derelictum conquirentis, et se regnare profitentis: quæ fidem nostram infidelitatis ratione dividimus, ut non idem in tempore eodem sit mortuus, qui et regnet; cum idem ipse de se utrumque testatus sit, et commendans spiritum, et expirans? Quod si idem commendans spiritum atque tradens, et regnans moritur et mortuus regnat; habemus in sacramento filii hominis et filii Dei, et mori regnantem, et regnare morientem.

63. *Epilogus.* — Absistat itaque omnis irreligiosa et divini sacramenti incapax infidelitas (Confer. *Ambros., lib. x, in Luc., n. 56*): quæ nescit Christum non sibi flere, sed nobis, ut assumpti hominis veritatem ipse quoque affectus humanæ consuetudinis susceptus protestaretur: quæ ignorat Christum non sibi mori, sed vitæ nostræ, ut per immortalis Dei mortem, mortalium vita renovetur: quæ non intelligit querelam derelicti, et regnantis confidentiam; ut quod Deus regnat, et quod se mori queritur, sit (1) in (f) intelligentia nostra, et homo mortuus, et Deus regnans. Nun enim alius est moriens et regnans, neque alius est commendans spiritum et expirans, neque alius est sepultus et resurgens, neque non unus est descendens et ascendens.

366. *Christus indivisus. Hoc fugit sæculi prudentes.* — Audi in hoc apostolicæ doctrinæ eruditam non carnis sensu, sed dono Spiritus fidem, eum Græcis sapientiam et Judæis signa poscentibus loquitur: *Nos autem prædicamus Christum Jesum crucifixum, Indæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis Christum Jesum Dei virtutem et Dei sapientiam* (1 *Cor., 1, 23 et 24*). Numquid divisus est Christus, ut alius sit Jesus crucifixus, alius Christus virtus et sapientia Dei? Sed hoc et scandalum Judæis, et stultitia gentibus est: nobis vero Christus Jesus Dei virtus, Deique sapientia; sed sapientia non mundo cognita, nec intellecta prudentibus sæculi. Et quam non intellecta sit, discere eodem beato Apostolo dicente: *Sed loquimur Dei sapientiam, quæ in sacramento absconsa est, quam præfiguravit Deus ante sæcula in gloriam vestram, quam (g) nemo ex principibus hujus sæculi cognovit: si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (1 *Cor., ii, 7 et 8*).

D nasius lib. de Incarn. Christi, pag. 630, traditionem spiritus de animæ discessione exponit: ac deinde sententiam, quam Hilarius quidam non satis prudenter alligunt, explodit: adeo ut expirationem nemo dixerit deitatis traditionem transmigrationemve, sed univæ discessionem esse. *Nam si post emigrationem deitatis mors supervenit, ... propria nimirum mortem obiret, non nostra perfectus est.*

(c) Corrumpeundum ut et dissolvendum dicit, quia mox vita cariturum. Porro sanctum Bonini corruptionem non visurum esse adstruit supra n. 12.

(d) Par. cum antiquo codice Colb. *unum anim.*

(e) Ita plures mss. Nonnulli eum editis, habes conquirentem.

(f) Particula in ex iuss. huc revocatur.

(g) Carnut. codex, *nemo principum:* et mox *Dominum majestatis, non glorie.*

Anne Apostolus ignorat, hanc Dei sapientiam in sacramento esse absconsum, et esse principium sæculi ignorabilem? Anne dividit Christum, ut alius sit Dominus majestatis, alius Jesus crucifixus? Sed stultissimæ huic atque impiissimæ opinioni contradicit, dicens: *Non enim judicari me quidquam scire in vobis, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum* (1b. 2).

65. *Contra Christi divisores; quæ in eo videntur opposita conciliantur.* — Aliud Apostolus nescit, neque aliud scire se judicat: nos autem et infirmis ingenui, et infirmioris fidei, Christum Jesum scindimus, dividimus, duplicamus, arbitri mysteriorum et occulti sacramenti calumniatores. Alius enim nobis est Christus crucifixus, alius Dei sapientia; alius sepultus, alius descendens; (a) et alius filius hominis, alius filius Dei. Non intelligentes docemus, et nescientes arguimus, et dicta Dei homines emendamus: et non dignamur secundum Apostolum ita credere: (b) *Quis criminabitur electos Dei? Deus est qui justificat: quis est qui condemnat? Christus qui mortuus est, imo etiam qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et postulat pro nobis* (Rom. viii, 33 et 34). Anne alius pro nobis postulat, quam qui in dextera Dei est? (1) vel qui in dextera Dei est, non ipse est qui resurrexit? vel qui resurrexit, non idem mortuus est? vel qui mortuus est, non idem condemnat? vel qui condemnat, non idem est qui justificat Deus? Separemus ergo, si licet, a justificante Deo condemnantem **367** Christum, a condemnante Christo mortuum Christum, a mortuo Christo Christum in dextris sedentem, orantemque pro nobis. Si itaque hæc omnia Christus unus est; neque alius est Christus mortuus, alius sepultus; aut alius descendens ad inferna, et alius ascendens in cælos, secundum illud Apostoli: *Ascendit autem quid est, nisi qui descendit in inferiora terræ? Qui descendit, (2) ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut adimpleat omnia* (Ephes. iv, 9 et 10): quo usque impietatis nostræ extendimus stultitiam ignorantem, ut quod in sacramento Dei absconsum est, id explicari a nobis posse profiteamur? *Qui descendit, ipse est et qui ascendit.* Numquid ambi-

(1) Antea, vel qui dextra in Dei.

(2) Ipse est qui et ascendit, et ita inferius.

(3) Ipse et ascendit.

(a) Unus ms. Colb. et alter Sorbon. hic addunt, et alius ascendens. Tres Vatic. ac plerique recentiores præ se ferunt, alius ad inferna descendens. Alibi ad inferna descendens sermo sit. Hæreticos, de quibus hic disseritur, triperientes Christum supra cognominare iocuit maxime respectu mortis Christi; quando nimirum carnem in sepulchro, in inferno animam, Verbum in paradiso collocant.

(b) In ms. Carant. Quis, inquit, accusabit adversus electos Dei: et mox, interpellat, loco verbi postulat.

(c) Idem codex potuit, non dicitur. Eadem ratione ab Athanasio epist. ad Epictetum refelluntur, qui Verbum cum carne confundebant.

(d) Vat. bas. ms. et alius Vatic. cum Martini sui portione. Remig. sui et portione. Unus Colb. cum Sorbon. sui excerptione. Opportunus hic locus est fragmenti, quod sancti nomine in explicatione epistolæ ad

A gitor, quin Jesus Christus homo ex mortuis resurgens, super omnes cælos ascendens, a dextris Dei sit? Numquid descendisse ad inferos corpus, quod in sepulchro jacuit, (c) dicitur? Si itaque qui descendit, (3) ipse est et qui ascendit, et neque corpus descendisse ad inferos creditur, et resurgens ex mortuis corpus ascendisse in cælos non ambigitur: quæ hic præter (supple, quam) occultis sacramenti, et incogniti mundo ac principibus sæculi fides relicta est, ut eam unus atque idem sit descendens et ascendens, unus quoque nobis Jesus Christus sit, et Dei filius, et hominis filius, et Verbum Deus, et homo caro, et passus, et mortuus, et sepultus, et resurgens, et in cælos receptus, et sedens (4) ad dexteram Dei: habens in se uno eodemque, per dispensationem atque naturam, in Dei forma et in forma servi, sine aliqua (d) sui et partitione quod homo est, et divisione quod Deus e-1?

66. *In uno Christo ut homine infirmitas, ut Deo virtus.* — Incaute igitur atque ignorantis opinionis nostræ fidem Apostolus formans, ita confessionis hujus sacramentum locutus est: *Nam etsi crucifixus est (3) (e) ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei* (1 Cor. xiii, 4). Prædicans enim filium hominis Dei filium, qui cum ex dispensatione homo esset, maneret tamen ex natura Deus; eundem ex infirmitate crucifixum ait, qui ex virtute Dei viveret: ut cum infirmitas esset ex forma servi, et natura maneret ex Dei forma, et qui cum esset in forma **368** Dei assumptis et formam servi; non ambiguum esset, in quo sacramentum et passus esset, et viveret: ut cum in eodem esset, et infirmitas ad passionem, et ad vitam Dei virtus; non alius ac divisus (f) a se esset, qui et pateretur, et viveret.

67. *Mysteriorum Christi capiendorum regula.* — Passus quidem est unigenitus Deus quæ homines pati possunt: sed utamur Apostoli fide atque dicto: *Tradidit enim vobis in primis, quia Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit die tertio secundum Scripturas* (1 Cor. xv, 3 et 4). Non nudis usus est ad erroris occasionem dictionum definitionibus, sed mortis et resur-

(1) A dextris Dei.

(2) Ex infirmitate nostra.

D *Timotheum laudat concilium Spalense ii, c. 12. Era. 657: Nam et cum dicit Scriptura, Homo Christus, et cum dicit, Christus mortuus est, et cum dicit, Verbum caro factum est: non est spoliandum per fraudulentiam legentis expositionibus suis sermo. Nam ubi homo Christus, est præcedit, Mediator Dei atque hominum: ut ex utroque, Deo et homine, unus subsistat; sique inter hominem et Deum iudicis, confessione in se utriusque nature. Ubi vero (aut) Christus mortuus est, subjicitur: Qui resurrexit, qui est in dextera Dei. In morte ejus carnis nostræ infirmitas est, in resurrectione virtus ejus, in confesso Dei dignitas. Hinc porro non obscure apparet veritas fragmenti hujus: ex quo vicissim illustratur atque roboratur argumentum, de quo modo disseritur.*

(e) In pluribus mss. ex infirmitate nostra, quomodo in prius vulgaris legebatur supra lib. ix. n. 15. Utrobique alibi nostra a potioribus mss. ut a græco.

(f) Deest a se in vestigiore us. Colb.

rectionis modum, non tantum rerum nominibus, quantum et Scripturarum virtutibus admonens confitendum ut hoc nostra esset in eius morte intelligentis, quæ esset in significatione Scripturarum. Infirmas enim cogitationes, et scrupulosas fidei calumnias non reliquens, inimè huic tantum secundum Scripturas prædicandæ mortis et resurrectionis adiecit: ne inquam disputationum vento circumacti, vel fallacium questionum ineptis argutus impediti infirmamur sed in lumine se semper religionis suæ portum fides illæsa revocaret, ut mortem et resurrectionem hominis filii et Dei filii Jesu Christi secundum Scripturas crederet et confiteretur; pia adversus calumniam resistendi securitate proposita, emittit (a) mori ac resurgere Christus Jesus intelligendus esset, qualiter scriptus est. Non enim habet fides periculum. et omnis pia professio in occulto (b) sacramento Dei tuta est. Natus ex Virgine Christus est: sed secundum Scripturas conceptus de Spiritu sancto est. Flevit Christus: sed secundum Scripturas; ut in eo quod flevit, (c) gratulatus sit. Et esurivit Christus: sed secundum Scripturas sive cibo in non habentem fructus arborem Deus operatus est. Passus Christus est: sed secundum Scripturas tunc a dextris Virtutis sessurus est. Derelinquit se ad mortem questus est: sed secundum Scripturas tunc confessorum suorum in regno paradisi recepit. Mortuus est: sed secundum Scripturas 369 resurgens a dextris Domini Dominus assedit. In hujus igitur sacramenti fide vita est (d) calumniam confessio ista non recipit.

68. *Fidei commendatio.* — Certe Apostolus non relinquit, ut ambigi dicique liceat Christus natus, passus, mortuus, resurgens quo modo, qua virtute, qua divisione, quibus partibus? quis lacrymans est, quis gaudens, quis conquerens, quis descendens, quis ascendens? Sed fidei in hoc meritum per confessionem incautantis tantum religionis ostendens, ait, *Ex fide uultem iustitia sic dicit. Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in cælum? hoc est Christum deducere. Vel quis descendit in abyssum? hoc est Christum a mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura? (1) (e) Juxta est verbum tuum in ore tuo et in corde tuo, hoc est, verbum fidei quod prædicantur: quia si confessus fueris in ore tuo, quod Dominus Jesus est, et credideris in corde tuo quia Deus illum suscita-*

(1) Juxta te est.

(a) Martin. ms. *moriens ac resurgens*: et postea cum Vat. bas. uno, Colb. et Sorbon. *qualiter, scriptum est*: ubi vetustior Colb. ac plures alii habent, *qualis scriptus est*.

(b) Ed. ii. *in occulto sacramenti*: recurrentibus manuscipis.

(c) I. ps. et Par. cum ms. Martin. et uno Vatie. *glorificatus sit*: cui lectioni favent verba num. 56. *Mazis tamen placet cum Bad., Fr. ac plerisque mss. gratulatus est*: quod confirmat illud n. 24. *Sciat tunc mortem carere flere, quam quod sit*. Et major quædam est etiam inter et gratulationem oppositio.

(d) Sola codex Vat. bas. *contumeliam*.

(e) In antiquis mss. hic et infra, *juxta te est verbum tuum*. Ex græco, *εγγυς σου το ποια εστιν το το στο-*

A vita a mortuis, salvaberis (Rom. x, 6 et seqq.). Justum fides consummat, secundum quod dictum est: *Credidit Abraham Deo, et deputatus est ei ad justitiam (Gen. xv, 6; Rom. iv, 3)*. Numquid Abrahami calumniatus est, Deo, cum ei hereditatem gentium, et secundum stellarum atque arena multitudinem mensuræ ex se sobolis numerositatem pollicebatur? De omnipotentia enim Dei Fides Religiosa non ambigen, humane infirmitatis non est detenta naturis; sed id quod in se erat caducum terrenumque despicens, divinæ sponsonis fidem ultra modum corporeæ constitutionis exceperit: quia nequaquam Dei virtutes lex possit humana moderari, tantum in efficiendo (f) liberalitatis (2) Deo promente, quantum in spondendo ostenderet voluntatis. Nihil igitur B justius fide est: quia cum æquitas atque moderatio terrenorum actuum sit probabilis, nihil tamen justius homini sit, quam omnipotentiam Dei (g) indefinitæ potestatis intelligentia credidissæ.

69. *Descensus et ascensus Christi fides exigitur.* — Hanc itaque in nobis, quæ ex fide est, justitiam Apostolus expectans, incertæ atque infidæ ambiguitatis irreligiositatem removet, vetans curam sollicitæ in eor cogitationis admitti, dicit etiam prophetici (h) auctoritate monstrata. Ait enim: *Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in cælum (Rom. x, 6)?* Hæc a Propheta ita dicta, subjectæ sententiæ absolute prosequitur, dicens: *Ille est Christum 370 deducere. Non enim se in cælestem (divinam) scientiam humanæ mentis sensus extendit: sed neque de divinis operibus religiosa fides ambigit. Non eguit Christus humanæ virtutis auxilio, ut ex illa beatitudinis suæ (i) sede adscendentis cujusquam in cælum ope deduceretur in corpus: non exterior potestas eum egit ad terras. Credendus esse venisse qualis et venit: et vera pietas est, Christum non deductum, sed descendentem confiteri. Sacramentum suum est, et in tempore, et in opere. Neque quia modo venit, deductus per alterum esse credendus est: nec temporalis ejus adventus potestati deducentis subditus intelligendus est. Sed ne alterius quidem ambiguitatis infidelitas sinuat. Nam continuo ex dicto prophetici subditur, *Vel quis descendit in abyssum?* Ac innox dictæ ratio subjecta est, *hoc est Christum a mortuis reducere (Rom. x, 7)*. Libertas redeundi in*

(2) Deo prompte, mendose.

partem, vertere licet *juxta te*, si modo omittatur *tuum* post *verbum*.

(f) Sic præ-tantior codex Colb. cum aliquot aliis. Ceteri vero, *libertatis*. Tum in omnibus fore mss. *Deo prompte, vel prompte, non promente*.

(g) Antiquior mss. Colb. cum Remig. a prima manu, *infinita*. Martin. *indefinita*. Lectionem nostram confirmant postrema num. 48 lib. viii verba.

(h) Nonnulli mss. cum vulgatis, *ratione monstrati*: corriguntur ex veterinms Vat. bas., Colb., Martin., etc.

(i) In vulgatis, *sede descendens cujusquam e cælo ope deduceretur*. Cum aliis Apostoli verbis magis convenientem, quam exhibemus e mss. in quorundam nonnullis *duducetur, non deduceretur*.

cœlum, ex descendendi in terram libertate est. Ambigenti autem subdita cunctatio est: (a) scientia in fide est, ratio in virtute est, effectus in rebus est, causa in potestate est.

70. *Co dis simul et oris debet esse fides. Brevis et facilis ad salutem via, fides.* — Sed non mutante ad id opus est conscientia. Apostolus enim totum Scripturæ mysterium exsequens, ait: *Iuxta est verbum tuum in ore tuo et in corde tuo (Rom. x, 8; Deut. xxx, 14).* Non tardum opus est petitoque longe verbo confessionis, nec intervallo aliquo inter eor. atque os relicto, ut quod ad præstationem religionis loquendum sit, per infidelem ambiguitatem cogitur. Sed et juxta nos esse oportet, et in nobis: ne aliqui (b) inter regionem cordis atque oris mora, fides forte nostra non ita in sensu sit, ut in verbis; sed connexa ori atque cordi, incunctantem habeat et sentiendi et loquendi religionem. Et hujus quidem dicti prophetici, ut in cæteris, rationem Apostolus subiicit: *Hoc est verbum fidei quod prædicamus: quia si confessus fueris in ore tuo quia Dominus est Jesus, et crederis in corde tuo quia Deus illum suscitavit a mortuis, salvaberis (Rom. x, 8 et seqq.).* (c) Pietas est non ambigere, et justitia est credere, et salus est confiteri. Non in iunctis diffuere, neque ad stultitiam cœrere, neque ratione aliqua virtutes Dei vitare, neque modo circumscribere potestatem, neque causas (d) in investigabilium sacramentorum tractare, Dominum Jesum 371 confiteri, et a Deo suscitatum a mortuis credere salus est. Quæ vero insania est, qualis et ejusmodi sit (e) Jesus calumniari cum salus sola sit, hoc solum scire, quod Dominus sit? Tum porro qui humana inantatis error est, de resurrectione ejus lites movere: cum sufficiat ad vitam, quod a Deo suscitatus sit credidisse? In simplicitate itaque fides est, in fide justitia est, in confessione pietas est. Non per difficultes nos Deus ad beatam vitam questiones vocat, nec multiplices eloquentis facultate genere sollicit. In absoluto nobis ac facili est æternitas, Jesum et suscitatum a mortuis per Deum credere, et ipsum esse Dominum confiteri. Nemo itaque ea, quæ ob ignorantiam nostram dicta sunt, ad occasionem irreligiositatis usurpet. Cognoscendus enim Jesus Christus mortuus erat, ut in eo viveremus.

71. *Fidei nostræ eruditio est quæ Christi videtur in-* (1) *Numquid precem egui.*

(a) Sic mss. Editi vero *sapientia*. Scientiam nostram dicit esse sitam in fide, ejus ratio ac fundamentum sit Dei vitæ, rebus se prodens et effectus, quorum causa sola esse possit omnipotentia.

(b) In prius excusis et aliquot mss. *inter religionem*. Prætermissum cum Colb., Corb., Romig., Martin., Prætel. *see pluribus aliis inter regionem*; presertim cum de verbis sita sermo sit, ac de Deo jam legerimus lib. et. num. 6: *ita regionum intelligentia excedit.*

(c) *Upps.* et *Par.* post Erasimum hic subiiciunt, *Curde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*; quia necessitate vocerunt liberorum.

(d) Sic cum Er. nos. Colb. At cæteri cum Bad. in-
vestigabilium.

A firmitas. — Si itaque ad intelligentiam mortis sue ait: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti? et, Pater, commendo in manus tuas spiritum meum (Marc. xv, 34; Luc. xxiii, 46)*: nunquid confessioni nostræ consulens, infirmum se esse potius confessus est, quam nos ambiguus non reliquit? Excitatus namque Lazarum orat ad Patrem: (1) numquid prece eguit dicens: *Pater, gratias ago tibi quia exaudisti me: et ego sciebam quia semper me exaudis, sed propter turbam (f) dixi, ut credant quia tu me miserasti (Joan. xi, 41 et 42)?* Nobis itaque oravit, ne filius ignoraretur: et cum sibi non proficeret 372 deprecationis sermo, ad profectum tamen nostræ fidei loquebatur. Non inops ergo tum auxilii est: sed nos sumus inopes doctrinæ. Clar. fieri se quæque deprecatur, ac mox de cœlo vox Dei patris clarificantis auditur. Sed ad audita vocis admirationem ait: *Non propter me venit vox ista, sed propter vos (Joan. xii, 50).* Nobis Pater rogatur, nobis Pater loquitur: totum ad effectum sit nostræ confessionis. Et cum clarificationis responsi non obsecrationi claritatis sit impensa, sed ignorantii audientium, quomodo querela passionis, in summa exultatione patienti, non confessionis nostræ eruditioni præstita intelligitur? Christus pro persequentibus rogat, quia quod agunt nesciunt. Christus de cruce paradisi promittit (*Lucæ xxiii, 34, 47.*) (2) quia Deus regnat. Christus in cruce consummasset omnia aceti poculo gratulatur (*Joan. xix, 50*), quia moriturus impleverit prophetiam. Nobis natus est, nobis passus est, nobis mortuus est, nobis resurrexit. Et cum nobis hæc sola sit proprietas ad salutem, ut Dei filium confiteamur ex mortuis; cur, rogo, in hac irreligiositate (g) moriamur, ut cum Christus intra fiduciam divinitatis suæ manens, mori se per significationem assumpti hominis cum securitate morientis ostenderit, hoc maxime ad abnegandum eum Deum proficiat, quod se nobis Dei filium et hominis filium est professus et mortuum?

373-374 LIBER UNDECIMUS.

In cujus exordio Hilarius exponit, fidem apud Arianos unam non esse; et cum Christus verus Deus ac Dei filius ignorari jam non possit, eum tamen creatum, et nomine tenus Deum ac illis defendi, dum dispensationem assumpti corporis rapiunt ad contumeliam divinitatis. Objecta deinde diluit ex his petita

(2) *Olim, quia Deus regnet.*

(e) *Editi, Jesus*; corriguntur ex mss.

(f) *Martin. mss. propter turbam circumstantem dixi ut credant me, quia, etc.*

(g) In vulgatis, *moriamur*. Rectius in mss. *moriamur*; quasi diceret, si salus est dei filium ex mortuis excitatum confiteri, mors est non confiteri: cur ergo moriamur, etc. Cum totus hic liber in eis sit, qui Christum infirmum probare volunt, ut eum verum Dei filium negent; perspicuum est quod jam præmonimus, non in illo conligi eum Apollinaristis, sed cum Ariosis; quorum principia mutatus sit Apollinaris ad explicandam Incarnationis mysterium, uno et debellandam Christi divinitatem.

re-tis, que in Christum post resurrectionis gloriam A
conveniunt. Quod enim tum ait: Adscendo ad patrem
meum et ad patrem vestrum, ad Deum meum, etc.
ipsum ostendet dixisse de ea natura, qua fratres habet;
sicut de ea, qua participes illi sunt, dixit Pro-
pheta: Unxit te, Deus, Deus tuus præ participibus
tuis. Deinceps Apostoli verba explicat, ex quibus
probare æ putant, Christum ut servum Patri subi-
ciendum, eumque regni sui cæsurum esse potestate,
ac naturæ abolitionem passurum: cum apud Apo-
stolum fini: perfectionem et indemutabilem statum
sonet, non abolitionem; nec regni traditio Filio ma-
gis adimat regnandi potestatem, quam Patri eripitur
proprietas eorum quæ Filio tradidit; ac demum sub-
jectio dispensationis sit, non servitutis. Tum subjec-
tionis illius modum ac causas exponit, eamque non
Deo, cui nihil deest, nihil accedit, non Filio unigenito.
qui quæ indemutabilis est, sed nobis unis proficere
declarat. Non est silendum quod Hieronymus,
ob Amando presbytero rogatus quid apud Paulum
sibi veli illud: Oportet enim eum regnare donec
ponat omnes inimicos suos, etc., rescribit epist. 147:
Miror te hoc a me querere voluisse, cum sanctus
Hilarius Pietavensis Episcopus undecimum librum
contra Arianos hac questione et solutione comple-
verit.

1. Una ut Domini, ita et Dei unius est fides. Pater
et Filius unus Deus. — Totum atque absolutum fidei
evangelicæ sacramentum multifarie Apostolis trac-
tans, hæc quoque inter cætera divine cognitio-
næ præcepta ad Ephesios est locutus: Sicut et vos vocati
estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una
fides, (1) unum baptisma, unus Deus et pater omnium,
(a) et per omnes et in omnibus nobis (Ephes. iv, 4, etc.).
Non enim ambiguus nos et erraticis indefinitæ doc-
trinæ studii dereliquit, vel incertis opinionibus in-
genia humana (b) permisit, statotis per se et oppo-
sitis obicibus libertatem intelligentiæ voluntatisque
concludens: ut sapere nos, nisi ad id tantum quod
prædicatum a se fuerat, non sinneret, eum per defini-
tam fidei indemutabilis constitutionem credi aliter
atque aliter non liceret. Unum itaque nobis Dominum

(1) Unum baptismum.

(2) Baptismum hic et infra constanter in libro D
nostro

(a) Removimus hinc, quomodo et lib. vii, n. 34,
qui est super omnes, eum ea verba non exstent nisi in
una recentiore ms. Colb.

(b) In ms. Vat. bas. commisit. Mox apud Lips. et
Par. in libertatem, perperam addit in.

(c) Sic mss. elegantius quam vulgati, in Domino
unum esset et baptismum.

(d) Apud Had., Er. et in ms. Vat. bas. demptum:
quod prædica partienda negante admitti nequit.
Proxime ante in vulgatis: Deo patri. Abest patri
a mss.

(e) Id est, non sit significatio proprietatis qua
nulli alteri communicari possit, sed unionis que
singularitatem inducat. Quod autem sacramenti voca-
bulo personarum proprietates significetur, liquet vel
ex hoc lib. ix, n. 31: Auctorem naturæ esse sacra-
mentum patrum est

prædicans, unam fidem memorat; deinde unius Do-
mini unam fidem memrans, unum etiam (2) bap-
tisma demonstrat. ut cum unius Domini una fides es-
set, unius per hoc fidei (c) in Dominum unum,
unum esset et baptismum. Et quia sacramentum omne
et baptismi et fidei, ut in una Domino, ita et in Deo
uno est; consummationem spei nostræ unius Dei
professione conclusit: ut unum baptismum et fides una
sicut unius Domini, ita et Dei esset unius. Unus enim
uterque est, non unione, sed proprietate: dum et
unicuique proprium est ut unus sit, vel Patri esse
quod pater est, vel Filio esse quod filius est; et id,
quod uterque in proprietate sua unus est, sacra-
mentum unitatis ad utrumque est: quia et unus Dominus
Christus Deo patri non potest auferre quod Dominus
est, et unus Deus pater uni Domino Christo non in-
telligitur negare quod Deus est: cum si per id, quod
Deus unus est, non et Christo proprium esse videtur
ut Deus sit; necesse est per id, quod unus Dominus
Christus est, non et Deo (d) debitum esse intelligatur
ut Dominus sit; si id, quod unus est, (e) non sacra-
menti sit significatio, sed unionis exceptio. Unius
itaque 375 Domini, sicut unius Dei patris, et unum
baptisma et fides una est.

2. Fides una non est de Christo dissidentibus. —
Fides autem una jam non est, si non unum Domi-
num et unum Deum patrem in conscientie profes-
sione retinebit. Unum vero Dominum et unum Deum
patrem quomodo fides quæ non una est confietur?
Una autem in tanta prædicationum diversitate jam
non erit, si alius Dominum Jesum Christum, pene-
trante palmas clavo, infirmitatis nostræ credet dolore
gemuisse, et egentem naturæ suæ potestatisque
virtute, imminens jam sibi mortis timuisse (3) ter-
rore (f): si etiam id, quod principale est, natum ne-
gabit, et creaturæ potius prædicabit: si Deum dicet
magis, quam intelligit; quia et (g) deus dici religio-
sum est, et Deum intelligi divinæ naturæ conscientia
est. Jam ergo non unus est Dominus Christus (d) si
(h) alii ut Deus non dolet, alii ut infirmus timet, alii
sit ex natura, alii ex cognomine Deus: et alii ex ge-
neratione, alii ex appellatione sit filius. Et per id ne-
que Deus pater unus in fide est, si aliis potestate

(3) Terrorem.

(4) Si aliud Deus.

(f) Sic mss. At editi, terrorem.

(g) Bad. et Er. duos dicit. Tum cum reliquis edit
ac pluribus mss. irreligiosum est. Exinde Er., Lips.
et Par., et Deum non intelligi: eum absit non a Bad
et ms. Antea quoque prænotandum religiosum est aucto-
ritate mss. Colb., Carn. et Germ. Hæc quippe sibi
vult: Si Christum nomine tenus dicet potius, quam
in veritate intelligit Deum; nil magnum ei præsti-
bit, nisi declaratur lib. contra Auxent. n. 10, quia
fides ac religio patitur plures dici deos; ut enim Da-
masi epistola apud Theodoret. lib. v Hist. eccl.,
c. 11, habet, nomen deorum et Angelis et omnibus
sanctis a Deo donatum est. Sed conscientia atque in-
sita nobis divina nature utilia non sinit, ut Deus
essentia et veritate intelligatur nisi unus.

(h) Editi, si aliud Deus non dolet, aliud infirmus,
etc.: emendantur ex mss.

aliis generatione pater creditur, quia (a) et universorum pater Deus sit. Jam porro quis ambiget extra fidem esse, quidquid extra fidem unam est? quia in fide una et unus Dominus Christus, et Deus pater unus sit. Unus autem Dominus Christus non nomine, sed fide, (1) (b) unus est filius: sed si Deus sit, si indeutabilis sit, si non aliquando defuerit vel Deus esse vel filius. Qui igitur aliter Christum quam est prædicabit, (c) id est, nec filium nec Deum esse; alium Christum prædicabit. Sed (d) nec in unius baptismi fide una est: quia secundum Apostolicam doctrinam ejus unius baptismi fides una est, cujus unus Dominus et Dei sit filius Christus, et Deus sit

376 3. *Christus negari jam nequit: cur. Prædicandus est qualis fide creditur.* — Non enim negari jam Christus quin Christus sit potest, neque mundo ignobilis effici. Hunc prophetiæ volumina consignant, hunc temporum (2) quotidie proficiens plenitudo testatur, hunc Apostolorum et Martyrum per virtutum operationes loquuntur sepulera, hunc potestas nominis sui probat, hunc inmundi spiritus (e) confitentur, hunc punitorum daemonum resonant mugitus. Sed in his omnibus virtutis sue dispensatio est. Cæterum fide nostra talis, qualis est, prædicandus est; ut non nomine, sed confessione, in unius baptismi fide una, unus nobis Dominus sit: quia secundum unum Dominum Christum, unus Deus pater est.

4. *Ariani alium Christum, ut alium Patrem prædicant. Patrem subdole extollunt, quo Filium dejiciant.* — Sed nunc hi novi Christi prædicatores, cuncta negando quæ Christi sunt, alium Dominum Christum sicuti alium Deum patrem prædicant: quia neque hic genuerit, sed creaverit; neque ille natus sit, sed creatus sit, et per id extra veritatem Deus Christus sit, cui non sit ex nativitate quod Deus est; et extra fidei conscientiam Deus pater sit, cui non

(1) Unus est, si filius sit, si Deus sit.

(a) Hæc ratio non ad proximum, sed ad superius membrum pertinet: ut cum Catholici Deum credunt esse patrem ob generationem filii, Ariani hoc eum nomine donec ob potestatem qua universa condidit.

(b) Ita duo optimi mss. Colb. eum Germ. et Sorbon. In cæteris autem et apud Bad. *unus est, si filius sit, si Deus sit*, etc. At Er., Lips. et Par. *unus est, tuncque Dominus et Deus semper et filius sit, si Deus sit*, etc.

(c) Editi excepto Bad. *idem*, pro id est: perverse. (d) In vulgatis, *nec unius baptismi fides una*. Recens in mss. *nec in unius baptismi fide una est*, supple, qui Christum aliter prædicabit.

(e) Sic mss. At editi, *profitentur*. Quæ coram Reliquis SS. Gervasii et Protasii dæmonum confessio fuerit, testificatur Ambrosius epist. nunc xxii, ubi cum dixisset num. 16: *Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes Martyribus quod pomas ferre non possunt*; adjecit num. 21: *Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse esse saluum, nisi qui in patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset*, etc. *Dicit diabolus: Sic torqueatur, quemadmodum ipse a Martyribus torquebatur, qui negat Spiritus sancti divinitatem*. Ex hoc Hilarii loco legere non minus luculentæ Ebrici in Constant. n. 3.

sit in generatione quod pater est. Laudantes quidem merito ita, ut dignum est, Deum patrem, naturæ scilicet eum esse inaccessæ, inconspicibilis, inviolabilis, inenarrabilis, infinitæ, providæ, potentis, benignæ, mobilis, transeuntis, manentis intra extraque, et omnia in omnibus sentientis: sed cum adjiciunt ad supereminentiam laudis, solum bonum, solum potentem, solum immortalem, quis non hanc religionem laudationis intelligat eo tendere, ut Dominus Jesus Christus extra hanc (f) beatitudinem, quæ soli Deo per exceptionem solius deferretur ad honorem, manens in his et mortalis et infirmus et malus sit, dum in ipse Pater solus est? Et ei dicere naturalis **377** ex Deo patre nativitas abnegatur, ne per generationem (g) ea in eo quæ naturalis Deo patri beatitudo est maneat; quia nativitas in naturæ ejus sit virtute, (h) quæ genuit.

5. *Filio ut imagini conveniunt omnia quæ Patri.* — Nec apostolicis, nec evangelicis prædicationibus eruditi, ad impiæ professionis suæ usurpationem magnificentiam Dei patris, non religionis fide, sed impietatis extollunt: ut dum incomparabilia omnia esse naturæ ejus edisserunt, degeneris infirmisquæ naturæ unigenitum Deum per exceptionem comparationis affirmant: Deum (supple, inquam) viventis Dei vivam imaginem, et beatæ naturæ plenissimam formam, et innascibilis substantiæ unigenitum nativitatem: quæ nisi perfectam paternæ beatitudinis (i) habet gloriam, et absolutam naturæ totius refert speciem, non est in imaginis veritate. Si autem innascibilis Dei unigenitus Deus imago est, perfectæ atque absolute in eo naturæ veritas inest, per quam efficitur esse eum imaginem veritatis. Potens est Pater: sed si infirmus est Filius, imago jam non est potentis. Bonus est Pater: sed si in diversi generis divinitate Filius est, boni imaginem malæ naturæ non reddit. Incorporeus Pater est: si Filius secundum

(2) Cotidie scribitur semper in ms. nostro.

convincitur Scultetus adversus Bellarminum perpetram exardescere, quod ille pium Doctorem nostrum cultus Sanctorum testem ac patrum adhibuit. Ex utroque enim liquet, sacras Apostolorum ac Martyrum Reliquias non modo fidelium cultu, sed crebris a Deo miraculis fuisse honoratas. Sed quod Ambrosius epist. 22, relictis dæmonum tormentis et confessione coram Reliquis SS. Gervasii et Protasii, contra Ariarum pertinaciam ait n. 22: *Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Inventus dicit diabolus, sed exactus et tortus. Credit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciant Ariani*; facile est in Scultetum ejusque imitatores contorquere.

(f) Erasmus nescio quo auctoritate hic addidit, *corporationis*: cujus loco deinde posuit Lipsius, *comparationis*. Neutrum vocabulum exstat in Bad. et mss. neque debet exstare. Beatitudo hic significatur, quæ sita sit in bonitate, potentia, immortalitate, etc.

(g) Editi, *ea quæ in eo naturalis*: tunc Bad. et Er. *Deo patri*. Lips. et Par. *de patre*. Melior est lectio quam revocamus e mss. quorum in nonnullis legere est *Dei patris*, non *Deo patri*: haud alio sensu.

(h) Solus codex Vat. *bas, qui genuit*.

(i) Ita mss. At editi, *habent nativitatem et... referat speciem*.

Spiritum circumscriptus est corpore, jam incorporei A non est forma corporeus (*Vid. l. vii, n. 48*). Ineffabilis Pater est . si filium sermo complectitur, extra imaginem est inenarrabilis natura narrabilis. Verus Deus est Pater : si Filius in Dei falsitate est, jam non est veri imago qui falsus est. Non ex parte imaginem neque ex portione formam eum Dei Apostolus predicat. sed imaginem esse eum Dei invisibilis et formam esse eum Dei (a) loquitur (*Coloss. 1, 15*). Non potest expressus in filio Dei divinitatis natura ab Apostolo predicari, (b) quam ad illud, quod invisibile Dei est, invisibilis Dei imago sit Christus: qui utique in substantia (1) (c) conspicibili imaginem auctorae invisibilis non refertur.

6. *Quæ hominis sunt, rapiunt ad injuriam Verbi. Naturæ duplicitis distinctione diluta sunt hactenus objecta.* — Sed ut superioribus libris docuimus, dispensationem assumpti corporis rapiunt ad contumeliam divinitatis: et impietatis causas arripiunt de salutis nostræ sacramento, Qui si apostolicæ fidei tenaces essent, intelligerent eum, qui in forma Dei esset, assumpsisse **378** formam servi; neque formam servi usurparent (d) ad formæ Dei dehonestatem, eum forma Dei plenitudinem in se Dei contineret: et quæ essent temporum ac mysterium, (e) pia ratione tractarent, ut nec contumeliam divinitatis susciperet, nec dispensatio afferret errorem. Sed omnibus, in existimo, jam a nobis absolutissime demonstratis, et sub assumpti corporis nativitate diviniæ naturæ virtute monstrata, non relictus est ambigendi locus, quin omnia unigenitus Deus et homo virtutibus Dei gesserit, et in virtutibus Dei universa hominis veritate perfecterit: habens in se et naturam Dei potens in gestu, dum natus ex Deo est; et perfecti hominis absolutiorem, dum ei est partus ex Virgine: et eum veritate corporis subsistens in natura Dei, et eum Dei natura manens in corporis veritate.

7. *Quæ super sunt; et unde diluenda.* — Quamquam igitur usque ad ipsam mortis gloriam omnis responsionis nostræ sermo descenderit, et singulis professionis impie propositionibus ex evangelicis atque apostolicis doctrinis sit contradicendum: tamen quæ etiam post resurrectionis gloriam quedam, ad degeneris naturæ infirmitatem demonstrandam, presumere impie ausi sunt, his ipsis nunc respondendum est. Atque ita, ut in cæteris observatum a nobis est, eorum ipsorum dierum ratio ex his ipsis dictis af-

forator: ut illiæ veritas reperiretor, ubi negatur. Quæ enim simpliciter et ad eradicationem fidei divinitatis dicta sunt, necesse est ita dicta sint, ut ad id quod dicta sunt, non alterorum atque extrinsecos dierum confirmarentur exemplis.

8. *Infirmum volunt, cui idem ac nobis Deus et pater, cui sit subjectus.* — Inter cæteras enim impietates suas etiam hoc dicti Domini uti hæretici solent: *Adscendo ad patrem meum et ad patrem vestrum, et ad Deum meum et ad Deum vestrum* (*Joan. xv, 47*): ut per id, quod pater ejus pater eorum est et Deus ejus Deus eorum est, in natura Dei non sit: dum hoc cæteris proficere Deum patrem esse, quod sibi sit; cesante privilegio in communionem et naturæ et nativitatibus, per quam et Deus sit natus, et Filius sit. **B** Teneant quoque etiam illud Apostoli: *Cum autem dixerit, omnia subjecta sunt, absque eo qui subjecti ei omnia.* (2) (f) *Cum autem 379 subjecta ei fuerint omnia, tunc ipse subjectus erit ei qui sibi subjecti omnia, ut sit Deus omnia in omnibus* (*1 Cor. xv, 26, etc.*): ut quia subjectio illa inbravis naturæ contestatio esse (3) existimabitur, non sit in paternæ naturæ virtute, quem naturalis infirmitas, naturæ potioris subjecerit potestati. Sumant autem omnis impietatis suæ hanc tanquam munitionem et inexpugnabilem defensionem, ad veritatem nativitatibus abolendam: ut quia per subjectionem Deus non est; et per communionem sibi atque nobis Deum atque patrem in communionem sit creatura; ipse quoque ex Deo creatio sit potius, quam generatio; quia creatio ex nihilo (g) subsistat, generatio vero naturalem habeat nativitatibus auctorem.

9. *Mysterium salutis nostræ sacramentum est pietatis, non offensio divinitatis.* — Omnis quidem calumnia improba est, quia veritati falsitas, cum jam effrenato pudore sit, contradicit: sed tamen interdum præterdit aliquod excusationis ambiguae velamen, ut reverendum in defensione sit, quod impudenter in sensu est. Verum nunc in his, quæ impie ad infirmam Domini nostri divinitatem præsumpta sunt, locus verrecundia vel falsæ excusationis exclusus est: cum quando ipsa illa ignorantibus venia cessante, sola voluntas irreligiosæ intelligentiæ delegatur. Ut eum paululum ipsius dicti evangelici differant demonstrationem: anne ignorabilis hæc erat Apostoli prædicationem: *Et quidem confessione omnium, magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne,*

desunt in nostro codice.

(3) Existimatur.

Colb. necnon Germ., Carn. etc. hic repellitur solemnæ Arianorum argumentum, quo Filium visum, adeoque visibilem, Patrem vero invisibilem prædicantes, utrumque, vel eo nomine dissidentem naturam divulgabant.

(d) Er., Lips. et Par. *ad formam Dei dehonestandam.* Bad. et ms. reituentibus.

(e) Verus codex Colb. *pie et ratione.*

(f) Versus, *cum autem subjecta ei fuerint omnia, non existat in ms. nisi in uno Colb. dubie fidei.*

(g) Lips. et Par. *existat.* Mox in ms. *Martin. auctoritatem, non auctorem.*

(1) Incenspirabili imagine.

(2) Verba. *Cum autem subjecta ei fuerint omnia,*

(a) Sola editio Par. *Dei invisibilis.* Respicitur hic vel celebris locus Phil. ii, 6: *Qui cum in forma Dei esset, vel Hebr. 1, 3, ubi figura substantiæ Dei Christus predicatur.* Mox in ms. *Multum unitatis loco divinitatis.*

(b) Tres probæ notæ uss. *quam id, omisso ad.* Vat. has. codex. necnon ms. Colb. et alter Sorbon. *quam ad id quod invisibilis est.*

(c) in uss. Vat. has., Corb. non Colb., Sorbon. etc. *inconspicibilis:* præve, nisi cum Martin., Colb. et Sorbon. deinde legatur, *aliam quam naturam invisibilis imaginem non refertur.* In solo Martin. refert. Verum sincerior est lectio, quam retinemus cum antiquiore uss.

(a) *justificatum est in spiritu, visum est angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in hoc mundo, assumptum est in claritate* (1 Tim. iii, 16). Estue adhuc quisquam tam hebetis (b) intelligentiæ, ut dispensationem assumptæ a Domino carnis aliud quam sacramentum esse pietatis intelligat? Et primum extra fidem Dei est, quisque extra hanc erit confessionem. Non enim Apostolus ambigit, quin hoc ab universis fatendum sit, mysterium salutis nostræ non esse contumeliam divinitatis, sed magnæ pietatis sacramentum: et sacramentum non jam (1) (c) in mysterio occultatum, sed in carne manifestatum; neque adhuc per naturam carnis infirmum, sed in spiritu justificatum: ut per justificationem spiritus 380 abesse a fide nostræ carnis infirmitas, et per carnis manifestationem mysterium non esset occultatum, et per mysterii ignorabilem causam magnæ pietatis (d) in sacramento esset sola confessio. Atque ita Apostolus fidei totius ordinem tenuit, ut dum pietas est, sacramentum sit, dum sacramentum est, cognitio in carne sit, dum cognitio in carne est, justificatio in spiritu sit; quia sacramentum pietatis, quod manifestatur in carne, ut vere sacramentum sit, per justificationem spiritus manifestatur in carne. Ac ne illa manifestatio in carne qualis esset (e) justificatio in spiritu ignoraretur, sacramentum, quod manifestatum in carne, et justificatum in spiritu est, et angelis visum est, et gentibus prædicatum est, et in hoc mundo creditum, hoc ipsum assumptum est in claritate: ut in omnibus sit magnæ pietatis sacramentum, dum manifestatur in carne, (2) dum justificatur in spiritu, (f) dum visum est ab angelis, dum prædicatur gentibus, dum creditur in hoc mundo, dum assumitur in claritate. Nam et visum sequitur prædicatio, et prædicationem fides, et omnia consummat claritatis assumptio: quia et magnæ pietatis sacramentum est assumptio claritatis; et per hanc dispensationis fidem, conformes (g) assumi claritatis dominicæ præparantur. Magnæ igitur pietatis sacramentum est carnis assumptio: quia per assumptionem carnis, manifestatio sacramenti in carne est. Sed ta-

(1) Abest in a nostro ms.

(2) Dum justificatur in spiritu, dum assumitur in

(a) Editi, *vivificatum est*, reñtentibus mss. necnon subnixis; in quibus vox spiritus opponitur carni; et ad Verbi naturam refertur.

(b) In mss. Vat. bas., Martin. et duobus aliis, *intelligentis locus*: superfluit locus.

(c) Ms. Colb., Germ. et Martin. *jam mysterio*.

(d) Abest in aliis aliquot mss.

(e) Antiquior codex Colb. *justificatio spiritus*. Martin. et *justificatio*, etc.

(f) Post in spiritu, subjiciunt mss. *dum assumitur in claritate*, aliis omissis.

(g) In mss. Vat. bas. Colbertino uno, et altero Sorbon. *assumptio*. In Romig. *assumpti*. Prior lectio satis ardebat: sed plenior est ea, quam retinemus.

(h) In prædictis mss. Vat. bas., Colb. ac Sorbon. necnon Martin.: *Et que tandem spes in fide nostra est, si pie dispensationis mysterium divinitatis est infirmitas*: lectio hæc magis est perspicua, adeoque magis suspecta, quam altera: in qua alius quidam immo tur reconditur sensus, puta, divinitatem infirmitatem non fuisse dispensationis mysterio, quæ carni præstitum est ut assumeretur in claritatis gloria; cæ que

amen manifestatio in carne, non aliud quam magnæ pietatis sacramentum concludendum est: quia manifestatio ejus in carne, et justificatio spiritus est, et claritatis assumptio. (h) Et qua tandem spe in fide nostra est pie dispensationis mysterium divinitatis infirmitas, cum per claritatis assumptionem, magnæ pietatis sacramentum sit concludendum? Et quia jam non est infirmitas, sed sacramentum, nec necessitas, sed pietas: licet nunc evangelii ratio quarrenda est, ne quæ salutis nostræ et gloriæ mysterium est, id a l occasione prædicationis impie relinquatur.

40 *Christum creatum et servum esse volunt, quia illi Deus et pater est nobis communis.*—Gravis tibi auctoritas est, hæretice, et insubstantialis Dominum ab se professio, qua ait: *Ascendo ad patrem meum et ad patrem vestrum, et ad Deum meum et ad Deum vestrum*, 381 ut per id, quod et nobis et illi unus et pater pater est, et Deus Deus est (Joan. xx, 17), sit in ea infirmitate qua sumus; dum et per eundem patrem exaquantur in filios, et per eundem Deum comparantur in servos: et cum nos sumus et creati ex origine, et ex natura servi, tamen dum et pater nobis communis et Deus est, sit ei nobiscum et (3) (i) creatio ad naturam communis et servus. Et hic impie prædicationis furor etiam hoc propheticè titur dicto: *Unxit te Deus, Deus tuus* (Psal. xlv, 8): ut non sit in ea nature virtute qua Deus est, dum ei ungens se Deus in Deum sum sit ante latus.

41. *Deus illi et pater est, quia natus; et quia natus, ideo Deus.*— Ignorat Deum Christum, qui ignorat Deum natum. Deum autem nasci non est aliud, quam in ea natura esse qua Deus est: quia nasci cum (j) causam nativitatis ostendat, non disproficit tamen in genere auctoris existere. Quod autem non (k) disproficit in genere, debet quidem auctori causam nativitatis suæ, naturam tamen ex se non amisit auctoris: quia nativitas Dei neque abunde, neque aliud est. Quæ si aliunde est, nativitas non est: si vero aliud est, non Deus est. Cum autem ex Deo Deus est; per id quoque Deus pater Deo filio et (l) nativitatis ejus claritate, omisiss intermediis.

(3) Creatio ad naturam.

ab spe fidelibus promissa cadere, qui aliter credant

(1) Solus codex Vat. bas. *creatio nature*. In reliquis, *creatio ad naturam* vel *ex naturo*. In vulgatis autem, *creatio et natura*.

(j) In ms. Martin. *causa*: mendose. Id enim sibi vult, verbum nasci relativum esse, eoque patrem simul cum nato significari. Vocabulum quidem *causa* ad æternam Filii generationem explicandam nunc respicit Theologia, ejusque loco mavult principium: sed illud probe intellexit Hilarius, sicut et auctoris nomen, de quo Augustinus lib. v contra Maximin. c. 14, n. 6: *Si propterea Deum patrem Deo filio dicis auctorem, quia vilo genuit, genitus est iste; quia iste de illo, non ille de isto: pater et congenerda. Sic autem per nomen auctoris minuat vis facere Filium, etc.* *desensabor et capiam*.

(k) Hinc videtur quod in Eb. x, n. 35, juxta Erazmum annotavit Lud. Mirans, *disproficere* idem esse Hilario, quod *degenerare*. Sed si adjectum in genere sostuleris, id sane per se hæc verbum non sonabit.

(l) Vat. bas. ms. *nativitate Deus est et natura pariter, quia Christi nativitas ex Deo est*. Imprudentem

Deus est et natura pater: quia Dei nativitas et ex A
Deo est, et in ea est generis natura qua Deus est.

42. *Christus verba ita temperavit, ut et natum se*

proderet et Deum. — Hujus igitur pia ac debita: profes-
sionis modum ita in omnibus: quæ locutus est,
Dominus temperavit, ne divinitatis suæ contumeliam
confessio nativitatis afferret, ne obsequii religio natu-
ræ majestatis offenderet: sed ut et honorem debi-
tum (1) nativitas profiteretur, quæ (n) subsistere
se debet auctori; et natura conscientiam fiducia
naturalis ostenderet, quæ in Deum nascendo subsis-
teret. Hinc enim illud est, *Qui me vidit, vidit et Pa-*
trē: sed et illud, *Verba quæ loquor, non a me lo-*
quor (Joan. xiv, 9, 10). Nam dum non a se loquitur,
auctori eam necesse est debere quæ loquitur: cum
autem se visus Pater videret, **382** nature conscien-
tia est, (b) quæ ad demonstrationem in se Dei, non
aliena a Deo in Deum nata substituerit. Vel illud, *Pa-*
ter quod (2) (c) *dedit mihi, majus est omnibus* (Joan.
x, 29); et rursus, *Ego et Pater unum sumus* (Ibi-
dem, 30). Nam et datio paternæ sumptæ nativitatis
professio est: et quod unum sunt, proprietas ex nativitate
naturæ est. Vel illud, *Sed judicium omne de-*
dit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorific-
ant Patrem (Joan. v, 22 et 23). Nam dum judicium
datur, nativitas (d) non lætetur: dum vero ex aqua-
tur honor, natura retinetur. Vel illud, *Ego in Patre,*
et Pater in me; et rursus, *Pater major me est* (Joan.
xiv, 11 et 28). In eo enim, quod in sese sunt, Dei ex
Deo divinitatem cognoscere: in eo vero, quod Pater
major est, confessionem paternæ auctoritatis intel-
lige. Sicut et illud est, *Non potest Filius ab se facere*
quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quæ-
cumque enim ille facit, eadem et Filius facit similiter.
(Joan. v, 19). Dum non ab se facit, ad id quod agit
secundum nativitatem sibi Pater auctor est: et ta-
men cum quæcumque facit Pater, eadem et Filius
facit similiter, non in aliud aliquid quam in Deum
subsistit, ad faciendâ omnia, quæ Deus pater faciat,

(1) Antea legebatur, *nativitatis.*

(2) *Dei disti.*

(3) *Deum fecit.*

secundæ manus operam subolet. Illi tamen suffragari
Martinianus, hoc tantum ab eo discrepans, quod
habet pater, non pariter.

(a) Pro subsistere se, hæc est, quod subsisteret, Er.,
Lips. et Par. perperam substituerunt subdere se.

(b) In ms. Vat. hæc, quia et demonstrationem sui
Deus non alienat a Christo in Deo quæ nata substituerit:
antiquo ac manifesto corruptoris ausu. Hic: quæ ad
demonstrationem in se Dei, id est, quæ ut conspecta
Deum demonstraret.

(c) Ms. Colb., Martin., Corb., Germ., Vind., Silv.,
Prat., quod dedisti. At lib. vii, n. 22, cum cæteris
consentiunt.

(d) Vat. hæc. ms. non denegatur.

(e) Er., Lips. et Par. nativitas: refelluntur vel ex
superioribus his, Quod unum sunt, proprietas ex nativitate
naturæ est. Mox Lipsius ex sola Erasmi con-
jectura, pro verbis substitutionis et substitutio, repo-
suit substantiam et substantia: quod postea obtinuit.
Non nihil tamen aliud sonat substitutio, quam sub-
sistentia; sicut a subsistere differt subsistere in his
lib. viii, n. 51: ut perfectum Deum substituerit per-

paternæ omnipotentie in se subsistente natura. Hæc
itaque secundum spiritus unitatem, et naturæ quæ
secundum (e) nativitatem est proprietatem, ita de-
monstrata sunt, ut et nativitas Deum substitutionis
suæ conlitteret, et substitutio naturæ consentiam
non læteret: profertur sibi patrem Deum Deus filius
dum ex eo nascitur; cæterum ad id quod natus est,
totum habens naturale quod Deus est.

43. *Quem patrem habebat quia natus, cepit habere*
Dominum cum factus est servus. — Dispensatio ita-
que magni et pii sacramenti, nativitatis divinæ Pa-
trē, insuper etiam conditionis assumptæ (3) Do-
minum fecit (f): dum qui in forma Dei erat, repertus
est in forma servi. Servus enim non erat, cum esset
secundum spiritum (4) (g) Deus Dei filius. Et ser-
vum commune judicium, ubi **383** non est servus,
neque dominus est. Deus quidem et pater nativitatis
est unigeniti Dei: sed ad id, quod servus est, non
possumus (h) nisi tunc ei dominum deputare, cum
servus est: quia si cum ante per naturam non erat
servus, et postea secundum naturam esse quod non
erat cepit; non alia dominatus causa intelligenda
est, quam quæ existit servitutis; tunc habens ex
naturæ dispensatione dominum, cum prebuit ex ho-
minis assumptione se servum.

44. *In forma servi dixit, ASCENDO, etc.* — Ma-
nens igitur in forma servi, qui manebat ante in Dei
forma, homo Christus Jesus locutus est: (i) *Ascendo*
ad patrem meum et ad patrem vestrum, et ad Deum
meum et ad Deum vestrum (Joan. xx, 17). Si igitur
hæc servus, et ad servum locutus est; quomodo pro-
fessio ista non servi sit, et ad eam magis naturam
quæ non in natura servi sit, transferetur; cum ei,
qui in forma Dei manens formam servi assumpsit,
quasi servo ad servos communio non nisi ex eo tan-
tum possit esse, quod servus est? Pater igitur sibi
ita ut hominibus pater est, et Deus (5) sibi ut servus
Deus est. Et cum hæc ad homines servos homo in
servi forma Jesus Christus loquitur; non ambigitur,

(1) *Deus filius, non Deus Dei filius.*

(5) *Sibi ita et servus.*

fecta nativitas: ita autem perfecta nativitas subsistat.
Ibi enim substituerit perinde est, ac subsistentem
effecerit.

(f) Sic. ms. Martin. Alii vero libri, *Deum fecit.*
D Non dispensatio fecit patrem: sed enim, qui ratione
generativæ æternæ pater erat, assumpti hominis
Dominum constituit.

(g) Ita mss. Vat. hæc., Martin., unus Colb. et alter
Sorbon. In aliis, salvo sensu, omittitur verbum Dei.
At plures refert præcedens vox Deus, quæ in prius
vulgatis deerat.

(h) Sic omnes mss. per Hellesmum. At editi, non
possumus nisi, sublato non.

(i) Ariani, ut ex Augustino lib. ii cont. Maximin.
c. 16, n. 1, discimus, contendebant hæc Christi verba
in formam servi convenire non posse. Hæc enim
aitant, dixit post resurrectionem: atqui tunc forma
servi non amplius erat, sed prius consumpta defe-
cerat. Quasi vero, reponit Augustinus, formam servi
resurrectionis consumperit, ac non potius in mens
commutaverit: quasi non forma, quæ occisa est, ipsa
revertit.

quin pater sibi ut cæteris sit ex ea parte qua hono est, **A** est: pater enim est ad id, quod in principio apud Deum erat Deus Verbum. Sed cum Verbum caro factum est; manet et in Verbi Dei nativitate, et in carnis constitutione quod pater est. Pater enim omnis carnis est Deus; sed non secundum quod Verbo Deo pater est. Verbum autem Deus, neque Verbum esse desiit, neque caro non fuit. Nam Verbum, quod caro factum est et habitavit in nobis, neque dum habitat non vere Verbum est, neque dum Verbum caro est non vere Deus homo est: quia et habitare, ejus necesse sit esse qui maneat; et carnem fieri, ejus intelligendum sit esse qui nascitur. Et quod in nobis habitat, nostræ carnis assumptio est: quia (d) per id quod in nobis habitat Verbum caro factum, Deus est in nostri corporis **385** veritate. Si igitur naturam detrahit Deo Verbo homo secundum carnem Christus Jesus, vel non secundum sacramentum pietatis Deus Verbum homo Christus Jesus est; sit in naturæ contumeliam, quod ei secundum nos et Pater pater, et Deus Deus est. Quod si Deus Verbum homo Christus Jesus Deus Verbum esse non destitit; communio nobis et illi ad patrem et Deum ex ea tantum est natura, (e) qua frater est: quia *adseendo ad patrem meum et ad patrem vestrum, et ad Deum meum et ad Deum vestrum*, non per id, quod unigenitus Deus Verbum est, sed per id, quod Verbum caro factum est, sit fratribus initiatum.

45. *In ea dixit forma qua nos vocat fratres. Christus quare vermis.*— Denique hunc eundem sermonem hujusmodi professionis cepit exordio, ita dicens: *Vade autem ad fratres meos, et dices illis, Adseendo ad patrem meum et ad patrem vestrum, et ad Deum meum et ad Deum vestrum* (Joan. xx, 17). Et quæro nunc, fratres ei secundum formam Dei, ane secundum formam servi esse intelligendi sint: habeatque aliquid ad eum secundum plenitudinem habitantis in eo divinitatis (1) (n) corporatio nostra consortium, ut in fratres ei ad id quod Deus est deputemur? Sed non ignorat et propheticus spiritus, unigenito Deo qua ex parte sint fratres: hæc enim non tam homo quam vermis locutus est, *Narrabo nomen tuum fratribus meis* (Psal. xxi, 23). Et hæc vermis, vel non ex conceptu communium **384** originum vivens, vel e profundis terræ vivus emergens, ad significationem assumpta et vivificata per se etiam (b) ex inferni carnis, profusus est: totoque in psalmo passionis suæ sacramenta prophetico spiritu prælocutus, ex ea necesse est fratres habent dispensatione, qua passus est. Novit sacramentum in eo fratrum etiam Apostolus (Rom. viii, 29), ut primogenitum eum ex mortuis, ita primogenitum in multis fratribus prædicans. Secundum id ergo est in multis fratribus primogenitus, secundum quod est primogenitus ex mortuis; et eum sacramentum mortis in corpore sit, sacramentum quoque fraternitatis in carne est. Fratres itaque ex carne sunt Deo; quia et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis: cæterum unigenitus Deus, in unigeniti exceptione, sine fratribus est.

46. *Deus et propria et communis ratione Christi est pater.*— Ipse autem, universitatis nostræ in se continens ex carnis assumptione naturam, erat quod nos sumus, neque amiserat esse quod manserat; habens ex nativitate (c) tunc, et ex constitutione nunc, Deum patrem. Secundum constitutionem nunc, quia ex patre Deo omnia. Omnibus enim Deus pater est, dum ex eo et in eo omnia sunt. Sed unigenito Deo, quia Verbum caro factum est, non hinc tantum pater

(1) **Corruptio.**

(a) Editi cum pluribus scriptis, *corruptio*. Auctoritate mss. optime nota Martin. Coll. Remig. et Germ. præferimus *corporatio*: quæ vox ex adverso opponitur spiritus vocabulo, quo naturam divinam solet Hilarius significare.

(b) Illud *ex inferno*, non ad vocabulum carnis, sed ad *per se* referendum est; ut non caro, sed ipse in inferno fuerit. Ut enim legitur lib. x, n. 65: *Numquid descendisse ad inferos corpus, quod in sepulcro jacuit, dicitur?* Antea voces *per se* non minus ad verbum assumptæ pertinent, quam ad vivificatæ. Ideo enim Christus vermis dicitur, quia caro ipsius propria virtute de virgine concepta, ipso ex inferis emergente propria etiam virtute vivificata est.

(c) Editi, excepto Bad., *tunc patrem tantum ex constitutione, nunc Deum, quia ex Deo patre omnia*: Lips. sublatis prioribus, verbis retulit tantum nunc Deum quia ex Deo patre omnia: Vat., nunc Deum se-

condum constitutionem, quia ex Patre Deo omnia: valde perturbate, et confuse. Eminentur ex mss. Vult porro Hilarius, Chris um habuisse tunc, scilicet ante quam caro fieret, ex nativitate, quem nunc caro factus ex constitutione carnis habet nova et communi nobiscum ratione Deum patrem. Paulo alter in ms. Vat. has. sic legere est, *habens ex nativitate tunc patrem tantum, ex constitutione nunc Deum et patrem: tantum ex constitutione nunc Deum, quia, etc.*, ubi postremum membrum nonnulli pugnat eum præcedente: sicut et primum cum verbis nunc. 13, ubi jam audivimus unigenito Deo ante carnem esse Deum et patrem nativitatis suæ.

47. *Christo ut Verbo qui pater est, et ut Jesu et servo Deus est.*— Non iucatis autem neque ad occasionem impietatis incertis significationibus sermo apostolicus loquitur. Ut nunc Evangelista dictum Domini a professione fratrum incipiens, totus dicti professionem ad ejus naturæ consortium docuit, (f) ex qua frater est, pertinere, quia sermo est de-naturat ad fratres: ne ad divinitatis contumeliam reputaretur, quod ad sacramentum pietatis prædicabatur; cum communitate ad eum nostra, qua pater nobis et sibi pater est, et Deus nobis et sibi Deus est, secundum dispensationem carnis existeret, fratribus nobis ad eum nativitate corporis deputandis. Nemo igitur ambigit, Deum patrem esse etiam Deum Domini nostri Jesu Christi: sed hæc pia nostra professio non patet ad impietatis occasionem. Deus ejus est: non ideo, ut diversi

(d) Ita ms. At editi, *per id in nobis*, mox præfixa particula *dum* ante *Deus est*.

(e) Vat. has. et aliquot alii mss. *qua homo est*.

(f) In vulgatis, *ex quo*. Rectius in mss. *ex qua*. scilicet, nativitate.

ab eo generis Deus sit. Sed quia (a) ex Patre Deus est, et ex dispensatione servus est; habet et (b) patrem, dum ex eo Deus est; et Deum suum, dum ex Virgine caro est. Quod brevi atque absoluto Apostolus sermone consignat, dicens: *Commemorans in orationibus ueis, ut Deus Domini nostri Jesu Christi, pater claritatis, dei vobis spiritum sapientiae et revelationis* (Ephes. i, 16 et 17). Ubi enim Jesus Christus est, ibi Deus ejus est: ubi vero claritas est, ibi pater est. Qui itaque Christo secundum 386 claritatem pater est, idem Christo secundum Jesum Deus est. Jesum enim Angelus Christum Dominum, quem Maria esset partura, cognominat (Matth. i, 21). Ceterum Christum Dominum (c) Spiritum prophetia loquitur. Et plerisque (d) secundum latinitatem obscurus hoc dictum videtur: quia latinitas pronominibus non utitur, quae graecitas usu honesto et necessario semper usurpat. Ita enim scribitur: ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης. Quomodo nobiscum, si semper pronominum conuenit esset, illi pronuntiaretur: *Ille Deus illius Domini nostri Jesu Christi, ille pater illius claritatis*. Per id enim, quod ille Deus illius Jesu Christi est, et ille pater illius claritatis, quaedam secundum capacitatem sensus nostri intelligentiae proprietates expressa est. ut Christi uli claritas est, ibi Deus pater ejus sit; ubi vero Christus Jesus est, ibi pater Deus suus sit, habens Deum suum in dispensatione cum servus est, et patrem in claritate cum Deus sit.

18. De Christo ut homine dictum est: Unxit te, etc. C

(1) *Præ participes tuos*, et sic deinceps particula *præ* cum accusandi casu constructur, paulo post, nam

(a) Solus codex Vat. has. ut *ex Deo Patre*.

(b) Lips. et Par. cum ms. Marth. *patrem Deum*. Tuum idem ms. aliusque Vat. has. *dum ex eo toto lotus Deus est*. In nonnullis aliis, *dum ex Deo Deus est*.

(c) Sic mss. At Bal. *spiritus prophetia*. Porro Christum spiritum, hoc est, Deum esse ex prophetia probatum est toto libro iv, et nominatum ex verbis David, quibus non tantum ungens, sed et unctus appellatur *Deus*.

(d) Bad. cum antiquiore Colb. ac nonnullis aliis mss. *secundum nativitatem*.

(e) Editi, *spiritus*: refragantibus mss. Qui manserit *Spiritu*, continuo declarat, cum per us David locutus esse perhibetur. Quo spectat illud Tertulliani lib. in contra Marcion. n. 6: *Nos quidem certi Christum semper in prophetis locutum, Spiritum scil. Creatoris*. Quonquam Hilarius lib. n. de Trin. n. 3 Spiritum in prophetis locutum tertiam Trinitatis personam prædicat.

(f) In mss. magno consensu, *præ participes tuos*. Sic et deinceps constanter particula *præ* conjungitur cum accusandi casu. Item quod jam observatum est, Hilarium non legisse *ungo*, sed *unguo*, confirmatur ex huc loco, ubi in vetustioribus mss. pro *unxitur*, scriptum est *ungetur*; et *ungetur*, pro *ungetur*. Ex Augustino lib. ii contra Maximin. c. 16, n. 3, observandum obiter, hæreticos ideo noluisse hunc prophetie huius servili Christi formæ aptari posse, quoniam scriptum est, *Unxit te*, etc., *longe antequam Christus in carne venisset*. Quibus ille respondet, in prophetia esse: *predictum, tanquam fuit factum, quod erat futurum*; et hoc, quia in prædicatione jam factum erat, quod suo tempore futurum erat.

(g) Editi cum pluribus mss. *namque nunc*. Magis

Non afferunt autem tempora vel aetates Spiritus diversitatem, ut non ipso atque idem Christus in corpore sit, qui mansit (e) Spiritus in prophetis. Loquens enim per os sancti patriarchæ David: *Unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis* (1) *præ* (f) *participibus tuis* (Psal. xlv, 8), non secundum sacramentum aliud, quam secundum dispensationem assumpti corporis est locutus. (a) Nam qui nunc fratribus mandans, patrem eorum patrem suum et Deum eorum Deum suum esse, tunc quoque unctum se a Deo suo præ participibus suis loquebatur: ut dum unigenito Christo Deo Verbo particeps non est, particeps tamen et ex ea nosceretur assumptione qua caro est. Unctio enim illa non beate illi et incorruptæ et in natura Dei manenti nativitati profecit, sed corporis sacramento testificationi hominis assumpti, Petro apostolo occurrat, cum ait: *Convenimus enim* (h) *in veritate in civitate ista adversum sanctum* 387 *tuum filium Jesum quem unxisti* (Act. iv, 27). Et rursus: *Ves acitis quod factum est verbum per universam Judæam, incipiens a Galilæa post baptismum quod prædicavit Joannes, Jesum* (2) *Nazaræum, quomodo unxit illum Deus Spiritu sancto et virtute* (Act. x, 37 et 38). Jesus ergo ungitur ad sacramentum carnis (i) regeneratæ. Et quemadmodum spiritu Dei et virtute unctus sit, non ambigendum est, tum cum ascendente eo de Jordane vox Dei patris audita est: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Psal. ii, 6): ut per hoc testimonium sanctificatione in eo carnis, unctio spiritalis virtutis (j) cognosceretur.

quas nunc.

(2) *Nazoræum*.

placet cum codice Vat. has. ac nonnullis aliis, nam qui nunc. Antea verbis secundum sacramentum tempus illud designatur, quod Christi incorporationem præcessit, eamque admiravit, quando v. g. *Abraham Dominum adoravit, sacramentum futuræ corporationis agnosces*, ut dicitur lib. iv, n. 27.

(h) Bad. et Er. viri Lips. et Par. *vero*. *Verius mss. potiores, in veritate*. Iuxta graecum ἐν ἀληθείας.

(i) Hæc videtur intelligendum ex verbis cap. ii in Matth. n. 3, ubi ait: *Ipsæ quidem lavacri egens non erat. Sed quia assumptum ab eo creationis nostræ fuerat et corpus et nomen: ideo omne in se sacramentum salutis nostræ explevit*. Quod videm repetitur his verbis: *Atque ita et prophetæ testimonio lavacro non eget, et exempli sui auctoritate hominum salutis sacramenta consummat, hominem et assumptione sanctificans et lavacro*.

(j) Id est, ut sanctificatio, quam homini assumpto præstat spiritalis Virtus ac Verbum assumens, cognosceretur. In baptisimo autem ablutione habetur testimonium sanctificatione carnis: sed spiritalis istius mentionis cognitio ex Patris ipsius declaratione præstat. Sicque, ut esp. ii in Matth. n. 6, dicitur, *testimonium de Domino mittitur et contemplantis et vocis: dum Filius Dei a dicitur conspectuque monstratur, hominem seip. et assumptione sanctificatæ et lavacro*. Eandem quoque Psalmographi prophetiam ad Christi baptismum refert Augustinus I. ii contra Maximin. c. 16, n. 3: *A Deo Patre, unxit, unctus est Filius, qui sic homo factus est, ut ungeret Deum; qua unctio plenus erat, id est Spiritu sancto*. Propter quod de illo scriptum est, *Deus autem plenus Spiritu sancto repensus est a Jordane*. Videsis tract. psal. ii, n. 29, et lib. vii, n. 25.

19 *De Verbo idem dictum nequit intelligi. Cum nulla illius sit causa. Cum unctus sit natura Deus.* — Ceterum cum in principio apud Deum erat Deus Verbum, non habet illam aut causam aut enarrationem (a) naturæ ejus unctio, quæ nihil aliud quam esse in principio nuntiatur. Neque habuit sane (1) ungenti se per spiritum et virtutem Dei necessitatem Deus: qui Dei et Spiritus esset et Virtus. Ungitur ergo Deus a Deo suo præ consortibus suis. Et si ante dispensationem carnis plures ex lege sunt Christi; Christus nunc, qui præ participibus ungitur, posterior in tempore est, dum unctis participibus aufertur. Denique ille prophetiæ sermo posteriorem unctionem hanc, quæ in tempore esset, ostendit dicens: *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis præ consortibus tuis* (Psal. xlv. 8). Consequens et posterior causa nunquam refertur ut prior sit: quia meruisse aliquid, posterius est, quam esse qui possit mereri. Mereri enim ejus est, qui sibi ipsi meriti acquirendi auctor existat. Si igitur natiuitati unigeniti Dei unctionem deputabimus, quæ unctio ob meritum dilectæ justitiæ et personæ iniquitatis iudicia sit; proceus potius per unctionem unigenitus Deus, quam genitus intelligitur: jamque per incrementa et profectus Deus consummabitur, qui non natus Deus sit, sed in Deum sit unctus ex merito; et jam per causam erit Deus Christus, et non omnis causa per Deum Christum. Et ubi illud Apostoli erit: *Omnia per 388 ipsum, et in ipso, et ipse est ante omnes, et omnia ipsi constant* (Coloss. i, 16 et 17)? Deus enim Dominus Jesus Christus, non ob aliqua, neque per aliqua Deus est; sed Deus natus est. Et qui ex generatione Deus est, non post natiuitatem in Deum per causam profectus: sed in eo, quod natus est, nihil aliud (b) est nascendo, quam Deus est. Cum vero ungitur ex causa; non ad id, quod incremento non eget, (c) spectat unctiois profectus, sed ad id, quod per incrementum sacramenti profectus legit unctiois, id est, ut per unctionem sanctificatus homo noster Christus existeret. Si igitur nunc quæque per prophetam servi dispensatio demonstratur,

(1) *Ungendi.* Sic et alibi, ungeo pro ungo.

(2) *Codex Veron. retractare;* sic infra habes, sacramentum dictorum presentium retractemus.

(a) In ms. bas. Vat. omittitur vox naturæ. Prorsus cum aliis libris retinenda est. Hæc opponitur dispensationis vocabulo, et ad Verbum Deum refertur. Saporius n. 41, admittit Hilarius eandem Verbi glugentem et eandem: hinc tantum respicit præexistentem ac meritariam. Ubi vero subjicit aut enarrationem, respicit in illud Esaiæ, *Generationem ejus quis enarrabit?*

(b) Verbum est, in vulgatis omissum, restituitur ex mss. Deinde quam Deus est, id est, quomodo Deus pater est: nisi id omne ita malis intelligere; sed in ipsa natiuitate sua cepit ut Deus sit, et nihil aliud.

(c) In antiquis libris, *expectat*, more antiquo, sed sensu non alio.

(d) Sic. mss. At editi, *uncta sit in Deum, unctio est, etc.*

(e) Ex subjectis Apostoli verbis, et regni et carnis Christi finem futurum prædicit abbat Marcellus Anev-

oh quam a Deo suo præ participibus ungitur; et prophetæ, quia justitiam dilexerit et iniquitatem oderit, ungitur: cur prophetæ sermo non ad eam Christi naturam pertinebit. In qua ei sunt ex carnis assumptione participes? cum præsertim ita se prophetiæ Spiritus temperaverit, ut dum Deus a Deo suo ungitur, sit ei et in dispensatione unctiois quod Deus suus est, et in natura quod Deus est. Deus igitur ungitur: sed quæro an id, quod in principio Deus erat Verbum, unctum sit? Non utique; nam posterior Deo unctio est. Et cum non ea Verbi natiuitas, quod in principio apud Deum Deus erat, (d) uncta sit; id in Deo necesse est ungitur, quod posterius sit in dispensatione qua Deus est. Et cum Deus a Deo suo ungitur; id ungitur, quidquid ab eo in mysterio carnis servile susceptum est.

20. *Quatenus nobis sit cum Christo communio.* — Nemo igitur magnæ pietatis sacramentum, quod manifestatum in carne est, sensu impio violet, nec se quisquam unigenito per substantiam divinitatis extrahat. Sit nobis ille et frater et participes secundum quod Verbum caro factum habitavit in vobis, secundum quod Mediator Dei atque hominum homo Jesus Christus est. Sit nobis secundum carnos et communis pater et communis Deus: et præ participibus unctus sit in ea natura, cum privilegio licet unctus, qua participes ungitur. Sit in Mediatoris sacramento, 389 ut homo verus, ita et Deus verus, Deus ipse ex Deo, communem nobiscum habens patrem et Deum in ea communione qua frater est.

21. *Subjectio, regni traditio, et finis obijciuntur.* — Sed forte subjectio illa, regni traditio, deinde finis, aut natura abolitio aut potestate defectio aut divinitatis infirmitas sit intelligenda. Perique enim ita (e) volunt, ut aut dum subjicis omnibus Deo subjicitur, per conditionem subjectionis Deus non sit; aut dum regnum tradit, non sit in regno; aut dum finis est, finem ejus defectio consequatur.

22. *Respondendi modus.* — Congruum itaque est, omnem (f) super his prædictis sermonis sensum (2) pertractare: ut singulorum quorumque dictorum

ran.; si Eusebio credere fas est contra eundem lib. ii, c. 4, ejus verba sic referent: *Quod si regni initium accepit homo ante annos nondum 400, completus, nihil est absurdum si Apostolus offerret, illum qui accepit viginti annis ab hinc tam præcisis lapsis, rursum redditurum esse regnum Deo.* Et post pauca: *Omnia enim cum post judicium subvertenda sint Christo, quomodo assertur ab Apostolo, non ille subjicietur ei, qui ipsi omnia suppressit. Quocirca cum didicerimus humanam carnem, quam pro nobis assumpsit Verbum, ante annos 400 totos non assumptam, eandem ipsam retenturum cognoscimus non ultra judicii tempus in futuro.* Idem ibid. addit Marcellus: *Quemadmodum initium habuit caro, ita finem habituram divinus Paulus pronuntiavit. Reinceps finis, cum tradiderit regnum suum Deo et Patri. Hanc tandem sententiam ex ipsa Eusebii confessione ibid. non sine hesitatione asserbat Marcellus.*

(f) Vat. bas. eodem cum Martin. superioris, non super his.

ratione exposita atque edita, sacramenti intius spaces per (a) universitatis intelligentiam præbeantur. Ait itaque: *Quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio (1) mortuorum. Quomodo enim in Adam omnes mortuntur, sic et in Christo omnes (b) vivificantur. Unusquisque autem (2) in suo ordine, (c) primivæ Christus, deinde hi qui sunt Christi, (d) qui in adventu ejus: deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evocaverit omnem magistratum et omnem potestatem. Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis. Deus enim omnia subjecit sub pedibus ejus. Novissima inimica (e) devicta est ab eo mors. Cum autem dixerit, Omnia subjecta sunt, absque eo qui illi subjecit omnia. (3) (f) Cum autem subjecta fuerint ei omnia, tunc ipse subjectus eris illi, qui subjecti ei omnia, ut sit Deus omnia in omnibus (1 Cor. xv, 21 et seqq.).*

23. *Quædam esse quæ homo statim non capiat. — Cælestium (g) dispensationum arcana Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum electus gentium magister, quanta potest absoluti 390 sermonis significatione demonstrat. Et qui inenarranda usque ad tertium cælum raptus audisset, ea tantum, quorum natura humana capax esset, sensui humanæ intelligentiæ revelavit: non ignorans tamen quædam non statim posse atque audiri intelligi, quia infirmitas nostra (i) (h) serius in verum atque absolutum mentis iudicium ea, que in aures transfunderentur, acciperet; longiore ad cunctandum mora sensui potius quam auditui derelicta, cum et audisse vocis sit, et intellexisse rationis, Deo tamen intelligentiæ cupidis intelligentiæ revelante. Namque ad Timotheum per aviæ ac matris gloriosam fidem sacris ab infantia literis institutum scribens plurima, hoc quoque addidit: Intel-*

lige quæ dico, dabit enim tibi Deus in omnibus intellectum (II Tim. ii, 7). Admonitio intelligendi ex difficultate intelligentiæ est. Intelligentiæ vero a Deo donum, fidei munus est, per quam infirmitas sensus gratiam revelationis meretur. Si ergo Timotheus apostolico testimonio homo Del (I Tim. vi, 11), et legitimus Paulo secundum fidem filius, ut intelligat admonetur, quia ei hominians intelligentiam in omnibus sit daturus; nos quoque admoneri per Apostolum ad intelligentiam meminetimus, scientes Dominum nobis intelligentiam omnium præstaturum.

24. *Non pudeat pravum sensum veritate percepta demutare. — Et si forte humanæ conditionis errore præsumptum aliquid sensu tenebimus, profectum intelligentiæ per revelationis gratiam non recedimus: Ne (i) intellexisse aliquid semel suo sensu ad id valeat, ut pudeat rectius aliquid demutatio sentire. Ob quod prudenter consulteque moderandum hæc ad Philippenses quoque idem beatus Apostolus scribit: Quotquot ergo perfecti sumus, hæc sentiamus: et (5) si quid (j) aliter sentitis, 391 id quoque Deus vobis revelabit. Verum in quo festinavimus, in ipso ingrediamur (Philip. iii, 15 et 16). Non præjudicat sensus anterior Dei revelationi. Nam Apostolus (6) (k) monuit in quo sapiant, qui sapient perfectæ: et his qui aliter sapient revelationem Dei, ut id quod perfectum est sapiant, expectat. Si qui ergo profundam hanc arcane scientiæ dispensationem aliter intellexerunt, et per nos rectum aliquid et probabile offerretur; non pudeat eos secundum Apostolum per revelationem Dei sapere perfectæ: Neque magis ament veritatem nescisse (7) (l) quam oderint permansisse non veris. Eos enim, qui aliter sapient, et quibus id Deus (8) revelavit, monet in id festinare, in quo ingressi fuerint: ut relicto primæ ignorantie sensu, secundum*

(1) Non exstat mortuorum.

(2) Abest in.

(3) Hæc rursum desunt in codice nostro.

(4) Aliter in verum.

(5) Si qui

(6) Novit.

(7) Quam non oderint.

(8) Revelabit: melius; ut superiora apostoli verba respiciat, id quoque Deus vobis revelabit.

(a) In vulgatis, veritatis. Rectius in mss. universitatis, hoc est totius apostolici sermonis.

(b) Ita plerique ac potiores mss. Editi vero, vivificantur.

(c) Mss. Martin. et Vat. has. initium Christus, consentiente exemplari Gerui. epistolæ Pauli græcæ et latine complectenti ab annis circiter mille exarato.

(d) B. d. in adventu ejus, sine qui: cui consentit et græcum, *in τῷ παραγενέσθαι*. At Er., Lips. et Par., qui in adventum ejus crediderunt, quod et habet ms. Corb. a secunda manu: renitentibus aliis sincerioribus et græco.

(e) Er. et Lips. destruetur mors.

(f) Rursum hic mss. magno consensu omittunt cum autem subjecta fuerint ei omnia.

(g) In ms. Martin. ac pluribus aliis, mysteriorum arcana. Mox post per Jesum Christum, addit Vat. has. ms. et Deum patrem: quæ verba in nullo alio codice occurrunt, quoniam existit initio epist. ad Gal. qui hic respiciunt.

(h) Carib. aliquod posterioris ævi mss. cum B. d. Er. et Lips. aliter. Vat. has., Colb., Martin. et ubi veritatis exemplaria cum Par. seprens. Renig., se

deus. Nobis ita constat legendum esse *serius*, ut præter morem textum ex conjectura emendemus. Cui favet ms. Carn. in quo *serius*; sic enim *serius* pronuntiant, qui lingue sunt impeditioris. Eandem confirmat quod infra, n. 30, legimus *seram obsequelam*.

(i) M est, quæ excoGITAVIMUS, et existimamus nos intellexisse, ne animus ita hæreat, ut excutere illa nos pudeat. Possimum hanc pudorem Augustinus, epist. xxi, n. 51, in Vincentio Rogatista arguit his verbis: *Quid igitur adhuc dubitas tenera quod sentis, nisi quia id quod nunc sentis, vel aliquando non sensisse, vel aliud defendisse confunderis? Et dum erubescis corrigere errorem, non erubescis permanere in errore: quod nique potius erubescendum fuit.*

(j) Plures probe naturæ mss. *si qui aliter*: cui lectioni prima hujus numeri verba, postrema autem vulgata favent.

(k) Editi et aliquot scripti, *novit*. Magis placeat cum castigatioribus mss. *monuit*.

(l) In mss. Vat. has., Martin. et Renig., *quam non oderint* mole. Tum permansisse, id est, tam diu ad hæreticam. Deinde præpositionem *in* ante non verum ab Erasmo additam substituitur ex hinc mss.

propositæ festinationis ingressum, (a) revelationem A perfectæ intelligentiæ consequantur. Ingre diamur itaque in quo festinavimus. Et si forte festinationem nostram devii itineris error moratur; per revelationem tamen Dei in id quod festinavimus rursus ingressi, festinationis nostræ non demutemus ingressum. Festinavimus enim ad Christum Jesum Dominum gloriæ et regem æternorum sæculorum, in quo restaurata sunt omnia in cælis et in terra, cui constant omnia, in quo et cum quo semper manebimus. In his ergo ingressi sapimus perfecte; et si quid aliter sapimus, Deus nobis id quod perfecte sapitur revelabit. Itaque secundum apostolicam fidem sacramentum dictorum præsentium retractemus; et eo modo, quo superius a nobis tractata sunt omnia, ut omnem impiæ voluntatis sensum sub dictis apostolicis (b) præceptum ex ipsa fidei apostolicæ veritate prodamus.

25. *Tria in questionem vocata.* — Tria igitur secundum dictorum ordinem in questionem vocantur, primum finis, deinde traditio, deinde subjectio: ut per hæc aut desinat Christus in fine, aut regnum tradendo non teneat, aut extra Dei naturam Deo subjectus existat.

26. *Objectorum Pauli verborum conexio.* — Ac primum noscendum est, non hunc ordinem apostolicæ esse doctrinæ. Primum enim regni traditio est, deinde subjectio, postremo finis. Sed singulis quibusque causis propria quarumque causarum genera subjecta sunt: ut dum res singulæ in res alias desinant, habeat semper subjacentem sibi causam causa præcedens. Finis enim erit; 392 sed cum tradiderit regnum Deo. Tradet autem regnum; sed cum evacuaverit omnem magistratum et omnem potestatem. Evacuabit autem omnem magistratum et potestatem, quia oportet eum regnare. Regnabit autem, donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis. Ponet vero inimicos sub pedibus suis; quia Deus ei subjecit omnia sub pedibus ejus. Subjecit autem Deus ita, ut novissima ab eo mors inimica vincatur. Dehinc subjectis omnibus ei, præter eum qui subjecit ei omnia; tunc subicietur ipse subicienti sibi omnia. Subjectionis vero causa non alia est, quam ut sit Deus omnia in omnibus. Finis itaque est, esse Deum omnia in omnibus.

27. *Quid obtendant hæretici.* — Et quærendum nunc ante omnia est, an finis defectio sit, an traditio amissio sit, an subjectio infirmitas sit. Quæ si his sibi contrariis non subjacebunt, erunt in ea intelligentiæ veritate (c) qua dicta sunt.

(a) Solus codex Vat. bas., *revelationis perfectæ intelligentiam* Tum plerique, *consequamur*.

(b) Apud Bad. et Er., *deceptum*. Apud Lips. et Par., *præceptum*: non ita male. In mss. Vat. bas. et Martini., *præceptis*. In cæteris, *præceptum*, id est, *præceptum*. Cum his confer verba num. 7.

(c) Martini. ms., *quæ dicta sunt*.

(d) Editi, *omnium* sit. Concinnus mss. *omnia* sit quod in Corb. corrumpere perperam tentavit secunda manus.

28. *Eripitur eis finem esse abolitionem. Finis quid sit.* — Finis itaque legis Christus est: et quæro utrum abolitio legis Christus sit, an perfectio? Sed si legem Christus, qui finis ejus est, non dissolvit, sed adimplet, secundum quod ait: *Non veni legem solvere, sed adimplere* (Matth. v, 17); finis non defectio est, sed consummata perfectio. Tendunt enim ad finem omnia, non ut non sint, sed ut in eo, ad quod tenderint, maneant. Et propter finem omnia, cæterum finis ad aliud aliquid non refertur. Sed cum finis (d) omnia sit, manens ipse sibi totus est. Et quia non excedens ex sese ulli alii temporari aut rei potius quam sibi proficit; ad finem ipsum semper intentio spei omnis extenditur. Et idcirco Dominus religiosæ fidei patientiam fini se reservantem, ita adhortatur: *Beatus qui permanserit usque in finem* (Matth. x, 22), non utique ut sit beata defectio, et non esse sit fructus, et merces fidei (e) sui cujusque constitutur abolitio: sed quia finis propositæ beatitudinis in excessus modus est, beati sunt qui usque ad finem consummatæ beatitudinis manserint, non ultra se fidelis spei expectatione tendente. Finis itaque est manendi immobilis ad quem tenditur status. Denique Apostolus impietatis finem ad desinendi metum præmonens, ait. *Quorum finis est interitus, nostra autem (f) expectatio in cælis est* (Philip. iii, 19 et 20). Si itaque et beatis et impiis finis est, et finis intelligitur esse defectio: religionem atque impietatem finis exæquat, 393 quia (g) utrumque per constitutum finem sit in commune non esse. Et ubi expectatio nostra in cælis est, si per finem esse sequendum impios (ad instar impiorum) desinamus? Quod si sanctis expectatio, impiis vero finis debitus esse dicitur: tamen ne sic quidem finis creditur esse defectio; quia quæ pœna impietatis est, omnino non esse ad pœnarum ultimum sensum, causa in his per defectionem sui non existente patiendi? Finis itaque est indemutanda constitutionis mensura perfectio: quæ et beatitudini reservata, et impietati est præparata.

29. *Regni traditionem non esse regnandi defectionem.* — Nunc igitur quia jam ambigi non potest, in fine non defectionem, sed non excessuram constitutionem esse intelligendam, quamquam adhuc quædam in ipsa dicti absolute sunt reservata: tamen his tantum ad significationem sensus demonstratis, videamus an traditio regni defectio sit intelligenda regnandi; ut quod tradidit Filius Patri, tradendo non teneat. Quod si quis stultæ impietatis furore contendet; fateatur necesse est. Patrem, cui tradidit om-

(e) In vulgatis, *suæ*. Rectius in mss. *sui*, scil. *abolitio*: quæ beata esse nequit, quia defectio non est beatitudinis capax. *Mox in excessus*, id est, quod ultra tendit nequeat.

(f) Aliquot mss. recentiores, *conversatio*.

(g) Apud Bad., *utrique*: probe, si faverent scripti. In reliquis edit. *utrimque*. At in mss. magno consensu, *utrumque*; quod de religione et impietate prædicatum, ad non esse referatur necesse est.

lia Filia, amississe tradendo, si tradidisse traditis A egere significet. At enim Dominus, *Omnia mihi iradita sunt a patre meo (Luc. x, 23)*; et versum: *Dota est mihi omnis potestas in celo et in terra (Matth. xxvii, 18)*. Si ipse tradidisse caruisse est; Pater quoque his quæ dedit caruit. Quod si Pater tradendo non caruit; ne Filius quidem intelligi potest his egere quæ tradit. Ergo si tradidisse omnia, his ipse quæ tradidit non videtur eguisse; reliquum est, ut in tradendo dispensationis causa noseatur, (a) cur et Pater tradendo non careat, et Filius dando non egeat.

50. *Subiectio Christi non humilitatem sonat, sed dispensationem.* — De subiectione autem, ne quid in ea contumeliosum Filio deputetur, cum alia nonnulla fidei nostre opitulentur, præcipue tamen sibi hic ipse locus aderit. Et primam communem sensum in- B terrogo, utrum nunc subiectionem ita intelligendam potamus, tanquam servitutem dominatui, aut inferiorem virtuti, aut horum in benedictionem contractus qualitatis subditus, ut Filius secundum hanc Deo patri sit dissidentis naturæ diversitate subiectus. Quod si ita existimabitur, errorum tunc opinionis humane apostolici sermonis erant la prohibebit. Subiectus enim sibi orandus, tunc (b) subiectionem subiectioni sibi omnia ait: et per id, quod tunc subiectionem, dispensationem significavit in tempore. Nam si subiectionem aliud sentimus, nisi tunc subiectionem, 394 certe subiectus modo non est: et effluens enim dissidentem et insolentem et impium, quem necessitas temporis tanquam fracto et compressu tyrannicæ impietatis tumore, in seram obsequiam sit subditura. Et ubi illud erit: *Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui misit me (Joan. vi, 38)*; et rursum: *Propterea Pater diligit me, quia omnia quæ placita sunt ei (c) facio (Joan. viii, 29)*; sed et illud: *Pater, fiat voluntas tua (Matth. xxvi, 42)*; vel hoc Apostoli: *Humiliavit se factus obediens usque ad mortem (Philip. ii, 8)*? Et qui se humiliat, habet hoc in natura ne humilis sit; et qui fit obediens, suscipit ex voluntate quod obedit, dum per id, quod se humiliat, fit obediens. Unigenitus itaque Deus humilians se, et obediens Patri usque ad mortem crucis, (d) quo genere, cum subiecta ei omnia sint, tunc subiectionis ipse Patri intelligitur? nisi quod subiectio hæc non novæ obedientiæ, sed (e) dispensandi sacramenti est; quia et obsequia jam maneat, et in tempore sit in eunda subiectio? Nihil itaque mine aliud subiectionis significatio, quam oysteri demonstratio est.

(1) Verba, *ad me*, desunt in codice Verum.

(a) Lips. et Par. et aliquot mss., *cum*. At Bad., Er. et mss. plures ea potiores, *cur*, id est, ob quam dispensationis causam.

(b) Ita mss. At edidi, *subiectionis*; et mox erit, pro ut.

(c) Martin. ms. *facto semper*.

(d) In mss. bas. Vt et Martin. hic additur verbum *fit*. Tum post *quæ querere*, supple. *subiectionis*.

(e) Bad. et Par. *dispensatio sacramenti*.

(f) Lips. et Par. post Er., *quod ulat* et Bad.,

51. *Christo iam subiecta sunt, quæ dicuntur subiecienda.* — Et (f) quod sit, secundum hanc eandem fidei nostræ spem intelligendum est. Nam resurgentem a mortuis Dominum Jesum Christum sedere a dextris Dei, non ignobile est, etiam Apostolo testante, cum ait: *Secundum operationem potentior fortitudinis ejus, quam operatus est in Christo, cum eum excitavit a mortuis, et collocavit ad dexteram suam in caelis super omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed et in futuro, et omnia subiecit sub pedibus ejus (Ephes. i, 49 et seqq.)*. Apostolicus namque sermo secundum Dei potestatem profectus iam futura significat. Quæ enim per adimplerionem temporum sunt gerenda, ea jam in Christo, in quo omnis est (g) plenitudo, consistunt: et quæcumque futura erunt, dispensationis in his potius est ordo, quam novitas. Subiecit enim omnia Deus sub pedibus ejus, sicut adhuc subiecienda sunt: ut in eo, quod subiecta sunt, Christi indemnabilis sit potestas; in eo vero, quod subiecienda sunt, secundum plenitudinem temporum succedentium ad finem ætatum profectus sit.

52. *Evacuatio quid. Illius a subiectione discrimen.*

— Omnem autem contrariam virtutem evacuandam esse non obscura cognitio est, et hunc veris principem et spiritualis nequitiæ potestatem æternam interi- C ni (h) tradendum, secundum illud: *Discedit a me, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit pater meus diabolo et 395 angelis ejus (Matth. xxv, 41)*. Evacuatio autem non idem est, quod subiectio. Nam evacuare adversantem potestatem, hoc est jus potestatis auferre ne maneat, et per potestatis evacuationem, regni est abolere dominatum. De quo et Dominus testatus est dicens, *Regnum meum non est de hoc sæculo (Joan. xviii, 36)*; hunc eundem regni istius potentem mundi principem ante (i) testatus, cuius potestas desinet regi sui evacuata dominatu (Joan. xvi, 21). Subiectio vero, quæ et obedientiæ et fidei est, eadem vel concessionis vel demutationis demonstratio est.

53. *Quoniam quod Christus sibi subiecit, subiecit ei Pater.* — Evacuatis itaque magistratibus, subiectionem inimici ejus ita autem subieciuntur, ut ipse sibi subiciat. Ita vero subiecit, ut ei subiciat Deus. Ane ignoravit Apostolus deum evangelicæ virtutem, cum ait: *Nemo venit ad me, nisi pater meus adducat illum (1) (j) ad me (Joan. vi, 44)*; cum tamen scriptum sit: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me (Joan.*

quod sit. Vt bas. ms., *quod ita sit*. Alii, *quod sit*, post mysterium.

(a) Lips. et Par. plenitudo divinitatis reluctantibus alio libris. Denique edidi, excepto Par., *constituit* quæ cum futura erunt, dispensationis, etc.

(b) Edidi, *tradendum*; alioque antiquioribus mss.

(c) Par. bes Joan. xvi, 11: *Evacuare mundi hujus jam putatus est*. Mox ex posterioribus mss. reposuimus evacuata, pro evacuato. De potestate diaboli in tergo mss. vix tenet. Psal. ii, n. 42.

(f) Verba *ad me* addimus ex mss. cum quibus mss.

xiv, 6)? ut nunc ipse sibi inimicos subjicit, et tamen A Deus ei subjicit; omne per hoc opus ejus, Dei in eo esse opus testans. Et cum non nisi per eum eundem ad Patrem sit; ad eum tamen, nisi Pater adduxerit, non venit. Nam dum filius Dei intelligitur, paternæ in eo naturæ veritas discitur. Atque ita et cognito (a) Filio Deus pater advocat, et credit. Filio Pater suscipit: quia significatio et cognitio Patris in Filio (b) sit per significationem in se Dei patris, religiosus nos in eum paterna religione (c) perferentis. Adducit ergo ita Pater, (d) dum quod principale est pater creditur. Ad Patrem autem nunc vadit nisi per Filium: quia cessante in nobis fide Filii, ignorabilis Pater est, (2) non adituris ad paternam religionem, nisi prius Filii veneratione suscepta. Atque ita Filio cognito, ad vitæ nos æternitatem Pater adducit et suscipit: et utroque per Filium est, dum prædicatione per eum Patris, et perducit ad eum Pater, et ad Patrem ipse deducit. Ad absolutiorem itaque dicti præsentis intelligentiam commemoratio sacramenti istius fuit necessaria, ut per Filium esset, quod Pater nos et adducit et suscipit: et per hoc intelligeremus, 396 quatenus quod ipse sibi subjicit, Deus ei subjicit. Dei scilicet in eo natura per naturam manente, et ea quæ ipse agit agente: dum ita agit, ut ea Deus agat; et tamen ipse ea, quæ Deus egerit, agat: ita tamen, (5) (e) ut in eo quod ipse agit, filius Dei agere intelligatur; in eo vero quod Deus agit, paternæ in eo naturæ ut in filio proprietatis sentiat existere.

34. Qui inimici Christo sint subjiciendi. — Evacuatis itaque magistratibus et potestatibus, subjiciuntur ei sub pedibus inimici ejus. Et quos inimicos intelligi oporteat, idem Apostolus docuit, dicens: Secundum

(1) Perfectos.

(2) Non adituris paternam religionem.

magis placuit ut nunc ipse, quam cum vulgatis, Et tunc ipse.

(a) In codice Vat. bis., filio Deo Pater.

(b) Verbum sit ab Erasmo contra mss. fidem expunctum restitimus. Tum in vetustiore ms. ac Germ. per significationem ejus. Quod positum videri potest more Græcorum, similibus locis vulgo dicentium τὸ ἐν εαυτοῖς, pro qui in se est.

(c) Ita mss. Remig. et Theod. Laventibus Colb., Corb. ac plerisque aliis, in quibus perferentes: facili enim et frequens est in veteribus libris i in e mutatio: sicque sensus est, fidem et cultum Patris ad fidem et cultum Filii nos perferre. Patre nos in se religiosos perferente in Filium. Si quis perferente malit quam perferentis, non multum repugnabimus. Laoco perferentis, habent duo mss. perfectos. Unus autem Vatie. cum Vind. et Silv., paternam religionem perferentes perfectos. At apud Bad. in paternam religionem perferente. In reliquis editis, paternam religionem perfectos adducit. Adducit ergo: ubi verbum adducit repetitur absque illa auctoritate.

(d) Editi, dum principale Pater. Rectius mss., dum quod principale est, etc. Sic supra n. 2, de Filio: si etiam id, quod principale est, naturam negabit. Utrobique principale ad proprietatem refertur.

(e) Abest particula ut a tribus mss. Colbertinis, uno Sorbon., Germ. et Martin.

A Evangelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem dilecti propter patres (Rom. xi, 28). Huius ergo inimicos crucis Christi meminimus sed quia dicti propter patres sunt, scimus eos subjectioni reservatos, secundum quod dictum est: Non enim volo vos ignorare, fratres, sacramentum hoc, ut non sitis vobis sapientes: quoniam ex parte obtulisti ista est in Israel, quoad usque plenitudo nationum intrat; et sic omnis Israel (f) liberabitur, sicut scriptum est (Ezal. lix, 20 et seqq.). Et veniet a Sion, qui liberet, (4) et auertat impietates ab Jacob, et hoc illis amestamentum est, cum ostulero iniquitates eorum (Ibid. 25 et seqq.). Inimici ergo subjiciuntur sub pedibus ejus.

35. Subjiciuntur, quatenus gloria Christi conformes. — Sed subjectionem istam quid consequatur, intelligendum est, nempe illud, (g) Novissime detecta est ab eo mors (I Cor. xv, 26) Devotio autem mortis nihil aliud quam resurrectio ex mortuis est: cum interitus corruptione cessante, vita jam cælestisque naturæ constituator æternitas, secundum quod dictum est: Operata enim corruptivum istud induere in corruptionem, et mortale istud induere immortalitatem. Cum autem mortale istud induerit immortalitatem, tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorta est mors (h) in contentione. Ubi est mors aculeus vitæ? Ubi est mors contentio tua? (Ibid. 53). In subjectione itaque inimicorum mors vincitur: et morte vitæ, immortalitatis vitæ succedit. Quæ autem subjectionis perfecta illa post fidei subjectionem proprietatis sit, idem Apostolus testatus est, cum ait, Quæ transfigurentur corpus humilitatis nostræ (i) conforme 397 corpori gloriae quæ; secundum efficaciam suæ operæ, quæ posuit subicere sibi omnia (Philipp. iii, 21). Subjectio itaque etiam ea est, quæ est ex natura in naturam (j) concessio:

(5) Particula ut abest.

(f) Et auertit, juxta græcum ἀποστρέφει.

(g) In mss. Martin. salvabitur: et vox, peccata eorum, non iniquitates eorum.

(h) In excusis, novissima. Exstat quidem supra n. 22. novissima inimita. At hic magno consensu habent mss. novissime.

(i) Pro græco eis vitæ, in victoriam, legit Hilarius aut interpres quem sequitur, eis vitæ. Imo in psal. lxx, n. 14, lectionem utramque simul admittit, et in unum componit.

(j) Unus mss. Vatie., alter Colb. et Sorbon. conformes faciens; quomodo supra lib. ix, n. 8, in quibusdam mss. legi observatum est.

(k) Cotheniensis codex ab antiqua manu ad marginem præ se fert, Cautè: sed cautelam suam secum habet ipse locus, dum statim subjicitur, Definit autem, non ut non sit, etc. Neque crediderim Hilarium ab Augustino notari Sern. cont. Arian. cap. 37, ubi ait: Quamvis non defuerint, qui illam tunc Filii subjectionem ipsius humanæ formæ in divinam substantiam commutationem intelligendam putaverint, tamquam hoc cuique rei subjicitur, quod in eam vertitur et mutatur. Hanc autem opinionem ipsorummet Arianorum fuisse ex eodem Augustino lib. v contra Maximin. c. 16 jam indicavimus n. 42. Eadem Sabellianis ac Marcionibus attribuit Ambrosius lib. v de Fide c. 43, n. 162: Sabelliani, inquit, et Marcionitæ dicunt, quod hæc juxta sibi Christi ad Deum patrem subjectio, ut in Patrem Filius referatur. At vero Hilario hic vox nature, non corporum ipsorum

dum a se secundum quod est desinens, ei subji-
tur, cuius concedit in formam. Desinit autem, non
ut non sit, sed ut proficiat: sicut ex demutatione
subditus, in speciem suscepti alterius generis trans-
eundo.

36. *Filii subjectio, gloriæ paternæ consortium.* —
Denique ut sacramenti huius esset ratio absoluta,
post novissime devictam mortem, tum ait: *Cum au-
tem dixerit, Omnia subjecta sunt, absque eo qui sub-
jecit ei omnia, tunc ipse subjectus erit illi, qui ei sub-
jecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus (I. Cor. xv,
26 et seqq.)*. Primum igitur sacramenti gradus est, sub-
jecta esse ei omnia; et tunc ipsum subiectum fieri
subjicienti sibi omnia: ut quemadmodum nos gloriæ
regnantis corporis sui subdinatur, eodem rursus sa-
cramento (a) ipse regnans in gloria corporis subji-
cienti sibi universa subdatur. Subdinatur autem glori-
æ corporis sui, ut in ea simus (b) claritate, qua
regnat in corpore: quia corpori ejus conformes eri-
mus.

37. *Corporis Christi gloria.* — Et quidem gloriam
regnantis nunc corporis sui Evangelice non tacent.
Ita enim scribitur, Domino dicente: *Amen dico
vobis, quoniam sunt aliqui de adstantibus istis, qui
non gustabunt mortem, donec videant filium hominis
venientem in regno suo (Matth. xvi, 28). Et factum
est post dies sex, assumpsit Jesus Petrum et Jacobum
et Joannem fratrem ejus, et ducit illos in montem excel-
sum seorsum, et transfiguratus est Jesus ante eos,
et resplenduit facies ejus ut sol, vestimenta autem ejus
facta sunt sicut nix (Matth. xvii, 4 et 2)*. Gloria itaque
venientis in regnum corporis Apostolis demon-
strata est: Nam in habitu Domini gloriöse (c) trans-
formationis suæ constituit, regnantis corporis sui
claritate patefacta.

38. *Consortium illius nobis promissum.* — Et huius
quidem gloriæ suæ consortium Apostolis pollicens,
ait: *Sic erit in consummatione sæculi. Mittet filius
hominis angelos 398 suos, et colligent de regno ejus
omnia scandala et qui faciunt iniquitatem, et mittet
eos in caminum ignis; ibi erit fletus et stridor dentium.
Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum:*

(1) Non extat audiendi in nostro codice.

(2) Beati mundi corde cum græco, μακάριοι οὐ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ.

essentiam significat, sed qualitatem: quod aperte de-
claratur tract. psal. ii, n. 41. *Contracta reparabit
(corpora), non ex alia aliqua, sed ex veteri atque ipsa
originis suæ materie speciem complicitatis sibi devotus
impertiens: ut corruptibilium corporum in incorruptio-
nis gloriæ resurrectio, non interitu naturam perimat,
sed qualitatibus conditione dematet. Non enim aliud corpus
quævis in aliud resurget, etc.* Non minus lucu-
lentos est locus tract. psal. lv, n. 12. Ideo autem,
pato, dixit sanctus Doctor naturam mutari, cum so-
lam qualitatem novitatem intelligeret, quod gloriöse
dotes non sint naturales corporum qualitates, sed
potius quedam divinæ conditionis prerogative. Unde
in omnibus his locis naturæ nomine naturalem intel-
ligit conditionem.

(a) Vat. bas. ms., unus Colb., alter Sorbun. et
Martin. ipse sibi regnans.

(b) In vulgatis, corporis claritate. Vox corporis abest
a ms. Quid de toto subjectionis mysterio sentiat,

A *qui habet aures (1) (d) audiendi, audiat (Matth. xiii,
40 et seqq.)*. Numquid non omnibus naturales corpo-
ralesque aures ad dictorum audientiam patent, ut ad
audiendum dominica admonitione (e) fuerit necessa-
rium? Sed sacramenti scientiam Dominus insinuans,
auditionem doctrinæ fidelis exegit. In consumma-
tione itaque sæculi de regno ejus scandala auferuntur.
Habemus ergo regnantem Dominum secundum
corporis claritatem, quo usque scandala auferantur.
Habemus rursus conformes nos gloriæ corporis sui
in regno Patris, tamquam in solis claritate fulgentes
(f) in qua habitum regni sui Apostolis in monte trans-
formatum ostendit.

39. *Gloriam impertiens, tradit nos regnum Deo sine
regni sui damno. Regnum traditum, nos. Tradens Chris-
tus, et hoc quatenus homo.* — Tradet ergo regnum Deo
patri: non ita, tamquam tradens potestate concedat,
sed quod nos conformes gloriæ corporis sui fieri re-
gnum Dei erimus. Non enim ait: Tradet suum re-
gnum; sed Tradet regnum (I Cor. xv, 24), effectus
nos per glorificationem corporis sui regnum Deo tra-
diturus. Nos itaque tradet in regnum, secundum hoc
in Evangelio dictum: *Venite, benedicti patris mei, possi-
dete præparatum vobis regnum a constitutione mundi
(Matth. xxv, 34)*. Fulgebunt ergo justi ut sol in regno
patris eorum. Tradet enim Filius Deo regnum eos,
quos vocavit in regnum, quibus et beatitudinem sacra-
menti huius spondit dicens: (2) *Beati mundi corde,
quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. v, 8)*. Regnans
itaque avertet scandala, et tunc justi in regno Patris
tamquam sol fulgebunt. Tradet autem Deo patri re-
gnum: et tunc quos regnum Deo tradiderit, Deum
videbunt. (3) Et quod regnum, ipse testatus est di-
cens ad Apostolos: *In vobis enim est regnum Dei
(Luc xvii, 21)*. Regnans itaque regnum tradet. Et
si quis querat quis iste sit tradens regnum, audiet:
*Christus resurrexit a mortuis, 399 primitiæ dormien-
tium; quoniam per hominem mors, et per hominem re-
surrectio mortuorum (I Cor. xv, 21)*. Omnis enim hic
nunc presentis questionis sermo de sacramento cor-
poris est, quia Christus primitiæ ex mortuis est. Quo
autem Christus mysterio ex mortuis resurrexit, Apo-

D paucis hic aperit Hilarius: ut quemadmodum subji-
citur Christo, quatenus ejus gloriæ conformes; ita
Christus Deo subdatur, quatenus secundum hominem
divinæ claritatis consors efficitur. Hæc confer, si lubet,
cum tract. psal. lxxvii, n. 37.

(c) Martin. et Vat. bas. ms. *transfigurationis*. At
ad eadem numeri subsequæ cum cæteris consentunt.

(d) Verbum audiendi desideratur in omnibus prope
mss., quamquam existat in vetustiore Colb.

(e) Apud Er. et Lips. fuerit opus: renitentibus aliis
libris, in quibus eum eadem vi legere est, fuerit neces-
sarium.

(f) Vat. bas. ms. ac Martin. in quo habita se regni
Vocem regni omittit Colb., nisi immutes. Huc facit
illud cap. xvii in Matth. n. 2: *Post dies sex, gloriæ
dominicæ habitus ostenditur... regni cælestis honor præ-
figuratur*

(g) Ex mss. addimus partem et. Delinde post
quod regnum, tacitum est verbum tradet.

stolo dicente noscamus : *Memento (1) Christum a mortuis resurrexisse, de semine David (II Tim. II, 8) : mortem itaque et resurrectionem ex ea tantum docens dispensatione esse, qua caro est.*

40. *Subjectionis Christi causa, ut sit Deus omnia in omnibus. Qui id fiat.* — Regnat autem in hoc eodem glorioso jam suo corpore, donec evacuatis magistratibus, et morte devicta subijciat sibi inimicos. Et quidem ab Apostolo servatus hic modus est, ut magistratibus et potestatibus evacuatis, inimicis vero subijcitur deputaretur. Quibus subjectis, subijciatur subijcitur sibi omnia, (2) Dominus (a) scilicet, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv, 28), (b) naturæ assumpti corporis nostri naturæ paternæ divinitatis injecta. Per id enim erit omnia in omnibus Deus, quia secundum dispensationem ex Deo et homine hominum Deique Mediator, habens in se ex dispensatione quod carnis est, adepturus in omnibus ex subiectione (c) quod Dei est, ne ex parte Deus sit, sed Deus totus. Non alia itaque subiectionis causa est, quam ut omnia in omnibus Deus sit, nulla ex parte terreni in eo corporis residente natura, (d) ut ante in se duos continens, nunc Deus tantum sit; non abjecto corpore, sed ex subiectione translatio; neque per defectionem abolito, sed ex clarificatione mutato; acquires sibi Deo potius hominem, quam Deum per hominem amittens. Subjectus vero ob id, non ut non sit, sed ut omnia in omnibus Deus sit; habens in sacramento subiectionis esse ac manere

- (1) Christum Jesum cum græco.
(2) Deo scilicet.

(a) Aliquot mss. cum vulgatis, *Deo scilicet*. Verius sinceriores duo Colb., Germ., Reuig., Sorbon., etc. *Dominus scilicet*.

(b) Remigianus codex, *notura assumpti corporis nostri naturæ*, etc. E regione hujus loci in Corbeusensi codice rursus adscriptis antiqua manus, *Caute lege*. Hoc tantum cavendum, ne naturæ vocabulum aliter intelligatur, quam intellexit nosier doctor, qui naturam Patris vocavit naturales quasdam paternæ divinitatis dotes, incorruptionem, immortalitatem, etc.

(c) Vat. bas. codex cum Martini. *quod Deus est*: minus displiceret, nisi ante haberemus *quod carnis est*. Eadem Mediatoris ratio verbis aliis explicatur in Psal. lxxvii, v. 37.

(d) Editi, *ut intra se duos*: contra fidem mss. et sententiam Hilarii, vocabulum *duos* non ad personas, sed ad naturas, aut potius ad naturarum qualitates referentis. Hoc enim sibi vult, quod Christus ante resurrectionis gloriam, in se duos, hominem videlicet et Deum, mortalem et immortalem, eoque duos, quia contraria conditione dissidentes, in una persona continens (Vat. bas. et Martini. mss. *constitens*); nunc, cum fruatur resurrectionis gloria, *Deus tantum sit*; quia per indultas divinæ naturæ dotes, immortalitatem, aternitatem, etc., humana quodam modo absorpta est: adeoque nulla ex parte terreni, quatenus terreni et corruptibilis, in eo corporis residente natura. Ne vero hoc pravum in sensum detorqueatur; caute subjicit, *non abjecto corpore*, etc.

(e) Codex Vat. bas. in tempore dispensationis Dominum, etc., ex quo efficitur sensus a mente Hilarii alienus. Non enim Christi subiectionem interpretatur de tempore quo degit in carne mortali, quod proprie est tempus dispensationis: sed docet illum subijcien-

tem quod 400 non est, non habens in defectione ita se carere, ne non sit.

41. *Prædicta ex Evangeliiis confirmantur.* — Et quamquam ad intelligentiæ hujus religiosam securitatem sufficiat nobis apostolica auctoritas, subijcendum esse (c) in tempore et per dispensationem Dominum Jesum Christum primitias dormientium, ut sit Deus omnia in omnibus: per quod non divinitatis infirmitas est, sed assumptionis profectus, dum homo et Deus, jam Deus (f) totum est: tamen ne forte, quia et clarificatum in corpore dum in eo regnat, et postea subijcendum ut Deus omnia in omnibus sit credimus, non etiam ex Evangeliiis præsumpsisse existimemur; fidei nostræ testimonium non solum apostolicorum, sed etiam dominicorum dictorum professione est adstruendum; ut quod loquente Paulo Christus locutus est, id ante Paulum Christus ipse sit jam locutus.

42. *De filii hominis gloria.* — Dispensationem itaque gloriæ hujus Apostolis suis absoluta verborum significatione demonstrans ait: *Nunc glorificatus est filius hominis, et Deus glorificatus est in eo. Si Deus glorificatus est in eo, et Deus glorificavit eum in se, et Deus protinus (5) glorificavit (y) eum (Joan. xiii, 31 et 32). Habemus primum gloriam filii hominis, deinde in filio hominis Dei gloriam, (h) in eo quod dictum est: Nunc honorificatus est filius hominis, et Deus honorificatus est in eo. Hoc enim primum spectat ad corporis gloriam, (i) quæ ex naturæ divinæ conso-*

- C (3) *Glorificabit.*

dum in tempore, ac proinde quatenus temporari obnoxius est, non quatenus æternus; adeoque per dispensationem, et non ex naturali necessitate. Ex quo sumit, divinitatis infirmitatem ex ea subiectione perpetam concedit. Ita Iere Ambrosius lib. v de Fide, c. 13, n. 164: *Videmus quia nondum subjectum, sed subijcendum esse Scriptura commemorat... Nulla igitur servius in Christi divinitate subjectio.*

(f) Idem ms. *Deus totus est*. De discrimine vocabulorum *totus* ac *totum* non nihil jam antea dictum est. Quod vero ibi observatum est, Hilarius us indifferenter uti, confirmatur ex hoc ipso libro, in quo nunc legitur *Deus totum est*, et superiore numero, *Deus totus*.

(g) Bad., Er., Lips. et recentior ms Colb. hic et infra, *glorificabit*, favente græco verbo *δοξάζει*: ad proximè ante, quamvis etiam græce exstet *δοξάσει*, habent *tamen glorificavit*; quomodo hic habetur apud Par. et in cæteris mss. immo lib. ix, n. 40 in scriptis et excusis.

(h) In vulgatis, in eo enim quod dictum est: lectio perturbata ac sensu destituta.

(i) Mallenus quod, ut ad corpus referatur: nec omnino placet quod deinde in mss. Vat. bas. et Martini. *ex naturæ divinæ consociationis*. Subtilis hic habetur allatorum Joannis verborum explicatio: ut his significetur 1^o minus plena filii hominis gloriæ consociatione divinæ naturæ, quæ divinis operibus se prodidit. 2^o gloria Dei patris, quam ei concedunt eadem Filii opera, 3^o plenior filii hominis gloria ei per resurrectionem ob partum Deo honorem indulta, per quam humana natura eo quo jam explicuimus modo transeat in divinam; cui demum cum entiformes erimus, Deus erit omnia in omnibus.

ciatione gloriam mutaretur. Succedit deinde glorie A plenioris profectus, ex incremento indulta jam corpori glorie capessendus. Si *Deus honorificatus est in eo, et Deus honorificavit eum in se, et Deus protinus honorificavit eum* (Joan., xiii. 32). Per hoc enim glorificavit eum Deus in se, quia iam in eo glorificatus sit Deus. Nam quod **401** Deus in eo glorificatus est, ad corporis gloriam spectat, per quam Dei gloria intellecta per corpus est, gloria Dei per gloriam filii (a) hominis intelligenda. Quod vero quia glorificatus in eo Deus est, (b) et ideo glorificavit eum Deus in se; per incrementum glorificati in eo Dei, glorificavit eum in se Deus, ut quia iam regnat in gloria, quæ ex Dei gloria est, ipse exinde in Dei gloriam transeat. *In se enim eum Deus glorificavit, id est, (1) in (c) ea natura qua Deus est quod est: ut sit Deus omnia in omnibus, (d) toto jam in Deum ex ea qua homo est dispensatione mansuro.* Nec sane de tempore tacuit dicens: *Et Deus glorificavit eum in se, et Deus protinus glorificavit eum* (Ibidem): ut quia (e) procedente ad prouisionem Juda gloriam, quæ sibi post passionem (f) consecutura resurrectione futura esset, significasset in præsens; eam, quæ in se eum Deus glorificaturus esset, in posterum reseruet; Dei in eo gloria per virtutem resurrectionis ostensa, ipso vero in Dei gloriam, id est, in Deum omnia in omnibus ex subjectionis dispensatione mansuro.

43. Subjectionem prove intelligentes coercentur.— Et in eo quidem quanta furoris hæretici stulticia est, (g) desperare id Deo, quod humanis suis spebus blandiatur. (2) ut (h) quod in homine Deus potens sit, id in se ipso efficiendo infirmus sit? Nec sermo

- (1) Desideratur in.
(2) Et quod.

(a) Apud Bad., Er. et Lips. desideratur vox hominis. Tum in tribus mss. perperam addit verbum est post intelligenda. Hoc enim sibi vult: cum per gloriosa filii hominis gesta intelligi debeat gloria Dei, cujus virtute illa facta sunt.

(b) Particulam et restitutum ex mss. Colb. et Germ.

(c) Præpositio in, quæ ab omnibus prope mss. abest, expressa tollit ambiguitatem.

(d) Bad. et Er. tota. Tum Lips. jam in Deo: non male, secundum illud, lib. ix, n. 7: *Ut unigenitus Deus nasci vellet, mansuro in æternum in Deo, homine.* Vulgata tamen lectio confirmatur ex subnexis. Unde illud in Deum mansuro id est, ubi in Deum transformatus fuit, sic semper mansuro, seu nunquam amissuro divinas illas dotes, quas ex glorie plenioris profectu capessivit.

(e) Renig. ms. prodeundo ad prouisionem Jude: reituentibus aliis libris, sacro textu, ac verbis superioribus libri ix, n. 40, ubi locus idem tractatur.

(f) Editi excepto Par. consecuta resurrectione futura esset, in posterum reseruet: restaurantur ex aliis libris. Ille locus favere videtur lectioni superius annotatæ, *Deus protinus glorificavit eum.* Arbitramur tamen hic respectu et in proximum Joannis et in superiorum apostolorum locum, cujus illustrandi causa Joannis verba allata sunt: ut ex utroque alia doceatur gloria qua Christus donatur in corpore proprio, alia qua in membris; ac prima quidem secundum Joannem propositio post resurrectionem data sit, altera vero secundum Paulum in posterum reservata. Cum enim Christus, ut dictum est lib. ii, n. 25, et alibi, totius

istud, nec sensus rationis capax loquitur, ut naturalis quadam necessitate ad consulendum nobis obnoxius Deus, sibi nihil afferre beatitudinis possit: non quod profecta egeat, qui imperturbata naturæ virtutis quesit, sed quia per dispensationem et sacramentum magnæ pietatis. (i) qui Deus est, et homo est, impotens sibi sit hoc se totum præstare, quod Deus est, cum nobis non ambigue indulturus **402** sit id quoque nos esse, quod non sumus. Vitæ enim humanæ atque mortis finis est resurrectio: et certissimum militiæ nostræ studium est incorrupta æternitas, non ad pœnæ perseverantiam manens, sed ad perpetuæ gloriæ fructum jucunditatemque non desinens. Cum igitur hæc nostra terrenorum corporum origo in habitu naturæ posterioris excedat, et conformis B habitus dominici corporis fiat; Deus in forma servi repertus, licet jam glorificatus in corpore sit secundum quod in forma servi est, tamen conformis Deo non erit, ut qui nobis formam glorificati corporis sui tribuit, ipse corpori suo nihil ultra possit quam nobis ac (j) sibi sit (3) in commune præstare? Hoc enim quod dictum est: *Tunc subjectus erit illi, qui ei subiecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus* (I Cor., xv, 28); plerique hæreticorum ita affirmant: ut idcirco subjiendum sit Deo patri Filius, ut Pater per subjectionem Filii Deus sit omnia in omnibus; (k) tamquam et adhuc perfectio (4) Deo desit, quam per filii subjectionem sit adepturus: absolutæ itaque ac beatæ divinitatis inops intelligendus, si Deus esse omnia in omnibus per provectionem temporum consequatur.

44. Deo pleno nil deest, nil accedit.— Ac mihi quidem Deum sola veneratione intelligenti, non minus

- (3) Sibi sit commune.
(4) Dei paulo post, intelligendus sit, et Deus.

humani generis naturam assumpserit, sequitur eum nondum esse plene perfectæque gloriosum, quando pendet aliquis ex genere humano gloria: qua omnibus Christo mediante data, Deus erit omnia in omnibus, ut erunt omnia Christo subjecta.

(g) Tres mss. Vaticani, Martin., Renig., etc. desperare id de Deo. Colb., Germ. cum Er., Lips. et Par. desperare in Deo. Solus codex Vat. bas. sperare id de Deo. Præferimus eum Bad. et mss. Corb., Carnut. alisque, desperare id Deo, hoc est, denegare id in Christum Deum convenire, quod sibi sperant.

(h) Apud Bad., Er. et in mss. et, non ut. Mox verbum efficiendo omiserant Lips. et Er. post Bad. Ea ipsa sententia mox repetita habetur his verbis: *Impotens sibi sit hoc se totum præstare quod Deus est, etc.*

(i) In excusis, qui Deus et homo est. Concivius in mss. qui Deus est, scilicet ex natura, per dispensationem etiam homo est. Tum illud, impotens sibi sit, refertur ad sententiam superiorem: *Nec sermo istud, nec sensus rationis capax loquitur ut.*

(j) Addimus in ex mss. Vat. bas. uno Colb. et altero Sorbon. Simili loquendi modo supra n. 28, habemus: *Quia utrumque per constitutionem suam in commune sit non esse.*

(k) Sic antiquiores mss. Vat. bas., Colb., Germ., Martin., Corb., etc. nisi quod in nonnullis omittitur particula et. At editi cum Renig., tamquam et perfectio Dei desit: quod et habent aliquot alii mss. omissio ei.

his respondere impium videtur, quam adesse; et de natura, quæ humani sensus conceptionem excedat, verbis quorum adhuc significatio angustior quam intelligentia sit, enuntiare se posse confidere ac primum ambigere, desine quid Deo, an plenus ipse sit, vel pleno jam pleniorum esse (1) reliquum sit. Quod si Deus, cui non aliunde est quod Deus semper est, profectum habeat, ut plus sit aliquando; non potest tamen ad id pervenire, ne sibi nihil 403 desit: quia cui naturæ profectus est reliquus, nunquam intelligitur sine aliquo incremento residuo profectisse; dum natura ad profectum spectans, proficiens licet semper, semper tamen pateat ad profectum. Quod autem in plenitudine perfecta manet, semperque est, non sibi reliquit ut plenius sit: quia accessionem plenitudinis (a) plenioris perfecta plenitudo non capit. Et hæc quidem de Deo ita opiniandi piæ intelligentiæ species est, Deo nihil deesse, pleniusque esse.

45. *In cogitandis Dei rebus Apostoli exemplum.* — Cæterum non ignorat Apostolus, cujusmodi de Deo confessionis voce testandum sit, dicens: *O profundum divitiarum et sapientiæ et scientiæ Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior (b) dedit, et retribuetur illi? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum.* (2) (*Rom., xi, 33, etc.*) Non circumscibitur Deus mente terrena (*V. lib. iv, n. 14*), neque hoc sapientiæ suæ profundum sensu intelligentiæ penetrantis attingitur, nec judicia constitutionum suarum perscrutantium ingenio apprehenduntur, nec viæ cognitionis ejus investigabiles se consecrantium studiis derelinquunt. (c) in comprehensum profundum demersa ejus omnia sunt, nihilque de rebus ejus reperietur, nihil consectabitur. Sensum enim ejus nemo cognovit: et consilio non eguit externo. De nobis autem nunc omnis hic sermo est, non etiam de eo, per quem omnia sunt, qui est magni consilii Angelus

(*Esai., ix, 6*), qui et ait: *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (*Math., xi, 25*). Sed adversum imbecillas mentes nostras, et se ad definienda: circumscribendæque naturæ divinæ demergentes profundum est: ne temeraria (3) opinio (d) aliquid sibi de Deo, præter quam docetur, usurpet.

46. *Quæ in humanum cadant intellectum.* — Communis autem hæc naturalium causarum intelligentia est, nihil in sensum cadere, nisi quod sensui subiacet, ut aut (e) 404 res aliqua proposita oculis, aut opus quodque ipso sensu nostro ac mente posterius: quorum unum, (4) quod (f) aut attrahatur aut cernitur, concedit intra opinionis nostræ sententiam, ipso tactu visuque moderandum; aliud vero, (5) quod fit (g) in tempore, et quodam juniore a nobis aut gignitur aut constituitur exordio, quia sensum intelligentiæ non prævenit, iudicio quoque sensus dijudicantis obnoxium est. Non enim aut aspectus noster invisibilia dijudicat, qui non nisi tantum respecta discernat: aut mens nostra se in id, (h) quo non extitit, tempus extendet, et antiquiora ortu suo pervestigabit, cum non nisi earum rerum (i) tantum opinio (6) ei, quarum ipse sit senior, relinquatur: quæ plerumque ipsa pro necessitate naturalis suæ infirmitatis incerta, absolutam scientiam in causarum cognitione non tencat; (j) nedum modo earum, quæ ante se sint æterna ratione, sensu ultra nativitatem suam redeunte percipiat.

47. *Deus impersonabile profundum. Nullus eget.* — Et idcirco Apostolus, quia nunquam nisi ea in cognitionem caderent, quæ sensui posteriora succederent, commemorato sapientiæ Dei profundo, et inexorabili iudiciorum infinitate, et investigabilium viarum secreto, et incogniti sensus ignorantia, et consilii non communicati (k) inintelligentia, subjecit: *Quis enim prior dedit, et retribuetur illi? Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt*

(1) *Ei reliquum sit.*

(2) Codex Veron. hic adjicit *amen*: quod exstat et in græco textu.

(3) *Opinione.*

(a) Apud Bad., Er. et Lips. desunt voces, *plenioris perfectæ.*

(b) In mss. Corb. uno Colb. ac paucis aliis hic juxta græcæ et Vulgatæ, *dedit ei*. At infra, n. 47, in nullis habetur *ei*. Paulo ante et infra Erasmus pro more substituit *investigabiles*, pro *investigabiles*.

(c) Præpositio *in*, a Lipsio primum expuncta, huc revocatur ex Bad., Er. et mss.

(d) In mss. *opiniæ*. Postea codex Vat. bas. aliique duo, præter quam oportet, non præter quam docetur. Tum Corb. cum nonnullis aliis, *usurpent*. Satis plucet, *opiniæ... præter quam docentur, usurpent*.

(e) Ita mss. nisi quod in codice Vat. bas. post *proposita*, exstat etiam *opposita*. Et in vulgatis, *ut aut res opposita oculis*.

(f) Omnes prope scripti codices cum exensis, unum *quid*. Legendum omnino *quod* cum Tellerino. Deinde editi particulam *dum* præponebant verbe *concedit*: refragantibus mss.

(4) *Quid.*

(5) *Quod sit.*

(6) Codex Veron. omittit *ei*.

(g) Mss. *quod sit.*

(h) Editi cum pluribus mss. *quod non extitit*: corriguntur ex optimo Colb. necnon Germ.

(i) Verba *tantum et ei*, in vulgatis ommissa, supplementis ex mss. quorum deinde auctoritate, pro *quarum ipsa*, repominus *quarum ipse*, videl. ortus: maxime cum superius legatur *juniore exordio*.

(j) Editi, *ne dum eorum quæ ante se sint, æternam rationem*, etc. Mss. Martin. et Vat. bas. *nedum modo eorum quæ cænta non sint æternam ratione*: minus ad rem. Verius alii, *nedum modo eorum* (supple. *causarum scientiam*) *quæ ante se sint æterna ratione*: id est, si non comprehendit mens quæ ante se sunt aliqua ratione, immo sæpe incerta fluctuat in iis quæ se posteriora sunt: longe minus attingit quæ æterna ratione se præcedant.

(k) Lips. *ignorantia*. Editiones aliæ cum scriptis, *intelligentia*. Repominus *intelligentia*, quoniam legendum suspicabatur Erasmus, ac non sine mss. auctoritate legitimus lib. x, n. 30.

omnia, ipsi gloria in saecula saeculorum (Rom., xxi, A 55 et 56). Deus, qui semper est, non subjectus est modo, neque ab anteriore sui aliquo motu mentis aut intelligentia prevenitur. Et ideo investigabile et imperscrutabile ipse totus profundum est. Totus autem ita, ut non per hoc definitus (1) in (a) quodum sit, sed intellectus sit in immenso: quia a nemine quod est sumptis, nec prior ei dedit aliqui, ut retribui officium danti oporteat. Ex ipso enim et per ipsum et in ipso omnia sunt. Non eget ex se et per se et intra se manentibus, nec qui origo, nec qui opifex est, nec qui continens est, (2) et internis (b) externus, 405 et effectus conditor et suorum ipse egenus nunquam est. Nihil ante est, nihil aliunde, (3) nihil extra (c) se est. Quo igitur caret plenitudinis profectu, ut per tempus adhuc Deus omnia in omnibus sit? Vel unde B sumet, extra quem nihil est? nihil autem ita, ut semper ipse sit. Et qui ipse semper est, et extra quem nihil est, quo incremento explendus est, vel quo augmento demutandus est, dicens: *Ego sum, et non demuto* (Malac., iii, 6): cum non relinquatur vel ad demutationem locus, vel ad profectum causa, vel ad aeternitatem anteriori, vel ad Deum aliud præter quem Deus (d) ipse est? Non ergo per subjectionem Filii, Deus erit omnia in omnibus: neque per causam consummabitur, ex quo et per quem et intra quem omnia causa consistat. Manet itaque ut est semper Deus, nec profectu eget (e) qui ad id quod est, ex se ac sibi semper est.

48. *Filius indemutabilis. Exinaniens se non est demutatus. Deum esse omnia in omnibus profectus noster est.* — Sed ne in inigenitum quidem Deum demutandæ naturæ cadit necessitas. Deus enim est, quod plenæ ac perfectæ divinitatis est nomen. Nam ut superius docuimus, et repetitæ gloriæ significatio, et subjectionis causa est, ut sit Deus omnia in omnibus; esse autem Deum omnia in omnibus, sacramentum est, non necessitas. In forma enim Dei manens formam servi assumpsit, non demutatus.

(1) In modo.

(2) Deest et; mox et effectus cognitor.

(a) Ita mss. At editi, in modo.

(b) In ms. Martin internis exterior, in effectus cognitor: male. Ita intelligere est effectus conditor, ut Deus his non eget quæ condidit, vel etiam ut effecta Deum habeant conditorem.

(c) Voculam se, in vulgatis omissam, supplent mss.

(d) In antiquo ms. Colb. ipse sit.

(e) Excusi quia id. Concinnius mss, qui ad id: quo Deus summ sibi esse principium declaratur

(f) Solus codex Martin. per sacramentum: minus vere. Triplex enim hic consideratur Christi status, puta in forma Dei, in forma servi, et in gloria Dei Patris status autem medius vocatur sacramentum dispensationis, quam excepit paternæ gloriæ consortium.

(g) Sic magno consensu mss. At in vulgatis, effeci.

(h) Restituimus ex mss. ei, quod deerat in excusis. Hæc nituntur verbis Apostoli. *Surgit corpus spiritale* quæ explicans Augustinus contra Adm. c. 12,

A sed se ipsum exinaniens, et intra se latens, et intra suam ipse vacuefactus potestatem: dum se usque ad formam temperat habitus humani, ne potentem immensamque naturam assumptæ humilitatis non ferret infirmitas, sed in tantum se virtus incircumscripita moderaretur, in quantum oporteret eam usque ad patientiam connexi sibi corporis obedire. Quod autem se ipsum intra se vacuefaciens continuit, detrimentum non attulit potestati; cum intra hæc exinaniens se humilitatem, virtute tamen 406 omnis exinanite intra se usus sit potestatis.

49. Quod itaque Deus erit omnia in omnibus, assumptionis nostræ profectus est. Qui enim, cum esset in forma Dei, repertus est in forma servi, rursum constitendus est in gloria Dei patris: ut non ambigue in ejus forma manens intelligatur, in cuius erit gloria constitendus. Dispensatio itaque tantum est, non demutatio: in eo enim est, in quo erat. Sed cum medium est quod esse cœpit, id est, homo natus; totum ei naturæ, quæ antea Deus non fuit, acquiritur, cum Deus esse omnia in omnibus (f) post sacramentum dispensationis ostenditur. Nostra hæc itaque lucra sunt, et nostri profectus, nos scilicet conformes (g) efficiendi gloriæ corporis Dei. Cæterum inigenitus Deus, licet et homo natus sit, non tamen aliud quam Deus omnia in omnibus est. Subjectio enim illa corporis, per quam quod carnale (h) ei est, in naturam spiritus devoratur, esse Deum omnia in omnibus eum, qui præter Deum et homo est, constituit: noster autem ille homo (i) in id proficit. Cæterum nos in hominis nostri conformem gloriam proficiemus, et in agnitionem Dei renovati, ad Creatoris imaginem reformabimur, secundum Apostoli dictum: *Exiite veterem hominem cum actibus suis, et induite novum eum, qui innovatur* (j) in agnitionem Dei secundum imaginem ejus qui creavit (j) eum (Coloss. iii, 9 et 10). Consummatur itaque homo imago Dei. Nam quæ conformis effectus gloriæ corporis Dei, in imaginem Creatoris excedit, secundum

(3) Nihil extra est, sine se.

(4) In agnitione. Mox omittitur eum post creavit.

n. 4: Quod autem, inquit, spiritaliter dixit corpus in resurrectione futurum, non propterea putandum est, quod non corpus, sed spiritus erit: sed spiritaliter corpus omni modo spiritui subditum dicit sine aliqua corruptione vel morte. Hinc interpretatio, ut jam vidimus, consentit noster Hilarius, nisi quod Augustinus D spiritaliter corpus intelligit subditum spiritui nostro, ille divino. Unde in Psal. ix, n. 4, ait quod per subjectionem obedientiæ (Deo), in divinam naturam humanam assumptionis absorbeatur infirmitas. Remanet autem quod obedit: sed non remanet naturalis conditio carnis, sive ut dicitur, n. 40: *terreni corporis*, cui ex se corruptio debita est: ut in naturalem Dei conditionem transeat, corruptionis prorsus expertem.

(i) Vat., bas. ms. in Deo. Unus Colb. et alter Sorbon. in eo proficit. Hic notandum dignum est, qui noster homo a nobis distinguatur: ut nostrum hominem dicat Hilarius naturam a Christo assumptam.

(j) In vetustioribus mss. non exstat eum: e qui- lus Martin. antea habet, *Exiite veterem hominem, et induite*.

dispositam primi hominis figuracionem. Et post peccatum veteremque hominem, in agnitionem Dei novus homo factus, consolatationis suae obtinet perfectionem, agnoscens Deum suum, et per id imago ejus: et per religionem proficiens ad aeternitatem, et per aeternitatem Creatoris sui imago mansurus.

407-408 LIBER DUODECIMUS.

Adversus solennia haereticorum effata. Non fuit antiquam nasceretur, et, De non exstantibus factus est, aeternam divinitatem Christi nativitate in meum. Et illis quidem volentibus creaturam eum esse, quae de se Sapientia nomine dixerit, Dominus creavit me, resistit Hilarius; 4^o quia colitur Christus, cum veritas sit cultus creaturae; 2^o quia cuncta per eum condita sunt, et proprium et Creatoris est nomen; 3^o quia in eum non cadit ut speret, ut serviat, ut non sponte subjectus sit, ut liberandus sit: quibus obnoxia est, secundum Apostolum, omnis creatura, 4^o quia cum forma Dei sit natura Dei, si Christus in forma Dei manens creatura est, erit quoque Pater creatura; 5^o quia Patri et Filio aequalis honor est deferendus; 6^o quia Pater utriusque nomine illum e propria substantia sese genuisse significat: postremo quia usquam eum Pater nisi proprium Filium appellat, nec ille Deum nisi proprium Patrem. Contra alii Filii significantur facti, non nati; nec usquam proprietatis nomine donantur. Ubi enim ait Deus, Filios genui, non addit meos. Ita vero dicit, Filius meus primogenitus Israel, ut meus in primogenitum, non in Filium cadat.

Deinde aeternitatem attingit nativitatis Christi, a ceterarum rerum origine eo differentia, quod illae per causam quae ex nihilo sit, et post tempus quo non fuerint, fiant; ipse vero cum ex eo sit qui est, neque non aliquando, neque ex causa nihilo unquam obnoxia fuerit.

Objectantibus, Si natus est, aliquando non fuit; non enim fuit antequam nasceretur: Respondet, Filium ab aeterno Patre natum, perinde aeternum esse.

Ad id quod reponunt, Omne quod natum est, non fuit, quia in id natum est ut esset: hoc de rebus humanis concedit, negat de divinis, in quibus ut semper est Pater, ita et semper est Filius: cujus nativitas cum ante tempora aeterna sit, nec tempori subjacet, nec nostro sensui.

Istanti: Si non percipitur non fuisse antequam natus, sentientibus est natus esse qui erat. Quibus responsio est, eum qui natus praedicatur, non percipi prius fuisse; sicut nec intelligi aliquando non fuisse, qui semper natus sentitur.

Neque efficacius Deum non semper patrem fuisse confingunt; si quidem ex Salomone, David et Pauli verbis non ambigua est Filii aeternitas. Hanc ita evi-

(a) Vetterimus codex Vatic. bas. necnon Teller., Renig., Theod. ac Cisterie. hoc praese ferunt initium. *Legit frater in Christo et sensum accommoda.* Tum cum aliis habeant, *Tendimus*, etc.

(b) Iidem mss. necnon Martin. hic subtexunt, in opere suo.

Adversus demonstrat Sapientia, cum non modo se ante saecula fundatam, sed et aeterna rerum praeparationi adfuisse, et perinde aeternis coeternum esse declarat ut Christum ante Mariam existisse. Inducit hinc convinci facile possit

Moveret forte quod creatum se dicat, nisi se doceret et genitum. Neque vero id ipsam anobis verbis significasse existimanda est, quae creatum se per causam ante causam autem genitum profiteretur

Ita etiam dum Patrem mundi fabricatorem esse docet, ipsum illum sensum enecat, quo ipsam in opera creatam ita interpretantur, ut saeculi efficiendi causa Christus primum effectus sit cum non nativitatis, sed dispensationis suae respectu Christus dicitur sit in opera creatus; quam quidem dispensationem ab initio saeculi obierit, dum per assumptam variae creationis speciem Adae, Cain, Abel, Noe, Agar, Abraham, Moysi, Jacob atisque Patribus se conspicabilem prae-buit. Hic attingitur, neque rejicitur ut impii, sed ut indocto, quorundam interpretatio, qui aeternam quoque nativitatem ibi creatum ea fere ratione dici putant, qua Christum ex Maria vere natum, factum tamen Paulus praedicavit: ut mirum omnis in generatione illius passionis opinio amovetur. Tandem Hilarius confessione fidei suae de Patre, Filio et Spiritu Sancto librum hunc ac totum opus absolvit

1. 403 Ipsa haereticorum objecta ducunt ad veritatem. — (a) Tendimus tandem, jam sancto Spiritu prosequente, ad tutum securae fidei tranquillitatem portum. Atque ita ut multo mari ventoque periculis accidere saepissime solet, ut cum eos circa oras portuum impediti et graves fluctus nonnumquam morerentur, ad ultimum in notam sibi fidemque stationem ipse ille ingentis terribilisque undae aestus impellat. Quod nobis, ut spero, duodecimo hoc adversum haereticam tempestatem nitentibus libro contingeret: ut cum in eo gravissimae impietatis fluctus communitatis puppim damus, ipse ille nos fluctus ad optate quietis sinuum devehat. Omnibus enim incerte doctrinae vento circumactis, hinc metus, hinc periculum, hinc etiam saepe naufragium est, quia unigenitus Deus sub prophetica auctoritate creatura esse defenditur ut in eo non sit nativitas, sed creatio, quia ex persona Sapientiae dictum est, *Dominus creavit me initium viarum suorum* (Prov. viii, 22). (b) Hic hincis eorum maximus fluctus est, hinc tortuosi turbinis gravis unda est: quae excepta a nobis, et seculo navigio infracta, usque ad ipsum nos totissimum portum optati litoreis prosequitur

2. Certa de Filio fidei veritas. — Non incertis autem neque otiosis, cantarum modo, nitimur spebus: quos interdum vos magis quam fiducia navigantes, vagi instabilesque venti aut deserunt, aut depellant. Ceterum nobis adest (c) Inseparabilis fidei Spiritus

(c) Editi, *insuperabilis*; renitentibus magno consensu mss. Hic quaedam est antithesis inter spiritus ventorum qui natus saepe deserunt, et Spiritum fidei qui a fidelibus nunquam separatur. Item vera fides opponitur pravitate haereticorum, qui prophetiam et evangelio Spiritum dividere mox convin-

dono unigeniti Dei permanens, et nos indeluctibili A cursu ad tranquilla deducens: Non enim Dominum Christum creaturam, (1) quia (a) neque ipse est; neque facturam, quia factorum omnium ipse est Dominus; sed Deum novimus, Doum dei patris propriam generationem. Nos quidem omnes, secundum bonitatis dignationem, dicti assumptio sumus Dei filii, sed ille verus unus patri Deo filius, et vera atque absoluta, (b) manens tantum in cognitione uniusque, nativitas. Nostra vero tantum hæc sola religio est, Filium confiteri non adoptivum, sed ut- tum; neque electum, sed generatum. Non enim aut factum, aut 410 non natum prædicamus: quia neque Creatorem creatoris comparamus, neque nativitatem sine generatione mentimur. Non per se est, qui per nativitatem est. Neque non natus est, qui filius est. Neque qui filius est, aliter potest quam nascendo esse quod filius est.

5. Apud Arianos pugnat secum propheticus et evangelicus Spiritus. — Nemini autem dubium est, contrarias semper obviantesque impietatis causas esse causas religionum: neque posse id pie suscipi, quod impie susceptione esse decernitur: (c) ut aut hi nunc novi apostolicæ fidei emendatores evangelicum et propheticum Spiritum in lites dividant, et in iurgia partiantur; aut hi aliter prophetaverint, et hi aliter prædicaverint: quia Salomon ad creaturæ nos venerationem vocet, Paulus vero servientes creaturæ coarguat. Quæ utique non videntur sibi secundum (d) impietatis intelligentiam convenire (Gal. 1. 15.) ut Apostolus, et per legem eductus, et per prohibitionem segregatus, (11 Cor. xii, 5), et per loquentem in se Christum loquentem, prophetiam aut ignoraverit aut non ignoratam dissolverit: et nescierit (2) creaturam Christum, quem creator eam nuncupaverit; et veterit creaturæ religionem, qui soli Creatori servitium monnerit dicens: *Qui inmutaverunt veritatem Dei in mendacium, et servierunt creaturæ præterito Creatori, qui est benedictus in sæcula sæculorum* (Rom. 1, 25).

(1) Quia neque est.

(2) Creaturam.

enitur. Forte etiam respiciuntur hæc Christi verba, *Eccc ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi.*

(a) Ita Bad. cum omnibus mss. In aliis autem editionibus, quia ipse est qui creavit omnia; neque facturam etc. glossena.

(b) Verbum manens a subnexis prava interpunctione separabatur. Nativitas illa manet tantum in cognitione Patris et Filii; quia nemo novit Filium nisi Pater, etc.

(c) In vulgatis, ut hi nunc omnia aut; et mox, dividant; et in iurgia partiantur. ut, ut hi aliter, etc. Sequitur mss.

(d) Euiti, secundum pietatis Dei intelligentiam: nisi quod Par. vocabulum Dei omittit. At mss. secundam impietatis intelligentiam, id est, quæ etsi sibi non conveniunt, concedenda tamen sunt, si proba est impiorum Arianorum intelligentia. Frequens enim apud Hilarium est abstractum, ut vocant, nomen pro concreto, impietas v. g. pro impiis.

(e) Vetusior ms. Colb. cum Germ. ut creatura sit.

(f) Codex Vatic. bas. cum Martin. Dominum, non Deum.

4. *Christus proprie creator nuncupatur.* — Patrum: arguit hanc falso loqui impietatem, loquens in Paulo Christus Deus? Patrum demutate veritatis mendacium damnat? Per Dominum enim Christum creata omnia sunt: et idcirco ei proprium nomen est (e) ut creator sit. Non cadit in eum efficientiæ suæ et naturæ et nuncupatio. Testis nobis est Melchisedech, creatorem cæli atque terræ (f) Deum ita prædicans: *Benedictus Abraham Deo summo, qui creavit cælum et terram* (Gen. xiv, 19). Testis est et (g) Osee propheta dicens: *Firmans cælum, et creans terram ego Dominus Deus tuus, cuius manus creaverunt omnem militiam cæli* (Osee, xii, 4). Testis et Petrus ita scribens: *Quia fidei creatori commendatis animas vestras* (1 Pet. iv, 19). Quid operis nomen opifici imponimus? Quid nostris (h) Deum cognominamus? Creator 411 noster est, creator omnis militiæ cælestis.

5. *Christus nequit dici creatura* — Hæc cum ad Filium, per quem facta sunt omnia, apostolica atque evangelica fide intelligenda referantur; quomodo his ipsis quæ gessit æquabitur, et in ea erit naturæ nuncupatione, qua cuncta (i) sunt? Primum quidem humanæ intelligentiæ sensus hæc respuit, ut creator creatura sit; quia creatio per creatorem est. Qui si creatura sit; et corruptioni subditus est, et expectationi obnoxius est, et servituti subjectus est. At enim idem beatus apostolus Paulus: *Etenim longinqua expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subjecta est non sponte, sed propter eum* (j) *qui* (j) *subdidit eam in spe. Quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem claritatis filiorum Dei* (Rom. viii, 19 etc.) Si igitur Christus creatura est, necesse est sub spe longinque expectationis incertus sit, et longa ejus expectatio (k) nostra potius expectet, et expectans ea vanitati subjectus sit, et per necessitatis subjectionem non sponte subjectissus. Subjectus autem non sponte cum sit, necesse est et servus sit; servus autem cum sit, maneat etiam in corru-

(3) *Qui subdidit in spe: juxta græcum, τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι.*

(g) Gillotius, loco Osee, substituerat *Esaias*: sane quia hæc apud Osee secundum Vulgatam non reperit, cum apud Esaiam xlv, 12, horum similia quædam legere sit. At apud Septuaginta ea ipsa totidem verbis reperire est: pro quibus in Vulgata tantummodo exstat: *Ego autem Dominus Deus tuus*. Frustra igitur Gilloti correctio apud Par. retenta est. Postea Had., Er. et Lips. *formans cælum, non firmans*.

(h) Erasmus contra fidem veterum hylorū hic addidit *cognominibus*: quam vocem retinere sequentes editiones.

(i) Rursum hic Erasmus de suo inseruit, *quæ facta*: nec postea castigavit fuit.

(j) In uss. Vat. bas. et Martin. *subdidit omnia*. In Carnut. *subdidit ea*.

(k) Codex Vat. bas. cum Martin. *nostram potius expectet revelationem*. Ab Hilarii sententia minus recederet, qui substitueret *nostram potius expectet claritatem*: quod repugnare videtur, quia Christus jam propria gaudet gloria, quam nobis communicaturus est, neque claritatem expectat nobis communem.

ptione naturæ. Hæc enim omnia creaturæ propria esse Apostolus docet : a quibus per longinquam expectationem liberanda, secundum humanam gloriam clarescet. Et o imprudentem de Deo atque inpiam professionem, his cum per creaturæ contumeliam ludibriis deputare, ut speret, ut serviat, ut coactus sit, (a) ut cognitus sit, ut liberandus sit in nostra, non in sua, cum de suis nos ad aliquid provebamur.

6. Si creatura est, creatura pariter est Pater : quia Filio natura est Patris. Exinanito Verbi est obolito.

— Sed impietas nostra cum ingenti perfidiæ incremento per hanc illicitæ vocis audaciam procedit : ut quia Filius creatura sit, Pater quoque non differat a creatura. Christus enim in forma Dei manens, formam servi accepit : et qui in forma Dei est, si creatura est, Deus non aberit a creatura, quia in forma Dei sit creatura. Esse autem in forma Dei, non alia intelligentia est, quam in Dei manere natura : per quod et Deus creatura 412 est, quia in natura ejus sit creatura. Qui autem in forma Dei erat, Deo se æqualem esse non rapuit ; quia ex Dei æqualitate, id est, ex forma ejus in servi formam decederet (V. lib. ix, n. 14). Decedere autem ex Deo in hominem, nisi se ex Dei forma Deus evacuans, non potuit. Evacuans autem se non abolitus est, (b) ne esset ; cum esset aliud quam fuisset. Neque enim defecit ex sese, qui se evacuavit in sese : cum virtutis (c) potestas etiam in evacuandi se potestate permaneat ; et in formam servi transisse, non sit naturam Dei perdidisse, cum formam Dei evacuasse nihil aliud C quam virtus divinæ sit potestatis.

7. Filio debetur honor æqualis Patris — Adeo autem in forma Dei esse, nihil aliud est quam æqualem Deo esse : ut æqualitas honoris Domino Jesu Christo, qui in forma Dei est, debeatur, ipso dicente : Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum (Joan. v, 23). Numquam diversitas rerum, nisi et (d) in honore diverso est. Res

(a) Verba, ut cognitus sit, quæ magno consensu habent mss. sola Miræi editio retinuit. Quamquam attendentes illud Pauli, Ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, necnon hoc Hilarii, Servus autem cum sit, maneat etiam in corruptione naturæ, pro cognitis restituendum esse corruptus dubio precul ducimus.

(b) Editi, ut non esset. Aliquot mss. ne non esset. At vetustiores ne esset. Particula ne, pro ut non Hilario valde familiaris est.

(c) In editi. Mir. ut in mss. Vat. has. et Martin. hic adjectivæ suæ. Potestatem illam ita in Christo permansisse, ut ea etiam interdum uteretur, superiori libro probatum est num. 48.

(d) Idem mss. in honori diversitate est. V. lib. ix, n. 25.

(e) Ita mss. nisi quod in uno Vat. has. Omnino autem summus, etc. Editi vero, quia ut summus honor indignè inferioribus defertur, ita cum contumelia, etc.

(f) Er. et Mir. cum aliquot recentioribus mss. si creatio. Lips. et Par. cum antiquo mss. Colb. si creatio. Vindobonensis codex, sicut creatio. Non displiceret, si sic ut creatio. Namque ex Bad. et mss.

A enim eadem venerationis ejusdem sunt (e) quia ut summus honor indignè inferioribus deferretur, aut cum contumelia superiorum inferiora his æquabuntur in honore. Filius autem (f) si ut creatio potius quam nativitas sit, per venerationem (g) exæquabitur Patri ; nulla nobis religio honoris ad Patrem est, cum tanta nobis ejus veneratio imposita sit, quanta est creaturæ : sed quia Deo patri in eo, quod ex eo Deus est natus, aqualis est ; est etiam æqualis in honore Filius enim est, non creatura.

8. Deus partibus carens ex utero dicitur genuisse, quæ ex se. Filium de nihilo volentibus non suppetit loci dicti sensus. — Et hæc de illo præclara vox Patris est, Ex utero ante luciferum genui te. Non præjudicatur autem Deo, ut sæpe jam diximus, per intermittem nostræ intelligentiæ ; ut per id, quod ex utero genuisse se dixit (Psal. cix, 5), ex partibus internis externisque per membra coeuntibus, tanquam corporalium causarum originibus consistat : cum extra naturalium necessitatum causam liber atque absolutus, naturæ totius dominus manens, proprietatem nativitatis Unigeniti sui ex indemutabilis naturæ suæ virtute significet. Ex spiritu enim 413 spiritus nascens, licet de proprietate nascatur, per quam et ipse spiritus est, nascatur non tamen alia ei præter quam perfectarum (h) atque indemutabilium causarum ad id quod nascitur causa est. Et ex causa licet perfecta atque indemutabili nascens, necesse est ex causa in causæ ipsius proprietate nascatur. Proprietatis autem humanarum (i) necessitatum intra causas uteri continetur. Sed Deo non ex partibus (j) perfecto, sed indemutabili per spiritum, quia Deus spiritus est (Joan. iv, 24), non est internarum causarum naturalis necessitas. I Sed quia nobis spiritus de spiritu nativitem prædicabat, sensum nostrum (k) causarum nostrarum instituit exemplo ; non in exemplum nativitatis, sed ad intelligentiam generationis, ut exemplum illud non ad necessitatem proficiat, sed ad sensum. Si igitur creatio est unigeniti Deus : et quid sibi vult significatio intelligentiæ, quæ per consue-

Vat. has., Corb., Remig., Martin. etc. resituentibus si ut creatio, particulam ita ante ut tacitam intelligentis, puta, si ita per venerationem exæquabitur Patri, ut creatio sit, etc.

(g) In vulgatis, quæ exæquabitur. Non exstat quæ nisi in uno ms. Colb. valde suspecto.

(h) Ilis Lipsius substituit, perfectas atque indemutabilis, substantiæ : quod Erasmus in margine adscripserat, Hilarii, ut puto, sensum indicans, non verba.

(i) Lips. et Par. ex Erasmi margine humanarum nativitatum : obnitentibus omnibus mss. Necessitates hic vocantur, quæ ad aliquem effectum necessario secundum naturæ leges requiruntur. Itaque post verba, Proprietatis autem humanarum necessitatum, non male animo suppleveris, ratione habita ad generationem.

(j) In ms. Martin. profecto.

(k) Erasmus magis arripserat, generationum nostrarum : quod frustra Lipsius ex illius margine arripuit, nec apud Par. correctus est. At certe hic non tam sermo est de generationis actu, quam de materiali illius causa.

tudinem utivitatis humanæ intelligentiam divinæ A ad veritatis (h) professionem : sicuti nec per causas corporum aut velit aut videat aut agat, sed utatur his partium nomenclationibus, ut per corporaliū ministeria virtus efficiendarum incorporealiū sentiatur.

9. *Per membra nostri corporis significantur operationes Dei.* — Plerumque enim per hæc nostrorum corporum membra, operationum suarum nobis Deus momenta significans, sensum nostrum usu intelligentie communis edocuit, cum ait : *Cujus manus creaverunt omnem militiam cæli (Uosæ, xiii, 4) ; vel iterum, Oculi Domini super justos (Psal. xxiiii, 16) ; vel rursum, Inveni David (1) filium Jesse (b) vicum secundum cor meum (Act. xiii, 22).* Cum enim et voluntas significetur in corde, per quam David morum probitate complacuit, et cognitio universitatis (2) qua extra scientiam Dei nihil sit, sub oculorum vocabulo enuntietur, et operum efficientia, quia nihil non ex Deo sit, per nomen manuum intelligatur : volens et providens et agens Deus cuncta, sub significatione causarum corporaliū intelligendus sine ministerio corporali, quomodo **414** jam in eo, quod ex utero genuit, (3) non (c) per causam corporalem humanæ originis; intelligendæ etiam spiritualis nativitatis sensus afferitur : cum per cæteras (d) membrorum significationes, cæterarum quoque in Deo efficientiarum demonstratur effectus?

10. *Dictum est EX UTERO ad veræ nativitatis ostensionem.* — Quia ergo proponitur cor ad voluntatem, oculi ad visum, manus ad effectum, cum tamen (e) ultra partium infectam comparationem Deus et velit et provideat et peragat, et hæc eadem per cor et oculos et manus enuntietur : nonne significatio, qua (f) ex utero genuit, veræ nativitatis ostensio est? non C quod ex utero genuerit, sicuti nec per manum agat, nec per oculos videat, (g) nec per cor velit : sed quia per significationem horum vere omnia et agat et videat et velit, ita per significationem uteri, vere ex se genuerit quem genuit, non per causam uteri, sed

(1) *Jessæ filium secundum cor meum.*

(2) *Quia.*

(3) *Non per causam corporalem intelligendæ nativi-*

(a) Post verbum *ostendit*, Lud. Miræus adjicit *ex utero* : quod in pluribus mss. exstat, non in castigatioribus.

(b) Adjunctus *virum* ex mss. Vat. bas., Martin. et aliquot aliis, textu græco suffragante.

(c) Sic Lips. et Par. cum mss. Corb. et paucis aliis : quam lectionem etsi non dubitamus interpolatam, castigare tamen non audemus, cum nulla in aliis libris exstat nisi iuendosa. Apud Bad., Er. et in mss. Martin. non per causam corporalem intelligendæ nativitatis sensus afferitur : cum per cæteras, etc. Apud Miræum, non per causam corporalem humanæ originis intelligendæ spiritualis intelligendæ nativitatis sensus afferitur. In uno e mss. Vatic. et altero Patrum Minorum prope Turones, non per causam corporaliū intelligendæ etiam nativitas sine effectu, cum per cæteras, etc. In vetustioribus Culb., Rem., Vat. bas., Carnut., Gerin., Vind. non per causam corporalem (Vind. corporaliū) nativitatis intelligendæ sine effectu (Vat. bas. sine effectu) cum per cæteras, etc. Ex his corrigendum putamus, non per causam corporalem nativitatis intelligendus sit effectus, cum per cæteras.

(d) In aliquot mss. membrorum corporaliū; et mox, efficientiarum spiritualium; glossena.

(e) Apud Er. dicitur et Mir. extra : tum apud Lips. et Par. partium imperfectam comparationem :

ad veritatis (h) professionem : sicuti nec per causas corporum aut velit aut videat aut agat, sed utatur his partium nomenclationibus, ut per corporaliū ministeria virtus efficiendarum incorporealiū sentiatur.

11. *Propheta facturam non dicit, quem Deus testatur filium.* — Natura igitur humanæ consuetudinis non sinit, sed nec Dominicæ doctrinæ sententia patitur, magistro discipulum præesse, vel servum imperare domino : quod alterum alteri et per ignorantiam subiaceat, ut ignarus scienti; et per conditionem infirmum sit, ut dominatui servitus. Quæ cum ita esse commune judicium sit; cujus nunc nos temeritatis exemplo Deum creaturam, et filium facturam et dicimus et existimabimus : cum nusquam nobis hoc (i) de B se et Magister et Dominus nervus ac discipulis suis locutus sit, neque nativitatem snam aut creationem aut facturam docuerit? sed et Pater nihil unquam aliud quam filium testatus sit, et **415** Filium nihil aliud quam proprium sibi Deum patrem professus sit? natum utique, non factum aut creatum (4) se (j) asserens, sicuti ait : *Omnia qui diligunt Patrem, diligunt et Filium, qui natus est ex eo (Joan. v, 1).*

12. *Operi non convenit filii nomen.* — Factura autem opera creaturarum sunt, non generationis nativitas. Non enim cælum filius, aut terra filius, aut mundus nativitas est, de quibus dictum est, *Omnia per eum facta sunt (Joan. i, 3), et per Prophetam, Opera manuum tuarum sunt cæli (Psal. ci, 26) : et per eundem, Opera manuum tuarum non omittas (Psal. cxxxvii, 8).* Numquid pictori pictura filius, aut gladius fabri filius aut architecto domus filius? Hæc enim opera efficiendum sunt : at vero patri solus, qui ex eo nascitur, filius est.

13. *Nos Dei filii facti, non nati, ideoque non sui.* — Et nos quidem filii Deo, sed per facturam filii. Fuitatis sine affectu, cum per cæteras.

(4) Absunt verba *se asserens* a mss. nostro.

quod cum non exset nisi a secunda manu in ms. Corbeiensi; ex Bad., Er. et externum mss. fide restitutum infectam. Vix tamen ambigimus, quia præferendum sit *inceptam*; maxime cum legamus in Ps. cxxxix, n. 4 : *Quidquid compositum est, necesse est non fuerit æternum; quia compositio habet initium, quo comparatur (vel comparatur, forte etiam rectius, comparat) ut maneat.*

(f) Sic Bad. cum plerisque et potioribus mss. Alii vero libri, *ex utero Deus Deum genuit.*

(g) Nihil haecenus aut deinceps de auribus, ut cum ms. Vat. bas. et Miræo hic subjiciatur, nec per aures audiat.

(h) Apud Er., Lips. et Par. adjungitur hic *genuit*: quod abest a Bad. et vetustioribus mss. neque præferendum cum Martin. *ad veritatem professionis*: cum veritas hic perinde sit ac vera generatio, vera nativitas.

(i) In duobus mss. Colb. *de lege, non de se*: quod abest ab antiquiori ut et a Remig. In Martin. *hoc se, sine de.*

(j) Adhuc hic *se asserens* auctoritate mss. Vat. bas., Culb., Sorban., Fauv., etc. Pro his habet unus Remig. cum Theod. : *Natus utique, non factus, aut creatus, sicuti ait.*

mus enim aliquando filii iracundiæ (Ephes. ii, 3); sed filii Deo per spiritum adoptionis effecti, et dicitur mererem potius quam nascimur. Et quia omne quod fit, ante quam fiat, non fuit; nos cum filii non fuisset, ad id quod sumus efficiamur. Ante enim filii non eramus: sed postquam meruimus hoc sumus. Sumus autem non nati, sed facti; neque generati, sed acquisiti. Acquisivit enim sibi Deus populum (1 Pet. ii, 9): et per hoc genuit. Genuisse autem Deum filios, nunquam cum proprietatis significatione cognoscimus. Non enim ait: Filios meos genui et exaltavi: sed hoc tantum: *Filios genui et exaltavi* (Esai. i, 2).

41. *Objecta quod Israel et proprius dicatur et factus.* — Nisi forte in eo quod ait: *Filius primogenitus meus Israel* (Exod. iv, 22), quisquam hoc quod *primogenitus meus dixit*, ad detrahendam Filio proprietatem generationis intelligit; ut quia et de Israel dixerit *meus*, assumptio factorum filiorum pro natiuitatis proprietate usurpata sit? et ideo non sit natiuitati Dei proprium, quod de eo dictum est: *Hic est filius meus dilectus* (Matth. xvi, 5); cum *meus* etiam illis proprium esse dicatur, quos non natos esse manifestum est. Non natos autem esse, licet nati esse dicantur, vel ex eo docetur eum dicitur, *Populo qui nascetur, quem fecit Dominus* (Psal. cxi, 52).

45. *Israel non proprius filius, sed proprius primogenitus.* Non est proprie filius qui sit cum non fuisset. — Ergo populus Israel (1) nascitur (a), ut fiat: neque per id quod nasci dicitur, non 416 intelligitur et fieri. Ex adoptione enim est filius, non ex generatione; neque ei proprietas, sed nomenclatio est. Nam licet *primogenitus meus* de eo scriptum sit; longe tamen multumque differt, *Filius meus dilectus*, et *Filius primogenitus meus*. Ubi enim natiuitas est, ibi *Filius meus dilectus*: ubi vero electio ex gentibus est, et adoptio per voluntatem est, ibi *Filius primogenitus meus*. Hic quod suus est, ad primogenitum est: illic quod suus est, ad filium est. (2) Et in natiuitate (b) filius primum suus et sic dilectus; et in electione filius primum primogenitus, et sic postea suus: ut, adoptato ex omnibus populis

(1) *Nascetur, tum, neque per id quod nascitur, non intelligitur.* D

(2) *Et in natiuitate filii; mox, et in electione filii.*

(a) Exemplar. Vat. bas. hic præse fert ita; quod tacitum intelligere est. Subinde in pluribus probæ notæ mss. neque per id quod nascitur.

(b) In antiquioribus mss. Colb., Rem. etc. desideratur vox *filii*: cuius loco habent Bad., Er., Lips. et plures mss. *filii*: quod præferendum, si postea cum iisdem edii. et omnibus prope mss. anteponatur et in electione filii. Lectio quam retinemus est Par., ms. Martin. et aliquot aliorum.!

(c) Vat. bas. ms. *natiuitate vero*: minus placet. Tum edii excepto Par. *uigenito Deo*: inminutam exhibent Hilarii sententiam, qua vult uni, id est soli, Deo nato proprium esse quod filius sit.

(d) Particula *negans* in vulgatis omnia suppletur ex mss. quorum vetustiores subinde, ut et alias, habent, *ante quam nascitur*. Proxime post verbum *fieri*, ut antea post non fuit, reticetur *filius*.

A filio Israel propria esset, quod primogenitus est, (c) nato vero uni Deo manifestum sit proprium esse, quod filius sit. Non est itaque vera et perfecta natiuitas, ubi deputatur magis, quam generatur: quia non ambiguum est eum populum, qui in filium nascatur, et fieri. Quod autem sit cum non fuisset, et per id quod factum est dicitur nasci; non est in eo vera natiuitas, quia ante aliud quam natum est fuerit. Et ideo (d) non fuit (3) antequam nasceretur, id est, antequam fieret: quia qui ex gentibus filius est, gens est ante quam filius: (e) ac per id non vero filius, quia non semper filius. Unigenitus autem Deus neque non (f) fuit aliquando non filius, neque fuit aliquid ante quam filius, neque quidquam (g) aliquid ipse nisi filius. Atque ita qui semper est filius, B (4) non reliquit id de se intelligentiæ, ne aliquando non fuerit.

46. *Rebus humanis commune est aliquando non fuisse et ex nihilo esse.* — Et natiuitates quidem humanæ habent in tempore non fuisse: primum quia omnes ex his omnibus, qui ante (5) non (h) fuerint, nascuntur. Nam tametsi unicuique nascentium ex eo sit origo qui fuerit; tamen ipse ille, ex quo nascitur, non fuit ante quam natus est. Idcirco ipse qui natus est, postquam non fuit natus est, tempore ante nate, quam nascitur. Nascentium enim hodie, in eo quod hesternum fuit non fuit; et in id quod est, ex eo quod non fuit, cœpit, et intra intelligentiam nostram est, hesternum id, quod hodie nascitur, non fuisse. Atque 417 ita natiuitas ejus, per quam est, post id quod non fuit manet; quia hodie primum post hesternum tempus esse necesse est, ut ei sit in tempore non fuisse. Et hæc quidem communia in rerum humanarum origine sunt, ut omnia initium sui, cum antea non fuissent, accipiant: primum quidem, ut docuimus, per tempus, deinde per causam. Et per tempus quidem non ambiguum est, quin ea, quæ nunc cœperint, ante non fuerint: per causam vero, quia his non (i) ex causa constat esse quod maneat. Reuolue enim omnes originum causas, et intelligentiam in anteriora conuerte: inuenies nihil cœpisse per causam, dum omnia per virtutem Dei ad

(3) *Antequam nascitur.*

(4) *Non reliquit.*

(5) *Omittitur non.*

(e) Codex Vat. bas. suffragante Martin. *ac per id quod non vere Filius, gens est*; imprudentis interpolatoris opera.

(f) Illud non ab Erasmo primum mss. reuocantibus expunctum reuocamus. Pleonasmus est, ut Græcis, ita et Hilario usitatus, negationis primæ vim non tollens, sed augens, quasi, neque prorsus fuit aliquando non filius.

(g) Edii, *aliud ipse*. At mss. *aliquid ipse*, nisi quod in vetere Colb. et Germ. *aliquid ipsi*.

(h) Huius loci mentionem debemus codici Vat. bas. alteri Vaticano, Martino et Pratellensi: cum in aliis desideretur particula *negans*.

(i) Id est, non ex causæ primæ substantia; adeoque ex nihilo habent initium. Animus hic ad primos usque parentes nostros reuocatur, ut ex iis qui ex nihilo conditi sint, ortum habere conuincamur.

id quod sunt creantur, non etiam nascuntur ex aliquo. Ex quo etiam unicuique generi per successionem ipsam naturale est, ne non fuerit et cœperit, dum et post tempus in tempore est: et cum semper universa post tempus sint, causam sui quoque de antea non exstantibus mutant, dum ex his nascuntur quæ antea non fuerint: ipso illo primo humani generis parente Adam ex terra, quæ ex nihilo est, et post tempus. (a) id est, post cœlum, terram, diem, solem, lunam et astra formata, qui et (b) originem non habuerit nascendi et cœperit cum non fuisset.

17. *Unigenitus neque aliquando non fuit, neque ex nihilo.* — Sed unigenito Deo, cuius præest tempus æternus, non relinquatur ut aliquando non fuerit, quia (c) ipsum illud *aliquando* iam prius est, deinde non fuisse iam temporis est: et incipiet non post eum tempus esse, sed ipse esse post tempus, cui in eo quod ante quam nascitur non fuit, id ipsum in quo non fuit (1) præferetur. Deinde qui ex eo qui est natus est, intelligi non potest ex eo quod non fuit natus esse: (2) quia (d) ei is qui est, ad id quod est, causa est; non etiam id quod non est, origo nascendi est. Ergo cui neque in tempore est, (e) ut aliquando non fuerit; neque in patre, 418 id est, auctore est, ut subsistat ex nullis: non relinquit id de se occasionis, ut aut ex nihilo natus sit, aut non fuerit antequam nasceretur.

18. *Arianorum contra Filii æternitatem argutie.* — Non sum autem nescius plerosque eorum, quibus aut per impietatem obtusa mens sacramentum Dei non capit, aut per adversi spiritus dominationem sub specie religionis obtrectandi Deo furor pronus est, ad firmare simpliciorum auribus id solere: nos cum semper Filium fuisse dicamus, neque aliquid aliquando fuisse, (3) quod non fuit (f); sine nativitate

(1) Præferatur.

(2) Quia et is qui est.

(3) Quo non fuit.

(a) Scultetus cum Hilariū arguit, quod contra *Mosen, Deum simul et semel omnia creasse* senserit, atque in huius censuræ suæ fidem unum citat librum ad de Trin. vel hinc indicat se etiam in cæteris non satis æquum fuisse iudicem sententiarum, quas Patres tulerunt. Certe si homo post tempus, quia post cœlum, terram, etc. formatus, etc. simul ac semel omnia creata sunt.

(b) id est, cuius prima origo non est nativitas ex substantia parentis, sed creatio ex nihilo.

(c) Vetrinū codices, *ipsud illud*. Tum editi excepto Pat. *otiquando iam temporis est: et incipiet* etc. restaurantur ex aliis libris. Argumentum hic habetur gravissimum adversus Arianos qui in formulis suis, Antiochensibus scilicet, utraque Sirmiensi, necnon pseudo-Sardicensi, etc. Filium ante sæcula et tempore profitebantur.

(d) Editi, *quā ejus qui est: tum Lips. et Par., ad id quod est causa pater est*. Castigantur ex mss. Suppletus ostensum est, nobis ortum esse ex nihilo, et non ex causa: nunc Filii origo ex causa, non ex nihilo demonstratur.

(e) In vetusto codice Colb. et Germ. necnon Martini, *ut non aliquando non fuerit*. Melius in aliis particulis negans non generatur. Hoc enim sibi vult: in quem non cadit aut respectu temporis aliquando non fuisse, aut respectu auctoris ex nullis subsi-

stantibus. Cum per id, quod semper fuerit, prædicare: quia humani sensus (g) opinione id quod semper fuit, non (4) patitur ut natum sit; et nascendi autem causa sit, ut sit quod non erat: esse vero quod non fuit, nihil aliud sub communi sensu esse, quod nasci. Adhuc vero hæc arguta satis atque auditi placentia: « Si, inquit, natus est, cœpit; et cum cœpit, non fuit; et cum non fuit, non patitur (h) ut fuerit. » Atque ideo pie intelligentiæ sermonem esse contendant, « Non fuit antequam nasceretur: quia ut esset qui non erat, (5) non (i) qui erat natus est. » Neque eguit nativitate qui erat, cum ad id ut esset qui non erat nasceretur.

19. *Questionum captiosarum virus. His fides præferenda.* — Ac primum oportuerat homines religiosam divinarum rerum scientiam præferentes, ubi evangelicæ atque apostolicæ prædicationis veritas (j) præferbat, callidæ philosophiæ tortuosas questionibus abjiceret, et sectari potius fidem quæ in Deo est: quia sensum infirmum facile fidei suæ præsidia sophisma syllogisticæ interrogationis exueret, cum captiosa propositio responsionem simplicem, sibi que secundum interrogationem rerum obscundantem, ad ultimum iam sensus sui interrogatione spoliaret; ut quod professione amisisset, id iam conscientia non teneret. Quid enim tam necessario interrogationi obscundabit, quam ut cum a nobis 419 queratur, *Estne aliquid antequam nascitur?* In professione nostra sit, non fuisse (k) ante quod nascitur? Neque enim aut in natura aut in necessitate est, ut quod est nascatur: cum nasci quid ab id tantum ut sit, (l) non quia erat, necesse sit. Quod cum concessum fuerit a nobis, quia recte conceditur; exuti (6) fidei conscientia (m), capti iam impiis atque alienis studiis acquiescimus.

(4) Non patitur.

(5) Non quia erat, tum, quia non erat.

(6) Fidei conscientia.

tere, etc. Quippe voce patris quælibet causa hio significatur.

(f) Iidem codices, *quo non fuit: neque hic placet*. Negatur Filius aliquid aliquando fuisse, quod non semper fuerit, seu quidquam comparasse quo aliquando caruerit.

(g) Editi, *opinio: refragantibus mss. Verbum patitur referendum ad id, quasi, id non admittat ut natum sit.*

(h) Aliquot probæ notæ mss. *ut non fuerit*. An pro, *ut non fuerit?*

(i) Bad. et plures mss., *non quia erat et: et mox, quia non erat nasceretur.*

(j) Er. ac sequentes editiones, *præcellat*: at Bad. et mss., *præferbat*, scil. rerum divinarum scientiam. Egregium monitum, ut ubi fidei doctrina obulget, captiosis philosophorum questionibus non præbeamus aurem, nec ab eâ nos ultra ratione divelli patiamur. Quocirca non placet cum codice Prætel., *præferebatur*.

(k) Sic Par. cum potioribus mss. Alii vero libri, *ante quam nascitur*.

(l) Antiquor. codex Colb. cum Martini. et Germ., *non qui erat, omissa ante vacua quid: non ita male.*

(m) In vulgatis, *fidei scientia*. Verus in melioribus mss., *fidei conscientia*: ut, quemadmodum superius habetur, *quod professione amisisset, id iam conscientia non teneret*.

20. *He non cavendæ tantum, sed et constantiæ.* **A** *Patre qui semper est.* — Cesset itaque sollicitudo per-
Fides docta quid præstet indoctæ. — Quod providens ante beatus Apostolus Paulus, sicuti frequenter os-
 tendimus, ut caveremus admonuit, dicens: *Videte ne quis vos spoliæ per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum, in quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. 11, 8 et 9).* Cavendum igitur adversum philosophiam est, et humanarum traditionum non tam evitanda sunt studia, quam refutanda. Neque enim his ita concedendum est, quasi vincant potius quam fallant: quia nos Christum Dei virtutem et Dei sapientiam prædicantes, æquum est humanas doctrinas non tam diffugere, quam refellere; et (a) simpliciores, ne ab his spoliæntur, et obstruere et instruere. Nam cum possit omnia, (1) in ea (b) ipsa omnia sapienter Deus possit, nec virtuti ejus ratio, nec rationi virtus (c) ob-
 sistat; oportet eos, qui Christum prædicant mundo, irreligiosos mundi imperfectisque doctrinis per scientiam sapientis omnipotentis contrarie, secundum illud beati Apostoli dictum: *Nostra enim arma non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionemmunitionum, rationes destruunt, et omnem altitudinem elevatam adversus cognitionem Dei (11 Cor. x, 4 et 5).* Fidem non nudam Apostolus atque inopem rationis reliquit: quæ quamvis potissima ad salutem sit, tamen nisi per doctrinam instruat, habebit quidem inter adversa tutum (2) refugiendi (d) recessum, non etiam retinebit constantem (e) obtinendi securitatem; eritque ut infirmis (f) sunt post fugam castra, non etiam ut castra habentibus adest interrita fortitudo. **420** Contundende sunt ergo insolentes adversum Deum disputationes, et destruenda rationum fallacium munimenta, et elevata ad impietatem ingenia conterenda, nec carnalibus armis, sed spiritualibus; nec terrena doctrina, sed cælesti sapientia: ut quanta rerum divinarum humanarumque discretio est, (g) tanta ultra terrena studia ratio cælestis (3) excedat.

21. Filius etsi natus, semper tamen est, quia de

(1) *Et ea ipsa; paulo post, obsistet.*

(2) *Defugiendi.*

(3) *Exsistat.*

(a) Codex Vat. bas., *simplicium sensum.* Unus **D** Colb. cum Martin. Sorbon. et Miræi edit., *simpliciorerensu.*

(b) Bad. et Er., *et ea omnia.* Miræus restituens in ea, omisit ipsa. In pluribus mss. desideratur in. Retinendum cum potioribus et in ea ipsa, scilicet sapientia. Exemplo Dei, qui in sapientia, quæ Christus est, et omnia potest, et sapienter potest, monentur fidei propugnatores, ne aliunde virtutem et sapientiam quaerant.

(c) Editi, *obsistet.* Rectius mss. *absistet*, id est, nec virtus ratione, nec virtute ratio destituta sit.

(d) In mss. Vat. bas., Carnut. et aliquot aliis, *defugiendi.* Mox in uno Vatic., *obtinabit*, non *retinebit*.

(e) Lips. et Par., *obtinendi*, reluctantibus Bad., Er. et mss.

(f) Editi, excepto Bad., *sint; ac postea adsit*, non *adest; et inter hæc, arma habentibus, pro castra habentibus: quod ex Erasmi margine obtinuit.*

fidie: neque negare nos, quia ipsa non intelligit, existimet, quod solum a nobis bene et intelligitur et creditur. Nam ipsa sermonum enuntiatione cum natum (4) profitemur, non tamen non natum prædicamus. Neque enim id ipsum esse non natum atque nasci: quia illud ab altero, hoc vero a nemine est. Et aliud est sine auctore esse semper æternum, aliud quod patri, id est, auctori est cœternum. Ubi enim pater auctor est, ibi et nativitas est; at vero ubi auctor æternus est, ibi et (h) nativitas æternitas est: quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas est. Omne autem, quod semper est, etiam æternum est. Sed tamen non omne, quod æternum est, etiam innatum est. Quia quod ab æterno nascitur, habet æternum esse quod natum est.

Quod autem non natum est, id cum æternitate non natum est. Quod vero ex æterno natum est, id si non æternum natum est, jam non erit et pater auctor æternus. Si quid igitur ei, qui ab æterno patre natus est, ex æternitate defuerit, id ipsum auctori (i) non est ambiguum defuisse: quia quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti. Medium enim quid inter nativitatem Dei filii, et generationem Dei patris, nec ratio nec sensus admittit: quia et in generatione nativitas est, et in nativitate generatio est. Quod utrumque sine intervallo sui est, quia sine utroque (j) nec neutrum est. Quod ergo nisi ex utroque (k) non (k) consistit, id in omnibus nisi utrumque non permanet: **421** quia in aliquo alterum non relinquatur, quod id ipsum alterum in aliquo non possit esse sine altero.

22. Objectio, Quod natum est, non fuit. — Sed inquiet quisquam divini hujus incapax sacramenti, Omne quod natum est, non fuit: quia in id natum est, ut esset.

23. In Filium semper natum non cadit non fuisse. — Et quis igitur ambiget, quin que in rebus humanis nata sunt, aliquando non fuerint? Sed aliud est ex eo nasci qui non fuit, aliud ex eo (l) natum esse (l) qui semper est. Infantia enim omnis, cum antea non

(4) *Confitemur.*

(5) *Particula negans omittitur in mss. Veronæ.*

(6) *Esse in anteriori editione desideratur.*

(g) Ita potiores mss. At editi, *tantum.* Mox Prætelensis codex, *ratio se cælesti extendit.*

(h) Duo e mss. Vatic. cum Bad., Er. et Mir. *nativitas æterna est.* Vetusiore Colb. cum Germ., *nativitas æternitas est.*

(i) In duobus mss. et Miræi edit. subjungitur, *qui pater est; in Corb. autem et aliis recentioribus, id est, patri quod pater est: glo:ssena.*

(j) Particulam *nec* adjectivum auctoritate mss. sincerorum Colb., Reur., Germ., Hellenismus hujusmodi sapienter jam advertimus.

(k) Abest non ab antiquioribus mss. In Vaticanis, quod ergo sine utroque consistit; corrupte. Acute hic demonstratur, nativitatem nulla re carere potuisse quam generatio habuerit, quia neutrum potest sine altero consistere.

(l) Er. et posteriores edit., *nasci.* At Bad. et mss. potiores, *natum: cui verbo Martin. et quidam alii*

fuisse, cepit ex tempore. Quæ rursus in pueritiam A
 excrevisset, post etiam adolescentiam coegit in pa-
 trem. Et non semper pater est, qui ante in adoles-
 centiam per pueritiam, et in pueritiam per infantiam
 ceptam profecerit. Ergo qui non semper pater est,
 non semper et genuit. Ubi autem semper pater est,
 semper et filius est. Si itaque habes in cogitatione
 vel sensu Deum, in cuius cognitionis sacramento pro-
 prium est quod pater est, non semper patrem esse
 filii (a) geniti; habes et in intelligentia et in scientia,
 non semper filium esse qui genitus est. Quod si sem-
 per Patri proprium est quod semper est pater; ne-
 cesse est semper Filio proprium esse quod semper
 est Filius. Et quomodo in sermonem nostrum atque
 intelligentiam cadet, ut non fuerit ante quam nasceretur,
 cui proprium est semper esse quod (b) natus est? B

24. *Filius ut omnia cum Patre habet communia, ita
 et semper esse. Patri proprium est esse. Filio proprium
 est et esse.* — Formam itaque atque imaginem invi-
 sibilis Dei unigenitus in se Deus continens, in omni-
 bus his quæ propria Deo patri sunt, per plenitudi-
 nem (c) veræ in se divinitatis æquatur. Nam, ut su-
 perioribus libris docuimus, per virtutem et (1) venerationem
 (d), sicut Pater, et honorandus et potens
 est: ita et in eo quod Pater semper est, ei quoque,
 in eo quod filius est, Filio semper esse commune est.
 Nam secundum ad Moysen dictum, **422** *Misit me ad
 vos is qui est (Exod. iii, 14),* Deo proprium esse id
 quod est, non ambigens sensus est: quia id quod
 est, non potest intelligi dicique non esse. Esse
 enim et non esse contraria sunt: neque hæc diversæ
 significationes in unum atque idem coeunt; quia
 manente alia, altera non erit. Ergo ubi (e) est, non
 potest vel sensum vel sermonem ire non esse.

(1) Generationem.

(2) Deo, subinde, quod est Dei, paulo post, subtrahit;

mss. addunt esse. Jam legimus n. 21: *Neque id ip-
 sum est non natum (sine esse) atque nasci.*

(a) Ita mss. Vat. bas., Colb., Martin., Germ.,
 Item., etc. In aliquot aliis, *fili a se geniti. At in excu-
 siss, filii unigeniti.*

(b) Mss. Colb., Martin. et Germ., *quod natum est.*

(c) Codex Vat. bas., *in se veræ nativitas.*

(d) In mss. Vat. bas., alius tribus Vaticanis, Mart.,
 Corb., etc., *generationem: corrupte.*

(e) Editi, *ubi esse est: addito esse, absque auctori-
 tate veterum librorum.*

(f) Solus codex Remig. cum Theod., *sensu.* Agnos-
 cendus hic hebraismus, quo redundat sequens pro-
 nomem *ei.*

(g) Aliquot mss. recentiores, *dum id ipsum.* Alii
 veri libri, *Deo id ipsum.* Probet lector utrum recte,
 pro Deo, substituerimus de eo, scilicet, qui est, maxime
 collatis iis quæ num. 31, de Filii infinitate enun-
 tiantur.

(h) Excusi cum plerisque mss., *quod est Dei.* Codex
 Vat., bas., *quod est Deus.* Magis placet cum Remig.
 ac Theod., *quod est, ei,* puta sensui retroacto.

(i) Male apud Bad., *semper infinitum se sensus.*
 Nec melius in aliis edit. *semper infinitatem se sensus,*
 etc. Erasmus perperam conjectavit legendum,
*semper per infinitatem si sensus nostri reversi sub-
 trahit.* Veram lectionem magno consensu exhibent
 mss. Sensus influitus vocatur, cuius est infinitus re-
 cursus.

(f) Sensui nostro retroacto semperque revocato ad in-
 telligentiam ejus qui est (2) de eo (g) id ipsum tan-
 tum, quod est (h), ei semper antierius est: quia id
 quod infinitum in Deo est, (i) semper se infiniti sen-
 sus nostri recursi subtrahat: ut ante id, quod pro-
 prium Deo est, semper esse. (j) aliquid aliud intentio
 retroacta non capiat; quia nihil aliud ultra (k) ad
 intelligentiam Dei, æternitate procedendi, quam
 Deum semper esse semper occurrat. Quod igitur et
 per Moysen de Deo significatum, et per commoanem
 sensum nihil aliud nobis intelligendum permittitur,
 id ipsum unigenito Deo esse proprium (l) Evangelia
 testantur: cum in principio erat Verbum, et cum
 hoc apud Deum erat (Joan. i, 1), et cum erat lumen
 verum (Ibid. 18) et cum unigenitus Deus in sinu Pa-
 tris est, et cum Jesus Christus super omnia Deus est
 (Rom. ix, 5).

25. *Est æternus ab æterno: adeoque non ex nihilo,
 aut non aliquando fuit.* — Erat igitur, atque est
 quia ab eo est, qui quod est semper est. Ab eo au-
 tem esse, id est, ex patre esse, nativitas est. Esse
 autem semper ab eo qui est semper, æternitas est
 æternitas vero non ex se, sed ab æterno. Ex æterno
 autem nihil aliud, quam æternum. Quod si non æter-
 num; jam nec pater qui generationis est auctor,
 æternus est. (m) Quod cum illi patrem semper esse,
 atque hujus filium semper esse sit proprium esse,
 et in eo quod est, significatur æternitas; per id quo-
 que, cui quod est proprium est, (n) proprium est et
 æternum. Nemini autem dubium est, quin generatio
 significet nativitatem, **423** et nativitas manentem
 doceat (cum scilicet ex quo ortum dicitur nasci), non etiam
 non manentem. Porro autem ambigi non potest, ne-
 mitatem qui erat nasci. Nam nascendi ad eum non

tum, id aliquid aliud.

(j) In aliquot probe notæ mss. hic præponitur ad,
 quod adjectum videtur ab proximum verbum
 retroacta, Sententiæ hujus nativitas hic sensus est: ut
 intentio quantumvis retroacta non capiat aliquid aliud
 ante id, quod proprium Deo est, scilicet semper esse, etc.
 Quod in generatum de Deo, nominativum de Filio sic
 habetur infra num. 32: Si quid de Filio meus
 retroacta scrutabitur, nihil aliud scrutantis sensui, quam
 natum esse et semper esse, semper occurrat.

(k) Editi, ad intelligendum Dei æternitatem proce-
 dat: tum Bad., quam Deum: Er. Lips. et Par., cum
 Deum. Corrigitur ope mss. Porro hic æternitate
 procedendi, id est quod aiant, processu in infinitum.

(l) In vulgatis, Evangelia testatur. Verius in mss.
 Evangelia, sub quo nomine etiam apostolorum verba
 comprehenduntur, ac proinde significatur quiddam
 ad Novum Testamentum pertinet: ut antea Moysi
 nomine totius veteris legis fides indicatur.

(m) Editi, *Quod si illi patrem semper esse, atque
 hinc filium semper esse proprium est, et in eo, etc.* re-
 nitentibus magno consensu mss. In his verbis, *quod
 cum illi,* pronomen illi etiam ad Filium ab æterno
 natum referendum videtur, in hunc fere modum: cum
 Filio in eo quod semper est illi pater, cuius et sem-
 per est filius, proprium sit esse, etc.

(n) Apud. Par. et in pluribus antiquis libris semel
 tantum exstat proprium est: quod in prioribus editi
 repetitur et in mss. Viad., Remig., Theod., etc.

proficit causa, (a) qui per se (1) maneat æternus. Sed unigenitus Deus, qui et Dei Sapientia et Dei Virtus et Verbum est, cum natus sit, patrem testatur auctorem. Cum ex manente natus est, non est natus ex nihilo. Cum ante tempora æterna natus est, omnem sensum necesse est nascendo præveniat. (2) Non reliquit in verbis, ut non fuerit ante quam nasceretur. Si enim sensui nostro subjacet, ut non fuerit ante quam natus est; jam natiuitate ejus et sensus (b) noster et tempus antierius est: quia omne, quod non fuit, jam et sensui obnoxium et temporis est in ea ipsa significatione qua non fuit; quia non fuisse, pars temporis est. Qui autem ab æterno (c) est, et semper fuit, nec est sine natiuitate, nec non fuit; dum et semper fuisse supra tempus, et natum esse nativitas est.

26. *Contra natiuitatem æternam impie nititur humana ratio.* — Natum itaque unigenitum Deum, sed natum ante æterna tempora confitemur; quia confiteri necesse est, (d) in quo nos apostolicarum ac propheticarum prædicationum dicta concludunt, cum tamen sensus humanus intelligentiam intemporalis natiuitatis non apprehendat, quia aliquid in naturis (e) terrenis ante tempora natum esse non conuenit. Quod cum ita a nobis prædicabitur; quomodo rursum ejusdem intelligentie complexu non fuisse ante quam nascitur dicemus, cum secundum Apostolum ante tempora æterna sit unigenitus Deus (II Tim. 1, 9, et Tit. 1, 2)? Si igitur natum ante tempora æterna, non ratio humane intelligentie, sed prudentie fidelis professio est; quia et natiuitas per auctorem est, et quod tempora excedit æternum est, et 424 extra sensum terrenum est quod ante tempora æterna sit natum: certe jam (f) impia volun-

(1) *Manet.*

(2) *Non relinquit.*

(a) In codice Vat. bas., qui semper maneat: in Martini, qui permaneat: grave mendum. Filius quippe semper manet æternus, quauis non per se, seu a se maneat, sed a Patre: quo nomine in illum conuenit nascendi ratio.

(b) Acute docet, sensum nostrum, si quando filius non fuerit, eo ipso anteriorem fore: quia mirum cogitando natiuitatem illius quodam modo præverbet. Ex quo sequitur eandem natiuitatem non ineffabilem esse, sed sensui nostro subjacere, secundum id quod lib. xi, n. 46 et 47, assertum est.

(c) Verbum est hic non existentiam sonat, sed originem, puta, qui ab æterno auctore est. Subiunde editi excepto Par. omittunt nec est sine natiuitate, nec non fuit: quæ verba Erasimus in quodam codice se reperisse admonet. Reperisset sane in pluribus, si plures legisset. Nec possumus illius negligentiam non incensare, qui vel reperta an ad sententie integritatem necessaria essent, tantillum expendere non curauit.

(d) Editi, id quod. At mss. in quo, vel. in quod: id est, confessio nostra terminis iis debet contineri, quos Apostoli et prophete nobis constituunt.

(e) Mss. Martini. et Vat., bas., naturis rerum terrenarum.

(f) In Corb. et paucis aliis mss., impiam voluntatem sensu: minus sincere. Impie voluntatis eos Hilarius arguere solet, qui aperte resistunt veritati, et ignorantiam non possunt apud æquos rerum aestima-

tate sensum humane rationis extollimus, ut per intelligentiam mundi non fuerit ante quam nascitur, cum ultra sensum humanum et intelligentiam mundi nascatur æternum. Æternum autem est, quidquid tempus excedit.

27. *De nato ante tempora dici nequit, ANTE QUAM NATUS EST, nec non fuit aliquando.* — Tempora enim omnia vel opinione complectimur, vel scientia: (g) cum quod nunc est, scimus non etiam pridie fuisse, quia quod pridie fuerit, nunc non sit: quod autem (h) nunc est, nunc tantum sit, non et pridie fuerit. Opinione vero ita præterita metimur, ut ante urbem aliquam insitutam non ambigatur tempus fuisse, quo urbs insituta non fuerit. Cum ergo vel scientia: vel opinio: nostræ subjacentur, sensu humane intelligentie iudicamus, ut (i) de aliqua re ratione dixisse existinemur, non fuit ante quam nascitur, quia minuscujusque originem tempora semper antelata præueniant. At vero cum in Dei rebus, id est, in Dei natiuitate, nihil non ante tempus æternum sit; non cadit in id, ut (j) ante quam natus est, cuique ante tempora æterna (k) promissum (l) est æternum, sit secundum beati Apostoli dictum in spe vitæ æternæ, quam promissis non mendax Deus ante tempora æterna (Tit. 1, 2), (l) aliquando non fuisse dicatur: quia intelligi non potest cœpisse post aliquid, qui esse sit ante æterna tempora conflendus.

28. *De Filii natiuitate credere tenemur aliter ac de nostris. Semper natum audientes, nunquam non fuisse sentimus.* — Si ergo nasci aliquid ante tempora æterna, neque in naturis humanis est, neque in intelligentia; et tamen in hoc professionibus de se Dei creditur: quomodo id quod sine sensu (m) intelligentie æternæ natum semper, id est, ante tempora

(3) *Promissum æternum sit.*

tores obtendere: cujusmodi sunt, qui per intelligentiam mundi, hoc est, ex cognitione rerum mundanarum, comparari volunt nati ante tempora æterna notitiam.

(g) *Supplendum hic, scientia quidem.*

(h) *Particula nunc, in vulgatis omissa, ex scriptis reuocata.*

(i) *Editi, de aliqua ratione. Rectius mss. de aliqua re ratione, hoc est, de re quæ temporibus subjacet, merito ac ratione dixerimus, Ante quam nascitur non fuit.*

(j) *Id est, in Dei unigeniti natiuitatem non cadit id, ut de illo dicatur, ante quam natus est.*

(k) *Bad., Er. et Lips. cum aliquot non melioris notæ mss., promissum æternum sit, omisso verbo est. Hoc sibi vult: qui promissum æternum ante tempora æterna possidet, (non tantum per participationem nature diuinæ, sed per plenitudinem), non cadit in id, ut sit adhuc in spe ejusdem promissi; cui conditioni res creatas subjacere num. 5, monstratum est his verbis: Si igitur Christus creatura est, necesse est sub spe longinquæ expectationis incertus sit.*

(l) *Particula et hic desideratur. Mox qui esse sit, etc. sic intellige quasi legeres, qui confidendus sit esse, etc.*

(m) *Vaticane basilicæ codex, intelligentie humane. Sincerius alii, æternæ. Intelligentia crata, ni fallimur, æterna nuncupatur, quia æternitate procedendi ad intelligentiam Dei nihil potest, licet comprehendi.*

æterna esse, apostolica fides (a) eum locuta sit; id inrursus non **425** fuisse ante quam nascitur, per sensum humane intelligentiæ; nostri temporis (b) infidelitas eloquitur? cum quod ante tempus natum est, semper est natum: quia id quod est ante æternum tempus, hoc semper est. Quod autem semper est natum, non admittit ne aliquando non fuerit: quia aliquando non fuisse, jam non est semper esse. Semper autem esse, excludit non semper fuisse. Et excluso (c) eo, per id quod semper est natus, non semper fuisse; non cadit in sensum, ut non fuerit ante quam natus sit: quia qui ante tempora æterna natus est, natus esse semper in sensu est; cum tamen ante tempora natum (d) esse non subeat in sensum. Nam si, quod utique convenit, ante creaturam seu invisibilem seu corporalem, et ante omnia sæcula et tempora æterna, et ante sensum omnium natus confitendus est esse, qui per id, quod ita natus est, semper est; concipi quoque nullo sensu licet, ut non fuerit ante quam nascitur; quia et ante sensum omnium est, qui ante tempora æterna natus est, et in sensu nunquam est eum, qui semper esse confitendus est, non fuisse.

29. Reponunt, Qui igitur erat, natus est. — Sed argute hujus interrogationis calumnia antefertur: « Si, inquit, in sensum non cadit non fuisse ante quam nascitur, reliquum hoc sensus est, ut qui erat natus sit. »

30. Aliud est semper natum esse, aliud prius esse quam nasci. — Et calumniantem respondebo: Nunquid a me aliud, quam natum, dici meminerit? Aut nunquid ante tempora æterna (e) esse, id ipsum sit quod est, eum qui erat nasci? quia nasci quod erat, jam non nasci est, sed (f) se ipsum demutare nascedo. Natum autem semper esse hoc est, sensum

(1) *Confitendum est.*

(2) *Aut fuisse.*

eum non valeat: quia id, quod in Deo infinitum est, semper se infiniti sensus nostri recursus subtrahat, ut dictum est num. 24.

(a) Apud Par., eum, non eum. Neutrum extat in aliis editis. In nonnullis miss., collocata vel collocata sit. Resistimus ex potioribus eum locuta sit. Arguitur hic tenentis hæreticorum, qui de Filii natiuitate de seruit secundum humanam intelligentiam et humane nature legem, etiam postquam accepere verba apostoli, eum ante tempora æterna natum esse, adeoque mentis humane captum excedere docentis.

(b) Vocabulum *testimone* perperam hic Erasmus inseruit, ac retinere sequentes edit. contra fidem mss. Petridis Ariarumum, quorum nonnulli parere se let Hilarii, ut lib. vii, n. 3, *nova hæresis*, et num. 6, *novella nunc hæresis*, ita nunc nostri temporis infidelitas appellatur.

(c) Id est, excluso non semper fuisse, cum ponitur semper natus. Namque illud eo respondet articulo 705 Græcorum.

(d) Erasmus, natum non esse, addito non contra sensus veritatem et mss. fidem: postea tamen castigatus non fuit. Tum in mss. Vat. bas. et Martin., non subeat in sensum non fuisse: Interpolatoris opera. Hoc potro sibi vult: licet non subeat in sensum nostrum, sed superet, quod ante æterna tempora natum est, tamen in sensu est eum semper natum

A temporum nascedo præcurrere, neque intelligentie patere aliquando fuisse non natum. Non est itaque id ipsum, natum ante tempora æterna semper esse, et esse ante quam nasci. Natum autem ante tempora æterna semper esse, excludit non fuisse ante quam nascitur.

31. 426 Filius nec est, nec non fuit prius quam natus. — Ceterum non relinquit prius esse quam nasci: quia qui ultra sensum est, in nullo subiacet sensui. Nam si ultra sensum est, natum semper esse, non licet jam esse post sensum, non fuisse eum ante quam nascitur. Cum itaque natum semper esse, nihil aliud (1) sit confitendum esse, quam natum, id sensui, ante quam nascitur vel fuisse vel non fuisse, non subiacet: quia sensum nihil aliud, quam ante tempora æterna natum esse, semper antevenerit. Natus itaque est, et semper est: qui nihil aliud de se patitur intelligi et dici posse, nisi natum. Nam cum anterior ipso tempore (g) sensuum est, (quia ante sensum tempus æternum est): non admittit sensum de se dijudicantem, esse aut (2) non (h) fuisse ante quam nascitur: quia et esse ante quam nascitur, non sit natiuitatis; et non fuisse, jam temporis sit. Ergo et infinitas temporum æternorum quod est temporis, id est, non fuisse, consumit: et natiuitas quod suum non est, id esse, ante quam nascitur esse, non patitur. Quod si aut esse aut non fuisse sensui subiacebit, jam natiuitas ipsa (i) post tempus est: quia qui non semper est, necesse est creperit esse post aliquid.

32. Semper natus, semper esse animo sentitur. — Finis igitur et fidei et sermonis et sensus est, Dominum Jesum et natum esse, et semper esse: quia si quid de Filio mens retroacta scrutabitur, nihil aliud scrutantis sensui, quam natum esse (5) et semper (j)

(5) *illa et semper esse, non habentur in nostro.*

esse; quem ante æterna tempora natum per fidem audivimus.

(e) In mss. Martin. *natum esse.*

(f) Apud Par. desideratur *se*. Sic Verbum in homine nascedo se quodam modo demutavit, quatenus assumpsit quod non erat. et natiuitas non proprie illius, sed hominis assumpti fuit, quamvis etiam Verbo propter unitatem personæ attribuat.

(g) Apud Bad. et in mss. Vind. et Silv. *sensu est*. In aliis editis, *sensu non est*. In mss. Vat. bas. et Martin., *sensum est*. In cæteris, *sensuum est*. Mallet forte aliquis, *sensus est*. Ex principis lib. xi, num. 46, positus maxime pendet eorum, quæ hic disputata sunt, intelligentia.

(h) Desideratur non in edit. Bad. et Par. sicut in pluribus non deterioris note mss. Revocatur ex Er., Lips. et mss. Corb., Pratel., Remig., Paris., etc., quod et exigere videntur superiora simul et subsequenta.

(i) In solo codice Vat. bas., *post sensum est*. quod licet possit tolerari, verius tamen in aliis, *post tempus est*. Si enim percipitur non fuisse ante quam natus; illo tempore, quo non fuit, posterior est natiuitas: si vero fuisse quidem, est nondum natus; tempus illud omne, quo prius fuit, natiuitas ante se admittit.

(j) In mss. desideratur *et semper esse*. Ea librariis furis excidere solent, in quibus eadem fere voces

esse, semper occurret. Ut igitur Deo patri proprium est sine nativitate, ita et Filio debitum est per nativitatem semper esse. Nativitas autem nihil aliud quam patrem, neque pater aliud quam nativitatem enuntiabit. Medium enim nihil quidquam nomina (a) ista, aut natura permittit. Aut enim non semper Pater, si non semper et Filius; aut si semper Pater, semper et Filius: quia quantum Filio temporis, ne semper filius fuerit, abnegabitur; tantum Patri deest, ne pater semper sit: ut licet semper Deus, non tamen **427** et pater in ea fuerit infinitate, qua Deus est.

33. *Deus Arianis non semper pater.* — Etiam in id se professio impietatis extendit, (b) ut non Filio tempora nativitatis, sed Patri generationem adscribat: quia generationis modus intra nativitatis sit tempora constitutus.

34. *Refelluntur. Tempora secundum Arianos.* — Pium tibi ac religiosum, hæretice, existimas, Deum semper quidem, sed non semper patrem confiteri? Quod si ita sentire te pium est, Paulum impietatis necesse est, Filium ante tempora æterna esse dicentem (Tit. 1, 2), eandemque: etiam ipsam testamentum de se Sapientiam, quod ante sæcula fundata sit, criminaveris: quæ Patri aderat tum, cum cælum præpararet. Sed tu, ut Deo initium tribuas quo pater est, prius temporibus initium decerne (1) quo cæpta erunt; quæ si cæpta sunt, mendax est Apostolus, qui ea sit professus æterna. Solentis enim tempora de solis ac lune creatione numerare, quia scriptum de his sit: *Et sint in signa et tempora et annos* (Gen. 1, 14). Sed qui ante cælum est, quod secundum vos etiam ante tempus est, idem et ante sæculum est. Neque solum ante sæculum est, sed etiam ante generationes generationum sæcula prææntes. Quid caducis et terrenis, et angustis divina et infi-

nita conclusis? Nescit Paulus in Christo nisi temporum æternitatem. Non post aliquid (2) se esse Sapientiam, sed ante omnia loquitur. (c) Tecum a sole ac luna tempora instituta sunt: Christum autem David ante solem permanere significat dicens. *Ante solem (d) nomen ejus* (Psal. lxxi, 47). Et ne res Dei mundi istius origine inchoatas arbitraretis, idem ait: *Et ante lunam generationis generationum* (Ibid. 5). Despiciuntur hic tempora a tantis viris et prophetie spiritu dignis: et nihil sensui humano relinquunt, in quo se ante nativitatem, quæ tempora a terrena excelsit, extendat: sed hunc modum tantum habeat religiosa opinionis fides, **428** ut Dominum Jesum Christum unigenitum Deum, (5) et ad perfectæ nativitatis confessionem natum meminerit, et in divinitatis veneratione non ignoret æternum.

35. *Obijcitur, Sapientiam se creatam testari.* — Sed accusamur mendacii, et una nobiscum doctrina apostolice prædicationis arguitur, nativitatem quidem confessam, sed æternitatem (c) nativitatis professam: ut et nativitas testaretur auctorem, et æternitas in sacramento divina nativitatis sensum humane opinionis excederet. Profertur enim adversum nos Sapientie de se protestatio, quæ creatam se diceret his dictis: *Dominus (4) creavit me (f) in initium viarum suarum* (Prov. viii, 22).

36. *Quæ creata a sæculo, eodem ante sæculum fundata* — Et o te miser, hæretice, qui indulta Ecclesiæ adversum Synagogam arma, contra fidem ecclesiasticæ prædicationis invadis: et doctrinæ salutaris mutissimam intelligentiam rapis adversum universorum salutem; creaturam Christum per hæc verba esse contendens, non Judæum potius, negantem Christi ante sæcula æterna divinitatem et in omnibus operibus ac doctrinis (5) Dei (g) efficaciam, per hæc verba Sapientie subsistentis existens! quæ

(1) *Quo cæpta sint.*

(2) *Omittitur se in ms. Veron.*

(3) *Et a perfectæ nativitatis confessione.*

(4) *Creavit me initium.*

(5) *Dei efficientiam.*

bis occurrunt. Quem itaque docet fides ante tempora æterna natum, quemque sermo æterni patris filium nuncupat, hunc sensus non percipit nisi semper existentem semperque natum; adeoque in hac notitia finitur fides, sensus et sermo.

(a) In mss. præbe note, *nomen, ista aut natura.* Consulte num. 21.

(b) Codex Vat. bas. cum Martin. *ut non solum Filio.* Mox alter Vatic. *sed et Patri.* Tum Bad., Er. et Lips., *generationis adscribat.* In quibus peregrinæ manus secundas curas timemus. Porro illud *non Filio*, etc., id est, nulla Filii mentione facta, Patri generationem adventitiam fuisse scribat. Namque verbum adscribere proprie idem est, quod rei jam semper adjicere. Unde et pro adjicere simpliciter usitatum est. Ut manifestum est hic reprehendi Arianos, quod Patri jam in sua natura constituto generationem tanquam adventitiam modum adscribant et adjungant. Refutatur quippe illud Arii in sua Thalia apud Athanas. Or. ii cont. Ar., p. 519 et 514. *Deus non semper erat pater: sed fuit quando solum Deus erat, et pater novum erit.* Tum de Verbo: *Fuit quando non erat: neque erat ante quam fieret, sed exordium ut crearetur etiam ipsum habuit. Erat enim solus Deus, necdum erat Verbum et Sapientia. dicitur*

cum vellet Deus nos condere, tunc unum aliquem fecit, quem Verbum et Sapientiam nominavit. Ex quibus liquet, cum quo noster Hilarius modo causam habeat.

(c) Mss. Martin. et Vat. bas., *Et cum a sole*: male. Hic eadem est phrasid ac superior, *Solentis tempora de solis ac lune creatione numerare.* Nec dilert illud *tecum, et secundum te, aut tua sententia.*

(d) Auctoritate mss. renovimus hinc verbum *permanet*, et adjectivum supra vocabulum *David*, et infra conjunctionem et ante *generationis* delevimus.

(e) In mss. Vat. bas. et Martin. adiungitur hic *naturalis*: quod interpolatorem sapit.

(f) Particulam in hic et infra omittunt excusi, consentientibus quidem LXX, sed dissidentibus sincerioribus mss. et subnexis Hilarii verbis. Quam hic locus Arianis familiaris esset Gregorius Naz. Or. xxxvi, n. 4, testatur his verbis. *illud quidem unum ipsis fere in promptu est, Dominus creavit me initium viarum.*

(g) Edui, *Dei efficientiam, hæc verba Sapientie subsistentis existunt*; et paulo ante Bad., *Nam Judæi potius negant*; Er. et Lips., *Nam Judæum, etc., corriguntur ope mss.* Hoc enim sibi vult: car non potius his verbis Sapientie ante sæcula subsistentis

se nunc creatam in initium viarum Dei et in opera eius a saeculo dixerit; ne forte ante Mariam non manere existimaretur: neque tamen creatam se ad nativitatis intelligentiam referret; quia in viarum initium et in opera sit creata; at vero ne hoc viarum initium, quod utique de divinis rebus humanam cognitionis exordium est, quisque ad subiugandum temporis nativitatem infinitam deputaret (*Prov. viii, 22 sec. LXX*), fundatam se ante saecula sit professsa: ut dum aliud est in viarum initium et in opera creari, et aliud est ante saecula fundari, anterior intelligeretur esse creatione fundatio: et hoc ipsum, quod fundata in opera ante saeculum est, (a) sacramentum creationis ostenderet; quia fundatio ante saeculum, et creatio in viarum initium atque in opera post saeculum sit.

37. 429 *Non tempore, sed aeternitate saeculum procedit.* — Jam vero ne creatio et fundatio fidem divinae nativitatis offenderet, sequitur: *Prius quam terram pueret, prius quam montes stabiliret, ante omnes colles genuit me* (*Ibid. 23 et 26*). Jam genitus est ante terram, (1) qui ante saeculum fundatus est: neque solum ante terram, sed etiam ante montes atque colles. Et in his quidem quia de se Sapia loquitur, plus loquitur quam auditur. Omnia enim, quae cumque ad infinitatis intelligentiam significantur, istius modi esse oportet, ne rei cuiquam aut generi secunda in tempore sint. Caeterum ad aeternitatis demonstrationem nequaquam (2) temporalia (b) coaptabuntur: quia per id, quod posteriora sunt caeteris, per se ipsa non manifestant infinitatis exor-

diu; cum ipsa exordium temporale sortita sint. Quid enim magnum est, ut ante terram (5) Deus Dominum Christum genuerit, cum Angelorum origo (c) terrae creatione reperitur antiquior? Aut cur qui ante terram genitus diceretur, etiam ante montes, neque solum ante montes, sed etiam ante colles natus manifestaretur: cum collum significatio post montes sit, montium vero intelligentia post terram sit? Per quod existimari non potest, idcirco haec esse dicta, ut ante colles et montes et terram esse intelligeretur (d), qui ea, quae ante terram et montes et colles sunt, infinitatis suae aeternitate praecelleret.

38. *Infinitatem suam quantum licet explicuit, per creata comprehendi non potuit.* — Sed sensum nostrum sermo divinus non inopem rationis reliquit: nam causam dicit per haec quae consequuntur ostendit: *Deus fecit regiones, et inhabitabilia, et caemina quae habitantur sub caelo. Cum pararet caelum, (e) eram cum illo, et cum (4) segregabat suam 430 scdem. Quando super ventos validas faciebat in summo nubes, et cum certos ponebat (f) fontes sub caelo, et cum fortia faciebat fundamenta terrae, ego eram apud illum componens* (*Proverb. viii, 26, secund. LXX*). Quis hic temporum locus est? Aut quo se extendere ultra (g) infinitam unigenitii Dei nativitatem, humanae intelligentiae sensus permittitur? Non enim per haec, quorum creationem mente concipimus, comprehendi generatio eius potest, qui anterior his omnibus est C (h) ut quamvis praestet in tempore, non tamen in-

- (1) Qui ante saecula.
(2) Temporalia.

- (3) Deus Deum Christum generet.
(4) Secerneret.

uteris ad extinguendum Iudaeum, etc. Sapientiam ante Mariam subsistentis efficaciam ac virtutem in operibus ac doctrinis fuisse prosecutus est Hilarius libris 19 et v.

(a) Id est, ad sacramentum ac mysterium (dispensationis scilicet) pertinere ostenderet, quod eadem se creatam testificatur.

(b) Er. Lips et Par., temporalia. Ms. Vat. bas., tempora. Alii cum Bad., temporalia.

(c) Nihil in his verbis apparet, quod concilio Lateran. IV, adversetur, e. 1, de fide definiti, Deum ut initio temporis utramque de nihilo condidisse creaturam, spiritalem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam. Planum enim est, haec Genesis verba, *In principio creavit Deus caelum et terram*, ita a concilio intellecta esse, ut ad angelicam naturam caelum terram ad mundanam referret. Atqui Moyses caelum ante terram memorat, proindeque a Concilio non dissentit, qui angelos ante eandem praedicat. Neque magis repugnat, quod in Hilario contra Augustinum n. 10, *diabolum ante tempora et saecula substituisse*. Nam cum hic disputet contra Arianum, Arianus autem solent tempora de solis ac lunae creatione numerare, ut audivimus supra n. 54, hinc tantum sequitur angelos, proindeque diabolum, ante solem et lunam substituisse. Quod non inficiandum censet Epiphanius haer. 65, n. 3, propter illud Joan. xxxviii, 7: *Cum facta sunt sidera, laudaverunt me omnes angeli mei*: quamvis ipse non probet eos, qui aliquantum temporis ante mundum angelos conditos senserunt, et contra eos num. 8, acriter contendat, certam illam esse et immutabilem sententiam, *ante caelum et terram nihil omnino rerum conditarum existisse: quoniam in principio creavit Deus caelum et*

terram; ut illud sit creandi principium, ante quod creatis ex rebus omnino nulla fuerit. Aperta tamen est ea de re Ambrosii sententia lib. 1, Hex. e. 1, n. 19, dicentis: *Angeli dominationes et Potestates, etsi aliquando ceperunt, erant tamen jam quando hic mundus factus est: et praef. in ps. 1, n. 2: Ante ipsum initium mundi Cherubim et Seraphim cum suavitate canore vocis dicant, Sanctus, etc.* Eandem Hilario nostro opinionem Erasmus hic adscripsit, subscribentibus ei quotquot postea hos libros ediderunt. Nihil tamen advertimus, cur illi certo attribueretur. Immo in ps. cxxxv, n. 8, docere videtur, angelorum sedes anteipsosmet fuisse institutas. Quamquam in ea opinione nihil discriminis agnoscit Augustinus lib. xi, de Civ. Dei e. 32, ubi prima Genesis verba: *In principio*, non de temporis initio, sed de Verbo, quod etiam Scriptura principium nominat, interpretari licere, eaque interpretatione se plurimum delectari declarat. Hoc dumtaxat cavendum docet, ne angelos deo coaeternos arbitremur.

(d) Sic. Bad., Er. et Lips. ac plures mss. Aliquot probae nota cum Par., quia ea. In codice Vat. bas., quia qui ante terram et montes et colles sit.

(e) Martin. ms., *aderam illi, et cum secerneret suam sedem*.

(f) In mss., *montes*.

(g) Legendum putamus in infinitam, ut praeposito in exciderit propter similem syllabam subsequentem.

(h) Verus eodex Colb. cum Renig. et Germ., *ut quam praestet*, Silv. ut quamvis praestit: non ita male. Echpiscus est hic sermo, eoque haereticorum sententia notatur, qua Christo ita primum in ordine rerum temporalem locum concedunt: ut quamvis his pra-

fnitus sit, cui hoc solum tributum sit, ut ante temporalia natus sit. Nam cum (a) illa temporali in sui constitutione subjaceant, ille tamen, licet anterior his omnibus sit, non sit liber a tempore: quia temporalis horum constitutio tempus nativitatis ejus, qui ante sit natus, ostendat; dum hoc ipsum ei tempus est, quod temporalibus antefertur.

59. *Aeternis se coeternam docuit.* — Sed Dei sermo et veræ sapientiæ doctrina (b) loquitur perfecta, et absoluta significat, docens se non temporalibus esse anteriorem, sed infinitis. Cum enim prepararetur cælum, aderat Deo. Numquid cæli præparatio Deo est temporalis (1) (c) ut repens cogitationis motus subito in mentem tanquam antea torpidam stupentemque subrepserit, humanoque modo fabricandi cæli impensam et instrumenta quæsierit? Atquin alius propheta de operationibus Dei sensus est, cum ait: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6). Præcepto tamen Dei cæli ut firmarentur egesserunt; nam apparatus et virtus eorum in hac imperturbatæ constitutionis (2) suæ firmitate, non de temperatione alieujus (d) et permixtione materiæ, 431 sed ex spiritu divini oris existit. Quid ergo est, præparanti Deo cælum genitam ab eo adesse sapientiam; cum neque creatio cæli ex præparatione consistat, neque naturæ Dei sit, in apparatu eum cogitandi operis (3) (e) commemorari? Nihil enim non semper cum Deo fuit, quidquid in rebus est: quæ etsi ad creationem sui cœpta sunt, non sunt tamen (f) ad Dei vel scientiam vel potestatem inchoata. Et testis est nobis propheta dicens: *Deus qui fecisti omnia quæ futura sunt* (Esa. xlv, 41, sec. LXX). Quæ enim futura sunt, licet in eo quod creanda sunt adhuc fient, Deo tamen, cui in creandis rebus nihil novum ac (g) repens est, jam facta sunt: dum et temporum dispensatio est ut creentur, et jam in divina virtutis (4) (h) præsciente efficientia sint creata. Et idcirco nunc Sapientia natam se ante sæcula docens, ante-

riorem se non solum his quæ creata sunt docet, sed æternis coeternam, præparationi scilicet cæli, et discretioni sedis Dei. Non enim tum discreta sedes est, cum effecta est: quia aliud est discerni sedem, aliud componi. Neque tum paratum cælum est, cum præparatum est: nam erat apud præparantem (5) (i) et discernentem. Postea vero componebat cum (j) parante: æternitatem suam cum præparanti adest, et ministerium quando cum parante componit ostendens. Idcirco nunc etiam ante terram et montes et colles genitam esse se dixit, quia et præparationi cæli adfuisse se doceret: ut hæc jam tunc, cum præpararetur cælum, penes Deum facta esse per id, quod nihil Deo novum est, demonstretur.

40. *Mundum Deus ab æterno simul ac semel præparavit.* — Perpetua enim et æterna rerum creandarum est præparatio: neque partibus cogitationum universitatis hujus corpus effectum est, ut primum de cælo sit cogitatum, tum postea terre cura et tractatus Deum inierit, (k) cogitatumque per singula sit, ut 432 primum in planitiem diffunderetur, deinde postea meliore consilio montibus elevaretur, rursus autem etiam collibus variaretur, quarto deinde habitabilis etiam in ipsis cacuminibus redderetur, (l) præparatumque cælum ac sedes Dei segregaretur, ventorumque exhalationes nubes in summo valide continerent; tunc deinde certi sub cælo fontes mearent, ac postremo fundamentis terra fortibus confirmaretur. Singulis enim his omnibus anteriorem se Sapientia esse proficitur. Sed cum omnia per Deum quæ sub cælo sunt facta sint, et componendo cælo Christus adfuerit, et ipsam præparati cæli prævenit æternitatem; non patitur hoc existimari in Deo minutarum rerum particularitas cogitationes, quia omnis horum præparatio Deo est coeterna. Nam tametsi habeat dispensationem sui, secundum Moysen (Gen. i), firmamenti solidatio, aride nudatio, maris congregatio, astrorum constitutio, aquarum terreque in ejiendis ex se (6) ani-

- (1) Et res cogitationis. Tum, subrepsit.
 (2) Consuetudinis.
 (3) Commemorari.

- (4) Præscientiæ efficientiæ.
 (5) Et discernentem.
 (6) Animalibus.

stet; seu præcellat ac præstat, in tempore tamen sit, et non infinitus.

(a) Mss. Remig. ac Theod., *illi tempora*. Quidam alii, *illa tempora*. Vat. bas. ac Martin., *illa tempora*. Hæc rursum ex hæreticorum sententia exprimuntur: quæ verbo addito sic planiora fient: *Nam id volunt, ut cum illa, etc.*

(b) In vulgatis, *doctrina quo loquitur*. Abest quæ a potioribus mss.

(c) Bad. et Er., *et res cogitationis motu subito*. Unus e mss. Vatic. cum Martin., *ut recogitationis motus*: quibus favent antiquior Colb., Germ., Corb. ac plurimi alii, in quibus exstat *res cogitationis*.

(d) Hæc respiciunt errorem sæpe ab Hilario refutatam, quo fortuitis concursibus hunc mundi habitum in se coisse, atque ita ex inordinatione in ordine constituisse, quidam ausi sunt opinari, ut loquitur in psal. cxlviii, v. 3.

(e) Vestustior e mss. Colb. cum Martin. *commemorari*.

(f) Lipsius, apud Par. non correctus, prave repo-

suerat *a Dei vel præscientiæ vel potestate*. Apud Bad. et Er., *ad Dei vel præscientiam, etc.* Sequimur mss. Hic rebus conditis, quantum ad scientiam ac potestatem Dei attinet, negatur initium; secus vero, si in se spectantur. Post orationis leges videntur postulare *captæ et inchoatæ*.

(g) Sic mss. Editi vero, *recessus*.
 (h) Editi, et *præscientiæ efficientiæ*: corriguntur auctoritate mss.

(i) Omnes prope mss. et *discernentem*.

(j) In exemplari Martin. hic et infra, *præparante*: confunduntur verba, quibus non unam vim tribuit Hilarius. Nam *præparo* æternam rerum dispositionem, temporariam autem earumdem conditionem pro hoc sonat.

(k) Editi, excepto Bad., *consultatumque*: renitentibus mss.

(l) Lips. et Par., absque ulla auctoritate, *præparaturque cælum*; et *nux, continerentur*: et post pauca ex sola Erasmi conjectura, *fontes manerent, pro mearent*.

mentibus generatio : (a) sed cæli, terræ, cæterorumque elementorum creatio ne levi saltem momento operationis discernitur; quia eorum præparatio æquali penes Deum (t) æternitatis infinitate consistat.

41. *Epitologus.* — Illis igitur infinitis et æternis in Deo Christus cum adesset, solam nobis natiuitatis suæ permittit conscientiam : ut quantum ad fidem proficeret (b) Dei intellecta natiuitas, tantum valeret ad susceptam religionem cognita natiuitatis æternitas : quia ex eo qui æternus est pater, nec ratio nec sensus admittat, nisi æternum filium prædicari.

42. *Creationis in Christo nomen frustra obicitur.* — Sed creationis nomen nos et confessio movet. Moveat sane nomen creationis, si non natiuitas ante sæcula, et creatio in initium viarum Dei et in opera prædicatur. Non enim potest natiuitas pro creatione accipi : 433 cum (c) natiuitas ante causam sit, creatio vero per causam. Ante præparationem enim cæli erat et (d) ante sæculum fundatus, qui in initium viarum Dei et in opera est creatus. Aut numquid ejusdem intelligentiæ est, in initium viarum Dei et in opera creari, et nasci ante omnia? quorum unum habet tempus in gestis, aliud vero in temporalem intelligentiam continet.

43. *Mundi condendi velut minister creatus perperam obtenditur.* — Aut forte velis id, quod in opera crea-

(t) *Infinitatis æternitate.*

(a) Ita mss. At excusi, non tamen cæli, omiſſa deinde particula ne. Nondum vidimus in quo hujus libri loco, ut vult Scultetus, prædicari Hilarius : *Deum omnia simul et semel creasse contra Moysen.* Sapius jam ostendimus aliter eum sensisse. Siu autem hoc loco sese fundatum existimavit, fundamentum illius evertere facile est. In eo enim aperte secundum Moysen, non contra Moysen firmamenti solidatio, arida nudatio, etc., prædicatur. An favere sibi putat, quod hic cæli, terræ cæterorumque elementorum creatio ne levi saltem momento operationis discernitur? At quis non videat etiam hoc ex verbis Moysi exprimi dicentis : *In principio fecit Deus cælum et terram?* Neque minus recte in superioribus negatur partibus cogitationum universalitatis hujus corpus effectum, ubi de æterna mundi præparatione sermo est, non de temporaria ipsius conditione. Præterea quid est, quod firmamenti solidationi, arida nudationi, etc., quæ dispensationem habeant, opponitur cæli terræque creatio, quæ ne levi operationis momento discernitur? Hoc etiam illustrare est ex Ambros. epist. nunc. XLIV, n. 2, ubi ait : *Sex diebus factum mundum exprimit Moyses, non quod Deus tempore indigerit ad constitutionem ejus : cui intra momentum suppetit facere quæ velit; dixit enim, et facta sunt : sed quia ea, quæ sunt, ordinem quærent, ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit.* Quod enim Ambrosius ordinem, hoc dispensationem appellare videtur noster Hilarius : qui ex cæli terræque conditione non male inquit, Deum potuisse omnia simul creare, aut potius confirmat quod de æterna omnium præparatione præmiserat; quamvis supra, num. 16, nominatum hominem post cælum, terram, diem, etc., formatum asserat.

(b) Bad. et Er. : *Dei intellectus.* Martin. ms. *Dei intellecta natura.* Mo in vulgatis, nisi cœternum, ubi in mss. nisi æternum.

(c) Locum hunc illustrat illud Gregorii Nazianz. Or. XXXV, n. 6 : *Quid est ex omnibus rebus quod cau-*

atur, ita intelligi oportere, ut propter opera sui creatum : id est, ut (e) Christus causa efficiendorum operum sit creatus, ut ipse servus potius et operator mundi maneret, non Dominus gloriæ natus esset; et ad ministerium efficiendi sæculi crearetur, non etiam semper esset filius dilectionis et rex sæculorum? Sed quamquam hunc impiissimum sensum tum intelligentia communis extinguat; quia aliud sit in initium viarum Dei et in opera creari, aliud ante sæcula nasci : tamen hic idem locus, ne propter operationem mundi Dominum Christum creatum esse mentireris, occurrit, cum Deum patrem effectorem atque operatorem universitatis ostendit. Tuto id quidem (f), quia ei qui pararet omnia adesset ipso componens. Sed cum Scriptura omnis creatorem mundi Dominum Jesum Christum esset locutura; nunc tamen Sapientia; ad (g) enecandam impietatis occasionem, et fabricatorem mundi Deum patrem professa est, neque se fabricanti docuit absuisse, quippe cum adesset etiam præparanti : (h) et cum Pater pararet, et Sapientia cum parante componeret, adessetque etiam præparanti; per id ipsum (i) in ea quæ propter opera creata esse intelligeretur, quia æternæ præparationis futurorum operum adfuisse, neque Scripturam mendacem 434 constitueret, quia cum parante componeret.

44. *Creatam se dicit Sapientia, spectans quæ post*

se sit experta? Divinitas : nemo enim est, qui Dei causam dicere queat; alioqui id Deo antiquius esset.... Ergo quoniam hic aperte et Creati et Cignit ne reperitur; simpliciter hoc censo, quod cum causa conjunctum invenimus, id humanitati assignandum esse, quod autem simplex causæque experta, divinitati odscribendum. Age igitur, an non illud CREAVIT annexam habet causam? Creati enim ne, inquit, principium viarum suarum ad opera sua.... At illud CIGNIT ne sine causa dictum est, etc.

(d) Editi, ante sæcula. Tum. Bad. et Er., *fundata, quæ initium... est creata*: Lips. et Pa., *fundatus, qui initium*, etc. Postea mss. Martin. et Vat. bas., *ante omnia operi est beatus*; depravate.

(e) Athanasius Or. in cont. Ar., p. 395, testis est, Arium, Eusebium atque Asterium non modo divisisse, sed et scripsisse : quod *Deus volens creaturam naturam producere, eum vidisset eam puritatis suæ et architectonice participem esse non posse, condidit ac fecit primus solus unum solum, cumque appellavit suum filium et Verbum, ut illo condito reliqua deinde per eum conditi possent.* Cujus opinionis absurditatem multis deinde demonstrat argumentis. Videsis Hilari Fragm. II, n. 26.

(f) Ab Erasmo hic additum est pro nobis, et in sequentibus edit. retentum absque auctoritate. Antra pro tuto id quidem, quod est, ad securitatem fidei de Fili æternitate, præ se ferunt uss. Vat. bas. et Martin., totum id quidem.

(g) Editi, ad denegandam : emendantur ex scriptis.

(h) Pro et legendum putamus ut, experti sapiens in mss. alterum pro altero scribi. Subsequentem autem particulam et ante Sapientia restitimus auctoritate mss. cum a Lipsio fuisset expuncta.

(i) In vulgatis, per id ipsum utrumque complexa est, ne propter opera, etc., lectio interpolata, cui non faveat nisi codex Corb. et pauci ex eo epographi, in quibus exstat, per id ipsum utrumque complexa est, ne, etc.

mentum gessi. — Sed tandem doctrinæ catholicæ A
 revelatione, quid sit Christum in initium viarum Dei
 et in opera creatum esse, in principio hæreticæ cog-
 noscæ, et ipsius Sapientiæ dictis impia: hebetudinis
 tue illic stultitiam. Cæpit enim ita. (a) *Si enun-
 tiaveris verbis quæ quotidie sunt, memorabor ea quæ a
 sæculo sunt enumerare (Prov. xiii, 21, scilicet LXX):*
 namque enim autem dixisset: *Vos o homines obsecro,
 et emitto vocem meam filiis hominum. Intelligite sim-
 plices astutam, (1) (b) indocti autem cor apponite
 (Ibid., 4, 5); et rursum: Per me reges regnant, et
 potentes scribunt iustitiam. Per me principes magnifi-
 cantur, et tyranni per me tenent terram (Ibid., 15,
 16); et rursum: In viis æquitatis ambulat, et inter
 medias semitas iustitiæ convertitur: ut dividam diligen-
 tibus me substantiam, et thesauros eorum impleam bo-
 nis (Ibid., 20, 21).* Quotidianum opus suum Sapien-
 tia non tacet. Et primum universos obsecrans mone-
 et, et simplices intelligere astutam, et indoctos
 cor apponere, ut verbum disunctas discretasque
 virtutes vehementer ac diligens lector expendat.
 Suis itaque modis, suis constitutionibus universa
 agi, intelligi, laudari, obtineri (scilicet teneri) docet:
 et intra se regna regum, et potentium prudentiam,
 et principum famosa opera, et ius terram obtinere
 tyrannorum contumeliæ ostendit: se quoque non
 admiserit iniquitatibus, neque iniustitiis interesse;
 et hoc eum id, ut (2) (c) universis æquitatis ac iusti-
 tiæ operibus intercedendo, diligentibus se æterno-
 rum honorum, et incorruptorum thesaurorum opu-
 lentiam subministrat. Ergo ea se, quæ quotidie C
 sunt, enarratam professam, memorem se quoque

(1) In doctrinam.

(2) Universam.

At in mss. antiquioribus Colb., Vat. bas., Carnu.,
 Martin., Germ., Remig., etc., per id ipsum in ea quæ
 propter opera: mendose quidem, sed quod facile ad
 mentem Hilarii redlexeris, si a corrigas, per id ip-
 sum ea neque propter opera. Et vix quidem tempera-
 vimus nobis, quin textum ita emendatum offerremus.
 Nam tria hic ab Hilario simul comprobari constat;
 primum, æternam esse Sapientiam, quæ Patri mun-
 dum ab æterno præparanti aderat; alterum, creatam
 eam non fuisse propter temporarium mundi condi-
 tionem, si quidem et ab æterno erat, et Pater ipse
 mundum ipse composuisse prædicatur; postremum,
 ita a Patre mundum fuisse compositum, ut Sapientia
 eum componente componeret; ne mendax Scriptura
 inveniretur, quæ in Sapientia facta esse omnia com-
 memorat.

a) Tota hæc sententia desideratur in Vulgata
 nostra: apud LXX autem existat post ea que versus
 21 continentur. Mox namque cum, perinde est atque
 nempe cum.

(b) Editi, in doctrina, omisso deinde autem: cor-
 riguntur ex potioribus mss. Colb., Carn., Remig., etc.,
 consentiente greco, ἀπαίδευτος ἔσθι. Sic et infra: Mo-
 net et simplices intelligere et indoctos cor apponere.
 Mox Bad. et Er., sciunt, pro scribunt.

(c) Remig. ms. in universa. Plerique alii, uni-
 versa. Nihil forte verius Martin. et alii nonnulli, uni-
 versa.

(d) In antiquioribus mss. Vat. bas., Colb., etc.,
 initio. In Martin. initiatum.

(e) Igitur, illic infuitur; et mox, eademque in viis
 Dei atque in opera eius ostenditur: illic operibus ac

ad enumeranda ea quæ a sæculo sunt pollicetur. Et
 nunc quis hebetudinis sensus est ea, quæ a sæculo
 esse memorata 435 sunt, quod ante sæculum
 gesta sint existimare? quia in his, quæ a sæculo
 sunt, opus omne post sæculum est: at vero quæ
 ante sæculum sunt, præveniunt sæculi a se poste-
 rioris constitutionem. Memorem itaque se ad dicenda
 ea, quæ a sæculo sunt, professam Sapientiam ait: *Dom-
 nus (5) creavit me in initium viarum suarum in opera
 sua (Ibid., 22).* Rerum itaque a sæculo gestarum sig-
 nificatio ista est: neque generationis ante sæcula
 predicatæ, sed dispensationis a sæculo (4) (d) initæ
 doctrina est.

45. *Natus ante sæcula, creatus a sæculo, quid. Qu-
 initium viæ operum Dei. Quando et cur creatus.* —
 Et querendum est, quid sit natum ante sæcula
 Deum, rursum in initium viarum Dei et in opera
 creari. Quia ubi ante sæculum est natiuitas, (e) in-
 finite generationis æternitas est: ubi vero a sæculo
 est creatio eadem in vias Dei atque in opera eius,
 operibus ac viis causa creationis aptata est. Ac pri-
 mum, quia Christus sapientia est, videndum est au-
 ipse sit initium viæ operum Dei. Nec, ut opinor, am-
 bigitur: ait enim, *Ego sum via (Joan. xiv, 6); et
 Nemo vadit ad Patrem, nisi per me (Ibidem).* Via est
 dux euntium, festinantium cursus, ignorantium se-
 curitas, et quadam necessitatem ac desideratarum re-
 rum magistra. (f) Ergo in viarum initium in opera
 Dei creatur: quia et via est, et deducit ad Patrem.
 Sed creationis hujus, quæ a sæculo est, ratio qua-
 rendam est. Nam ultimæ dispensationis sacramentum
 est, (g) quo etiam creatus in corpore, viam se Dei

(3) *Creavit me initium, ut perpetuo in hoc ms. leg.*

(4) *Initia doctrina est.*

viæ, etc., castigantur auctoritate potiorum mss. Hic
 habetur responsio questionibus propositis, cur eadem
 Sapientia dicatur nata ante sæcula, simul et a sæculo
 creata. Quia (supple, nihilum) ubi ante sæculum
 est, etc., ubi vero eadem, quæ ante sæculum nati-
 vitas est, creatio est a sæculo in vias Dei, etc. Vias
 Dei intelligit Hilarius tempus, quod Deus per conspi-
 cabilem speciem degit in sæculo. Unde proxime ante
 habet: *Rerum a sæculo gestarum significatio ista est:*
 et in Matth. cap. 22, n. 6: *Serpissime viam tempus
 sæculi intelligendam monuimus.*

(f) Lips. et Par. hic præponunt pronomen hæc,
 cuius loco intelligitur Christus. Tum sola Erasmi
 editio, ergo viarum initium; ac deinde cum Bad. ac
 duobus mss. et in opera Dei.

(g) In vulgatis, quod etiam. Concinnius in mss.
 quo. Duplex hic distinguitur Verbi dispensatio, ul-
 tima scilicet, qua novissimis temporibus homo factus
 inter homines conversatus est; altera vero ab initio
 sæculi: ex quo varias variorum creationum species
 assumens multifarie multisque modis visus est Pa-
 tribus: cum ex illo usque tempore, inquit Eusebius,
 lib. 4 Dem. Ev. c. 19: *Salutarem quam ad ho-
 mines adventum exordiretur.* Quod autem Dei filius
 modo in forma angeli, modo in forma hominis,
 modo in assumpta ignis ac nubis specie visus
 sit, ut singulis pro ejusque affectione congrue-
 ret, edisserit idem Eusebius, ibid., a cap. 9 ad 19.
 Quibus consentit Augustinus, epist. cxxiv, ad Evod.,
 n. 17: *Ab initio generis humani, vel ad arguendos
 nudos, sicut ad Cain ac prius ad ipsum Adam uno
 tempore ejus, vel ad consolandos bonos, vel ad utrosque*

opum est professus. Creatus autem est in vias Dei a saeculo: cum ad conspicibilem speciem sublitus creaturae, habitum creationis assumpsit.

46. *Vix Dei a saeculo, species creata a Verbo assumptae. Cur varias assumpserit.* — Videamus itaque in quas Dei vias, et in quae opera a saeculis creata sit, nata ante saecula ex Deo Sapientia. Vocem (a) deambulantis in paradiso Adam audivit (*Gen. iii, 8*). Putasne deambulantis incessum nisi in specie assumptae creatiois auditum: ut in aliqua creatione **436** consisteret, qui (1) (b) inambulans fuerit auditus? Non requiro qualis ad Cain et Abel et Noe locutus sit, et benedicens quoque Enoel (c) qualis adfuerit. Angelus ad Agar loquitur (*Gen. xvi, 9, 13*): et utique idem Deus est. Numquid speciei eiusdem est cum angelus videtur, cuius est in ea natura qua Deus **B** est? Certe species angeli ostenditur, ubi postea Dei natura memoratur. Sed quid de angelo dicam? Homo ad Abraham venit (*Gen. xviii, 2*). Numquid secundum hominem in creationis istius habitu Christus talis assistit, qualis et Deus est? (2) Sed homo loquitur, et corpore assistit, et cibo alitur: verumtamen Deus adoratur. Certe qui ante angelus, nunc etiam homo est: ne naturalem hanc esse Dei speciem diversitas huius ipsius assumptae creationis patere intelligi. Adest autem ad Jacob etiam usque ad lacte complexum in habitu humano, et manum conserit, et membris nititur, et lateribus inflectitur, et in omni motu nostro incessuque consistit (*Gen. xxxii, 24*). Sed idem postea et Moysi esse ignis ostenditur (*Exodi iii, 2*): ut naturae creatae tum potius **C** ad speciem, quam ad substantiam naturae, fidem disceres. Habuit tum in se potestatem conflagrandi, non tamen naturalem suscipiens urendi necessitatem: quia sine rubi damno conflagratio ignis apparuit.

47. *Sine aeternitatis damno assumpsit. Ea virtute qua assumpsit, obsumpsit.* — Curre per tempora, et intellige qualis visus sit, vel Jesu Nave nominis sui prophetae, vel Esaiae etiam cum (*Joan. xii, 41*) evangelicae testimonio vi-um praedicanti, vel (3) (d) Ezechieli usque ad conscientiam resurrectionis assumpto (*Ezech. xxxvii*), vel Danieli hominis filium in aeterno saeculorum regno contenti (*Dan. vii, 13, 14*), ceterisque aliis, quibus se in habitu variae creationis gessit, (e) in vias Dei et in opera Dei, ad cogni-

- (1) *Inambulantis.*
(2) *Sed et homo.*

ationandos, ut alii ad salutem suam crederent, alii ad penam suam non crederent, ipse utique (Christus) non in carne, sed in spiritu veniebat, visis congnis alloquens quos volebat, sicut volebat. Utique huius dispensationis elegantem habes comparationem lib. v. c. 47.

- (a) In duobus mss., *Dei deambulantis.*
(b) Antiquior codex Colb. cum Martini. et Germ. Favene Bemig., *in ambulantis*; non displicet sic duobus verbis, ut ex specie tacita intelligatur.
(c) Idem codex Colb., *qualis fuerit.*
(d) In plerisque mss., *Ezechieli*, et mox, vel *Danieli*.

tionem scilicet Dei et nostrae aeternitatis profectum. Quid hic nunc haec humana salutis dispensatio tam impiam aeternae nativitatis **437** contumeliam meliorem? Creatio ista a saeculis est: ceterum ante saecula infinita nativitas est. Vim sane (f) nos dictis afferre contende, si Propheta, si Dominus, si Apostolus, si sermo ullus ad divinitatis aeternae nativitatem creaturae referat nomen. In his enim omnibus Deus, qui ignis consumens est, ita creatus inest, ut creationem ea virtute qua assumpsit absumeret: potens abolere rursum, quod tantum ad causam contemplationis existerat.

48. *Christum ut hominem dixit Paulus factum. Dixit et creatum.* — Beatam autem illam et veram conceptam intra virginem carnis nativitatem, quia tum creaturae nostrae et naturae et species nascebatur, creaturam et facturam Apostolus nominavit. Et certe cum eo (secundum eum) verae secundum hominem nativitatis hoc nomen est, cum ait: *At ubi veni adimpletio temporis, misit Deus filium suum factum de muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege sunt redimeret, ut adoptionem filiorum (g) consequeretur* (*Gal. iv, 4*). Filius itaque suus est, qui est in homine et ex homine factura; neque factura tantum, sed etiam creatura, ut dicitur: *Sicut est veritas in Jesu, deponere vos secundum priorem conversationem veterem hominem eum, qui corruptum per secundum concupiscentias deceptionis. Innoxium autem spiritu sensus vestri, et induite novum hominem eum, qui secundum Deum creatus est* (*Ephes. iv, 21 et seqq.*). Induendus itaque novus homo ille est, qui secundum Deum creatus est. Qui enim erat filius Dei, natus erat et filius hominis. Quia non divinitatis erat nativitas, sed creatura carnis; significationem sui generis accepit novus homo, secundum natum ante saecula Deum creatus. Et cur secundum Deum homo novus creatus esset, ostendit secundum haec adiciens: *In justitia, et sanctitate, et veritate* (*Ibid. 24*). Dolus enim in eo non fuit: et factus est nobis justitia et sanctificatio, et ipse est veritas. Hunc ergo Christum, qui secundum Deum novus homo creatur, induimus. [(4) (h) Secundum Deum autem creatur, quia secundum Dei justitiam, et sanctificationem, et veritatem homo peccati nescius est creatus.]

49. *Creatio nativitati aeternae nequit deponari.* — (i) Si igitur Sapientia, memorem se eorum quae a saeculo gesta sunt dicens, in opera **438** Dei atque in

- (3) In codice Veron. *Ezechieli*; postea, *Danieli*.
(4) Uncinis inclusa codex quoque noster omittit

(a) Verbum *ingressit* in ms. Remig. hic repetitur. cuius repetitionis loco in mss. Vat. bas., Martini, Colb. et Sorbon. habetur, *incessit*. Max. apud Lips. et Par. et *cognitionem*, pro *ad cognitionem*, male.

(f) Apud. Par. omisum erat nos, suffragante veteri ms. Colb. cum Germ.

(g) In uno ms. Colb. et altero Sorbon., *consequenter per fidem*; dissidentibus aliis libris ac sacro textu graeco et latino.

(h) Quae uncinis includuntur, omittunt eam edit. Bad. omnes mss. m. l. a. b. et altera Sorbon. exceptis.

(i) Lips. et Par., *Sic igitur*: remittentibus Bad. Er. et mss.

vias Dei creatam esse se dixit; atque ita creatam, ut fundatam se ante sæcula doceret, ne assumptæ illius variæ ac frequenter creationis sacramentum demutasse naturam videretur, cum fundationis firmitas convellendi status non reciperet perturbationem; at vero ne fundatio aliud quidquam quam nativitatem videretur ostendere, ante omnia professa est esse se genitam: *unuc* vero cur creatio ad nativitatem deputata, cum quæ genita ante omnia est, ipsa fundata ante sæcula est; quæ autem fundata ante sæculum est, ea ipsa in initium viarum Dei et in opera ejus creata a sæculis est: ut creatio a sæculis differre intelligeretur ab ea, quæ ante sæcula et quæ ante universa nativitas est. Non habet (1) saltem impietatis veniam, ut præcedat impietatis errorem

50. *Quo sensu cis imperite, non tamen impie possit deputari.* — Namque etsi infirmitas intelligentiæ sensum (a) religiosæ opinionis impediret, ne nunc quæ creationis proprietas esset consequi possent; tamen vel secundum Apostoli dictum facturam veræ nativitati (b) deputantem, creationem quoque etsi indocte, tamen non impie, ad generationis fidem proficere oportere existimare debuerat. Apostolus enim videtur, unius ex uno nativitatem, id est, (c) Domini ex virgine sine passionum humanarum conceptu prædicatum, non extra rationem factum de muliere locutus esse, quem natam sciebat, frequenterque dixisset: ut et nativitas veritatem generationis ostenderet, et factura unius ex uno (2) (d) nativitatem protestaretur; quia humanæ permixtionis conceptum facturæ nomen excluderet, cum factus esse ex virgine discerneretur, qui natæ magis esse non ambigebatur. At videtur, quam his impius, o hæretice. Creatum Jesum Christum potius ex Deo, quam natum esse, sermo nullus aut propheticus aut evangelicus aut apostolicus est locutus: tu vero nativitatem negas, et affirmas creaturam, non secundum significationem Apostoli, factum esse dicentis ne natus esse ambigeretur

(1) *Saltem vero saltem habet quoque alibi scriptus liber noster.*

(2) *Divinitatem.*

(a) *Editi, irreligiosæ:* emendantur ex scriptis.

(b) In vetusto ms. Colli. ac Germ., *deputandam*. Militem *deputantis*, scil. *Apostoli*. Exemplo Apostoli, qui Christum et natum dixit et factum, ut cum vera esset illius nativitas, eam tamen non ex communi lege, sed ex una Virgine esse, facturæ vocabulo declararet; docet Hilarius utrumque illud verbum, quo Sapientia primum se genitam, ac deinde creatam testificata est, ad æternam illius generationem, etsi indocte, licuisse tamen referri; modo creationis nomine non excluderetur nativitatis veritas, sed ostenderetur tantum ratio singularis, qua unus ex uno absque ulla passione natus est. Hæc indocte, sed non impie interpretatio, eadem Sapientie verba intellexisse leguntur Basilius Ancyr. et Georgius Laodic. apud Epiphaniū, hæc. LXXIII, n. 20, ubi ait: *Filius cum dixisset, Dominus creavit me; ne communem ejus cum creatis rebus ceteris naturam esse suspicauerim, necessario subjecti, Ante omnes colles genui me. Quibus piam nobis ac passionis omnis experientiam ipsius ex Patris proprietatem expressit.*

(c) *Excusi, id est, Deum ex Virgine:* emendantur ex mss.

A unus ex uno; sed ad impiissimum sensum, ne Deus naturali nativitate subsisteret, cum creatura potius ex nihilo 439 substitisset. Hoc primum infelicis mentis tunc virus est, non nativitatem creaturam nominare, sed pro nativitate (e) fidem creationi aptare. Quamquam id quidem inopis ingenii esset, sed tamen non admodum irreligiosi, creatum idcirco dixisse, ut impassibilis ex Deo tamquam unius ex uno nativitas nosceretur.

51. *Fides constans de æterna Filii nativitate.* — Sed nihil horum constans atque apostolica fides patitur. Scit enim in qua dispensatione temporis Christus creatus, et in qua temporum æternitate sit natus. Natus autem ex Deo Deus est, et veræ nativitatis in eo et perfectæ generationis non ambigua divinitas est. Nihil enim in rebus Dei nisi natum et æternum confitemur. Natum autem non post aliquid, sed ante omnia: ut nativitas tantum testetur auctorem, non præposterum aliquid in se ab auctore significet. Et quidem confessione communi, secunda quidem ab auctore nativitas est, quia ex Deo est; non tamen separabilis ab auctore, quia in quantum sensus noster intelligentiam tentabit nativitatis excedere, in tantum necesse est etiam (f) generationis excedat. (3) Solus itaque hic pius de Deo sermo est, scire Patrem: scire et cum eo eum qui ex eo Filius. Neque sane aliud de Deo, præter quam patrem eum esse unigenitum Dei et creatoris, docemur. Ultra se itaque infirmitas humana non tendat: et loquatur hoc solum, in quo solo ei salus est, ante carnis sacramentum in Domino Jesu Christo hoc se semper scire, quod natus est.

52. *Hinc se ad hæretice proficitur Hilarius quam nec sensu suo præfuit.* — (g) Ego quidem, in quantum concessio mihi hoc a te spiritu vigebo, sancte Pater omnipotens Deus, ut æternum te Deum, ita æternum et patrem confitebor. Neque in id unquam stultitiæ atque impietatis erumpam, ut omnipotentia tua sa-

(3) *Solus hic itaque pius de Deo sermo est.* Neque ultra procedit ms. liber, postrema charta diminutus.

(d) In antiquis mss. Vat. bas., Martin., Carunt. et aliquot aliis, *divinitatem*. Rectius in vetere Colb., Corb., etc., *nativitatem*, cum sermo sit de temporaria Christi ex Virgine nativitate.

(e) Loco verbi *fidem*, Lips. et Par. ex Erasmi margine frustra substituerunt *contumeliam*. Arguntur hæretici, non quod æternam Sapientie increate generationem creationem indocte nominent, sed quod impie etiam credant. Toto hoc numero, sed præsertim verbis subsequentiis notari videtur interpretatio Basili et Georgii, quorum verba superior retulimus. Cum autem hæc illi scripserint Ancyræ congregati ante diem festum Paschæ anni 358, conjectare est hunc librum synodo illa esse posteriorem.

(f) Editi, excepto Par., *generatio*, paulo ante omisa voce *nativitatis*. Post vocabulum *generationis*, satis intelligitur tacita vox *intelligentiam*, quæ in ms. Pratell. etiam exprimitur.

(g) In ms. Carnut. hic tituli in morem prænotatur, *Oratio*: in aliis recentioribus, *Oratio sancti Hilarii*.

crematorumque scilicet, hunc infirmitatis meae sensum ultra infinitas tuae religiosam opinionem, et significatam nobis aeternitatis fidem arigam : ut te aliquando sine Sapientia et Virtute et Verbo tuo, unigenito Deo Damno meo Jesu Christo fuisse praefinitum. Non enim praerudens deo te sensui meo natura **440** nostrae infirmitatis imperfectus sermo; ut fidem intra silentium stranguet inopia eloquendi. Namque cum verbum et sapientia et virtus in nobis interioris motus nostri opus nostrum sit, (a) tecum tamen perfecti Dei, qui et Verbum tuum et Sapientia et Virtus est, absoluta generatio est; ut inseparabilis semper a te sit, qui in his aeternarum proprietatum tuarum nominibus ex te natus ostenditur : natus autem ita, ut nihil aliud quam te sibi significet auctorem; non otiosi fidem infirmitatis amittat per id, (b) quod ante tempora aeterna natus esse memoratur.

53. In multis naturalibus rebus, quarum laet causa, succurrit fides, quanto magis in divinis — Multa enim istius modi in rebus humanis praestitisti, quarum cum causa ignoretur, effectus tamen non nescitur. Et religiosa est fides, ubi est etiam naturalis (c) inscientia. Nam cum erexi in caelum tuum hos luminis mei infirmos oculos, nihil aliud esse quam caelum tuum (d) credidi. Hos enim astriferos in eo circulos, et annos recursus, et (e) vergilias, et septentrionem, et luciferum, (f) diversa ministeriorum suorum sortitos officia conspiciens, Deum te in his, quarum intelligentiam nunquam complector, intelligo. Cum vero mirabiles elationes maris tui vidi; non solum aquarum originem, sed et motum (g) dimensam hujus vicissitudinis assecutus, fidem tamen rationis, mihi imperspicabilis licet, apprehensa, in his te quoque quia ignoro, non nescio. Jam vero cum in terras mento converteror,

(a) In veteri ms. Colb. et Germ., potius tamen, non tecum tamen.

(b) Vat. has. ms., quod a te ante, etc.

(c) Editi, inscitia. Veteriani codices Vat. has. et Colb., scientia. Verius Cornut. inscientia.

(d) Id est, te unum illum auctorem ac moderatorem credidi : *quia nemo caelum contuens Deum esse non sentiat, ut loquitur in Ps. lxxv. n. 40*, sed rationem qua illud moderaris, non sum assecutus.

(e) Apud Bad. ut in mss. *virgilias* : in concinne, si sine vergiliis dominentur, quod ortum solum verno tempore habeant. Tum in excusis, *septentrionem*, sine et. Porro idem est *septentrio* quod *boates*, triones enim antiquis erant boves aratores.

(f) In vulgatis, et diversa : male addita conjunctione. Antea velus ms. Colb., non *luciferum* praefert, sed hujus loco *plurimum*. Item habet ms. Germ. in textu, et in margine vel *placidarum* : quae lectio nobis non probatur; cum superius memorat: *sicut vergiliis*, quod latinum nomen est verbi graeci *πελαγος*.

(g) Vat. has. codex cum Martin., *immensa* hujus vastitudinis. Magis placet librorum aliorum lectio, quae maris vastus enarratur.

(h) In isdem mss., *impertitus* usus a te tantum, etc., corrupte.

(i) Sic potiores mss. ubi Corb. a secunda manu alique recitores habent in *meis* : eodem sensu. Editi vero, *me*.

(j) Aliquot ex antiquioribus mss. *primogeniti* tui.

que occultarum virtute cararum sola omnia suscepta dissolvunt, dissoluta vivificant, vicissita multiplicent, multiplicata confirmant; nihil in his reperi, quae intelligere sensu meo possem : sed ignorantia mea ad intelligendum te profleat, dum famulantis mihi naturae (h) imperitus, usu te tantum meae utilitatis intelligo. Ipsum me quoque nesciens, ita sentio : ut te magis eo, quod mei sum ignarus, admirem. Nam diducantis mentis meae aut motum aut rationem aut vitam et non intelligens sentio, et sentiens tibi debeo, cui ultra intelligentiam naturalis exordii, sensum naturae oblectantis impertias. Et cum te (i) meis ignorans intelligam, et intelligens venerer : **441** nosse ego in tuis rebus illum omnipotentiae tuae laxabo, quia nesciam; ut sensus meus originem (j) Unigeniti tui occupet, et sibi subdat, et aliquid in me sit, quod ego ultra et Creatorem et Deum meum tendam.

54. Filius ex Patris substantia natus, adeoque secundus ab eo, sed aeternus et indivisus. — Nativitas ejus ante aeterna tempora est. Si aliquid in rebus est, quod autem venit aeternitatem, erit aliquid profecto, quod sensum aeternitatis excedat. *Tua enim res est, et Unigenitus tuus est* : non portio; non protensio, non secundum efficientiarum opinionem nomen aliquod inane; sed filius, filius es te Deo patre Deus verus, et (k) a te in naturam tuam unitate genitus; post te ita confitendus, ut tecum : quia aeternae originis sua auctor aeternus es. Nam dum ex te est, secundus a te est; dum vero tuus est, non (l) separandus ab eo es : quia nec sine tuo fuisse coexistendus aliquando es, ne aut imperfectus sine generatione, aut separandus post generationem arguaris. Atque ita ad id tantum nativitas prolucit aeterna, ut unigeniti ante aeterna tempora ex te filii patrem te sciamus aeternum.

55. Spiritus sanctus non est creatura. — Et mihi qui Mox in vulgatis quo ego, ubi ex rassa, redamimus quod ego.

(k) Exemplar Vaticanæ basilicæ, et a te natura confitendus, aliis omissis. Bad. et Er. ex uno recitatore ms. Colb. valde dubia: *fidei, et a te in naturam tuam veritate genitus*, etc. Alter Collb. cum uno Sorbon. et a te in natura tua unigenitus genitus, etc. Martin., Remig. ac Theod., et a te in naturam tuam ingenitae genitus potestate : ita ex te confitendus, etc., quod Lips. et Par. scripsero. Sed valde suspectum est vocabulum *potestate*, pro *post te*, cum additamento vocabulorum *ex te*. In veteriore us. Colb. necnon Corb., Garn., Pratell. et alia, et a te in natura tua unigenitae genitus, etc. Maxime arriuerit, et a te naturae tuae et congenitae genitus, secundum illud lib. de Synopsi n. 48 : *Intelligo ex Deo Deum, non dissimilis essentiae, non divinum, sed natum, et ex Inascibilibus Dei substantiam CONCERNATAM in Filio, secundum similitudinem, unigenitiam nativitate*. Neque etiam displiceret superior lectio, si particula in abesset in hunc modum; et a te naturae tuae unigenitae genitus : ut Filii et Patris unitus verbus naturae tuae ostendatur, quibus subjungatur unigenite, ut Filii proprietate declararet. Sic lib. ix. n. 68, legimus Filii naturam a Paterna non differre, quippe quae ex tota tota sit, quae et dum unigenita est, patrem in se habeat. Verum in idior visus est lectio nos. monasterii Silvae majoris, quam eo non dum viso praeferebam conjectabamus.

(l) Sic mss. Editi vero, non separandus a te est.

dem parum est hoc, fidei mex ac vocis officio, Dominum et Deum meum unigenitum tuum Jesum Christum creaturam negare : hujus ego nominis consortium ne in sancto quidem Spiritu tuo patiar, ex te profecto, et per eum misso. Magna **442** enim mihi erga res tuas religio est. Neque, quia te solum (a) innascibilem, et unigenitum ex te natum sciens, genitum (b) tamen Spiritum sanctum non dicturus sim, dicam unquam creatum. Hujus ego dicti, quod mihi cum cæteris a te substitutis commune est, (c) ad te quoque prorepentes timeo contumelias. Profunda tua sanctus Spiritus tuus, secundum Apostolum (1 Cor. II, 10), scrutatur et novit, et interpellator pro me tuus inenarrabilia a me tibi loquitur : et ego naturæ suæ ex te (d) per unigenitum tuum mantentis potentiam creationis nomine non modo (e) eloquar, sed etiam infamabo ? Nulla te nisi res tua penetrat : nec profundum immense majestatis tuæ, peregrinæ atque alienæ a te virtutis causa metitur. Tuum est quiddid te iniri : neque alienum a te est, quiddid virtute (f) scrutantis inest.

56. Inenarrabilis est. — Mihi autem inenarrabilis est, cuius pro me mihi inenarrabiles sunt loquelæ.

(a) Hunc locum Erasmus in præfat. censoria virgula notavit, quasi, inquit, *Spiritus sanctus nascatur et ipse a Patre*. Sed cum Hilarius Spiritum sanctum genitum non esse dicendum proxime affirmet; Patrem solum *innascibilem* satis intelligit prædicare, non quia solus sit *nativitatis expers*; sed quia solus sine principio, solus sine auctore, solus essentialium suarum habeat ab alio non acceptam, seu, ut vocant, *incommunicatam*. Quæ loquendi ratio apud Theologos ita etiamnum recepta est, ut *innascibilitas* apud illos Patris nullo censatur. Non alio sensu Sirmiense concilium an. 351, anath. 19. *Si quis Spiritum Sanctum Paracletum dicens, innascibilem Deum dicat, anathema sit.*

(b) Non leviter præterendus est hic locus, ubi Hilarius discrete fatetur Spiritum sanctum non esse genitum, cum tamen lib. VII, n. 15, asserat quod *naturæ æqualitatem sola possit præstare nativitas*; et num. 26 : *Sola ei nativitas filii non imple per similitudinem creditur æqualis*. Imo in hoc ipso libro proxime audivimus, n. 51 : *Nihil enim in rebus Dei nisi natum et æternum confitemur*. Ex quo sequitur, Spiritum sanctum non esse Deo æqualem. Illius tamen cum Deo unitatem, et æqualitatem cum Patre hic tam luculenter adstruit, ut superioribus in locis nativitatem conditioni vel ex nihilo, vel ex aliena substantia, dubio procul intelligendus sit opponere. Unde post alata ex lib. VII, n. 26, verba *Sola ei nativitas*, etc., proxime subjicit : *Nam quiddid extra eum est, cum contumelia ei honoratur virtutis æquabitur*. Neque vero Spiritum sanctum aut ex nihilo aut ex aliena substantia esse minus clare negat, quam ipsum Numen. Nam sicut de Filio dicit : *Tua enim res est* : ita et de Spiritu sancto : *Nulla te nisi res tua penetrat... tuum est, quiddid te iniri* : sicut Filium lib. VI, n. 53 et alibi, non ut esset cæpisse ex nihilo, sed exsistere a manente, ita et hic Spiritum sanctum manentis ex Deo naturæ proficitur. Hinc Spiritus sancti contumelias in ipsum Patrem rednndare declarat, sicut docere solet Patrem ab his ipsis inhonorari, qui Filium inhonorant.

(c) Sic duo mss. Colb., unus Sorb., etc. Plerique alii cum Lips. et Par., *ad te quoque prorepentes timeo contumeliam* : pro quibus pessime apud Bad. et Er., præterditi sensui meo contumeliam. Prima fronte placet eum mss. Vat. bas. et Mart., *a te quoque proce-*

Nam ut in eo, quod ante æterna tempora Unigenitus tuus (g) ex te natus est, cessante omni ambiguitate sermonis atque intelligentiæ difficultate, solum quod natus est manet : ita quod ex te per eum sanctus Spiritus tuus est, etsi sensu quidem non percipiam, sed tamen teneo conscientia. In spiritalibus enim rebus tuis hebes sum, Unigenito tuo dicente : *Ne mireris quod dixerim tibi, oportet vos nasci denuo*. **443** *Spiritus ubi rult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, et quo eat. Sic est omnis qui natus est (h) ex aqua et Spiritu sancto (Joan. III, 7, 8).* Regenerationis mex fidem obtinens nescio : et quod ignoro, jam teneo. Sine sensu enim meo renascor, cum efficiencia renascendi. Modus autem Spiritui nullus est, (i) loquenti cum velit, quod velit, ubi velit. Et ejus ademptis atque abemptis causa, sub assistentis licet conscientia, nesciatur, hujus naturam inter creaturas referam, et originis suæ (j) definitione moderabor ? Omnia quidem facta per Filium, qui apud te Deum in principio erat Deus Verbum, Joannes tuus loquitur (Joan. I, 1. 3) Sed creata omnia in eo in cælis et in terra visibilia et invisibilia Paulus (k) enumerat (Coloss. I, 16). Et cum universa in Christo et

dentis timeo contumeliam : Carn. et Vind. hoc faventibus, quod in his præferatur *a te*, non *ad te*. Verum hæc lectio eo magis est suspecta, cum in animi lacilius cadat quam altera : maxime cum non occurrat nisi in iis mss. in quibus librarii nonnulli sibi permiserunt. Deinde orationis leges in *procedentem* aut *precedenti* postulant, non *procedentiam*. Deum particula *quoque* indicat contumeliam dicti, quo Spiritus sanctus creatus assentur, non in illum solum eedere, sed et in eum ejus est Spiritus. Quod eo lere modo demonstrare licet, quo supra num. 6, ostensum est, Patrem esse creaturam, si creatura sit Filius.

(d) Perverse apud Bad., *per unitam tuam mantentis*. Quod Erasmus non mutans, tantum ad oram libri annotavit, *cum unigenito tuo*. Ex quo postea confecit Lipsius, *cum unigenito tuo manantis*. Reformantur ex Par. et mss. In iis docetur, Spiritum sanctum esse *potentiam naturæ suæ*, hoc est, quæ sua sit, per se subsistat, et non alteri inhercat; neque ita *naturæ suæ*, ut non a Patre per Unigenitum ipsius originem habeat : sed ita tamen esse ab utroque, ut sit *naturæ manentis*, hoc est, ejus proprium sit esse, et initium nescire. Huc attingit, quod lib. VIII, n. 19, Spiritus sancti processionem *consistentis egressionem* existimandam inuit. *egressionem* quidem, ob subsistentiam ipsius distinctam ab eo nudo procedit; *consistentis* vero, quia non recedit ab eo ex quo subsistit.

(e) Er., Lips. et Par., *non modo non eloquar* : castigant mss.

(f) Vetusior mss. Colb. cum Germ., *scrutantis est*. Alter eum uno Sorbon., *scrutantis in te est*.

(g) Ex mss. revocamus *ex te natus* : quod in prius vulgatis desiderabatur.

(h) Erasmus, *natus est ex Spiritu sancto* : puta, ut nostris Scripturæ exemplaribus congrueret. Sed in omnibus Hilarii edit. et mss. habetur, *natus est ex aqua et Spiritu sancto*. Quanquam non existat *sancto* in mss. nisi in Martini, uno Colb. et altero Sorbon.

(i) In mss. loquenti. In eundem Scripturæ locum pariter observat Gregorius Nazianz. Or. XIV, n. 22, testatam esse Spiritus sancti divinitatem, *neque ex eo quod herili, non autem serviti modo accedit, δεσποτικῶς, οὐ δουλικῶς.*

(j) Mss. Vat. bas., Colb. ac Germ., *definilionem*.

(k) Martinianus codex, *enarrat*.

per Christum creata memoraret; de Spiritu sancto sufficientem sibi significationem eam existimavit, quod hunc Spiritum tuum diceret. Cum his ego proprie electis tibi viris hæc ita sentiam, ut sicut nihil aliud ultra **444** sensum intelligentiæ meæ secundum eos de Unigenito tuo dicam, quam esse natum; ita quoque ultra ingenii humani opinionem secundum eos nihil aliud de sancto Spiritu tuo loquar, quam Spiritum tuum esse. Neque sit mihi inutilis pugna verborum, sed inconvictantis fidei constans confessio.

57. *Oratio.*—Conserva, oro, hæc fidei meæ inconcaminatam religionem, et usque ad excessum spiritus

(a) Verba, *una tecum adorem: sanctum*, desiderantur in mss. Colb. ac Germ.

(b) His subjicitur in ms. Corb.: *Explicit liber XII. Ite cum pace Domini nostri Jesu Christi feliciter: in uno Sorbon. Explicit liber XII Hilarii episcopi Trini-*

A mei dona mihi hæc conscientie meæ vocem: ut quod in regenerationis meæ Symbolo, baptizatus in Patre et Filio et Spiritu sancto, professus sum, semper obtineam: Patrem scilicet te nostrum, Filium tuum (a) una tecum adorem: sanctum Spiritum tuum, qui ex te per unigenitum tuum est, promovear. Quia mihi idoneus ad fidem testis est, dicens: *Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea (Joan. XVI, 10), Dominus meus Jesus Christus, manens in te et ex te et apud te semper Deus: qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen. (b)*

tatis feliciter: in Silv. Explicit liber XII Hilarii episcopi de fide sanctissimæ Trinitatis adversus hæreticos: in Vindocin. Expliciant libri XII sancti inimitabilis viri Hilarii de fide Patris et Filii et Spiritus sancti.

445-446 IN LIBRUM DE SYNODIS PRÆFATIO.

I. *Ubi et quando scriptus sit Tractatus.*—Non est sejungendus a libris de Trinitate hic tractatus, quoniam mss. prope omnes eum illis ita conjungunt, ut in duobus Colbertiis et Germanensi, imo a Casiodoro *liber decimus tertius* nuncupetur. Neque etiam distat tempore aut materia. Nam et fidei illustrandæ causa susceptus est, et exsilii, non secus ac illi, partus fuit. Jam enim Hilarius, uti declarat ipse num. 2 et 63, totum triennium in exsilio exegerat, et adhuc intra decem Asiæ provincias consistebat, eum illum edidit. Quocirca postremis hujus libri verbis fratres suos, ut in orationibus sanctis exsilii sui memores sint, rogat. Si tamen Scultetium (in *analsi*, pag. 593) audias, *scriptus est hic liber vel Seleucia in synodo, vel Constantinopoli, vel in ipsa reformatione ecclesiarum Italicarum, cum jam ab Orientalibus partibus, in quibus exsulaverat, rediisset.* Usque adeo animis dominatur inolita de rebus, non secundum ipsas, sed secundum propria placita, judicandi consuetudo! Eodem vitio implicatus Erasmus non nullum attendit quid diceret, eum quem memorat Hieronymus Hilarii librum Ariminensis et Selenciensis concilii historiam continentem, huic forsitan tractatu admixtum pronuntiavit. Quid enim in eo reperit, quod non ante prædicta concilia sit gestum, aut quod per se ad eorum historiam pertineat (*Erasm. præfat. in Hilari*)? Verum ex Hilarii ipsius verbis num. 8, perspicuum est, scriptum esse hunc librum, eum jam propter terræ motum, qui an. 358, die Augusti 24, contigerat, concilium Nicomedie, vel etiam Nicææ in Bithynia congregandi immutatum esset propositum; eumque nondum decretum esset, ut omnes quotquot possent Ariminum atque Selenciam egerentur; sed tantum ut bini aut singuli ex singulis provinciis, ique Ancyram atque Ariminum conve-

nirent. Quod cum anno 358 desinente statutum fuerit, nemo non facile concedet, hunc tractatum anno 359 ineunte, vel etiam exeunte 358, fuisse editum. Hoc certe constat, et post mensem Augustum an. 358, et ante Maium an. 359, epocham illius esse ligendam.

II. *Qua occasione. Quo fine.*—Litteræ a Gallicanis episcopis paulo post damnatam ab iisdem Sirmiensem formulam secundam, nec longe ante Ancyranæ synodi celebrationem, adeoque circa mensem Martium anni 358 acceptæ, rescripto huic occasionem præbuerunt. Cujus senp, 1^o communionis dominicæ reddere vicem; 2^o nonnullorum optatis facere satis, qui quid *Orientalis in fidei professionibus gerant aut gesserunt*, quidve *super omnibus eorum dictis* ipse sentiret, rescire cupierant; 3^o id elaborare, ut Orientales et Galli, qui contra erumpentem novissimæ Anomæorum hæresim conspirarant, sed mutuis tamen inter se suspicionibus laborantes, etsi forte non admodum sententiis, certe verbis adhuc **447-448** dissidebant, in synodis proxime habendis jam in unum convenirent, ac suspicione omni deposita fidem unam complecterentur.

III. *Libri numerus.*—Hujus rei gratia, postquam Gallis de illæsa et constanti illorum fide verbis amicissimis est gratulatus, primum Sirmiensem blasphemiam refert eique opponit quas Orientales Ancyræ contra Anomæos ediderant fidei definitiones; iis tamen suppressis, quas eorum legati Sirmium venientes retulerant. Tum *fides omnes* subjicit post sanctam synodum Nicænam diversis temporibus et locis conscriptas, Antiochenam videlicet an. 341, pseudo-Sardicensem an. 347, et Sirmiensem contra Photinum an. 351, quas omnes sese complecti episcopi Ancyræ congregati in sua synodica epistola

apud Epiphaniū h. e. lxxvii, n. 2, non semel testificatur. Hos enim potissimum Hilarius Orientalium nomine intelligit. Quos amice ad veritatem revocare studeus, ita laudat eos, qui avita et apostolica fide contenti scriptas fides nesciunt, ut tamen professionum pluralitatem excuset, et quidquid in eis defendi potest benigne interpretetur atque defendat. Imo quidquid contra ὁμοούσιον solet opponi, non tacet: nec dissimulat quod in gratiam verbi ὁμοούσιον potest afferri. Postmodum tamen subjecto Nicæno symbolo, retinendum esse ὁμοούσιον validissimis rationum momentis conficit atque concludit.

IV. *Non fuit versus e græco, sed tantum Symbola Orientalium. Symbola illa ad litteram vertit.* — Haud scio an propter prædictas fidei confessiones latine redditas, a Sculteto post Gillotium (*præfat. in Hilar.*) dicatur hic liber *versus de latino in græcum, non appensis verbis, sed reddito sensu*: longe minus constat an Erasmus eadem etiam de causa veluti pro comperto asserat: *Hunc librum Hilarius, ut ipse testatur, vertit e græco, sed hoc libertate, ut ubique neglectis verbis sententiam modo reddat, et ubi locus iuviat, aliqui de suo admisceat: quam libertatem sibi permittit et in psalmis scribens.* Non enim fert communis sermonis usus, ut opus latinum dicatur e græco versum, quod quædam monumenta contineat e græco translata. Sed, quamvis aliud omnino sonent Erasmi præsertim verba, demus tamen eos in unas Orientalium formulas huic libro admixtas respexisse. Unde habent, Hilarium neglectis ubique verbis tantummodo reddidisse sententias? C Afferunt quidem quod testatur num. 9, se Aneyrana decreta verbis quam poterit absolutissimis exposituram; non quod non ab aliis jam fuerint edita, sed quod ex græco in latinum ut verbum expressa translato offert plerumque obscuritatem, dum custodita verborum collatio eandem absolutionem non potest ad intelligentiam simplicitatem conservare. At primo de solis Aneyranæ synodi definitionibus sermonem hic habet. Deinde expressam ad verbum translationem plerumque obscuram esse insinuat, non quatenus verba reddidit, sed quatenus eundem verborum numerum, ordinem collocationemque scrupulosius custodit: quod aperte in Psal. lxxvii, n. 21, declarat, se nimirum jam monuisse, *plerumque interpretes cunctos, dum collocationem ordinemque verborum demutare ac temperare non audent, minus dilucide proprietatem declarasse dictorum.* Postremo qui græca exempla cum latina Hilarii versione contendet, facile assentietur vix ullam potuisse confici litteræ tenaciorum: et perinde Erasmus, Gillotium atque Scultetum de re sibi non comperta verba facere voluisse.

V. *Titulus.* — Si etiam propius inspexissent totius hujus Operis rationem, displicuisset eis vulgatus titulus, *De synodis fidei catholicæ contra Arianos et prævaricatores Ariam acquiescentes.* Quasi vero synodi, quarum expositiones complectitur, a Catholicis contra Arianos habitæ fuerint, et non potius ab ipsismet maximam partem Ariam aut certe Semiaria-

nis. Saltem negari nequit Sirmianensem, quæ præcipuum in hoc libro locum obtinet, non contra Arianos, sed contra Photium, Antiochenam vero contra Athanasium, ac demum pseudo-Sarlicensem adversus eundem aliosque catholicos convenisse. Minus male in antiquissimo basilicæ Vaticanæ codice inseribitur: *Liber catholicæ fidei 449-450 contra Arianos et præv. Ariam acquiescentes*: maxime cum non contineat ille codex, nisi primam hujus libri partem cum Aneyranæ fidei definitionibus, quibus auctores Sirmianensis blasphemie usque acquiescentes refelluntur. Neque sufficientem libri hujus notitiam præstat inscriptio *de Synodis*, quæ in mss. ab annis 500 obtinet. Hujus auctorem esse conjectam Hieronymum, qui eum non haberet quo nomine hoc Opus breviter indicaret, appellavit *de Synodis*, puta ad imitationem libri Athanasii eadem ratione inscripti, cum quo quamdam habere videtur affinitatem. Quamquam apud Athanasium specialis est titulus *de Synodis Ariminiensi et Seleuciensi*; de quibus primum agit data opera, ac postea velut ex occasione plures refert fidei confessiones: non ut eas quidem, quemadmodum Hilarius, benigne excuset; sed ut Ariarum in fide inconstantiam demonstraret. Unde fit, ut etiamsi utriusque Opus in hoc simile sit, quod ambo exhibeant plures Orientalium fidei definitiones: cum tamen utriusque valde diversum sit consilium, nec titulus Athanasii libro prænotatus ad eam proprie partem pertineat, quæ eum hoc Hilarii Opere similis apparet; minus inscriptio non debeat esse norma alterius. Itaque hoc Opus non alio nomine ab ipso Hilario inscriptum putamus, quam eorum ad quos illud misit. Et quidem in omnibus præbe notæ mss. simpliciter *epistola* nuncupatur: neque aliter laudatur a Facondo Hermian., lib. x, e. 6: *B. Hilarius*, inquit, *Ariarum potentissimus atque acerrimus expugator, et constantissimus fidei Christianæ defensor, in epistola quam de exilio scripsit episcopis Germaniæ primæ et Germaniæ secundæ, etc.* Verum ut absit novitatis molestia, titulum receptum *de Synodis* non mutamus: cui tamen adjicimus, *sen de fide Orientalium*, ut in fronte habeat lector brevem eorum quæ tractanda sunt indicem.

VI. *Tractatus hic auctoritate commentatur.* — Hunc tractatum, quem orationis fructum, pacis semen, et germen caritatis cognominare licet, Vigilium Taps. vidisse liquet ex libro ipsius v. contra Eutychem, num. 3, nec satis advertisse quo spectaret. Eundem laudavit Facondus non solum lib. x, cap. 6, sed et lib. xii, cap. 3. Augustinus vero epist. xciii, num. 34 et 32, adversus Vincentium Rogatistam vindicavit. Tanti autem illum legit Hieronymum, ut propria eum manu descriperit. *Prolixum valde*, inquit epist. vi, ad Florentium, *librum de Synodis sancti Hilarii, quem et apud Treveros manu mea ipse descriperam, æque ut mihi transferas peto.*

VII. *Speculum est virtutum Hilarii. Præsertim lenitatis.* — Neque ob hoc solum commendandus est, quod plura continet gesta quæ historiam illustrent,

sed et quæ veram ac vivam præ se ferat sanctissimi A Præsulis effigiem. In eo enim uno tractatu veluti in speculo resplendent prope omnes Hilarii virtutes, prudentia, constantia, animi magnitudo simul et demissio seu humilitas Christiana, cæcus amor patriæ, summum pacis studium, fidei sinceritas atque integritas, etc. Maxime autem egregia illa conciliandis sibi omnium animis nata lenitas atque modestia, quæ præditur eum fuisse testatur Rufinus (*lib. 1 Hist., c. 51*), adeo ubique elucet, ut veliundum aucto Rufini testimonio, præconceptam vulgi opinionem, quæ animi eum paulo concitatioris ac vehementioris fuisse putant, statim excuserimus uti falsam et iniquam. Quæ in sententia non mediocriter confirmatur ex sedatis ac melle conditis responsis ad ea, quæ in hocæ suo tractatu nonnulli male reprehenderunt. In iis enim clare apparet invicta illa animi tranquillitas, quæ ponit etiam læsus, pacatam dictarum rationem reddendo, suos delinire censores, irasce propria in causa prorsus nescivit. Sed de illis responsis, quæ nunc primum e tenebris erantur, nonnihil hæc præloquendum.

VIII. *Unde eruta sint apologetica hujus libri responsa.* — In codice Carnutensi Romanis litteris scripto ante annos, uti videtur, 900, necnon in Michalino hunc librum invenimus variis in locis auctorem. Ea, quibus auctiores sunt, neque orationi reliquæ satis coherent, neque omnino ad 451-452 eam non pertinent, Hilarium vero prorsus spirant, quoniam exhibent pro se proprio nomine respondentem. Eadem additamenta iisdem in locis præ se ferunt mss. Tellerianus et recentior Carnutensis, sed ad marginem dumtaxat adscripta. Renigianus vero alia in ipso textu, alia in ora libri habet, præmissa admonitione quod ea exstant in quibusdam exemplaribus. Denique in perextincto basilicæ Vaticanæ exemplari, quod primam tantum hujus libri partem continere jam diximus, duo hujusmodi additamenta reperire est ipsi textui pariter inserta.

IX. *Eorum utilitas.* — Ea autem omnia Hilarii esse tam perspicuum est, ut id probare velle supervacuum videatur. At sicut ipsis libri diæsi inmixta, eorum ordinem confundunt; ita seorsim suis locis posita, magno præsidio sunt ad enodandas questionibus nonnullas, de quibus etiamnum disputatur. Aliqua etiam nos docent Hilarii gesta scitu dignissima, quæ hæcenus latuerant, nimirum piissimum Præsulem male apud quosdam ob hunc tractatum audisse, eumque nominatim a Lucifero, hand dubie Calaritano (quem iudolis paulo durioris atque austrioris fuisse nemo nescit), culpatum fuisse tanquam verbi *επιπορευτων* approbatorem, et adulatorem nimisque laudatorem Orientalium, quibus eum remisissus ægens, illos veluti veræ fidei prædicatores celebrasset. Neque a majoribus auditum erat, omnia apologeticum opus instituisse: quod saltem ex parte nobis representant prædicta corollaria, quæ *apologetica ad reprehensores libri de Synodis responsa* vinctur præter.

X. *An sint fragmenta, an notæ. An nullum amplius desiderandum.* — De his anhangere licet, selectanea sint amplioris apologeticæ fragmenta a studioso aliquo suis locis aptata, non vero sint tantum notæ et appendices ad illustrandum hujus libri locos, qui reprehensio locum dederant, ab ipsomet Hilario adtextæ, et ad censores suos cum libro iis notis illustrato missæ. Probabile tamen putamus, illum a Lucifero de iis quæ tum sibi, tum aliis in hoc Tractatu displicuerant admonitum, eundem ipsi Tractatum brevibus illis responsis auctum misisse, quibus omnes de fidei suæ sinceritate certiores faceret. An vero ex illis responsis nullum amplius desiderandum sit, non ausim asserere: si quidem vel ex iis, quæ nunc primum eduntur, codices alii alia habent, nullus qui omnia. In multis nullum occurrit. In pluribus reperire est primum sine aliis: secundum autem uni ms. S. Petri de Urbe debentur: denique in Carnutensi et aliis, in quibus cætera exstant, desiderantur duo priora.

XI. *Unde se purget Hilarius.* — Singula autem ad suspiciones anovendas eo magis sunt idonea, quod ex iis ipsis locis sese purget Hilarius, in quibus reprehensus fuerat. Necessarium certe erat hoc scandalum: ut ab ipso cum jucunda quadam animi admiratione audiremus, quanta in temperandis omnibus libri sui verbis prudentia usus esset. Quis enim jam non miretur simul et amet demonstrantem, se Orientales quidem laudasse, sed absque adulationis vitio, atpote quos objurgare suo loco non præterierit; ac licet blandos eos sermone allucens sit, id se præsertim fecisse, ut prociacia effugiens conviciis, occulta eorum expositionum scandala utilius deinde prodoret: neque vero se omnem ab eis suspicionem admisisse, quos non veram fidem, sed tantum veræ fidei revocandæ spem attulisse dixerit: se denique Romanion invitum ac solo pacis studio, ne videlicet a Lucifero illud prædicante dissideret, cautela quanta maxima suscepisse?

XII. *Falso creditur Orientales ut orthodoxos habuisse.* — Ex quibus jam manifeste refellitur vulgaris opinio, quæ Hilarius Orientales, qui Semiariani valgo engnomiuntur, velut orthodoxos habuisse, eorumque formulas tanquam catholicas approbasse existimatur. Vidit quidem eos ad veram fidem progressum facere, vidit eorum formulas sensu catholico intellectas quodam modo ferri posse; laudavit, et quantum potuit promovit accedentes, iisque verum confessionum suarum sensum (ut ita dicam) digessit, et quasi liquatum blando propinavit: at ut protus catholicos habuit nunquam, neque suspicionem ab eis adimere voluit.

453-454 XIII. *Falso creditur de eorum formula diversa ab Athanasio sensisse. Conciliatur diversa utriusque loquendi ratio ex acopi discrepantia.* — Hinc quoque evanescit, quod propo in omnium animis insedorat, Hilarium in hoc tractatu de formulis Orientalium diversa ab Athanasio in libro pariter de Synodis inscripto sensisse, et quod illo aperte damnat laudasse. Si enim eos, qui Ancyrae congre-

pati Anomœis acriter resistunt, Filiiq; cum Patre in substantia similitudinem tot decretis sanxerunt, neque veram fidem attulisse sensit; longe minus eos attulisse senserit, qui aut Antiochiæ, aut Philippopoli, aut Sirmii nondum ita prope ad veram fidem accesserant. Si autem quis querat, cur non diversa sentiens, tam diversa loquatur: in prompto est responsio. Attendat enim utriusque seepum: et facile conciliabit utriusque sermonem. Quis enim neciat iisdem de rebus, pro consilii diversitate, diversam sermonis ineamdam esse rationem? Athanasio itaque qui hoc sibi suo libro præscripserat, ut Arianos ex fidei formulis toties editis totiesque mutatis, inconsistentis adeoque perversæ fidei convinceret, palam et aperte improbanda erat tanta formularum varietas. At vero Hilario, qui hoc sibi maxime proposuerat, ut et Orientalium benevolentiam captando, et in eorum favorem nonnihil flectendo Occidentales, utrosque ad concordiam et pacem In synodis Jam inditis ineamdam præpararet, multa in eo dissimulanda, formularum iteratè condendarum excogitanda causa, ac denique dicta quibus enuntiabantur benignè interpretanda.

XIV. *Conciatur ex diversitate temporis. Libri ad Constantium nihil habent quod cum hoc pugnet.* — Præterea his non una ratione loquendum fuit, qui non uno tempore scripserunt. Scripsit namque Hilarius ante Ariminensem synodum, cum ei spes erat, ut quemadmodum Orientales adversus Anomœos a Constantino auditi erant, ita ipse, quod in optis semper habuerat, adversus Valentem et Ursacium benigno audiretur. Hoc autem si sibi unquam daretur, duos illos Ariane sætæ duces, qui Orientem Occidentemque totum commovebant, facile devincendos, et imperatorem ipsam tandem ad veram fidem revocandum esse considerabat. Quod cum cogitaret, fides Orientalium, quibus tum mire forebat Constantius, damanda ei non erat, sed, quantum licebat, laudanda et approbanda. At vero Athanasius scripsit post prædictam synodum, quando jam posebat Ecclesiæ utilitas, ut quod in tot fidei confessionibus vitiosum erat, non dissimularetur, et quando ipse etiam Hilarius nec dissimulavit, nec pepercit. Tum enim libello ad Constantium, rursusque libro altero adversus eundem Imperatorem, fortissimam multitudinem palam et aperte improbat. His itaque libris, mutato jam eorum statu, mutavit stylum; non, ut quidam volunt, pugnantia enim iis quæ libro de Synodis dixerat locutus est.

XV. *Quam multis hæjus libri locis indicat Orientalium fidem sibi non probari.* — Neque vero ex verbis apologiæ tantum, sed et ex ipsoinet tractatu perspicuum est, Orientalium confessiones tunc temporis ipsi non fuisse per se et absolute probatas. Quorsum enim, num. 6, rursusque num. 65, tam evis obtestatus est, ne de se autè sermonis consonationem judicaretur, nisi quia ex benignis interpretationibus suis de se posse male judicari prævideret? Quam ob causam, num. 7, de formulis a se exponendis ait: *In qui-*

*bus si quid vitiose inesse intelligitur, nemo mihi vitium potest assignare dixerim, internatus enim, ut voluitis, sum ipse, non conditor; si illas ab omni vitio puras existimasset? Quid sibi vult quod his proxime subjicit, Ego quæ gesta sunt fideliter transmissi: vos un catholica, an hæretica sint, fidei vestre iudicio commo-
bante; nisi se ea ne ab hæresis quidem suspicione aliena judicare? Verum expositis omnibus Orientalium formulis, nullam earum sibi probari beneolenter indicat, num. 63, ubi miserum Orientis statum deplorans, *Tantum, inquit, Ecclesiarum Orientalium periculum est, ut rarum sit hujus fidei (quæ qualis sit, vos judicate) aut sacerdotes aut populum inveniri.* Maxime cum id ipsum debeat, num. 66, cum quadam emphasi repetit. Quid postremo sonat illud num. 3, quod Gal-
lorum fidei fama quosdam Orientalium episcopos sero jam ad aliquem pudorem nutritæ exinde hæreseos atque commovit; nisi ab iisdem Orientalibus usque ad Ancyranam synodum, proindeque et Antiochiæ et Philippis et Sirmii, nutritum fuisse hæresim atque auctam? 455-456 Imo quod in ipsa Ancyrana synodo ausi sunt, iampridem esse non sine doloris sui testimonio declarat num. 9.*

XVI. *Falsam synodum Sardicensem non habuit pro vera.* — Quæ cum ita sint, non occurrat nobis qua ratione nitantur, qui volent sanctum confessorum, cum hunc librum scriberet, falsam synodum Sardicensem pro vera habuisse. An quod fidem illius non vocaverit Philippopolitanam? At hoc prudenter fuit, ne quos conciliare peroptabat Orientales alienaret. Sed neque eam Sardicensem dixit, ne deciperet Occidentales. Eo autem temperamento illam inscripsit: *Fides secundum Orientis synodum; ut illis Orientalibus, satis significaret illam eorum esse, qui ab Occidentibus Sardicæ congregatis secesserant; quod perinde est ac si Philippopolitanam vocasset. Sardicensem quidem eam dixit libro in Constantium; sed non tam ex sua, quam Constantii ipsius quem alloquebatur sententia. Et sane de rebus Orientis tunc erat instructor, quam ut veræ ac falsæ synodi Sardicensis discrimen ignoraret.*

XVII. *Etiam si autem nonnihil suspectam haberet Orientalium fidem, quoniam tamen eis hoc libro patefecit benevolentiam, etiam postea Selencia et Constantinopoli conservavit.* Nec aliter erga eos sese gessit Athanasius, qui etiam post annum 300, in lib. de Synod. pag. 916, scribit, cum Basilio Ancyrano ejusque similibus sic agendum esse, veluti cum iis qui non longe absunt a recipienda voce consubstantialis. *Neque enim, inquit paulo ante, adversus eos veluti adversus Ariomantas aut adversus Patrum hostes contradicimus; sed veluti fratres cum fratribus disceptamus, ut cum quibus nobis eadem sit sententia, controversia autem de verbis. In quo melius de Orientalibus sensisse videtur, quam noster Hilarius; qui cum similia quædam dicat sub finem num. 8, ea se non tam certo asseverasse, quam pia quadam animi propensione, quæ eadem sine formidine erat, locutum esse pluribus aliis sententiis demonstrat. Ita duo illi clari-*

mi viri nos exemplo docuerunt praelaram illam Gre- A demnemus. Sed ad Hilarium nostrum quod attinet. de vero illius erga Orientales sensu, nullum ut diximus dubium relinquunt ipsius responsa apologetica, quæ et seorsim in notis, et post hunc librum simul in unum collecta exhibebimus.

457-458

SANCTI HILARII LIBER DE SYNODIS,

SEU

DE FIDE ORIENTALIU.

(SCRIPTUS CIRCA FINEM ANNI 358.)

Dilectissimis (a) et beatissimis Fratribus et (b) coepi- B scopis, provinciæ Germaniæ primæ, et Germaniæ secundæ, et primæ Belgicæ, et Belgicæ secundæ, et (c) Lugdunensi primæ, et Lugdunensi secundæ, et provinciæ (d) Aquitanicæ, et provinciæ Novempopulanae, et (e) ex Narbonensi plebibus et clericis Tolosanis, et provinciarum (f) Britanniarum episcopis, Hilarium servus Christi, in Deo et Domino nostro æternam salutem.

1. *Hilarii de Galliæ episcoporum fide auxilii propositum.* — Constitutum mecum habebam, Fratres carissimi, in tanto silentii vestri tempore nullas ad vos ecclesiastici sermonis litteras mittere. Nam cum frequenter vobis ex plurimis Romanarum provinciarum

(a) Sic omnes mss. uno excepto Vaticanæ has. et C recentiore Carn. qui cum vulgatis præferunt *Dominis, non dilectissimis.* At epistola adversus Auxentium magno codicum consensu *dilectissimis* fratribus inscribitur.

(b) Plures mss. non tamen potiores, et episcopis, omisso deinde provinciæ vocabulo. At in recentiore Carn. totus titulus sic interpolatur: *Coepiscopis Germaniæ primæ, in qua est prima Maguntia; et Germaniæ secundæ, in qua prima est Agrippina, id est Colonia; et primæ Belgicæ, in qua prima est Treveris; et Belgicæ secundæ, in qua prima est Remis; et Lugdunensis primæ, in qua prima est Lugdunum; et Lugdunensis secundæ, in qua prima est Rotomagus, et Narbonensi plebi, in qua prima est Narbona; et Clericis Tolosanis, etc., quod desumptum videtur ex his, quæ in mss. monasterii Silva majoris et S. Remigii Remensis, in fronte totius Tractatus sic prænotantur: In Germaniâ prima est Maguntia, in secunda Agrippina, id est Colonia, in Belgicâ prima Treveris, in Belgicâ secunda Remis, in Lugdunensi prima Lugdunum, in Lugdunensi secunda Rotomagus, in Novempopulana est Tolosa: mendose, quantum ad postremam hanc metropolim. Nam Novempopulana primaria civitas Elusatum in Carthaginiensi codice sæculo sexto exarato consignatur: Tolosatum autem in prima Narbonensi post Narbonam ordinatur.*

(c) Editi hic et infra, *Lugdunensis*: refragantibus potioribus mss.

(d) In novem mss. desideratur et provinciæ *Aquitanicæ*. In vetusto Colb. et Germ. et habetur, et provinciæ *Aquitane*: in duobus aliis, et provinciæ *Aquitanicæ*. In Carn. et provinciæ *Aquitanicæ primæ*. Sæpe

urbibus significasset, quid cum religiosis fratribus nostris Orientis episcopis fidei studij esset, quantaque, sub occasione temporalium motuum, diabolus venenato ore atque lingua mortiferæ doctrinæ sibi protulisset; verens ne in tanto ac tam plurium episcoporum calamitosâ impietatis vel erroris periculo, taciturnitas vestra de pollute atque impiatæ conscientie esset desperatione (g) suscepta (nam ignorare vobis frequenter admonitis non licebat), mihi quoque apud vos tacendum arbitratar, dominicæ sententiæ admodum memor, qua post primam atque iteratam conventionem, eos, qui etiam sub testimonio 459 Ecclesiæ inobedientes existissent, haberi sicut ethnicos publicanosque jussisset (*Math. xviii, 15 et seqq.*).

C in provinciarum Gallicanarum partitione, quam exhibet jamdictus codex Corbeicensis medio sæculo sexto exaratus, duæ recensentur Aquitanicæ, et prima quidem metropolis civitas Biturigum, secunda autem Burdigalensium. Ita etiam memorantur quatuor Lugdunenses ac Narbonenses duæ. An data opera Hilarium provincias illas non distincte nuncuparit?

(e) Carb. aliique complures mss. et *Narbonensi plebi*. Retinenda enim vetustioribus Colb., Corn., etc., vulgata lectio: quasi diceret Hilarium, et ex omni Narbonensi provincia (cujus metropolis Narbona et sub ea Tolosa recensetur), præsertim Tolosanis plebibus et clericis: de quibus præcipua ipsi cura fuit, quod Rhodanum illorum episcopum, qui, Sulpicio Severo teste, natura lenior non tam suis viribus quam *Hilarii* societate *Arianis* non cesserat, eadem exilii conditio implicauerat.

(f) Britannias jam sua ætate Christianas fuisse testatur Tertullianus adversus Iudeos n. 4, ubi *Britannorum inaccessa Romanis loca Christo vero subdita* memorat. Hoc medio sæculo secundo, Luethi regis et Eleutherii Papæ temporibus fidem suscepisse scribit Beda, lib. i hist. gentis Anglorum cap. 4. Neque alios spectare videtur Hilarium in Psal. xiv, n. 3, ubi narrat etiam in *Oceani insulis plurimas Deo habitaciones* ab Apostolis paratas. Nunc vero indicat ipsos Britanniarum episcopos cum Gallicanis conspirasse, ut decerent adversus Arianam pestem, quæ ipso Beda teste, libro laudato, cap. 8, *perfidie sue virus non solum orbis totius, sed et insularum ecclesias adpersit.*

(g) Editi, *suspecta*; emendantur ex melioribus mss.

2. *Gallia episcopis gratulatur ob negatam Saturnino A* *tronus hujus haereseos ingerende quibusdam volis* *testibus denuntiaveram, innocens, (f) inviolata, reli-* *giosa.*
communione, ob damnatum Sirmi fidem. — Sed *beatæ fidei vestræ (a) litteris sumptis, quarum len-* *titudinem ac raritatem de exsilii mei et longitudine* *et secreto intelligi constitisse; gratulatus sum in* *Domino, incontaminatos vos et illesos ab omni con-* *tagio detestandæ hæreseos perstitisse, vosque com-* *participes exsilii mei, in quod me Saturninus, ipsam* *conscientiam suam veritus, circumvento (b) impera-* *tore detruserat, negata ipsi usque hoc tempus toto* *jam triennio communione, fide mihi ac spiritu col-* *lacrare; et missam proxime vobis ex Sirmiensi ep-* *pido infidelis fidei impietatem, non modo non sus-* *cepisse, sed aurtiam etiam significatamque dan-* *nasse. Necessarium mihi ac religiosum intellexi, ut* *nunc quasi episcopus episcopis mecum in Christo* *communicantibus salutaris ac fidelis sermonis collo-* *quia transmitterem: et qui per metum incertorum,* *conscientiæ tantum antea meæ, quod ab his omni-* *bis esse liber, gratulabar, nunc jam communis li-* *dei nostræ integritate gauderem. O gloriosæ conscien-* *tia vestræ incoucessam stabilitatem! O firmam (c)* *fidelis petræ fundamine domum! O intermate vo-* *luntatis illæsam imperturbatamque (d) constantiam!* *Mansit namque, atque etiam nunc 460 permanet,* *post synodi Biterrensis professionem, in qua (e) pa-*

tronus hujus haereseos ingerende quibusdam volis testibus denuntiaveram, innocens, (f) inviolata, religiosa.
 3. *Hæresi prorupturæ non cedunt, prorumpentem* *frangunt. Ad respicientiam Orientales exemplo suo com-* *movent. — Expectatis enim sanctorum et indemutabilis* *perseverantiæ gloriosum triumphum, non cedendo* *Saturnini minis, potestatibus, bellis: et com omnia* *inchoandæ blasphemiae in Deum certamina moverentur,* *manentes nunc usque mecum in Christo fideles,* *neque antea ad occasionem prorupturæ hæreseos* *cessistis, et nunc omnem ejus petulantiam in pro-* *ruptionis congressione fregistis. Vicistis enim, Fra-* *tres, cum ingenti fidei communis gratulatione: et* *genitiam habuit illæsa: (g) constantiæ vestræ honor* *gloriam, de integritate scilicet conscientiae, et de* *exempli auctoritate. Nam fidei vestræ imperturbate* *inconcussæque fama, quosdam Orientalium episco-* *pos sero jam ad aliquem pudorem nutritæ: exinde hæ-* *reseos auctore commovit: et auditis his que apud* *Sirmium conscripta impiissime erant, irreligiosorum* *audaciæ quibusdam sententiarum suarum decretis (h)* *contradixerunt. Et licet non sine aliquo aurium* *scandalo et piæ sollicitudinis offensione resisterint:* *tamen adeo resulerunt, ut ipsos illos, qui tunc apud* *Sirmium in sententiam Potamii atque (i) Osi, it et*

(a) Si quidem iis litteris didicit, Gallos etiam anno 357, confessionem Sirmiensem (vel ut constantior existat in mss. *Sirmaensem*) non modo non suscepisse, sed et damnasse; liquet eas aut exequente an. 357 aut an. 358 ineunte ab ipso fuisse acceptas. Cum autem inconcussa illa in damnanda prædicta confessione Gallorum constantia Orientalibus innotuerit ante Pascha an. 358, hoc est, prius quam Ancyra convenirent, necesse est easdem litteras non post mensem Martium an. 358 Hilario fuisse redditas. Valde enim probabile est, Orientales pro ipsam audisse quod in Gallia factum est. At certe ab Orientalibus ipse non audivit primus, qui ante has litteras de Gallorum fide incertus erat et anxios.

(b) Constantio scil., qui tunc Mediolani debebat. Vides: lib. ii. ad Constant. n. 2.

(c) Gallos hic laudare videtur Hilarius, quod confessi sint filium Dei, alludens nimirum ad confessionem Petri, de qua lib. ii. de Trin. n. 25: *Unum igitur hoc est immobile fundamentum, una hæc felix fidei petra Petri ore confessæ. Tu es filius Dei vivi;* et lib. vi n. 56: *Super hæc igitur confessionis petram Ecclesiarum edificatio est.*

(d) Aliquot mss. *conscientiam*: male; jam enim conscientia stabilitas laudata. Minus male in Carn. *sententiam*.

(e) In sex mss. *patronum*, quem commode intelligere esset Saturninum Arelat. Arianarum partium, uti cum vocat Sulpicius p. 267, ducem. Sed cum in vetustioribus legamus *patronos*, una cum Saturnino designati hic videtur Ursacius et Valens, quorum in concilio Mediolan. an. 355, ad ingerendam hæresim conatus et artes narrat idem Sulpicius pag. 247. Quibus favet quod ait Hilarius in Constant. n. 2, se cum Galliois episcopis proxime post Mediolan. Concilium a Saturnini et Ursacii et Valentis communionem depressisse, *indulta ceteris eorum consensibus respicienti facultate.*

(f) Editi excepto Bad., *inviolataque religio*: quod et habent duo mss. sine particula que Caeteri autem cum Bad., *inviolata, religiosa*: supple, *constantiam*.

(g) Ita præcipui mss. At excusi, *conscientiæ*.

(h) Hic notatur Ancyranæ synodi decreta. Deinde post verbum *contradixerunt*, in prius vulgatis subjiciebatur: *Et si diligenter sententia hæc expensa esset, forte totius Tractatus mei ratio non fuisset suspiciosa. Non enim tacuissent illic, quod non nisi cum scandalo esset audiendum. Quæ verba reliqua orationi non coherent, neque existant in mss. probe notæ Colbertinis duobus, Germ. Carn. Habentur tamen in veterissimo ecclesie Vaticane codice, Corb. aliisque pluribus. Quis non videat, ex notis apologeticis, de quibus in præfatione dictum est, hæc unam esse, quæ respiciat verba, *Et licet non sine aliquo aurium scandalo, etc.* Re ipsa enim hæc una sententia probe expensa, relicto non erat locus suspitioni, in quam Hilarius ob hunc tractatum venit, quasi Orientales catholicæ veritati per omnia congruentes existimavit: cum conceptis verbis moneat, quædam in prædicta synodo decreta fuisse, que piæ aures offenderent. Ubi non obscure notat duo postrema decreta, ab Epiphiano relata, har. lxxvii. n. 41, quorum altero Patrem non substantia solum, sed et auctoritate patrem asserabant; altero enim hominibus damnabant. Illa quidem in hoc tractatu prudens supprimit Hilarius, quia nimirum Orientales ipsi Sirmium accedentes ea primi retulerant: sed eorum tamen se consensum fuisse, tum hic, tum alibi indicat. Quocirca in apologetica nota, pro non enim tacuissent illic, hæc duobus legendum, *non enim tacui esse illic.* Item in primis verbis *Et si diligenter*, supervacanea est particula *et*, neque existat in mss.*

(i) In antiquis libris *Osi* nomen cum duplici ss. constantur pingitur, puta, *Ossii*. Tum in vulgatis, *ita ut ipsi consentientes*. Ex posterioribus mss. restitimus *ita et ipsi*, ex omnibus autem *sentientes*. Quod hic delibat Hilarius, plenius prosequitur num. 78 et 79, ubi declarat quosdam *concta ignorantia sua professione* et nova subscriptione, quamvis sibi suspecta, damnasse quod fecerant; tum vero Ursacium et Valentem nominatim exagitat, ut quibus ignorantiam obteudere mirime liceat. Quia hæc illorum eorum subscriptio proxime post Ancyranam synodum contigerit, quando scil. Basilius aliique legati hujus

ipsi **461** sentientes confirmantur, si que concesserant, ad professionem ignorantie errorisque compellerent; ut ipsi rursum subscribendo damnarent quod fecerant. Quod atque ideo (a) fecerunt, ut aliud ante damnarent.

4. *Quorumnam devitent communionem.* — Sed tenet etiam nunc invicta fides vestra spectabilem (b) conscientie sue gloriam: et nihil subdolum, nihil ambiguum, nihil trepidum agere contenta, (c) secure in Christo libertatis sue professione persistit; ab eorum se communionem, qui episcopos blasphemis suis contradicentes in exilio detinent, abstinendo, neque se in iusti iudicii reatum per assensum dissimulationis subdole aggregando. Nisi post unguis et gravem omnium nostrum ob eas res, quae irreligiose ab impiis gerebantur, dolorem, ex eo (d) intra B tantum tantum communio dominica continetur, ex quo his perturbationibus vexari Ecclesia cepta est, ut exsulent episcopi, demutentur sacerdotes, plebes terreantur, fides periclitetur, humanum arbitrio ac potestate doctrinae dominicae decreta statuatur. Hoc hiles vestra neque necesse se simulat, neque puti posse proficitur, non se extra conscientiae crimen futuram intelligens ex ipso dissimulationis assensu.

5. *Epistola: hujus occasio. Operis difficultas.* — Et quidem quamvis in omnibus, quae gessistis et geritis, constantem fidei vestrae libertatem et securitatem testemini; tamen etiam in eo ferventis spiritus ardorem probatis, quod nonnulli ex vobis, quorum ad me potuerunt scripta deferri, quae exinde Orientales in fidei professionibus gerant et gesserunt, significari vobis humilitas mea literis desiderastis: etiam hoc mihi unus imperitissimo atque indoctissimo omnium synodi decreta ad Imperatorem detulerunt, nulla videtur dubitandi ratio. Sed et ingens suspicio est, huc referenda esse, quae ait Germinius Fragmento xv, n. 3, nimirum Basilio, Meusio, Valente, etc., praesentibus eorum imperatore habitumque ad noctem de ille disputatorem (ni fallit conjectura, illis Ancyranam decreta, his subiectam Gsii blasphemiam detendentibus): tum vero omnium calculo electum fuisse Marcum Arethum ad conscribendam formulam, cui singuli subinde subscripserunt. Existimari etiam posset Germinius formulam hujus a Marco conscripta verba expressisse Fragmento xii, ubi *Verm Del filium ante omnia genitum, divinitate, charitate, majestate, virtute, claritate, vita, sapientia, scientia, Patri per omnia similem prolesteret.* Haec enim videntur consulto opposita Osianae blasphemiae, quae *Patrem honore, claritate, majestate atque ipso nomine patri Filio esse majorem* pronuntiabant. Unum tamen hoc nos movet, cur Hilarius in hoc Opere, in quo omnes Orientalium formulas pollicetur, hanc postremam reliquerit, quam ut publicaret, maxime ad scopum ipsius pertinebat. Quamquam reponi queat, hoc unum de illo coagressu tum disseminatum esse, quod Ursaelus, Valens atque se per ignorantiam deliquisse professi, Basili socio-rumque placitis subscripserunt; formulam vero ibi etiam singulis apud se secretam tenuisse.

(a) Editi, fecerant. At mss. fecerunt: quod de Orientibus dictum videtur, et sententiae superioris quidem repetitio; puta, illos coegerant illos ad subscribendum, ut hae subscriptione damnarent quod Simili antea egerant.

A ex affectu charitatis addentes, ut quid ipse super omnibus dictis eorum sentiam inficem; emu difficultatem sit sensum ipsum proprie meae fidei, secundum intelligentiae (e) interioris affectum loquendo proferre, nedum modo facile sit intelligentiam eorum quae ab aliis deuntur exponere.

X 6. *Qua conditione debeat legi. Operis utilitas.* — Oro autem vos per Domini misericordiam, ut quia (f) mihi ad vos de divinis, ut **462** voluistis, rebus et de fidei nostrae intemerata conscientia erit per has litteras sermo, ne quisquam de me ante sermonis consummationem per litterarum exordium existimet judicandum. Iniquum est enim, non comperita usque ad finem ratione dictorum, praedictam sententiam ex initiis B inchoatis ad cognoscendum, sed de absolutis ad cognitionem sit judicandum. Est enim mihi non do vobis, ut Dominus sensui meo conscius est, sed do quibusdam nimium apud se cautis et prudentibus metus, (g) non intelligentibus per beatum Apostolum sibi, ne supersaperent, proceptum (Rom. xii, 3): quos vereor nolle omnia ea, quorum absolutio a me in consummatione erit praestanda, (h) cognoscere, dum verum intelligi ex eis quae absolventur evitant. Sed quisque haec legenda et cognoscenda susceperit, modum sibi atque mihi patientiae fidolis indulget, et usque ad absolutionem universa (i) perceuseat. Forte enim omnis hic fidei meae sermo praestabit, ut neque furtivi heretici quod volunt fallant, et perfecti catholici quod desiderant consequantur.

C 7. *Quid complectatur.* — Obsequor igitur Charitatis Vestrae impatientissimae voluntati: et omnes fides, quae post sanctam synodum Nicenam diversis temporibus et locis editae sunt, cum sententiarum on-

(b) Caruntensis eadem cum panis aliis, constantia: male. Quippe Hilarius primum posuit Gallorum constantiam duplici gloria ornatam, ob exemplum scilicet, et ob conscientiae integritatem. Tum quod profuerit eorum exemplum explicuit. Nunc quae sit illius ipsorum conscientiae gloria enarrat.

(c) Septem mss. secura.

(d) Quos species illud intra nos, aperit num. 8, ubi qui ad synodum in Aethiopia erant acciti, laudantur quod a ceteris extra Galias abstinerent. Negata autem videtur litterarum dimittat se mysterium communio, non colloquiorum. Nisi quemquam emu haereticis colloqui, nunquam se a iunioribus deo duxit se testatur Hilarius ipso lib. in Constant. n. 8.

(e) Vocabulum interioris, quod in una tantum Miral editione exprimitur, exstat in omnibus mss. Quam in explicanda propria fide sibi diffinit Hilarius, videlicet lib. ii de Trin., n. 5 et seqq., et lib. xi, n. 44.

(f) Ilps. et Par., quia nihil ad vos: emendat alii lib.

(g) In mss. non intelligentum. Max in carn., ne superbe saperent. In Cor. a secunda manu, ne superba saperent: quod exinde in pluribus aliis obtinuit. Laetiorum aliorum lectionem confirmat grævus sermo ubi *superbo*, necnon illud lib. x de Trin. n. 23: *Nemo invidet supersapere volentibus stultitia.*

(h) Ita mss. ubi in vulgatis, cognosci.

(i) Vetus codex Coll. cum Geruij, *præterea est.* Adeo non credit Hilarius catholicos esse, quorum confessiones catholice exponit, ut nos etiam factives haereticos existimari posse subinde insinuet.

nima atque etiam verborum additis per me exposi-
tionibus destinatis. In quibus si quid (a) vitiose inesse
intelligitur, nemo mihi vitium potest assignare dicto-
rum : internuntius enim, ut voluistis, sum ipse, non
conditor. Si quid vero rectum atque ex doctrinis
apostolicis (b) præscriptum deprehenditur, nemo
ambigat non interpretantis in eo esse gloriam, sed
auctoris. Ego tamen quæ gesta sunt, fideliter trans-
misi : vos an catholica, an hæretica sint, fidei vest-
ræ iudicio comprobate.

8. *Quis scopus. Orientalium et Gallorum mutua sus-
piciones.*— Quamquam enim responderi litteris vest-
tris necessarium fuerit, quibus communionem mihi
dominicam fidei vestræ scriptis miseratis; et quidam
etiam ex vobis ad synodum quæ in Bithynia (c) fu-
tura videbatur 463 acciti, firmissima fidei (d) con-
stantia intra communionem se meam detinentes, a cæteris extra Gallias abstinere; et dignum
sane erat episcopali ministerio ac voce, in tanto hæ-
reticorum furore, aliqua vobiscum per litteras pie
fidei consilia conferre. Non enim eum corporibus
nostris exulans, vincitum ac detentum esse potuit
Dei verbum, ut non communicari vobiscum posset
ubicumque (Vid. l. x de Trinitate, n. 4). Sed maxime
cum comperissem synodos (e) in Ancyra atque Ari-
mum congregandas, et a singulis provinciis Gallica-
nis binos vel singulos eo esse venturos; ea, quæ in-
ter nos atque Orientales episcopos mutuis suspicio-
nibus detinentur, per me, qui in Orientis partibus
continebar, exponenda vobis, licet jam selectibus,
atque edenda existimari: ut cum hanc prorumpen-
tem a Sirmio hæresim et vos condemnassetis, et illi
cum anathemate iudicasset, sciretis tamen in cuius
fidei professione id ipsum, quod vos gesseratis, etiam

A ab Orientalibus episcopis esset effectum; et vos,
quos maxime vellem futuris synodis probabiles clu-
cere, non pateretis ut atque eodem apostolice fidei
sensu (f) catholica sentientes, aliqua saltem a catho-
lica fidei sinceritate, ignorata verborum opinione,
differere.

9. *Orientalium adversus Sirmii formulam decreta
cur hic relata.*— Et quidem rectum ac conveniens
existimo, ut ante quam de verborum suspicionibus ac
dissenionibus in eo sermonem, ea quæ ab Orienta-
libus episcopis adversum conscriptam apud Sirmium
hæresim dicta et constituta sint, verbis quam possim
absolutissimis demonstrarem: non quod non ab aliis pla-
nissime 464 omnia edita sint; sed quod (g) ex frætro
in latinum ad verbum expressa translatio affert ple-
rumque obscuritatem, dum custodita verborum col-
locatio eandem absolutionem non potest ad intelligen-
tiæ simplicitatem conservare.;

10. *Sirmii formula quid tentatum.*— Meminitis
namque in ea ipsa scripta proxime apud Sirmium
blasphemiam id tentatum ac laboratum fuisse, ut dum
Pater unus et solus omnium Deus prædicatur, Deus
esse Filius negaretur: et dum de hominibus ac de
hominibus tacere decerneretur, id decretum esse, ut
aut ex nihilo ut creatura, aut ex alia essentia ut con-
sequenter creaturarum, et non ex Deo Patre Deus
Filius natus confirmaretur. Tum porro in eo, quod
honore, dignitate, claritate, majestate Pater major
diceretur, id esse quesitum, ut Filius his omnibus,
quibus Pater major est, indigeret. Postremo dum
ignorabilis nativitas ejus asseritur, per hoc ignorantia
decretum, nescire quod ex Deo sit jubereimur:
perinde quasi juberi de cetero que possit, ut quis aut
quod ignoraturus sit sciat, aut quod scierit ignoret.

(a) Editi, vitiosum: refragantibus mss. Verba hæc,
si quid vitiose inesse, necnon internuntius sum ipse,
non conditor: si quid vero rectum, etc., in ipsas Ori-
entalium formulas cadunt, non in earum interpretatio-
nes; suntque timentis, ne quas benigne excusat, ap-
probare videatur.

(b) Admissus ex mss. et Mir., præscriptum: quod
in aliis editis omissum erat. Proxime Hilarius, ut
jam observatum, prudenter reticiens quid de Ori-
entalium fide ipse sentiret, eam etiam hæreticam posse
judicari non diffidetur.

(c) Nicomedie videlicet, ubi propter terræ motum
quodam die 24 Augusti an. 358 concilium, nequid
celebrari, uti narrat Socrates, lib. ii, c. 57, et So-
zomenus, lib. iv, c. 16.

(d) Plures mss., sed non potiores, conscientia. Ex
his, quæ hic scribit Hilarius, concilii quidam putant,
episcopos Gallicanos ad synodum Nicomediensem ac-
citos, jam ad ipsam in Phrygiam usque perve-
nisse, cum hoc opus aggressus est. At non necessaria
est hæc conclusio. Quid enim vetat, quinque eos
intra suam ipsius communionem se continentes eo
sensu nunc dicat, quo superius, nam, 2, dixit, Gal-
liarum episcopos sibi fide ac spiritu coherere, et quo
eodem num. 4 laudavit, quod in proposito persisteret
ab eorum se communionem abstinendi, qui epi-
scopos hæresi adversantes in exilio detinent? Quod
sane etiam Galliarum fines non egressis præstare eis
tenet. Sed quidquid sit, illi ab episcopis qui non es-
sent Galii abstinuerunt, ut decreto superius, num. 4
memorato parcerent.

(e) Abest in a mss. Solus Hilarius meminit Ancy-
ram, post Nicomedie eandem, congregandæ synodo
fuisse designatam. Non repugnat tamen Sozomenus,
lib. iv, c. 16, ubi refert varia a diversis loca ad hæc
fuisse et proposita. Neque alienum erat ab ingenio Bas-
sili, cui hujus rei cura demandata erat, ut ipse civi-
tatem cui præerat eligeret. Illud quoque singulare
est quod ait, aliquos dumtaxat a singulis provinciis
Armeniam et Ancyram esse venturos. Sozomenus
enim etsi memorat, lib. iv, c. 16, episcopos e qualibet
gente selectos Nicomediam accessuros fuisse, ut vice
omnium provinciarum suarum episcoporum in concilio reside-
rent, et iudicio interessent: ibidem tamen testis est
Imperatorum, ubi mandatum concilii locum rescivit,
mandasse ut non jam ex singulis provinciis singuli,
sed omnes quotquot valeant convocarentur.

(f) Aliquot mss. catholica.

(g) Baronius ad an. 357, n. 11, falso existimat,
hæc ad blasphemiam Sirmiensis fidei professionem
referenda esse: atque inde perperam concludit, n. 13,
Hilariam in germanam prædictæ confessionis editio-
nem, quæ latine conscripta fuit, nequaquam incidisse,
sed in grecum. Quis enim non videt, hæc de his dicta
esse quæ Orientales Ancyra constituerint? Sed magis
stupendum, quomodo ex hoc loco decipi potue-
rit Erasmus, Scultetus atque Gildonis, ut totum hoc
opus a Grecis editum, et ad Hilario latine dumtaxat
donatum putaverint. Hæc mirari sebit antiquorum in
transferendis et grecæ in latinum scriptis religionem.
Vix enim, uti præmonimus, magis ad verbum ex-
primi queant sequentes Hilarii versiones

Ipsam autem ex solido impissimæ blasphemie pestem in vitis licet subditi, ut (a) responsionum, quæ diverso ab Orientalibus positæ sunt, absolutis et virtus et ratio nosceretur, quibus (b) studii fuit, ut secundum intelligentiæ suæ sensum omnibus hæreticorum artibus contrairent.

(c) *Exemplum Blasphemie Apud Sirmium per Osius et Potamium conscriptæ* (anno 357).

11. *Deum esse unum. Substantiæ vocem tacendam. Patrem Filio esse majorem.* — Cum nonnulla putaretur esse de fide 465 descriptio, diligenter omnia apud Sirmium tractata sunt et discussa, præsentibus sanctissimis fratribus et coepiscopis nostris, Valente, Ursacio et Germinio (d). Unum (e) constat Deum esse omnipotentem (f) et patrem, sicut per universum orbem creditur: et unicum filium ejus Jesum Christum Dominum salvatorem nostrum, ex ipso ante sæcula genitum. Duos autem deos nec posse nec

(a) Responsiones Ancyranorum Patrum non sunt quidem per se primo positæ: adversus subjectam Sirmiensem formulam, sed adversus Eudoxii, Acacii aliorumque Aetii lautorum Antiochiæ congregatorum sententias et verba, quæ ab Epiphano, hæc. LXXIII, n. 21, describuntur. Quia tamen in his Eudoxius ac socii cum Sirmiensis formula congruebant, atque illius auctorum exemplo provocati ad ea in publicum proferenda animam adjuverant; eadem decreta, quæ adversus Eudoxii et assecrarum sententias per se posita sunt, non dubium est posita esse adversus Sirmiensem blasphemiam.

(b) Expressa est hic in aliquot mss. vocula *id*, quæ in potioribus retinetur.

(c) Titulum huic ab ipso Hilario præfixum, nihil est cur apud Athanasium et Socratem requiramus. Subjectam autem formulam Osius non tam scripsisse putandus est, quam subscriptione sua ratam fecisse: et hoc, ut testes sunt Socrates, lib. II, c. 31, ac Sozomenus, lib. IV, c. 6 et 12, vi tormentorum compulsus, et ut Sulpicius Severus, lib. II, ex perditis Hilarii epistolis tradit, centenario major. Forte tamen eam Osius esse ideo scriperit Hilarius, quia ipsius nomine illam circumferebat Ariani. Quia de Phœbadius Agenn: *Non sum nescius... antiquissimum sacerdotis et promptæ semper fidei Osi nomen quasi quemdam in nos arietem temperari.* Qui inmissum arietem prudenter retorquet his verbis: *Si nonaginta fere annis male credidi: post nonaginta illum recte sentire non credam.* Eamdem Osius adscriptam vidisse videtur Epiphanius, hæc. LXXIII, n. 44, ubi ait: *Ecclæsiarum condemnare se posse putarunt illi litteris, quas ab venerabili episcopo Osi per fraudem abstulerunt, in quibus dissimilis essentia legitur.* Cui suffragatur Sozomenus, lib. IV, c. 42. Inter eos quoque, qui hanc formulam conscripserunt, Oslum recenset Vigilus Taps., lib. V, contra Eutych. Illus tamen auctores præcipuos fuisse Ursacium, Valentem, atque Potamium Phœbadius non obscure significat. Huic spectat illud Sozomeni, lib. IV, c. 12, quod cum agentibus Ursacio, Valente et Germinio consensisset Osius, ut neque homousion neque homousion usurparetur, etc.: *Ad eos, utpote qui Osi super ea re litteras expressissent, epistolam misit Eudoxius, gratias agens Valenti, Ursacio et Germinio, eorumque ministerio adscribens, quod Occidentales recte sentirent.* Deum Hilarius ipse, cum lib. in Constant., n. 24, ejusdem formule delictamenta Osi et incrementa Ursacii et Valentis nuncupat, qui sibi vult aliud, nisi eam ab Osi quidem ex parte scriptam, ab Ursacio autem et Valente adnotatam fuisse?

A debere prædicari; quia ipse Dominus dixit: *Ibo ad patrem meum et ad patrem vestrum, ad Deum meum et ad Deum vestrum* (Joan. XX, 17). Ideo omnium Deus (g) nous est, sicut Apostolus docuit. *An Judæorum Deus tantum? nonne et gentium? Imo et gentium. Quoniam quidem unus Deus, qui (h) justificat circumcissionem ex fide, et præputium per fidem* (Rom. III, 29, 30). Sed et cetera convenerunt, nec ullam habere poterunt discrepanciam. Quod vero (i) quosdam aut multos movebat de substantia, quæ græco usia appellatur, id est (ut expressius intelligitur), homousion, (j) aut quod dicitur homousion, nullam omnino fieri oportere mentionem; nec quemquam prædicare (k) ea de causa et ratione quod nec in divinis Scripturis continetur, et quod super hominis scientiam sit, nec quisquam possit nativitatem Filii enarrare, de quo Scriptura est, *Generationem ejus quis enarrabit* (Esaï. LIII, 8)? Scire autem manifestum est solum Patrem quomodo genuerit filium suum,

(d) Apud Athanasium et Socratem additur hic, et alius. Nullos alios Eudoxius loco Sozomeni mox memorato nominat. Huic conveniunt interfuerit Constantius, incertum. Sed si interfuisset, nonne Ursacii et Valentis intererat ut id declararent, quo formula suæ accederet auctoritatis robur? An vero hoc tacere, ut Catholicis solum Osi nomen magis imponeret? Certe interesse potuit, qui anno 357, Sirmium his accessisse legitur. Ammianus quoque, lib. XVI, scribit, Constantium 4 kal. junias ab Urbe profectum per Tridentum in Illyricum iter festinasse ac Sirmium venisse. Rursum Sirmii cum existisse nense decemtri, fidem facit data ab eo lex 27 Cod. Theod., de Appellatombus; cum intermedio tempore Mediolani cum moratum esse pateat ex variis legum subscriptionibus. Jam de tempore hujus synodi, an medio, an exeunte hoc anno habita fuerit, queritur. Ex Hilarii verbis in inter hæc et Ancyranam synodum debet intercedere temporis mora, ut commode potuerit illius formula in Gallias deportari, deinde Gallicanorum episcoporum convocari synodus, hujus synodi decreta in Asian ad Hilarium, et ad Hilario ad Orientales perferri, qui Gallorum exemplo excitati, Ancyranam synodum coegerint. Quocirca probabilior est sententia eorum, qui hunc conventum Sirmiensem fidei medium annum 357 habitum censent.

(e) In græcis exemplaribus Athanasii et Socratis, *συνέστηκεν, constitit.* Phœbadius tamen cum nostro Hilario legit *constat.*

(f) Sic mss. At particula et in vulgatis, necnon apud Phœbad., Athanas., et Socrat. desideratur.

(g) Athanasius et Socrates non expriment vocabulum *unus*.

(h) In potioribus mss. *justificavit.* Cum græce habeatur *δικαιώσει*, nec quidquam in antiquis libris solemnius sit, quam ut *b* in *u* mutetur, facile dandum legendum esse *justificabit.*

(i) Lips. et Par., quosdam haud multos. Alii vero libri quosdam aut multos: quod græci verterunt, πολλούς τενας.

(j) Sic optimus codex Colb. cum Germ. sicque legendum constat ex græcis exemplaribus. At vulgati *homousion* quod dicitur aut *homousion*. Deest autem in mss. Carni., Corb. ac pluribus aliis, aut quod dicitur *homousion*.

(k) Bad., Er. et Mir., eadem esse ratione; Lips. et Par., ea de causa ratione. emendantur ex mss. et græca versione διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν καὶ διὰ τοῦτον τοῦ λόγου.

et Filium quomodo genitus sit a Patre. Nulla ambiguitas est, majorem esse Patrem. Nulli potest dubium esse, Patrem honore, dignitate, (a) claritate, majestate, et ipso nomine patris majorem esse Filio, ipso testante, *Quime misit, major me est* (Joan. xiv. 28). Et hoc catholicum esse, nemo ignorat, duas personas esse Patris et Filii, majorem **466** Patrem, Filium (b) subjectum cum omnibus his quæ ipsi Pater subjecti. Patrem initium non habere, invisibilem esse, immortalem esse, (c) impassibilem esse. Filium autem natum esse ex Patre, Deum ex Deo, lumen ex lumine. Cujus Filii generationem, ut ante dictum est, neminem scire nisi Patrem suum. Ipsum autem Filium Dei Dominum et Deum nostrum, sicut legitur, carnem vel corpus, id est, hominem suscepisse ex utero virginis Mariæ, sicut Angelus prædicavit (Luc. 1, 31). Ut autem Scripturæ omnes docent, et præcipue ipse magister gentium Apostolus, hominem suscepisse de Mariæ Virgine, per quem compassus est. Illa autem (d) clausula est totius fidei et illa confirmatio, quod Trinitas semper servanda est, sicut legitur in Evangelio *Ite et baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19). Integer, perfectus numerus Trinitatis est. (e) Paracletus autem Spiritus per Filium est; qui missus venit juxta promissum, ut Apostolus et omnes credentes instrueret, doceret, sanctificaret.

12. Essentia et substantia quæ. Ancyranæ Synodus ann. 558. Filius ut imago non solo nomine alius a Patre. — Illis itaque tot et tantis impietatibus professionibus editis, has rursus e contrario Orientales episcopi in unum congregati sententiarum definitiones

(a) Hoc ipsum totidem verbis exprimit Phœbadius. At hæc duæ voces *claritate, majestate*, una græca θεότης apud Athanas. et Socrat. redduntur.

(b) Apud Athanas. subjectum Patri Filium, quomodo legisse videtur et Phœbadius.

(c) Prudenter in hæc Phœbadius: *Hæc idea proponunt, ut contraria his Filio adscribant . . . qui si initium habere probatur, merito mortalis, merito passibilis credetur.* Primam hæreticorum confessionem simili arte contextam advertit ac monuit noster Hilarius lib. iv et vi de Trin. Maxime vero laudato Phœbadio displicent subjecta inferioris verba per quem compassus est: quasi scilicet duo fuerint patientes, homo assumptus, et assumens Filius. Unde Athanasius, lib. de salutari Adventu J. C. pag. 643, eos cum Ariani blasphemare inuasit, qui Deum per carnem passum esse et resurrexisse dicunt; cum Scriptura doceat, per Deum in carne ejus passionem contigisse, non Deum per carnem passum esse.

(d) In vulgatis, *clavis*. Rectius in mss. *clausula*, id est, *sententia*: quod græce versus est *περὶ τὸν λόγον*.

(e) In mss. *constanter Paraclitus, aut Paraclytus*.

(f) Supple. *res eorum*. Hoc altero operationis membro explicatur essentia genita, sicut superiori non nata.

(g) Non aliam præstat Phœbadius substantiæ notationem: *Substantia enim, inquit, dicitur id quod semper ex sese est, hoc est; quod propria intra se virtute subsistit: quæ vis uni et soli Deo competit.* Vocis utriusque distincta ratio explicatur Fragmento v, n. 32.

(h) Quas scilicet Ancyrae an. 558, paulo ante diem Paschæ congregati conscripserunt ad comprimendam Anomæorum impietatem. Eudoxius enim cum audisset quid Sirmii egissent Ursacius, Valens ac so-

considerant. Sed qui frequens nobis nomenclatio essentia ac substantiæ necessaria est; cognoscendum est quid significet essentia, ne de rebus Incuturi, rem verborum nesciamus. Essentia est res quæ est, vel (f) ex quibus est, et quæ in eo quod maneat subsistit. Dicitur autem essentia, et natura, et genus, et substantia uniuscujusque rei poterit. Proprie autem essentia idcirco (g) est dicta, quia semper est. Quæ idcirco etiam substantia est, quia res quæ est, **467** necesse est subsistat in sese; quidquid autem subsistit, sine dubio in genere vel natura vel substantia maneat. Cum ergo essentiam dicimus significare naturam vel genus vel substantiam, intelligimus ejus rei quæ in his omnibus semper esse subsistat. Nunc igitur præscriptis ab Orientalibus fidei definitionibus (h) recenseamus.

1. « Si quis audiens imaginem esse Filium Dei invisibilis, idem dicat esse imaginem Dei, quod et Deum invisibilem: quasi non confiteus vere filium, anathema sit (i). »

15. *Item alius est, ut accipiens a Patre vitam.* — Exclusa est assertio volentium nominibus tantum Patrem et Filium prædicare; cum quando imago omnis, ejus ad quem eomaginetur species indifferens sit. Neque enim ipse sibi quisquam imago est; sed eum, cujus imago est, necesse est ut imago demonstret. Imago itaque est rei ad rem enæquandæ imaginata et discretæ similitudo. Est ergo Pater, est et Filius: quia imago Patris est Filius; et qui imago est, (j) ut rei imago sit, speciem necesse est et naturam et essentiam, secundum quod imago est, in se habeat auctoris.

cil, multum inde eis gratulatus, ipse etiam Actii hæresim, quantum poterat, promovere studuit. Quæ de re, qui ecclesiæ dedicandæ gratia Ancyram convenerant, Georgii Laodicei literis admonuit, quotquot commode potuerunt convocare, sibi adjungerent, ut Eudoxii conatus retunderent. Basiliius epist. lxxiv, Concilii hujus meminit, vocetque *σύλλογον*: quæ vox non, ut putat vir alias eruditus, colloquium sonat, sed conventum, nimirum a *σύνδρομος* convocatio. Gestis illius narrat Sozomenus lib. iv, c. 13. Consulendus e de re Epiphanius, hæc lxxviii, n. 2, etc. Qui quidem ibi, num. 10 et 11, synodi hujus decreta plura refert quæ noster Hilarius: quia videlicet ac recenseret quæ Ancyrae sunt edita, Hilarius vero, uti ex nota sequenti palam fiet, quæ a synodi legati Sirmium delata et publicata.

(i) Proxime post *anathema sit*, apud Bad., Er., Mir. et in pervetusto ms. S. Petri Vatic. sub uno eodemque contextu sequitur: *Expositiones omnes, si quid habent criminis, intra se habent; cæterum non habere in publica facie existimantur. Sed quia scirem ea sola Sirmium esse delata.* Hæc altera nota apologetica declarat Hilarius, nullas definitionum earum, quas solas ab Ancyranæ synodi legatis Sirmium esse delatas sciret, in publica facie et secundum verborum sonos, quidquam habere quod reprehendendum videretur, quamvis fraudem sub speciosis verbis latentem non neget. Quæ nota male quidem in prædictis libris locum in textu obtinuit: sed tamen non sine injuria a Lipsio prorsus suppressa fuit. Cum autem neque respiciat omnes Ancyranas definitiones inferioris relatas; primæ lucis non posset debuit, sed potius auteponi. Magis etiam placeret *eos solas . . . delatas*.

(j) editi, ut vere imago sit. Expressius mss., ut rei

II. Et si quis audiens Filium dicentem, *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic et Filia dedit vitam habere in semetipso* (Joan. v. 26), eundem dicit, qui accepit a Patre vitam, qui constituit (a) et hoc idem, *Ego vita propter Patrem* (Joan. vi. 57), quod et illum qui dederit : anathema sit.

14. *Filius essentia non dissimilis patri eo quod imago illius sit.* — Discernitur persona accipientis, et dantis; ne ipse idem sit unus et solus. Cum enim in anathemate sit, qui solitarium atque unicum in accipientis et dantis professione crediderit; non potest intelligi ipse atque unus a se accepisse, qui dederit. Neque enim 468 ipse solus est, qui vivit, et per quem vivit; quia alius est sibi vivens, alius proficiens se vivere per auctorem: et unum atque eundem nemo profitebitur, qui vita utatur, et per quem sit causa vivendi.

III. Et (b) si quis audiens unigenitum filium invisibilis Dei similem, non dixerit essentia Filium, qui est imago Dei invisibilis, cuius imago et juxta essentiam intelligitur: quasi non vere dicens filium, anathema sit.

15. *Item eo quod sicut Pater, ita ipse vitam habet in semetipso. Vita Patris et Filii, ipsa utriusque essentia.* — Indiscreta confirmatur indissimilisque natura. Cum enim unigenitus filius Dei, et imago invisibilis Dei sit; necesse est per speciem atque naturam similes (c) essentia sit. Aut quomodo inter Filium atque Patrem natura discernitur generis indifferenter; cum in his, quæ Patris sunt propria, subsistens Filius per naturam in se genitam consistat, gloriæ sci-

entia sit, id est, non solius speciei ac formæ externæ, sed internæ rei ac naturæ. *Imagines enim cæteræ, ut dicitur lib. vii, de Trin. n. 37: ex diversis aut metallis aut fœcis aut generibus aut virtutibus reddunt eorum species, quorum sunt imagines institutæ; sed non præstant res ipsas.* Hinc facile apparet, in superiori dæretio, ubi dicitur qui imaginem Dei idem dicit esse quod Deum, imaginem non negari ideam naturam, seil subsistentiam ac personam.

(a) Particulam et addimus ex uno ms. Colb. et aliter Sorbon. Deinde in plerisque, hoc id est, non hoc idem. Mox soli vulgati quem et illum, pro quem et illum. Hæc sententia sic græce enuntiatur: ταυτου λεγει τον εαυτου παρα του πατρος την ζωην, και ομολογουμενα το, ημερω ζει δια του πατερα, το δεδωκεν, ανθρωπα εστι.

(b) Græce apud Epiphani. definitionem superiorem hæc antecedit, cuius initium sic enuntiatur: εἰ τις εἰκόνα θεοῦ τον μονογενη υἱου του θεου του θεου, δεδωκεν λεγει και κατ' ομοιωσιν τον υἱον, hoc est, Si quis audiens unigenitum filium esse invisibilis Dei imaginem, dissimilem vitam secundum essentiam filium dixerit.

(c) Sic mss. duobus exceptis, cum quibus editi præ se ferebant, essentia sit.

(d) Plures mss. essentia. Retinendum cum potioribus essentia; ita ut vox, homo, aut similibus taeta intelligatur: puta, cum in his bonis, gloriæ scilicet, virtutis, etc.

(e) Editi, quæta est, formam. Eodem sensu intelligendum est lecto, quam exprimus e mss.

(f) Pro similem non dicit, græce habetur ανθρωπου λεγει, id est, dissimilem dicit.

(g) Sic mss. At editi, ipso testante. Græce, διωμαρτησεν.

(h) In cæcis et scriptis, in quibus Hilarii et synodi verba titulis ac notis quibusdam distinguuntur,

licet, virtutis, potestatis, invisibilitatis, (d) essentia? Atque ita in his paribus divinitatis bonis intelligitur neque ille minor esse, cum filius sit; neque hic præstare, cum pater sit: cum patri filius et coimaginatus ad speciem sit, nec sit dissimilis in genere; quia diversitatem substantiæ geniti ex substantia patris filii similitudo non recipit, et omnem in se divinitatis paternæ, qualis et (e) quanta forma est, invisibilis Dei filius et imago complectitur: et hoc vere est esse filium, paternæ scilicet formæ veritatem coimaginatæ in se naturæ perfecta similitudine retulisse.

IV. Et si quis audiens hoc, *Quomodo enim Pater habet vitam in semetipso, sic et filio dedit vitam habere in semetipso* (Joan. v. 26); (f) similem non dicit etiam juxta essentiam Filium Patri, (g) testante quod sic habet quemadmodum 469 dixit: anathema sit. (h) Manifestum est enim, quod (i) quæ vita in Patre intelligitur, substantia significata; vita quoque Unigeniti, quæ ex Patre generata est, essentia intellecta, ita similitudinem essentiæ ad essentiam significat.

16. Connectitur, tali confessione originis suæ, indiscretæ naturæ perfecta nativitas. Quod enim in utroque vita est, id in utroque significatur essentia. Et (j) in vita quæ generatur ex vita, id est, essentia quæ de essentia nascitur, dum non dissimilis nascitur, scilicet quia vita ex vita est, tenet in se originis suæ indissimilem naturam; quæ natæ et gigantis essentia, id est, vita quæ habetur et data est (nempe a Patre et data est Filio), similitudo non discrepet. Quod enim ex se Deus, cum (k) ex naturæ suæ simi-

subsequens sententia notatur velut Hilarii, quamvis synodi eam esse epiphani perspicuum sit.

(i) Ita mss. Editi vero, quod vita in Patre hæc intelligitur... vita quoque in unigenito... significatur connectitur. Græcis literis dum scrupulose adheesi Hilarius, illas paulo obscurius latine reddidit. Sed autem græce habetur: παντρον γαρ οτι της ζωης εν το πατρι νοουμένης οσίας σημενωμένης, και της ζωης της το μονογενοῦς της εκ του πατρος γεγενωμένης οσίας νοουμένης, το οὔτως την ομοιωτητα της οσίας προς οσίας σημενωται, id est, Manifestum est enim, cum quæ vita in Patre intelligitur, significatur essentia; vita quoque Unigeniti, quæ ex Patre generata est, essentia intelligitur: voce ita (in his, ita et Filio dedit, etc.), essentia cum essentia similitudinem significari. Mentem suam aperit Orientales in præmissa epistola apud Epiphani, n. 8, his præsertim verbis: Neque enim aliud Pater, aliud vita quæ est in ipso; sed ipse sine ulla compositione vita est Pater. Porro sicut habet, sic et Filio dedit, nimirum citra compositionem: quasi dicerent, sicut Pater vitam habet in semetipso, id est, vitam sine compositione, vitam quæ non alia sit in semetipso, alia ab ipsius essentia; adeo ut ipse sit vita sua, vita ipsius sit ipse: ita Filius cum accipiat vitam in semetipso, habet quoque vitam compositionis expertem; et cum habeat sicut Pater, habet essentiam essentia ipsius similem. Unde Hilarius infra verba illorum in hunc fere modum explicat: Nihil aliud habet Pater quam quod debuit: debuit autem vitam quæ ab ipsius essentia non discrepat: Patri igitur Filius secundum essentiam similis est.

(j) Adjectivum in auctoritate mss. Unde et eadem particula mox supplenda est ante essentia, quasi, ita est in essentia.

(k) Ita melioris notæ mss. Alii vero omittunt præ-

litudine, genuit; non deseruit, (a) in quo ingenta si militudo, in genitum proprietatem substantiæ. Non enim aliud habet, quam dedit; et sicut vitam habens, ita habendam dedit vitam. Ac sic quod de essentia, tamquam vita ex vita, simile sui secundum essentiam nascitur, nullam diversitatem ac dissimilitudinem admittit (b) nascentis et gignentis essentia.

V. c. Si quis condidit vel creavit me (Prov. viii. 22), et genuit me (Ibid. 25) ab eodem audiens, hoc genuit me (c) non tam ex similitudine essentia intelligat, sed (d) idem esse dicit genuit me, et condidit me: quasi non dicens Filium (e) de Deo perfectum (f) ex duobus nominibus significatum titulum (sed per duo nomina, hoc est, condidit me, et genuit, conditionem tantummodo dicens, et nequaquam filium); sicut 470 tradidit Sapientia ex duobus piium intellectum: anathema sit. i

17. Vox condidit me ex sequente genuit me intelligenda. Nativitatis et creationis discrimen. — Dicentibus creaturam vel conditionem esse filium Dei, contrahitur ratio subjecta. Namque impietatis hæreticorum hinc profana præsumptio est, quod legisse se dicant, Dominus condidit vel creavit me; id ipsum enim conditio vel creatio videtur intelligi: sed consequentem sententiam subtrahentes, ex qua intelligentiam prior sumit, ex prima arripitur impietatis suæ auctoritatem, ut creaturam dicant, quia Sapientia dixerit secretam. Quæ si creata est, quomodo potuit et nasci? quia nativitas omnis, quæcumque est, in naturam suam ex natura gignente consistit: creatio autem sumit exordium de creatis potestate, potente scilicet Creatore ex nihilo condere creaturam. Sapientia itaque, quæ se dixit creatam, eadem in consequenti (Scil. v. 25, Sapientia cur creatam se

positionem ex sequentem. Edni vero, pro cum, præferrebant eam.

(a) Editi, in eo genitam similitudinem naturalis proprietate substantiæ: relictis autibus omnibus mss. qui hic multum inter se dissident. Nunc in novem legitur, in congenita similitudine, etc. In veterioribus Colb. et Carn., inconuenientia similitudo. Alter Colb. et unus Sorbon., in quo ingentia similitudine; ac deinde cum duobus aliis, naturalis proprietatem substantiæ. Horum lectionem præferendam censuimus, voce similitudo ex pius tantis mss. repetita. Hoc enim sibi vult: id, in quo ingentia seu iatus genita et non extrinsecus adumbrata est similitudo, non deseruit nec perdidit naturalis substantiæ sibi debitam proprietatem. Idem verbi deseruit usus est in his. lib. ix de Trin. n. 36: Non deseruit igitur Deus naturæ suæ proprietatem; et lib. v, n. 37: Nec naturam suam deseruit ex incorporali atque indemonstrabili Deo incorporalis atque indemonstrabilis Dei perfecta nativitas. Neque vocabuli ingentia vis dubia est, cum cap. 10 in Matth. n. 24, de corruptela quam nascente afferimus habeatur: Necessè est ut ingentii et vetusti operis consuetudinem oderimus: Et paulo post, Ea vero, quæ ingentia et a quodam prosapie antiquitate deducta, etc.

(b) In vulgatis, geniti. At in omnibus mss. nascentis. Tunc in aliquot recentioribus, et gignentis essentia.

(c) Ev., Mir., Lips. et Par., non tamen: ubi Bad. cum omnibus mss. non tam. Græce autem, μή ἐπι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐγενήθη, non de eodem et secundum essentiam intelligat.

A dixerit) se dixit et genitam: creationem referens ad parentis indemonstrabilem naturam, quæ, extra humani partus speciem et consuetudinem, sine immutatione aliqua ac demutatione sui, creavit ex se ipsa quod genuit. Creatis enim opus non habet passionem, aut permissionis, aut partus. Esse enim aliquando incipit, quod creatur ex nihilo. Et qui creat, efficit pro potestate quod condidit: et est opus virtutis creatio, non natura ex natura gignente nativitas. At vero nativitas, legitima originis et genuina nature (g) perfectus profectus est: ex natura enim generante naturam sumpsit genita natura. Sed quia Dei filius non corporalis partiundis est genitur exemplo, sed ex 471 perfecto Deo perfectus Deus natus est; idcirco ait creatam se esse Sapientia, omnem (h) in generatione sua naturam passionis corporalis excludens.

18. Creatam se simul et genitam dicens originis suæ naturam quam apte explicet. Solam virtutis similitudinem Filio tribuentes damnantur. — At vero ut ostenderet, non creationis in se, sed nativitatis esse naturam; subiecit et genitam, ut cum creatam se et genitam confiteretur, absolutam nativitatis suæ intelligentiam præstaret: dum et indemonstrabilem Patris naturam in creatione significat, et legitimam ac propriam ex Deo patre genitæ naturæ suæ ostendit esse substantiam. Atque ita perfecta nativitatis intelligentiam, creationis et generationis attulit sermo: cum alterum sine demutatione, alterum in proprietate naturæ est. Fitque utrumque unum, et unum utrumque perfectum: dum et Filius, ex Deo ac sine demutatione Dei (i) natus, sic ex Patre nascitur, ut creetur; et indemonstrabilis ex se ac naturalis Filio Pater sic Filium condit, ut generet. Hæresis ergo

(d) Ex græca lectione, ταῦτον λόγον τὸ γεννᾶ με τῷ ἔκτισέ με, clarius patet hic reprehendi eos, qui creavit me vel genuit me, ita idem esse dicunt, ut genuit me velint ex verbo creavit me explicandum.

(e) Ille Hilarius legisse videtur, ἀπὸ Θεοῦ τῆς οὐσίας; cum melius apud Epiphanium exstet, ἀπαθῶς τέλειος. Quamquam neque hanc lectionem ignotam illi fuisse liquet ex subsequentibus.

(f) Apud Epiphanium græce et latine desideratur ex duobus nominibus significatum filium, sed: ac præterea: hujus decreti versus latina Orientalium sententia prorsus contraria est. Porro illi damnant eos, qui cum audiant Sapientiam, quæ Christus est, se creatam simul et genitam præsententem, volunt cum his verbis originem suam, non ex Dei essentia, sed ex nihilo significare; ita ut Christus non sit Filius, sed tantummodo conditio: in quo Sapientia verho creavit me ad hoc utatur, ut cum subiecit genuit me; et similia cum esse indicet, et sine passione genitum. Quam quidem Orientalium interpretationem Hilarius, lib. xii de Trin. n. 50, ut inductum non probat, sed factur tamen non impium: quamvis hic ad eorum sententiam, propriam reticens, sese accommodet.

(g) Verbum perfectus, antea omissum, restitutum ex mss.

(h) Ita omnes mss. At excusi, omnes in generatione sua corporales passiones excludens.

(i) Bad., natus sit et ex Patre nascitur. Mir., natus est, sic et ex Patre, etc. Editi alii, natus est et ex Patre, etc. Castiganur ope mss.

creaturam esse Dei filium profiteri ausa, dicitur : A qua impia creatura ex nihilo opinionem, impassibili per eam (a) divinitatis perfectione monstrata, consequens professio naturalis generationis extinguit.

VI. Et si quis in Filio, (b) Patris similitudinem secundum essentiam quidem ipso Filio revelante per hanc qua dicit : Sicut enim Pater habet vitam in se, et Filio dedit habere vitam in semetipso (Joan. v, 26); juxta efficaciam autem per ea qua docet : Quae enim Pater facit, eadem et Filius similiter facit (Ibid., 13), solam secundum efficaciam similitudinem concedens, (c) juxta essentiam vero, quod est principalissimum fidei nostrae, Filium fraudet : quia semetipsum fraudans (d) cognitione vite perpetuae, quae est in Patre et Filio : anathema sit.

49. Virtutis similitudo non est nisi ex naturae similitudine. Vita essentia significatur. — Concluserunt haeretici Scripturarum auctoritatibus, hoc solum tribuere solent Filio, ut Patri tantum virtute similis sit, adiungunt autem ei similitudinem naturae : stulti atque impii, non intelligentes non nisi ex naturae similitudine similitudinem esse virtutis. Neque enim aliquid inferiori naturae, superioris a se potiorisque naturae virtutem consequitur. Aut quid haec asserentes de omnipotente Deo patre profitebantur, si (e) virtuti suae virtus naturae inferioris aequatur? Non enim potest negari, quin Filius idem possit; cum dixerit : Quaecumque facit 472 Pater, eadem et Filius facit similiter (Joan. v, 19). Sed similitudini virtutis naturae similitudo succedit, cum dicit : Sicut enim habet Pater vitam in se, ita et Filio dedit vitam habere in semetipso (Ibid., 26). In vita, naturae et essentiae significatio est : quae sicut habetur, ita data esse decessit ad habendum. Tenet ergo vitae similitudo virtutis similitudinem : similitudo enim virtutis non potest esse dissimilis naturae. Atque ita necesse est, ut essentiae similitudo virtutis similitudinem consequatur : quia sicut ea quae Pater facit, eadem et Filius facit : ita sicut habens vitam Pater, sic habendum Filio dedit vitam. Condemnatur ergo impie professionis temeritas, quae virtutis similitudinem confitens, dissimilitudinem ausa sit praedicare naturae : cum principalis spei nostrae fides sit, indifferentem in Patre et Filio divinitatis substantiam confiteri.

(a) Supple, professionem, vel rorem qua nititur praedicta opinio impia, puta creavit me.

(b) Hic post Patris similitudinem (graeco, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ὁμοιωσέναι), supplendum sibi esse.

(c) Clarus hoc ita enunciatur : similitudine autem facta essentiam, quod est principalissimum, etc.

(d) Fr., Mur., Lips. et Par., cognatione : male, ut perspicuum est ex graeco sermone, ὅς ἐστιν ἀποστρέφειν τὴν ἐν ἑαυτῷ ἰσχυρίαν καὶ τὴν αἰδίαν ζωὴν : quem minus continue reddere sic liceret; tanquam se ipsum fraudans vita aeterna, quae in cognatione Patris et Filii vita est, juxta verba Joan. vvi, 7.

(e) Editi, virtutis suae : mendose.

(f) Editi hic non repetunt patrem : et antea Lips. et Par. vocabulum sibi suppresserunt. Restituantur quae mss. et ex graeco, τὸν ἑαυτοῦ πατέρα καὶ ἑαυτὸν ἑαυτῷ αἰδίαν ζωὴν ἑαυτοῦ, ὅτι ἐστὶν ἀποστρέφειν : quibus verbis

VII. Et si quis Patrem et Filium credere se promittens, Patrem dissimilis sibi essentiae (f) patrem dicat, sed similis efficaciae; quasi profanas et novas voces contra essentiam Filii loquens, et inveniens (g) vere Dei filium esse : anathema sit.

20. Haeretici de Iose Patrem et Filium confitentes, Refelluntur Filium negantes a Patre, et Iose ob similitudinem naturae. — Confusus pernixitatis veritate frequenter haeretici claudunt, et incensorum aures communium vocabulorum sono capient, Patrem et Filium solis nominibus, non etiam per veritatem naturalis et genuinae essentiae predicantes : quia omnium creationum sciunt dici Deum patrem, et sanctos quoque nuncupari invenierint Dei filios. Quo exemplo Patrem et Filium secundum communia universitatis nomina confitentur; ut Pater et Filius dicantur potius, quam sint. Dicuntur enim, non etiam sunt, si in his differentis essentiae discreta natura est : cum non possit paterni nominis veritas nisi ex natura sua e progenie acquiri. Pater itaque non potest alienae a se ac dissimilis substantiae pater dici; quia nativitas perfecta non habet dissidentem originalis substantiae diversitatem. Repudiat ergo haec omnis impietas, quae Patrem non secundum naturam suam (h) geniti ex se filii patrem loquatur. Neque enim per id pater dicitur Deus, si habeat virtuti atque efficaciae suae similem creationem; sed si generit non dissimilis atque alienae a se essentiae naturae : quia diversitatem paternae naturae nativitas naturalis non recipit. Atque ob id anathema sunt, qui 473 Patrem asserant dissimilis sibi naturae patrem esse : ut ex Deo aliud quam Deus natus sit, et putent essentiam Patris a se in Filio degenerasse gignendo. Peripunt enim, quantum in se est, ipsam illam inaccessibilem Patris et indemutabilem essentiam, (i) qui aasi sunt ei in Unigeniti sui nativitate dissimilitudinem degeneratae essentiae naturalis ingerere.

VIII. Et si quis intelligens (j) similem secundum essentiam Filium ejus, cuius et filius intelligitur; eundem dicens Filium quem Patrem, aut partem Patris, aut per emanationem aut aliquam passionem, quemadmodum corporales filios, ab incorporeali Patre incorporealem Filium subsistentem : anathema sit.

21. Cavetur in omnibus adversum singularum per-

damnatur qui volunt Patrem gignere ac parere essentiam sui non similem.

(g) Sic mss., consentientem graeco, καὶ ὁμοιωσέναι τὸν ἑαυτοῦ θεοῦ πατέρα. At excusi, verum Dei Filium.

(h) Fr., Lips. et Par., genitque ex se : castigantur ex Ruf. et potioribus mss. Mox vocabulis Deus et pater loco mutatis, clarior sic efficeretur oratio : Neque enim per id Deus dicitur pater, si, etc.

(i) Sic mss. Editi vero, quia aasi sunt in unigeniti sui nativitate.

(j) Minus obscure erunt haec ita ordinata : Et si quis intelligens Filium secundum essentiam similem ejus, cuius et filius intelligitur; aut eundem dicit (ὅμοιον), aut partem Patris, ubi in vulgatis mendose, aut partem Patris. Tam in mss. Colb. et Gemm., aut partem in unigeniti, non aasi per emanationem

versitatem vna neque creata haudis admittitur. Plures enim hereticorum idiotis similem secundum divinitatem esse Patri Filium dicunt, et per similitudinis proprietatem eundem Patrem esse quem Filium conirmit: quia indiscreti similitudo admittit videri unum ac singularis occasionem. Quod etiam non dissentit in genere, id videtur in unione manere naturae.

22. Filius eo quod natus, nec ipse qui Pater, nec alius quam Pater. Filium a Patre aliud volentes, ob distinctionem personae. — Sed nativitas non admittit hanc fabulam; quia unio non habet nativitatem. Quod enim natum est, habet nativitatis suae patrem. Neque quia indiscreti est nascentis a gignente divinitas, ideo ipse est et generator et genitus; cum non possit nisi alius atque alius esse et generas et natus, neque rursus (a) dissimilis esse possit natus et generans. Anathema ergo est, qui in Patre et Filio naturae similitudinem ad abolendam Filii personalem significationem praedicabit: quia cum in nullo differat res a re per mutam similitudinem; similitudo tamen ipsa, non recipiens unionem, Patrem et Filium per id, quod Filius inmemorabilis similitudo Patris est, confiteri. Non enim aut pater est Filius Patris, ut unus dici possit et natus et generans. Neque emanatio est, ut continenti fluxu per corporalem et indivisum procurrentem eadem ipse fluxus retentus in origine, (b) ipsam sibi sit serie atque tractu cohaerenti origo quod fluxus. Sed perfecta cavitas est, et cum naturae similitudine manens: non conceptu et partu corporali corporaliter incubata, sed secundum ejusdem naturae similitudinem incorporatis **475.** Filius ex incorporeo Patre subsistens.

IX. Et si quis, propterea quod nunquam Pater Filius intelligitur, et quod Filius nunquam Pater intelligitur, alium dicens Filium praeter Patrem, propterea quod alius sit Pater, alius sit Filius, secundum quod dictum est, *Alius est qui testimonium perhibet* (c) *mihī, qui me misit Pater* (Joan., v, 32): (d) propter hanc piam in Ecclesia intelligendam proprietatem personae Patris et Filii, timens ne quando idem intelligatur Filius et Pater, similem (e) non dicat etiam juxta essentiam Patri: anathema sit.

(a) In mss. *indissimilis*: ac deinde in solo Vatic. *esse non possit*. Jam supra, n. 20, pro, *sed si generis non dissimilis*, in omnibus prope mss. exstabat, non *indissimilis*: quae lectio, licet forsitan superior, ut sit *indissimilis quasi intrinsece dissimilis*, a nobis tamen non revocatur, ne errandi sit occasio.

(b) Vetusior eodex Coll. *ipsud*: quae vox rursus infra, num. 25, et alibi eadem ratione in eo existitur.

(c) In uno ms. Coll. et altero Sabin. *perhibet de me*, graeco, *ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ*, eadem consentiente: in quo deinde pro verbis, *qui misit me Pater*, subiicitur, *καὶ, μαρτυρεῖ γὰρ, ἡσὶ. ὁ πέμψας με Πατὴρ*, quae sententia alia est ex Joan. v, 32, ad confirmationem ejusdem dicti abata.

(d) In versione latini Epiphaniī, majoris claritatis ergo, non male hic adjicitur *si quis inquam*, cuiusmodi graeco non habeatur. Sed tantum, *ὃς τὰς αὐτῶν τῶν ἐν-*

A 25. *Quam caute duo haereticos contra Dei filium praecipit.* — Dictum ad Apostolos Domini est: *Estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbae* (Math., x, 16). Per quā dissidentiam a se autmantium inesse nobis voluit naturam: sed ita, ut serpentinum prudentiam columbae simplicitatis temperaret, et simplicitatem columbae prudentia serpentis instrueret; feretque et simplex sapientia, et sapiens simplicitas: quod praecipit in hujus fidei expositione servatum est. Namque cum superior, de qua locuti sumus, sententia id cavisset, ne per similitudinem essentiae, personalis unio praedicaretur; neque ut naturae indifferentia perimeret Filii nativitatem; et unus ac solitarius nobis esset in sensu, quia alter ab altero non differret in genere: sed non sequenti sententia illi prudentiae serpentis, cui con-

B figurari eam columbae simplicitate praecipitur, per simplicem atque apostolicam prudentiam unum occursum est; ne forte per id, quod personalis unio non reciperetur, quia alius sit Pater, alius et Filius, praedictio iterum dissimilis naturae possit obterepe. ne cum alius est qui miserit, et alius est qui missus est (quia non minus est missus et mitens), discrete ad dissimilis naturae existimarentur esse missus et mitens, cum diversa essentiae esse non possint natus et gignens. Reinegar itaque in Patre et Filio naturae indifferentis similitudo per essentiae nativitatem: non tamen dampnum personae affert, ut unus sit missus et mitens, similitudo naturae. Neque rursus in personae proprietate, cum non possit ipse sibi unus et filius et Pater dici, auferat similitudo naturae. Atque ita et nativitatis veritas ad similitudinem profecti essentiae, et similitudo essentiae non (f) amittit nativitatis personalem veritatem. Neque rursus professio gignentis et geniti **475** similitudinem excludit essentiae; quia cum gignens et genitus unus esse non possit, non tamen diversae naturae sint *natus et generans*.

X. Et si quis in aliquo tempore patrem (g) Deum unigenitum filii intelligat, et non super tempora et super omnem humanam estimationem (h) unigenitum filium siue passione existisse: quasi praetergrediens evangelicam praedicationem, quae (i) temporum quidem intereapdinem de Patre et Filio ad

αὐτῶ ἐν τῷ Ευαγγέλιῳ νοουμένου ἰσοῦστατος τῶν προσώπων, Πατρὸς μὲν καὶ υἱοῦ: quod posset verti, propriè hanc: quae pia (ant pie) in Ecclesia intelligitur, personarum Patris et Filii proprietatem. Hinc liquet, male apud Pat. et Lips. omitti in Ecclesia.

(c) Graeco, *ἀπόστολος λέγει*, quod est, *dissimilem dicat*.

(f) Ms. Corb. alique nonnulli, *non admittit*.

(g) In graeco plurae repetitur vox *patrem* loco vocabuli *Deum*. Arguitur hic doctrina Arii, qui Deum ex se aeternum, tantum in tempore patrem fuisse assererat.

(h) Graeco, *πιστεύει τὸν μονογενῆ υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀπαθὸς θεοῦσιν, σκεδὰτ unigenitum filium ex Patre sine passione subsistisse.*

(i) Mss. summo consensu, *temporum quidem interpositionem*: quod graeco uno verbo enuntiat *τοῦς μὲν χρόνους*: deinde cum verbu Hilarius *adspersio*

spernata est, fideliter autem nos docuit, quod in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan., 1, 1): anathema sit.)

24. Pater non intra tempora. Filium magis jam esse quam nasci docet Evangelium. — Pia professio est, Patrem non intra tempora contineri: omnem enim intelligentiæ sensum excedit intemporalis patris nominis veritas. Etsi ipsa paterni nominis, per quod impassibilis origo parentis est, religiosæ confessionis est: non tamen tenetur in tempore: quia non potest æternus et infinitus Deus pater intelligi temporalis, et secundum evangelicam prædicationem cognoscitur unigenitus Deus Verbum magis jam in principio apud Deum esse, quam nasci.

XI. « Et si quis seniorem (a) tempore Patrem dicat Filio ex se unigenito, juniorem autem Filium Patre (b): anathema sit. »

25. Filius ut Patris imago, non est eo junior. Ex eo quod Deus semel pater, semper fuit pater, semper et Filius. — Similitudo essentialis configurata in genere, indifferens quoque docetur in tempore: ut qui imago est Dei, qui Verbum est, qui Deus est apud Deum in principio, qui similis est Patri, interjecto inter se ac Patrem tempore, non perfectum in se habeat quod et imago est, et Verbum est, et Deus est. Si enim tempore junior prædicatur, amissi et imaginis et similitudinis veritatem: quis similitudo jam non sit, quæ dissimilis reperitur in tempore. Quia ipsum illud, quod Deus pater est, tempus aliquando non potest habere ne Pater sit: ex quo nec in Filio tempus potest esse ne filius sit. Atque ob id, nec Pater Filio senior, nec Filius Patre junior esse dicendus est: quia utriusque nominis veritas non potest esse sine altero.

476 XII. « Et si quis intemporalem unigeniti filii de Patre (c) substantiam ad innascibilem Dei essentialiam referat, quasi Filium (d) Patrem dicens: anathema sit. »

26. Filius etsi intemporalis, non tamen innascibilis. — Dedisse superior definitio occasionem hæreticis videbatur, cum tempus nativitatis filii negaretur

est, pro παρασάμενον, quod est *rejecit*, legiose videtur χαθορασάμενον, aut aliud verbum ab ὄραω, non ab ἔδω compulsum.

(a) In aliquot mss. desideratur tempore: quæ vox græcæ exstat, non tantum hic, sed et infra post juniorem.

(b) Mss. a Patre.

(c) Græcicam vocem ὑποστάσιως veritè Hilarius substantiam: quomodo lib. iv, n. 13, ubi græcè habetur, πρὸς εἶναι ὑποστάσις, ἕκαστῃ, Ἰῶς, καὶ ὄντων ἑνὸς ἑστίαι, latine legit, tres substantiæ sunt, Pater, Filius et Spiritus sanctus. At ubi reperit ὁμοίαν, constanter transfert essentialiam.

(d) Græcæ uno verbo, νιονότορα.

(e) Aut certe non excludit nativitatem. Mox in mss. Colb. aliud ipsud: quod notatum ut advertatur ipsum neutro genere esse intelligendum.

(f) Quas nimirum, ut monuit, Sirmium publicanum, non quas elidit Ancyra. His enim Epiphanius aliam quælibet præmittit, ac subijcit duas, quarum in postrema dæmonstrat qui Filium Patri tantum non in hominibus propagant. Et hujus quidem motorem esse Eustathium Sebastianum notari vide-

(quia nefas esset, si Pater esset in tempore: in tempore autem esset, si Filius tempori subderetur): ut per hæc opportunitatem temporis abnegati, sub Filii nuncupatione, Pater, qui innascibilis esset, singularis atque unicus ipse sibi et pater et filius prædicaretur: quia ubi nascendi tempus excluditur, illic opinio videtur innascibilitatis admitti: ut natus non putetur, cujus nativitas non sit in tempore. Idcirco ne per hæc occasionem temporis abnegati, hæresis (Sahelliana) uniois irreperet; hæc impietas damnatur, quæ andest intemporalis nativitatem ad unicam ac singularem innascibilis essentialis referre substantiam: cum aliud sit intemporalis esse, aliud sit esse non natum: quorum unum habet (e) licet extra tempus nativitatem, aliud ipsum sibi, ad id quod est, solus atque idem auctor æternus sit.

27. Definitionum harum ratio. Expositio quæ ab Hilario adhibita. A quibus earum subscriptio extorta. Harum synopsis. — Percurrimus, charissimi Fratres, omnes (f) Orientalium episcoporum editas fidei definitiones, quas adversum emergentem proximæ hæresim, (g) congregata intra se synodo condiderunt. Et nos, quantum potuimus, (h) ad intelligentiæ eorum sensum, expositionis nostræ sermone coaptavimus, famulantes patrius eorum dictis, quam dictorum alienorum auctores existimandi: quibus adversum novam et profanam impietatem, hæc conscientie suæ et adæptæ jam pridem doctrinæ (i) insituta decernunt, et eos, qui hæc apud Sirmium hæresim conscripserant, vel conscriptam susceperant, ignorantem confidentes ad subscriptionem decretorum talium coegerunt: ubi Filius Patris imago perfecta est: ubi sub indifferentis imaginis proprietate, per profanam fraudem Filius non aboletur, ut pater sit: ubi 477 imago Patris Filius prædicatur per similitudinis veritatem, a substantia Patris, cujus imago est, substantiæ diversitate non differt: ubi per habitam a Patre vitam et acceptam a Filio vitam, nihil differens in substantia, quæ significatur in vita, habeat Pater, quam Filius accepit ad habendum: ubi non creatura est Filius genitus, sed a natura Pa-

trur Basilius Cæsar, epist. lxxiv, ubi anathematismum contra homonion in conventu Ancyrae habito eum scripsisse memorat. Nisi quis verbo γράψαι intelligendum putet subscripsisse.

(g) Ita in mss. At in vulgatis, congregati intra synodum. Quomodo hic Hilarius proximæ emergentem, ita episcopi Ancyrae congregati, apud Epiphanium, hæc. lxxiii, n. 13 et 19, Anonæorum appellant novam hæresim, ejusque assertores novos hæreticos.

(h) Plerique mss., ad intelligentiam eorum seu-n. Sollicite cavet Hilarius, ne dictorum, quorum est interpres, auctor judicetur: consensu scilicet. Idem illum, quam excusat, non esse omnino parum.

(i) In vulgatis, doctrine suæ. Abest sane a mss. Novitatis doctrinæ Aumæorum opponit Hilarius antiquitatem doctrinæ Orientalium: quia unimur illi, apud Epiphani., hæc. lxxiii, n. 2, postquam Antiocheni Concilii, an. 344, fidei sese adhaerere professi sunt, hoc etiam subiungit: *Comperimus illam nos fidem quam apostolicis inde temporibus continuata ad Patres nostros usque successione accepimus, velut patrimonium iuri ne defraudet.*

tres indiscreta substantia est: ubi sicut inter Patrem et Filium indifferens virtus est, ita nullam inter se diversitatem patiatur (a) essentia ubi Pater, generando Filium, nihil ex se (b) in eo degenerat diversitate naturæ: ubi quia nihil differat in utroquo (c) similitudo naturæ, proprietates tamen similitudinis personalium nominum respuat unionem, ne subsistens unus sit, qui et Pater dicatur et filius: ubi quia pie dicitur et Pater mittens, et Filius missus; in nullo tamen inter Patrem et Filium, id est, inter missum atque mittentem discernatur essentia: ubi non intra tempora paterni nominis veritas continetur: ubi Filius Patri non esse posterior in tempore: ubi ultra tempus omne perfecta natiuitas inaccessibilitatis in se non aduulit errorem.

28. *Decreta quo tempore edita. Qua occasione, cur. Fides ubique alia.* — Et hæc quidem, Fratres carissimi, omnia quæ edita esse fidei doctrina, per pauca (d) iuxta universitatis modum Orientales, sub his ipsis prope diebus, quibus vos iugestam hæresim respicistis, eversit: cuius exponendæ ea fuit ratio, quod unius substantiæ 478 silentio (e) decernebatur. Sed jam superioribus diversisque temporibus, multis his causis postulantis, fides alias necesse

(a) Editi, essentia. Rectius mss., essentia. Respicitur enim decretum 6, quo Filius videtur pariter atque essentia Patri similis assertur.

(b) Bad. cum omnibus prope mss., in eodem generat: bene de decreto 7 summam hic retractato, quo Patrem distinctis sibi essentia patrem esse dicens damnatur. Editi alii, in eodem degenerat. Retinemus cum ms. Carn., uno Colb. et altero Sorbon., in eo degenerat: maxime enim supra, n. 20, in predicti decreti enarratione eos Hilarius probet rite esse damnatos, qui putent essentiam Patris a se in Filio degenerasse.

(c) Perverse in vulgatis, naturæ proprietates, tamen, ommissa voce similitudo: quæ huc revocanda fuit ex mss. Silve majoris et reginæ Succorum; nisi forte quis malit naturæ, loco naturæ. Mox in ms. Carn., refutat, non respuit.

(d) Quotquot scilicet post acceptas Georgii Laodicensi litteras cum iis, qui jam Ancyra ad consecrandam ecclesiam conuenerant, celeriter potuerunt convocari, ut narrat Sozom. lib. iv, c. 15. Apud Epiphanium, hær. lxxiii, n. 12, tantum duodecim leguntur subscripsi. Sed in us non memorantur Eleusinus Cyprii, et Leontius presbyter, quos cum Basilio et Eustathio ab hac synodo ad imperatorem legatos esse scribit Sozomenus loco laudato: quod iudicio est non omnes ab Epiphano esse recensitos. Falso autem credidit Vigilii Taps., lib. v contra Eutich. n. 3, duodecim illas sententias ab universis Orientalibus episcopis in unum congregatis fuisse editas: hoc, puto, delens, quod Hilarius Orientales simpliciter et generatim laudare solet ut eam auctores.

(e) Hoc ita intelligere quis posset, ut orientalium fidem ideo sibi exponendum duxerit Hilarius, quia illi unius substantiæ vocabulum postrema definitione sua damnauerant. Nihil tamen sibi vult aliud, nisi ut Orientales benigne excuset quod fidem iterato exposuerint; cum ex hæresis, quæ substantiæ silentium decernebat (tum Sirmio per Valentem et Ursacium, tum Antiochia per Eudoxum emergentis) occasione ad id prastandum fuerint adducti. Hinc apprime sequitur: Sed diversis temporibus fides alias necesse fuerit conscribi. Quibus lectis Vigilii, Hilarii consilium non satis prudenter advertens, catholicæ consultiuit synodos, quas ille hic excusare conatur: et lib. v

conseribi, quæ quales sint, ex ipsis intelligitur. Omnibus enim quæ ab iis gesta sunt cogitatis, facilius tum et plenus earum rerum, de quibus inter nos quæstio est, absolutiorum religiosam et unitati congruum afferentius.

Exposito (an. 341, edita) ecclesiasticæ fidei, quæ exposita est in synodo (f) habita per Encamias Antiochenæ ecclesiæ consummate. (g) Exposuerunt qui adfuerunt episcopi nonaginta septem, cum in suspicionem venisset unus (h) ex episcopis quod prava sentiret.

29. « Credimus consequenter evangelicæ et apostolicæ traditioni in unum Deum patrem omnipotentem, cunctorum quæ sunt ædificatorem et factorem (i) et provisorum, de quo omnia et in unum Dominum Jesum Christum filium ipsius unigenitum, Deum per quem omnia, qui generatus est (j) ex Patre, Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum de perfecto, regem de rege, Dominum de Domino, (k) verbum, sapientiam, vitam, lumen verum, vitam veram, resurrectionem, pastorem, januam, (l) inconvertibilem et immutabilem, divinitatis essentiaque

contra Eutychem, n. 2, in eadem respiciens asseverat nihil imperitis et tenerariis esse, qui nesciant iustas fidei constitutiones, post Nicænam synodum, contra novorum hæreticorum inanis eruptiones, diversis in locis congregatos episcopos edidisse.

(f) Celebrata est hæc synodus, ut tradit Athanasius lib. de Synod. presente Constantio, Marcellino et Probino Coss. iudici. 14, anno a morte Constantini 5, proindeque Julii Romani Pontificis 5. Christi 341, ex occasione dedicanda ecclesiæ, cuius fundamenta ab annis decem jecerat Constantinus. Episcopos 90 in ea convenisse aiunt Athanasius et Socrates. lib. ii, c. 8. Sozomenus autem, lib. v, c. 5, ex editione Valesii cum nostro Hilario consentit.

(g) Aiebant, Si Sozomeno, l. iii, c. 5, habenda fides, reperisse se hanc fidem scriptam manu ipsius Luciani ejus qui Nicomedia martyrium perpassus est. Verum, ut mox ostendemus, quardam ex ipsa Athanasius adseribit tanquam ab Acacio et Eusebio in Encamiis prolata, Acacius veto plura ejusdem verba Asterio attribuit. Neque obscure indicat Hilarius, eos ipsos, qui synodo intererant, formulæ hujus exstitisse auctores. Observamus obiter, longe aliud esse Antiochenæ ecclesiæ symbolum, quod, lib. vi de Incarn. c. 5, describit Casianus.

(h) Baronius, ad an. 341, num. 22, unum illum putat fuisse Gregorium, eique obiectum esse quod prava sentiret, cum primum in eo conventu destinata est episcopos Alexandrinus. Aliam hujus firmilæ conscribendam causam adert Athanasius, lib. de Synod. p. 891, quod nimirum cum non unus, sed plerique et qui in hac synodo primas agebant, ab omnibus de hæresi male audirent, ambiguas professiones edendo saltem focum læræ conati sint.

(i) Voci provisorum, nulla græca respondet apud Socratem, sed apud Athanasium in novissima editione restituitur ex mss. καὶ προνοητός.

(j) Græca exemplaria hic addunt πρὸ τῶν αἰώνων, ante sæcula.

(k) In grævis exemplarius, λόγος ζωῆς, σοφίας ζωῆς: et mox apud Athanasium, ὁδὸν ἀληθείας; et apud Socrat. ὁδὸν ἀληθείας, pro riam veram.

(l) Ms. Corb. cum pluribus aliis, inconvertibilis et immutabilis: quomodo alias exhibebatur hic locus;

et virtutis (a) et glorie incommutabilem **479** imaginem, primum editum totius creature, qui (b) semper fuit in principio apud Deum Verbum Deus, iuxta quod dictum est in Evangelio, *Et Deus erat Verbum* (Joan. 1, 1), per quem omnia facta sunt, et in quo omnia constant: qui in novissimis diebus descendit: desursum, et natus est ex virgine secundum Scripturas, et (c) agnus fidei est, mediator Dei et hominum, predestinatus fidei nostre, et dux vite. Dixit quoque: *Non enim descendi de celo, ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit* (Joan. vi, 38). Qui passus est et resurrexit (d) pro nobis tertia die, et ascendit in cœlos, et sedet in dextera Patris, et iterum venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum, qui in paraclisin et sanctificationem et consummationem credentibus datus est, iuxta quod et Dominus Jesus Christus ordinavit (e) discipulis dicens: *Perite, et docete universas gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19): (f) manifeste utique Patris vere patris, certumque Filii vere filii, et Spiritus sancti vere spiritus sancti; hisque nominibus non simpliciter neque otiose propositis, sed significantibus diligenter propriam uniuscujusque nominatorum substantiam et ordinem et gloriam, (g) ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum.

50. Et hanc ergo habentes fidem, et ab initio et usque in finem habituri in conspectu Dei et Christi, omnem hæreticam et pravam sectam anathematizamus: et si quis præter salutem Scripturarum et rectam fidem docet, dicens aut tempus, aut spatium, aut sæculum, aut esse aut fuisse prius, quam (h) generatus Filius: anathema sit. Et si quis Filium conditionem dicit, quemadmodum unum conditionum: aut nativitatem, sicut sunt nativitates; aut factio-

nem, sicut sunt factiores; et non sicut divine Scripture tradiderunt singula quæque, **480** quæ superius dicta sunt; et si quis aliud docet, aut evangelizat præter quam quod accepimus: anathema sit. Nos enim omnibus, quæ divinis Scripturis tradita sunt a prophetis et ab apostolis, vere et cum timore et credimus et sequimur.

51. *Fides hæc quatenus suspecta.* — Minus forte expresse videtur de indifferenti similitudine Patris et Filii fides hæc locuta esse, maxime cum de Patre et Filio et Spiritu sancto ita senserit significatam in nominibus propriam uniuscujusque nominatorum substantiam et ordinem et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum.

52. *Excusatur ex scopo concilii hæresis nova post Nicenam synodum. Trinitatis substantiæ tres qui apud Orientales recte dicantur.* — Et primum sciendum est, non adversum hæresim, quæ dissimilis substantiam Patrem et Filium (i) ausa est predicare, in Antiochia fuisse conventum; sed adversus eam, (j) quæ post sanctam synodum Nicenam in id proruperat, ut tria nomina Patri vellet adscribere, de qua suo loco tractabimus. Memini enim me in exordio sermonis patientiam et æquanimittatem legentium atque audientium usque ad absolutionem omnium dictorum meorum poposcisse; ne temerarius quisquam in me judex ante cognitionem perfecti sermonis existeret. Voleus igitur congregata sanctorum synodus impietatem eam perimere, quæ veritatem Patris et Filii et Spiritus sancti nominum numero cluderet: ut non subsistente causa uniuscujusque nominis, triplex nomenclatio obtineret sub falsitate nominum unio-nem, et Pater solus atque unus idem atque ipse haberet et Spiritus sancti nomen et Filii: idcirco *tres substantias* esse dixerunt, subsistentium personas per substantias (k) eloquentes, non substantiam Patris

lib. in Constant. n. 25. Verius potiores, Carn., duo Coll., Germ., Sorb., juxta græcum, *inconvertibilem et immutabilem*. Integram illam sententiam ut ab Acacio et Eusebio in Encyclico prolato prodit Athanasius, lib. de Synod. pag. 911. Acacius autem, apud Epiphanium, hæc. lxxii. n. 6. hæc et pleraque superiora verba Asterio attribuit.

(a) Græce, *δυνατός, καὶ σοφός, καὶ ὁσιός τοῦ Πατρός.*

(b) Altest semper apud Athenas. et Soerat. Ob hæc vocem, a qua Arianos vehementer abhorruisse Hilarius lib. iv de Trin. n. 5. indicat. ipse infra, n. 55, significat eam formulam sibi nimis fuisse suspectam.

(c) Ex græca phrasi legendum *homo factus est*; et mox apostolus fidei, non predestinatus fidei.

(d) Apud Soeratem, *τὸν παθόντα ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ὑπὲρ ἡμῶν*. Hoc secundum ὑπὲρ ἡμῶν altest apud Athanas.

(e) Sic Bad. cum mss. Alia vero edit., *discipulis.*

(f) Editi. *Manifesta utique Patris* (hæc addit Bad. persona), *vere patris, certaque Filii vere filii, notaque Spiritus sancti*: castigantur ex græco et potioribus mss.

(g) Græce, *ὡς εἶπαι τῶν ὑποστάσεων τριῶν, τῇ δὲ συνωνίᾳ ἓν*, quæ verba v. r. Hucius, lib. n Origin. q. 2, n. 5, depremita fuisse conjecit ex Origene, lib. viii contra Celsum, asserente, Patrem et Filium, *ἵνα δύο τῇ ὑποστάσει πᾶράλλακτα, ἓν δὲ τῇ ὁμοιότητι καὶ τῇ συγκοινωνίᾳ καὶ τῇ συμπύκνωσιν τοῦ θεοῦ πατρὸς.*

(h) Lips. et Par. *generatur*. Er. cum vetustiore ms. Coll. et Germ. *generatur*. Bad. cum exteris, *generatus* Græce, *πρὸ τοῦ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ.*

(i) In prius vulgatis adjeitur *hic et Spiritum sanctum*: absque auctoritate.

(j) Hoc saltem obtendebant Eusebiani, qui sibi adversantes, Sabellianæ hæresis nomine solebant infamare.

(k) Quod enim vertit noster interpres *tres substantias*, illi τρεῖς ὑποστάσεις dixerunt. Verum, ut monuit Epiphanius hæc. lxxvii. n. 17, *ne quem hypostasion appellatio perturbet, ob id enim hypostasos ut Orientalibus usurpantur, ut personarum proprietates subsistentis existentesque declarent.* Et post pauca: *Mentio subsistentis existentsque Patris et Filii et Spiritus sancti proprietates, subsistentium personarum hypostasos appellant Orientales; non ut tres illas hypostasos tria principia tresque deos esse dicant: nam eos anathemate damnant, qui tres deos dicunt.* Neque vero tunc temporis hæresis in suspicionem laborabat, qui tria in divinis predicabant. Hoc ipsum eam cathæcæ etiam postea prædicaavit Gregorius Naz. Or. sxxix, n. 5, et alibi; prædixerant et Occidentales, puta, Consentius, episc. apud Augustinum cxix, n. 1, scribens: *Una virtus est, quam tria possidet virtutes; una substantia est, in qua tria sunt quæ subsistent, Augustinus, inquit, episc. cxxx, ad Maximum, n. 5. Et hæc omnia, inquit, nec confuse unum sunt, nec deo*

et Filii (a) diversitate dissimilis essentia separantes. Quod autem dictum est : *Ut sine quidem per substantiam tria, per consonantiam vera unum*, non habet calumniam : quia (b) connumerata Spiritu, il est paracletus, consonantie potius, quam essentia. **481** per similitudinem substantiæ predicari convenit unitatem.

53. Hac formula eandem Patris ac Filii essentiam predicari. Nativitatis et impassibilitatis discrimen. Filii immutabilitatis. — Ceterum omnis superior sermo in nullo Patrem et Filium essentia ac natura diversitate discrevit. Ubi enim dicitur, *Deum de Deo, totum ex toto* ; non anbigitur totum Deum ex toto Deo natum. Nam et Dei de Deo natura non differt, et totus ex toto in his est ipse, quibus Pater est. **Unus ex uno** passioe humani partus et conceptionis excludit : ut dum unus ex uno est, non aliunde, nec diversus, aut (c) alius sit, qui est unus ex uno, perfectus a perfecto. Non differt præter originis causam ab impassibilitate nativitas ; cum perfectio utriusque non differat. *Rex de Rege*. Non admittit unum atque eodem nomine potestas enumerata dissimilitudinem potestatis. *Dominum de Domino*. Dominatus quoque æquatur in Domino : nec recipit differentiam confessa in utroque siue diversitate dominatio. Illud vero, quod post multa alia subjectum est, *inconvertibilem et immutabilem, divinitatis et essentia et virtutis et glorie inconvertibilem imaginem*, absolutum est. Nam ex Deo Deus, ex toto totus, ex uno unus, et ex perfecto perfectus, et ex rege rex, et ex Domino Dominus, cum in ea omni divinitatis gloria atque natura, in qua Pater permanet, natus quoque subsistat et Filius ; etiam hoc ex paterna

juncte tria sunt, sed cum sint unum, tria sunt ; et cum sint tria, unum sunt.

(a) Rursus librè renovimus *verbes*, et Spiritus sancti, adjectas absque mss. auctoritate.

(b) In vulgatis, *connumerato*. Connumeris in mss. continentur. Quod vero sequitur, an ita intellexerit Hilarius, ut Spiritus sanctus, quemadmodum dicitur in Scholis, vi processionis sue non procedat a Patre formaliter ut similis? Certe lib. xii, n. 55, magna fide prohibet se Spiritum sanctum nunquam dicturum esse, aut genitum, aut creatum. Quam autem inculentem adstruit Spiritus sancti divinitatem, jam ostendimus præfat. in libro de Trin. n. 15, adeo ut suspensus nemini videri jam debeat esse locus.

(c) Sic mss. potiores, duo Colb., Cat., Germ., Soubon. Alii vero libri, *aliud sit*. Ut scilicet Hilarius aliud usurpat ad distinctionem persone, ita tunc aliud ad distinctionem nature.

(d) Hic auctoritas non aliud sonat ac *auctor* : patris, unus ex auctore cuius est natura indemutabilis.

(e) Edm, cum primus editus esset totus creatura, dicitur et ipse ille semper fuisse in principio apud Deum. Verbum Deus dicitur, dum primus editur. Natus fuisse ostenditur, etc.

(f) Unus codex Colb. cum Carn., Mic. et vulgatis, *substantiam*. Alter Colb. cum Germ., *substantium*. Præferimus cum cæteris *substantiam* ; cum hic excusentur Orientales, quod triam hypostasin introduxerint, ac verbum græcum *ὑποστάσις* latine *substantiam* nomine Hilarius reddidit.

(g) Tholom huc apud Bad. omissam, et in aditibus ubi ad marginem demittitur adjectam, suo

substantia habet, ne demutabilis fiat. Non enim in eo nascente, ea, de qua natus est, demutata natura est : sed indemutabilem essentiam natus obtinuit ex indemutabilis (a) auctoritate nature. Nam quamvis imago est, tamen inconvertibilis est imago (non commutata in eo scilicet per dissimilitudinem paterne essentia, ex qua est genitus, natura), quia in eo imago paterne essentia nasceretur. Jam vero cum primus editus (e) esse totus creatura docetur, et ipse ille semper fuisse in principio apud Deum Verbum Deus dicitur ; dum primus editur, natus fuisse ostenditur ; dum semper fuit, nec tempore separatur a **482** Patre. Non ergo videri potest divisio substantiarum (*supple*, ab hac synodo) (qua nihil aliud studuit, quam ut per triam (f) substantiarum nomen, triplicis vocabuli excluderet unionem) ad separationem diversam in Filio et in Patre substantiae introducta ; cum totius fidei expositio Patrem et Filium, impassibilem et unigenitum, nec tempore, nec nomine, nec essentia, nec dignitate, nec dominatione discernat. Dignum autem est conscientia communi etiam cæteras eorumdem episcoporum Orientalium diversis et locis et temporibus conscriptas fides noscere, ut per plures confessiones sinceritas conscientia possit intelligi.

(g) FIDES SECUNDUM ORIENTIS SYNODUM.

(an. 347.)

Sancta synodus in (h) Sardica congregata ex diversis provinciis Orientalium partium, Thelaida, Ægypto, Palestina, Arabia, Phœnicæ, Syria Cæle, Mesopotamia, Cilicia, Cappadocia, Ponto, Paphlagonia, Galatia, Bithynia, Hellesponto, (i) Asia,

loco juxta mss. restituendum euryasias. Eius loco in uno ms. Colb. habetur, *exposito fidei secundum Orientis synodum* ; eodem sensu. Sed non audendus recentior Remig. in quo exstat, *fides Sardica conscripta*.

(h) Mss. constanter et magno consensu, *Sardica*. Hæc membra inscriptio plurimos fessellit, eaque Pontastæ Augustinum decipere tenturum, ut ipse testis est epti. alias *ELAM*, *nume. xlvj*, n. 6. Ille minus cantus fuit Vigilii, lib. v contra Erythen, n. 5. At Hilarium nostrum non fugit, a quibus proderit sequens formula, quamvis non aperte proderit. Porro non Sardica, sed Philippopolis in Thracia edita fuit ab his, qui sibi male consci, Sardicensis synodi iudicia formidabant. Quamquam, exceptis postremis hæc verba, *Sine iter eos, qui dicunt tres esse deos*, etc., primum vulgata est ab Eusebio in aliquot menses post concilium Antiochæ in Eucensis, et in Gallias per Narcessum, Marinum, Theodorum et Marcum ad Constantinam quasi a synodo delata, ut testis est Athanasius, lib. de Synod. p. 895; mox in bibidem subjecti, idem titulum post in consensum venientes eandem prædictis appendicibus *Sinulter eos*, etc., aliisque auctoribus, per Eudovium, Martynum aliosque in Italiam evenerunt. Deumque hic mox subjecti contra Photinum, ab hæc non differt, nisi anathematum adiumentis.

(i) Aliquot mss. proba *notæ*, *Asia Phrygia*. Sic infra apud Bad. necnon in veteri ms. Colb. et aliis, *Europa Thracia* ; quod et apud Vigilium legitur lib. v contra Erythen. Neutra lectio confirmatur Fragmento in, ubi legere est, *Asia, Europa, Hellesponto, Thracia*.

Phrygiis duabus, Pisidia, Cycladum insularum, A Pamphylia, Caria, Lydia, Europa, Thracia, Emimonto, (a) Mysia, Pannonis duabus, hanc exposuimus fidem.

31. r Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, creatorem et factorem universorum, ex quo omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur. Credimus et in unigenitum ejus filium Dominum nostrum Jesum Christum, qui ante omnia secula ex Patre genitus est, Deum ex Deo, lumen ex lumine, per quem facta sunt omnia quæ in cœlis et quæ in terra, visibilia et invisibilia: qui est verbum, et sapientia, et virtus, et vita, et lumen verum: et qui in novissimis diebus propter nos incarnatus est, et natus ex sancta Virgine, qui crucifixus est, et mortuus, et sepultus, et surrexit B ex mortuis tertia die, et receptus in cœlo est, et 483 sedet in dextera Patris, venturus (b) judicare vivos et mortuos, et reddere unicuique secundum opera ejus; cuius regnum sine cessatione permanet in inmensa secula. Sedet enim in dextera Patris non solum in hoc seculo, sed et in futuro. Credimus et in Spiritum sanctum, hoc est, paraclitum, quem promittens Apostolis post reditum in cœlos misit docere eos ac memorari omnia, per quem et sanctificantur sincere in eum credentium animæ. (c) Eos autem, qui dicunt de non exstantibus esse filium Dei, vel ex alia substantia, et non ex Deo, et quod erat aliquando tempus aut seculum quando non erat, alienos novit sancta et catholica Ecclesia. Similiter et eos, qui dicunt tres esse deos; vel Christum non esse Deum et ante secula, neque Christum, neque filium cum esse Dei; vel eum ipsum esse Patrem et Filium et sanctum Spiritum, vel inascibilem filium; vel quod neque consilio neque voluntate Pater genuerit Filium: anathematizat sancta et catholica Ecclesia. (d)

35. Fides hæc Filii originem æternam statuit. Eamque ex Dei substantia. — Brevibus expositio fidei hujus, sed absolutissimis usa est definitionibus. Non condemnans eos, qui de non exstantibus esse Filium dicerent, originem ei non ceptam, sed inuentam

(a) In vulgatis, *Massilia cum Mysia*. In mss. habetur tantum *Mysia*, vel, ut in mss. Colb. et Germ. pingitur, *Moesia*. Provincie totidem et eodem ordine recensentur apud Vigilium. At infra Fragmento cxi, nonnulla est in ordine discrepantia. D

(b) Fragmento cxi hic adjicitur *in fine mundi*; et in græcis formulis, quas supra annotavimus post concilium Antioch. in Gallia et Italian missas, *ἐπὶ συντάξει τοῦ αἰῶνος*.

(c) Epistola pseudosynodi Sardie. Fragmento cxi, hic exhibet, *Credimus in sanctam Ecclesiam catholicam, in remissionem peccatorum, in carnis resurrectionem, in vitam æternam*: que verba, omissis in *carnis resurrectionem*, inde hic revocata sunt editione Par. cum neque in aliis edit. existent, neque in mss. neque in græcis formulis.

(d) Vetusior codex Colb. et Germ. hic adjiciunt ita dicentes: ubi apud Bal., ita dicens, in aliis autem edit., *Hilarius*.

(e) M. Silv., *ex alia potius quam de Dei, etc.* Proximum verbum *manens* idem esse quod *exans*,

(e) alia potius quam Dei intelligeretur esse substantia; etiam eos blasphemos pronuntiat, qui ex alia aliqua substantia, et non ex Deo Filium natum esse loquerentur: atque ita (f) cum non ex nihilo subsistit, neque aliunde quam ex Deo quod est existit, non potest ambigi in his natus esse que Dei sunt; quia neque de non exstantibus, neque alia quam de inaccessibili Patris et æterna substantia (g) unigenita Filii generatur essentia. Respiit vero et intervalla temporum ac sæculorum: ut qui per naturam non differt, non possit separabilis esse per tempus.

36. Deus non nisi unus est; quatenus dicantur plures. Fides superior unam Patris ac Filii substantiam predicat. — Ex omni autem parte, qua se circumagere sollicitudo potuit, hæreticorum ingenis editus obstruitur, ne quid esse diversitatis prædicetur in Filio. Anathematizant namque eos, qui tres deos dicant: quia secundum 484 naturæ veritatem, unum eorum nuncupationibus ista non recipit, nisi ut in hominibus atque Angelis solet, cum nomen tribuitur ex honore meritorum, naturæ tamen inter eos et Deum (h) differente substantia: et ideo dii plures sunt. Cæterum in natura Dei Deus unus est; ita tamen, ut et Filius Deus sit, quia in eo natura non differens sit: et cum Deus ex Deo sit, non potest non uterque Deus esse, quorum per generis indifferentiam non discernatur essentia. Numerus autem nominis in nuncupatione respicitur; quia non est in naturæ qualitate diversitas. Cum igitur anathema sit (i) deos dicens, et anathema sit Filium Deum denegans; absolute ostenditur unius ad utrumque nominis unitatem de proprietate indifferentis esse substantiæ: cum in confessione inaccessibilis Dei patris et unigeniti Dei filii, neutro a se dissimilitudine essentiali differente, (j) uterque cum Deus sit, Deus tamen unus et credendus sit et predicandus. Sollicita itaque multum diligentique cautela episcoporum fides munis naturæ genitæ et gignentis indifferentiam nominis (k) unione confirmans.

37. Non tamen fides solitariam Deum, Filium recte docet inascibilem. Qui ex voluntate nascitur. — Ta-

lliquet enim ex pluribus locis, tum ex num. 40, ubi eodem sensu legere est, *Non est de non exstantibus, ut ei exans origo sit.*

(f) Lips. et Par., *non cum ex nihilo subsistit*: easque dicitur ex aliis libris.

(g) In vulgatis, *unigenitum*. Verjus in mss. *unigenitum*. Sic enim antea *inaccessibilis et æterna* ad patris substantiam referuntur, non ad ipsius patris vocabulum.

(h) Editi, *differentes est substantia*: corriguntur a mss.

(i) Er., Mir., Lips. et Par. perperam hic adjiciunt duos: cum ex determinata Orientalium propositione, qua damnantur non qui duos, sed qui tres deos dicant, concilium Hilarius indefinitum.

(j) In vulgatis, *dicitur ut uterque*: interpolatoris opera et absque auctoritate mss.

(k) Editi excepto Bal., *unionem*. Rectius alii libri, *unione*, hoc est, fides unum in genito et gignente, naturæ indifferentiam, quam confirmat unione ac singularitate nominis

men ne rursus amicus Dei predicatio unicum ac sine progenie sua solitarii Dei velit affirmare substantiam; statim hanc condemnat temeritatem, quæ quia Deus unus est, unum ac solitarii Deum patrem, habentem in se nomen et patris et filii confiteretur: cum in genere Patre et nascente Filio Deus unus esset ob indifferentis ab invicem nature substantiam prædicandus. Inascibilem quoque Filium sanctorum fides nescit: quia natura Filii nisi ex nativitate non existat. Nativitatis autem in eo adæm perfecta natura est, ut qui ex substantia Dei natus est, etiam ex consilio ejus ac voluntate nascatur. Ex voluntate enim atque consilio, non ex corporalis passionis nature, essentia Dei de essentia Dei genita: absolutæ perfectionis est. Consequens autem est, ut eam uno fidem retractemus, quæ non olim (a) cum Photinus episcopatum dejectus est, conscripta est.

485 *Exemplum fidei Sirmii (b) ab Orientalibus contra Photinum scriptæ* (ann. 351).

53. « Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, creatorem et conditorem, ex quo omnis paternitas in celo et in terris nominatur. Et in unicam ejus Filium Dominum nostrum Jesum Christum, qui ante omnia sæcula ex Patre natus est, Deum ex Deo, lumen ex lumine, per quem facta sunt omnia in cælis et in terra, visibilia et invisibilia. Qui est verbum, et sapientia, (c) et virtus, et vita, et lumen verum: qui in novissimis diebus propter nos incorpatus est, et natus de sancta Virgine, et crucifixus, et mortuus est, et sepultus: qui et surrexit ex mortuis tertia die, et ascendit in cælum, et sedet in dextera Patris, et venturus est in consummatione sæculi judicare vivos et mortuos, et reddere unicuique secundum opera sua: cujus regnum sine fine perseverans, permanet in perpetua sæcula. Erat enim sedens in dextera Patris, non solum in hoc sæculo, verum etiam et in futuro. Et in Spiritum sanctum, id est, paracletum, quem promittens Apostolis, postea quam cælum ascendit, misit docere eos, et

(a) Nimirum, uti notat Soerates, lib. II, c. 29: *post Consulatum Sergii et Nigriniuni: quo anno propter tumultus bellicos nonno solemniter gassit Consulatum*, hoc est, anno ccccxi, cum Votranione dejecto Sirmii moraretur Constantinus.

(b) Soerates, lib. II, c. 30, varias varis temporibus Sirmii conscriptas formulas earumque auctores confundens, hæc a Marcæ Arethasio græve scriptam memorat. Verius noster Hilarius eam *Orientalibus*, hoc est, toti synodo attribuit. Concilium illud Vigilus, lib. V contra Eutych. n. 5, catholicum vocat et ex toto Oriente congregatum. Nulli autem Occidentalium, nisi forte quibusdam ex Illyrico, ad illud accedere tum licuit, quod Magnentius tyrannus transalpinas regiones atque Italiam occuparet.

(c) Ex uno ms. Colb. et altero Sorbon. addimus hic, et virtus: quæ vox exstat in superiore formula Sardicensi, ab hæc non dissidente.

(d) Ludovicus Miræus admonuit, in uno codice ms. se reperisse decretis sequentibus præfixum hunc titulum: *Definitiones catholicarum propositionum 26 contra Photinum hæreticum et contra omnes ophilones infidelitatis hæreticæ.*

(e) Apud Athanasium et Socratem, καὶ ἢ τις λόγος

componere omnia, per quem et sanctificantia credentium in eum sinceriter animæ. (d)

I. « Eos autem qui dicunt: De nullis exstantibus Filius, vel de altera substantia, et non ex Deo; et quod erat tempus vel sæculum quando non erat: alienos scilicet sanctæ et catholice Ecclesie.

II. « Si quis autem Patrem et Filium duos dicit deos: anathema sit.

III. (e) « Et si quis, unum nicens Deum, Christum autem Deum ante sæcula filium Dei obsecutum Patri in creatione omnium non confiteretur: anathema sit.

IV. « Et si quis inascibilem Deum, vel partem ejus, de Maria natum esse audeat **486** dicere: anathema sit.

V. « Et si quis secundam (f) præscientiam vel prædeterminationem a Maria dicit Filium esse, et non ante sæcula ex Patre natum apud Deum esse, et per eum facta esse omnia: anathema sit.

VI. « Si quis substantiam Dei dilatari et contrahi dicit: anathema sit.

VII. « Si quis dilatati substantiam Dei filium dicit facere; aut latitudinem substantiæ ejus, (g) sicuti sibi videtur, Filium nominet: anathema sit.

VIII. « Si quis insitum vel prolativum verbum Dei filium dicit: anathema sit.

IX. « Si quis hominem solum dicit de Maria Filium: anathema sit.

X. « Si quis Deum et hominem de Maria natum dicens, Deum inascibilem sic intelligit: anathema sit.

XI. « Si quis *Verbum caro factum est* (Joan. I, 14), audiens, Verbum in carnem translatum putet, vel demutationem (h) sustinentem accepisse carnem dicit: anathema sit.

XII. « Si quis unicum filium Dei crucifixum audiens, debeatem (θεάρα) ejus corruptionem vel passibilitatem (πάθος) aut demutationem aut deminutionem vel interfecionem sustinuisse dicit: anathema sit.

XIII. « Si quis, *Faciamus hominem* (Gen. I, 26),

ὅσον τὸν Χριστὸν πρὸ αἰώνων υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὑπογράφεται τῷ Πατρὶ. Præsentenda videtur lectio Hilarii nostri, cum altera non conveniat in Photinum, qui Deum unum confitens, Christum ante Mariam existitisse uogabat. Hujus autem decreti duplex est sensus, ut scilicet anathema sit, qui cum unum dicit Deum, Christum tamen Deum neget; sicut infra itud interpretatur Hilarius: alter vero, qui nobis præcipuus videtur, ut anathema sit, qui Christum in conditione unum adstitisse, et perinde ante Mariam fuisse non confiteretur.

(f) Verba illa, *præscientiam vel prædeterminationem*, uno græco vocabulo *πρόρρησις* emittuntur. Deinde quod verbi Hilarius a *Maria*, legisse videtur cum Socrate *ἐκ Μαρίας*, non cum Athanasio *πρὸ Μαρίας*, ante *Mariam*; quod tamen infra, n. 45, legit, ac magis etiam hic placeret: ut sit anathema, qui Christum secundum præscientiam tantum ante Mariam esse concedat.

(g) In græcis codicibus nihil est, quod respondeat verbis, sicuti sibi videtur: quæ quidem infra, n. 45, omittuntur.

(h) Græce, ὑπομεταβάσις: hoc est, demutationem sustinuisse eum accepit carnem.

non Patrem ad Filium dixisse, sed ipsum ad semetipsum dicat Deum locutum: anathema sit.

XIV. « Si quis filium non dicat Abrahæ visum (Gen. xviii), sed Deum innascibilem, vel (a) partem ejus: anathema sit.

XV. « Si quis cum Jacob non Filium quasi hominem collectatum (Gen. xxxii, 24), sed Deum innascibilem, vel partem ejus dicat: anathema sit.

XVI. « Si quis, (b) *Pluit Dominus a Domino* (Gen. xix, 24), non de Filio et Patre intelligat, sed ipsum a se dicat pluisse: anathema sit. Pluit enim Dominus Filius a Domino Patre.

XVII. (c) « Si quis Dominum et Dominum Patrem et Filium (quia *Dominus a Domino* [supple pluit]), duos dicat deos: anathema sit. Non enim exequamur vel (d) comparamus Filium Patri, sed subiectum intelligimus. Neque enim descendit in Sodomam sine Patris voluntate; neque pluit ex se, sed a *Domino*, auctoritate scilicet Patris; nec sedet in dextera a semetipso, sed audit dicentem Patrem, *Sede ad dexteram meam* (Psal. cix, 4).

XVIII. « Si quis Patrem et Spiritum sanctum unam personam dicat: anathema sit.

XIX. « Si quis Spiritum sanctum paracletum dicens, innascibilem Deum dicat: anathema sit.

XX. « Si quis, sicuti docuit nos Dominus, non alium dicat Paracletum a Filio; dixit enim: *Et alterum paracletum mittet vobis Pater, quem rogabo* (I) *ego* (Joan. xiv, 16): anathema sit.

XXI. « Si quis Spiritum sanctum partem dicat Patris vel Filii: anathema sit.

XXII. « Si quis Patrem et Filium et Spiritum sanctum tres dicat deos: anathema sit.

(a) Editi hic et articulo subsequenti necnon 21, *patrem*: reuertentibus mss. et etiam voce *deos*.

(b) In antiquis libris constanter, *pluit, pluisse*.

(c) Bad. *Si quis Dominum et Deum non Patrem et Filium intelligit; quia Dominum et Deum duos dicat deos; anath.* Er. et Mir: *Si quis Dominum et Deum non Patrem et Filium quasi Dominum a Domino intelligat, etc.*, ut Bad. At vero Lips. et Par: *Si quis Dominum et Dominum Patrem et Filium, quasi Dominum a Domino intelligit: quia Dominum et Dominum duos dicat deos; anath.* In vincto codice Colbertino, *Si quis Deum et Dominum Patrem et Filium qua Dominum a Domino, duos dicat deos; anath.* lectio non spernenda, cui favet Forondus, lib. x, cap. 6, ubi Hilarii hinc versio mendose exhibetur. At sincerior est quam ex cæteris mss. exprimitur, græco Athanasii textu suffragante: nam apud Socratem mendis etiam sceler. Porro hic demonstrat, qui eum audiat *Dominum a Domino pluit*, Patrem Dominum et Dominum Filium ita intelligat, ut vocabulis Domini et Domini duos dicat deos. Sic enim græce habetur: *ὁ κύριος ἀποβαλὼν τὸν υἱὸν καὶ τὸν γῆνο. καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν υἱὸν (ὅστις εὐλογεῖται ἐκ παλαιοῦ) ἵκεν ἵνα ἴσῃ θεός: ἀσβεβῆται.*

(d) Ita mss. At editi *exequamur vel conformemur*. His duobus verbis unicum *conformemur* in græco respondet. Superius jam observatum, unam vocem *conformemur* eadem ratione durius fuisse redditam, quasi aneps librarum que aptior foret, utramque sehægendam proponeret.

(e) Apud Athanasium et Socr. hic subjicitur *ὁ κύριος ἔστω: et in versione latini concilii, *ana-**

XIII. « Si quis, quod dictum est: *Ego Deus primus, et ego Deus verissimus, et præter me non est Deus* (Esaï. xlv, 6), ad destructionem idolorum dictum et eorum qui non sunt dū, in destructionem (g) unigeniti ante sæcula Dei judaice intelligat: anathema sit.

XXIV. « Si quis voluntate Dei, tamquam unum aliquid de creatura, factum dicat Filium: anathema sit.

XXV. « Si quis nolente Patre natum dicat Filium anathema sit. Non enim (h) nolente Patre coactus Pater, vel naturali necessitate ductus, eum nollet genuit Filium: sed (i) mox voluit, sine tempore et impassibiliter ex se eum genitum demonstravit.

XXVI. « Si quis innascibilem et (j) sine initio dicat Filium, tamquam duo sine principio et duo innascibilia et duo innata dicens: duos faciat deos: anathema sit. Caput enim, quod est principium omnium, Filius; caput autem, quod est principium Christi, Deus. Ita enim ad unum qui est sine principio emanatum principium, per Filium universa referimus.

XXVII. « Et iterum confirmantes Christianismi intellectum, dicimus, quoniam si quis Christum Deum filium Dei ante sæcula subsistentem et ministrantem Patri ad omnium perfectionem non dicat: sed ex quo de Maria natus est, ex eo et Christum et filium natiatum esse, et initium accepisse ut sit Deus, dicat: anathema sit (k). »

59. *Phoëniæ fructus multiplex retunditur. Filius a Patre nec substantia differt nec tempore.* — Necessitas et tempus admonuit eas, qui tum convenerant, per multiplices questiones latius ac diffusius expositionem fidei ordinare; quia multis et oculis cunctis in ca-

thema sit: quod omnino superfluit. Hic enim non vo- cuit anathematismus est, sed proxime affati expli- catio.

(g) Sic mss. At editi, *quem rogabo eum*. (h) In excensis et scriptis, *voluit*: ubi ex græco verbo *ουνομενος*, et ex Hilarii interpretatione liquet legendum esse *unigeniti*. Postea ex tribus mss. romanis. *Judaice intelligit*, consentiente græco *ἰουδαϊκῶς ἐλάτρευον*: ubi in mss. Colb. et Germ., *græci Judaice intelligens*, in vulgatis autem, *Judaice dictum intelligat*: quæ lectio infra, num. 57, obinet in omnibus libris.

(h) Er. *removerat nolente Patre*: quod quamvis superfluum videntur, nec postule genus sermæ; restitimus tamen auctoritate Bad. et omnium mss.

(i) Mir., Lips. et Par. post Er., *mox ut voluit*. Hic et inferi abest et a Bad. et mss. Græcæ. *ὅτι ὁ υἱὸς ἐξ ἑωυτοῦ καὶ ἀρχῆς καὶ ἀπαθείας ἐξ ἑωυτοῦ αὐτοῦ γεννητός ἀπόθεν*.

(j) Græcam vocem *ἀναρχος* hic dicitur et verbi Hilarius sine initio, inferi autem sine principio. Ubi enim græce habetur *ὁ ὁ υἱὸς ἀναρχος*, tenet tamquam duo sine principio: et paulo post *ὁ υἱὸς ἀναρχος τὸν υἱὸν ἀρχῆς*, latine reddidi ad unum qui igneus sermo postulo quod) est sine principio, omnium principium, per Filium universa (græce hic subjicitur *ἐκαστῶς*, pie) referimus.

(k) Apud Socratem hic additur *ὁ ὁ συνστατός*: quod retinere si placeat, non sine intelligendum est, ut Paulus Nagasacenus aserebat, quemadmodum in latinis Socratis editionibus ante Valesium obtinuit: sed: sit anathema sicut et *Synostatus*.

Medicam domum ea, quæ per Photinam renovabitur, hæresis tentaret irrepere: ut per singula genera intemerata et illæsa fidei, unicuique generi hæreticæ ac furtivæ fraudulentæ contraheretur; essentque (a) tot fidei absolutiones, quotidem essent quasitæ perfidie occupationes. Ac primum post generale illam atque incubitatam sacramentorum expositionem, hinc exponenda fidei adversum hæreticos cœpit exordium.

I. « Eos autem qui dicunt: De nullis exstantibus Filius, vel de altera substantia et non ex Deo; et quod erat tempus vel sæculum quando non erat: alienos scit sancta et catholica Ecclesia. »

40. Quis hic ambiguitatis locus? aut quid ex sinceræ fidei conscientia reliquum est? Non est de non exstantibus: ut ei exstans origo sit. Non est exstans ei ad originem substantiæ aliqua alia, nisi sola quæ Dei est: ut in eo nihil aliud natum esse possit, quam omne (b) quod Dei sit; quia non ex nihilo exstans, aliunde non subsistit. Non differt in tempore: ut cum Patre sit intemporalis et Filius. Inseparabilia itaque inter innascibilem Patrem et unigenitum Filium cuncta sunt, quos in tempore pares ipsa illa minus tantum (c) paternæ existentis, ex qua nativitas sumitur, indifferentia in nullo discernat essentia.

489 II. « Si quis autem Patrem et Filium duos dicit deos: anathema sit.

III. Et si quis unum dicens Deum, Christum autem Deum ante sæcula filium Dei obsecutum Patri in creatione omnium non confitetur: anathema sit. »

41. Ut essentia nomine, ita sunt unum essentia genere. — Rerum nobis absolutam intelligentiam ipsa illa nominis religiosa professio tribuit. Cum enim in damnatione sit, Patrem et Filium duos deos dicere; et rursum anathema sit, Filium Deum negare: substantiæ diversæ alterius ab altera opinio in predicandis diis duobus excluditur. Non cum est alia, præter illam Dei patris ex qua Dei filius Deus intemporalis est natus, essentia. Nam cum necessario Deum patrem confitemur, et absolute Christum Dei filium Deum prædicamus, et inter hæc duo deum deorum sit in religiosa confessio: non possunt, secundum naturæ indifferentiam et nomen indifferens, non unum esse in essentia genere, quorum essentia nomen non licet esse nisi unum.

IV. « Si quis innascibilem Deum, vel partem ejus, de Maria natum esse audet dicere: anathema sit. »

42. Filii et Patris non una persona. Contra eos qui asserunt Filium autem Mariam non esse nisi per prædestinationem. — Ne quod nuncupatæ essentia in Patre et Filio, per indissimilem naturam, nomen unum

(a) In vulgatis, totidem. At in mss. tot: et mox quot eadem, pro quotidem. Eadem loquendi ratione habemus cap. 15 in Matth. n. 40: In tot partium millia plebs dimonetrata satiatur, quotidem de partibus, etc.

(b) Excusi excepto Mir. omitunt omne, quod probe exstat in omnibus mss. Excludendum enim est error hæreticorum, qui Filium partem Patris esse assererent.

(c) Editi, paternæ innascibilitatis æternitas, ex qua nativitas sumitur: cum B. O. indifferentiam in nullo;

A est, occasionem hæreticis præstaret, ut innascibilem Deum, vel partem ejus, nasci de Maria prædicarent; occursum est salutaris definitione sententiæ, ut anathema esset hoc confitens. Non enim religiosa unitas nominis, ex indifferentis naturæ essentia constituta, personam genitæ ademit essentiæ, ut (d) unici ac singularis Dei substantia per unionem nominis intelligatur: cum utriusque essentia nomen unum, id est, Deus unus, ob indiseretæ in utroque naturæ indissimilem substantiam prædicetur.

V. « Si quis secundum præsentiam (e) et prædestinationem ante Mariam dicit Filium esse, non ante sæcula ex Patre natum apud Deum esse, et per eum facta esse omnia: anathema sit. »

43. Neum omnium nostrum Dei filium, ante quam corporeus nascitur, negaturi tamen secundum præsentiam et prædestinationem, non secundum naturæ subsistentis essentiam, fuisse confirmant: id est, ut per præsentiam Patris, quia cum prædestinavit ut esset aliquando, scilicet gignendus ex virgine, nuntiatum nobis fuerit potius, quam ante sæcula in naturæ divinæ substantiæ natus existeret: utque omnia, quæ ipse in prophetis de corporationis suæ ac passionis sacramentis locutus est, ipsa illa secundum præsentiam 490 de eo a Patre sint dicta. Itaque doctrinæ hujus perversitas condemnatur: ut cognitis nobis unigenitus Dei filius, natus potius ex Patre ante sæcula, et ipsa sæcula cum creaturis omnibus condens, quam prædestinatus sit esse gignendus.

VI. « Si quis substantiam Dei dilatari et contrahi dicit: anathema sit. »

44. Dilatio et contractio in Deum non cadunt. Nec Filius est divinæ substantiæ dilatio. — Contrahi et dilatari, corporalis est passio: Deus autem, qui spiritus est, et spirat ubi vult, non se per demutationem substantiæ aut dilatat, aut contrahit. Extra corporalis enim naturæ necessitate liber manens, quod vult, et cum vult, et ubi vult, id præstat ex sese. Impium ergo est substantiæ demutationem libertati tantæ virtutis adscribere.

VII. « Si quis dilatatam substantiam Dei Filium dicit facere, aut latitudinem substantiæ ejus Filium nominet: anathema sit. »

45. Superior sententiæ, etsi indemutabilem Deum docere voluerit, ad hæc se tamen sequentem hæresin præparavit. Quidam enim ansi sunt innascibilem Deum usque ad sanctam Virginem substantiæ dilatazione protendere (Vid. lib. 1 de Trinit. n. 16 et lib. x, n. 50): ut latitudo deducta quodam naturæ suæ tractu assumensque hominem filium nuncupare-

Er., Mir., Lips. et Par., indifferenti in nullo. Castigantur ex scriptis.

(d) In vulgatis ac pluribus mss. unica. Rectius in Corb. et Germ. unici, id est solitarii; unica est enim Dei natura, sed non singularis ac solitarius Deus.

(e) In ms. Corb. ac pluribus aliis non habetur et prædestinationem. Deinde ex mss. prope omnium consensu restitimus ante Mariam; quamvis superius, ut hic in excusis, exstat a Maria. Hanc opinionem Paula Samosatensi nominatim adscribit Athanasius sub finem libri de Incarn. Christ.

lar; neque Filius ante sæcula perfectus Deus natus, A
idem postea et homo natus sit. Totum hoc itaque
catholica fides damnat, in quo et demutabilis Pater
dicitur, et natus Filius abnegatur.

VIII. † Si quis insitum et prolativum verbum Dei
filium dicat : anathema sit. »

16. *Hæretici quo sensu filium Dei verbum prædicent.*
Filius de Maria Deus et homo. — Hæretici primentes,
quantum in ipsis est, Dei filium, verbum esse tantum
confitentur, prædeumt scilicet loquentis ore ser-
monem, et (a) insubstantivæ vocis incorporalem son-
num : ut Deo patri istius modi sit verbum Filius,
eiusmodi per insitam nobis loquendi naturam ver-
bum omne profertur in vocem. Fraus ergo hæc omnis
in damnatione est : quæ Deum Verbum, quod in
principio apud Deum erat, tanquam verbum esse in-
siste ac prolata vocis affirmet.

IX. † Si quis hominem solum dicat de Maria Fi-
lium : anathema sit. »

Filium Dei de Maria non prædicamus, nisi et ho-
minem et Deum prædicemus. (b) Sed ne id, quod
Deum et hominem prædicamus, fraudis habeat occa-
sionem, continuo subjicit.

X. † Si quis Deum et hominem de Maria natum
dicens, Deum innascibilem sic intelligit : anathema
sit. »

17. *Filius sola natiuitate a Patre discernitur. Carnem
assumens non demutatus est.* — Conservatur substan-
tive et nomen et **491** virtus. Cum enim in anathe-
mate sit, qui ex Maria Dei filium hominem sine Deo
dixerit; et in eodem iudicio sit, qui in homine inna-
scibilem Deum dixerit : non Deus is, qui in homine
est, non esse Deus dicitur; sed Deus innascibilis
abnegatur, Patre a Filio non nature nomine, quia
nec (c) diversitate substantiæ, sed sola innascibilitatis
auctoritate discreto.

(a) In prius vulgatis vocabulum hoc perperam in
duo divisum fuisse liquet ex lib. x de Trin. n. 21,
ubi arguntur iidem hæretici volentes unigenitum
Deum... non substantivum Deum esse, sed sermonem
vocis emisse, etc. Videtur ibid. n. 50 et Tertullian.
contra Prax. n. 7 et 8.

(b) Inno versus subsequentes in ante vulgatis suo
loco motos, et interpolationibus depravatos, restitui-
mus et castigamus ope mss.

(c) Apud Bad., quia nec diversitate esset, sola. Pejus
in editis aliis, quia nec diversitas esset, sola.

(d) Id est, substantia divinitatis.

(e) Quo sensu quidam hæretici tunc temporis asse-
ruerunt Verbum assumendo carnem translatum esse
in carnem, repetendum ex lib. x de Trin. n. 50, ubi
arguntur qui defecisse omnino Deum Verbum in ani-
mam corporis voluit, ut non idem fuerit Jesus Christus
hominis filius, qui et filius Dei; et de se defecerit Deus
Verbum, dum corpus officio nuncie unificat. Hinc Ver-
bum in carnem translata eatenus dixisse intelliguntur,
quatenus Verbum in animam corporis defecisse,
sen vires animæ supplevisse sentiebant. Sic vero
Potamium nonnatisienses sensisse manifestum est ex
Pheobacho Agem.

(f) Non in caro esse desineret, sed ut Verbi poten-
tia, gloria aliarumque dotum consors factus, divinitatis
in se exprimeret naturam, cuius virtutes osten-
deret. Sed neque errori huius penitentem exhibuit.
Videtur pag. 59, not. c (pot. de l. 85 nostræ editionis).

XI. † Si quis Verbum caro factum est audiens,
Verbum in carnem translatum putet, vel demuta-
tionem sustinentem accepisse carnem dicat : ana-
thema sit. »

18. *Filio Dei crucifixo corruptionem non est perpessa
deitas.* — Conservatur dignitas (d) divinitatis. ut in
eo, quod Verbum caro factum est, dum Verbum caro
fit, non auiserit per carnem quod erat Verbum, ne-
que translatum (e) in carnem sit, ut Verbum esse
desineret; sed Verbum caro factum est, ut caro po-
tius hoc inciperet esse (f) quod Verbum. Alioquin
unde carni in operibus virtutes, (g) in monte gloriam,
in cogitationibus humanorum cordium scientiam, in
passione seruitatem, in morte vitam? Sed demuta-
tionem Deus nesciens, nihil ex substantiæ suæ bonis
caro factus amisit.

XII. † Si quis natum Filium Dei crucifixum audiens,
dealtatem eius corruptionem vel passibilitatem aut
demutationem vel deminutionem vel interfectionem
sustinuisse dicat : anathema sit. »

19. *Passibilitas et passio quid. Filium patribus vi-
sum esse.* — Absolute ostenditur, cur Verbum, licet
caro factum sit, non tamen translatum fuerit in car-
nem. Cum enim hæc passionum genera infirmitatem
carnis afficiant, Deus tamen Verbum caro factus non
potuit (h) a se demutabilis esse patiēdo. Non enim
id ipsum est, pati et demutari : quia omnem carnem
passio cuiusque generis demutet sensu, dolere, (i) to-
lerantia. Verbum autem, quod caro factum est,
licet se passioni subdidit; **492** non tamen demuta-
tum est passibilitate patiēdi. Nam (j) pati potuit,
et passibile esse non potuit : quia passibilitas nature
infirmis significatio est; passio autem est eorum quæ
sint illata perpassio : (k) quæ quia indemutabilis Deus
est, cum tamen Verbum caro factum sit, habuerunt
in eo passionis materiam sine passibilitatis infirmitate.

(g) Omnes prope mss. in morte. Retinendum cum
non Coll. et altero Sorbon. in monte, puta in quo
transfiguratus est Christus. Sic lib. x de Trin. n. 25 :
*Natura propria ac sua corpus vult est, quod in ec-
clesiam gloriam conformatur in monte, etc.*

(h) Apud Bad., se demutabilis. Postea expuncto se
retentum est tantum demutabilis. Ex mss. et Mir.
restituimus a se, hoc est, quantum ad naturam suam
atque, licet demutabilis non negetur quantum ad
carnem assumptam.

(i) In edit. hic adijcitur patientia : quod abest ab
omnibus mss.

(j) Itæ mss. At excusi, pati quidem potuit passione,
sed passibilitate passibilis esse non potuit.

(k) In vulgatis, itaque quæ; et non passiones mate-
riam, loco passionis. Mellius in mss. quæ : hoc est,
quæ illata sunt, quia Deus Verbum caro factus est,
habuerunt in eo passionis materiam, ex cuius affec-
tione passus esse prædicaretur; sed habuerunt tamen
sua passibilitatis infirmitate, quia idem indemuta-
bilis Deus est. Neque aliud hic tibi vult Hilarius,
quam quod in Psal. lxxviii. n. 9, licet aliis verbis ait,
*Non fuit in unigenito Deo naturalis infirmitas, sed as-
sumpta, et rursus n. 18 : Cuncta nostre, quæ in eo
fuerunt, infirmitates non naturales sunt, sed assumptæ :*
quod perinde est ac si diceret : Infirmitates ita in
Verbi pers non cadunt propter assumptam carnem
ipsi substantiæ alter mutam, ut Verbi ejusdem naturam
non afficiant. Hoc quippe passibilitatem vocat, quod

Manet itaque indemutabilis etiam in passione natura; **A** quia auctori suo indifferens (a) ex impassibilis essentia nata substantia est.

XIII. « Si quis, *Facimus hominem* (Gen. 1, 26), non Patrem ad Filium dixisse, sed ipsum ad semetipsum dicat Deum locutum: anathema sit. »

XIV. « Si quis Filium non dicat Abrahæ visum (Gen. xviii, 1), sed Deum innascibilem vel partem ejus: anathema sit. »

XV. « Si quis cum Jacob non Filium, quasi hominem colloctatum (Gen. xxxii, 26), sed Deum innascibilem vel partem ejus dicat: anathema sit. »

XVI. « Si quis, *Pluit Dominus a Domino* (Gen. xix, 5), non de Filio et Patre intelligat, sed ipsum a se pluisse dicat: anathema sit. Pluit enim Dominus Filius a Domino Patre. »

50. *Photini sententiâ.* — Hæc quia Photinus, adversus quem tum conventum erat, negabat, inserenda fidei fuerunt: ne quis auctorem non ante Dei filium quam virginis filium prædicare, et superiora omnia, quæ propria Dei filio sunt, stultissima hæreticæ insanitiæ perversitate Deum innascibilem cooptaret; et dum hæc ad Patrem referret, Filio substantiam denegaret. Quæ quia absoluta sunt, necessitate nobis interpretandi non reliquerunt.

XVII. « Si quis Dominum et Dominum (b) Patrem et Filium (quia *Dominus a Domino*), duos dicat deos: anathema sit. Non enim æquequam vel comparamus Filium Patri, sed subjectum intelligimus. Neque **493** enim descendit in Sodomam sine Patris voluntate; neque pluit ex sese, sed a Domino, auctoritate scilicet Patris; nec sedet in dextera a semetipso, sed audit dicentem Patrem, *Sede ad dexteram meam* (Ps. cix, 1). »

naturam afficit; passionem autem, quod personæ attribuitur. At passio non attribuitur Verbo, nisi quia afficit carnem quam assumpsit; et ut proxime docuit, *omnem carnem* (ne Christi quidem excipit) *passio carnisque generis demutat sensu, dolore, tolerantia*: non sentit igitur Christum secundum carnem a dolore immunem. Et certe hic perspicuum est, eum non Verbo hoc privilegium vindicare.

(a) Editi, et impassibilis, antea particula quia et post verbo est omissis. Restaurantur ex mss.

(b) Er. et Mic. nunc cum Bad. legunt, *Si quis Dominum et Deum non Patrem et Filium intelligat, quia Dominum et Deum duos dicat deos, anath.* Lips. et Bar.: *Si quis Dominum et Dominum non Patrem et Filium intelligat, eum Dominum et Dominum duos dicat deos, anath.* Magis sibi constat ut mss.

(c) Sic mss. Editi vero, et indifferenti ipsi qui genitus est, ab eo qui genuit, non potuit esse: nam indifferentis unum nomen est natura. Quod subijci Hilarius, ut explicet quatenus Filium Patri non æquequandum intelligat, illustratur his tract. Psal. cxxxviii, v. 47: *Est enim Pater major Filio: generatione, non genere. Filius enim est, et ex eo exiit: et licet paternæ nomenclationis proprietates differat, tamen natura non differt. Natus enim a Deo Deus non dissimilis est a dignitate substantiæ. Non potest ergo ad eum ex quo est æquevari.* In quibus Filium Patri subjectum, quatenus ab eo est, etque, quatenus ipse non est a se, non comparandum ita fatetur, ut ipsi essentia, natura ac substantiæ unitatem constant; asserat. Quæritur iniquæ ac male fidei convincitur anonymus quidam Calvinista,

51. *Definitio hæc a suspitione liberatur. Filius quatenus Patri non æquandus, momente naturæ æqualitate.* — Et superiora et consequentia suspitionem, si qua esse in his dictis videretur, penitus excludunt, ne diversitas dissimilium deitatum in Domino et Domino prædicetur. Et in eo non comparatur, quia duos deos dici impium sit: non autem idcirco non comparatur vel æquequatur Filius Patri, ne Deus ipse non esse credatur. Cum enim anathema sit Christum Deum denegans, non potest idcirco profanum videri, duos deos connumerari, ne et Christus Deus prædicetur: cum per essentiæ naturalis proprietatem idcirco Deus unus est, quia ex innascibili Deo patre, qui unus est Deus, unigenitus filius Dei natus, non aliunde quam ex Deo habeat esse quod Deus est? et indifferenti (c)

B ejus qui genitus est ab eo qui genuit essentiâ, non potest non indifferentis unum nomen esse naturæ. Et vel in eo quidem maxime non comparatur nec æquequatur Filius Patri, dum subditus per obedientiæ obsequium est, dum pluit Dominus a Domino, ne a se ipse secundum Photinum aut Sabellium pluerit, ut Dominus a Domino; dum ad dexteram Dei tum consedit, cum sibi ut consideret dictum sit; dum mittitur, dum accipit, dum in omnibus voluntati ejus qui se misit obsequitur. Sed pietatis subjectio non est essentiæ diminutio, nec religionis officium degenerem efficit naturam: cum per id, quod cum et innascibilis pater Deus est, et unigenitus filius Dei Deus est, Deus tamen unus sit; et subjectio filii doceatur et dignitas,

C (d) dum et ipsi illi nomini Filius nuncupandus subjicitur, quod cum Dei patris sit, tamen sibi ex natura sit nomen. Habens enim, sed ejus enjus et filius est, ut Patri et obsequio subjectus et nomine; ita

qui tum ob hujus, tum ob tertii canonis commodam interpretationem illum ex alio Catholicorum desumpserit: hoc magis iniquus, quod pius Praesul statim monere in ipsis Concilii dictis suspitionem nonnullam esse, sed ex superioribus et consequentibus eam excludit; sed et his loquendi modis referri sunt libri antiquissimi, qui propterea apud nonnullos de Trinitatis mysterio hand satis recte sentire immerito audierunt. Unum ex Justiniano dial. cum Triph. exemplum protestans in eundem Genesis locum sic loquente: *Duos propheticus sermo numero esse indicat, alterum in terris, qui descendisse se ait, ut clamorem Sodomorum inciperet, alterum in caelis, qui etiam Dominus est Domini in terra apparentis, ut pater et Deus atque auctor ipsi, ut ait et potens et Donnus et Deus.*

(d) In vulgatis, dum et ipsi non nisi filius nuncupandus subjicitur. Quod cum Dei patris sit, tamen sibi ex natura sit, nomen habens alienum, sed ejus cujus et filius est, ut sit (Bad. et sit) Patri et obsequio, etc. Sequitur mss. In his habetur catholica totius superioris canonis explicatio. Dicit Patrem et Filium bavianum et Dominum vocant, utrique tribuunt eam naturæ nomen. Atqui ut dicitur lib. v de Trin. n. 14: *Si in Filio natura non est, naturæ non competit nomen; si autem natura in eo nomen est, non potest ab eo veritas abesse naturæ.* Dum autem ita Dominum et Dominum vocant, ut nolint esse duos deos, sequitur Patrem et Filium unum esse Deum: ita tamen unum, ut alium Patrem, alium Filium nuncupent; qui proinde filii nomine se ostenditur subjectus, ut eodem nomine testetur propriam sibi esse ipsam Patris substantiam.

tamen, et subjectio nominis proprietatem naturæ etque indifferentis testetur essentia.

494 XVIII. « Si quis Patrem et Filium unam personam dicit: anathema sit. »

52. Pater et Filius non una persona. — Non habet necessitatem contradicendi sibi absoluta perversitas: et tamen stultus quorundam furor in id proripit, et personam unam duum nominum ausus sit prædicare.

XIX. « Si quis Spiritum sanctum paraclitum dicens, inuascibilem Deum dicit: anathema sit. »

53. Spiritus sanctus non inuascibilis Deus. Alius est a Filio. — Adjectio nunc Paracliti, anathemati obnoxiam facit inuascibilis in eo Dei prædicatione. Impiissimum enim est, inuascibilem Deum eum dici, qui ad consolationem nostram est missus a Filio.

XX. « Si quis, sicuti docuit nos Dominus, non alium dicit Paraclitum a Filio; dixit enim: *Et alterum Paraclitum mittet vobis Pater, quem rogabo ego*: anathema sit. »

54. Cur dicatur miti a Patre. — A Filio Paraclitum missum meminimus, et in principio hoc fides ipsa exposuit. Sed quia frequenter Filius per indifferentis nature virtutem opera sua opera Patris esse dixit, dicens: *Ego opera Patris mei facio* (Joan. x, 37), missurus quoque Paraclitum, sicuti frequenter spondit, interdum eum et mittendum dixit a Patre, dum omne quod ageret, pie referre (a) est solitus ad Patrem. Ex quo hæretici occasionem frequenter arripiunt, ut ipsum esse Filium Paraclitum dicant: eum in eo, quod alium Paraclitum mittendum a Patre sit precaturus, differentiam missi rogantisque significet.

XXI. « Si quis Spiritum sanctum partem dicit Patris vel Filii: anathema sit. »

55. Non est pars Patris aut Filii. — Stultitia hæretici furoris hæc coegit in scripta referre, non questio. Nam cum Spiritus sancti nomen habeat suam significationem, et Spiritus sanctus paraclitus habeat substantiæ sue et officium et ordinem, et eum ubique indemutabilis Pater et Filius prædicatur quomodo pars esse aut Patris aut Filii Spiritus sanctus asserit? Sed quia sicut inter cætera insaniarum genera, etiam hæc quoque profertur ab impiis solet; ideo a sanctis debuit improbari.

495 XXII. « Si quis Patrem et Filium et Spiritum sanctum tres dicit deos: anathema sit. »

56. Dii tres negantur. — Dum deorum professio eum irreligiosa sit, quia nusquam nisi unum Deum prædicatum meminerimus et prædicamus: quanto magis trium deorum in Patre et Filio et Spiritu

(a) Quod præstat salva nature sue æqualitate. Ut enim habetur in Psal. cxxxviii, v. 23: *Contestatum de se potentiam per reverentia honorem ei, cui omnia meminerunt confidenda, subiecit, non sibi adimens quod similia Patri posset, sed eum per quem similia posset ostendens.* Vide tract. Psal. cxxii, v. 6.

(b) Vocabulum se hic adjuvamus auctoritate mss. Colb. et Gerni.

(c) Ita mss. At editi, *naturali lege coactus inrito se*, etc. Filium voluntate natum dici eo sensu permittit Hilarius, quo lib. xii de Trin. n. 50, et superius, n. 47, generationem illius creationem vocari simi,

A sancto nuncupatio damnabilis est? Quod tamen quia hæretici dicunt, recte catholici condemnant.

XXIII. « Si quis quod dictum est, *Ego Deus primus, et ego Deus novissimus, et præter me non est Deus* (Esai. xlii, 6), ad destructionem idolorum dictum et eorum qui non sunt dii, in destructionem unigeniti ante sæcula Dei judicæ dictum intelligat: anathema sit. »

57. Illud, non est Deus præter me, Filium non negat Deum. — Deorum numerositate damnata, et Deo tantum uno prædicato, negari Deus filius Dei non potest. Verum natura istud præstat genuina proprietatem, ut nomen, quod negatur ad numerum, debetur essentia; et id, quod *non est Deus præter me*, non possit Filio auferre quod Deus est: quia Deus alius, præter quam qui est ex Deo, nullus est. Et per hæc vocem Dei patris non potest non Deus esse, qui ex (b) se indifferenti ad naturam suam est natus essentia. Quod ideo Judæi ad unionem Dei referunt, quia unigenitum Deum nesciunt. Sed nos eum duos deos negamus, diversitatem in Patre et Filio naturalis abominamur essentia: quia id, quod *non est Deus præter me*, impiam de falsis diis perimit opinionem. Cum vero unum Deum constantes, Filium quoque Deum dicimus; nihil diversum per substantiam in utroque sub uno nomine prædicamus.

XXIV. « Si quis voluntate Dei tanquam unum aliquid de creatura Filium factum dicit: anathema sit. »

58. Filius ex Dei substantia, non ut creatura ex voluntate. — Omnibus creaturis substantiam voluntas Dei attulit: sed naturam Filio dedit ex impassibili ac non nata substantia perfecta nativitas. Talia enim cuncta creata sunt, qualia esse Deus voluit: Filius autem natus ex Deo talis substituit, qualis et Deus est. Nec dissimilem sui edidit natura naturam: sed ex substantia Dei genitus nature secundum originem attulit, non secundum creaturas, voluntatis essentiam.

XXV. « Si quis, nolente Patre, natum dicit Filium: anathema sit. Non enim nolente patre coactus Pater, vel naturali necessitate ductus, **496** eum nollet genuit Filium; sed mox voluit, sine tempore et impassibiliter ex se eum unigenitum demonstravit. »

59. Non tamen ex inrito Patre Filius. — Cum non ex voluntate, ut cætera, Filius subsistere doceretur, ne secundum voluntatem tantum, non etiam secundum naturam haberet essentiam; data hæreticis occasio videbatur, ut necessitatem Deo patri gignendi ex se Filii adscriberent, tanquam (c) nature lege co-

ad removendam scilicet omnem Patris in Filii generatione passionem aut repugnantiam. *Verendum enim esset, inquit apposite Gregorius Naz., Or. xxv, n. 2, ne coactus quoddam incrementum invehere, ac velut naturale quoddam excrementum (απρροσκα) retentive difficile, in divinitatem minime quadrans.* Paulo aliter subinde loquenti sunt Theologi, quos inter auctor lib. de Trinit. et unit. Dei, apud Augustinum, cap. 2: *Nec voluntate nec necessitate genuit Pater Filium: non necessitate, quia necessitas in Deo non est, non voluntate, quia voluntas præire sapientium non potest, que est Filius. Igitur prius est rationabiliter sapere, quam*

gente inuitus ediderit. Sed hæc passionum non est A in Deo patre conditio: (a) cum incommutabili et perfecta nativitate Filii, nec voluntas sola genuit Filium, nec demutata aut coacta imperio naturalis legis essentia est. Nec ad gignendum quæsit substantia est, nec gignentis in genito diversa natura est, nec in paterni nominis solitudo: sed ante tempora omnia Pater ex naturæ suæ essentia, impassibiliter volens, Filio dedit naturalis (b) nativitatis essentiam.

XXVI. « Si quis inaccessibilem et sine initio dicit Filium; tanquam duo sine principio et duo inaccessibilia et duo innata dicens, duos faciat deos: anathema sit. Caput enim, quod est principium omnium, Filius; caput autem, quod est principium Christi, Deus; sic enim ad unum (c) ininitabilem, omnium initium, per Filium universa referimus. »

60. *Filium inaccessibilem unitas Dei non patitur.* — Filium inaccessibilem confiteri, impiissimum est. Jam enim non erit Deus unus: quia Deum unum prædicari natura unius inaccessibilis Dei exigit. Cum ergo unus Deus sit, duo inaccessibiles esse non possunt: cum idcirco Deus unus sit (cum et pater Deus sit, et filius Dei Deus sit), quia inaccessibilibus sola pene unus sit. Filius autem idcirco Deus, quia ex inaccessibili essentia natus existat. Respicit ergo inaccessibilem Filium prædicari fides sancta; ut per unum inaccessibilem Deum, unum Deum prædicet: ut naturam unigenitam, ex inaccessibili genitam (d) essentia, in uno inaccessibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Et ad unum Deum omnia hoc gradu atque hac confessione referuntur: cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit (scilicet Deus pater).

XXVII. « Et iterum confirmantes Christianismi intellectum, dicimus, Quoniam si quis Christum Deum, filium Dei ante sæcula 497 subsistentem, et ministrantem Patri ad omnium perfectionem non dicat; sed ex quo de Maria natus est, ex eo et Christum et filium nominatum esse, et initium accepisse ut sit Deus dicat: anathema sit. »

61. *Photini hæresis. Fidei nostræ principale.* — Concludi damnatio ejus hæresis, propter quam

tionabiliter velle. Unde nec voluntate, nec necessitate, sed naturaliter sola sapientia Pater genuit Filium.

(a) In mss. Colb. et Germ., cui, non cum.

(b) Editi, nativitatem essentia.

(c) In vulgatis, ininitabile: quod referre licet ad principium, idque, ut supra observatum est, postulat græcæ sermo. At eum idem verbum ἀναρχος n. 39 versus sit qui est siue principio, non quod est, retinemus cum mss. ininitabilem.

(d) In mss. essentiam. Fides sancta in uno inaccessibilis Dei nomine naturam unigenitam complectitur, cui Dei nomen ita tribuit, ut tamen respiciat duos deos.

(e) In vulgatis, intelligentiv suæ. Abstet suæ a mss.

(f) Ita potiores mss. At editi, nihil aut periculosum.

(g) Hincmarus, lib. de non trina Deit., c. 10, relatis hisce verbis addit: Propter stylos pluræ a S. Iuliano dictæ sunt plurali numero fides, et propter pluralitatem scripturarum, non propter credulitatis divisionem.

conventum erat, expositione totius fidei cui adversabatur, oportuit: quæ initium Dei filii ex parte Virginis mentiebatur. Hoc enim fidei nostræ secundam evangelicam et apostolicam doctrinam principale est, Dominum nostrum Jesum Christum Deum et Dei filium a Patre nec honoris confessione, nec virtutis potestate, nec substantiæ diversitate, nec intervallo temporis separari.

62. *Difficultas de Deo paucis loquendi.*—Multifarie, ut intelligitur, episcoporum consiliis atque sententiis quæsitæ veritas est, et intelligentiæ ratio exposita est per singulas scripturæ fidei professiones: singulis quibusque generibus impiæ prædicationis extinctis. Non enim infinitus et immensus Deus brevibus humani sermonis eloquiis vel intelligi potuit, vel ostendi. Fallit enim plerumque et audientes et docentes brevis verborum: et compendio sermonum aut non intelligi potest quod requiritur, aut etiam corruptitur quod significatum magis, quam enarratum, rationis absolute non constat. Et idcirco episcopi (e) intelligentiæ sensu loquentes, ob difficultatem naturalis intelligentiæ, et plurimis definitionibus et copiosioribus verbis usi sunt ad docendum: ut et sensum audientium distinctione editæ per multa veritatis inbuerent, et de divinis rebus nihil (f) aliud periculosum aut obscurum in hac multimoda plurium sententiarum absolute loquerentur.

65. *Fides in Oriente. Frequenter exposita; in paucis sana. Usus. Fidei coactæ subscriptiones. Occidentales scriptas fides nesciunt.*—Nihil autem mirum videri vobis debet, Fratres charissimi, quod tam frequenter 498 exponi (g) fides coactæ sunt: necessitatem hanc furor hæreticus imponit. Nam tantum Ecclesiarum Orientalium periculum est, ut rarum sit hujus fidei (quæ qualis sit, vos iudicate) aut sacerdotes aut populum inveniri. (h) Male enim per quosdam impietati auctoritas data est: et exsiliis episcoporum, quorum causam non ignoratis, vires auctæ sunt profanorum. Non peregrina loquor, neque ignorata scribo: audivi ac vidi vitia præsentium; non laicorum, sed episcoporum. Nam absque episcopo (i) Eleusio et paucis cum eo, ex majori parte Asiæ decem provinciæ, intra

(h) Mss. Corb., Prat., Rem., Faur., Multi enim.

(i) Eleusium tamen inter Semirianos recenset Epiphonius, hæc. lxxii, n. 25. Et a Socrate quidem, lib. ii, c. 40, acute reprehenditur, quod agerrime ferret innovari Euceniorum fidem, qui Nicænam ipse posthaberet. Liberio, ut homousion respueret, ipsum eum aliis auctorem fuisse Sozomenus testis est lib. iv, cap. 15, qui cum Socrate, lib. ii, c. 58, scribit eundem Macedonio conjunctum et crudelitatem illius inimitum esse. Immo, si eidem Sozomeno lib. iv, c. 20, habenda fides, consubstantialis defensores divexavit. Quamquam valde probabile est, hanc etiam a Socrate tum a Sozomeno instam fuisse crudelitatis notam ob ea, quæ ad Novatianos reprehendendos egit. Et fatetur quidem Sozomenus, lib. iv, c. 20, etiam et Macedonio mitiorem, et vita bona et integra existisse. Hunc igitur, quomodo vite integritas commendabat, ab his qui Deum ne-cientem excipiens Hilarius, non sic spectavit, ut qui fidem Nicænam profiteretur, sed ut quia ad eum proxime accederet, et adversus Anonacos acerrime decertaret. Cum enim Aetius in

quas consisto, vōro Deum (a) nesciunt. Atque utinam A penitus nescirent; cum proclivior enim venia ignorarent, quam obrectarent. Sed horum episcoporum dolor se intra silentium non continens, unitatem fidei hujus querit, quam jam pridem per alios amisit. Nam illa (b) in primo collatæ expositionis fides hanc habuit necessitatem: quia apud Sirmium per immemorem gestorum suorum dictorumque Osium novæ et tamen (c) suppuratæ jam diu impietatis doctrina prosperat. Sed de eo (d) nil loquor, qui idcirco est reservatus, ne iudicio humano ignoraretur qualis ante vixisset. Ubique autem scandala, ubique schismata, ubique perfidia: sunt. Illic illud est, ut ad professionem subscribendæ fidei aliqui eorum, qui ante aliud scripserant, cogentur. Nec queror de patientissimis viris Orientalibus episcopis, quibus suffecit post blasphemiam voluntatem coactæ saltem fidei professio: gratulandum enim videtur in tanta blasphemantium episcoporum hæretica pertinaciâ, aliquem ex his suscipi poenitentem. Sed inter hæc, o beatos vos in Domino et gloriosos, qui perfectam atque apostolicam fidem (e) conscientie 499 professione retinentes, conscriptas fides huc usque nescitis! Non enim ego istis littera, qui spiritu abundabatis. Neque officium manus ad scribendum desiderastis, qui quod corde a vobis credebatur, ore ad salutem profitebimini. Nec necessarium habuistis episcopi legere, quod regenerati neophyti tenebatis. Sed necessitas consuetudinem iutulit, exponi fides, et expositis subscribi. Ubi enim sensus conscientie periclitatur, illic littera postulat. Nec sane scribi impedit, quod salutare est confiteri.

63. *Hilarii fides de Patre et Filio.*—Confitemursane in sancti Spiritus dono semper innocentes, et scribimus volentes, non deos duos, sed Deum unum: neque per id non et Deum Dei filium; est enim ex Deo Deus. Non innascibiles duos, quia auctoritate innascibilitatis Deus unus est: neque per id non et Uni-

Syria, et Photinus in Illyrie aliisque provinciis Filii divinitatem penitus rejecissent; episcopi, qui illis impense resisterent, a nostris haberi ceperunt veluti catholici et divinitatis Christi defensores: et tum, ut loquitur Gregorius Naz., Or. xxi, n. 45: *terior impietas pietatis opinionem ferebat.*

(a) Hoc locolum abundeatur Vincentius Rogatista: ad quem Augustinus, epist. alias XLVII, nunc XCII, n. 21: *Hilarii libros mihi opponis, uti neges Ecclesiam crescere in omnibus gentibus usque in finem sæculi.* Quibus ille respondet n. 31 et 32. Vile et quæ ea de re anno viimus (not. h. col. 457 nost. edit.).

(b) Editi, in prima collatæ expositionis synodo fides hanc habuit necessitatem, cum apud, etc. At mss. in primo (supple, loco) collatæ (Carn. conlocatæ) expositionis fides, etc. Ille excusatur qui Ancyræ conveniunt, quod novam fidei expositionem adorsi sint.

(c) Recentiores mss. *separatae.*

(d) In excusis, nihil queror. Cum persuasum haberet Hilarius, fidei perversitatem ex morum scaturire pravitate, adeo ut Fragmento n. n. 19, dicat: *Et hoc in super est, ut cum incrementa vitiorum detrimenta in amore Dei fererint, vesanum depravate scientie studium increasit: facile predidit hanc Osi infidelitatem non fuisse subitam, sed latentem jam diu animi pravitatem prodidisse.* Quinquam forte hanc suppu-

A genitus Deus est; namque origo sua innascibilitis substantia est. Non unum subsistentem, sed (f) substantiam non differentem. Non unum in dissimilibus naturis Dei nomen, sed unius nominis atque nature indissimilem essentiam. Non præstantem quemquam cuiquam genere substantiæ, sed subjectum alicui alteri nativitate nature. Patrem in eo majorem esse quod pater est, Filium in eo non minorem esse quod filius est. Significationem interesse, non interesse naturam. Patrem non intra tempora confiteri, sed eointemporalem Patri Filium non negare. Patrem in Filio prædicare, quia nihil in se habet Filia a Patre dissimile. Filium in Patre confiteri, quia non est aliunde quod filius est. Mutuam sibi ac similem invicem naturam non nescire, quia par sit: quod unus sit non existimare, quia unum sunt: unum eos sic per indissimilis nature indifferentiam prædicare, ac unus sit.

65. *Hilario desunt verba, non sensus.*—Exposui, Charissimæ, quantum humani sermonis consuetudo patiebatur, et Dominus mihi (g) semper ut ipse scit a me oratus indulsit, communis fidei conscientiam. Et si quid minus, immo quia minus ac prope nihil dictum est, mementote non sensum mihi, sed verba deesse. Arguam forte in eo naturam meam, non tamen arguam voluntatem: et ignoscite nature, si loqui de Deo quod vult non potest, cujus sufficit ad salutem, credidisse quæ Dei sunt.

66. *Transit ad alteram libelli partem. Ante finem ne judicetur.*—Nunc quia (h) fides mea atque vestra, C quantum mihi conscius sum, apud Deum 500 non periclitatur; et ostendi vobis, sicut voluistis, quæ ante expositæ fides essent ab Orientalibus episcopis, sed paucis (repetam enim, quia secundum numerum Ecclesiarum Orientalium, episcoporum paucorum fides ista est): ipso quoque, quid de divinis rebus secundum doctrinam apostolicam sentirem, professus sum: reliquum est, ut (i) quæ errore nobis ex sim-

ratam impietatem non de Osio, sed de doctrina prædicat.

(e) In vulgatis et aliquot mss., *conscientia et professione.* Melius in prioribus Colb., Carn., Germ., etc., *conscientia professione.* Namque aliquid Hilarius ad petium Ecclesie morem, quo Symboli fidem Compentium cordi non carte solebat commendare. Rursus ad eundem morem respicit lib. in Const. num. 6. Utiq; autem illi loco illustrando valet illud Augustini Serm. cexxi, n. 2: *Nec ut eadem verba Symboli tenentis, ulla modo debetis scribere, sed audiendo perdiscere; nec cum didiceritis, scribere, sed memoria semper tenere atque recolere. Quod non licet scribi, commemoratio sit promissionis Dei, ubi per prophetam præmittuntis Testamentum Norum dixit, Hoc est testamentum, quod ordinabo post dies illos, dando legem meam in mente eorum, et in corde eorum scribam eam. Huius rei significandæ causa, audiendo Symbolam discitur, nec in tabulis vel in aliqua materia, sed in corde scribitur.*

(f) Editi, sed unam substantiam. Abest unam a manu scriptis.

(g) R ananus codex, alias Regine Christianæ, *super* (quod eum habet Silv. a secunda manu) non semper.

(h) In vetusto ms. Colb., *de fide mea.*

(i) Bad., Er. et Mir.: *ut professio quæ errorem nu-*

PLICITATIS securitate afferunt, cognoscatis sine suspitione aliqua; quia jam nec relicta est audiendi. Et quamquam jam non verear de me judicari secundum expositionem totius fidei; tamen patimini, (a) ut velim de me adhuc, nisi absolutis omnibus, judicari.

67. *Homousion quando recte prædicetur.*—Multi ex nobis, Fratres clarissimi, ita unam substantiam Patris et Filii prædicant, ut videri possint non magis id pie quam impie prædicare: habet enim hoc verbum in se et fidei conscientiam, et fraudem paratam. Nam si secundum nature proprietatem ac similitudinem, ut similitudo non speciem (b) solam afferat, sed genus tenet; religiose unam substantiam prædicamus, dummodo unam substantiam proprietatis similitudinem intelligamus, ut quod eorum sunt, non singularem significet, sed æquales. Æqualitatem dico, id est, indifferentiam similitudinis, ut similitudo habeatur æqualitas; æquitas vero unum idcirco (c) dicitur esse, quia par sit; unum autem, in quo par significatur, non ad unicum vendicetur. Una igitur substantia, si non personam subsistentem primat, nec unam substantiam partitam in duos dividat, religiose prædicabitur: quæ ex nativitatis proprietate, et ex nature similitudine ita indifferens sit, ut una dicatur.

68. *Vocis ejusdem triplex sensus pravus.*—At vero si idcirco unius substantiæ Patris et Filii dicatur, ut hic subsistens, sub significatione licet dummodi nominum, unus ac solus sit: confessum nomine Filium conscientia non tenemus, si unam substantiam confitentem ipsum sibi unicum ac singularem et Patrem et Filium et Filium. Quin etiam et hujus (d) statim erroris occurrit occasio, ut divisus a sese Pater intelligatur, et partem exsecuisse quæ esset sibi filius. Id enim heretici unam substantiam prædicantes contendunt: et his multum pie confessionis nostræ sermo blanditur, ut dum hoc verbum indefinita brevitate dubium est, proficiat ad errorem. Est præterea error hic 501 tertius, ut cum unius substantiæ Pater et Filius esse dicatur, significari existimetur substantia prior, quam inter se duo pares habeant: ac sic tres sermo significet, substantiam unam, et duos unius substantiæ velut coheredes. Ut enim coheredes duo sunt, et hæreditas anterior est cujus duo sunt coheredes: ita unius substantiæ anterioris duo (e) pares

bis aspergere videtur simplicitatis ex sermone sine suspitione aliqua, quia jam nec relicta est, audienda sit. Lips. et Par.: ut quæ errorem vobis ex simplicitatis securitate offerunt, cognoscatis sine sciscitatione aliqua, quia jam nec relicta est audientia. Castigantur ex mss. Timens Hilarius, ne forte male audiat, ubi homousion prima fronte approbare videbitur, quamvis post tam disertam fidei suæ declarationem nulla relicta sit male audiendi occasio, his verbis omnem a se suspitionem auverere curat.

(a) Sic mss. nisi quod in recentiore Caru., ut non velim. At editi, ut nolim.

(b) Par. post Lipsium, speciem suam. Rectius alii libri, speciem solam; id est, unam substantiam si prædicamus cum similitudine, quæ non formam duntaxat externam, sed et genus ac naturam teneat, religiose prædicamus.

possunt videri esse consortes. At quia una substantia Patris et Filii prædicata, aut unum qui duas nomenclationes habeat subsistentem significat; aut divisam unam substantiam, duas imperfectas fixis substantias; aut tertiam priorem substantiam, quæ a duobus et usurpata sit et assumpta, quæ idcirco una dicatur, quia in duas una desecta sit. Et ubi post hæc nativitas? Ubi Pater, ubi Filius intelligitur; si Patrem et Filium vel desectio potius, vel anterioris substantiæ communio, quæ naturæ nativitas prædicabit?

69. *Homousion quo loco into proferatur.*—In his igitur tot et tam gravibus fidei periculis, verborum brevitatem temperanda est: ne impie dici existimetur, quod pie intelligitur: ne secuta atque innocente conscientia, per occasionem hereticam, reus sermo sit. Dicitur unam catholicis substantiam Patris et Filii, non inde incipiat: neque hoc quasi maximum teneat, tamquam sine hoc vera fides nulla sit. Tuto unam substantiam dicit, cum ante dixerit, Pater ingenuus est; Filius natus est, subsistit ex Patre, Patri similis est virtute, honore, natura. Patri subiectus est, ut auctori: nec se per rapinam Deo, cujus in forma manebat, æquavit; obediens usque ad mortem fuit. Non est ex nihilo, sed (f) nativitas est. Non est inascibilis, sed contemporans. Non est pater, sed ex eo filius est. Non est portio aliqua, sed totus est. Non est auctor ipse, sed imago est: imago Dei ex Deo in Deum nata. Non est creatura, sed Deus est. Non alter Deus in genere substantiæ, sed unus Deus per substantiæ indifferentis essentiam. Non persona Deus unus est, sed natura: quia nihil in se diversum ac dissimile habeat natus et generans. Et post hæc, unam substantiam Patris et Filii dicendo, non errat: aut unam substantiam negando, jam peccat.

70. *Ne nude et ante alia prædicetur.*—Nemo itaque unam substantiam negari a nobis putet: cujus idcirco ratio ostenditur, ne negetur. Nemo unam substantiam brevi ac nullo sermone putet prædicandam: ut possit religiose dici una esse substantia. Non enim ego audio, Christus ex Maria natus 502 est; nisi et audiam, In principio erat Verbum et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1). Non audiam, Christus (g) esurivit; nisi post quadraginta dierum jejunium audiam, Non in pane solo vivit homo (Matth. iv, 4). Non audiam, si-

(c) In vulgatis, dicitur. Verius in mss. dicitur, præposita prius particula ut id postulante.

(d) Sic mss. At editi, hujus tanti erroris. Mox codex Rom., ex se secuisse. Confer, si lubet, lib. iv de Trin. n. 4.

(e) Vox pares cum sequenti verbo esse desideratur in prius vulgatis.

(f) Lipsius, ac post eum Par., sed natus est: non alio sensu, sed tamen absque auctoritate. Pessimè autem postea contemporans cum reliquis editis habet.

(g) Obiter observare est, quam non neget Hilarius Christum esurisse, sitisse, et passum esse secundum hominem: dum hæc ita considerari vult, ut aliud in eo attendatur, quod prorsus expertus erat hujusmodi affectionum.

titiv; nisi audiam, *Qui biberit de aqua, quam ego dero ei, non sitiet in aeternum* (Joan. iv, 13). Non audiam, Christus passus est; nisi audiam, *Nunc est hora ut Filius hominis clarificetur* (Joan. xii, 23). Non audiam, mortuus est; nisi audiam, resurrexit. Nihil solitarium ex divinis sacramentis ad suspensionem audientium et ad occasionem blasphemantium proferamus. Ante nativitas Filii, ante subjectio, ante similitudo naturæ prædicanda est: ut non impie unius esse et Pater et Filius substantiæ prædicetur. Et non intelligo, cur ante cætera tamquam maximum et potissimum et solitarium prædicandum sit, quod nec pie possit ante cætera prædicari, et jam impie necesse sit post cætera denegari.

71. *Et pie dici potest, et pie taceri.* — Non est, Fratres charissimi, una Patris et Filii neganda substantia: (a) sed nec irrationabiliter prædicanda. Sit una substantia ex naturæ genitæ proprietate; non sit aut ex portione, aut ex unione, aut ex communionem. Potest una substantia (b) pie dici, et pie taceri. Habes nativitatem, habes similitudinem. Quid verbi calumniam suspiciose tenemus, rei intelligentia non dissidentes? Credamus, et dicamus esse unam substantiam; sed per naturæ proprietatem, non ad significationem impiæ unionis. Una sit ex similitudine, non ex solitudine.

72. *Vox homœusion an minus propria.* — Sed forte parum proprietatis in se habere similitudo videatur. Hoc si est, quæro quo modo possim alterum ad alium nisi per similitudinem coæquare? Aut numquid non idem est, esse (c) similes quod æquales? Si unum dico, habet et unice suspicionem: si similem dixero, habet indifferentis comparationem. Inter similem et unum quæro quem locum habeat æqualis: et interrogo utrum similitudinis potius, aut solitudinis res sit. Non est æqualitas in dissimilibus, nec similitudo est intra unum. Aut quid differant similes, et æquales; ut ab uno iterum discernatur æqualis? Non sunt itaque dissimiles æquales. Et quid aliud possunt esse similes quam æquales, cum in dissimilibus non sit æqualitas?

73. *Æqualitatem perfectam significat similitudo naturæ. Quod Moysi similitudo, id Joanni æqualitas.* —

(a) Lips. et Par., *sed ne*: tum cum ceteris edit. sequentia sic conjungentes, *irrationabiliter prædicanda sit una substantia*, etc., efficiunt sensum ab Hilario alienum.

(b) Ita in mss. nisi quod in Carnut. ut in vulgatis existit, *impie dici*.

(c) Sic ms. Carn. Alii autem, *similes et æquales*: ubi editi habent, *simile quod æquale*.

(d) Origenes, lib. i Periarch. c. 2, ex iisdem Scripturis confirmat imaginem interdui id dici, quod ejus cuius imago est naturam obtineat, eaque ratione et sine Patris imaginem nuncupari: *Sicut secundum hœseriam dicimus imaginem Adæ esse filium ejus Seth; in eam scriptam est, Et genuit Adam Seth secundum speciem suam. Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem.*

(e) In plerisque mss., *partitudinis*. Vocabulum *partitudinis* jam occurrit n. 17

Prædicantes itaque, Fratres charissimi, similem Filium in omnibus Patri, nihil aliud quam æqualem prædicamus. Perfectæ æqualitatis significantiam habet similitudo: et hoc ex sanctis Scripturis intelligendum est. 503 Legimus (d) namque: *Vixit autem Adam duceccatis triginta annis, et genuit secundum effigiem suam et secundum similitudinem suam, et cognominavit nomen ejus Seth* (Gen. v, 3). Quæro ejusmodi similitudinem et effigiem suam Adam in Seth genuerit. Tolle corporum infirmitates, tolle conceptus inuam, tolle dolores (e) partitudinis, et omnem humanam necessitatem: quæro similitudo hæc, quæ in Seth est, utrum per naturam dissentiens auctori, aut utrum alterius generis essentia fuerit in utroque, ne non naturalem haberit Adæ Seth natus essentiam. Sed similitudo Adæ est. (f) etiamsi negemus; quia non est natura dissimilis. Similitudo autem naturæ non habuit in Seth alterius generis naturam, quia non aliunde Seth natus est: ita similitudo res ipsas (g) naturalis coæquat, per similitudinem non indifferentis essentia. Omnis itaque filius, secundum naturalem nativitatem, æqualitas patris est; quia est et similitudo naturæ. Et beatus Joannes docet in natura Patris et Filii, quam Moyses in Seth et Adam similitudinem dicit, hanc eandem æqualitatem esse naturæ, ait enim: *Propter hoc enim magis querebant Judæi interficere, quoniam non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo* (Joan. v, 18). Quid tantorum virorum doctrinis atque dictis inserimus torpentia peccatis gravibus ingenia, et sensus hebetes atque temerarios (h) adversum indissolubiles prædicationes impii fatigamus? Per Moysen Seth Adæ similitudo est, per Joannem Filius Patri æqualis est: et quærimus tertium nescio quid inter Patrem et Filium, quod natura non recipit. Similis est Patri, filius Patris est, ex eo natus est: per hoc solum pie potest quod unum sint prædicari.

74. *Similitudinem sine æqualitate confidentes reseluntur.* — Nec me fallit, Fratres charissimi, quosdam esse, qui similitudinem confidentes, negant æqualitatem. Sed loquantur ut volunt, et blasphemix sue virus ingerant ignorantibus. Si inter similitudinem

(f) Lips. et Par., *etiam sine genere*: contra mss. fidem et Hilarii mentem. Vetus ms. Carn. cum Mich, Tell., neonon edit. Bad., Er. et Mir., *etiamsi genus*: quod commodum animo offert sensum, puta, Seth etiamsi genus Adæ obtineat, ipsius tamen similitudinem cognominari. Præferimus tamen cum Corb., Prætel., Silv., Remig., Theod., Rom. et altero Carn., *etiamsi negemus*: maxime cum num. 75, rursus occurrit, *aqua plene est etiamsi negemus*: ubi deuo Lipsius de suo posuit, *etiam sine genere*.

(g) In excusis, *naturales*, elegantius ac verius in mss. *naturalis*. Tum in his verbis, *per similitudinem non indifferentis*, abundat quidem particula negans, nec male omittitur in ms. Rom., sed hujusmodi locutionis jam non semel exempla vidimus V. lib. vii de Trin. n. 73.

(h) Ita mss. At editi, *adversum indissolubilis prædicationis auctoritatem*; et mox, *Patris æqualitas est, non æqualis est*.

et æqualitatem differre dicunt; quæro unde comparerit æqualitas. Namque si secundum essentiam et virtutem et gloriam et tempus Patris Filius similis est; **interrogo** ex quo non videatur **504** (a) æqualis. Nam etiam hæc in superiori fide constituta damnatio est: ut anathema esset, qui Patrem dissimilis sibi essentia diceret patrem. Si ergo naturam neque aliam, neque dissimilem ei, quem impassibiliter generabat, dedit; non potest aliam dedisse, nisi propriam. Ita similitudo proprietatis est, proprietatis æqualitas est, et æqualitas nihil differt. Quæ autem nihil differunt, unum sunt; non unione personæ, sed æqualitate naturæ.

75. Filii et Patris eadem virtus. — Quamquam vero et communi sensu, et divinis auctoritatibus, inter similitudinem et æqualitatem nihil differre intelligitur; quippe cum secundum Moysen et Joannem Patri Filius et similis sit, et æqualis: tamen videamus an Dominus, Judæis irascens quod Patrem sibi Deum dicendo Deo se cœquasset, se esse doceret Deo æqualem. Ait enim, *Non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Joan. v, 19). Auctorem discrevit cum ait, *Non potest ab se facere*: (b) obedientiam significat cum addit, *nisi quod viderit Patrem facientem*. Non enim virtutis differentia est, non posse nisi videat; quia virtutem magis præstat natura, quam visus. At vero obsequia est, tunc posse cum videat. Atque ita per id, quod tunc potest cum videt, significat non ex visu se accipere virtutem, sed auctoritate visus præsumere potestatem. Non ergo differt naturæ virtus in Patre et Filio: cui hoc posse quod Pater possit, non ex incremento aliquo naturæ profectus tribuit, sed (c) auctoris exemplum. Denique honorem, quem subiecto conservavit, naturæ virtus æquavit. Subiecto enim: *Quæcumque enim ille facit, eadem et Filius similiter facit* (Ibidem). Numquid similitudo (d) non æqua est? Æqua plane est etiam si nequeamus: eadem enim similiter facit. Numquid similiter facta non eadem sunt? aut eadem non recipiunt æqualitatem?

(a) Rursum hic in vulgatis, *æqualitas est*. Verbis sequentibus laudatur Ancyranæ synodi definitio septima.

(b) Obedientiæ nomen, quod hic sano sensu admittit Hilarius ad significandam Filii a Patre originem, simpliciter respuit Gregorius Nazianz., Or. xxxvi: *Ut enim Verbum, inquit, nec obediens erat, nec inobediens, ὡς μὲν γὰρ λόγος οὐκ ὑπακούσας, οὐκ ἀπειθεύσας.*

(c) Michaelinus codex cum Telleriano, auctoritatis exemplum: quod non abhorret ab Hilariana locutione. Hic auctoris vel auctoritatis exemplum perinde est, quod supra auctoritas visus, quod lib. vii de Trin. n. 18: *virtutis ac naturæ in se paternæ conscientia.*

(d) Lips. et Par., *non æqua plane est etiam sine quære corrupte.*

(e) In antiquiore ms. Carnut. et Michaelino una serie hic adiecitur, quod in altero Carn. ac Telleriano ad libri oram est rejectum: *Non puto quemquam adnuncendum in hoc loco, ut expendat quare dixerim similes substantiæ piæ intelligentiam, nisi quia intelligerem et impiam; et idcirco similem non solum æqualem, sed etiam eandem dixisse: ut neque similitudinem, quam in, frater Lucifer, prædicari volueras, in-*

aut aliud aliquid inter simile differt, et æquale; cum quæ similiter fiunt, eadem fieri intelligantur? Nisi forte quisquam quæ eadem sunt, negabit æqualia; ut quæ similia sunt, non dicantur æqualia: cum quæ similiter fiunt, non modo æqualia fieri, sed eadem prædicentur.

505 76. Homœusion recte dici posse. — Caret igitur, Fratres, similitudo naturæ contumeliæ suspicione: nec potest videri Filius idcirco in proprietate paternæ naturæ non esse, quia similis est. cum similitudo nulla sit, nisi ex æqualitate naturæ; æqualitas autem naturæ non potest esse, nisi una sit, una vero non personæ unitate, sed generis. Hæc fides pia est, hæc conscientia religiosa, hic salutaris sermo est, unam substantiam Patris et Filii idcirco non negare, quia similis est: similem vero ob id prædicare, quia unum sunt.

77. Exposita, Charissimi, unius substantiæ, quæ græce homœusion dicitur, et similis substantiæ quæ homœusion appellatur, fidei ac pia intelligentia (e) et vitis, quæ ex verborum vel brevitate snbdola, vel periculosa nuditate accidere possint, absolutissime demonstratis: reliquis mihi sermo ad sanctos viros Orientales episcopos dirigendum est; ut quia jam de fide nostra nihil inter nos suspicionis relictum est, ea quæ adhuc in suspicionem ex verbis veniunt purgentur: et dabunt veniam, ex communis conscientiæ fide, secum liberius locuturo.

78. Orientalium laus ob hæresim coercitam. — O studiosi tandem apostolicæ atque evangelicæ doctrinæ viri, quos fidei calor in tantis tenebris hereticæ noctis accendit! Quantam spem revocandæ veræ fidei attulistis, constanter audaciæ perfidia impetum reutendo! Antea enim in obscuro atque in angulis Dominus Christus Dei esse secundum naturam filius negabatur: et essentiæ inops paternæ, accepisse eum creatoris originem de non exstantibus prædicabatur. At vero nunc publicæ auctoritatis professione hæresis prorumpens, id quod antea sur-

probarem; et tamen *solum piæ esse similitudinis intelligentiam admonerem, quæ unitatem substantiæ prædicaret.*

In eo vero, quod laudans eos (Orientales scilicet homœusion propugnantes) *in invidiam deducor a quibusdam; parum intellectus sum. Non enim eos veram fidem, sed spem revocandæ veræ fidei attulisse dixi: ut sicut illi auditi sunt, ita et nos ex hoc contra Valentem et Ursacium possemus audiri, et (in ms. Mich. coaptandus, in Carnutensi autem et Tell. coapta ea Deus) in pro quo apte ad eos, vel ceptus ad eos) allocutionis sermo blandus nihil aliud quam procacium conviciorum efflugeret feditatem, cum amarius atque etiam probrosius in consequentibus occultis expositionum casem scandata proditarus.*

Adest jam tertium responsum libri hujus apologeticum, ejus prima pars cadit in hæc verba, *pia intelligentia*, altera vero ad numeri sequentis initium atinet. Ex eo liquet 1^o hunc librum Lucifero displicuisse, 2^o Hilarium etiam quibusdam propter eundem librum in suspicionem venisse, 3^o enim veram non existimasse Orientalium fidem, 4^o quo esse consilio tot laudibus esset, ac demum cur tam multa edisserat in gratiam similitudinis essentiæ.

tim mussitabat, nunc (a) non clam victrix gloriabatur. **506** Quibus enim antea cuculis in catholicam Ecclesiam non tentavit irrepere? Quos non (b) exseruit, falsæ religionis blandimento, sænli potestates? Homines enim perversi eo usque proruperant, ut cum hoc ipsi prædicare publice non audeant, Imperatore tamen fallerent ad (c) audiendum. Fecerunt enim ignorantem regem, ut istiusmodi perfidiam fidem bellis occupatus exponeret, et credendi formam Ecclesiam nondum regeneratus imponeret. Contradictentes episcopos ad exilium conegerunt. Coegerunt enim nos ad voluntatem exsulandi, dum impietatis imponunt necessitatem. Sed exsulamus semper, dummodo incipiat verum prædicari. Domino enim gratias, quod ignorantem per vos admittitis Imperator ægnovit, et errorem non sumi, sed (d) adhortationem, per has fidei vestræ sententias recognovit: et se invidia apud Deum atque homines impiæ voluntatis exemit, cum legationem vestram honorifice habens, falsitatem eorum, quorum auctoritatem invidiam deducebatur, coacta (e) a vobis ignorantie suæ professione, cognovit.

79. *Sirmicus formula auctores semper fallaces Lepide carpuntur ac refelluntur. Christus unus, non duo. Valentis et Ursacii suspecta subscriptio.* — Fallunt enim, quantum et vereor et mihi videtur, Fra-

(a) Editi, nunc victrix: tum Mir. gloriabatur; Lips. et Par gloriatur. Veteres inss. Colb., Carn. et Gerui., nunc jam victrix gloriabatur. Magis placet cum Corb., Prat., Faur., Rom., Rem., Silv., etc., nunc non clam victrix gloriabatur: scil. post concilium Sirmicense an. 357. Antea enim, ut Sulpicii Severi verbis utatur lib. II, pag. 243: Ariani perfidiam suam occultabant: non ausi pulam erroris sui duppa prædicare, catholicos se gerabant. (quo spectat illud Luciferi sub hocem lib. I pro Athanasio, ubi Constantio exprobat: quod egerit more meretricum, quæ primo et non scartentur, postea vero ita sunt invecrudæ, ut velint scortari in propatulis.

(b) Sic inss. At Editi, exercuit.

(c) Longe inllemus ad auendum. Certe cum his apprime convenit, quod Sulpicii Severi, lib. II, narrat Mediolanensi synoda an 355 factum esse: quod nimirum Valens et Ursacius cæterique metu plebis non ausi piacula profiteri, epistolam sub Imperatoris nomine mittunt omni probitate refertam, eo nimirum consilio, ut si ea æquis auribus populus recepisset, publica auctoritate cupida profertent. Sin aliter fuisset excepta, omnis invidia exact in rege, et ipsa etiam venialis, quæ etiam tum catechumensium sacramentum fidei merito videtur potuisse nescire. Ex hac parvo synodo Luciferi Calarit. ut ipse narrat initio libri, quem Moricundum esse pro Dei filio inscripfit, cum Constantio intra velum statim contradixisset, in exilium pulsus est. Pulsi etiam sunt eandem ob causam Eusebium Vercell., Dionysium Mediolan. ac postmodum Liberius.

(d) In exensis, astantium. Continuis inq. inss. alhortantium, scil. Eudoxii, Aracii, Ursacii, Valentis, etc., quorum heresis per Basilium, Eustathium, Eleasium et Leontium Ancyrae synodi legatos patet facta, continuo ab Imperatore damnata est, ut narrat Sozomenus, lib. IV, c. 12 et 13.

(e) Editi, coacta a nobis: mendose. Sermo enim est ad legatos Ancyranos, qui Valentem et Ursacium coegerunt ignorantiam fateri, uti jam indicatum est in m. 3 et 63.

(f) In aliquot inss. hic ad dicitur, nunquid ignora-

tes charissimi, fallunt, qui semper fecerunt: et ipsa illa præces nunc subscriptio non caret falsitate. Excitant enim se idcirco hominibus et hominibus tacere voluisse, qui nunc atque idem significat verbo utroque existimarent. *Rudes* credo episcopi et ignorantem hominibus significationem: quasi nunquam de hoc aut synodus fuisset, aut lites. Sed esto ignoraverunt hominibus, (f) aut nesciebant hominibus id significari, quod similis esset essentiali. **507** Jam si hoc nesciebant, cur nesciri volebant generationem Filii? (g) Nunquid si inenarrabilis est, ideo et ignorabilis est? Sed si ignoratur quo modo natus est; nunquid ignorari vel hoc potest, quod Filius Deus non ex alia substantia, sed ex Deo natus, non diversam habeat essentialiam? Nunquid non legerunt, sicut Patrem, ita et Filium honorificandum (Joan. V, 23): ut Patrem honore præferent? Nunquid incognitum habebunt Patrem in Filio videri (Joan. XIV, 9): ut Filius apud eos dignitate, claritate, maiestate differret? An et hoc ex ignorantia venit, ut cum cæteris Patris subjectis sit Filius: et dum cum cæteris subijctio, non discernatur a cæteris? cum subijctio Filii naturæ (h) pietas sit, subijctio autem cæterorum creationis inhonestas sit. Passim quidem dicebant: sed dicant, evo, compassum (i) quando cognoverunt? Evitant hominibus et hominibus, quia nus-

verunt hominibus? Apud Ancyrae synodi legatos, qui hominibus respuerant, ea valebat excusatio, quo hominibus et hominibus unam et eandem significationem se existimasse reponebant.

(g) Haud aliter Africanus jussu Ilonerie in unum coacti subijctio Esaiæ loco respuerant apud Victorium Vit., lib. II de Persec. Afric.: *Divina enim, inquam, generatio inenarrabilis est, non ignorabilis. Nam usque adeo non est ignorabilis, id est, non ignoratur unde sit, et e Patre de se ipsa genita, et Filius de Patre se natum expatissime protestatur.* Altera ratione Phobulius Sirmicus formula auctores sic sugillat: *Illud autem quis forte posuit, ut quem tantum habere pro certo asserunt, hujus naturam habeat in incertum? Eodem spectat illud Victorii initio lib. I contra Arium: Addit Eusebium principium Filii sciri nec ab homine posse, nec ab alio superiore vel potentia vel excogitatione: et audeat tamen dicere signum esse Filium, voluntate et sententia Patris subsistere.* Apposite Leonius hanc hæreticorum in divinis mysteriis ignorantie professionem, quæ ineffabilia eque esse volunt, vocat reverentiam a reverentia reuera alienam: quippe qui ut licenter impietate abutatur, ad honesta nomina tanquam ad propugnaculum quoddam validum et inexpugnabile confugiunt. Contra christiana pietas, in divinis mysteriis, nunquam inter rem rei que modum novit ponere discretum: neque rem in dubium vocat in obtinui, quod modum nesciat: sed de cæteris sentit, quod de Deo sentiendum tradit Hilarius, lib. II de Trin. n. 7: *Perfecta scienti est, sic Deum scire, ut non ignorabilem, tamen inenarrabilem scias.*

(h) Hæ locus apud Bas., Er. et Mir. esse omnino depravatus. In editionibus aliis, natura proprietatis, non pietas: quod malum est cum. Sic supra, n. 51: *Pietatis subijctio non est essentiali diminutio.*

(i) Editi, quomodo cognoverunt. Eadem Sirmicus blasphemica verba pariter agnoscit Phobulius fraudæ ac veneno referta, eaque p. p. e. simil ratione convellit. *Primum, inquit, non video qui maluerit compassibilem dicere, quam libere possibilem confiteri. Quasi vero aliud sit compati, quam pati. Porro autem si*

quam scriptum sit: quero compassum esse unde A
presumpserint? Aut numquid voluit duos esse qui
passi sunt? id enim compasso testatur. Ubi illud
est *Jesus Christus Filius Dei?* aut numquid alius est
Jesus Christus, alius filius Dei? Si non idem atque
unus intra extraque Dei filius est; credite (a) in ho-
mœusio ignorantem, si hæc ignorari licet. Si autem
in his ipsis ipsa illa ignorantia impia est, que
tamen non potest, nec falso, excusari; vereor ne et
(b) homœusii ignorantem professio mentiatur. Non
queror admodum de venia quam 508 dedidisti:
religiosus est Deo sua reservare, et ignorantis
error humanus est. Sed ignoscant mihi jam duo epi-
scopi Valens et Ursacius, quod eos (c) pro veritate at-
que exercitatione sua ignorasse non credo. Et diffi-
cillimum est ne mentiri existimentur, qui se in alio
(d) negotio non possunt nisi mendacio purgare. Sed
Dominus hoc magis tribuat, ut nos male opinemur,
quam illi (e) non ignoraverint. Malo enim ego male
existimans judicari, quam fidem vestraum hæreticæ
conscientiæ communiõne violari.

80. Oro autem vos, sanctissimi viri, ut cum bona
venia sollicitudines meas restimatis. (f) Testis enim
Dominus est conscientia mea, in nullo me exposi-
tiones has, quas Sirmium detulistis, fidei vestrae
velle convellere. Sed date veniam, si quædam intel-
ligere non possunt, et consolabor me: quia legi: *Spi-
ritus prophetarum prophetis subjectus est* (I Cor. xiv,
32). Ex quo forte non impudenter etiam a me præ-
sumitur, ut et ego intelligam, quod alius ignoret.
Non quod quidquam vos secundum mensuram scienti-
æ ignorare ausus sim dicere: sed super fidei catho-
licæ unitate, patimini non minus in nobis esse sel-
licitudinum, quam in vobis.

*impassibilis Deus, utique impassibilis. Tom ergo
compassus non est, quam nec passus est, ex ea tamen
conditiõne qua Deus.* Ex quo, ut et ex nostro Hilario
manifestum est, hæreticos dicentes *filium Dei homi-
nem de Maria suscepisse, per quem compassus est, duos*
in Christo asseruisse, quorum unus esset suscipiens,
alter susceptus, utique vero passibilis. Nam si
diviserint per quem passus est; sequeretur tantum
Christum passum esse secundum naturam hominis:
at cum scribunt per quem compassus est, passione ho-
minis naturam Verbi similiter affici significant.

(a) Omnes mss. in homœusio.

(b) Nonnulli mss. cum excusis, *homœusii*. Rectius
Colb., Corb., Pratel., Faur., etc., *homœusii*. Hic redit
Hilarius ad id quod jam delibarat dicens, *Et ipsa
illius nunc præsens subscriptio non caret falsitate: ho-
mœusii autem, non homœusii professio subscribere
coacti sunt.* Sed quam vere de Ursacio et Valente
subdoratatus sit, eos non ex animo homœusien sus-
cepisse, testis est Germinius Fragmento xv, n. 5:
*Miror autem, inquit nominant de Valente, prædic-
tionem Valentem aut oblitum esse, aut certe subdole dissi-
mulare quod in præteritum gestum sit, etc., quando Fi-
lium similem Patri per omnem esse Mater nostra sub-
scriptissimus. Quippe isti duo, ut notat Socrates, lib. ii,
cap. 57: Semper ad eorum partes transibant, qui pti
posse viderentur.*

(c) Ut pote qui anno 335 Tyrio conciliabulo inter-
fuert, et abhinc per 23 annos innumeris prope
conventibus, in quibus solemnes erant de prædictis vo-
cibus controversiæ.

(d) Satis advertunt prudentes, hic indicari litte-

81. *Epistola Sirmium delata de homœusii et homœu-
sio expositiõne. Homœusio ob nativitatem male respici-
tur.* — Epistolam, quam a vobis de homœusii et
de homœusii expositione apud Sirmium Valens
et Ursacius et Germinius poposcerunt legi, intel-
ligo in quibusdam non minus 509 circumspectam
esse, quam liberam. Et ipsa homœusii et homœu-
sii demonstratio nihil reliquit difficultatis. Et quidem
de homœusio, quod est similis essentiæ, communi
judicium est. De homœusio vero, quod est unius es-
sentiæ, tractantes, primum id ideo respondendum pro-
nantias, quia per verbi hujus enuntiationem sub-
stantia prior intellexerit, quam duo inter se parti-
e-ssent. Intellego vitium in intelligentia. Et profanus
hic sensus est, et communi judicio ab Ecclesia re-
spuendus. Secundo quoque id addidisti, quod patres
nostri, cum Paulus (g) *Samosateus* hæreticus pronun-
tias est, etiam homœusio repudiaverint: quia per
hanc unius essentiæ nuncupationem solitariam atque
unicum sibi esse Patrem et Filium prædicabat. Et
hoc sane nunc quoque profanissimum Ecclesia reco-
gnoscit, Patrem et Filium in his nominum pro-
fessionibus ad unionis ac singularis solitudinem negata
personarum proprietate revocare. Tertio etiam hæc
causa improbandi homœusii commemorata a vobis
est: quia in synodo, quæ apud Niceam fuit, coacti
patres nostri propter eos qui creaturam Filium dice-
bant, nomen homœusii indidissent: quod non reci-
piendum ideo sit, quia nusquam scriptum reperi-
retur. Quod a vobis dictum satis miror. Si enim ho-
mœusio propter novitatem repudiandum sit; vereor
ne et homœusio periclitetur, quia nusquam (h)
scriptum reperitur.

82. *Quo sensu judicio communi damnatur.* — Sed

ras a Valente et Ursacio ad Julium post Sardicense
concilium conscriptas, quibus expresse confessi sunt
falsa esse omnia que adversus Athanasium divulga-
rant.

(e) Abest non a quibusdam mss. male.

(f) Erasmus monet se in recentiore quadam codi-
ce reperisse hic additum: *Pro prudentia vestra expedi-
dite, quid sit a sanctissimis viris poscere, ut cum bona
venia audiant dicentem; et an ejusdem sit adulari, et
objurgare. Hoc ideo ita dictum est, quia ea, quæ ad
præsens tacita ab his fuissent, erant præditurus, non
tamen in his que possent tanquam excusabilia defendi,
videret calumniari.* Erasmus notam ac verba retinuit
Miræus, que in sequentibus edit. prorsus suppressa
sunt. Qui autem Remigianum codicem ante annos
400 pinxit, eadem ad marginem exscriptis, præno-
tens ea in quibusdam exemplaribus haberi. Existant
in recentiore Caru. et Tell. ad oram libri; et in al-
tero Caru. ante annos 900 scripto et Mich. etiam
in ipso textu. His quarto se pingat Hilarius, osten-
dit que se non adulationis vitio, sed charitate dictante
Orientales sanctissimos viris appellasse, quo scilicet
prodesset correctio, quam eis adhibiturus erat.

(g) In vetusto codice Colb. et Germ. *Noatus*. An
Paulum sic vocat Hilarius a Noeto, cujus hæresim
quodam modo instauravit? Epiphanius enim tradit
hæc. lxxv, n. 1. Paulum epinatum esse, *filium Dei
subsistentiam habere per sese nullam, sed in Deo sub-
sistere: id quod Sabellio quoque placuit, Novato, et
Noeto.*

(h) Argumentum a vocis novitate petitum Athana-
sius, Or. ii, pag. 316 et 336, et Epiphanius, hæc. lxxiii,

hinc non calumniar. Molo enim aliquid novum commemorasse, quam impie respuisse. Præfermissa itaque questione novitatis, ne in his quidem residet questio, quæ communi omnium nostrum iudicio damnantur. Quis enim sane mentis tertiam substantiam, quæ et Patri et Filio communis sit, prædicabit? Vel quis secundum Samosatæum, in Christo renatus, et Filium confessus ac Patrem, quod Christus in se sibi et pater et filius sit confitebitur? Par itaque in condemnandis impietatibus hæreticorum nostra sententia est: et hanc homousii intelligentiam non modo respuit, sed et odit. **510** Atque ita non relinquitur vitiosæ intelligentiæ questio, ubi in vitii damnatione communis assensus est.

83. Quod pie a Nicæna synodo susceptum, non debeat improbari. — Dicturo autem me tandem de tertia questione, oro vos, ne ubi pax conscientiæ est, ibi sit pugna suspicionum: neque quidquam me nisi ad unitatis profectum proferre existimetis. Inane enim est, calumniam verbi pertimescere, ubi res ipsa, cujus verbum est, non habeat difficultatem. Displicet cuiquam in synodo Nicæna homousion esse susceptum? Hoc si cui displicet, placeat necesse est quod ab (a) Ariis sit negatum. Negatum enim idcirco est homousion, ne ex substantia Dei patris Deus filius natus, sed secundum creaturas ex nihilo conditus prædicaretur. Nihil novum loquimur, pluribus edita literis ipsa Ariorum perfidia sibi testis est. Si propter negantium impietatem pia tum fuit intelligentia confitentium; quæro cur hodie convellatur, quod tum pie susceptum est, quia impie negabatur? Si pie susceptum est: cur venit constitutio pietatis in crimem, quæ impietatem pie per ea ipsa quibus (b) impiabatur extinxit?

84. Nicæna synodi scopus. Symbolum Nicænum. — Videamus igitur quid Nicæna synodus (c) studuerit, homousion, id est, unius substantiæ confitendo: non utique hæresim parturire, quæ de homousii vitiosa opinione concipitur. Non, opinor, illud loquuntur, quod unam anteriorem substantiam Pater et Filius in substantiam suam partiendo diviserint. Et ipsam quidem religiose tum scriptam fidem, nunc quoque

n. 44 et 49, in ipsos hæreticos pariter retorquent: quippe qui patrem dixere *ingenitum*, Filium vero *ex non ente*, et *non fuisse prius quam nasceretur*, et alias voces: excogitarunt Scripturis prorsus incognitas. Verum, ut docet Athanasius, lib. de Synod. p. 915, Hilarius nostro hic sullfragante, nihil id refert, si quis voces in Scriptura non repertas *usurpet*, quam diu *pias sententias*, complectitur. *Contra hæreticos tametsi voces suas e sacris literis usurpet, nihilominus suspectus animoque corruptus audiet a Spiritu, Quare tu enarras justitias meas?*

(a) Excusi hic, quod ab Arianis est negatum; et infra, *Arianorum*: dissidentibus mss. Sic et apud Phoebadium Arii, non *Ariani* nuncupantur. Quomodo hic Hilarius, ita Athanasius, lib. de Syn. p. 920, idem vocabulum homousion recte et ab Antiochena synodo contra Samosatæum rejectum, et a Nicæna contra Arianos susceptum probat ex scopu utriusque concilii.

(b) Sic mss. Editi vero, *impiebat*. Verbo *impiari* usus est Plautus: a quod quidem ad instar græci

huic sermioni nostro non irreligiose inseremus.

« Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, omnium visibilibus et invisibilibus factorem. Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum filium Dei, natum ex Patre unigenitum, hoc est, de substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum de Deo vero, natum non factum, unius substantiæ cum Patre, (d) quod græco dicunt homousion, per quem omnia facta sunt que in celo et in terra, qui propter nostram salutem descendit (e), incarnatus est, et homo **511** factus est, et passus est, et resurrexit tertia die, et ascendit in coelos, venturus iudicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eos autem, qui dicunt, Erat quando non erat, et ante quam nasceretur non erat, et quod de non exstantibus factus est, vel ex alia substantia aut essentia, dicentes convertibilem et demutabilem Deum: hos anathematizat catholica Ecclesia. »

Non hic sanctissima religionum virorum synodus nescio quam priorem, quæ in duos divisa sit, substantiam introducit, sed Filium natum de substantia Patris. Numquid et nos negamus? aut quid aliud confitemur? Et post cæteras communis fidei expositiones ait, « Natum non factum, unius substantiæ cum Patre, quod græce dicunt homousion. » Quæ hic vitiosæ intelligentiæ occasio est? Natus esse de substantia Patris Filium, non factus prædicatur: ne natiuitas divinitatis, factura sit creationis. Idcirco autem unius substantiæ: non ut unus subsistat aut solus, sed ut ex substantia Dei natus non aliunde subsistat, neque ut in aliqua dissidentis substantiæ diversitate subsistat. Aut numquid non hæc fides nostra est, ut non aliunde subsistat, neque quod indissimilis subsistat? Aut aliud hic testatur homousion, quam ut una atque indissimilis dum sit secundum naturæ (f) progeniem essentia, quia essentia Filii non sit aliunde? Quæ quia aliunde non est, unius recte esse ambo credentur essentiæ; quia substantiam natiuitatis Filium non habeat nisi de paternæ auctoritate naturæ.

85. Homousion num improbandum, quia vitiosæ soleat intelligi. — Sed forte e contrario dicitur, il-

ἀπειθεῖν, id est, impietatem agere, confictum videtur. Porro illud *impiebat* ad Samosatæi hæresim referri commode quærit: ut qua ille voce nude posita impietatem suam enuntiabat, ea ipsa per alias superiores exposita Arii impietatem Nicæna synodus extinxerit. Nisi forte quis mallet hic illud ad eam rationem, qua vocem homousion adversus Eusebii argutias Nicæna susceptam narrat Ambrosius, lib. 11 de Fide e. 45, n. 425, quod minus probabile est.

(c) In vulgatis, *studuerit*. Verius mss. *studuerit*: cum non tam queratur an homousion statutum sit, quam quo consilio.

(d) Aliquot mss. ut Fragmento 11, num. 27, quod Græci dicunt *homousion*. Hæc autem verba non habet exemplar Corb. seculo sexto exaratum, quod hoc Symbolum cum aliis antiquis monumentis continet.

(e) Adlud. editi, *de caelis*: quod neque hic in mss. exstat, neque Fragmento 11, neque apud Luciferum lib. de non pariendo, etc.

(f) Ita mss., ubi in vulgatis, *propaginem*.

circo improbari oportere, quia vitiose intelligi solet. Hoc si timemus, delectamur in Apostolo quod dictum est : *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* (1 Tim. ii, 5); quia ad auctoritatem hæresis suæ Photinus hoc utitur: et non legatur a nobis, quia ab illo male intelligatur. Percat quoque ad Philippenses scripta epistola, aut igni aut spongia: ne in ea Marcion relegat: *Et habitu repertus ut homo* (Philip. ii, 7); plantarum corporis confitens esse, non corpus. Non exstet Evangelium Joannis: ne Sabellius discat:

512 *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 50). Neque isti nunc creaturæ prædicatores scriptum habeant: *Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Neque illi, qui dissimilem Patri Filium affirmare volunt, legant: *De die autem et hora nemo sit, neque Angeli in cælis, neque Filius, nisi Pater solus* (Marc. xiii, 32). Non sint quoque libri Moysi: ne tenebræ Deo, qui innascibilem lucem habitat, cœvæ sint; quia in Genesi (i, 2) post octem dies cœpta sit: ne anni (a) Matusalæ ætatem diluvii excedant (Gen. v, 26), et non tantum octo sint annis reservatæ (1 Pet. iii, 20): ne clamorem Sodomorum repletis jam peccatis Deus audiens, tanquam ignorans clamorem, descendat ut videat an plena sint cum clamore peccata, et repერიatur Deus nescire quod sciret (Gen. xviii, 21): ne quisquam quoque sepelientium sepulchri (b) Moysi sciat sepulchrum (Deut. xxxiv, 6); ne per hæc, ut hæretici putant, diversa lex ipsa sibi hostis sit. Et quia hæc ab his non intelliguntur, non legantur a nobis.

(a) De annis Matusalæ teste Augustino, lib. xv de Civ. Dei c. 13, olim fuit *quæstio famosissima*, nisi tamen, ut idem docet lib. ii de pecc. Orig. c. 25, annumeranda, que ignorari salva Christiana fide possunt. Hanc quoque Hieronymus in Quest. Hebr. dicit *disputatione omnium ecclesiarum ventilatam*. Disputatio hinc nata est, quod secundum LXX interpretum editionem Matusalæ 44 annis post diluvium vixisse computaretur: atque adeo anime plus quam octo fuisset reservatæ. Secundum Hebræam tamen, cui nostra Vulgata consonat, nulla est difficultas: cum ipso diluvii anno defunctus reperitur. Ubi autem codices dissentiunt, et potius *linguæ credatur*, inquit Augustinus, loco jam laudato de Civ. Dei, *unde est in aliam per interpretes facta translatio*. Quamquam, ut idem ibid. subjicit, in *quibusdam codicibus grecis tribus, uno latino, et uno etiam Syro inter se consentientibus inventus est Matusalem sex annis ante diluvium fuisse defunctus*.

(b) Non negat Hilarius, uti Scultetus loquitur, mortem Moysi contra ipsissima Scripturæ verba: sed eam ita in sacris litteris expressam docet, ut summam sub eorum verbis difficultatem latere indicet. Vides quid ea de re annotatum est ad num. 10, cap. 20 comm. in Math.

(c) Editi, *ne mortem et gladium*. Rectius mss. *ne mortem gladio, scil. usuris*.

(d) Id est, baptizasse leguntur in Actis, quorum proinde locutio concilianda est cum præcepto Domini, quo jussit baptizare in nomine Patris, etc. Agnosci Hilarius hoc apostolis a Christo præceptum: atqui procul abest, ut apostolos præcepti Christi transgressores existimet: superest itaque ut dubitaverit saltem, an apostoli in solo Christi nomine baptizaverint, quiddam adversus Bellarminum reclamet Scultetus. Baptismus in nomine Je-u dici potuit, qui non ut prius Joannis, sed Jesu Christi auctoritate in-

Percat quoque, si videtur (quod non ego dixerim, sed responsionis necessitas), omnia divina illa et sancta Evangelia salutis humanæ: ne se invicem contraria dictorum opinione compungent: ne missurus Dominus Spiritum sanctum ipse de Spiritu sancto natus legatur: (c) ne mortem gladio denuntiaturus usurus, cum gladium passurus indicat (Math. xxvi, 52): ne ad inferos descensurus, in paradiso sit cum latrone (Lucæ xxii, 36): ne postremo apostoli reperiantur in crimine, qui baptizare in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti jussi (Math. xxviii, 19), tantum in Jesu nomine (d) baptizaverunt (Act. x, 48). Vobis enim, Fratres, vocis dico, qui jam non lacte alimini, sed firmo cibo valetis (Hebr. v, 12): Numquid, quia ista sapientes mundi non intelligunt,

B et his stulta sunt, nos cum mundo sapientes erimus, ut hæc stulta credamus? Et quia hæc impiis cæca sunt, nos non lucebimus intellecta veritate doctrinæ? Male sanctis rebus præjudicatur, si quia non sanctæ a quibusdam habeantur, esse non debent. Non ergo gloriatur cruce Christi, quia scandalum mundo est: neque in vivente Deo mortem prædicemus, ne ab impiis mortuus Deus arguatur.

86. *An quia ab 80 episcopis rejectam*. — Male intelligitur homousion: quid ad me bene intelligentem? Male homousion **513** (e) Samosatensis confessus est: sed nunquid melius Arii negaverunt? Octoginta (f) episcopi olim respuerunt; sed trecenti et decem octo nuper receperunt. (g) Et mihi quidem

stitutus sit, quamvis dandus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.

(e) Athanasius, lib. de Synod., p. 919, insinuare velle videtur, Paulum Samosatensem non verbo *homousion hæresim suam expressisse*, sed cum declinare tentaret condemnationem, illud per sophisma sic objecisse: *Si Christus non ex homine Deus factus est; igitur consubstantialis est Patri: et necessario sequitur tres esse substantias, unam quidem quæ prior sit ut princeps, reliquas vero duas ex ea oriundas*. Adeoque illo non sincero animo homousion confessus est, quamvis aliud his asserat noster Hilarius. Cujus tamen sententiam confirmat legatorum Ancyranorum epistola superius summatione relata, quæ vocem homousion a Patribus Antiochi. ideo repudiatum esse testantur: *Quia Samosatensis per hanc unius essentiam nuncupationem solitariam atque unicam sibi esse Pasrem et Filium prædicabat*. Et vero Athanasius Antiochenæ synodi contra Paulum congregatæ epistolam sibi hæc scribenti desuisse præmonens, satis indicat non exigendam a se esse accuratam rei narrationem. Nihil tamen minus cum Hilario defendit vocabulum homousion eodem fide et ab Antiocheno concilio repudiatum et a Nicæno receptum.

(f) Septuaginta tantum memorantur ab Athanasio lib. de Synod., p. 918 et 919. Contra Basilium diac. alique monachi in libello quem in Ephesio concilio obtulerunt, centum octoginta recenserunt t. in Concil. p. 425: scribit vero Eusebius, lib. vii, c. 29, prope innumerabiles in eam synodum convensse.

(g) Ita Liberius, apud Socratem, lib. iv, c. 12, ad Orientales rescribens: *Non fortuito adversus, inquit, sed divino autem tot episcoporum numero adversus Arii vesaniam congregatus est; quanto scilicet numero ventus Abraham tot hostium millia pro fide profugavit*. Quibus consentiunt prologus Ambrosii in lib. i de Fide, n. 5, et præfatio lib. i de Spiritu sancto, qui Pascasio diacono vulgo tribuitur, de quo si quidem in-

ipso ille numerus hic sanctus est, in quo Abraham A victor regum impiorum (*Gen. xiv, 14*), ab eo qui aeterni sacerdotii esse forma, benedicitur. Illi contra haereticum improbaverunt: nunquid et isti non adversum haereticum probaverunt? Gravis auctoritas est veterum: nunquid et horum levis sanctitas est? Si contraria invicem senserunt, debemus quasi iudices probare meliora: si vero et probando et improbando unum (a) utrumque stauerunt, quid bene constituta convellimus?

87. *An quod tacendum decrevit Osius, qui Nicææ interfuit.*—Sed forte dicitur mihi, Aliqui hodie ex his, qui tum synodo interfuerunt, tacendum (b) de homousio esse decreverunt. Et ego invitatus (c) licet respondebo dicenti: Nunquid non et ipsi tacendum de homousio esse constituerunt? Oro vos, ne quisquam alius ex his præter senem Osum, et ipsum illum nimium sepehri sui amantem, reperitur, qui 514 tacendum esse existimet de utroque. Et quo tandem in tantis haereticorum furoribus recideamus, si dum non utrumque recipimus, neutrum retinemus? Non

edit sermo, non gravabitur lector, si quaedam hic momenta afferamus, quibus duos libros de Spiritu sancto ipsi falso adscriptos esse confirmemus.

Observantur jam nonnulli, libros illos in Vaticano ms. Fausti Rhegiensi attribui. Cui inscriptioni suffragatur Gennadii auctoritas, duos libros de Spiritu sancto inter Fausti opera recensenti: faveo vero plurimum iura illorum librorum cum cæteris Fausti Operibus consensio. Namque, verbi gratia, lib. 1, c. 5, objectum contra Filii divinitatem eadem diluatur ratione, quæ in epistola Fausti xvi. Item lib. ii, c. 1, non secus ac in prædicta epistola, propagatur Deum solum incorporeum esse, non animam humanam aut angelos. Plura suppetunt huiusmodi argumenta: sed res non est lupus loci. Nobis tamen iterum ignoscet lector, si cum hinc plurimum adjuvari posse moveamus, ad plerumque pseudo-Eusebii Gallicani humiliorum auctoram indagandum atque recognoscendum. Conferat enim primum horum librorum præfationem cum una prædicti Eusebii humiliorum de Symbolo, tum hanc cum altera de Symbolo pariter inscripta, ac deinde utramque cum dubia de Nativitate ac pateri-que de Pascha, de Ascensione, etc.: tantum porro in his inveniet consensum, ut neque de parente amplius dubitandum sit. Præterea qui Eusebiana homilium in festo S. Trinitatis cum cap. 9 et 12 prædicti libri i de Spiritu sancto, necnon cum lib. ii, c. 4, comparat, utrumque opus ad eundem pertinere facili negotio deprehendit.

(a) Sic cum Bad. mss. nisi quod in Remig. et Mich. uterque. At Er., Lips. et Par. utriusque. Utraque illa res, scilicet homousii probatio et improbatio, una est ob unitatem filii, quo in manu Filii divinitatem æternitatemque confirmandam conspirant.

(b) In mss. de homousion, ac postea de homousion. Facile quisque advertit obiectum illud peti ex Oso, qui cum Nicæana synodo interfuisset, et conventu Sirmicensi homousion tacendum esse decrevit, aut certe consensit. Quod subinde dicit Hilarius cum sepulchri sui munim amantem, Baronius ad an. 357, n. 16, interpretatur corporis sui munim amantem. Sic tamen hoc videtur potius intelligendum, ut morti proximus in exilio vitam finire, et nihilium sepulchro carere metuerit. Quod apertius Marcellinus ac Faustinus in libello eloquantur his verbis: *Osius metuens ne senex et dives exsilium proscipionem patretur, dat manus impietati Senus nostrum confirmat Ambrosius, epist. lxxxii ad Virelenses n. 69, ubi de sanctis Eusebio et Dionysio in exilium pul-*

enim videri potest impie dici, ut quia neutram servatum reperitur, aut neutrum confitendum sit, aut utrumque.

88. *Homousion quid intelligat Hilarius. Adversus homousion scrupuli levantur.*—Homousion, sanctissimi viri, intelligi ex Deo Deum, non dissimilis essentiae, non divisum, sed natum, et ex innasci illis Dei substantia (d) coeugentiam in Filio, secundum similitudinem, unigenitam nativitatem. Ita ne antea intelligentem, non mediocriter ad id confirmavit homousion. Quid fidem meam in homousion damnas, quam per (e) homousii professionem non potes non probare? Damnas enim fidem meam, vel potius tuam, cum damnas intelligentiam eius in nomine. Sed male alius intelligit? Damneus in commune vi-

515 tiosam intelligentiam, non auferamus fidei securitatem. Synoda (f) Samostenæ sub-cribendum putas, ne secundum Samosateni intelligentiam quisquam sibi usurpet homousion? Subscribamus et Nicæa 515 synodo, ne homousion (g) improhent Ariani. Sed (h) verendum est, ne secundum fidem non homousion

sis sit: *Non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservatur caeleste domicilium.*

(c) In hæc verba manifeste cadit apologetica illa nota: *Satis absolute Domine frater Lucifer, copiosius potuit, invitum me homousii mentionem habere: sed quia tu simpliciter Filium ad Patrem prædicabas, de monstratione eius a me fuit exponenda sine vitio.* In ms. tamen Caruit, et aliis, ex quibus nunc primum eratur, inserta est proxime p. s. hæc versus superioris verba: *Sed forte dicitur mihi.*

(d) Par. post Lipsium, coeugentiam: male et contra fidem cæterorum librorum. Reperitur quippe ut nativitas sit, et ingenua. Non displiceret *congenita* Nativitatem *congenitam* dicit Hilarius; quia genita est simul atque existit inmiscibilis essentia. Adhuc *eadem similitudinem*; ne degener putetur.

(e) In mss. homousii: quod non placet. Hic urgetur Orientalis, quod homousion vel sincere profiteatur, vel non: si sincere, id intelligat hæc verba, quod Hilarius voce homousion; ac proinde dampnando ac proseribendo homousion, aut sciam ipsorum fidem damnare, aut certe homousion non sincere profiteri convincantur.

(f) Veteres libri cum Bad., Samosatenæ. Uoss e mss. Colb. Samosathæ. Tellerianus, Samosathæ. Plures adversus Paulinum enactas esse synodos indicent Eusebii lib. vii Hist. c. 27, 28 et 30, sed nullus Samosatenæ mentionem facit. Primum namque et postremam aperte declarat cap. 27 et 29, Antiochiæ esse celebratam. Et cum dicit cap. 28, Firmilianum uni ex illis interfuisse, postrema synodi Antiochenæ epistola narrat eundem jam antea his Antiochiæ convenisse.

(g) Tellerianus codex, impropriet Ariani. Tum cum duobus Carn. una Remig. et Mich. subji. *Nunquid et hic de homousione legentem admoneri, non aliter ostendens suscipi oportere, nisi ad unitatem substantiæ referretur.* Quibus verbis pegit Hilarius ab iniquis se suspicionibus purgare. Malleus initio: *Nunquid et hic homousion elegantem, seu elegantem.* Ex Miræi margine posset restitui: *Nunquid et hic, ne homousion negligentem suscipiant, non admoneri.* Non hoc solum libro, sed et lib. vii de Trinit. ea utitur cautela, ut similitudinem prædicans, cum num. 26 cum æqualitate jungat, et num. 37 ac 39 cum unitate.

(h) Hanc locum in editis diversimodo fardatum, et in aliquot mss. nullum, resarcimus ope veterioris exemplaris Colb., Germ., Corb., unius Carn., etc.

significare videatur homousion? Decernatur nihil differre, unius et similis (a) esse substantiæ. Sed homousion potest male intelligi? Constituat qualiter bene possit intelligi. (b) Unum atque idem pie sapiamus, rogo ut unum atque idem quod sapiamus, piuum inter nos esse velimus. Date veniam, Fratres, quam frequenter poposci: Ariani non esis: car negando homousion censentini Ariani?

89. *Homousion non caret offendiculo. Similitudo vera* — Sed dicis: Movet me cum scandalo homousii ambiguitas. Iterum audi, oro, sine scandalo: et me movet homousii nuditas. (c) Multa sæpe edunt, quæ similia sunt. Timeo aurum bractæ, quia me fallere possit interius: et tamen aurum simile est quod videtur. Timeo lactis similitudinem, non oblatum mihi lac, non lac ovium sit: quia et simile videatur et bubulum. Ut lac ovium lacti ovium simile sit, non potest simile esse, nisi ovis sit. Similitudo vera in veritate nature est. Veritas autem in utroque nature (d) non negatur homousion. Hæc est enim secundum essentiam similitudo, si massa massæ 516 consimilis non fallat in bractæ, si lac quod concolor est, non

A diversum sit in sapore. Simile aurum quidquam non potest esse, nisi aurum: simile lacti, nisi sui generis sit, esse non poterit. Fefellit me frequenter color vini: et tamen (e) gustatu, alterius generis liquorem recognovi. Vidi carnes carniibus similes: sed postea mihi naturæ (f) dissimilitudinem sapor prudat. Has enim similitudines, quæ non ex unitate nature sint, (g) metuo.

90. *Ancyra fides quibusdam tacitis Sirmium delata.* — Vereor enim, Fratres, Orientis hæretes in tempora singula pullulantes: et (h) quid vereri me dicam, jam et legi. Nihil quidem (i) in his, quæ vos, de Orientalium quorundam assensu, susceptæ legationis ministri subseribendæ Sirmium delatissis, nihil suspicionis relictum est: sed habuerunt ab exordio non nihil offensivum, quæ credo vos, sanctissimi viri Basili et (j) Eustathi et Eleusi, ne quid scandalum (k) afferretur, abolenda tacuisse. Quæ si recte scripta sunt, taceri non debuerunt. Si autem quia non recte scripta sunt (l) nunc tacerent, cavendum est ne aliquando dicantur. (m) Parens enim adhuc de his nihil dico: tamen mecum recognoscitis, 517 quod

(a) Bas. *essentiæ et substantiæ.* Quidam mss., *essentiæ substantiæ*, alii, *essentiam substantiam*, alii, *essentiam substantiam*. Retinendum enim Carn., uno Colb. et altero Sorbon., *esse substantiam*.

(b) In vulgatis, *unum atque idem sapiamus, piuum inter nos*, etc. Integrior visa est lectio antiqui codicis Carnut., cui favent et ceteri, maxime Colb. et Germ., in quibus exstat: *Unum atque idem pie sapiamus; rogo ut unum atque idem quod sapiamus inter nos esse velimus.*

(c) Et hic subnectitur in mss. sæpe nominatis: *Anne quam me existimare poterit homousion velle suscipere, de quo ista tractavi? quod cum apologeticis accendendum.*

(d) Sic magno consensu mss., id est: cum veritas nature in utroque est, utrumque illud non negatur homousion. At editi, non negatur homousion. Porro in eo, quod subsequitur, probatio habetur superioris propositionis, *Similitudo vera*; non proxima: hujus, *veritas autem*.

(e) Lips. et Par., *gusto*. Carnut. mss., *gustato alterius generis liquore*: male. Nam hoc ipsum, quod vinum videbatur, vinum non esse gustatu dicit se recognovisse.

(f) Mss. Tell., Mich. et Carn. *similitudinem saporis* prædidit. Magis placet *dissimilitudinem*. Tum idem mss. cum altero Carn. et Kenig. subjungunt: *Nam quid et hic similitudinis negligens fui? verba ab Apologiam pertinentia, quæ in sequentem sententiam aptius cadunt.*

(g) Lipsius, non metuo, particula negante de suo præve addita, sine qua superius jam legerat: *Timeo aurum bractæ*; neque tamen in posterioribus edit. castigatus fuit.

(h) Sic mss. Editi vero, et quid revere edicam. Jam et legi. Mihi quidem. Jam legit superioris, quod hic dicit se vereri. Timet quippe ne non sincera sit Orientalium fides; quia Ancyrae damnantur homousion. Hoc autem illis jam nunc. Et exprobravit in hunc modum: *Quid fidem meam in homousion damnas*, etc.

(i) Puta in duodecim definitionibus tractatus hujusce initio relatis et expositis; quas solas Sirmium fuisse delatas declarat secundum Apologiæ responsum, relatum supra n. 13, post primam Ancyrae synodi definitionem. Delatas eas fuisse in subseribentur, nunc primum discretis verbis significat Hilarius, sed alii nos ut his subseribentur Sirmii tractes

esse jam non semel enarravit. Deinde quod asserit factum de Orientalium quorundam assensu, non ita videtur intelligendum, ut Orientales quidam censuerint duodecim tantum synodi definitiones, cæteris suppressis, Sirmium esse deferendas; hanc enim suppressionem solis Basilio, Eustathio et Eleusio, et id quidem ex conjectura, infra asseribit: sed ut tota synodus Ancyra statuerit placita sua Sirmium deferenda, et ab his subseribenda esse, qui contraria timebant. Ideo autem hæc synodus quorundam dicitur, quia neque Orientales omnes, neque admodum frequentes in eam conveniant.

(j) In mss. Colb. et Germ., *Eustachi*. In Carn., *Corb.* et aliis quibusdam, *Eustasi*. Eessime autem apud Er., Lips. et Par., *Basili et Eustathii et Eleusi* in secundo casu, cum oratio exigat quintum. Hic quippe Hilarius sermonem habet ad Basilium, Eustathium et Eleusium, ut qui inter Orientales Ancyra congregatos eminebant, et inde ad Imperatorem legati fuerant.

(k) Antiquior ms. Colb. cum Germ. faventibus aliis, offerretur.

(l) Editi, adhuc tacentur: emendantur ex mss.

(m) Verbum dicatur in ms. Hemig. excipit additamentum, quod in Carn. et Mich. superiori sententia, *Si autem quia non recte scripta sunt*, etc., minus apte præligitur; habetur vero ad oram aliam Carn. et Tell.: *Ante existimor suspicionem ab his actinere, vel ea iudare quibus parco? Porcere enim, et cum dilatione ad hoc (ms. Mich. ab hoc) parere, nihil improbi est et remissi.*

An hic similem substantiam aliud vatior rase nisi unam? quæ si non una sit antea confidenda, jam postea impie sit unius prædicanda. Quo responso apposite ostendit Hilarius, se ab Orientalibus suspicionem non dimidere. Nam qui timet ac cavet, ne quod tantum est, aliquando dicatur, non est sine suspitione. Longe minus laudat, qui parcendum putat. Non parcat autem nisi cum dilatione, qui mox tandem animum suum aperit in hunc modum: *Date veniam, fratres, dolari meo: impium est quod nudatis.* Quem in locum melius rejiceretur secunda pars superioris responsi, ab his scrii. verbis, *An hic similem*, etc. Ubi de Orientalium progressu non ita geritur, quin quædam in eis impietates quisquibus advertat, de quibus sibi dolendum sit.

non ita omnis (a) conscripta apud Ancyram fides se habebat. Non famæ fabulam loquor: litterarum fidem teneo, non a laicis sumptam, sed ab episcopis datam.

91. *Ad homonion suscipiendum adhortatio. Niranom fidem non nisi exulturus audivit.* — Oro vos, Fratres, admittite suspicionem, excludite occasionem (b). Ut probari possit homonion, non improbum homonion. Cogitemus tot sacerdotes sanctos et quiescentes: quid de nobis Dominus iudicabit, si nunc anathematizantur a nobis? Quid de nobis erit,

(a) In vulgatis, *scripta... se habeat*: et mox apud Bad. et Mir., non a lectoribus sumptam, prò non a laicis sumptam. Hic significat Hilarium, non ita Ancyrae conscriptam esse fidem, qualis Sirnii edita est; sequè hoc non rumore vulgi, sed ex ipsiusmet synodi litteris didicisse; easque litteras non laicorum, sed episcoporum nomine editas ac subscriptas esse. Quod videtur dixisse, quia in concilio Mediolan. an. 355, quamdam fidei formulam emisert Constantii nomine, ut si eam exhorrenter catholici, haberent unde se excusarent, uti iam observatum est n. 78. Illas autem litteras exhibet Epiphanius hæc lxxiii, n. 2, qui tamen epistolam de homonion et homonion expositionem superius n. 81, summam reflatam nec ipse nobis transmisit, nec ullus alius.

(b) *Supple, male de vobis sentiendi.*

(c) Mir., Lips. et Par., nec ceperimus. Melius alii libri, nec ceperimus, supple esc. Postea omnes inss. uno excepto, sumus successio, non successores. Argumentum eodem Arianos urget Athanasius, lib. de Synod. pag. 882. Quo, inquit, iure ipsi episcopi esse poterunt, si ab episcopis, quos ipsi criminaverunt, constituti sunt. Sententiæ hujus rationem sic reddit Socrates lib. ii, cap. 40: Quoniam modo eorum (Necretorum Patrum) ordinationem tanquam probam ac legitimam susceperunt, quorum fidem velis falsum ac reprobam rejicerent? Nam si illi non habuerunt Spiritum sanctum, qui per ordinationem infunditur, sacerdotium non acceperunt. Quomodo enim acceperunt ab iis, qui non habebant quod darent? Hinc apud Theodoretum lib. iv hist. eccl. c. 25, Moyses a Lucio Ariano patriarcha Alexandrino episcopalem ordinationem recipere vehementer recusavit his verbis: Absit ut ego manu tua ordiner: te enim invocante non supervenit gratia Spiritus sancti. Huc accedit quod Innocentius I, epist. ad Macedones cap. 3, habet: Asseruit eum, qui honorem omisit, honorem dare non posse; nec illum aliquid accepisse, quia nihil in dante erat, quod ille possit accipere. Acquiescimus, et verum est. Certe quia quod non habuit, dare non potuit; damnationem utique, quam habuit, per manus impositionem dedit: et qui particeps factus est damnato, quomodo debeat honorem accipere, invenire non possum. Ob hæc alique Patrum verba, maxime ex Ebbonis Remensis occasione, disputatum est an valida esset episcopi consecratio ab iis facta, qui anathemate damnati erant. Verum ex verbis Innocentii liquet, eum non tam negasse collatam ordinationem, quam ordinis honorem, et ipsius exercendi potestatem: quia, inquit, nostræ lex est Ecclesiæ; nec ex his aliquem in clericatus honorem vel exiguum subrogare. Unde quod Anisius staturat, ut a Bonoso ordnati recipere- rentur, quamvis contra pristinum morem, tamen pro utilitate Ecclesiæ rite sanctum esse non negat. Fatetur etiam, Novatianis a Nicæna synodo indultum esse, ut ad Ecclesiam redeuntes in Clero permanerent: hoc cæteris ita negatum esse propugnans, ut et potuisse concedi, et quod negatum fuerit, ex disciplina consuetudine, non autem quod irrita existimaretur hæreticorum ordinatio, factum esse satis indicet. Sed et Romana Ecclesiæ quale ea de re iudicium fuerit, hoc duplex testis est Augustinus, epist.

qui rem eo deducimus, ut quia episcopi non fuerunt, nos quoque (c) nec ceperimus? Ordinati enim ab his sumus, et eorum sumus successores. Remittentibus episcopatu, (d) quia officium ejus ab anathemate sumpserimus. Date veniam, Fratres, dolori meo: impium est (e) quod audetis. Non patior hanc vocem, ut in anathemate sit homonion secundum religiosam intelligentiam confitens. Non enim nihil habet eriminis, quod sensum non perturbat religionis.

518 (f) Homonion nescio, nec intelligo, nisi tantum (g) ab similiis essentia confessione. (Testor Deum

alias l. nunc clxxxv, n. 47: Hoc, inquit, ab initio servavi Africana catholica, ex episcoporum sententia qui in Ecclesia Romana inter Cæcilianum et partem Donati judicaverunt, damnatoque uno quodam Donato... ceteros correctos, etiamsi extra Ecclesiam ordinati essent, in suis honoribus suscipiendos esse censuerunt. Ita etiam intelligi potest ac debet noster Hilarium, ut nimirum qui episcopatus officium ab anathemate sumpserint, discipline rigore a nulla syodo eis relaxato, episcopi non sint, seu non censeantur esse; ea videlicet ratione, qua episcopos, quamvis legitime ordinatos, eos non esse declarat, qui in anathemate sunt constituti. Valet quippe Augustini ratio, lib. ii contra epistolam Parmeniani c. 13: In ipsa præcisione vitium, non in sacramentis: quæ ubique sunt ipsa, vera sunt. Quocirca Hieronymus, Dial. contra Luciferianos morem defendens Ecclesiæ, quæ ab Arianis venientes episcopos recipiebat, ad obiectum quod Spiritum sanctum præstare non valeant sic respondet: Si Arianus Spiritum non potest dare, ne baptizare quidem potest; quia Ecclesiæ baptisma sine Spiritu sancto nullum est. Ultra tamen concedit Augustinus, epist. clxxxv, n. 47. foris ab unitate corporis Christi Spiritum sanctum haberi non posse. Neque hic expendimus quo sensu Hieronymus eum ab Ariano dari non posse indicet: hoc enim potest etiam vere dici, sed alterius est questionis.

(d) Quia scilicet, ut loquitur Innocentius I, epist. ad Macedones c. 3, Romana lex est Ecclesiæ remittentibus ab hæreticis, per manus impositionem, laicam tantum tribuere communionem, etc.

(e) Bad. et Er. cum aliquot recentioribus mss. quod auditis: male. Deinde soli editi, non patior. Hic tandem declarat Hilarium, quod hæcenus dissimulavit, ultimum videlicet Ancyranæ synodi decretum: quod cum reliqua epistola apud Epiphanius hæc. lxxiii habetur, et num. 41, refertur his verbis: Εἰ τις ἕξουσία γὰρ οὐσίᾳ λέγων τὸν Πατέρα πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ὁμοούσιον δὲ τὸν ταυτοούσιον λέγει τὸν Ἰὼν τὸν Πατέρα, ἐκλήθηκα ἕταρος. Si quis Patrem potestatem simul et substantiam Filii patrem asserens, consubstantialem vel ejusdem cum Patre substantie Filium esse dicat, anathema sit.

(f) Caruitensis codex, unus Colb. et alter Sorbon., homonion nescio, etc., quam lectionem ultro præferremus, si sinnerint prima subsequentiis notæ apologetice verba.

(g) Ita cum tribus prædictis mss. alii duo. At Er. et Lips. et Par., similiis essentia confessionem. Bad. cum pluribus mss., absimiliis essentia confessionem. Loen absimiliis, non displiceret ob similita, vel cum ms. German. ab antiqua manu secunda, ad similiis. Post hæc verba sequitur in mss. saepe jam laudatis postrema hæc Apologiae pars: Nuncquid videor, quod nescio, probare potuisse? Non utique. Sed quia fides catholica non debeat nisi per unitatem similitudinem credere; ut similitudinem tantum ad excludendam unio-nem commemoraret, non ad didicendum unitatis: idcirco me dixi, cum nomina homonion atque homonion nescissem (mendose in mss. uno recentiore Carn. excepto, nescissent, et mox recepissent), tamen per unitatem similitudinem recepisse. Hoc ipsum statim sequens apoteosis absolvit: Testor Deum cæli, etc.

coeli atque terræ, me cum neutrum audissem, semper tamen utrumque sensi-se, quod (a) per homousion homœusion oporteret intelligi : id est, nihil simile sibi secundum naturam esse posse, nisi quod esset ex eadem natura. Reuerteris pridem, et in episcopatu aliquantisper manens, fidem Nicœnam nunquam nisi exsulaturus audivi : sed mihi homousii et homœusii intelligentiam Evangelia et Apostoli intinuerunt. Pium est quod volumus. Ne damnemus patres, ne animemus hæreticos : ne dum hæresim appellimus, hæresim nutriamus. Interpretati patres nostri sunt post synodum Nicœnam homousii proprietatem (b) religiose, exstant libri, manet conscientia : si quid ad interpretationem addendum est, communiter consulamus. Potest inter nos optimus fidei status condi : ut nec ea quæ bene sunt constituta **519** vœxentur, et quæ male sunt intellecta recedantur.

(a) In vulgatis, per homœusion homousion. Cum verbis Hilarii modo allatis, se per unitatem similitudinem recepisse, magis consonat lectio mss.

(b) In excusis, religiosi exstant libri. At in mss., religiose : quod refertur ad verbum interpretati sunt, et illustratur his verbis n. 27 libri contra Constant. : *Exstant enim litteræ, quibus id, quod tu criminiosum putas, pie tunc esse susceptum docetur.* Porro etiamnum apud Soeratem lib. 1, sub finem cap. 8, exstant Eusebii Pamphili litteræ, quibus hanc vocem sibi pie ac religiose expositam se suscepisse scribit.

A 92. Egressus sum, Fratres charissimi, humanæ conscientie pudorem : et humilitatis meæ immemor, de tantis ac tam reconditis rebus, et ad usque hanc ætatem nostram intentatis ac tacitis amore vestri coactus hæc scripsi, et quæ ipse credebam locutus sum : conscius mihi, hoc me Ecclesiæ militiæ meæ stipendium debere (c), et ut per has literas, episcopos mei in Christo vocem, secundum doctrinas evangelicas, destinarem. Vestrum **520** est in commune tractare ac providere atque agere, ut quod usque nunc inviolabili fide manetis, religiosa conscientia conservetis, et teneatis quod tenetis. Memerote exsilii mei in orationibus sanctis : a quo me, post expositionem hujus fidei, nescio an tam jucundum est ad vos (d) in Domino Jesu Christo **B** reverti, quam securum est mori. Deus et Dominus noster incontaminatos vos et illæsos in diem revelationis reservet opto, Fratres charissimi. (e)

(c) Editi, et pro ut; et mos, destinare pro destinarem : corriguntur ex mss. Præferre tamen licet cum Colb. et Germ. debere per has litteras... destinare.

(d) Er., Mir., Lips. et Par., in domum Christi reverti, Bad. et omnibus mss. revertentibus.

(e) In recentioribus mss. sic absolvitur hic liber : *Homousion græcum est. Interpretatio homousion, unius substantiæ : et homœusion interpretatur similis substantiæ, sed per homousion oportet intelligi : quæ studiosi alienius potius nota videtur, quam auctoris.*

521-522

SANCTI HILARII

APOLOGETICA AD REPREHENSORES

LIBRI DE SYNODIS RESPONSA (f).

I. In hæc num. 5: Et licet non sine aliquo animum **C** scandalo... resisterint *Orientalis Anomæis*.

Si diligenter sententia hæc expensa esset, forte totius tractatus mei ratio non fuisset suspiciosa. Non enim (g) tacui esse illic, quod non nisi cum scandalo esset audiendum.

II. Initio num. 15, post recitationem primi decreti *Ancyranæ synodi*.

Expositiones omnes (*Ancyranæ synodi*, quæ hoc libro describuntur), si quid habent criminis, intra se habent; cæterum non habere in publica facie existimantur. Sed quia scirem ea sola Sirmium esse delata (f. eas solas delatas).

III. Respicit ista num. 77: Exposita similis substantiæ, quæ homœusion appellatur, fideli ac pia **D** intelligentia.

Non puto quemquam admonendum, in hoc loco ut expendat, quare dixerim SIMILIS SUBSTANTIÆ

(f) Primum typis mandata in ed. Veronensi, quam recudimus.

(g) Hoc ita evidenter postulat sensus, ut preferen-

PIAM INTELLIGENTIAM, nisi quia intelligerem et impiani : et idcirco similem, non solum æqualem, sed etiam eandem dixisse, ut neque similitudinem quam tu, frater Lucifer, prædicari volueras, improbarem; et tamen solam piam esse similitudinis intelligentiam admonerem, quæ unitatem substantiæ prædicaret.

IV. In mss. cum superiori uno tenore continuatum pertinet ad hoc num. 78: O studiosi tandem apostolicæ atque evangelicæ doctrinæ viri... quantam spem revocandæ veræ fidei attulistis ?

In eo vero, quod laudans eos in invidiam deducor a quibusdam; parum intellectus sum. Non enim eos veram fidem, sed SPEM REVOCANDÆ VERÆ FIDEI attulisse dixi : ut sicut illi auditi sunt, ita et nos ex hoc contra Valentem et Ursacium possemus audiri, et (h) coaptandus ad eos allocutionis sermo blandus nihil aliud, quam procarium conviciorum effugeret fœditatem; cum amarius atque etiam pro-

dum dixerimus, quamvis exstet in mss. *tacuissem illis*.

(h) Ita ms. Mich. At Carn. et Tell. *coapta ea deus* Forte, *quo apta ad eos, vel captus ad eos*.

brasius in consequentibus (præsertim num. 91), occulta expositionum esse scandala proditura.

V. *Aptatur his num. 80*: Oro autem vos, sanctissimi viri, ut cum bona venia sollicitudines meas aestimetis.

Pro prudentia vestra expendite, quid sit a sanctissimis viris posse, ut cum bona venia audiant dicentem; et an ejusdem sit adulari, et obijurare. Hoc ideo ita dictum est, (a) quia quæ ad præsens tacita ab his (*Legatis Sirmium missis*) fuissent, etiam proditura (num. 90 et 91); non tamen in his, quæ possent tanquam excusabilia defendi, viderer calumniari.

VI. *Attinet ad hæc num. 87*: Et ego invitus licet, respondebo, etc.

Satis absolute, Domine frater Lucifer, cognosci potuit, invitum me homœusii mentionem habere. Sed quia tu similitudinem Filii ad Patrem prædicabas, demonstratio ejus a me fuit exponenda sine via.

VII. *His subnectitur num. 88*: (b) Synodo sanctosacra: subscribendum putas. Subscribamus et Nicææ synodo.

Numquid et hic (c) de homœusione legentem, admodum, non aliter ostendens suscipi oportere, nisi ad unitatem substantiæ referretur?

VIII. *Reprehensorum oculis exponit hoc num. 89*: Et me movet (cum scandalo) homœusii nuditas, etc.

Anne quisquam me existimare poterit homœusion velles suscipere, de quo ista tractavi?

(a) Particula ut videtur hic deesse.

(b) Aptius subjungeretur illis ejusdem numeri verbis, *Decernatur nihil differre, unius et similis esse substantiæ.*

A IX. *Huic affine, addicitur post alia exempla eorum que externa similitudine fallant.*

Numquid et hic similitudinis negligens fui?

523-524 X. *Convenit his num. 90*: Parcens enim adhuc de his nihil dico, quæ Ancyræ cum scandalo decreta sunt.

Anne existimor suspicionem ab his adimere, vel ea laudare quibus parco? Parcere enim, et cum dilatione ad hoc parere, nihil improbi est et remissi.

XI. *In mss. decimo continuatam cadit in illa u. 91*: Ut probari possit homœusion, non improbecus homœusion; item et in ista ejusdem numeri: Impium est quod audetis, etc.

An hic similem substantiam aliud patior esse nisi nam? que si non una sit antea colligenda, jam postea impie sit similis prædicanda.

XII. *Subjicitur post hæc num. 91*: Homœusion nescio nec intelligo, nisi tantum ab similis essentiæ confessione, etc.

Numquid videor quod nescivi probare potuisse (*accipiendi homœusion pro similitudine non substantiæ*)? Non utique. Sed quia fides catholica non debeat nisi per unitatem similitudinem credere; ut similitudinem tantum ad excludendam unionem commemoret, non ad discidium unitatis: idcirco me dixi, cum nomina homœusii atque homœusii nescissem, tamen per unitatem similitudinem recepisse. Hoc ipsum statim sequens sententia absolvit.

C (c) Ex Erasmi et Miræi margine, ubi hæc apologetica nota jacet, restitui potest, *ut homœusion negligenter suscipiatur, non admonui.*

ADMONTIO

IN EPISTOLAM SEQUEMTEM ET SUBJUNCTUM EI HYMNUM.

Hanc epistolam nugamentum hominis otiose indolenti vocat Erasmus, Gillotus scribitur Fortunato sibi videri confictum; idque cum verissime scripsisse Scultetus, pag. 521, asseverat. At Fortunato ipsi, qui illius se non auctorem, sed testem facit, fidem non detrectandam merito censent æquiores rerum aestimatores. Non enim credunt, sanctum Pictavensis ecclesiæ Præsidiem mentitam, cum eam propria Hilarii manu subscriptam sua aetate Pictavi pro munere conservatam esse testatus est. Longe minus veritati consentaneum est, ut cum genuinum Hilarii epistolam præ manibus haberet, ea expressa adulterinam supposuerit. Si quid autem in summa, quam ex ea exprimit, paulo aliter evinciat quam in illa continetur; eo ipso palam facit, illum a se eam non fuisse. Nihil porro in ea advertunt pro ne prudente indignum parente, qui celsissimam filiam simul et plectam teneri inam verbis ad ipsius captum accommo-

dati a vanis sæculi pompis ac deliciis avorât, ut eam cælesti sponso bonisque melioribus præparet. Cum nunc sermonis obscuritates et ænigmata ad excitandum ingenii vires valde idonea sint: non imprudenter iis utitur sollicitus pater, nullis jam annis a patria domo remotus, ut ex responsis filie ingenium ac studium illius experitur. Jam enim tricennio saltem Abram non viderat, cum hanc ei epistolam scripsit. In ea hymnum matutinum pariterque serotinum ipsi se mittere memorat. Excidit serotinus: sed matutinum una cum epistola ad calcem gestorum Hilarii a Fortunato scriptorum in quam plurimis mss. reperire est. Utrumque illud opus in antiquis Hilarii editionibus libro de Synodis non male subjungitur. Nam ut litteras Abiæ cum Gallorum litteris ab eo acceptas fuisse, ita et illius rescriptum cum libro de Synodis missum esse veri simillimum est.

D

525-526

SANCTI HILARII

EPISTOLA AD ABRAH FILIAM SUAM

(CIRCA FINEM ANNI 358 MISSA.)

Dilectissima filiae (a) Abrah Hilarius in Domino salutem.

1. *Abra patris absentiam dolet.* — Accepi litteras tuas, in quibus intelligo desiderantem te mei esse : et certum (*Ms. certe*) ita habeo. Sentio enim quantum praesentia horum qui amantur optabilis sit. Et quia gravem tibi esse absentiam meam scirem, ne me forte impium esse erga te existimares, qui tam diu a te abessem : excusare tibi et profectionem meam et moras volui, ut intelligeres nec non impie tibi, sed utiliter doesse. Namque cum te, filia, ut imicam, ita, quantum a me est, et unanimum habesim; vellem te pulcherrimam omnium et sanissimam vivere.

2. *Hilarius abest, ut vestem et margaritam pretiosam filia conquirat.* — Nuntiatum ergo mihi est, esse B quendam juvenem, habentem margaritam et vestem inestimabilis pretii : quam si quis ab eo posset mereri, super humanas divitias et salutem et dives et salvus fieret. Ad hunc (b) his auditis profectus sum : ad quem cum per multas et longas et difficiles vias venissem, videns eum statim prociidi. Adest enim tam pulcher juvenis, ut ante conspectum ejus nemo audeat consistere. Qui ubi me prociidisse vidit, interrogari me jussit quid vellem, et quid rogarem : et ego respondi, audisse me de veste tua et margarita, et ob id venisse ; et si eam mihi dignaretur prestare, esse mihi filiam quam vehementer diligerem, cui hanc vestem atque margaritam quaererem. Et (c) inter haec prostratus in faciem illo plurimum, et nocentibus ac diebus ingemiscens, rogo uti audire dignaretur precem meam.

3. *Vestis haec et margarita quanti facienda.* — Post qua, quia bonus est juvenis et (d) melius illo nihil est, ait mihi, Nosti hanc vestem atque hanc margaritam, quam a me lacrymis rogas uti eam filiae tuae concedam? Et ego respondi illi, Domine, auditu cognovi de ipsis, et fide credidi : et scio quia optinae sunt, et salus vera est hac veste uti, et hac margarita ornari. Et statim ministris suis praecipit, ut mihi et vestem hanc et margaritam ostenderent : et confestim ita fit. Ac vestem primo vidi :

vidi, filia, vidi quod eloqui non possum. Numquid non sericum secundum subtilitatem ejus (e) spartum erat? Numquid candori ejus nives comparate non nigrescebant? Numquid aurum juxta fulgorem ejus non lividatur? Ipsa enim multicolor, et nihil prorsus comparatum ei poterat aequari. Post quam vidi margaritam : qua visa statim concidi. Non enim potuerunt oculi mei sustinere tantum ejus colorem. Nam nec caeli, nec lucis, nec maris, nec terrae species pulcritudini ejus poterat comparari.

4. *Utriusque commoda et dotes.* — Et cum prostratus jacerem, ait mihi quidam de assistentibus, Video te sollicitum et bonum patrem esse, et hanc vestem atque hanc margaritam ad filiam tuam desiderare : sed ut magis desideres, ostendo tibi quid adhuc haec vestis atque margarita boni habeat. Vestis haec nunquam tunc comeditur, non usu atteritur, non sorde inficitur, non vi scinditur, non damno amittitur : sed semper talis qualis est permanet. Margaritae vero haec virtus est, ut si quis eam induerit, non aegrotet, non senescat, non moriatur. Nihil omnino in se habet, quod sit (f) noxium corpori : sed utenti ea nihil accidit, quod aut mortem afferat, aut aetatem demoret, aut impediatur sanitatem. Quod tibi audivi, filia, examinari magis desiderio margaritae et vestis istius cepi : et sicut prostratus jacebam, indeficienti fletu et intenta oratione juvenem precari cepi, dicens : Domine sancte, miserere precis meae, et miserere sollicitudini et vitae meae. Si enim hanc vestem mihi et margaritam non concedis, miser futurus sum, filiamque meam (g) viventem perditurus : ego propter hanc vestem et margaritam peregrinari volo. Scis, Domine, quia tibi non mentior.

527 5. *Hilarii filiae promittuntur, modo vana ornamenta abijcitur.* — Post quam vocem meam audivit, jubet me lezare ; et ait mihi, moverunt me precēs et lacrymae tuae, et bene est quod hoc credidisti. Et quia dixisti, te pro hac margarita ipsam vitam tuam velle impendere, non possum eam tibi negare : sed scire debes propositum et voluntatem meam. Vestis, quam ego dederō, talis est, ut (h) si quis voluerit veste alia colorata et serica et aurata uti, vestem meam

D sibi vestis subtilitati comparatum sericum prorsus spartum esse, ex quo scilicet funes nautici et sportae olim fiebant.

(f) Editi, obnoxium : emendantur ex mss.

(g) In uno ms. Colb. juvenem, non viventem.

(h) Alter e mss. Colb. cum Boheriano, Ottho. et Genone, si qua puella : et rursus solus Ottho. in veste mea capi non possit. Hoc spectat illud Cypriani de Disciplina et Habitu virginum, Sericum et purpuram induta, Christum inducere non possunt. Sic Hieronymus

(a) In plerisque mss. Apra.

(b) In uno ms. Colb. ad hunc videndum, sine his auditis.

(c) Sic mss. At editi, in terram prostratus facie.

(d) Exempla sancti Petri de Cultura Cenoniana. melior illo nullus est.

(e) Badl., Er. et Mir. partem habuerat. Lips. ex Erasmi margine, par erat. Novissima editio Par sparum erat. Becensis ms. praeparatum non erat. Otthobonius, spartum erat. Significat Hilarius, monstrata

capere non possit. Sed illi dabo eam, quæ contenta sit, non serico habitu, sed (a) natis coloribus et insumptuosu textu vestiri : ita ut propter consuetudinem, purpuram (b) perangustam vestis habeat : non etiam purpura ipsa (c) diffundatur in vestem. Margarita vero, quam a me petis, naturæ ejus est, ut habere eam nemo possit, qui margaritam aliam habuerit : quia aliæ margaritæ aut de terra aut de mari sunt ; mea autem, ut ipse tu vides, speciosa et pretiosa esse, incomparabilis et cælestis est, nec dignatur ibi esse ubi aliæ sunt. Non enim rebus meis convenit cum rebus hominis : quia qui veste mea et margarita utitur, in æternum sanus est ; non febre exardescit, non vulnere patet, non annis demutatur, non morte dissolvitur ; (d) æqualis enim semper et æternus est. Ego tamen hanc vestem et hanc margaritam meam petenti tibi dabo, ut eam filiæ tuæ perferas. Sed prius scire debes quid velit filia tua. Si se hujus vestis et margaritæ meæ dignam faciat, id est, si vestes sericas et auratas et infectas habere noluerit, si omnem margaritam alteram oderit : tunc hæc quæ me rogas tibi præstabo.

6. *Filiam hortatur ut modestis utatur vestibus.* — Post quam vocem, filia, lætus exsurgo, et secretum hoc habens, hanc ad te epistolam feci : rogas te per multas lacrymas meas, ut te huic vesti et margaritæ reserves, neque miserum senem tali damno tua (e) facias, si hanc vestem et hanc margaritam **528** non habueris. Testor (f) autem tibi, filia, Deum cæli et terræ, quia nihil hæc veste atque hæc margarita pretiosius est ; et tui juris est, ut hanc habeas. Tu modo, (g) si quando tibi vestis alia afferatur, vel serica, vel infecta, vel deaurata, dicito ei qui tibi of-

epist. vii ad Lætam, ubi narravit quas pœnas dederit Prætextata nobilissima, quod viro Hymetio jubente filie Deo consecratae habitum culumque mutasset, concludit : Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemas et pretiosissima ornamenta defendit. Quod autem ibi de virginum cultu habet, maxime vero illud, *Habet alias margaritas, quibus postea venditis emptura est pretiosissimum margaritarum*, haud mediocriter confirmat hanc epistolam Hilarii ætatem redolere, neque ipsius stylo esse indignam. V. tract. ps. cxviii, lit. 16, n. 16.

(a) Nativos habituum colores commendant, et arte quæstiones damnant etiam alii Patres. Neque enim, inquit Cyprianus de Discipl. et habitu virg. *Deus cocineas aut purpureas oves fecit, aut herbarum succis et conchyliis tingere et colorare lanas docuit.* Quod ex Tertulliano, lib. ii de Cultu femin. n. 10, expressit Cyprianus.

(b) Par. purpuram per angustam vestis. Editiones aliæ, purpuream per angustas vestes. Duo mss. purpuram per angustas vestes. Melius alii, perangustam vestis : ad distinctionem scil. latioris purpureæ, cujus meminit Tertullianus, de Pallio num. 1, unde est clatus latus ab eodem memoratus, n. 15 de Corona. Hiero-

fert : Ego vestem alteram exspecto, propter quam pater meus a me tam diu peregrinatur, quam mihi querit, quam non possum habere si hanc habucero. Sufficit mihi lana ovis meæ, sufficit mihi color quem natura attulit, sufficit mihi textus insumptuosus : ceterum vestem illam desidero, quæ dicitur non absumi, non atteri, non scindi. At vero si tibi margarita offeratur aut suspendenda collo, aut digito coaptanda, dices ita, Non mihi impedimento sint istæ inutiles et sordidæ margaritæ : sed exspecto illam pretiosissimam, pulcherrimam et utilissimam. Credo patri meo, quia et (h) ille ei, qui hanc spondit sibi, credidit, propter quam mihi significavit se etiam mori velle : hanc exspecto, hanc desidero, quæ mihi præstabit salutem et æternitatem.

7. *Filiæ exspectat rescriptum. Hymnus matutinus et serotinus. Abræ mater.* — Ergo, filia, subveni sollicitudini meæ, et hanc epistolam meam semper lege, et huic vesti et margaritæ te reserva. Et ipsa tu mihi, nullum interrogans, quibuslibet potes litteris rescribe, utrum vesti huic et margaritæ te reserves, ut sciam quid juveni tui respondeam : et ut si illam desideras, si exspectas, lætus possim ad te reditum cogitare. Cum autem mihi rescriperis, tunc tibi et ego quis sit hic juvenis, et qualis sit, et quid velit, et quid promittat, et quid possit, indicabo. Iterum tibi hymnum matutinum et serotinum misi, ut memor mei semper sis. Tu vero si minus per statem hymnum et epistolam intellexeris, interroga matrem tuam, quæ optat ut te moribus suis generet Deo. Deus qui te genuit, hic et in æternum custodiat opto, filia desideratissima.

nymus vero, epist. 22, ad Eustochium depingens et capiens quasdam virgines, quæ in publico notabiliter incedebant, inter alia ait, *purpura tantum in veste tenuis.* Nonnihil confert hic Hilarii locus ad explorandam generis illius nobilitatem.

(c) Editi, *defundatur in veste* : emendantur ex scriptis.

(d) Ita omnes fere mss. Editi vero, *æqualis æternis.* Codex Ottob. *æqualis enim est vestis mea et æterna* : et paulo ante non vulnera patitur, pro non vulneri patet.

(e) Beccensis codex, *efficias. Cenom. conficias.* Boherianus et aliquot alii, *neque misero seni tale donum tuum facias.* Unus Colb. *neque miserum senem tali damno tuo te facias.* Cui consentit Geru. nisi quod ab eo abest te.

(f) Hujusmodi obtestationis exemplum legitur lib. de Synodis, num. 91, puta, *Testor Deum cæli atque terræ, me cum neutram audissem, etc.*

(g) Ita ms. Ottob. At editi, tu modo quando tibi vestis alia afferitur.

(h) Excusi, *ille qui spondit ei se credidit* : corriguntur ex ms. Boher.

Tu verus mundi lucifer,
 Non is qui (a) parvi sideris,
 Venturæ lucis nuntius,
 Augusto fulget lumine :
 Sed toto sole clarior,
 Lux ipse totus et dies,
 Interna nostri pectoris
 Illuminans præcordia.
 Adesto rerum conditor,
 Paternæ lucis gloria,
 Cujus (b) admota gratia,
 Nostra pateant corpora ;
 Tuoque plena spiritu,
 Secum Deum (supple, sunt) gestantia
 (c) Ne rapientis perfidi
 Diris pateant fraudibus :

A

Ut inter actus sæculi,
 Vitæ quos usus exigit,
 Omni carentes crimine,
 Tuis (d) vivamus legibus.
 Probrosas mentis castitas
 Carnis vincat libidines,
 Sanctumque puri corporis
 Delubrum servet Spiritus.
 Hæc spes precantis anime,
 Hæc sunt votiva munera,
 Ut matutina nobis sit
 Lux in noctis custodiam.
 Gloria tibi Domine,
 Gloria Unigenito,
 Cum Spiritu paraclito,
 Nunc et per omne sæculum. Amen.

B

CENSURA ALTERIUS HYMNI HILARIO PERPERAM TRIBUTI.

In ms. alias Cardin. Sireti, tum Attempensis bibliothecæ, nunc Cardinalis Ottoboni, hunc hymnum sequitur alter prolixior, qui serotinus existimari possit in superiore ad Abram epistola memoratus. Certe in serotinum tempus apprimè convenit. Ab astris enim exordium ducit, estque generalis quædam confessio ammi, qui lascivie, superbiae, invidiae, discordiae, inanis gloriæ, gulae ac gestientis latitiæ vitis se impetum ingemiscens, una Dei misericordia Christique meritis fretus veniam precatur. Præterea Arianæ hæresis tempora in hoc sa-

pit, quod fidelem animum professus, Arium ac Sabellium nominatim detestatur, nec ullum his addit hæreticum, nisi, forte ad complendos versus, Simonem magum. Tamen dictio non videtur Hilario digna. Ubique versus mensura syllabarum potius quam pedum numero terminatur. Et cum sermo debeat esse feminini generis, si a filia canendus esset hic hymnus, ubique est masculini. Ex initio et fine judicet lector, quid de hymno reliquo sentiendum sit.

INITIUM.

Ad cæli clara non sum dignus sidera
 Levare meos infelices oculos
 Gravi depressos peccatorum pondere :
 (e) Parce redemptis.
 Bonum neglexi facere quod debui,
 Probrosa gessi sine fine crimina,
 Scelus patravi nullo clausum termino :
 Subveni, Christe.

C

FINIS.

Hymnum fideli modulando gutture,
 Arium sperno, latrantem Sabellium :
 Assensi nunquam grunnienti Simoni
 Aure susurra.
 Zeloque Christi sum zelatus nomine :
 Sancta nam mater lacte me catholico
 Tempus per omne Ecclesia nutrit
 Ubere sacro.

(a) Editi, parvus oritur.

(b) Ita ms. Germ. ubi Octob., duo Colb. et alius sancti Petri de Cultura, *ancta gratia nostra pateant corpora* : male in Vulgatis autem, *ad nutum gratiæ nostra pateant corpora*. Tum in alio ms. German. subjicitur :

Tuaque sancta dextera,
 Tuere nos per sæcula,
 Post hujus vite terminum,
 Vitam perennem tribue,

ac deinde subsequitur : *Tuoque plena spiritu, pro quibus in vulgatis : Tu quoque pleno spiritu.*

(c) Germanensis codex, *nihil adrepentis perfidi oculis pateat fraudibus*.

(d) Excusi, *nitamur legibus* : renitentibus mss.

(e) Melius hic conveniret *Subveni, Christe* ; et post, *Parce redemptis*.

D

IN SEQUEM LIBRUM ADMONITIO.

NONNULLA DE LIBRIS ALIIS AD CONSTANTIUM PRÆLIBANTUR.

1. *Librorum ad Constantium ardo.* — Tres libros subsequentes, quo eos ad manum habere quisque valeat, ab invicem non separamus : quamvis ordo temporum postulare, ut eorum primus libro de Synodis prapponeretur. In illis tamen inter se ordinandis habita est temporum ratio, quæ prius neglecta fuerat.

II. *An aliqui libri ad Constantium exciderint.* — Am-

bigi possit, an plures, quam qui nunc exstant, sub iisdem titulis ab Hilario scripti sint. Namque post Sulpicium Severum Fortunatus testatur, ipsum, dum Constantinopoli opperiretur regis voluntatem, tribus libellis regis audientiam poposuisse : nec jam nobis superest nisi unicus Constantinopoli editus, quo audientia postuletur. Deinde in nullo librorum sequentium reperire est fragmentum, quod Hilarii nomine ut

scribens ad Constantium imperatorem in concilio Laodavico Cœlestinus papa I, et Arnobius lib. II de conflictu cum Serapione inseruit. Postremo Hieronymus librum Hilarii in Constantium iam vita functum memorat: cum vivo Constantio tres istos scriptos fuisse constantissimum sit.

III. Quæ licet ita sint, alios tamen ab his minime desiderandos arbitramur, et Fortunatum quidem a Sulpicio deceptum esse; hunc vero nimio brevitatis studio tres libros, quos habemus, sub titulo eorum uni dumtaxat conveniente comprehendisse, aut potius, sicut et multa alia, confudisse. Neque ullum fore dubium est, quin Hieronymus librum, qui tertio loco exhibetur, contra Constantium vita functum dixerit. Fragmentum autem a Cœlestino et Arnobio commemoratum cum ulro recipiamus, ut Hilarii calamo et ingenio prorsus consentaneum, neque falso inscriptum putemus; facile tamen opinamur, illud ad eam primi libelli partem pertinere, quæ manifeste mutila atque truncata est.

IV. *In primo libro aliquid deest. An aliquid habeatur aliunde adsutum.* — Nonnulla enim in hoc primo libro deesse jam adverterunt eruditi, et perspicuum est vel ex his num. 7 *Moveret enim absolutionem ejus*, etc., quæ cum ad Athanasium referri necesse sit, in animum inducent sermonem de sancto illo viro antea habitum desiderari. Rursum num. 8, Nicænae fidei mentio jam facta memoratur; quamvis nullum in superioribus de ipsa verbum occurrat. Aliqui etiam dubitarunt, an non huic libello aliunde adsuta sint, quæ a num. 4 supersunt. Nam neque cum superioribus, neque inter se satis coherere videntur. nusquam ab hinc ad imperatorem convertitur oratio tractandi autem ratio magnam affinitatem habet cum us quæ in Fragmentis historiae Ariminensis concilii disseruntur. Quocirca non satis certam putant Baronii opinionem, hunc librum anno 353 scriptum non aliunde probantis, quam quod Hilarius num. 8, de Eusebii Vercellensis exsilio locuturus, rem recens gestam aggredi se prædicet. Sed et ei opponunt Fragmenti I, num. 6, verba, ubi Synodi Arelatensis acta sex septemve post annis narraturus, ea tamen dicat proximo gesta.

V. *Quando scriptus sit.* — Recens non est libelli hujus plaga, quam neque ex eolice S. Petri de Urbe sæculo quinto inveniunt exarato resarcire licuit. At cum in venusto illo exemplari non solum in fronte exstet: *Incipit ejusdem ad Constantium*; sed et ad calcem ad scribatur: *Explicit liber I S. Hilarii ad Constantium. Incipit I. II ejusdem ad eundem, quem et Constantino poli ipse tradidit*. non videtur facile dandum, aliunde quidquam adsutum esse. Certe 533 534 utraque pars eandem delicta calamitates, eadem ratione perstringit Avianorum violentiam. Et neutram quidem ante annum 355 scriptam esse liquet non postremam, qua

A non modo Paulinus ex Arelatensi synodo an. 351, sed et ex Mediolanensi an. 355, Eusebius ac Dionysius in exsilium ejecti narrantur, neque etiam primam, qua egregiorum sacerdotum ab exsilio reditus suppliciter postulat. Non enim ante prædictas synodos sacerdotum suorum exsilia novit Occidens; ejus præsertim malis Hilarius hic commoveri quis non assentiat? Neque minus constat, hunc libellum ab eo ante exsilium ipsius scriptum esse. Nam præter quam quod in iis, quos exsul scripsit, tacere non solet exsilium, certe non satis idoneus esset exsul, qui aliorum ab exsilio reditum deprecaretur. Cum autem sub anni 356 initium relegatus sit: ad Baronii sententiam redeundum.

VI. *Qua occasione.* — Porro libelli hujus scribendi ex Constantii litteris nata videtur occasio. Cum enim an. 355, teste Anniano lib. XVI, frequentes essent in Gallias barbarorum incursus, propter quos reprimendos Julianus eodem anno exente Cesar creatus est; verisimile est, Constantium Gallorum dissidia et seditiones veritum ad eodem scripsi-se, quo eos in officio contineret. Imo commotæ seditionis suspicionem jam sibi ab improbis susurronibus injectam cum Gallis significasse innunt hæc num. 2: *Non quisquam perversus aut invidus maligna loquatur: nulla quidem suspicio est, non modo seditionis, sed nec asperæ obmurmurationis. Quæta sunt omnia et verecunda.* Hanc igitur opportunitatem nactus Hilarius, plus ab Arianis timendum rescribit, a quibus perturbantur omnia: et ab iis illata Ecclesiis mala enixe deprecatur.

VII. *Cur primus dicitur. Hilarii de fidei libertate sententia.* — Hieronymus libelli hujus non meminit: qui primus inscribitur, non quod cum secundo conexus, sed quod prior editus. Illam epistolæ nomine liberet donaverimus, si cum auctoritate liceat. Quod autem in eo ediderit sapientissimus Præsul ad libertatem fidei commendandam, non ita intelligentium est, ut hæreticos ad profitendam fidem veram cogere nunquam haere existimari. Nam lib. de Synodis Orientales laudat, quibus *suffecit, post blasphemiarum voluntatem, contra saltem fidei subscriptio*: quæ licet in multis suspecta ipsi merito videatur, gratulandum tamen putat, saltem *aliquem ex his suscipi poenitentem*. Sed dissuadet licentiam, qua hæretici Catholicos cogunt, ut avita et apostolica fide deserta, commenta nuper inventa amplectantur. *Cogunt nempe*, inquit num. 6, *non ut Christiani omnes sint, sed ut Ariani.* Quamquam episcopalem considerans animum, quem ad clementiam semper pro posse esse, ac veram et non fictam populorum fidem querere deceat; ipsi convenientissimum esse prædicat, ut ne ad veram quidem fidem, vim eam, quam Ariani per varia tormenta catholicis inferebant, adhiberi patiatur.

535 536

SANCTI HILARII

AD CONSTANTIUM (a) AUGUSTUM

LIBER PRIMUS.

(Scriptus anno 535 aut 536.)

1. *Ecclesie ne a fratribus affligantur. Iudices A* *sæculares ne cognoscant causas clericorum.*—Benignifica natura tua, domine beatissime Auguste, cum benigna voluntate concordat. Et quoniam de fonte paternæ pietatis tuæ misericordia largiter profluit; quod rogamus, facile nos impetrare posse confidimus. Non solum verbis, sed etiam lacrymis deprecamur, ne ditius catholicæ Ecclesiæ gravissimis injuriis afficiantur, et intolerabiles sustineant (b) persecutiones et contumelias, et quod est nefarium, a fratribus nostris. Provideat et decernat clementia tua, ut omnes se (abundat se) ubique iudices, quibus provinciarum administrationes credite sunt, ad quos (c) sola cura et sollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observantia abtineant: neque posthac præsumant atque usurpent, et putent se causas cognoscere clericorum, et innocentes (d) homines variis afflictionibus, minis, violentiis, terroribus frangere atque vexare.

2. *Ne inviti vi subiciantur heterodoxis. Catholicorum oppressorum vox, ne rectores locorum hereticis favorem præstent. Mysteriorum solemnia, et preces pro rege.*—Intelligit singularis et admirabilis sapientia tua, non decere, non oportere cogi et compelli vivos et repugnantes, ut se his subiciant et addeant vi oppressi, qui non cessant adherentiæ doctrinæ

corrupta semina adspargere. Idcirco laboratis, et salutaribus consiliis republicam regitis; exultat etiam, et vigilatis: ut omnes quibus imperatis, dilectis libertate poliantur. Non aliaratione (e) que turbata sunt componi, que divisas sunt cohereri possunt; nisi unusquisque nulla servitutis necessitate adstrictus, integrum habeat vivendi arbitrium. Certe (f) vox exclamantium a tua mansuetudine exaudiri debet: Catholicis sum, nolo esse hereticus; Christianus sum, non Arius; et melius mihi in hoc sæculo mori, quam alienius privati potentia dominante castam veritatis virginitatem corrumpere. Æquumque debet videri sanctitati tuæ, gloriosissime Auguste, ut qui tenent Dominum Deum et divinum iudicium, non polluantur aut contaminentur execrandis blasphemis; sed habeant potestatem, ut eos sequantur episcopos et prepositos, qui et inviolata conservant fœdera charitatis, et cupiunt perpetuam et sinceram habere pacem. Nec heri potest, nec ratio patitur, ut repugnantia congruant, dissimilia conglutinentur, vera et falsa misceantur; lux et tenebræ confundantur, dies quoque et nox habeant aliquam conjunctionem. Si igitur, quod sine dubitatione et speramus et credimus, hæc permoverit non insitam, sed ingeniam tuam honestatem; præcipe ut non studium, non gratiam, non favorem, locorum Rectores gravissimis

(a) Deest Augustum in codice Vaticanæ basilicæ: in quo nunc deinde, ut in vulgatis, subiicitur benignifica: cum in cæteris mss. habeatur benigna.

(b) In sex mss. *passiones* Arius etiam in catholicis crudeliter sæviantibus ab hæc fratrum nomen non denegat Hilarius. Quia ratione Gregorius Naz., Or. xxxiii, n. 17: *Frates*, inquit, *adhuc vos appello, tanquam parum fraterno erga nos sitis animo.* Sozomimus, antem lib. iv, c. 26, similem memorans persecutionem, narrat eam propter infamiam prudentium visam esse tanto acerbiorum, quam que sub ethnicis Imperatoribus grassata fuerat, quod et is qui persequebatur, et ille qui persecutionem sustinebat, *ambo de Ecclesia erant.* cum tamen divina lex prohibeat, *re adversus extraneos ejusmodi animo sinus.* Propetia hic misceat Hilarius, quod est nefarium.

(c) Tellerianus mss. *ad quos solos:* eo sensu potest admitti, ut sicut soli causas sæculares, ita soli episcopi causas cognoscant ecclesiasticas. Exstat l. xii de Episcopis et Clericis cod. Theod. lex Constantii, qua vetat ne episcoporum cause apud alios iudicentur quam apud episcopos. Baronius ad an. 535, n. 78, cum his Hilarii precibus hoc anno datam arbitratur.

(d) Exemplar Vat. has., *innocenter:* quod intelligere sic liceret, *nec putent se innocenter vexare homines, etc.* Magis tamen placet alia lectio.

(e) In eodem codice, *non alia ratione, quam ut qua turbata sunt componi, que divisas sunt coherere pos-*

sint, et ut unusquisque nulla, etc. quod primum ariserat. Sed cum exultantium regiarum ratio jam hæc præmissa sit, ut omnes *dulcissima libertate potantur;* incoincione venit illud *non alia ratione* (cum superioribus copulandum).

(f) In vulgatis, *voce;* et *non decet,* pro *debet.* Tum in mss. Tell. et Mich., *clamantium.* Hunc fideli clamorem memorat pariter ac laudat Lucifer, lib. Moriendum pro Dei nio. *Cernimus,* inquit, *una hæc voce religiose: CHRISTIANUS SUM, nolo esse ut in es Constanti apostata, omnes crimine excludi, hæc una voce tribui præsidium salutis, vinculum libertatis, etc.* De Africanis, cum sub Himerio ad Ariam pertheerentur heresim, id ipsum a vetere Vit., l. ii de Per. ec., narratur, *His ingenti vociferatione clamantibus et dicentibus: CHRISTIANI SUMUS, catholici sumus.* Quem exclamandi morem a Martyribus didicerunt fideles. Ut enim in actis Martyrum Lugdunensium apud Eusebium, lib. v Hist. c. 1, legitur, *Blandine erit respectio et quies, sensuque omnem præsentis delictis amicitia prolatio horum verborum, CHRISTIANA SUM.* Ita in eisdem actis Sinctus ad omnes interrogaciones respondisse scribitur, *CHRISTIANUS SUM; hoc sibi nomen, patriam, genus, omnia denique esse.* Responsi hujus sapientiam probat Chrysostomus sub fine homil. xlvii, ubi S. Lucianum laudat, quod pariter ad interrogata quælibet nihil aliud respondisset, *hoc uno ac simplici verbo diadoli caput percutiens.* Innumera alia ejusdem rei exempla suppeditant acta Martyrum.

haereticis praesent. Permittat lenitas tua populis, ut A quos voluerint (mss. voluit), quos putaverint, quos desiderant, audiant docentes, et divina mysteriorum solemnitas conclebrent, 537 (a) et pro incolunitate et beatitudine tua offerant preces.

5. *Suspicio seditionis criminis Ariatorum astus.* — Non quisquam peruersus aut invidus maligna loquatur: nulli quidem suspicio (b) est non modo seditionis, sed nec asperae obmurmurationis. Quia sunt omnia, et verecunda. Et nunc, qui Ariana et pestilera contagione inquinati sunt, non cessant ore impio et sacrilego animo evangeliorum sinceritatem corrumpere, et rectam apostolorum (c) regulam depravare. Divinos prophetas non intelligunt. Callidi et astuti artificio quodam utuntur, (d) ut inclusam perniciosam corruptelam inquisitorum verborum velamine contegant, et non prius venenatum virus effundant, quam simplices et innocentes sub pretextu nominis Christiani raptas atque irretitos, (e) ne sibi perant, participes horrendi criminis sui reos faciant.

4. *Sacerdotes pii ad suas sedes remeant.* — Et hoc obsecrans pietatem tuam, ut eos, qui adhuc egregii videlicet sacerdotes, qui tanti nominis praepolente dignitate), aut in exilio, aut in desertis locis tenentur, iubeas ad sedes suas remeare: ut ubique grata libertas sit, et iucunda laetitia.

(a) Desideratur et in mss.

(b) In vulgatis, erit: et mox, Quia sint omnia et verecunda. At nunc. Reponitur est auctoritate mss. Vat. bas. cuius ac ceterorum consensus subsequenter emendatur. His Verbis, uti praenominis, sedat Hilarius Constantii animum, ne Galli res novas mouerent, extimescerent.

(c) Quod hic Hilarius Apostolorum regulam, lib. II ad Constant. n. 6, ut et lib. de Synodis n. 63, vocat fidem apostolicam, et dicto lib. II, num. 4, quod in regenerationis sacramento est confitendum. Quo spectat illud lib. XII de Trin. n. 59: Regenerationis meae fidem obtinere nescio. Quibus loquendi modis apostolorum symbolum significari perspicuum est.

(d) Editi hic omisso ut, mox subiungunt, exquisitorum verborum velamine conegunt, non prius venenatum virus effundant.

(e) In vulgatis, irretitos involuant, ne soli perant, sed participes. Removimus verbum involvant cum omnibus mss. et particulam sed cum Caranensi.

(f) Vat. bas. eodem cum carn., blasphemiorum.

(g) Nicomedien-um nimirum et Caesariens-um, de quibus Athanas. lib. de Synod. p. 886: Eusebius Nicomedien-ensis magnificis verbis Ariam in epistola laudavit: Cur recte, inquit, sentias, opinor cunctos ita sentire, etc. Eusebius quoque ex Caesarea Palaestinae in litteris ad Euphratianum episcopum non veritas est palam dicere, Christum non esse verum Deum. Ita et ab Hieronymo, epist. IXX ad Pamach. et Ocean., Eusebius Caesariensis appellatur impietatis Arit apertissimus propugnator. Duos illos Eusebii hic notat Hilarius iuxta apostolam synodi Sardicensis.

(h) In mss. magna consensu, Theodotus. Athanasius quidem, de Synod. pag. 886, inter primarios Ariti et ceteros memorat Theodotum. Arius ipse episc. ad Irenaeum Nicomed. apud Theodoretum lib. I, c. 4, inter suos recenset Theodotum Laodiceae. Nilul tamen immutandum; cum hic Hilarius expressisse videatur ex epistola Saricn-isi, in qua Theodorus legitur, non Theodotus: sic enim habet Fragm. II, n. 7: Sunt autem istorum, post Eusebium duos, auctores etiam in concilio Sardicensi Heraclius, Narcissus a Nerone de Cili-

5 Ariana haereticis novella. — Quis non videt, quis non intelligit? Post quadringentos fere annos, post quam Dei unigenitus Filius humano generi peruenit subvenire dignatus est, quasi ante non apostoli, non post eorum martyria et excessus fuerint Christiani, novella nunc et terrifica lues, non corrupti aeris, sed execrandorum (f) blasphemorum, Ariana effusa est. 538 Ita illi, qui ante crediderunt, inane solum immortalitatis habuerunt? Nuper didicimus commenta haec fuisse inventa et a duobus (g) Eusebiis et a Narcisso et (h) a Theodoro et ab Stephano et Acacio et Menophanto, et (i) imperitis atque improbis duobus adolescentibus Ursacio et Valente. (j) quorum epistole proferuntur, et idoneis testibus etiam conveniunt, qui eos magis oblatrantes quam B disputantes audierunt. (k) Quibus qui communionem suam imprudenter et incaute commiserunt, quia sunt socii ceterorum, participes criminum necesse est (l) etiam eos, qui jam in hoc saeculo abjecti sunt et abdicati, cum advenerit dies iudicii, pati supplicia sempiterna.

6. *Litterae et legatio post absolutionem Athanasii. Ariatorum crudelitas.* — Jam nemini dubium est, (m) eujusemodi curam in absolutionem Athanasii, sancti illi viri receperint: ut post synodi sententias, quas, pro sacerdotalis iudicii reverentia, fas fuerat

ciae, Stephanus ex Antiochia, Georgius ex Laodicia... Acacius ex Caesarea Palaestinae, Menophantus ab Epheso Asiae, Ursacius a Singiduno Macedoniae, Valens a Mursa. Nequaquam exstat apud Sulpicium Severum, qui Hilarii quantum ad voces vestigia premitus lib. II, p. 241, sic scribit: Principes motus istius habebantur, a C Singiduno Ursacius, Valens a Mursa, ab Heraclio Theodoro, Stephanus Antiochenus, Acacius a Caesarea, Menophantus ab Epheso, Georgius a Laodicea, Narcissus a Nerophi. Videmus ab causam postea ratiorem Acacio, non cum Bad., Fr. et omnibus mss. Arabico

(l) Eisdem illos sic notat Concilium Alexandrinum, apud Athanasium, p. 733, ubi legatis in Mareotem an. 555, memoratis ait: His addunt duos atate caeterioribus juniore Ursacium et Valentem. Rursum duodecim post annis Sardicensis synodus, Fragm. II, n. 13, ad Iulium de ipsis scribit: Quid autem de impiis et imperitis adolescentibus Ursacio et Valente statutum sit accipe: quae verba imitatur Hilarius, habita ratione temporis quo commenta Ariana inventa confirmataque sunt, non quo ipse hunc libellum composuit, ut constat ex lib. de Synodis, n. 79, ubi eos jam specialiter veluti senes et in rebus valde exercitatos.

(j) Illud quorum Scultetus ad mos Valentem et Ursacium, alii ad ceteros etiam praenominatos prohibitus referunt. Quod Hilarius hic praenominatorum, hoc Fragm. II n. 23 omnium haereticorum proprium esse significat, scilicet adversus catholicam fidem oblatrare.

(k) Excessi, quibusque communionem; et mox quia sicut socii: castigantur ex mss.

(l) Abest etiam a mss. ex quibus postea revocamus, jam. Maxime arderet necesse est cum eis; qui jam etc. Praefecti autem episcopi Narcissus, Theodorus, etc., abjecti sunt sententia synodi Sardicensis Fragm. II, n. 7 et 13.

(m) Exemplar Vat. bas., hujusmodi cura absolutionem. Exstat etiam hujusmodi in aliis libris: in Mich., quin hujusmodi Tm Silv., in absolutionem sancti Athanasii illi viri. Hanc curam hi se receperunt tunc copii Sardicenses congregati, qui rerum a se gesta-

sacerdoti vel ecclesiastica (a) consentientia contineri, A scribi ad reg. n. legationemque instrui oportuerit. Sed quid aliud his litteris, quam libertatem fidei et contagionem Ariani nominis deprecatur, orantique vincula, carceres, tribunalia, et omnem illum feralem habitum, novas etiam in reos questiones inluderi? Deus cognitionem sui docuit potius, quam exigit: et operationum cœlestium admiratione præceptis suis concilians auctoritatem, coactam confitendi se adspersat esse voluntatem. Si ad fidem veram istius modi vis adhiberetur, episcopalis 539 doctrina obviam pergeret, diceretque: Deus universitatis est Dominus, obsequio non eget necessario, non requirit coactam confessionem. Non fallendus est, sed promerendus. Nostra potius, non sua causa venerandus est. Non possum nisi volentem recipere, nisi orantem audire, nisi profitentem signare. Simpliciter querendus est, confessione discendus est, charitate amandus est, timore venerandus est, voluntatis probitate retinendus est. At vero quid istud est, quod sacerdotes timere Deum vinculis coguntur, precas jubentur? Sacerdotes carceribus continentur, plebs in custodia catenatis ordinis constricta dispositur, virgines nudantur ad poenam, et sacra Deo corpora, (b) publico exposita conspectui, ad fructum spectaculi et questionis aptantur. Cogunt nempe, non ut Christiani unnes sint, sed ut Ariani: et confesam in Deo fidem ad consortium piaculi sui (c) scelere compellunt. Auctoritate etiam nominis sui in errore Imperatorem transducunt: rectum affirmantes, ut sub specie timoris Dei, in hac perversitate subditos sibi tradant. Quæstiones poscunt, judiciorum subsidia desiderant, auctoritatem regiam implorant: et nec sic perversitatem sceleris sui erubescunt, extorquere (d) conventium plebium nec cogendi jure poterunt.

7. Judicialis forma in causa Athanasii non servata.

— Hæc si de veteribus chartulis prolata ætatis nostræ tempus instruerent; ambigendum, ut opinor, tantis de rebus fuisset. Et cum ab aliis quibusque

ram statim per litteras certiores fecerint Imperatores: ac postea teste Theodorato, lib. n. c. 8, Constantinus ad fratrem Constantinum duos ex illis delictos cum litteris misit. An in hæc gesta lex respicitur? Quamquam etiam nonnulla nobis invidit suspicio, hæc de Arianis actis ac litteris ab ecclesiastica indole et episcopali clementia alienis ironice dicta esse.

(a) Editi, continentia: corriguntur ex mss.

(b) Miserrandum hujusmodi spectaculum, Georgio Alexandriam sedem invadente, Sebastianus exhibuit; cum accenso rogo, uti narrat Theodoretus lib. n. c. 14, virgines illi admovit, ac nudatas turpiter occidit. Sed antea simile flagitium ab Arianis perpetratum esse notat Sardicensis synodi epistola, Fragm. n. 5.

(c) Sic mss. At editi, sui sceleris.

(d) In aliquot mss., conventium plebium. Tum in editis, nec cogi de jure: ubi in omnibus mss. nec cogendi jure, premisso vocabulo quod in solo Carnutensi. Hunc sententiam perinde intelligimus, ac si legeretur: nec sic... erubescunt, quod extorquere conventium plebium nec cogendi jure poterunt. Jus cogendi hic vis illata appellatur ac fere ratione, qua l. ix de Trin. n. 28, dicitur. Ad hujus nos intelligentia impietatem hereticorum suorum jure

pronuntiari posceretur reus; quæreretur in fidem litterarum, in iudicium vitam, in accusatorum libum, in ipsius quoque hominis mores atque actus. Moveret enim absolutionem ejus Ariarum juncta damnatio: magnique periculi esset, iudicium simul cum reatus et innocentie non (e) suscepta rursus acquisitione dissolvere: totique in patrocinium sumi, cum fidei doctrina, auctoritas sibi antiquitatis assisteret. At cum ipsi, qui tunc Ariani heretici damnati sunt, rem exigant, turbant 540 omnia, omnesque ex potestate et ambitione corrumpunt, et Athanasius si fuit, esse adhuc reus potest; testes loquantur, videant iudices, fidei doctrina præceptis evangelicis atque apostolicis eluceat: quæ obtusio intelligentie est? quæ cordis hebetudo? quæ oblitio spei? (f) quæ amor scelerum? quod odium veritatis? in damnatorum favore, Dei amorem transducunt.

8. Eusebii Vercellensis injusta damnatio. — Venio nunc ad id, quod recens gestum est, in quo se etiam professio sceleris (g) in secreto atque sine designata est continere. Eusebii Vercellensis episcopus est vir omni vita Deo serviens. Hic post Arelatensem synodum, cum Paulibus episcopus tantis istorum sceleribus contrahisset (Arelate an. 355), venire Mediolanum præcipitur (an. 355). Collecta jam illic malignantium synagoga, decem diebus ad Ecclesiam est vetitus accedere, dum adversus tam sanctum virum (h) malitia se perversa consumit. Suppuratis deinde consiliis omnibus, ubi libitum est, advocatur. Adest una cum Romanis clericis (Hilario dia. et Pancratio), et Lucifero Sardinie episcopo. (i) Conventus ut in Athanasium subscriberet, ait, De sacerdotali fide prius debere constare; compertos sibi quosdam ex his, qui adessent, hæretica labe pollutos. Expositam fidem apud Nicæam, cuius superior meminimus (j), posuit in medio: spondens omnia se, quæ postularent esse facturum, (k) si fidei professionem scripsissent. Dionysius Mediolanensis Episcopus chartam prius accepit: ubi profiteri scribendo cepit, Valens calamum et chartam e manibus ejus violenter extor-

quodam necessaria confessionis compellit. Laudat autem Hilarius, Fragment. n. n. 24, Sardicensis synodi gesta, ubi insectatione Ariarum omnia in Athanasium crimina conficta esse monstrantur, et vis adhibita plebi Dei, ut in pestiferam letalis doctrina conventium transirent.

(e) Mss. excepto Carni. non suspecta. Proximè antea malleum cum reatus, tum innocentie. Athanasius ante concilium Sardicense reus iudicatus, in eo innocens declaratus est, absolutioni ipsius juncta Ariarum damnatio.

(f) Ita codex Vat. has. Alii vero, quæ mors scelerum. Antea in mss., obtusio, non obtusio.

(g) Mss. et secreto.

(h) In mss., malitiose perversa consumit. Tum excusi, saporatis: ubi ex mss. Vat. has. resilitimus suppuratis. Sic lib. de Synod. n. 63, ubi ex antiquioribus mss. exstat suppuratis impietatis doctrina, in recentioribus legitur saporata.

(i) Codex S. Petri cum aliis mss. conventis ut in Athanasium subscriberent.

(j) Desideratur pars ea, in qua mentio hæc erat.

(k) Editi, si pro fidei professione: castigantur ex mss., in quibus scripsissent, perinde est atque subscripsissent.

sit, clamor non potest fieri, ut aliquid inde gereretur. Res post clamorem multum deducta in conscientiam plebis est: gravis omnium dolor ortus est, impugmata est a sacerdotibus fides. Verentes

A igitur illi populi iudicium, et Dominico ad palatum transerunt. Cuiusmodi sententiam in Eusebium longo ante, quam ecclesiam (a) ingrederetur, scripserint: de se loquitur ipsa sententia.

(a) Mss. *sancti consensu, ingrederentur*. Deinde in solo Vat. bis. *de se loquitur ipse, omisso sententia*.

541-542

IN LIBELLUM SUBSEQUENTEM ADMONITIO.

Hilarius, Hieronymo teste, cum Constantinopoli versaretur, libellum Constantio ipse tradidit. Huc enim Seleucia synodi legatos secutus, ut cum Sulpicio Severo loquamur, ubi extremum fidei periculum animadvertit, audientiam regis poposcit, ut de fide eorum disputaret. Quod in hunc libellum maxime convenire, vel ex titulo in omnibus mss. praenotato perspicuum est. Oblitus est autem sub lite famosa, dum alii substantiae nomen retinendum, alii rejiciendum esse contenderent; sub synodo dissidenti, Constantinopolitana scilicet, quæ non minus fide, quam privatis jurgiis, variis in partes scindebatur: proindeque anno 360 ineunte, quo hæc synodus celebrata est. Quæ cum ita sint, tum a Ferrando diacono epist. ad Pelagium et Anatol. num. 2, tum in veterimo Basilicæ Vaticanæ exemplari non ideo inscribitur liber ad Constantium secundus, quod cum superiore cohareat, sed quod tempore posterior sit. Aliis hic suspiciendam relinquimus incredibilem sanctissimi præsulis vigilantiam, fortitudinem, prudentiam ac fidem, qui unus quavis exsul, hæreticis imperatoris potestate armatis, in ipsa regia civitate sese non timuit opponere, imo sui terrorum incutere valuit. Neque enim huius conatu se hæreticis opposuit, qui licet non obtinuerit quod hoc libello posebat, eos certe infirmitatis suæ convulsit.

Ita etiam hac animi sui significatione apud omnes paravit sibi fidem, ut cum paulo post asperiora in Constantium scripturus, nulla se impatientia, nullis humanis affectibus ad id impelli diceret, crederetur. Erasmo etsi minutus visus est hic liber: nihil in eo tamen prorsus desiderandum est. Nam operosum illud et exactum, quod eum polliceri nec præstare notat, non ad hunc libellum pertinet, sed ad publicam de fide disputationem, cuius potestas hoc libello postulatur.

B Synopsis. — In ejus exordio Hilarius se exsulem confessus, petit ut Saturninum præsentem usque ad confessionem falsorum quæ in ea causa gessit adducat. Tum quæ sua sunt oblitus, imperatori fidei cognoscendæ cupido exponit, qui ex frequenti mutatione acciderit evangelicæ fidei corruptio: adeoque ad baptismi fidem redendum suadet. Imperatoris deinde studium laudat, fidem tantum secundum ea quæ scripto sunt desiderantis. Commovet tamen, nullum esse hæreticum, qui commenta sua ex Scripturis non confirmet. C Demum pollicetur nihil se non ex Scripturis, nihil non ad Orientis et Occidentis pacem, nihil non cum honore regni ac regis fidei dicturum, quoddam sermonis futuri signum præmittit.

543-544

SANCTI HILARII AD CONSTANTIUM AUGUSTUM

LIBER SECUNDUS;

QUEM ET CONSTANTINOPOLI EIDEM IPSE TRADIDIT.

(Scriptus anno 360.)

1. Hilarius in regis presentia. — Non sum ne- scius, piissime imperator, ea quæ (a) de nonnullis negotiis ad conscientiam publicæ audientiam proferantur, pro dignitate eorum qui eloquantur, vel gravia existimari solere, vel levia: (b) dum distantibus opinionibus, ambiguum sententiam ad studium intelligentiæ promovet hominis contemptus, aut gratia. Sed nihil apud te de divina re pia dicturo, nullus vulgaris consuetudinis metus est: quia, cum sis bonus ac religiosus, nec vitium iudicii apud prudentes religionum, quid a quo audiat, sed an quæ nadiat sint

D religiosa, didicisti. Et quis mihi a Deo presentiarum opportunitas præstita est, nec erga hæc quidem conscientiam meam cessavit officium: ut in eum, quem apud te habeo de religione sermonem, indignitas forte aliqua tecum loquentis offendant.

2. Gallicæ Ecclesiæ communicat. Exsulat factione. De sua innocentia securus. — Episcopus ego sum in omnium (c) Gallicarum ecclesiarum atque episcoporum communione, licet in exsilio, permanens, et Ecclesiæ adhuc per presbyteros meos communionem distribuens. Exsulo autem non crimine, sed factio-

(a) Codex Vat. basilicæ, *de pleisque de nonnullis*. Forte, *a pleisque de nonnullis*.

(b) In mss. *dum his tantis opinionibus*: et mox

promovet, non promovet: ac postea in duobus *gloria, pro gratia*.

(c) Mss. *Calliarum*

ne; et falsis iudicis synodi ad te imperatorem pius, non ob aliquam criminum meorum conscientiam, per impios homines (a) delatus. Nec levem habeo querelam meam testem dominum meum religiosum Caesarem tuum Julianum qui plus in exilio meo contumeliae a malis, quam ego injuriae, perulit. In promptu enim sunt pietatis vestrae litterae: falsa autem coram omnibus, (b) quae in exilium meum procuraverunt, non in obscuro sunt. Ipse quoque (Saturnius, *vid. lib. de Synod. n. 2*) vel minister, vel auctor gestorum omnium, intra hanc urbem est. Circumventum te Augustum, illudque Caesarem tuum ea confidens conscientiae meae conditione patefaciam, ut si indignum aliquid non modo episcopi sanctitate, sed etiam laici integritate gessisse docear, non jam sacerdotium per veniam expectem, sed intra poenitentiam laici consenscam.

3. *Audiri rogat exsilii sui auctore praesente. Libelli hujus causae.* — Haec autem nunc, dignantissime imperator, arbitrio tuo derelinquo, quatenus et quomodo me jubes loqui, et ea quae maxime tecum in tempore hoc agenda sunt prosequar. Dabis quidem id in praesens instructionis ad causam, ut praesentem eum, cujus ministerio exsulo, usque ad confessionem falsorem quae gessit adducam. Sed nihil de eo, nisi eum jusseris, loquar. Nunc autem (c), quia mihi metus est de mundi periculo, de silentii mei reatu, de iudicio Dei, cura autem est de spe, de vita, de immortalitate non tam mea, quam tua, universorumque. Quae quia mihi cum plurimis communis est, haec a me communis spei expectatio est.

4. *Constantius optat fidem audire ab episcopis et non audit. Fides in baptismo jurata. Fides subinde nova et ideo nulla.* — Recognosce fidem, quam olim, optime ac religiosissime imperator, ab episcopis optas audire, et non audis. Dum enim a quibus ea requiritur, sua scribunt, (d) et non quae Dei sunt

(a) Vat. bas. ms. *delatus*. Ex subnexis conficitur, Julianum aut Biterris interfuisse, aut non praecal abfuisse, cum Hilarius inde in exilium missus est. Porro, ut ex Ammiano, lib. xvi, constat, Julianus, anno 355 exeunte Caesar creatus, statim in Gallias Viennam secessit, hincque mansit, donec inde nigraret Augustodunum, quo Junii 24 die pervenit.

(b) Ita tres mss. Alii vere cum vulgatis, qui. Hic indicat Hilarius se, quavis in odium fidei, sub alio tamen obtentu exsilio esse mutatum: quasi nimirum fecisset, quod ipse fatetur indignum non modo episcopi sanctitate, sed etiam laici integritate. Facile autem veritatis inimicus fuit, eum apud imperatorem animi inquieti et ad seditionem parati accusare, cujus rei jam ab anno 355 suspicio injecta erat, ut vidimus libro superiore, n. 3.

(c) Supple, loquor. Tum in excusis, quia metus est, omissis mihi: et mox, pro cura autem est de spe, prave legebatur cur ostendit est desperandum.

(d) In omnibus mss., et non dei praedicant.

(e) Exemplar Vat. bas., aut facultas. Forte, aut fatiditas.

(f) Vat. bas. ms. neque ut maneret. Alii, ne quid maneret.

(g) Voces, necessitatis tanquam, in sex mss. desiderantur. Legendum videtur, sub cuius necessitatis

A praedicant; orbem aeternum erroris et tenebris in se semper certaminis circumtulissent. Opportue enim, humanae infirmitatis modestia, omne cognitionis divinae sarramentum illis tantum conscientiae suae finibus contineri quibus credidit, neque post confessam et juratam in baptismo fidem in nomine Patris et filii et Spiritus sancti, quidquam aliud vel ambigere, vel innovare. Sed quorundam aut praesumptio, aut (e) facilitas, aut error, apostolicae doctrinae indemutabilem 545 constitutionem partim fraudulenter confessa est, partim audacter egressa: dum in confessione Patris et Filii et Spiritus sancti veritatem naturalis significationis eludit, (f) ne id maneret in sensu, quod in regenerationis sacramento est confitendum. Ob hoc penes quorundam conscientiam nec Pater pater, nec Filius filius, nec Spiritus sanctus spiritus sanctus est. Sub cuius necessitatis (g) tanquam improbabili occasione, scribendae atque innovandae fidei exinde usus innotuit. Qui post quam nova potius cepit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit: et facta est fides temporum potius quam Evangeliorum, dum et secundum annos describitur, et secundum confessionem baptismi non tenetur. Periculosura rebus admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; et tot nobis doctrinas esse, quot mores; et tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt: dum aut ita fides scribuntur et volumus, aut ita (h) volumus intelliguntur. Et cum, secundum unum Deum et unum Dominum (i) et unum baptisma, etiam fides una sit, (j) excedimus ab ea fide quae sola est: et dum plures fiunt, ad id coeperunt esse, ne ulla sit.

5. *Unde tot fides scribuntur. Fides quater mutata.* — Conscii enim nobis invicem sumus, post Niceni conventus synodum, nihil aliud quam fidem scribi. Dum in verbis pugna est, dum de novitatibus quaestio est, dum de ambiguis occasio (k) est, dum (l) de

tanquam non improbabili, vel cum ms. Remig., tanquam probabili.

(h) Ita mss. At editi, ut volumus. Sic Hieronymo teste dial. contra Lucif. post Arminianensem synodum ingemuit *minus Orbis, et Ariminum se esse miratus est*: dum nimirum recte sentiens, eo quo noluit modo intellectus est.

(i) In quinque mss. hic adjicitur et unam fidem: quod supervacaneum est. Hoc enim sibi vult: sicut ab Apostolo Ephes. iv, 5, unus Deus, unus Dominus et unum baptisma, ita etiam una fides praedicatur. Ex eodem Apostoli loco Hilarius initio libri 41 de Trinit. et in Constant. n. 24, instat, apud haereticos fidem non esse.

(j) Lips. et Par., excedimus. Conscii alii libri, excedimus, scil. ab una fide ad plures.

(k) Supple, disputandi, contradicendi et male de se invicem suscipiendi.

(l) Ferrandus diaconus his verbis in suam ad Pelagium et Anatolium epistolam translatis, postmodum monet ea non sua esse, sed beati Hilarii in secundo libro quem ad Constantium scribit. In qua Ferrandi epistola Petrus Fr. Chiffletius, pro dum de auctoribus querela est, ex mss. Jurensi atque Arvernensi edidit, dum de auctoribus querela est: existimatioque aperta haec lectio fieri Hilarii mentem, quasi dicat, dum

auctoribus querela est, dum de studiis certamen est, dum (a) in consensu difficultas est, dum alter **546** alteri anathema esse coepit: prope jam nemo Christi est. Incerto enim doctrinarum ventu vagamur: et aut dum docemus, perturbamus; aut dum docemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de immutatione in se habet? Primum, qua: homousion decernit taceri: sequens rursus, qua: (b) homousion decernit et praedicat: tertium deinceps, qua: usiam simpliciter a patribus praesumptam, per indulgentiam excusat: postremum quartum, qua: non excusat, sed condemnat. Et quo tandem progressum est? ut neque penes nos, neque penes quemquam ante nos, sanctum evinde aliquid atque inviolabile perseveret. De similitudine autem Dei filii ad Deum patrem quod (c) si miserabilis nostri temporis fides est, ne non aut ex toto, aut tantum ex portione sit similis; egregii scilicet arbitri caelestium sacramentorum, conquisitores invisibilium mysteriorum, professionibus de fide Dei calumniamur. Annus atque menstruas de Deo fides decernimus, decretis paenitemus, paenitentes defendimus, defensos anathematizamus: aut in nostris aliena, aut in alienis nostra damnamus; et (d) mordentes invicem, jam absque sumis ab invicem (Gal. v. 15).

6. *Fides evangelica corrumpitur.* — Fides deinde queritur: quasi fides nulla sit. Fides scribenda est (Vid. l. de Sm. n. 65): quasi in corde non sit. Regenerati per fidem, nunc ad fidem docemur, quasi regeneratio illa sine fide sit. Christum post baptismum discimus; quasi baptismum aliquid esse possit sine

A Christi fide. Emendamus, quasi (e) in Spiritum sanctum peccasse sit venia. Sed impietatis **547** ipsius hinc vel praecipue causa perpetua est, quod (f) fidem apostolicam septuplo preferentes, ipsi tamen fidem evangelicam volumus confiteri: dum impietates nostras nobis in populis multiloquus defendimus, et magniloquentiae vanitate aures simplicium verbis fallentibus illudimus; dum evitamus de Domino Christo ea credere, quae de se docuit credenda, et per speciosum pacis nomen in unitatem perfidiae subrepiamus, et sub rejiciendis novitatibus rursus ipsi novis ad Deum vocibus rebellamus, et sub Scripturarum vocabulo non scripta mentimur: vagi, prodigi, impii, dum et inuentia denuntiamus, et accepta perdimus, et irreligiosa praesumimus.

B 7. *Ad fidem in baptismo confessam redeundum.* — Quod hieme undoso mari observari a navigantibus maxime tutum est, ut naufragio deserviente, in portum ex quo solvantur revertantur; vel incautis adolescentibus convenit, ut cum in tuenda (g) domo sua, mores paterne observantiae transgressi, profusa libertate sua nisi sunt, jam sub ipso amittendi patrimonii metu solus illis ad paternam consuetudinem necessarius et tutus recursus sit: ita inter haec fidei naufragia, caelestis patrimonii jam pene profligata haereditate, tutissimum nobis est, primam et solam evangelicam fidem confessam in baptismo intellectamque retinere, nec demutare quod solum acceptum atque auditum habeo bene credere: non ut ea, quae synodo patrum nostrorum continentur, tamquam irreligiose et impie scripta damnanda sint, sed quia

non desunt, qui se verdis querantur cecinisse, adeoque sibi tribui quae ab illis ne recte audita quidem, nedum intellecta sint. At cum editionibus Iulianis encyclicalibus omnibus nostris iuss. tutum non est ab ipso fonte ad rivulum declinare. Proxime autem quam hae scriberet Hilarius querela fuerat de auctore blasphemiarum, quas Seleuciensis synodi legati eductio adscribent, Eudoxius autem in Aetium rejecit.

(e) Apud Ferrandum, de consensu. In ms. Vat. bas., de consensu.

(f) Nulla est Arianorum fidei confessio, qua: homousion decernat ac praedicat: hoc enim ab Hilarii scopo videtur alienum, ut homousion in Ariminensi concilio primam ab iis qui cum Valente et Ursacio stabant rejectum, a catholicis deinde approbatum et praedicatum fuisse dicat. Quocirca hic, forte etiam antea, pro homousion, substituendum videtur homousion. Neque satis apertum est, quas hic nolet Hilarius fidei confessiones. Sunt qui putent, primum designari Sirmiacensem an. 358, 11 kal. Junii editam, tum Antiochenam an. 341, Seleucia subscriptam, postea Ariminensem, demum Seleuciensem ab Aecianis vulgatam. Sed non alia videtur fides Sirmii, alia Arimini edita. Deinde vix credere est, Encyclicum fidem deivo subscriptam in nova: demutationis exemplum ab Hilario fuisse afferendum. Sed neque in hac homousion aut homousion praedicatur. At vero si voces proximi anni non ita stricte et non sonant, sed paulo latius acciperis, primam intelligere licebit Sirmiacensem Osi et Potamii nomine editam, qua: non modo homousion, sed et homousion decernit taceri; alteram Antyrantam, qua: homousion definitionibus 3, 4, 5, etc., decernit et praedicat; tertiam Arimini ac deinde Nicæae in Thracia lectam, in qua usque a Patribus simpliciter praesumpta excusatur

praedicatio, apud Athanas., de Synod. p. 375, postremo deoique Seleucia ab Aecio vulgatam, apud eundem Athanas., p. 304, qua: substantia nomen non jam excusat, sed simpliciter et absolute condemnat.

(g) Particula *si* ex codice Vaticanæ basilicæ huc revocatur, qua: efficitur hic sensus: si de similitudine Filii ad Patrem id nunc sentiamus ac credamus, ut Filius non ex toto, sex ex portione sit similis Patri: professionibus de fide (vel de se) Dei calumniamur: egregii scilicet arbitri, etc.

(h) Bad., Er. et Mir., mordentes mortem vice. Mss., mordentes mori invicem. Forte, mordentes nos invicem.

(i) Exemplar Vat. bas., in Spiritu sancto: hae casuum mutatio frequens est in veteribus libris. Ad intelligentiam hujus loci joverit ex cap. xv in Math. n. 17, in memoriam revocare, hoc Hilarii peccatum esse in Spiritum sanctum, scilicet Christo nequere quod Deus sit, et consistentem in eo Paterni Spiritus substantiam alimere. Similia habet cap. v, n. 15. Quibus consentanea sunt haec apud Athanasium tom. 1, p. 257: Deitatem ergo Verbi ipse Christus Spiritum sanctum appellat: et panes interjectis, Sicut illi, qui in Spiritum sanctum impingunt: atque ita in Christi divinitatem, blasphemias dicunt, etc.

(j) Fidei apostolicam vocat Hilarius apostolorum Synodum, quo longe fusiores eliderunt Ariani fidei confessiones; nec tamen retinere fidem evangelicam, id est, qua: baptismi verbis enuntiat, hoc ita intelligendum esse magis liquet ex postremis hujus libri verbis.

(k) Quatuor mss., Anno sua. Vat. bas., in tuenda domus maris patris observantiae transgressores suae, profusa, etc., mendose.

per temeritatem humanam usurpantur ad contradictionem, quod ob hoc sub nomine novitatis Evangelium negaretur, (a) ut periculose tanquam sub emendatione inuocetur. Quod emendatum est, semper proficit, ut dum omnis emendatio displicet, emendationem omnem emendatio consecuta condemnet: ac si jam, quidquid illud est, non emendatio aliqua sit emendationis, sed cœperit esse damnatio.

8. *Audientiam rogat Hilarius, fidem e Scripturis ostensurus.* — In quantum ego nunc beate religiosæque voluntatis (b) vere te, domine Constantii Imperator, admiror, fidem tantum secundum ea que scripta sunt desiderantem: et merito plane ad illa ipsa uirgenti Dei eloquia **548** quia festinans, ut imperatorie sollicitudinis capax pectus etiam diuinorum dictorum conscientia plenum sit. Hoc qui repudiat, antichristus est, et qui simulat, anathema est. Sed unum hoc ego per hanc dignationis tuæ sinceram audientiam rogo, ut præsentem synoda (Constantinopolit.), quæ nunc de fide litigat, pauca me de Scripturis evangelicis digneris audire, et loqui tecum uerbis Domini mei Jesu Christi, cuius uel casus sum, uel sacerdos. Habent enim uasa testea non ignobiles thesauros: et infirmiora corporum magis reuerentia sunt: et apud nos modo Deum inducti piscatores locuti sunt. Super humilem et trèmentem uerbis suis, secundum prophetam, Deus respicit (*Esai. lxxvi, 2*). Fidem imperator quæris: audi eam, non de nouis chartulis, sed de Dei libris. Scito et posse eam in Occidente donari, unde uenientes in regno Dei cum Abraham et Isaac et Jacob recumbent. (*Math. viii, 11*). Memento eam (c) non questionem philosophiæ esse, sed Evangelii doctrinam. Non tam mihi autem rogo audientiam, quam tibi atque ecclesiis Dei. Ego enim penes me habeo fidem, exteriore non egeo: quod accepi teneo, nec demuto quod Dei est.

9. *Scripturas hæretici suas ad partes trahunt.* — Sed memento tamen, neminem hæreticorum esse, qui se nunc non secundum Scripturas prædicare ea,

(a) In uulgatis, impericulose: ubi ex mss. Vat. bas. repentinus ut periculose.

(b) In mss., uerum te.

(c) Editi, non in questione philosophiæ esse, sed in Evangelii doctrina: emendantur ex mss. Vat. bas. Verbis sequentibus non minus apparet Hilarii fides, quam charitas: qualem nimirum in Martyribus existisse animaduerit Augustinus in Ps. lxxv, n. 24: *Qui enim, inquit, tum Christum prædicabant, non sibi quibus tum erat cognitus, sed nobis qui futuri uelut eramus, uel quibus tum erat incognitus, prædicabant, etc.*

(d) Priscam scilicet et Maximillan, quas Hieronymus, ep. lvi, ad Marcellan, ad imitationem Hilarii, inuans feminas uocat. Vid. Tertullian. l. de Monogam. n. 2, et contra Praxeam n. 1.

(e) Nomen Scripturæ in uulgatis omissum, restitutum ope mss. Subsequentem Hilarii sententiam imitatur et illustrat Hieronymus ad calcem Dial. contra Lucifer, dicens: quod Scripturæ non in legendo consistant, sed in intelligendo: alicui si litteram sequimur, possimus et nos quoque nouum nobis dogma componere. Omnes enim hæretici, inquit Au-

gustus blasphemant, mendantur. Hinc enim Marcellus Verbum Dei cum tegit nascit. Hinc Photinus hominem Jesum Christum eum loquitur ignorat. Hinc et Sabellius, dum quod ego et Pater unum sumus (*Joan. x, 30*) non intelligit, sine Deo patre et sine Deo filio est. Hinc et Montanus per insanas feminas suas (d) paraclatum alium defendit. Hinc et Manichæus et Marcion legem odit: quia littera occidit. (*II Cor. iii, 6*), et mundi princeps diabolus est. Omnes Scripturas sine (e) Scripturæ sensu loquuntur, et fidem sine fide prætendunt. Scripturæ enim non in legendo sunt, sed in intelligendo; neque in prævaricatione sunt, sed in charitate.

10. *Sermonis, cuius copiam rogatur, motus.* — Audi, rogo, ea que de Christo sunt scripta: ne sub eis ea que non scripta sunt prædicentur. Submitle ad ea, que de libris locutus sum, aures tuas: fidem tuam ad **549** Deum erigas. Audi quod proficit ad fidem, ad unitatem, ad æternitatem. Locutus tecum sum cum honore regni et fidei tue, omnia ad Orientis et Occidentis pacem (f) proficientis, sub publica conscientia, sub synodo dissidenti, sub lite famosa.

11. *Pignus futuri sermonis.* — (g) Præmitto interim pignus futuri apud te sermonis mei. Non aliqua ad scandalum, neque que extra Evangelium sunt, defendam: sed intelliges a me in sacramento salus Dei veri, et quem misit Jesum Christum (*Joan. xvii, 3*), prædicari unum Deum patrem ex quo omnia, et unum Dominum Jesum Christum per quem omnia (*I Cor. viii, 6*), natum ex Deo, qui est ante tempora æterna (*II Tim. i, 9*), et erat in principio apud Deum Deus Verbum (*Joan. i, 1*): qui est imago Dei invisibilis (*Coloss. i, 15*), in quo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter (*Col. ii, 9*) qui cum **550** in forma Dei esset, humilians se salutis nostræ causa, formam serui ex conceptu Spiritus sancti de uirgine accepit, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis (*Philipp. ii, 6*): et post resurrectionem mortis deinde in cœlestibus sedens (*Ephes. i, 20*), aderit iudex uiuorum et mortuorum (*Act. x, 42*), et gustinus, ep. cxx ad Consent. n. 15, qui eas in auctoritate recipiunt, ipsas sibi uidentur sectari, cum suos potius sectentur errores; ac per hoc non quod eas continent, sed quod eas non intelligant, hæretici sunt. Et ut observat Athanas., Or. ii cont. Arianos p. 313, excogitator inventorque hæreseos diabolus, metu suæ grauelentis, Scripturarum uoces usupat; ut illis oblectus, adperso ueneno suo, simplices decipiat.

(f) Sic mss. Editi uero profuturam. Deinde sub publica conscientia, id est, coram et publice. Ille Ambrosius in more Ecclesiæ fuisse inuuit, ut episcopus in ecclesia et coram populo de fide disputaret. Quippe iussus ut ad imperatoris consistorium ueniret, scribit, ep. xxi, n. 17: *Uenisset, Imperator, ad consistorium clementia tua, ut hæc coram suggererem, si me uel episcopi uel populus permississent, dicentes de fide in ecclesia coram populo debere tractari: et Serm. de basilicis tradendis n. 5, tom. ii, p. 864: Ad palatium imperatoris irem liberet, si hoc congrueret sacerdotis officio, ut in palatio magis certarem, quam in ecclesia... Causam fidei in ecclesia agendam quis abnuat?*

(g) Antiquæ editiones cum mss. præmitto: quod a Lipsio non male correctum est.

rex omnium ætæriorum sæculorum. Est enim unigenitus Deus (Joan. 1, 18), et Deus verus, et Deus magnus, et super omnia Deus (Rom. ix, 5): et unius lingua confitebitur, quia Dominus Jesus Christus in gloria Dei patris est (Phil. ii, 11). Hæc ego in Spiritu

A sancto ita credidi, ut ultra hæc de Domino Jesu Christo fidem non possim doceri: non pec hæc adimens patrum fidei religionem, sed secundum regenerationis meæ symbolum, et doctrinæ evangelicæ scientiam, ab ea juxta ista non dissonans.

PRÆVIA DISSERTATIO IN LIBRUM CONTRA CONSTANTIUM.

1. *Hic liber cum aliis videtur pugnare.* — Quam sibi sanctissimus Christi confessor constantis ac moderati animi gloriam comparavit aliis libris, eam hoc uno quàm plerosque pene totam amisit. Tanta enim in omnium animis regum reverentia insita est, ut nullam ipsi rationabilem causam fuisse putent, eum in Constantium vehementer adeo inveheretur. Eo illum adductum dixit nam nemo prolixioris exsillii impatientia, plurimi alii innata ferventioris atque austerioris animi indole. Aliis etiam visus est in hoc opusculo sibi non constare, ac de Orientalibus eorumque fidei confessionibus nec non de vocabulo homœusion loqui aliter quam libro de synodis scripserat: quasi in hoc aperte re-puat ac damnet, quod in altero aut laudavit, aut excusavit. Erit forte aliquando, qui eum utrumque illud opus non moribus solum (quia libri de synodis verba omnia summam humanitatem spirant), sed et sententiis dissidere posnerit, alium ab Hilario hujus auctorem quarrit: putetque hanc opinionem suam eo se posse confirmare, quod in superioribus ad Constantium libellis longe alter erga eundem Imperatorem se gerat. In iis nempe morem gerit piæ consuetudini, qua, ut ipse tradit in Psal. xiii, num. 1: *quis verba regis interpretans, et præcepta ejus in aurium populi deducens curat diligenter et caute per officii reverentiam regis satisfacere dignitati, ut cum honore ac religione omnia et relegantur et audiantur.* Quam autem non consuetudine solum, sed et ea etiam ratione, quod *omne regnum a Deo sit, potissimum regi reverentiam deberi* Fragmento 1, num. 5, approbet, ac sermo ipsius doctrinæ huic ubique concinat; eum tum subito mutatum esse ægre sibi persuadebit.

II. *Cum libro de Synodis conciliatur.* — Verum nequa obtinebit unquam, ut libellus is Hilario eripatur, quem inter opera illius recenset Hieronymus, quemque ipsi Faecundus Hermianensis lib. contra Jovinianum, nec non Vaticanæ basilicæ codex a duodecim pene sæculis exaratus, et omnis mss. magno consensu adscribit. Neque vero ulla est illius eum libro de synodis pugna; sed quod in uno minus diserte ac paucioribus verbis, in altero fusius et apertius declarat. Certe in utroque Hilarius, animo ac sententiâ non mutatus, mutata rerum facie diversam inquit disacerendi rationem. Ubi enim speravit Orientales ad veram fidem et catholicæ Ecclesiæ sinum re-

vocare, errores ipsorum, quantum licuit illæsa veritate, et dissimulavit et excusavit. Ubi vero spe jam frustratus, finivit ne dissimulati in perniciem fidei crescerent, eosdem et publicavit patam et improbat. Quamquam ut in libro de Synodis Orientales Ecclesiæ concilia ad studio non ita abreptus est, ut quod in eis esset reprehendendum taceret: sic et in hoc libello ita se temperat, ut cum omnes eorum fidei professiones improbet, eas tamen non neget vitis carere potuisse. Luculentum est illud num. 24: *Etiam si in his omnibus (confessionibus) nihil ritiorum subjacere affirmetur; non tamen causa religionis voluntatis inesset: quia mali meditatio est bonorum demutatio.* Rursum eum num. 25, affirmet, Nicæna lide fundatos, Antiochenam aut Sardicensi aut Sirmiensi non egere; ultro tamen concedit, quædam in his esse verba Ariusis inimicissima, quorum professione Constantius sese *pium* apud Occidentales mentebatur. Neque etiam homœusion, quamvis, num. 25, sibi *ad fidem otiosum* asserat, prorsus respuit; sed ea omnino ratione, qua libro de Synodis, illud approbat num. 22, ubi ait: *Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est.* Quis denique eum erga Orientales, qui homœusion propugnabant, aliter affectum existimet; quem non semel audit Constantio exprobrantem quod vim eis fecerit, ut pristinam fidem deererent? Non obscure quidem significat num. 42, sibi non satis probatam eorum fidem; ibi tamen eorum aliquos nonnulla pie verbis præferre testificatur: in vituperando non minus, quam in laudando moderatus.

III. *Innata Hilarii lenitas vindicatur ex testimonio veterum.* — Pluribus opus esse non arbitramur, ut vulgaris ruat opinio, qua Hilarium hoc libro retraxisse ac revocasse putant, quod libro de Synodis in gratiam Orientalium disseruerat. Difficilius forte erit satis iis facere, qui invidi enim animo fuisse ex hoc libro arguunt, aut saltem lo eo ingenitæ bonitatis atque lenitatis esse oblitum. Illis tamen primo opponimus Rufinum (lib. 1 *Hist. eccl.*, cap. 31), non solum conceptis verbis testantem quod *netura lenis erat et placidus*, sed et verba sua ex gestis ipsius confirmantem Barus certe erit, apud quem non multum valet testimonium tam lasigne: at nullus esse debet, quam non moveat antiqua Ecclesiæ consuetudo, qua olim in ipso sacrosancti sacrificii sui meditatio, in præfatione scilicet

ante Canonem, *Hilarius morum lenitate pollentem* decernitabat.

IV. *Constantii palliata impietas ac nefaria persecutio.* — Quibus vero de ipso hic liber aliam sententiam iniecit, expendendum est primo quando scriptum sit. Scriptum porro invenitur post Seleuciense Concilium, eo ipso tempore quo, Sozomene teste, l. IV, cap. 25, *omnes ubique Ecclesias quedam quasi persecutio occupavit, ruiusmodi olim sub ethnicis imperatoribus grassata fuerat.* Tum ubi perspexerint, præcipuum persecutionis huius auctorem fuisse Constantium, persecutionis genus attendant. Certe ille dolis magis quam aperta vi tentans fidem extinguere, animas tanto plures occidebat, quanto magis pareebat corporibus. Quamvis enim lupus, vis tamen audire ac videri appetebat. Nec deerat unde deciperet, qui verbis utebatur, veritatis speciem mentionibus, pacem et unitatem obtendebat, et inter minas ac supplicia jaclitabat sese conciliorum placam vindicare. En autem periculosior erat illa persecutio, quod episcopis ipsis utebatur Constantius velut ministris, quo omnes ad hæresim quam amplexabatur attraheret; ut vere de eadem persecutione institutum sermonem prosequens Sozomene dixerit: *Et sic hæc, quod quidem ad cruciatum attinet, remissior videbatur, prudentibus tamen viris propter infamiam visa est acerbior. Utrique enim, et is qui persequiebatur, et ille qui persecutionem sustinebat, ex Ecclesia erant.*

V. *Pseudoepiscoporum adulatione laudata.* — Pseudoepiscopi illi, ut moris est iis qui causam impie assensionem elicere tentant, Constantii nomine, auctoritate, virtutibus sive veris sive fictis, unni denique ratione qua poterant, fucum facere conabantur. Alius itaque, quantum ex hoc libro subodorari est, extollebat Constantii in ecclesiis construendis et adornandis magnificentiam, alius reverentiam erga episcopos laudabat. Ille in comprimendis hæresibus, hic in cogendis synodis stadium ac sedulitatem in medio ponebat. Ipse etiam Constantius (quod Lucifer fusus prosequitur) non modo pietatis, sed et doctrinæ gloriam sibi arrogabat. Condebat fidem, cui ab episcopis subscriberetur, illos libentissime auscultans assentatores, qui cum episcopis Arimini lapsis ipsi rescriberent, *Inlustrati pietatis tue scriptis maximas Deo reulimus et referimus gratias, quod nos beaveris, intinans nobis illa, quæ cum discussione pietatis tue facere deberimus* (Fragm. IX, n. 1). Plurimi denique ubi Constantii benignitatem, religionem, pietatem commendabant, sperabant non passurum fuisse Deum, ut rex tam pius tamque religiosus fidem tueretur non rectam; nec levem re ipsa optime illius fidei esse notam atque fructum, incredibilen ipsius regni prosperitatem. Multa alia præterimus, quæ populos edictis, minis, supplicis territos, palliatum Constantii perfidiam tum deprehendere non permittebant.

VI. *An vero Pastori dissimulanda fuerit.* — Quærendum hic venit, num Hilario licuerit pallium amo-

vere, hoc est, num pastori liceret lupum latentem detegere, num Prasuli hostem fidei insidiantem Christianis manifestum facere. Certe cum Constantius, uti monstratum est, pellem ovinam præ se ferret, et animum lupinum; alteritium videbatur amanti Ecclesie prasuli necessariam prastandam, aut ipse nimirum persuadendus ut lupinum animum deponeret, aut admonendus populi ne ipsus pelle ovina deciperet. Primum illud, quod moderato viro magis consentaneum, primo etiam tentavit Hilarius, cum libello dato audientiam ab imperatore reverentissime poposcit, sponditque se, si copia de fide curam ipso disputandi sibi feret, pari reverentia luenturum. At non obtinuit illud, quo nutanti Ecclesie, illeso Augusti nomine, consultum peroptasset.

B Restabat igitur alterum, ut cum lupum arceere aut nutare non valeret, oves adversas illius insidias saltem nutrire conaretur. Is est totus huius libri scopus; illum enim, non ad Constantium insultandi ei causa, sed ad catholicos instruendi et exhortandi gratia directum esse infra demonstrabimus.

VII. *Sermonis vehementis ratio.* — At sermo vehementior? Frigidus forte nihil profecisset, ubi persecutio incalescebat; nec sine clamore auditus fuisset ab iis, quorum animos jam perturbabat ingens edictorum Constantii strepitus.

VIII. *Qui Constantium antichristum vocet Hilarius.* — Si autem vehementis, non debuit certe esse contumeliosus; nec moderati animi esse putari, quod Constantium in eo non semel legat antichristum appellatum. Hoc nimirum nomen horrentiæ piæ aspes, quo quidquam execrandum dici aut animoungi potest, cogitant. At Constantium vulgari illa notione nec dixit nec sensit Hilarius antichristum; sed ea tantum ratione, qua Joannes scripsit, *Antichristus jam venit, et nunc antichristi multi facti sunt* (I Joan. II, 18). Quod subinde explicans, *Hic est, inquit, antichristus, qui negat Patrem et Filium* (Ibid. . 22). Ut enim notatur contra Auxent. num. 2, *nominis antichristi proprietas est, Christo esse contrarium.* At vero Constantium Christo contrarium quis neget? Neque videri eum a se antichristum vocari non obscure significat Hilarius bis non. 7 verbis: *Christianum te mentiris; Christi novus hostis es, antichristum prævenis, et arcanorum ejus mysteria operaris.* Sane qui antichristum prævenit, alius ab eo sit necesse est.

IX. *Non tam illum corpore, quam Ecclesiam tueri vult.* — Illum igitur ut hostem, se vero ut militem Christi respiciens, indignum putavit ut commilitonibus non proderet, quem latendo pluribus nocere posse prævidebat. Quod ita efficit, ut a cæteris Constantii vitis carpendis sese temperarit. Cesaree enim majestati, quantum in se erat, nihil ereptum volens, dum divinitati Christi suum jus et honorem integrum et intactum servare vix contentebat; hoc tantum indigne tulit, quod de jure Christi sublimi videbat. Denique eum Constantium Ecclesie Christi non minus infestum existimaret, quam olim fuerat

Deeius, Maximianus atque tyranni; dignum ipsius A singularis singularis viri factum pie venerari intus est, quam tenere reprehendere. Si enim ob asperum sermone Hilarii animi inmitis arguere liceat; liberebit forte et Stephanum, ubi in Judæos tam acerbè invehitur, prius illis commotioris accusare; sui quoque impotentes fuisse arguunt propheta; sui principum vitia tanta libertate reprehenderint; nec parectur ipsi mansuetudinis exemplari Domino nostro, et ab innata cordis lenitate videbitur excidisse, ubi Iharisæos tam amare tamque acerbè increpavit. Quin potius quod de Stephano sensit ac dixit Augustinus (in *Psal. cxxxii*, n. 8), *Quasi sarricbat Stephanus; sarricbat ore, corde diligebat*: hoc sentiamus ac dicamus de Hilario nostro, *Quasi sarricbat Hilarius; sarricbat calano, corde diligebat*.

X. *Nihil ex vehementi sermone contra imatam lenitatem confici.* — Si quis rursus hoc eum vehementi sermone præstitisse volet, ad memoriam quidem revocabit, quod Gregorius Nazianz., Or. *xxi*, num. 55, de sanctis viris illa tempestate existentibus memoravit: *Qui tametsi aliqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur; verum admodum bellaces sunt atque in configiendo acres et feroces*: at apud æquos rerum æstimatores nunquam efficiet, ut eum præ nimia morum austeritate animi impotentem existiment, quem *morum lenitate pollentem tum antiquitatis testimonio, tum totius vite gestis didicerint*. Eum Spiritus sancti impulsu potius, quam bilis commotioris impetu, ad hoc opus adductum credent, cujus animus quinque in exilio nihil segnior, sed probatior atque fortior factus esse inde ostenditur, quod brevi postea illius ope tam uberes in Ecclesiam fructus redundarint. Quis enim nesciat prudentiæ ejus, quam singularis morum lenitas condiebat, nos debere totius prope Occidentis reconciliationem? Hanc quippe proxime post hunc librum aggressus, felicem tandem ad exitum perduxit. Si enim Sulpicium audiamus: *illud apud omnes constitit, unius Hilarii beneficio Gallias nostras piaculo hæresis liberatas* (Sulpic. l. ii). Quod autem Sulpicium Gallis nostris, hoc eum Rufinus (lib. i *Hist. eccl.* c. 51) Italiæ suæ atque Illyricæ non minus morum lenitate quam doctrinæ præstitisse testificatur. Eo etiam pacto progressus compescit Luciferiani schismatis, quod a nimia austeritate exortum, coerceri nisi contraria animi affectione non debuit.

XI. *Plura moderationis Hilarii exempla ex hoc libro deprumpta.* — Re vera Faenodus contra Moecianum in Hilarium velut in moderationis exemplar respici juret, et quæ in hoc ipso libro præbet virtutis hujus exempla, adversariis suis, quos zelo ferventiori peccare existimat, imitanda proponit. Et certe a Faenodo moderatus ac prudens Ecclesiæ gubernator ex eo libro approbari merito potest, dum duobus tribus hæreses fautoribus negata communione, cæteris respiciendi facultatem indulgendam decernit; dum hæc decretum suum confessorum judicio ac placito permittit; dum nullam respuit incunda pacis honestam conditionem; dum etsi iniqua factione relegatus, toto tamen exilii sui tempore nihil contra hæreticos scribit famosum aut maledicium; dum Seleuciæ et Constantinopoli ita cum omnibus urbane se gerit, ut Anomæis etiam, a quibus vehementer abhorrebat, facilem ad se aditum præbeat, ac placide et tranquille blasphemias eorum auscultet; dum denique sermone usurus vehementiori, ad id se non sua sed Christi causa adductum esse tanta cura tantoque studio præmonstrat.

XII. *Apologia conclusio* — Quæ cum ita sit,

XIII. *Epistola est Catholicis, non Constantio inscribenda.* — Hoc opus in mss. Calbertino et Martiniano epistola non male nuncupatur; quamvis non placeat quod in iisdem ad Constantium imperatorem transmissa subinde notetur. Ad eos enim epistola transmissa censenda est, quos illius scriptor in principio alloquitur, non ad quos deinde per locutionem figuratam sermonem convertit. Toto autem hujus Operis exordio alloquitur Hilarius *Frates*, ad quos etiam redit num. 12, etc. Ad Constantium igitur non est sermo nisi figuratus: qua figura Orientales diu copioseque alloquitur in libro de Synodis, quamvis non ad illos, sed ad Gallicanos episcopos destinato. Non est itaque assentiendum Chiffletio, qui (notis in Ferrand.) hunc librum aut in *Constantium* aut ad *Constantium* indifferenter inscribi posse voluit.

XIV. *Vivo Constantio scriptus est hic liber.* — Inscribitur in perantiquo basilicæ S. Petri codice, ut et in Telleriano, *liber in Constantium imperatorem*; in aliis autem mss. *liber contra Constantium Augustum* quibus eum temere addidisset Erasmus, *jam vita functum*; posterioribus tamen editionibus castigatus non fuit. Errandi occasio ei nata est ex verbis Hieronymi, inter Hilarii opera librum in Constantium post mortem ipsius scriptum recensentis. Et Hieronymus quidem eum unicum Hilarii librum in Constantium memoret, cumque ex hoc libro, qui præ manibus est, verba quædam, uti jam annotavimus, epistolæ ad Eustochium exprimat; nullum fere dubium est, quin hunc ipsum post mortem Constantii scriptum crediderit. Ipse tamen Hilarius, num. 2, conceptis verbis testatur, eum se quinto anno post exilia Eusebii, Luciferi et Dionysii, hoc est, quinque post concilium Mediolanense anni 355, proindeque anno 360, uno ante Constantii mortem scripsisse. Neque ambigendum videtur, quin illum scripserit eum Constantinopoli versaretur, postquam de fide coram disputandi potestatem sibi fieri enixe poposcisset, nec impetrasset, imo etiam post quam ibidem inchoasset Seleuciensis atque Ariminensis concilii historia. Verum propter verba Hieronymi libenter assentimur iis, qui hunc licet ante mortem Constantii scriptum, editum tamen volent dumtaxat post mortem ipsius: maxime cum paulo post Hilario

in Occidentem redeundi facta potestate, licet illis ei a sit hoc apud suos longo facilius atque liberius per se praestandi, quod per hunc librum facere prospuerat.

XV. *Non est imperfectus, sed a manu peregrina auctus.* — Rursum Erasmi opinioni, qua hunc librum imperfectum existimavit, subscribere quotquot post eum Hilarii Opera ediderunt. Nobis contra non modo integer et absolutus, sed et ab aliena manu ex libris de Trinitate non mediocriter auctus apparet; eorum forsitan opera, qui ex variis eorumdem librorum contentibus libros de Patris et Filii unitate, necnon de essentia Patris et Filii contulerunt. Haec accessio antiqua quidem est, cum etiam in ms. Colbertino ab annis circiter 600 exarato, et Martiniano qui hunc B antiquitate superat, necnon in aliis septem exstet; ab auctore tamen minime prodiisse facile iudicatur, tum quia fragmentis constat inter se omnino dissolutis,

tum quia tota abest a laudato S. Petri codice omnium longe veteriano.

XVI. *Synopsis.* — Totum hoc opus in sex partes distribui commode potest. Prima orationis tam vehementis rationes praemittit. Perstringit secunda persecutionem, quam Constantius a concilio Arelatensi usque ad Ariminense, sive blanditiis ac simulatione ovem se mentiens, sive mihi ac supplicii lupum agens excitavit. Gesta Selenciensis synodi tertia attingit. Concilii ejusdem fidem, qua *Filium Patri secundum Scripturas similem* definiat, dictumque Constantii, *Nolo que non scripta sunt dici*: Sigillat quarta atque confutat, Filii et Patris demonstrans aequalitatem. Quinta Arianorum ipsiusque Constantii in fide inconstantiam representat. Postrema denique, si tamen libri hujus pars dici potest, qua licet Hilarii verbis constet, a peregrina tamen manu adtexta est, Patris naturam et aeternam Filii nativitatem humani ingenii vires superare declarat.

561-562

SANCTI HILARII CONTRA CONSTANTIUM IMPERATOREM LIBER UNUS.

(SCRIPTUS ANNO 360.)

1. *Exhortatio ad certandum pro fide.* — Tempus est loquendi: quia jam praeterit tempus tacendi. Christus expectetur: quia (a) obtinuit antichristus. Clament pastores: quia mercenarii fugerunt. Ponamus animas pro ovibus: quia fures introierunt, et leo siveicus circumit. Ad martyrium per istas voces exeamus, quia angelus satanae transfiguravit se in Angelum lucis. Intremus per januam: quia nemo vadit ad Patrem nisi per Filium (Joan. xiv, 6). Manifestentur in pace sua pseudoprophetae: quia in haeresi et schismate manifestantur probati. Sustineatur tribulatio, qualis non fuit a constitutione mundi: sed intelligantur breviandi dies propter electos Dei (Matth. xxiv, 22). Impleta est propheta, dicens: *Fuit tempus, quando sanam doctrinam non sustinebant, sed ad sua desideria conceperunt sibi magistros scalpentes aures: et a veritate quidem auditum averterunt, ad fabulas autem convertentur* (II Tim. iv, 5); sed expectetur promissio protestantis, *Beati estis, cum vos maledicent, et persequentur, et dicent omne malum aduersum vos propter iustitiam. Gaudete et exsul-*

tate, quoniam merces vestra copiosa est in caelo. Sic enim persecuti sunt et prophetae qui erunt ante vos (Matth. v, 11, 12). Stemus ante iudices et potestates pro Christi nomine: quia beatus est qui usque in finem perseveraverit (Matth. x, 22). Non timeamus eum qui potest corpus occidere, animam autem non potest: sed timeamus eum, qui potest corpus et animam occidere in gehennam (Ibid., 28). Nec solliciti de nobis simus: quia capilli capitis nostri numerati sunt (Ibid., 30). Et per Spiritum sanctum sequamur veritatem: ne per spiritum erroris credamus mendaciam. Et commemoriamus Christo, et Christo conregnemus. Ulterius enim tacere, diffidentia: signum est, non modestiae ratio, quia non minus periculi est semper tacuisse, quam nunquam.

2. *Ut Hilarius in tuenda fide semper paci studerit. Ut modestiam cum adversariis seruari.* — Ego, Fratres, ut mihi omnes, qui me vel adiungunt vel familiaritate cognitum habent, testes sunt, gravissimum fidei periculum longe antea praevideus, post sanctorum virorum exsilia (b) Paulini, Eusebii, Luciferi, Dio-

(a) In tribus uss. obtinuit. Rectius in aliis, obtinuit, sapple, Imperium, aut quid simile. Constantium antichristi praevitorem etiam vocare non trepidarunt Romane Ecclesiae legati. Cum te, ait ad ipsummet Lucifer lib. i, pro Athanasio, urgeremus uos legati beatae Ecclesiae, sectam damnandam Arit, et illum diristi magis esse catholicam; praevitorem te antichristi fuisse praevitorem.

(b) Paulinum ab Arelatensi synodo anno 353 desinentem e sua sede pulsatum esse constat tum ex libello ad Constantium, n. 8, tum maxime ex Fragmento 1,

n. 6; Luciferum autem, Eusebium ac Dionysium a Mediolanensi an. 353. Neque ignoravit Athanasius quid miraque illa synodo gestum sit, de quibus scribit ad Solitarios, pag. 829: *Cum autem esset (Imperator) Arelatae et Mediolani, omnia pro haereticorum adhortatu suggestionemque faciebat: vel potius illi ipsi agebant insulsiabantque in omnes Caesaris potestate succincti.* Quia tamen ille, Apolog. pag. 692, quemadmodum hic noster Hilarius, Paulini exsiliam una cum exsiliis Eusebii, Luciferi ac Dionysii memorat; factum est ut Socrates, lib. ii, cap. 36, et Rufinus, lib. 1,

aysi, quanto abhinc anno, a Saturnini et Ursorii et Valentis communionem me cum Gallicanis episcopis separavi, indulta ceteris consensibus eorum respiciendi facultate: ut nec pacis abesset unitas, et principatum morborum fetida, et in corruptionem totius corporis membra (a) proficientia desecarentur; si tamen hoc ipsum beatissimis confessoribus Christi editum decretum (b) tum a nobis manere placuisset.

563 (c) Qui postea per factionem eorum pseudopostolorum ad Biterrensem synodum compulsus, cognitionem (d) demonstrande hujus hereseos (e) obtuli. Sed hi timentes publicæ conscientie, audire ingesta a me noluerunt: putantes se innocentiam suam Christo posse mentiri, si volentes nescirent, quod gestari postmodum essent scientes. Atque exinde toto hinc tempore in exilio detentus, neque decedendum mihi esse de Christi confessione decrevi, neque honestam aliquam ac probabilem in eundem unitatis rationem statui respiciendam. Denique exinde nihil (f) in tempora maledictum, nihil in eam, que tum se Christi ecclesiam mentiebatur, nunc autem antichristi est synagoga, famosum ac dignum ipsorum impetate scripti, aut locutus sum: neque interim criminis loco duxi, quemquam aut cum his

Hist. Eccl. c. 19, Paulinum cum ceteris ab una synodo Mediolani in exilium trusum esse existimant. Imo his addit Rufinus Hilarium atque Rodanum: qui a Sulpicio Severo pariter superioribus adiunguntur. Unde Blondellus Hilarium anno 554 relegatum scribit. At hoc omnes exilio conjuncti, non tempus, sed causa mea, Athanasii scilicet, ac fidei Niceenæ defensionis.

(a) Apud Par., proficienda. In codice Vat. bas., proficientia. In Colb. et Martin., profinitio. Malum cum aliis, proficientia. Namque ut in bonam, ita et in malam partem Hilarium familiare est verbum proficere. Quam scierit inter lepram et lepram, inter seductos ac seductores Arianos diducere, hoc loco probat; quamvis Erasmo aliter scribere placuerit.

(b) Septem mss. edita decreta tum. Alii duo editum decretum, sine particula tum. Decretum hujus condidit Hilarium auctorem præcipuum existisse valde probabile est. In hunc locum hand dubie respicit Basiliensis Hieronim. epist. ad Marcianum, ubi cum iis, qui Calchedonense concilium impugnabant, communionem non intendam esse contendens, ait: Hoc cum suis collegis Hilarius fecit, qui nullo adhuc in præjudicio Niceani concilii precedente decreto, cum primis contrariorum molimina præsumpissent, perpetuerunt ab eorum se communionem dividere. Plurimum tamen ei attribuit. Non enim omnia morbida membra desecat, sed in corruptionem totius corporis proficientia, tres scilicet episcopos duxit: neque hoc statim post primam eorum molimina; sed postquam Mediolanensis synodus processit sunt, quod Arelatensis primam tentant. Esi laet in hoc decretum confluerint sancti confessores, certe non aliam regulam secuti sunt, qui an. 362 Alexandria congregati, uti narrat Rufinus, lib. 1, cap. 28, sanxerunt, ut tantum perfidie auctoribus amputatis, reliquis sacerdotibus daretur optio, si forte velint, abjuratis errore perfidie, ad fidem patriam statutaque converteri. Deinde, ut loquitur Hieronymus, Dial. Contra Lucif., assensus est huic sententia Occidentis, et per totam necessariam consilium satanae faucibus mundus ereptus est. Hi Innocentius papa pater concilii Mileviani regulam eidem adherentes confirmat his verbis: Hi duntaxat arbitror communionem præstare peccantibus: ut lupinum judicio munion negare convulsis. Ea quoque Leone teste, epist.

colloqui, aut suspensa licet communionis societate, orationis domum adire, aut paci optanda sperare; dum erroris indulgentiam, ab antichristo ad Christum (g) recursum, per penitentiam præparaverimus (Vid. l. de Synod. n. 4 et 8).

5. Quod jam dicturus est, non est impatientia, sed libertatis christianæ. — Si quis igitur prudens rationem silentii mei percipit, profecto me usque nunc recentis injuriæ acerbiter moderatum, nunc deum teli in Christo libertate (h) testante, non aliquo vitio humane perturbationis, ad hæc scribenda arguet incitatum. Neque enim immature loqui, qui diu tacui, nec sine modestia tacui, qui aliquando jam loquor: neque injuriam queror, qui dissimulavi recentem, et qui, me quid ex causa mea loqui existimarer, (i) tantum adhibui ad silentium temporis. Nunc mihi non alia ad dicendum causa, quam Christi est: cui **564** et hoc debui, quod usque nunc tacui; et (supple, cui) ex reliquo me intelligi debere, ne faceam.

4. Persecutorum optat tempora. — Atque utinam illud potius, omnipotens Deus et universorum creator, sed et mihi Domini nostri Jesu Christi pater, ætati meæ et temporis præstitisses, ut hoc concessio- nunc **cxv** ad Leonem c. 1, in Calchedonensi concilio servata est moderatio, ut rebellibus tantum ac pertinacibus ab Ecclesia unitate rejectis, nulli correcto venia negaretur. Quod Leo ipse approbat, epist. alias **xxix**, nunc **lxx**: quia devotionis utranque est christianæ, ut et pertinaces veritas justa coarceat, et conversos charitas non repellat.

(c) Editi, quibus postea: mox Bad., Er., Mir., et Lips., ad Biterrensem synodum compulsis; Par., ad Bithereusem synodum compulsis: emendantur ex mss. e quibus soli Martin. et Colb. habent, a Hiterrensi synodo compulsus: minus vere. Hilarium hic panis perstringit qui ad Biterrensem synodum an. 366 venerit, tum quid in ea gesserit, ac tandem ob quid ex ea in exilium pulsus sit.

(d) Verbum demonstranda, ab Erasmo primum expunctum, restitimus ex Bad. et mss.

(e) Martinianum exemplar cum Colb., audientibus obuli. Sed hi timentes propriæ conscientie pondus, audire, etc. Magis placet cum aliis, timentes publicæ conscientie, supple, non festi fieri. Hunc sinum timentem jam ab anno superiore prodiderant; reventes eam populi judicium e Dominico ad palatium trauserant, ut legitur lib. 1 ad Constantium n. 8, cum contra Hilarium nihil magis in votis haberet. Hoc Biterrensi nondum exsul, hoc exsul Constantinopolim exire rogavit, ut de fide sub publicæ conscientia disserendi facultas sibi daretur. Quod Ariani constanter reformidant, cum post primam petitionem in exilium, post alteram in patriam miserunt.

(f) Bad., Er. et Mir. cum mss., in tempore. Tum ex his duo, maledictum. His verbis se præstitisse significat, quod lib. x de Trinit. n. 4 proposuerat, ubi ait: De temporibus non queremus, etc.

(g) Editi, revertentium: oblitentibus omnibus mss. quibus faveat illud esp. 2 in Matth., n. 2, ubi per penitentiam relictus ab errore et recursum a crimine esse dicitur. Eam quatuor mss. præparaverunt, alio deo, præparaverunt.

(h) In mss. Colb. et Martin., libertate stantem: quod Bandinus ac Leinius legendum esse conjectarunt.

(i) Apud Lips. et Par., tamen adhibita ad silentium tempus. Rectius alii in libris, tantum... tantum scilicet quadriventum, quod jam in exilio exegerat.

ais mea in te atque in unigenitum tuum ministerium A
Neronianis, Decianisve temporibus explessem! Nec ego, per misericordiam Noëmi et Dei filii tui Jesu Christi calens (a) Spiritu sancto, equalem metuissem, qui desectum Esaiam scissem, nec ignes timuissem, inter quos Hebræus pueros cantasse meminissem: nec etruem et fragmenta crurum meorum (b) vitassem, postquam in paradysum translatum latronem recorderar: nec profundum maris et Pontici æstus absorbentem rheumam trepidassem, cum per Jonam et Paulum docuisses fidelibus esse in mari vitam. Adversus enim absolutos hostes tuos felix mihi illud certamen fuisset; quia nec dubium reliqueretur, quin persecutores essent, qui ad negandum te pœnis, ferro, igni compellerent: neque ad testificandum plus tibi nos, quam mortes nostras liceret impendere. Pugnaremus enim palam et cum fiducia contra negantes, contra torquentes, contra jugulantes: et nos populi tui, tamquam duces suos, ad confessionis religionem intelligentia persecutionis publice emittarentur.

5. *Constantii persecutio qualis.* — At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem, contra hostem (c) blandientem, contra Constantium antichristum: qui non dorsa erudit, sed ventrem palpat; non proseribit ad vitam, sed (d) dat in mortem; 565 non iudicet carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat (e) ad servitutem; non latera revat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro accidit: non ignes publice minatur, sed gehennam

(a) Auctoritate ms. Martin. adjectimus Spiritu C
sancto. Ille Hilarii locus cum simili Chrysostomi epist. cxxv Cyriaco conferendus.

(b) Martin. et Coll. mss., *crurum meorum formidassent*; et infra *indam*, pro *rheumam*. Non obstat hic significat Hilarius, id Martyribus proxime post mortem donari, quod Iheron concessum est. Atqui Paradysum ei datum vocat in psal. cxli, n. 6, *sortem et regnum hereditatis sue*: id est, Christi; et lib. x de Trin. n. 34, *consummata beatitudinis delicias*. Nec proinde dubitasse videtur, celestem beatitudinem Martyribus non differri.

(c) Falsas illas Constantii blanditias Lucifer, lib. Moriendum pro Dei filio, pariter arguit his verbis: *In hoc vero aculeatissimus iudicatus, quod sub specie dilectionis et consilii cupiens, ad nos blanditias accedens.* Sic Athanasius, ad Solit. p. 858, narrat Osum a Constantio devictum nunc quidem blandiente, paternæ eum appellande, nunc intermittente et relegatos enumerante, etc.

(d) Mitis hæc arte delusus esse testificatur Liberius apud Theodoretum, lib. II Hist. Eccl. e. 16, dum ait: *Quicumque non diligunt gloriam Dei, si tua munera anteponebant, eum, quoniam ipsi non viderant nec judicaverant, condecurant.* In his Potamius, et Faustinus et Marcellinus lib. ad Imp. aucti: *primum quidem fidem catholicam vindicatis, postea vero præmio fundi faciatis, quem habere concupierat, fidem pravaricatus est.* Tales vocat Gregorius Naz., Or. xxi, *aure magis quam Christi amantes. φιλοχρηστους μάλλον ἢ φιλοχριστούς*: additque Constantium bona pauperum in malos illos usus insumpsisse. Quamquam in mss. Coll. et Martin. desideratur, non proseribit ad vitam, sed dat in mortem: neque hoc etiam diceretur, si proseriptio solum exsilium, non etiam honorem et capitis multam sonaret: plurimos enim exsilio jam perierat. Vel certe hic exhibetur Con-

privatim accendit. Non contendit, ne vincatur; sed adulator, ut dominetur. Christum confitetur, ut reget; (f) unitatem procurat, ne pax sit; hereses (g) comprimit, ne christiani slut; sacerdotes honorat, ne episcopi sint; (h) ecclesie tecta struit, ut fidem destruat. Te in verbis, te in ore circumfert; et omnia omnino agit, ne tu (i) Deus Ita, ut pater, esse credaris.

6. *Hilarius a maledicti suspitione se purgat.* — Cesset itaque maledictorum opinio, et mendacii suspicio. Veritatis enim ministros decet vera proferre. Si falsa dicimus, infamils sit sermo (j) maledictus: si vero universa hæc manifesta esse ostendimus, non sumus extra apostolicam libertatem et modestiam post longum hæc silentium arguentes. Sed temerarium me forte quisquam putabit, quia dicam Constantium antichristum esse. Quisquis (k) petulantiam istud magis quam constantiam iudicabit, relegat primum Joannem dixisse ad Herodem, *Non tibi licet facere istud* (Marc. vi, 18): sciat a Martyre esse dictum regi Antiocho, *Tu quidem iniquus de presentis vita nos perdis, sed Rex mundi defunctos nos pro suis legibus* (l) *in æternam vitam in resurrectione suscitabit* (II Mach. vii, 9): et rursus beata fidelique voce alium increpasse, *Potestatem*, inquit, *inter homines habens, cum sis corruptibilita facti quod vis: nobis autem putare genus nostrum 566 a Deo esse derelictum. Patienter sustine, et ride magna potestas ipsius qualiter te et semen tuum torquet* (Ibid., 16, 17). Et quidem ita pueri. At vero fœmina nihil minus perfectis et

stantius, qualis videri affectabat. Nam licet Lucifer, lib. Mar. pro Dei filio, de ipso scribat: *Spolias, proseribis, inactas gladio*, etc., postea tamen subjicit: *Qui in innocentes tam rabide savis, Christianum te, pium, prudentem atque justum videri posse censet.*

(e) Vat. bas. alioque duo mss. onerat: quod notamus, quia infra legere est, *sac ritores honorat.*

(f) Hanc saltem obtendebat. Ipsa Constantii in Concilio Mediolanensi an. 353, verba refert Lucifer, lib. De non conven. cum hæret. : *Dixisti, Pacem volo firmari in meo Imperio, cupiens violare in nobis pacem donamcan, scindere desiderium Dei populam*, etc. Rursum post pauca, *Nobis dicebas, Pacem volo fieri*: et circa initium, *Dixisti nos fuisse atque esse inimicos pacis, hostes unitatis, adversarios etiam fratrem caritatis.*

(g) Photini videlicet, uti declaratur Infra, num. 23: *Omnes rursus adversum Phoibum Sirnium catholice doctrine tuæ commores curam.*

(h) Ita et Lucifer, lib. I pro Athanasio, imperatorem alioquit: *quod cum sis memorios Martyrum instantans, tamen servorum unius filii Dei cruentum fundas.* Et Theodoretus, lib. in Hist. Eccl. e. 12, testis est, Constantium splendidis ac magnificis vasis templa ditasse.

(i) In vulgatis et aliquot mss. *ne tu Deus, ita pater.* Proferimus cum Vat. bas., Martin., Coll. et Cam., *ne tu Deus ita, ut Pater*, supple, *est Deus*: ut ad Christum referatur, *Te in ore*, etc., ejus divinitatem paternæ inæqualem Constantius inducere vellet reprehenditur.

(j) Exemplar Vat. bas., *maledictens.*

(k) In ms. Garnut., *petulantia istud magis quam constantia dicit.*

(l) Colletterius codex cum Martin., *in æterna vite resurrectionem suscitabit.* Græce, *εις αἰώνιον ἀνάστασιν ζωῆς ἡμῶν ἀναστήσει.*

beatu viris laeta est, dicens: *Tu vero, qui inventor omnium multarum factus es in Hebraeos, non effugies manum Dei. Si enim nobis (a) tuis propter incensationem et correptionem Domini modicum iratus est, sed iterum (b) reconciliabitur servis suis (Ibid., 31 et seqq.). Non est istud temeritas, sed fides, neque inconsideratio, sed ratio; neque furor, sed fiducia.*

7. *Constantius Neroni, Decio, etc., confertur.*—Proclamo tibi, Constanti, quod Neroni locutus fuissim, quod ex me Decius et Maximianus audirent: Contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sœvis, sanctos persecueris, prædicatores Christi odis, religionem tollis, tyrannus (c) non jam humanorum, sed divinorum es. Hæc tibi a me atque illis socia atque communia sunt: at vero nunc propria tua accipe. Christianum te mentiris, Christi novus hostis es: antichristum prævenis, et arcanorum mysteria ejus operaris. Condis (d) fides, contra fidem vivens. Doctor profano-

(a) Silve majoris ms., *uns. Colb.*, *uns.* Magis placeret, ritus vel ritens, juxta græcum verbum *ζῶν*.

(b) In excensis, *recordabitur*. Rectius mss. *Colb.* et *Martin.*, *reconciliabitur*: consentiente græco, *καταλίσσεται*.

(c) Hoc est, non jam humanarum, sed divinarum rerum tyrannus es. Hæc a me dicta, tibi atque illis socia et communia sunt. Unde hic non notatur quæcumque haec dicta sunt (nam Constantii maxime sunt propria quæ ante hunc numerum 7 continentur), sed quæ Hilarius Neroni ac Decio se proclamatum fuisse proxime testificatus est.

(d) Editi, *condis fidem*. Concinnius *ms. Vat. bas.* cum aliquot aliis, *condis fides* numero plures, et perinde falsas: *contra fidem vivens, eam scil. quæ mea et vera est, nec animo nec moribus tenens. Fides illas intelligit, frequentes fidei expositiones Constantio præsentæ, vel favente scriptas; aut etiam libros illos, de quibus Lucifer de non parendo in Deum delinquentibus: Quantum enim apud te est, tradidisti eum (Christum), de quo et libros scriptos delisti, et prædicatores benigni voti in omni loco constituisti: et sub initium ejusdem libri: Convincant te libelli recitati a te, ac dati Romæ episcopis etiam catholicis, ad hoc videlicet, ut in omni loco tua roborari possent blasphemia. Unde cum lib. ii pro Athanasio cum legisperitum velle videri, et lib. Mor. pro Dei filio, cum sese peritum arbitrari et dicentium designatum numerum habere memoret; non negat subinde, quia sermo illius sit pollutus, ornatus, qui etiam dici mereatur disertus ac dulcis per artem quaesitus. Quibus illustrantur proxima Hilarii verba, *Doctor profanorum es.**

(e) In omnibus mss. *episcopatus tuos*. Tum in ple- risque, *donatus*. Et hic Lucifer audiendus, lib. De non parendo in Deum delinq. Transfiguratus es in Apostolos Christi, qui tanquam vere ad te omnis cura Ecclesiæ pertinet, sic sollicitus videlicet ut quis alicubi catholicus præsit Ecclesiæ episcopus... tollis episcopos catholicos, ordines hæreticos. Cui, inquit lib. Mor. pro Dei filio, crebro sunt reclamantes *Arriani dogmatis tui episcopi, Episcopum te esse episcoporum*. De hac honorum episcoporum in malos demutatione videndus quoque Athanasius ad Solit. p. 858, qui spectat illud ejusdem pag. 860: *Quinquaginta sedium episcopos cum satellite utiliori ad invitos populos submittis, etc.* Forte etiam Hilarius hic respiciat immutationem episcoporum constantinop. synodo proxime factam, de qua infra, num. 15.

(f) *Colb. ms. ad errorem.*

(g) *Martinianum exemplar, blanditiis religis*. Tum *Colbertinum, futor instigas*. Non displiceret, *blandus elicit, futor instigas*. Hic tanguntur disensiones Se-

rum es, inductus prorum (e) episcopatus tuis donatus, honos malis demutas. Sacerdotes custodia mandas, exercitus tuos (f) ad terrorem Ecclesiæ disponis, synodos contrahis, et Occidentalium fidem ad impietatem compellis, conelusus urbe (Ariminensi) una minis terres, fame debilitas, hieme conficis, dissimulatione depravas. Orientales autem disensiones artifex nutris, (g) blandos elicit, fautores instigas: veterum 567 turbator es, profanus novorum es. Omnia sævissima sine (h) invidia gloriosarum mortium peragis. Novo inauditoque ingenii triumpho de diabolo vincis, et sine martyrio persequeris.

8. *Martyrum Reliquie veneranda: eorum virtus.*—Plus crudelitati vestræ, Nero, Decel, Maximiane, debemus. Diabolum enim per vos vicimus. Sanctus ubique beatorum Martyrum sanguis exceptus est, (i) et veneranda ossa quotidiè testimonio sunt: dum in his demones (j) mugiant, dum agritudines depelluntur,

leucite excitatæ, ac deinde Constantinopoli nutritæ.

(h) In *ms. Colb.*, *sine injuria*. Hoc ipsum Lucifer non tacuit lib. Mor. pro Dei filio: *Sic nos, inquit, quos tam infeste persequeris, varie excarnificari cupis, et quidem momentis omnibus; interficiendos vero non esse statuisti, tanquam mors tantummodo beatos milites Christi sociat, etc.* Eleganter deinde Hilarius Constantium, ingenio et arte Christianos torquendi, diabolo superiori enno esse ennatit.

(i) Verba, et veneranda ossa quotidiè testimonio sunt, in antiquo basilicæ Vaticanæ codice ab aliquo forsitan Eunomio aut Vigilantii discipulo primum suppressa, postea in egyptis et vulgatis defuerit. Conservata sunt in *ms. Colbertino* et *Martiniano*, quorum ope restauratur, quod orationis integritati deficiebat.

Verba enim: *Domum in his demones mugiant, etc.* quæ ad superiora: *Martyrum sanguis exceptus est, relinqui nequibant, jam appime coherant cum his, veneranda ossa testimonio sunt. Hæc quippe portenta, cum eorum qui occisi sunt, tum ejus pro quo occisi sunt, gloriam ac virtutem præclare testantur. Quod illustratur his lib. xi de Trin. n. 5: *Immo (Christum) Apostolorum et Martyrum loquuntur sepulchra... hinc punitorum demonum resonant mugitus. Hilarii verbis imita et Hieronymus contra Vigilantii, ubi sacras Apostolorum Reliquias appellat secundum nos veneranda ossa, quas Vigilantius cum Eunomio vilem pulvisculum vocitabat.**

(j) *Quinque mss. rugiant*. Potiores cum vulgatis, *mugiant*: quomodo lib. xi de Trin. n. 5, legitimus *demonum mugitus, non rugitus*. Illis tamen favet Hieronymus epist. xxvii, ad Eustochium, c. 6, ubi similia narrans ait: *Cernebat (Paula) variis demonum rugire cruciatibus, et ante sepulchra Sanctorum ululare homines more luporum, vocibus latrare canum, fremere leonum, mugire taurozum; alios rotare caput, et post tergum terram vertice tangere suspensisque pede feminis restes (adde non) defluere in faciem. Quæ postrema verba ad Hilarii imitationem expressa, iudicio sunt hunc librum Hieronymo ignotum non fuisse. Eundem quoque locum imitatur Sulpicius, dum Martinii in expellendis demonibus virtutem sic enarrat Dial. iii: *Cerneret miseris diverso exitu perargeri, hoc sublimis in sublime pedibus quasi de miba pendere, nec tamen vestes defluere super faciem, ne faceret reverentiam nudata pars corporum.* Ita et Paulinus, in Nat. 7. S. Felicitis, hinc enim a demone obsessum representat ad illius ejusdem Sancti.*

Corporo verso.

Suspensis pedibus spectantem tecta supulis.

(k) Vestibus ut rigidus, aut ad vestigia sutis,

clevari sine laqueis corpora, et suspensus pede feminis vestes non desuere in faciem, uri sine ignibus spiritus, confiteri (a) sine interrogatione vexatos, agere omnia non minus cum profectu examinantis, quam incremento fidei. At tu, omnium crudelissime, damno majore in nos, et venia minore descevis. Subrepis (b) nomine, blandimento occidis, specie religionis impietatem peragis, Christi fidem Christi mendax prædicator exstinguis. Non reliquis saltem miseris excusationes, ut æterno judicis sun pœnas et aliquas laniatorum corporum (c) perforant cicatrices, ut infirmitas defendat necessitatem. Sceleratissime mortalium, omnia persecutionis mala ita temperas, ut excludas et in peccato veniam, et in confessione martyrium. Sed hæc ille (d) pater tuus artifex humanarum mortium docuit, **568** vincere sine contumacia, jugulare sine gladio, persequi sine infamia, (e) ordire sine suspicione, mentiri sine intelligentia, profiteri sine fide, blandiri sine bonitate, agere (f) quod velis, nec manifestare quæ velis.

9. *Domini nomen in verbis Constantii, non in gestis. Deum inducit fallacem.* — Sed me ipse unigenitus Deus, quem in me persequeris, admonuit ne tibi crederem, neque me hoc fallax in te eumentumque nomen illuderet, dicens: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei, (g) qui in cælis est, hic intrabit in regnum cælorum (Matth. vii, 21).* Agnosceis ne nunc divinæ in te prophetiæ veritatem et dominicæ sententiæ fidem, (h) qua non professio nominis in cœlesti regnum, sed obedientia paternæ volunta-

tis admittitur? At vide tu, si præferens nomen Domini in verbis, voluntatem efficacis Dei patris in Rebus. Clamat ille: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. iii, 17):* et tu decernis non esse filium, neque esse patrem; sed adoptionis nomina, externas nuncupationes, et simulantem de se omnia Deum novus hodie religionis divinæ persecutor inducis. Antehac patres tui (Nero, Decius, etc.) in solun Christum hostes fuerunt: tu autem ad Patrem Deum certas, ut mendax sit, ut fefellerit, ut hoc de se professus sit quod non esset, quasi neque esse possit, Clamat Filius: *Ego et Pater unum sinus (Joan. x, 30);* et, *Operibus meis credite, quia Pater in me, et ego in Patre (Ibid., 38):* et, *Omnia, quæ Patris 569 sunt, mea sunt (Joan. xvi, 15):* tu Christum objurgas (i) veritatis, tu Patrem arguis professionis. Emendas Deum homo, vitam moderaris corruptio, et nox lucem illusinas, et promulgas fidem infidelis, et (j) pietatem impius mentiris, et orbem terræ profana simulate committis: negans hoc de Deo, quod ipse de se professus est.

10. *Constantio vestis ovina.* — Sed (k) præter hanc emendationem falsitatis, aliud me Dominus, ad intelligendum te, dictum docuit, dicens: *Attendite a pseudopropheta, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, (l) ab intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos (Matth. vii, 15, 16).* Est enim aliquid in corde, quod dissimulatur in vultu, et velatum est mente: et ovem putantes, lupum senserunt. Si quæ ovium sunt agunt, credantur et oves esse: si autem (m) rapacium luporum opus peragunt,

nominis blandimento. Rectius in Vat. bas., Martin. et Colb., *subrepis nomine*, supple, quo te Christianum fingis, ut declarat num. 9, *blandimento occidis, etc.*

(c) Excusi, proferant. Hilarius hic accedit ad sententiam Cypriani, qui lib. de Lapsis mitius agendum censet cum iis qui in tormentis lapsi sunt. *Quæri, inquit, de tormentis potest, qui per tormenta superatus est; excusationem obtendere, qui victus est in dolore, etc.*

(d) Scil. inimicus homo omnium hæreticorum patrens, dum in agro patris-familias superseminat zizaniam.

(e) In mss. Colb. et Martin., *occidere sine suspensione.*

(f) Vat. bas. ms. cum Colb. et Mart., *quod velle. Alii, quod velles.*

(g) Tres prædicti mss. omittunt *qui in cælis est.*

(h) Solus Vat. bas. codex, *quam non . . . admittit.*

(i) In mss. Michaelino, *pietate veritatis.* Minus displiceret *impietate*, quasi *hesæ, veritatis.* Quamquam presso quidem sermone, sed cui nihil desit, hoc significatur: Christum objurgas tamquam non vera dicentem, Patrem arguis in falsa profitentem.

(j) Sex mss., *contra pietatem:* et mox, *commisceas, loco verbi committis.* Paulo post in editis desiderabatur *de se.*

(k) Codex Martin. cum Colb., *propter hanc emendationem falsitatis, aliud quoque me.* Magis placet cum aliis præter hanc, scil. *regulam ex Matth. vii, 21, petitam, qua te falsam pietatem ac solum Christiani nominis larvam ostentare recognosco; unde et emendo quod de te prima fronte cogitatur.*

(l) In mss. Colb. *intrinsicus;* in Martin., *intus:* omisso *ab* in utroque.

(m) Sic duo prædicti codices. Alio vero, *rapacium lu-*

Corporis omne sacrum casto velatur operto: Scilicet ut divini operis reverentia tectis Corporibus maones, nec pœna dæmon in ipsa Qua cruciatur ovet, nudis prodeat pudorem Artubus, illasque gravius torquetur honesto.

Hujusmodi portentum nostra ætate vidit Lotheringia, uti fidem faciunt Commentaria Marchionis de Beauvais gallicæ Scripta, p. 6.

(a) Et hunc locum restauramus ex mss. Colb. et Martin. in quibus tamen existat *age pro agere, et profecto non profectu.* In aliis autem libris habetur, *confiteri sine interrogantis incremento fidei At tu omnium crudelitatum crudelissime.* Hic ostendit Hilarius, immundos spiritus occulta quadam vi agi ac torqueri, dum eorum occulta est *plaga, et pœna manifesta, ut loquitur Cyprianus, epist. ii ad Donatum, ubi et tormenta ipsis per Exorcistas inflictæ videsis.* In illis autem tormentis confitebantur alii Christi divinitatem, ut ab Hilario audivimus, lib. xi, n. 3, alii totius Trinitatis fidem, ejus rei luctulentum est exemplum apud Ambrosium, epist. nunc xxii, n. 21. Alii vero, uti testis est Cyprianus, lib. ad Demetrianum, *ejulantes et gementes voce humana, et potestate divina flagella et verbera sentientes, venturum judicium confitentur.* Interdum etiam, inquit lib. de Idol. Vanit.: *Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde veniant, et quando discedant, ipsi etiam qui se colunt audientibus, confiteri.* Sed maxime omnium Sulpicius Severus, Dial. iii, Hilarii verba dum mutuatur, illustrat in hunc modum: *In parte alia videres sine interrogatione vexatos, et sua crimina confitentes.* Nomina etiam nullo interrogante probabant; ille se Jovem, iste Mercurium falebatur.

(b) In vulgatis, *nomine blandientis.* In sex mss.,

lupi esse per opus suum intelliguntur; et gestorum A
fructu, vestimentorum species arguitur. Vestem ovium
tuae, lupe rapax, cervinus. Auro reipublice sanctum
Dei (a) oneras, et vel detracta templis, vel publicata
edictis, vel exacta penis heo ingeris. Osculo sacer-
dotes excipis, quo et Christus est proditus: caput
benedictioni submittis, ut fidelem caeteris: convivio di-
gnaris, ex quo Judas ad proditionem egressus est:
(b) censum capitum remittis, quem Christus, ne
secundum esset, exsolvit (Matth. xvii. 26): vectigalia
Caesar donas, ut ad negationem Christianos invites:
que tui sunt relaxas, 570 ut quae Dei sunt amit-
tantur. Hae tua, falsa oris, fundamenta sunt

41. *Gesta lupi. Quid perperso Al. Alexandria, quid Tre-*
veri, quid Mediolanin, quid Roma, quid Tolosana. —
At nunc fructus operum tuorum, lupe rapax, audi. B
Neque ego alia potius quam quae gesta sunt in Eccle-
sia retero, (c) aut tyrannidem aliam praeter quam
Dei profaram. Non queror, quia causam ignoro, sed
tamem quereia fumosa est, iusos a te episcopos non
esse, quos condemnare nullus audebat, etiam nunc

porum oves peragunt. Ut superius agunt, ita hic peragunt
ad pseudographas referendum videtur.

(a) Edicti, honores: emendantur ex niss. e quibus
Colb. et Martin., *Spiritus Dei operas, et vel detractas
templis, vel publice edictis, vel exactis penis opus Dei
ingeris. Fortè, vel publicatas edictis... opes Deo inge-*
*ris. Hae autem, quod Lucifer ad caelem lib. 1. pro
Al. anasio inquit, Constantium scil. elemosynam
dicere solere de lacrymis alienis, de eorum bonis qui de-
portari, interfici, praeuribique maluerint, quam Chris-*
ti dum negare. Notum est illud Liberii apud Theodo-
retum lib. ii. Hist. Eccl., c. 16: Ecclesiam orbis ter-
*rorum exulisti, et mihi ut damnato elemosynam
afferis.*

(b) Colb. nss. censum capitum. Vectigalis huius me-
morat Joseph, lib. ii. de Bello Jud., c. 16, ubi Agrippa
ad populum edisserit, magnitudinem vectigalium,
quae Romanis Aegyptus pensitare solebat, ex *censu
singulorum capitum* aestimari posse. Rorsum apud
eundem, lib. xii. Antiquit. Jud., scribit Antiochus:
*Remittitur senatoribus, sacerdotibus, scribis templi atque
cantoribus tributum, quod penditur pro capite.* In
gratiam clericorum exstat lex. C. Theod. l. 1. Coll.
lustrali data mense Decembri an. 556: *Negotiatores
omnes contenti aurum argentumque praebere, clericos
tantum excipi.* Alia est lib. xiv. de Epis. et Cler. eodem
mense an. 557, data: *Omnia a Clericis innotescere
conventionis injuria et iniquae exactiois repellatur
acerbitas, etc. Inhumanitates alias eis concedant leges
datae an. 555, et in eodem Cod., l. x. de Episcopis me-*
morata.

(c) Edicti, ut tyrannidem aliam praeter quam Dei re-
fererem. Non gesta, quousdo verbo queror. Sex niss. nec
tyrannid. in aliam praeter quam Dei referre quovis (Mich.
quae): non quia. Colb. et Martin. *tui tyrannidem
aliam praeter quam Dei referre.* Non quero
quia, etc. Arideret illud in Deo, nisi jam occurris-
set, num. 7, *tyrannus non jam humanum es.* Se-
quimur exemplar Vat. his. a. liss. inventibus. Notatu
dignum est, primum quam scrupulose referat Hilari-
us, quae publicis licet testimoniis comprobata, per
se tamen non satis certo comperit: deinde quam
modeste, pro Ecclesia loquens, ab his referendis se
abstineat, quae non contra ipsam gesta sint. Superius
enim, pro quae gesta sunt in Ecclesia, melius legeretur
in Ecclesiam.

(d) Martin. et Colb. nss., in Ecclesiasticis praemissi-
bus. Quod Athanasius Ariamus attribuit ad Sola, p.

in ecclesiasticis (d) frontibus scriptis metallicae dom-
nationis titulo recenseri. Adest mecum Alexandria
tot concussa bellis, tantum commotarum expeditio-
num pavens tumultum. (e) Brevius enim adversum
Persam, quam adversum eam arripis certatum est.
Mutati praefecti, electi duces, corrupti populi, com-
motae legiones, ne ab Athanasio Christo praedicaretur.
Taceo de minoribus (f) populis et civitatibus,
quibus per totam Orientem aut terror, aut bellum
est. Postquam opinia contulisti arma adversum fidem
Occidentis, et exercitus tuos convertisti in oves
Christi: fugere mihi sub Nerone licuit. Aut tu Pau-
lum beate (g) passionis virum blandimento sol-
licitatum relegasti (an. 355), et ecclesiam sanctam
Trevirorum tali sacerdote spoliasti. Edictis fidem ter-
nuisti. Ipsum usque ad mortem demotasti exsiliis et
fatigasti, extra Christianum quoque nomen releg-
gasti: (h) ne panem aut de horreo tuo sumeret, aut de
Montanae Maximilianeque antro profanatum expectaret.
571 Mediolanensem piissimam plebem (i) quam
tu lurore terroris tui turbasti! Tribuni tui adie-

859, ubi ait: *Hos quidem in lapidicinis manciparunt,
illos vero ad necem persecuti sunt:* hoc cum Hilario
nostro Lucifer, lib. viii. pro Dei illo, adscribit Con-
stantio, cuius auctoritate factum est: *Omnia, inquit,
metalla, omnivique loca, exsilia vocari quae putabuntur
aliqua, nostro tuae calliditate resistunt unquam replesti nu-
mero: relegando insuetas, fame, siti, nuditate vacando
non desistis.* Porro ex hoc loco intelligitur Consti-
tius restituisse morem, quem pater ipsius abrogat
lege ii. de penis Cod. Th., quia cavet ut si quis in lu-
dum fuerit, vel in metallum damnatus, minime in rjus
facie scribitur... quae facies, quae ad similitudinem
puleritibus caelestis est figurata, minime maculetur.

(c) In codice Vat. his. hic additur magis: quod
et habet Martin. in quo sicut in Colb. antea praefertur
terius, non brevis. Nec leve, nec breve fuit bellum
adversum Persam, quo postmodum Julianus concidit,
cum iam diutinum fuisset.

(f) Exemplar Colb. cum Martin., *de vicioribus
fama populis: et mox. Post quae omnia.*

(g) Ms. Martin., *beatae confessionis virum.*

(h) Colbertinus codex, *ut panem:* quamdam praer-
se fert veritatis speciem, sed falsam. Ut enim obser-
vat Baronius ad an. 755, n. 29: *Haec idcirco dicit
Paulino Hilarius, quod prius relegatas fuerit in Phry-*
giam, ubi erant Cataphyges haeretici Montani Maxi-
millaeque sectarii, inde vero ad barbaros amandatus:
quasi diceret, Parum erat Constantio, Paulinum inter
Cataphygos amandasse: cum etiam extra Christia-
num ponit exsiliit. Quod hic *Montana* legitur,
D
h
brariorum lapsus putamus, praesertim cum lib. ii.
ad Constant. exstat *Montanus, non Montana.*

(i) Quod hic prius videlicet deesse, mutata inter-
punctione restauratur. Alias praefendum esset cum
nss. Colb. et Martin. *quanto furoris tui terrore tur-*
basti! Mediolanensis plebs merito piissima, ob eam
praesertim fidei constantiam quam anno 355 demon-
stravit. Nam cum pseudosynodus praevam fidem apud
eam divulgare non auderet, hoc tamen tentasset in-
peratorem nomine: tantum in se populi horrorem con-
movit, ut extra ecclesiam convenire jam non sibi tu-
tum existimans, in palatium secesserit, uti jam nota-
tum lib. i. ad Constant. n. 8. Haec autem mala eadem
anno videtur perpersa, cum Dionysio expulso impio
infidelitatis Auxentius Mediolanensem ecclesiam a se
exercere occupavit, ut loquitur Ambrosius, l. iii. de
Spiritu sancto, c. 40

runt sancta sanctorum, et vitam sibi omni per populum crudelitate pandentes, protraxerunt de altario sacerdotes. Levius te putas, secleste, Judaeorum impietate peccasse? Effuderunt quidem illi Zachariae sanguinem; sed, quantum in te est, (a) concorporatus Christo a Christo discidisti. Veritatis (b) diinde usque ad Romam bellum tuum, eripuit tunc illuc (Liberrimum) episcopum; et eo te miserum, qui necio aut una majore impietate relegaveris, quam veniseris! Quis tu deinde in ecclesiam Tolosanam exercuisti furor? Clerici suscitasti, diacones plumbo elisi, et in ipsum, ut (c) sancti necum intelligunt, (d) in ipsum Christum manus missas. Haec, Constanti, si ego mentior, ovls es: si vero tu peragis, antichristus es.

(a) Solus codex Martin. *concorporatus. discidisti*, corrupte. *Concorporatus* vocat Hilarius sacerdotes, ob corpus Domini quod ex altari percipiunt: a quo rem divelluntur, a Christo quodam modo dependentur. *Altare enim*, inquit Opratus, lib. vi, *solus est corpus et sanguis Christi*. Unde et contra altarium effusiores subiecit: *Quid vos offenderit Christus, enjus illic per certa momenta corpus et sanguis habitabit? Tunc eius Hilarii nostri more cum Judaeis comparans ait: Haec modo Judaeos eatis imitati. Illi injecerunt manus Christo in cruce: a vobis percussus est in altari*. Neque vero ambo Judaeorum sceleris recte comparasset Ariariorum Donatistarumve eum, nisi verum Christi corpus ex aliis accipi eralidissent.

(b) Quam multoties, quam violenter, vide apud Athanas. ad Sol., p. 852, ubi post nullam: *Cogit tam Roma experimentum Christi perducendum. Cogorist tandem, quod antea non credebat, quomodo Ecclesiam in singulis urbibus devastasset*.

(c) Ita mss. At editi, ut sanctissimi. Antea in ms. Vat. has., at impie, non et in ipsum.

(d) In mss. Martin. et Colb., in Christum genitium manus missas. In aliis quoque non repetitur in ipsum. Haec post Buerrensem synodum perpetua esse nullum fere dubium est. Quis vero ille Christus, in quem manus missae? Non certe Rodimus, qui Baveris in exilium eiecit, ad ecclesiam suam redire nequam permissus est. Vehementer suspicis est ipsum Christum vocari veneranda corporis et sanguinis Christi sacramenta; idemque hic esse, ut sancti necum intelligunt, quod alius Patulus, ubi de isdem sacramentis sermonem habent re auditorum, vugatum illud, *Norunt fideles*.

(e) Verbum dicta, apud Er., Lips. et Par. omissum, revocatur ex Bad. et Septem mss. Il ne prius maledicimus maledicia, juxta illud num. 6: *Si falsa dicimus, infans sit sermo maledicimus*.

(f) Aditi, de his judicet quomodo in se judicandum est: dissidentibus mss.

(g) In excusis, qua discipulus veritatis assisto: locus mutilus. Restauratur ex mss. Vat. has., Martin. et Colb. hoc sensu: quia ut discipulus veritatis, ita nunc quoque testis sum veritatis. At si verbum assisto malet quis conieceret eum superioribus; quia post sequitur ubi reperi non ubi reperio: legendum deinde erit cum duobus postremis mss.: *Orientalium in Seleucia synodum reperi, ubi, tantum blasphemorum est, quantum, etc* Quamquam lib. in de Trinit., n. 20, jam legitur: *Domini fidei confirmatur assistit, palpandi corporis et contractandae vulneris obtulit facultatem: ubi tempus praesens assistit, in narrationis ejusdem serie excipit praeteritum obtulit*.

(h) In vulgatis, post secessionem meam. Pro post, omnes omnino mss. habent *prior* m: ac deinde Tell. *secessionem meam*, Sylv. *sessionem in ea*; reliqui, *secessionem meam*. Ex parte litterarum, quae veteribus in libris in fine verborum sapissime abundat, restat

42. De Seleucia synodo. — Nunc quia haec quae conscientia publica 572 tenentur, non magis a me maledicta sunt (e) dicta quam vera, si cui in Christo reliqua spes est, si quis iudicii diem metuit, si quis diabolo renuntiavit, si quis se regeneratum in vitam recordatur, accipiat quae dico, et (f) de his iudicio, quo in se judicandum est, iudicet. Quae enim dictorum sum, non aliunde cognovi: sed ipse audivi, et praesens adfui cum gerebantur. In Christo itaque non mentior, quia discipulus (g) veritatis, testis quoque nunc veritatis. Assisto (die 27 Sept. an. 359) Orientalium in Seleucia synodo, ubi reperi tantum blasphemorum, quantum Constantio placebat. Nam (h) prima secessione in ea (i) deprehendi, ut centum

prima secessione mea, vel in ea; utrumque enim in mss. non aliter pingitur. Ex quo efficitur sensus rerum gestarum veritatis prorsus conscientium. Namque primo die Acaciam a Concilio secesserant, qui pariter Socrates, lib. ii, c. 59. Tum hac secessione facta discernuntur ac dimmerari coeperunt qui iam facti, quive alteri adhererent; quod etiam Althausium, lib. de Synod., p. 881, notat his verbis: *Postea secessione facta discisus sunt, aliique Acacia, sed pauci et suspecti adherere; alii vero, qui illum reliquerant, magno numero stare*. Hanc autem secessionem in Hilarius primam nuncupat; quia tertio die Leona opera convenientes in unum, demum unius partis secessione disjuncti sunt. Neque enim hic, ut nonnulli putant, de secunda secessione loquitur; cum postea narret quid die tertio gestum sit, quo coniugi altera illa secessio. Il ipsi, priorum editionum falsa lectione adducti, existimant Hilarium ante a concilio se recepisse, quam omnes in unum a Leona congregarentur. Quod confirmant ex verbis Socratis, lib. ii, c. 40, quibus memoratur Acaciam ad concilium occurrere noluisse, *ex conventu ejectionis prius esse dicentes, tum eos qui iam antea depositi, tum illos qui in praesentia accusati erant, iisque tandem egressis accessisse*. At eo in loco non ait Socrates egressus esse qui dudum erant abdicati: sed, *Il, inquit, qui in crimen vocati fuerant, egressi sunt; Acacium vero introiere*. Hilario autem nullum erumen obiectum fuerat. Deinde quis credat eum a concilio expulsam, cum statim ab initio, Sulpicio teste, lib. ii, *Exposita fide sua in societatem receptus Concilioque ad eum sit? Cum etiam omnium benevolentiam sibi ita conciliavit, ut vel ipsi Anomaei sua ei sensu confidenter apparerent. Nil itaque cogit, ut eum a concilio recessisse arbi-rantur. Neque propterea sentendum est, ipsum sub Egyptios episcopos et conventum interfuisse, in quo formula Antiochae in Eusebium edita subscriptionibus rata facta est: privatus enim fuit ille conventus, et ex his solis constitit, qui homension defendebant.*

(i) Excusi, deprehendi ut Christum Jesum centum et quinque episcopi synodo, id est, dissimilis essentia, additis quibusdam, pluribus omissis: restauratur ex mss. Vaticanae basilicae, Martiniana et Coltherno: cum a ceteris etiam absit *Christum Jesum*. Testatur quidem Socrates, lib. ii, c. 59, a parte Anomaeorum stetit triginta quatuor episcopos, Epiphanius autem haec. LXII, n. 26, tres supra quadraginta: sed majori fide dignus est Hilarius testis oculatus, favente Athanasio, lib. de Synod., p. 881, ubi eosdem numero paucos existisse scribit. Imo Socrates ad Hilarii sententiam quodam modo redit, c. 40, dum nomina eorum recensens, quos pars Acacianis adversa aut ab episcopatu, aut a communione sua removit, novem depositos nominat, totidemque extra communionem lectos. Porro totum concilium Athanasius episcopis circiter 160, Socrates definite 160, Theodoretus 150, constituisse tradunt.

et quinque episcopi homœusion, id est, similis essentia et prædicarent, et decem et novem anomœusion, id est dissimilis essentia, profiterentur, et soli Aegyptii præter Alexandrinum hæreticum (*Georgium*) homœusion constantissime obtinerent. **573** Cogente (*Congitii 3^o die*) itaque Leona Comite, in unum omnes (a) congregati sunt. Ex his, qui homœusion prædicabant, aliqui nonnulla pie verbis præferbant: quod et ex Deo esset, id est, de substantia Dei filius, et semper fuisset. Qui vero (b) anomœusion defendebant, nihil nisi profanissimum asserbant: negantes quidquam substantiæ Dei simile esse posse, neque de Deo posse existere generationem, sed esse Christum creaturam; (c) ita quod creatus est, id ei nativitas deputaretur: ex nihilo autem esse; et idcirco non esse filium, nec Deo similem.

15. Blasphemia publice recitata.— Loquor autem vobis, quod ego ipse recitari in conventu publice audivi, (d) quod prædicante episcopo Antiochiæ exceptum habebatur. Hæc ergo ita dicta esse ab eo commemorabantur: « Erat Deus, quod est. Pater non erat, quia neque ei Filius: nam si filius, necesse est ut et femina sit, et colloquium, (e) et sermocinatio, et conjunctio conjugalitatis verbi, et blandimentum, et postremum ad generandum naturalis machinula. »

(a) In vulgatis, congregati sunt ex his qui *ὁμοούσιον* prædicabant. Aliqui eorum: vitiosa interpolatione talis: efficiunt sensus, quasi soli hi a Leona congregati sint, qui homœusion prædicabant. Abundat quoque postrema vox eorum, quæ auctoritate mss. Colb. et Martin. removetur.

(b) Editi, qui vero *ὁμοούσιον* defendebant: emendantur ex potioribus mss.

(c) Post ita supplendo ut, integra erit lectio quam exhibemus ex fide mss. cum prius legeretur, *Itaque quod creatus esset*. Tum mss. Colb. et Martin., in *Dei nativitate*. Hæreticos dicentes: *Pater Deus, semper etiam Filius creatus: idem enim est in Deo creare et gignere*, ab Antiochenis *Παθηριανος* vocatos esse tradit Theodoretus, lib. iv. Hæret. Fab. c. 4.

(d) Hanc optimam lectionem sæpe laudatis mss. Colb. et Mart. debemus. Eandem expressit Baronius ad an. 359, n. 67. In aliis autem libris, quod prædicatum Antiochiæ exceptum habebatur... ab eo commemorantur: primo deest nomen, ad quod referatur illud ab eo; deinde latet quis ille sit homo, cujus impudentiam infra suppet Hilarius; postremo non habetur in quem cadant verba paulo post sequentia, comparasset, ait. Jam vero et integra est oratio, et in Eudoxium Anomœorum ducem apprime conveniens. Nec repugnat quod Theodoretus, lib. iv. Hæret. Fab. c. 2, scribit, illum ad Seleuciensem synodum ire iussum, accessisse quidem, sed non ausum esse concessum ingredi. Non enim Hilarius dicit, Eudoxium hæc Seleucie prædicasse, sed cum alias prædicasset (haud dubie in eo conventu, quem Antiochiæ, statim atque invasit hæc sedem, convocavit), publice lectum esse Seleucie; et quidem ante quam Araciani novam sibi temulam eaderent, et proinde in congressu primo. His favet quod narrat Theodoretus, lib. ii. Hist. eccl. c. 27, Eudoxium ab Eustathio atisque Seleuciensis synodi legatis apud imperatorem accusatum, quod horrendas in Dei Filium blasphemias evomisset, Constanti in sui ipsius gratiam quantumvis propensi iram temperare non aliter potuisse, quam eorum auctorem non se, sed Actum esse affirmando.

(e) In vulgatis, colloquium sermonis, et conjunctio.

A O miseræ aures meas, quæ tam fœnestæ vocis sonum audierunt, hæc de Deo ab homine dici, et de Christo in ecclesia prædicari! Post multas autem istiusmodi impietates, cum Patrem et Filium ex nominibus potius quam ex natura comparasset, ait: « Quantum enim Filius se extendit cognoscere Patrem, tantum pater superextendit se (f) ne cognitus Filio sit. » Quibus recitatis, immulus exortus est.

574 14. Dissimilitudinem quo sensu damnent negantes similitudinem.— Cum autem intellexissent et hi, qui dissimilem Deum dicunt, humanas aures tantæ impietatis verba non suscepturas esse; rursus hi ipsi, (g) fallaces potius quam Ecclesiæ episcopi, fidem scribunt, (h) homœusion et homœusion et dissimilitudinem damnant. Quod cum contrarium (i) ipsis sensu audientium esset: ipse ego quemdam eorum, qui forte ad me pertentandum accesserat, quasi ignorans rerum gestarum percontatus sum, quod sibi vellet istud, ut qui unam substantiam Filii esse cum Patre damnessent, vel esse similis substantiæ denegassent, dissimilitudinem damarent. Tunc mihi ait: « Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse. » Rursus hoc obscurius mihi adhuc videbatur. De quo cum iterum interrogaui, tunc hæc ita locutus est: « Dico cum dissimilem Deo esse, similem

Reponimus colloquium et sermocinatio ex mss. Colb. et Martin, ac deinde et conjunctio ex Caruit.

(f) Tres mss., ne cognitus Filius sit: prave. Stupenda Eudoxii impudentia, qui cum hæc de Dei filio blasphemaret, Actii et Eunonii patrociniom suscipiebat: quorum hic Theodoro teste, l. iv. Hæret. Fab. c. 3, gloriabatur, se nihil de rebus divinis ignorare, sed ipsam etiam Dei essentiam exacte se nosse, eandemque de Deo notitiam habere, quam Deus ipse habet de se ipso; ille vero apud Epiphanium, hær. lxxvi, n. 4, ausus est dicere: *Scio Deum, et adeo ipsum novi, ut ne quidem me magis noscam, quam Deum*. At jam observavit Athanasius, lib. de Synod. p. 371, Arianos hominibus tribuere non dubitasse, quæ filio Dei negarent.

(g) Editi cum mss. Vat. bas., palatio. Sex mss. palatii: quod legendum conjecitavit Latinus, et Baronius ad an. 359, n. 68, prætulit. Verius tamen libri Colb. et Martin. fallaces, quos nimirum Hilarius percontando expertus est aliud præferre verbis, aliud animo sentire: adeoque non esse episcopos, quos num. 6, *veritatis veritatis*, et num. 12, *veritatis discipulos* esse, suo nomine declaravit.

(h) Ita Bad. cum mss. Vat. bas., Mich. et Sylv. nisi quod rarent particula et ante *dissimilitudinem*. Hanc revocamus ex mss. Colb. et Martin. in quibus tamen exstat hoc alterum mendum, quod pro *homœusion*, habent *anomœusion*. Pessime autem Mir., Lips. et Par. post Erasmus, fidem scribunt *ὁμοούσιον*, et *ὁμοούσιον dissimilitudinem damnant*. Palam est Hilarium hic respicere in forum ab Aracio Leona præteritum, et in tertio Seleuciensis synodi congressu ejusdem Leona opera perfectam, in qua apud Athanasium, lib. de Synod., p. 904, et apud Socratem, lib. ii, c. 10, occurrit, τὸ μὲν ὁμοούσιον καὶ τὸ ὁμοούσιον ἐκβλάσμευ δὲ ἀλλοτρῶν τῶν γραφῶν τὸ δὲ ὁμοούσιον ἐκβλάσμευ. Apud Epiphanium autem, hær. lxxvii, n. 25, desideratur vox *ὁμοούσιον*, quam restituendum liquet tum ex Athanasio et Socrate, tum ex nostro Hilario.

(i) Lips. et Par. ipsi sensu. Rectius alii libri, ipsiis, scil. Anomœis; sensu audientium, hoc est, aurium judicio et quantum ad vocabulorum sonum.

Patri posse intelligi; quia Pater voluisset creaturam A istiusmodi creare, quæ similia sui vellet: et ideo similem Patri esse, quia voluntatis esset potius filius, quam divinitatis; dissimilem autem Deo esse, quia neque Deus esset, neque ex Deo, id est, de substantia Dei natus esset. » Hæc audiens hebui, neque credidi, donec (a) eum publice ex consensu omnium eorum profuissimæ hujus simili udinis ratio prædicaretur.

15. *Damnati rursus dominantur.* — Illi autem, qui homœusion prædicabant, omnes eus, qui maxime sine aliquo impietatis pudore impudentissime hæc loquebantur, condemnauerunt (b). Condemnati 575 ad regem suum advoluerunt: exceptique honorificè impietates suas quanta potuerunt ambitione confirmaverunt, similem Deo esse, vel ex Deo natum, vel naturalem esse filium denegantes. Pauci plurimum (c) dominati sunt. Constantius res blasphemæ suæ, metu extorsit exsilii. Vicisse se jam Orientales gloriatus, quia decem legatos (d) voluntate sua subdidisset, comminatusque et populo per præfectum, et episcopis intra palatium, per maximas (e) Orientis civitates hæreticos episcopos, subrogatos communionem hæretica munivit. Nihil prorsus aliud egit, quam ut orbem terrarum, pro quo Christus passus est, diabolo condonaret.

16. *Verba non scripta male retat Constantius. Ipse admittit non scripta.* — Utitur autem etiam nunc, ut

(a) Particulam cum adiecimus auctoritate mss. Publice autem hoc manifestum fuit, cum lecta Acacii formula quæ situm est, quæ in re Filii similis esset Patri. Et Acaciani quidem, inquit Soerates lib. n, c. 40, sola voluntate similem esse dicebant, non autem substantiam. Quæ responsio novos tumultus excitavit, et totius Concilii dissolutionem.

(b) Hoc est, deposuerunt: ceteros autem a communionem segregarunt. Jam notavimus a Soerate recensere novem episcopos depositos, aliosque nam a communionem segregatis. Quod factum dicit quarto concilii die, quæ Leonas et Acaciana factio ad consensum venire renuerunt. Quod deinceps sequitur, ad concilium Constantinop. pertinet.

(c) In excusis, damnati. Rectius in scriptis, dominati, Acaciani videl. numeru pauci adversariorum longe plurimum: quorum primarios proxime post Constantinopoli eselibus suis detruerunt. Ita, inquit Sulpicius, p. 261, hunc veluti commentans locum, optimis sacerdotibus aut metu territis, aut exilia deductis, perfidia paucorum cuncti concesserunt. Vid. Sozomen. lib. iv, c. 24.

(d) Colbertians codex cum Martiniano, violenta, non voluntati. Utraque vox infra, num. 216, ubi de eadem re rursus incidit sermo, simul copulatur. Hanc vim legati perperis sunt pridie calendas jan. Ut enim narrat Sozomenus, lib. iv, c. 23, Constantius totum illum diem necnon maximam insequentis noctis partem consumpsit cum episcopis, disceptans donec legati, qui a concilio Seleuciensi advenierant, formulæ fidei ab Ariminensi oppido allatæ subscripsissent. Hoc ipsum Sulpicius sic exponit: Ibi repertos Seleuciensi synodi legatos vi regia compellunt, exempla Occidentium pravam illam fidem accipere. Plerique abnuentes injuriis custodia ac fame vezati captivam conscientiam dederunt.

(e) In ms. Vat. has. hic adjectur se. Quocirca parum abfuit, quin cum Colb. et Martini. præferrentur, per maximas se Orientis civitates hæreticos episcopos subrogatum, communionem hæreticam muniret. Et

A in cæteris ante, artis suæ consuetudine, ut per recti speciem prava confirmet, et per rationis nomen insana constituat. « Nolo, » inquit, « verba quæ non scripta sunt dici. » Hoc tandem rogo (f) quis episcopis jubeat? et quis apostolicæ prædicationis vetet formam? Die prius, si recte dici putas: Nolo adversum nova venena novas medicamentorum comparationes, nolo adversum novas hostes, nova bella, nolo adversum novas insidias consilia recentia. Si enim Ariani hæretici ideo (g) homœusion hodie evitant, quia prius negaverunt; nonne tū hodie ideo refugis, ut hi nunc quoque denegent? Novitates vocum, sed (h) profanas devitare jubet Apostolus (I Tim. vi, 20): tu cur pius excludis? cum presertim ab eo dictum sit: Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est (II Tim. iii, 16). Innascibilem scriptum nusquam legis: nunquid (i) ex hoc negandum erit, quia novum est? Decernis (j) similem Patri Filium. Evangelia non prædicant: quid est quod non refugis hanc vocem? In uno novitas eligitur, in alio submovetur. 576 Ubi impietatis occasio patet, novitas admittitur: ubi autem religionis maxima et sola cautela est, excluditur.

17. *Scripturæ tradunt æqualem Patri Filium.* — Sed diabolici ingenii tui fallentem subtilitatem non tacebo. Similem, quod scriptum non est, Patri Filium decernis prædicari: ut æqualem Christum Deum,

certe quod comminatus erat, brevi perfecit. Mox enim Macedonio, Cyrillo, Basilio, Eleusio, etc., episcopi alii fuerunt subrogati.

(f) In mss. Mich. et Colb., quia episcopus jubeat? Magis plaret cum aliis libris, qui episcopis jubeat? quia unum principum christianorum est credendi formam ab episcopis expetere, non illis præscribere. Unde et Athanas. ad Solt. pag. 843: Quando a condito sæculo auditum est? quando iudicium Ecclesiæ auctoritatem suam ab imperatore accepit? etc. Ita enim Valentinianus conversationem fidei orbiter sedere vellet, ad eum rescriptis Ambrosius, ep. nunc xxi, n. 4: Quando, audisti clementissimè imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicare? Quod igitur Constantius sibi arrogabat, hoc merito libitius testatur fieri contra apostolicæ prædicationis formam: quia ab apostolis traditum est, non solum laicis in episcopos in rebus fidei jus nullum esse, sed et adversum novas hereses nova remedia esse exequenda.

(g) In nonnullis mss. homœusion: quod potest et recte poni. Hoc enim sibi vult: si hactenus hæretici refrigerunt vocem homœusion (quanto magis homœusion!), quia rem ea voce significatam, nempe Filium Patri esse substantiam similem, negabant; tu dum jubes tu hæc vox evitetur, nonne eis concedis ut rem eidem voci subjectam negent? Eodem argumenti genere lib. de Synod. n. 83, habet: Dispicet cuiquam in synodo Nicæna homœusion esse susceptum? Hoc si cui displicet, placeat necesse est quod ab Ariis sit negatum.

(h) Silve majoris ms., Sed et ranas: tribus aliis faventibus, in quibus exstat sed advenas.

(i) Lips. et Par., et hoc. Concianius alii libri, ex hoc. Porro innascibilem seu ingeniti vocabulum non modo Scripturis incognitum, sed et apud gentiles valde ambiguum esse multis ostendit Athanasius, Or. n. cont. Ar. p. 337.

(j) Ratam volens ab omnibus haberi formulam, quæ primum Arimini proposita, ac post Nicæna in Thracia, Seleucia, et Constantinopoli ab Arianis approbata est.

quod scriptum est, taceas. Domini enim mortis hęc causa est: *Propter hoc magis Judæi querebant cum necedere, quia non solum colebant sabbatum, sed quod patrem suum dicebant Deum, æqualem se faciens Deo* (Joan. v. 18). Hoc Joannes loquens magna voce proclamabat: ut pot. sensus Filius sibi patrem Deum, professus (a) se æqualem esse Deo intelligatur. Quod si forte dicis, æqualitatem sibi et Deo negasse Christum, quia dixerit: *Non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Ibid., 19): memento Christum et respondisse de sabbato, quod violasse arguebatur, ut in hoc ipso Patris in se operantis præferret auctoritatem, et æqualitatem sibi virtutis honori que (b) sumpsisse: *Omnia quæcumque Pater facit, eadem et Filius facit similiter* (Ibidem); et iterum, *Et honorificet Filium, sicut honorificet Patrem* (Ibid., 23): et, *Qui non honorificet Filium, non honorificet Patrem qui misit illum* (Ibidem). Si virtus eadem est, si honor idem est: quæro in quo desit æqualitas?

18. *Natura unum.* — Sed similitudo tibi placet; ne audias, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30)? Namquid et hoc quod unum sumus, in quo neque unio, neque diversitas relinquatur, eadem omnibus rursus Judæis quod se per hoc dictum Deum faceret, Dominus denegavit, dicens: *Si non facio opera Patris mei, nolite mihi credere: si autem facio, et non vultis mihi credere, vel operibus meis credite, quia Pater in me est, et ego in Patre* (Ibid., 37, 38)? Quid rogo æqualitati Dei deest? An opus? an natura? an 577 professio? Nam *Pater in me est, et ego in Patre* (Ibid., 38). æqualitas est: que recipiunt æqualitatis expressit, dum inesse atque esse commune est. Opera vero patris sui facere, non aliud est, quam virtutem in se paternæ divinitatis operari. Unum vero quod sunt, hoc est non æqualitatem alimere, sed incremento intelligentiæ fidem æqualitatis instruere.

(a) In editis, *professum*, et mox desideratur *Deo*.

(b) Plerique mss. *sumpsisset*. Hoc potius ita intelligere est, memento Christum... sumpsisse: cui verbo editi adjiciunt dicens, refragantibus mss. cum grammaticæ leges exigenter dicentur.

(c) Apposite Gregorius Nazianz. Or. xvi, n. 26. *Hæc verba, SIMILE SECUNDUM SCRIPTURAS simplicioribus illecebra erant impietatis humo circumjecta, statum ad omnes petrun scentes sese obvertens, etc.*, et proxime ante: *Impietati autem per scripti dogmatis ambiguitatem fenestram aperuit; hoc quidem pretextu quasi scripturam revereretur, ac probatissimarum vocam usum amplecteretur; re autem vera Ariasimum nullo Scripturæ loco proditum in ipsius locum substituitus. Constantii edictum, et violentiam ut huic fidei subscribatur, videlicet ibid. n. 50.*

(d) In vulgatis, *est factus*. Abest factus ab omnibus mss.

(e) Ita potiores mss. Alii vero cum edit. *si requirerent, docebantur*. Cujus autem modi Filius imago sit, docet lib. ix de Trin. n. 52.

(f) Editi sub. *inter Patrem*. Post superiora verba, non etiam similitudo, reflicetur, *sed unitas et æqualitas*. Et tunc in rumulem Genesis locum jam legimus, lib. v de Trin. n. 3: *Novissimam ut non habet unitatem, non habet diversitatem, non habet discretivam*

19. *In eodem sermo et gloria.* — Velas igitur non scripta dici: et ipse tamen non scriptis uteris, neque que sunt scripta loqueris. Similem vis Patri Filium prædicari: ne ab Apostolo audias: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed ex univit se formam servi accipiens* (Philip. ii, 6, 7) Non rapit quod erat Christus, id est, in formam Dei esse. Non est æqualitas Dei in forma Dei esse, si non æqualitas hominis est esse in forma servi. Quod si in forma servi homo Christus est; quid aliud in forma Dei, quam Christus Deus est? Similem itaque ob id prædicari vis, ne in fide tua sit: *Et omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei patris* (Ibid., 14).

20. *Dolosa est professio, similis secundum Scripturas.* — O Fallax blandimentum tuum! Paleis enim aquas tegis, et loveas cespitibus occultas, et escas laqueos supponis. Satisfacere te ignorantibus putas, quia dicis (c) *similem Patri secundum Scripturas*. Audi etiam nunc impietatis tue artem. Numquid non pie dicimus hominem similem Deo secundum Scripturas; quia dictum est: *Facimus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. i. 26)? Homo ergo ad imaginem et similitudinem Dei patris et Dei filii (d) est. Et ejusmodi imago est, catholici (e) si requirantur, docebant. Nunc autem homo ad similitudinem et imaginem Dei conditur: non etiam similitudo 578 (f) intra Patrem et Filium prædicatur. Id enim, quod ait *nostram*, æqualitatis est demonstratio; dum non differat, ejus (g) in sacramento et imago sit et similitudo.

21. *De Filio usquam prædicatur mera similitudo.* — De Filio autem nusquam similitudinem reperis. Imaginem autem cum Dei Apostolus dicit, sed cum additamentum fidei: ne (h) imaginem conformant omnem naturas. Ait enim: *Qui est imago Dei invisibilis* (Coloss. i. 13): ut imago invisibilis Dei, etiam per id (i) quod ipse invisibilis est, invisibilis Dei imago

Homo enim ad communem fit, secundum veritatem sermonis, imaginem: et mox, Una enim est imaginis, ad quem homo creatus est, species.

(g) Rursus hic locus illustratur his lib. v, n. 8, verbis: *Indissecabilia decide. Unum enim sunt, quorum imaginis et similitudinis unum est homo factus exemplum.*

(h) Cod. Beib. cum Martin., *ne imaginem corporalem: ac deinde confirmatione*. Vat. bas., *conformatione*: quod lib. viii, n. 49, sic enuntiat: *ne forme potius quam nature esse imago intelligeretur*. Avicæ loco fidei, magis arriteret invisibilis. Sed cum Gregorio Papa auctore, hom. xxvi in Evang., fides sit argumentum non apparentium, ad fidem attingit quod non est visibile. Præterea additamentum illud, quo nostra de Christi divinitate fides confirmatur, lib. viii, num. 38, etc., non in solo *invisibilis* his vocabulo, sed etiam in adjunctis apostoli verbis ponitur.

(i) Aliquot mss., *quo ipse invisibilis est*. Tum Michl., *invisibilis Deus imago esset*. Hinc Apostoli loco explicando Hilarius data opera immoratur, quia Acaes in similem Patri Filium prædicantes, Paulum in eo sibi prævisse gloriabantur. Intra quoque Christum, quia invisibilem, invisibilis Dei esse imaginem, nec his locus datur, qui Patrem invisibilem,

esset. Similitudinem vero (a) cum imagine ad Deum A homini deputavit: ne veritatis esse proprietas existimaretur, cui ad imaginem similitudo esset ad-juncta. Denique ubi ad significationem virtutis (b) æquatur, et similitudo in Filio demonstratur ope-randi: cum profectus vero intelligentiæ prædicatur: tam ita dicitur: *Omnia quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter* (Joan. v, 19). Facere similiter parum visum est, nisi eadem fierent quæ (c) similia licebant. Atque ita similitudo faciendi pie demon-strata est in eorundem proprietate factorum. Est autem et similitudo in Domino carnis peccati (Rom. viii, 2): sed illi non similitudo carnis est, (d) sed similitudo carnis peccati est: ut quod in forma (e) Dei est, homo sit; quod autem in similitudine carnis peccati est, hominis sit similitudo, dum in hominis (f) sta-tura est, et extra hominis peccatum est. Quæ ergo callida religionis tuæ professio est, similem secun-dum Scripturas Patri Filium dicere; cum ad imagi-nem et similitudinem Dei homo tantum factus sit? Quid itaque verbis fallis? Quid arte eludis? Cur non æqua-lem Deo (huc enim secundum Scripturas) pie dicis?

22. *Filii prælati æqualitate similitudo potest prædi-cari.* — Sed vereris, ne æqualem dicens, inmiscibilem 579 significes? Sed verum intellige, quod hinc æqua-lis Deo esse intellectus est, quia sibi (g) proprium Deum professus est esse; et protestari patrem sibi

Filium visibilem, natura perinde discrepare conten-debant.

(a) Lips et Par., cum imaginem. Rectius alii libri, cum imagine, quasi cum imaginis vocabulo: puta, ubi C Dens dixit hominem ad imaginem Dei conditum, ad-junxit et ad similitudinem.

(b) In vulgatis, æquat. In ms. Colb., æquetur: ex quo confectus æquatur. Tum particulam et, quæ perinde est ac etiam, frustra removerat Lipsius. Postea per eum profectus vero... tum. legendum est, cum profectu vero intelligentiæ prædicatur, dum ita dicitur. Hoc enim sibi vult, nusquam de Dei filio similitudinem prædicari, nisi cum iis adjunctis, quibus ipsius cum Patre æqualitas intelligatur; sed hoc apertius significari subjecto Joannis loco, in quo vir-tutis æqualitas non tantum similitudine operationis, sed, ut ita loquamur, identitate operum demonstratur. Quod illustrent præterea illa n. 48 verba, *Unum vero, quod sunt, hoc est non æqualitatem abnuere, sed incremento intelligentiæ fidem æqualitatis instruere.* Ibi enim incrementum intelligentiæ id est, quod hæc in-telligentiæ profectus.

(c) Editi, similiter: remittentibus mss.

(d) Supple, quia ei carnis est veritas.

(e) Er., Mir., Lips, et Par., in forma hominis est: haud seio an cum auctoritate. Tum mss. Colb. et Martin. Deus sit.

(f) Recen-tes mss. in hominis statura vel natura est; Lips. et Par. in hominis natura est: male. Quippe hic vox statura synonyma est verbo Apostoli *latus*, quo significatur in Christo similitudo quidem, sed non veritas carnis peccati. *Stampsit enim*, inquit ap-posite, Augustinus epist. nunc clxv, n. 19: ex Vir-gine veram quidem carnis substantiam; non tamen peccati carnem, quia non ex carnis substantia sive sen-suatum sive conceptum; mortalem sane ac per aures mutabilem, tanquam carni peccati sine peccato simi-litudo. Vides ipsammet Hilarium, lib. x de Trin. n. 25.

(g) Legendum hoc videtur, quia sibi patrem pro-prium. Ita enim Joannis verba, æqualem se faciens

proprium Deum esse, nativitatis demonstratio est. Mili quidem similitudo, (h) ne unioni detur occasio, sanata est: sed tibi a me non concedenda est: quia æqualem eundem, et similem postea pie fatebor. Similem autem Patri, similem quoque (i) et Deo, religiose prædicabo; similem vero ita, ut similitu-dini hoc dictum semper anteferam: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30): tu autem his omnibus contradicis, omnia similitudinem (j) excusatione defen-dis. *Negas Filium per nativitatem, negas Deum per naturam, negas similem per æqualitatem, negas ve-rum per unitatem.* Et jam quæro, quid ei reliquas similitudinis, cui nihil ad quod filius est, proprie-tatis impertias.

25. *Constantii in fide inconstantia.* — Hoc nunc a te, B Constanti, requiro, in qua tandem fide credas. Pergo (k) enim nunc per demutationis tuæ tempora, quibus usque in inum blasphemie tuæ barathrum descendens, per gradus præcipites cucurristi. Nam-que post primam (l) vere fidei synodi Nicænæ, congregato rursus (an. 514) Antiochiæ concilio, fidem tibi renovas. Sed accidit tibi, quod imperitis ædifi-catoribus, quibus sua semper displicent, accedere solet: ut semper destruas, quod semper ædifices. Ac ne me iniquam voluntatis tuæ judicem arguas, quid tibi in eadem (m) Encæniorum fide displiceat renuntio. (n) Ni me fallit, illud quod tuum est:

Deo, proxime his subnectuntur, quod patrem suum dicebat Deum; ubi patrem suum interpretatur Hilarium patrem sibi proprium.

(h) Hinc manifestam esse jam præmonitum Hila-rii sive in recipienda sive in rejicienda voce homœo-sion constantium. Vid. lib. de Synod. n. 72.

(i) Non satis habuit dixisse similem Patri: sed prudenter adiecit, similem quoque et Deo: quia supra, num. 14, ab Actici et Eudoxii discipulo audierat, *Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse.*

(j) Bad. excusationis. Editiones aliæ, excusationem. Mss. excusatione. Nobis omnino videtur legendum, et consensione.

(k) In vulgatis, *Ego enim nunc fidem tuam ignoro per demutationis tuæ tempora, quibus quisque in inum blasphemie tuæ barathrum... cucurrit: locus perturba-tus et interpolatus, in quo adjectum est fidem tuam ignoro præter fidem omnium mss. quorum ope nunc castigatur.* Quamquam ubi hi præ se ferunt ego vel ergo, restituendum duximus pergo: nec refugeremus eo. In ms. autem Martin. sic habetur: *Ergo usque nunc per demutationis tuæ tempora usque in inum,* D ete.

(l) Ita codex Colb. cum Martin. Alii autem, veræ fidei. Tum soli editi, *synodice*, ubi in ms. Mich., *synodi Nicænæ*, in Carn. *synodi vicem*, in reliquis *synodi Nicæni.*

(m) Editi, in eadem Nicæorum fide: emendantur ex scriptis.

(n) Ita ms. Vat. bas. Probari etiam potest cum Colb. et Martin. *nampe illud.* Minus bene autem alii cum editis, *minime fallit illud.* Deinde quod tuum est ideo dicit Hilarium, quia Constantino præsentem et ap-prohantem exposita est Antiochena fides, ejus sunt verba sequentia, quæ in prius vulgatis præter fidem mss. sic interpolata erant: *Patres generatum esse ex Patre Filium, dixerunt, Deum de Deo, etc.* Sane Hila-rius Constantio spoudens, se renuntiatum quod illius est, nihil debuit alio nomine renuntiare. Quis etiam credat illum glorioso Patrum nomine honora-

« Qui generatus est ex **580** Patre, Deum de Deo, A totum de toto, unum de uno, perfectum a perfecto, regeu de rege, (a) inconvertibilis, divinitatis essentialisque, virtutis et glorie incommutabilem imaginem. » His quidem ego, intra Nicæam scripta a patribus fide fundatus (b) manensque, non ego: sed tamen hæc tu emanando rescindis, ac sine fidei meæ damno tibi requiris perfidiam occasionem. Post synodum deinde Sardicensis (an. 357), omnem rursus adversum Photinum (an. 351) Sirmium catholicæ doctrinæ tuæ commoves curam. Sed tibi statim hoc, quod (c) utraque fide continebatur, exhorret: « Eos autem, qui dicunt de non exstantibus esse Filium Dei, vel ex alia substantia, et non ex Deo, et quod erat aliquando tempus aut sæculum quando non erat, alienos novit sancta et catholica Ecclesia. » B (d) Tuis ipsis dissides, et adversus tuos hostis rebellas. Novis vetera subvertis, nova ipsa rursus innovata emendatione rescindis, emendata autem iterum emendando condemnas. Suscipis etiam adversum deliramenta Osi et incrementa Ursacii ac Valentis, emendationum tuarum damnationes: sed mox (e) emendanda tua omnia esse, vel potius damnanda constituis. Offenders enim his paucis iniuicissimis tibi verbis: « Et si quis seniore tempore Patrem dicat Filio esse unigenito, juniorem autem Filium Patre, anathema sit. »

turum fuisse eos, qui Antiochiæ convenerunt? Sed qui prius Nicæorum loco Encæniorum legit, conatus est hic sibi congruere.

(a) Editi, *inconvertibilis*. Verius mss. *inconvertibilem*: quod refertur ad vocem *Filium*, quæ in superioribus Antiochena formulæ verbis exstat, non autem ad *imaginem*, uti liquet ex lib. de Synod. n. 29.

(b) Prima editio Par. *maneoque non ego, sed, etc.* Aliæ, *maneo, quæ non ego, sed, etc.* Omnes mss. *manensque non ego, sed*. Tamen evidens est ibi *ego* pro *ego* legendum esse, ut ipsum etiam textum non amplius sensu destinandum esse dixerimus. Quod confirmat illud lib. II ad eundem constitutionum, n. 8: *Ego enim penes me habeo fidem, exteriore non ego: quod accepi teuo, nec demuto quod Dei est*. Eadem ratione infra, num. 25, ubi exprobravit Hilarius Constantio, quod homœousion ab iis anathematizari jubebat, a quibus usurpatum est; quo sensu hoc ei exprobrat, subiunde declarat his verbis: *quod (nomen) tametsi nobis ad fidem otiosum atque supervacaneum, etc.*

(c) Duo mss. vera. Cæteri, *utrumque*. Magis placet cum vulgatis *utraque*, scilicet pseudo-Sardicensis, et Sirmiensi contra Photinum. Utriusque enim fidei sunt verba subnexa. Philippopolitanum conventum licet Sardicensem nominet Hilarius, cum tamen nolet ex ea constituisse factione cui Constantius favebat, non videri debet cum catholica Sardicensi synodo confudisse.

(d) Apud Er., Mir., Lips. et Par., *tu his ipsis*. Concilium Bad. cum mss., *tuis ipsis*.

(e) In duobus mss. *emendata*. Formulam Sirmii an. 357 editam vocat Hilarius *deliramenta Osi*, quia cum subscriptione sua ratam fecit, ac forte etiam quorundam verborum illius auctor fuit: *incrementa Ursacii et Valentis*; quia cum pro more suo ambiguis quibusdam sententiis adaverint: *emendationes Constantii*; quia cum approbando, emendavit quod Antiochia, Philippopolitana et Sirmii contra Photinum probaverat. *Damnationes* autem prædite formulæ, intelligit Orientalium Ancyre an. 358 congregatorum

24. *Fides nulla, ubi non una*. — Non calunniamur de rescissis, de quibus magis post Nicæam synodum (f) institutis conquerimur. Nam etiam in his omnibus nihil vitiorum subjacere affirmetur; **581** non tamen causa religiosæ voluntatis inesset: quia mali meditatio est, honorum demutatio; et non necessaria emendatio, perversitatis occasio est. Taceo cur nostra apud Nicæam a patribus gesta reseludis; non enim cum his tibi convenit: hoc tantum querro (g), cur tua damnas? Fidem enim unam et unum baptisma Apostolus prædicat (*Ephes. iv, 5*): jam quidquid apud te præter fidem unam est, perfidia, non fides est. Nam qui fidem emendando condemnas, damnationem fidei esse constituis; dum apud te aboleretur per alteram, quæ per alteram rursus abolenda est.

25. *Nullus juxta Arionos jam non reus*. — Cujus enim tu exinde episcopi manum innocentem reliquisti? Quam linguam non an falsiloquium coegisti? Quod cur non ad damnationem anterioris sententiæ demutasti? Damnae homœousion decernis (h), antiquitatis fidem, et pietatis securitatem. Anathematizari (i) homœousion ab his ipsis, a quibus usurpatum est, constituiti: quod tametsi nobis ad fidem (j) otiosum est, tamen rescindentibus fidei suæ damnatio est. Damnas (k) quoque et substantiæ nomen, quo te et Sardicensi synodo et Sirmiensi (l) pius esse Occidentalibus mentiebaris: quod tamen

definitiones: quæ mox emendantur, non longo post intervallo edita tercia Sirmiensi formulæ, quæ etiam non nihil immutata Ariminum delata est. Verba autem inferius laudata, sunt Ancyranus conventus in anathem. 11.

(f) In mss. Martin. et Colb., *institui conqueri*. Exstat quoque in cæteris *institui*.

(g) Sic ms. Colb. Alii vero, *queror*. Editi, *queror*.

(h) Scilicet fidei professione Accacii auctore in Seleuciensi synodo perfecta, in qua homœousion et homœousion rejiciuntur. His hand dissona sunt illa Gregorii Nazianz. Or. xxi: *Piam enim et veterem doctrinam ac Trinitatis patronum, jacto vallo, ac machinis impulsæ et labefactata consubstantialis voce sustulit*.

(i) Hanc vocem a Macedonio exogitatum fuisse trahit Theodoretus, l. iv hæret. Fab. c. 5. At certe constat ab iis usurpatum esse, qui illi adhaerebant. Neque minus est certum, eos ipsos postmodum Constantinopoli coactos esse, ut hæc vocem damnarent.

(j) Ita ms. Colb. cum Martini. In aliis autem libris, *vitiosum est*: quod non solum pugnat cum lib. de Synod. n. 72, sed et cum his hujusce libri n. 22: *Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est*: et num. 24: *Etiam in his omnibus (formalis homœousion asserentibus) nihil vitiorum subjacere affirmetur*.

(k) Eam nimirum suscipiendo fidei expositionem, quam Athanasius, lib. de Synod., ut prælectam Arimini, quamque Theodoretus, lib. II, c. 24, ut Nicææ in Thracia subscriptam, et Soerates, lib. II, c. 41, et Constantinopoli approbatam referunt.

(l) Id est, cum approbati et professus es quod in pseudo-Sardicensi et Sirmiensi synodo definitum est. *Eos autem qui dicunt de non exstantibus esse filium Dei, vel ex alia substantia, etc.* Adeoque perperam Ironicus ad an. 347, n. 42, ob hanc Hilarii locum quasdam exogitavit Constantii litteras ad synodum Sardicensem, quibus Filium unius cum Patre substantiæ profiteretur. Etiam post Ancyranum conventum substantiæ nomen tenent episcopi ejusdem impera-

prophetica auctoritate (a) susceptum, fidei intelligentiam continebat. Omne itaque, quod probatum gentium est, damnare jubes; quod improbatum semper est, sanctificare compellis. O tu scelestus, qui (b) ludibrium de Ecclesia facis! Soli canes ad vomitum sum redeunt: tu sacerdotis Christi resorbere **582** ea quæ expugnant coegisti. Probare eos id (c) in se confessionibus suis præcipis, quod ante damnaverant: in negando reos suos absolvunt, et se ipsos reos reddunt. Omnia in impietatem et in reatum detrustisti: dum omnes reos se esse atque impios, aut ex præsentibus statuunt, aut ex præteritis confitentur. Non recipit mendacium veritas, nec patitur religio impietatem.

26. Constantii in Orientales et Afros violentin. — Christianum te loqueris (d): sed quam non sis, ipse testaris: nec professioni tuæ gesta conveniunt. Substravisti enim (e) voluntati tuæ Orientales episcopos; neque solum voluntati tuæ, sed et violentiæ. Mandas tibi subscriptiones Afrorum, quibus (f) blasphemiam Ursacii et Valentis condemnaverant, reddi. Revenitentibus comminari; et postremum ad diripiendum mitis. Quid? existimas Christum non nisi per litteram judicare, et ad arguendam voluntatem egere chartula Deum? aut quod semel scriptum est, et per te violenter abreptum, id de conscientia posse di-

toris litteræ ad Antiochenos contra Eudoxium scriptæ, et a Sozomeno lib. iv. c. 14, relatæ, in quibus legere est: *Revocate, quæso, in memoriam primos illos sermones, tunc cum de fide inquireremus, quibus demonstrabatur Salvatorem nostrum esse filium Dei, et similem Patri secundum substantiam. Ubi Constantius memorare vultur fidem apud ipsos Antiochenos in Eucæstis expositam (quam primam censere solebant, qui respuebant Nicænam), ac respicere in hæc ipsius verba, divinitus essentialique (zai ovsiaz) et virtutis et gloriæ incommutabilem imaginem.*

(a) Bad. et Er., susceptum. Mir., Lips. et Par., suscepta. Verius mss. *suscipiunt*, puta substantivè nomen: quod in Scripturis usitatum probat Pheebadius Agen. et in Filii generationem convenire Propheta docet, cum ait, *Ex utero ante luciferum genui te.*

(b) Colb. ms. cum Martin., qui delubrum. In cæteris, qui ludibrium: ubi in excusis, quod ludibrium.

(c) In vulgatis desideratur se: quod restituitur auctoritate mss. Vat. bas., Martin. et Colb. Porro illud in se idem est quod *adversum se.*

(d) Duo mss., loqueris et prædicas: sed quia non sis. Mox in solis edit., nec confessioni tuæ.

(e) Hic versus, voluntati tuæ Orientales episcopos, neque solum, cum in prius vulgatis deesset, revocatur ex mss. Hic notatur violentia Orientalibus qui hominibus defendebant illata, et Ariminensium blasphemiam suscipere.

(f) Mss. Colb. et Mart., blasphemiam . . . condemnaverunt. Hanc blasphemiam interpretantur cruditi secundam formulam Sirmianensem lib. de Synod. descriptam. Idque putant ab Afris factum, quod a Gallis: quos Hilarius lib. de Synod. n. 2, testatur, missam e Sirmiensis oppido infidelis fidei impietatem damnasse. Hoc tamen discrimen ponunt, quod Galli eam statim atque edita est, ab ipsismet auctoribus acceperunt: Afros autem, cum jam auctores illius paderet, missa sit opera Basiliæ accerrimi eorum adversarii. Hinc opinantur Basilium apud Sozom. l. iv. c. 24, ab Acacianis insimulam esse, quod cum *Germínio et Ursacio et Valente communionem se habere scribens, eos tamen apud episcopos Afrorum accusasset*: et post

A viæ potestatis aboleri? Sequentur te quidem (g) in cineres chartule, sed eriminosorum apud Deum vivent damnationes. Unum tantum proficis, ut posteritas quid decernere in eos debeat, instructa sit timendo.

27. Ariani mortuis bellum indicunt. — Et o quantis ad impietatem proficis incrementis! Et ceteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitarum nullus est finis. Receptos enim jam in æternam quietem patres **583** nostros lacessis, et in decreta eorum per-versos irumpis. Apostolus communicare nos sanctorum (h) memoris docuit (*Rom. xii, 13*): in eas damnare coegisti. Estne aliquis hodie aut vivus, aut mortuus, cujus tu dicta non rescideris? Episcopatus ipsos, qui nunc videntur, sustulisti (i) penitus: quia nemo non jam per se damnatus est, et eum, a quo sacerdotium sumpsit, non jam et ipse damnavit. Cui nunc sanctorum memoriæ communicabitur? Anathema tibi trecenti decem et octo convenientes apud Nicænam episcopi sunt: anathema deinde omnes, qui variis exinde expositionibus adfuerunt. Ipse quoque pridem jam mortuus anathema tibi (j) pater tuus est, cui Nicæna synodus fuit curæ, quam tu falsis opinionibus infamatum perturbas, et contra humanum di-

pauca, quod *Illyriis, Italis et Afris dissidii et tumultus causa existisset*. Unde etiam inquitur eorum sententiam confirmari, qui formulam Sirmianensem, quæ imperatoris edicto necnon ininis ac penitis de manibus habentium erepta est, non cum Athan., lib. de Syn. p. 914, tertiam, sed cum Suerate, l. ii. c. 50, et Sozomeno, l. iv. c. 6, secundam intelligunt. Quamquam non hic ait Hilarius extorta blasphemiam Ursacii et Valentis exemplaria, sed tantum subscriptiones quibus illa emendanda fuerat. Et vero potius videri Athanasii sententiam, notis in Fragmentum postremum ostendemus.

(g) Abest in a mss. Martin. et Colb.

(h) Modo existat in latino textu *invenitibus*, in græco τὰς χρείας. Quamquam Curecellus legit τὰς πεινίας. Ob reverentiam erga patres catholicos episcopi, Frag. viii. n. 2, Arimino rescribunt Constantio, sibi nefas esse a Nicæna fide recedere, quam tot sancti et Confessores et Martyrum successores conscriperunt.

(i) Adjectimus penitus cum omnibus mss. Episcopatus penitus tollit Constantius, cum novam amplectendo fidem, damnat omnes superiorum temporum episcopos; et perinde eos etiam, qui licet ipsi consentiant, ab anathemate tamen episcopatum sumpserunt, hoc est, ab iis quos modo anathemate damnant. Vid. lib. de Synod. n. 91.

(j) Hieronymus in Chronico scribit, Constantinum a baptismo in hæresim lapsus esse. Tradit quoque Lucifer Calarit., l. de Heg. apost., illum se ad Arianos contulisse, et lib. i pro Athanasio, ipsi perosum fuisse Athanasium, quod noluerit esse Arianos. In quem locum Tillius, *Hinc apparet, inquit, Imperatorem Constantinum Magnum in senectute fuisse Arianos: quod plerique etiam historici narrant*. Aliud tamen scriptis suis mandantur non modo Hilarius, sed et Athanasius ad Solit.; Epiphanius, hæc. 69, n. 12; Ambrosius, Or. de obitu Theodosii, n. 40, etc. Ino Ariminensis Concilii catholici patres, Fragm. viii. n. 2, testantur Constantium, cum fidem Nicænam teneret, baptizatum ad quietem Dei commigrasse.

vinumque iudicium cum paucis satellitibus tuis profanis (a) impugnas. Sed non licet tibi nunc regno potentis etiam in posterum præjudicare. Exstant enim litteræ, quibus id, quod tu criminiosum putas, pie tunc esse susceptum (b) docetur. Audi verborum sanctam intelligentiam, audi Ecclesiam imperturbatam constitutionem, audi patris tui professam fidem, audi humanæ spei confidentem securitatem, audi hæreticæ damnationis publicum sensum, et intellige te divinæ religionis hostem, et inimicum memoris (c) sanctorum, et paternæ pietatis hæredem rebellem. (d)

Additamentum ex libris de Trinitate.

28. *Ex lib. II de Trin., num. 6.* Pater est, ex quo omne quod est consistit. Ipse in Christo et per Christum origo omnium. Cæterum (e) esse ejus in sese est: non aliunde quod est sumens, sed id quod est, ex se atque in se obtinens; infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non continetur in loco; semper ante ævum, quia tempus ab eo est. Curte sensu si quid ei putas ultimum esse, cum semper invenies: quia cum semper intendas, semper est quod intendas. Sæmper autem loquens ejus intendere 584 ita tibi est, ut ei esse (f) sine fine est. Sermo in eo deficit, non natura clauditur. Iterum revolve tempora, esse semper invenies: et cum calculi numerus in sermone defecerit, Deo tamen semper esse non deficit. Intelligentiam commuue, et totum mente complectere; nihil tenes. Totum hoc habet reliquum, reliquum autem hoc semper in toto est. Ergo neque totum est, cui reliquum est; neque reliquum est, cui est omne quod totum est. Reliquum enim, portio est; omne vero, quod totum est. Deus autem et ubique est, et totus ubique est. Ita (g) regionem intelligentiæ excedit, extra quem nihil est, et cujus est semper ut semper sit. Hæc veritas est sacramenti Dei, hoc inperspicibilis naturæ nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis, infinitus: ad quem et eloquendum sermo silent, et investigandum sensus hebeat, et complectendum intelligentia coarctetur.

29. *Ex lib. III de Trin., num. 18.* Valens itaque Filius hujus nativitatæ suæ fidem facere, factorum suorum nobis posuit exempla, ut per inenarrabilium gestorum suorum efficientiam de virtute nativitatæ

A inenarrabilis doceremur: cum aqua sit vinum, cum quinque panes, saturatis quinque millibus virorum, excepto sexu et ætate reliqua, replent fragmentis cophinos duodecim. Res cernitur, et necitur; fit, et non intelligitur; ratio non apprehenditur, effectus ingeitur. Stultum est autem, calumniam in eo inquisitionis intendere, in quo comprehendi id unde quaritur per naturam suam non potest. Ut enim inenarrabi est Pater in eo quod ingenuus est; ita enarrari Filius in eo quod unigenitus est non potest; quia ingenuus est imago qui genitus est. Cum enim sensu atque verbis imaginem apprehendimus, necesse est (h) etiam cum cujus imago est consequamur. Sed invisibilia persequimur, et incomprehensibilia tentamus, quibus intelligentia ad conspicabiles res et corporeas coarctatur; non erubescimus stultitiam, non nosmetipsos irreligiositatis arguimus, Dei arcanis, Dei virtutibus calumniamus. Quomodo Filius, et unde Filius, et quo damno Patris, vel ex qua sit portione natus inquirimus. Habueras in exemplo operationum, ut crederes Deum efficere posse, quorum intelligere efficientiam non possis.

30. *Ex num. 19 ejusdem libri.* Queris quomodo secundum Spiritum natus sit Filius: ego te de corporeis rebus interrogo. Non quero quomodo natus ex virgine sit: an detrimentum sui caro perfectum ex se carnem 585 generans perpessa sit. Et certe non suscepit quod edidit: sed caro carnem sine elementorum nostrorum pudore provexit, et perfectum ipsa de suis non imminuta generavit. Et quidem fas esset, non impossibile in Deo opinari, quod per virtutem ejus possibile fuisse in homine cognoscimus.

31. *Ex num. 20.* Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, et divinarum secretorum atque virtutum gravem arbitrum consulo, ut mihi imperito, et tantum de omnibus Deo ut sunt ab eo dicta credenti, rationem saltem facti istius afferas. Dominum audio, et quia his credo quæ scripta sunt, scio jam post resurrectionem frequenter videndum se in corpore præbuisse multis non credentibus; (i) certe Thome non nisi contractatis ejus vulneribus credituro, sicut ait: *Nisi videro in manibus ejus (j) figuram clavorum, et mittam digitum meum in locum clavorum, et mittam manum meam in latus ejus, non credam (Joan. xx, 25).* Dominus se ad omnem intelligentiæ nostræ imbecillitatem accommodat, et du-

huc translatum est, nec satis apte adsutum. Quocirca parum abfuit quin omnino supprimeretur.

(e) Abest esse a mss.

(f) Excusi hic adhibebant semper: refragantibus mss.

(g) Sic Bad. et Er. ut lib. de Trin. Alii vero libri, religionem.

(h) Mss., necesse est cum eo cujus imago est, consequitur: male. Pejus autem editi, Tui enim sensu dictis verbis imaginem apprehendimus necesse est, cum cum cujus imago est consequemur.

(i) Editi, Credo Thome, etc. Mss., Certe Thomas non nisi contractis ejus vulneribus crediturum se ait.

(j) In mss., clavum.

(a) In mss. Martin. et Colb. profanus: et mox, nunc regni potentiam in posterum, etc., ubi Bandinus ac Latinus malebant regno potentia.

(b) Idem mss. docetur. Illic maxime respicit vocabulum hominonem, cujus ambiguitatem obiectare hæretici solebant, ut patet ex his libri de Synod. n. 91: *Interpretati Patres nostri sunt post synodum Nicænam hominonem proprietatem religiose. Exstant libri, manet conscientia.*

(c) Bad. et Er., auctorum. Lud. Mirans atque Latinus, avorum: superiorum immemores, quibus sanctorum memoris committandi præceptum expleatur.

(d) In codice basilicæ Vaticane hic absolvitur liber. Quidquid autem superest ex libris de Trinitate

bitate: infidelium satisfacturam, arcuum virtutis invisibilis operatur: facti rationem, quisquis (a) eris ecclesiarum rerum scrutator, expone. Erant discipuli inclusi, et secreto post passionem Domini conjuncti considerant. Dominus Thomæ fidem propositis conditionibus confirmaturus assistit, palpandi corporis, et contrectandi vulneris oblitit facultatem: et utique qui conjunctus recognoscendus sit, necesse est ut corpus in quo est conjunctus atulerit. Quare ergo per quos clausæ domus partes sese corporeis intulerit, Diligentem enim Evangelista expressit, dicens: *Venit Jesus jamis clausis, et stetit in medio discipulorum (b) suorum (Ibid., 26)*. An constructa parietum penetrans, solidam lignorum naturam impenetrabilem transcurrit? Stetit namque corporeus, non simulatus aut fallax. Sequantur ergo cæli mentis tue penetrantis ingressum, et cum eo clausam domum intelligentiæ tuæ visus introeat. Integra sunt omnia et obscurata: sed ecce assistit medius, cui per virtutem suam universa sunt pervia. Invisibilibus calcuminiaris: ego a te visibilibus exposco rationem. Nihil cedit ex solidu, neque per naturam suam aliquid tanquam lapsu insensibili ligna et lapides admittunt. Corpus Domini a sese non deficit, ut sese resumat ex nihilo: et unde qui assistit in medio est? Cedit ad hæc et sensus et sermo, **586** et extra rationem humanam est veritas facti. Ideo ergo ut de nativitate (c) fallimus, ita et de ingressu Domini mentiamur. Dicamus factum non fuisse, quia intelligentiam facti non apprehendimus: et cessante sensu nostro, facti ipsius cesset effectus. Sed mendicium nostrum facti fides vivit. Adstitit Dominus clausa domo in medio discipulorum: et Filius est natus ex Patre. Noli negare quod steterit, quia per intelligentiam infirmitatem consistentis non (d) conseruaris introitum: noli nescire quod ab ingenito et

A perfecto Deo patre unigenitus et perfectus filius deus natus sit, quia sensum et sermonem humanæ naturæ virtus generationis excedat.

52. Ex num. 21. Et omnia quidem insuper mundi opera adesse nobis in testimonium possent, ne ambigere de Dei rebus atque virtutibus fas crederemus. Sed in ipsam veritatem infidelitas nostra procurrit, et violenti in excidium Dei potestatis irumpimus. Si liceret, et corpora et manus ad eorum levarem, solem astraque cætera animi cursus suis limitibus proturbarem, permisceremus decessus Oceani et accessus, fluentia etiam fontium inhiberemus, et naturas fluminum referremus, concuteremus fundamenta terræ, et toto in hæc opera Dei parricidio desaviremus. Sed bene est, quod nos intra hæc modestiæ necessitatem natura corporum detinet. Certe non fallimus, quid, si liceret, essemus acturi: namque quia (e) possumus, profana voluntatis audacia naturam veritatis convellimus, et bellam dicis Dei comparamus.

55. Ex lib. n. de Trin. n. 9. Cesset dular querelarum. Nam te, quisquis es qui hæc requires, non revoco in excelsum, non in amplitudinem tendo, non deduco in profundum. Nonne æquanimiter ignorabis Creatoris nativitatem, ignorans originem creaturæ? Hoc saltem requiro, sentiens te genitum, et quæ ex te generentur intelligis? Non quæro, sensum unde hauseris, vitam unde sortitus sis, intelligentiam unde adeptus sis, quale sit quod in te est, odor, sensus, visus, auditus; certe nemo quod facit nescit: C quare unde ista his (f) quos generas indulgas, qualiter sensum inseras, oculos accendas, cor affigas. Hæc, si potes, enarra. Hæbes ergo quod nescis, et tribuis quæ non intelligis: æquanimiter imperitus in tuis, insolenter in Dei rebus ignarus.

(a) Mss., *quisquis hæres*.

(b) Hic a mss. abest dumtaxat *suorum*.

(c) Rursum hic edit. *fallimur*: denotat emendandum ex scriptis.

(d) In mss., *sequaris*.

(e) Et hic editi partem negantem præligunt; reititibus mss.

(f) Aliquot mss. *quibus retineris*: mox Mich. *cor affigas*, non *coraffigas*.

ADMONTIO IN LIBRUM CONTRA AUXENTIUM.

I. Libro hoc, ut cum Hieronymo (*de Scrip. eccl.*) D loquamur, eleganter de suis cum Auxentio Mediolani gestis catholicis certioribus facti. Illum Constantii tempore, ac proinde ante annum 361, editum esse repugnat; quamvis hoc sanare videantur expendenda suo loco Facundi Herimianensis verba (*Facundus, t. in Spicil., p. 418*). Neque magis veritati consentanea est Baronii ac Blondelli sententia, qua eum anno 369 scriptum volunt eum eo tempore Hilarius, Hieronymo, Sulpicio Severo et Gregorio Thronensi auctoribus, a vivis excessisse comprobetur. Deceptus uterque fuit ex mendosa

priorum editionum lectione, qua Auxentius ita scribebat num. 12: *non oportere 600 episcoporum unitatem post tantos labores ex contentione paucorum hominum refricari abjectis decretis ante annos decem*, ut de contemptu Ariminensium decretorum ante annos decem editorum conqueri videretur. Verum ex ea ipsa lectione jam castigata internosci verius potest hujus operis tempus. Cum enim pro abjectis decretis ante annos decem, legendum sit *ab abjectis ante annos decem*; cumque Auxentius quos illic abjectos intelligat, subinde declaret his pusteris epistolæ suæ verbis: *Sic enim cognosces Sere-*

ntias vestra, quia qui jamdudum depositi sunt, hoc est, Hilarius et Eusebius, continentur ubique schismata facere: hinc tantum sequitur, scriptam esse Auxentii epistolam, et perinde reliquum opus, decem annos post quam duo illi fortissimi Præsules abjecti fuere. At vero Eusebium a concilio Mediolanensi anni 355, a Biterrensi autem anni 356, Hilarium in exsilium ejectum fuisse nemo ignorat.

II. Præterea ut operis hujus tempus certius diagnoseatur, explorare juerit quando Valentinianus Mediolani versatus sit. Hilarii enim cum Auxentio congressum, illo ibi commorante, habitum fuisse manifestum est. Mediolani autem Valentinianum anno 364, identidem versatum esse, fidem faciunt rescripta inde hoc ipso anno data kalendis juniis, 13 kal. Jul., 11 kal. sept., prid. non. novemb., necnon 15 et 7 kal. dec. Neque minus liquet ex variis rescriptis, eum in eadem urbe maximam anni subsequenti partem transexisse. Porro Amiani (lib. xxvi, c. 6) testimonio ac pluribus aliis monumentis constat, Valentinianum mense novembri anni 365, venisse Parisios, neque annis subsequentibus a Galliis deressisse. Unde cum perspicuum sit, prædictum congressum ante mensem novembrem ann. 365, fuisse habitum; inquirendum dumtaxat restat, habitus sit anno 365, an 364. Neutrum quidem certo definire licet: postremum tamen, considerata congressus hujus occasione, et rerum in eo gestarum serie explicata, longe probabilis apparebit.

III. Eusebium Vercellensis, Rufino teste, lib. 1 Hist. Eccl., cap. 50, post Alexandrinum concilium anni 362, in Italiam rediens, Hilarium nostrum ibi nactus est ad restaurandas hujus regionis ecclesias sedulo incumbentem, eique se in idem opus adjunxit. Sicut autem dubium non est, quia duo illi viri id tum maxime adnisi sint, ut Italiam Auxentio tamquam nequissima peste liberarent; ita non est ambigendum, quin hæreticus ille, qui lidem pro tempore simulare noverat, statim atque imperatoris novi opportunitas data est, eos apud illum prævertere conatus sit, a quibus exitium sibi impendere prævidebat. Hinc factum est, ut Hilarium et Eusebium apud imperatorem infamaret (num. 14) uti schismatum auctores, et ecclesie Mediolanensis perturbatores; dum sibi (num. 5), qui una cum Rege Christum Deum vereque Dei filium ante tempora genitum profiteretur (num. 12), inique apud populum inurebant hæreseos notam. Tum (num. 6) rex pacis studiosus, qui forte sicut ecclesias ab Auxentio occupatas ipsu adventu suo per vim ei eripere a clementia sua alienum ducebat, ita censebat regia majestate indignum, ut ipse in angulis religionis suæ cultum exerceret: gratulatus est fidem, ut sibi videbatur, catholicam ab Auxentio asseri, adeoque posse se adventu suo populum hætenus ab episcopo suo abhorrentem in unam communionem reducere. Itaque sine mora edicto (*Ibid.*) gravi vetuit, ne deinceps a quoquam Mediolanensis ecclesia perturbaretur. Edicto huic non obsequendum ratus Hilarius, etiam importuna

interpellatione suggestit, Auxentium aliter credere, quam rex ipse aut omnes alii existimarent. Hinc congressus, ejus gesta hoc libro narrantur, jussu regis habitus. Et hæc quidem omnia, quæ ex ipsis Hilarii verbis assequi aut certe subodorari est, in id tempus, quo Valentinianus Mediolanum primum pervenit, ac proinde in annum 364, longe magis quam in subsequentem conveniunt.

IV. Nec movere debet, quod Auxentius Eusebium et Hilarium ante annos decem abjectus seu depositus vocet. Ea enim verba hæretici sunt in æstu disputationis, qui quo meliorem causam suam faciat, hyperbolice loquitur: quomodo proxime ante Ariminensis Concilii (quo Sulpicio teste, eique consentiente Athanasio (*Sulp. pag. 252, Athanas. de Syn. p. 874. et B. epist. ad Afr.*), non multi supra quadringentos, immo juxta Maximinum Ariam (*apud Augustin. coll. cum eodem Maxim. n. 2*) trecenti et triginta dumtaxat convenere sexcentorum (num. 12) episcoporum unitatem jactitare non erubescit. Sed et hanc synodum, quæ subinde ab omnibus explosa est, haud scio an fidenter adeo anni 365 laudare ausus esset homo li-dei simulanda: studiosus.

V. Ad hujus Tractatus complementum desideratur libellus, quem regi sese obtulisse et epistolæ suæ subtexuisse testatur Hilarius (num. 6): desideratur et Ariminensis fides, quam una cum libello suo Auxentius se Valentiniano tradidisse sub ejusdem libelli finem commemorat.

VI. Neque defuere qui ambigerent, an eam Auxentianæ fidei expositionem, ejus exemplum num. 9 promittitur, germanam haberemus. Quamvis enim subjectos ad calcem hujus epistolæ Auxentii libellus hoc nomine inscribatur; in eo tamen non offendere verba illa ambigua, natum Deum verum filium, que in Auxentii expositione fraudulenter ad fallendum composita Hilarius, num. 7, relegit ac reprehendit. Deinde in eodem libello altum illis videtur de Nicææ in Thracia gestis silentium, quo tamen, uti ex num. 7 liquet, Auxentius ab ipso sermonis sui exordio sancta esse testatur.

VII. At prima illa ac præcipua dubitandi ratio jam nulla est, ubi verborum ambiguitas apparet ex antiquissimo codice S. Petri in Vaticano restituta. Altera vero, cum ex diversa unius ejusdemque synodi appellatione nata sit, facile solvitur. Quæ enim Auxentius ad extollendam fidei suæ rationem sexcentorum hominum Arimini gesta mendaciter jactat, ea Hilarius ad eandem deprimendam Nicææ in Thracia paucorum esse prædicat. Ro enim vera Ariminensis Concilii non alia fides, nisi quæ Nicææ Bithylæ edita; nulla proprio gesta, nisi quibus Arii sectatores anathemato feriuntur. Quia tamen formula Nicææ in Thracia cusa, et a paucis subscripta, Arimini tandem per vim inducta est; eam Hilarius, quam autem Nicææ in Thracia fixerat, etiam Ariminensis synodi nuncupari perimit bis verbis, *Sed de Ariminensi synodo nihil dicamus*, quibus cum proxime adjectat, *que ab omnibus est religiose dissoluta* in eam

ratione Auxentii causam nihil juvari satis ostendit. A

VIII Itaque ex duplici illo capite, ex quo dubius videbatur Auxentii libellus, nunc certius ei asseritur. Cetera etiam conveniunt. In eo quippe versutus ille hæreticus, num. 13, profitetur, quod Hilarius eum affirmasse notat, se Arium numquam scisse. Idem contestatur, num. 14, Hilarium olim depositum aut accusatoris aut iudicis personam habere non debere: quod sibi ab eo objectum strenuus Christi confessor uarrat, num. 6. Qui quidem etsi nonnulla confutat tanquam ab Auxentio asserta, quæ in ipsius libello non exstant, ea haud dubie pertinent ad ipsa Niceæa Thraciæ seu Ariminii gesta, quæ ille toto animo amplectus libello suo subiicienda curaverat.

IX. Totum hoc opus in antiquo codice Carnetensis ecclesiæ inscribitur: *Epistula ad Catholicos de* B

Auxentium: in quinque aliis: *Tractatus vel liber contra Auxentium Arianum Episcopum Mediolanensem*. His favet Hieronymus, a quo *elegans contra Auxentium libellus* appellatur. Vulgatus titulus: *Contra Arianos vel Auxentium Mediolanensem liber*, ex veterimo ms. S. Petri de Urbe est expressus. Reipsa epistola est ad catholicos contra Arianos, quos exordium spectat; sed nominatim contra Auxentium, de cuius secum gestis Hilarius catholicos admonet. In his omnibus cum erga Imperatorem, a quo iniuria passus erat, sedato ac reverenti animo se gerit; palam facit se pro sua causa nescire irasci, suoque exemplo confirmat summam principibus exhibendam esse reverentiam: tum vero maxime eis ignoscendum, cum ex imprudentia aut errore peccaverint.

593-594 SANCTI HILARII
CONTRA ARIANOS,
VEL
AUXENTIUM MEDIOLANENSEM,
LIBER UNUS.

(SCRIPTUS ANNO 364.)

Dilectissimis fratribus in fide paterna manentibus, et Ariam hæresim detestantibus, episcopis, et omnibus plebibus, Hilarius conservus vester (a) in Domino æternam salutem.

1. *Pacem veram frustra tentat Hilarius componere.* — Speciosum quidem nomen est pacis, et pulera est opinio unitatis: sed quis ambigat eam solam Ecclesiæ atque Evangeliorum unitatem pacem esse, quæ Christi est? Quam ad Apostolos post passionis suæ gloriam est locutus (Joan. xx, 19), quam ad æterni mandati sui pignus commendavit (b) abiturus, hanc (c) nos, Fratres dilectissimi, et amissam quærere, et turbatam componere, et repertam tenere curavimus. Sed huius ipsius nos fieri vel participes vel auctores, nec temporis nostri peccata meruerunt, nec inimicentis antichristi prævii ministrique sunt pacis: qui pace sua, id est, impietatis suæ unitate se jactant, agentes se non ut episcopos Christi, sed antichristi sacerdotes.

2. *Antichristi plures.* — Ac ne maledicis verborum in eos uti conviciis arguamur, causam perditionis publicæ, ne cuiquam ignorata sit, non taceamus. Antichristos plures esse, etiam apostolo Joanne prædicante, cognovimus (I Joan. ii, 18). Quisquis enim Christum, qualis ab apostolis est prædicatus, negavit, antichristus est. Nominis antichristi proprietates est, Christo esse contrarium. Hoc nunc sub opinione falsæ pietatis efficitur, hoc sub specie prædicationis evangelicæ laboratur, ut Dominus Jesus Christus, dnm prædicari creditur, denegetur.

3. *Ecclesia subsidiis humanis fundata non fuit.* — Ac primum miserari licet nostræ ætatis laborem, et præsentium temporum stultas opinionibus congemiscere, quibus patrocinari Deo humana creduntur, et ad tuendam Christi Ecclesiam ambitione seculari (Ms. Carr. sæculi) laboratur (d). Oro vos, episcopi qui hoc esse vos creditis, quibusnam suffragiis ad prædicandum Evangelium apostoli usi sunt? quibus

(a) Has voces, in Domino æternam, restitimus ex mss.

(b) Mss. summo consensu, habituris; phrasi quidem satis singulari, non omni tamen sensu destituta.

(c) Hoc de se modeste insinuat Hilarius, qui pacem amissam quærere non destitit toto exsilio sui tempore, turbatam post Ariminense concilium composuit, et magna ex parte repertam summo studio tenuit. Sed quæ retro sunt oblitus, quasi nihil dum præstitisset, quia huic Mediolanens civitati frustra tentasset procurare, sequentia subiicit.

(d) Facundus Hermian., Spicil. t. iii, pag. 418, dum hæc ita laudat: *Sanctus Hilarius episcopus, confessor et doctor egregius, quibusdam episcopis tempore Constantii imperatoris, quo Ariam sub nomine*

pacia et regis pervaserant universas pene totius Orbis locales ecclesias, dixit, etc., rerum ac temporum ignorantia videtur lapsus. Non enim Constantio, sed Valentiniano imperante scripsit hæc Hilarius: quo tempore ad ecclesias suas Eusebius, Lucifer, Hilarius ipse, alique redierant. Unde Ariani saltem in Occidente non omnes pene ecclesias locales obtinebant. Cum tamen subsequens Hilarii declamatio in id potius cadat quod Ariani sub Constantio egissent, quam in id quod sub Valentiniano agerent: commodè possunt hæc Facundi verba intelligi. Quia vero Valentinianus nimio pacis studio, et amore localis ecclesiæ quam Auxentius occupabat, versuti huius hæretici fidem propius explorare timuit, et professione secundum vocum sonos catholica contentus illius commu-

alij potestabilibus Christum predicaverunt, gentesque fere omnes ex idolis ad Deum transferunt? Aut aliquam sibi (a) assumebant et palam dignitatem, hymnum Deo in carcere later catenas et post flagella cantantes; relictisque regis Paulus, cum in theatro spectaculum ipse esset, Christo Ecclesiam congregabat? Nerone se, credo, aut Vespasiano, aut (b) fecio patrocinantibus tuebatur? quorum in nos odii confessio divine predicationis effloruit. Illi manu atque opere se alentes, intra conacula secretaque coemptes, vicus et castella gentesque fere omnes terra ac mari contra senatusconsulta et regum edicta peragrantes, claves, credo, regni soliorum non habebant? Aut non manifesta se tum, Dei virtus contra odia humana porrexit, cum tanto magis Christus predicaretur quanto magis predicari inhiheretur?

4. *Fidei vis illata improbat.* — At nunc, prohi dolor! divinum fidei suffragia terrena commendat, nequeque virtutis **595** sue Christus, dum arbitrio nominis sui conciliatur, arguitur. Terret exsiliis et carceribus Ecclesia; et redique sibi cogit, quæ exsiliis et carceribus est credita. Pendet (c) ad dignationem communitantium, quæ persequendum est consecrata terrore. Fugat sacerdotes, quæ fugatis sunt sacerdotibus propagata. Diligi se gloriatur a mundo, quæ Christi esse non potuit, nisi eam mundus odisset. Hæc (d) de comparatione tradita nobis olim Ecclesie, nunquam deperditæ, res ipsa quæ in oculis omnium est atque ore, clamavit.

5. *Antichristi tempus jam adesse.* — Quid autem **C** illud sit, quod ignorandum ultra non sit breviter exponam. Secundum prædicta Deum plenitudinem concretata sunt tempora. (e) Circumscripserunt enim ratio eorum celestibus libris dicitur: ac necesse est in ipsam nos ætatem antichristi incidisse, cuius, secundum Apostolum (II Cor. xi, 14), unius-

modam suscepit; postmodum in nimium illum parietum ecclesie anorem iavelitur: veritas hinc dubie, ne episcopi, qui in imperatoris comitatu frequentes erant, in eandem dissimulationem abirent, et hæretica communiione poluerentur.

(a) Sex mss. *assument.*

(b) In antiquioribus mss. Vat. bas., Carnut. et Coll., *Docis.*

(c) Lips. et Par., *adignatione*; remittentibus aliis libris.

(d) La mss. *de de*, non *hæc de*. M. v. apud Bud., Er., Mir. et in quinque mss., *vanquam deperditæ*. In Michielino autem ab eadem manu et in eodem contextu adijcitur, *vel, nunc quam deperditæ*: quomodo legendum Erasmus ad marginem asserunt, ac post eum legere Lips. et Par. Habet mss. bas., Vat., *nunc vult deperditæ*: ubi ex Carnut. reponimus, *nuncque deperditæ*.

(e) Editi, *incircumscripserunt*: emendantur ex mss.

(f) Miræ magis placent rero, reluctantibus omnibus veteribus libris: nec demeritis castigatio fuit; quamvis hic Hilarii sententia non ea sit, ut incerta opinio anteposita veritati, sed ut quod verum ac certum est, ab Ariano proponatur velut incerta opinio. De generatione enim in Filio, quia menarialis esset, volebant quiquam deflorari, quos singularis Pluribusque Agri, *Illud autem, inquit, quis forte æquanimiter possit, ut quem in manus habere pro certo ponunt, hujus naturam habent in incertum*. Adversus eandem illorum

Atris in lucis se angelum transformantibus, ab omnium hære sensu et conscientia is qui est Christus aboletur. Ut enim erroris affirmatio certa sit, incerta (f) veri opinio antefertur: sitque antichristi jam pervium, Christum esse esse se fallere, de quo nunc usque dissensum sit. Hinc illa varia opiniones, hinc sub iminis (g) Christi fide predicatio plurimorum, hinc nuper Arii spiritus ex angelis diabolis in lucis angelum (h) transfiguratus: cuius hæreditas (i) omnis ad Valentem, Ursacium, Auxentium, Germinium, Gaium successit atque delulsit. Nam ipsi nunc Christum novum, per quem antichristus subreperet, intulerunt.

G. *Auxentii, Valentis, etc., de Christo opiniones.*

Plurimum autem nocet hæresis latens. — Volunt enim hunc **B** suum Christum non ejus divinitatis esse cuius et Pater est; sed (j) esse potentem et præstantem ceteris abis **596** creaturis creaturam, eumque per voluntatem Dei ex nihilo substituisse: et eum ante omnia quidem sæcula, et ante omne omnino tempus natum ex Deo Deum esse; sed non ex substantia Dei esse, neque divine in conativitatis, majestatisque ejus, (k) quæ Dei eum intelligendam veritatem; ne quam verus sit Deus qui pater est, tam verus sit Deus qui filius est: ut id, quod unum esse Filium et Patrem in Evangeliiis prædicatur (Joan. x, 30), in voluntatis tantum sit et charitatis societate, non in divinitatis veritate. Quæ si in Filio non eadem est ipsi illa quæ Dei est, ut in confessione fidei Deus unus sit; cur Deum Filium, eum ante tempora et sæcula confitentur, nisi quia Dei nomen sancto cuique per indulgentiam (l) æternitatis est destinatum? Aut regenerati omnes non vere Dei filii sunt, aut angeli omnes, per Christum utique conditi, non ante omnia tempora et ante omnia omnia sæcula sunt creati? (m) Verum ad antichristum minoris invidia intendendum, miserisque credendum, tribuant Christo Dei nomen: quia hoc et hominibus

artem in Ariminensi synodo apud Athanas. lib. de Synod., p. 876, conclamabant catholici. *Nos non quæ fide indigeremus, hæc convenimus, etc.*

(a) Par. cum mss. Coll. a recenti manu, *Christi nomine*.

(b) Mss. *figuratus*. Aliter legitur paulo superius et initio libri in Constant.

(c) Ita mss. Ad editi, *hæreditas nominis*: et mox post Lipsium Par., *accessisque deflavit*. Hæc ut et superiora ad Ariminensium concilii gesta referuntur. Tantum omittit Hilarius Demophilum, quem memoratis adjungit Athanasius, lib. de Synod., p. 874. *Venerunt, inquit, ad eundem locum Germinius, Auxentius, Valens, Demophilus, et Gaius. Ibi cum ceteri episcopi ex sacris literis verba sua formarent, illi charitalem exhibuerunt, etc.* Hi omnes eam ob rem a synodo excommunicati leguntur.

(j) *Exstiti, esse cum præstantem, omisso verbo potentem, quod habent omnes mss.*

(k) In mss. Coll., *quæ Deus est.*

(l) *Vox æternitatis, et mox præcepta non, desiderabantur in ante vulgata. De angelorum ante tempora conditio videtur, p. 129, not. b (not. eol. 455 nos. edit.)*

(m) *Excusa, Verum antichristum invidiosius minoris invidia, suppresso ad, et addito arbitror propter fidem mss. et Hilarii sententiam: quam ut conciliaret Georgius Bullus, pro invidia, legendum esse per fidem quod datur. Ap. ita artem fit opæ mss.*

sit tributum : fateatur vere Dei filium ; quia sacramento baptismi vere Dei filius immersionisque perficitur : autem tempora et saecula confitentur ; quod de angelis atque diabolo est non negandum. Ita Dominum Christo sola illa tribuuntur, quae sunt vel angelorum propria, vel nostra. Ceterum, (a) quod Deo Christo legitimum et verum est, Christus Deus verus, id est, eadem esse Filii quae Patris divinitas denegatur. Et hujus quidem usque adhuc (b) impietatis fraude perficitur, ut jam sub antichristi sacerdotibus Christi populus non occidat, dum hoc putant illi (c) fidei esse, quod vocis est. Audiunt Deum Christum ; 597 putant esse quod dicitur. Audiunt filium Dei ; putant in Dei nativitate inesse Dei veritatem. Audiunt autem tempora ; putant idipsum autem tempora esse, quod semper est. Sanctiores aures plebis, quam corda sunt sacerdotum. Si Deum verum Arianum praedicant Christum, Deum sine fraude confessi sunt : quod si Deum dicunt, et negant verum ; tribuunt nomen, et adiunt veritatem.

7. Hilarii cum Auxentio Mediolani gesta. Auxentius consubstantialitatem confitetur. — Quamquam igitur impiissimis eorum blasphemis plene omnes (d) ecclesiarum eburnae, pleneque iam libri sint : quid proxime tamen acciderit, non tacendum est. Cum edicto gravi sanctus (Carn: ms. sanctissimus) rex perturbari ecclesiam Mediolanensem, quae Deum verum Christum et unius cum Patre divinitatis et substantiae confitetur, sub unitatis specie et voluntate jussisset ; etiam importuna interpellatione suggesti, Auxentium blasphemum esse, et omnino hostem Christi habendum : idque adieci, eum aliter credere, quam rex ipse, aut alii omnes haberent. Quibus (e) rex permotus ; audiri nos a Quæstore et

Magistro precepit, consentientibus una nobiscum episcopis fore decem. Primumque, ut in foro solet, de persona calumniatus est, damnatum (f) quondam me a Saturnino, audiri ut episcopum non oportere. Non est inane temporis, quid ad hæc responsum sit, enarrare : sed qui tunc audiebant, de fide potius, ut regi placuerat, agendum esse dixerunt. Conque jam in areto esset negandi (g) periculum ; credere se Auxentium Christum Deum verum, et unius cum Deo patre divinitatis et substantiae est professus. Placuit igitur hoc scribi, et ne memoris audientium quae dicta essent elaberentur, continuo libellum regi per Quæstorem offero, quo quid convenisset, contineretur : et ne quid mentiri arguar, ejusdem exempli subjeri. Placet omnibus Auxentium hæc ipsa proferri frequenter : qui ut (h) ipsum scriberet, est coactus. Qui diu consilia sua versans, callidissime fidem regis eludit : dat scripturam stylo antichristi compositam.

8. Scripto eludit fidem quam confessus erat. — Nam primum ea, quae (i) Nicæa Thraciae omnium impietas resolvisset, sancta 598 esse testatur : vim scilicet illam episcopis fidem esse vere confessionis affirmans. Negat quoque se scire Arium : cum in Alexandria in (j) Ariana ecclesia, cui Gregorius præerat, presbyter esse carpsisset. Sed de Ariminensi synodo, quæ ab omnibus est religiose dissoluta, nihil dicamus : tantum diaboli commenta pandenda sunt. Cum placuisset igitur scribi Deum verum esse Christum, et unius cum patre divinitatis atque substantiae esse : ponitur talis ab eo, ut a callidissimo diabolo, sententia, quæ significat Christum autem omnia tempora natum Deum verum filium : ut secundum Arianos veritas ad filium, non ad Deum referretur. Et ut longe major differentia hujus significatio-

(e) Ita mss. At editi, quibus rebus permotus. Rex auditus iis, quæ ipsi ab Hilario suggererantur, non alind, quam quod ab illo postulabat, credendus est præcepisse : adeoque dubitari nequit, quin episcopi in eorum congressu ut iudices sederint. Quæstor vero et Magister tantum ut testes ; maxime cum Valentinianus ipse, teste Ambrosio, epist. xvi, n. 2, et Sozomeno, lib. vi, c. 7, suffragante, terminum ecclesiasticarum iudicium ad se minime pertinere declaravit.

(f) Sex mss. cura Bad., Er. et Mir., a quodam Saturnino. M. lius potiores cura Lips et Par., quondam a Saturnino.

(g) Apud Mir Lips. et Par., periculo : refragantibus aliis libris.

(h) Editi, ipse. Vetusiores mss. Vat. hes. et Carnut., ipsud, quod vocabulum sic etiam illi exprimit. In cæteris ipsum ; hoc est, idem. Ille num. 9, arguitur, quod non idem, sed aliud scripsit quam professus est. Proximam frequenter idem sonat, quod eorum multitudine.

(i) In ms. Carnut., Nicia et Thracia. Forte pro Nicia in Thracia, tacito verbo gesta. Tunc in vulgaris omnium impietas ex se solvisset. Sequimur mss. Quamquam mallemus, omnium jam pietas resolvisset. Quid enim hoc sibi vult aliud, quam quod mox evanuitur his verbis, Sed de Ariminensi synodo, quæ ab omnibus est religiose dissoluta? Eam autem quæ Concilio dissolutam esse declarat Sulpicius, lib. ii, pag. 262, et Hieronymus, Dial. contra Lucif.

(j) In antiquioribus libris, Aria.

(a) Ms. Mich., quod de Christo : quod primum ardebat. Sed data opera Dei Christi nomen repetere videtur Hilarius, ut dignitatem illius et divinitatem magis ac magis inculcet.

(b) Editi, impietatis occasio per fraudem perficitur : prava interpolatio obscuriorem reddunt Hilarii sententiam, quæ observat hæreticos sub verbis piis impietatem suam ita velare, ut dum populorum verba ut sonant intelligunt, pravitate ipsorum nondum corrumpanitur. Apposuit Athanasius, epist. ad Epictet, p. 382. Istos lucifugas, qui sese etiam occultant, et quæ Arii sunt sapient, Auxentium dico Mediolanensem, Ursacum, Valentem, Gaium a Pannonia uno spiritu incitatos, communi cæculo antichristice percussos, uti Concilia in Gallis, Hispanis et magne Romæ congregata. In hujusmodi fraudes prævertens. Or. cont. Arian., p. 291, ait : Si dictiones ex sacris literis scribant, ne suscipueris hoc genus sonant ; etiam voces orthodoxæ fidei loquantur, ne ita quidem loquentibus attendere. Non enim recto animo loquuntur, sed veluti indumenta omnium hæc verba præferunt, intus autem quæ Arii sunt sapient, quemadmodum hæreson princeps diabolus.

(c) Apud Bad., Er., Mir. et in ms. Colb., filii Dei esse. Non aliter efficitur sensus, esse intelligis, hoc putant esse credere quod verba sonant ; sive, hoc putant esse sententia filii Dei esse, quod illius esse predicant.

(d) Eius ad modum Hieronymus, Dial. cont. Lucif. de Ariminensi synodi gestis, ait Quod si quis a nobis factum putat, scriptura publica scrutetur ; plene aut certe ecclesiarum in ea

nis existeret, subjicitur, *Ex vero Deo Patre*: ut in A Patre veritas Dei esset, in Christo veritas tantum filii scriberetur. Dehinc procedente sermone, una ab Auxentio divinitas prædicatur, et in ea non conficitur et (a) Filium: ut in solo Patre, non etiam in Filio, esset sola una divinitas.

9. *Quasi recte sentiens divulgatur. Hilarius fraudem retegens jubetur exire.* — Spargitur vero per populum Auxentium verum Deum Christum, et nihil cum Patre divinitatis ac substantiæ scripsisse, neque ab expositæ per me fidei dissidere sententiæ: post quæ ad communionem ejus rex pro fidei sinceritate advenit. Sed cum hoc mysterium impietatis diu occultatum jam non taceretur, diceremque fingi (b) omnia, fidem denegari, Deum atque homines illudi: jubeor de Mediolano proficisci, cum consistendi mihi in ea B invito rege nulla esset libertas.

10. Ille igitur, Fratres, quibus Dei iudicium in metu est, ita gesta esse significo. Auxentius quod negare timuit, noluit confiteri: nam expositionis ipsius exempla subjeci. Si idem scripsit, arguite fallentem: si vero aliud (Ms. Carn. aliter) scripsit quam professus est, intellige jam Christum per eum alium, id est, antichristum prædicari. Lusit quidem ille verbis, quibus possit fallere et clectos; sed patet impietatis tantæ confessio.

11. *Auxentii perfidia exponitur.* — Negat se duos deos prædicare, quia non duo patres sunt. Quis secundum hæc non videt, unus Dei confessionem idcirco tantum Patri propriam esse, quia solus esset? 599 Unde et illesatane (c) stylus existit: *Novimus C unum solum verum Deum patrem.* Et post malevolas significationes, *Similem*, inquit, *secundum Scripturas Filium genitori suo patri.* Si usquam in sanctis voluminibus hoc scriptum est, habet innocentiam professionem. Si (d) vero veritate divinitatis Filius et Pater unum sunt, quid similitudinis imperfecta opinio antefertur? Imago quidem Dei Christus est (Vid. lib. in Constant. n. 20): sed et hominem imaginem Dei esse non dubium est, cum ad imaginem et similitudinem Dei Adam factus sit. Quid tu, hæres Arii, Christo tantum nostra concedis? Quid Regem, quid Comites, quid Dei Ecclesiam, patris tui, id est, sata-

ne arte circumvenis? Christum Deum dicis: quid fallis in nomine? Nega Moysen Pharaoni deum dictum (Exod. vii, 1). Christum filium et primogenitum Dei luqueris: nega primogenitum filium Israel Deo esse (Esa. i, 2). Christum ante tempora natum asseris (Vid. l. xii de Trin. n. 35): et creatum nega diabolum ante tempora et sæcula substituisse. Christum similem Patri memoras: nega ad imaginem et similitudinem Dei hominem esse coepisse. Solum Christo quod est denegas, ne Deus verus et unius cum Patre divinitatis atque substantiæ sit. Et solitus es una cum magistris tuis me hæreticum arguere: expone, quibus potes litteris, impietatis meæ causam, et blasphemiarum mearum titulum propone. Mihi autem antichristus est ille, qui unius divinitatis esse Filium cum Patre non conficitur: quique non ita unum verum Deum Patrem prædicat, ut veritas quoque divinitatis non intelligatur in Filio. Si unius divinitatis Christus et Deus sunt, cur hoc non simpliciter scripsisti? Si tibi non sunt, cur hoc non simpliciter denegasti?

12. *Ecclesia parietum ne nimius sui amor.* — Arcanum igitur tam pestiferi mysterii optassem, Fratres, ipse potius quam per litteras revelare, et omnes blasphemias Auxentii verbis singulis explicare. Verum quia id non licet, saltem unusquisque quod sibi liceat intelligat. Multa alia proferre Ecclesie me pudor inhihit, et committere epistolæ Ariariorum blasphemiarum dodecorta pertimesco. Unum moneo: cavete antichristum 600: male enim vos parietum amor cepit, male Ecclesiam in lectis ædificisque venerantini, male sub his pacis nomeu ingeritis (hæc citat Facundus, Spicil. t. iii, p. 118). Anne ambigunt est, in his antichristum esse sessurum? Montes mihi, et sylvæ, et (e) lacus, et carceres, et voragines sunt tutiores: in his enim prophete, aut manentes, aut demersi, Dei spiritu prophetabant. Absistite itaque ab Auxentio satanæ angelo, hoste Christi, vastatore perditio, fidei negatore: quam sic est regi professus, ut falleret; sic sefellit, ut blasphemaret. Congregat nunc ille quas volet in me synodos, et hæretico me, ut sæpe jam fecit, publico titulo proscribebat, et quantum volet iram in me potentium molia-

(a) Carn. et Colb., *filii*. Hic notantur verba D Auxentii, n. 14: *Propter quod et unam deitatem prædicamus*: quibus Filium a divinitate collide excludit.

(b) In duobus mss. *nomina*; ac deinde Carnut. eadex, *Deo atque hominibus illudi*: tum cum ms. bas. Vat., *de Mediolano*, non de Mediolano.

(c) In quinque mss. *filium existit*. Satanas quidem, quia mendacii auctor et fallacium parens est, Auxentii pater mox prædicatur: sed hic vox *filium* cum subsequentibus non satis coheret. Tum in vulgatis, *Novi unum*. Rectius in vetustioribus mss. *Novimus unum*: hæc enim verba, sicut et sequentia, *similem secundum Scripturas*, etc., sunt formulæ Arimini seu Niceæ in Thracia editæ, cujus se defensorem Auxentium proficitur.

(d) Ex mss. revocatur particula vero, qua perspicuior sit Hilarii sententiæ: puta, si contra in Scripturis Pater et Filius unum dicuntur natura: veritate, non qualicumque similitudine

(e) Mss. summo consensu, *lacus*: quam vocem, nisi luci non lacus obtineret rectus casus pluralis, præferre licuisset: quasi affectasset Hilarius ecclesiam hæreticorum ingressu pollutis gentium lacus conferre, imo anteferre. Quamquam si cum his comparemus illud capitulum in Matth. n. 1: *In omni loco preceam fundere edocemur: et sanctorum oratio inter feras, carceres, flumina, et de profundo maris ac bestie ventre suscepta est*; patet retinendum esse lacus vocabulum, eoque alludi vel ad profundum maris, in quod Jonas demersus est; vel ad lacum leonum, in quem dejectus Daniel, ac positus inter feras, a Deo respici meruit. Iluc conferre licet, quod scribit Dionysius Aloxand., apud Eu-eb. edit. Vales., lib. i Hist. Eccl. c. 22: *Cum soli ab omnibus fugarentur atque opprimerentur, nihilominus tunc quoque festos epimus dies. Quis denique locus, in quo varias arumnas singillatim pertulimus; ager, inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit.*

tur; mihi certe ille nunquam aliud quam diabolus erit, quia Arianus est: neque pax aliquorum nunquam optabitur, nisi eorum, qui secundum patrum nostrorum apud Nicæam tractatum, anathematizatis Arianis, Christum Deum verum predicabunt. (a)

(b) EXEMPLUM BLASPHEMIÆ AUXENTII.

Beatis-simis et gloriosissimis imperatoribus Valentiniano et Valenti Augustis, Auxentius episcopus ecclesiæ (c) catholicæ Mediolanensium.

13. *Auxentius hæreticus appellatus.* — « Ego quidem, piissimi Imperatores, æstimo non oportere sexcentorum episcoporum unitatem post tantos labores ex contentione paucorum hominum refricari (d) ab subjectis ante annos decem, sicut et scripta manifestant. Sed si aliqui ex plebe, qui nunquam communicaverant, nec his qui ante me fuerunt episcopis, nunc amplius excitati ab Hilario et Eusebio, perturbantes quosdam, hæreticum me vocaverunt: jussit vero pietas vestra cognoscere de his viros laudabiles, Quæstorem et Magistrum: et sicut prædixi, non eos personam habere accusatorum aut judicare qui seniel depositi sunt (dico autem Hilarium et qui ei consentiunt): tamen obediens Serenitati vestræ, 601 processu manifestatio falsa (e) dicentibus, et blasphemantibus, et vocantibus me Arianium, et quasi non contentem Christum filium Dei Deum esse.

14. *Fidem suam exponit.* — « Exposui (f) amicis pietatis vestræ meam confessionem, primum satisfaciens, quia nunquam (g) scivi Arinum, non vidi oculis, non cognovi ejus doctrinam: sed ex infantia, quemadmodum doctus sum, sicut accepi de sanctis Scripturis, credidi, et credo in unum solum verum Deum patrem omnipotentem, invisibilem, impassibilem, immortalē: et in filium ejus unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum, ante omnia sæcula et ante omne principium natum ex Patre Deum (h) VERUM FILIUM EX VERO DEO PATRE, secundum quod

scriptum est in Evangelio: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3).* Per ipsum enim omnia facta sunt, visibilia et invisibilia. Qui descendit de cœlis voluntate Patris propter nostram salutem, natus de Spiritu sancto et Mariæ Virgine secundum carnem, sicut scriptum est, et crucifixum sub Pontio Pilato, sepultum, tertia die resurrexisse, ascendisse in cœlis, sedere ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum paraclætum, quem misit Dominus, et Deus noster salvator Jesus 602 Christus discipulis, Spiritum veritatis. Sic credidi, et credo, sicuti et adscendens in cœlis unicus filius Dei tradidit discipulis, dicens: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Math. xxvii, 19) (i).*

15. *Ariminensi fidei adhæret.* — « Duos autem deus nunquam prædicavi: nec enim sunt duo patres, ut duo dii dicantur, nec duo filii; sed unus filius ex uno patre, solus a solo, Deus ex Deo, sicut scriptum est: *Unus Pater Deus ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia (I Cor. viii, 6):* propter quod et unam deitatem prædicamus. Omnes ergo hæreses, quæ adversus catholicam fidem veniunt, semper quidem congregati episcopi catholici condemnaverunt et anathematizaverunt, specialiter autem convenientes Arimino, et inde condemnavimus. Catholicam autem et Evangeliorum, quam tradiderunt Apostoli, hanc fideliter custodivimus. Ut autem pietas vestra verius cognosceret ea, quæ gesta sunt in concilio Ariminensi, transmissi, et peto ut ea libenter legi præcipiatis: sic enim cognosceret Serenitas vestra, quia qui jam dudum (j) depositi sunt, hoc est, Hilarius et Eusebius, contendunt abique schismata facere. Quæ enim bene de sanctis Scripturis catholicæ fidei exposita sunt, pietas vestra pervidit hæc retractari non oportere. »

(a) In ms. Carn. adjicitur clausula Amen.

(b) Ita mss., nec aliter solet Hilarius hæretica Opuseula inscribere. At editi, *Auxentii Mediolanensis epistola.*

(c) Abest catholicæ a ms. Mich.

(d) Editi, *refricari abjectis decretis.* Ne in uno quidem ms. exstat vocabulum *decretis*: quod a primis editoribus haud dubie adjectum est, ut oratio suis non eris alsolveretur. Sed præpositio *ab*, ante *abjectis*, propter consequentem ejusdem soni syllabam facilius excidere putuit, quam *decretis*, eaque restituta tam efficitur sensus veritatis consentaneus, quam efflicehatur falsus adjectione verbi *decretis*. Hilarii enim atque Eusebii exsilia hic indicari jam præmonuimus, et ex calce aptius blasphemix manifestum est, ubi idipsum verbum declaratur.

(e) Sic mss. Editi vero, *falsa dicentibus.*

(f) Hunc versum, *exposui amicis pietatis vestræ meam confessionem*, non habent mss.

(g) Ita fore Palladius in gestis concilii Aquileien-

sis n. 14. apud Ambrosium t. ii, p. 790, notæ editionis, rogantibus ut Arii doctrinam damnet, respondet. *Arinum nec vidi, nec scio qui sit.*

(h) Ex vetustissimo Vaticano basilicæ eodice nunc primum restituantur verba, *verum filium*, quorum in ambiguo Auxentius iudebat et illudebat tanto facilius, quod interpunctionum distinctio tum n. scelatur. Quamquam si verus est Deus qui verus est Dei filius, uti demonstrat Hilarius lib. vii de Trin. n. 14, parvi interesse videbatur, utrum *verum ad Deum*, an ad filium referret. Ea tamen arte ac dicendi ratione non ille solus, sed alii etiam usi sunt Arini, de quibus Angustinus lib. i contra Maximin. c. 6: *Ejusdem naturæ, cuius est Pater, negatis esse Deum filium, quamvis verum esse filium non negatis.* Verum hoc loco si restaurato, omnis jam tollitur eruditus de hujus epistolæ veritate dubitandi ratio.

(i) Subtextitur Amen in ms. Mich.

(j) Editi, *quia jam dudum damnati, depositi, hoc est, etc., castigantur ex mss.*



603-604 IN FRAGMENTA S. HILARII PRÆFATIO.

I. An hoc opus Hilarii sit. *Quædam dubitandi rationes.* — Præclarum hoc antiquitatis monumentum Nicolai Fabri opera ex bibliotheca P. Pithœi anno 1598 Fragmentorum nomine editum, summo omnium plausu exceptum fuit. Nulli palam, quod sciamus, totum respuerunt quasi Hilario male adscriptum: de illius tamen auctoritate subdubitare non nulli videntur atque contra missitare. Ipsi etiam initio nonnihil movebamur primo, quod epistola synodi Sardicensis ad universas ecclesias Fragmento II contenta, et Ariminensis concilii ad Constantiam litteræ, quæ primam Fragmenti vni partem faciunt, cum latine scriptæ sint, longe tamen castigatioris, pleniores ac mutuo sententiarum nexu elegantiores in græcis exemplaribus, quam in his Fragmentis reperiantur: deinde quod alia sit libro de synodis num. 34, alia Fragmento III, n. 29, pseudo Sardicensis fidei translatio. Tertio cum eo tempore, quo sibi restitutus Liberius Ecclesiæ fidem egregie tueretur, hoc opus scriptum fuisse necesse sit; incredibile videbatur, ut ei jam correcto, iam etiam acerrimo fidei patrono, tot anathemata Frag. VI, num. 6, diceret Hilarius, qui Orientalibus necdum recte sentientibus, quia tamen ad veritatem propius accederent, libro de Synodis ita pepercit, ut nec laudes negarit. Deterrebat præterea monstruosa quædam rerum facies, et inordinata confusaque variarum epistolarum congeries, Hilario alias tanto cum ordine singula enarrantem indigna. Augebamur denique, quod omnia hæc Fragmenta non eo in mss. modo, quo illa Nicolanus Faber edidit, sub uno titulo atque Hilarii nomine occurrant; sed in duas veluti partes dividantur, quarum prima, quæ Fragmentis XI, XII, III, VIII, IX, V et VII, constat, nec Hilarii nec cuiusvis alterius nomine inscribitur; quamvis illi eam in fronte tum ad calcem adscribat altera, quæ Fragmenta I, II, IV, XII, XIV, XV, VI et X, comprehendit. Ex quo auctoritas primæ saltem partis, quæ in prius vulgatis postrema est, solbsta videbatur ac levis.

II. *Hilario ascribitur mss. auctoritate.* — His omnibus permoti, ad rei veritatem diligentem investigandam animum adiecit. Ac primo quidem nimis commendandam esse duximus mss. auctoritatem, hæc opus non semel, sed iterum ac tertio S. Hilario adscribentium, aucturum initio primi Fragmenti, *Incipit liber S. Hilarii Pictavensis provincie Aquitanie, etc.*, rursusque in medio Fragmento VI, *Sanctus Hilarius anathema illi dicit*, ac demum in fine Fragmenti X, *Explicit liber S. Hilarii ex Opere historico.* Namque si quis Patheo codici chartæ, quod recentior sit et ab annis dumtaxat 500 descriptus, non satis tuto credi potest; fidem non negabit habendam S. Remigii Remensis exemplari, quod Simonduy, cujus in potestate fuit, metis in Concilium Pari-

siense pervectus vocat; in quo idem rerum ordo, et eadem erant inscriptiones. Hoc quidem exemplar frustra quasivimus. sed Stephanus Baluzius litteris juvenis natus, varias Simonduy lectiones suppeditando, jacturam nostram utomque resarcivit. His accedit, quod cum Baronius ad an. 357, ex Cresconiana Collectione ac duobus mss., Liberii litteras Fragmento VI insertas describat, in novissima editione fatetur se in suis mss. easdem quas in his Fragmentis reperisse interpolationes Hilario pariter adscriptas.

III. *Hieronymi testimonio.* — Mss. suffragatur Hieronymus. Qui enim ab illo de Scriptor. eccles. inter 605-606 opera Hilarii recensetur, *Liber adversus Valentem et Ursacium, historiam Ariminensis et Seleuciensis synodi continens*, haud obscure promittitur titulo in fronte Fragm. I prænotato: *Incipit liber S. Hilarii Pictavensis provincie Aquitanie, in quo sunt omnia, quæ ostendunt vel quomodo, quibusnam causis, quibus instantibus sub imp. Constantio factum est Ariminense concilium, etc.* Expressius tantum dixit Hieronymus *adversus Ursacium et Valentem*, quod hic generalius enuntiatum est *quomodo, quibusnam causis, quibus instantibus*. Nam quod hæc Fragmenta sint operis adversus Valentem et Ursacium scripti, cum ex aliis, tum maxime ex secundo; decimo, ac duobus postremis est manifestum. Titulus quidem noster de Seleuciensi concilio nihil spondet, cuius tamen historiam, secundum Hieronymum, Hilarii liber debet continere. At Hieronymus, qui, ut ad libros de Trinitate ac de Synodis observatum est, operibus aliorum inspectis titulos de suo inppinere solebat, ad Seleuciense concilium referre potuit monumenta, quæ Fragmento X habentur, et indicantur scintilla. Namque quæ in eo narrantur inter Seleuciensis et Ariminensis concilii legatos Constantiopolis gesta, et ad Seleuciense et ad Ariminense indifferenter pertinent: ad Seleuciense quidem, cuius continuatio esse Constantiopolitana synodus videbatur; ad Ariminense vero, in cuius sententiam quodam modo abdit Seleuciensis synodus, dum ipsius legati fidem in illo concilio editam suscipere Constantinopoli coacti sunt.

IV. *Hilarium præ se fert i fragmentum.* *Fragmenta alia cum primo effusa sunt.* — Tituli autem veritatem non mediocriter confirmat fragmentum I: Episcopum quippe præ se fert Gallianum, qui a rebus in Gallia gestis (num. 6.) exordium facturus sit; qui exsilium maluerit subire, quam prodita Ecclesiæ fide domestico otio frui (num. 4.); qui ut veram imperatori fidem persuaderet, impensiore cura audientiam poposcerit (num. 5.), nec poterit impetrare; qui fidei depravationem, et corruptionem Evangeliorum jam raptim iniecerit, qui denique quo animo velit legi (num. 7), lectorem præmoneat. Ita se Hilarius in ipso exordio

propriis coloribus piavit, ut quibus aliis ignotus non est, nullatenus valeat latere. Cum autem primo illo fragmento indicetur subsecutorum opus, quod variis constat tum epistolis tum synodis, et Ariminensis concilii historiam ex Arelatensis aliorumque superiorum conciliorum gestis aliis repetat; hujus fragmenti auctore agnito, maxima auctoritas accedit et cæteris.

V. *Partis utriusque consensio.*—Nulla certe videtur ratio, cur non prima hujusce collectionis pars æque ac secunda Hilario adscribenda sit. Utraque enim variis epistolis ac synodis constat. Utraque, ut observavit Nic. Faber, alioquot locis verba auctoris ipsis actis habet immixta, que sanctissimi confessoris phrasim exhibeant. Utriusque monumentis pariter demonstratur Ursacii ac Valentis nequitia simul et inconstantia. In utraque demum continetur nihil, quod non redoleat antiquitatem, quod historice temporum non consentiat, aut quod non aliqua ratione spectet ad Ariminensis concilii historiam. Imo si a prima disjungatur altera, non est unde hæc ad prædictæ synodi historiam pertinere judicetur; cum sola pars prima illius gesta exhibeat: quæ in hoc quoque cum altera convenit, quod perinde atque illa, et quæ Ariminensem synodum præcesserint, et quæ subsequenta sint, complectatur.

VI. *Si corruptioe orta est illi in duas partes divisio.*—Sed neque qui-quam inficias ierit, tam illam collectionem in mss. Pithæano ac Remigiano duas in partes male distingui, pejus vero postponi priorem posteriori; cum primæ partis initium in nifeste continuatio sit posterioris. Synodi enim Parisiensis epistola, a qua in mss. primæ partis initium ducitur, rescriptum est litteris Orientalium quæ in iisdem mss. partem postremam claudunt. Ex quo fit, ut titulus non in unam tantum partem, sed in omnem collectionem cadat. Quocirca Nicolaus Hilari partium illarum ordinem invertere, et primæ postremam præponere non dubitavit.

VII. *Scrupuli alii levantur.*—Hæc difficultate expedita, quæ gravior videbatur, facie jam exentiuntur **607-608** scrupuli, qui nobis initio negotium læcescebant. Namque virum in Phrygiam relegatum non in genuina et integra epistolarum latinarum exemplaria, sed in mendosa incidi sequi stultus est? Quis vero neget, ex beneum mutatione accidere potuisse, ut alia esset in his fragmentis, alia in libro de Synodis pseudo-Sardicensis fidei translatio? Certe mirandum non est, eum in diverso opere, tempore ac loco non uni versioni stetit, qui prædictum pseudo-Sardicense symbolum ac Siraïense contra Photinum, quamvis utrumque græce iisdem verbis enuntiatum sit, in uno eodem de Synodis libro non una ratione verterit. Jam vero ad anathemata Liberio dicta, ab aliis responsum est ea forte ab aliena manu ad marginem adscripta, exinde in textum irrepisse; ab aliis autem ea tum ab Hilario prolata esse, cum ejusdem pontificis plenam ignavia epistolam primum accepit. Putant enim lic exhiberi Hilarii adversaria sine ordine descripta,

A quæ ipse primum ad opus absolutius conciliandum sibi comparasset. Tunc vero in mentem ei venire potuit illud Apostoli Gal. 1, 8: *Licet nos aut Angelus de cælo evangelizet vobis præter quam quod evangelizamus vobis, anathema sit: Ut in Liberium Christi causæ desertorem id sibi licitum existimaret quod Apostolus in se et in Angelum Dei non permisit tantum, sed et præcepit. Neque quidem proclivis est vehementer amantibus; quam ut aliqua in eum, quem ab amico turpiter delicere audiunt, indignationis nota compensare conentur, quod illi de amatorum numero decedit. Sed si dissuta operis nunquam absoluti adversaria ad nos pervenisse concesseris; erit pariter concedendum, monumenta illa, quæ identidem indicantur secutura, nec tamen sequuntur, iis locis ab Hilario tantum destinata esse, ubi ea præ manibus haberet. Quibus autem placebit, hæc absoluti operis fragmenta esse, nihilominus ex iis quæ desunt constabit, ea aliter quam modo habentur ab Hilario esse ordinata. Utram vero prætuleris opinionem, horum fragmentorum confusio nihil eorum officiet veritati.*

VIII. *Unde orta libri hujus confusio.*—Rufini testimonio et antiqua censenda est libri hujus corruptio, et hæreticis adscribenda: si tamen ad hoc opus referendum est, quod ille Tract. de adulteratione librorum Origenis ait (*apud Hieron. tom. ix*): *Hilarium ad emendationem eorum, qui Ariminthensi perfidie subscriperant, librum instructionum plenissime conscripsisse, qui subinde ab hæreticis ita fœdatus sit, ut ne eum quidem Hilarius ipse agnosceret. Sed cum his verbis multa Rufinus immisceat aperte falsa et quæ fabulam omnino sapiant; vix quiquam ex iis confectis: nisi forte dixeris, libri hujus depravationem iis fugendis occasionem præbuisse. Et vero Arianorum nequitia dignum erat, ut libri hujus integritatem nobis inviderent. Casu etiam evenire potuit illius confusio.*

IX. *Qui nunc novo ordine reparata.*—Verum jam non tanti refert scire unde orta sit, quanti interest ut quomodocumque repararetur. Vix enim ea serie, qua in mss. exstat, sine fastidio legi possit, et sine quadam a vero aberrandi discriminis. At quis ordo tenendus? Jam desiderarunt nonnulli, varia monumenta in eo contenta secundum temporum ordinem distribui. Hinc tamen se non semper adhasisse significat Hilarius (*Fragm. 1, n. 6*), cum se a gestis Arelatensibus, quamvis aliud postulet rerum ordo, initium facturum esse præmonet. Quamquam eum ibi rationem reddit cur alium ordinem sequatur, in cæteris ordinandis tempora se non neglexisse haud obscure indicat. Unde et statim subnectit: *Hoc etiam non inutiliter adnotabo, ut ut omne hoc volumen diligens intentio adhibeatur. Omnia enim sunt et separanda temporibus, et distinguenda judiciis, etc.* Hanc igitur dispositionem censimus optimam fore, quæ omnia sic temperaret, ut et temporum servaretur ordo, nec rerum ab Hilario ordinarum ratio immutaretur. Eam ob rem observavimus quoties in toto hoc opere desideraretur aliquid, quod auctor se subtexisse significaret: aut certe sequeretur, quod cum præce

dentibus non cohereret: tum illud in tot fragmenta partiti, quot in locis nacti sumus dissutum aut aliqua sui parte mutilatus, fragmenta singula secundum ordinem temporum collocavimus.

609-610 X. Novi hujus ordinis utilitas.—Novo illo ordine primum tituli a Nicolao Fabri inditi veritas comprobatur; eorum deinde consultur commoditati, qui opus illud vel indicare cupient, vel indicatum recognoscere; ac demum lectori præstatur, unde illud jucundius jam legat atque utilis. Si enim ingrata est et ad errorem ducit rerum gestarum confusa narratio; jucunda esse debet et ad veritatem reducere distincta et ordinata. Experti sumus ipsi, quam sibi mutuo singula Fragmenta suo loco posita lucem afferant. Certe quid in hoc libro desit, si non exhibent, plerumque saltem ostendunt. Interdum etiam dum continuatam rerum seriem ex ordine expliant, sensum demonstrant sub mendosis verbis latentem. Clarius denique animo intuendum proponunt totum in hoc opere auctoris consilium.

XI. Libri hujus summa et scopus.—Statim ex fragmento I apparet, Hilarium ab Arelatensi synodo, cujus acta desiderantur, huic librum inclusisse. Ex quo non absurde cogitare est, ea ad prædictam Arelatensem synodum illustrandam pertinere, que de Sardicensi ac solemnè Valentis et Ursacii retractatione fragmento II subjiciuntur. Ex iis enim actis aperte demonstratur iniquitatis sententiæ qua Athanasius, Arelate ac postea Mediolani, Valente, Ursacio et Saturnino auctoribus condemnatus est. Unde in eodem fragmento n. 18, eorum, qui Sardicæ Athanasii absolutionem procurarunt, comparationem faciens Hilarius eum iis qui Arelate in ejusdem conspirarunt damnationem, ait: *Ignorasse vos negabit Athanasio, cujus damnationem a vobis Valens, Ursacius, Saturninus exigunt, ab Osio, Maximino, Julio redditam communionem?* Hinc quæ sive Luciferi, Eusebii, aliorumque confessorum exsilia, sive Vincen-tii ac Fortuniani lapsuin spectant, et inter hæc inserta Liberii primum fortiter dicta gesta que, ac tandem turpis cum Ariani consensu, haberi merito possunt velut Arelatensis synodi consecutiones, aut certe inchoationes Ariuinensis. Cujus acta post hæc suo ordine veniant, et que cum ad illud rescindendum variis in locis a catholicis statuta, tum ad ipsum propugnandum ab Ursacio et Valente tentata. Ex quo apparet, Hilarium hoc uno libro, quidquid in Occidente hæresis Ariana gesserit, comprehendere voluisse.

XII. Plura continet acta, sed que ad unius Ariminensis synodi historiam referuntur. Namque cum in his partibus fidel defensores Arelatensi synodo expellere cepisset, eos non fidei sed unius Athanasii gratia in exilium ejectos esse vulgo persuasit; adeo ut hic error prope omnium occupavit mentes, tot sacerdotes idcirco, quod in illum sententiam non ferrent, exulare, eamque non satis dignam esse suscepit exsilio causam. Errorem illum sanare curat Hilarius (*Frag. I, n. 4*), cum mendacis hæresis pro-

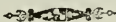
gressus explicando, eam non unius hominis, sed multius fidei expulsionem suscepisse ex ipso exitu demonstrat. Quo circa quidquid ex variis conciliis reperit, ad unum Ariminense tanquam ad finem refert, in quo aperte patefecit hæresis, quid superioribus moliretur. Hinc si res spectes hoc libro contentas, plurimum synodorum; si scopum, unius Ariminensis historiam complecti dicendus est. Cum autem hujus concilii maxime Ursacio et Valente instantibus tam infelix exitus fuerit; non male inscribatur contra datos illos Arianae æcclæ duces, quorum perfidia non ex iis solum quæ Ariminensi in synodo ac post moliti sunt, sed et ex pristinis eorum actis comprobatur. Ex quibus rursus cum Hieronymo conciliarii libri hujus in nostris mss. signata inscriptio.

XIII. Quando scriptus sit hic liber.—Itaque Hilarius Ecclesie salutis nunquam non prospiciens, sicut libros de Trinitate edidit, ne exulantis veræ fidei prædicatoribus sana doctrina coexistaret (*Lib. X de Trinit., n. 4*); ita et suscepit hoc opus, ne absentibus plerisque Pastoribus noceret perversa: et ut unusquisque *Judicio deinceps proprio consistenti* falsitatem illius per se discerneret, et opinionem non sequeretur alienam (*Frag. I, n. 7*). Quod eo tempore convenientissimum erat, quod ad Ariminensem eccliam excipiendam Constantii imperatoris edicto cogebantur omnes, et quo Hilarius, illeso imperatoris nomine, cum omnibus damnandam demonstrare conabatur, donec liceret eandem publice in conciliis damnare et abrogare. Sed et huic librum Constantio adhuc vivo, et ab Oriente nondum reverso Hilario inchoatum esse, ex Fragmento I longe certius conficitur. Ad quod enim aliud, nisi ad Constantii tempus, commode retuleris isthæc verba: *In Romani imperii negotiis quies corpitur, rex angitur, solatium ferret, episcopi circumcursant*, etc. Quid porro sibi vult, quod paulo ante præmittit, *Opus tento grave... locorum in quibus gesta res est, nosque agimus, desperatione peregrinum?* Quis ille locus, in quo Ursacius ac Valens ut fidei perfidia Ariminensis præpolleret effecerint, nisi urbs regia et imperatoris comitatus? Quæ item loca desperata, nisi Oriens, cujus decem Asiaus provincias, paucis cum Eleusis exceptis, vere Deum nescire jam lib. de Synod. num. 65, audivimus? Propterea peregrinum est opus, quia cum Hilarius Constantinopoli, in qua versatur, atque circumjacentibus regionibus proficere se posse desperet, ad Occidentem illud destinat unde adest. Eam enim verbi peregrinum vini esse liquet ex his lib. de Synod. num. 65: *Non peregrina loquor, neque ignorata scribo; audivi ac vidi vitia præsentium: cum ibi peregrina manifeste opponantur præsentibus.* Hoc igitur aduersus anno 360, cum adhuc Constantinopoli versaretur, ac prorsus contra Constantium scriberet, postea in dies adauxit, uti fidem faciunt fragmenta II, XII, etc.

XIV. Quod in singula docte et copiose præfatus est Nicolaus Faber, non supprimendum duximus, ne

periret laudata a multis lucubratio; sed ne Hilariana A ab eodem vulgata sunt, hujus indicem subteximus, scripta longiore a se intervallo separaret, tantum in quem cum novo conferre uno intuitu quisque valeat. Appendice reponendum. Ita etiam ne cuiquam pereat leat. antiquus ordo, quo singula hujus operis monumenta

613-614 FRAGMENTORUM VETUS ORDO CUM NOVO COMPARATUS.



ORDO VETUS.	NOVUS.	ORDO VETUS.	NOVUS
LIBER SANCTI HILARI.	FRAGM. I.	Item ejusdem de exilio, Ursacio, Valentii et Germinio.	
Pictavenensis provincie Aquitanie, etc. Sancto Spiritu, etc.		Item epistola Liberii de exilio ad Vincentium.	
Epistola synodi Sardicensis ad universas Ecclesias.	FRAGM. II. B	Epistola Orientalium episcoporum, quam reversis ab Arimino legatis dederunt.	FRAGM. X.
Epistola facta ad Julium urbis Romae episcopum, Julio episcopo a synodo directa.		<i>Hactenus Fragmenta quæ in prius vulgatis primum locum, et in mss. posteriorem obtinent: deinceps sequuntur, quæ superioribus subnexa sunt in prius vulgatis, quamvis ea præcedant in mss.</i>	
Epistola, quam post renuntiationem Orientalium, Athanasium reum non esse, in urbe Roma holographa manu Valentis perscripsit, et Ursacius subscripsit.		Fides catholica exposita apud Pharisam civitatem ab episcopis Callicanis ad Orientales episcopos.	FRAGM. XI.
Item exemplum alterius epistolæ Valentis et Ursacii, quam post aliquantum temporis ab Aquileia, postea quam hanc superiorem Romæ miserant, ad Athanasium miserunt episcopum.		Epistola Eusebii ad Gregorium Spanensem.	
Fides apud Nicæam conscripta a 318 episcopis contra omnes hæreses.		Epistola Germinii episcopi adversus Arianos.	FRAGM. XII.
Epistola Liberii episcopi urbis Romæ ad Orientales episcopos.	FRAGM. IV.	Decretum Orientalium episcoporum, quod miserunt ad Africam.	FRAGM. III.
Item epistola Liberii episcopi urbis Romæ ad catholicos Italiae episcopos.	FRAGM. XII	Epistola Ariminensis Concilii ad Constantium imperatorem, ubi prævaricati sunt a fide vera.	FRAGM. VIII.
Epistola episcoporum Italiae ad episcopos Illyricos.		Gesta ubi prævaricati sunt legati episcopi a fide vera.	
Epistola Valentis et Ursacii et aliorum ad Germinium.	FRAGM. XIV.	Epistola missa ad Constantium Imperatorem a perfidis episcopis.	FRAGM. IX.
Rescriptum Germinii ad Rufinam, Palladium et ceteros.	FRAGM. XV.	Epistola ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romæ, missa per Luciferum episcopum.	FRAGM. V.
615-616 Epistola Liberii rescripta ad Eusebium, Dionysium et Luciferum Confessores, ante quam ad exilium iret.	FRAGM. VI.	Epistola Constantii imperatoris ad episcopos Italiae, qui Ariminiensi synodo convenerant.	FRAGM. VII.
Item ejusdem ad Cæciliam episcopum Spoletinum.		Definitio habita ab omnibus catholicis episcopis, priusquam per terrenam potestatem terribi hereticorum consortio sociarentur in Concilio Ariminiensi.	D

617-618

FRAGMENTA EX LIBRO SANCTI HILARII PICTAVENSIS PROVINCIÆ AQUITANIÆ,

IN QUO SUNT OMNIA, QUÆ OSTENDUNT VEL QUOMODO, QUIBUSNAM CAUSIS, QUIBUS INSTANTIBUS SUB IMPERATORIE CONSTANTIO FACTUM EST ARMINENSE CONCLIVM CONTRA FORMELLAM NICÆNI TRACTATUS, QUÆ UNIVERSÆ HÆRESES
(a) COMPREHENSÆ ERANT

FRAGMENTUM I (Alias i partis).

1. *Fidei, spei et charitatis præstantia.* — Sancto Spiritu plenus Paulus apostolus ad Corinthios ita loquitur: *Manet autem fides, spes, charitas (1 Cor. xiii, 13)* magnum consummandæ veritatis sacramentum ita triplici (b) humani sensus affectione complectitur: reliquarum autem rerum sive officia sive dona, in quibus nunc pro parte versamur, abolenda significant (*Ibid. 8 et seqq.*), cum adventu Domini nostri Jesu Christi cœlestis concilii perfectio inveniat. Corruptione enim nostra in æternitatis gloriam transformata, hoc, quod nunc aliquid esse creditur, non erit; quando tribui cœperit, quod cum est, semper æternum est. Verum fidei, spei, charitatis hoc meritum est, ut mortis debito corporibus dissolutis, semper maneant, nec unquam desinant; et cum omnia in homine pro parte sint, hæc tamen sola perfecta sint. Nam sive prophetie abolentur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destructur, tria illa superiora perfectionem immutabilem consequuntur: et nihil aut extrinsecus mutabuntur, aut ultra quam (c) obinent, uberius acquirant. Cum enim prophetias et linguas et scientiam veritatis absoluta depellit; fidem, spem, charitatem capessendæ æternitatis traduces et patronos sicut ipsa erunt æternitas apprehendet. Et singularum quidem rerum idem beatus Apostolus merita (*supple*, ratione aut *quid similit*) exigui honoris sui distinxit: ut intelligi promptum esset, cæteris (d) profecto augmenti cœlestis abolendis, non exiguo honoris sui fructu, tria hæc sola esse quæ manent quidem.

(a) Præferendum esse, *comprehsæ erant*, perspicuum est ex his Fragmentis, n. 27. Itaque *comprimendi mali istius causa, trecenti vel eo amplius episcopi apud Nicænam congregantur*. Et paulo post fides apud Nicænam conscripta contra omnes hæreses inscribitur. Titulum hunc e. mss. totum expressimus, nisi quod initio, ubi in illis habetur *Incipit liber, substituitur Fragmenta ex libro*.

(b) Exemplar mss., *triplici humani sensus affectionem*: ex quo conficitur Faber, *triplicem affectionem*. Malimus retinere lectionem mss. sublata postrema littera m, quæ in eodem mss. sæpissime abundat.

(c) In archetypo, *obtinuit*. Fides, spes, charitas feruntur in Deum ut in lincem: quem cum consequuntur, perfectionem habent; et eam quidem immutabilis est Dei fructus. Ea ratione fides ac spes extrinsecus non mutantur. Alio sensu dixit Augustinus epist. cxi, num. 63. *In futuro autem sæculo perfecta et plena charitas sine ulla malorum tolerantia, non fide*

A 2. *Fidei meritum. Spei natura. Charitatis affectus.* — Igitur Deus justitiæ prævius (e) numeratur, creditus ab ignorante quod Deus sit. Atque ob id Abraham fides prima justificat (*Hebr. ii, 6 et Rom. iv, 9*), et Chananzæ filiam silentio (f) Dominum tentantis matris fides salvat (*Gen. xv, 28*), et credentibus in nomine eius potestas (g) in Joanne tribuitur, ut ex Deo nati sint (*Joan. i, 12*). Magnum est fidei meritum, et perfecta credentibus Deo beatitudo, per quam genitis in corpore, in iniquitate, in ægritudine, et justitia et sanitas et ortus ex Deo est. Spes vero amenitatem vitæ mundialis et bona sæculi, quiescentis (f. quiescens) in his quæ a Deo disposita confidit, exsuperat, præsentium damno futurorum luera meritura: quam Dominus tali præmio numeratur, *Omnia, qui reliquit domum, vel fratres, vel sorores, aut matrem, aut filios, aut agrum propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit (Matth. xix, 29)*. Egregia virtutum Dei testis, fiducia expectationis suæ, præsentia quæque ut nulla et incerta despiciens, futura vero ut æterna et præsentia apprehendens! Sed quamquam 619 mansura fidei, spei, charitatis (f. charitatis) præsentem gloriam idem Apostolus tribuit, et æqualiter inviolabiles eas esse significet; charitatem tamen præstare cæteris superioribus indicat. Per hanc enim quodam vinculo Deo suscepti amoris annectitur: sique Individua ab eo voluntas nostra semel nomini ejus charitate pietatis infusa, a qua non gladius, non famines, non nuditas separabit (*Rom. viii, 35*); per quam ira, emulatio, ambitus, iniquitas, luxus, cu-

C *credit quod non videt, nec spe desiderat quod non tenet; sed in æternam veritatis speciem contemplantur.*

(d) Faber ex mss. Pithæano et Colla., *prophetia*. Verius Sirmundus ex Remig., *profecta*. Mox, *pro manent quidem*. forte legendum *manent eadem*.

(e) Edidit Faber ex fide archetypi sui, *primus numeratur*; ipse putans præferendum præsentium numeratur, non spernenda conjectura. Revocamus ex Sirmundo prævius: quam vocem commodius exciperet *memoratur*, quam *numeratur*. Ille notatur, fidem Dei justitiæ præire debere, cum sine fide nemo justificetur.

(f) Duarum mulierum fidelium facta hic in unum confunduntur: quarum una Matth. ix, 20, cum silentio Dominum teigit in sanguinis fluxu sanatur; altera Matth. xv, 28, cum multo clamore sanitatem illius deprecata est.

(g) Id est, in Joannis Evangelio. Simili loquendi ratione lib. x de Trinit. num. 42, dicitur, *per præsentem in Joanne*.

piditas comprimuntur. Atque idcirco cum maneat A
fides, spes, charitas, major harum est charitas (I Cor.
xin, 13) : per quam admixtos insecrabili in Dei no-
mine affectu, nulla vis sæcularium motuum aut dis-
solvit, aut dividit.

3. *Charitas Hilarius urget, ne silcat hereticorum
paritatem.* — Et huic tanta, tam gravi apostolice
auctoritati ego quoque inter ceteros, si quid mihi
post ens loci est, testimonium reddo per hanc charita-
tem repositam nobis ante tempora sæcularia in cæli
spem assumptis, et nomini Dei ac Domini Jesu Christi
adhæreo, iniquorum societatem et infidelium con-
sorsium respiciens : cum quo florere nobis, (a) sæ-
culi otio domestico frui, commodis omnibus redun-
dare, familiaritate regia gloriari, et esse falso epi-
scopi nomine, singulis universisque et publice et pri-
vatim in Ecclesiæ dominata gravem effici, par, ut
cæteris, potestas dabatur; si modo veritatem Evan-
gelicam falsitate corrumpere, conscientiæ reatum
blandimento ignorantia consolari, judicii corrup-
telam excusatione alieni arbitrii defenderem, hære-
seos piaculo non fide mea, quæ utique esset obno-
xia, sed simplicitate ignorantium non tenerer, pro-
bitatem sub difficultate publicæ intelligentiæ men-
titer. Hæc enim simplicitatem (forte, in simplicitate)
cordis per fidem et spem Christi charitas manens non
tulit. Et cum ab Apostolo accepissem, *Non enim ac-
cepimus spiritum formidinis* (II Tim. i, 7), et cum
Domino dicente didicissemus, *Omnis qui confitebitur
me coram hominibus, et ego confitebor eum coram Pa-
tre meo qui est in cælis* (Math. x, 32); et per eun-
dem dictum esset, *Beati qui persecutionem, patiuntur
propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum celo-
rum : beati estis cum vos maledicent, et persecutionem,
et dicent omne malum adversum vos propter justitiam ;*
620 *gaudete et exultate, quoniam merces vestra co-
piosa est in cælo* (Math. v, 10 et seqq.) : non potui
(b) præferre ambitosam in reatus silentio conscien-
tiam injuriosæ pro Dei confessione tolerantivæ.

(a) Vox sæculi aptiore locum sic obtineret : otio
domestico frui, sæculi commodis omnibus redundare.
Ant potius legendum, *florere bonis sæculi* ; si quidem
mihi, non nobis, sequentia requirunt.

(b) In mss. *preferre ambitiosa* : ex quibus confecerat
Faber, *perferre ambitiosa in reatu silentio*. Integriorem ac
verorem reddidit sententiam ; maxime cum ex ms. Remig.
legerit Sirm. *in reatu silentio*, quod est, in silentio reamini obnoxio, quem reatum ut
defugere Hilarius, ait se indigna pro Christi confes-
sione pati maluisse, quam ex ambitiosa conscientia
convivere.

(c) Ideo tempore antiquum : quia quod Ariani tan-
dem Arimini, Seleuciæ et Constantinopoli ad exi-
tant perduxerunt, id longe antea conciliis innumeris
moliti erant. Quia vero hoc consilium summi, quod
silentio antea tegere solliciti erant, nunc primum
palam prodiderunt : idem silentio novum predica-
tur. Jam quidem, uti lib. de Syn. n. 78 narratur,
an. 357 hæresis Sirmio prorumpens, id quod antea
furtim ussabat, non clam, sed publicæ veteritatis
professione vietri gloriabatur. At Orientalium An-
tyræ congregatorum opera statim repressa est, Va-
lente, Ursario ac sociis eorum coactis ut Ancyranis
definitionibus subscriberent. Quæ subscriptio indicatur

4. *Quæ Opus aggrediatur* — Præferre igitur in
conscientiam publicam opus tanto grave et multiplex,
diabolica fraude perplexum, hereticorum parte sub-
tile, dissimulatione multorum ac metu præjudicatum,
locorum, in quibus gesta res est nosque aginus,
desperatione peregrinum, tempore (c) antiquum,
silentio novum, pridem simulata rerum pace præte-
ritum, proxime impia fallacissimum hominum cal-
liditate renovatum ; hocque quo etiam in Romani
imperii negotiis quies carpitur, rex angitur, palatum
ferveat, episcopi circumcursant, officiales magistri
volitant, adversis apostolicos viros officiorum om-
nium festinatione turbatur. Ita ubique agitur, trepi-
datur, instatur ; ut plane iniquitatem hujus assertio-
nis, obtinendi labor et cura prodiderit. Eniuvno
B versari in sermone hominum jam diu memini, quos-
dam sacerdotum Dei idcirco exilium, quod in Atha-
nasium sententiam non ferunt : et hic error prope
omnium mentes occupavit, ut sub nomine ejus non
satis unicuique eorum dignam causam suscepti exi-
lii arbitrantur.

5. *Quæ in eo prætermittat* — Prætermitto autem,
licet potissima regi sit referenda (f. deserenda) re-
verentia (quia enim (omne enim) a Deo regnum est),
non tamen æquanimiter judicium ejus episcopalibus
arbitris admitti : quia Cæsaris Cæsari, Deo autem
reddenda quæ Dei sunt (Lucæ xx, 25). Taceo impe-
ratoris sublata causæ cognitione judicium. Non que-
ror extorqueri de absentie (d) sententiam ; quamvis,
Apostolo dicente, *Ubi fides est, ibi et libertas est* (II
Cor. iii, 17), pati istud simplicitas sacerdotalis non
debeat. Sed hæc, non qua contemnenda sunt, verum
quia his graviora sunt subjecta, prætereo. Quam-
quam enim ex his quibusque (f. quæ quibusque)
in terris gesta sint, cognosci potuerit longe aliud agi,
quam existimabatur ; tamen propensione cura rem
omnem hoc volumine placuit exponere. Raptim enim
tunc (e) hæc per nos ingerebantur, corruptio Evan-
geliorum, depravatio fidei, 621 et simulati Christi no-

his subsequentibus verbis : *pridem simulata rerum
pace præteritum* ; nisi forte isdem notetur celebris
Ursæ. Et Valent. post Sardicense concilium retractatio.

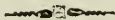
(d) Hæc obiter tangitur quam variis modis, in Atha-
nasii causa, judiciorum forma temeraria sit, maxime
autem quod absens condemnatus sit. Ut etiam cum
Theodoro lib. II Hist. Eccl. c. 16, testis est ipse
D Amniansus Marcellinus lib. xv, c. 7, Liberius a Con-
stantio jussus ut in illum subscriberet, respondit
nonquam audium esse, de reo absente latum esse
sententiam. Idem est Luciferi ac sociorum ejus re-
sponsum apud Athanasium ad Soët. pag. 862 : *Eato,*
inquit Constantio, *ut accusator sis, absentia tamen
rei facit ut judicari non possit.* Indicat præterea Hila-
rius extoriam, eoque nomine nullam fuisse illam
sententiam : quam rationem neque silet Liberius
loco Theodori proxime memorato.

(e) Vel Biterris, unde in exilium ejectus est ; vel
etiam Constantinopoli, post Seleuciensis synodi dis-
solutionem. Quamquam hæc, ubi sese obtulit occa-
sio, præstare non destitit. Nam lib. I ad Constant.
n. 3, queritur, quod Ariani non cessant ore impio et
sacerilegiano Evangeliorum sinceritatem corrumpere,
et rectam apostolorum regulam depravare ; et post
panca, quod simplices et innocentes sub præteatu no-

minis blasphemia confessio. Et necesse fuit in eo sermone omnia esse præpropera, incomposita, confusa : quia quanto nos impensiore cura audientiam quæreremus, tanto illi pertinacioris studio audientiam contraherent.

6. *Unde ordiatur.* — Incipiunt igitur ab his quæ proxime gesta sunt, id est, eo tempore quo primum in Arelatensi oppido (an. 353) frater et comminister meus Paulinus ecclesie Tervirorum episcopus eorum se perditioni simulationisque non miscuit : et qualis fuit (a) illa sententia exponam, a qua referens voluntatem, indignis ecclesia ab episcopis, dignus exilio a rege est iudicatus. Atque hoc ita fieri non rerum ordo, sed ratio ex presentibus petita demonstrat : ut ex his primum confessio potius fidei, quam pavor in homine intelligatur, (b) ex quibus in eum qui adsensus his non est, cepit injuriam.

7. *Quo pacto legendum sit.* — Atque hoc etiam non inutiliter admonebo, ut ad omne hoc volumen diligens intentio adhibeatur. Omnia enim sunt et separanda temporibus, et distinguenda iudiciis, et discernenda personis, et verborum dijudicanda virtutibus : ne forte tot epistolis, tot synodis tunc frequenter injectis, pernicioso ante finem fastidio expleatur. Agitur autem in his, quæ cognitio Dei expectanda sit, quæ spes æternitatis, in quo perfecta veritas statu hereat. Et cum tam gravis rei negotium tractetur, oportet et unumquemque his modo curam cognoscendis rebus impendere, ut iudicio deinceps proprio consistens, opinionem non sequatur alienam. Explicite.



minis Christiani involvant. Rursum lib. ad eundem non constanter ab ipso exponitur fidei depravatio, et audientia evincit postulat.

(a) In vulgatis illi sententia. Verius in mss., illa sententia, scilicet. Atii favorum, quibus Paulinus consentire noluit.

(b) Faber cum suo ms., et quibus in eum qui adsensus non cepit injuriam. Reposita vocata ex pro et, cum utriusque in antiquis libris una figura sit, cetera corrigimus ex Sirmodis lectionibus. Si etiam antea præ quam pavor in homine, leg-eris quam favor in hominem; et integer erit sensus, et evidens Hilarii ratio, cur ab Arelatensis synodi gestus incipit : ut videlicet primum ex his, ex quibus in eum (Athanasium) qui adsensus his (Arianis) non est, cepit injuriam (exsilio); confessio fidei potius, quam favor in hominem, intelligatur, in causa esse, cur sacerdotibus exsiliam susceperint. Quibus consentanea sunt hæc Sulpicii Severi. lib. ii, pag. 246 : Petebatur, ut prius quom in Athanasium subscribere coegerent, de fide potius disceptarent, nec tunc demum de re cognoscendum, cum de persona iudicium constitisset. Sed Valens socratice ejus prius Athanasii damnationem extorquere cupiebant, de fide certare non ausi. Ab hoc paritum conflictum agit in exsiliam Paulinus; non tantum quia Athanasium, sed qui fidem tuebatur, Athanasius ipse a Theodoro tractatus lib. ii Hist. Eccles., c. 45, testatur, eum qui a Mediolanensi synodo in exsiliam deportati sunt, id nullam aliam ob causam

FRAGMENTUM II (Alia i partis).

INCIPIT EXEMPLUM EPISTOLÆ

Synodi Sardicensis (c) ad universas Ecclesias.

(Scripta an. 357.)

1. *Synodi causa.* — Multa quidem et frequenter ansi sunt Ariani hæretici adversus verbo 622 Dei, qui fidem rectam et catholicam custodiunt. Adulterinam namque doctrinam inserentes, orthodoxos persequi tentaverunt. In tantum autem tunc exsurrexerunt contra fidem, ut non (d) religiosam pietatem clementissimum imperatorem lateret. Denique, gratia Dei adjuvante, etiam ipsi clementissimi imperatores congregaverunt (e) ex diversis provinciis et civitatibus ipsam synodum sanctam, et in Sardicensium civitate fieri permisit : ut omnis quidem dissensio amputaretur, iniqua autem doctrina penitus expulsa, pietas sola, quæ est in Christo, ab omnibus custodiretur. Venerunt enim ab Oriente episcopi cohortatione excitati piissimorum imperatorum, maxime propter id quod frequenter in murmuratione fuit, id est, de dilectissimis fratribus nostris et coepiscopis, Athanasio episcopo Alexandrie et Marcello episcopo Aneyro-Galatiae. (f) Arbitramur autem etiam ad vos ipsos pervenisse eorum calumnias, et aures vestras tentasse eos commovere non dubitavimus : ut adversum innocentes quidem quæ dicunt credatis, sceleratæ autem hæreseos suæ suspicionem tegant. Sed non diutius hæc illis facere permissum est. Est enim gubernator Ecclesiarum Dominus, (g) qui pro Ecclesiis et pro omnibus nobis mortem sustinuit, et (h) propter eas Ecclesias ascensum in cælos omnibus nobis tribuit.

2. *Synodum adire trepidant Eusebiani.* — Olim quidem scribentibus Eusebio, Mario, Theodoro, Diognito, Ursacio et Valente, (i) Julio, consacerdoti nostro, Romane Ecclesie episcopo, adversum prædicatos

perpessos esse, quam quod Ariana hæresis consentire, et falsis contra ipsum calumniis subscribere nolissent. His præmittit Theodoro, Mediolanensis synodi scopum misisse, in Constantius episcopo cogre, capulo ab ecclesiis Athanasio, altam fidei formulam conscribere.

(c) Epistola hujus inscriptio, quæ hic desideratur, et apud Athanasium apol. ii, p. 760, habetur suppressis nominibus provinciarum unde synodus est congregata, existat integra apud Theodoretum, lib. ii Eccles. Hist. c. 8.

(d) Apud Theodoret., ὡς μὲν τὴν ἀκοὴν τῶν θεοφειστικῶν βραδύων λαθεῖν. Cum Hilario magis consentit Athanasius, ὡς κατὰ τὴν εὐσεβείαν τῶν εὐλαβηταίων.

(e) Ex grecis exemplaribus legendum, congregaverunt nos ex diversis provinciis et civitatibus, et hæc sanctam synodum in.

(f) Athanasius pariter hic omittit, et Asclepias Gaza, quod Theodoretus habet.

(g) In greca textu ὁ ὑπὲρ τούτων καὶ πάντων ἡμῶν, qui pro his, scilicet Athanasio et Marcello.

(h) Iis emendat grecæ. Theodoret., ὁ δὲ ἄναξ. Veterior tamen videtur lectio Athanasii, καὶ δὲ ἑαυτοῦ, quia illius aetatis Patribus nihil usitatis est, quom in Christo cælos ascendente nos pariter ascendissos dicant. Vul. scilicet, p. 217, not. f. (col. 456, not. juxta. ed.).

(i) Ex Theodoro hic addunt, Memoriam, Memoriam et Stephanum. Athanasius autem lapsum habet ὁ κατὰ τὸν οὐρανόν, lacris aliorum episcoporum nominibus.

coepiscopus nostros (dicimus autem Athanasium et Marcellum (a)); ut scripserunt ex aliis locis ut (b) episcopi nostri; quæ autem ab Eusebio facta sunt, nihil aliud quam falsitatis et mendacii fuisse plena. Nam etsi ex eo (c), quo vocati sunt (d) a Julio episcopo carissimo 623 fratre nostro, claruit nonuisse eos venire ex ipsi: litteris quibus eorum mendaciam detecta sunt (venissent enim, si habuissent fiduciam eorum quæ gesserunt adversus coepiscopus nostros); licet (leg. tamen pro lect) etiam ex ipsis, quæ fecerunt in isto saucto et magno concilio, manifestior falsitatis suæ commenta profuderunt. Venerunt enim et ad Sardicensium civitatem, et videntes Athanasium et Marcellum, Asclepam et alios, tinnuerunt venire ad iudicium: et non semel neque iterum, sed frequenter vocati contempserunt invitationem synodi omnium nostrorum (f. nostrum), qui convenimus episcopi, et maxime venerabilis senectæ Ossium, qui et propter ætatem et confessionem et tanti temporis probatam fidem, (e) qui tantum laborem id ætatis pro Ecclesiæ utilitate sustinuit, ut omni reverentia dignissimus habeatur. Expectantibus omnibus, et cohortantibus eos venire ad iudicium, ut omnia, quæ de consacerdotibus nostris (add. absentibus) vel dixerunt vel scripserunt, presentes possent convincere, vocati non venerunt, sicut prædiximus: ostendentes etiam ex his falsitatem suam, non solum commentitiam fraudem aut exquisitam versutiam quam fecerunt prodentes per excusationem. Qui enim habent fiduciam probare ea que absentes dicunt, hæc presentes parati sunt convincere. Sed quia venire non ausi sunt, arbitramur de cætero neminem ignorare, etiam si illi iterum malitiam suam exercere voluerunt, nihil sufficientes probare adversus consacerdotes nostros, quos incusant quidem absentes, præsentem autem fugiunt.

3. *Fugiant; quanta et quot eorum crimina.* — Fugerunt enim, dilectissimi Fratres, non solum prop-

(a) Rursum hic Theodoretus subjicit *Asclepam*, Athanasium consentiente. Deinde pro ut scripserunt, leg. et scripserunt, quasi, pariter scripserunt.

(b) Quod ammonens ob repetitionem vocis episcopi oculi, facile sic potest suppleri: *scripserunt ex aliis locis episcopi, contestantes (vel ut contestarentur) innocentiam Athanasii coepiscopi nostri, quem autem, etc.*

(c) Apud Theodoretum. Et quævis ex eo, quod a dilectissimo Julio collega nostro vocati non adfuerunt, et exiit, quæ ab eodem episcopo Julio scripta sunt, manifeste patet ipsorum calumniam: venissent enim, etc. Apud Athanasium hic nonnulla desunt.

(d) Per epistolam quæ existat apud Athanasium, tom. I, pag. 733.

(e) Ut integra flaret oratio, esset hic legendum *quam non qui et post, delendum ut, ante omni.* In grecis exemplaribus nihil est, quod respondent superioribus verbis, et tanti temporis probatam fidem.

(f) Brevius ex greeco totum illud sic reddere est: *Missi adiant comministri. Advenerunt etiam cognati et amici eorum, qui per eos intercessunt sibi. Et quod est maximum, etc.*

(g) Apud Athanas. et Theodoret. desiderantur voces *ceribibus suis*: quarum veritatem confirmat epistola ad Julium infra num. 41.

(h) Tribus illis verbis, *mortem sibi intentatam,*

ter hos quos falso adpetiverunt, verum etiam (supple propter) hos qui ex diversis locis conveniunt, ut eosdem multis criminibus arguerent. Ferrum enim et vincula proferebant de exilio revertentes viri. Et rursum ab his, qui adhuc in exilio detinentur, (f) missi affines et proximi, amici et fratres, querelas vel eorum qui supersunt detulerunt, vel eorum qui in ipsis exiliis decesserunt, indignam injuriam prosecuti sunt. Et, quod est maximum, episcopi aderant, quorum alter ferrum et catenas præferbat, 624 quas per eos (g) cervicibus suis portaverat; alii ex eorum insimulatione mortem (h) sibi intentatam testificabantur. In tantum enim desperationis eruperunt ut etiam episcopos (i) interfecissent quidem, nisi fugissent ipsorum cruentas manus. Decessit enim coepiscopus noster beatissimus (j) Theodulus fugiens ipsorum infestationem. Jussus est enim ex ipsorum insimulatione mori. Alii autem gladiatorum signa, plagas et cicatrices ostendebant. Alii se fame ab ipsis excruciatos querebantur. Et hæc non ignobiles testificabantur viri: sed de ecclesiis omnibus electi, propter quas huc convenerunt, res gestas edocebant, milites armatos, populos cum Iustibus, iudicum minas, falsarum litterarum (k) suppositiones. Lectæ sunt enim litteræ factæ a Theognito falsæ adversum coepiscopus nostros Athanasium et Marcellum (l), ut et imperator adversus ipsos commoveretur. Et hæc convincebant ii, qui tunc ipsius Theogniti diacones fuerunt. Ad hæc virginum nudationes, incendia ecclesiarum, carceres adversus ministros Dei: et hæc omnia propter iniquam atque execrabilem hæresim Ariomanitarum. Qui enim communioni eorum renuntiabant, necessitate patiebantur (f. cogebantur) ista tolerare.

4. *Sardicam ingressi adversariorum reformidant presentiam.* — Hæc igitur considerantes, in angusto se teneri pervidebant. Erubescens quidem confiteri ea quæ commiserunt, eo quod de cætero non possent

græce unicum respondet; *ὀλεθρον*; quod non satis convenienter apud Theodoret. et Athanasium latine redditum est, *mortem illatam*. Non enim hic questio est, quod Ariani mortem intulerint, sed quod inferre tentaverint.

(i) Ex lectione græca supplendum hic, *interficere tentarent.* etc. Antea autem cum nostro Hilario legit Athanasius episcopos in plurali, Theodoret. vero episcopum in singulari. In plures hæc cadere videtur Athanasius relatæ a Theodoro, lib. II Hist. Eccl., r. 13, ubi ait: *Theodulum vero atque Olympium episcopos Thraciæ, nos quoque et presbyteros nostros in qua conquiri fecerunt, ut si reperiri caserunt, capitali supplicio offeramus;* et epist. ad Solim., p. 821: *Olympium ex Aquis, et Theodulum ex Trajanopoli ambos episcopos Thraciæ bonos calumnias impulerunt.* Eosdem neci tradidit Constantinus apud Socrat. lib. II, c. 26.

(j) Faber cum miss. Pith., Theodorus, Sirin, Theodosus. Ex mox annotatis liquet præferendum esse Theodulum.

(k) Ita cum Athanasio ac Theodoro variæ Sirmondii lectiones. At cum miss Pith. et Coulb. Faber, *suspiciones.*

(l) Marcello et Athanasio Asclepas jungitur in græcis exemplaribus: in quibus deinde existat, *ut et imperatores, etc.*, in plurali

ea duntaxat occultare, venerunt tandem in Sardiensi civitate; et propter præsentionem, suspicionem (a) quasi nulli actus viderentur excludere. Videntes enim eos qui a se fuerant falsis oppressi testimoniis, eos etiam (b) quos vehementissime oppugnant; ex alia parte accusatores consentientes, etiam suorum criminum proditores prae oculis habentes suis, venire vocati non potuerunt (Græc. *vulnerunt*), maxime consacerdotum nostrorum Athanasii, Marcelli et Aselepii conscientia perturbati: qui et implorabant iudicium (et) provocabant accusatores, ut eos non solum convincerent de iis quæ adversum sese falsa continebant, verum etiam quæ adversus Ecclesias (c) impia ac nefaria commiserant, edocerent. Verum illi tanto terrore **625** comprehensi sunt, ut fugam facerent; et per illam fugam falsitatem suam detegerent ac nudarent.

5. *Athanasii innocentiam comprobatur.* — Tametsi non solum ex prioribus, sed etiam ex istis malitia eorum et falsitas ostenderetur: ut nec existimata fuga (leg. tamen ut nec ex ista fuga) occasionem aliquam alterius male artis invenire possent; probavimus, secundum veritatem et rationem (veritatis rationem) ea, quæ ab illis commissa sunt, inquiri oportuisse: et invenimus eos etiam de his fuisse mendaces, et nihil aliud quam inprobationem adversus consacerdotes nostros exercuisse. Quem enim dicebant ab Athanasio interfectum fuisse nomine Arsenium, habetur in numero vivorum. Unde ex hoc etiam cætera, quæ ab ipsis factabantur, patuit esse plena mendacii et falsitatis. Quod autem de calice fracto aliqua loquebantur (leg. tanquam fracto loquebantur) a Machario presbytero Athanasii; (d) testificati qui præsertim fuerunt ex Alexandria de eodem loco, eo quod nihil tale esset factum. Sed et episcopi scribentes ex Ægypto ad Julium consacerdotem nostrum, abunde asseverant, nec suspicionem hujusmodi ibidem fuisse (Exstat hæc epistola apud Athanas., t. 1, p. 722). Dicunt autem (e) acta etiam se habere adversus ipsum: quæ habent autem, absente parte altera constat fuisse confecta. (f) Simul tamen ipsis actis gentilis et catechunicus in-

terrogatus dicebat, intus se fuisse quando super ventum fecit Macharius, interrogatus dicebat, famosissimum illum Seyrum infirmatum in ecclesia (ἐν ἐκκλησίᾳ) jacuisse: ut ex hoc appareat, ex toto martyrium non fuisse celebratum, eo quod catechumeni intus fuerint, (g) sed male habentes fuerint. Nam et ipse totius malitiae Seyrus commentator, exposisse Athanasium quendam de divinis Scripturis librum dicebat. Ad hoc convictus confiteri cepit, infirmatum se fuisse quando Macharius præsens fuit; ut ex hoc etiam falsum testem illum (h) esse appareret. Denique falsitatis præmium eidem Seyro honorem (Græc. *δοῦμα*, nomen) episcopatus dederunt, homini qui neque **626** presbyter quidem fuit. Venientes enim dno presbyteri nunc ad concilium (qui eo temporis cum Melitio fuerant, postmodum ab Alexandro episcopo Alexandriae beatæ memoriae viro suscepti sunt, nunc cum Athanasio agunt), testati sunt nusquam omnino istum Melitii fuisse presbyterum, neque omnino habuisse eum Melitium (i) in eodem loco, apud Mareotem, ecclesiam, nec ministrum: quem tamen nunc velut episcopum illum secum adduxerunt, qui ante nec presbyter fuit: ut nomine episcopatus videantur falsitatem suam tegere apud audientes.

6. *Marcellus et Aselepius irreprehensibiles.* — Lectus autem est et liber, quem conscripsit frater et coepiscopus noster Marcellus: et inventa est (j) Eusebii et qui cum ipso fuerant exquisita malitia. Quæ enim ut proponens Marcellus posuit, hæc eadem quasi jam comprobans profferret, adsimularunt. Lecta sunt ergo quæ sequebantur, lecta etiam quæ anteposita erant questionibus; et recta fides ejus inventa est. Neque enim a sancta Virgine Maria, sicut ipsi conlingebant, initium (k) dabat Deo Verbo; neque finem habere regnum ejus, sed regnum ejus sine principio ac sine fine esse conscripsit. Sed Aselepius coepiscopus noster acta protulit, quæ confecta sunt apud Antiochiam presentibus adversariis et Eusebio ex Cæsarea, et ex sententiis (l) iudicatum episcopum ostendisse esse irreprehensibilem.

7. *Eusebianorum scelera, nomina et artes.* — Mo-

(a) Græcæ, ὑπόνοιαν ὡς μὴ πλημετέσσαντες δόξωσιν ἀποπέσθαι.

(b) Legendum esse quos, non ut in ante editis post, sicut in Græcis sermo.

(c) Græcus sermo hic postulat addi ipsorum, et mox conscientia, post vocabulum terrore.

(d) Ex Athanasio et Theodoro sic corrigendum est hic locus: testificati sunt, qui venerunt ex Alexandria et Marcote et aliis locis, quod nihil tale factum est.

(e) De illis actis Julius apud Athanas. pag. 712, ad Eusebianos rescribit: Scitis autem monumenta actorum, ubi una dumtaxat pars adfuerit, nullarum virium esse, etc.

(f) Quid hic docet, sic ex Athanas. et Theod. potest suppleri: Simul tamen in ipsis actis interrogabantur gentiles et catechumeni: ex quibus unus catechumenus interrogatus dicebat, intus se fuisse, quando super ventum fecit Macharius; et alius interrogatus, etc.

(g) Græcæ, καὶ τὸ χῆρον μὴ περιόντα, ἀλλὰ νοσοῦντα κατὰ κλῆσιν: et Scyrus non adfuerit, sed male habens iacuerit.

(h) Ad intus esse ex variis lectionibus Sirm.

(i) Græcæ abest in eodem loco: adeoque significatur, Melitium non in Alexandria tantum patria, sed nec in omni omnino Mareote ullam habuisse ecclesiam vel ministrum. Ex quo sequitur, Ischyram presbyterum non fuisse, qui neque a Melitio ordinatus est, neque ab Alexandrino Patriarcha.

(j) Ita Sirm. Alias vero, Eusebii et qui cum istis fuerunt. Græc. οἱ περὶ Εὐσεβίου. Eusebii Cæsariensis ex tant etiamnum quinque libri adversus Marcellum: quem Romano in concilio auditum ab omni errore alienum iudicat Julius apud Athanasium pag. 750.

(k) Alias, dabatur: et mox deorat sed regnum ejus: facili librarii lapsu. Marcellus ab Eusebio, lib. 1 de eccles. Theologia cap. 18, arguitur, quod Christum ante Mariam nihil aliud existisse affirmaverit, quam verbum nostro simillimum. Cui Hilarius, si ab Eusebio bene intelletus est, suffragatur lib. vi de Trin. n. 5. Hinc a Genabro de Roguati. eccles. c. 5, cum Beryllio et Artemone Christum memum hominem sententibus coniungitur.

(l) Græcæ, τῶν διακοσμήτων ἱπασκόπων ἴδιον, ju-

rīto ergo necesse frequentē, non ausi sunt venire: A merito fugerunt conscientie suae impulsu precipitati. Fuga enim falsitates suas confirmaverunt, et erelli ea fecerunt, quae praesentes accensatores eorum dixerunt et ostenderunt. Quid igitur? Supra haec omnia etiam olim depositos atque ejectos Ecclesia propter haeresim Arii non solum susceperunt, sed etiam in majorem provexerunt gradum, diaconos quidem in presbyterium, (a) de presbyterio autem in episcopatum, propter nihil aliud, nisi ut impiam doctrinam dilatate ac disseminare possent, et **627** pium corrumpere fidem. Sunt autem istorum (b) post Eusebium duo auctores etiam Theodorus ab Heraclia, Nareissus a Neroniade Ciliciae, Stephanus ex Antiochia, Georgius ex Laodicia, (c) licet timens non adfuerit de Oriente, Acacius ex Casarea Palaestinae, Menophantus ex Etheso Asiae, Ursacius a Singiduno Mesiae, Valeus ex Marsa Pannoniae. Etiam praedicti etiam (supple iis) qui ab Oriente secum venerunt, non permiserunt sanctum Concilium intrare, neque omnino in Ecclesiam Dei sanctam accedere. Venientes etenim Sardicam per singula loca synodos Eubeliant inter se, et factiones cum interminationibus, ut omnino venientes Sardicam ad iudicium non accederent, neque in unum cum sancta (Graec. et magna) synodo convenirent: (d) et ad id solum venerunt, eorum praesentiam suam qui statim fugerunt. Haec enim scire potuimus a consacerdotibus nostris, (e) Ario scilicet ex Palaestina, Stephano de Arabia: qui cum ipsis venerunt quidem, sed ab eorum perfidia recesserunt. Hi enim venientes in sanctam synodum, violentiam quidem, quam passi fuerant, conquirebantur; nihil autem ab ipsis recte agi asserabant: asserentes (f. adjicientes) etiam hoc, quod essent ibi plurimi recte fidei, qui prohibebantur ab ipsis venire ad nos propositis interminationibus. Hac

dicantium episcoporum ostendit se esse, etc. Acta Antiocheni concilii anni 350, quo Eustachius in sede sua pulsus fuit, hic memorari putant. In hunc locum hand dubie respexit Bozomennus lib. iii, c. 12, cum ait Aetium innocentem Sardicam pronuntiatum esse, eo quod Eusebii Pamphili Aetiorumque multorum iudicium sententia episcopatum suum recuperasset. et haec vera esse actis judicialibus comprobasset.

(a) Valesius apud Theodoretum verba graeca ἀπό δε προεβουλεύσεων latine reddidit, presbyteros autem qui depositi fuerant. Cum ex Illyriana lectione, tum ex verbis superioribus liquet, illud ἀπό pristinum gradum sonare, non a quo quis defectus sit, sed a quo ad alioem ascenderit.

(b) In graecis exemplaribus, μετὰ τοὺς περὶ Εὐσεβίου τῶν ἑσπερίων. Unde supervacua ea hic videtur vox duo: aut certe legendum post Eusebium duos: qui lectioni favet illud lib. i ad Constantium n. 5: Nuper didicimus commenta haec fuisse inventa et a duobus Eusebiis, etc., praesertim cum ibi, Georgio excepto, idem qui hic episcopi duobus Eusebiis adjungantur.

(c) Nihil apud Athanas. et Theodoret. occurrit loco verborum, licet timens non adfuerit de Oriente.

(d) Ex Theodoro sic rescari licet hunc locum: sed id solum, ut cum venissent, et alia causa (ἐπὶ ἀποστάσει) praesentiam suam ostendissent, statim fugerunt.

(e) Hi duo episcopi in graecis codicibus Macarius

igitur emisa in uno loco (Graec. ὅμοιο) omnes manere satagerunt, et nec parum temporis, (f) nec habere eos liberam facultatem permiserunt.

8. Synodi sententia. — Quia ergo non oportuit emittescere, nec inulta (g) retinere, falsitates, vincula, homicidia, pugnas, falsas epistolas, vexationes, nudationes virginum, exsilia, eversiones ecclesiarum, (h) incendia, translationes de ecclesia ad majores, et ante omnia contra rectam fidem insurgentes Arianae haeresis doctrinas: ex hac causa carissimos quidem fratres et coepiscopos nostros Athanasium Alexandriae, et Marcellum Ancyrogalatae, et Asclepium Gazae, et eos qui cum ipsis erant ministrantes Deo, innocentes et puros pronuntians, **628** scribentes ad unamquamque eorum provinciam, ut cognoscerent singularium ecclesiarum plebes sacerdotis sui integritatem, et habere se episcopum suum, illos autem, qui se eorum ecclesiis immeruerunt luporum more, id est, Gregorium in Alexandria, Basilium in Ancyra, et Quintianum in Gaza, neque (i) nomen habere episcopi, neque communionis omnino eorum habere participatum, neque suscipere ab aliquo eorum litteras, neque ad eos scribere, illos autem, hoc est, Theodorum, Nareissum, Acacium, Stephanum, Ursacium et Valentem, Menophantum, et Georgium (etsi timens, (j) ut dictum est, non adfuit, sed tamen quia a beate memoria Alexandro episcopo quondam Alexandriae dejectus est), et quod sit tam ille, quam etiam ceteri (k) qui comprehensi sunt, furoris Ariani, et propter objecta crimina, hos omnes aequali sorte deiecit sancta synodus de episcopatus gradu: et iudicavit non solum illos episcopos non esse, sed neque communionem quidem cum fidelibus habere. Separantes enim Filium, et alienantes Verbum a Patre, separari ab Ecclesia catholica oportet, et

et Asterium cognominatur. Tamen apud Athanasium in subscriptionibus Palaestinos Arius, non Macarius reperitur, et epist. ad Solit. p. 820 legere est, ab Arianis male affectos esse Arium et Asterium, alterum Petra in Palaestina, alterum Petra in Arabia, qui ab ipsis desciverant. Sed nullum fere dubium est quin pro Stephano, hic restituendum sit Astorio, qui infra Asturus subscribitur.

(f) Illud nec redundat. Tum pro habere eos liberam facultatem, unum est verbum graecum ἐπιτρέψαι, quod est, prius agere.

(g) Forte, sinere vel permittente, ut existat in graeco: in quo mox habetur τὰς πύλας, loco vocis pugnas.

(h) Adipsum incendium ex Sirmo, et graeco sermone: in quo postea subiicitur, translationes de minoribus civitatibus ad ecclesias majores.

(i) Lectionem Theodreti, τῶν τοὺς ἀπὸ ἐπιστοπῶν ὁμοιάζειν καὶ γαστριχοῦς, confirmat Athanasius ad Solit. p. 820, ubi ait Gregorium a synodo iudicatum fuisse indignum qui episcopus aut Christianus omnino appellaretur.

(j) In graecis cod. ut supra nihil habetur de hoc Georgii timore, ita nec nunc additur ut diximus hoc. Iidem codices, ut et lectio superior num. 7, addendum esse suadent de Oriente post verbum non adfuit.

(k) Ita Sirmo. At Faber, ceteri comprehensi, omissio verbo sunt, quod existat in russ.

alienos esse a nomine Christiano. Sint igitur vobis A anathema, eo quod ausi sunt adniterare verbum veritatis. Apostoli enim est præceptum: Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit (Gal. 1, 9). Illis neminem communicare denuntiate: nulla enim communicatio luci ad tenebras. Hos omnes longe facite: nulla enim participatio Christo ad Belial. Observate, Carissimi, ut neque scribatis ad eos, neque eorum accipiatis litteras. Curate autem etiam, dilectissimi Fratres et consacerdotes, quasi presentes spiritu huic interfueritis synodo, omnia quæ a nobis instituta sunt confirmare per litteras vestras, ut ab omnibus episcopis idem sentire, atque unam esse omnium voluntatem ex litterarum consensione sit manifestum. (a) Optamus, Fratres, vos in Domino B bene valere. Explicit.

629 Incipit (b) exemplum epistolæ factæ (an. 347) ad Julium urbis Romæ episcopum, Julio episcopo a synodo directæ.

9. Cûr Julius non adfuerit synodo. Petri sedis prærogativa. — Quod semper credidimus, etiam nunc sentimus: experientia enim probat et confirmat, quæ quisque auditione audivit. Verum est enim, quod beatissimus magister gentium Paulus apostolus de se locutus est: (c) An experimentum queritis ejus, qui in me loquitur Christus (II Cor. xii)? quamquam utique quia in inse Dominus Christus habitavit, dubitari non possit (d) Spiritum sanctum per animam ejus locutum, et organum corporis personasse. Et tu itaque, dilectissime frater, corpore separatus, mente concordi ac voluntate adfueris: et honesta fuit et necessaria excoisatio absentia, ne aut lupi schismatici furtum facerent et raperent per insidias, aut canes hæretici rabido furore exciti insani oblatrarent, aut certe serpens diabolus (e) blasphemiorum venenum effunderet. Hoc enim optimum et valde congruentissimum esse videbitur, si ad caput, id est ad Petri apostoli sedem, de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes.

(a) Athanasius horum verborum loco habens, divina providentia sanctos et lectos vos conservet, fratres dilecti, episcoporum subscriptiones subjicit. Apud Theodoretum autem, his omissis, sequitur fidei expositio: ea hand dubie, quam Athanasius episcopus ad Antioch. p. 576, tamquam Sardicensis synodi falso circumferri monet; et tam ipse, quam Eusebius Verecill. apud eundem pag. 580, omnino supprimendam censent, ne fides Nicæna non sufficere inde existimetur.

(b) Eam ipsam epistolam ex collectionis Cresconianæ Cassinate codice pervetusto edidit Baronius ad an. 347, n. 23, in quo castigatio hæc præfertur inscriptio: Incipit exemplum synodi Sardicensis factæ ad Julium urbis Romæ episcopum.

(c) Apostoli verba ex editione Baronii huc revocamus.

(d) Apud Baron., Spiritum per animam etiam locutum.

(e) Baron. blasphemiarum. Jam non semel expertus sumus in mss. haberi blasphemiorum, loco blasphemiarum

10. Legati Julii. — Quoniam ergo universa, quæ gesta sunt, quæ acta, quæ constituta, et chartæ continent, et vivæ voces carissimorum fratrum et compresbyterorum nostrorum Archydamii (f) et Philoxeni, et carissimii filii nostri Leonis diaconi verissime et fideliter exponere poterunt; peno supervacuum videatur eadem his inserere litteris. Patuit apud omnes, qui convenerunt ex partibus Orientis, qui se appellant episcopos (quamquam sint ex his certi auctores (superiori epistola num. 7 nominati), quorum sacrilegas mentes Ariana hæresis pestifero fluxit veneno) diu tergiversatos propter diffidentiam ad judicium venire noluisse, tuamque et nostram reprehendisse communionem, quæ nullam habebat culpam: quia non solum octoginta episcopos testantibus de innocentia Athanasii pariter credidimus (in Concilio Alexandrino, cujus epistola indicatur num. 5), sed et conventi per presbyteros tuos et per epistolam, (g) ad synodum quæ futura erat in urbe Roma venire noluerunt: et satis erat iniquum, (h) illis contumacibus, tot sacerdotibus testimonium peribentibus, Marcello et Athanasio denegare societatem.

630 11. Trin in synodo tractanda. — Tria fuerunt, quæ tractanda erant. Nam ex ipsi religiosissimi imperatores permiserunt, ut de integro universa discussa disputarentur, et ante omnia de sancta fide et de integritate veritatis, quam violaverunt. Secunda de personis, quas dicebant esse (i) dejectas; de iniquo iudicio, vel si potuissent probare, justa fieret confirmatio. Tertia vero quæstio, quæ vere quæstio appellanda est, quod graves et acerbæ injurias, intolerabiles etiam et nefarias contumelias ecclesiis fecissent, cum raperent episcopos, presbyteros, diacones, et omnes clericos in exilium mitterent, ad deserta loca transducerent, et fame, siti, auditate, et omni egestate necarent; alios clausos carcere et squalore et putore conficerent, nonnullos ferreis vinculis ita (adde stringerent), ut cervicæ eis artissimis circulis strangularentur: Denique ex ipsis quidam vincti in eadem injusta delecerunt pœna: quorum ambi

(f) In mss. Pith. et Colb., Archydamii et Filioseni: et mox potuerant, non poterant: quæ ex Baronio emendandas.

(g) Faber reposerat a synodo, cum in ms. Pith. reperisset et synodum. Verius Baron. ad synodum, nimirum Romæ an. 341 habitam, ex qua Julius ad Eusebianos epistolam scripsit, ab Athanasio descriptam Apolog. ii, p. 739.

(h) Apud Baron., illis contententibus, lectio non spernenda: quia scilicet fidei sua præderunt conscientie sue reatum, et confessi sunt falsa esse quæ adversus episcopos confinxerunt, vera autem quæ pro illis tot sacerdotes contestabantur: quod sæpius repetit superior epistola.

(i) Baron., delectas. quod etiam in suo ms. reperit Faber, qui postea pariter de suo posuerat ut si, pro vel si. Sed facile intelligitur tacta particula ut, auto de iniquo. Athanasii præsertim ab Eusebianis damnatio vel ex hoc iniqua fuit, quod absens iudicatus est. Ex iniqua facta esset justa, si illorum ipsi criminum convinci præsens potuisset.

non potest martyria gloriosam mortem existisse. A
 Alibi quoque audent quosdam reinere : nec ulla
 causa fuit criminis, nisi quod repugnarent, et cla-
 marent quod execerantur Arianam et Eusebianam
 hæresim, et nullent habere cum talibus communio-
 nem, (a) iis autem, qui secum sentire ualuerunt,
 prodesset. Et qui ante fuerant dejecti, non solum re-
 cepti sunt, sed etiam ad clericalem dignitatem promo-
 ti, et acceperunt præmium falsitatis.

12. *Ursacii et Valentis perversitas.* — Quid autem
 de impiis et de imperitis adolescentibus Ursacio et
 Valente statutum sit, accipe, beatissime frater. Quia
 manifestum erat, hos non cessare adulterinæ doc-
 trinæ (b) lethalia semina spargere, et quod Valens
 relicta ecclesia ecclesiam aliam invadere voluisset,
 et eo tempore, quo seditionem commovit, nus ex
 fratribus nostris, qui fugere non potuit, Viator
 obruptus et conculcatus in eadem Aquileiensium ci-
 vitate die tertia defecit : causa utique mortis fuit Va-
 lens, qui perturbavit, qui sollicitavit. Sed ea quæ
 beatissimis Augustis significavimus cum legeritis,
 facile pervidebitis, nihil nos prætermisisse, quan-
 tum ratio patiebatur. Et ne molesta esset longa nar-
 ratio, qui fecissent, et (c) quæ commisissent, insinua-
 vimus.

13. *Synodi placita Siciliae, Sardiniae et Italiae per
 Julium addiscenda.* — Tua autem excellens prudentia
 disponere debet, ut per tua scripta, qui in Sicilia,
631 in Sardinia, in Italia sunt fratres nostri, quæ
 acta sunt et quæ definita cognoscant; et ne ignorantes
 eorum accipiant litteras communicatorias, id est
 (d) epistolia, quos justa sententia degradavit, perse-
 verent autem Marcellus et Athanasius et Asclepius
 in nostra communione : quia obesse eis non poterat
 iniquum iudicium, (e) et fuga, et tergiversatio eor-
 um, qui ad iudicium omnium episcoporum, (f) qui
 convenimus, venire uoluerunt. Cætera, sicuti supe-
 rius commemoravimus, plena relatio fratrum, quos
 sincera charitas tua misit, unanimitatem tuam
 perdocebit. Eorum autem nomina, qui pro facinori-

bus dejecti sunt, subjungere curavimus : ut sciret exi-
 mia Gravitæ tua, qui essent communione privati
 Ut ante prælocuti sumus, omnes fratres et episci-
 scopos nostros litteris tuis admonere digneris, ne
 (g) epistolia, id est, litteras communicatorias eorum
 accipiant.

NOMINA HERETICORUM.

14. Ursacius a Singiduno, Valens a Mursa, Nar-
 cissus (h) ab Jeropoli, Stephanus ab Antiochia, Aca-
 cius a Casarea, Menophantus ab Epheso, Georgius a
 Laodicea.

ITEM NOMINA EPISCOPORUM INFRA, QUI SYNODO SARDI-
 CENSI ADFERUNT ET SUBSCRIPSERUNT IDEM IN JU-
 DICIO.

15. Ossius ab Spannia Cordobensis, Amnarius ab
 Spanniis de Castolona, Florentinus ab Spanniis de
 Emerita, (i) Dominianus ab Spanniis de Asturica,
 Castus ab Spanniis de Casara Augusta, Prætextatus
 ab Spanniis de Barcelona, Maximus a Tuscia de Luca,
632 Bassus a Macedonia de Dioeletianopoli, Per-
 phyrius a Macedonia de Philippis, Marcellus a Mace-
 donia de (j) Ancyra Gallacia, Euterius a Procia de
 Caidno, Asclepius a Palestina de Gaza, (k) Moysiis a
 Thessalia de Thebis, Vincentius a Campania de Cap-
 pua, Januarius a Campania de Benevento, Protho-
 genes (l) a Dacia de Serdica, Dioscorus de Thracia,
 (m) Hymenius a Thess. de Pearat, Lucius a Thracia
 de Caynopoli (an Hadrianopoli?), (n) Lucius ab Italia
 de Verona, Evagrius a Macedonia de Heracliano
 (M. Eractialinco), Dionysius ab Achaia de Liguëdon,
 Julius ab Acacia de (o) Thebe eptapyleos. Atheno-
 dorus ab Achaia de Blatea (Lab. a Dacia de Bla-
 ceua). Diodorus ab Asia de Tenedos, Alexander a
 Thessalia de Larissa, Aethius a Macedonia de Thes-
 salonica, Vitalis a Dacia ripensi de Aquis, Parago-
 nius a Dardania de Scopsis, Trifon ab Achaia de
 (p) Marciære, Athanasius ab Alexandria, Gaudentius
 ab Achaia (a Dacia) de Naiso, Jonan a Macedonia de
 Particopoli (Parthenopoli, aut Paræcopoli), Alypius

cunde urbs, quam Irenopolim nunc vocamus.

(i) In edit., *Dominianus*. At in ms., *Dominianus*.
 Forte qui apud Athanas. *Dominianus*.

(j) In ms., *Ancyra Gallacia*. Supra n. 1, *Ancyroga-
 litiæ*. Qui antea bis scripserat a Macedonia, hoc jam
 tertio, sed falso, hic apposit.

(k) Alias, *Moscos* a Thessalonica : quod ex Sir-
 mondo corrigimus. An hic idem est, qui apud Atha-
 nas. *Mucæus* subscriptus legitur, per quem commu-
 nicatorias Valentis et Ursacii litteras Athanasius ac-
 cepit, quique infra n. 20, *Moyseus* nuncupatur?

(l) Et hic cum Sirm. præferimus a Dacia, pro ab
 Acacia.

(m) In Sirm. favente Athanasio, apud quem sub-
 scribit *Hymenæus*, Alias vero, *Hymennus* a Thessalia
 de Oparata.

(n) Apud Athanas. non subscribit *Lucius*, sed *Lu-
 cillus*. forte is quem, Apol. g. p. 675, testem appel-
 lat, quod Constantem nunquam solus allocutus sit.

(o) In ms. *Theceptastileoa*. Apud Labb. *Thebesse* :
 et ex conjectura, *Thebeptapoleos*.

(p) Sirm., *Maccare*. Faber, *Maccroce*. Retinemus
 lectionem mss.

(a) Ex lectione mss. Pith. et Colb., qui aut in sa-
 culo servire maluerunt, confecerat Faber, qui autem
 saculo servire noluerunt. Huc Baronianam revocamus.

(b) Apud Baron., in Italia, non lethalia.

(c) Illud quæ adijcimus ex Sirm. Baronius autem
 præferens antea quæ fecisset, omittit et quæ commi-
 sissent.

(d) In mss. Pith. et Colb., id est epistulas. Sirm.,
 id est episcopalia. Hæc verba desiderantur apud Baro-
 ninum, qui deinde legit, quos extra episcopatum syn-
 nodi sententia declaravit.

(e) Baron., de fuga et tergiversatione. Non displice-
 ret ex fuga, etc., id est, eorum absolutio differri diu-
 tius non debuit, quia lugerunt illorum adversarii.

(f) Apud Baron., quo venimus : minus bene, ut li-
 quet ex his nom. 2, synodi omnium nostrum, qui con-
 venimus episcopi.

(g) In ms. Pith. ne epistolas : quod etiam habet
 Baron. legens postea, inde allatas, pro id est litteras.

(h) Apud Baron., a Neronopoli, favente Athanasio
 initio Anolug. II, τῶς Νέρονος, Νέρονος. Supra num. 7,
 legit Hilarius a Neroniade. Est autem, inquit Theolo-
 retus lib. 1 Hist. Eccl., c. 7 : Neronis Criticæ se-

ab Achaia de Magari, Macedonius ab Ardanis (*Labb.* A esse potuit (*f. patuit*) infectum; aut ens, qui postea indicarunt, (*h*) constitutos non fuisse, quod si fuit, non potest non fuisse?

633 Marcus ab Asia de Fissia (*Sirm.* a Dacia de Scissia), Verissimus a Gallia de Lugduno, Valens ab Achaia (a Dacia) ripense de Sio, Palladius a Macedonia de Du (Dio), Gerontius a Macedonia de Brevi, Alexander ab Achaia de Morenis (*Sirm.* de Cepari-sia), Euthirius (*f. Eunuchus*) ab Achaia, Tilius ab Asia de Montonis (*an a Dacia de Montennis?*). Episcopi omnes numero unus de sexaginta.

16. *Athanasii innocentia manifesta. Sacrificii opus solius est presbyteri.* — «Res, quantum arbitror (*inquit Hilarius*), sermonis alterius interpretatione non indiget. Nam omnia ita edicta sunt et expressa, ut in lucem cognitionis elata sint: testes ex Aegypto compulsi, Athanasius ipse praesens, falsorum iudicium nocturna et turpis per conscientiam fuga, tantorum aelcerum gravis et subjecta universorum oculis invidia. (*f*) Adde originem cause, ex qua in Athanasium occasio est quaerita sententiae. Reus, presbyteri sui impetu, disturbati altaris in ipso sacrificio tempore, ubi Seyrus presbyter adstibat, arguitur. Seyrus presbyter negatur, et criminis falsitas eum auctore damnatur. Porro autem sacrificii opus sine presbytero esse non potuit. Cum in hominem questio est, i se facti tam gravis nullus est locus, apud Marcotem (*g*) ecclesia nulla est. Numquid potius ipsa soli religio defecit? aut aliquo, ut adsolet, hiam locum violati sacrificii dedidit? Seyrus de diacono (*h*) episcopos adscribit ordinatus; ut de contumelia in presbytero perpessa mentientis episcopi major auctoritas sit. Sed locus ecclesiae (*i*) si fuit, et est: si non est, nec fuit. Et quid ambiguum est, hos potius falsorum criminum iudices asseruisse factum esse, quod

(a) Pith. ms., *Cocias*. *Labb.*, *Calvus a Dacia ripensi de Castro maris*.

(b) Sic ms. ex quo vulgavit Faber, de *Patrois*. Autea malleus ab *Achaia*. Apud *Labb.*, *Prostercus ab Achaia de Patris*.

(c) Amannensium lapsu editum erat *Arius* ab *Arabia*, *Asyrus a Palaestina*. Horum episcoporum mentio fit supra num. 7.

(d) In ms. Pith., *Cocias* ab *Acacias*. Tum *Sirm.*, de *Asapofabis*.

(e) Infra *Fragn.* in, n. 20, mentio fit Dionysii ab *Efica provinciae Achaiae*.

(f) Ita ex *Sirm.* *Alias vero, At de origine*.

(g) In eo numerum vico, quem *Ischyas* incolebat. *Alias* autem erant apud Marcotem ecclesiae: quamvis aliud sonat *Hilari* verba.

(h) *Ischyas* a *Nicaphoro* lib. 1x, c. 12, ex se ortus presbyter appellatur. Ipse se *Colluthi* presbyterum

dicarunt, (*h*) constitutos non fuisse, quod si fuit, non potest non fuisse?

17. *Athanasii crimina non constant.* — «Si quis igitur est humanis institutis ad usum (*h*) communis intelligentiae eruditus, si quis prudentiae praeceptis in viam consecrandae veritatis insistat; animum intendat, et quid in huiusmodi negotiis tenere se arbitrii velit, expendat: ratio interim de iudiciorum auctoribus existat. Haec duo indicata: unum quod crimen affirmet, criminis locum non occupet (*f. nuncupet*), perpessa injuria (*f. perpassum injuriam*) hominem designet; aliud vero, quod crimen, locum, hominem neget. Quero, in quam te sententiam con-cedere aequum videbitur? Certe, opinor, quisquam ab utroque consultus, et positus in medio utriusque sententiae, **634** ita loquetur: Si crimen est, docendum est; si locus est, demonstrandus est; si homo, contumendus est. At vero eum et facti fides, et loci religio, et injuriae homo nullus est; vesanum existimabitur, rebus iudicem non exstantibus judicare.

18. *Athanasii damnandi nulla causa.* — «Respicite in caelum et astra, vos sacerdotes; et in eum, qui ex nihilo fecit illa, cum libertate fidei et spei quam accepistis, intendite, recordantes talem vocem futuri in vos iudicii forum esse propositam, ut quo iudicio iudicaveritis, iudicetur de vobis (*Math.* vii, 2). Haec querenti mihi respondeat: Athanasium quo iudicio damnastis? Dicetis nempe, Episcoporum: et haec confessionis vestrae erit venia. Secuti, inquit (*f. Inquietis*), sumus sanctam iudiciorum sub episcopali communione reverentiam. Sed ignorasse vos negabitis, Athanasio, cuius damnationem a vobis Valens, Ursacius, Saturninus exigunt, ab Ossio, Maximino, Julio redditam communionem? Non facio comparationem: rogo, quae de erimine Athanasii vestra sententia fuit? Presbyter ejus *Maclarius* intrasse in ecclesiam *Marcotidem* dicitur, *Seyrum* presbyterum perturbasse, et salutis nostrae sacramenta projecisse: ad huius rei testes cathecumenum et gentilem interrogatos. Verum postea a sanctis (*Sardicæ* congregatis) nescitis iudicatum (*adde*, apud *Marcotem* ecclesiam nullam esse; *Seyrum* vero presbyterum non fuisse? Quid est, quod secuti estis? Falsis episcopis auctoritatem datis,

D jaentabat. *Marcotici* autem presbyteri ac diaconi apud Athanasium pag. 792, testificantur, illum no clericum quidem unquam habitum fuisse, nisi forte a cognatis et ab iis qui longe ab illius pago habitarent.

(i) Addeum si, quod manifeste postulat orationis integritas.

(j) *Sirm.* ex ms. *Remig.*, *constitutum est*. Ex utraque lectione facile conficere est conspicuum est mentitos: athenque libenter praeferrentur, quod esse patuit infectum: ut eos, qui postea indicarunt, conspicuum est mentitos non fuisse. Sermo certe o-1 tum de Athanasii accusatoribus, qui calcis effrati crimen ei alluxerunt, tum de *Marcotici* presbyteris, ac diaconis, qui criminis huius falsitatem postea indicarunt apud *Athanas.* pag. 792.

(k) In prius vulgatis, ut in ms., *communio*: quod mendum in mss. valde usitatum alias experti, hic corrigere non dubitavimus.

alius vero negatis? Que sunt, (supple perinde) atque non essent decernitis: iudicatis autem illa, que non sunt? Sed ut subiectioni (an suggestioni?) huic credideritis, credo carcer exegit, custos institit, tortor incubuit, gladius pependit, ignis ambussit. In non exstantibus iudicandi episcopalem apud vos auctoritatem improbitas obtinuit: in veritate obtinenda sanctitas fidem perdidit? O veros Christi discipulos! o dignos successores Petri atque Pauli! o pios Ecclesie patres? o ambiciosos inter Deum plebemque legatos, veritatem vos Christi falsitati hominum vendidisse! Satisfecimus igitur (a) primæ propositioni, qua spondimus Athanasium reum teneri nullis eorum, quæ objectatis, criminum posse. Superest, ut quid de Marcello et Photino gestum sit, paucissimis dicam.

19. Photini condemnatio, et Ursacii ac Valentis penitentia. — « Photinus Sirmiensis Episcopus fuit a Marcello imbutus: nam et diaconus sub eo aliquandiu fuit. Ille corruptis innocentē 635 moribus ac disciplinis, turbare evangelicam veritatem persistebat novis predicationibus. Et hoc ita sepe est, ut cum incrementa vitiorum detrimenta in amore Dei fecerunt, vesanum depravatæ scientiæ studium incrementum. Igitur ad tollendum ex episcopatu Photinum, qui

(a) Ita Sirm. ex ms. Renig. Alias vero, fuit propositionis.

(b) Celestre aliquod et catholicum concilium hic memorari, convenit inter omnes. De tempore illius nullus est ambigendi locus. Nam cum dicat Hilarius, Valentem et Ursacium ex huius concilii opportunitate veniam rogasse; neque ad hoc, Socrate teste lib. II, cap. 24, animum appulerit, nisi post Athanasii Alexandriam reditum: liquet illud anno 349, biennio post Sardicense, fuisse celebratum. De loco major est inter eruditos controversia. Quid Sirmoudus, Petavins, ac Petrus de Marca singularibus de hoc loco dissertationibus senserint, referre supersedemus. Phirimos fecerit Sirmii nomen, quod infra initio n. 21, occurrit. At vero Mediolani, non Sirmii, habitum fuisse laud obscure significat Ariminensis synodus Fragm. VIII, n. 2, ubi de Ursacii et Valentis retractatione sic loquitur: *Rogaverunt veniam, sicut eorum continent scripta, quam meruerant tunc temporis a concilio Mediolanensi assistentibus etiam legatis Romanæ ecclesie.* Clarius græca ejusdem synodi verba, apud Athanas. de Synod. pag. 877, enuntiant eos veniam postulasse et impetrasse, quando concilium Mediolani celebrabatur: *ἢ δὲ ὁ καρπὸς, καὶ ὃ τὰς τῶν ἑπαρχῶν, ὅτε ἐν Mediolanῶν τὸ συνέδριον συνεκροῦντο.* Atque illi veniam non impetrarunt nisi anno 349. Ex quo conficitur, Ariminensis synodi verba ad Concilium Mediolanense, non anni 347, sed 349, esse referenda. Licet dicendum de verbis Ursacii et Valentis, qui infra n. 20, apud Julium præterunt, se in libello, quem *apud Mediolanum* porrexerant, Ariam anathematizasse. Et enim libellum hunc anno 347, oblitum intelligentes eadem tempore consignat Athanasius apolog. II, pag. 775. Et certe anno 347 Valentis et Ursacii res non erant adeo desperatæ, ut catholicoe gratiam protinus sibi putarent necessariam. Ipsorum animos, etsi Sardicense synodi sententia nonnihil defectos, relevabant Philippopolitana placita. Eusebium etiam

ante biennium jam in Mediolanensi synodo (an. 347) erat hæreticus damnatus, ex plurimis provinciis (b) congregantur sacerdotes (an. 349), hoc magis solliciti atque anxii, turbari rursus miserique omnia, quod jam pridem plures episcopos reos vel falsorum in Athanasio iudiciorum, vel communionis hæresis Arianae, ab Ecclesia fuerat necesse rescere. Quam opportunitatem nacti Ursacius et Valens, Romanæ plebis episcopum adeunt (an. 349), recipi se in Ecclesiam deprecantur, et in communionem per veniam admitti rogant. Julius (c) ex consilio veniam, quam orabant, imperiit: ut cum lucro catholice Ecclesie, vires quoque detraheret Arianae, cum eos, qui unitatem ante turbaverunt, consilii huius et audaciæ (penitentes in communionem catholicam per veniam reconciliatæ pacis admitteret.

20. « Et quia non est nisi de veritate confessio, 636 nisi de vitio penitentia, nisi venia de admissis; Valens et Ursacius admittendi, ut orabant, in communionem, de Athanasii inuentione, de iudicii falsitate, de Arianae hæresis piaculo talibus litteris ante profitentur.»

tunc temporis multis in locis impune sæviebant. Athanasius ipse non ausus est nisi post biennium ad ecclesiam suam redire.

Qui libellum Ursacii et Valentis anno 347, Mediolani datum putant, nobis obijciunt non sibi videri, cur illi a synodo venia postulata Julium convenerint; aut certe si id eos synodi mandato præstitisse dixerimus, jam falsum esse quod apud Athanasium pag. 859 Osius ait, eos *ultra* Romam accessisse. At illud *ultra* violentè per milites aut per pœnas illatae, non benignè synodi adulationis opinio, quis non videat? Equum porro erat, ut qui ante Sardicense concilium Julii litteris conventi Romam venire contempserant, ut ipsi etiam confitentur, jam penitentes Romani episcopi petitioni satisfacerent. Præterea tota hæc Hilarii narratio hoc sonat, Valentem et Ursacium primum adire Julium, ac eoque venia impetrata. Mediolani libellum porrexerit quo Arium Ariique commenta damnarent, ac tandem litteris ad Julium missis retractasse atque revocasse quicquid contra Athanasium divulgarent.

(c) Petrus de Marca in diatriba de tempore synodi Sirmiensis hic legit *ex concilio*. Putat enim synodum, quam Mediolani convenisse demonstravimus, Romæ fuisse habitam, idque probari cum his Hilarii, tum Osii verbis, necnon Ursacii et Valentis litteris. Clarissimum viro subscribit Steph. Baluzius in nova conciliorum Collectione, quam magna cum labore ac diligentia suscepit. At Osii verba ea sunt apud Athanas. ad Soli. pag. 859: *Illi (Ursac. et Valens) ultra Romam venerunt, et coram episcopo presbyterisque ibi presentibus professionem scripto ediderunt: Ursacii autem et Valentis litteræ sic habent: Profitentur apud Sanctitatem tuam cunctis presentibus presbyteris.* Quibus sane non celebre aliquod concilium *ex plurimis provinciis* congregatum, sed Julii tantum et presbyterorum illius presentia significatur. Unde ex verbis Hilarii si quid immutandum, pro *ex concilio*, maxime arderet *eo concilio*, id est eo animo, ut vires detraheret Arianae, etc. Qua ratione cum exisset Hilarius quendam Julii in venia concedenda facilitatem, confirmatur quod jam confectum putamus, Ursacii et Valentis libellum, quo Arium damnarunt, non anno 347, sed 349, Mediolani datum esse. Neque

Exemplum (a) Epistolæ, quam post renuntiationem Orientalium (b), Athanasium reum non esse, in urbe Roma holographa manu Valens perscripsit (an. 319), et Ursacius subscripsit.

Domino Beatissimo Papæ Julio Valens
et Ursacius S.

Quoniam constat, nos antehac multa gravia de nomine Athanasii episcopi litteris nostris insinuasse, atque litteris (c) Sanctitatis tuæ conventi, ejus rei, de qua significavimus, non præstitisse rationem: profitemur apud Sanctitatem tuam, cunctis præsentibus presbyteris fratribus nostris, omnia, quæ antehac ad aures vestras pervenerunt de nomine prædicti, falsa (d) a nobis esse insinuata atque omnibus viribus carere: atque ideo nos libentissime **637 B** amplecti communionem prædicti Athanasii; maxime cum Sanctitas tua, pro insita sibi benevolentia, er-

enim de venia paulo facilius dati esset excusandus, quam biennio tantum post publicum pœnitentiæ testimonium concessisset.

(a) Epistolam hanc, quam anno 319 consignandam probavimus, vivente adhuc Constante scriptam esse planum est ex verbis Osii apud Athanas. ad Solit. pag. 859. Eandem græce translata exhibet Athanasius Apolog. II, ad Constant., pag. 776.

(b) Puta, qui Jero-solymis anno 349 convenerunt, uti suspicamur ex verbis Soeratis lib. II, c. 24, ubi primum Maximus concilio coacto communionem et dignitatem pristinam Athanasio restituit: tom synodus Alexandrinis et universis per Libyam et Ægyptum episcopis ea, quæ de Athanasio statuta iudicataque erant, per litteras significavit: ac tandem his contemptis Ursacius et Valens, qui prius Arianorum dogmati mordicus adhaeserant, damnato priore stylio Romanam se conferunt. His suffragatur Athanasius Apol. II, pag. 775, ubi descripta synodi Jerosolymit. epistola subijcit: *His contemptis de se jam desperantis et Ursacius et Valens Romam profecti peccata sua cum pœnitentia confessi sunt*, etc.

(c) Num alius, quam quas concilium Sardicense ad Julium scribens supra n. 10, memorat his verbis: *Convenit per presbyteros tuos et epistolam, ad synodum quæ futura erat in urbe Roma venire noluerunt?*

(d) Particulum *a* in vulgatis omnia restitimus ex Pithæano nus. Ita hæc lectio magis concinit cum initio: *Quoniam constat, nos antehac multa gravia... insinuasse.* Athanasius vero græce non reddidit illud *a* vobis. Ipso suffragante antea reposuimus ad aures vestras, cum prius obtineret ad aures nostras.

(e) In vulgatis Athanasii edit. *Fusebius*; quod nomenclis arrisit, eo nomine Eusebii nos intelligentibus, quia nimirum *e* vivis excesserant noti tres Eusebii, Cæsariensis, Emesensis et Nicomediensis. Ad hanc lectionem nostram confirmat vetustum exemplar græcum operum S. Athanasii, quod in regia bibliotheca asservatur.

(f) Huius loci apud Athanas. habetur, Ἐγὼ Ὀρθόδοξος ὁμολογῶ μὲν ταύτην πᾶρων ὑπὲρ ἁπάσων, ὁμοίως καὶ Ὀύλας.

(g) Qui et quod nunt Ursacius et Valens, se libellum apud Mediolanum porrexissæ, et quod testatur synodus Ariminensis Fragm. VII, n. 2, eodem in Mediolanensi concilio venium posseposse, ad synodum Mediolanensem anni 317 referunt, ideo hæc a Romanis dici putant, quia Romanæ ecclesiæ legitis assistentibus. Sed libellum prædictum petitaque veniam in annum 319 convenire jam demonstratum est: nec ullum suppetit monumentum, unde

rori nostro veniam fuerit dare dignata. Profitemur etiam, quod si aliquando nos Orientales voluerint, vel idem (e) Athanasius, malo animo ad causam vocare, citra conscientiam tuam non adfuturos. Hæreticum vero Arium, sed et satellites ejus, qui dicunt, Erat tempus quando non erat Filius, et qui dicunt ex nihilo filium, et qui negant (*hic adde Deum*) Dei filium ante sæcula fuisse, sicut per priorem libellum nostrum, quem apud Mediolanum porreximus, et nunc et semper anathematizasse, hac manu nostra, qua scripsimus, profitemur et iterum dicimus, hæresim Arianam, ut superius diximus, et ejus auctores in perpetuum damnasse. *Et manu Ursacii: Ego Ursacius Episcopus (f) huic professioni nostræ subscripsi.*

Hæc epistola (inquit Hilarius) post biennium missa est, quam hæresis Photini (g) a Romanis damnata est.

Romanæ ecclesiæ legatos Mediolanensi anni 347 synodo interfuisse nobis constat.

Petro autem de Marca suam de Romano concilio an. 749 opinionem hinc confirmanti, præter ea quæ ri objerimus, valde incommoda sunt verba proxime antecedentia. Occurrit quidem Steph. Baluzius, ac dicit in his mendum esse, ac pro *quæ hæresis*, legendum esse *quæ hæresis*: at nec sic explicat quid sibi velit post *biennium missa est*, cui deinde recte eobaret *quam*, non *quæ*.

Verum his verbis, *post biennium missa est, quam hæresis Photini a Romanis damnata est*, idem omnino tempus designatur, quod illis num. 19, qui ante biennium jam in Mediolanensi synodo erat hæreticus damnatus. Utrumque illud verum qui contulerit, non inhiatibus ibi, epistolam Ursacii et Valentis hæc declarari missam eo ipso anno, quo ad tollendum ex episcopatu Photinum ex plimnis provinciis congregati sunt sacerdotes, et biennio post quam idem hæreticus damnatus fuerat, non in Romana, sed in Mediolanensi synodo. Quid igitur sibi velit illud *a Romanis*? Valde probabile est, vane vocem ideo ab Hilario additam esse, ut quid ab Orientalibus adversus Photinum gestum sit, se minime attingere præmoneret; adeoque Romanis hæc opponi Orientalibus. Namque Photinum ab Orientalibus ante annum 347 damnatum esse, testis est apud Athanasium lib. de Synod. prolixior eorum fides circa annum 344 aut 345, per Eudoxium, Martyrium et Mæcedonium in Italiam amandata, in qua omni atim notatur Photini hæresis: ob quam tandem anno 354, Sirniensis Orientalium synodo ab episcopatu defectus est. Hic igitur a Sirniensibus adversus Photinum alioque Orientalium gestis Romana distinguitur. Et quidem linguam latinam Romanam, eus vero qui latine lingua uterentur Romano vocari, non solum Græcis, sed et Latinis usitatum fuit. Unde Hieronymus epist. LXII, ad Theophilum ait: *Arbitror enim assidue confabulatione et quotidiano Latinorum consorcio, Romanorum non ignorare sermonem: et apud eundem epist. LXIII, Rufinus testatur plurimos proposuisse, ut Origenem Romanum faceret; et paulo post, Hieronymum sponte dicitur, se ipsos Cantuarum libros et alios quam plurimos Romanis auribus largiturum.* Sed quid plura? enim Hilario nostro in psal. II, n. 35: *in Romanam linguam idem sit, quod in Latinam linguam.* Ex quo sequitur, illud a Romanis perinde esse, atque a Latinis. Quo nomine intelligendi sunt Itali, aut etiam alii Occidentales. Unde Epiphanius eum hæc LXVI, n. 1, scripsit, *Photinum in Sardicensi Occidentis synodo damnatum*, etsi non nomen, certe tempus attingit synodi.

638 Item exemplum alterius epistolæ (scriptæ an. 319) A
Valentis et Ursacii, quam post aliquantum temporis ab
Aquila, postquam hanc superiorem (a) Romæ
emiserant, ad Athanasium miserunt et episcopos.

Domino Fratri Athanasio Ursacius et Valens.

Dedit se occasio fratris et compresbyteri nostri
Moysæti, venientis ad tuam dilectionem, frater cha-
rissime, per quem tibi salutem largissimam dicimus
ex Aquileiensi civitate, et optamus ut incolunus
litteras nostras rescenseat. Dederis enim fiduciam,
si tu quoque in rescribendo vicem nobis rependas.
Sane habere nos locum tecum et communionem ce-
clesiasticam his litteris scito. Divina pietas te cus-
todiat, Frater.

Superioribus igitur litteris datis, venia indulgetur
nranibus, reditus ad catholicam fidem cum communi-
one B

(a) Sirm., Roma emiserant. Pith. nis., Romæ mi-
serant. Huic Hilarii notæ repugnat quod Osius apud
Athanas. p. 839 ait, eos superiorem edidisse con-
fessionem, cum prius pacatas et amicas litteras ad
Athanasium dedissent. Osio sive Athanasio ad So-
lit. p. 826. Probabile tamen est, eos in epistola Ju-
lio data, ubi libelli a se apud Mediolanum portecti
meminerunt, hujus epistolæ ad Athanasium mis-
sæ mentionem facturos fuisse, si prius illam scripsis-
sent. Alii Hilarium de deceptum putant, quod Ursacius
et Valens, postquam Athanasio pacatas litteras
ac Julio bellum tradidissent, rursus aliis subscripserunt
litteris pacificis, quas Athanasii presbyteri
Petrus et Irenæus undequaque colligebant, ut nar-
rat Athanas. ad Solit. p. 826.

(b) Sardicensis synodi veritatem continet litteræ
superiores, quatenus confirmant falsa esse omnia,
quæ adversus Athanasium objecta sunt.

(c) Multi viri eruditione conspicui hic declarari
existant locum, quo ex plurimis provinciis con-
gregati sacerdotes supra, num. 19, memorantur :
adeoque catholicis conciliis annuerant hoc Sirmi-
ense anni 319, contra Photinum. Sed hoc ab eo,
quod num. 19 indicatur, aliud fuisse jam compro-
batum est. Ariarium autem, non catholicum existi-
tisse mox demonstrabitur. Neque minus a vero aber-
ranti alii numero pauciores, qui hæc verba de Sirmi-
ensi concilio anni 314, interpretantur.

Verius illud, *Inter hæc Sirmium convenitur*, intel-
lexeris dici vel de iis, qui Mediolanensis adversus
Photinum synodi sententiam Sirmium detulerint,
vel de iis, quos eodem tempore in eadem Sirmieni
civitate convenisse ex subjectis evidens est, ac Pho-
tini damnationem ita confirmasse, ut Marcelli velut
illius magistri, a quo Athanasius ipse se abstineret,
mentionem callide i sererent; quo Sardicensis sy-
nodi convellentur gesta, et sospitam de Athanasio
questionem exciarent. Hujus Sirmiensis conventus
gesta, quæ deinceps explicantur illustrat Sulpicius
Severus, a quo concilium Sirmienne Ariarium inscribitur.
Sic autem habet primo pag. 241, sub titulo
concilii Sardicensis : *Interfecto tempore (a Sardi-
censi synodo), Athanasius cum Marcello parum
sanæ fidei esse penitus comperisset, a communionem
suspendit; huiusque ille hanc verendum, ut tanti
viri iudicio notatus sponte concederet. Cæterum antea
innocens, postea depravatus, videri poterat jam im-
pudens fuisse, cum de eo fuerat iudicatum. Tum titulo
posito, concilium Sirmienne Ariarium, subiecti: Nacti
ergo Ariam istiusmodi occasionem, conspirant penitus
Sardicensis synodi decreta convellere. Etiam eis
color quidam suppetere videbatur, quod tam injuste
fuisse pro Athanasio iudicatum, quam Marcellus fuerat
absolutus, qui nunc etiam Athanasii iudicio hæ-*

donatur : maxime cum Sardicensis synodi veritatem
(b) ipsa orantium veniam litteræ continerent.

21. Athanasius Marcello a sua communi-
one separatur. — Verum inter hæc Sirmium (c) convenitur.

639 Photinus hæreticus comprehensus, (d) olim
reus pronuntiatus, et a communi-
one jam pridem unitatis abscessus, nec tunc quidem per factionem
populi potuit amoveri. Sed idem Athanasius Mar-
cellum, qui post recitationem libri quem scriptum
ediderat (nam hunc nos quoque habemus), sen-
tentia synodi Sardicensis episcopatus erat redditus,
ubi quadam alia nova miscere sensit, et ambiguis
prædicationibus, ejus in quam Photinus eruditus do-
ctrine viam quærere; a sua communi-
one (e) separat
antior tempore, quam Photinus arguitur, præven-
tata iudicio meditationem corruptæ voluntatis os-
tendens, et non ex libri editione condemnans. Sed

reticus esse probaretur. Namque Marcellus Sabellianæ
hæresis assertor existit : Photinus vero novam hæ-
resim jam ante protulerat, a Sabellio quidem in unio-
ne dissentiens, sed in iis Christi ex Maria prædica-
bat. Igitur Ariani astuto consilio miscuit innoxiam
criminosam, damnationemque Photini et Marcelli et
Athanasii eadem sententia comprehendunt : illud ni-
mirum apud imperatorem animas præstruentes, ut
non putarentur de Athanasio perperam iudicasse, qui
de Marcellio atque Photino vera sensit. Illum au-
tem Sirmiensem conventum Ariarium fuisse convin-
citur, primo ex Sulpicii testimonio; deinde ex
ipsis gestis, quibus Sardicensis decreta convellere
conatus est; postremo ex ejusdem fide cujus vene-
num prodit infra Hilarius, num. 24. Neque minus
constat alium ab eo fuisse, qui anno 331 in eadem
urbe celebratus est. Cum enim imperatorum animos,
ut Sulpicius loquitur, adversus Sardicensia decreta
prævertere astu tentavit; sequitur ut superstes ad-
huc fuerit Constans, qui anno 350 vivere desit. In
demonstrandis Mediolanensi et Sirmieni anni 319,
synodis notularum modum excessimus : sed non
paucis debuit ostendi, quod tot tantorumque viro-
rum oculos fugit, nostris alias longe perspicacior-
res.

(d) Illud olim ad Mediolanensem synodum an. 347
potest referri. Sed juverit hic quidquid diversis locis
ac temporibus contra Photinum actum sit, paucis
perstringere. Primum reus pronuntiatus est circa
an. 344, in quodam Orientalium conventu, ex quo
fidei formula prodiit multis appendicibus aucta,
quam exhibet Athanasius lib. de synod. Quo si re-
spexit Sulpicius, dicere ei licuit pag. 240, Sardicensi
synodo resissam non esse sententiam, qua hære-
ticus probatur. Deinde anno 347, in Mediolanensi
Occidentis synodo ab unitatis communi-
one abscessus est. Cujus synodi tempus Epiphanium fefellit; ut
hæc. LXXI, n. 4, cum in Sardicensi Occidentis syno-
do damnatum scriberet. Biennio post rursus Me-
diolani assistentibus ecclesie Romanæ legatis Occi-
dentalium iudicio depositus est, depositionis sententia
statim ab Orientalibus missa, et ab his Sirmium con-
vendentibus confirmata est : necdum tamen propter
populi factionem potuit amoveri. Sed tandem an. 351,
Orientalibus denuo Sirmii congregatis ab episcopatu
dejectus, eique Sermi minus suffertus fuit.

(e) Negotium facessit hic locus; maxime cum
Athanasius passim Marcello exisset, ac nominatim
epistola ad Solitarium non ante annum 357
scripta. His accedit, quod Ippolitus, hæc. LXXII,
n. 4, narrat, sibi aliquando ab Athanasio percun-
tanti de Marcellio quid sciret, eum nihil respon-
dissime, sed modice subridendo quendam duxerat
de eo suspicionem præ se tulisse. Cum Hilario ta-

quia promptum est ex loco malum effici, præbuit A
vna illis quæ in Marcellum gesta ante (a) fuerant, sed his quæ in Plotinum gerenda erant, auctorita-
tem.

22. In gratiam Athanasii gesta Sardicensis qui
conunter Orientalis irrita facere. — « Illud autem esse
positum, cuius oportet, nullam unquam adversus
Marcellum, præter eam quæ Sardicensis est dis-
solata sententiis, deinceps synodum fuisse contrac-
tam; neque (b) tunc cum de Plotino decretum ab
Occidentalibus est et ad Orientales est relatum, ali-
quid in eum expressum fuisse iudicium. sed homi-
nes mente ralloidos, ingenio subtiles, malitia perti-
naces, occasione revolvendi ejus, quod Athanasii
absolutiōne (Sardicæ data) 640 est dissolutum,
quæsi- se iudicii; et re-cribentes de Plotino, Mar-
celli mentionem, velut institutionum talium magis-
tri, addidisse. ut mortuam de Athanasio ipso jam
tempore questionem, et veritatis iudicio consequen-
tam, in publicam recordationem cause novitas exci-
taret, et subrepens per Plotini damnationem Mar-
celli nomen invaderet. Exstat autem in (c) superioris
epistolæ corpore, Marcellum ab Arianiis occasione
libri, quem de subiectione Domini Christi adiecit,
una cum Athanasio fuisse damnatum. Docetur etiã
recitatione ejusdem libri innocenter deprehendi.
Falsitatem quoque iudicii Ariani (in synodo Constanti-
nopol. an. 356) existans adhuc libri fides arguit. De
Plotino autem (d) tantum, sicuti mos posebat, ad
Orientales epistolæ sunt, non injuria extorquendi,
ut nunc (e) agitur, assensum, sed instruende uni-
versorum scientiæ consuetudine.

23. « Sed cur abnegate Marcellum communionis
Athanasius reus esse rescribitur (A *Sirmiensis Orien-
taliū synodo*)? Numquid propter libri vitium Mar-
cellus abstentus est? Testes ipsi sunt, ex institutis
ejus Plotinum perversitatis istius initia sumpsisse.
Nam negata sibi ab Athanasio communione, ingressu
sese ecclesiæ Marcellus abstinuit. Ita communio cum
eo in ista fide (f. in rectam fidem) de subiectione
et traditione regni doret: 641 negata rursus pra-
vitate (leg. pravitate) doctrinæ alterius ostendit.
Ac sic utrumque viri istius iudicium caret culpa,
cum in data communionis synodi (Sardicensis) sit se-
cutus assensum; in abnegata vero, ipso se Marcello
abdicante solo sine ulla synodi auctoritate. Verum
omnis ista alterius cause et doloris est quæstio. Et

men non solum consentit Sulpicius, ex fide ipsius
eodem scribens: sed et hoc insunt, ut infra initio
num. 25 declaratur. continet Orientalium epi-
stola ex Sirmiensis synodo ad Mediolanensem rescribentium.
An forte mens hæc fuit Orientalium illorum
calomnia, cum Hilarius paulo factus crediderit? qui
deinde cum ait Marcellum ab Athanasio abstentum
ante tempore quon Plotinus ugitur; non intel-
ligit tempus, quod Mediolanensem synodum anni
347 præcessit, sed illud tantum, quod Mediolanensi
anni 349 superius facti, ubi solemniori quadam rati-
one Plotinus est damnatus.

(a) Scilicet Constantinopolitana synodo anni 356,
quæ gesta Sardicæ: dæclata sunt.

quæquam conceptis jam diu in Athanasium admissis
satisfiat, in majorem tamen sceleris gradum melitæ
tanta procedit.

24. Rescriptum Sirmiensis fidei rectam præ se ferens,
fraude et veneno plenum est. — « Nam tertius mu-
loens præstat, ut fidem, quam epistolæ primordio
condiderunt, fraudulentam, hæreticam, et verbis
blandientibus veneno interiore suffasam esse demon-
strem. Proficimur cum ita: Unum quidem ingentium
esse Deum patrem, et unum unicum ejus Filium, Deum
ex Deo, lumen ex lumine, primogenitum omnis creatu-
ræ, et tertium addentes Spiritum sanctum paracletum
ut cum securitas legendum, vel indoctorum simplici-
tatis tam mollibus fuerit intercepta principiis; uno eo-
demque subscriptionis elicitæ assensu, in Plotini
B animadversionem, in Athanasii reatum, in damnatio-
nem fidei catholice transeat. Et spero quod non
exigam partem cognitionis istius (scil. Athanasii in-
nocentiæ) synodus Sardicensis attulerit, ubi insecta-
tione Ariariorum omnia in Athanasium crimina con-
ficta esse monstrantur, et vis adhibita plebi fidei
(Vide supra, n. 5), ut in pestiferam lethalis doctrinæ
convivialium transiret. Rem tamen, quia causa pos-
tulat, breviter dicam.

25. Ad tuendam Trinitatis fidem semper laborarunt
apostolici viri. Ecclesiæ hostium iude in se concitant
odium. — « Cura et negotium apostolicis viris semper
fuit constanti et publica perfecte fidei prædicatione,
conatus omnes oblatrantis hæresis comprimere, et
exposita Evangeliorum veritate, perversitatem doc-
trinæ errantis extinguere; ne audientium mentes
quadam labe contaminans contagium vitii adherentis
inlingeret (f. inficeret). Itaque diligenter epistolis va-
riis, quæ de Deo patre opinio, quæ de Dei filio cog-
nitio, quæ in Spiritu sancto sanctificatio oportet
esse, frequenter copioseque complexi sunt; (supple
ideo) ut cognitus de Deo patre fereat 642 Filius
Deus, et in Deo filio (supple esset) Deus pater, et in
Deo patre Filius Deus. Ac sic secundum ipsius defi-
nitionem dicentis: Ego et Pater unum sumus (Joan.
x, 30), et rursus: Sicut, Pater, tu in me, et ego in te
(Joan. xvii, 21), continetur fides nostra in Patris et
Filii nominibus personique Deus unus. Neque enim
vel invidia Judæorum, vel odium gentilium, vel furor
hæreticorum aliiis petius adversus nos causis est exci-
tatus, quam quod æternitatis (f) virtutem, nomen
D Filii confitemur in Patre. Hæreticorum autem per-

(b) Hunc locum ex Sirmondi lectionibus restau-
ramus: cum prius haberetur, neque tunc unde Ploti-
nus. Hic questio est, quid Orientales Sirmo
congregati de Marcello callide rescriberent, de quo
Occidentales e Mediolanensi synodo nihil ipsis scrip-
serunt.

(c) Editi, superiore. Melius ms., superioris, scilicet
epistolæ Sardicensis num. 6.

(d) Adjectum tantum ex Sirmondi lectionibus. Con-
stantinæ sermo est de Occidentaliū gestis in Medi-
lanensi synodo anni 349, et de Orientalium rescripto
e Sirmiensis civitate.

(e) Pata, post Ariminensem synodum.
(f) In vulgatis, æternitatis virtute. Magis placet cum

versitas de fide impia semper exorta est. Nam dum occupati vitis, et ab innocentia operibus aversi, inutilium se questionum difficultatibus implicant; improbabiles effecti (a) vita, voluntate, iudicio, plerumque expetunt invitate doctrinae, postquam veritatis scientiam perdidissent.

26. *Nicaeni concilii censio. Ariano non doctina.* Cum igitur patribus nostris cogitatum fuisset, et (b) Arios duos profanissimos fidei predicatorum exstiteris, saepe longius non jam opinio, sed iudicium Libis istius tendidisset; ex omnibus orbis partibus in unum advoctant, Nicaeamque concurrunt: ut exposita fide popularis, et in luce intelligentiae cognitionis divina libere directo, intra ipsos auctores suos emergentis mali seminaria necarentur. Tradebant autem Ariti talia: Patrem Deum Instituenti orbis causa genuisse filium, et, pro potestate, (c) sui ex nihilo in substantiam novam atque alteram Deum novum alterumque fecisse; proliam in Patrem, ex nihilo opinantes aliquid ei simile potuisse generari; blasphemiam in Christum, infinitam eum paternae generositate expoliantes; ut cum didicissent ex persona Patris: *Non est Deus alius praeter me (Esa. XLV, 48)*; et a Filio: *Ego in Patre et Pater in me (Joan. XIV, 11)*; et: *Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30)*, sanctae in utroque unitatis vinculum abruperunt, non exstanti creationis (d) substantiae dantes Dei filio Domino nostro Jesu Christo initium de tempore, ortum de nihilo, non ex utero.

27. « Itaque comprimendi mali istius 643 causa,

ms. *eternitatis virtutem*: hoc est, Patrem confitendo sempiternum, filium ei substantia aeternitatis coaeternum confitentur, qui non solum nomine, sed et re, virtute ac veritate sit filius: quod claris explicatur infra, num. 28.

(a) Haec ut obtinuit, vitam, voluntatem iudicio placere, expetunt novitatem doctrinae. Reseratis posteris litteris, quae, ut monuimus, in mss. saepe redundant, nitida jam lecto efficitur.

(b) Quos hic dicit Hilarius Arios duos, non liquet. Intellexisse quidem videtur Sulpicium duos hic praedicari, quibus propriam Ariti nomen est et, eam sit pag. 257: *Daobus Ariis acerrimis praefidus hujus aeternitatis Imperator etiam depravatur.* Quod enim haec ad imitationem Hilarii scripserit, nullum dubium relinquunt sequentia illius verba: quae hic describenda ducimus, ut ex his horum Fragmentorum antiquis ac veritas magis ac magis confirmetur. Quae autem, inquit, Ariani praedicabant, erant hujusmodi: *Patrem Dominum instituenti orbis causa genuisse filium, (eo, scilicet, cum) pro potestate sui ex nihilo in substantiam novam atque alteram factum Dominum novum alterumque; fuisse autem tempus, quo Filius non fuisset. Igitur hujus mali causa synodus apud Nicaeam ex toto orbe contrahitur, etc.* Huc antiquus auctor prolegi in disputationem Athanasii contra Arium tum apud Athanas. tom. II tum apud Vigilium Taps., Sulpicium in Chronicis testem addidit, quod duo Arii tanquam duo serpentes ex uno ore sibilabant. Et certe primae Arianarum partium fidei confessioni apud Euphan. hær. LXXI, n. 8, subscribunt Ariti duo. Ita etiam Alexander, in encyclica apud Sueretam, lib. I, c. 6, inter eos qui ab Ecclesia desecant, recenset Arium, Aelium, Aethalem, Arum alterum, etc. Vix tamen alicujus nominis est alter hic Arius, ut cum primo comparatur atque conjungatur. Neque illum hic ab Hilario respecti facile crederem. Probabilis est,

(c) trecenti vel eo amplius episcopi apud Nicaeam congregationem in omnes Arianos, assensu omnium, damnatio haereticæ decernitur, et evolutis evangelicis atque apostolicis doctrinis, perfectum unitatis catholicae lumen effertur. Quis igitur fuerit expressum, hedes ipsa, ut est exposita, commendat.

Incipit fides apud Nicaeam conscripta (an. 325) a trecentis decem et octo episcopis contra omnes haereses.

Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum filium Dei (f) unigenitum, natum de Patre, hoc est, de substantia Patris, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, natum non factum, unius substantie cum Patre, quod Graeci dicunt *ὁμοούσιον*, per quem omnia facta sunt, sive quae in terra, sive quae in terra, qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit, incarnatus est, homo factus est, passus est, et resurrexit tertia die, ascendit in caelos, venturus judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eos autem, qui dicunt: Erat quando non erat, et prius quam nasceretur non erat, et quia ex nullis exstantibus factus est, quod Graeci (g) *ἐξ οὐκ ὄντων* dicunt, vel alia substantia sive essentia, dicentes mutabilem et convertibilem filium Dei; hos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

28. *Fidei sincerae comparatione adulterinae falsitas patet.* — Fides fidei comparata falsitatem (h) mentionis exponit. Nam quae apud Nicaeam ordinata est,

C duos hic ab ipso notari Ariane sectae principes, Arium scilicet et Eusebium Nicomedepensem. Hilario enim Ariorum vocabulum non hominis nomen adhaerere proprium, sed totius sectae commune fuisse: constat ex his lib. de Synod. n. 85: *Puacet quod ab Ariis sit nequam*; et mox, *Ipsa Ariorum perfidia.*

(c) Alias, sive ex nihilo, ex substantia nova atque altera. Praefertur cum Sirm. ex ms. Romig. *sic ex nihilo*, suffragante proximo albio Sulpicii loco, ex qui cetera corrigimus. V. lib. VI de Trin. n. 18.

(d) Pith. ms., *substantia*. An forte de non exstanti creationis substantia; vel non exstanti creationis substantia? Demdo pro non ex altero, mallems aut ex altero. Nam ex altero intelligit Hilarius ex altera substantia. Unde, lib. VI de Trin. n. 16, ait: *Unigenitusque intelligendum consido, quid existens in eo, cum dicitur sit ex ipso: utrumque ex altero intelligendum sit, aine ex nullo, an vero ipse ille credendus sit? EX ALTERO non est, quia ex ipso est, etc.*

(e) Cum Constantinus apud Sueretam lib. I, cap. 9, et Marini Victorinus, lib. I, trecentes et amplius episcopos apud Nicaeam convenisse et scripsit, a communi aliorum Patrum consensu non dissentire existimandi sunt, sed potius cum Hilario nostro pro eo, ac de defuncto numerus indecimum possidere. Ipse enim non solum lib. de Synod. n. 86, sed etiam hic infra filium Nicaenam a trecentis decem et octo episcopis conscriptam tradit.

(f) In ms. Colb. deest *unigenitum*: quae vox lib. de Synod. non hic, sed post sequentes *natum de Patre* ponitur.

(g) Mendose in mss. *creantem*. In lib. de Synodis non exstat, quod Graeci dicunt *ἐξ οὐκ ὄντων*; et antea habetur de non exstantibus; et post: *Deum, non filium Dei*; proxime omissis vocab. *his et apostolica*.

(h) Ita Sirm. ex ms. Romig. neque aliud in Pithaeo reperit. Fateri, qui tamen edidit *mentionis* Si

plena atque perfecta est, et omnibus undique, quibus irreperere heretici solent, aditibus obseratis, inviolabili inter Patrem et Filium aeternae unitatis soliditate connectitur. hæc vero simpliciter blanditur, primum asserens nos ita credere, quod absit a quocquam. Cæterum Occidentalium fides, evangelicis instituta doctrinis, Patrem in Filio, Filium confitetur in Patre; Patrem ingentum, Filium substantia aeternitatis æternum, id est, ut Patrem semper, ita et Filium semper in Patre, et natum de Deo **644** Deum esse, non conceptum scilicet, et in eo semper de quo est, esse.

29. « At vero hæc perfidia (*Orientalium Sirmio rescribentium*) non fides, *Deum ex Deo* dicens, et Trinitatis nomen instituens, virus summi sub modestia religiosæ moderationis occultat, dicens, *Deum ex Deo, lumen ex lumine* : ut per occasionem confessionis istius, ex Deo ac lumine, Deus ac lumen factus a Deo, non genitus de Deo, id est, non de substantia paternæ aeternitatis existerit; ac sic contumelia Patris vilescat et Filius, si Deus ortus ex nihilo est : in primogeniti vero confessione ordinem quemdam ab ejus ortu creatis (*f. creatis*) mundi rebus assignat : ut quia mundus ex tempore est, tamen, licet mundo prior sit Christus, ex tempore sit, et non aeternitas in eo tempore (*an autem tempora?*), sed ordo in tempore sit creati (*f. creatis*) : ac per hoc aliquid quod ante eum sit relinquatur, qui esse cœpit ex tempore ; (*adde et*) dissolvatur in Christo omne quod Deus est, cum in eo non exstantis aliquando Mariæ ortus a tempore sit.

30. *Christus quo sensu primogenitus omnis creaturæ.* — « Quin etiam homines spe omni bona vacui, ad occasionem tantæ periculi auctoritatem apostolicam pertendunt; quia de eo dictum sit, *primogenitus omnis creaturæ*. Sed subtrahentes antecedentem consequentemque sententiam, aptant (*f. aptant*) doctrinis suis sub Apostoli nomine perstruunt falsitatem. Nam talis est ordo dierum : *Qui est imago Dei invisibilis*, quid mutandum, magis arripere *intentionis*, puta Orientalium : qui Sirmio rescribentes, lidei confessionem omnino nudam ac jejunam Photini condemnationi subvexerunt.

(a) *Mss. incognita*. Non displiceret *congenita*, vel *in eo genita*. In ipso autem nascente creatæ omnia connexa erant et quodammodo genita : *quia nascebatur creator Deus*, ut exponitur lib. II de Trin. n. 20 : *Primogenitus itaque omnis creaturæ est*, inquit lib. VIII, n. 50, *quia in ipso creata omnia sint* : et paucis interjectis : *Primogenitus quoque omnis creaturæ est, continens in se universitatis exordium*. Ex quibus sic explicare licet hanc Hilarii locum : Numquid qui invisibilis Dei imago est, ex nihilo putandus est, et ordo seu in ordine rerum creatarum esse, et cœpisse ex tempore? Aut numquid potius cum primogenitus appellatur omnis creaturæ, ordo quidem connexæ in eo tanquam in causa creationis omnis exprimitur; sed non sequitur eum ita esse primogenitum, ut in ordine sit rerum creatarum. Hanc explanationem confirmant subnexa.

(b) In vulgatis, *constituerunt*. In *miss.*, *constitueunt*; et paulo ante, *qui effecturus erat*, non *quæ*. Duo illa verba non tenere nobis videmus corripuisse.

(c) Editum erat *distenderet*, cum in *miss.* habea-

A *primogenitus omnis creaturæ* : quia in ipso constituta sunt omnia in cælis et in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum et in ipso condita sunt, et ipse est ante omnes (*Coloss.* 1, 15, 16). Imago ergo Dei invisibilis ex nihilo ordo est, et cœpit a tempore? Aut quia primogenitus omnis creaturæ est, ordo quidem in eo connexæ (a) incognitæ creationis exprimitur, sed non sequitur primogenitum omnis creaturæ? Quia in ipso constituta sunt omnia in cælis et in terra, id est, in ipso universorum elementorum visibilibus et invisibilibus condita et constituta materia est; et ideo omnia per ipsum et in ipso : ideo primogenitus omnis creaturæ, quia in eodem, jam a principio, omnium quæ effecturus erat, omnia generationum **645** initia (b) constituerunt. Atque non ita in ordine creaturarum, quæ in ordine constitutæ sunt, primus in numero est : sed ipse imago Dei invisibilis, manens per virtutem efficiendi semper in ipso, se primogenitum habuerit eorum, quæ per ipsum in cælo et in terra visibilia et invisibilia creantur exstantia.

31. *Trinitas qui dispar indicatur.* — « Quin etiam laud dissimilis, in Trinitatis nuncupatione, falsitatis eorum contextus est. Ubi enim a diversis substantiis Filium a Patre, impio et maledico ore (c) disciderint, et in separatis duobus assistat auctoritas, tertia dinumeratur in Spiritu : et (d) cum sit Pater in Filio et Filius in Patre, et Spiritus sanctus accipiat ex utroque; in eo, quod Spiritus exprimitur sanctæ hujus inviolabilis unitas (*f. add. Trinitatis*), hæretica parte parturitur Trinitas pronuntiat (*f. pronuntiata*) dissidium.

32. *Nicænus tractatus quam accuratus.* — « Sed diligens Nicæni tractatus perfectusque sermo artissimo veritatis prescripto, omnia hæreticarum ingenia (e) conclusit, ita ponens : *Credimus in unum Deum patrem, et in unum filium ejus Jesum Christum*. Unum ambo, et uterque unum, (f) et in personali nomine tur *discederent*. Sensus postulat *disciderint* : et crebra est in *miss.* i in e mutatio; sicuti loco ut sæpe occurrit et. Adeque proxime legendum putamus, ut in *separatis duobus assistat auctoritas* : quod potest ita intelligi, ut auctoritas, ex qua procedit Spiritus sanctus, non sit una, sed in duobus separatis existat. Tum *tertia* (supple *substantia*) *dinumeratur in Spiritu*.

(d) Ex lectionibus Sirm. addimus *cum* : sed et antea ut pro et lubenter susciperemus. Sic enim hic locus resarciendus videtur : *ut cum sit Pater in Filio, et Filius in Patre, et Spiritus accipiat ex utroque; in eo, quod* (secundum catholicos) *Spiritus exprimitur sanctæ hujus inviolabilis Trinitatis unitas, hæretica parte parturitur trinitas pronuntiata dissidium*.

(e) In vulgatis, *inclusit*. Concinnius tamen in *miss.*, *concluit*, id est, ita compressit, ut nullus evadendi loci relinquerebatur. Paulo ante reposuimus prescripto, ubi obtinebat *prescripto*.

(f) Quod hic deest, facile intelligitur, Patrem scilicet et Filium, natura unum esse, cum uterque unus Deus sit, sub nomine tamen ac proprietate personali. Quod jam num. 25 declaratum est his verbis : *Fides nostræ hæc est, in Patris et Filii nominibus personique Deus unus*. Unde conjectamus legendum esse, *unum*

patris. Et in *Filium unum*, quia unus est de utroque. Deum verum de Deo vero docet et virtutem et nuncupationem (d) pari in utroque veritate commueneri, neque aliud in alio opinandum, cum Deus de Deo, et verus de vero sit uterque unum. Cum vero sit in utroque (supple, unum, scil. nomen, virtus, etc.); natum verum non factum ad proprietatem ortus et originis refert: quia fieri, ex nullo subjacet, nasci autem, de patre proprium; neque alia nascentibus, quam originis suæ, formâ vel virtus est. Quod autem sit, ex opere existit ut fiat. Atque ita non factura in eo cœpit ex nihilo, sed est nativitas (b) a parente. Unus autem cum patre substantia, quod Græci dicunt ὁμοούσιον. Ita est: 646 æternitas sola sui similis est, et quod est semper, in Deo est. Ne qua igitur labe in Dominum Jesum Christum hæreticæ pravitate inderet, idcirco in eo essentialis veritas explicatur. (c) Essentialis enim ex eo, quod semper est, nuncupatur: quæ quia extrinsecus opis ad continendam se nunquam egerit, et substantia dicitur; quod intra se id, quod semper est, et in æternitatis suæ virtutem subsistat. Ac sic quod ait: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9); et rursum: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Ibid. 11); et illud, *Ego de Patre exivi* (Joan. xvi, 28): æqualis in utroque, id est, in Deo qui inascibilis est, et in Deo (Hic desideratur qui genitus est) una atque eadem in utroque sub-

stantia æternitatis expletur. Quod autem descendit, incarnatus est, homo factus est, et resurrexit tertia die, ascendit in caelos, venturus judicare vivos et mortuos, sacramenta salutis nostræ in his continentur. Sed idcirco inmutabilis et inconvertibilis filius Dei (d), ut in assumptione hominis corruptioni potius gloriam intulerit, quam labem æternitati. Anathema autem in eos, qui ex nihilo factum dicunt, quod (e) εἰς οὐρανὸν Græci dicunt, et qui dicunt: *Erat quando non erat, et prius quam nasceretur non erat*, damnationem in Christo violatæ æternitatis, id est, deitatis paternæ, sub maledictione designat.

35. Hujus igitur intimandæ cunctis fidei, Athanasius in Nicæa synodo diuinus, deinceps Alexandria episcopus, vehemens (f) auctor existerat, et Ariannam pestem in tota (g) Ægypto veri tenax vicerat atque ob id conjuratus in eum testimonis falsitas est criminum comparata. Res postea (h) fidelibus judicium dijudicata sententiis. Sed multum ad cognitionem proficiet, si quæ post absolutionem Athanasii, ad Constantium Imperatorem 647 Sardicensis synodi oratio (i) fuerit, cognoscatur. :

FRAGMENTUM III (Alia 2 partis).

INCIPIT DECRETUM SYNODI (j) ORIENTALIS APUD SERDICAM (k) EPISCOPORUM A PARTE ARIANORUM, QUOD MISERUNT (l) AD AFRICAN (Editum an. 317).

Gregorio Alexandriae episcopo, Nicomediæ epi-

ambo, et uterque unum. Et in *Patrem unum*, quia unus personali nomine Patris. Et in *Filium unum*, quia unus est de uno (vel rursum quia unus est personali nomine Filii: et postea), Et in *Deum unum*, quia unus est de utroque.

(a) Ita corrigimus cum prius haberetur, patri.... commune.

(b) Particulam a supplemus ex Sirm. qui postea legit, unum et ejusdem compare substantiæ: ubi Faber ex us. Pith. reclinuit, unius autem compare substantiæ. Nullum dubium est, quin sincera sit lectio quam præferimus. Hic enim repetuntur simul et explicantur ipsa symboli Nicæni verba.

(c) Jani. lib. de Synod. n. 12 audivimus, *Proprie autem essentia idcirco est dicta, quod semper est*. Porro de essentia hic non nihil disserit Hilarius; quia vox οὐσία, ex qua fit ὁμοούσιον, essentialiam sonat, eoque nomine ab ipso latine reddi solet, ut patet ex versione decretorum Anryran. liber de Synod. n. 14, etc.

(d) Supple, prædicatur in Nicæa symbolo. Tum cum subnexis maximam affinitatem habent apud Ambrosium hæc verba Tract. de fide orthodoxa c. 8, in Append. tom. II: *Cum hominem inducere dignus est, non lobem æternitati intulit, ut Spiritum in carnem mutaret; sed ut susceptio homini immortalitatem atque æternitatem celestis vitæ præstaret*.

(e) Rursum hic in mss. exacuat.

(f) Non quidem condendæ (hanc enim Athanasius ipse ad Solit. pag. 837 Osio laudem tribuit, quod formulam fidei in Nicæa synodo concepit), sed ejusdem cunctis intimandæ.

(g) Jam Hilarius, lib. in Constant. n. 12, testificatus est Ægyptios in Seleuciensi synodo homousion constantissime obtinuisse, nullum eorum excipiens præter Georgium, qui in Alexandriam sedem invaserat. Excipiendi tamen sunt Melitiani, quos sibi Ariani adjuverant.

(h) Pnta, in Sardicensi synodo.

(i) Magna historice damno excidit hæc epistola, in

qua multa scitu digna contineri significant Patres Sardicensis, supra, num. 12. Quo in loca ad Constantem etiam a synodo scriptum esse indicant: nisi forte una eademque epistola utrique imperatori missa sit. At certe perspicuum est, hic nonnihil ad operis hujus integritatem desiderari.

(j) Synodi hujus meminere Socrates, lib. II, c. 20, et Augustinus, lib. III contra Crescon., et epist. XLIV. Ac præterea decretum illius summariis perstringunt Sôzomenus, lib. III, c. 11, et Nicephorus, lib. IX.

(k) Mentita quidem nomine, cum Ariani Sardicia fugientes, hanc pseudo-synodum Philippis in Thracia sub eodem tempore habuissent, quæ celebrata est vera synodus Sardicensis. Hujus gesta Augustino et Alypio ita hæserunt, ut illum unum pro Sardicensi habuerint. Hilarius quoque in libro de Synodo eodem modo fuisse deceptum, Faber ac multi alii existimant: sed nulla hoc ratione persuadent. Imo fidei confessionem ibi editam non œcumenicæ synodi, sed uorum Orientalium esse conceptis verbis indicat: et cum cæteras eorumdem formulas e locis, in quibus scriptæ sunt, inseribit; ea una suppresso invidioso loci nomine simpliciter ab eo inscribitur: *Fides secundum Orientis synodum*. Eam quidem in Constant. n. 25, *Sardicensem* vocat: sed quia eam, cum hunc librum scripsit, rerum Orientalium ignarus existimet? Certe in eo non loquitur ut illum ignarus.

(l) Eo nimirum consilio, ut Donatistas sibi adjuungerent. Quod enim Augustinus, lib. III contra Crescon. c. 31, velut ex conjectura ait, *Africanam hæresim Orientalis hæresis sibi tenuit adjungere*, epist. alias CLXIII, nunc XLV, n. 6, ex publico rumore confirmat his verbis: *Quoniam nescio quando audieramus, Arianos cum a communione catholica disceperissent, Donatistas in Africa sibi sociare tentasse; ad aures mihi hoc ipsum frater Alypius suggestit*. Hoc certe hæretico illum ingenio dignum erat, quo jam appetens Melitanorum societatem. Quocirca illud,

serge (a), Carthaginiensi episcopo, Campanie episcopo, Neapolis Campanie episcopo, Ariminiano Campanie episcopo, Salonarum Dalmatie episcopo, Anthoni, Donato, Desiderio, Fortunato, Euthicio, Maximo, Siferantio, et omnibus per orbem terrarum concilio: nobis, presbyteris et diaconibus, et omnibus qui sub celo sunt in Ecclesia sancta catholica, (b) episcopi qui a diversis Orientalibus (c) partibus provinciis, id est, provincia Thebaida, (d) et provincia Palestina, Arabia, Phoenice, Syria (Syria Cœcie), Mesopotamia, Cilicia, (e) Isauria, Cappadocia, Galatia, Ponto, Bithynia, Pamphilia, Paphlagonia, Caria, Phrygia, Pisidia, et ex insulis Cycladum, Lydia, Asia, Europa, Belleroponto, Thracia, Eminouta, (e) ad civitatem Hierosolimam congregati concilio celebravimus, in Domino aeterna salus.

1. Unitatis et traditionum servandarum fictus amor.

— Est quidem nobis omnibus indeficiens oratio, dilectissimi Fratres, primo ut sancta Domini et catholica Ecclesia dissensionibus omnibus et schismatibus carens, unitatem spiritus et vinculum charitatis ulique conservet **648** per fidem rectam. Sed et vitam immaculatam quoque tenere, amplecti, custodire, servare omnibus invocantibus Dominum est quidem justum, præcipue et episcopis qui ecclesiis sanctissimis præsumus. Secundum, ut Ecclesie regula sanctaque

quod miserum ad Africam, non sic accipiendum est, ut hoc id eretum ad Afrorum Ecclesiam, sed tantum ad portem Donati in Africa existentem missum fuerit. Et Augustinus quidem testis est, nullam in eo Africa factam esse mentionem; et Fortunius Donatista ne id quidem probare posset, utrum ad Africanorum specialiter ecclesiarum episcopos hinc littere missæ fuerint. Adit, neque diem neque consilium in eis inveniri, unde tempus illarum dignoscatur.

(c) Majoris perspicuitatis ergo Faber unicuique episcopi epi sedis suo nomen subiecerat in hunc modum: Anthoni Nicomediae episcopo, Fortunato Neapolis Campanie episcopo, Maximo Salonarum Dalmatie episcopo, Siferantio, etc. Sicut tamen duximus, cum verbum ordinem revocandum, qui in mss. exhibetur: præsertim cum ex Augustino, lib. ut contra Crescon. c. 54, necnon lib. iv, c. 44, et epist. XLIV, constat, sola episcoporum, ad quos hinc littere erant missæ, non civitatum, quibus præerant, nomina fuisse pernotata: ad o ut Donatice Carthaginis, an alteri Donato date fuissent, probari nullo pacto possent. Hæc illius verba sunt, lib. iv cont. Crescon. c. 45: *Nec additis civitatum nominibus legi solet: quia nec mos est ecclesiasticus, quando episcopi episcopi scribunt epistolam.* Sic tamen et in eodem libro, et in tertio loquitur, quasi jam tunc Donati nomini Carthaginis vocabulum a Donatistis adjectum esset

(b) Hæc vox manifeste pertinet ad eos qui mittunt, non ad quos in titulo hæc epistola. Nam nominatis omnibus concilio: nobis, id est episcopis, ac deinde presbyteris et diaconibus, recte sequitur omnium per orbem catholicorum appellatio, quod jam coram lecto nostra qua restitutimus episcopi, ubi prius adiecit episcopis, hæc voce cum præcedenti omnibus inopia repletionem populata.

(c) Lib. de Synodi hinc adjectur *Agypto*. Quamvis autem Agypti indei Niranæ et Atanasio adhaerent huic tamen concilio habulo interfuerunt Meletiani omnium.

A parentum traditio atque iudicium in perpetua firma solidaque permaneant, nec nobis semper gentibus, scitis (f. novis emergentibus scitis), traditionibusque perversis, maxime in constituendis episcopis, vel in exponendis, aliquando turbetur, quo minus teneat evangelica sanctaque præcepta, et quæ sanctis et beatissimis Apostolis jussa sunt et majoribus nostris, atque (f. et quæ) a nobis ipsis in hodiernum usque servata sunt, et servantur.

2. *Marcelli doctrina.* — Exstitit namque temporibus nostris Marcellus quidam Gallicie, hæreticorum omnium execrabilior pestis, qui quæ sacrilega mentore profano, perditoque argumento velit Christi Domini regnum perpetuum, æternum et sine tempore, disternare; initium regnandi accepisse Dominum dicens ante quadringentos annos, finemque ei venturam simul cum mundi occasu. Etiam hoc asserere cepit temeritate conatur, quod in corporis conceptione tunc factus sit imago invisibilis Dei, tuncque et panis, et janua, et vita effectus. Eadem hæc non solum verbis nec (f. ac) loquacitatis assertionem confirmat; sed totum, quodquid fuerat sacrilega mente conceptum, blasphemique ore prolatum, (f) concupiscentia nitenti, libro blasphemis et execrationibus plenum indens, etiam alia multa (f multo) pejora, calumniam (g) in ipsum faciens divinis Scripturis cum sua **649** interpretatione et scelerata mente, (h) quæ

(d) In mss., *Pisauria*. At lib. de Syn. nec *Isauria*, nec *Pisauria*.

(e) Exstat præterea lib. de Synod. *Mysia* cum *Pannoniis duabus*. Sed neque hic idem ordo, qui illic, in recensendis provinciis.

(f) In archetypo exemplari, *concupiscentiam intencit*. Au cum *licentia impudenti*, vel, cum *audacia ingenti*?

(g) Apud Labbeum, in *ipsis*. Mallems in *ipso*, scil. *libra*.

(h) Forte, qua quæ contra illas, vel, quæ contraria illis, tacito verbo sunt. Hic declaratur, quid sit calu- niam Scripturis facere, eas nimirum ad alienos atque ipsi contrarios sensus detorqueere. Hæc loquitur pseudosynodus juxta Eusebium Cæsar. qui cum lib. i contra Marcellum, cap. 2, affirmavit, eum Scripturas non satis calluisse, lib. ii, c. 1, allatis contra illius opinionem Scripturis sic in illum invehitur: *Quanta autem cum audacia Marcellus hæc testimonio contraria scripserit et repugnantia, ab ipsis scriptis edoceri licet, in quibus Filius cum deitatem, tum et omni humanitatem perægrit. Ipsius autem sententiam patio ante his verbis exponit: Nescio quo pacto affirmet, Verbum minime subsistens assumptasse carnem, et in illi operatum esse; et tunc primum Christum existisse Jesum, regem, imaginem Dei, dilectum filium, glorificatum, primogenitum omnis creature, cum non esset pater, nec ante omnino subsisteret. In pyris paradoxum illud est, incipisse hoc Verbum non ab annis hinc retro 400 completis: et simul in eandem non existentiam revolvendam post juncti tempus, Verba quidem Deo deum adunato, ita ut præter Deum nihil quidquam existat: carne quam assumpti desolati et destituta a Verbo: ita ut neque filius Dei subsistat, nec filius hominis quem assumpti. Ambigua quidem sunt Marcelli verba; sed ab omni tamen iniquitate possunt purgari. Patetur enim Eusebius, lib. i, c. 1, p. 4, illum præferre solitum esse: Verbum tantummodo existisse intus dum consisteret quiescente suo Patre, operatum vero idem Verbum cum creaturas effigisset.*

contra illis ex suo pestifero sensu applicabat, quibus ex rebus aperte manifesteque constat haereticos. Quique assertiones suas quibusdam squalentibus miscens, nunc falsitatis Sabellii, nunc malitiae Pauli Samosatensis, nunc blasphemias Montani haereticorum omnium docis aperte permiscens, omnique confusionem de supradictis faciens, ut imprudens Galata in aliud Evangelium declinavit, quod non est aliud, secundum quod beatus Paulus tales condemnans ait: *Est angelus de caelo aliter annuntiaverit vobis quam quod accepistis, anathema sit* (Gal. 1, 8).

5. *Prima ejusdem condemnatio. In archivo Ecclesiae asservitur doctrina ipsius censura.* — Magna autem fuit parentibus atque majoribus nostris sollicitudo de supradicta predicatione sacrilega. Conditur namque (an. 356) in Constantinopolim civitatem sub praesentia beatissimae memoriae Constantini imperatoris concilium episcoporum, qui ex multis Orientalium provinciis advenerunt, ut hominem malis rebus imbutum salubri consilio reformarent, et ille admonitione sanctissima correptus a predicatione sacrilega discederet: quique increpantes illum, et exprobrantes, necnon charitatis affectu postulantes multo tempore, nec quidquam proficiebant. Namque post unam et secundam multasque correptiones, cum nihil proficere potuissent (perdurabat enim et contradicebat rectae fidei, et contentione maligna Ecclesiae catholicae resistebat); exinde illum omnes horere ac vitare coeperunt: et videntes quoniam subversus est a peccato, et est a semetipso damnatus, aetis cum ecclesiasticis damnaverunt, ne ulterius oves Christi pestiferis contactibus magis macularet. Tunc namque etiam ejus aliquos pravissimos sensus contra fidem rectam Ecclesiamque sanctissimam, propter memoriam posterorura cantelamque, suis sanctissimis scripturis in archivo Ecclesiae condiderunt. Sed haec quidem secundum impietatem Marcelli haeretici prima fuerunt: pejora sunt deinde subsequuta. **650** Nam quis fidelium credit, aut patitur ea, quae ab ipso male gesta atque conscripta sunt, quaeque digne anathematizata sunt? (a) [Nam cum ipso Marcello a parentibus nostris in Constantinopolim civitatem.] Namque liber sententiarum exstat in ipsum ab episcopis conscriptus: in quo libro etiam isti, qui nunc cum ipso sent Marcello atque illi favent, id est, Prutogenes Sardicae civitatis episcopus et (b) Siriacus

ὁς οὐδὲν ἔτερον ἢ ὁ λόγος ἐνθὺν μένων ἐν ἀστυχάζοντι τῷ πατρὶ, etc. Quibus verbis non tam negatur exstitisse, quam externa opus exhibuisse. Sic et more aliorum Patrum affirmare ei liceret, humanam Christi naturam per gloriam in Deum transiitram esse speciali quadam cum Deo conjunctione, sed sine abolitione ipsius naturae.

(a) Nisi supervacanea sunt quae intra meos includuntur, desiderantur hic nonnulla. Aut certe legendum: *Anathematizata sunt cum ipso Marcello a parentibus nostris in Constantinopoli civitate?*

(b) In archetypo mss. *Siriacusanais*: unde si quis velit conficiendum esse *Cyriacus Ariminensis*, ejus successor Gaudenius infra damnatur, quod Marcel-

lus, in ipsa sententia manu propria conscripserunt quorum manus valens testatur, fidem sanctissimam nullo genere mutandam, nec Ecclesiam sanctam praedicatione falsa subvertendam; ne hoc modo pestis de lucus animarum omnibus gravissima importetur, Paulo dicente: *Sive nos, sive angelus de caelo aliter annuntiaverit vobis quam quod accepistis, anathema sit* (Gal., 1, 8).

4. *Marcellus damnatus a pluribus episcopis in communionem recipitur.* — Vehementer autem admirati sumus, quatenus cum, qui aliter quam in vero est audet Evangelium predicare, quidam, qui se ecclesiasticos esse volunt, facile ad communionem recipiunt; nec blasphemias ejus, qua in ipsis libro signatae sunt, inquirentes, nec illis, qui sollicite cuncta investigaverunt, et invenientes juste damnaverunt, consensus accommodare voluerunt. Etenim Marcellus, cum apud suos haereticus haberetur, peregrinationis (c) auxilia requisivit. scilicet ut et illos falleret, qui et ipsum et ejus scripta pestifera ignorarent. Sed quidquid apud illos agit, impia sua scripta sensusque profanos occultat falsa pro veris opponens, quae tum sibi de simplicibus atque innocentibus fecit, quique sub praetextu ecclesiasticae regulae multos Ecclesiae pastores induxit (an seduxit?) eosque in suam redigens potestatem, Sabellii haeretici sectam inducens, callida fraude decepti, restaurans Pauli Samosatensis et artes et dolos. Mixta enim est omnium haereticorum sectis Marcelli extranea traditio, sicut supra memoratum est. Unde conveniat, omnes Ecclesiae sanctae praepositos **651** memores dictorum Domini Christi dicentis: *Caveat vos a pseudoprophetais, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces, a fructibus eorum cognoscetis eos* (Matth., vii, 15, 16), vitare ab hujusmodi ei horrere, nec illis facile communicare, agnoscere illos ex actibus suis, atque ex eorum scriptis sacrilegis praedicatione. Nunc vero vehementer metamur, ne nostris temporibus compleatur quod scriptum est: *Cum dormiant homines, venit inimicus et spargit zizania inter frumentum* (Matth., xiii, 25). Cum enim non vigilant hi, quos vigilare oportet in custodia Ecclesiae; falsa verba (d) imitantia, funditus id quod rectum est vertunt.

5. *Marcello neganda communicatio denuntiatur.* — Quapropter nos, qui plene ex libro Marcelli ejus sectam sceleratam cognovimus, scripsimus vobis, dilectis-

lim recipiat, in quem ille sententiam dixerat: det ille necesse est Cyriaci tum defuncti nomen pro ecclesia quam rexit substitutum: quasi diceretur, episcopi Sardicensis et Ariminensis, qui modo Marcello favent, prius in ipso sententiam (sic enim legendum videtur, non in ipsa sententia) conscripserunt; Sardicensis quidem proprio nomine, Ariminensis vero in Cyriaco decessore suo.

(c) Sic illi vocant Marcelli iter, quo Romam ad Julium perrexit.

(d) In vulgatis, *nutantia*. Ex mss. revocamus *imitantia*, et, si liceret, adderemus *veritatem*. Mox etiam magis placeret *certant*, quam *vertunt*.

sini Fratres, ut neque Marcellum, neque eos qui illi A junguntur, ad communionem sanctæ Ecclesiæ admittatis, memores quoque sitis prophætæ David dicentis: *Dixi eis qui faciunt facinus, ne feceritis facinus; et delinquentibus, ne exaltaveritis cornu. Nolite in altum tollere cornu vestrum: ne loquamini adversus Dominum iniqua* (Psal. LXXIV, 5, 6). Et credite Salomon dicenti: *Nolite transferre terminos æternos, quos constituerunt patres vestri* (Prov., XXI, 28). Quæ enim ita sint, nolite supradicti Marcelli pravissimi sequi errores, et ea, quæ ab ipso injusta prædicatione contra Dominum Christum inventa traditaque sunt, prædicate; ne blasphemis sceleribusque etiam ipsi participes sitis. *Sed propter compendium hæc hactenus de Marcello.*

6. *Athanasio conficta crimina.* — Verum de Athanasio quondam Alexandriae episcopo accipite quæ gesta sunt. Accusatus est graviter juxta Deum sacrilegus, et juxta mysteria Ecclesiæ sanctæ profanus, quique propriis (a) manibus comminuit poculum Deo et Christo dicatum, ipsumque altare venerandum confregit, sedemque sacerdotalem subvertit ipse, atque ipsam basilicam, Dei domum, Ecclesiam Christi, demolitus usque ad solum est. Presbyterum vero ipsum, virum gravem et justum, nomine Nareben (Ischyram), tradidit custodia militari. Accusatus præterea est de injuriis, violentia, cæde, atque ipsa (b) episcoporum interfectione. Quique etiam diebus sacratissimis Pascha tyrannico more sæviens, Ducibus atque Comitibus junctus: quique propter ipsum aliquos in custodia recludebant, aliquos vero verberibus flagellisque vexabant, 652 ceteros diversis tormentis ad communionem ejus sacrilegam adigebant (*Nec actus commissi unquam ab innocentibus fuerant*); sperans hoc modo suos suamque prævalere posse factionem, ut per Duces et Judices perque carceres ipsos, (ad) et verbera diversaque tormenta invitos ad communionem suam cogeret, nolentes adigeret, repugnantes atque resistentes sibi tyrannico more terretet. *Erant quidem illa gravia et acerba ab accusatoribus objecta.*

7. *Tyri contra Athanasium gesta.* — Nam propter hæc necessario concilium apud Casaream Palestinam

(a) Non accusarunt eum, quod propriis, sed quod Mararii presbyteri sui manibus hoc scelus perpetrasset: aut potius modo hoc, modo illud dicebant

(b) Edidit Faber, episcopi; bene quidem, si veritatis hostes calumnias a se excogitatis starent, hic enim respiciunt ad licitam Arsenii necem. At cum oblique priores falsitates suas exaggerent, etiam hic referendum putamus cum archetypo exemplari episcoporum.

(c) Falsum hoc esse Liberius apud Theodoretum, lib. II Hist. Eccl., c. 16, coram Constantio asseruit, neque ipsi ea in re aut Constantius, aut qui cum eo erant, nisi sunt reluctari.

(d) His criminationibus locum delere, quæ tunc in primo tum secundo Athanasii ad ecclesiam suam reditu configere. In utroque enim varias Arianorum factione seditiones ortas esse narrat Socrates, lib. I,

primo videtur esse conductum (an. 334, ut non celebratum): et cum minime ab ipso vel ab satellitibus ad supradictum concilium occurreretur, post alterum annum (an. 335) in Tyro propter ejus facinora necessario iterum celebratum. Advenerunt episcopi de Macedonia et de Pannonia, Bythinia, et omnibus partibus Orientis, imperatoris jussione constricti: quique actis Athanasii flagitia criminaque cognoscentes, non passim nec temere accusatoribus credunt, sed suo de consilio industres et laudabiles episcopos eligunt, atque in rem præsentem, ubi res gestæ erant de quibus arguebatur Athanasius, mittunt: quique oculata fide cuncta adspicientes atque vera cognoscentes, ad concilium redeunt, ejusque crimina, quæ ab accusatoribus objiciebantur, suo testimonio vera confirmant. Unde (e) in præsentem Athanasium dignam pro criminibus sententiam dicunt. Propter quod Tyro fugiens, imperatorem appellat. Audit etiam imperator: quique interrogatione habita omnia ejus flagitia recognoscens, suo illum sententia in exilium (Treviros) deportavit. Illis ergo ita cadentibus rebus, cum Athanasius damnatus digne in exilio haberetur ob meritum facinorum suorum, sacrilegus in Deum, in mysteria sacra profanus, in demolitione basilicæ violentus, in episcoporum exitiis innocentiumque fratrum persecutor (f. persecutione) horrendus; ab omnibus episcopis in rejiciendis malis servatur auctoritas legis, canon Ecclesiæ, et apostolorum sancta traditio.

8. *Athanasii ab exilio reditus.* — Sed dum Athanasius post damnationem suam reditum sibi de exilio compararet, de Gallia ad Alexandriam post plurimum tempus advenit (an. 338): quique præterita in nihilum ducens, acris in æquitate prævalebat. Nam comparatione sequentium, levia sunt quæ ab ipso prima commissa sunt. Etiam per omnem viam reditus sui Ecclesiam 653 (d) subvertebat, damnatos episcopos aliquos restaurabat, aliquibus spem ad episcopatus reditum promittebat, aliquos ex infidelibus constituebat episcopos, salvos et integris permanentibus sacerdotibus, per pugnas et cædes gentilium, nihil respiciens leges, desperationi tribuens totum. Unde per viam, per eadem,

c. 3 et 13. Nonnulli, qui hæc omnia ad primum illius reditum referunt, ob verba subsequenter opinantur, eum tunc temporis secum pluresque exsules in suas sedes restituisse. Quamquam hinc videri potest insimulatio quod damnatos episcopos restaurabat, quia Paulus, Asclepas, Marcellus et Lucius simul cum eo Romam profecti, nisiem Julii Lateris ecclesias suas recuperaverunt. Sed quod post synodum Sardicensem gestum relert Socrates, lib. II, c. 24. *Athanasius per Pelusium iter faciens Alexandriam, in singulis per quas transit civilitates, cunctos commonebat ut Arianos quidem avererentur, eos vero susciperent qui consubstantialis fidem profiterentur. In quibusdam etiam ecclesiarum ordinationes fecit. Quæ res alterius adversus illum criminationis ansam præbuit, propterea quod in utrorumque ecclesiarum ordinibus tenuisset. Hoc ipsum, aut aliqd inhumani ante eandem synodum ab ipso præstitum esse non obscure innuitur in iis quæ præmissis sunt.*

per bellum, Alexandrinorum basilicas deprædatur. Constituto jam in ejus locum ex judicio concilii (scil. Antiocheni an. 341) sancto et integro sacerdote (Gregorio) ut barbarus hostis, et ut pestis sacrilega adductis gentiliam populis Dei templum incendit, altare comminuit, et clam exit de civitate, occulteque profugit.

9. *Episcopis aliis ab exilio reversis afflicta scelera. Corpus Pauli consecratum. Sacrificium confectum.* — Sed de Domino Constantinopolitane civitatis quondam episcopo post reditum exsilii sui si quis audierit, perhorrescet. Fuere namque et in Ancyra provincia Galatiæ, post reditum Marcelli hæretici, domorum incendia et genera diversa bellorum. Nudi ab ipso ad forum trahentur presbyteri, et, quod cum lærymis luctuque dicendum, consecratum Domini corpus ad sacerdotum colla suspensum palam publiceque profanabat, virginesque sanctissimas Deo Christoque dicatas publice in foro, media in civitate, concurrentibus populis, abstractis vestibus, horrenda fœditate nudabat. Sed in civitate Gaza provinciæ Palæstinæ post reditum suum Asclepas altare comminuit, multasque seditiones effectit. Præterea Hadrianopoli Lucius post reditum suum sacrificium a sanctis et integris sacerdotibus confectum, si fas est dicere, canibus projiciendum jubebat. Igitur cum hæc ita sint, numquidnam lapis tantis ac talibus oves Christi ad lucem usque credimus, et membra Christi membra fornicatoriam facimus? Alsit.

10. *Athanasii facinora. A Julio et Italiæ episcopis suscipitur.* — Nam postea Athanasius peragrans per diversas partes orbis terrarum, scilicet seducens aliquos per suam fallaciam adulationemque pestiferam, decipiens innocentes episcopos qui ejus facinora ignorabant, vel Ægyptios 654 aliquos ejus actus ignorantibus, scripta a singulis emendicando, ecclesias pacificas perturbabat, aut ipse sibi novas pro sua voluntate (a) fingebat. Nihil tamen hoc valere potuit ad iudicium jamdudum a sanctissimis et illustribus episcopis consecratum. Non enim commendatio eorum, (b) qui nec in concilio iudices fuerunt, nec concilii iudicium habuerunt aliquando, nec præsentibus cum supradictis Athanasius audiretur, fuisse noscuntur, aut valere illi potuit, aut prodesse. Denique cum sibi hæc in

(a) Verbum *fingebat* supplementum ex Sirmondi variis lectionibus. Quod proxime aiunt, Athanasium diversas orbis partes peragrando scripta a singulis emendicasse, indicia est illum hoc post primum aut secundum reditum effecisse, quod post tertium: post quem presbyteri illius Petrus, Iræneus, etc., litteras pacificas ipsi indeque colligerunt, ut Athanasius ipse memorat ad Solit. p. 826.

(b) Sublestam hic facere conantur auctoritatem scriptorum cum ab Alexandrinis, tum a Marcoticis presbyteris et diaconis, tum ab aliis missorum, quæ Athanasius, Apolog. II, pag. 794 et seqq. inserunt, quibus perspectis Julius in Romano concilio eum in tentis criminibus absolvit.

(c) Hunc locum ex Sirm. resarcimus: cum prius decurtatus est in hunc modum, *illi fidem profuerunt, credere noluerunt.* Litteras in Athanasii gratiam datas aiunt, 1^o falsitatis esse suspectas; 2^o non esse eorum qui illum iudicaverunt; 3^o cum sint eorum qui con-

assum provenisse cognosceret, ad Julium Romanum perrexit, sed et ad Italiam quosdam ipsius partis episcopos: quos seducens per epistolarum falsitatem, ab eisdem perfacile in communionem receptus est. Deinde cœpere illi non tam pro ipso, quam pro suis actibus laborare: quod illi pertemere credendo communiaverant. Etenim si fuerant illæ litteræ aliquorum, non tamen earum qui aut iudices fuerant, aut in concilio assederant. Quæ quidem etiam si essent aliquorum, temere illi fidem, (c) pro se dicentes, habere nunquam deberent. Sed et iudices, qui illum sententiaverant, credere noluerunt.

11. *Ab Ariani depositi qui se defendant.* — Ideo quia et alii quique (d) in prætorium pro suis facinoribus detecti sunt, nunc cum Marcellis et Athanasio conjuncti sunt; decimus autem Asclepas ante decem et septem annos episcopatus honore discinctus est (an. 530); deinde Paulum et Lucium, et quotquot talibus conjuncti sunt: circummeantes simul externas regiones, persuadebant iudicibus non esse credendum illis, qui in eos digne sententiam protulerunt; ut hoc genere commercii sibi quendam ad episcopatus reditum procurarent. Nec in ipsis locis, in quibus peccaverant, nec in proximis, vel ubi accusatores habebant, se delendebat; sed juxta peregrinos, et longe a regionibus suis positos ignorantes gestorum fidem, justam sententiam conabantur perfringere, ad illos referentes actus suos, qui illos per omnia nesciebant. 655 Astute hoc faciunt. Sciens enim de iudicibus, de accusatoribus, de testibus multos accessisse, post tot tantaque sententias, putaverunt aliud restaurare iudicium, volentes apud nos causam dicere, qui neque illos excusavimus, neque iudicavimus. Qui enim iudicaverunt, jam ad Romanum perrexe.

12. *Insimulantur quasi Orientales Occidentalibus subjiciant.* — Voluerunt autem etiam Orientalibus episcopis (e) et veniant pro iudicibus defensores, pro defensoribus rei, eo tempore cum eorum defensio non valebat: maxime cum tunc defendi minime potuerunt, quando illos accusatores sui faciem ad faciem arguebant. Novam legem introducere putaverunt, ut Orientales episcopi ab Occidentalibus iudicarentur. Et volebant Ecclesie iudicium per eos posse constare, qui non tam illorum miserabantur,

munione cum Athanasio inconsiderate juncti sint, illis pro se dicentibus, non esse sibi dignas. Demum culpantur Itali, quod iis credere noluerint, qui Athanasium damnaverunt.

(d) Hæc ita corrigenda arbitramur: *alii quique, qui in prætorium pro suis facinoribus detecti sunt, nunc cum Marcellis et Athanasio conjuncti sunt: decimus autem Asclepas, qui ante, etc.* Certe hypocrisis illi, summum ubique ecclesiasticæ disciplinæ studium obtinentes, prudentiores erant, quam ut prætorii iudicium se vindicare jactitent. Sed et infra, num. 15, jam sine mendo legere est, ea auscultanda esse, quæ a patribus contra ipsos in prætorium fuerant iudicata.

(e) Supplementum videtur *id imponere*, aut quid simile; ac deinde legendum esse, *ut veniant pro iudicibus*, hoc est cum iudices esse deberent, non defensores aut rei: et id voluerunt eo tempore, quo defensio eorum non valebat; quod non jam ad Orientales, sed ad Athanasium ac socios referendum.

quam actibus suis. (a) Hoc itaque nefas quoniam nunquam recepit ecclesiastica disciplina; quæsumus, dilectissimi Fratres, ut sceleratam perniciem conatusque mortiferos perditorum nobiscum etiam ipsi damnetis.

13. *Quasi consentientes cum iis quos damnaverant.* — Et enim cum adhuc esset episcopus Athanasius, Aselepiam depositum sua sententia ipse (b) damnavit. Sed et Marcellus similiter nunquam communicavit. Paulus vero Athanasii expositioni interfuisset, manu propria sententiam scribens, cum cæteris eum etiam ipse damnavit. Et quoad quisque eorum episcopus fuit, sua iudicia confirmavit. Sed cum diversis ex causis diversisque temporibus singuli eorum digne de Ecclesia suis pro meritis pellerentur, majorem concordiam una conspiratione fecerunt; donantes sibi quisque delicta, quæ cum episcopi essent, pro auctoritate divina damnaverunt.

14. *Sardicensis concilii initia.* — Namque quoniam Athanasius in Italiam et Galliam pergens sibi iudicium comparavit; post mortem aliquorum accusatorum, testium, iudicumque, et credidit posse se denuc tempore audiri, quod ejus flagitia vetustas temporis obscuraret. Cui consensum commodantes non recte, Julius urbis Romæ episcopus, Maximus (Maximianus Trevir.) et Ossius, cæterique complures ipsorum, concilium apud Serdicam fieri ex imperatoris benignitate **656** sumpserunt. Occurrimus ad Serdicam literis imperatoris conventi. Quo cum venissemus, didicimus in media ecclesia Athanasium, Marcellum, omnes sceleratos concilii sententia pulsos, et merito singulos pro suis facinoribus prædammatos, cum Ossio et Protogene sedere simul et disputare, et quod esset detestius, divina mysteria celebrare. Nec confundebatur Protogenes Serdicæ episcopus communicare Marcello hæretico, cujus et sectam et reprobum sensum, in concilio (c) quater sententiis episcoporum subscribens, propria voce ipse damnaverat. Unde manifestum est, quia sese ipse sua sententia condemnavit, cum se illi communicando participem fecit.

15. *Orientalium conatus ut Athanasium et alios a synodo ejiciant.* — Verum nos tenentes ecclesiasticæ regule disciplinam, et volentes miseris in aliquantulum (d) vivere, mandavimus illis, qui cum Proto-

(a) Faber, asterisco posito, quædam hic deesse notavit. Integra tamen nobis videtur sententia: ut Occidentales, qui, num. 10, non tam pro Athanasio, quam pro suis actibus laborare cœpisse dicti sunt, eodem sensu nunc dicantur non tam illius ac sociorum actibus, quam suis misereri.

(b) Condamnationis hujus nullum est aut apud Athanasium, aut apud alios sacre historie scriptores vestigium. Nec veri videtur simile, ut Athanasius Aselepiam damnaverit, quem reprehendit nusquam, passim laudibus extollit. Ejusdem larine censenda sunt, quæ de Marcello et Paulo subjunguntur. Et Paulum quidem, prorsusquam ab episcopatu dejectetur, secum communicasse satis inheat Athanasius ad Solit. p. 815. Hinc nostra argetur suspicio, ne fore Ariam, Simo rescribentes de damnatione Photini, Athanasium a Marcelli communione se abstinere mendaciter inseruerint, idque paulo credulior Hila-

gene et Ossio sacrum, ut de suo cœtu damnatos excluderent, neque peccatoribus communicarent; deinde una nobiscum audirent ea, quæ a patribus nostris contra ipsos in præteritum fuerant iudicata (nam liber Marcelli non expectabat accusationem, per se enim aperte hæreticus noscebatur); et ne falsis suggestionibus crederent, (e) non eorum quisquam prævisissimam mentem propter locum episcopatus observant. At illi contra hæc resistebant; quæ ratione, nescimus. Nec se voluerunt ab ipsorum communione secernere, confirmantes Marcelli hæretici sectam; et facinora Athanasii cæterorumque scelera fidei ecclesiasticæ parique præponebant.

16. His itaque cognitis, nos octoginta (f) episcopi, qui propter pacem confirmandum Ecclesiæ ex diversis longinquisque provinciis cum ingenti exitu et labore ad Serdicam veneramus, videntes hæc non sine lacrymis forehamus. Leve enim non erat, quod a se eos dimittere omnino negabant, quos patres nostri merito suis pro criminibus ante damnarunt. His itaque communicare nefas duximus, neque cum profanis volumus sancta Domini sacramenta miscere, servantes et tenentes regulam ecclesiasticæ discipline. Nam ut supradictos Ossium a se Protogenemque non dimitteret, (g) conscientia forte mala, **657** quam sibi eorum unusquisque debebat nudari aliquo, quam ad palam fieri magnopere pertimescebant: nec sic in ens audebat eorum aliquis sententiam dicere, ne et se ipse damnaret, quod illis contra interdictum communicassent, quibus communicare nullo genere oporteret.

17. Verum nos iterum illos atque iterum rogabamus, ne firma solidaque conciterent, ne subverterent legem, nec jura divina turbarent, ne cuncta confunderent, atque traditionem Ecclesiæ; ne quidem modica parte (f. parte) frustrarent: sed nec novam sectam inducerent, aut Orientalibus episcopis conciliisque sanctissimis de Occidente venientes aliqua in parte præponerent. At illi contra desipientes hæc, nobis minabantur, et se Athanasium et cæteros sceleratos vindicatos pollicebantur. Quasi vero aliud facere aut dicere possent, qui sceleratos omnes ac perditos in suum consortium receperunt. Præterea ingente hoc timore proponunt, audacia potius ac te-

rius ex sola illorum fide asseruerit, fragm. II, n. 21, ut ibid. innotuit.

(c) Quid sibi velit illud quater, non facile dixeris; cum Hilarius, fragmento superiori, num. 22, asserat, nullam unquam adversus Marcellum, præter eam quæ Sardicensibus est dissoluta sententiis, deinceps synodum fuisse contractam.

(d) Forte, renovare, vel remotos vivere.

(e) Mendosa lectio sic potest corrigi: Nam eorum quisque prævisissimam mentem . . . occultabat; vel, cum eorum quisque . . . occultaret.

(f) Socrates lib. IX, c. 20, ex Sabini fide recenset tantum septuaginta sex, nec habentur infra nisi 73 subscriptiones.

(g) In ms., e. m. sententia. Plenior sic esset hæc sententia: Conscientia forte mala prohibebantur, quæ eorum unusquisque timebat nudari ab aliquo, quæ palam fieri, etc.

meritate, quam legitima ratione possedi. Videntes enim quod illi, qui damnatos recipiunt, in offensam crimenque incurrunt ut violatores cœlestium legum; tali auctoritate iudicium constituere conabantur, ut sese iudices iudicium dicere vellet, atque eorum, qui jam cum Deo sunt, si fas est, sententiam refricare. Nos vero rogabamus illos per plurimos dies, ut a se damnatos abjicerent, et se Ecclesie sancte conjungerent, atque patribus vera dicentibus consensum accommodarent. Sed illi se hoc facturos omnino negabant.

48. *Delegatos ex utraque parte Mareotam mittendos proponant.* — Altercantibus igitur nobis, emeruerunt quinque episcopi ex paribus nostris, qui superstitēs fuerant, remanserant, et talem illis optionem proponunt: mittendos esse ex utroque concilio episcopos aliquos ad loca, in quibus Athanasius scelera flagitiaque commisit, ut sub testificatione Dei cuncta fideliter scriberent; et si falsa inventa fuerint quæ concilio nuntiavimus, ipsi damnemur, nec imperatoribus, nec concilio, nec cuiquam episcopo conqueramur; quod si verum constiterit quod ante diximus, ad numerum nostrum ex vobis quo delegatis, id est, qui Athanasio post damnationem communicaverunt, sed et eos qui Athanasio et Marcello fautores defensoresque sunt, exponamus, nec imperatoribus, nec concilio, nec cuiquam episcopo aliquo vestrum conquerantur. Hanc optionem a nostris propositam Osius et Protogenes omnesque eorum socii suscipere timuerunt.

49. *Sardiciæ congregatos infamant.* — Immensa autem confluxerat ad Sardicam multitudo sceleratorum omnium ac perditorum, adventantium de Constantinopoli, de Alexandria: qui rei homicidiorum, rei sanguinis, rei cædis, rei latrociniorum, rei prædationum, rei spoliiorum, nefandorumque omnium sacrilegiorum et criminum rei; qui altaria confregissent, ecclesias incendissent, domosque privatorum compilarunt; profanatores mysteriorum Dei, proditoresque sacramentorum Christi; qui impiam sceleratamque hæreticorum doctrinam contra Ecclesie fidem asserentes, sapientissimos presbyteros Dei, diacones, sacerdotes atrociter demactaverunt: et eos omnes secum collectos in suo conventiculo habuerunt Osius et Protogenes; eosque honorantes, nos omnes diacones et sacerdotes Dei despiciebant, quia nec ipsi

volebamus talibus aliquando conjungi: sique vulgo, omnibusque gentibus (scilicet hominibusque gentilibus), id quod inter nos fuerat referrebant, pro veris falsa fingentes; nec discordiam inter nos ex causa Dei ortam, sed ex humana presumptione narrabant. Divinis humana miscentes, et ecclesiasticis rebus privatas adjungentes, civitatis nobis concentum seditionemque confarant, dicentes nos gravem schismate civitati importasse injuriam, nisi illis, quod nefas erat, communicaremus: et hæc frequenter acclamabant. Nos enim omnino illis communicare nolumus, nisi eos quos damnavimus projecissent, et dignum honorem Concilii Orientis tribuerent.

20. *Quos scelestos predicant, communionem donatos esse conqueruntur.* — Quæ vero ipsi egerint, vel quale concilium habuerint, hinc addiscere poteritis. Nam Protogenes, sicut supra diximus, apud acta anathematizans Marcellum et Paulum, postea eos in communionem suscepit. Dionysium vero (a) ab Elicia provincia Achaia, quem ipsi exposuerunt, in concilio habuerunt. Simul secum, et exponentes et expositi, iudices et rei, communicantes mysteria divina pertractant. Bassum autem de Diocletiana civitate in flagitiis sceleribusque detectum, et merito de Syria deportatum, ordinaverunt episcopum: qui quæ apud ipsos sceleratius vivens detectus, et ab ipsis damnatus, cum ipsis hodie videtur esse conjunctus. Et quia (b) Thessalonicensis Protogeni frequenter probra multa criminaque objecit, quod diceret illum concubinas et habuisse et habere, cui communicare nunquam voluit, nunc vero in amicitiam receptus, quasi peiorum consortio expurgatus, apud ipsos habetur et justus. Asclepas autem, cum ad Constantinopolim civitatem propter Paulum venisset, post inhumanitatem rerum atrocitatemque, commisit quæ media in ecclesia Constantinopolitana gesta sunt, post mille homicidia, quæ altaria ipsa humano sanguine coinquinaverunt, post interfectiones fratrum extinctionesque gentilium, hodieque cum Paulo, cujus causa hæc gesta sunt, communicare non cesat: sed et illi, qui per Asclepam Paulo communicant, accipientes ab eodem scripta atque ad illum nitentes. Ex hac igitur conglutinatione, atque ex perditorum congregatione, quale poterit celebrari concilium, in quo flagitia sua non tam puniebant, quam agnoscebant?

21. *Illis admisceri detrectant.* — Non enim secundum (c) nos, qui ecclesiis sanctissimis præsidemus,

(a) Sic ms. Pithœanus, quomodo Labbeus haud dubie scribendum esse dixit. In ms. Renig. quem vidit Sirn. exstat ab Elicia. Faber eliderat ab Elicia. Superioribus Sardiciensis litteris duo subscribunt Dionysii, unus ab Achaia de Lignedo, alter ab Arcadia de Elicia. Præterea Athanasius, Apolog. pag. 675, Dionysii a Leida et Achaia meminit.

(b) In ms. Sirn. Thessalonicensis Protogenis. Si loco Protogenis, mutato ut sæpe fit in e legatur Protogenes; efficitur, non episcopum Thessalon. Protogeni, sed Protogenem episcopo Thessalon. multa crimina objecisse. Apud Labbeum exstat Joannes Thessalonicensis, et in marg. Thessalonicensi. Quod sit hujus Thessalonicensis episcopi nomen, non constat. Emi-

nit quidem in Tyrio concilio Alexander hujus civitatis episcopus: ac præterea Athanasius Apol. ad Const. pag. 692, Eremum Thessalonicensem memorat, cui vis in Mediana concilio illata sit, donec ab Athanasii communiōne se recessurum promitteret. Sed nihil novimus Joannem. Vix ambigere licet, quin hic idem notetur, qui in Sardicensi synodo Occidentalibus junctus subscribit, non Joannes, sed Aethius a Macedonia de Thessalonia. Forte etiam litteræ iō non sunt primæ, sed postremae nominis episcopi Thessalonicensis. Adeoque nihil vetat quod minus legatur, Aethio Thessalonicensi Protogenes, etc.

(c) Hic desideratur eos: ac præterea his repetendum esset verbum sicut: puta, non enim secundum eos (vel

populisque rectores sumus, donantes et dimittentes. que ab ipsis nec dimitti unquam possunt nec donari: quique etiam Marcello et Athanasio cæterisque sceleratis flagitiis blasphemias, quæ nefas fuerat dimittere, condonarunt: cum scriptum sit, *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum; si autem in Deum peccaverit homo, quis orabit pro eo* (1 Reg. ii, 26)? Nos autem talem consuetudinem non habemus, nec *Ecclesia Dei* (1 Cor. xi, 16). Sed nec hæc docere aliquos patimur, nec novas traditiones inducere: ne proditores fidei traditoresque Scripturarum divinarum, quod nefas est, dicamur, ne a Domino et ab hominibus condemnemur.

22. *Schismatis invidiam in Occidentales rejiciunt.* — Verum illi supradicti etiam hæc adversus nos machinabantur. Et quoniam sciebant, nos non posse sibi sceleratorum (a) beneficio communicare; ex scriptis nos Imperatorum terrore putabant, ut invitos ad suam communionem traherent: et (b) spectabant dividi totius mundi profundam Ecclesiam æternamque pacem, propter Athanasium et Marcellum, propter quos nomen Domini blasphematur in gentibus, quos oportebat, si in se aliquid timoris Dei habuissent, ne turbo isto qui per ipsos natus est permaneret, a sua pravissima præsumptione vel sero discedere, ne ipsorum causa contra sese scinderetur Ecclesia: aut si in his, qui pro ipsis certant, metus Dei esset, etiamsi nihil esse damnabile apud ipsos inveniretur, tamen et quod propter ipsos unitas Ecclesia scinditur, et propter insanam rabiem cupiditatemque honorum pax profunda subvertitur, execrari eos ac perhorrere deberent.

23. *Ecclesiam negant olim depositos restitendi potestatem.* — Cum ita res currere videremus, ad suam patriam regredi nostrum unusquisque decrevit: placuitque nobis (c) de Serdica scribere, et ea quæ gesta sunt vniari, nostramque sententiam declarare. Nos enim Athanasium et Marcellum, qui in Dominum impie blasphemantes scelerati vixerunt, expositos olim atque damnatos non possumus iterum in episcopatus honorem suscipere: quique crucifigentes verum (f, iterum) filium Dei, atque olim deo publicantes, acerbis iocibus confuderunt (*Hebr. vi, 6*). Alter enim ipsorum, blasphemando in filium Dei atque in ejus regnum, æterna morte mortuus est semel. Alter in corpus Domini (adde, et) mysteria ejus prophano more atrociter peccans, cæteraque flagitia immaniter gerens, episcoporum sententia ejectus est atque damnatus. Quamobrem quoniam a parentum

est, ad morem eorum) nos qui ecclesiis sanctissimis præsidemus, populisque rectores sumus, minus donantes et dimittentes, que ab ipsis (scilicet) ecclesiasticæ disciplinae leges nec dimitti possunt, etc.

(a) Hæc est, beneficio communionis ac pristinae dignitatis sceleratis indulgio.

(b) Faber, asterisco hic apposito quasi aliquid desit, legit postea, *spectabant dividi totius mundi profundam, etc.* Pro profundam, eo facilius posuimus profundam, quod max recurat pax profunda subvertitur. Nam spectabant præ se fert archetypus ms. Unde jam sensu integro habetur, *Ecclesiam totius mundi profun-*

A traditione discedere non possumus, quia nec talem auctoritatem sumpsit Ecclesia, nec talem potestatem a Deo accepit: supradictos ad honorem dignitatemque Ecclesie nec ipsi suscipimus, et sospelentis lingue damnamus. Sed nec alios, qui aut olim aut postea merito damnati sunt, in Ecclesia recipimus, adherentes legibus Dei traditionibusque paternis atque ecclesiasticis disciplinis, credentes prophete dicenti: *Nati transgredi terminos æternos, quos posuerunt patres tui* (Prov. xxii, 28). Quare nos nunquam fixa solidaque concenimus: sed magis ea quæ sunt a parentibus constituta servamus.

24. *Quibus negardam censent communionem.* — Post multa igitur, dilectissimi fratres, hæc vobis ex aperto mandamus, ne quis vestrum ab aliquo circumventus aliquando communique, id est, Ossio, Protogeni, Athanasio, Marcello, Asclepar, Paulo, Julio; sed nec cuiquam damnatorum de Ecclesia sancta rejectis, neque sociis ipsorum, qui illis sive per se sive per scripta communicant. Quare nec vos ad illos scribere unquam debetis, nec ab ipsis scripta suscipere. Jam quod insperest, oramus vos, dilectissimi Fratres, ut unitati Ecclesie consulatis et paci perpetue; sanctos episcopos eligatis, in quibus et fides integra et sancta sit vita; abhorrentes eos, qui pro criminibus suis ab episcopatus honore disincti sunt, voluntque iterum recipere locum, quæa digne pro suis **661** facinoribus amiserunt: magisque hos execrarnini, quos post factius videtis pejora committere. Nec Boninum audisti dicentem: *Peccasti, quiesce* (*Eccle. xxi, 1*). (d) Inhibere nescimus enim, et fortiores de sceleribus efficiuntur: et quanto plus in gurgitem vitiorum mergunt, tanto plus orbem subvertunt. Seditioibus venantes, bella persecutionesque acerrimas sanctis Ecclesiis ingerunt, et tyrannico more populos Domini in suam dominum captivare contendunt.

25. *Perperam tantam synodum coactam velint.* — Namque ex his rebus pessimos eorum conatus agnoscente, quando talem mundo tempestatis procellam induxerunt, ut Orientem prope totum Occidentemque turbarent; ut relinquentes singuli ecclesiasticas curas, populosque Dei deserentes, atque ipsam Evangelii doctrinam postponentes, de longinquo advenirent senes ætate graves, corpore debiles, ægritudine infirmi (trahelamurque per diversa, nostrosque ægrotantes in itineribus describamus propter perpaucos scelestos olim digne damnatos, primus Ecclesie contra fas appetentes): geratque coram

dam æternamque pacem dividi spectabant, etc. Proxime Sirac. ex ms. Remig., per quos, non propter quos legit.

(c) Non audent dicere de Philippopoli. Sed hic impudenter mentientibus hiles merito negotiorum exteris.

(d) Sirac., juvenescunt enim. Vith. ms., *inhibere vel jubere nescunt enim*: ex quo coniectit Faber *inhibere*, etc. Satis intelligitur unde sibi velint, etsi verum unquam quo usi sunt non certo perspicias. Atque ad eorum sententiam pertinebunt *quiescere*, aut *inhibere se*, vel *se continere*.

de nobis imperium, atque religiosi imperatores, trimum, et duces dirissima republica de episcoporum vita statuque exercebantur. Sed nec populi silent. Omnis etenim fraternitas omnibus in provinciis suspensa ac sollicita expectat in quem finem hæc malorum procella succedat: cursusque ipse publicus attritus ad nihilum deducitur. Et quid pluribus? Ortus occasusque mundi propter unum vel duos paucosque sceleratos impie sentientes et turpiter viuentes funditus vertitur, et dura sævaque tempestate turbatur, in quibus nulla religionis semina resederunt: quæ si habuissent, imitatorum prophetam dicentem: *Tollite, et mitite me in mare, et tranquillabit mare a vobis, quando hæc tempestas propter me facta est (Jonæ 1, 12)*. Sed ideo hæc non imitantur, quia nec justos sequuntur: ita autem sceleratorum omnium duces quaerunt Ecclesie principatum, quasi aliquid tyrannicis regnum.

26. *Judicia synodorum non retractanda.* — Nec hoc propter bonum quoque justitiæ inquirent. Non enim Ecclesiis consulunt, qui leges juræque divina, (et) cæterorum decreta dissolvere percontantur. Propterea hæc novitate moliebantur inducere, quam horet vetus consuetudo Ecclesie, ut in concilio Orientales episcopi quidquid forte statuissent, ab episcopis Occidentalibus reficatur; similiter quidquid Occidentalium 662 partium episcopi, ab Orientalibus solveretur. Sed hoc ex illo suo pravisimo sensu tractabant. Verum omnium conciliorum justo legitimeque actorum decreta firmanda, majorum nostrorum gesta consignant. Nam in urbe Roma (a) sub Novato et Sabellio et Valentino hæreticis factum concilium, ab Orientalibus confirmatum est: et iterum in Oriente sub Paulo (b) Somoatis quod statutum est, ab omnibus est signatum. Ob quam rem hortamur vos, dilectissimi Fratres, considerantes ordinem ecclesiasticæ discipline, et paci totius orbis consulentes, corripatis eos qui sceleratis communicant, et malos de ecclesiis radicatis amputatis: ut tempestate ruente ipsorum causa, innotens Christus Dominus omnibus imperet ventis procelisque maritimus discedere, et tribunal Ecclesie sanctæ pacem perpetuam et quietam.

27. *Præcipuos ex Occidentalibus damnant: cur.* — Nos vero nulli injuriarum facimus, sed legis præcepta servamus. Nam injuriati graviter et male tractati su-

mus ab iis, qui volebant Ecclesie catholice regulam sua gravitate turbare. Sed ante oculos habentes timorem Dei, judicium Christi verum et justum considerantes, nullius personam accepimus, neque alicui pepercimus, quo minus ecclesiasticam disciplinam servaremus. Unde Jolium urbis Romæ, Ossium, et Protogemum, et Gaudentium, et Maximum a Triveris damnavit omne concilium secundum antiquissimam legem, ut auctores communionis Marcelli et Athanasii cæterorumque sceleratorum, quique etiam homicidiis Pauli Constantinopolitani et eruentis actibus ejus communicaverunt. Protogemum namque esse anathematizatum una cum Marcello, subscribendo frequenter sententiæ in ipsum vel in ejus librum inlatæ; quique etiam in Paulum Constantinopolitanum sententiam dederunt, et illi postea communicaverunt. Gaudentium autem, ut immemorem decessoris sui Cyriaci subscribitis sententiis in sceleratos digne inlatis, commixtumque criminibus Pauli, quem etiam impotenter defendebat. Jolium vero urbis Romæ, ut principem et ducentem malorum, qui prius janam communionis sceleratis atque damnatis aperuit, cæterisque adiutor fecit ad solvenda jura divina: defendebatque Athanasium præsumenter atque audacter, hominem eorum nec testes noverat, nec accusatores. Sed Ossium propter supradictam causam, et 663 propter beatissimæ memoriæ Marcum, cui graves semper injurias inrogavit: sed et quod malos omnes pro criminibus suis digne damnatos totis viribus defendebat, et quod convixerit in Oriente cum sceleratis ne perditis. Turpiter namque Pauliano quondam episcopo Dicaie individuis amicis fuit, homini qui primo de maleficiis fuerit accusatus et de Ecclesia pulsus, neque in hodiernum diem in apostasia permanens cum erencibus publice et meretricibus fornicetur, eorum maleficiorum libros Macedonius episcopus atque confessor a Mopso combussit. Sed et (c) Eustasio et Quinatio adhaerebat pessime et carus fuit, de quorum vitæ infamia turpi dicendum nihil est: exitus enim illorum eos omnibus declaravit. His itaque ac talibus junctis ab initio Ossium, sceleratis semper favens, contra Ecclesiam veniebat, et inimicis Dei semper ferebat auxilium. Maximum vero a Triveris, propter quod collegas nostros (d) episcopos, quos ad Gallias miseramus, noluerit suscipere, et quoniam Paulo Con-

(b) Editi ac n.s. Pith., *Asonus ait*. Melius Sirm. ex ms. Renig. *Samosatis*.

(c) Si Eustathius Antiochenus hic intelligatur, ei opinioni, qui illum et ante Sardicense concilium et in exilio obiisse putant, hinc robur accedit. Tum pro *Quinatio*, legendum *Cinatio*. Duos autem Cinatios, unum Palli, alterum Taradi, Athanasius ad Solit. pag. 842 memorat in exilium ab Ariano detrusus. Neque dubium est, alium hic a Cinatio Pauli designari; quippe quem ex eodem Athanasio ad Antioch., pag. 675, post concilium Alexandrinum anni 362 adhuc in vivis existisse manifestum est.

(d) Narcissum scilicet, Marim, Theodorum, et Marcum, quas, aliquot menses post concilium Antioch. an. 341, ab Eusebianis ad Constantem in Gallias

(a) Hoc ipsum nunc repetunt, quod jam an. 344 conquisiti erant, cum indigne ferebant quod Julius ab Orientalibus depositis sedi suæ restitisset, Antiochie congregati rescripserunt, non debere ab ipso discuti, si quos ipsi ecclesiis suis expellere voluissent, neque enim se contraxisse tunc, cum Novatus Ecclesia ejectus est. Nisi quod Antiochie, ut nunc ex Sozomeno lib. III, c. 8, sola contra Novatum gesta memorent: cui tunc adiungunt Sabellium ac Valentium. Reniano autem concilio Novatum damnatum esse constat ex Eusebio, lib. VI Hist., c. 44. An in eadem civitate specialibus synodis pariter damnati sint Sabellius ac Valentinus, nullo alio veterum monumento certo scimus.

stantinop. nefario homini se perditio primus ipse committit, et quod ipse tante clulis causa fuit, ut Paulus ad Constantinopolim civitatem revocaretur, propter quod homicidia multa facta sunt. Causa igitur homicidiorum tantorum ipse fuit, qui Paulum cum damnatum ad Constantinopolim revocavit.

28. Propter has igitur causas iustum duxit concilium, ut Julium urbis Romæ, et Ossium, cæteroque supra memoratus discingeret atque damnet. Quæ cum ita sint, custodire vos ab ipsis et abstinere debetis, dilectissimi Fratres, nec eos aliquando ad communionem vestram admittite: sed nec ipsorum litteras accipere, nec ad illos litteras dominicas dare. Et quoniam catholicam et apostolicam fidem voluerunt infringere ii qui cum Ossio erant, indurentesque novam sectam (a) inde croniti Marcelli iuxta Sabellio et Paulo, inde artem; necessario ordinavimus etholicae Ecclesiae fidem, quam negaverunt supradicti qui cum Ossio sunt, et Marcelli heretici (f. Marcelli heresim) indoxerunt. Consequens est, ut acceptis litteris nostris singuli consensum huic sententiæ commodantes, decreti nostra propria subscriptione signetis. Est autem fides nostratilis (Vid. lib. de Synodis n. 34).

29. Credimus in unum Deum patrem 664 omnipotentem, institutorem et creatorem omnium, ex quo omnis creatura (paternitas) in cælo et in terra nominatur. Et in unigenitum filium ejus Dominum nostrum Jesum Christum, qui ante ævum (omnia sæcula) ex Patre generatus est, ex Deo Deus, ex luce lux, per quem facta sunt omnia quæ in cælis et quæ in terra, visibilia et invisibilia, sermo qui sit (qui est verbum), et sapientia, et virtus, et vita, et lux vera, qui in novissimis temporibus propter nos induerit hominem (incarnatus est), et natus sit de sancta Virgine Maria, et crucifixus, et mortuus, et sepultus sit: tertia die resurrexit a mortuis, et assumptus in cælum, sedet in dextera Patris, venturus in fine mundi judicare vivos et mortuos, et reddere unicuique secundum opera sua; cujus regnum incesabile permanet in æterna sæcula. Est enim sedens in dextera Patris, non solum in isto sæculo, sed et in futuro. Credimus in Spiritum sanctum, hoc est, in paraclitum, quem mittens (promittens) Apostolis post assumptionem suam in cælum, misit docens illos et instruens (docere illos et instruere) de omni-

mandatos esse refert Athanasius lib. de Synod. p. 294.

(a) In ms. Sirm., *Judeo croniti*. Suspiciamus hic notari Marcelli doctrinam cum Judæis facere, cumque Judæo errore esse imbutam. Mox *pro inde artem*, idem Sirmoudus in ms. Romig. reperit *Juda artem*: unde legendum putamus, *sectam Judæo uniti Marcelli iuxta Sabellium et Paulum judaizantem*. Verum hujus loci sensus repeti potest ex num. 2, ubi inducitur Marcellus assertiones suas *nunc falsitatem Sabellii, nunc malitiam Pauli Samosatensis, nunc blasphemiam... aperte permittens, unamque confusionem de supradictis faciens*: vel ex num. 4, ubi *restaurans Pauli Samosatensis et artes et dolos prædicatur*.

(b) Quæ necis comprehensa sunt, non exstant

A hus, per quem sanctificentur anime in ipsum fide-liter credentes. [(b) Credimus et in sanctam Ecclesiam, in remissionem peccatorum, in carnis resurrectionem, in vitam æternam.] Illos vero qui dicunt, Ex id quod non fuit Verbis Dei (ex non exstantibus esse Filium Dei), aut ex alia substantia, et non ex Deo; aut qui dicunt, fuisse aliquando tempus vel sæculum quando non fuit filius, hæreticos damnat sancta et catholica Ecclesia. Similiter et illos, qui dicunt tres esse deos; aut Christum non esse Deum; aut ante (leg. sæcula non fuisse) ea unum non fuisse Christum, neque filium Dei; aut ipsum (cum ipsum esse) Patrem et Filium et Spiritum sanctum; aut non natum filium; aut non sententia (consilio) neque voluntate Deum patrem genuisse filium: hos omnes anathematizat et execeratur sancta et catholica Ecclesia. Opto vos in Domino bene valere. Stephanus episcopus Antiochiæ provincie Syriæ (al. Sprecitæ) Cæles opto vos in Domino bene valere. Olimpius episcopus Doliceus opto vos in Domino bene valere. Gerontius episcopus Lamphanie. Menophantus episcopus ab Epheso opto vos in Domino bene valere. Paulus episcopus opto vos in Domino bene valere. 665 Eulalius episcopus ab Amantius opto vos in Domino bene valere. Macedonius episcopus ab Amaretias (a Mopsvestia) opto vos in Domino bene valere. Thelaphius episcopus a Calcedunia opto vos in Domino bene valere. Acacius episcopus a Casarsæa opto vos in Domino bene valere. Theodorus episcopus ab Heraclea opto vos in Domino bene valere. Quintianus episcopus (c) a Taxe opto vos in Domino bene valere. Marcus episcopus ab Aretis (Arethusa) opto vos in Domino bene valere. Cyrotus episcopus a Raee opto vos in Domino bene valere. Eugeus episcopus a Lisicia opto vos in Domino bene valere. Antonius episcopus a Zeumate opto vos in Domino bene valere. Antonius episcopus a Docimo opto vos in Domino bene valere. (d) Dion episcopus a Casarsæa opto vos in Domino bene valere. Vitalis episcopus a Tyro opto vos in Domino bene valere. Eudoxius episcopus a Germanicia opto vos in Domino bene valere. Dionysius episcopus ab Alexandria provincie opto vos in Domino bene valere. Macedonius episcopus a Virito opto vos in Domino bene valere. (e) Eusebius episcopus a Doriani opto vos in Domino bene valere. Basilius episcopus ab

in formula Sardie. descripta lib. de Synod. n. 34, ut ibi jam notavimus.

(c) Leg. a Gaza: is enim est qui Asclepæ sedem usurparat, de quo Firmianum superius num. 8.

(d) Hic est, quantum augurari licet, Dianæ Casarsæe in Cappadocia episcopus, quem Sozomenus, lib. iii. c. 5, Antiochæno concilio ann. 341 interfuisse memorat, quemque Basilius epist. lxxxvi. testificatur, cum in ægrotationem ex qua et mortuus est decumberet, contestatum esse, se simpliciter corde in scriptum Constantinopolitanæ fidei (an. 360) consensisse quidem; sed nulla in re irritam voluisse eam fidem, quæ Nicææ exposita fuerat.

(e) Mendose editum erat *Eusebius*, cum in mss. extet *Fusevius*. Hic episcopus ejus urbis videtur

(a) *Aequira* opto vos in Domino bene valere. Pro- herestus episcopus a *Sinopa* opto vos in Domino bene valere. Eustacius episcopus ab *Epiphania* opto vos in Domino bene valere. Pancratius episcopus a (b) *Parnaso* opto vos in Domino bene valere. Eusebius episcopus a *Pergamo* opto vos in Domino bene valere. Sabiniamus episcopus a *Cathinera* opto vos in Domino bene valere. Bitonicus episcopus a *Zelon* opto vos in Domino bene valere. Dominus episcopus a *Palladiano* opto vos in Domino bene valere. Pison episcopus a *Troada* opto vos in Domino bene valere. Cartherius episcopus ab *Aspona* opto vos in Domino bene valere. Filetus episcopus a *Juliiopoli* opto vos in Domino bene valere. (c) *Quirus* episcopus a *Mareota* opto vos in Domino bene valere. Filetus episcopus a *Cratia* opto vos in Domino bene valere. Thimasarcus episcopus opto vos in Domino bene valere. Eusebius episcopus a *Migneia* (f. *Magnientia*) opto vos in Domino bene valere. **666** Quirus episcopus a *Philadelphii* opto vos in Domino bene valere. Pison episcopus (d) a *Vanis* opto vos in Domino bene valere. Timotheus episcopus opto vos in Domino bene valere. (e) *Euthemon* episcopus a *Thaueos* opto vos in Domino bene valere. (f) *Callenicus* episcopus a *Pelosis* opto vos in Domino bene valere. Eusebius episcopus a *Pergamo* opto vos in Domino bene valere. *Leucadas* episcopus ab (g) *Ilio* opto vos in Domino bene valere. *Necorius* episcopus a (h) *Troade* opto vos in Domino bene valere. *Adamantius* episcopus a *Cio* opto vos in Domino bene valere. *Eddesius* episcopus a *Coo* opto vos in Domino bene valere. **667** *Theodolus* episcopus a (i) *Necocassario* opto vos in Domino bene valere. (j) *Sion* episcopus opto vos in Domino bene valere. *Theogenes* episcopus a *Lizia* opto vos in Domino bene valere. **667** *Florentius* episcopus ab *Aneara* opto vos in Domino bene valere. (k) *Isaac* episcopus a *Lueto* opto vos in Domino bene valere. *Eudemion* episcopus... subscripsi pro ipso, opto vos in Do-

que in tab. *Peuting. Zorlanis*, et apud Anonymum *Ravenn. Srolanis* dicta.

(a) Pro *Ancyra* legitur hic *Aequira*: quomodo jam pro *Cimato*, vidimus supra *Quimatio*; et infra *Quirina*, pro *Seyrus*.

(b) Parte *Parnaso*. *Parnason* autem seu *Parnassum* urbs fuit maritima, quæ ex Antea ad *Galatiam* spectabat antè *Cappadociam*. Antea in ms. *Pith. Præriacius*, non *Pancratius*.

(c) *Sozomenus* lib. iii, c. 12, narrat cum cæteris Orientalibus *Philippopoli* adfuisse *Ischyrum* a *Mareota*, qui hic corrupte *Quirus* scribitur.

(d) An forte ab *Adanis*, ut sit ille *Piso Adanorum*, qui apud *Socratem*, lib. iii, c. 25, conchito *Antiochena* subscribit? An vero a *Varnis*? Quippe in notitia *Antiochæ*, ad calcem *Guallemi Tyni Varnoa* sedes est episcopalis sub *Eddesa* metropoli.

(e) Apud *Athanasium* in *Breviario Meletii* pag. 789, recensetur *Eudæmonus in Taveri*. Is ipse est, quem una cum *Callinico* et *Isione* infra subscriptis de vestium hæcunum tributo calumniam sibi straxisse narrat *idem Athanasius*, *Apolog.* ad *Const.* p. 778.

(f) *Breviario Meletii* apud *Athanas.* p. 789, *Kal- ligenos in Heliosia*.

(g) Apud *Athanasium*, in *Meletii breviario*, *Ilijunt seu Helipolis* memoratur veluti ditio quedam, in

mino bene valere. *Agapius* episcopus a *Therico* (Ms. *Rem. Therico*) opto vos in Domino bene valere. *Bas- sus* episcopus a *Car* opto vos in Domino bene valere. *Narcissus* episcopus ab *Anapoli* (*Trenopoli, vel Ne- ronopoli*) opto vos in Domino bene valere. *Embra- cius* episcopus a (h) *Bileto* opto vos in Domino bene valere. *Lucius* episcopus ab *Babino* opto vos in Do- mino bene valere. *Nomius* episcopus a *Lurocia* (*Laodicia*) opto vos in Domino bene valere. *Panta- gatus* episcopus a *Gallias* (forte *Gallatia*) opto vos in Domino bene valere. *Flacrus* episcopus ab *Jeripoti* opto vos in Domino bene valere. (m) *Sysinnius* episco- pus a *Perge* opto vos in Domino bene valere. *Diogenes* episcopus opto vos in Domino bene valere. *Crescens* episcopus opto vos in Domino bene va- lere. *Nestorius* episcopus opto vos in Domino bene valere. *Eiamonius* episcopus opto vos in Domino bene valere. *Eugenius* episcopus opto vos in Domino bene valere. **668** *Antonius* episcopus (n) a *Gusia* opto vos in Domino bene valere. *Demophilus* episco- pus (o) a *Beroe* opto vos in Domino bene valere. *En- tucius* episcopus a *Philippopoli* opto vos in Domino bene valere. *Severus* episcopus a *Calula* opto vos in Domino bene valere. *Timotheus* episcopus ab *An- chilo* opto vos in Domino bene valere. *Valens* epi- scopus a *Mursa*, opto vos in Domino bene valere. (p) *Explicit decretum synodi Orientalium apud Serdi- canæ episcoporum a parte Arianorum, quod miserunt ad Africanam.*

FRAGMENTUM IV (Alia t partis).

INCIPIT EXEMPLUM EPISTOLÆ (q) LIBERII EPISCOPI URBS ROMÆ AD ORIENTALES EPISCOPOS.

Dilectissimis fratribus et coepiscopis nostris univer- sis per Orientem constitutis, Liberii urbs Romæ episcopus æternam salutem.

1. *Liberius Orientalibus suam communionem imper-*

qua nonnulli episcopi *Meletio* adhaerebant. Proxima *Eusebii* subscriptio *supervacanea* videtur, cum ex- stet jam superius.

(h) In ms. *Pith.*, a *Troada*. Superiori pagina jam occurrit *Pison episcopus a Troada*.

(i) *Pith.* ms. a *Necocassario*. Apud *Labb.*, *Theo- dolus episcopus a Neocassava*.

(j) An *Ision in Athribis* in *Meletii breviario* recens- situs, et in *confanda Athanasio calumnia Callinici* et *Eudæmonis socius*?

(k) In *Meletii breviario*, *Isaac in Leto*.

(l) *Pithæus* codex a prima manu, ab *Lecto*, et a secunda, ab *Nicteto*: unde editum erat a *Nicteto*.

(m) Ille forte est *Sysinnius*, quem *Athanasius* ad *Solit.* pag. 838 recenset inter veteranos *Aræ* discipulos ab *Alexandro damnatus*.

(n) In ms. *Pith.* a *Gusra*.

(o) *Vulgatum* erat ab *Cooe*. *Propius* tamen exhibet ms. a *Beroe*.

(p) Si se octoginta episcopos in unum convenisse num. 16 non mendiciter testati sunt, septem hic desiderantur subscriptiones.

(q) *Baronius* in appendice tom. iii, ad an. 352, hanc epistolam antiquitatem redolere, et *Liberii* ayo scriptam esse concedit: eam tamen omnino negat in- sus esse. A plerisque etiam, rejicitur ut ficta et adhi-

ut, Athanasio negat. — Studens paci et concordiae Ecclesiarum, postea quam litteras Charitatis Vestrae de nomine Athanasii et ceterorum factas ad nossem Julii bonae memoriae episcopi accepit; secutus traditionem majorum, presbyteros urbis Romae Lucium, Paulinum et Helianum e latere meo ad Alexandriam ad supradictum Athanasium direxi, ut ad urbem Romam veniret: ut in praesenti id, quod Ecclesiae disciplina (a) existit, in eum statueretur. Littera.

Primo enim Athanasius nullo unquam vel levi verbo indicat, Liberium ante exilium a sua ipsius communione recessisse. Imo in fine Apolog. ad Const. pag. 807, hoc assert velut praclarum innocentiae suae testimonium, quod ille omnia pati, quam ipsius easam proderet maluerit. Deinde idem Athanasius ubi ad Solit. pag. 857 praemisit: *Liberius post exactam in exilio biennium inflexus est, minusque mortis ad subscriptionem inductus est; statim adjicit: Verum illud ipsum et eorum violentiam, et Liberii in haeresim odium, et sum pro Athanasio suffragium, cum liberos affectus habebat, satis congruit.* At certe nihil inde causam suam juvaret, si Liberius initio pontificatus, nemine cogente, ipsi a sua communione repulisset. Sed ex Liberius ipse ab Athanasio domando se semper abhoruisse palam declarat, cum Eusebio eunucho ipsius contra Athanasium subscriptionem exposcenti apud Athanas. ad Solit. p. 835 fortiter respondit, eum quod non una, sed jam altera synodus probe ab omni crimine liberum pronuntians, et Romana Ecclesia cum pace dimisit, minime se posse damnare; neque absentem aversari, quem, inquit ibid., praesentem dileximus et habuimus in nostra communione. Demum cum haec non solum Romae eunucho Eusebio, sed et Mediolani Constantio, praesentibus Epicteto et Eusebio, responsa dedisset; nemini unquam venit in mentem, ut Athanasium jam semel ab ipso damnatum fuisse objiceret.

Ad haec respondit nonnulli, Abauasium modestie et amicitiae causa Liberio jam correcto et in sua communione perseveranti pepercisse; ac prudenter reticuisse, quod ille iudicio praecipiti commiserat: Liberium vero, cum Orientalium litteris permotus esset, hanc epistolam scripsisse quidem, sed ab ea in lucem edenda litteris Aegyptiorum revocatum esse, donec exilium impatiens, quo Orientalium sibi gratiam conciliaret, eam divulgandam existimavit.

Sed quod illi meris conjecturis nixi defendunt, ex ipsis Liberii ad Orientales litteris refellitur. Nedom enim testatur se jam pridem Athanasium damnasse; hinc potius excusat damnationis illius dilationem: quia, inquit Fragm. vi, n. 5, susceperat illum bonae memoriae Julius episcopus decessor meus, ne forte ab aliquo praevorticaret judicaret. At ubi cognovi, quando deo placuit, iuste vos illum condemnasse, mox consensus commodari sententis vestris, etc. Tunc primum igitur Orientalibus commoda vitae et sensum, cum exilio tadio vietis a pristina sua constantia exiit. Eum autem nunquam antea Athanasium damnasse, apertum est ex proximo Fragmento v, n. 2, ubi discretis verbis declarat, se initio pontificatus Orientalium quidem litteras contra Athanasium accepisse, sed et fidem ac sententiam suam non commovisse, quod eodem tempore oroginta episcoporum Aegyptiorum de Athanasio sententia repugnabat. Unde, inquit, contra divinae legis visum est, etiam cum episcoporum numerus pro Athanasio major existeret, in parte aliqua commodare consensus Athanasii adversarii numero paucioribus. Sed et cum constat ex Fragmento v, n. 4 et 6, nec non ex subsequenti num. 4, Liberium non modo Mediolani anno 354, sed et Arelate an. 353, a Constantio per legatos potuisse, ut juberet, sicut ipsi jam dudum placuerat, concilium ad Aquileiam congregari, quo Athanasii causa

teras etiam ad eundem per supradictos presbyteros dedi, quibus continebatur, quod si non veniret, sciret se alienum esse ab Ecclesiae Romanae communione. Reversi igitur presbyteri nuntiaverunt eum venire noluisse. Secutus denique litteras Charitatis Vestrae, quas (b) de nomine supradicti Athanasii ad nos dedisti, sciatis hinc litteris, quas ad unanimam nostram (c) dedi, me cum omnibus vobis et cum universis episcopis Ecclesiae catholicae pacem habere tractaretur: recte consequitur, Liberium jam ab anno 352, hoc est, pontificatus sui initio, concilium petiisse, et petitum Imperatori placuisse; vix enim illud dudum artius potest, quam ad annum superiorem restringi. Ex quo nullum reliquitur tempus, quo Athanasius a Liberio citatus, et ab ejusdem communione separatus iudicaretur.

Quae cum ita sint, hanc epistolam ab Ariano confictam esse eo consentimus libentius, quo plures hujusmodi litteras tum Athanasii tum imperatoris nomine, circa idem tempus, ab iisdem editas esse demonstrat Athanasius ipse, Apolog. ad Constant. p. 689 et 686. Quod etiam confirmat Sardicense concilium, in quo lectae sunt litterae factae a Theognito falsae adversus Athanasium et Marcellum, ut audivimus Fragm. ii, n. 3.

Exoritur hic altera quaestio, cujus nimirum sint, quae epistole huic appendicis in modum subjecta sunt. Qui epistolam, in quoque appendicem ab Ariano confictam esse putant; indignum enim Hilario, dignum Ariano esse, ut laudetur opus, quod omnium indignationem meretur. Quis tamen in eo non agnoscat vocem catholici praesulis, irritos enarrantis Ariariorum conatus, ac probantis Sardicense Concilium, quo Athanasius absolutus et Ariani damnati fuerunt?

Godefridus Hermant, not. 3 in cap. 25 libri vi Vitae S. Athanasii, opinatur hanc appendicem non ad proximam epistolam Liberio inscriptam, sed ad litteras Sardicensis synodi ad Constantium, quas Hilarius ad eadem in Fragmento exhibebat, pertinere. Si tamen propius perpendatur illius verba, ea magis in proximam, quam in deperditam synodi Sardicensis epistolam convenire apparebit. Et vero licet totum hoc Hilarii opus omnino confusum sit atque perturbatum, nulla tamen occurrit appendix hujusmodi a proprio loco divulsa atque distracta.

Quaecumque neque hanc e suo situ motam, neque Hilario indignam arbitramur, sed quas superioris epistole laudes plerique putant, miram esse Iriam. Suspiciamus etiam Potamium et Epictetum epistole ejusdem architectos hinc significari, ac pro andre haec notuerunt, legendum esse andre hanc potuerant: adeo ut ab his deductus Fortunianus (qui Hieronymo teste, lib. de Script. eccl. c. 97: In hoc habetur detestabilis, quod Liberium Romane urbis episcopum pro fide ad exilium pergentem prius sollicitum esse fecit, et ad subscriptionem haereseos compulsi), eandem epistolam diversis episcopis inseruit, et eos ab Athanasii communione retraheret: sed nihil profecerat tamen; quia probe notum erat omnibus, Athanasium Aegyptiorum opera a Liberii communione nunquam excoluisse. Si haec ita se habent, haec epistola non anno 352, sed 353, quando in exilium expulsus est Liberius, conficta sit necesse est. Eum tamen locum hic illi dum secundum tempus, quo illam editam esse conduxerunt illius auctores. Vide notas in sequens Fragmentum.

(a) Restitutum lectionem ms., cui in editis praetulum erat exigit.

(b) Quid sibi velit de nomine, Hilarii ipso Fragm. vi, n. 4, interpretatur, id est de condemnatione.

(c) Verbum dedi supplemus ex ms. Sirm. Proxime

supradictum autem Athanasium alienum esse a communione mea sive Ecclesie Romanæ, 670 et consurtio litterarum ecclesiasticarum.

2. *In casum conficta hæc epistola. Cur.* — Quid in his litteris (a) non sanctitatis, quid non ex metu Dei eveniens est? Sed Potamius et Epictetus, dum damnare urbis Romæ episcopum gaudent, sicut in Ariminensi synodo continetur, audire hæc noluerunt (i. audere hæc potuerunt). Quin etiam Fortunatianus episcopus epistolam eandem tursum diversis episcopis mittens, nihil profecit. Ut autem in negata Athanasio communione sibi potius (b) essent onerosi, remque omnem sibi periculi facerent, dummodo nihil Sardicensi Synodo, qua Athanasius absolutus et Ariani damnati fuerant, decernerent; litteræ ex Ægypto (c) omni atque ab Alexandria missæ adnominabant: quoniam quales ad Julium pridem de reddenda (d) exsulanti Athanasio communione erant scriptæ, tales nunc ut de subjectis intelligetur, ad Liberium datæ sunt de tuenda.

671 FRAGMENTUM V (Alia h. partis).

INCIPIIT EPISTOLA LEGATORUM (e) MISSA AD CONSTANTINUM magis placeret vestram. Quamquam ad unanimam nostram sic licet intelligere, quasi ad unanimam inter nos servandam.

(a) Godefridus Hermant lib. vii. Vitæ S. Athanasii c. 6, cum Fortunatianum ante lapsum laudabile aliquid pro fide catholica factum nunc memorari pro certo habeat; verisimile putat, epistolam synodi Sardicensis ad Constantium missam hic significari. Verisimile tamen non est, ut Hilarius nihil profuisse dixerit litteras Sardicensis synodi, cujus auctoritatem apud omnes valere statim significat. Probabilis itaque est, ut diximus, pseud-epistolam Liberii hic intelligi: quam Fortunatianus post lapsum mittens diversis episcopis nihil profecerit; quia apud omnes multum valetat Sardicensis synodus, a Liberio confirmata postquam Ægyptiorum litteris de Athanasii causa certior factus est.

(b) Ita correxit Faber; cum mendose in suo ms. haberet esse onerosius, et postea faceret, pro facerent.

(c) Editi ex ms. Pith., litteræ ex Ægypto omniatque ad Alexandriam misse adnominabant, quam qualis ad Julium pridem de reddenda exsulanti Athanasio communione erant scriptæ, talis nunc, etc. Quam nunc ex eisdem fere characteribus, male antea inter se compositis, offensus lectionem, confirmat ipsa historie veritas. Existat nunc apud Athanasium initio Apolog. ad Const., p. 722, Alexandrina synodi epistola ab omni Ægypto, et ut notat ad illius eadem Athanasius, ad omnes et ad episcopum Romanum Julium in gratiam Athanasii scripta: quæam Sardicenses Patres Frag. n. n. 5, laudant, et num. 10 ab 80 episcopis testantur esse missam. Alteram vero Liberius ipse sequenti Fragmento v, commemorat sibi a totidem Ægyptiis episcopis pro eodem Athanasio datam eo ipso tempore, quo Orientalium contra eundem litteras acceperat.

(d) In ms. exsulante: mendose. Quales ad Julium, tales ad Liberium scriptæ sunt litteræ: quia ut ille, ita et hic 80 Ægyptiorum episcoporum litteras in gratiam Athanasii accepit: ut de subjectis intelligatur,

TIUM IMPERATOREM A LIBERIO EPISCOPO URBS ROMÆ PER LUCIFERUM EPISCOPIUM (circa an 353).

Gloriosissimo Constantio Augusto Liberius Episcopus.

1. *Liberius concilium expostulat. Contumeliosis sermonibus a Constantio in vulgus sparsis laceratur.* — Obsecro, tranquillissime imperator, ut mihi benignas aures clementia tua tribuat, (f) quo possit mansuetudini tue mentis meæ propositum apparere. De Christiano enim imperatore et sanctæ memoriæ Constantini filio hoc ipsum sine ennetatione mereo impetrare. Sed in eo me laborare intelligo, quia repetita satisfactione, placabilem etiam circa reos animum tuum, in gratiam meam revocare non possum. Sermo (g) enim pietatis tue, jamdudum ad populum missus, me quidem, quæ patienter omnia ferre necesse est, plurimum lacerat: sed animum tuum, qui lenitati semper vacat, qui nunquam, ut scriptum est, in occasum diei iracundiam servat, retinere circa me indignationem miraculo mihi est. Ego enim, religiosissime imperator, tecum veram pacem requiro, quæ non sit verbis composita interna dispositione fallaciæ, sed præceptis Evangeliorum rationaliter confirmata. Non Athanasii tantum negotium, sed multa alia in medium venerunt, propter quæ concilium fieri mansuetudinem tuam fueram deprecatus (h):

puta ex sequenti Fragmento num. 2. Quod Fragmentum cum in archetypo ms. in prima horum Fragmentorum parte, hoc autem quod præ manibus est in secunda tantum locum obtinet; hinc sequitur 1º utramque partem ad Hilarium pertinere, nec bene a Blondello et aliis nonnullis eam illi asserri quæ in ms. prima est: 2º Fragmentorum ordinem in ms. inversum esse, si quidem ei quintum invenitur præpositum, cui subjiciendum esse Hilarius declarat; 3º Nicolao Fabro hœrens, quam in ms. primam reperit hujus operis partem. secundo duntaxat loco edere: denique non minus licere nobis Fragmenta singula meliorem in ordinem disponere. Neque hæc negarit quisquam, nisi qui illud, ut de subjectis intelligatur, forte volet non ad subjectas Liberii litteras, sed ad Ægyptiorum epistolam quæ hinc sit dilapsa referri.

(e) Luciferi nimirum episcopi Calaritani, Panerati presbyteri, et Hilarii diaconi: quorum consortio junxit se Eusebius Vercellensis. Liberii epistola, quam Baronius ad an. 354, n. 2, describit, inviatus.

Hanc post deletum Magentium celebratumque Arelatense anni 355 concilium missis in esse non obsecravit est. Valesio autem, animadvertens, in obs. 57 lib. ii Socrati, eam ad annum 356 differenti nemo assentit: cum Liberius hac legatione concilium obtinuerit quod anno 355 Mediolani celebratum est. Itaque inter eruditos convenit, eam anno 354 scriptam esse, et ut post Baronium putat Antonius Pagi, cum adhuc in Galliis ageret Constantius, qui Ammiano, teste lib. xiv, c. 4, sub eju-dem anni exitum in Italiam ad hiberna secessit. Eandem epistolam Baronius ad an. 354, n. 2, exscripsit ex biblio heca Patrum edit. Paris., in qua exstat inter Luciferi Opera.

(f) Apud Baron., quo phœssim, et nox aperire, pro apparere; et antea opto, pro obsecro.

(g) Qualis fuerit hic sermo, arguatur licet ex verbis num. 5, quibus Liberius innocens iam suam tuetur.

(h) Anno superiore per Vincentium Caprinum, qui Arelæ et cum Ariandis in Athanasii condemnationem consensit.

ut ante omnia, quod specialiter optat mentis tua erga Deum sincera devotio, cum fidei causa, in qua prima nobis spes est ad Deum, diligenter fuisset **672** tractata (a), ne eorum, qui nostram circa Deum observantiam mirari debent, possent finire. Et dignum fuerat Dei cultore, dignum imperio tuo quod Christi pietate regitur et augetur, specialiter hoc ipsum pro reverentia sanctæ religionis, cui prudenter mentus es, clementiam tuam nobis ad hæc impetranda præstare.

2. *Litteras Orientalium suppressisse falso accusatus. Cur eis fidem non habuerit.* — Sed multi Ecclesie membra lacerrare festinant, qui conflinxerunt me litteras suppressisse, ne crimina ejus, quem dicebantur condemnasse, apud omnes paterent. (b) Quas illas litteras? Episcoporum Orientalium, et Ægyptiorum; quibus in omnibus eadem in Athanasio erimonia continebantur? At satis omnibus clarum est, nec quisquam negat, nos Orientalium litteras intuisse, legisse Ecclesiam, legisse concilia. atque hæc etiam Orientalibus, respondisse; qui fidem et (c) sententiam non commodavimus nostram, quod (d) eodem tempore (e) octoginta episcoporum Ægyptiorum de Athanasio sententia repugnabat, quam similiter recitavimus atque insinuavimus episcopis Italis. Unde contra divinam legem visum est etiam, cum episcoporum numerus pro Athanasio major existeret, in parte aliqua commodare consensum. Hæc scripta, si Deo fidem (f) debet Eusebius qui missus fuerat, festinans ad Africam nobis reliquit: quæ tamen postea omnia scripta, ne ad impetrandum forte concilium deessent, Vincentius qui cum cæteris missus fuerat Arelatum pertulit.

5. *Criminibus sibi a Constantio confictis se purgat.* — Videt igitur prudentia tua, nihil in animum meum introisse, quod Deo servientibus non dignum fuerat

(a) Baron. nec eorum. An tunc vocatum vel tunc aut dehinc eorum, subauditio postea vocabulo cause?

(b) Alias ex ms. Pithæano, quasi illas litteras. Præteritus cum Baron. quæ illas litteras, supple suppressisse? His verbis funditus ruit eorum opinio, qui superiore epistolam Liberii nomine inscriptam ut genuinum recipiunt. Quæ enim Orientalium litteras suppressisse insinulatus sit, si eis morem generis Romani Athanasium citaverit, ac postmodum a communionis sua removerit?

(c) Pith. ms., scientium, Magis placet cum Baron., constantium. Mox, necnon Frag vi, n. 3, ab eodem: liberio audiemus commodare consensum.

(d) Ederat labor, eo tempore, quamvis in suo ms. reperisset eodem tempore: quoniam etiam existit apud Baron. Hinc rursus relictum, quod ad de eundem superioris epistolæ veritatem nonnulli exeglarunt, vimirum Liberium litteras Orientalium pernotum eam scripsisse, sed ab ea eadem aliis Ægyptiorum litteras fuisse revocatum. Quæ eam eodem tempore Orientalium suam et Ægyptiorum litteras accepit, si illorum litteris pernotus, prius ad Athanasium presbyteros miserit, ac missorum expectarit reditum, quam ab Ægyptio quidquam audiret?

(e) Apud Baron. septuaginta, quinque. Magis placet cum nostris mss. octoginta. Namque episcopi, qui Fragm. n. n. 3, ex Ægypto ad Julium scripsisse memorantur, num. 10 ejusdem Fragm. perhibentur

enotare. Testis autem mihi est Deus, testis est tota cum suis membris Ecclesia, me fide et metu in Deum meum euncta mandata ita, ut evangelica et apostolica ratio præcipit, calcare atque calcasse. Non furore temerario, sed constituto atque observato jure divino, atque in alio ministerio ecclesiastico vivens, nihil per **673** jactantiam, nihil per gloriæ cupiditatem, quod ad legem pertinebat implere: et ad istud officium, testis est mihi Deus meus, invitus accessi; in quo cupio quidem sine offensa Dei, quamvis in sæculo fuero, permanere. Et nunquam mea statuta, sed apostolica, ut essent semper firmata et custodita, perfecti. Secutus morem ordinemque majorum, nihil addi episcopatum urbis Romæ, nihil mihi passus sum: et illam fidem servans, quæ per successionem tantorum episcoporum incurrit, ex quibus plures martyres existerunt, illicitam custodiri semper exopto.

4. *Cum Orientalibus cur communicare nequeat.* — Denique jam me sperere causam pietati tuæ sollicitudo ecclesiastica atque ipsa devotio persuadet. Significantur Orientales, paci nostræ velle conjugii. Quæ est pax, clementissime imperator, cum sint ex partibus ipsis quatuor episcopi Demophilus, Mæcedonius, Eudoxius, Martyrius, qui ante annos octo, cum apud (g) Madoniam Arii sententiam hæreticam noluisse damnare, de concilio animis iratis exierunt? Horum si fas est sententiis, quale sit, aut quid periculi habeat, commodare consensum, requirit et clementia tua poterit destinare. Non est novum, quod nunc subtiliter et sine occasione nominis Athanasii attentatur. Maneat litteræ Alexandri episcopi olim ad Sylvestrum sanctæ memoriæ destinatæ, quibus significavit ante ordinationem Athanasii, (h) undecim tam presbyteros quam etiam diacones, quod Arii hæresim sequerentur, se ecclesiam eiecisse,

octoginta existisse. Quales autem ad Julium, lites ad Liberium litteras, hoc est ab insidra, in gratiam Athanasii datas esse, postreanis superioris Fragmenti verbis addivimus.

(f) Baron. habet Theodosius: et max, post omnia scripta... Archimus pervenit.

(g) Post Athanasium lib. de Synod. pag. 893, narrat Socrates lib. ii, c. 19. Orientales trioncio post concilium Antiochi, anni 341. proxima fidei formulam excipuisse, et cumque per Eudoxium, Mæcedonium et Martyrium ad episcopos Italie misisse. Ex illorum adventu nata videtur hujus concilii occasio, in quo quatuor illi episcopi Arii hæresim damnare cœperunt. Unde debet observari, in Occidentalibus moris fuisse, ut in conciliis suis cum cæteris hæresibus Ariamini condemnare jam proponerent. Quod enim hoc anno a prædictis episcopis, hoc ipsum anno 347 a Valente et Ursacio in eadem civitate exactum fact, ut ipsi declarant Frag. ii, n. 20 id quoque Arelateusi synodo anni 353 præstitum esse max audiemus. Et Athanasium, lib. de Synod. p. 876, testis est, Arimium palefictum ea ratione fuisse Valentis et Ursaci valentem. Episcopi enim inquit, proponantibus ad cetera cum Ariano damnarentur servantes, reliquique omnibus ad in consentientibus. Valens et Ursacus cum servis abnequeant.

(h) Horum Athanasius, ad solit. p. 858, catalogum valeat texere, ubi conqueritur quod Ariamini, atque illis hœretici, sed veteribus ac jam olim cum Ariis ad

ex quibus nunc quidam extra Ecclesiam catholicam horis positi dicuntur sibi conciliabula invenisse, quibus asseveraverat etiam Georgius (a) in Alexandria per literas communicare. Quae ergo praepotesse, tranquillissime imperator, si (b) exhibitis episcopi, ut nunc per Italiam factum est, cogantur talium sententiis obedire?

5. Acripe aliud, quia tranquillitas tua patienter admittit. Manent legatorum (c) litterae, qui ad clementiam tuam fuerant destinati, quae nuper venerunt: quibus significat, propter turbationem quidem omnium ecclesiarum sequendum ante succumbere sententiis Orientalium voluisse, proposuisse tamen conditionem, ut si idem Arii haeresim condemnassent, hoc genere inclinati eorum sententiis obedirent. Placuit, ut ipsi significat, scriptura testis firmatur, itur in concilium: accipiunt eum deliberatione responsa, Arii doctrinam se damnare non posse, Athanasium, quod solum exigebant, communiōne esse privandum. Hinc jam clementia tua hoc quoque consideret, recte catholicae religionis iure servato, an hominis causa debeat diligenter excusseque tractari.

6. Concilium emixe deprecatur. -- Unde iterum atque iterum mansuetudinem tuam atque animum tuum Deo devotum rogamus per ejus virtutem, qui se in defensionem tua (adversus Augustinum an. 353 deletum) quantum sit universis mortalibus approbavit, ut habens ante oculos ejus beneficia, qui imperium tuum in omnibus regni, huc in cœtu episcoporum diligenter laeas omni eum consideratione tractari: ut peccatis per te Deo Evange temporibus, tranquillitate tua consentiente, sic omnia discutiantur,

Alexandro episcopo damnatis ecclesiae (catholicae ereptae) donecentur. Ita in superiori Libya Secundus, in Alexandria Euzoios Chanonius, Julius, Ammon, Marcus, Irenaeus, Zosimus, Scorpion cognomento Pelican, et in Libya Sisinnius cum juvenibus ejusdem sectae haereseos cultoribus ecclesias accipiunt.

(a) Valesius cum Georgium in Alexandria sic intellexisset quasi Georgium Alexandrianum episcopum, quem constanti anno tantum 356 in Athanasii sedem invasisset; eo loco adductus est, ut hanc epistolam ante eundem annum scriptam negaret. At notum hoc loco Georgius alter, et ut probabile est Laodiceae episcopus, qui antea Athanasio teste lib. de Synod. p. 836 et 887, Alexandrinus presbyter, ab Alexandria ejectus fuerat. Unde post in Alexandria, eum modo suppleveris olim presbyter. Commodius vero intellexeris eum hic argui, quod Alexandrinis Ariani per literas communicet.

(b) Abest exhibitis apud Baronium. In ms. Pith., exhibitis episcopi: quod Faber non male videtur correxisse, ut liquidius patet, si verbum orlo mutetur in hunc modum: Si talium sententiis jam exhibitis cogantur episcopi obedire. Quod autem de vi episcopos illata subinde dicitur, apertius explicat Sulpicius Sev. lib. ii, p. 246, ubi ait: Edictum ab imperatore propositum, ut qui in damnationem Athanasii non subsciberent, in exilium pellerentur.

(c) Vincentii scilicet Capuani et Marcelli, uti declaratur sequenti fragmento, n. 3, quorum primi, aut potius secundi evocatis hic narratur. Credendum enim est, eos primo voluisse omnino Athanasium damnare, deinde consensisse quidem Athanasii condemnationi, modo ipsi illius adversarii Arii haeresim damnarent,

ut, quae forent iudicio sacerdotum Dei confirmata, eum consistere omnes in expositionem fidei, quae inter sanctos episcopos apud Nicæam praesente sanctae memoriae patre tuo confirmata est, universos consensisse, eum exemplo possint in posterum custodiri: ut ipse Salvator, qui de super mentis tuae propositum intuetur, in tanta reum expeditione laetetur, causam fidei et pacis etiam republicae necessitatibus non immerito praeposuisse. Ad exorandum igitur mansuetudinem tuam, ut benevolo animo allegationes nostras audire digneris, fratrem et coepiscopum meum sanctum virum Luciferum cum Paucratu presbytero et Hilario diacono placuit proficisci. Quos credimus de clementia tua ad pacem omnium ecclesiarum catholicarum non difficile poterit concilium impetrare. Dei omnipotentis clementia te nobis custodiat, clementissime ac religiosissime (d) Auguste. Explicit.

FRAGMENTUM VI (Alia i partis),

LIBERIUS ANTE QUAM AD EXILIUM IRET, HANC UNIFORMEM (e) EPISTOLAM CONFESSORIIS SCRIPSIT, ID EST, EUSEBIO, DIONYSIO ET LUCIFERO IN EXILIO CONSTITUTIS (an. 355).

1. Exsiliis gratulatur Liberius. — Quamvis sub imagine pacis, humani generis inimicis vehementius in membra Ecclesiae videatur esse gravatus; vos tamen, (f) acceptissimi in Domino sacerdotes, egregia et singularis fides et hic probabiles Deo ostendit, et jam ad futuram gloriam martyres designavit. Quo itaque praecoriam laudis, qua vocis exsultatione merita virtutis vestrae proferam, positus inter merorem absentiae vestrae et gaudium gloriae,

se tandem Vincentium vi compulsus Ariarum placita perficere.

(d) Apud Baron., religiosissime imperator.

(e) Baronius ad an. 355. n. 52, epistolam eandem exhibet. Quam in actis quidem S. Eusebii ad nomen Eusebium, in codice autem Vaticano tum ad ipsum tum ad reliquos exsules, ac demum in pluribus aliis exemplaribus ad omnes confessores diversis in locis exstantes encyclicam inscriptam esse testatur. Cui inscriptioni faveat, quod hanc uniformem Hilarius nuncupat. Unde proxime post verba Dionysio et Lucifero, supplendum videtur et ceteris. Certe Paucratu presbyteri et Hilarii diaconi, qui una cum Eusebio, Dionysio et Lucifero missi, eandem exsiliis sortem perpessi erant, Liberium oblitum esse quis credit?

Nunc ambiguum est, illam ad eos maxime missam esse, qui in concilio Mediolanensi anni 355, ob constantem fidei atque Athanasii defensionem in exilium eici meruerunt. Neque minus est perspicuum, eam statim post ipsum concilium eo ipso anno 355 scriptam esse.

Quo circa si temporum ordinem spectes, sequentes tum ad Caecilianum tum ad Osum litterae non solum ante hanc epistolam, sed et ante superioris fragmentum erunt collocandae. Sed ista non debuerunt, quae an Hilario ipso connexa erant; qui, ut ipse praemonuit, interdum non tam temporum rationem habet, quam rerum. Neque nunc praedentibus licet ipsius consilium, illum mirum ea in unum collegisse, quae unde reculerit Liberius, et a quam magno animo ad quam pusillum sit lapsus, ostenderent.

(f) In ms. Pith., acceptissimos: Cui voci Faber addidit Deo. Siacrior visa est lectio Baronii.

prorsus invenire non possum; nisi quod scio hinc (at. hic) me probabiliora vobis salutaria exhibere, si credatis me in exilium simul vobiscum esse detrusum. Denique me adhuc in ipsa expectatione pendentem quod a consorcio vestro durior necessitas intererim distrahit, satis contristor. Optaveram enim, Fratres devotissimi, prior per omnibus vobis impendi, ut exemplum gloriæ per me magis vestra dilectio consequeretur. Sed fuerit hæc palma meritorum vestrorum, ut priores de perseverantia fidei ad confessionis iulstrum gloriam veneritis. Quæso igitur dilectionem vestram, ut me præsentem vobiscum esse credatis, atque eo me affectu absentem non **676** esse sentiat, et intelligatis dolero me satis, quod sim interiu a vestro consorcio disparatus (separatus). Quam tandem gloriæ fueritis consecuti, hinc magis scire potestis, quod si qui in persecutione coronati sunt, solius persecutoris (a) eruentos gladius sentire potuerunt: contra vos, devoti per omnia Dei milites, etiam falsos fratres inimicos experti, de perditis victoriam pertulistis: quorum (b) quanto in sæculo violentia increcere potuit, tanto sanctis sacerdotibus præmia laudis inveniuntur conferre. Estote itaque de promissione cælesti securi.

2. *Pro se oreut rogat. Gesta Mediolani ab ipsis vult discere.* — Et quia proximiores estis Deo effecti, vestris orationibus me vestrum consacerdotem famulum Dei ad Dominum sublevate: ut supervenientes impetus, qui de die in diem cum (c) annuntiantur, graviora vulnera indigent, tolerabiliter ferre possim; ut inviolata fide, salvo statu Ecclesiæ catholice, (d) parenti vobis dignetur me Dominus efficere. Et quia cupio quæ gesta sunt in ipsa congressione

(a) Apud Baron., *persecutionis*: ex quo, nec non ex ms. Sirm. restitimus deinde *eruentos gladius*, ut *fructus gladio*.

(b) In mss. Pith., *quantumque*, mox omisso vocabulo *sanctis*: quod ex Baronio supplemus, cum eodem præferentes *quanto*, tacita particula *magis*.

(c) Pith. ms., *cum annuntiantur graviora futura infligunt*: castigat Baronii exemplar.

(d) Apud Baron., *præmia nobis dignetur afferre. Et quia*, etc.

(e) In ms. Sirm. *ad Athanasium*. Et quidem apud Athanasium, pag. 767, Sardicensi synodo subscribit *Athanasium*.

(f) post recentem Vincentii lapsum, ne illius exemplo a veritatis defensione deterreretur; aut igitur exente anno 353 aut incunte 354.

(g) Eodem tempore, quæ ad Spoletinum episcopum; ut intolerabile quoddam doloris pondus, quo opprimebatur, in alienum transmittens jam levius ipse ferret. Forte etiam ea tempestate Ecclesiæ multum timentis sollicitus ejusdem gubernator, alia ad alios scripsit. Quantum cordi ei fuerit ille Vincentii lapsum, aliis ad Eusebium Verell. litteris significat apud Baron. ad an. 355, n. 20.

(h) Mallemus *inter alia* (quomodo legisse videtur Baronius in eod. Vaticano, unde eadem Liberii verba descripsit ad an. 353, n. 19), ut hæc duæ voces cum superiore verbo *dicit* conuenerint, sicut Hilarii se non integras Liberii litteras describere edmonstrat.

(i) Sirm. ex Remig. ms. *gloriosissimum*

j) It. ex Parono emendamus. cum ex ms. Pith.

A fidelis scire; obsecro sanctitatem vestram, ut universa fideliter litteris intimare dignemini: ut additamentum majus vel ipse animus, qui diversis rumoribus cruciatur, vel vires corporis ipsius, quæ jam extenuatæ sunt, de cohortatione vestra possint sentire: *et alia manu*, Deus vos incolumes custodiat, Domini Fratres.

ITEM LIBERIUS ANTE QUAM IRET IN EXILIUM, DE VINCENTIO CAPUENSI AD (e) CACILIANUM EPISCOPUM SPOLETINUM (f) SCRIPSIT (circa initium an. 354)

5. *Vincentii lapsum dolet.* — Nolo te factum Vincentii ab intentu boni operis revocet, Frater carissime. *Et ad Osiium de Vincentii ruina sic (g) dicit:* Inter (h) hæc quia in nullo conscientiam tuam debco præterire, multi ex Italia episcopi convenerunt, qui mecum (i) religiosissimum Imperatorem **677** Constantium fuerant deprecati, ut juberet, sicut ipsi placuerat dudum, Concilium ad Aquileiense congregari. Vincentium Capuensem cum Marcello atque ex Campania episcopo legationem nostram suscepisse, Sanctitati tuæ insinuo: de quo multum sperabam, quod (j) et causam optime retineret, et iudex in eadem causa cum Sanctitate tua frequenter resedisset; credideram (k) integrum Dei Evangelium sua legatione posse servari. Non tantum nihil impetravit, sed etiam ipse in illam ductus est (l) simulationem. Post ejus factum, duplici affectu mœnore, mihi moriendum magis pro Deo decevi; ne viderer novissimum delator, (m) aut sententis contra Evangelium commodare consensum.

6. *Liberius Athanasium damnat.* — Post hæc omnia, quæ vel gesserat, vel promiserat Liberius, missum vulgatum esset, *quod de causa optime retineret, et videns in eadem . . . resedisse*. Porro ille Vincentium cum Osiio iudex sedit in Sardicensi synodo, cui et subscribit supra Fragm. II, et a qua legatus ad Constantium delectus est, uti narrat Athanas. ad Solit. p. 882. Præterea creditur Romano concilio anni 341 interfuisse, et is esse Vincentium, quem Nixæno in concilio Romanæ Ecclesiæ presbyterum et Athanasii pape legatum legitimus.

(k) In mss. Pith. et Sirm. *integrum jus Evangeliorum*: tum solus Pith., *sive legationis*; Sirm., *sua legationis*. Baronii præferimus *lectionem*.

(l) Eorum scilicet nonnulli cedendo minis atque contumeliis; quorum primis conatibus fortiter resistit, uti fidelem facit Fragm. tum superius, n. 5.

(m) Apud Baron. *delator existere*: nam videtur sententis accommodasse consensum. Quæ lectio si vera est, nondum certus erat Liberius, an re vera commodasset. Et apud Athanasium quidem Apolog. ad Constant. p. 692, habemus, Vincentium vii non mediocrem contumeliasque passum esse, donec ab ipsius communione sese abstinere promitteret; vel non habemus, eum quidquam aut contra fidem aut contra Athanasium suscepisse. An vero in eadem simulationem abierit Marcellus, Liberius sicut: nam de hoc Vincentii lapsum, ut pote illustrioris, de quo mox multum sperabat, et cuius tantum erat nomen, ut postea Damaso apud Theodoretum, lib. II Hist. eccl. c. 21, dicere licuerit, nullum adversus fidem præjudicium esse debere ex numero episcoporum Arimini congregatorum, Romano episcopo et Vincentii non consentientibus.

sus in exilium (a) universa in irritum deduxit, scribens prævaricatoribus hæreticis Arianis, qui in sanctum Athanasium orthodoxum episcopum (b) injuriam tulere sententiam.

Dilectissimis fratribus presbyteris et coepiscopis Orientalibus, Liberijs (circa finem an. 357).

5. Pro deifico timore sancta fides vestra **678** Den cognita est et hominibus bonæ voluntatis. Sicut lex loquitur, *Justa judicate, filii hominum* (Psal. LVII, 2), ego Athanasium (c) non defendo: sed quia susceperat illum bonæ memoriæ Julius episcopus decessor meus, verebar ne forte (d) ab aliquo prævaricator judicaret. At ubi cognovi, quando Deo placuit, juste vos illum condemnasse, mox consensum commodavi

(a) *Post exactum*, inquit Athanas. ad Soli. p. 837, in exilio biennium inflexus est, minusque mortis ad subscriptionem inductus est. Ex quo efficitur, tres subsequentes epistolæ exeunte anno 357, aut certe ineunte 358, scriptas esse. Facile etiam aliud inter eas intervallum fuisse credimus. Nam dum Romæ desiderio flagrans Liberius ab his, a quibus sperabat, se nihil juvari cerueret; aliorum subinde opem implorabat. Unde primam ad annum 357, alias ad 358, pertinere probabile est. Litteras easdem descripsit Baronius ad an. 357, n. 34, quas in Cresconiana collectione ac duobus codicibus se nactum esse testatur n. 32.

(b) Ita Sirm. ms. Alias autem, *injuste*.

(c) In ms. Pith. *non defendi*. Nobis magis probatur cum Baronio *non defendo*. Nam quod Athanasium antea defenderit, pluribus constat.

(d) Alias ex ms. Pith., in aliquo. Ex Baronio revocamus *ab aliquo*, consentiente Sirm. ms.

(e) Hæc verba characterē a cæteris distincto exprimi primus curavit Faber; ea tamen ut Liberii intellexit Baronius, neque certo constat an non illius revera sint.

(f) Apud Baron., *amato Athanasio, super quo statuta omnium vestrum a me cum scdæ apostolica suscipienda sunt, dico, etc.*; et mox, *unitatem, non unanimitatem*.

(g) In exemplaribus Baronii, *me veram fidem per hanc epistolam meam proloqui*. Postea desiderari videtur, *quam proposuit*.

(h) In prius vulgatis desideratur *restram*, quod supplens ex ms. Pith. Ejus loco in mss. Sirm. et Baron. *exstat veram*.

(i) Hanc notam, ex qua maxima inter eruditos controversia nata est, Baron. ad an. 357, n. 34, prætermisit. In appendice tamen postmodum confensus est, eandem se in Cresconii collectione reperisse. Porro cum triplex sit Sirmiensi formula, prima an. 351 contra Photinum scripta, altera Osii nomine an. 357 vulgata, postrema mense Maii an. 359 edita; disputant eruditi, quam hic Liberius se suscepisse dicat.

Solus Valesius, animadversionibus in Sozomeni lib. IV, c. 14, existimat tertiam hic memorari; quam inter omnes fere convenit nonnullum fuisse editam, cum hæc Liberius scriberet. Alii quidem arbitrantur illum adfuisse Sirmii, cum ibi prædicta formula edita est, eique subscripsisse: sed cum illic non nisi Orientalium favore sit vocatus, neque hanc ab eis gratiam nisi hæc epistola impetrarit; necesse est ut fidem hic se dicat suscepisse aliam, quam quæ cum Sirmium pervent edita est.

Blondellus alique plures voluit, Liberium de secunda Sirmiensi formula loqui. tum quia hanc unam perfidie nomine notat Hilarius, cum contra primam lib. de Synodis probet et excuset; tum quia Liberius

A sententis vestris, litterasque super nomine ejus (c) (*id est de condemnatione ipsius*), per fratrem nostrum Fortunatianum dedi perferendas ad imperatorem Constantium. Itaque amoto Athanasio (f) a communionē omnium nostrum, cuius nec epistola a me suscipienda sunt, dico me cum omnibus vobis et cum universis episcopis Orientalibus seu per universas provincias pacem et unanimitatem habere.

6. *Sirmiensi fidei subscribit* — Nam, ut verius sciatis, me (g) vera fide per hanc epistolam ea loqui, dominus et feater meus communis Demophilus, qui dignatus est pro sua benevolentia fidem (i) vestram et catholicam exponere, quæ Sirmio a pluribus fratribus et coepiscopis nostris tractata, exposita, et suscepta est (*Hæc (i) est perfidia Arianæ, hoc ego no-*

eam se suscepisse aut fidem, quæ Sirmium a pluribus fratribus et coepiscopis nostris tractata, exposita, et suscepta est ab omnibus qui in præsentī fuerunt quæ verba cum secunde Sirmiensi formulæ proœmio satis conveniunt. In Blondelli sententiam Petavius notis in Epiphani pag. 316, propendit: quamvis Liberium ab hæresi facile liberari posse censet, si primam dumtaxat prædictæ formulæ partem, qua hæmouision et homœouision reticendum esse decriunt, pacis et quietis studio dicatur esse complexus. Sed quis eum primam tantum partem suscepisse concedat, a quo audit, *Hæc ego libenti animo suscepi, in nullo contradicere?* Sed quod certissimum ibidem asserit Petavius, Liberium scilicet primæ Sirmiensi formulæ non subscripsisse, hæc una ratione satis levi probat: quia nimirum hæc prima ethesis Liberii non modo restitutionem, sed et exilium præcesserit. Quasi vero qui exsilio idem multatus erat, quod Athanasio ac Iulio Nicænæ adhærens, novas Orientalium formulas probare recusasset; non id omne nunc efficiat, unde ab exilio revocetur, dum et Athanasii causam se deserere, et Sirmiensi fidei contra Photinum, quæ, cum relegatus est, apud Orientales novissima erat, se subscripsisse testificatur.

Gravioribus momentis nititur opinio, qua Baronius aliique Liberium secundæ ecclésiæ Sirmiensi subscripsisse negant. Primo enim quando hæc conscripta est, jam obligat Theodorus; Cæcyprio vero, Eudoxius, etc., Sirmio aberant; demum ei ad se delatæ acerime adversari sunt Basilus, Macedonium, Silvanus, etc. quos tamen omnes infra habemus ejus formulæ esse auctores, cui se consensisse dicit Liberius. Ad hæc etiam Petavius, subjectam appendicem non ab Hilario, sed ab homine, qui Arianae sectæ divorbia nesciret, fuisse additam. Ita etiam verum *requirendum*, quod in ipsius sine exstat, in gratiam Petavianæ sententiæ interpretari nonnemo; quasi additamentum hujus auctor incertus ac dubius, rem totam diligentius excutiendam hæc notula admoneret. Sed pro hujus appendicis veritate adest non solum ms. Pithæni, sed et Cresconiana collectionis auctoritas. Neque animo succurrit, a quo et quam ob causam ut episcopi excoicati: quorum nomina interpolatorem rerum Arianaarum idem et profecto non sapient, qui Liberium Sirmiensi fidei anni 351 subscripsisse defendit. Quod ad verbum *requirendum* attinet, amanuensis alias etiam dormitanti pro alio irrepsisse facile cogitur; maxime cum ejus loco Baronius in mss. suis repererit et alii, hæc verbum aliter explicat Salmasius, notis in Tertulliani lib. de Pallio p. 425. Ac primo quidem observat, antiquos librariorum litteram r iis locis apponere solitos esse, quibus aliquid deesset ad sententiæ integritatem, quod requiri deberet et investigari. Cujus rei exemplum singulis fere paginis exhibet antiquus et accuratus codex Majoris monasterii Turon. plerosque illi

tavi, non apostata. *Liberius sequentia*) : ab omnibus A qui in presenti fuerunt; hanc ego libenti animo **679** (a) suscepi (*Anathema tibi a me dictum, Liberti, et sociis tuis*), in nullo contradixi, consensum accommodavi, hanc sequor, hanc a me tenetur (*Iterum tibi anathema et tertio, praevaricator Liberti*). Sane petendam credidi sanctitatem vestram, qua jam petidistis in omnibus me vobis consentaneum esse, dignemini communi consilio ac studio laborare, quatenus de exilio jam dimittar, et ad sedem quae mihi divinitus credita est revertar.

larum in psalms Tractatus continens. Tum opinatur litteram praefectam ab aliquo studioso in ora libri notatam, qua moneret requirendum esse quinam illi essent ibi nominati, quorumve civitatum episcopi. Nos autem hanc notam apparuisse suspicamur propter unum nomen *Junior*, quod adjectivum unguis videtur quam proprium, et apud Baronium non comparat. Postremo verbum *requirendum*, quod marginali nota resignificabatur, ab aliquo in textum translatum esse conjecit. His de verbo *requirendum* notatis, ad institutam questionem redeamus.

Si *Liberii* expendantur verba, planum fiet ad secundam Sirmiensem formulam minime esse referendam. Orientalibus enim primas litteras suas inscribit, tum de istis ad Orientales litteris Ursacium et Valentinum, ac postmodum Vincentium et Italos episcopos tum studioso monet. Unde vero tanta est in Orientalibus fiducia, nisi quia eorum fidei subscripsisset? Alqui Orientalium fides alia tum non erat, nisi prima Sirmiensis una cum pseudo-Sardicensi et Antiochena. Deinde si secunde subscripsisset, apud Orientales dicere non debuit se suscepisse fidem vestram et catholicam quae Sirmio a pluribus fratribus et corpiscopis nostris tractata, exposita et suscepta est. Nam secunda a solis Occidentalibus Ursacium, Valente, Germinio, Patamio et Osi exposita est; ac proinde in eam non eadit vestram. Longe minus convenit vox *catholicam*, quae vix Sirmium egressa est, cum eam omnes aversati sunt. Neque dicenda fuit a pluribus fratribus exposita, cujus vel sex auctores non facile exogitatis. Praeterea si fidem Valentis et Ursacii opera expositam recepit; cur non contemdit illorum primum captare gratiam, qui et apud imperatorem plurimum poterant, et in ejus Comitatu tum versabantur? Quis etiam negat, Demophilum saepe sapius ante tentasse, ut Liberium ad Arianas partes sullecteret? Sed ante nullam Arianarum partium fidem recentiorum et subscribendam offerre potuit, quam Sirmiensem primam. Mitius, vix tum secundam potuisse Bericeam deferri, cum Liberius lapsus est. Denique Sozomenus, lib. iv, c. 15, testis est, Liberium, cum Sirmium pervenisset, confessionem dedisse, qua eos qui *Filium secundum substantiam et per omnia Patri similem non esse uiderent, alienos ab Ecclesia pronuntiabat*. Neque hoc facturus erat, si proxime antea substantia vocabulum damnasset.

At, inquit, si Hilarius Liberium primae Sirmiensi ecclesiae consensus intellexit; cur eam, quam lib. de Synodis probat et exusat, nunc perfidiam vocat? Jam libris de Synodis et in Constantium demonstrasse nobis videtur, nunquam Hilario probatum fuisse Sirmiensem aut aliam Orientalem fidem. Imo ex eo quod ait in Constant. ii, 24: *Quidquid praeter fidem unam est, perfidia, non fides est*; consecratum esse etiam primam Sirmiensem, quippe qua praeter Nicenam est, esse perfidiam. Neque inconstantium arguendus est Hilarius, quod eandem fidei confessionem eum laudasset alias, nunc reor ex parte ac reprehendat. Namque ut illi digna sunt laude, qui a malo recedunt, ita qui a bono delinunt, merito sunt vituperandi. At vero Orientalibus, Equum ex nihilo

7. *Fidei ejus qui auctores* — (Perfidiam autem apud Sirmium descriptam. **680** quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, hi sunt qui conscripserunt: Narcissus, Theodorus, Basilus, Eudoxius, Demophilus, Caeopius, Silvanus, Ursacius, Valens, Evagrius, (b) Hyrenius, Exuperantius, Terentianus, (c) Bassus, Gaudentius, Macedonius, (d) Marthus, Acticus, Julius, Surnius, Simplicius et (e) Junior, (requirendum) omnes haeretici.)

et intra tempus existisse olim asserentibus, postea vero Sirmiensi fide, Ancyranis decretis illustrata, ante tempora et ex Dei substantia contentibus, ad veram fidem proficere fuit, et quodam modo catholicis evadere. Contra Liberio Sirmiensi fidei confessione sanctam consubstantialis fidem supprimiti, a veri fidei deflere fuit, et perfidiam atque haereticam quadam ratione fieri. Haeretis enim communicans, et erudendi legem, quam haeretico sensu tuebatur, quamvis intellectu catholico ab eis recipiens, haeresi partes commiebat: catholicus fide et interiori conscientia, communione ac forte etiam rumore publico haereticus; quo de rumore legendus Sozomenus, lib. iv, c. 15. Eo sensu intelligendus est Hieronymus lib. 1 de Script. eccl. dixisse, Liberium a Fortunatiano ad subscriptionem haereseos compulsatum esse. Quo spectat et illud Auxilii lib. 1 de ordinationibus c. 25: *Quis nesciat quod Liberius, heu pro dolor! Arianam haeresi subscripsit?*

(a) Baronius, suscepti in nullo contradicens. Sane petendam credidi, iis omissis quae his interposita sunt. Quamvis autem in novissima editione ea ipsa additamenta in Cresconii collectione se offendit et foteatur; ea tamen Hilarii esse prorsus negat. Notas ea de re conjecturas proponere satis habebimus. Cum in ins. Pith. post verbum *suscepi*, uno eodemque contextu sequatur, *Sanctus Hilarius anathema illi dicit: anathema tibi a me, etc.*, opinatur hanc verba, *Sanctus Hilarius anathema illi dicit*, in antiquiore exemplari ad marginem demtaxat adscripta esse. ac postmodum imperitii alicujus librarii opera in textum irrepsisse. Ex quo colligitur, non recentis esse hujusmodi interpolationes; 2^o jam ab antiquis temporibus Hilarium eorum, imo totius hujus collectionis auctorem fuisse creditum. Praeterea ferventissimum Christi Confessori in hominem, qui quamvis in summa Ecclesiae dignitate constitutus, Domini tamen sui causam turpiter deseruit, anathema dicere licuisse Apostolo auctore jam probavimus. Sed si forte haec additamenta Hilario non sunt indigna, cum primam Liberii lapsus rescivit; nihil minus ab ipso videtur alienum, ut eum hoc opus suum Liberio jam correcto in publicum emiserit, ea tum non erant prorsus atque suppresserit.

(b) In ms. Sirm. ut et apud Baron. *Irenaeus*, Evagrius, qui antea nominatur, ipse forte est Miltiades insule episcopus, qui in Seleuciensi synodo ab Acaei parte stetit.

(c) Baronius ex mss. suis expressit *Bustus*. Inter subscriptiones pseudo-Sardicensis synodi legitur *Bassus episcopus a Car.*

(d) Kemig. ms. apud Sirm., *Martius, Acticus*, etc. Multo magis arduis haec Baronii lectio, *Marcus, Actius, Julius, Severinus*, qui quidem apud Epiphianum Ancyranae synodi subscribit epistola et infra, Praeg. xv, inter eos recensetur, quos Germinus rescripti sui initio nuncipat.

(e) In eodem ms. et ceteri juniores quibus credidi, omnes haeretici. Apud Baron. simpliciter, et alii, omissis ceteris. In illius autem appendice ad an. 333, rursus comparet *Junior* inter eos nominatus, qui

681 item Liberius (a) de exsilio, Ursacio, Valenti A et Germanio.

8. *Liberius ab Athanasii communiōe separatus.* — Quia scio vos illius pacis esse, diligere etiam concordiam et unitatem Ecclesie catholicae; idecirca non aliqua necessitate compulsus, Deo teste dico, sed pro honore pacis et concordie, qua martyria præponitur, his litteris convenio vos, domini (b) fratres charissimi. Cognoscat itaque prudentia vestra, Athanasium, qui Alexandriæ ecclesie episcopus (c) fuit, a me esse damnatum prius, quam ad comitatum sancti imperatoris litteras Orientalium destinarem episcoporum, et ab ecclesie Romanæ communiōe esse separatum, sicuti (d) teste est omne presbyterium Romanæ ecclesie. Sola hæc causa fuit, ut tardius videret de nomine ipsius litteras ad fratres et coepiscopos nostros Orientales dare, ut legati (e) mei quos ab urbe Roma ad comitatum direxeram, seu episcopi qui fuerant deportati, et ipsi una cum his, si fieri posset, de exsilio revocarentur.

contra Athanasium Mediolanensi in concilio subscripserunt. De verbo *requirendum* satis disserimus superius.

(a) Aliquando post quam superiore ad Orientales scripsit epistolam: adeoque circa initium anni 358. Hanc Baronius in geminam describit ad an. 357, n. 55. Ad sententia retractata in Appendice pag. 25, adulterinam eam esse vult, et ab iis, a quibus superius fragmentum IV confictam. Postremo illius sententia subscritbit Binius, nec Labbeus repugnat: qui ratione permoti, max expenditur. At certe iterum concedantur necesse est, eam neque auctoris nostri iudicio falsitatis fuisse suspectam, neque stylo a ceteris Pontificis ejusdem litteris dissidere.

(b) Concinnus apud Baron., domini mei charissimi.
(c) Ex ms. Sirm. utrumque restauratur hic locus, qui ex Pith. antea sic vulgatus erat: *episcopus fuit, priusquam ad comitatum sancti imperatoris secundum litteras Orientalium episcoporum, et ab Ecclesie Romanæ communiōe separatus est, sicuti teste est, etc.* Apud Baronium autem, *episcopus fuit, priusquam ad comitatum sancti imperatoris pervenisset, secundum litteras Orientalium episcoporum ab Ecclesie Romanæ communiōe esse separatum.* Quæ verba cum Baronius ita intelligit, quasi dicat Liberius, se ante exsiliū suum, priusquam ad imperatoris comitatum accessisset pervenisset, secundum litteras Orientalium episcoporum pontificatus sui initio acceptas, Athanasium ab ecclesia Romanæ communiōe separasse; si bene intelligit, totam hæc epistolam iis merito attribuit, qui superiori fragmento IV relatum eviderunt.

Sed ex lectione, quam noli, suppeditat Simoudi ms. hoc potius videtur Liberius declarare, Athanasium a se prius esse damnatum, quam ad imperatoris comitatum destinaret aut quod ad Orientales superioribus litteris scripserat, aut quod illi ad eandem rescripserant; idque Romanæ ecclesie jam se significasse.

Imo recepta ultro Baronii lectione, Liberii ad imperatorem, salva hujus epistolæ veritate, intelligitur adventus, non quidem, ut ille interpretatur, Roma Mediolanum unde relegatus est, sed Beræ, quæ relegatus erat, Sirmium. Certe ex Sozomeno, lib. IV, c. 15, constat Liberium, nondum accepta Romam revertendi potestate, Sirmium ubi versabatur imperator accessit esse. Nunc igne iustificatur se priusquam hoc iter conceisset, Athanasium damnasse secundum litteras Orientalium; hoc est, vel

9. *Romam remitti curæ rogat.* — Et hoc etiam scire vos volo, quod fratrem Fortunatianum (f) petii, ut cum litteris meis ad clementissimum imperatorem Constantium Augustum pergeret, petere ut bono pacis et concordie, in qua pietas ejus semper **682** exsultat, me ad ecclesiam mihi divinitus traditam jubeat reverti. ut temporibus ipsius Romana ecclesia nullam sustineat tribulationem. Me autem cum omnibus vobis episcopis Ecclesie catholice pacem habere, his litteris meis æquo et simplici animo scire debetis, fratres charissimi. Magnum (g) solatium enim vobis in die retributionis acquiratis, si per vos pax ecclesie Romanæ fuerit reddita. Scire autem per vos volo etiam fratres et coepiscopos nostros Epictetum et Auxentium, pacem me et communiōnem ecclesiasticam cum ipsis habere: quos credo gratanter hæc suscepturos. Quicumque autem a paco et concordia nostra, quæ per orbem terrarum, volente Deo, firmata est, dissenserit; sciat se separatum esse a nostra communiōe. (h) *Prævaricatori anathema una cum Ariani a me dictum.*

secundum formam sententiæ litteris Orientalium consignatæ, vel obsequendo litteris Orientalium, qui hæc Athanasii condemnationem tam impotente ab ipso exegerant. In his nulla habetur cum pseudoepistola superiore convenientia.

(d) Apud Baron., *testis est.* An Liberio usitatum fuit *testis et teste*, quomodo nobis *fidelis et fidele*? Conjectare est ex hoc loco, Liberium statim post defectionem clero Romano litteras scripsisse nisi fere similes, quas Vincentio dedit: quibus, ut habemus infra, curæ eum rogat, ut de sua cum Orientalibus pacem quam primum imperatorem certiore faciat.

(e) Alias cum ms. Pith., *ut legati mei*, per quos scilicet epistolam superiori fragmento relatum ad Constantium visit. Mox *seu episcopi* perinde est, atque *simul et reliqui episcopi*.

(f) Apud Baron. ut in ms. Sirm. epistola hæc auctor existit in hunc modum: *petii, ut litteras meas ad clementissimum imperatorem perferat, quas ad Orientales episcopos fici, ut scirent ipsi una secum Athanasii communiōe me esse separatum: quis credo quod pietas ipsius pro bono pacis gratulanter accipiet, quorum exemplar etiam Philogrius imperatoris eunucho producit (vel ut habet Sirm. etiam Hilario imperatoris fidei dixit. Pervideat) charitas vestra, hæc me beniguo et innocenti animo gessisse. Quapropter his litteris meis convenio vos et adjuro per Deum omnipotentem, et Christum Jesum filium ejus (Sirm. addit Deum) et Dominum nostrum (sola Baron. subjicit et Spiritum sanctum), ut dignemini ad clementissimum imperatorem Constantium Augustum pergere, et petere ut bono pacis, etc.* Quæ verba non modo intricata, sed et interpolations sunt valde suspecta. Quil enim hæc smant, nisi Liberium prius ad Orientales, quam ad imperatorem scripsisse, et litteras a se ad Orientales scriptas postea ad imperatorem per Fortunatianum misisse? quamvis supra, num. 4. ad Orientales scribens, eosque monet se jam antea litteras dedisse per Fortunatianum ad imperatorem Constantium perferendas. Contra munda est, et superiori epistolæ prorsus consentanea lectio, quam ex ms. Pith. expressa retinemus.

(g) Baron., *magnum etiam premium vobis, etc.* Sirm. m. *magnum enim premium vobis in die retributionis acquiratis.*

(h) Hanc etiam notam exhibent Baronii exemplaria

Item de exsilio (a) Liberius Vincentio (an. 358). A oportere operam dare : cum profecto et episcoporum id officio congruat , et salus omnium longe lateque populorum hoc fundamine roboretur. Sed res admonuit iustitiam rursus existere. Non enim aliquis desolata geminari superfluum iudicabit, cum (f) crebra consueverit admonitio augere cinulum diligentia. His ita se habentibus, de fide atque unitate tractari debere cognoscat sinceritas vestra, et operam dare, ut ecclesiasticis rebus ordo competens præbeatur. Discurret namque cunctorum prosperitas ubique populorum, et concordia fida servabitur 684 cum penitus amputatis (g) nec huiusmodi questionibus cunctis sectando commoverit.

10. *Urbicum sibi creptum dolet.* — Non doceo, sed admoceo sanctum animum tuum, frater charissime, eo quod colloquia mala mores bonos corrumpunt (1 Cor., xv, 35). Insidia hominum malorum bene tibi cognita sunt, unde ad hunc laborem perveni : et ora 683 ut det Dominus tolerantiam. Dilectissimus filius meus Urbicus diaconus, quem videbar habere solatium, a me per Venerium agentem in rebus sublatus est.

11. *Quo nomine reditum ab exsilio deprecatur.* — Sanctitati (b) tuæ significandum credidi, me de contentione illa a nomine Athanasii recessisse, et ad fratres et coepiscopos nostros Orientales litteras deditis de super nomine ejus. Unde qui, Deo volente, et pax vobis ubique est, dignaberis convenire episcopos cunctos Campanie, et hæc illis insinuare, et ex ipsorum numero una cum epistola vestra, de unanimitate nostra et pace ad elementissimum imperatorem scribere quo possim et ego de tristitia magna liberari. Et manu ipsius : Deus te incoluntium custodiat, (c) frater. Item manu ipsius paginae perscriptæ : Cum omnibus episcopis Orientalibus pacem habemus, et vobiscum ego. Me ad Deum absolvi, vos videritis : si volueritis me in exsilio deficere, erit Deus iudex inter me et vos.

FRAGMENTUM VII (Alias II partis).

INCIPIIT EXEMPLUM (d) EPISTOLÆ CONSTANTII IMPERATORIS AD EPI-SCOPOS ITALOS, QUI IN ARMINENSI CONCILIO (e) CONVENERANT (data die 27 maii, an. 359). C

Victor Constantius maximus triumphator semper Augustus episcopus.

4. *De fide tantum in Concilio tractandum.* — Continet priora instituta, Venerabiles, sanctimoniam legis rebus ecclesiasticis nisi. Satis superque perspeximus litteris ad nostram prudentiam datis, iisdem

2. *Non de Orientalium causis.* — Res ista non debet intentionem animi (h) longius propagare : non enim de Orientalibus episcopis in concilio vestro patitur ratio aliquid definiri. Proinde super his tantum, quæ ad vos pertinere cognoscit gravitas vestra, tractare debetis : et completis celeriter universis, consentiente consensu decem mittere ad comitatum nienn, ut prudentiæ vestræ prioribus litteris (non erant) intimavimus. Prædicti enim potuerunt omnibus quæ eisdem Orientales proposerunt respondere, vel tractare de fide ; ut exitu competenti omnis questio terminetur, et ambiguitas sopiatur. Quæ cum ita sint adversus Orientales nihil statuere vos oportet : aut si aliquid volueritis contra eosdem prædictis absentibus definire ; id, quod fuerit usurpatum, irritum evanesceat effectu. Non enim illa vires habere poterit definitio, cui nostra statuta testantur jam nunc rubur et copiam (al. cupiam) devogarî. Cui cum ita sint, moderatione religionis venerabilibus antistitibus consentanea debetis veneranda perficere ; ut id quod religio postulat, explicetur, et quod audiri prohibet (i), nullus usurpet. Divinitus vos servet per multos annos, Parentes (j) K. Dat. vi kalend. junias Eusebio et Ypatio cons.

ut controversias de fide primum componerent præcepit.

(c) In edit., *convenerunt.* Non male tamen in mss. *convenerunt* ; cum hic Hilarii sermo sit, non scribebatum episcoporum. Ante repositum *Constantii* ; et post *Constantius* ; cum ex hinc ms. prius obtinisset *Constantini et Constantinus.*

(f) *Alias, cum rebus ; ubi ex ms. Sirm. restituitur eam crebra.* Antea, loco *geminari*, magis placere *examinari.*

(g) In ms. Pith., *ne huiusmodi.* Mallemus de *hujusmodi*, supplendo deinde *rebus*, de fide scil. et unitate. sique hic erit ineger sensus : *cum penitus amputatis de (rebus) huiusmodi questionibus cunctis, (quæ sunt) sectanda commoverit. Res tamen ista, etc.*

(h) *Vocabulum longius ex ms. Sirm. adjectur.*

(i) *Faber* hic adjectur *ratio*, uti videtur, adductus verbis superioribus, *Non enim de Orientalibus. patitur ratio aliquid definiri.* Sed hæc vox abest a mss. et adest nomen *religio*, ad quod verbum *prohibet* commode referatur. Si quid mutandum esset, proxime audere pro *audiri* libenter recipere.

(j) Hæc littera k nomen carissimi commode intellexeris.

(a) Proxime post litteras Orientalibus datas, et, ut opinamur, antequam Ursacio, Valenti et Germinio scriberet. Hic enim Liberii, ubi a pristina constantia sua cecidit, literarum ordo statim potest : ut primum imperatori, eodemque tempore eleum Romanum innotati consilii sui per Fortunatum certiores forent, deinde Orientales per litteras numerari, se cum illis habere præm, et ab Athanasii defensione discessisse ; tum Vincentio, ejusque opera cunctis Campanie episcopis, communionem cum Orientalibus a se initam significari ; ac postremo cum ad imperatoris comitatum pergeret, litteris datis Valenti, Ursacio et Germinio, tum horum perditissimorum hominum, tum his nequitia non inferiorum Epicteti et Auxentii gratiam sibi tentari conciliare. Egregium humane fragilitatis exemplum, cui sepe tanto gravius imminet præcipitium, quanto videtur elatior.

(b) In ms. Sirm. verbo *sanctitati* subjicitur *vero*, apud Baronium autem præmittitur, et *ideo.*

(c) Apud Baron., *domine frater charissime. Item manu ipsius in eadem pagina conscripta.* Legit Sirm., *pagina perscripta*, non *pagina perscriptæ.*

(d) Epistola hinc auctoritas accedit ex Sozomono, lib. iv, c. 17, ubi litteras memorat imperatoris ad episcopos Arimini ac Seleucia congregatos, quibus

Incipit (a) definitio catholica, habita ab omnibus catholicis episcopis, priusquam per terrenam potestatem terribili hæreticorum consortio sociarentur, in concilio Ariminensi (an. 359).

3. *Fidei Nicænae nihil addendum aut detrahendum.*

— Sic credimus placere omnibus posse catholicis, a symbolo accepto nos recedere non oportere, quod in collatione apud omnes integrum recognovimus; nec a fide recessuros, quam per prophetas, a Deo Patre per Christum Dominum nostrum docente Spiritu sancto, et in evangelis et in apostolis omnibus suscepimus, ut per traditionem patrum secundum successionem apostolorum usque ad tractatum apud Nicænam habitum contra hæresim, quæ tunc temporis exsurrexerat, positum nunc usque permanet. Quibus omnibus nec addendum aliquid credimus, nec minui posse manifestum est. Placet **685** ergo nihil novum fieri: substantiæ quoque nomen et rem, a multis sanctis Scripturis insinuatam mentibus nostris, obtinere debere sui firmitatem. Quam rem (b) cum suo nomine Ecclesia catholica cum doctrina deifica semper confiteri et profiteri consuevit. Huic definitioni omnes in unum catholici conspirantes subscripserunt.

4. Eodem in concilio postquam statutum est nihil debere paternam minui traditionem, etiam qui contra hanc veniebant, omnium in unum conspirantium spiritali voce sunt damnati. Cujus tractatus hoc est exemplum (c).

EUSEBIO ET VPATIO (d) CONSS.

XII kal. augusti (die 21 jul. an. 359.)

Cum apud Iovinem Ariminensem episcoporum synodus fuisset collecta, et tractatum fuisset de fide, et sedisset animo quid agi deberet; Grecianus episcopus a Calle dixit: Quantum (e) decuit, Fratres charissimi, catholica synodus patientiam habuit, et piam (f) Ecclesiam totiens exhibuit juxta Ursacium et Valentem, Germinium, Gaium (g); qui totiens mutando quod crederant, omnes ecclesias turbaverunt, et nunc conantur hæreticum animum suum inserere anionis Christianis. Subvertere enim volant tractatum habitum apud Nicæam, qui positus est contra Ariam hæresim et cæteras. Attulerunt nobis præterea

(a) Monumentum hujus veritatem confirmabit sequens D fragmentum.

(b) Pnta, substantiæ nomine significatam.

(c) Exemplum idem Athanasius, suo de Synodis libro, pag. 879, inseruit.

(d) Sic ms: Pith. hic, supra, et Fragmento sequenti, non *cons.*

(e) In edit. ut in ms. dicunt. Ex græca Athanasii versione, *εως προσήκουσαν*, nullum dubium esse legendum esse *decuit*.

(f) Forte, et piam se Ecclesia totiens exhibuit erga Ursacium, etc.

(g) His addit Athanasius Auxentium. Qui si in Ariminensi synodo nominatum fuisset damnatus, nihil erat cause, cur illum postea Mediolani, adversus Hilarium nostrum disputans, tantopere jactaret. Longe minus audiendus est Socrates, lib. n, c. 37, ubi enim quatuor prædictis non modo Auxentium, sed

A conscriptam a se fidem, quam recipere nos non licebat. Jam quidem hæretici antebac nobis pronuntiati sunt, et multis diebus est comprobatum: quos et ad nostram communionem non admisimus, voce nostra damnantes eos presentes. Nunc iterum quid vobis placet, iterum dicite, ut singulorum subscriptione firmetur. Universi episcopi dixerunt: Placeat ut hæretici (h) ss. damnentur, quo possit Ecclesia fide inconvulsa, quæ vere catholica, est in pace perpetua permanere.

686 APPENDIX (i) SUPERIORIS FRAGMENTI.

Damnatio blasphemæ Arii, et expositio integræ et catholicæ fidei, quam catholici in tractatu Ariminensi firmaverunt, et manu sua subscripserunt.

B Blasphemæ Arii licet antebac fuerint damnatæ, latebant tamen occulte; quæ cum blasphemasse ignorabatur. Verum favente Deo procuratum est, ut constitutis nobis apud Ariminum ejus pestifera leresis repeteretur. Et ideo simul cum ejus blasphemis omnes quoque hæreses, quæ antebac exsurrexerunt contra catholicam et apostolicam traditionem, sicut jamdudam damnatæ sunt præteritis conciliis et diversis in locis, nos quoque damnamus: et anathematizamus eos, qui dicunt filium Dei de nullis exstantibus, et de alia (supple, substantia), et non de Deo patre natum Deum verum de Deo vero. Et si quis Patrem et Filium duos deos, hoc est, non nota (f. nota) duo principia dixerit, et non Patris et Filii unam deitatem profiteatur, anathema sit. Si quis et filium Dei creaturam vel facturam dixerit, anathema sit. Si quis Deum Patrem ipsum de Maria Virgine natum, eundemque patrem et filium dixerit, anathema sit. Si quis filium Dei de Maria inquit sumpsisse dixerit, vel fuisse tempus quando non erat filius, anathema sit. Si quis filium Dei non vere inenarrabiliter de Deo patre natum, sed adoptivum filium dixerit, anathema sit. Si quis filium Dei aut temporalem, aut hominem solum, et non ante omnia sæcula de Deo patre natum profiteatur, anathema sit. Si quis Patris et Filii et Spiritus sancti unam personam aut tres substantias divisas dixerit, et non perfectæ Trinitatis unam deitatem profiteatur, anathema sit. Si quis filium Dei esse ante omnia quidem

et Demophilum recenset: ejus, utpote Orientalis, causa ad Orientales ex superiori imperatoris præcepto pertinebat. Sed et concilium rerum a se gestarum certiorum faciens imperatorem, subsequenti Fragmento, num. 2, solos Valentem, Ursacium, Germinium et Gaium memorat a se damnatos.

(h) Pro duplici SS. quod interpretari liceat supra scripti, græce apud Athanas. existat verbum *προσηκουσαν*, prædicti.

(i) Quæ sequitur, Nicolaus Faber primus in lucem edidit, non quidem ex codice Pithæano, ex quo superiora Fragmenta eruit, sed ex Dervensi, in quo habetur post exemplar fidei Nicænae, et proxime ante Symbolum S. Athanasio adscriptum. Ut in commodiore loco potuit edi, ita etiam a cæteris Fragmentis, quæ nomen Hilarii præ se ferunt, distingui debuit. Quocirca appendicis nomine nunc donatur: quæ Nicæno tractatui utrum nihil addatur, quoque viderit.

saecula et non (*f. sed non*) ante omne omnino tempus, et et tempus adsignat, anathema sit. Si qui creatio omnia non per Verbum, sed sine eo vel ante eum facta dixerit, anathema sit. Si qui (*f. quia*) autem alia blasphemiae Atrii vel cuiuslibet repertae fuerint, similiter anathematizamus.

687 FRAGMENTUM VIII (*Alia n. partis*).

SEQUITUR EPISTOLA (*a*) ARIMINENSIS CONCILII AD CONSTANTIUM IMPERATOREM, (*b*) LIT. EPISCOPI PRÆVARI-CATI SUNT A FIDE VERA (*scripta an. 359*).

Beatissimo et gloriosissimo Augusto Constantio, synodus Ariminensis.

1. Ariminensis synodus nil innovandum statuit.—

Jubente (*c*) Deo ex precepto pietatis tuæ credimus fuisse dispositum, ut ad Ariminensium locum ex diversis provinciis Occidentalium episcopi veniremus, ut fides claresceret omnibus Ecclesis catholicis, et hæretici noseerentur. Dum enim omnes qui recte sapimus, contractaremus, placuit quidem ut fidem ab antiquitate perseverantem, quam per prophetas, evangelia et apostolos, per ipsum Deum et Dominum nostrum Jesum Christum salvatorem imperii tui et largitorem salutis tuæ (*d*), quam semper obtinuitis, teneamus. Nefas enim duximus (*e*) sanctorum aliquid mutilare, et eorum qui in Nicæno tractatu consederant una cum gloriosæ memoriæ Constantino patre pietatis tuæ. Qui tractatus manifestatus est, et insinuatibus populorum, et contra

hæresim Arianam (*f*) tunc positus invenitur, ut hæreses inde sint expugnata: a quo si aliquid demptum fuerit, veniens hæreticorum aditus pariditur.

688 2. *Novandi studiosos domnat.* — Ideo Ursacius et Valens in suspensionem ejusdem hærescos Ariano venerunt aliquando, et suspensi erant a communione et rogaverunt veniam, sicut eorum continent scripta, quam meruerant tunc temporis a concilio (*g*) Mediolanensi assistentibus etiam legatis Romanae ecclesiae. (*h*) Constantino presente in hoc, cum magno examine fuisset conscriptum, quod tenens baptizatus ad quietem Dei commigravit; nefas putamus inde aliquid (*i*) mutilare, et tot sanctos et confessores et successores martyrum ipsius tractatus conscriptores in aliquo removere; (*j*) cum et ipsi præteritorum catholicorum secundum scripturas cunctas servaverunt, mansisseque in hæc tempora, quibus pietas tua a Deo patre per Deum et Dominum nostrum Jesum Christum (*supple.* potestatem) regendi orbis accepit. (*k*) Tunc etiam conabantur convellere, quod fuerat positum ratione. Fieri enim cum pietatis tuæ litteræ jussissent tractari de fide, offerrebat nobis a supradictis turbatoribus Ecclesiarum, associato Germano et Gaiō (*l*), novum nescio quid considerandum, quod multa perversæ doctrinæ continebat; adeo cum (at vero cum) videretur displicere quod offerrebat publicæ in concilio, putaverunt aliter esse considerandum. Equidem hæc brevi tempore saepe mutasse, manifestum est. Et ne Ecclesiae frequentius

(*a*) Hæc epistola, teste Snerate, lib. n. c. 37, post Athanasium, lib. de Synod., p. 677, latine primum scripta, in græcum sermonem translata est. Exstat non solum apud Athanasium et Socratem, sed et apud Sozomenum, lib. iv, c. 18, et apud Theodoretum, lib. n Hist. Eccl., c. 15, cum insigni varietate: quod græcis interpretibus solenne esse probat Valesius in laudatum Socratis locum.

(*b*) Id est, apud quem cum diutius detenti essent episcopi, per quos missa est hæc epistola, a fide vera prævaricati sunt.

(*c*) Alia ex ms. Pith. *Jubente Deo*. Cum ms. Sirmondii, græven interprete consentiente, magis placet *jubente Deo*: quod pro *jurante Deo* scriptum esse quis cum Valesio suspicet? Certe episcopis hoc dignum erat, ut imperatorem commouerent suppliciter Dei auctoritatis, cui tam ille quam omnes parere tenerentur.

(*d*) Ex Fragmento superiore, n. 3, ubi eadem alio verborum ordine explicantur, facile suppleveris *accepimus*: nisi vialis *suscipium* semper obtinimus, pro quem semper obtinimus.

(*e*) Id est, aliquid ex iis mutilare, quæ sancta sunt, et præsertim quæ eorum sunt, qui in Nicæno tractatu, etc., tractatum illum Ariani auferendo honouision, mutilari peroptabant.

(*f*) Mallemus, *ita positus*. Mox editi ex ms. Pith. *expurgata*. Verius *sim.* ex Kemig. *expugnata*: cum in græco legatur *καθαρῶσαν*, non *καθάρθσαν*. Quod illustratur verbi Hilarii, Fragm. n. n. 27, Nicænum tractatum *contra omnes hæreses* inscribentis: qui mirum, uti in ipsorum Fragmentorum titulo loquitur, eo tractatu universa hæresis compressæ erant atque *damnatae*.

(*g*) Anni 349, ut fase demonstratum est Fragmento n, quavis hæc ad concilium Mediolan. an. 317 referri soleant.

(*h*) Verba sequentia, usque *regendi orbis accepit*, Valesius transposita existimat, et initio hujus numerici ante *ideo Ursacius*, etc., præponenda. Græca tamen exempla, etsi ab hoc latino in multis discrepant, ea non alio loco exhibent. Quia vero vices, *Constantino presente*, antequam præveneritibus copulata erant, illos multi se intellexerunt, quasi Constantinus Mediolanensi concilio intermisisse diceretur. Quod cum repugnet, variis indulsere conjecturis a vero non parum aliorum, ut videre est apud Petavium in singulari dissertatione de Photino, quam Labb. in t. n. Concil., p. 730, magnum partem transulit. Porro Constantium Constantii patrem Nicæni tractatus testem et approbatorem fuisse consilio inculcat synodus, quo illum pudeat rescindere, quod ipsius pater sancerit, aut potius a patribus sanctum accepit. Huc refellitur opinio, qua Constantium a baptismo in hæresim lapsum esse nonnulli putant. Quibus non minus adversatur Hilarius, lib. in Constant., n. 27.

(*i*) Mundus in editis, *mutatae*: cum in ms. Pith. ac Sim. existet *mutilare*.

(*j*) Ex græca versione, *ὁ τῶς κατὰ τὸν καθολικὸν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐσαμὸν. ἅπαντα προνοῶντες διακεμενῶσιν: ὃν ὁ Θεὸς τὴν πίστιν*, etc. Sic restaurare licet hunc locum, cum et ipsi præteritorum catholicæ ecclesiae Scripturam cuncta servaverint: quorum fides mansit usque in hæc tempora, etc. Nicænus Patres majorum suorum fidei adhasisse liquet ex ipso etiam Eusebio, lib. v Hist., c. 28.

(*k*) Valesius ex græco sermone hic supplevit: *Venerandi missi homines et infelici sensu præditit iterum unam tenevoria se præcones imple doctrinæ reannularunt et nunc etiam*, etc.

(*l*) In græcis exemplis hic nominatim adjungitur Ausradius, cujus neque meminit ipsius synodi sententia superiore Fragmento, num. 4, descripto.

perurbentur, placuit instituta vetera (a) rationabilia A
servari. Ad instruendam igitur tuam clementiam...
quibus hoc ipsum solum mandamus, ut non aliter
legationem perferrent, quam statuta vetera perma-
nerent firmissima: pi et sapientia tua cognosceret,
non hoc (b) quod promiseram supradicti Valens
689 et Ursacius, Germinius et Gaius, si sublatum
fuisse, pacem posse compleri. Magis enim turbatio
cunctis regionibus et ecclesie Romanæ immissa est.

3. *Constantium rogat ut decreta sua excipiat. Episcopos Arimino dimittat.* — Obquam rem tuam rogamus
clementiam, ut placidis auribus et sereno vultu
universos legatos nostros et respicias, et audias,
neve (c) aliquid permittat clementia tua injuria veterum
convelli; sed manere ea, quæ a majoribus
nostris acceptimus, quos fuisse et prudentes, et sine
Spiritu sancto Dei non egisse confidimus: quia ista
novitate non solum fideles populi turbati sunt,
verum etiam infideles ad credulitatem vetantur ac-
cedere. Oramus etiam, ut præcipias tot episcopos,
qui Arimino detinentur, inter quos plurimi sunt qui
ætatē et paupertate defecti sunt, ad suam provinciam
reverti: ne destituti suis episcopis laborent populi
ecclesiarum. Hoc etiam frequentius postulamus, ut
nihil innovetur, nihil minuatur; sed maneat incor-
rupta, quæ (Constantini) patris sanctæ pietatis tuæ
temporibus et tuis religiosis sæculis permanserunt.
Nec jam nos fatigari aut convelli a sedibus nostris
tua sancta prudentia permittat: sed quieti (ex gratia
adde, cum populus suis episcopi) carent semper
postulationibus, quas habent semper et pro salute
tua, et pro regno tuo, et pro pace quam tibi divinitus
pro meritis tuis profundam et perpetuam largiatur.
Legati autem nostri et subscriptiones et nomina
episcoporum vel legatorum perferent, (d) sicut idem
alia scriptura instruit tuam sanctam religiosamque
prudentiam.

4. *Legatorum gesta.* — « Cum hæc epistola integræ
fidei subscribentes episcopi catholici miserunt decem
legatos ad imperatorem. Nihilominus et pars here-
ticorum misit ex suo corpore decem (e) legatos. Qui
ubi venerunt ad imperatorem, suscepti sunt; ita ut
legati catholicorum non susciperentur, atque longa
dilatione fatigati, et minis imperatoris perterriti,

(a) Hunc locum Valesius græci sermonis subsidio sic
restaurat: *Rata atque iniolabilia servari. Ad in-
struendam igitur clementiam tuam legatos nostros di-
rezimus, Concilii sententiam per litteras nostras nuntiavimus.*
Quibus hoc ipsum solum mandavimus, etc.

(b) *Supple, quod a veteribus statutum est. Heinde
verba quod promiseram, Græci veterite ὡςπερ ἐπα-
σαν.*

(c) Ex ms. Sirm. revocamus aliquid: quod cum in
Pith. deesset, postea Faber, ut sensum perlic rei,
jura vetera posuit pro injuria veterum: ubi Græci habent
πρό; ὄφρα τῶν τετελευτηκότων.

(d) Pro hæc clausula: græce habetur, ἃ τῶν καὶ ἐξ
αὐτῶν τῶν θείων γραφῶν τῶν σὴν ἀνοδιδάσκουσι θεώματα.

(e) Sed ex parte nostrorum, inquit Sulpicius, legantur
homines adolescentes, parum docti, et parum
cauti: ubi Arianis autem missi senex callidus et ingenio
valentes, veterno perfidia imbuiti, qui apud regem facile
superiores existiterant.

damnaverint integram fidem quam antea defendebant,
et susceperint perfidiam quam antea damnaverunt.
Hæc ita esse, ex subjectis invenies. »

690 GESTA, VEL PRÆVARICATI SUNT EPISCOPI LEGATI A FIDE VERA, INCIPIENTE.

(An. 359, die 10 octobris.)

(Eusebio et Ypatio coisss. vi idus octobris.)

5. *Arimini decreta exautorantur.* — Cum conse-
dissent episcopi mausionis (f. mausioni) Nicææ, qua
ante hæc Ustodizo vocabatur, in provincia Thracia,
Restitutus, Gregorius, Honoratus, (f) Athenius,
Ignus, Justinus, Priscus, Primus, Taurinus, Lucius,
Mustachus, Urbanus, Honoratus, Solutor; Nestorius
episcopus Carthaginiensis dixit: « Scit prudentia vestra,
consecrædotes sanctissimi, quod cum apud Arimini-
mum de fide tractatus haberetur, contentio sic
dissidium fecerat, ut de sacerdotibus Dei, emittente
diabolo, discordia fieret; atque exinde factum fuerit,
ut in fratres nostros (g) ego Restitutus et pars episco-
porum quæ sequebatur, Ursacium, Valentem, Germinium
et Galnum quasi in auctores mali intellectus, sententiam
promeremus, id est, ut a vostra communione segregarentur.

6. Sed quia in communis positi universa tractavi-
mus, et universa discussimus, invenimusque quod
nulli displicere debebat, id est, fidem in his catholici-
cam juxta professionem suam, et nos subscripsimus
omnes, neque unquam hæreticos fuisse: et
ideo quia pacis concordia apud Deum res est maxima,
placuit (h) ut communi consensu nostro omnia, quæ
apud Ariminum tractata sunt, in irritum deducantur,
et copiamini eorum, Deo favente, integra conveniret,
neque ququam in dissidium (in dissidio)
remaneat, quod eos aut maculare possit aut debeat.
Et ideo, ut dixi, quia presentes sumus, unusquisque
debet dicere an dicimus (f. rectum) sit quod pro-
secutus sumus, et manu sua subscribere. Ab univer-
sis episcopis dictum est, placet, et subscriperunt.

7. « Que sit autem fidei confessio, sic postea
subscriperunt, quam etiam Valens secum in Arimini-
um pertulit, (i) ex infra scripto recognoscens. Ex-
plicuit. »

(f) In ms. Sirm., *Arthemius*; in Pith. *Athenius*.
Cum hic antiquor supra decem episcopi reconse-
cuntur, opinatur v. c. Godefridus Heriman. primas Arimi-
nensis synodi litteras a decem legatis, secundas
autem a quatuor aliis ad Constantium fuisse delatas,
eosque simul Nicæam, seu ut alii vocant, Nicen eva-
visserunt.

(g) Phrasis hæc nonnihil intricata, ita perspicuior
fuit: *ut ego Restitutus et episcoporum pars quæ seque-
batur, in fratres nostros Ursacium, Valentem, etc.*

(h) Ea in re minime perferuntur synodi mandata,
quæ Sulpicio teste, consulto data erant, ne quo
modo cum Arianis communionem inirent, omniaque in-
tegra synodo restituerent.

(i) Fidem ab Ursacio et Valente Arimini proposi-
tam, et statim eam horrore rejectam ab orthodoxis,
ac tandem Nicææ a legatis scriptam, videtur hic
Biliarius polliceri. Nisi forte sequens duntaxat Frag-
mentum indicet, ex quo quam prava fuerit fidei

691 FRAGMENTUM IX (Alias n partis).

INCIPIT EXEMPLUM (a) FIDEI (b) EPISTOLE MISSÆ AD
CONSTANTIUM IMPERATOREM A PERFIDIS EPISCOPIIS.

(An. 359 exeunte.)

Domino merito gloriosissimo, victoriosissimo Augusto Constantia synodus (c) Ariminensis Orientalibus consentiens (id est (d) *Migdonius, Megasius, Valens, Epictectus, et cæteri qui hæresi consenserunt*).

1. *Substantiæ nomen rejiciant.* — Illustrati pietatis tuæ scriptis, maximas Deo retulimus et referimus gratias, quod nos heveris, intimans nobis illa, quæ cum discursione pietatis tuæ facere deberemus, ne quis *uicæ* vel *homousii* nomina Ecclesiæ Dei ignota aliquando nominet, quod scandalum inter fratres facere solet; plurimum gratulati sumus, quia id quod tenebamus recognovimus. O nos beatos, quibus occurrit tanta felicitas, ut cognitione tuæ pietatis (e) cæteris, qui hæc nomina pro Deo et Dei filio assumere solent, modum accepterint revicti! Nos igitur reddentes obsequium clementiæ tuæ, quod coram veritatis status cluxit: quæ quod nesciat vinci, et obtinuit victoriam; ut indignum Deo nomen, quod nusquam in legibus sanctis scriptum est, jam a nullo dicatur.

confessio a legatis subscripta, apparet; dum in illa substantiæ et homousii silentium præcipi num. 1, ac 2, inculcatur.

(a) Rursum hæc voces, *exemplum fidei*, ad Ariminensem eccliesim quæ hinc dilapsa sit, pertinere potius videtur, quam ad subexam epistolam. Ant certe si genuinus hujus epistolæ est titulus; non tam hoc nomen habetur Fragmentum, quam continuatio superioris, cum quo etiam in ms. Pith. coheret.

(b) Epistolam hanc ad anni 359 exitum referimus. Sane missa non est, ante quam episcopi Arimini deventi peregrinationis tædio Arianis cessissent. Nec cessarunt illi, nisi postquam ipsorum legati Nicææ in Thracia lapsi Arrianum regressi essent. Ivo etiam post eorum rediunt aliquandiu resisterunt. Ut enim auctor est Sulpicius, legatorum illorum ignaviam primum omnes exhorruere, hisque vim regiam licet deprecantibus negata communio, donec paulatim remisissis animis in partem alteram est concessum. Atqui legati, ut Fragmento superiore, n. 5, notatur, an. 359, octobris 10 die formulam ab Arianis sibi propositam susceperunt. Ex Fragmento autem subsequenti constat, delatas esse hæc litteras per legatos alios, ex Valentis nimirum et Ursacii factione delectos.

(c) Inscriptionis hujus mendacium corrigi Hilarius, ubi adiecit, *id est Migdonius*, etc. Cui enim non appareat ab illis scripta, qui Valentis et Ursacii partibus adhererant? Certe in eos, quorum consensio vi ac minis extorta est, minime convenit aut se nunquam aliter credidisse profiteri, aut eos, qui aliter quam ipsi modo per vim professi erant, crederent, hæretico nomine infamare, aut imperatorem, cujus violentiam experti essent, tam hujus adulari. Sed qui hanc euderunt epistolam, id in eorum gratiam qui sibi consenserant inseruere, ut ad proprias ecclesias regredi eis jam liceret, quod eo libentius fecere, quo facilius lateret ipsorum mendacium.

Mendacium alterum continetur his verbis, *Orientalibus consentiens: cum Sozoueno teste, lib. iv, c. 19, Orientales omnes, deuptis admodum paucis, substan-*

2. *Acimina dimitti rogant.* — Unde oramus pietatem tuam, quoniam in eo loca ubi synodus gesta est, unde responsum per nostros legatos dedimus, adhuc detineamur, 692 jubeat nos, qui integram (f) in Orientalibus doctrinam retinemus, jam ad nostras plebes dimitti: ut ex hac parte appareant amatores veritatis, qui Deo non mutant nomen; nec cum eis, qui perversa doctrina infecti sunt, diutius nos qui veritatem catholicam tenemus detineamur. Unde impense oramus, domine, pietatem tuam ante Deum patrem et Dominum Jesum Christum Deum et Dei filium, facias nos, qui subscrpsimus sanæ doctrinæ, recedentes ab *uicæ* nomine, te imperante, et jubeas nos ad nostras plebes dimitti; ut letetur Ecclesia, quæ immutare nomina Dei et filii ejus non admittit in totum, imperio tuæ virtutis et gloriæ: cui tantum divinitus contulit, (g) ut appareat dicationis sacrilegis jam *uicæ* et *homousii* nomina recedant, quæ in divinis Scripturis de Deo et Dei filio non inveniuntur scripta.

3. Subveni, pie imperator, Dei summi cultoribus: subveni eis, qui per Christum Dei filium Deum patrem omnipotentem orant: subveni eis, qui judicio tuo (h) devotas offerunt aures, qui nesciunt colere nisi Deum patrem per Dominum nostrum Jesum Christum gloriæ ejus filium. Et præcipue (lege præcipe) domine imperator, ad nostras nos plebes re-

tiæ nomini retinendo mordicus adhererent. Et quidem in Seleuciensi synodo centum quinque episcopus homousion, Aegyptios omnes præter Georgium homousion, anomousion autem novemdecim dumtaxat prædiesset narrat noster Hilarius, in Constant. n. 12. Hæc tamen arte Occidentales deluserunt Valens et Ursacius, affirmantes, ut cum Sulpicio, p. 259, loquamur, præsentem fidem catholicæ ratione conceptam, ab Orientalibus imperatore auctore polatam, cum piculo repudari: et adentes, *Ut quid discordantium finis foret, si quæ Orientalibus placuisset, Occidentalibus displiceret?* Quæretur concilium Parisien-e, infra, n. 1, apud Orientales testificatur, plures eorum, qui Arimini ad Nicææ adfuerunt, sub auctoritate nominis ipsorum ad uicæ silentium fuisse coactos.

(d) In Fragmento seq. *Magdonius* scribitur: *Max Epictectus* legendum est, non *Epictectus*. Tum sub his verbis, et cæteri qui hæresi consenserunt, intelliguntur aut qui prænominatis hæresis factoribus in eadem promovenda adiutores semper fuerunt, et hæresi, quam in Oriente propugnabat non Anomæi, sponte consenserunt; aut qui ab his per vim ac fraudem seducti sunt. Nulla alia de causa hæc Hilarius videtur addidisse, nisi ut posteriorem intellectum excluderet. Priorem autem nota sequens confirmabit.

(e) Legendum omnino cæteri. Si quæras quoniam illi cæteri qui substantiæ et homousii nomina pro Deo et Dei filio assumere solent; tota synodus Ariminensis, pauci Arianis exceptis, eo nomine comprehendenda erit. Itaque soli nunc scribunt, qui Ariminensis synodi initio catholicis resisterunt, quamvis totius synodi sibi nomen falso attribuant.

(f) Id est, qui doctrinam, quæ in Orientalibus est integra, nos retinere profiteremur.

(g) Forte, ut abolitis, seu ablegatis, dictionibus acilegis.

(h) Alias enim ms. Pith., *devotas offerunt omnes: ex quo conjecrabamus legendum esse devotas offerentes, cum ex ms. Sirm. nobis occurrat devotas offerunt aures.*

meare datis litteris (a) ad v. c. præfectum prætorii A Tanium : quia et nos, in prædicatione nominis Dei, Orientalibus et tunc dispositioni plenum reddidimus obsequium. In (b) hac re, in qua semper tenuimus, jam ad nostras plebes redire debemus. De hac autem re ad episcopos nostros Orientales litteras dedimus, ut sciant hoc semper (supple, nos) tenuisse, 693 et in fide catholica cum ipsis permanere. Divina pietas te gloriosissimum semper et ubique per omnia faciat vindicem (an victorem?), domine piissime imperator. Explicit.

FRAGMENTUM X (Alia 1 partis).

EXEMPLUM (c) EPISTOLÆ ORIENTALIUM EPISCOPORUM, QUAM REVERSIS AB ARIMINO LEGATIS DEDERUNT.

(scriptæ an. 559 exeunte).

Dilectissimis fratribus Ursacio, Valenti, Magdonio, Megasio, Gai, Justino, Optato, Martiali (d) et cæteris Ariminenis synodi legatis, Sylvanus, Sophronius, Neo, Herodianus, (e) Patricius, Heliadius, Theophilus, Theodoros, Eumacius, Didimion, Ecdicius, Arsenius, (f) Passivicius, Valentinus, Encarpus, Leontius, Eortasius, et Macarius in Domino Salutem.

1. Seleuciensis synodi legati qui erga Aetii fautores se gerant, Ariminenses docent. — Unitati et veræ paci studentes, et ex synodi mandato hæresi renitentes, manifesta fieri vobis ea, quæ circa Ecclesiam aguntur, justum putavimus; ne ignorantio vos socios tan-

(a) Ita enim ms. Sirm. In prius vulgatis autem ex ms. Pith., ad hunc perfectum prætorii.

(b) Pithæanus codex, *inhere*, pro *in hac re*, et mox, *ad archiepiscopos*, non *ad coepiscopos*: quod ex ms. Sirm. corrigitur.

(c) A quibus, ad quos, qua occasione et quando missa sit hæc epistola, nunc pauca est dicendum. A Seleuciensis synodi legatis missa esse, perspicuum est tum ex illius quamvis mendoso igitur, tum maxime ex subnexis v. 2. Hilarii verbis, *Advent deinde vos non communicantes episcopis synodi legati Orientales*. Movere tamen potest, quod longe plurimum quam decem nomine scripta sit; neque in eis compareant Basilus, Eleusius atque Eostathius, qui cum Silvano, Theodoro teste, l. v. Hist. eccl. c. 27, primarii Seleuciensis synodi legati existerunt. Sed nihil vetat, quin quosdam nomina excidisse sentiamus. Fieri etiam potuit, ut quæ a legatis, aut certe a maxima eorum parte scripta sit, ab aliis ejusdem communionis episcopis, qui Seleucia Constantinopolim confluerant, sit subscripta, et omnium nomine missa.

Cum autem iisdem inscripta sit, quos Hilarius superioris epistole auctores indicavit; non obscurem est superiorem epistolam ab his delatam esse, a quibus conscripta fuerat; et omne legatos, qui ab Ariminesi synodo ad Constantinum secundo missi sunt, alios ab his fuisse, qui primas ejusdem synodi litteras ex catholicorum parte ad eundem detulerant.

Novissimi illi legati Constantinopolim pervenientes, cum jam damnatus esset Aetius, cumque instantem Orientales, ut qui hereticis hujus doctrinam defendebant, eadem sententia punirentur, epistolam illam acceperunt: quæ ipsis eo consilio missa erat, ne Eudoxio ac sociis ejus, utpote Seleuciae merito damnatis, jungerentur. Scripta est igitur ad quanto post superiorem, et antequam Seleuciensis synodi legati Formulæ ab Eudoxii partibus propositæ sub-

te impietatis efficeret. Et quamquam (g) non cessare vos arbitremur, non sine totius synodi legatis, episcoporum scilicet numero fere multa amplius centum, nunc usque ingressu hujus ecclesiæ nosmetipsos abstinere: ob quod instructus etiam vos esse volumus, ne penitus dominans jam intra 694 Ecclesiam hæresis invalenscat, quæ Dominum nostrum Jesum Christum vere filium Dei unigenitum, Deum de Deo, Patri similem ausa est denegare: ita (h) ut quæ prædicationes blasphemiarum de unigenito Deo et sentiantur ab his, et prædicentur, cognitum haberetis. Nam et piissimo imperatori Constantio hoc ipsum probavimus, et anathematizari hæc omnia commotus religiosissime voluit. Dolus autem nunc (ut hic) præparatur, ut Aetius auctor hujus hæresis ipse potius, quam hæc impietatis diæta (ut impie diæta) damnentur; magisque in hominem, quam in doctrinam, sententia lata esse videatur. Monemus ergo vos, Fratres, ut hæc diligenter tractetis; detisque operam, ut fides catholica maneat. Cæterum non ambigam Charitas Vestra, universa ita, ut geruntur, Occidentalibus esse ecclesiis nuntianda. Optamus vos, Fratres, in Domino bene valere.

2. Hæc litteras suscipiens male apud suos audit.

Ariminenses legati perfidia rvi. — « His itaque sumptis, quibus et commemoratæ superius blasphemiarum (i) subnexæ erant, calumniam (j) in eum qui suscepit intenditur: et tantus detectæ fraudulentæ suæ hypocritas furor subit, ut periculum depositionis

scribere exacti sint: quod nocte annum 360 præcedente evacti esse scribit Sozomenus, lib. iv, c. 25.

(d) His addit Fragmentum sequens num. 4. *Auzentium*, superius autem in ipso titulo *Epictetion*: ex quorum accessione decem legatorum numerus perficitur.

(e) In edit., *Patricius*. At in mss., *Patricus*.

(f) Aliæ ex ms. Pith., *Passivicius* Præferimus enim ms. Sirm. *Passivicius*. Apud Socratum, lib. iii, c. 25, legitur *Passivicius Zenorinus* cum Basilio Aneyræ, Silvano Tarsi, Sophronio Pompeiopolos, Leontio Comanorum, et Theophilo Castabalarum episcopis conspire.

(g) Etsi depravatus est hic locus; non est tamen obscurum eo ab Orientalibus significari, se totam representare synodum, si quidem a sua ipsorum parte starent centum et amplius episcopi. Reipsa hominem centum viginti episcopos, announcementem autem tantum novendecim prædicasse observavit noter Hilarius, et scripto mandavit in Constant. n. 42. Sic autem posset restitui: *Et quamquam non nescire vos arbitremur, nos, cum sinus totius synodi legati, episcoporum scilicet numero*, etc.

(h) Sic ms. Sirm. At editi ex ms. Pith., *ita quæ prædicationes blasphemiarum de unigenito Deo essentialiter ab his prædicentur*. Quamquam de unigenito Deo essentialiter eo sensu dicere Orientalibus licuit, quia lib. de Synod. n. 45, dicitur: *Et si quis audiens unigenitum filium invisibilis Dei similem, non dixerit essentia filium*, etc. Porro hæresis ita dominans Filium Patri similem non publica confessione, sed penitenti mentis sensu denegavit. Susceperat enim Acaianam eccl. thesion, quæ *Filium patri similem* proletrur.

(i) Blasphemias easdem pariter cum proxima Orientalium epistola in Gallias ab Hilario missas esse discimus subsequenti Fragmento, n. 4.

(j) Calumniam intendere hic perinde Hilario est, ac licet movere: sicut cum, lib. x de Trin. n. 20,

(i) in eos constituerent. Qui convicti non-scienſia dolor est, deterreri quoniam agnitione veritatis! Si liber iste Valentis et Ursacii non est fidelis vestrae; quid ejus damnationi non acquiescitis? Anne non publico humani generis assensu inter omnes convenit, veniendum malum esse, et eadem innocentiis erriſum esse, et impietatem in dominum honorem esse? Sed quisque hæc delata non dumat, necesse est vorum sese studiū sociam proliferat: quia nemo est, qui non et que odicit coarguat, et que non coarguit. **695** probet. (b) Post synodum enim Seleuciensem, Constantinopolim venientes, quid est quod statim damnatis hæreticis vos jungitis? Non differtis in aliquo tempore audiendi, neque de prudentis ratione consilii aliquam vobis moram ad percucietandum impenditis. Advenit deinde vos non communicantes episcopis synodi legati Orientales, gesta omnia edocent, (c) damnatum quoque hæresim demonstrant: nonne oportuisset vos saltem vel nunc assistere (d), et cunctarum disceptationum tenorem arbitrio reservari? Sed nescio ejus voluntatis vestra conscientia recti iudicium non receperitis. Vestris enim statim aggregamini, et blasphemiarum vestrarum communionem (e) initis: nec id saltem consilii sumis, sin pudor aliquos fefellisset, Ariminensem synodum extimari. Dolam enim vestrum in non anathematizandis vestris statim prodidistis.

3. *Perfidiam qui prodiderint. Qui filium nolint ut cæteras facturas. Qui velint ex Deo. Qui æternum;*

ait, *ut de cæteris non calumniar*, hoc sibi vult, ut de cæteris non contendant ac litam moveant.

(a) Legendum in eo aut in em, scilicet qui suscepta. Subinde vulgati, qui *compunctæ conscientie* emendantur ex archetypis.

(b) Ad Constantinopolim autem synodum hæc nonnulli referunt, quasi in Constantinopolim hæreticis se junxisse hic arguantur, qui contra se eundem conveniant. At ex dictis jam liquet, ea ad legatorum Ariminensium synodi in eam urbem accessum referenda esse, qui absoluta Seleuciensi synodo Constantinopolim venientes, damnatis ab ea hæreticis, etiam morti, se jungere non distulerunt.

(c) In ms. Pith., *dominatus*: cui faret illud num. 1, *ne penitus dominum jam intra Ecclesiam hæresis invalescat*. Non male tamen videtur F. heri reposuisse *dominatum*: cum proxime habeatur, *quid est quod statim damnatis hæreticis vos jungitis?*

(d) Fuit, relicto unius aut duarum vocum spatio, præferunt cum ms. *assistere*. Mutato d in b locum hunc resarcimus. Antea etiam magis placeret *mar*, quam *nan*; hoc enim sibi vult: Hæreticis damnatis inconsiderate vos jungere non debuistis: at cum eorum hæresim vobis demonstrarunt Orientales, saltem uno vos ab illorum societate ab istere oportuit.

(e) In Pithagoræ codice, *munusis*, nec id saltem *consilii sumis*, etc. Retinenda Nicolai Fabri correctio. Sed quamvis hæc aliquid deesse existimavit, integra nobis videtur lectio eo sensu: Neque etiam si qui primus falsi essent, et in errore nonnulli præpudore detinerentur, saltem immutatis consilium, ubi advertere debuistis vestram errorem totius Ariminensium synodi existimari. Frequens enim est in antiquis libris extimari, pro existimari aut extimari.

(f) Fuit, *ex etiam non crederetur esse Deo filium non dicereis*, uti postulare videtur subnexum responsum.

(g) Supple, *hæc dictam est*: ac postea particula.

Aut similem secundum Scripturas. — Nam in conventu multorum vos arguerunt; cur etiam (f) non creaturam Dei filium dicereis; responderis, sanctis Ariminensibus non Christum creaturam negatum fuisse, sed dissimilem cæteris creaturis, quia in eo quod dictum sit, *non esse creatum velint cæteras facturas*, non (g) quia creatio non sit, sed excipitur a cæteris: ut licet non dissimilis cæteris sit, tamen ut ipse aliud non sit. Quasi vero ultra creatura alius sit similis, ut angelis homini, humo ari, avis peculi. licet si neptor, testes sunt qui audierunt. Quod si et ipsi tacuissent, loquuntur merita defensus a vobis impissime liber vester, in quo ut vitium ly-cantho, ita Filius Patri, et Deo Christus alienus est. Itende, in quo **696** audientes fefellistis, ut non de nullis exstantibus sit, sed *ex Deo*; numquid et quia hoc a vobis dictum sit, simulatio non patuit? cum ideo non de nullis exstantibus, sed *ex Deo*, secundum vestram professionem sit, quia eidem voluntas ad id, quod subsistat, exordium fuerit. Mentior sane? si non in conventibus pro conventionem libelli sui Orientalibus (h) damnastis eos, qui non de substantia habere id quod natus est, sed de voluntate dixissent. *Æternum* quoque cum *Patre* esse profitemini. Vere sane dixeritis, si non reclamatum mihi esset, cur ante tempora æterna de vero patre (i) Deo verum unigenitum Deum natum prædicassetis: ut æternitas ei cum *Patre* angelorum animarumque humanarum, (j) non jam anteriorum sit, sed futurorum.

negantem tolle aut dissimilis. Ita plenior et perspicuor erit hæc sententia: *non hoc dictum est, quia creatio non sit, sed qui excipitur a cæteris: ut licet dissimilis cæteris sit, ita tamen sit dissimilis, ut ipse aliud non sit.*

(h) Pna, cum Sirmii ab Auxyranæ synodi legatis conventi, definitionibus illorum subscribere compulsi sunt quibus damnantur, qui Filium vere et secundum substantiam filium esse negant; aut qui cum tantum secundum efficaciam filium, et Patrem dissimilis sibi essentia patrem esse affirmant. Vid. lib. de Synod. n. 14 et 19. Præterea Epiphonius, har. lxxii, eorundem Orientalium libellum describit, ad eum et eorum num. 22, legitur: *Si quis non in omnibus similem esse Patri Filium, quemadmodum patri similis est filius; sed voluntate similem, substantia dissimilem esse dixerit, anathematis sit*: eique definitio nominatum Valentem subscripsisse testificatur. Antea, pro in conventibus, forte legendum *conventibus*. In hæc enim eorum subscriptione Orientales convenientia usus esse notat ac laudat Hilarius, lib. de Synod. n. 63.

(i) Ita emendamus: cum ex ms. Pith. vulgatum esset, *de vero patre Deum verum unigenitum Deum natum prædicarunt*. Planum est hic eam formulam referari, ex qua Auxentius postea profusus est Christum autem omnia tempora natum Deum verum filium ex vero Deo patre. Quod autem sub his verbis verus lateat, Hilarius, lib. contra eundem Auxent. u. 5 et 7, docet.

(j) Relatum hic erat spatium, quo plura desiderari lector admoneretur. Integra tamen eniseri potest oratio: qui eam dumtaxat, que angelorum antimonice nostrarum propria est, æternitatem Christo ab Ariano attribui admoneretur; quasi ille non anteriorum, sed futurorum respectu sit æternus. Laqueus Ariano non una erat et falsitas Christi intelligende: et ita ad suam ipsorum hæresim et

Similem quoque secundum Scripturas esse dixistis. A Quasi non secundum Scripturas similis Deo et homo sit, et regno colorum granum sinapi et fermentum et sagena. Sed peccare vestre hypocrisis mendacia otiosum est: clamant enim adversum vos impietatis vestrae opera.

I. Quale enim crimen. — « Servus, ne dicam bonus, sed certe tolerabilis, contumeliam domini invitatus audit, et si licet, ulciscitur; miles regis sui periculum, etiam objecto corporis sui et contemptu animæ, depellit; canes ipsi ad custodiam domus habitus, quodam sensu naturæ intelligentes oblatrant, et ubi quadam eos adventantium aura contigerit, totis ad suspicionem ipsam salibus offeruntur. Vos audistis Christum verum Dei filium et unigenitum Deum: (a) negare reputamini, et quiescitis. Quid B quovisve dico? Obnitimini **697** reclamantibus, et aggregamini obstrepentibus. Parum i-tud est. Ex bibliotheca etiam vestra ad prædicationem impietatis arma sumuntur: et bellum adversus Deum præsidis vestris inicit. Ubi igitur vestra professio apud Nicæam Thraciæ, qua dixistis (b) omnes hæreses damnatas esse? et (f. Sed) in lumen falsitas vestra protracta est: professionis vestrae nocentem Sol justitiæ prædicatoribus suis prodidit. Probat is enim hæc, et damnatis, et ad hæreticos transitis. Ita, quod au-

commodata. Hanc nondum plane prodiderat Hilarius: sed alteram, qua Christum ante tempora confitentur, lib. xii de Trin. n. 54, jam exposuit: ut cum mirum tempora de solis ac luna creatione numerare soleant, non aliter ante sæcula et tempora intelligatur, quam angeli et ipsemet diabolus. Porro duplici illa interpretatione Domino Christo, ut loquitur Hilarius contra Auxent. n. 6, sola illa tribuantur, quæ sunt vel angelorum propria, vel usura.

(a) Sic mss. Pith. et Sirn. Ediderat tamen Faber, *negari*. Non displiceret Deum *negari*: *negare reputamini*: vel etiam, *audistis... Deum negari*: non *reclamantibus*, sed *quiescitis*, etc.

(b) Verba Hilarii apud Theodoratum, lib. ii Hist. Eccl. c. 21, hæc sunt: *Omnes hæreses, seu quæ jam prius damnatæ, seu quæ nuper extortæ, sunt huic fidei expositioni contrariæ: anathema sint.*

() Tum in concilio Mediolanensi an. 549, ac paulo post Romæ, tum Sirmii proxime post Ancyranam synodum anni 557. Ad calcem Fragmenti hujus in mss. annotatur, *Explicit sancti Hilarii liber ex Opere historico.*

(d) Legendum esse *Parisiam civitatem* Nicolaus Faber, nullo hæcenus relicto, adnotavit. Concilium hoc Blondellus, lib. de Primatu p. 127, an. 566, alii anno 562, habitum esse, etique Hilarium interiensis vulgo existimant. Longe tamen probabilius est, illud anno 560 consignantium esse. In hac enim epistola Galliani episcopi, qui Arimini lapsi erant, nunc primò agnoscunt, se sub falso pacis et unitatis obtentu esse delusos: satisque indicant se hæcenus synodorum Seleuciensis atque Constantinopolitane gesta ignorasse. Hæc porro eos tardius anno 560 rescire ea posse quis sibi persuadeat? Deinde ea se non ex ore Hilarii, sed sub falso pacis et se nisi cognovisset ita declarant, ut illum et a suo cœtu absentem et ab Oriente nondum reversum significent. Atqui Hilarius anno 560, Constantinopoli dimissus in Gallias, tanta esse celeritate reperit, ut cum Martini auditio hæc nuntio in occursum illum properaret, nusquam eum nisi Pictavis assequi valuerit. Verum ut concilii hujus tempus propius attingatur,

lea ad frandem hominum (c) fellistis. nunc ipsam ad professionem professi in Deum Christum ohi prodidistis. »

FRAGMENTUM XI (Alia i. partis).

INCIVIT FIDES CATHOLICA EXPOSITA APUD (d) FARISEAN CIVITATEM AB EPISCOPIS GALLICANIS AD ORIENTALES EPISCOPOS.

Dilectissimis et beatissimis consacerdotibus episcopis orientibus omnibus (e) per diversas provincias in Christo manentibus, Gallianum episcopi salutem.

I. Hæreticorum jollacia. — Omni quidem vita nostre fideique sensu gratias in o patri per Dominum nostrum Jesum Christum confitemur, **698** quod nos in lumine scientiæ confessionis sue, doctrinis et prophetiis (f) et apostolicis collocati; ne secularis impietatis tenebris detenti, julio sœculi teneremur, cum sola spes sit plenissima ad salutem, Deum patrem omnipotentem per unigenitum Dominum Jesum Christum in sancto Spiritu confiteri. Sed plane non minor quotidie gratulationis nostræ causa cumulat, quod liberans nos ab errore mundi, nunc etiam inexpiabili hæreticorum admisseri non patitur societati. Ex litteris enim vestris, quas directo fratri et consacerdoti nostro Hilario (g) direxistis, fra-

ne persuadeatur efficacis; expendimus est ordo rerum gestarum, quæ in hoc ac superiori Fragmento explicantur. Nimirum ubi videmur Orientales, se apud legatos Arimino Constantinopolim reversos litteris superius relatis nihil profecisse, imò etiam cum ipsorum, tum adversariorum suorum factione de sedibus suis se esse ejectos; statim Hilarium in eadem civitate adhuc commemorantem per litteras convenierunt: cui quid apud legatos Ariminese synodi præstitissent, et quomodo ab illis specti essent, unctantibus, adijungentesque litteras cum blasphemis hæreticorum, a quorum societate delerere eos comati erant, illum rogantur, ut hominum omnium Occidentales quam primum certiores faceret. Continuo Hilarius quicquid ab Orientalibus acceperat, misit in Gallias, quidve ipse de Constantinopolitane synodi gestis sentiret, nuntiavit. Tunc Galliani episcopi Parisios convenientes, lectis Hilarii litteris, et cognita Orientalium in retinendo usque vocabulo constantia, hæc eis epistolam miserunt, qua se in usque silentio sub eorum nomine deluso esse, sequæ Arimenseium legatorum aliorumque perfidiam abhorre et testificati sunt. Quæ cum ita sint, Parisiensem inter et Constantinopolitanam synodum non plus temporis intercesserit necesse est, quam opus erat, ut Galliani episcopi per Hilarium commemorarent de rebus in Oriente gestis: quod ultra annum 560 quis differendum censeat? Huic autem concilio licet non interfuerit Hilarius, quodam tamen ratione profuit utpote in quo nihil non ex ipsius sementia confectum est.

(e) His præcipue, qui Seleucia ac deinde Constantinopoli substantiæ vocabulum defendebant, quorum legati Fragmento superiori n. 1, totius Seleuciensis synodi nomine loquuntur, et pro quibus Hilarius ad Gallios scripserat.

(f) Hæc addendum et evangelicis. Nisi forte prophetiis doctrinis tota lex antiqua, et nova apostolica significat.

(g) Haud dubie cum adhuc Constantinopoli versaretur. Probabile enim est Orientales, ubi se ab Eudoxi partibus victos, et Anoneorum hæresim do-

dem diaboli et conspirantia adversus Ecclesiam Domini hæreticorum ingenia cognovimus, (a) ut divisi in partibus Orientis atque Occidentis, diversis invicem opinionibus falleremur. Nam plures numero, qui aut Arimini aut Nicææ (Thraciæ) adfuerunt, sub auctoritate vestri nominis ad usque silentium sunt coacti: quod verbum a vobis quondam (b) contra Ariomanitarum hæresim inventum, a nobis semper sancte fideliterque susceptum est.

2. Quo sensu synodus homonision amplectatur. *Homonision non respuit.* — Nam homonision sermonem ad veram et legitimam ex Deo patre unigeniti Dei nativitatem sumus amplexi, detestantes secundum Sabellii blasphemias ipsam unionem, novam aliquam partem Patris esse Filium intelligentes; sed ex toto atque perfecto innascibili Deo, totum atque perfectum unigenitum Deum natum, unius a nobis idcirco **699** vel usque vel substantiæ cum Deo patre confessum, ne creatura potius, aut adoptiva, aut appellatio videretur. Et quia ex ipso esset, ut ex patre filius, ut ex Deo Deus, ut ex virtute virtus, ut ex spiritu spiritus, ut lumen ex lumine; similitudinem quoque ejus ad Deum patrem non inviti audientes (quippe cum imago invisibilis Dei sit) (Coloss. 1, 13), sed eam solum similitudinem dignam ad Patrem intelligentes, quæ veri Dei sit ad Deum verum: ita ut non unio divinitatis, sed unitas intelligatur; quia unio sit singularis, unitas vero secundum nativitatis veritatem plenitudo nascentis sit. maxime cum Dominus ipse Jesus Christus ad discipulos suos sit professus, dicens: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); quo non solum charitatem quæ ad Patrem est, sed et divinitatem quæ Dei ex Deo est, significat; secundum illud: *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xv, 9); et, *Si mihi non vultis credere, vel operibus meis credite, quia Pater in me est, et ego in Patre* (Joan. x, 38).

3. *Filius ante tempus. Patre minor in forma servi.* — Hanc igitur fidem semper tenentes, et tenebimus, detestantes quoque eos qui dicunt, *Non erat ante quam nasceretur*: non quod unigenitum Deum innascentem viderunt, abjecta omni enunciatione Occidentalium patrociniū quantissimo. Sed cum hoc silentium sibi minime sperarent per Ariminensium synodi legatus, quos cum adversariis suis societas et hereticæ pravitate conjunctis cercebant; illud ab Hilario per literas expellere. His autem literis, ut ex sequenti periculum est, ipsi in primis significabant, se ab inimicis filii Dei esse depositos, quod eorum adversariorum blasphemias, ac substantiæ vocabulum constantissime propugnarent.

(a) Notat Sozomenus lib. iv. c. 19, Occidentales non sua sponte, sed Orientalium causa a silentium voce recessisse, quasi illam omnes avversarentur; (cum contra magis, ademptis paucis, Filium Patri substantiæ similem assererent); eo-quo propterea Nicææ in Thracia diu detentus esse, ne forte fraudem deprehenderent.

(b) Nimirum Nicæam concilio an. 325, quod cum Orientalibus potissimum constaret, ipsis etiam Gallicani episcopi vocis *homonision* inventionem tanto tribuunt libentius, quo eos magis ad illud recipiendum excitent. Tum illud nomen pro et catholico sensu se semper suscepisse insinuant verbis ad Hilariū sententiam accommodatis, ejus etiam ad instar simi-

A ribilem prædicemus, sed quod inipium sit maxime, Deo temporum tempus aliquod anteferre; cum ipsum illud, *antequam nasceretur non fuit*, sit temporis. Sed et obedientem quoque Patri Filium etiam usque ad mortem crucis, secundum infirmitatem adsumpti hominis, non negamus: cum ipse de adveniens suo ad caelos locutus sit: *Si diligatis me, gauderetis quia rado ad Patrem; quia Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Per cujus carnis insepationem nos sibi fratres connumerare dignatus est (Joan. xx, 17), cum in forma Dei manens, forma servi esse voluit.

4. *Lapsi retractant quod gesserunt. Erroris auctores damnant.* Itaque, Charissimè, cum ex literis vestris in usque silentio fraudem se passam simplicitas nostra cognoscat; etiam pietatem eorum, qui Arimino Constantinopolim reverterent, conventus, sicut epistola (c) vestra contenta testatur, neque eos ad tantarum blasphemiarum damnationem potuisse compellere, **700** fidelis dominici nominis prædicator frater noster Hilarius nuntiaverit: nos quoque ab his omnibus, quæ per ignorantiam perperam gesta sunt, referimus: Auxentium et Ursacium ac Valentem, Gaium, Megasimum et Justinum (d) excommunicatos habemus secundum literas vestras: et certe, ut diximus, juxta fratris nostri Hilarii professionem, qui se pacem cum his qui horum sectarentur errores, habiturum negavit: blasphemias quoque omnes, quas literis vestris subjecistis, damnamus, maximeque eorum sacerdotes apostatas respuentes, qui in loca fratrum indignissime exultantium, quorundam aut ignoratione aut impietate (e) sunt substituti: pollicentes hoc coram Deo atque etiam confidentes, ut quisque his, quæ statuimus, intra Gallias putaretur reverentium, a communionem ac sede sit sacerdotii abjiciendum. Neque enim, ut alias, aut occasionem prædicandi (f) non damnando permitteus, aut contra Deum et Christi unigeniti Dei majestatem affiter, quam nos de hominibus significacione sentimus obtinens, dignus erit sumentis sacerdotii nominis iustitiam probe intellectam non respuit. Vid. l. de synod. n. 68 et 88, et l. b. in Const. n. 22.

(c) Alias ex ms. Pith., *nostra contenta testatur, neque eos ad tantam rem blasphemiarum*. Ex superioris Fragmenti collectione locum hunc ita emendaveramus, cum Hermantianus ac Sirmundum imperipimus nobis consentientes. Ille *nequa impietatem mullet*, quam pietatem, suffragaturque Sirmundi ms. Episcopus tamen magis dicit ut quod simpliciter elucutione diceretur *eos commutatos*, ob honorem et reverentiam sacerdotii dicant *pietatem eorum conventus*. Quod in hunc modum perspicuus fiet: *cum etiam fidelis Dominici nominis prædicator frater noster Hilarius nuntiaverit, conventus (clarus, convenisse vos) pietatem eorum qui Arimino Constantinopolim revertunt, sicut epistola vestra (proxime Fragmento relata, et una cum Hilarii literis ad nos missis) contenta testatur, neque eos ad tantarum blasphemiarum (quæ, ut supra videt Hilarius, Orientalium literis sub nexa erant) damnationem potuisse compellere.*

(d) Ariminensis synodi legatus, ut habetur initio Fragmenti superioris.

(e) Puta, Constantinopolitanam synodo anni 360.

(f) An forte, *prædicandi anomonision permitteus?*

dicantibus : a quo et iam Saturninum, qui statutus sa-
lubribus impissime contradicit, secundum fratrum
nostrorum geminas jam litteras (a) excommunicatum
ab omnibus Gallicanis episcopis Charitas Vestra cog-
noscat : quem et vetera dissimulata (jam non licet)
crimina, et cetera edita epistolis suis non tene-
rentis irreligiositas indignum episcopi nomine esse
fecerunt.

Explicat fides catholica exposita apud Farisecam
civitatem ab episcopis Gallicanis ad Orientales epi-
scopos. »

INCIPIE EPISTOLA EUSEBII AD GREGORIUM EPISCOPUM
(b) SPANENSEM (Scripta circa an. 360).

Domino sancti-simo fratri Gregorio episcopo Euse-
bii in Domino salutem.

5. Litteras sinceritatis tue accepi, quibus, 701
ut deceat episcopum et Dei sacerdotem, transgressori
te Osio didici restitisse, et plurimis eadentibus Arimi-
no in communicatione Valentis et Ursicii et cetero-
rum, quos ipsi, agnita blasphemiae criminis, ante
damnaverunt, tuum assensum denegasse, fidem scilicet
servans, quam patres Nicaeni scripserunt. Gratulatur
tibi in hoc, gratulatur et nobis, quia
hoc (c) ejus proposito et hac fide pollens nostri di-
gnatus es meminisse. Permanentem autem tibi in
eadem confessione, et nullam cum hypocritis reti-
nenti societatem, nostram tibi communicationem
promitte. Quibus potes (d) tractatibus, quanto labore

pravales, transgressores objurga, infideles increpa,
nihil metuens de regno saeculari, ut fecisti : quia po-
tior est qui in nobis est, quam qui in hoc mundo.
Nos vero tui consacerdotes (e) tertio laborantes ex-
silio, hoc dicimus quod manifestum esse putavimus :
quoniam omnis spes Ariomaniarum nos in sua aut
(f) licio consensu, sed in protectione pendet regni
saecularis : ignorantibus scripta, quia maledicti sunt,
qui spem habent in hominem (Jerem. xvii, 5). No-
strum autem adiutorium in nomine Domini, qui fecit
caelum et terram (Psal. cxviii, 8). In passionibus
perdurare cupimus, ut, secundum quod dictum es
in regno glorificari possimus (Rom. viii, 17). Dignare
nobis scribere quid malos corrigendo profeceris, vel
quos fratres aut stantes agnoveris, aut ipse mo-
bendo correxeris. Salutant te omnes qui mecum sunt,
(g) maxime Diaconis : simulque petunt, ut cunctos
lateri tuo fideliter adherentes nostro digneris obse-
quio salutare.

702 Explicat epistola Eusebii ad Gregorium e-
piscopum Spanensem.

FRAGMENTUM XII (Alios 1 partis).

INCIPIE EXEMPLUM EPISTOLAE LIBERII EPISCOPI URBS
ROMAE, FACTAE AD CATHOLICOS EPISCOPOS ITALIAE
(an. 363, aut etiam serius).

Liberius (h) episcopis catholicis per Italiam consi-
stentibus, in Domina aeternam salutem.

1. Arimini lapsi ignosci quidam volunt. Aliter sen-

(a) Saturninum a Gallicanis episcopis excommuni-
catum esse post concilium Mediolani. anni 355,
conceptis verbis scribit Hilarius lib. in Constant. n. 2.
Quod rursum aliis litteris confirmare poterunt vel
post Bitterrense concilium anni 356, ex quo Hilarius
Saturnini factione in exilium eiecit est, vel etiam
cum Gallis damnata est Sirmiensis blasphemiam, quam
ut reciperent, ille omnibus nervis cohibebat. Quo
respicens Hilarius lib. de Synod. n. 5. Exspatiatus,
inquit, sanctae et indenutabilis perseverantiae gloriosum
triumphum, non cedendo Saturnini minis, potestatibus,
bellis, etc.

(b) In Pithaeno ms. brevitatis causa scriptum erat
Span. tibi ex codicis ejusdem indicis vocabulum inte-
grum restitimus. Gregorium hic crediti cum intelli-
gunt, qui Botiens et Eliberitane civitatis episcopus
vulgo cognominatur, quique deinde Luciferiano ad-
haerens schismati, summus a Faustino et Marcellino
laudibus extolli meruit. Hanc autem epistolam scrip-
tam esse liquet post Ariminensem synodum, sed
tamen cum adhuc exsul esset Eusebius, et, nisi veri
simillimum est, cum necdum Gregorii schisma et
obitum Osii comperisset. Quibus si addas locum,
quem in ms. ex Hilarii, si Galinur, dispositione,
proxime post Parisiensem synodum obinet, circa
idem tempus scriptam esse non negaveris. Et eo
quidem tempore omnes aequi amantes statim studio
adhibebatur, in Arimini scandalo consulerent.

(c) In ms. Sirm. caetera. Forte, usas, vel pins.

(d) Ita Sirm. ms. Alias vero ex Pith. tractatis.

(e) Ipsa Eusebii ad Sicut Verocellenses epistola fide-
lem facit, cum primo Sythopolim in Palaestina fuisse
relegatum. E Sythopoli deinde in Cappadociam
amandatum esse testatur Hieronymus, de Script.
eccl., in Eusebio Verocelli. Rufinus demique, lib. i Hist.
eccl. e. 27, narrat, eum una cum Lucifero in par-
tes Aegypti vicinas deportatum esse; et certe cum
Socratis, lib. iii, cap. 4, tum Theodoretii, lib. iii

Hist. eccl. c. 5, testimonio, in superiore Thebaide
Aegypti finitima exsul erat, cum ab exilio revertit.

(f) In editis, licio. At in ms. linto. An non in
suavi et unito consensu? Falser uallet, non in vi sua
aut invito consensu. His affine est, quod idem Euse-
bius rursum de Arianiis scribit apud Baron. ad an.
356. n. 100: Idea acceperunt haereticum adiutorium,
quia deum non habent, quod si haberent, nunquam
potestate terrena innocentium sibi animas subjugarent.

(g) Sic aliam epistolam claudii Eusebii apud Ba-
ron. ad an. 366, num. 102: Salutant vos fratres nos-
tri, qui mecum sunt, presbyteri et diacones, sed et om-
nes nostri: qui una mecum satis petunt, ut nostri me-
mores, omnes vestros dignemini obsequio salutare. Unde
oblitus suscipio, etiam hic per maxime Diaconis,
legendum esse presbyteri, et diacones.

(h) Hanc epistolam v. c. Godefridus Hermant, lib.
x Vite S. Athanas. c. 6, opinatur a Siricio papa lau-
dari, cum ad id quod scripserat Himerius Tarracoi,
quod in de fratribus deum eos baptizare, qui ab
impis Arianiis baptizati ad fidem catholicam festina-
bant, rescribit hoc non licere, quod fieri et Apostolos
vetat, et canones contradicunt, et post cassatum Arimi-
nense concilium missa ad provincias a reverende
memoriae predecessore meo Liberio generalia decreta
prohibent. Quamquam non de iis qui ab Arianiis
baptizati sint, sed de iis qui Arimini ad Arianas par-
tes defecerunt recipiendis tota haec epistola est. Pro-
babilis quis asserat, auctorem vite Eusebii Verocelli
in eandem respexisse, ubi Alexandriae synodi decreta
a Liberio papa comprobata fuisse scribit. Sed
et cum hic Liberius de nonnullis conuenerat, qui
decretum pietatis, quod Apostolica auctoritate mun-
tum est, conentur revellere; non leve indicium est,
ipsum jam literis aliis Alexandriae synodi placita
approbasse. Quocirca hanc epistolam non ante an-
num 363 scriptam existimamus. Certis in eorum
gratum, qui Arimini lapsi sunt, existisse videtur

tit *Liberius*. — Imperite culpam obliterat respiciens. Hoc autem de Scripturis a metta advertere est. Pietatem ad omnia nullam esse legimus, cui cedit corporalis exercitatio, quamvis et ipsa utilitatis retineat fructus: quam aeternam nobis etiam ratio temporis praesentis exposcit. (a) Non enim si aliqui forte qui hoc studii gerunt, ratione provisam destruere impudenter saeviori censura; hoc aestimaverint et novare, quod jam ex apostolica auctoritate minitum est de pietate, cum dictum est, non esse parrendum his qui apud Ariminum ignorantis egerunt, quibus uescire illicitum, fuit captum errori incidere, Ideo veritas repelandam est. Sed mihi, cui convenit omnia moderate perpendere, maxime cum et *Aegyptii* omnes et (b) *Achivi* accusati sententiam receperunt multis, parcendum quidem his de quibus supra tractavimus, auctores vero esse damnandos, qui obliqua et maligna 703 subtilitate et caligine offenderunt innocentium sensus, per quae velamen obducerent veritati, tenebras lucem, et lucem tenebras venditantes.

2. Quo pacto ignoscat. Igitur si quis ignorantis captum respiciens sermonis nostrae advocacionis (c) brevissima illud virus in se pestiferum Ariani dogmatis subdolum ac tenebrosum fuerat expertus, reparatus exhauriat; condemnet, vehementiusque in auctores ejus insaevat, quae in se violentos expertus est, totumque se fidei apostolicae et catholicae usque ad Nicenae synodi (d) conventum de integro mancipet. Per quam professionem, etiamsi quibusdam

ordo gestorum: ut synodis primum Alexandriae anno 362, ac deinde in Achaia celebratis, quod in illis decretum est, Romanus pontifex confirmavit; quod vero ille confirmavit, aliqui (qui nisi Luciferiani?) tamquam nimis molle ac remissum rescindere tentaverint: quorum ne serpat scissura ac prava opinio, haec rursum a *Liberio* scripta sit epistola, quae subsequente occasione videtur praebuisse.

(a) Hunc locum diu et attente lustrantes atque recognoscentes, nec non cum rerum gestarum historia comparantes, paucis mutatis redintegrari posse perpeximus in hunc modum: *Non enim si aliqui forte sunt, qui hoc studii gerunt (scil. rem), ratione provisione destruerent impudenter saeviori censura; hoc existimarent (se posse) exauctorare quod jam ex apostolica auctoritate minitum est de pietate, contententes non esse parendum his qui apud Ariminum ignorantis egerunt (seu, errarunt). Quibus uescire illicitum (id est, quod illicitum erat, hoc) fuit captum (hoc est, latum) erroris incidere; idcirco severitas (disciplina eis) repelandam est? Sed mihi, cui convenit omnia moderate perpendere, maxime cum et *Aegyptii* omnes et *Achivi* hanc adnotata sententiam receperunt, vixit est, parcendum quidem his de quibus supra tractavimus, qui minitum supra dicti sunt in erroris laqueum ita luedisse, ut illa fidei conscientia haereticis consensit.*

(b) Hoc jam interpretati sumus de synodo in Achaia paulo post Alexandrinam habita. In quam respicit *Atanasius*, cum tom. II p. 40, a *Iludino* consultus, quid de his sentiendum qui necessitate quidem acti, sed non omnino profugit, a fide aberrarunt; respondit habitas ea de re synodis, primum Alexandriae, ac deinde ab iis qui Graeciam incolunt, etc.

(c) In *Pitheciano* ms., *benignam* forte pro *lenissimam*. *Max* in ms. *Sicm* *latebrosam*, non *tearibusam*. *Ora* tio huiusmodi perplexa et perturbata sic clarus pos-

leve et remissum videtur, recuperet id quod per astutam rethoricam amiserat. Verum si aliquis tam stolidae mentis, quod haud credo, fuerit inventus, qui non solum noluit converti antidotum recipiens sanitatis; (c) venenum virusque noxia sese vindicare crediderit: et ratione vincetur, et auctori perfidiae perdit deputatus, Ecclesiae catholicae spiritali vigore plectetur

ITEM EXEMPLUM (f) EPISTOLAE EPISCOPORUM ITALICAE.

Dilectissimis fratribus per Illyricum fidem paternam retinentibus, episcopi Italiae in Domino aeternam salutem

3. *Itali Arimini statutis rescissis Nicenae fidei se reddunt.* — Divini muneris gratia (g), ut secundum Apostolum omnes unum sapere, omnes unum confiteri cuperimus. Et quantum ad Italianam quidem pertinet, cum fidei paternae, hoc est, apud Nicenam scriptae se reddidit, fraudem quam passa est apud Ariminum recognoscens: Illyricum etiam Deum clementi nutu respexisse gaudemus; et consortio infidelitatis, quo gravabatur, abjecto, 704 ea quae sunt recte sententiae probare copisse gratulamur. Nostram igitur, dilectissimi Fratres, unam eandemque accipite firmam subscriptione sententiam. Nicenae tractatus adversus Arium Sabelliumque, ejus Photinus partiarum haereditate damnatur, decreta servamus. Ariminensis concilii statuta quorundam tergiversatione corrupta, consensu omnium provinciarum, jure rescindimus; quorum etiam exemplaria

set construi: *Igitur si quis illud virus in se pestiferum Ariani dogmatis subdolum ac latebrosam fuerat expertus; illud jam, sermonis nostri adhortatione lenissima reparatus, et ignorantis captum (seu, ab ignorantis capti) respiciens, exhauriat et condemnet, vehementiusque, etc.*

(d) Haec illustrantur aliis *Liberii* catholici apud *Socratem*, lib. IV, c. 12: *Hanc autem catholicam et apostolicam fidem esse agnosimus, quae usque ad concilium Nicenae integra et inconcussa permansit.*

(e) Forte, verum etiam venenum virusque potius se posse vindicare crediderit: et ratione vincetur, et auctori perfidiae, etc. Haud longe ab similibus est finis epistolae ejusdem *Liberii* Orientalibus datae apud *Socratem* lib. IV, c. 12.

(f) Non est disjungenda haec epistola a superiore, cui eam ab *Hilario* junctam et continuatam esse indicat particula *item*. Illam nonnulli scriptam putant proxime post *Illyricam* synodum anni 365. At convenire inter omnes debet, *Italos* cum *Hilarii* nostri, tum *Euclii* *Vorrellensis* aturumque opera, *Ariminensis* concilii decreta ante annum 365 rescidisse. Neque vero ab iis abrogandis, quibus inviti deceptique consenserunt, diu multumque aburrere. Unde *Liberius* apud *Socratem* lib. IV, c. 12, ad *Orientalis Laupsacae* congregatos nonnumquam habita *Illyrica* synodo rescribit, omnes *Ariminensis* concilii blasphemias ab illis ipsis, qui tunc per fraudem decepti fuissent, videtur, anathematis damnatas esse, et universos in *Nicenam* fidem conspirantibus animis consensisse. Si igitur *Itali* *Ariminensis* concilii statuta nunc primum hic irrita declarant, hoc ad annum 365 aut 364 referendum esse nullum dubium est. Forte etiam statim atque eis reddita est superior *Liberii* epistola, convenientes in unum hinc suum consensu scripserrunt.

(g) *Vestrum* est hic videtur desiderium, scripserrunt. (h) *Vestrum* est hic videtur desiderium, scripserrunt. (i) *Vestrum* est hic videtur desiderium, scripserrunt.

transmittenda censuimus ut nec in fide retinenda, A nec in consulendo Ariminensi concilio aliqua videretur (a) esse condissentio. Quicumque igitur nostrae unanimitatis optat habere consortium, quicumque individuum pacem nobiscum habere desiderat, quae sunt nostrae sententiae comprobare festinet, et ideis notis (f. a notis) memoratae subscriptionem, et recessionem Ariminensis concilii sine ambiguitate mittendo. Id certe petimus, quod complurium harum provinciarum purigimus ipsi (b) consensu. Auctores autem haeresis Arianæ vel Aetianæ, Valentem et Ursacium, ceterosque eorumdem consortes non nunc esse quod manifestari apud Illyricum cœperunt, sed olim condenuisse (id est, ibi condemnatos esse) manifestum est. Explicit.

FRAGMENTUM XIII (Alias II partis).

INCIPIT EPISTOLA (c) GERMINII EPISCOPI ADVERSUS ARIANOS (d) JAM SUBSCRIPSERANT IN CONCILIO ARIMINENSI, SCIENTIS QUOD MALE FECERUNT (Circa an. 365 edita).

Ego Germinius episcopus credo et profiteor esse unum verum Deum patrem, aeternum, omnipotentem : et Christum filium ejus unicum et Dominum Deum nostrum, 705 de vero Deo patre verum Dei filium, autem omnia genitum, divinitate, charitate, majestate, virtute, claritate, vita, sapientia, scientia Patri per omnia similem, utpote perfectum de perfecto genitum : susceptionem etiam hominis ex virgine Maria, sicut prophetae futurum prædixerunt, et evangelicæ atque apostolicæ voces completum docent. Passiones quoque ejus et mortem et resurrectionem et in caelis ascensionem suscipimus, credimus, profiteremur : et quod in fine mundi de caelis descensus sit judicare vivos et mortuos, et reddere unicuique secundum opera ejus. Et in Spiritum sanctum, id est paraclitum, qui nobis a Deo patre per Filium datus est. Explicit.

(a) Verbum esse suppletur ex ms. Sirin. Tum in Pithagano habetur *condescensio*.

(b) Alias ex ms. *consensum*. Legendum esse *consensum* liquet ex superioribus his verbis, *consensu omnium provinciarum jure rescindimus*.

(c) Germinii respicientiam, atque a Valente et Ursacio discessionem nulla nobis alia veterum monumenta produunt. Ipsemet Hilarius Tractatu adversus Auxentium anno 361 scripto eum adhuc cum Arianæ hæresis fautoribus conjungit. Hæc igitur Germinii protestio ei adscribenda est temporis, quo, Lampasacæ synodi legatis Occidentem peragranti- bus, rerum Arianarum facies prorsus mutata est. Quod confirmatur ex epistola sequenti anno 366 consignata : quam a Valente et Ursacio, ubi primum secuti alias sibi de vicinissimi demutationem audierunt, scriptam esse non dubium est, ut cum ad suas partes revocarent.

(d) In archetypo ms. Pithagano hic relicti sunt spatium quoddam, quod relativo qui suppleverat Nic. Faber. Aliquid aliud desiderandum suspicamus. Est enim potius hæc epistola adversus eos, qui tunc rescindere volebant, quod in Ariminensi concilio male subscriperant. Videri etiam potest scripta adversus eos, qui in Sirinensi congressu anni 368 retractate eam et sunt, quod paulo ante in eadem ci-

FRAGMENTUM XIV (Alias I partis).

INCIPIT EXEMPLUM EPISTOLÆ VALENTIS, URSACII ET ALIORUM AD GERMINIUM (anno 366 scriptæ).

Domino religiosissimo fratri (e) Germinio, Valens, Ursacius, Gajus et Paulus salutem.

1. Germinius accensatur quod homœusion defendat. —

Cum de spe et salute sollicitudo incumbit, magis laudandi esse debent qui solliciti sunt, quam reprehensionem aliquam sustinere. Salus autem ac spes principaliter in fide catholica consistit. Et ideo quamvis (f) conventionem a dominis nostris fratribus et coepiscopis nostris Valente et Paulo admonita noluerit ad id quod rumor jactavit de respondere, domine religiosissime : tamen quia litteris tuis testificatus es, te in eadem claritate perseverare, et paratum esse illibatam dilectionem habere erga nos ostendere ; propterea in unum apud Singidunum congregati, iterum his commonfacimus sanctitatem tuam, ut omni occasione ambigui exclusa, digneris rursus rescribere nobis. Si a fide catholica, quæ Ariumini a sancto concilio exposita confirmataque est, cui etiam universi Orientis episcopi consenserunt, sicuti 706 jam professus es te non recessurum, apertius quaritur significes. Est autem hoc, sicut in ea cautum est : *Similem dicimus Patri secundum Scripturas, non secundum substantiam, aut per omnia, (g) sed absolute*. Si enim hæc expositio inmutata fuerit ; manifeste quondam factili (h) peritida assertio, propter quam synodus facta est, qua etiam merito damnata est, reparabitur.

2. Retractatio illius depositur. —

Dignare igitur hoc, quod queritur, evidenter litteris tuis declarare : non dixisse, aut dicere, vel dicturum, similem esse per omnia Filium Patri excepta innativitate : ne quod perloros litterarum Jovianus diaconus et Martyrius subdiaconus verbo deprecationis suæ ante prædictos dominos meos fratres et coepiscopos nostros Valentem et Paulum asserebant, magis credi-

vitare male fecerant. Et quidem subjecta fidei confessione opposita est blasphemie, quam Osius subscriptione sua ratam facere compulsus est, uti jam meminimus pag. 460 (col. 482 nost. edit.), not. i.

(e) Vix Paulus ac Valens per Juvianum diaconum ac subdiaconum Martyrium didicerunt, eam a Germinio editam esse fidei confessionem, qua superiori Fragmento continetur, cum illum super ea re convenerent. Sed ad ea, quorum maxime curiosi erant, nullo accepto responso, rursus apud Singidunum, una cum aliis congregati has ipsi litteras fecerunt.

(f) In ms. *conventionem*. Legendum esse *conventionem* liquet ex postremis his verbis, *sicut prima conventionem admonitus es*. Tam editi ex ms. Pith. *ad omnes nostros fratres et coepiscopos nostros* : corriguntur ex ms. Sirin. ex quo mox repentinus jactat, pro latot. Interior sic esset oratio : *conventionem facta a dominis... Valente et Paulo admonita Sanctitatis tua noluerit, etc.*

(g) Nic. Faber mavult *sen absolute*.

(h) Haec dubie Ancyranum, quo maxime antore primum Ancyre Filium Patri substantia similem, ac postea Sirinii per omnia similem esse definitum est. Quæ assertio ab Arianis Constantinopoli an. 368 congregatis damnata est.

hile esse videatur, quia per omnia similem esse Filium Patri profitearis. Si enim sic te, sicut optavimus, sentire scriptis tuis manifestaveris; querelam pro injuria a quibusdam clericis tuis Palladio et Gaio fratribus et eoeppiscopis nostris factam (f. facta), licet mulieris, sicut prima conventionem admonitus es, exquirere ad aeternitatem tuam (a) pertinet, illis scilicet praestantibus pro sua temeritate rationem. Haec per Secundianum presbyterum, Pullentium lectorem, et Candidianum exorcistam transmissimus Charitati tuae xv kalendas januarias (anno 366), Gratiano nobilissimo P. et Dagalaifo cons., exemplum penes nos retinentes.

FRAGMENTUM XV (Alias 1 partis).

INCIPIT RESCRIPTUM (b) GERMINI AD RUFIANUM, PALLADIUM, ET CETEROS (AN. 367).

Dominis Fratribus religiosissimis Rufiano, Palladio, Severino, Nieha, Helodoro, Romulo, Muciano et Stercorio Germinius In Domino salutem.

1. *Filium Patri per omnia similem esse et traditione et Scripturis doceri.* — Vitalis V. C. (c) militantis in officio sublimis Praefecturae relatione comperimus, desiderare Sanctitatem vestram, significari **707** vobis aperte quid est, quod de fide nostra Valentii, Ursacio, Gaio et Paulo displiceat. Necessarium duxi, his litteris patefaciendam Sanctitati vestrae, et id, quod in vobis ipsis ab initio esse confido, dicere. Nos hoc quod et a patribus traditum accepimus, et divinis Scripturis quod semel didicimus, et quotidie docemus, Christum Dei filium Dominum nostrum per omnia Patri similem, excepta inaktivitate, Deum de Deo, lumen de lumine, virtutem de virtute, integrum de integro, perfectum de perfecto, ante secula et ante universa, quae intelligi vel dici possunt, genitum, cujus nativitatem nemo scit nisi solus Pater, ipso Filio adserente: *Quia nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Matth. xi, 27); per quem facta sunt omnia, sine quo factum est nihil, secundum divinas voces ipsius Salvatoris nostri Filii dicentis: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. v, 18); et iterum, *Quaecumque enim Pater facit, haec et similiter Filius facit* (Ibid., 19); et iterum, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et iterum, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9); et iterum, *Quomodo Pater vitam habet in semetipso, ita dedit et Filio vitam habere in seorsipso* (Joan. v, 26); et iterum, *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit, ita et Filius quos vult vivificat* (Ibid., 21); et iterum, *Creditis in Deum, et in me credite* (Joan. xiv, 1); et iterum, *Neque enim Pa-*

(a) In ms. Sirm., non pertinet illi scilicet.

(b) Non ad superiorem epistolam, quae Valentis, Ursacii, Gau et Pauli, non Rufiani, Palladii, etc., nomine inscripta est, quaeque non per Vitalem, sed per Secundianum, Pullentium et Candidianum est data. Illud tamen hinc occasionem praebuisse concludendum est: ut qui se epistola sua exemplum penes se retinere superius testati sunt, illud subinde publicum fecerint. Quod facti Rufianus, Palladius,

ter iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem (Joan. v, 22, 23); et iterum qui Pater dixit, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. i, 26), nec dixit, ad imaginem tuam, vel, ad imaginem meam, ne aliquam dissimilitudinem in Filio sui divinitate demonstraret: sed propterea conjunxit, ad imaginem et similitudinem nostram, ut Filium suum sibi similem per omnia Deum manifestaret. Iterum Evangelista, *Vidimus gloriam ejus, gloriam quam unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate.* (Joan. i, xiv.) Et Apostolus ad Corinthios, *In quibus Deus hujus saeculi excavit mentes infidelium, ut non resplenderet illuminatione Evangelii gloriae Christi, quae est imago Dei* (II Cor. iv, 4). Et iterum idem Apostolus: *Et transtulit nos in regno filii charitatis suae, in quo habemus redemptionem et remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae* (Coloss. i, 15 et seqq.). Et iterum idem Apostolus: **708** *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus* (Philip. ii, 5 et seqq.). Quis non intelligat, quia quemadmodum secundum servi formam vera fuit caro nostra in Christo; ita et in Dei forma vera sit divinitas Patris in Filio? Et iterum: *Videte ne quis vos seducat per philosophum et inanes fallacias secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Coloss. ii, 8). Si ergo omnis plenitudo divinitatis inhabitat in Christo, jam non ex parte similis et ex parte dissimilis, sicut nunc asserunt, qui propter contentionem suae libidinis retrorsum abeuntes, semetipsos a nobis averterunt.

2. *Quae in contrarium afferuntur uni explicanda.* — Num quod putant se pro magno de divinis Scripturis proferre, ut dicant Christum facturam et creaturam: e contrario nos secundum Scripturas dicimus viam, et januam, et lapidem offensivum, et petram scandali, et fundamentum, et brachium, et manum, et sapientiam, et verbum, et agnom, et ovem, et pastorem, et sacerdotem, et viem, et diem, et alia. Sed haec omnia sic intelligimus et dicimus, ut virtutes et operationes sibi Dei intelligamus, non ut divinum ejus ex Patre nativitatem hujuscemodi nominibus comparemus; quia ex nihilo omnia per Filium facta sunt. Filius autem non ex nihilo, sed ex Deo patre est genitus.

3. Valens inconstantia, et fidei a Nario Arctusio

Severianus ac socii, ab ipsomet Germinio reseire desideraverunt, quid in ipsis fide Ursacio, Valentii, Gau et Paulo displiceret illis hoc rescripto factis: quod proinde aliquanto post praedictam epistolam, hoc est, non longe post annum 367 infra, missum sit necesse est.

(c) Editi ex ms. Pith., auct: ubi ex Sirm. restitutum est, id est, *pri clariorum*. Simile mendum ex eodem ms. Sirm. jam castigatum est Pragae, xv, n. 3.

edita occasio. — Miror autem prædictum Valentinum aut oblitum esse, aut certe subdole dissimulare, quod in præteritum gestum definitumque sit. Nam sub hunc memorat Constantio imperatore, quando inter quosdam cæperat esse de fide discussio, in conspectu ejusdem imperatoris, presentibus Georgio episcopo Alexandrinorum Ecclesie. (a) Patratio Pelusiinorum, Basilio episcopo tunc Anquiritano, presente etiam ipso Valente et Ursacio, et (b) mea parvitate, post habitam usque in noctem de fide disputationem et ad certam regulam perductam, Mar-

(a) Vocem *Patratio*, que prius deerat, supplementis ex lib. II Socratis, cap. 29.

(b) Sic legendum esse sentiebat, non ut prius, et in ea prævitate, cum sententiam nostram ms. Sirm. confirmavit.

(c) Ita emendandum esse constat, licet antea obtinuit *ejectum*. Quamquam sit illa fides a Marco dicta, ubi, quando et qua occasione edita sit, nuces paucis est disserendum. Cum Sirmii editum fuisse facie deprehenditur ex verbis Socratis lib. II, cap. 20 et 30, quamvis ibi tres conventus Sirmienses confundens, multa veris falsa intermiscet. Nam cum vere scribat synodum anno 354 Sirmii adversus Photinum esse celebratam; falsum est quod ait, et interfuisse Georgium Alexandrie episcopum, quippe qui hunc civitatis anno duntaxat 359, præfectus est. Deinde cum veritatis consentaneum sit quod memorat, in eo conventu Sirmiensi, in quo Georgius Alexandrinus presens aderat, a Basilio Ancyranæ acerrime fuisse disputatum; illi tamen concedendum non est, Basilium certaminis quidquam cum Photino fuisse, si quidem hunc jam longe antea deposito Germanio successerat. Vere etiam audierat Socrates formulam fidei in prædicto conventu a Marco Arethasio dictatam; sed hoc falso ad fidem contra Photinum scriptam retulit, in qua nusquam occurrit primarium illud decretum, *similem esse per omnia Patri Filium*.

Jam vero convenit inter omnes, conventum de quo hic agitur post Ancyranam synodum anni 358 fuisse habitum. Neque minus constare debet, nihil in eo de Photino actum, sed totam Basilii disputationem adversus Sirmienses blasphemie auctores ac lautores existisse. Ex libro autem de Synodis certum est, Basilium aliosque Orientales anno 358, Ancyra Sirmium properantes illi Valentinum ac socios coegisse, ut fidei ipsi proposita subscriberent, ac damnarent quod paulo ante legerat. Quod non sine magna partium contentione factum nemo infleas vult. Neque negabit quisquam, Basilium ac socios, cum Ancyra ante Pascha convenissent, Sirmium ante Pentecosten pervenire potuisse. Quocirca quod apud Epiphanium hæc. lxxiii, p. 22, habetur de subscriptione Valentis nocte *Pentecostes jam illucescentis*, ad coactam illam subscriptionem commode referas, quam Sirmii Ancyranæ synodi legati a Valente ac sociis extorserunt. Quod si ita est, hic Germanus de formula anno 358 edita sermonem habet. Epiphanium enim quod nocte *jam illucescentis Pentecostes*, hoc item narrat factum esse, quando fidei subscriptum *qua Filius per omnia Patri similis esse definitur*. Alia præterea succurrunt in hujus opinionis gratiam.

Piura tamen favent sententiæ Nicolai Fabri, qua existimat eam a Germanio indicari formulam, que Sirmii, imperatore presente, et kal. jun. Eusebio et Hypatio coss., edita est, et ab Athanasio, lib. de Synod. p. 875, inserta. Primo enim in eam convenit dies ab Epiphanio notatus. Nam Eusebio et Hypatio coss., hoc est 359 anno, Pentecostes vox in xi kal. jun. incidit. Deinde cum scribit Epiphanium, Valentinum professionis illi editæ exemplum habere voluisse

A cum ab omnibus nobis (c) electum fidem dictasse, in qua fide sic conscriptum est: *Filium similem Patri per omnia, ut sanctæ dicunt et docent Scripturæ*; cuius integræ professioni consensimus omnes, 709 et manu nostra subscrripsimus. Si autem unum aliquid spiritus hujus inani suggerit, ex aperto ad hæc scribere non possumus. Nam ut nos professi sumus de Scripturis per omnia similem Filium Patri, excepta innavitate; exponant et illi de Scripturis, quemadmodum parte similis sit, parte dissimilis.

4. Et ideo, Fratres dilectissimi, hæc intrepidanter

quod ad Ariminensem synodum deferret; Ariminense concilium tuum in proximo fuisse significat. Et hæc ipsa quidem a Valente et sociis Ariminensi synodo est proposita, que Eusebio et Hypatio coss. vulgata est. Demum in hac legitur *Filium Patri per omnia similem esse, ut sanctæ dicunt et docent Scripturæ*.

B Sed cum in ea ipsa etiam subterfuge silentium decernatur; ægre intelligitur qui Basilius hunc definitioni consensisset. Reponi quidem posset, eam hunc Valentinum inter et Basilium nata esset controversia, quod ille substantiam silentium, hic Filium per omnia Patri similem vellet; cum a Marco ita sedatam esse, ut quod vellet uterque, in una eademque ecclésiæ reperiret. Sed apud Epiphanium loco laudato perspicua est, neque etiam tunc Basilium consensisse, ut substantiam nomen taceretur, sicut ex Seleuciensis synodi gestis constat, cum illud postea constanter retinuisse. Præterea qui credit hoc nomen a Marco Arethasio suppressum, quod cum cæteris Orientalibus prima Antiochena formulae adhaerebat, in qua, ut notat Sozomenus, lib. IV, c. 16, substantia asserbatur? Quomodo non satis sibi constat Sozomenus, cum lib. IV, c. 16, inquit, solos Ancyranorum principes formulæ ejus auctores esse, que Sirmii an. 359, edita est; et tamen cap. 22, conceptis verbis testatur eos, quibus in Seleuciensis synodo placebat ut substantiam nomen et medio tolleretur, præterdixisse formulam fidei, *quam paulo ante Marcus Sirmii composuerat, quam tum illi susceperant episcopi qui tunc erant in Comitatu, tum Basilii episcopus Ancyrae*.

C De Sirmiensi formula restat querendum, quam Constantii edicto suppressa sit. Multi cum Socrate, lib. II, c. 50, ac Sozomeno, lib. IV, c. 6, hinc ad secundam referendum esse existimant. A quibus percontari libet, quando præter illi auctores laborasse et illius exemplaria ex omnium manibus eripere? an statim atque edita est? Sed etiam post in Gallias missa est. An postquam Ursacius ac Valens Ancyranæ synodi decretis subscribere coacti sint? At hoc certe Hilarius silentio non præterisset in libro de Synodi, quem et post formulæ hujus editionem, et post coactam illam Ursacii ac Valentis subscriptionem composuit. Neque vero hoc consilium Ariminense tempore factum dixerit: quo nimirum Valens ac socii doctrinam in illa concilio revocare atque confirmare cogitabant. Verius itaque juxta Athanasium, lib. de Synod. p. 908, dixeris, Valentinum et socios, cum proposita Ariminensi concilio tertia formula ob consules in ea prænotatos ab omnibus irrisi essent, apud imperatorem effecisse, ut ereptis exemplaribus tollere possent unde omni probo ac pudore suffici fuerant. Substantia igitur consilium nominibus, necnon vocabulis in omnibus, que ipsis valde incommoda, Sirmii pro tempore invitè tergiversantesque susceperant, eandem formulam et Nicææ in Thracia, et Arimini ac Seleuciæ subscribendam curarunt. Cui sententiæ in hoc favet Sozomenus, lib. IV, c. 6, quod non dicat auctores Sirmiensi formulæ operam dedisse ut eam prorsus supprimerent, sed *ut emendandam reciperent*. Quod in tertiam, non in secundam convenit

et sine mora vestrae dilectionis ad conscientiam, per Cyriacum officialem, cuius prima inventa occasio est post Carinum diaconem quem ad vos misi, professionem destinavit : **710** ut per vestram quoque vigilantissimam devotionem apud Deum universa fragilitati intimetur, ne quis fallacis diaboli laqueis

A ignorans implicetur. Jam vestra est unanimis, rescribere mihi quid vobis sanctus Spiritus suggerat. Sanctissimo Charitati Vestrae, me huic epistolae, propterea quod manus dolerem, subscribere non potuisse : subscribendum autem mandasse fratribus et com-presbyteris nostris Innocentio, Octavio et Catulo.

711 712 FRAGMENTA EX ALIIS SANCTI HILARII OPERIBUS IN VETERIBUS MONIMENTIS RELICTA.

—  —

Ex tractatibus (a) in Job.

I. Tanta enim et tam admirabilis in vos misericordia Dei bonitas est, ut per quem in Adae offensa generositate primæ et beatæ illius creationis amisimus, per eum rursus id quod amissimus obtinere mereamur. Tunc enim diabolus invidens nocuit: nunc autem, cum nocere nititur, vincitur. Movet enim per infirmitatem carnis nostræ omnia potestatis suæ tela, cum ad lasciviam accendit, cum ad ebrietatem illiciti, cum ad odia stimulat, cum ad avaritiam provocat, cum ad cædes instruit, cum ad maledicta exacerbat. Sed cum per firmitatem animi horum omnium subreptentia incentiva reprimuntur, emundamur a peccato per hujus victoria: gloria; dicitur enim ita est: *Aut quomodo se emundabit natus ex muliere (Job xxv, 4)?* Quia non exstante hoste, non erit bellum: cessante deinde bello victoria decrit. Collidentium autem adversus nos vitiorum victoria non adepti, non erit emundatio ulla vitiorum: quia his insidiis corporis nostri pirata victio, collectantium adversus nos passionum concertatione purgamur. Memores igitur et conscii illa ipsa corpora nostra omnium vitiorum esse materiem, per quam polluti et sordidi, nihil in nobis mundum, nihil innocens obtinemus; gaudeamus nobis esse hostem, in cuius concertatione quondam concertationis nostræ bello dimicemus.

Item (b).

II. Quas Job litteras legerat, ut abstineret se ab

(a) Fragmentum hoc laudat Augustinus, et quædam præfatione sic explicat lib. II contra Julianum, c. 8, n. 27: *In quadam vero homilia de libro sancti Job, attende quid dicat, quemadmodum ipsius diaboli adversus nos indiescens bellum ex hoc fieri asserat, cum ea mala quæ in nobis sunt, excitat contra nos: quod in nostram fieri utilitatem vult docere, convertere scilicet divina misericordia militiam diaboli ad purgationem nostram. Tanta enim, etc.*

(b) Ex isdem homiliis in Job excerptum esse liquet hoc alterum fragmentum, quod Hilarii nomine, tacto operis titulo, promissitavit Pelagus, ac deinde commemoravit et exposuit Augustinus, lib. de Nat. et grat. c. 62.

(c) Hoc fragmentum cum subsequente Cassiano

B omni re maligna, quia Deum sola mente vitii non admixta venerabatur? Deum autem colere, justitiæ proprium officium est.

*Ex (c) Proœmio expositionis Evangelii in
Matthæum.*

III. Erat namque primum necessarium nobis, ut unigenitus Deus nostri causa homo, id quod tum non erat, gigneretur.

Item ex eodem.

IV. Tertium deinceps illud congruum fuit, ut quia Deus homo genitus in mundo, etc.

De (d) expositione epistolæ ad Timotheum.

V. Nam et cum dicit Scriptura, *homo Christus*, (I Tim. II, 5), et cum dicit, *Christus mortuus est* (Rom. VIII, 34), et cum dicit, *Verbum caro factum est* (Joan. I, 14); non est spoliandus per fraudulentiam legentis expositionibus suis sermo. Nam ubi *homo Christus est*, præcedit, *Mediator Dei atque hominum*: ut ex utroque, Deo et homine, unus subsistat; sitque inter hominem et Deum medius, confessione in se utriusque naturæ. Ubi vero *Christus mortuus est*, subjicitur, *Qui resurrexit, qui est in dextera Dei*. In morte ejus carnis nostræ infirmitas est, in resurrectione virtus ejus, in concessu Dei dignitas.

713 *Ex libro (e) ad Constantium imperatorem.*

VI. Filius Dei factus homo Deus est..... Deus

D dehemus, quæ quidem lib. VII Incarn. c. 24 (utinam paulo fusiora), inseruit.

(d) Titulus hic etsi inauditum Hilarii Opus notat, subnexis tamen verbis donatur in hunc modum a concilio Spelensi c. 42: *Sanctus ergo Hilarius in expositione epistolæ ad Timotheum sic loquitur: Nam et cum, etc. (Ite potro Hilarii nostri esse, puto, non dubitet, qui in ipsius lectione prorsus peregrinus non erit, aut etiam qui cum his aliis ipsius verba lib. X de Trin. n. 66, compararit. An vero notum ad Timotheum exponeret epistolam, dubitare per nos licet.*

(e) Hæc Hilarii verba a Celestino Papa I, in concilio laudata esse testis est Arnobius, lib. II de Conflictu cum Serapione ubi et eadem sic adseripsit:

(n) filius hominis factus est (homo enim factus est A
 Deus, non Deus factus est homo), et (f. scilicet) filius
 hominis factus est filius Dei. Superavit enim magni-
 tudo Domini parvitatem servilis formæ: ita ut
 ipsa servilis forma, quam assumpsit, cessaret esse
 servilis per eum Dominum, qui eam assumpsit.
 Si enim qui natura non filii Dei, per ipsum effi-
 ciuntur filii Dei; quanto magis ipse, qui natura filius
 Dei est, hunc cum quo voluntate sua alio virginali
 conceptus et natus est, ita subinavit in Deum, ut in
 ejus nomine omne genu flectatur, cœlestium et terre-
 strium et infernorum, et omnis lingua confiteatur,
 quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei pa-
 tris.

Ex (b) incerto Opere.

VII. *Panem nostrum quotidianum da nobis 714*
hodie (Lucæ xi, 3). Quid enim tam vult Deus, quam ut
 quotidie Christus habitet in nobis, qui est panis vite,
 et panis e cœlo: et quia quotidiana oratio est, quo-
 tidie quoque ut detur, oratur.

(c) Item aliud.

VIII. Ergo cum missus est (Christus) in similitu-
 dine carnis peccati, non sicut carnem habuit, ita ha-

luit et peccatum. Sed quia ex peccato omnis caro
 est, a peccato scilicet Adam parente deducta; in
 similitudine peccati carnis est missus, existente
 in eo, non peccato, sed peccati carnis similitu-
 dine.

Fragmentum (d) dubium.

IX. In quo omnes peccaverunt. In quo, id est, in
 Adam omnes peccaverunt.... Manifestum est in
 Adam peccasse, quasi in massa Ipse enim per pec-
 catum corruptus, omnes quos genuit, nati sunt sub
 peccato.

*Testimonium de Hilarii doctrina circa Spiritus sancti
 processionem.*

Ἡλῆριος ὁ ὁσίος ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἀποστόλου ἐξηγηματι-
 κῶς, περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολόγος, φησὶ, μηδὲμίαν ἐν
 τῷ ἁγίῳ Πνεύματι διπλὴν νοεῖσθαι διὰ τὸν Πατέρα καὶ
 τὸν Υἱὸν τὸ εἶναι παρέχειν οὐδὲν ἄλλο μίαν ἀρχὴν
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρηματίζουσαν: Hilarius in ex-
 plicationibus ad Apostolum, de Patre Filioque theo-
 logicè loquens, ait nullam in Spiritu sancto duplici-
 tatem intelligi, propterea quod Pater et Filius existen-
 tiam illi suppedient; unde ambo unum principium
 Spiritus sancti sunt. En miram atque perspicuam

Hilarius quoque vir oris ingenii scribens ad Constan-
 tium imperatorem de incarnatione Domini sic ait: Fi-
 lius, inquit, Dei factus homo Deus est; et præposteram
 repetit, Deus filius hominis, etc. In vulgatis Arnobii
 inscriptio in Constantium Imp. minime probanda est:
 tum deinde occurrit aliqua menda, quæ ex veteri
 ms. Corbeicensi castigavimus. Ex plurimis autem,
 quæ in dicta Arnobii opere ex eodem codice castigari
 queunt, hoc unum hic notamus, lib. ii, ubi Arnobius,
 laudatis quibusdam Ambrosii versibus, in ins. subjicit,
 Numquid dicit, talis decet partus hominem? Ver-
 bum autem dicit deest in vulgatis, quamvis ad intel-
 ligentiam hujus loci prorsus necessarium. Conferen-
 dum hinc fragmentum cum Tract. Psal. cxliii, n. 7.

(a) Magis placeret, Non Dei filius hominis factus
 est (homo enim factus est Deus, non Deus factus est
 homo): sed filius hominis factus est filius Dei. Hujus-
 modi sententiam Augustinus, Serm. cxxxvi, n. 2,
 notat his verbis: Non ergo, inquit, vobis subrepat quo-
 rumdam sententia minus divitorum in regulam fidei et
 in Scripturarum oracula divinarum. Dicunt enim, Qui
 filius est hominis, factus est filius Dei, qui vero filius
 est Dei, non est factus filius hominis. Hoc ut dicerent,
 quod verum est attenderunt, sed verum eloqui non va-
 luerunt. Quid enim attenderunt, nisi quia humanæ na-
 turæ potuit in melius comminari, in deterius autem divina
 non potuit? Hoc verum est. Sed etiam sic, id est, ne-
 ququam in deterius divinitate mutata, Verbum tamen
 cum factum est.... ac per hoc qui erat Dei filius, factus
 est filius hominis, assumptione inferiori, non conver-
 sione potioris. Apprime quidem solet Hilarius ad ora-
 cula Scripturarum suum exigere sermonem, dum, v.
 g. lib. ix de Trinit. n. 5, de Christo ait: Hunc per
 omnia evangelicæ sermonis modum tenuit, ut se filium
 Dei credi deceret, et hominis filium prædicari admo-
 neret, etc.; et tum 3: Ipse ex unitis in idipsum naturis
 utituræ utriusque res eadem est; ita tamen, ut neutro
 careret in utroque, ne forte Deus esse homo nascendo
 desineret, et homo rursum Deus manendo non esset.
 Plura in promptu sunt: sed pleribus non eget, cui
 jam Hilarii lectio familiaris est. Igitur in allato illius
 fragmento alius quidam latet obstusior sensus.
 Quippe cum Hilarius triplicem in Christo statum dis-
 tinguat, primum ante suscepam carnem, alterum in

carne mortali, postremum qui resurrectionem ipsius
 excepit; ita cum in secundo stato Deum et hominem
 passim proficitur, ut in tertio hominem in Deum
 transiisse sensu a nobis sæpius explicato dicat. Unde
 allatus locus totus esse videtur de glorioso Christi
 statu, ad quem pertinet subjectum Apostoli testimo-
 nium. Et quidem qui in Psal. cxliii, n. 4, in Verbo
 assumente carnem formam Dei ita exinanitam dicit,
 ut totus in forma servi sit, procul abest ut servilem
 formam per susceptionem Verbi servilem esse cessa-
 se prædicet. Qui igitur illum hic rationem reddere
 existimat cur una in Christo subsistentia sit, senten-
 tiam illius non satis videtur assecuti.

(b) Vel ex hominibus in Job, vel ex perditis tractati-
 bus in Psalmo excerptum est, quod a concilio Tu-
 letano iv, c. 10, sic memoratur: Sanctus Hilarius dicit:
 Panem nostrum, etc. V. Ambros. lib. v de Sacr. n. 25.

(c) Hæc verba non sine Hilarii elogio sic celebrat
 Augustinus, lib. i cont. Julian. c. 3, n. 9: Ecclesie
 catholicæ adversus hæreticos acerrimum defensorem
 quis ignorat Hilarium episcopum Gallum? Qui cum de
 Christi carne ageret, attende quid dixerit: Ergo cum
 missus, etc. Eadem rursus indicat libro subsequenti
 cap. 4: Et ideo venerandum Hilarius, ex peccato esse
 omnem carnem, non concutus est dicere: sed num-
 quid ideo negavit ex Deo? verum ea unde excepere-
 rit, non declinavit. Non enim crediderim, librum hic
 indicari, cui titulus de carne Christi facti; sed tantum
 lectorem admoneri, Hilario in eo loco de carnis
 Christi prerogativa esse sermonem. Similis sententia
 occurrit, lib. x de Trinitate, num. 25.

(d) Subjecta verba occurrunt in commentariis Am-
 brosius adscriptis in epistolas Pauli Rom. v. Ea tamen
 cum Augustinus, lib. iv contra duas epist. Pelagian.
 c. 4, ita profert, Sic sanctus Hilarius intellexit, in
 quo omnes peccaverunt, etc., hæreticam sententiam
 refellere voluisse videtur S. Hilarii Pictavenis aucto-
 ritate. Et merito quidem existimetur commentarius
 illos nunquam legisse; cum alias etiam plura in iis
 exteget Pelagius adversa, nec tamen quidquam aliud
 ex eis adversus illum adducat. Itaque cum in hoc frag-
 mento phrasim Hilavianam non satis internoscimus,
 illud veluti dubium propinuis

tanti Patris contra schismaticos Græcos doctrinam de Spiritu sancti processionem ac Patre Filioque tanquam unico principio! Jam vero sanctum Hilarium commentarios scripsisse in Pauli Epistulas affirmabat

Hispanense continens II, can. 15, apud Aquirrium, tom. III, p. 355: nunc ecce ex eo perditio opere frustrum splendidum a Græcis servatum. (Ex Spirit. leg. Rom. tom. VI, p. 73.)

APPENDIX.

JOANNIS CHRYSOSTOMI TROMBELLI IN SEQUEMTEM HILARII EPISTOLAM PRÆFATIO.

CAPUT PRIMUM.

In quonam codice reperta, et eunim (nostra auidem sententia) tribuendu sit ea, quam nunc vulgamus epistola.

1. Si ex diligentia, quam in perlustrandis Bibliothecarum nostræ codicibus adhibui, fructum non leuem retuli, quam superiorem libellum reperi, multo uberiores sane sum assecutus, dum nobilem epistolam, quam tibi, humanissime Lector, exhibeo, in membranæ codice Hieronymi epistolas, et opuscula complectente inveni (a). Nolin tamen illam Hieronymo tribuas; stylus enim eam Hieronymo abjudicat, atque adeo Ambrosio, et Augustino, quos nempe longe diversam scribendi rationem fuisse consecutos, manifestæ res est. Latine primitus scriptam, non ex græco conversam epistolam hanc, ostendit locutio ipsa nihil græcitatatis habens: fatuum quoque scriptorem inuita ea Scripturæ versio, quam sequitur: quippe aut *Italica* ipsa est a veteribus sæpe laudata, aut alia *Italica* affinis, ipsa quoque a veteribus Latinis Patribus sæpe adhibita. At cum præter Hieronymum, Ambrosium, et Augustinum (quos quidem hujusce epistolæ auctores fateri veiat, uti diximus, scriptio ipsa), multi fuerint latini Patres, qui litteras scripserint, inquirendum est nobis, cui epistolam hanc tribuamus

2. Antequam Vulgata Bibliorum interpretatio ab Ecclesiis reciperetur, eam fuisse compositam, compositissimum puto, differt enim plurimum a Vulgata

(a) Codex iste in vetusto inventario est positus n. 21. Nunc vero est in pluteo IV ad lævam in parte superiore piutei, hinc ut vero a libro, quem Hieronymus *adversus Jovinianum* scripsit. Hanc, quam edimus, epistolam habes, pag. 118.

(b) Nonnullas epistolas fuisse ab Hilario conscriptas, docet Hieronymus, lib. de *Viris illustribus*, cap. 10, his verbis, *nonnullæ ad diversas epistolæ*: Hilari enim et Eusebii Vercellensis Epistolas de scriptoribus Illorum temporum disserens, tantummodo memorat: sed expresse ad docet Sulpicius Severus, libro II hystor., cap. 57: *Hilarius (inquit) centenarius major (ut S. Hilarius in epistolis referi) deliravit.*

(c) Vide quæ docet Baronius ad annum Christi 356.

3. Ea versio, quæ in epistola hæc allegatur. Præit ergo sæculum septimum, quo scilicet tempore in Ecclesiis Occidentalibus fere omnibus Vulgata invaluit. At quarti sæculi scriptorem satis indicat summa diligentia, et enixum studium, quo Verbi divini consubstantialitatem atque æternitatem stabilire studeat, et inculcare, ideoque Arianos, et Semiarianos rehellere: præterit vero hæreses demeritis exortas, atque adeo Mæcedonianam ipsam Semiarianorum tempore celebrem; imo de Spiritu Sancto loquens iis utitur locutionibus, quæ postquam hæresis ea viguit, a viro Catholico, qualis procul dubio est scriptor noster, adhiberi non potuissent. Scripta itaque est epistola hæc, antequam Mæcedoniis novam hæresim conderet. Inter eos porro, quos per ea tempora epistolas scripsisse novimus, et Verbi divinitatem atque æternitatem vindicasse, eminent Hilarius Pietavienensis (b), et Eusebii Vercellensis (c). At si quis epistolam hanc cum iis comparaverit Eusebii epistolis, quas Baronius vulgavit, manifesto videbit, eam ab Eusebii stylo abesse plurimum, accedere autem ad eam loquendi rationem, quam Hilarius in libris suis consecutus est: atque adeo in eo tantummodo ab iis differre, quod si in parte oratorio stylo compositi, elaboriores sint, ac sublimiores; epistola vero hæc humilior, tametsi orato, ac multum ex cultu conscripta sit: quod mirum non est; longius modum enim loquendi genus epistola illi congruit, quæ in Ecclesiastico conventu ad plurimorum orationem legenda foret (d). Neque sane auctore illo indigna est, de quo hæc Hiero-

3. n. 92 et sequent. et præfationem ad editionem Veronen. Hilarii pag. 8, n. 24.

(d) Homine scribendi genus interdum in epistolis suis persecutus fuisse Hilarium, tradit his verbis Baronius, de epistola Hilarii ad filium loquens ad an. 353, n. 71: *Videns in ea ritum sanctissimum, pariterque eloquentissimum, stylum cum natura sublimem inclinare puella, et de industria humilem reddere, atque ad persuadendum facilem, simplicibusque Virginis auribus accommodare.* Illas vero epistolas quæ ad eundem finem scribebantur, ut in ecclesiasticis conventibus publice legerentur, ornatas fuisse, ac exultas, is facile fatebitur, qui ad hujusmodi litteras (de quibus aliqua mox dicemus) animum advertet.

onymus tradit (a) : « S. Hilarius Gallieano enthurno A attollitur, et quam Græciæ floribus adornetur, longis interduum periodis involvitur, et a lectione simpliciorum fratrum procul est. » Neque in ea desideramus libertatem, ac nitorem, quem in Gallorum Scriptorum elucubrationibus entere alibi testatur idem Hieronymus (b). Denique, ne multa proferam, in hac sane epistola se prodit is, quem disertissimum fuisse evincunt illa ejusdem pariter Hieronymi verba (c) : *Nec disertiores sumus Hilario* : quippe qui, teste hic quoque Hieronymo (d), « Duodecim (trinitarianos) libros et stylo hincitatus est, et numero (e), brevique libello, quem scripsit contra Dioscorum medicum, quid in literis possit, ostendit. » Initium profecto hujus epistolæ valde nobile est, nec minus præstantia quæ sequuntur, sic ut sublimitatem illam, et eloquentiam, B quam in Hilario commendant veteres, in ea quoque facile detegas.

3 Illud etiam in Hilario notarunt Critici, quod voces admodum infrequentis scriptis suis inserat (f) : atque id quidem in hac ipsa epistola occurrit. Quis enim voces has, *initiat, splendescere, sacerdotare, confuerit*, quas hic invenies, iis vocibus annumerabit, quas crebro adhibemus? Quod si explicationis, reique citius illustrandæ causa græcæ voces usurpat in suis libris Hilarius : ex quoptem in Epistola hac occurrit. Si a voce *homousion* ad consubstantialitatem Verbi explicandam quoad potest, cavet Hilarius, citiusque loco explicationes alias in libris suis substituit, ne scilicet de nomine, non de ipsa Verbi consubstantialitate, atque veritate, ac præstantia decertare videatur; id quoque hic peragit. Id pariter in epistola hac observans, quod in reliquis libris suis adversus Arianos disputans religiose observat : ut scilicet eorum quidem errores vehementer redarguat, at neminem nomine appellet; atque ab odioso *Arianorum* et *Semianianorum* vocabulo prorsus absteat. quam quidem ob rem Lucifero Calaritano duplicavit, et plus æquo mitis apparuit. Quid? quod eadem paulo liberiores phrasés, præsertim cum de Spiritu Sancto, de Incarnationis mysterio, et de rerum creatione disserit, quæ in libris Hilarii de *Trinitate* occurrunt, occurrunt pariter in ea, quam evangelium, epistola; sententiæ quoque eadem exstant; nec dissimilis, uti diximus, sermo est : atque id sane fatebitur, qui annotationes, quas eidem epistolæ ad- D jicimus, expendit : eo enim non modica illarum pars respicit, ut adductis Hilarii verbis ostendatur, cum reliquis illius libris epistolam hanc non modo in doctrina, verum etiam interdum in locutione ipsa, verborumque dispositione, ac circuitu convenire.

(a) Epist. ad Paulinum olim. xiii, in Veronensi edit. an. lvm, n. 10.

(b) In epist. ad Rusticum olim iv, in Veron. editione cxxv, n. 6. *Ut libertatem, inquit, gallicæ, nitoremque sermonis*, etc.

(c) In epist. ad Pammachi. et Ocean. olim lxxv, in Veron. editi. lxxxiv, n. 7.

(d) In epist. ad Magnum olim lxxxiv, in Veron. editi. lxxv, n. 5.

Accedit ad hæc affinitas nonnulla nomen Hilarii, et Hieronymi; iisdem enim literis utrumque nomen incipit. Hinc suspicari Hilarii nomen duabus tantum prioribus literis indicatum (Hi) et hinc epistolæ præpositum inducere facile potuisse amanuensem nostrum non admodum fortasse peritum, ut Hieronymo tribueret libellum istum, qui Hilario utique fuerat tribuendus.

4. Atque his quidem conjecturis ducor, ut Hilario Pietaviensi, Ideoque præclarissimo, et valde vetusto scriptori epistolam hanc adscribam. Nolo tamen dissimulare eas, quas mihi vir clarissimus, quique primos in litteraria republica tenere visus est (g), mihi objecit difficultates. Nimirum 1º ad martyrium vult scriptor iste paratos eos, quibus epistola hæc legenda erat. Antiquior ergo Hilario auctor illius est; quippe qui imperatorum Ecclesiam persecutionum ætate vixit. 2º Fateretur epistolæ hujus scriptor, fidem suam fuisse in dubium revocatum. « Et sciant annuli fidei meæ præstitam rationem, et convenire cum Ecclesia recognoscant. » At quis id de Hilario audeat dicere? qui, ut Augustini verbis utar (h), « Ecclesie catholice adversus hereticos acerrimus defensor; catholicus et insignis Ecclesie catholice doctor; et non medioeris auctoritatis in tractatione Scripturarum, et in assertione fidei vir appellatus est. » His scilicet ad hunc modum occurro. Constanti tempore existisse multos, qui propter Orthodoxæ fidei defensionem non modo in exilium missi, verum etiam martyrio functi sint, indubitatis monumentis assequitur. Merito itaque ad martyrium paratos esse cupit hæc fideles noster egregius Scriptor, ad testificandam scilicet sanguine suo Orthodoxæ confessionis veritatem. An non etiam dubitari merito poterat, ne mortuo Constantio ad hinc vetuste superstiti toni adfectum transferretur imperium, eoque regnante incum exagitaretur Ecclesia? Quod si regnum Juliano vis epistolam hanc conscripsit, quam recte ad subeundum martyrium paratos fideles cupiebat Hilarius, quos summum in modum a Gentilibus, quibus palam imperator ipse favet, vexatos novimus?

5. Quamquam porro eas laudes meruerit Hilarius, quibus ab Augustino, Hieronymo, Cassiano, aliisque celebratissimis viris ornatus est, indubitatum est tamen, de illius fide fuisse ab aliquibus nimio plus severis austerisque dubitatum. Id facile fatebitur, qui ad librum ab Hilario ad suæ fidei defensionem adversus Luciferi Calaritanii accusationes compositum, animam adverterit. Legas illum obsecro, et manifesto conspicias coactum fuisse Hilarium, ut fidem suam a criminationibus hujusæ episcopi vindicaret (i).

(e) Duodecim scilicet numero sunt libri de *Trinitate*, ad quos respicit hic Hieronymus.

(f) Erasmus in præfatione preposita editioni operum S. Hilarii.

(g) Ludovic. Muratorius in epistola ad me scripta.

(h) Lib. i contra Julian., cap. 5; lib. ii, cap. 7; et lib. vi de Trinit., cap. 10.

(i) Tomo ii Oper. Hilari. pag. 521

CAPUT II.

Ad quemnam eadem epistola missa sit: quale illius argumentum; et quonam tempore conscripta fuerit.

1. At nunquid questio altera: cui scilicet missa sit hæc epistola. Absit enim illa nostro codice. Episcopum, qui populum regendum paulo ante suscepit, eundemque catholicum, qui instructionem eorum populo legendam ab Hilario poposcerat, indicant ea verba, quæ sub hujusce epistolæ finem occurrunt: « Veniam ante omnes (*fortasse omnia*) a tui populi sincerissimâ sanctitate orans, ut tua Sanctitas, cui peritior via a Deo, et sanctorum comprobata est, in omnibus, in quibus mediocritas mea vel prætermisit, vel inventa melius explanare non potuit, correctæ reformare, et supplere dignetur: aut si probaveris, ut est a nobis opusculum cooptum, te petente, et Deo adjuvante perfectum, non habere quod desit, in unctionibus tam tuis sanctis, quam omnium fratrum memoriam mei habeas. » Atque ea sane verba: « cui peritior via a Deo, et sanctorum comprobata est, a pro-
blum innotuit; doctum quoque, aut certe in dicendo, scribendo edocens aliquanties exercitatum, qui vel sibi minus idens, vel ad conciliandam fidei suæ, et sibi-
que ipsi auctoritatem, vel etiam ut cumulatasimam haberet, quam populo suo traderet, instructionem, eam ab Hilario poposcerat epistolam, in qua et fidei dogmata summam proponerentur, et dirigerentur ad pietatem mores. Quod quidem mirum non est; in magna enim apud omnes æstimatione erat Hilarius (a), quem eximia probitas, miracula edita, doctrina non vulgaris, exsilium quod pertulerat, laboresque, quos pro catholica fide toleraverat, et mira adversus
catholicæ Ecclesiæ hosies constantia summopere commendabant. Aliunde etiam novimus celeberrimos Antistites ab episcopis nuper electis exoratos literas ad eos misisse, quibus populi instruerentur: cujus quidem rei exemplum tibi præbet epistola ea, quam Ambrosius Mediolanensis episcopus Vigilio episcopo nuper electo delit (b): in qua complectitur ea fere omnia, quæ aut perquirere, aut effugere episcopus debet. Nobiliorum porro episcoporum literas in sacris fidelium conventibus fuisse perfectas cum alia multa testentur, tum illi sane liquido ostendit, quod Cyprianus Cornelio papa scribens his verbis docet (c): « Et quamquam sciam, frater carissime, pro mutua dilectione quam debemus, et exhibemus invicem nobis, parentissimo illi clero tecum præsidenti, et sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere

A te semper literas nostras; tamen nunc et admoveo et peto, ut quod alias sponte, atque humanissime laicis, etiam petente me facias, ut hæc epistola mea lecta, si quod illi contagium venenati sermonis, et pestifera seminatiois irrepserat, de fratrum auribus, et pectoribus exuatur, et honorum integra, ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repergetur. »

2. Atque hæc quidem epistola propterea majori in pretio habenda est, quod et perrare invenitur in ipsis veterum libris hujus generis litteræ (d), et ex ipse quæ habentur, incitantia quidem ad pietatem, virtutemque habent, at mysteria fidei, et dogmata aut prosus prætereunt, aut brevissime attingunt. Contra hæc utrumque complectitur, fideique mysteria diligenter explicat: ad virtutes quoque assequendas lævulenter hortatur, et incitat.

3. Quod porro absit a Codice nostro nomen Episcopi ad quem eadem epistola missa est, facit, ut tempus ignoremus, quo ea conscripta sit ab Hilario. quod quidem tempus facile innotuisset, si nomen Episcopi illius haberemus; novimus quippe animum, quo præstantiores saltem per eam ætatem latini Episcopi (ad quorum aliquem epistola illa missa videtur) Ecclesiarum suarum regimen suscepissent.

4. Extremis tamen, quibus Hilarius vixit annis, eandem epistolam conscriptam arbitror. Etenim studium illud, ac diligentia, quam is impendit in illustrando, et lævulenter exponendo catholico dogmate, quo Filius divinitas nobis credenda proponitur, eoque vindicando a subdolis Arianorum, ac Semiarianorum explicationibus, eam ætatem innotuit, quæ omnes Valentis, Ursacii, aliorumque his affinis inachinationes, et malos dolos jam detexerat. Atque in hæc quidem opinione confirmor, quum animum intendo ad eas locutiones, explicationesque, quæ ex libris de Trinitate, et ex Commentariis in Psalmos desumptæ videntur: conjicere quippe ex ea re commode possumus, conscriptis jam evangelicis iis, quos diximus, libris, epistolam hanc fuisse ab Hilario compositam. Atque hæc suspitionem meam comprobant verba illa sub epistola finem posita: *Et sciam amandi fidei meæ præstantiationem, et conventum cum Ecclesiæ renoxorantur*: etenim satis indicant dissidium antea exoritur Hilarium inter, et Luciferum Calaritanum, vocatumque ab eo in dubium Hilarii pietatem, ac religionem, adeo ut coactus sit Hilarius explicationem librorum suorum texere, illiusque præsertim, qui de Synodis, seu de fide Orientalium inscri-

(a) Quanta apud veteres in æstimatione fuerit Hilarius, facile dicimus ex iis laudibus, quibus ab eis ornatus est. Consule obsecro qua: hæc de argumento exhibet postrema editio (*illæ scilicet quam recendimus*) operum S. Hilarii, initio præfationis generalis: et versus *selecta veterum testimonio de S. Mauri*, quæ clarissimus editor ex congregatione S. Mauri edidit (V. tom. II. Op. col. 263, *not. edit.*).

(b) In editione PP. Benedictinorum XIX ea est: *P'opovisti a me institutio tua insignia, etc.*

(c) In editione Baluzii epist. LV, pag. 186, edit. Vinct.

(d) Inter Ambrosii epistolas, duas tantummodo invenies, quæ ad hoc genus spectent: nempe secundam ad Constantium, et eam, quam nuper allegavi, ad Vigilium: nullam vero inter Hieronymi, nullam inter Augustini epistolas. Et porro, quæ ab Ambrosio ad Constantium directæ est, pæ quibus instructionibus repleta est, at paucissima de Ecclesiæ firmitate, et Scripturæ habet: de reliquis vero fidei nostræ dogmatis mentionem vix facit. Ea vero, quæ Vigilio data est, morum instructionem tantummodo respicit, dogmata vero et mysteria fidei non attingit quidem.

bitur. Vide obsecro consensum, de quo loquimur. **A** *vid. de Incarn. cap. 24* propterea a veteribus appellatus esse videtur, quod non modo exemplo, multorumque librorum scriptione Arianis obstiterit, verum etiam quia Episcopos ipsos, ideoque populos eis subjectos episcopis suis instruxerit; eaque ratione *per projectus aliorum creverit* (2). At satis præcænti jam sumus. Ecce itaque Epistolam ipsam.

5. His positis, manifesto vides, quam excellens sit epistola, quam evulgamus, quippe quæ plurima, eaque valde præstantia continet documenta ab eo conscripta, qui *Magister Ecclesiarum* (Vide *Cass. lib.*

de esse Spiritum Sanctum, 23 qui cuncta, quæ Deus per Sermonem fecerit, animaverit, et confirmaverit. 24. Unum esse baptismum 25 quo homines regenerantur in Deo 26. Credendum etiam resurrectionem mortuorum in eadem carne 27. Judicium futurum Dei, quo secundum facta hominis vel malis peccata rependantur (*Codex ms. habet* repentur), vel honorum operum destinata præmia tribuantur 28. Tanta est differentia Judæorum convertentium, et gentilium credentium 29: Quid sit 30 Deus, aut qualis, et quantus; quis esset, et qualis filius Dei, et quis Spiritus Sanctus: Tres enim unum sunt.

SANCTI HILARII EPISTOLA SEU LIBELLUS.

(Numeri annotationes ad calcem epistolæ subjectas indicant)

I. Davi 1 gloriosus 2 in Psalmo (*Ps. xviii, 5*) sic dicit 3: *In universam terram exivit sonus eorum, et ad terminos orbis terræ verba eorum.* Ex hoc igitur intelligi datur, sono ante preparato, id est Fidei principiis, posse ad intima et perfectiora fidei perveniri, ne rudimentis vacillantibus dicatur nobis Domini voce inerepantis (*Luc. xvi, 10*): *Si in modica fidelis non fuistis, quid majus est quis dabit vobis?* Sed quia video certam esse formam, quam egredi non licet, differentia inter Judæos, et Græcos, id est Gentiles 4; prius differentiam edisseramus (*Codex ms. habet*: disseramus): Judæis enim nihil aliud ad veritatem fidei credendum existimo, nisi Jesum Christum filium Dei: per ipsum salvari et genus Israel, et Gentes etiam baptizari in nomine ejus 5: reliqua enim sciunt per legem et Prophetas. At vero gentiles, quibus veras, et major est labor 6, tali admittendi, et docendi sunt ordine 7. Et primo quidem ut ab Idolis, et ab omnibus voluptatibus hominum totis præcordiis recedant: ut amputatis et evulsis radicibus malis, bona possint et religiosa pectoribus seminari 8: hoc est, unum Deum credere: ipsum timere 9. Deinde scire, quod cuncta ipse fabricaverit: et universa mundi vel quæ facta sunt vel ipso jubente, et volente, et faciente considerint 10. Esse corpus Scripturæ: quod autem lex vocetur atque Prophetæ 11 quid hoc indiget 12: quod quidem per homines scriptum sit, non ab hominibus 13? Spiritus enim Dei, qui omnia scit 14, inspirabat homines: sanctos qui loquerentur 15, aut qui destruerent pravitatem, aut qui edificarent fidem, aut spem erigerent, aut judicium comminarentur, aut promissa servarent 16. Deinde credendum illis, Jesum Christum filium Dei 17, per quem cuncta Deus fecerit, et sine quo nihil est factum 18, per quem in principio Sermonem 19, id est rationem 20 universitatis acceptis, apud Deum fuisse. Sic enim gloriosus Evangelista Joannes initiat 21 dicens (*Jo. i*): *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt; et sine ipso factum est nihil* 22. Deinde

de esse Spiritum Sanctum, 23 qui cuncta, quæ Deus per Sermonem fecerit, animaverit, et confirmaverit. 24. Unum esse baptismum 25 quo homines regenerantur in Deo 26. Credendum etiam resurrectionem mortuorum in eadem carne 27. Judicium futurum Dei, quo secundum facta hominis vel malis peccata rependantur (*Codex ms. habet* repentur), vel honorum operum destinata præmia tribuantur 28. Tanta est differentia Judæorum convertentium, et gentilium credentium 29: Quid sit 30 Deus, aut qualis, et quantus; quis esset, et qualis filius Dei, et quis Spiritus Sanctus: Tres enim unum sunt.

II. Sane illud scire convenit prudentiæ vestræ nos de Deo hæc (*Codex ms. habet* hoc) loqui et posse, et scire, quæ aut ipso de se apud homines voluit sciri, aut ea ad quæ homini, permissu ejus, licuit accedere. Non illum in terris quærat homo, aut inter signamenta componat, ne enim similem credat 31: Deum enim vera fides ita semper exposuit: Non natum, non factum 32, incomprehensibilem 33, inextimabilem 34, invisibilem 35, et impassibilem 36: Et ideo solum verum Deum 37, qui quædam generaverit 38, quædam fecerit, disposuerit, ordinaverit 39, exornaverit 40. Optimum, justum mandare Judicem 41. Et ideo inexcusatus est omnis homo, qui factorem suum non agnovit 42 in tempore agnitionis 43, habiturns post exitum Judicem justum: qui non suo tempore converti se putaverit: sed ex præterito 44. Hæc fas est de Deo credere 45. Hæc qui crediderit, abstinet se ab omni injustitia 46. Bona et justa operata aternam requiem habebit in vita 47.

III. Habentem 48 Filium: non statim ut homines procreati sunt, ita dicere me æstimes generatum 49; sed ut delect de Deo credere, et Deum filium habere ex se quidem natum 50 non divisa ejus substantia, nec majestatis ejus divisa substantia; ac per hoc passibilis videatur 51. Nec de ore sermonem nostri similes esse prolatum: ut litteris et Syllabis constet: nec filius Dei compositus, ac per hoc dissolubilis teneatur 52. Nec ex nihilo, sicut reliqua facta sunt, ne

rum; et inter procellas persecutionum ita immobilis perstitit, ut per invicta: fidei fortitudinem etiam Confessoris reperit dignitatem. *Cassian. lib. vi de Incarn. cap. 24.*

(a) Hilarius vir virtutum omnium, atque ornamentorum; et sicut vita, ita eloquentia insignis; qui et magister Ecclesiarum, et sacerdos, non per sua tantum merita, sed etiam per profectus crevit ali-

similis et aequalis et ceteris, qui facti sunt 55, jungeretur : sed sicut ipse scit qui generans, et ipse qui generatus est : ipso Domino in evangelio dicente : *Nemo novit Patrem nisi Filius : neque Filium quis novit nisi Pater* (Matth. xi, 27). Item in Scripturis legitur : *Mysterium meum mihi : mysterium meum mihi* (Isa. xlv, 16) 51. Et re vera absconditum esse deest de generatione illa, in qua nullus interfuit : nec momentum quidem temporis 55. Ante secula enim, et antequam suscipi quis auderet, natus est filius Dei sine temporibus 56 : quod græca lingua *Acharon* dicitur 57 ; semper enim filius, quia semper pater 58 : nefas est enim Deo aliquid assignare postmodum, quod ante non habuerit : cum Deus semper perfectus sit 59. Ut etiam quod propter nos postmodum fuerit fabricatum 60, apud illum jam fuerit et si non in substantia, plena dispositione 61 : Non minus enim erat impotens simul omnia facere 62, sed ut ordinata et gradatim disposita universa pro suo gradu et honore obsequerentur : et ne passiva et inertia inter se antiquiora inhonorifica permanerent 63. Nam si quæ nostri causa a Filio Dei nativitas suscepta est, incomprensibilis est, non nudata abortibus ; quanta magis 64 illa, quæ nulli nisi Deo Patri et sibi soli est cognita ? Nam Gabriel angelus ad Mariam ita loquitur sicuti Evangelista testatur : *Spiritus Domini supererat in te : et virtus Altissimi obumbrabit tibi* (Luc. i, 35) Quod obumbratur, absconditur : nec omnibus notum est. Ergo si hæc nativitas, quæ nostri est causa decepta (*Legendum videtur* : disposita), nobis incognita est : quanto magis illa quæ a nobis longe remota est 65 ? Et quid dico a nobis, et non ab omni cœlesti creatura 66 ? Sufficit ergo hoc, quod vidimus, quod divinitas nosse nos voluit. Nec ultra cognitio purrigenda est, ne sacrilegus inquisique teneatur, quisquis concessos (*Codex ms. habet concessus*) terminos fuerit cognitionis egressus 67.

IV. Christum igitur acceptum 68 Dei Filium initio 69 Sapientiam (I Cor. i, 24, *Dei virtutem, et Dei sapientiam*) veram 70 ; Sermonem, id est rationem 71, spiritum (Joan. iv, 24, *Spiritus est Deus*, etc.), viam (Joan. xiv, 6), lucem (Joan. i, 9, et versus iii, 19), brachium (Is. lxi, 1, et Joan. xii, 30, *Et brachium Domini cuius revelatum est*) fortitudinem, (b) virtutem (I Cor. i, 24), veritatem (Joan. xiv, 6), pacem (Joan. vi, 35, 48), vitam (Matth. ix, 17, et Joan. xv, 1, etc., *Ego sum vitis vera*), Vitam (Joan. i, 4, et xiv, 6, et alibi sæpe), Ostium (Joan. x, 1, 2, 7, 9), pastorem (Ibid., 14, etc.), et alia plurima 72, quæ propter homines sunt 73 : et omnes in illo vivunt 74 : quæ inquisque per processum temporis Scriptura edocente perdisces 75. Si igitur Dei Filium cognitum confitemur : per ipsum Deum Patrem seimus et sæcula visibilia, et invisibilia condidisse : Non enim fas est ex Deum operatum credere, ex quo mundos geni-

turæ suæ idem nativitatis initium sumpsit, aut cessasse et desisse credendum est post mundi fabricam : cum Dominus loquatur et dicat : *Pater deus usque nunc operatur* (Joan. v, 17) 76. Otiæ illi vel antea, vel postmodum requiem illi assignat quisquis illum infatigabilem nescit : et ignorat quod nihil illi semper acciderit, sed semper sit 77 : quod græca lingua *ἀωρατος* vocat : et in omnibus semper sit spiritus perfectus 78.

V. Etsi igitur plurima quæ per Filium fecerit 79 quorundam aut sola nobis nota sunt nomina, aut nec ipsa sunt cognita. Quanti enim sunt throni ? quante potestates ? quante dominationes ? quanti principatus ? quanti spiritus ? quanti Angeli ? quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit 80 ? Quamvis etiam claritatem potamus esse in invisibilibus, nec extimare passimus, cum in his quæ nobiscum sunt, admiranda sint omnia 81. Inter omnia enim etiam mundus, quem conspiciamus, per Filium fabricatus est 82. Et quidem lucem, quæ cætera fierent perspicua, esse jussit, et fecit : cui diem nomen imposuit (Gen. i, 5, 4). *Tenentibus noctis* addidit nomen (Gen. i, 5). Deinde *firmamentum*, quod inter aquas depulsaret, ostendit : quod *Caelum* voluit nuncupari (Gen. i, 6, 7) : neve terra 83 visu cœlestibus misceretur : sed esset quod inter humana et divina discerneret. Jam eam ex nihilo materias ipsas, ex quibus omnia fierent elementa, condiderat. Post hæc aquas in unum congregari et convenire præcepit : ut *Arida* monstraretur (Gen. i, 9). Nec quæque sunt privata nominibus. Nam congregatas aquas vocavit *mare* (Gen. 1, 10), separatas *aridas terræ* vocabulum voluit possidere (Gen. i, 10). Sed hæc miris instructa vilebantur. Benignam itaque fecunditatem his addidit, et decorem (Gen. i, 11 seq.). Et miro modo illam primo generare præcepit, quæ novissimo fuerat fabricata 84. Non ordinem turbans, aut ignorans facturæ suæ : sed voluit postremo habere primum aliquid, ne in omnibus præceret extrema 85, et priores secunda conjunxit, ne prima inferiora contemnerent 86. Sic Dei filius Deus artifex Patre jubente moderatus est 87, ut ordinem mutando, dispositionem melius ordinaret. Namque terras omnia pabula, lignaque cum suis seminibus rediivis imperavit educere (Gen. i, 11, 12), cœlumque luminaribus, id est Sole, et Luna, et Stellis ornari (Gen. i, 14), quibus aut dici, aut metis fines ostenderet, aut signis rusticis, aut nauticis eroliret (Ib. et vers. 16). Maria quoque inclusa in terra limitibus (Job. xxxviii, 8, etc.) sua animalia procreare mandavit (Gen. i, 20, 21) : anima videlicet ipsas materias animaverat, ut nascentibus postmodum animantibus animas commo- darent 88. Sed quo fecundiorum faceret (*Codex ms. habet fecerat*) terram (Gen. i, 24, 25), post pabula, post ligna fructifera, post universa semina, quadrupedum genus, ferarum, et serpentium viva omnia et animata jussit ejicere (Ibid.) 89. Nec mora in his omnibus 90 quippe quum Deus Pater jussisset, Filii virtus ipsa sine preestimatione imperium capere-

(a) Quod plurimi ad Christum referunt. Vide Calmet in locum hunc.

(b) Vide Calmet in superiorum locum

sebat. nam cum jussione et opus adstabat 91. Sed quoniam multum intererat subfœcundare terrena 92, et post divina, humana deerant; hominem fecit, qui non totus esset e cœlo, nec tamen de terra totus 95 iterum nasceretur 94: quippe corpus ex omni limo terræ formavit (*Gen. ii, 7*) 95, spiritum concessurus et cœlo (*Ibidem*) 96: et cum omnia jussione Patris Sermone obsequente formata sint 97, in hominis fictione etiam ipse Pater fabricator accessit 98, ut ad immortalitatem non præscriberet terra, si immortales manus constituerent hominem 99. Concessit etiam ut homo Dei imaginem portaret in terris 100, daturus postmodum similitudinem, si imago servaretur illæsa 101. Ad imaginem non putes esse formam hanc hominis exteriorem factam. Absit. Quis enim credat Deum, ad cujus imaginem factus est homo, habere aliquam partem, que non audiat, que non videat, que non omnia operetur? Hominis enim exterior forma non undique videt, non undique audit, non undique potens est. Deus autem totus lux, totus oculus, totus auris, totus manus est potentissima 102. Ergo mentiuntur Scripturæ? Absit. Sed esse in homine quiddam interius, quod Homo quidem et ipse vocetur, Apostolus Paulus non instruit dicens: *Et si exterior noster Homo corrumpitur, sed interior quotidie renovatur* (*II Cor. iv, 16*) 103. Ille est ad imaginem Dei factus: quem *ὁμοιωσις* (id est mentem) vocamus. qui Deo possit similis esse tunc, quando impassibilis 104: dum inconcussus, dum beatus et sanctus, et sine fine (sine fine, usque in finem, aut, si vis, sine infidelitate, *vel in fide*) fuerit comprobatus 105. Liberumque arbitrium, et capacem animum dedit non sine lege vivendi 106, ne magnus et solutus a lege, animantibus omnibus æquaretur: addita combinatione post legem, ut, si servaret legem, in aternitatem veniret; si non servasset, mortem sibi pareret, amitteret et salutem (*Gen. ii, 16*) 107. Est autem hominis facti nomen *Adam* (*Gen. ii, 19*).

VI. Sed quia in omnibus animalibus ad procreationem sexus uterque processerat (*Gen. i, 22 et seq.*): homini quoque protisum est, ut et ipsi propter generationem mulier pararetur (*Gen. i, 27; ii, 20, 21, et seq.*): et facta est, sicut Scriptura testatur: queque *Hæva* (*Gen. iii, 20*) nomen accepit 108: quam aqua legis præscriptio nec a mercede, nec a supplicio separabat 109. Sed postquam uni versa Deus per Sermonem suum (id est Filium) perfecta atque exornata vidisset; omnia quæ cum homine erant, ipsius tradidit potestati (*Gen. i, 28*). Cui cum omnia tradita videret Lucifer, homini miserandus invidit (*Gen. iii, 1, etc.*). (Nam est et ipsis non peccare liberam, et licitum, si jussa servaverint, in beatitudine permanere). Dei legem et jussa per mulierem transgredi persuasit (*Gen. iii, 1, et seq.*): ut reus homo mandatorum fieret Dei, et in sententiam eaderet (*Gen. iii, 17*) 110. Ejectus est igitur in hunc mundum (*Genes. iii, 17 et seq.*): nam in Paradiso, dum sine peccato fuisset, habitabat (*Gen. iii, 23*) 111. Sed quia post transgressionem homines

A generaverat, universum hominum genus secum ad mortem usque perduxit 112. Non defuturus tamen bonus, vel justus: quoniam quidem liberum erat et postmodum natis non delinquere, et Deus non cessabat quotidie commoneere 115. Tunc divina bonitas et paterna pietas larga multipliciter providebat: et primo quidem per Justos Patriarchas: deinde per Moysen, et Prophetas 114. Sed omnes hi in Adam moriebantur 115. In novissimis temporibus, ne in totum Diabolus triumpharet (nam hoc illi nomen est, postquam homini invidit) 116, et ne homo post tempora damnationis impleta contra misericordiam Dei diu teneretur in pœna; salutem, quam sola miseratione merebatur, accepit 117. Deus namque pater omnipotens Filium suum Jesum Christum Deum ac B Dominum nostrum misit, per quem cuncta condiderat: ne hoc quidem sine illo fieri posset 118. Nec tamen quisquam idoneus erat, qui hominem patienter tolerare (*Fortasse legendum est tollere, de potestate scilicet: dæmonis*) posset, aut posset, aut potestates hujus mundi et hæcum tenentium quisquam poterat superare, aut mortem vincere, inferna reserare, virtutem, et potestatem peccati eradicare penitus, et delere, nisi Filius Dei, qui in factura hominis participans cum Patre fuerat, qui et se posset in homine velare, et hominem cum Deo mixtum virtutes perlicere, et exhibere 119: per hunc deletis nostris chirographis peccatorum (*Coloss. ii, 14*) ad Deum Patrem peccati, et Dei filii facti (*I Joan. iii, 4*) possent accedere 120. Mittitur igitur Dei filius, et humiliter latenter intravit (*Luc. i*): Non quo mireretur quemquam qui erat omnium dominus; sed ne Diabolus ad hominem, qui Deo mixtus erat, timeret accedere: et minus prostratus Diabolus ab homine videretur, si sine accessu, et certamine vinceretur 121. Ex Virgine igitur *Spiritu Domini superveniente, et virtute Altissimi obumbrante* (*Luc. i, 35*), secundum hominem Christi Nativitas celebrata est, et omnes transegit ætates, ut omnes terre discerent Deum 122: hæc omnia esse in lege et Prophetis ante predicta, ut res vitra omnibus, incredula non fieret subitane: et præventi, quibus hæc inspicere oculis non contigit, si speraret sine dubio in adventu ejus, qui predicabatur, a contagio possent æternæ mortis eradere 125. Sic igitur in terris visus est Deus tantus ac B talis filius Dei, quantum vel omnem illum humanitas posset aspicere. Nam qui in monte majestatis, et hominitatis suæ speciem tribuens exhibuit Apostolis, cum facies ejus splenderet (*Math. xvii, 4; Luc. ix, 29; II Petri i, 17*), ut virtus solis processisse videretur, vestem autem ita gestaret, ut nive candidior videretur; et tamen jam eruditū, jam doctū, jam sancti claritatem non potuerunt Jesu sustinere discipuli, ejus scilicet qui universorum hominum vitia ac peccata adhuc curanda susceperat (*Joh. i, 29*). Quid si Deus tantus venisset, ut claritatem, et potestatem hominibus ostenderet? Forsitan omnis creatura invalida et casura succumberet. Sed salvare venerat filius Dei 124. Ita humo parto corpore, Deus in potestate (*Joh.*

1, 4 etc.) docebat ut magister (*Joan. xiii, 15*) per-
soadebat ut frater (*Math. xxviii, 10*), officiebat ut
Deus (*Joan. xiii, 15*), eligebat ut p̄scius (*Joan. vi,
71; xiii, 18; xv, 16*), curabat ut medicus (*Math. xiii,
16; ix, 55; xi, 8, etc.*), ut humanus compariebatur
(*Hebr. iv, 15*) 125. Et jam peractis omnibus et com-
pletis, que aut lex, aut Prophete p̄dixerant, aut
salus hominis exigebat (*Joan. xix, 28, 29 et 30*); in
novissimo per mortem hominis immortalis moriebat-
ur (*Ibid. v, 3'*), 126, ut sublata mortalitate, homini-
bus immortalitatem donaret. Suspensus igitur ligno
(*Math. xxvii, 35*), populo Judaico p̄clamante
(*Math. xxvii, 23*), apud quos tanta magnalia perfe-
cerat, ut in eo omnis invidia Diaboli vinceretur (*Re-
gnavit a ligno Deus*), in quo invidus hominem sefe-
lerat, ad mortem voluntate properabat (*Joan. iii,
14, etc.; viii, 28, etc.; xii, 31, 32, 53, 34, etc.*), futu-
rus scilicet mortis mors; namque reseratis inferis, et
spretis conculecatisque omnibus his, que in perniciem
hominis et salutem apud inferos tunc valebant, omnes
Justos et sperantes in se illuminavi, et ad superos
revocavi: ostendens Diabolo et potestatibus hujus
mundi et harum tenebrarum, nequitiam eorum non
valuisse: ipsos manere in p̄nis, liberato, cui invi-
debat, homine (*Codex habet homini*) 127. Trium-
phans igitur homo cum Deo, jam devicta morte, non
mortalis jam ad superos evaderebat 128. Sic igitur
Christus Jesus Dominus noster patiebatur, ut surge-
ret; surgebat, qui jam fuerat passus. Hoc scilicet
docens, quia cum Deo quisquis se conjunxit, mori
videri potest, non potest interire 129. Parum tamen
videbatur ad supplicium inimicorum factum, si ex-
tincto inimico vitam homini dedisset, et non adderet
claritatem. Et ut Diabolo, et angelis ejus p̄na major
accederet, cum triumpho hominem, qui carnem ha-
bebat jam non meritum, in caelum angelis et po-
testatibus sanctis monstraturus inveniit (*Act. 1, 9; Ps.
xlvii, 6*), Deo Patri liberatum hominem offerens mu-
nus 130. Mox pro se vicarium dimisit Spiritum San-
ctum (*Act. ii, 4, etc.*), quem discipulis proximus pas-
sioni promiserat (*Joan. xiv, 16 et 17*), ut hominibus
credentibus et auxilio esset, et sanctificationi 131.
Hic ordo est credulitatis nostre de Christo 132.

VII. Sed quia jam mentionem fecimus Spiritus
Sancti, dicemus credendum esse in Spiritum San-
ctum, per quem universa, que postmodum fierent,
et inspiraret, et sanctificaret, sua substantia (*for-
tasse addendum communicatione*).... 135. Tamen...
tres unum sunt, Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus
134. Deinde credendum, num esse baptismum, quo
homines purifurati, et Dei filii facti in fide consignen-
tur: quo universo vel natiuitatis, vel erroris veteris
hominis delicta purgantur: *In quo non corporis de-
ponuntur sordes: sed conscientie pure interrogatio est
bona in Deum de resurrectione Jesu Christi* (*I Petri
iii, 21*) 135.

VIII. Post hunc ordo exigit credere resurrectionem
mortuorum in eadem carne 136. Constat enim, nec
tas est aliud dicere, quod et sapiens et p̄scius sit

Deus, meliusque elegerit ut sapiens et p̄scius,
factum hominem aeternum esse quam non esse. Quod
si melius potes non esse, in compendio habuerat, an-
tequam fecisset 137. Quod autem aeternus sit homo,
qui fit ex corpore et anima Scripturę plurimis locis
docent nos: sed pauca ad exemplum ponam. Salu-
mon clamat dicens (*Sup. ii, 2*): *Deus confidit homi-
nem ad immortalitatem* 138. Nec innumeris in Genesi
prohibetur post peccatum homo ad arborem vitę ac-
cedere, ne viveret in aeternum (*Gen. iii, 22*)-utique ut
immortalis perseveraret 139. Quia? nisi homo qui
immortalis a Deo factus fuerat, et immortalitatem
corpus nun cepisset 140. Sed credo hoc movere
lectorem, quod homo a vitę ligno prohibebatur a
Deo, ignorans et in hoc homini esse provisum: jam
enim erat in transgressione. Ante ergo hanc mortem,
qua a Deo pro remedio hominibus attributa est, et
qua per separationem corporis et animę fit finis et
evulsio peccati, si ad arborem vitę accessisset, quia
necesse fuerat communicatione vitę fieri aeternum,
in immortalis homine necesse erat perpetuum perma-
nere peccatum 141. Ergo et hoc consulte (*fortasse
consulto*), et utiliter homini provisum est, ut ampu-
tato interventu temporarie dissolutionis vera factura
Dei, excluso mala excideret in vitam 142. Ergo sem-
per homo 143. Sed cur morimur in hoc mundo? Super-
ius comprehensa est ratio: non interire hominem,
sed separari 144: Nec assumere materiam hominem,
ex quibus corpus est fabricatum: sed ad resurrectio-
nis diem iudicium reservari 145. Fas enim non est,
ut aliquid desit Deo iudicanti, cum certum sit Dei
iudicium post hanc hujus ævi destinatum 146. Nam
hoc quoque insinuandum est: et expingi necesse est
totum hominem: quoniam omnes aut in virtute inve-
niantur esse, aut in crimine. Et hoc competit, ut re-
muneantur qui bene gesserunt secundum voluntate
ejus, et mali aeternis suppliciis destinantur. Unde
nos appetamus p̄cepta legitima, et vitemus aduersa,
ut obsequentes p̄mia consequamur 147.

IX. Nunc ergo 148 de persona tractemus. In per-
sona duo sunt obtinenda: Pauper et Dives. Et divi-
tibus quidem hujus seculi p̄cipiendum est (*I Tim.
vi, 17*): *Non altum sapere: nec sperare in in-
certo divitiarum suarum, sed in Deo vivo, qui p̄stat:
vobis abundanter omnia ad fructum boni operis: divi-
tes esse, sed in bonis factis communicatores esse; the-
saurizare sibi bonum in futurum: ut apprehendant,
quam bona est vita. Deinde scire debent non ideo ac-
ceptas esse, et habendas divitias, ut his solis beati-
tudinem se habere confidant, ut male utantur illis.
Et ne despiciant pauperes, neve ministerium malitię,
aut propter se sibi traditas, aut se nunquam illas
amissos existiment. Postremo sciunt, ac dispensato-
res gratię Dei constitutos a Deo; ut et in distribu-
tione voluntas recta eorum, vel prava noscantur 149:
ut sciunt magis sibi accessisse per abundantiam, nisi
sapientes fuerint, tentamenta potiora. Discant eni-
gure libertas. Sed ad comparationem immortalibus*

distribuant facultates, ut sint similes Deo 150. Misericordes: non profusi ac peritiores rei dominice judicentur. Et fidenter quidem hæc agant, et cum hilaritate. Ait enim Paulus Apostolus (II Corint. ix, 7): *Illarem datorem diligit Deus*. Non existimant finiri posse, quod in usus pauperum contemplatione præceptorum Dei 151 dependitur 152. Cum et ab ipso acceptæ sint, et necessarie: et eas utiliter ministrare, et augere consuerit. Unde enim temporalia deesse possunt, cum propter ipsa, si bene eroga- tur æterna promissa sint, et parata? Veritas loquitur, qui est Christus, dicens (Math. xix, 29; *Murci* x, 29): *Qui dimiserit propter me domum, aut villam, aut parentes, aut reliqua: centuplum accipiet in isto sæculo; in futuro autem vitam æternam*. Et si hoc quidam temporis persecutionis adseribunt, ego tamen sic audio Dominum nostrum monentem, quod propter se quolibet tempore ad quodcumque opus sanctum fuerit præceptum ejus impletum, non defuturum primum destinatum. Non solum solliciti. Curam gerit pro nobis Deus. Clamat Propheta dicens (Prov. xii, 2, et expressius Sap. vi, 8): *Et pauperem, et divitem ego feci. Et pro omnibus æqualis cura est mihi*. Curam gerit Deus: et quisquam metuit, ne minatur patrimonium? Unde Deo jubente erogatur. Timeamus magis, ne, si trepidi, et steriles, et infideles fuerimus in bonis operibus, egeni atque inopos judicemur. Timeamus potius impleri tristitia, quia et de hujusmodi divitiis in Evangelio in unius licet persona, ad complexum tamen refertur dicens (Math. xix, 22): *Abiit autem, cum audisset, contristatus: quia fuit habens possessiones multas*. Non timeat, ne difficile ingrediatur regna cælorum (Ibid., v. 23 et 24) 153. Sit imo humilis: sit largus, ut beator ex hoc judicetur: si nec in isto sæculo, nec in futuro sentiat egestatem 154. Det pauperi, ut Deum cognoscatur: Deum computet debitorem (Proverb. xix, 17) 155. Sciat præpositam esse misericordiam sacrificia 156. Gloriam consecuturus et requiem, si de his divitiis, in quibus alii et corrupti, et perditii judicantur; iste fructus justitiæ ac misericordiæ accipiat coronam. 157.

X. Pauper vero ita consolandus est, ut sciat in paupertate consideranda magis sibi bona. Et primo quidem quod a Deo sit illi utiliter provisum: præsecium Deum infirmitatem ejus considerasse, et firmasse, quod divitiarum sarcinam et sollicitudinem ferre non posset. Deinde sentiat, quantas tentationes, et quanta pericula transierit nomine paupertatis 158. Sed affluentia deest, quæ frequenter contraria est: ad animi tamen divitias quatuor sine impedimento in paupertate transitur. Certe quibus malis caruit, consideret. Caret invidia, æmulatione, insidiis, dolo, superbia, contentione, et his quæ homini in sæculo divitiæ solent conflare; fluxu enim sermum, et ubertate copiarum animus solvitur, vigor

mentis infringitur, virtus corporis enervatur. At in paupertate non lasciva convivia, non turpes potationes: omnia sobria, omnia rigida, omnia humilia: non abjecta, quoniam conscientia pura, et virtute sunt plena. Non est abundans extraneis facultatibus: est justus. Non facile ad divitias animi, id est virtutes hujus mundi, dives accedit. Qui dicit enim (Math. xix, 24), *difficilius divitem introire in regnum cælorum*, utique intelligit pauperem facilius. Ne se ob paupertatem alienum esse a cura Dei existimet, Propheta testatur dicens (Prov. xxii, 2: et expressius Sap. vi, 8): *Et pauperem, et divitem ego feci: et pro omnibus æqualis cura est mihi. Non est* (Actor. x, 34: I Petr. xvii) enim *Deus personarum acceptor* 159. Nec pro illo se curam gerere 160 proficitur tantum, qui sæculi divitiis pollet, sed pro omnibus, et pro pauperibus curam sustinet: remuneraturus quem invenit aut in divitiis humilem, aut in paupertate patientem. Distributio veluti totius corporis humani, et ministerium quaeritur singulorum. Consideret, hominis corpus esse unum quidem corpus, sed plurima membra. Numquid omnia sunt oculus, aut pes, aut reliqua membra (I Cor. xii, 14)? Sed, sicut ait Paulus doctor gentium in fide et veritate (I Timot. ii, 7). *Quæ inferiora sunt membra, majorem his tribuimus honorem* (I Cor. xii, 23). Et quemadmodum virtus singulorum membrorum in suo ordine atque officio demonstratur, ita in totius generis humani corpore veluti membra Paupertas et Divitiæ collocantur; ut Pauperis patientia, et Divitis humanitas Dei examine comprobetur. Exultare debet pauper, et Deo gratias agere: quia quibus patrimonii nexibus liberatus est. In die probationis non gravatur compedibus facultatum; facilius liber sequitur discipulus Dominum nullis nexibus implicatus. Non desit etiam ab ipso, in quantum potest, misericordia iusta in egenos (Job. iv, 8), quia sicut dives liberalitate, ita pauper justus efficitur de frugalitate, si inferioribus, et non habentibus erogavit. Non vereatur, ne ipse deficiat, cum in usu sanctæ administrationis habeat promptissimam voluntatem: nihil deerit: per Prophetam Spiritus corroborat (Prov. x, 5): *Non occidit Deus justi animam fame*. Et Dominus in Evangelio (Math. vi, 33): *Quærite primo regnum Dei, et hæc omnia apponentur vobis*. Non cupiat dives in hoc sæculo fieri, ne mala plurima sibi acquirat, dicente et monente glorioso Paulo (I Timoth. vi, 8): *Habentes igitur victum, et vestitum: his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et musculam, et desideria multa: quæ mergunt homines in perditionem* 1. Iino si vera fide, et propter salutem credere optavit, cælestes sibi divitias cooptet, et comparet (a), quis uniusquisque justitiæ, et misericordiæ, et reliquis bonis actibus comparat, et assumit. Temporalibus æterna sunt præponenda, caducis stabilia, sollicitis securiora, periculosis libera, inhonorificis clariora. His nu-

(a) Fortasse respicit ad vers. 6 cap. xliii Isai: *Divitiæ salutis sapientiæ et scientiæ: timor Domini in ipso est thesaurus ejus*.

nitis et Dives temperetur, et Pauper sublevetur 162.

XI. Nunc jam de sexu loquamur. Sexus ille est masculus, et femina; id est vir, et mulier. Et vir quidem post ea, quæ supra comprehendimus, ad institutionem vitæ melioris etiam illud debet cum omnibus custodire, ut uxorem suam diligat, sicut Christus dilexit Ecclesiam (*Ephes. v. 25*): ut omnia gerere uno animo (*Codex ms. habet*: ut omni generi manimo) concordēs rite possint Deum de omnibus deprecari, levantes manus puras sine ira et disceptatione (*1 Timoth. ii. 8*): sed omnia fiant ad edificationem Deificent. Deinde conjunctionis vinculum pudica, et communī castitate gerere; et tunc convenire, quando vel generationis est contemplatio, aut orationis non revocat tempus (*1 Cor. vii. 5*). Orationem autem illam computo, quæ omni sacramentorum ministerio, et communicatione celebratur 163. Cæterum est deprecatio, et adoratio, exomologesis, et interpellatio (*1 Timoth. ii. 1*), et votum, quæ omnia sua habent tempora 164. Virum igitur decet intelco capite orare (*1 Corinth. xi. 4 et 7*): non concium (*Ibid., v. 11*). Incessum esse simplicem, non jactatum, aut fucatum; ut non solum verbo credidisse, sed et cæteris speciebus vitæ suæ præstet. Viro enim omni competit sacerdotare Deo (*1 Timoth. ii. 8*). Et ita debet tam in catechismo (*Id est in instructione*), quam etiam in laica vita conversationem suam mundissimam exhibere, ut et si tempor. (*Ita legitur in ms. codice*) munere atque officio Sacerdotali non fingitur, vitæ tam similitudine sacerdotio conaquetur. At vero mulier discat obsequi viro suo (*Ephes. v. 22*), etiam illum dominum rocus (*1 Petr. iii. 6*): et quidem omnes viros reveretur; sed tamen serviat: Quoniam omnis mulieris caput vir (*Ephes. v. 24*). Sciat et hæc caste vivere cum viro suo (*Tit. ii. 5*): quod et ille modis omnibus faciat: ita ut nullam aliam, præter uxorem, noverit (*1 Coriat. vii. 4, 5, etc.*). Nosse enim debet tempora conventionis, et abstinere a conjunctione, eum tempus est orationis 165, vel cum mulier patitur, vel-cum post partum intra tempora purgationis se esse cogoverit. Non enim ad impudicitiam matrimonium copulavit Deus, sed ut generationi præberet obsequium. Discat filios educare pie (*1 Timot. v. 10*). Si filios educavit, verecundam esse, non litigiosam, non rivalentam (*Tit. ii. 7; Coloss. iii. 18; Ephes. v. 22; 1 Petr. iii. 1*), non superbam viro (*Gen. iii. 16. et Tit. ii. 3, 4, 5: Subdita viris; et 1 Timot. ii. 12, neque dominari in virum*), tametsi patrimonio major videatur 166: sed et incesso pudicam, non fucata forma procedere (*1 Timot. ii. 9 et 10, 1 Petr. iii. 5*). aut circumdatam auro, aut veste preciosa: non studere capillorum incensationibus. Sed ut decet feminas Christianas promittentes castitatem non tantum verbis, sed per bonam conversationem (*1 Petr. ii. 12; iii. 1, 2*). Sciat se tacere debere in Ecclesia; loqui enim illis non est congruum (*1 Timot. ii. 11 et 12; et 1 Corinth. xvi. 34*). Debere obsequi non tantum majoribus natu,

et sacerdotibus, verum etiam omnibus fratibus (*1 Petri ii. 13*) 167. Neque se ulli præpoere viro contemplatione sexus (*1 Petri ii. 7*) 168: quoniam et cum omnia legitime perfecit, in virum consummabitur perfectum (*Ephes. iv. 15*). Imo appetat virtutem consecutorum gloriam, sexus infirmitate non retardata, sanctitate et virtute animi, et omni continentia et passione devota viris justissimis corequetur.

XII. Jam ætatum sermo habeatur in manibus 169. Et primo quidem arbitror infantium differendam in doctrina, quia vel qualitate temporis, vel ætatis, verbum doctores non potest sustinere 170. Et quibus omnibus ætatis defectu in malitiam, et innocentiam naturalem dari præcepta non possunt, in horum admonitionem parentes sunt consti legendi: quamquam accedente ætate Ecclesia non deicit, nec cessabit admonendo. Pueris autem illud insinandum primo, ut nullo audiendi desint tempore, quia nec senes possunt omnia perdoceri. Deinde ut innocentiam simplicitati conjungant, ne pueritiam in malitiam perseveratione continuant. Custodiendum, et observandum, ne in cæteris ætatibus cogumpuntur 171. Naturali bonitati fidei quoque bonum, et deficiam munus adjungant, ut semper boni, semper sancti, semper innocentes, semper Dei opus, et non natura, traditione credulitatis perseverent. Considerandum illis 172, ut casti vel pudici permaneant, frequentius ad Ecclesiam venire debere, quia frequentius sunt confirmandi 173, frequentius commonendi, quibus aidine propter ætatem minus stabilis pugna diaboli futura sit gravior 174. Observanda illis omnia cum timere, et ante omnia cavendum a fornicatione, quæ initium idolatriæ habet: et necesse est utrumque noverit, qui secutus fuerit alterum 175. Ergo quomodo credere intelligitur et desisse a gentibus, si ea quæ gentiles designant, recellit? Sane obsequentes sint non solum parentibus (*Coloss. iii. 20*), sed et omnibus ætate majoribus (*1 Petri v. 5*), si tamen eorum monita, et oratio nihil legitimi offerat impedimenti. Deum se computent habere Patrem (*Math. vi. 9*): illios sperare debeat hereditatem (*Ibid. et vers. 10, Actor., xx. 32; Rom. vii. 14; Coloss. iii. 24*). quæ non in temporalibus constat, sed in æternis. Quin etiam si Deus illis utile esse prouiderit, eam temporalia præstabit; maxime cum vident immuqueque æterna sectari: Filio ejus, Domino nostro, dicente (*Math., vi. 33*): Primum querite regnum Dei, et hæc omnia apponentur vobis. Unde nulli dubium fore, his copiam necessarium verum in teris non futuram, quibus cælestia preparantur (*Ibid. et vers. 34*). Ergo quia a Deo hæc speranda sunt, nulli obsequendum imo omnibus obsequendum, quia Deus vult: non quia ab ipso temporarie sperari debeat aliquod præmii: sed quia Dei etiam in his legitima complere contendimus (*1 Petri ii. 13*). Postremo gratulandum his in primo exordio liberi arbitri si ad Deum accesserint, euntem ætatem suam bono fidei comparantes: quod non consummata ætate in

errore, ut essent postmodum quod dolerent; sed quod adhuc pueri et innocentes, ad Dei non tantum veniam, quantum gratiam accessissent consequendam.

XIII. Juvenes vero hoc sunt admonendi modo, ut si uxores habent, doceantur caste vivere cum uxoris suis. Alienam seiant secleratum esse contingere (I Corin. vii, 1). In hoc dabit experimentum et documentum, renuntiasse se vere vite praeceptis, si postquam crediderit, in melius vitae sit reformatio. Tunc enim desinit esse gentilis, et esse incipit Christianus, si universa legis caute custodians, castum se exhibeat et pudicum (I Cor. vii, 1). Si vero uxores non habent, constringendi sunt, ut aut habeant, aut omnino se continent, ut possint sibi eadem licere, quae agebant antea (Coloss. iii, 5; Eph. v, 5). Renuntiasse se debent acriter Diabolo, non verbis, sed factis. Admonentur, et seiant interdicta esse fornicationem et adulterium. Nullam leuitatem licere contingere, excepta uxore, et ipsam deinceps comparatam 176. Itaque aut illis ducenda est uxor (I Corin. vii, 9, *Qui se non continent, nubant*), aut amplectenda continentia. Sane ne terribi fidem differant, seiant malum esse propter immunditiam non credere 177: deterius esse impudicos, postquam crediderint, inveniri. Considerandum juvenibus, ut in omnibus factis aetatem suam superent, animo et virtute fortes: et apud interiore hominem (II Cor. iv, 16) juvenes; (I Corin. xiv, 20) inter senes Deo iudice collocentur 178. Gratulandum etiam quod non omni aetate consummata, sed in ipso aetatum calore, et in ipsa adolescentia flagitiorum auctori Diabolo, et innundis factis renuntiaverint: et renovari exhibeant se Deo puros in malitia (Ibid): in tentationibus juvenes; in consiliis, et cogitationibus senes gratos 179. Et hos omnes monendos esse existimo, ut omnibus propter Deum obsequantur (I Petr. ii, 15): domum suam bene regere discant (I Tim. v, 4): si filios habent, pie tractent (Ibid, vers. 10; Tit. ii, 4), et instruant rebus deicibus: haec enim signa sunt fidei nostrae, si non solum crediderimus, verum etiam aliis, quae crediderimus, tradiderimus 180.

XIV. Milites Christi seiant se in pace debere esse sollicitos, et in persecutione fortissimos. Ita nomen militiae dedisse, et donativa vel stipendia sic sperare vite aeternae 181, ut praeter quotidianam pacis certamina, quae circa Diabolum, cui renuntiavimus, gerimus, persecutionionis pugnam et praemia cogitemus 182. Non corporis supplicia metuenda, sed consideranda merita, vel promissa. Captivitas potius et sub hinc servitus, et exilium caelestis Patriae, et Dei Judicium etiam insultatio inimici, et mors aeterna, et aeterna tormenta pertinenda sunt 185. Consideremus, nos omnes esse mortales, et necesse esse nos mori. Quam gloriosum et praedicandum, si quod necesse est pati, expugnatur in gloria. Aptandus omnis sermo ad destructionem idolatriae, et martyrii coronam laudandam, ut omnifarie ad expugnandum hostem, et ejus jacula repellenda milites Christi munus incedat 184. Is qui evangelizat, interrogetur quid

Agat. Si miles est, vel officialis, aut (Codex ms. habet, an) Judex, ut moderetur. Rusticus, ut non murmuret. Urbanus, ut non sultolus, et circumspector sit, et ne in rebus malis suum exercent ingenium. Negotiator, ut non pejeret. Agricola, ut annonam non caplet. Opifex, ut non illodat, aut fallat 185.

XV. Est autem fides, ut definit apostolus Paulus (Hebr. xi, 1), *Substantia rerum, quas speramus, et index rerum, quas non videmus*. Credere et fide quis debet, quod Deus ea quae promisit, potens est et implere, et spem suam in futurum transferre. Et tunc fide plena poterit ad ea, quae promissa sunt, facillime pervenire (Hebr. xi, 1). Haec nobis invisibilia ante oculos ponit. Ad hanc ingressi, et Diaboli, et potentatum hujus mundi, et harum tenebrarum universa deserimus (Eph. vi, 11, etc.): Deo cum fiducia proximamus 186. Credere enim, et sperare necesse est quae Deus jussit, cum quae Diabulus insererat, abnegamus 187.

XVI. Fidem spes sequitur. Itaque de ipsa loquamur. Est igitur spes *expectatio rerum omnium futurarum, quas in fide habemus*: per quam salvamur, Paulo scribente apostolo (Rom., vii, 24): *Spe salvati sumus*. Spes autem, quae videtur, non est spes. Quod autem videt, quis sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus. Haec in se habet timorem: non illum dico, cujus oblivisci, et quem foras debet mittere quisquis in fide vivit; sed qui unus de spiritibus, quibus repletur Jesus, sicut Isaias testatur (Isa. xi, 1): *Exiit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus sapientiae, et intellectus, spiritus scientiae et pietatis, et replebit illum spiritus timoris Domini*: illum spiritum, quem David canit dicens (Psal. xxxiii, 10): *Time Domnum, Justa ejus*. Unde et beati efficiuntur, eodem protestante, et dicente (Ps. cxi, 1): *Beatus vir qui timet Dominum*. Illum timorem dicit, qui castus est et pudicus. *Quoniam timor Domini castus*, inquit David (Psal. xviii, 10), *permanet in saeculum saeculi*. Ergo duplex est etiam timor, et unus appetendus et alius fugiendus. Est igitur timor appetendus, admonitio, et custodia rerum omnium, quas credimus aut speramus timeamus enim Judicium, quia speramus; et metumus Dominum, quia fortem illum Judicem credimus.

XVII. Sed quoniam castus est timor Dei, et est Divinitas species continentiae; de continentia et, ejus virtutibus nunc tractandum est. Est autem continentia *appetendarum omnium rerum malarum refrenatio*. Malarum ideo addidi, ne Judices quidem, diffinitionem istam communem esse in rebus bonis, et malis. Nam qui se a bonis retinet, non bene esse continens; sed a malis, recte. Sed in omnibus sane praecipis duplex consideratio, et doctrina esse debet. Et hoc retinendum et observandum in ceteris arbitror, ut, cum unam partem tractaveris, contrariam noveris: et ita rerum ipsarum institutio exigit, ut, cum alteram partem tenueris, alteram necesse est deserere 188. Malorum sane substantiam ab initio nullam esse comperimus; quippe inobediencia.... *juxta bonum*

malum est (Ecclesiastic. xxxiii, 15). Et quæ si nusquam comparantur sibi : boni tutela servatur 189.

XVIII. Continentia igitur cavenda est et tenenda in malis rebus. In bonis aviditas exigenda est. David pronuntiat et docet dicens (Psal. cxi, 1) : *Peatus vir, qui timet Dominum : in mandatis ejus cupiet nimis* Item continentem debere esse in malis, et appetentem bonorum, in alio præmonet psalmo, sic dicens (Psal. xxxiii, 14) : *Contine linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur invidiosa. Evita a malo, et fac bonum; quære pacem, et consequeris eam* 190.

XIX. Piacet etiam de continentibus conferre 191 multos enim video juxta conjunctionem conjugalem continentis tantummodo 192, et in reliquis continentibus partibus omnibus, gentilibus esse deterrimos. Si enim consideres, quam plurimi illorum et iracundi sunt, et ebrii, et procaces, et superbi, et ex furia veluti continentie magis inflati, percussores, maledici, cupidi, tumidi, multum sibi placentes, ut magis iudices, illam ipsam, quam se proferunt habere 195 continentiam, fomitem et flammam, et materiam magis criminum subministrasse 194. Cum utique hæc præsecanda sint, in quibus quotidie reprehendimur, et tunc magis in aliis omnibus vilis virtus continentia retinenda : et ad consummationem non conjunctio respicienda, sed pudicitia præponenda est. Nam cum apostolus Paulus Ecclesias commoveret, non uniformem mandavit continentiam, sed in quibus appetenda et invenienda sit, sic inquit dicens *ut sit*, inquit (I Cor. vii, 34), *sancta corpore et spiritu* : definiens non esse continentem, qui non utraque parte continentissimus comprobatus sit 195. Multos vel plurimos sic flagrare cupiditate.... sicuti exitus ducit, ut universa genera pernam perpetui velint, vel quamlibet Ecclesie sententiam sustinere, quam a familiari conversatione discedere : nescientes Deum præsciunt dixisse de talibus (Matth. v, 28) : *Quicumque respexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam nuchalus est eum in corde suo*. Non possunt hujusmodi excusare culpam suam, quod non ad concupiscentiam oculos suos porrexerint, quando et simul, et sub uno cubant tecto, aut in uno dormiunt tecto : Unde et reprehensi, spiritualiter hoc agere profitentur, adicientes extraxerint nomina affectuum vel pietatis. Sane quomam et Diaboli substantiam accipimus spiritualem, debet addi : sed nequitie et malitie spiritualis (Ephes. vi, 12) : a Deo propter scandalum Ecclesie, et ruinam 196 : cum a se nee persuasionem, nec interdium majorum natu, nec metu præsentis sententia, vel futuri Judicii inde velli possint cum frequentius etiam quos legitime cupulavere nuptiar, leve jurgium separet 197. Quil hoc mali est ? quid mali individua charitas, ut ab alienæ consanguinitatis affectu separari non possint ? Turpe est dicere, quod illos non pudet facere. Certe vel ab osculo immunes non sunt, quod est pignus et arra serpentis 198. Sane cum increpaveris, max hæc proferunt verba posse integritatem sui corporis

comprobari : cum ab ipsis prius mentis requiratur integritas, quamquam nec in corpore omnino examinari possint. Non enim conscientia latebras hominibus scire aut nudare permittunt est, dicens Scriptura (I Reg. xvi, 7) : *Homo videt in facie, Deus autem in corde* Deus solum intima et secreta conspiciunt. Sed manifesta est vox Domini momentis (Matth. vii, 20) : *A fructibus eorum cognoscetis eos*. Si consideretis, qualis eorum aspectus : quantum turbaia fronte, quam inverecunda respiciunt ; quantum audacia in vultu, quantum constantia gerunt, impudicus in quibusdam cillus, et affectatus incessus professione jactantia 199. Et ad hoc hujusmodi professionis veluti devotio procedit, ut propter nomen, quod solum portant, virginitas, appetibiles fiant. Inde est, quod se indicant, cum se celare debuerant, Deo exhibentes tantummodo obsequium suum, a quo remunerationem pudicitia sperat 200. Ideo ingressæ limina domus Dei ad orationes intecto capite initiatur, interpretantes Apostolum (colibentibus corruptoribus suis) de mulieribus maritatis, non de virginibus statuisse : nescientes quod ubique masculos cuiuslibet ætatis viros nominat ; omnes feminas Mulieris appellatione designat. Scio me excessum fecisse a proposito tractatu continentia ; sed necessarium : ut dinceps omnes homines cuiuslibet sexus plena continentia ducti sciant, et quibus se abstineant, et que debeant custodire aut si in una specie, quolibet genere continentia fuerit observator, nec ad alias velit monitus accedere, non se jactet in numero esse continentium : ne et ipsam partem, in qua sibi plauderet, obstinatione vitetur amittere. Ergo qui ad continentiam docetur, et vult accedere, non in corpore, aut in una parte corporis tantummodo debet continentiam querere, sed in toto animi motu, continentia debet observationes agnoscere. Nam qui iracundiam retinet, is magis est continens, quam qui linguam a convicio, a maledicto, a detractone, a mendacio, a perjurio et a cæteris lingue malis affectibus subtrahit. Qui ipsum denique cogitatum a tota nequitia compescit, et omni denegat iniquitati, is plenus est continens, et illum non cum hominibus comparo, sed cum Angelis sanctis simillimum recognosco.

XX. Nunc jam nobis de patientia et de ejus omnibus bonis loquendum est 201 Est igitur patientia omnium injuriarum et passionum tolerantia, et expectationum omnium sine præcipitatione sufferentia. Quam si quis intellexerit, et habuerit, contraria vitæ grava bajulat ; bona omnia continet 202. Soroorem habet spem 203. Quamquam superius comprehendit, affines esse sibi res bonas omnes. Patitur enim libenter quia sperat, et speranda tolerat : impatenter enim fertur, quod non speratur : et 204 quando nihil speratur 205. Omni autem virtute patientia perfari, quod spe percurre dignoscitur. At si spem fructus patientia subsequatur, hæc magis gaudet fide gubernaculum habet Dei, continentia genus propinquitate. Inde justis, dum omnia pa-

tenter operantur (*Rom. v, 3 et 4*), gloriosi Dei testes efficiuntur, dum fide pleni, dum Dei timore solliciti, dum continentiae discipuli, dum filii spei duce sapientia reperiuntur. Deinde coheredes Christi, dum illum usque ad mortem (*Si tamen compatimur, etc., sequamur vestigia ejus*) patientiae virtutibus (fortasse certaminibus) imitantur 206.

XXI Sed jam de justitia disseramus. Est igitur *Justitia singularum rerum, et personarum æquissima distributio*: quam si quis obtinens, et cui quis adhaerens, vitam suam recto dispositam, et sine conturbatione conservat; custodit in omnibus aequitatem; scit, quid Deo debeat; quid sanctis et coequalibus reddat; quid non denegat potestatibus hujus sæculi; quid sibi retineat, quid proximo competat; quid alienis concedat aut congruat. Justum enim est Deum colere et diligere ex toto corde, et ex toto anima, et ex tota virtute: sanetos; et coequalles honorare: tributa pendere potestatibus (*Rom. xiii, 7*): superbum non esse, sed magis mitemi, et humilem (*I Petri ii, 13 et 11*): proximos tanquam se diligere (*II Timoth. iii, 2*): alienos et inimicos non persequi odio, sed amare: subiectum esse prioribus vel rebus majoribus (*I Petri v, 5*). Quia et Dominus cum esset orbium dominus, a Joanne, quia prior ab illo in nativitate hominum erat, baptizatur (*Luc. vii, 26*), et sic impleri omnem justitiam protestatur (*Matth. iii, 15*). Ex hac misericordia nascitur, obsequium deificum generatur. In his omnibus quisquis invenitur, non immerito in Christo dicitur permanere (*I Joan. ii, 6*): quoniam hæc omnia ipse Christus est. Paulus nos gloriosus 207 informat, et instruit de Christo dicens (*I Corinth. i, 30*): *Qui est nobis a Deo justitia, et sanctificatio, et redemptio*. Alio item loco (*Juda ii*): *Qui est misericordia, pax, et dilectio* 208, quam Græci ἀγάπη vocant 209; ad quam nunc transitum faciamus, quia in omnibus major est inter cæteras: sic fatetur beatus Apostolus (*I Cor. xiii, 13*). *Manent autem tria hæc, Fides, Spes, Dilectio* 210.

XXII. Est ergo *Dilectio vinculum animorum, custodia, et sincera, et sine amulatione: Caritas est consummatio omnium mandatorum*. Hæc vis omnium præceptorum, quam quis cum habuerit *omnia habet* 211; sine hac, nihil remanet et imperfectus. Et ut cognoscat vestra prudentia, quantum caritas valeat, legamus responsum Domini in Evangelio dicentis: cum interrogaretur, sicut (*Mat. xxii, 37*): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota virtute tua; et diliges proximum tibi tanquam te*. In his duobus præceptis tota lex pendet, et Prophetæ. Vides in hæc sola universa legis capita pendere 212. Vere quisquis hanc habet, jam Deus, et Dei filius dici potest 213. Ex hac sola Deo te similem esse considera 214. Qui Deum diligit, numquid sperat? numquid timet? numquid fidit? Non: sed tantum diligit 215. Deus, inquit Paulus (*Rom. viii, 3*), *cum dilexisset mun-*

dam, misit unicuique filium suum in similitudine carnis percuti: ut de peccato condemnaret peccatum in carne. Inde et Paulus præponit illam omnibus bonis rebus, dicens (*I Cor. xiii, 1*): *Et si locutus fuero linguis hominum et angelorum, charitatem autem non habeam, nihil sum: ac sicut aramentum tinniens, aut cymbalum concurrens. Et si habuero prophetiam, et cognovero omnia mysteria, et omnem scientiam; et si habuero fidem, ita ut montes transferam; et si distribuero omnia mea in cibos pauperum; et si tradidero corpus meum ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Caritas magnanima est. Caritas benigna est. Caritas non æmulatur, non inflatur, non agit perperam, non irritatur, non confunditur, non querit quæ sua sunt, non cogitat malum, non gaudet super injustitiam: gaudet autem veritate. Omnia sustinet, omnia credit, omnia sperat. Caritas nunquam excidit* 216.

Ergo qui hanc veluti speciem voluerit invenire, totæ illi Scripturæ sunt reservandæ: omnis aperienda lex omnes Prophetæ insinuandi: omnes virtutes Christi actus, mandata insinuanda, Apostolorumque doctrina aperienda penitus, et docenda. Et quamvis omnes, quas supra tractavimus species, ad plenum tractatum hominibus incomprehensibiles sint; multo magis ea, in qua omnes consumuntur, et pendunt: maxime cum Joannes Evangelista interdixerit nobis in Epistola sua disputare, cum illam et Dei filium, et Dei Patrem docet esse, sic dicens (*I Joan. iv, 8*): *Deus dilectio est*. Si potest quis de toto dicere Deo, potest et de dilectione, quæ Deus est. Ergo si sacrilegium est de Deo tantum, quantum non licet disputare, tacere, religiosum 217; et alienum... de dilectione sentiendum. Tanta enim de ipsa, quanta de Deo; quoniam *Deus dilectio est*... 218. Unusquisque igitur se cognoscat; quia si quis habet in se dilectionem, habitaculum est Dei, quia Deus, *qui dilectio est, manet in illo* 219. Delet jam linem specierum, in dilectionis plenitudine, et omnium rerum bonarum consummare, maxime cum omnia sint retractata 220; aut si quid præternissum est, in mundi plenitudine videatur esse conclusum. Veniam ante omnes (fortasse ante omnia) a tuo populo sincerissima sanctitate oras, ut tua Sanctitas, cui peritor via a Deo, et sanctior comprobata est, in omnibus, in quibus mediocritas mea vel præternissit, vel inventa plenius explanare non potuit, correctæ reformare, et supplere dignetur: aut si probaveris, ut est a nobis opusculum ceptum te petente, et Deo adjuvante perfectum, non habere quod desit, in orationibus tam tuis sanctis, quam omnium fratrum memoriam mei habeas: Et sciant ænuli fidei meæ, præstitam rationem, et convenire cum Ecclesia recognoscant 221, et magis mysterium sumant, ut non solum gratuemur nos credidisse, verum etiam aliquantulum iuicis, et credentibus profuisse 222.

IN SUPERIOREM HILARII EPISTOLAM ANNOTATIONES.

4. Diu dubitavi, num aliquid præter nomen Epistolæ, ad quem missa epistola est, hic deesset. Sed nihil velat, ne integram facias: potest quippe satis apte huiusmodi initium habere hoc genus epistolæ.

5. Tamen si in totam partem Latini veteres vocabantur hoc *gloriosus* sæpius acceperint (a), ab Ecclesiasticis tamen scriptoribus fere sumitur pro excellenti, et egregio. In vetustissimo ipso Romane Missæ canone *gloriosa Ascensio dicitur*. In eo etiam libro Sacramentorum, quem Leoni tribuit clarior. Josephus Blanchinus (b), hæc invenio. *Verè dignum. Quia tu es gloriosus in Sanctis tuis. = Quia tu es gloriosus in omnibus Sanctis tuis (c).* Et deinceps (t. iv Anast., pag. xiv): *Gratia tibi munera nostra sint, Domine, quæ tuis sunt instituta præceptis. et Sanctorum festiuis gloriosa commendat Per, etc.* Rursus (Ibid.): *Exercentes, Domine, gloriosa commercia, etc.* Et paucis interjecti (pag. xv): *Verè dignum. Qui nos sanctorum martyrum tribus gloriosus indigneret celebrare vig oras. Gloriosa confessio; Gloriosa resurrectio; Deus gloriosus auctor solemnitate; deinceps dicitur (pag. xvi et xvii), et expressissimè gloriosus precator antiqui (pag. xx). In illo quoque Sacramentorum codice, quem Optatus Cardinalis Thomassinus edidit (lib. xi, p. 142 et seq.), *gloriosa Martyrum passio appellatur: hæc quoque Oratio in Natali S. Petri dicenda præcipitur. Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui Beatus Felix donis tuis exilit gloriosus, etc.* *Gloriosus quoque in eodem codice complures dicitur Virgo Maria (d). Atque vero subsequentibus temporibus in prelio epitheton hoc fuit, ut viris dignitate, et nobilitate præstantissimis relictum quoddam, et nota summi honoris tributum. Consule, obsecro, quæ docet hæc de re Du Cange (e).**

5. Ob Hilarii negligentiam (nisi plane fallor) avest numerus, quoniam Paulus iste in Psalmorum serie obtinet. Sane veteres doctores nosci psalmos allegare soliti erant, aut designato vel per numerum, quem in serie habet, psalmo, vel per verba, quibus idem psalmus incipit: aut generatim aut hunc modum: in psalms. seu potius in libro Psalmorum.

5. Multum dubitavi, num verba hæc: *id est Gentiles, gloriæ forent vocis Græcos, quod a margine deductum fuerit in epistolam ipsam. Cum tamen viderim crebro deinceps adhibitam vocem Gentiles, eam reliqui; arbitratus Hilarium substituta voce Gentiles, eos denotasse, quos alii Græcos appellabant, vetuste scilicet Græcorum suspensione adhibe adiectos (f). Hinc Theodoretus eas, quas ad iudicandam christianam Religionem orationes edidit, de*

A curandis Græcorum affectionibus inscripsit. Vide quæ ad vocem *Gentiles* annotavit Du Cange. Emendavi vocem *disseramus*, quæ in codice habetur, illicque substitui alteram *edisseramus*, id exproscnte syntaxi.

5. Notant omnes, quam pertinaciter obstiterint Iudæi ad fidem conversi, quomodo ad eum Gentiles admitterentur (g). Paulus in epistola ad Romanos in id potissimum intendit, ut non minus Iudæos, quam Gentiles ad Christianam religionem reotos doceret. Hoc itaque ut fateantur Iudæi, antequam baptismum suscipiant, Hilarius exposuit. De Baptismo in Christi nomine collato omnes fere Theologi agunt: atque in primis clarior. Joannes Joseph Orsi, ad quem Lectorem amando.

6. Ut Gentiles ad fidem adducantur, verus, et major labor est, tam quia Scripturas non habent, quibus verus Deus traditur, novæque lex, et Christus promittitur; immo etiam quia majoribus inquinati plerumque sunt vitiis, quæ describit Paulus Apostolus (h).

7. Ordinem in educendis Catechumenis, antequam ad baptismum admittentur, constantiter servavit Ecclesia, ab unitate et omnipotentia Dei exordiens, ut eis inrueret, atque ab idolorum vanitate averteret. Consule antiquos Catechumenes educendi formales.

8. Quod hic panes Hilarius, copiose ac sæpe accipitur Paulus, iis præsertim verbis (Epist. iv, 17): *Hoc igitur dico, et testificor in Domino, ut jam non ambuletis in gentes ambulando, etc.*

9. Quod hic Hilarius tradit his verbis: *hoc est, unum Deum credere, ipsum tinere, tradiderat jam Apostolus Paulus hæc ad Hebræos scribens (Heb. xi, 6): Sine fide autem impossibile est pluerre Deo: credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit. Quod si inquirentibus se remunerator est, an non ulior in eos erit, qui eum cognoverint? Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis (Rom. i, 2)? Revertatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem, et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitiam detinent (Rom. i, 18). Quis peior hæc de Deo eredit, illumque non timet? Consule, obsecro, quæ hoc super argumento tradit Brenæus (i).*

10. Deum creatorum condidit, propositum fuisse ad erudendum Catechumens, antequam ad baptismum admittentur, vetuste omnes Symboli formæ aperte docent. Apostolicum quod dicimus Symbolum sic incipit: *Credo in unum Deum, patrem omnipotentem factorem cæli et terræ (j), Sen, ut verbi voluit (k). Credo in Deo patre omnipotente, etc.*

(a) Celestis est Pienti Comadia Miles gloriosus in se ipsa. Pilius quoque epistola nona libri tertii: Misserat, inquit, etiam epistolam Romanam ad amicum quemdam iactantes, et gloriosas his verbis: to, to, etc.

(b) Tom. iv Anast. Biblio. editionis Romane, in. 1753, pag. xii et seqq.

(c) Pag. xiii, xiv, et xv. quoniam tu es gloriosus in Sanctis.

(d) Vide præces in missa Annuntiationis dicendas, p. 138 et 139.

(e) In Lexico ad Vocem Gloria: Gloria titulus habet, etc.

(f) Act. ix, 29; xi, 20; xiv, 6; xviii, 4; Rom. i, 18; 1 Corin. i, 22 et 21; Galat. iii, 28.

(g) Act. xiv, 45: Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, etc.; et v. 50: Iudæi autem concitaverunt mulieres religiosas, etc.

(h) In epistola 1 ad Corin. vi, 10; 1 ad Timoth. i, 9 et 10; Tit. iii, 3.

(i) Lib. i, cap. olim 11, nunc 10, p. 48 tom. i editi Venetæ 1734.

(j) Vide Catechæ Sacramen. Roma. Ecclæ. editam a Card. Thomaso, lib. 1, p. 56.

(k) Comment. in Numb. Aposte. ii, 3, p. 58, tom. i editi. Vercor. anni 1715.

idem etiam tradunt *Constituentes*, quas *Apostolicas* appellamus (*lib. vii, cap. 41*). Id ipsum inculcat Nicæni Concilii formula his verbis in latinum ab Hilario translatis (a): *Credimus in unum Deum potrem omnipotentem, omnium visibilibus et invisibilibus factorem*. Irenæus (*lib. i contra Hæreses, cap. 10, n. 1*): *Ecclesia, inquit, accepit eam fidem, quæ est in unum Deum Potrem omnipotentem, qui fecit cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt*. Atque idem deinceps inculcat (*lib. ii, cap. 1, n. 2 et seq.*). Illic Tertullianus (*lib. i Adversus Marcionem, cap. 21*): *Stabat igitur fides semper in Creatore, et Christo eius, etc.* Error ea-um irrepsit in typus: legendum est enim: *quæ vel facta sunt, vel ipso iubente, et volente, et faciente constituitur*: Sic enim habet Codex. Porro particulam *vel* (quæ vel facta sunt, etc.) ut hic accipere, ut in vetustis Ecclesiasticis libris suppositissimo accipitur, libet pro *et*, seu *ac*; adeo ut non sit particula disjunctiva, sed conjunctiva: *id est, et quæ facta sunt, et ipso iubente, et volente, et faciente constituitur*: Vel ad unum modum accipere, qui accipit Augustinus, cum hæc scripsit (b): *Divisisse Deum inter lucem et tenebras, eo ipso quo lux facta est, oportet accipi, quod aliud est lux, aliud illarum privationes lucis, quas in contrariis tenebris ordinavit Deus. Non enim Deum fecisse tenebras dictum est: quantum species ipsas Deus fecit, non privationes, quæ ad nihilum pertinent... quas tamen ab eo ordinatas intelligimus, cum dicitur: Et divisit Deus inter lucem et tenebras, ne vel ipsarum privationes non haberent ordinem suum... Sicut in cantando interpositiones silentiorum certis moderatisque intervallis, quavis vocum privationes sint, bene tamen ordinantur ab iis qui cantare sciunt, et suavitati universæ cantilænæ aliquid conferunt, Et umbrae in picturis eminentiora quæque distinguunt, ac, non specie, sed ordine placent. Nam et vitiorum nostrorum non est autor Deus; sed tamen ordinator est, cum ea loca peccatorum constituit, et ea perpetui cogit quæ merentur.* Articulum hunc si explicatum cupimus, consule Irenæum (c), Cyrillum Hierosolymitanum (*Catech. ix*), Rufinum (d), Augustinum (e), et auctores, quibus sermones, debemus, qui eo super argumento, præposito Augustini nomine, prodierunt (f).

11. Aliqui insunt in Codice errores, quos amanuensis tribuas oportet, leves si tamen, et qui facile conjectura emendantur. Sed nolui ex ingenio lectionem immutare. Arbitror altero ex his modis emendari vitiosam lectionem posse. Quod *videtur vocetur*, atque *prophetae quid hoc nosse indiget* (id est, necesse est), cum *per homines quidem scriptum sit, sed non ab hominibus?* Vel ad hunc modum: *Esse corpus Scripturæ: quod lex vocetur, atque prophetae: quid hoc indicet: quod quidem, etc.* Prior emendatio hand rotemanda est. Altera quoque valde probabilis est, plana illa quæque; nam hunc sensum verba illa habent; Docendi gentiles sunt, cum ad baptismum recipi petunt, esse Scripturam in unum corpus collectam: quod quidem corpus duas partes continet, quarum una lex vocatur (eternum scilicet subiectivo pro indicativo videtur Hilarius) prophetae altera. Nosse autem oportet eum, qui baptizatur, quid legis, quid vero prophetarum vocalibus inducitur. Celebratissima porro divisio est Scripturæ totius veteris testamenti

A in legem, seu Moysen totam legem quaque hinc se conscriptis comprehendentem, et prophetas. Porro sub altero horum membrorum libri historici comprehenduntur; ac præsertim sub prophetarum titulo: vel quatenus tam multa prædicuntur in ipsis historicarum libris, ut propterea dicti commode possint prophetici libri quoque libri: vel quia propheta nomen hic latius accipitur, indicatque quemlibet Sacrum Scriptorem. Utinamque sit: ea quæ ad hilem instruendam, moresque dirigendos pertinent, in Moyses haberi, et prophetis, subsequentia Evangelia dicta declarant (*Luc. xvi, 29 et 31*): *Habent Moysen et prophetas: audiant illos... Si Moysen, et prophetas non audiunt, neque se quis ex mortuis resurrexerit, credent*. Lucas quoque in eundem sensum locum hinc Christum allinuat his verbis (*Cap. xxiv, 25*): *Et ipse (Christus) dixit ad eos: O stulti et tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti sunt Prophetæ. Nonne hæc oportuit pati Christum, et ita intrare in gloriam suam? Et incipimus a Moysæ et omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis, quæ de ipso erant. Videtur quidem postea (Vers. 44) psalmus a prophetis sejungere his verbis: *quæ scripta sunt in lege Moysæ, et prophetis, et psalmis de me*. At hæc evidenter habere videntur sensum, quem habent alia ejusdem Christi verba (*Marci xvi, 7*): *dicit discipulis, et Petro: id est, præsertim Petro: in psalmis enim frequentius, et, nisi fallimur, etiam apertius, quam in aliis quibuslibet sacris libris, prædicatur Christus, ejusque gesta, passio, et resurrectio* (g). Cæterum psalmus legis vocabulo comprehenditur, manifesto discimus ex Joannis Evangelio (h).*

12. Quod hoc indiget. Recole superiorem Annotationem.

13. Quod quidem. Substituitur, *Corpus Scripturæ*, de qua rursus sermonem habet. Cum porro illud appellat *per homines scriptum, non ab hominibus*, respicit procul dubio ad illa Pauli verba (*II ad Timo. iii, 16*): *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est, etc.* Quod expressius docet Petrus (*Epist. II, cap. 1, 20 et 21*): hoc primum, inquit, intelligente, quod omnis propheta Scripturæ propria interpretatione non fit: non enim voluntate humana electa est aliquando propheta: sed Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.

14. Inquit aut alterum sub-equentium testimoniorum, ad potius utrumque. Spiritus (*Sap. i, 7*) *Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet occultis: propter hoc qui loquuntur iniqua, non potest latere*. Et (*Rom. viii, 26 et 27*): *Ipse spiritus, qui scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus*.

15. Recole quæ annotatione 13 diximus. Adde hæc ex Hilario desumpta, ex quibus perspicue assuqueris sententiam eandem utrobique apparere (i). *Aut Moysen prophetam, et duces præfeci, et latorem legis insulisti; aut prophetas in omni tempore legis inspirasti*.

16. Quod hic tradidit Hilarius, desumptum videtur ex his Jeremias verbis (*Cap. i, v. 2*): *Dixit Dominus ad me: Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ecce constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, ac disperdas, et dissipes, et adifices, et plantes... (Ibid. v. 18). Ego quippe dedi te bodie in civitatem militum, et in columnam ferream, et in ma-*

(a) De Synodis, seu de fide Orientalium, n. 85, p. 310 tom. ii edit. Veron.

(b) De Gen. ad lite. lib. imperf. xv, alias cap. ii.

(c) Locis super allegatis; id est lib. i contra hæreses, cap. 10, etc.

(d) Symonem in Symbo. n. 5, pag. 55, tom. i. edit. Veron. an. 1745.

(e) Tom. i, Sermon. 213, alias 119, de tempore, Sermon. 211, 215, et Tom. vi Sermon. de Symbolo ad Catech., pag. 117.

(f) Sunt porro sermo 258, 256, 257, 238, 259, 230, et subsequentes tres in appendice sermonum. Pars autem sermones tres de Symbolo, tom. vi Oper. Augustini, pag. 538.

(g) Act. ii, 25: David enim dixit, etc. Roman. Act. vi, 11: Illic est lapis, etc.

(h) Jo. x, 58. Nunc scriptum est in lege vestra (id est Paul. xxxii, 6): Ego dixi: dii estis, etc.

(i) In Psalmum lxi, v. 5, pag. 96, tom. i.

rum æreum, super omnem terram, regibus Juda, principibus ejus, et Sacerdotibus, et populo terræ. Et tibi (Jerem. vi, 2) : Probationem dedi te in populo meo robustum : et acies, et probabis eam eorum, omnes principes declinantes, ambulantes fraudulentè, æs, et ferrum : universi corrupti sunt ; et alia alia in Prophetarum libris valde frequentia. Prophetis vero aliquando esse inpositum, ut Domini promissa se mandata exsequerentur, multis exemplis discimus. Unum hic inquam desumptum ex cap. ix libri IV Regum, plurima scilicet, antea per Prophetas promissa. Prophetarum ministerio executioni mandata conspiciunt. Locum hunc consulat, obsecro, Lector.

17. Omnes, qui nostræ fidei articulos exhibent, secundo loco istum proponunt : *Et in unum Jesum Christum filium Dei (Patris omnipotentis)* : veluti Irenæus, Symbolum Amstelredamum, alique. Ita porro articulum hunc accipiendum omnes movent, ut non adoptione et gratia, uti nos sibi Dei Patris sumus, sed natura sit filius : quod rectissime in apostolico symbolo traditur, dum *unicus dicitur (a)*. Cur enim unicus est, nisi quia unus natura filius est, cum non adoptione et gratia (quod diximus) filii sumus ? Patres ejusdem Symboli interpretes minime assero, cum eos quisque facile consulere per se possit. Unum hic Hilarius excito, a quo argumentum hoc pertractatum numero sermone I. *v de Trinit. (t. n, p. 103) : Solus sapientiam, etc.* Et num. 45 libri vi, item de Trinitate (Pag. 166) : *Et cum hoc veras Dei filius, etc.* Rursus n. 41, id est, postremo libri vi pariter de Trinitate (p. 208) : *Credenti quoque, etc.* Vellemusissime autem id ipsum inculcat u. 36, et subsequè libri vi, etiam de Trinitate. Hæc tantum seligo ex numero 41, quæ hic describam : « Scribendis igitur Evangelij non aliam prætulit causam, quam ut omnes crederent Jesum esse Christum filium Dei. Si sufficit ad salutem, Christum credere ; cur adjectum filium Dei ? Si vero Christum credere ea demum fides est, non Christum tantummodo, sed Christum filium Dei credidisse ; non est nomen filij in Christo unigenito Deo ex adoptionis consuetudine, quod proprium est ad salutem. » Temere ergo asserit Hilarius quasi Eli-pando et Felici Urgellitano favens.

18. Respicit præambulo ad versiculum 5 capituli Evangelij Joannici. Porro uberrime hæc de re, et sæpe disserunt Patres. Tertullianus obscure quidem, ut solet, et presse, ea tamen tradit, et quibus eundem sensum elicitis. Consule, ubi sermo, quæ docet ille capite 18 libri adversus Hermogenem : perspicue autem cap. 19 libri v adversus Marcionem : « Si non est, inquit, Christus primogenitus conditionis, ut Sermo Creatoris, per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est ; si non in illo condita sunt universa in cælis, et in terris, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates ; si non enata per illum, et in illo sunt condita (hæc enim Marcioni displicere oportebat) : non itaque tam nude posuisset Apostolus : Et ipse esse ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia ? » Et alibi apertius (Apolog. cap. 21) : *λόγος Dei... eundem, qui verbo unio faceret, et fecisset* Cyrillus Hierosolymitanus in eadem sententiam (b) : « Vis vero addiscere, quod cum Patre etiam ante inhuminationem est Christus Dominus ; ut non solum ille recipias id quod dicitur, verum etiam de-

monstrationem habeas ex veteri Testamento ? Accede ad primum librum, qui Genesis est. Ait Deus : *Faciamus hominem, aut ad imaginem meam, sed, ad imaginem nostram.* Et postquam factus esset Adam, dicit : *Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum.* Nec enim ad Patrem solum divinitatis dignitatem restrinxit, verum una etiam Filium comprehendit : ut declararetur hominem non solum Dei opus esse, sed Domini quoque nostri Iesu Christi, qui et ipse verus est Deus. Ille ipse Dominus, qui cum Patre cooperatur, cooperatus est, et circa Sodomam juxta Scripturam accensum : Et Dominus pluit super Sodomam, et Gommoribam, ignem et sulphur, a Domino de cælo. Sed cæteris fortasse copiosius Hilarius numero 15, et subsequentibus libri ii de Trinitate. Ea vero præsertim te consulere lector optime cupio, quæ tradit ille numero decimo nono (Apostolus enim docuit, etc.) Ea quoque consulere te opto, quæ docet in ps. xci (num. 3 et seq.). Rursus quæ tradit num. tertio et quarto tractatus in Ps. cxlviii (pag. 165 tom. i, et n. 44 libri ix de Trinitate : dunique num. 13 lib. xii de Trinitate. Respicere porro videntur hi Patres non modo ad caput Joannis, verum etiam ad versiculum 6 psalmi xxxii : *Verbo Domini cæli firmati sunt.*

19. Nonnulli obscuros habet hic locus, in quo etiam amanuensum errasse putò ; desunt quippe (inca quidem sententia) ea verba, quibus indicetur hæc tradita fuisse a Joanne ; veluti ista, aut affinia : *ut nos docet Joannes = quemadmodum ex Joanne Evangelista constat.* Tanti vero Epistolæ hujus verba sic explicat. *Per quem (Joannem scilicet Evangelistam) accepimus, sermonem, id est rationem universitatis, fuisse apud Deum.* Joannes quippe hæc tradidit : *In principia erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Neque vero mireris me hic Sermonem pro Verbo divino sumere : quamvis enim, uti notat Petavius (lib. vi de Trinit. cap. 1, n. 5), secundum Trinitatis personam Verbum potius, quam Sermonem appellari voluerint Veteres, ut præsertim, qui Nicænum concilium sunt subsequuti ; negari tamen minime potest eandem ipsam secundam sanctissimam Trinitatis personam Sermonis vocabulo fuisse significatam, non ab his tantum, qui Nicænum prævererunt (c), verum etiam ab his, qui illud sunt subsequuti. Hoc modo Paulinus Nolanus (Natal. vi S. Felices vers. 25) :

Christe Deus Felices scdes, da nunc mihi verbum
Sermo Deus, da perspicuum Sapientia meum.

Rusticus quoque (d) : « Si ergo modis omnibus Verbum sempiternum est, sicut Pater, impassibilisque idem Dei Sermo, et invertibilis sicut Pater. » Augustinus pariter (e) : « Misit Sermo Dei legem per servum suum, nec profum hi perennis mortali generi humano. » Alibi vero (Sermo 8 de verbis Apostoli n. 1) : « Non liberaretur humanum genus, nisi Sermo Dei dignaretur esse humanum. »

Quia et Hieronymus primam Theophili Alexandrini Episcopi paschalem epistolam in latinum vertens, se eundem Theophilum scribentem inducit (Epist. in Veron. edit. 96, n. 7) : « Quod si regni Sermo Dei, utique Deus est, etc. » Atque ea quidem hujusce vocis usurpatum adeo nonnullis placuit, ut in latinam ipsam Sacræ Scripturæ interpretationem eam inducerent ; quippe, in mente Augustini (f), in quibusdam antichristi Sermo legebatur, ubi unum Verbum legitimus. Ille

et vox est, et sapientia Dei ; et capite 8, ubi hæc eloquitur : *verbo unio, et verbum Dei dicitur.* Rursus cap. 9, *sed melius Græci λόγος dicunt, quam nos verbum sive sermonem.*

(d) In ludo disputationis contra Acephalos ; Biblioth. Pat. Paris. l. iv, pag. 798.

(e) Lib. xv contra Faustum, cap. 55.

(f) Tractat. seu Sermones 108, in Joan. n. 5 : *Et in quibusdam codicibus positum est : Verbum tuum et*

(a) Et in Jesum Christum, illum ejus unicum, Dominum nostrum.

(b) Catech. x. n. 6, interprete clariss. Antonio Augustino Toulde.

(c) Tertull. contra Hermogenem, cap. 20 ; contra Praxeam cap. 15. Novatianus (si is auctor est libri de Trinitate), cap. 51. Cyprian. lib. ii Testimo. cap. 5, et de Unit. Eccle. Lactan. lib. iv Insitu. cap. 4 : *λόγος enim et sermonem significat, et rationem quam ille*

etiam Arnobius, qui *jumor* dicitur, propterea quia post Ientius Magni tempora vixisse creditur, hæc habet (a): « Ergo Sermo Patris ex nre procedens virtute plenus facit omnes visibiles creaturas. » Merito itaque non modo in Opusculo, quod illustramus, verum etiam in aliis libris suis in eandem sententiam vocem *Sermo* Hilarius adhibet: veluti libro *ii* de Trinitate hæc floruit (num. 15 pag. 36 tom. ii): « Nunquid audieras in Deo, et non apud Deum, ut sermonem recõditis cogitationis acciperes?... statum Verbi, et nomen expecta: dicit namque: *Et Deus erat Verbum* (Joan. i). Cessat sonus vocis, et cogitationis eloquium. Verbum hoc res est, non sonus: natura, non sermo: Deus, non inanimatus est (b). » Fadem alibi inculcat, in locis scilicet, quos hic nota (c). Merito etiam Ecclesia ipsa eadem voce ad denotandum Verbum mitur. Etiam sic divinum Patrem: alloquitur (d) *Dom medium silentium teneant omnia, et non in suo cursu medium iter haberet, omnipotens Sermo tuus, Domine, de carnis a regalibus sedibus venit.* Transfert scilicet ab alia significatione, accommodatque festivitati: que, quod vers. 14 et 15 cap. xviii libri *Sapientie* traditur.

En itaque quid his verbis credi jubet Ihlarius: *Sermonem* scilicet *Divinum* non simplicem vocem, sed extantem, personam esse, eamque apud Deum, ideoque divinam personam. Ea porro non esse cõpiti in tempore, sed *apud Deum* fuit in principio, id est ante quavis tempora etiam *imaginaria*, et *fecit* (ut sæpe aiunt Patres), et ab æternitate ipsa. Atque his, quæ expressissime tradidit libro *ii* (n. 15. *Respice ad mundam*, e.c.) et *xii* (n. 45.) de Trinitate idem Hilarius, affinia docent Athanasius (*orat.* 3 et 5), Nyssenus quoque (*lib. ii contra Eunomium*) et Augustinus. Vide quæ hoc super argumento docet Petavius (*lib. vi de Trinit.* cap. 4, n. b et seq.).

20. Veteres Patres non modo *Sermonem*, aut *Verbum* secundum Trinitatis sanctissime personam, verum etiam *rationem* appellaverunt: quæ quidem vox variis decausis Divino Verbo convenire potest. Aut scilicet majoris ejusdem, effluatque, et, si vis, illustrioris etiam explicationis vocis *sermo* causa, veluti colligendo synonymia: aut quia Divinum Verbum ea ratio est, seu idea, ad quam Pater in mundo condendo unice respexit: *ratio*, inquam, et idea in genita, et consubstantialis Deo: aut etiam quia sicut ratio in egregio officio primas, potissimasque habet partes, sic Divinum Verbum in mundo condendo primas, potissimasque habuit partes: aut pariter quia sicut in egregio officio recta ratio apparet eminent que, et singulari illius partibus veluti inest, ita divina

ritas est, sicut in quibusdam codicibus etiam ibi scriptum est: in principio erat Sermo.

(a) Bellarmi. de scripto Eccle. et Biblioth. Patr. edit. Paris. tom. xv, p. 352 et 355.

(b) Sic interpuncti, ut consuetudini, aliorumque exemplo me accommodarem. Cæterum aliter interpuncti posse fateor: ita tenent, ut denoteut *Sermonem* hunc aliquid substantiale, et verum Deum esse.

(c) Lib. vii de Trinit. n. 18, pag. 131: *Et ubi refertur: Ego dixi, loquentis potius est Sermo; et n. 19, se celestis sermo, etc.* Rursus n. 11, lib. x de Trinitate. Et expressius n. 19, libri xii de Trinit. pag. 430, *sed Dei sermo, etc.* Etiam in libro de Synodus seu de Fide Orientalium, n. 46, *Hæretici perinertes, etc.*

(d) in introitu Missæ Dominice infra octavam Nativitatis, et in antiphonis ad *Magnificat*, et *Benedictus* ejusdem diei. Hanc ipsam antiphonam a precis usque Ecclesie: temporibus adhibuit discimus ex libro, quem *Responsorialia, et Antiphonaria Romanæ Ecclesie* inscripuit, ediditque optimus Cardinalis Thomæus anno 1686.

(e) Lactantius, lib. iv Institutionum cap. 9, hæc ait: *λόγος enim et sermonem significat, et rationem, quia ille est et vox, et sapientia Dei.* Augustinus, si Augustinus is est (nam eum librum PP: S. Mauri Augu-

Verbi virtus, ac sapientia in mundo creando se se prodidit, et veluti emittit, et singulari illius partibus quodammodo inhesit, et inest. Rursus quia sicut ratio ad praxim deducta artificem exprimit, ad declaratur, ita Verbum, illiusque tum generatio tum operatio Patrem, ejusque præstantiam, ac divinitatem mundo declaravit, notamque efficit. Denique (et in postrema explicatio) non desuit, qui ideo Divinum Verbum *rationem* appellatum aiunt, quia rationem, seu respectum, ac relationem habet ad Patrem.

Atque in prima quidem significatione vocem hanc videtur sumere Tertullianus, quum ita Gentiles alloquitur (*In Apolog.* cap. 21). Jam ediximus, Deum universitatem hanc mundi Verbo, et Ratione, et virtute mohtum. Apud vestros quoque sapientes λόγος, id est Sermone, atque Rationem constat artificem videri universitatis. . . . Et nos etiam sermoni, atque Rationi, itemque virtuti, per quæ omnia molitum heum ediximus, propriam subnotationem Spirituum inscribimus (*legunt alii ascribimus*).

In eandem etiam sententiam librum, quem de *Oratione* inscripsit, sic est exorsus: « Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, et spiritus utrumque Jesus Christus dominus noster. » Et sane vocem hanc *ratio*, eum ad Unigenitum Dei denotandum adhibetur, esse veluti synonymam vocum *Sermone* et *Verbi*, edocere videtur, ut de aliis sdeant, Lactantius, Ambrosius (si is est auctor libri, qui de filii divinitate seu de fide Orthodoxa contra Arianos inscribitur), et Augustinus (e), seu, si vis, scriptor alius sub Augustini nomine latitans. An vero injucere rei causam ex eo repetemus, quod ut Tertulliani verbis utar (*Apolog.* cap. 21), ostenderit se se λόγος Dei, id est Verbum illud primordiale primumque, virtute et ratione comitatum, e spiritu genitum? An potius, quia ut jam docuit Petavius (*lib. vi de Trinit.*, cap. 4, n. f), *Sermo idem est ac ratio*, hinc sermo rationis, et ratio sermonis dicitur? Sane Hilarius in hæc ipsa, quam illustramus epistola, hæc habet (*cap. 4, pag. 48*): « Dei filium sapientiam veram, sermonem, id est rationem, etc. »

Secundam significationem, quæ scilicet denominationem hanc derivat ex eo quia unigenitus Dei ea ratio, seu idea est, ad quam unice in mundo condendo respexit Pater, proposuit, cui debeamus librum de *divinis nominibus* (cap. 7); sive Dionysius Areopagita si sit, sive alius quispium veterum sane, et probabilis scriptor; hæc enim tradit Petavius interprete (*lib. vi de Trinit.* r. 4, n. 3): « λόγος in sacris lit-

stino demunt, nec temere demunt, ut constat ex adnotatione huic operi præposita pag. 2. Appendix (vni viii) in libro de quoque Hæresibus, cap. 6, hæc habet: *In primo erat Verbum. Melius quære dicitur λόγος: logos quippe Verbum significat, et rationem.* Ambrosius demum, si est, ut antea dixi, auctor ejus libri (Vide adnotationem præpositam huic tractati a Patribus S. Mauri pag. 343 Appendix Ambrosii) in libro, qui de *Filii divinitate* inscribitur, cap. 6: *Ratio quædam est, inquit, quæ apud Græcos λόγος nuncupatur, quæ inter Patrem et Filium personam vel vocabula distinguit, quæ et ipse filius ratio dicitur.* Quæ quidem verba habet etiam sermo olim 190 de tempore inter Augustinus, nunc 113 inter reiectos in appendixem, num. 2, in quo etiam ecitatis superioribus verbis hæc subjunguntur: *Quæ tamen ratio multis nominibus appellatur: modo verbum, modo virtus, modo sapientia, modo dextera, modo brachium, modo margarita, modo thesaurus, modo retia, modo aratum, modo fons, modo petra, modi lapis angularis, modo homo, modo agnus, modo vitulus, modo aquila, modo leo, modo via, veritas, et vita, cum sit Deus omnia in omnibus: ut per hæc vocabula divinarum dispositionum myteria cognoscantur, tum in ipsa majestas filii Dei proprie definita monstretur: »*

teris celebratur Deus, non solum quia rationis, et utilioris sapientiae distributor est, sed etiam quia causas omnium in se se simpliciter ante complexus est: et quia contenti, et penetrati omni, ut sacra littera testatur (a) » Quam tamen commentarius illustrans Maximus, id est ait (b) « idem Verbum vocari λόγος, quoniam naturae totius rationes insunt illi, tanquam causa ac principio creaturae totiusque, pro ipsam enim existant omnia. Quin et ideae, atque exemplares formae in illo suat, quae sunt aeternae notiones, ac rationes omnium effectrices: adeoque naturae ipsae: siquidem natura ipsa ratio est causans, naturamque continens, quoniam non temere ac frustra naturae suae existentiam rerum. »

Tertiam explanationem, quam in eo situm diximus, quod sicut ratio in egregio officio primas, potissimasque habet partes, sic divinum Verbum in mundo condendo primas potissimasque habuit partes: tertiam, inquam, explanationem ii proponunt, quorum sententiam describit Augustinus, cum testatur (c), « Unigenitum Dei ratione minus recte vocari, quam Verbum, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quae per Verbum facta sunt, operativa potentia. » In quoque proponunt, qui vocem ratio synonymiam voci sermo, et λόγος volentes esse, monent Divinum Sermonem, quatenus etiam pro persona sumitur, potissimas partes in mundo condenda habuisse. Quae de re annotatione decima octava nonnulla diximus, et rursus dicemus deinceps. Hic itaque affero Nazianzenum hanc elocutum (Orat. 56): « Quod si quis etiam, quia rebus omnibus inest, λόγος appellari velit, a ratio: et non abhorrebit; quod est etiam, quod non Verbo conditum sit (d)? »

Quartam explanationem in eo sitam affirmavimus, quod sicut in egregio officio ratio recta appareat, eminetque, et singulis illius partibus veluti inest; ita divini Verbi virtus, ac sapientia in mundo creando se prodidit, et veluti emittit, et singulis illius partibus quodam modo inhaeret, et inest. Huc porro favere dicitur Nazianzenus prioribus illis verbis modo allegatis: « Quod si quis etiam, quia rebus omnibus inest, λόγος appellari velit, a ratione non abhorrebit. » Sed certe hi faveant, qui vocem sapientia synonymiam voci ratio esse aiunt (e), tum versiculum viciesimum quartum capituli vii, et primum capituli viii libri Sapientiae ad Divinum Verbum referunt. Nimirum haec in allegatis locis legitur: « Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem ubique propter suam munditiam. . . . Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter, et dispoit omnia suaviter. »

Quintam explanationem eam esse diximus, quod docet, « quod sicut ratio ad praxim deducta artificem exprimit ac declarat; ita Verbum, illiusque tum generatio, tum operatio Patrem, ejusque praestantiam, ac divinitatem mundo significavit, notantque efficit. » nec, nisi nos virorum amplissimarum auctoritas fallit, proponitur a Nazianzeno qui filium Dei ὁμοῦ καὶ λόγου τοῦ Πατρὸς appellans, id est, ut interpretatur Petavius (lib. vi de Trinit., cap. 1, n. 5), definitum, et rationem Patris, cur ita appellet, deinceps explicat his verbis a Billio in latinum versis (tom. 1, pag. 590): « Verbum porro (substantive, sic appellatur), quod ita se habet ad Patrem, ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, vinctum enuntiatum, fortasse etiam quia eodem modo se ad Patrem habet, quo defuit ad definitum. Nam defuitio quaque

A λόγος dicitur; qui enim Filium cognovit, ait Christus (huc enim significat illud, qui vidit (Joan. vi 1), Patrem quoque cognovit; ac brevis et comprehensiva, facilisque priorae naturae declaratio est istius: omne enim quod genitum est, genitorum suum secuta quaedam voce desinit. »

Postremam vero explanationem (quae scilicet docet, cideo divinum Verbum rationem fuisse appellatum, quia rationem seu respectum, ac relationem habet ad Patrem) proponunt Nazianzenus, quem modo excitavi, Augustinus quoque, cuius paulo ante verba retuli (lib. XXXIII Quaestio, cap. 65), ac denique, ne plurimos afferam, Ambrosius (si Ambrosium auctorem potas libri de Filii divinitate inter Ambro. ii opera): « Ratio quaedam est, » inquit (in libro de Filii divinitate, cap. 6; in appendice Oper. Ambrosii pag. 541, etc.), quae apud Graecos λόγος nuncupatur, quae inter Patrem, et Filium personas vel vocabula distinguit: quia et ipse Filius ratio dicitur. »

B En celebriores explanationes hujus vocis ratio, emm de divini Verbi enuntiatum. Suscipit adhuc tamen, Hilarius, cum Verbum rationem universitatis appellat, ad aliam etiam intendisse in eo positum, quod Unigenitum Dei unica ratio est, cur rerum universitas exierit: unica, inquam, quia ipse condidit unum: unica etiam, quia illius incarnatio ratio fuit, ab qua universa condita sunt: quae de re copiosissime Theologi. Hinc inveniunt viarum Domini in Scripturis dicitur: primogenitus quoque omnis creaturae (Coloss. 1, 15). a Paulo dicitur, qui etiam haec subiicit: « quoniam in ipso condito sunt universa in caelis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. »

Atque hanc quidem conjecturam meam protentissime videtur Hieronymus, dum haec Paulino scribit (epistola olim 105, in Veron. edit. 55 n. 4): « Logos graece multa significat: nam et verbum est, et ratio, et supputatio, et causa uniuscujusque rei, per quam sunt singula quae subsistunt; quae, universa recte intelliguntur in Christo. » Annotatio haec, quamquam aliquantulum prolixior, lectori tamen, et puto, injucunda non erit.

C Vox haec initia quatenus posita est pro incipit, seu exordium, ex his vocibus est, quas in libro nato tum multi, veluti ab aliis petro adhibitas. Alii tamen etiam ante Hilarium addiderunt « Viri vultus (praefat. libri vi, 26 hanc) initiantes appellat, quos reliqui initioque consueverunt. Tertullianus similiter (advers. Valent., cap. 15): Ex his initia sunt caetera: id est, initium, seu exordium deduxerunt. Julius Firmicus etiam in eodem sententiam: Ver initium, inquit, cum primem arietis partem se facit ingressus. »

D Ad refellendam stultissimam Arianoium perversionem apil-simum esse cepit primorum Evangelii Joannis, docent omnes, qui eo de argumento disputaverunt. Augustinum hic tantummodo indicio (Trinitat. 1, in Joann., et alibi saepe), et Hilarium (lib. vi de Trinitat., n. 15, pag. 34 et 55, et alibi saepe). Et profecto ideo potissimum Evangelium cum scriptum fuisse a Joanne, ut is subsisteret, qui divinum Christi quingenem denegabant, ex Hieronymo discimus (f).

E Spiritum sanctum tertiam Trinitatem, sanctissimi personam fatet debent omnes, qui christianam Religionem nomen dabant, id profecto Symbolum Apostolicum, Irenaeus (lib. 1 contra haereses, cap. 10), N.

differet vetusta Billii interpretatio. Locum hunc habet pag. 500 tom. 1 editionis Coloniae, an. 1690.

(e) Audiri, qui cum in rem subsequentia Lectanti verba allegaret: recte ne, au secus, alii iustam λόγος enim, et sermonem significat, et rationem, qui ille et hoc est, et sapientia. Der. Laet. l. iv Inst. r. 9.

(f) Novissimus omnium servavit Eusebium regem ab Asia Episcopis, adversus Veritatum aliosque

(a) Usus enim, uti dixi, interpretatione Petavii, nam aliter vertunt. Et sane nonnulli ab interpretatione Petavii differunt interpretatione Ambrosii Cardinalis. Fundam. tamen interpretationes omnes sensum habent.

(b) Petavius interprete lib. vi de Trinit., c. 1, n. 5.

(c) Lib. LXXXIII Quaest., cap. seu quaestio 65.

(d) Usus eum interpretatione Petavii, a qua vir

canum Symbolum (*Hilar.*, de *Syn.*, n. 81). Illud quoque Symbolum quod Athanasio tribuitur, et reliquæ Christianæ fidei formulæ ostendunt. Non est hic porro locus, in quo Spiritus sancti divinitatem ego vindicem, quam copiosissime catholici Theologi asserunt (a), et eam non obcurè asseruerunt ipsi Patres, qui Constantinopolitanum, atque adeo Nirenum Concilium tenuerunt (b). Ut ad Hilarium revertor, is a nonnullis adducitur capitur, quasi Spiritus sancti divinitatem asserere veretur (c). Perperam tamen capitur. Etenim de Spiritu sancto hæc scriptis prædicit (*lib. II de Trinitate*, n. 29, pag. 45 tom. II): «De Spiritu sancto autem nec tacere oportet, nec loqui necesse est; sed sciteri a nobis, eorum causa qui nesciunt, non potest. Loqui autem de eo non necesse est, qui, Patre, et Filio auctoribus, conlaudus est. Et quidem putari sit, non esse tractandum: est enim; quandoquidem donatur, accipitur, obtinetur: et qui confessionis Patris et Filii connexus est, non potest a confessione Patris, et Filii separari: imperfectum est enim novis totum, si aliquid desit a toto.» Deinde per ea Scripturæ loca percurrat, quibus illius divinitas asseri consuevit et stabiliri, Alibi etiam (d) in hunc modum eloquitur: «Quamquam ad fidei Sacramentum, id est ad Patris, et Filii, et Spiritus sancti unitatem, sed et ad trium gentium vocationem ex Scra. Chaim et Japhet, iuxta mensuras linguæ esse referendas, sensisse multos meminerim... In Patre autem, et Filio, et Spiritu sancto, siue admixti excludens fermenti necessitate in Christo, omnia unum sunt. Ab aliis Hilarii locis in eandem sententiam adducendis consulto abstinem, ne actum agam: laborem quippe hunc præoccupavit præclarissimus ille S. Mauri Monachus, qui postremam S. Hilarii editionem adornavit, evulgavitque Parisiis. Vide, obsecro, quæ tradit ille n. 12, et subsequentibus prælationis in libro de Trinitate.

24. Spiritum sanctorum creationis participem Veteres unnes faciunt: et recte id quidem: Deus quippe est, et opera, quæ ad extra Theologi appellant; tunc Trinitati communia sunt. Basilium hic tantummodo profero, quippe libro V adversus Euponium hæc ait (e): Spiritus enim visenti Verbo ad creandum coniunctus est, vira potentia, et divina natura, quæ ineffabilis ex ineffabili ore effulsit, etc. Perfectionem porro rerum, atque animationem eorum, quæ vita transmittit, plerumque Patres Spiritui sancto attribunt. Cur vero? An quia Spiritus sanctus amor est; amoris autem vimini argumentum est rerum perfectio? An quia hæreticos, et maxime tunc Ebionitarum cogna consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse; inde et compulsi: ut dicitur: *quis nativitate edicere.* Hieron. in libro quem inscripsit de *Scriptoribus Ecclesiasticis*, cap. 9.

(a) Vide, ne omnes enumerem, Potay. lib. II de Trinitate, cap. 12, 13, 14.

(b) Irenæi loca divinitatem Spiritus sancti testificantia collegit D. Beatus Massuet, dissert. 5. n. 34, 52 et 53, pag. 416 et 117 tom. II editionis Venetæ anno 1751. Tertullianus porro quamquam inter eos recensetur, qui Montani errorem secuti de Trinitate, et expresse de Spiritu sancto, prave senserunt, 20-sequam tamen se depravari sinelet, Spiritus sancti divinitatem apertissime professus est: capibus 8, 9 et 45 libri *contra Praxeam*: quæ quidem loca ita consulat volu lectur, ut reliqua etiam ejusdem libri capita non prætereat.

(c) Vide Præfat. in lib. de Trinitate, n. 12, pag. viii tom. II editum. Veron.

(d) In Caput xii Matth. n. 6, pag. 755 tom. I.

(e) In novissima PP. Benedictinorum ed. p. 303 t. I.

(f) Calmetus nonnullis, ens tamen præclarissimos allegat. Adde, si vis, Prædicatum (in Aptheus) Victorem Vitiensem in *Fidei ratione ad Hæreticos*, cuius hæc verba sunt: *Ferribus Spiritus Dei super aquas, aptate create: virtute præsentis autem continetur*

A eum complementum velutis sit, et terminus ultimus processionum divinarum, æquum erat etiam, ut complementum, et terminus operationum ad extra illi tribueretur? Ex Theologia hæc assoqperis. Illud sane constat, plurimos non veteres, tunc minus antiquos interpretes ad Spiritum sanctum retulisse verba illa Genes. I, 2: *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (ut eas seilicet fecundaret, vixque productionem efficeret) (f): illa quoque versu sexti Psal. xxxii: *Et spiritu oris eius* (Verbi) *omnis virtus eorum* (calorum). Spiritum emittunt, ideoque a tertia Trinitatis Sanctissimæ persona diversum aliquando commemorat Tertullianus (*adversus Heretico.*, cap. 52), qui sibi (*lib. IV contra Marcionem*, cap. 29) eadem vindictor tradere, quæ hic Hilarius.

25. Baptismi unitatem edocuit jam Paulus ad Ephesios scribens (cap. IV, vers. 5): *Unus Dominus, inquit, una fides, unum Baptisma*. Edoceat quoque Cyprianus (g) quamquam ipse in eo postea erravit (h), ut ex unitate baptismi illum tantummodo in Ecclesia Catholica valide conferri posse censuerit; et Patres reliqui tum ante Concilium Constantinopolitanum, Symbolum explicantes, tum maxime postea, præsertim cum allegata Pauli verba commentariis illustrant. Vide, ut in Hilario consistam, quæ tradit ille num. 1 et 2 libri *xi de Trinitate* (i). Ita porro unitatem baptismi explicat Magistri nostri, ut unus sit quia cum sit a Christo instituta protestatio sua fidei, certumque argumentum, ut ad illam ingressus (j), aliam protestationem, et certum argumentum, atque ingressum trinceo quærimus. Alter etiam explicat Gryllus Hierosolymitanus (in *Protocollis* n. 7) hæc eloquitur: *Non Hæc bis aut semel lavacrum suscipere; alioquin liceret dicere: (tunc sanctorum male successerit, id altera vice perficiam. Sed si vel semel male successerit, ea res emendationem non admittit: unus enim Dominus, et una fides, et unum Baptisma. Hæretici namque solvuntur rebaptizantur; signumque prius illud baptismi non erat. Vide, obsecro, quæ ad locum hæc annotat Clariss. Tontée.*

26. In baptismo regeneratur, renasciturque vos Deo, indicavit Christus ipse veritas his Nicodemum allegans (*Joan.*, m, 5): *Annem unum dico tibi: nis quis renatus fuerit aqua, non potest videre regnum Dei* (k). Expressissime porro id Petrus in prima epistola (l) docuit, et Paulus capite in epistola ad Titum (m). Illi quoque mentem, explicante illi omnes, qui Symbolum Apostolicum, aut Constantinopolitanum sermonibus suis, cunctionibusque et scriptis illustrantur, ut ex his vira omnia producturus ipse rudibus elementis ignis proprii fomenta pararet; et, ne cunctos enumerem, Stenchiæ nostrum in *Cosmojocia*, Prædicatum porro, et Victorem Vitiensem præcessit Ausonius: quippe hæc ait in *Præcatione matutina*:

Unigeni cognosce Patrem, maximeque duobus

Qui super aquas volabat spiritus endus.

Et in carnine de Dominica Resurrectione:

Ille tuis doctus mentis hæc addidit unam

Ut suæ æqueque nobet qui spiritus aëdas

Pigea immortalis vegetaret membra lævera.

(g) Ep. ad Janu. 78. *Quando et baptismus unum sit.* etc.

(h) Ep. 75, ep. 74; lib. de Unitate Ecclesiæ: *quamquam aliud baptismum præter unum esse non possit, etc.*

(i) Pag. 375 tom. II: *Unum itaque, etc.* Sed nos in unitate scripturæ, etc.

(j) *Evangelii baptizatio omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc.* Matth. xxviii, 19.

(k) Vide interpretes in locum hæc, et, ut cæteros prætermittam vide Commentaria Jansonii Irenæi.

(l) Cap. I, vers. 23: *Renati non ex semine, etc.*

(m) Vers. 4, et 5. Consulte interpretes in locum hæc, non Catholico modo; verum etiam veteres in quorum numero laudem non levari sibi promittit Gratius.

runt. Sapissimum illi quoque tradit Ecclesia veluti in iis precibus, quas in Missa ferie v. post Pascha recitat (a) : iis quoque, quas feria v. ejusdem hebdomadae diei jubet (b). Eadem habes in Pœnitentia (c). Patres si addam, infinita propemodum erunt. Ne multos afferam, Zenonis et Hilarii loca tenuimur modo indicio (d). Pa, si vult, per se consulat lector.

27. Resurrectio mortuorum non modo in Symbolo Apostolico, verum etiam in reliquis fere omnibus Ecclesiasticis monumentis traditur, in quibus fides nostra summam expouitur. Quæ in te mirari desines, cum noveris articulum hunc in eorum numero esse, per quos maxime a Gentilibus, et præsertim Epicureorum pravis opinionibus recedimus. Hanc inculcavit Apostolus Paulus, cum Atheniensibus in areopago Christum nuntiavit : eamque ab rem, et quod Christum nuntiaret, ab iisdem Epicureis, et Stoicis philosophis habuit contemptui est (e). Eandem tamen resurrectionem sæpe ipse annuntiavit, ut scilicet ea de re dubitari posset a quopiam. Nonnulla loca ad paginam hæcem indica, quæ per se consulat Lector (f). Ibi etiam certum constat, ea de re persuasos fuisse Judæos (g), et adeo persuasos ut hæreticis accens-erent Sadducæi, qui eam negabant. Vide, obsecro, quæ tradit Philastrius hæresi v, atque ea his adjuget, quæ optimus Canonicus Calcedensis adnotat : multa quippe Scripturarum, aliorumque probabilius auctorum loca eam in rem allegat. Eandem mortuorum resurrectionem inter eos articulos recenset Irenæus (h), qui a Catechumenis credendi torret.

Explicant hæc articulum copiose ii omnes, qui vel Apostolicum Symbolum, vel etiam Constantianopolitanum, vel illud ipsum, quod Athanasii dicimus, enomenclariis illustrant. Multum in ea ipsa re assuetus est laudem Cyrillus Hierosolymitanus (Catech. xviii, u. 1 et sequent.). Augustinus, alique etiam tum veteres, tum mihi antiqui doctores nostri et de argumento disseruerunt. Nec sane te legisse prænitbit, quæ Gregorius Magnus ad eandem resurrectionem ascendens sæpe tradit. Ille mihi satis est locum unum indicare, quem tamen valde probabilem reor; honorat scilicet viii in Ezechielem (i). De Resurrectione sæpe agit Hilarius, veluti num. 9 Comment. in Psal. lxxv, etc.

28. Coniunctissimus est articulus iste cum superiore. Cur enim resurgemus omnes, nisi ut a Iudice vivorum et mortuorum Domino Jesu Christo referat unusquisque propria corporis, prout gessit sine bonum sine malum (I Cor. v. 10) ? Inuit eam, quam diximus, utriusque articuli conjunctionem Paulus, cum in Epistola ad Hebræos resurrectionem mortuorum iudicio æterno iungit (j). Expressissime autem eam

tradit Irenæus, dum inter dogmata a baptizandis credenda recenset (lib. ii, cap. 10) : in carne in cælos ascensionem dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cælis in gloria Paris adventum ejus ad recapitulanda universa (k), et ad resuscitandum omnem carnem humani generis ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatore. et Regi secundum placitum Patris invisibilis (Philip. ii, 10, etc.), omne genu cœlo et cælestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei, et iudicium justum in omnibus faciat (Eph. vi, 12) : spiritualia quidem nequitiæ, et Angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in ignem æternum mittat : justis autem, et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus, quibusdam ab initio, quibusdam autem ex penitentiæ vitam donans, incoeruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet (l). Hæc ipsum articulum proponunt Symbolum Apostolicum, Nicænum (m), et reliqua etiam antiquissima Symbola. Quod mirum non est : etenim potestas judiciaria potissimum præmium esse videtur humanitati Christi tributum, propter humilitatem, quam in Cruce præsertim ostendit : Ipso vero adeo amavit discipulos suos, atque in primis Apostolos, ut eis sedes in eodem iudicio statureret, in quibus et Angelos iudicare (I Corin. vi, 13). Quod si quis explicatum hunc articulum optet, nos consulat, qui Apostolicum Symbolum explicant, atque in primis Cyrillum Hierosolymitanum (Cate. xv, num. 3 et seq.) ; interpretes quoque in ea Scripturarum loca, quæ hic indicio (n).

29. Codex nostro revera habet : *Tanta est differentia Judæorum convertentium, et gentilium credentium*. Quod si quis legere cupiat se convertentium, per me quidem licet. His porro verbis, quocumque tandem modo ea legas, veluti e iphonemate quodam concludit Hilarius id, quod antea dixerat, scilicet aliter instruendos esse Hebræos Christianæ fidei se se adiungentes, abter eos, qui ex Idololatria ad Ecclesiam veniunt : a primis scilicet panca credenda exposcuntur, cum reliqua jam noverint : at a secundis expressior, copiosiorque confessio exopenda est ; eis nempe, quam panca comprehenderat, et paulo auto exposnerat Hilarius, enucleatis rari deinceps expositum. Neque vero mireris, tam parva fuisse illis ad erudendum proposita. Etenim id ipsum assequimur etiam ex Irenæo, quippe fidem, quam Ecclesia per universum orbem usque ad finem terræ sentit, et ab Apostolis et a discipulis eorum accepit, explicatior, paucissimis capitulis comprehendit (o). Id quoque præstitit Nicæna Synodus, fusius quidem se se explicans circa Filii divinitatem, et dignitatem, de

(a) In serr. Deus, qui diversitatem gentium, etc. (b) In secr. Hostias, etc. Et Postcomm. Respice, quæsumus, etc.

(c) In Vigilia ad missam. Præsta, quæsumus, omnipotens Deus... qui per gratiam tuam renati sumus.

(d) Zenon. lib. ii, tracta. 30, et sequen. pag. 227 editio. Veron adnotata a Fratribus Ballerinis. Hilar. lib. i de Trin. u. 29, pag. 15 tom. ii Et in psal. lxxv, n. 11, pag. 182 tom. i. Et in caput x Machab. u. 24, pag. 719 tom. i item primi.

(e) Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi dissererant cum eo; quidam dicebant: Quid vult semimortuis hinc dicere? Alii vero: novorum demoniorum videtur annuntiator esse, quia Jesum, et resurrectionem annuntiabat eis. Act. xvii, 18.

(f) Act. xxiii, 6. Rursus e. xxiv, vers 14, et 24. Et cap. xxvi, vers. 8 et 25. Rom. vi, 5. I Corin. xv, 12, et tota fere capite deinceps. II Timoth. ii, 18. Ep. I Thess. iv, 12, etc. Heb. vi, 2. Petri i, 4, 5, Qui paratus est iudicare vivos et mortuos.

(g) Lib. II Machab. xii, 44: Nisi enim eos resur-

recturos speraret (Indas Machabæus), superfluum videretur et vanum curare pro mortuis.

(h) I. lib. i. can. 10: Et resurrectionem mortuorum. Ad resuscitandum omnem carnem humani generis, etc.

(i) Num 6 et sequent. sed quia de curis resurrectione, etc.

(j) Cap. vi, 2: Ac resurrectionis mortuorum, et iudicii æterni.

(k) Veritè nova editio: ad instauranda omnia. Eph. i, 10.

(l) Item Irenæus illi aibi innotuit, nempe libro ii, cap. 4.

(m) Hilar. de Synodis num. 83, Venturus iudicare vivos et mortuos.

(n) Math. xxiv, 29, et xxv, 31. Act. xxiv, 25. Rom. xiv, 10. I Corin. vi, 3. II Corin. v, 10. I Thessa. iv, 13 et seq.

(o) I. lib. i, cap. 10. Rursus lib. ii, cap. 5, olim 2, traditionem nuntiavit unum Deum, etc. Etiam capite 6 ejusdem libri traditionem custodiendam hæc esse dicit: in unum Deum credere fabricatorem cæli et terræ.

qua per ea tempora potissimum disputabatur: at articulos reliquos summariim comprehendens (a). Quod mirum non est; etenim hi ipsi articuli articulos eos aut complectuntur aut innuunt, quos Apostolorum Symbolum tradit; adeo ut hi ipsi, quos tituli, Patres initime eorum persuasioni obstant, qui Symbolum Apostolorum ab Apostolis ipsis dictatum alii nuntiant.

30. Epistolam hanc pro diversitate argumentorum in tres partes dividere possimus. Priorem partem, in qua hactenus perstitimus, habet summa articulorum fidei nostrae; partem alteram, quam nunc aggredimur, accuratim explicatio eorundem articulorum. Porro ne quid dissimulem, diu suspicatus sum, ne legendum esset potius *quid sit* (seu, si vis, *quis est*), et *qualis filius Dei*. Suspiratus pariter sum, ne addita fuerint deinceps verba illa: *tres enim unum sunt* etenim respicere verba haec videtur ad nobile illud Joannis (b) testimonium: *Tres sunt qui testimonium dant in caelo*, etc.; ad quod quidem illis in locis minime respexisse videtur Hilarius. Nihil tamen mutandum duxi etiam in subsequentibus: etenim rectissimus est adhuc sensus, si legas, *quis esset*, et *qualis filius Dei*: immo cum non de presenti, sed de antiquissimo, ut ita loquar, et aeterno statu filii Dei Arianos inter et Catholicos disputaretur, necesse scribere potuit Hilarius, *quis esset* (ab aeternitate scilicet), et aetate temporis *scititia* etiam *filius Dei*. Verba porro illa *tres enim unum sunt*, potius poni ab Hilario non ad Arianos, ut olim, quum libros de Trinitate componeret, sed ad Catholicos scribente, ideoque ad agnoscendum vim testimonii illius, quod et ante Hilarium indicatum fuerat a Cypriano. Vnde quae de testimonio hoc adversus recentes Arianos Catholicis disputant. Perfecto rectissime propterea posuit sunt voces illae, quia rationem reddunt, cur Filium, et Spiritum Sanctum Patri jungat, declaretque deinceps accuratius, quid de his credere Catholica Religio praecipiat. Eaque si testimonium istud in libris de Trinitate amisit, ne extraneam de illius authenticitate (licet porro ita loqui) controversiam institueret, Catholicos nunc alloquens authenticum illud esse fatentes, merito adducit, utpote aptissimum ad divinarum Personarum consubstantialitatem asserendam.

31. Multa ad superiores illam sententiam, *Sane illud scire convenit prudentiae vestrae*, confirmandum si quis ex Hilario ipso desumere optat, atque emuldem ex locorum illorum, et hujus, quem hic expendimus, comparatione utriusque elucubratoris scriptorem ostendere cupit, ea consulat, quae statim noto; scilicet numerum 19 libri *de Trinitate*: *Et vos quidem, quos fidei calor*, etc.; numerum 19, et 26 libri in *de Trinitate*; num. 14 et 38 libri vi; ea pariter, quae n. 17 libri vi de *Trinitate*; ea denique, quae n. 2 (c) et 33 (d) de Trinitate ille docet. Praeclarissima sane in postremo hoc loco est Hilarii sententia: *Non relictus (hominum) eloquiis de Dei rebus aliis, quam Dei sermo: omnia reliqua et arcta, et conclusa, et impedita sunt, et obscura*.

Quae verba deinceps Hilarius iis verbis tradit: *non illum in terris quaerat homo, aut later fymenta componat, ne cui similem credat, ea ipsa sunt quae saepe Scriptura de Deo iuravit; veluti in Deuteronomio (cap. iv vers. 15): « Non vidistis aliquam similitudinem in die, qua locutus est vobis Dominus in throno de medio ignis: non forte decepi faciatis vobis sculptam similitudinem, aut imaginem masculi vel feminae, etc. Et apud Isaiam (cap. xlvi, vers. 5): Cui assimilatis me, et adaequastis, et comparastis me, et fecistis similem, etc. » Ea porro omnia, quae Theologi adversus Anthropomorphitas disputant, hic locum*

A habent. Satis mihi erit, si ad nonnullos Hilarii locos dignum intendam, quibus superior sententia contineatur. Ecce primum (hb. i de Trinitate, n. 19). « Si qua vero nos de natura Dei et nativitate tractantes, comparationum exempla affererent, neque et existimet absolute in se rationis perfectionem continere. Comparatio enim terrenorum ad Deum nulla est: sed infirmitas nostra intelligitiae coetis species quaedam ex inferioribus, tanquam superiorum indices quaerere; ut rerum familiarium consuetudine adinveniente, ex sensus nostri consuetudine ad insolitum sensus opinione accedatur. Omnia igitur comparatio homini potius utilis habeatur, quam Deo apta: quia intelligentiam magis significet quam exprimat; neque naturis carnis, et spiritus, et invisibilium, ac tractabilium conequandis praesumpta reputetur. protestans et inferioritatis se humanae intelligentiae necessarium, et ab invisibilis esse liberam non satisfaciens exempli. Pergimus itaque de Deo loquenti Dei verbis, sensum tamen nostrum rerum nostrarum specie inducentes. » Superius illud alibi tradit idem Hilarius numero 2 libri iv, et num. 9 libri vi, ac denique, ne cuncta loca, in quibus id ipsum docet, enumerem, numero 18 libri vii. Tanti porro articulum hunc fecit auctor libri *qui de Trinitate*, seu in *Symbolo Apolliniano* inscriptum, et inter Ambrosii opera extat, ut ab eo exordium dicendi suscipiat (e).

32. Emendationem, quam hic adhibui, Lectori candide expono. In codice nati legitur: *Natum: non factum*. Posti vero: *non natum, non factum*. Vel scilicet Deum in *excelsis* (ut Scholasticorum phrasibus utar) et *praeris* inspectum hic accipe, vel Paris personam. Sane porro, ut libet: legendum omnino est *non natum*. Quando enim divina essentia nata est? Quandoquam natus Pater? Dum autem hic ait Hilarius Deum *non natum*, originis, aut principii ejusque, multaque magis causae expertem, ac necessarium eum dicit, idque docet, quod Patres omnes, et Theologi tradunt, dum Patrem *incomprehensibilem* esse nuntiant, quodque idem Hilarius his verbis expressissimum dixerat (lib. iv de *Trinitate*, n. 6): *Novi unum incomprehensibilem Deum, novi et unum imaginem Dei filium. Complectitur Patrem aeternum, et ab origine liberum*, etc. Copiosius vero id persequitur idem Hilarius non modo in iis locis, quos allegat Petavius (lib. i de *Trinitate*, cap. 5, n. 15), verum etiam n. 58 libri de *Synodis* (f). Et rursus numero 47 libri xi de *Trinitate* (pag. 404 tom. ii), quem, si libet, consule. Adde, si vis, eos Patres, quos recenset Petavius capite 5 libri de *Trinitate* (n. 13, 14 et 15). Adde Ausonium, quem deinceps afferam.

33. Deum incomprehensibilem sapissime docent Patres, et praesertim qui adversus Arianos et Anomaeos disputaverunt. Nazianzenus inquam partem orationis quartae et tricesimae impendit, ut ostendat neque nos assequi posse, *quid Deus sit*, neque illius praestantiam oratione describere. Chrysostomus hoc ipsum argumentum copiosissime persequitur. Sedit locum unum, quem hic afferam (*Oratio contra Anomaeos*, pag. 463 tom. i editionis Claris. Mont-falconii). « Vocemus itaque, inquit Chrysostomus, ipsum ineffabilem, intelligibilem Deum, invisibilem, incomprehensibilem, humanae linguae vim superantem, mortalis mentis comprehensionem excedentem, Angelis non vestigabilem, Seraphinis invisibilem, Cherubim intelligibilem, inspectabilem Principatum, potentissimum, virtutibus, ac simpliciter omni Creaturae, a solo autem Filio, et Spiritu Sancto cognitum. »

Idem inculcat Hilarius numeris 5 et 6 libri ii de

(d) N. 35, non enim fides ex arbitrio nostro, sed ex dictorum est inemula virtutibus.

(e) Nullus igitur qui sanum sapit, omnipotentem Deum, qui Trinitas, et spiritus est, corpus aliquid visibile, aut palpabile arbitrat.

(f) Ex non nata substantia perfecta nativitas, etc.

(a) Hilari. de Synodis n. 8s. *Credimus in unum Deum*, etc.

(b) In episto. I cap. v.

(c) N. 2. et Dei ex Deo fidem unum tantum nobis Deus in confessione dissolvi.

Trinitate (pag. 30 tom i); et numero 62 libri de Synodis (pag. 497 tom i). Hunc prorsus legas, velim. Novatianus quoque, si is est auctor libri de Trinitate, qui præsposito ejus nomine aliquando evulgatus est, et inter Tertulliani opera editus, Novatianus, inquam, in omnium sententiam consentit (cap. 7) : « Et enim, inquit, quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. »

Hujus autem incomprehensibilitatis origo est, ut ita loquamur, infinitas, id est infinita illius perfectio ac virtus: cum enim hae illustata sit prorsus, et (quod jam dixi) infinita, facit ut comprehendi omnino non possit. Hinc infinitatem sapientiae Scripturae tradunt. Sed nihil Theologi partes hic minime agentis satis erit, si non tantum locum allegem. Esi porro notissimus libri Job (cap. xi, vers. 7, 8 et 9) : « Forsitan vestigia Dei comprehendes, et usque ad perfectum Omnipotentem reperies? Excelsior caelo est, et quid factus? profundior inferno, et unde cognoscas? Longior terra mensura ejus, et latior mari. » Porro vel incomprehensibilitatis, ut ita loquamur, extensionis omnipotentiae hic proponitur; vel incomprehensibilitatis perfectionis ipsius, et infinitatis divinae, ideoque et incomprehensibilitatis, quae propterea Deum indicat vicentem scientiam nostram, qua eximia, et super omnem modum excellentissima, perfectione is pollet. Enim vero ad haec Jobi verba ita Gregorius Magnus disserit (lib. x Moral., cap. 8, alias num 15 et seqq.) : « Excelsior itaque est caelo, quia ipsi quoque electi spiritus visionem tantae celsitudinis perfectae non penetrant... Excelsior itaque caelo sit, cum ipsa in eum nostra deficiat contemplatio. »

Merito itaque de Deo concludit Augustinus (in ps. lxxxv, n. 12), « facilius dedit a nobis, quid non sit, quam quid sit. » (Quin etiam haec subiicit : « Hoc solum potui dicere, quid non sit. Quæris, quid sit? Quod oculis non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Non est similis tibi in dicit, Homine, et non est secundum opera tua. » Simillimum his eloquit n. 9 tractatus xvi in Joannis Evangelium. Illic si ea adduxeris, quae ineffabilem Deum describunt, recte adduces. Cor enim ineffabilis est? Perfectio quoque incomprehensibilis est. Porro plurima et Scripturarum, et Patrum loca eo spectant, ut Deum ineffabilem describant. Illic Fulgentium unico assertu hæc docentem (in lib. contra object. Ariuorum, objection. et respons., n.) : « Non est ignorabilis Deus, cum sit inenarrabilis; sed a fidelibus cognoscitur, ut ametur; quamvis nec humanis linguis, nec Angelicis enarretur. »

31. Inestimabilem positum est pro inestimabilem. Ea porro, quae in annotatione superiore diximus, facile ostendunt Deum inestimabilem esse. Quis enim cum satis aestimet, qui incomprehensibilis est? Si quis tamen aliqua sanctorum Patrum expressa testimonia, ad sententiam hanc confirmandam, afferri a me cepit, et statim Tertullianum (cap. 17 Apolog.,) : « Invisibilia est, inquit ille, et si videretur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repræsentetur; inestimabilis, et si humanis sensibus aestimetur: adeo verus, et tantus est. Cæterum quod videri communitur, quod comprehenditur, quod testimur potest, minus est et vultus, quibus occupatur, et manibus, quibus invenitur. Quod vero Deum vultus est, soli sibi nota est. Hoc est quod Deum aestimari licet, dum aestimari non capit. Ita cum vis magnitudinis et novum omnibus objectum, et ignotum. Ex hæc est summa deficiat nescitio: recognoscere quem ignorare non possunt. »

Quem visus est Ambrosius sequi (si Ambrosius est is, cui librum de Dignitate Filii tribuit; de quo vide

A quæ dicimus annotatione ad num. 20, dum hæc de Deo scripsit (de Divinit. Filii, cap. 6) : « Hic est de quo et cum dicitur, non potest dici: cum aestimari, non potest aestimari: cum comparari, non potest comparari: cum definitur, ipsa sua definitione crescit. »

35. Invisibilem (Deum). Cupiose de hoc dogmate Theologi disputant. Nos, quibus propositum est hæc in annotationibus disputationes effugere, numeri nostro satisfactione arbitramur, si Lectorem amandemus ad Petavium, qui copiosissime hæc de se dicit. Vide inque, obseoro, tomum 1, lib. vi, capito prima: ibi quippe collegit Veterum testimonia. His ea adde, quæ docet Hilarius in Commentariis in Psalm. cxviii (a). Ea quoque, quæ ex commentariis in Psalm. cxviii annotatione 58 allegabimus, quippe ibi Deus inconspicibilis dicitur. Sed quantum antea Ansonium me allegaturum fore dixi, ea illius, cuius quidem auctoritate et id, quod nunc agimus, et ea, quæ num 32, et subsequenter duobus tradita sunt, facile confirmantur. Sic porro ille Deum Patrem deprecatur (in Precat. matut.)

Omnipotens, quem mente celo, pster unice rerum, Ignorate malis, et nulli ignote plorum, Pœnicia, extremeque ærena, antiquo ævo, Quod fuit, aut veniet, ejus formaque modumque Nec meus complecti poterit, nec lingua prolari, Cœrere quem solus, coramque videre jubentem Fas habet, et patriam propter considero dextram Non genito genitore Deus.

36. Et impassibilem. An passiones a Deo hic accipi Hilarius, an mutabilitatem? an utrumque? An potius ad Patrem hæc refert, quippe qui carnem numme assumpsit, in qua passus est Eilius? Judicet Lector. Profecto ut denotet Filium Dei Verbum esse Deum, Patrique consubstantialem, docet naturam impassibilem fuisse illi a Patre communicatam. « Omnibus creaturis, inquit ille (de Synod., n. 58, pag. 295) substantiam voluntas Dei adit; sed naturam Filio dedit et impassibilem, ac non nata substantia perfecta nativitas (b). » Impassibilitatem enim expresse movet in Patre in Divini Filii generatione in libro de Synodis (c). Et alibi (lib. iv de Trinit., n. 6) : « Nova, inquit, in spiritu Deum spiritum impassibilem, et indesecabilem. »

37. Is cui tituli hi et attributa desunt, fictitius est, non verus Deus. Hæc autem ideo expresse tradidit, ut puto, Hilarius, ut confessionem suam apponal confessioni Arii, qui ut factum incautus faceret, per seclitones, et attributa Dei expresse recessit: exponitque (Novimus unum, aibat ille (d), Deum, solum infernum, solum sempiternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem, solum optimum, solum potentem, omnium Creatorem, etc. » Eoque ratione Catholicos sagillare in animo habebat: quippe qui (eo iudice) Deum in personas dividentes, divinarum perfectionum minime. Hilarius itaque Orthodoxorum causam defendendam suscipiens, hæc quoque a se admitti fatetur, ideoque admitti letetur, etiam in personarum Trinitate Deum non factum, incomprehensibilem, etc.

38. Aliquando dubitavi, num verba ista, qui quædam quærens, et, obsecro, quædam ratione divinum Verbi generitum inuenerit; cum enim superiora verba facile reperi possint ad Patrem, suscipiatur ut (quod jam dixi) ævina generatio his verbis indicatur. Sed deinceps suspiciorum omnem amovi. Quis enim putet, unum Deum Dei filium, quem non crebro, tam perspicue a ceteris secipit dicitur, communi illa voce quærens habere, designari? Attributor itaque longe consultus, in generatione illam, cuius hic Hilarius meminit, an eas referamus

origo inuenerit, etc., n. 24.

(b) Apud Hilari lib. iv de Trinit., n. 12, et lib. v de Trinit., n. 3.

(a) Litt. viii, n. 7, ad verba illa, deprecatur enim faciem tuam in toto corde meo, etc.

(b) Præter superiorem locum, vide quæ tradit n. 59.

(c) Et si ipsa paterni nominis, per quod impassibilis

creaturas, quas intelligentia etiam orantibus voluit. A intelligentia enim Deo similes, gratia divine naturae quodam modo consortes facti (II Petri, 1, 4), et gloriam Dei titulo ac dignitate honestat. Sane verba illa Job (cap. xxxviii, vers. 7): *cum... jubilaret omnes filii Dei*, de Angelis plerique intelligunt, propter egregiam eorum intelligentiam, et gratiam. Quid? quod Hilarius ipso hac tradit (a): *Sed cum regionem cogitationis suae, qui infantus est, collocaret: eoque superiore atque primo, eodemque in orbe collocato terminum quemdam virtutibus, qui primae ad cognoscendum se gignuntur, inclusit. Neque enim gignende creationes virtutum in conspicibilis Dei se re potuissent, nisi naturae temperaturis objectis sedam hanc moderatam ad infrahumanam habitationis inclinerent.* A filii tamen nomen, eos ipsos, quos et filios, et genitos dici posse laetatur, cum proprietatis tamen significatione minime dici: nam si proprie loqui volumus, nos per gratiam illi efficiunt, non nascuntur illi; ideoque adoptionis, et electione, non generatione, rigorose scilicet, et proprie accepta (b).

In eo itaque sensu nos a Deo genitos dicere Hilarius potuit, quo sensu Dei genus nos appellari docet Paulus; et nunc hinc in Aegypso conuersione habens, dixerat (Act. xii, 28): *Et ipso eadem viuentis, uocemur, et sumus: sicut et quidam uestrorum Poetarum dixerunt: ipsus enim et genus sumus.* A Et quae dissertatio in copiose diuinus, ad hunc locum illustrandum afferri commode poterunt.

39. Locus hic paulo obscurior esse videtur. Suspexit enim aliquando, amantissimam hanc legi ordinaverit, sumatuerit. cum fortasse in primario exemplari legatur, *exornauerit, ordinauerit*: Ordinauerit, inquam, *optimum, iustum mandare iudicem*: id est constituerit optimum, et iustum iudicem mandare, seu imperare, et iudicium iustum exercere. Deinceps tamen aduerbi legi potuisse, uti in nostro codice legitur, *id est ordinauerit, exornauerit*. Recorde hic, quod paulo ante positum fuerat, *Deum uere uides ita semper exposuit. Non natum, sic.* C Tum, porro sensum hunc habent allegata uerba: *Verba fides ita semper exposuit, ut agnoscamus non natum... eumque optimum iustum mandare iudicem.*

Quod si quaeras, quamnam fecerit Deus, quemnam disposuerit, quemnam ordinauerit, quemnam uero exornauerit, ait, naturas omnes, eorumque genera, et species ab initio a Deo fuisse factas: *In principio creauit Deus caelum, et terram, etc.* Neque uero corporalia tantummodo condidit Deus, uerum etiam spiritualia. Vide quae tradidimus adnotatione 10 et 18. Disposuit solem, et lunam, et stellas, *ut diuidant diem, ac noctem, et sint in signa, et tempora, et dies, et annos: ut luceant in firmamento caeli, et illuminent terram* (Gen. i, 14; et Ps. cxxxv, i, 8 et 9). Disposuit proinde temporum vicissitudines omnes et interualla. Res quoque ipsas disposuit: raras enim ubique obitas inuenies: sed cuncta fore locis suis disposuit, et aptauit. Nonnulla ex de argumento habet liber Job (cap. xxxviii, 4, 5, etc.), quem conuulsas opti, et aperitissime liber Sapientiae (cap. xi, 21): *Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti.* Et inter profanos auctores Virgilius: *Non omnis fert omnia tellus.* Cur uero? quia, ut diximus, cuncta in mensura, et numero, et pondere disponens

Deus, quamlibet portionem Mundi carere aliquibus uoluit, quae ab aliis repletur regionibus, ut homines mutuis se officiis adiuuarent.

Ordinauit autem (Augustino iudice) priuationes etiam, et peccata. Recorde quae adnotatione 10 diximus; quibus ae adde, quae idem Augustinus in Psalmum LI (n. 15): *Ne puteis gratis esse malos in hoc mundo, etc.* docuit. Quae quidem omnia experientia nituntur, et uetusto illo Salomonis effato (Prov. xvi, 4): *Uniuersa propter sententias operatus est Deus: impius quoque ad diem malum.* Dum porro peccatores, eorumque errores a Deo ordinari affirmo, aegritudines, morbos, aliaque hujus generis peccati quidem poenas, sed tamen meriti nostri occasiones, atque incrementa ad patientiam, ordinari etiam aio.

40. Exornauit porro Deus non pauci in hoc mundo, attestante et experientia et Scriptura uerbis illis (Gen. ii, 1): *Igitur perfecti sunt caeli, et terra, et omnis ornatu eorum.* Atque a colorum quidem ornatu, eorum auctorem bene-cere facile posse, manifeste constat ex illis uerbis (Ps. xviii, 1): *Coeli emittunt gloriam Dei, et opera manuum eius annuntiant firmamentum.* Sicut autem caelorum ornamenta stellarum sunt, ita terrae ornamenta fructus, arbores, et herbae sunt, quarum omnium numerus, ac varia genera Deum omnipotentem illum auctorem ostendunt (Sap. xiii, 5). adeo ut *inexcusabiles sint, qui Deum agnoscentes non sicut Deum glorificauerunt.* (Rom. i, 19, 20, etc.) Vide quae de hoc argumento Theologi disputant, ac praesertim Petavius, in uo Theologic. disputat. cap. 1. Nefas porro sit, dum Hilarium illustra, affini ejusdem Hilari profaneum locum non adducere: Hic sedecit ubi tradit (in Ps. lxxiii, n. 6, pag. 197 tom. i): *Ducuntur etiam consequentibus omnibus ad omnium obsequia, Propheta, uel Spiritu per Prophetam ita admovente: Dicite Deo: Quoniam terribilia sunt opera tua. Quis enim non trepidet ad maiestatem ejus, qui saecula instituerit, mundum condiderit, leuissimam reuolubili transiens, cursumque dimensus sit, caelum astris orauerit: terrarum fructibus repleuerit, omne orbibus conuulerit, hominem, ut his aut uteretur, uel comburere, elegerit? Per haec enim omnia uirtus ac potestas ejus ueteritas noscitur. Apostolo uicem: Qui enim inuisibilia ejus, a creatura mundi ipsius factis intellectu aspiciuntur, aeterna quoque uirtus ejus et diuinitas. Haec terribilia nomen conditoris efficiunt, et operum dignitas maiestatem ejus, qui ea sit operatus, ostendit. Itemque igitur operum conditor esse Deus et a nobis praedicandus est, et a ceteris confitendus.* A Illud habet in commentariis in ps. cxviii (c).

41. Recorde quae antea dixi, adnotatione scilicet 39. Si quis tamen aliqua deesse, aut male conscripta, hic uelit, uti minime existimat, Christum iudicem nostrum consentitum esse uetustae fidei nostrae professiones agnoscent, Symbolum Apostolicum, Irenaeus, et reliqui omnes ac posterioribus fidel nostrae artientis sermonum habentes.

42. Haec referenda sunt ad ea quae paulo ante dixerat: *quamnam fecerit, etc.* Recorde quae dixi num. 39 et 40.

43. *Tempus agnitionis* uidetur hic Hilarius sumere aut uro tempore, quo uixit homo, atque eo quidem perspicere potest, quae Deus condidit: aut pro tempore, quo Deus gratia sua uberius adiuuat, studeique

(a) In tractat. in Psal. cxxxv, n. 8, ad uerba illa: *qui fecit caelos in intellectu.*

(b) et Nisi forte in eo quod ait: *Filius primogenitus ejus israel*, quisquam hoc quod *primogenitus meus* dixit, ad detrahendam Filio proprietatem generationis intelliget; ut quia et de israel dixerit *meus*, assumptio factorum filiorum pro natiuitatis proprietate usurpata sit; et ideo non sit natiuitati Dei proprium, quod de eo dictum est: *Hic est Filius meus dilectus, cum meus etiam illis proprium esse dicatur, quos non*

natos esse manifestum est. Non natos autem esse, licet nati esse dicuntur, uel eo doretur, cum dicitur, *Populo qui nascetur, quem fecit Dominus.* Ergo populus israel nascitur ut fiat: neque per id quod nati dicitur, non intelligitur et fieri. Ex adoptione enim est filius, non ex generatione: neque ei proprietatis, sed nuncupatio est. Hilari. lib. III de Trin. num. 14.

(c) Litt. x, n. 2, pag. 53 tom. 1, commune adiciendum est, etc.

deducere ad se. Respicere porro videtur Hilarius ad duos valde nobiles Scripturæ locos, quorum primus is est, quem legitimus Luca: xix (vers. 42): *Quia si cognovisses et tu, et quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. . . non relinquunt in te lapidem super lapidem eo quod non cognoveris tempus visitationis tuæ.* Alter is est, quem habet epistola Pauli ad Romanos (cap. 1, 18) his verbis: *Revelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem, et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent: quæ quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illis manifestavit.*

44. Prior pars hujus sententiæ, nempe: *habiturns post exitum Judicem justum*, perspicua est: eaque respicit ad iudicium particulare rjusque mortem proxime sequens: antea porro summa capita fidei nostræ recensens iudicium universale commemorat. Atque in hoc quidem particulari iudicio sententiam quisque accepit sum pro meritis, scilicet bonis aut malis. Id sane indicare videtur Paulus, cum hæc ait (Hebr. ix, 27): *Statutum est hominibus semel mori: post hæc autem iudicium.* Etenim verba illa post hoc autem iudicium proxime sequens indicant, illi pariter ostendunt Epulonis et Lazari exemplo, Epulo enim statim ad Inferos detrusus est, Lazarus autem assensus etiam statim sinum Abræhe. Profecto Augustinus postremo hoc exemplo simum in modum nititur, hæc scriptis mandans (a): « Rectissime, et valde salubriter crediti iudicari animas, cum de corporibus exierint, antequam veniant ad illud iudicium, in quo eas oportet jam redditus corporibus iudicari. . . Quis adversus Evangelium, etc. »

Eadem alibi indicat (b); agnoscit enim « præter extremum iudicium, iudicia alia; in quibus Deus iudicat etiam de singularum operibus propriis; et homines plerumque aperte, semper occulte luunt pro suis factis divinitus poenas, sive in hac vita, sive post mortem. » Etenim si post mortem puni ea facta iudicio aliquo, quod extremum non sit, præcedat necesse est pertulere iudicium iudicium extremum. Et de priore huiusce sententiæ parte hæctenus.

Venio ad alteram, quæ multo difficilior est: hæc nempe: *qui non suo tempore se converti putaverit, sed ex præterito.* An ad iudicem referuntur ea verba: *qui non suo tempore converti se putaverit, an potius ad eum, qui cum factorem suum non agnovit in tempore agnitionis, habiturus est eum post exitum, iudicem iustum? Utraque explicatio defendi fortasse poterit: sed orationis series, ac continuatio indicare videtur, ad iudicem ea verba referenda esse, qui cum ab homine, dum adhuc vivit, exarari se sinat, post mortem obsecrationes quaslibet rejicit. Hinc voces illas, *sed ex præterito*, sic interpretor, ut denotent: *sed iam tempus apium elapsum est.* Agunt hic de argumento Theologi, et præsertim P. Liberius (Tom. 1. Controversarum, tractat. in. de statu animarum, par. 1, contrav. 1.) Ego, cui multa hic congerere proposita brevitas vetat, Hilarium tantummodo allego, duo illius loca indicans, quæ quoniam paulo longiora sunt, Lectorem deprecor, ut ea per se legat. Sunt porro numerus 23 commentariorum in Psal. ii (pag. 92 tom. 1): *Confessio tertium in sæculo, etc.*, et numerus 4 commentariorum in caput xxvii Matthæi, in quo quidem locum explicatur parabola decem Virginum. (Sponsus atque sponsa, etc.)*

45. Illi est, oportet hæc de Deo credere. 46. Si densus putes (desse autem potest ob amantissimum diligentem) in nostro codice, nisi vicem crediderit, particulam et; adeo ut legendum arbitretur: *qui crediderit, et obtulit se. . . requiem habebit, etc.* tam idem denotat hic Hilarii sententia, atque illa Gregorii Magni illustrans nobilem Evangelii locum: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit:*

A *qui vero non crediderit, condemnabitur, et furtasse, Inquit (Homil. 25. in Evang. u. 3), unusquisque apud semetipsum dicat: Ego jam credidi, salvus ero. Verum dicit, si silenti operibus tenet: vera etenim fides est, que in hoc, quod verbis dicit, non rihus non contradicit: hinc est enim, quod de quibusdam falsis fidelibus Paulus dicit (Tit. 1, 16): *Qui confitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Hinc Joannes ait (I Joan. ii, 4): *Qui dicit se nosse Deum, et mandata ejus non custodit, mendax est.* In sum id ipsum denotat etiam Hilarius numero 9 commentariorum in psalmum xiv: quem quidem Hilarii locum subsequenti annotatione allegabimus.*

Si vero deluisse in principio ipso exemplari putes particulam et, legendumque sit, uti in codice nostro legitur, *qui crediderit, abstinet se, etc.*; tum sic explicata, qui vere credit, is ab timet ab omni injustitia, id scilicet executus, quod illis nostra agere nos jubet. Apie Jacobus apostolus (cap. ii, vers. 17): *Fides si non habeat opera, mortua est, etc.*

B 47. Aden frequentes sunt promissiones, quibus certi esse feruntur, pro proba opera, æternam nobis requiem esse conferendam, ut inutile videatur testimonium nulla ad id facientia congerere. Unicam, sed perspicuam Christi sententiam hic proferam, presentem enim ab ipso (Matth. xix, 16): *Quid boni faciam, ut habeam vitam æternam, hæc reposuit: Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. . . Non homicidium facies: non adulteraberis: non facies furtum: non falsum testimonium dices: honora Patrem tuum et matrem tuam: et diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Vitam (quæ alibi dixi) hic intelligit vitam eam, quæ alibi simplicior vita (Matth. vii, 14; virtus xviii, 8), alibi corona vite appellatur (Jacob. i, 12; Apoca. ii, 10).

Sed quænam, inquires, requies ea est, quam habebimus in vita? hæc de qua ait Paulus (Hebr. ix, 11): *Festinemus, ingredi in illam requiem;* et de qua agit Mariatorius in eo libro, quem inscripsit de Paradiso contra Veterum Patrum loca collegit, ex quibus constat, requiei nomine veram perfectamque beatitudinem intelligi. Mihi, cui paucis in his annotationibus disserere licet, satis est unum allegare ex Ecclesiasticis precibus desumptum locum; quippe ante Patrum V in vigilia Assumptiæ Mariæ proceus hæc recitanda præscribebantur: *Concede, misericors Deus, fragilitati nostræ presidium, ut qui sanctæ Dei genitricis requiem celebramus, intercessionis ejus auxilio a nostris iniquitatibus resurgamus. Per eundem, etc.* Quas si immutavit sanctissimus Pontifex, non propterea immutavit, quia minus conveniens putaret, sed ne il, quibus cordi erant Ecclesiæ romanæ ubique distinguere, hæc habere vel minimam possent occasionem, qua eam carperent, veluti suboscure de eæ est beatitudine loquentem.

Verum, iæ, dum Hilarii dicta expendimus, ejusque sensa investigamus, alia sancti Hieronymi loca eodem spectantia negligere videamur, ecce illa, ex quibus sane manifesto constat, *quietis æternæ* nomine æternam ah eo intelligi beatitudinem. Commentarius illustrans versiculum primum Psalmi xiv: *Domine, quis habitabit, etc.* hæc ait (pag. 69). « Oratio est simplex Dominum precantis et optans ab eo noscere, qui mores, quod studium, qui voluntas sit colubaturum cum Deo, et in excelsis ejus, et cælestibus quieturi. » Et numerus nono (pag. 74) explicans hæc ejusdem xiv Psalmi verba: *qui non egit dolam in lingua sua, scriptis hæc tradidit, et Veritatem, quam sentit, non fallat in verbis; ut catholicæ doctrine professionem, et ita sentienti ac prædicandi iudicium etiam operatio consequatur: quæ secundum apostoli testimonium ut in corde creditur, ita in ore*

(a) De anima et ejus origine lib. ii, v. 4, alias n. 8.

(b) Lib. xv de Civit. cap. 1. n. 2, quia et nunc iudicat et ob humani generis initio iudicavit, etc.

confessio fit ad salutem. Ergo ut sil in Dei requiem dignus ascensus, in verborum ac lingue veritate viveundum est ut per operationum fidem sensus nostri verba non falsa sint.)

Confer autem, obsecro, jam allegata presentis epistolæ verba. *Aeternam requiem habebit in vita, cum is, quæ docet Hilarius explicatione sua illustrans Psalmum LXXI, videbitque hæc ipsa sententiarum collatione, quam merito dixerim, ejus, de qua disseminus, Epistolæ auctorem Hilarium esse. Ecce porro quæ in illius Psalmum Hilarius docet (n. 7, in *Psal. LXXI, pag. 74*): *Est et vita post vitam, quia in Abraham sinibus vivendum est, in qua Dei nomen pauperis quiete benedicunt.**

48. Aliqua deesse hic videntur, per quæ via sternatur ad copiosorem explicationem verborum illorum: *Deinde credendum illis, Jesum Christum Filium Dei, etc.*

49. Rejicit hic Hilarius perdidicissimas, et turpes deorum genteras, quas Ethnici condiderunt, sexuum comminatione minime veriti interdum in ducere; quos imitari visi sunt non ulli heretici, quos refellit Irenæus (*lib. 1, cap. 1, rursus lib. iv, cap. 1*; quibus adde quæ habet *Ephr. her. 31*), et recenset Petavius (*vide quæ tradit Petavius, lib. x de Trinita. 8, 9 et 12*). Alibi saepe Hilarius eodem errore videntur vesicere, cum hæc ait (*lib. iv de Trinitat. n. 6*): « Novit (Ecclesia) in spiritu Deum Spiritum impassibilem, et indesecabilem. didici enim a Domino, spiritum carnem et ossa non esse: ne lorie cadere in eum corporaliu ipsorum delirio ta credantur. » Rejicit pariter illam filii generationem quam per suam mentiam excepserunt nonnulli Sabellii, ut puta, asseverat, qui, ut verbus Hilarii utar (*lib. iv de Trinitat., n. 4, pag. 75, tum. II*),

vocem hæc *ὁμοουσιον* hoc sensu usurpabit, atque elocuti sunt, tanquam ipse sit pater, qui et filius, ex infinitate videlicet sua protensus in Virginem, ex qua corpus assumens, sibi in eo corpore quod assumpsit, filii nomen addiderit. »

50. Eos pariter rejicit, qui patrem hominem Christum esse dixerunt (*Vide quæ tradit Hilarius de Synod. n. 38 can. vi et vii*): eos quoque, qui fingere eum poterant spiritum quemdam Deo minorem, qui carnem deinceps in Virgine suscepisset: vult quippe indubitate ex Deo genitum, ideoque verum Dei Filium, proindeque Deum verum.

51. Error aliquis procul dubio in hæc verba irrepserit: *non divisa ejus substantia, nec majestatis ejus divisa substantia, ac per hoc passibilis videtur.* Scilicet aut glossena quoddam priorum verborum, *non divisa ejus substantia*, sunt posteriora ista verba, *nec majestatis ejus divisa substantia*, quæ ex margine in epistolam ipsam irrepserunt; aut legendum est, *nec majestatis ejus inimita substantia*. At quomodo, inquit, cum superioribus subsequenta congruunt, ac connectuntur; nec majestatis ejus divisa substantia, ac per hoc passibilis videtur? An Filius ex eo quod ex indivisa Patris substantia prodit, passibilis aut videtur, aut est? Aut itaque emendandus est rursus codex legendumque, *ne per hoc passibilis videtur*; nec enim passibilis Pater, si substantia ejus scinderetur; aut ita accipienda sunt verba ista, *ac per hoc passibilis videtur*, ac si diceret: *Fatemur quidem ex se (id est ex Deo Patre) Filium natum, sed ita ut indivi-*

A *dun permaneat illius (Patris) substantia*; nam si dividendum facis, passibilis videtur, seu apparet. posito scilicet subjunctivo, pro indicativo, quod sæpe facit Hilarius (a). Nimirum Arius, illiusque asseverat catholicos accusabat, quod, dnm Filii generationem explicare studebant, in eorum errore incidere, qui divinam dividebant, secabanque substantiam, tam veluti patemes in Patrem, et Filium: hinc in suis fidei professionibus illud extollebant maxime, quod divinitatem in uno Patre agnoscentes, Deum minime secarent dividere, sed integrum, ut ita loquamur, servarent. Audi, obsecro, quid Arius ipse ad Alexandrum Alexandriæ Episcopum scribens effutiat (b): « Novimus unum Deum solum intellectum... nunc Deum generasse illum ungenitum ante omnia sæcula, per quem et sæculum, et omnia fecit. Natum autem non putative, sed vere obsecutum voluntati suæ, immutabilem, et inconvertibilem creaturam Dei perierunt, sed non sicut unum de creaturali; facturam, sed non sicuti carere facturæ: nec ut Valentini prolationem, natum Patris commentarius est: nec sicut Manichæus partem unius substantiæ Patris natum exposuit; nec sicut Sabellius, qui nomen dividit, ipsum dixit filium, quem et Patrem, nec sicuti Hieracas, lucernam de lucerna, vel lampadem in duas partes; nec qui fuit ante, postmodum natum, vel supercreatum in illius, etc. » Neque vero id Arius tantummodo tradidit. Eusebius Nicomediensis episcopus, magui nominis inter Arianos, catholicos perstringere non est veritus (c), quasi in Deum unum in alios divisum, vel corporale aliquid quod patitur, assererent, tum ex ipso, vel ab ipso Patre fuisse, sicuti partem ejus, aut ex affluentia substantiæ. »

B Eunomius similiter (*Apud Nyssenum lib. iii contra Eunom.*) « filii substantiam a Patre genitam esse ait, non extensione prolatis, nec incremento perfectam, non mutatione formatam: » quibus quidem verbis non modo suam sententiam exponere, verum etiam catholicos incensare creditur, et reprehendere.

C Hilarius itaque, ut eorum validitatem eludat, et catholicos a reprehensione vindicet, non modo in eo libello, quem explanamus, verum etiam in illius suis illud ipsum dogma inculcat, cujus causa se a catholicorum paribus recessisse avertat Arinus, lib. II de Trinitate (n. 8) hæc ait: « Sed neque pars Patris in Filio est... neque natura habet omnia esse, quod positum est. Perfectus autem a perfecto est: qui qui habet omnia, dedit omnia. Neque existimandum est non dedisse, qui habeat, vel non habere, quia dedit. »

Libro III de Trinitate (n. 4): « legitur perfecti Patris perfectus Filius, et ingenti Dei vultu genita progenies, qui ab eo, qui habet omnia, accepit omnia, Deus a Deo, spiritus a spiritu, lumen a lumine, confiderent aia: *Pater in me, et ego in Patre*: quia ut spiritus Pater, ita et Filius spiritus; ut Deus Pater, ita et Filius Deus; ut lumen Pater, ita et Filius lumen. Ex his ergo quæ in Patre, sunt ea in quibus est Filius, id est, ex toto Patre totus Filius natus est; non aliunde, quia nihil antequam Filius; non ex nihilo, quia ex Deo Filius; non in parte, quia plenitudo Deitatis in Filio; neque in aliquibus, quia in omnibus; sed ut voluit qui ponit, ut scilicet qui genuit. »

D Rursus in eadem sententiam (*lib. III de Trinitat., n. 17*): « Deum nemo noscit, nisi conluteatur et

ne ab hac ipsa epistola discedamus, paragr. 3. p. 39, hæc habet: *ut etiam quod propter nos fuerit fabricatum: id est, fuit fabricatum.*

(b) Epistolam hanc habet græce Epiphanius hære. 69, n. 5. Sed ego latina Hilarii interpretatione utor lib. IV de Trinit., n. 12; et lib. VI de Trinit. II, 5.

(c) in episto. ad Paulinum Tyri episcopum quam commemorat Victorinus in præfatio. Operis contra Arinos.

(a) Unicum porro assero, sed notissimum exemplum desumptum ex commentariis in Mattheum (canone 27, alias cap. 27, in Math. xxv, 48, atque eo quidem loco utitur in lectionibus tertiæ Nocturni in communis confessoris, pontificis recundo loco): *Quia advocatum desperaverit, quia mandatis non obtemperaverit, quia presentibus studuit, quia vita gentium vixit, quia desperatione iudicii commissam sibi familiam fave, sibi, cædo veroverit, pro desperavit: non obtinperavit: studuit, vixit, vexavit El*

Patrem, patrem unigeniti Filii, et Filium non de portione, aut dilutione, aut emissione, sed ex eo natum inenarrabiliter, incomprehensibiliter, ut Filium non Patre, plenitudinem divinitatis, ex qua, et in qua natus est, obdormientem, verum et solentem, et perfectum Deum; hæc enim Dei est plenitudo. Nam si harum aliquid deerit, jam non erit plenitudo, quam in eo habere complacuit. Hoc a Filio prædicatum, hæc ignorantibus manifestatur: sic elucidatur per Filium Patrem, cum Patre Filii talis agnoscat.

Deinceps vero, ne præsertim numero nono, et subsequentibus libri vi quilibet explicationes hæreticas quarum jam meminimus, nominatim et expresse condemnam. Panca delibemus ex plurimis (lib. vi, n. 10) : Manichæum, secundum hæreticæ insanie prædicatores, per Ecclesie fides damnat. Nescit enim in Filio portionem: sed seipsum totum ex Deo toto; seipsum esse unum: non deceptum, sed natum, seipsum unitatem Dei hoc diminutionem esse gignens, nec infirmum esse nascentium... Hæc enim ita ei a Deo unigenito comperita sunt, quod Pater, et Filius unum sunt, quod plenitudo Deitatis in Filio est: per quod et portionem unius substantiæ vidit ad Filium, et per natiuitatis veritatem, veræ Divinitatis proprietatem venerit in Filio.

Sic porro tum eos, qui in prolutione quadam divini Verbi generationem collocabant, tum eos etiam, qui Patrem corporeum fore dicebant, et mutabilem, si illum genuisset ad eum modum, qui orthodoxi contemdebant: sic, inquam, impios hos et disputantes inducit, et refutat (lib. vi de Trinit., n. 17). c Si, inquit, ex Deo est Filius demonstrabilis, et corporeus Deus est, qui ex se protulerit, vel extenderit quod sibi esset, in Filium. Quid sollicitus es, ne demat his Deus sit? Nos natiuitatem confitemur; nos unigenitum prædicamus ex Deo docet: tu, ne natiuitas maneat, ne unigenitus Deus in Ecclesia hæde sit, naturam indemonstrabilis Dei, que nec extendi, nec protendi possit, opponis. Adferunt tibi, infelix error, etiam ex rebus mundi quorundam naturarum, quæ gignuntur, exemplum, ne natiuitatem protensionem existimares, ne nascentium naturæ detrimenta crederes esse gignendum, ut etiam multa sine corporali admixtione ex viventibus in viventes animas gignerentur: nisi pelus esset Deo et se non credidisset, et ultimi furoris vesania iudicaretur, adinere auctoritatem ad fidem, cui venerationem profitearis ad vitam.

Rursus numero undecimo libri vi de Trinitate: Non enim, sicut frequenter dictum a nobis est, divisionis in Filium, sed natiuitatis sacramentum prædicamus: Vide que amotum in loci qui hunc PP. S. Mauri. Denique, ne emetta afferam, copiosissime hoc de argumento disserit num. 22 et 23 libri, quem de Synodis, seu de Fide Orientalium inscripsit. Si multa porro nos de argumento eicis, Petavium consule (a). Illic tantum proferte placet Alexandrum Alexandriæ Episcopum, quem unquam habemus Catholicæ veritatis vindicem. (b) De quibus (de Patre et Filio loquitur) nos ita credimus quemadmodum Apostolica sentit Ecclesia: in unum unigenitum Patrem... Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei unigenitum, non ex nihilo gentum, sed ex eo ipso Pater est: non corporum more per invasiones, aut defluxus divisionum, quem ad modum Sabellio videtur, et Valentino, sed inexplicabilis, et inenarrabilis quadam modo iuxta Prophetas: verba, que supra retulimus: Generationem ejus quis contrabit? Consule, obsecro, que hoc de argumento Grego Berthumensis Abbas edita (c); atque ex his discis, quanti apud veteres Hilarii auctoritas consistat.

52. Recole dicta n. 1b. Illic tantum Athanasii mo-

nita hoc ipso de argumento asseruit (d). Verbum non dissolubiter, neque simpliciter vix est significativa, sed substantiale Verbum est, et substantialis Sapientia, que revera est Dei Filius; nam nisi substantialis est, erit Deus loquens in ære, aut aquæ corpus, nihil hominibus amplius habens, etc. Reliquos Patres ex de argumento disserentes consule apud Petavium, eo ipso, quem annotatione 19 dixi, loco; scilicet capite 2 libri vi de Trinitate.

53. Substitute Filii, seu, si vis, Scrimanibus, quibus cave dicat æqualem, aut similem Dei filium. Nimirum impetit hic Hilarius impiam Arii confessionem (apud Hila., lib. iv de Trinit., n. 12, et vi n. 5), qui fassus Patrem, quem solum Deum agnoscebat, et genuisse Filium unigenitum ante omnia secula, per quem et sæculum, et omnia fecit; adhibet, creaturam Dei perfectam, sed non sicut manentem eternam: facturam, sed non sicut ætera factura, etc. Arbitror autem docere hic verum Hilarium, si admittatur Filius ex nihilo editus (quod necesse est faciat, qui creaturam tamen perfectissimam, cum agnoscenti), similem, atque adeo qualem reliquis creaturis fore in potissima, et essentiali Creaturæ notione unigenitum Dei; id enim tantummodo sequitur Creaturam a Deo, quod Creatura ex nihilo sit; Deus ex se. Ariana porro opinio adeo displicuit aliis omnibus, qui pmo Ariani non erant, in damnata sit ab his ipsis, qui non omnino Catholicis crediti sunt. Hæc sane in Sardicensi Synodo statuta sunt (Hilar. de Synod. n. 34 et 55): «Eos autem, qui dicunt, de non extantibus esse Filium Dei, vel ex alia substantia, et non ex Deo... anathematizavit Sancta et Catholica Ecclesia: a homo in secunda Sicicensi Synodo, ejus licet professionem Hilarius profert, idem error condemnatur his verbis (lib. n. 58, anath. 1): «Eos autem, qui dicunt: De nihil extantibus filius, vel de altera substantia, et non ex Deo, et quod erat tempus, vel sæculum, quando non erit, aliosque seipsum sancta et Catholica Ecclesia. » Ut reliques porro præteream, qui hunc Arii blasphemiam refutantur, sæpe illam, et luculente, repellit Hilarius. Unum selgo, ne in re cotissimam videri abodere, Hilarii locum. Numero 2 libri vi de Trinitate (pag. 409 tom. ii) scriptis hæc tradidit: «Non enim Dominum Jesum Christum creaturam, qui neque ipse est: neque facturam, quia lacturam omnium ipse est Dominus; sed Deum novissimum, Deum Dei Patris propriam generationem, etc.»

54. Expressissima hæc est Hilarii sententia, ex qua quidem facie innotescat, unum eundemque esse utriusque hyperis auctorem (lib. n. de Trinit., n. 9, p. 32). c Habent igitur natiuitatis hujus uterque secretum. Et si quis forte intelligentiæ suæ imputabit, generationis hujus sacramentum non posse se consequi, cum tamen et Pater sit absolute intellectus, et Filius; majore istud dolore a non audiet ignorari. Ego nescio, non requiro; et consolabor me tamen, Archangelus nesciunt, Angeli non audierunt, sæcula non tenent, Propheta non sensit, Apostolus non in terravit, Filius ipse non edidit. Inenarrabilem etiam unigeniti divini Filii natiuitatem appellat n. 12 lib. ii, et num. 1b libri vi de Trinitate.

Sed ne solum Hilarium proferte videtur, erco tibi Athanasium (orat. m. pag. 246) hæc proferentem. c Indecorum est querere quomodo ex Deo Verbum existat, aut quomodo sit Dei splendor, aut quomodo generet Deus, et quis sit modus generationis Dei. Insanus enim sit, qui tanta audeat, cum inexplicabilem rem, ac divinæ naturæ propriam, solique ipsi, et ejus Filio cognitum, oratione sua declarare conetur. Perinde est enim, ac si niden inquirerent, ubi sit Deus,

(a) Lih. v. de Trinitate, cap. 6. Et rursus cap. 8, n. 9, et sequent.

(b) In Epistola ad Alexan. Constant. Epistol. apud Theodo. lib. Eccles. Hist. cap. 4.

(c) De Corpore et Sanguine Christi, cap. 8 et sequent., pag. 253 tom. in Aneodo. Murator.

(d) Oratio n. Petavio, ut patet, interprete, in lib. vi de Trinitate, cap. 2, n. 9.

et quomodo sit Deus, et cujusmodi sit Pater. Sed ut tale aliquid sciscitari impium est, et eorum proprium, qui ignorant Deum, ita neque fas est in Filii percontanda generatione eandem audaciam committere. Quin et Prudentius (in *Apotheosi*) non Poetae, sed Theologi personam agens Ariano ineffabilis generationis audacissimus investigatoris versibus his castigat :

Pergunt ulterius scrutantes, quid sit id ipsum
Gigere, si fas est humanos tendere sensus
Usquo ad secretum, quod tempora cuncta, diesque
Prævenit antiquos, et principum super ipsum
Fuit, et quodcumque potest homo querere, transit.
Cum sit difficilis via, noscere principiorum
Semina; cui dabitur mortali exquirere, quidam
Ultra principium Deus egerit? aut qui pacto
Ederit Verbum, quod principio caret omni?
Hoc solum scimus, quod tradit esse Deum, quem
Non genitus genitor generaverit, unus, et unus. Etc.

Patres alios si cupis, eos tibi præbebit Petavius (lib. v de *Trinit.*, cap. 6). Unum seligo, quem hic profertur, Alexandrum Alexandricæ Episcopum, præclarissimum Arii, illiusque hæreses reprehensorem (apud Theodo. lib. i *Hist.* cap. 4). Solertissimum (inquit ille) Evangelistarum, ipsorumque adeo angelorum comprehensivum transcendit unigenitum Filii Dei inexplicabilis subsistentia. Quare inter ipsi, meo quidem iudicio, censendus non est, etc.)

55. Loca illa Hilarii, et Alexandri Alexandrini, quem modo allegavimus, hic recole: *Angeli nascuntur, Angeli non audiverunt*, etc. Sed ea, que mox afferemus, hic quoque, si vis, afferre commode potes. Epistola porro, quam dixi, Alexandri Alexandrini copiosissime hoc argumentum exsequitur.

56. Quamquam Arius æternitatem Filii visus sit admisisse, dum fatetur, e Deum (Patrem) genuisse filium unigenitum ante omnia sæcula, per quem et sæculum, et omnia fecit; revera tamen æternum esse negavit, et solum Deum (Patrem) infectum, solum sempiternum, solum sine initio, immortalitatem habentem (apud Hila. lib. iv de *Trinit.* n. 12) agnoscentis. Quem quidem errorem secutos fuisse dicitur Arii in impietate consecratoris, discipulis ex his monumentis, que copiose collegit Petavius, et quibus aliqua seligo, quæ ad paginæ calcem noto (a), et quæque ut per se ipse consulat Lector, rogo, cum deprecans, ut Alexandri Alexandricæ Episcopi quem dixi epistolam legens, plane videat, quantum Catholicis adversus Arium decertantibus statim cordi fuerit, æternitatem divini Verbi inculcare. Quamquam porro aut initioris, aut fortasse callidioris quidam Ariani filium ante tempora genitum facile admitterent; si ab eis tamen exposcebatur, ut coeternum Patri faterentur, id facere recusabant; sed quedam tempora, que putantur, commentitia, imaginaria, priora nonnulli

appellarunt, inducebant, que res creatas procederent, ideoque cælos, solem, et stellas, quorum omnium initio, ac conversione tempora dimitimur. Atque in illis putantur, commentitiis, imaginariis, prioribus temporibus Verbum Patris genitum, ideoque verum, licet cæteris præstantiorem et anteriorem, Creaturam describebant. Horum omnium errorem merito redarguerunt Catholici, quorum argumentationes Theologi habent. Tu, si vis, eos consulte (b). Hilarii libellum explananti satis est, dogma hoc aliis Hilarii locis confirmare. Hæc itaque ait ille (c): « Nec non in eo se eleganter doctrinæ prophetice, sed et Evangelicæ atque apostolicæ posse existimant contraire, ut Filii nativitate intra tempora prædicent. Cum enim vitiosè a nobis asserant dici, Filium semper fuisse, necesse est, excludendo quod semper fuerit, nativitatem ejus confiterentur ex tempore. Si enim non semper fuit, erit tempus quo non fuit. Et si est tempus quo non fuit, erit ante eum tempus: quia qui non semper est, esse cepit ex tempore. Qui autem caret tempore, non potest eo carere quod semper est. Responde se autem id, quod semper Filius fuerit, ob eam causam affirmant, ne per id quod semper fuit, sine nativitate esse credatur; tanquam per id quod semper fuisse dicitur, inaccessibilis prædicetur. Et paucis interpositis: « Confiteri Patrem æternum, et ab origine liberum: Confiteri et Filii originem ab æterno, non ipsam ab initio, sed ab inmutabili: non per se ipsum, sed ab eo qui a nemine semper est, naturæ ab æterno, nativitatem videlicet ex paterna æternitate similitudinem. » Alii porro Hilarii loca si consilere Lector velit, ea addeat, quæ ad calcem p. græcæ noto (d).

Miram vero non e. t., si æternitatem Verbi inculcarent tam sepe Orthodoxi. Ut ut reliqua clauderent Ariani, adeo ut Deum etiam fateri minime dubitarent unigenitum Dei (e); quando tamen ab eis exquirebatur, ut æternum laterentur, soboles quidem inducebant voces, ante sæcula enim fuisse dicentes, et que, velut quædam, et instrumentum ad sæcula condenda fuisse usum Deum (Patrem) i faticabant etiam nonnulli minus rigidi Arii assedat, veluti Patres Antiocheni, semper fuisse in principio apud Deum (f); tamen vere, et simpliciter æternum, seu sempiternum lateri recusabant: Solum Deum (Patrem) sempiternum, et sine initio moventes esse (g). Injucse rei præter antiquam Arii confessionem, alia etiam habemus exempla (h). Quoniam porro nullis hic de eo argumento disserere opus non est, necesse, perspicuum tamen exemplum afferat. Damasti fuisse scilicet a Concilio Aquileiensi veluti indubitati Arianae hæresis rei Paladius, et Secundianus, quod unigenitum Dei sempiternum lateri recusavit. Lege, obsecro, tunc acta ipsa Concilii, que, ut multorum opinio valde prævaluit est, Analogo sit diligentia nobis servavit (i): tum epistolam ab eo Concilio ad in-

(a) Petav. de *Trinit.* n. 9, 8, m. 10, 5 et 6, et lib. D v, cap. 9.

(b) Vide Petavium loco nuper allegato, nempe lib. n de *Trinitate*, etc.

(c) Lib. iv de *Trinit.* n. 5 et 6, pag. 73 et 74 tum n.

(d) Lib. xii de *Trinit.* n. 21, pag. 420 tomii n: *Esset itaque*, etc. Ibidem n. 27, pag. 424 *At vero cum in Dei rebus*, etc. In libro de *Synod.* n. 24, pag. 475: *Et si quis sermonem*, etc. In *Commen.* in ps. lxxiii, n. 10, p. 181 tomii i: *Jam si fidem hereticus destruet*, etc.

(e) Hæc scilicet voce deum inferiorem *Verò Deo*, aut inproprie dictum Deum appellari monebant. Vide Petav. de *Trinit.* n. 9, 4: *At enim Deum esse*, etc. Vide etiam n. 69, et qua in eo notabimus.

(f) *Synodus Antiochenæ* anno 341 (uti quidem nos docent Patres S. Mauri, qui Hilarii opera ediderunt) jure, ac merito, plerisque suspecta est. Vide annotationem Patrum S. Mauri in *professionem Fidei* in *Sy-*

nodo hæc editam, latineque expressam ab Hilario n. 29 libri de *Synodis*. Notant tamen iidem Patres Sancti Mauri Athanasium, et Socratem, diu hanc fidei formulam describunt, omisisse vocem *semper*, a qua scilicet vehementer Ariano abhorruisse testatur Hilarius n. 5 libri iv de *Trinitate*: sed revera hæc expressam fuisse ab Antiochenis Patribus, cum Hilarius doceat, ea de re minime dubium. Vide etiam quæ idem Hilarius deinceps tulit, n. scilicet 55 ejusdem libri de *Synodis*.

(g) Vide fidei professionem ab Ato conditam apud Hilari. lib. iv de *Trinitate*, 12, etc.

(h) Alexander Alexandricæ Episcopus apud Theod. lib. i cap. 3 ex Ariariorum sententiis: *Fuit tempus, cum non esset Finis Dei*, etc.

(i) Tomii n. edit. Ambrosii PP. S. Mauri pag. 790 et 792: *Specialiter dicit solum Patrem sempiternum. Ambrosius dicit: Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem.*

peratores scriptam (a), in qua hæc extant: *Isti Annus A potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium... voluerunt futuri.*

Hinc denegata Verbo æternitas certum argumentum hinc professionis expresse Arianae. Quam ob rem Eudoxius, tametsi non prorsus Orthodoxus, ut tamen Ursacio, Valenti, abscque in Arii impietate consortibus obisteret, nitentemque Actil errorem stabiliret, in Ancyrana Synodo unigeniti Dei æternitatem tribus canonibus exprimi curavit: x scilicet, xi, et xii (*Hilarius de Synodis n. 25*). Et Hilarius ipse in brevi illa fidei professione, quam edidit adversus Arianos (*Ibidem n. 64*), si a Catholicis poposcit, ut faterentur *Patrem non intra tempora*, poposcit etiam, ut *co-temporalem Patri Filium non negarent*. Ad locum hunc consosius illustrandum ea pruderunt, quæ numero 76 afferimus.

57. Abbi dixi (*In præfationis capite 1, num. 3*) Hilarium latine scribentem græcas voces quandoque adhibere, ut se nempe clarius explicet. Num vero vocem istam latinis characteribus ipse scripserit (quod Latinus Patres emstanter foris vult Richardus Simon) an Græcis judicaverit Lector. Utenique sit, vox ista (quod quisque facile noscet) *negantem* (seu excludentem) *tempus*, seu sine tempore, ideoque ante tempora, et æternum denotat unigenitum Dei.

58. Ne objiceretur, hæc temere ab Orthodoxis dici, perquisierunt hi sæpe argumenta, quibus eum, quam statuebant, divini Verbi æternitatem comprobarent; in quorum numero illud potissimum esse videtur, quod hic paucis perstringit Hilarius, adsumptum scilicet ex immutabilitate Patris, quam admissimus necesse est, si Deum facimus; etenim mutatum ille describit, qui unigeniti Filii Patrem in tempore describit. Hanc ipsam probationem cum adhibeant alii Patres, quos Petavius minime præterit (b), eam sane et sæpe, et e copiose urget Hilarius, veluti numero 5 libri *iv de Trinitate*, et abbi sæpe (c) Sed unicum præstat locum hic afferre, ex libro *xv de Trinitate* (n. 21, p. 420), qui sic se habet. « Et aliud est sine auctore esse semper æternum, aliud quod patri, id est auctori, est coæternum. Ubi enim pater auctor est, ibi et natus est; at vero ubi auctor æternus est, ibi et natus est æternus est: quia sicut natus ab auctore est, ita ab æterno auctore æterna natus est. Omne autem quod semper est, etiam æternum est. Sed tamen non omne quod æternum est, etiam innatum est. Quia quod ab æterno nascitur, habet æternum esse quod natum est. Quod autem non natum est, id cum æternitate non natum est. Quod vero ex æterno natum est, id si non æternum natum est, jam non erit et Pater auctor æternus. Si quid igitur ei, qui ab æterno Patre natus est, ex æternitate deluerit, id ipsum auctori non est ambiguum deluisse: quia quod gignitur est infinitum, infinitum est etiam nascenti. Medium enim quid inter natus est Dei filii, et generationem Dei patris nec ratio nec sensus admittit, quia et in generatione natus est, et in natus est generatio est. Quod utrumque sine inter vallosur est, quia sine utroque nec naturum est. » Hoc ipsum argumentum persequitur Alexander Alexandrinus Episcopus, quem legas, upto (d): Perstringit vero etiam Augustinus hæc scriptis mandans (*Episto. adu 174 nunc 238, n. 21*)

Semper gignit Pater, et semper nascitur Filius. Adde que tradit Petavius (Lib. ii de Trinit. cap. 5).

59. Mutationis cujusque et novi status expertum esse Deum, apertissime Scripturæ testantur: inque etiam Patres, et ratio insinuant. Sed præsentis instituti non est hæc persequi. Theologus consule, et præ cæteris Petavius (*Tom. i Theolog., lib. iii, cap. 1*). Quo quidem constituto, æternam esse divini Verbi generationem, ex eo evincit Hilarius, quod alias mutaretur Deus Pater: inciperet enim in tempore filium habere.

Prævenit porro Hilarius id, quod adversus stabilitatem Dei immutabilitatem obijci facile potest: nempe Deum condidisse in tempore mundum; nec propterea divinam præstantiam, ac perfectionem immoim prævenit, inquam, monens mutationem nullam ex rerum creatione in Deum induci, quia æterno, immutabilique decreto cuncta stabilita, et in divina idea perfectissima cuncta disposita sunt: atque in executione mandata sunt, uti stabilita, ac disposita fuerant. Id ipsum abbi tradiderat (e) Alia excogitavit Theologi ad arcedam a Deo mutationem, quæ ex temporali rerum creatione mutui fortasse posset, quorum magnam partem rececit Petavius (*Tom. i Theol. dogm., lib. iii, cap. 1*). Sed Hilario placuit (quo jam dixi) ad immutabilitatem divini decreti, ideoque scientiæ, et ideæ Dei confugere. Expressissimum seligo ex pluribus Hilarii locis, quem præbet numerus 40 libri *xii de Trinitate*, et hic est. « Perpetua enim, et æterna rerum creatorum est præparatio: neque paribus cogitationum universalitatis inquis corpus effectum est, ut primum de cælo sit cogitatum, tum postea terræ cura, et tractatus Deum incipit, cogitatumque per singula sit, ut primum in planetam distunderetur, deinde postea meliore consilio montibus elevaretur, rursus autem etiam collibus variaretur, quarto deinde habitabilis etiam in ipsis cacaminibus redderetur, preparatumque cœlum, ac sedes Dei segregaretur, ventorumque exhalationes nubes in summo valide continerent: tunc deinde certis sub cœlo fontes mearent, ac postremo fundamentis terra foribus confirmaretur. Singulis enim his omnibus anteriorum se Sapientia esse proficitur. Sed cum omnia per Deum, quæ sub cælo sunt facta sint, et componendo cælo Christus adfuerit, et ipsam præparati cœli præveniat æternitatem; non patitur hoc existimari in Deo minutarum rerum particularitatis cogitationes, quia omnis horum preparatio Deo est coæterna. »

60. Propter homines (quod propter nos, etc.) fuisse conditum Mundum, haud obscure docet alibi etiam Hilarius, veluti cum hæc ait (*In ps. lxxv, n. 6, pag. 197 tom. i*): « Quis enim non trepidet ad majestatem ejus, qui sæculi instrumentum, mundum considerat, tempora revolvit vicissitudine, cursuque dimensis sit, cœlum astra ornaverit, terram fructibus replerit, mare obicibus concluserit, hominem, ut his uti uteretur, ut demurreret, elegerit. » Eadem incedit in commentariis in alios psalmos, quæ omnino legas upto (f). Nam id ipsum indicet locus ille psalmi *vii. Omnia subiecit sub pedibus ejus, etc.*, judicaverit Lector. Fasse porro hoc de argumento, pœcliarî dissertatione disseram.

61. Id est: tametsi nondum condderat, disposuerat tamen, et intra se ordinarat. Vide num. 59.

Necessario dicendum est, Patrem semper esse Patrem, etc.

(e) Ipse (Deus) est etenim caput, et principium universorum, et in ipso universa sunt condita, licet postea de thesauris in se conditis, secundum arbitrium potestatis æternæ, singula quæque profulerit. Hilari in psal. lxi, num. 4

(f) Ipse, in ps. xxiii, n. 9; tractatu in ps. cxxxv, n. 14; sed præsertim tractat. in ps. cxxvii, littera x. n. 1 et 2, pag. 334 tom. i.

(a) Pag. 807 et 808, n. 3. Vide porro quæ hoc de argumento traduntur in editioe Operum S. Ambrosii adornata a Patribus S. Maari post epistolam viii, pag. 78; tom. ii, *Ambrosius tertian Aru epistolam*, etc.

(b) Lib. v de Trinitate, cap. 8, §. 4, 5 et subsequ., sed præsertim § 11.

(c) Pag. 75 et 74 tom. ii. *Cum enim vitiose, etc.*

(d) Apud Theodo. Beclæ. histo. libro i, cap. 4.

62 Legendum utique *puto simul*, cum in nostro codice legatur *semel* (*semel omnia facere*): id quippe exposcit opposita hinc simultanea, illinc per plures dies distributa re am omnium creationis, quantum prior minus placet Hilario, qui posteriori amplectitur, idest, distributum in dies sex, quoniam in Ecclesiastici libro de creatione agente legitur *simul* (a). Quam vero ratione concilietur locus iste cum Genesi, tibi declarabunt Sacramum Scripturarum interpretes, et Theologi. Quo quidem constituto, hanc esse arbitror loci hujus in interpretatione. Non ex impotentia Dei provenit, quod non unico momento universa disposita sint, sed ideo per diurni sex intervallum disposita universa sunt, ut veluti per gradus, et juxta honoris uniuscujusque discrimen, et ordinem cuncta obsequerentur Deo condenti disponentique. Quod si prolixiorum hujusce loci interpretationem optas, eam tibi Ambrosii verba præbeant, quæ quidem eo libentius allego, quod verisimillimum putem, Ambrosium, cum hæc protulit, ad priorum Patrum nomina respexisse. En itaque quæ dixi Ambrosii verba (b) : Nonque mundus ipse distincte legitur factus, cum esset ante incomposita pars ejus : quia terra erat invisibilis, et incomposita. Nempe lux primum facta est, et vocavit Deus lucem, et separavit Deus in er lucem, et tenebras, et vocavit sunt tenebræ Nox. Et per ordinem singula quæ facta sunt, legitimus, cælum, terra, ligna fructifera, animalia diversa. Distributa autem sunt leviora superioribus, ut aer, et ignis ; graviora inferioribus, hoc est terra, et aqua. Utique simul omnia fieri jubere potuit Deus ; sed distinctionem servare maluit, quam nos in omnibus imitaremur negotiis, et maxime in vicissitudinibus gratiarum. Notant autem interpretes, emersisse veluti gradatim ex materia illa prima creaturas : adeo ut minus præstantes initio emerserint, tum præstantiores, quarum seriem clauderet præstantior omnibus homo.

65. Paulo obscurior videtur esse locus iste, quem obscurissimum facies, si legas, ut in codice legitur, et *nulla*. Sed legendum utique arbitror, et *nuda*, id est, *sine ornata*, et *specie*. Puto autem hunc habere sensum : Ideo voluisse Deum, ut *ordinata*, et *gradatim disposita universa pro suo gradu, et honore obsequerentur* Deo educenti per dies singulos, creaturas, ne priora illa informia elementa despicerentur (c). Quis enim ea non despiceret illisque non præponeret res jam venustas, suæque specie, et forma ditatas ? Dum autem hæc propono, veretur ne aliquid in hac periodo desit, quod aptius jungat priora illa verba : *passiva, et nuda* (seu, si vis, *nulla*) cum subsequentiis *inter se antiquiora*. Probabilis ne sit mea suspicio, an non, Lector dividere.

64. Addita voce *magis*, non nihil emendavi deficientem codicis nostri lectionem : legitur enim in eodem, *quanto illa, quæ nulli, etc.* Quis enim non videt, vocem *magis* exposci ab argumentatione, qua Hilarius utitur ? quæ quidem argumentatio illius generis est, quod a *minori ad majus*, seu a *fortiori* Scholastici appellant. Porro si ad argumentationem hanc confirmandam Patrum, et Scholasticorum testimonia afferre studebo, infinitus propemodum ero. Sane Scholastici illi, qui Angelis ipsis abditum prorsus, atque incomprehensibile Incarnationis mysterium fuisse contendunt, Patribus præsertim nituntur. Mibi satis est Leonem allegare, et Hilarium, quorum prior sæpe id inculcat, atque iis præsertim in locis, quæ ad paginæ calcem noto (d). Alii vero copiosius

A id exsequitur n. 12 libri *de Trinitate* (e), et n. 19 libri in ejusdem tituli, id est de Trinitate (f).

65. Urget adhuc Hilarius probationem quam antea proposuerat, ostendens primo, merito *absconsam, seu ineffabilem* dici nativitatem Christi corporalem, cum eam *abumbrationem* appellet Scriptura ipsa ; tum eo posto, id ipsum inferens, quod nuper dixerat, *absconsam* scilicet, seu *ineffabilem* a fortiori dicendam esse æternam Verbi generationem. De ea porro obumbratione disserentem lege, si cupis, Hilarium (*Lib. n. de Trinitate. n. 26. Sed ne forte, etc.*).

66. Recole quæ dixi n. 54 et 55.

67. Recole dicta n. 31, 33 et 54. In codice pro *concessus* habetur *concussus*, manifesto utique errore, quem propterea emendandum duxi.

68. Uteriorem explicationem dignitatis atque excellentiæ divini Verbi Hilarius aggeditor, simulque fidei suæ confessionem satis amplam atque accuratam exposcit. Quis porro dubiet, num Hilarius, dum hos titulos Christo attribuit, illi præsertim attribuit, quatenus Deus est ? Sed multi tamen eidem Christo conveniunt, quatenus etiam homo est, seu, ut melius, et verius dicam, quatenus *Deus homo* est, propter eam quam Theologi appellant *communicationem idiomatum*. Consuevit autem Hilarius eadem dogmata sæpius inculcare et recolare ; quod fatebitur qui quis libros *de Trinitate* ab eo editos perlegerit. Cujus quidem consuetudinis rationem ipse offert his verbis (*De Synod. n. 62*) : Non enim *ininitus*, et immensus Deus brevibus humani sermonis eloquiis vel intelligi potuit, vel ostendi : fallit enim piecumque et audientes, et docentes brevitas sermonis. At nos reliqua ejus dicta illustremus.

69. Vox hæc *initio* tam referri potest ad æternam Filii generationem, de qua satis diximus n. 56, quam ad reliquos titulos, quos eidem filio attribuit. Quæ porro significatione Dei filium nominet, et ea additione vocis, *initio*, explicat, et alibi apertissime tradit. Non est itaque, iniquis (*Lib. v. de Trinitate. n. 5, pag. 107, tom. n.*). Dei filius Deus falsus, nec Deus adoptivus, nec Deus nuncupatus, sed Deus verus.... Deus enim est, per quem facta sunt omnia. Atque hoc loco (ut obiter dicam) non solum Ariani, verum etiam illi revocentur (*Nec Deus adoptivus*), qui ut *adoptivum Filium* Christum læcerent, Hilarii auctoritate abutebantur : nam si Deus est, quomodo adoptari poterit ?

70. Antequam progredior, noverit Lector, titulos hosce, atque affines alios, qui a veteribus Theologis Unguento Dei tribuntur, in *duplici* veluti *differentia* esse : alios enim ideo Orthodoxy eidem unguento Dei tribuebant, quia Ariani eos illi tribuere recusabant, nisi Patri tribuentes ; alios vero ideo tribuebant, quia cum eos Ariani ipsi, aut certe Samaritani eidem unguento tribuerent, magnoque apparant, et præconiis exollerent, vergebantur Orthodoxy ne, si eos eidem Unguento anime tribuerent, viderentur minus præbere de eo loqui, quam loquerentur Ariani. Porro cum hic Verbum *sapientiam veram* Hilarius nominat, Sapientiam intelligi divinam et causæ expertem : nam hæc ipsa significatione Arius unum Deum (Patrem nempe) *solum sine initio, solum verum* agnoscebat ; Hilarius vero, quem modo allegavimus (n. 69), *Deum verum* unigenitum Dei appellat. Hinc quavis in Concilio Aquileiensi fassus fuisset Palladius, et *unigenitum Dei esse sapien-*

(a) Cap. xviii, 1. Qui vivit in æternum, creavit omnia simul.

(b) De Cain et Abel lib. ii, cap. 6, n. 22.

(c) In principio creavit Deus cælum et terram : terra autem erat inanis, et vœta (legunt alii, incomposita), et tenebræ, erant super faciem abyssi. Gen. 1, 1, etc.

(d) Serm. ix de Nativitate. n. 1, excedit quidem, etc. Et Serm. x ejusdem tituli, secunde Nativitate. n. 1 : Sed quia Domini, Salvatorisque nostri, etc. Et n. 4 ejusdem sermonis : Nativitas autem Domini, etc.

(e) Pag. 9 tomi ii. Hanc itaque divini Sacramenti doctrinam, etc.

(f) Pag. 60 ejusdem tomi. Queris quomodo, e. c.

tum (a), i quia tamen divinam, et causa expertem, ideoque in ea, de qua agimus, significatione rerum sapientiam prædicare recusat, uni Patri cum titulum tribuens. Audiosius hæc de Palladio enuntiare non dubitavit: « Filium sapientiam, quantum vident, Filium Dei Palladius negare conatus est. » Sed nec nos reprehenderim, qui hæc ab Hilario ideo tradiderent, ut eorum refelleret impietatem, immo potius insaniam, qui Filium Dei non sapientiam ipsam, sed sapientie opus esse dicebant. Ac sancti Doctoris verba hic ferre oportet præsum reor, quatenus eam, quam nunc illustramus, sententiam iure confirmant (*Comm. in Matth. cap. xi, n. 9, pag. 724*). « Plures enim eludere uictum Apostolicum (I Cor. i. 24), quo ait Christum Dei sapientiam, et Dei virtutem, his modis solent: quod in eo ex virgine creato efflicax Dei sapientia, et virtus existerit, et in nativitate ejus divinæ prudentie, et potestatis opus intelligitur; situm in eo efficientia potius, quam natura sapientie. Quorum ne quid tale intelligi posset, ipsum se sapientiam nuncupavit; cum in se, non que ejus sunt, ostendens. Est enim sapientie opus fides, spes, charitas, puritas, jejuniu, continentia, humilitas, humanitas sed hæc nature opera sunt, non ipsa natura; et non in his, quæ sunt, consistit res ipsa quæ facit. » Nam ut hanc attentionem ref. hat, hæc tradat Hilarius (*In ps. lxxvi, n. 29, pag. 255*): « Sed enim Dei virtus, Deique sapientia est Dominus Jesus Christus, » viderint alii.

71. Vide num. 19 et 20.

72. Spiritus nomine, Deum ab Hilario intelligi dudum notatum est. Vide, obsecro, præfationem (b) in Tomum I. Hilarii eulentibus Monachis S. Mauri. Notissimus est Hilarii locus, quem hic referre oportet præsum reor (*Lib. ix de Trinitat. n. 14*): « Qui cum se evacuaverit, ut manens spiritus (id est Deus) Christus, idem Christus homo esset. » Neque mirum est, si nomine spiritus Deus intelligatur; et cum per antinomasiam Spiritus Deus est; præstantissimus scilicet: et spiritus solus est Deus, si spiritus non nime per se perfectissimo cuncta comprehendentem intelligas; qua quidem significatione nonnulli veterum visi sunt vocem hæc spiritus accepisse (c). Utcumque sit, præter eos, quos allegat clarissimus editor Operum S. Hilarii (*In præfatione tom. I, n. 58 et sequent.*), eu locus perspicuus Tertulliani, quo quidem constet, spiritus nuncie Deum a veteribus Patribus denotari. Hæc scilicet modo librum de Oratione exorditur: « Dei spiritus, et Dei sermo... utrumque Jesus Christus. » Alia porro Tertulliani hea afferre si cupis, es tibi indicabit Ciaris. Muratorius (d).

Basianos titulos fero omnes, qui deinceps recensentur: viz, lex, etc., expressos habes in ea notissima hæc professione, i que expressa est in Synodo habita per Encionias Antiocheæ et Ecclesie consummatæ. Exposuerunt qui adfuerunt Episcopi nonaginta septem, cum in suspicionem venisset unus ex Episcopis, quod præca scilicet. » In qua Episcopi protulerint (a): « Credimus... in unum Deum Patrem... et in unum Dominum Jesum Christum, Filium ipsius unigenitum, Deum per quem omnia, qui generatus est ex Patre, Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum de perfecto, Regem de Rege, Dominum de Domino, verbum, sapientiam, vitam, lumen verum, viam veram, resurrectionem, Pastorem, januam, inconvertibilem, et immutabilem, divinitatis, essentialique, et virtutis, et gloriæ

A inconvertibilem imaginem, primum editum totius creature, qui semper fuit in principio apud Deum... Mediator Dei, et hominum, prædestinatus fidei nostre, et dux vitæ. » Ad hæc porro professionem si respexerit Hilarius deus, id sane dices, quod probabile visum est nonnullis. Et sane Hilarius hæc fidei professionem in eo tantum reprehendit (n. 31), « quod minus forte expresse videtur de indifferenti similitudine Patris, et Filii locuta esse, maxime cum de Patre, et Filio, et Spiritu sancto ita senserit significatam in nominibus propriam uniuscujusque nominatorum substantiam, et ordinem, et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum. »

Minus abundat titulus a fidei professio, quam secundum Orientis Synodum appellat Hilarius (*de Syn. n. 33 et 34*), tamen in ea quoque hæc de unigenito Dei enuntiantur: « qui est Verbum, et sapientia, et virtus, et vita, et lumen verum. »

B Verum ut ad Hilarium revertar, non in ea tantum, quam illustramus, epistola hæc docet, verum etiam in locis aliis. In Psalmo sexagesimo tertium hæc eliquitur (*Nom. 10, pag. 181 tom. 1*): « Jam si fidem hæreticus destruet, Dei Filium semper fuisse cognosceret, nulla a Patre intervallo temporis separatione; ipsum esse verbum, virtutem, sapientiam Dei: hæc mundi opus fuisse, hinc et hominis conditionem. »

Plura complectitur in tractatu in Psalmo cxviii (*Lit. ix, numero part. 9, pag. 334*). E enim hæc ait: « Locutus est Deus per Moysen legem, locutus est per Prophetas: vel hæc lex Dei est, non etiam lex oris Dei: Os autem Dei est ille, qui et virtus Dei est, qui et sapientia Dei est, qui et brachium Dei est, qui et imago Dei est, Deus scilicet, et Dominus noster Jesus Christus. »

Id ipsum docet Basilus Magnus, cujus verba libenter asseram, nisi multa essent, præsertim cum horum ipsorum titulorum rationem etiam offerat. Sed C Lector facile ea, quæ dico, verba consulere per se poterit capite 8, alius n. 17 et 19. libri de Spiritu Sancto ad Amphilochium. Scilicet: « Ob multiplicem in nos beneficentiam, etc. » Et: « Omnia autem facit contactu virtutis, ac voluntate bonitatis operans: passet, illuminat, alii, deducit, medetur, erigit, etc. »

Vios si cupis, qui Christo eo venientes titulos recensent, facile in veteriorum Scriptorum libris invenies. Duos hic duntaxat indico, quorum alter Scriptor ille est, cui tribuimus est sermo olim 190 de tempore, qui nunc reclusus in apud dicens, 113 in eodem est, cujus verba annotatione 20 (*Pag. 60*) renūli. Alter Ausonius est sic Christum deprecans (*In Precat. matutin.*).

Christe apud æternam placabilis assero Patrem, salvator, Deus, ac Dominus, meus, glorie, Verbum, Filius, ex vero verum, ac lumen lumen, iterum cum Patre manens, in secula regnans.

D Quis vero ea de re miratur, cum hos ipsos titulos vel Scriptoræ manifeste tribuant Christo, vel certe eos Christo tribuere facile possit, si ad ea respicias, que Scriptoræ de Christo enuntiant? Quædam in calce epistolæ ipsius annotavi, ne id, quod apud temere dixisse videar. F teor quidem, fortitudinem Domini Christum expressissime minime dici; nisi forte eundem esse putes, qui Angeli specie interdum apparuit, seque Gabrielem appellavit, aut, si vis,

(a) Palladius dixit: Sapientia est, pag. 793 tom. II, Ambrosii edit. PP. S. Mauri.

(b) N. 57 et seq., numero præsentem 62 et 65. Alde, si vis, ea que n. 5 libri vii de Trinit. leguntur, Sed quia nobis spiritus de spiritu naturam prædicat, etc.

(c) In ea significatione videntur accipere, qui Deum solum incorporeum e se mouent corporeis reliquis

omnes, Angelos quoque ipsos, et animas nostras. Quod, ne multos asseram, tradunt auctor Ecclesiasticorum dogmatum, qui Geni-dius esse crediunt, cap. 11, 12 et 13, et alii, quo allegat le Quien ad caput 5 lib. II Damasceni de Fide.

(d) Annot. 4 in lib. hunc Tertulliani t. III Anecd. t.

(e) Apud Hilarium de Synodo n. 28 et 29, p. 178 tom. II.

in Gabriele locutus est. Sed si brachium Domini, seu Dei dicitur, an fortitudo non dicitur? Patres sane hoc, nisi fallor, de causa brachium Dei, seu Domini Christum appellare minime dubitant. Quid? quod Virtus vox synonyma videtur esse voci fortitudo. Titulum porro hunc sapissime Patres tribuunt Christo. Unum hoc Rufinum iudico hae tradentem (In Symboli expositione, pag. 73 edit. Vallarsii): « Que est autem virtus Altissimi, nisi ipse Christus, qui est Dei virtus, et Dei sapientia? » Alia Patrum loca si cupis, ea tibi praebet Clariss. editor Operum S. Hilarii (Præfat. in tomum 1. n. 61 et seq.). Cum porro ea loca indicavi, in quibus Christus dicitur vinum duo notavi, nempe Matthæi ix, 17, et Joan. xv, 1, in quorum primo hæc occurrunt: *neque intant vinum novum in utres veteres*. Nimirum vini allegoria, ac vocabulo lex Evangelica, ideoque ejus auctor Christus intellectus est a veteribus. In altero vero: *Ego sum vitis vera*. Vitis autem vini parens, ut ita loquar, est. Caterum fateor, respicere potuisse adhuc Hilarium ad ea Proverborum cap. ix loca (vers. 2): *sapientia... miscuit vinum... (vers. 5) Venite, comedite panem meum, et bibite vinum, quod miscei vobis*. Etenim his verbis sacro-ancientum altaris Sacramentum, in quo scilicet sub specie panis et vini Christus ipse cælit, præmittari, probatissimi interpretes docent: respicere potuisse pariter ad locum illum Matthæi (xxvi, 29): *Dico autem vobis, non bibam amodo de hoc genimine vitis*. Etenim geminum vitis, coque hic mentio fit, est ipsissimus Christus sub vini specie latens.

73. Cum incarnatio ipsa propter homines sit, propter homines erit pariter Christus vita nostra, lux nostra, pastor noster.

74. Respicit ad celebratissimum Pauli monitum (Act. xvii, 28): *In ipso vivimus, movemur, et sumus*. Fortasse etiam ad ea respicit loca, in quibus vita nostra, aut fons civitatis, fons aquæ salientis in civitate, autem dicitur Christus.

75. Id est: ea, quæ de Christo diximus, ideoque ipsos, quos recensimus, titulos, ex Scripturarum lectione assequitur.

76. Hinc inesse verbum his sensum puti. Si igitur revelant Scriptura contemur, Dei Filium nobis esse cogitatum, seminus etiam Deum Patrem per eminentium filium condidisse sæcula tum visibilia, tum invisibilia: nempe enim his est putare Deum tum condidisse operari, cum mundus conditus est, aut cessasse postquam est conditus: etenim enim non desuisse testatur Dominus ipse, cum ait: *Pater meus usque modo operatur*, etc. Si aëtorum visibilia et invisibilia vocabulo creaturas visibiles et invisibiles intelligit, id ipsum hic docet, quod antea docerat. Vide numerum, seu annotationem 18. Sane eas creaturas intelligere his vocabulis potuit: per synecdochen scilicet, qua contentum continentis vocabulo denotatur.

At si sæcula ipsa intelligit, paulo obscurior tum fit locus iste. Et visibilia quidem sæcula novimus, ea scilicet, quæ per solis, stellarumque, ac ceterorum conversiones dimetitur. At difficile est expli-

care, quidnam sint sæcula invisibilia. An ea sæcula indicat, quæ alii imaginaria appellantur, ipse vero Hilarius tempora appellat, quæ opinione spectantur (Lib. xii de Trinit., n. 27. pag. 42.), immo expressius (Ibid. et n. 28) *tempora æterna* (a)? Alienum iudicium est. Hic porro advertamus oportet, suspicari non posse, eam hæc ait Hilarius: « Non enim f. s. est ex eo Deum operatum credere, ex quo mundus genitura suæ idem novitatis initium sumpsit, in ea fuisse opinione, quæ Angelorum creationem præcessisse docet visibilia atque invisibilia barum rerum creationem. Quæ quidem opinio cum multorum veterum Theologorum, ac Patrum fuerit, ac præsertim Græcorum (b), Hilarii præcedit fuit: etiam hæc scriptis prodita (Contra Auxent., n. 6): « Aut regenerati omnes non vere Dei filii sunt, aut Angeli omnes, per Christum utique conditi, non ante omnia tempora, et ante omnia omnino sæcula sunt creati? »

77. Si ad illud genus operationum, quas Theologi ad intra appellant, hæc Hilarii verba referas, facile expleribus. persistant enim immutabiles æe actiones, quæ æterna fuerunt, et in æternum sunt duratura: quæ ob causam, ut jam Augustinus monuit (c), temporæ cuncta comprehendunt. Si vero ad genus illud actionum, quas extrinsecas, seu ad extra dicimus; si ante mundum aspectabilem condidit Angelos (quod sane censuit Hilarius), Deum creitum operationum fuisse, antequam mundus genitura suæ sumpsisset initium: Nec operari cessat, cum infunduntur in humana corpora animas in momenta singula creet, et cuncta conservet, et administrat. Vide loca, quæ nota in calce pagine (d). Quoniam vero sit requies æterni Patris, docet Hilarius n. 8 commentationem in ps. xci (Pag. 269 tom. 1. Quia ergo opera Dei, etc.). Ut voces illas, nihil illi semper acciderit, sed semper sit, plane intelligas, recolle quæ num. 59 diximus. Quod si voces has, semper sit, ita accipias, ut doceat Hilarius, attributum hoc Esse esse proprium Dei, ideoque Patris; eo sensu profecto accipies, quem aim Hilarii dicta valde probabiliter reddiderunt. Nimirum aliquando hæc scriptis (Lib. vi de Trinit., n. 25 et 24, pag. 421 tom. ii): « Quod si semper Patri proprium est quod semper est Pater; necesse est semper Filio proprium esse quod semper est Filius. Et quomodo in sermone nostro, atque intelligentiam cadet, ut non fuerit, antequam nasceretur, cui proprium est semper esse quod natus est? Forpam itaque atque imaginem invisibilis Dei unigenitus in se Deus continens, in omnibus his, quæ propria Deo Patri sunt, per plenitudinem veræ in se divinitatis aequatur. Nam, ut superioribus libris docuimus, per virtutem, et venerationem, sicut Pater et honorandus, et potens est: ita et in eo quod Pater semper est, et quoque in eo quod Filius est, Filius semper esse commune est. Nam secundum ad Moysen dicitur: *Misit me ad vos is qui est*, Deo proprium esse id quod est, non ambigens sensus est: quia id quod est, non potest intelligi, dicique non esse. Esse enim, et non esse contraria sunt: neque

(a) « At vero cum in Dei rebus, id est in Dei pativitate nihil non ante tempus æternum sit... intelligi non potest capisse post aliquid, qui esse sit ante tempora æterna contentus. Si ergo nos aliquid ante tempora æterna neque in naturis humanis est, neque in intelligentia; et tamen in hoc professionibus de se Dei creditur: quomodo id, quod sine sensu intelligentia æterna naturæ semper, id est ante tempora æterna esse, apostolica Edes cum locuta sit, id cursus non fuisse, antequam nasceretur, per sensum humanæ intelligentia nostri temporis infidelis eloquatur? cum quæ ante tempus natum est, semper est natum: quia id quod est ante æternum tempus, hoc semper est. » Hilari, loca citato, id est n. 27 et 28, lib. xii de Trinitate

(b) Vide Petaur. de Ange., lib. 1, cap. 35. Vide etiam notam appositam verbis illis Novatiani cap. 4 libri de Trinit. « Quamquam etiam superioribus, etc. »

(c) Lib. contra serm. Ariani., cap. 26, alias n. 20, pag. 140 tom. viii edit. PP. S. Mauri. « Noc moveat quod futuri temporis verbum est, accipiet quasi nondum haberet, invidenter quippe dicuntur temporis verba, quamvis sine tempore manere intelligatur æternitas. Nam et accipit quia de Patre processit, et accipit, quia de Patre procedit, et accipiet, quia de Patre procedere nunquam desinet: sicut Deus et est, et fuit, et erit, et tamen initium, vel finem temporis nec habet, nec habuit, nec habebit. »

(d) Lib. vi de Trinit., n. 17, et in ps. xci, n. 3, 4. 5 et seq., pag. 266 tom. i.

hæc diverse significaciones in unum atque idem coeunt; quia manente alia, altera non erit. Ergo ubi est, non potest vel sensum, vel sermonem inire non esse. Sensui nostro retroactio, semperque revocatio ad intelligentiam ejus qui est, de eo id ipsum tantum, quod est, ei semper antea est: quia id quod infinitum in Deo est, semper se infinito sensui nostri recentis subtrahat: ut ante id, quod proprium Deo est, semper esse, aliud aliud intento retroactio non capiat; quia nihil aliud ultra ad intelligentiam Dei, æternitate procedendi, quam Deum semper esse, semper occurrat.)

Quod si alius Patres optas, plurimum tibi præbebit Petavius, quem consulas opto (Tomo 1, *Theol. dogm. cap. 6*). Istud porro attributum peculiariter etiam Filio esse, fortasse ostendunt plurima ex iis testimoniis, quæ ad æternitatem Divini Verbi comprobantur afferuntur, ideoque plurima ex iis, quæ idem Petavius cap. 9 libri v. de Trinitate allegat. Unum seligo, quod ad id, quod agimus, valde aptum reor, desumptum ex epistola Alexandri Alexandrii Episcopi ad egyptiensem Episcopum Constantiopolis (Apud Theodoret, *Histor. Eccl. lib. 1, cap. 4*). *Nemo hoc semper (inquit ille) ad suspensionem tægentis sumat, sicuti putant qui sensus animæ obsecutos habent: nam neque erat, neque semper, neque ante sævicia idem est, atque ingentia.*

78. Vide n. 57 et 72. Quod attinet ad vocem *ἀναστρέφω*, an ea dicitur ex verbo *ἀνατάσσει*, quod est *excitare, suscito, restituo, instaurare*, etc.? ut ex verbo imitato *ἀναστρέφω*? An ostendendum hoc in loco codicem esse mutandum est? Judicat lector.

79. Fortasse deest vox *constat*, aut alia affinis, sic ut legendum sit: *esse igitur constat plurima, quæ pro filium fecerit*. Nolim vero ita vocem illam plurima sumas, quasi putari Hilarius plurima quidem, sed non omnia a Divino Verbo esse condita, quandoquidem et crebro, et apertissime inculcat Evangelicam illud monitum: *Omnia pro ipsa facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Vide num. 18. Plurima ergo hæc sunt pro omnibus. Quænam vero ea sint, statim recenset, hæc subjiciens: *quanti enim sunt throni, etc.* Quis porro nescit, plurimas esse creaturas tum corporeas, tum corpore destitutas, quarum vix sermo nominis, immo aliquando ne ipsa quidem nomina novimus? Merito itaque hæc ait Hilarius: *quorum aut sola nobis nota sunt nomina, aut nec ipsa sunt cognita.*

80. Ex Apostolo Paulo (1 Corin. n. 9) desumpta sunt verba illa: *quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*. Sed cum valde probabile mihi videatur, verba hæc ab incerto amanensense fuisse inserta in epistolam ipsam, cum prius in margine legerentur, veluti in confirmationem sententiae illius: *quantum etiam claritatem putamus esse in invisibilibus, nec æstimare possumus*, etc., propterea relinenda esse existimo, aut, si vis, in margine rejicienda. Porro vox *quanti* (*quanti enim sunt throni, quantæ potestates*, etc.) hæc, me quidem iudice, sumitur pro *quæ*; quod fit sæpissime a Tertulliano, Hieronymo, atisque Patribus. De numero, dignitate, ac numeris Angelorum agit copiose Petavius peculiariter opere ea de re instituto (*De Angelis, tom. in Theolog. dogm.*); egi et ego, sed multo brevis in libello theologia lingua conscripto, edito anno 1747 (*Trattato degli angeli custodi part. 1, cap. 3, 4, etc.*).

81. Id est: si corporea ipsa adeo pulchra sunt, adeo speciosa, adeo admirabilia, quis se comprehendere posse patet pulchritudinem, et præstantiam invisibilium? Nobile argumentum a minori ad majus, ut aiunt. Verbum *extimare* constanter accipitur a nostro amanensensi pro *æstimare*, aut, si vis, *existimare*.

82. Millos Hilarius a Filio, seu a Deo per Filium, veluti eo substantiale instrumentum, fuisse conditum mundum docet. Loca S. Doctoris adeo frequentia sunt, ut, si ea afferam, videri facile possint in re

A perspicua eruditionis laudem velle perquirere. Nonnulla habes supra, num. 18. An vero iis verbis, et quidem locum, quæ cætera fierent perspicua, esse jussit, et fecit, cui diem nomen impositum, Tertullianum reprehendit, qui *locia* (primigenia) nomine Verbum ipsum intellexit? Alienum judicium esto. Ecce porro ipsa Tertulliani verba, quæ Lector expendit (*Contra Præceam cap. 12*): *« Sed et anteedentibus operibus mundi, quomodo scriptura est? Primum quidem, nondum Filio apparere: Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est (Gen. 1): ipse statim sermo, lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; et per illum mundialis quoque lux: exiit autem in Serbone Christo assistente, et administrante Deus volnerit fieri, et Deus fecit. »* Reliqua in hac epistola Hilarii periodo comprehensa facile per se patent.

83. Aut legendum est, *ne terrena*; aut, si legi, *vere terrena*, aliqua, tametsi pauca, in hunc periodum desunt, quibus sententia compleatur. Hic sane summi Hilarii voces, *firmamentum, et celum* pro solida aliqua, et consistente, tametsi pellicula, materia, quæ nobis visum cælestium præcludat. Favere huic explicationi videtur ipsa vocis etymologia. Quid recentiores philosophi de cælorum materia sistant, norunt omnes.

84. Vide loca Scripturarum in calce epistolæ ipsius Hilarii a me annotata, et annotationem 62. Hæc porro verba: *« Et primo modo illam primo genere præcipiens, quæ novissima fuerat fabricata, et ad terram refer: cælum quippe prius creatum est (Gen. 1, 1): hæc autem emittere voluit Deus herbam virentem et facientem semen, quæ primus veluti fœtus fuit naturæ create. »*

85. En, quæ nuper diximus, hunc etiam locum illustrant. Porro *extrema in omnibus terra* non est, si ante reliquas res tribuitur illi virtus *germinandi herbam virentem, et facientem semen*.

86. An referenda hæc sunt ad vesperam (*tenebras*), et mane (*lucem*), quæ: *facta sunt dies unus?* An ad composita naturalia constantia ex elementis per intervalla creatis? Ignis enim procul dubio non est cum aqua formatus, nec fortasse terra cum aere. Judicat Lector. Vide etiam num. 62 et 63.

87. Pervenimus ad eum locum, qui per difficultatis visus est multis. Primum enim quaeritur, cur *Dei Filius Deus* appelletur *artifex*. Dolere quaeritur, cur *Pater* dicatur *jubens* (*Jubente Patre*). Porro hæc facile illustratur, si memineris, Patri omnipotentiam veluti peculiare attributum tribui (Credo in Deum Patrem omnipotentem), Filio vero *sapientiam*: quæ de re fuit Theologi. Omnipotentiam vero veluti *jubentem* concipimus, sapientiam autem veluti *exequentem*: Sic ut *creationem* opus quidem totius Trinitatis fateamur; sed quoniam attributa veluti peculiaritè Personis tribuimus, illis etiam eos affectus tribuimus, quos ab iis attributis veluti provenire mentis nostræ augustiæ nobis dicitant. Hilarius ipse hæc indicat cum ita adversus Arianos Filium Dei unigenitum veluti parum, creatumque instrumentum a Patre in creatione adhibitum asserentes (*Vide Ariarum sensa apud Petavium lib. n. de Trinitate cap. 5, n. 16*), eloquens, hæc scriptis prodidit (*lib. iv de Trinit. n. 20*). *« Dixistis enim: ex Patre omnia, sed per Filium omnia. Namque per id quod dictum est, Faciamus hominem, ex ea origo est, ex qua cepit et sermo: in ea vero quod Deus ad imaginem Dei fecit, significatur etiam is, per quem consummatur operatio. Tum deinde, ne quid tibi hinc liceat mentiri, sapientia, quam tu ipse Christianus confessus es, contrahit deus: Cum certus ponebat fontes sub caelo, cum fortis faciebat fundamenta terræ, erant apud illum concipiens. Ego enim, ad quem gaudebat. Quotidie utentur latubar in conspectu ejus in omni tempore, cum lateretur orbe perfecto, et lateretur in filius hominum. Conclusus est omnis oeratio, et coarctatur ad veri confessionem universus error. Adest Deo genito pater*

D

sæcula Sapientia. Neque solum adest, sed etiam componit. Est ergo componens apud ipsum. Intellege compositionis, vel dispositionis officium. Pater enim in eo quod loquitur, efficit; Filius in eo quod operatur, quæ fieri sunt dicta, componit. Personarum autem ita facta distinctio est, ut opus referatur ad utrumque. Nam in eo quod dicitur, *faciamus*, et iusto exequatur, et factum: in eo vero quod scribitur: *Eram apud illum componens*, non solitarium se sibi esse in operatione significat. In eundem sensum locutus nihil videtur idem Hilarius n. 43 libri xii de Trinitate, quem rogo consulas. Tum vero scies, cur artificem etiam Verbum nunciet; quia scilicet cum *sapientia* sit filius Dei, sapientia ipsi veluti dirigenti tribuitur opus, ideoque etiam mundus, eximium profecto officium. Neque in nostra hac Epistola tantummodo artificem ea de causa Verbum divinum appellat: verum etiam num. 4 libri xii de Trinitate, in quo quidem loco copiose agit de Verbo Dei nuncium creaturæ. Hunc quoque locum, oro, ut consulas.

Sed cur Patres tantum afferimus, et hymnum, quo Ecclesia utitur, præterimus? Hæc scilicet Ecclesia concinit (b):

Nascente qui Mundo faber
Imaginem vultus tui
Tradens Adamo, nobilem
Lino iugasti spiritum.
Cum livor, et fraus demonis
Fudisset humanum genus:
Tu carne auctus perditum
Formam reformas artifex.

Quod plane congruit cum eo hymno, quo antequam ecclesiasticis hymnis elegantiores numerus Urbanus VIII tribueret, Romanus Clerus utebatur.

Qui mundi in primordio
Adam plasmasti hominem,
Ut hominem redimeres,
Quem ante jam plasmaveras, etc.

88. In quibus placet, Patres in explicandis Scripturis ipsis Platonem (quod fieri id posset) fuisse secutos, minime videntur Hilarium hæc proponente: *anima videlicet ipsas materias animaverat, ut nascentibus postmodum animalibus animas commoderat*, Platonibus adscribere. At iis minime illum adscripsit: novi enim Platonica dogmata, quæ mundi animam, et alia his affinia exhibent, non multum laudis apud Orthodoxos habere posse. Duobus itaque modis sententiam explicaverim. Vel scilicet dic, ex Hilarii sententia Deum indidisse aquis id, quæ quidem tandem illud sit, qui piscium, et reptilium, et volatilium animæ constant: atque illud quidem, licet a nobis ignoretur nudus, quo id factum sit, tamen præactum certe est: exceper enim pisces, et reptilia, et aves, quom vivere cœperunt, animas ab aquis jam divina jussione fecundatis. Vel die inditas jam fuisse animas piscibus, et reptilibus, et avibus ex quibus pisces et aves, et reptilia, nascitur animas quoque suas receptura ferunt (neque enim piscium, et reptilium animæ creantur et indiduntur in corpora jam formata: nam hoc tantum in homine evenit; sed per generationem communicantur excipiunturque). Cur enim de piscium animalibus id dicere non licebit, quod de brutorum animalibus tradidit Basilus? Cujus quidem verba laudabilem pariter nobis præbet. Ecce porro quid Basilus hoc de argumento doceat (c) priorem illam explicationem laud obscure indicans.

«*Producit terra animam viventem*. Cur producit terra animam viventem? ut, quid inter annum peculis, et inter animam hominis intersit, discas. Quomodo hominis anima formata sit, paulo post scies: nunc vero de brutorum anima audi. Cum juxta id quod

(a) *Testis est Petrus ita scribens: Quasi fideles creatores commendantes animas vestras. Quid operis non omni opifici imponimus?* etc.

(b) In hymno ad matut. temp. pasch.

scriptum est, animalis ejusque anima sanguis ipsius sit, sanguis autem concretus solet in carnem transmutari, caro vero corrupta in terram resolvatur: jure ac merito est quid terrenum anima brutorum. *Producit igitur terra animam viventem*. Anima: vide affinitatem eorum sanguinis sanguinis cum carne, carnis cum tellure: et rursus ordine inverso per eadem regredere a terra ad carnem, a carne ad sanguinem, a sanguine ad animam, et pecorum animam terrenam esse comperies. Cave existimes, animam esse corporis ipsorum constitutione vetustiorum.»

Altera porro explicatio eodem quoque Basilio innititur, quem au hæc præstat hæc docentem (*Hexæmer., Homil. ix, n. 2, pag. 81*). «*Producit terra animam viventem pecorum, et bestiarum, et reptilium*. Considera Dei vocem per res creatas pervadentem, quæ et nunc incepit, et usque adhuc efficax est, a: in finem transivura est, quod consummatum fuerit mundus. Quemadmodum enim globus cum a quæpiam fuerit motus, ac deinceps declivem aliquem locum nactus fuerit, et ex propria structura, et ex loci opportunitate deorsum fertur, nec prius quiescit, quam planities aliqua ipsum exceperit: ita rerum natura uno præcepto incitata, res conditas æqualiter in generatione, et in corruptione penetrat, servatque per similitudinem successiones generum, donec ad ipsum pervenerit finem. Nam equum equi successorum facit, leonem leonis, aquilam aquilæ: immo singula animalia consequentibus successibus conservata usque ad Universi consumptionem transmittit. Tempus nullum destruit animalium proprietates: sed tanquam nuper constituta natura sit, semper recens una cum tempore excurrit. *Producit terra animam viventem*. Hoc præceptum terræ inhiæsit, nec ea Creatori desinit famulari.»

Quamquam si quis illud generationis genus, quod *spontanum* vetusti Philosophi appellant, sive *ex putri*, hic commemoratum dicit, rem dicit a verisimili minime alienam: veteres enim hujusmodi generationes aquæ, imbricium subsidio peragi potissimum arbitrabantur. Hinc Basilus (libet enim, quoniam superiora illius auctoritate firmavi, hæc quoque ejusdem auctoritate comprobare) hinc, inquam, Basilus proxime post superiora verba hæc subjicit: «*Alia enim ex successione eorum, quæ prius extiterunt, producuntur: alia vero ex ipsa terra etiam nunc adhuc vitam accipere comperitur est*. Non enim solum pluvio tempore edit cicadas, aut alia innumera volatiliam in aère vagantium genera, quorum plurima propter tenuitatem sunt anonyma; sed mures etiam, et ranas ex se ipsa profert. Nam ceteræ Tuebas Ægyptias, ubi in aestibus luge pluit, statim campestribus muribus regio expletur. Quin etiam anguillas vidimus non aliter quam ex limo constitui, ac generari, quarum successione neque ovum, neque ulius alius modus conficit, sed ipsæ ex terra ortum habent. *Producit terra animam, etc.*»

Atque his explicationibus, mea quidem sententia, illustrari facile possunt ea, quæ allegavimus, hujus Epistolæ verba, neque cogimur, ut dicamus animam, ejus hic mentio sit, esse ipsum Spiritum Sanctum fecundantem aquas: quæ tamen opinio et Stenobio nostro placuisse vixi est, et veteribus multis apertissime placuit, eamque fortasse inuit Basilus, cum hæc scripsit (d): «*Non solum corpus ejus (hominis) circumjacens, etustus corporis tranquilla sunt, sed etiam quidquid ambit, et circumplectitur, eorum videlicet, terra, mare, et quæ in eis sunt rationalia. Et intelligat adimpleri omnia, spiritum quo undelibet super ipsa stare, ceu illapsum, et infusum, et undelictum ingredientem, atque illucescentem: nam orbem terrarum Spiritus Domini replevit,*

(c) *Hexæmeron, Homil. viii, n. 2, pag. 71 tom. 1 editionis Patrum S. Mauri.*

(d) *Adversus Eunomium lib. v, cap. ultimo, pag. 521 tom. 1.*

et hoc quod continet omnia, scientiam habet Dei. A
 Heecle epas dixi num. 24.

89. Consule Iteum Genesis, quem in calce epistolae notavi. Doret hic porro animalia non extrinsecus animam accepisse, sed cum corpore ipsa, et materia iam animata, et vivo. Contra homo, ut mox videbimus.

90. Respicit, ut puto, ad autissima illa Psalmi xxvii, (vers. 2), verba: *Ipsa dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt* ipsa quoque descriptio creationis, formationisque rerum, quam habes capite i Genesis, celeritatem eductionis rerum post divinam iussione declarat. *Dixitque Deus: fiat lux, et facta est lux*, etc. Hinc intervalla quavis, et tarditas excluduntur. Consule, obsecro, quae tradit Hilarius in Commentariis in psal. cxviii (Littera x, l. 4, n. 4. In creatione, etc.).

91. Vide numerum proxime superiore, id est nonagesimum, et Dissertationem i. Ubi posuit quippe *quoniam Deus*, etc., amantissimi alii scripsit, ut legere etiam possimus, *quippe quod Deus*.

92. Aliam fecunditatem terrae tribuit, dum ex ea corpus hominis formatum est: *quam ob causam homo terra factus* aliquando dicitur est, et *de terra terrenus* ab Apostolo Paulo (I. Corin. xv, 47, etc.). Ipsa quoque etymologia nominis Adam id denotat.

93. Nonnihil difficultatis habet ista. Quid enim significatur vocibus illis *post divina*? Suspicor, amantissimi indigentia errorum aliquem huc irrepsisse: in principio enim exemplari legi facile potuit *post humana* (id est *terrena*) *divina decerni*, id est creatio animae humanae, quam *divinam* sibi appellat Hilarius (In psal. cxviii, litter. x, n. 7, pag. 357 tom. 1). Quod si vis, errorem nullum fuisse huc illapsam, tu dicant speciem illam formaeque humanam, de qua sibi dicam fatus (a), hic indicari nam divina peccis ea erat, tametsi hominem referens. Vel etiam de, voce illa, *divina*, Caelum Empyreum foras se denotat, quod aliquando *Sedes Dei* dicitur (b), aut potius Angelus, qui a Job, et ab aliis, aique ad

ab Hilario ipso vocantur *Fili Dei* (Vide annotationem 58): a Deo ut scimus hinc habent verba ista: Postquam Angelos puros spiritus jam emisserat, hominem denique condidit, qui non solo spirita (eius causa originem dicitur e caelo trahere), verum etiam corpore et illa formato consistit.

94. Is vero (id est homo) dici rectissime potest *iterum natus*, quia, ut hic interea omittamus, his de illius formatione, et, si appellare ita volumus, *utilitate* mentionem fieri in Scriptura, quae indicat in secunda eiusdem creationis, seu natiuitatis, formationisque memoriae formationem Evae ex Adami costa (Gen. i, 26, 27 et 28, Genes. ii, 7, 22 et 23): ut id, insuper, omittamus, *iterum natus* propterea is dici potest, quatenus antea extabat terra, ex qua formatus est, eius quidem terrae creatio, prima Adami natiuitas fuit (in causa scilicet, seu in *praecedenti materia*, ut Scholasticus loquuntur). At cum factus est in animam viventem (Gen. ii, 7), tum iterum nasci visus est, illic alibi Hilarius triplicem

hominis facti praeformatae perfectionem inmit, quarum altera corpus spectat, altera animam (et de duabus his hic loquimur), tertia vero respicit imaginem Dei homini impressam (c), de qua deinceps erit sermo. Illustratum praesentem Hilarii sententiam ea quae numero 6 et 7 Commentariorum in psalmum cxviii, et quibus nuper nonnulla designavimus, edocet: duas quippe hominis origines tantummodo commemorat; eaque ipsa nunciat, quae in praesenti hoc opusculo tradit. En ea, quae divi Hilarii verba: Cetero omnium elementorum creatio eo ipso tempore et instituta, et effecta est, quo subsistere iubilator: neque inchoationem eorum, et perfectionem tempus aliquod discernit; nam consummationem inchoatio in eo quod est coepit, percipit. Homo vero cum interna, et externa in se naturam dissonantem aliam ab alia continet, et ex duobus generibus in unum sit animal rationis particeps constitutus, duplici est institutus exordio. Erimus enim dictum est:

Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram. Dehinc secundo: et accepit Deus pulvorem de terra, et formavit hominem. Primum opus non habet in se assumptae aliunde alterius naturae originem. Secundi vero operis efficiencia quanto differt ab institutione prima! Deus terrae pulverem accipit. Nam sumitur pulvis, et terrena, materies formatur in hominem, vel praeparatur: et ex alio in aliud opere ac studium artificis expolitur. Primum ergo non accipit, sed legit. secundum non ut primum fecit, sed accepit: et tunc formavit, vel praeparavit.

95. An approbat hic Hilarius illorum sententiam, qui corpus Adam ex nobiliore portione, et, si loqui ita licet, ex flare veluti terra et variis, usque praesentioribus locis collectae formatum putant, an aliud quoquam hic indicat? Iudicat Lecler.

96. Id ipsum alibi aliis verbis docet Hilarius, his nempe (In Ps. cxviii, num. 22, pag. 224 tom. 1): *Qui primum animam nobis ad flatum respiratoriaeque vivendi, cum hominem secundum imaginem sui similitudinemque constituit, de thezauris potestatis suae, divinitatisque affluderit. Secundum Apostolum enim, ipsum genus sumus: et secundum etiam deus, omnia ex ipso, et per ipsum, et in ipso suat. scilicet ut in ipso habitatio nostra atque incolatus ostensa sit sedes, dum omnia immensa virtutis potestate complexus est: per ipsum vero originis inchoate opus effectusque moueretur, sum in vobis id ipsum, quod sumus, operatus sit: ex ipso apertim initia vitae ad exordia spiritus indulta notaverunt. Non sunt ergo a beneficentia divina bonitatis alienum, ut qui ex se ipso nobis, qui ejus genus sumus, vita ac spiritalis elementa tribulset. Alibi (In Ps. cxiii, n. 9) vero tradiderat, animam non esse terrenam, sed ex altitu Dei oriam, elementis corporis admisceri.*

97. Vide dissertationem i his annotationibus ad junctam.

98. Patrem in creando homine vult expressissime consonem, et, si loqui ita volumus, concordantem, cum reliquorum omnium creationum recensens, Patris minime meminorit. Id ipsum, sed multo cogit-

(a) Vide dissertat. i, huius epistolae adjunctam.

(b) Psalm. x, 4: *Dominus in caelo sedes ejus*. Et Ps. iii, 16: *Dominus in caelo posuit sedem suam*. Et psal. cxiii, 5: *Deus autem nooster in caelo*. Et lb. v, 46: *Caelum caeli Dominus, terram autem dedit filius hominum*.

(c) Eo quae num. 8 comment. in Ps. cxviii edocet. Utrumque autem intelligi recte potest, quia utrumque scriptumprehendimus: in formaverit in id quod est, corporis scilicet speciem; vel praeparavit in id quod dicitur, et inspiravit in eum spiritum vitam, et factus est homo in animam viventem. Inspiratio ergo huius praeparatus sive formati est: per quam natura animae et corporis in vite perfectionem quodam inspirati spiritus foedera confunderet. Sic

in se duplicem beatus Paulus esse naturam, cum secundum interiore hominem delectatur in lege, et cum aliam in membris suis videt legem, quae se captivum ducat in lege peccati. Quod ergo sit secundum imaginem Dei, ad animi pertinet dignitatem. Quod autem formae ex terra, speciei corporis naturaeque primordium est. Et quae vel locutus ad alterum Deus intelligitur, cum dicit, *faciamus hominem*, vel triplex evocatur hominis facti praeformatae perfectione: cum et sit ad imaginem Dei, et formatur ex terra, et inspiratione spiritus in viventem animam commoveret: ideoque manibus se factum et formatum, non manu tantum Propheta testatur, quia in constitutione sua non solitari tantum, et eadem triplex fuisse docetur operatum.

sus tradit numeris octavo, nono et decimo libri *A* de Trinitate, ad quæ quidem loca Lectorem allegat. Sed eor, quæso, hic Patrem exposcit, qui reliqua soli Filio videtur tribuere? Et repetere, si volumus, possumus alii in agnie homini impressa; nam eam Hilarius *Patris imaginem* expresse appellat (a). Quamquam non solus Patris imago ea est, sed totius Trinitatis, id indicantibus verbis illis: *Facimus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. An etiam ex eo repetimus, quod peculiare, eximiumque non ipotetur opus est homo, iungens scilicet in se quicquid corpus, et spiritus præstantur habent, ac dignitatis? (Omnipotente porro opus spectatione refertur ad Patrem). Judicaverit Lector. libul certe constat, Theodoretum (*Quest. xix in Genes.*), quem propterea allegat Pelagius (*De Opife. n. 2, 4*), edocuisse id ipsum, quod hic Hilarius. Asserit scilicet Deum Patrem, cum hominis filius, quem moliebatur, naturam ac substantiam Filium suum aliquando assumpturum prævideret, Adamum veluti humani generis originem ac fundamentum suis ipsis manibus fabricasse. Theodoretum ipsum consule, obsecro.

(b). Locutio hæc: *ut ad immortalitatem non præscriberet terra*, ex carum numero est, in quibus Tertullianum imitari videtur Hilarius. Rationem porro hic avertit, eor homo, tametsi solubili corpore constans, constitutus a Deo fuerit immortalis: quia scilicet immortalis (supple. *Dei*) manus eundem hominem efformaverunt. Quid Dei manus denotent, facile assequeris, si vel ad eam speciem, formamque humanam confugas, de qua copiose in priore dissertatione dicimus, vel ea consulas, quæ psalmsi cxxvii, commentarius illustrans docet Hilarius. Vide n. 3, 4 et 5 litteræ; xxi *fol.* Respicit porro procul dubio hic Hilarius ad duo illi Scripturæ loca (*Job. x. 8*): *Manus tua fecerunt me et plasnaverunt me, etc.* (*Ps. cxviii. 75*). *Manus tua fecerunt, et plasnaverunt me*, seu, ut legit Hilarius, *formaverunt me, præparaverunt me*. Post verba illa *constituerunt hominem*, intercaepit aliqua in cæteris occurrat: sed ea tam modica est, ut ipsam contempserim; et revera sine ulla intercaepit sensus integer perstat.

(c). De imagine homini a Deo impressa, deque similitudine, quam post mortem receperunt, est, si Deo acrepius mortem obiit, nulla monet Hilarius, quæ quoniam non levem exequant operam, ea in peritram dissertationem rejiciam.

(d). Respicit ad novum Joannis locum (*1 Epist. iii. 2*): *Charisimus, nunc filii Dei unius; et nondum apparuit, quid erimus. Scimus, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*. Quod porro hic paucis Hilarius, alibi copiose et fusco exsequitur, indecimum de Trinitate librum sic concludens (*pag. 406 torni*): « Cæterum nos in hominis nostri conformem gloriam proficimus, et in agnitionem Dei renovat ad Creatoris imaginem re-formabimur, secundum Apostoli dictum: *Exuti veterem hominem cum actibus suis, et induti novum eum, qui innovatur in agnitionem Dei secundum imaginem ejus, qui creavit eum*. Consummatur itaque homo imago Dei. Namque conformis effectus glorie corporis Dei, in imaginem Creatoris excedit, secundum dispositum primi hominis figuratiorem. Et post peratum, veteremque hominem, in agnitionem Dei novus homo factus, constitutionis suæ obtinet

perfectiorem, agnosces Deum suum, et per id imago ejus: et per religionem proficiens ad aeternitatem, et per aeternitatem Creatoris sui imago mansurus. »

102. Hæc si quis comparat cum his, quæ Hilarius in Psalmum cxxvii (*lib. x. n. 8*), et apertius etiam in Psalmum cxxix (*n. 3, et sequentibus*) scripsit, statim, ut puto, fatebitur, nonum emuldenque et Epistola: hujus nostræ, et commentariorum illorum esse auctorem. Nonnulla delibabo, quæ tamen, nisi plaus fallor, id quod airo, aperte ostendent. Ecce illa (*In Ps. cxxix. n. 5, pag. 492*): « De primum quidem intelligendum est, Deum incorporalem esse, neque ex partibus quibusdam, atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, consistere. Legimus enim in Evangelio, quoniam Deus spiritus est, invisibilis scilicet, et inmensa, atque intra se manens, et æterna natura. Scriptura quoque est, quoniam spiritus carnem, et ossa non habet. Ex his enim corporis membra consistunt, quibus substantia Dei non eget. Deus autem, qui et abique, et in omnibus est, totus audit, totus videt, totus efficit, totus incedit, et hoc ex Scripturis docetur, cum dicitur, Ego sum Deus approprians, et non de longe; et rursum: Quoniam in ipso vivimus, et movemur, et sumus. Virtus ergo Dei, quæ æqualis et indiscreta est, officiorum, ac numerorum habet nomina, ut virtus qua videt, oculi sint, virtus qua audit, aures sint: virtus qua efficit, manus sint; virtus qua adest, pedes sint: Officiorum diversitates virtus hujus... potestate peragente. Deus ergo ubique est, et ubique adest, audit, videt, efficit. »

Porro dicit ante Hilarium hæc scripsit Irenæus (*lib. 1. cap. 12, n. 2, alias cap. 6*): « Universorum Deus, qui simul ut cogitavit, perfecti id quod cogitavit: et simul ac voluit, et cogitavit hoc quod voluit... quoniam sit totus cogitatus, et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et totus fons omnium honorum. » Id ipsum inenclat his verbis (*t. ii. contra hæreses cap. 15, n. 3; olim cap. 16*): « Multum enim distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt homi-

tibus, affectionibus, et passionibus, et simplex, et non compositus, et similitudinibus, et totus ipse similitipis similis, et æqualis est; totus cum sui sensus, et totus spiritus, et totus sensualitas, et totus ennea, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium honorum, quemadmodum adest religiosus, ac pius dicere de Deo. » Similia mox docet (b). Et rursum alibi (*cap. 28, n. 4 et 5, olim cap. 47 et 48*): « Deus autem cum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem... Deus autem totus existens meus, et totus existens Logos, etc. » Alina tradit libro iv (*cap. 11, num. 2, olim cap. 24*). *Et Deus quidem, etc.* Irenæum videtur exscribere Cyrillus Hierosolymitanus, cum hæc ait (*Catech. vi, num. 7*): « Sufficit nobis ad pietatem fidei solum ut sciamus nos Deum habere Deum unum, Deum existentem, ab æternitate existentem, sui semper similem... qui omnis nominibus insignitur omnia potest, et uniformis est substantia... Non

ex parte videns, et ex parte visione privatus: verum totus oculus, et totus auditus, et totus mens. » Has imitatur Theodoretus commentariis illustrans Psalmum cxxix (*vers. 2*): *Fiant aures tue intendentes, etc.*: hæc neque ait: « Licet humano more verbis usi sint, tamen divinitatem incorporalem esse norunt, et an-

(a) *Lib. v de Trinitate, n. 9*: « Meminerit tamen seaper per Filium omnia; ne forte hæretica intelligentia operationem sibi Dei Patris coarpet. Signatur ad imaginem Dei Patris per Filium d. unum homo conditur, conditur quoque ad imaginem Filii: quia nemo Filio dictum denegat, ad imaginem et similitudinem nostram. Tenuit ergo Sermo divinus rationem veritatis in dictis, quam opus explebat in factis: ut hominem ad imaginem Dei Deus figuraret, ut Deum significaret, nec veritatem Deo adimere; cum et in con-

mittione imaginis esset Deus verus, qui in opere efficienda intelligebatur Deus illius. »

(b) *N. 9 ejusdem capituli 15, olim cap. 16*: « Deus totus Nis, et totus Logos cum sit, quemadmodum prædiximus, et nec aliud antiquius... Quam admodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum (in quo autem videt, in ipso et audit, et in quo audit, in ipso et videt) non peccat: sic et qui ait totum illum sensum et totum Verbum. »

dicendi vni, aures appellavit, et videndi potentiam, A oculos: quandoquidem nostri oculi videndi vim habent, et aures audiendi vim commissae est, Deus autem qua potentia audit, hoc etiam videt; et qua videt hac etiam audit. »

103. Praevenit objectionem, quae in rudioris alienus animum venire posset. Scilicet, si tantum differat homo a Deo, in qua hominis parte imago Dei poni poterit? Praevenit, inquam, inmensas duas esse hominis partes, quarum utraque per Synocheum appellare possumus *hominem*, interior-em, et exterior-em, in quarum priore sita est ea, quam diximus, Dei imago.

104. Vide quae diximus n. 40 et 101.

105. *Dum*: id est, dummodo. Porro in verbis illis, *sine fine*, manifestus error inest. At quomodo locum eum evadendum, nescio. Suspicio, paucas aliquas voces lineae una comprehensas fuisse ab imprudenter amantibus sublatis, sicut legendum nunc sit, et *sine...* in *sine* (id est, in hinc vitae, seu in morte) fuerit comprobata. Suspicior etiam fuisse olim lectum *sine fide*; adeo ut scilicet jure exposcat Hilarium, ut exteriori professioni pietatis interior pietas respondeat. Suspicatus sum pariter, fuisse primitus lectum *sine fide*: neque enim dubito, quin aliquando in usum fuerit vox haec, et ab ea praevenerit infidus, sicut ab infidelitate infidelis. Quia tamen suspiciones verae haec sunt, nihil immutare in ipso Hilarii scripto volui. Lector pro lubito emendet. Confirmationem eorum, quae hic traduntur, si quis repetere ex Hilario ipse cupiat, adest loca, quae brevitatis causa in paginae calce noto (a). Ceterum in Scripturis id saepe inculcatur, veluti Luc. iv, 62; Matth. x, 22; rursus xix, 17, et xxiv, 45; Ioh. xi, 7, etc.

106. Animum hic intendit Hilarium ad ea Ecclesiastici verba (xv, vers. 14): « Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. Adjecit mandata et praecipua sua. Si volueris mandata servare, conservabunt te, et in perpetuum fidem plebem facere. Apposuit tibi aquam, et ignem: ad quod volueris, porrigere manum tuam. Ante hominem vitam et mors, bonum et malum: quod placuerit ei, dabitur illi, etc. » Haec si uberiori stylo atque elegantius ab Hilario exposita videre cupis, ad num. 16 Commentariorum in psalmum ii (pag. 39 tom. 1, *Sed qui perfectus ne bonus est, etc.*).

107. Dum haec tradit Hilarium: « ne magnus et solutus a lege animantibus omnibus aequaretur, » cum respicere arbitror ad locum illum psalmi xxviii (v. 15 et 14): « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis. » Fortasse etiam respexit ad ea libri Job verba (cap. xi, 12): *Vir vanus in superbiis erigitur, et tanquam pullum onagri se liberum notum putat. Ea quae proxime superiori annotatione monuimus, subsequentibus verba: addita combinatione post legem, etc., ex parte illustrant. Sed procul dubio inquit S. Doctor ea Genesis verba (cap. ii, 16): *Praecipitque ei (Dominus) dicens: Ex omni ligno paradisi comede: de ligno autem scientiae tibi et mali ne comidas: in quocumque die comederis ex eo, morte morieris.**

108. Notant hic interpretes, mulierem ex Adami costa eductam fuisse antea appellatam (72N) *Ishah*, nomine scilicet mulieribus omnibus communi: post peccatum vero appellatam *Evam*, quae quidem vocabulo indicatur, Deum illi post ejus peccatum vitam servasse: indicatur quoque spes ab Adamo concepta ut per illam gigneretur, alerenturque homines, per quos propagaretur humanum genus. Vide Galmetum. Vocabulum tamen hoc potius convenire Mariae Sanc-

tissime, quam *Evae*, immo *Evae* tantummodo convenire, quia Mariae typus fuit, docet Epiphanius (*Haerea*, 18, num. 18 et 19).

109. *Evae* fuisse praescriptam, ne pomum arboris scientiae boni et mali comederet, perspicue assequitur ex capite in Genesis (Vers. 4 et seq.). Eandem parvo *Evam* primum *Adae* promissi futuram fuisse participem, si in innocencia perstisset, certa res est, et facile ex eventu ostenditur. Si enim propterea poena obnoxia fuit, quod peccatum commiserit, praemii sane futura fuisset compassio, si evasset a crimine. Moneunt autem Patres, in Scripturis fere omnibus, ubi praepcepta nobis imposita memorantur, et praemia proponuntur, solius hominis mentionem fieri, vel quia scilicet sub *hominis* genere sexus utriusque comprehenditur, vel quia, cum *caput mulieris* vir sit, hic tantummodo nominatur, quoniam et praepcepta mulieres etiam obsequuntur, et eadem praemia tamen quoque proposita sint. Pulchre Cyprianus (*De habitu Virgini*) commentarius illustrans verba illa Apocalypsis (Cap. xiv, 4): *Hi sunt qui se non contaminaverunt*, haec ait: « Neque enim tantum masculis continentiae gratiam Dominus reponit, et feminas praeterit: sed quoniam femina viri portio est, et ex eo sumpta, atque formata est, in Scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur, quia sunt duo in carne una, et in masculo simul significatur et femina. »

110. Loca Scripturarum, quae in epistola ipsius margine notavi, consule. Quod attinet ad vocem illam *Sermouem*, quae scilicet divinum Verbum unigenitum Dei Patris significatur, vide quae num. 20 diximus. Num voces haec, *id est filium*, glossema quoddam scriptoris sicut a margine in epistolam ipsum illapsam, et ab Hilario ipso proveniente, didicidit Lector. Postquam sententiae hujus partem, *nunc est et ipsis non peccare liberum, etc.*, illustrant ea, quae n. 106 tradidimus; ea quoque, quae Pelagianus alique Theologi, et interpretes *De officio sex dierum* C disserterent docent.

111. Ut ea de re certior sis, vide Theologos peruliani tractatu *de Opere*, (seu de opificio) *sex dierum* disputantes, interpretes quoque, atque inter ceteros Sienchum nostrum Eugubinum elegantissimi similitudine sententiam hanc illustrant (in *Cosmopoeia*).

112. Causam hic affert Hilarium, ob quam peccatum originem de trahamus, quia scilicet derivamus ab Adamo, in cujus voluntate posterorum voluntates constituerat Dominus: derivamus, inquam, ab Adamo jam inobediente, ideoque etiam reo, quoque secuti in perniciem posteris traxit. Hoc de argumento si pro dignitate agere volueris, infinitus praenotandum erit: quam ob rem Lectorem rejicio ad Theologos, qui copiose de eo disserunt. Hilarii loca ad rem praesentem emolumenta si quis consulere velit, ea adest, quae ad paginam caeteram allego (b).

113. Ea de re si quis dubitet, consulat (ut reliqua sileam) caput iv Genesis: videbit enim Deum perquam penitentem cum homicidii reum, cumque hortantem ad poenitentiam. Memoranda sunt praesertim ista (Cap. iv, 7): *Nunc si bene egeris, recipies: sin autem male, statim in fratribus peccatum* (id est, poena peccati aderit): *Sed sub te erit appetitus tuus, et in dominaberis illius*. Recole etiam quae diximus num. 106. Quod si hic quoque Hilarium opus, lege, obsecro, quae docet ille in Commentariis ps. cxviii (*Littera* xxii, n. 3 et pag. 412 tom. 1, *Aequitas autem, etc.*).

114. Id inde tur a Christo ipso, dum haec ait (*Math. xxiii, 37*): *Jerusalem quae occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt! Quoties volui congregare filios Irael, quemadmodum gallina congregat*

(a) In Ps. ii, num. 15, pag. 38 et 39 tom. 1. Et in psal. cxviii. Utr. xx, n. 9 et 10, pag. 406 ejusdem tom. Et lib. i de Trinit. n. 9, pag. 7 tom. 1.

(b) In ps. cxxxvii, n. 21 *Revertere inquit, etc.*

(pag. 373 tom. 1). Et in ps. cxlv, n. 2, *Non enim ea vita, etc.* (pag. 630). Vide etiam Commentario in caput xviii Mathaei n. 6, *Dei una, etc.* (pag. 733 ejusdem tom.).

pollis suis sub alas, et notasti. Neque vero necesse est, ut Jerusalem nomine hic intelligamus Jerusalem incolas; sed vocabulum hoc referre commode possumus ad humanum genus, et spectatum ad genus Jacob: nisi enim humanum genus universum denotaretur, haud apte sanguinis Abelis a Caino fusi facta fuisset a Christo mentio (a). Aptissima hoc super argumento tradit Hilarius in iis, quos ad paginam calcem designo, locis (b).

At, ne videar magis Hilario inanti, Augustinum Hilario adjungo hanc eloquentem (*lib. xii contra Faustum, c. 55*): « Misit Sermo Dei legem per servum suum, nec profuit in peccatis mortuo generi humano; quae tamen non sine causa missa est; ille enim misit, qui sciret eam prius mittendam: venit ipse, conformavit se nobis, factus particeps mortis nostrae, et vivificavit sumus, etc. »

Sed praes his omnibus uberius, atque eloquentius argumentum hoc pertractat Gregorius Magnus, ejus monita ne praeterat Lector, velim. Etenim commentarius caput xx Matthaei illustrans, explicansque parabolum istam, in qua *Regnum caelorum simile dicitur homini patrifamilias, qui ad excolendam vineam suam operarios conduxit, et tradidit, quae iurilice sententiam hanc illustrat (c).* Vide etiam interpretes in vericulum I epistolae ad Hebraeos: *Multifariam, multisque modis olim loquens Deus Patribus in prophetis, etc.*

115. Peccatum Atlami, quod omnes contulerunt, perspicue innuit; atque ex eo ostendendi necessitatem dominicae incarnationis, praedicandaeque divinae pietatis erga genus humanum, occasionem sumit Hilarius; quod alibi, et saepe facit. Quis enim hominum reconciliare nos Deo poterat, si omnes in Adamo peccavimus, et nascimur filii irae, filii vindictae? Frat itaque opus, ut carnem nostram sumeret unigenitus Dei Filius, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus (*Hebrae. vii, 26*), atque in ea satisfaceret Deo. Dissertunt hoc de argumento Theodoretus, et Petavius in primis, qui plurimos eam in rem Patres allegat (*lib. ii, de Incarnat., cap. 12, 13 et 14*). Unum hic assero Ambrusium hanc eloquentum (d): « Ipse est solus, qui redimit hominem vincens pietate germanos, quia pro alienis sanguinem suum fudit, quem nemo potest offerre pro fratre.... sed quare solus hic redimit? Quia nemo potest cum aquare pietate, ut pro servilis animam suam ponat: nemo integritate, omnes enim sub peccato: omnes Adae illius subiacent prolapsi: solus Redemptor eligitur, qui peccato veteri obnoxius esse non possit. »

116. Quod ad priorem illam sententiam attinet: ne in totam diabolum triumphare, eam denotat priora illa, et incarnationem praecedentia tempora, quibus sane triumphare visus est daemon: adeo cuncta vitia obsita erant, et idololatricae tenebris involuta. Indicat hic saepe Paulus, veluti cum haec ait (*Ad Tit. iii, 3*): *Fraternus enim aliquando et non insipientes, increduli, errantes, servientes desideris et voluptatibus variis, in invidia, et invidia agentes, odibiles, odientes invicem.* Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei: non ex operibus iustitiae, quae facimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovacionis Spiritus Sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum: ut iustificati gratia ipsius, haeredes simus secundum spem vitae aeternae. Alitna docet istem Paulus versiculis 9 et 10 capitis I epistolae II ad Timotheum: *Qui (Deus) nos liberavit, etc.*

Quod vero attinet ad partem alteram. nam hoc illi nomen est, nutant omnes, vocabulum hoc *Diabolus*,

significare *criminatorem*, seu criminum auctorem.

Tertia demum pars, postquam homini invidit, innuit locum illum libri Sapientiae (*Sap. ii, 24*): *Invidia autem diaboli mora introivit in orbem terrarum*: innuit quoque verba illa Pauli (*II Cor. xi, 3*): *Serpens Eam seduxit astutia sua, et alia lus affinia.* Quamquam expressissime Luciferum homini ab ipsa ejus origine invidisse, nonnulli tradunt: sed eidem jam condito certe invidisse si docent, quos allegat Petavius (*De Angel. lib. ii, 2, 16, 17, etc.*). Nos consule, obsecro: quibus adde Chrysostomum in eo, qui ad paginam eadem allegat, loco (*Homil. xvii in Genes. num. 2, pag. 195 tunc i. d. Montfaucon*).

117. Ea quae ex Epistolis Pauli modo attulimus, hinc commode referri possunt.

118. Strictae hic Hilarius rationes, ob quas Verbum Dei incarnatum est, comprehendit. Ac prima quidem est, quae pro Filium reparari lapsum hominem conveniens erat, per quem homo erat conditus. Athanasius, Hilarius, Cyrillus, Augustinus, Fulgentius, Chrysologus, Leo papa, Aleuvinus et Ivo Carnotensis eandem rationem inculcant locis iis, quae Petavius allegat (*De Incarnat. ii, vi, 16, et rursus cap. xv, num. 2, 3 et 4*). Ne cunctos videar praeterire, Leonis verba (*Serm. ad de Passion., cap. 2*) adduco: « In hac ineffabili unitate Trinitatis (inquit Leo) cujus in omnibus communia sunt opera atque iudicia, reparacionem humani generis proprie filii persona suscepit: ut quoniam ipse est, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil, quicquid plasmatum de limo terrae hominem flatu vite rationalis animavit, idem naturam nostram ab aeternitatis aere dejectam, amissa restitueret dignitati, et ejus erat conditor, esset etiam reformator, sic consilium suum dirigens in effectum, ut ad dominationem Diaboli destinandam magis uteretur iustitia rationis, quam potestate virtutis. »

119. Veror non error irreperit in verba illa, *hominem patienter tolerare*, legendumque sit *hominem patientem et potestate daemonis tollere*, non aliud hujus generis, quo significatur redemptio passione peracta. Aliquem tamen laudabilem sensum habere possunt haec ipsa verba. Christus enim humanas infirmitate, patientissime toleravit, hominumque peccata et tulit in se, et portavit in ligno, et adeo nostri est miseratus, ut, dum extrema quaeris ab hominibus patere, exclamaret ad Patrem: *Pater, ignosce illis: quod enim faciunt, nesciunt (Luc xxiii, 34)*. Nisi fortasse velis eundem sensum habere haec Hilarii verba, atque illis vulgarissimas Ecclesiae praeres: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas, etc.* Utumque sit, ea quae subsequuntur de potestatis hujus aereuli superatis, morte devicta, et ceteris, quae Hilarius prosequitur, illi illustrantur Patrum locis, quos indicavi annotatione 115; centesima vero decima octava ea illustrantur, quae subsequuntur: *quod in factura hominis particeps cum Patre fuerat.* Vide etiam quae annotatione 160 et 101 allegavimus. Ut ea confirmes Hilarii verba, *qui et se posset in homine celare, et hominem cum Deo mixtum virtutes perficere et exhibere*, audi Augustinum in eadem sententiam hanc proferentem (*In Psal. lvi, 7*): « Accessit ergo homo (intellige, Christus, seu unigenitus Dei factus homo) ad illas omnes passionem, quae in illo nihil valeret, nisi e-sset homo. Sed si ille non esset homo, non liberaretur homo. Accessit homo ad eorum alium, id est eorum secretum, obiciens aspectibus humanis hominem, servans intus Deum: celans formam Dei, in qua aequalis est Patri,

22, pag. 753. Et expressius in caput xx, n. 6 et 7.

(c) Homil. xix in Evangelia n. 1: *Quis vero patrisfamilias similitudinem, etc.*

(d) In versis. 8 psalmi xlvi, seu ad verba illa: *Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo pro-cationem.*

(a) Ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariae filii Boruchiae, quem occidistis inter templum, et altare (*Matth. xxiii, 35*).

(b) In ps. lvi, n. 7, pag. 56 tunc i. d., ac ne indiligens Dei erga homines, etc. Et in Matthaei caput xii, n.

et offerens formam servi, qua minor est Patre. Non enim porro putes, superiora verba aut Nestorianis favere, aut Eutychianis; Nestorianis illa, qui et se possit in homine celare; Eutychianis vero subsequenter, et hominem cum Deo mixtum. Memineris, obsecro, quibus temporibus Hilarius hæc scriperit, id scilicet ante exortam Nestorii et Eulychetis heresim, ideoque his temporibus, quibus liberioribus his locutionibus uti tuto licebit. Hinc mirum non est, si hinc veteres (a). Atque ea quidem loca, in quibus hominum veteres Patres appellat naturam humanam a Verbo assumptam, tam crebra sunt, ut ea pigeat recensere (b). Ea vero, in quibus voce mixtum, ad denotandam unionem Verbi cum natura humana, utuntur, non aliud indicant, nisi unionem Verbi divini cum natura humana (c).

120. Consule ea Scripturæ loca, quæ in epistole ipsius caute indicavi.

121. Omnes fere veteres Patres Virginem Christi partum Dæmonem plerumque non afferunt. Duns valde probabilis hic addit Hilarius, quarum prima est: ne Dæmon veneret Christum tentare, quem scilicet non tentasset, si Hæm nonasset: et ut magis appareret victoria, quam de dæmone retulit Christus, qui minus diaboli victor appareret, si sine ejusdem diaboli accessu, et tentationibus diabolus vinceretur. Itaque voces illas, et minus prostratus, sic accipere possumus, ut vel addenda sit vel certe intelligenda particula ne: id est, et ne minus prostratus, etc. Accipere tamen ita etiam possumus, ut per se sententia illa persistat.

122. Prior hujus sententiæ pars ea inquit, quæ de Virgine Christi conceptu doret Lucas. Pars altera rationem offert cur Christus dum moratus sit inter homines; ut scilicet illius divinitatem per ejus dogmata et miracula tum præcedentia illius ortum, tum etiam ab eo peracta assequeremur, conentibus ad eandem testificationem Angelorum nuntio, et canticis, adventu magorum, veteribus prophetis, Simeonis pariter et Anna: prophæssæ, Joannis quoque Baptistæ testificationibus. Horum partem videlicet Hilarius num. 26 et 27 lib. II de Trinitate, quæ loca rogo ut consulas. Ne quid porro dissimlem, suspicatus sum aliquando, legendum esse *discerent demum hæc omnia, etc.* Vel, ut omnes fere *discerent Deum, id est legi Christi subditi.* Num recte, judicet Lector.

123. Duo emendavi, quæ depravata reperi in codice: legitur siquidem in eo *perterriti, cum procul dubio legendum sit præteriti, id est, ii, qui adventum Domini præcesserunt.* Legitur quoque: *Quibus hoc his oculis, etc.,* omisso verbo videre, aut inspicere. Quod si quis ut oculos mentis neulis corporis opponat, vocem *his* retinere velit, per nunquidem licebit, dummodo verbum *videre, aut inspicere* adjungat (d). Duo porro hic docet Hilarius: primum quidem, Christi Domini adventum prædictum fuisse in lege et prophetis: alterum, cur prædictus is fuerit; ac postremo duas causas addit, quarum prior præsentis afficit, præteritis altera. Ideo scilicet nuntio ante prædictum vult hujus modi adventum, ne rem tam

A mirabilem præsentem credere recenserent, quandoquidem jam dum tam certis, perspicuisque prædictionibus innoverant. Ideo vero his, qui Christi Domini adventum antecederant, prædictus fuit adventus ille, ut in venturum Messiam crederent, et ab eo se consequuturos salutem sperarent: hinc crebra illa voces (*Isai. LXIV, 1*): *Unum dirumpetis caelos, etc. Rorate, caeli, desuper, etc. (Isai. XLV, 8),* et similes alia. Immo Christus ipse aliquando testatus est (*Joan. VIII, 56*): *Et eridet diem meum* optasse Abraham *videre diem illius:* id est, ea tempora, quibus Unigenitus Dei assumpto humano corpore inter nos degit, humanum genus exaltavit, et mortis suis erudens, mortuæ veri sui salvaturus, et mortis Christi Domini adventum jam pridem fuisse prædictum, cum alii nulli, tum præsertim ostendit Cyrillus Hierosolymitanus, cujus 12, et 13 Catechesin, obsecro, legas. Sed quis Hilarium uniserit, quippe qui ipsum, quod hic panis, alibi luculenter exequitur? Nonnulla indicio ex plurimis. Sunt porro numerus 15 commentariorum in psalmum LXV (*Pag. 123 toni 1*); numerus 1 commentariorum in psalmum LXI (*Pag. 161 toni 1*); numerus primus comment. in psalmum LXVI (*Pag. 208 toni 1*); numerus viciesimus comment. in psalm. LXXIII (*Pag. 283*); numerus primus comment. in ps. cxxxii (*Pag. 500*); numerus xxxviii libri IV de Trinitate (*Pag. 97 et 98 toni 1*); et pag. 123 toni 1); ac denique, ne in singulis finimur, dum psalmos explicat, magnam horum partem ad Christum referi: id quod is fatebitur, qui ipsos Hilarii tractatus in psalmos legitur. Nonnulla de hac argumento attuli in annotationibus in quendam S. Anapitri sermone, in Vaticana bibliotheca reperitur, quem panis ab hinc mensibus edidi: (*In tomo XLII Opusculorum a Patre Calogera collectorum*). Vide ibi annotationem 43 et subsequentes.

124. Post voces illas, *majestatis et bonitatis suæ, addidi vocem speciem, cum hæc, aut altera affinis in codice desit.* Deinceps in codice legitur *susciperant*: sed omnino legendum præb *susciperat*, idque refero ad Christum, qui venit ad tollenda peccata mundi. Paulo obscurior videtur hic esse syntaxis; sed eam innotare nolui, ne plus æquum audacter apparerem. Num aliqua desit, judicabit, qui per totos superiores expendit. Codex iste scriptus est, ut legi etiam possit: *quod si Deus . . . ostenderit, forsitan, etc.*

125. *Parte corpore intelligi assumpto corpore.* In caute epistole ea Scripturæ loca notavi, ad quæ oculos attendisse Hilarium, arbitror. Si loca ea, quibus Patres id ipsum persequuntur, asserere studuero, infinitus præparatum ero. Nota autem porro interpretes Scripturæ et Theologi, atque in primis Petavius (*De Incarnat. lib. II, cap. 6, 4, etc.*), dum præsertim obliques humanam carnem a Domino Jesu fuisse assumptam, quorum prior est, exemplis et nominis suis non erudire; alior, morte pro nobis tolerata, ex darumnis potestate eripere humanum genus.

126. Indico in eadem epistole ea Scripturæ loca, ad quæ respexisse Hilarium puto. Verba porro illa, *per mortem hominis, quantum ab amissionis depravata fateri non regimur, vel explicata propter mortem*

(a) Lib. II de Trinitate, cap. 16: Spiritus (id est Verbum divinum) naturæ se humanæ carnis immiscuit, etc.

(b) Vide, ut has, aliasque affines locutiones in recentissimum sensum deducas, quæ docent Theologi. Indico e plurimis Petavium de Incarnat. lib. VII, cap. 42 et 43.

(c) Vide hic quoque quæ ad deducendas in rectum sensum has aliasque affines locutiones Theologi tradunt. Petavius hic quoque seligo e plurimis de Incarnat. libro I, cap. 15, n. 7 et 8, et lib. IV, 1, 2 (numero præsertim 14 et 15); capite etiam 10. Vide etiam autem, d ad n. 26 libri II de Trinitate. Hilarii ad verba illa Spiritus . . . naturæ se humanæ carnis

immiscuit, etc. (*Incipit ed. tom. II, col. 57*); afferunt enim probatissimi Patres, qui his locutionibus usa sunt. Ut in II tanto persistat, mentione procul dubio idem intelligit, atque unionem, cum ait (num. 9 Commentar. in ps. LXIII, pag. 181 toni 1): *animam non esse terranum, sed ex afflatu Dei ortum elementis corporis admisceri.* Anonius quoque, ut mentoret, Spiritum Sanctum unum esse cum Patre et Filio Deum, mixtum eum ait (in *Prænotio. matut.*) Patri et Filio Unigeniti cognosco Patrem, maximeque duosque, Qui super æquoreas volabat spiritus undas.

(d) Vido quæ docet Hilarius tractat. in ps. cxxvii liter. II, n. 3, pag. 344 toni 1: *Sed hi nunc oculi prophætæ, etc.*

hominis (quam scilicet homo in Adamo subierat, et ad quam vincendam Christus Dominus erucem per tulit); vel, *morle hominis*: Christus enim mortuus est eo mortis genere, quo solet mori homines. Vocem *immortalis* refer ad Christum, qui, utpote Deus, per se immortalis erat.

127. Loca Scripturæ, quæ in calce epistola indico, consulat Lector. Consulat pariter eos Patres, iunct hoc super argumento Petavius allegat (*De Incarnat. lib. II, cap. 6*). Duos tantum adducere hic libe. Hilarius (a), et Cyrillum Hierosolymitanum (*Catech. XIII et XIV*), quorum testimonia ad paginæ calcem immo. Recole quæ diximus, u. 115 et 118. An error est in his verbis: *In perniciem hominis, et salutem, etc.*? An ea denotent, quod quid tentasset homo ad salutem adipiscendam inutile finitum fuisse? Aliorum iudicium opto.

128. Recole quæ immo. 119 tradidimus, ut vim assequaris locutionis illius: *triglyphus homo cum Deo*.

129. Verba hæc, *quia cum Deo quisquis se conjunxerit, mori videri potest, non potest intrare*, paulo obscuriora nonnullis visa sunt. Perspicua sunt, si ea referas ad mortuæ perpetuam, quam non subibunt, qui Christo conjuncti perseverant. Si vis ad Christum ipsum referre, eundem habent sensum, atque illa veteri verba (*Act. II, 24*). *Quem (Christum) Deus suscitavit, solutus doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo: David cum dicit in eum . . . Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem: infernum quippe, cujus hic mentionem facit Hilarius, idem esse arbitror, ac corruptionem, quam a Christo arcent David et Petrus. Jovabit porro ad Hilarii sensa penitus a-sequenda, et consulere, quæ Clarus. Monachus S. Mauri, editor Operum S. Hilarii, prægræpho in præfationis docuit (N. 98 et seq., pag. 52 tom. I). Sane vix hæc *invenitas* exterminium ab Hilario intelligi fateretur, qui hæc audivit (*In ps. LXVIII, a. 9*): *Qui vero prædicabit animæ cum corpore occasum, audiet animam non esse terrenam, sed ex afflatu Dei ortam elementis corporis admisceri: mortem autem, non interitum esse, sed discessionem ejus a corpore.**

130. Post voces illas, *extincto inimico vitæ, adieci homini*, id exposcente (radice ipsa, ac vi disputationis. Audi porro, quanta elegantia, et verborum copia hoc ipsum argumentum abili pertractet Hilarius (*In ps. LXVIII, n. 14*). *Qui cum carnæ, et incorporeales, et comparticipes Christo gentes fierent . . . cum mors postquam in Deo esset grassata, desideret; cum lex peccati, quæ in carne nostra est, tolleretur; cum revolutionem filiorum Dei congeniscens omnis creatura speraret; cum in passione unigeniti Dei omnium ante constitutionem mundi causarum et originum consummaretur effectus, principem sæculi judicando, hominem ex peccati lege redimendo, creaturis a corruptionis vilitate, qui servierant, liberandis, nequitiis spiritalibus Domini morte damnandis, Deo in omnibus et per omnes æternitatis regnare, et immortalitatis nostræ claritate laudando. Omnia autem hæc virtutis resurrectionis implevit: quia per primitias ex mortuis ab hominum genere morte depolita, in auctores mortis æternæ mortis pena decerta est. Præclara etiam multa in idem argumentum tradiderit n. 6, et n. 19 tractatus in psalmo LXVIII (b). Affinita autem, ne dicam eodem cum his, quæ nostra habet epistola, tradit capite tertio commentatorum in Matthæum (N. 2, pag. 667). Ecce illa: *Qui remissionem indicat (quadraginta dies, quibus Jesus jejunavit, et postea exiit, inivit Hilarius), post quadra-**

ginta dierum conversationem, quibus post passionem in sæculo erat commemoraturus, exortitionem se immutare salutis habiturum. Quo in tempore expectatum Deo Patri munus, hominem, quem assumperat, reportavit. Sed, ne patet Hilarium citare videri, nonnullos alios Patres iudico et plurimos, quos tu lector consules, Cyrillum (*Catech. XIV*), Nyssenum (c), Augustinum, seu alium quempiam auctorem sermonis 176 de Tempore, et Leonem Magnum (d).

131. Fuere nonnulli, quibus placuisset, ut Hilarius expressius de Spiritu Sancti divinitate locutus fuisset; idque facile assequimur ex his, quæ in præfatione in libros de Trinitate collegit (Num. 12) doctissimus Monachus S. Mauri, cui editionem S. Hilarii debemus. Sed ejusdem Sancti Spiritus cum Patre et Filio æqualitatem, ac consubstantialitatem procul dubio assernit Hilarius: quod quidem is fateretur, qui ad ea, quæ in ea præfatione traduntur (Num. 15), advertet animum. Neque porro persuasionem hæc attenuat, ea, quæ in hac epistola aliter, phrasibus, nempe, *pro se vicarium dimisit Spiritum Sanctum*. Nimirum (quod alibi etiam monuit) eo tempore Hilarius scripsit, quod nondum exortus erat Macedonici error, ac censuræ scilicet creaturis Spiritum Sanctum: utroque paulo liberius scripsit, imitatus (quod alibi interdum facit) Tertullianum hæc scribentem (*Lib. de Præscript. Hæreticor. c. 13*): *Regula autem est fidei . . . Jesum Christum . . . sedisse ad dexteram Patris, misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes regat.* Si Tertulliano uno plane orthodoxo hæc scribere licuit, cur non licuit Hilario, præsertim cum in catholicam ac probabilis sensum facile ea deducantur? Dicitur scilicet hæc significatio Christi vicarius Spiritus sanctus, quod intus in inspirato, et interno afflatu consolatus est Apostolos, ad vivit quoque et dixit; et, si vis ita loqui, permovi eo ad ea opera, ad quæ Christus motus implesque invitavit. Dicitur etiam Christi vicarius, propterea quia donis in Apostolos infusus, miraculorum reddiderit effectores, sicut effectores eorundem miraculorum eos reddiderat Christi auctoritas et præcepta. Aliis de causis dicitur Spiritus Sanctus supplere vires Christi, veluti quod donorum libertate et conformatione plebs una divina voluntati suis infusa compenet corporalem et sensibilem Christo Domini absentiam; aliisque afflatus, ob quos alius *Paracletus* appellatus est a Christo ipso (*Joan. XIV, 16 et 17*). Perstitimus hactenus in locutione illa: *pro se vicarium dimisit Spiritum Sanctum*. Et autem aliquid de his vocibus dicam: *Ut hominibus credentibus et auxilio esset, et sanctificationi*, illud gratiæ genus, quod actuale Theologi vocant, voce illa *auxilio*; illud vero, quod *habituali*, voce altera *sanctificationi*, denotari arbitror. Quæ si eorum etiam gratiarum genus, quæ gratis datus videm Theologi appellat, hic pariter denotari affirmes, ego quædam minime obstitam. Etenim et hoc ipsum gratiarum genus *auxilio* Ecclesie est, et *sanctificationi*, quatenus sanctam denotat, quam sic adjuvat Deus, et alius inivit, ut eam ingrediantur, et sancti fiant.

132. lo est, hactenus per ordinem nostram exposuimus de Tri-tamentum.

133. Postquam satis in superioribus hujusce epistolæ partibus suam de Patre et Filio sententiam declaraverat Hilarius, transit ad tertiam sanctissimæ Trinitatis personam, Spiritum Sanctum scilicet, de quo statim profert, in eum pariter credendum esse: deinde de eodem Spiritu sancto pronuntiat eum inversa, quæ postmodum ferent, et inspirare, et sanctificare suæ substantiæ . . . Sed quænam (inquires)

(a) Lib. I de Trinit. n. 13, pag. 11 tom. I. Et in ps. LXVIII, n. 23, pag. 250 tom. II, *Ac primum, quid in Crucis sacramento, etc.* Et in ps. LXVIII, n. 14, pag. 249.

(b) Ad verba illa: *qui ascendit super oceanum.*

(c) Oratione, quæ de Ascensione inscripta est.

(d) In sermonibus duobus de Ascensione, præsertim vero capite 4 sermonis, *Super omnium creaturarum, etc.*

sunt, quæ postmodum fierent? An Ecclesia in Christo, veluti angulari lapide Judæos et Gentiles iungente edificata? An sacramenta, ac præsertim baptismus, super ejus aquas Spiritum Sanctum ferri dicere Veteres (a)? An peccatoris cor, quod in conversione creari dicitur (b), ut illius renovatio indicetur? Utrumque commode admitti potest. Suppleri vero potest, quod periodo deest, *communicacione*, aut *munere*, aut aliud aliquid affine, quoniam ex his, quæ docet Petavius, discimus in justificatione Spiritum Sanctum ipsum nobis communicari (c). Quæ nuper dixi de duplici genere gratiæ, de actuali scilicet, et de habituali, mihi quidem videntur rursus hic tradi verbis his: *Et inspiraret, et sanctificaret, etc.*

154. Meminerit lector, hic retractare Hilarium, et accuratius explicare, quæ in priori epistolæ parte summam tradidit. Neque porro locum hunc copiosius illustrare conveniens duco, cum ea jam docuerim, quæ ad eundem illustrandum valde apta sunt. Recole itaque quæ dixi numeris 25, 24 et 30. Videtur autem hic aliquid desiderari præter *vocem communicacione*, quam addendam esse dixi.

155. De unitate baptismi ruginis num. 25. Per baptismum porro deleri peccati, indubitatum est, et manifesto a theologis demonstratum. Hilarium, qui hoc strictim fidei nostræ capita complectitur, unicum allegat Scripturæ testimonium, quod in Vulgata nostra sic integrum legitur: *Quod et vos nunc similis forme salvos facit baptismus: non carnis depositio cordium, sed conscientie bonæ interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi.*

156. Recole quæ annotavi num. 27.

157. Arbitratus sum aliquando aliqua hic deesse; neque enim statim apparet, prioribus verbis (nimirum: *post hæc ordo exigit credere resurrectionem mortuorum in eadem carne*), subsequentia coherere. Cohererent tamen, et ea sic explicio: *Credenda est resurrectio mortuorum; etenim per dissectionem animæ a corpore non interit, nec prorsus perit homo, sed sapienti Dei cuncta prævidentis consilio post mortem perstat statuto tempore resurrecturus et iudicandus. Quod si patet, melius fuisse homini non esse æternum, quam esse, scito Deum, antequam hominem condiderit, probe agnovisse, quid melius foret. Itaque si æternum condidit, id melius fuisse dicendum est. Quæ deinceps afferemus, explicationem hanc ipsam confirmant. Addidi vocem *Deus* (*præscius sit Deus*), quæ deest in codice, ut sententia constaret.*

158. *Homo qui fit*: id est constat; nisi malueris legere *qui sit*; id est, qui est: nititur enim (quod alibi dixi) sæpe subjunctivo pro indicativo Hilarium. Ut ad sententiam ipsam veniam, a ratione theologica ad Scripturam transit Hilarium, addiditque librum *Sapientiarum*, quem et Salomoni tribuit (quatenus scilicet Salomonis sententiæ in eo colliguntur), et aptam præstat ad id, de quo agitur, vincendum, ideoque canonicum iudicat. In Vulgata autem locus ille sic se habet: *Deus creavit hominem inextinguibilem. Num aliquid hic desinit, ex Scriptura pariter desumpta, ad id, de quo agimus, confirmandum, an non; iudicaverit lector. Profecto voces illæ, *navca ad exemplum portam*, duo saltem loca, quæ adjuverentur, videbantur exposcere.*

159. Suspicionem illam meam, quam nunc indicavi (desse scilicet hic nonnulla), augent illa ipsa verba, quæ ex Genesi adducuntur: videntur enim indicare alia Hilarii verba, quibus moneretur Lector, hominem peccando sibi et eripuisse corporis immortalitatem: quam ob rem vetuit Deus, ne ex ligno

A vite, qua mors arceretur, homo comederet. Aut ipsa porro hæreo, non verba illa, *utique ut immortalis perseveraret*, glossæna olim sacrali verborum illorum, *Deus condidit hominem ut immortalitatem*, quod a margine in textum ipsius epistolæ transierit; an potius nis statuat Hilarium ipse, quod tametsi peccando corporis dissolutionem, ideoque hoc sensu mortuum incurritur homo, adhuc tamen immortalis perseverat, in ea scilicet parte, quæ interior homo est (V. n. 103), et quæ omnino, seu, ut cum Scholasticis loquar, *absoluta, et independenter a quavis conditione*, immortalis fuerat constituta. Postremum hoc magis placet.

140. In Codice legitur quid, ubi ego substitui vocem *quis* (*Quid? nisi homo, etc.*). Si priorem illam retinere vult Lector, retineat per me fiet, *Annodum* ea vox reliquis concordet. Verba illa, *homo, qui immortalis a Deo factus fuerat*, interiori hominem, seu animam denotant (*Vid. n. 103*); nam hæc natura sua immortalis est, corpus autem per gratiam, a qua peccando decidit.

141. Post verba illa: *jam enim erat in transgressione*, in codice hæc adduntur, *a peccato possidebatur*, quæ delevi, propterea quia manifestum glossæna sunt precedentium verborum, *jam enim erat in transgressione*, quod ex margine in epistolam ipsam illapsum est. Superioribus vero illis verbis, quæ incipiunt: *Sed credo, etc.*, hanc inesse arbitror significationem: Si forte Lectorem moveat, quod homo a ligno vite sumendo prohibitus sit, noverit id hominis ipsius bona esse factum. Scilicet jam reus admissi criminis erat. Itaque si ad arborem vite accessisset, ejus esu vitam continuasset; nec suam novisset culpam, nec spem suam in Christum incarnandum direxisset, ideoque eandem culpam suum dolore, castigationibus, ac penitentia minime delivisset. Consultum itaque illi est, dum ab arbore vite comedenda prohibitus est. Ante Hilarium hæc tradiderat Novatianus, si is auctor est libri *de Trinitate*, qui ipsi tribuitur (c. 1): *¶ Nam et quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo et inventionis, et salutis ascendit: et quod, ne de ligno arboris vite contingat, arceatur, non de invidiæ maligno livore descendit sed ne vivens in æternum, nisi peccata Christus ante donasset, circumferret secum in pœnam sui semper immortale delictum.* Vetustam querelam de homine ab esu arboris impedito si alibi ab Hilario allatam et breviter repulsam videre cupis, cum locum, quem ad paginæ calcem indicio consule (*In ps. cxviii. litte. xvi. n. 9, p. 580 t. 1. Cum Adam de paradiso, etc.*).

142. Hunc inesse arbitror superiori sententiæ sensum: Consultum itaque, et utiliter provisum est homini, qui vera factura Dei est (*Vide n. 97, etc.*), ut qui temporariam dissolutionem subire cogitur, expulso per Christi meritum et gratiam malo, excederet in vitam, per resurrectionem scilicet, de qua antea locutus fuerat (V. n. 136).

143. Vereor, ne aliquid hic desit. Cæterum sensus adhuc perstat, tametsi nihil desit. Nimirum sic interpretari sententiam hanc possumus: id est, *semper permanet homo, sive quæ permanet homo interine (anima scilicet, quæ minime dissolvitur); sive (quod tamen eodem recidit) quia tametsi immortalitatem amisit corpus, eam tamen non amisit animus.*

144. Objectioni, quam experientia ipsa dicitur (omnes enim morimur), occurrit Hilarium: negatque nos vere, seu prorsus interire, sed tantummodo se-

coris, et aquis superest sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificata vim sanctificandi combibunt.

(b) *Cor mundum creavit in me Deus. Psal. 1.*

(c) Vide quæ tradit Petavius *de Trinit. lib. viii. cap. 4, n. 8 et subsequent.*

(a) Vide annotationem e adjunctam num. 24. Adde-
dere potes Patres plurimos, qui de baptismit aquis
agunt, et ad eas invitantes Catechumænos, super
eisdem aquas ferri Spiritum Sanctum, et eisdem
sanctificare dixerunt. Tertullianus cap. 4 libri de
Baptismo *Super vent (inquit) statim Spiritus de*

parari ait: perstat enim individuis animabus, corpus vero constituto a Deo tempore resurget, et ab omnia assumptum Christo iudici se sistet. Quamvis sit vis vocum harum, non intrare hominem, sed separari, assequeris ex num. 129. Recole, obsecro, verba illa: Qui vero predicabit anime cum corpore o casum, audiet animam non esse terranum, sed ex afflatu Dei ortam elementis corporis adhaerere: mortem autem non interitum esse, sed discessionem ejus a corpore. »

143. In codice ad hunc modum legitur: *sed ad resurrectionis timet Dei iudicium reservari*: errore, me quidem iudice, manifesto: cum p. ocul dubio legendum sit, *ad resurrectionis diem iudicium reservari*. Delevi autem vorem suam, quia veteres omnes, cum de divino iudicio agitur, *timorem* inveniuntur (a): hinc notula addita est, ut patet, in margine, *time, seu, si vis, time*, a margine vero illapsa est amanuensis inserta in epistolam ipsam. Qui veteres eodices perolvere consueverunt, sapienter in hac offendunt. Venio nunc ad sententiam ipsam. Obscura sane sunt ista: *neq. assumere matris hominum ex quibus corpus est fabricatum*. An hic eorum opinionem rejicit, qui post mortem rejeci ab animalibus priora corpora arbitrabantur, et *Deos naves, Deosque lemures* ea de re conlingebant? An pollus docet hominem, cum resurget, non habitum illius generis corpus, ex quo primitus constitit? Quis enim dicit nos lucum habituros esse corpus, cum ex luto humanum corpus fuerit fabricatum, et monita Apostoli, Deo carus in resurrectione immutandus (b) est, multo praestantius corpus habituros esse?

146. Rationem reddit, cur omnes, nullo prorsus excepto, divino iudicio praesentiamur: cum enim et pro omnibus mortuus fuerit, et omnium tum hominum, tum Angelorum iudex electus sit Dominus Jesus, nullus erit, qui ab ejus iudicio, se quod propterea universale, et postremum erit, se quod eripere.

147. Fortasse vocula *nam* ad eum modum hic adhibetur, quo saepe in Scripturis (c): ita scilicet, ut superiorum dicorum rationem minime reddat, sed vires habeat particulae. Et. Verbum *exprobi* (si nullus amanuensis error hic inest) sic accipe, ut Hilarius sumperit verba illa Pauli: *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout ges. it. sive bonam, sive malum* (II Cor. v, 10), quasi vobis illa referat idem sit ac *representet*, seu *exhibeat*, adeo ut nota futura sint omnibus opera nostra, quaeunque illa sint, sive bona, sive mala. Voces illae, *secundum voluntatem ejus, aut praedestinationem* denotant (d), aut indicant nos, qui recta geserunt opera, id egisse, quod maxime optat Deus: *haec est enim voluntas Dei sanctificatio vestra*, inquit Paulus (e). Illa porro, quae extremo loco habentur: *unde nos appellamus, etc.*, hortatio quaedam sunt, ex superioribus dictis consequens, et valde apta ad excitandos homines ad recta opera. Recole etiam, si vis, quae n. 8, 27 et 28 tradidimus.

148. Difficilioribus emensis, longa adhuc, tametsi nimis aspera, superest via. Traditus scilicet, explicatusque in superioribus duribus epistolae partibus orthodoxae fidei dogmatis, ad mores personarum (*Nam ergo de persona tractemus*) recte institutos se convertit Hilarius, instructionem suam in quinque partes dividens, quarum prima ad divites et pauperes dicitur. Ad mare et feminas altera. In tertia quid unicuique aetati conveniat explicat. Habet quarta

A communem quamdam exhortationem ad fideles omnes, quorum nimia percurrit, eosque ad martyrium (si omis fuerit) subeundum incitat, et ad eversionem idololatriae: tum brevissimis monitis perstringit, quomodo in eo vite genere, in quo unusquisque versatur, seu recte ac laudabiliter gerat. In quinta denique de virtutibus d. sserit. Tametsi porro demiceps multo priorior in annotationibus apponendis futurus sum (sere enim perspicua per se sunt, quae docet Hilarius), aliquas tamen, cum scilicet conveniens id judicavero, adjungam. Loca porro Scripturae, quae in caetera paginae indice, ipse per se consulat lector.

149. En quomodo superiorem Pauli locum Vulgatus interpretes exhibeat: *Divites hujus saeculi praecipue non subline sapere, neque sperare in incerto divitiarum saeculo, sed in Deo vero, qui praestat nobis omnia abunde ad fructum, bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi iudicium bonum in futurum, et apprehendant veram vitam*. Quod porro deiiceps paucis docet Hilarius, alibi luculentius exsequitur. En quomodo et Divites quosdam insolentes esse praestat opulentia, et maxime timorem Dei divitiarum fiducia inanis averit: stulti, non intelligentes. hoc se magis religiosus oportere esse, quod divites sunt; quia gratiam referre largitori bonorum sibi desiderabilium conveniat: et hoc magis inexcusabilis avaritia sit reatus, quia avaritia necessitatem non exen. et opulenta. Jam vero quam infelix fiducia est rei manis: Deum contemnere habendo aurum, quasi aurum non ex Dei sit eratumis; aut alicquem per id, iudicio sanae mentis, beate vite acquirat profectum, quod sibi aurum jaceat suffusum; et hinc fiet non generis animae, et corporis homo, aliusque possit esse, quam natus est; aut cum vita excedat, auro suo sit usurus in morte. Utetur plane, si eo recte utetur in vita, si surientem paue suo auerit, si nudum veste sua tlexerit, aut agrum sumptu suo refoverit, aut captivum libertati suae reddiderit. Haec sunt plane ambiciose apud Deum humani thesauri legationes, haec potentia deprecandorum erumino, et vera suffragia. Se aut demutabimur, ut ex terrenis caelestes, et ex mortalibus simus aeterni (In Psal. li, n. 21, p. 90 tom. 1).

150. Innu i fortasse Hilarius locum illum Epistolae Pauli Apostoli primae ad Timotheum (vi, 9): *Nam qui voluit divites fieri, incidit in tentationem, et in laqueum diaboli, et in desideria multa invidiosus, etc.* Sane Hilarius in eandem sententiam alibi: *sed radix maxime iniquitatum in pecuniae cupiditate est: quam qui appetit, gravissime tempestatis naufragio mergitur*. Sequitur enim: *Nohte sperare in iniquitate, et in rapinas nocte concupiscere: Divitia si flumini, nohte cor apponere*. Magnae enim in haece desiderii sui et amoris illecebrae sunt: rapiunt ingenia, montesque praelibula apprehendunt. Non solum itaque non concupiscende earum rapinae sunt, verum ab his vicinitas nostra, etiamsi praebentur fluantque, reterenda est; ne desiderata cupitaque domentur. Non enim spesbus nostris bona sunt coertentur, neque nobiscum aut condescendunt in infernum, aut coarsurgunt de inferno Fides, pietas, continentia, benignitas expectanda est, et maxime Dei cognitio sanctanda est. Caeterum haeec vita, et per naturam sui ad omnem iniquitatum necessitatem captiosa, vitanda sunt (In Ps. lxi, n. 8, pag. 169 tom. 1). Denique indicat (nisi me fallit animus) locum illum Evangelii: *Estote misericordes, sicut Pater*

(a) A iudicis tuis timui, etc.
(b) Omnes quidem rearguemus, sed non omnes immutabimur. I Cor. xv, 51, etc.

(c) Nam in Christo Jesu ego vos genui: hic nempe particula *nam* rationem minime reddit superiorum dictorum: quod alibi saepe fit.

(d) In quo (Christo) etiam et nos forte vocati sumus, ut destinati secundum propositum ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae. Ephes. i, 2.

(e) I Thessa. iv, 3. A finia tradit idem Apostolus Rom. xii, 2, et Eph. v, 17.

vester misericors est (Luc. vi, 36): misericordia A enim Deo efficiamur similes.

151. Modum in dispensanda pecunia primum adhibendum ait, adeo ut, distribuatur quidem, sed non profundatur ac disperdat. An tacite celebrem Ecclesiasticam pecuniae distributionem in Ecclesie ministros, in edilicia sacra, et in pauperes hic indicet Hilarium, lector diducabit. Si revera indicat, in ea distributione pauperes praefere videtur, quod et reliqui Patres saepe faciunt. Annon ipsa Ecclesiastica et sacra vasa ad pauperes sublevandos sanctissimi inque doctissimi Episcopi saepe disperderunt? Verba illa, non existimant finiri posse, etc., tum superiorum, Pauli sententiam (a), tum celebrem illam Dei promissionem inveniunt: *Benefacite, et mutuum date, nihil inde sperantes, ut erit merces vestra multa.....*

Date, et dabitur vobis, mensuram bonam et conferentem, et coagitantem, et superfluentem stabunt in sinum vestrum (Luc. vi, 35 et 38). Alibi, idque saepe utilitas eleemosynarum in pauperes effluxu commendatur. Paucissima loca scilicet ex plurimis, eaque ad paginam calcem indicio (b). Si quis multa tum ex Scriptura, tum ex Patribus collecta cupit, Muratorium ex super argumento disserentem consulat (c). Deinceps etiam idem argumentum retractat Hilarium: *Non desit etiam, etc.* (Cap. 10. col. 742).

152. Id est, expenditur, seu insumitur: nisi velis, errorem amanuensis hic inesse, legendumque *deperditur*: videtur enim infidelibus id deperdi, quod pauperibus tribuitur: temere tamen et perperam.

153. Id quod antea proposuerat, nempe, *finiri non posse quod in usus pauperum contemplatione praepertoria Dei dependitur*, statim probat ratione Theologica usque. Vox illa *confertur* ex eorum numero est, quae cum perraro a scriptoribus adhibeantur, in Hilarium sunt spectatim notata. Tamen apud veteres aliquando usitato fuisse eandem vocem, demonstrat verbum *confert*, quod adhuc in usu est, estque portio (si licet ita loqui) verbi *consum*, quod idem valet, ac *prosum*. Ad utilitatem porro eleemosynarum comprobandum praeter ea, quae ego modo notavi, plurimum virium ea habent, quae hic docet Hilarium, quaeque perspicua per se sunt. Periculum ex divitiis imminens postremo exquirat.

154. Quae divitiis servanda sunt, statim proponit. Ea, quae numero proximae superiore Scripturarum loca notavi ad calcem paginae, sententiam istam aliqua ex parte illustrent: *Nec in isto saeculo, nec in futuro sentiet egestatem*. Alia si vis eodem spectantia Scripturae loca, ad Math. cap. v, vers. 3, et cap. vi, vers. 19, 20; et Luc. cap. xii, vers. 31, 32 et 33; et Act. cap. ix, vers. 33.

155. In epistola ipsius calcem notavi, quem respicit locum Hilarium, versiculum scilicet 47 capituli xix Proverborum. Nunc lector excipiat, quid ad eum locum tradat egregius Calueticus: *Conferatur Domino qui miseretur pauperis, et vicissitudinem suam reddet ei. Dominus ipse illius debitor sit, eique cum favore reddet, quae ipse pauperi erogaverit. Excipiat illum, quemadmodum ipse exceperit fratrem suum: miseretur ejus, etc.* Non aut simpliciter: *Dni Domino, sed generatim*. Non recipit imitavit ea, quae pauperi dederit, sed recipiet cum favore. Aviditas nostra majoris lucri promissionibus erat alliganda, ait S. Basilium in Psal. xxviii. Hoc tenus permissum est. Diligere vis, et ex argento quantum capere; illud large pauperibus ergo, ne vereris, quominus res mutuum dissolvant; Deus vas est, ipse tibi debet. *Cum pauper oral pro te, S. Au-*

gustinus in Psal. xxxvi ait, *tamquam deo dicit: Domine, mutuum accepi, fidei pro me. Praeinde et si non tenes pauperem redditorum, sed idoneum tenes fideiorem. Ecce Deus tibi de Scriptura suadit: *Dg securus, ego reddo.* Nec propter Hilarium ipsum praeterea volo, quos scilicet in eo loco, quem in paginae calcem noto, praeterea in haec sententiam immita sunt (d).*

156. Monere jam pridem critici, fuisse interdum amanuensis, qui, ut eruditi apparenter, Scripturarum loca sapissime ex ingenio addiderunt. Hinc vetustiores codices non raro breviores sunt, et loca quidem Scripturarum indicata plerumque habent, minime tamen per totum allegata. Hoc ego in duobus Cypriani codicibus, quos possidentibus, expertus sum. Sed et manifestum exemplum nobis nunc praebet locus ille, quem modo illustramus. Scilicet in codice ad hunc modum se habet: *Sciat praepositum esse misericordiam sacrificia: dicente Domino: Beati misericordes, quia ipsi misericordiam consequentur.* An haec Christi verba misericordiam sacrificiis praepositi docent? minime vero. Alibi igitur perquirendus est locus ille, quem Hilarium hic citat; in Osee scilicet, in cuius capite vi (Vers. b) haec expressissima habentur: *Misericordiam volui, et non sacrificium* quibus affinita habes capite r lesiae (e).

Quod si non scitulum fuisse velis amanuensis nostrum, sed imperitum, aut potius indiligentem, tum vero dicere emendatè potes, verba ista est: *Dicente Domino: Beati misericordes, etc.* fuisse ab aliquo posita in iurgio ad illam Hilarium sententiam confirmandam; ad beatiorum ex hoc jactetur. Is vero a margine in Epistolam ipsam transferens aptavit locum non suo. Utomque sit, hic sane defendenda erant.

157. Id est, gloriam apud homines, qui eum laudabant veluti luculentum, et aeternam beautifulium (raquies enim nomine aeterna beatitudo hic denotatur. Vide num. 47) beatitudinem porro fuisse promissam his qui misericordes in pauperes fuerint, ea ostendunt, quae numero 451, et subsequenter tradidi. Vide quae scribit Hilarium in caput Malthaei xxvii (f).

158. Ad divitiis transit ad pauperes, quos conquisitis optimis argumentis consolatur. *Et primo quidem quod a Deo sit pauper utiliter prosumum, respiciens, et pnto, ad illi Apostoli Pauli verba: Scimus autem, quoniam diligentes Deum omnia cooperantur in bonum iis, qui secundum propositum vocati sunt sancti* (Rom. viii, 28). Aut si vis ad illud Petri montium (1 Petri v, 7): *Ipsi (Deo) cura est de vobis.*

159. Objectionem praevēni, quum pauperes face-re convesuerint, illamque dissolvit. Fortasse intelligendum est: *Quae frequenter corpori contraria est; fovet enim affectu luxuriam, ebrietatem, et reliqua hujus generis vitia, quae corporis vires imminuant. Notum aucta suspitioni meae ita fidei, ut vocem illam corpori adjungerem. Reliqua perspicua sunt et elegantissima.*

160. In codice legitur *Vitam gerere*: manifesto utique error, sed qui manifeste doceat, emendatione interdum egere codicum nostrum.

161. Quum verbis illis, *non desit etiam ab ipso*, nisi plane fallor, montium illud Tobiae senioris, eujus aucta meminimus (Num. 151): *Quomodo poteris, ita esto misericos.* Nolo autem dissimulare, sic deinceps in codice legi: *qui sicut justus efficitur de singularitate, si inferioribus, et non habentibus erogavit.* Non veretur, etc., vitiosa procul dubio lectione, quam emendavi, ut novi, paucissima substituendo, nimirum haec verba, *divis liberalitate, ita pauper:*

(a) 1 Timot. vi, 17, *Sperare in Deo vivo, qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum.*

(b) Tob. iv, 7, 8, et 12. Proverb. xxviii, 27; xxix, 27. Ecclesiastici xix, 13. Psal. xxxvi, 25. 11 Corin. ix, 9 et 10: *Qui autem administrat seminanti, etc.*

(c) Della Carita Cristiano, etc. cap. 7.

(d) In Psal. cxviii, n. 25, pag. 515 tom. i, *Deinde ait: Pauperes, etc.*

(e) Vers. 11 et 17: *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum. Dicite benefacere, etc.*

(f) Num. i. pag. 794: *Vendentes sunt ii, etc.*

que in codice non reperitur. Quod attinet ad A epitheton *gloriosi* triumtum Apostolo Paulo, consule num. 2.

162. Jam notavi in calce ipsius Epistolæ, verbis illis: *Si vera hęc, et propter salutem credere optavit, cœlestes sibi divitiis cooptet, et comparet, etc.*, fortassis respicere Hilarium ad locum Isaie xxxiii, 6 *Divitiæ salutis sapientia, et scientia. timor Domini ipse est thesaurus ejus. Adde, fortasse etiam respicere ad locum illum Psalmi cxviii: In via testimoniolorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus divitiis. Sanctæ hæc verba ita explicit, et commentario illustrat Hilarius (in *Psal. lxxviii, lit. 2 Beth, n. 9, pag. 286 tom. 1*): «Sunt opes in auro, sunt in argento, sunt in pecuniis, sunt in vestibus, sunt in domibus, sunt in agris; eorumque aut vitibus, aut oleis, aut frugibus: sed Domini propheta doctrinarum fruge perfectus est, et legis, ac prophetarum institutionum facultatibus dives est: et antioris licet tempore, non tamen evangelicorum et Apostolicorum præceptum ignarus est. Novit enim et has divitiis Paulus ad Corinthios loquens: *Gratias ago Deo meo semper pro vobis super gratiam Dei, quæ data est vobis in Christo Jesu: quoniam in omnibus ditatus estis in ipso, in omni verbo, et in omni scientia. In his ergo dives est, et in his delectatur propheta. Cæterum non est existimandum secularium opum comparatione delectatus esse, qui nisi cum contempta, atque inopia sæculi, dives in Domino esse non potuit.*»*

165. Partem alteram moralis instructionis, quam explicandam suscepit Hilarius (Vide num. 148), nunc aggreditur, eamque ad diversam sexuum conditionem erudiendam dirigit. In codice porro nonnulla existant, quæ emendationibus indigent: sunt vero ista: *omni gerere tui animo, quæ si ita legas, uti sunt scripta, sensus carent. Aut itaque ad eum modum legere debes, qui ego emendavi: id est, omnia gerere uno animo concordet. Vel, si vis, omni genere unanimes esse, et concordet. Facilior, et verisimilior prima est emendatio, quam præterea posui. De manuum porro elevatione in oratione cum adhuc multi agant, n præsertim, qui locum illum epistolæ Pauli ad Timotheum illustrant: *Volo ergo viros orare in omni loco levantes manus sine ira et disceptatione (1 Tim. ii, 8)*; tum certe agitur Tertullianus in præfatu de Oratione (a), ubi Orationis nomine (quod Hilarius ipse expressè ait) integram, ut ita loquar, completamque orationem intelligit, publicam nempe, et quæ sacramentorum susceptionem, id est, poenitentia integræ, et communionis susceptionem complectitur. Tum porro a conjugal opere abstinentium jubet. Vide, obsecro, interprets in hæc Pauli verba (1 Corinth. vii, 5): *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi: Nec Orthodoxos tantum, sed et externos, veluti Iugonem Grotium, aliosque ex Protestantium communione valde doctos.**

164. In eum locum incidens, qui explicationem luisse non levem exposcit. Etiam vocabula hæc, cum et varias subierint significationes, et multos denotent sacros ritus, ut in his illustrandis tantisper consistereamus, operæ pretium esset, si hoc ferret illa annotationum brevitatis, quam mihi proposui. In dico tamen locos eos, ex quibus intelligi hæc penitissimè possint. Interprets omnes ad versiculum I capitis II Epistolæ I ad Timotheum de *obsecrationibus, orationibus, postulationibus, et gratiarum actionibus* agunt. Eo s consulat Lector. Sed in primis Augustinum consulat in eo loco, quem in pagina calce allego (b): quippe tum nascet, quid sit precatio,

adoratio, et interpellatio, de qua hic Hilarius loquitur. Locum hunc Augustini, lectorem obsecro, ne prætereat; copiosissime quippe, et luculentissime ea de re disputat. Atque ex hoc ipso Augustini loco assequatur, quid voti nomine intelligatur, cum iungitur *precatio*, sive *orationi*, sive *interpellationi*, seu *postulationi*. «Voverunt autem omnia, inquit Augustinus (c), quæ offeruntur Deo, maxima Sancti Altaris oblatio, cui Sacramento prædicatur nostrum illud votum maximum, quo nos vivimus in Christo esse mansuros, utique in compagne corporis Christi. Cujus rei sacramentum est, quod unum corpus multi sumus. Ideo hæc hujus sanctificationis præparatione existimo Apostolum jussisse proprie fieri *προσευχῆς*, id est, *orationes*, vel (ut nonnulli minus perite interpretati sunt) *adorationes*; hæc est enim ad votum, quod usitato in Scripturis nuncupatur *εὐχὴ*.» Atque in hac significatione censetur sumere Ecclesia vocem hæc, cum sapissime in Missæ precibus *Votorum, votorum munerum* mentionem facit. Restat exomologesis. Porro de exomologesi agunt multi, sed unum hic indicio, quem adire possumus, Lectorum minime compellens, at illius sententiam amplectatur, deprecans tamen, ut Patrum loca ab eo allegata consulat, expendatque. Albaspinus is est observatio 26 et 27 libri II *Observationum*.

165. Ex Scripturarum loca, quæ in calce epistolæ ipsius noto, adeat Lector, eaque, quæ Hilarius tradidit, fortasse per se assequatur. Alia tamen, quæ peculiarem animadversionem mereri videntur, hic exhibeo. Verba illa. *Viro enim omni competiti sacerdotare Deo, duobus modis intelligi facile possunt. Et quod talem agere debeant vitam viri omnes, qui Christianam fidem proficiunt. ut eligi possint, iam meis uxoris, ad Sacerdotium. (Et sane Hilarius ipse ex uxore ad Episcopatum promotus est.) Et quod talis debet esse exterior cultus, et tam modesta vestis, qualis Sacerdotem deceat. An vero etiam indicet hic Hilarius, exemplo ac monitis familiaribus præesse debere Christianum virum, item ut exemplo ac monitis præest Ecclesiæ Sacerdos, judicaverit Lector. Verba illa, sed et ceteris speciem vitæ suæ præstet; illa quoque, ut si tempor: munere atque officio Sacerdotali non fungitur, vitæ tamen similitudine Sacerdoti coæquetur, postremis duabus explanationibus latere videntur. Sed antequam finem huic annotationi pono, monitum Lectorum volo verba ea, ut si tempor: munere, etc., re vera ita in codice legi, ut ego edidi jussi. Tum porro ambiguitas aliqua his verbis inest, non ea tamen ut superiores explanationes labefactet. An verbum aliquid hic deest, quo scilicet compleatur sententia? Vel legendum est *tempore*; id est si per aliquid tempus seu, si eo tempore, quo matrimonio jungitur, munere atque officio sacerdotali non fungitur, aliquando fortasse hincunctus; si scilicet moriatur uxor, aut is ab illius contubernio, eadem consentiente, se amoveat. Hujus sane rei in veteribus ecclesiasticis monumentis non pauca habemus exempla.*

166. Si junxeris ea, quæ tradidit Levit. xii, 2, et xv, 19, 20 et 24, fortasse assequeris, cur hæc tradiderit Hilarius: *vel cum post partum, etc.* Nihil enim christianis continentiores esse veteres Hebræos. Scripturarum loca, quæ respicit Hilarius in epistola calce notavi. Accommodat autem interdum legimus, quæ præpositis omnibus dicta sunt.

167. Nonnullam verborum transpositionem in epistolam ipsam irrepsisse arbitror: ad eum quippe modum legendum esse videtur, quo ego emendavi: *Sed et in excessu pudicum, non fucata forma procedere, aut*

(a) Cap. xiv: *Nos vero non attollimus tantum, etc.* Cap. xvii: *Atqui cum modestia, etc.* Vide annotationem Muratorii in caput istud.

(b) Epistola ad Paulinum olim I., nunc cxlix. c.

2 ad quest. de I ad Timoth. num. 12, 13, 14, 15, 16 et 17.

(c) Ibidem, n. 16.

circumdatam auro, aut veste pretiosa: non studere capillorum inerspationibus: sed ut decet formans christianas, etc., cum in codice lezate. Sed et inessa pudicam, non facta forma procedere; non studere capillorum inerspationibus aut circumdatam auro, aut veste pretiosa; sed ut decet, etc. Si quis Scripturæ loca, quæ in epistola eadem immo, et locum Cypriani, quem deinceps afferam, advertent, mihi, ut arbitror, assentietur.

168. Quod indicat Petrus verbis notatis in ipsius epistole eadem: Quasi infirmiori vasculo mulieri imparientes honorem, etc., id fortasse illustrat, quod his verbis ait Hilarius: *Negue ulli se præponere viro contemplatione sexus.* Scilicet tenuia quorundam honoris argumenta, quibus mulieres vetusti ipsi temporibus afficiebantur, leves eorum amicos in superbiam erigebant. Numquam ad dexteram virorum sedere permittebantur, quod summe honorificentie locum habebatur. Hoc modo ad dexteram suam matris thronum collocari iussit Salomon (a). Imo ad dexteram regis sedere dicitur ilius uxor regina (b). Dexter porro locus præstantior apud Hebræos habebatur; quod quidem dicensur ex versibus 15 et 14 capituli XLV Genes. Matronis quoque Romanis vestibus purpureis, aureisque ornamentis mihi licet (c). Carpentis etiam festis profestisque diebus vehi. Quo de argumento cum alii multi agant, copiose sane, et loculenter: git Titus Livius (Lib. v. *Histor. rom., num. 23*). Num alia delata feminis honoris argumenta, atque iis præsertim, quæ cæteris præstant, innuat, iudicet lector.

169. Ne suspiceris, favere hic Hilarium illorum opinioni, qui putarunt sanctorum feminarum corpora in extremo iudicio esse immutanda, cuius quidem opinionis patronus fuisse censetur Hilarius (d). Scilicet hic vir perfectus summi videtur pro persona Christianis virtutibus undique instructa.

170. Perspicuum est Hilarium imitari Tertullianum hæc tradentem (*De Baptismo, cap. 18*): *Cæterum baptismum non tenere erudendum esse sciatis, quorum officium est. . . Imo illud potius perspicendum: Nolite dare sanctum canibus, et porcis projicere margarita vestra, et manus ne facile impaueris, ne participes aliena delicta.* Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus, manifestam, et expertam dignitatem Domini interesse. Spiritus Philippo præperat in eam vim pertendere; spatio et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito linguæ impensæ ret: sed ad tenendam orandi gratia profectus Scripturæ divinæ impressus, sic oportebat deprehendi, cui ultro Deus Apostolum miserat, ad quem rursus Spiritus, ut se caribulo eunuchi adungeret, iussit; Scriptura ipsius filii occurrit; in tempore exhortatus adsumitur, Dominus ostenditur; fides non meratur; aqua non expertatur; apostolus perfectio negotio eripitur. Sed et Paulus revera cito tactus est. Cito enim cognoverat Simon hæspes, vas enim esse electionis constitutum. Bei dignatio suas præmittit prærogativas; omnis petitio et decipere, et decipi potest. Neque pro cuiusque persona conditio, ac dispositio, etiam ætate, cunctato Baptismi utilior est: præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, si omnes etiam periculo ingui? qua et ipsi, et mortalitate destituere promissiones suas possunt, et proventu malo iudolis falli. Ait quidem Dominus: Nolite illos prohibere ad me venire.

(a) III Reg. ii, 19: *Positusque est thronus matri regis, quæ sedit ad dexteram regis.*

(b) Psal. XLV, 10: *Adstint Regina a dextris tuis.*

(c) Vide quæ tradit Ferrarius de re vestitaria part. i, lib. ii, cap. 22. Tertullianus tamen in lib. de Idololatria, cap. 17, purpuram, et aurum cervicis ornamenta, insignia fuisse dignitatis affirmat. Atque id quidem confirmat Feilo potest ex iis quæ traduntur lib. I Machab., cap. vii, 11: quibus ea adde, quo

Veniant ergo, dum adoleverunt; veniant, dum di emut; dum, quo veniant, docentur; sicut Christiani, quum Christum no-se potuerint: quid festinat inuovens ætas ad remissionem peccatorum? Cautius agatur in secularibus, ut emi substantia terrena non creditur, divina credatur. Norint peto e salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minori de causa inuupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio preparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vacationem, donec aut nubant, aut continentia corroborentur.

Cupiebant scilicet Tertullianus et noster Scriptor, quoniam persecutio sepe vexabat Ecclesiam (et en quid, me iudice, significant verba illa, *qualitate temporis*); cupiebant, inquam, ut tyrannorum artibus sive blandis, sive asperis Christiani obsterent; cupiebant etiam mysteria nostra non profl, sanctaque canibus dari viderent. Pueri autem plerumque aut blanditis, aut iniuriis, aut certe cruciatibus cedere consueverant, Christianaque religionem deserere: manifestabant quoque quæcumque noverant: hanc ob rem Christiani numerari pueros nolebant. Ætas etiam ipsa minus apta esse solet ad sublimia percipienda mysteria: qualia procul dubio Christiana sunt. Et his quidem de causis, ut dixi, pueros Christianam religionem plerumque doceri prohibebant. Dixi plerumque: etenim si eos et ingratos noverant, et valde probos, constantesque, hos ipsi mysteriis nostris imbuiere non re-usabant. Hinc S. Babylon duos eos pueros instruxit, quos martyrii postea consortes habuit. Agnes tredecim annorum martyrum passa indicat procul dubio, pueros interdum in sinu summi recipere ecclesiam, quibus tamen amoto persecutionis periculo baptismum in pueritia ipsa conferri oportuit.

171. *Ætatis defectu legendum statui:* etenim tametsi vox hæc defectu desit in codice, subitum tamen ea debet, exponente sensu ipso verborum, alioquin deficiente. Deinceps porro monet Hilarius, Instruendos esse a parentibus ipsos pueros: etenim in publicis concionibus præcepta eorum ætati, atque ingenio congruenter proponi non possunt. Id vero exsequitur Ecclesia, cum maturior ætas aptos percipiendis Ecclesiasticis instructionibus reddet. Sensum tamen, non contentum edocendi pueri sunt, ne scilicet aut instructionum multitudine opprimantur, aut propter ob civitatem ea minime discant, quæ tamen discenda sunt.

172. Num legendum sit *fidei donum*, respiciendo ad locum illius Scripturæ (*Sap. iii, 14*): *dabitur illi fidei donum electum*, an retinenda ipsa Codicis lectio *fidei bonum*; dicitur E. Cor. Retineri sane commode potest lectio ipsa eodem. *Deficere numeris* nemine baptismus intelligi rectius me potest, confirmatum quoque apto tempore suscipienda: quamquam ea verba explicatio quorundam uberior esse possunt superiorum verborum, *fidei bonum*, denotareque *fidei bonum* deficiente minus esse: quod deinceps Pelagiani, et Semipelagiani impugnantur. Verba porro illa, *et non numeris*, sic emendavi ex ingenio: in codice enim habetur, *et natura*: hinc vero nullum in eis perspersi sensum: perspicuum porro est, et probabilis, si adjuveris particulam *non*, legasque, *et non nature*. Scilicet in innocentia et sanctitate perseverantes ostendant in se regnare non viderem, sed novum Adamum. Ea, quæ tradit Paulus capite v et vi Epist.

habentur cap. x ejusdem libri I Machab., 20 et 63.

(d) Numeri 10 Commentarius in caput v Matthæi pag. 693 tom. i: *Cum enim universorum corporum, quæ vitam hauerint, diversitatem in unum conueniam, eorum perfectioneque sit exactissima, etc.* Et imulo et rursus num. 4 Comment. in caput xviii Matthæi pag. 781: *Quia igitur eas angelis, etc.* Vide etiam annotationem valde doctam a Patribus S. Martini: quæ hinc loco opposita.

stole ad Romanos (a), interpretationem hanc meam A comprobant.

173. Pro confirmandi in codice legitur affirmandi. Sectionem hanc ceterum vis, ego minime obstitam, dummodo probabilia exempla significatiōis hujus afferas. Confirmantur porro pueri in fidei bono, et deifico munere, dum per instructiones in Ecclesia factas insinuatur eis recta præcepta, usque intiretur, quid agendum Christiano sit, ut Deo gratus suaque vocatio sit dignus.

174. Ea, quæ ex Testimonio num. 170 (Non minore de causâ inuipii, etc.) allegavimus locum hunc satis, ut arbitror, illustrabunt. Puerorum nomine eos sane non modo intelligit, qui tenella ætate sunt in ætate, verum etiam eos, qui juvenutem attingerunt. Pueris enim a fornicatione cavendum esse minime crasset, si puerorum nomine eos tantum intellexisset, qui tenella adhuc in ætate sunt. Quamquam fornicationis nomine interdum omnis immunditia carnis denotatur.

175. Ne miretur Lector, si reliqui vocem idolatriæ, uti in nostro codice habetur: etiam in codicibus fere omnibus tam Cypriani, quam reliquorum veterum Patrum idolatria legitur, ubi in edis legitur idololatria. Id ante me notavit Baluzius, aliique Critici: id tamen minime omittendum hic dixi. Venio jam ad sententiam ipsam. Sæpissime fornicatio in Scripturis interdicitur. Ut in iis me continam, quæ ex Novo Testamento desumuntur, aliqua in pagine calce i. dico, quæ id, quod aio, comprobant (b). Sed difficulus est explicare, cur initium idolatriæ habere dicatur fornicatio. Si id excipias, quod egregius Calæctus monet (c) avaritiæ nomine fornicationem ipsam iute legi, seu omne libidinum genus, responderi commode potest, Hilarium ad verba Pauli, quibus id ipsum inculcatur, respexisse. Porro Paulus, qui, si id tradidit, temere sane non tradidit, expressissimè ait (d), concupiscentiam malam et avaritiam, (id est, effrenem libidinem ejuentem inmundis voluptatibus exsaturari) esse simulacrorum servitutem. Quod si dieti hujus penitentiæ rationem exquiras, idemque etiam exquiras cur hæc Hilarium tradiderit: Et necesse est utrumque noverit, qui secutus fuerit alterum, id exquiras, quod hand ita facile explicaverim. An quia cum inter Christianos meretrices nullæ essent: is qui fornicarius esset peccabat, ad meretrices Gentilium confugere compellebatur, quæ meretratum sui corporis numeribus impudicus de operant, et Venere in primis: sic ut interpretatio idolatriæ approbato, et participatio esset eorum temporum fornicati? An quia eadem mulieres anasiorum suorum affectibus potite, atque animo, ad earum numerus colenda certo deducebant? Hujus quidem rei miseranda exempla nobis reliquit populus Israel (Nam. xxv, 1), qui, dum morabatur in Sittim, fornicatus est cum filibus Moab, quæ vocaverunt eos ad sacrificia sua. At illi comederunt, et adoraverunt Deos earum: imitatusque est Israel Beelphegor. Eam ob causam velut Dominus, ne illi Israel (Exodi cap. xxxiv, vers. 16) mulieres Amorrhæas, et Chananzæas, et Hethæas et Pherezæas, et Ithævas, et Jebusæas uxores duceret: silyngens, ne postquam ipsæ fuerint fornicatæ (cum diis suis), fornicari faciant et filios suos in Deos suos, (quod quidem monuit negligens Salomon (II Reg. xi, 2, 4, etc.), cum jam esset senex, depravatam est cor ejus per mulieres, ut sequeretur Deos alienos.

Quamquam ad depravandos animos, atque a recta fide alienandos necesse non erat, ut falsorum nominum cultrices muliercule perquirerentur. Libido ipsa excecavit animum, ac corporeis et sensibilibus voluptatibus irretitum a spiritalibus et incorporeis

abducit, ideoque a desiderio ad studio præmiorum eorum, quæ nobis Christiana fides proponit. Hinc ea contemnuere studet, rationesque perquirat blandulas, quibus persuadeatur, imprudenter præsentia sensibusque subjecta deperiri, ut incorporea et vitæ alteri servata bona perquirantur. An temere hæc dico? an non potius hæc intemperantiam ad libidini deditorum sensa in libro Sapientiæ expressa invenimus (cap. ii, v. 5)? Umbra enim transitus est tempus nostrum, et non est reversio finis nostri: quoniam consignata est, et nemo revertitur. Venite ergo, et fruamur bonis, quæ sunt, et utamur creatura tamquam in juventute celeriter. Vino pretioso et arguentis nos impleamus: et non prætereat nos fluxus temporis. Gloriamus nos rosis, adequam marcescant: nullum pratium sit, quod non penetrasset luxuria nostra. Nemo nostrum exorsit nisi luxuria nostræ: ubique reliquamus signa letitiæ: quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors.

Quapropter ne in summam hæc caluitatem incidere, ut a gentium libidini deditorum exemplis caveant, Fideles monuit Paulus, quibus verba referre hic placet (Ephes. iv, 17): Hoc igitur dico, et testificor in Domino, ut jam non ambuleis sicut et gentes ambulat in vanitate sensus sui; tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a vita Dei per ignorantiam (assertantem et vincibilem, ut cum Theologis loquar) quæ est illis, propter cæcitate corporis ipsorum, qui desperantes semetipsos tradiderunt impudiciæ, in operationem immunditatis omnis in avaritiam. Quod attinet ad vocem initiat, vide quæ diximus num. 21.

176. A pueris et adolescentibus transit ad juvenes, quorum ætatem aliquantulum confirmatam egregis monitis instruit.

Prioribus illis verbis: Ergo quomodo, etc., innuit Evangelicum illud momentum (Math. vii, 16): A fructibus eorum cognoscetis eos. Notissima quoque sunt Jacobi verba (cap. ii, v. 18), et ad confirmandam eam, quam illustramus, sententiam aptissima. Sed dicit aliquis: tu fidem habes, et ego opera habeo. Ostende mihi fidem tuam sine operibus, et ego ostendam tibi eæ operibus fidem meam. Verba illa, quæ designant Gentiles, sic interpretor, ut ex impudica vita Gentiles dignoscerentur, ex casta Christiani. Interpretationem hanc meam comprobant in primis illa Petri Apostoli monita (Epist. I, cap. iv, v. 3 et 4): Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem Gentium consummandam his, qui ambulaverunt in luxuria, desideris, violentis, concensationibus, potationibus, et illicitis idolorum cultibus. In quo adinuntur non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes. Comprobant pariter ea Pauli dicta (Coloss. iii, 5 et seqq.): Mortificate ergo membra vestra, etc. Et alibi (Eph. v, 3 et seqq.): Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia (id est, ut antea diximus, cupiditas voluptatum) nec nominetur in vobis, etc. Affirma tradiderat in epistola Romanis scripta (e). Subsequentia porro: si tamen eorum monita, et oratio nihil legitimi affert impedimenti, ad eum in diu intelligo, quo Gregorius Magnus (homil. 37 in Evangelia n. 2) verba illa Christi (Luc. xiv, 26): Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, etc. Scilicet: Si vin præcepti perpenderit (inquit Gregorius), utrumque agere per discretionem valeamus, ut eos qui nobis carnis cognitione connecti sunt, et quos proximos nominamus, diligamus, et quos adversarios in via Dei patimur, odiendo ea fugi nuda negemus. Postrema hæc autem: et ipsæ (uxorem) deince comparatam, matrimonium Ecclesiæ ministerio peratum

(d) Coloss. iii, 5: Concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idolorum servitium.

(e) Cap. vi, vers. 19: Sicut exhibistis membra vestra servire immunditiæ.

(a) Versic. præsertim III et sequent. capitis v; secundo vero, et sequentibus capitis vi.

(b) Act. xv, 20 et 29; et rursus cap. xx, 25; et I Corinth. v, 13; et Galat. v, 19; et I Thessal. iv, 3.

(c) Eph. iv, 19, et v, 5. et Coloss. iii, 5.

procul dubio innuunt. Preclarissimum istud eo super argumento Hilarii testimonium assestabit quicumque sapit.

177. In libertate ejusque sinu, ut uxorem, si placuerit, ducat, Ideoque eos redesignit haereticos, qui Christianus nubere prohibebent. Tum eos reprehendit, qui, ne abstinentia compellerentur ab inmunditia, quae Christiana lex suis interdicebat, baptismum differant. Peccare scilicet eos ait in hac inasa dilatione. Monitum porro Lectorem volo, ne substituisse vocem emplementa quandoquidem in codice legitur *consideranda* (*consideranda continentia*), prava utique, aut aliqua verborum intercedere deficienti lectione. Si melius emulaverit Lector, rem gratam faciet.

178. At magis illaudabiles eos esse ait, qui suscepto baptismi immunditiae se dedant, et opeibus carnis et quippe illaminiat protobuntur (Hebr. vi, 1, 6). Quae n. 175 traditi, referri haec cominose possunt. Reliqua est facile per se intelligit, qui loca Scripturae in calce epistolae ipsius notata considerat. Addit, in hoc sensu Legendum scilicet putari ad hunc modum: *et apud inferiorem hominum juvenes, inter senes Deo iudice collocantur*: hanc quippe lectionem videtur sensus ipse exposcere: legitur enim in codice: *et apud inferiorem hominum juvenes Deo iudice collocantur*. Conjecturam vero hanc meam confirmant sequentia haud multo intervallo verba: *in tentationibus juvenes: in consiliis et cogitationibus senes graves*.

179. Ocerat porro post vocem *flagitorum* vox aliqua, quae d. monent eorumdem flagitorum uitorem denotare. Hanc posui. id quoque exposcente sententia. Quis purro neget flagitorum omnium aeternum damnem? quanda quidem ipse *ab initio peccat* (1. Joan. iii, 8); et per ejus astutiam mors introivit in orbem terrarum (Sap. ii, 24). Et merito eundem damnem errorum omnium haereticumque auctorem describit Augustinus (*de Siliis*. *Jejun.* n. 10, alias cap. 8. *Illosam* quippe, etc.), et Leo Magnus (Serm. vii de *Nativit.* cap. 5, *non enim desinit hostis*, etc.), quatenus solbet tentationibus, et impulsibus suis affectus pravus in robis extorat, et ad pessima quaevis committenda fortatur.

180. Quaedam verba ex superiori loco hunc transtuli. Scilicet in codice ipso post voces, *crediderint, non erunt*, sequuntur ea, quae ad hunc modum incipiunt: *Et hos omnes monendos esse existimo*, nequidem ad ea pervenias, quae ad hunc modum terminantur: *que crediderimus, tradiderimus*. Tum sequuntur alia: *Considerantium juvenibus, etc.* Idem vero huc transtuli, quia ad sensu potius, quam ad juvenes pertinere ista putavi. Ad sensu porro si istum non referas, omisam fuisse senum institutionem dicere dices, cum Latine ad aetates omnes se seminum dixeruntur antea pronovisset Hilarius. *Jan virutum* (inquit) *sermo habetur in manibus* (parag. 12). Num interaepele aliqua existit post verba illa, *senes graves*, ad non. minime delinunt. Fortasse so senes aliqui satis minere putavit, cum post verba illa, *Senes graves, haereticum subjicit*: *Et hos (scilicet senes graves) monendos esse existimo*, etc.

Sed placet hic. claritatis causa, totum hunc locum, ut in codice legitur, apponere: *Itaque aut illis ducendi est uxor, aut corroblanda continentia. Sane ne tertiti fidem differant, sciunt nihil esse propter immunditiam non credere; detentis esse, impudicos, postquam crediderint, tradunt. Et hos omnes monendos esse existimo, ut omnibus propter licam observantur. Dominum suam bene regere viscent. Si filios habent, pie tractent, et instruant verbis deificis: haec enim signa*

A *sunt fidei nostrae: si non solum crediderimus verum etiam illis quae crediderimus, tradiderimus. Considerandum juvenibus, ut in omnibus factis ritatem eum superent: animo et virtute fortes, et apud inferiorem hominum juvenes Deo iudice collocantur. Gratulandum etiam, quod non omni glorie consummato, sed in ipso utatum calore, et in ipsa adolescentia, cogitiorum diabolo, et immundis factis renatuverunt, et renoroti exhibent se Deo puris in molitia, in tentationibus juvenes: in consiliis et cogitationibus senes graves. Milites Christi sciunt, etc.*

181. Generatim Christianos omnes adnurtat, ut vocantem respondente sua, eaque agant, quae sanetatis illius nostrae ad iis respicit. Fos vero milites Christi appellat, uti altissimo (a) per ea tempore vocabulo, non modo quia *nilitia est vita hemsuis super terram* (Job. vii, 1), verum etiam quia Christiani lumini vitam militiae sapissime similem dixerat. Canonici scriptores, Paulus vero praeter istos, qui allegoria hac sepe Christianos affingunt indicatque. Loca aliqua in pugna calce noto, quae, per se Lector consueti (b). Donativus porro et stipendia (c) dum hinc commemorat, et eundem allegoriam reinet, et ea ionuit, quae de corona immarce ribi ubi dicit; ne que enim solum in *ayane certantibus* corone dabatur, verum etiam militibus, atque ius sane evictis, triumphales, atque lujus generis corone: pro praemio tribuebantur: innuit quodque celebratissimum illum Pauli locum: *stipendia peccati mors* (Rom. vi, 23). Si enim stipendia peccati mors, stipendia Christiana vita: vita *vita aeterna* (ibid.), quae ubi expressius dicitur *corona vitae*. Vide num 17.

182. Duo persecutionum genera Christianis imminere haereticis ait: scilicet ab invisibilibus hostibus, de quibus ait Apostolus Paulus (Eph. vi, 11) *Induite vos armatum fidei, ut possitis stare adversus insidias diaboli, quoniam non est nobis cuncticta adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi retores tenebrarum hanc, contra spiritualia nequirit, etc.* Et a visibilibus, seu Tyrannis, seu aliis Christianis fidei, aut, si vis, Catholicis, veritas existensibus. Vide quae diximus in praefatione (cap. 1, num. P). Noli porro voci *circa* (circa diabolum) quem habet Codex, substituire vocem *contra*; quia ferri utcumque potest prior illa lectio. Ceterum ego quidem legi malletm *contra diabolum*.

183. Plurima hoc super argumento eloquentia, aptaque ad persuadendum reperies in Martyroo Actis, 10 libro ad *Martyras*, Tertulliani, et in epistolis aliisque opusculis Cypriani.

184. Recole tradita numero superinre. Eadem sane tradit Cyprianus. Verbum *expugnantur* hic accipio pro pugna vehementissima, quae gloriosissime terminatur. Zelus Hilarii postremis his verbis: *apostandus omnis sermo ad destructivum idolatriae, et martyrii coronam laudandam, mirifico enim est.*

185. Suspiciat sumi, latior, legendum esse, *is qui evangelizat* (evangelizatur), interrogat quid agat aut, si vis, *is qui evangelizatur*, interrogat quid agat. Noli tamen quidem immutare: fortasse enim vox *Evangelizat* hic cum denotat, qui Evangelicam legem suscipere cupit. Aliqua desse hic arbitror, quibus monitum ad unumquodque vitae genus pertinet terminetur. Sed quatenam ea fuerint, dividere quis audeat? Officium homine ministrum magistratus intellige. Ad hunc vero modum in Lexico Faenitani ad verbum *Officialis* sumitur; et duo afferuntur exempla, primum ex Apuleio (d), alterum ex vetusta lu-

(a) In Actis S. Caecilae: *Eia milites Christi, etc.*
 (b) 1. Timoth. i, 18, et 1. Timoth. ii, 3, et II Corinth. v, 3 et 1.
 (c) De donativis et stipendiis vide quae notantur

FP. S. Mauri pag. 742 tom. I Oper. S. Ambrosii, ad Enarrat. in ps. 1.
 (d) *Ad illud jubet officialem sumi insuper pacem ut scendere, et pedibus suis totos uberare* Lib. v Metam

scriptione Cruteri (a) Verbum *moderari* videtur sumi pro *moderatum* esse.

186. Ea, quæ in epi tols: caice notavi. Scripsit loca perspicue indicant, ad quæ Hilarius perspexit. Ad alia etiam respexisse arbitror: sed cum ea expressum non allegavit, Lector ea per se perquirat. *Fidem plenam (fide plenam)* haud tenere eam intelligo, quæ opera habet: vacuum seu mortuum esse eam, quæ sine operibus sit, assequimur ex Jacobo (Cap. 1, 47 et 26).

187. Ad expressam illam, solennemque remotionem respicit Hilarius, quam adversus damnationem profitemur, cum baptisma suscipimus.

188. Legendum suspicor, *spes eorum quæ videntur, non est spes*; nam antea *spem* de rebus futuris esse ait: futura pœna non videntur. Quia tamen ferri in codice poterat codicis nostri lectio, eam reliqui. Lector si vult, eam emendat. Dolevi porro vocem quid positam post vocem *quis* (quis quid sperat?), quia manifestum amanuensis errorem ea præseferbat. Ubi vulgata legitur Ps. xviii ab Hilario allegato *Timor sanctus*, vetustissima alia versio legit, *timor castus*. Illic Hilarius, nec temere, sequitur. Reliqua per se patent. Dolevi post vocem *judices*, vocem *putes*, quæ in codice habetur; facile quippe intelligis, ali imperito amanuensi eam in epistolam ipsam inducendum esse. Vereor ne in definitione continentia desit vox aliqua, voluit *completio*, aut, si vis, *desiderium, amor, cupiditas*, aut aliquid affine. Vide capitulum 47 proxime sequens (In bonis aviditas exigenda est, etc.). Ferri tamen potest hæc quoque codicis nostri lectio.

189. Præclarissima sane sunt ista Hilarii verba: *Matorum sane substantiam ab initio nullam esse conparatus: quippe in obedientia... juxta bona, malum est. In priori porro hujus sententiæ parte indicatur pariter, et refellitur impium dogma Manichæorum, qui mali originem a principio malo repetebant. Dum hæc subjicit: quippe inobedientia, etc., indubitate Adami inobedientiam innuit, per quam mors, adeoque mala omnia in mundum sunt introducta. Utinam reliqua exstarent in codice, quæ de eadem Adami inobedientia Hilarius tradidit! Ea sane haberemus, quibus non modo Manichæi, verum etiam si omnes revincerentur, qui circa peccati originem erraverunt. Sed intercepit fortasse non modica, et subsequenti non obscuro ab amanuensis inscitia, ut puto, preventiens, emolumentum hoc nolis demum. Duo tamen notare opere pretium reor. scilicet sententiam illam: *juxta bonum malum est*, ipi insinuat esse (nisi plane fallimur) atque eam, quæ legitur in Ecclesiastico (Cap. xxii, 15) *Contra bonum malum est, et contra malum vita. Sic et contra virum justum percuter. Alterum: nesciri, ad quem finem allerat. At eorum, quæ sequuntur, non modo metam, verum etiam sensum plane ignoramus: quin etiam, quoniam villosa præcedit dubio eorum lectio est, nescimus plane, quovam ratione emendari ea possint. Quis enim recte emendat hujus modi verba: *Et quæ (vel, et quod vel, et quom) si nunquam comparatur sibi, boni vitæ servatur?* quomquam subodoramus, tradidisse hic Hilarium non compelli quomquam ad malum, sed in nostra esse potestate probitatem amplecti, et in ea persistere, vindicant mirum nos ab illecebris; et tentationibus divina gratia, qua quidem protecti, bona vitæ servantur: seu si vis, boni tutelam servamus: id est, non relinquimus bonum: quod amplecti jam fuimus.**

190. Continentiam hic latissime sumit Hilarius. Aviditatem vero præ desiderio ardentissimum operandi bona accipit. De continentia copiose mox dissert.

191. Post vocem *conferre* fortasse desit vox *sermo-nem*. Hinc in Evangelio: *sermones, quos congeritis ad*

injuriam. Quamquam suspicor, hæc vera scripsisse Hilarium, uti habet noster codex; ita scilicet, ut nulla expressa sermone mentio habeatur. Nam simpliciter *Collationes* a Cassiano appellati sunt præ illud nactum sermones et multæ exhortationes.

192. Proxime post vocem *teutimodo*, hæc habentur in nostro codi e. *quæ contemplatione Deus judicat conscientiam singulorum* manifesto vitæ errore. An vero glossa qua dant est olim in margine appposita verbis illis, *juxta conjunctionem conjugalem continentia?* an in autographo descripta ea sunt post illa verba, quæ deinceps habentur: *non uniformem mandavit Deus continentiam*; aut etiam post illa, quæ deinceps etiam, sed longiori intervallo pariter habentur: *Deus solus intima, et secreta conspexit*, et casu aliquo in epistolâ ipsa ab antiquo amanuensi ommissa, et conjecta in margine, nota apposita, quæ lucum indicaret, ubi ea collator debuisset. a posteriori amanuensi, quem sæpe inperitum diximus, posita hic sunt? Alienum judicium esto.

193. Sæpe porro interpretor verba illa: *Et ex forma rebti continentiar magis inflati*. Ea hæc specie, et, ut lere dicimus, apparentia, et larva continentia: vera enim, et solida continentia non est, quippe non inentia, si Hilario credimus eam paulo ante delinientem, *appellearum omnium rerum materialium esse refrenatio*: ex hac, inquam, continentia specie inflati despicunt alios, quibus a Deo concessum non est datum istud, percutiantque, maledicta in eos conjiciunt, etc.

194. Ubi passim *continentiam* in codice habetur *conscientiam*. Sed præcul dubio legendum est *continentiam*; quippe de iis loquitur, qui *proferant*, id est jactant se habere continentiam: cum tamen ea ipsa continentia, quam habent, tantum absit, ut eos vere continentes, ut potius villosos efficiat: sic ut famularem et materiam criminum videatur ea, quam habent continentia, subministrare. Addidi vocem *criminosam*: deest enim in codice, cujus rei materiam subministret larva hæc et species continentia. Sed ex sensu utique constat, vitiorum criminumque materiam ab ea subministrari.

195. Ubi posui: *cum utique hæc præsecunda sint*, in codice legitur, *cum utique hæc perseveranda sint*. Sed quis id ferat? Si probabilis emendat Lector, illius emendationem equidem approbabo.

196. In priori illa sententiâ: *multos vel plurimos sic flagrare cupiditate... sicut exitus docet*, nonnulla præcul dubio desunt. Sed quam ratione ea reparem, plane ignoro. Sensus tamen ommissorum verborum hic fuisse videtur: *Multos vel potius plurimos sic flagrare cupiditate conperimus; ut i virgibus, quibuscum familiarissimè vivunt, nulli nulla ratione possint: atque id quidem eventus docet: etenim universa pœnarum generâ, etc. In codice legitur, aut sub uno cubent lecto. Si in typos irrepsit vox *et*, eam emendat Lector.*

197. *Interdictum majorum natu*; id est, sacerdotum, quos *presbyterorum*, seu *majorum* nuda vocabulo honestatus ex sacris biblis novimus: aut seniorum auctoritate, quorum impote prudentia, et rerum experientia præstantior auctoritas in Ecclesia non levis erat. In enim, quibus licentia ab Hilario hæc descripta jure meritoque disphebat, quantum poterant, cavabant, ne Virgines Christo dicatæ viris cohabitarent, multoque magis ne uno lefculo cum iis degerent. Hoc sane non leve majum vetustis ipsis temporibus vitium, et reprobatum, summisque viribus evellere Ecclesia studuit. Paucæ ad exemplum innotu. Considerate itque xxv Cyprianæ epistolam, quæ in editione Baluzii inscribitur de *Virginitate ad Pompeianum* (pag. 219 editio. Venet.), in qua quidem epistola hæc præsertim notes velium: Prius igitur in bono, frater carissime, et præpositus, et plebi nihil aliud

et dandum est, quam ut qui Deum timeamus, cum omni observatione disciplina divina præcepta teneamus, nec patiamur errare fratres nostros... nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul vivere, quando et sexus infirmus, et ætas adhuc lubrica per omnia frenari, a nobis, et regi debeat, ne diabolo insidianti, et sævire cupienti ad nocendum detur occasio, quando et Apostolus dicit. Nolite locum dare diabolo. Liberanda est vigilanter de periculosis locis navis, ne inter scopulos et saxa frangatur. » Consule Hieronymum priter epistolam ad Paulum Concordiensem (Olim cæxii; in Neron. edit., x), hominum Chrysostomi ad versus eos, qui apud se Virgines subintroductas habent; ejusdem quoque Doctoris hominim in alteram, que inseribi solet: *Quod vegetales femine viris cohabitare non debeant* (a). Exstat ea de re Theodosii Junioris constitutio lib. xvi Cod. Theod. tit. II. lege XLIV. quam legas obsecro. Multa porro in eam notavit Gothofredus, ad quem te allego.

198. *Quid hoc mali est?* etc. Verba hæc sunt excusantium eos, qui cum virginibus nulla cognatione sibi devinctis, familiariter tamen sub uno tecto habitant, atque adeo uno dormiunt lecto. Atque eos quidem vehementer redarguit Hilarius, monens, ab oculis eos certe non cavere, quod tamen ferri omnino non poterat. id enim non leve est argumentum omni jam a diabone corrupti. Hos sane penitentia legibus ab Ecclesia subijci declarat Cyprianus, cum hæc ait (Epist. lu, pag. 220): « Et idem consule et cum vigore fecisti, frater carissime, abstinenti Diaconum, qui cum virgine sæpe mansit, sed et ceteros, qui cum virginibus dormire conserverant. Quod si penitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, et a se invicem recesserint... accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, hæc tamen interminatione, ut, si ad eisdem masculos postmodum reversi fuerint, aut si cum eisdem in una domo et sub eodem tecto simul habitaverint, graviore censura ejectionis, nec in Ecclesiam postmodum tales facile recipiantur. » Vide etiam, obsecro, epistolam, quam Hieronymus ad Sabitanum diaconum scripsit (in Veron. editione est 147; olim erat 48). *Serpentem* demonem intellige; est enim serpens antiquus, qui vocatur diabolus (Apocalyp. xii, 9, 14 et 15), et ea sub forma expressum novimus a Constantino magno (Euseb. de vita Constant. lib. iii, cap. 3).

199. Alteram excusationem idem Hilarius ex eorumdem virginibus cohabitantium sententia profert. Atque ea ipsa, qualiscunque sit, Cypriani tempore afferebatur. Eam autem rejicit idem Cyprianus his sane præstantissimis monitis (in eadem epist. lu, p. 220): « Nec aliqua potest se posse hac excusatione defendi, quod et inspicere et probari possit, an virgo sit, cum et manus obstetricum et oculi sæpe fallunt, et si incorrupta inventa fuerit virgo ea parte sui, qua mulier potest esse, potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, que corruptum potest, et tamen inspicere non potest. Certe ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio, et inosculatio, et conjunctionum duorum turpis et fœda dormitio quantum dedecoris et criminis conficitur! Si superveniens maritus sponsam suam jarentem cum altero videat, noane indignatur, et fremit, et per zeli dolorem fortassis et gladium in manum sumit? Quid Christus et Dominus, et Judex noster, cum virginem suam sibi dicant, et sanctitati sue destinatam jacere cum al-

tero cernit! quam indignatur, et irascitur, ut quæ potius incestus ejusmodi conjunctionibus committatur! cujus ut gladium spiritalem, et venturum judicii diem unus jusque fratrum possit evadere, omni consilio providere, et elaborare debemus. » Notare autem libet. Cyprianum quidem, alioque, quos Baluzius de eina bona in eam, quam attulimus, epistolam annotatione allezat, non reprehuisse experimentum ab obstetricibus in virginum corporibus factum. Sed certe illum reprehendit Hilarius, cujus exemplum secutus est Ambrosius Mediolanensis, vir sane egregius (b).

200. Obscuriora sunt, que hic traduntur: assuequeis tamen, propterea ardentius dilectas fuisse eas, de quibus antea locutus fuerat, virgines, quod se virgines profiterentur, quamquam nomine tantum et professione virgines essent. Temere porro eæ se virgines jactabant, laudem hæc ab hominibus perquirentes, cum eam a solo Domino expectare debuissent, præmium scilicet pulchritudinis illi reddidituro.

201. Præcepisse Apostolum Paulum mulieribus, ut lecto capite orarent, indubitata res est. Vide locum epistolæ ad Corinthios, quem in calce pagine indico (c). Hæc porro Virgines, de quibus loquitur hic Hilarius, detecto capite orabant: fortasse ut capillum et capitis ornatu omnibus appareret, faveatibus corruptoribus suis, quos antea reprehenderat. Appellat autem eos virginum corruptores, quia si non corporis, animi certe morumque corruptores erant. Num vocis ille, *cohabitibus corruptoribus suis*, apto loco sita posita, anerps hæreo. Si suo tantum loco sunt posita, ita illas explico, *ut hi cohabitent* (id est restringant) Apostoli præceptum, quod ad lenitiam omnes extensum fuerat, ad eas solas, que matrimonio junctæ erant. Quod quidem Hilarii ætate novum non erat: et enim hæc apud Tertullianum legimus (d): « Sed quid promissive observetur per Ecclesias, quasi incertum, id retractandum est, velari ne debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immitatem, hoc nisi videntur, quod Apostolus non virgines nominat, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret *feminas*, sed gradum sexus, dicendo *muliere*. Nam si *sexum* nominasset *feminas* dicendo, *alio* lute deflisset de omni muliere. Aut quam minus gradum sexus nominat, alium tacendo secerit. Punit enim, in punit, aut et Virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas. Vni ita concedunt, recogitare debent de statui vocabuli ipsius, quid est mulier a primis quidem literis sancturum commentariurum; nam inveniant sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Hevæ nondum virum expertam Deus mulierem, et feminam cognominavit: femina, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. Itaque jam tunc inmutata adhuc Hevæ mulieris vocabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si Apostolus eodem utique spiritu actus, quo cum omnis Scriptura divinitus, et illa Genesis digesta est, eadem voce usus est, mulierem ponendo; que exemplo

Hevæ inmutata et virgini competat. Cætera denique non sonant. Nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis prædicat de omni muliere, et de toto sexu datum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat. Qui enim sibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat (distinguit autem utramque speciem sui vocabulis designans); ubi non dis-

(a) Harum prima exstat pag. 227, altera 248, tom. I. editio. Montanacovi. Vide ibidem monitum hisce hominibus prepositum.

(b) Vide obsecro, que hæc super re ex Epistolis ejusdem Ambrosii erant Themicurum, tom. x. *Hist. Ecclesias*, de Ambrosio, cap. 85 et 86, pag. 280 edit. Venetæ. Epistolæ XLVI et XLVII, que a Tilie-

montio citantur, in editione PP. Benedictinorum sunt v et vi Classis I, *Syagium: Præcipueque*, etc. Et, *Que sunt in nostro iudicio d. cursa*, etc.

(c) I Corinth. x, 5, etc.: *Omnis autem mulier orans, aut prophetans non relato capite*, etc.

(d) De Oratore cap. 31, tom. iii. anecdot. Martiana, pag. 40.

tingent, dum utraq; non nominat, nullam vult differenciam intelligi. Neque porro ab hac sententia Tertullianus recessit, cum ab Ecclesia ipsa recessit, adhaesit Montano. Etenim librum de *Velandis Virginitibus*, postquam Montano adhaeserat, conscripsisse traditur: et tamen etiam capite 4 ejusdem libri eadem, quae hic, docet. Vehementer autem eos redarguit, qui Virgines capite minime velito orare posse in Ecclesia aiebant, toto capite 22 libri de *Oratione*: quod quidem caput integrum legas, rogo. Ceterum *muliers* vocabulo interdum denotari subjectam viro, non virginem, ea veterum latinorum exemplo ostendit, quae annotatio e 12 in epistolam Cypriani ad Pomponium in Baluzii editione LXII idem Baluzius collegit (Pag. 225 editionis Venetae). Eam pariter Lector adeat rogo. Vox illa *initiantur* (infecto capite *initiantur*) vel ad oblationem illam refertur, qua se Deo sistant, virginis item illi in ecclesia devotevales, vel, si vis, ad publicas preces. Reliqua per se patent, constantia praesertim definitione illa continentia, quam antea posuimus.

202. Delibata videtur ex variis Scripturae locis ea patientiae definitio, quae hic affertur: sed potissimum ex versiculis primo et secundo capitis iv epistolae ad Ephesios: etenim ad hunc modum locus ille se habet: *Obsecro itaque vos ego vincetas in Domino, ut digne ambuletis vocatione, quae vocati estis, cum omni humilitate, et mansuetudine, cum patientia, supportantes invicem in caritate: quippe patientiae in primis tribuitur, ut sufferat (supportantes invicem)*. Quis porro hic Hilarius illi adsignat partes, quarum una est *tolerantia injuriarum, et passionum*; altera *sufferentia omnium expectationum*. Ac de prima quidem facile assentietur: scire enim in Scripturis admoventur, ut charitatem exerceamus, patientiam, et mansuetudinem (I *Timoth* vi, 11): quae quidem tolerantiam injuriarum ac passionum exposcunt. At de secunda etiam nullum nobis inesse potest dubium: etenim, ut reliqua omittam, eo spectant monita illa Jacobi (Cap. v, 7): *Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini: Ecce agricola expectat primitivam fructum terrae, patienter ferens, donec accipiat temporaneum, et scrutatum. Patientes igitur estote et vos, et confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit*. Hujus modi patientiae genus si quis possederit, an non feret (*bajnat*) *contraria vitae?* an non etiam *bona omnia possidebit?* Prospecta haec habebit, qui expectationes omnes sine precipitatione sufferit.

203. Innuit, ut puto, illa Apostoli verba (Rom. v, 5): *Scientes, quod tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem: probatio vero spem*.

204. Perspicua ea sunt, quae tradit Hilarius, si eas definitiones recolueris, quas supra posuit. Verba illa *superius comprehendit*, idem hic sunt, ea supra monni.

205. Omnino legendum est, quando: etenim quando nihil speratur, id quod speratur, impatienter fertur. Sed in nostro codice legitur *quia* ob postremi amanuensis, id puto, imperitiam.

206. Verba haec: *omni autem virtute patientia perfert, quod spe pervenit dignoscitur*, per-petua quidem sunt, et cum prioribus plane continentur. At obscuriora sunt, quae sequuntur: *At si spem fructus patientiae subsequatur, hanc matrem gaudet fide, gubemaculum habet Dei, continentiam genus, propinquitatem*. Sic autem ea interpretor: Si spem sequatur patientia, quae spei fructus est (legendum est quippe *spem*, tametsi codex habent *spes*), hanc, vel, si vis, et hac (spes) gaudet matre fide; spes vero praesidium Dei peculiaria habet: nam *sperantes in Domino misericordia circumdabit* (Ps. xxxi, 70): continentia vero (quae harum virtutum genus est, id est eas omnes

A complectitur, vel, si explicari ita jubes, primario earum parens est, et veluti radix propinquitatem Dei habet: effluunt enim per contentiam veluti propinquitatem Dei, vel quia *divinae consortes naturae* per eam efficiuntur (II *Petr.* i, 4); vel quia per eam *appropinquamus Deo*: cum si appropinquamus, ipse appropinquabit nobis (Jacob. iv, 8); vel, si vis, quia potius caelestis beatitudine similes *Deo erimus*. Id autem probat Hilarius, tum exemplo mariorum, qui fide, et spe corroborati cruciatus quoslibet, et tormenta patienter et fortiter pertulerunt (Deo scilicet eos praesidio, ac gratia sua adjuvante), tum reliquorum Christianorum, qui usque ad mortem *patientia virtutibus*, seu, si vis, certaminibus (a) Christum imitati *cohaereds Christi* efficiuntur. Si quis probabiliora proposerit, mihi utique rem gratissimum faciet. Illud porro notare hic libet, ad plura Scripturarum loca respexisse quidem Hilarium, sed quae certo designare vix possumus, praesertim cum vetustiore Vulgata nostra interpretationem sequatur. B Non quid dissimulem, verba haec: *inde justis, dum omnia patienter operantur*, in codice nostro habentur post voces illas *patientiae virtutibus* (aut potius *certaminibus*) imitantur. Et post vocem *propinquitatem*, legitur ibi: *inde gloriosi Dei testes*, etc. Sensus tamen, et distributio sententiae videtur exposcere, ut ita concludatur periodus, ac sententia ipsa: *deinde* (id est extremo loco) *cohaereds Christi, dum illum usque ad mortem patientiae certaminibus imitantur*. Si quis tamen codicis lectionem retinere velit, putetque ab illa desumpsisse Hilarium occasionem, ut de justitia disserteret, per me quidem haec. Quod attinet ad vocem *gloriosi*, recole immo. 2.

207. In codice ita legitur: *quam si quis obtinens, et cui quis adhaerens vite suae dispositus, et sine conturbatione conservat*. Quae quidem verba implicita manifesto sunt, et nudo sensu carent. Emendavi porro, ut probatius duxi. Si quis aliter emendare cupit, quod libuerit, faciat. Post voces, *cum esset omnium dominus, a Joanne*, additae in codice, qui major in nativis mulierum: sed manifestum glossema, quod respicit ad versiculum 43 capitis v Matthaei, jure meritoque sustoli.

208. Arbitror, Hilarium respicere ad locum illum, quem in epistole ipsius caele notavi, scilicet ad versiculum 2 epistolae Judae Apostoli. Nimirum haec scribit Judas: *Illi qui sunt in Deo Patre, dilectis, et Christo Jesu conversatis, et vocatis, misericordia vobis, et pax, et charitas adimpleatur*. Neque enim ad Paulum referas necesse est locum hunc; nam voces haec alio item loco, commode designant locum alium Scripturae, neque cogitur, ut locum alium Pauli indicari putemus: Porro Christus *misericordia, et pax, et charitas*, seu *dilectio* nostra dici potest, tum quia horum auctor est ei origo, tum quia gratia sua has in nobis efficit. Suspicor etiam, aliter olim in aliquibus codicibus fuisse lectum, et expressse dictum: *in Christo Jesu, qui nobis misericordia est, pax, et charitas, seu dilectio*. Si locum alium indicatum vis ab Hilario, ego quidem nunquam obsistam, dummodo probabilem indices.

209. Ecclesiastici Scriptores non nudo dilectionem ipsam *agapen* vocant, verum etiam illius fructus (ut ita dicam), et opera ex charitate provenientia *agapes* appellant. Illuc Augustinus (b): *agapes nostrae, inquit, pauperes pascunt, sive frugibus, sive carnibus*. Si quis multa haec de re nosse cupit, eos Scriptores consulat, quos allegat Bueganus (c).

210. Vulgata hic habet *charitas*. Sed Hilarius vetustam aliam sententiam interpreta locum, legi *dilectio*, quam proxime post distinguit a *charitate*.

211. Porro ex superioribus duabus definitionibus

(a) Legitur quidem in codice *virtutibus*; sed vox certaminibus ad id, de quo agimus, significantiorem aptior esse videtur.

(b) Lib. xx contra Faustum cap. 20. Vide etiam cap. 4 ejusdem libri.

(c) In *Glossario medicae et infimae lotumatis*, ad vocem *agape*.

constat, Hilario iudice, dilectionem a charitate distingui. Is porro qui vere diligit Deum, virtutes reliquas habet, et præcepta omnia observat: Quis enim illius præcepta non observet, quem vere amat? Patres si afferant, atque adeo ipsa Scripturarum loca id confirmantia, infans propendendum ero: quippe tam Scripturæ, quam Patres sæpissimo id ipsi-um docent, quod hic Hilarius, qui dum hæc ait: *Charitas est consummatio omnium mandatorum*, videtur respicere ad locum illius epistolæ Pauli ad Romanos (Cap. xii, 10), qui in Vulgata sic se habet: *Plenitudo ergo legis est dilectio*.

212. Simillima sunt Hilarii monitis ea, quæ Joet Gregorius Maguus (*Homilia xxvii in Evangelio, n. 1*), eujus verba adducere hic placeat: Cum cunctis sacri eloquia plena sint Dominicis præceptis, quid est, quod de sola dilectione, quasi de singulari mandato, Dominus dicit: Hoc est præceptum unum, in diligatis invicem? nisi quia omne mandatum de sola dilectione est: et omnia unum præceptum sunt: quia quicquid præcipitur, in sola charitate solidatur. Et enim multi arboris rami ex una radice procedunt, sic multe virtutes ex una charitate generantur. Nec habet aliquid viriditatis ramus boni operis, si non manet in radice charitatis.

215. Inter veteres querelas, quæ adversus Hilarium effudit Erasmus, non postrema hæc fuit, Hilarium magna contentione defendere, nos quoque cum Patre, et Nilo unum esse naturæ. Ausisset sane querelas suas rigidus ille Criticus, si evulsam hæc habuisset in manibus, in qua scilicet *Deus, et Dei Filius* sine ulla limitatione appellatur quisquis charitate tamen. Præpropens tamen, atque injuriosam adversus Hilarium Erasmi censuram relellit egregius Pater Constantius, cui debemus Hilarii editionem, quem rogo consulas (a). Iudicium sane constat, quemlibet nostrum, charitate supernaturali ornatum, dici utique posse *Deum*. Nonne Christus ipse hominibus pietate præstantibus tribui posse docuit sublimem hæc titulum, eum ad referendos Judæos, quibus displicebat, quod se *Deum, et Dei Filium* appellaret, hæc reposuit (*Joan. x, 34*): *Nomen scriptum est in lege vestra, quia ego dixi: dii estis?* (Quæ quidem verba desumpta sunt ex Psalmi LXXI versiculo 6, qui sic se habet: *Ego dixi: dii estis, et filii Excelsi omnes*): quasi diceret: Cur vos me reprehenditis, quod me *Deum*, Deique filium appellem, quandoquidem hominibus rectis communis jam pridem factus est titulus iste? Nonne etiam Petrus homines ens, qui in adoptionem filiorum Dei per charitatem assumuntur, *divinæ consorsie naturæ* efficiunt (*1 Pet. i. 3*)? Et in eum non modo Hilarius, sed et Patres alii *Deum*, aut certe Dei filium, aut divinum eum appellarent, qui charitate inhaeretur. Audi, obsecro, quid tradat Ambrrosius (*Lib. de Virginibus, cap. 5, ult. n. 11*): *Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus. Audi pariter quid Augustinus scribat (*In epist. I Joan. tractat. ii, n. 14, id est postremo*): Talis est quisque, qualis ejus dilectio est. Terram diligis? terra eris. Deum diligis? quid dicam, Deus eris? Non audeo dicere ex me. Scripturas audiamus: *Ego dixi, Dii estis, et filii Altissimi omnes*. Si ergo vultus esse Dii, et filii Altissimi, nolite diligere mundum, nec ea quæ sunt in mundo.* Si quis affinita in Bernardi scriptis reperire cupit, adeat ea loca, quæ ad paginæ calcem adnota (b).

214. Sexcenti sunt Scripturarum loci, quibus docemur nos diligere a Deo, ejus proinde similes effici-mur, si eum amamus, nullo scilicet timore permoti, sicut et nos ab eo nullo timore ad nos diligendos permoto diligimus. Quamquam hæc similitudo potest etiam ad eum iudicium explicari, quem exposuit Au-

gustinus nuper allegatus. Quia etiam per anticipati-
onem dici potest, nos similes esse Deo, quatenus
similes ei eramus in beatitudine, eujus semen dicitur
gratia a Theologis.

215. Vereor, non post illa verba: *numquid fides?*
Non, aliqua verba desint, quibus scilicet in nostro
codice omissis obiectæ antea proposita dissolvatur.
Tamen persistere adhuc possunt sine ulla interea
pedine Hilarii verba. Etenim charitas expressæ non
sperat, expressæ non sinit (nam certe aliqua ratione
sperare, et credere docet Apostolus Paulus (*1 Cor.
xii, 7*) *Charitas, loquens, amara credit, omnia sperat*),
nec ille timet mundo, si de timore, quem servilem
Theologi appellant, sermo sit: tamen eo timore ti-
meat, qui timor filialis, aut reverentialis a Theologis
appellatur. Perfecto in oculis charitas præstat, et
Deum amamus, nec tamen credimus, aut speramus.
Multa hæc super argumento tradunt Theologi, atque
interpretes Scripturarum, ad præsertim Pauli verba
(*1 Corinth. xii, 8*): *Charitas nunquam excidit. Et alia
alia (*1 Cor. xii, 10*): *Fracturabitur quod ex parte est*;
etc. Nos consule.*

216. In epi-
stolæ ad Romanos *Intro*, quem hic
allegat Hilarius, desunt verba: *eum dilexisset mun-
dum* (Deus): deest quoque epitheton unicum, quod
quidem epitheton tribuitur filio. Ea porro, quæ hic
desunt, desumpta sunt ex loco illo Evangelii Joannis
(*cap. iii, vers. 18*): *Sic enim Deus dilexit mundum, ut
filium suum unigenitum daret. An id referendum in
Hilarium ipsi-um, qui hæc, quæ allegat, a Paulo tradi
putavit? An potius hæc a Paulo tradi a t, quia major-
em horum partem tradit? An referendum id est in
codicem, qui usus est, in quo scilicet ea scripta
erant, quæ ipse allegat? An in amanuensium, qui ex
duobus Scripturæ locis ab Hilario allegatis unum
confavit? Judicaverit lector.*

217. Ubi ego posui: *Ergo qui hæc veluti speciem, etc.*
codex habet: *ergo qui hæc veluti spem, etc.* At post
verbum *veluti* aliqua vox esse debere, quæ nisi fallor,
charitatem reliquis virtutibus præstantiore de-
notaret. Porro vox illa *veluti* hyperbo-
licum aliquam innuit, quæ Hilarius in extollenda chari-
tatis excellentia usus sit, et quam leniviter præposito
adverbio *veluti*, quod sæpe innuendi vim habet,
Species nomine virtutem indicari quis poterit, post-
quam hæc ab eo scripta invenit: *Et quantis omnino,
quæ supra tractavimus, species (id est virtutes); et in-
tra: dicit jam finem specierum, etc.* Verba illa, *Deus
dilectio est*, perspicue ostendunt, dilectionem hic pro
charitate accipi: sed non eo sensu, quem eam paulo
ante exposuerat Hilarius: quia enim dicit, *Deum
consummare (id est implere) mandata omnia*. An Deum
mandatum imponi potest, quod ipse adimpleat? De
Deo porro non licere multum disputare, sed obsequi
potius illa esse experienda, quæ fides de ipso tradit,
ea docent, quæ Deum ineffabilem, et inaccessibilem
tradunt, expressissima sane, et plurima tum Scrip-
turarum, tum Patrum monita. Vide n. 53 et subse-
quentes.

218. Alia profecto in hæc sententia desunt, pauca
illa tamen. Si conjecturis fidemus, sic supplere præ-
desunt, possumus: et allicum a teneri-um. Id ipsum
de dilectione sentiendum: tanta enim de ipsa (id est de
dilectione), quantum de Deo, cognitio est, quantum Deus
dilectio est. Si vis loco verum istarum, et allicum, leg-
gendum esse, id ipsum, per me quidem libent.

219. An hic innuit Hilarius, quod olim præcepit
Apostolus Paulus in verbis (*1 Cor. vi, 31*): *Quod si
nosmet ipsos judicaverimus, non aliq-ue judicabimur?*
An potius celebratissimum illud veterum philosopho-
rum adagium: *Nosce te ipsum*, a Patribus hys sæpe
laudatum? Judicium allicum esto.

(a) In præfatione præposita Operibus Hilarii, n. 76, et subseq., pag. 25 tumi 1.

(b) Serm. 3 in Cant. n. 9: *Ipsi ipsa paterno se*

diligi præsumat affectu, etc. Serm. 36 pariter in Cantic., n. 4: *Nam quod ait noster, et nostratum, etc.* Et Serm. 71 idem in Cantic., n. 10.

220. Id est : convenit (seu æquum reor) virtutum tractationem in plenitudine dilectionis, et omnium rerum bonarum desiderere. Hanc plenitudinem dilectionis, atque adeo rerum omnium in Deo esse, antea dixerat.

221. Verba ista : *aut si quid prætermisum est, in mundi plenitudine, videtur esse conclusum*, obscurissima, meo quidem iudicio, sunt. An error aliquis in vocem illam *mundi* irrepit, ita ut aliud quoddam substitui debeat? Sed quid substitui debeat, ego quidem ignoro. An retenta voce illa *mundi*, ad Verbum Divinum omnium conditionem hæc verba referes? aden ut verborum istorum hic sensus sit : Si quid forte in rerum enumeratione omnisimul, illud expressio non commemoratores, omnino tamen non est omnisimul : Siquidem cum dixerimus, omnia a Deo facta condita, hæc ipse, quæ a nobis prætermisissæ putantur, minime omisissæ sunt. Sed quanto intervallo distant, hæc, quæ unum dicit, ab his quæ antea de Deo, de Verbo, et mundi creatione dixerat? et tamen continuationem, conjunctionem sensum unumque retinere videtur Hilarius. An desunt aliqua, quibus ab antiquis omisissis interruptus appareat sensus? In tanta rerum obscuritate, id quod magis probabile duxerit,

eligat lector. Quod attinet ad rationem præstitam libelli, et amicos, quorum hic meminit, recole, nunc numero postremo capitis 2 præfationis diximus.

222. Obscura sunt quæque verba illa : *Et magis mysterium sanant* (nam scilicet fidei meæ). An legendum est potius, *momentum* (id est occasionem) *amant*? An aliud aliquid occasioni afflue? Quod si omnino vocem *mysterium* retinere vis, sic explicare (mea quidem opinione) hæc possumus : Ipsi quæque fidei nempe amuli confessionem exortiant nesciunt, lateanturque in plaça cum Ecclesia convenire, et jam demum rationem noverint, ob quam in libris meis nonnulla obscurius tradidi, involvero quodam ea obtegens : ne scilicet infirmiores offenderem jam enim cum sensu mea explicandi facultas se obtulit, ea plane explicavi. Vel, si vis, *mysterii nomine formulam fidei* intellige, et tum dic, optare Hilarium, ut amuli fidei suæ *mysterium* sumant, id est eandem *fidei formulam* in qua tum ipse, tum sident amuli plane conveniant; quæ quidem fidei formula aperti-sime declarata, inthoduxit credere Hilarium : *proderit* autem et *inimicis*, et *credentibus*, quatenus omnes in unam eandemque apertissime mysteria religionis nostræ declarationem formulam conveniant.

DISSERTATIONES IN EPISTOLAM SEU LIBELLUM SANCTI HILARII.

DISSERTATIO PRIMA.

Ad hæc epistolæ Hilarii verba (a) : *UT ETIAM QUOD PROPTER NOS POSTMODUM FUERIT FABRICATUM.*

Num hominis causa sensibilis omnia, a Moyse descripta, condita sint.

1. Adnotationibus, quas Hilarii Epistolæ adjeci, nunc demum dissertationes adjungo, quibus scilicet nonnulla questionum capita pertractantur, quæ brevibus illis movitis, quæ adnotationes exposcent, comprehendere nequeunt. In prima purro dissertatione explanabo verba illa : *Ut etiam quod propter nos postmodum fuerit fabricatum*; et inquiram, num (quod verba illa dicant) *hominis causa sensibilis omnia a Moyse descripta, condita sint.*

2. Vetusissima hæc questio est, quæque Græcos inter philosophos quoque agitata fuit. Stoici scilicet omnia nostri *divina fecisse Deum* assererant (b), aristoteli-bus Epicureis, et Academicis, ac primis quidem, quia Dei erga nos providentiam irridebant, Academicis vero, quia id minus certum esse putabant, quam dicerent Stoici.

Horum tamen opinio et aliis philosophis placuit, veluti Aristoteli (c) momenti, *hominem esse finem, propter quem reliquæ omnis in natura sunt facta* : ve-

Custis quoque Hebræorum doctoribus et Patribus ar-risit. Ex vetustis Hebræorum doctoribus Philonem seligo; quippe in libro, quem *de mundi officio* inscripsit, hæc ait (d) : « Quæret hic aliquis causam, cur ultimum operum sit homo in mundi creatione? Nam post omnia eum conditor ac pater fecit, ut doceret sacra litteræ. Qui legem ruminant profundius, eamque quam maxime fieri potest executione summa diligentia, dicunt, quod postquam Deus hominem in sua cognitionem admittit ratione donatum dono longe optimo, ne cetera quidem ei invidit : sed ut animi familiarissimo amississimoque omnia quæ mundo continentur, præparavit, volens, ut recens creatus nulla re careret, quæ ad vitam, atque adeo bene vivendum conferat. Quorum alterum præstat copia ubertasque rerum ad fructum paratarum : alteram contemplatio celestium, quæ quidem percussa mens amorem ac desiderium scientiæ rerum huiusmodi concepit. »

3. Eam, de qua agimus, Christianis omnibus in-hæsisse opinionem, ex eo patet, quod Celsus cum in rem Christianos irrideat, redarguatque (e) *Addit Celsus* (inquit Origenes) *nos dicere* : *Omnia nobis sc-rire jussu sunt.* Nec tamen id negat ipse Origenes Celsum refutans, sed tantum ait, fortasse id minime

(a) Cap. 3, p. 39.

(b) Lactantius, *de divinis præmiis* (qui quidem liber septimus est *Instit.*) cap. 7.

(c) Lib. II *Physicæ* cap. 2. Et lib. I *Metaph.* cap. 2. Et *Polit.* cap. 3.

(d) Interprete Gelenio, pag. 15 edit. Lugd. anni 1551.

(e) Contra Celsum, lib. IV, n. 20, pag. 325 tom. I editionis Caroli de la Rue.

verum esse (et sane si *rigorose* loquimur, aëllis nobis, et cæli minime inserviunt; saxa quoque, et metalla, et lanina quævis nobis non inserviunt, tametsi his utamur, et nostri causa sint condita). Addit, id ipsum, quod in Christianis Celsus redarguit, a Græcis fuisse traditum, nec tamen eam ob rem fuisse reprehensum. Perperam itaque id in Christianis condemnatum a Celso. Sed præstat ipsa Origenis verba, prout in editione doctissimi Caroli de la Rue latinitate donata sunt, allegare: « Addit Celsus nos dicere: *Omnia nobis servire jussa sunt.* Fortasse neminem nostris sapientibus talia dicere audivit. Deinde cum Græci dicunt (*Eurip. in Phœnis*):

Sul, quæ, utique servant mortales, dictum laudant, et Commentariis illustrant. Idem nos sive non dicamus, sive aliis verbis dicamus, perinde est Celso, ut nobis intendat litem. » Notatur autem in margine, *Græcorum* nomine designatum fuisse ab Origine Euripidem, cujus in Phœnissis versuculus ille est. In calce porro paginae affertur integer Euripidis locus tum Græce, tum latinitate donatus: sic porro ille se habet:

Obscuramque palpebram noctis, et lumen solis,
Et æqualiter circumit annuum circulum (*constituit*).
Et neutrum horum duorum victum videt alteri,
Atque ita sol, et nox servant hominibus, etc.

4. Origenem subæquatur Augustinus. Etenim proposita sibi ad solvendum hæc questione (a): *Utrum omnia in utilitatem hominum creata sint*, affirmantem partem amplectitur, et ad hæc modum questionem concludit: *Omnia erga, quæ facta sunt, in usum hominis facta sunt, quia omnibus nititur judicando ratio, quæ homini data est.*

5. Lactantium Augustino adiungamus; Quippe hæc ait (*De ira Dei, cap. 15*): « Omnia quibus constat, quæque generat ex se Mundus, ad utilitatem solius hominis accommodata sunt. Homo utitur igne ad usum calefaciendi, et luminis et coquendorum ciborum, ferrique fabricandi. Utitur fontibus ad potum, et ad lavaera: fluminibus ad agros irrigandos, terminandasque regiones. Utitur terra ad percipiendam frugum varietatem, collibus ad conserenda vinea, montibus ad usum arborum atque lignorum, planis ad segetem. Utitur mari non solum ad commercia, et copias ex longinquis regionibus ferendas, verum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis nititur, quibus est proximus, non est dubium, quin et cælo; quoniam et celestium rerum officia ad fertilitatem terre, ex qua vivimus, temperata sunt. »

Subinde vero postquam varios tum celestium, tum aereorum meteororum usus descripsit, hæc deum subjicit: Non etiam mitorum causa Deus laboravit? Minime: quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus et ipsa eodem modo ad usum hominis a Deo facta, partim ad cibos, partim ad vestimenta, partim ad operis auxilia, ut clarum sit, divinam providentiam rerum et copiarum abundantiam hominum vitam instruere

atque ornare vpluisse, ob eamque causam et aëra volucibus, et mare piscibus, et terram quadrupedibus implevit. » Et rursus (*Cap. 14*): « Sequitur, ut ostendam, cur fecerit hominem ipsum Deus; sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquam divini templi antistitem, spectatorem operum terrumque celestium. »

6. Sed omitteudus non est Gregorius; qui quæ expressissime id de quo agimus, tradit (*Hom. xxix in Evang. n. 2*): *Ille videlicet (inquit) docetur, propter quem in terra cuncta creata sunt* (Ido homine porro ille loquitur). Adde, si vis, Bernardum (*Serm. 1 de dicera. n. 6*), et scriptorem libelli, qui *instructio sacerdotum* inscriptus est, exstatque inter Bernardi opera (*Exstat p. 385 tom. in edit. Venet. Mab. an. 1727.*)

7. Et id sane quod hi tradunt, valde probabilis ratio nobis persuadere videtur. Etenim et præstantissima creaturarum omnium esse videtur homi, cui merito cuncta inserviunt, ut subsequenti dissertatione haud indiligenter ostendam; et nihil indicare ex his, quæ facta sunt, quisquam poterit, quod homini utile aliqua ratione non sit.

8. Novi equidem, hæc in dubium vocari ab Academicis, irridendoque ab Epicureis. Sed immerito utrumque fieri is fatebitur, qui eorum expenderit argumenta: quæ propterea audiamus oportet. Sic porro ii disputant: Ansi hominis causa reliqua es-eat condita, omnino miserantium miserimum hominem natura effecisset? Porro effecit miserimum, idque adeo, ut palam constet despectum prorsus fuisse a Deo, sive, ut veteres dicere consueverant, a natura. Sed præstat hæc ipsam, qualiscumque ea sit, argumentationem his ipsis proponere verbis, quibus veteres proposuere. Lucretii sane notissima sunt illa carmina (*lib. v. 225 et seqq.*), quibus quam sæva adversus hominem natura fuerit, docet:

Tum porro puer, ut sævis projectus ab undis
Natis, nudus lumbi jacet, infans, indigus omni
Vitali (*abi Vitali*) auxilio, cum primò in luminis auras
Nihilus ex alba matris utera profudit,
Vagantem locum lugubri compedit, ut æquum est,
Cum tandem in vita restet transire malorum.

9. Sed et id ipsum copiosius Plinius hæc scribens (*lib. vii in præfat.*): « Hominis causa videtur cuncta alia genuisse natura, magna, et sæva mercede contra tanta sua munera: ut non sit satis æstimare, parens melior homini, an tristior nocere fuerit. Ante omnia unum animantium cunctorum, alieni alienis velat opibus: cæteri varie tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumam, pennas, squamas, vellera. Truncos etiam, arboreisque cortice interdum gemino a frigoribus, et calore tutata est. Non enim tantum nudum, et in humo, natali die abiecit ad vagitus statim, et ploratum; nullumque tot animalium aliud ad lætynas et has protinus vite principio. At, hercule, risus præcox illi ne celerrimus, ante quadragesimum diem nulli datur. Ab hæc lucis rudimento, quæ ne ferax quidem

inter nos gentes vincula excipiunt, et omnium membrorum nexus; atque infeliciter natum jacet, manibus pedibusque devinctis fletus animal ceteris imperatorum; et a supplicis vitam aspiciatur unam tantum ob culpam, quia natum est. Heu dementia ab illis nullis existimantium ad superbiam se gentes! Tem alia multa prosequitur, quibus quidem apertissime ostendit, aut deteriorum amantibus enervatis hominem esse, aut certe iis aequalem, ideoque eum, cujus causa reliqua non sint condita.

10 Et sane reliquas res homini minime inservire et idem Plinius, et philosophi alii palam evincunt. Ut a stellis, caelisque, eorumque motibus ac conversionibus exordiamur, haec de his pronuntiat Plinius (lib. II, c. 8): « Non tanta caelo societas nobiscum est, ut nostro fato mortalis sit ille quoque siderum fulgor. » Et eodem sine Seneca (lib. II de Ira, c. 27): « Nihil horum, quae nobis nocent, prosuuntque, ad nos proprie dirigitur: non enim nos causa mundo sumus hyemem arstatemque referendi. Suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Nivis nos suscipimus, si digni nobis v. demur, propter quos tanta novaeantur. »

Et profecto quis sibi persuadeat, immensa caelorum atque aetheris spatia hominis causa hinc condita? cum tantum absit, ut iis utatur, ut ne ea noscat quidem. Quis enim, ut de usu aliqua dicamus, quis, inquam, naturae stellis, et immensis iis, quae diximus, caeli spatii? Cui prodest Sirius Canis, aliaque sidera? Hi certe longe melius videntur sapere, qui alium prorsus in finem, quem nos ignorare futendum est, ea esse creata censent, quam hominis causa. Quid? quod si minime errare videntur, qui caelestes orbis incolis vacuos esse non putant: et horum causa asseverant, eosdem orbis esse creatos. An haec irridos, et Fontenello per jocum haec proponenti tribuis? Lege, obsecro, quae hoc de argumento non per jocum, sed serio disserit clariss. Derham, et palam videbis, valde probabilem eorum esse sententiam, qui haec tradunt (a).

11. An vero, ut de argumento altero, deducto scilicet ex nostra insecta, etiam dicam, au, inquam, si nostri causa essent conditi caeli, caelestesque orbis, tanta eorum ignorantia nos laborare permisisset Deus, ut (quod jam diximus) ne eorum quidem aut magnitudinem, aut distantiam, aut numerum nosse possimus? *Numerata stella, si potes, dixit olim Deus Abrahamum alloquens (Gen. xv, 5), veluti rem, quae fieri non posset omnino, illi proponens. Ad haec, sibi reservatum prorsus astrorum usum, notitiamque, atque adeo numerum ipsum, haud obscure Job et David indicant, cum haec de Deo aiunt (Job. ix, 9): Qui facit Arcturum, et Orionem, et Hyadas, et interiora austrum. Qui facit magna, et incomprehensibilia, et mirabilia, quorum non est numerus. Et (Psal. cxlvi, 4 et 5): Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus eis nomina vocat. Atque ex ea re divinae sapientiae*

A magnitudinem eruit David haec subjiciens: *Magnus Dominus noster, et magna virtus ejus: et sapientia ejus non est numerus. Quia et Deus ipse hisce verbis Jobum alloquitur (Job. cap. xxxviii, 18 et 19): Indica mihi, si nosti omnia: in qua via lux habitat, et tenebrarum quis locus sit.... per quem viam spargitur lux, dividitur aestus super terram (v. 24) Nunquid nosti ordinem caeli, et ponas rationem ejus in terra (v. 35)?*

12. Sed caelos omnium, et, si vis, ad ea ipsa descendamus, quae obvia habemus, nostrisque oculis saepe subjecta. An animalia nostri causa dicemus condita, cum ea noxia plerumque experiamur, aut certe iniutilia? An non noxias experimus feras, immo minutissimas eas animantes, quae aestivo praesertim tempore nostra corpora infestant, magnamque nobis molestiam faciunt? Notissimi sunt illi Lucretii versus (lib. v, vers. 219):

Præterea genus horrifera natura ferarum,
Humano generi infestum, terraque, marique,
Cur alit, atque auget?

atque in eandem sententiam haec apud Tullium legimus (lib. IV *Academ. quaest.*): « Cur Deus omnia nostri causa cum faceret (sic enim vultis), tantam vim natricum, viperarumque fecerit? Cur mortifera perniciosa tam multa, terra marique disperserit? » Ad quem Tullii locum respicere videtur Lactantius, cum haec scribit (in libro de Ira Dei, cap. 13): « Sed Academicus contra Stoicos disserentes solet quaerere, cur si Deus omnia hominum causa fecerit, etiam multa contraria, et inimica et pestifera nobis reperiantur tam in mari, quam in terra. Quod Stoici veritatem non respicientes ineptissime repulerint. Anni enim multa esse in gignentibus, et in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas, sed cum processu temporis inveniri, sicut jam plura prioribus saeculis incognita necessitas, et usus invenit. »

13. Vehementius haec porro urget Theodoretus (*Quaest. xx in Genesim*) explicans illa Scripturae verba: *Et dominatur piscibus maris, et volatilibus caeli, et inmentis, atque universae terrae, et omnibus reptilibus reptantibus super terram* « Animadvertendum est (inquit) quod silentio praetermissum est, non universa animalia propter hominem creata esse, sed ea demum, quibus dominari dicitur, nempe pisces maris, volucres caeli, et pecora terrae, fortasse etiam et reptilia terrae, propter necessarium usum pharmacorum, quae ex iis conficiuntur: non tamen propter hominem creata illa grandia, et ferae terrestres: alioquin cum data est homini haec potestas, earum quoque nomina addita fuissent. At qui non reperimus in Scriptura serpentium genus inter reptilia collocatum, sed inter feras. Serpens enim, inquit, erat callidissimus omnium bestiarum. Et in actis Apostolorum, etc.... Non dominatur igitur homo cetera illis grandibus, neque bestiis, quae fortasse ab initio non propter ipsum creata sunt. Et simile quidpiam his, quae describuntur hic, sub hominis esse dominio, in octavo dicitur

(a) Theolog. Astronom. praefat., pag. 26 et 30 editionis Italicae.

psalmo. *Omnia subiecit sub pedibus ejus*, etc.... Nam et hic ceteri, et fere prætermisissæ sunt. Quibus posita, mirum non est, si ad serpentium ac ferarum aspectum formidemus, fugamque capiamus. Ostendit id scilicet, prævalere illas nobis, non illis nos.

14. Sed hæc argumentum hoc dissimulavit Bernardus, quippe hæc tradidit (*Serm. 1 de diversis, num. 6*): « Sed adhuc multa, inquit, graviter laqueant, multa evidenter adversantur: et miror, quomodo omnia data memores, quibus fere nulla famulantur ad votum. Servire nobis videntur aliqua, sed cum labore nostris; nec nisi prius servierimus eis. Jumenta ipsa, nisi fuerint pabulo sustentata, non adjuvant Terra ipsa, quæ deberat nobis esse germanior, non sine ardore vultus nostri panem nobis ministrat: imo et cum coluerimus eam, spinis, et tribulis germinat nobis. Et cætera omnia denique, si diligenter consideremus, servitium a nobis magis exigunt, quam exhibent nobis: ut ea interim sileam, quæ sunt parata unere, ut est ignis ad exurionem, aqua ad submergendum, fera ad lacerandum. Et hæc quidem ita se habent. »

15. Sed minori fortasse numero noxia homini sunt, quam sint imbuta. Quod emolumentum obscuro, dic, percipit homo ab innumero culicum, aliorumque exillimorum insectorum exercitu, quo nos obsitos, æstivo præsertim tempore, cernimus? Antiqua est hæc quidem, sed tamen nondum dissoluta difficultas, quam adversus Stoicos intorserunt vasti Academici. « Que tanta utilitas, inquit, illi (*Reservente Lactantius in lib. de Ira Dei, cap. 13*), potest in muribus, in hiatis, in serpentibus reperiri?... An medicina in his aliqua latet, quæ si est, inveniretur aliquando? »

16. Sed bestias, et animantes quoslibet omnium. Quodnam emolumentum ex præcipiti, atque inaccessis, iisque sævis montibus homo percipit? Quiddam ab herbis, quas nec ipse comedit, nec comedunt pariter bestia? Hactenus qui secus sentiunt.

17. Magnam porro habent. fateor, hæc, et affinia alia apud Veteres verisimilitudinis speciem; veritatem tamen minime habent. In eo quod primum ex Lucretio, et Plinio desumptum est, levissimæ insunt vires. Ac statim notandum est, eam ipsam, quam nos asserimus, opinione Plinio ipsi minime displicuisse, dum hæc scripsit (*in præfatione lib. vi*): « Si quidem cum omnia exsequi hominibus nequeat animus, principum jure tribuetur homini, cuius causa videtur cuncta alia genisse natura. Sed tamen quidquid ille senserit, indubitata res est, ab his, quæ sub jicit, et antea objecta sunt (*recola num. 9*), minime sententiam nostram infirmari. Scilicet, nisi hominem natura fecisset incrementum, nisi quoque alienæ opis indignum constituisset; pariterque illum fecisset ad faciendam, quam ad repellendam injuriam. nec ea in puerulum parentum charitas exercebatur; quæ quidem cum eximius parentum amor erga filios tam certis

A argumentis declaratur, filii erga parentes grati animi amoris, atque obsequii virtutis acerrime devincuntur. Ex qua sane re, plurima, et quæ præclarissima humano generi commoda, atque emolumenta proveniunt. Cæterum ad abigendum frigus, et reliquas hujus generis molestias, necesse non est hominem pellicibus amictum, aut pluma protectum enasci: i quibus sane rar præstantissima species deformaretur, quæ ornatum hominem esse voluit supremus artifex; cum illum intellectu, ac ratione ditaverit, quibus profecto incommoda quævis arceri facile potest, sibi quæ commoda plurima comparare. Palere Lactantius (*de Opific, cap. 7*): « Ubi autem ratio, et manus est, tam non est id necessarium, quam ludumentum pilorum, adeo in suo quoque genere aptissime congruunt, ut neque nudo quadrupede, neque homine lecto excogitari quidquam turpius posset. »

18. Fletus, a quo vitæ exercitium sumero videtur homo, inutilis, atque adeo etiam noxii humoris naturalis quædam expressio est, quæque nullum vel levissimum habet incommodum. At fac habere. Nonne illud matris, matrisque cura tollitur? Quid? quod hominem ab innocentia, ideoque felicitatis summa statum, ac sublimitate prolapsum, multorum Patrum judicio, bestus ille induit, ideoque hominem monet, ut Deo de reparatione recepta gratias agat, et ad eum per preces suas, auxilii opisque assequenda causa, confugiat.

19. Vincula, quæ commemorat Pînius, homini non officiant, sed illum juvant, et, ut de emolumentis cæteris ex ea re provenientibus sileam, corpus illius firmiter corroborant, et quam illi Deus dignitatem tribuit, cum *os hominis sublime dedit, carumque tuum*, ut retineat ac servet, efficiunt: etenim si vinculis lascivisque in pueritie exorâis (quibus scilicet erectum, rigidumque puerile corpusculum detinetur) minime devincuntur, pedibus ipse quoque hominereptaret, illique adveniret eximia illa Boethii commendata (*de Consol. v. 5, 8*):

Unica pars hominum levat altius cœrumen,
Atque levis recto stat corpore, desinat huc
Terras.

20. At ad alteram objectionem nos convertamus oportet n. 10 præpositam. Dicit porro quisque quod libet: ego quidem facilius, et obsequentius eradam Scripturæ, in qua nos docet Deus, quam hominibus, tametsi doctrina præstantibus, qui secus sentiunt. Porro hæc in Scriptura legimus (*Gen. 1, 41, 15, 16 et 17*): *Dixit autem Deus: sicut luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa, et tempora, et dies, et annos: ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram, etc. Et alibi (Ps. cxxxv, 7, 8, 9): Qui fecit luminaria magna.. solem in potestatem dici.. lunam, et stellam in potentiam noctis, etc. Et rursus (Deut. xv, 19): Ne forte elevatis oculis ad cælum, videas solem, et lunam, et omnia astra cæli, et errore deceptus adores ea, et colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt. Si creavit in ministerium.*

que sub celo sunt, nostri sane causa ea condidit.

24. Postrema Plinii verba, *Non nos causa Mando sumus*, etc. nihil habent quod nostræ sententiæ officiat. Etenim in eo capite irridet, rejicitque vulgi sententiam, quod quidem existimabat, *adæna singulari attributa nobis, clara dignibus, nuda puppe ribus, obscura defectis, et pro verte cupisquo lucentia, et attributa mortaliibus*. Horum scilicet a vero remotissimam opinî nea his verbis statim repellit. *quæ nec cum suo quaque homine orta moriantur, nec aliquid extinguî decidua significant*: tum illa subiecit, quæ sunt objecta: *Non tantum eam societatem nobiscum est, ut nostro fato mortalis sit ille quoque siderum fulgor*. Quæ quidem monita quam præclara sunt ad eam refutandam, quam perstringit ille, sententiam, tam inepta sunt, si adversus id, de quo agimus, adducantur.

22. Saneque porro opinio tanto in pretio habenda non est, ut Lactantii, Augustini, atque adeo Scripturæ ipsius movitis præponatur.

25. Pleraque eorum, quæ immensis ætærorum spatii comprehendunt, ignorari a nobis, haud invitus fatetur. Sed quot nobis prosunt, imo etiam inserviunt, quorum naturam, et numerum proæsus nescimus? An aeris, an ignis, aliorumque, quibus quotidie utimur, naturam novimus, aut multitudinem? Deo credimus, cujus testimonio uscisimo, *omnia astra cæli ab eo creata fuisse in ministerium cunctis gentibus, quæ sub celo sunt*. Alios ob fines condita ea fuisse, minime nego; sed utque affirmare id possumus eum id proæsus lateat. Nec contemnendum ob hanc ea erunt condita. si propterea condita erunt, ut ex eorum specie exurgamus ad divinam omnipotentiam agnoscendam. ac commendandam, præsertim quom tam præstantia eximique, atque immensa, pene dixerim, corpora in ministerium nostrum esse voluerit.

24. Feras porro, atque immites bestias, venenosasque et ammantes, et herbas condidit quidem Deus, non propterea tamen hæc humani causa non condidit. Si hominem innocentia adhibere pollim inspicere, hæc, et alia quævis, quantumvis pessima linguas, utinam nocere illi poterant? Si ab innocentia prolapsus; ad terrendum hominem, eumque admonendum ea posuit, ne ad illius jussionibus deficiat, qui *armavit creaturam ad alliciendo inimicorum suorum* (Sap. v. 18). Ea consule Scripturam loca, quæ in paginæ eadæ nota (*Levit. xxvi. 22; Deuter. xxxii. 24, et lib. IV Reg. ii. 24*). Quid? quod ipsa hominum feritas divinam omnipotentiam mirum in modum non raro commendavit. Quid insititatis, ideoque quid ad divinam omnipotentiam celebrandam aptius eo portento, quod tum contigit, quam ne Da-

niælem vorarent, *Deus conclusit ora leonum* (Daniel. vi. 27 et 22), *nec nocuerunt ei* (Danieli), *et nulla herba inventa est in eo, quia credidit Deo suo*. Et ut in Daniele consistam, quid admirabilius, ideoque quid ad Dei providentiam erga probos viros declarandam aptius en, quod de eodem Daniche discimus? atque id quodem ipsis Scripturæ verbis referre libet (Daniel. xiv. 29, etc.): *Vidit ergo rex, quod irruerent in eum vehementer* (Babylonii), *et necessitate compulsus tradidit eis Danielem. Qui intravit eum in locum leonum, et erat ibi diebus sex. Perro in lacu erant leones septem, et dabatur eis duo corpora quotidie, et duæ oves, et tunc non dola sunt, ut devorarent Danielem...* (v. 39). *Venit ergo rex die septimo, ut lugeret Danielem, et venit ad tucum, et introsperit, et ecce Daniel sedens in medio leonum. Et exclamavit voce magna rex dicens: Magnus es, Domine, Deus Danielis* (v. 42)...

Puavant omnes habitantes in universa terra Decem Danielis, quia ipse Salvator, faciens signa, et mirabilia in terra: qui liberavit Danielem de locu leonum. An non etiam disitnam omnipotentiam testificatus est leo ille, qui prophæta, Dei jussibus haud obsequenti, morsu necem intulit, illius tonitru cadaver inmine attigit (III Reg. xiii. 24-25)?

25. Quod porro tum contigit, id deinceps etiam haud raro evenisse novimus, id testificantibus Ecclesiasticis monumentis; ex quibus decimus, impeditas fuisse aliquando feras, ne expositis eorum morsibus martyres tangerent (b), neve eorum cadaverem vorarent (c).

26. Sed hæc, si vis, omittamus, consistatque in exemplis his, quæ quotidie conspiciunt. An non venenosus ipsis animalibus utimur, earumque carnes et venenum ipsum in medicinam vertimus? Quis nescit nus ursorum, et reliquorum ferarum pellicibus uti ad frigus abigendum. eaque in nostrum ipsum emolumentum convertere? Hæc sane si serio attendamus, haud miri latebimur, quod ab initio positum est, corpora scilicet quævis, tametsi præstantissima, tametsi interdum noxia, hominis causa fuisse condita.

27. Ea porro rationis vis, intelligentia, ac consilium, quibus præditus homo a Deo est, si illum juvant, ut noxias ipsas ammantes in utilitatem convertat suam, multo magis juvant, ut earum impetum, ac ferociam evitet, eludatque, aut si forte eludere non potest, et evitare, remedia illi, ac medicamina præstet adversus earum venena, ac morsus: sic ut rarissimi sint, quos ferarum, ac serpentium morsibus interfectos conspiciunt, atque inter hos ipsos multos reperies, qui feras ipsas, ac serpentes in perniciem suam tenere irritant. Quis porro, ut Scripturæ verus utitur (Eccles. xi. 15), *miserebitur omnibus, qui appropinquant bestia?*

(a) Vide obsecro quæ hæc super argumento docet Augustinus l. i de Gen. adversus Maichæe 18, n. 29.

(b) Ignarus Martyr in Epistola ad Rom. n. 4; Euseb. hist. lib. viii. cap. 7; Acta S. S. Tarachi, Probi, etc., n. 10, apud Roinart, pag. 592 editionis Veronensis.

(c) Eucl. de Martyribus Palæstinae, cap. xi (apud Roinart n. 42: *Quorum sacrosancta cadavera, etc.*) Acta S. Vincentii, cap. x (apud Roinart, edit. Veron., pag. 528). Atque id ipsum, quod in Actis, legitur etiam in Prudenti Hymno de S. Vincentii Martyrio inserto, strophe 99 100, etc.

28. Atque ad ea, quæ ex multitudine lezarum, ac A
serpentium a Deo conditorum objecta sunt, vulgata
quidem, sed non improbanda responsio hæc est,
quam, si vis, confirmare commode potes iis, quæ ex
Theodoretis questione xviii in Genesim deinceps ad-
ducimus.

29. Venio nunc ad ea Theodoretis verba, quæ ex
questione xx in Genesim excerptur, atque ad-
versus nos urserunt. Fateor porro statim, me cum
hæc in veteribus editionibus legi, nonnihil fuisse
commotum : adversantur enim ista non modo Pa-
tribus iis, quos allegavi, verum etiam Theodoro
ipsi, qui et in Commentariis in Epistolam II ad Co-
rinthios, quæ Dissertatione III afferam, et in ea ipsa,
quam allegarunt, questione xx in Genesim (si vetu-
tistam Pici editionem sequimur), id ipsum, quod nos B
tradidimus, docet, hæc scriptis prudens : « Si ergo
qui non debet velare caput, imago Dei est, profecto
quæ velatur, non est imago Dei, quamvis ejusdem
animæ sit particeps. Quomodo ergo homo est imago
Dei? secundum imperium et potestatem. Quod per-
hibere videtur etiam vox divina, quæ dicit : *Facia-
mus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram.*
Et modum subjungens ait : *Et dominetur piscibus
maris, et volatilibus cæli, et bestiis terræ,* et reliqua.
Quemadmodum enim Deus omnibus imperat, sic
homo iis, quæ sunt super terram. At quamobrem
mulier non dominatur predictis, sed virum habet
pro capite, quæ tamen reliqua sub potestate tenet :
vir autem non subiectus est mulieri? Verum dubium
omne deposui, quum didici ex Sirmondo, cujus edi-
tionem postea consului, veterem editionem esse cor-
ruptam. Etenim in præfatione idem Sirmondus mo-
net, in codice eum, qui usus est Picus, ut que-
stiones has Latinitate donaret, et præsertim in eam,
de qua agimus, questionem xx multa irrepsisse ex
antiquis Galenis, quarum auctoritas, uti omnes no-
runt, non admodum gravis est. Addit permixtas
fuisse in Pici editione comementa Theodoretis eas
ipsas, quas ille rejicit, Origenis nempe, Diodori, et
Theodori. Adjicere etiam alias poterat, idemque
eam, de qua disserimus, cum hujus opinionibus, ut
mox dicam, nullum apparet in Sirmondi editione
vestigium. Atque ea quidem Sirmundi editio super
probatissimo regio codice elaborata est. Ubi vero
questionem ipsam xx edit, nihil eorum tradit, quæ
objecta sunt, quæ propterea additum esse constat.
Ad hæc (ut reliqua etiam omitam), ea irroderat
Theodoretus questione xviii in Genesim, quæ uti
mirum in modum sententiam nostram comprobant,
ita manifesto iis adversantur, quæ objecta sunt. An
Theodoretum virum gravem, et apud veteres lauda-
tissimum hic tam futilem censes, ut levi intervallo
contraria proponit? Sed operæ pretium reor ipsam,
quam dixi, xviii Theodoretis questionem in Genesim
lectoris oculis subjicere, ut ex ea aperitissime me
vera proponuisse dignoscat : « Interrogatio xviii. Ad
quid Deus creavit bestias, et reptilia? Pueri tum ter-
reni olamentis, tum etiam iis, et virgi indigent. Et

per illi quid in ipsos terremus, per hæc autem eru-
dianus; utraque vero facinus, honestatem omnem
eis prorutantes. Cum igitur Dominus Deus anhæ-
vertesset, nos ad Ignorantiam proclives, bestias, et rep-
tilia prius condidit, veluti lora quedam, et terri-
cularenta : ut per ea nos terrens ad se traheret,
atque ejus auxilium impleremus. At quemadmo-
dum qui perfectam aetatem atigerunt, terredamen-
ta hujusmodi, et lora contemnunt : sic qui in vir-
tute educati sunt, bestiarum incursus minime for-
midant. Siquidem Adæ, prius quam peccasset, as-
sistebant bestiarum obsequium deferentes. Et nrsus,
ipsum Noe ingrediente Arcam, leo, pardus, et rep-
tilia atrocissima quæque, ovium more sequebantur.
Et Daniell aderant leones, qui, alioqui famelici, ac-
cedere tamen ad eum non audebant, eo quod in illo
specimen quoddam divinam imaginem præ se ferens
conspicerent. Idem viperæ, quæ deus injecerat in
manum Apostoli, cum nihil peccati tenerem, aut
molle in ea reperisset; mox resiliit, et in ignem se
conjecit, supplicium quodammodo de se ipsa sum-
mens, quod corpus sibi nullatenus conveniens adorta
esset. Nos autem ideo bestias formidamus, quia vir-
tute præditis moribus non sumus. Et ob id Deus so-
cordium etiam hominum curam agens, eas in remo-
tiora loca relegavit, et iis nocturnum tempus ad es-
cam quærendam largitus est : *In ipsa enim nocte,* ait,
pertransiunt omnes bestia silvæ. Reptilibus vero an-
tra terre præbuit, ut in eis latentia humano generi
non noceant. At ne bestias, velut ab his prorsus il-
lesi, contemnamus, quasi nobis minime nocere pos-
sint, nonnunquam duos aut tres et multis millibus
vel a scorpionibus pungit, aut a serpentibus mordiri
permittit iis, qui sapienter res nostras gubernat; ut
nos veriti, ne quid simile patiamur, Deum creatorem
in auxilium invocemus, obsecrantes ut illa omnium
malorum depultricæ providentiæ nos tueatur. Præterea
et ad alia, bestia non sunt nobis inutiles. Nam ex eis
Medici pharmaca non pauca componunt ad morbos
propulsandos. Nemo igitur bestiis per se consideratis
de creatore conqueratur, sed utilitatem investiget.
Siquidem ipsum etiam corpus humanum quavis
formosum, temperatum, et varia partium utilitate
præditum, maco tamen, et sputo, ac fætido ster-
core, quod excrevit, non caret... Ad hunc ergo mo-
dum et aliorum unumquodque examinamus, non ip-
sum per se considerantes, noxiuum sit, an com-
modum; sed an aliquam universo utilitate confe-
rat. Nam et feræ hominem reverentur propter attri-
butam illi ab initio in ipsas potestatem. Interdum
tamen illum velut divina legis prævaricatoreum con-
temnunt, quemadmodum improbi servi despiciere
illos solent, qui eos regere a Dominis jussi sunt, si
eos viderint admissis criminibus auctoritatem ami-
sisse. » Et de Theodoro hæc tenent. Cætera prose-
quamur.

30. Si interdum feræ, serpentesque nos terrent,
atque eos effugimus, id nec ubique, nec constanter
fit, nec quomodo sit, ostendit, re vera hæc omnes antea

libris brutis ferisque inservire : terrent enim nos etiam latrones, atque eos effugimus, nec propterea latronibus inservire dicimur. Sed præstat præclarissimis Chrysostomi verbis rem totam exponere : « Verum hic Gentiles (inquit ille) (*Homil. ix Gen. n. 3*) in nos insurgunt, et dicunt : Compertum est, hoc non esse verum : non enim dominamur feris, quemadmodum pollicitus est, sed ipsæ nobis potius. Immo non verum est quod hi obijciunt. Nam mox ut appa-ruerit homo, feræ fugam faciunt. Quod si aliquando vel fame urgente, vel nobis illas lacessentibus, ab eis damnum accipimus, hoc non fit ideo, quod illis in nos sit imperium, sed ob culpam nostram. Nam cum latrones nos invadunt, si non negligamus, sed in illos arma sumamus, id non ideo fit, quod imperium in nos obtineant, sed quod nostræ salutis prospiciamus. » Eadem ipsissimis verbis alibi repetit (*Serm. iii in Genes. n. 3, pag. 66 tom. iv editionis Montfauconii*).

31. Eandem difficultatem evuat Augustinus, dum fatetur aliqua ex parte amisisse nos dignitatem, quæ facti sumus ad imaginem Dei, quando amissimus innocentiam; ita tamen nos amisisse fatetur ea, quæ amissimus, ut neget, prorsus amisisse, contendatque perseverare adhuc in homine potestatem in feris ipsas, et belluas, dum ipsas edomamus, nec tamen ab iis donari nos sinimus. Sed præstat ipsa Angustini monita audire (*Lib. 1 de Genes. contra Manich. cap. 18, alias n. 29*) : « Aliquando etiam solent dicere (Manichæi) : quomodo accepit homo potestatem piscium maris, et volatilium cæli, et omnium pecorum, et ferarum, cum videamus a nullis feris homines occidi, et a multis volatilibus nobis noceri, quæ volumus vel vitare, vel capere, et plerumque non possumus? Quomodo ergo in hæc accepimus potestatem? Hic illis primo dicendum est, quod multum errent, qui post peccatum considerent hominem, cum in hujus vitæ mortalitatem damnatus est, et amisit perfectionem illam, qua factus est ad imaginem Dei. Sed si damnatio ejus tantum valet, ut tam multis pecorum imperet, quamvis enim a nullis feris propter fragilitatem corporis possit occidi, a nullis tamen donari potest, cum ipse tam multas, et prope omnes domet. »

32. Sed quoniam Bernardi auctoritate, non Theodoretus tantummodo, adversus nos disputarunt, audi-ant, obsecro, quomodo Bernardus ipse in tam, qualiscunque ea est, difficultatem dissolvat (*n. 6 sermonis 1 de Diversis*) : « Et hæc quidem ita se habent : sed tamen non mentitur Apostolus, etiam alio loco manifestus a-severans, scribe se, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Verumtamen solerter attende, quod non ad libitum fanulari, sed cooperari dicit ad bonum. Neque enim ad voluntatem servant, sed ad utilitatem; non ad voluptatem, sed ad salutem; non ad votum, sed ad commodum nostrum.

(a) Lib. viii de Histor. animal. cap. 1 : Sed adeo de inanimatis parlatum, sensimque ad animata natura

A Usque adeo siquidem in hæc modum omnia nobis cooperantur in bonum, ut inter hæc omnia etiam ea, quæ nihil sunt, numerentur, molestia, morbus et ipsa mors etiam, et peccatum. »

33. Perstitimus hæcenus in iis, quæ homini noxia creduntur. Quod ad ea attinet, quæ inutilia; difficultatem hæc præverent, ac prorsus dissolvere se posse sperarunt Stoici, momentis magno partem eorum, quæ homini inutilia vulgus censet, revera esse utilissima, tametsi eorum utilitas statim non constet. Aiunt enim, ut verbis eorum Lactantio referente (*de Ira Dei cap. 13*) utar, « Multa esse in gignentibus, et in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas, sed eam processu temporis inveniri; sicut jam plura prioribus sæculis incognita, necessitas, et usus invenierit. »

B 34. Quanquam necesse non est, ut ad solutionem hæc cæteroqui valde probabilis est, confugiatur. Ea quippe, quæ homini inutilia dixerunt, utilissima esse novimus; atque, ut prætereamus utilissima declarari, quatenus iis aliquando utitur Deus, ut omnipotentiam suam, ac robustam manum ostendat; quæ de re consule quæ liber Exodi copiosissime docet (*Exod. viii, 17, etc., 24, etc.*) : ut id, inquam, prætereamus, an non minutissima insecta homini utilissima sunt, quandoquidem eorum et multitudine, et genere, ac varietate Divinus artifex se se prouit? Si quis ad ea quæ clarissimi Redius (*De' Viventi ne' viventi*), ac Valisnerius, et deinceps multo copiosius Reaumurius de insectis docuit, animo attenderit, manifesto conspiciet, utilissima ea esse homini, tum aliis quidem de causis, tum præsertim quia divinam manum, potentiam, ac bonitatem in eorum creatione, ac diverso vitæ instituto facile agnosceret. An non etiam insectis vescuntur animantes ea, quibus præsertim oblectatur ac vestitur homo?

35. Montes porro inaccessos, ac saxeos utilissimos homini is docebit, qui metalli, ac marmoris fodinas in iis delitescentes noverit; is quoque qui receptacula nivium, atque aquarum, ex quibus fontes derivantur æstivo præsertim tempore, in iisdem inaccessis, atque asperrimis montibus inesse sciverit. Consule, ne cunctos excitem, hoc super argumento clarissimum Valisnerius (*Origine delle Fontane*).

D 36. Nonnullæ sunt, fateor, herbæ, quibus non vescitur homo. Nullæ sunt tamen, quibus avis aliqua non vescatur. Cornix sane cicuta vescitur, venefica nobis herba. Quis autem nescit, aves hominum usui in-venire? Cæterum iis, quibus non vescitur homo, et raræ vescuntur aves, idem homo utitur. Quod si alios ob fines inuites putas, propterea tamen utiles erunt, quod seriem illam nobis manifestus sub oculos ponat, quam aliquando memorant Aristoteles (a), et Tullius, et inculcavit deinceps Valisnerius (*Peculiari opusculo ea de re edito*); et facile id quis-

transit ut continuatione ipsa lateat eorum confinium, et medium utriusque sit extremum.

que delegeat, si naturæ opera diligentius, accurata-
tiusque observabit.

DISSERTATIO SECUNDA.

Ad illa capitula v (col. 756, n. 87). DEI FILIUS DEUS
ARTIFEX PATRE JUBENTE MODERATUS ERAT. Item ad
illa eiusdem capituli (col. 757, n. 91) : DEUS PATER
JUSSERAT : FILIUS VITUS IPSA SINE RECREATIONE
IMPERIUM CAPESSERAT : NAM CUM JUSSIONE ET OPUS
ASTABAT. Demum ad ista (col. 757, n. 97) : ET CUM
OMNIA JUSSIONE PATRIS SERMONE CONSEQUENTE FOR-
MATA SINT.

1. Ante Hilarium multi, atibi Hilarius ipse, post
Hilarium itidem multi aut ipsissima, aut certe affini
aliqua locutione usi sunt, sic ut displicere Lectori
utique non possit Epistolæ nostræ auctor, quod ea
usus sit. Sed ne temere hæc dixisse videar, eorum
loca hic subjicio, qui, uti dixi, aut ipsissima, aut
certe affini aliqua locutione usi sunt. Porro ad tria
capita eas locutiones revoco. Primum scilicet eos
complectietur veteres Patres, qui expressissime aiunt,
*invisæ Patrem. Secundum, obedisse Filium. Terti-
um, ministerium* aliquid, qualecumque sit illud,
Patri præbuisse Filium : atque hæc quidem omnia,
antequam carnem assumeret. His recensitis subji-
ciemus postea, quid de harum, et affinitum locutio-
num significatione dicendum sit.

2. Ad primum caput hæc pertinent. Irenæus (lib.
iv, cap. olim 75, nunc 28, n. 3) hæc litteris consi-
gnata reliquit : « Factus, et plasmatus limbo secundum
imaginem, et similitudinem constituitur in facti Dei :
Patre quidem bene sentiente, et jubente : Filio vero
ministrante, et formante, Spiritu vero nutriente. et
augente.

3. Hippolytus quoque valde vetustus scriptor (In
libro contra Noet.), Dei jubentis, et Dei facientis ex-
pressissimam mentionem facit.

4. Tertullianus similiter (adversus Praxeam cap.
13). Etô (inquens) ubique inæo unam substantiam
in tribus coherentibus, tamen alium deum oportet ex
necessitate sensus, eum qui jubet, et eum qui facit.

5. Id ipsum traditur ab Origene; quippe is non
modo Deum jubentem, et Deum facientem memorat
(tom. ii in Joann. pag. 64 edit. Buelii), verum etiam
hæc ipsa docet (a) : « Asserimus enim, Patrem in
creatione a Moysè descripta jubendo illi dixisse, *fiat
lux, et fiat firmamentum*, et quæcumque Deus alia
feri imperavit : eidem illi dixisse : *Faciemus homi-
nem ad imaginem, et similitudinem nostram*. Ver-
bum autem, ut jussum illi fuerat, fecisse omnia,
quæ illum Pater facere jussit. Atque hæc diximus
non quasi conjectura dicti, sed ipsismet prophetarum
testimoniis etiam apud Judæos receptis nihilur, in
quibus de Deo, rebusque ab illo conditis hæc dicun-

tur conceptis verbis : *Ipsa dixit, et facta sunt, ipse
mandavit, et creata sunt*. Si enim Deus jussit, et res
creatae sunt : quem juxta mentem prophetici spiritus
putabimus tale Patris imperium exsequi potuisse,
præter eum, qui Verbum est, ut ita loquar, anima-
tum, et Veritas?

6. Quid? quod sex illi Episcopi, qui ad Paulum
Samosatenum, antequam in ordinem redigeretur,
scripserunt, inter cætera, quæ ad eum referendum
asserunt, hoc expressissime aiunt (b), « Filium in
procreando mundo paternam implevisse voluntatem,
eique, ut id faceret, præcepisse Patrem.

7. Hilarius quoque eam, quam antea dixi, dis-
tinctionem Dei jubentis, et Dei facientis (seu exar-
quentis) palam approbat, dum hæc ait (lib. iv de
Trinitate, n. 16) : « Sed videamus, in quem profectum
hæc distinctio jubentis Dei, et facientis augeatur. »

8. Novatianus (si is est auctor libri de Trinitate,
qui Tertulliani libris adjungitur); Novatianus, inquam,
in eadem sententiam hæc ait (cap. 25) : « Moyses
autem introducit præcipientem Deum, ut lux fiat in
primis, cælum firmetur aqua congregetur, arida
ostendantur, fructus secundum semina provocentur,
animalia producantur, luminaria in cælo atque astra
ponantur, non alium ostendit tunc adfuisse Deo, cui
præciperentur hæc opera, ut fierent, nisi eum, per
quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil.
Ac si hic Verbum Dei est, nam *eructavit cor
meum verbum bonum*, ostendit in principio Ver-
bum fuisse, et Verbum hoc apud Patrem fuisse,
Deum præterea Verbum fuisse : omnia per ipsum
facta esse : sed enim hoc Verbum Caro factum est,
et habitavit in nobis, Christus scilicet filius Dei,
quem dum et postmodum secundum carnem homi-
nem accipimus, et ante Mundi institutionem Dei
Verbum, et Deum videmus, etc. »

9. Cyrillus Hierosolymitanus Hilarii æqualis, for-
tasse etiam eo antiquior, « Patrem mandantem Filio
creationem, illic subministrantem rerum officien-
dorum exemplar; filium vero exsequentem, exan-
temque res ad exemplar, quod a Patre habuerat, »
describere minime dubitat (Cathec. xi, n. 22 et 23).

10. Basilus Magnus, Hilarii fere æqualis, man-
dantem (seu imperantem) Dominum, et *ἑκπερὸς τοῦ
λόγου*, seu verbum efficiens agnoscere non veretur
(lib. i de Spiritu sancto, cap. 16).

11. Marius Victorinus, seu, ut alii appellant, Fa-
bius marinus Victor, eadem ætate visisse creditur
Hujus porro Scripturis in rem nostram hæc mo-
(c) allegata vidi.

Qui mandante Deo cum plenis mente parentis
Filius omnipotens faceret.

12. Augustinus eidem locutioni favere visus est,
cum hæc ait (Serm. 140, n. 6) : « Non a tempore

(c) De Herum creatione. Perquisivi diu locum istum,
neo tamen inveni. At Pelavius, lib. ii de Trin.
77, alique eum allegant. Quis porro hos tenere id
fecisse putabit?

(a) Contra Celsum lib. ii, n. 9, pag. 395 tomi i
edit. p. Caroli de la Rue.

(b) Tom. i edit. Venet. Concilior. Labbei pag.
817.

datum. sed mandatum datum. Quomodo enim non est mandatum Patris, quod est Verbum Patris? Rursus cum hæc protulit (a): « Formant sibi in plantasinate cordis sui quasi duos aliquos quasi iuxta invicem, in suis tamen locis constitutos, unum jubentem, et alterum obtemperantem: nec intelligunt ipsam *jussione* Patris, ut fierent omnia, non esse nisi Verbum Patris, per quod facta sunt omnia. »

13. His adjungendi sunt Patres illi, qui verba psalmi cxxviii (v. 5): *Ipse mandavit, et creata sunt*, ita exponunt, ut Patrem describant rerum creationem Filio præcipientem; in quorum numero Irenæus eminet, cujus hæc notissima quidem, sed que tamen referre hic placet, verba sunt (*lib. iii, c. 8*): *Cui ergo precepit? Verbo scilicet, per quod cæli firmati sunt.*

14. Irenæum sequuntur Patres concilii Antiocheni (*Tom. i Concil. Labbei pag. 867*) contra Paulum Samosatenum celebrati, Athanasius (*In libro de Decretis*), Cyrillus Alexandrinus (*lib. xxix Thesauri, pag. 255*), et Prosper (*In comment. in locum hunc psalmi cxxviii ipse mandavit, et creata sunt*). Atque hujus quidem postrenni Patris, ut pote qui diu post Nicænum, atque adeo post Constantinopolitanum concilium vixit, verba ipsa referre hic libet « Quod enim Deus dicit, Verbo dicit. Et Verbum, per quod facta sunt omnia, mandatum dicentis exsequitur (*Ibidem*). »

15. Ad secundum porro caput (id est ad ea Patrum loca, in quibus dicitur obediisse Filius, antequam etiam humanam carnem assumeret) pertinent non pauca eorum, que modo retulimus, atque expressissime postremum istud Prosperi: *Mandatum dicentis exequitur*; ea quoque que ex concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum excitata sunt. Adde subsequencia. Hilarius monet (*Lib iv de Trinit. n. 46*), Filium in creando Mundo obedientem, dictis Patris existitisse. Atque in eundem sensum Gregorius Nazianzenus (*Carm. arcano viii, pag. 171, 6*) hæc ait: « Fuit aliquando, cum Mundum constituit, magnum mentis Verbum obsequens magni Patris menti. » Paulinus Nolanus etiam (*Poem. 52, v. 83*):

Paruit ille (*Unigenitus Filius Dei*) libens, Deus omnia
cum Patre concors,
Communem curans rem pietate pari.

16. Tertium caput ista complectitur. Ministerium divini Verbi a Patre acceptum, ideoque quod merito referatur ad eundem Patrem, veluti verum auctorem ejusdem ministerii, expressissime docent *Constitutiones*, quas *Apostolicas* appellant (*Vide Cotelierii præfationem* in has constitutiones); quippe ea similitudine interdum utuntur, que defensoribus consubstantialitatis Verbi valde aspera visa est. Scilicet docent, « Diaconum referre debere omnia ad Episcopum, sicut Christus refert omnia ad Patrem. » Et ne quis ea dicta de potestate, quam Christus in

humani natura assumpta habet, accipiat, potestatem *creandi* et *providendi* commemorant, quam procul dubio habet ex natura divina, et in natura divina, minime vero ex humana. En que ibi traduntur. « Quæcumque tamen potest (Diaconus), moderatur per sese, accepta ab Episcopo potestate, sicut Christus potestatem *creandi*, et *providendi* accepit a Patre. » Vide, obsecro, integrum caput 26 libri ii eorundem *Constitutionum*. in quo quidem loco hæc inter cætera leguntur: « Diaconissimus representare Spiritum Sanctum, que nihil sine Diacono facere debeat, aut loqui, quem ad modum neque Paraclitus a se ipso aliquid loquitur, aut facit, sed Christum glorificans, voluntatem illius expectat. »

17. Irenæus (*Lib. iv, c. 47; in nova editione, cap. 7, B n. 4*) negat, Deum Patrem in Mundo condendo indiguissse Angelorum opera, quippe illi egregius minister Verbum præsto est: « ministrat enim, inquit, ad omnia sua progenies, et figuratio sua, id est filius, et Spiritus Sanctus, Verbum, et sapientia, quibus serviunt, et subjecti sunt Angel. » Eum etiam hic recole locum, quem num. 2 allegavi: « Filio vero ministrante, » etc.

18. Doctores hos sequitur is, cui debemus librum de *Inarnatione*, qui inter Augustini opera extat: quippe ait (*Lib. i, cap. 2*), « Filium in omni conditione Patri ministrasse, quia per ipsum omnia facta sunt. » Si in omni conditione Patri ministravit, Patri etiam ministravit diu antequam incarnaretur.

19. Fateor porro, nonnulla ex iis, que allegavi-
mus, eludi fortasse posse, vel si moneas appositas
cis, quos excitavimus, Patribus, asperiores has locutiones: etenim voces has, *jubente Patre*, a probatissimis Irenæi codicibus, quibus Erasmus, aliique vetustiores Irenæi editores usi sunt, abesse docet Renatus Massuet, cui debemus postremam Irenæi editionem (et jubente *desunt* in *Erasm. et Gall. (p. 285 tom. i edit. Venetæ)*). Desunt quoque in editione Amstelodamensi anni 1724 *Constitutionum Apostolicarum*, quæ de potestate *creandi*, et *conservandi* ex nonnullis vetustioribus editionibus objecta sunt. Vel etiam si moneas, summo in pretio non habendos eos omnes, quos adduximus, Doctores, adeo ut ab eorum auctoritate commoti ab usitatissimis, ac probatissimis loquendi formulis recedamus. Cur enim id adhibere nobis non licet quod Gennadio præferre licuit (*De Eccles. Dogmat. cap. 4*)? Nihil creatum, aut serviens in Trinitate credamus, ut vult Dionysius fons Ariti. De quo quidem Dionysio, tametsi vetustissimo, et cetero-que laudabili viro, hæc etiam literis consignavit Basilius (*Epist. xli, in editione Patr. S. Mauri ix, n. 2*): « Non omnia illius hominis admiramur: nonnulla vero prorsus rejicimus. Propemodum enim istius, que nunc divulgatur, impietatis Anomæorum, quantum scimus, primus iste humano generi semina præbuit. » Quamquam illum statim excusare aliquantisper studeat, hæc subjiciens: « Causam vero hujus

(a) In lib. contra Sermon. Arianor. cap. 5, alias n. 4.

xi non puto improbitatem animi fuisse, sed quod Sabellio vehementius oblectari euperet. Sed certe omnia eludi non possunt. Quis enim dicere audeat, corrupta esse omnia, quæ antea protulimus, Patrum hæc, cum pauca ea non sint, et pleraque horum certo in corrupta sint? Alio igitur confugiamus oportet.

20. Inveni autem apud probabiles Scriptores duo solutionum capita, quorum primum eo vertitur, ut moneat asperioribus hæc locutionibus mitiorem sensum inesse. *Rigorose* excipit easdem locutiones solutio altera, sed eas de *Verbo*, quatenus *Verbum* est, et *inverbum*, minime accipit. Utramque solutionem, obsecro, expendamus.

21. Aiunt itaque qui primam proponunt solutionem, hanc inesse tum profanis, tum sacris Scriptoribus consuetudinem, ut asperioribus quibusdam vocabulis mitiorem sensum, ac significationem tribuant, *minus intelligi volentes* (ut et vulgatum fert adagium) *quam in speciem appareat*. Omitto exteros profanosque Scriptores, in quibus frequentia admodum sunt hæc exempla, ut in sacris auctoribus consistam. Hæc sane Paulus Colossensibus scribit (*Coloss. iv, 10*) : *Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus, de quo accepistis mandata*. Porro eo vocabulo *præcepta rigorose accepta* minime denotari interpretes plerique tradunt. Hæc etiam in libro Josue Habemus (*Josue, x, 14*) *Obediente Domino voci hominis*. Sed quis hæc rigorose accipiat? An Deus voci hominis se submittit, illique paret? Alibi Deus ipse hæc de se ait (*Isaï, cap. XLIII, 24*) : *Servire me fecistis in peccatis vestris. Præbistis mihi laborem*. An Deus, dum peccamus, nobis inservit, illique laborem imponimus?

22. Morem hunc profecto sequitur Hilarius hæc eloquens (*lib. II de Trinit., n. 24*) : « Humanis enim generis causa Dei filius natus ex Virgine est, et Spiritu Sancto ipso sibi in hæc operatione famulante, et sua (Dei videlicet) innumbrante virtute, corporis sibi initia convexit. » An Divinum Verbum (etenim Spiritus Sancti nomine hic *Divinum Verbum* (Vide annotationem appositam huic loci, littera g) intelligit) sibi-ipsi famulatur?

23. Similes atque locutiones haud infrequentes in Sanctis Patribus sunt. Sed superiores retulisse sit satis.

24. His constitutis, movent Theologi, eas, de quibus disserimus, locutiones, commendam aliquam explanationem excipere procul dubio debere: tametsi eandem explanationem non omnes excipiant, et difficile valde sit certam aliquam indicare.

25. In eo plerique conveniunt, ut his, et similibus phrasibus non aliud denotetur, nisi Patrem principium esse *operationum*, non modo *ad intra*, qua de re nemò disputat, nisi Arianus is sit; verum etiam *operationum ad extra*, quatenus ab eo ut *fonte* (hæc enim similitudine Patres ipsi utuntur) emecta procedunt.

26. Augustinus, quem numero 12 allegavi, id indicare videtur: sed certe eam explanationem in-

nuit Basilus verba illa Christi explicans: *Mandatum accipia a Patre, quid dicam, etc.* Etenim hæc docet illo (a): « Attamen ne forte ex magnitudine eorum quæ sunt, rapiamur in imaginationem, ut putemus Dominum principio carere, quid ait is, qui per se vita est? *Ego vivo propter Patrem*. Et Dei virtus: *Non potest Filius a se facere aliquidquam*. Rursus is qui ex perfecta est sapientia: *Mandatum accipit, quid dicam, et quid loquar*: per hæc omnia duceus nos ad Patris cognitionem, et admirationem eorum quæ gerebat, ad illum referens, ut per ipsum cognoscamus Patrem. Non enim ex operum differentia Pater conspicitur, quasi peculiarem, atque separatam actionem exhibeat (quæcumque enim videt Patrem facientem, hæc et Filius similiter facit); verum ex gloria, quæ ei ab Unigenito defertur, operum miraculum caput, dum præter operum magnitudinem, de ipso etiam auctore operum gloriatur, et exaltatur ab his, qui agnoscent eum Patrem Domini nostri Jesu Christi: *Per quem omnia, et propter quem omnia*. Ideo dicit Dominus: *Omnia mea tua sunt*, ut ad ipsum originem rerum conditarum referens: *Et tua mea*, ut inde principia creandi accipiens, non quod auxiliis utatur ad operandum, neque quod ex particularibus mandatis uniuscujusque operis ministerium concredatur; nam istud quidem servile, et a divina dignitate immenso semotum intervallo: sed quod Verbum paternis plenum respiciens a Patre, omnia facit ad similitudinem ejus, qui ipsum genuit: Nam si juxta essentiam nihil differt a Patre, nec potentia, etiam a Patre differt. Porro quorum æqualis est potentia, horum omnino æqualis est et operatio. Christus siquidem Dei virtus est, et Dei sapientia: et sic omnia per ipsum facta sunt, omniaque per ipsum, et in ipsum condita sunt, non quod instrumentali quodam ac servili ministerio fungatur: sed quod tantquam conditor paternam impleat voluntatem. »

27. Posumus etiam, si volumus, verbo *jureo* tribuere explanationem affinem illi quam verbo *doceo* tribuit, teste Petavio, Gregorius Nazianzenus: scilicet ut communicationem idearum denotet. Porro S. Doctoris verba, quæ etiam ad explicandum tertium genus locutionum mirifice juvant, hic adducere operæ pretium reor. « Quoniam, inquit illo (*Oratione 36*), rerum earumdem formas veluti in ipso imprimunt Pater: exsequitur autem Verbum non imperite, sed scienter, et, ut aptius loquar, paterne. » Quibus Nazianzeni verbis recitatis hæc Petavii subjicit (*lib. II de Trinitate, cap. 4, num. 6*) : « Quibus in verbis vox *equivocata* non est simpliciter designare, ut veritè interpretes, sed in alio velut imprimere: nude constat, Patrem indicare Filium, vel eum docere, quid faciendum sit, et quasi monstrando præire, nihil aliud esse, nisi eidem una cum natura et essentia rerum faciendarum intelligentiam, et earum formas, atque ideas communicare signendo. »

Perstitimus hæcenus in prima solutione in eo po-

(a) Ex interpretatione editionis Patr. S. Mauri, lib

de Spiritu Sancto, ad Amphilochim, cap. 8, n. 19.

sita, quod asperioribus hisce locutionibus mitior sensus inhæreat.

28. Aggredi debemus nunc solutionem alteram, quæ easdem locutiones, aut certe magnam earum partem (etenim Paulini locus *postrema* hæc explanatione se explanari non sinit) *rigorose* quidem accipit, sed negat eas de *Verbo* quatenus *Verbum* est, et increatum, accipi posse. Scilicet *Verbum*, inquit, in rerum mundanarum creatione corpoream quandam speciem, eamque humanæ simillimam, seu potius humanam ipsam, sed forma, et pulchritudine egregia assumpsit: atque in ea cuncta condidit, ideoque hominem, cui in eadem, quam diximus, forma se visendum præbuit, eumque allocutus est. Neque vero Adam solum se in ea visendum obtulit, verum etiam cæteris Patriarchis, sæpe etiam Prophetis ipsis, adeo ut his crebro apparuerit eadem forma indutus, quam in creatione assumpserat, aut certe simillima aliqua, eaque constanter humana. Petavius plurimos eam in rem affert Patres, quos, si vis, consule in eo loco, quem ad paginæ calcem cito, expresse allegatos (a). Ego paucissimos seligam, Lectorem ad eundem Petavium amandans.

29. Tertullianus adversus Praxeam disputans (cap. 7) de Sermonis ac Verbo divino rerum creationem exsequens (b) hæc ait: « Tunc igitur etiam ipse Sermo speciem, et ornatum suum sumpsit, sonum, et vocem, cum dicit Deus: *Fiat lux...* At ego nihil dico de Deo inane, et vacuum prodire potuisse, ut non de inani, et vacuo prolatur; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit; fecit enim et ipse quæ facta sunt per illum. Quale est, ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est: Ut inanis solida, et vacuum plena, et incorporea corporalia sit operatus? Nam eius potest aliquando quid fieri diversum ejus, per quod fit, nihil tamen potest fieri, per id quod vacuum, et inane est. Vacua et inanis res est Sermo Dei, qui Filius dicitur est, qui ipse Deus cognominatus est: *Et Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo?* Scriptum est: *Non sumes nomen Dei in vanum.* Hic certe est, qui in effigie Dei constitutus, non rapinam existimavit esse se æqualem Deo. In qua effigie Dei? Utique in alia, non tamen in nulla... Quæcumque ergo substantia Sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen Filii vindico, et dum Filium agnosco, secundum a Patre defendo. »

Judice itaque Tertulliano, Verbum divinum cum res creavit, speciem et ornatum sumpsit, id est exteriorem quandam, et visibilem, eamque elegantissimam speciem, et formam. Quam quidem speciem, et formam humanam fuisse indicat ille et hic (in qua effigie: utique in alia (id est alterius generis, neque

(a) Lib. viii de Trinitate, cap. 2, n. 3, et seq. toto capite.

(b) Quod de Verbo divino res mundanas creante sermonem habeat Tertullianus, hæc paulo præcedentia ejusdem Tertulliani verba declarant: *Ut primam Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione et sermone*

enim carnem natam assumpserat, non (amen in nulla): et sæpe alibi. De apertissime id docet adversus Marcionem disputans: etenim hæc eloquitur (lib. ii, cap. 27): « Nam et profitemur Christum semper egisse in Dei Patris nomine ipsum ab initio conversatum, ipsum congressum cum Patriarchis, et prophetis, filium creatoris, sermonem ejus, quem ex semetipso proferendo filium fecit... in hæc quoque dispositus est a patre, quæ: ut humana reprehenditis. Edicens jam inde a primordio jam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit, ille qui interrogat, ille qui postulat, ille qui jurat, etc. » Si ab initio conversatus est, si a primordio jam inde homo, quod erat futurus in fine; in creatione utique ipsa Mundi (si Tertullianum audis) homo erat. At homo propterea dici non potest, quod a primordio humanam carnem assumpserit: etenim eam sumpsit in fine temporum, Maria Sanctissima illi carnem ministrante: ergo propterea homo dici potest, quod a primordio in humana forma seu specie apparuit, in qua etiam deinceps, si Tertullianum audis, apparuit: Abrahamo scilicet, Jacobo, et patriarchis reliquis, Moysi quoque, et cæteris prophetis.

30. In eundem sensum Prudentius generatim hæc docet (c):

Sed tamen et Patris specimen, quo cernere fas sit
Humanis aliquando oculis concurrere promptum,
Quod quamvis hebes intus speculamine glauco,
Humantique acie potuit nebulosum videre,
Quisque hominum vidisse Deum metaoratur, ab ipso
Infusum vidit natum, nam Filius hoc est,
Quod de Patre nitens se præstitit inspicendum,
Per species, quas posset homo comprehendere visu:
Nam mera majestas est infinita, nec intrat
Obtus, aliqui hi se moderamine formet.

Deinceps vero (d):

Quin potius scrutare Dei signacula in ipso
Foste vetustatis, percurras scrinia prima
Scriptoris, quem non tardus Pater, aut Avus Augur,
Fabula nec veteris fœmæ, nec garula nutrix,
Nec sago clangore loquax, et stridula corrix
Rem docuere Dei, sed coram proditus ipse,
Ipse Deus trepidum mortalem tollis aucto
Imbuisti alloquio, sequæ, ac sua summa relexit.
Nimirum mentis Scriptor doctissimus illo
Orbis principio non solum, nec sine Christo
Informasse Patrem lactura plasma uovella.
Fecit, ait, condens hominem Deus, et dedit illi
Ora Dei, quidnam est aliud, quam dicere, solus
Non erat? atque Deo Deus assistebat agenti,
Quum Donius fereret Domini sub imagine plasma.
Christus forma Patris, nos Christi forma et imago:
Condinur in faciem Domini bonitate paterna,
Vulture in nostram faciem post sæcula Christo.

31. An vero ad hæc respicit Ecclesia, cum hunc hunc canendum præcipit (e)?

Rex sempiternæ Cælium,
Rex creator omnium,
Æqualis ante sæcula
Semper Parenti Filius.
Nascente qui Mundo Pater
Imaginem vultus tui
Tradens Adamo, nobitem
Lino jugasti spiritum.

disposuerat, intra se in substantias, et species suas edere (cap. 6 ejusdem libri).

(c) In Apotheos. *Contra hæreticam, quæ Patrem patrum affirmat*, poemat. i, v. 18, etc.

(d) *Contra Unionitas*, id est *Sabellianos hæreticos*, poemat. ii, v. 117.

(e) Ad Matut. Domini: tempore Pasci

Seu, ut olim expressius legebatur :

Rex sempiternæ Domine,
Rerum creator omnium,
Qui eras ante sæcula
Semper cum Patre Filius.
Qui Mundi in primordio
Adam plasasti hominem,
Cui tuæ imagini
Vultum dedisti similem :

32. Sed cum de his ægimus, cur Leonem Magnum prætermittimus, qui generatim docet, Christum antiquissimis Patribus, idemque Adamo Patriarcharum antiquissimo, in specie humana apparuisse, et hujus ipsius rei rationem afferre elegantem : « Poverat, inquit ille (*Epist. xii. in edit. Quesnellii xxvii. cap. 2.*), omnipotentia Dei sic ad docendos, justillendosque homines apparere, quomodo et Patriarchis, et Prophetis in specie carnis apparuit, quum aut luctamen inivit, aut sermonem conseruit, cumve officia hospitalitatis non abuit, vel etiam appositum eibum sumpsit. Sed illæ imagines hujus hominis erant indices, cujus veritatem ex præcedentium Patrum stirpe sumendam, significationes mysticæ nuntiabant. Et ideo Sacramentum reconciliationis nostræ ante tempora æterna dispositum nulle implebant figuræ; quia nondum supervenerat Spiritus Sanctus in Virginem, nec virtus Altissimi obumbraverat ei, ut intra intermerata viscera ædificante sibi Sapientia domum, Verbum caro fieret, et forma Dei, ac forma servi in unam convenientem personam, creator temporum nasceretur in tempore, et per quem facta sunt omnia, ipse inter omnia gigneretur. »

33. Leoni adjungamus Cassianum hæc tradentem (*lib. iv. De incarn. cap. 9.*) : « Hic quæ uno est ad Patriarchas loquens, in Prophetis manens, ex Spiritu conceptus, natus ex Virgine Maria, in Mundo visus, inter homines conversatus, affligens ligno Crucis elirographum peccatorum, triumphans in semetipso, adversarias nobis inimicasque virtutes morte occidens, resurgendi fidem omnibus tribuens, gloria sui corporis corruptionem humane carnis interimens. »

34. Horum Patrum, atque in primis Prudentii vestigia premere videtur Stenelus noster Eugubinus, quem summi nominis virum norunt omnes, cum hæc ait (*in Cosmog. edit. Ven. Nicolii pag. 159.*) : « Accessit ergo Filius, ac Verbum Dei ad creationem humanam in forma, imagine, habitique humano, generis speciosissimam divinissimamque formam, et juven-
D
dissimam, omnium humanarum formarum pulchritudinem superantem. Quam videntem, et intuentem generis nostri principem censendum est amore insarisse, creatoretoque omnibus feminis speciosiorum pene deperisse. Hanc speciem, divinamque pulchritudinem, elegantissimam, formosissimamque assumens, quam erat post multa tempora usque ad carnem et ossa assumpturum, creabat hominem largiens ei speciem hanc tantam ipse primus archetypus, speciosissimus ipse, speciosissime proles creator. Quan-

A tam, qualemve credas fuisse primi hominis illius venustatem? quantum in ore decus, quas gratias inesse disse? »

35. Quid de horem opinione sentiendum sit, memini non est nunc defini e. Illud certe constat, alterutra harum solutionum dissolvi quæcumque ex asperioribus illis locutionibus, quas in titulo ipso præposui, desumuntur.

36. Dum tamen hæc atoneo, noio quemquam nostris temporibus iis uti. Etenim si quis iis uteretur, is suspicione præberet, ne *seruum* putaret eum, qui *jobetur*, ut monitis utar vetusti illius Scriptoris, qui a multis *Gregorius Thaumaturgus* dicitur (a). Hinc Nyssenus (*in lib. x*) Eunomium reprehendit, quod dixerit, « Filium jussione Patris fecisse quæ facta sunt; B dum ex pro potestate creavit. »

37. Augustinus quoque dici vetat (*in lib. ii de Gen. ad lit. cap. 6*) « *joberi* Filium a Patre, cum ipse sit principale Verbum Patris, per quod facta sunt omnia. Deinde quia non convenit, ut Filius quasi jussus fecisse intelligatur. » Abbi etiam hæc protulit (*in lib. contra Sermon. Arian. cap. 38*) : « Jussum vero obaudisse Filium, atequam acciperet carnem, unde isti existunt, nescio. »

38. Similiter Idius (*lib. iii contra Varimundum*) Nyssenium, cujus nuper meminimus, plane secutus, negat Filium *jobente* Patre fecisse quæ facta sunt, cum *pro potestate* creaverit.

DISSERTATIO III.

C Ad verba illa cap. v (*num. 100.*, etc.) : *CONCESSIT ETIAM, UT HOMO DEI IMAGINEM PORTARET IN TERRIS, DATURUS POSTEA SIMILITUDINEM, SI IMAGO SERVARETUR ILLÆSA. AD IMAGINEM NON PUTES ESSE FORMAM HANC HOMINIS EXTERIOREM FACTAM, ETC.*

I. Sæpissime hoc de argumento agunt veteres, neque ii tantum, qui divinas Scripturas norunt, sed ii quoque, quos falsorum numinum cultores novimus.

An non hæc expressissime Ovidius protulit (*lib. i Metam.*) ?

Sanctius his animal, mentisque capaxius altæ
Deerat adhuc, et quod dominari in cætera posset.
Natus homo est, sive huic divino semine lecti
Ille optex rerum Mundi melioris origo,
Sive recens tellus, subiectaque nuper ab alto
Æthere cognati retinebat semina cubi,
Quam salus Japeto mixtam fluvibus undis
Finxit in elligrem moderantum cuncta Deorum

2. Et in hac quidem significatione videtur loquentem Cicero, cum Paulum induxit Dei vocabulo hominem honestantem. « Denm igitur, inquit Paulus (*in Somm. Scip.*), te esse scito : si quidem est Deus, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tu regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus. »

3. Nos ut ordine progrediamur, ad suprema quedam capita questionis summam revocabimus. Præno scilicet inquiremus, an ea imago ac similitudo, quam

(a) *In exposit. fides* quam tamen a Thaumaturgo attribuit Pelavus lib. ii de Trinit. cap. 7, n. 8.

Tillemontius, tom. iv *Hist. Eccl.* in Gregor. Abbat. art. 2, et alii etiam

sui nobis indidit Deus, sint duo quedam a se diversa, A
an unum tantum. Queremus secundo, in quo posita
sit hæc imago et similitudo. Quibus constitutis, se-
quetur veluti corollarium solutio tertiæ questionis,
in qua hominis parte posita sit imago hæc, et similitu-
do; an scilicet in corpore, an in anima. Sequetur
quoque solutio quartæ questionis, an soli homini,
seu, ut expressius dicam, an soli viro, an fœminæ;
etiam imaginem, de qua discernimus, et similitudi-
nem indidit Deus. Sequetur denique solutio quin-
tæ, an Angelus etiam ad similitudinem, et imaginem
Dei factus sit.

QUESTIO PRIMA.

An ea imago, et similitudo, quam nobis indidit Deus,
sint duo quedam a se diversa, an unum tantum.

4. Ii, quibus placet unicam tantum modo rem hic
indicari, non duas, ad hunc modum disputant. Reci-
tentur, obsecro, statim verba ea, super quibus con-
stituitur questio Genes. I Deus Adamum creaturum
hæc ait (v. 26, 27) : *Faciamus hominem ad ima-
ginem, et similitudinem nostram : et præsit piscibus
maris... Et creavit Deus hominem ad imaginem suam :
ad imaginem Dei creavit illum : masculum, et fœminam
fecit eos.* Porro, cum hæc narratio receditur, aut si-
militudinis tantum, aut imaginis mentio fit, nec deinceps
ea junguntur, seu repetuntur. Cur porro? nisi
quia necesse non erat expressam utriusque mentio-
nem fieri, cum unica tantummodo res sit. An de an-
tecedente, seu assumpto dubitas? Illud statim osten-
dimus. *Similitudinis* tantummodo mentio fit versi-
culo i capitis v; in quo quidem loco recoluntur ea,
quæ versiculis 27 et 28 cap. i dicta erant. Scilicet
hæc in eo, quem diximus, capitis v versiculo legi-
mus : *Hic est liber generationis Adam. In die, qua
creavit Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum :
masculum, et fœminam creavit eos, et benedixit illis.*
Contra Genes. cap. ix, 6, Ecclesiastici cap. xvii, et
alibi etiam imago tantummodo memoratur. Sic porro
habet is, quem primum allegavi, Scripturæ locus, vi-
delicet versiculus sextus capitis ix Genesis : *Quicum-
que effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis il-
lius : ad imaginem quippe Dei factus est homo.* En au-
tem ea, quæ dixi, Ecclesiastici verba (cap. xvii, 1,
2) : *Deus creavit de terra hominem, et secundum
imaginem suam fecit illum. Et iterum convertit illum in D
ipsam, et secundum se vestivit illum virtute.* Similiter
epist. i ad Corinthios (cap. xi, 7) : *Vir quidem non
debet velare caput suum, quoniam imago, et gloria
Dei est.* Rursus in Epist. ad Coloss. cap. iii (v. 10) :
*et induentes novum eum, qui renovatur in agnitionem,
secundum imaginem ejus, qui creavit illum.*

5. Quid? quod expressissime in Scripturis tametsi
imago, et similitudo jungantur, non aliud tamen his

vocabulis denotatur, nisi præstans quedam simili-
tudo. Audi, nam vera eloquar. *Vixit autem Adam
(eo quæ habemus in Genesi) centum triginta annis, et
genuit ad imaginem et similitudinem suam, vocavitque
nomen ejus Seth (Gen. v, 3).*

6. Quod si Patres adjungi vis, libenter adjungi-
mus. Præeat Augustinus hæc tradens (*Quest. iv in
Deuter.*) : « Quid intersit inter similitudinem, et ima-
ginem, queri solet. Sed hic non video, quid interesse
voluerit, nisi aut duobus istis vocabulis unam rem
significaverit, etc. »

Alibi etiam eam imaginem Dei pro eo usurpat,
quod vulgo similitudini imputant, ut deinceps dicam;
hæc quippe ait (in tract. in ps. lxxvii, n. 1) : « Omnes
facti ad imaginem Dei, nisi terrenis cupiditatibus
B conterant, quod ille formavit.... (num. 5). Et quare
imaginem Caesaris creatori vestro ostendebatis, et
ejus imaginem in vestris cordibus delebatis? »

7. Severianus quoque Gabalitanus in eundem sensu
ait : « Quid est, inquit, (a) secundum imaginem? Deus
est sanctus. Si nos sancti sumus, ad imaginem su-
mus Dei. Sancti enim, inquit, estote, quia ego san-
ctus sum. Deus est justus. Si justitiam persequimur,
imago Dei sumus. »

8. Similiter Ambrosius imaginem, et similitudinem
Dei nobis inditam in supernaturalibus, ac moralibus
virtutibus collocat (In Ps. cviii octon. 22), sed ita ut
similitudo ab imagine minime differat.

9. Petrus item Chrysologus (Serm. 120) : « Ubi, in-
quit, delictorum morbis imago ipsa ablata condito-
C ris..... Apostolus Paulus ad similitudinem revocat
Christi, et totam (formam) reducit ad imaginem con-
ditoris » idque probat ex Apostolo dicente (Rom. xii,
2) : *Nolite configurari huic sæculo, etc.* Alios si optas
ejusdem sententiæ Patres, eos tibi præbebit Peta-
vius (De Opif. ii, 2, 40, 43) a quo sane Cyrillus
Alexandrinus in eandem sententiam affertur (b).
Joannes item Philoponus, et Origenes (De officio sex
dierum lib. ii, cap. 2, n. 45). Quibus positus conclu-
dit, « probabilis esse Mosem ambo ista nomina pro
uno eodemque snmpsisse, atque ex παραλλήλων, ut
posterior prioris sit explicatio. »

10. Præixerat horum monita Philo (De Opif. ,
p. 14, edit. Lugdun. ann. 1561) : quippe hæc ait :
« Sed quoniam non quævis imago refert exemplar ar-
chetypum, suntque multe dissimiles; post hæc verba,
juxta imaginem, additum est significantius, et similitu-
dinem, ut intelligatur exactum sigillum formam ha-
bens evidentissimam. »

11. Contra sentiunt alii, monentque hoc inter eam,
de qua agimus, imaginem, et similitudinem apparere
discrimen: vel quod expressiorem atque exactiorem
similitudinem exposcat imago, id innuente Augusti-
ne (c), et expressissime tradente Hieronymo (d) :

*tem si fit similitudo, continuo fit et imago, etc., quæst.
iv in Deuterion.*

(d) In iis Sermionibus, quos nondum editos ex-
scripsi jussu ex vetusto codice: hæc enim dicit in ser-
mone in Dominican. xx post Paschæostem. « Sæcra

(a) Orat. v de Mundi Opificio n. 4, pag. 284 toni
vi Oper. Chryso-st. edition. Montfauconii.

(b) Ex lib. contra Anthropomorphitas, et ex Cate-
na manuscripta.

(c) Ubi imago, continuo et similitudo est. Non au-

vel quod imago corpus spectet, similitudo animam, ut opinatur Irenæus (*Lib. v, cap. 6*): vel quod naturalia dona Adamo collata imago indicet, similitudo vero supernaturalia. Hinc imaginem, si hos audimus, retinuit admissio peccato; at similitudinem Adamus amisit. Ut in veteribus Patribus consistamus, Chrysostomum, Severianum Gabalitanum, Cyrillum Alexandrinum, Augustinum denique libro vi de Gen. ad litteram cap. 27 allegat Calmetus (*In locum hunc Genesios*). Addere poterat tum alios multos, tum certe Origenem, et Scriptorem nostrum, quos deinceps adducemus; Paulinum quoque Nolanum, Nysseum, Maximum Martyrem, aliosque non paucos, quos recenset, eorum loca allegans Petavius (*De Opif., lib. II, cap. 2, n. 13*). In prioris id copiosissime exsequitur auctor libri de *Spiritu, et Anima* (a), qui exstat inter opera Augustini. Nec præterea volo Alchivinum, qui luculentè Ipse quoque ea de re agit (b).

QUÆSTIO SECUNDA.

In quo posita sit hæc, de qua agimus, imago, et similitudo.

12. Quam vetusta sit quæstio hæc, pariterque quam difficilis sit ad solvendum, ex iis, quæ tradit Epiphanius, facile assequimur. Scilicet tam in libro, in quo adversus hæreses disputat (c), quam in Ancorato ea de re agit, et doctorum sententias ea super controversia summam exponit, illud concludens, « non esse nullo modo definiendum, aut affirmandum, quanam in parte imago illa consistat: sed tamen faciendum esse inesse in homine, ne divinum beneficium tollamus e medio, ac Dei auctoritati diffidamus (*Haeres. 70 n. 2*). » Hinc, eo iudice, Audiani eam, de qua agimus, imaginem in corpore collocantes, « cum in hac parte majore, quam par sit, contentiosis studio deueant, ab Ecclesiastica traditione ac doctrina reeedunt. Quæ cum omnes homines, Dei ad imaginem creatos esse fateatur, nullam tamen partem definit, in qua istius modi imaginis ratio collocanda videatur. » Reiecit deinde eos, « quibus placet, nec in anima, nec in corpore sitam imaginem, sed sola virtute contineri: » eos quoque, « qui non virtutem, sed baptismum, et quæ in ea confertur gratiam esse aiunt. » Et hæc demum statuit: « Ita porro

A erodendum est, imaginem in homine reperiri, ut in toto maxime, nec simpliciter residet. Cæterum ubi nam illa maxime sit, et qua parte compleatur, quod dictum est, *ad imaginem*, Deus novit, qui singulari hoc imaginis suæ beneficio hominum genus afficere voluit. »

13. Epiphanius opinio paucis placuit, ideoque diligentius exquisierunt, in quo consultius videretur imaginem eam, et similitudinem collocare. In superiore quæstione diximus, nonnullos Patres eandem imaginem in donis naturalibus nobis tributis constituisse, similitudinem vero in supernaturalibus. His adiungite non modo cum, quem illustramus, Scriptorem; etenim manifesto id tradit in iis, quæ dissertationi huic præposui, verbis: « Concessit etiam, ut homo Dei imaginem portaret in terris, daturus post ea similitudinem, si imago servaretur illa, » etc.; verum etiam Origenem, quem plane sequi videtur scriptor noster; quippe hæc litterarum monumentis tradidit (d): « Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: *et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*. Tunc deinde addit: *Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit illum, masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos*. Huc ergo quod dixit, *ad imaginem Dei fecit eum*, et de similitudine siluit, non aliud indicat, nisi quod imaginis quidem dignitatem in prima conditione pereperit, similitudinis vero perfectio in consummatione servata est: scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in iocundis data per imaginis dignitatem, in fine denum pro operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. Sed apertius hæc, et evidentius ita se habere, Joannes Apostolus definit hoc modo pronuntians: *Filioli, noudum scimus, quid futuri simus: si vero revelatum nobis fuerit de Salvatore, sine dubio dicetis: similes ei erimus*. Per quod certissime indicat et finem omnium, quem adhuc sibi dicit ignotum, et similitudinem Dei sperandam, quæ promeritorum perfectione præstabitur. Ipse quoque Dominus in Evangelio hæc eadem non solum futura, verum etiam sui intercessione futura, designat, dnm ipse hoc a Patre discipulis suis impetrare dignatur dicens: *Pater, volo, ut ubi ego*

quoque Scriptura narrat, *Deum fecisse hominem ad imaginem, et similitudinem suam*. Plus autem est imago, quam similitudo. Est enim imago expressa rei similitudo, et dicitur imago, quasi vera imitatio. Similitudo est rerum aliqua representatio, velut illud: *Videbant homines velut arbores ambulantes*. Filius itaque Dei imago est Patris, quia per omnia Patri similis, et in nullo Patri dissimilis. Sicut Paulus ait: *quo est imago Dei invisibilis. Nam qualis Pater, talis Filius*. Omnipotens Pater, omnipotens Filius, et sic de reliquis, quæ prædicantur in substantia. Est ergo Filius vere imago, id est expressa Dei Patris similitudo. Unde dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem nostram*. Sed hominem ad imaginem, quia solus Christus est imago, sed homo ad imaginem, id est ut tendat ad imaginem, i Porro Hieronymum Avellanum ne ignotum putes. Ea consule, quæ Egleb-

D lus, tomo 1 *Italiæ Sacræ* pag. 467, et ex eo Cave ad annum 1144 pag. 222 tomi II tradunt.

(a) Cap. 35. Porro huic librum in editione Patrum S. Mauri invenies pag. 55 et seq. appendicis tomi IV.

(b) In eo opusculo, quod ad hunc modum inscribitur: *dicta B. Albinæ Levitiæ super illud Genesios: Faciamus hominem, etc.*, pag. 54 Operum Alchivini. Atque ut obtret notem, licet id ante me adverterint PP. S. Mauri pag. 611 Appendicis tom. II Ambrosii eadem plane exstant cap. tertio libri qui inscribitur *de dignitate conditionis humanæ*, qui aber olim tribuebatur Ambrosio.

(c) *Haeresi. I, xx*, quæ est Audianorum, n. 2 et 3, et in Ancor. n. 55.

(d) *Lib. in Peri archon, seu de Principiis*, n. 1 pag. 152 tomi I editionis P. Caroli de la Rue.

sum, et isti sicut mecum, et sicut ego, et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint. In quo jam videtur ipsa similitudo (si dici potest) proficere, et ex simili unum jam fieri, pro eo sine dubio quod in consummatione, vel fine omnia, et in omnibus Deus est. »

14. Volunt itaque hi duo Scriptores, similitudinem, de qua loquimur, esse beatitudinem per virtutum executionem in cœlis obtinendam, qua quidem, si ius spectes, se privavit peccando Adam; quamquam divina pietate excitatus, illud ipsum jus deinceps recuperavit.

15. Alii porro (quod jam dixi (Questione 1, n. 11)) hanc ipsam similitudinem, non in beatitudinis post mortem assecutione, verum in virtutibus, quas in hac ipsa possidemus, collocant: quod rigidior Scholasticus suorum vocabulorum libertate usus his verbis facile exprimeret: « Similitudinem Dei nobis inditam non consistere in beatitudine ultimata, et in patria: sed inchoata, et in via; seu, si vis, in semine cœlestis beatitudinis (sic enim virtutes appellant), non in ipsa beatitudine, veluti in fructu. Sed hi ipsi non omnino conveniunt: aliqui enim (quod ante ex Epiphania notavimus) in virtute (id est in morali, et naturali virtute (a)), alii in baptismo, et in gratia in eo collata, ideoque in supernaturali virtute, collocant (b). Quin etiam nonnulli similitudinem hanc angustioribus limitibus coarctare videntur, dum eam restringunt ad virtutum genus, quod negativum Scholasticè appellant, id est ad illud, quod malorum fugam sibi statuit pro objecto; illud vero virtutum genus, quod bona prosequitur, imagini vindicant. Ad hunc certe modum interpretantur nonnulli verba illa Ambrosii (De bono mortis cap. 5, n. 17): « Fugiamus ergo hæc mala, et transformemur animam nostram ad illam imaginem Dei, et similitudinem. Fuga malorum similitudo Dei est, et virtutibus imago Dei acquiritur. Ideo qui nos pinxit, quasi auctor pinxit virtutum coloribus. »

16. In virtutibus quoque supernaturalibus eandem similitudinem statuit Chrysostomus, cuius locum in paginæ calce noto (c). Severianus quoque (d), et auctor libelli, qui instructio Sacerdotis inscribitur, sive Bernardus Is sit, sive alius probatissimus sane auctor: etenim hæc literis commendavit (e): « Creavit te, cum non esses; recreavit, cum perditus esses: creavit, ut esses particeps beatitudinis suæ; recreavit, ne post lapsum permaneres exors patriæ, et exors felicitatis æternæ: creavit te ad imaginem, et similitudinem suam; ad imaginem, conferens tibi naturalia; ad similitudinem, largiens gratuita, ut mente excelleres, et omnia irrationalia ratione vinceres: »

Pronaque cum spectent animantia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus;

(a) Affertur solet Plato de legibus post medium, et in Theæteto. Vide ejus loca apud Petavium de Opific. lib. n. 2, 10.

(b) Paulinus Nolanus sane, ut reliquos omitam, in supernaturali virtute collat epist. ad Sever. olim 2, nunc 24, n. 9, nam dicere, etc.

(c) Numero 3 homilie in illud: Domine, non est in

A « Ut semper respiciens sursum, creatorem tuum in mente haberes, et originem tuam incessanter ad animum revocares. Fecit enim te, ut dictum est, ad imaginem suam, et similitudinem Deus: ad imaginem, ut haberes memoriam; intellectum, discretionem, et cætera naturalia; ad similitudinem, ut haberes innocentiam, justitiam, et alia gratuita; ad imaginem in cognitione veritatis, ad similitudinem in amore virtutis. Vel certe factus es ad imaginem Dei collatis tibi omnibus istis; ad similitudinem secundum essentiam deitatis factus es immortalis, et indivisibilis. »

17. Ex quibus postremis verbis palam assequeris, approbare illum quidem sententiam eorum, qui imaginem Dei homini impressam in naturalibus dominis collocant, similitudinem vero in supernaturali virtute; non eorum tamen improbare sententiam, qui in alia re statuant. At priorem illam sententiam apertissime Bernardus excipit (si tamen Bernarda Meditationum librum tribuis), dum hæc sit (f): « Illic igitur te ipse velut Dei templo propter illud, quod in te est simile Deo. Honor siquidem Deo summus est, illum venerari, et imitari. Imitaris, si pius es, etc. »

18. Allegatos videbis in hanc sententiam nonnullos Scripturæ locos, veluti illum Leviticè (Cap. xi, 44): « Sancti estote, quoniam ego Sanctus sum, aliosque etiam. Sed præstare mihi videtur locus ille Matthæi (cap. v, 44, 45): « Diligite inimicos vestros; benefacite his, qui oderunt vos: et orate pro persecutibus, et calumniantibus vos; ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est; id est, ut recte interpretatur Petavius (De Opific. lib. n. 2, 10), « ut sitis similes Patris vestri, qui in cœlis est. »

Et in hanc quidem opinionem ii omnes fere consentiunt, qui similitudinem ab imagine Dei nobis impressa separant.

19. Ut ad imaginem Dei nobis inditam veniam, sex ea de re opinionum genera, et veluti suprema capita video. Nonnulli scilicet in corporeo aliquo eam imaginem positam volvere. Alii in attributo aliquo spirituali, quo homo cum Deo conveniat, eaque de causa ad imaginem illius sit. Id designare dum student, explicareque, in varias sententias abeunt, e quibus potissimas deinceps expendam. Alii in similitudine expressiori collocant, quam hominem inter, et Deum sive in sua natura inspectum, sive quatenus trinus est, aut quatenus expers peccati est, aut deum quatenus beatus est, statuunt. Alii in eo, quod sicut Deus perfectissimum ens est, ita homo perfectissima creatura. Alii imaginem hanc in Christo perquirunt; monentque, ideo Adamum Deo similem, et ad illius imaginem fuisse dictum,

hominem, tom. vi editionis Montfaucon., pag. 165.

(d) De mundi Creatione hom. v, n. 4, pag. 384 tom. vi Chrysost.

(e) Part. 1, cap. 1, pag. 585 tom. in Editionis Veneta: Oper. S. Bernardi anni 1727.

(f) Meditat. de cognitione humanæ conditionis cap. 6, pag. 371 tom. i editionis Ven. anni 1727.

quia conditus est similis Christo, ideoque Deo non adducam (n. 47), ac Damascenum (*Eclog. litter. A, n. 72*).
 . 22. Ut ad eos gradum faciam, qui eandem imaginem in attributo aliquo spirituali, quo homo cum Deo conveniat, eaque de causa illi similis sit, sitam volunt, eam in virtute non pauci collocant, atque in hac opinione facile eos deduces Patres, quos allegat Petavius, numero 10 et 11 capitis 2 libri *de officio sex d'orum*. Sunt porro Ambrosius (*De bono mortis cap. 5, n. 17*) tum in eo, quem jam allegavi (n. 15), loco, tum etiam alibi *habe tradens* (*In cap. xii Lucæ lib. x*): «Solus enim Christus est plena imago Dei, propter expressam in se paternæ claritudinis unitatem. Justos autem homo ad imaginem Dei est, si propter imitandam divinæ conversationis similitudinem, mundum hunc Dei cognitione contempnat; voluntatesque terrenas verbi perceptione despiciat, quo alimur in vitam; unde et corpus Christi edimus, ut vitæ æternæ passim esse participes:» Chrysostomus, Severianus Gabalitanus (*Orat. v de mundi creatione n. 4, pag. 484 tom. vi edition. Montfaucon.*), auctor homilie, quæ sic inscribitur: *quod homo imaginem Dei per peccatum abiecit*, Cyrillus Alexandrinus, et Gelasius historicæ Nicæni Concilii auctor (a). Ulligentissime porro, et copiose eandem sententiam exponit, et approbat Theodoretus, quem legas opto (*Quest. xx in Genesim*).

20. Ut a primo sententiarum capite exordiamur, Audiani, referente Epiphonio (*Hæres. 70 num. 2*), quod ad imaginem Dei creatus Adamus dicitur, præfracte referendum ad corpus existimabant. Cum enim scriptum sit: *Faciamus hominem ad imaginem nostram*, et similitudinem, statim illud subiecit: Deum sumpto de terra pulvere hominem fabricasse. Cum igitur hominem de terra formatum asserat, videtur totum illud e terra conflatum verissime hominem vocari. Ex quo sequitur de terreno illo prædictum, fore, ut ad imaginem Dei conderetur.

Audianos hac in re secuti sunt Anthropomorphitæ: ea similitudine innixi, quam divinum inter, et humanum corpus inesse sibi gerant.

21. Sed hæc quis ferat? An Deus in humano corpore sui imaginem imprinet, qui prorsus spiritualis est, et corporea quavis mole carens? Ea quæ adversus Anthropomorphitas Theologi disputant, sententiam hanc tam vehementer evertunt, ut in ea refellenda consistere non sit opus. Tanquammodo itaque hic Augustinum afferam, ne videar Optimi Doctoris auctoritatem contemnere: «Vos autem fratres, inquit ille (*Enarrat. in ps. XLVIII, n. 11*), considerate vos homines factos ad imaginem, et similitudinem Dei. Imago Dei intus est, non est in corpore, non est in auribus istis, quas videtis, et oculis, et naribus, et palato, et manibus, et pedibus; sed est facta tamen; ubi est intellectus, ubi est mens, ubi ratio investigandæ veritatis, ubi est fides, ubi est spes vestra, ubi charitas vestra, ibi habet Deus imaginem suam.»

Et alibi (*Enarrat. in ps. LIV, n. 5*): «Porro autem, Charissimi, meminisse debemus, ad imaginem Dei nos esse factos, nec alibi quam in ipso intellectu. Nam in multis rebus a bestiis speramus: ubi autem homo ad imaginem Dei factum se novit, ibi aliquid in se agnoscit amplius esse quam datum est pecoribus. Consideratis vero omnibus rebus, quas habet homo, invenit se eo proprie discretum a pecore, quod ipse habeat intellectum. Sed et illam opinionem adversus Audianos disserens Epiphonius a verisimilitudine remotissimam ostendit (*Hæres. 70, n. 2*). Id quoque peragit Theodoretus (*Quest. 20 in Genesim*), et brevissime Zeno (*lib. II, tract. 49, 20, pag. 206, 207 Edit. Veron. Hallerin.*). Posse tamen aliquo modo etiam corpus humanum ad imaginem Dei factum videri, ducet Petavius (*De Opif. lib. II, 2, 3*), et vadem Augustinum affert, eujus verba deinceps

B
 C
 D

25. His adjuuge Hieronymum Aretinum, quem antea etiam allegavi. En vero quæ tradit (b) hic auctor, ut nobis persuadeat, imaginem Dei in remotione a peccatis, et, ut ipsis injunctæ auctoris verbis utar, in *munditia* esse positam. Explicans verba illa Christi: *beati mundi corde, quantum ipsi Deum videbunt*; hæc de imagine Dei homini impressa docet: «Munditia cordis sexto loco ponitur, quia sexto die homo conditus est ad imaginem Dei; hæc enim munditia est imago Dei, qua clare Deum omnibus perturbationibus remotis, et omni caligine vitiorum remota videmus; quoniam illi dicitur mundo corde, qui exiit omnibus medullis (c) secularium rerum, in unitum mentis in solo Deo contemplando figunt. Hæc imago obtenebrata erat in homine per culpam, sed modo reformata est per gratiam Dei. Et omne in sexta die, id est in sexta ætate iterum factus est homo ad imaginem Dei. Hæc contemplatio, Dei imago est, quia per eam nobis Deum imaginamur, et quasi per imaginem videmus Deum, quando merito plus aliis sequimur; quia nisi præcedat mundum eor in homine, non creatur (*imago*).» Sententiam hanc nihilimprobo: etenim in iis questionibus, in quibus multum ambiguitatis in voce ipsa, illiusque usurpatione invest, significationes valde dissitas eidem voci tribuere possumus. Hoc tamen videtur explicatio illa habere incommodi, quod *imagini* tribuit, quod Viri clarissimi, adeoque ipse Hieronymus Aretinus, *Similitudini* tri-

(a) In locis ab eodem Petavio allegatis, cap. 2 lib. II *de Opific.*, n. 40, 41.

(b) In Sermonibus in festivitatem omnium Sanctorum.

(c) In eodem: *medull.*, quæ quidem vox quid denotet, prorsus ignoro: sed fortassè sordes denotat.

habet. Et paucos sane invenies, qui Dei imaginem ab initio homini impressam, per peccatum abolitam asserunt.

Hinc Augustinus quod in capite 27 et 28 lib. vi de *Genesi ad litteram* de imagine Dei per peccatum perditicia dixerat, ad hunc modum immovet, et veluti emendat (*lib. ii retract. c. 24*): « In sexto libro quod dixi, *Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato*, non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis ut reformatione operaberet. »

Rationem vero hujusce suæ persuasivis adducit, cum monet in aliquo perenni, et semper duraturo eam, de qua agimus, imaginem esse collocandam (*lib. xiv de Trialt. cap. 3, num. 4*): « Absit autem, inquit, ut cum animæ natura sit immortalis, nec ab initio quo creata est, nunquam deinceps esse desistat, id quo nihil melius habet, non cum ejus immortalitate perduret. Quid vero melius in ejus natura creatum est, quam quod ad sui Creatoris imaginem facta est? Non igitur in fidei retentione, contemplatione, dilectione, quæ non erit semper, sed in eo quod semper erit, invenienda est, quam dici oporteat, imaginem Dei. »

24. Sed alii non in accidentalibus, ut ita appellem, qualitatibus his collocant, sed in essentialibus; differunt autem, dum hoc ipsum definire student, et stabilire. Atque in spiritu ipso, seu anima hominis non pauci eam imaginem statuunt. At minime conveniunt, nun in intelligentia, nun in voluntate, nun in utroque eadem imago sit collocanda.

Hæc docet, Gelenio interprete, Philo (*De opific. pag. 15 edit. Lugdun. anni 1561*): « Dicitur imago juxta mentem reatricem anima: ad illud enim singulare, seu archetypum in unoquoque mens effigiata, est quodammodo Deus ejus, qui ipsam circumfert. » Philonem sequi videtur Clemens Alexandrinus (*lib. vi Strom.*) hominem monens ad Dei imaginem esse factum, non propter structuræ sue figuram, sed quoniam uti Deus ratione movitur omnia, sic homo qui perfecta cogitatione præditus est, ex rationali facultate bonas, et honestas actiones exsequitur. » Athanasius tradit Zeno (*lib. ii, tra. 19, 20*).

25. Eidem opinioni accedit Augustinus (*lib. xii de Civitate cap. 25*): quippe posquam retulit verba illa: « fecit ergo Deus hominem ad imaginem, et similitudinem suam, » hæc subjicit: « talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset præstantior animalibus terrestribus, et natalibus, et volatilibus, quæ mentem hujusmodi non haberent. »

Alibi brevius, sed non minus expresse (*Tract. iii in Joan.*): « Non distas a peccare, nisi intellectu: noli aliunde gloriari. . . . Unde ergo melior es? Ex ima-

gine Dei. Ubi imago fidei? In mente, in intellectu. »

26. Prudentium, quem deinceps allegabimus, in eandem sententiam merito adduces; Theodoretum quoque, seu, ut aptius loquar, eos, quos Theodoretus allegat, qui collocant in potestate judicandi homini tributa, eam, de qua disputamus, imaginem. Nimirum si penitus eorum sensa perpendas, facile ad intelligentiam, seu ad intelligendi, discernendique potestatem ac vim opinio ea deducitur. Quod si pronuntiat Theodoretus, non esse plane similem Divinæ intelligentiæ humanam intelligentiam (a), quis ea de re ambigat? Sed aliud est esse utcumque Deo similem in intelligentia ipsa hominem, aliud esse prorsus similem. Postremum hoc, quod merito rejicit Theodoretus, et nos rejicimus; primum facile admittimus. Sed quæcumque senserit Theodoretus, eam sane, quam hic proposuimus opinione si quis alterius, nec recentis, nec continentendi Scriptoris auctoritate confirmare cupiat, atque illustrare, adeat, obsecro, quæ auctor libri de *Spiritu, et Anima* ea de re tradit (*cap. 56*). Consulat autem rogo editionem Patrum S. Mauri (*In append. tom. vi Augustin. pag. 35*); nam in margine capitis 56, quod allego, citata inveniet nonnulla Bernardi loca, ex quibus Scriptor iste exscripsisse videtur quæ ea de re docet.

27. In Voluntate porro constitunt eandem imaginem qui in libertate collocant. Atque his favet Tertullianus hæc docens (*lib. ii contra Marcion. cap. 5*): « Liberum, et sui arbitrii, et suæ potestatis invenio hominem a Deo institutum: nullam magis imaginari, et similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. » Et deinceps (*cap. 6*): « Oportebat imaginem, et similitudinem Dei liberi arbitrii, et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum imago, et similitudo Dei deputaretur; arbitrii scilicet libertas, et potestas. »

28. Hieronymus quoque hæc scribens (b): « Solus Deus est, in quem peccatum non cadit. Cætera cum sint liberi arbitrii (juxta quod et homo ad imaginem, et similitudinem Dei factus est), in utraque partem, suam possunt flectere voluntatem. »

Titus Bostrensis similiter hæc eloquens (*lib. ii contra Manich.*): « Hominem Deus honoravit, fabricans eum ad imaginem suam: ut sicut ipse libertate nature bonus est, sic homo libertate propositi imitator Dei esset, non abstinens a peccato, quia desit nature ipsi potestas, sed libertate propositi virtutem honorans. »

29. An non vero imaginem Dei, de qua disserimus, in libertate statuit Macarius, quando hæc docet (*Hom. 13*)? « Tu vero propterea es ad imaginem, et similitudinem Dei, quoniam uti Deus sui juris, ac potestatis est, et quod vult facit . . . ita etiam tu potestatis es tuæ, » etc.

Homo vero in judicando testibus opus habet, et accusatoribus, quam ignoret ea, que perpetrata sunt.

(b) In epist. olim 146. In editione Veronaensi Ep. 21 ad Damasum n. 40.

30. Marius Victor horum numero sociandus est: A quippe hæc Deum loquentem inducit:

Nunc hominem faciamus, ait, qui regnet in orbo,
Et sit imago Dei: similem de-est esse creati
Liber ad arbitrium frui qui mente creati.

31. Hos sequuntur Damascenus, et Bernardus. Horum primus hæc ait (*Lib. in de fide Orthod. cap. 12*): Cum ad imaginem beatæ, et supersubstantialis divinitatis homo sit factus, sit autem divina natura per se libera, sive juris, sive voluntate prædita, consequens est hominem velut ipsius imaginem liberum esse natura sua, et voluntate præditum. Bernardus vero (*de Grat. et Lib. arbitrio cap. 9, num. 18*) monet, in libertate arbitrii imaginem Dei esse positam.

32. In intelligentia porro potissimum; sed et in libertate etiam eandem imaginem ponere videtur Ambrosius hæc scriptis mandans (*Hexam. cap. 8, alias n. 45*): Non ergo caro potest esse ad imaginem Dei, sed anima nostra, quæ libera est, et diffusis cogitationibus, atque consiliis huc atque illuc vagatur, quæ considerando spectat omnia. Ecce nunc sumus in Italia, et cogitamus ea, quæ ad Orientales, aut Occidentales partes spectare videntur, et cum illis versari videmur, qui in Perside sunt constituti, et illos videmus, qui degunt in Africa, si quos cognitos nobis ea terra susceperit: sequimur proficiscentes, inhæremus peregrinantibus, copulamur absentibus, alioquin separatis, defunctos quoque ad colloquium resuscitamus, easque, ut viventes, complectimur, et tenemus, et vitæ officia his, usunque describimus. Ea igitur est ad imaginem Dei, quæ non corpore æsimatur, sed mentis vigore: quæ absentes videt, transmarina visu obit, percurrit ad aspectu, scrutatur abdita, hæc, atque illuc uno momento sensus suos per totius Orbis fines, et mundi secreta circumfert: quæ Deo jungitur, Christo adheret, descendit in Infernum, atque ascendit, libera versatur in cælo. Denique audi dicentem: *nostra autem conversatio in cælis est.*

In eandem opinionem facile deduces auctorem instructionis sacerdotis, sive Bernardus is sit, sive alius quispiam, quem num. 16 allegavi. Ad imaginem, ut haberes memoriam, etc.

33. In eximia existendi in corpore, illudque animandi, et præclarissime agendi ratione eandem imaginem invenit auctor libri *de Spiritu, et Anima*, qui pridem Augustino tribuebatur. Atque illius quidem ingeniosa monita referre placet, ut ea scilicet expendat lector, conferatque cum iis scriptoribus, quos in hujus opusculi margine PP. S. Mauri allegant (*Cap. 35*). «Nec ob hoc solum quidem, quod ad consilium sanctæ Trinitatis sic excellenter a Conditor conditus homo est, sed etiam quod ad imaginem, et similitudinem

suam Creator omnium cum creavit, quod nulli alteri ex creaturis donavit. Quæ imago diligentius in interioris hominis dignitate, et nobilitate est consideranda. Primo quidem quod sicuti Deus unus semper ubique totus est, omnia vivificans, movens, et gubernans, sicuti Apostolus ait (*Act. cap. xvii, 28*), quod in eo vivimus, movemur, et sumus, sic anima in suo corpore ubique tota viget, vivificans illud, movens, et gubernans. Nec enim in majoribus corporis sui membris major est, et in minoribus minor; sed in minimis tota est, et in maximis tota. Sic infusa est corpori, ut non per membrorum partes partibus sit divisa. Nam in quolibet loco pars corporis percipitur, tota dolet. Miro autem modo una eademque vivificatione membris præsideas, cum ipsa per naturam non

34. Eadem prorsus monuit auctor libri *de dignitate conditionis humanæ*, qui diu Ambrosius creditus est, dum hæc scriptis tradidit (a): «Sicut Deus unus semper ubique totus est, omnia vivificans, omnia movens, et gubernans: sic anima in suo corpore ubique tota viget, vivificans, movens illud, et gubernans. »

35. Eternitatem animæ, dum alios recenset titulos, aut ipsissimos scilicet, quos antea descripsimus, aut his prorsus affines, in quibus etiam eam quam dicimus, imaginem statuit, commemorat Prudentius, hæc scriptis mandans (b):

Est similis cæcis quod non consumitur ulla,
Quod sapiens, justique capax, reginæque rerum
Imperat, antevidet, perpendit, præcævet, instat.
Verborum, morumque opifex, instructæque mille
Artibus, et cælesti sensu pererrare docta:
His animam similem sibi conditor effigavit.

Atque cum laude quidem, ac merito hæc junxit Prudentius. Etenim si unumquodque horum attributorum seorsum sumpseris, minime videntur idonea, ut Dei imaginem in anima constituent. Et sane si hæc attendas, Deo similiorem Angelum præ homine dices, quippe clarius elucet ista in Angelo, quam in

(a) In libro *de Dignit. condit. humanæ*, cap. 2. Vide, obsecro, quæ de hoc Scriptore docent PP. S. Mauri, pag. 612 appendic. Item in Ambrosii, illud certum est, hæc, aliæque hujus opusculi verba eodem spectantia existare in opusculo illo Alebvino, qui

inscribitur: *dieta B. Albini Levitæ super illud Genesis*. Facimus hominem, etc., adeo ut constet opusculum *de Dignitate hominis* inscriptum, esse potissimum ex Alebvino consarcinatum.

(b) In Apotheos. sub titulo *de natura animæ*, v. 21.

homine. Tamen non Angelo impressa sit ea, de qua agimus, Dei imago, merito dubitatur. Quid? quod, si de æternitate disputamus, non ea est hujusmodi, nisi per se sola Dei similem faciat. An non materiam, qua empyreum constat, æternam duraturam facimus? Quis tamen Dei similem illam dicat, aut Dei imaginem in ea collocet? Demones ipsi, et animæ quæ in Inferis crudelantur, perpetuo perstant. An similem propterea Deo?

Atque hæc quidem ipsa adhibe, si vis, si forte quispiam Fausti Regiensis, et Maximi martyris auctoritate suffultus (a), eam, quam dicimus, Dei imaginem in æternitate collocet.

36. In potentia construendi stabilendiq; ædificia alii collocarunt: quorum sententiam et expositionem, descriptamque, et rejectam pariter vidi ad hunc modum (b): « Reperiuntur et alia, in quibus homo Deum imitatur. Siquidem ad imitationem Dei Creatoris homo construit domos, parietes, civitates, portus, naves, navalia, currus, et alia infinita, veluti imagines, et figuras cæli, solis, lunæ, et stellarum, item humanum, et animalium irrationalium formas; infinita tamen est in ratione condendi diversitas. Nam Deus omnium ex iis, quæ sunt, et non sunt, creat, idque sine labore, et tempore: quia simul atque voluerit, producit quod ei placuerit. Homo vero materia opus habet, indiget instrumentis, consilio, tempore, et labore, ac solidis artibus ad opus construendum. Siquidem architectus indiget fabro ærario, faber autem ærarius metallis, et carbonibus: similiter et omnes qui ligna cædunt, is qui plantas, aut terram excolunt. Atque hoc pacto ars unaquæque ab aliis artibus usum earum mutuatur: verumtamen homo, dum ita quippiam construit, imitatur quodammodo creatorem, veluti imago archetypum. Imago enim archetypi figuram habet: verum quum miculiorum speciem habeat, actiones tamen non habet. caret enim anima, per quam movetur corpus. »

37. Collocant alii in similitudine cum Trinitate Sanctissima. At quum eandem similitudinem studiosius designare contendunt, aliquantum dissident. Nonnulli qui Damascenum allegant (c) (quam recte, viderint alii), alias quidem rationes afferunt, sed hanc pariter, quod divinas processiones Adam sit imitatus: et quod ipse non sit genitus, Abel genitus, Heva processerit. Auctor vero libri de Spiritu, et Anima, quem antea etiam allegavi, paulo aliter rem proponit, monetque duas imagines Sanctæ Trinitatis posse in anima considerari: primam in eo, quod sicut Deus est, vivit, et sapit, ita anima secundum suum modum est, vivit, et sapit. (Qua in re convenit prorsus auctor libelli de Dignitate conditionis humanæ, hæc expressissime docens: *Sicut Deus est, vivit, et sapit, ita anima secundum suum modum est, vivit, et sapit*) Secundam in variis convenientiis,

A quas habet anima cum Trinitate Sanctissima: ostendit hoc, quod fusius auctor ille prosequitur, lisdem verbis exponere placet, quibus ille enarrat (cap. 35): « Quandam etiam sanctæ Trinitatis habet imaginem: primo in eo quod sicut Deus est, vivit, et sapit, ita anima secundum suum modum est, vivit, et sapit. Est quoque et alia Trinitas in ea; quia ad imaginem perfectæ quidem, et summæ Trinitatis, quæ est in Patre, et Filio, et Spiritu Sancto, condita est. Et licet unius ipsi nature anima, tres tamen in se vires habet, id est intellectum, voluntatem, et memoriam; quod idem, licet aliis verbis, in Evangelio designatur, cum dicitur: *diligis Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua*; id est ex toto intellectu tuo, et ex tota voluntate tua, et ex tota memoria tua. Nam sicut ex Patre generatur Filius, et ex Patre, Filioque procedit Spiritus Sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his ambobus procedit memoria, sicut facile a sapiente quolibet potest intelligi. Nec enim anima perfecta potest esse sine his tribus, nec horum trium aliquid sine aliis duobus integrum constat, quantum ad suam pertinet habitudinem. Et sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus; non tamen tres Dii, sed unus Deus, et tres personæ; ita anima intellectus, anima voluntas, anima memoria, non tamen tres animæ in uno corpore, sed anima una, et tres vires. Atque in his tribus divinam imaginem gerit mirabiliter in sua natura noster interior homo, et ex his quasi excellentioribus animæ viribus jubetur diligere Conditorum, ut in quantum intelligitur, diligitur, et in quantum diligitur, semper in memoria habeatur. Nec solum sufficit de eo intellectus, nisi fiat in amore ejus voluntas. Imo nec hæc duo sufficiunt, nisi memoria addatur, qua semper in mente intelligentis, et diligentis maneat Deus: Ut sicut nullum potest esse momentum, quo homo non utatur, vel fruatur Dei bonitate, et misericordia; ita nullum sit momentum, quo præsentem non habeat eum in memoria. Et ideo mihi juste videtur dictum, nostrum interiorum hominem esse imaginem Dei: In hac ipsa postrema descriptione congruit auctor libelli, qui de Dignitate hominis In-cubitur, et alquando Ambrosio (quod jam diximus) tributus est. De cujus quidem libelli auctore vide quæ ad num.

B
C
D
34 tradidimus.

38. Augustinus autem, et Theodoretus diu ante hos Scriptores idem ipsa argumentum persequuntur. In eo vero illam, de qua agimus, animæ cum Trinitate Sanctissima similitudinem collocat Augustinus (d), ut divinis Personis hæc tria respondent, mens, amor, et notitia, seu cognitio. Vel memoria, intelligentia, voluntas.

39. Eam, de qua agimus, similitudinem, per similitudinem, quam habet homo cum Trinitate Sanc-

(a) Lege Petav. de Opif., lib. II, 2, 14.
(b) Theodoret. quæst. XX in Genesisin, Joanne Pico interprete.

(c) Ex eo libro, quem inscripsit: *quomodo ad ima-*

ginem facti Dei sumus. Tomo I editionis le Quien, pag. 573.

(d) Lib. IX de Trinit., cap. 4, et seq. Rursus, lib. XII, et capite postremo lib. XIV

issima, pariter explicat Hieronymus Aretinus (a), et eadem fere, atque Augustinus, proponit. En quaerit ille (*In serm. in Domin. xx post Pentecost.*): « Cum autem dixit similitudinem, hic addit nostram, referens similitudinem ad Trinitatem, quoniam in homine est quaedam similitudo Trinitatis: creavit namque Deus tria in homine, memoriam, intellectum, voluntatem, per quam cum Trinitate individuum quandam habet similitudinem. Patri namque per memoriam assimilatur: Filio per intellectum conformatur: Spiritui Sancto per voluntatem compaginatur. Nam sicut Pater a nullo est, sed ab eo est Filius, sic memoria cum sit vis animæ, a nulla eorum est, sed ab ea est intellectus. Sicut vero Spiritus Sanctus a Patre procedit, et a Filio; sic voluntas a Memoria, et intellectu: nisi enim memoria rem prius attingeret, nec intellectus eam caperet, nec eam voluntas consequenter appeteret. Ecce quomodo factus est homo ad similitudinem Dei. »

Non absimilis est Theodoretus sententia; hæc quippe ait (*Quæst. xx in Genesim*): « Habet enim ipsa (anima humana) facultatem rationalem, et vitalem in se: et mens quidem producit sermonem, concurrens autem cum sermone spiritus, non generatus quidem, quemadmodum sermo, sed perpetuo consequens sermonem, et eum eo, dum editur, concurrens. »

Demaseenus porro aliam invenit inter humanam animam, et Trinitatem Sanctissimam convenientiam: et hæc est (*Orat. in de Imagin., n. 20*): « Sicuti Pater, qui est mens, et Filius Verbum, et Spiritus Sanctus unus Deus sunt: sic mens verbum, et Spiritus unus homo. » Atque hæc quidem, quæ, uti notavi, desumuntur ex oratione in *de Imaginibus*, fere repetuntur in Opusculo inscripto: *Quomodo imago Dei impressa sit homini.*

40. An hæc rigorose sumimus? Nihil minus. Enim vero si primam explicationem inquisitioni subjicimus, aliqua occurrunt, quæ difficultati non levi subsunt. Profecto quæcumque ea fuerit, sive imago, sive similitudo, sive utrumque horum, non ea erat desitura in Adamo, sed ad illius posteros producenda, si innocens persistisset. Non ergo in eo collocari illa poterit, quod ipse non sit genitus. Quod si rigorose sumimus nomen genitus, quis genitum a Deo dicit Adamum? Profecto vox illa riguroso sumpta consubstantialitatem indicat. An consubstantialis Deo Adamus est? Ad hæc: si animam spectas, a Deo creatus dicitur Adam, non genitus: si vero corpus, non genitus, sed formatus Adamus dicitur, quippe ex corpore constat, quo non constat Deus, ipsaque illius anima spiritus est Deo longe inferior, utpote creatus, et mutabilis, et a divina substantia infinito intervallo distans. An itaque Adamus divini Verbi generationem exprimit? Quam si tamen omnino adhuc vis exprimere, adverte, obscuro, quam pulchre exprimat. An non Filium Adamus habuit, postquam ex illius costa formata est Heva? An vero Filium

habet Pater, postquam Spiritus Sanctus processit? Cujus quidem processionem per educationem Heve ex costa Adami indicari vis; quamquam, ut cætera omittam, formata est Heva ex costa Adami; Spiritus Sanctus vero formatus non est, sed ineffabili modo, et plane divino procedit. An Adamus filium habet ex muliere, non ex se tantum. An id exprimit divini Filii generationem? An Filios plurimos habuit Adam, eosque et mares, et fœminas, et probos, et improbos. An imago ea est generationis Unigeniti Dei? An filium habuit Adamus ex Heva, quæ ex eo formata est, atque hujus quidem formato Spiritus Sancti processionem innere dicitur. An filium habet Pater ex Spiritu Sancto? Hactenus in filii generatione persistimus.

41. Processio porro Spiritus Sancti feliciter non exprimitur per processionem, seu productionem Heve ex Adami costa. Etenim, ut id omittam, quod ante de eadem processionem dixi, sane Spiritus Sanctus per spirationem procedit, nec ex solo Patre, verum etiam ex Filio procedit, atque ex amore Patris, et Filii procedit. An hæc similitudinem, seu imaginem aliquam in processione, seu potius in formatione Heve ex costa Adami habent? Restat itaque (quod jam dixi) ut *latissime* accipiamus, nec *rigorose* similitudo, atque imago illa Trinitatis, quam n. 37, ex aliena sententia descripsimus. Neque vero hæc in Damasceno, quem in hæc explicationem allegatum vidi, expresse invenis. Num id ex eo fiat, quod edices alios ab iis, quos habuit le Quien, cujus editione utor, diversos ite citent, nescio: Sed hæc tantum in eo leguntur, quæ recitare hic libet (*Et Orat. in de Imagin. n. 20*): « Tertium genus imaginum est eorum, quæ per imitationem a Deo facta sunt: puta homo.... Nam veluti Pater, qui mens est, et Filius item verbum, et Spiritus Sanctus unus Deus sunt; sic mens, verbum, et spiritus unus homo sunt. Tamen etiam propter arbitrii libertatem, et imperandi auctoritatem Deum imitatur: ait quippe: Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram: subditque: Et dominamini piscibus maris, etc. In opusculo vero, quod inseripsit: *quomodo ad imaginem Dei homo sit*, magnam partem eorum repetit, quæ modo attulimus, tum hæc subjicit (*Pag. 573 tom. 1 edit. Venet.*): « Quando de Deo sermo est, unus Deus celebratur, et adoratur in tribus hypostasibus, unaque deitas, una natura, una vis, et potentia, voluntas una: tres personæ, et tres hypostases, unaqueque cum sua proprietate. Nam proprietas Patria est immasculitas: proprietas Filii, nativitas: et proprietas Spiritus, processio. Deus est Pater, qui caret initio: Deus est Filius, qui periade initium non habuit, quamlibet sit ex Patre: Deus Spiritus Sanctus, utriusque cœternus, simulque initii expertus: ex Patre prodians, non Filii more, ut genitus sit, nisi Filius, sed processione. Unum tria est deitate, inque tribus hypostasibus. »

(a) Vide quæ de eo diximus ad num. 41.

42. Abæ explanationes, quæ præhænt auctor libri *A de Spiritu et Anima*, auctor quoque libelli *de Dignitate conditionis humane*, Augustinus, ac Theodoretus, cæ minus late videntur, et excipi commode possunt, dummodo primo ad hominem minime coarctes, sed Angelo communes facias: secundo fatearis processuum ordinem minutius servatum nãtine fuisse aliquando a præclarissimis his doctoribus. Tertio, ex duabus, quas explicavimus ex Augustino, et Theodoro, similitudinibus, minus latam esse eam, quæ in mente, notitia, et amore, quam quæ in intelligentia, voluntate, et amore collocatur, aut in affini alio. Et sane Theodoretus ipse de illa, quam num. 58 attulimus, opinione iudicium hoc præfert: « Sed huiusmodi ad- sunt homini tanquam imaginem: quam ob rem nec sermo, nec spiritus per se subsistit. At in Sanctissima B Trinitate tres intelligimus hypostases, easque sine confusione unitas, et per se subsistentes. Nam ante secula genitus est a Patre Deus Verbum, inseparabilis autem est a genitore: Et proficiscitur a Deo et a Patre Spiritus Sanctus, qui et intelligitur in propria hypostasi. » Ea porro, quam ex Hieronymo Aretino subjecimus, explicatio hoc insuper habet incommodi, quod dum memoriam reliquis duabus potentis anteriorem facit, a communi philosophorum omnium, et Theologorum persuasione recedit (statuunt enim omnes intellectum memoria priorem esse), et plus æquo veterum Platoniorum, aliorumque Ethnicorum philosophorum placitis accedit, qui scilicet studebant memoria animam, antequam corpori intunderetur, præditam esse, et luculentam, multarum rerum, quas jam didicerat, notitia prædivitem. An Catholicus hæc proponet?

43. An vero imaginem Dei homini impressam diceres, quod sicut Pater, qui mens est, et Filius Verbum, et Spiritus Sanctus unus Deus sunt, sic mens, verbum, et spiritus sint unus homo? An hæc, quæ in homine agnosceimus, seu, ut expressius loquamur, in anima hominis, tres hypostases sunt, et una substantia, seu essentia, sicut Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus tres hypostases sunt, et unus Deus? Si huiusmodi convenientia sufficeret ad imaginem Dei in homine stabilendam, haud ægre utique in humano corpore eam collocares. Scilicet corpus ad essentiam hominis pertinet, nec sine corpore percipi homo potest, sicut nec sine tribus divinis personis Sanctissima Trinitas. Quis tamen in corpore humano eam imaginem colloct? Constat itaque huiusmodi similitudinis, seu, si appellare ita vis, *imagines*, minime *vigorasæ* esse, sed latissimas: quod si tibi satis est, ego utique Sanctissimæ Trinitatis imaginem in anima impressam esse fatebor, propter eam etiam, quam ex Damasceno attulisti, rationem.

44. Qui imaginem, de qua agimus, in beatitudine collocat, qua denum potiturus est homo, cum in cælis Deum videbit *facie ad faciem* (a), hæc Ambrosii verba afferunt (*Hexam. lib. vi. cap. 8, n. 43*).

(a) Hanc imaginem in similitudine expressiori beatus est, statuunt. Recole n. 13

« Non est ergo ad imaginem Dei, in qua Deus semper est? sed audi, quia ad imaginem est Dei: dicit enim Apostolus (II *Corinth. iii, 18*): Nos itaque omnes revelata facie gloriam Dei spectantes, ad eandem imaginem reformamur a gloriâ in gloriam, sicut a Domini spiritu. »

45. Ego porro minime vereor fateri, in beatitudine collocari posse imaginem aliquam; quam tamen similitudinem potius, quam imaginem appellare libuit Origeni, et Scriptori, quem illustramus (*Recole n. 15*). Sed præter eam, quam vite alteri servavit Deus, aliam adhuc in hæc, quam vivimus, vita, imaginem homini impressam fuisse a Deo, plerique sentiunt. Quam rem si concedam, id quo contendunt, Ambrosii verbis (tametsi nomihil obscura ea sint) significari, non continuo fateor ad aliam, que mortem nostram subsecutura est, vitam, eam, de qua agimus, imaginem protrahi debere. Et revera ut in Ambrosio ipso consistam, paulo ante Ambrosii sententiam allegavi ex eo ipso, quem citaverunt, numero 13 desumptam, in qua quidem animæ nostræ, *que libera est, et diffusis cogitationibus, atque consiliis huc atque illuc vagatur*, imaginem, de qua hic disserimus, inditam dolet.

46. Estne porro aliud, in quo eandem imaginem colloct? Est utique. Quodnam porro si exposcas, statim indicabo.

Ac primam quidem imago Dei dici utcumque poterit homo, quatenus sicut Deus entium omnium, causarumque perfectiones, atque excellentias in se complectitur; quam ob rem *causa causarum* appellatus est a philosophis: ita homo perfectiones, atque excellentias creaturarum omnium in se complectitur; quam ob rem *microcosmos*, seu parvus Mundus, et creatura omnium perfectissima est appellatus. Et de ideo quidem id, quod dixi, indubitatum est. Restat itaque, ut quod de homine tradidi, paucis ostendum. Spectemus primo hominem, ut ita loquar, particulatim. Humanum corpus quam præstans sit, et brutorum animantium speciem, ac formam quanto intervallo superet, viri præstantissimi jam pridem ostenderunt, quibus hic indico Lactantium, quem legas opto (*lib. i de Opificio*). Din porro ante Lactantium Cicero (*lib. i de Officio*): « Nolis, inquit, personam impositi ipsa natura cum excellentia, præstantiæque animantium reliquarum, » Et ipse profecto aspectus ac vultus hominis, quantum ille reliquis animantes excellentia vineat, ac dignitate, manifesto ostendit. Scilicet si easdem animantes intueris (*Boet. de Consolat. lib. v, 5*):

.... Variis vides licet omnia discrepare formis,
Prona tamen facies hebetes valet ingravare sensus.
Unica gens hominum celsum levat alius cacumen,
Atque levis recto stat corpore, despicitque terras.

47. Pertractat hoc argumentum Augustinus (*lib i de Genesi contra Manich. cap. 17, n. 28*), quippe qui innuere non veretur, posse aliquo modo etiam corpus humanum ad imaginem Dei factum videri,

collocant quam hominem inter, et Deum, quatenus

quod indicet nos meliores esse, quam bestias: « Omnium enim animalium corpora, sive quæ in aquis, sive quæ in terra vivunt, sive quæ in aere volitant, inclinata sunt ad terram, et non sunt erecta, sicut hominis corpus. Quod significatur etiam animum nostrum in superna sua, id est in æterna spiritualia erectum esse debere. Ita intelligitur per animum maxime, adstante etiam erecta corporis forma, homo factus ad imaginem, et similitudinem Dei. »

Idem alibi his verbis repetit (*lib. LXXXIII quæstionum, quæst. 51, n. 2, 3*): « Quomodo autem non sit incongruum, quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem Dei, facile intelligit, qui diligenter attendit quod dictum est: Et fecit Deus omnia bona valde (*Gen. iii, 1*). Nemo enim dubitat, quin ipse primitus sit bonus. Corpus quoque hominis, quia solum inter animalium terrenorum corpora non primum in alium prostratum est, cum sit visibile, sed ad intuentium cælum erectum... etiam quia tale est, ut ad contemplandum cælum sit aptius, magis in hoc ad imaginem, et similitudinem Dei, quam cætera corpora animalium, factum videri potest. »

48. Quin et Potho Prumiensis (*lib. 1 de statu domus Dei, sub finem tom. ix Biblioth. Patr. edit. Paris. pag. 569*) id ipsum innuit, quatenus pulcritudinem corporis ita commendat, ut testetur opus sapientiæ per officia corporis diversa monstrari.

49. Sed cur Damascenum non allegamus? quippe ex antiquo Scriptore, quem Methodium in libro de resurrectione, esse ait P. le Quien, hæc docet (a): « Quis duram ossium substantiam couiegit? quis membra colligavit, ut nervis tenderentur, et circa juncturas inflexa laxarentur? Quis humores, mollemque ex humo carnem, sanguine eam perfundendo fermentavit? Solus plane præstantissimus artifex Deus, qui hominem, id est ratione præditam, et animatam imaginem suam, nos, inquam, fabricavit, et ex humido, et per exiguo semine in vulva matris, velut e cera conformavit. Equis enim est, qui providet, ne fœtus humoris copia, et compressione vasorum obrutus, intus præfoecetur? Aut quis, postquam gestatus utero est, et tandem in lucem editus, ex imbecillo, et pusillo magnum, pulchrum, et robustum reddidit, nisi idem ipse, quem modo dicebam, præstantissimus conditor Deus, qui potentæ suæ efficacitate, instar pictoris ejusdem, formas in diversum mutat? Deus immortalitatis est, vita, et incorrupto: opus autem Dei, homo... At de homine non item dixit, *Prodeat*; sed: *Faciamus hominem ad imaginem nostram, et similitudinem*. Et assumpsit Deus pulverem de terra, et efflavit eum. » Affinis tradit in *parallelis* in eo loco, quem in calce paginæ allego (b), quem Lector consultat opto.

50. Quod si animum hominis attendis, later hominem (ut rursus verbis Ciceronis utar) (*de Officiis lib. iv, 11*) « et belluam, hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum

quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, et rebus præsentibus adjungit, atque annectit futuras: facile totius vitæ cursum videt, ad eamque regendam præparat res necessarias. Eademque natura vel rationis hominem conciliat homini ad orationis, et ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati sunt: Impellitque, ut hominum ætatis, et celebrationes et esse, et a se obiri velit. »

51. His adde, ne multos afferam, quæ docet hoc super argumento Augustinus (*de diversis quæstionibus, LXXXIII, quæst. 51, n. 3*). Pauca seligo: « Non immerito, inquit ille, et iste homo particeps dicitur similitudinis Dei, non solum quia vivit, quod etiam in bestiis apparet; sed amplius quod ad mentem convertitur se regentem, quam illustrat sapientia, quod in bestiis non potest ratione carentibus. » Recole quæ ex Philone, Clemente Alexandrino, aliisque Patribus, n. 24 et 26, et rursus n. 52 ex Ambrosio attulimus.

52. Conjunctio porro ipsa animæ et corporis, quamquam homini, postquam in peccatum decidit, ideoque postquam a præclarissimo illo innocentia statu, in quo conditus est, corruit, non nihil incommoda sit, quoniam corpus, quod corrumpitur, aggravat animam, cum utilissima futura fuisset, si in antiqua dignitate, Deo obediens, persistisset: suis tamen adhuc non caret emolumentis. Scilicet beatitudinis cumulatissimæ participem tandem aliquando faciet hominem, qua nimirum ille potietur, si corpore ad eum usum utetur, propter quem conditus homo est: ut scilicet divinis Jussibus obsequatur, et pureat. An non istud corpus, quod seminatur in corruptione, surget in incorruptione?... Et quod seminatur animale, surget corpus spirituale (*I Corinth. xv, 42, 44*)? Effundetur scilicet in corpus ipsum egregia quedam, et vere celestis voluptas, ac suavitas, qua illud imbutum, ac veluti absorptum, non modo nihil ex mole ipsa, ac, si vocare ita sinis, *corpulentia* sua patietur incommodi, verum etiam jucundissimam ac plane mirificam ex ea percipiet oblectationem. Hoc de argumento cum alii multi, tum præsertim dixerit egregius vir Cardinalis Bellarminus in eo libello, quem de Sanctorum felicitate inseribit, de quo quidem libello pronuntiat Videlinus (*in præfat. ad physic. particularem*) (eruditus, fateor, ingeniosusque philosophus, sed Bellarmini, atque adeo Catholicorum omnium acerrimus hostis) *plus eum veritatis continere, quam grandes illos controversiarum libros: quo quidem judicio dum malevolam adversus Catholicos animam profert, eum tamen, de quo agitur, libellum mirifice commendat.*

(a) In Eclog. seu parall. lit. A, titul. viii, c. lit. le Quien, tom. ii, pag. 510.

(b) Pag. 760 (per errorem 718) tom. ii editio P. le Quien.

55. His constitutis, mirum non est primo, si homini ample ac magnifice laudes tribuantur, dicaturque aliquando a Scriptoribus (a), quod antea dixi, *parvus mundus*, aliquando creaturarum omnium perfectissima, aliquando totius creaturæ epilogus, aliquando etiam creatura omnis, quod ita postea explicavit, quod vel creaturarum omnium perfectiones *formaliter* habeat, vel saltem *eminenter*. Nimirum *parvus mundus* propterea dicitur, quod quicquid per reliquas creaturas diffusum est, completi in se unus videtur, eamque ob causam *omnis creaturæ epilogus* etiam dicitur. Perfectissimam vero creaturarum omnium propterea appellari volunt, quia inanimas sane sua præstantia, ac spiritu, quo vivificatur, superat; Angelo vero præstat ea ipsa de re, quam modo exposuimus, conjunctione scilicet animæ, et corporis; qua quidem de causa ampliorem in cælis beatitudinem assequitur.

54. Quod vero de perfectionibus vel *formaliter*, vel *eminenter* ab eo possessis dixi, ita explicant, ut sicut Deus perfectiones omnes vel *formaliter* habet (eas scilicet quæ statim suam præstantiam produunt, nec in eis aliquid imperfectionis involvitur), vel *eminenter* (eas quippe perfectiones eminenter possidere dicitur, quæ conjunctum in sua notione habent aliquid imperfectionis, cujusmodi est perfectio Creaturarum; nam has omnes possidet, sed seposita, qualibet imperfectione): ita homo perfectiones omnes, quas Creatura assequi potest, vel re ipsa, ac *formaliter* habet, uti animam spiritualem, eximium, ac nobile corpus; vel *eminenter*, id est ita habet, ut superet, vel certe involvat perfectionem illam, quam in cæteris creaturis admiraris, vel illi saltem æquivalet. Hinc bonitatem, seu perfectionem sibi convenienter habet *formaliter* (id est expresse, atque ipsam), reliquarum autem animantium *eminenter*. Perfectior nimirum, et excellentior ob ingenii, et animi vires est animantibus, quas ingenio, ut diximus, et arte superat, si fortitudine superatur: hinc multo melius est hominem esse, quam leonem, ursum, aut aliam quamlibet animantem brutam. Habet pariter egregiam generi suo convenientem pulchritudinem, ut si eam diligentius perpendas, illam ipsam superet, quam habet ager, et si qua sunt alia egregia specie prædita. Hæc quæ Scholasticorum more hactenus sum prosecutus, vetusti Patres interdum indicant: veluti Augustinus (de quant. animæ cap. 55, n. 70), Damascenus (in libello *inscripto*: quomodo homo ad imaginem Dei), et copiosius Gregorius Magnus, cujus verba referre hic placet (b): « Numquid, fratres mei, Sanctum Evangelium vel insecularibus, vel brutis animalibus fuerat prædicandum, ut de eo discipulis dicitur: *prædicare omni creature?* Sed omnis creaturæ nomine signatur homo. Sunt namque lapides, sed nec vivunt, nec sentiunt: sunt herbæ, et arbusta; vivunt quidem, sed non sentiunt... An-

geli etenim sunt, vivunt, sentiunt, et discernunt. Omnis autem creaturæ aliquid habet homo. Habet namque commune esse cum lapidibus, vivere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum Angelis. Si ergo commune habet aliquid cum omni creatura homo, juxta aliquid omnis creatura est homo. Omni ergo creature prædicatur Evangelium, quum soli homini prædicatur, quia illa videlicet docetur, propter quem in terra cuncta creata sunt, et a quo omnia per quendam similitudinem aliena non sunt. »

55. Id ipsum porro ante doctores nostros Christiana fide instructos subodorati sunt veteres Philosophi, ac poetæ. Ovidium omnino, cujus notissimi versiculi (*lib. xv metamorph.*),

Nos quoque pars Mundi, quoniam non corpora solum,
Verum etiam volucres animas sumus,

id ipsum, quod diximus, comprobare creduntur: quatenus innuunt hominem (nos) præstantissimum, et partes reliquas complectentem Mundi esse partem. Ovidium, inquam, omnino, ut expressiora veterum Scriptorum loca afferam. An non perspicue tibi videtur incutus Cicero, dum hæc ait (*De universitate*): « Deus animal unum spectabile hominem, in quo omnia animalia continerentur, effecit. »

56. Quid vero clarius his Manilii monitis (*Lib. iv Astron.*):

..... Quid mirum noscere mundum
Si possunt homines, quibus est et mundus in ipsis,
Exemplumque Dei quisque est in imagine parva?

quibus quidem versibus hæud obscure indicat, imaginem Dei, ratione duce, ac veluti doctrice, in ea, de qua agimus, hominis excellentia, et perfectionum omnium complexione jure ac merito collocari.

An non etiam, ut ad præclarissimos Hebræorum scriptores sermonem quoque convertamus, id ipsum tradit Philo, quem Judæorum disertissimum appellat Hieronymus (*De Viris illustrib. cap. 2*), dum ea luc super argumento tradit, quæ cum alibi retulerim, hic repetere non est necesse? Ea tamen recolat Lector.

57. His constitutis mirum non est, si cuncta homini subdidit, aut certe obsequentes, subsidiumque, atque opem familiarem (pene dixeram) deferentes creaturas reliquas esse jussit, atque ea ipsa in re sui similem esse voluerit. An ea de re dubitas? Audi Dominum ipsum hæc eloquentem (*Genes. 1, 26*). « Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram, et præsit piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis, universaque terræ, omni que reptili, quod movetur in terra. » Ad quæ verba Chrysostomus (*Homil. 8 in Gen. n. 3*) hæc scribit: « Neque enim cum dicit: *Faciamus hominem secundum imaginem nostram, et secundum similitudinem*, hic sermonem finivit, sed per ea, quæ adjungit, manifestum nobis facit, quo sensu nomen *imaginis* posuerit. Quid enim dicit? *Et dominetur piscibus maris, et vo-*

(a) Si possent homines, quibus est et mundus in ipsis. Exemplumque Dei quisque est in imagine parva. Manil. iv Astron.

(b) Homil. 29 in Evangelia, ad verba illa *predicabit Evangelium omni creature*. Marc. xvi.

latibus cæli, omnibus reptilibus super terram. Ina-
ginem ergo dixit de principatu, et dominio, non de
aliquo alio : Quia Deus fecit hominem principem
omnium, quæ sunt super terram, et nihil super ter-
ram homine majus est, et omnia sub potestate illius
sunt. »

Et rursus (*Homil. 40, n. 4*) : « Postquam nos do-
cuit per præcedentia, quid sit secundum imaginem
Dei fecit eum : et ut ne impudentem quidem defen-
sionis prætextum relinquat Ecclesiæ dogmata impu-
gnare volentibus, paululum progressus idem iterum
docet, quod ideo imaginis nomine usus sit, quod
imperaturus, et sub se creaturas omnes habiturus
esset. »

Et paucis interpositis (*n. 5*) : « Vidisti inenarra-
bilem potestatem? Vidisti principatus magnitudi-
nem? Vidisti condita omnia sub hujus potestatem
redacta? Nihil posthac mediocriter de rationali hoc
animali imagineris, sed engita honoris magnitudinem,
et Domini erga illud benevolentiam, obstupescens
illius immensam, et inenarrabilem benignitatem. »

Atque id ipsum alibi repetit (*lib. 1 ad Stagir.*),
monens « voluisse Deum hæc esse in terris hominem,
quod ipse erat in cælis. » Vide etiam quæ eam in rem
tradit homilia II in Epistolam ad Hebræos (*n. 2*).

58. Nysseus Chrysostomum ea in explicatione
præcesserat ; subsequuntur autem Severianus Gabali-
tanus, et Theodoretus. Nysseus scilicet tum alibi
(*Dialog. III, tom. 1 Biblioth. Pat. Græco latinæ, cap.
4*), tum etiam in libro de hominis officio uberi ora-
tione hoc, de quo agimus, persequitur, hæc præser-
tim monens : « Ut in hæc vita artifices instrumentum
ea forma moluntur, quæ usui sit apta : ita tanquam
vas quoddam ad regni administrationem idoneum
natorum nostram præstantissimus fabricavit artifex :
ac tum animæ dotibus, tum figura ipsa corporis ta-
lem designavit hominem, ut ad regnum esset aptis-
simus. » Atque id ipsum, quod hic attingit, copiose,
uti diximus, deinceps, atque eleganti ratione perse-
quitur. Quod atinet ad Severianum Gabalitanum,
eum consule, quem in calce pagine designo, locum,
idque, de quo agimus, traditum invenies (*a*).

59. Theodoretus vero in eadem sententiam hæc
tradit (*In Caput XI Epistolæ ad Corinth*) : « Homo
est Dei imago, neque quoad corpus, neque quoad
animam, sed tantum quod atinet ad principatum
et imperium : ut cui ergo omnium, quæ sunt in terra,
imperium est creditum, Dei imago appellatur ; mulier
autem, ut quæ sit in potestate viri, est viri gloria, et
veluti imago imaginis : nam ipsa etiam aliis imperat,
sed viro subjecta esse, et ei parere jussa est. »

60. Sed ne Græcos tantum videamus afferre, ecce
tibi Ambrosium hæc de homine tradentem (*b*) :
« Hoc mentis vigore et externa subigit, et separata,
ac distantia videt, et validiora viribus animalia subjici-

cit, et tantam cæteris venerationem sui infundit, ut
certatim quasi regi obediant, et voci ejus obsecran-
dent : et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant,
et disciplinam eam imprimant, quam natura non
tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem,
ejus imperio mansuescunt. Sæpe suspendente mor-
sus suos, revocante sono vocis hauriunt. Videmus
moxico canum dente lepores sine vulnere capi : leo-
nes quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædant
dimittere : pardos, atque ursos incitari, ac revocari
vocibus : equus plausu hominum tremere, silentio
molliore cursum : denique sæpe sine verberibus præter-
eunt verberatos : ita vehementius illos incitat lin-
guæ flagellum. »

61. Ecce item Marius Victorem, latinum scilicet
et vetustum Patrem. Hæc nempe loquentem in ho-
minis creatine Deum inducit (*De Origine mundi*):

Nunc hominem faciamus, ait, qui regnet in orbe,
Et sit imago Dei : simul docet esse creatum, etc.

Et deinceps :

Ergo hæc præpositum rebus cum conjuge jussit
Crescere per sobolem, terrasque replere vacantes.

Rursus quoque :

Primus enim meritis, postremus in ordine toto
Factus homo, ut sese rebus præstare creatus
Nosset, et hinc laudes Domino persolveret æquas

62. In eadem sententiam Alcimus Avitus ipse
quoque hæc de homine loquentem Deum facit :

Nunc formetur homo, summi quem tangit imago
Nominis, et nostram cælo donatus honore
Induat interiori formosa mente figuram.
Hinc libel crectis sublimem credere plantis,
Illic regat æterno subjectum poudere mundum,
Irauta donet, legem cunctis, ac nomina ponat,
Astra notet, cælique vias, et sidera morit.
Disceat et insperctis discernere tempora signis ;
Subjiciat pelagus sævum, ingenioque tenaci
Possideat quæcumque ridet : cui hostia fremdens
Serviat, et posito discant mansueta furor
Imperium jumenta pati, jussisque ligat
Festinent trepidi consueti in vinela juvenet
Quoque etiam natura hominis sublimior existet,
Incipiat rectos in eodum tollere vultus,
Factorem querat proprium, cui mentis fidei
Impendat famulam longævo in tempore vitam.

63. Sed quis Augustinum non referat, qui hæc ait
(*De Genesi contra Manich., lib. 1, cap. 17, n. 28*) :
« Quod homo ad imaginem Dei factus dicitur, secundum
interiorem hominem dicitur, ubi est ratio, et
intellectus unde etiam habet potestatem piscium
maris, et volatilium cæli, et omnium pecorum, et
ferarum, et omnis terræ, et omnium reptantium,
quæ sunt super terram : cum enim dixisset, *faciamus
hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*, ali-
didit continuo : *Et habeat potestatem piscium maris,
et volatilium cæli, et cætera* : ut intelligeremus, non
propter corpus dici hominem factum ad imaginem
Dei, sed propter eam potestatem, qua omnia pecora
superat. Omnia enim animalia cætera subjecta sunt
hominis non propter corpus, sed propter intellectum,
quem nos habemus, et illa non habent. »

(a) Orat. v de mundi Creatione n. 4, pag. 181,
tom VI Op. Chrysost. edil. Montfauconii. In quo est
ratio imaginis? in potestate, etc.

(b) Lib. VI, epist. XXXVIII, alias classe 1, epist.
XIII, *Horontiano*

64. Hic recense, si vis, Patres eos qui peccatum A
Dæmonis in eo collocant, quod invidit homini
summam eam in res omnes potestatem ac domina-
tum, quem sibi conferendum fuisse putarat. Hos
porro nec contemnendos sane, nec paucos equidem
recensere, nisi laborem meum anticipasset præcla-
rissimus Petavius, cujus locum in calce pagine a me
indicatum obsecro consulas (*De Angelis* III, 2, 8).
Adde, si vis, auctoritatem Rabbi Saadia, collocantis
scilicet eam, de qua agimus, imaginem in imperio,
et dominatione (*Refert ex Aben Hezra Petav. de Opif-
fic.* n. 3, 2).

65. Quamquam necesse non est hac in re in Pa-
trum, et Hæbræorum testimoniis diu laborare, adeo
scilicet id perspicuum est, ut illud quoque vetustis
ipsis et inter idololatricæ tenebras positus Scriptori-
bus innotuerit. Id porro multorum quidem opinione
denotant illa Tullii monita (*lib. n. de finibus*): « Ead-
em (*hominis*) ratio habet in se quiddam amplum,
atque magnificentum, ad imperandum magis quam ad
parendum accommodatum. Expressius porro Ovidius
(*1 Metamorph.*)

Sanctus his animal, mentisque capacus alta
Deerat adhuc, et quod dominari in cætera posset.
Natus homo est, etc

66. Hinc edonitas ab homine videmus crudeles
helluas: atque id cum cæteri eleganter describant,
descripsi sane Martialis nobili illi epigrammate
(*ferè habetur lib. 1, n. 104*), quod ad hunc modum
incipit:

Plecto quod juga delicata collo
Pardus sustinet, improbræque tigres
Indulgent patientiam flagello.

quod quidem epigramma integrum legas velim: ele-
gans quippe valde est, venustissimum, et id, de quo
agimus, mirifice comprobat.

67. Ante Martialem argumentum hoc copiosissime
pertractat Philo: cujus verba si referam, vereor ne
æquo sim longior: locum mihi jacent consulat lector
(*de Opific. Gelen. interprete pag. 16 et 17 editionis
Gryph. ann. 1561*).

68. Quid? quod pisces ipsi, tanetsi ab hominum
consortio remotissimi, non raro

Et norunt dominum, manumque lambunt
..... Et ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.

quod ego ipse sæpe vidi, dum virum pietate, et comi-
tante præstantem D. Fulgentium Musianum ex or-
dine Carthusien-sium, qui quæ Bononiensium Religio-
sorum familie nunc præest, Deo et hominibus dilectus,
convenirem: familiarissimos enim habebat pisces,
quique voce illius acciti statim accurrebant, ut eibum
ex illius manu sumerent.

69. Hæc, si vis, recole quæ dissertatione 1 statui-
mus; nimirum hominis causa sensibilia cuncta creata
esse. Homini quoque Angelos ipsos ministerium
prestare is fatebitur, qui assentitur D. Thomæ et
Scholasticis pene omnibus doctis, cælorum astro-
rumque cursum ab iisdem Angelis, dirigi perficique.

Etiam cum cursus iste homini inserviat, homini
sane ministerium præstabit, qui ipsa dirigent
perficiuntque. Quid? quod iidem Angeli nobis tutela
ac presidio sunt, sicut ab Apostolo Paulo (*Hæbræ.
1. 11*): « Ministratio spiritus appellatur propter eos
missi, qui hæreditatem capiunt salutis. » Quo de ar-
gumento plura hic dicerem, nisi peculiari libello ea de
re copiose disputassem (Dehinc Angeli custodi). Con-
sule, si vis, Petavium (*de Angel. n. 6, 7 et seq.*).

70. Eam ob rem non verentur multi inditam ho-
mini Dei imaginem in eo ponere, quod sicut Deus
rerum omnium finis est, seu causa finalis, ita et
homo, eo tantummodo hac in re Deum inter et ho-
minem discrimine posito, quod Deus rerum omnium
finis ultimus sit, homo vero ad Deum ipsum dirigi
debeat, et ad eum contendere, in quo quiescat, et ad
cujus gloriam ipse quoque sit conditus. Sed hoc de
argumento cum luculentius alibi egerim (*Dissert. 1*),
eum locum recolat lector.

71. At jam vertendus est sermo ad eorum opinio-
nem, qui censent eam, de qua disserimus, imagi-
nem, sic explicandam esse, ut propterea dictus sit
Adam ad Dei imaginem, quod homo donatus sit na-
tura ea, cujus speciem induerat Deus, ut hominem
conderet; qua etiam specie tum eidem Adamo ap-
paruit, tum reliquis Patriarchis et Prophetis. Sed
de hoc quoque argumento cum satis alibi disserue-
rimus, in secunda scilicet dissertatione, ad eum lo-
cum lectorem allego.

72. Sed quid de illorum opinione dicendum est,
qui putant propterea ad Dei imaginem appellatum
fuisse Adam, quod eam naturam, ac formam a Deo
repperit, quam habiturus erat Unigenitus Dei, cum
ad homines eorum caput, Dominus ac redemptor
venturus erat. Id sine propositu Tertullianus tum in
libro contra Praxeam (a), tum etiam in libro de re-
surrectione carnis hæc scribens (*cap. vi*): « Quid-
cumque enim limus exprimebatur, Christus cogita-
batur homo futurus, quod et hinc, et ex eo sermo,
quod et terra tunc. Sic enim præfatio Patris ad filium:
Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem
nostram. Et fecit hominem Deus: id utique quod
finxit, ad imaginem Dei fecit illum, scilicet Chri-
stus. Et sermo enim Deus, qui in effigie Dei constitutus,
non rapinam existimavit parari Deo. Ita limus ille
jam tunc imaginem induens Christi futuri in carne,
non tantum Dei opus erat, sed et pignus. »

73. Eadem tradit Prudentius, hæc elocutus (*in Apo-
theosi*)

Christus forma Patris, nos Christi forma et imago,
Conditor in faciem Domini bonitate paterna,
Venturi in nostram faciem post sæcula Christi.

Adde quæ alibi hoc de argumento diximus (*Dissert.
II, n. 29 et seqq.*).

74. At Petavius (*De Opific. II, 2, 4*) opinionem
hanc propterea rejicit, quod si vera esset, Deus Pater,
qui hæc elocutus esse censetur: *Faciamus hominem*

(a) Cap. XII. *Et ut autem ad cupis imaginem faceret; ad filii scilicet, qui homo futurus certior ac verior.*

ad imaginem et similitudinem nostram; nostram uti-
que non dixisset, sed tuam (o Fili). Num hæc antea-
versio opinioem eam satis refutet, alii viderint. Con-
sule, obsecro, Petavium ipsum cap. vii libri ii de
Trinitate (u. 4).

Ex hæcenus diebis dijudicet Lector, quid de pos-
trema opinione sentiendum sit, eorum scilicet, qui fa-
tentur in homine quidem extare eam, de qua agimus,
similitudinem et imaginem: sed in quo posita ea sit,
minime apparere. Si quid scilicet probabile hæcenus
diximus, tam et si stabilire certo non possumus, in
quo hæc posita sit; tamen Patrum ea in disquisitione
posita studia effecerunt, ut verisimile aliquid inve-
nerimus, in quo hanc collocemus. Ea de re minime
dubitabis, si ea expendaris, quæ a numero decimo
tertio ad hunc usque locum copiose tradidimus.

QUESTIO III ET IV.

In qua hominis parte posita sit hæc, de qua agimus,
imago et similitudo. Et: An soli viro, an etiam fe-
minæ eandem imaginem et similitudinem indiderit
Deus.

75. Si ea expendamus, quæ in superiori questione
diximus, facile constabit, in corpore poni minime
posse eam, de qua agimus, Dei imaginem, nisi forte
in ea significatione id dicatur, quam præcunte Au-
gustino n. 47 proposuimus. In anima vero poni posse,
minime dubito. At num in animæ substantia, num
in illius potentiis, num alia quapiam ratione, tum
deum asseres, eum aliquam ex antea explicatis
opinionibus amplecteris. Qui enim in spiritu eam
imaginem collocant, in animæ substantia collocant.
Qui in intellectu, voluntate, libertate, aliisque hujus
modi, in potentiis ponunt. Qui vero in eximia hominis
perfectione, et excellentia, atque in dominio, quod
supra creaturas exercet, aliisque affinis sitam vol-
unt, alia addant necesse est, tametsi in anima (si
loqui ita volumus) fundamenta habeant, et, uti
scholastici fere aiunt, *adhæSIONEM* et *SUBJECTUM*. Et
de in questione hæcenus.

76. Quod itaque ad quartam attinet, desumitur il-
lius solutio a solutione primæ, ac secundæ questionis,
sed secundæ præsertim. Etenim si in anima, illiusque
potentiis, ac qualitatibus, aut, si vis, in virtutibus
collocas, quis ab ea dignitate feminas areat? Aleimus
Avitus feminas hujusce excellentiæ compotes pro-
fecto facit, cum hæc ait (*Ad Fuscina sororem lib. i*):

Ecce vides sexu ut careat celestis imago,
Interior sortitus homo quam mente retentat,
Nec sexum acceptat.

77. Marius item Victor feminas ejusdem præstantiæ
participes videtur facere, cum Deum hæc eloquen-
tem inducit (*lib. i in Genesis*):

Nunc hominem faciamus, ait, qui regnet in orbe,
Et sit imago Dei; similem decet esse creaturæ,
Labor ad aratrium tentur qui monte creatis.

(a) Sermo. II in *Genesis* n. 2, pag. 655 Tomi iv
editionis Montfauconii.

(b) In Commenta. in Episto. Pauli I ad Cor. cap.

78. Si vero in perfectione eximia, quam supra ces-
teras creaturas habet hominem, eam similitudinem col-
loces; feminam ad Dei imaginem factam negetes ne-
cesse est. Etenim mulieri præstat vir, illiusque caput
est. Expressissime Chrysostomus (a): « Ut enim scias
humana forma præditum non esse numen, audi Pau-
lum dicentem: *Vir quidem non debet velari, cum sit
imago et gloria Dei: Mulier autem gloria viri est,
propterea debet, inquit, velum habere supra caput.*
Eumvero si hoc loco imaginem id appellavit, æqua-
lem divinæ omni ex parte formæ similitudinem si-
gnificans, et ideo Dei imago vocatur homo, quia
Deus hinc pacto figuratus est. Igitur secundum illos
non virum tantum ad imaginem factum dici oportebat,
sed etiam mulierem; mulieris enim virique fi-
gura, et forma, et similitudo est una. Quam igitur
ob causam imago Dei vir dicitur, mulier vero non
item? Quia nimirum non de imagine mentionem fa-
cit, quæ in forma sita sit, sed de imagine, quæ in
dominatu, quam solus homo habet, non autem mul-
lier. Nam hic quidem nemini subditus est, illa huic
subdita, quemadmodum inquit Deus: *Ad virum tuum
conversio tua, et ipse tui dominabitur.* Ideo Dei qui-
dem imago est vir, quia sublimiorem nullum habet,
quemadmodum Deo sublimior est nullus, sed omni-
bus dominatur. Mulier vero gloria viri est, quia viro
subjecta est. »

79. Imitator, et tantum non totum exseribit Chry-
sostomus Theodoretus (b) hæc docens: « Homo est
Dei imago, neque quoad corpus, neque quoad ani-
mam, sed tantum quod attinet ad principatum et
imperium: ut cui ergo omnium, quæ sunt in terra,
imperium est creditum, Dei imago appellatur. Mul-
lier autem ut quæ sit in potestate viri, est viri glo-
ria et velut imago imaginis: nam ipsa etiam aliis
imperat: sed viro subjecta esse, et ei parere iussa
est. » Deinde aliam rationem adjungit, ut hujusce
præstantiæ feminam exortem faciat: « Non enim
vir, inquit, ex muliere est, sed mulier ex viro.
Ergo etiam ratione creationis viri primas partes ob-
tinent. Etenim non est creatus vir propter mulierem,
sed mulier propter virum. Hoc etiam sufficit ad osten-
dendum, virum jure principatum tenere: non enim
hic propter illius usum, sed ipsa propter ejus usum
producta est. » Eadem tradiderat questione xx in Ge-
nesim (in veteri editione, interprete Joanne Fico). Et
de duabus his questionibus satis.

QUESTIO QUINTA.

An Angelus ad similitudinem et imaginem Dei
factus sit.

80. Hujus quoque questionis solutio a I et II ques-
tionis ac secundæ præsertim solutione derivatur.
Si enim similitudinem et imaginem in gratiæ donis
colloces, quis ad similitudinem et imaginem Dei
factus esse Angelos neget, cum hi in ipsa creatio-

xi, ad verba illi: *Vir non aebet velare caput suum*
(interprete Gentiano Hervelo)

uterrimis amplissimisque gratiæ donis ditati sint: A
 et ea de causa *Filii Dei* appellati (a)? Ad imaginem
 Dei pariter factos dices, si imaginem in spiritu, il-
 liusque potentis, ac sublimibus qualitatibus pones.
 Nam hæc præcul dubio non modo in Angelis sunt,
 verum etiam in his excellunt, et præstant. Itac, ut
 arbitrator, de causa non modo Angelina ad imaginem
 Dei factum, verum etiam excellentiori quadam ratione
 ad eandem imaginem factum docet Gregorius Magnus,
 cujus verba referre hic placet (*lib. xxvii Moral. cap.*
18). Scilicet ad diabolum referens quod Ezechiel de
 rege Tyrio ait: *Tu signaculum similitudinis Dei*, hæc
 subiicit: « De sigillo quippe autilitalis similitudo in-
 aginaliter exprimitur, qualis in sigillo eodem essentia-
 liter habetur. Et licet homo ad Dei similitudinem crea-
 tus sit, Angelo tamen quasi majus aliquod tribuens,
 non cum ad similitudinem Dei conditum, sed ipsum
 signaculum Dei similitudinis dici, ut quo subtilior
 est natura, eo in illo similitudo Dei plenius credatur
 expressa. »

(a) *Factum est autem, cum quadam die venissent
 filii Dei, et starent coram Domino. Job. ii, 1. Cum
 jubilarent ostra matutina, et me laudarent omnes filii
 Dei. Job. xxxviii, 7. Ad hæc, Paulus hæc scribit,
 I Cor. viii, 5: Nun csi sunt, qui dicantur filii Dei,
 sive in celo, sive in terra: quo quidem in loco An-
 gelos innuere videtur. Qui enim sunt filii Dei in celo,*

81. At si vel in ea perfectione, et excellentia col-
 locas, quam numero 46, et subsequenteribus exposui,
 vel expresse in dominio supra cæteras creaturas, pro-
 cul dubio ab Angelis ea arceda est, ideoque imago
 Dei, de qua agimus.

Sane Theodoretus (*quæst. xx in Gen.*) in eo totus
 est, ut eam imaginem ab Angelis arceat, et in solo
 homine statuat. Ad quem quidem finem cum alias ra-
 tiones afferat, tum hanc sane, quod Angelus in crea-
 turas reliquas nullam exerceat potestatem, quam tamen
 maximam exerceat homo. Sed ipsa Theodoreti verba
 referre præstat, ex quibus scilicet ea, quæ diximus,
 lector per se percipiat, « Quidam ad imaginem Dei
 hominem creatum esse arbitrantur secundum poten-
 tiam animæ invisibilem, non intelligentes, quod et
 B Angelus invisibilis est, sicut et Dæmon . . . Quod si
 solus homo ex omnibus creaturis imago Dei est,
 peculiarem quandam rationem hujusce denomina-
 tionis oportet esse, etc. »

Atque hic III dissertationi finis sit.

si Angeli non sunt? Tamen quia Jobi loca aliter a
 nonnullis vertuntur, et Pauli locus accipi secus po-
 test, mirum non est, si Chrysostomus plam neget
 filios Dei Angelos aliquando appellari. *Homines qui-
 dem*, inquit ille, *filii Dei dicti sunt, Angeli autem
 nunquam.* Homil. xxii in Genes. n. 2, pag. 495
 Tomi IV editionis Montfaucon.

JOANNIS CHRYSOSTOMI TROMBELLI IN SEQUENTEM SERMONEM PRÆFATIO.

Reliquis humanitatis ac benevolentiae officiis, C
 quibus RR. PP. DD. Joannes Gualbertus Beccari,
 et Philippus a Turre, Cassinensis Congregationis
 amplissimi Præsules, me apud eos Florentie degen-
 tem cumularunt, hoc etiam addi voluere, ut, cum
 scirent me inedita Patrum scripta perquirere, ut ea
 pervulgarem, Sermonem in Codice complectente S.
 Hilarii Pictaviensis Opera eidem Hilario tributum, in
 celeberrima sui Monasterii Bibliotheca inventum, ad
 me mitterent diligentissime exscriptum manu doctis-
 simi Patris D. Petri Aloysii Gallotti Philosophiæ Lec-
 toris, et de veteri litteratura, cui summo studio etiam
 incumbit, præclare meriti. Novi statim, Hilario Pic-
 taviensi adscribi Sermonem hunc minime posse, re-

(a) Inter æstivales Bedæ sermones (pag. 169 To-
 mi vi editionis Coloniensis anni 1612) cum inven-
 iens. At dubitatur a multis, num omne, qui in hac
 editione Bedæ tribuntur Sermones, a Bedæ compo-
 sitis sint; eorum enim nonnulli alium videntur ha-
 buisse auctorem.

(b) In iis, quos consului, vetustis libris jam vul-
 gatis (Vide paginam 718 Tomi n Martene de anti-
 quis Ecclesiæ Ritibus, editionis Antuerpiensis, seu
 potius Mediolanensis anni 1756); in iis quoque, quos
 apud nos servamus, sæculi xi et xii codicibus ea
 Evangelii partio, que in dedicatione Ecclesiæ tege-
 batur, et adhuc legitur, desumpta est ex Capite xix
 Lucæ: *Ingressus Jesus perambulabat Jericho.* Sed in
 Galliis videtur per ea tempora fuisse lecta portio de-

clamante scilicet locutione ipsa, ab ea quam Hila-
 rius Pictaviensis persequitur, valde remota. At cui-
 nam adscriberem, ignorabam. Porro dom *Conciona-
 toriam Combefisii Bibliothecam* ad eum finem revolve,
 ut perquiram num is Sermo vulgatus sit, an non,
 comperio vulgatum eum esse quidem, et Bedæ ad-
 scriptum (a), sed additis immutatisque nonnullis pe-
 riodis; vel scilicet ut sermo accommodaretur loco
 illi Evangelii, qui eidem Sermoni in ea editione
 præponitur (b), vel ut uberius analogia, quæ Judai-
 cum inter templum et Christianam Ecclesiam inter-
 est, explicetur: qua quidem re ejusdem Sermonis
 puritati ac venustati nonnihil detrahi videtur (c).
 Eum itaque, ut habet Florentinus, quem diximus,

D sumpta ex Matth. vii, 17: *Omnis arbor bona*, etc., et
 hæc lectioni sese etiam accommodat Bedæ, si is est
 ejus sermo auctor, quem secundo loco apponimus.
 Atque etiam Evangelium fuisse nonnunquam in dedica-
 tione lectum, indicat Bedæ in Honilia in dedica-
 tione Ecclesiæ. *In illo tempora facta sunt Eucanaia
 in Hierusalem, et hyems erat*, etc., pag. 173 Tomi vii
 Opera Bedæ: qua in re prorsus congruit anti-quis-
 simum *Lectionarium Gallicanum* Mabillonii. Vide
 lib. n de Liturgia Gallicana, pag. 108.

(c) In sermone jam edito hæc præ cæteris habentur:
 « Columnæ stant ante ostium Templi; quo ad-
 ventum Redemptoris nostri, qui ait: *Ego sum ostium,
 per me si quis introierit, salvabitur*, præcesserunt
 doctores egregii, de quibus dicit Apostolus: *Jacobus*,

Codex, vulgatum consui. At quoniam Pictaviensi Hilario abduco, si Hilario alteri videretur (quod per me quidem licet), Arelatensi Hilario tribue qua certe novimus et sacra templa erexisse (a), ideoque didicisse, et sermones ad populum recitasse non parvis (b), ex vulgata quoque interpretatione, qua sane videtur hujusce Sermonis auctor, Scriptura

et Cephas, et Joannes, qui vidbantur columna essu quidem adventu ejus testimonium perhiberent. An vero adventum Domini preceserunt, et eam ob causam « columna stantes ante ostium templo fuerunt Jacobus, et Cephas, et Joannes, qui Christum non prænuntiavit sed illius fuerit discipuli? Profecto columnas eos propterea vocat Paulus, quod stabiles, columnarum instar, in fide essent, et veluti præcipua christiana Religiois fundamenta.

(a) In cap. 8 Vita S. Hilarii Arelatensis hæc habentur *In mediatore pugiter permanere, instituere monasteria, edificare templa, confirmare Monachos institutione sua*.

(b) Cap. 11 ejusdem Vita hæc legitur: « Si peritorum turba defuisset, simpliciter sermonem iustiorum corda nutriebat; at ubi instructos supervenisse vidisset, sermone ac vultu pariter in quodam gratia insolita excitabatur, se ipso celsior apparebat, ut ejusdem prolata auctoritate temporis, qui suis scriptis merito claruerunt, Silvius, Eusebius, Dominicus admiratione succensi, in hæc verba proruperint: Non doctinam, non eloquentiam, sed usque quod super homines conserutum... Et licet gratia ejus ex his operibus, quæ eadem dicendi impetu concepit, genuit, ornavit, protulit possit absque hesitatione dignosci, vita scilicet antistitis Honorati, hominibus in totius anni festivitatis expedita, etc. » Hæc fortasse conjectura, et eo etiam quod idem stylus, ac phrasia appareat, atque ea quæ in vita S. Honorati ab Hilario Arelatensi conscripta emittit, Combefisius alique permoti non medicam partem eorum sermonum, qui Eusebio Emiseno aut Eucherio tribui consueverunt, Hilario Arelatensi tribuunt: Vide Combefisii biblioth. Concordia in Resur. Domini.

(c) Sane in his sermonibus, quos in resurrectionis Domini solemnitate recitasse Hilarius Combefisius censet, Eusebio Emiseno utique adscriptis, Vulgata Scriptura interpretatio plerumque eminet. Sed et in

rum loca allegare consuevisse (c). Atque hæc quidem conjecturae ac suspitioni meæ ipsa Hilarii Arelatensis scriptio hujusce Sermonis scriptio hanc absimilis plurimum favet. At enimque tandem sermo hæc celebratur, fabulabilis est utique, et procul dubio venustus, ideoque is, qui antiquam formam ac candidissimam pristinum recipere mereretur.

Vita S. Honorati, quæ procul dubio ab Hilario Arelatensi composita est, ad hunc modum Scriptura loca allegantur, n. 5. « Ne laudes hominem in vita sua, et iterum... Ante mortem ne laudes quempiam, n. 8. Ordinate in me charitatem, n. 10 In multa patientia, in vigiliis, in jeuniis, in castitate, in scientia, in verbo veritatis, in virtute Dei, n. 14 Euge serve bone, et fidelis, intra in gaudium Domini tui, n. 15. Super aspitem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem = Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones, n. 20 Vende omnia tua, et da pauperibus, et veni, et sequere me, n. 26. Omnibus omnia factus, n. 57. Qui timent te, videbunt me, et letabuntur. = Quid enim habes quod non accepisti? aut si accepisti, quid gloriaris, quasi non accepisti? Porro hæc in Vulgata sic se habent. « Ante mortem ne laudes hominem quempiam (Eccles. xi, 50). Ordnavit in me charitatem (Cantic. iii, 4). In multa patientia, in tribulatione, in necessitatibus, in angustiis... in vigiliis, in jeuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu Sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei (II Cor. vi, 4, 5, 6). Euge serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui (Math. xxv, 21). Qui timent me, et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem (Ps. xc, 15). Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones (Luc. x, 19). Vende quod habes, et da pauperibus... et veni, et sequere me (Math. xix, 21). Qui timent te, videbunt me, et letabuntur (Ps. cxviii, 74). Quid enim habes quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non accepisti? (I Cor. iv, 7.) Quæ quidem locorum collatione plane assequeris, aut ipsissimam, quam nunc sequimur, ab Hilario Arelatensi tuisse allegatam, aut certe tam affinem Vulgate interpretationem, ut pro Vulgata haberi possit.

SERMO B. HILARII

DE DEDICATIONE ECCLESIE CUMPTUS (a) PICTAVIS

IN ECCLESIA IPSIUS IBIDEM CONSECRATA

Quia propitia Deitate, Fratres Charissimi, solemnæ dedicationis Ecclesie celebramus, debemus congruere solemnitati, quam colimus, ut sicut ornatis studiosius ejusdem Ecclesie parietibus, pluribus ac cæcis luminibus ampliato numero lectionum, addita Psalmorum melodeis, lætis nactem vigiliis ex more transsequamus; ita etiam pœcioralia cordium nostrorum semper necessariam honorum operum decorem orationibus semper in nobis flammae divine pietatis et fratru caritatis accendat; semper in sanctuario pectoris nostri celestium memoria præceptorum, et angelicæ traditionis dulcedo sacra res-

sonet. Hi sunt enim fructus bonæ arboris, hic bonæ cordis thesaurus, hæc fundamenta sapientis Architecti, quæ nobis hodierna Sane Evangelii lectio commendat, nos non formam solummodo, sed virtutem potius habere pietatis: quod etiam mystica veteris instrumenti his omnia diligenter insinuat, cum vel Myses tabernaculum, vel templum Domino Salomon in Sancta Ecclesie typum condidit utraque enim domus firmiter fundata esse refertur. Tabernaculum quidem, quod compactos de tabulis habebat parietes super bases argentæas, templum autem super lapides quadros in fundimento suppositos. Li-

(a) Nullius significatiois est vox *cumptus*, quam habet codex. Fortasse legendum e*t* *compositus*.

qua quoque erant impatiuntia, et quibus et Tabernaculum omne factum, et Templum intus ornatum, ac desuper lectum fulgebat. Aurum etiam de thesauro hinc operam proferebant, de quo parietes intus et foris vestiti, Templi non tantum parietes, verum etiam laquearia, trabes, ostia, postes, et pavimento erant cooperta. Sed et vasa, vel utensilia domus utriusque cuncta pene aurum, neque haec, nisi de auro purissimo, fieri licebat. Fructus etiam arborum qui in domo Domini offerebantur, purissimi et exquisiti esse jubebantur. Hoc est, Vitis, Oliva, Myrris, Myrrabe, vel Stactis, et caeterum hujusmodi que videlicet cuncta spiritaliter intellecta veram nostrae Fidei et operationis sinceritatem denuntiant. Domus namque utraque, ut diximus. Universalis Ecclesiae figuram praemonstrat. Neque in eo quibus quis arbitretur, quod dicitur domus Domini in mysterio factae, cum unam Christi domum esse Ecclesiam nullus fidelis ambigat. Dicit etenim sunt condita domus ob significationem utriusque populi in eandem Fidem venturi, Iudaei scilicet atque gentilis. Unde Bene Tabernaculum sola plebs Judaea condidit in cremo. Templi autem structuram Proselyti, et advenae de Gentibus quotquot in populo tunc inveniri poterant, devota fide compleverunt. Sed et Rex potentissimus, Tyri conductus a Salomone commodatis artificibus, et lignis gratantissime jovit quia nimirum ante incarnationem Dominicam notus erat tantum in Judaea Deus. At postquam ille in ea, quae natus, et passus est, carne resuscitatus a mortuis, et exaltatus est super caelos Deus, super omnem continuo terram nominis eius gloria refulsit, orbisque universus ad adificationem domus illius accurrit, et accepit ab eo promissionem donorum caelestium. Narrat ergo Scriptura, quia praecipit Rex Salomon, ut tollerent lapides grandes in fundamentis Templi, et quadrarent eos. Lapidem autem grandes pretiosos, qui in fundamento locati totum omnis Templi sibi superpositum portant, eximus sanctae Ecclesiae doctores insinuant, grandes nimirum excellentia meritorum, pretiosos claritate signorum, qui ab ipso Domino verbum audientes totam crescentem Ecclesiae fabricam sui praedicatione genuerunt. Quos videlicet lapides Rex quadrare praecipit, ut magistros Ecclesiae compositis moribus, et immobiles animo esse debere signaret. Sicut vero quadratum, quocumque vertitur, statit, ita nimirum vita perfectorum qua ad veritatis lineam sollicite directa est, nullis tentationum impulsibus a sua novitate stabilitate defici. Erat autem Templum Dei marmoreo pario, quod est, lapide albo extractum, ut candorem Ecclesiae castitatis exprimeret, de quo in amoris Cantico Dominus ait: *Sicut liliom inter spinas, sic amica mea inter filias.* Habebat idem *lx cubitos* in longitudinem, *xxx cubitos* in latitudinem, *xxxx cubitos* in altitudinem. Longitudo ergo Templi idem sanctae Ecclesiae designat, per quam longanimiter inter opera sua bona pravonim adversa tollat. Latitudo charitatem, qua ipsa intus per viscera pietatis spatietur: altitudo spem, qua propter bona opera, qua

per charitatem operantur, caelestis vitae praemia expectant. Et bene longitudo *lx cubitorum* est. Sanctorum etenim numero bonorum operum solet perfectio designari quia etiam Deus sex diebus mundi ornamentum fecit et sex sunt hujus saeculi aetates, in quibus sanctae Ecclesiae pro aeterna requie plus actus inerat. Bene *xxx cubiti* latitudinis, quia geminum est praecipuum charitatis, quoniam Ecclesia in tribulatione dilatatur, cum perfectus quisque etiam conditorum ex toto corde, tota anima, tota virtute, et proximum tanquam se ipsum diligere debet. Bene *xxx in altitudine* sunt cubiti, quia omnis Electorum spes ad visionem sanctae Trinitatis, quantum valet, se exercendo et purificando properat. Notandum sane est, quod *xxx cubiti* altitudinis non usque ad supremum templi hastigium, sed usque ad laquearia templi pertinebant, deinde ad laquearia medii tabernaculi alii *xxx cubiti* altitudinis assurgebant. Porro terrenum coenaculum, quod supererat, *lx* habebat in latitudinem, ac sic omnis altitudo domus in *xxx cubitis* erat extenta. Prior igitur domus *xxx cubitis* in altitudine surgit, quia praesens Ecclesia ad videndam speciem Sanctae Trinitatis tota intentione suspenditur. Superior domus *xxx* aequae cubitis se in altum atollit, quia solute corporibus animae perfectorum usque ad diem universalis Judicii ejusdem beatae et individuae Trinitatis praesenti visione fruuntur. Suprema domus bis tricenis alta est cubitis, quia resuscitati a mortuis omnes electi contemplatione ejusdem sui conditoris, qui in tribus personis unus est Deus, aeterna spiritus simul, et carnis immortalitate gaudebunt. Factus est medius paries in templo de tabulis cedrinis *xx cubitorum* altitudinis, qui divideret oraculum in Sanctum Sanctorum, a priori parte templi habebat *xxx cubitos* longitudinis, et *xx cubitos* latitudinis, et *xx cubitos* altitudinis. Porro ipsum templum praeforibus oraculi *xv cubitorum* erat, in quo erant mensae, et candelabrum de auro. Sed et altare aureum prope ostium Oraculi, quatenus incenso in eo thymannate vapor fumi ascendens operiret oraculum, ubi erat arca Testamenti, super qua erat Cherubim gloriae obumbrantia Propitiatorum. Prior ergo domus prioris Ecclesiae statum interior vitae caelestis ingressum designat. Unde recte priori mensae et candelabra sua facta, quae nimirum in hac vita lumine sanctorum Scripturarum, et Sacramentorum caelestium refectione opus habemus: In futuro autem talibus non egebimus subsidiis. ubi juxta Psalmistae vocem *quocumque apparuerint tibi iustitia, satiabuntur manifesta gloria Domini.* In hac ergo vita corda iustorum, quasi altare incensi aureum, splendida fugeant per meritum sanctitatis Aromaticis simul refocta desideriorum spiritualium, incendio flagrant amoris continui et quasi caelestis introitus posita suavissimum suae orationis vaporem inter sancta sanctorum aethera emittunt, ubi Christus est in dextera Dei sedens quem aperuisse arca Testamenti, quae erat intra velum, designat, in qua *Urina erat arca habens Manna, et Vitam Aeternam, quae non*

duerat, et Tabulae testamenti. Ipsa nuncque Arca natu-
 ritiam humanitatis ejus; Urna mannae plenitudinem
 divinitatis; Virga Aaron potentiam sacerdotii ejus
 inviolabilem; Tabulae testamenti designant, quia
 ipse est qui legem condidit, quoque etiam benedictio-
 nem his, qui legem faciunt, dabit. Bene autem Tem-
 plum prae foribus Oraculi xv erat cubitorum longitu-
 dinis, quoniam adhuc in hac vita jejuniis et conti-
 nentia castigari oportet, ut ad interna dulcedinis sa-
 tietatem pervenire videamur; nam hoc numero cas-
 tigationem vite praesentis signari intelligit omnis,
 qui quadragenarium Moysi, vel Heliae, vel ipsius Do-
 mini jejunium recte intelligere vult. Bene ipsum
 Oraculum, in quo Arca, quae per Cherubim gloriae te-
 gebatur, xx cubitos longitudinis, latitudinis, altitudi-
 nis habebat, qui numerus perfectionem, ut diximus,
 geminae dilectionis insinuat, quia quidquid in hac pe-
 regrinatione pro Deo geritur, totum hoc in illa man-
 sione patriae perennis, ubi magnificentia ejus conti-
 nua honorum spirituum laudatione sustollitur, in sola
 dilectionis amplitudine perficitur. Haec nos, charis-
 simi, in praesentis festi nostri gaudium de factura
 templi pauca ex pluribus fraternitati vestrae expo-
 sisse libuit, quatenus et miranda terrestri domus
 fabrica delectaret audientes, et haec eadem spiritua-
 liter intellecta mentes nostras ardentius ad amorem
 supernae habitationis erigeret. Sed etiam hac modo
 exposita dedicatione, ac festivitate subsequuta, ita
 Scriptura conclusit (III Reg. viii, 66): *Et dimisit
 Salomon populos, qui benedicientes Regi profecti sunt
 in tabernacula sua, letantes, et alacri corde super om-
 nibus bonis quae fecerat Dominus David pueri suo, et
 Israel populo suo: Dimittet enim Dominus peracto*

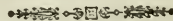
A redemptionis numero electos suos in aeterna taberna-
 cula letantes; non eos utique ulterius a sua presen-
 tia removebit, sed a di-erimine iudicii, quod in aere
 futicendum, ducente Apostolo, novimus (I Thess. iv,
 16), in habitatione Patriae caelestis immittens, ut
 pro suis quisque meritis promissam regni caelestis
 sedem percipiant. Bene autem dicitur, quod *benedi-
 centes Regi profecti sunt in tabernacula sua*, quia haec
 est nimirum sola occupatio quietissima ac fidelissi-
 ma civium superiorum, hymnos gratiarum suo di-
 cere conditori: hinc enim scriptum est (Ps. lxxxiii,
 5): *Beati qui habitant in domo tua, in saeculum saeculi
 laudabunt te*: letantes in tempore, et alacri corde
 super omnibus bonis, quae fecerat Dominus David
 servo suo, et Israel populo suo. Letantes quippe
 B Justi super bonis, quae a Domino accipiunt, taberna-
 cula introeunt caelestium mansionum, quia quamvis
 graves hujus saeculi, quamvis longi fuerint labores,
 breve nimirum et leve quidquid aeterna beatitudine
 finitur. Unde oportet, Carissimi, ut in aedificatione
 Domus Dei unusquisque nostrum exhortando, obse-
 rando, increpando, ipse piis actibus dosudando,
 quantum valet, insistat, ne si quempiam Rex caelestis
 nunc dosidere in opere sui templi conspexerit, hunc
 in tempore futurae dedicationis, magnae suae solem-
 nitatis reddat exortem. Satagamus mutuo eharitatis
 auxilio, ut omnes vos alacri corde, et indefessos in
 operibus, quae ipse praecipit, inveniens, omnes ad
 praemia, quae promisit, perpetuae suae visionis intro-
 ducat Jesus Christus Dominus noster, qui vivit et
 C regnat cum Patre Deus in unitate Spiritus Sancti per
 aenacta saecula saeculorum. Amen.

MONITUM EDITORIS.

In editione Veronensi eo loci interseritur opuscu-
 lum cui titulus: *Metrum in Genesis, ad Leonem pa-
 pam*. Quod quidem carmen, cum ad Hilarium nos-

trum non pertinere nemo eruditorum inficias eat, ad
 Opera sancti papae cui nuncupatur relegandum duxi-
 mus.

LIBER DE PATRIS ET FILII UNITATE, ET ALIQUOT LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE INTERPRETATIO.



Qui hunc librum anno 1535 typis Frobenianis edi-
 curaverunt, vix illum e prelo subduxerant, cum com-
 pererant illum non novum Hilarii opus, sed rhapsodiam
 esse studiosi tujuspian, tum e secundo libro de Trinitate,
 tum maxime ex nono consarcinatam, cui aliunde
 adiecta est appendix de variis Christi cognominibus.
 Haec porro appendix descripta est ex cap. 6 libri de
 fide orthodoxa, apud Ambrosium et apud Gregorium
 Naz. vulgati, quem Gregorii Aethici esse plurimi arbi-
 trantur. Ex eodem adstantamento conficitur sermo in ap-
 pendice Augustini nunc 117.

Deus qui ubique est (Ex lib. ii Hilarii de Trinit.,
 num. 6), et ubique totus est, ita regimen intelligen-

tiæ excedit, extra quem nihil est, cui semper sit, ut
 hoc modo se velit in veritate sacramenti intelligi.
 Hoc imperspicabilis naturae est nomen in Patre, quod
 Deus invisibilis, ineffabilis, infinitus, ad quem et elo-
 quendum sermo sileat, et investigandum sensus hebetetur,
 et complectendum intelligentia coarctetur. Deficit ergo
 D (Ex num. 7) in nuncupatione confessio, et quidquid illi sermonum aptabitur, Deum ut est,
 quantusque est, non loquetur. Perfecta scientia est,
 sic Deum scire, ut licet non ignorabilem, tamen hie-
 narrabilem scias. Credendus est, intelligendus, ado-
 randus est, et iis officiis eloquendus.

Est autem Filius progenies ingeni: (Ex num. 3).

quus ex uno, verus a vero, vivus a vivo, perfectus a perfecto, virtutis virtus, sapientiæ sapientia, gloria gloriæ, imago invisibilis Dei, forma patris ingeni: habet igitur natiuitatis huius utique secretum (*Ex num. 9*). Et si quis forte intelligentiæ suæ imputaverit, generationis huius sacramentum non posse consequi, cum tamen et Pater sit absolute intellectus, et Filius nec maior eo, nec minor; sine dolore a me audiet, Ignoro, ego nescio, non requiro. Consulabor me tamen: Archangeli nesciunt, Angeli non audierunt, Propheta non sensit, Apostolos interrogavit, Filius ipse non edidit. Cesset dolor querelarum. Non te, quisquis es qui hæc queris, revoco in excelsum, non in amplitudinem tendo, non deduco in profundum.

Hæc de natura divinitatis attingimus (*Ex num. 11 et 12*), non summam intelligentiæ comprehendentes, sed intelligentes incomprehensibilia esse quæ loquimur. Nullum ergo, dicis, officium fidei est, si nil poterit comprehendere. Immo hoc officium fides proficitur, id unde queritur incomprehensibile sibi esse scire. Superest de inenarrabili generatione Filii adhuc aliquid: immo aliquid illud adhuc totum est. Æstuo, differo, hesesco, et unde incipiam nescio. Nescio enim quando natus sit Filius: et nescis est mihi scire quando natus sit Filius. Quem imprecor? quem implorem? ex quibus libris ad tantarum difficultatum narrationem verba presumam? Evolvam omnem Græciæ scholam? Sed legi, ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor sæculi? In hoc ergo mundo sophiste multi et sapientes sunt: sapientiam autem Dei repro-
C baverunt. Scribam legis consulam? Sed ignorat, et crux Christi scandalum est. Hortabor forte vos con-
D vivere et tacere: quia ad venerationem ejus satis sit, quod in Evangelio prædicatur tanta inter homines fecisse stupenda prodigia.

Ex num. 13. — Consistit enim neum in patrocini-
D um meditarum difficultatum piscator egens, igno-
tus, inductus, manibus lino occupatis, veste humida, pedibus lino oblitis, totus e navi. Querite et invenite, utrum mirabilis fuerit mortuos suscitasse, an imperito scientiam istius doctrinæ intinuisse? Ait enim, In principio erat Verbum. Transeuntur tempora, transmittuntur sæcula, tolluntur ætates: piscator meus illitteratus liber a tempore est, vicit omne principium.

Principium lib. ix. — Tractantes ante paucos dies de indifferenti natura Dei patris et Dei filii, etc., usque ad hæc num. 44. Ac sic perfectam fidem docuit, cum id quod modo est, ejusdem temporis opus sit; et id quod operatur Pater operatur et Filius extra singularis sit unionem.

Ex capit. 6 Tractatus de fide orthodoxa. — Denique pro captu, pro viribus, pro fide nostra intæquamur Deus quid sit: et videamus an illi possit aliquid comparari. Certe hoc est Deus, quod et cum dicitur, non potest dici; cum æstimatur, non potest æstimari; cum comparatur, non potest comparari: cum definitur, ipsa definitione sua crescit: qui cælum

A manu sua operit, pugno omnino mundum claudit, quem totum omnia nesciunt, et mensende sciunt, cujus nomini et virtuti famulantur, hæc orbis ex ipsa elementorum sibi succedentium momentanea vicissitudine testatur.

Ratio quædam est, quæ apud Græcos λογος appellatur, quæ inter Patrem et Filium personas vel vocabula distinguit: quia ipse Filius ratio dicitur, quæ tamen ratio multis nominibus appellatur. Modo enim verbum, modo virtus, modo sapientia, modo dextera, modo brachium, modo margarita, modo thesaurus, modo retia, modo aratrum, modo fons, modo petra, modo lapis angularis, modo agnus, modo homo, modo vitulus, modo aquila, modo leo, modo via, modo veritas, modo vita, cum sit Deus omnia et
B in omnibus. Et per hæc vocabula divinarum dispensationum mysteria cognoscuntur.

Nam et ob hoc Verbum nuncupatur: quia et proprie divino ere processit, et nihil Pater sine eo ant jussit, aut fecit. Virtus dicitur: quia vere de Deo, et semper cum Deo, et omnis potestas Patris in ipso consistit. Sapientia appellatur: quia de corde Patris adveniens arcania in cælestibus (*Apud Ambr. cælestia credentibus*) reservat. Dextera nuncupatur: quod per eum omnia opera divina perfecta sunt. Brachium dicitur: quia ab ipso omnia continentur. Margarita appellatur: quia nihil illo pretiosius invenitur. Thesaurus dicitur: ut in ipso omnes divitiæ regnorum cælestium, quæ reconditæ sunt, agnoscantur. (*Ambr. conditæ agnosce*). Retia dicitur: quia per ipsam, et in ipso de mari sæculi, gentium quasi multitudo piscium in Ecclesia congregantur, ubi bonorum malorumque discrimina cognoscuntur. Aratrum nuncupatur: quia signa crucis suæ gentium pectora subiguntur, ut necessario semini præparentur. Fons aquæ appellatur: quia ex eo sitientium corda cælestis aquæ gratia irrigentur. Petra dicitur: quia credentibus fortitudinem, incredulis duritiem præstat. Lapis dicitur angularis: quia utroque parietes veteris ac novi Testamenti unus mediator in semetipso continens copulavit. Agnus appellatur: ut innocentia Christi et passio demonstraretur. Homo dicitur: quia secundum carnem propter nos homines nasci dignatus est. Vitulus dicitur: quia propter nostram salutem pati sustinuit. Aquila dicitur: quia post venerabilem resurrectionem, quasi remis alitum, ad Patrem revelavit (rex alitum ad Patris revelat sedem). Item leo dictus est: quia ipse est rex regum, qui mortem ac diabololum virtutis suæ potestate committit. Via est: quia per ipsum accessum habemus (adscensus est) ad Deum patrem. Veritas est: quia mendacium nescit. Vita est: quia ipse universa vivificat. Vides ergo, quia per hæc vocabula significatio-
D nes dispositionum et operum divinarum præstentur: non tamen ipse Deus per hæc proprie delinitus est.

Ex cap. 8 prædicti Tractatus. — Est ergo Pater Deus immensus, æternus, incomprehensibilis, inæstimabilis. Est et Filius ejus Dominus noster tantus,

quantum est Pater, sed non abunde sed de Patre. **A** unaginem carnerentur. Nam Filium quos videre potuit antequam conspicabilem materiam cum paterit assumpsit, vel ipsim hominem induere dignatus e? Quia et si Abrahæ visus est, sed in forma humani corporis visus est, qua de ejus fuerat carne (Apud Ambros. quo scil. postremis temporibus in homine venturus esse ostenderetur).

DE ESSENTIA PATRIS ET FILII

CONTRA HÆRETICOS LIBER UNUS.

Hunc quoque librum a Ludovico Miræo ex Victorina bibliotheca vulgatum, e libris de Trinitate constat esse primus observavit Gillotus : qui locus, e quibus centones quique distracti sunt, notatis, cætera suppressit. Et vero quis rivulos quærentes faculentos, cum parum fontem ad manum habuit?

Loquitur Evangelium, qui nun honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum. Conclusa sunt omnia adversus hæretici furoris ingrua, etc., ex lib. vii de Trin. a num. 24 post medium, ad hæc ejusdem libri num. 31. Et quia calumnia dicti tamquam insolentis existeret, ut conscientiam (potentiam) potius naturæ demonstraret. Quibus subnectit auctor hæc num. 33. Et audiamus eum omnem fidei hujus cognitionem Apostolis revelantem : ait enim, Ego sum via et veritas et vita, nisi quod pro Et audiamus, ponit audi : ac prosequitur usque isthæc num. 39, ut hic Domini sermo sequeretur, Non creditis quoniam ego in Patre, et Pater in me? Hinc **C**

transit ad lib. viii, unde primum præmissis vocabulis, Fratres mei, exserbit hæc num. 14. Quæ scripta sunt legamus, et quæ legeramus intelligamus. et ubi pervenit ad verba num. 20. Omnia quæ habet Pater, Filii sunt : et omnia quæ Filii sunt, Patris sunt. Ipse enim ait, Et mea omnia tua sunt, et tua mea ; omittit quæ ab hinc ad medium num. 21 intercedunt unde rursus exserbit. Vivificamur ergo propter inhabitantem in nobis Spiritum Christi, etc., ad hæc usque num. 26. Habitat enim in nobis Christus : et habitante Christo habitat Deus. Demum reliquis hujus numeri verbis omissis, comparat initium numeri 27, quo toto ac subsequente fere toto descripto, clauditur liber his verbis : Si vero per adoptivum nomen hic dominus est, Spiritu sancto carens spirite erroris animaris ; quis nemo nisi in Spiritu sancto Dominum Jesum potest dicere : quibus auctor adjecit dumtaxat, quia ipse operatur omnia in omnibus.

MONITUM EDITORIS.

Hic in editione Veronensi, quam recudimus, mentione facta de duobus epistolis Hilarii ad Augustinum inscriptis, sequitur fragmentum titulum habens præfixum *Fides Alexini*. Horum vero monumentorum neutrum eo loci recudere debuimus, quandoquidem nec supradictæ epistolæ ad Auctorem nostrum pertineant aut pertinere possint et cuique patebit

sive chronologiam sive etiam illarum textum attendenti (Vid. *Opp. Ang. t. ii pp. 673 et 1007 nost. edit.*) ; nec *Fides Alexini* alii quam celeberrimo monacho ejus nomine insignitor, salvis criticæ regulis, adjudicari queat, aut aliasquam inter ipsius Opera convenienter collocari.

NICOLAI FABRI

IN FRAGMENTA SANCTI HILARII

PREFATIO.

Hic Operi tantum adjecimus notulas ad immanè paginam ascriptas. Cum autem auctorum verba exerpere satis habuisset Faber, nec curasset notare quo ex libro ea exerpisset, commodius visum est historicorum sacrorum locos secundum editiones Vatesii, quamvis Fabro posteriores indicare

Clarissimo viro Jac. Augusto Thurano Sacri consistorii Consiliario, Senatuseque Parisiensis Præsidi doctissimo atque prudentissimo, NICOLAUS FABER S.

1 Quæ hoc Opus. -- Ecce tibi restituo, PRÆSES

DUMPTISSIME, beati Hilarii Pietavensis episcopi librum a viro doctrina, prædientia, morumque integritate maximo, P. Pithæo supremæ voluntate relictum, neque fidei, ut solidus ad te perveniret, id est sine ulla deductione et quam optimo jure apud testatorem, fuit commisitum. Munus est, si tota numeres, non valde magnum, sed si auctoris dignitates, et fatum libri, si rei de qua tractat gravitatem consideres, ejusmodi, ut non acceptissimum esse nequeat. Tibi enim omnium disciplinarum genere instructissimo, Gallicæ salutis ac laudis amanissimo, et

antiquæ pietatis ac constantiæ studiosissimo, non A potest non gratis-inimè esse antiqui scriptoris Galli, Theologorum qui in Occidente floruerunt celeberrimi ac disertissimi, excelsæque arboris, ut eum vocat B. Hieronymus (*Comm. in Esai. c. lx*), qua edificata est ecclesiæ Dei, ad hæc etiam fortissimi confessoris librum, de gravissima omnium quæ nunquam in Ecclesiâ fuerunt controversiâ scriptum, post tot annos e tenebris erutum clarissimi tui nominis auspiciis lucem aspiciere. Hæc etiam satis ad commendationem muneris valeant, apud te præcipue qui pro tuo erga literas religionemque studio, erectoque atque infracto adversus divitias fumosque aulicos, ad quæ sola nunc concurrunt, animo semper in genus reliquias Aulicis conditionibus prætulisti: Passieni tamen sententiæ si bene te novi, accedes, plurisque B redditi; iterum tamen canes ad vomitum reversi, fœdas illas et Ecclesiâ Dei, quæ domus pacis est, parum decentes discordias, episcoporum discursationes Mediolanum, Sirnium, Seleuciam asperam, Ariminum, Constantinopolim, Nicæam Thraciæ, (et quo non terrarum?) præterea proscriptiones, exilia et cædes excitant, quæ quamdiu in vivis existit Constantius, catholicos episcopos exercentur. Tandem detracta persona Nicænam regulam oppugnantes, Imperatorem ipsum, ejus potestate nitentur, impulerunt ut episcopos Arimini congregatos ad subscriptionem novæ formulæ fidei subdolis verbis concepta adigeret, quæ contra trecentorum et octodecim patrum decretum, *ούσις και ὑποουσις* vocabulis indicto silentio, Filium Patri similem secundum C Scripturas præferebatur, dicentibusque illum creaturam sicut aliæ sunt creature anathema infligebat. Nec tamen ibi consistendum esse duxerunt, (Nam quis peccandi finem posuit sibi?) verum felicitate successus audaciores facti, non jam de vachus *ούσις και ὑποουσις* tanquam discordiæ pomo questionem haberi significarunt, sed inoperto capite primum putantque seu potius imperium patidumque Arii dogma Concilio Antiochiæ professi, Filium Patri dissimilem penitus *και ἕξ ουκ ὄντων* creaturam (b) statuerunt. Cujus impetatis ipsum Imperatorem auctorem ac vindicem existitisse, Athanasius asserit.

2. *Quod Hilarii sit.* — De auctore vero istius libri nemo codici manu scripto, qui B. Hilario eum adscribit, fidem detrahet, virique potentis titulum alienæ possessioni affixum controversiam movebit, qui styli vel ingenii tanti doctoris aliquem gustum habuerit; si quidem longas et involutas et Gallici Rhodani, ut violenti ac prærapidi, sic etiam aliquantum limi secum trahentis, quo caractere naris emunctissimæ scriptor ipse Hieronymus scripta Hilarii signavit, deprehendere licet (*Hieron. præfat. in epist. ad Gal. 9. epist. 43 ad Paulin.*). Sed quid verbis in re aperta opus est? Si cui ea in re aqua hæreat, hunc librum cum iis quæ omnium calculo pro Hilarianis recepta sunt contendant; nec aequani aquæ, nec lac facti similis inveniet. Nec sane historicum istud Opus antiquis ignotum fuit: si quidem illud ipsum esse, quod idem ipse Hieronymus contra Ursacium et Valentem, continens narrationem Ariminensis Concilii, Hilarium scripsisse tradidit, huic libro præfixa inscriptio fidem facit.

3. *Ursacius et Valens, qui.* — Ipsi enim Ursacius et Valens, alter Singiduni superioris Mysiæ, alter Mursæ Pannoniæ (quamvis non uno loco Athanasius Alexandria episcopos utrumque Pannonem vocet) episcopi cum Caio æque Pannonie, et Gerninio Cyziæ primùm deinde Sirnii episcopo, totius Arimanorum Tragiæ choragi, atque adeo hypocritæ extiterunt ad quos cum, ut ait noster Hilarius (*Cont. Auxenti., n. 4*), Ariani nominis hereditas et successio defluisset, non ausi aperto Marte fidei Nicæne bellum indicere etante ipso Athanasio, quem streuam robustomque ejus propugnatores, ac pla-

be, ut eum indigital Nazianzenus (*Or. vii, n. 35*), *στέλον τῆς ἐκκλησίας* verebantur, cuniculis id agere staterunt, ipsumque Athanasium in primis tollendum evertendumque susceperunt. Hinc illæ de Arsenio interfecto, et contracto calice sacris mysteriis destinato calumniæ: quarum prætextu cum a factiosis depositus, Imperatorisque decreto in exilium missus esset, totus orbis tanti viri casu concussus est. Quin etiam cum synodis Alexandrinæ, Romanæ, et œcumenicæ Sardicensi Athanasius suum innocentium approbasset, calumniatores vero non solum tot sententiis convicti atque damnati, sed etiam libellis oblati eidem (a) Sardicensi synodo, Julioque Pontifici Rom. criminis admissi hærescosque veniam deprecari, Ecclesiæ communioni fuissent B redditi; iterum tamen canes ad vomitum reversi, fœdas illas et Ecclesiâ Dei, quæ domus pacis est, parum decentes discordias, episcoporum discursationes Mediolanum, Sirnium, Seleuciam asperam, Ariminum, Constantinopolim, Nicæam Thraciæ, (et quo non terrarum?) præterea proscriptiones, exilia et cædes excitant, quæ quamdiu in vivis existit Constantius, catholicos episcopos exercentur. Tandem detracta persona Nicænam regulam oppugnantes, Imperatorem ipsum, ejus potestate nitentur, impulerunt ut episcopos Arimini congregatos ad subscriptionem novæ formulæ fidei subdolis verbis concepta adigeret, quæ contra trecentorum et octodecim patrum decretum, *ούσις και ὑποουσις* vocabulis indicto silentio, Filium Patri similem secundum C Scripturas præferebatur, dicentibusque illum creaturam sicut aliæ sunt creature anathema infligebat. Nec tamen ibi consistendum esse duxerunt, (Nam quis peccandi finem posuit sibi?) verum felicitate successus audaciores facti, non jam de vachus *ούσις και ὑποουσις* tanquam discordiæ pomo questionem haberi significarunt, sed inoperto capite primum putantque seu potius imperium patidumque Arii dogma Concilio Antiochiæ professi, Filium Patri dissimilem penitus *και ἕξ ουκ ὄντων* creaturam (b) statuerunt. Cujus impetatis ipsum Imperatorem auctorem ac vindicem existitisse, Athanasius asserit.

4. Igitur Ursacius et Valens illi ipsi sunt: « quibus instantibus sub imperatore Constantio factum est Ariminense concilium contra formulam Nicæni tractatus, quæ universe hæreses comprehensæ erant: » in quos hoc opus scriptum est. Quamquam, ut quod sentio dicam, hæc libri inscriptio multo plus in fronte spondeat, quam præstet in recessu (c); nisi quod operis longioris pluribus fortasse comprehensi libris, et narrationis exacte eorum quæ Ariminensi concilio gesta sunt, vel quæ ipsum præcesserunt, aut postea secuta sunt, initium tantum ac divisa quedam fragmenta, non autem integri opus vel librum hic exhiberi censeo. Et sane auctor hujus libri statim in

(a) Quæ hic confuse narratur, errandi locum præbent. Famosi sunt Ursacii et Valentis libelli, quos Sardicensi synodo non obtulerunt a qua cum aliis præfactis hæreticis damnati sunt.

(b) Aut potius statinere tentarunt: at objecta diluere non valentes, formulæ quæ Constantinopoli edita erat, recitari, abierunt. (*Socr. l. ii, c. 45.*)

(c) Titulos hujus libri plura spondeat quam præstet

ipsius initio scribit, narrationem daturum se ab Arelatensi concilio, quo Paulinus Trevirorum episcopus Galliarumque, ut eum Graeci vocant, Metropolitanus anno Christi 355, Saturnini ceterorumque Arianorum factione depositus, et in exilium actus est: de quo tamen deinceps altum est silentium. Quicquid enim haec exceperit, Κορυφαί ἐπίρας ἐπίρας προσάπτων μύθων, huic propositioni continuo synodales epistolas Sardicensis concilii sex ante annis habiti, alteram ad omnes Ecclesias, alteram ad Julium P. R. innocentiam Athanasii compertam ac contestatam indicantes subject: de quibus plura dicere, (quandoquidem hanc doctis, Jopiter, et laboriosis suis annalibus vir illustrissimi nominis ac dignitatis Cardinalis Baronius inseruit, onissis subscribentium episcoporum nominibus, quæ ab ejus codice aberant; illa vero non uno loco apud antiquos exstat,) superfluum existimo. Idem etiam perspicere est ad calcem fragmenti II, ubi cum B. Hilarius lucem narrationi suæ allaturam dixisset illam orationem, quam eadem Sardicensis synodus per Vincentium Capuæ et (a) Euphratem Coloniae Agrippinae episcopos Antiochiam usque ad Constantium missos habuit; magno tamen historiae detrimento nulla hic exstat, sed ejus loco quædam Liberii P. R. (b) et aliorum epistolæ nullo temporis, vel rerum ordine servato velut in fasciculum congestæ leguntur.

3. Nam quæ prima occurrit, a Liberio circa sui pontificatus initium, quod in annum salutis 353 incidit, scripta videtur. Par est enim ipsum accusationem coram Julio processore suo inchoatam non diu protraxisse, sed statim ut pontifex renuntiavit est, legatos illos suos ad Athanasium misisse Alexandriam, detractantemque iudicium condemnasse. In quo tamen nodus Deo vindicæ, id est, ornatissimo illo doctissimoque Annalium ecclesiasticorum scriptore dignus subest. Cum enim auctorum omnium scriptis constet, Athanasium jam olim ante Liberium adversariorum artes versutiasque detexisse, manifestoque mendacio traduxisse; quis potuit esse tot synodis confixorum accusationi, aut tot sententiis absoluti condemnationi locus? aut quomodo communione sua potuit Athanasio Liberius interdicere, cujus condemnationem ab Orientalibus aliquot episcopis factam, et ad se pontificatus sui initio missam, si ratam eam haberet, quemadmodum idem ipse Liberius in epistola ad Constantium, quæ hic edita habetur (*Fragm. v. n. 2*), testis est, accepta eodem tempore septuaginta quinque episcoporum Ægyptiorum Athanasii innocentiam testante sententia comprobare noluit? Omitto quod hujusce condemnationis nec Athanasius ipse, qui res suas diligentissime non uno libro complexus est, nec quisquam alius quod sciam veterum usquam meminit. Falsam autem aut

subditivam esse stylos negat, et præterea cui bono? Adeo verum est illud Tragicæ,

Ἄρα μὲν ὁ θεὸς καὶ ἀπερβαρὸς γένει
φύσις τ' ἀθάνατος, ἀλλ' ἀνθρώποις ἀρκεταί:

(Sophoc. in *Ajace*, p. 39.)

6. *Sequens epistola nunc Frag. XII an. 363 scripta.* — Sequentis ejusdem Pontificis epistolæ, quamvis ipsa connectionem eum præcedentibus aptiorem non habeat, certior tamen est historia. Quantum enim ex ejus ubique corruptissimæ lectione datur assequi, post imperatoris Constantii obitum, reversumque ab exilio Eusebium Verecellanum episcopum, cum nostro Hilario et Athanasio divina providentia, quæ suis temporibus numquam non adest, Reip. Christianæ constituendæ restaurandæque Triumvirum præstitutum, conservatum atque alitum, hoc est, circa annum Christi 363 scripta est: nempe quo tempore in Occidente pariter, ac ante synodo Alexandrina in Oriente (anni 362), concordia pacisque studio ac bono a tribus illis, ὡς ἀληθῶν ἰσθέρητοις τοῦ Θεοῦ καὶ μερίσταις τῶν ψυχῶν οἰκονομοῖς, ex XII *Senitibus ac fortibus siremps lex* dicta est, Arianorumque communione sædatos, exceptis hæreseos auctoribus, perfidia renuntiantes: « Ecclesia catholica » inquit Augustinus, « materno recepit sinu, tamquam Petrum post fletum negationis per galli cantum admonitum, aut tamquam eundem post pravam simulationem Pauli voce correctum » (*Augustinus de Agone Christi*, c. 30). Lucifer solus Galararum Sardinia: episcopus, constantia fidei, scriptorumque libertate, si libem istam excipias, inter Ecclesiæ lumina recensendus, paucique alii nimia sanetitate dicam, an pervicacia: « Hanc matris claritatem superbe accipientes et impie reprehedentes, quia post galli cantum surgenti non gratulati, cum lucifero qui mane orichatur cadere meruerunt » (*Augustinus, ib.*, c. 30). Adeo in omnibus rebus ut optimum, ita et difficilimum est modum servare.

7. *Ariminensis concilii casus incautus.* — Ursacio enim et Valente, ut scelera diu latere non possunt, ulcus Ariminensis fidei ab omnibus fere episcopis pro orthodoxa susceptæ ac comprobatæ detegentibus, Filiumque similem Patri dictum interpretantibus οὐχ ἄπλως, verum κατὰ τε, id est, secundum Scripturas, et quatenus Scripturis sacris ea similitudo conformis est, ex iisque nec aequalem Patri Filium, nec unum cum eo (semper enim a vero similitudo abest), conficientibus, creaturam etiam negatum sicut sunt aliæ creaturæ; præstantiorem enim esse, sed creaturam tamen eludentibus: *Ingeniuit totus orbi*, inquit Hieronymus (*adversus Luciferianos*), *et se Ariannum miratus est*. Et sane τὸ, Ὁμοιοι κατὰ τὰς Γραφὰς, τοῖς ἀπλουστεροῖς, inquit magnus ille Gregorius (*Nozianus. Or. 21, n. 26*), δῆλαρ ἂν τὸ τοῦ ἀσθεῖαις χαλῶν περιειρημένον, ἢ πρὸς πάντας ὁρῶσα τοῦς παριόντας ἱσῶν, ἢ κατὰ πάντα ἀνιμὸν λιχνητεῖς.

(a) Euphratem seu Euphratam ex Theodoro I. II, c. 7. Ex quo quidem constat duos illos episcopos a Sardicensi concilio reversos, a Constante deletos fuisse, quo epistolas suas ad Constantium perferrent.

An vero prius ad idem munus obeundum a concilio ad eundem imperatorem destinati fuerint, non ita constat.

(b) Liberii epistola prima dubla (*Frag IV*).

Tunc ergo concurrebant episcopi, qui ejusmodi dolis irretiti, *δραστία* quidem, ut cum eodem Nazianzeno (*Or.* 21., u. 30) loquar, *ὄ πεπόντες, γράμματι δὲ παραχθέντες, καὶ τὸ καπνὸν γε εἰ καὶ μὴ τοῦ πυρὸς κατασχόντες, sine conscientia hæretici ferebantur, contestantes corpus Domini* (eam enim sacramenti formulam multo ante hæc tempora usurpatam in Ecclesia fuisse probat jusjurandum, quod impie Novatianum (*scu*, Novatum) a suis exegisse scribit apud Eusebium Cornelium [Euseb., *lib. vi Hist. c. 43; Hieron. contra Lucif.*]) *et quidquid in Ecclesia sanctum est, se nihil mali in sua fide suspicatos. Putavimus, aiebunt, sensum congruere cum verbis: nec in Ecclesia Dei, ubi simplicitas, ubi pura confessio est, aliud in corde, aliud in labiis proferi vimumus.* Et sane, *ἀρχαῖοι*, inquit idem ille Gregorius, *ἡ ἀπόκρισις, καὶ μετὰ τοῦ σθηρῶς τὴν φιλανθρωπῶν, καὶ ἥμισυ τὴν κακίαν ὑπόσταται. τὸ κακίαν εἰσέθερον.* « Interrogo istos, » subjungit idem Hieronymus [*adversus Lucif.*], « nimis religiosus, quid confessoribus? (sic enim locus ille scribi debet) « agendum putaverunt? Ita hæc mansuetudine et clementia fides Nicæna reparata atque stabilita est, et a tribus confessoribus Satanae faucibus mundus ereptus. » Cum quibus etiam Liberium P. R. memorem verborum Domini: « Et tu conversus confirma fratres tuos » (*Luc. xii, 23*), non solum cadenti Petro, sed etiam sibi dicatorum, qui sedis Petri inlirmitatis successor existit, egregiam quoque navasse operam historie produnt.

8. Plane quod hic obtestatur Liberius (*Frag. xii*), episcopus omnes Italiae Ariminensi perfidia deceptos, ut pestiferum illud dogma condemneret, vehementius in ejus auctores inserviant, quos in se violentos et subdolos experti sunt, totosque se fidei Nicænae de integro mancipient; tam pii voti ipsum compotem non multo post factum, cum ex ejus epistola quam exhibet Socrates (*Lib. iv, c. 12*) ad Orientales missa, qua omnes episcopus Italiae Ariminensi formulæ anathema dixisse, Nicænae fidei subscripsisse, maximoque æstu in Arianæ dogma ejusque discipulos exardescere significat, tum etiam ex ea, quæ hic proxime sequitur (in eodem Fragmento), episcoporum Italiae ad episcopos Illyrici missa discimus. Hæc autem posterior epistola apparet scripta (a) post synodum Illyricam circa annum Christi 365 habitam; quæ Nicæna fides in Illyrico, unde vi dejecta fuerat, velut ex Prætoris edicto restituta est. Cujus restitutionis noster Hilarius primum, deinde Eusebius Vercellarum episcopus ab exilio redeuntes, non levia fundamenta jecerant.

9. *Germinii a Valente et Ursacio defectio.* — Epistola autem Ursacii (nunc *Fragm. xiv*), Valentis Cæii et aliorum Singiduni coactorum ad Germinium consules adscriptos habet, Gratianum N. P. et Daga-

(a) Ante scriptam esse probavimus.

(b) Non quidem per se; sed adversam suscipiendo apud Athanas. de Synod. p. 906, et Socrat. *lib. ii, c. 43.*

laiphum, quos gessisse consulatum salutis anno 366 chronologorum diligentissimi tradunt. Male illos hæreticos habebat vetus illud in se experiri, Cito improborum facta in perniciem cadere: nec ex Ariminiensi fraude jam sibi quidquam, præter odium publicum, invidiam ac infamiam superesse; fidem vero Nicænam ubique locorum pristina auctoritatem dignitatemque recuperare. Sed præcipue angebat Germinii veteris sui sodalis ac congerronis individui, sine quo Theseo nihil huc usque tentaverant, defectio. Is enim confessioni Semiarianæ adhaerens, Patri Filium per omnia similem dicebat: a qua professione nec Ariminensis fides post vim illatam suscepta dissidebat. Quamvis enim, ut supra dictam est, eas voces per omnia non habuerit, satis tamen ipsa clausula illa *secundum Scripturas*, quia Filium Patris imaginem dicunt Scripturæ, intelligi atque exprimi censebantur. At Ursacius, Valens, cæterique de grege illo contra, Filium quidem dici Patri similem, sed non *secundum substantiam*, inquit hac epistola, *aut per omnia seu absolute*: (ita enim hic locus emendandus est:) vel enim subjungunt, *Basilii Anquiriani episcopi inter Semiarianos præcipui, quem Arianæ concilio (an. 360) Constantinopolitano deposuerant, cujusque opinionem (b) deinde Antiocheno damnaverant, perfida assertio reparabitur.* Non adeo scelerate igitur atque impie Germinius, qui hæc epistola provocatus eam suæ fidei professionem conscripsit, quæ inter hæc fragmenta nunc primum vulgata (*modo Frag. xiii*) Christum Dei filium ac Deum agnoscit, *divinitate, charitate, majestate, virtute, claritate, vita, sapientia, scientia, Patri per omnia similem*; cujus etiam plenioris uberiorisque interpretationem epistola ad Rufianum, Palladium, Severinum missa evidit (*Frag. xv*).

10. *Formula a Marco Arethæ dictata, quæ.* — Ex qua quidem epistola præterea discimus, quænam sit illa fidei formulæ, cui dictandæ Marcus Arethusa episcopus electus est; (sic enim scribendum esse, non *ejectum* ex Socrate [*lib. ii, c. 30*] constat) et quibus auctoribus concepta, quibuscumque auspiciis emissa fuerit. Vereor enim ne frustra (*Ibid.*) sit Socrates, cum fidei regulam a Marco Arethusa scriptam eam asserit, quæ contra Photinum in concilio Sirmiensi divulgata est; et non potius illam, quam idem D auctor ait, ut primum in eadem synodo publicata est, velut male natum fetum ex xii tabulis (c) suppressam, postea Ursacium et Valentem patribus Arimini congregatis subscribendam obtulisse. Sola enim hæc ipsa non tantum ex tribus formulis, quas ea synodo aiunt emissas, verum etiam ex novem præcipuis, quas Socrates (nisus labyrinthum, ut ipse vocat, formularum fidei extricare, quem tamen magis involvit) ab Arianis publicatas spatio novemdecim annorum enumerat (*lib. ii, c. 41*) id est, ab anno

(c) Probabilis est eam suppressam esse, postquam Arimini lecta, ob annotatos consules omnium risum provocavit.

Christi 512 (cuncta synodo Antiochena in Eucænis post fidem Nicænam novam aliam condere primum aut sunt) ad Eusebii et Hypatii consulatam, quo Arminienis consuta est peribla, (adeo est το ἑσῶς το-υ μωροῦ): ipsa sola, inquam habet hæc verba: *Filiam similem Patri per omnia, ut sancta dicunt et docent Scripturæ*, que extrinse in regula fidei a Marco dictata, testis est huc epistola Germinius, unde etiam ab Emphanio (*Har. lxxvii, 22*) πιστεῖς περὶ τοῦ ὁμοῦ ἐῖναι τὸν ἰσὺν πατρὶ ὡς τὰ πάντα nuncupata est. Hæc eadem est, ut ex Athanasio in epistola de Synodis constat, que contra morem ecclesiasticum Consul's additis habuit, propter quod patribus Armini congregatis non magis bilem ob impietatem, quam ob novitatem risum movit.

11. *Quibus episcopis constat Sirmiensis ille conventus.* — Porro Georgius, qui in Alexandria vocat episcopum, vel est genere Cilix, si Ammonio (*lib. xxii*) credimus, vel Cappadox in Athanasio et cæteris (*ad Solit. p. 861, Tit. 1, 12*) atque etiam si mores ejus attendas, plane Cretensis, οὐκ ἐφέστη, κωνσταντινῶν, καὶ γαστήρ ἀργός, ut non pessimus esse nequiverit, in quem τρία κάππι καρίστα concurrerunt. His enim illum depingit coloribus Nazianzenus (*Orat. xxi, n. 19*), qui plene τέρως τι καππαδοκίαν, non hominem effigient, nonnum πονηρὸν τὸ βίος, παυρότερον τὰν διανοῶν, οὐδὲ πικταλὸς ἐλευθέρων, ἀλλ' ἐπιτακτῶν, οὐκ τὸ τῶν ἡμῶν, τὰ μὲν πρῶτα τριπλάσις ἄλλοις οὐδὲν, καὶ μετὲς ὄντων, qui ex ararii Constantinopolitani depeccatore, ejusque criminis reo ac prologo militari manu κατασκοπῆς Alexandrinae ecclesie contra ipsum Athanasium Gregorio prædoni substitutus fuerat. Basilium ne suis quidem probatum existiisse supra diximus. Pelusiorum vero episcopus, ejus hic nomen obliteratum est, Pancratus a Socrate dicitur (*lib. ii, c. 29*), inter Attianorum amesignatos recensentis. Marcus autem ille est Arethuse Syriæ, non Macedonia, ut voluit censores, episcopus, qui antea cum Narcisso Nereopolis (*Athanas. l. de Synod. p. 894*), Marc Chalcædonis, et Theodoro Heracleæ Thraciæ episcopis ad omnem impietatem projectissimis, ad Constantem in Gallias post synodum Antiochenam in Eucænis ab Ariani contra Athanasium missus fuerat, tam hæresis professione subscriptioneque suppositi Sardicensis decreti infamis, quam postea (*Theodoret. l. iii Hist. Eccl. c. 7; Sozom. lib. v, c. 10*) confessionis, vel etiam martyrii gloria (variant enim in huc auctores) sub Juliano claris ac celebris.

12. *Quo tempore celebratus.* — Verum, quando quidem qui semel veterundæ times transierit, eum bene et naviter impudentem esse oportet, inquit ille: quid verat, quemadmodum in indicanda illa fidei regula, que a Marco Arctusio dictata est, hallucinatos ecclesiasticæ historiæ scriptores probe tentavimus, non idem iis accidit in tempore designando, quo scriptum et editam produunt, disquirere?

Ἔς Τροίης περὶ ῥάμνοι ἄδων Ἀχαιοί, καὶ Theodoretus

A Nam quod dicit Sirmii editam, valde proba, quod Sirmiensis concilio ἐπιζῶν. Tradunt (*Soz. lib. ii, c. 20. Sozom. lib. iv, c. 6*) in ea synodo tres fidei regulas editas: primum illam contra Photium, alteram quam dicimus a Marco scriptam, tertiam et ultimam eam, quam noster Hilarus Osi et Potami blasphemiam vocat. At idem ipse Hilarus et Athanasius, qui de Synodis ex professo scripserunt, quorumque auctoritatem nemo sanus defugere, atque etiam non præponere cuivis alii in ea re potest, in qua prius egerint, duarum tantum, primæ sedicet et ultimæ, Sirmiensis concilio scriptarum meminere. Quæ etiam huc disertis verbis post illam Osi blasphemiam, conscriptam fuisse fidei regulam qua consules habet, quam a Marco dictatam probavimus, B tradit. Cum enim ipsam Osi formulam suo de Synodis operi inseruisset, continuo ista subjicit.

« Hæc ubi mississent, denno mutata sententia composuerunt eam fidem, quam quia cum consulibus edidissent, multo pudore et probro confusi sunt, ejusque exemplaria curare ut cum suo more sententiam mutassent, ab iis qui ea tenebant per notarium Martianum subriperentur, et persuaso Constantio ut contra eam fidem edita promulgaret, aliam rursus fidem constituerunt, addisque ut solent quibusdam dictis. Isaurie igitur ista conscripserunt, etc. » (*Lib. de Synod. p. 904*). Ex istis Athanasii verbis duo illi conficiuntur — alterum, fidem illam Osi, que Filium Patre minorem ac plane dissimilem asserit, velut ultimam consilii Sirmiensis

C definitionem ac sententiam habitam fuisse, atque eo nomine ad Ecclesias pro more transmissam a synodo — quod etiam Hilarus initio libri de synodis (*num. 2*) perspicuum his verbis facit: « Gratulatus sum, inquit, in Domino, incontaminatos vos et illæsos ab omni contagio detestandæ hæresis perstitisse, et missam proxime vobis ex Sirmiensis oppido infidelis fidei impietatem non modo non suscepisse, sed nuntiatam et significatam damnassem. » Ita igitur non solum missam, sed etiam auctoritatem publica promulgatam atque indictam populus, ut in eam jurerent, apparet. Alterum, fidem que consules adscriptos habuit, post Sirmiese concilium, nec multo ante Seleaciensem synodum compositam ac vulgatam. Verum si ea fides, que Patri Filium per omnia

D similem profitetur, a Marco scripta diem et consulem quibus edita est Sirmii habet, unde tertius tempus promulgationis ejus, quam a consulibus quibus edita dicitur, repeti potest? De ea autem sic Theodoretus (*leg. hic et infra Sozomenus, scil. lib. iv, c. 16, ex edi. Christophors vel cap. 17, i. edit. Vales.*): « Quin etiam absurdum putabant, ut huc formulæ talis præponeretur titulus, qualem habuit cum Sirmii edita est, præsentem Constantio aeterno, magno, Augusto, Eusebio et Hypatio coss. quemadmodum Athanasius quoque scribit. » Hæc Theodoretus. Nec aliter Socrates (*lib. ii, c. 37, Athanas. l. de Synod. p. 874*), a quo tamen excerptus, et sumptus error. Quid ipse Athanasius? Postquam, inquit, divitio facta est et

ab Seleuciam cognomento Asperam abiissent, alii Ariminum se contulissent, ubi fuere quinquaginta et eo plures episcopi, (terror est in numero, sed de eo nunc non laboramus) (venit etiam ad eum locum Germinius, Auxentius, Valens, Ursacius, Demophilus, Caius. Ibi cum ceteri episcopi ex sacris litteris verba sua formarent, illi chartulam exhibuerunt, recitati-que consilii, quibus scripta erat, postulabant, ut ea omnibus synodis anteponebatur. Omnia enim de hæreticis questione, nullaque habita percontatione quo animo aut qua sententia essent, scriptis chartule solummodo contentos esse debere. Scripta autem eorum ejusmodi fuere. Edita est catholica fides in præsentia D. N. religio-issimæ præclarique victoris imperatoris Constantii Augusti, æterni, Coss. VV. CC. Eusebio et Hypatio Sirmii) (ita enim legendum ex Socrate et Theodoro (Sozomeno) ante nos alii docuerunt) xi cal. junias. *Credimus in unum*, etc. Si cum Sirmii edita est præsentia Constantio xi cal. jun. consules habuit Eusebium et Hypatium prefixos, qui potuit edi Sirmiensi concilio, quod qui minus, triennio ante istos consules fuisse coactum asseverant? Cui non igitur tot testimoniis constat, nisi qui meridie lucere neget, illam fidem, quæ Patri Filium per omnia similem profitebatur, Eusebio demum et Hypatio consensibus Sirmii quidem, sed longe post Sirmiense concilium compositam fuisse, nec multo postquam scripta est, Ariminensibus patribus oblatam?

13. *Conventus Sirmiensis occasio.* — Ut autem quid de ea re mihi venerit in mentem, in medium proferam, certum est imperatorem Constantium omnem novisse lapidem, quo dissidens in religione opinio componeret. Verum dum se facili nimis hæreticis præbens, quæ Dei sunt Cæsar ipse tractare audeat. « in simplici et absoluta religione, » inquit Ammianus (*Lib. XXI*) « scrutanda perplexior, quam componenda gravior, ipsa aluit adauitque dissidia. » Quibus ut remedium tandem aliquod adhiberet, œcumenicam synodum cogere decrevit (*Sozom. l. iv, c. 16*). Litteris igitur ad Basilium Anquiritanum episcopum missis, Orientales episcopos jubet, ut locum celebrandæ synodo aptam et commodum perspicere. Verum cum inter eos convenire non posset, aliis alium preferentibus, Basilium ad imperatorem, qui tum Sirmii forte degebat, profectus est, ibique cum aliis quosdam privatis negotiis in comitatu detentis, tum Marcum Arethesium, Georgium Alexandriæ episcopum et Valentem cum suis offendit. Tunc igitur illi Arianorum coryphæi inter se quo pacto fidem Nicænam subverterent capita conferentes, ab imperatore impetrant ut synodus universalis Nicææ Bithyniæ indicta, propterque ejus urbis cladem terræ nota acceptam dilata divideretur. Orientalesque episcopos Seleuciam Isauriæ, Occidentales vero Ariminum convocari præcitant. Hunc episcoporum Arianorum in comitatu congressum Eusebio et Hypatio consensibus contingisse, id est, eo ipso anno quo ille synodi actæ sunt. nemo

in dubium revocabit, qui hujus narrationis auctorem Sozomeno leverit (*lib. iv, c. 15*): quo anno Constantium hibernasse Sirmii, melioremque ejus anni partem ibi transegisse, cum Ammianus ipse testis est, tum etiam plurimæ leges iis consulis editæ sua subscriptione probant. In eo congressu questione istam coram imperatore agitatam de fide quam recitat hæc epistola Germinius, fidemque compositam, cui dictanda Marcus electus est, ut conjiciam multa faciunt. Primum, Personæ; iidem nempe episcopi, inter quos de fide questum, in hac recensentur epistola, qui a Sozomeno (*Ibidem*) in comitatu fuisse memorantur, deinde fortuita utrobique occasio; non enim hic ait Germinius istos episcopos convocatos ut de fide disputarent; sed orta disputatione coram imperatore, a que in multam noctem protracta, ad eam formulam tandem esse deductos: denique locus et tempus, Sirmii enim ipsam fidem, quæ Patri Filium per omnia similem dicit, Eusebio et Hypatio Coss. scriptam docuimus. Nec ad aliam fidem, quæ apud Epiphanium legitur hæresi LXXII (*anm. 22*), de fide *περί τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς κατὰ πάντα*, referri posse arbitror. cui subscribens ipso Valens cum in subscriptione Filium Patri similem repetisset, duasque illas vocales *per omnia* subscisset; eas ab imperatore Constantio, quo præsentia res agebatur, coactus est addere. Idem enim ipse Valens subscripsi se ei testatum voluit (*apud Epiphani. her. LXXII, n. 22*), *τὸ νοκεῖ ἐπιγραφῶσας τὰς πεντηκῆστας*: subditque Epiphanius, Valentem statim atque a se subscripta est, correptam eam fidem Ariminum secum ad synodum detulisse. Scripta est ergo ea fides, quæ per omnia Filium similem Patri asserit, eo tempore quo synodus Ariminensis acta est, id est, Eusebio et Hypatio Coss. in vigila pentecostes, id est xi cal. jun. Siquidem iis coss. qui Christi 559 annus est, luna xiv, in iv cal. apr. incidente, veneranda Resurrectionis dominicæ dies prid. non. ejusdem mensis, missionis sancti Spiritus x cal. jun. littera e., diei Dominicæ nota, si tunc usu recepta exstitisset, celebratae sunt.

14. *Epitolog.* — Videtur ergo, ut tota hæc concludatur disputatio, fides quæ Filium Patri per omnia similem proficitur, scripta Sirmii, non habita disquisitione in celebri episcoporum concilio, sed in fortuito paucorum congressu coram imperatore disputatione orta; non in aliqua basilica aut publico loco in quo solent synodi haberi, sed in privato imperatoris cubiculo; non Sergio et Nigriano, vel Constantio ix et Juliano xi consulibus, quo tempore Sirmiensi synodus habita dicitur, sed xi calend. jun. Eusebio et Hypatio coss. quo etiam de idem ipse imperator Sirmio leges xiv et xv de Præd. et Quest. Cod. Th. ad Senatam misit. Quare non mirum est si Athanasius (*lib. de Synod. p. 873*) eorum, qui ejusmodi fidem scripserunt, teneritatem exagitet: « qui cum non nisi tres aut quatuor, » inquit, essent. (in quo quidem rem extenuat;

septem enim vel octo (a) aderant) et ausi sunt tamen A regulæ fidei consules addere, quod trecenti et octo-decim patres Nicæni non fecerant. Sed hæc fortasse fusiis quam epistolæ vel præfationis nudus patiatur: reliqua nobis breviter percurrenda sunt.

15. Epistolæ (quæ nunc conficiunt fragmentum vi) Liberii P. R. quæ huic Germinii subjunctæ sunt, cum præcedentibus nec argumento, nec tempore connectuntur. Ad quam tamen Arianorum historiæ partem spectent, quia exactissimis illis ecclesiasticis Annalibus intextæ sunt, si dicere supersedeo, temporis et chartæ compendium fecero. Hoc unum addere sufficit ex verbis Hilarii quæ Liberii epistolæ ad Orientales episcopos adtextæ sunt (Fragm. vi, n. 6, *in formulæ subscriptis Liberius*), videri regulam fidei, quam Sirmio a synodo ad ecclesias missam supra diximus, ab eodem Liberio tædio exilii desiderioque sedis suæ præfracto, quemadmodum a cæteris qui imperatoris Constantii violentiæ cesserant, subscriptione probatum fuisse: ut non omnino vanus extitit rumor, quem Arianos disseminasse Sozomenus (l. iv, c. 14) scriptum reliquit, Pont. R. in opinionem Anomæanorum decessisse. Quo nomine noster Hilarius æstu fidei abreptus ipsi Liberio velut apostatæ ac prævaricatori Anathema impingit. Et sane non alia potuit esse illa fides, quam Narcissus, Theodorus, Eudoxius, Demophilus, et cæteri illi temeritate atque perfidia inter Arianos conspici, ut infra videbimus, dictaverint. Hinc etiam discimus, ejus sint auctoris, et quo pertineant nomina illa hæreticorum, quæ huic Liberii ad Orientales epistolæ subnexa esse in suo codice nobilissimus annalium scriptor notavit (ad an. 357, n. 34): ut et illa verba in calce sequentis ejusdem pontificis epistolæ ad Ursacium, Valentem et Germinium: «Prævaricatori anathema cum Arianis a me dictum.

16. Superest ultima hujus collectionis (b) epistolæ ad legatos Ariminensis concilii. Ipsa autem est Semiarianorum episcoporum, et majore ex parte Palæstinarum contra. Etiam cognomento Impium atque Atheum. Ariani enim etsi nunquam ipsis inter se bene convenerit (qui mos omnium hæreticorum est, nisi in eo ut Ecclesiam Christi oppugnent), succedente tamen ex animi sententiâ Ariminensis perfidia: dolo, confectum sibi cum catholicis negotium arbitrati, multo apertius opinionibus, animis, nominibusque divisi acrius inter se digladiari cœperunt. Hinc factionum sectarumque nomina mille, mille nocendi artifices. «Plura nomina (inquit Ambrosius lib. i de fide n. 44) sed una perfidia: infirmitate non dissonans, communiione discordans; non dissimilis fraude, sed cogitatione discreta. » Et hæc quidem de iis quæ hic sub nomine libri B. Hilarii de Ariminiensi concilio edita continentur.

17. Altera collectionis pars. — Cætera, quæ aliorum veluti collectionem facere videntur, quavis in codice manu scripto, ex quo ista transcripta sunt, illis quæ explicuimus præposita legantur, ex eodem tamen B. Hilarii opere excerpta esse, vel hinc conjicere licet, quod verba auctoris unde sumpta sunt, aliquot locis ipsis actis immixta, ejusdem sanctissimi confessoris phrasin exhibeant, et omnia fere ad synodum Ariminensem, de qua præcipue in eo ipso tractabatur opere, spectent, in quibus tamen digerendis non exactior ordo rerum vel temporis, quam in superioribus, observatus est.

18. *Parisiaca synodus nunc frag. xi.* — Porro fidem illam quæ apud Parisiam civitatem exposita dicitur, Lutetiæ Parisiorum scriptam fuisse arbitror, atque B in ejus epigraphæ, apud Parisiam civitatem legi debere conjicio. Jam enim tunc obsoleta fere Lutetiæ appellatione hoc nomen illa civitas audiebat. Zosimus (c) ea ætate non multo inferior de Juliano loquens Lutetiæ hiemante sic scribit, Ἰουλιανὸς δὲ ἐν τῷ Παρισίῳ, Γερμανίας δὲ αὐτὸν πολίχων, διατρέβουτος. Quavis enim ejus urbis tunc non ea fuerit amplitudo vel nominis claritas, in quam postea regum Christianissimorum frequentatione celestibus evecta est, immo verò πολίχων, et ab Anmiano (lib. xv, c. 41) castellum ambitu insulari circumclusum tantum dici videamus: ut quæ insulæ fluvii Sequanæ ambitu comprehensa, et utrimque subliis pontibus continenti juncta, vix mediam partem ejus regionis complecteretur, quæ civitatis C nomen sibi peculiare fecit: cæli tamen temperie, quod etiam fons aleret, fluviique placidissimi nitidissimique amenitate adeo grata et commoda Juliano in Galliis agenti visa est, ut ibi libentissime hiberna duxerit (Amnian. lib. xvii, c. 7, 8); et imperator ab exercitu in ea salutatus, postea festivissimo ad Autiochenses scripto (in Misopog.) φεράτων πολίχων vocitatis, elegantiamque sui ingenii in ipsa describenda ostentare voluerit. Et sane longe ante, Julio Cæsari, concilio Galliarum indicto, locus ille huic habendo visus fuerat idoneus, Lutetiamque Parisiorum concilium transtulerat. Ubi ubi hæc habita fuerit synodus, non dubium est unam (d) ex illis esse, quas ipse Hilarius Constantii Imperatoris, paulo antequam ex visis decederet, edicto ad episcopatum redire permissus, ubi permensus est, inquit Severus (lib. ii Hist. Sac.), orbem pene terrarum malo perfidia infectum, vir natura lenis et placidus, simul ad persuadendum aptus, quo elogio ipsum ornavit Rufinus (lib. i Hist. Eccl., c. 31), optimum factu arbitratus revocare cunctos ad penitentiam, frequentes in Gallia cœgit (Sulpic. p. 262). Quibus effectum est ut omnibus episcopis de errore profitentibus apud Arimini gestâ damnarent, pristinamque Ecclesiis

(a) At non in illos respicit, sed in Ursacium, Valentem, Germinium, Acacium et Eudoxium, ut liquet ex pag. 869.

(b) Nunc frag. x, contra. Etiam, vel potius contra partem Acacii.

(c) Cæsar hiemem apud Parisios agens memoratur.

(d) Ante Hilarii in Gallias reditum coactam esse ostendimus.

idem restituerent. His etiam et Victorinum Parisiensem episcopum, quem synodo Sardicensi interfuisse testis est Athanasius (*Apolog. ad Constant.*, p. 767), et ad Agrippinensem contra Euphratem delegasse, ipsius Agrippinensis concilii acta probant, si ad hæc tempora pervenit, symbolam suam contulisse verisimile est. Ad eas synodos Hieronymus in Eusebiano chronico respicit, cum ad annum vite Constantii extremum (nam qui in eo chronico notati habentur Christi anni, nec Eusebii nec Hieronymi sunt), Galliam per *Hilarium Ariminensis perfidia dolum* (sic enim legunt veteres libri) damnasse notat, quod et hæc fidei formula præstitum videmus. Quavis non nisi defuncto Constantio, rerumque potente Juliano, illæ synodi celebratæ fuerint, id est, circa annum Christi CCLXII.

19. *Osius quando vivere desierit.* — Epistola (a) autem Eusebii Vercellarum episcopi ad Gregorium Eliberi civitatis Hispaniæ antistitem, licet Constantio imperatore adhuc in vivis agente (ipsum enim intelligit, cum spem Ariomanitarum, non in sua vi aut unito consensu; sic enim hic locus emendandus videtur: *sed in protectione regis secularis pendere dicit, quippe qui, ut Athanasii verbis utar, « suas spes huius et inferne haberent, in Cæsare nimirum et in ejus eunuchis, » post Osii tamen prævariationem atque etiam Ariminense concilium scripta est. In qua tamen observatione dignum est sermonem haberi de Osio velut adhuc vivente, et cui non multo ante pro Ariani aliquid molienti Gregorius animose et intrepide restiterit. Quod si est, ad annum Constantii xxiv, qui Christi lx est post trecentesimo, Osium pervenisse necesse est, quo anno missam hæc epistolam ipsi Osium paulo post e vivis sublato oportuit: quando quidem Athanasius oratione prima contra Arianos anno post Nicenam synodum trigesimo sexto, id est anno Christi 561 habita, Osii ut vita functi meminit. Hinc fortasse Marcellino cæterisque Luciferianis oblata occasio (*Marcellin. et Faustin. lib. ad imperat.*) (ut mos est hæreticis, qua suo fato accidit interpolando, verbisque in majus tollendo, quia veris destituntur, in ficta miracula trahere), horrendæ illius tragœdiæ de ejus morte diris ejusdem Gregorii accersita confingende; ejus falsitatem vel hic unus locus detegit. Nam si in ea contentione Osius adeo misere animam projecisset, tam mirandum miserandumque maximi viri interitum, tamque præsentem divini numinis vindictam haud ita levi pede Eusebius in hæc Epistola transe-gisset.*

20. Formulam (nunc *Frag. xiii*) autem fidei a Germinio conceptam, quæ proxime hæc epistolam sequitur, multo posteriorem esse ea epistola ex iis quæ supra diximus, cum de epistola Valentis, Ursacii aliorumque ad Germinium dissertimus, quæ huic causam dedit (aut potius causam ab hac accepit),

(a) Fragmenti xi pars secunda, quando scripta.

(b) Pseudo-Sardicensis epistola, quæ nunc *Frag. iii*.

(c) Si pro legitima habita ab eo fuisset an inscripta

clarum est. Plane hæc Germinii formula conformis est regulæ fidei cum Consiliibus editæ, quæ *Patris similem per omnia Filium* dicebat, et velut ex diametro opposita Siriacensis concilii infidelis fidei, ut eam vocat noster Hilarius (*lib. de Synod.*, n. 2), impietati quæ *Patrem honore, dignitate, claritate, majestate* Filio majorem definebat.

21. Quæ sequitur Sardicensis concilii ad Gregorium episcopum Alexandriæ cæterosque epistola (b), præcedentibus multo prior est, et argumento penitus diversa. Continet enim decreta Sardicensis concilii nomine ab Ariani confictum, ejus Socrates neminit, Sozomenus etiam suæ Historiæ summam intexit (*Socr. lib. ii, 20; Soz. lib. iii, 11*), ultimum sane hæreticæ temeritatis ac audaciæ exemplum. Illi namque se patribus anno Christi 348 Sardicæ congregatis ut sisterent præsentem Athanasio, quem impudenter adeo criminati calumniatique fuerant, satis firmam frontem non habentes, Philippopoli, quæ Thraciæ est urbs, coacti, hæc quod in manu est decretum, sub nomine patrum Sardicæ collectorum, quorum fama jam per populos pervagata fuerat, commentum sunt: quo non solum Athanasium velut gravium scelerum convictum deposuerunt, verum etiam Julium P. R. Osium, Protogenem, Gudentium, et Maximinum, fidei Nicenæ columna, de gradu communionisque ecclesiastica dimotos judicaverunt. Nec contenti in tantos viros injurii existisse, nisi etiam, ut cum Propheta loquar (*Esai vii, 13*), molesti essent et Deo nostro, ipsum Christum de Patris dextra, id est, τῆς δεξιᾶς καὶ ὁμοτιμίας gradu, nova fidei formula conscripta, in qua *ὁσίου καὶ ὁμοουσιου* voces prætermiserunt, deturbare nisi sunt.

22. Mirum tamen est, vel nostrum Hilarium eam ipsam fidei regulam pro legitima (c) synodi Sardicensis suo operi de Synodis inseruisse, ac velut catholicam exposuisse, vel ipsum Athanasium in epistola de Ariminensi et Seleuciæ synodis, et post eum Socratem novem et verbis et sensu diversis Ariatorum recensitis formulis, hæc decimam non addidisse. Idem enim ipse Athanasius (*epist. ad Antioch.*, p. 576), non uno loco testis est locupletissimus, certis hominibus nonnulla quasi quæ deessent Nicenæ formula adseribere volentibus, Sardicensis patres se contentos Nicenæ fide respondisse, decretoque sanxisse, ne quid ulterius scriberetur: « Ne illis, quibus libido erat semper nova statuere, occasio ejusmodi suppetret, ut iterum atque iterum nova de fide definirent. » Qui certe manifesti erroris convincitur Sozomenus, cum scribit (*Lib. ii, cap. 12*), catholicos patres Sardicæ fidei formulam edidisse, sensu quidem cum Nicenæ eandem, pluribus tamen verbis conceptam: cujus nomine Osius et Protogenes apud Julium P. R. sese excusarunt. Plane videtur noster Hilarius in eo de Synodis libro, non solum formulam pseudo-Sardi-

cesset, *Fides secundum Orientis Synodum?* Aliud esse autem excusasse, aliud catholicam eam censuisse.

cessi, sed nec Antiochena in Encænisi, nec Sirimienti
 contra Photinum, quos tres Semariani in Synodo
 Anquiritana maxime probarunt, ita minime offensus
 ut eas (a) exposuerit, et his verbis excusare conatus
 sit: « Nihil mirum, » ait (*Lib. de Synod. num. 63*),
 « vobis videri debet, fratres charissimi, quod tam fre-
 quenter exponi fides coepta sunt; necessitatem hanc
 furor haereticus imponit, » et paulo post (*Ibid.*): « Sed
 necessitas consuetudinem intulit exponi fides, et
 expositis subseribi. Ubi enim sensus conscientiae peri-
 clitatur, illic littera postulat: nec sane scribi im-
 peedit, quod salutare est confiteri. » Postea tamen
 experientia doctus non solum Comarinam non moven-
 dam, ut in proverbio est, sed multo minus quae a
 Patribus recte statuta sunt, ullo aliquo praetextu con-
 vellenda, quamque periculosam ac miserabile esset,
 « diversas fides habere, quae dum plures sunt, » ut
 idem ipse ait (*Lib. II ad Const. n. 4*), « id incipiunt
 esse ne ulla sit; » in libro ad Constantium omnes
 praeter Nicenam uno elogio damnavit « Nam etiam
 si his, inquit (*Lib. in Const., n. 24*), nihil vitiosum
 subjacere affirmetur, non tamen causa religiose
 voluntatis inest, quia mali meditatio est. »

23. *Qualibus episcopia directa epistola Philippop. synodi.* — Porro nonnisi dubium est, praclaros illos
 novae fidei architectores synodicam hanc epistolam
 iis maxime inscripsisse episcopis, quibus facile
 imponere, vel ejusmodi imposturam non ingratam
 fore sperabant. Inter quos optimo jure familiam
 ducit Gregorius ille Cappadox Alexandrinae ecclesiae
 praedo, qui longe ante propter haeresim Arianam
 Ecclesiae communiione subnotus, Sardicensi etiam
 concilio de pro christiano quidem haberi jussus, non
 multo post ab Alexandrinis tumultu populari occisus,
 convenienter effrenatae suae violentiae finem sortitus
 est (*Frag. II, n. 3*). Nec multo sanctior Donatus, qui
 Carthaginis episcopus nominatur. Ille enim est Don-
 atus, qui Majorino succedens, perniciosissimam sectam
 in Africa duu altare contra altare Dei Carthagine
 erigens aluit ac fovit: eoque superbiae ac vesanae
 evectus est, ut veluti Pythagoreos aiunt per praecep-
 torem solitos (*Optat. lib. III, cont. Parmen.*), ita suos
 per se ipsum iurare tanquam per Deum, eosdemque
 ipsos se partis Donati vel Donatistas pro Christianis
 nuncupare permisit ac ipse etiam nominavit.
 Arianae etiam opinioni congruentem librum scrip-
 sisse testis est Hieronymus (*Lib. de Scrip. Eccl.*).
 Inter hos duos tamen insignes haereticos, Amphionem
 eximium Christi confessorem, caustie vitaeque sanc-
 titate venerandum, ad exemplum Magistri cum ini-
 quis de notam agnosceimus. Siquidem is est Am-
 plion Epiphaniae Ciliciae primus episcopus, qui
 ante fere quadraginta annos Christum sub Maximo
 intrepide professus, deinde in Nicarna synodo, depo-
 sito propter haeresim Eusebio Nicomediae episcopo,
 in ejus locum successit fuerat (*Sozomen. lib. I, c. 10*
 et 21). Ejus meritum est, ut testimonium sanc-

titatis apostolicae ac confessionis ab Athanasio
 ei in Oratione prima contra Arianos perhibitum
 (*Pag. 291*), a doctissimo interprete tamen vitio
 codicis Graeci quo usus est, corruptum restituamus
 Siquidem quo loco in ea Oratione catholicos nomen,
 ut formulas fidei Uraceni, Valentis, Demophilii, Ger-
 minii, caeterorumque ejus farinae bonorum licet
 verbis ex sacra Scriptura desumptis scriptas, nihilo
 magis tamen admittant, quam Christus diabolum ex
 iisdem Scripturis loquentem, quia impiorum sermones
 dolosi sunt: lumina ecclesiae sui saeculi recensens, et
 apostolicos viros in quorum scriptis nihil mali suspi-
 cari licet, haec verba latina versio exhibet: *vel Lupi*
et Appiani Cilicia, Graecus codex manuscriptus sic
 legit, ἢ Λούπυ καὶ Ἀρπιωνος τοῦ οὐλορητοῦ καὶ
 Ἐπισκόπου τῆς Κιλικίας; utrumque enim vocabatur, et
 Cilicia, et Nicomediae episcopus. Nec est quod quis
 suspicetur, illum a recta fide post haec deflexisse
 nam in catholica pace perseverasse testis est Eccle-
 sia, quae natalem ejus prid. Id Junias celebrat.
 Quare sceleratis istis inmixtum conjicere est, ut vir
 virtutis fama celebris apud omnes et clarus, tene-
 brionibus illis sanctitatis aliquam opinionem conci-
 liaret.

24. *Augustino incomperata Sardicensia decreta.* —
 Mirum tamen est, cum B. Augustinus Donatistas ex
 hoc decreto fucum facere, et se pro catholicis a
 Sardicensi concilio agnitos probare nitentibus, non
 satis hujus fraudis gnarus contra Cresconium non
 uno loco excipiat (*Lib. III, c. 34*; et *lib. IV, c. 44*),
 nomina civitatum, quarum episcopi dicebantur, appo-
 sita non fuisse, unde constaret Donatum, cujus nomen
 in hac synodali epistola ostentabant, illum fuisse, qui
 se pro Carthaginensi episcopo gesserat; plus etiam
 addat, nec moris esse ecclesiasticis, quando episcopi
 episcopus scribunt, nomen civitatis adungere: unde
 huc illa civitatum nomina irrepererit? niel fortasse a
 Donatistas sunt addita; hujus enim rei videtur suspi-
 cionem injicere ipse Augustinus, cum scribit: *Miror*
nescio quis iste Donatus, si non in vestris litteris,
Carthaginensis factus est (lib. IV cont. Cresc. c. 44).

25. Nimis longum esset, in omnes qui huic epi-
 stolae subscriperunt inquirere, nec fortasse operae
 pretium. Plane ab haereticis scriptam esse Mono-
 phantus ab Epheso, Acaecus a Casarea, Theodorus
 ab Heraelea, Marcus ab Arothusa, (operarum enim
 erratum est, quod hic ab Arelis legitur), Eudoxius a
 Germanicia, Narcissus ab Neropoli vel Irenopoli
 (utrumque nomen enim audiebat), Demophilus a He-
 roea, et qui elaudii agmen, Valens a Morsa veluti Mys-
 sozum ulumus, celebres Athausii, Hilarii, Epiph-
 nii, aetorumque ecclesiasticae historiae testimonis,
 Arianorum antesignani ac duces, inter eos qui huic
 decreto subscriperunt recensiti illo decreto nimis for-
 tasse multa.

26. *Eam anno 354, consignamus v Frag. — Que*

(n) Hoc prudenter egit, ut Orientales hac benevolentia ad veram fidem adduceret.

superant, licet pleraque omnia, si Liberii P. R. epistolam ad Constantium anno Salutis 354, per Luciferum Calaritanum episcopum, Pancratium presbyterum (si quidem corrupte apud Athanasium in epistola ad solitariam vitam agentes Eutropius nominatur (pag. 356),) et Hilarium diaconum Romanum unissam excubias, ad Ariminensem pertineant synodum, perturbata nihilo minus inter se, nec nullo digesta ordine existant. De Liberii epistola qui plura desiderat, nunquam satis laudatos illos Amalres (Baron. an. 354, n. 1) consulat; ibi enim unde suam silium extinguat, uberrime inveniet. Cetera fere omnia nunc primum in lucem eduntur. Quoniam autem disponenda sint ordine, rei gesta narratione perspicuum fiet.

27. *Ariminensis concilii historica series.* — Diximus supra, fidem Sirmii Constitutionibus additis coram Imperatore scriptam, quæ Filium Patri per omnia similem continebat, factionibus Arrianorum procuratam ac scriptam fuisse, indictamque synodum universalem Nicææ Bithyniæ, divisam; et Orientalibus Seleuciam Isauriæ, Occidentalibus vero episcopis Ariminum quo convenirent dietas. Cui finis, nisi ut fallerent ac circumvenirent? Certi enim quantum sua factione in Oriente pollerent, veteratiorum et captivam illam fidei regulam Orientalibus episcopis facile approbaturus se pro comperto habentes, Occidentales coactus tandem fore ei subscribere crediderunt, quam Oriens probasset, et imperator inexorabilis, ut enim Ammianus describit (lib. xiv, c. 5), suæ auctoritatis vindex sanxisset. Et sane testis est noster Hilarius (lib. de Synod. n. 65), absque episcopo Eleusio (is erat Cypri episcopus) et paucis cum eo, ex majori parte Asiaticas decem provincias intra quas consistebat, verum Deum nescisse: *Atque utinam, subiungit ille, Deum nescirent: cum proclivior enim venis ignorarent, quam obtrectarent. Sed horum episcoporum dolor se intra silentium non continens, unitatem fidei hujus querit, quam invidiam per alios amisit.* Scripta itaque ea fide, divisaque synodo universali, rescriptum ad utramque synodum ab imperatore impetrant Ariani, quo (a) primum de fide cognoscere, deinde causas episcoporum, mutuasque inter sese digladiationes 741 ac criminationes discentere collecti Patres jubentur, rebusque judicatis ac decisis decem legatos rationem eorum quæ gesta essent reddituros ad comitatum delegare; alterum etiam ad Patres Arimini congregatos, quo de Orientalibus episcopis cognitio iis interdicitur, iterumque de decem mittendis ad comitatum legis admoventur. Prioris rescripti Sozomenus meminit: posterior (scil. Frag. vii, n. 1), hic vi kal. Junias, id est, quinto post illam fidem rescriptam die missum habetur. Tunc igitur his scriptis subsarcinati Valens, Ursacius et Germinius Ariminum magnis itineribus contendentes cum Auxentio genere Cappadoce potius delatore quam

A christiano, inquit Athanasius (ep. ad Solit. p. 861), (is ab imperatore licet latinæ linguæ penitus expertus esset, militari manu in Mediolanensem sedem, relegato propter pietatem Dionysio, intrusus fuerat), Caio, et aliis quos sibi faventes in ea synodo reperire; postulavit, quod supra ex Athanasio (lib. de Synod. p. 874) diximus, ut huic suæ formulæ absque ulla causæ cogitatione et tantum non cæcis oculis omnes subscriberet. Verum non solum propter Consules regniæ appositos derisi, sed etiam propter invidiam latentemque cupidum sub pectore culpam, heretici renuntiati, ex ipsa synodo expulsi sunt. Ergo xii kal. Augusti, quæ proximæ secutæ sunt, totius synodi concordi sententia Nicæna regulæ nec addi quilibet posse, nec mutari decernitur (Frag. vii, n. 4): Ursaciusque, Valens, Caius et Germinius, quibus Athanasius Auxentium et Demophilum adiungit, velut ecclesiasticæ pacis perturbatores ac heretici, de gradu suo et fidelium communiione deturbantur, decemque legati ad imperatorem missi; per quos hæc concilii delinquenti innotesceret. *Et hæc quidem Arimini acta celeriter* (scribit Athanasius) *iatismodum finem habuere.* Eam concilii sententiam ampliore et integriorem, quam apud antiquos auctores existet, adjectis duobus eisdem synodi fragmentis, hæc collectio exhibet.

28. *Arianorum damnatorum nrtæ. De formula Nicææ Thraciæ.* — Nec tamen ipsi Arimini ea sententia percussi animos deponunt, aut ab inceptis desistunt: sed et ipsi decem ex suis, in quorum numero condemnati illi exstiterunt, ad Imperatorem delegantur, qui Concilii legatos celeritate prævertentes, ipsum Imperatorem adversus synodum alio concitarunt, ut ipsos rectæ fidei legatos in suum conspectum venire non sustinerent: sed primum Hadrianopoli, deinde Nicææ Thraciæ variis dilationibus delusus, ea spe delinquerit, quod crederet, inquit Theodoretus (lib. ii, hist. eccl. c. 19), episcopos Arimini legatorum suorum reditum expectantes, partim senio, partim inopia pressos, omnes diuturnioris a propriis sedibus absentie pertæsus, relictis desiderio ad fidei propositæ subscriptionem flecti posse. Quin etiam Ursacio facultatem tradidit, de fide pro arbitratu statuendi: qua accepta strenuum illum Plautiæ familiæ ducentis compressis, ut aiunt, manibus non sedisse, neuo est cui non statim in mentem veniat. Tunc ergo tanta auctoritate subnixi Ariani, derisam illam suam fidem interpolare potius quam emendare cupientes (quod supra aliud agentes retulimus), exemplaria ejus undique conquiri et corrogari per Martianum notarium curarunt (Athanas. de Synod. pag. 904), detractisque consulibus, velut fures alienis poculis ansas auferre solent, paucisque voculis commutatis, eandem perfidiam, immo etiam deteriorem, bonos illos legatos qui vi, qua fraude non solum suâ subscriptione confirmare, sed etiam ipsius concilii, cuius personam sustentabant, damnata verbis disertis sententia, 742

(a) Ita Sozomenus lib. iv, c. 17; sed Socrates lib. ii, c. 39, testis est magnam eam de re contentione fuisse, alios de fide, alios de episcoporum causis pri-

cum Ursacio, Valente, ceterisque abdicatis, communem inire compulerunt, tandemque illam sic interpolatam, quo simplicioribus similitudine nominis imponerent, Nicænam fidem nuncuparunt. Et certe qui fidem illam, quam Ariminenses patres subscriptionibus suis approbare compulsi sunt, ut apud Athanasium (*lib. de Synod. pag. 875*) atque Hieronymum exstat (*Dial. adversus Lucifer.*), contenderit cum illa que consules habuit, perfidiorem in eo sentit, quod duo illa vocabula, *per omnia*, quæ Valens (*ut testis est Epiphanius hæc. 71*) invidus ad miserat, in ista subtrahita sunt, cætera penitus similem. Athanasius (*de Synod. pag. 905*) ejusmodi interpolationem concilio Constantinopolitano, quod post Seleucianæ Acaiciæ coegerunt, tribuit. Quod si est, non vileo quomodo aræ inter se non discrepent. Fragmentum enim Nicæni conventiculi, quod hic editur (*Fragm. viii, n. 5*), actum fuisse illud conventiculum vi idus octobris, iisdem Eusebio et Hypatio consulibus indicat (nisi fortasse in temporis designatione (a) mendum obreperit, legique vi Idus Novemb. debeat); Selenciense vero Concilium quinto cal. Octobris incæptum, locupletissimi sunt testes Athanasius, et apud Socratem Sabinus (*lib. ii, c. 59*). Non fert autem locorum distantia, vel negotii conditio, ut qui Seleucianæ Isanriæ v cal. octob. fuerint, intra vi idus ejusdem mensis Constantinopolis concilium habuerint, ac perfeecerint.

29. Quinam autem illi Ariminensis concilii ad Imperatorem legati, vel ejus in Ecclesia gradus aut dignitates exstiterint, non facile est ex historiis deprehendere, cum vix nuda eorum nomina teneamus. Solus Restitutus Carthagenensis episcopus refertur, qui tamen et ipse antiquis auctoribus ignobilis. Nam præter Gratum, quem Sardiensium concilio adstiterit, primumque quod Isidorus Mercator vocat Carthagenense concilium coegisse, ex eorundem conciliorum actis et Athanasio didicimus; et Genethum, cui successit circa annum Christi 590 Aurelius, nullius alterius episcopi, qui circa hæc tempora Carthagine sederit, exstat memoria.

30. *De concilio Carthagin. , sub Genethio.* — Quin etiam ipsius Genethii pene exscriptorum vitio nomen obliteratum est ex secundo ejusdem urbis concilio, quod ejus ductu tamen et auspiciis est gestum; ut non absque ratione, quando illud habitum fuerit et a quo, maximi viri quarant: quo negotio si ex veteribus libris eus expedierimus, auctori sua illud ipsum asserentes, operam fortasse hoc exordio non luserimus. Tria sunt autem, propter que illud concilium controvertitur. Primum, quia celebratum dicitur Valentiniano iv et Theodosio coss. cum tamen Valentinianus senior cum Theodosio Imperii collega consulatum gessisse usquam legatur: alterum, quod in eo Genethii nomen non habeatur: tertium ac postremum, quod Aurelius episcopus, qui Genethio suc-

cessit, ei præfuisse appareat. Verum notat Isidorus, hoc concilium celebratum fuisse aræ 428; hæc autem aræ in annum Christi 590 incidit, cui anno Valentinianum iv et Neoterium, non Theodosium, coss. facti assignant. Pro Theodosio igitur Neoterium substituendum esse, nemo est qui non videat. Genethii autem nomen veteres libri omnibus locis habent, in quibus coalescente littera t cum l, *Genethium* editi exhibent. Et canone n hujus Concilii, quo loci habetur, *Aurelius Episcopus dixit*, iidem libri legunt, *Epigonius Episcopus Bullensis regionem dixit*. Quinto item et vi canone pro Aurelio Genethium scribunt. Quibus emendatis, nihil superest unde ejus controversia 743 moveri queat. His etiam adstipulatur Fulgentius Ferrandus Carthagenensis diaconus, cujus Breviarii canonum cap. 191 hæc verba sunt, « ut qui aliquibus sceleribus irretitus est, vocem accensandi non habeat, Concil. Carth. sub sancto Genethio tit. vi » quod in hoc, de quo agimus, concilio canone vi exstat. Sed hæc hæc.

31. *De Musonio et de Restituto.* — Soli ergo Gratus, ut unde digressi somus revertamur, et Genethius iste Carthagenensis episcopi circa concilii Ariminensis tempus a scriptoribus memorantur. Athanasius in epistola ad episcopos Africae ex eorum episcoporum numero plures Ariminensi concilio interfuisse tacitis tamen nominibus prodidit. Hieronymus contra Luciferianos Musonium Bizacænæ provinciæ antistitem nominat, cui primas in ea synodo propter ætatem ab omnibus delatas scribit. Corruptum enim est, quod omnes editiones legunt, *Bizantinæ provinciæ*; non enim quemadmodum Græci, ita et Latini ea vocabula usquam confundunt. Bizacæna vero ejus Africae, que Occidentali imperio tributa fuit, provincia est, Plinio geographicis que eximia fertilitate cum centena fruge agricolis lænas reddente nobiliss. ejus et in concilii Africanis non semel sit mentio. Musonii etiam senis Bizacænæ provinciæ primæ sedis episcopi mentio habetur concilio Carthagenensi habito Idib. Aug., Attico et Casario consulibus, anno Christi 597 quem tamen eundem esse cum eo de quo agimus pernegarem, nisi supra vidissemus Ostium senem Nicæno concilio præfuisse, eundemque Sirmiensi concilio, quod triga et quod excurrat, annis postea gestum est, centenario majorem adstiterit, atque ad annum Christi 360 pervenisse. Restituti autem episcopi præ apud omnes silentium. Nisi fortasse basilica (V. August. *Serm. 19, not. u*) Restituta Perpetua Carthagine, in qua non una synodus habita est, ab hoc qui in questione est Restituto, in hoiorem Perpetuæ martyris edificata nomen accepit; quemadmodum basilicam ibidem ab Aurelio episcopo, qui et Florens dicebatur, constructam in ejus gratiam Florentiam cognominatam, ex sermonis B. Aug. (V. *Serm. August. 359, et notam b, pag. 1405*) post collationem in ejusdem basilicæ dedicatione habiti fragmenti dei non stetisse vere dixit Athanasius, præsertim ubi Nicæni conventiculi non meminit.

(a) Mendum non obreperit: sed cum Constantinopoli subscripta sit formula, quæ Nicæam in Thracia ediva erat; Constantinopolit. synodum Sirmiensi li-

insigni nondum edito didicimus. Quisquis autem vel Restitutus ille fuerit, vel ceteri cum eo ad imperatorem a synodo delegati, plane quales a Severo (*lib. II Hist. sacr.*) descripti sunt, sese adolescentes parum doctos, parumque cautos satis superque prodiderunt, cum mandati fines prætergressi, immo contra ipsum inaudatum, ne quo modo cum Ariano communionem inirent, acta ipsius synodi, admissis in communionem quas illi rejecerat hæreticis, resciderunt.

32. Dum hæc autem in Thracia geruntur, interea loci qui Ariminum convenerant, tam rectæ fidei quam Arianae perfidiae episcopi, legatorum suorum reditum exspectare jussi a Tauro præfecto prætorio, cui injunctum fuerat, ne collectos ante dimitteret quam in unam fidem convenirent; ibi summa cum molestia ac tedio detinentur. Quare litteris utraque pars sigillatim imperatorem obnixissime rogat obtestaturque, quando quidem hiems instaret, ne permitteret senes et in suis sedibus longe dissitos, in difficillimam tempestatem differri, sed quam primum ad suas civitates reverti concederet. Recte fidei episcoporum epistolam Socrates (*lib. II c. 57*) habet: Ariatorum sub nomine synodi Ariminensis Orientalibus consentientibus hæc collectio exhibet (*Fragm. IV*).

33. *Insignium virorum lapsus historia non silet. Is quandoque bene vertunt. Liberii exemplum (August. de Agone Christi. c. 30).*—Cætera quæ deinceps in eo negotio gesta sunt, quæque exitum tandem invenerint, quando 744 quidem supra perstrinximus, et fusissime ab Athanasio, Hieronymo contra Luciferianis, et Sulpicio Severo pertractata sunt, hæc si conjungere superfluum est. Nobis quoniam solummodo ea tractare, quæ facere ad connexionem illustrationemque horum Fragmentorum videbantur, animus fuit. In quibus etiam vereor, ne nimia plura dixisse, tragicamque illam execrationem *ὄλοι θνητῶν σὺλ-λῆρον τὰς συμφορὰς*, in me concitasse videar, qui venerandorum Patrum opinionem ac famam, controversias eorum, discussiones defectionemque, vel obducta ulera quæ oculi satius erat, reficando sugillem. Verum cum historicarum unus is sit sepius, ut sint, quemadmodum Thucydides scriptis reliquit, *πῆμα καὶ ἀπὸ ἔργου μένον*, ex quo omnis ævi homines utriusque laudis ac fortunæ exempla depromere, et ad ea varios repentinosque casus, quibus quotidie impetitur, componere queant: non video cur minus utilitatis ac commodi ex glarorum virorum calamitatibus, erratis, atque adeo sceleribus ad nos perveniat, qui ea legimus tantum, non sentimus, quam ex virtutibus rebusque præclare gestis: cum etiam illis ipsis, qui imbecillitate humana in ejusmodi calamitates inciderunt, non raro bene vertere soleant. Cræsum apud Herodotum *παθήματα, μαθήματα* sibi existisse, et Merope in theatris se infortunis evasisse sapientem ingenue agnoscens libens prætermitto, ut in ecclesiastica tractatione desumpto ex sacra historia, ex qua formam trahit Ecclesia, exemplo locum faciam. B. Ambrosius de Petri apostolorum coriplixi

A abnegatione verba faciens egregie scribit, « Etiam lapsus sanctorum mihi est: nihil mihi nocuit quod negavit Petrus, profuit quod emendavit: didici vitare colloquia perfidorum. » (*Ambros. lib. X in Luc. n. 89.*) Idem auctor alibi monet adversarium sanctos in sua damnata tentare aliquando cogi. « Dum enim tentat, » subjungit, « meliores reddit, ut qui tentatur possit alios instituire, qui sibi ipsi invalidus videbatur. Denique Petrus Ecclesie præponitur, postquam a diabolo tentatus est. » Ita non solum aliis, sed etiam iis qui illa committunt, et sua peccata bene cedant, immensa Dei benignitas efficit. Hæc enim sunt, ad quæ mens humana peringere non potest divina providentiæ miracula, omnia piis bene vertere: et quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem licet in alium tamen ordinem reducere: ne quid in regno providentiæ liceat temeritati. » Quare nemini dubium esse debet quia renovatum in Liberio Pontifice Petri successore fuerit, quod Optatus Milevitanus et Augustinus observarunt, divina providentiæ effectum, ut idem ille Apostolus negaret, qui claves accepturus esset, quo Ecclesia catholica, cujus ipse personam gerebat, disceret tamquam et vera mater nec peccantibus filiis superbe insultare, nec correctis difficile ignoscere (*Idem, ibid.*), et ipsamque Liberium ad tempus labi permisissum, ut ex suo lapsu acrior ac fortior in hæresim resurgeret: et in penitentes revertique cupientes clementior ac venite prior existeret: itemque hoc litteris consignatum ad hæc usque tempora illis temporibus non multum absimilia perductum, ut qui stent, inde sibi timere discant, nec redeuntibus ad Ecclesiam se difficiliores præbeant.

34. *Osii et Luciferi casus.*—Nec minoris sane vel speculationis, vel documentis fragilitatis humanæ judiciorumque divinorum impererutabilis arcani sunt Osii ac Luciferi, fortissimorum catholice fidei propagatorum eventa, quorum ille alter post nominis christiani confessionem sub persecutoribus sævisimis constantissime factam, post exhaustos pro 745 fide catholice contra hæresim labores immensus, perfectosque dignissime legationes multas, ita ut pater episcoporum haberetur, ninium tamen sui sepulcri annans (*Hilar., lib. de Synod., n. 87*) (centesimum enim annum excesserat) in suprema vite fibula penitus defecisset, nisi violentiæ Ariatorum imperatorisque nimis cedenti, et approbatione Sirmiensis Anonæcano unius perfidiae in præceps ruenti, divina elementia manum supposuisset: alter iis etiam superior, quibus Osius cesserat, post tot erecta, ut Hieronymi verba usurpem (*Hieron. adversus Lucifer.*), de perfidia debellata triumphæ, sub ipso triumpho ab ipso dissensionum auctore superatus, separatus ab Ecclesia est, ac plane prostratus. Ad hæc enim quis non profutius cum Tragico exclamet,

Ὁ, θνητὸν ἀνδρῶν καὶ ταλαιπωρὸν γένος,
ἴς οὐδὲν ἴσμεν.

et abjecta omni fiducia sui, salutem suam ex Apostoli præscripto cum timore ac tremore operari non condiscat (*Phil. II, 12*)?

35. *Generalis Armeniensium Patrum defectio quid A* nos doceat.—At vero generalis illius circumventionis ecclesiastici ordinis et quasi ex compacto defectionis consideratio quam utilis et huic nostro saeculo apta est! Ex ea enim plane instruimur quam cauti circumspicietque cum haereticis tractantes esse debeamus, et quanti periculi sit a terminis, quos fixere Patres, vel unquam latum discedere. Nam boni illi Patres dum nudas quasdam, ut ab Arianis persuaderi sibi sinebant, *οὐσίας καὶ ὁμοουσίας* voculas in fidei professione omitti passi sunt, sanctissimæ Trinitatis quæ Deus est confessionem, id est, summam religionem, pro qua conservanda tantum sanguinis a Christo nato Ecclesia profunderat, tot martyres dederat, sibi ereptam atque extortam sero tandem animadvertunt. Quanto fortius prudensque ante vlm
B illatam inilem ipsi definierant, iis quæ synodo Nicæna statuta erant nec addi quidquam debere, nec detrahi; et substantiæ nomen, et rem suam debere obtinere firmitatem (*Fragment. vii, n. 3, et fragment. viii*)?

36. *Conciliorum necessitas ad quid.*—Falluntur enim errore, at tunc nos in eundem secum errorem pertrahere conantur, qui persuadere cupiunt, in his quibus versamur opinionum procellis, Ecclesiam ut quod potissimum sequi debeat stabilior, conciliis indigere. Quamvis enim fortasse nullo unquam tempore, quam nunc sunt, necessaria magis existerent concilia, quibus sponsæ Christi, quam ipse sibi emit non omnibus undis, sed totius innocentissimi sui sanguinis profusione, ab ambitu, avaritia, nundinatione, ignorantia, morumque spurcitia atque obscenitate vindicata genuinus color ac splendor restituatur, disciplina illa, quam Apostoli et qui ab iis proximi religionem constituerunt, velut mrum æbeneum contra ejusmodi charitatis atque unionis peccata prætenderunt, vetustate temporis an pastorum discordia colapsa restauraretur exciteturque, et sacro ordini suus honor suæque auctoritas restituatur: quæ ut varia tectaque conservarent primicerii illi religionis auctores, quotannis synodos provinciales bis colligi congregarique statuerant: licet, inquam, fortasse ad hæc revocanda reparandaque conciliis egeamus; ut tamen aliud teneamus quam quod hæcenus in Ecclesia creditum observatumque est, concilio statui non posse arbiror. « Hoc enim semper », ut scrip-
C tum reliquit Peregrinus ille Lirinensis (*cap. 32*), « nec quidquam præterea hæreticorum novitatibus excitata perfecti Ecclesia, nisi ut quod sola traditio suscepserat, hoc deinde posteris etiam per
D scriptionem chirographi consignaret, magnam rerum summam paucis litteris », nempe 746 Symbolo, « comprehendendo, et plerumque propter intelligentiæ lucem, non novum fidei sensum novæ appellati-
onis proprietate consignando. » Eiusmodi enim piæ novitates, id est « adversum nova vetera novas medicamentorum comparationes, » ut eas noster Hilarius vocat (*in Constant. n. 16*), « adversum novos hostes nova bella, adversum novas insidias concilia

recentia » profanarum novitatum apostolica prohibita nemo sanus excludat.

37. *Quam Ecclesiæ suæ laboranti non desit Deus. Hanc erigit Julianus, cum ruinam ejus meditatur.*—Jam vero qui faciem Ecclesiæ, qualis ab illa defectione existit, turbis, rival-, contentionibus, dissidiis ubique conflam, laceram atque dissipatam, sibi ob oculos statuerit, non minus tunc a suis episcopis quam paulo ante a conjuratis nominis christiani hostibus vexatam, in qua nec antisites quid doce-
rent, nec plebes quid sequerentur rati ac firmi haberent, denique adeo desperatam ac perditam, ut sanctissimis viris Neronianorum, Declanorum, Maximianorumque temporum desiderium excitaret (*Hilari, in Const. n. 4*); statimque mentis aciem ad subitum illam repentinamque mutationem rerum, quæ mox Constantio defuncto, revocatisque novi principis edicto in proprias sedes ab exilio episcopis secuta est: certe agnoscat Dominum laboranti apostolorum navicula præsto adstitisse, et divinæ suæ Majestatis præsentia quassationem illam sedasse. *Moritur enim bestia*, inquit Hieronymus (*Adversus Lucifer.*), *et tranquillitas redit*. Et sane *πολλὰς καὶ παραδόξους εἰδούς σωτηρίας οἶδε τὸ θεῖον καινοτομῆν νέων πρὸς ἡδύσθηρον*.

Quis enim unquam crederet, nisi omnium auctorem fere ejus sæculi litteris testatum nobis esset, draconem illum apostatam Julianum, Nentem magnam de quo Isaias, atque Assyrium, qui nihil tam ex imperio concupierat, quam ut religionem christianam funditus perderet, ad quam evertendam, ut quondam Julius Cæsar ad Remp. opprimendam, sobrius accesserat, restaurationem fidei Nicænae concordiamque episcoporum promissive? Cum enim omnes propter fidem christianam exsoles cognoscens sectæ essent revocasset, tantum ut illas turbas, quibus tunc Ecclesia vexabatur, aleret ac retineret; diversarumque sectarum duces, quæ propemodum illo tempore infinitæ fuerunt, intra eadem mœnia degentes velut infestissimi hostes comitatus acrius se mutuo persequerentur, citiusque confleret: im-
D perscrutabili tamen Dei providentia, quæ sicuti apud Herimam Pastorem legimus, « in bonum sibi vertit etiam pessima; ut per Ecclesiam multiplex ejus sapientia appareat, secundum præsentiam sæculorum quam fecit in Christo, » trium illorum confessorum ab exilio reversorum diligentia, labore, sollicitudine omnes fere, qui Ariminensi sceleri sive simplicitate decepti, seu metu perterriti, sive etiam Ariana late infecti subscripserant, culpam agnascetes, Nicænam fidem amplexus supra vidimus. Siquidem communi externæ persecutionis periculo commoti, velut Syncretismo, in unam fidem coaluerunt, non pauci etiam ex hæreticis martyres effecti sunt. Equis enim divinæ voluntati obistere queat? a qua etiam, ut eximie a Clemente Alexandrino scriptis traditum est, *καὶ αἱ τῶν ἀποστεινάντων βουλὰι τε καὶ ἐνέργειαι κυβηθῶνται ἐπὶ τὴν ὁδὸν ὑγιανόν. τις γὰρ οὐκας σοφίας καὶ ἀσπίδος καὶ θύλακος ἔργου*

ἐστὶν ὁ μόνος το ἀρχαιολογικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνος μέγιστος, τὸ ἄδικαιον τῶν ἐπισημειωμένων πρὸς τινῶν, ἀγαθῶν τε καὶ ἁριστῶν τέλος ἀποδείξει καὶ ἀσέλιμος τοῖς δοκοῦσι φασὶν χρῆσθαι.

38. *Fragmenta hæc divinæ providentiæ nutu inventa. Cassiani libri de Incarnatione.* — Eisdem etiam providentiæ opus esse mihi per-uadeo, ut hæc *Fragmenta* turbulentissimis istis temporibus maxime lucem recuperent, per 747 quæ ad eju modi considerationem historiæ excitati, spem certam ex ejus cognitione concipiunt, quotiescumque scelerum nostrorum nos bene atque ex animo penituerit, divinam manum non inutilam ac decertatam experturos, eundemque Dominum periclitanti Apostolorum naviculæ tranquillitatem solidam ac firmam redditurum. Longe enim mea opinione errat, si quis putat hæresibus, quæ plurimæ totum fere orbem pervagantur atque conturbant, plus virium ac roboris in suorum sectariorum malis animis ac versutiis inesse, quam in nostris vitiis ac sceleribus. Quapropter ut divinæ Majestati pro hæc eximia sui numinis in nos benignitate nunquam pro meritis dignas agere gratias vel animo concipere possumus, ita etiam piis optimi viri et de genere humano bene meriti Pithœi nostri manibus, cui nos hæc *Fragmenta* debere summa illa majestas voluit, parem gratiam referre vix ac ne vix quidem valeamus. Cum enim sic vitæ ipse iustitisset, ut commoda publica ubique propriis negotiis præverteret, sævienteque Lutetiæ pestilentia, Augustobonam Tricassium, quæ illud nobis sidus ediderat, secessisset; nactus a Francisco fratre, viro propria laude virtutis et doctrinæ clarissimo, et plane tanto fratri germano, vetus exemplar fabularum Æsopiarum improbi, ut eum vocat Martialis, Phædri, quo opere eruditionis Tiberii sæculum nihil venustius elegantiusve protulit, vel hujus sui secessus rationem publice constare voluit. Itaque procuratis characteribus pro capiti urbis quidem magnæ et frequentis, sed mercature ac commercio penitus addictæ atque occupatæ, a literis vero penitus alienæ, elegantibus, conductisque operis, illas fabulas suo sumptu atque hæc *Fragmenta* typis vulgare constituit. In qua cogitatione absolutis fabulis, hisque *Fragmentis* tantum non ad umbilicum perductis, vir immortalitate dignissimus ad meliorem vitam assumptus est. Adde-rem hoc loco unde hæc etiam *Fragmenta* eruerit, nisi bonis viris ejusmodi rerum cognitionem profertibus ruborem suffundere vererer, qui delitescens hujus in bibliothecis suis thesauri velut gallus ille Æsopius unonis dignitatem non agnovissent, vel æginitam non sine publica jactura tam diu continuerunt. Dicam tantum, quod prætermitti non potest, horum *Fragmentorum* unicum exemplar Pithœum Lutetiæ anno salutis christicæ repertum habuisse. Non magis enim noster ille sedecim tyrannus oppressa urbe, quam Socrates triginta suas Athenas vexantibus, propositum vitæ decursum philosophando reinque publicam invadendo internisit. Uni-

cum, inquam, neque illud pervetus exemplar habuit, sed tantum abhinc centum annis in charta, manu gallica, nec latinam linguam satis percipiente, confusis dictionibus scriptam, quod præterea etiam librorum Cassiani de Incarnatione Christi epitomen eadem manu scriptam contineret, illam fortasse quam Eucherium Lugdunensem episcopum confecisse testi est Gennadius. Inde spem conceperat et antiquum exemplar, unde recens illud exemplum interceptus præclare actam vitæ fabulam illustriore sine veluti Cygnea cantione concluderet. Quamvis sane difficillimum fuerit virum ingenii, amique bonis omnibus ornatissimum, qui semper illud antiqui poetæ sibi 748 occinens, καὶ μὴτε παυσαιμεθε εὐδρώντες ἔρωτος, omne dium, laborem, industriam, omnesque cogitationes suas publicis utilitatibus de-vo-erat, atque impendebat, non in opere præclare morte deprehendi.

39. *Pithæi elogium.* — De litterarum studiis tantum non loquor, in quibus assidue exquirendo, perscrutando bibliothecas, antiquorum auctorum scripta vel a mendis, vel ab interitu vindicata provulgando, vel alius quos in ea re aliquid posse judicabat exhortando, impellendo, atque etiam juvando, nullo tempore non aliquid movit ac promovit. Quamvis enim illa studia in nostro Pithæo summa fuerant, doctrinæque laude præcipue innotuit, ut qui ex primo, quem juvenis dedit, publicatis quibusdam divini sui ingenii experimentis, eruditionis abstrusæ atque reconditæ gustu inter litteratorum principes, vel suffragante invidia, ab iis qui tum in litteris regnabant recensitus fuerit: quam de se conceptam opinionem ad ultimum usque vitæ diem adauxit, sustinebitque quandiu literæ durabunt. Quantula tamen hæc laudis et gloriæ tanti viri est portio? Licet enim nemo melius unum quempiam auctorem noverit, quam ipse omnes antiquos utriusque linguæ scriptores, quos ad unum legerat, ad vetera contulerat exemplaria, et concoxerat: licet nemo privata et domestica negotia exactius tenuerit quam ipse Gallicam externamque historiam, origines populorum, descriptiones temporum, successiones familiarum, bella, fœdera, conventiones, vel exterorum inter se vel nobiscum gesta, ad hæc etiam leges, mores, consuetudines provinciarum singularumve urbium, quarum omnium a teneris annis indefesso ac plane Herculeo labore sibi perfectam notitiam, cum ex vulgatis libris, tum etiam ex bibliothecis antiquis, archivis regis, senatus, rationalium, urbium, monasteriorumque comparaverat, instrumentorumque ipsorum atque actorum horum partem suam manu descriperat. In jure autem civili Romanorum licet ad eum gradum pertigerit, ut de eo, celeberrimeque ejus præceptore Cujacio, dici jure possit, quod de magnis olim oratoribus dicitur

est, hunc discipulo præcipi se ne primus juriscon- A
sultus esset, illam vero præceptorì ne solus: licet,
inquam, ea omnia quæ in quovis homine singula
magnum vitium et cum cura dicendum efficerent, in
nostro Pithæo accumulata atque coaccervata eundem
ad summam laudem et commendationem elevant:
quantum tamen absunt ab illa sapientia, quam in-
genii judicii que felicitate ex cognitione rerum, assi-
dua lectione atque usu comparata, velut ex omnium
antiquorum inventis qui sapientia commendatione
floruerunt, costatam sibi quæ-iverat? Quantum ab
illa civili prudentia, qua præditus velut *ἄριστος*
ἄριστος (ut cum Pindaro loquar) *καὶ δημογραφὸς ἐνομοίας*
καὶ δίκαιος, non solum de rebus privatis et fori maxi-
ma cum facilitate atque aequitate respondere ac
statuere, sed etiam de iis quæ ad summam reipub.
spectant sapienter deliberare, consiliorum exitus
prævidere, dubiisque ac periculosis eventis provide
occurrere noverat. Quamvis enim naturali quadam
propensione, corroborata sordidissimi iniquitatis-
simique apud nos moris odio, magistratus non nisi per
sordes inveniendi, ab omni ambitione vitæque fulgore,
nisi quem virtus emitteret, alienissimus vixerit, ita
ut honores et magistratus, vel ultro delatos respue-
rit; juvenæ tamen patriæ desiderio, cujus amore
mirum in modum exarsit, eos 749 quos sua
sors Reip. admoverat excitando, commendo,
suggerendo quæ vel ab antiquis paribus in
negotiis probata fuerant, vel ipse (ut erat peracri
solidissimoque judicio) quæ facienda iudicabat, toto
vitæ suæ curriculo privatus negotium publicum, et
absque chlamyde vel prætexta perpetuum magistratu-
m gessit. Quantum denique ab illa morum integri-
tate atque innocentia indefessoque per omnes vitæ
partes probitatis tenore quibus virtutibus consecu-

us est, ut non solum togatorum doctissimus, sed et
prudentissimus jurisconsultus, civis optimus, ac
plane vir bonus audiret, quidem vel flubria noverat
vel Socrates. Atque hæc etsi tibi æque ac mihi natu-
sima sint, eo tamen libentius commemoro, ut cum
non nisi juvenodissima virtutum amiceissimi viri reco-
rdatio esse queat, tum etiam in primis qui in supre-
mum ejus elogium inciderint, quod inter defuncti
schedia referunt amici publicarunt, tua fide et an-
toritate adducti, quicum ipsum pro summa inter vos
amicitia veterique consuetudine, multa virtutum al-
terius admiratione contracta intus (quod aiant) et in-
cute noveras, persuasum sibi habeant pari modestia
et veritate scriptum illud esse, qua vir modesti-
simus ab omni ludo ac vanitate quam maxime abhuc,
B et qui *ἀρχὸν μεγάλως ἀρετὸς ἀθήστων* duceret, in re-
liquis rebus tota vita usus est.

40. *Adagium.* — Sed vereor ne tamquam *δρῦς*
ita etiam præfationis satis superque sit, præsertim
apud te (vir maxime), quem perspicaci clementissimi
atque fortissimi regis nostri iudicio propter singu-
larem prudentiam egregiamque erga se remque pu-
blicam studium, fidem ac pietatem, olim propriam
nostre gentis, nunc vero magno nostro dedecore ri-
rissimam laudem, componendis sedandisque magna-
tum nostrorum inquietibus animis delegatum atque
diutius publicis commodatibus subtractum detinere
sine scelere vel etiam impietate nequeam; quapropter
Deum optimum maximum precatus, ut te divitis in-
tuis, senatui, laborantique reip. ejus ex destinis
C salvi et incolumen commodet. Finem hic facio,
meque tibi addictum obstrictum quod facis ames
etiam, atque etiam rogo, vale. Ex Foscatensi castro
quod olim castrum Bagandarnum, non ignovæ
Diocletiani temporibus factionis, dictum est.

INDEX RERUM ET SENTENTIARUM.

(Numeri arabici paginas edijt. Veron., in hac nostra crassioribus characteribus expressas, Romani Operum Hilarii romani iudicant.)

A

AARON consecratio. I, 519
 ABIMELECH, id est, fratris mei Imperium. I, 79
 Abominacionem meretur corruptio. I, 93
 ABRA unica Hilarii filia, II, 525, scripsit patri, *ibid.*; sus-
 detur ut vana ornamenta abijciat, 526; ut nullo inter-
 rogato, patri rescribat, 528; ut quod minus per se latere
 intelligat, matrem interroget. 528
 ABRAHAM dum ignoratus a Deo, I, 29, quando cognitus,
ibid. Abrahæ duæ promissiones lactæ, 581. Abraham prin-
 ceptus fidei et timoris Dei, 479. Princeps electionis, 528;
 natus originis Judæorum secundum sanctificationem ge-
 neris, 528; ad quem pinguis fuit Dei sermo, 528. Abrahæ
 manu ex tribus viris, non in uno tres adoravit, II,
 92; visis tribus viris Dominum suum fidei oculis agnovit,
 89; et a hauravit, sacramentum vitæ corporatius agnos-
 cens, 91. Deum in forma hominis adoravit, 111. Deum ve-
 ritatem adoravit, 112; per eam filia, per quam adoravit,
 iustificatus est, 112. Abraham sanctificatus parens, I, 670;
 pater Abraham.

Abrahæ situs, I, 445. In hunc anima beata ab angelis
 fertur. 445
 Abundantia beatitudinis perfectæ non est omnium sed
 civitatem Dei destinatius. I, 178
 Abyssus in Scripturis quid. I, 81
 ACACUS. II, 538, 627, 628, 631, 635
 Accola. I, 232
 ACNVI adenati quid de iis decernant, qui Armini
 querunt. II, 702
 ACNUS. II, 680
 ADE, et cæterorum hominum discrimen, I, 718. Per
 Adam et in Adam oportuerat cognitionem Dei inclinare,
 248. Ade tentationum ordo, 678. Adam a diabolo captus,
 606; a promissionibus Dei et incolatus paradisi excelsi,
 606; cur de paradiso post culpam ejectus, 235. Peccum
 di ab immortalitate excedit, 26. Ade peccato quid pen-
 dent homo, 349, 351; II, 711. In unius Ade errore omne
 hominum genus abierat, I, 738. Ade transgressio
 hominis ex beata requie eiecit, 635. Ade inors per
 servitium hanc Dei in eternitatis patri non manet, 174. Lu-
 minis ad Adam quæ a cl. do extraxit 505. Adam

filii Dei, quia primum Dei opus, I, 705; veniam obtinent, 705. Adam confessus, venie reservatus, et glorificatus in Christo est, 420. De Adæ salute, *vid. ibid. not.* In Adam uno peccata universis gentibus remittuntur, 705. Adæ corpori mala a diabolo illata qui sancti emendant, 711.

ADAM secundus unde celestis, I, 441.

Adpersio secundum legem per fidem emundatio peccatorum erat, I, 108; sacramentum erat futuræ ex Domini sanguine adpersiois, II, 108.

ADAMANTUS, II, 666.

Adoptio non est rei ignotæ, I, 585.

Adoptio, I, 480. Adoptionis nomina, et externas occupationes in Patre et Filio Ariani intelligant, II, 568. Qui adoptionis tantum nomen Christo concedunt, refelluntur, II, 150.

Adoptivi filii, II, 166.

Adoratio in Spiritu qui proportionem habet cum cultu quem Deo debemus, II, 46. Adoratio strata in terram corpore quinquagesima post Pascha ab Apostolis vitata, I, 9.

Adspectus Dei multiplex, I, 588, 590.

Adventus Domini omnis Patriarcharum est gloria præparata, I, 772. Adventus Christi lex et prophetia omnis deputabatur, 782, 785. Eum testata est lex omnis, 585; testata sunt omnia legis testimonia, 557. Adventus a Patre non idem est quod exitus a Deo, II, 156. Qui adventum Christi corporeum a prophetis prædicatum occultant, celum claudunt, I, 784. Adventu Christi quid præstatum mundo, 249.

Adventum Christi novissimum qui præveoturi sint, I, 769.

Adversa. In adversis agente sunt Dæi gratiæ, I, 551.

Adulatores sicut lac in secundis labiis, velut cogulum in adversis acerbi, I, 555. Adulantes regibus arguuntur, 162.

Adulteri servitus, I, 459. Leges in adulteros, 459.

Adulterium morte et penarum questione punitur, I, 625, *ibid., not.* Adulteri unus reus, et plurium artifex non debent pari in morte penarum questione vexari, 625.

Adulterium spiritale, 762, *not.* Adulterium solo conceptum corde jam crimen est, 159. Adulterio aquant Evangelia oculi incidentis notum, 685.

Ædificia alia firma, alia infirma, I, 488.

Ægyptus secuti species, I, 551. Ægyptus idolis plena, et omnigena deorum monstra venerans, 672; prope universa jam fidelis est, 257.

Ægypti soli Seleucia homonibus constantissime obtinebant, II, 575. In gratiam Athanasii ad Julium scripsit, 625, 670. Ægyptiorum litteræ ad Libernius, 671, 672. Ægyptii omnes Alexandria synodo aduati, 702.

Æquæ Valentinii, II, 157.

Æqualitas et similitudo num differant, II, 502 et seq.

Æqualitas nec solitudo habet, nec diversitatem, 186.

Æquari Deo nequit, quod extra eum est, II, 197.

Æquitatis sensus et opinio unicuique ex natura innotuit, I, 786.

Ac quibusdam Deus, quia motu ac natura indissecabili circumferatur, I, 197.

Ætus maris, I, 259.

Ætas universa doctrinis Dei fuit erudita, I, 402.

Æterni, et sæculi discrimen, I, 348. Æternitas in nullo a se decet, II, 4. In æternitatem non cadit vitium aut emendatio, profectus aut damnum, 56. Æternitas sola Dei similis est, 416. Deus est, 782.

Æternitas Patris excedit quicquid concipi potest, II, 50.

Æternitas Filii qui ab Ariani intellecta, II, 696.

Æterna ex se nulla creata substantia est, I, 645. Quæcumque æterna est, hoc ex præcepto Dei habet, non ex natura, I, 646.

Æternitas hominis, I, 627.

Æternitatis spes ossibus significatur, I, 103. Æternitatis spes et cognitio unicuique inest naturalis, 171; cur hanc corporibus nonnulli negent, 172. Æternitatem ita corporis ut auiam sperare arduum, sed maxime verum est, 172. Æternitas utriusque Scripturis prædicata, 166. Æternitas corporalis iustorum non est ambigenda, 694. Hæc dabitur iniquis ad penam æternam, 694. Æternitatis spem quomodo gentium disputationes comminuant, 167. Æternitatis consequendæ plures occasiones Deus largitur, I, 720.

Æstrus Thessalon, II, 652, 658, *not.*

Æstrus, II, 680.

Æstrus Anomæorum hæresis auctor condemnatur, II, 694.

Ætiana hæresis auctores, II, 704.

Affectum insitum nequaquam aut locus divellit aut tepens, I, 175.

Afflictum quomodo relevet fides, I, 591.

Arii cognitur reddere sub captivitate contra Ursacium et Valentem, II, 582.

AFRICA, II, 672. Decretum Orientalium ad Africanum missum, II, 617.

AGAPUS, II, 687.

Agar allocutus est Dominus Deus, II, 89.

Agens in rebus, II, 685.

Agenda quisque debet præmeditari, I, 336. Agendi cause sunt aut fructus oblationis, aut iudicium bonæ in eo quod aggredimur opinionis, 556. Ad bene agendum homo suis viribus non sufficit, 389. In bonis actibus quid nature sit, quid divinæ misericordiæ, 581. Actibus nostris ulique prædicare debet verbum Dei, 591.

Acta apud Antiochiam collecta, II, 626. Acta adversus Athanasium, 625; unde irrita, 625.

Actus nomen passivum prænotatum qua auctoritate, I, 5.

Actus determinatum sæculum significat, I, 201.

Alarum velamento quid in Scripturis significat, I, 162.

Alabastra, Thebaidis locus, I, 584.

Alabaster, quid, I, 196.

ALCENI fides græcæ versa, II, 721.

ALEXANDER Alexandria plures ab Ecclesia eiecit, II, 628. Maveit ilhus ad Sylvestrum litteræ, quibus undecim eiectos significat, 675. Melitii presbyteros suscepit, 626.

ALEXANDER de Larissa, II, 652.

ALEXANDER de Morenis, II, 675.

Alexandria, II, 177, 670; quanta a Constantio passa sit, 570. De Alexandria multi Sardiniam conflexerunt, 658. Alexandriaurum basilicarum depredatio, 657.

ALEXANDRINI contra Athanasio crimina Sardicæ repellunt, II, 625.

ALEXANDRINÆ synodi anni 562 decretum, II, 702.

Alexandria provincie, II, 665.

Altare communitum, II, 653.

ALYBUS, II, 652.

Amarquetias, II, 665.

Ambitio secularis, II, 594, 595.

Amici Dei Abraham et Moyses, I, 580; discipuli Christi, 580.

Amari se a nobis exigit Deus, amore ipso non sibi, sed nobis profuturo, I, 59.

Amoris motui maxime erga fideles, arctissimum vinculum Dominus posuit, I, 758. Amoris obsequium longe differt a timoris officio, 555. In amorem non potest incidere necessitas, 556. Amore sibi hærent etiam absentes, 175.

Amoris et oïi rectus usus, 560.

AMORRÆUS, id est exacerbens, I, 534.

ANAPHI, II, 667.

Anathema constituitur, nec vocatus, nec baptizatus est, nec fidelis, II, 245. Anathemati omnes a Constantio sunt subjecti, 585. In anathemate constituitur cuiusmodi comminatio negatur, 628.

ANCIRO, II, 657.

ANCHILO, II, 668.

ANCYRA, II, 665. Ancyra strages editæ, 655. Ancyræ congreganda synodus, 463.

ANCYRANÆ synodi decreta, II, 467 et seqq. Ea sola Sirmium delata sunt, quæ Hilarius libro de Synodis inseruit, 521. Si quid habent criminis, intra se habent, *ibid.* Ancyrona fides ab exordio non nihil habuit offensionis, 517; quibusdam suppressis Sirmium delata est subscribenda, 516. Hilarius timet ne quæ tacita sunt, iterum dicantur, 516; synodi bujus litteras tenet, 517. Ancyrae fidei quantum verba Ariani innotuissent, 580. *Vid. Orientales.*

ANGELON, II, 617.

ANGELUS officii nomen est, non nature, II, 110, 117.

Angelus magno consilii, Filius, 88, 89, 91. Angelus Dei Agar allocutus, Dominus et Deus est, 88. Idem ad Abraham locutus est, 88, 91. In angelo Dei significatur ipse qui est, et ille cuius est, 88. Angelus in rubo visus, Dominus ac Deus nuncupatur, 94. Angelus tantum vidit Lot, 92.

Angeli, natura spiritalis, I, 537; nomine et natura vigilantes sunt, 429. Angelorum natura vel virtus ignis et spiritus nominibus ostenditur, II, 110. Angeli colorum nomine significati, I, 220. Ante tempora et sæcula conditi sunt, II, 596. Angelicæ virtutes primæ ad cognoscendum Deum genitæ, I, 544. Eius regionem quamdam finitanti Deus collocavit, 544. Angelorum propriæ sunt habitatiois sedes, 544. Angeli omnes in celo in meditatione justificationum Dei sunt, 575. Dicuntur virtutes celestes, quæ in opere ministerii sui permanent, 575. Angelorum leges, 516.

Angeli, Archangeli, etc., ut nominibus, ita et officiis sunt diversi, I, 295. Pro diversitate ministeriorum diversi s habent præceptorum observantias, 295; quæ perpetuo custodiunt, 295. Angeli quidam ante Deum tanquam officio proprio assistunt, 317. Angeli ex originis sue sorte

ut sint semper accipiant, I, 694. Eis extra proprii laboris mercedem indulget gloria, 695, 694; quod illustrat similitudine illorum, *ibid* Angeli Christum ualde laudent, II, 53. Genium uisio secundum numerum Angelorum, I, 49, 166. Angeli opus non est genium multiplicatio, II, 11. Eis ministerium excedit potestas multiplicandarum genium 88

Angeli divina ministeria, I, 537. Angelicæ virtutes Dei membra dici possunt, 494. Angelorum intercessio non eget Deo, sed infirmitas nostra, 494. Angeli quodammodo Dei ubi quibus nobis misericorditer prospiciat, 200; vultus Dei ei communicandæ in nos beatitudinis sunt ministri, 427. Per Angelos lex Moysi disposita, 557. Angeli ministri legis in manu Mediatoris, 225, 226. Angeli ad confortandum Christum aduentum non exstat in pluribus libris, II, 549. Angelus resurrectionis primus index, I, 810. Angeli Dei plenus est omnis aer, 278. Angeli nostræ voluntatis testes, 278. Et nobiscum manent, et Deo assistunt, 278. Visum eorum puero suo meruit Elia oratio, 557. Angelis laetitia et lætitia et cura salutis humanæ. 758

Angeli sunt montes, I, 427, 454. Ecclesiam quam custodia circumscripuit, 454; ubique fidelibus cunctis assistunt, 557. Angeli nostræ fidei contra nequitas spirituales nos iuvant, 200. Infirmitas nostra, nisi datis ad custodiam Angelis, tot tantisque spiritualium celestium nequitis non assisteret, 555. Angeli pusillorum sunt, 758; quotidie Deum vident, 758. Angeli fidelium orationibus præstant, 758; ambitioso lamulato desideria nostra ad Deum pervehunt, 758; animam Lazari in Abrahæ sinu toleranti, 445; iustos deducunt in æternum requiem, 112, in Abrahæ sinu, 145. Eorum iura nos contemplari est monita, ministeria, dona, 427

Angeli fecerunt amatores, I, 521, *ibid.*, not. Angeli transgressores, regum nomine iudicantur, 725; luxu dissolutos habitant, 725. Angelorum dominatio gentes ante Christum datæ, 49. Jus eorum in gentes peruersum et iniustum, 49

Angelorum numerus ex hominibus explendus, I, 758. Angelorum vita habitataque plebs Israel in eremo mansit, I, 677

Anima frequenter spiritu significatur, II, 564. Anima Dei non est, II, 636. Animam Christi qui humanæ naturæ et infirmitatis existunt, quatenus fallantur, I, 111, *ibid.*, not. Anima Christi se signis et factis Deum probat, 602, *ibid.*, not.

Animarum origines capti difficiles, I, 491. Anima alterius originis a carne, 290. Animarum diuinam nobis inesse originem omnibus velut initium est, 172. Non est cur de animæ origine ingemiscamus, sed de corpore eius incolatu, 425. Animæ origo cur diuina et celestis, 425

Animæ natura spiritalis, I, 492; natura celestis, 493. Quorsum nobis animæ spiritalis natura inserita, 97. Anima incorporealis est, 557. Non habet in se assumptæ aliunde alterius naturæ originem, 557. In omnibus membris est tota, 400 et seq. Anima illa que putre recidit corpus, 401. Anima domus Sapientie, 481; facta est ad imaginem Dei, 557. Anima ratione homo ad imaginem Dei est, 485. Incorporeus est, 495. Nihil in se habet corporeale, I, 495

Animarum conformatio inuisibilis, I, 424. Animarum origines quotidie occulta nobis diuine virtutis multitudine procedunt, 266. Anima ab homine nunquam præbetur, II, 554. Anima omnis opus Dei, 554. Animæ nostræ pater Deus, I, 185. Animæ generalis est quisque homo, 90. Animam hominis in remota de thesauris diuinitatis diffusam dixit Hilarius, 229. Nec factum cum is qui voluit animas non in dies creari, sed initio rerum conditas de thesauro quodam uniri in corpora, 229, *not.*

Anima non terrena, sed ex afflato Dei orta, et elementis corporis admixta, mortem nescit, I, 181. Animæ ea est natura, ut maneat æterna, 650. Mentis inuisibilis que naturalis est spes æternitatis, 171. Anima Deo coæterna futura sit necesse est, cuius Dominus in æternum est dominatus, I, 627, 629

Anima primi hominis ante est instituta quam corpus, I, 536, 495. Animarum initia, etc. Christum ostendunt quotidie operari, 267. Animarum natiuus splendor, 690. Anima potior natura, in cuius efficiantiam et operationem corpus aptatum est, 492. Animæ vestis, corpus, 725. Anima corporalis, 400. Quo sensu, *ibid.*, not. Animarum species corpoream naturæ suæ substantiam sortiuntur, 692. Anima in domicilio carnis ex eius consorcio corruptiouis habem uniuersam, 289, 290. Celestis naturæ generositas corpore ut contagioso carcere captiua continetur, 424. Molestia ei est carnis terrene sollicitas, 288. Anima hominis inferna est per naturam et consorcium carnis, 179. Nullam inde libum peccati contrahit, 291

Animus lumen aut tenebras suas in corpus refundit, I, 690.

Corporis delectatio qui refundit ad mentem, et mentis gaudium sensus corporis inbutur, I, 172. Animæ subtilitas peccato in naturam corporum ingravescit, 717. Anima peccatis seruilius, 441. Animarum vitia sub corporalibus officiis sermo diuinus significat, 153

Anima per dissolutionem corporis ab opere et consorcio infernis et periculosa carnis exulit, I, 422. Animæ ex lege post mortem ad iufros descendere, 572. Animæ ex corpore excedentes statim exiit aut quies, aut pena, 92, 445. Anima iusti et corpore excedens in Dei susceptione requiescit, 112. Vide homo, I, 75

Animals homo qui, I, 631

Annus benignitatis Dei, æterna vita, I, 193

Atomismum episcopi novendicæ Selencie defendebant, II, 575. Hi nihil nisi profundissimum asserbant, *ibid.* quo sensu Selencie dissimilitudinem damnauerunt, 574. Ibi condemnantur, et condemnati Constantinopolim conuolant, 575. Rursum illic eorum hæresis renituntur orientales, I, 605. Hæc Constantius anathematizari vult, II, 694. Ita Aetium illic auctorem damnant, ut magis in hominem, quam in doctrinam lata sententia videatur, 694. sibi vindicabant illud: *De die cælem ita nemo scit*, etc. 512. Taudem aduersarium dominantur, II, 574

Anthropomorphiarum error refellitur, II, 492

Antichristus, homo, II, 275. Homo peccati, filius diaboli, I, 807. Diaboli filius, peccati portio, legis assertor, 811. Cur dicatur abominatio desolationis, 788 et seq. Judæis susceptus loco sanctificationis insisat, 789. In ecclesiis sensurus est, II, 600. Quem terrorem Ecclesie incutiet, I, 742. Antichristi tempus, II, 595. Ministerium eius conatus, I, 790

Antichristi plures sunt, II, 595. Antichristus est qui Filium unicum cum Patre diuinitatis esse non conficitur, 599. Antichristus Constantius, 561. Antichristus Auxentius, 599. Antichristus est Arius, 161

Antichristi stylo Scriptura composita, II, 397

Antiochia, provincia Syriæ Cæles, II, 664

Antiochia contra Samosatæum quot episcopi adiuuunt, II, 515, *ibid.*, not. Ille seruenter quod Nicæni Patres, 515

Acta apud Antiochiam confecta, II, 626

Antiochenum concilium in Eucæis, II, 635. Aduersus quam hæresim congregatum, 490. Quot episcopi et interfuerint, 478. Fides ab his exposita, 478. Filio originem non captam, sed manentem et ex Dei substantia dedit, 485. Patrem et Filium nec tempore, nec nomine, nec essentia, nec dignitate, nec dominatione discernit, 482. Hæc fides unde Arius est incommoda, 579

Antiochia victoria, I, 229

Antonius a Domino, II, 645

Antonius a Gustræ, II, 668

Antonius a Zeugmate, II, 665

Apocalypsis auctor idem est Joannes, qui Evangelium scripsit, II, 163

Apollinarianus errores ab Arius est mutuatus, I, 19 et 29, in præst ad tom. II.

Apostata et peccatoris discrimen, I, 375

Apostoli, quibus Christus circumferendus, in Ioseph præmonstrantur, I, 672. Electionis eorum prophetia, 254. Apostolorum infirmitas, 221. Quia in his esset bonæ voluntatis affectus, quod consequenti sicut, 221. Apostolorum erga legem favor, 765. Apostoli aliquandiu legis amore detenti, quodam fidei somno occupati sum, 801. In his que legis sunt adhuc errant, quo pauca iuramento Christus populam satiat, 740. Nondum eis concessum erat panem celestem percipere et ministrare, 740. Eorum in salvando Israel favor, 746

Apostoli sacramento (vel sacramentis) aque ignisque perfecti, I, 682. Salis inter apostolicis sunt sutores, 682. Tenebras uolunt fugari, 682. Christis iustitias rationem tardius dilexerunt, quam missionem ad naturam, II, 138 et seq. Apostolorum fides proximæ ante passionem Christi, I, 800. Christo este accepta, 800. Unde commota, unde confirmata, II, 518. Antè Christi resurrectionem nitens, post firmata est, 604. Apostolorum fides etsi minus præstat admirationis, plus affert auctoritatis, II, 171

Apostolorum potestas, I, 506. Cælorum claves sortiti sunt, 98; ob fidei meritum, II, 157. Apostoli tanquam ex Christi corpore exeunt, I, 715. Christis iustitias in se habere, aut etiam ipsi esse intelligendi vult, 222; perfectionem Christi imaginem et similitudinem sortiuntur, 717; qui celestis sunt, 714. Apostoli eam in cælis mansuetudine communicat Christus, quas sibi propria est, 186. Apostoli principes Ecclesiarum, 254. Eorum principatus, Ecclesie ab ipsis principa sumentes, 580

Apostoli Ecclesiarum oculi, I, 578; lucernæ Ecclesie, 561. Ecclesiarum fundamenta et columnæ, 221. In Apostolorum decore Ecclesie omnis ornatus est, 215. Apostoli non asch-

sagitte, I, 474. Quomodo rami, 750. Qui propheta, supponit, et scribit, 786. Gratia Dei sunt numeri, 740. Apostolorum ministerio universis misericordia Dei subvenit, 727

Apostolorum constantia, I, 202. Apostoli contra senatus consulta et regum edicta fere ferre omnes parati sunt, II, 594. Apostolorum predicatio, Imperatorum in eos omissis effloruit, 591. Apostoli per omnes orbis terrarum partes plurimas Deo halantibus paraverunt, I, 70. Apostolorum proprium est resurrectionis Christi testimonium, 7:0. Ipsi ceteros resurrectionis gloria et tempore antebant, 775

Apostolorum regula, II, 587
 Apostolatus usus, II, 162
 Apostolorum sermo pro jam factis futura significat, II, 594

Apostolicus in ministerio nihil venale sit, I, 711
 Apostolici viri, I, 779; II, 620. Apostoli nominantur, I, 474, *ibid.*, *not* Apostolorum virorum constantia cura et negotium, II, 620

Appellatio. Athanasius Tyro fugiens Imperatorem appellat, II, 652

Aque, quia indefesse fluunt, Deus a nonnullis nuncupantur, I, 197. Aquarum nomine homo saepe in Scripturis significatur, 456; significatur motus populi insectationesque gentium, 245. Aquas populus intelligimus, 449. Aquae, populi perituri, 616. Qui diversa hominum genera significant, 449. Aquarum super caelos usus, 544. Aquae baptismi Domini consecratae, 490

Aque a Dacla Ripensi, II, 652
 Aque legem Judaeis transtulit post Domini passionem, I, 155. Secundum litteram scribens, et extra spiritum intelligendum manens, *Ibid.*

Aquila, II, 658. Concilium ad Aquileiam congregatum, 677
 Aquilonica provincia, II, 457
 Arca Noe Ecclesiae figura, I, 658
 Arca Testamenti quid continebat, I, 510; species est corporis quod Dominus assumpsit, II, 649
 Archivum Ecclesiae, II, 629
 Arcubus, II, 629
 Arcu significat poenae preparationem, I, 155
 Arctem, II, 672. Quae Arelate a legatis Liberii proposta condita, 674
 ARCHAENSI SYNODUS, II, 510
 Quid in illa actum contra Paulinum, II, 621
 Arctis, II, 635
 Argenti examinandi ratio, I, 205
 Arietes intelligunt sacerdotes, I, 205

Arimini congreganda synodus, II, 465. Fraus diaconi fuit synodorum Ariminensis ac Seleuciensis divisio, 698. Constantius Ariminensi Concilio scribit, 685: de hae atque mitate tractari jubet, 685, 688; et velat de Orientalibus quidquam de se scribi, 684; completis universis decem legatos ad se mitti praecipit, 684. Concilium conturbat Valens et Ursacius associatis Germinio et Gajo, 688
 Ariminensis synodus fidei Nicenae nihil addendum aut detrahendum debuit, II, 684, 687; haereticos et reitentes damnat, 685. Arii doctrinam multis expulsi, 686. Ariminensis synodo Eusebii et Potamii factus contentum, 670
 Arimino decem legati a catholicis ac totidem ab Arianis ad Imperatorem missi, II, 689. Hi statim suscepti: illi longa dilatione fatigati, et totius perterriti periculum suscipiunt, *ibid.* Et Arimini gesta omnia in irritum deducunt, 690. Arimini detinetur episcopi, quorum multi aetate et paupertate defecit, 689
 Arimianum a Valente perlata fidei Confessio, II, 690; et a legatis subscripta, *ibid.* Ariminensis synodo vislata, 566. Ibi ad usum situlatum plures coacti sunt sub auctoritate nominis Orientalium, 698; synodi nomine inscripta ad Constantium epistola, 691. Qui Arimini detinebantur, extra rogant se ad proprias ecclesias dimitti, 689, 691, 692

Ariminensis synodi legati Constantiopolim post Seleuciensem synodum reversi, II, 693, 695; ab Orientalibus conventi, ad haeresis damnationem adduci nequeunt, 700; contra damnatus a Seleuciensi synodo haereticus, quantum Orientalium litteris monuit, statim se jungunt, 695; periculum depositionis in eum intendunt, qui has litteras suscepit, 694; respondent Christum a sanctis Ariminensis non negatum esse creaturam, 695

Ariminensis Concilii qualis fides, II, 706. Illius impietas retegitur, 693. Et universa Orientis episcopi conenserunt, 705. Ariminensis synodus post lapsum ad Orientales litteras dedit, 693. Pluribus Arimino cadentibus essentiam denegat Gregorius, 701. Hinc ad incerpandos eos qui lapsi sunt hortatur Eusebius, 701. Ariminensis synodo longe aliud actum est quam exlinationem, 620. Ariminensis fidei unitatem praeferit cura et labor obtinendi et ei consentiatur,

II, 620. Quantum sit hoc labor, *ibid.* Illius synodi gesta Anvenius defendit, 602; sexcentorum hominum labores vocat, 610
 Arimini gesta Italia et Illyricum abrogantur, II, 705. Illi omnes Italiae provinciae rescindunt, 704; corumque rescissionem petunt sibi mitti, 704. Eadem Galli irrita declarant, 689

Ariminensis synodus ab omnibus religiose dissoluta, II, 595. Is qui Arimini ignorantiae deliquerunt, parcendum esse Aegypti omnes et Achaiae sanxerunt, 702; quod apostolica auctoritas confirmavit, 702. Huic sententiae refragantur nonnulli, 702, 705
 Arimianus Palaestina, II, 647
 Amos ex Palestina, II, 627, 652
 Amos haereticus, II, 704. Filium ante Mariam et sacula lactur, 180. Arii et Sabellii pigna, 179 et seq. Arii undecim discipuli Ecclesiae ab Alexandro ejeti, 675. Eorum concubula, *ibid.* Arii epistola ad Alexandrum, 709, 154. Arii doctrinam Arelate ab. 553, damnare recusant Alabausti adversarii, 674. Hic ipsum apud Mediolanum circa an. 545 denegat quatuor episcopi, 675. Arii blasphemiae variis anathematis damnantur, 686. Arii haereticus omnis ad Ursacium, Valentinum, etc., defluxit. Arii spiritus ex angelico diaboli in lucis angelum transgurgatus, 583. Arii haeresis, 176. Alexandria in totum pene orbem serpsit, 177
 Arii duo, II, 642, *ib.*, *not* Arii, id est, Ariani, 642. Arii satellites, 656. Quae eorum fides, *ibid.* Arianae haeresis auctores, 704
 Ariani usquam in libris de Trinitate ex nomine designati, 8, in praef. ad tom. II, sed appellatur praesentes haeretici, II, 179. Dissimilem Deo patri Filium predicantes, 179. Hi qui non sunt, 180, 181. Hojus nunc temporis praedicator, 27. Non veri Dei praedicator, 16. Creatura praedicator, *ibid.*, 512. Qui nunc creaturam esse unigenitum Deum praedicat, 245. Novi Christi praedicator, 376. Novelli apostolatus, sed ab Antichristo, praedicator, 40. Novi apostolicae fidei emenlatores, 411
 Arianus Antichristus, II, 164. Novi apostolatus mendax sacerdotium, 161. De non extantibus Christi novus conditor, 164. Hilario est diabolus, 600
 Ariana haeresis cognominatur nova haeresis, II, 176. Novella nunc haeresis, 179. Haeresis infirmitas, 471. Creaturam esse Dei filium proflteri ausa, 471. Antichristi synagoga, 565
 Ariani fidei usque regulam quam subdole contulerunt, II, 405 et seq., 153. Ariarum commenta imper inventa, 537. Perflita a multis non olim edita, 15. Arianae doctrinae novitas invulnerablem demonstrat, 145 et seq. Haec doctrina exponitur, I, 224, II, 15, 25, 28, 73, 191. Ariani Filium a divinis proprietatibus excludere qua arte tentent, 75 et seq. Filium semper fuisse negare se dicunt, et in inaccessibilem potuer, 75. Negant, ut temporis sufficere, 44. Eorum contra Filii aternitatem argutie, 418
 Ariani prolatois nomen conatur excludere, II, 437. Unde se permotos dicunt, ut homines reseruant, 75. Unam substantiam, per spem damandi Manichaei, reserunt, 158. Filio nequantes Dei substantiam, in Patri injuriam faciunt, refutantur, 75. Ariani inter Patrem et Filium voluntis unitatem tantum, non naturae esse vultu, 217. Patrem exollunt in Filium dejiciunt, 576. Quam subdole Filium a deitate excludunt, 126. Ariani Filium negant Deum sub specie honoris Dei, 100. Cato eumtologia Patris, 100. Probi in Patrem, blasphem in Christum, 642. Quantum in se est, perimunt Patris essentiam, 475. Persecutores ethnici in solum Christum hostes fuerunt: Ariana haeresis ad Patrem Deum certat, 568. Arianus fidei Patrem et Filium conficitur, 165. Creatorem et creaturam eos vocat, 165
 Ariarum doctrina de Christi origine, passione, ac Patre, II, 575 et seq. De Christi passione et origine in Spiritu est, I, 800, 801. Arbitrium, ex Patre omnia, sed per Filium omnia, II, 86. Christum efficiendum operum causa creatum sentientes refutantur, 455
 Ariani sapientiam esse Christum confitentur, II, 86. Creatam decentes sapientiam non habent unde praedictum impetris errorem, 458. Christum Deum aperte negare non audent, 215, *not*. Qua arte insinuat Christum non esse Deum verum, 103; quod toto lib. v. de Trin. ex lege confutatur.
 Ariani simplicium fidem a Christi Dei confessione depellere qui tentent, II, 215. Qua arte Filium de non extantibus natum praedicent, 141. Eorum fraus in hoc, *non erat antequam nasceretur*, 142. Solenne hoc eorum effatum, nec non isbaec: *De non extantibus in Filium, et: Erat quando non erat*, toto libro an, refutantur, Qui Deum Patrem, et Christum Dei filium confitentur, 472. Qui Christum praedicent: Filium unigenitum ac Deum, 145. Qui

liberaverit ut Christus neque Deus neque Dei Filius crederetur, II, 154, 175. Ridiculi sunt, cum asserunt ex uno nasci ubi possit, 216. Adversus Sabellium demonstrat Filium ante secula substantiam, 16. De solis ac lune creatioe solent tempora numerare, 427. Arguuntur ut cultores creaturæ, 275. Qui patetne substantiæ communione Dominum detrahant, I, 751. Eum tantum venerantes tanquam Deum, 751. Et Dei nomen ei detrabere non audentes, 751. Pejores sunt quam qui ignorant, 751. Ariani Judæus in Christum iniquosæ sunt, II, 170, 175. Negant quod ignorare non possunt, 170. Omnia eis elausa sunt ad salutem, *ibid.* Blasphemia eorum est sine veala, I, 751. Salus eorum magis desperata quam Judæorum, II, 170. Nullus illis est excusationis locus, 379. Divini Spiritus iniquitates, obtinuit veritatem, 284.

Ariani toto adversus fiam fidem impletis suis legem laborant, II, 215. Eorum fallax prædicatio, 214, 535, 595, 704. Serpentes grossos, 555. Sicut hiis ac fraudes, 175. Astus et ignorantia, 577. Deum unum vram nosse, et combiteri, 126. Christum inducant ut congenerem loqui nesciant, 240, 514.

Arianorum contradictio æmentia est potius quam ignorantia, II, 196. Eorum stultitia, 218. Arianorum fides eorum cogitationis adversa, 192. Non cogitationis fides est, sed culmine, 192. Tenebras lucis infertur, insecabilia desecant, 29. Evangelicum et propheticum Spiritum in lites dividunt, 110. Nostris adversum nos nisi sunt doctrinis, 175. Oblatant magis quam disputant, 578. Eorum calumnia contra assertores naturalis unitatis Patris et Filii, 226. Verborum ambiguitate simplicibus illudant, 71. Interpretationibus suis dicta divinia corrumpunt, 71.

Ariani Scripturis qui abutuntur, II, 298, 299. Quibus Scripturis divinum naturam Christo negant, 259. Quibus factum faciunt, 75. Eorum principale argumentum, *Dominus Deus unus est*, 82. Relellitur, 299. Aliud non minus usitata cum verbis *Dominus creavit me*, 403, 428, *not. Eo maxime loco utuntur, quod dixerit: Pater major me est*, 179. Inde simplices fallunt, quod que hominis sunt adscribit Christi divinitati, 261, 269. Impietatis causas attripiunt de salutis nostræ sacramento, 576. Sacramentum salutis nostræ invadunt ad mortem, 502. Eorum objecta diluuntur distinctione duplicis Christi naturæ, 578. Scripture loci illis contrarii, 19, 20, 40. Ex his ipsis, quibus utuntur, sunt refellendi, 218.

Arianos spectat liber XII Hilarii de Trinitate, in præf. ad tou. II, 17 et 18. An Ariani errores suos mutatos esse Apollinarius, I, 777, v. 20. Ariani de Spiritu sancto male sentiunt, II, 28. Perique eorum volunt Christum non in Impassibiles Dei naturam esse, 523. Quidam eorum dicunt Christum ex nihilo in similitudinem Dei creatum, 72. Ariani se agunt non ut episcopos Christi, sed ut Antichristi sacerdotes, 595, 595.

Arianorum crimina Sardicensi synodo comprobata, II, 625. Inveniunt sui mendaces, 625. Scripturarum falsitates, 120, *ibid.*, *not.* Falsarum litterarum auctores, 625. Plebis Dei libel vim facere, 514. Eorum in Catholicos calumnia, 521, 622. Persecutiones intolerabiles, 533. In servis Dei frequenter cavita, 622. Crudelitas et violentia, 556, 559 et seq., 650.

Arianæ heresis strages describitur, II, 461. Ariana doctrina virus quam late diabolus protulerit, 458. Quantum illius prædicatio polleat, 525. Ariana heresis lucet per omnes ferme imperii romani provincias grassata est, 151. Difficilis illius curatio, 152. Qui ejus fautores doctrinam ipsam dilatare curaverunt, 627. Arianorum omnis fiducia in protectione pendet regni secularis, 701. Hilarius rogat ut Ariani favorem præstant locorum rectores, 628.

Ariani dum sua scribunt, non que Dei, orbem æternum errois circumtulorunt, II, 544. Eorum frequentes mutationes, *ibid.* et seq. Quid prætexerint ut fidem catholicam perverterent, 547. His mutationibus efficiunt ut nullus non reus aut lapsus sit, 582. Simul publice professi sunt, quod fortim antea mossitabant, 595. Qui nomine imperatoris publicare tentarint, quod ipsi suo non audebant, 506. Filium Patri secundum Scripturas similem dolose Arimini profiteretur, 577. Vocibus utantur Scripturæ inusitatis, 575, 577. Arianorum sententias, Itali circa an. 555, cogunt obedire, 675. Arianorum doctrinam suspicientibus non deest unde se apud homines excusarent, 619. Ariani pæne sua frustra se jactant, 595. Unde indigni sint nomine Christiano, 624.

ARIOMANITÆ. II, 180, *ibid.*, *not.*, 621, 698, 701

ARSENIVS. II, 695

ARSENIVS, qui ab Athanasio interfectus dicebatur, habetur in quædam Altorum II, 623

ARUDU quos significat. I, 722

ARVOPHOBIA. II, 652

ASCLEPIAS, II, 625, 651. Depositus, 621, 651. Et Athana-

sii sententia damnatus, II, 655. Marcellus illi una quam communiavit, 623. Quæ ab exilio rediens patrasse insinuletur, 655. Quæ Constantiopolim, 649. Se irreprehensibilem probat, 626. Innocens declarat, 627.

ASIANÆ decem provinciæ ex majori parte Deum sciunt. II, 978

Asini nomine gentes sæpe significantur. I, 757

Aspersio. *Vid.* Adpersio.

ASYRIA. II, 666

ASSYRIUS servit captus Israel. I, 478

ASYRIUS de Arabia. II, 627, *ibid.*, *not.*

ASTRIFORI circuli. II, 440

ASTRAUS ab Arabia. II, 672

ASTURIA. II, 651

ATHANASIVS in Nicæna synodo diaconus, II, 646. Nicænae fidei cunctis intimaque videntur auctor existit, *ibid.* Arianum pestem in tota Ægypto veri tenax vicit, 046. Ob id conjuratus in eum testimonium falsitas erinuum est composita, *ibid.* Acta Tyri adversus eum, 652. Athanasii depositionem Paulum Constant. interfuisse ac subscripsisse, 652. Athanasius Aseleam damnasse dicitur, 655. Falso accusatus de Arsenio ejus, 625. De fracto calice, 625. Contra judicium formam damnatus est, 539, 620. Gesta adversus eum se habere jactant, 625.

Athanasii ad Julium profectio, II, 654. In Italian et Galliam iter, 655. Athanasium a Sardicensi synodo ejicere conantur Orientales, 656. Innocens ab illa declarat, 627, 651. Innocentia ejus unde comprobata, 629, 635. Quo illum ante primum exitum facinora patrasse ligunt, 651. Quæ in reditu ab exilio, 652. Ægyptiorum et aliorum in gratiam Athanasii scripta unde Ariani infirmant, 655 et seq. Athanasius traducitur et pacis universæ Ecclesiæ perturbator, 659, 661. Athanasius in diversis orbis partibus litteras emendicasse accusatus, 654. Damnatus Philippopolim, 660. Omnia in Athanasium erinuum conficta esse Sardicensi synodo monstrantur, 641. Athanasius Sardicensi synodo absolutus, 670. Utri majori fide di. ui, qui Athanasium accusaverunt, an qui defederunt, 655. Qui damnantur, an qui absolventur, 684.

Athanasius a communione sua Marcellum separat, II, 659. Tum hic ab ingressu Ecclesiæ se abstinet, 640. Athanasius reus non esse ab Orientalibus, an. 549. renuntiat, 456. Evande Valens et Ursacius profertur falsa esse, quæ de ipso insinuantur, 656. Litteras ei pacificas scribitur, 658. Athanasii absolutioem qui Orientales anno 549 irritam facere conati sint, 653, 640. Quales ex Ægypto omni, atque Alexandria ad Julium litteræ scriptæ sui de reddenda ei communione, tales ad Liberium de tueda, 670. Cur illam Liberius in toto Pontificatus sui non denuari, 672. Athanasius fugitur Romam a Liberio citatus, 669. Venire noluisse, 669. Et ab Ecclesiæ romanæ communionem alienus declarari, *ibid.* Sanctorum virorum in Athanasii absolutioem cura, 538.

Athanasii condemnationem expetientes Arelate succumbunt legati patris, modo ipsi Arii doctrinam dantur, II, 674. Error hic prope omnium mentes occupavit, sacerdotum propter Athanasium exsulare, nec dignum esse suscepti exili causam, 620. Sub occasione nominis Athanasii pridem aliud quid subtiliter attentat, 675. Liberius apud Imperatorem memorat Athanasii negotium, 671. Eum a communione sua separat, 681. Negatque se illum delendere, 678. Et quod illum defenderit, excusat, 678. Damnat eum, 678. Eorum, qui Athanasii damnationi consenserunt, excusationes refelluntur, 654 et seq. Athanasii præterea mentio fit, 622, 624, 625. *Et passim pseudo-Sardicensi epistola.* 647

ATHENVS. II, 690

ATHENOPORES. II, 652

Athei sunt impii, I, 20. In suis sententiis incerti fluctuant. I, 20

Atrium et domus quid differant, I, 525. Atrium, lutrum et media domus sedes.

Avaritia malorum omnium radix. I, 165

Avari servitus. I, 479

Aves quam sollicitæ sint pro pullis, I, 154. Aves spirituales volando resqueunt. 569

Austeritas philosophorum et hæreticorum inanis, et superstitiosa. I, 181

Auri pretium ex errore humano. I, 5, 185

Authentici Scripture codices. I, 5, 185

Auxentius hæres Arii, II, 599. Satanae angelus, hostis Christi, vasator perditus, fidei negator, 600. In Ariana Ecclesia Alexandria presbyter esse coepit, 598. Auxentio patrem dei Libanium, 482. Auxentium Galli juxta litteras Orientalium excommunicatum habent. 700

Auxentii cum Hilario congressus, II, 597. Ille Arium suo sententia negat, 598, 601. Rogem, Comites, Ecclesiam Dei Salutare ante circumvenit, 599. Aliud scriptum quam professus

est. II, 508. Iugis verbis quibus possit fallere et electos. 508. Sese episcopi in Ecclesie catholice Mediolanensis vocat. 600. Blasphemie eius exemplum. 600

Auxilium Dei necessarium, I, 589; in trinitationibus, 560; ne tentatio dominetur, 589. Dominus semper eis occurrat, 574. Auxilium a Domino nobis venire vera fides est, 527. Quomodo non desint sperantibus in eum, 560. Fide Gratia.

B

Babylon confusioalis habet interpretationem, I, 549. Babylonis foras. 627

Babylonem non victoria, I, 239. Eis Juda captus servavit, I, 48

Baptino II, 667

Baptismo Joannis et Christi que virtus. I, 675

Baptismo Domini apud consecratum, I, 199. Baptismi nostri effectus in Christi baptismo premonstrati. 676

Baptismi unitas ac fides, II, 575, 576. Baptizandi quam libere profiteantur, I, 716; toto in juvenis passionis denotante tempore demorantur, 746; interrogati respondent se renuntiare diabolo, saeculo, peccatis, 75. In baptismo jurata fides, II, 514. Baptisma nullum sine Christi fide, 516. Regenerationis symbolum, 444. Renascentium confessio. 448

Baptismus in Patre et Filio, II, 126; in Patre et Filio et Spiritu Sancto, 45. An apostoli baptizant in nomine Jesu, 112. Baptisma apostolice officii ministerium, I, 257; a sacramento exigitur, 257; sacramentum est divinae generationis, II, 13. Baptismo datur remissio peccatorum, I, 182. Baptizatus in Christo tempus Dei est, 235. Quomodo Israe l' 180, 706. Baptismi sacramentum splendorem percipiunt amittere, 104. Baptizatis ladulla Spiritus sancti quaedam imita, 192; possessio aeternorum corporum inclinatur, 199. Baptizati regeneratione resurrectionis est virtus, II, 263. Baptizati lavacro per verbi virtutem anima et corpore innovantur, 719; corpus in naturam anime evadit. 719

Baptizati dicuntur parvuli, quorum est regnum caelo non, I, 182. Recens renatis fides tenera, et nonnulla firmata, 180. Baptismo renati memnerit se non suam carnem habere, sed Christi, 270; ut in consortium carnis Christi introeant, carnem cum vitis et concupiscentiis affligant, 270. Baptismo non redditur innocenciae perfectio puritas, 290. Post baptismum aqua perspersi baptizatum Spiritus sancti, ignis, passionis aut mortis, 291. Baptizatus in Spiritu sancto reliquum est consumari igne iudicii. 675

BARABBAS, id est patris filius. I, 807

BARBARO presbyter. F. praef. ad tom. II, not. 3 et 4

BARREN Jeremie nomine citatur. II, 101, 150

BASAN iudorem et confusionem significat. I, 251, 354

BASILIS Ancyrae, II, 665, 680, 708; in synodo Sardicensi condemnatur, 628. Basilii, secundum Anonimos, perilda assensio propter quam synodus facta est. 766

BASSUS. II, 680

BASSUS a Car. II, 667

BASSUS a Diocletiano, II, 652, olim de Syria deportatus, post ordinatus episcopus. 658

Beatitudo non est iugis saeculi; quoniam interim nobis concedatur, I, 481. Beatitudines irreligiosorum infelices capiti difficiles. 491

Beatitudinis aeternae spes ratione est consentanea, II, 7. Beatitudinis spes est opium gentium, I, 187. Beatum esse velle ex beatitudinis ipsis expectatione proficiscitur, 25.

Beata vita nobis per misericordiam Dei preparatur, I, 175, 174. Beatitudo ex Dei misericordia. 608; non exchocho merendi officio, 608 et seq. Beatitudinis perfectae meritum unde nobis sit, 92. Beatitudinis causa haec sit fidei meritum, maxima tamen est Dei misericordia, 512. Beatitudinis suae participem hominem confidit, 58. Haec enim vult per meritum amoris et obsequii sui comparare, 59. Ad beatitudinem nunquam gradus, 19. Beatitudinem expectationibus qui debeant esse mores, 271. Beatitudo orationibus atque operationibus expectanda, 187. Beata aeternaeque vitae status certus est, si et pietas in Deum sit, et patientia in adversis, et contemptus opulentiae. 165

Beatus vir Christo similis, I, 24; quando, 25. Beatitudinem nostram qui expectat omnis res creata, 614. Beatitudo mitibus promissa, corporis quod Dominus assumpsit, habitacione, 680. Beatae vitae status, 271 et seq. Beatitudo Sanctorum post mortem, 607. Beatae quietis honore miserian vite laboriose Lazarus demittat. 596

Beati sunt dii, I, 342. Eorum aeterna regio est paradysus, 26. Beatum communito cum Christo, 618. Facies Dei Christus unicequique Sancto adest, 607. Sanctorum beatitudo non resurrectionem, 162; felicitas et sanctitas, 611, 642.

Beatum gloria et mansiones sunt diverse, 186, 195. Ad habitacionem Dei non exeuntur omnes, 186. Haec Christo

propria est, quam et Apostolis communitam, I, 196. Unus tamen Sancti glorie ecclesie honorem serventur, 136. Beati admittunt salutem, Christi glorie conformes et electi, 101. Beati quomodo felicitate mediante in aeternam aeternam iudicantur assumunt, 228 et seq. Beati nullus eorum ad corporis amplexus substantiam, 641. Quisquam in eis felicitatem est, cum beatitudinis sensu, 26. Beatitudo regno consensuata, 516. Gloria ac laudem omne sumunt ex contemplatione maiestatis Dei. 740

Bona foram Hilarii notat. I, 541, 566.

Bona v prima et secunda. II, 137

Bonum Solame ac Domini in David et Goliath profectum. I, 649

Bonum ad aliud fortuito et incerto modo feratur, II, 203; quomodo vis natura ipsa famuletur. 4

Benedictio et laus qualis ferantur, I, 622. A principio semper debeant Deo, 622. Benedictio laus praestata, 547

Benedicere Deum soli competit Dei scire, non sive praestati, 525; non fluctuati et in constanti. Dei scire. 523

Benedictio Ade data non solum specie propagatione caritati, I, 208. Benedictio qui credit bono per Ade praestatum, 521. Benedictio temporaria non renittitur iudici, 479. praestantibus est usitata. 479

Benedictiones Ecclesiae sola largitur, I, 542. Benedictioni caput summittit Constantinus. II, 569

Benevolentia. II, 659

Benevolentia Majus facendum est benevolentiae obsequium quam divitiarum in partem. I, 785

BENEFICENTIA, Platonica mater. I, 584, not.

BENE. II, 618

BETH-HEM eadem est que Ephrata, I, 508. In ea Ecclesiae initium. 508

BETH-SAI, domus venientium. I, 514

Bona non numerus male sonat. I, 596

BIBLIOPHILUS synodus gesta, II, 565. In expatriant haereseos, ingerente ab Hilario denunciatur. 469

BIBLIOPHILUS synodus futura. II, 462

BIBLIOPHILUS. II, 666

Blasphemia Spiritus, I, 730, 802. Blasphemia potes hominis in Deum contumeliosam quam Dei opprobrium est, 217

Blata. II, 652

Bona iugis vite que, II, 1. Bona terra licet bona non tamen perverte loca, ut iusta promissa, I, 479. Bona nostra egentibus imperitantes, digni civium eorum quibus a Deo indigentibus, 688. Bonorum terrenorum largitur Deus, aeternitatem illis qui recte eis utuntur imperitantes. 679

Bona multa non jucunda et jucunda non bona, I, 517.

Bonum jucundum fraternis unitas, 518. Bona animae oris ac cordis clarore et mentis puritate meruit David, 266. Bonum est quicquid in nos agit Deus, 551. Bonorum aeternorum spes in quibus fundata. 443

Bonum uno tantum cogitandum bonum exsequendum, I, 72.

Bona non possunt videri vera bona a nobis jure liciti, nisi expectantur, 421. Bonum sciens homo quomodo perficere non valet, 471. Bona gratuita dispensatio sit gratuita. 683

Bonitas perfecta est, quae denotationem nescit, I, 28.

haec soli Deo convenit, *ibid.* Bonitas perfecta in rebus cordis consistit affectu, 176. Bonitatis nomine distinctus Christus ut iudex, 772. An nemo bonus, non Abel, non Seth, etc., 97. Bonnis est homo, cum bene velit aut agit. 99

Bona voluntati condonat Deus laus infirmitatis, I, 99.

Bona voluntati eius qui Dei legi obsequitur, talibus de se proba non habent, 721. Bonitatem in nos universam optantes, boni omnibus simus, 697. Bonitatis usus non praesenti proficit, sed utenti, 59. Bonitatem non amantes, loquendo solent simulare. 84

Boves contumaciae naturae pecora. I, 207

Brevith quid significat. I, 52, *ibid.*, not.

BREVI in Maced. II, 675

Brevitas sermonis saepe fallit et audientes et dormientes. II, 197

BRITANNIAE quando fidei, quando Arianis patuerunt, II, 477. Eorum episcopi Gallicanis sunt conjuncti. *ibid.*

BROCA. II, 652

Busta nonnulli deos adoraverunt. I, 197

BYTHOS Valentini. II, 157

C

CABALA. II, 668

CAELETIANUS Spoletinus. II, 676.

Calum contumaciae Deum esse nemo non sentit, I, 198.

440. Calum cur nonnullis Deus, 197; unde admirabile sit, 258. Celi preparatio in quo sita sit, II, 455. Celi firmata impenetrabilis, I, 520. Caelorum et mundi situs, 195.

Celi ratione biliter a Deo temperati, 514. Plures sunt

1, 341. De eorum numero non constat, 341. Nec certum an ad Paulum scierit, 344. Cebus non sentit Hilarius amatos, 343. Caelum primum circumlusi Dei arcem virtute, 344. Caelum inferius multiplex uia humani uocis comprehenditur, 344. Caelum inclinatior, 345. Celi visibilibus obsequium Dei uerbo, 348. Caelum visibile non est habitatio digna Deo, 440. Non excluditur laudem publica de Deo sede uirano, ut ei caelum celi thronus sit, 441.

Caeli, Angeli, I, 220; Sauri, 350, ibid., not 710

Caelestis ciuitas Sanctus reddita, I, 133, not. Caelestis spes quo, 352. Caelestis Ierusalem prius adificatur, quam congregetur, 353; per fidei et spei opus adificatur in uolub, ibid.; a Dei misericordia per gratiam justificationis adificatur, 353. Caelestis Ierusalem etiam Ecclesia militans, 434. Caeli obliuio quae potius imprecatur Prophetas, 551. Caelestis habitatio quanta dignitas, 69. Ad eam merentiae labore opus est, 69. Ad terram repositionis iudicis via sunt, 346. Caelum non mirabilibus, sed bonis operibus reddetur, 698. Caelum ingressuro Stephano passus, 446.

Caelestis Adam secundus, quare, I, 441; quomodo nos caelestes efficiat, 411

Caesara Augusta, II, 631

Caesaria Cappadociae, II, 663

Caesarea Palaestinae, II, 663; ibi conditum Concilium, II, 652

Caeli maledictio diaboli adequatus, I, 420

Cauido, II, 652

Calamitates Sanctorum quis scientia assequatur, I, 494. Inter calamitates in Dei bonitate, tanquam tutissimo familiarique portu, requiescere, II, 5

Calamus infirmitatem atque inanitatem significat, I, 807

CALEPODIUS, II, 652

Calix irae et calix vitae, I, 156. Calicem transire, non sibi, sed suis deprecatus est Christus, 802, 805

Calix, II, 683

CALENICUS, II, 666

Calumnia quid, I, 389; omnis improba est, II, 579; domestica negre cavetur, I, 389. Hae impetiti sunt Sancti, 389. Fidei exitium solet afferre, 390. Qui uitanda, 390

Cameli natura, I, 764

CALYUS, II, 652

CANDIDIANUS EXORCISTA, II, 706

Canis nomine rabies et impudentia designatur, I, 148.

Canum proprietates, II, 696

Canticum quid proprie, I, 13, 193; quid mystice, 13, 14

Canticum psalmi quid proprie, I, 13; quid mystice, 13, 193

Canticum nouum ob indulgentibus Dei notum, I, 617; ob mirabilem Christi resurrectionem, 617; ob datam Sanctis iudicandi potestatem, 617

Cantus graduum caritatem babilonicam, ac populi reditum prophetae quidam uolunt, I, 416, 465; quam nos dedit aliud sentit Hilarius, 417. Cantus graduum de humilitatis ad excelsi scanditur, 459

Cantu profano ceremoniarum omnis mundus ante Christum resultabat, I, 180. Cantus eloquiorum Dei obscenis spectaculorum turpium fauulis auarum, I, 311. Cantus Psalmorum in omni loco, 321. Dies in orationibus Dei inducitur, dies in hymnis Dei elauduntur, 490

Cantus Marsorum, et cantus Sanctorum, I, 140

Canuim, II, 652

Capilli quid significent, I, 243

Capitua Ierusalem, quae Jeremie diebus contigit, an Psalmis praenotata, I, 463. Captiuitatem babilonicam, et ab ea populi reditum Cantus graduum prophetae quidam uolunt, 416. Captiuitatem, liberationemque aliam h s prophetatum sentit Hilarius, 417, 423

Captiuitas gentium, I, 405

Captiuitas mentis quae, I, 348. Captiuitas corporis grauis, at longe grauior captiuitas animae, 458

Capra, II, 652

Caput sebes vitae, prudentiae et omnium sensuum, I, 327. La capite est omnis intelligentia, 689. Caput Sanctorem Christus, inuorum intelledus, 590

Capitum census, II, 639

Car, II, 667

Carbo alius devastans, alius purgans, I, 421. Carbores desolantur, 421

CARISIVS, II, 709

Caritas vis ac natura, II, 619. Caritas mandatum heridum, cuius inuicem ab obscuro reuelantur, I, 212. Caritas regula, 697. Caritas perfecta non est interduo indiligentem officiosumque esse, II, 277. Perfecta caritate omne cuiusque modum impleuit officium, 277. Caritas perfecta

affectus, I, 309. Caritas eorum quae amet impatientem esse conuenit, 422. Caritas in peccatorum calanitate se seuis infernum abigi existimat, 506; errorum nostrorum amantiosa ad Deum patrona est, 683

Caritas et lyranus non differunt, I, 117

Caro frequenter in Scripturis pro homine, I, 129; pro generis humani uersitate, 185. Caro mortifica, 290; te21 mortis et peccati obnoxia, 289; animus doulicium, 290. Caritas fides habitum qui quae carnis sunt, nec in totum sectantur, nec dimittunt, 190; his lineandam, 190. Peregrinantium a carnis, 292. Sancti cum carne, non in carne habitant, 124

Caro nostra Babilonis et confusions est filia, I, 353. Subigenda est anime, cuius imperium usurpauit, 5-4. Caro uitia cruci confugenda esse, 376 et seq. Caris inuicentia Dei recedentio compunguntur, 475. Caris cruciatu scitote Dominum, 429; omnis ad peccatum, dilectis Dei pensat ad innocetiam, 421. Carni dominantes reges et domini sunt 313; digni sunt, quorum Deus dominus sit, 313; hae habent ex Dei beatitudine, 343

Caro Christi salutaris, I, 66; non ex communi origins genere, I, 61

CARNALIS homo, I, 72

Carthago, II, 647

CARTHERIUS, II, 666

Casus, I, 225

Castellona, II, 631

Castrensiatis, II, 632

CASTES, II, 631

Cathedra doctrinae significat, I, 376; sacerdotii sebes est, I, 775

Cathedra pestilentiae, I, 21

Catholicae Ecclesiae Mediolanensium episcopum Auxentius se uocat, II, 600

CATULUS, II, 710

Caynopolis, II, 652

Cecropius, II, 675

Cedar gens est Ismaelitarum, I, 423; hebraice id est quod latine obscurotiat, 425

Census capitum, II, 529

Centuplum promissum relinquentibus saeculum, I, 524

Certauid causam sibi adini non est oraudam, sed triloni auxilium uincendi, I, 346

Cervix, I, 486

Chalcedonia, II, 663

CHANAAN, nioio, I, 575

CHANAANI QUI, I, 744

Chartha Ecclesiarum, II, 597; continent acta synodalia, 629

Chathura, II, 645

CHAZARAE et Seraphim perpetuae uoces, I, 491

Christianum nomen nouum, II, 122; non indultum ante Christi passionem, I, 799

Christiani praerogatiue, I, 642. Christiani omnes sunt fratres, 784. Christianus coelestis doctrinae particeps fietis non debet morari in terra, 369. Vox fidelibus uocatus usitata, *Christianus suus*, II, 536, *ib.*, *not.* Christianorum jejunia, continentia, castitas ob spem uitae aeternae, I, 574. Qui hae eorum spes et bona opera ab impis irideantur, 574. Christianum peccantem fieri numstrum saeculi, operarium dialoli, etc., 592 et seq. A Christianis intellecta et probata est Scriptura legis, 457. Dei gratia, 457

CHRISTUS a quibus sciat, et a quibus nesciat, II, 503

Christi qualescumque confessio non est fidei consummatio, 169. Christi uaria cognomina, I, 80. Christus Dei uirtus ac sapientia, 253. Deus unigenitus, Dei Spiritus, Dei uirtus, Dei Sapientia, Dei Filius, 169; sanctus, 150, 227; os, uirtus, sapientia, brachium et imago Dei est, 534; cur et quomodo sapientia, uirtus ac uerbum Dei sit, II, 182 et seq.; quae Deus, manus est Dei, I, 616; qui ueris est, II, 583; Christus David aeternus, I, 139; ex David utero aeterni regni Dominus, 253; ex Juda princeps idem est expectatio gentium, 253; Christus, qui pastor rex, justus, oriens, et haeres testamenti pacis, 501; uirtus simul et uos, 82; sagitta, 421; qui mediator, 750; II, 221, 229, 388. Christus remissor peccatorum, mortis preceptor, diaboli de bellator, iudex saeculi, Deus et Dominus noster, I, 185

Christus qui saeculum Patris, II, 512; qui Patrem in se uidentem praestet, 249. Christi cogitum secundum bonum non praestat cognitionem Patris, 205 et seq. Christus Patrem exhibet ad uirtus usum magis, 205; uidentis Dei uita uirgo est et plerissima forma, 377. Non est uera imago, si quid habet Patris quae carnat, 377. Et imago est aeternis, et ueritas, 258. Et imago Dei non indit alterius naturae, 247; neque est corporeus aut non inditus, 248; Christo credito Dei uocem audientem et figuram uidentem, 271

Christum qui tantum per predestinationem a te Mariam existisse voluit, refelluntur, II, 183. Christi et eleutorum mundi in existendo discernunt, 252. Christi triplex status distinguendus, nate hominem, in homine, post hominem, I, 571; II, 262. M-llium est, quod esse cupit, id est, natus homo, 403; tunc tantum Deus et homo, cum in homine fuit, I, 51. Ante hominem Deus, suscipiens hominem existit homo et Deus, II, 535. Gestas ejus alia sunt nondum nati, alia mortui, alia aeterni. 262

Christi ante saecula aeterna divinitas, et in omnibus operibus ac dictis Dei efficacia, II, 428. Christus vi Dei est, I, 522; qui initia via operum Dei, II, 455; ipsius a saeculo tota dispensatio, 455. Omni tempore universos ad legem curam vocavit, I, 766. Ante carnem assumptum in Spiritu, post in corpore manens nos docuit, 571, 572. Omnibus variis Angelis, hominibus, ignis species assumpsit, II, 456; ut naturae creatae ad speciem potius quam ad substantiam naturae, filium disceres, *ibid.* Illas ea virtute assumpsit, quae assumptis. 457

Christi sub lege et post legem diversa natura, II, 102. Christus mediator, arguitur qui unctus est Aaron consecrationem docuit, I, 520; in prophetis locutus est, II, 122; idem in corpore fuit, qui vatis Spiritu in prophetis, 586; in corpore jam trinitas a se in prophetis sentiam percurrat. I, 517

Christum non Sapientiam ipsam, sed Sapientiae opus asserentem refelluntur, I, 721 et seq. Christi a virtutibus celestibus non sola differt potestate, quod per eas quadam, per illum cuncta sunt, II, 61. Eum Ariam creaturam probare se potant ex his locis, in quibus se dicit viam, jamnam, etc., 708. Qui verba illa intellegenda, 708. Christum efficentiorum operum causa creatum sentientes refelluntur, 455. Christus non per causam, sed per ipsam omnium causa, 387; non est creatura, qui creatoris nomen proprium est, 410 et seq.; in quem non eadit ut speret, ut serviat, ut liberandus sit, etc., 411. Si creatura est qui in forma Dei est, Deus erit creatura, 411. Christum Scripturam creatorem mundi locutura, Patrem mundi fabricatorem professus est, 473. Christum ex Deo creatum non Scripturam locuta est, 458. Quo sensu creatum dicere liceat, 457, 458; qui creatio est a saeculo, 428. Christus dicitur nasci unde ipse sit, se non creatum docet, 151. Usque adeo non est ex nihilo, ut impii unde sit nascunt, 151. Docens se solum nosse Patrem quia ab eo est, se creatum non esse significat. 155

Christus ante tempora et saecula, II, 427. Nihil cogitari valet ante ipsius nativitatem, 427. Non cepit ad origium, 252. Illum primogenitum omnium creaturam quo sensu dicant haeretici, 613; quo catholici, 249. Christus aeterna nativitate primogenitus creaturam, temporaria primogenitus ex mortuis, I, 47; preparati ead prevenienti aeternitatem. II, 452

Christum Deum ignorat, qui ignorat Deum natum, II, 581. In Christo principale est natum esse, 575. Aeterna illius nativitas exortiois verbo quam apte significatur, 159; Christus filius Dei, I, 44. Hoc inter ea, quae de ipso docentur, praecipuum est, II, 148. Multis modis notum est eum esse vere Dei filium, 148. Ubi ostensus est vere Dei filius, ostensus est natura Deus, 147. Proprietates ei ad filii nomen adjectae indicant illum esse verum filium, 151. Christi verus Dei filius asseritur nomine, nativitate, natura, potestate, professione, 17. Christi nativitas probatur ex nomine Dei ipsi dato, 181; ex nativitate ipsius ex Deo, 185. Christum non adoptivum, sed proprium filium esse qui Pater testetur, et cur, 148, 149. Christus Deum semper patrem proprium testatur, et proprius filius a Patre semper significatur, 414. Christus cum familia de se frequenter praedicat, credibilis est eum se Dei filium docere, 150 et seq.; nativitatem suam quanta potuit claritate significavit, 192; nativitatem ac naturam suam qui Judaeis explicat. 187

Christi, ut Filii Dei, fides ad salutem necessaria, II, 161, 166. Ipse divinae naturae suae ac nativitatis fidem poscit, 208. Ut Filius Dei credatur ad salutem corporis merito nam praerogavit, 168. Idem ad salutem animae a caro jam videntur postulat. 168. Non in Christo solum, sed in Christo Dei Filio sperandum, 15. Christum Dei Filium contentis meritum. 162

Christum futurum esse Filium Dei scierunt Judaei, etsi qui esset Christus nescierunt, II, 470. Eum Dei Filium demones confitentur, 169. Si propter corpus non creditur Dei Filius, creditur operibus quod Filii Dei sint, 197. Christum Filium Dei contra Sabellium quomodo prohent Ariani, 179. Qui eum negat Filium Dei inexcusabilis est, 167. Antichristum pro Christo esse suscepturum, 168. Christum non incarnationem, sed natura Dei Filium esse Petro revelatum est, 160. Ab apostolis creditus est Filium esse naturam, non ex adoptione, 159. Christi ut Filii naturalis insti-

tum intelligi nitam qui nobis habebat revelat, II, 168. Quae egit ad docuit, ultra omnia eorum sunt, qui filii esse non expectantur sunt, 148. Christum filium esse degenerem, in Patris contumeliam eadit. 285

Christi aeterna nativitas in unctio Dei deputanda, II, 587, 588. Aeterna Christi nativitas quatenus signaclus explicetur, 243 et seq. Christum Filium, unigenitum, ac Deum qui praedicant Ariani, 143. Christus etiam ut Deus de Patre cum reverentia loquitur, I, 602. Per reverentiam Filii omnia sua Patri deferit, 602. In his non est infirmitas suae confesso, sed paterne virtutis praedicatio, 602. Christum Deum Patrem cepit habere Dominum, cum laetus esset servus, II, 582. Christi missio ac natura Apostolica ante innotuit, quam nativitatis ratio, 158 et seq. Summa fidei de aeterna Christi nativitate. 428

Christum aperte negare Deum non audent Ariani, II, 243, *not.* Quibus sophistis simplicibus ab hac fide depellere contendunt, 245. Christum ante omne omnino tempus natum ex Deo Deum esse concedunt Augustinus ac socii, 395. Aliae eadem de Christo opiniones, 395 et seq. Christi divinitatem unde probat Sabellus, 179. Quibus modis cum novissimus Deum, 181. Christi divinitas Ps. xxviii, 31, asserit, 257. Christus in creando mundum Deus Dei dictis obediens, 119. Christus a lege, prophetis et Apostolo praedicatus est Deus, 174 et seq.

Christum verum Deum non esse, quo arte insinuat Ariani, II, 105. Ex lege confutatur toto libro v. de Trin. Christus non negatur Deus, quod Pater dicatur solus verus, 285; si Deus est, Deus verus est, 111; non est Deus creatus, sed natus, 180; nec cepit quod Deus est, nec procreavit, 186; ut natus ipsam Patris naturam habet, 581, ut vere ex Deo natus, ita vere Deus, 120, verus Deus est, si Pater Deus verus est, 284; per veram ex Deo nativitatem Deus verus, neque alter Deus, 216. Christus Deus verus toto libro vi demonstratur, 176, 181. Christi divinitatis multa argumenta, 285, aliud, 115. Christo in lege virtus Dei, potestas Dei, res Dei, nomen Dei attribuitur, 119. Christus mediator legem Moysi per angelos dedit, 118. Deus verus est qui haec dedit, *ibid.* Christus se Deum ac Deum, dum negare videtur, ostendit, 279; egit quae non percipiuntur, ut inquam Deus omnia posse intelligatur, 57. Qui jurat eum, ut in Deum verum jurat, 176. Christum Deum verum prout omnes credentium fides, 123. Christus hinc Deus probatur, quod dat vitam aeternam, 281, et non sicut ac Pater Ecclesiae munistra statuit, 237, se ostendit Deum, ubi se testificatur a consue libentem, 735. Christi a iura signis et factis se Deum probavit, 602, *ib.*, *not.* Christus verba sua ita temperavit, ut et natum se proderet et Deum, 581. Christi divinitatis argumentum, resurrectio ipsius, 120, 181. Alterum, quod eum tam humilis esset, non reusavit Dei nomen, 181. Agens qui Deo essent propria, et inter ista se Dei Filium profitetur. Deus immerito non creditur, 291, 205. Eum Deum verum discipuli intelligunt ex divinis illius virtutibus. 260

Christus non annuncipatus, sed creaturam Deus est, qui super omnia Deus est, II, 240. Dnas escant vite aeternae, quia signatus a Deo, indicat se dignatus se formae plenitudinem obtinere. 245. Ut Dei forma, totum in se commaginatorem habet quod Dei est, 248; ut in Dei forma et in Dei gloria, nequit aliud esse quam Deus, 246; non aliud aliud ipse totus quam Deus, 246. Sicut in eo vera est caro nostra serendum formam servit, ita in forma Dei vera est divinitas Patris, 708. Si in ipso plenitudo divinitatis inhabitat, non est ex parte similis, et ex parte dissimilis, 708. Christi dignoscendi nota operum virtus, I, 747. Acit quod nec ignoratur, et ignorable est, II, 562. Deitas illius per quorum magnificentiam a Judaeis intelligi debuit, I, 112, 115. Christo negare divinitatem quam operibus prout. blasphemata est non remittit-ita. 750, 751

Christus habet eum Patre substantiae unitatem, I, 783. Hanc quam potuit aptius declaravit, II, 250. Qui cum Patre Deum ac Dominus unus sit, 278. Ibi que se nec eundem nec diversum a Patre profitetur, 271, 272. Unus est unum Deo Patre, I, 508. Ex Deo spiritu nascunt non potuit aliud diversum inesse, II, 185. Christus cum Patre unum naturam ostenditur, duo ita per se agit, ut non se agat, et ita non ab se agit, ut per se agat, 205; insuperabilis est a Patre, 240, 282. Quomodo in Patre et Pater in eo, 146. Ut ad fidem ita ad salutem non est separandum, 282. Patrem serum habet virtute atque unitate natura, 280; qui vivat per Patrem, 225. Patris naturam habet, sicut in Ecclesiasticis sacramentum carnis ipsius naturam adipsam, 225. Filii Patrisque eadem virtus, honor, opus, natura, professio, forma et gloria, 276 et seq.

Christi facies, divinitatis ipsius gloria, I, 311. Christi gloria omnis in solo Deo vero Patre, II, 291. Non glorificatus est gloria exteriori, sed in Patre, 291. Christi Patrisque una est gloria, 291, honor inseparabilis, 375. Chris-

1. Fidelia in more Patris paravit, II, 272, se Patri excepavit honoris, potestate, natura, 214, ex honoris equalitate natura equalis ostenditur, 214.

Christi in Patris substantia esse invisibilis, II, 377. Christi cum Patre agnatus a quibus auctoritas asserta sit, 146. Christus non esse secundum nos corporalis, in eum alicubi sit, absit alius, I, 435. Virtus illius habita, cum et seq. Omnis ei potestas ex Patre, 605.

Christi virtus de cognitione, quid hanc cognito, II, 198. Deus unigenitus non per ignorantiam demonstrationis doctrina agnit, 189. Et conata est cognitio operum qua Pater eum videt, 190.

Christus filius legis, I, 339, plenitudo legis et prophetarum, 292. Christi lucerna est omnis de eo propheta, 516. Christus in lege, prophetis et Evangelicis conatur, 735. Fermento comparatur, 753. Mystera eius tuto explicatur, cum secundum Scripturas, II, 368. Christi corporalitate, passione, resurrectione lex locata est, I, 685, cum redemptorem lex, prophetia, etc., omni tempore testata sunt, 401. Sunt qui ad Christum omnia Psalmorum verba referri velint: quod de illis sentiendum, 178. Qui omnes Psalmi de Christo sunt, 562, qui ad illam referenda omnis eorum propheta, 17. Christi filius, Psalmorum clavis, 3. Christum propheta David gestis suis, 600.

Christi adventus omnes legis mandatis continetur, I, 110, nomine David profatur, 301 et seq. Illum tota vita sua speravit Psalmista, 496. Hec sanctorum experientia, ut omnis caro redimeretur in Christo, 245. Christi adventus omnis opus est prophetarum, 5, 786. Christi dispensationis ultime sacramentum, II, 453.

Christus exivit ex aeterna beatitudinis sine strato, I, 305, ex Deo homo, ex potente infirmis, etc., factus est, 305. Cur Deus nasci, pati ac mori voluerit, II, 265. De Christi origine ac passione quod Catholicis, quod Arianis sentiunt, 375 et seq. Christum Adae carnem atque animam ex Virgine assumptisse nonnulli dicunt, 355. Quando in carne sit natus, I, 387. Christi corporati mysteria homini invisibilia, 584. In ipso Christi ortu temporalis deficit humana ratio, II, 339. Christi generatio aeterna et temporalis exponitur, 521 et seq. Humilitatem conceptionis et ortus Christi dignitas commutat, II et seq. Christus qui natus lege hominum, et non hominum lege conceptus, 354. Christus ex se natus homo, 340, per virtutem profectae ex se originis, 359, per Verbum caro factus, I, 675. Christi caro non aliunde originem sumpsit quam ex Verbo, II, 352. Hae sibi origines nonnulli, 265; ipse corporis sui origo est, 352; ipse corporis et animae suae prioris, 529; per initia corporis et animae nostrae non vixit in corpore, 350, per se ex Virgine corpus, ex se animam sibi assumpti, 334; non est in vitiose infirmitatis nostrae corpore, qui non est in origine, 345. Christi conceptio spiritalis, 352. Hinc probatur a vitio humanis liber, 352.

Christus qui et de caelo, et filius hominis, et de caelo, II, 351 et seq. De terra est et ex Virgine, de caelo et ex Verbo, 352 et seq. Item filius hominis simul et pater de caelo, 552. Christi corpus aetate testamenti figuratum fuit, I, 310 et seq. Christus in corpore positus, aether est, 751. Christi corporatio non Dei Identitas est, sed virtus, II, 111. Hae impietas non intelligit, 114.

Christus assumpti creationis nostrae corpus, I, 676. Terrenam carnem nostram, 166. naturam corporis primi Adam, 278, universitatis nostrae in se naturam continet, II, 584, est de fratre de Jude, I, 274, ex fratre Jude, ex radice Jesse, ex Maria secundum carnem, 512, in lege doctus David filius, 714, vere est ex semine David, 785, ut homo David nuncupatur, 456, 511, nomen sumens ejus, cuius ex genere sumebat secundum Spiritum Domini, II, 278, de peccatoribus carnem suscepti, I, 158, de Juda et Moab, 458. Christus carnis fructus ventris, 472, qua mercede, 475, natus ex curia Virginis, qua tamen de suis immunita non fuit, II, 61 et seq.; pudorem humani exordii non recessit, 40. Christo hominem corporis pudor, I, 252, quatenus, *ibid.*, not. Christum ita ex se genuit Virgo, ut ex Verbi Spiritu genuerit, II, 370. Christus vere natus ex Virgine cur ab Apostolo et factus et creatus dicitur, 457, 458. Christi generationis ordo cur nec numero nec successione sibi constet, I, 670. In Christi corpore procreatione, nativitas aeternae significantia comprehenditur, 670.

Christum non nostri corporis atque animae hominem qui a catholicis eredi officiant, rebellatur, II, 354. Christus non in habitu falsae carnis visus, I, 358, non aliena aut simulata natura hominem assumpti, 367, verus et non simulatus homo est, 600; cui non simulatus hominis affectus, 600, nostri corporis atque animae homo natus est, 112.

Christi corpus naturae propriae fuit, II, 378, cui corporis humani veritas, non vita, 359 et seq. Christus peccati

nostri, peccati nisi nescius, particeps heri non recessit, I, 363, peccati nostri corpus assumpti, II, 308, 351, carnis nostrae homo natus, I, 242, carnis peccati recepti; cum; II, 11, carnis nostrae in particeps assumptione, non triduae, II, 11, habitum nostrum assumpti, I, 612. Christus non est similitudo carnis, sed similitudo carnis peccati, II, 378. Assumpta peccati carnis similitudo, de peccato condemnavit peccatum, I, 605.

Christus ex susceptione carnis pater, I, 251, secundum carnem nobis consanguineus qui dissident a nobis, 247, non habet fratres nisi ex carnis susceptione, II, 385, 388, factus nostri corporis homo, I, 80, fratres non suos fecit, 80, omnium nostrum corpus assumpsit, omnibus factus est proximus, 765. Per conjunctionem carnis assumpti in eo sumus, 270. Christi caro civitas est, cuius cives sunt homines, 685. In Christo sanctificatum universi generis humani corpus existit, II, 40.

Christi corporati filius, II, 41. Christi corporatio homini acquirit ut Deus sit, 261. Omnis vinit, I, 707.

Christus filius hominis non ex parte, I, 111, in quo totus homo, 675, not., perfectus homo natus est secundum habitum conformationis humanae, II, 554, ex anima et corpore perfectus homo fuit, 550. Christum Deum Verbum esse et filium hominis animam et corpore constituisse non ambigimus, 362.

Christus habet in se totum verumque quod homo est, totum verumque quod Deus, II, 535. Christum ignorans et verum Deum et verum hominem, nescit vitam suam, 250. Christum vel Spiritum Deum, vel carnem nostri corporis deicere, ejusdem periculi res est, 259. Deus et homo in Christo quo videtur, I, 243. De Verbi hominisque in Christo conjunctione varia haereticorum commenta, II, 536, vera fides, 538. Verbum alii tantum modo spiritus prophetialis in Christo habitasse, 554, 556; alii in corpore animam decessisse 556, alii corpus officio animae vivificare, 556. Christum tripertientes, aut in unum communis generis hominem contrahentes arguuntur, 361, 506.

Christus in forma Dei simul et in forma hominis manere non potuit, nec abecleri Dei forma ita potuit, ut esset tantum servi forma, I, 256, not., examinavit se de Dei forma, II, 245; se examinavit ansit cum forma Dei naturae Dei secundum assumptum hominem unitatem, 256. Christi evacuatio ex Dei forma sine interitu naturae coelestis, I, 256. Evacuatio formae non est ablatio naturae, II, 169. Evacuatio prolicit ut proficit forma servi, 169. Christo examinante substantiam se examinans non erat, non quia se caruit, sed quia non videbatur exstare, I, 245. Christus se examinavit, non virtutis naturaeque damno, sed habitus demutatione, II, 286. Damnum ad detrimentum sui evacuatio formae Dei nescit, I, 615. Virtus in humilitate, sese haec colubens, non deficit ex sese, 615. Christi examinatio sine Verbi demutatione egregie explicatur, II, 289, 295. In Christo, ratio aliud oculis, aliud animo concipitur, II, 111. Christus factus homo non desit esse Deus, I, 43; II, 111, 169, 310, 354, non ansit quod erat, sed cepit esse quod non erat, 359. Deus assumpta carne erat aliud quam mansit, nec tamen non erat quod manserat, 260. Assumptio nostra profectus non est Deo, 261. Dei unigeniti sunt carnis assumptionem immutabilitas, 51.

Christi duae naturae, I, 256, 678. Christus Deus verus simul et perfectus homo, II, 355, 307, 578, 581. Formae servitii assumptio non fuit proprietates interior, sed exterior accessio, I, 256, nec tantquam genuinae originis conditionisque natura, *ibid.* Natura posterioris affectu nullum defectum naturae anterioris attulit, 117. Infirmitates in Christo sunt ad naturam gentae, II, 114. Christus probatus ut homo, cognitus ut Deus, I, 505 et seq.; dictis ac gestis se Dei hominis filium semper ostendi, II, 261, duplicis naturae esse ostenditur, cum et se demersum dicit et ut demergatur rogat, I, 250.

Christi natura indescebilis, II, 543. Christum non divinitate vera fides, 538. Totum ei Deus Verbum est, totum et homo; Christus est, 578 Christum dividentes relatuatur, 351, 361, 366. Christus idem Deus simul et homo, I, 111, II, 352, idem Spiritus et homo, 169; unus et idem est demittens habitum, et assumens, 169; unus atque idem intra extraque Dei Filius est, 307, non alius in forma Dei quem qui in forma servi, 533, non alius filius hominis, alius Filius Dei, 289, ex utroque, Deo et homine, unus subsistit 712, est inter hominem et Deum tactus confessione in se utriusque naturae, 712. Melior est inter Deum et hominem, dum ex nativitate in se ipsa naturae naturae utriusque res, eadem est, 259, I, 720, II, 588. Ex illa naturae Deus et pater cogit et mori posse, I, 244. Christi indivisio, II, 561, 365, 366. Quod in corpore ipsius factum est, haec factum est in ipso, 365. Deos socie sunt infirmitatum nostratum passiones, 363.

Christi Deus simul et homo, aliquando quae Dei, 30-

quando que: hominis sunt loquuntur, I, 117. dicitis ad duplicem naturam suam comparatis utitur et in Evangelio et in Prophetis, 561. In Scripturis de eo continentur, quid divinitus ejus, quod homini sit aptatum, 571. Mysterium Christi intelligentia in hoc sita est, ut illius naturas nec dividat, nec confundat, 565, II, 484, 485. Si quid infirmum ex persona ejus dicitur, ad hominem referendum, I, 565. Christi novissima sunt, que sunt hominis ab eo assumpti propria; antiqua, que ad illius aternitatem pertinent.

369

Christus aliud natura sua, aliud assumptione nostra, II, 264. Aliud in eo est naturam esse, aliud assumptis naturam, I, 565. Quod Deus est, nature sue est; quod autem homo, nature nostre assumptio est, 584. Cognovimus ejus alia naturalia, alia assumpta, II, 283. Aliquam a natura sua corpus assumpsit, I, 247. In unigenito Deo non hinc naturalis infirmitas, sed assumpta, 246. Nature nostre infirmitatis assumpsit, 565. Assumptio infirmitatis non fecit infirmum, 565. Christi animam qui humane nature et infirmitatis existantiam, quatenus fallatur, 111. In Christo omnia contra ostentantur, II, 114.

Christi duæ voluntates, II, 347, libera voluntas, 297, sed a Patris voluntate non dissidens, 297. Volens ipse voluntatem Patris explere, 54.

Christus in seculo demoratus vita et peccata sæculi non adit, I, 700, fuit peccati expertus, 143, 215, solus extra peccatum, 583, solus culpæ inscius, 116, perfectus et sine peccato solus, 564, qui peccata lactus, 555. Christus non peccator, sed peccata suscipiens, non infirmus, sed infirmitatis portans, I, 563, tantum peccati mortisque debitor, cum non esset, habitus, 215, ut peccator et stultus vexator, 246.

Christus circumcisioe non egens in templo oblati est ut circumcideretur, I, 274.

Christi humilitas in baptismo, I, 563. Qui lavacro propter se non eguit, sed propter nos, 676. Christus hominem et assumptione sanctificavit et lavacro, 676, baptismo renascebatur Deo in Filium perfectum, 48.

Christi tentatio in deserto, I, 565, hominem suum diabolo oblati ad tentandum, 677, ut in homine vinceretur, 677. Usque in tentationem cito hominis abstinentis, Dei Spiritu abatur, 678. Jejunium, lames, et tentatio ejus celestis rossit effectibus plena sunt, 676. Christi jejunium quomodo et in opprobrium factum sit, 248.

Christus in monte transformatus habitum regni sui ostendit, II, 598.

Christus Judæa missus, sed salus gentium uncupatus, I, 675. Opus ejus, missionis ipsius a Patre testimonium est, II, 275. Christi proprium est salvare credentes, I, 675. Ad remissionem peccati condempnationemque peccati legis homo natus, 166, nihil sua causa agit aut patitur, 351. Christi in hoc mundo exercitio nostre salutis operatio est, 119. Christi clamor, 244. Christi proprium officium fuit requiemem Dei afferre, 782, predicare Patrem, et illius voluntatem explere, 575. Maximum opus filii Patris nobis manifestare ut Patrem, non ut sui creatorem, II, 65, 61, et hominem dignum Dei habituro reddere, I, 591, homo factus est ut divinarum rerum testis nobis esset ex nostris, II, 54; humane prudentie formam in se præbuit, I, 561. Christus quomodo dixi noster in semita mandatorum, 598, tantum in se humilitatis et materia recepti, quantum in nobis erat virtutis ad intelligendum se, II, 51, sub ministerio assumpti hominis omne opus suum exsequitur, 197. Christi natus qui ad bellum edocet, I, 611.

Christi paupertas, I, 265, 390.

Christus hoc habet in natura ne sit humilis, II, 591, humilitatis præceptum præbuit et exemplum, I, 564. Humilitatis ejus præmium, 565 et seq. Christi humilitas nostra nobilitas, est, II, 41. Christus qui ratione minor Joanne, I, 735, not., cur sanatis silentium de se jubet, 728.

Christi claritas in carnis humilitate, II, 58. Quis gloria non Verbo, sed carne acquirebatur, 288. Christi spiritus et sermo natura corporis est, 554. Virtus ex ipso velut ex veste fimbria exit, I, 715.

Christi miracula unde, II, 491. An illius corpus per se habuerit virtutem ea patrandi, 557, ib., not. Non convenit ut ad animæ Christi præceptum ac virtutem suam in corpus revocetur, 561. Christi corpus in fœditatem Spiritus (id est Verbi) assumptum, I, 675. Cur panes multiplicatus in eorum repererit, 741.

Christus omne tempus, quod in homine egit, in Dei operibus explevit, II, 45, remittendo peccata se Deum probat, I, 705. Christo soli de communione patere e substantie familiare erat peccata dimittere, 706. Qui quicquid genuit Christus, D. us gerat, II, 268.

Dei de Christo testimonium, ipsa Christi operatio, II, 275.

Christi virtutes atque opera omnia ut Dei esse laudantur, I, 701.

Christi gesta et veritates sunt, et signa rerum futurarum, I, 727.

Christo dominantem noscendi necessitatem heretici adhaerent, II, 503. Quærentium adhuc animorum subtilitas inquietudines non ignora, 504. Nesceat nihil potest ad auctorem omnium, 501. Ut non natura inest, 505. An humana penetret ut poterit, et natura inferior non penetret? 511. Sententia Ihesuani omnes in eo insunt, qua Deus est, occidit, qua sacramentum est, 504.

Christi ignorantia dispensatio potius quam ignorantia est, II, 507, 509. Infirmitas nature nostre hominem usque ad ignorantia dei sue scientiam esse professus, I, 693. Quod iudici dicunt necesse, tacendi dispensatio est, II, 516. Patrum impriosum est, ut filio demonstrat deum passionis, et deum virtutis ejus eaverit, 505. Quod nescit, ex nature scientia est, 503. Si quid ignora, non non est igitur ac Patris volutus, 317.

Christus corporis nostri homo nobis, nature nostre more locutus est, II, 252. Eloquia ejus rebus apta sunt et vera, 220. An juraverit, incertum, I, 502. Jurasse dicitur, quia ita habuit omnia, quasi ea jurasset, 502. Juravit se in carnis non reditum, nisi homo digna Dei servus effectus esset, 505; ob id mortuus est, 505.

Christi subiectio cum Patre inferiorem non prebat, II, 595; quid sit, 597 et seq. Semper se Patri subdidit et filii honore, et hominis conditione, 261. Christi Dei subiectio pietatis est, non essentia dimidio, 493. Christus Dei; Patri et obsequio subiectus est et nomine, 495.

Christus Patri obediens, eoque minor est in forma servi, II, 699; voluntati Patris in omnibus volens obediit, I, 110; obsequens Patri, voluntatis officio non caret, 588. Christi obedientia quale meritum, 109.

Christi omnipotentia ex assumptis infirmitatibus concluditur, II, 114. Christus eorum deprecatur obsequio, quorum infirmitates portavit, et peccata suscepit, I, 108. Dei erga suum hominem memoriam præcedit, 502; salutem homini quem assumpsit precatur, 249.

Christum infirmum non probat gloria petito, sed potestatis acceptio, II, 281, 282. Gloriam non natura divina optat, sed humane, I, 136. Quam clarificationem a Patre expectat, II, 59. Assumptæ servitæ forme gloriam recessit, I, 109. Hoc est Dei nomen, 109. Neque tantum hujus uncupationis honorem, 109. Sed virtutem et nostram, 106. Oratio ejus nobis, non sibi profecit, II, 371. Christus ut homo salutem deprecatur, quoniam etiam mortuus sperat ob conscientiam divinitatis, I, 215. Aliquid præter hominem præ se fert, cui salutem sibi non sua causa precatur, 281. Qui gloriam ac resurrectionem non aliunde expectat, minime est infirmus, 120.

Christus honorem paternæ majestatis per humilitatis nostre confessionem predicat, I, 612. Omnia secundum hominem passus, omnia secundum hominem locutus est, 108. Omnia ut homo et patitur et loquitur, 251. Se nobis accommodavit in omnibus, quibus nature nostre infirmitas detinetur, II, 509. Universam humanam passionum sorte perferuntus, I, 161, 242. Universe carnis nostre passionibus fuerunt, II, 22. Omnes nature nostre contumelias transecurrit, 40. Passus est que homines pati possunt, 568. Christi assumpti caro, id est totus homo, passio est permissa naturæ, 559.

Christus humane consuetudinibus affectus suscepit, ut se verum probaret hominem, II, 565. In eo malis fœditatis, sicutque affectio, 558. Christus se somno, lassitudinis, siti et esuritioni sepe commisit, I, 245; infirmitates nostras suscipiens pertansque peccata, usi et e consuetudine humane defatigationis locutus est, 245. Per somnum, famem, sitim, lassitudinem, lacrymas hominem egit, II, 56. Esuritionis illius patientiam tentavit diabolus illudere, I, 678. Post quam per esuritionis infirmitatem in eo que sunt hominis recognovit, 677. Christus ut esuriret nature sue hominem dereliquit, non et inerte subiret operatio, 477. Dereliquit, quia diabolus a carne, non a Deo erat vitiosus, 677. Cibum aut potum accipiens consuetudini sibi tribuit, non necessitati, II, 559.

Christi anima in Evangelis frequenter tristis et misera est, I, 112. Christus Lazarum excitatum quod fleverit, 248. Christus et flevit et doluit, II, 362. Vere flevit, 561. Illus Retus rationem reddere nequebat Arlani, 360, et seq. Christus flet interdum et ingenuis et tristis est; et id ipsum ad infirmitatis tribuit exemplum, I, 248. Non sibi flevit, aut sicut, aut esurivit, II, 559. Lacryque ejus pro nobis erant, I, 150. Ex infirmitate corporis atrox fuit, 585.

Christi esuries, sitis, mors, etc., non sunt solitarie audienda, II, 502. Gores hominis Deique naturam habebat ex hominis infirmitate tripudiationis affectum, et ex conscientia divinitatis fiduciam securitatis, I, 588. Scravo

et affectus hominis infirmis sine conuulsa Dei. I, 128
 Christi vita omnis in forum olivæ exagata, I, 575, 586.
 Grano sumptu comparatur, 755. Quæ passus ac passus est,
 prescivit ac præ se ipse Pater, 568. Eum non pati possibile
 non erat, 802. In Abel et Zacharia habitans et prebians
 erat passus, 786. Christi passio iuxta constitutionem mundi
 ostensa, 802. In facta Jacob præfigurata, II, 114. Israhel
 exim, sine leatur, I, 212; passioibus Deum proleptatur, 601.

Christi divinitas trinitatis, membra, etc., qui Deum attri-
 buunt, I, 800. Cælestium, 800. Idem assumptum Deum
 captumque tempore, et ex infirmitate creatum, 801. Christus
 Verbum pati potuit, passibilis esse non potuit, II, 492.
 Christus passum non timuit, quia voluntarie suscepit,
 I, 575, et, non licet implere vehementer desideravit, 588
 et seq. Ad prophetae fidem, 589. Qui per passionem hu-
 manæ salutis consoletur, 251. Cur passio et in delictis fue-
 rit, 574. Christus in tempore passionis flevit et oravit non
 ob naturalem quasi passionis metum, sed affectum hominis
 quem gerebat ostendens, 609. Nulla ei fuit causa ut se ti-
 mendum vel dolendum, II, 527, 541. Non recte putatur mor-
 tem timuisse quam docuit non timendam, 527, quam et
 sponte appetit eam reviviscendi potestate. *Ibid.*, et 528
 Christi susceptio non secundum hancquam necessitatem,
 I, 239. Non de se, sed de discipulis orta, 605, 801; II, 547.
 Usque ad mortem, non ob mortem trisus fuit, I, 802; II,
 546. Inspecimus Spiritus sancti inebat, I, 802. Com-
 munitatis non solationem, sed fidem querit. 252

Christus ad omne officium humilitatis explendum, pas-
 sione se et infinitati ipse permisit, I, 107. In medio orbis
 terræ passus est, 534. Quid in passione a multis passus sit,
 54. Ad incrementum gloriæ flagris scapulis obtulit,
 688. Convictis omnibus affectus que in impia dirigi solent,
 247. Omni hominum generi obsecratum et cautum effectus,
 248. Pius aliquid morte passus est, 505. De sudore
 sanguinis et adventu Angeli nihil existit in pluribus libris,
 II, 549. Sudare sanguinem non infirmitas est, sed potestas,
 530. Christus propter nos, et tristes, ita et confortatus. 319

Christum in natura impassibilis Dei fuisse voluit heretici,
 II, 526. Quatenus impassibilis fuerit, I, 506. Christus a
 dolore vindicatur, II, 542. Omnibus quæ infirma sunt
 salva majesticis sue dignitate periturus est, I, 120. Uni-
 versa que mortis nostre ac timoris sunt, in eum incidunt
 potius quam inerat, 120. Habuit corpus ad patien-
 dum, non naturam ad dolendum, II, 338. Christi corpus an
 habuerit doloris nostri naturam, 557. Christus vere passus est,
 357. Qui in eo passio impetus sine dolore passionis,
 556. Delet pro nobis, et non doloris nostri dolori sensu, 554.
 Natus homo nobis omniumque naturalis sibi in passione do-
 loris inveniit, 555. Christi passionum natura secundum ani-
 mæ corporisque naturam fuit, 550. Christus extra carnalem
 naturam dolendi, 543. Corporis sui virtute corporis
 nostri passiones suscepit, 554. Licet se passio dederit,
 non tamen Virtus æterna naturæ sue gesserit, II, 263. Om-
 nes nostras passiones suscepit, sed in passione tenuit om-
 nipotentia sue naturam, 554. In eodem Christo et infirmitas
 ad passiorem, et ad vitam Dei virtus. 368

Christi divinitas vulneris clavo non sorcubuit, II, 555.
 In Christum omnis terror desaverit in nos tenuerit, est
 incubuit, I, 245. Non aliunde quam ex assumptæ carnis;
 quia in eum et Deum infirmitatem nostram terror mende-
 re non valebat, 245. Christus non naturaliter infirmus,
 II, 542. Quæ in eo fuerunt infirmitates, non naturales
 erant, sed assumptæ, I, 232. Hoc soli Deo erat notum, 251.
 Christus dolet, ac dolorum nostrorum querulis loquitur,
 242. Ipse extra necessitatem et timoris passus et doloris,
 his que suscepit se accommodat, *ibid.* In carne illius, non
 in æternam et impassibilem divinitatis naturam iniquus jus
 passiois fuit, 105. Christi naturæ primum distinctus, 565,
 subinde divisa tantum a dolore exiit, 564, 574. *not.*
 Christus doloribus caret et Deus, 564. Qui non dolet, non
 Deus permanere non potest, 561. Qui christum, precata
 nostra portet, ac pro nobis dolet, 805. In Christo dolor
 vulgum et persecutionis, 234, 235. Quia dolet ut homo,
 male arguitur dolere ut Deus, 235, *not.* In Christo Dei
 illius passus est, non compassus, II, 507. Christi corpori
 nulla infirmitas dominata est, 512. Christi corpus permis-
 sum passioi: sed permessa sibi, dominata mors non fuit,
 I, 548. Christi passio voluntaria est, non coacta, II, 335.
 Non naturalis est, sed assumptæ. I, 216

Christi potentia in passione emittit, II, 335. Passio
 Christi triumphus est, 536. Christus passione sua infirmitate
 Apostolorum absorbit, I, 701. Et ipsam dolorem mortis,
 366. Secundum hominem pro nobis infirmis omnia passus,
 secundum Deum in his omnibus triumphavit. II, 530

Christi in cruce caro nodata et transfusa, II, 528. Christi
 mors propheta, I, 244. Dominice mortis et temporis imita-
 tor Joas, 244. Christus in cruce majora opera agebat,
 quam si de a descendere, 807. Christi morientis clamor di-
 vinitatis resistentis et utaus dissidium, 807, *not.* Christi
 de resurrectione quam frustra objicit Ariani, II, 336, et seq.
 qui illam interpretatur, 577. Christi in morte securus fuit,
 I, 306. Christus mortem pro peccatis, sed non miserans, 115.
 Morti se, et est, discessit se, triumpum annuæ corporisque
 subiecit, *not.*, 115, etiam verba, spiritum suum, 619. Christo
 mors discessit maioris animæ, 506. Quæ nobis ponit,
 ipsi requies hinc. 540

In vivo Deo mors predicanda, licet hinc ad impis
 mortuus Deus arguatur, II, 512. In Christo mors hominis,
 Deo vero carnis exortatio de putanda, 257. Non alius tamen
 qui mortuus, alius per quem resurgit, 267. Verbum a carne
 Christi mortis recessisse non sensit Hilarius, qui dicit
 mortuum esse qui vivit, 265. Et Deum hominem natum
 esse, ut homo in æternam in Deo maneret, 265, ac trera
 perennare, *ibid.*: ac Deum intra legem mortis se habuisse,
 265. Christus idem mortuus est, qui eodem tempore in cælis
 regnat, 365. Christus moriente divise non sunt due illius
 nature, 564, 566. Non alius est mortuus quam qui natus
 est, 536. Non alius est mortuus, alius sepultus, alius dis-
 scedens ad inferna, alius ascendens in cælos, 567. Caro
 spoliata et carne se spoliatus esse Christus. 266

Christi in cruce clarificatio, II, 55. In morte sua variis
 modis filius Dei est declaratus, I, 149. Christi morientis
 triumphus, 250. Crux ei confessor ad Deum et reditus ad
 regnum, II, 544. Christi mortis effectus, 205. Christus pro
 omnibus mortuus, I, 154. Virtutes nobis infestas cum ducē
 suo peremit, *ibid.* Omne vitium humanæ corruptionis pro-
 morit, 809. Christus immortalis, neque morte vincendus, pro
 laudatum æternitate mortuus est, II, 11. Mortuus est ad
 condemnanda in se cælestium nequitiarum impii tenta-
 menta, et ut æternitatem omnibus invehret, I, 166. Chri-
 sti sanguinis pretio universa sunt empta. 705

Christus placito nostra, I, 185. Omnium redemptio, 742.
 Animæ et corporis est redemptor, 715. Nulli spiritalia
 debent quod manent, II, 249. Optasset Judæos salvari, I, 708.
 Mortuus doluit se non omnium peccata portare, 808. Omnis
 caro redempta in Christo est ut resurgat, 150. Pro-
 preatibus ad salutem resurrectionis est mortuus, 150.
 Christi mors iniusta et juste vindicata, 246 et seq.

Christi sepultura. I, 809 et seq.
 Christus infernas sedes adit, I, 115, 244, 58. Ad con-
 summationem veri hominis descensionem ad inferos non
 recusavit, 572. Ad inferos adiens, a paradiso non abiit,
 602, II, 541. Christi predicatio in inferis, I, 344. Eo de-
 scendens an justus an peccatorum eximerit 149, *ibid.*, *not.*

Christi corpus morti debitum, sed corruptioni non ob-
 noxiom, I, 588. Resurrectio Christi, et per eum luga de-
 monum optatur, 214. Et resurgenti finis passio lxxi probe
 conventi, 151. Christus sua virtute resurrexit, 611. Sibi
 resurrectionis sue Deus, 151, II, 237. Christi proprius est
 exitus a morte, I, 228. Christi et Dei illius a mortuis ex-
 citatus una operatio, II, 266. Christus in eo quo elevatus est
 corpore a deatris Dei sedet, I, 575, in eodem corpore con-
 spectus est post resurrectionem, 575. Janus clausis soli
 sibi penetrabili aditu associi, 575; II, 62. Christi corpus
 penetravit solida, 357. Qui hoc ex fieri queat, 65. Chri-
 sti carnis nostre naturam jam inseparabilem sibi assump-
 sit, 222. Omnes credentes in se coarctavit, et collocavit
 in cælestibus, I, 146, 579. In eo genes nature sue car-
 nem in æternæ salutis substantiam transformam esse
 cognoscant, 617. Testes divinitatis Christi les et prophete,
 resurrectionis Apostoli. 713

Christus unde terriflitter mirificatus, I, 575. Et virtus vo-
 landi in cælum semper fuit, 572, 575. Christus materiem
 assumpti corporis consociatum Spiritui suo ad cælum retin-
 dit, 685. Hominem quem assumpsit expectatum Deo
 patri minus reportavit, 676. Ejus in cælum reditus ambio-
 titate peccatus cælestis orari dignum fuit, 146. Cælum
 abscondit virtutibus cælestibus, amittique sanctorum, iter
 ejus præmittibus, 235. Ascendens in altum accepit patres
 a diabolo, 237. Genes soli in hereditatem, 237. Homini
 nostro a deatris Dei concessus in cælis est. 167

Christi merces ob assumptam humilitatem nostram, I, 605,
 615. Christus homo post crucis mortem in Deum prohe-
 trit, 50. In æternam gloriam ejus assumptæ ex Virginis
 carnis natura transeunt, 200. Corpori ejus in gloriam Dei
 glorificato et Dei nomine donante et regnum, 200. Christo
 homini nomen et honor Dei propter obedientiam
 donatur, 363. Christus gloriam meruit, non quia cælum
 condescit, sed quia in forma servi effectus est, 363. Christum
 statum gloriosum que se extendit, 572, II, 100. Gloria ejus
 apud Patrem que sit, 287. Gloria Christi diversis gradus,
 100. Obedientie per quam habitus servilis assumit, et

ipsi habitus servili donatur ut in forma Dei sit, I, 615, 605. Qui forma servilis proderit in gloriam Dei, 571. Homo, cum quo voluntate sua alio virginali conceptus et matris est, sublinavit in D. n. II, 715. Superavit magnitudo Domini parvitate formae servilis, ut esset esse servilis, 715. Christo pro gloriam formae Dei redditor aequalitas, 500. Christus secundum Spiritum in formam Dei natus, secundum carnem in formam Dei renatus, 501. Unitatem divinae naturae secundum hominem pro gloriam obtinet, 286, 298. In quo caro et Spiritus jam aequalis enim, I, 795. Totus jam Deo vivit, II, 268. Ante in se deos continens, unus Deus tantum est, 599. Homo et Deus jam Deus totum est, *ibid.*, 400, 401. Nulla ex parte terrena corporis residente natura. Non habet tamen in corpore, 599. Sed ad divinitatis gloriae naturae corruptione absorpta, I, 88. Et humana natura in divinae naturae gloriae assumpta, II, 250. In Christo nunc repletus sumus, 264. In Christo nosmet ipsos per assumptionem carnis nostrae speculamur, I, 473. Christum super oculos exaltatum testatur Spiritus sancti donum, I, 156. Christi gloria qui super oculos, et in terris, 157. Ubi cum laudent Angeli, II, 55. Quomodo jam diabolum cum suis obtulerit, I, 188 et seq. Christo ut hominibus data omnia, 612. Christus quare Deus noster, II, 97. Eorum Deus est qui fides salvat, I, 225. Christus rex, I, 44. Rex caeli, 15. Non oculis est rex, 510. Et regardat initium ac finem Marcellus attribuit, II, 618. Christus regnum Patri tradendo non audivit, II, 595. Regnabit donec ponat inimicos suos sub pedibus suis, I, 165. Hujus regni tempus a generatione usque in generationem, hoc est, usque ad resurrectionem omnium est comprehensum, 165. Tum regnum tradet Patri, non ut rex ipse tum non sit, 165. Sed cum tradiderit, congregabit his ipse qui reges sunt, 165. In Christo salus, gloria et spes est justis, quem coelestium sibi, conformem caelesti gloriae suae est redditurus, 168. Christus quatenus Deus ut semper est dominans, ita et dominabitur semper, 200. Eisi regnavit semper, non tamen semper regnavit in corpore, 200. Nunc quavis regat, non regnabit tamen plene et perfecte nisi post consummationem saeculorum, 200. Tum regni aeterni et donabitur arbitrium, 200. V. Regnum. Christus aeternus rex et sacerdos, etiam in carnali ortu utriusque generis gloriam obtinet, I, 668. Christi dispensationis salutaris mundi sacramenta, II, 111. Christi oblationis praeparationibus legis praestantia, I, 114. Christi haereditas ac possessio, I, 48 et seq. Seil. gentes, 472. Haec merces est assumptae carnis, 472, 475. Christi sponsa Ecclesia, I, 480. Christus qui sponsus simul et sponsa, 795. Christus Ecclesia est, universam eam in se continens per sacramentum corporis sui, 460. Nobis corpus est, II, 219. Corpus est omnium, 256. In Christi corpore nunc manent omnes, 264. Christi corpus gloriosum montis omniae significat, I, 71 et seq. Christi corpus, Sion, 66. Christus ex monte lapidis propter carnem, ex lapide montis propter gloriam, 483. Ignorant jam nequit eor, II, 576, 379. Christus in carne thesaurus est in agro, I, 755. Christum invenisse est gratuita, 755. Sed possidendi potestas non est sine pretio, 755. Christi somnus et vigilia in nobis, 702. Christus qui heri sit ad Patrem, II, 205. Christi nomen haereticis peae omnibus in ore est, 109. Christum omnia regna, licet sero, Deum intellectura sunt, I, 557. Judaei noscent eum filium terrae dominatorem, 150. Christus iudicaturus in loco passionis sanctos congregabit, I, 789. Tum omnibus presentem se sistet, 789. Christi adventus gloriosus quando et qualis, 790. Christum iudicis die videbunt omnes in ea carne, in qua transiigerat est, II, 59. In Christo jam consistunt quaequae per adimplentem temporum sunt gerenda, I, 284. Mediator nosser Christus qui omnes Deo uniet, II, 599. Cibus omniae, I, 478. Cetero fatetur se disensione sapientum cogi Dominum ignorare, I, 166 not. Cio, II, 666. Circensium certamina, I, 511. Circuitus contra Christum, I, 590. Circumcisus est Christus in templo, I, 274. Circumcisio spiritalis, II, 10 et seq. Haec circumcisio Christi est, 263. Circumcisio in signo tantum constituta spiritalis circumcisiois auctorem non habentibus jam non prodest, I, 350. Civitas in quibus consistat, I, 458. Civitatis Dei constructio et consummatio, 635, 641, 645. Civitas Deo est plebs fidelium, 704. Ex multis in unum conventibus, et in unoquoque nostrum civitas Deo est, 469. Civitas Domini quomodo proficiat in donum Dei, 458. Clamor oris, non cordis in oratione a Domino prohibitus, I, 597. Quis toto corde clamet, 597. Clamor sanguinis martirum, 592. Abel percipit, 597. Spiritus, 597. Orationis

fidelis, 592. Fidei in silentio, 154, 597. Clamor Deo est etiam tacita fidelis viri expectatio, 601. Clamor Moysi tacentis, 597 et seq. Christi, 217.

Claritas quam Pater et Filiosissimi exhibent quae sit, II, 574. Clavis scientiae Scripturarum, I, 5. Claves cuiusque libri, 45. Claves regni caelorum sortiti sunt Apostoli, II, 187. Has non est adeptas facta a Petri fide dissidens, 162. Clericorum causas ne cognoscant provinciarum rectores, 11.

Coccos, II, 555. Cogitationis vis ad sistenda animo quae absenti sunt, 632.

Cogitationes corporeae atque terrenae cum terreno corpore interibant, 651. Cogitationes cordium nostro, Dei est, II, 280.

Cognominum et pronominum discrimen, II, 508.

Cognoscere futura Deo proprium est, II, 156.

Cognitio Dei maxime sectanda, I, 169. Ex ipsius divinis expertura, II, 44. In Evangelis quaerenda, 192.

Nulla ad Deum comparatio terrenorum satisfacit, 44. Religiosa confessio est, hoc de Deo solum nosse quod Deus est, II, 491.

Colere Deum, justitiae proprium officium est, II, 712.

Cultor Dei optionis, I, 283.

Collationes ab Apostolis institutae tantum propter pauperes aut saeculo renuntiantes, I, 107.

Columba sanctus Spiritus significatur, I, 775.

Columna neque ignis noctu, neque nubes die antelhat, cum populus in hinc castris die continendus esset, I, 505.

Comedentium Dei populum triplex genus, I, 400.

Comitatus, II, 681.

Comites, II, 591, 651.

Communio omniae omnibus existimata, I, 680.

Communio divinitus sacramentum, I, 391. — Communio sacramentorum aeternorum Judaei dignos non fuit, 709.

Communio sancti corporis in communione deinceps sancti corporis collocandi sumus, 491. Cibo illo et in praesens salvantur, et in posterum ad Dei consortium praeparantur, *ibid.* Communio distribuit Hilarios per presbyteros suos, II, 515.

Communio passionum sit paticeps quis timentium Deum, I, 529.

Communio habitationis, I, 713. Non aduisceri eorum domibus ac familiaritatibus, qui Christum aut insperantur aut aesciunt, 712. Communio nota in accipientis et mittentis vicissim litteris, II, 629, 630. Communio in incaute commensantes cum iis qui anathema de damnati sunt, necesse est pati supplicia sempiterna, 558. Communio cum haereticis qui permisit Hilarios, 565.

Comparatio humana non satisfacit rebus divinis demonstrandis, II, 71, 499; ad omni probus, 158, 200. Comparatio terrenorum ad Deum nulla est, 14; juvat intelligentiam nostram, quavis non explat, *ibid.*

Compositiois experts Denis, I, 492. Compositum quidquid est, aeternum non fuit, *ibid.*

Concilia si contraria invicem senserint, debemus probare meliora, II, 513. Concilium generale expectat, quo confirmetur fides Nicæna, 674. Concilii Sardinensis qui curam gesserint, 661. Concilium apud Sardiniam fieri episcopi ex Imperatoris benignitate sumserunt, 655. Concilium fieri Liberti Constantium deprecatur, 661, 674. Rogant Itali episcopi Constantium ut ad Aquileiam iubeat concilium congregari, 677. Concilium Sardinense in media Ecclesia, 635. Item Mediolanense an. 535 in Ecclesia habitum, 540, 542, donec episcopi verentes populi iudicium et Dominum ad palatium transierint, 540. Concilio Mediolanensi anni 549 assistunt legati Romanae Ecclesiae, 698. Ursicenti et Valens in eo veniam rogant, et impetrant, 668. Concilia Orientalium ab Occidentalibus confirmari solere, et vice versa Occidentalium ab Orientalibus, 661.

Concupiscentia carnis et spiritus, I, 851. Vita naturae nostrae coacta, 583; non sicut homines intra naturae leges coercent, 598. Natura corporis nostri firmatur in omnem crimum cursum, 558. Quomodo indubitate hinc instinctus, 558. Carnis humanae tabes aboleri penitus non potest in hac vita, 698. Per naturam corporis Prophetae inest rigorum romana materies, 545. Concupiscentiae lucta in regeneratis, 719. Quomodo in sanctis vincat nec nocet, 544.

Concupiscentia cordis, non membra corporis excidendo, 686 V. Capallitas, 661.

Confessio quid, I, 611; non semper ad peccata referenda est, 529. Alia peccatorum est, alia laudationis Dei, 210, 511, 535. Fidei nostrae utramque conveniens, 536. Confessio Dei publica et constans esse debet, 202. Omnis nobis res atque sermo cum confessione Dei invidiosus est, 184.

Confessio peccati quid sit, I, 541, 555. Professionem habet desuendi, 541, 556. Vera est ejus, qui nec penitere

desunt, nec pronuntia committit, l. 591. Confessionis veniam amittit, qui in intellectibus et confessis manet, 536. Confessio et conversio debet esse integra, 556. Hæc a Deo patienda, 556. Cautianda sunt sine intermissione vetera delicta, 531. Confessio interdicta non est etiam justificatis, 511 et seq. Hæc est justi vii vera confessio, quæ iustitiam præsentem ac prætoriorum conscientia et confessione commendat. 365

Confessionis fructus, l. 420. In confessione consistit omne spes nostræ præsentium, 420. In confessione peccatorum maxima est letalium vitiorum morbis medicina, 555. Confessio peccatorum facit, ut est digna argutione habeamus, tunc tamen arguatur, 297. Confiteendum erimen, ut obmittetur venia, 247. Confessione præmissa ligatus solvant Apostoli, 759. Confessio ab effectu occupatur vitiorum pudor, 672. Ubi peccati confessio, ibi et iustificatio a Deo est, 462. Confessionis venia quibus crederetur, 536. Confessio quomodo peccatorum veniam obtinet, 760. Confitebimur peccata, ut homo sit capax doctrine Dei, 509

Confessio peccatorum in hoc tantum seculo locum habet, 92. Quomodo nulli alii confitendum nisi Deo, l. 95 not. Confidere plus est quam sperare, l. 514 Confirmandis sacramentum, V. I., 688. not., 711, 762, not.

Confusio est ex delectore, l. 262. Ex peccatorum conscientia est. 1, 312

Coniugium Christi qui iam perfectum. 1, 778

Coniugiorum iura magister (vel magi) abstinent, l. 184.

Unica a coniugio dissimulatio causa. 681

Conscientia boni operis, animarum lux, l. 795. Miseri cordia fractibus emenda, 791. Conscientia recta coram testibus securitas, præter trepidatio. 286

Conspicuos sanctorum gravis iniquis, letus iustis, l. 558

Conservatio. Ut creata conserventur continua Deo operatione indigent. l. 239

Consolatio nobis nunc nonnulla est, sed non plena, l. 469.

Fidelium in gratiam qui relevare et consolari debent, 591. Consolatio hic contemptorum a solo Deo est, 445.

Item consolatio afflictorum a solo Deo, 444. Qui post hanc vitam vicissitudinem eis præstat, 444 et seq. Consolatio afflictis spes æterna. 523

Constantinopolitani synodi acta, l. 641, 644.

Constantinopolitana synodi anni 556. acta, l. 641, 644.

Falsum illius iudicium. 610

Constantinopolim revertitur Armeniensis legati, l. 635, 634.

Constantinopolitano synodi, an. 560 gesta, l. 575. Hæc synodus *disi-leis* appellatur, 574. *Que de filio litigat*, 578.

Coram ea de fide audiri rogat Hilarius, *ibid.* Constantinopolitani inter Armenios et Seleuciensis synodi legati gesta, 695 et seq. Ibi orientales dissensionis nutrit Constantinus, 706

Constantinus Nicæna Concilio interfuit, l. 698. Illius adversus Athanasianam sententia, 632. Nicænam Synodum in totum baptizavit ad quædam Dei communitatem, 638. Ibi Nicæna synodus usque ad northern curia fuit, 385, *ibid.*, not.

Constantinus sanctæ memoriæ. 671, 674

Constantinus potentia pietatis hæres potestis, et divine religionis hostis, l. 385. Constantinos se multis in vulgus sparsis Liberum liberavit, 671. Constantium per legatos deprecatur Liberum, in Constantium ad Aquilinum se habet congregrari, 677.

Constantinus legitimum Ancyranæ synodi honorificum habet, 396. Se solutum se recognoscit, 536. Belles occupatos ac non iam recuperatos ab Aranis solutus est, ut credendi Iorani Ecclesiam imponeret, 596. In causa Hilarii circumventus, 535. Littere illius et de re, 547.

Constantium præsentem Marci filium dicitur, 708. Liberum litteræ ad Constantium de Athanasii condemnatione, 678.

Constantium Fortunianum mittit Liberius, 681

Constantium existit ad episcopos Italos Arimini congregatos, l. 665. Capes mentio l. 688. Memoratur hæc litteræ quæ non existant, 684. Constantium scribitur per litteras episcopi Ancyranensis synodi nomine, 691. Gratulatur ei, quod scripsit illis ritibus etiam, 691. Constantius Arianorum blasphemias damnari vult. 691

Constantius beatæ religionisque voluntatis, l. 517. Cuius curam circa reos plebeios animas, 674. Fidei querit, 518. Fidem optat ad episcopos audire, et nonnulli, 444. Fidem tantum servandum ea quæ scripta sunt debeat, 547. Clamat, *Nolo verba quæ non sunt scripta dici*, 575. doctor profanum est. 866

Constantium in hile inconstantia, l. 579 et seq. Hypocritis ac persequuto, 564 et seq. Violentia adversus Seleuciensis synodum legatos, 575. Qui committit populo per præfatum et episcopos infra prælatum, 575. Orbem terrarum pro quo Christus passus est, dilatio qui comburovit, 575. Constantius, novo laudenti triumpho de diabolo, omnia maxime in pace media gloriosorum mortium peragit, 567. Antichristum prævertit 569

Constantinopolitana fides quæ curia predicanda, l. 181

Consecratio magna in se habet vinculum. 1, 285

Consecratio multiplex, l. 354. Et bonorum et malorum est. 517

Contentia quia virtute pollet, l. 551. Ea velut prima frigore corpus vitii fervens obrescit, 544. Contentum nocturnum maxime tempore periculum, 522. Quomodo cavetur. *ibid.*

Contentionem oculis captiosi sicut lascivientium formidari occursum. 1, 527

Contradictio et iniquitas potissima inter crimina sunt, l. 125. Contradictioni obnoxius est omnis sermo humanus. 11, 504

Controversie verborum amice componendæ. 11, 518

Contumacia duræ et alie corvis arguuntur. 1, 486

Convivio peccatoris, V. Penitentia.

Convivia ministrorum Ecclesie sub obtentu religionis sumptiosa. 1, 101

Coo. 11, 666

Cor intimum quomodo Deo pateat, l. 159. Cordis puritatem frustra jactari, 342. Quomodo immaculatum fiat, 512. Qui cordis os Spiritui sancto parere debeat. 567

Cordis dilatatio, l. 505. Cordis dilatati officium est, ut ex eo verba divina procedant, 517. Cordis ampli fructus et causa, 517 et seq. Cordis coartati causa ac poena, 517. Præter christum nihil debet in corda nostra penetrare, 810. Cordis solo conceptum adulterium jam erimen est, 179

Corbanan. 1, 806

Corona sanctificatæ terræ, Dominus Sanctorum choro gloriosus. 1, 192

Coronatus primitiis. 1, 465

Coronatus primitiis gentium. 1, 771

Corum remi insigie. 1, 516

Corpus. Huius vocis multiplex sensus, l. 692, not. Corporum natura impenetrabilis, l. 62. Vis solis et lune in nostra corpora, l. 450. Corporis societas anime inoffensa, 298. Anima communitat, 299. Qui corporis vitia naturam anime inihiunt, 172. Corpora ad vitiorum materiam concreta, 172. Vitiorum omnium sunt inateria, l. 711. Corpus, et tenebrosus et contagiosus anime carcer, l. 423. Anima vestis, 725. Proiecta vestimenta subterfunt, dum se corporibus exant, 772. Corpora luxu dissoluta domus sunt domum. 725

Corporis nostri vitiosa labes Verbi virtute quomodo euctur, l. 639. Corpus continentia castigatum, ut in prout, 514. Per fidem mortificationem in vitium anime evadit, 719. Obsequens anime in naturam illius transit, quomodo, 717. Corpora fidelium domus sunt Dei. 187

Corpora humana Scriptura vocat organa, l. 550. Corporum anime et affectionis et negotiorum organum est, 196. Afflictiosis corporis operibus placendum est Deo, 137. Illud famulari Deo suave est, 525. Corporis ministerium iucupale est, licet corpore sit, 478. Corporis sensus quomodo in mensuras auxiliis imbutur. 172

Corporum æterna possessio fidelibus promittitur, l. 525. Corporis firmitas nulli in hoc seculo speranda, 451. Se in secretat, 451 et seq. Corpori nostro debita, membra, tulimur, egere, 451. Corpora infidelis sunt aut tida fieri, aut inlicitate natura, 488. Corporum claritas aut tenebre sequitur claritas in membris animorum, 690. Corpora excitata quod plus, quid iniquis exhibitura stat, 442. Quod corpora carnale est, in satana spiritus per gloriam devoratur, l. 302. Corpus per gloriam non aboletur, sed mutatur. 709

Corpus Christi, Ecclesia, l. 187. Corpus Christi gloriosum quomodo vera Sio, l. 290. Corpus Domini in omnibus Scripturis sicut nuncupari existuntur, 610. Corporis ac regni Christi consortium universis patet, nisi quis ob indelictatem aut inutilitatem avellatur, 87 et seq.

Corpus Domini, V. Eucharistia.

Corporale nihil in Deo est, l. 144. Corporale nihil retinet habitantes eum facie Dei, l. 591, *ibid.*. Not. Nihil nomen substantia sua et creatio corporeum, 692. Corporum natura se substantiam aulmarum species sortitur. 692

Corrigere se prius debet, qui vult alios corrigere, l. 1, 696

Corripit velle a sancto et fidei vivo prædicit est. 1, 507

Corruptionis fratrem modus, l. 73 et seq.

Corruptionem insipientis assert, abominacionem meriti corruptio. 1, 105

Corvus peccatoris est figura. 1, 638, 664

Crasculo impietatis et vitiorum aut comes est ut cana. 1, 287

Cratum. 11, 666

Crebitio et alia vitia quod dolerem, l. 476. Crebitio rectum

ex nihilo et post tempus, 317. Creatio ex nihilo id in se habent necessitates in non sicut, I, 792. Creatio cæli, terræ, cæterorumque elementorum ne levi saltem momento operationis discerneretur, II, 432. Alia creatio dispositionum sui habenti, *ibid.* Faciendorum sola causa fuit Dei misericordia, I, 311, 316. Creatio condidit D, nos, non ad suam, sed ad creatorum utilitatem, 58. Creandarum rerum efficacia omnis in verbo est, 691. Creandum natura non existit per propriam obedientiam Dei verbo, II, 85. Creatæ sunt omnia verbo, I, 556. Quod peculiariter habeat creatio hominis, 556. Creatorum, hominum excepto, inchoationem et perfectionem tempus aliud non discrevit, 557.

Creatio qui Patris simul et Filii sit, II, 87. Creatæ omnia sunt Patre dicente, Filio faciente, I, 615. Creavit Deus in Filio omnia, et postea de throno in se conlitis pro arbitrio singula protulit, 267. Creatæ qui eum Deo sint semper, II, 151. Qui creatæ et non copiat, *ibid.* Magnitudinem Creatoris testantur, I, 331. Dei magnificentiam omnes mundi creatiois indemonstrabili officiorum suorum constitutione testantur, 551. Nulli in terra est præter hominem, quæ species suæ fructum sentiat, 555. Creaturæ omnes letantur de salute nostra, cujus in expectatione congenerantur, 258. Cur hominis beatitudinem expectent, 644.

Creatæ resquam imperfectæ et infirma, II, 66. Creaturæ veritas est religio, 410.

Creatio tui nimis in aquam mulatum, II, 52.

Creatus qui intelligi queat unigenitus Deus, II, 461.

Crescentes, II, 667.

Crimen impietatis, II, 90.

Cruis Christi posita in medio terræ, I, 807. Hanc ferre indignus erat Judæus, 807. Crucifixum Christum quæ sequatur gloria, II, 55. Crux ei concessus ad Deum, 514. Crucis scandalum, I, 722. Stultitia, 245. Fructus, 246 et seq., 720. Crux saltem voluntate tollenda, 751. Cruci carnis vita conligenda, 576 et seq., 720.

Culpam imperitiæ obliiterat respiciens, II, 702.

Cupæ, II, 672.

Cupiditas rerum secularium contemptu arguenda, 1,688.

Cupiditatis pugna, 171. Cupiditatum strages, 555. Cupiditas quomodo tenebras offundat, 606. Cupiditas ardeas justificationem Dei oblivionem parit, 511.

Cupiditates robustæ periculosæ sunt, I, 351. Levius est prorumpentes avellere, flexibiles retorquere, *ibid.* Cupiditatem omnem qui recidat vir Dei, 584. Cupiditates inter se quomodo extrinsecus continentia obrigescant, 514. Cupiditatum insulsiuntur febres ondicant eloquia Dei, 559. Cupiditates animi et corporis frangere, maximum spei celestis lucrum, 697. Cupiditate ne descendat, qui in corporis sui perfectione constitit, 789. F. Concupiscentia.

Cura omnis nostra non de presentibus, sed de futuris esse debet, I, 688, 694. Cura omnis sit placendi Deo, 630, 605.

Curiositas quomodo non cadat in eum, cujus oculi ad Deum intenti, I, 598.

Currus Dei, conatus celestis concordii consensus Deo obsequens, I, 226.

Cursus publicis attritus, II, 661.

Custodia spiritualis erat Judæis, I, 125. Custodia celestis opatur Ecclesiæ, I, 125.

Custodia Domini, per quam fideles e corpore exiunt reservantur, I, 152.

Cypharæus, vir sanctæ memoriæ in orationem dominicam scripsit, I, 659.

Cyriacus Arimin. II, 662, 619, *not.*

Cyriacus officialis, II, 709.

Cyborus a Ro. o. II, 665.

D

Dæmones, invisibiles nobis atque incomprehensibiles naturæ, I, 189. Cæli volucres cognominantur, 702. Significatur vulpinus nomine, 176. Maris fundo, 189. Dæmonibus vivendi substantia liberaliter a Deo tribuitur, 623. Dæmones fugiant faciem Dei ob trepidationem, sed non effugiant, 215. Crediturum verbis torqueatur, lamiantur, uruntur, 189. Tantum ad impositionem manuum nostrarum penitus suæ vocibus ingemiscent, *ibid.* Dæmonum tormenta et confessiones eorum venerandis Martyrum ossibus, II, 577, *ibid.*, *not.* Dæmonum punitorum arguunt, 376. Christum Dei filium conduntur, 169.

Dæmones vitiorum jure nostri dominantur, I, 518. Dæmon ante legem Israelitis obtinebat, 735. Lege expulsus gentes invasit, 755. Gentibus indulta gratia ad Judæos rediit, 755. Dæmones e gentibus expulsi hæreticos obtineant, 704. Dæmones validissima fidei doctrine opera debilitant, contentund, 456. Dæmonum virtus doctrinæ Dei splendore dispergitur, 615, 616. Dæmonum infamia et est propria, qui a Deo sit alienus, 247. F. Diabolus, Nequitia, Potestates.

DANIEL, II, 436. Temporum consensus, 166.

DANUS, I, 367, 365.

DATHAN et Abiron plaga quid animis eorum profecerit, I, 254, *ibid.*, *not.*

DAVID non sine peccato, I, 145. Cui se sine imputato peccato, Christi in eo sermo est, 145. David nomen est Christi secundum carnem, 456, 510. Quæ a Deo David promissæ sunt, ad Christum attinent, 506, 511. David novit Christum adventum prædicitur, 501 et seq.

David iudicia legis agens, ea non intelligit, I, 568. Pona sine exitu, 546. Filios ejus non confuditur sæculis, 316. Prærogativæ David secundum genus, secundum gratiam, secundum sacramentum, 506. Pura præstata, quam lex jubet, 567. David legem servans in ea quæ lege adunabantur se extendit, 516. Tantus est in dilectæ legis meditatione, quantus dies universus in tempore, 556. Quo modo spiritaliter legem implet, 291. Legis mirabilia quæ ut creavit, 292. Legem implet carere, non timore, 168. David Spiritu sancto plenus non commota nec terrena cogitat et effatur, 289. David psalmodum ex parte conscripsit, 501. Psalmine auctor aut causæ sit, ex filius latius incertum est, 611. David immitur ut auctor psalmi quæ Salomonis dicendus esset, 172.

David vita infestata et periculis plena semper fuit, I, 584. David contemptus, regis et prophetæ gloriam accepit, 594. Qui gloriam aut passionem Christi suam dicit, 176. Factis prophetat in lege, 737. Gestis suis Christum prophetat, 600. Passionibus suis passiones dominicæ prophetat, 605, 128. Non tam spiritu quam passionibus prophetavit, 128. Passiones domuit non nesciens, et patiendum prophetam se decuit et loquendo, 11. David in deserto solis divinis studiis negotiosus, 171. Christi in deserto successuri propheta est, 171. David evangelicæ doctrine non ignarus, 107. Dominicæ mansuetudinis æmulator, 107. Per similitudinem passionum passionis Christi propheta, 107, 108. Omnia Domini dicta atque gesta et servi fidei et prophete præfiguravit exemplo, 601.

David in lege stultus et in Evangelii, I, 91. Sive dedicatio ex lege, sive in Evangelii gloriam præparatus, 407. Evangelicæ atque apostolicæ virtuti Deo conformans, non ignarus fuit evangelicæ sermonis, 407. Non evangelicorum et apostolicorum præceptorum, 287. Non consumnationis multiplicis, 534. Prædicator fuit Evangelii, 541: et apostolicæ fidei, 91. Ipse sibi et universis doctor, prospector, emundator et iudex, 577. In se cæteris credendi, agendi, intelligendi, ignorandi, sperandi, prædicandi formam constituit, 405. Psalmi CXVIII evangelicum virtutum perfecta legis observatione consummat, 405.

David spei evangelicæ et apostolicæ gaudii particeps, I, 607. Certus conformis se Deo gloriæ preparari, 167. Sperat æterna, 91, 517, 574. Affectus illius totus in cælesti est, 552. Optat videre Deum, 175, 523. Et Filium Dei, 175. In adventum Jesu se totum extendit, 162. Animo deficit per desiderio illius, 515, 580. Illum sibi doctorem querit, 550.

David de gloria sua non insulescit, I, 498. Quibus divitiis gauderet, 289. Illius modestia, 526, 558, 542, 598, 599, 411. David humilitatis luit, cum ipsi subessent plures superbiorum causa, 566 et seq. Eum humilitatis modestia intra disciplinam evangelicam continuit, 567. David virtutes sibi tantum proprias non refert ad meritum, 578. In operibus bonitatis totus perfectus, non hoc sibi putat sufficere ad salutem, 400. Licet corpore uti in pruna frigeat, de naturæ suæ firmitate nondum confidit, 515. Non gloriosas dotes, sed humilitatem in se conspicit precat, 405.

David arcam eorum ad locum templi, I, 507. Nocte media surrexit ad laudandum Deum, 528. Novit etiam in adversis gratiam Deo referendam, 551. Illius in peccatis affectus, 529. David non postulat inimicorum ultionem, sed conversionem, 511. Ultionem sui Deo reservat, 404. Obtruncationem locum non dat, 167.

Debitum, I, 151.

Decet, II, 564, 596, 567, 594.

Declinare quid, I, 296, 456. Declinandi a Deo affectus sequitur vitia, non præcedit, 97.

Defectio animi unde oritur, I, 545. Defectionem anime sequitur defectio oculorum: quid hæc sit, 545.

Defectio corporis qui animam inducit, I, 172. Quotidom mentis gaudis sensus corporis inbuedens, 172.

Desponsus, II, 668, 680. Ari hæresis damnare recusavit, 673. Sirmiensem fidem Liberio exponit, 678.

Deutes peccatorum, I, 140.

Deputari quid sit, I, 615.

Derelictio Christi, I, 808.

Desertum sentiendum est, in quo nulla Dei habitatio sit, I, 722. Desertum quo Christus post resurrectionem se recepit, 121. Desertæ, gentes, 920.

Desiderare. Quid maxime desiderandum, I, 169. Opta-

nus nobis, quod Deo videtur optare, 555.

Desideria. II, 617.
 Detractioni locus non est dandus. I, 367.
 Devotum officium in teulatioibus non debet deflere. I, 601.
 Devotarum Deo mentium libertas. I, 780.
 Dies ob que nomina laudandos sit, I, 527. Per cognitio-
 nem nominis Dei ad scientiam ejus proletemus, 527. Divinis
 rebus non dicitur secundum naturam intelligentiam aptata, II,
 64. Dei cognitio quorsum desideranda, 5. Deum non igno-
 rabilem, tamen incommensurabilem scire, perfecta scientia est,
 31. Deus totus est imperitabile profundum, 404. Dei
 secreta homo non penetrat, I, 490. Ea scrutari plura est,
 sed inserabilia non danda sunt, 491. In Dei rebus mens
 humana deficit, II, 558. In Deo est quod percipi potest,
 559. Qui plus in eo vult videre quam potest, excecatur,
 559. Deum possumus quantum in nobis est admirari non
 quantum ipse est cognoscere. I, 621.
 Deus simplex et non humano more cogitans, II, 515.
 Sensu nostro non persequendus est, sed adorandus, 514.
 Ad Hilarij sola veneratione intelligitur, 402. Dei virtus
 non nostro concipiendi modo metienda, 68. Dei gesta non
 succumprehensum profundum demersa ejus omnia sunt, 405.
 In Apostoli exemplo divina sunt cogitata, 405. De Deo
 opinandi pie intelligentis species, 405. Deum in rebus
 naturalibus que intelligamus, 440. Divinis exemplis non
 satisfaciunt humane comparationes, 499. Deus incompara-
 bilis, I, 401. Rerum creatarum comparatione ad ejus intel-
 ligentiam jamur, 401. Quatenus per corpoream
 comparationem res divine illustrentur. II, 200.
 Deus non nisi per se cognitus, II, 144. Intelligi non potest
 nisi per Deum, 116, 117. Divinarum rerum cognitio et di-
 vinitas haurienda doctrinis, 81. Ex Dei de se testimonio, 200.
 Dei cognitio in operibus est, I, 626. Qui se rerum divina-
 rum arbitros deputant, arguuntur, II, 288. Antiquorum de
 Deo varie sententia, 5. Repraebantur, I. Varie eorum
 questiones et opiniones de Deo, rebusque divinis, I, 165.
 Quam certior et sacris libris scientia hauritur. I, 166.
 Deus infinitus et immensus brevis humani sermonis
 eloquiis intelligi non potest vel ostendi, II, 497. Impium
 est de natura Dei verbis enumerare se posse confidere, 402.
 Divinae res inenarrabiles, 71. De Deo non aliter loquen-
 dum est, quam ipse de se locutus est, 117. Dei de rebus
 non humano aut seculi sensu loquendum, 198. De quibus
 non reliquis est nobis alius quam Dei sermo, 206. Quatenus
 ad eas eloquentias communi sermone utendum, 72.
 Que Dei sunt credidisse ad salutem sufficit, quibus non licet
 de eo loqui quod volunt. 499.
 Deus per Moyse manifestari seculo captus est, II, 127.
 Dei nomen ante Christum quomodo ignotum, 59. Dei no-
 men olim Abraham, Deus Isaac, etc., I, 537. Secun-
 dum Evangelia Dei utique pater, 538. Deus nobis mani-
 festatus esse pater, non pater manifestatus quod Deus
 sit. II, 61.
 Deus quid sit, I, 181. Dei substantiam qui volunt distat
 et contrarij, refelluntur, II, 490. Deo nihil tam dignum,
 quam ut excedat quicquid cogitare possumus, 5. Majus in-
 mensum officium prestare et non possumus, quam ut tantum
 eum esse intelligamus, quantus intelligi non potest, et po-
 test credi, 7. Deus totius pulchritudinis pulcherrimus, 6.
 Pulchritudo ejus nec sermone potest explicari, nec sensu
 percipi. 6.
 Deo nihil magis proprium, quam esse, II, 4. Soli ei con-
 venit ita esse, ut infectus sit, I, 577. Nihil ante est, nihil
 aliunde, nihil extra, II, 403. Ante illi, quod proprium Deo
 est, semper esse aliquid aliud intentio retroacta non capit,
 422. Deum esse qui negat, publico assensu stultus judica-
 tur, I, 95. Deum non esse vitium oblectant persuadent,
 dum veri necessitas cogit eum esse confiteri, 95. Deum esse
 testatur preclara ejus opera, 535. Deus esse intelligentis
 est ex his que sub lege prestant, 198. Deum esse ex mundi
 cunctis nemo non sentit, 95. Hoc vel celum continens
 quisque sentit. 199, 410.
 Deus non est secundum nos corporalis, I, 435. Incorpore-
 alis est, 492. Qui corporem volunt, quia ad illum inagi-
 nem homo conditus est, refelluntur, 492. Memborum no-
 strorum nomine venatur virtus qua illicet quod membris
 nostris convenit, 492. Alia interpretatio, II, 412. Dei mem-
 bra intelligi possunt angelice virtutes, I, 494. Dei cor,
 manus, oculi, quid, II, 415. Deus, virtus, sapientia, hauri-
 entiam ea magis Christus est. I, 534.
 Dei summa simplicitas, II, 111, 214. Deus composi-
 tionis simplex est, I, 492. Neque est ex compositis, aut ex
 omnibus, II, 198. Neque ex obscuris, infirmis, aut dispa-
 ratis, *ibid.* In Deo non particula, sed tota, non vivifica-
 ta, sed viva, 506. Totum in eo quod est, unum est,
 198. Totum quod in eo est vivit, 199. Deus in spiritu dicitur
 loqui, sed in bonis non dividitur, I, 709. Quod Deus est,

Deus totum est, II, 441. Nihil in eo nisi virtus, nisi vita,
 nisi lux, nisi beatitudo, nisi spiritus, 441. Dei summe simp-
 licitatis quales sint proprietates, 282. Deus se omnino per
 sui edocet. 450.
 Dei eterna immutabilitas, I, 800 et seq. Deus non est
 mutabilis omnino, 57; II, 514, 305. In Deum non edit
 rerum auditorum nova repensque motio, I, 255. Deus
 demutationem nec dicitur nihil ex substantia sua caro tactus
 amittit, II, 491. Dei illo crucifixio corruptionem non est
 perpessa deitas, 491. Deus ita est, ut qualis est, talis et
 semper sit, I, 58. Ipse est, in se esse, securo est, ad se
 est, simul sibi, et ipse sibi omnia est. 58.
 Dei simplicitas et immensitas, II, 250. Deus ubique, I,
 455. Totus est semper et ubique est, 628. Ubi que idem et
 totus, 404 et seq., 495. Quomodo vitiosus non inest, 401.
 Longe a Deo sunt, qui longe a cognitione Dei, 198. Deus
 infinitus in omnia circumfusus est et infusus, II, 5. Quo-
 modo in omnia circumfusus et transfusus, I, 545. Dei in-
 finitas omnia excedens, 625. Nullus dicit Deo, nullus non in
 D-o locus, II, 6. Neque in aliquo loco, neque non in om-
 nibus est, 6. Deum in voce vel tempore claudendum error,
 45. Deus non clauditur locus, I, 468, 514. Que vox illius
 domus, 467. Que vox, 408. Dei habitatio non celum visi-
 bile, 410. Sed Filius, 440. Et Pater mediante fideles, 410.
 Non excluditur quicquid de Dei sede o, hio, ut et celum
 cordi throno sit, 441. Deus non est in diverse a se natura
 habitaculo, II, 100. Intra Deum omnia, et extra eum nihil
 illius casus, 45. In Deo omnia sunt, Deus in senectute,
 46. Deum esse omnia in omnibus nostris profectus est,
 409. Quod in D-o infinitum est, semper se infiniti sensus
 nostri recessus subtrahit. 422.
 Dei Sapientia aeterna se aeternam docet. II, 450.
 Dei scientia, II, 515. Unde mirabilis, I, 369. Quomodo
 universa complectatur, 455. Deo futura pro factis sunt, 456.
 Proprium est futura cognoscere, II, 506. Deus per u-
 tatur scientiam hominum praeceit voluntates, I, 159. Prae-
 sciens necessitatem non interit, *ibid.* Dei scientiam
 qui promovet ignorantia nostre conscientia, II, 410.
 Deus quomodo cognoscit aut ignoret, I, 29 et seq. Dei
 ignorantia non est ignorantia, sed sacramentum, II, 514. Aut
 tempus est non loquendi, aut dispensatio non agendi, 507.
 Deum scire non est ignorantia deunitate, sed temporis
 plenitudo, 507. Deum nasci, non nature potius quam
 voluntatis est, 509. Deus Filius nascere quod laet, et Pater
 quod non laet se dicitur, 515. Deus interrogat aut peccatis veniam,
 aut fidei honorem redditurus, I, 419. Deo
 visus omnis in virtute nature est. II, 188.
 Dei virtus dextera significatur, I, 175. Virtuti suae quare
 non convenit nisi Deo, 251. Dei virtus et sapientia
 Christus, in quo omnia potest, et sapienter potest, II, 419.
 Dei manus, Christus ut Deus, I, 616. Deo soli congruit
 omnia facere que velit, 550. Deus nature legibus non sub-
 jacet, II, 514. Omnia posse credendus est, 55, 514. Dei
 virtutes lex humana non potest moderari, 509. Deo pos-
 sibile est, quod homini est inimitabile, 49, 60. Dei est
 quicquid per homines geritur mirabile. I, 545.
 Dei potentia se celo manifestat gressus, quorum ratio
 unis oculis manet, II, 32. Dei magnitudinem testatur
 opera, I, 460. Dei majestas operum dignitate terribilis
 ostenditur, 497. Dei potentiam et misericordiam spe me-
 tute testatur, 630. Dei opera poterant obiecta, 645.
 Nobis non admirationem tantum, sed et utilitatem affe-
 runt. 625.
 Deo nihil deest, I, 58; II, 404. Nihil ei deest, nihil ac-
 cedat, 402. Qui nihil et accedat cum clariora a nobis, I,
 205; II, 57. Deo quod optare videmur, nobis optamus, I,
 535. Deus nostra regit, non nisi causa venerabilis, II, 539.
 Dei sanctitas nihil eget, nisi ut se alius utatur, I, 621.
 Plena est terroris suavis et terribilis suavitatis, 624 et seq.
 Deus creatus non eget, 58. Creata conditio, non ad sum-
 mae, sed ad creatorem habitatem, 58. Dei misericordia sola re-
 rum faciendum causa fuit, 544, 546. Deo in creandis re-
 bus nihil novum ac repens est, II, 451. Deus universitatis
 hujus corpus cogitationum partibus non condidit, 451. Nihil
 non semper cum Deo fuit, 451. Que ad creationem sui
 causa sunt, ad Dei vel scientiam vel potentiam non sunt
 inclusa, 451. Deus fecit ventura, I, 355. Que et ob scien-
 tiam et virtutem sunt facta. 581.
 Dei providentia, I, 650. Deo non est digni rerum a se
 condiditum merita, II, 1. Deus omnium auctor operari
 non cessat, I, 260. Atque illi laboro, 268. Dei in mundi
 gubernatione miracula varia, 550. Deo humanorum operum
 curam esse multi negant, 622. Ne quod judicium Creatori
 ob vitam recte criminose actum reliquaerit, 20. Refel-
 luntur, 181. Dei providentia perpetua erga Ecclesiam,
 169.
 Dei sanctitas humanae auidis non se subtrahit, I, 129.
 Dei ad homines vari prospectus, 96. Deus incorporeo

quomodo oculos ad nos convertat aut avertat, I, 200. Deus alsi jicit ad puniendum, 258; ad terrendum, *ibid.*; ad miserandum, 288. Illic aspectus innocentia promerendus, 288. Deus ut ad veniam et ad misericordiam respicit, ita vultum suum ad utrumque deflectit. 290

Deus necesse alim aliquando quam dilectio esse, II, 305. Nihil in eo nisi bonum et aeternum, I, 420. Deus nihil potest agere nisi secundum verbum suum, adeoque nihil nisi bonum, 293. Aut iniquitas aut maligna voluntas nisi argui non potest, 115. Mala non malevolus excipit, *ibid.* Deum bonum et naturate nostra discimus, II, 147. Sapientem propter mundi creatio, 147. Deus non nos ad mali originem inchoavit, 145. Cujus bonitati repugnat, ut nos ad injuriam aut ad dolorem generet, I, 392. Dei in Israelitis benignitas et beneficia, 536. Deus voluisset oculos suum non judicari, 536. Dei suavitas æquis omnibus semper patet; cur his iniquis non capitur. 624

Dei egenitas benignitate, I, 527. Deus non est prædurus iudex, sed rationem habet infirmitatis humane, 605. Dei bonitas erga eos qui ex infirmitate labuntur, 99. Deus præcipue ob misericordiam laudandus, 626; cur, 626. De i misericordia et patientia, 350, 486, 626. Dei justitia per misericordiam non excidit, 625. Dei bonitas simul et severitas iudicanda, 526. Dei bonitatem justitia moderatur utendi modo, non prohibendi, 624. Deus vult nostram salutem, et ex constituta lege peccantium damnationem, 717. Unicuique pro fidei diversitate aut proximus aut remotus, 560. Sanctus est sanctus, et perversus aversus, secundum minusculæque verbes, 429. Deus peccatoribus ignis consumens, et fidelibus lux, 526. Ab impiis iniqua agentibus non cogitatur, mala contra ipsos convertit. 112

Dei suavitas quibus verbis in Scripturis enautiari solet, I, 252. Divina ultio humane exemplo enautiatur, 252. De ira quid, 40. Non prodit ex motu repentino, 40. Quam bene in peccantes temperata, 41 et seq. Dei irati verba tunc benignitate temperata ad penitentiam invitant, 41 et seq. Deus iratus quomodo misereatur, 133. Deum etiam penitentem, justum fatetur fides, 591. Deus justitiam et misericordiam in pena qui tenet, 626. Non nos tradit in vitia, 428. Cum nos eum deserentes deserit, tradere dicitur. 423

Deus de se ad humane nature sensum locutus est, II, 81, 144, 244. Dei dictum non aliter intelligendum quam deum est, 145. Dei sermo ex usu loquelæ nostræ pendendus, I, 262. Deum verbi sui esse memorem quid, 519. Dei penitentia, 650. Deo somnus, vigilia, oblitio, etc., secundum meritorum nostrorum differentiam ascribuntur, 615. Deus somni exers secundum fidem nostram vigilat aut dormit in nobis. 429

Deus invisibilis esse oculus carnis, I, 525. Neque videri potest in hac vita, 525. Qui invisibilis, qui super terram visus, II, 101. Dei visionem ardentem experit David, I, 172. Deus homini, nisi assumpto humane, cognitus fieri non potuit, 614. Homo factus est salva divinitatis sue natura, II, 525. In homine ad Jacob et ad Abraham venit, 94. In homine a Jacob intellectus et visus est, I, 150. Deum vidit Essais, neque alium vidit nisi Filium, II, 155. Deum patrem visum nemo fatetur, 126. Deus pater, a nemine visus vel auditus, in Filio videtur vel auditur, 296. Deus olim per prophetam auditus, nunc per filii fiduciam contemplandus, I, 410. Dei conspectum ferre nequit immundus 681. Deum visuri sunt omnes mundi corde, 526. Deum videntis omnem gloriam suam ex conspectu gloriæ eius sumunt, 325. Qui videntis nos Dei locum accipiamus. 390 et seq.

Dei requies quomodo in sanctis, I, 514. Deus piorum mentes qui inhabitat. 504

Dei tantum est per se ex mortuis resurrexisse, II, 181

Deus non est nisi unus, II, 4. Deorum multitudinem Ecclesiæ non cognoscit, I, 529. Deus idem legis et Evangelii, 219, 558. Idem legis latæ, et universitatis, 656. Deum unum quam fraudulenter præferant Ariani, II, 105. Deum unum pie non prædicat, qui solum, 177. Deus nobis unus, non solus, I, 442; non solitarius, II, 481, 489; non unicuique, 241, 242, 245. Deus non persona unus est, sed natura, 501. Dei nomen unum, neque non unus est contentus, 175. Deum et Deum Moyses et Evangelia testantur, 105. Dei juvenilis et Deifariensis distinctio, 84, not. *ibid.*, Æqualitas, 87. Deus verus deus credit filius non pater, 279. Patrem et Filium cur non agnos at fides duos deos. 201 et seq., 211

Dei unitas non officit Filii deitatem, II, 82. Dei unitas fide illosa Filium Deum confitentur, 128. 185. Filius et Pater Deus unus est, 95. Non unumque, sed propriate, 374. Unum in fide nostra sunt uterque, non unus, 15. Dei unitas quomodo maneat cum Filii generatione, 278. Dei filium ininascibilem esse Dei unitas non patitur. 491. Quod

unus ininascibilis Deus est, Deo utriusque alium non potest quod Deus est, I, 145. Non quod unus in duos divisus sit, 445. Deus idcirco unus, quia neque duo ininascibiles, neque unigeniti duo, sed unus ex uno, etambo unum, 445. Pater et Filius non uterque idem ipse; quia natura generandi, non nuncupatio sola, fecerit Patrem et Filium. 443

Deo æqualis sola nativitas creditur, II, 197. Deum unum verum non apprehendit, qui Patrem et Filium prius non confectur, 126. Deus verus et unus est in Patre et Filio subsistentibus, 106. Deus nobis in Patris et Filii nominibus pers-nisique unus, 642. Ne pluriæ causa in nos excitatum est odium Juglacorum, gentium, hereticorum, 652. Deum patrem Filio majorem esse Ariani sirmi decernunt, 464. Enimque solum scire Filii nativitatem, 465. Deus pater major est, dum pater est; sed Filius, dum filius est, minor non est, 502, 499. Deus ab mutata existit, si æquale quod habet, quod sit extra eum, 197. Qui Deum semper patrem fuisse negat, refellitur, 427. Deus non potest intelligi pater temporalis, 475. Dei patris essentialiam, quantum in se est, Ariani perimunt, 475. Profertur est dignitatis, genuisse potestatem, nec alienasse naturam. 497

Dei patris proprietates, II, 421. Dei filii proprietates, 421. Pater a Filio sola ininascibilitate discernitur, 431. Præter originis causam non differt ab ininascibilitate nativitas, 481. Deus principium est Filii, a quo sumunt universa principium, 196. Deus nunquam sine Sapientia, Virtute et verbo suo. 479

Dei patris et Dei filii unitas non humano more cogitanda, II, 285. Qualis sit, 215. Dei patris ac filii essentia vitiumnumne significatur, I, 468; II, 472. Unde una utriusque essentia demonstratur, 169. Dei patris et filii natura una, 226, 395; unus Spiritus, 228; eadem virtus, 501. In illo et Patre ut indiscerunt deitatis naturæque nomen, ita et virtus, I, 110. Dei patris et filii unum opus, II, 292. Scientia et voluntas eadem, 315. Voluntas ad naturam eadem, ad nativitatis significationem distinguitur, 316. Filius a Patre nec substantia differt nec tempore, 488. Deitatis substantia in Patre et Filio nec genere nec voluntate dissidet, I, 515. Et unum sunt essentia nomine, ita et genere, II, 481, 489, 495. Filii et Patris unitas in natura, I, 169. In potestate, 170. In uno uterque confitendus, et tamen non unus intelligendus qui uterque sit, 170. In Filio Dei potestas vel accepta vel nata est, 170. Dei patris et filii unitas hinc probatur, quod Spiritus sanctus ab utroque accipit, II, 227. Filius æqualis patri, quia de ipso, ut de Patre, sumit Spiritus sanctus, 315. Utriusque est creatio, et reconciliatio nostra. 219

Deus unus pater si non sint Christum esse Deum, non sinitur esse Dominus, quia Christus unus est Dominus II, 259, 212. Deus pater et Christus Dominus unus est spiritus, sed non singularis, 255 et seq., 239. Non possunt separari a se natura, si ritum ac virtute, 241. Is qui inest non dissolvendus ab eo in quo inest. 249

Deus pater et filius in se mutuo significatur, II, 524. Deus Verbum magis jam in principio suo Deum esse cognoscitur, quam nasci. 473. Deus in Deo quomodo sit, 146. Patri ac Filio mutua sibi ac similis invicem natura, 439. Qui sibi invicem insunt, 201, 202. Qui in sese sint, 81, 207, 209, 298. Filius vivens in quo Patris, in quo consurgat naturaliter Dei forma, 524. Pater et Filius tanquam speculum unus unus est, 512. Apparens Filio, vel susceptus a Filio, Patri apparebit in Filio, I, 175. Ex substantiæ similitudine et proprietate naturæ alter est in altero, 621. Deo simile esse non potest nisi quod ex se erit, II, 65. Deus unigenitus Deo patri in omnibus per plenitudinem veræ in se divinitatis æquatur, 421. Deus pater omnem se in eo habet nisi pater est. 506

Deus unus post extremum iudicium etiam ab invitit intelligitur, I, 617. De Deo patre ejusque filii fides Ecclesiæ, II, 74. Helarii fides, 499. Ariana doctrina, 72. De Filio et Spiritu sancto quod simpliciter credendum. 444

Deus non est solitudine sua venerandus, II, 146. Deus is solus pater est, qui Filium colunt, 133. Dei Patris et Filii æqualis veneratio nobis inposita est, 412. Filius in Patre, et Pater in Filio laudatur, I, 621. Deus publica et constanti predicatione laudandus, 202. Unde laudandus, 202. Deum omnis sermo ac sensus loqui debet, II, 24. Deo exaltatum nullus est modus, I, 157. Hoc significatur, cum super celos exaltatum dicitur, *ibid.* Lege cessante Deus vice intelligitensis hostia laudibus est honorandus, 171. Deus honorare a nobis non accipit nisi per Deum. II, 116

Deum ex operibus nulli laudant, pauci regem sibi futurum credunt, I, 622. Deo indignus est in viles et in dignes dominabunt, 542. Deum intelligenter exquirendi modus, et panitas exquirendum, 96. Ragus est qui se Dei audeat dicere, 555. Quis hoc audeat, *ibid.* Deum unum di

- esse sanctorum est, I, 357. Etiam Filius Dei propitius est, 357. Deus Patriarcharum et Prophetarum Apostolis tamquam successione hereditate est proprius, 331. Deus omnium pater, prioritas et communi ratione Christi pater est, II, 581. Deus Patri nullus est, Filio Pater est, nisi vero Pater et Filius, II, 97
 Deo nunc non serviunt omnia, I, 531. Dei de perditio Israel consolatio est populus fidelis, 353. Deus per omnes fere gentes predicatus, 257. Dei nomen in omnibus gentibus sanctum, 359. Deus exaltati nequit, nisi prius descenderit, 133
 Deus natura non est nisi unus, plures sunt ex nuncupatione, II, 483. Dii per nuncupationem sunt homines, I, 523. Beati, 542. Dei nomen sancto cinque per indulgentiam aeternitatis est destinatum, II, 396. Di plures in caelo et in terra qui, 512. Di in caelo sunt Angeli, 353
 Deos quam plures fluxerunt ethnici, I, 197. Ex multitudine virtutum Dei, venerationem falsam in idas nonium mentientes, 197. Ad unum revocantur, 198. Dei honor elementis delatus quae quis pro sibi legi, 615. Di falsi ex elementis sacculi, ex regum nominibus, ex errore sacculi, 605. Di patii sunt leorum nomina, elementorum creationis et metatus metallorum, 201. Di gentium virtute fidei tum subjuncti ad precam, 139. Eorum templa post Christum praedicatum nota, 189. Nomini ante sonerant, 189. Deorum gentium servi, 442. Quam pertinaces sunt in errore, 411
 Dexterae nominis partem optinam Scriptura demonstrat, I, 450. Dextera virtus significatur, 560. Dextera Dei, virtus Dei, 173
 Diabolus peccator, II, 711. Punio temporis omnem mundum obit, I, 378. Diaboli incelsus, saeculum, 83. Ministeria et officia in hoc saeculo, 451. Diaboli figura, Pharaon, 554. Diaboli suorumque clades in Pharaonis interitu adumbrata, 225. Diabolus quomodo calumator, 300. Quomodo cum suis regum Christi nunc perturbet, 280. Iniquitatem omnium auctor est, 339. Diaboli opus est omnia infidelitas, 750. Hostis noster in speculis positus nobis semper insidiat, 179. Dulce ei est peccare nos, ut peccatorum nostrorum testimonio gloriatur, 278. Diabolus vitiorum nostrorum incentiva praebet, 278. Instigat ad peccandum, et arguit peccantes, 279
 Diaboli tentationes varie, I, 579. Arma et militia, 750. Dentis igitur, cupiditas, etc., 450. Diabolus angelicis eius lupus nobis semper extendit, 568. Diaboli tormento maxime grassantur in sanctos, 677. Cur, *ibid.* Illius contra justos olim et pugna, 575. Diabolo in nos via quomodo patet, 698. Quomodo geminam cupiditatem conetur accendere, 545. Diaboli iugiter quid Deo plenis, quid vacuis efficiant, 119. Diaboli domus, peccator, 578. Quomodo ipsi irascunt, 578. Diabolus vitiorum fimbis nos ligat, 525. Insidias maxime per homines aperit, 585. Utitur hominum ministerio ad injurias suis viris inferendas, 484. Si rupturas memoras, silet quae contra se, 678. Falsum intellectum imprudentibus insinuat, 782
 Diabolus qui Christi deitatem explorare ac patientiam frangere tentet, I, 678. Christum esse Deum suscipiebatur, non cognoscebat, 677. Dignum fuit acquiescere ejus, ut in homine vinceretur, 677. Diabolus per Judam et Judas Christum insectatus est, 605. Eo principe passus est Christus, 390. Diabolus in satana criminum suorum nomen audivit, 679. Ligatus est cum saeculis a Domino est uncepeptus, 750
 Diabolice potestates, inimici fortissimi, I, 611. Quare et quomodo montes, 188, 614, 751, 771. Hi montes jam a Christo obruti, et fumo aeterni ignis involuti, ac sic penitus aeterni judicii preparati, 488. Diabolus fumus, nondum totus uritur, 615. Qui ultimi praeparatur, 615. Diaboli potestas adventu Domini confecta, 615. Sanctorum fidei tenaque saluictus diabolus, 615. Nunc enim meere nititur, vincitur, II, 711. Maximus tamen allure habet vires, I, 615. Diabolus non tam per Christum, quam etiam per discipulos, Deus viri voluit, 805. Qui eum contrivit, ac fidei suae animae subdidit, consummate sanctus est, 517. Diaboli victo, non desunt nobis angelorum ministeria, 679. Diabolus non videtur, nisi quos Deus deservit, 128. Nisi qui a Deo discendite sibi traditi fuerint, 579. Diabolo traditur, quibus Ecclesia reseratur, 579
 Diaconus baptizans longitue officio apostolico, I, 257
 Diapsalma quid, I, 44, *ibid.*, not. Diapsalma intervencit veritate persona cui dicebatur, 112. Diapsalma sensum doctrinae, 122. Sensus ac personae demutacionem docens, 261, 266. Sine personae aut sensus demutacione, 154
 Dicit tallo ex rei dicende sensu est intelligenda, II, 45
 Diomus, II, 635
 Dioclesina, I, 758
 Dies quid, I, 45, 695. Dies secundum legem, 124. Dies pro estate vel tempore hominis unucupari solet, 81, 128
 Dies, sanctorum lunum, I, 351. Dies plenae sanctorum, 126
 Dies novissimus cur nemini cognitus, I, 792
 Difficultas ex infirmitate oritur, II, 511
 Dignitas nominis est in conservato proposito voluntatis, I, 219
 I, 355
 Dilatio corolis.
 Dilectio commendator, I, 591. Diligere plus est quam facere, cur, 785. Dilectioni ex comparatione preclari sollet dilectio, 28. Dilectionis proprium officium, 476. Dilectionis operatio extra timoris necessitatem est, 400. Dilectionis est, vimum et usum recitare et voluntatem, 408.
 Dilectio Dei sine Christo, aut Christi sine Deo non potest esse utilis, 782. In dilectione proximi concluditur quodquid in lege mandatum est, 489. Dilecto perfecti quod, 585
 Diluvio primis mundi criminata abluvi Filius Dei, I, 182
Diocleti na civitas, II, 638
Diocletianopolis, II, 652
Diomus, II, 652
Diogenes, II, 667
Dion, seu *Dionysus*, II, 667
Dionysus de Elida, II, 653
Dionysus ab Elia olim depositus, II, 658
Dionysus de Liguadon, II, 653
Dionysus Mediolani, II, 675. Propositum fidei Nicenam primum scribitur profiteri, 340. Illius exsilium, 362
Dioscorus, II, 653
Direccio, I, 567
Discretio Hilarii ignoti, I, 713
Discretio bonorum et malorum plura exempla et figura, I, 792, 794, 808
Disciplina quanto fervore arripienda, I, 53. *Disciplina* ecclesiastica, II, 662
Discipuli Christi favore erga Israel tuebantur, I, 761
Dissimilitudo. F. Anomension.
Disputationes impiorum quam periculosae, I, 167. *Disputationes* seculum evitant heretici, I, 20
Dissimulationis spudaece reatus, II, 161
Divisio per flem aut per futurum iudicium, I, 457
Divitiae quibus in rebus consistant, I, 286. *Dives* in Domino esse quis non potest, nisi cum contemptu atque impia aereali, 287. *Divitiae* coelestes non nisi clamore saeculi possidentur, 756. *Divitiarum* illicitebrae et vanitas, 193. Non concupiscentia sunt eas non habentibus, et habentibus voluntas ab his referenda est, 169. Cavendum ne temptate dominiatur, *ibid.* *Divitiarum* cura periculosa, 761. Crimen non est in habendo, sed in habendi modo, 765
Dives insolentes esse praestat opulentia, quam inaniter, I, 94. *Divitiarum* fiducia anxie timorem Dei invertisit, 90. *Divites* magis religiosi esse oportet, 90. *Divitem* avaritia inexcusabilis, 90. *Divitis* quomodo quis utatur post mortem, 30. *Dives* inter et pauperes commutata, 794
Doctrina, II, 665
Doctorem non terrenum sibi querit David, sed Christum, I, 350. *Docet* Pater, cum additur Filius, II, 296. *Doctrina* Dei erudita fuit omnis aetas, I, 102. *Doctrina* multorum Scripturae, 710
Doctrina sessionis et cathedrae nomine indicatur, I, 366. *Doctore* exemplo potius quam dictis optimum est, 696. Non sufficit discuisse quae recta sunt, nisi refellantur quae impia sunt, II, 213. *Doctrinae* apostolicae et propheticae sunt sagittae, I, 475. *Doctrinae* apostolicae et sanctorum nubibus significatur, 352. *Doctrinae* regni Dei quomodo virga, 51 et seq. *Doctrinae* coelestis intelligentia cui patet, 587. *Doctrinae* coelis in veritatem non recipit iniquitas, 516. Ut hominum doctrinae Dei sit capax, prius confutenda ei sunt peccata, 296. *Doctrinae* Dei cogitatio non erit, nisi fidelia opera processerint, 287
Doctrina placiti et non rationis, II, 521
Doctrina sana cum praedicatoribus suis exsulat, II, 525
Doxa profitor, figura *Judeorum*, I, 89
Ducers, II, 664
Dolor unde sentitur, II, 523, 544. Quomodo areatate fieri vi et gloria emulitate, 353. *Doloris* sensus cur non fuerit in passione unigenitus Deus, I, 114. *Dolorum* in Christum credidisse sensu Hilarius, 111, not. *Dolor* vulnere in Christo, 274, 275
Domesticus, II, 651
Domus est, qui etiam non servit, I, 545
Domina habet sabbati perfecti festivitatem, I, 9. *Domnicae* neque jejunandum, neque strato in terram corpore ad-vandum, I, 8
Dom nunc, pro Ecclesia, II, 510
Domus, II, 666
Domus Dei vulgo templa, I, 467 et seq. *Domus* domum domum non concludit Deus, *ibid.* *Domus* domum spiritus, 455. *Domus* Domini, domus nuncupantis, 457. *Ultio* mentis et illi et civitatis domus est, 457. *Domus* Dei nulla virtus sine pace, 458. *Sanctitas*, sequitur, coaeterna hu-

manu Deo donus ac triumphum est, I, 369. Donum Dei esse
plus est, quam civitatem Domini esse. 378
Donus Dei, Ecclesia, I, 186. Una est, et plures, 469.
Donus hujus lapides, 154. Fundamentum, structura et or-
namentum, 468. Donus Dei claves habent Apostoli, 454
Domini eidem sociantur qui unitatem servant, 454. Sanctus
istius donus participationem non habet peccatores, 451.
Donus Dei bona, dona ei a Christo data, 486. Bona alia
plena et perfecta. 186
Donus Dei, homo a filio Dei assumptus, I, 187. Bona ip-
sius, virtus, gloria et eterinitas. 187
Donus Dei, lidus cujusque corpus. I, 187
Donus Dei corpus et anima, I, 469. In ejus edificatione
ars humana defuit, I, 470. Unus perfectus illius edificationis
artifex, Christus. 469
Domitium patulum inconcepibilem Deo opus est, I, 517
Difficilia omnia et angusta sunt, cum divini Verbi bati-
tione sumus indigui. 517
Domestice familiaris quam agre caveantur, I, 589. Fami-
liæ exitium solent afferre. 590
Dukaras Carthag. II, 617
Dona pretiosa sunt, quae charitatem commendant, II, 165.
Dona in Spiritu Deo dividit, sed non dividitur in donis, I,
709. Dona spiritalibus eo humiliter utendum docet
Apostolus, quod ea ad utilitatem data tradit, 563. Dona
Dei sunt etiam ea, ad quae valere videtur vestra industria
146. V. Munus.
Dortani. II, 665
Dormitatio et somnus quid differant. I, 301
Dormitio Dei in nobis. I, 429
Dux. II, 635
Dux nobis in via mandatorum Dei necessarius. I, 508
Duces. II, 631, 661

E

Ebrietatis miseria graphice depingitur, I, 459. Ebrieta-
tis et opulentiæ spiritalis ratio explicatur. 491, 492
Ecclesia nomine Sion significatur, I, 184. Hoc unum in-
telligitur Ecclesia quæ nunc est, vel quæ erit sanctorum,
520. Ecclesia, non carnalis Israel, in Sion habitatura est,
220. Ecclesia, nomen est Domini, 452, 454. Donus Dei, 186,
456. Christi es, 576. Corpus Christi, 487. Christi sponsa,
480. Hanc qui odit, Christum odit, 487. Ecclesia præ-
figurata in Chanaan filia, 714. In Nativitas et regina Austri,
451. Instar est navis, 702, 705, 754, 747. Qui Deus ei ab
initio sæculi prospicit, 463. Universe illius ætati prospe-
xit. 462. Sollicitudo Dei quatuor vigiliis committitur. 712
Ecclesia quomodo prius deserta, nunc habitata, I, 121 et
seq. Ecclesie diu sterilis et postmodum fecunda Rachel
typum gessit, 672. Ecclesia syriacorum prelati in Ephrem
et Manasse præsignata est, 158. Ecclesia legis vidua Christo
legitime copulatur, 518. Ecclesia lit ex conventu plebium,
269. Corpis esse a Christo, 308. Ecclesia, id est, Dominus
in corpore, 451. Id est, corpus Christi, 487. Magi regis
est civitas, *ibid.* Ecclesia est Christus, universam eam in
se continent per sacramentum corporis sui. 160
Ecclesie figura fait urea, I, 658. In illam omnes invitati,
panci intrant, 702. Ecclesie incolæ spiritalis sunt. 450
Ecclesie unitas, II, 162. Ecclesie corpus quomodo unum,
I, 154. Ecclesia a Domino instituta, et ab Apostolis confir-
mata, una est, II, 177. Ecclesia sola benedictionem largi-
tur, I, 522. Per Ecclesiam scanditur ad celestem Jerusa-
lem, 525. Non est iter ad colonias nisi per Ecclesiam, 71.
Ecclesiasticæ tantum religionis viæ nihil sunt, 184. Extra
Ecclesiam positi verbum Dei intelligere non possunt, 751.
Extra Ecclesiam non habetur requies, 654. Ecclesie vox
et unitas virtutem et unitatem notis præstat. 457
Ecclesia per id, quod sola est Aquæ viva, hæreses omnes
confutat, II, 178. Sabellus, Hebron et Arins esse vincendo
Ecclesie vincenti, 16. Ecclesie ex omnibus hæreticis trium-
phus est eorum de se invicem victoria, 178, 180. Ecclesie
hoc pro munus est, ut tunc vincat cum frætribus, tunc intelli-
gant cum arguitur, tunc obtineat cum deserunt. 177
Ecclesie doctrina ex initiis legis defluxit, I, 255. Ecclesie
scientia non a se, sed a Domino suo, II, 159. Et. Patre
revelata sunt mysteria, prius occulta, I, 576. Ecclesia a
Deo potestatem non sumpsit a parentum traditione discen-
dendi, II, 660. Ecclesia, quæ se catholicam dicit, non forte
fallat, caute utendum, I, 715. Ecclesia naufragæ sunt, intra
quas non vigilat verbum Dei, 705. Ecclesia non est, quæ
Christum negat Dei filium. II, 162
Ecclesia in toto orbe una et multa, I, 70, 709. Ex una
Apostolorum Ecclesia plures sunt, 309. Ecclesie ab Apo-
stolis principia sumentes, principia sunt illorum sunt, 580. Eccle-
siae congregatio hæreditas Deo est, 222. Ecclesia toto
in orbe fundata, 38-0. Toto in orbe numerosa, 581. Suffra-
gis humanis fundata non fuit, II, 391. Ea quantiari Hila-

rius ingeniosum, II, 395. Ecclesie incrementum tempus
Hilari. I, 328
Ecclesia omnes secum atque intra se vellet macerare, II,
477. Quid prosint ei hæretici ab ea discedentes, 177. Ab
Ecclesia respuunt se separant peccatores, I, 454. Qui ab
Ecclesia respuunt, diaboli dominati traduntur, 579. Ex-
tra Ecclesiam positi pseudoprophetaurum et damnorum in-
colatus sunt, 702. Ecclesia quatuor ordinibus comprehen-
ditur, 658. Ecclesie conclusio mundos atque immundos
complectens, 810. In Ecclesia muentes, et Ecclesie disci-
plinam non tenentes, 21. Ecclesie ministrorum avaritia
et luxus carpitur. 101
Ecclesiarum gubernator est Dominus, II, 622. Duces,
Patriarchæ, Prophete et Apostoli, I, 495. Turres, prin-
cipes, 458. Et quatuorque Deum diligunt, 458. Tres colun-
næ, Petrus Jacobus et Joannes, II, 119. Oculi, Apostoli
et sacerdotes, I, 578. Ecclesia in cæteris per naturam tene-
brosa, 378. Ecclesia infirma. 576
Ecclesie anxietas tempore antichristi, I, 712. Qui a
Christo appellatur, 712. Ecclesia non premissis honoran-
tes dolet, sed premissores, 672. Ecclesie hymni, divini
officia publica victricesque in Dei laudibus voces, 186. Ec-
clesiarum charta. II, 597
Ecclesia celestis quid, I, 314. Ecclesia nunc celestis
Jerusalem. 451
Ecclesie, quas ad secretam (vel sacramentam) sacramenta-
rum religionem adhucuram septa concludunt, Dei donus
dici solet, I, 448. Lectissimum assidua habitatio maximum
ad celestia gradus est, 70. Ecclesiam multi adent, dum
argui absentiam suam erubescunt, I, 556. Ecclesie Dei in
tæcis edificandis mala vocantur, II, 600. Hilario tutiores
sunt montes, silvæ, lucus, etc. *Ibid.*
ECCLESIASTICES, I, 21, *ibid.* not. Apud Latinos Salomonis,
quod Græcos et Hebræos Sapientia Sirach habetur, 894.
Vocatur liber Salomonis, 594, 700. Illius ut Domini sermo-
nem respiciunt Orientales. II, 661
Ecdæsus. II, 635
EDESITES II, 636
Edicta Constantinii. II, 569, 570
Edom secundum Genesim deficiens, I, 153. Edom inter-
pretatio. 655, *ibid.*, not.
Efficacius discernitur ab effectu. I, 724
Eflusio cordis quid, I, 168
Elatio bona animi, I, 498. Cordis humilitate tempe-
randa. 498
ELEAZAR martyr. I, 557
Electi qui vocentur ac munerentur a Deo, I, 635 et seq.
Certus eorum est numerus, 589. Electi, qui jam in tæder-
nuculis Dei habitant. 187
Electiois figura, I, 702. Electio lit ex omni hominum
genere, 782. Habita ratione meriti, 780. Discretio est ex
meriti delictu facta, 195. Quomodo hoc intelligendum,
ibid. non Electio fidelium præest infidelium multitudini,
717. Electionis principes Abraham, 528. Tertius in elec-
tione est Jacob. 528
ELEMOSYNE præceptum ac meritum, I, 688. Elemo-
sine fructus, 794. Elemosinus sunt plane ambrosiosæ apud
Deum humani thesauri legationes. 90
Elementa secundum vulgi opinionem maxima, I, 681.
Elementorum mundi et Christi discrimen, II, 252. Ele-
menta mundi interitum suum Christo moriente senserunt,
55. Elementis terrenis non est inchoatum Christi corpus,
552. Id est, non secundum elementa consensum communi-
um, 552. Elementorum nostrorum origines pendente, I,
251. Elementis vitæ pæ palmo exvut traduntur. 272
Elapsus ab hæreticorum grege excedit. II, 498
Elias in celestem habitacionem lapsus, I, 595. In regno
colorum Christo assiduit, 768. Novissimum Christi ad-
ventum præveniet, 769. Judæorum pars per eum est ero-
ditura. 792
Elica. II, 658
Eliã. II, 652
ELIABORUS. II, 652
Eliases angelorum contemplatione dignus. I, 557
Eloquia Dei obscura, I, 411. Etsi non videtur, sunt ta-
men justa, 580. Salutaris Dei adventu consummanda et in-
telligenda sunt, 581. Phylia sunt quæ fecundantur, 577
Sunt dulcia, modo in animam penetrant, 559. Animæ ana-
ritudines et cupiditatum tæbres mificiant. 559
Eloquia pudent non preferuntur ore, sed corde agitantur. I, 95
Elysianum civitas primaria Novempopulanzæ provincie.
II, 457 not.
EMBRACUS. II, 667
EMERITA. II, 651
EMMONUS. II, 667
Emon ad novissimum Christi adventum præveniet, I,
763. Enoch liber. 821, not.

- FOXTANUS** II, 695
Ephesus. II, 661
EPHRAÏM prælati Manasse, Ecclesie synagogæ prælati. I, 133
Ephrata eadem est que Bethlehem. I, 508
EPITETUS, corrupte Epitertus, II, 691. Damare urbis Iliacæ episcopum gaudet, 670. Pacem ei dicit Liberius. 682
EPITROPHUS doctrinæ exploditur. I, 419
EPHRAÏMA. II, 665
 Episcopi populi principes, I, 795. Eorum officium, merces ac iuxta cum bene vel male egerint, 795. Episcopus, perfectus Ecclesie princeps, II, 215. Quid ab eo exigatur, 215. Consummatarum episcopi virtutum veluti summa, 215. Aliis non prædicet, nisi docuit sit, et sine doctrinæ auctoritate erit, nisi innocens, 215. Vita ejus ornata doctore, et doctrina vivente, 215. Episcopus Ecclesie debet prædicationis ministerium, 155. Episcopatus vox, 519. Episcopalius arbitrii non admittit equalitatem iudicium regis, 620. Episcopalis doctrina ab inferenda v. aliis, 559. Episcoporum cervices ferreis vinculis constrictæ. 625, 650
 Episcopus semel depositus iudicium tunc censoriorum personam habere non debere, II, 600. Audiri in episcopum non oportere, qui quondam damnatus fuerat, 597. Episcopatus gradu dejectos et anathemate damnatos, episcopus non esse, 517, 628. De hæreticis dicitur, qui se appellunt episcopus, 629. Episcopatu renuntiandum, qui ab anathemate sumptus est, 517, *ibid.*, not. Episcopatus penitus sustulit Constantius. 585
 Epistolæ blasphemias Ariatorum committere Ilibirus permissus. II, 509
 Error in plurimis difficile curatur, II, 452. Presertim error ex impietatis voluntate, 415. Errori ignorantis Deus inoleraturus est peccam. 455
 Eructatum verbum quid. I, 412
ESAIAS, II, 458 Deum vidit, 125. Ob hanc causam in iudicium mortis actus est, 125. Mysterium corporacionis ex virgine prænuñtiavit. 425
ESAU primogenita tanquam mortuus inutilia existimavit. I, 595
ESCA incorrupta et æterna. I, 547
ESONAS psalmorum in unum librum collector, I, 4. Auditor traditionis de auctoribus psalmorum nulli ascriptorum. 4
ESSE, proprium Dei est. II, 422
 Essentia quid sit, II, 469. Proprie ideo est dicta, quia semper est, 466, 446. Essentia significatur rei natura, genus ac substantia, 466. Cor substantia. 467, 646
 Evacuare potestatem, quid, II, 594. Evacuatio ex Dei forma in Christo non fuit naturæ divinæ intervæus, I, 296. *Ibid.*
EVAGRIUS. II, 632, 680
 Evangelicum tempus desiderarunt Sancti et Prophete omnes, I, 254. Hoc fore prædictum est, cum lex esset dissipata, 582. Ad evangelicam doctrinam per viros antiquæ legis imbulitur, 402. Evangelici viri sub lege vox, 558. Evangelicus vir toto psalmo CXVIII conformatur, 555. Evangelicorum opera per legem sunt adumbrata, 231. In evangelicam scientiam adumbrata sunt quæcumque lege præcepta sunt, 225. Evangelium continet lex Moysi, 559. Evangelio non est introducta confessio alia quam lege, 225. Evangelii et legis Deus idem, 219. Quæ Evangeliorum sunt præformavit, cum ea que legis sunt gessit. 230, 351
 Evangelica sara et veneranda, II, 114. Ex lege sunt, 115. Legis sunt supplementa, I, 227. Quomodo legum erant, 684 et seq. Evangelis quomodo declarant prophetica dicta, 587. Evangelia non intelliguntibus præstant seculum videntur pugnare, II, 512. Motum sibi præstant plenitudinem, 350. Unius Spiritus sunt, 550. Evangelicis gestis subest interior sensus, I, 758. Evangelia lex non recipit. 705
 Evangelica libertas. I, 567 et seq.
 Evangelicæ doctrinæ immutabiles, I, 509. Quantum in Evangelia prædicatione Dei victus emicuerit, II, 394. Evangelicæ doctrinæ percipiendæ potestas quibus dilata, I, 776. Hi extra culpam infidelitatis, quod parere ei non viderunt. 776
 Evangelizantes virtutes multæ, I, 222. Evangelistarum numerus in quatuor primis Apostolis præfiguratur, 678. Quæ Joannem fuerit Evangelii scribendi causa. II, 164
EVANGELIUM. II, 695
 Eucharistia Sanguinem corporis sui fundendum in remissionem peccatorum Christus passurus consecravit, I, 801. Christus gratias agit se in cibum evangelicum verti, 740. Panem celestem præbere et ministrare Apostolis quando nondum concessum, 740. Panis celestis idem nobis est largitor, qui Judæis vivante fuerat indolitor, 230. Panis unus est, quem in terra gustamus, et in coelis gustaturi sumus, 478, *ibid.*, not. Sacramentum panis et vini in hunc conversionis accipitur, 707. Ex altari verus Christi sanguis accipitur, II, 571, *ibid.*, not. Christi carum in Verbo sine sumptum accipimus, 552, not. Tibum sumimus, rufus hæc virtus est, ut ipse vivens alios vivificet, I, 431. Vere Verbum carum cibo Dominico sumimus, II, 223, 225. Vere sub mysterio carum corporis Christi sumimus, 225. Naturam carnis ad naturam divinitatis sui sacramenti communiandæ carnis Christus admiscuit, 223. Per sacramentorum mysterium Christus in nobis naturaliter permanet, 224. Quo modo per Patrem vivit, eodem modo per carum ejus vivimus, 225. Naturaliter secundum carum per eum vivimus, 225. Vita nostra hæc causa est, quod in nobis carnalibus habemus Christum manentem per carum, 225. Manentem carnaliter, 225. Christi caro accepta et sanguis hausus efficitur, ut nos in eo, et ipse in nobis sit, 225. Quid tam vult Deus, quam ut quotidie Christus habitet in nobis? 714. Corpus Domini conservatum ad sacerdotum colla suspensionem, 657. Sacramenta solius nostræ projecta, 654. In ipsum Christum manus violenter misse, 571, *ibid.*, not. V. Communio.
EVANGELIUM, II, 667. V. 666. Avii hæretici damnare recusavit. 675
EVANGELIUM, II, 665, 680. Blasphemie ejus publice recitata. 675 et seq.
 Euge euge irruptionum vox est. 675
EVORUMUS. II, 665
EUCLES. II, 667
EULCALIUS. II, 665
EUMACIUS. II, 665
 Enochii natura, necessitate, voluntate. I, 761
 Eusebiana hæresis. II, 650
 Eusebius duo inter primarios Arianos. II, 578
 Eusebius ad Liberium missus et ad Africam festinus. II, 672
EUSEBIUS ex Cesarea, II, 626. Exquisita illius malitia, 626.
 Ejus facta falsitas plena. 622
 Eusebius a Dordini. II, 665
 Eusebius a Hieronymo. II, 669
 Eusebius Nicomed. II, 627
 Eusebius a Pergamo. II, 665, 666
 Eusebius Vercellensis, II, 675. Vir omni vita Deo serviens, 540. Illius iniuria damnatio, *ibid.* Exsilium, 592. Tertio laborans exsilio, 701, *ibid.*, not. In passionibus perferere cepit, 701. Ad Gregorium Spanensem rescribit, 700. Hortatur eum ad increpandos infideles qui Ariani cæderant, 701. Quot stent, et quot Gregorius monendo corripuit, significari sibi petit, 701. Cum Ilibiro adversus Augustinum dialogatur, 600. Et una cum eo schismaticum auctorem appellatur. 602
 Eusebius consuli. II, 684, 685, 690
 Eusebii Galliæ hominæ pleraque sunt Passi II, 515, not.
EUSTACHIUS ad Epiph. II, 665
EUSTASIUS. I, 665
EUTERUS. II, 652
EUTERIUS. II, 652
EUTHYMON. II, 666
EUTHYMIUS. II, 635, 647
EUTYCIUS. II, 648
 Evamiat Deus, ut probet se purget, non ut cognoscatur. I, 207
 Excommunicatio anim mortuos valeat, II, 563. F. Anathema et excommunicatio.
 Excusationes cordis pravi. I, 511
 Excusatio maledictionem sonat. I, 471
 Exemplum in rebus difficilibus desideratur, I, 417
 Exemplum potius docere quam dictis optimus est, 686.
 Eveni, la rerum corporaliu respectu Dei inania. II, 511
 Exeratio, I, 119. Exerctisium necessitas 287
 Exinatio Dei in Christo aptissime exprimitur. I, 245; II, 405, 412
 Exire ex Deo quid, II, 155, 156. Exinatio vox Verbi naturalitatis significandæ quam idonea. 159, 280
 Exodus quid. I, 505
 Exsilium episcoporum Arianois contradicentium. II, 458
EXUPERANTIUS. II, 680
 Exuperias præteritorum gestorum gratiam per superbium amisit, I, 566. Datum et signum paucioris salutis quod significet. 411
EXZEMUS. II, 456

Fames Christi qualis I, 677, *ibid.*, *not.*
 Familiaritas malignorum quam perniciosa I, 573
 Farisea civitas II, 697, 700
 FASUS Ilięgensis asserunt libri de Spiritu sancto Paschasio ascripti, necnon pleraque pseudo-Eusebii Gildicani homilia. II, 515, *not.*
 Felicitas terrene descriptio, I, 619. Felicitas beluina est in nio et quantia, II, 1. Hanc plerique a se respiciunt, et congerunt in aliis, 2. Felicitas a felibus expectata, I, 453. Felicitas aeterna beata temperis, 451. Populo Israel in deserto praefata, 451. V. Beatitude.
 Femina palior, ut putant, humani corporis species, I, 385. Gemmis ad naturae communem expolitur, 385. Feminarum lasciviorum occurus, continentium oculis captiosus, 327. Feminis pede suspensis vestes in faciem non deluere, II, 567, *ibid.*, *not.* Femine inquam formam resurrecturae. I, 781
 Ferror in Dei servitio I, 38
 Ficus quomodo dissimuliter a ceterarum arborum natura et conditione floreat. I, 774
 Fideles salubris significantur, I, 580. Quomodo sint pueri, 757. Fidem per unum filii naturam naturalis unitas, II, 218. Forum sapiens sollicita, 66 et seq. I. diabolus jus, I, 774. Fidelium ordo quadruplex, 558. Fidelis populus Itani reperit Israel consolatur. I, 556
 Fideles persecutioni sunt obnoxii, I, 444. De persecutorum peccatis dolent, 444. Deus solus eis tum operari potest, 444. Fidelium consolatio que sit, nisi fidem ut volunt eloqui nequeunt, II, 499. Fideles in Christo iam sunt Deo pleni, 265 et seq. In Christi corpore tanquam consensit dominicae carnis habitant, I, 86. Si fructus fidei supercareant, eradicabuntur, 87. Fideles inter et infideles quidam mediis, 28. Hi non possunt esse quod se mireantur, 28. De his erit iudicium. 28
 Fides, spes et caritas commendatur, II, 617. Tria illa nihil aut extrinsecus mutabuntur, aut quia quam obtinent uberius acquirunt, 617. Fides mundi est credere tantum quod potest, 251. Fides humani arbitrio ab Ariano est commissa, 461. Non ex arbitrio nostro, sed ex diolorum virtutibus incipit, 205. Non incertis humani ingenii studiis permessa, 375. Est indemonstrabilis, 375. Una, 375. Eadem in antiquis et in nobis. 375
 Fidei nostrae princeps Abraham, I, 179. Fide sit quisque filius Abrahę, 674-675. Populus in lege per sanguinis adspersionem fide purificabatur, 108. Fide cordis cessante, omnia legis sacramenta per os fraudulentium gessit, 108. Adspetus non impedit, quin fides in Jacob numeret, II, 113. Fides David non concluditur sceleris. I, 516
 Fidei gentium et Iudaeorum tempus, I, 715. Fidei primitias ab Israel expectavit Christus, 745. Ceteris Apostolorum praedicationi salvandis, *ibid.* Fidei unum immobile fundamentum, II, 40. Fidem divinam, pro dolor! suffragia terrena commendat. 594
 Fidei officium, II, 54. Fides animae et cordis officium est, I, 202. Fidei in Dei rebus necessitas, II, 15, 14. Hoc solum de Deo bene creditur, ad quod nobis auctor ipse et testis est, 68. Fidei assumptio non interroganda, sed sequenda, I, 703. Deo de omnibus ut alii eo sunt dicta credendum, II, 61. Adversus Deum testimonium non est audienda ratio humana, 144. Fidei nihil justius, 589. Credendi necessitatem praestat sola dicti dominici auctoritas, 290. Sensum tamen nostrum Dominus quam potuit aptius instruxit, 290. Fidem verborum Dei confirmant sanctitas operum, I, 627. Fides intelligentiam praecedat, non sequatur, II, 9. Intelligentiam fides qui praecedat, non sequatur. 9
 Fides religionis nostrae portus, II, 368. Fides simplex ad salutem potissima, 449. Fides religiosa est, ubi est etiam naturalis inscientia, 449. Fides simpliciter maximum est sperare que nascitur, 210. Fides quomodo non eriditetur in ignorantis errore, 201. Quomodo promovetur ignorantiae nostrae conscientia. 440
 Fides rei credite demonstrationem iustitiae petere, II, 201. Fides rationalis scientia, 15. Qui praestet fidelis rationis inopi, 419. Unde scientiam suam hauriat, 419. Fidei simpliciter quam periculosam sint philosophi, hanc philosophata, 418. Fidei nostrae reddenda ratio: cur, 117. Fidem asserere non sufficit, nisi etiam obiecta dilatarentur. 118
 Fides Ariarum non cognitionis, sed criminis est, II, 492. Eorum crimen, qui intellexit non credunt, aut eorumque intelligentiam credendi. 219
 Fidei meritum, II, 157, 168, 618. Donum Spiritus per fidem hauriendum, 18. Deus fidei honorem redditurus iacturae, 419. Fides ad salutem merendum praerequisita, 168. Eadem repositur ad animae salutem, 169. Non ex salute fides, sed salus ex fide expectanda, I, 769. Fide merendum quod petitur, 709. Ex fide est salus omnis gentium, 700. Fidei meritis reservatur beatitudo. 579

In fide prima nobis spes est ad Deum, II, 671. Fidei fundamentum eroto non superest spes, I, 555. Extra evangelica promissa est, quisquis extra fidem eorum est, II, 219. Fidei indigi, pauperes, I, 798. In fide catholica salus principaliter consistit, II, 703. Fides sola iustificat, I, 703, 777. Consummat iustitiam, 720. Iustum consummat, II, 569. Habet obedientiae meritum, non fiduciam cogitatae veritatis, I, 539. Qui differt a scientia, *ibid.* Non habere praemium, si cum necessitate adive voluntatis inferret. II, 221
 Fidei donum, II, 251. Qui non data sit, 221, *not.* Fide sua cogit in Propheta, I, 696. Fides coacta esse non debet, II, 558. Fidei illata vis improbat, 331. Fidei coacta professio non improbanda: cur. 418
 Fide destitutus quanta caligo, et quanta lux fide praeditus, I, 163 et seq. Fidem veram difficile impietas intelligit, II, 114. Vincula fidem impediunt, I, 456. Fidei obedientia ultra naturalem opinionem non progredit, II, 24. Fides religio humanae infirmitatis non detinetur naturis, 569. De divinis operibus non auditur, 570. Fides sibi necessaria religionis intelligentiam assumit, 7. Argui mysteria peripit, I, 754. Victorem Dei ubique consequitur. 709
 Fides nostra terret iniquos, recreat justos, I, 182. Fidei vis contra praestigia, 140. Ad accedendum dolorem, II, 552, 555. Per fidem habet unde sedetur animus, I, 166. Fides habet in se virtutem generalis auxilii contra omnes morbos, II, 59. Ad tententiam fidem quantum opus sit Dei gratia, I, 281. Fidei Spiritus nobis adest inseparabilis, II, 169. Fidei elamur. I, 154, 597
 Fides mundi huius principibus perosa, I, 297. Per passionem sitis, invidia, etc., probantur est, 172. In his veluti milita et victoria fidei est, 175. Fidei documentum est praesentio, 346. Fidei praesto sunt semper insidiae, 180. Philosophorum et haereticorum adversus eam conatus et doli, 181. Quam inanis, 181. Fides constans respicit captiosus. II, 10
 Philosophiae questionibus. II, 10
 Fides cordis, I, 108. Fides oculi atque cordi debet esse connexa, II, 370. Scientia in fide est, ratio in Dei virtute, 370. Pietas est non ambigere, iustitia credere, et salus confidere, 370. Fides in simplicitate est, in fide iustitia, in confessione pietas, 371. Fides perfecta nulla saecularis officii in alterum religio est devota. I, 705
 Fidei pertinacia docetur exemplo idololatrarum et hominum carnalium, I, 341, 415. Fidei veritas ut sensu ac verbis, ita operibus prolata est, 75. Sive fide frustra fieri opera bona, 75. Fidei timor in custodia mandatorum Dei comprobatur, 330. Fidei nihil est, custodie mandata, 338. Fidei operationem addidisse, simpliciter pernitie duplicatio est, 796. Fidei nostrae maximum opus est humilitas, 497. Fidei perfecta vir qui unione cum Christo defluente et recipit, 520 et seq. Per fidem maxime iustificatio nobis erit probata. 281
 Fidei veritas ex variis adversus eam haereticorum conatibus ostenditur, II, 58 et seq. Fides Ecclesiae qui una vincit omnes hereses, 177, 180. Fidei forma certa est: sed quantum ad haereticos omnis sensus incertus, 29. Fides nostra de aeterna Dei generatione, 188, 191 et seq. Fides generationalis Verbi comprobatur ex iura piscatoris doctrina, 54, 58. Fides de Dei filio, 409. Fidei nostrae de Filio perfectum sacramentum, 428. Fidei nostrae principate, 497. Principissimum, 371, 472. Fides unius Dei patris sine Christi fide non proficit ad salutem, 258, 281, 291. Ecclesiae per differentiationem fidei et Jacob et Israel se habet, I, 528. Christum credere non sufficit, nisi cum credamus Deum filium, II, 164, 169. Christum filium Dei non credidisse mors est, 149. Fides Christi praebiturum David, I, 55. Fidei perfecta de Filio meritum, II, 136. Fides quantum de Filio et Spiritu sancto esse debet, 141. Fidem Trinitatis turri semper curantur apostolici viri, 611. Fidei totius absolutio in Trinitatis in genere tantis sacramento sita. 27
 Fidei unitas, II, 245, 575. Fidei verae una sedes, I, 224. Fides non est alia a Petri fide, II, 162. Ex ra fidem est, quicquid extra manum, 575. Quicquid praeter fidem manum est, perditur, non fides est, 581. Plures ad id cooperari esse, ne ulla sit. 513
 Fidei defectionem sequitur hypocrisis, II, 522. Fidei dissidium existit ex vito nate intelligentia, 178. Contraversio de fide anide componenda, 518. Ubi ratio sunt de fide opinionis, ad fidem in baptismo confessam redundum, 517. Fides apostolica et catholica, que ad Nicenam synodum permansit. 705, *not.*
 Fides in baptismo jurata, 514. Fides, quam baptizantur profitentur, I, 716. Quam regenerant neophyti non littera tenent, II, 499. Non tamen scribi impedit, quod salutare est confiteri, 199. Fides alias atque alias concessit necesse fuit, 478. Fides scriptas Occidentales non habet, 439. Fides scribenda est, quasi in corde non sit. 546
 Fides Nicena plena atque perfecta est, II, 645. Describitur, 510, 645. Fides post Nicenam synodum diversis tenu-

paulus edita, II, 167 et seq., 543 et seqq. Qua oblatione, 545. Fides annuatimque munitur, I, 315. Fides temporari potius quam Evangeliorum, I, 315. Fides novitate turbatur fideles, et infideles ad fidem vetantur accedere, II, 689. Fidem apostolicam septimo preferentes, hanc evangelicam nolunt condere, 547. Fidem nova voce posse declarari, 509. Fides Occidentallium, II, 645. Fides Annuelle in Enciclis edita, II, 478. Quatenus suscipiatur, 480. Fides pseudo-Saracenis, II, 482, 635. Fides Fandulenta Sirani ab. 519 edita, II, 641. Fides Sirani contra Photinum scripta, II, 483. An haec a 678, *ibid*, *not*. Fidei professio Sebacia scripta, II, 574. Fides subscripta ad Arminiensibus legatis quae sit, II, 686. Fides catholici a expulsa apud Pariseana civitatem ab episcopis Gallienis, II, 700. Fidei susceptionem reddere cogitur Auxentius coram Constantino et Magistro ac fidei decem Episcopis. Fidei sui quatinusque, I, 74. Suficit atque iniquitatis extrema est, sua condere vellet potestate, 90. Fidei nostrae sui diffidentia, 75. Fideiue custos, omnia in Deo esse debet, 625. Consiens quam in Christo habemus, nosse dominatur, 125. Fidei vasa, et vasa signi quid differant, I, 54. Fides a Gratia, II, 666. FIDES a Jul. II, 666. Filius quis vere sit, II, 468. Filius communii hominum assensu est in paterna natura aequalitate, 235, 505. Fidi Dei phares sunt diei, unus est verus, II, 469. De filio varie haereses emanant, 686. Deo filium quibus dixerunt in substantivae vocis incorporalium sonum, 190. Dixit Valentianus prolationem, 79, 154. Mani haec partei unius substantia, 80, 154. Sabellius ipsum quem et Patrem, 80, 153. Hiericus lucerna de lucerna, 80, 153. Filium lumen ex lumine quam absurde intelligit Hiericus, 119. Qui intelligit Ecclesia, 110. Dei filium quidam dixerunt Dei usque ad sanctam Virginem substantia dilatationem, 490. filium Ariani de natura et in natura Dei negant, 156. Nolunt eum semper fuisse, 75. Quam lujus placiti sui causam praetextant, *ibid*. Vitiosos sensus, quos praetextant, abominari Ecclesia, 74. Filium ex praeterito aeternum negant Ariani, I, 801. De non exstantibus qui insistent, II, 131. Qui eum intelligunt non esse creatum velint ceteros facturos, 695. Quotum ei privilegium attribuunt, 72. Ilorum contra aeternum Dei unigeniti nativitatem arguit, 216, 418. Anomomum contra eundem blasphemie, 575 et seq. Patrem sui cognitionem Filio negare affirmant, 575. Filius tempore et natura non inferior Patre Joannis Evangelio declaratur, II, 9. Tam ignorabilis est quam Pater, II, 151. Tam inenarrabilis est quam Pater, II, 60. tam invisibilis, II, 53, 577. Quoniam, unde, et ex qua portione vel dimmo Patris sit quatenus inveniantur, II, 60. Filius qualis credendus, II, 74, 409, 159, 441. Quid sit, quive non sit, II, 52, 53, 59. cur verbum, sapientia et virtus cognominatur, II, 182. Filius natus, non creptus, II, 503. Natus, non creatus a Joanne dicitur, II, 165. Patris de Filio nullum aliud in hbris testimonium est, quam quod filius suus sit, II, 132. Deus unigenitus neque facti aliquando non filius, neque fut aliud ante quam filius, neque quidquam ipse nisi filius, II, 416. Filius Dei proprius est, non adoptivus, II, 26; hinc proprius, quod unigenitus, II, 165. Filio proprium est esse unigenitum, si Patri proprium est esse inaccessibile, II, 95. Filii nomen non convenit in opus, II, 413. Si creatus est, Pater eum dante pro mundo nil magnum dedit, II, 165. Filii deitas adstruit ab Orse, II, 97, ab Esala, II, 97. Pauli et Esaei consensio, II, 99. Insdistipular Baruch, 101. Filio nequit admi quod iudex est, esse proinde quod Deus verus, II, 112. Deus unigenitus neque ex nihilo est, neque ex tempore, II, 415; natus est, non qui erat, sed ex Deo qui erat, II, 112; non est distinctus in tempore, non subiectus in numerum, sed coram omnium quae sunt ad esse dei possunt est origo, I, 53. Hoc in eo est, quod ipse est penes quem erat utriusque nasceretur, I, 801. Quod sententiam de hoc autem quam unsceretur, I, 801, *ibid*, *not*. In Filium non edit, Non erat ante quam unsceretur, II, 699. Deo verbo initium a Maria non dabit Macellus, neque regno ipsius filium ascribetur, II, 626. Qui filius Dei auto omnia secula fatetur, sed non ante omni omnia tempus, anathema, II, 684. Filium Dei semper fuisse, I, 181. De magno Patris, non est in junior, II, 475. In Filio opus qui semper fuit, semper est, II, 173. Filius neque non natus, neque non semper est, et pote de Patre qui semper est, II, 120. De eo,

qui semper est pater, nunquam non est natus, *ibid*. Tempus nativitatei Dei Filii et generationis Dei patris nullum medium percipitur, II, 420. Filius est Intemporalis, non tamquam Inaccessibilis, II, 476, 184; non est suae originis, II, 500, et Deus aeternus, et natus est, I, 748, et *sup*. Inaccessibilitatis est magis sacramentum naturalis, II, 501. Pater est ipso Inaccessibilis Virtutis suae nomine nuncupatus, II, 97. Filii Dei metae qualis fuerit, I, 510. Nativitas eius secundum Spiritum, opposita natiuitati secundum hominem, II, 100. Filius a generatione archangelorum nescitur, II, 52. Iustus secretum habent Pater et Filios, II, 52. Filii Dei natiuitas in sola ipsius est Patris cognitiione mater, 302. Non ideo ignorabilis est, quia inenarrabilis, 507. Qui pro investigetur, 55. Nativitatis suae inenarrabilis fidem per inenarrabilia gesta fecit, 60. Filii generationem Ecclesia intelligit sola, 251. Filius Dei natiuitas quid, II, 111. Non est de portione, aut dilatatione, aut emissione, sed cum plenitudine, 59. Filius Dei neque emanatio est neque pars Patris, 473. Substantis Deus est, et incorporealis naturae generatio incorporealis, 285. Filium quid nascendo a Patre accipit, et qualiter, II, 51. Natus est ut voluit qui potuit, ut scit qui genuit, 125, *ibid*, *not*. Filium nati voluit opus hui, in cuius virtute et potestate mirat ut nasceretur, I, 748. Qui ex voluit nati dicitur, II, 181. Ex Dei substantia, non ut creatura ex voluntate ortum habuit, 495. Non tamen invito Patre aut naturali necessitate, 497. Fili generatio prolationis nomine apte, et si non perfecte, significatur, II, 157. Filius exisse ad incorporealis natiuitatis retulit uocem, 435. Filium a Deo exisse, qui credit atque amat, caret apud Patrem intercessionis necessitate, 156. Filius cum ex ipso Patre dicitur, neque ipse est qui Pater, neque ex altero, neque ex nullo, 145. Ex utero genitus dicitur, ut ex Patris substantia natura ostendatur, 145. Filii diligendi non alia causa est, quam quod ex Deo sit, 155. Filius est perfectus a perfecto, I, 269. Non aliunde subsistit, sed Patris claritate atque virtute, 269. Ex vivo in vitam genitus est, II, 128. Omne in se habet nascendo, quod Dei est, 197. In his substituti quae Patris sunt, 282. In his, quae Patris sunt propria, per naturam in se genitum consistit, 408. Filii sunt intra Patris bona, non tantum extrinsecus subsistentia, 315. Ei congenita est non omnis potestas, 281. Filius habet natiuitatis profectum sine novitate naturae, II, 198. Cur a Patre non aliat, neque ad aliud referatur, neque quid novum sit, 128. Ex Patris substantis est, atque intra Patris substantiam, I, 681. Filium in Patre, et viceversa, sensus hominum non est, II, 19. Filius qui ex Deo et in Deo sit, 128. Qua ratione sit in Patre, 51. Patrem se eum habet et virtute et natura, I, 574. Virtute, substantia, divinitate, generatione filius est, 579. Solus dignus ac sufficiens est in quo Pater habet, 140. Neque abest per naturam ab eo ex quo genitus est, 110. Filium in Patre, et Patrem in Filio esse divinitatis plenitudinem facit, II, 63. Filius a Patre inenarrabilis proprietate differt, non natura, non substantia, I, 570. Non virtute, 570. In Filii natura ac nomine paterna naturae ac nominis significatio est, 175. Filio proprium est nosse substantiam Patris, 529. Filius ex Patre cum sacramento scientiae sac nascentis non potest aliud esse quam virtus, II, 198. Filio et Patre cogniti et omnia natura sunt, I, 795 et seq. Unigenitus Deus forma et magis invisibilis Dei, 257. Ut magis Patris, non est diverse ab eo substantia, II, 468. Omnia habet quae Pater, 463. Filii et Patris substantia eadem, I, 725. Qui Filius unicus cum Patre substantiae sit, explicat Galli, II, 609. Cum Patre et unum esse natura ex verbis Orientalium demonstratur, 504. Filii voluntas libera et cum Patre una, 396. Filius unicus est cum Patre, non tantum natiute voluntatis, sed et virtutis, I, 570. Filii virtus Patri aequalis ostenditur, ex eo, quod Patris dicto effluentiis attulit, II, 108. Filius unumquodque Dei dextera cognominatur, I, 360. Filii manus, manus Patris; quia una utriusque virtus, II, 194. Filii opus, opus Dei est, 191. Quod nil agit nisi voluit, auctoritate ostendit, non inflantem, 265. Filii et Patris sedes una, quia una substantia, I, 515. Filii laus, laus est Patris, II, 158. Filius generatus a Patre in utero similitudine, I, 515. Unigeniti congenita est paterna maiestatis gloria, 315. Filium essentia similem esse Patri, principalissimum est huius iustria, II, 471. Refelluntur qui solum virtutis similitudinem ei tribuunt, 471, 472. Similiter Patri Filium Evangelista non praehent, 573. Filium dicit Apostolus Imaginatio Dei, sed cum substantiam, 578. Filii et in magno comita haec quae Pater, 65. Filium per omnia Patri similem esse

quando definitum II, 708. Una per omnia, immutabile exemplum, Patri solum esse Scripturam et traditione de eorum. 707

Fili cum Patre æquitas probatur ex omnipotentia, unitate, et sapientia Dei, II, 117. Filium Deo æqualem Christo non dicente Iudei invidi intellexerunt, I, 268. Filius in creatione mundi Deo ex aequo utitur et opere, II, 107. Et sicque similitudine unum cum Patre ostenditur, I, 335. Filius et Patris unitatem ostendi danda et reverentia clarificationis vicissitudo, II, 36. Unum sicut in divinitate, in religione, in iudicio. I, 36

Filium qui non colunt, frustra Deum sibi patrem dicunt, II, 157. Patrem sine Filii confessione Paulus nunquam locutus est, 167. Filius honor nil detrahit Patri, 75. Filium negantes Deum sub specie honoris Dei, 100. Re vera in honore Patrium. 100

Filius Patri hæc virtute non impar, omnia sua per reverentiam honorem debet, I, 575. Verbis suis reverentiam erga Patrem testatur loci, 602, *ibid.*, *not.* Quoties non coequandus sit Patri, II, 395. Non ex inæqualitate, sed ex generatione Patri est æqualis, 524. Quia ratione differat Filii et rerum creaturarum subjecti. 507

Filii Patre distinctio quæ esse potuerit, II, 190. A Patre substantia discernitur, non natura, 65. Persona, non genera, 99. Quibus unum nature non est, persona non una, 95. Deo ex Deo nato neque eundem naturæ permittit esse, neque aliud, 15. Natus et generis nec unum esse possunt, nec diversæ essentia, 474. Filius ut natus, nec ipse qui Filius, nec aliam quam Patre est, 475. Alius est a Patre, ut qui accipit ab eo vitam, 167. Ut magis, non solo nomine alius est a Patre, 467. Ut unum cum Deo, leo est; ut ex Deo subsistens, catulus est leonis, I, 596. U persona alius a Patre, dicitur et angelus Dei; Itæus vero, ut idem natura, II, 109 et seq. Magis consilii est angelus, 88, 90. Filius et Patris indivisio ab distinctio ex his Psal., *Semel locutus est, duo hæc audiri*, etc. I, 169

Filius in creando unum se adscit Patri, I, 645. In condendis rebus, quæ intra paternam cogitationem providentiam quodam legitimum rerum prædestino atque fornicatur, inspectis per mutua exaltatione atque naturam, 269. Hoc vocatur facultas, obsequium et ministerium Filii, 268. Hoc non ab se facere quod patrum, non suum, sed Patris facere voluntatem, non facere nisi quod videtur, *ibid.* Filius Dei Verbum, Veritas et sapientia Dei, mundi optem, et hominis est conditor, 182. Qui in mundi creatione mediator. II, 83

Filius in legis latrone et in carnis assumptione unum natus, II, 101. Idem Evangelii prædicator et legis factor, I, 225, 226. Prima mundi creatura diluio ablut, 182. Est indemonstrabilis, II, 403, 616. Hoc Patris visus est, quod nobis natus, siue damno natura sua, 115 et seq. U hominis specie et ab Abraham adorat, et cum Jacobi collectus ad assumptione carnis fidem, I, 257. Moxi legem dedit, 182. In prophetis fuit, et per eos corporatiouis et passionis sue sacramenta ceclit. 182

Filius, Spiritus sancti nomine intellectus, II, 40. Codo non relicto descendit, I, 76. Ipse sibi corporis initia concevit, II, 40. Ipse visus ac potestate corpus præsumpt, 12. Humani corporis puriore suscepti, I, 252, *ibid.*, *not.* Universalis nostre carnis factus, 121. Naturam sine universæ carnis assumpti, 87. Naturam in se totius humani generis assumpti, 87. hominem ex utero sanctæ Virginis assumpti, 365. Filius Dei in homine natus ex Virginis partu, 581. In homine visibilis et concretabilis Deus, II, 100. Factus homo et in suis perfectus, et verus in nostris. II, 9

Filius non denuntiat, sed intra se latens, formam servi assumpti, II, 405. Et exinanitus se ex Dei forma virtutem Dei atque naturam servilis formam non abstrahi, I, 429. Quod homo fuit, nobis profecti, sibi nihil dempsit, 365. Corruptionis potius gloriam intulit, quam labem æternitatis, II, 516. Filius Dei factus est filius hominis, ut homo fieret filius Dei, I, 87. Filius Dei permansit etiam factus filius hominis, 56. Qui virtutis sue sub consortio nostri corporis usus sit potestate, 129. Solida partem corpore interlatale penetravit. II, 409

Filius Dei usque ad ultimas sæculi passiones descendit, I, 252. Non ex naturæ necessitate, sed voluntarie ob salutem hominum subditus est passio, 111. Escrivit, sicut, iustas fuit, etc., 111. Inimicitibus nostris natura, sed ex assumptione subjectum omnia fuisse demonstrat resurrectio, 111. Querela ejus omnis ex natura nostra affectu est, 111. Filius Dei ad humilitatis exemplum omnia que hominum sunt et oravit et passus est, 111. Ut nativatem nostram cum ipsis infirmitatibus nostræ infelicitatis in se intelligeretur, 111. Eam dicentes compassum esse, defenditur, II, 297. In Dei passio, erax, nisi quomodo fidelibus sapientia ac virtus, I, 228. Filius ab æterno genitus qui de

novo nascitur per resurrectionis gloriam, I, 46 et seq. Filius redemptionis nostræ, 197. Universus redemit. 497

Filiorum Dei factum et Unigeniti discrimen, II, 345 et seq. Filii adoptivi qui, 166. Filii Dei non in partu carnis, sed fidei, 9. Non necessitate, sed potestate, *ibid.* Unicum hæc sit potestas, 9. Filii Domini qui, spes illorum, et spoli conditio, I, 315. Filius Abrahæ vel diaboli facit fides aut infidelitas. 674

Fili alieni, Judei. I, 616

Filii excussorum. I, 474

Fius quæ, I, 12, 78. Non semper est abolitio, II, 502.

Fius omnia est, minus ipse sibi totus est, 502. Est nonnulli inmodis ab quem tenditur status, 502. Est innotuitate constitutionis mansura perfectio, 535. Fius futurum non est abolitio, 595. Fius fides, I, 546 *ibid.*, *not.* Fius nostre consummationis, 63 et seq. Psalmi in *fium*, inscripti qui intelligendi, 12, 128, 354. Tituli in *fium* duplex esse intelliguntur. 65

Fius terra quid. I, 161

Firma et immobilitas in Scripturis graviter innotuitur. I, 558

Firmamentum, I, 544, 545. Aquas supernas infernasque discernit. 545

Fisio. II, 655

Fiacus. II, 667

Fiacivus, II, 651

Fiacivus, II, 667

Fiumina sunt sæculi et carnis opera. I, 550

Fium nomine gentes sæpe nuncupate. I, 694

Foliorum natura. I, 25

Forma, virtus, faries et imago non differunt, I, 257. Formæ qui Christo conveniunt. I, 569

Forma Dei idem est quod natura Dei, II, 411, 412. Forma potestate majestatis pro gloria, 502. Forma Dei non erat in Christo exanito, 298. Formæ Dei et formæ servi concursus non sibi convenit, 298. In forma hominis existere innotuit in Dei forma non potuit; nec potuit aboleri Dei forma, ut tautum esset forma servi, I, 256. Verum exinanitus se ex Dei forma in formam servi, hominisque decidit, 215. Forma servi esse voluit Dominus, II, 639. Formæ servilis unitas non statim refundenda in unitatem divine nature. 298

Fontanatus Aquil, II, 632. Ad Constantiam a Liberio missus, 681. Liberii nomine epistolam diversis episcopis frustra mittit, 670. Liberii lapsi litteras perfert ad imperatorem. 674

Fontanatus. II, 617

Fortuito omnia existisse qui volunt, improbantur, I, 497. Refelluntur qui fortuitis motibus ab omnia docent. I, 181

Fori leges cum legibus Ecclesiæ ægre servantur. I, 21

Frates sunt omnes Christiani, I, 784. Fratres vocantur qui Ecclesiæ gravissimis injuriis abscedit, II, 575. Fratrum unitas ubi vera, et quam bona atque jucunda sit, I, 518 et seq.

Frons. Signum in fontibus. I, 455

Fructus terræ proprius, I, 211. Per primum Adam amissus, 211. Per secundum reditus. I, 211

Fugientium a persequente. I, 118

Fulgura sunt qui scientia coruscant, I, 352

Fundamentum fidei Christus. I, 385

Fines peccatorum. I, 528

Fur unus unum plectendus, sed non ut fur ingentis thesauri, I, 625. Fur, diabolus. 795

Futura Deo pro factis sunt, I, 457. Ob scientiam atque virtutum ei facta sunt. 581

G

Gaus, II, 693, 695, 705, 707. Arimini cum sociis res novas militum, 688. Damatur, 685, 690. Galli cum a sua communiore remoyent. 709

Gaulæ nomine quid indicetur. I, 157

Galatia multos impie ad unum Dei professionem intravit. II, 176

Galbanum. I, 395

Galbatus conspectus iclericam morbum sanat. I, 559. *not.*

Gallus. II, 655

Galli scditionis suspecti. II, 557

Galliani episcopi a Saturnini, Ursacii et Valentis communiore se separant, II, 562. Quando intra se tantum communiorem dominicum continere creperit, II, 461. Galli et Orientales notius suscipiuntur detinentur, 465. Galli anno 557 Hilario scribunt, 459. Saturnino negantes communionem, Hilario fide ac spiritu coherent, 459. Fidem Iudæis et Sirciensibus oppido missam dantant, 459. Non cedunt Saturnini minus, potestatis, bellis, 460. Otrium

- procurantibus heresis perurbationis frangunt, II, 460. Fidei eorum (in) Orientales ad resipiscentiam commovet, 460. Galli ab Hilario quaerunt quid Orientales in fidei professionibus gerant aut gesserint, et quid super his ipse sentiat, 461. Gallus in synodis lacere vult Hieronymus, 465
- Galli ad synodum in Bithynia futuram acciti intra Hilarii communionem se continent, II, 462. Ab eorum se communionem abstant qui fidei defensores in exilio detinent, 461. Non erunt in subsolatio dissimulationem, 461. A caeteris extra Gallias abstinent, 465
- Gallicani eoisopi Parisiis congregati Orientalibus rescribunt, II, 700. In usum silentio se fraudem passos esse ex Orientalium litteris agnoscunt, 699. Ut apostatas resipiscunt qui Constantinopoli in loca fratrum indigno exultationis non substituit, 700. A communionem ac sede sacerdoti deieciendos statuit, qui synodi suae decretis renitentur, 700
- Galliae opus, I, 787. Et sollicitudo pro pullis, 153
- GAUDENTIUS, II, 680
- GAUDENTIUS de Naiso, II, 632
- GAUDENTIUS damnatur a pseudo Sardicensi synodo, II, 662 Paulum Constantinopol. defendit, 662
- Gaudia victorum intellecta compungunt, I, 156. Impiae et diffidentis de se conscientia est, timere sine gaudio; et insolentis naturae est sine timore gaudere, 90
- Gaza, II, 632, 663, not.
- Genere solent miseri ad praeteritum bonorum recordationem, I, 549
- Geniue in pretio apud mulieres, I, 581
- Generatio est in similitudine naturae, non in vltiorum proprietate, II, 339. Generationem ex uno et immutabili Deo esse non posse assertunt haeretici, 54, 215. Generationem Dei certo scimus, 52, 54. Etsi non comprehendimus rationem, 55 et seq. Haec non a sapientibus mundi aut Scribis legis quaerenda, 54. A piscatore exponitur, 51. Generatio Filii generationum nostrarum exemplo quatenus explicetur, 115. Generationi Verbi num conveniat, *Hodie genui te*, I, 45
- Generations duae, quibus proprium est Deum laudare, I, 625. Generatio legis, et generatio fidei, 655. Prima ab Abraham cepit, 625. Prima Iudaeorum, altera Christianorum, 340, 556
- Genositas paternae maiestatis in Filio indifferens, I, 506
- Gentes ex Cham et Japhet procreatae, I, 770. Significauerunt nomina aquarum, 122. Desertorum, 220. Foeni, 695. Caucolorum, 671, *ibid.*, not., 761. Asini, 737. Canum, 696. Maximo iuxta Israel, 743. Gentes ignorantiae quae vicia donduerunt, 771. Campae ex omnibus gentibus sint iudices, non per panem efficitur ne non omnes gentes sint infideles, 149. Gentium infidelitatis causa, 149
- Gentes omnes dignum esse Deo esse subjectas, I, 179. Gentium conversio in curvo. Filia nutritio praefata, 659. Gentes fide populum anteriorem supplantatae, in Jacob praeseguntur 105. In Israel autem, qua Deum visura, 106. Gentibus proprie promissus est Christus nomine aditus, 66. Gentium, quae Dominum laudatiae sunt, congregatis Psal. lxxv manifestur, 184. Gentes ante Christum angelorum dominatui debite et secundum eorum numerum divise, 19, 166. Per Christum a perverso iure dominantium erepta, 49
- Gentes paratam Iudaeis salutem praecipunt, I, 708. Iudaeis regnum eorum, qui rapant, 725. Gentium populus iunior senioris primogenita est, 594. Emit hie, quo hic perdidit infidelitate, 595. Gentes quomodo populus Dei, et qua ratione populus Deo incognitus, 612. Quomodo longe a Deo, et quomodo prope, 198. Gentium populus prius captivos, quomodo a Christo liberatus, 103. Gentes ex silvis et culibus diaboli effecit sedes Dei, 508. Gentes praeter spem ad cognitionem Dei consortiunq; deductae, 227. Gentes animantium ritu non intelligentes, 221. Facta sunt spiritalis, 221
- Gentium salus ordo, I, 710. Gentium salus legis temporibus inchoata, 235. Apostolorum praedicationi est reservata, 747. Gentium salute Christum cum Apostolis salutandum, 745. Gentium salus omnis ex fide, 700. Ex fide factum quae Iudaei contempserunt, 725. Gentes per gratiam Spiritus vivunt, 716
- Gentes Christum in hereditatibus date, I, 227. Gentes impitate haeretica Christi, 48. Quomodo Deum consolerentur, 257. Gentes omnes in Dei filio, quia caro factus est, visitatas, 147. Coequeat et collocata a dextris Dei in caelestibus, 116. Gentes visitatae non obediuntis spernentur, 148
- Genis, natura, et substantia saepe idem est quod essentia, II, 166
- Genesii Alexandrini haeretici, II, 572, 703
- Genesius ex Laodicea, II, 627, 624, 631. Arii discipulis ab Alexandro ejectis per litteras communicat, 675
- Germania prima et secunda, II, 457
- Genesius, II, 508, 505. Arimini cum sociis res novas molitur, 688. Ibiq; damnatur, 683, 690. Episcopus Filium Patris per omnia similes tueretur, 704, 706. Alii hae fide eum avertere tentant socii, 703. Testatur se suis charitate coniungi, a quorum fide se separat, 705
- Genosius, II, 655, 664
- Gladius quod sit, et quid significet, I, 718; potestatem significat, 651. Nichilo otens qui peribit gladio, 804
- Gloria alia bona, alia mala, I, 81. Gloriam nobis nullus est locus, recordantibus omnia ex Deo esse, 447; et in omnibus quae esse Dei misericordiae, *ibid.* Quam inane sit gloriam de se haberi aut miraculorum virtute, 698. Gloriosi in se Iudaei iram ejus, qui solus gloriosus potest effecere, exacerbat, 201. Gloriam cupiditate animus dolorem non sentit, II, 535
- Gloria Patris ac Filii una est, II, 287. Gloria Christi unitas cum Patre per dispensationem excesserat, 285. Gloria quam Christus carni proposuit, I, 46 et seq. Gloria filii hominis diversi gradus, II, 409. Gloria corporis Christi, 597
- Gloria Christi qui sublamur, II, 397. Gloriam aeternitatis nostrae in glorioso Christi corpore specularum, I, 260, 487. In Christo nunc repleti sumus, replendi postea in nobis ipsis, II, 261. Fides compatienti et commorludi nos glorificat in Christo, I, 156
- Gloria hominis destinata, II, 402. Gloria coelestem terrenae carni dandam esse, ultra humanam spei fidem est, I, 227. Haec carnis a Verbo assumptae virtus est, ut naturae nostrae corruptionem in caelestem gloriam efferat, 229. Ad gloriam caelestem universis patet aditus, 270. Gloria Dei praecurante bonitate nobis non sollicitis praeparatur, 695. Gloriae caelestis causa est ductina et opus spiritale, 596; maxima causa, Dei misericordia, 542. Hanc merito suo consequi nemo poterit, nisi miseracionibus Dei probevatur, 519
- Gloriae aeternae dotes, I, 26; II, 406. Gloria beatorum ac lumen omne sanctorum ex conspectu gloriae Dei, I, 590; ex contemplatione gloriae Dei quomodo acciatur, 526; in Sanctis erit diversa, 195. Quatenus illis concedetur, quorum fides infirmior fuit, 195, *ibid.*, not. Gloria caelestis perfectio quomodo nos praestabit esse cum Deo unum, 259. Qui per gloriam Deus erit omnia in omnibus, II, 399. Gloria honor omnes ad unitatem paterni honoris assumit, 221; non ob aliud datus est quam ut omnes unum essent, 221. Unitatis huius causam tenet Hilarius, sed nondum apprehendit rationem, 221. Humana natura per gloriam in aeternam substantiam transformatur, I, 615
- Glorificandum corpus in naturam spiritus, I, 389; mutabitur, non abolabitur, II, 599; sed quod carnale est, in naturam spiritus devorabitur, 406. Glorificati corporis solidi erit et indeimitabilis natura, I, 451; vetus atque ipsa originis suae materies, 51
- Gratus decem in domo Ezechie, I, 414. Gratus quinquies in templo, 415, 416
- Greci sermonis translatio ad verbum expressa obscura est, I, 505. Graeco verbo *gratia* in *dicis* non contentio significatur, non distinguitur pronuntiatione, 582
- Graeca translatio ex Hebraeo, I, 303, 304; Latina profertur, I, 303, II, 385
- Gratum tantum humanam qui sectatur, divinum perdit, I, 102. V. Praeferre. Venia per gratiam omnibus necessaria, 707. Salutem ac libertatem non dedit nisi Christus, 101. In manu Dei est nos, ut veli, tanquam signus reformare, 806. Dona sua Deus iustis iniustisque largitur, 550. Deus omnibus adest, nec se humanis auxiliis subtrahit, 627. Verbum Dei, solus admodum, cuique praesto est, ut illumet modo aditum reperiat, 519; Gratia evangelicae doctrinae praeparanda quibus dilata, 776; quatenus obedire ei non poterunt quibus dilata, 776, 777. Haec necessitas morales erit in voluntatis, 777; extra culpam infidelitatis, 776
- Gratia necessitas, II, 48. Gratia et misericordiae Dei munera sunt, lumen nostrum, I, 20; scientia, 537; scientia caelestis, 548. cognitio Dei, II, 116, 117; rerum divinarum ac coelestium mandatorum, I, 358; iustitia, 281. Dei doctrinae perceptio, 272; scientia justificationum, 285; intelligentia Scripturae, 457. Haec non negatur potentibus, 458. Scientia datur exquirenti, 357; non appetenti non datur, 359. Dei est dare ut Scripturas intelligamus, et intellectus aptis verbis explicemus, II, 24. Gratiam intelligente a Deo orare necessarium est, I, 277. Gratia ad assuescendum vitae pie cognitionem ac verum usum necessaria, 273. A Deo est nostra conversio, 461. Gratiae donum vitae anterioris criminis occultantur, 779. Gratiam gratuitam Deus omnibus ex fidei justificatione donavit, 707

Gratia et misericordia Dei egenus ad vitam aeternam consequendam, I, 540. Salus ex Dei misericordia expectanda, 490. Neque Dei misericordiam metus noster, sed fides promittet, 480. Gratia salvator omnes, II, 98. Merito promittit luminis consequenda quaedam preparatio est, I, 275. Non est doctrinae cognatio, nisi fidelia opera processerint, 287. De ope eget homo ut bonum perficiat, 581. Natura illius tantum officium est, ut aggregare se in familiam Dei et velit et cooperit, 581. Dei domus a Deo, id est, ejus doctrinae aedificanda, 469. Voluntatis nostra per se perficere non valet bonum quod movet, 470. Semper orandum, ut nobis mandata servare volentibus liceat, 282. Gratia necessaria ad custodiendas justificationes Dei, 280. Gratia magna opus est ad tenendam veram fidem, 281. Quod Propheta meritatus sit, quamquam per fidem suam cepit, tamen non proprium suum esse, sed datum demonstrat, 606. Dei auxilio domus Dei aedificanda et custodienda, 468, 469. Adjuvi Dei misericordia, in fide, in timore Dei et spe immoratur, 547.

Gratiae Dei ad vivendas tentationes necessitas, I, 179. Adjuvior Dei magno nobis opus est in tanto timore assidue saeculi istius, praeco, 572. Auxilium Dei spes meretur, 572. Adjuvior Dei laqueus diaboli conteritur, 451. Humana infirmitas sine Dei ope impar est tolerantis passionum, 510. Sicut Apostolus impareus se tribulationibus nisi auxilio Dei esse, 560. Deus Apostolorum et martyrum confessioni constantiam et perseverantiam dedit, 202. Gratiae Dei et merito quae pars in victoria tentationum, 609.

Gratias Dei quomodo cooperari debeamus, I, 510. Gratia orationi nostrae tribuitur, 510. De exordio nostro munus Dei est, 510. Multi asserunt propterea Dei munus esse, ut quis in Dei rebus atque operibus versetur, 569. Multi excusant infidelitatem suam, quod cessante erga se Dei voluntate maneat infidels, 570. Impetatus est voluntas, existimare se ea, quae credentium sunt propria, non consequi, quod sibi a Deo induta non fuerint, 509. Deus unicusque auxilio pro meritorum diversitate aut deest aut adest, 200. Omnia Propheta ad Dei munus retulit, 509. Obijciantibus: Si omnia a Deo sunt, humana ignorantia caret culpa, respondetur, 509. Propheta Dei meritis humanae devotionis officia comenxit, 510. Prius quae a Deo sunt cum honore praesupponit, et tunc quae hominibus sunt cum humilitate subijcit, 510. Omnia tunc corporalis tunc spiritalis vitae subsidia ex Deo sunt, 628. Nemo ita de se cogitat, ut non semper cadere, semper se vereatur aliam, 628. David commendatur, ut qui omnia vult a bonitate Dei in se inclinare, 515. Homo sine Dei auxilio comparatur terrae sine aqua arida, 635. Deus solus fidelis adiutor, 168; per lacrymas rogandus est, 168. Effundendus coram eo omnis affectus, ut nihil de nobismetipsis fiducia sit, 168. Si quid in nobis est, ex Deo est, 90. Deo si quid in nobis est, dei carnis, 148. Quod agimus, Dei esse virtus intelligatur, II, 251. Nullus homini relictus est glorificandi locus, recordanti omnia ex Deo esse, et in omnibus opus esse Dei misericordia, I, 147.

Gratiae divinae dona per Apostolos erant reddenda, I, 740. Misericordia universis per apostolos subijcitur, 727. Gratiae spiritalis donum in no nostrum est qui non interdum sentiat, 549. Gratia Dei per insolentiae vitium fit mutus et otiosus, 565; amittitur, 566. Gratia dispensatio sit gratuita, 788.

Gratiae in adversis Deo agende, I, 551
 GRATIANUS, Consul, II, 706
 Gratia sit ministratio numeris gratuita, I, 711, 688
 Gratia pro fratribus solet Scriptura occupare, I, 458
 GREGORIUS a Calle, II, 685
 GREGORIUS Alexandrinus, II, 538, 647, forte et 630; occupatur sanctus et integer sacerdos, 655; in Sardicensi synodo condemnatur, 628
 GREGORIUS Spau. rescribit Eusebius Verceil., II, 700, gratulans ei quod Ossio restiterit, et Arimian pluribus caedentibus steterit, 701
 GUSIA, II, 668
 Gynnosophistae. V. Nudus.

H

Habere criminis non est, sed modus in habendo retinendus, I, 765. Habere haereticum non unum est, II, 46. Habitatio est requirit distantia, I, 70. Habitatio Deo digna, non carnis visibile, 480; sed filius, 440; et filio mediante fideles, 440 et seq. Nulla res creata Dei habitatio digna, 504; hominem Dei habitatio dignum reddere, maximum Christi opus, 504. Habitatio Dei in pils mentibus qualis sit, 501. Habitatio nutua Patris et Filii, 710. Habitare et habitari non est unum, II, 400, 235, 277. Habitatio Christi cum Sanctis congregatur est albus, I, 221

Hadrianopolis. II, 655
 Haereticus Dei nati, I, 221. Haereticus Domini, non carnalis Israel, sed quae in Christo, 472; sed sancti, 162. Haereticus fidelis inter plures dividitur, ipsa tamen nomine haereticus est solidus est, I, 369. Haereticum inter se dividendum iustar portionem eligere debemus meliorem, 521. Quae illa sit, *ibid.*

Haeresis casus similis, I, 224; ex Ecclesia se abscedit, II, 118; oritur e Scripturae perperam intellecta, 27; ex vitio male intelligentiae, 178; certum ac fixum nihil habet, I, 20; qui stultitiam suam ostendit, II, 219. Haeresis pertinet non tantum praesens est, quantum aeterna, 145; facile refellitur, sed non facile emendatur, 145. Haeresis ex errore non est sine emendationis spe, 145.

Haeretici, viri sanguinum, I, 582; porci, 606. Haeretici obtinent demones et gentibus expulsi, 704. Haeretici quae errandi causa, II, 12. In omnis sensus incertus, 29; incerta et erratica omnia, 151. Haeretici angusti, divisi Spiritus et Scripturarum intelligentiarum iurisdictione, 281. Sapientiae ac scientiae sermone carent et fide, 258; ne naturalium quidem rerum causas tenent, 514; rationem caelestis sapientiae non comprehendentes, omnia ad speciem humanae prudentiae constant, I, 224.

Haeretici suus ad partes Scripturas trahunt, II, 518. Aliter omnia tradunt et docent, quam scripta sunt, I, 419; confusis permixtisque verbis veritatem elidunt, II, 472; scopum disputationis evitant, I, 20. Eorum in animo solum contentions studium, 582.

Haeretici aut per impietatem obtusa mente, aut per adversi spiritus dominationem fidei obstruunt, II, 448; improbabiles effecti vita, voluntate, iudicio, placere volunt novitate doctrinae, 142. Deum ex arbitrio ligunt, I, 20, non minori impietate, quam qui negant, 20; quantis dolo filium subvertere tentent, incredibile est, 181; fallunt potius, quam vincunt, II, 419. Haeretici ratione humana incontentibus qui respondendum, 144. Eorum ratiunculas auctoritas divina opprobranda, 145. Haeretici omnes contra Ecclesiam veniunt, 178; sibi invicem adversantur, nec sibi, sed Ecclesiae vincunt, 178.

Haereticorum inania sunt jejunia, continentia, etc., I, 75. Haeretici fecerit, nec spes, nec baptisma, II, 245. Ecclesiam in tantum sibi congregant, I, 582. Apostoli moerent ne haereticorum ecclesiam adiant, 711; haeretici fides et vita prohibita desideratur, ut Evangeliorum sint capaces, 801. Cum Arianis communionem qui permissit Hilarius, II, 565. Qui cum haereticorum decessis, qui cum eorum consilio agendum, 562, *ibid.*, *not.* Haeretici insinibus conceditur venia, ut cum laico Ecclesiae vestis haeresis detrahatur, II, 655. Sub haereticorum consortio pacem pietique mentiantur, I, 224. Haereticorum labor ad excusandas excusationes, 539.

Haereticorum silentium, I, 595
 Haeion, quod est Photius, II, 176, 180. Hebraicus doctrina, I, 224, II, 28. Quae illi Scripturae contrariae, 40. Hebraei et a Sabello et ab Ario qui vincunt, 16
 Hebraeus sermo ex 22 litteris convulsi, I, 272. Hebraica lingua ambigua, 52
 Hebraei Scripturae textu Paulus apud Hebraeos usus est, I, 35
 HELIANUS, II, 669
 HELIODORUS, II, 706
 HELIODORUS presbyter an Hilarius refellerit, I, 475, *not.* et 477, *not.*

HELMEDUS, II, 605
 HERACLEA, II, 665
 HERACLIANUS, II, 652
 HERODIANUS, II, 675
 Hermon, mons Phoeniciae, I, 521; a Phoenicibus Senior cognominatus, 521, *not.*; profana gentium religio colitur, 521. Hermon anathema interpretatio est, 521. Fertur Angelos concupiscentes filias hominum in hunc montem convenisse, 521
 Heronum nomina in deos computata, I, 201
 HERACLES Filium dixit lucernam de lucerna, II, 80, 155; quam absurdo intellectu, I, 140
 HERONIMUS Hilarii sententiam non probans, ad sensum illum assequatur, I, 475, *not.*, 477, *not.*; alterum Hilarii locum reprehendit, culpamque in Heliodorum rejicit, 477, *not.* Fragmentum ex Hieronymo in Math., 811
 HERONIMUS se discipulum veritatis vocat, II, 572; fidelis Dominice nominis praedicator a synodo nuncupatur, 700. Uxor illi fuit, postquam episcopatum adeptus est; superstes, 528; et filia unica, 525. Hilarius inpositi sacerdotii munus ad officium publicae salutis extendit, 12; ut episcopum, putat se habere Ecclesiae praedicationis evangelicae ministerium, 155; in gravissimo fidei periculo perducendum mittit, 555; in gravissimo fidei periculo perducendum edit decretum, 562; quod arbitrio confessorum Christi per-

multa, II, 565. Fides Nestoriani nunquam nisi exsultantibus audit, 518. Honorati et honorati intelligentiam Evangelii et Apostoli et Imperatorum, 518. Primum reprobatus, in quopiam aliquantisper non sit antequam exsultaret. 518

Hilario potestas data est sacri honoribus et eammodis finendi, II, 619; quod spernit per Christi charitatem infidelium constantium respiciat, 619. Infidèles et sunt montes, silvæ, quam ecclesie hereticorum, 630. Hilarius ad Interremensium synodum compulsus quid ibi agat, 503; ad patrones hereses ingerebat denuntiat, 460. Saturnino, circumvento Imperatore, in exilium delatus, 439; exsultat factione, non crimine, 515; circumventus Constantio, et Juliano illuso, 545; in omnium Gallicianam ecclesiarum communi-que pervenit, 545, alium communionem per presbyteros suis Ecclesias distribuit, 545. Exsul factus, neque de Christi confessione decedere, neque honestam unitatis conditionem respicere deerat, 467; criminis loco non ducit, quemquam cum hæreticis colloqui, aut orationis donum adire, aut paci quodam sperare. 565

Hilarius de exsilio suo loquitur, II, 525; de temporibus non queri constituit, 524; nihil in tempora aut Arianos famulus scribit, 565; sed eo affectu, quo clamat: *Exsulatus semper dimittendo incipit verum prædicari*, 506. Officium veritas a fidelibus exsulet, 525. Hilarius de Trinitate scriptis episcopos, 555; et in exsilio, 525; quibus causis adductus, 174. Libros illos plurimos ex antiquis inseribunt de fide, V. præf. Tom. II, n. 2; quibus favet plura 7 dicitur verba, *ibid.* n. 4. Ariano etiam ad veritatem per hos libros adducendi spe gaudet. 455

Hilarius de plurimis Bononiarum provinciarum urbibus Gallis significat Orientalium fidem ac studium, II, 457; timet ne Gallorum lætueritas ex polluta ipsorum conscientia sit suscepta, 458; constituit nullas ad eos ecclesiasticæ sermonis literas mittere, 458; literas ab eis sonit anno exsiliis sui tertio, 459, ad quem de literarum lætitudine se excusant ad exsiliis ipsius longitudinem ac secretum, 459. Galli et communionem dominicam iudicant, 462, fide se spiritu se et coherere testantur, 459. Quæ Orientalis in fidei professionibus gerant aut gesserint, quidve super his sentiant, nonnulli ab eo silia significanti capiunt. 459

Hilarius intra Asian consistens, librum de Synodis scribit, II, 498. Ecclesie militie sua stipendium reddi, et apostolatus sui in Christo vocem, 519; et aliqua cum Gallis pie fidei consilia conferre dignum ducit, 465; illos maxime vult in synodis elucere, 167. Rogat ut exsiliis ipsis in orationibus sanctis meminerit, 520; ut sit autem pondum sui ad istos verba, quamvis ipsi non est in exilium, 520; operam dat ut mutus Orientalium et Gallorum suscipiens levet, 465. Qualiter exposuerit Orientalium fidem, 476. An hæc catholica, an hæretica sit, permittit iudicare, 462. Hilarius de formidinis Orientalium diversis ab Athanasio uno quam sensisse ostenditur, 553, n. 15. In illius libro de Synodis quid reprehensum sit. 521, 522

Hilarius apostolgia sui in ista rationem reddi cur Orientalibus libro de Synodis laudat, II, 521; ostendit se fidem illorum veram non dixisse, *ibid.*; uoc ab eis admittisse suspicionem, 525; seque iuxta hominis fecisse mentionem, 522; cur et qua conditione hæc vocem non improbarit, declarat, 521, 522 et seq.; tum maxime cupit obsequere, ut ab Imperatore adversus Valentinum et Driacum audiretur, 521, de exsilio ad liban scribit, 525; quo cum a vanis ornamentis et sumptibus vestibus debitorum, 527 et seq., huiusmodi matulorum et secretorum et out-tit. 528

Hilarius assisit Orientalium in Selencia synodo, II, 572; quæ sese in ea gerat, 572. Ibi ab uno ex Anticris tentatus, hæreticum impetum quam prædentem experiet, 574. Constantinopolis libellum ipse Imperatori tradit, 545; rogat ut exsili sui ministerium præsentem ad confessionem falsorum que egi adducat, 544; de fide sub synodo dissidentium audiri petit, 549. Imperatoris arbitrio derelinquit, quatenus et quando iubet eam loqui, 544; omnia se ad Orientis et Occidentis pacem cum honore regni ac regis fidei, locutura pollicetur. 549

Hilarius se non aliquo humanæ perturbationis vitio contra Constantium serpsisse probat, II, 565, 566; ad martyrium anhelat, 561, 564. Edere tentat quæ grave et multiplex, 620; ex eo loco in quo gesta res est, 620; quo consilio. 621

Hilario directæ Orientalium literas, et ab eo in Gallias missas, II, 609. Galli reseribentes, cum his pacem se habere negant cum quibus ille se habiturum negavit. 700

Hilarium Auxentium solutus est tradere in hæreticum, II, 599, ut schismata ubique facerent, 602. Ariusque compressus, 597. Hilarius fraude Auxentii detecta M de-

lano iubetur proficisci, II, 598; spernit synodus adversus se ad Auxentio congregandos. 609

Hilarius quam modeste de se sentiat, II, 519, se omnium indutissimum dicit, 464; propria sua fidei sensum agere sine se verbis explicare iussu testatur, 464; non de se autē libi libi licet rogat, 461, 490, 500; in vultus ac tremens de Trinitate verba facit, 29, testatur sibi verba deesse, non sensum, 499; humilitate ac fide supplet quod verbis deest. 59

Hilarius fides de sancta Trinitate, II, 459 et seq. Quanta sit fides illius de Patris et Filii equalitate, 446, 447. Hilarius sapientiam Dei, que mundi stulticia est, consecutus. 405. Deum sola veneratione intelligit, 402; de fide sua securus, cur, 547, 550; sermone Dei quantum deforat, 206. Deo de omnibus et sunt ab eo dicta credit, 61; non de suo loquitur, sed per Deum edocet, 441; semper orat ut possit dicere loqui, 499; ad intelligendas Scripturas et apte eloquentias prophetie et apostolicæ spiritus consortium rogat, 24; nullum majus de sermonis usu præmium referre potest, quam ut Deo serviat, 24. Hilarii oratio ut liban quam in regeneratione sua professus est, semper conservet. 444

Hilarius in Scripturis interpretandis quemque arbitrio suo permittit, I, 426; ipse sermone suum nequit utare nisi his que intelligit, 426, quemque suo sensu permittens, tractat quod secundum donum spiritalis gratiæ scens, 381; tæmentis sit, qui ipsam suis interpretandis vult veritati afferre arbitratorem, 506 et seq.; ostendit se sensus spiritalis non frustra prosequi, 457; quam modeste ab aliorum sententia discolat, 447; ut retinet quæ non probat, 466; aut jollicit de aliis, II, 508; aut propriam sententiam dicit. 508

Hilarius quam viam contra hæreticos tenent, II, 215 legitur sub specie omnium hæreticorum quæritationem quod reprehendat, 476; securus non suis, sed apostolice secundi gradibus, 176; hæreticis repugnat nisi ipsis dicitis, quibus fidem impugnat, 279, 378, 391; his ipsis dicitis, illos evargat, quibus fallere tentat, 107; quam caute Arianos confutat, 105, quam caute fidei totius demonstrationem temperat. 459

Hilario fervens charitas, II, 145. Hilarius curat pacem amissam querere, turbatum componere, et reportari tenere, 495. Non vult quilibet libro de Synodis nisi ad initiales profertum proferre, 510. Constantinopolis synodet se omnia ad Orientis et Occidentis pacem locutura. 519

Hilarius non quoniam iax optulit, nisi eorum qui Nicæanum fidem tuerent, II, 600. Ipse fidei Nicæne adherens cæteris formis non est, 580. Atianorum blasphemiam epistolice committere permissit, 599. Iustus Sirmianensem blasphemiam describit, 464. Ipse diabolus est, qui Arianos. 600

Hilarii erga Arii non indulgentia, II, 565. Erga imperatorem reverentia, 506. Erga eosdem moderata in libris de Trinitate. 577. præf. ad tom. II, n. 4

Hilarius de passione Christi quid sentire ac prædicare solet, I, 115. Dolorem in Christum occidisse docuit, 142, not. Non sensit Verbum a carne Christi novitate secessisse, II, 267, not. Aut omnia simul et semel a Deo creata. 417, *ibid.* not. 432, not.

Hi avas diaconus Liberti legatus. II, 674. Hicorum quo idam appellatur nomen. I, 205 et seq. *Hodie* non conventat eterna Verbi generationi. I, 17. Hologæstum quid. I, 201

Homo non vanitas, sed similis vanitati, I, 645. In Scripturis aquum nomine sæpe significatur, 451. Sæpe etiam carnis nomine, 123, 483. Nihil in terrenis Dei operibus homine præstantius, 554. Nihil analogis Dei est, 551, 552. Homo non prærogative, 551 et seq. Humanæ originis princeps Deus, II, 535. Homo genus Dei, I, 229. Homo Deus ex se ipso vult ac spiritus elementa tribuit. 229

Homo ex illato ortum habet et post tempus, II, 417. Hominis organa hæc habet dignitatem, quod et proprium sit de se aut tractari, I, 536. Deinde non manu, sed manibus Dei creatus sit, 556, 561. Hæc quibus, qua ex duobus generibus in unum animal rationis particeps duplici est institutus exordio, 258. Et quia non solitarii duplex fuit in illis constitutione operatio, 558. Hominis institutio triplex præ se fert Dei operationem, 220, not., 558, 493 et seq. In hominis conditione significatur faciens, lectum, exemplum, II, 85. Homo dualis naturis continetur, spiritali et terrena, I, 492. Hominis et celestis, *ibid.* Internum et externum naturam ab aliis dissonantem in se constituit, 357. Homo internus et externus, 595. Homo interior anima, exterior corpus, 495. Homo totus ex anima et carne formabilis est. 411

Homo munus est in terris animal rationale, intelligens, dignificans, sentiens, I, 555. Primum secundum animatum secundum corpus institutus, 557 et seq., 498. Secundum corpus de terra formatus, 557. Secundum autem ex

nulla aliena substantia factis, I, 357. Corpus et anima quomodo inspirati spiritus Dei in se habere continentur, 357. Anima et corpora creata nobis Dei virtute quoties procedunt, 296. Quisque est generalis animus et corpus, 30

Homo initium creationis secundum originem Dei similitudinemque sortitus est, I, 630. Fit ad communionem Patris et Filii imaginem, II, 103 et seq. Quod fit secundum imaginem Dei, ad miri peritiam dignitatem, I, 557. Homo in substantia anime ad imaginem Dei figuratus, 425. Secundum autem ad imaginem Dei factus, 485. Non Dei imago, sed imaginis et similitudinis Dei exemplum, 557. Incomparabilis est et quoddam divinum, 557 et seq. Qui naturam divinam induit, 495. Per gloriam consummatur imago Dei, II, 406

Homo solus ex animantibus particeps rationis, I, 678. Ut veritas aut uretur, aut dominaretur, est creatus, 107. Homines ad usum et sua et alia terrena referuntur; 156. vero ad nihil aliud, 333. Alii cognoscendum venerandumque Deum omnibus uti debet, 353

Homo a Deo non inchoatus ad mali originem, II, 143. Natus est ad volendum in carnis, I, 716. Inqui sunt, qui hominum omniumque mortem nature necessitati tribuunt, 20. Homines servitatem ad consolandum seculum consentiant mali negant, 622. Homines ad vitam proclivem et quassam, iam cadentem demergit desperatione iuditii aeterni, 167. Homo nascitur ad I cognitionem Dei, 331, 360. Ad id Deum cognovit, ut confusus Deo fieret, 614. Eternum deputat, *ibid.* In cognitionem Dei est editus, ut perfectum sibi ex operibus sui cognitione speraret, 181

Homines eternitas ex bonitate Dei ostenditur, I, 561. Ratio ipsi suadet dignum non esse Deo, ut hominem vitam largitus sit consilii participatione subdelectatione vivendi, II, 7. Homini eternitas promissa ex prima in istius conditione Dei voce, I, 406. Homines ad bonam spem et aeterna esse natos consensunt, II, 5 et seq. Deus hominem rationale animal in usum largiente eternitatis suae vitam sensuque perfecti, I, 58. Proferunt ad ut in merito vitam innocentem constituit, *ibid.* Liberum eum condidit, *ibid.* Pannis a malo deterruit, praevis invitavit ad bonum 70

Homo per se consummationem non obtinet, I, 570. Homo tamen a seipso merito est ex initio voluntatis, 570. Homines proprium officium est Deum invocare, 678. Et alibi silenti, iustitiam, atque omnium benevolentiam affectum proferre, 787. Hominum assensum Deo difficultatis non fuit, quam cum in tanta naturae re vite sine ratione formassent, 167. Homo quando quid erudit, sit, 535. Nomen sicut per vitam mittit, ut dicatur serpens, 577

Homini Dei beneficia dabatur invidit, I, 677. Qui ab homine, quem deiecit, vivens, 677. Hominis corpus et anima non ad unum sint in caelis, qui cadunt in terra, 717. Homines omnes ex terra in primo Adam parente geniti, 186. In unius Aë errore, omnes aberrant, 718. Homo in peccato primi parentis et paradisi expulsus, 575. Per transgressionem primi parentis est beata requie eiecit, 675

Homines vita misera ab Adam cepit, non enim Adam, I, 631. Haec non sua est, sed que primum in I bonitate est insubstantia, 630. Quibus primi hominis natura fuerit, 508. In hanc redire autem propheta, 608. Quod non veritatis esse sui arguit, 608. Neque conceditur in hanc vitam, 608. Homo in crinone Aë exsul factus filius Sion, in qua sine metu, sine crinone, sine dolore vita est, 519, 551. Quandiu debet degit, non vere vivit, 589. Quandiu debet alivit, mundus esse non potest, 200. Hinc corporum infirmitas ac vitiorum incentiva imperferitum esse compellunt, 291. Homines in vitio natum esse et vivere, 370. Homines omnes ex Deo sanctus, ex contagione corporis pollutus, 425. Ad vitam aeternam institum homo propellitur, 21. Homines ruperit, refugit, sordidit, sine spe mortui, sin lege tenebris, II, 57. Homo subditus variis motibus rebus esse non potest, I, 98. Homini errare debitum est, 793. Mortalibus oculis nubet obscuritate obsistit, 291. Homines post peccatum Aë in figuratone Dei et in omnium vitiorum oblatione detinentur, 719

Humana intelligentiam quam nulla excedant, I, 491 et seq. Deum comprehendere non valet, II, 514. Secreta Dei non penetrat, I, 490. Aliquid intra simul et extra alterius esse posse non consequitur, II, 43. Qui infinitus sit sensus noster, et in infinitis cogitandis deficiat, 422. Homo non capit quaedam corporalia Christi gesta, 82. Non debet esse omnipotentis ac sacramentorum Dei arbiter, 430. Quod homini inintelligibile, possibile est Deo, 49. Homine ignorantia, I, 561; II, 53. Originalis sine causam et rationem necesse finem nascit, I, 553, 561. Humanae infirmitatis religiosa confessio, hoc solum ex Deo nosse quod Deus est, 491. Iudicantis mentis spee unum aut vitam aut rationem sentiens non intelligit, II, 140. Multa de e

rebus suis ignorat, II, 440. Equanimiter imperitus in suis, insolenter in Dei rebus est ignorans, 53. Multa serpens percipit ratione quam aure, 590. Humani sermonis vita, I, 110. Humani animus ex se habet naturam Deum intelligentem, sed non scientiam huius, II, 49

Homosus viribus pervenire nequit ad cognitionem Dei, II, 116. Indignus est, cui Deus se cognoscibilem praestet, I, 615. Incognoscibilem cognoscere natura nostra non potuit, nisi per nostram naturam, 614. Homo eget bonitate Dei, 527. Verbi Dei luce ad omnes operum processus indiget, 561. Homines infirmitas in percipiendis Dei rebus qui per fidem roboretur, II, 60 et seq. Hominem Deus saceris literis ad cognitionem sui erudit, 145. Hominum saluti quam saepe prospexit Dominus, I, 67

Humiditatis generis in tres divisus, I, 704. Homo in creatione Deo placens, peccato displicens, in Christo bene placuit, I, 630. Aliquam a bonitate Dei non fuit, in eum nam in se redieret et recederet, 229. Quando loquere praesertim, 250. Homini id incarnatum acciperebat, ut Deus esset, II, 286. Homo per incarnationis mysterium natus in Deum est, 525. Qui a Christo processit in Deum, 281. Hominem Dei habitaculo dignum reddere, maximum Christi opus, I, 593. Quam hoc Christo curavit ferri, 505. Homo templum Dei aeternum qui consecratus, 788. Homo a filio Dei assumptus, donatus est Dei, 186. Humane corruptionis Christus hausit omne vitium, 809. Hominem ut apprehendit Deus, ita Deus homini apprehendendus, 58. Hominem quem assumpserat Christus, expectantem Deo patri nomen reportavit, 677. Homines quomodo in Christo passi et exaltati sint, 186

Humilis sanctus hic tantum inchoata, post resurrectionem erit perfectus, I, 635. Homo carnalis quis, 72. Quis animalis, *ibid.* Quis spiritualis, *ibid.* Hominis vultu indumentis, 194. Homo ut homo Deum debet timere, ut subditus parere, ut beneficiis affectus diligere, 628. Nostram legi potestatem ab eam via mala sumus inhibendi, ut democis rusticodiam verbum Dei, 538. Homini versanti in nocte ignorantia, insidiantur, inhumilitatis, concupiscentiarum, vitiorum, orationum et operandum, 524

Humane infirmitatis Deus rationem habet, I, 605. Homini, si miles in eo maneat, in omnibus periculis adest excellentium virtutum defensor, 557. Homo vult sua specula angelorum, 557. Sa totum Deo debet, 781. Et omnia sua, 447. Humane vi ac motus finis est resurrectio, II, 402. Homo post legem mortis ex Dei sanctificatione mansurus est aeternus, I, 425

Homousion usquam scriptum, II, 509. Catholicis ad hunc deum est obsequium, ab Arianis improbe combatuntur, 531. Homousii nullus non caret offendendo, 515. Quis huius vocis pia sit intelligentia, 505. Est et impia, *ibid.* *not.* Homousii mentionem Hilarius in suis scripsit, 522. Qua conditione recipiendum sit, 521 et seq. Quod quis opus hanc vocem Seleucia praedicavit, 572. Et eius aliquid nonnulla pie verius praedicant, 575. Qui homousion defendunt, Anomousion dices condemnant, 574. Sed ab his postea vincuntur, 574. Epistola de homousii et homousii expositione Sirmionis delata, 708

Homousii et homousii significationem se necesse, fatum cognoverunt aeternis Sirmionensis formulae, II, 506. Homousii et homousii intelligentiam Evangelica et apostoli Hilarii intendant, 518. Homousion ab Orientalibus inventum, ab Occidentalibus sancte intellegere susceptum, est, 698. Ab anterioribus episcopis est praedicatum, 75. Antiquitas est fides, et pietatis securitas, 381. Haec vox ad maximum huius securitatem usurpata est, 75. In qua religionis maxima et sola cautela est, 576. Homousion sepe et unius substantiae qui defendere Arianum tentant ante Nicenam Concilium, 79, 81

Homousion in se habet et filii conscientiam, et hanc paratum, II, 500. Quando recte praedicatur, 500. Homousia triplici rationi patet, 75, 901; et pie dici potest, et pie taceri, 902. Quo loco pie dicitur, accingetur imple, 501, 502. Non debet inde praedicari, 501. Quis sensus pravos illud se Arianis respicere confingunt, 75. Ius sensus damnat Ecclesia, 74. Homousion sensu non suspecto probavit Nicena synodus, 510 et seq. Eius proprietatem Patres post Nicenam synodum religiose interpretati sunt, 518. Homousion non improbandum, licet vitiosus intelligi soleat, 511

Homousion Ancyre anathemate damnatum, II, 517, *not.* Quo obtentu ab Orientalibus respicatur, 509. Cur a Patribus, qui Paulum Samosatam damnarunt, sit repudiatum, 509. Homousion Samosatensis male confusus est, 512. Octoginta episcopi illi respicunt, 515. Hi improbandum stanturunt, quod Niceni Patres probando, 515

Homousion Seleucia soli Aegypti constantissime obtinebant, II, 572. Homousion quid intelligat Hilarius, 510, 511. Scripsi adversus illum vocem levatur, 514. Huius

voris significationem explicant Galli, 698. Et sub anathematis poena velant aliter de Deo ac Domino sentiri, quam hæc voce sentiunt. 700

Honor naturæ aut species est, aut dignitas, II, 221. Honor erandum rerum non est diversus, 412. Honoris æqualitas est quid proprium virtutis naturæque æqualitati, 291. Honore non exsuperant nisi naturalia. 275

Honor sacculi, diaboli est negotium, I, 679. Honoris terrenti respectus colorum regimini est, 562. Honoris aliquid præsumere non decet, sed humilitatis operibus promereri, 770. Honorem ab altitudo accipere iudicium est. II, 274

Honor a Deo querendus, II, 274. Honor familiaris iu bonorum mittens est, 57. Nulli Deum imitari est deuegandus, I, 76 et seq. Honorem a vobis non accipit Deus nisi per Deum. II, 116

HONORATUS. II, 690 bis.

Hortatio multum valet illiciente casu, plus ratione ducit. I, 216

Hosania quid hebraice. I, 772

Humiliatio quid significet, I, 532. Humiliationem præcedunt delicta, 352, 353. Horum illa emendatio est. 352, 353, 340

Humilitas cordis virtutum omnium maxima, generosæ et regie natalitatis ornatus est, I, 565. In humilitate consistit mandatorum omnium caput ac summa, 405. Continentur omnia fidei nomina et præmia, 105. Humilitas maximum est fidei nostræ opus, 497. In humilitatis conservatione, legis est memoria, 404. Humilitatis causæ et merces, 680. Ad humilitatem prodest Dei magnificentiam et miserationem reputare. 404

Humilitatis exempla, I, 445. Humilitatem solam ostendit David, 401. Humilitatis præceptum Christus præbuit et exemplum, 561. Humilitatis Christi præmium, 565. Humilitatis operibus promerendus honor, non præsumendus, 770. Humilibus a Patre revelantur occulta mysteria. 576

Humilitatem non oportet carere constantia, I, 75. Corde humilis, sensu et anima simus excelsi, 498. Quomodo a vitis liliæ vitiosum se possit proferri. 462

Hymenus. II, 652

Hymnus et carmen unum et idem est, I, 117. Hymnorum celebres soni inter divina officia, 196. His terrendus est omnis profanus auditor, 196. His adversus diabolum pugnamus, his victoria nostra monstratur, *ibid.* Inter hymnos divinos quomodo animus avocetur, 531. Hymni matutini et vespertini, 190. Hymnus matutinus, II, 529. Hymni alterius fragmentum. *Ibid.*

Hypocresis sequitur fidei defectionem. II, 322

HYPERBUS. II, 680

I

Jacob supplantator, I, 105. Gentes filie populum anteriorem supplantaturas præsignavit, 106. Figura fuit Ecclesie, 528 et seq. Jacob ignoratæ uxoris inopinitus maritus, 479. Viri-nis iunus paricidæ fratrum proleccio plangens, *ibid.* Deus ad eum in homine venit, II, 94. In homine Deum intellexit et vultu, I, 125, 130, 423; II, 115. Non oculis corporis, sed fidei, II, 115. Fidei oculis Deum in corpore conspexit, I, 106. Jacob verus: illius prerogative. 612

Jaactantia fidelibus caveanda. I, 678

Jaactura sui felix. I, 751

JASUANUS. II, 652

Leterius morbus conspectu galbuli sanatur, I, 559, *ibid.* not.

Idololatriam inanis timor, I, 102. Idololatræ precibus metal-lorum dæd, quos sibi fecerunt, honorem querunt, 537. Ipsi simulacrorum modo sine vite spiritu sunt relinquendi, 538. Quantum abhorrent a veri Dei cognitione. 536

Idololatræ eversio, I, 539. Idololatria quotidie relinquuntur. 228

Jejunia lætantur Christiani, I, 461. Jejunium passionis dominicæ tempore, 716. Jejunii die convalescent Christianum qui venterit, zelo Dei traseitur, 392. Jejunant multi, dum a pastoribus objurgari timent, 556. Jejunantium vitia, 599. Jejunium sit conscientia pura, et bona opera, 680 et seq. Jejunium nullam apostolis Quinquagesimæ diebus habuerunt, 8. Id ipsum diebus dominicis est constitutum. *Ibid.*

JEREMIAS non præventurus in novissimum Christi adventum, I, 760. Jeremia: attribuitur opus Baruch, II, 130. Jeremie nomen quibusdam psalmis qua auctoritate prænotatum. I, 5

Jeropoli. II, 667

Jerusalem Interfretrix prophetarum, I, 134. Jerusalem et Sion idem locus, 640. Intra Jerusalem tantum legitima erant, sacerdotium, holocaustum, etc., 175. Jerusalem sanctificationem habitantibus non adhibebat, 452. Ejus

excidium denuntiatur, I, 720. Jerusalem non esse quando digna fuerit, 788. Jerusalem circumire, sed non intra Judæis per Romanum r. gem fuit concessum, 151. Hanc ad præsentium vicinarum solationum circumire soliti sunt, 147. Jerusalem desolata, 452. Jerusalem a Babilouitis capta et eversa, 511. Post otiam a Romanis capta et incensa, jam nulla est, 511. Jerusalem a Salomone ædificata, 466. Zorobabel restaurata, 467. Solum hodie collagrationis cinerem et deformum rotarum fedditatem præbet. 467

Jerusalem civitas pacis, I, 610. In præformationem Ecclesie, id est, corporis Christi constituta, 687. Jerusalem spiritalis, 654, 655, 640. Jerusalem terrena, species est celestis, 454. Jerusalem celestis, Ecclesia, 454. Concors fidelium castus, et sanctificatus sacramentis Ecclesie anime, 514. Jerusalem pro parte est quivis sanctus, 535. Jerusalem celestis per omnium generationum ætatem ædificatur, 454. Usque ad beatæ ac dominicæ regni tempora, 460. Jerusalem terrena et circumstantium Deo sanctorum civitas, 159. Jerusalem angelorum frequentantium conventus. 253;

Jesus Nave nominis Christi propheta. II, 456

Jesus salutaris, I, 209, 543, 400. Jesus ex corpore Domino nostro nomen est, 885. Nuncupatio est hominis qui ex Maria natus est, 200. Quomodo a prophetis est desideratus, 409 et seq. Jesu nomina demones ferre non possunt, 95. Ad saltem homines assumunt. *Ibid.*

JANUS. II, 690

Ignis exemplo illustratur filii Dei natalitas, II, 199. Igni fornacis Babiloniam affuerit natura urandi, 532. Tribus pneris fuit ros, I, 625. Ignis urens peccata atque tollens. 159

Ignis indefessus in judicio subeundus, I, 201. Ignem illum non sentiant sancti, *ibid.*, not. Ignis jactæi quoddam baptismum, 290. Ignis judicii, non destinatur iniqui, 507, 604. Iniquus auferet, ne Christum contempserit, 111. Ignis cum omni sensu peccatores absorbet ante quam resurgant, 141. Ignis æterni in iniquis erit æterna materies. 604

Ignorare quod credas, non tam veniam habet, quam præsumere, II, 219. Ignorantiam exemplum sine fidei periculo, 201. Ignorantia per naturam humane fragilitatis, I, 607. Ignorantiam error humanus est, II, 308. Ignorantia dat venie spem, 170. Ignoranti errori præne meritum Deus est moderatus, 155. Ignorantia humanæ Petrum a crimine excusat. 162

Ignorantia mandatorum Dei quanti periculi res sit, I, 296. Ignoratio voluntaria veniam non habet, cur, 403. Ignoratio humana ad mores, ad disciplinam, ad cognitionem Dei psalmo exviii eruditur, 272. Ignorantia rerum divinam confutendo, aut deprecanda intelligentia ignoratorum, 538. Ignorantia in sola precum viora veritatis notitiam obtinet. 697

Ignoscens nobis Deus sine modo, vult et nos sine modo aliis ignoscere. I, 760

Illium. II, 666

Illyricum Arimini gesta rescindi, II, 705. Apud Illyricum pridem noti Ariane et Actiane hæresis auctores. 704

Imago, forma, vultus et facies non differunt, I, 257. Imago est rei ad rem exornande imaginata et indiderata similitudo, II, 467. Necessæ est speciem, naturam, et essentiam habere auctoris, 487. Imago vera non est, quæ non habet quiddam habet eulus imago est. 577

Imaginem Dei Filius Apostolus dicit, sed cum additamento, II, 578. Quatenus Christus imago Dei sit, 217 et seq. Imago Dei virtus, Filius, 205. Imago Dei, primogenitus omnis creature, non homo. I, 557

Imaginis Dei in homine quidam exemplum est, I, 557.

Imago Dei quatenus in homine, 495. Qui consummatur in homine, II, 406. Imaginem Christi perfectam Apostoli sortiuntur. 711

Imagines veteres delicatæ nobilitatis. I, 751

Immortalitas hominis defenditur, I, 781 et seq. Ad æternitatem, non ad mortem Deus nos condidit, 412. Immortalis se esse plerique senserunt, II, 5, 7. Immortalitatis spes, 680, I, *ibid.*, not. Immortales effecti alimentis non indigent, sed ex Deo vivunt. 259

Impudentia ærummarum qui Deo contumeliosa. I, 592

Imperatores congregaverunt synodum Sardienensem, II, 622. Imperatorum scripta ad terrendos eos qui concilio non adire nolunt. 628

Imperfectum quid, I, 577, 578. Imperfectum est, quod in aliud ex auctore subsistit, II, 65. Imperfectos nunc non esse compellant corpora. I, 291

Impii et peccatoris discrimen, I, 19. Impii iustorum præsentiam, tanquam consentiente omni non sustinent, 558. ad vexationes sanctorum sunt ministri spiritualium nequitiarum, 128. Impiorum labores terribiles, 488. Fuit, II, 591. Impii non judicabantur, I, 23. Cur 28

Impietas nihil in se habet sapientia et prudentia, II, 120. Veram fidem difficile intelligit; cur, II, 114. Intelligentiam non capit, 258. Quomodo irridetur a Deo, I, 37. Impietas professa extra pudorem est, II, 196. Impietas non minor est Deum fingere, quam negare. I, 20
 Imprecatio in Prophetam non cadit. I, 489
 Incarnatio. Necessarium nobis erat ut Deus homo generetur, II, 712. Alias morbi nostri non essent auferendi, I, 66. Nec fructum essentum daturi, II, 502. Non aliter aut nos mererem, aut aliqui ante mererent, quam ex fide Christi aut corporati aut corporandi, I, 372. Verbum carnis lex prænuntiabat, 125. De adventu Christi omnium prophetarum dicta conveniunt, 255. Assumpta a filio Dei carnis sacramentum psalmo cxxxi edocet, 300. Prophetæ venturum in corpore unigenitum Deum, Apostoli venisse docuerunt. 208
 Incarnationis mysterium non ideo non credendum, quia non intelligimus, sed intelligere poterimus, si credimus, II, 10. Fidem nostram de Dei incarnatione difficilem Spiritus sanctus luminat, 47. An Deo difficultus fuit assumptissemus hominem, quam eum in tanta natura ac vite sue ratione formasse? I, 167. Deus in hominem deedere non potuit, nisi se ex Dei forma evacuas, II, 412. Formam Dei evacuasse virtus est divite potestatis. *Ibid.*
 Incarnatio Christi non est infirmitas, sed sacramentum; non necessitas, sed pietas, II, 379, 380. Cælum inclinat, cum ad terras celestium Virtus huncque deducit, I, 615. Gloria Incarnatione non Verbo, sed homini acquiratur, II, 288. Id homini acquiratur, ut Deus esset, 286. Verbum caro factum est, ut caro proferret in Deum, II, 9. Nativitas humane infirmitatis ab immortalis natura suscepta, I, 475. Nec defecit Deus ad hominem, sed homo profecit ad Deum, II, 525. Verbi post assumptam carnem immutabilitas vocabulo trahendi declarat, 9. Filius Dei etiam filius hominis est credendus, I, 749, 750. Alterum sine altero nihil spei tribuit ad salutem, 749. Patria natura carnis assumptionem non sensit, II, 286. Sed extra humanam passionum assumptionem mansit. 298
 Incarnati Verbi merces, I, 472, 475. Incarnati Verbi hereditas et merces, gentes quas in filium generat, 472. Per incarnationem omnis homo in Domino est, 66. In Christo manemus per fidem assumptam ab eo corporis, II, 302. Incarnationis beneficio nihil dignum rependere valeamus. 41
 Incensu natura, I, 592. Compouitur ex stacte, onyche, galbano et thure, *ibid.* Significat orationum quatuor genera, 395. Vel ex quatuor elementis hostium laudis Deo offerri, 395. Incenso orationes significatur. 205
 Indignatio pii amoris. I, 247
 Inferne regionis plures sunt incolæ, I, 50. Iique vivi. *Ibid.*
 Inferni sedes maris profundo significatur, I, 250. Infernæ maris sedes in puteo significatur, 253. Infernas sedes adire homini debitum videtur, 113. Inferi David sustinendi antequam salvetur, 574. Lex est humana necessitas, ut consequit corpus ad inferos animæ descendat, 572. Cur ab hac non se exemerit Christus, *Ibid.*
 Inferi, carcer, I, 605. In eo carcere positus Christus resurrectionem prædicavit, 605. Exhortatio ad sanctos in inferno quiescentes, 344, *ib. not.* Ad inferos descendens Christus, a paradiso non defuit, II, 545. Christo eo descendente, sanctos ejus inferi non tenent. I, 149
 Inferi, pœnalis locus, I, 307. Infernum chaos et torrentes flammæ, II, 344. Inferni pœna, I, 124. Infernus ultor malus de corpore decedentes excipit, 39. Ibi videntur in supernis esse qui in terris degunt. 39, *ib. not.*
 Infidelis naufragus similis, I, 85. Est extra corpus Christi, 86. Licet per naturam in eo manens, 87. Quia per naturæ nostræ assumptionem incola sit receptus, 87. Infidelis detis Dei bellum comparat, II, 63. Quid auderet adversus opera Dei, si eis liceret? 65. Infideles sunt filii diaboli. I, 674
 Infidelitas omnis stultitia est, II, 66. Omnis est opus diaboli, I, 730. Infidelitatis causa, II, 66. Infidelitatis affectio in sacro Petri præformata, I, 701. Infidelitatis animæ nostræ mater, 719. Socrus nostræ voluntatis, 719. Gentium conflix, 739. Infidelitatis filia voluptas, 759. Infidelitatis de Dei promissis peccatum est in Spiritum sanctum, 696. Quos infidelitas obtinet, Deus relinquit, 748. Infidelitatis de resurrectione omnis occasio a Christo sublata est. 694
 Infimi Ecclesie qui. I, 576
 Infinitas æterni Patris. II, 30
 Infinita qui pie persequitur, etsi non contingat aliquando, tamen proficit procedendo, II, 35. Infinitus sensus nostri recursum se subtrahit quod in Deo infinitum est, 422
 Infirmitas humana natura ab immortalis Deo suscepta est, I, 475. Infirmitas in unigenito Deo nostra potius quam naturalis est. 420

Infirmitas non est querenda ultio, sed conversio, I, 511. Inimicorum dilectio præceptum est evangelicum, 571. Inimicos omnes diligere Christus nos docuit Judæ osculanti non respondendo, 804. Inimicorum dilectione in Dei ut hereditatem, ita et imitationem vocatur. 688
 Inimicos nostros, non Dei, amare præcipimur, I, 585. Inimici nobis esse debent Dei inimici, 505. Inimici spiritalis hominis, 608. Inimici fortissimi, diaboliæ potestates. 614

Iniquitatis operarii qui. I, 145. Iniquitatum operarii et declinare ex lege quid differant, 456. Iniquitatis et peccati discrimen, 494. Iniquitatem et placita sua secreti, non differi, 96. Iniquum est quicquid extra legem est, 95. Iniquitatum omnium auctor diabolus, 393. Iniquitatum maxime radix peccati cupiditas, 169. Iniquitas avertit corruptionem, 95. Iniquitatis operatio orationes reddit despectabiles, 119. Iniquitas eo nimis venia digna, quo magis acuitur ignorata non fuit. 786
 Iniqui doctrine veritatem mentientes se habere, non habent, I, 545. Diaboli sunt vasa, ministerium, operarii, et nequitie ejus portitores, 485. Conflagrationi judicii præparatur, 675. Statim a morte ponas inferni loqui, 39. Iniquorum pœna in inferno, 124. Iniquos odisse quatenus liceat. 372

Injuriam humanarum auctori diabolus, ministri homines, I, 484. Injuriis allici solent fideles, 444. Qui de injuriis suis ac de vexantium peccatis dolet, 444. Deus solus eis opitulari potest, 444. Sanctus dum ceditur, non suam, sed cælestis vicem dolet, 321. Injuriis inferens miseratione dignus, non ira, 484. Quanta in sanctos injuriæ sit accessio, tanta fit ex lege Dei desessio, 490. Injuræ atque insensibile dissimulationem Evangelia exigunt, 658. Injuræ ultionem ab illo expectari non patitur evangelica lex, 687. Injuria: memori non licet transire in mernorationem familia: Dei, 681. Injuriæ et contumelias, quibus Dominus adæquatur, gloriæ loco amplecti debemus. 715
 Injusti mala non sunt delatura. I, 115
 Inuscabilis statim non est, qui temporalis, II, 476. Inuscabiles non sunt duo, I, 529. Duos nescit Ecclesia, II, 298. Inuscabilis una est virtus, 82. Solus est Pater, 442. Inuscabilitas penes unum est, 496. *Inuscabiles* nusquam scriptum legere est, 575. Inuscabilitas et utivitas vocæ, non natura differunt. 505

Innocentes, martyres, I, 672. Non eos dolet Ecclesia, sed eorum peremptores. 672
 Innocentia sapientie filia beatitudinem parit, I, 482. Quam multa ei insidiantur, 605. Innocentis ac pie vite cognitio: non ac verum usum assequi inquit homo sine Dei gratâ, 275 et seq. Innocentia secundum judicium sæculi non sufficit ad assequendum æternitatem. 275
 Inquirere et persecrari quid differant. I, 586
 Insolentia in alios quam vana, I, 74. V. Superbia, I, 96
 Inspirat Deus prophetas omni tempore legis, I, 96. Inspirans Psalmodum auctor loquitur. 185
 Insule Oceani habent ecclesias ab Apostolis paratas. I, 70

Intelligentia humane rationis proprium officium est, I, 97. Carnalibus oblectamentis impeditur, 97. Omnis est in capite, 689. Quæ in humanum intellectum cadant, II, 405. Intelligentia nostra non percipit æterna, 404. Invisibilia consequi non potest nisi per visibilia, I, 429. Intelligentia: non exigunt est meritum, 97. Intelligentia minus necessarium est a Deo orare, 227, 558. Intellectus a Deo postulandus, ne falsus a diabolo ingeratur, 382. Intelligentia Scripturæ domum est Dei, 457. Intelligentia omnis a Deo, 557 et II, 599. Est et a Domino, 300. Donum est Spiritus præcipuum, I, 596. Intelligentia cupidus datur, 557 et II, 590. Fidei merito. I, 590

Intelligenter exquirendi Dei modus, I, 96. Intelligentes non faciunt præcepta opere perfecta, 559. A nobis incipiendum ut intelligentiam perfectam possimus promereri, 559. Et, qui intelligenti spiritum est adeptus, opus est studio scrutandi, cuius fructus sit repetere rei custodia, 506. Intelligentia fructus est exercere quæ cognita sunt, 558. Et qui intelligentia caret, prudentia est sapienter interrogare. 506

Interpres cuncti verborum ordinem demutare non auri, minus dilucide verborum proprietatem declarantur, I, 228. Interpretes LXX cur alius præferendi, 51, 55. V. Septuaginta.

Invoco. Quos Deus exaudiat invocantes, I, 628. Deum non invocant inique agentes. 401
 Job eloquii, I, 214. Job inculpabilis, 97. Omni tentationum militia perfunctus, 589. Humanarum passionum gloriosus et beatus victor, 555. A lege liber de hoste legis triumphat, 308. Job sola niente vitis non adnuixa Deum veneratur. II, 712

Johannes formam legis præstitit, I, 720, 739. In prædi-

rationem Evangelii firmandus, II, 517. In vocem adhuc utero matris detentus erumpit, 41. Ipso conditionis suae genere prophetauit, I, 720. Lucecia Judaeis et gentilibus huc, 362. Johannis locus, praedicatio, vestitus, cibus quid significent, 372 et seq.

Johannes penitentiae praedicator Christum ostendit, I, 516. Christum non ignoravit, 721, 723. Cur discipulis ad eum miserit, 720. Sublimis ejus doctrina miraculum non minus est eorum visu, etc. II, 54. Johannes injuria exemplo passionem Domini praevenerit, I, 734. Johannis gloria, 723

Johannes evangelista maxime spiritualium causarum praedicator, II, 530. Illius praerogative, 165. An mortuus sit, 162, not. Apocalypsis est auctor, 163

JONAS, II, 652

JONAS Christi figura, I, 747. Dominice mortis imitator, 244

JOSEPH a Jacob Samaria deputata est, I, 157

JOSEPH ferrarius faber, I, 747, *ib. not.* Ipse et Maria unus erant titulus, 669. Quod in Christi generatione Joseph potius quam Maria natus recensetur, nihil referi, 669. Joseph diversa Augusti visa, 675. Apostolorum habet speciem, quibus Christus circumferendus esse creditus, 16. Joseph ex priore conjugio filii, 671

JOSEPH discipulus Domini, Apostolorum habet speciem, I, 809

JOVIANUS diaconus, II, 706

Iræ gradus et effectus, I, 145. Iræ tempus penes nos nullum esse oportere, 760. Irascendum non est nisi a quibus aliqua perpetitur, sed sors eorum miseranda, 485. Iræ sine causa eadem in Evangelio poena est ac in lege homicidio, 684

Ira Dei, patientis poena, I, 40. Seu ultio in peccantes constituta, *ibid.* Ira Dei non prodit ex motu repentino, 40. Quam nunc temperatam, 41 et seq. Ira Dei non est motus animi ad ultionis voluntatem exarscensque, sed poena constituto, in quam poena dignus incidere, 234. Nullo crimine magis provocator, quam superbia, 295. Quomodo fugiatur, 156. Ira misericordis patrum in filios, et Dei in homines, 153

Irenopolis, II, 631

Irridere et subsannare nil differunt, I, 371

ISAAC exercitationem Christi in hoc mundo praefiguravit, I, 119

ISAAC a Lueto, II, 667

ISAIAS, V. ESAIAS.

ISCHIRAS, II, 666, not. V. SCYRUS.

ISON, II, 666, not.

ISRAELITARUM fines, I, 423

ISRAEL carnis et spiritualis, I, 435, 67. Dei erga Israel carnis beneficium, 455. Illius in Deum ingratus animus, 475. Testimonium contra ejus scelera, 456. Judicabitur a gentibus, 436. Annis 40 vita atque habitu angelorum vixit, 755. Captus est ab Assyriis, 458. Nomen suum electis Dei est relicturus, II, 122. Salus ejus Apostolis quam cordi fuerit, I, 746. Ex Israel duae vocations ab Evangelium, 769, 771. Israel privilegium salutis reservatur, 745. Ab eo fidei primitiae expectantur, 745

Israel Deum videns, I, 67. Gentes Deum visuras praesignavit, 466. Israel appellari dignus, qui Deum fide contuetur 429. Qui Deum mentis oculis contempletur sit, 447. Israel paucis sunt, 558. Israel fidei, non carnis, datus est salutaris, 104. Israel superbo difficilis caeli auitus, 763

ITALI episcopi circa an. 355 eoguntur Arianorum sententiam obedire, II, 675. Italici episcopi recitat atque insinuat liberos acceptas litteras, 672. Italici episcopi Arimini congregatis epistolam inscribit Constantinus, 683. Italia recogita fraude, quam Arimini passa est, Nicene fidei se reddidit, 705. Italorum ad episcopos Illyrici post Arimini synodum epistola, 705. Italici episcopis scribit Liberius de his qui Arimini deliquerunt, 702

Iturae Dei sub lege, et post legem visa, I, 253

Johannes anus, I, 405

Jubilum quid vulgo, I, 195. Jubilum et exultationis vox dissentunt, 106

JUDA captus a Babiloniis, I, 438

Judaea civitates post Antiochi Babiloniorumque victoriam Bembui regis bello absumptae, I, 239. Judaea deserta Dei habitatione, 673

JUDAEI in Deo proditore figurati, I, 80. Initio a originis Judaeorum secundum sanctificationem originis Abraham est, 528. Judaeos demoni aux legem obtulit, 755. Sed ab us lege apertus, 755. Post in hunc gentibus gratiam ad eundem rediit, 755. Cum ultione deputata ab ois gentibus, 754. Judaei Deum tantum, non et Patrem venerabunt, II, 122. Judaeos confesti militia contra inimicos tutari solentus erat Deus, I, 160. Quomodo eos deseruerit, *ibid.* Ju-

daeorum iniquitas excedens eorum custodia spiritualis bonitatem, I, 123

Judaeorum ingratum erga Deum animus, I, 557. Inhereditaria infidelitas, 675. Judaeus populus, quomodo potens, quomodo omni aetate in iniquitate uero, 81 et seq. Judaeis regni et Jerusalem exilium denuntiatur, 729. Judaei Christi aetate ex multis populis constituti, 74. Tunc jure regni carebant, et principes sacerdotum hoc nomine erant indigni, 33. Judaei terribili et aridi significantur in aetate, 381. Judaeis debebantur Evangelii privilegia, 711. Paratum eis salutem gentes praecipit, 708. Judaeorum crediturum poenitentia, 709. Judaeorum pars per Apostolos creditur, pars per Ebraeos est creditura, 792

Judaeorum in legem favor, I, 715. Ficta fidei professio, 715. Judaei gloriantur se claves caelorum habere, et legis doctores esse, 357. In lege gloriantes, lege contricuntur recti nihil egisse, 763. Multitudo bonitati praelata sunt rei, 85. Voluptate capti legem perdidit, 759. In Herode figurati sunt, 759. Legem ob inopiam fidei perdidit, 754

Judaeorum infidelitas quam rex, I, 725. Non sunt extra erumen ignorati testimonii Patris de Christo, II, 275. Eis Verbum carnis legi praenuntiatur, I, 125. Eorum convicia adversus Christum magis culpanda, quam gentium, 125. Judaeos sine excusatione facit fides gentium, 753

Judaeorum lingua qui fallax novaccia, I, 85. Judaei quomodo in veritate disperdit, 115. Quomodo scriptis illaqueati ac sub legibus onere depressi, 255. Judaeorum reatus et poena eis reddenda ob Christi necem, 51. Judaei Dri esse desiderunt, 616. Dextera eorum qui iniqua, 616

Judaeorum poenalis caecitas, I, 757. Obluratio, 724. Justa reprobatio, 724. Lugenda captivitas, 519. Dispersio, fames spiritualis, cibi inanes et impotentia, 147, 148, 151. Invidentia, 148. Clades et interitio, 86 et seq., 88, 126. Judaei a Romanis capti omnia suppliciorum ac miseriarum genera sustul perpassi, 252. Hodie serviunt exules ac toto orbe dispersi, 511. Eis interdicitus est Jerusalem ingressus, 147, *ib. not.*, 151. Hanc ad praesentium miseriarum solatium circumire soliti sunt, 147

Judaeorum a Deo alienorum varia epitheta, I, 111. Quomodo sint delusi, 57. Et in opprobrium dediti, 153. Qualiter jam demersi et linguas divisi, 122. A justitia Dei exclusi, 255. A libro viventium deleti, nec scripti in libro justorum, 235

Judaeis post passionis piaculum patuit poenitentia et indulgentia, I, 125. Si Apostolicis credidissent, veniam essent consecuti, 786, 787. Eorum perditionem dolet Ecclesia, 672. Unde eis difficit caeli vultus, 764. Judaei non nesciunt Christum futurum esse filium Dei, sed qui esset hic Christus, II, 170. Iram Dei in se provocant, quia negant ejus in gentes misericordiam, I, 200 et seq. Omne de Christo eloquium evitant aut audient, ne luse penetret, aures manibus obstruant, 805

Judaei negantes Christi divinitatem refluuntur, I, 731. Judaei frustra psalmo cxxvi ad David, et non ad Christum referunt, 500, 501. Unde convinci possunt de Christi ante Mariam subsistentem, II, 428. Eorum ad litteram interpretationem rejicitur, I, 507. Judaeorum erga sacros libros religio, 500. Superstitio in juramento, 687. Judaei quando in Ecclesia collocandi, 715. Propter patres in lege saeculorum sunt convertendi, 150 et seq., 159. Cum Moysse et Elia Christus Israelum judicabit, 753. Judaei observantia quomodo nihil prosit, 556

JUDAS quomodo unanimes, dux et notus Christi, I, 134. Ministerium diaboli fuit, 484. Fuit satanas, quia per eum animabatur, 605. Eternorum sacramentorum communione dignus non fuit, 799. Judaei blandiloquium, 128. Occasionem furti de pecunia collatione quaerebat, 125. Judae usque quita graphicè describitur, 390. Mortis tempus acute consideratur, 805

Judex et rex quomodo differunt, I, 57. Judices saeculares ne cognoscant causas clericorum, II, 855

Judicialis sedes qui cathedra pestilentiae, I, 21

Judicia ea vere judicia existimantur, quae iusta, I, 565. Judiciorum forma, II, 559, 620, 604 et seq. Judicium ejusdem rectum sit, I, 404. Judicium facere quid, 378. Judicium Filii et judicio est paterno, II, 190. Deprecari non in virtute judicari, solius Christi est, I, 100. Judicandi potestas sanctis tradita, 651

Judicandum non est prope de auctorum quos legimus sententia, II, 462. Religiosum est Deo sua reservare, 508. Judicare de Deo, consensibus non licet, I, 125. Judicasse perire in alios rebus peccatum est; in his iudicium tantum est criminis, 693, 696. Cur, 695. Judicium prius memnerit se eo quod iudicavit, a Deo iudicandos, II, 654. Judicia merantur non verbis squille nisi sed rebus, I, 424. Judicia Dei et iudicium oris Dei qui differant, 286. Judicia Dei alia aeterna, alia quae nunc sunt, alia

sunt inscrutabilia, de his quid sciamus, I, 559. Judicia oris Dei quomodo omnia pronuntiantur, cum inenarrabilia sint iudicia Dei, 286. Judicia Dei semper confutanda sunt recta, 559, 592. Multi in adversis ea accusant, 592. In iis, quæ non iuste potè querimus, iusta sunt, 593. Puræ conscientie sunt iudicia. 513

Judicium Dei in terris, quo iustus post mortem vite, et iniquis pena decenterum extremum prævidens. I, 143
Judicii diem dicitur Pater scire, quia eam Filio revelat, II, 515. Et Filius nescire, quia eam tacet, 514. Cur eam Pater in potestate sua posuerit, 517. Quod illum nesciat Christus, tacendi dispensatio est, 516. Judicii diem non nesciens Christus nescire dicitur, ut possit esse absens, 510. Cur absens sit, I, 510. Judicii diem non ignorat Christus, cuius in se tempus est, et que per sacramentum dies ejus est, II, 505. Judicii æterni desperatio hominem in vitam inmergit, I, 167. Ejus prædicatione offenduntur sæculi reges, 444. Judicii terror Constantino incurritur, II, 582. Judicii Dei memoria non debet abire, I, 520. Ad penitentiam excitat. 45

Judicii novissimi locus, I, 790. Judicii et resurrectionis ordo, 27. Christi adventum prævident Moyses et Elias, 760. Quorundam opinio de Enoch et Jeremia, 769. Omnem carnem assistere ante tribunal Christi necesse est, 150. Judicii futuri divisio, 157. Judicium erit de iis qui inter pios et impios, inter peccata fidemque, mediis sunt, 28, 145. Cur de aliis non erit, 28. Quale adversus ignoantes et eos qui ex scientia peccant futurum sit. II, 153

Judicium Dei significatur in vultu, I, 572. Judicii Dei severitas arcu significatur, 141. Judicium Dei quam tremendum, 294. Desiderium ejus desiderare, est eam innocentiam postulare, cui jam non tremendum sit, 294. In judicio severitatem Maria vultura est, 294. In judicio submissus est ignis indefessus, et gravia exultat de peccatis anime supplicia, 294. Qui gentes Judæos judicabunt, 732. Judicium iniquorum fiet ex comparatione iustorum, 57. Iniqui in judicio confundentur pudore dedecoris sui, et comparatione honoris alieni, 104. Qualiter Christum in carne visuri sunt universi, II, 50. Iniqui non occurrent cum sanctis obviam Christo in nubibus rapti, I, 262. Resurrectione confusi, ab occursu Christi repulsi, in inferna revocati, 262. In judicio ignis iniquos auferet, ac Christum contempnentur, 141. Judicii ignis, 675. Judicii conflationi iniqui concrematione præparantur, 675. Judicium de diabolo. 513

Jugum legis et jugum evangelicæ sanctificationis, I, 35. Jugum Christi, 487. Unde grave, unde mulceatur, 750. Unde suave, 726. Iudicium ad juventute subisse expedit. 285

JULIANUS CÆsar. I, 545

Juliopolis. II, 666

Julians, II, 625, 634, 680. Appellatur Orientales, 622. Per presbyteros suos et per epistolam Cæsariensis Romam vocat, 629, 625. Litteræ ei ex Agypto omnia atque Alexandria scriptæ, 670. Directæ ei Sardicensis epistola, 629. Julians cur non interfuerit Sardicensi synodo, 629. Deposuit, 660. Cur 662. Ursaco et Valenti veniam impertit, cur. 655, 658

JULIUS Thebeopt. II, 652

JUNIO. II, 680, *ib. not.*

Junior David senioribus prælatos, I, 594. Junior populus

emens primogenita senioris. I, 594 et seq.

Jurandi religio ex veritatis cognitione suscipitur, I, 565. Firmata scientiæ res est, 565. Jurandi religio opus non est in fidei simplicitate viventibus, 687. Jurandi consuetudo cur in lege permissa, et in Evangelio vetita, 686. Jurans in Christum ut in Deum verum, sacramenti hujus religione laudan-lus, 176. Juratur Christus omni credentium ore Deus verus. II, 125

Justificationes et justificationum via inter se differunt, I, 500. Justificatio, opus rei iustæ, 552. Nihil accidit nisi ex justificatione Dei, 555. Justificationes celestes in terrenis præformatae, 550, 555. Justificationum caelestium efficientiæ, 518. Justificationis legis sanctarum justificationum umbram in se continent, 500. Ingentem in se habent future spei meditationem, 288. Justificationes Dei legis umbra obductæ, 598. Quod opus sit ut noscantur, 598. Justificationum lex qui religiosi cordis discipulis continuatur. 506

Justificationes in observandis singulis officiorum generibus sitæ sunt, I, 280. Plures sunt et diverse, 280. Qui non omnes tenet, justificationem Dei non tenet, 280. Ad custodiendas justificationes adjuvandi per gratiam Dei dirigendum sumus, 280. Justificationum scientia Dei munus est, quod precibus aliæ petendum. 285

Justificari in conspectu Dei oem vivens potest, I, 605, 606. Jure justificationis gratia, 655. Ex uno in omnes abundavit, 135. Justificatio fidei, 155. Justificatio per veram Dei Patris et Domini nostri fidem maxime nobis erit probata, 281. Justificatione fidei latro salvatur, 808. Fides sola jus-

tificat, 705. Justificatio ex fide natæ, si hæc ambigua sit, 691. Justificatio spiritus. II, 579, 580

JUSTINUS. II, 690, 695

Justitia æconomia, I, 578. Justitia Christus, 84. Justitia Dei suavitate qui moderatur, 624. Justitia Dei misericors et misericordia iusta; non sic hominum, 625. Justitiæ proprium officium est colere Deum, II, 712. Justitiæ situs quid. I, 681

Justitiæ cogitata iustis Deo reddenda, I, 281. Justitiæ cogitata fructus, justificationum observantia, 281. Justitiæ sermo communis, non studium, 139. Justitiam velle hic erit fructus, ut fiat, 72. Justitiæ opera, sine Dei misericordia, non sufficient ad perfecte beatitudinis meritum, 92. Justitiæ voluntati misericordia Dei indulget humanarum demutationum vitia, 92. Justitia ex fide consummatur, 720. Justitia anterior in injustiæ tempore amittitur. 76

Justus ex lege nemo, I, 707. Justorum triplex status, 8. Justorum vita per justitiæ operationem probabilis, 92. Justus nunquam sine metu, 559. Per multam Dei curam multiplicatur in anime virtute, 559. Justis mala prompta sunt ad metum, sed non eis admittit. 115

Justus non est promissa beneficio terrenæ, I, 479. Sed spiritualis, 479 et seq. Justus multiplex tribulatio, 516, 456. Hanc non roget a se abesse, sed ut ferre possit, adjuvari, 546. Quæ ei tribulatio periculosa, 419. Justus in ærumnis positus qui resistat opprobriis impiorum, 555. Unde eis inter calamitates iudicia, 113, 175. Justorum arma adversus diaboli conatus. 555

Juvenes ante Deo sunt dicandi, I, 598. Juvenis Deo mancipati prerogativa. 285

L

Labia iniqua a lingua dolosa quomodo differant.

I, 419 et seq.

Labores fructuum comedere quid. I, 479

Lac coagulatum, I, 535. Lacte non inligere profectus

maximus est. I, 499

Lacrinarum officium in corpore est, sed eas quasi exsudit animi rogamus, II, 560, 561. Per lacrynas rogandus est Deus, I, 168. Lacrynarum legatio ad obtinenda quæ Deus promisit. 150

Lacus quid denotet. I, 607

Lætitia quisque unde afficitur, I, 552. Lætitia vera ea est, cujus causa est honesta, 215. Et quæ conspectus Dei jucunditate perfecta sit, 216. Lætitium hic et patientium vicissitudo post hanc vitam. 416

LAMECH poma. I, 760

Lamphania. II, 664

Laquei et scambuli discrimen, I, 599. Laquei bestiarum, 450. Laquei animarum, 450. In laqueo diaboli nullus est, qui non prius peccaverit, 450. Laquei nobis ubique adjacent, 568, 587, 598. Orandus Dominus, ut ab his evoleamus. 587

Larissa. II, 653

Latina translatio græcorum non satis expressit, I, 505, 504, 507, 576. Non explicat proprietatem verbi græci, 595. Magnam inultu obscuratorem. 582

Latro martyr martyrii omnium statim accepit, I, 206. Ejus confessio ac premium, II, 343. Latro in paradiso, ibi est ubi Christus est, I, 24. In possessione scilicet regni Dei. 24

Latus. Liberius majorem traditionem secutus e latere suo mittit presbyteros, II, 669. Eusebius salutat cæcros lateri Gregorii adherentes. I, 702

Laudocia. II, 667

Laus universa ex rerum admirabilitate proficiscitur, I, 258. Præstat benedictioni, 527. Laudis humane instabilitas. 690

Laudandi Dei quæ causa rationalibus proposita, I, 617. Prima ratio est ipsius infinitas, 625. Aliæ cum laudandi rationes, 625 et seq. Laudare Dei opera proprium est duarum generationum, 625. Ad laudem Dei cur creata omnia invitentur, 258, 259. Quæ ratione cum cuncta celebrent, 616, 617, 619. Laus Dei qui ab Abraham cepit. 625

Laudis sacrificium, I, 174. Ex operum sanctitate descendat, 173. Non tam laudamus Deum voce, quam re et gestis obediunt. 654. Laudibus Dei mutum esse quanta miseria, 532. Laus Dei publica et constans sit, 202. Laudandus est ab Apostolorum et Martyrum constantium, 202. Laudes Dei publicæ ac divina officia, 196. Laudatur in Filio Pater, et Filius in Patre, nec differit quis ex duobus laudari existentem, 621, II, 58. Hæc clarificationis vicissitudo non ad divinitatis profectum pertinet: quo pertineat, II, 58. V. Benedicatio.

Lectio quantum dilatet cor, I, 517. Lætionum dominicarum mens, 481. Nihil proficit iis qui in bonis operi-

his non versabuntur, I, 481. Inter lectiones sacras vitiorum consuetudo subrept, 531, 540. Hinc illarum contemptus oritur. 540
 Lector non debet praeponere de auctoribus iudicare, II, 462. Lector optimus intelligentiam ex dictis expectat, non imponit; nec affert, sed refert, 14. Sensus dictis magis applicandus, quam sensus dicta.
 Legatio Berymarum I, 130
 Legati Julii ad syndum Sardicensem. II, 629, 651
 Legati a latere. V. Latos.
 Legislatorum debebatur Evangelii privilegium. I, 711
 Leo forarum omnium terror, I, 506. Dormit intrepidus. I, 506
 Leo diaconus. II, 629
 LEONAS Comes. II, 575
 LEONTIUS. II, 698
 LEONIDIUS. II, 652
 LEUCADAS. II, 666
 Lex veluti naturalis quid doceat, I, 576. Lex primi hominis voluntati proposita, 718. Leges saeculi aliae, aliae Dei, 564. Lex est Domini, et lex est peccati, 277. Legem devocuntur lex non affert necessitatem, 88. Legibus natura non subiacet a quo legem omnis natura sortitur. II, 511
 Lex Dei die ac nocte meditanda, I, 22. Qui illi possit fieri, 22. Legis operibus Deus est intelligendus, 198. Lex debet esse in ore, in mente, in corde, in manibus, assidue et cum dilectione non communi, 518 et seq. Legis meditatio simul et operatio bonorum aeternorum est preparatio, 207.
 Legi Dei non timore, sed amore parendum. 22
 Legem, justificationem, praeceptum, testimonium, iudicium, unum et idem esse plures male existimant, I, 275.
 Lex in commune dicitur praeceptum, iudicium, justificatio, testimonium, 276. Quid in his speciale, quod proprium habeat legis nuncupationem. *Ibid.*
 Legem a Deo patre se accepisse iactant Iudei, cum per angelos de manu mediatoris acceperint, I, 225. In legis traditione terror ignium, tonitruum, etc., angelorum ministerium ostendit, 226. Lex a Christo mediatore per angelos suscepta, II, 118, 220, 537. Legis latae Deus non est alius ac universitatis Dominus, I, 636. Lex et Evangelia unius ejusdemque sunt, 737. Unus sunt Spiritus, II, 279. Unus leges veteris ac novae unius labor, una fides, I, 225. Unus Deus, 319, 538. Unus mediator. II, 401
 Lex a Moysae scripta, I, 51. Traditionis subsidio eget ut intelligatur, 52. Qui conservata sit a Moysae profecta illa traditio, 51. Leges libri quinque, 740. Leges libri vocantur, Psalterium, 187. Liber Judith, 460; *ibid.*, not. Lex justificatio cum quibusdam religiosis cordis disciplinis continetur, 505. Leges est ex necessitate obedire, 367. Leges sacrificia quo modo necessaria, et non voluntaria, 114. Lex Sacerdotum in Lege. 415
 Legis opus, mola, I, 799. Confidenti in lege difficilis caeli aditus, 765. Lex opem ferre non potest, 707, 710. Legis sacrificia ad salutem infirma, 707. Nemo ex lege justus, 707. Lex non fuli salutaris, opere vivificant, sed non justificans ex fide, 104. Legis praecepta praetermissa culpaem habebant, et gesta sub futurorum fide proderant, 265. Lex per vultum futurorum sancta, et per cognitionem futurorum convertens animas, 277. Leges antiquae viris ad evangelicam doctrinam imbuunt, 402. Leges minor quantum in David fuerit, 536 et seq. Spiritus et filii erant, cum legis officia corporaliter exsequerentur, 496. Legem Iudaei nesciunt. 357. Cor. 357
 Lex non efficientiam continebat, sed meditabatur effectus, I, 785. Leges justificatio evangelice justificationis fideique per pagoda, 552. Leges mandata plus significant quam agant, 408. Leges sacramenta tempus evangelicum profugerant, II, 113 et seq., 115. In ritibus veteris legis latae quid magnum, I, 381. Leges gesta umbrae sunt futurorum, 548. Quamvis lex variis gestis adombrant, 291. Leges opus quondam fuerit, 721. Leges veluti in Johanne fuit, 721, 759. Lex ob infidelitatem populi veluti clavis carcere continebatur, 721. Lex ad Evangelia quomodo suos mittit. 721
 Lex veritatis umbra, I, 765. Umbra et speculum futurorum, 277 et seq., 280, 291, 500, 782. Evangelicorum gestorum umbra, 220, 251. Veri umbra, II, 116. Mysterium suis apostolicae doctrinae veritatem praefigurabat, 116. praefigurabat aeterna. I, 103
 Lex in Evangelia credituris per pagoda, I, 532. Pedagogia nobis est in Christo, 538. Legem evangelicam continet, 539. Posita est in fidem erant, quae in Christo erant revelanda, 685. Fide potius utilis fuit, quam effectu, 264. Non ipsa veritas, sed in ea meditatio veritatis, 264. Speculum est eorum, quae in Christo impleverant, 264. Ex lege est Christus ortus et regni Israel pollicetur. 721
 Lex in illo evangelicam suos nutrit, I, 768. Plebem

sibi sublitam Christo qui nutrit, I, 708. Christum et in ieravit, 709. Ipsis gestis Verbum carum peccavit, 127. Semper illi Christum venturum, 806. Dei unigeniti adventum testantur omnia legis mola, 410. Omnia legis testimonia, 537. Lex omnis, 585, 782, 785. Lex veluti seculi et thronus Christi, 785. In Christo sanctificabatur, 785. Christo adveniente inutilis est, 785. Ornatus altarii aequi templi futurorum speciem dedecore fugebat, 785. Lex, propheta et Evangelia per Dei Spiritum idipsum sunt, 755. Leges temporibus gentium salus est inchoata. 225
 Lex vitae nitima, I, 552. Exhitis Legis defluxit doctrinae Ecclesiae, 225. Leges supplementa sunt Evangelia, 227. Leges infirmitas qui a Christo suppletur, 700. Leges omnes evangelice libertatis scientiam non adeptis, 255. Leges difficultates et onera, 724. Per Christum laxata sunt, 724. Lex per solum Christum poterat impleri, 676. Leges exorbitatio in Christo perfecta, 782. Legem excessit Christus profectus, non abolitio, 681. Leges opera quomodo ad omnes pertineant. 199
 Lex umbra: evanescit ubi veritas colligit, I, 748. Leges dissipata tempus Evangelii fore est praedictum, 582. Leges tunc Ecclesiae initium, 740. Lex quomodo iam veritas facta sit, 595. Legem legente et nesciente Iudaeo intelligit Christianus, 557. Leges cessante, in Dei bonitate salvatur, 727. Leges opus iam inefficax ad salutem, 675, 699. Quanto legis amore Apostoli detinebantur, 763. Leges procepta a nobis mutata conviciantibus Iudaeis quid respondendum, 225.
 Leges asseritur antichristus. 791
 Lex oris Dei proprie lex est Christi. I, 551
 Lex Christi indefinito bona. I, 554
 Leges peccati chirographum, II, 265. Legi mortis et peccati obnoxia est caro nostra, II, 289. Legem peccati in Christo exorebant saeculi potestates, 215. Id est, peccati poenam, seu jus mortis, 216. Legem mortis Christus egressus est. 217
 Legibus Ecclesiae subditi arguunt, quod velint fore legibus iudicare, I, 21. Legem multiplicia nomina vide infra in *Indice glossarum.*
 Liber viceinim aliis a libro justorum, I, 286. Plus est in libro justorum scriptus esse, quam de viceinim libro non esse deletos. I, 286
 Liber Dei, memoria aeterna, I, 579. In libro Dei praest scribi, quam in libro viceinim, 579. Scriptis in libro Dei dies plura sine nocte, 579 et seq. Scripturum in libro Dei certus est numerus. 580
 Liber a vitulis duplici ratione captivum se potest profiteri. I, 462
 Liberitas Filii. II, 297
 Liberum voluntatis arbitrium quale in Adam, I, 718. Quale in posteris, 719. Libertas unicuique permessa est eligendi quod volet, 412. Libertatem vite sensusque Deus hominum unicuique permisit, 39. Libertas voluntatis cessat post hanc vitam, 92. Dives per libertatem voluntatis in Abrahāe simbus esse potuisset, 92. Libertas voluntatis quomodo infidelitati adiaceat. 701
 Libertati subditorum excubare regnum est. II, 538
 Libertas Ecclesiae, I, 102. Libertas nostra mundulium negotiorum vinculis non est inserenda, 456. Libertas Dei in ea servitute, quam debemus omnibus, est, retinenda, 75. Libertas religionis ac fidei postulat, II, 536. Libertatis filii nostrae adversarii multi, protector Christus, I, 455. Vincula quibus impeditur. 456
 Liberator unius Christus. I, 103
 Liberatus pacis sincere amans, II, 671. Majorum vestigiis constanter adhaeret, 675. Cor pacem suam petentibus Orientalibus neget, 675. Quidam confligunt eum litteras suppressisse, 672. Orientalium litteras concilio legit, 672. Illis non assentitur, repugnantibus 89 episcoporum Aegyptiorum litteris eodem tempore acceptis, II, 672. Litterae ei ex Aegypto omni atque Alexandria scriptae, 670. Liber ad Orientales epistola, 668. Falsa probatur, *ibid.*, not.
 Liberii ad Constantium epistola per Luciferum missa, II, 670. Liberius iterata satisfactione Constantium placare non valet, 671. Illius sermone ad populum misso plurimum laeratur, 671. Ab illis criminibus se purgat. 673
 Liberii ad Constantium legati Lucifer, Pancratius et Hilarius, II, 674. Liberii epistola ad confessores in exilio constantinos, 673. Iis gratulatur, 675. Dolet se ab eorum consorcio esse separatum, 676. Pro se orant rogat, 676. Gesta Mediolani ab ipsis rescire cupit, 676. Liberii moeror de Vincentii Captiensis lapsa. 676 et seq.
 Liberii epistola ad Orientales, qui in sanctum Athanasium iniuste vulere sententiam, II, 677. Negat se Athanasium defendere, 678. Quod vult antea defenlerit se excusat, 678. Eum a communionis sua removet, 678, 681. Et do condamnatioe ipsius litteras dat ad Constantium perferendas, 678. Sironensi perlicae sibi a Demophilis exposita subscribit, 678, *ib. not.* Liberii ad Ursacum, Valentin et

Germinata epistola, II, 681. Liberius cum Orientalibus pacem habet, 682, 685. Neonum cum Auxentio et Epicteto, 682. Litteris ad Constantium per Fortunianum missis Romanorum rogat, 681. Idipsum ab Orientalibus postulat, 682. Liberii de exsilio ad Vincentium epistola, 682. Urbem sibi ereptam dolet, 682. Exsilio maximo tædio afflictor, 683. Liberius apostata, 678. Prævaricator, 682. Anathema ei dicitur, 679, 682. Roma relegatus, non minore forsitan impietate eo est remissus, 371
 Liberii ad episcopos Italiae epistola, qua propugnat ignoscendum esse iis qui Arimini per errorem deliquerunt, II, 702
 Ligandi ac solvendi potestas Petro cæterisque Apostolis data, I, 258, 739
 Lignum vitæ, sapientiæ, I, 25. Lignum vitæ quatenus Christus sit, I, 21, 25
 Lignum quomodo ex se efflorescat, I, 694. Æmulator virtutum angelicæ substantiæ, 694
 Lingua periculosus et promptissimus lapsus, I, 394. Ori ostium et sera aponenda, 394. Lingua officium, 82. Qui lingua dicitur injustitiam cogitare, 82. Qui novacula domum faciens, 85. Discrimen inter lajta iniqua et linguam dolosam, 419 et seq. Lingua homicidæ gladii et spicula, 180. Lingua stulti et lingua sapientis, 82. Linguis maxime tribus Evangelium prædicatur, II, 11
 Liscia, II, 665
 Lites etiam cum damno vitandæ, I, 688
 Litteram Scripturæ anantibus morem gerit Hilarius, I, 128, 144
 Littera non egredi, qui Spiritu abundant, II, 449. Littera postulat, ubi sensus conscientia periclitatur, *Ibid.*
 Litteræ ecclesiasticæ, II, 670. Litteræ ecclesiastici sermonis, I, 457. Litteræ falsæ ab Ariano suppressæ, *Ibid.*
 Liza, II, 624
 Locus non continetur Deus, I, 468, 514. Forte nequam creditur esse, qui nusquam est, 468. Loca ex sauctis habitatoribus sanctitatis quilibet nutuantur, 715
 Locustæ quos significat, I, 674
 Luca, II, 651
 Lucernæ et luminis propria officia, I, 565. Lucerna univocue, verbum Dei, 562. Ecclesiæ, Apostoli, 562. Judæis et gentibus, Joannes, 562. Lucerna præceptorum, 561
 Lucerna, II, 440. Sardinia episcopus, 540. Liberii legatus ad Constantium, 674, 674. Exsul, 562. Similitudinem Filii ad Patrem prædicabat, 521, 522
 Lucus, II, 690
 Lucus a Bap, II, 667
 Lucus ab Hadriano poli unde ab Ariano accusatus, II, 655. Idem forte qui subscribitur, *Lucius a Caynophi*, 652
 Lucus de Verona, II, 652
 Lucus urbis Romæ presbyter, II, 669
 Lucus affectus in fletu, I, 680. Cui lucet promissa consolat, 681
 Lucto, II, 667
 Luctuam, II, 655
 Luctuamensis prima et secunda, II, 457
 Luminis natura unitas est, II, 141. Lumen ex lumine nec divisione separabile est, nec genere natura, 200. Lumen ex lumine Filium secundum sensum hæreticum, 140. Secundum sensum catholicum, 140. Luminis Dei quomodo participes evadamus, I, 590. Luminis consequendi præparatio est ratio ac messis honorum operum, 375. Lumen sunt Apostoli et Prophetæ a luce illuminati, 210. Illuminari se precantur, ut Christus gentibus innotescat, 209. Illic negotio impares sunt, ubi illuminentur, 210
 Luna quid possit in humana corpora, I, 470
 Lux nostra Dei nuncus, I, 209. Lux singulari actibus nostris præferenda, verbum Dei, 561. Lux verbi Dei ne in nobis inutilis maneant, 562. Sed nobis primum, tum etiam aliis semper atque, 362
 Lux dissoluti demonum sunt habitatio, I, 725
 Lybia aræ, I, 176
 Lydia, II, 482

M

MACARIUS SENIAR, II, 695
 MACARIUS ATHANASSII PRESBYTER, II, 625. Illata ei crimina, 654
 MACEDONIUS EPISCOPUS ATQUE CONFESSOR A MOÏSO MALI FICIORUM LIBROS COMBUSTUS, II, 665. Ipse videtur esse, qui subscribitur *Macedonius ab Ananuelibus*, 665. Quique inter auctores Sirmienis formulæ recensetur, 680. Neonum inter eos qui Aril hæresim damnare recusant, 475

MACEDONIANUS IN LIBRIS DE TRINITATE NON VIDETUR HILARIUS RESPEXISSE, I, 816 et seq.
 MACEDONIUS A VIRITO, II, 665
 MACEDONIUS DE ULIPIANIS, II, 652
 Maqari, II, 652
 Magdalen. V. Mulier-
 MAGDONIUS, II, 695
 MAGI ERANT PRINCIPES, II, 98. Magicæ arti dedit, II, 98
 MAGI PROFESSIONIS LONGE A SCIENTIA DIVINÆ COGNITIONIS AVERSA, I, 672, *ib. not.* Cuiusmodi sordes adorant, II, 42. Eorum ab Esau et Psalmista prædicta aduratio, 97. Cum venerunt ab Oriente, impleta est propheta isaias prædicta, I, 257. Confessi sunt in auro regem, in thure Deum, in myrra hominem, 672. In homine mortis, in Deo resurrexerunt, in rege iudici est cogniti, 672, 184, *not.*
 Magister, II, 597, 600
 Magistri officiales, II, 620
 Magistri ab ipso conjugiorum usu abstinere, I, 184
 MAGNIFICITER DEUS CUM DEIMUS, AUT OPTANDI NOBIS A DEO MUNERIS VOLA SUNT, AUT PERCEPTI CONFESSIO, I, 265
 Magnitudo non habet modum, I, 624
 Maledico. Qui Job et Jeremias diem ortus sui maledicant, I, 422
 Maledicta non sunt, quæ conscientia publica tenentur, II, 572
 Malignitas deserviens, I, 140. Malignum animum malevolente studium assistente mali operis occasione non deserit, II, 195. Maligni viri præsentia nullum obest vacare Deo volenti, I, 375. Malignos a se repellit Probeta qui fidei suæ adversentur, non qui ex nature infirmitate mali sint, I, 375, *not.*
 Malitia per conditionem romanum originis omnibus ad hæret, I, 575. Apostolis ipsis verho licet jam fidei emundatis atque sanctis non abest, 375. Malitia bonitati prælata, 187
 Malum ex se nihil, sed ex vitio humano, I, 249. Malum homini nihil nisi sua culpa, 789. Infirmitas nostra efficit, ut malum esse id quod patitur existimemus, 565. Mala ex hominum opinione, 451. Mala vera a quibus fideles protegit Deus, 451. Mala omnia in eos qui inferunt revertuntur, 115. Mala Deus non malevolus excitat, *ibid.* Qui ea ordinet Deus et ad ultionem iniquorum et ad merita justorum, 115. Mala in omnes statuta: sed a justis aversa, in iniquos convertuntur, 115
 Mali abstinentia non habet laudem, nisi illam boni operis gloria consequatur, I, 622
 Mali demonum instrumenta, I, 686. Malos intelligere non omnium est, 779. Mali ut bonorum, ita Dei declinant præstantur, 97
 MANASSIS NOMINE QUID INDICETUR, I, 157
 Mandata Dei omnino ignorare quod periculi res sit, I, 296. Mandatum quid, 277, 287. Per observantiam sui illuminat, 277. Mandatum claritatis lucidum, ejus lumine alia absconsa revelantur, 292. Mandatum principale Israelitis, ut unum Deum crederent, II, 82, 185. Mandatum Dei cur latum, I, 554. Mandata ad id data, ut omnibus salutaria sint, et æternitatem pariant, 415. Quomodo hæreticis ac Judæis nihil prosint, 356
 Mandatorum via ab institutione sæculi trita, I, 508 et seq. Mandatorum semitam sine duce non possumus aggredi, 508. Dux noster in ea Christus, 508. In mandatis Dei hoc gloriosius quoque permanet, quod naturæ suæ infirmitas inimicis suis pene sit subacta, 347. Nulla sunt negligenda, 281. Ab eis vel leviter declinantem maledictionis sententia comprehendit, 296. Non sufficit ea comedi, nisi adit et mentis devotio, 280. Non est hic perfecta eorum custodia, 291. Mandata in celis sunt pro Angelorum diversitate diversa, 295. Ab his perpetuo custodia, 295
 MANICÆUS, II, 548. Diaboli quantum in se est professus asserit, 158. Scius sui nescius cultor, 158. Legem et prophetas iniquat, 158. De Christi nativitate quid senserit, 158. Partem unius substantiæ Natum Patris exposuit, 80, 154
 MANICHÆI, II, 28. Tangitur eorum doctrina de tenebris Deo coævis, II, 512. De vitio in rerum creaturis, I, 249. De natura et necessitate peccati, 140. Vitium referri nequit ad originem ex principio malo, 140. Non inest in naturis hominum necessitas aliqua peccati, 246. Falso eos alium legis et Evangeliorum Deum asserere, 224, 558. Legis veteris sacrificia non spectantur quasi abundantia, 475
 Mansio quid sint, I, 504, *ib. not.*, 305, *ib. not.*
 Mansio Nicææ, II, 690
 Manus ministri Angeli, I, 220. Qui manne in Sina fuerat indultor, idem nobis panis cælestis est largitor, 220
 Mansuetorum proprium est, ut digna apud Deum sint nuncupatione, numero, claritate, I, 656
 Manus nomine operis effectum Scriptura frequenter significat, I, 450, 416, 448. Mannum extensio habitum cran

- di, elevato excoeli operis efficientiam significat, I, 393. Manuum elevatione non habitus orandi, sed excoelum opus significat, 174. In quo sita sit illa manuum elevatio, declaratur, 524. Manuum impositione demonia torquentur, 489. Manuum impositione et precatione gratia gentibus danda, 760. Manus lavare in sanguine peccatorum, 142. Manus Dei Christus at Deus, 616. Manus Patris ac Filii, II, 193
- MARCELLUS**, II, 476, *not.*, 623, 621, 651, 653, 656, 657, 659, 660. Quam et doctrinam attribuit illius adversarii, 618 et seq., 650, 660. Constantino-poli est damnatus, et sententia adversus eum conscripta in archivo Ecclesie condita est, 649. Marcellus a Protogene anathematizatus, 658. Cum apud suos haereticus haberetur, peregrinationis auxilia requisivit, 650. Pravos sensus occultavit, 650. Marcellus ab exilio redeunte quid passa sit Ancyra, 653. Marcelli opinio de Christi subiectione et regno, 589, *not.* Liber ejus dicitur aperto haereticus, 656. Erroris est expert, 626. Marcellus innocens declaratur, 627
- Marcellus occasione libri, quem de subiectione Christi edidit, ab Ariano damnatus, II, 610. Post recitationem ejusdem libri a Sardicensi synodo episcopatum est redditus, 659. Librum hunc habet Hilarius, 659. Nullo alia synodus adversus eum fuit contracta, 659. Marcellum Athanasius a communione sua separat, atqueam Photinus arguit, 659, *id. not.* Tum ipse se ingressu ecclesiae abstinet, 610, 611. Qui illius tanquam Photini magistri mentione callide faciunt Orientales Sirmio rescribentes, 659. Et Athanasium abnegata: et communionis eum esse rescribit, 610. Marcellus Verbum Dei cum legit, nescit 518
- MARCELLUS** Liberii ad Constantium legatus, II, 677
- MARCIARE**, II, 652
- MARCION**, II, 518. Quo Scripturae loco haeresim suam conuenit, 511
- MARCIONITE**, II, 28
- Mare unde admirabile, I, 259. Mare internum et externum, 187. Internum est Mediterraneum, et externum Oceanus, *ibid.*, *not.* Maris aestus, dimensio vicissitudinis notans, II, 440
- Mare, saeculum, I, 188. Maris fundum demonia, 189. Maris profundum, mortis sedes, 214. Sedes inferni, 258. In mari rubro salus religiosorum et pena impiorum, 624 et seq.
- MAREOTI**, II, 696. Nulla apud Mareotam ecclesia, 655, 654. Mareotam directi in Athanasii causa, uno excepto, Sardice adsunt, 657
- Mareus beatissimae memoriae, cui Osius semper est adversatus, II, 663
- MAREUS** Arel., II, 665, 680, *not.* Conventu electus fidem dicit, 708
- MAREUS** de Fissia, II, 655
- Margaritae plures, et una pretiosa, I, 279. Margaritae inuiles, uni pretiosissimae recipiendae impedimento sunt, II, 527, 528
- MARIA** ex Abrahae genere, I, 669. Mater Domini secundum carnem, 806. Christi corpori originem non dedit, II, 351. Ex ipso Verbo Dominum pro genuit, I, 472, *ib. not.* Perfectum hominem ipsa de suis non immunda generavit, II, 61. Sine elementorum nostrorum pudore, 61. Non suscepit quod edidit, 61. Tantum ex se dedit Christi corpori, quantum solent feminae, 550, 551, 552. Non nisi ex Verbi Spiritu genuit quod genuit, 550. Mariae virginitas assertur, I, 670. Acriter refelluntur qui hanc et gloriam post partum negant, *ibid. et seq.* Maria cum erat uxor Joseph, 671. Post partum in conjugem recognita, *ibid.* Maria capax Dei virgo in iudicii severitate est ventura, 294
- MARIE** uentricles Christi, I, 520
- MARIS**, II, 622
- MARSA**, I, 140
- MARTIUS**, II, 690
- MARTIALIS**, II, 695
- Martyres, ut ceteris sanctis celsiores, collibus designantur, I, 495. Martyrum tormenta non timenda, II, 564. Martyrum tentationes a parentibus, fratribus, etc., I, 571. Paena et victoria, 205. Ignem salu devota festinationis insilunt, 205. In profundum demergendi, non in aquas necaturas, sed in refrigerium aeternae beatitudinis debent, 205. Martyres ac Deo vocant et imitantes suos, 204 et 205. Cum huius et cunctis mortem oppellunt, II, 535. Populi episcopus ad confessis religionem comitabatur, 564. Martyrum exemplo ad martyrium currere fidelis ignari, I, 205. Martyrum omnium sanguinea Christus perfunditur 807
- Martyrii passio quoddam baptismum, I, 204. Martyria fidelium confesso in toto terrarum orbe, 595. Forum erumae, 395. Eorum constantia digna vox, 596. Exhortatio ad martyrium, II, 501
- MARTYRII** Arel. haeresim damnare recusavit, II, 674
- MARTYRUS** Neap., II, 652
- MARTYRUS** subiacicus, II, 706
- MATTHEE** vocatio, I, 707
- MATHUSALE** anni ad aetatem diluvii excedant, II, 512, *ib. not.*
- MATUTINI** hymni, I, 190; II, 529
- MATUTINA** misericordiae, resurrectionis tempus, I, 607
- MAXIMIANUS**, II, 506, 567
- MAXIMILLE** aurum, II, 570
- MAXIMUS** Trev. in causa fuit ut Paulus Constantino-polim revocaretur, II, 665. Athanasio communionem reddidit, 654. Cur pseudo-Sardicensi synodo danneretur, II, 662, 663
- MAXIMUS**, II, 647
- Mediator Christus in mundi creatione, II, 84. In traditione legis, I, 226. Mediator noster et idem in legis latone et carnis assumptione, II, 101. Mediator Dei et hominum Christus, I, 226. Qui officium illud impleat, 720; II, 225, 229
- Medicamenta quaedam medendi omnibus morbis idonea, II, 59. Medicamenta medicata a sapiente, I, 140
- Medicus humani generis qualis esse debeat, I, 66
- MEDIOLANENSIS** ecclesia Christum Patri consubstantialem confitetur, II, 597. Mediolanensis plebs pissima, 571. Doctor ejus de perfidia sacerdotum, 540
- Mediolanensis conventus an. 545 aut circiter, II, 675
- Mediolanensis synodus anno 547 habita, II, 633, 637. Altera biennio post, 635. Ibi damnato Photino epistolae ad Orientales fiunt, 640
- Mediolanensis synodi an. 355 gesta, II, 540. Ea a legatus stis in exilium detrusis rescire cupit Liberius, 676. Quae in ea acta sunt videntur tangi, 506
- MEDI**, I, 425
- Mediandi materies, I, 606. Meditationis usus et officium, 288. Meditatio legis, 784. In tentationibus et argumentis non est relinquenda, 552. Continua debet esse, 22. Qui possit esse, 22. Non solum in verbis legendis est, sed et in operis religione, *ibid.* Meditatio ante lucem quibus de rebus fiat, 599. Meditatio Dei nocturna et nocturna, 175. Meditatio aeterna justificationum Dei, 575
- MEGASTUS**, II, 691, 695. Hunc Gallia sua communione renovent, 700
- MELETUS** apud Mareotam neque ecclesiam neque ministrum habuit, II, 626. Meletii presbyteri ab Alexandro suscepti, 626
- MEMORIA** Dei, I, 519
- Memoriae sanctorum communicandam, II, 585. Memoriae sanctorum mortui infideles non admiscendi, I, 707
- Memoriae adornatae, I, 786
- Memoriae, I, 556
- MENOPHANTUS** ex Epheso, II, 558, 627, 628, 631
- Mensa scientiae, I, 235 et seq.
- Mensa lectionum dominicarum, I, 481. In hac non proficiunt, nisi qui in operibus bonis versabuntur, 481
- Mensa Domini, ex qua sumimus panem vivum, I, 481. Idem Hilarii est quod mensa sacrificiorum, *ibid. not.*
- Mendacium officiosum, I, 74
- Mendaces, qui aut falluntur aut fallunt, I, 169. Mendaces in stateris, sub justitiae nomine iusta peragentes, 169
- Meres non operis sed misericordiae quae, I, 496, *ib. not.*
- Meritum, I, 59, 388; II, 157, 168, 168. Merendi officio non excluditur, licet praecipuus honor Dei misericordiae debeatur, I, 608 et seq. Mereri cuius sit, II, 587. Meritum voluntatis, quia bonos nos esse delectat, I, 39. Secundum meritum nostrum differentiam Deus aut vigilans aut dormiens, 615. Merito fidei adest venia prolixis, 99. Reservatur beata vita, 570. Meruit David animae bona tum oris et cordis clamore, tum mentis puritate, 206
- Meritum perfectae beatitudinis unde nobis sit, 92. Meriti ratio est in electione, 780. Meritum ad gloriam, 542. Meritum non est, non ab se agere, II, 295. Merenda est de nostro beata aeternitas, I, 695, praesentis vitae operibus, 680. Meritum adipsenda consummationis est ex initio voluntatis, 570. Ex merito praeterite voluntatis excedentes et corpore aut quies exiit, aut paena, 92
- Merito fidei redditur gloria aeterna, cuius tamen maxima causa est Dei misericordia, I, 542. Meritis suis non contentendum, sed Dei misericordiae, 592 et seq. Misericordia Dei, non retributioni hominum est postulanda, 280. Merito suo sipe Dei ope vitam aeternam consequi homo non potest, 540. Meritum non est nisi ex spe ac fide Christi, 572. Meritum proveniri a D. o, 515
- Merendi post banc vitam non sepe rest locus, I, 92. Meritis alienis in adventu Christi nemo adjuvabitur, 795
- Meritum obedientiae Christi, I, 109; II, 287
- MESOPOTAMIA**, I, 155, II, 482
- Metaphica damnatio episcoporum in frontibus ecclesiasticis scriptorum, II, 570

Motiri aliquid indicium est propri-
tatis. I, 157
Mugones. II, 621
Mignena. II, 666
Militans in officio sublimis prefecture
Mileto. II, 706
Militia celestis protegebantur Judaei.
Militiae nostrae stipendium. II, 402
Minimi Christi, I, 797. Minimi omnium qui, 721. Mini-
mum omnium, Domini passio et mors crucis.
Mirabilia quomodo Deus solus faciat. I, 545
Miracula Dei varia in mundi gubernatione, I, 550. Mira-
culorum patrandorum potestas in Christo unde sit, 709, 701.
Qui animae Christi non attribuebat, II, 361. Miracula
Christi non alia efficit natura quam Dei, 179. Cum natiuitas
divina omne opus suum sub ministerio assumpti corporis
exsequatur, 157. Quod miracula in assumpto homine Dei
natura gessisse non intellecta sit, conquestio est, 205.
Agamus potius quod vult Deus, quam quod potest glorie-
mur, I, 698. Miraculum non minus est eorum visus, etc.,
sublimis Joannis doctrina, II, 51. Miracula crebra ad se-
pultura Martyrum patrata. 567
Miserationes Dei modum humanae opinionis excedunt.
I, 535
Misericordia Dei egent omnes in carne siti, I, 526, 707.
Modeste fidei est illam non sive severitate intueri, 526.
Misericordia Dei nobis ad vivendum causa, II, 115. Sine
Dei misericordia nullus est nobis vite usus, I, 160. Misericor-
dia Dei in peccati remissione in nobis est cepta, 209.
Misericordiae Dei non incertus est Propheta, 441. Misericor-
diae Dei protectionem sub velamento aliorum divinus
sermo significat, 162. Misericordia Dei in omnem terram
diffusa, 550. Omnibus prompta est, sed servis Dei assistit,
609. Praecipuum est Dei opus, 626. Cur. 626
Misericordiae Dei non est existimanda irrationabilis praes-
tatio, I, 112. Illam tantum Deus ad tentationem fidei, 145.
Non metus noster, sed fides eam promeretur, 180. Ab his
est speranda qui credunt, 131. Promerenda est studio in-
nocentiae, 588. Misericordiae Dei, non suis meritis confi-
dendum, 599 et seq. Illa a Deo postulanda, non retribu-
tione, 289. Misericors ira patrum in filios, et Dei in homi-
nes. 135
Misericordiae est modus, et miserandi adhibenda iustitia
est, I, 596. Veniam praestare illicitis, non est misericor-
diam praestare, sed iustitiam misericordiae non tenere, 596.
Misericordiae iniquae exempla, 625. Misericordiae fructus
oleo significatur. 689
MOAS generatio in Genesi a Deo maledicta, I, 158. Post
decem generationes sancto digna fit genere. 153
Mola, opus legis, I, 792. Mole opus. 757
Mole Iconum. I, 110
Morbi aliqui solo avium herbarumque quarundam visus
sanati, I, 559. Morbi generis humani. 65
Mors, Christi corpus gloriosum, I, 71. Montes, Angli
atque Sancti, 434. Patriarchae, Prophetae, Apostoli et Mar-
tyres, 657. Prophetici libri, 427. Angelica ministeria, 427.
Diabolus cum suis, 183, etc. Diabolicae potestates, 614.
Mors Domini, Ecclesiae. 452
Mortium excelsa quaeque fanis, templis, sacrisque ma-
gulari queritur Hilarius. I, 71
Monstra ex naturarum diversitate. II, 185
MONTANA. II, 370
MONTANUS omnium haereticorum dux, II, 649. Per insu-
das feminas praecellum alium defendit. II, 548
MONTONIS. II, 655
MOCENIS. II, 655
Moribus bonis praestat a puero imbui. I, 285
Mors in somno significari solent, I, 154, 225. Mortis sedes
maris profundo designatur, 214, etc. Mortis causa, II, 527.
Mors ex peccati lege consequitur, I, 173. Mortis lex quan-
tenus invaluit, 83. Mors non incertus est animae, sed dis-
cessio ejus a corpore. 181
Mortis Christi prophetia, I, 224. Causa et ratio, 223, 250.
Mors nobis penalis denotatio, unigenito Deo requies, 506.
Mors ipsa in Deo moriente fiducia est, 250. Interitum
suum, Christo moriente, mundi elementa seaserunt.
II, 35
Mortis sententiam Christus per mortem delevit, II, 11.
Mortis nostrae decretum quomodo Christus absolverit, I,
506. Mortis dolorem Christus moriens absorbit, 805. Mors
desiit postquam in Deum est grassata, 249. Morte ab ho-
minum genere depulsa, in auctores mortis aeternae mortis
pena decreta est, 250. Mortis Christi auctor quam iuste
damnatus, 246 et seq. Quas poenas dederit Judaei, 252.
Mortis exitus Dominum est proprius. 229
Mors sanctorum somnus, I, 472. Mortis metum aufert fi-
des, II, 11. Mors a pluribus concupita, I, 122. Morte anima
ab onere atque consortio infirmis, et periculose carnis
exiit, 422. Mortem citat propheta, 607. Non proderit

exauditum esse, nisi beatis loci quieturns excedat e cor-
pore, I, 607. Morientes fideles in sino Abrahae reservantur,
donec regnum colorum adeant, 452. Mors fidelibus con-
suetum Christi acquirit, 418 et seq. Mors nostrorum spei
communis est accelerata prope ratio, 418. Mortis tenum
tantum libationem fidelibus futuram. 752
Mors vivorum est vivere luxuri, somno, etc., I, 418.
Mortui Deo vivunt, 88. Mortuis bellum inducunt Ariani,
II, 582. Lex de mortuo non contractando quid significet.
I, 290 et seq.
Mittens et missus non unus est, II, 471. Mittens in mis-
sionem potestatem suam ostendit, 226. Missio non naturam,
sed personas discriminat. 58, 100
Motus humani. I, 98
Moses propheta, dux et lator legis, I, 96. Sacrorum
librorum scriptor, II, 4. Quorundam psalmorum auctor, I,
5, ib. not. Nec repugnat cum Samuels nomen expressisset,
5. Moses ex natura affectu Hebraei injuriam ultus est, II,
117. Deum paternum benedictionum tuum scribat, 117.
Quando Deum scire coepit, I, 569. Per Moses manifes-
tari saeculo Deus coepit est, II, 127. Moses omnia cum
Deo secretorum caelestium arcana cernens, 146. Vetus
Testamentum in literis condidit, I, 51. Secretoria legis
mysteria LXX Senioribus intinavit, 81. Sub velamento
verborum communium ingentia sacramenta condidit.
221
Moses Deum et Deum toto Operis sui corpore est pro-
fessus, II, 88. An mortuus sit, I, 769, ib. not. De seipso
ejus Scriptura obscura est, II, 512. Moses a Christo aeter-
ni regni sui testis et consors reservatus, I, 99. Cum Christo
transfigurato visus est in argumentum resurrectionis, 755.
Moses et Elias in regno colorum Christo assidebant, 768.
Christi novissimum adventum praeveniunt. 769
MOSAS comprehensur. II, 658
MOYSAS de Thebis. II, 652
MUCIANUS. II, 706
Mulier non una fuit quae Dominum unxit.
I, 520
Muliercula cur primum resurrectionis Christi conscia.
I, 810
Mundus, ab ornato *kosmos*, fortissimis motibus constituto
a nonnullis asseritur, I, 20. Mundum aut ex fortuito con-
cursu aut Deum opinantes rellentur, 614 et seq. Cur non-
nulli eam Deum dixerint, 197. Muadi nulla pars honore
divino colenda, 618. Mundus non de temperatione et per-
mixtione materiae existit, II, 450. Non ex repentina Dei
cogitatione, 450. Non ex partibus cogitationum, 451. Omnia
sunt ex nihilo, 154. Mundi auctor et moderator Deus, I,
181. Mundi contitui Deum esse sentimus, 93. Mundi au-
tor incrementum panum quunque innotescit, 741. Mundi
quoddam systema. 545, not.
Mundi praesentis spatium, I, 752, ib. not., 767. Mundi istius
sedes non est regio viventium, 290. Mundus omnis plenus
insidiis. 598, 587.
Mundi esse in hoc terreni et morticini corporis habita-
culo non possumus. I, 290
Munera scire quando licitum, quando vetitum, I, 77
et seq. Muneribus rerum inique partium sanctum Dei
oneratur. II, 569
MURSA. II, 668
Muris custodia spiritalis significatur. I, 125
Musicae artis quatuor genera, I, 13. Musicum metrum
psalmorum translatio graeca et latina non conservavit.
45
MUSTACUS. II, 690
Mutuari volentibus non negandam quod mutuum a Deo.
I, 688
MYRIA. II, 482
Mysteria Christi neque promiscue, neque imperte inca-
rionesque tractare decet, I, 696. Mysteria secundum Scri-
pturas sunt explenda. II, 568
Mysteriorum divina solemnia pro incolumitate regis.
II, 556

N

NABA. I, 6
NADAB et ABIB mors ad absolventas eorum animas pro-
fuit. I, 255, not.
NABUSSUS a Nerouade. II, 627, 628, 631, 667, 680
NATHAN Christi venturi propheta. I, 154
Nasci et creptum esse, non idem est, II, 186. Nascenti-
bus non alia, quam originis tunc, forma vel virtus est. 645
Natiuitas qui a creatioe differat, II, 470. Marentium
testatur auctorem, 111. Non potest non in ea esse natura
unde nascitur, 192. Non potest etiam, nisi ex qua subsistit,
afferre naturam, 156, 128, 185. In natura ejus est virtute
quae genuit, 377. Ibi ex qua nascitur nomen, natura n-
potestatem et professionem complectitur, 187. Non ha bet

dissidentem originis substantiæ diversitatem, II, 472. Nativitas sola potest præstare naturæ æqualitatem, 156. Nativitas non erit, si naturæ proprietates non fuerit, 185. Nativitas ex diversis naturis diversitatem non infert, sed accipit. I, 185.
 Nativitas Dei Filii humana nativitate illustratur, II, 199. Et comparatione ignis, 199. Exilitionis nomine apte significatur, 290. Nativitatem nostram inquit Filius Dei, 411. Nativitas Christi gloria, 42. Nativitas ejus temporaria in baptismo, I, 48; necnon per resurrectionis gloriam. 46 et seq.
 Nativitates humane initium sui accipiunt, tam per tempus, tam per causam. II, 416.
 Naturam ex fortibus motibus atque concursibus in aliquid existentem quidam venerat sunt, II, 5. Verum incrementum secundum naturam est, immittitur contra naturam, 260. Natura legibus non subjacet, a quo legem omnis natura soritur, 314. Natura lamolatur belluis. 2
 Natura non idem est, quod res naturæ, II, 229. Naturæ res est virtus 209. Naturæ veritatem præstat naturæ virtus, 105. Naturæ non est diversitas, ubi naturæ unum nomen est, 116. Natura hominis. I, 650, not.
 Natura in uno Christo duplex, I, 256 et seq. Naturam assumpsisse aliud est, aliud est naturam esse, 365. Vide infra Indicem Glossarum.
 Naufragæ ecclesiæ. I, 705
 Navis instar est Ecclesia. I, 702, 705, 754, 747
 Neapolis. II, 652
 Naiso. II, 632
 Nebulæ et nubis discrimen. I, 351, not.
 Negotiantium insincerus profectus, vinculum fidem impediens. I, 476
 Negotiationis domus quomodo efficiantur corpora, que sunt Dei domus. I, 395
 Neco. II, 695
 Neocæsario. II, 666
 Nequitia spiritalis, I, 545, 547. Feris sylvæ designantur, 256. Vocantur adversantes inimicæque virtutes, 545. Ministeria satanæ, 346. Dei gentiles, 442. Quomodo non tentent, 317. Iniquos eligunt voluntatis suæ tanquam operarios. 484
 NERO II, 564, 566, 567, 570, 594
 NESTORIUS. II, 667
 NICEENI concilii commendatio, II, 674. Nicæna sancta Synodus, 480, 509. Apud Nicænam 518 episcopi conveniunt, II, 585, 645. Trecenti vel eo amplius, 645. Nicænarum episcoporum 518 sanctus numerus, II, 513. Nicænae synodi in suscipiendo hominosis scopus. 510
 Nicæna tractatus, II, 510, 613. Eusebius, 645 et seq. Conscriptus est a sanctis, et confessoribus, et successoribus martyrum, 688. Non sine Spiritus sancti subsidio, 689. Positus est contra Ariana hæresim et cæteras, 685, 687. Adversus Arium ac Sabellium, 704. Paucis omnia hæreticorum ingenia conclusit, 617. Nicæna fides plena atque perfecta est, 645. Si quid ab ea dematur, veniens hæreticorum aditus panditur, 687. Hæc est vera fides, 579. Et adherens Hilarius cæteris non eget, 580. Nonquam eam nisi exsultaturus audierat, 518. Fax nunquam ei nisi cum filii Nicænae defensoribus optabitur. 600
 Nicæna fides Mediolani in medio posita, et a Valente repudiata, II, 540. Qui illam Arimini subvertere voluerunt, 688. Et se reddunt qui Ariminenis consenserant. 705, 704
 Nicæna in Thracia antea *Ustodizo* vocabatur, II, 690. Ibi omnes hæreses damnatæ frustra dicuntur, 697. Qua auctoritate roacti sint, qui Nicænae consenserunt ut usia silerent, 698. Nicænae Thraciæ gesta jam ab omnibus resoluta. 397
 NICIUS. II, 706
 NICOLAUS diabolicus falsus propheta. I, 788
 Nicomedia. II, 617
 Nicopolis. II, 652
 Nilum. Omnia ex nihilo. II, 154
 Nihil pro valde, non pro eo quod necessarium modum utilitatis excedit. I, 580
 Nobilitatis delicatæ virescens imagines, 751. Dignitas originis in operum consistit exemplis. I, 674
 Nocesius. II, 664
 Nomen naturæ, non homini natura componitur. H, 91
 Nomen Dei ubique magnum. I, 578
 Nomen novum, nomen Christianum, II, 122. Nominum varis species vide in *Indice Glossarum*.
 NOMINUS. II, 667
 NOVATIANA hæresis legi, prophetis, Evangelis repugnans. I, 358
 NOVATUS. II, 662
 Norepoppulana provincia. II, 457
 Novitas temporalis Christi, II, 286. Novum aliquid commingens modo, quam impie respicit. II, 509
 Nox ex die, dum Christus partur, divisio temporum est,

I, 608. Nocte media surgendum ad laudandum Deum, 523
 Nocturnarum precum utilitas ac necessitas. 521
 Nubes a mari educuntur, I, 551. Nubium varia acceptio, 637. Nubibus significantur, quorum vita quodam modo ærea et celestis, 258. Nubes, prædicatores, 259. Doctrina aristotelia, 552. Dominus, 137. Sancti in nubibus rapti, 157. Veritas usque ad nubes, 157. Baptum in nubibus Deo Christo obvium apparet. 477, 175
 Nudis corporibus philosophi quidam cernuntur argere. I, 184
 Numerus binarius male sonat, I, 265. Octonarius quam perfectus, 274. In lege sanctus, 274. Numeri decimi quomi mysterium, 416. Numerus quadragearius. 677
 Nuntias secundissime adulterii crimine permisit Paulus, I, 218. Non inbihet eas, ubi videtur continentiam laudat, 367. Nuptia, gloriosa resurrectio. 794
 Nuptialis vestis. I, 780

O

Obcæcatio. Scientia his negatur, qui spreturi cum essent. I, 539
 Obduratio. Pharaoni pertinacia irreligiöse voluntatis adfusa. I, 580
 Obedientia voluntaria ad Evangelium, non spontanea ad legem pertinet, I, 567. Obedientia voluntatis celestis regni iter repertura, 698. Obedire voluntati habet exterioris necessitatem, II, 297. Obedientiæ Christi meritum, I, 409
 Obligaciones. I, 426
 Obscuritas mentis nade oritur, I, 606. Quomodo depelatur. 606
 Obssequium sub religionis opinione delatum indigno, mercede non fraudatur. 720 et seq.
 OCCIDENTALIS fides, II, 645. Occidentalibus Orientalibus gesta sua nuntiarum curant. 694
 Oceani æstus, I, 550. Oceani vicissitudines homin non assequitur, 491. Oceani insule habent ecclesias ab apostolis paratas. I, 70
 Occulta. I, 61
 OCTAVIUS. II, 710
 Octonarius numerus. I, 274
 Oculum a laqueo liberare rarum est, I, 587. Oculi incidentis motus in Evangelis adulterio æquatur, 685. Oculi theatralibus spectaculis sordidi, 72. Oculi tum corporis, tum animæ a vanitate avertendi, 511. Oculi ad Deum intenti quomodo a vanis avertantur, 598. Oculi ad Deum, sed non ex eo ad aliud sunt effertendi. 498
 Oculorum carnalium infirmitas ad videendum Deum, angelum, etc., 525. Oculi mentis quam præstent oculis carnis, 426. Oculorum defectio, 580. Oculi corporis Christi, apostoli et sacerdotis. 577, 578
 Oculorum causam præbuisse non sancti est, I, 408. Odi et amoris rectus usus, 560. Odisse patrem, matrem, etc., jubetur, quando a martyrio aut Dei famulatu vos abducunt. 571. Odium iniquorum quomodo Evangelio non repugnet, 372. Odium nobis religiosum est ejus qui Deum odit. 585
 OFFICIALIS. II, 709
 Officialis magistri II, 620
 Officium festinatio adversus apostolicos viros. II, 620
 Officium div. Qualiter in omni genere officii divini versari nos oportet, docet psalmus cxviii. I, 351
 Oo, id est, mærcia aut vallum. I, 551
 Oogloasis perfectio. I, 910
 Oleum misericordiarum fructum significat. I, 680
 Oleum peccatoris. I, 125
 OLIVARIUS. II, 664
 Olyra. I, 91
 Olla in qua Christi caro decocta, I, 159. Olla urens peccata atque tollens. I, 159
 Omnipotentia caret, quidquid illi se debet. I, 550
 Onyx. I, 585
 Operari non cessat Deus, I, 266. Opus Patris in voluntate est, 268. Operationis suæ tanquam exemplum, Patris voluntatem introspicit Filius per mutuaem hereditatem atque naturam, 268. Opus unum est Patris et Filii, 267. Opera Dei tantum visibilia reddibus hominum animis curavit Moyses, 266. Quo ille, 267. Ad invisibilia intelligentiam quomodo nos educat Paulus. 267
 Operi non convenit filii nomen, II, 445. Opus nomine resurrectionis significatur, I, 586. Opera, manuum nomen, sermo divinus significat, 442, 488. Opus excelsum elevatione manuum significatur, 174. Operum ac bonis voluntatis discrimen. 488 et seq.
 Opera bona sunt anima cibi, I, 478. Comparantur hic cum labore: sed horum fructus erit in æternitate, 478. Exhortatio ad operandum, 479. Opus orationi inferre debent, 577. Inutilis et infructus non gloriæ, sed igni deputantur, II, 502. Opus nostrum, dissimulantibus nobis,

ans elevat, 1, 685. Opera animi nostra etiam gentilis testimonio laudantur, 167. Opera pietatis externa, etsi non omnimoda, interius tamen virtutibus sunt post habenda, 785. Opus non sufficit esse bonum prolifate facti, nisi sit et voluntatis, 156. In facto potest non subesse ductio, dum id efficitur quod non fecisse aut terror aut pudor sit, 336. Opera, quæ coacta sunt, merito plene gratiæ indignentur, 571.

Opera bonæ voluntatis, filii sapientiæ, 1, 481. Opera ex sapientia, ex operibus retributio nascitur, 482. Opera bona gentibus et hæreticis sunt communia, 75. Sine fide sunt inania, *ibid.* Opera fidei validissima demones debilitare continentur, 450. Ut illibata in nobis perseverent, divina promittitur custodia, 450. His inuentibus regno æterno utemur, 430. Opera bona quæ nos sanctificant, 524. Operandum est animo hilari, et cum Dei benedictione, 524. Operandum tota vita in spe Domini, 198. Non desperandum ei qui non omnem ætatem operando exegit, 496. Operis boni fructus, magnum, 798. Bonorum operum merces, 497.

Opera lignorum inania, 1, 467. Quam sint vitiosa, 393. Opera sterili et carnis lumina sunt, 350. Et fecimus adificiorum, 488. Opera diabolica, 1, 181.

Operari diaboli, 1, 181. Opprobrium poena peccati, 1, 515. Opprobrium meretur peccata, 296. Averit confessio, 296.

Opatus, 11, 675.

Opulenta inquieta caret opum fructu, 11, 1. Opum contemptum opulenta est, 561.

Oracula post Christum edidit desierunt, 1, 189, *ib. not.* Oratio officium est infirmitatis nostræ conveniens, 1, 510. Oratio necessaria est ad passionum tolerantiam, 340. Ad assequendam celestium mandatorum scientiam, 559. Contra tentationes, 179. D us nos totum tantum orandos, cum quæ timentur ingrueant; sed timentia ea quæ cum capere non adesse, dominantur, 179. Hinc ostenditur sine intermissione orandum, *ibid.* Orandum semper ad Deum, ut in cõhæntis peccatis, extinguendisque incentis eorum, penultima voluntatis nostræ studiū confirmet, 556. Neminem hominum qualiter orare oportet scire, 109. Orare nescimus, 608. Imperitiam nostram arcano conscientie affectu repressit Spiritus, 608.

Oratio opus antefendum, 1, 577. An oratio nostra præveniit Dei munera, 310. Orationes ulique audit Deus, sed sola innocentia pronunciat examini, 118. Oratio David Dei bonitate, non suis nititur meritis, 515. Reprehenditur qui a Deo quid postulates, cum tantum ex officio debite conveniat, 515. Orationem suam exaudiri postulare, solius Christi est, 100. Deum audire et in precem intendere quid differat, 492. Non est erudendus Deus aut orationis nostræ negligens, aut irrationaliter præstare quod petit, 112. Orationes despicibiles quæ, 118.

Oratio laborum, 1, 598. Oratio non tam verborum est, quam affectus, 171. Oratio non est in verbis : opus omne dietis præcellit, 689. In oratione clamor oris, non cordis prohibetur, 597. Orationis tacentis clamor, 592.

Orationis bene dotes, 1, 161. Ne sit inopacifica, 685. Oratio pura, 592. Oratio cum fiducia, qui in carne ac carne est peregrinus, 161 et seq. Oratio cum cordis fusione, 168. Orationi matutine fiducia præstaturitas noctis transactæ, 175. Orationis varii gradus, 1, 411, 601. Oratorium triplex genus, 118. Cujusque ætatis exempla, 119. Oratorium quatuor genera in incenso significat, 595. Orandi exemplum, 605. Oratio diamica per speculum verborum communium formam occultissimam sacramenti ostendit, 110.

Orationis virtus contra ignorantiam, 1, 637. Orationi fidei indulta Dei protectio, 162. Oratio ad Deum in tentationibus maxima pars ac spes est salutis, 418. Spi nostræ doctrina est, ut Deus oratur et miseretur, et salvet, 515.

Orare in omni loco edocetur, 1, 689. Oratiois locus cor, 689. Oratio quotidiana, 11, 714. Orationis assiduitas quibus verbis significetur, 1, 198. Ab orationis assiduitate nos tribulationes non debent impedire, 601. Qui debet ac possit esse sine intermissione, 22. Sancti cujusque vita omnis oratio fit, 27.

Orationis salvatorum angeli quotidie Deo offerunt, 1, 758. Orationibus sanctis Gallorum se commendat Hilarius, 11, 520. Liberius se confessorum orationibus sublevari rogat, 676.

Ordines consistentium in synagoga, 1, 415. Organa Scriptura significat esse humana corpora, 1, 550. Orientis hæreses in tempora singula pullulantes, 11, 516. Orientis partes desperatæ sunt fidei, 620. Universi orientis episcopi Ariminensi concilio consenserunt, 705. Orientalium Ecclesiarum periculum, 498, 500.

Orientalibus Philippopoli congregati, Sandica scribere se fingunt, 11, 660. In Occidentales rejiciunt schismatis invadim, 639. Queruntur se Occidentalium iudicio nova lege soluti, 683, 687, 664. Concilium Orientis huicque tribuit

volunt, 11, 688. Neque ea ab Occidentalibus reficari, 641. Orientales Occidentales quæ vicissim confirmasse aiunt, quod ab alterutro statum est, 662.

Orientales an. 519 renuntiant Athanasium rem non esse, 11, 656. Eorum ad Occidentales qui Photianum an. 519 damnant eadum ac pravam rescriptum, 659. Orientalium litteræ a 1 Julium, Liberio reddite, 668 et seq. Liberio ad eadem epistola, qua cum iis pacem habere significatur, 668, 669. Orientalium litteræ ad Liberium, 672. Orientalibus Liberio pacem ambunt, 675. Cur ille his eam neget, 675. Quæ Orientalibus Arclate a Liberio litteris proposita conditio, 674. Orientales et Galli mutis susceptionibus detinentur, 465. Quas ut levet Hilarius operam dat, 467.

Orientalium Ancyra decreta a paucis, quando, et qua occasione edita, 11, 177. Orientales congregata intra se synodo fidei definitiones condunt, 476. Adepta jam pridem doctrinæ decreta decernunt, 476. Sirmoni impietati contradicunt, 460, 465. Non sine aliquo aurium scandalo, 460. Ad pudori in nutritæ antæque fidei Gallorum fama commoti sunt, 160. Orientales legati Sirmum drotulæ epistola de homonisi et homonisi expositione, 508. Quo obtentu homonisi rescriptum, 509. Eorum et Occidentalium idem est de homonisi iudicium, 509.

Orientales legati ab imperatore honestiæ habitū, 11, 506. Illum ab errore revocant, 366. Et eos qui apud Sirmum hæresim conscripserant vel susceperant, ad subscriptionem deperitorum suorum cogunt, 476. Ignominiam confessos, 476, 506. Quasi homonisi et homonisi significationem nescissent, 506. Orientalium, qui formula Sirmonensi contradixerunt, elogium, 505. Spem revocanda veræ fidei attulerunt, 505. Nondum tamen veram fidem, *ibid. not.* Hoc prudens movit Ariminii, 522. Cur eodem laudavit, *ibid.* Habent quod non est nisi cum scandalo audiendum, 521. Non sunt Arimini, sed negando homonisi censentur, 515. Orientalium quidam Filii cum Patre similitudinem confutentes, male equalitatem negant, 507.

Orientalium communionem suam imperit Liberius, 11, 677 et seq. Constantium vetat quidam Arimini adversus Orientales statui, 684. Orientales ab Ariminensibus creduntur usque et homonisi vocabula respuere, 692. Sub eorum nominis auctoritate flores Arimini ac Nicææ ad usque silentium sunt coacti, 698.

Orientalibus ad legatos Arimini Constantinopolim reversos scribitur, 11, 695. Anemorum hæresi renuntiant, 695. Apud Constantinum efficiunt ut damnentur, 694. Ab ingressu ecclesie se abstinent, 695, 696. Græta hæc manant Occidentalibus montanda, 694. Orientales literas Hilario dirigunt, quas in Galliam mittit, 698. Orientalibus rescribitur Gallicani episcopi, 637. Orientales dissensionis nutrit Constantius, 566. Orientales Constantii voluntati per vim solistrati, 582.

Origo rerum omnium ex nihilo est et post tempus, 11, 417. Ornatus mundanus naturæ conueniatis, 1, 584. Orphanis, qui diabolo patri renuntiant, 11, 217, vel qui in sæculo desolati sunt, 218.

Os laborum, et os cordis est, 1, 387. Ore cordis spirituales escas ad animæ vitam accipiunt, 388. Os cordis per fitem ac desiderium Spiritus sancto pandendum est, 587.

Os Christi Ecclesia, 1, 576. Osibus æternitatis hæres significatur, 105. Ossa martyrum veneranda, 11, 567.

Osculo sacerdotis excipit Constantius, 11, 569. Osmes, 11, 651, 654, 655, 656, 658, 660, 662. Pauli Dicitæ individualis comes, 665. Marco graves iniurias semper irrogavit, 662. Liberio ad Osium epistola de Vincentii rursus, 676. Ossi elogium, 625. Osmis sepulcri sui nimis anans, 515. Ossi deherantia, 580; sententia apud Sirmum, 461. Blasphemia per eum et Potamium conscribita, 461. Per Osium æstorum suorum immemoriam novæ impietatis doctrina prorumpit, 498. Osmis idcirco est reservatus, ne ignoretur qualis ante vixisset, 498.

Otium sine otientia, et otientia sine otio, mali patius materies est quam boni occasio, 11, 1. Dies Dni nulla sine opere, 1, 231.

Otiosum verbum, id est ineptum et inutile, 1, 752.

Ovis errans, humanum genus, 1, 758.

P

Palæstina, 11, 182. PAULAMANUS, 11, 666. PALLADIUS, 11, 706. PALLADIUS, de Dui, 11, 655. PAPHLAGIA, 11, 182. PANCRACTUS, Liberii legatus, 11, 671. PANCRACTUS Pelusiorum, 11, 708. PANCRACTUS a Peru, 11, 665.

Panes quomodo quomodo aucti, II, 53
 Panis celestis sacramentum in fide resurrectionis accipitur, I, 707. V. Eucharistia.
Pannonia, II, 477. Pannoniæ duæ, 482
 PANTAGUUS, II, 667
 Papa Julius ab episcopis Sardicensis synodi vocatur consacerdos, et frater, II, 622. Liberius ipse se consacerdotem simulum Dei nunciat. II, 676
Paphlagonia, II, 483
 PAPAII USUS, II, 110, *not.*
 Paradisus sors et regnum hæreditatis Christi, I, 602. Consummata beatitudinis delicia, II, 315. Æterna beatorum regio, I, 26, ejus loca sunt beati post æternam corporum demutationem, 375. Paradisus in se habet lignum vite Christum, 24. In eo est, qui regnum Dei possidet, *ibid.* Reditus ad paradisum, unde Adam excessit, figura, 706.
 Paulus in paradiso ante martyrium, II, 147
 PARAGORUS, II, 632
 Paralytici curatio in sabbato, I, 287 et seq.
 PARIENSIS synodi epistola, II, 637
 Particeps Christi, I, 529
 Particopis, II, 652
 Partuli, vel ad innocentium renati, vel imperiti, I, 587.
 Partuli sunt omnes infideles, 590
 Pascha, accepto calice et fracto pane, sine Juda conficitur, I, 799
 PASCHASIS diaconi libri de Spiritu sancto Fausto sunt adseribendi, II, 513, *not.*
 PASSER, avis domestica, I, 450
 PASSNICUS, II, 695
 Patentes mentes, I, 505
 Pater non est, si non quod la se substantia est, agnoscat in filio, II, 37. Non potest aliena a se ac dissimilari substantia pater dici, 472. Patris natura in filii natiuitate conascitur, 111. Patres aut nomine, aut genere, I, 670
 Patris æterni notio, II, 50, 50. Pater naturæ suæ nomen habet in patre, 30. Non humano modo habet aliunde quod pater est, I, 50. Ad ea que ejus sunt eloquenda sermo omnis infirmus, II, 51. Paternæ nuncupationis proprietas a Filio differt, non tamen natura, I, 570. Paternum sacramentum est ætæternæ esse natiuitatis, II, 281. Patri proprium est esse inuascibilem, 77. Solus est inuascibilis, 412. Patris nomen non admittit, ut ex aliquo pater sit et ex aliquo non sit, 505. Quomodo totus pater sit, *ibid.* et seq.
 Pater cur dicatur in celo, I, 57, *ib. not.* Pater ut pater major Filio, generatione, non genere, 570; major est dominantia auctoritate, II, 501; sed Filius minor non est, cui nomen esse donatur, *ibid.* Patris nomen habet in se filii nomen, 201. Pater non est de Maria natus, 686. Pater per Filium clarificatur, cum pater filii talis agnoscutur, 38. Hoc maximum Filii opus fuit, ut eum patrem, non ut omnium conditorem, cognosceremus, 65, 64
 Pater quomodo in Filio habitat, I, 410, 411. In se invicem sunt per concordem et non dissimilem a se inuascibilis unigenitica naturam, 515. Pater una est cum Filio et virtute et natura, 574. Quomodo solus, nec tamen sine Filio operetur, 545. In Filio operatur, quia ministerii opus in opus referret auctoris, 269. Patris opus in voluntate est, 268. Pater voluntatem suam Filio demonstrat per mutam claritatem atque naturam, 269. V. Deus et Filius.
 Patri infidelis jus non relinquatur in filium fidelem, I, 703
 Patrimonium Christi, I, 796
 Pati meruit quisque quod pati cepit, I, 332
 Passio omnem carnem demutat sensu ac dolore, II, 491.
 Passibilitatis et passionis discriminum, 192. Passionum tolerantia limpar est humana infirmis, I, 310. Tribulatio opem promittit Deus, 540. Passionis terrore non vinci homini impossibile est, II, 518. Nec potest homo nisi per probationem nosci, *ibid.* Non erat David ut absit quod patitur, sed ut possit ferre, I, 574. Pati nisi ex Christi passione non possumus, 805. Fidelis in nobis calore feruente omnes dolores nostri cum corpore et passione Christi sentiuntur, 805. Passionibus ad documentum fidei et ad premium gloriosæ potentia exerceunt, 361. Patientibus hic et letantibus quomodo Deus vissitudinem prestet post hanc vitam, 444 et seq. Patientium pro veritate vox et opus, 595. Passionum est solatiu, quod per eas Domino assimilantur, 715
 Passionis dominice David non nescius, et patiendo prophetam se docuit et loquendo, I, 144. Passio Christi toto psalmo xv preannuntiat, II, 581. Passionis Domini omne sacramentum eloquitur xi psalmus, I, 503. Hujus propheta fuit David passionibus suis, 107, 127, 128, 605. Passioni suæ quam religiose se dederit Christus, 505. Cur, 107. Cur et in deliciis fuerit, 574. Ad eam auhebatur, quia humane salutem per eam consuebat. 251

Passio ab unigenito Deo suscepta voluntarie est officio satisfactoria (omni), non prout sensu lacera patientem, cur, I, 414. Passiois jus iniquis in carnem Christi fuit, non in diuitiatum, 104. Passiois impurus qui in eo sine dolore passionis, II, 358. Passiones in Christum non iudice, qua Deus est, sed qua homo, I, 215. Passus est Christus in medio terræ, 807. Passio Christi trium hujus, II, 536
 Passiones. V. Perturbationes.
 Patientia docetur ex xv psalmo, I, 483; quam necessaria sit piis, 485. Locum que palitur auctor diaboli, ministri homines, 484. Patientia exemplum et adiutor est Christus, 168. Vincit diabolum patientia nostræ virtutibus deleratur Deus. 592
 Patras, II, 652
 Patriarcharum generationibus, nonnullis et insectis inuisionis Dominus est prophetatus, I, 772. Eorum visa. *Vide* Visa.
 PATRICIUS, II, 695
 PAULINUS, Daciæ episcopus de maleficis accusatus et Ecclesie pulsus, II, 665. Alia ejus crimina. *ibid.*
 Paulinus Trev. Arianorum sceleribus Arelate contraict, II, 510. Qua de causa indignus Ecclesia, dignus exilio sit iudicatus, 621. Quanta passus sit a Constantio, 570. Hujus exsilium, 562
 PAULI electio Psalmis et Genesi predicta, I, 254. Paulus per Dominum ipsum fidei scientiam adeptus, II, 265; omnia per revelationem Christi dicit, 125; gratia scriptis, 167; ea tantum revelavit, quorum natura humana expax esset, 399; relecta arca qua potest claritate demonstrat, 389. Pauli dicta sæculi homo non caput. 265
 Paulus in paradiso ante martyrium, II, 147; omni temptationum genere perfurtus, I, 510; ab angelo Satanae colaphizatus est, ut per passionum omnium indefessas molestias superbiendi et tolleretur occasio, 295, 365. Diaboli adversus eum omni virtutis suæ arte luctatus est. 235
 Paulus Constantinop. dicitur Athosaii depositioni interluisse ac subscripsisse, II, 635; a Protogenea abtematizatus esse, 638; frequenter, 682; post reditum ab exilio horrende patrasse, 655, 659, 660, 665. Deposuit, 660
 Paulus Samosatus, II, 509. Male hominibus confessus est, 515. Ejus commentum, I, 724, *not.* Malitia et artes, II, 649, 650. Quod sub Paulo Samosatis statutum est, ab omnibus est signatum. 662
 Paulus Arminensis fidei propugnator, II, 703, 707; forte qui pseudo-Sardicensi synodo subscribit. 664
 PAULUS presbyter Romanus, II, 660
 Pauperes inter et diuites commercia, I, 794. Pauperes saturati Christus, dum ad eos saturandos invitati, 515. Pauperibus collationes ab Apostolis instituta, 101. Pauperum curam agere, maximum ministerii opus. 125
 Pauperes voluntarii, I, 515
 Paupertas Christi, I, 263, 590
 Pax vera que sit, II, 593. Pacis doctrina descendit est tendentibus in domum Dei, I, 457. Pacis predicatorem impugnant pacis inimici, 425. Pacem mediantur (per) que sub litterarum consortio, 224. Pace sua, id est, impietatis; suæ unitate se jactant hæretici, II, 595. Pax otiose fidei periculosa est. 1, 516
 Pax fraterna paci Dei præmittenda, I, 688; cito munda est, 685. Pax salutationis quomodo caute tributatur, 715. Pacis causa non quod sibi, sed quod universitati congruat expetendum est, 409. Pacis interrupte aut non conservata causa non existit ex nobis, 518. Pax ac virtus domus Dei connexa sibi sunt, 437. Pacis fructus, 457; nunc in Ecclesie unitate præstantur, sed in æternitate affluent, 477. In pace et unanimitate Sanctorum regnum Domini est, 610.
 Pacis amor patriarchis nos adæquavit. 425
 Paucorum habitator Deus, I, 739
 Peccata, II, 653
 Peccatum originis, I, 370, 372, 718, 719, 758; II, 11.
 Peccato Adæ generositatem primæ et beatæ creationis amissum, 714. Hominum sub peccati origine et sub peccati lege esse natura, I, 415. Propheta intelligit se in peccati corpore positum, 605. Hominis corporis infirmitas et conditio originis in peccatis detinet, 527. Peccati expressus mus est Christus. 110, 512, 516
 Peccati lex, I, 174, 218, id est peccati pena se jus mortis, 216. Ex uno in omnes sententia mortis et pæne lator exiit, 155. Omnis terra jayridem per vitia hominum maleficientibus noxia est. 7
 Peccati libem nonnullam ex consuetudine carnis anima contraxit, I, 293. Sine peccato nemo est qui vivit, 520; nemo esse potest, 512, *ib. not.*, 516. Eorum, quise a peccatis purus petant, vana est gloria, 512. Peccati et origo et lex manet in nobis, 146. Consuetudo humane non convenit vox ista: *Sine iniquitate curri*, 146. Magnum est scire

consuetudinem christianum proci a se abesse, I, 289. Peccata a se circumdici orans David, non de perpetrato peccato confitetur, sed de carnis infirmitate, 513. Peccandi via cum sit in corpore propheta, qui a perfectione peccati omnis alienus est, 501. Nullus in eodem reditus, si cui indolita non fuerit vena delictorum, 706, 707. Peccati lex legi mentis obitus habitat in carne nostra, 166. Per hunc moriamur, 466. Ad injus condemnationem Deus homo natus est, 466. Peccati lege condemnata, praestita est peccatorum remissio, 460

Peccati et iniquitatis discrimen, I, 494. Peccata cordis, 159. Peccati necessitas non inest in naturis bonium, 246. Ad peccati necessitatem naturaeque nemo genuit, 440. Peccatum omne inexcusabile est, 594. An aliquod necessarium, et quomodo sit extra culpam, 776, 777, *ib. not.* Peccata Apostolorum, quia in his esset bonae voluntatis affectus, quam eis non nocuerunt, 221

Peccati nobis auctores sunt principes aëris, I, 251. Peccati iocunditia suppeditant demones, et de eo quod per eos gesserimus nos accusant, 379. Peccati usus ex appetitu voluntatis et oblectatione vitiorum arripitur, 347. In peccatis nemo perseverat, nisi quia his oblectatur, 697. Peccata fines sunt, 528, 486. Peccatorum vis ac dolor spina significatur, 411

Peccatis amittimus beatam et maximam ad Deo proxima; his quae talibus sunt secunda per penitentiam non careris, I, 658. Ab omni, qui in peccatis moratur, vultus Domini est aversus, 200. Peccata sunt quaedam, quae ex ore verbum auferunt veritatis, 515. Peccata opprobrium sunt digna, 246, 315. Peccatorum confessio opprobrium avertit, 296

Peccata nostra quomodo dissimulat Deus, I, 626. Peccatorum venia, 536. Peccatis veniam per penitentiam promittit lex et Evangelium, 558. Peccatum laxare non potest lex, 705; nemo potest dimittere nisi Deus, 795. Peccata dimittere solum Christo erat debitum, 706. Omnium omnino peccatorum veniam per fidem Deus tribuit, 760, post reditum confessionis, 760, suo potius munere, quam nostro merito, 760. Peccatorum remissio est gratuita, 208. Peccata humiliter emendantur, 532

Peccata vetera dentibus consolatio preparatur, I, 681. Peccata confessus ab his debet desinere, 556. De his, qui a peccato desinere volunt nec desinunt, 190. Dolor potest esse erga eos, quorum gravia crimina sunt, sed misericordiae locus nullus, 636, *ib. not.* Peccatorum confessioni non est locus nisi in hoc saeculo, 92

Peccatum in Spiritum sanctum, II, 646. *F.* Blasphemia. Peccatores sunt omnes, I, 375. Peccatoris et iniqui discrimen, 19. Discrimen inter peccatores vi exterioris compulso, et suo casu lapsos, 627. Peccatores voluntate permanentes, 627. Peccator caeli est, quisquis spiritalis gratiae particeps factus in peccato demorabitur, 376. Credentes omnes in Christo coeque et collocati in caelestibus, si peccato inde decedant, fiunt peccatores caeli, 376. Peccator est operarius diaboli, saeculi minister, vas mortis, materia gehennae, 592; peccat, non quod non diligat Christum, sed quod ei alia praeferat, 29

Peccatoribus quomodo non insit Deus, I, 401. Peccatoris culpa est, quia a Deo repellatur, 285. Peccator prius est aliquis, quam cadat in laqueum diaboli, 450, *ib. not.*, 599. Is, in quo peccati voluntas est, Deo vacuus est, 378; diabolo traditur, cum a Deo deseritur, 378. Peccatores obtinere diabolum nisi Deo ab his abscedente non poterit, 428. Descendente Deo in omnes peccatorum foveas lucidius, 428. Dissectionibus nostram ab eo consequitur abscessio ejus a nobis, 428. Nos tradere in vitia Deus dicitur, cum ab abscedimus, 428. Peccatores etiam Paulus diabolo trahit, 578

Peccatores eloquia sancta narrare Dees velit, I, 255. Peccatores vivi a peccato comendantur, 448. Peccantium intuitu, sanctorum dolor, 521. Peccatorum calamitatem deplorat charitas quasi suam, 598

Peccatores ad penitentiam qui provocet Deus, I, 44 et seq.; qui occidat Christum, ut vivideat, 582. Peccatorum emendatio ignis et carbo desolationis, 321. Ordo tenendus ei qui peccatores ad meliorem vitam vult revocare, 715. Emendatio eorum, qui aetate provecti sunt, quam difficilis, 285. Hos vel praeteritorum criminum recordatio polluit, 285. Peccantes voluntate qui sint, an veniam impetrent, 593, *not.* Cadentes, non collapsos suffulcit Dominus, 627. Qui modo Dei est, alius licet, erigi potest, 652. Peccatores sistit penitentia, 627. Peccatoris contractio ac reformatio, 52 et seq. non a penitentia, debemus desinere, 531. A peccatis, non a penitentia, debemus desinere, 391. Mutatae vite status quam melior statu peccati, 461

Peccatorum sors post hanc vitam, I, 176. Pro peccatoribus ad salutem resurrectionis mortuus est Christus, 150. Peccatores Deum auctorem sentiunt, quem inter iniquitatum opera non cogitant, 112; ante resurrectionem igne pu-

niuntur, I, 142. Eorum contritio et inanis post resurrectionem, 140

Pecunia significatur honor saeculi, I, 811. Pecunia cupiditas iniquitatum maxime radix, 169. Pecunia augenda labor, vinculum fidem impediens, 456. Pecunia contentus a terrenis dominationibus liberat, 578. Pecunia moesta praestat inopiam peccati, 418

PELAGIUS Hilarii locum ad sua placita frustra detorquet, I, 681, *not.*

Pelosis, II, 666

Periculis perietum, I, 129

Pennis significant vim evolvendi ad colura, I, 375. Christum ex penis evacuare, id est, se ipsum exluere, 121; pennas sumere, id est, in pristina gloria redire, 121

per quid, I, 554

Perussio Dei misericors, I, 254

Perfectio. Harus iste est, cum quo perfectio timoris Dei per annorum incrementa concreta, I, 285. Tendendum semper, neque idcirco ad perfectum non contendendum, quia eo non possit contingi, 471

Pergrano, II, 665

Perge, II, 667

Perire quid dicatur, I, 39

Periculi conscientia nihil homini est gravius, II, 176. In omnibus periculis, si fides maneat in nobis, adest caelestium virtutum defensor, I, 557

Perinacae, aeternitatem sonat, I, 551

Perinas, II, 665

Pensa, I, 425

Persicum bellum, II, 570

Perseveranti quid, I, 586

Persecutionem quomodo obnoxii sint fideles, I, 414. Persecutionem patientis qualis debeat esse animus, 408. Persecutio iusti iniqua sit necesse est, 546. Quam utilis ac necessaria sit, 546. Periculosa otiose fidei pax est, et faciles securis exubitis insidia sunt, 546. Perussi a Deo an non iniusta sit persecutio, 254. Persecutiones intolerabiles a fratribus, II, 555. Persecutio falsorum fratrum qui majus meritum conferat, 676

Persecutores ethnicos qui impietate vincant Ariani, II, 567, 593. Qui tormentis victi cesserunt, aliquam habent excusationem, 567

Perseverantiae necessitas, I, 76. Ad perseverandum opus est misericordia Dei, 581. Perseverantiae Martyrum et Apostolorum largitor Deus, 202

Perseverantiam distinctio in Deo, I, 37; II, 87, 93. Qui in Scriptura significatur, 88

Personalis unio non recipienda, II, 475

Pertinaciae causa, II, 521. Pertinacia gentium in falsis religionibus et pertinacia servilium corpori, fideles decet pertinaciam fidei, I, 441. Pertinacia spei, 414

Perturbationes in Deum non cadunt, I, 57. His obnoxie sunt imperfecte natura, 58. Perturbationes mentis intra se colubere difficilium est, 592

Pes motum mentis designat, I, 428. Pedes Domini, Apostoli, 509

Petra confessionis Petri, II, 160. Petri confessio felix fidei petra, 40

Petrus petra Ecclesiae, I, 603. Beatae senectutis fideique martyr, II, 160. Primus Filii Dei confessor, Ecclesiae fundamentum, ecclesiae regnator, etc., I, 502, 749, *ib. not.* Aedificatio Ecclesiae subjacet, II, 147. Petri fides Ecclesiae fundamentum, 160. Omnium beatitudinum gloriam meruit, 162, 161. Alia ab ea non est, 162

Petrus supereminenter gloriam promeruit, II, 161. Primus crediti, et apostolatus est princeps, I, 701. Fide ceteros antecit, 745. Filium Dei primus agnovit, 805. Quod in Christo Deo esset, primus agnovit, 749. Divinitatem in Christo naturam quando primum agnovit, II, 160. Unde hoc doctus, 160

Petri in Christum affectus, I, 799. Petri fervor, lapsus, et penitentia, 742. Petri apostolatus, fides, beatitudo sacerdotum, martyrium, II, 161. Petro nulla possessio humana, I, 325. Istius opes, 524

Petro auctor fuit diabolus, ut Christum a patiendo accaret, I, 750. Uter a Christo satanas sit occupatus, 750, *ib. not.* Petri parva fides Christum a passione deterret, II, 162. Unde a crimine excusetur, 162. Sententiam damnationis exceptit, 162. Petrus ob infidelitatem eius satanas occupatus, I, 595, 505. Satanas fuit et non satanas, 505. Per charitatem Christi detestatus est passum, II, 341

Petrus in grave fidei periculum incidit, II, 546. Petri negatio est offensus in Filium hominis, I, 802. Petrus prope sine piculo Christum hominem negabat, 805, *ib. not.* Hanc culpam se nec aliquid vitare potuisse flevit, 805. Petro voluntatis usque ad martyrium confidit fides firma non

deerat, I, 100. Qui non potuit tenere constantiam, 100. Hinc a culpa non iurgat Hilarius, *ibid.*, *not.* Item ipsum fuit negationis tempus, et flexus, 100. Inconstantiam trepidationis constans flexus flebit, 100. Claves regni eorum et non sunt ademptae, 100. Petri filius in eo non deficit, quod iuravit, II, 518. Penitentia subsequente non defecit licet torrita, 551
 Petri apostoli sedis prerogativa, II, 629
 Phaenicia mentibus laevissis, II, 530
 Pharao, diabolus, I, 554
 Pharisaei totius legis ignari, I, 784. Eorum nequitia, 729
 Philemus topizium ad Bereucen munere delatit, I, 584, *not.*

Phileus. Vide Filetus.
 Philippa, II, 632
 Philippopolis, II, 668. Ibi congregati quibusdam negandam censant communionem, 660. Sardica scribere se fingunt, 660. Diacones cum eis erant, 658
 Philopopolitana decretum, II, 617. Haec synodus vocata Sardicensis, 580, 581. Quid in illius tale Arianis dis, horet, 580

Philosophia innoxia corlestium mysteriorum, II, 265. Per se infirma ad moros hominum compendiosa, I, 275. Philosophiae fraudata gentes detinuit in errore, 483
 Philosophorum ars adversus fidem inanis, I, 181. Captiosae et inutilis eorum quaestiones fidei s constants respuit, II, 10. Philosophiae quaestiones fidem subvertunt sunt abjiciendae, 418, et a Claisi ministris sunt refutandae, 419
 Philosophorum vita austera vana et superstitiosa, I, 184
Phloxines. II, 629
Phnice II, 482

Phoenus, II, 176, 242. Indicitur Pannoniae nomine, 177. A Marcello imbutus diaconus sub vo aliquando fuit, 651, 612. Est Hebron, 176, 180. Patriaria Sahelli est haereditas, 704. Qui Sabo: illum vincat, atque a Sahello et Ariani vincatur, 180. Quo Scripturae loco ad auctoritatem haeresis suae utatur, 511
 Phresis a Photino renovata fraus multiplex, II, 488. Quae sit illius haeresis, I, 224; II, 492, 497, 548. Haec anno 517 a Romanis est damnata, 657. In Mediolanensi synodo, 655. Rursusque anno 559 roud in damnata est, 635. Inde hoc Occidentium de Photino decretum ad Orientales relatum, 639. Sed illic tunc per factumque populi non potuit anoveri, 459. Photini diverse condemnationes, 679, *not.* Fides contra ipsum scripta, 485
Phrygae quae II, 482

Phias in duo est honoranda, I, 76. Ejus contumelatio, II, 702. Pietatis professionem spes alit, 7
 Pils fructibus a tenoris pugna est, I, 485. Piorum vita quot suis inerat bella, 585. Impius, diabolo et ministris ejus est perosa, 565. Piorum conspectus gravis impiis, laetis iustus, 588. Pie vitae cognitionem et verum usum assueti nequit homo sine Dei gratia, 275
Pisidia. II, 182
Pison a Troada. II, 666
Pison a Vanis. II, 666

Placeendum Deo etiam corpore, I, 196. Placeendum hominibus, quantum licet, 197. Placeat tantum hominibus, v ille, Deo est displicere, 102. Ex Deo magis, quam in Dei contumeliam hominibus est placeendum, 102. Non est magis vinculum placendi hominibus, quam ut nemo sui causa velit placere, 105. Non avocat Deus ab hominum gratia fidelem mentes, 105. Quisquis tunc placere Deo vult, displicet impiis necesse est, 400
 Placiti doctrina, II, 521
 Platea quid, I, 505
 Platanus, II, 652
 Pluvia, verbum Dei, I, 221. Pluvia segregata, Paulus, 240
 Pona impiis preparata aedi significatur, I, 155. Pone utriusque, sagitta Domini, 421. Pona divitis post hanc vitam, 144
 Pudentes quomodo facile sui Deo reparare, I, 54. Penitentia habet veniam apud Deum solatium, 627; per animum dilectorem, affectum prolethor iustitiae, 627. Penitentis est videri minus in eos ut servare, per quas lapsus sit, II, 705. Penitentibus benedictio oratur, I, 490
 Penitentiae peccatorum venia in omnibus Scripturis pronuntiat, I, 558. Deus mutationem nostram amat, 521; penitentiam peccatoris tunc tum comminatione tum dilatione quaerit, II et seqq. Penitendi tempus unicumque largitur, 550, 792. Penitentiam etiam seram quam patienter expectat, 486. Emendatio licet sera utilis est, 285. Vel sero intendam est sponso obvium ire, 795
 Penitentia vox est laevius orare, I, 591. Haec venia peccati est, *ibid.* Penitentia auctor est desinendi, 627, 628. Penitentia peccati non debet desinere, sed peccatum, 301

Penitentiae virtus, I, 42. Peccatores sistit, ne penitus jam ceciderint, 627. Penitentiae facultas est in amissa gratia penitentium non restitendi, 728. Per penitentiam est reditus ab errore, recursus a crimine, et professio desinendi, 675 et seq. Annue ex captivitate vitiorum in libertatem cognitionis Dei redeuntis gratulatio, 438, 460. Mutatio nostra Dei munus est, gratiam facientis penitentium et novorum bonorum initia redentis, 461, id est, anteriora delicta non recitantis, et nos in vitam novam renovantis, *ibid.* Penitentiae non est tempus post novissimum Christi adventum, 795
 Penitentiae Dei, I, 54, 650. Penitentiae gestorum Deo modus est homin gerendorum, 51
 Penitentiae laici, II, 544
 Penitentia Dei, omnes homines, 612. Per privilegium, populus Israel, *ibid.* Hinc comparati caeteri quasi inegunt habeantur, *ibid.* Populo Dei quid congruat, 519. Populum D i comendatum duplex g. nus, 100
 Perci, h. vretici, I, 696
 Peruvians, II, 652
 Porta regia, I, 175. Quomodo iusti ab ejus aditu inimicos suos acceperunt, 475
 Potamii sententia apud Sirianum, II, 460. Potamius damnare urbis Rouae episcopum gaulet, 670
 Potentes iniqua iubeant nihil assimant si, I, 75
 Potestas in gladio significatur, I, 631. Potestatis perlicta est, hoc posse facere quod quis possit dicere, II, 106
 Potestas ligandi ac solvendi, I, 258
 Potestatis saeculi adversantibus Ecclesiae fundata fuit, II, 594. Carpitur qui eorum suffragia ad illum invidiam putant necessaria, I, 594. Potestas iniquorum sic Dei iudicio perit ut cera ab igne, 215
 Potestates aeris capilli verticem, sine sensu eorum quibus insistent, procedunt, I, 251. Ipsa corpora usque ad animae mentisque sedem interlabuntur et penetrant, 251. Toto in orb. per momenta singula commoant, 251. Unicuique in eo quod delinquit auctores sunt, 251. Mortis humanae auctores mortis humanae poenam omnem excipiunt, ubi mortis Dei auctores fiunt, 250

Praeceptum, lex, testimonium, etc., non unum et idem sunt, I, 275. Praecepta gentilia, 185. Praecepta Dei nec medio criter conperta habent idolorum cultores, 356. Praeceptorum vangelicorum et apostolicorum David non ignarus, 247. Praeceptis veteris ac novi Testamenti confertur est xv Psalmus, 69. Quaecumque jussit Deus, iusta et testata et vera sunt, 592
 Praecepta Dei non solum agenda, sed et diligenda, I, 594. Ens erudiant qui illa opere explent, 559. Praecepta Domini duriora auctoritate non mediocriter firmari debeant, 752. Unde firmata, 755. Praecepta Dei, si voluntas absit, non sunt difficilia, 554. Universi universa ad sumendum placendi implere non possunt, 554. Nequaquam possunt digne praecepta Dei secundum propositum voluntatis explere, 464
 Praeripitatio, I, 85
 Praedestinatio. Deus praedestinavit quos praescivit, I, 220. Providus voluntatum segregavit voluntarium pluvium praesciendo, 221. Felices bonae voluntatis pluviam segregavit, 220
 Praedictio acui comparatur, I, 764. Qui rete sit, I, 756. Cibus et esuritio est prophetarum, 659. Praedictionis essentia dat Deus, 652. Haec compedes solvit, et sacris cautitatem fugat, 652. Praedictio inae verbi Dei, et rebus sagittis, diaboli regnum evertitur, 616. Praedictionis ministerium Ecclesiae debet Episcopus, II, 455. Praedictionis officio debet abstinere peccator qui in peccato manet, I, 516. Vult Deus eloquia sua a casti corporis casto ore tractari, 516. Praedictio saluta quantum malum auhentium, II, 211

Praedicatorum Christiani debent sustinere adversus humanas doctrinas obstruere et instruere, II, 419. Quanta debeat forma esse sententiae, 420. Haec ex omni potitae sapientia debent expetere, 419. Praedicatorum Evangelii virtutes verbum a Spiritu sancto accipiunt, II, 222. Praedicator veritatis, sancti Spiritus organum, 64. Anulum et a Deo est, 516. Praedicatorum veritatis iniquitas odioris necesse est, 540
 Prudentia serpentis ad vineosus primos parentes multata praedicatoribus est erga peccatores, I, 714
 Praefectura soluminis, II, 704
 Praescientia peccati non infert necessitatem, I, 411
 Praescientia prophetica, I, 585
 Praesentia curare non debemus, sed futura, I, 184
 Praesentia Dei in actis suis memoria, I, 410. Non coadiungit est Deus conspectu ejus qui innotuit ad corde, 410. Praesentia Dei uno cautus et ad eum patientes postulat, 401. Qui Deus non hinc visibilis, *ibid.*

Præsentium sacri, tanquam conscientie oris, impius non susinet. 1, 578
 Præteritorum liber, id est, Paralipomenon. I, 566, 567
 Prætextatus. II, 657
 Prætor. I, 33
 Prævaricatorum vulgo putantur, qui aliquid polliciti, aliud agunt, I, 575. Prævaricatores sunt, qui a naturali lege discedunt, 575. Omnes sunt. 575
 Prætorum liber. I, 711
 Precatur nemo nisi quod sperat, I, 345. Preces pro oribus unde non prosunt, 521. Preces pro rege, II, 557. Pro salute regis, pro regno illius et pro pace. 689
 Presbyteri Hilarii, II, 545. Sine presbytero opus sacerdotii esse non potest. 655
 Presbyterium Romanae ecclesie. II, 681
 Pretiosius nihil putant viri auro, formine gemmis. I, 584
 Primogeniti in lege, post se utorum patres habentur aut nomine aut genere. I, 670
 Princeps. II, 690
 Princeps subjectæ sibi universitatis nomen causamque complectitur. I, 759
 Princes. II, 690
 Procia. II, 652
 Profunda. Nescientes, aut patientes, aut secreta cordis orantis est de profundis clamare. I, 191
 Proæstus. II, 665
 Probatio posterior est cognitio, I, 563. Probatio Christi humilitas ejus. 565
 Profationis nomen qui Ariani concutitur excludere, II, 157. Qui eo intelligit Valentianus, quod Ecclesia. 157
 Pronomina sua honeste et necessario gratias semper usurpat, II, 586. Pronomium et cognomium discrimen. 448
 Propheta, torcularia, I, 777. Prophetarum verba, olera, 755. Prophetarum dicta Dei verba sunt, 586. Propheta loquitur officio oris, sed cognitione non sua, 529. An Propheta inultra fuerit intelligentia eorum que prædicant, 412. Quædam futura ex præterito locuti sunt, 456. Prophetica scientia gerendis gaudet ut gestis, 154. Christus in eis mansit Spiritu, II, 586. Prophetæ spirituales sunt. I, 498
 Prophetarum opus Christus, I, 786; II, 64. Unde Judæorum in se odium concitavit, I, 786. Pueris sunt aduibrati, 725. Prophetarum officium erat, a peccatis revocare: Christi proprium, salvare. 675
 Prophetæ omnis labor ac consilium, I, 557. Prophetia aut ad scientiam aut ad scientiam aut ad voluntatis innocentiam iustitia est, 163. Prophetice magnificentie magis dignum est beata et æterna et celestia prædicare, quam terrena, 466. Prophetici sermonis auctor est divinus Spiritus, 562. Prophetie Spiritus semper idem, 91; II, 129. Prophetie sermo eructandi verbo expressus est, I, 411. Prophetia pro gerendis gesta memorat, 173, 158. Cur, 15, 471. Prophetie sermonis communis est usus, non sensus, 417. Prophetici libri montes sunt, 127. Non solo aurium iudicio sunt astinendi, 451. Prophetia omnis de Christo loquens ejus est. 516
 Propinquorum vitiosus affectus a nobis erudendus, I, 686.
 Propinquorum jus et nomen unde jam sumendum. 751
 Proprietates divinarum personarum, II, 374. Proprietatis aequalitas. 497
 Proselitorum plebs apud Israel. I, 744, 784
 Prospera. Hominum natura ad res secundas iusolens est. I, 447
 Prospectus Domini ad homines. I, 195
 Protectionem Dei meretur orationis fides. I, 161
 Protervexes, II, 652, 636, 658. Dicitur apud acta Marcello et Paulino anathematizasse, 662. Et sententia adversus Marcelum subscripsit-se, 650. Frequenter, 662. Marcello sciam in concilio quæto damnavit. 656
 Proverbium quid. I, 480
 Providentia Dei, I, 656. Ab aliquibus negatur, 622. Providentiam Creatoris laudant omnia, 617. Per multam Dei curam multiplicatur anime virtus. 559
 Proximus noster Christus. I, 782
 Prudentia humana in Dei rebus deficit, II, 65. Prudentia prima pars, ut quod quis non intelligit, sapienter interroget, I, 506. Prudentia ea sola vera est, que ab infantie usque inchoatur exordiis. 272
 Psallere religiosis corporis operationes significant, I, 651. Psallite ubi dicitur, ad corporis opera refertur. 328
 Psalmi qui proprie, I, 15. Quod mystice, 13, 14. Psalmi non tantum vocis, quam corporee operationis officium significantur solent. 651
 Psalmus cantus qui proprie, I, 15, 195. Quod mystice. 14

Psalmorum liber unus est, non quinque, I, 1. Cur in tres quinquagesimas sit distributus, 652, 655. Psalmorum apud Hebræos ordo et numerus non in in est atque apud Septuaginta, 652. Psalmi apud Hebræos ordine ac numero eadem, 7, 55. Ab Esdra in unum volumen collecti, 7, 6. Septuaginta in numerum et ordinem reducti, 7, 55. Rerum ordine servato, non temporum, 7. Psalmorum ordo ac numerus mysticus.

Psalmi musico metro primum sunt scripti, I, 15. Tituli eorum varii, 12. Psalmi, eisdem quibusdam inscripti *Psalmi David*, I, non sunt solus David, 5, sed eorum quorum nomen præ se ferunt, *ibid.*; et qui sine nomine, ad eum pertinent qui superioris auctori inscribitur. 5. Aliquot Jeremie, Aggaei et Zacharie absque auctoritate sunt inscripti. 5

Psalmorum tituli ad eorum intelligentiam non dirigitur, I, 414. Psalmus et titulus auctoritatem sibi invicem præstant, 414. Psalmi simpliciter in *faciem* inscripti spirititaliter sunt intelligenti, 177. Quomodo intelligenti qui *intellectus in faciem* inscribitur, 95; qui *in David*, aut qui *in David*, 95. Titulus *pro his qui inambulavit*, quid. 153

Psalmorum auctor est Spiritus Dei, I, 562. Psalmi ad perfectum Dei cognitum et obedientiam non edocent, 555. Alii sunt faciles, alii capti difficiles, 60. Ad eorum intelligentiam juvat se requirere ac de quo loquitur, 16. Psalmi prophetice sunt evangelice nam mysteriorum, 4. Doctis ut indoctis clari et signati sine ideo clave, 4, 5. Quique suos habent claves, 10. Psalmorum claves, Christi fides. 5

Psalmi non tantum res sunt temporis nuntiant, I, 415. In his nihil humide aut commone, 582. Nihil nisi propheticum, 601. Quid sub familiaribus verbis latent, 582. Quando cogitantur mysteris referti, 652. Psalmorum liber ultra litteræ opinionem celsioris intelligentie sensu digestus est, 652. Psalmorum intelligentia spiritualis nequit respici, 457. Psalmi intelligi potest spirititaliter, licet titulus historicum præferat, 44. Psalmi aliqui, qui titulis res gestas præ se ferre videntur, ab his plurimum dissentientes, rerum spiritualium significant effectus. 477

Psalmi prophetice vera gesta continent, sed que Christi sint prophetie, I, 128. Sunt qui in omnibus fere psalmis personæ Christi nihil convenire putant, 121. Hilarius mavult, salva rerum veritate, plurimum in eum convenire, 121. Mores existimant omnia psalmorum verba ad Christum esse referenda, 178. Laudentur, sed non probantur, *ibid.* Quædam ad Christum referri debent, 178. Qui omnes de illo sunt, 665. In eis sacramentum omne corporei adventus continetur, 605. Ad Christum referenda est omnis prophetia psalmorum, 17. Sed ubi ad eum prophetie sermo se referat, rationabili scientia discernendum, *ibid.* Quod persone eus dignitate conveniat dignoscendum, 17. In psalmis qui de Christo sunt intelligenti, regula, 117. In psalmis de Christo semper est aliquid penitentiæ, quod alteri non conveniat. 601

Psalmus I quam multa documenta continet, I, 18. Psalmus II an pars primi, an secundus dicendus sit, 51. Primus a Paulo appellatur, cur. 55. Psalmus xiv scribendus in corde, in memoria signandus, condendus in viscera, 77. Psalmus xv ex persona Domini intelligendus, 155. Psalmus xvii totus est ex persona Domini, 611. Psalmus xxxix item totus ex persona Domini pro nobis dolens portantisque peccata nostra, 261. Psalmus xi ex persona Domini unius passionis sacramentum eloquitur, 505. Psalmus lu omnis est de Christo, 95. Psalmi lu et xv ad eundem sunt referendi, 107, 117. Psalmi xv enarratio inter David et Christum hominem erit temperata, 128. Psalmus xvi est de Christo, 155. Psalmus xvii de David simul et de Christo tractatur, 111. Psalmus xiv non consonat historicæ titulo prænotatæ, 152. Res gestas præ se fert, non ut ab eas res scriptus esse, sed ut quo tempore scriptus sit noscat, 155 et seq. Psalmus xlv congregacionem gentium, que Dominum laudaturæ sunt, nuntiat, 181. Psalmus lxxv est ex Prophetarum persona, 195. In Psalmo lxxvi omnis sermo vel Prophetarum vel Apostolorum est, Christum aut venisse aut venturum prædicantem, 208. Psalmus lxxvii totus ex veteris ac nove læge sacramentis est contextus, 214. Psalmus lxxviii est de Christo, 212. In eo est facta a Christo memoratio in impiis ultionis, et retributionis in sanctos. 261

Psalmi xviii doctrina quid continet, I, 577. Scopus, 551. Tradit elementa vite piæ, 272. Omnia vivendi, credendi et placendi Deo præcepta continet, 274. Perfectum virum secundum evangelicam doctrinam consummat, 10. Perfectum Legis et Prophetarum et Evangeliorum virum prophetia in eo conformat vel ex sua vel ex alterius quem insituit persona. 555, 556

Psalmum cxxi quidam ad Christum referendum putant, I, 426. Psalmum cxxii intelligi qui cœlum *anhelat*, 452,

In Psalmo cxxv gratulatio est animo ex captivitate victoriam in libertatem cognitionis Dei redeuntis, I, 438. Psalmus cxxvi eas spes omnes praenuntiat, in quas se sanctorum fides extendit, 466. Ejus auctor Salomon, 466. Psalmus cxxvii ad patientiam nos instituit. 483

Psalmus cxxviii universitatem hanc ex Dei bonitate profectam docet, I, 514. Psalmus cxxix ad personam Domini et ad sanctificationem Ecclesiae referendus, 507. Cognitionem filii Dei et sacramentum assumpte ab eo carnis nos docet, 509. In Psalmo cxxxiii aliquid additum, 525. Psalmus cxxxiv per corporalia gesta sensum proficit alterum, 523. Psalmus cxxxvi Babylonis captivitas potest convenire, 548. Eo lumen potius captivitas spiritalis tractatur, 549. Apud quosdam Jeremie titulo inscribitur, 548, quo caret apud lxx, 518. Psalmus cxxxviii totus est ex persona Christi, 565, 564, 569. Psalmus cxxxix est oratio aut David, aut fidelium, aut potius Christi non seclusis fidelibus. 584

Psalmus cxli est de Christo in David adumbrato, I, 600. Psalmus cxlii est ex persona Prophetae intelligentis se in peccati corpore, 605. In eo ad Christum referenda quae nunquam sibi Prophetae nomine dicuntur, 605. Psalmus cxliii est de Christo, 611. Psalmus cxliv Christus nomine David laudatur, 620. In Psalmo cxlv versus affectus, 648. Psalmus cxlviii est aeterna Jerusalem propheta, 640, 645. Psalmus cxlviii est gratulatio edificatae Jerusalem caelestis. 643

Psalmi semper et ubique cantandi, I, 521. Psalmographus Christum videre expectat, 95. Christianus est, 92. Psalmorum liber apud Graecos et Hebraeos emendatus, 525. Psalmi lectio ante habitum de eo Tractatum. 61, 69

Psalterii figura, et quid adumbret, I, 6. Psalterium decachordum, 618. Psalterium liber legis. 187

Pseudoprophetae vulpes. I, 702
Prophetas, I, 584. Auctor fuit legis ex Hebraeo in Graecum translatae. 7, 51

Publicani. I, 707
Pudicitia gloriosum ac nitens sordeati carni lumen invenit. I, 578

Puer doctrine Dei ac preceptis timoris a teneris assuefaciendus, I, 285. Puerorum iudoles qui fidelibus imitanda, 757. Puerorum sunt Angeli. 738

Pugna. Pii saepe et a teneris impugnantur. I, 485.
Pugnae hujus auctores ac ministri, 484. Certamen legitimum, 485. Pugnantes nos adversus nequitias spiritalis Angeli juvant, et misericordia Dei protegit. 200

Pulcherrimus lector. II, 706
Pulchrum duplex generatio. II, 787

Punit Deus, et sanat. I, 254 et seq.

Papillus, qui patrem sibi diabolum abjuravit. I, 652

Purgandi sumus igne iudicii I, 291, 294

Puritas perfecta baptismo non redditur. I, 291

Purpura perangusta vestis. II, 527

Puteo infernae mortis sedes significatur, I, 250. Puteus vitae et puteus interitus. 126

Q

Quadragesarius numerus. I, 677

Quaerendi Dei ea causa est, quod Christus sit exauditus, I, 257. Quaerentium Deum merces. 263

Questiones captivae adversus fidei doctrinam non sunt audiendae, II, 418. Questiones multae per idem expediuntur, 569. Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quaestiones vocat, 571. Quaestionum difficultium morose absolutiones lectoribus graves sunt. 282

Quaestor. II, 537, 600

Quies Patris in Filio creatore, I, 269. Quies Dei Christus, 269. Quies Domini Jesu Christi in invisibilibus rebus creatis aeternitate praeditis, 269. Quies justorum in Christo, adeoque in Dei requie, 269. In hanc requiem aditus quomodo omnibus et qua conditione pateat, 270. Quies altera, 71. Quies inops, vite quoddam exsilium. II, 1

Quintatus. II, 665

Quindecim gradus ad sancta sanctorum, I, 11. Quindecim graduum Cantica. 14

Quinquegenaria trina psalmorum quid adumbret. I, 8

Quinquagesime post Pascha religio. I, 8

Quinquagesimi numeri mysterium. I, 7

Quintianus, II, 665. A synodo Sardicensi condemnatur. 628

Quintus a Marcota. II, 666

Quintus a Phil. II, 666

Quis. Ubi dicitur, quis? ibi aut rarus significatur, aut nullus. I, 148

Qualitas aeternitatem sonat. I, 228

R

Racha vacuitatis opprobrium. I, 684

Racael in Genesi tyrum gessit Ecclesiae. I, 672

Rapuntur quae contra naturam sunt desiderata, I, 247

Ratione animus tanquam certissimum doceat nihil. I, 216.

Rationem sequi debet voluntas, non praevire, II, 317. Ratio humana in quam multis deficiat, 19, 52, 60 et seq. Non est audienda adversus Dei testimonium. 144

Reverentiam cito debemus cum adversariis. II, 632

Redempti nostra Filius, I, 495. Redemit universos, 496. Qualls sit haec redemptio. 517

Regeneratio quid, I, 766. Regenerationis effectus. 719.

Remanente concupiscentie lacta, 719. Regeneratione accipimus ut Dei simus, II, 147. Regeneratus, est divinae naturae particeps, I. Regenerati ingenii sensus. 15

Regenerationis aeternae tempus ac bestidium. I, 105

Regni Israel casus denuntiatur, I, 729. Regna in nobis a Domino deleta. 534 et seq.

Regnum Christi, I, 516. Non latet, 516. Nos sumus, 618; II, 508. An Christi bonitati conveniat virga ferrea regere, I, 51. Sancti hic egentis, postea in regno Domini abundabunt, 445. Regni Christi nullus est locus. II, 595

Regnum Dei et regnum Christi, I, 62. Regnum Christi ante resurrectionem, 165. In caelestis Jerusalem tempora reservatum, 8. Ex quo in regnum Dei patris provenerunt, 331. Regni aeterni particeps reservat Dominus, 629. Per regnum Domini ad regnum Dei patris ascendimus, 647 et seq. Proximum regno Patris, cum Filii erimus in regno, 628. Regni dominicae tempora, 466. Beatitudo, 466. Regnum Domini in pace et tranquillitate sanctorum est, 640. Nuncupatur Jerusalem ut civitas pacis, 640. Consumatur resurrectione per conformitatem gloriae Dei, 640. Propter conformitatem corporis Dei, in quo se ante speculari, Sion imitatur. 610

Regnum Deo traditur Dominus, non regni potestas est caritatis, I, 648. Regni traditio, nostra proventus est, 648. Ei non perit, postquam Patri tradiderit Patri, 165.

Postquam Christus tradidit nos, Patri coregnat in nobis, 62. Regnum Dei per generationem legis et per generationem fidei sequentibus, 655. Nunc non omnia Deo serviumt, 351. Regnum Dei in Apostolos Christo mediante transfusum, 750. Regni Dei possessio, id est, paradisus, 24

Regnum Dei patris consummata in nos caelesti gloria, I, 8. Regnum aeternum est, quo sanctis coregnantibus Deus regnabit. 631

Regnum eorum ipse Christus est, I, 751. Regnum caeleste per misericordiam Dei nobis preparatur, 175, 174.

Regni caelestis spes, incubatio, et perfectio psalmis CXLVII et CXLVIII tractatur, 645. Regni beati civitas quomodo hic cepta post consummata, 641. Regnum caeleste quibus gradibus compleatur. 644

Regni caelorum tempus, I, 452. Sedes, 647. Felicitas, 642. Hujus desiderio vite hujus prolixitatem luxere plures sancti, 422. Regnum caelorum sola verborum officia non obtinent, 697. Qui sapient illud gentes Judaeis, 725. Regnum caeleste consensuri super nivem dealbabunt. 224

Religionis opus officium est obedientiae. II, 12

Reliquiae. Sanctus ubique haecorum Martyrum sanguis exceptus est, et veneranda ossa quodlibet testimonio sunt, II, 367. V. Sepulcra.

Rememoratiois precatio de quibus fiat. I, 261

Renuntiantium saeculo Deus est portio. I, 323

Repellu. Deus non repellit quemquam a mandatis nisi obvietem aut negligentem. I, 284 et seq.

Repetere solum dicta interdum necesse est. II, 157

Requies et habitatiois distantia, I, 70. Requies Dei qui in sanctis, 515. Requies aeterna, in quam justus per angelos delibetur. 142

Requiritur aliquando in margine littera r notatum quid sibi velit. II, 680, ib. not.

Res naturae non idem est qual natura, II, 229. Rerum nomina sunt ego et Pater. 196

Responsivum ratio ex interrogationum causis proficiscitur. II, 170

Restitutus Carthaginis legatis Armin. auctor est ut a fide tendat desincent. II, 690

Resurrectionis virtus est baptismi regeneratio, II, 265.

In paralytici curatione figuratur. I, 706

Resurrectionis sine dominus fuit Christus, I, 151. Resurrexisset per se a mortuis non potuit nisi Dei natura, II, 181. Resurrectionis Christi tempus, I, 810. Cur primus ejus index Angelus, 810. Cur nathanaele primum illius consensit. 810

Resurrectio eorum quorum corpora post Christi passionem Jerusalemis visa sunt, qualis fuerit, I, 15, *ib. not.*

Resurrectionis nostrae spem in Christo resurgente specularum, I, 259. Resurgentes nos ex mortuis in Christo resurgente contemur, 217. Qui vitam nobis ex mortuis in se resurgente acquisivit, 207. Coexistantiam Deo in Christo, II, 11. Resurrectionis nostram in resurrectione nostri in Christo corporis specularum, I, 453. Resurrectio corporalis et spiritalis, 54

Resurrectionis, praedicationis contradicunt infideles, I, 144. Cur illam desperent, 172. Resurrectionis incerta fides voluptatum amorem parit, 691. Resurrectionis fidem nullam futuram hlevit Jesus Lazarum a mortuis excitans, 218. Resurrectionis possibilitas, 87. Resurrectio carnis ei non est difficilis, nisi prima incubatio fuit facilis, 181. Resurrectionis speranda fides in lege continetur, 785, 782. Ut decreta doceretur, Moyses cum Christo transfigurato visus est, 753

Resurrectio erit omnium, sed non omnium erit gloriosa, I, 258, 470. Quorum erit gloriosa, 259, 470. Resurgit omnis caro, sed non omnis demutabitur, 251. Resurrectio sine demutatione, salus in nihilum, 150 et seq. Haec peccatorum meriti Christi mors, *ibid.* Ad poenam suum illis est constituta, 150. Resurrectione demutantur tantum qui cum Christo per fidem et commortui sunt et resurgent, 125

Resurrectio impiorum qualis erit, I, 27, 104, 487. Resurgunt t'renti et in dedecori corpore, 517. Resurgunt ad ignem aeternum, 694. Resurrectio coram aqua decurrenti ac cera liquefacte comparata, 140. Corpora ipsis spissius producent, 141

Resurrectio iustorum non ambigenda, I, 691. Qualis erit, *ibid.* Resurrectio gloriosa, nuptiae, 794. Qui primo progressu ad resurrectionem preparaverunt, 794. R'surrectionis tempus, 471. Resurrectionis gloria et tempore caeteros anteibunt Apostoli, 775. Resurrectio misericordiae Dei munus est, 174, 258. Resurrectionis tempus matutina misericordia, 607

Resurgit idem corpus, I, 54, 151. Demutatione potius quam creatione novum erit, 152. In quo sita sit illa demutatio, 151, 152. Resurrectio vocatur spiritalis nativitas generatio ex mortuis, 163. Corporum post resurrectionem spiritalis et aeterna natura pennis significatur, 575. In resurrectione corporum substantia non abolitur, sed gravitate t'rena, 717, *ib. not.* Salvi ex solio futuri sumus, 717. Resurrectione glorificati corporis solida erit et indemutabilis natura, 451. Corpora in formam soliditatemque membrorum egerunt, 258. Corruptio naturae imbecillitatis naturae celestis incorruptione mutabitur, *ibid.* Per ceatum, mors, corruptio a vita et immortalitate devorata erunt et exhausta, 260

In quam formam resurrexerunt femine, I, 781. Corpora in statura viri perfecti suscitanda, 693. Habitus futuri opinionem liberam pervenit Deus, 695. Inutile est querere, quae tum species corporum, quae alimonia sit futura, 691, 692. De resurrectionis equidivinitas nihil Scripturas propheticas contineri, publica opinio est, 781. Quae beatitudo resurrectionem excipiat, 163. Resurrectione donati nullius egebant ad corporis anima quae substantiam, 641

Revelationis Dei commendatio, II, 590

Rex et iudex uode differant, I, 57. Rex sanctus, II, 599

Regum potestas a Deo per Jesum Christum, 688. Regi reverentia potissima est deferenda, 620. Regum praecipua cum honore et religione releguntur et adiuntur, I, 61. Ad regum excessus quanto studio currant, 525. Preces pro salute regis, II, 699. Mysterium solennia pro incoelunitate regis, 316

Regum est libertati subditorum exorbare, II, 535. Regibus pe se adulari quidam frustra putant, I, 102. Regibus in nos plus non est potestatis quam latroni, febrici, etc., 102. Regibus iniqua poescuntibus famulari quam indignum, 75. Regis iudicium episcopalibus arbitris non aequanimiter admitti, II, 620. Reges terrae diabolus in regnum deputati, I, 55, *ib. not.* Reges sibi deos antiquitas finxit, 631

Regum nomine indicantur demones, I, 725. Reges terrae sancti frequenter nuncupantur, 518. Reges sunt, qui carni non servant, 545. Qui corporis sui dominantur, 559. Qui non sunt servi peccati, 105. Qui sunt coheredes Christi, 105. Reges, regni Dei consortes, 618. Quomodo salus eorum in Christi salute, 618. V. *Indicem Glossar.*

Rhannus, I, 112

Roco, II, 665

Roma, II, 668. Constantius usque ad Romam bellum sinu vertit, 571

Romani regis bellum, I, 259. Edicta adversus Iudeos, 147, 151. In Romani imperii sede specialiter evangelica

doctrina consistit, I, 11. In Romani imperii negotiis quies carpitur, II, 627, *ib. not.*

Romani, an. 347, damnant Photini haeresim, II, 657, *ib. not.*

Romanum concilium sub Novato et Sabellio et Valentino haereticis, II, 662. Romana anni 111 synodus, 629

Romana sedes. Optimum est ut ad caput, id est ad Petri apostoli sedem de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes, II, 629. Romanorum episcoporum, ex quibus plures martyres extiterunt, successio, 675. Libere testatur se, more majorum, episcopatus urbis Romae nihil addi, nihil minui passum esse, 675. Nec sua, s. *apostolica* statuta se tueri, I, 675. Urbis Romae episcopum damnare grudent Potamius et Epictetus, II, 670. Sardineasis synodus Iulium rogat, ut per ipsam Italia, Sicilia et Sardinia synodi acta adissent, 650. Romanae Ecclesiae legati an. 349 intersunt concilio Mediolani, 676

Romanae Ecclesiae presbyterium, II, 681

Romani clerici, II, 510

Romulus, II, 700

Ros benedictionis oots, II, 521

Rufinus, II, 706

S

Sabbata Sabbatorum, I, 8

Sabbato perfectum, et quae ante illud paranda, I, 270. Sabbato et quies Dei est, et hominum otium, 205. Iudei hanc diem ad quoddam testimonium dignationis in se Dei honorant, 266. Sabbato Deus operatur, 269

SABELLIUS, II, 176, 212, 662, 704. Ejus doctrina, I, 224; II, 12, *ib. not.*, 27, 178, 524. Sabellii opinio impia, 104. Sabellii et Arii pugna, 179 et s. q. De uno verum in corpore operatum scilicet, sed Filium ante saecula subsistentem ignorat, 16. Eundem dividit in Virgine, 159. Sabellius unionem dividit, 80, 155. Sabellio Pater et Filius unum sunt ex genitinis nominibus unionis, 324. Sabellii secta, 649, 650. Dicitur haeresis unionis, 476. Sabellius haeresim suam nude defendit, 548. Scripturae loca ei contraria, 59. Error illius contutatur, 478, 206

SABINIANS, II, 665

Saccus habilis est Inctus, I, 248

Sacerdotes, s. Ecclesiae oculi, I, 378. Petri et Pauli successor, s. II, 634. Ecclesiae patres et auditores inter Deum pleneque legati, *ibid.* Ad ministerii sanctificationem Spiritu sancto irrigati, I, 222. Divinae justificationis ministeria, 281. Ingenti periculo negotii saeculi occupantur, 578. Constantius sacerdotibus osculo excipit, convivio dignatur, et benedictioni eorum caput summit, II, 569. Sacerdotes de altario protracti non levis impietate, quam qua Iudei in Christum et prophetas peccantur, 570, *ib. not.*

Sacramenta novae gratiae vetus homo non capit, I, 708.

Sacramenta baptismi et Spiritus, 688. Sacramentum, seu sacramenta aquae et ignis, 682, *ib. not.* Sacramentum suavi cibi, 707. Sacramentum carnis et sanguinis Christi, II, 223. Sacramentum mysterium, 224. Sacramentorum natura, 218. Sacramenta salutis nostrae projecta, 631. *Vide infra Indicem Glossarum.*

Sacrificia legis necessaria erant, non voluntaria, I, 114, 507, *not.* Sacrificium Christi quanto illis praestantius, 114. Sacrificium gratiae et laudis praelatum est sacrificii legis, 257. Sacrificia novae legis vivae intelligentisque hostiae laudibus peribuntur, 174. Haec David veteribus ut uagis expectata deposit, non vetera quasi abominanda condemnat, 175. Sacrificium vesperinum quid, 595, 594

Sacrificiorum mensura in nova lege, I, 235. Sacrificium a sanctis sacerdotibus confectum, II, 665. Sacrificii opus sine presbytero esse non potuit, 659

Saeculum, prout intra tempus continetur, I, 348

Saeculum saeculi, I, 622

Saeculum, vanitas, I, 615. Saeculum, forum, 706. Mare, 188. Mare agitatum et incolatus diaboli, 85. Aegypto praefaturatur, 534. Ignorantiae voluptatum suarum nesciendum est, 323

Saeculi relinquenda pulcherrimum ac maxime utile praecipuum, I, 765. Saeculo reinnuntiandum ad diurnam alimoniam collationes ab apostolis instituta, 101. Saeculum relinquendum merces, 524. Qui saeculo reinnuntiavit, avis effectus est, 369. In saeculo nihil habens, est in nihil debet, 780. Saeculum quam perniciosum his qui et reinnuntiant, 568. Saeculi rem famulatus Dei non sine saeculi huius vitis asequitur, 764

Sagitta, doctrinae propheticae et apostolicae, I, 475. Sagitta, Domius, 475. Sagitta mortifera et ultrix, s. 475. Sagitta potens, verbum Dei, 420. Carnis cruciatus, 420. Christus, 421. Sagitta iniquis in poenam, dilectis Dei ad innocentiam, 421. Sagitta adversus demones emissae, fidei verba, 616

Sal. natura et usus, I, 682. Qui conveniat in apostolos, 682.
Saldinarum vallis I, 137, 151
 Salus quid, I, 530. Sanctus significat, 530. Ex eius etiâ rami justum est in festa Scenopægorum tabernacula edificari, 530
 Salvatoris propheta magnus, et merito dilectæ sapientiæ Deo carus, I, 695. Veniam nactus est, 99, *ib. not.* Auctor est psalmi CXXVI, 466. An hunc edidit, cum ælificationis tempus et civitatis studerit, I, 165. Salomonis apud Iudæos ascribitur Ecclesiasticus, 394. Salomonis Ecclesiasticus liber, 700. Eadem attribuitur Sapientiæ, 189
Salvator II, 617
 Salvatoris nec essitas, et qualis debeat esse, I, 65 et seq. Salvifici Christum in Dei nomine, quid, I, 109
 Salus Christi quomodo salus nostra, I, 618. Salus nulla sine Christo, II, 15. Salvare cretentes Christi proprium est, I, 673. Salvatorum Deus est Christus, 228. Salvamur, cessante lege, in Dei bonitate, 727. Salvamur omnes gratis, II, 98. Salus nostra bonitatis et misericordiæ Dei munus, I, 714. Universis in misericordia indulgentia reservatur, 707. Salus anime et corpori a Deo data est, qua conditio, 172
 Salus nostræ causæ, I, 766. Brevis et expedita ad salutem via, II, 370. Salus principaliter in fide catholica consistit, II, 763. Salutem in fides a Deo sperat, I, 515. Spei doctrina est, ut Deus oratus et miseretur et salvet, 315. Salus desperata infernis audacis est, II, 196. Salus nostra a Deo speranda, I, 160
 Salus ea vera, quæ ex resurrectione speratur, I, 230. Salutis stipendium, custodire Dei mandata, 598. Salutem omnem et suam locantes in Christo, mors debemus emendare, 672. Salus est eorum, qui et timeant, et precalentur, et diligant, 629. Salus quoque omnium postulanda, 598. Quam temere velut debitum et prunis precibus postulant, 598. Salus in nihilum, resurrectio sine demutatione, 150. Peccatoribus ad penam sensum est constituta, 150. Hanc morte sua Christus eis meruit. *Ibid.*
 Salutaris non fuit Lex, sed Jesus, I, 104
 Salutaris nomine Christus gentibus promissus, I, 66. Salutaris, Jesus, 169, 209. Datus est Israel fidei, non carnali, 104
 Salutaris cum pacis affectu, ut pax potius dicta, quam data sit, I, 715
*Samar*ia Sichima est, I, 157. Joseph a Jacob deputata est, *uid.* Totæ legis tempore in impietate mansit, *ibid.* Evangelium ex parte suscepit, *ibid.* Vacas adoravit, *ibid.*, 276. Montem ad adorandum Deum per legis transgressionem elegit, II, 45
 SARRITÆ qui, I, 771
 Samaritanæ traditiones, II, 45
 SAMUEL ex nomine a Moyse predictus, I, 5. Moysi conequatus est ex merito sanctitatis, I, 4
 SARMATENSIS synodus, II, 514
 Sanctitas Dei, I, 625 et seq.
 Sanctificatio Christi, II, 195
 Sanctus, Christus, I, 156, 227
 Sancti a peccatis mundati sunt Christi fratres, spirituales domus, et regale genus, I, 80. Sancti mundi istius lunen, 531. Frequenter nuncupantur terræ reges, 518. Quomodo sancti iudices terre, 57. Sancti cælis, 530, *ib. not.*, 711. Sanctus quisque pro parte Jerusalem est, 555. Sancti cuique Dei nomen est destinatum, II, 396. Sanctitatem mutantur loca ex sanctis qui ea habitant, I, 715. Sanctus rebus male præjudicatur, si quia non sanctæ a quibusdam habeantur, esse non debent, II, 512. Sancti cur afflicti, I, 502
 Sanctus consummate quis, I, 545. Sanctorum hereditas, 162. Privilegia post hanc vitam, 651 et s. q. Sanctorum requies sita est in consortio Christi et angelorum, 271. Sanctorum animi iter Christi in cælum redeuntis præcunt, 225, *ib. not.* Sancti nobis consulunt, 434. Sanctorum meritum quando non juvandi sumus, quando juvandi, 795, *ib. not.*
 Sanctorum Dei, II, 569
 Sancta sanctorum, I, 15. Gradibus conscendebant sacerdotibus, II
 Sancta sanctorum adierunt tribuon, II, 571
 Sanguis Martyrum ubique exceptus, II, 567
 Sanguinum viri, sanguinum rei, I, 142. Sanguinum viri sunt, qui sanguinem alienum optant, 145. Sanguinum viros non solum admittit cædes, sed et cõgita constantia, 145. In sanguine peccatoris manus lavat, qui a reatu sanguinis se continent, 142
 Sapientes stultitiæ suæ præsumptionem, non prudentiæ causis, I, 725. Sapientes mundi in divinis Scripturis cæci, II, 512. Sapientis stultitia et stulta sapientia, 105 et seq.
 Sapientia ex natura, et non factum ex efficientibus, Christus est, I, 714. Sapientia, quæ ex concessione hære-

ticorum Christus, Patri adfuit orbem credenti, II, 86. Quotidianum illius opus, 534
 De sapientiâ ante sæcula subsistente testimonium, II, 428. Cur Sapientia creatam se dixerit, 470 et seq. Sapientia domus anima, 481
 Sapientia, interior potestatis aut sensus efficax motus, II, 485. Sapientia iustum exor, I, 480. Innocentiam mater, 482. Pili ejus, opera helixia, 481. Sapientia opera quæ, 725. Sapientia usus in usu scientiæ perfectus est, 274. Sapientia sit simplex, et sapiens simpliciter, II, 474. Sapientia vere est, ea interdum sapere quæ nolis, 214. Sapientia voluntatis, 214. Sapientia sermo principis, S. Iulius domus, 258. Sapientia falsa, 66. Qui sit stultitia indelictus, 67. Sapientia nihil in se habet impietas, 120
 Sapientia liber Salomonis tribuitur, I, 480, I, 425
 SARACENI.
 SARDECIENSIS (vel ut in mss. constanter, Sardicensis) concilii convocandi nullam causam fuisse contendunt Orientales, II, 661. Ejus initia, 655. Terra in hac synodo fuerunt tractanda, 650. Quot episcopi Sardicam ab Oriente venerint, 656. Quomodo episcopi promissum, 657. Ad synodum non semel neque iterum, sed frequenter vocati sunt, 625. Qui auctores fuerint, ut sanctum concilium non intrarent, 627. Sardicæ gravem a schismatis auctoribus factam esse uigilant, 658
 Sardicensis synodi sententia, II, 627. Epistola ad universas Ecclesias, 621. Altera ad Julium, 623. Sardicensis synodus ad imperatores scripta, 650. Memoriam ejus oratio ad Constantinum, 617. Sardicensi synodo subscriptum episcopi unus de sexaginta, 655. Ejus acta irrita ferere conantur Orientales, 650. Sardicensi synodo non recessis, inanes Arimorum votus, 670. Sardicensis synodi veritatem Valentinus et Ursacii litteræ continent, 658
 Pseudo-Sardicensis synodi fides, II, 482, 681. Quo prætextu edita, 665. Ab Hilario inscribitur files secundum Orientis synodum, 482. Synodus hęc nuncupatur Sardicensis, 580. Dixerunt illius in Africam missum, 617
 Sarcines dicit, carnis et spiritus, I, 462, 488
 Sarcinas hereticorum pater, II, 399. Anxius suspitionibus an Christus Deus esset, II, 677, 685
 SATURNINUS cum Valente et Ursario exigit Athanasii damnationem, II, 634. Ab episcoporum Galliarum communionem separatur, 562. Hilarium damnat, 597. Eoque, conscientiam suam veritatis, in exilium detrudit, 459. Exinde communionem rursus ei negant Galliarum episcopi, 461. Saturnini minus, potestates ad bella, 460. Dum est intra urbem Constantiopolim, Hilarius proponit demonstrare falsa esse omnia quæ in exilium ipsius procuravit, 545, 514. Saturninus statutus salubribus impissime contrahit, 700. Secundum geminas leatro litteras excommunicatus a Parisiensi synodo habetur, 700. Vetera crimina et recens eia epistolis suis irreligiositas episcopi nomine eum indignum fecerunt, 700
 Scandali et laquei discernent, I, 399. Scandalum crucis, 727. Prædicatur a Christo, I, 742
 Scenopægorum Festivitas, I, 530
 Scientia apud Deum quid sit, II, 315. Scire aliud esse, aliud credere, I, 551. Scientiæ et fidei discernent, 550. Qui scit, non potest id quod cognovit non credere, 539. Jussus est Adam replere terram scientia Dei, 208. Ad scientiam Dei non sufficit ut sceleribus doctus, aut vitæ innocentia, II, 117. Ad scientiam Dei profectus per cognitionem nominis illius, I, 327. Scientia Dei a Deo ipso discenda, II, 81. A Christo nobis tradita, I, 568 et seq. Vide mirabilia, 589
 Scientia Dei perfecta quæ, II, 51. Quod ex alio subsistit, nec se, nec auctorem potest absolute intelligere, 65. Scientia dicitur rebus profana, I, 182. Scientia ethiærum de rebus divinis quam merita et nutus, 165. Maxime prædant sapienter eorum hoc se scire profecti sunt, aut enim hominem scire, 166. Ceteros effatum, 166, *ib. not.* Scientia quam præclara et varia et sacris libris habetur, 166 et seq. Scientia terrena roborata scientia est refutanda, II, 419. Hujus virtus est alio, e. in quo Deus omnia potest, 419. Scientia celestis, Dei donum est, I, 548. Præcipuum spiritus donum, 552. Scientiam non nisi fideles consequi possunt, 552. Scientia mandatorum a Deo deprecanda, 558. In usu scientiæ perfectus sapientiæ usus est, 274. Scientia coruscantes fulgura sunt, 552. Pluvie sunt, dum doctrinam profundunt, 552
 Scripturæ tanquam fabule rerum manum a pluribus negliguntur, I, 512. Ob inconsiderantiam vilescunt, 510. Nihil in eis rationale, nihil perfectum esse præsertim, 514. Quia pro impietate ingenui sui capere eas non possunt, 514. Scripturas intelligentibus nil in eis nisi imperfectum, 514. In eis non est confusio aut inopia verborum, 275. Scripturæ non constant superfluis, 510. Nihil non habent auctore suo dignum, 410. Omniaque in his est, excelsum,

divinum, rationabile et perfectum est, 540. Scripturis non rando uili sapientius, sed et eloquentius nihil. 514, not.

Scripturarum multimoda doctrina, I, 540. Cur earum libri plures ac uari, 540. Uniuersis, qui in uitam ueniunt, sermo Dei consulit, 415. Scripturæ quam multa scientia nos imbuat, 166 et seq. Scripturæ omnis ad celestium bonorum spei nos uocat, 519. Scripturis Deus ad cognitionem sui nos erudit, II, 145. Scripturæ non ob aliud hiteris conspiciunt, quam ut ad omnium scientiam deluerent, I, 405. Quantus reatus sit earum scientiam non exquirere 405

Scripturæ sensus spiritalis non commentio esse, I, 457. Eiusque ueritati vni ab Hilario non afferri, 506 et seq. Qui secundum litteram intelligenda omnia existimant, reuelluntur, 550, 555. Hi constitunt prophetas nec terrena rationabiliter dixisse, 455. In Scripturis ordo dictorum altius quid ultra aurium sensum affert, 251. Scripturarum sermo est temperatus ad futura presentibus præmonstranda, 762. Aliquid interdum deest rerum presentium rationi, ut aliud his præmonstrari adiuuemur. 776

Scriptura sensibus diues, I, 729. Corporalibus gestis res spiritales præmonstrat, 526, 551, 553; II, 249. Sensus allegoricus litteræ ueritati nihil detrahit, I, 551, 699. Gestorum ueritas non corrumpitur, cum inferiori intelligentiæ subiecta ostenditur, 675. Fines historiae non periclitatur, si rebus effectis inesse et contextu extrinsecus significatiam existimemus. 449

Scripturarum intelligentia uode expetenda, II, 82. Scripturæ non in legendo sunt, sed in intelligendo; neque in præuicatione, sed in charitate, 548. Earum secreta sapientibus mundi occulta, 512. Scripturas hereticis suas ad partes trahunt, 548. Scripturis non est extorquenda ueritas, 225. Qui eis adiuntur Ariani, 258, 259. Scripturæ legis ante Christum edita a Iudeis, suscepta a gentibus, sed intellecta et probata a Christianis, I, 457. Hæc intelligentia donum est Dei, 457. Non negatur potentius, 458

Scriptura mysteriis feta peritum lectorem ac pium postulat, I, 536. Ad testimonia Dei investiganda præparatio est uorum probitas, 275. Ad intelligenda ueteris legis mysteria celestis opus est magistro, et plurimis fideli meritis, 381. Scripturæ scientia frequentè lertione et spiritalis gratie dono comparatur, 526. Scripturarum studium sit per uicax, sed earum intelligentia a Deo expectanda, II, 24. Ad illas intelligendas necessaria est gratia, I, 272. Scripturas ut intelligat et apte eloquatur Hilarius, prophetici et apostolici spiritus consortium rogat, II, 24. Scripturarum intelligentie ex præpositis aut ex consequentibus expetenda, 259. Verborum uirtutes non minus oportet introspectere quam rerum, I, 710. Singula personis, temporibus, uirtutum discernenda. 526

Scriptura res eadem geminis eloquentibus iterare non solet, I, 463. Numquam sine causa notat sibi consuetum loquendi morem, II, 721. In Scripturis cum sermo ab uno corpus refertur in plures, unanimitas docetur in pluribus, I, 272. Scripturarum clavis, Christi notitia, 5. In obscuris Scripturarum locis iuxta multiplicem intelligentiam suggerere, 236. Scripturas non intelligenti quid præstentium. II, 344

Scripturæ auctoritas, I, 751. In diuinis rebus non frequentius dicta, sed tantum dicta sufficiunt, II, 86. Non diuinarum dictorum, sed nostræ intelligentiæ ratio præstanda, 86. Scripturas legere, audire et cantare qualiter debeat, I, 521. Iudei sacros libros legentes manu contractare non audent, sed limbo subternunt, 500. Eloquii Dei anime relecta tanquam pabulum aliquod vite æternæ in se concludit, 520. Libri, quia a Moysè et prophetis scriptos esse Hebræorum religio tradebat, II, 4. Quas Scripturas habuerit Hilarius canonicas, I, 16, not. Quæ libro legis non continentur, ea uoc esse debemus, 521. Scripturæ duas translationes Hilarius simul componit, 612, not. Locus Scripturæ ignotus. 450

Sac. II, 633

Seruationis fructus est reperta rei custodia. I, 506

Seruus (qui et Isclirras) famosissimus, II, 625. Melchior presbyter non fuit, 626. Omnio presbyter negatur, 635, 651. Falsitatis præmium episcopus honorem accepit, 626. De diacono episcopus asseritur ordinatus, ut mentibus sit maior auctoritas. 625, 655

Serua II, 652

Secreta Dei quadam reuelare inexpliabilis culpa est, I, 285. Secretorum diuorum arbitri acriter arguuntur. II, 60 et seq.

Secundarius presbyter. II, 706

Secundarum rerum incapax est natura nostra.

Sedis Dei dignitas, I, 226. Sedes euangelicæ pacis. I, 226

Seluciensis synodi gesta, II, 572 et seq. Seluciensis

synodus episcoporum numero multo amplius centum, legis mandati ut Anomortum hæresi reuocantur, 695. Quid illi legati Constantinopoli gerant. 694 et seq.

Selmon interpretatio pacis est. I, 225

Semariarum non creditur Hilarius omnino orthodoxos, II, 451 et seq. Vide Orientales

Semita quid I, 508, 567

Sensus in corporibus unde sit, II, 529 et seq. 352. Sensus usus unde pendat, 48. Nihil in sensum cadit, nisi quod sensui subiacet, 105. Sensus quomodo demutetur per animæ propositum. 553

Sensus multarum rerum causas nascit, quarum non necessit effectus, II, 440. Attingit quædam, que non explicat sermo, I, 741. Sibi ipse loquitur, intelligens quæ sermone eloqui non ualeat, II, 6. Sensus superant quædam Christa facta, I, 741. Sensus dictis subdendis, non s'nsio dicti, 571. Sensus suum non pudeat aliquando denotare, II, 590. Sensus humanus stultus sibi sit, ut Deus sapiat. 105

Sicos, arbor infructuosa. I, 554

Septentrio. II, 140

Septenturius amertus in Scripturis saluans. I, 409

Septuaginta seniores ad custodiendam legis doctrinam a Moysè destinati, I, 7. Septuaginta doctores a Moysè in omni Synagoga instituti, 51. Secretorum Legis mysteriorum participes ab eo facti, 52. In eodem numero et officio successores habuerunt. 52

SEPTUAGINTA interpretes nomine Seniorum Hebræorum nuncupati, I, 548. Doctores erant et præceptes synagoga, 53. Legis et prophetarum scientia ultra præscriptum litteræ eruditi, 604. Moysi traditionis consoci, 52. Spiritum et celestis scientia præditi, 19. Libros ueteris Testamenti ex hebræo in græcua translulerunt, 51. Totam Legem translulerunt, 7. Psalmes inter ceteros libros translulerunt, 55. Quid in eorum translatione præstitierit, 35. Psalmos in numerum et ordinem redegerunt, 7. Titulum addiderunt ubi non habetur in aliis codicibus. 619, 604

Septuaginta translationum libri authentici, 7, 3. In translationum uarietate sunt præferendi, 514. Eorum translatio legitima et spiritalis, ante passionem Domini suscepta, in omnibus psalmis eorum sensum causamque manifestat, 155. Religiosa et antiqua eorumdem auctoritas, 510. Translationem illorum transgredi non est tutum, 501, 521. Unde hæc eorum auctoritas. 35, not.

Sepulera, norporum emortua domiçia. I, 219

Sepulera Apostolorum et Martyrum Christum loquentur. II, 576

Sepulcris inscripta est uita et mors fortium uirorum. I, 135

Sermo uocis est tantum cum auditur, non ante ant post, II, 55. Sermo omnis humanus contradictioni obnoxius est, 521. Sermone quædam eloqui non ualeat sensus que percipit. 6

Sermoneis nostri infirmitas ad eloquenda quæ Dei sunt, II, 31. Sermo de Deo qualis esse debeat, 117. Sermo de Dei rebus ex Dei uerbis texendus, 11. Quatenus iuyet ac licet ac ueritas quædam ex inferioribus quaerere, 14. Sermoneis uulgius majus præmium, quam ut Deo seruiat, 21. Dei munus est ut bene de eo loquamur. 21

Sermoneis prophetici, et uulgaris discrimen, I, 444

Sermo propheta qualis esse debeat. 318

Sermo Dei nobis, non sibi loquentis, nostros uiter in loquendo, I, 467. Ad nostram intelligentiam accommodatur, II, 81, 244. Ex uerbis sermonis nostri est expendendus, I, 262. Et ex suis causis, II, 82. Quam diues sit, I, 729. Plus significationis continet introspectus sensu, quam exceptus auditu, II, 5. Quantum et deferendum. 206

Serpentis prudentia qua caput ab ictu subtrahit, I, 714.

Serpentis prudentia in tentatione primorum parentum, 714. Hec prædicatoribus quomodo imitanda, 714. Serpenti comparatur heresis Ariana. 11, 456

Serui nequi Deo et sæculo, I, 690. Seruorum Dei non in senectutem differendum, 598. Seruum Dei ab inueniente atate fuisse quam expedit, 285. Seruum Dei nemo se ore, sed acis negat, 782. Seruus Dei non uerbis, sed factis dignoscitur, 697. Seruientium Deo quanta esse ac deat fidei pertinacia, 441. Seruus Dei ut quis permaneat, indiget misericordia Dei. I, 381

Serui carnis. I, 445

Serui peccati, I, 442. Serui gentilium deorum. 442, 445

Seruus auari, I, 459. Libidinosi, 459. Ebrui. 459

Sessio doctrinam significat. II, 566

Seruenos II, 680, not. 706

Seruitutis disciplina I, 552

Seruus a Cabula. II, 668

Seruus Rayen. II, 672

Sex diebus, quos gloriæ Domini excipit, quid ostendatur. I, 752

Siccio panis cibo quidam hæretici vivunt. I, 184
Sichina, que et *Sichem*, Samaria est, Joseph et Jacob deputata. I, 137
 Signaculorum natura, II, 213, 216. Signacula septem libri clausi. I, 5
 Signum in frontibus. I, 153
 Silentium est fidei et juvenili congruum, I, 284. Silentium negotium, 284. Silentium de se cur Christus sancti jubet. 723
 SILVANUS. II, 693, 690
 SIMON, inter cunatum sordes per fidem Deum vidit. I, 67
 Similitudo sæpe fallit, II, 515. Similitudinem de Filio nusquam reperit, 378. *Similem Filium genitoris suo* usquam scriptum esse, 399. Similitudo secundum substantiam ab Ariano respuitur, 706. Similitudo Filii secundum Scripturas dolose asseritur, 696. Similitudo qui Hilario sancta, 579. Cur hæreticis non concedenda, 579. Similitudinem Filii ad Patrem probe intellectam non respuit Galli. 699
 Similitudo vera in veritate naturæ est, II, 515. Similitudo naturalis res ipsas cœquatur, 502 et seqq. Frustra quidam similitudinem concipiens æqualitatem negant, 503. Similitudo naturæ in Filio sine ulla diversitate, I, 515. Nativitas per similitudinem æqualis. II, 197
 Similitudo carnis peccati, non carnis similitudo in Christo est, II, 578. Existente in eo non peccato, sed peccati carnis similitudine. 714
 SIMON Samaritanus. I, 793
 Simplicitas commendatur. I, 737
 SIMULACRUS. II, 680
 SIMULACRUS, aut Sympheron. II, 617
Singlanti congregati episcopi conantur Germaniam ad Arimluensem fidem reducere. II, 703
 Singularitas bona. I, 399
 SIOPIA. II, 665
 Sinus Abrahamæ, in quo justis post hanc vitam reservatur donec regnum cœlorum adeant, I, 145, 171, 452. Sinibus Abrahamæ vivendum sibi sperat David. 91
 Sion est mons civitatis Jerusalem imminens, I, 184, 452, 487. Colliculus templo Jerusalem junctus, 231. Sion vera, 515. Sion latine dicitur *speulatio*, 220, 453, 587, 610. Eo nomine significatur Ecclesia, 184, 487, 520. Et corpus Christi gloriosum, 66, 487. In quo spem nostram vitamque fide contemplantur, 260, 619. Sion spiritalis, sedes regni Dei, 632. In Sion habitabant, qui Dominum diligunt. 260
 SIOS. II, 666
 SIRACENSIS. II, 690
 SIRACENSIS anni 349 Synodus II, 658, not. Illius acta, 659 et seqq. Fides fraudulenta et hæretica. 641, 645
 SIRACENSIS synodus an. 351 contra Photinum, II, 580, 584. Ejusdem synodi fides, 483. Quid in illa postmodum Ariani displicerit, 580. Sirimiensis perfidia a Liberio subscripta, 678. Illius cooperatorum. 680
 Sirimiensis blasphemia per Osium et Potamium descripta, II, 463. Sirinio per Osium prorumpens, 498. Quid hæc tentavit, 464. Illam Hilarius invitus describit, 464. Ejus Verba vocat deliramenta Osii, et Ursacii ad Valentis incrementa, 580. Hæc formula nō capatur fides infidelis, doctrina impietatis, 498. Osii et Potamii sententia, 460. In Gallias missa, statim damnatur, 459, 463. Ei contradicunt Orientales, 460, 463. Hi Sirimium deferunt Ancyranæ definitiones, 521. Sirimiensis blasphemie auctores ac susceutores ad subscriptionem eorum cogunt, 461, 476. Illorum excusatio fallax. 596 et seqq.
 Sirimiensis conventus, quo fides a Marco dictata est, gesta. II, 708
 Sitis corporis fidelem monet ut magis sitiat Deo, I, 172.
 Sitis justitiæ. 167
 SODAI. I, 153
 SODANA et Gomorrhæ ad misericordiæ reconciliationem profecti quod percussor stat. I, 251
 Sol, potentio Christo, de cursu operis sui defecti, II, 53
 Solis cultor Manichæus, 158. Solis in humana corpora virtus, I, 450. Solis ubique protensi similitudo, 401. Solis exemplo ostenditur Deum non esso curiosius inspicendum. II, 329
 Soliditas mundi. I, 265, not.
 Solitudo David ab omni humanæ, aut impietatis, aut ignorantis certu remoti quæ negotiosa, I, 471. Habitacionem Christi in deserto præfiguravit. 171
 Sollicitum non esse, I, 126. Sollicitudinis relaxate incuria non negligentia, sed fidei est, 695. Sollicitudinem excitat curæ, aut metus, aut doloris anxietas, 695. Sollicitudo nostra sit in purgandis peccatis et bonis cœlestibus promerendis. 693
 Solus non est Deus. II, 181
 SOTYRON. II, 690

Somno mors significari solet, I, 723. Somnum sanctorum mortem Deus frequentissime nuncupat. 472
 SORANUS. II, 635
 SPANENSIS. II, 700
 SPARTUM. II, 526
 Spectaculi theatralis fac loquimur certameo, I, 538. Spectaculi theatralibus oculi sordidi, 72. Spectaculis turpibus gratiora sunt pia spectacula. 511
 Spes, animi hujus vite levamen, I, 104. Afflictum consolatur, 320. Nemo nisi quod sperat precatur. 343
 Spes fidelium quæ, I, 135; II, 618. Quomodo ab impiis irridetur, I, 374. Nitiur Deo promissis, 319. Ad spem bonorum celestium nos vocat omnis Scriptura, 319. Spes nostre nullus est finis, 399. Spes eternorum bonorum in veterum Patrum vita et gestis continetur, 402. Quod speramus, in gloriose Christi corpore spectatur, 487. Spes nulla sine fide, II, 298. Spes vite in Patre et Filio pariter est, 57. Spes ad salutem plenissima est in confessione Trinitatis. 698
 Spei meritum, II, 618. Spe meliusque Dei misericordiam et potestatem testatur, I, 659. Spes meretur auxilium Dei, 372. Spes omnis nostra in Deo, 90. Maxime nitiur in Dei misericordia, 92. Quid spes est humanis defectis, si benignitas Deo absit? 527
 Spes nostra in Christo fundata, I, 162. Tutissima est contra diabolum multio, 162. Humana non unquam odia, 129. Spes sine incertorum præstium, sed expectatio cognitorum, 187. Spes gestis est ostendenda, 319. Spes perinax, 445. In spem futuri tantum attendi esse debemus, 688. Spe futuri secularia contemenda, 688. Spes reposita sanctis, sed adhuc sub dispensatione temporum dilata, 102. Ad spem omne tempus est liberum, 496. Spes vel seera confidit in Christum. 705
 Spice ritibus homini non congruit. I, 727
 Spina peccatorum vis ac dolor significatur. I, 142
 Spirator laboriosus ore quam narius. I, 587
 Spiritalia Christo debent ut maneant. II, 219
 Spirituales sunt Ecclesiæ iocula. I, 450
 Spirituales nequitia ministeris impiorum utuntur ad vexationes sanctorum, I, 129. Vide Nequitia, aut Diabolus.
 Spiritus natura, II, 45. Spiritus Dei aut naturam, aut rem naturæ sonet, 229. Spiritus Christi et Dei unus est, 228, 231. Spiritus voce modo significatur Pater, modo Filius, 229, 230. Interdum Spiritus sanctus, 231. Cur Pater et Filius dicti sunt Spiritus. 250
 Spiritus sanctus pro Patre et Filio frequenter intelligitur, II, 44. Hinc de existentia Spiritus sancti quidam ambigunt, 11. Eius existentia indubitata, 43. Apostoli et Prophete hoc tantum de eo quod esset, loquuntur, 41. Spiritus sanctus Dei et Christi naturæ unus res est, 251. Confessione Patris et Filii non est separandum, 43 et seqq. Spiritu sancto cum Patre et Filio conominato, consoanantio potius quam essentiali per similitudinem substantiæ unitatem prædicari convenit, 481. Spiritus sancti divinitatem asserunt Hilarius, *vid. pref.*, t. II, n. 13; 756, not. Cur ei non adferretur Dei nomen, *vid. pref.*, t. II, n. 11. Spiritum sanctum ne quis audiat inter creaturas referro, 140. De Spiritu sancto vitiosæ prædicationes amovende. II, 139
 Spiritus sanctus non est innascibilis, siquidem missus est a Filio, II, 404. Cur dicitur mitti a Patre, cum a Filio mittatur, 494. Alius est a Filio, 494. Non est pars Patris aut Filii, 494. Non est creatus, 411. Non genitus, 412. Non sompiti de creaturis, 315. Sed de Patris et Filii rebus, 315. Per eum est per quem unicus et ex quo omnia, 63. Ex Patre et Filio accipit, 615. Sanctæ Trinitatis unitas exprimitur, 615. Res Dei est et non ab ipso aliena, 412. Non est potentia naturæ suæ ex Patre per ipsius Unigenitum manens, 442. Profundum humane manifestatis Dei uentur, 442. Nullus Spiritui sancto est modus, 443. Inenarrabilis est, 412. Inenarrabilia pro nobis Deo loquitur, 442. Substantia ei non est a Patre et Filio diversa. 28
 Spiritus sancti processio, II, 226. An id ipsum sit a Filio accipere quod a Patre procedere, 227. Non inoberto reliquit Dominus a quo sit, 227. Libertas relinquatur intelligentie utrum ex Patre, an ex Filio sit, 227. Est non sensu, tamen conscientia tenemus quod Spiritus Dei sit ex Patre per Filium, 412. Spiritus sancti largitor et auctor Filius, 28. Non id ipsum est per Spiritum et in Spiritum dari, 235. Spiritus alter in officio, alter in honore, 46, not. Dum in Spiritu Deus Spiritus dicitur adorandus, 46. Hæc adoratio adorandi inimitatem habet. 46
 Spiritus sanctus domum in omnibus, II, 26. Est domum fidelium, 41. Munus quod accipimus ac reddimus, 46, not. Domum maxime necessarium, 48. In absoluto est illius causa, ratio, et potestas, 48. Spiritus manifestatio qui Da. 234

Spiritus diversitate non afferunt tempera, II, 586. Spiritus sanctus uno eoque est omnes patriarchas, prophetas, etc., illuminans, 47. Spiritus divinus auctor est omnis sermone prophetici, I, 562. Loquitur in prophetis, 427. Quam diversis modis loquitur, 60. Spiritus prophetæ unus et idem est in pluribus, II, 129. Spiritum sanctum non habuit Synagoga, I, 773. Alius, præter Dominum, advocatus nobis est, 437. Optatus habet affectum, 427. Conciliandum est qui in visceribus Domini Spiritum sanctum de Spiritu sancto natus sit, II, 512.

Spiritus sanctus missus est ut credentes instrueret, doceret, sanctificaret, II, 466. In paradesiis et sanctificationem et consummationem credentibus, 479. Ejus donum gloriam Domini testatur, I, 156. Spiritus sancti officium in nobis, II, 47. Spiritus sanctus per animum Pauli est locutus, 629. Spiritus sancti donum fidem nostram de Dei incarnatione luminat, 47. Spiritus sanctus Deum interpellat pro his qui vivunt in Deo, quæ Ecclesia probat, I, 184. Spiritus sancti initia baptizatis indulta, 192.

Spiritus sancti dona, II, 254. Et neque emergere licet neque vendere, I, 773. Spiritus sancti munus omne omnibus patet unum, II, 48. Unus non divest, 48. In tantum datur, in quantum quis vellet sumere, 48. Spiritus sanctus non hinc ingruit, sed expectendus est, atrahendus est, I, 588. Per idem gentibus salus est, 746. Expulsi nobis, II, filius semper et plenior, 747. Spiritus sancti donum haurientium de se multitudine vivit, 710. Ulle est plures esse per quos ministratur, 710. Per orationem ac precem nobis effunditur, 741. Pujus domi virtute diabolus expellitur, et inimicis corraditur, 711. Spiritus sancti donum per impositionem manus et precationem gentibus largiendum, 762.

Spiritus sancti adventus baptismum quoddam post baptismum aquæ, I, 291.

Spiritus blasphemus, I, 696, 730, 802.

Spiritus sine ignibus usi, II, 567.

Spiritus frequenter animi significatur, II, 564.

Spondens se Christo in specie jam consistit æterna, I, 424.

Sponsus et sponsa est Dominus noster in corpore Deus, I, 794.

Stare quid, I, 809.

Stare, I, 736.

Stellas sancti, I, 653. Stellas animatas Hilarius non videtur sensisse, 643, not.

Stegobolia quibusdam deferrebat, I, 128.

Strenuus primus martyr, I, 736. Et velut in primoribus ereli in occursum a Deo Patre descensus est, 147.

Strenuus ex Antiochia, II, 558, 627, 661.

Strenuus de Arabia, II, 627, not.

Strenuus de Caucasio, II, 652.

Strenuus, II, 706.

Stilus anticristi, II, 307. Stilus satanae, 599.

Stultitia se ipsa proflit, dum adversatur veritati, II, 219.

Stultitia infidelis, 67. Stultitia nobis est assumenda, ut sapientiam sanamus, 68. Stultitia sapiens fidelium, 65 et seq., 103 et seq.

Subjectio Christi quomodo a quibusdam pæve intelligatur, II, 389, not. Subjectio filii Dei et rerum creaturarum discernenda, 507. Subjectio quædam est ex natura in naturam concessio, 547. Subjectio Deo, cum nature nostræ in divinam absorpta erit immitata, I, 62.

Sudor sanguinis non imbricatus est, sed potestas, II, 531.

Substantia et sentire non differant, I, 56.

Substantia nomen et res a nullis sanctis Scripturis insinuantur, II, 683. Substantia id est quod essentia, 406, 616. Res est que subsistit in se, 467. Que extrinsecus opis ad continentium se non regit, 645. Substantia Patris et Filii a se a se, I, 724, 785. Substantia proveniens generata substantia naturam non dimittit, II, 286. Substantia silentium ecclesie Sirmiensis præcipitur, 465. Cur, ibid. Substantia nomen, quod professus erat, Constantius damnat, 581.

Sum. Verbi esse vis, II, 185.

Summa dispensationis, II, 280.

Superbi, diaboli ac ministri, I, 579. Superbis quomodo remotus sit Deus, 560. Superborum contemptus in iudicio, 445.

Superbia humana despiciat, divina negligi, I, 209. Inania reddidit opera bona, 295. Nullo erimine magis provocatur in nos ira Dei, quam superbia, 295. Superbia vitæ gratia Dei sit otiosa, 565. Superbia Dei ministris ac fidelibus quantum timeat, Paulus, 295, 565. Quomodo ipse ab ea liberatus, 203, 566. Superbia sit identica et in alios insoletis remedium, 74. Superbiendi causa recensentur, et qui ea sustulerit Christus, 564.

Superbia pia per fidei confidentiam, I, 445.

Superstitiones in austeritate vite, I, 148.

Surditas bona, et surditas pæva, I, 140.

Suscipiens a Dei dextera, I, 175.

Sylvestrus, Liberatus a Synagoga ad Sylvesterum, II, 675.

Synagoga, II, 684. Synagoga regentium, 444, 550.

Synagoga, modum occultis lumen, I, 685. Spiritum sanctum non habebit, 773. Christo adveniente, fuerit vacua fuit, 685. Nunc similes est fructu, quo fructu, non folijs careat, 773. Eidem arbori comparatur, 774. Ecclesie in dextera adversum Synagoga arma, II, 428. Synagoga rejecta typus Manasse Ephraim postpositus, I, 158.

Synodus que debeat reverentia, II, 547. Synodus adversus se ab Auxentio congregandas Hilarius spiritus, 600. Synodo Nicæna evolutis evangelicis atque apostolicis doctrinis unitatis catholicæ lumen effertur, 645. Synodum Sardiensem congregaverunt Imperatores, 622. Eam convenierunt de ecclesie omnibus electi, quorsum, 624. Et intererat duo presbyteri et unus diaconus Julii legati, 629. Synodus Sardiensis rogat absentes, ut quod dederit, per litteras confirmet, 628. Synodorum mos, ut damnato aliquo episcopo ad universos instrumendi causa fiant, 640. Synodos per singula loca faciabant Orientales Sardiæ venientes, 627. V. Concilium.

Synodus in Bithynia futura, II, 462.

Synodi in Ancyra et Arimino, quo ex singulis Gallicanis provincijs bini vel slugali sunt venturi, II, 465.

Syria, I, 155.

Syria Cæle, II, 382.

Syriacus, II, 667.

T

Tabernacula a diversis instituta, I, 70. Tabernacula fronde Hilarii sætate usitata, 70.

Tacere. Non minor periculi est semper tacuisse, quam nunquam, II, 562.

Talentorum inæqualis divisio, ad dividendum non referenda, I, 795.

TACRINUS, II, 690.

TACRUS prætorii præfectus, II, 692.

Taxis, pro Gaza, II, 668.

TELAPHUS, II, 665.

Teli nomine novi Evangelij prædicationem appellatum esse, frequens in prophetis auctoritas est, I, 718.

Templum et altare Synagoga umbræ erant incorrupti templi et sanctitatis altaris, I, 415. In templo XV gradus: primum in his Levitæ, post israelitæ, tum proselyti, etc., considebant, 415.

Templum est ipse Christus, I, 727. Templum Deo sunt sancti, 357. Templum Deo est sanctitas, æquitas, continentia humana, 468. Templum Dei est omnis in Christo renatus, 255. Templum Dei æternum qui homo, 788.

Tempus quid, I, 45; II, 57. A Verbo est, II, 37. Tempora per Christum sunt, 505. Ea de solis ac lune creatione numerare solent Ariani, 427. Tempora præcedunt angeli, 596. Tempora æterna, 427.

Tempus beneplacitum, I, 249.

Tenebras Deo cœvas unde probent hæretici, II, 512.

Tenedos, II, 652.

Tentatio Christi, I, 677. Tentationum Christi idem ordinis, 678.

Tentationes unde nobis sint, I, 453. Cur nos tentari sinat Deus, 282. Ne nos in tentationibus penitus derelinquat deprecandus est, 282. Tentatio non recusanda, sed eius dominatio, 589 et seq. Per tentationes ad gloriam pervenire plures sancti, 389 et seq. Tentationibus pene cessit David, 346. Hoc gloriosius in mandatis Dei permansit, quod pene nature suæ infirmitas sit subacta, 547. Tentationum pericula, et quomodo adversus eas se debeat quisque præparare, 327 et seq. Tentationum progressus, 698.

Tentationes varie demonum, I, 597. Spirituales nequitie ac corporalia vitia ingentis cupiditatum illecebros nos instigant, 547. Insidie, quasquæque spirituales nequitie præcedunt, maxime per homines aptantur, 585. Tentationes variae a philosophis, ab hæreticis et a carnalibus Christianis, 179. His solus Deus mederi potest, 179. His omnibus pervigil cura, pernox oratio, et æterna ad Deum confessio requirantur, 179. Quam multi laquei nobis prætentantur, 435 et seq. Tentationum laquei nobis ubique sunt extensi, 561, 568. Ab his evolvant, qui totos se Deo tradunt, 568 et seq. Laquei omnibus præfati sunt: gloria est ab his evolare, 450. Insidius plenus est omnis mundus, 598, 587.

Tentamenta diaboli maxime grassantur in sanctos, I, 677. Adversus validiores et longum et frequens est hostis nostri prælium, 485. Hinc sit impugnationis nostræ assiduitas,

qua non sit impugnantia propotens fortitudo, 485. De tentationibus saeculi frustra queritur, qui saeculo renouantur, 363. Tentationes non debent ab oratione et deuotione impedire, 601. Tentatis in oratione erit requies, 418

Tentationibus vincendis impar est natura nostra, I, 418. Impar est et ferendus, 540. Tentatis operi prouisit Deus, 540. Haec praestat ex misericordia, 540. Tentatio ne dominetur, est benedictio Domini, 389. Tentationum laqueus Dei adiutorio vincitur, 421. Tentationibus anima subjecta meditatione legis seruat, 352. Spes est iustissima aduersus diaboli iustitias munio, 163. Omnes, qui aduersum nos vitorum bella accendere soliti erant, a Christo sunt extincti, 175. Stare volentibus non desunt Sancti et Angeli, 431. Adest et Dominus, 431. Cum fid. iter inuocatur, 433. Bonum praesidium Angei, sed melius Domini, 431. Tentationibus victis, non desunt nobis Angelorum ministeria, 678. Tentationes diaboli. Den variis aqua intolerabilis, plenis torrentis cito transiens, 449. Nil in tentationum Dei agendum, 678

TERRAENSIS II, 690
Terra non differt a re terminata, I, 49
Terra nullo habentis negotio ex nihilo substitit, I, 187.
Terra sitis, 545. Terra flatu, et subjecta abyso suspensa, 49. Fluit aquarum naturae superiecta, 580. Ita fundata est, ut permaneat, 350. Non permanet nisi quando permanet hoc saeculum, 531. Unde sit admirabilis, 253. Terra fecunditas, qui sensus nostrum fugiat, II, 440
Terra, corpus humanum, I, 531. Peruenit, quatenus caelestis ei gloria preparatur, 351
Terra fructus per primum Adam perditus, et per secundum redditus, I, 211 et seq.

Terra viuificant, I, 88
Terra transuantes, I, 489
TERTULLIANI volumen de oratione Domini, I, 689. Cosequens error hominis detrahit scriptis probabilibus auctoritatem, 680
Testamenta quinque humano generi constituta, I, 767
Testamenti veteris in XIII libros partitio, I, 10. Testamenti veteris ac noui eadem doctrina, 201. Apostolicae doctrinae proprium est Deum ex lego ac prophetis in Evangelis praedicare, 202. Testamentum nouum electio, II, 83

Testes inuent qui peccant, I, 278. Peccare nemo potest sine teste, 278. A peccatis deterrere nos debet Angelorum ubique adstantium praesentia, 278
Testimonium praesentia, et testimonio aeterna, I, 535.
Testimonium Dei erudita fuit omnis aetas, 403. Testimonia Dei quae, et quae multa, 277, 569. Unde sit mirabilia, 385. Unde inuicerta, 588. Testimonium adhaerentes a confusione liberant, 592. Testimonia Dei toto corde inquirenda, 279. Testimonia quaedam quae non sunt Dei, 278
Tetrarcha, I, 34, 55
Thaues, II, 666
Theatrales mimi, II, 206. Theatralibus ludis incubantes, I, 311. Theatralibus spectaculis oculi sordidi, II, 72
Thebae, II, 652
Thebae, I, 384; II, 489
THEBOPOLIS, II, 652
THEOPHILUS, II, 666
THEOPHILUS ab Heracia, II, 538, 622, 627, 665, 680
THEOPHILUS, II, 695
THEOPHILUS, II, 666
THEOPHILUS, II, 666
THEOPHILUS, II, 666
THEOPHILUS falsorum litterarum auctor, II, 625. Idem vocatur DIODORUS, 622
THEOPHILUS, II, 695
Therraco, II, 667
Theuidia, II, 482
Theuarii potestatis Dei, I, 220, not., 267
Thesalonica, II, 652
Thessalouensis episcopus, II, 658
THESSALUS, II, 686
THESSALUS Christum credidit Deum verum, II, 481 et seq.
Thracia, II, 482
THESSALONIA, etc., quiescit Dominus J-C, I, 270

Timor uale, II, 344. Qui in Christum non cadit, 544.
Timor naturalis quid, I, 476. Quibus rebus excitetur, 1612.
Non docetur, ibid. Nullum in eo fidei meritum, 476. Non metus noster, sed fides, misericordiam Dei promeretur, 180. Timor hominis qui sanctis nullus sit, 151. Dei gratiam metus saeculi amississe sine venia est, 408
Timor Dei discendus est, I, 476. Huic docentes Scripturae, multa subiungunt aut antefertur, ex quibus ratio illius intelligatur, 476. Timorem sui qui salubriter incutit Deus, 43. Timorem Dei incutit dulcorum exemplum, 88. Timor plures mira legem colubet, paucos voluntas, 22. Timent

Deum plures ex naturali conditione, qui tamen inobedientes sunt, 350. Timor fidei in sola obedientia est, 350. Timor Dei non ollit beatos, qui Deum timent quia terribilis est, 476. Beatiss ille, cupis in Dei lege non timor est, sed voluntas, 22

Timor Dei non est minimum fidei officium, I, 212. Non sit ex infirmitate, sed ex ratione, 212. Timor Dei non in metu, sed in obedientia est, 477. Omnis in amore est, 476. Timoris officium quam longe difforat ab obsequio auioris, 335. Impie et diffidentis de se conscientia est, timere sine gaudio, et insolentis naturae est, sine timore gaudere, 90. Nullum diem sine metu iustus transigit, cur, 330. Timor scientia laudatus prospera non minus timent quae aduerso, 212

Timentes Deum quid velint, quid precibus petant, I, 628. Timentium Deum quis particeps fiat, nus non, 523. Timor inter deos Spiritus sancti postremo numeratur in firmitudinem caeterorum, 512. Timorem Dei diuinarum fiducia inanis auertit, 90. Timorem Dei obliuisci non tam impium, quam ei metum inuidiam antefere, 102. Timor Dei ubi deest, secum auferit omnia exordium prudentiae, II, 120

Timoribus sacris ab infantia litteris institutus, II, 590
Timoribus ab Aebilo, II, 668
Timoribus alter, II, 666
Titus, II, 655

Tituli psalmodum varij, I, 12. LXX interpretibus sunt additi, 610, 640. Titulus Index tractatorum, 81. Ex quibus rebus psalmus consistat ostendit, 14. Tituli psalmodum qui ad intelligentiam non dirigant, 411. Titulus et psalmus auctoritate sua iustorum prestant, 414. Titulus historiam notus non ex dicitur intelligentiam spiritalem, 414
Tolosa quid ab Aranis perpessa, II, 571
Tolosani clerici ac populi Hilario cari, II, 473, 507
Topazius insula, I, 584
Topazius in se solus caeterorum gemmarum continet speciem, I, 581. Filius inuento, 584

Totum tenet. Ilius quod Pater est, nec Patri admittit quod totum est, II, 251. Totum Deus Verbum, totum homo Christus, 587. Vide Indicem Gloss.
Tradere in viam qui dicitur Deus, I, 428
Traditio Hebraeorum de libris sacris, II, 4. Traditiones veterum de libris antiquae legis, I, 10
Traditio secretiorum legis per LXX seniores, I, 51. Huius ignari interpretes in multis errarunt, 52. Traditiones antiquae de Esdra psalmodum collectore, 7. Traditio de auctoribus psalmodum, 5. Ab Esdra traditur prolecta, I, 47
Traditiones Samaritanae, II, 47
Traditio patrum commendatur, II, 634. Traditioe acceptam fidem tuetur Liberius, 669. Traditio parentum ab haereticis etiam praeteritur, 618, 660
Transgurgatio Domini, I, 752
Transire quod sit, II, 329
Translatioem Scripturae auctoritati et vetustati assequenda, I, 324
Tresviri, II, 570
Tria est trita et frequentate discursibus semita, I, 508, 567

Tribulationes christiano non timeadas, I, 417. Quae ei caveadas, 418. Tribulatio sola iustis periculosa quae, 418. Tribulatio non in auctoritate, sed in fortiter a vobis feratur, orationem, 560. Tribulationeum praecedunt delicta, 552. Tribulationis utilitas, 553, 540, 566. Tribulationes nostrae breues, 435. Habent victoriae praemia, in et non habeant praedii longi laborum, 435. Tribulatio ferri nequa nisi mixtio Dei, 569. Sperantibus in se non deest Deus, 560. Tribulationibus probati sunt sancti, 554
Tribuni, II, 661
TRIVON, II, 652
TRINITAS mysterium occultum erat Iudaeis, II, 121. Est ineffabile et incomprehensibile, 29. Contineri religionem mentium debet, 27. Illicia agit et incohesa praesentit, qui de Trinitate tentat verbi fecera, 27
Trinitatis notitia sufficienter in baptismo tradita, II, 25.
Trinitatis regnerantis sacramentum propugnat, 25.
Trinitatis mysterium explicare ac tueri semper solliciti fuerunt apostolici viri, 641. Trinitas pronuntiata apud haereticos dissidium parturit, 645. Trinitatis apud Orientales quaedam falsa nomenclatio, 645

Trinitatis persona hoc sunt quod nomenclantur, II, 27.
28. Pater et Filius et Spiritus sanctus vere hoc sunt, quod in baptismo nomenclantur, 13. Pater, Filius, et Spiritus sanctus una potestas ex qua omnia, una propotens per qua omnia, perfecta sunt unum unum, 26. Absque ullo neco extrinseco omnia unum sunt, I, 736. Trinitatis perfectio una delictis, non una persona, in tres diuise subsistant, II, 688. Qui in rebus tam communibus communisunt sub-

stantiarum diversitates, dominantur, 28. Trinitatis demon-
strare serio 15
Liber quartus Hilarii de Trinitate appellatur *primus*.
11, 151
Troada. II, 666
Troas. II, 666
Troasodotæ, topazii inventores. I, 584
Turbatio utilis, qua appellantur cupiditatis teuebræ.
II, 606
Turres Ecclesiæ præcipues, I, 438. Quicumque Deum di-
ligunt. 438
Tyros, II, 665. Tyri contra Athanasium gesta. 652

U

Ulciscendi libidinem prorsus comprimit evangelica lex,
I, 687. V. Vindicta
Ulpiana. II, 652
Unanimitatis indoles. I, 518
Unguenti præparata, I, 519; unguentorum diebus festis
capitum mos est Palæstina, 696, *not.* Unguenti quo unctus
est Aaron compositionem Christus mediator docuit. 520
Unctio Aaron unctionis unigeniti Dei species, I, 519.
Unctionis Aaron suavitas suavitatem unanimitatis exprimit.
520
Unctio Christi, II, 386, 387; ab ipso in virum perfecte
fidei defuit. I, 520 et seq.
Unigeniti non sunt duo. I, 529
Unio, II, 81. *Vide plura in Indice Glossar.*
Unitas Dei ostenditur, I, 529. Unitas Dei notis est, non
notio, 442; II, 191. Impietas unitatis præterditur, ut Eccle-
siam Bici unitatis religio auferatur, 439. Unum per nativi-
tatem non nativitate, 192. Unitas Patris et Filii
non humano more cogitanda, 285; qualis sit, 245. Unitas
gloriæ Christi et Patris, 287. Unitas naturæ Dei, quam
Christus secundum carnem amisit ac recuperavit, 286, 298.
Unitas carnis et divinitatis Christi per gloriam. I, 540, *not.*
Unitas Ecclesiæ in quibus consistat, I, 458; fructus habet
præ se ferentes speciem fructuum æternorum, 457. Unitas
merito omnium impetranda, 759. Unum in Christo sunt
fideles omnes, 477. Unum natura sunt, qui per rem eam-
dem unum sunt, II, 219. Unitas naturalis fidelium per fidei
naturam, 218; ex sacramentorum natura. 218
Unitas fidelium cum Christo ac Deo Patre per gloriæ con-
sortium, II, 221 et seq., per incarnati Verbi mysterium et
sacramentum Eucharistiæ, 222 et seq. Unitas mirabilis
Beatorum cum paterna maiestate, mediante Christo,
I, 230 et seq.
Unitas animæ et corporis vel in gloria vel in pena,
I, 717, *not.*

Unitio. Quæ natura dissident, potiore quadam vi socien-
tur necesse est, I, 244. Verbum cum carne se suæ
testatis virtute defuit. 244
Universalis reputatur in plurimis. I, 448
Urbanius. II, 690
Ursacus diaconus. II, 685
URSACIUS DE BRIVA. II, 652
URSACIUS A SINGIDUO. V. VALENS.
Usus et hominibus nomina ignota Ecclesiæ esse, et in
Scripturis nunquam de Deo dici, et scandalum parere con-
tendit hæretici, II, 691, 692. Eorum suppressioni con-
sultit Arminianensis synodus, 691, 693. In usum silentio se
fraudem ramos esse Galli agnoscut. 699
Usudizo. II, 690
Usuræ impites. I, 76
Utilitas et avaritia eodem vocabulo hebræo significatur,
I, 311. Quomodo idem revera sint. 311
Uxor iustorum, sapientia. I, 479

V

Vaccæ in Samaria adoratæ. I, 187, 236
VALENS ARRESTUS. I, 600
VALENS A BRIVA. II, 668. Relicta Ecclesiæ, aliam inva-
dere voluit, 650. Seditionem Aquilæ commovit. 650
VALENS ET URSACIUS, II, 623, 627, 689. Duo improbi et
imperiit adolescentes, 538. Adolescentes impii et imperi-
tati, 650. Turbantes Ecclesiæ, 689. Ad quos cum panis
aliis Arij hæreticus omnis defuit, 585. Quorum est liner
damnatione dignus, 694, 695. Non cessant lethalia adhe-
rent. doctrina sententia spargere, 693. Sarchieus synodo
deponitur, 628. Libellum Mediolani porrigunt, 657.
Scriptis veniam rogaverunt, et meruerunt in Mediolanensi
concilio, 688. Quo anno se in Ecclesiam recipi deprecati
sunt, 635, *not.* Palsam esse confitentur quidquid de Atha-
nasio apud Julium insinuarunt, 656. Qua de causa Julius
veniam iis impertierit, 635. Litteræ eorum Julo et Atha-
nasio. 438, 658
Valens, Ursacius et Saturninus exigunt Athanasii dam-

nationem, II, 651. Valens calumnia et manibus Dionysii
violenter exinquit, 540. Val. us et Ursacius a Gallieno-
rum episcoporum continuatione separati, 362. Valens et
Ursacius (in formula Sirmiensium incrementa, 580. Eorum
blasphemia Aironum subscriptionibus damnata, 582. Valens
et Ursacius Sirmion an. 538 ab Orientalibus ad decretorum
sorum subscriptionem coacti, 597. Poscunt sibi legi episto-
lam de honnisi et honnisi expositione, 598. Ibi igno-
rationem prohibentes mendacii sunt suspecti, 598. Sicut
contra eos auditi sunt Orientales, et in Hilarii optavit
audiri, 521. Valenti, Ursaco ac Germinio scribit Libertus.
681

Valens et Ursacius an. 359 intersunt Sirmiensis conventu,
quo nova formula a Marco dicitur, II, 708. I si ac socii
Constantio præstant, sublato substantiæ vocabulo, pacem
posse compleri, 689. Quam fidei confessionem Valens Armi-
nium perterit, 690. Valens et Ursacius Valenti dam-
nati, 685, 690. Valens et Ursacii communione Armini
cediderunt multi, qui eos ante damnaverant, 701. Valens,
post lapsus Arminianensis Synodi, cum sociis scribit Con-
stantio, 694. Valens et Ursacius ab Arminio Constantiu-
pollini legali revertuntur, 695. Ambos excommunicatos ha-
bent Galli, 700. Valens et Ursacius hæresis Ariane vel
Aetiane auctores omni apud Illyricum damnati, 704. Valens
et Ursacius acre ferunt Germinium ab Arminianis hinc
discedere, 705, 706. Valens a Germinio inconstantiæ ac
dissimulationis arguitur. 708
VALENS DE SCIO. II, 655

VALENTINIANUS AUGUSTUS, II, 600. Edicto gravi vetat per-
turbari ecclesiam Mediolanensem, 597. Hilarii suggestionem
motus cum simul et Auxucium audiri jubet, 597. Ad hujus
communionem pro fide sinceritate advenit, 598. Hilarium
Mediolano egredi jubet. *Ibid.*

VALENTINUS, II, 662. Prohibitionem Natuu Patris con-
munitatis est. 79, 34. Alia eius commenta. 157

VALENTINUS SEMIAR. II, 635

Vallis hujus mundi silem profertens. I, 454

Vanis. II, 696

Vani homines, qui. I, 169

Vanitas rerum, a quibus oculi advertendi, I, 311. Vanum
est quidquid transitorio. 613

Vatum murmura ante Christum, post, silentium. I, 189

Venantium laquei, I, 430. Et artes. I, 577

Venalis Esau. I, 529

VENERIUS. II, 685

Veniam præstare illis, non est misericordiam præ-
stare, sed justitiam misericordiam non tenere, I, 596. Venia
eis concessa, quos suspicari est non correctos, laudatur.
II, 598,

Ventis Angli significatur. I, 533

Verbum appellatus est Filius, cur, II, 485. Verbum
æternum aliqui dicunt sermonem: vocis euisse, 534. Et
in Jesu fuisse, ut in prophetis Spiritum prophetia, 534.

Verbum nostrum interioris motus nostri opus est, secus
Verbum Dei, 440. Verbum est a tempore liberata, 35,
59. Non abest ab auctore, 55. Non est sonus vocis et elo-
quutio cogitationum, I, 442, II, 35. Deus est, non inanis,
56. Non tempus, sed nascendo Deus existit, 58. A Da-
vid agnoscerit Deus, I, 151. Verbi generatio comproba-
tur ex mira i ficatoris doctrina. II, 38.

Verbum omnia creavit, II, 37. Non ut solitarium creavit,
37. Nec tantum adfuit facienti, sed et lecit, 37. Qui omnia
in eo creata, 37. Verbo Dei, ut nunc creum, ut post sa-
culum hoc obsequenter alia creature, I, 549. Verbum in
nobis habitasse et nobis admixtum esse dixit Hilarius, nec
Nestorio favens nec Euvictis. 371, *not.*

Verbum Dei quomodo maneat in celo visibilis, I, 348.

Verbum Dei in corpore sanctorum ut in celo manet, 351.

Verbum Dei cuique præsto est, 349. Sols instar patenti se
inmittit, et negat non patenti, 349. Quos habet, quos di-
serat, quos fugat. 349

Verbum Dei gladius saepe nuncupatur, I, 718. Est sa-
gitta potens, 420. Pabulum vitæ æternæ, 520. Quomodo
lucerna simul et lumen sit, 565. Verbi Dei luce ad omnes
actus utendum, 361, 365. Verbi Dei folia. 25

Verba Dei decreta sunt, I, 64. Non tam futuri in se fi-
dem continent, quam facti, 792. Verbis usus est Moyses,
quibus ut uteretur ei a Deo præceptum est, 586. Verba
Dei sunt, quæ prophete exorant, 386. Amphibola sunt et
obscura, 586. Ut Evangelicis quomodo declarantur, 387.

Eorum fidem confirmet sanctitas operum, 627. Intelligere
ea nequeunt extra Ecclesiam positi, 754. Verba Dei ad
nostram intelligentiam sic aptata sunt, ut Dei maiestate
nilil indignum præ se ferant, II, 248. Nilil in eis inane,
nilil non verum, I, 594. Quæstia debent reverentia et præ-
dicari et audiri, 64. Cum timore excipienda sunt, 512.

Verbi Dei velocitas ad constituendam Dei civitatem, 641.

- Verbi Dei non potest esse custodia, nisi prius inhibeantur cupiditates, 535. Quia illius vera custodia sit. 538
Verba eius non scripta male respiciunt. II, 373
Verbi calumnia non est pertimescenda, ubi res difficultatem non habet. II, 310
Vergiliae. II, 440
Verissimus. II, 585
Veritas natura. II, 583
Veritas, Christus, I, 145. Veritatis ministros decet vera profiteri, II, 365. Veritatis causa patientium vox et opus. I, 395
Veritas ignorata mundo et mundi sapientibus, II, 45. Ante Evangelium in solis Israelitis mansit, nunc in solis christianis manet, I, 350. Veritatis notitiam obtinere in sola precum cura est, 697. Veritas nihil falsum, nihil incertum, nihil imperfectum habet, 346. Veris falsa non certari. II, 107
Veritas rationis motum incitat, II, 108. Intelligi nequit, nisi obceptorum falsitas delegatur, II, 107. Firmatelli natura sine quotidie dum attentatur acquirit, 177. Veritatis vis per ea etiam quae ei adversantur elucens, 177. Contra veritatem aut non intellectam aut offendentem vel stultae vel vitiosae voluntatis error obstitit, 321. Veri necessitas voluntatem vincit, 172. Veritatem necesse non magis amet homines, quam oderint permansisse non veris, 391. Veritatem in saeculo solus Deus custodit. I, 651
Veritas rei ex virtute ipsius demonstratur, II, 106. Veritate rarere ulla natura potest. 114
Versio ad verbum expressa affert obscuritatem, II, 463.
Versio duplex ab Hilario in unam temperata. I, 593, not.
VESPASIANUS. II, 393
Vespere diei initium secundum legem. I, 124
Vesperum hymni. I, 190
Vestium modestia commendatur, II, 528 et seq. Vestes sericeae, infectae ac deauratae sunt resque. 527, 528
Via quid, II, 435. Viarum communium lex, I, 504 et seq. Viae lex populo ex Aegypto exeunti de Deo constituta, 505. Iter illius magna in se caelestis itinera mirabilia continet. 505
Viae Dei a saeculo, II, 435. Via Dei, doctrina vitae religiose; et hoc Christus, I, 209. Via Domini non tantum incedenda, sed et peragenda, 275 et seq. Quis in ea ambulet, 376. Viae plures bonae, 279, 303. Per quas ad unam optatam pervenitur, 279 et seq. Via Domini multae et una, 477. Viae sunt lex, prophetae, Evangelia, Apostoli, 287, 353. Ex multis in unam concurrit, 539. Qui in viis suis, qui in via Dei ambulat, 290. In via peccati est, quisquis in via Dei non est, 299. Viae peccati a perfectione peccati discrimen, 501 et seq. Viarum suarum confessio est peccatorum suorum poenitentiae professio. 299
Viam nulli diligunt, qui non diligunt viam veritatis, I, 302. Via vitae gravibus molestiis est obnoxia, sed transitoria, 641 et seq. Augusta et tribulata est, 502. Quibus gradibus ad id pervenitur ut in ea curratur, 502. Non potest in ea currere, qui non digna et ampla Deo effectus sit habitatio. 503
Via mandatorum ab institutione saeculi trita est. I, 508 et seq.
Via legis non habuit ante Moysen, qui in ipsa grade-rentur. I, 508
Via caeli a paucis trita, et contra, I, 697. Viae nostrae dux Christus. 508
VIARUM obrutus Aquileiae. II, 650
Vicissitudo patientium, et letantium, I, 444. Abundantium, et egentium. 445
Victus cura in Deo ponenda. I, 126
Videri Deus non potest in hac vita, aut oculis carnis, I, 328. Dei aspectum non patitur natura carnis, 591. Visionem Dei sustinere non valet humana infirmitas, 572. Quod in Deo est immortale non cernemus, nisi spiritu perfecti et immortalitate immutati, 681. Videbunt Deum, quos Christus regnum Deo tradiderit, II, 398. Virtutem inconsiderabilis Dei ferre non possent res creatae, nisi in solo naturae temperatoris objectu moderata. I, 514
Visio filii Dei exoptatur ad consortium aeternitatis incedendum. I, 195. Visibilis Pater non est nisi Filius, II, 101. Filius inter homines visus est, 101. Vidi Esaias Deum, 225. Visum esse Deum Patrem nemo fatetur, 126. Hoc Patribus visus est Christus, quod natum est, 115. Visus ab Abraham vir, Dominus, Deus et iudex est, 91 et seq. Cur Christus non sub una rerum specie Patribus visus sit, 456. Ad contemplandum formam proficit familiaritas assumptae speciei, 113. Videbunt in Filio Patrem per operum admirationem, non per naturae contemplationem. I, 579
Visa tantum quaedam aves et herbae morbis aliquibus medicantur. I, 359
Vita, quae legi mortua. I, 218, 652. Viduarum digni-
- tas, 514. Quomodo iudex earum Deus, 218
Vigilantia necessaria, I, 735. Praesertim proposita, 16.
Necessaria est adversus tentationes. 179
Vigiliae Dei quatuor supra Ecclesiam. I, 742
Vigiliae autem lucem, I, 550. Quibus in rebus occupentur. 590
VINCENTIUS Capuensis, II, 652. Arelate missus, 672. Libertas Constantinum legatos, 677. In Athanasii causa iudex frequenter sedit, 677. Ideo multo de eo sperat Liberius, 677. In pravam simulationem abijt, 677. Liberius ruinae illius luget, 676. De exilio ipsi scribit. 684
Vincit. I, 258
Vincula fidem impediunt. I, 456
Vindicari interioris est naturae, I, 591. Vindicari non convenit proprie Christo, sed servis illius, 591. Vindicatae humanae exemplo divina exprimitur, 253. Vindicta Deo reservanda. 561
Vinum cor hominis ketificans, et vinum cor hominis compungens, I, 156. Vini ex aqua miraculum. II, 52
Viperarum natio sunt, qui Evangelio non parent. I, 140
Viri sanguinum, quorum doctrina adules ad dolosa, I, 589. Haereticis. 582
Virga potestatis insignis, I, 453. Quomodo virga Dei doctrina, 51 et seq. Virga et flos Christus. 52
Virginitas felix et beata. I, 479
Virgines Deo Christoque dicatae, II, 653. Modestis uti debent vestibus, 627. Virgines sacrae Deo corpora, 539. Eorum nudatio graphice depingitur. 539, 624, 635
Virtudine vigor aeternus extenditur, I, 225
Virtus. II, 605
Virtus significatur in dextera, I, 560. Virtus naturae res est, II, 259. Virtutis similitudo non est nisi similitudine naturae, 371. Virtutis vox. I, 258
Virtus, et virtutis opus non idem est, I, 724. Ad virtutis usum cur se translulerint homines, II, 3. Virtutes internae externis anteposendae, I, 785. Virtuti quam multa insidiantur. 327 et seq.
Virtutem in Christo genetes. I, 147
Vita est totum quod est Deus, II, 245. Vita praesens in corpora, id est in villi et humilli sorte, I, 289. Non est vera vita, 289, 541, 406. Sed vita umbra, 291. Dolorem et anxietatem plena est, 175. Bonorum promissorum non est capax, 432. Illorum interim habet lumen, quo velut speculo ea contuetur, 483. Magnum Dei munus est. 175
Vita misera ab Adam, non cum Adam coepit, I, 630. Haec non nostra est, sed quae primam in bonis est instituta, 650. Vitae lex sub conditione decreti in Adam constituta, 88. Vitam ab immortalitate Deo ad mortem: nobis tribal non existimandum, II, 3. Vita nisi ad lucrum aeternitatis suscepta, miseriarum erit origo, non vita. I, 160
Vitam futuram optavit David, I, 347. Hinc eam ostenditur sperare, quod ad vitam aspirat quae nondum potitur, 312. Vitam veram vitam David se non obtinere, aeternam sperat, 374. Vita vera esse non potest, nisi glorificatio in naturam spiritus corpore. 289
Vitam aeternam merito suo consequi homo non poterit sine Dei ope, I, 541. Vitae aeternae spes quibus medis fovetur, 541. Vitae molestias non sepe sustinet bles, sed velut beatitudinis indumenta reputat. II, 12
Vita ex dictamine rationis quae, II, 3. Ultra bellum furorem est huic morem non genere, 3. Vivere bene est bene agere atque intelligere. 5
Vita post hanc vitam in Abraham sine, in qua Dei nomen benedictur, I, 174. Vita alia his duabus beatior, 174. Vita aeterna est Christo cohabitare, II, 297. Vita aeternitatis non aliunde, sed se ipsa alitur atque conservatur. I, 239
Vitae communis caritas. I, 680
VITAEUS de Aquis. II, 653
VITAEUS a Tyro. II, 663
VITAEUS militans in officio sublimis praefecturae. II, 706
Vitium originis, I, 370, 575. Vitae naturae coalitio, 584.
Vita lingua, 110. Vitiorum quam multa incentiva, 337 et seq. Per diabolum praebetur, 278. Vitiorum omnium maioris sunt corpora nostra, II, 711. Qui a vitis pro tentationem emundantur, 711. Ad vitam naturae nostrae usque propellit instinctus, I, 21. Instinctui huic non cedendum, aut a vitis ejus brevi recedendum. Ibid.
Vita corporis non sunt situnda coalescere, sed in ortu necanda, I, 354. Vitiorum strages, 335. Vita parant affocuntur delinquunt a Deo, 97. Vitiorum est, qui eis obsequuntur, 355. Vitiorum iure demones nostri dominantur, 548. Ad vitam coerenda juvat Angelorum praesentium recordari, 278. Vitiorum coactu quomodo adstructor bonae voluntatis, 471. Vitiorum memoria quomodo animam avocet ab his resiliendum, 531. Omne humanae corruptionis vitium Christus banxit. 869
Vitiosum se profleri quomodo possit a vitis liber, I, 463
Vocatio est publica et generalis, I, 780; unde bonus uo-

efficiat, 779. Ex omni hominum genere congregatur, 183
 Voluntas Dei plena bonitatis, I, 351. Voluntatem Patris
 ita implet Christus ut in eo sit officium voluntatis, 388
 Voluntas motus mentis, II, 221; movetur inefficacie casu,
 sed maxime causa agendi proposita, I, 216; non est data, II,
 221; ex se propriam habere debet ut velit, I, 370. Velle
 quid sit, II, 190. Voluntas pertinacia unde, 321. Ratio-
 nem voluntas sequi debet, non praecire, 321. Velle minus
 non possunt, quibus scire non unum est, II, 315
 Voluntas non parva ipsa sibi vitiorum conciliatrix, I, 167.
 Voluntas nostrae infirmitas ad perlicendum bonum quod
 novit, 471. Consummationem per se non obtinet, 370;
 hujus tamen adipiscenda meritum ex ipsius initio est, 370.
 Velle solum sine operatione beatitudinem perfectam non
 obtinet, 23. Voluntate longe praestat agere, quam lege,
 538. Voluntarie obedire proprium est Evangelii, non legis,
 367 et seq.
 Voluntas bonae, et operum discrimen, I, 488 et seq.
 Voluntas hominum in ipsis humanae nativitate exordis
 Deus conatur, 139. Voluntas bonae affectum, etiam in
 illis qui delinquant, quantum respiciat Deus, 221. Voluntati
 bonae consolatur Deus lapsus infirmitatis, 99. Voluntati jus-
 titiae quomodo Deus vita non imputat, 92. Voluntas crimi-
 nis post facti peccatur invidia, 804. Voluntas libertas
 cessat pro hac vitam, 92
 Voluntas causa est in unaquoque re permanendi, I, 397;
 inefficacitas est filia, 730. Voluntas carnalis quam cito fugiat,
 350
 Vota nostra non Deo, sed nobis prosuat, I, 535. Vota
 tantum ecclesiasticae religionis utilia sunt, proposita in
 Ecclesia observantiae studio debent probari, *ibid.* Vovenda

sunt Deo contemptus corporis, castitatis custodia, jejunii
 tolerantia, 181. Votum castitatis, 760. *not.* Vota martyrum
 pro se, et pro eis qui ipsos imitari essent, 204, et 206
 Votis exultantis officium Deo debemus, I, 196
 Voluntas novis licere fidem declarare, II, 309
 Vulgata lectio Hilarii ignota, et tamen approbata,
 I, 202, *not.*
 Vulpes, quid, I, 702. Vulpium nomine demones signifi-
 ficati, 176
 Vultus, facies, imago et forma non differunt, I, 237

X

Xerophagia. V. Siccus.

Y

YPATUS Consul.

II, 684, 683, 690

Z

Zabulum an dixerit Hilarius, incertum, I, 674
 ZACHARIAE nomen quibusdam psalmis quia auctoritate pra-
 notatum, I, 3
 Zona quid significet, I, 674
 Zelon, II, 668
 Zelus, I, 247. Zeli affectus, 405; causa, 392; exempla,
 392
 ZENONI Veronensi quidam Hilarii tractatus falso adscripti,
 I, 465
 Zeuna, II, 665
 ZEPH, quid, I, 408

INDEX GLOSSARUM.

OBSERVATIONES.

1. Hilarius uti solet nomine obstrato loco concreti, v. g.
 auctoritas loco auctoris, II, 481; habitatio pro habitatore,
 I, 685. Nativitas Dei pro Filio Dei, II, 288
 2. Usitata est secundus casus nominis substantivae, loco
 adjectivi, et aeternitatis Dominus, quasi aeternus, I, 531; et
 eternitatis sua, 237; divinitatis nativitas, II, 437; regene-
 rationis psalmi, I, 773. Voluntas humilitas, II, 41
 3. Naturalium nominum positionem interdum inverit, ut
 voluntas creationis pro creatione voluntatis, II, 143; origo
 naturae suae pro naturae originis suae, 183
 ABSISTERE virtuti, II, 419
 Absolvere, id est, solvere, I, 5, 33, 403; aut evolvere
 quod erat intricatum, II, 136; vel rationem alicujus rei
 reddere, I, 115; II, 78, 239, 282. Absolutio sententiae, 369,
 id est data ratio, 370. Absolvere linguam, id est, lingua
 ignote intelligentiam praebere, 231. Absoluta obscuritas,
 id est, enodata, et explicata, I, 748. Absolutio, id est,
 explicatio ac demonstratio, 128, 284; II, 23, 31, 87, 95,
 137, 139. Absolutio veritatis, id est, quod praese fert ver-
 ritas, 27. Veritatis absolutioem obtinere, id est, veram
 rei naturam evidentem obtinere, I, 17. Absolutio pro per-
 fectione, 7. Absolutissima majestas Filii, id est plenissima,
 II, 77. Absolutio hominis perfecti, quasi, integritas, 378.
 Absolutissimus et optimus usus, 2. Absoluta et faciles
 mentes, I, 714. In Juda nihil simplex, nihil absolutum,
 390. Absolutum idem sonat quod perspicuum, et manifestum,
 55, 38, 66 et alibi passim. Absolutio pro perspicuitate,
 II, 192 et alibi. In absoluto, 48, 52, id est quod non in obscuro,
 99. In absoluto opponitur rei privatae, I, 736. Absolu-
 tum nomen opponitur relativo, II, 88. Absoluta in Deo
 sunt, non corporalia, 306
 Absentio, I, 22
 Ad naturam, quasi, secundum naturam, II, 316, 381
 Admixta, quasi, aggregata, I, 125. Admixta Deus
 mundo, 401. Admixta summa incubris, 401; terrenae na-
 turae, 299. Admixta nobis materia, 289; vitiorum consue-
 tudo, 608. Admisceri nunc importet, 290
 Adoptare pro assumere, II, 42. Adoptio pro assumptione,
 I, 480; pro gentibus, 723
 Adurare pecudibus, I, 733 *not.*, in qua pro quarto casu,
 leg. *tertio casu*, V. 762 *not.*
 Adspiciatares, I, 426
 Adspirare in prophetam, I, 498
 Adventus Christi tempus, pro tempore assumptione carnis,
 II, 151, 196
 Aenigmatum est, I, 153
 Aeterna, Deus, I, 782. Aeternitas Christi pro divinitate

Christi, 144. Aeternitas ab aeterno, II, 422. Aeternitas natu-
 rae nostrae corpus accepit, I, 749. Aeternitas pro natura
 divina, 800; II, 222, 616. Aeternitatis substantia, I, 696;
 alimonia, 678; instituta, 679. Aeternitas moriendi, II, 7
 Aeternitatum potestates numerose, 137
 Alius, quasi aliud, ad distinctionem naturae, II, 481
 Aliud quam tuum est, 147
 Allegoricorum lex, I, 474
 Allegoromena, I, 277, 494, 504, 535, 537, 641
 Ambitiosa, quasi, efficta et circumdata, I, 371
 Amittere manere, quasi, destituere esse, II, 351, 341.
 Amittere esse, II, 384
 Anima corporis, II, 337, 360, 564. Animae permixtio,
 II, 329; mobilitas peregrina, I, 495. Animatur mare nunc
 hausto spiritu, nunc refuso, 239
 Anomusion, II, 575
 Anquira, II, 663. Anquitranus, I, 708
 Apprehendere auditivum sonat, II, 52
 Arian, id est Ariani, II, 610, 642
 Ariomania, II, 180, 621, 698, 701
 Assistentis Spiritus conscientia, II, 445. Assistenti servis
 Dei misericordia, quae omnibus est prompta, I, 609. Assis-
 tentes humanis auxiliis Angeli, 337. Assistere injurias,
 quasi accinctorum esse ad inferendam injuriam, 613
 Assumptivae appellationes, II, 192
 Aucti in filios Dei, II, 9. Augetur distinctio, II, 96
 Auctore natura, II, 3. Auctor filii Patris, I, 269. Auctor
 est Deus innascibilis Deo unigenito ad nativitatem, II, 281
 Auctorem nativitatis esse sacramentum paternum est, II,
 281
 Auctoritas Innascibilis, II, 325. Auctoritas paterna na-
 turae, paterna operationis, 295. Auctoritatem Patris
 non amittit, 279. Auctoritas existens, pro eo quod non est ex
 nihilo, 142. Auctoritates, pro locis ad auctoritatem facien-
 dam allatis, 105
 Audientia doctrinae sanae, II, 525. Audientiam rogare,
 547, 621. Audientiam explorare, id est, optare se exaudiri,
 I, 603

B

Beatitudo peculiaris virtutum Filii, II, 102. Beattitudines
 innumerae, I, 89. V. II, 356, 377
 Blandioquus, I, 123
 Blasphemiorum, II, 629
 Bubus, I, 208

C

Colludex, I, 503. Caeli peccator.

Celestis natura pro divina, I, 245, 256, 495, 565, 568, II, 288; pro spiritali, I, 26. Celestis natura animo, II, 495. Celestes operationes. 25

Calumnia, id est, quod suggerit studium rixandi et contradicendi, II, 40, 369 et *passim*, vel contradictio ipsa, 369

Calumniarum, quasi, contradicere, I, 417, II, 170, 369; aut lites movere, 545, 569. Calumniam adversandi, quasi litigandi causa, II, 19. Calumniam facere Scripturas, 618, 619, *not.* Calumniam scrupulosa, 568. Calumniam nostram disputatorem, 288. Calumniam inferre, quasi insinulare, 139. Calumniam inquisitionis intendere, 60. Calumniam peccati, I, 146; vestigiis, 561; trunci corporis. II, 542

Caput pro sententia Scripturae. I, 685

Caro universitatis nostra, I, 189. Caro assumpta, id est, homo totus, II, 359. Caro et natus homo synonyma sunt, 288. Carnis unius assumptione altera universae carnis Deus incoluit, 41. Caro spoliata, et carne se spolians idem Christus est, 260. Christus caro factus orabat, ut hoc Patris caro esse inciperet quod Verbum. 59

Carissimam notatam, I, 571. Charitates domestico nominum. 719

Caverna exiguissima, pro foramine, I, 764

Causa omnis per Christum, non Christus Deus per causam, II, 567. Causa natalitatis aeternae Christi, 415, 581, 418

Christi vox ad naturam divinam ab Hilario refertur, II, 269, 566; distinguitur a vocabulis Eli hominis, 592; nominibus, 540. Jesu, 558; et David, I, 510, *not.* Christus noster homo, 108. II, 406. Christus Spiritus, et Christus Jesus, id est, Christus Deus, et Christus homo, 246, 169. Christus ex natura Deo, ex dispensatione homo, 555; ut naturam in forma Dei, per dispensationem in forma servi, 567.

Christi exitio a Deo est *ex natura*, solummodo ad nos *ex dispensatione*, 156. Christus manens suus atque noster, I, 417. Natura Dei omnibus ante saecula manens in naturam hominis ex parte Virginis genita, 117. Christus ante hominem, id est, ante quam homo esset, II, 553; non de non sustulantis manet; neccepit ad originem, sed originem ab origine sumpsit aeternam, 252. In Christo unitatis plenitudo divinitatis corporaliter non aliquid intelligitur esse quam Christus, 285. Christi in filium sanctificatio, 195. Christus ut Deus formatus est a Patre, I, 569. Dubium est an a Patre formatus dici possit, ut homo est, 569. Distinguitur is qui forma Dei est, a Jesu. 257

Christi respectu totus se totum quid significant, I, 46, *not.*, quid persona hominis, 175, 564, 565; quid autem hominem, in homine, post hominem, 571. Christus aliquid ante hominem Deus, aliquid homo et Deus, aliquid post hominem et Deum totus homo totus Deus, II, 262; ex Deo homo, id est, cum Deus esset, factus est homo, 354. Deus in homine iustus, 261, 264. Christi corpori Maria originem non dedit, 551; omnis causa nascendi et invecia per Spiritum, 550. Christi caro non ex communi originis genere, I, 61; suscepta in Virgine, II, 551, per se initiata conditaeque est, 554; ex suo sancto Spiritu, 550; non per humanae conceptionis eorum naturam, 550, 553; non vitus humanae conceptionis, 559. Assumptum et conatum in Christo expressit, 246. Dei potestas ad hominem acquisita, 525. Christus a paternae naturae gloria per dispensationem evacuatus, 291. In eo substantia eius non erat, quae se inaniens hauserat, I, 245; erat natura proprietaria sed Dei forma non erat, II, 298. Christus sibi novitatem naturae datus homo intulerat, 286. Novitas temporalis auiserat cum forma Dei naturae Dei secundum assumptionem hominem unitatem, *ibid.* Christo unitatis paternae offensionem intulerat dispensationis novitas. 287

Christus, qui in forma Dei erat, non Christus esse non manet, cum servi formam accepit, II, 169; idem est et demutans habitum, et assumens, 169. Demutato habitus in corpore, 169. Christus quia unitus et idem est loquens omnia quae loquatur, *de se ipso* omnia eum locutum esse contendit, 261. Nec negamus totum illum qui ejus manet, naturae suae esse sermonem, *ibid.* Cum infirmitates non haberet ex veritate naturae, eas ad naturam genuit, 114. Omnia in Christo *contra naturam*, 114. Mori voluit, quia vita est, et virtus indefessa non recusat se offitit infirmitati, I, 505. Haec mortis somno non est dormitatura, 506. Christus nihil est corpus, II, 219; factus homo ex alio aliquid fuit, I, 47. Recipit carnis gloria in hunc mundum: antea exiit aliquid est renatum, 48. Christus resurgens *versum* mortis ascendit, 216; legem mortis egressus est, 216; relicto iuxta a sepulchrum corpori divinae naturae suae tribuit consortium, id est, gloriam, 131. Christum ad perfectum Dei filium genuit, *quid.* 45, 47

Christus ex Deo homo mortuus, in Deum ex homine mortuo resurrexit, I, 103; ex homine filio in Deo filium, ex quo etiam filius hominis esse ceperat, per resurrectionem gloriam iam renatus, 115. Corporalis infirmitas Christi

in Dei nomen naturamque salvator, 109. Ipsi hominis filio Dei filii et nomen reddendum et virtus, 109. *Idipsum* significat, Dominus Jesus in gloria Dei patris, et, susceptus homo in naturam divinitatis acceptus, et, hinc assumptus ab unigenito Deo in aeternitatis suae vita collocatus, vel in salutem vultus Dei susceptus, 257. Christus homo et Deus unitati paternae naturae nunc inest, II, 260; nunc et deitatis spiritui et origine carnis unitus, pro carne ut divinitate glorificatus, I, 510; neque post hominem in Deo non totus homo totus Deus, II, 262; non ex parte Deo, sed Deus totus, 309, ante in se duos continens, nunc Deus tantum est, 309, dum homo et Deus, jam Deus tantum est, 400; toto jam in Deum ex ea quae homo est, dispensatione mansuro, 401. Spiritus et caro jam ambo unum, I, 794

Ci in qui *mutatur*. Sic legitur Anquila pro Ancyra, II, 665. Quinatus loco Cimatius, 665. Quirius pro Scirus, 660

Circumstantiae civitas, I, 159, celestis Jerusalem est. *Ibid.*

Clauso. I, 784, *not.*

Cluditis. I, 146, 156, 168, 176

Coexcitatus. I, 146, 156, 168, 176

Cognitio tempus. II, 35

Cohabitatio Dei distinguitur a celestium bonorum perceptione. I, 186

Comunicabilis. II, 303

Collatio verborum, II, 464. Collatio evangelica ac prophetica, 115. Collatio peccatorum. I, 125

Comitatus diversitatum. II, 252

Communis. II, 621

Communio, pro re quae est communis, II, 148, 579, 585. Communio imaginis, 198, paternae substantiae, I, 751; obtemperatum, II, 513. Communio divinae sacramentum, I, 251. Communio dominica pro ecclesiastica. II, 481, 482

Compassio. II, 507. Compatiendus passionibus. I, 329

Compenset visum patrem, quasi, idem praestet quod visus pater. II, 292

Cooperator plorantibus. I, 529

Compresbyter. II, 658

Conceptus est. I, 482

Concorporales, I, 156, 163, 285, 270. Concorporati Christo, II, 571. Concorporatio. I, 696

Condignus non est Deus conspectu cordis immundi. I, 410

Conditio et genus. I, 114

Confiteri Hilario saepe idem est quod penitere, I, 92, 505, *not.* Confessio penitentiae, 40, 45; penitendi 752

Configurare veritatis speciem non recipere, id est, nihil esse quod sibi simile sit. I, 401

Congenita est Filio Dei omnis potestas, II, 281. Congenit Patre Filio voluntatis suae cognitionem. I, 268

Concupiscit. II, 107, 170, 270

Conesurgit hinc ista in Christo, II, 265

Conscia infirmitas, pro, conscius infirmitatis, II, 174.

Conscia natura, 191, *not.* Conscia potestas, 192. Conscie salutis fiducia. I, 250

Conscientia. II, 294, 295. Conscientia publica, 156, 160, 563, 572

Consecratio primi sacerdotis Dei, I, 519; consecratum iudicium. I, 654

Consolari in hac spe. I, 319

Consu. II, 684, 685, 690

Constare ex diversis ut maneat. II, 141

Consummatio pro fine, I, 2, 8. Consummabitur effundi, II, 347. Consummatio permanendi, 40, 45; Consummare naturam Dei, hoc est, divinae naturae plenitudinem praestare, II, 458. Consummatum Patrem Filius, 201. Consummare hominem viventem, 550. Consummatur homo imago Dei. 406

Contineri ex infirmibus, II, 198; ex inanimis. I, 198

In controversum. I, 444

Convallia. I, 183

Cooperari et cooperatio. II, 87

Corpus pro natura humana, I, 250. Corpus sui sensus ac spiritus officii, II, 352. Corpus opponitur imagini, I, 516; opponitur unbrae, 765; II, 115. Corpus passum, I, 585. Operis, II, 87, resurrectionis, I, 157. In corpore peccati positum esse, 605. Corpus nobis est Christus, II, 256; corpus est omnium, 259. Corpus in substantiam animae transferit, et animae subtilitatem in naturam corporum ingravescere, I, 707. F, 719

Corporalitas Christi, I, 685, 684. Corporatio, II, 505, 585. Corporatur, quasi, adipiscitur suam perfectionem, I, 493. Corporea substantia animarum, 612. Corporeus Christus, id est, homo, 787. Corporeus, id est, cum esset in carne mortali, 46. Corporealis, eodem sensu, 501. Corporealis vitae mandatum, id est, vitae quam hic in corpore degimus, 283. Corporeale nihil in Beatis, 501. Corporalis non est Deus secundum nos 435 *not.* 552 *not.* Corporalia in Deo non

sunt, sed absoluta, II, 506. Corporalis habitatio Dei incorporealis, proprietatem naturalis unitatis in Deo qui ex Deo sub-sistit docet, 257. Corporalis habitatio divinitatis incorporealis naturalem unitatem efficit, 258. Corporalis in Christo divinitas est, non ex parte, sed tota, 258. Corporaliter in Christo manens divinitas, naturæ in eo Dei significat veritatem. 252
 Corruptivus. II, 118
 Crucialiter. I, 436
 Cum, quasi apud, I, 85, 203; pro secundum, 580 et *passim*.
 Cum quando, I, 44, 246, 206; II, 96, 110 et *alii*
 Curiosus, id est curam habens. II, 502
 Custodia Domini in qua fideles hac vita facti reservantur. I, 451

D

Danielum, I, 387, *not.* 427, *not.* Daniele. 453
 David aternus. I, 149
 Debitum esse, quasi convenire, ac proprium esse, II, 374, 420. Debitum est homini errare, I, 335. Debitum infernas sedes adire, 115. Debitum erat Apostolis pacem nuntiare. 675
 Dehonestas. II, 377
 Descensio Dei unigeniti. II, 12
 Deserere, pro dis-sentire aut alienum esse, II, 184, 199. Non deseruit natus Deus naturæ suæ proprietatem, 264. V. 128
 Desperare in Deo, II, 401. Desperatio iudicii, quasi spes non futurum esse iudicium. I, 167. Desperata, quasi desperata. 795
 Despoliata. I, 574
 Destricta amore. I, 518
 Desum esse, quasi desumo esse. II, 375
 Dei natura enuntiat vocabulis æternitatis, I, 800; II, 322; spiritus, I, 250; II, 225; virtus, I, 769, 860. Deus ex quo, et Deus per quem, II, 85, 85, 97, 249, 242. Nihil in Dei rebus nisi natum et æternum, 459. Deus ex Deo et in Deo, mysterio et potestate naturæ, 429. Deum cum Deo esse, non alterum in natura, sed in sacramento substantiæ unum, 146. Deo ut sua propria non desunt Verbum, sapientia, virtus quamvis ex eo in Deum sunt nata, 183. Deus indemutabilis Deum indemutabiliter gignens naturam suam sequitur, nec naturam suam deserit suis nati-vitas, I, 128. Deus Pater et Filius unum sunt uterque, non unus, II, 15. Utrumque neque eumdem, neque aliud confiteri, *ibid.* In Deo substantiæ tres qui apud Orientales recte dicuntur, 480, 482. In divinis *tria* ab antiquis ecclesiæ dicta sunt, 480, *not.* Dei deputativa sunt assumptione appellationes, 182. Patris Inaccessibilis substantia, 485. Filii unigeniti essentia, 485. Naturæ genitæ et gignentis indifferencia. 484
 Deus pater Deo filio naturalis ejus Deus est et naturæ pater, II, 531. Deus pater naturæ gignens, Filius naturæ genita, 268. Deus in generatione Filii sequitur naturam suam, 128. Nihil alienum a se unigeniti naturalitatis acquirit, 207. Deo patri virtus et sapientia, quamvis ex eo in Deum sint nate, non desunt, 182. Divinitas ex Patre Deo genita, et in Filio Deo nata, unum esse testatur, I, 632. Essentia Dei de essentia Dei genita absoluta perfectio est, II, 484. Genitæ essentia persona, 489. Dei unigeniti utriusque ætate ab auctore, sed non separabilis ab auctore, 459; I, 441. Naturam unigenitum ex inaccessibili genitæ essentia in suo inaccessibili Dei nomine fles complectitur, II, 496. Deus filius ex causa perfecta atque indemutabili in ipsis proprietate nascitur. 413
 Deus pater carnis nostræ susceptionem nescivit, II, 298. Filium generando auctoritatem tenet, 279. Major est Pater dum pater est; sed Filius, dum filius est, non est minor, 502. Dei filius subjectus Patri divinitate naturæ, 499. Deus Dei dictis obediens, 119. Deus Verbum humanum se ex parte Virginitatis efficiens, 334. Deus naturæ, 501. Deus mortuus. 501
 Divinitas perfecta divinitate in Deum perfectam genita, II, 251. Divinitas unigeniti, 325. Divinitatis unitatem in inaccessibili Deo et in unigenito Deo secundum proprietatem atque naturam prædicetur, I, 442. Divinitatis paternæ naturæ naturæ assumpti corporis nostri injecta, II, 399. Divinitatis in Christo corporalis habitatio. 252
 Deificæ doctria. II, 685
 Dis-solvi in unigenitum. II, 576
 Diapsalmi interjectio, I, 201, 209, 210. Diapsalma intercessio, 81, 83, 206. Diapsalma interjectio. 85, 125, 156, 147
 Dignitas, quasi abjectio ex benignitate suscepta. II, 40, 41
 Dignitas, quasi divinitas. I, 571

Dimensio mortalium. I, 157
 Discretio personarum. II, 88, 96
 Dispensatio pro secreta consilio, II, 509. Pro secreto Dei consilio in tempore efficiendo, 397, 394. Pro natura, 384, 399. Dispensatio hominis opponitur naturæ Dei, 266. Dispensatio salutaria mundo opponitur naturæ Dei, 111. Idem est quod celestis misericordiæ sacramenta, 115. Dispensatio-nis evangelicæ mysterium, 115. Dispensatio corporis nostri, 249. Corporations, 305. Carnis assumptæ, 286. Temporum, 451. Dispensationem sui habet firmitatem soliditatis, aride notitæ, etc., 452. Dispensatio ultima, 455. Dispensatio sacramenti subjectio, 594. Dispensatio transcendit, 516. Absconditæ sententiæ, 515. Non agendi, 507. Leque-ndi, *ibid.* Agendi, aut protestandi, aut demonstrandi, 511. Dispensatio virtutis, quasi ostensio. 576
 Disproficius.
 Diversitas numerus in Deum non cadit. II, 103
 Distinguitur Deus jubens et Deus fœdatus, II, 84. Deus ex quo et Deus per quem, 25. Is qui est, et cupis est, 48. Is qui inest et in quo inest, 139. Per quem et sine quo, 57. Inesse et adesse, 36. Habere habentem, 51. Munerari, et munus. 51
 Doctrina nominis potius quam naturæ, II, 321. Doctrina voluntatis. 751
 Dominationem inferioris habere, pro inferiori servire. I, 433
 Domileium pro basilica. II, 540
 Donæ cura. I, 595, *not.*, 739

E

Ecclesia Angelorum multitudinis frequentium: sed est Ecclesiæ primitivorum; est et Ecclesiæ spirituum in Domino fundatorum. I, 54
 Efficientiæ corporales. II, 445
 Egredi sensum, id est, superare, excedere et educere. II, 6
 Electio pro Novo Testamento, II, 86. Pro Judæis. I, 253, 709
 Elementis originis nostræ, II, 489. Terræ conceptio-nis, 345. 552. Pendentes sunt elementorum nostrorum origines, I, 272. V. II, 61. Elementis terræ non est indicium corpus Christi. II, 552
 Elementis vitæ et spiritus ex se ipso nobis tribuit Deus. I, 289
 Epistola uniformis. II, 673
 Epistola. II, 651, 676
 Essentia, II, 466, 646. Est Deus ex se ac tibi semper ad id quod est, 288. Is qui est, Filius ad id quod est, causa est, 447. Unigenito Deo proprius est, nihil differre esse et inesse, 206. Erans. 55, *not.*
 Evacuatio formæ Dei, I, 615. Evacuatus ex forma Dei, 227, 256. Evacuare potestatem. II, 405
 Evangelia, pro tota nostræ salutis etiâ ante Christum natum dispensatione. II, 189
 Evangelizantes virtutes, I, 222. Evangelizator Maria, de Annuntiatione dicitur. 615
 Ex statum proterum significat, a quo ad alterum facta est transitio, v. g. ex hoc homo, I, 50, 441. Ex carne, id est, cum essentiam caro, II, 41. Ex immortaliore moriens, id est, cum esset immortalis, II. Ex persecutore Ecclesiæ dixit. 90
 Exæqualitas. II, 289
 Excedere rationem evangelicæ charitatis, quasi, recedere ab evangelicæ charitate. I, 511
 Exceptio, id est, particula exclamans, II, 576. Exceptio comparationis, id est, exclusio comparationis, 537. Exceptio solitarii, id est, prædicatio solitarii, quæ abum excludit, 279. Exceptio unigeniti, eodem sensu, 385. Exceptio paternæ potestatis, id est, quod soli Patris potestati adscribitur. 517. V. II, 15, 19
 Exinanitus ex forma Dei. I, 229
 Expouere pro deponere, II, 648, 657, 658, 660. Item expositio, 655. Verbum idem eodem sensu usitatum est Cypriano epist. 51 et 74, necnon Firmiliano apud eundem Cyprano. epist. 75.
 Extendit Sabellius Patrem in Filium. II, 28
 Extrinsecus pro eo quod extra excurrit. I, 9

F

Familiare nomen, pro vulgari. II, 255
 Familiaritas generalis, quasi, denominatio communis. II, 148
 Fastigium, quasi fastus. I, 564, 569
 Fides cordis, I, 168. Rationalibus scientiæ, II, 15. Fides non cognoscens, sed erimius, 192. Fides pro fidei confessione in plurali, 463, 497, 499, 499. Pro Evangelio, I, 684

et seq. Fides evangelica pro verbis baptismi, II, 547, 547.
 Fides apostolica pro Symbolo, 547. Fides ecclesiastica, 259.
 Fides compassionis et fides commoriendi, pro affectu compas-
 sionis et commoriendi propter idem, I, 156. Fidei sacra-
 mentum, id est, Patris et Filii et Spiritus sancti unitas.
 738

Filius non est originalis suæ, sed ex vivente natura vivens
 natura exans, I, 416. Non ab initio, sed ab initiabili, 74.
 Ex Patre subsistit, II, 77. Subsistit ex nativitate naturæ,
 185. Filius est vivens natura ex vivente nativitas, 189.
 Filius, vere nativitate subsistens natura, 175. Nulli habet
 nisi naturam, 78. Subsistit in substantia qua genitus est, 75.
 Qua manebat, *ibid.* Filium de natura et in natura Dei natum,
 156. Filius ex uno Domino unus ipse subsistit in Domi-
 num, 279. In subsistentem Deum natus, 185. Ex natura
 Dei Deus, 127. A Patre ipse inascibilis virtutis suæ nomine
 nuncupatus, 97. Individuus atque inseparabilis, non
 ex persona, sed ex natura, subsistens ex Patre unigeni-
 tus.
 127

Filius natus est non sine potestate nativitatis suæ, II,
 58. Ex suis ipse subsistit, 518. Filium assistentem ex
 auctivitate consumant, quæ tamen Patri lussit, 185. Filium
 in Deo retinet manens ex Deo nativitatis natura, 146.
 Filius Dei in se ad naturam genuit, quæ sibi non erant
 antea in veritate natura, 114. Nasci Deum voluntas eius
 fuit, cujus in virtute erat ut nasceretur, I, 748. Filio is qui
 est, ad id quod est, causa est, II, 417. Et Deus Pater est,
 II, 587; II, 96, 97. Filius secundus a Deo patre, 441. Post
 Deum ita, ut cum Deo, *ibid.* Dicitur procreatus, 51. Ille
 cujus est, 16. Quo est, 63. Unus per quem, 74. Filius Patri
 debitum reddens, obedientiam suam mittentis deputat
 voluntati, 300. Exemplo paternæ naturæ mortuus vivificat,
 189. Filii obedientia, obsequia, subjectio, 304. Pietas,
 307. In conditione mundi ministerium, 431. In operando
 formati, I, 268, 269. Filius qua genitus exaequari nequit
 Patri in eo quod genuit, 670. Per reverentia honorem
 sua Patri subieci, 575, 602. Filio potior Pater, II, 56. Et
 major, *ibid.* et 570. Filius totus, 286

Finis fidei, quasi exordium fidei, I, 346. Finem habitare
 desinens, quasi in quodam prociecto esse ad desinendum.
 190

Floriet. I, 516, 523
 Forma opponitur naturæ et substantiæ, II, 218. Forma
 pro natura, I, 256; II, 411, 412. Pro gloria, I, 236; II,
 298. In forma Dei esse non alia intelligentia est, quam in
 Deo manere natura, I, 411. Forma Dei in Deo naturaliter
 consignata, II, 524. Forma Dei est unigenitus Deus, I,
 257. Forma Dei ex eo quod erat, ad id quod non erat, se
 evacuavit, 111. Nescio an quod Christus formatus in forma
 servi est, referri possit ad Patrem, 569. A quo formatus est
 secundum formam divinitatis, *ibid.* Decedere ex Deo in
 hominem, nisi se ex Dei forma Deus evacuat non potuit,
 II, 412. Formam servi accipere nisi per evacuationem
 suam non potuit qui manebat in Dei forma, non conventio-
 nis sibi utriusque formæ concursus, 298. Formæ Dei
 emanatio est salutis nostræ dispensatio, 298. Formæ ser-
 vilitis unitatem in naturam divina unitatis non statim refundi-
 mus, 298. Formæ Dei non erat, quia per ejus exhaustio-
 nem servi erat forma suscepta, 298. Formæ servilitis habitus
 in forma Dei honorandus, 288. Filium Pater ex se in formam
 suam generat, ac rursus de forma servi in formam
 Dei renovat, 301. Formam paternæ majestatis a corporeæ
 humilitatis assumptione alienans, 302. Forma demutata, et
 post formæ equalitatis reddita, 300. Formæ servilitis as-
 sumptio in formam Dei assumitur, 290. In formam Dei
 transisse non est naturam Dei perdidisse. 412
 Frequentare, quasi coram multitudine prosteri, II, 285.
 Frequentantium Angelorum domus. I, 103
 Frequentabilis. I, 510
 Frequenter. II, 597

G

Genus pro natura. II, 20, et *passim.*
 Generum singularum virtutes, id est, proprietates singu-
 lularum naturarum quæ sunt in Christo. II, 20
 Generalis anima. I, 90
 Generari in vivum. II, 198
 Generatio prima et sequens. I, 573
 Gignere pro fieri, I, 38. Gignere ad naturam, II, 114 in
 vivum. 128
 Gloriosi in se, quasi gloriantur in se, I, 201. Homo in
 naturam divinitatis acceptus, id est, gloria donatus.
 287

Gratia opponitur legi. I, 784

H

Habuit gigni, quasi gignendus erat. II, 97

Hæresis infirmitatis, II, 549. Hæresis phantasma mentis.
 550
 Homo persecutus, II, 56. Homo anime communis et
 corporis, 356. In homine est species originis celestis æterna,
 I, 425. Homo totus, id est, hominum universitas in
 Christo, 675, not. Homo noster. II, 588
 Homousios. II, 75

I

Idem officij et meriti. I, 782
 Ignis judicii, I, 734. Ad ignis celestis materiem perituri
 relinquantur. 793
 Illex ad lasciviam vultus. I, 581
 Imago naturalis. II, 524
 Inaniscit se humanæ carnis naturæ Spiritus sanctus, in
 est, Verbum carnis assumpsit. II, 42
 Immoderata æternitas, id est, inmensa. I, 65
 Impacifica oratio. II, 685
 Impenitentia sacramentum, id est, non poenitentium.
 I, 650
 Impassibilis est qui genit. II, 32, 51, 74, 520
 Impatiens conscientia, II, 438. Impiabat. 510
 Imprecatus, quasi precatus. I, 429
 In nos habitans, I, 448. In nos manens, 448. In Deum
 mansuro. II, 401
 Inaudientia. I, 57
 Inaurire. I, 110, 118, 587
 Incurare. II, 47, 64
 Incognoscibilis. I, 615, 614
 Incomposita natura, id est, ad ejus perfectionem aliquid
 deest. II, 505
 Inconsummatum. II, 215
 Incontinentes condendi corporis. II, 555
 Incredible, pro incredulis. II, 452
 Indigna est congregatio sanctorum ad malitiæ opera-
 rios. I, 373
 Indignitatis dolor. II, 294
 Indigere aliquid, I, 263. V. n. 3, in calce ejuodem p.
 Indigus querere. I, 712
 Indulgentiæ moderatio, quasi rei indultæ mensura.
 II, 539
 Inemendatus. I, 779
 Inexcussus. II, 392
 Inexquisita Dei justitia. I, 554
 Inscrutabilis. II, 404
 Inferi, in bonam partem. I, 574
 Infirmis hæresis. II, 359
 Infirmis carnis, I, 422. Infirmis naturæ, 98.; II, 235. In-
 firmes, 100, 440. Infirmibus. I, 707; II, 54, 419
 Ingenia peccatorum. I, 305, 305
 Inhonorabilis I, 757. Inhonorificus. II, 190
 Inimitabilis, I, 401, 578; II, 74, 505, 525, 526. Inimitabilis
 in creato mundo Dei dominatus. I, 479
 Inintelligero, I, 506. Inintellecta, II, 304. Inintellectua-
 ta. 341, 345; I, 404
 Innascibilis essentia, II, 476. Innascibilitatis imago
 Filius sacramento nativitatis. 504
 Innavitatis. II, 700, 707, 709
 Innumeræ. I, 442
 Inobservans. I, 459
 Inoperari. II, 577
 Inoperatum Dei. I, 577
 Inoplabilis. II, 53
 Inspirare. I, 106, 185
 Insuam, pro intra sum, II, 5. Qui inest ab eo in quo inest
 non dissolvendus, 120. Inesse et esse. 146, 187
 Integumentum. II, 561
 Intelligentia æterna, id est, quæ in æternum procedit
 ad aliquid intelligendum, II, 424. Deus neque intra senten-
 tiam intelligendi, neque extra intelligentiam sentiendi,
 7. Intelligatur ad unum, 127. Intelligente ad Dominum.
Ibid.
 Intercessio, idem ac interventio. I, 278, 286
 Invidius honorum, I, 59. Deo cum invidia statum suorum
 trahat, quasi miseriam aliquo terra, et impatiens inæ-
 qualem in Deum referens. 592
 Inutilis ad fugam, id est, inhabilis, I, 790. Inutilis, quæ
 si improbabilis, 97, 98. Inutilis et irrogiosa sectatio, 102.
 Inutilis cupiditas vultur avari negantis stuporem quæ inopi-
 utilis esset, 356. Ipse, quasi idem, 155; II, 258. Ipsus non
 esse, pro eandem naturam habere. 315
 Inimaturitate. I, 398, not.
 Insincerus. I, 664
 Insuler. I, 69
 Insultantiva vox. II, 430
 Interscapia. I, 223
 Ita quod. I, 746, 768; II, 156

Ineris fortitudinem peragere. I, 746
 Jus cogendi, pro violentia, II, 539. Jus necessarie con-
 fessionis. 503
 Justificatio spiritus, vel in spiritu. II, 579

L

Lateraliter adherentes, II, 701. E latere meo dixi. 669
 Lex allegoricorum, I, 174. Lex non efficientiam continet,
 sed mediantibus effectus, 785. Leges Angelorum, 516.
 Leges aeternae, *ibid.* Lex mundi, II, 260. Leges Dei, leges
 oculi, I, 364. Leges Ecclesiae, leges fidei, 21. Lex voluntatis
 Adae statuta, 402. Voluntati ejus proposta, 718. Lex
 veluti naturalis, 575. Lex justitiae, 115. Peccati, 166, 175,
 243. Vitae, 115. Vitae, 88. Moriendi, 88. Mortis, 217,
 290. Lex mortis in omnes constituta, 242. Lex inferna,
 636. Lex mortis ut ad inferos animae descendant, 572. Lex
 descendendi ad inferos, 572. Lex exempta a corpore ani-
 mae, 516. Lex resurgendi, 88. Resurrectionis, 516. Leges
 terranae natura, 98. Leges corporum aeternum, 316. Lex etiam
 Evangelium simpliciter appellatur. 568
 Alex. I, 580
 Licet, et postea verum, pro tamen. II, 167
 Lucifugat. I, 361, 321, *not.*

M

Magis non, pro magis quam, I, 260. Magis postpositum
 particulae quam, II, 278. Magis pronomen, 260
 Manere pro esse, I, 111, 117, *not.* Deus ex Deo natus
 exiit a matre, II, 159. Manens ex Deo Deus, II, 201.
 Manens ex Deo natus, II, 146. Manere ex natura, II,
 107. De non substantibus, II, 252. Manere in impletatem,
 I, 147. Manere in carne, II, 528. Carcin dolor mansit,
 II, 528. Manet eos, I, 155, 151
 Manuum aeternam, I, 510. *not.* Manuum ministrabant,
 733
 Mare internum et externum. I, 187
 Martyr fidei, quasi testis, II, 160. Martyres pronominum
 Dei. I, 682
 Meditari, pro aliquid futurum praemonstrare, I, 772, 782,
 783, 785. Meditatio futuri, quasi species futuri, I, 701.
 Meditatio legis in Christo fuit perfecta. 782
 Mensa pretiorum, I, 481. Sacrificiorum. 255
 Milia corporis, I, 445. Tentationum. 589
 Milia vox ad liberantes perueniens. I, 367
 Ministerium Filii respectu Patris, I, 293, 269. Ministe-
 rium Sapientiae in conditione mundi. II, 451
 Ministeria poenae, pro ministris, II, 535. Ad ministeria
 ultimam, quasi ad vindictam naturam, I, 415. Ministeria
 satanae, I, 546. Idem est quod adversantes inimicae vir-
 tutes, I, 555. Aut nequitiae spirituales in celestibus. 545, 517
 Mirum ut sentiam. II, 28
 Mobilis naturae est Deus. II, 576
 Moderata natura, id est, finita, II, 314. Moderatio, pro
 modo et mensura, II, 569. Moderatio definita, pro re non
 infinita. II, 248
 Mora ad moram belli, I, 89. *Et mor ex ms.* Tir. ad mo-
 ram facis, ubi extat, ad mortem famis.
 Morosa, id est tardus, I, 21, 29. Morosa dissolutio, I,
 423. Morosa absolutio, II, 282. Ratio non morosa, id
 est, quae sine mora exhibetur. II, 562
 Mundipotentis. I, 16, 483. *not.*
 Myrum confusio. I, 519
 Mysterium naturae. II, 128

N

Namque, pro nempe. I, 229, 236, 418, 527, II, 52, 244, 354
 Nascentium origo manet intra partes, II, 199. Quomodo,
ibid. Nata sunt ex Deo in Deum sapientia, Verbum, vir-
 tus, et in Deum filium cum substantia vera natus
 existierunt, 182. Quod ex viro natus est, habet nativita-
 tis profectum sine novitate naturae, 198. Nasci Christum
 in homine, nasci in corpore, et corpus assumere, syno-
 nyma sunt, I, 18, 109, 113. Natus in homine Dei filius, II,
 115. Natus Deus in hominem, 324. Natus homo in Deum.
 325
 Nativitas natura nascendi est, II, 142. Nativitatis natura,
 id est, ejus ex quo nascitur natura, 238. Nativitas divinita-
 tis, 457. Nativitas Dei, pro filio Dei, 288. Nativitas humani
 generis, pro natura humana, I, 191. Nativitas nostra, eod-
 em sensu, 111. Nativitas naturae, quasi naturalis, II, 185,
 194, 194, 226. Nativitas naturae suae, id est Filii Patris,
 287. Nativitas unigenita inaccessibilis substantiae, 577. Nativita-
 tis unigenita naturam unigenitam subsistit, 500. Nativitas
 non consecuta est ut cognoscibilis effecta sit, 505. Nativitas

Fili subsistere se debet auctori, 531. In Deum nascendo
 subsistit, *ibid.* Si quod vitium intulisset, ei potius natura,
 per quam natus subsistebat, inveheret, 284. Acceptum
 quod erat, nec admisit quod accepit, I, 10. Nec idem Deus
 qui erat, sed Deus ex Deo, qui erat natus est, 141. Deus
 pater natus est filii Deus est et natura pater, 381. Nativi-
 tas subsistens non alterius naturae Deum perfecti, 285. Nativi-
 tas Dei, quae ex Deo in Deum existit quae Dei manebant
 et manet, obtinuit, 142. Non qui manebat Deus, sed
 ex manente Deo Deus natus est, 142. Non ergo qui erat
 natus est, sed ex his atque in his, quae Dei erant, Deus
 natus existit, 142. Per natus est vivens ex vivente natu-
 ra Deus in Deo est, 207. Nativitas divina omne opus
 suum sub ministerio assumpti corporis exsequitur. 197
 Natura gignendi Patrem et Filium fecit, I, 445. Natura
 pro quam natus subsistit, II, 284. Natura auctoris in
 filii natus est, 110. Natura genita naturaliter
 in se gignentem habuit naturam, 298. Natura Dei in natu-
 ram Dei substituit, id est, ex Patre Filius natus est, 188.
 Natura non aliena a Deo in Deum nata substituit, 382. Natu-
 ram eam ex qua manet natus, in se habet, nec extra
 eam est, 196. Natura unigenita ex tota tota est, 512. Natu-
 ra Dei ex se, 207. Natura Dei in naturam hominis ge-
 nita, 117. Natura potior in inferiorem nata, 260. Natura
 Dei sibi manens, in sese luminate nostram susceperat,
 299. Aliud est naturam esse, aliud assumptis naturam,
 I, 565. Natura Patris non senserat carnis assumptionem,
 II, 266. Natura non est geminae originis Christi forma ser-
 vilis. 256
 Naturam venerati sunt, quae fortuitis motibus in aliquid
 existeret, II, 4. Natura parvitas, pro modica panum quan-
 titate, 457. Natura, pro modica panum quantitate, 457.
 Natura, pro qualitate naturali, I, 717, 719. Natura Dei signifi-
 ficatur in gloria, II, 215. Naturae gloriam in gloriam naturae
 naturam glorificantis assumi, 289. Naturae assumpti corpo-
 ris nostri natura paterna divinitatis injecta, 399. Natu-
 ram videndi caecis oculis accendere, I, 429. Natura corpo-
 ris est sermo Christi. II, 354
 Naturalis Deus, II, 286. Naturales necessitates, id est
 naturae leges. 412
 Ne, pro ut non, aut pro ita ut non. I, 213; II, 16, 17, 24, 77 et *passim.*
 Ne non, pro, ut non. I, 307; II, 169, 276, 279
 Necessarium fuit admonitione, II, 538. Necessarium est
 meritis, I, 383. Fide, 592. Necessae erit reclusionis, 401.
 Necessae est optabit, I, 251. Necessae est credentia est
 351
 Necessitas elicit, I, 509. Necessitates naturales. II, 412, 415
 Negatio geminata vim negandi retinet. I, 27, 110 et *alii.*
 Negligere, pro relinquere. I, 759, 765
 Nemo Deus, quasi non alius Deus. II, 425
 Nescio si, I, 445
 Nescientia. II, 310
 Nidos quiescendi, I, 701, 702. Id est, quibus requies-
 caut. 702
 Nomen naturalem, et nomen ex vocantis voluente, II,
 182. Nomen adjectum et accidens, 185. Nomen honoris,
 184. Nomen pro causa et condemnatione, 678, 681, 685.
 Nomina domi, I, 599. Propinquatum, 757. Carissima,
 588. Nominum carissimorum propinquitates, 686, *not.* Nomina
 humana periculi, II, 28. Veritatis, 136. Fidei, I, 405.
 Jactantiae. 404
 Notescitur. I, 357
 Noncupativa. II, 258

C

Obedientia voluntatis, quasi voluntati. I, 505
 Oblecta, quasi advertentia. II, 545
 Obtusio. II, 40, *not.*
 Occupare intelligentiae opinionem, pro comprehendere. II, 514
 Offensionum denotatio. I, 514
 Offendere crimina, pro remittere. I, 779
 Omnis caro, id est, ex omni hominum genere, I, 185.
 Per paucos fideles non efficitur et non omnes sint infidelis.
 419
 Oporteat, I, 16, 562. Oportuissent. II, 27
 Opinatio efficientiarum, id est quae de rebus creatis con-
 cipitur. II, 441
 Origo, pro eo unde quis ortum habet, II, 95, 220, 252.
 Pro principio, 145. pro causa, I, 44. Origines gignentium,
 II, 354. Originum gentium causa, 360. Originem edendo-
 rum corporum, 550. Originem impertire, pro condere, I,
 58. Origo Filii ab aeterno, Pater filius ab origine, II, 74.
 Originem ab origine aeternam sumere, 252. Originem cor-

pori Christi Maria non dedit, 351. Ipse enim corporis sui origo, 352. Corpus origis suae proprium habuit, 539. Originem filii innotuit Spiritus sanctus invenit, 352. Ad naturam originem secundum virtutem Spiritus inchoata, *ibid.* Originis nostrae exordium ad imaginem interminatae aeternitatis conditum, id est, animus ad imaginem Verbi confecta, 1, 406. Origine villorum nostrorum conceptus, 11, 355
 Originaria, 1, 487

P

Panis vivi retributio, pro aeterna mercede, 1, 409. Panis vivus pro Eucharistia et beatitudine aeterna, 478, *not.*, 481, *not.*
 Papyro eodem, 11, 140
 Paromoe Salomonis, 1, 476
 Partitudo, 11, 470
 Pascham quae, 1, 389
 Passio damnationis pro sententia qua Christus ad patendum est damnatus, 1, 54
 Pater nuncupatur qui est, 11, 64. Is qui est, *ibid.* Ipse qui est, 46. Unus ex quo, 74. Auctoritatem habet inaccessibilis, 74. Pater auctor ejus quem genuit, 77, 78. Pater est Deo Filii, quia ex eo natus in Deum est, 96. Pater potior, ut ingenius a genito, 1, 56. Filio major, 570. Ex his, quae ingenuitas in se erant, unigenitum procreavit, 11, 51. Omne quod est pro claritate atque virtutem nativitati ejus impetens, *ibid.* Ut voluit qui potuit, *ibid.*
 Patricium in opera Dei, 11, 63. Parricidae mendacium fratrum Joseph, 1, 478. Paulus vocatur ex persecutore Ecclesiae, 11, 99. Ex persecutore apostolus, 147, 166
 Paupertavit se, 1, 257, 258
 Peccator celi, 1, 376
 Peccati corpus, 1, 174, 605. Peccato, id est, corpori nostro mortem adscribens, 11, 208. Peccati legem in Christo excrebavit inimit ejus, 1, 245. Id est, peccati parantem. scilicet jus mortis excrebavit, *ibid.*
 Peccos conscientiam, 11, 345
 Per hoc, aut per id, quasi consequenter, 11, 375, 376 et *alibi.*

Peregrinum opus, id est, quod ad absentes destinatur, 11, 620

Perficere esse Deum, 11, 239

Perfectorum bonitas, 1, 680

Periculi humani nomina, 11, 28

Periculosus thesaurus, id est, qui perire possit, 1, 690

Pernanere sonat in perpetuum manere, 1, 350. Pernanere inesse, 459

Perrantit se in corda, quasi intramittit se, 1, 499

Personarum distinctio, 11, 87, 88, 93, 95. Persona hominis in Christo, 1, 118, 364. Persona lorae servilis, 109, 364

Pertinacia spei, 1, 445. Fidei, 442

Piario etiam in casibus obliquis, 1, 251, 252, 253; 11, 181, *not.*

Petra confessionis Petri, 11, 160

Pneumata arma, 1, 297. Ingenia, 11, 383

Poenitent, 1, 45, 54. Poenituisse, 296. Poenitenda, 461, *not.*

Poenitentia Dei ad poenam, 1, 34. Poenitentiae confessio, 40, 43, 103

Populus anterior, pro eo qui pertinet ad legem, 1, 214

Potestas intra corpus manens, id est, Verbum, 1, 708

Potius non, 1, 160, 698, 11, 19, 473

Præ participes tuos, 11, 383, *not.*

Præceptum, pro, proconceptum, 11, 391

Præsentia Dei per naturam suam distingui videtur ab eius virtute ubique presenti, 1, 433

Præstatorum, 11, 91. Præstatum, quasi prestitutum, 1, 737

Præsumere pro assumere, 1, 480; 11, 42

Præteriores legis, 1, 372

Præteritorum liber, 1, 376

Præstytorium Romanæ Ecclesiae, 11, 681

Princeps corporis et animae suae Deus, 11, 329. Princeps carnis nostrae Deus, 533

Principalis natura, id est, divina, 1, 495. Principale nuntium, 11, 82, 185. Principale in lege, 1, 358. Principale est quod pater pater creditur, 11, 395. Principale Filii est natus esse, 375. Principissimum fidei nostrae, 11, 471

Procreavit Pater unigenitum, 11, 51

Proficere ad crimen, 11, 162. In anticrisis spiritum, 163.

Ad viros sanguinum, quasi ad id pervenire ut sint viri sanguinum, 145. Id prolicit ad negandum idem, 153

Profectu pleniore doctrinae, 11, 88. In quem profectum, 84

Professa nativitas, 11, 201. Professa impetias, 1, 407, 11, 196. Professa auctoritate, 500

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Propensa malitia, 1, 83. Propensa dilectio tenebrarum, 84

Proprius sibi ac solitarius, 11, 94. Proprius, 1, 317, 372
 Proprietate generandi manet Deus inaccessibilis in illo quem genuit, 410. In illo sacrificat quod ex se ac sum est, 441. In proprietate sua (ut Pater ita et Filius) unus est, 11, 574

Providentia, pro facultate providendi, 1, 695

Publica bonitas, id est, quae neminem excludit, 11, 688

Pugna est diaboli, quasi diabolus sititur, 1, 353

Q

Quero si, 11, 111

Qui. Ipse qui est, et cujus est, 11, 88

Quoad usque, 1, 444, 555

Quotidem, 1, 747, 767

R

Ratione subsistat, quasi, rationi consentaneum sit, 11, 527

Recursus poenitentiae, 1, 236. Recursum non morosum admittere decedendi, 21

Referre, pro avertere, 1, 21. Se referre, pro se abstinere, 75. Referre naturas fluminum, 11, 63

Religiones, pro acibus religionis, 1, 586. Religionum causis contrariae impietatis causae, 11, 410. Religionibus Salomon intuitu templum, 1, 507

Reliquum esse, 11, 402. Reliquum non esse, pro nihil non habere, 188

Renovati ex carne in Denu, 11, 41

Res communes Pater, Filius, et Spiritus sanctus, 11, 28.

Res naturae, 229, 252, 299

Resolutus, 1, 174

Resurgere Deum quid sit, 11, 356

Reges in corpus, 1, 515. Rex peccati, 235. Reges evangelici qui, 56. Reges terræ, 55, 318, 559. Reges colorum, 163

Rhenman, 11, 564

Romana lingua, id est, latina, 1, 51

Romani eodem sensu, 1, 637, *not.*

S

Sabbatum sanctare, 1, 270

Sacramenta Ecclesiae, 1, 514. Sacramentum baptismi, 257, 290, 350. Nova nativitas, *ibid.*, 270. Nova generati-
 onis, 193. Regenerationis, 11, 459, 167. Sacramenta baptis-
 tismi et Spiritus, 1, 688. Sacramentum aquae et ignis, 682.
 Sacramentum divinae communionis, 251. Sacramentum
 carnis et sanguinis, 11, 225. Sacramenta nova gratiae, 1,
 708. Sacramenta humanae solutis, 348; 11, 126. Sacramenta
 salutis humanae per regenerationis virtutem in Patre et
 Filio consumantur, 126. Sacramenta dispensationis mundo
 salutaria, 111. Sacramenta caelestis misericordiae, 113. Sa-
 cramentum salutis nostrae, 179. Sacramenta divinatorum offi-
 cium, 1, 196

Sacramentum scientiae Dei, 11, 198. Sacramentum aeter-
 nae dispositionis, 1, 166. Sacramentum legis, 11, 278. Sa-
 cramentum evangelicum, 277. Sacramentum nobis est, non
 Deo, assumptio nostra, 261. Sacramentum fidei, 1, 720,
 11, 180, 240. Sacramenta fidei, 1, 351

Sacramentum pro natura, 11, 568. Christus non aliud
 secundum sacramentum, quam secundum dispensationem
 est locutus, 586. Sacramentum est Deus Christus, 506.

Sacramentum naturae, 287. Deus in sacramento naturae
 suae manens homo natus est, 535. Sacramentum ulcus Dei,
 271, 278. Sacramentum Dei nec in solitudine, nec in di-
 versitate, 284. Sacramentum substantiae Dei, 146. Sacra-
 mentum divinitatis Christi, 558

Sacramentum pro proprietate, 11, 574. Sacramentum
 paternum est auctorem esse nativitatis, 281. Sacramen-
 tum filii, 180, 315. Sacramenta spiritalia, quasi proprie-
 tates quae in Christum ut Spiritus ac Deus est conveniunt,
 249. Sacramentum unum et idem est dicitur Christum
 quod generis, 262. Sacramentum nativitatis, 181, 275. Sa-
 cramentum naturae nativitatis, 278. Sacramentum sus-
 ceptionis, 510. Sacramentum hominis, 11, 262. Sacramen-
 tum colubationis, 252

Sacramentum pro figura, 1, 778. Sacramentum opponit
 necessitat, 11, 405. Sacramentum passionis Domini,
 1, 242. Sacramentum verae prudentiae, 228. Sacramentum
 pro iurejurando, 179, 266, 370, 365, 505, 608, 686. Sacra-
 mentum impenitentiae, pro iuramento non poenitendo, 68

Saeculum pro gente a Deo aliena, 1, 672, *not.* Saeculi
 sermo, 11, 58. Saeculi homines, id est, gentiles et infide-
 les, 1, 25, 28, 11, 265. Saecularis vir, eodem sensu, 1, 22.

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Saecularis arbitrio, 11, 634

Salvari beatitudinem perfectam sonat. I, 374
 Sanctificatus a Liberio adscriptus Osio, II, 677.
 Orientalibus, 679 Vincentio Capuano, 683. Eundem sibi
 in vicem tribunt episcopi, 703, 707. Sanctissimus ab Eu-
 sebio cognominatur Gregorius Spani, 543. Sanctitas sa-
 cerdotii, 700. Sancta synodus, 622, 627. Sanctum concilium,
 703. Sanctus rex, 507. Sancti imperatoris comitatus, 781.
 Sancti pro fidelibus. I, 254
 Sanctificata opera, quibus peccaverant Dathan et Abiron.
 Satisfactio proplil obsequii. I, 608
 Scandalizantium et scandalizatum, passiva. I, 799; II, 346
 Scolar. I, 567
 Scholaris materie lites forenses. II, 229
 Scientia ignorantis, id est, quam ignorantia processerit.
 I, 29
 Sub secreto, quasi, quando latet aliquid. II, 752
 Secundum pro io nodum, I, 256, 453, 589; II, 159,
 455 et abibi.
 Secunda beatis et proximis Deo. I, 553
 Sementiva inuentus Spiritus efficiencia. II, 41
 Sentienti intelligentia, et sententia intelligendi, II, 7.
 Sensus fidei ad sensum non sentiendi doloris corpora de-
 notat. 353
 Sententiare. II, 654
 Sepulchris esse aternus. II, 11
 Sequi naturam suam, II, 128. Sequitur pater nativitatem.
 199
 Similitudo indiscretæ nature in Filio, II, 499. Similitudo
 unita natura, 206. Deus ex Deo ex similitudine generis
 unum sunt, 207. Filius Dei genitus in similitudine nature.
 I, 513
 Sincerus in recto casu, I, 502. Ita et in sexto, sinceri, 225
 Solitudo, pro eo quod est solum, I, 192. Solitari et so-
 litus vocabulo quo vis. II, 85, 181
 Spania, Spauia, Spauensi. II, 651, 700
 Species opponit veritati, II, 113. Per speciem cor-
 poris assumpti mors in filium Dei incidit. I, 37
 Speciositas iustitie præferre. I, 786
 Speculariorum. I, 104
 Spero, pro opinor, II, 127. Spero ut. 143
 Spes omnes, I, 466. Spelus. II, 401, 409
 Spiritus pro divina natura, I, 250, 730, 751, 750; II, 18,
 194, 225. In Spiritus veritate subsistere, pro verum Deum
 esse, 19. Spiritus pro Verbo, I, 675, 677, 678; II, 501.
 Spiritus sanctus, id est Christi Dei libertas, I, 677. Spiritus
 sancti donum, pro divina Verbi operatione, 708. Spiritus
 sanctus natura se humanæ carnis immiscuit, II, 42. Spiritus
 sanctus per quem, et Spiritus in quo, 355. Spiritus sancti natura
 ex Deo per unigenitum natus, 412. Spiritus natura,
 in quam quod carnale est per gloriam devoratur. 406
 Spiritalis, id est divinus, I, 662. Spiritalis gloria, id est
 divina, 794. Spiritalis corporum addicatio, id est gloriosa
 resurrectio, 86. Spiritalis unctio, pro nature divine com-
 munionis, II, 250. Spiritalis conceptio Christi, 534, 546.
 Spiritalia Christi sacramenta, pro his que ad animam ipsius
 naturam attinent, II, 249. Spiritales oculi, id est oculi eum-
 bus videt Christus ut Deus. I, 377
 Subjectio Filii. II, 534, 507
 Subrepente oblivionis. I, 516
 Subscindat. I, 701
 Subsistere, pro existere, I, 127. Subsistens natura in
 Filio, II, 127. Subsistentis originis natura, id est, natura
 que ex quo subsistit, 142. Filio subsistit in natura Dei,
 373. In substantia qua genitus est, I, 75. Subsistit in his
 ipsis ite qui genitus est, que totus est ipse qui genuit,
 II, 128. Subsisterit esse ex Deo, 159. Ut subsistat esse,
 142. Subsistere, pro propriam existentiam habere, 16,
 65. Subsistentes Pater et Filius, 106. Subsistentes esse
 distinguit significatio, 93. Subsistens Filius ex subsistente
 Deo, 188. Subsistentis Christi nativitas, 257. Subsistere ex
 alio, pro alienam ab auctore substantiam habere, 63. Subsist-
 entia, extrinsecus Deo. 513
 Substantia pro substantia, II, 492. Pro personis subsist-
 entibus, 486, 482. Substantie tres Pater, Filius, Spiritus
 sanctus, 456. Substantia nature opponit speciei,
 521. Substantia vere naturalis, 182, 190, 220. In substan-
 tiam naturalitatis exisse, 456. Substantiam provelebat ge-
 neratio, 236. De substantia Dei auditurus, sensum ad ea
 que substantia Dei sicut digna moderetur, 13. Substantia
 Dei usque ad naturam hominis ascendit se humiliavit,
 I, 111. Substantia in Christo ea non erat, que se ipsam
 inanis hauerat. 243
 Substantia soliditatem sonat, I, 27. Substantia creaturae,
 143. Ad substantiam universalitatis, id est, ut existere in-
 cipiant universa, 241. Substantia celestis, id est, que
 celestium rerum conditione doctur, II, 190. Substantia

animæ, in quam terrenæ materie gravitas abolenda,
 I, 717. V. 791. Substantiam aternitatis Ecclesia ex Adæ
 sui aternitate monetur, 154. Substantia essentialis, 691.
 Substantia vivendi, 692. Vitalis, 693. Substantia animarum
 corporea, 680. Substantia utendi, quasi, que statim, 723.
 Substantiam dandæ salutis non habere, 728. Substantiam
 permanendi habet sol. 266
 Substantibus, II, 252. Non substantives Deus. II, 554
 Substituere, pro substantentem efflere, II, 256. Res ex
 re substituta, 285. Substitui pro creati, 7. Substitutus,
 143. Substitutio ininitialis, 525. Substitutio eius: Deum
 nativitas confidit, 522. Substitutio quasi res creata, 66.
 Substitutiones elementorum, 282. Substitutio pro succes-
 sione. I, 45
 Summa dispensationis, II, 286. Item est quod sacra-
 mentum totius dispensationis. 287
 Superbibunt. I, 448, not.
 Super quam. I, 84
 Supersapere. II, 539
 Susceptionis sacramentum in natura iudiciali.
 II, 510
 Suppurata impietas, II, 408. Suppurata consilia. 540
 T
 Tamquam et ut *via diversam habent*. II, 540
 Temperato spiritu virtutis suæ in usum ac naturam ani-
 mantium Deus omnia replet, I, 315. Temperationis suæ
 spiritu in omnia transfusus. 545
 Tempus cognitionis. II, 35
 Terrænum opponitur celesti ac divino, II, 157. Terræna
 natura, pro humana. I, 244
 Terriculi. I, 202
 Teste presbyterium. II, 681
 Theotæ communis Patris et Filii, I, 792. Theotætam.
 792
 Totidem numerus. I, 748
 Thronum. I, 105, not., 329, not.
 Totus Deus, II, 539. Unum est, 305. Totus Pater, 503.
 Filius neque Patri addit quod totum est, neque hoc to-
 tum non tenet, 251. Totus ac totum respectu Christi qui,
 I, 56, not. Totus Christus non aliquid quam Deus, II, 246.
 Totus Filius, homo solvere et Deus, 256. Totum Deus
 Verbum est, totum homo Christus est, 358. Totus hominis
 filius totus Dei filius est, 533. Christus totus in forma
 servi, I, 615. Totum se prætare quod Deus est, II, 401.
 Homo et Deus (in Christo) iam Deus totum est, 306. Totus
 homo totus Deus Christus, est hominem in Deo, 262. Totus
 homo, id est, universi homines. I, 675
 Transire indigentem, id est, operari debere. I, 446
 Tributa. I, 508, 867
 Tribulata via. I, 502, 608
 Tyrannus Dei, II, 570. Tyrannus non humanorum, sed
 divinorum. 586
 U
 Unicus pro singulari. II, 247
 Unigenita maiestas. II, 18
 Uniuersos. I, 210, 220
 Unio, masculini generis, II, 240, not. Quæ ratione ab an-
 tiquis intellecta sit hæc vox, 102, not. Uniois hæresis,
 476. Unio Sabælii, 139, 178, 701, 196, 249. Unio in Deo
 detestandæ, 608. Ita ut non unio divinitatis, sed unitas sit,
 699. Unioem detestantes, unitatem tenemus, 440. Unio
 non habet unitatem, 475. Unioem illis non permittit,
 103. Unioem dividit Sabælius, 60, 154. Uniois a Sabel-
 ho divisa: crimen, 159. Unio hominis. 484, 483
 Unus pro solo et singulari, II, 201, 217. Unus non unum
 continentis est Pater et Filius. 251
 Unita caro in gloriam Verbi, II, 287. Unita paternæ
 nature totum Filium messe, 294. Unitatis offensivam in-
 tulerat novitas dispensationis, 287. Unitas glorie suæ per
 obedientiam dispensationis exarserat, 288. Verbum car-
 nem factum in nature paternæ etiam secundum hominem
 redire. 287
 Universitas, quasi universa, II, 506. Universitas pro
 mundo, I, 96; II, 451; I, 455. Universitas, II, 506. Opponit
 portioni, I, 61, 98; II, 506, 515. Universitas sermone,
 389. Unitatis nostræ naturam (Christus in se eum not),
 584. Unitatis nostræ caro facta. I, 121
 Usia, II, 73, 75, 516, 691, 692, 698, 699, 699.
 Utenda beatitudo ac bonitas Dei, I, 59. Utendorum vo-
 luptatum ratio. 604
 Utiles olei mercatrices, I, 362. Utis oneri. 288
 Utilitas pro his que ab hominibus existimantur utilis.
 I, 311
 V
 Vacuitatis dispensatio. II, 120

Valentini, quasi Valentiniani, II, 25. Valentina heresis, 137	
Vector passive, I, 702, 772	
Veneo active, quasi venio, I, 716, 773. Venire conscientiam boni operis, 794	
Veritas pro vera natura, II, 17. Veritas opponitur speciei, 113	
Vitium aternitatis, I, 77	
Vitium ethice negligi, I, 739	
Viticolati, I, 588	
Vincunt esse irreligiosi adversus eos qui religiosi sunt, II, 215	
Virtus Christi, pro divinitate Christi, I, 43, 613, 615, 777, <i>not.</i> , 709. Virtus aterna, 420, 603. Virtus aternitatis, 616. Virtus indefessa, 508, 506. Virtus inaccessibilis, II, 97. Virtus una inaccessibilis, 82. Virtus substantia Christi, divinitas ipsius, I, 37. Virtus Dei Deo a dextera cedit, 130	
Virtus natura, ad significandum Verbum, I, 37; II, 178, 402, 508, 545. Virtute natura sua res naturae nostrae Christus peregit, I, 262. Virtute natura sua passus, ut et virtute natura sua natus est, 351. Virtute natura sua excepit unigenitus Deus infirmitates nostras, 120. Virtus	

substantiae eodem sensu, 37. Virtus corporis, II, 557, 253, 351. V. 709. Virtus originis, 350. Virtutem naturae, quae in homine operata est, Deum esse non auget Sabellius, 178. Virtutes naturales passionum, I, 114. Virtus propria naturae nulla, id est, nulla res sibi propriam naturam dedit, 643	
Virtutum nunquam otiosarum constitutio, I, 269. Virtutes caelorum, 97. Virtutes in caelo plures sunt, et effluentes et aeternae, II, 64. Virtutes coelestes, Angeli, I, 575. Virtutes throno Dei adstantes, 352. Virtutum coelestium in nos effusa, 679. Virtutes Christi in apostolis, aut etiam ipsi sunt apostoli, 322. Virtutes evangelizantes, 222. Virtutes, id est exercitios, 160. Virtutes originaliter saeculi, 354	
Vitas revertentes, II, 138. In vitam vitae coelestis amari, I, 293	
Vivit igitur per materiam, II, 199	
Ad velle, II, 321	
Vitas morlenti et potestas non diu mori, II, 328, <i>not.</i> Voluntatis lex, I, 402. Voluntatis sapientia, II, 214. Voluntatis igturatio, id est voluntaria, I, 405. Voluntatis vitium, 760	

INDEX RERUM

QUAE IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PREFATIO in libros de Trinitate, 9-10	
Summa librorum sequentium ex duobus mss., 25-24	
DE TRINITATE LIBRI DUODECIM.	
LIBER PRIMUS. — Hilarius, postis philosphorum de Bauidino et Deo sententias, et Scripturas, maxime vero ex Joannis Evangelio, sublimiorem Dei notitiam, certiorumque immortalitatis spem nobis praebere declarat. Deinde observat inde talis haeresis quod infinitatem Dei intra sensus sui finem concludere volunt. Arianismum et Sabellianismum in praecipue sibi impugnandos proponit. Denique quo animo sacra verba et quae ipse de Deo locutus est ex-icipi debeant, lectora praemonito, et librorum suorum ordinem et argumenta praenuntiit, 23	
LIBER II. — De veritate Trinitatis et de singularum personarum dignitate et officio. Quod tanti mysterii notitia in Baptismo tradita sufficit. De haeresum origine deque haereticis Trinitatis lidem instantibus. De Deo Patre Hilarii doctrina. Quid sit quodvis non sit Dei Filius, et de haereticis perperam querentibus quod generationis illius mysterium assequi non possunt. Divinae Verbi generationis explicatio. Fides fundata Scripturis medicamentum medendis omnibus morbis idoneum. Scripturae testimonia quibus confutatur Sabellii, Hebonis, Arianae sententiae. Quod Christus inter ipsa quae humanitatis causa peritisse narratur, ex quibusdam potestatis et dignitatis signis vera appareat Deus. Spiritus sancti distinctio a Patre et Filio, officium, divinitas, 49	
LIBER III. — Aeterna Verbi generatio. Explicatio verborum: <i>Ego in Patre et Pater in me</i> . Quod ex miraculis aquae in vinum conversae et quinque panum probetur multa incomprehensibilia Deum posse. Consultatio argumentorum quibus haereticis ex Deo natiivitem impossibilem esse concluditur. Commendatio fidei simplicis et humilis, 73	
LIBER IV. — Quod Filius Dei aeternis sit et Patri consubstantialis, et quod illa verba Moysis, <i>Dominus Deus tuus unus est</i> , de unitate naturae, non de unitate personae sint intellectenda. Testimonia Scripturarum Deum non esse solitariam existentiam. Quod ab initio unum Filius Dei variis modis se hominibus spectabiliter praebuit; non per substantiam suam, utpote invisibilem et immutabilem, sed per incarnationem sibi subjectam; et quod Moysi, Abrahamo, Azar, et aliis qui in Veteri Testamento quasi Deo colloquantes introducebantur, vere Deus ipse sit locutus, 95	
LIBER V. — Quare hic liber dicatur etiam secundus. Haeresis Arianorum alieno subdole esse contextam, at qui ei accesserint Filii divinitatem negare; qui contradixerint, Patrem et Filium aut duos Deos, aut Sabellii more, unum et eundem praedicare videatur. Quod Filius sit verus Deus et quae Pater et Filius unus sint in distinctis personis Deus, 120	
LIBER VI. — Arianam hanc, tempore Hilarii, per omnes Romanam imperii provincias grassantem Ereo publicum sibi auctoritatem comparasse, ibique fuisse curate delectam. Epistola Arianorum partium jam in quarto libro ex lege et prophetis confutata, nunc et Evangelio et apostolorum	

testimonio plenius dicitur, refelliturque argumentum, quod si ex Deo aliquid sit genitum, Deum esse corporum necessario sequitur. Christum esse verum naturalemque, non adoptivum Filium Dei ex ipsius Dei Patris, Filii, et apostolorum verbis statuitur, 157	
LIBER VII. — Arianos impugnandi discrimen. Quomodo in rem Ecclesiae se invicem Arius, Sabellius, ac Photinus vincant aut vincantur. Eum esse Deum natura qui natura filius Dei est. Christum se Filium Dei dixisse et consequenter fuisse ex eo patet quod ipsi illud maxime exprobrabant Judaei, sibi scilicet Deum patrem vindicasse. Ex ipsis Christi verbis ad Judaeos evincitur cum illius ex Patre natiivitas tum unitas paterna natura. Quod ex ira a Judaeis ex sermionibus Christi concepta probetur illis in eo quo intelligimus sensu vere esse intelligendos, 353	
LIBER VIII. — Naturae Patris et Filii unitas. Quod episcopo scientia et innocentia pariter sint utiles. Fallacium interrogationum apud Arianos ad decipulos simplices usitatum expositio. Haereticorum calumnias, jactantiam Patrem et Filium ab illis discordes affirmari qui hactenus utrumque naturam a concordia voluntatis diversam addmittunt. Disquisitio locorum Scripturae quibus unitas naturalis assertitur, 354	
LIBER IX. — Confutatio argumentorum quibus in praecedentibus libris Patris et Filii natura unitas asserta est. Semina quaedam responsionum ad objectiones ex Scripturis ab haereticis mutatas; et quod genitum Scripturarum sensus, non ex eo quod verba nuda et a ceteris divinis sonant, sed ex antecedentibus et consequentibus et ex dicendi causa sint expendendi. In Christum distinguenda esse quae dicit aut gesta condit homo, quae sunt homo mortuus, quae immortalis. Confutatio objectionum mutatae ex his Christi verbis: <i>Quid me dicitis hominem? nemo hominem vidit Deus</i> . Quomodo ex aliis Scripturae locis: <i>Uti sciamus te solus verum Deum; et quem misisti Jesum Christum... Pater major me est</i> , etc., nihil ad asserendum Arianorum haeresis contra, 378	
LIBER X. — Confutatio assertentium nullam in Christo esse substantiam quae non dolerit, resurrit, stiterit, etc. Expositio nec non et refutatio diversarum sententiarum in quas illi haereticis abierunt. De mirabili Christi conceptione ita dicitur ut ex eo natura nostra veritate a Verbo, sine sui abolitione, sine nostris virginitate, susceptam esse facta evincatur. Quod Christus non silis, sed apostolis testis fuerit, oraverit, ab angelis confortatus fuerit. Solitariae objectionis perita ex verbis Christi se a Patre derelictum clamantis, 345	
LIBER XI. — Quod apud Arianos non sit unum idem, et quod, invidios argumentis remittentes, dispensationem assumpti corporis rapiant ad contumeliam divinitatis. Solutio objectionum ex his petitorum verbis quae in Christum post resurrectionis gloriam evoventur. Explicatio verborum Apostoli, quibus Arius probare se putant, Christum ut servum Patri subjectum, eumque regni sui cessatum esse potestate ac natura abolitionem passurum, 388	
LIBER XII. — Assertio divinae naturalis Christi adventus	

his solemnitate hereticorum effata, *Non fuit antequam nasceretur, et, De non existantibus factus est.* Explanatio loci Sapientiae, *Dominus creavit me, ex caltu qui Christo redditur, ex nomine creatoris ipsi attributo, ex eo quod sit forma natura Dei, et quod ex altero Patris genitus sit. Aeternitas natiuitatis Christi. Respositio objectioni, Si natus est, aliquando non fuit.* Differentia inter creatum et genitum. Quis non natiuitatis sed dispensationis aspectu Christus dictus sit creatus. Expositio huius quam tenet Hilarius de Patre, Filio et Spiritu sancto.

463

PREFATIO in librum de Synodis.

471

LIBER DE SYNODIS SUI PIDE ORIENTALIUM.

479

Episcopi synodus gratulatur ob negatum Saturnino communionem. Operis occasio, difficultas, utilitas, compositio, scopus.

479-483

Orientalium et Galorum mutuae suspiciones. Sirmii formula. Excursum blasphemiam apud Sirmium per Osum et Potamium conscribere.

483-487

Definitio essentiae et substantiae. Ancyrana synodus. Filius a Patre vera distinctio, utriusque consubstantialitas. Explanatio difficultatum.

487-497

Filius eo quod natus, nec ipse Pater est, nec aliud quam Pater. Quam caute duae haereses contra Dei Filium peremptas. Filius Patri coaeternus. Filius est temporalis, non tamen innascibilis. Harum definitio ratio. Expositio ecclesiae fidei, qua exposita est in synodo habita per Encycia Antiochena ecclesiam consummata. Fides haec quotiens suscipitur. Excursus ex scopo concilii. Trinitatis substantiae tres qui apud Orientales recte dicantur. Natiuitatis et innascibilitatis discernimen.

497-504

Fides secundum Orientis synodum. Haec fides Filii aeternam originem statuit. Deus non nisi unus est : quotiens plures dicantur. Fides unitatem substantiae, in Deo praedicans, non tamen docet Deum esse solitarium.

504-509

Exemplum fidei Sirmii ab Orientalibus contra Photianum scriptae. Photianus frater multiplex retunditur. Filius a Patre nec substantia differt nec tempore.

509-514

Dilatatio et contractio in Deum non cadunt, nec consequenter, Filius est divinae substantiae dilatatio. Haereticis quo sensu Filium Dei Verbum praedicant. Filius, sola natiuitate a Patre distinctus, carnis assumptione non demutatus est. Filio Dei crucifixio corruptione non est pressa deitas. Passibilitas et passio quid. Non est pars Patris aut Filii. Illud, *Non est Deus praeter me, Filium non negat Deum.* Filius ex substantia, non, ut creatura, ex voluntate.

511-521

Filii innascibilitas unitati Dei repugnat. Fides in Oriente. Occidentales scripta fides nesciunt. Hilarii testes de Patre et Filio. Transit auctor ad alteram libri partem : ante finem ne iudicetur. Homousion quanto recte praedicetur. Vocis ejusdem triplex sensus prauus. Homousion et pie dici potest et pie taceri. Similitudinem sine aequalitate confidentes reuelluntur.

521-530

Orientalium laus ob haeresim coercitam. Fallacia auctorum formulae Sirmiensis. Epistola Sirmium delata de homousii et homousii expositione. Nicenae synodi scopus et auctoritas. Improbatio homousii ab octoginta episcopis infirma contra trecentorum approbationem. Homousion quid intelligat Hilarius. Ancyrae fides, quibusdam tacitis, Sirmium delata. Ad homousion suscipiendum exhortatio.

521-546

APOLOGETICA AD REPREHENSORES LIBRI DE SYNODIS RESPONSA.

546

Admonitio in epistola sequentem et subiectum ei hymnum.

547

S. Hilarii epistola ad Abram filium suam.

549

Hymnus eidem ab eodem missus.

551

Censura alterius hymni Hilario perperam tributi.

553

In sequentem librum admonitio.

Ibid.

SANCTI HILARII AD CONSTANTIUM AUGUSTUM LIBRI DUO.

LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS. — Ecclesiae ne a fratribus alligantur. Iudices saeculares ne cognoscant causas clericorum. Catholicorum oppressorum vox. Preces pro rege. Sacerdotes pii ad suas sedes reuocent. Ariaeorum crudelitas. Iudicialis forma in causa Athanasii non seruata. Eusebii Vercellensis iniusta damnatio.

557

In librum secundum admonitio.

563

LIBER II. — Hilarius in regis praesentia. Galliae Ecclesiae communicatio. Exulat factione de sua innocentia securus. Audit rogat exilii sui auctore praesente. Constantius optat fidem audire ab episcopis et non audit. Unde tot fides scribantur. Fides euangelica corrumpitur. Ad fidem in baptismo confessorum redeundum. Audit rogat Hilarius, fidem et Scripturas ostensurus. Scripturas haereticis suas ad partes trahunt. Viginti futuri sermonis.

Ibid.

Pravica dissertatio in librum contra Constantium.

571

LIBER CONTRA CONSTANTIUM.

Exhortatio ad certandum pro fide. Ut Hilarius in tua oia fide semper paci et modestie studuerit. Non ex impatientia, sed ex libertate christiana loquitur. Persecutorum optat tempora. Constantii persecuto qualis. Hilarius a maledicti suspicione sui purgat. Constantius Neroni. Constantio confertur. Martyrum reliquia veneranda. Domini nomen in verbis Constantii, non in gestis; ipsi vestis omnia, gesta lupi. De Seleucia synodo. Blasphemia publice recitatae. Dissimilitudinem quo sensu damnat acquantis similitudinem. Scripturae tradunt aequalem Patris Filium. Dolosa est confessio: *Similis secundum Scripturas.* De Filio nusquam predicatur mera similitudo. Filii praeterea aequalitate, similitudo potest praedicari. Constantii in fide inconstantia. Fides nulla nisi non una. Constantii in Orientales et Afros violentia. Artiani mortalis bellum indicant.

Additamentum ex libris de Trinitate.

Admonitio in librum contra Auxentium.

LIBER CONTRA AMANOS VEL AUXENTIUM.

Pacem veram componere frustra tentat Hilarius. Antichristi plures. Fidei vis illata improbatur. Auxentii, Valentis, etc., de Christo opiniones. Hilarii cum Auxentio gesta. Auxentius scripto eludit fidem quam constantius Hilarius Auxentii iradem detegens iubeat ecclesiae parietum ne nimis sit amor. Exemplum praemia Auxentii. Auxentius haereticus appellatus. Fides suam exponit. Ariminiensi fidem adhiberet. In sancti Hilarii fragmenta praefatio. Fragmentorum vetus ordo cum novo comparatus.

FRAGMENTA EX LIBRO S. HILARII, IN QVO SUNT OMNIA QUE OSTENDUNT QUOMODO, QUIBUSNAM CAUSIS, QUIBUS INSTANTISSIMO SUI IMPERATORE CONSTANTIO FACTUM EST ARMINIENSE CONCILIIUM CONTRA FORMELAM NICENI TRACTATUS, QUO INVERSE HAERESIS COMPREHENSERANT.

FRAGMENTUM I. — Fidei, spei et charitatis praesentia. Fidei meritum, spei natura, charitatis affectus. Charitas Hilarium urget ne sileat haereticorum praesentem. Quale opus aggredietur, quae in eo praetermittat.

FRAGMENTUM II. — Exemplum epistolae synodi Sardicensis ad universas Ecclesias. « Synodi causa. Synodum alio trepidant Eusebiani. Quanta eorum crumina. Sardicam ingressi adversariorum reformidant praesentiam. Athanasii innocentia comprobatur. Marcellus et Aesclepius irreprehensibiles. Reschianorum scelera, nomina et artes. Synodi sententia. « Exemplum epistolae Julio papae a synodo Sardicensi directae. « Cur Julius non adfuerit synodo. Petri sedis praerogativa. Legati Julii. Tria in synodo tractanda. Ursacii et Valentis peruersas. Synodi placita Sicilia, Sardiniae et Italiae per Julium adiscenda. Nomina haereticorum, item episcoporum qui synodo Sardicensi interfuerunt. » Athanasii innocentia, Photini condemnatio, Ursacii et Valentis penitentia. Exemplum epistolae Valentis et Ursacii papae Julio. Exemplum alterius epistolae Valentis et Ursacii Athanasio. « Athanasius Marcellum a sua communione separat. Gesta Sardicensis concilii initia. Orientalium conatus ut Athanasium et alios a Synodo eiecissent. Quos sceleratos praedicant communione donatos conqueruntur. Schismatis inuidiam in Occidentales rejiciunt. Iudicia synodorum non retractanda. Cur praecipuos ex Occidentibus damnat. »

FRAGMENTUM III. — Decretum synodi Orientalium. « Unitatis et traditionum seruandorum fides amor. Marcelli doctrina. Marcellus damnatus a pluribus episcopis in communionem recipitur : ipsi communio neganda. Athanasio confecta crimina, ipsis ab exilio reditus. Athanasii lacrima : a Julio et Italiae episcopis suscipitur. Ab Arisidis depositi qui se defendunt. Sardicensis concilii initia. Orientalium conatus ut Athanasium et alios a Synodo eiecissent. Quos sceleratos praedicant communione donatos conqueruntur. Schismatis inuidiam in Occidentales rejiciunt. Iudicia synodorum non retractanda. Cur praecipuos ex Occidentibus damnat. »

FRAGMENTUM IV. — Exemplum epistolae Liberii ad Orientales. « Liberius Orientalibus, non autem Athanasio communicatio. » Incassum confecta haec Epistola. Cur.

FRAGMENTUM V. — Epistola legatorum missa ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romae per Luciferum episcopum : a Liberio concilium expostulat. Litteras Orientalium suppressisse falso accusatur. Criminosus a Constantio sibi confessus sine purgat. Cum Orientalibus cur communicare nequeat. »

FRAGMENTUM VI. — Epistola Liberii antequam in exilium iret, confessoribus in exilio constitutis. « Exulibus gratulatur Liberius. Gesta Melitiani ab ipsis vult discernere. » Alia Epistola Liberii de Vincentio Capensium ad Caecilianum Spoletinum. « Vincentii lapsus dolet. » Liberius

Athanasium damnat, quod confirmatur tribus allatis ipsius Epistolis. 686

FRAGMENTUM VII. — Exemplum epistolæ Constantii ad episcopos Italiam qui in Ariminensi concilio convenierant. « De fide tantum in concilio tractandum, non de Orientalium causis. » Definitio catholica habita ab omnibus catholicis episcopis priusquam per terrenam potestatem territi hereticorum consorcio sociarentur. Damnatio blasphemiarum et expositio integræ et catholice fidei. 696

FRAGMENTUM VIII. — Epistola concilii Ariminensis ad Constantium, ubi episcopi a fide vera prævaricati sunt. « Arminensis synodus nihil innovandum statuit; Constantium regali ut decreta sua excipiat. » Legatorum gesta. 699

FRAGMENTUM IX. — Epistola missa ad Constantium a perfidis episcopis. « Substantiæ nomen rejiciunt. Arminio dimitti rogant. » 703

FRAGMENTUM X. — Epistola Orientalium episcoporum quam revocatis ab Arimino legatis dederunt. Arminenses legitur perfidiam rei. Perfidiam qui prodiderint. Qui filium noluit in cæteris facturis; qui voluit ex Deo, qui æternum, cur similes secundum Scripturas. Quale eorum erantem 705

FRAGMENTUM XI. — Fides catholica exposita in civitatem ab episcopis Gallicanis ad Orientem. « Hæreticorum falsaria Quo sensu synodus, sion amplectatur. Homotision non respicit. Filius ante patre. Patre minor in forma servi. Lapsi retractant quæ gesserunt, erroris auctores damnant. » Epistola Eusebii ad Gregorium episcopum Spaensem. 710

FRAGMENTUM XII. — Epistola Liberii ad catholicos episcopos Italiae. « Arimini lapsis ignosci quidam volant. Quo pacto ignoscat. » Exemplum epistolæ episcoporum Italiae. « Itali, Arimini statuti rescissis Nicæna fidei se reddunt. » 714

FRAGMENTUM XIII. — Epistola Germinii episcopi adversus Arianos. 717

FRAGMENTUM XIV. — Exemplum epistolæ Valentis, Ursacii et aliorum ad Germinium. « Germinius accusatur quod non recusat defendat. Retractatio illius deposcitur. » 718

FRAGMENTUM XV. Rescriptum Germinii ad Rufinianum, Palladium et cæteros. « Filium Patris in omnibus similem esse ex traditione et Scripturis doceri. Quæ in contrarium effertur qui explicanda. Valentis incostantia, et fidei a Marco Arethasio editæ occasio. » 719

FRAGMENTUM XVI. ALIIS S. HILARI OPERIBUS ET VETERIBUS MONUMENTIS RELICTA.

Ex tractatibus in Job. 725

Ex proœmio expositionis Evangelii in Matthæum. 724

De expositione epistolæ ad Timothæum. Ibid.

Ex libro ad Constantium imperatorem. Ibid.

Ex incerto opere. 725

Fragmentum dubium. 726

Testimonium de S. Hilarii doctrina circa Spiritus sancti processionem Ibid.

APPENDIX

JOANNIS TROMBELLII IN SEQUEMTEM EPISTOLAM PRÆFATIO. 727

Caput I. — In quoniam rodice reperta et cui tribuenda sit. Ibid.

Caput II. — Ad quemnam eadem epistola missa sit, quale illius argumentum et quoniam tempore conscripta fuerit. 721

S. HILARI EPISTOLA SEU LIBELLUS. 733

In Hilarii Epistolam seu Libellum annotationes. 751

Dissertationes ad Epistolam seu Libellum Hilarii. — Dissertatio prima, ad hæc Hilarii Epistolæ verba: *Ut etiam quod propter nos postmodum fuerit fabricatum.* 823

Dissertatio altera, ad verba illa capitis V: *Dei filius Deus artifex Patre jubente natus est. Item ad illa ejusdem capitis: Deus Pater jussit; Filius, Virtus ipsa, sine recrastinatione imperium cepissent; unum cum jussione et opus astabat. Denique ad ista: Et cum omnia jussione Patris, Sermonem obsequente, formata sint.* 850

Dissertatio tertia, ad verba illa cap. V: *Concessit etiam ut homo Dei imaginem formaret in terra, daturus postea similitudinem, si imago servaretur illa. Ad imaginem non potes esse formam hanc hominis exterioriorem factam, etc.* 848

Questio prima: An ea imago et similitudo, quam nobis indidit Deus, sint duo quedam se diversa, an unum tantum. 849

Questio II: In quo posita sit hæc imago et similitudo. 851

Questio III et IV: In qua hominis parte posita sit hæc imago et similitudo, et: An soli viro, an etiam femine eandem imaginem et similitudinem indiderit Deus. 873

Questio V: An Angelus ad imaginem et similitudinem Dei factus sit. 876

Joannis Trombellii in sequentem sermonem Præfatio. 877

SERMO B. HIL. DE DEDICATIONE ECCLESIAE. 879

Monitum editoris. 883

LIBER DE FILII ET PATRIS UNITATE. Ibid.

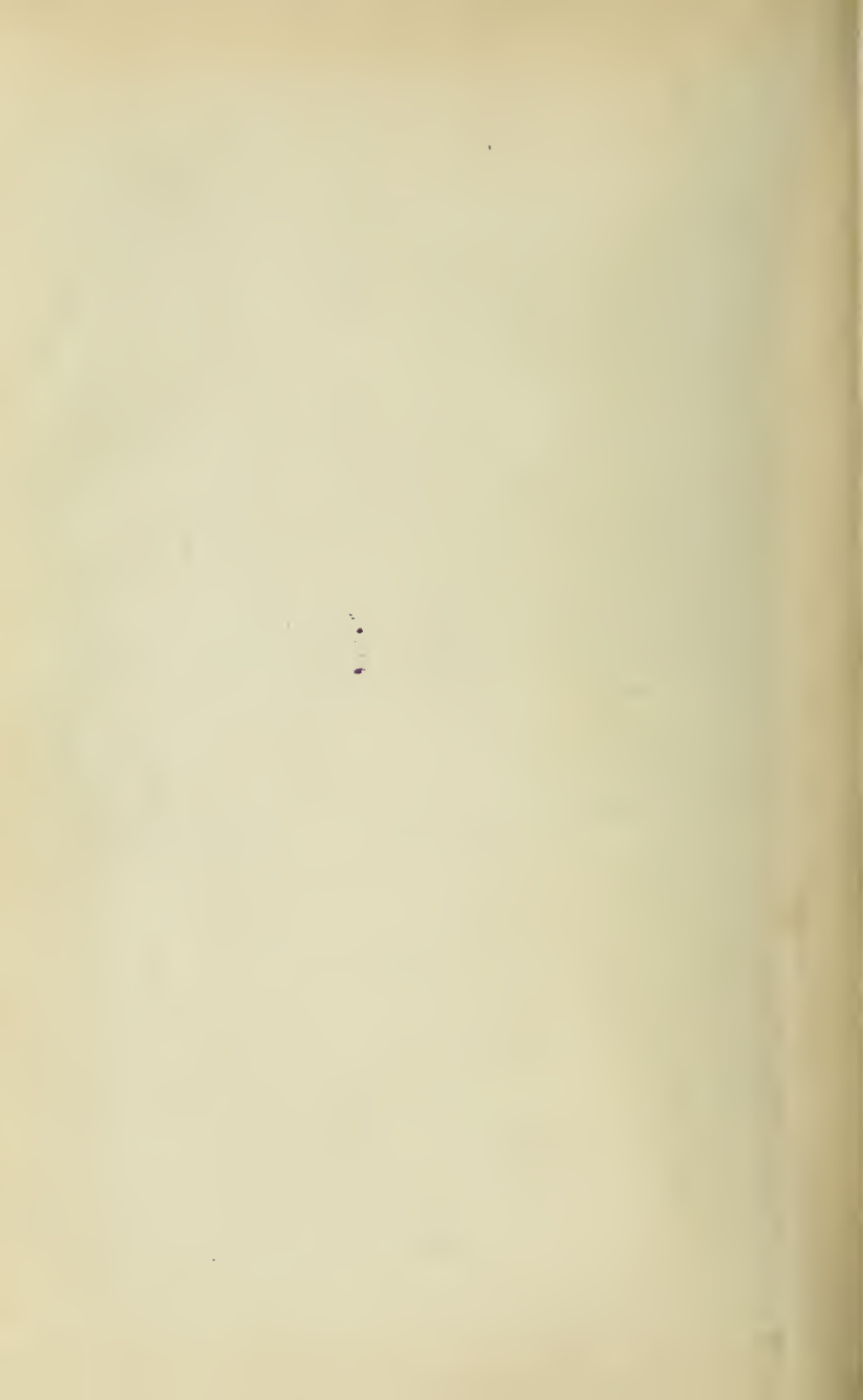
LIBER DE ESSENTIA PATRIS ET FILII. 887

Monitum editoris. Ibid.

NICOLAI FABRI IN FRAGMENTA HILARI PRÆFATIO. Ibid.

Index rerum et sententiarum quæ in duobus S. Hilarii Operum: tomis continentur. 913

Index Glossarum. 1044



274

10

2010

includes
1971
AUG
1971
1

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
10 ELMSELEY PLACE
TORONTO 6, CANADA,

2010.

